

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO

SCHILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUBLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XIV.

ORIGENES.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM.
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

					833
	ORIGENES.	9		COMMENTARIA IN EPISTOLAM B. PAULI AD RO-	
Præfatio.		9		MANOS.	837
Monitum ad Commentaria Origenis in Joannem.		13		Liber primus.	837
COMMENTARIA IN EVANGELIUM JOANNIS.				Liber secundus.	871
Tomus primus Commentariorum.		21		Liber tertius.	921
Præfatio.		22		Liber quartus.	959
Incipit explanatio.		50		Liber quintus.	1003
Tomus II.		103		Liber sextus.	1035
Ex eodem tomo II.		183		Liber septimus.	1103
E quarto tomo in Evangelium secundum Joannem.		185		Liber octavus.	1157
E quinto tomo in Joannis Evangelium.		186		Liber nonus.	1201
Ex eodem tomo quinto.		187		Liber decimus.	1249
Ex eodem tomo quinto.		195		Peroratio Rufini in Explanacionem super Epistolam ad	
TOMUS VI.		197		Romanos.	1291
Præfatio.		197		Fragmenta in Epistolam ad Galatas.	1295
Incipit explanatio.		202		Fragmenta in Epistolam ad Ephesios.	1297
Tomus X.		305		Fragmenta in Epistolam ad Colossenses.	1297
Tomus XIII.		400		Fragmenta in Epistolam primam ad Thessalonicenses.	1297
Tomus XIX.		523		Fragmenta in Epistolam ad Titum.	1305
Tomus XX.		571		Fragmenta in Epistolam ad Philemonem.	1305
Tomus XXVIII.		679		Fragmenta in Epistolam ad Hebræos.	1307
Tomus XXXII.		740		Fragmenta ex homiliis in Epistolam ad Hebræos.	1307
EX HOMILIIS IN ACTA APOSTOLORUM.		829		Philocalia.	1309
Præfatio Rufini in Explanacionem super Epistolam Pauli		831		Index analyticus.	
ad Romanos.		831			
Præfatio Commentariorum in Epistolam ad Romanos.					

8150
92-1204
8

SÆCULUM III.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ

—
O R I G E N I S
O P E R A O M N I A ,

EX VARIIS EDITIONIBUS ET CODICIBUS MANU EXARATIS, GALLICANIS, ITALICIS, GERMANICIS ET ANGLICIS COLLECTA ATQUE ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA, CUM COPIOSIS INDICIBUS, VITA AUCTORIS ET MULTIS DISSERTATIONIBUS.

OPERA ET STUDIO

DD. CAROLI ET CAROLI VINCENTII DELARUE,

Presbyterorum et monachorum Benedictinorum e congregatione S. Mauri;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

—
TOMUS QUARTUS.
—

—
VENEUNT OCTO VOLUMINA 85 FRANCIS GALLICIS.
—

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

—
1857

C 550.4

Ms. no. 28.
Gray Fund.
35.07

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XIV CONTINENTUR.

ORIGENES.

Commentaria in Evangelium Joannis.	col. 21
Ex homiliis in Acta apostolorum.	831
Commentaria in Epistolam B. Pauli ad Romanos.	839
Peroratio Rufini in Explanationem super Epistolam ad Romanos.	1291
Philocalia.	1309

Ex typis-MIGNE, au Petit-Montrouge.

PRÆFATIO.

Quamvis operæ pretium facturus nos esse arbitremur si Origenis Opera omnia, tam illa quorum genuinum eum esse auctorem constat, quam ea quæ sub ejus nomine olim circumferebantur, in unum corpus colligeremus, quoniam tamen conquesti sunt viri aliquot eruditi, ægreque tulere quod in priorum hujusce editionis voluminum sine opera quædam Origeni perperam ascripta addita fuerint, quæ omnino superflua adeoque ementibus onerosa sibi videbantur, ideo in posterioribus tomis reliqua ejusmodi spuria omittenda censuimus, qualia sunt Commentarii alter in Job a Joachimo Perionio Latine conversus, Commentaria in Evangelium Marci quæ sibi aliquando edenda proposuerat doctissimus Huetius, Homiliæ in diversos, et alia quæ præferunt vulgatæ antea Latinæ editiones : unde fit ut non jam voluminibus quinque, sicut initio propositum fuerat, sed quatuor duntaxat tota Origenianorum Operum collectio conficiatur.

Mirum vero fortasse videbitur quartum hoc et ultimum volumen, quod in præfatione tertii anno 1740 quasi mox prelo committendum nuntiaveram, tam sero tamen post alia prodire. Verum præterquam quod propius inspicienti mihi vix quidquam in eo elaboratum preloque paratum occurrit, absentis paulo post, alienisque laboribus occupato promissis stare non licuit. Anno enim 1742 mortuo domino nostro Petro Sabatier, qui veteris Latinæ Bibliorum, quam Italicam vocant, Versionis priora duo volumina in folio Remis vulgaverat, Remos anno 1743 a Superioribus missus ad persequendam hanc, quam potissimum flagitabat, ejusque sumptibus subvenerat serenissimus Aurelianorum dux ac princeps, editionem, sex annos integros ibidem insumpsi tertio et ultimo hujus volumini absolvendo. Quo finito totus ad Origenem redii, singula ad manuscriptos codices contuli et castigavi, notis illustravi, nulli denique vel curæ, vel studio, vel labori peperci ut integrum illud ac perfectum suisque omnibus numeris absolutum volumen evaderet. Si quid postea moræ intercesserit, idtribuendum vel aviditati et oscitantia typographorum, qui, ne typographica unquam sua officina vacet, nova semper imprimenda appetunt, inchoata negligunt, vel aliis quibuscunque casibus, quales fert rerum humanarum nunquam sibi constantium vicissitudo.

Porro tomus hic quartus et ultimus in duas partes dividitur, quarum prior continet residua Origenicæ opera in Joannem, fragmentum e quarta homilia in Acta apostolorum, Commentarios ejusdem in Epistolam Pauli ad Romanos, eum fragmentis in Epistolas ad Galatas, ad Ephesios, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebræos, et duobus consuetis indicibus, altero locorum Scripturæ sacræ, altero rerum memorabilium : posterior pars complectitur Opera ad Origenem spectantia, nimirum S. Pamphili martyris *Apologiam pro Origene*, et pro eodem *Panegyricam Orationem* a sancto Gregorio Thaumaturgo e schola Origenis in patriam redire paranti compositam, ac Cæsareæ in Palæstina publice habitam, *Origeniana* a doctissimo Huetio scripta, notisque historicis ac criticis ubi cum eo nobis non convenit illustrata, cum summa ejusdem operis librorum, sectionum, capitum et numerorum ; et excerptum ex Georgio Bullo caput nonum *Defensionis fidei Nicænæ*, de Filio τῷ ὁμοούσιῳ, ubi catholica Origenis de Trinitate fides potissimum vindicatur.

Commentariis in Joannem, et *Apologie* Pamphili speciale Monitum præfixum est. Cum vero de fragmentis in Acta apostolorum et in Epistolas Pauli agatur *Origenianorum* libro III, sectione 2, num. 7 et 8, pag. 297, et sectione 3, num. 14 et 15, pag. 305 et 306, ubi quid novi a nobis repertum sit notis observavimus, inde fit ut de illis iterum præfari supervacaneum videatur, nisi forte aliquid insuper dicendum sit de Commentariis in Epistolam ad Romanos.

De Commentariis in Epistolam ad Romanos.

Cum libris v et viii *Contra Celsum* suas in Epistolam ad Romanos lucubrationes memoret Origenes, certum est in hanc prius Epistolam, quam *Contra Celsum*, adeoque antequam finem imperandi faceret Philippus, eum scripsisse. Liqueat etiam illud opus fuisse elaboratum post ejus in Leviticum Homilias, quarum secundæ meminit lib. ix, num. 1 Commentariorum in eandem Epistolam. Porro cum, iudice Basilio, istæ Homiliæ ex tempore pronuntiatæ sint, non nisi post annum Christi 245 haberi potuerunt. Unde colligimus quo tempore Commentarios in Matthæum concinnavat Origenes, nempe circa annum 246, imperante Philippo, eodem etiam Commentaria in Epistolam ad Romanos eum adornasse. Eoque

verisimilius illud eruitur, quod tomo xvii in Matthæum suas in Epistolam ad Romanos explanationes recenscat, et lib. i in Epistolam ad Romanos, num. 5, de genealogia Salvatoris a Matthæo relata promittat se fusius suo loco in sequentibus scripturum.

Cassiodorus, *Institut. divin. lect.*, cap. 8, viginti libros in hanc Epistolam ab Origene conscriptos refert. *Sancti Pauli prima omnium, inquit, et admirabilior destinata cognoscitur ad Romanos, quam Origenes viginti libris Græco sermone declaravit.* Verum Rufinus, qui Heraclii impulsu eos Latinæ linguæ donandos suscepit, quindecim tantum enumerat in suæ translationis præmio: imo variant lectiones, et pro quindecim, ut legunt omnes editi, duo, quibus usi sumus, antiquissimi codices, unus cathedralis ecclesiæ Ebroidensis, alter monasterii Vallis-Claræ, habent alius *decem*, alius *duodecim*. Sed hic fortasse libros qui sua ætate supererant tantummodo denotat Rufinus; jam enim aliquot intercisisse testatur in præfatione ad Heraclium. Ut ut sit, deperdita de suo addidisse, totumque opus ad mediam fere partem se contraxisse ibidem profitetur: et reipsa, teste Cassiodoro ibidem quo supra, ex viginti libris decem tantummodo confecit: *Quos tamen, inquit, supra dictus Rufinus in decem libros redigens, adhuc copiose transtulit in Latinum.* Adversus hanc audaciam excandescit Erasmus, nec immerito quidam Rufinum objurgarunt, quemadmodum ipse sibi objectum fuisse ait in peroratione suæ translationis, quod suum potius quam Origenis nomen hujus operis titulo non inscripsisset. Hinc enim fit ut vix Origenem in Origene reperias, injuriamque Origeni illatam facilius deprehendes, si fragmenta quædam lucubrationis hujus inserta *Philocaliæ* cum Rufiniana conversione configas.

Theophilus Salodanus, ordinis Observantiæ Mendicantium Divi Hieronymi professor, ex codice manuscripto Phesulanæ sui conventus bibliothecæ, qui Hieronymum interpretem in fronte præferebat, hos decem libros primus sub Hieronymi nomine Venetiis edidit anno 1506. Hunc secuti Merlinus, Erasmus, Genebrardus, Hieronymique Operum Basileenses editores, anno 1574, atque Philippus Labbæus *De scriptor. eccles.*, tom. II, pag. 145, ejus operis interpretationem Hieronymo itidem ascripserunt. Sed hanc Rufino esse tribuendam evidentissime probant tum Cassiodorus, tum manuscripti nostri, tum ipsa Rufini peroratio, ubi ait se paulo post conversurum Clementis libros, quod a Rufino factum esse constat. Erasmus, mangonii librarios insimulans, ad emptores alliciendos prætextum ab iis Hieronymi nomen arbitratur. Ast Huetius, hanc Erasmi probabiliorē sententiā respuens, suam, cui minime assentimus, ita aperit *Origenian.* lib. III, cap. 2, sect. 3, num. 15: «Cur Hieronymo tributa sit (hæc interpretatio) Rufini astu et vafritie factum puto, qui ad declinandam facti invidiam (male quippe audiebat Origenis nomen), et in Hieronymum, a quo sæpe Origenismi causa exagitatus fuerat, refundendam, nomen suum non apposuit, modestia factum simulans, quod malis artibus actum erat.» Eadem ferme ait ejusdem sectionis num. 5, ubi de Homiliis in Josue. Sed de his suo loco disteremus.

Præter contractam illam et truncatam Rufini interpretationem, habemus tomi primi non mediocriter fragmentum in capite *Philocaliæ* 24¹, ac duas minores lacinias in *Apologia* Pamphili². Socrates *Histor. eccles.*, lib. VII, cap. 32, observat Origenem in priori eodem tomo³ latissime exposuisse qua ratione Maria Virgo Deipara diceretur. Origenes ipse⁴, lib. V *Contra Celsum*, num. 47, de circumcissione egisse se ait Commentariis in hanc ad Romanos Epistolam. Sanctus Basilius libro *De Spiritu sancto*, cap. 29, locum ex eisdem Commentariis refert his verbis: *Αἱ ἰσχυρὰ δυνάμεις χωρητικὰ τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητος. Sacræ virtutes capaces sunt Unigeniti et sancti Spiritus deitatis*: librum vero unde illum eruerit non notavit; sed eadem verba reperiuntur in interpretatione Rufini, lib. III, num. 8, pag. 515. Rursus Origenes tomo xvii in Matthæum, num. 32, plurima Commentariis suis in Epistolam ad Romanos a se dicta fuisse refert⁵ in hunc Apostoli contextum: *An ignoratis, fratres (scientibus enim legem loquor), quia lex in homine dominatur quanto tempore vivit, etc.* usque ad id, *si fuerit cum alio viro*⁶. Aliud quoque e tomo IX fragmentum nobis offert caput *Philocaliæ* nonum⁷. Denique Origenes iterum lib. VIII *Contra eundem Celsum*, num. 65, dicit⁸ pluribus in varium sensum se tractasse de his versiculis: *Omnia anima potestatibus præcellentibus subdita sit. Non est enim potestas nisi a Deo; quæ autem sunt potestates, a Deo ordinatæ sunt: itaque qui potestati resistunt, Dei ordinationi resistunt*⁹. Atque hæc cum legitimum horum Commentariorum auctorem Adamantium esse clarissime demonstrant, non dubitavit tamen novitius quidam scriptor heterodoxus hos ipsos in suppositiorum Origenis scriptorum seriem conjicere; a Guilielmo Perkinso delusus, qui eos male quidem a Rufino conversos scripsit, quod verissimum est, Origeni vero falso esse tributos nequiquam cogitavit.

¹ In interpret. Ruf., lib. I, num. 3, not. ² ibid. num. 5, not. ³ ibid. not. ⁴ Ruf., lib. II, num. 40 et 42. ⁵ Ruf., lib. VI, num. 7. ⁶ Rom. VII, 1-3. ⁷ Ruf., lib. VI, num. 8, not. ⁸ Ruf., lib. IX, num. 25-27. ⁹ Rom. XIII, 1.

MONITUM

AD COMMENTARIA ORIGENIS IN JOANNEM.

I. Origenes, non longe postquam Antiochia rediit, quo a Mammæa, Alexandri Severi matre, fuerat accessit, nimirum anno Christi 219, ab hisce in Joannem Commentariis sua in Scripturam Exegetica Alexandriae auspiciatus est, ut ipse innuit prologo in Joannem, num. 4: Πάσης τοίνυν ἡμῖν πράξεως ἀνακειμένης Θεῷ, καὶ παντός τοῦ βίου, ἐπεὶ σπείζομεν ἐπὶ τὰ κρείττονα, καὶ βουλομένων ἡμῶν ἔχειν πᾶσαν αὐτὴν ἀπαρχὴν τῶν πολλῶν ἀπαρχῶν, εἴ γε μὴ σφαλλόμεθα τοῦτο νομίζοντες, ποίαν ἔχρῃ εἶναι, μετὰ τὸ κατὰ τὸ σῶμα κειρωσθαι ἡμᾶς ἀλλήλων, διαφέρουσαν ἢ τὴν περὶ Εὐαγγελίου ἐξέτασιν; Καὶ γὰρ τολμητέον εἰπεῖν πασῶν τῶν Γραφῶν εἶναι ἀπαρχὴν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀπαρχὴν οὖν πράξεων, ἐξ οὗ τῆ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιδημήκαμεν, τίνα ἄλλην ἢ τὴν εἰς τὴν ἀπαρχὴν τῶν Γραφῶν ἔχρῃν γεγονέναι; *Omni itaque actione et tota ritu nostra Deo dicata, quoniam ad præstantiora magno studio contendimus, cupientibusque nobis primitias omnes multarum primitiarum habere, nisi hoc existimantes decipimur, quasnam aliæ nobis primitiæ præstantiores esse debuerunt, posteaquam mutua corporis consuetudine sejancti sumus, quam instituere de Evangelio disputationem? Etenim audendum est dicere omnium Scripturarum primitias Evangelium esse. Ex quo igitur tempore Alexandrium pervenimus, quasnam alias esse oportuit nostrarum actionum primitias quam in Scripturarum primitiis? Et infra num. 6: Ἐγὼ δ' οἶμαι ὅτι καὶ δ' ὄντων τῶν Εὐαγγελίων, ὁλοῦν στοιχείων τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὧν στοιχείων ὁ πᾶς συνέστηκε κόσμος, ἐν Χριστῷ καταλλαγείς τῷ Θεῷ, καθά φησιν ὁ Παῦλος· « Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσων ἑαυτῷ, » οὗ κόσμου τὴν ἀμαρτίαν ἤρεν Ἰησοῦς· περὶ γὰρ τοῦ κόσμου τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος ἐστὶν ὁ γεγραμμένος· « Ἴδοὺ ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὁ ἀφρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, » ἀπαρχὴ τῶν Εὐαγγελίων εἶναι τὸ προστεταγμένον ἡμῖν ὑπὸ σοῦ κατὰ δύναμιν ἐρευνῆσαι τὸ κατὰ Ἰωάννην. *Arbitror vero ego, etiamsi quatuor sint Evangelia, veluti elementa fidei Ecclesie, ex quibus elementis totus constat hic mundus Deo per Christum reconciliatus, sicut inquit Paulus 10: « Deus erat in Christo, mundum sibi reconcilians; » cujus mundi peccatum sustulit Jesus; de mundo enim Ecclesie sermo ille est scriptus 11: « Ecce Agnus Dei, qui aufert peccatum mundi, » Evangeliorum primitias**

A *Evangelium esse Joannis nobis propositum, cujus sensum pro virili nostra jussi sumus abs te investigare.* Ambrosium hic alloquitur cujus hortatu Commentarios hosce suscepit, eique nuncupavit.

II. Achaico itinere intermissum opus, rediit et presbyter jam factus, Alexandriae resumpsit, ut patet ex præfatione tomi sexti in Joannem, num. 1: Καὶ μέχρι γε τοῦ πέμπτου τόμου, εἰ καὶ ὁ κατὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν χειμῶν ἀντιπράττειν ἐδόκει, τὰ διδόμενα ὑπηγορεύσαμεν, ἐπιτιμῶντος τοῖς ἀνέμοις καὶ τοῖς κύμασι τῆς θαλάσσης τοῦ Ἰησοῦ. *Jam ad quintum usque tomum, quamvis adversari nobis videretur Alexandriae procella, quæ concessa fuere lucuti sumus, Jesu increpante ventos et undas maris.* Unde liquet priores quinque tomos Alexandriae ante annum 231, quo Cæsaream migravit, fuisse lucubratos: quod etiam docet Eusebius *Hist. lib. vi, cap. 24.* Imo sextum Alexandriae itidem inchoaverat, sed eum denuo exordiri necesse habuit, quod priorem scriptionem Alexandria discedens secum non asportasset, quemadmodum ipse ait in præfatione ejusdem tomi, paulo infra: Ἴσθι δὲ ὅτι ἀπὸ πολλῆς προθυμίας δευτέραν ταύτην ἀρχὴν ποιούμεαι ἔκτου τόμου, διὰ τὸ τὰ προυπαγορευθέντα ἡμῖν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ οὐκ οἶδ' ὅπως μὴ ἐκκομισθαι. *Ceterum scias ex multa nos promptitudine initium sexti tomi denuo facere, eo quod quæ antea interpretati fueramus Alexandriae, nescio quo pacto nobiscum allata non fuerunt.* Hinc vel non audiendus, vel sic intelligendus est Nicephorus cum ait lib. v, cap. 15, sex tomos in Joannem Alexandriae tum fuisse scriptos.

III. Anno, ut jam diximus, 231, Demetrium Alexandrinum episcopum iuldis de causis sibi infensum expertus Origenes, Alexandria discessit, et Cæsareæ sedem posuit, ubi non statim, sed tamen non multo post, et fortassis post mortem Demetrii, anno scilicet 252, aliquam nactus tranquillitatem, interruptum opus prosecutus est. Quod quidem eruere etiam licet ex præfatione ejusdem tomi sexti: Καὶ ἐκ τοῦ δὲ ἐπιπεσόντος προεληλυθότες ἐξελεύσθημεν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ῥυσαμένου ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐξαγαγόντος τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπ' αὐτῆς. Ἐπειτα τοῦ ἐχθροῦ πικρότατα ἡμῶν καταστρατευσαμένου διὰ τῶν καινῶν αὐτοῦ γραμμάτων, τῶν ἀληθῶς ἐχθρῶν τῷ Εὐαγγελίῳ, καὶ πάντας τοὺς ἐν

¹⁰ II Cor. v, 19. ¹¹ Joan. i, 30.

Αἰτύπτω ἀνέμους τῆς πονηρίας καθ' ἡμῶν ἐγείραν-
 τος, στήναι μᾶλλον με πρὸς τὸν ἀγῶνα παρεκάλει ὁ
 λόγος, καὶ τηρήσαι τὸ ἡγεμονικόν, μήποτε μοχθηροὶ
 λογισμοὶ ἐξισχύσωσι τὸν χειμῶνα καὶ τῆ ψυχῆ μου
 ἐπεισαγαγῆν, ἤπερ ἀκαίρως πρὶν γαλήνην τὴν διά-
 νοιαν λαβεῖν συνάπτειν τὰ ἐξῆς τῆς Γραφῆς. Καὶ οἱ
 συνήθεις δὲ ταχύγραφοι μὴ παρόντες τοῦ ἔχεισθαι
 τῶν ὑπαγορεύσεων ἐκώλυον. Νῦν δ' ὅτε τὰ καθ' ἡμῶν
 πεπυρωμένα πολλά, σθεννύντος Θεοῦ, βέλη ἡμβλυν-
 ται, καὶ ἐνεθροῦσθαι ἡμῶν ἡ ψυχὴ τοῖς συμβεθεκῶσι
 διὰ τὸν οὐράνιον λόγον, φέρειν βῆρον βιάζεται τὰς γε-
 γενημένας ἐπιβουλὰς, ὥσπερ ἐλ ποστῆς εὐδίας λαθό-
 μενοι, οὐκέτι ὑπερτιθέμενοι ὑπαγορεύειν τὰ ἀκόλουθα
 βουλόμεθα, Θεὸν διδάσκαλον ὑπάρχοντα ἐν τῷ ἀδύτῳ
 τῆς ψυχῆς ἡμῶν παρῆναι εὐχόμενοι, ἵνα τέλος λάβῃ
 ἡ τῆς κατὰ Ἰωάννου διηγήσεως τοῦ Εὐαγγελίου οἰκο-
 δομή. Γένοιτο δ' ὁ Θεὸς ἐπιτήκοος ἡμῶν τῆ εὐχῆ, εἰς
 τὸ συνάψαι δυνήθηναί τὸ σῶμα τοῦ ὅλου λόγου, μτ-
 κέτι μεσολαβούσης περιστάσεως, διακοπήν τοῦ εἴρ-
 μοῦ τῆς Γραφῆς ὅποιανδήποτε ἐνεργήσασθαι δυνα-
 μένης! *Ex hoc casu progressi, extracti sumus ex
 Ægypto, Deo nos liberante, qui eduxit populum
 suum ex ea: deinde inimico (Demetrio) adversus
 nos acerbissime pugnante per suas novas litteras, re-
 vera Evangelio inimicas, omnesque Ægypti ventos
 adversus nos concitante, stare me magis adhortabu-
 tur ratio ad certamen, et servare præstantissimam
 mei partem, quam importune conjungere restantem
 Scripturam, antequam rationis discursus tranquilli-
 tatem reciperet, ne forte cogitationes prævæ invale-
 scerent in animam etiam meam procellam inducere.
 Quin absentes quoque, qui mihi de more adsunt,
 veloces scriptores, me prohibebant quæ excogitassem
 mandare litteris. Nunc vero quando adversum nos
 ignitæ sagittæ multæ vanæ fuerunt factæ, Deo illas
 exstingente, et assueta anima nostra his, quæ cæ-
 lestis sermonis causa contingunt, ferre cogitur faci-
 lius factas insidias, veluti aliquantum serenitatis
 nacti, non amplius differentes dictare volumus quæ
 restant, Deum magistrum in animæ nostræ adyto
 penetrati insonantem adesse precantes, ut finem ac-
 cipiat structura enarrationis Evangelii secundum
 Joannem. Atque utinam audiat Deus preces nostras,
 ut corpus totius operis conjungere possimus, nec ulla
 posthac necessitas intercipiat atque interrumpat
 Scripturæ seriem! Attamen nonnisi longe post Ma-
 ximini persecutionem, quippe cujus tomo xxii mem-
 inerat, teste Eusebio Hist. lib. vi, cap. 28, et
 forsân in secundo itinere Atheniensi, uti conjicit
 Huetius, posteriores tomi expliciti sunt.*

IV. Hieronymus prologo qui præfixus est Latinæ
 interpretationi Homiliarum Origenis in Lucam,
 novem et triginta tomos ab eodem Origene in
 Joannem scriptos commemorat. *Siquidem, inquit,
 quod olim Romæ sancta Blasilla flagitaverat, ut xxxvi
 (lege xxv) tomos illius in Matthæum, et quinque alios
 in Lucam, et xxxix in Joannem nostræ linguæ trade-
 rem. Amanuensium errorem hic suspicatur doctissi-
 mus Huetius, et pro xxxix legendum putat xxxii. Non*

A plures enim Rufinus enumerat *Invectiv. 2*, ubi hunc
 ipsum Hieronymi prologum refert: et qui paulo
 infra eadem repetit his verbis: *Interim, inquit,
 Origenis libros, ut supra diximus, in omnem admi-
 rationem extollit, et dicit quod si eos interpretetur
 Romana lingua, cognosceret quantum boni et ante
 nescierit et scire nunc cæperit, id est, in Matthæum,
 inquit, xxvi libros (lege xxv) et in Lucam quinque,
 et in Joannem xxxii. Inde est quod in ms. codice
 Commentariorum in Joannem quo usus est Ambro-
 sius Ferrarius, novem interruptæ seriei tomi, qui
 hodie supersunt, in triginta duos tomos fuerant
 distributi. Verum Rufini lectioni fides minime vi-
 detur esse adhibenda: nam cum tomus xxxii, qui
 hodieque superest, desinat ad caput Joannis xiii,
 §. 33, vel integrum opus neutiquam absolvit Orige-
 nes, vel si ad finem usque perduxit, non pauciores
 quam xxxix tomos elaborasse verisimile est. Deinde
 plures quam xxxii tomos confectos fuisse inde erui-
 tur, quod Origenes ipse tractatu xxxv in Mat-
 thæum, pag. 922, in hæc Matthæi verba: *Idipsium
 autem et latrones, qui crucifixi erant cum eo, impro-
 perabant ei, ait se in Commentariis suis in Joannem
 exposuisse de duobus latronibus qui crucifixi sunt
 cum Christo, et ibi agitasse an alii sint duo hi la-
 trones quorum unus blasphemabat Christum juxta
 Lucam, et alii fuerint illi duo latrones qui ambo
 blasphemaverunt juxta Matthæum et Marcum. Et
 apud Joannem, inquit, sicut potuimus, exposuimus
 de duobus latronibus, qui fuerunt crucifixi cum
 Christo, qui secundum Matthæum quidem et Marcum
 improperaverunt ei ambo in cruce; secundum Lu-
 cam autem dicentem quoniam unus de pendentibus
 latronibus blasphemabat.... Conveniens ergo est ut
 in primis quidem ambo latrones intelligantur Domi-
 num blasphemasse.... Aut ne forte, sicut et illic
 diximus (Commentariis scilicet in Joannem), alii
 sunt hi duo latrones ex quibus unus blasphemabat
 eum, et alii fuerunt illi duo latrones qui ambo bla-
 sphemaverunt (sic enim legendum est juxta mss.).
 Hæc autem nullibi reperiantur in novem tomis qui
 etiamnum exstant in Joannem, atque ex verbis mo-
 do citatis et loco ubi ea citata sunt, videtur Orige-
 nes non per transennam, sed ex professo, et suo
 loco, tractasse de duobus latronibus. Porro cum
 tricesimus secundus tomus desinat ad caput xiii,
 §. 33 Evangelii Joannis, ut jam diximus, agatur
 vero de latronibus in capite xix, §. 18 ejusdem
 Evangelii, plures quam xxxii tomos in Joannem
 elaboratos fuisse verisimile est, ac proinde genuina
 videtur Hieronymi lectio, quæ xxxix tomos in
 Joannem commemorat.**

V. Ex tot Origenis in Joannem lucubrationibus,
 xii duntaxat tomos ad suam ætatem pervenisse
 scribit Eusebius Hist. lib. vi, cap. 24. Sed cum
 xxxix Hieronymus postea, et Rufinus forsân dun-
 taxat xxxii præ manibus habuerint, et supersint
 hodieque tomi xxviii et xxxii, conjiciendum est non
 plures quam xxi vidisse Eusebium, plures tamen

sua ætate existisse. Hos temporum injuria postmodum absumpsit, exceptis tomis I, II, VI, X, XIII, XIX, XX, XXVIII et XXXII, quorum gemina prodit interpretatio. Ex codice Veneto S. Marci, qui nullibi hodie comparet, priorem concinnavit Ambrosius Ferrarius, Mediolanensis, monachus Cassinas, et edidit anno 1551; posteriorem ex codice Regio Joachimus Perionius, Benedictinus itidem monachus, triennio post vel circiter. Quem puto non in se recepisset laborem, si non actum modo se agere, sed bene actum pessime se agere intellexisset. At nondum pervenerat ad eum Ferrariana interpretatio; proptereaque in explanationis suæ præfatione primum se laboris hujus inceptorem profiteretur. Persuasit id Sixto Senensi, qui id ipsum retulit; Sixtus etiam viro erudito qui falso idem iteravit. Hos autem codices, Venetum et Regium, ex uno eodemque venisse exemplari intelligitur ex conflictu Ferrarianæ interpretationis cum Perioniana et Græca Huetii editione ad exemplar Regium expressis, adeo accurate lacunæ lacunis respondent, licet in aliquibus auctiorem et perfectiorem fuisse Ferrarii codicem fatendum sit. Hoc præcipue discrepabat uterque liber, quod Regius veram ac genuinam novem tomorum servaret distinctionem, cum Venetus in triginta duos unius ac continuæ seriei tomos sectus esset, a *Græculo quodam incerti nominis*, ait Sixtus Senensis, *novo imposturæ genere, ut opus numerorum multitudine octum, et arithmeticæ supputationis ordine continuatum optabilius redderet, ac majori pretio venderet*: unde delusus Ferrarius eandem retinuit libri partitionem, et e triginta novem tomis quos in Joannem scripsisse Origenem putabat, septem solum postremos desiderari, et exiguis aliquot duntaxat lacunis abruptam esse operis seriem censuit. Quanquam fraudem subinde odoratus est vir ille eruditus, nam in priore interpretationis suæ editione, initio tomi XIX, ad oram, suspicari se scribit hosce tomos, ne numerus interPELLARETUR, ita fuisse dissectos.

VI. At illustrissimus Huetius, qui primus eos Græce edidit Rothomagi, anno 1668, suum cuique numerum in Græco restituit, servata Ferrarii interpretatione, ut erat prius, in XXXII tomos distributa, utpote quæ, licet et in oratione horrida, neque satis pura, Perioniana tamen nitidior et melior, Græcis proprius insistat, suamque fidem satis præstet. Suis tamen laborat quoque vitiis, et in eo Ferrarii vel candor, vel intelligentia rerum valde videntur requirenda, quod solemnī obstestatione in fine operis sui denuntiaverit se *in hoc libro vertendo summa usum fide ac diligentia, ut nihil prorsus sit immutatum ab eo quod scribit auctor*. Deinde addit: *Scito præterea me nihil invenisse in hoc libro quod videatur decretis sanctæ matris Ecclesiæ adversari; nam si invenissem, aut librum non vertissem,*

A *aut locum signassem suspectum*. Aliqua tamen perversæ doctrinæ labe respersa consulto detraxisse videtur, nec pauciora superesse passus est, quæ ab Ecclesiæ decretis non exiguo recederent intervallo. Hæc vero omnia suis notata sunt locis.

VII. Ex gemina Ferrarii et Perionii interpretatione et unico codice Regio editionem suam conflat Huetius, qui læto sane animo aliis usus esset codicibus jussu cleri Gallicani descriptis ante annos aliquot ex Italiæ Bibliothecis, si Joannes Tarnus, Parisiensis professor, cujus fidei commissi illi erant ut eadem Commentaria in Joannem, Commentarios in Matthæum et *Philocaliam* in lucem emitteret, cum ipso communicare voluisset: verum lumen de suo lumine accendere ille noluit, ne minus ipsi suum luceret cum alienum accendisset. Qua de re graviter admodum nec injuste conqueritur clarissimus Præsul. Nos vero, feliciores, duobus usi sumus codicibus, Bodleiano nimirum et Barberino, ad quorum fidem Græca restitimus, lacunas explevimus, Ferrariique interpretationem emendavimus, mutata primum ejus, quam Huetius in Latino servaverat, tomorum divisione.

VIII. Præter novem hosce tomos, *Philocaliæ* capita 4 et 5 duo exhibent fragmenta e tomo IV, triaque alia ex præfatione quinti, inter quæ medium tenet particula e lib. VI *Eusebianæ Historiæ*, cap. 25, traducta. Duo quoque Latina fragmenta supeditat *Apologia* Pamphili martyris. Primum est e tomo V, sed alterum, quod e secundo depromptum fertur, in eo nullibi reperies. Nec tamen ideo tomm hunc esse detruncatum concludendum censemus, utpote qui ex omni parte integer, nec lacunis ullis deliiscere videatur. Unde verisimiliter suspicamur fragmenta hæc duo ex uno eodemque tomo quinto esse decerpta. Cujus conjecturæ rationem reddidimus ubi convenit.

IX. Jam ut aliquid de tomis deperditis dicamus, præterquam quod scribit Eusebius *Hist. lib. VI, cap. 28*, de Maximini persecutione, quæ anno Christi 255 surere cœpit, mentionem fieri tomo XII, Origenes ipse tomo XVI in Matthæum, pag. 748, in hæc Matthæi ¹³ verba: *Hosanna Filio David*, etc., eadem a seipso Commentariis in Joannem expensa fuisse ait, quando videlicet illud exponendum sibi propositum fuit: *In crastinum autem turba multa quæ venerat ad diem festum* ¹⁴, etc. Quæ quidem tomo XXIX tractata fuisse verisimile est. Deinde in Matthæum itidem tract. XXXV, pag. 893, testatur se diligentius in Commentariis in Joannem examinasse an ob una sola vel pluribus mulieribus Christi pedes uncti fuissent in cœna. Quod sane eodem tomo XXIX præfixum erat. Denique in Epistolam ad Romanos cap. VI, lib. V: *Verum de ratione baptismatis*, inquit, *cum exponeremus Evangelium secundum Joannem, ubi ventum est ad eum locum in quo dicit de Jesu: « Ipse vos*

¹³ Matth. XXI, 9. ¹⁴ Joan. XII, 12.

baptizabit in Spiritu sancto ¹⁴, » et item ubi ipse A
 Salvator dicit : « Nisi quis renatus fuerit denuo ex
 aqua et Spiritu, non potest introire in regnum
 Dei ¹⁵ : » pro viribus nostris quæ occurrere potue-
 runt, imo quæ donavit Deus, diximus, ubi et sermo-
 nis vim quo dicitur : « Nisi quis renatus fuerit de-
 nuo, » altius aperire tentavimus. Porro tomo vi in
 Joannem exponit quidem hæc verba : Ipse vos bap-
 tizabit in Spiritu sancto; posteriora vero, nisi
 quis, etc., exposuisse debuit initio tomi xi. Eusta-
 thius Antiochenus Origenis locum profert ex
 iisdem tomis deperditis in Joannem, ubi de lapida-
 tione Jesu a Judæis facta agebatur. Sic ille libro
 De Engastrimytho : Οὐκ ἔλαττον δὲ καὶ τὸ τῆς λιθο-
 βολίας δρᾶμα θεωρῶν, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο πειρᾶται
 τροπολογῆσαι, τοῦ εὐαγγελικοῦ καταψεύδεται γράμ- B
 ματος· οὐ πάνυ τι, λέγων, εὐραμεν ζητήσαντες ἐν
 τοῖς πρὸ τούτου, ὅτι ἐβάστασαν οἱ Ἰουδαῖοι λίθους ἵνα
 λιθώσωσιν αὐτόν. — Ἐἶτα μετ' ὀλίγα φησὶν· Εἰ γὰρ
 πάλιν ἐβάστασαν, πρότερον ἐβάστασαν. Ἄνω δὲ καὶ
 κάτω βούλεται κατασκευάσαι, μὴ προηγεῖσθαι, καὶ
 ἄλλην ὁμοίως ἐκδοχὴν ἵνα συστάσειεν ὅτι λόγους,
 ἀλλ' οὐχὶ λίθους ἐβάστασαν ἀμελητῆ κατ' αὐτοῦ. Καί
 τι τοῦ εὐαγγελιστοῦ πρόσθεν εἰρηκότος, « Ἦραν
 οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν· » ὡς δὲ ταῦτα
 προῦγραψεν ἐν τῷ μεταξῦ, πέντε που καὶ τριάκοντα
 πρὸς τοῖς ἑκατὸν στίχους ὑπερβάς, ἐπιφέρει προσθεῖς·
 « Ἐβάστασαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι λίθους ἵνα λιθώσωσιν
 αὐτόν. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν διτοῖς ἀναγράφεται χω-
 ρίοις, ἐν διαφόροις δὲ φαίνεται πεπραγμένα καιροῖς, C
 ἀπὸ τοῦ μὴ τὰς αὐτὰς ἔχειν τῶν ῥημάτων ἐπιπλο-
 κὰς ἢ συζυγίας· ἀλλὰ Ὀριγένης, ὁ πάσας οἰόμενος
 εἶδέναι τὰς Γραφὰς, οὐκ ἀνέγνω τοῦτο καὶ ταῦτα
 γράφων ὡς ὄλον ὁμοῦ, τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ λέξεως.
 Εἰ δὲ τις ὑπολαμβάνει ταῦτα πλάττειν ἡμᾶς, αὐταῖς
 ταῖς εὐαγγελικαῖς ἐντυχῶν ἀποφάσει; καὶ τοῖς
 ἔμπρονηθεῖσιν αὐτῷ περὶ τοῦτο σπουδάσασιν, εὐρήσει
 μηδὲν ἡμᾶς εἰρηκεῖναι ψευδές. Neque minus his dum
 lapidationis factum speculatur (Origenes), illud
 etiam ac si per trogos factum in aliam sententiam
 educere obnitens, in evangelicis verbis mire menti-

tur. Licet, inquit, multum perscrutati fuerimus,
 nondum invenimus in his quæ scripta sunt, Judæos
 arripuisse lapides ut in illum injicerent. — Et paucis
 additis : Nam si iterum assumpserunt, prius assump-
 serunt. Vult autem tum in superioribus, tum in in-
 ferioribus, nil tale præcessisse, ut probet verba, sed
 non lapides assumpsisse perperam in illum. Et ta-
 men evangelista prius dixit : « Tulerunt igitur lapi-
 des ut jacerent in illum ¹⁶. » Quæ ubi scripsisset,
 centum triginta quinque versiculis interjectis, subdit :
 « Sustulerunt itaque Judæi lapides, ut lapidarent
 ipsum ¹⁷. » Hæc quidem duplici loco descripta sunt,
 diversisque temporibus gesta apparent, quod non ha-
 beant eosdem verborum nexus vel conjunctiones :
 sed Origenes ipse, qui se Scripturas omnes tenere
 existimat, hæc scribens non cognovit totum id Evan-
 gelii textum scriptum ad litteram. Porro si quis hæc
 nos effingere existimat, sententiis evangelicis perle-
 ctis, illiusque in eas commentariis, ab omni nos
 abstinuisse mendacio comperiet. Ex his verbis non
 liquet ubi de lapidatione Jesu a Judæis facta egerit
 Origenes, an cum priorem Joannis contextum edis-
 sernerit, tulerunt igitur lapides ut jacerent in eum ;
 au cum posteriorem, sustulerunt itaque Judæi lapi-
 des, ut lapidarent ipsum. Fortasse utrobique. Quod
 si ita est, de lapidatione hac tomo xxi et tomo xxv
 vel xxvi eum egisse veri perquam simile videtur.

X. Tillemontius *Hist. eccl.* tom. III, pag. 572,
 aliquid tomo vi deesse suspicatur, ubi tum de marty-
 ribus, tum de peste quadam quæ nullibi in histo-
 riis reperitur, quæque, inquit, circa annum 232
 fortassis grassata est, Origenes multa verba fece-
 rat. Verum id non satis assequor unde conjicere
 potuerit eruditissimus vir. Utrumque enim exso-
 quitur Origenes et de martyribus et de iis qui pe-
 rierunt ob pestilentiarum constitutiones verba fa-
 ciens : nec ibi agitur de iis qui nova quadam peste
 consumpti periere, sed de iis qui antiquitus apud
 gentiles cum pestilentes morbi grassarentur, seipsos
 in victimas pro patria tradiderunt, quemadmodum
 suo loco observavimus.

¹⁴ Joan. i, 33. ¹⁵ Joan. iii, 3. ¹⁶ Joan. viii, 59. ¹⁷ Joan. x, 31.

ORIGENIS COMMENTARIORUM

IN

EVANGELIUM JOANNIS

TOMUS PRIMUS

INTERPRETE AMBROSIO FERRARIO.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

A

I PRÆFATIO.

1. Ὅν τρόπον, οἶμαι, ὁ πάλαι λαὸς ἐπικληθεὶς Θεοῦ εἰς φυλὰς διήρητο δυοκαίδεκα, καὶ τὴν ὑπὲρ τὰς λοιπὰς φυλὰς τάξιν Λευϊτικὴν, καὶ αὐτὴν κατὰ πλεονα τῶνματᾶ ἱερατικὰ καὶ Λευϊτικὰ τὸ Θεῖον θεραπεύουσιν· οὕτως νομίζω κατὰ τὸν κρυπτὸν (1) τῆς καρδίας ἄθρονον πάντα τὸν Χριστοῦ λαόν, χρηματίζοντα ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ ἐν πνεύματι περιτετηγμένον, εἶναι τὰς ιδιότητας μυστικώτερον τῶν φυλῶν, ὡς ἐστὶ γυμνότερον ἀπὸ Ἰωάννου ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως μαθεῖν, οὐδὲ τῶν λοιπῶν προφητῶν τοῖς ἀκούειν ἐπισταμένοις τὰ τοιαῦτα ἀποσιωπησάντων. Φησὶ δὲ οὕτως ὁ Ἰωάννης· *Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβαίνοντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγίδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε* (2) *φωνῇ μεγάλῃ τοῖς δ' ἄγγελοις, οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, λέγων· Μὴ ἀδικήσητε μήτε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἀχρι σφραγισόμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμῶν τῶν σφραγισμένων· ἑξήκοντα χιλιάδες σφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραὴλ. Ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἑξήκοντα χιλιάδες σφραγισμένοι. Ἐκ φυλῆς Ρουβὴν ἑξήκοντα χιλιάδες. Καὶ μετὰ τὸ διηρῆσθαι τὰς λοιπὰς φυλὰς παρὲς τοῦ Δάν, ἐξῆς μετὰ πλεονα ἐπιφέρει· *Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, τὸ Ἄριον ἐστὼς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών* (3), *καὶ μετ' αὐτοῦ ἑξήκοντα χιλιάδες ἔχουσαι τὸ δρομα αὐτοῦ, καὶ τὸ δρομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροτῆς μεγάλης. Καὶ ἡ φωνὴ ἦν ἡκούσα, ὡς κιθαρωδῶν κιθαρίζοντων ἐν ταῖς κιθάρακις αὐτῶν· καὶ ἤδουσιν ᾠδὴν καιρῆν* (4) *ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἑξῶν, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο**

1. Quemadmodum qui olim populus Dei cognominabatur, in duodecim tribus ordinemque Leviticum divisus erat, cum cæteras tribus honore præstantem, tum etiam Deum pluribus ordinibus sacerdotilibus et Leviticis colentem; ita meo iudicio quisquis fuerit Christi populus juxta interiorem cordis hominem, scilicet in occulto Judæus, et spiritu circumciscus^{1a}, tribuum ipsarum proprietates habet, idque sacratius, ut ab Joanne ex Apocalypsi apertius possumus discere, cum nec reliqui prophetæ iis qui sciunt audire talia reticuerint. Sic autem inquit Joannes^{1b}: *Et vidi alterum angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi, et clamavit voce magna quatuor angelis, quibus datum est nocere terræ et mari, dicens: Nolite nocere terræ, et mari, neque arboribus, quoadusque signemur servos Dei nostri in frontibus suis. Et audiui numerum signatorum, centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israel. Ex tribu Juda duodecim millia signati; ex tribu Ruben duodecim millia. Cumque cæterarum tribuum divisionem fecisset, tribu Dan omissa, 2 deinceps post plura subjungit^{1c}: *Et vidi, et ecce Agnus stans super montem Sion, et cum eo centum quadraginta quatuor millia habentia nomen ejus, et nomen Patris ejus scriptum in frontibus suis. Et audiui vocem de cælo, tanquam vocem aquarum multarum, et tanquam vocem tonitruus magni. Et vocem audiui citharædorum citharisantium citharis suis, et cantabant quasi canticum novum ante sedem, et ante quatuor animalia, et seniores, et nemo poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra. Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati; virgines enim sunt. Hi sequuntur Agnum quocunque**

^{1a} Rom. II, 29. ^{1b} Apoc. VII, 2, 3 et seq. ^{1c} Apoc. XIV, 1, 2 et seq.

(1) Κατὰ τὸν κρυπτόν, etc. Ita legitur in codicibus mss. Bodleiano et Barberino. Sicque legendum monuit Huetius qui in textu habet κατὰ τὸν κρυπτόν.

(2) Καὶ ἔκραξε. Codd. Bodleianus et Barberinus, καὶ ἐπέκραξε.

(3) Ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών. Hæc non vertit interpres Ferrarius qui forte ea non viderat in suo exemplari.

(4) ᾠδὴν καιρῆν. Interpres legebat ὡς ᾠδὴν καιρῆν.

ierit. *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo et Agno, et in ore eorum non est inventus dolus. Sine macula enim sunt.* Hæc autem dici apud Joannem de his qui crediderunt in Christum, qui etiam ipsi sunt ex tribubus, etiamsi corporale ipsorum genus ad semen patriarcharum non videatur referri, hunc in modum colligere possumus: *Nolite*, inquit ²¹, *nocere terræ, et mari, neque arboribus, quoadusque Dei nostri servos signaverimus in frontibus suis. Et audivi numerum signatorum, centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israel.* ἐπιλογισασθαι· Μὴ ἀδικήσητε, φησὶ, τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρι σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων· ἑξήκοντα ἑπτὰ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι (6) ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραὴλ.

2. Qui igitur signantur ex omni tribu filiorum Israel in frontibus suis, ii centum quadraginta quatuor millia sunt numero, qui centum quadraginta quatuor millia, cum virgines existant, et cum mulieribus non sint coinquinati, in sequentibus apud Joannem nomen Agni et Patris ejus in frontibus suis scriptum habere dicuntur. Quodnam igitur aliud esse poterit sigillum frontibus ipsorum impressum quam nomen Agni et nomen Patris ejus, cum utrisque in locis frontes, modo quidem sigillum, modo vero litteras nomen Agni et nomen Patris ejus continentes habere dicantur? Quinetiam si hi qui sunt ex tribubus, iidem sunt ac virgines, ut antea ostendimus, pauci autem sunt ex Israel secundum carnem qui credant, ita ut fortassis ausit quis dicere ne numerum quidem centum quadraginta quatuor millia compleri ex credentibus, qui sint ex Israele secundum carnem, perspicuum est eos qui ex gentibus divino adhæserunt verbo, constituere illa centum quadraginta **3** quatuor millia eorum qui cum mulieribus non sunt coinquinati; adeo ut a veritate non aberret qui dicit primitias cuiusque tribus esse virgines ipsius. Nam subjungitur ²²: *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo, et Agno, et in ore eorum non est inventum mendacium; irreprehensibiles enim sunt.* Non est autem ignorandum, sermonem de centum quadraginta quatuor millibus virginum anagogicam interpretationem recipere; superfluum vero nunc, atque ab instituta disputatione alienum est, prophetarum testimonia apponere, quæ idem de iis qui ex gentibus crediderunt nos docent.

3. Quid autem hæc omnia sibi velint, dices, in hæc scripta incidens, o Ambrosi, vere homo Dei, et homo in Christo, et qui pro virili contendis esse spiritalis, nec amplius homo. Alii quidem sunt ex

²¹ Apoc. vii, 3, 4. ²² Apoc. xiv, 4, 5.

(5) Ferrarius interpres post hæc verba ἄμωμοι γὰρ εἰσιν, quæ vertit *sine macula enim sunt*, addit, *ante thronum Dei*, quod in nostris mss. desideratur.

(6) Codd. Barberinus et Bodleianus ἐσφραγισμένοι, Huetius edidit ἐσφραγισμένων.

(7) Interpres legebat καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

(8) Οὐ μολυνθέντες. Legendum videtur οὐ μολυνθεῖσαι.

(9) Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. Apud Huetium deest τὸ ὄνομα, sed restituitur ex codice Barberino.

μαθεῖν τὴν ὥδην εἰ μὴ αἰ ῥυθῶ χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς. Οὗτοι εἰσιν οἱ μετὰ τῶν ναϊκῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γὰρ εἰσιν. Οὗτοι οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ Ἀρλίφῳ εἶπεν ἐὰν ὑπάγη. Οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπαρχῇ τῷ Θεῷ καὶ τῷ Ἀρλίφῳ, καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὐρέθη ψεῦδος· ἄμωμοι γὰρ εἰσιν (5). Ὅτι δὲ ταῦτα παρὰ τῷ Ἰωάννῃ περὶ τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων λέγεται, καὶ αὐτῶν ὑπαρχόντων ἀπὸ φυλῶν, κἀν μὴ δοκῇ τὸ σωματικὸν αὐτῶν γένος ἀνατρέχειν ἐπὶ τὸ σπέρμα τῶν patriarchῶν, ἔστιν οὕτως ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραὴλ.

2. Οὐκοῦν οἱ ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραὴλ σφραγίζονται ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν ῥυθῶ εἰσι χιλιάδες τῶν ἀριθμῶν αἰτινες ῥυθῶ χιλιάδες ἐν τοῖς ἑξῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ λέγονται· ἔχειν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρνίου καὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ (7) γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν, οὐσαι παρθένοι, καὶ μετὰ γυναικῶν οὐ μολυνθέντες (8). Τίς οὖν ἄλλη εἴη ἡ σφραγὶς ἡ ἐπὶ τῶν μετώπων ἢ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρνίου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ (9), ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τόποις τῶν μετώπων λεγομένων ἔχειν πῆ μὲν τὴν σφραγίδα, πῆ δὲ τὰ γράμματα περιέχοντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρνίου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπὸ φυλῶν εἰ οἱ αὐτοὶ εἰσι τοῖς παρθένοις, ὡς προαπεδείξαμεν, σπάνιος δὲ ὁ ἐκ τοῦ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ πιστεύων, ὡς τάχα τολμησαί ἄν τινα εἰπεῖν μὴ συμπληροῦσθαι (10) ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ πιστευόντων, μηδὲ τὸν τῶν ῥυθῶ χιλιάδων ἀριθμὸν δῆλον, ὅτι ἐκ τῶν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τῷ θεῷ προσερχομένων λόγῳ συνίστανται αἱ ῥυθῶ χιλιάδες μετὰ γυναικῶν οὐ μολυνομένων· ὥστε μὴ εἶναι ἀποπεσεῖν (11) τῆς ἀληθείας τὸν φάσκοντα ἀπαρχὴν ἐκάστης εἶναι· φυλῆς τοὺς παρθένοισ αὐτῆς. Καὶ γὰρ ἐπιφέρεται· Οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπαρχῇ τῷ Θεῷ καὶ τῷ Ἀρλίφῳ, καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὐρέθη ψεῦδος· ἄμωμοι γὰρ εἰσιν. Οὐκ ἀγνωστὸν δὲ, ὅτι ὁ περὶ τῶν ῥυθῶ χιλιάδων παρθένων λόγος ἐπιδέχεται ἀναγωγὴν περιττὴν δὲ νῦν καὶ οὐ κατὰ τὸν προκείμενον λόγον τὸ παρατίθεσθαι λέξεις προφητικὰς ταυτῶν περὶ τῶν ἑξ ἔθνῶν ἡμᾶς διδασκούσας.

3. Τί δὲ πάντα ταῦτα ἡμῖν βούλεται (12), ερεῖς ἐντυγχάνων τοῖς γράμμασιν, Ἀμβρόσιε, ἀληθῶς Θεοῦ ἄνθρωπε καὶ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπε (13), καὶ σπεύδων εἶναι πνευματικὸς, οὐκέτι ἄνθρωπος· οἱ μὲν ἀπὸ τῶν

tium deest τὸ ὄνομα, sed restituitur ex codice Barberino.

(10) Codex Barberinus, ἐμπληροῦσθαι.

(11) Ὅστε μὴ εἶναι ἀποπεσεῖν. Lego ὥστε μὴ ἄποπεσεῖν.

(12) Codex Bodleianus πάντα ταῦτα βούλεται.

(13) Καὶ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπε. Legendum videtur, καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφέ. Et in Christo frater. Mox etiam lego: καὶ οὐκέτι ἄνθρωπος.

φυλῶν δεκάτας καὶ ἀπαρχὰς ἀναφέρουσι τῷ Θεῷ διὰ τῶν λευιτῶν καὶ ἱερέων, οὐ πάντα ἔχοντες ἀπαρχὰς ἢ δεκάτας· οἱ δὲ λεύιται καὶ ἱερεῖς, πάντα δεκάταις καὶ ἀπαρχαῖς χρώμενοι, δεκάτας ἀναφέρουσι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ ἀρχιερέως, ὅμαι· δ' ὅτι καὶ ἀπαρχὰς. Ἡμῶν δὲ τῶν προσιδόντων τοῖς Χριστοῦ μαθήμασιν οἱ μὲν πλείστοι τὰ πολλὰ τῷ βίῳ σχολάζοντες, καὶ ὀλίγας πράξεις τῷ Θεῷ ἀνατιθέντες, τάχα εἴεν ἂν οἱ ἀπὸ τῶν φυλῶν ὀλίγην πρὸς τοὺς ἱερεῖς ἔχοντες κοινωνίαν, καὶ ἐν βραχέσι τὸ θεραπευτικὸν τοῦ Θεοῦ τρέφοντες· οἱ δὲ ἀνακείμενοι τῷ θεῷ λόγῳ καὶ πρὸς μόνῃ τῇ θεραπείᾳ τοῦ Θεοῦ γινόμενοι γνησίως κατὰ τὴν εἰς τοῦτο διαφορὰν τῶν εἰς τοῦτο κινήματων Λευίται καὶ ἱερεῖς οὐκ ἀτόπως λεχθήσονται. Τάχα δὲ οἱ διαφέροντες καὶ τῶν (14) τῆς καθ' ἑαυτοὺς γενεᾶς ἔχοντες ἀρχιερεῖς ἔσονται κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρῶν, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Ἐὰν γάρ τις ἀνυποφέρῃ πρὸς τοῦτο νομίζων ἡμᾶς ἀσεβεῖν τὸ τοῦ ἀρχιερέως ὄνομα τάσσοντας ἐπ' ἀνθρώπων, ἐπεὶ πολλαχῶς Ἰησοῦς μέγας Ἱερεὺς προφητεύεται· Ἐχομεν γὰρ ἀρχιερεῖα μέγα, διεληλυθότα τοῦς αἰῶνας, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἐπεσημῆνατο λέγων τὸν Προφήτην εἰρηκέναι περὶ τοῦ Χριστοῦ (15)· Ἐν Ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρῶν· ἄφ' οὗ καὶ ἡμεῖς λαθόντες φαμὲν κατὰ μὲν τὴν τάξιν Ἀαρῶν ἀνθρώπους δύνασθαι εἶναι ἀρχιερεῖς· κατὰ δὲ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

4. Πάσης τοίνυν ἡμῖν πράξεως (16) ἀνακειμένης Θεῷ, καὶ παντὸς τοῦ βίου, ἐπεὶ σπεύδομεν ἐπὶ τὰ κρείττονα, καὶ βουλομένω ἡμῶν ἔχειν πᾶσαν αὐτὴν ἀπαρχὴν τῶν πολλῶν ἀπαρχῶν, εἴ γε μὴ σφαλόμεθα πρὸς τοὺς νομίζοντας, ποῖαν ἔχη ἵνα, μετὰ τὸ κατὰ τὸ σῶμα κειρωρίσθαι ἡμᾶς ἀλλήλων, διαφέρουσαν ἢ τὴν περὶ Εὐαγγελίου ἐξέτασιν; Καὶ γὰρ τολμητέον εἰπεῖν πασῶν τῶν Γραφῶν εἶναι ἀπαρχὴν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀπαρχὴν οὖν πράξεων, ἐξ οὗ (17) τῆ Ἀλεξανδρεῖα ἐπεδεδημήκαμεν, τίνα ἄλλην ἢ τὴν εἰς τὴν ἀπαρχὴν τῶν Γραφῶν ἔχη γέγονε; Χρὴ δὲ ἡμᾶς εἶδέναι οὐ ταυτὸν εἶναι (18) ἀπαρχὴν καὶ πρωτογέννημα. Μετὰ γὰρ τοὺς πάντας καρποὺς ἀναφέρεται ἡ

* Hebr. iv, 14. * Psal. cix, 4.

(14) Γρηγόριος, κατὰ τὴν εἰς τοῦτο διαφορὰν.... D Τάχα δὲ οἱ διαφέροντες καὶ τῶν. Haec desunt apud Huetium, sed restituantur ex codd. Barberino et Boleiano.

(15) Περὶ τοῦ Χριστοῦ. Apud Huetium deest w, sed legitur in nostris mss.

(16) Πράξεως. Codex Boleianus, τάξεως. Mox pro ἐπεὶ σπεύδομεν quod nostri habent codices, legitur in textu apud Huetium ἐπὶ σπεύδομεν.

(17) Ἀπαρχὴν οὖν πράξεων, ἐξ οὗ, etc. Nimirum postquam Antiochia rediit, quo a Mammea, Alexandri Severi matre, fuerat accersitus. Tunc cum commentariis illustrare Scripturam exorsus est. Id vero munus, Achaico itinere intermissum, contempsit Alexandriam deinceps reversus, ut fusius in Origenianis ostendimus. HUETIUS.

(18) Χρὴ δὲ ἡμᾶς εἶδέναι οὐ ταυτὸν εἶναι, etc.

A tribus qui decimas et primitias offerunt Deo per levitas et sacerdotes, cum tamen ipsi nullis fruuntur decimis aut primitiis. Levitæ vero et sacerdotes, in omnibus decimis fruentes et primitiis, Deo decimas, atque etiam, ut opinor, primitias offerunt per pontificem : eodem modo complures ex nobis qui ad Christi disciplinam accesserunt, majori ex parte ad vitæ hujus negotia attentis, paucas actiones Deo offerentes, fortasse sunt iis similes qui ex tribus parum communicant cum sacerdotibus, et paucis cultores Dei nutriunt. Qui vero divino dicati sunt verbo, et in solo Dei cultu sincere legitimeque immorantur, levitæ sacerdotesque vocari poterunt, juxta differentiam eorum motuum et actionum quæ huc et illarum quæ illuc spectant. Fortassis autem qui cæteris suæ ætatis hominibus virtute præstant, summi sacerdotes erunt, juxta Aaron ordinem, non juxta ordinem Melchisedech. Quod si quis objiciat nos minus in hoc pie sentire, quod summi sacerdotis nomen ad homines redigimus, quoniam sæpe Jesus magnus Sacerdos a prophetis vocatur : *Habemus enim*, inquit ²³, *sacerdotem magnum, qui cælos penetravit, Jesum Filium Dei* ; huic respondendum est Apostolum id notasse, cum diceret Prophetam de Christo locutum fuisse, cum inquit ²⁴ : *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*, et non secundum ordinem Aaron ; inde, arrepta occasione, dicimus fieri posse ut homines juxta Aaronis ordinem sint summi sacerdotes, cum juxta ordinem Melchisedech sacerdotem esse ad Christum Dei Filium pertineat.

4. Omni itaque actione, et tota vita nostra Deo dicata, quoniam ad præstantiora magno studio contendimus, cupientibusque nobis primitias omnes multarum primitiarum habere, nisi hoc existimantes decipimur, quænam aliæ nobis primitiæ præstantiores esse debuerunt, posteaquam mutua corporis consuetudine sejuncti sumus, quam institueret de Evangelio disputationem ? Etenim audendum est dicere omnium Scripturarum primitias Evangelium esse. Ex quo igitur tempore Alexandriam pervenimus, quasnam alias esse oportuit nostrarum actionum primitias quam in Scripturarum primitiis ? Sed sciamus necesse est non idem esse ἀπαρ-

Quæ πρωτογεννήματα Origenes et LXX Interpretes appellant, dicuntur Hebræis כַּבְּבָבָה eaque e frugibus integris necdum elaboratis Deo offerenda excipiebantur, neque magna copia, neque certa. Offerbantur autem festo primitiarum tempore πρὸ τῶν πάντων καρπῶν, juxta præceptum Exodi xxiii, 16, 19. Eorum vero offerendum ritus traditur Levit. ii, 14. At ἀπαρχαὶ Judæis sunt תְּרוּמָה quæ ex universis frugibus jam elaboratis sepositæ, sacerdotibus tradebantur ea copia quæ amplior esset sexagesima parte, minor quadragesima. Ut ex omnibus igitur frugibus excernerentur תְּרֵבוֹתָי, fruges universas jam ante collectas esse oportuit, quod contingebat in festo Pentecostes, ut est Levit. xxiii, 15 ; Num. xxviii, 26 ; Deuter. xvi, 9, 10. Sunt qui primitias novorum fructuum oblatas volunt mense Tisri, festo Scenopægiæ. Nam tum un-

χὴν [primitias] et πρωτογέννημα [primam genituram]. Siquidem post omnes fructus dedicatur ἀπαρχή [primitia]; ante omnes vero fructus πρωτογέννημα [prima genitura]. Proinde haud equidem quis aberrabit, si ex omnibus Scripturis quæ in omnibus Ecclesiis et feruntur et creduntur esse divinæ, Moysis legem dixerit πρωτογέννημα [primam genituram], Evangelium vero ἀπαρχήν [primitias], quandoquidem post omnes prophetarum fructus qui fuerunt usque ad Dominum Jesum, perfectus ille sermo germinavit.

5. Quod si propter interpretationem datam τῇ ἀπαρχῇ [primitiis], reclamet aliquis dicens rursum post Evangelia circumferri etiam tum Acta, tum Epistolas apostolorum, et idcirco hoc minus verum esse quod superius de hoc vocabulo tradidimus, nempe Evangelium totius Scripturæ ἀπαρχήν [primitias] esse; dicendum sane est eorum qui sapientes in Christo, quique ex his prædictis Epistolis utilitatem perceperunt quidem, sed tamen, quo fidem mereantur, indigent testimoniis quæ in legalibus et prophetis scriptis continentur, hanc esse mentem ut sapientiæ quidem plena et credibilia et vehementer sancita apostolica esse dicant, sed iis neutquam consimilia: *Hæc dicit Dominus omnipotens* 25. Et hanc ob causam inspicere complectatur necne suas Epistolas Paulus cum dicit 26: *Omnis Scriptura afflatu prodita utilis est*; et cum ait 27: *Dico ego, non Dominus*; et illud 28: *Sic in omnibus Ecclesiis ordino*; itemque 29: *Qualia passus sum Antiochiæ, Iconii, Lystris, et his similia*, interdum ab ipso scripta, et iuxta potestatem, non tamen secundum accuratam sinceritatem sermonum, qui sunt ex divina inspiratione. Deinde hoc etiam ostendendum est veterem Scripturam non esse Evangelium, quæ venientem non ostendit, sed prænuntiat; omnem vero novam, Evangelium esse, quæ non solum, ut in Evangelii initio scriptum est, ait: *Ecce Agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi* 30, verum etiam quæ varias opiniones doctrinasque continet ejus per quem Evangelium est Evangelium. Præterea, si Deus posuit in Ecclesia apostolos et prophetas, et evangelistas, pastoresque et doctores 31, cum accurate examinaverimus quodnam sit evangelistæ officium, et invenerimus pertinere ad eum non semper enarrare quoniam pacto Servator cæcum a natiuitate

25 II Cor. vi, 18. 26 II Tim. iii, 16. 27 I Cor. vii, 12. 28 ibid. 17. 29 II Tim. iii, 11. 30 Joan. i, 29; 31 Ephes. iv, 11.

versos fructus fuisse collectos intelligitur ex Exod. xliii, 16, et Levit. xxiii, 39. Atqui de fructibus quoque dabantur *ἑνεκεν τῆς ἁγιωσύνης*, Num. xviii, 13; Deuter. xviii, 4, et xxvi, 2. Igitur datæ illæ sunt post collectionem fructuum, hoc est mense Tisri, in festo Tabernaculorum. Atque hanc primitiarum oblationem videtur respexisse Origenes, cum ait: *Μετὰ τοὺς πάντας καρποὺς ἀνεφέροντο αἱ ἀπαρχαί*. Nam ante Scenopogiam universi fructus, uvæ prutæ et oleæ, neutquam potuerunt esse collectæ. Huetius.

(19) Legendum videtur, ὠφελιμῶν μὲν ἐν ταῖς φερομέναις ἐπιστολαῖς, δεομένων δέ, etc.

(20) Codex Boddleianus pro ἐπιτεταγμένα habet ἐπιτετευγμένα.

(21) *Ἡ οὐ τὸ· Κἀγὼ λέγω*, x. τ. λ. Sic nostri codi-

ἀπαρχή, πρὸ δὲ πάντων τὸ πρωτογέννημα. Τῶν τοίνυν φερομένων Γραφῶν καὶ ἐν πάσαις Ἐκκλησίαις Θεοῦ πεπιστευμένων εἶναι θείων οὐκ ἂν ἀμάρτοι τις λέγων πρωτογέννημα μὲν τὸν Μωϋσέως νόμον, ἀπαρχὴν δὲ τὸ Εὐαγγέλιον· μετὰ γὰρ τοὺς πάντας τῶν προφητῶν καρποὺς, τῶν μέχρι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὁ τέλειος ἐδλάστησε λόγος.

quandoquidem post omnes prophetarum fructus qui fuerunt usque ad Dominum Jesum, perfectus ille sermo germinavit.

5. Ἐὰν δὲ τις ἀνθυποφέρῃ διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀπαρχῶν φάσκων μετὰ τὰ Εὐαγγέλια τὰς Πράξεις καὶ τὰς Ἐπιστολάς φέρεσθαι τῶν ἀποστόλων, καὶ κατὰ τοῦτο μὴ ἂν ἐτι σώζεσθαι τὸ προσποδοδεδομένον περὶ ἀπαρχῆς, τὸ ἀπαρχὴν πάσης Γραφῆς εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον· λεκτέον ἦτοι νοῦν εἶναι σοφῶν ἐν Χριστῷ, ὠφελιμῶν ἐν ταῖς φερομέναις Ἐπιστολαῖς, δεομένων ἵνα (19) πιστεύονται μαρτυριῶν τῶν ἐν τοῖς νομικοῖς καὶ προφητικοῖς λόγοις κειμένων, ὥστε σοφὰ μὲν καὶ πιστὰ λέγειν καὶ σοφῶρα ἐπιτεταγμένα (20) τὰ ἀποστολικά, οὐ μὴν παραπλήσια τῷ· *Τὰδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ*· καὶ κατὰ τοῦτο ἐπίστηρον εἶ, ἐπὶ λέγῃ ὁ Παῦλος· *Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος*, ἐμπεριλαμβάνει καὶ τὰ αὐτοῦ γράμματα, ἢ οὐ τὸ· *Κἀγὼ λέγω* (21), καὶ οὐχ ὁ Κύριος, καὶ τὸ· *Ἐν πάσαις Ἐκκλησίαις διατάσσομαι*, καὶ τὸ· *Ὅλα ἔπαθον ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις*, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια ἐνίστε ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα καὶ κατ' ἐξουσίαν, οὐ μὴν τὸ εὐλιχρινὲς τῶν ἐκ θείας ἐπιπνοίας (22) λόγων· ἢ καὶ τούτῳ παραστατέον (23), ὅτι ἡ Παλαιὰ μὲν οὐκ Εὐαγγέλιον, οὐ δεικνύουσα τὸν ἐρχόμενον, ἀλλὰ προαγγέλλουσα καὶ προκηρύσσουσα· πᾶσα δὲ ἡ Καινὴ τὸ Εὐαγγέλιον ἐστίν, οὐ μόνον ὁμοίως τῇ ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου φάσκουσα (24)· *Ἴδου ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, ἀλλὰ καὶ ποικίλας δοξολογίας περιέχουσα καὶ διδασκαλίας τοῦ δι' ὃν τὸ Εὐαγγέλιον Εὐαγγέλιον ἐστίν (25). Ἔτι δὲ εἰ ὁ Θεὸς ἔθετο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποστόλους, καὶ προφήτας, καὶ εὐαγγελιστὰς, ποιμένας τε καὶ διδασκάλους, ἐπὶν ἐξετάσωμεν τί τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὅτι οὐ πάντως διηγήσασθαι τίνα τρόπον ὁ Σωτὴρ τυφλὸν ἀπὸ γενετῆς λάσατο, ὀδωδῶτα νεκρὸν ἀνέστησεν, ἢ τι τῶν παραδόξων πεποίηκεν· οὐκ ὀκνησομεν χαρακτηριζομένου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, καὶ ἐν προ-

ces mss. Male autem Huetius in textu habet, ἢ οὐτῶ· λέγω, etc.

(22) *Γραφέντα καὶ κατ' ἐξουσίαν, οὐ μὴν τὸ εὐλιχρινὲς τῶν ἐκ θείας ἐπιπνοίας*. Hæc apud Huetium desunt, sed restituuntur ex codicibus Boddleiano et Barberino.

(23) *Τούτῳ παραστατέον*. Ita codd. Regius, Barberinus et Boddleianus. Perizonius tamen legit τούτο, cui nos cum Tarino assentimur.

(24) *Φάσκουσα*. Codex Barberinus, φράσουσα.

(25) *Διδασκαλίας τοῦ δι' ὃν τὸ Εὐαγγέλιον Εὐαγγέλιον ἐστίν*, x. τ. λ. Sic recte habet codex Boddleianus, sicque legit Ferrarius; in codice Barberino pro δι' ὃν legitur δι' οὐ. Apud Huetium vox Εὐαγγέλιον semel existat.

τρεπτικῶ λόγῳ τῶ εἰς πιστοποιήσιν τῶν περὶ Ἰησοῦ
 Εὐαγγελίῳ πως εἰπεῖν τὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων γε-
 γραμμένα. Ἄλλ' ὅσον ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ ἀποδόσει τῶ
 ἀθροισθέντων διὰ τὸ μὴ ἐπιγεγράφθαι τὰς Ἐπιστο-
 λὰς Εὐαγγέλιον, ὡς οὐ καλῶς πᾶσαν τὴν καινὴν
 Διαθήκην Εὐαγγέλιον ἡμῶν ὀνομασάντων, λεκτέον,
 ὅτι πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν δύο τινῶν ἢ πλείονων τῶ
 αὐτῶ ὀνόματι ὀνομαζομένων, κυριώτερον ἐπὶ τοῦ
 ἐτέρου τῶν λεγομένων κεῖται τὸ ὄνομα· ὅσον λέγον-
 τος τοῦ Σωτῆρος· *Μὴ καλέσητε διδάσκαλον ἐπὶ
 τῆς γῆς* (26), ὁ Ἀπόστολός φησι τετάχθαι ἐν τῇ
 Ἐκκλησίᾳ καὶ διδασκάλους. Οὐκ ἔσονται οὖν οὗτοι
 διδάσκαλοι ὅσον ἐπὶ τῇ ἀκριβεῖ τῆς τοῦ Εὐαγγε-
 λίου (27) φωνῆς· οὕτως οὐκ ἔσται Εὐαγγέλιον τὸ κατὰ
 τὰς Ἐπιστολὰς πᾶν γράμμα, ὅταν παραβάλληται τῇ
 διηγήσει τῶν περὶ Ἰησοῦ πράξεων καὶ παθημάτων
 καὶ λόγων αὐτοῦ. Πλὴν ἀπαρχὴ πάσης Γραφῆς τὸ
 Εὐαγγέλιον, καὶ πασῶν τῶν κατ' εὐχὴν ἡμῶν πρά-
 ξων ἐσομένων ἀπαρχὴν ποιούμεθα εἰς τὴν ἀπαρ-
 χὴν (28) τῶν Γραφῶν.

monesque Jesu contineat. Attamen totius Scripturæ
 quæ ex animi sententia nobis cessuræ sunt, primitias

6. Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ, τεσσάρων ὄντων τῶν Εὐαγ-
 γελίων, οἷον εἰ στοιχείων τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας,
 εἰς ὧν στοιχείων ὁ πᾶς συνέστηκε κόσμος, ἐν Χριστῶ
 καταλλαγεῖς τῶ Θεῷ, καθὰ φησιν ὁ Παῦλος· *Θεὸς ἦν
 ἐν Χριστῶ κόσμον καταλλάσσειν αὐτῶ, οὗ κό-
 σμου τὴν ἀμαρτίαν ἤρεν Ἰησοῦς*· περὶ γὰρ τοῦ
 κόσμου τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος ἐστὶν ὁ γεγραμμένος·
Ἰδοὺ ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν C
*τοῦ κόσμου, ἀπαρχὴν τῶν Εὐαγγελίων εἶναι τὸ
 προστεταγμένον ἡμῖν ὑπὸ σοῦ κατὰ δύναμιν ἐρευ-
 νῆσαι τὸ κατὰ Ἰωάννην· τὸν γενεαλογούμενον εἰ-
 πῶν (29), καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγενεαλογήτου ἀρχόμενον·
 Μιθθαῖος μὲν γὰρ, τοῖς προσδοκῶσι τὸ ἐξ Ἀβραάμ
 καὶ Δαυὶδ Ἑβραίοις γράφων, *Βιβλίος, φησὶ, γενέ-
 σεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ·
 καὶ Μάρκος εἰδὼς ὁ γράφει, ἀρχὴν διηγείται τοῦ
 Εὐαγγελίου, τάχα εὐρισκόντων ἡμῶν τὸ τέλος αὐτοῦ
 παρὰ τῶ Ἰωάννῃ ἐν ἀρχῇ λόγον Θεοῦ λόγον. Ἄλλὰ
 καὶ Λευκᾶς εἰρηκῶς ἐν ἀρχῇ τῶν Πράξεων· *Τὸν
 μὲν ἀρῶσαν λόγον ἐποικισάμην· περὶ πάντων ὧν
 ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν καὶ διδάσκειν* (30), ἀλλὰ
 γε τρεῖς τῶ ἐπὶ τὸ στήθος ἀναπεσόντι τοῦ Ἰησοῦ
 τῶς μεζονας καὶ τελειότερους (31) περὶ Ἰησοῦ
 λόγους· οὐδεὶς γὰρ ἐκείνων ἀκρατῶς ἐφανέρωσεν
 αὐτοῦ τὴν θεότητα, ὡς Ἰωάννης παραστήσας αὐτὸν
 λέγοντα· *Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου*· *Ἐγὼ εἰμι
 ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή*· *Ἐγὼ εἰμι ἡ
 ἀνάστασις*· *Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα*· *Ἐγὼ εἰμι ὁ και-***

A s̄naverit, fetentem mortuum excitaverit, vel ali-
 quid supra hominum opinionem fecerit; non dubi-
 tabimus affirmare aliquo modo Evangelium esse quæ
 scripserint apostoli, cum ad evangelistæ munus at-
 tineat, adhortatoria etiam oratione fidem iis quæ
 de Jesu tradita sunt, acquirere. Quantum vero at-
 tinet ad hoc quod secundo loco tradidimus, si obje-
 cerit aliquis quod minus probe nominaverimus to-
 tum Testamentum novam Evangelium, eo quod E-
 vangeli inscriptionem non habeant Epistolæ, huic
 dicemus sæpe in Scripturis, cum duo vel plura eo-
 dem vocabulo nuncupantur, magis proprie uni eo-
 rum illud tribui: verbi gratia, dicente Servatore 21:
Ne vocetis magistrum super terram, inquit Aposto-
 lus 22 magistros in Ecclesia ordinatos fuisse. Non
 erunt ergo hi magistri secundum exactam intelli-
 gentiam vocis hujus Evangelii: sic etiam non erit
 Evangelium, qualiscunque tandem illa fuerit Scri-
 ptura, quæ sub nomine Epistolarum fuerit, si con-
 feratur cum Scriptura quæ actiones, passiones ser-
 primitiæ est Evangelium, actionumque omnium
 facimus in primitiis Evangelii.

6. Arbitror vero ego, etiamsi quatuor sint Evan-
 gelia veluti elementa fidei Ecclesiæ, ex quibus ele-
 mentis totus constat hic mundus Deo per Christum
 reconciliatus, sicut inquit Paulus 23, *Deus erat in
 Christo, mundum sibi reconcilians*; ejus mundi
 peccatum sustulit Jesus; de mundo enim Ecclesiæ
 sermo ille est scriptus 24: **¶** *Ecce Agnus Dei, qui
 aufert peccatum mundi*, Evangeliorum primitias
 Evangelium esse Joannis nobis propositum, ejus
 sensum pro virili nostra jussi sumus abs te investi-
 gare. Idque arbitror considerans genealogiam tenen-
 tem, et incipientem ab eo qui genealogia caret. Nam
 Matthæus quidem cum scriberet Hebræis, qui ven-
 turum ex Abrahamo et Davide expectabant: *Liber
 inquit, generationis Jesu Christi filii David, filii Abra-
 ham* 25. Marcus vero sciens quod scribit, initium
 enarrat Evangelii, fortassis quod invenimus finem
 ipsius apud Joannem, qui in principio Verbum Deum
 fuisse inquit. Lucas etiam cum dixisset 26: *Primum
 quidem sermonem feci de omnibus quæ cæpit Jesus
 facere et docere*, majores perfectioresque de Jesu
 sermones reservat ei qui supra pectus Jesu recubuit.
 D Nullus enim illorum adeo pure manifestavit illius
 divinitatem, ut Joannes quippe qui inducat il-
 lum dicentem: *Ego sum lux mundi: Ego sum veritas
 et vita: Ego sum resurrectio: Ego sum ostium: Ego
 sum pastor bonus* 27; et in Apocalypsi 28: *Ego sum
 A, et Ω, principium et finis, primus et no-*

21 Matth. xiii, 8, 9. 22 Ephes. iv, 14. 23 II Cor. v, 19. 24 Joan. i, 30. 25 Matth. i, 1. 26 Act. i, 1.
 27 Joan. viii, 12; xiv, 6; xi, 25; x, 7, 9, 11. 28 Apoc. i, 8; xii, 13.

(26) *Μὴ καλέσητε διδάσκαλον ἐπὶ τῆς γῆς.*
 Locus habetur Matth. xiii, 8, ubi pro καθηγητῆς
 exemplaria quedam habent διδάσκαλος. Hunc au-
 tem versum cum sequenti confudit Origenes.
 Hesvius.

(27) *Τοῦ Εὐαγγε.λιου.* Tarinus censebat legen-
 dum τοῦ διδασκάλου.

(28) *Εἰς τὴν ἀπαρχὴν,* etc. Omittendum videtur
 εἰς

(29) Pro εἰπῶν Ferrarius legit σκοπῶν, ego vero
 legendum censeo εἰπόν, quod refero ad ur̄xedeus
 τὸ κατὰ Ἰωάννην.

(30) *Τέλος αὐτοῦ παρὰ τῶ Ἰωάννῃ... ἤρξατο ὁ
 Ἰησοῦς ποιεῖν καὶ διδάσκειν.* Hæc omnia apud
 Huetium desiderantur, sed restituantur partim ex
 codice Bodleiano, partim ex Barberino.

(31) Codex Bodleianus, τελειωτέρους,

rissimus. Audeamus igitur dicere primitias Scripturarum omnium Evangelium esse; Evangeliorum vero primitias, Evangelium a Joanne traditum; cuius sensum percipere nemo potest, nisi qui supra rectus Jesu recubuerit, vel acceperit a Jesu Mariam, quæ etiam ipsius mater fiat: adeo talem tantumque esse necesse est, qui Joannes alius sit futurus, ut quemadmodum Joannes, itidem etiam et iste a Jesu Jesus existere ostendatur. Nam si nullus est Mariæ filius, iudicio eorum qui de ipsa sane senserunt, præterquam Jesus: dicitque Jesus matri: *Ecce filius tuus*³⁹, et non, ecce etiam hic est filius tuus: perinde est, ac si dixisset: Ecce hic est Jesus quem genuisti. Etenim quisquis perfectus est, non amplius vivit ipse, sed in ipso vivit Christus⁴⁰. Cumque in ipso vivat Christus, dicitur de eo Maria: *Ecce filius tuus Christus*. Quid ergo attinet dicere quanta nobis opus sit mente ut in testaceis abjectæ litteræ thesauris reconditum verbum digne valeamus interpretari, præsertim cum littera passim a quibusvis legatur, verbumque per vocem sensibile audiatur ab omnibus qui **7** auditum præbent corporalem? Qui enim accurate apprehensurus sit, vere is dicat oportet: *Nos autem Christi sensum habemus, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis*⁴¹. Quod vero omne Testamentum Novum sit Evangelium, adduci possumus ad credendum ex his quæ Paulus dicit, quando alicubi⁴² scribit: *Secundum Evangelium meum*. Inter scripta enim Pauli nullus exstat liber qui vocari Evangelium consueverit. Sed quidquid vel prædicavit vel dixit est Evangelium; quæ vero prædicavit et dixit, hæc etiam scripsit; ergo ex his colligitur ipsius scripta Evangelium esse. Quod si Pauli scripta sunt Evangelium, profecto idem censendum est de Petri etiam scriptis; et ut in universum loquar, omnia quæ ipsius Christi confirmant adventum, et quæ stabiliunt præsentiam illius, quæque inducunt ipsam in animos cupientium suscipere Dei sermonem, stantem pro foribus, et pulsantem, et ingredi volentem in animas, sunt Evangelium.

7. Sed tempus jam est accuratius exquirere quid vox Evangelii significet, et quare hi libri inscriptionem hanc habeant. Est igitur Evangelium sermo qui rerum nuntium continet, quæ quod utiles sint, jure merito lætitiâ pariunt auditori, simul atque ab ipso admissa fuerint quæ nuntiantur. Nec vero minus talis oratio est Evangelium, quamvis ex habitu audientis perpendatur: vel, Evangelium oratio

³⁹ Joan. xix, 26. ⁴⁰ Galat. ii, 20. ⁴¹ I Cor. ii, 12, 16. ⁴² Rom. ii, 16.

(32) Κατὰ τοὺς ὑγίως περὶ αὐτῆς δοξάζοντας. Tum ex hoc loco, tum ex iis quæ habet Origenes tom. xi in *Matthæum* et homilia 7 in *Lucam*, liquet ipsum pro heterodoxis habuisse eos qui perpetuam Mariæ virginitatem negabant. In eo certe errore, inquit Huetius, fuisse Tertullianum creditur, eumque duobus locis prodidisse, libro *De monogamia*, cap. 8, et lib. *De carne Christi*, cap. 7; sed obscure, nec satis aperte. At clare eum cum aliis professus est Apollinarius, teste Epiphano, qui Antidicomarianitas eos appellabat, hæres. lxxvii, cap. 26, et

Ἀ μὴν ὁ καλὸς· καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. Τολμητέον τοίνυν εἰπεῖν ἀπαρχὴν μὲν πασῶν Γραφῶν εἶναι τὰ Εὐαγγέλια, τῶν δὲ Εὐαγγελίων ἀπαρχὴν τὸ κατὰ Ἰωάννην· οὐ τὸν νοῦν οὐδεὶς δύναται λαβεῖν μὴ ἀναπεσῶν ἐπὶ τὸ στήθος Ἰησοῦ, μηδὲ λαβῶν ἀπὸ Ἰησοῦ τὴν Μαρίαν γινομένην καὶ αὐτοῦ μητέρα· καὶ τηλικούτον δὲ γενέσθαι δεῖ τὸν ἐσόμενον ἄλλον Ἰωάννην, ὥστε οἶονεὶ τὸν Ἰωάννην δειχθῆναι ὄντα Ἰησοῦν ἀπὸ Ἰησοῦ. Εἰ γὰρ οὐδεὶς υἱὸς Μαρίας, κατὰ τοὺς ὑγίως περὶ αὐτῆς δοξάζοντας (32), ἢ Ἰησοῦς, φησὶ δὲ Ἰησοῦς τῇ μητρὶ· Ἴδε ὁ υἱὸς σου, καὶ οὐχί· Ἴδε καὶ οὗτος υἱὸς σου· Ἴσον εἶρηκε τῷ· Ἴδε οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὃν ἐγέννησας. Καὶ γὰρ πᾶς ὁ τετελειωμένος ζῆ οὐκέτι, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ζῆ Χριστός· καὶ ἐπὶ ζῆ ἐν αὐτῷ Χριστός, λέγεται περὶ αὐτοῦ τῇ Μαρτῶ· Ἴδε ὁ υἱὸς σου ὁ Χριστός. Ἠλίκοι τοίνυν νοῦ ἡμῖν δεῖ, ἵνα τὸν ἐν τοῖς ὀστρακίνοις τῆς εὐτελοῦς λέξεως θησαυροῖς ἐναποκειμένον λόγον (33) τοῦ ὑπὸ πάντων τῶν ἐντυγχανόντων ἀναγινωσκομένου γράμματος, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν παρεχόντων τὰς σωματικὰς ἀκοὰς ἀκουομένου, αἰσθητοῦ διὰ φωνῆς λόγου, ἐκλαβεῖν κατ' ἀξίαν δυνηθῶμεν, τί δεῖ καὶ λέγειν; Τὸν γὰρ μέλλοντα ταῦτα ἀκριβῶς καταλαμβάνειν μετὰ ἀληθείας εἰπεῖν δεῖ· Ἥμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. Ἔστι δὲ προσαχθῆναι ἀπὸ τῶν ὑπὸ Παύλου λεγομένων περὶ τοῦ πᾶσαν τὴν Καινὴν εἶναι τὰ Εὐαγγέλια (34), ὅταν ποῦ γράψῃ· Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου· ἐν γράμμασι γὰρ Παύλου οὐκ ἔχομεν βιβλίον Εὐαγγέλιον συνήθως καλούμενον. Ἀλλὰ πᾶν ὃ ἐκήρυσσε καὶ ἔλεγε, τὸ Εὐαγγέλιον ἦν· ἃ καὶ ἐκήρυσσε καὶ ἔλεγε, ταῦτα καὶ ἔγραφε· καὶ ἃ ἔγραφε ἄρα Εὐαγγέλιον ἦν. Εἰ δὲ τὰ Παύλου Εὐαγγέλιον ἦν, ἀκλόουθον λέγειν, ὅτι καὶ τὰ Πέτρου Εὐαγγέλιον ἦν, καὶ ἀπαξιαπλῶς τὰ συνιστάντα τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν, καὶ κατασκευάζοντα τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, ἐμποιοῦντά τε αὐτὴν ταῖς ψυχαῖς τῶν βουλομένων παραδέξασθαι τὸν ἐστῶτα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούοντα, καὶ εἰσελθεῖν βουλόμενον εἰς τὰς ψυχὰς λόγον Θεοῦ.

7. Τί δὲ βούλεται δηλοῦν ἡ Εὐαγγέλιον προσηγορία, καὶ διὰ τί ταύτην ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν ταῦτα τὰ βιβλία, ἤδη καιρὸς ἐξετάσαι. Ἔστι τοίνυν τὸ Εὐαγγέλιον λόγος περιέχων ἀπαγγελίαν πραγμάτων κατὰ τὸ εὐλογον διὰ τὸ ὠφελεῖν εὐφραίνοντων τὸν ἀκούοντα, ἐπ' αὐτὴν παραδέξεται τὸ ἀπαγγελλόμενον· οὐδὲν δ' ἦττον ὁ τοιοῦτος λόγος Εὐαγγέλιόν ἐστιν, ἂν καὶ (35) πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ ἀκούοντος ἐξετάζηται· ἢ Εὐαγγέλιον

hæres. lxxviii, cap. 1. Post Apollinarianum eadem vesania laborarunt Eunomius, Helvidius, Jovinianus et Bonosus. Sed hanc hæresim luculento adversus Helvidium opere contrivit Hieronymus.

(33) Λόγον. Forte legendum νοῦν.

(34) Τὰ Εὐαγγέλια. Ferrarius legit τὸ Εὐαγγέλιον. Paulo post nostri codices habent: οὐκ ἔχομεν βιβλίον εὐαγγέλιον. Huetii editio omisit βιβλίον.

(35) Ἔστιν, ἂν καὶ. Hæc desunt in codice quem secutus est Huetius.

ἔστι λόγος περιέχων ἀγαθὸν τῷ πιστεύοντι παρ-
οῦσαν ἢ λόγος ἐπαγγελόμενος παρῆναι τὸ ἀγαθὸν τὸ
προσδοκώμενον. Πάντες δὲ οἱ (36) προειρημένοι ἡμῖν
ἄνθρωποι (37) ἐφαρμόζουσι τοῖς ἐπιγραφόμενοις Εὐαγγε-
λίαις ἕκαστον γὰρ Εὐαγγέλιον σύστημα ἀπαγγελο-
μένων ὠφελίμων τῷ πιστεύοντι, καὶ μὴ παρεκδεξα-
μένων, τυγχάνον ὠφέλειαν ἐμποιοῦν, κατὰ τὸ εὐλογον
εὐφραίνει διδάσκον τὴν δι' ἀνθρώπου τοῦ πρωτοτόκου
πάσης κτίσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ σωτήριον αὐτοῖς
ἐπιδημίαν. Ἀλλὰ καὶ ὅτι λόγος ἔστιν ἕκαστον Εὐαγ-
γέλιον διδάσκων τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἐν Υἱῷ τοῖς
βουλομένοις παραδέξασθαι ἐπιδημίαν, παντὶ τῷ πι-
στεύοντι σαφές· ὅτι δὲ καὶ ἀγαθὸν ἐπαγγέλλεται διὰ
τῶν βιβλίων τούτων τὸ προσδοκῆθῆν οὐκ ἀσαφές·
ὅτι γὰρ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης τὴν παντὸς τοῦ
λαοῦ λαβὼν φωνὴν φησι πέμψας τῷ Ἰησοῦ· *Σὺ εἶ
ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκώμενος;* Προσδοκώ-
μενον γὰρ ἀγαθὸν τῷ λαῷ ὁ Χριστὸς ἦν, περὶ οὗ κη-
ρυσσόντων τῶν προφητῶν, μέχρι καὶ τῶν τυχόντων
πάντες εἰς αὐτὸν ἔσπον οἱ ὑπὸ νόμον καὶ προφήτας
τὴν ἐλπίδα, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Σαμαρείτις λέγουσα·
Ὅτια, ὅτι Μεσσίας ἔρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός·
Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀπαγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα.
Ἀλλὰ καὶ Σίμων καὶ Κλεόπας, ὁμιλοῦντες πρὸς
Ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τῷ Ἰησοῦ
αὐτῷ τῷ Χριστῷ ἀναστάντι, οὐδέπω γινώσκοντες
ἐγγεγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν φασί· *Σὺ μόνος παροι-
κίς ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἔγνωσ τὰ γενόμενα
ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις; Εἰπόντος δὲ,
Ποῖα; ἀποκρίνονται, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζα-
ρηνοῦ, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν
ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς
τοῦ λαοῦ, ὅπως τε παρέδωκεν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς
καὶ οἱ ἀρχοῦντες ἡμῶν εἰς κρῖμα θανάτου, καὶ
ἐσταύρωσαν αὐτόν. Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν, ὅτι
αὐτὸς ἔστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ.*
Πρὸς τοῦτοις Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,
εὐρών τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, λέγει· *Εὐρή-
καμεν τὸν Μεσσίαν, ὃ ἔστι, μεθερμηνευόμενον,
Χριστός.* Καὶ μετ' ὀλίγα ὁ Φίλιππος, εὐρών τὸν
Ναθαναήλ, λέγει αὐτῷ· *Ὅν ἔγραψε Μωϋσῆς ἐν τῷ
νόμῳ καὶ οἱ προφῆται, εὐρήκαμεν τὸν Ἰησοῦν
τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ.*

8. Δόξει δ' ἂν τις ἐνίστασθαι τῷ πρώτῳ ὄρῳ,
ἐπεὶ καὶ τὰ μὴ ἐπιγεγραμμένα Εὐαγγέλια ὑπο-
πίπτει αὐτῷ· ὁ γὰρ νόμος καὶ οἱ προφῆται λόγοι
πιστεύονται εἶναι περιέχοντες ἀπαγγελίαν πρα-
ξάντων κατὰ τὸ εὐλογον διὰ τὸ ὠφελεῖν εὐφραίνον-
των τοὺς ἀκούοντας, ἐπὶν παραδέξωνται τὰ ἀπαγ-
γελλόμενα. Λεχθεῖ δ' ἂν πρὸς τοῦτο ὅτι πρὸ τῆς
Ἰησοῦ ἐπιδημίας ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἄτε
ἐξέπαι ἐληλυθὸς τοῦ τὰ ἐν αὐτοῖς μυστήρια σαφη-
ῶντος, οὐκ εἶχον τὸ ἐπιγγεῖμα τοῦ περὶ τοῦ Εὐαγ-
γελίου ὄρου· ὁ δὲ Σωτὴρ, ἐπιδημήσας καὶ τὸ Εὐαγ-
γέλιον σωματοποιηθῆναι ποιήσας, τῷ Εὐαγγελίῳ

A est, continens boni praesentiam cuicumque credenti:
vel, oratio affirmans adesse bonum quod expecta-
batur. Omnes autem quas praediximus definitiones
iis conveniunt quae inscribuntur Evangelia: cum
enim unumquodque Evangelium sit coaccervatio
nuntiorum utilium ei qui fidem adjungit, neque
praeter germanam scientiam intelligit, et emolu-
mentum asserat, jure merito laetitia parit, docens
salutarem adventum ad homines, et propter homines,
primogeniti omnis creaturae, nempe Jesu Christi.
Quin etiam quod Evangelium unumquodque sit
oratio, docens boni Patris in Filio adventum ad vo-
lentes eum excipere, credenti cuilibet perspicuum
est. Quod autem expectatum etiam bonum per hos
libros promittitur, non est obscurum: totius nam-
que populi fere ore loquens Baptista Joannes in le-
gatione ad Jesum missa ait ⁴²: *Num tu es ille ven-
turus, an alium expectamus?* Expectatum enim
a populo bonum, Jesus erat; de quo prophetis an-
nuntiantibus, **S** etiam e vulgo quilibet homines qui
sub lege et prophetis erant, in eo spem habebant;
Samaritide illa hoc testante atque dicente ⁴³: *Novi
quod Messias venit, qui dicitur Christus. Cum ergo
venerit ille, nobis nuntiabit omnia.* Quin et Simon
et Cleopas, inter se sermones conferentes de omni-
bus quae ipsi Jesu Christo, qui resurrexerat, accidis-
sent, nondum ipsum e mortuis excitum fuisse scien-
tes, inquirunt ⁴⁴: *Tu solus peregrinus es Hierosolymis,
neque cognovisti quae facta sunt illic his diebus?*
Cumque ille dixisset, *Quae?* responderunt, *De Jezu
Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens opere et
sermone coram Deo et toto populo: et quomodo tra-
diderunt eum summi sacerdotes et principes nostri in
condemnationem mortis, et crucifixurunt eum. Nos
autem sperabamus eum esse illum qui redempturus
esset Israel.* Ad haec Andreas, frater Simonis Petri,
reperito fratre suo Simone, dicit ⁴⁵: *Invenimus Mes-
siam quod est, si interpreteris, Christus.* Cumque
paulo post Philippus reperisset Nathanaelem, dicit
illi ⁴⁷: *De quo scripsit Moyses in lege, et propheta:
invenimus Jesum filium Joseph Nazarenum.*

8. Quod si quis repugnare velit primae definitio-
ni, quia caulant et alia sub eam quae non inscri-
bantur Evangelii titulo, dicatque legem et propheticos
sermones continere nuntium rerum quae, quod
utiles sint, merito laetitia pariunt auditori simul
ac ab ipso approbatae fuerint, respondebimus legem
et propheticos sermones ante Christi adventum,
quia nondum advenisset ille qui in his contenta
reseraret mysteria, non habuisse ejusmodi nuntium
quod Evangelii definitione continetur: Servatorem
vero, ad nos cum accessisset, et ut Evangelium
corpore esset praeditum effecisset, perfecisse cum

⁴² Matth. xi, 3. ⁴³ Joan. iv, 25. ⁴⁴ Luc. xxiv, 18,

19 et seqq. ⁴⁵ Joan. i, 41. ⁴⁷ Joan. i, 43.

(36) Λόγος περιέχων ἀγαθὸν τῷ πιστεύοντι
μεσσίας.... Πάντες δὲ οἱ. Haec omnia deside-
rantur in editione Huetii, restituantur ex codicibus

Barberino et Budleiano.

(37) Ἄνθρωποι. Codex Budleianus, λόγοι.

Evangelio, ut omnia essent instar Evangelii. Neque præter propositum exemplo uteretur, qui pauca.... Quando enim.... filiis hominum divinitate sua, ablati, quod in lege et prophetis erat, velamine, Deum certis rationibus ostendit, palam oculos ponens his qui sapientiæ ejus discipuli vellent fieri, quænam vera lex Moysis contineret, quorum exemplum et umbram colebant antiqui: et quænam sit veritas rerum in historiis contentarum, quæ in figura continebantur illis, propter nos scripta, ad quos fines sæculorum **9** deducti sunt ⁴⁸. Nullus ergo ad quem Christus accesserit, vel in Hierosolymorum urbe, vel in Samaritarum monte Deum adorat; sed cum didicerit Deum spiritum esse, spiritualiter illum colens spiritu et veritate, non amplius sub figuris Patrem universorum mundique opificem adorat. Quamobrem ante illud Evangelium quod per Christi adventum est ortum, nihil rerum antiquarum Evangelium erat. Porro Evangelium, quod est Novum Testamentum, cum nos a vetustate literæ abduxisset, spiritus novitatem nunquam senescentem, et ad Novum Testamentum proprie pertinentem, quæ in omnibus est Scripturis, luce cognitionis illustravit. Necesse autem erat, id quod efficiebat ut in Testamento Veteri putaretur Evangelium esse, præcipue Evangelium appellari.

9. Attamen non ignorandum nobis est Christi adventum, antequam corpore ad terras descenderet, intelligibilem multo ante factum fuisse perfectioribus, minimeque parvulis, quippe qui a pædagogorum curatorumque cura ac tutela liberi essent, ob oculos habentes plenitudinem eam temporis quæ mente cernebatur; ut erant illi patriarchæ, et Moyses ille tantus servus, ac reliqui prophetæ, qui Christi gloriam contemplati sunt. Cæterum ut ante corporalem et manifestum adventum ad perfectos advenerat, sic etiam post divulgatam ipsius præsentiam ad eos qui etiamnum sunt parvuli, quia sint sub curatoribus et administratoribus, ac nondum pervenerint ad temporis plenitudinem, sermones quidam præcursores Christi advenerunt, animis puerilibus accommodati, qui jure pædagogi vocentur. At vero ipse Filius, ipse glorificatus Deus Verbum nondum advenit; nimirum exspectans ut Dei homines divinitatem illius percepturi decentem præparatum faciant. Jam et hoc quoque sciamus necesse est: ut lex umbram continet futurorum bonorum, quæ declarantur ab ea lege quæ annuntiat secundum veritatem, sic etiam Evangelium, quod vel a quibuscunque vulgaribus intelligi existimatur, umbram docet mysteriorum Christi. Atque equidem quod Joannes appellat Evangelium sempiternum, quod proprie dici posset spirituale, aperte viris cordatis et intelligentibus ob oculos ponit omnia de ⁴⁸ 1 Cor. x, 11.

(38) Καὶ οὐκ ἄν ἀπὸ σκοποῦ χρησαίμην τῷ παραδείγματι τοῦ μικρὰ καὶ ὅτι ὄλον.... Ὅταν γάρ.... υἱοῦς, etc. Hæc omnia desunt apud Huetium, sed restituantur ex codicibus Bodleiano et Barberino, in quibus adhuc lacuna inest.

πάντα ὡσεὶ Εὐαγγέλιον πεποίηκεν· καὶ οὐκ ἄν ἀπὸ σκοποῦ χρησαίμην τῷ παραδείγματι τοῦ μικρὰ καὶ ὅτι ὄλον.... Ὅταν γάρ.... υἱοῦς (38) τῶν ἀνθρώπων τῇ θεϊότητι αὐτοῦ περιελθὼν τὸ ἐν τῷ νόμῳ καὶ προφηταῖς κάλυμμα (39) πάντων τὸ θεῖον ἀπέδειξε, φανερώς παραστήσας τοῖς βουλευθεῖσι τῆς σοφίας αὐτοῦ γενέσθαι μαθηταῖς τίνα τὰ ἀληθινὰ τοῦ Μωϋσεῶς νόμου, ὧν ὑποδείγματι καὶ σκιαῖ ἐλάτρουον οἱ πάλαι, καὶ τίς ἡ ἀλήθεια τῶν ἐν ταῖς ἱστορίαις πραγμάτων, ἅτινα τυπικῶς συνέβαιεν ἐκεῖνοις· ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰῶνων κατήντησε. Πᾶς οὖν ᾧ Χριστὸς ἐπιδεδήμηκεν, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις οὔτε ἐν τῷ τῶν Σαμαρειτῶν ὄρει (40) προσκυνεῖ τῷ Θεῷ· ἀλλὰ μαθὼν, ὅτι πνεῦμα ὁ Θεὸς, πνευματικῶς λατρεύων αὐτῷ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, οὐκέτι δὲ τυπικῶς, προσκυνεῖ τὸν τῶν ὄλων Πατέρα καὶ δημιουργόν. Οὐκοῦν πρὸ τοῦ Εὐαγγελίου, ὃ γέγονε διὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν, οὐδὲν τῶν πάλαι Εὐαγγέλιον ἦν. Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐστὶ Διαθήκη Καινὴ, ἀποστήσαν ἡμᾶς παλαιότητος τοῦ γράμματος. τὴν μηδέποτε παλιουμένην καινότητά τοῦ πνεύματος, οἰκείαν τῆς Καινῆς Διαθήκης τυγχάνουσας, ἐν πάσαις ἀνακαιμένην Γραφαῖς, τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως ἀνέλαμψεν. Ἐχρῆν δὲ τὸ ποιητικὸν τοῦ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ νομιζομένου Εὐαγγελίου ἐξαίρετως καλεῖσθαι Εὐαγγέλιον.

9. Πλὴν οὐκ ἀγνωστὸν Χριστοῦ ἐπιδημίαν καὶ πρὸ τῆς κατὰ σῶμα ἐπιδημίας τὴν νοητὴν γεγονέναι τοῖς τελειότεροις καὶ οὐ νηπίοις, οὐδὲ ὑπὸ παιδαγωγῶς καὶ ἐπιτρόπων ἐπιτυγχάνουσιν, οἷς τὸ νοητὸν τοῦ χρόνου πλήρωμα ἐνέστη, πατριάρχαις, καὶ Μωϋσεὶ τῷ θεράποντι, καὶ τοῖς τεθεσμένοις Χριστοῦ τὴν δόξαν προφήταις. Ὅσπερ δὲ πρὸ τῆς ἐμφανοῦς καὶ κατὰ σῶμα ἐπιδημίας ἐπεδήμησε τοῖς τελείοις, οὕτω καὶ μετὰ τὴν κεκηρυγμένην παρουσίαν τοῖς ἔτι νηπίοις, ἅτε ὑπὸ ἐπιτρόπων τυγχάνουσι καὶ οἰκονόμους, καὶ μηδέπω ἐπὶ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐφθάρκωσιν, οἱ μὲν πρόδρομοι Χριστοῦ ἐπιδημηῆκας: παισὶ ψυχαῖς ἀρμόζοντες λόγοι, εὐλόγως ἂν κληθέντες παιδαγωγοί· αὐτὸς δὲ ὁ Υἱὸς ὁ δεδοξασμένος Θεὸς Λόγος οὐδέπω, περιμένων τὴν δέουσαν γενέσθαι προπαρασκευῆν τοῖς μέλλουσι χωρεῖν αὐτοῦ τὴν θεότητα ἀνθρώποις Θεοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ εἰδέναι ἐχρῆν, ὅτι, ὡσπερ ἐστὶ νόμος σκίαν περιέχων τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπὸ τοῦ κατὰ ἀλήθειαν καταγγελλομένου νόμου δηλουμένων, οὕτω καὶ Εὐαγγέλιον σκίαν μυστηρίων Χριστοῦ διδάσκει τὸ νομιζόμενον ὑπὸ πάντων τῶν ἐντυγχανόντων νοεῖσθαι. Ὁ δὲ φησιν Ἰωάννης Εὐαγγέλιον αἰώνιον, οἰκείως ἂν λεγθῆσόμενον πνευματικόν, σαφῶς παρίστησι τοῖς νοοῦσι τὰ πάντα ἐνώπιον περὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ παριστάμενα μυστήρια ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ, τὰ τε πράγματα ὧν αἰνίγματα ἦσαν αἱ πράξεις αὐτοῦ. Τούτοις δὲ ἀκλόουθόν ἐστιν ἐκλαμβάνειν, ὅτι ἦν τρόπον ἐν φανεραῖς

(39) Codex Bodleianus, τὸ ἐν προφήταις καὶ τοῦ νόμου κάλυμμα. Mox pro πάντων τὸ θεῖον legendum videtur πάντως τὸ θεῖον.

(40) Ὅρει. Hæc vox restituitur ex codice Barberino.

Ἰουδαῖς τίς ἐστι καὶ περιτετμημένος, οὕτω Χριστιανὸς (41) καὶ βάπτισμα. Παῦλος μὲν καὶ Πέτρος ἐν φανερωῦ πρότερον ὄντες οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ περιτετμημένοι, ὕστερον καὶ ἐν τῷ κρυπτῷ τοιοῦτοι τυγχάνειν ἀπὸ Ἰησοῦ εἰλήφασιν, τὸ ἐν φανερωῦ εἶναι Ἰουδαῖοι διὰ τὴν τῶν πολλῶν σωτηρίαν, κατ' οἰκονομίαν (42), οὐ μόνον λόγοις ὁμολογοῦντες, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἔργων δεικνύοντες. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ αὐτῶν λεκτέον. Καὶ ὡς περ οὐκ ἔστιν ὠφέλιμα δυνατόν Παῦλον τοὺς κατὰ σάρκα Ἰουδαίους, ἐὰν μὴ, ὅτε ὁ λόγος αἰρεῖ, περιτέμῃ τὸν Τιμόθεον, καὶ ὅτε εὐλογόν ἐστι ξυράμενον, καὶ προσφορὰν ποιήσαντα, καὶ ἀπαξιαπλῶς τοῖς Ἰουδαίοις Ἰουδαῖον γενόμενον, ἵνα τοὺς Ἰουδαίους κερδήσῃ· οὕτως τὸν ἐκκεῖμενον εἰς πολλῶν ὠφέλειαν οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἐν Χριστῷ Χριστιανισμοῦ (43) μόνον δυνατόν τοὺς στοιχειουμένους ἐν τῷ φανερωῦ Χριστιανισμῷ βελτιώσῃ καὶ προαγαγεῖν ἐπὶ τὰ κρείττονα καὶ ἀνωτέρω. Διόπερ ἀναγκαῖον πνευματικῶς καὶ σωματικῶς Χριστιανίζειν, καὶ ὅπου μὲν χρὴ τὸ σωματικὸν κηρύσσειν Εὐαγγελίον, φάσκοιτα μηδὲν εἶναι (44) τοῖς σαρκίνους ἢ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, τοῦτο ποιητέον· ἐπὶ δὲ εὐρεθῶσι κατηρτισμένοι τῷ πνεύματι (45), καὶ καρποφοροῦντες ἐν αὐτῷ, ἐρωτῆτες τε τῆς οὐρανόθεν σοφίας, μεταδοτέον αὐτοῖς τοῦ λόγου ἐπανεληθόντος ἀπὸ τοῦ σεσαρκῶσθαι, ἐφ' ὃ ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.

κλιφικantes, amantesque sapientiae caelestis, hi participes efficiendi sunt verbi [et Filii Dei] regressi post incarnationem ad id quod erat in principio apud Deum.

10. Ταῦτα δὲ ἐξετάζοντες περὶ τοῦ Εὐαγγελίου οὐ μόνον εἰρηκέναι ἠγοούμεθα, οἷον εἰ αἰσθητὸν Εὐαγγέλιον νοητοῦ καὶ πνευματικοῦ τῆ ἐπινοίας διακρίνοντες· καὶ γὰρ νῦν πρόκειται τὸ αἰσθητὸν Εὐαγγέλιον μεταλαβεῖν εἰς πνευματικόν. Τίς γὰρ ἢ διήγησις τοῦ αἰσθητοῦ εἰ μὴ μεταλαμβάνοιτο εἰς πνευματικόν; Ἦτοι οὐδεμία ἢ ὀλίγη καὶ τῶν τυχόντων ἀπὸ τῆς λέξεως αὐτοῦς πεπεικῶτων λαμβάνειν τὰ δηλούμενα. Ἀλλὰ πᾶς ἀγὼν ἡμῖν ἐνέστηκε πειρωμένους εἰς τὰ βάθη τοῦ εὐαγγελικοῦ νοῦ φθάσαι καὶ ἐρευνησαι τὴν ἐν αὐτῷ γυμνὴν τύπων ἀλήθειαν. Τῶν δὲ εὐαγγελιζομένων ἐν ἀγαθῶν ἀπαγγελία νοουμένων, οἱ μὲν ἀπόστολοι τὸν Ἰησοῦν εὐαγγελίζονται· λέγονται μὲντοι ὡς ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐαγγελίζεσθαι, καὶ αὐτὴν πως οὖσαν Ἰησοῦν (46)· Ἰησοῦς γὰρ φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις· Ἰησοῦς δὲ τὰ τοῖς ἀγίοις ἀποκείμενα εὐαγγελίζεται τοῖς πτωχοῖς, παρακαλῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὰς θείας ἐπαγγελίας. Καὶ μαρτυροῦσιν αἱ θεαὶ Γραφαὶ τοῖς ὑπὸ τῶν ἀποστόλων εὐαγγελισμαῖς, καὶ τῷ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (47)· ὁ μὲν

⁴⁴ Joann. xi, 25.

(41) Ἐν φανερωῦ Ἰουδαῖός τις ἐστι καὶ περιτετμημένος, οὕτω Χριστιανός. Hæc desunt apud Huetium, sed restituntur e codd. Bodleiano et Barberino.

(42) Κατ' οἰκονομίαν. Ferrarius vertit, propter edificatorem; legebat κατ' οἰκοδομίαν. Sed in nostris codicibus legitur κατ' οἰκονομίαν.

(43) Τοῦ ἐν Χριστῷ Χριστιανισμοῦ. Omnino elegendum τοῦ ἐν κρυπτῷ Χριστιανισμοῦ.

(44) Εἶναι. Ferrarius legebat εἶδέναι· quæ lectio melior videtur.

A ipso Filio Dei, tum mysteria ab ipsius sermonibus exhibita, tum res quarum ænigmata ipsius actiones erant. Illis consequens est exponere ut in manifesto Judæus quis est, et circumciscus, sic Christianum esse et baptismum. Quin **10** etiam Paulus quidem et Petrus, qui in manifesto Judæi antea erant et circumcisci, postea tantum in occulto, tales ut essent, a Jesu acceperunt, cum non alia de causa etiam se in manifesto Judæos esse quam propter multorum salutem et secundum œconomiam, non solum verbis faterentur, verum etiam factis declararent. Id quod etiam de eorum Christianismo censendum est. Et quemadmodum Judæis secundum carnem adjumento esse non potest Paulus, nisi quando postulat ratio, circumcidat Timotheum, et quando consentaneum est tondeatur, oblationem offerat, et, ut in universum dicam, Judæis Judæus efficiatur ut Judæos lucrifaciat: ita fieri nequit ut is qui multorum utilitati expositus est, evehat ad præstantiora, et in sublime, melioresque reddat per Christianismi in occulto existentis legem eos qui exteriorem Christianismum sequuntur. Hanc ob causam, tum spiritu, tum corpore Christiani ut simus necesse est, et quando corporale Evangelium prædicandum est, dicendo carnalibus nihil eos scire nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum, hoc faciendum est. Cum autem inventi fuerint elevati spiritu, et in ipso fru-

10. Cæterum hæc haud frustra nos disseruisse existimamus, Evangelii sensum accurate investigantes, et Evangelium sensibile ab Evangelio intelligibili separantes. Etenim nunc nobis propositum est ut Evangelium sensibile transmutemus in intelligibile et spirituale; alioqui quæ enarratio erit Evangelii sensibilis, nisi accomodetur ad intelligibile et spirituale? nulla sane vel exigua, eaque vulgare qui ex verbis ipsis vim eorum quæ declarantur percipere sibi persuadent. Verum tota contentio nostra eo nobis dirigenda est, ut pertinere conemur profunditatem sensus evangelici, accuratius indagantes veritatem in ipso figuris nudam. Atque equidem si considerentur ea quæ annuntiantur in bonorum promissione: apostoli quidem Jesum prædicant; dicuntur quidem, ceu hominum, resurrectionem etiam annuntiare, quæ ipsa aliquo modo est Jesus, dicente Jesu ⁴⁴: *Ego sum resurrectio*. Jesus vero quæ sanctis reposita sunt evangelizat pauperibus, cohortans eos ad divina pro-

(45) Κατηρτισμένοι τῷ πνεύματι. Ferrarius legebat κατηρμένοι, elevati.

(46) Καὶ αὐτὴν πως οὖσαν Ἰησοῦν. Sic recte habet codex Bodleianus, nec aliter legisse videtur Ferrarius. Male in textu Huetii legitur, καὶ αὐτὴν πως οὖν Ἰησοῦν.

(47) Καὶ τῷ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Sic habet codex Bodleianus, nec aliter legebat Ferrarius; verumtamen in codd. Regio et Barberino legitur καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν.

missa. Quibus **11** sane bonis annuntiationibus, vel apostolorum, vel Servatoris nostri divinæ quoque attestantur Scripturæ: David enim de apostolis, fortassis etiam de evangelistis ait ⁵⁰: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa: rex virtutum dilecti*; simul etiam docens non compositionem verborum, non prolationem vocum, non elaboratam orationis pulchritudinem ad persuadendum conducere, sed virtutis divinæ suppeditationem. Quare Paulus etiam alicubi ⁵¹ sic inquit: *Non agnoscam sermonem istorum qui sunt inflati, sed virtutem. Nec enim est in sermone regnum Dei, sed in virtute*. Et alias ⁵²: *Sermo meus et prædicatio mea non in percussibilibus sapientie verbis, sed in demonstratione spiritus et virtutis*. Huic virtuti attestantes Simon et Cleopas dicunt ⁵³: *Nonne cor nostrum ardens erat in via, cum reserabat nobis Scripturas?* Verum apostoli, quia quantitas virtutis a Deo prædicantibus suppeditatæ est præstans, multam habuere virtutem juxta illud quod apud Davidem dicitur ⁵⁴: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*. Porro Isaias, cum diceret ⁵⁵: *Quam pulchri sunt pedes evangelizantium bona*, prædicationem intelligens apostolorum maturam, et in tempore atque opportune factam, dum in eo iter faciunt qui dixit ⁵⁶: *Ego sum via*, laudat pedes incedentes per viam Christi Jesu, ingredientiæque per ostium ad Denm. Itaque bona evangelizant illi, quorum pedes sunt pulchri [bona inquam], scilicet Jesum.

11. Nec miretur quispiam si nomine honorum numero multitudinis exposuimus annuntiarum Jesum ab evangelizantibus: expositis enim rebus nomina habentibus, quibus Dei Filius nuncupatur, sciemus quomodo multa bona sit Jesus, quem annuntiant ii quorum speciosi sunt pedes. Vita bonum est unum, at Jesus est vita. Bonum alterum lux est mundi, lux vera, lux hominum. At hæc omnia dicitur esse Filius Dei. Ad hæc, præterquam quod vita et lux est, aliud etiam est bonum, juxta considerationes nostras, veritas scilicet. Rursus est aliud bonum, quod est quartum bonum, nempe via, quæ ad hæc bona nos conducat. Hæc autem omnia Servator seipsum esse docet, dicens ⁵⁷: *Ego sum via, veritas et vita*. Quomodo autem non bonum est resurgere hominem excusso pulvere et **12** mortalitate, hocque a Domino assequi secundum quod ipse Jesus est resurrectio qui etiam inquit: *Ego sum resurrectio* ⁵⁸? Quin et ostium etiam, per quod ad summam beatitudinem quis ingreditur, est bonum. At Christus inquit: *Ego sum ostium* ⁵⁹. Quid vero opus est verba facere de sapientia, quam condidit Deus in initio viarum suarum in opera sua ⁶⁰, quæ adgaudebat Pater ipsius, oblectatus in multifaria ipsius pulchritudine intelligibili, quæ solis intellectualibus oculis cernitur,

Α Δαυὶδ περὶ τῶν ἀποστόλων, τάχα δὲ καὶ εὐαγγελιστῶν λέγων· Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ· ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ· ἅμα καὶ διδάσκων, ὅτι οὐ σύνθεσις λόγου, καὶ προφορὰ φωνῶν, καὶ ἠσκημένη καλλιλεξία ἀνύει πρὸς τὸ πείθειν, ἀλλὰ δυνάμειος θείας ἐπιχορηγία. Διόπερ καὶ ὁ Παῦλος πού φησι· Γνώσσομαι οὐ τὸν λόγον τὸν πεφυσιωμένον, ἀλλὰ τὴν δύναμιν· οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει· καὶ ἐν ἄλλοις· Καὶ ὁ λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγους, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμειος. Ταύτη τῇ δυνάμει μαρτυροῦντες ὁ Σίμων καὶ ὁ Κλεόπας φασίν· Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν τῇ ὁδῷ (48), ὡς διηγοίηεν ἡμῖν τὰς Γραφάς; Οἱ δὲ ἀπόστολοι, ἐπεὶ καὶ ποσότης ἐστὶ δυνάμειος ἐπιχορηγουμένης ὑπὸ Θεοῦ διαφέρουσα τοῖς λέγουσιν, εἶχον κατὰ τὸ παρὰ τῷ Δαυὶδ λεγόμενον· Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, πολλὴν δύναμιν. Ἥτατας δὲ φάσκων· Ὡς ὡφαῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων ἀγαθῶν, τὸ ὡφαῖον καὶ ἐν καιρῷ γινόμενον τῶν ἀποστόλων ὀδευόντων τὸν εἰπόντα· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, κήρυγμα νοήσας, ἐπαινεῖ πόδας τοῦς διὰ τῆς νοητῆς ὁδοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ βαδίζοντας, διὰ τε τῆς θύρας εἰσιόντας πρὸς τὸν Θεόν· ἀγαθὰ δὲ εὐαγγελίζονται οὗτοι ὡν ὡφαῖοι εἰσιν οἱ πόδες, τὸν Ἰησοῦν.

С 11. Καὶ μὴ θαυμάση τις εἰ πληθυντικῷ ὀνόματι τῶν τῶν ἀγαθῶν τὸν Ἰησοῦν ἐξειληφάμεν εὐαγγελιζέσθαι· ἐκλαβόντες γὰρ τὰ πράγματα καθ' ὧν τὰ ὀνόματα κεῖται ἃ ὁ Ἰῆδς τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται, συνήσομεν πῶς πολλὰ ἀγαθὰ ἐστὶν Ἰησοῦς, ὃν εὐαγγελίζονται οὗτοι· ὡν ὡφαῖοι εἰσιν οἱ πόδες· ἐν μὲν γὰρ ἀγαθὸν ζωῆ, Ἰησοῦς δὲ ζωῆ. Καὶ ἔτερον ἀγαθὸν πῶς τοῦ κόσμου, πῶς τυγχάνον ἀληθινόν, καὶ πῶς τῶν ἀνθρώπων· ἅπερ πάντα ὁ Ἰῆδς εἶναι λέγεται τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἄλλο ἀγαθὸν κατ' ἐπίνοιαν παρὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια. Καὶ ἔταρον παρὰ ταῦτα ἡ ἐπὶ ταύτην φέρουσα ὁδός. Ἄπερ πάντα ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διδάσκει ἑαυτὸν εἶναι λέγων· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωῆ. Πῶς δὲ οὐκ ἀγαθὸν τὸ ἀποτιναξάμενον τὸν χοῦν καὶ τὴν νεκρότητα ἀναστῆναι τούτου τυγχάνοντα ἀπὸ τοῦ Κυρίου, καθὼ ἀνάστασις ἐστὶν, ὅς καὶ φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις; Ἀλλὰ καὶ ἡ θύρα, δι' ἧς τις εἰς τὴν ἄκραν εἰσέρχεται μακαριότητα, ἀγαθόν· ὁ δὲ Χριστὸς φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα. Τί δὲ δεῖ περὶ σοφίας λέγειν, ἣν ἔκτισεν ὁ Θεὸς ἀρχὴν ὁδὸν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, ἣ προσέχειρεν ὁ Πατὴρ αὐτῆς, ἐνευφραίνόμενος τῷ πολυποικίλῳ νοητῶ· κάλλει αὐτῆς, ὑπὸ νοητῶν ὀφθαλμῶν μόνων βλέπομένῳ, καὶ εἰς ἔρωτα τὸν τὸ θεῖον κάλλος κατανοοῦντα οὐράνιον προσκαλουμένῳ; Ἀγαθὸν γὰρ ἡ σοφία τοῦ

⁵⁰ Psal. LVII, 12, 13. ⁵¹ I Cor. iv, 19, 20. ⁵² I Cor. ii, 4. ⁵³ Luc. xxiv, 32. ⁵⁴ Psal. LXXIII, 12. ⁵⁵ Isa. LI, 7; Rom. x, 15. ⁵⁶ Joan. xiv, 6. ⁵⁷ ibid. ⁵⁸ Joan. xi, 25. ⁵⁹ Joan. x, 9. ⁶⁰ Prov. viii, 22.

(48) Καιομένη ἦν ἐν τῇ ὁδῷ. Codex Regius καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν τῇ ὁδῷ. Legendum videtur, καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ.

θεοῦ, ὅπερ μετὰ τῶν προειρημένων εὐαγγελίζονται ὡν ὠραῖοι οἱ πόδες. Ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἦδη ἔχουσα ἡμῖν ἀγαθὸν καταλέγεται, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστός. Οὐ σιωπητέον δὲ οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν Πατέρα (49) τῶν ὄλων Θεὸν Λόγον· οὐθενὸς γὰρ ἔλαττον ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν. Μακάριοι μὲν οὖν οἱ χωρήσαντες ταῦτα τὰ ἀγαθὰ, καὶ παραδεξάμενοι ἀπὸ τῶν ὠραίων τοὺς πόδας καὶ εὐαγγελιζομένων αὐτά. Πλὴν καὶ Κορινθίος τις ὢν, κρίνοντος Παύλου οὐδὲν εἰδέναι παρ' αὐτῷ ἢ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, τὸν δι' ἡμᾶς ἀνθρώπων μαθάνων παραδέχεται τὰ ἐν ἀρχῇ τῶν ἀγαθῶν (50) γίνεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ ἀνθρώπου γινόμενος Θεοῦ, καὶ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀποθνήσκων τῇ ἀμαρτίᾳ· καὶ γὰρ ἐκεῖνος, ὃ ἀπέθανε τῇ ἀμαρτίᾳ, ἀπέθανεν ἐφ' ἑαυτοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἐπεὶ ὁ Ἰησοῦς ὁ ζῆν, ζῆν τῷ Θεῷ, πᾶς ὁ σύμμορφος γενόμενος τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, λαμβάνει τὸ ζῆν τῷ Θεῷ. Τίς δὲ διαστᾶξει· εἰ αὐτοδικαιοσύνη ἀγαθὸν ἐστὶ, καὶ αὐτοαγιασμός, καὶ αὐτοσαπολύτρωσις; ἄρα καὶ αὐτὰ οἱ Ἰησοῦν εὐαγγελιζόμενοι εὐαγγελίζονται, λέγοντες αὐτὸν γεγονέναι ἡμῖν δικαιοσύνην ἀπὸ Θεοῦ, καὶ ἁγιασμόν, καὶ ἀπολύτρωσιν. Παρέσται δὲ ἀπὸ τούτων (51) τὰ γεγραμμένα περὶ αὐτοῦ δυσεξαριθμητὰ, παριστάντα πᾶς πλῆθος ἀγαθῶν ἐστὶν Ἰησοῦς, ἀπὸ τῶν δυσεξαριθμητῶν καὶ γεγραμμένων καταστοχάζεσθαι τῶν ὑπαρχόντων μὲν ἐν αὐτῷ, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἅπαν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος κατοικῆσαι σωματικῶς, οὐ μὴν ὑπὸ γραμμάτων κεχωρημένων (52)· καὶ τί λέγω ὑπὸ γραμμάτων; ὅτε καὶ περὶ ὄλου τοῦ κόσμου φησὶ ὁ Ἰωάννης· ὅτι, οὐδὲ αὐτὸν ὀμίμω τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ταυτὸν οὖν ἐστὶν εἰπεῖν, ὅτι τὸν Σωτῆρα οἱ ἀπόστολοι εὐαγγελίζονται, καὶ τὰ ἀγαθὰ εὐαγγελίζονται· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς τὸ ἀγαθὰ εἶναι λαβών, ἵνα ἕκαστος ὁ χωρεῖ, ἢ ἂ χωρεῖ δικ' Ἰησοῦ λαβών, ἐν ἀγαθοῖς τυγχάνη. Οὐχ οἴοι τε δὲ ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, ὡν ὠραῖοι οἱ πόδες, καὶ οἱ τούτων ζηλοῖται εὐαγγελίζεσθαι τὰ ἀγαθὰ, μὴ πρότερον Ἰησοῦ αὐτοῖς αὐτὰ εὐαγγελισαμένον· ὡς ὁ Ἡσαίας φησὶ· Αὐτὸς ὁ λαλῶν πάρεμι, ὡς ὠρα ἐπὶ τῶν ὄρων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστήν ποιήσω τὴν σιωπήριαν σου, λέγων· Σὺν βασιλεύσει σου ὁ Θεός. Τίνα γὰρ τὰ ὄρη, ἐφ' ὧν αὐτὸς ὁ λαλῶν παρῆναι

A quæque considerantem divinam pulchritudinem ad amorem cœlestem invitat? Bonum enim est Sapientia Dei. At hoc quoque, præter ea quæ supra recensuimus, ii annuntiant, quorum pedes sunt pulchri. Potentia Dei præterea octavum nobis bonum annumeratur, qui est Christus. Verum enimvero haud silentio prætereundum est illud Verbum, quod post Patrem universorum est Deus. Namque et hoc bonum nullo alio bono est inferius. Itaque beati qui admiserint hæc bona, quique perceperint ea, ab iis qui pedes habent pulchros atque qui evangelizant. Verumtamen quamvis Corinthius quispiam exstiterit, apud quem affirmet Paulus se nihil scire, nisi Jesum Christum, et hunc quidem crucifixum⁴¹, edoctusque hunc nostri causa hominem factum attigerit initia bonorum, is ab homine Jesu fit homo Dei, et ex morte ejus moriens peccato. *Etenim quod ille mortuus fuit peccato, mortuus est semel*⁴²; ex vita vero ipsius, quoniam Jesus est illud quod vivit, vivit Deo unusquisque, et conformis factus resurrectioni ejus hoc assequitur, ut vivat Deo. Quis autem ambigat an ipsa justitia, ipsa sanctificatio atque ipsa redemptio sit bonum? quæ etiam ipsa, Jesum evangelizantes, evangelizant: dicentes eum factum fuisse nobis justitiam a Deo, et sanctificationem, et redemptionem⁴³. Ex his ergo licebit intelligere ea quæ de eo scripta sunt, et vix enumerari possunt, probando Jesum bonorum esse multitudinem: atque ex his quæ ægre enumerari possunt et scripta sunt, conjecturam capere de iis quæ in ipso quidem insunt, in quem beneplacitum fuit omnem plenitudinem divinitatis corporaliter **13** habitare, haud tandem a litteris continentur: quid dico a litteris, quando et de toto mundo dicat Joannes: *Nec ipse, opinor, mundus caperet eos qui scriberentur libros*⁴⁴. Dicere ergo apostolos evangelizare Servatorem, perinde est ac si diceremus eos evangelizare bona omnia. Quamobrem hic est ille qui a bono Patre accepit ut esset tot bona: ut unusquisque eo quod capit, vel iis quæ capit, cum per Jesum ea perceperit, fruatur bonis. Haud poterant autem apostoli, quorum pulchri sunt pedes, et horum studiosi imitatores evangelizare bona, nisi Jesus antea ipsis evangelizasset; quemadmodum loquitur Isaias⁴⁵: *Ego ipse, qui loquebar, adsum, sicut opportunitas in montibus, sicut pedes*

⁴¹ I Cor. II, 2. ⁴² Rom. VI, 10. ⁴³ I Cor. I, 50. ⁴⁴ Joan. XXI, 25. ⁴⁵ Isa. LII, 6, 7.

(49) *Μετὰ τὸν Πατέρα*. Ferrarius, cum Patre, perperam. Verie secundum Patrem, post Patrem. Unde locum hunc conciliare poteris cum illo altero *homi octavi Contra Celsum*: Ἐστὼ δὲ τινὰς, ὡς ἐν πλῆθει πιστευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ τὴν προπέθειαν ὑποτίθεσθαι τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν· ἀλλ' οὕτι γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ πειθόμενοι αὐτῷ λέγοντι· Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας μίσην μου ἐστὶ. Supremum universorum Deum Filium non esse affirmat, sed Patrem; Filium vero universorum quidem Deum esse, sed post Patrem. Quæ quævis male sonent, excusari tamen possunt, si omnia Filium a Patre accepisse meminimus, ac proinde se esse universorum Deum Patri acceptum referre. Primo ergo et per se universorum Deus est Pater, quia a se Deus est: Filius secundo et per

alium est universorum Deus, quia habet a Patre sic tanquam ab origine et principio ut sit Deus: est enim Deus de Deo, ut habet Symbolum. Sed hæc alibi. Huertius.

(50) *Τὸν δι' ἡμᾶς ἀνθρώπων μαθάνων παραδέχεται τὰ ἐν ἀρχῇ τῶν ἀγαθῶν*, etc. Hunc locum, in editione Huertii luxatum, sic restituit codex Barberinus.

(51) *Παρέσται δὲ ἀπὸ τούτων*, etc. Locum hunc sanaveris, si legeris, καὶ ἀπὸ τῶν δυσεξαριθμητῶν γεγραμμένων, quemadmodum videtur legisse Perionius cujus interpretationem Ferrarianæ hoc loco prætulit.

(52) *Κεχωρημένων*. Codd. Regius et Barberinus κεχωρημένον.

evangelizantis pacem, sicut evangelizans bona, quoniam auditam salutem tuam faciam, dicens: Sion, regnabit Deus tuus. Quinam enim sunt montes in quibus ipse qui loquitur inesse se dicit, nisi hi qui nulla re inferiores sunt iis qui super terram sunt maximi et altissimi? quos quæsit oportuit ab his qui Novi Testamenti ministri sunt idonei, scilicet ut servent præceptum dicens: Super montem altum ascende qui evangelizas Sion; exalta cum fortitudine vocem tuam qui annuntias Hierusalem ⁶⁶. Nec mirere si evangelizaturis bona, bona quoque Jesus evangelizet, quæ non alia sunt a se ipso, quandoquidem seipsum illis evangelizat Filius Dei qui ipsum per alios dicere nequeunt. Verumtamen qui ascendit montes, illis evangelizans bona, haud contempti habet pauperes spiritu, a bono illo edoctus Patre, qui solem suum exoriri facit super bonos et malos, et qui pluit super justos et injustos ⁶⁶. Namque his quoque evangelizat, sicut ipsemet testatur, ex eo quod sumpto Isaiæ libro legit: *Spiritus Domini super me, propterea quod unxit me, ad evangelizandum pauperibus misit me, ut prædicem captivis remissionem, et cæcis visum. Complicatum enim librum cum reddidisset ministro, resedit. Cumque omnium in impleta est in auribus vestris* ⁶⁷.

12. Necessario etiam illud sciendum est, omnem bonam actionem erga Jesum factam hoc Evangelium continere, quomodo etiam continet mulieris illius præclaram illam actionem quæ mala opera cum admisisset, respicissetque, boni odoris unguentum potuit, ob insignem et ex animo factam a malis mutationem, super Jesum fundere, quo facto tota domus, **14** atque adeo quotquot illic aderant, illius unguenti fragrantiam sensu perceperunt; quocirca etiam scriptum est: *Ubicunque prædicatum fuerit hoc Evangelium in omnibus gentibus, dicatur etiam istius factum ad memoriam suam* ⁶⁸. Porro perspicuum est Christum sibi accepta referre, quæcunque in discipulos suos collata fuerint. Unde beneficium accipientes ostendere volens, dantibus beneficium dixit: *Quod his fecistis, mihi fecistis* ⁶⁹. Quamobrem quævis actio bona a nobis in proximum collata, ad Evangelium refertur, quod in cæli tabulis inscribitur, agnosciturque ac legitur ab omnibus qui universorum cognitione digni habiti fuerint: cum ex adverso etiam pars Evangelii accusationem contineat eorum qui deliquerunt in Jesum. Itaque Judææ proditio populique impii vociferatio dicentis: *Tolle hunc a terra, et crucifige, crucifige eum* ⁷⁰, et irrisiones eorum, a quibus est spinis coronatus, et his similia per ordinem in Evangeliiis posita sunt. Quibus consequens est ut consideremus quod quisquis Jesu discipulos proditi-

⁶⁶ Isa. xl, 2. ⁶⁷ Matth. v, 45. ⁶⁸ Luc. iv, 18, ⁶⁹ Joan. xix, 6, 15.

(55) Ἐμπεριλαμβάνεται... εὐωδίας δεδουρημένης. Ita codd. Bodleianus et Barberinus suppleant lacunam quæ in editione Huetiana conspicitur.

A ὁμολογεῖ, ἢ οἱ μηδενὸς τῶν ἐπὶ γῆς ὑψηλοτάτων καὶ μεγίστων ἤττονες; οὐστίνως ζητεῖσθαι δεῖ ὑπὸ τῶν ἱκανῶν διακόνων τῆς καινῆς Διαθήκης, ἵνα τηρήσῃσιν τὴν λέγουσαν ἐντολήν· Ἐπ' ἕρος ὑψηλὴν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών, ὑψώσον τῇ ἰσχυί τὴν φωνήν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. Οὐ θαυμαστὸν δὲ εἰ τοῖς μέλλουσιν εὐαγγελίζεσθαι τὰ ἀγαθὰ Ἰησοῦς εὐαγγελίζεται τὰ ἀγαθὰ, οὐκ ἄλλα τυγχάνοντα ἑαυτοῦ· ἑαυτὸν γὰρ εὐαγγελίζεται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῖς δυναμένοις οὐ δι' ἄλλων αὐτὸν μαθεῖν· πλὴν ὁ ἐπιβαίνων τῶν ὄρων καὶ εὐαγγελιζόμενος αὐτοῖς τὰ ἀγαθὰ, μαθητευθεὶς τῷ ἀγαθῷ Πατρὶ, ἀνατέλλοι τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχοντι ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, τοὺς τὴν ψυχὴν πτωχοὺς οὐκ ὑπερφανεῖ· καὶ τοῦτο γὰρ εὐαγγελίζεται, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ λαβὼν τὸν Ἡσαΐαν καὶ ἀναγούς· Τὸ πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἔνεκεν ἔγχεσέ με, εὐαγγελισασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄρῃσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· πτύξας γὰρ τὸ βιβλίον καὶ ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐναταρξίζων αὐτῷ φησι· Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὕτη ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν.

B eum defixi essent oculi dixi: *Hodie Scriptura hæc*

12. Ἀναγκαῖον δὲ εἶδέναι, ὅτι ἐμπεριλαμβάνεται τῷ τοιοῦτῳ Εὐαγγελίῳ καὶ πᾶσα ἡ εἰς Ἰησοῦν γινόμενη πρᾶξις ἀγαθῆ, ὡσπερ καὶ τῆς τὰ πονηρὰ ἔργα πεποιηκυίας καὶ μετανανοηκυίας εὐωδίας δεδουρημένης (53) διὰ τὴν ἀπὸ τῶν κακῶν γνησίαν μεταστάσιν καταχθαί τοῦ Ἰησοῦ, καὶ παντὶ τῷ ὄκῳ τὴν τοῦ μύρου πνοὴν εἰς αἴσθησιν πάντων τῶν ἐν αὐτῷ ἐμπεποιηκυίας· διὸ καὶ γέγραπται· Ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, ἐν παντί τοῖς ἔθνεσι, λαληθήσεται καὶ ὁ ἐποίησεν αὐτὴν εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Σαφὲς δὲ, ὅτι εἰς Ἰησοῦν γίνεται τὰ εἰς τοὺς μαθητευθέντας αὐτῷ ἐπιτελούμενα. Δεικνύς γοῦν τοὺς εὐ πεπονηθέντας φησὶ τοῖς πεπονηκόσι· Τούτοις δ' ἐποιήσατε, ἐμοὶ ἐποιήσατε· ὥστε πᾶσα πρᾶξις ἀγαθῆ ἡ εἰς τὸν πλησίον ὑφ' ἡμῶν ἐπιτελουμένη εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ἀναφέρεται, τὸ ἐν ταῖς πλαξὶ τοῦ οὐρανοῦ γραφόμενον, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἡξωμένων τῆς τῶν ὄλων γνώσεως ἀναγινωσκόμενον· ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου μέρος ἐστὶ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς **D** κατηγορίαν τῶν πρᾶξαντων τὰ εἰς Ἰησοῦν ἀμαρτανόμενα. Ἡ γοῦν Ἰουδα προδοσία, καὶ ἡ τοῦ ἀσεβοῦς λαοῦ καταθέσις, φάσκοντος· Αἴρε ἀπὸ τῆς γῆς τοῦ τοιοῦτον, καὶ σταύρου, σταύρου αὐτὸν, καὶ οἱ ἐμπαιγμοὶ τῶν αὐτῶν τῇ ἀκάνθῃ στεφανωσάντων, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια ἐγκατατέτακται τοῖς Εὐαγγελίοις. Ἀκόλουθον δὲ τούτοις ἐστὶ νοῆσαι, ὅτι πᾶς ὁ τῶν μαθητῶν (54) τοῦ Ἰησοῦ προδότης, εἶναι λελόγισται τοῦ Ἰησοῦ προδότης. Πρὸς γοῦν τὸν ἐπὶ

19, 21. ⁶⁸ Matth. xxvi, 13. ⁶⁹ Matth. xxv, 40.

(54) Ὁ τῶν μαθητῶν, etc. Deest apud Huetium τῶν μαθητῶν, sed exstat ad marginem codicis Barberini, quemadmodum Ferrarii et Peronii interpretatio et ipsa sententia postulant.

διώκοντα Σαῦλον - Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις; καὶ Ἐγὼ εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις. Τινὲς δὲ (55) τὰς ἀκάνθας ἔχουσιν, αἷς τὸν Ἰησοῦν ἀτιμάζοντες στεφανοῦσιν, οἱ ὑπὸ μεριμῶν καὶ πλοῦτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου συμπνιγόμενοι (56), λαβόντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ οὐ τελεσοροῦσι. Διόπερ φυλακτέον μήποτε καὶ ἡμεῖς ὡς ταῖς ἰδίαις ἀκάνθαις στεφανοῦντες τὸν Ἰησοῦν ἀναγραφόμενοι, τοιοῦτοι ἀναγνωσκώμεθα παρὰ τοῖς τὸν ἐν πᾶσι, καὶ παρὰ πᾶσι λογικοῖς ἢ ἀγίοις Ἰησοῦν μανθάνουσι, τίνοι τε τρόπῳ (57) μύρω ἀλείφεται, καὶ δειπνίζεται, καὶ δοξάζεται, ἢ ἐκ τῶν ἐναντίων ἀτιμάζεται, καὶ ἐμπαίζεται, καὶ τύπτεται. Ἀναγκαιῶς δὲ ταῦθ' ἡμῖν εἴρηται δεικνύουσιν ὡς ἀγαθαὶ ἡμῶν πράξεις, καὶ αἱ ἁμαρτίαι τῶν πταιόντων τῷ Εὐαγγελίῳ ἔγκατατάσσονται, ἤτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἢ εἰς ὄνειδισμόν, καὶ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.

peccata delinquentium per ordinem in Evangelio obprobrium et confusionem sempiternam.

13. Εἰ δὲ ἐν ἀνθρώποις εἰσὶν οἱ τετιμημένοι διακονῆσαι τῇ τῶν εὐαγγελιστῶν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς εὐαγγελίζεται ἀγαθὰ, καὶ πτωχοῖς εὐαγγελίζεται, οὐκ ἔδει τοὺς πεποτημένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πνεύματα ἀγγέλους, καὶ τοὺς ὄντας πυρὸς φλόγα λειτουργοὺς τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς, ἐστερηθῆσαι τοῦ καὶ αὐτοῦ εἶναι εὐαγγελιστάς. Διὰ τοῦτο καὶ ἄγγελος, ἐπιστάς τοῖς ποιμέσι φησὶ, δόξαν ποιήσας περιλάμπειν αὐτοῖς *Μὴ φοβείσθε, ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἣτις ἐστὶ παρὰ τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαυὶδ*· ὅτε καὶ μηδέπω ἀνθρώπων σνιέντων τὸ τοῦ Εὐαγγελίου μυστήριον οἱ κρείττορες (58) αὐτῶν, οὐρανὸς τυγχάνοντες στρατεία Θεοῦ (59), αἰνοῦντες τὸν Θεὸν λέγουσι· *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. Καὶ ταῦτα εἰπόντες ἀπέρχονται ἀπὸ τῶν ποιμένων εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καταλιπόντες ἡμῖν νοεῖν, πῶς ἡ εὐαγγελισθεῖσα ἡμῖν διὰ τῆς γενέσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ χαρὰ, δόξα ἐστὶν ἐν ὑψίστοις Θεῷ· τῶν ταπεινωθέντων εἰς χοῦν ἐπιστρέφόντων εἰς τὴν ἀνάπαυσιν αὐτῶν, καὶ ἐν ὑψίστοις διὰ Χριστοῦ μελλόντων δοξάζειν τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ θαυμάζουσιν οἱ ἄγγελοι τὴν ἐπὶ γῆς ἐσομένην διὰ Ἰησοῦν εἰρήνην, τοῦ πολεμικοῦ χωρίου, εἰς δ' ἐκπεσῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἐωσφόρος ὁ πρῶτ' ἀνατέλλων, ὑπὸ Ἰησοῦ συντριβεται (60).

14. Πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο περὶ Εὐαγγελίου ἰστέον, ὅτι πρῶτον τῆς κεφαλῆς τοῦ ὅλου τῶν παζομένων σώματος Χριστοῦ Ἰησοῦ ἐστὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς φησὶν ὁ Μάρκος· *Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Χριστοῦ Ἰησοῦ*· ἦδη δὲ καὶ τῶν ἀποστόλων τυγχάνει· *δοῦ λέγει ὁ Παῦλος· Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν*· ¹ Act. ii, 4. ² ibid. 5. ³ Luc. ii, 10, 11. ⁴ Luc. ii, 14, ⁵ Isa. xiv, 12. ⁶ Marc. i, 1. ⁷ Rom. ii, 16.

(55) Τινὲς δὲ, etc. Legebat Ferrarius *τινὲς δὲ, et paulo posti, ἢ οἱ ὑπὸ μεριμῶν, etc.*

(56) Συμπνιγόμενοι. Forte legendum συμπνιγόμενοι.

(57) Τίνοι τε τρόπῳ. Codex Bodleianus, τίνα δὲ τρόπῳ.

(58) Συνιέντων τὸ τοῦ Εὐαγγελίου μυστήριον

A derit, is reputetur Jesum prodidisse. Hinc ad Paulum adhuc se persequentem [dicit Jesus:] Saul, Saul, cur me persequeris⁷¹? Et illud: Ego sum Jesus [Nazarenus,] quem tu persequeris⁷². Qui vero spinas habent, quibus spretum Jesum coronent, nisi hi qui divitiarum sollicitudinibus ac presentis vitæ voluptatibus suffocati, ex accepto Dei verbo nullum referunt fructum? Proinde cavendum est nobis ne quando in eorum numerum redacti ac descripti qui Jesum suis coronant spinis, hujus generis homines esse legamur ab iis qui discunt quo pacto Jesus, qui in omnibus et penes omnes rationis compotes et sanctos commoratur, tum unguento unguatur, tum convivio excipitur, ac deinde glorificetur tum contra spernatur, irrideaturque ac vapulet. Necessario autem hæc a nobis dicta sunt demonstrantibus omnes actiones nostras bonas, et esse posita, aut ad vitam æternam, aut ad oppro-

13. Nec si inter homines aliqui sint evangelistarum ministerio honorati, ipseque Jesus bona evangelizet, atque etiam pauperibus evangelizet, idcirco oportuit angelos factos a Deo spiritus, existentes ignis flammam, et ministros **15** Patris universorum, hac laude privari, ut et ipsi non sint evangelistæ. Hanc ob causam, coram pastoribus angelus cum stetisset, eosque gloria undequaque illustrasset: *Ne terreamini*, inquit, *ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: quoniam natus est vobis hodie Servator, qui est Christus Dominus, in civitate David*⁷³; quando, nondum intelligentibus hominibus Evangelii mysterium, ipsis præstantiores cælestis exercitus Dei, laudibus Deum vehentes dicant: *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax; in hominibus bona voluntas*⁷⁴, hisque dictis pastoribus in cælum sese recipiunt angeli, nobis considerandum relinquentes quomodo annuntiatum nobis ex ortu Christi Jesu gaudium, gloria etiam est in altissimis Deo; revertentibus in requiem suam, et in altissimis Deum glorificaturis per Christum iis qui humiliati fuerant in pulverem. Mirantur etiam angeli pacem per Jesum futuram in terra, quæ locus est bellis infestus, in quem delapsus e cælo Lucifer ille qui mane oriebatur⁷⁵, a Jesu est conterendus.

14. Ad hæc et illud de Evangelio sciamus necesse est, Evangelium in primis esse Jesu Christi, qui est caput totius corporis eorum qui servantur, dicente Marco: *Initium Evangelii Jesu Christi*⁷⁶; deinde etiam apostolorum: quocirca etiam Paulus inquit: *Juxta Evangelium meum*⁷⁷. Verumtamen

οἱ κρείττορες. Hæc desunt in editione Huetii, sed restituntur e codd. Bodleiano et Barberino.

(59) Οὐρανὸς τυγχάνοντες στρατεία Θεοῦ. Legendum videtur, οὐρανὸς τυγχάνοντες στρατεία Θεοῦ, vel οὐρανὸς τυγχάνοντες καὶ στρατεία Θεοῦ.

(60) Συντριβεται. Ferrarius legit συντριβηται.

vel totum Vetus Instrumentum, cujus figura est Joannes, initium est Evangelii; nam Evangelium eo quod magnitudinem habeat, initium quoque, et quæ sequuntur, media scilicet et fines habet: vel propter conjunctionem Novi Instrumenti ad Vetus, fines Veteris Instrumenti, quos Joannes exhibuit, initium sunt Evangelii, dicente Marco: *Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*⁷⁸. Unde subit mihi admirari quomodo qui ab Ecclesiæ decretis dissentiant, duorum Testamentorum duos asserant deos, alioqui non parum his verbis convicti. Quis fieri enim potest ut Joannes Evangelii sit initium, ut ipsi putant, ad **16** alterum pertinens Deum, Opificis mundi homo, et ignorans, ut asserunt, novam deitatem? Cæterum non uno coque brevi, atque inter solos pastores obeundo munere funguntur angeli evangelico; sed in fine sublimes et volans angelus Evangelium habens evangelizabit omni populo, bono Patre non omnino deserente eos qui a se desciverint. Itaque inquit in Apocalypsi Joannes ille Zebedæi filius: *Et vidi angelum volantem per medium cæli, habentem Evangelium æternum, ut evangelizaret habitantibus super terram, et omni genti, et tribui, et linguæ, et populo, dicentem voce magna: Timete Deum, et date illi honorem, quia venit hora judicii ejus, et adorare eum, qui fecit cælum et terram mare et fontes aquarum*⁷⁹.

ὦρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ προσκυνήσατε τὸν θάλασσαν, καὶ πηγὰς τῶν ὑδάτων.

15. Quia igitur juxta unam expositionem ostendimus totum Vetus Instrumentum, significatum per nomen Joannis, Evangelii initium esse, ne sine aliquo testimonio hæc dicantur, apponemus quæ referunt Acta apostolica de eunucho reginæ Æthiopicæ et Philippo: *Incipiens enim, inquit, Philippus ab Isaïæ Scriptura, quæ scilicet inquit: Tanquam ovis ad occisionem ductus est, et tanquam agnus coram tondente mutus, evangelizavit illi Dominum Jesum*⁸⁰. Quomodo enim incipiens a propheta, evangelizat Jesum, nisi pars aliqua est Isaïas principii Evangelii? Insuper quod principio diximus, totam scilicet divinam Scripturam posse dici Evangelium, hinc confirmari potest. Namque si evangelizans evangelizat bona, omnesque qui ante adventum Christi corporalem fuere, Christum evangeli-

μου. Πλὴν ἡ ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου (61) (ἔστι γὰρ αὐτοῦ μέγεθος ἀρχὴν, καὶ τὰ ἐξῆς, καὶ μέσα, καὶ τέλη ἔχοντος), ἦτοι πᾶσά ἐστιν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τύπου αὐτῆς ὄντος Ἰωάννου, ἢ διὰ τὴν συναφὴν τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιὰν τὰ τέλη τῆς Παλαιᾶς διὰ Ἰωάννου παριστάμενα· φησὶ γὰρ ὁ αὐτὸς Μάρκος· Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγέλόν μου πρὸ προσώπου, δις κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Ὅθεν θαυμάζειν μοι ἔπεισι (62), πῶς δυσὶ θεοῖς προσάπτουσιν ἀμφοτέρως τὰς Διαθήκας οἱ ἑτερόδοξοι, οὐκ ἔλαττον καὶ ἐκ τούτου τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι. Πῶς γὰρ δύναται ἀρχὴ εἶναι τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς αὐτοὶ ὁνοῦνται, ἐτέρου τυγχάνων Θεοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ τοῦ δημιουργοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀγνωστῶν, ὡς νομίζουσι, τὴν καινὴν θεότητα; Οὐ μίαν δὲ καὶ βραχεῖαν ἐκπιστεύονται διακονίαν εὐαγγελικὴν ἀγγελοῦ, οὐδὲ μόνην τὴν πρὸς τοὺς ποιμένας γενημένην· ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τέλει ματέωρος (63) καὶ ἱπτάμενος ἀγγελος Εὐαγγέλιον ἔχων εὐαγγελιεῖται πᾶν ἔθνος, τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς οὐ πάντῃ καταλιπόντος τοὺς ἀποπεπτωκότας αὐτοῦ. Φησὶν οὖν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (64) ὁ τοῦ Ζεβεδαίου Ἰωάννης· Καὶ εἶδον ἀγγελὸν πετόμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα Εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελισσάσθαι ἐπὶ τοὺς καθήμενους ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ πᾶν ἔθνος, καὶ φυλὴν (65), καὶ γλώσσασαν, καὶ λαὸν, λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ· Φοβήθητε τὸν Θεόν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν

15. Ἐπεὶ τοίνυν ἀρχὴ (65) τοῦ Εὐαγγελίου κατὰ μίαν ἐκδοχὴν τὴν πᾶσαν παρεστήσαμεν εἶναι (66) Παλαιὰν Διαθήκην διὰ τοῦ ὀνόματος Ἰωάννου σημαυνομένην, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, παραθησόμεθα τὸ ἐκ Πράξεων περὶ τοῦ τῆς Αἰθιοπῶν βασιλίδος εὐνούχου εἰρημένον καὶ Φιλίππου Ἀρξάμενος γὰρ, φησὶν, ὁ Φίλιππος ἀπὸ τῆς Ἠσαΐου Γραφῆς τῆς· Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμὸς ἐνώπιον τοῦ κείροντος ἀφωρός, εὐηγγελισατο αὐτῷ τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Πῶς γὰρ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ προφήτου εὐαγγελίζεται Ἰησοῦν, εἰ μὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ Εὐαγγελίου μέρος τι ὁ Ἠσαίας ἦν; Ἄμα δὲ καὶ τὰ ἐν πρώτοις ἡμῖν εἰρημένα περὶ τοῦ δύνασθαι Εὐαγγέλιον εἶναι πᾶσαν θείαν Γραφήν, ἐντεῦθεν δύναται δηλοῦσθαι. Καὶ γὰρ εἰ ὁ εὐαγγελιζόμενος, ἀγαθὰ εὐαγγελίζεται, πάντες

⁷⁸ Marc. 1, 1-5. ⁷⁹ Apoc. xiv, 6, 7. ⁸⁰ Act. viii, 32, 35.

(61) Πλὴν ἡ ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου, etc. Origenes l. ii *Contra Celsum*: Τὶ δὲ ἀποπὸν τὸ ἀρχὴν τοῦ ἡμετέρου δόγματος, τουτέστι τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι νόμον; etc.

(62) Ὅθεν θαυμάζειν μοι ἔπεισι, etc. Hæc sunt e Basilidianorum, Valentinianorum, Cerdonianorum, Marcionitarum aliorumque hujusmodi hæreticorum theologia.

(63) Ἄλλὰ γὰρ ἐπὶ τέλει ματέωρος, etc. Hic suam de pœnis damnatorum sententiam non obscure declarat Origenes.

(64) Φησὶν οὖν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, etc. Vides Apocalypsim Joanni apostolo tribui contra Marcionitarum opinionem. Ita supra in *Matth.* xi.

(65) Φυλὴν. Sic omnino legendum, quemadmodum habent universa Apocalypseos exemplaria, pro φυλαχὴν quod antea legebatur. Edit. PATR.

(65) Fortasse ἀρχὴν legendum.

(66) Μὴν ἐκδοχὴν τὴν πᾶσαν παρεστήσαμεν εἶναι. Hæc desunt in: editione Huetii, sed restituitur e codd. Bodliciano et Barberino.

ὁ δὲ οἱ πρὸ τῆς σωματικῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας Χριστὸν εὐαγγελίζονται ὄντα τὰ ἀγαθὰ, ὡς ἀπεδείξαμεν, πάντων πῶς εἰσιν οἱ λόγοι τοῦ Εὐαγγελίου μέρος. Ὅπερ Εὐαγγέλιον λεγόμενον λαλεῖσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν ἀπαγγέλλεσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, οὐ μόνον τῷ περιγεῖω τόπῳ, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ συστήματι τῷ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἢ ἐξ οὐρανῶν καὶ γῆς. Καὶ τί δεῖ ἐπὶ πλείον μηκύνειν τὸν περὶ τοῦ τί τὸ Εὐαγγέλιον ἐστὶ λόγος; Αὐτάρκως δὲ τούτων εἰρημένων, καὶ ἐκ τούτων τῶν μὴ ἀνευτρεχῶν δυναμένων τὰ παραπλήσια συναγαγεῖν ἀπὸ τῶν Γραφῶν, καὶ βλέπειν, τίς ἡ δόξα τῶν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἀγαθῶν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, διακονουμένου ὑπὸ ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων, ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ ἀρχῶν, καὶ ἐξουσιῶν, καὶ θρόνων, καὶ κυριοτήτων, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, εἴ γε καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ· αὐτοῦ που καταπαύσομεν τὰ πρὸ τῆς συναναγνώσεως τῶν γεγραμμένων. Ἦδη δὲ Θεῷ αἰτώμεθα συνεργῆσαι διὰ Χριστοῦ ἡμῖν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἐν ταῖς λέξεσιν ἐναποτεθησαυρισμένου μυστικοῦ νοῦ.

Explicit præfatio.

16. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Οὐ μόνον Ἕλληνες πολλὰ φασὶ σημαίνόμενα εἶναι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς προσηγορίας, ἀλλὰ γὰρ εἴ τις τηρήσῃ συνάγων κίνησθαι τοῦτο τὸ ὄνομα, καὶ ἀκριβῶς ἐξετάζων βούλοιο κατανοεῖν ἐν ἐκάστῳ τόπῳ τῶν Γραφῶν ἐπὶ τίνος τέτακται, εὐρήσει καὶ κατὰ τὸν θεῖον λόγον τὸ πολυσήμον τῆς φωνῆς· ἢ μὲν γὰρ τις ὡς μεταβάσεως, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ ὡς ἑδοῦ καὶ μήκους, ὅπερ δηλοῦται ἐκ τοῦ· Ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια. Τῆς γὰρ ἀγαθῆς ὁδοῦ μεγίστης τυγχανούσης, κατὰ μὲν τὰ πρῶτα νοητέον εἶναι (67) τὸ πρακτικόν, ὅπερ περισταται διὰ τοῦ, ποιεῖν τὰ δίκαια· κατὰ δὲ τὰ ἐξῆς τὸ θεωρητικόν, εἰς ὃ καταλήγειν οἶμαι καὶ τὸ τέλος αὐτῆς ἐν τῇ λεγομένῃ ἀποκαταστάσει, διὰ τὸ μηδένα καταλείπεσθαι τότε ἐχθρὸν, εἴ γε ἀληθές τὸ· Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἔσχατος δὲ ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. Τότε γὰρ (68) μία πρῆξις ἐστὶ τῶν πρὸς Θεὸν διὰ τὸν πρὸς αὐτὸν λόγον φθασάντων, ἢ τοῦ κατανοεῖν τὸν Θεόν· ἵνα γένωνται οὕτω, ἐν τῇ γνώσει τοῦ Πατρὸς μορφωθέντες πάντες ἀκριβῶς Υἱός, ὡς νῦν μόνος ὁ Υἱὸς ἐγνώκε τὸν Πατέρα. Εἰ γὰρ ἐπιμελῶς τις ἐξετάζῃ τότε γνώσονται, οἷς ἀποκαλύπτει ὁ ἐγνωκὼς τὸν Πατέρα, καὶ βλέπει τὸ νῦν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι τὸν βλέποντα βλέπειν, οὐδέπω ἐγνωκὸτα καθὼς δεῖ γίνωσθαι, οὐκ ἂν ἀμάρτοι λέγων μηδένα ἐγνωκῆναι, κἂν ἀπόστολος, κἂν προφήτης τις ἦ, τὸν Πατέρα (69), ἀλλ' ὅταν γένωνται ἐν, ὡς Υἱὸς καὶ Πατὴρ ἐν

⁶⁷ Joan. 1, 1. ⁶⁸ Prov. xvi, 5. ⁶⁹ 1 Cor. xv, 25, 26.

(67) *Εἶναι.* Exstat in codicibus Barberino et Bodleiano, deest vero in editione Huetii.

(68) *Τότε ἐχθρὸν, εἴ γε ἀληθές τὸ· Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἔσχατος δὲ ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. Τότε γὰρ.* Sic codices Barberi-

nant, qui est omnium bona, ut antea ostendimus; quodammodo sermones pars sunt Evangelii. Quod Evangelium cum divulgandum esse dicatur in toto mundo, nos per totum mundum non tantum intelligimus terrestrem hunc locum, sed etiam omnem globum ex cælo et terra, vel ex cælis et terra. Sed quid opus est diutius protrahere sermonem de eo quid sit Evangelium? Cum hæc autem jam satis dicta sint, atque inde similia ex Scripturis colligere possint qui minime stolidi sunt et rudes, et intueri quam gloriam bonorum **17** in Christo Jesu exhibeat Evangelium, tum ab hominibus, tum ab angelis administratum, et, ut ego arbitrator, etiam a principatibus et potestatibus, a thronis et dominationibus, ac deinde ab omni nomine, quod nominatur, non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro, tum etiam ab ipso Christo, hoc in loco finiemus quæ narranda esse diximus ante interpretationem eorum quæ præleguntur his scriptis. Jam vero Deum oremus, ut nobis sit adjumento per Christum in sancto Spiritu ad explicandum mysticum sensum in verbis, perinde ac thesaurum reconditum.

16. *In principio erat Verbum* ⁶¹. Hanc vocem, principii, multa significare, non tantum gentiles fatentur, sed etiam si quis observare atque intelligere voluerit, undique colligens hoc nomen, et accurate exquirens, qua de re in singulis Scripturarum locis positum sit, inveniet multiplicem vocis hujus significationem in divinis sermonibus esse. Est namque principium aliud transitus quod ad viam pertinet et longitudinem, ut hæc verba declarant: *Via bonæ principium est facere justa* ⁶². Cum enim bona via sit longissima, ad eam in primis pertinere eam philosophiæ partem censendum est, quæ in rerum actione versatur; quod ostenditur ex illis verbis, *facere justa*, cum quod reliquum est viæ, id totum ad eam vim spectet quæ sita est in rerum contemplatione, in quam etiam ipsius finem desiderium opinor, simul atque advenit resolutio quam vocant: eo quod tum temporis ne unus quidem relinquendus sit inimicus, si quidem verum est illud: *Oportet enim eum regnare, donec posuerit omnes inimicos sub pedes suos, et novissimus hostis aboleatur mors* ⁶³. Tum enim cognoscendi Deum una erit actio eorum qui ad Deum pervenerint, duce eo Verbo quod est apud Deum: ut sic sint in cognitione Patris formati omnes accurate Filius, ut nunc solus Filius novit Patrem. Nam si diligenter quis examinet, quando Patrem agnoscent hi quibus revelat qui Patrem novit, et consideret videntem nunc per speculum et in ænigmate, videre

nus et Bodleianus restituunt quæ desunt in editione Huetii.

(69) *Κἂν προφήτης τις ἦ, τὸν Πατέρα.* Sic recte habet codex Bodleianus; et ita legerunt Ferrarius et Perionius; male autem in codd. Regio et Barberino legitur, κἂν προφήτης, ἢ τὸν Πατέρα.

nondum cognoscentem, quemadmodum opus est A nosse, haud aberrabit, si dixerit neminem novisse Patrem, etiamsi apostolus, etiamsi propheta quis fuerit, sed tum [Patrem ab his cognoscendum esse] cum unum erunt, sicut Filius et Pater unum sunt. Quod si quis putet nos a re digressos fuisse, quia hæc disseruimus, unam principii significationem explanantes, sciat hic hanc digressionem ad rem de qua agitur et utilem et necessariam fuisse.

18 Nam si principium, ut transitus est, et viæ et longitudinis; principiumque vjæ bonæ est facere justa, sciendum est quomodo omnis via bona principium habeat facere justa, post principium vero contemplationem, et quomodo contemplationem.

17. Rursum est etiam principium aliud generationis, quod videri potest in hoc dicto : *In principio fecit Deus cælum et terram* ⁸⁴. Sed apertius in Job significatum hoc enuntiari arbitror, his verbis : *Hoc est principium figmenti Domini factum, ut illudatur ab angelis suis* ⁸⁵. Posset enim quispiam existimare cælum et terram principio facta fuisse ante omnia quæ sunt in mundi generatione. Sed melius est ut sententiæ Job habita ratione, cum multa sint quæ in corporibus facta fuere, primus eorum quæ sunt in corpore, factus sit ille qui appellatur draco ⁸⁶, nominatus etiam alicubi magnum cele, quod vicit Dominus. Sciendumque est necessario cum sancti vitam omnis materiæ corporisque expertem in beatitudine traducerent, num is qui draco appellatur, posteaquam a vita pura excidit, dignus fuit qui ante omnia in materia et corpore ligaretur : ut propter hoc respondens Dominus per turbinem et nubes dicat : *Hoc est principium figmenti Domini, factum ut illudatur ab angelis suis* ⁸⁷; fieri enim potest ut draco non sit omnino principium figmenti Domini, sed ut multorum quæ facta sint in corpore, ut illuderentur ab angelis, sit hic draco principium, cum possint aliqui existere in corpore; haud ita tamen. Etenim anima solis in corpore est, atque etiam universa creatura, de qua Apostolus dicit : *Tota creatura suspirat, et condolet usque in præsens* ⁸⁸, et fortassis de illa est hoc : *Vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe* ⁸⁹, ut in vanitate sint corpora, et ipsum facere corporalia, id quod necessarium est existenti in corpore. qui est in corpore, non lubens facit quæ sunt corporis. Hænc ob causam vanitati creatura subjecta est non volens; et qui non vult quæ sunt **19** cor-

⁸⁴ Gen. i, 1. ⁸⁵ Job xl, 14. ⁸⁶ Job iii, 8.

(69*) Fortasse legendum ἦ. EDIT.

(70) Βέλτιον δὲ, ὡς πρὸς τὸ, etc. Alia proponit Origenes homil. i in *Genesim*: Cum enim ea quæ facturus erat Deus, ex spiritu constarent et corpore, ista de causa in principio et ante omnia cælum dicitur factum, id est, omnis spiritualis substantia, super quam velut in throno quodam et sede Deus requiescit. Nec satis aliquando tempus quo creati sunt angeli cognoscere se proflitetur proœm. libri *De principiiis*. Est etiam illud, inquit, in ecclesiastica prædicatione esse angelos Dei quosdam, et virtutes bonas, quæ ei ministrent ad salutem hominum consummandam; sed quando isti creati sint, et quomodo sint, non satis manifesto distinguitur. HUETIUS.

εἶναι. Εἰ καὶ δόξει τις ἡμᾶς παρεκβεβηκέναι ἐν σημαίνοντι τῆς ἀρχῆς σαφηνίζοντας καὶ ταῦτα εἰρηκότας, δεικτέον, ὅτι καὶ παρέκβασις πρὸς τὸ προκειμένον ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμος ἦν· εἰ γὰρ ἀρχὴ ὡς μεταβάσεως ἐστὶ καὶ ἔδοῦ καὶ μήκους, ἀρχὴ δὲ ἔδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια, ἐστὶν εἰδέναι ἢ πᾶσα ὁδὸς ἀγαθὴ πῶς ἀρχὴν μὲν ἔχει τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια, μετὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τὴν θεωρίαν, καὶ τίνα τρόπον τὴν θεωρίαν.

17. Ἔστι δὲ ἀρχὴ καὶ ἡ ὡς γενέσεως, ἥ (69*) δόξαι ἀν ἐπὶ τοῦ· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Οἶμαι δὲ σαφέστερον ἐν τῷ Ἰωβ τοῦτο καταγγέλλεσθαι τὸ σημαίνοντι κατὰ τὸ· *Τουτέστιν ἀρχὴ πλάσματος πεποιθμένον ἐγκαταπαλιζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ*. Ὑπολάβοι γὰρ ἀν τις τῶν ἐν γενέσει τῇ τοῦ κόσμου τυγχανόντων ἐν ἀρχῇ πεποιησθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Βέλτιον δὲ, ὡς πρὸς τὸ (70) δεύτερον ῥητόν, πολλῶν ὄντων τῶν ἐν σώματι γεγεννημένων, πρῶτον τῶν ἐν σώματι τὸν καλούμενον εἶναι δράκοντα, ὀνομαζόμενον δὲ που καὶ μέγα κῆτος, ὅπερ ἔχειρώσατο ὁ Κύριος. Καὶ ἀναγκαῖον (71) ἐπιστῆσαι εἰ ἄβλον πάντη καὶ ἀσώματον ζῶν ζώντων ἐν μακαριότητι τῶν ἁγίων, ὁ καλούμενος δράκων ἀξίος γεγένηται, ἀποπεσὼν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδεθῆναι ὕλη καὶ σώματι, ἵνα διὰ τοῦτο χρηματίζω ὁ Κύριος διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν λέγῃ· *Τουτέστιν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου πεποιθμένον ἐγκαταπαλιζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ*. Δυνατὸν μέντοιγε τὸν δράκοντα μὴ ἀπαξιαπλῶς εἶναι ἀρχὴν πλάσματος Κυρίου, ἀλλὰ, πολλῶν ἐν σώματι ἐγκαταπαλιζεσθαι πεποιημένων ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, τοῦτον ἀρχὴν τῶν τοιούτων εἶναι, δυναμένων τινῶν ὑπάρχειν ἐν σώματι· οὐχ οὕτως· καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου (72) ἐν σώματι, καὶ πᾶσα ἡ κτίσις, περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολός φησι· *Πᾶσα ἡ κτίσις στενάζει καὶ συνωδινεῖ ἄχρι τοῦ νῦν*· καὶ τάχα περὶ ἐκείνης ἐστὶ τὸ· *Τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἔκουσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα τῇ ἐλπίδι*, ἵνα ἐν ματαιότητι τὰ σώματα ἦ, καὶ τὸ ποιεῖν τὰ σωματικά· ὅπερ ἀναγκαῖον τῶ ἐν σώματι ... (73) ὑπάρχει ὁ ἐν σώματι (74) οὐχ ἐκὼν ποιεῖ τὰ τοῦ σώματος. Διὰ τοῦτο τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἔκουσα, καὶ ὁ οὐχ ἐκὼν ποιῶν τὰ σώματος, ὁ ποιεῖ, ποιεῖ διὰ τὴν ἐλπίδα, ὡς εἰ λέ-

⁸⁷ Job xl, 14. ⁸⁸ Rom. viii, 22. ⁸⁹ ibid. 20.

(71) Καὶ ἀναγκαῖον, etc. Notandum hic angelis corpus et materiam detrahi ab Origene, quam iis in Matth. xxii circumposuit; sed hæc proponit, non asserit. Ib.

(72) Καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου, etc. Sideribus vitam non uno loco tribuere Origenem, idemque olim multis fuisse persuasum e Pamphylo supra docuimus ad Origen. Comment. in *Matthæum* xviii. Verterat Ferrarius *Elise*, sed nullo sensu. Ib.

(73) Τῇ ἐλπίδι, ἵνα ἐν ματαιότητι τὰ σώματα ἦ, καὶ τὸ ποιεῖν τὰ σωματικά· ὅπερ ἀναγκαῖον..... τῶ ἐν σώματι. Hæc desunt apud Huetium, sed restituntur e coldi. Barberino et Bodleiano.

(74) Ὑπάρχει ὁ ἐν σώματι. Legendum videtur, ὁ ὑπάρχων ἐν σώματι.

γοιμεν Παῦλον θέλειν ἐπιμένειν τῇ σαρκὶ οὐχ ἐκόντα, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐλπίδα. Προτιμῶντα γὰρ κατ' αὐτὸ τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι, οὐκ ἄλογον ἦν βούλεσθαι ἐπιμένειν τῇ σαρκὶ διὰ τὴν ἐτέρων ὠφέλειαν, καὶ προκοπὴν τὴν ἐν τοῖς ἐπιζοιμένοις οὐ μόνον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ὠφελουμένων ὑπ' αὐτοῦ. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ ὡς γενέσεως σημαίνον τὴν ἀρχὴν, καὶ τὸ ὑπὸ τῆς σοφίας ἐν Παροιμίαις λεγόμενον ἐκδέξασθαι δυνασόμεθα Ὁ Θεὸς γὰρ, φησὶν, *ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Δύναται μέντοιγε καὶ ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνάγεσθαι, τουτέστι τὸ ὡς ὁδοῦ διὰ τὸ λέγεσθαι Ὁ Θεὸς *ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*. Οὐκ ἀτόπως δὲ καὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐρεῖ τις ἀρχὴν, σαφῶς προσιπτῶν, ὅτι ἀρχὴ Υἱοῦ ὁ Πατήρ, καὶ ἀρχὴ δημιουργημάτων ὁ δημιουργός, καὶ ἀπαξιαπλῶς ἀρχὴ τῶν ὄντων ὁ Θεός. Παραμυθῆσεται δὲ διὰ τοῦ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, Λόγον νοῶν τὸν Υἱὸν παρὰ τὸ εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ λεγόμενον εἶναι ἐν ἀρχῇ.

18. Τρίτον δὲ τὸ ἐξ οὗ ὄνται (75) ἐξ ὑποκειμένης ὕλης, ἀρχὴ παρὰ τοῖς (76) ἀγένητον αὐτὴν ἐπισταμένους, ἀλλ' οὐ παρ' ἡμῖν τοῖς πειθομένοις, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἐποίησεν ὁ Θεός, ὡς ἡ μήτηρ τῶν ἑπτὰ μαρτύρων ἐν Μακκαβαίοις, καὶ ὁ τῆς μετανόιας ἀγγελος ἐν τῷ Ποιμένι ἐδίδαξε.

19. Πρὸς τοῦτοις ἀρχὴ καὶ τὸ καθ' ὄσον κατὰ τὸ εἶδος, οὕτως· εἴπερ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἀρχὴ αὐτοῦ ὁ Πατήρ ἐστίν. Ὁμοίως δὲ καὶ Χριστὸς ἀρχὴ τῶν κατ' εἰκόνα γενομένων Θεοῦ. Εἰ γὰρ οἱ ἄνθρωποι κατ' εἰκόνα, ἡ εἰκὼν δὲ κατὰ τὸν Πατέρα, τὸ μὲν καθὸ τοῦ Χριστοῦ ὁ Πατήρ ἀρχὴ· τὸ δὲ καθὸ τῶν ἀνθρώπων ὁ Χριστὸς, γενομένων οὐ κατὰ τὸ οὐ ἐστίν εἰκὼν, ἀλλὰ κατὰ τὴν εἰκόνα. Ἀρμύσει δὲ τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, εἰς τὸ αὐτὸ παράδειγμα.

20. Ἔστιν ἀρχὴ καὶ ὡς μαθήσεως, καθὸ τὰ στοιχεῖα φαιμεν ἀρχὴν εἶναι γραμματικῆς. Κατὰ τοῦτό φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι, *Ὁφείλορες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ἡμᾶς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ*. Διττὴ δὲ ἡ ὡς μαθήσεως ἀρχὴ, ἡ μὲν τῇ φύσει, ἡ δὲ ὡς πρὸς ἡμᾶς· ὡς εἰ λέγοιμεν ἐπὶ Χριστοῦ· φύσει μὲν αὐτοῦ ἀρχὴ ἡ θεότης· πρὸς ἡμᾶς δὲ, μὴ ἀπὸ τοῦ (77) μεγέθους αὐτοῦ δυναμῶς ἄρξασθαι τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας, ἡ ἀνθρωπότης αὐτοῦ, καθὸ τοῖς νηπιοῖς καταγγέλλεται Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ οὕτως ἐσταυρωμένος· ὡς κατὰ τοῦτο εἰπεῖν ἀρχὴν εἶναι μαθήσεως τῇ μὲν φύσει Χριστοῦ, καθὸ σοφία καὶ δύναμις Θεοῦ (78), πρὸς

A poris, quod facit, spei gratia facit, tanquam si diceremus Paulum velle permanere in carne, non sponte, sed propter spem. Præferentem enim per se *resolvi, et cum Christo esse* ⁹⁰, nihil est absurdum velle permanere in carne propter aliorum utilitatem, et profectum in rebus, non tantum quas ipse sperat, sed etiam quas sperent hi quibus est adiumento. Jam juxta hoc significatum, quo dicimus principium generationis, intelligere poterimus etiam illud Proverbiorum: *Deus creavit me principium viarum suarum, ad opera sua* ⁹¹, quod tamen potest ad primum significatum viæ referri, eo quod dicatur: *Creavit me Deus principium viarum suarum*. Nec absurde universorum Deum dixerit quispiam principium, palam eo procidens, ut Filii principium sit Pater, et principium creaturarum Creator, atque generatim entium principium sit Deus: *In principio erat Verbum* ⁹². Verbum intelligens Filium, qui in principio esse dicitur, quia sit in Patre.

18. Tertio illud ex quo, unde tanquam ex præexistenti materia oriuntur alia, principium existimant illi, qui materiam ingenuitam astruunt. Secus vero apud nos est, qui credimus ex non entibus Deum entia fecisse, ut mater illa septem martyrum in Maccabæorum gestis ⁹³, et pœnitentiæ angelus in *Pastore* docuit.

19. Ad hæc principium etiam est veluti secundum formam, hoc pacto: si primogenitus omnis creaturæ est imago Dei invisibilis, principium ipsius est Pater; similiter etiam Christus est principium eorum qui facti sunt secundum imaginem Dei. Nam si homines sunt secundum imaginem, imago vero secundum Patrem, juxta hoc quidem Pater principium est Filii; juxta illud vero, hominum principium est Christus, qui facti sunt non secundum id cujus est imago, sed secundum imaginem ipsius. Congruet autem ad idem exemplum contextus hic: *In principio erat Verbum*.

20. Est etiam principium disciplinæ, juxta quam intelligentiam dicimus elementa principium esse grammatices. Ob hoc dicit Apostolus: *Cum deberetis esse magistri propter tempus, rursus opus habetis ut doceamini quæ sint elementa principii sermonum Dei* ⁹⁴. Sed duplex est principium disciplinæ, alterum natura, alterum respectu nostri: ut si dicamus de Christo quod natura principium ipsius sit divinitas; quoad nos vero, qui non valemus ex magnitudine **20** ejus veritatem de ipso assequi, humanitas, in quantum parvulus prædicatur Jesus Christus, et hic crucifixus. Quare hac ratione Christum dicimus natura principium esse disciplinæ, secundum quod Dei sapientia et Dei potentia

⁹⁰ Phillip. i, 23. ⁹¹ Prov. viii, 22. ⁹² Joan. i, 1.

⁹³ Mach. vii, 28. ⁹⁴ Hebr. v, 12.

(75) *Ὀλοῦται*. Legendum videtur ὀλόν τε.

(76) *Παρά τοῖς*, etc. Marcionitis.

(77) *Πρὸς ἡμᾶς δὲ, μὴ ἀπὸ τοῦ*, etc. Sic recte hunc locum restituit codex Bodleianus; male apud Huetium legitur πρὸς ἡμᾶς δὲ, ἡ ἀπὸ τοῦ.

(78) *Ἐσταυρωμένος ὡς κατὰ τοῦτο εἰπεῖν ἀρχὴν εἶναι μαθήσεως τῇ μὲν φύσει Χριστοῦ, καθὸ σοφία καὶ δύναμις Θεοῦ*. Hæc omnia desunt apud Huetium, sed restituuntur e codd. Bodleiano et Barberino.

est : quoad nos vero Verbum caro factum est, ut habitaret in nobis, qui hoc modo tantum initio eum capere valebamus. Ac fortassis ob hanc causam non modo primogenitus est omnis creaturæ, sed etiam interpretatur homo Adam; quod autem Adam est dicit Paulus his verbis : *Ultimus Adam in spiritum vivificantem* ⁹⁵.

21. Præterea dicitur etiam principium de actione, in qua actione inest finis quidam post principium. Et observa an sapientia principium actionum Dei existens hoc modo intelligi possit esse principium.

22. Jam cum tot nobis in præsentia succurrant principij significata, quærimus de quo intelligi oporteat illud : *In principio erat Verbum* ⁹⁶. Perspicuumque est hoc principium sumi non posse de principio transitus, aut viæ et longitudinis; liquet autem quod neque de principio generationis. Veruntamen fieri potest ut illud accipias tanquam principium, a quo, quod est faciens, quandoquidem *mandavit Deus, et creata sunt* ⁹⁷. Creator enim aliquo modo est Christus, cui dixit Pater : *Fiat lux* ⁹⁸, et, *Fiat firmamentum* ⁹⁹. Creatorque est Christus, tanquam principium, in quantum sapientia est; idcirco dictus principium, quia sapientia sit, dicente per Salomonem Sapientia : *Deus creavit me principium viarum suarum, ad opera ejus* ¹, ut sit in principio Verbum, hoc est in sapientia : secundum quidem collectionem contemplationis et intelligentiarum de rebus universis, considerata sapientia; secundum vero rerum contemplatarum communionem, ad ea quæ sunt rationis capacia, considerato Verbo. Nec mirum si, ut prædiximus, multa bona existens Servator in se contineat, quæ uno et altero, item et tertio considerentur modo. Cum enim protulerit Joannes de Verbo loquens : *Quod factum est, in ipso vita erat* ², ostendit factam fuisse vitam in Verbo. Neque vero Verbum hoc aliud est a Christo, Deus existens, et Verbum apud Patrem, per quod facta sunt omnia; neque vita alia est a Dei Filio, qui inquit : *Ego sum via, veritas et vita* ³. Unde non secus atque vita facta fuit in Verbo, sic Verbum erat in principio. Proinde inspicere an juxta hoc **21** significatum possimus intelligere hoc dictum : *In principio erat Verbum* ⁴ [hoc est λόγος, quæ ratio etiam dicitur] : ut secundum sapientiam et secundum figuras collectionis intelligentiarum, quæ sunt in ipsa, fiant omnia. Opinor enim, sicut domus et navis fabricatur vel ædificatur juxta figuras et formas mentibus eorum qui structuræ præsident

ἡμᾶς δὲ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα σκηνώσῃ ἐν ἡμῖν, οὕτω μόνον πρῶτον αὐτὸν χωρῆσαι δυναμένοις. Καὶ τάχα διὰ τοῦτο οὐ μόνον πρωτότοκος ἐστὶ πάσης κτίσεως, ἀλλὰ καὶ Ἀδὰμ ἐρμηνεύεται ἀνθρώπος. Ὅτι δὲ Ἀδὰμ ἐστὶ, φησὶν ὁ Παῦλος· Ὁ Ἐσχάτος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

21. Ἔστι δὲ ἀρχὴ καὶ ὡς ἡ πράξις, ἐν ἣ πράξει ἐστὶ τι τέλος μετὰ τὴν ἀρχὴν. Καὶ ἐπίστησον εἰ ἡ σοφία, ἀρχὴ τῶν πράξεων οὐσα τοῦ Θεοῦ, οὕτω δύναται νοεῖσθαι ἀρχὴ.

22. Τοσούτων σημαινομένων ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡμῖν ὑποπεσόντων περὶ ἀρχῆς, ζητοῦμεν ἐπὶ τίνος δεῖ λαμβάνειν τό· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Καὶ σαφές, ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῦ ὡς μεταβάσεως, ἢ ὡς ὁδοῦ καὶ μήκους. Οὐκ ἀδύηλον δὲ, ὅτι οὐδὲ ἐπὶ τοῦ ὡς γενέσεως. Πλὴν δυνατόν ὡς τὸ ὑφ' οὗ, ὅπερ ἐστὶ ποιοῦν, εἰ γε ἐτετελλάτο ὁ Θεός, καὶ ἐκτίσθησαν· δημιουργεῖ γὰρ πῶς ὁ Χριστός ἐστιν, ὃ λέγει ὁ Πατήρ· Γενηθήτω φῶς, καὶ Γενηθήτω στερέωμα. Δημιουργεῖ δὲ ὁ Χριστός ὡς ἀρχὴ (79), καθὼ σοφία ἐστὶ, τῷ σοφία εἶναι καλούμενος ἀρχὴ· ἡ γὰρ σοφία παρὰ τῷ Σολομῶντι φησιν· Ὁ Θεός ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, ἵνα ἐν ἀρχῇ ἦ ὁ Λόγος, ἐν τῇ σοφίᾳ· κατὰ μὲν τὴν σύστασιν τῆς περὶ τῶν ὄλων θεωρίας καὶ νοημάτων, τῆς σοφίας νοουμένης, κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὰ λογικὰ κοινωνίαν τῶν θεωρημένων (80), τοῦ Λόγου λαμβανομένου. Καὶ οὐ θαυμάστον εἰ, ὡς προειρήκαμεν, πολλὰ ὦν ἀγαθὰ ὁ Σωτήρ, ἐνεπινοοῦμενα ἔχει ἐν αὐτῷ πρῶτα, καὶ δευτέρα, καὶ τρίτα. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἐπήνεγκε φάσκων περὶ τοῦ Λόγου· Ὁ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. Γέγονεν οὖν ἡ ζωὴ ἐν τῷ Λόγῳ. Καὶ οὕτε ὁ Λόγος ἑτερός ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ, ὁ Θεός Λόγος, ὁ πρὸς τὸν Πατέρα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· οὕτε ἡ ζωὴ (81) ἑτέρα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅς φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Ὅσπερ οὖν ἡ ζωὴ γέγονεν ἐν τῷ Λόγῳ, οὕτως ὁ Λόγος ἦν ἐν ἀρχῇ. Ἐπίστησον δὲ εἰ ὁδὸν τέ ἐστι (82) καὶ κατὰ τὸ σημαινομένον τοῦτο ἐκδέχσθαι ἡμᾶς τὸ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἵνα κατὰ τὴν σοφίαν καὶ τοὺς τύπους τοῦ συστήματος τῶν ἐν αὐτῷ νοημάτων τὰ πάντα γίνηται. Οἶμαι γὰρ, ὡσπερ κατὰ τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους οἰκοδομεῖται ἡ τεκταίνεται οἰκία καὶ ναὺς, ἀρχὴν τῆς οἰκίας καὶ τῆς νεῦς ἐχόντων τοὺς ἐν τῷ τεχνίτῃ τύπους καὶ λόγους· οὕτω τὰ σύμπαντα γεγόναι κατὰ τοὺς ἐν τῇ σοφίᾳ προτρανωθέντας ὑπὸ Θεοῦ τῶν ἐσομένων λόγους. Πάντα γὰρ ἐν σοφίᾳ ἐποίησε. Καὶ λεκτέον, ὅτι κτίσας, ἴν' οὕτως· εἶπω (83), ἐμφύχον σοφίαν ὁ Θεός, αὐτῇ

⁹⁵ I Cor. xv. 45. ⁹⁶ Joan. i, 1. ⁹⁷ Psal. cxlviii, 5. ⁹⁸ Gen. i, 3. ⁹⁹ ibid. 6. ¹ Prov. viii, 22. ² Joan. i, 3. 4. ³ Joan. xiv, 6. ⁴ Joan. i, 1.

(79) Δημιουργεῖ δὲ ὁ Χριστός ὡς ἀρχὴ, etc. Hic Origenem castigat Petavius lib. 1 *De Trinitate*, cap. 4, n. 4, et lib. vi, cap. 3, n. 6. Huetius.

(80) Τῶν θεωρημένων. Ita recte habent codd. Bodleianus et Barberinus, male autem codex Regius, τῶν θεωρημάτων. Mox τοῦ Λόγου λαμβανομένου. Alludit ad alteram λόγου notationem, qua ratio significetur.

(81) Οὕτε ἡ ζωὴ, etc. Sic recte legitur in codd. Bodleiano et Barberino; male autem in codice Regio deest οὕτε, et pro ἡ ζωὴ legitur ἡ ζωὴ.

(82) Εἰ ὁδὸν τέ ἐστὶ καὶ κατὰ τό, etc. Sic recte habent codd. Bodleianus et Barberinus; corrupte autem codex Regius, ὁδὸν τέ ἐστὶ καὶ κατὰ τό, etc.

(83) Κτίσας, ἴν' οὕτως εἶπω. Ita recte codd. Barberinus et Regius; male autem Bodleianus, κτί-

ἐπέτρειψεν ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ τύπων τοῖς οὖσι καὶ τῇ ὕλῃ, οἶμαι, παρασχεῖν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν κλάσιν καὶ τὰ εἶδη. Ἐγὼ δὲ ἐπιστήμι εἰ καὶ ἔστιν εἰπεῖν ἀρχὴν τῶν ὄντων εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντα (84). Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, τὸ α καὶ τὸ ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. Ἀναγκαῖον δὲ εἶδέναι, ὅτι οὐ κατὰ πᾶν ὁ ὀνομάζεται, ἀρχὴ ἔστιν αὐτός. Πῶς γάρ, καθὼς ζωὴ ἔστι, δύναται εἶναι ἀρχὴ, ἥτις ζωὴ γέγονεν ἐν τῷ Λόγῳ, δηλονότι ἀρχὴ τυγχάνοντι αὐτῆς; Ἐτι δὲ σαφέστερον, ὅτι καθὼς πρωτότοκος ἔστιν ἐκ τῶν νεκρῶν, οὐ δύναται εἶναι ἀρχὴ. Καὶ ἐὰν ἐπιμαλῶς ἐξετάζωμεν αὐτοῦ πάσας τὰς ἐπωνυμίας (85), μόνον κατὰ τὸ εἶναι σοφία ἀρχὴ ἔστιν, οὐδὲ κατὰ τὸ εἶναι λόγος ἀρχὴ τυγχάνων, εἰ γὰρ ὁ Λόγος ἐν ἀρχῇ ἦν· ὡς εἰπεῖν ἄν τινα τεθαβρῆκότως πρεσβύτερον (86) πάντων τῶν ἐπινοουμένων ταῖς ὀνομασίαις τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεώς ἔστιν ἡ σοφία. Ὁ Θεὸς μὲν οὖν πάντη ἐν ἔστι (87) καὶ ἀπλοῦν· ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν διὰ τὰ πολλὰ, ἐπεὶ προέθετο αὐτὸν ὁ Θεὸς ἰλαστήριον καὶ ἐπαρχὴν πάσης τῆς κτίσεως, πολλὰ γίνεται· ἡ καὶ τάχα πάντα ταῦτα καθαρῶς αὐτοῦ ἡ ἐλευθεροῦσθαι δυναμένη πᾶσα κτίσις (88). Καὶ διὰ τοῦτο γίνεται φῶς τῶν ἀνθρώπων, ὅτε ἀνθρώποι ὑπὸ τῆς κακίας σκοτισθέντες δέονται φωτὸς τοῦ ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνοντος, καὶ ὑπὸ σκοτίας μὴ καταλαμβανομένου, οὐκ ἔν, εἰ μὴ γεγόνεισαν ἐν τῷ σκότῳ οἱ ἀνθρώποι, γενομένοι ἀνθρώπων φῶς. Τὸ δ' ὁμοίον ἔστι νοῆσαι καὶ ἐπὶ τοῦ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον τῶν νεκρῶν. Εἰ γὰρ καθ' ὑπόθεσιν ἡ γυνὴ μὴ ἠπάτητο, καὶ ὁ Ἀδάμ μὴ παραπέτωκε, κτισθεὶς δὲ ὁ ἀνθρώπος ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ κεκρατῆται τῆς ἀφθαρσίας, οὐτ' ἂν εἰς χροῖν θανάτου καταθεθῆται, οὐτ' ἂν ἀπέθανεν οὐκ εὐσεύς ἀμαρτίας, ἡ διὰ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτὸν ἐχρῆν ἀποθανεῖν. Ταῦτα δὲ μὴ ποιήσας, οὐκ ἐγένετο πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν. Ἐξεταστέον δὲ μήποτε καὶ ποιῆν οὐκ ἂν ἐγένετο, τοῦ ἀνθρώπου μὴ παρασυμβληθέντος τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνόητοις, μηδ' ὁμοιωθέντος αὐτοῖς. Εἰ γὰρ ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώζει ὁ Θεός, σώζει ἃ σώζει κτήνη, ποιμένα αὐτοῖς χειρισάμενος τοῖς μὴ χωροῦσι τὸν βασιλέα. Βασιλεῖον οὖν συναγαγόντα τὰς ὀνομασίας τοῦ Ἰησοῦ, ποῖαι (89) αὐτῶν ἐπιγεγόνασιν, οὐκ ἂν ἐν μακαρίῳ ἀρξαμένων καὶ μεινάντων τῶν ἁγίων γενομένοι τὰ τοσάδε. Τάχα γὰρ σοφία ἔμενε μόνον, ἡ καὶ Λόγος, ἡ καὶ ζωὴ, πάντως δὲ καὶ ἀλήθεια· οὐ μὴν δὲ καὶ τὰ ἄλλα ὅσα δι' ἡμᾶς προσελήφθη. Καὶ μακάριοι γὰρ, ὅσοι θεόμενοι τοῦ Υἱοῦ τοιοῦτοι γεγόνα-

⁸⁴ Psal. ciii, 24. ⁸⁵ Apoc. xii, 13. ⁸⁶ Rom. iii, 25. ⁸⁷ Psal. xlviii, 13, 24. ⁸⁸ Psal. xxxv, 7.

τας, ἐν οὕτως εἴπερ, etc. Vide quæ ad hunc locum notata sunt ab eruditissimo Petavio, lib. 1 *De Trinitate*, cap. 4, n. 4, et lib. vi, cap. 3.

(84) *Τύπων τοῖς οὖσι... εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντα*. Hæc omnia desunt in editione Huetii, restituantur autem e codicibus Bodleiano et Barberino.

(85) *Τὰς ἐπωνυμίας*. Ita codex Bodleianus, Reppes autem habet ἐπινοίας, atque ita Barberinus.

(86) *Πρεσβύτερον*. Legendum videtur ὅτι πρεσβύτερον.

(87) *Ὁ Θεὸς μὲν οὖν πάντη ἐν ἔστι*, etc. Hæc quoque lib. 1 *De Trinitate*, cap. 4, n. 4, confutat Pe-

conceptas, domo navique principium sumentibus ab his figuris et rationibus quæ sunt in artifice, sic universa facta fuisse juxta rerum futurarum rationes jam antea a Deo manifestatas in sapientia. *Omnia enim in sapientia fecit*. Dicendumque est Deum, cum animatam sapientiam, ut ita loquar, creasset, illius curæ permisisse ut ex figuris et speciebus quas ipsa habebat, opinor, subsistentiam, et plasmationem, et formas præberet entibus et materiæ. Ego etiam inspicio an dicere possimus principium entium esse Filium Dei, dicentem : *Ego sum principium et finis*, *A et Ω, primus et novissimus*; cum necessario etiam sciendum sit nobis ipsum non esse principium juxta omnia quibus nominatur. Qui enim fieri potest ut sit principium in quantum est vita, cum vita facta fuerit in Verbo, quod est ipsius vitæ principium? Manifestius præterea est ipsum non esse principium, quatenus primogenitus est ex mortuis. Quod si diligenter examinemus omnia ipsius cognomina, solum quia sit sapientia principium est, ne principium quidem existens in quantum est Λόγος, id est Verbum, vel ratio, quandoquidem Verbum vel ratio in principio erat. Adeo ut audacter ausit quis dicere antiquiorem omnibus quæ excogitantur nominibus primogeniti omnis creaturæ, sapientiam esse. Atque Deus quidem unus est et simplex; Servator vero noster propter multa, quandoquidem proposuit illum Deus propitiationem et primitias omnis creaturæ, efficitur etiam multa, vel etiam fortasse omnia hæc purgat ipsius creatura, quæ universa liberare valet. Hinc fit lux hominum, quando homines a vitio obscurati luce egent lucente in tenebris, et a tenebris non apprehensa: lux non futurus, nisi homines obscurati fuissent. Simile considerare possumus de eo quod dicitur primogenitus ex mortuis. Nam si ponamus mulierem **22** deceptam non fuisse, nec Adam deliquisse, sed creatum hominem ad immortalitatem, immortalitatem obtinuisse; neque in pulverem mortis descendisset Christus, neque mortuus fuisset non existente peccato, aut erga humanum genus amore moriendum illi fuisset. Ac si hæc non fecisset, minime fuisset primogenitus ex mortuis. Disquirendum et illud, num forte etiam hominis pastor futurus non erat, si comparatus homo jumentis insipientibus non fuisset, neque similis illis factus. Nam si homines et jumenta servat Deus, servat quæ servat jumenta, illis donando pastorem quæ re-

tavius, quasi divinæ Verbi naturæ multiples proprietates affingat Origenes; in quo sane magni viri iudicium non sequor; nam hæc Christo, ut Deus simul et homo est, universa Origenes attribuit; et ut ad divinam Verbi naturam pertinere voluisset, verisimilius est hæc pro variis potius considerandi Verbi modis, quam pro divinæ ipsi naturæ insitis qualitatibus habenda credidisse. Huetius.

(88) *Αὐτοῦ ἡ ἐλευθεροῦσθαι δυναμένη πᾶσα κτίσις*. Legissee videtur Ferrarius, ἡ ἐλευθεροῦν δυναμένη πάντα κτίσις. Id.

(89) *Ὅμοια*. Ita codex Barberinus, sicque legit Ferrarius; codex Regius male habet οὐ ποῖαι.

gum capere nequeunt. Exploret ergo oportet, qui A
collegerit Filii nomenclaturas, quænam ipsarum
ipsi accesserint, quæ tales ac tantæ non fuissent, si
in beatitate sancti incepissent et perseverassent.
Nam fortasse sola sapientia, vel etiam Verbum, vel
vita, atque omnino veritas permaneret, haud tamen
omnia alia nomina quæ nostri causa assumpsit. Verum
ejusmodi fuere, ut in posterum non egerint medico qui male affectos curaret, neque pastore, neque
redemptione, sed sapientia, et verbo, ac justitia, vel si quid aliud est iis qui ob perfectionem pulcher-
rima quæque ipsius percipere valent. Sed hæc sufficiant de eo quod scriptum est : *In principio.*

25. Videamus nunc diligentius quisnam sit hic
Λόγος, [id est verbum, seu ratio, quæ in ipso prin-
cipio esse dicitur. Atque equidem] reputanti mihi B
quænam frequenter dicuntur de Christo ab iis qui
in ipsum credere volunt, mirari subit curnam tan-
dem imposita nomina Servatori nostro, quæ vix num-
merari possunt, plerumque hi silentio pertranseant,
atque etiamsi eorum mentio facta fuerit, illa im-
mutant non proprie, sed tropice, Jesum his no-
minibus appellari dicentes : in sola autem ap-
pellatione Verbi insistentes, veluti solum Verbum
astruant esse Christum Dei ; non perinde atque in
cæteris vocabulis, quibus ipse nuncupatur, inda-
gantes vim significati ex hac voce λόγος. Jam in quo
me mirari dicam multorum ruditatem, apertius
enim loquar, tale est. Inquit alicubi Filius Dei :
Ego sum lux mundi ¹⁰; et alibi : *Ego sum resurrectio* ¹¹;
et rursum : *Ego sum via, veritas et vita* ¹²; scri-
ptum est et illud : *Ego sum ostium* ¹³; dictum est
etiam : *Ego sum pastor bonus* ¹⁴; et ad Samaritidem
23 dicentem : *Scimus quod Messias venit, qui di-
citur Christus : cum autem venerit ille, nuntiabit no-
bis omnia* ¹⁵; respondet : *Ego sum qui loquor tecum* ¹⁶.
Ad hæc cum lavisset pedes discipulorum, Dominum
se et Magistrum his verbis fatetur : *Vos dicitis Do-
minum me et magistrum, et bene dicitis : sum et
enim* ¹⁷. Quin aperte, et clare se ipsum Filium Dei
esse pronuntiat, dicens : *Quem Pater sanctificavit,
et misit in mundum, vos dicitis me blasphemare, quo-
niam dixi, Filius Dei sum ego* ¹⁸ ? Et illud : *Pater,
veni hora ; glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus
glorificet te* ¹⁹. Invenimus etiam se ipsum pronuntian-
tem regem, veluti Pilato dicenti : *Rex es tu Judæo-
rum* ²⁰ ? respondens dixit : *Regnum meum non est
ex hoc mundo : si ex hoc mundo esset regnum meum,
ministri mei certaturi fuerant, ne traderer Judæis ;
nunc autem regnum meum non est hinc* ²¹. Legimus et
illud : *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola* ²²;
et rursum : *Ego sum vitis, vos palmites* ²³. Connu-
merentur his hæc quoque : *Ego sum panis vitæ* ²⁴;
et iterum : *Ego sum panis vivens, qui de cælo de-
scendi, et vitam mundo præbeo* ²⁵. Et hæc quidem quæ

σιν, ὡς μηκέτι αὐτοῦ χρῆζειν ἰατροῦ τοὺς κακῶς
ἔχοντας θεραπεύοντος, μηδὲ ποιμένου, μηδὲ ἀπο-
λυτρώσεως, ἀλλὰ σοφίας, καὶ λόγου, καὶ δικαιο-
σύνης, ἢ εἰ τι ἄλλο (90) τοῖς διὰ τελειότητα χωρεῖν
αὐτοῦ τὰ κάλλιστα δυναμένοις. Τοσαῦτα περὶ τοῦ
'*Ἐρ ἀρχῆ*.

Verum enimvero beati illi, qui egentes Filio Dei
ejusmodi fuere, ut in posterum non egerint medico qui male affectos curaret, neque pastore, neque
redemptione, sed sapientia, et verbo, ac justitia, vel si quid aliud est iis qui ob perfectionem pulcher-
rima quæque ipsius percipere valent. Sed hæc sufficiant de eo quod scriptum est : *In principio.*

25. Ἴδωμεν δὲ ἐπιμελέστερον τις ὁ ἐν αὐτῇ Λό-
γος. Θαυμάζειν μοι πολλάκις ἐπέρχεται (91) σκοποῦν-
τι τὰ ὑπὸ τινων πιστεύειν εἰς τὸν Χριστὸν βουλομέ-
νων λεγόμενα περὶ αὐτοῦ, τί δήποτε, δυσεξαριθμή-
των ὀνομάτων τασσομένων ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν,
τὰ μὲν πλεῖστα παρασιωπῶσιν, ἀλλὰ καὶ εἰ ποτε
μνήμη αὐτῶν γένοιτο, μεταλαμβάνουσιν οὐ κυρίως,
ἀλλὰ τροπικῶς ταῦτα αὐτὸν ὀνομάζεσθαι· ἐπὶ δὲ
μόνης τῆς Λόγος προσηγορίας ἱστάμενοι, οἴοντι Λό-
γον μόνον φασὶν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχὶ
ἀκολούθως τοῖς λοιποῖς τῶν ὀνομαζομένων ἐρευνῶσι
κοῦ σημαίνομένου τὴν δύναμιν ἐκ τῆς Λόγος φωνῆς·
ὃ δὲ φημι θαυμάζειν τὴν ἀβελτηρίαν (92) τῶν πολ-
λῶν (σαφέστερον γὰρ ἐρῶ), τοιούτῳ ἐστι. Φησὶ που
ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου·
καὶ ἐν ἄλλοις· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις· καὶ πάλιν·
Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ· γέ-
γραπται δὲ καὶ τὸ· Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα· εἰρηται καὶ
τὸ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· καὶ πρὸς τὴν Σα-
μαρείαν φάσκουσιν, Οἰδαμεν, ὅτι Μεσσίας ἔρχεται
ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ
ἡμῖν πάντα, ἀποκρίνεται· Ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι.
Πρὸς τοῦτοις ὅτε ἐνίψε τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν,
Κύριος καὶ διδάσκαλος αὐτῶν εἶναι διὰ τούτων ὁμο-
λογεῖ· Ὑμεῖς φωνεῖτέ με ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ Κύ-
ριος· καὶ κωλῶς λέγετε, εἰμι γὰρ. Ἀλλὰ καὶ Υἱὸν
εἶναι Θεοῦ σαφῶς ἑαυτὸν καταγγέλλει, λέγων· Ὅν
ὁ Πατὴρ ἠγάπησε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον,
ὑμεῖς λέγετε, ὅτι, Βλασφημεῖς· ὅτι εἶπον· Υἱὸς
τοῦ Θεοῦ εἰμι; καὶ· Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα· δόξα-
σόν σου τὸν Υἱὸν, ἵνα ὁ Υἱὸς δοξάσῃ σε. Εὐρίσκο-
μεν δὲ καταγγέλλοντα ἑαυτὸν καὶ βασιλέα· ὡς ἐπὶ
ἀποκρινόμενος τῷ Πιλάτῳ πρὸς τὸ, Σὺ εἶ ὁ βασι-
λεὺς τῶν Ἰουδαίων; λέγει· Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ
οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κό-
σμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ, οἱ ὑπηρέται οἱ
ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἄν, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰου-
δαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἐστὶν ἐν-
τεῦθεν. Ἀνέγνωμεν καὶ τὸ· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος
ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός ἐστι·
καὶ πάλιν· Ἐγὼ εἰμι ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα.
Συναριθμησῶ τοῦτοις καὶ τὸ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος

¹⁰ Joan. viii, 12. ¹¹ Joan. xi, 25. ¹² Joan. xiv, 6. ¹³ Joan. x, 9. ¹⁴ ibid. 11. ¹⁵ Joan. iv, 25.
¹⁶ ibid. 26. ¹⁷ Joan. xiii, 13. ¹⁸ Joan. x, 36. ¹⁹ Joan. xvii, 1. ²⁰ Joan. xviii, 33. ²¹ ibid. 36.
²² Joan. xv, 1. ²³ ibid. 5. ²⁴ Joan. vi, 33. ²⁵ ibid. 35, 41.

(90) Ἄλλο. Deest apud Huetium, exstat vero in
cod. Bodleiano et Barberino.

(91) Ἴδωμεν δὲ ἐπιμελέστερον τις ὁ ἐν αὐτῇ
Λόγος. Θαυμάζειν μοι πολλάκις ἐπέρχεται. Hæc

desunt in editione Huetii, restituuntur vero e codd.
Bodleiano et Barberino.

(92) Ἀβελτηρίαν. Deest apud Huetium, sed exstat
in codice Bodleiano, et ita legit Ferrarius.

τῆς ζωῆς· καὶ πάλιν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑποπεσόντα ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις κειμένων παρεθέμεθα, τοσαῦτα αὐτὸν λέγοντος εἶναι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἰωάννου Ἀποκαλύψει· λέγει· Ἐγὼ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγερόμην νεκρός· ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων· καὶ πάλιν· Γέγονα τὸ α καὶ τὸ ω, καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. Ἔστι δὲ οὐκ ὀλίγα τὸν μετὰ παρατηρήσεως ἐντυγχάνοντα ταῖς ἀγίαις βίβλοις καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν παραπλήσια λαβεῖν (93), οἷον, ὅτι βέλος ἐκλεκτὸν ἐαυτὸν καλεῖ, καὶ δούλον τοῦ Θεοῦ, καὶ φῶς ἐθνῶν. Λέγει δὲ οὕτω Ἡσαίας· Ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσέ με τὸ ὄνομα μου, καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με. Ἔθηκε με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἐν τῇ φαρέτρᾳ αὐτοῦ ἐκρυψέ με, καὶ εἶπέ μοι· Δούλός μου εἶ σὺ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι. Καὶ μετ' ὀλίγα· Καὶ ὁ Θεός μου ἔσται μοι ἰσχύς· καὶ εἶπέ μοι· Μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦτο κληθῆναι σε (94) παιδὰ μου, τοῦ στησαὶ τὰς φυλὰς Ἰακώβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἔσχατου τῆς γῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ οὕτως αὐτὸν ἀρνίῳ ὁμοιωῖ· Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγόμενος τοῦ θύεσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια αὐτὸς ἐαυτὸν φησιν. Ἔστι δὲ καὶ παρὰ τοῖς Εὐαγγελίοις, καὶ παρὰ τοῖς ἀποστόλοις, καὶ δὲ τῶν προφητῶν μυρίας ὅσας προσηγορίας συναγχεῖν, ἃς καλεῖται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τῶν τὰ Εὐαγγέλια γραψάντων τὴν ἰδίαν διάνοιαν τῶν περὶ τοῦ ὅ τι ποτὲ ἔστιν ἐκτιθεμένων, ἢ τῶν ἀποστόλων ἐξ ὧν μεμαθήκασι δοξολογούντων αὐτὸν, καὶ τῶν προφητῶν προκηρυσσόντων αὐτοῦ τὴν ἐσομένην ἐπισημίαν, καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ ἀπαγγελλόντων διαφορὰς ὀνόμασιν· οἷον ὁ Ἰωάννης αὐτὸν Ἄμνον Θεοῦ ἀναγορεύει, λέγων· Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· καὶ ἄνδρα διὰ τούτων· Οὕτως ἐστὶν ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εἶπον, ὅτι, Ὅπισω μου ἔρχεται ἄνθρωπος, ὃς ἐμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν· καὶ γὰρ οὐκ ἤδειν αὐτόν. Ἐν δὲ τῇ καθολικῇ Ἐπιστολῇ ὁ Ἰωάννης παράκλητον περὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν πρὸς τὸν Πατέρα φησὶ αὐτὸν εἶναι, λέγων· Καὶ ἐάν τις ἁμάρτη, παράκλητος ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον. Ἐπιφέρει δὲ, ὅτι καὶ ἰλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· ἢ παραπλήσιως ὁ Παῦλος λέγει αὐτὸν εἶναι ἰλαστήριον, φάσκων· Ὅν πρόθετο ὁ θεὸς ἰλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ. Κεκήρυκται δὲ κατὰ τὸν Παῦλον σοφία εἶναι καὶ δύναμις Θεοῦ, ὡς ἐν τῇ

A Filium Dei se esse asserit, quæque nobis ad id de quo agimus succurrerunt, ex Evangeliorum textu in medium protulimus. Sed addendum etiam illud est ex Joannis Apocalypsi : *Ego sum primus, et ultimus, et vivens, et factus sum mortuus. Et ecce vivens sum in sæcula sæculorum* 26; et rursus : *Factus sum ego A et Ω, et primus et ultimus, principium et finis* 27. Sunt autem non pauca, atque his quæ diximus similia, quæ sumi ex prophetis poterunt ab eo qui diligenter versatus fuerit in sanctis libris; veluti quod sagittam electam, et servum Dei, et lucem gentium seipsum appellat, Isaia dicente 28: *Ex utero matris meæ vocavit me nomine meo, et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub protectione manus suæ abscondit me. Posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me, et dixit mihi : Servus meus es tu, Israel, et in te glorificabor.* Et post pauca : *Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi : Magnum tibi est, ut voceris servus meus, et suscites tribus Jacob, et dispersionem Israelis convertas. Ecce posui te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ.* Sed et in Jeremia ita seipsum agno assimilat : *Ego sicut agnus innocens qui ducitur ad sacrificandum* 29. Hæc itaque et his similia seipsum 24 appellat. Porro innumera vocabula, tum apud Evangelia, tum apud apostolos, tum apud prophetas colligas licebit, quibus Filius Dei appellari gaudet; videlicet vel iis qui Evangelia scripserunt quid de ipso sentirent exponentibus, vel apostolis ex his quæ didicerant ipsum glorificantibus, vel prophetis ipsius futurum adventum præcinentibus, et res illius variis nominibus offerentibus. Veluti Joannes Agnum Dei ipsum prædicat, dicens : *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi* 30; virum vero his quæ sequuntur : *Hic est, de quo dicebam : Post me vir venit qui ante me factus est; quoniam prior me erat : et ego nesciebam eum* 31. Sane in catholica Epistola Joannes illum appellat advocatum animarum ad Patrem, dicens : *Si quis peccaverit, advocatum apud Patrem habemus Jesum Christum justum* 32. Subjungit etiam quod sit reconciliatio pro peccatis nostris; ad cujus similitudinem Paulus appellat eum reconciliatorem, dicens : *Quem proposuit Deus reconciliatorem per fidem in sanguine ipsius, propter remissionem præteritorum peccatorum, quæ Deus toleravit* 33. Ad hæc prædicatus est etiam a Paulo, sapientia et potentia Dei esse, ut in Corinthiorum Epistola, quando dicit : *Christus est Dei potentia et sapientia* 34. Quod etiam sanctificatio sit et redemptio : *Factus est, inquit, sapientia nobis a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio* 35. Quin etiam sacerdotem magnum eundem esse docet nos ad Hebræos scribens : *Habentes ergo sacerdotem magnum, qui pertransiit cælos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem* 36. Prophetæ etiam præter

26 Apoc. i, 17. 27 Apoc. xii, 15. 28 Cap. xlix, 24. 29 Ibid. 30. 31 I Joan. ii, 1. 32 Rom. iii, 25, 26.

33 Codd. Bodleianus et Barberinus, λαβεῖν. Rectius, quem secutus est Huetius, λέγειν.

vers. 1, 2 et seq. 30 Jer. xi, 19. 31 Joan. i, 29. 32 I Cor. i, 24. 33 Ibid. 30 34 Hebr. iv, 14.

(94) Σε. Ita codd. Bodleian. et Barberinus, non μοι, ut legitur in editione Huetii.

hæc diversis eum nominibus appellant : Jacob quidem in ea benedictione qua in liberos usus est, Judam nominat : *Juda, inquit, laudabunt te fratres tui : manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum. Catulus leonis Juda : ex germine, fili mi, ascendisti : recumbens dormisti ut leo, et ut leonis catulus. Quis excitabit illum* ⁸⁷ ? Cæterum præsentis non est temporis singulis immorari, ostendendo quomodo quæ de Juda dici videntur, Christo convenient ; atque etiam objectio quæ jure inferri posset, scilicet : *Non deficiet princeps de Juda, et dux de femoribus ejus, donec venerit cui repositum est* ⁸⁸, alias commodius solvetur. Isaias etiam novit ipsum Christum appellari Jacob et Israel, dicens : *Jacob dilectus meus auxiliabor ei : Israel electus meus, suscepit illum anima mea. Judicium* ²⁵ *gentibus nuntiabit : non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus. Calamum contritum non confringet, et linum fumigans non exstinguet, donec projecerit ex contentione judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt* ⁸⁹. Quod enim hæc de Christo prophetæ nuntient, palam Matthæus ostendit in Evangelio, ex parte mutila citans et dicens : *Ut impleretur quod dictum est per prophetam : Non contendet, et non clamabit* ⁹⁰, et quæ sequuntur . Vocatur etiam David Christus, veluti quando Ezechiel prophetans ad pastores subjungit ex persona Dei : *Excitabo David servum meum, qui reget eos* ⁹¹. Non enim David patriarcha exsurget rectorus sanctos, sed Christus. Ad hæc virgam et florem appellat Christum Isaias his verbis : *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus cognitionis et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Dei* ⁹². Jam lapis etiam dicitur Dominus noster ; ita in Psalmis : *Lapidem quem repronaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli : a Domino factus est hic, et est mirabilis in oculis nostris* ⁹³. Declarat autem Evangelium, et Lucas in Actis non alium esse lapidem, quam Christum ; Evangelium quidem sic : *Nunquam legistis : Lapidem quem repronaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ? Omnis, qui ceciderit super lapidem hunc, conteretur ; super quem vero ceciderit, conteret eum* ⁹⁴. In Actis vero Lucas scribit : *Hic est lapis ille qui rejectus est a vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli* ⁹⁵. Cum igitur Verbum illud quod erat in principio, Verbum, inquam, Deus apud Deum, unum sit ex nominibus Servatori attributis, nec tamen ab ipso dictum, sed a Joanne scriptum, operæ pretium fuerit instare iis qui, tot a nobis enumerata nomina prætermittentes, hoc solo Verbi vocabulo ceu præcipuo utuntur : rursus eorum interpretationem, si qua quis protulerit, requirentes, et hoc unum Verbi vocabulum admit-

A πρὸς Κορινθίους, ὅτι, Χριστὸς δὲν αὐτῶν ἐστὶ καὶ Θεοῦ σοφία. Πρὸς τοὺς ὅτι καὶ ἁγιασμός ἐστι καὶ ἀπολύτρωσις· Ὁς ἐγενήθη γὰρ, ψῆσι, σοφία ἡμῶν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις. Ἀλλὰ καὶ ἀρχιερεὶς μέγαν διδάσκει ἡμᾶς αὐτὸν τυγχάνειν πρὸς Ἑβραίους γράφων· Ἔχοντες οὖν ἀρχιερεὶς μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας. Οἱ δὲ προφῆται παρὰ ταῦτα καὶ ἑτέροις ὀνόμασιν αὐτὸν καλοῦσιν· ὁ μὲν Ἰακώβ ἐν τῇ πρὸς τοὺς υἱοὺς εὐλογίᾳ Ἰουδαν· τὸ γὰρ· Ἰουδα, σὲ ἀνέσπεισαν οἱ ἀδελφοὶ σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ ῥώτου τῶν ἐχθρῶν σου. Σκύμνος λέοντος Ἰουδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβη· ἀναπεσῶν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν;

B Οὐ κατὰ τὸν ἐνεστηκότα δὲ καιρὸν ἐστὶ πρὶς λέξιν παραστήσαι, πῶς τὰ τῷ Ἰουδα λεγόμενα περὶ Χριστοῦ ἐστίν. Ἀλλὰ καὶ ἀνυποφορὰ εὐλόγως ἐπενεχθῆναι δυναμένη, οὐκ ἐκλείψει ἀρχῶν ἐξ Ἰουδα, καὶ ἡρόμενος ἐκ τῶν μνηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται (95), ἐν ἄλλοις εὐκαιρότερον λυθῆσεται. Οἶδε δὲ τὸν Χριστὸν Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ὀνομαζόμενον Ἡσαίας, λέγων· Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ· οἱ κ' ἐρῶσι, οὐδὲ κρᾶξει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Κάλυμνος συντετριμμένος οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σέσσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ ἐκ ῥίχου τὴν κρίσιν, καὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν· ὅτι γὰρ ὁ Χριστὸς ἐστὶ περὶ οὗ ταῦτα προφητεύεται, σαφῶς ὁ Ματθαῖος δηλοῖ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μνησθεὶς ἀπὸ μέρους τῆς περικοπῆς, εἰπὼν· Ἰντι πληρωθῆ τὸ εἰρημῶν· Οὐκ ἐρῶσι, οὐδὲ κρᾶξει, καὶ τὰ ἐξῆς. Καλεῖται δὲ καὶ Δαυὶδ ὁ Χριστὸς ὡς ἐπὶ Ἰεζεκιὴλ προφητεύσας πρὸς τοὺς ποιμένας ἐπιφέρει ἐκ προσώπου Θεοῦ· Ἀναστήσω Δαυὶδ τὸν παῖδά μου, ὃς ποιμανεῖ αὐτούς· οὐ γὰρ Δαυὶδ ὁ πατριάρχης ἀναστήσεται ποιμαίνειν μέλλων τοὺς ἀγίους, ἀλλὰ Χριστός. Ἐτι δὲ ὁ Ἡσαίας ῥάβδον καὶ ἄνθος ὀνομάζει τὸν Χριστὸν ἐν τῷ· Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπανακυύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως,

D πνεῦμα βουλήσ καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Καὶ λίθος δὲ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς ὁ Κύριος ἡμῶν εἶναι λέγεται οὕτως· Λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὐτῇ, καὶ ἐστὶ θαυμάσιον ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Δηλοῖ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐν ταῖς Πράξεσιν ὁ Λουκᾶς, οὐκ ἄλλον ἢ τὸν Χριστὸν εἶναι τὸν λίθον· τὸ μὲν Εὐαγγέλιον οὕτως· Οὐδέποτε ἀνέγγυτε· Λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν

⁸⁷ Gen. XLIX, 8, 9. ⁸⁸ ibid. 10. ⁸⁹ Isa. Cap. XLII, vers. 1-4. ⁹⁰ Matth. Cap. XII, vers. 17, 19. ⁹¹ Ezech. XXXIV, 23. ⁹² Isa. XI, 1-2, 3. ⁹³ Psal. CXVII, 22, 23. ⁹⁴ Matth. XXI, 42-44. ⁹⁵ Act. IV, 11.

(95) Ἐως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται. Hæc desunt in editione Huetii, sed restituuntur e codice Bodleiano.

γωνίας; Πᾶς ὁ περὶ αὐτὸν ἐπὶ τὸν λόγον τοῦτον συν-
 θλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν λέσῃ, λιχμήσει αὐ-
 τόν. Ἐν δὲ ταῖς Πράξεσιν ὁ Λουκᾶς γράφει· Οὐτός
 ἔστιν ὁ λόγος ὁ ἐξουθενωθείς ὑφ' ὧν τῶν οἰκο-
 δόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας. Ἐν δὲ
 τῶν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος τεταγμένων ὀνομάτων, ἀλλ'
 οὐχ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἰωάννου ἀνα-
 γεγραμμένον, ἔστι καὶ ὁ ἐν ἀρχῇ λόγος πρὸς τὸν
 Θεὸν Θεὸς λόγος. Καὶ ἔστιν ἄξιον ἐπιστῆσαι τοῖς (96)
 τὰ τοσαῦτα τῶν ὀνομαζομένων παραπεμπομένοις,
 καὶ τοῦτω ὡς ἐξαιρέτῳ χρωμένοις, καὶ πάλιν ἐπιχει-
 μενον μὲν (97) διήγησιν ζητοῦσιν, εἰ τις αὐτοῖς προσ-
 ἄγει αὐτὰ, ἐπὶ δὲ τοῦτω (98), ὡς σαφὲς προσιεμέ-
 νους τὸ τί ποτέ ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ λόγος ὀνομα-
 ζόμενος, καὶ μάλιστα ἐπεὶ συνεχῶς χρώνται τῷ,
 Ἐξηρῆξάτο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, οἰόμενοι
 προφορὰν πατρικὴν οἰοεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην
 εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν
 αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυθθανοίμεθα, οὐ διδάσιν,
 οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν, οὐδέπω φαμέν
 τοῖνδε, ἢ τοιάνδε, ἀλλ' ὅπως ποτέ οὐσίαν. Λόγον γὰρ
 ἀπαγγελλόμενον υἱὸν εἶναι νοῆσαι καὶ τῷ τυχόντι
 ἔστιν ἀμήχανον· καὶ Λόγον τοιοῦτον ζῶντα καὶ ἦτοι
 ὡ κειρωμένον τοῦ Πατρὸς, καὶ κατὰ τοῦτο τῷ
 μὴ ὑπεστάναι οὐδὲ Υἱὸν τυγχάνοντα, ἢ καὶ κειρω-
 σμένον καὶ οὐσιωμένον, ἀπαγγελλέτωσαν ἡμῖν Θεὸν
 Λόγον. Λεκτέον οὖν, ὅτι, ὡς περ καθ' ἕναστων τῶν
 προειρημένων ὀνομάτων ἀπὸ τῆς ὀνομασίας ἀναπτυ-
 κτίον τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνομαζομένου, καὶ ἐφαρμοστέον
 μετὰ ἀποδείξεως, πῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦτο τὸ ὄνο-
 μα εἶναι λέγεται, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ Λόγον αὐτὸν
 ὀνομάζεσθαι ποιητέον. Τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις ἐφ'
 ἐκείνῳ μὲν ἐκάστου μὴ ἴστασθαι ἐπὶ τῆς λέξεως, ἀλλὰ
 εἶναι εἰπεῖν ζητεῖν, πῶς αὐτὸν ἐκδεκτέον θύραν, καὶ
 τίνα τρόπον ἀμπελον, τίνα τε αἰτίαν (99) ὁδόν, ἐπὶ δὲ
 μόνου τοῦ Λόγον αὐτὸν ἀναγεγράφθαι τὸ παραπλήσιον
 οὐ ποιητέον; Ἴνα τοίνυν μᾶλλον δυσωπητικώτερον
 παραδεξώμεθα τὰ λεχθησόμενα εἰς τὰ περὶ τοῦ πῶς
 λόγος ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀρκτέον ἀπὸ τῶν ἐξ
 ἀρχῆς ἡμῖν προτεθέντων ὀνομάτων αὐτοῦ. Καὶ ὅτι
 μὲν δόξειε τίσι σφόδρα παρεκβατικὸν εἶναι τὸ τοιοῦ-
 τον, οὐκ ἀγνοοῦμεν· πληρὴν ἐπιστήσαντι καὶ πρὸς τὸ
 προκειμένον χρήσιμον ἔσται τὸ βασανίσαι τὰς ἐν-
 νόμας, καθ' ὧν τὰ ὀνόματα κεῖται, καὶ προόδου τῶν
 τῶν. Ἀπαξ δὲ εἰς τὴν περὶ τοῦ Σωτῆρος θεολογίαν
 αὐτοῦ μετὰ ἐρεῦνης εὐρίσκοντες, πληρέστερον αὐτὸν οὐ μόνον ἢ λόγος ἐστὶ νοήσομεν, ἀλλὰ καὶ τὰ
 λοιπά.

21. Ἐλεγεν οὖν ἑαυτὸν εἶναι φῶς τοῦ κόσμου, καὶ

⁹⁶ Psal. xlii, 1.

(96) Καὶ ἔστιν ἄξιον ἐπιστῆσαι τοῖς, etc. Valentinianus, Marcosios et Colarbasios suggillat. Vide Irenæum, lib. 1, cap. 10; Epiphanium, hæres. xxxiii, quæ est Marcosiorum, cap. 4, et Hilarium lib. x De Trinitate. Quam impiorum hæreticorum nefariam doctrinam post Origenis tempora renovavit Paulus Samosatenus. Philastrius, hæres. lxxv. Hic vero Origenis locus iis adjungendus est quos collegit Pamphilus in Apologia, ut eorum confutaret calumniam qui perverso huic Valentini dogmati Origenem hæsisse jactabant. Ad hæc autem ejus verba cum non satis attendisset præstantissimus ætatis

A tentes : tanquam liqueat quid sit Filius Dei, Verbum nuncupatus, idque tum maxime quod continue utantur hoc dicto: *Eructavit cor meum verbum bonum* ⁹⁶, existimantes Filium Dei paternam prolationem esse tanquam in syllabis positam; et idcirco hypostasin, **26** et subsistentiam illi, si accurate ipsos interrogemus, non tribuentes, neque essentiam ejus explanantes, nondum dicimus talem vel talem, sed quomocumque essentiam. Verbum enim pronuntiatum intelligere vel vulgaris quivis potest; at renuntiant nobis et proferant Verbum tale per se vivere, quod vel non sit separatum a Patre, et hac etiam ratione neque subsistat, neque sit Filius; vel quod sit separatum, et substantiam habeat Deus Verbum. Itaque dicendum est non secus a nobis fieri debere, cum vocabulo Verbi ille nuncupatur, atque facimus singillatim in nominibus prædictis, cum ex proprietate nominis explicamus intelligentiam rei nominatæ, cuique certas rationes adaptamus ad explicandum quomodo Filius Dei hoc vel illo nomine nuncupetur. Quæ enim est hæc privata istorum electio, non insistere in singulis quibusque spectando vim vocabuli, sed, ut ita dicam, cum quæsierint quomodo ostium, quomodo vitem, quam etiam de causa intelligere debeamus eum esse viam, idem solum non facere, cum audis eum dici in Scripturis Verbum? Ut ergo diligentius ac reverentius assequamur ea quæ dicturi sumus in ea qua de agitur, disputatione, scilicet quomodo Filius Dei dicatur esse Verbum a nominibus ipsis, nobis a principio propositis, incipiendum necesse est. Nec ignoramus fore aliquos quibus ejusmodi digressio major quam pro rei necessitate esse videatur: at tamen animum adhibenti rei de qua agitur, non parum utile fuerit explorare sensum, de quibus nomina ponuntur, quorum etiam consideratio utilis erit ad res quæ subsequuntur. Proinde cum semel in theologiam de Salvatore inciderimus, invenientes, diligentia adhibita, quæ de illo feruntur, necessario non tantum eum ea parte considerabimus, qua λόγος [id est Verbum et ratio] dicitur; sed etiam plenius, et uberius pro virili nostra, reliqua vocabula quibus appellatur, tractabimus.

D επιφερομένων ὑπάρξει ἢ κατανόησις τῶν πραγμάτων. ἀναγκαιῶς ὅση δύναμις (1) τὰ περὶ

24. Cum ergo dixerit seipsum lucem mundi,

nostræ theologus, eadem in illo reprehendit quæ in Valentinianis ipse carpebat, quasi suam, non illorum sententiam protulisset. Huetius.

(97) Ἐπιχειμέρον μὲν, etc. Legendum fortasse vel ἐπ' ἐκείνοις μὲν, quod opponetur huic ἐπὶ δὲ τοῦτω quod proxime sequitur.

(98) Ἐπὶ δὲ τοῦτω. Sic recte habet codex Bodleianus; male in editione Huetii ἐπὶ δὲ τοῦτων.

(99) Τίνα τε αἰτίαν. Codex Bodleianus, τίνα δὲ αἰτία.

(1) Ὅση δύναμις. Apud Huetium legitur ἡ δύναμις, in codice Bodleiano, ὡς ἡ δύναμις, sed omnino legendum ὅση δύναμις, ut in nostro textu.

etiam proxima, et similia huic voci, quæ quibusdam fortasse non tantum proxima et similia, sed etiam eadem videbuntur esse, examinabimus. Itaque lux est hominum, lux est vera, lux est denique gentium. Quod sit lux hominum, Evangelii, cujus instituitur nunc a nobis interpretatio, initium testatur, dicens: *Quod factum est, in ipso vita erat: et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non apprehenderunt* ⁴⁷. Quod etiam sit lux vera, ejusdem Evangelii **27** verba declarant, quæ mox subnectuntur: *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum* ⁴⁸. Lux vero gentium ab Isaia appellatur, sicut prædiximus, illud illius testimonium proferentes: *Ecce posui te in lucem gentium, ut sis salus mea ab extremis terræ* ⁴⁹. Cæterum lux mundi sub sensum cadens sol est. Post hunc non inconcinne etiam luna ac denique reliquæ stellæ eodem nomine nuncupabuntur. Lux sub sensum cadens, cum hæc sint, eo quod terrestria illuminant, dicta apud Mosem quarto die facta fuisse, haud tamen lux sunt vera. At vero Servator noster illucescens his qui rationis sunt capaces, præstantissimis animarum eorum partibus, ut ipsorum mens propria spectabilia cernat, intelligibilis mundi lux est: nimirum animarum rationis capacium in hoc mundo sensibili existentium; et si quid præter hæc mundum complet: ex quo Servator noster esse nos docet. Fortasse ipse illius præcellens præstantissimaque pars existens, ut ita dicam, sol, qui faciat diem Domini magnum, cujus diei causa ad eos dicit qui lucis suæ participes erant: *Operamini dum dies est; veniet nox, quando nullus postea potest operari; quandiu sum in mundo, lux sum mundi* ⁵⁰. Quoniam vero discipulis etiam dicit: *Vos estis lux mundi*: et: *Luceat lux vestra coram hominibus* ⁵¹: non secus atque lunam et astra lucere existimamus sponsam Ecclesiam, et discipulos qui propriam lucem habent et ab illo vero sole mutuatam, ut luceant illis qui lucis fontem in se præparare non possunt. Verbi gratia, Paulum quidem et Petrum dicimus lucem mundi; vulgares vero, vel ipsorum discipulos, qui illuminentur quidem, haud tamen illuminare alios possint, mundum: cujus mundi lux fuisse apostoli. At vero Servator lux existens mundi, non corpora, sed incorpoream mentem incorporea potentia illuminat, ut tanquam a sole illuminatus unusquisque nostrum videre alia etiam intelligibilia possit. Ut autem sole illucescente vis illa lunæ et stellarum illuminandi obscuratur, sic hi qui a Christo illustrantur, quique splendores illius perceperunt, nullam operam desiderant ali-

τὰ παρακείμενα ταύτῃ τῇ ὀνομασίᾳ συνεξεταστέον. δόξαντα ἂν τισιν οὐχὶ παρακείμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτὰ τυγχάνειν. Ἔστι δὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ φῶς ἐθνῶν· φῶς μὲν ἀνθρώπων ἐν τῇ τοῦ προκειμένου Εὐαγγελίου ἀρχῇ· Ὁ γέγονε γάρ, φησὶν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν· καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβε· φῶς δὲ ἀληθινὸν ἐν τοῖς ἐξῆς τῆς αὐτῆς γραφῆς ἐπιγέγραπται· Ἦν τὸ φῶς ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· φῶς δὲ ἐθνῶν ἐν τῷ Ἠσαΐα, ὡς προειπομεν, παρατιθέμενοι τὸ· Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Φῶς δὲ κόσμου αἰσθητὸν ὁ ἡλῖος ἐστι, καὶ μετὰ τοῦτον οὐκ ἀπαδόντως ἡ σελήνη (2) καὶ οἱ ἀστέρες τῷ αὐτῷ ὀνόματι προσασγορευθήσονται· ἀλλὰ φῶς μὲν αἰσθητὸν τυγχάνοντες οἱ γεγονότα παρὰ Μωσῆ λέγόμενοι τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ, καθὼ φωτίζουσι τὰ ἐπιγῆς, οὐκ εἰσι φῶς ἀληθινόν· ὁ δὲ Σωτὴρ, ἐλλάμπων (3) τοῖς λογικοῖς καὶ ἡγεμονικοῖς, ἵνα αὐτῶν ὁ νοῦς τὰ ἴδια ὁρατὰ βλέπῃ, τοῦ νοητοῦ κόσμου ἐστὶ φῶς· λέγω δὲ τῶν λογικῶν ψυχῶν τῶν ἐν τῷ αἰσθητικῷ κόσμῳ, καὶ εἰ τι παρὰ ταῦτα συμπληροῖ τὸν κόσμον, ἀφ' οὗ ὁ Σωτὴρ εἶναι ἡμᾶς διδάσκει· τάχα μέρος αὐτοῦ τὸ κυριώτατον καὶ διαφέρον τυγχάνων, καὶ, ὡς ἐστὶν εἰπεῖν, ἡλῖος ἡμέρας μεγάλης Κυρίου (4) ποιητῆς· δι' ἣν ἡμέραν φησὶ τοῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μεταλαμβάνουσιν· Ἐργάζεσθε ἕως (5) ἡμέρα ἐστὶν· ἔργεται νῦν, ὅτε οὐκέτι οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι· δταν ἐν τῷ κόσμῳ ᾧ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς φησὶν· Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· καὶ· Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· τὸ δ' ἀνάλογον σελήνῃ καὶ ἀστροῖς ὑπολαμβάνομεν εἶναι περὶ τὴν νόμφην Ἐκκλησίαν, καὶ τοὺς μαθητὰς ἔχοντας οἰκεῖον φῶς, ἢ ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ ἡλίου ἐπίκτητον, ἵνα φωτίσωσι μὴ δεδυνημένους πηγῆν ἐν αὐτοῖς κατασκευάσαι φωτός. Οἶον Παῦλον μὲν καὶ Πέτρον φῶς ἐρούμεν τοῦ κόσμου· τοὺς δὲ τυχόντας τῶν παρ' αὐτοῖς μαθητευομένων, φωτιζομένους μὲν, οὐ μὴν φωτίζειν ἐτέρους δυναμένους, τὸν κόσμον, οὗ κόσμου φῶς οἱ ἀπόστολοι ἦσαν. Ὁ δὲ Σωτὴρ φῶς ὢν τοῦ κόσμου φωτίζει οὐ σώματα, ἀλλὰ ἀσωμάτω δυνάμει τὸν ἀσώματον νοῦν, ἵνα ὡς ὑπὸ ἡλίου ἕκαστος ἡμῶν φωτιζόμενος καὶ τὰ ἄλλα δυναθῇ βλέπειν νοητά. Ὡσπερ δὲ ἡλίου φωτίζοντος ἀμαυροῦνται τὸ δύνασθαι φωτίζειν σελήνην καὶ ἀστέρας, οὕτως οἱ ἐλλαμπόμενοι ὑπὸ Χριστοῦ καὶ τὰς αὐγὰς αὐτοῦ κεχωρηκότες, οὐδὲν τινῶν διακονουμένων ἀποστόλων καὶ προφητῶν δέονται, τολμητέον γὰρ λέγειν τὴν ἀληθειαν, οὐδὲ ἀγγέλων, προσθήσω δὲ, ὅτι οὐδὲ τῶν κριτεῶν δυνάμεων αὐτῷ τῷ πρωτο-

⁴⁷ Joan. i, 3, 4. ⁴⁸ Joan. i, 9. ⁴⁹ Isa. xlix, 6. ⁵⁰ Joan. ix, 4, 5. ⁵¹ Matth. v, 14.

(2) Ἡ σελήνη. Deest apud Huetium, sed exstat in codd. Bodleiano et Barberino.

(3) Ὁ δὲ Σωτὴρ, ἐλλάμπων, etc. Persuasum fuit Origeni Patris vim ad res omnes creatas, Filii ad res rationis compotes, Spiritus sancti ad sanctos iunctatim pertinere. Verba ipsius e lib. i Περὶ ἀρχῶν profert Justinianus in calce epistolæ ad Me-

nam. Quamobrem acriter a Theophilo castigatus est in *Paschali* i. Nos vero id in *Origenianis* accurate perpendimus. HUETIUS.

(4) Κυρίου. Codd. Bodleianus et Barberinus, Κυρίου· editio Huetii, Χριστοῦ.

(5) Ἔως. lidem codd., recte, ἕως; editio Huetii, ὡς.

γενήτιμ μαθητευόμενοι φωτί. Τοῖς δὲ μὴ χωροῦσι
 τῆς ἡλιακᾶς Χριστοῦ ἀκτίνας οἱ ἄγιοι διακονοῦντες
 παρέχουσι φωτισμὸν πολλῷ τοῦ προειρημένου ἐλάτ-
 τωκα, μόγις καὶ τοῦτον χωρεῖν δυναμένοις, καὶ ὑπ'
 αὐτοῦ πληρουμένοις. Ἔστι δὲ ὁ Χριστὸς φῶς τυγχάνων
 κόσμου, φῶς ἀληθινὸν πρὸς ἀντιδιαστολὴν αἰσθητοῦ, οὐ
 ἰσῶς αἰσθητοῦ ὄντος ἀληθινοῦ (6), ἀλλ' οὐχί, ἐπεὶ οὐκ
 ἀληθινὸν τὸ αἰσθητὸν (7), ψευδὸς τὸ αἰσθητὸν· δύναται
 γὰρ ἀναλογίαν ἔχειν τὸ αἰσθητὸν πρὸς τὸ νοητὸν, οὐ μὴν
 τὸ ψευδὸς ὑγιῶς παντὸς κατηγορεῖσθαι τοῦ οὐκ ἀλη-
 θινοῦ. Ζητῶ δὲ εἰ ταῦτον ἐστὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου τῷ
 φωτί τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἡγοῦμαι πλεῖονα δύναμιν
 παρίστασθαι τοῦ φωτός, ὅτε φῶς τοῦ κόσμου προσα-
 γρηύεται, ἢ περὶ φῶς τῶν ἀνθρώπων· ὁ γὰρ κόσμος
 κατὰ μίαν ἐκδοχὴν, οὐ μόνον ἀνθρωποι. Καὶ παρα-
 στήσει τὸ πλεῖον ἢ ἕτερον εἶναι τὸν κόσμον παρὰ τοὺς
 ἀνθρώπους ὁ Παῦλος πρὸς Κορινθίους προτέρᾳ λέγων·
 θεάτρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ
 ἀνθρώποις. Ἐπίστησον δὲ εἰ κατὰ μίαν ἐκδοχὴν κό-
 σμος ἐστὶν ἢ ἐλευθερουμένη κρίσις ἀπὸ τῆς δουλείας
 τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων
 τοῦ Θεοῦ, ἧς ἡ ἀποκαταδοκία τὴν ἀποκάλυψιν τῶν
 νῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. Ἐπίστησον δὲ, προσεθή-
 κειμεν, διὰ τὸ παρακεῖσθαι τὸ δυνάμενον τό· Ἐγὼ
 φῶς εἰμι τοῦ κόσμου, συνεξετάζεσθαι ἐπὶ τῶν μα-
 θητῶν ὑπὸ Ἰησοῦ λεγόμενον· Ὑμεῖς ἐστέ τὸ φῶς
 τοῦ κόσμου. Εἰσὶ γὰρ ὑπολαμβάνοντες μερίζονας
 εἶναι τοὺς ἀνθρώπους τοὺς τῷ Ἰησοῦ γεννητῶς μεμα-
 θητευμένους τῶν ἄλλων κτισμάτων, οἱ μὲν φύσει
 τοιοῦτους γεγενημένους (8), οἱ δὲ καὶ ἐν λόγῳ τῷ
 κατὰ τὸν χαλεπότερον ἀγῶνα. Πλείους γὰρ οἱ πό-
 νη, καὶ ἐπιτοφαλῆς ἡ ζωὴ τῶν ἐν σαρκὶ καὶ αἵματι
 παρὰ τοὺς ἐν αἰθερίῳ σώματι· οὐκ ἂν τῶν ἐν οὐρανῷ
 ἠωπήθων ἐν τῷ ἀναλαβεῖν τὰ γῆινα σώματα ἀκιν-
 ῶτως καὶ πάντως ἀναμαρτήτως διανυσάντων τὴν ἐν-
 τύθα ζωὴν. Οἱ δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ παριστάμενοι τὰ
 μέγιστα περὶ ἀνθρώπων, ἀποφαινομένης χρήσονται
 λέξεσι τῶν Γραφῶν, τὸ ἀνυπέροστον τῆς ἐπαγγελίας (9)
 ὅτι τὸν ἀνθρώπον φθάνει φασκούσαις, οὐ μὴν ταυ-
 τὸν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς κρίσεως, ἢ, ὡς ἐδεξάμεθα,
 κόσμου ἀπαγγελλούσαις (10)· τὸ γὰρ δὲ· Ὡς ἐγὼ καὶ
 σύ ἐν ἔσμεν, Ἰα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐνώσοι, καὶ Ὁπου
 εἰμι ἐγὼ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἐσται, σαφῶς
 περὶ ἀνθρώπων ἀναγράφεται· περὶ δὲ τῆς κρίσεως,
 ἵτι ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς
 τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, καὶ
 προσθήσουσιν, ὅτι οὐχί, εἰ ἐλευθεροῦται, ἡδὴ καὶ
 κινῶναι τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἀπο-
 κωπήσουσι δὲ οὗτοι καὶ τὸ τὸν πρωτότοκον πάσης
 κρίσεως διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὑπὲρ πάντα τι-

A quorum administrantium apostolorum vel propheta-
 tarum, ac ne angelorum quidem : audendum enim
 est veritatem dicere : proinde addam, neque præ-
 stantissimarum virtutum eos indigere, quos ipsa
 primigenia **28** lux edocuerit. Porro iis qui minime
 solares Christi radios capere valent, sancti ipsi
 ministrantes lucem præbent, sed ea quam prædixi-
 mus longe inferiorem, cum vix alioqui hanc parvam
 ipsi capere valeant mox ab ipsa pleni. Est autem
 Christus lux mundi : est et lux vera, ad ejus lucis
 differentiam quæ sensu percipitur ; cum nihil quod
 sensu percipiatur sit verum ; nec tamen quia quod
 sensu percipitur non est verum, idcirco falsum est,
 nam potest comparationem proportionemque habere
 quod sensu percipitur ad illud quod animo cernitur
 rationeque comprehenditur, cum interim sane re-
 cteque de omni non vero non prædicetur falsum.
 Quæro autem an idem sit lux mundi et lux homi-
 num. Ac meum quidem judicium est majorem tunc
 lucis vim exhiberi cum appellatur lux mundi quam
 quando lux hominum : nam mundus juxta unum
 sensum, non tantum homines. Et Paulus in priore
 ad Corinthios Epistola majus quiddam esse, vel
 etiam diversum ab hominibus mundum hunc astruit,
 dicens : *Theatrum facti sumus mundo, et angelis, et
 hominibus* ²⁸. Proinde observa an juxta unum sen-
 sum mundus sit creatura illa quæ liberanda dicitur
 ab interitus servitute in libertatem gloriæ filiorum
 Dei ²⁹, cujus vehemens desiderium revelationem fi-
 liorum Dei exspectat ³⁰. Observa autem, addidimus,
 quod in medium producta fuerint ea verba : *Ego
 sum lux mundi* ³¹, quæ possunt etiam de discipulis
 intelligi, cum eis quoque Jesus dixerit : *Vos estis
 lux mundi* ³². Siquidem sunt qui suspicantur præ-
 stantiores aliis creaturis eos esse homines qui ab
 ipso Jesu sincere edocti fuerint. Quorum alii qui-
 dem hos homines natura, alii vero ratione quæ in
 actione difficiliore versatur, tales existere affirmant ;
 majores enim labores majoraque vitæ pericula, qui
 carne ac sanguine constant, habere, quam qui
 æthereo corpore. Nam neque lumina cœlestia di-
 cunt corpora terrena si suscepissent, a periculis
 omnino et a peccando immunitatem præsentem vitam
 transactura. Cui etiam rationi qui favent Scriptu-
 rarum quarumdam testimoniis enuntiantibus ma-
 xima de hominibus, supervenientiamque promissionis
 ad hominem pertinere dicentibus, usuri sunt,
 cum tamen hoc ipsum de creatura, vel, ut intelle-
 ximus, de mundo testimonia hæc non promittant.
 Illud enim ³³ : *Ut ego, et tu unum sumus*,

²⁸ I Cor. iv, 9. ²⁹ Rom. vii, 19. ³⁰ ibid. 21. ³¹ Joan. viii, 12. ³² Matth. v, 14. ³³ Joan. xvii, 21

(6) Ὁ δὲ νεότερος αἰσθητοῦ ὄντος ἀληθινοῦ. Hæc ex adolescentiori Academia deprompta sunt. Vid. Cicer. *Academ.* iv. HUETIUS.

(7) Ἄλλ' οὐχί, ἐπεὶ οὐκ ἀληθινὸν τὸ αἰσθητὸν, εἰς. Ἀληθινὸν quippe, et οὐκ ἀληθινὸν ὀρθονητικῶν ἀντιφατικῶν. Ἀληθινὸν autem et ψευδὸς, ἐναντίας. Eorum vero quæ ἀντιφατικῶς ὀρθονητικῶν verum est ; quæ ἐναντίως, non item. Id.

(8) Ὁ μὲν φύσει τοιοῦτους γεγενημένους. Ea

erat Valentianorum doctrina, qui tres diversa hominum naturas fingebant. Id.

(9) Τὸ ἀνυπέροστον τῆς ἐπαγγελίας. Male Ferrarius, *supervenientiam promissionis* ; vix tamen Latine reddere possis : illud enim est quo promissa habent ut minime differri possint. Id.

(10) Ἀπαγγελλούσαις. Ferrarius legit ἐπαγγελούσαις.

29 *ut et ipsi in nobis sint*; et ⁵⁸ : *Ubi ego sum, illic erit et minister meus*, aperte de hominibus scriptum est; de creatura vero, quod liberatur ab interitu corruptione in libertatem gloriæ filiorum Dei ⁵⁹, etiam addent, non si liberatur, jam etiam participem esse filiorum Dei gloriæ. Non silebunt autem etiam isti, primogenitum omnis creaturæ, pro eo honore quo hominem præter cætera prosequatur, hominem factum, non animal aliquod cœlestis. Quin etiam rursus addunt ministram et servam cognitionis Jesu stellam, quæ in oriente apparuit, creatam fuisse vel similem reliquis astris, vel fortasse etiam præstantiorem, quippe quæ omnium præstantissimum designaret. Quod si gloriationes sanctorum sunt in afflictionibus, qui sciunt afflictionem parere patientiam, patientiam vero probationem, probationem vero spem, spem autem non confundere ⁶⁰; neque patientiam, neque probationem habebit non afflicta creatura æqualem, sed diversam, quoniam vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit illam sub spe ⁶¹. Cæterum qui non in animum inducit suum talia homini beneficia collata fuisse, alio voluntate tendens, dicet creaturam quæ vanitati suspirans subjacet, affligi magis quam hos qui suspirant in hoc tabernaculo: quippe quæ tempore quamplurimo, idque cum multiplicatione, serviat humani certaminis vanitati. Quare enim nolens hoc facit, nisi quod vanitati subjectam esse et non habere præcipuum vitæ statum sit contra ejus naturam? quem quidem statum, quia in mundi interitu et in interitu vanitatis corporum liberatur et solvitur, receptura est. Verum enimvero quoniam plura quam quæ convenient propositæ disputationi videmur disseruisse, redeamus unde digressa erat oratio, memoria repetentes qua de causa tum lux mundi, tum lux vera, tum denique lux hominum Servator dicatur. Explicatum est ergo eum lucem veram appellari, propter lucem mundi sensibilem; vel quod idem sit esse lucem mundi, et lucem hominum, vel in disputationem cadat, sit necne idem. Quæ necessario nobis investigata sunt propter eos qui nihil commentati sunt, quare Servator diceretur Verbum: quo persuasum habere-mus nos non ex præfinitione stare debere in solius vocabuli hujus, **Verbum**, **30** intelligentia, cum minus sit decens ut hoc vocabulum per translationem non exponatur, cum analogice acque allegorice exponamus illud *lumen mundi*, atque multa alia quæ in medium protulimus.

25. Ut autem eo quod illuminet illustretque hominum mentes, vel generatim omnium qui rationis sunt capaces, lux est hominum, et lux vera, et lux mundi: sic eo quod auctor sit omnis mortalitatis deponendæ ingenerandique eam quam proprie vocamus vitam, resurgentibus ex mortuis iis qui eum sincere receperint, appellatur resurrectio. Hoc autem non modo in præsentia in his operatur qui valent dicere: *Consepulti sumus cum Christo per baptismum* ⁶², cumque eo simul resurreximus; sed etiam

⁵⁸ Joan. xii, 26. ⁵⁹ Rom. viii, 21. ⁶⁰ Rom. v, 5-5. ⁶¹ Rom. viii, 20. ⁶² Rom. vi, 4.

(11) *Καταχεχαρισθαι, ἄλλοσε χωρήσας τῷ θελήματι*. Ita recte hunc locum sanat codex Bodleianus; male in editione Huetii legitur *καταχαρισθαι.... χωρήσας τῷ προσλήματι*,

ἄ μὴν ἀνθρώπων μὲν γεγονέναι, οὐ μὴν ζῶν τι τῶν ἐν οὐρανῷ. Ἄλλὰ καὶ δευτέρον, καὶ διάκονον, καὶ δούλον τῆς γνώσεως Ἰησοῦ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ φανέντα ἄστέρᾳ δεδημιουργησθαι, ἥτοι ὅμοιον ὄντα τοῖς λοιποῖς ἄστροις, ἢ τάχα καὶ κρεῖττονα, ἅτε τοῦ πάντων διαφέροντος γενόμενον σημεῖον. Καὶ εἰ τὰ καυχήματα τῶν ἁγίων ἐστὶν ἐν θλίψεσιν, *εἰδόντων, ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν καταργάζεται, ἢ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἢ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἢ δὲ ἐλπίς οὐ κατασχύνει* οὔτε ὑπομονὴν, οὔτε δοκιμὴν, οὔτε ἐλπίδα ἔξει ἢ μὴ τεθλιμμένη κτίσις τὴν ἴσην, ἀλλὰ ἐτέραν. Ἐπεὶ τῇ *ματαιότητι ἢ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἐκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι*. Ὁ δὲ μὴ τολμῶν πᾶς τηλικαῦτα τῷ ἀνθρώπῳ καταχεχαρισθαι, ἄλλοσε χωρήσας τῷ θελήματι (11), φήσει: τῇ ματαιότητι τὴν κτίσιν ὑποτασσομένην θλίβεσθαι μᾶλλον στενάζουσαν, ἢ εἰ ὄντες ἐν τῷ σκήνει στενάζουσιν, ἅτε καὶ πλείστον ὄσον χρόνον καὶ πολλαπλασίονα τοῦ ἀνθρωπίνου ἀγῶνος τῇ ματαιότητι δουλεύουσιν. Διὰ τί γὰρ οὐχ ἐκοῦσα τοῦτο ποιεῖ, ἢ ὅτι παρὰ φύσιν ἐστὶν αὐτῇ τῇ ματαιότητι ὑποτετάχθαι, καὶ μὴ τὴν προηγουμένην ἔχειν τῆς ζωῆς κατάστασιν; ἢν ἀπολήψεται ἐλευθερομένη ἐν τῇ τοῦ κόσμου φθορᾷ, καὶ τῆς τῶν σωμάτων ματαιότητος ἀπολουμένη. Ἄλλ' ἐπεὶ πλείονα καὶ οὐ κατὰ τὸ προκειμένον πρόβλημα ἔσοῦμεν εἰρηκῆναι, ἐπανελευσόμεθα ἐπὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς, ὑπομνήσκοντες διὰ τί φῶς τοῦ κόσμου ὁ Σωτὴρ λέγεται, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Ἀποδίδεται μὲν γὰρ, ὅτι διὰ τὸ φῶς τοῦ κόσμου τὸ αἰσθητὸν λέγεται φῶς ἀληθινόν, καὶ ὅτι ἥτοι ταυτὸν ἐστὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου τῷ φωτὶ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἐπιδέχεται ἐξέτασιν ὡς ταυτὸν. Ἀναγκαιῶς δὲ διὰ τοὺς μηδὲν ἐξείληφότες ἐκ τοῦ Λόγον εἶναι τὸν Σωτῆρα ταῦτα ἠρεῦνται, ἵνα πειθόμεθα μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν ἴστασθαι μὲν ἐπὶ τῆς Λόγος ἐνοίας, καὶ προσήκοι τῷ χωρὶς (12) μεταλήψεως τῆς δυναμένης μεταλαμβάνεσθαι, ἀνάγειν δὲ καὶ ἀλληγορεῖν τὴν, *φῶς τοῦ κόσμου*, φωνὴν, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν πολλῶν ἃ παρεθέμεθα.

25. Ὅσπερ δὲ παρὰ τὸ φωτίζειν καὶ καταλάμπειν τὰ ἡγεμονικὰ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἀπαξιαπλῶς τῶν λογικῶν, φῶς ἐστὶν ἀνθρώπων, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ φῶς τοῦ κόσμου· οὕτως ἐκ τοῦ διὰ τοῦ ἐνεργεῖσθαι τὴν ἀπόθεσιν πάσης νεκρότητος, καὶ ἐμφύεσθαι τὴν κυρίως καλουμένην ζωὴν ἐκ νεκρῶν ἀνισταμένων τῶν αὐτῶν γνησίως κευρηκότων, καλεῖται ἢ ἀνάστασις. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐνεργεῖ τοῖς δυναμένοις λέγειν· *Συνετάφημεν τῷ Χριστῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος*, καὶ συνανέστημεν

(12) *Καὶ προσήκοι τῷ χωρὶς*, etc. *Locus hiulcus et corruptus*, cui absque melioribus codicibus medicinam facere velle temerarium est.

αὐτῷ· ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ὅτε ἀκρως πᾶσάν τις ἀπο-
θέμενος νεκρότητα, ἐν τῇ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ καινότητι
ζωῆς περιπατεῖ· *Τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ
σώματι πάντοτε ἐνταῦθα περιφέρομεν, ὅτε ἀξιολό-
γος ὠφελήμεθα, ἵνα ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τοῖς
σώμασιν ἡμῶν φανερωθῇ.*

26. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν σοφίᾳ πορεία, καὶ πρακτικῆ
τῶν σωζομένων ἐν αὐτῷ γινομένη κατὰ τὰς περὶ
ἀληθείας ἐν λόγῳ θείῳ διεξόδους, καὶ πράξεις τὰς
κατὰ τὴν ἀληθῆ δικαιοσύνην, παρίστησιν ἡμῖν νοεῖν
πῶς αὐτός ἐστιν ἡ ὁδός, ἐφ' ἣν ὁδὸν οὐδὲν αἴρειν (15)
δεῖ, οὔτε πῆραν, οὔτε ἱμάτιον, ἀλλ' οὐδὲ βράδον ἔχοντα
ἐδεῦν χρῆ, οὐδὲ ὑποδήματα ὑποδεῖσθαι κατὰ τοὺς
πόδας. Αὐτάρκης γάρ ἐστι· (14) παντὸς ἐφοδίου αὐτῆ
ἡ ὁδός, καὶ ἀνευθεῆς τυγχάνει πᾶς ὁ ταύτης ἐπιβαί-
νων, κεκοσμημένος ἐνδύματι ὃ πρέπει κεκοσμηθῆαι
τὸν ἐπὶ τὴν κλήσιν τοῦ γάμου ἀπίοντα, οὐδενός τε
χαλεποῦ δυναμένου ἀπαντῆσαι κατὰ ταύτην τὴν ὁδόν.
Ἀμήχανον γάρ ὁδοὺς ὄψεως ἐπὶ πέτρας εὑρεῖν, κατὰ
τὸν Σολομῶντα, φημί δ' ἐγὼ, ὅτι καὶ οὐ δῆποτε
θηρίου διὸ οὐδὲ χρεῖα βράδου ἐν ὁδῷ, οὐδὲ ἴχνη τῶν
ἐναντιῶν ἐχούση, καὶ ἀνεπίδεκτο διὰ τὸ στερρόν,
οὐπερ καὶ πέτρα λέγεται, τῶν χειρόνων τυγχάνουση.

27. Ἀλήθεια δὲ ὁ Μονογενῆς ἐστὶ πάντα ἐμπε-
ριληφώς τὸν περὶ τῶν ὅλων κατὰ τὸ βούλημα τοῦ
Πατρὸς μετὰ πάσης τρανότητος λόγον, καὶ ἐκάστῳ
κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἢ ἀληθείᾳ ἐστὶ μεταδίδους.
Ἐν δὲ τις ζητῆ (15) εἰ πᾶν (16) ὃ τί ποτε ἐγνωσμέ-
νον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλοῦτου καὶ
τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται ὁ
Σωτῆρ ἡμῶν, καὶ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν τὸν Πατέρα
ἀποφαίνεται τινα γινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς
ἀγνωστῆσθαι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, διαρκοῦντος ἐξισωθῆναι
ταῖς καταλήψεσι τοῦ ἀγενήτου Θεοῦ· ἐπιστατέον
αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀληθειαν εἶναι τὸν Σωτῆρα, καὶ προσ-
αχτέον, ὅτι, εἰ ὀλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν
ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζη λειπούσα ἡ ἀλήθεια οἷς
οὐ γινώσκει, κατ' ἐκείνους, τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ
Πατρὶ· ἢ δεικνύτω τις, ὅτι ἐστὶν ἡ γινωσκόμενα (17)
τῆς ἀληθείας προσσηγορίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλὰ ὑπὲρ
αὐτὴν ὄντα.

28. Σαφές δὲ, ὅτι κυρίως τῆς εἰλικρινοῦς καὶ
ἀμειβοῦς πρὸς τι ἕτερον ζωῆς ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ Πρωτο-
τόπῳ πάσης κτίσεως τυγχάνει, ἀφ' ἧς οἱ μέτοχοι τοῦ
Χριστοῦ λαμβάνοντες τὴν ἀληθῶς ζωῆς ζωὴν, τῶν
παρ' αὐτὴν νομιζομένων ζῆν ὡς περ οὐκ ἐχόντων τὸ
ἀληθινὸν φῶς, οὕτως οὐδὲ τὸ ἀληθινὸν ζῆν.

29. Καὶ ἐπεὶ ἐν τῷ Πατρὶ οὐκ ἐστὶ γενέσθαι ἢ

¹⁵ II Cor. iv, 10. ¹⁶ Matth. x, 40. ¹⁷ Prov. xxx, 19. ¹⁸ I Cor. ii, 10.

(15) Ἐφ' ἣν ὁδὸν οὐδὲν αἴρουν. Ita recte habet
codex Bodleianus; apud Huetium legitur ἐφ' ἧς
ὁδὸν αἴρειν.

(14) Idem codex Bodleianus, ἐστὶ· editio Huetii,
ἐπὶ.

(15) Ἐν δὲ τις ζητῆ, etc. Valere hæc possunt
adversus Origenem intentari solitam criminationem,

PATROL. GR. XIV.

A multo magis cum prorsus, omni deposita mortali-
tate, aliquis in novitate vitæ ipsius Filii ambulat :
Mortalitatem vero Jesu semper in corpore, dum hic
degimus, circumferimus, quando magnum fructum
cepimus, ut vita Jesu in corporibus nostris manife-
stetur ¹⁵.

26. Quinetiam via quæ est in sapientia, et quæ
viam habet efficiendi eos qui per eam salutem adipi-
suntur secundum explicationes de veritate in divino
verbo et actiones existentes in vera iustitia, nobis
intelligendum præbet quomodo Christus via dicitur,
in quam viam nihil gestare debet neque peram, ne-
que pallium ac ne baculum quidem vel calceos ¹⁶, qui-
bus induat pedes iter facturus. Sufficiens enim per
se est hæc via ad omnia suppeditanda itineri neces-
saria, nullaque re omnino indiget quisquis hanc in-
greditur, ornatus eo vestimento quo ornatum esse
eum decet qui invitatus vadit ad nuptias, cum nulla
res molesta possit in hac via occurrere. Facile enim
factu non est, teste Salomone ¹⁷, ut serpentis, et, ut
ego arbitror, cujusvis etiam feræ vias inveniat quis
supra petram. Quare nihil opus est baculo in
via hac, quæ tantum abest ut contrariorum vesti-
gia habeat, ut ne illorum quidem quæ mala sunt,
ob soliditatem, unde etiam petra dicitur, sit capax.

27. Porro Unigenitus veritas est, omnem omnium
rerum juxta Patris voluntatem cum omni claritate rati-
onem in se complectens, atque unicuique in quantum
est veritas pro illius dignitate et merito distribuens.
Quod si quis inquirat num ome quod tandem cognitum
est Patri juxta profunditatem, et divitiarum, et sapientia,
et cognitionis ejus ¹⁸, Servator **31** noster sciat
et causa glorificandi Patrem quædam a Patre cognita
esse dicat quæ Filius ignoret, cum alioqui possit ex
æquo perinde atque ingenitus Deus apprehensiones
prehendere; sciendum est Servatorem ipsum, quia
sit veritas, nihil veri ignorare, idque tum maxime
adjungendum est, solida si est veritas, ne claudicat
veritas diminuta cognitione eorum quæ sunt in solo
Patre, ut isti tradunt : vel ostendat aliquis quædam
esse quæ cognoscuntur, quæ veritatis appellatione
nuncupari non possunt, sed supra ipsam veritatem
sita sunt.

28. Cæterum perspicuum est principium fontem-
que vitæ sincerioris ac purioris, atque a mitione
cujuscunque rei alienæ, proprie in Primogenito
omnis creaturæ existere, a qua qui Christi sunt
participes sumentes, veram vivunt vitam, cum hi
qui præter ipsum vivere existimantur, ut veram
lucem non habent, ita ne veram quidem vivant
vitam.

29. Quoniam vero in Patre vel apud Patrem non

quod Patris cognitionem majorem esse cognitione
Filii statuerit. Quam quoniam in Origenianis excu-
timus, plura non addam. Huetius.

(16) Codex Bodleianus et Barberinus πᾶν· editio
Huetii, ἐπᾶν.

(17) Ἄ γινωσκόμενα. Forte legendum τὰ vel
τινά.

licet esse ei qui primum ab imo ascendendo non pervenerit ad Filii divinitatem, per quam quis manuci potest etiam ad paternam, ostium Salvator inscriptus est: generis autem humani amans cum sit, et qualemcunque animorum ad meliorem frugem inclinationem admittat, eorum qui ad [Λόγον, id est] ad rationem non festinant, oviumque instar non exquisitam, sed irrationalem mansuetudinem et lenitatem habent, pastor efficitur: *Homines enim, et jumenta servat Dominus*⁶⁷. Quin et Israel et Judas nedum hominum, sed etiam jumentorum semen seminat⁶⁸.

30. Ad hæc a principio considerandum est Christi vocabulum, adjuncto etiam vocabulo regis, ut comparatione quid differant intelligatur. Cum itaque in quarto hic et quadagesimo psalmo⁶⁹ dicatur amans justitiæ et osor iniquitatis præ participibus, ob talem erga justitiam amorem, ergaque iniquitatem odium, promeruisse ut ungeretur, tanquam non simul cum esse unctionem existentem concreatamque acceperit; quæ unctio regni interdumque etiam sacerdotii mortalibus est signum: censebis tu mortale Filii Dei regnum esse nec simul cum eo natum? Atqui qui fieri potest ut Primogenitus omnis creaturæ rex efficeretur, cum id antea non haberet? et idcirco quia justitiam dilexerit, cum sit **32** ipsa justitia? Verum haudquaquam nos latere debet vocabulum Christi ad eam naturam qua est homo præcipue pertinere, juxta quam etiam anima ipsius dicitur turbata et pertristis fuisse; vocabulum vero regis referri ad divinitatem; id quod ex primo et septuagesimo psalmo⁷⁰ confirmare licet, dicente: *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis, ut judicet populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio; aperte enim Salomoni inscriptus hic psalmus de Christo prophetat: operaque pretium est videre cui regi optet a Deo Propheta judicium dari, et cui filio regis, et cujus regis justitiam. Meum itaque est judicium, præcipuam Primogeniti totius creaturæ naturam, cui ob præstantiam datum sit judicium, regem dici; filium vero regis, eum quem assumpsit hominem, ab illa formatum, et effigiatum secundum justitiam. Quam rem sic se habere ut credam, adducor ex eo quod sub unam et eandem rationem contractum sit utrumque; et quod quæ dicuntur, non tanquam de duobus quibusdam, sed tanquam de uno enuntiantur. Nam *fecit Servator utraque unum*⁷¹, cum eorum quæ sunt utraque unum, primitias in seipso ante omnia fecisset. Vocem autem *utraque* refero ad homines etiam illos qui, permistam Spiritu sancto habentes animam, spirituales effecti*

⁶⁷ Psal. xxxv, 7. ⁶⁸ Jer. xxxi, 27. ⁶⁹ Vers. 8. ⁷⁰ Vers. 2. ⁷¹ Ephes. ii, 14.

(18) *Ὁὐκ ἔστι γενέσθαι ἢ παρὰ τῶν*, etc. Sic recte habet codex Bodleianus, male autem editio Huetii, οὐκέτι γενέσθαι ἢ παρὰ τῶν.

(19) Codex Bodleianus, τὸ οὕτω· editio Huetii, τούτω.

(20) Male editio Huetii in textu habet οὖν ὑπάρχουσαν. Ibidem pro συγκτηθεῖσαν legit Ferrarius συγκτισθεῖσαν.

A παρὰ τῶν (18) Πατρὶ, μὴ φθάσαντα, πρῶτον κάτωθεν ἀναβαίνοντα, ἐπὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ θεότητα, δι' ἧς τις χειραγωγηθῆναι δύναται καὶ ἐπὶ τὴν πατρικὴν μακαριότητα, θύρα ὁ Σωτὴρ ἀναγέγραπται· φιλόανθρωπος δὲ ὢν, καὶ τὴν ὅπως ποτὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον ἀποδεχόμενος τῶν ψυχῶν ῥοπήν, τῶν ἐπὶ τὸν Λόγον μὴ σπευδόντων, ἀλλὰ δίκην προβάτων οὐκ ἐξετασμένων, ἀλλὰ ἄλογον τὸ ἤμερον καὶ πρῶτον ἔχόντων, ποιμὴν γίνεταί· Ἀρθρώπους γὰρ καὶ κτήρη σώζει ὁ Κύριος· καὶ ὁ Ἰσραὴλ δὲ καὶ ὁ Ἰουδας σπείρεται σπέρμα οὐ μόνον ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ κτηνῶν.

30. Πρὸς τούτοις ἐπισκοπητέον ἐξ ἀρχῆς τὴν Χριστὸς προσηγορίαν, καὶ προσληπτέον τὴν βασιλείαν, ἵνα τῇ παραθέσει ἡ διαφορὰ νοηθῇ. Λέγεται δὲ ἐν τῷ μὲν ψαλμῷ· ὁ ἡγαπηκὸς τὴν δικαιοσύνην, καὶ ἀνομιαν μεμισηκὸς παρὰ τοὺς μετόχους, αἵτιαν τοῦ κεχρίσθαι τὸ οὕτω (19) δικαιοσύνην προσεληλυθέναι, ἐσχικνεῖναι, καὶ τὴν ἀνομίαν μεμισηκνεῖναι, ὡς οὐχ ἅμα τῷ εἶναι τὴν χρίσιν συνυπάρχουσαν (20) καὶ συγκτηθεῖσαν λαδὸν, ἥτις χρίσις βασιλείας ἐπὶ γενητοῖς ἐστὶ σύμβολον, ἔσθ' ὅτε καὶ ἱερωσύνης· ἀρ' οὖν ἐπιγενητὴ ἐστὶν ἡ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ βασιλεία, καὶ οὐ συμφυὴς αὐτῷ; Καὶ πῶς οἰονταὶ τὸν Πρωτότοκον πάσης κτίσεως, οὐκ ὄντα βασιλέα, ὕστερον βασιλέα γεγονέναι, διὰ τὸ ἡγαπηκνεῖναι δικαιοσύνην, καὶ ταῦτα τυγχάνοντα δικαιοσύνην; Μήποτε δὲ λανθάνει ἡμᾶς ὁ μὲν ἀνθρώπος αὐτοῦ Χριστὸς ὢν, κατὰ τὴν ψυχὴν διὰ τὸ ἀνθρώπινον καὶ τεταραγμένον, καὶ περιλυπον γεγενημένην μάλιστα νοούμενος, ὁ δὲ βασιλεὺς κατὰ τὸ θεῖον; Παραμυθεῖσθαι δὲ τοῦτο ἐξ ἑβδομηκοστοῦ πρώτου ψαλμοῦ λέγοντος· Ὁ Θεὸς τὸ κριμα σου τῷ βασιλεῖ δός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, κρινεῖν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνη, καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει· σαρφὺς γὰρ εἰς Σολομῶντα ἐπιγεγραμμένος ὁ ψαλμὸς περὶ Χριστοῦ προφητεύεται· καὶ ἀξιὸν ἰδεῖν τινὶ βασιλεῖ τὸ κριμα εὐχεταὶ δοθῆναι· ὑπὸ Θεοῦ ἢ προφητεία, καὶ τινὶ υἱῷ βασιλέως, καὶ πολὺ βασιλέως τὴν δικαιοσύνην. Ἡγοῦμαι οὖν βασιλέα μὲν λέγεσθαι τὴν προηγουμένην τοῦ Πρωτότοκου πάσης κτίσεως φύσιν, ἣ δίδοται διὰ τὸ ὑπερέχειν τὸ κρῖνειν· τὸν δὲ ἀνθρώπον ὃν ἀνελήφεν, ὑπ' ἐκείνης μορφούμενον κατὰ δικαιοσύνην καὶ ἐκτυπούμενον (21), υἱὸν τοῦ βασιλέως. Καὶ προσάγομαι εἰς τὸ τοῦθ'· οὕτως ἔχειν παραδέξασθαι ἀπὸ τοῦ εἰς ἓνα λόγον συνῆχθαι ἀμφοτέρω, καὶ τὰ ἐπιφερόμενα, οὐκέτι ὡς περὶ δύο τινῶν ἀπαγγέλλεσθαι, ἀλλ' ὡς περὶ ἑνός. Πειποίηκε γὰρ ὁ Σωτὴρ τὰ ἀμφοτέρω ἐν, κατὰ τὴν ἀπαρχὴν (22) τῶν γινομένων ἀμφοτέρων ἐν ἑαυτῷ πρὸ πάντων ποιήσας· Ἀμφοτέρων δὲ λέγω καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὧν

(21) *Καὶ ἐκτυπούμενον*. Ita habet codex Bodleianus: in editione Huetii desideratur *καὶ*

(22) *Κατὰ τὴν ἀπαρχὴν*, etc. Deleo κατὰ et lego τὴν ἀπαρχὴν τῶν γινομένων ἀμφοτέρων ἐν ἑαυτῷ πρὸ πάντων ποιήσας, quæ sic verto: *cum eorum quæ sunt utraque unum, primitias in se ante omnia fecisset*.

ἀνακέραται τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ἢ ἐκάστου ψυχῆ, καὶ γέγονεν ἕκαστος τῶν σωζομένων πνευματικός. Ὡςπερ οὖν εἰσὶ τινες ποιμαίνοντες ὑπὸ Χριστοῦ διὰ τὸ σφῶν αὐτῶν, ὡς προειρήκαμεν, πρῶτον μὲν καὶ εὐσταθῆς, ἀλογώτερον δέ· οὕτω καὶ βασιλευόμενοι οἱ κατὰ λογικώτερον προσείναι τῇ θεοσεβείᾳ (23)· καὶ βασιλευομένων διαφοραί, ἥτοι μυστικώτερον καὶ ἀπρόρητότερον καὶ θεοπροπέστερον βασιλευομένων, ἢ ὑποδεδεότερον. Καὶ εἰποιμ' ἂν τοὺς μὲν τεθεωρηκότας τὰ ἐξω σωματίων, καλούμενα παρὰ τῷ Παύλῳ ἰδέματα καὶ μὴ βλεπόμενα, ἐξω παντὸς αἰσθητοῦ λόγῳ γεγενημένους, βασιλευομένους ὑπὸ τῆς προηγουμένης φύσεως τοῦ Μονογενοῦς· τοὺς δὲ μέχρι· τοῦ περὶ τῶν αἰσθητῶν λόγου ἐφρακότας, καὶ διὰ τούτων δοξάζοντας τὴν πεπονηκότα καὶ αὐτοὺς ὑπὸ λόγου βασιλευομένους, ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ βασιλεύεσθαι. Μηδεὶς δὲ προσκοπιέτω διακρινόντων ἡμῶν (24) τὰς ἐν τῷ Σωτῆρι ἐκκοσίας, οἰόμενος καὶ τῇ οὐσίᾳ ταυτὸν ἡμᾶς ποιεῖν.

31. Πάνυ δὲ καὶ τοῖς τυχοῦσιν (25) σαφῆς, πῶς ἐστὶ διδάσκαλος καὶ σαφημιστὴς τῶν εἰς εὐσέθειαν (26) συντετινόντων ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ Κύριος δούλων τῶν ἐχόντων πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, ἀποκοπόντων, καὶ ἐπὶ τὴν σοφίαν σπευδόντων, καὶ ταύτης ἀξιοῦμένων· Ἐπεὶ ὁ δούλος οὐκ οἶδε τί θέλει ὁ κύριος αὐτοῦ, οὐ μένει κύριος, γινόμενος αὐτῶν φίλος, καὶ αὐτὸς τοῦτο διδάσκει, ἔπου μὲν ἐτι δούλοι· ὑπῆρχον οἱ ἀκροώμενοι, φάσκων· Ὑμεῖς φω

32. Ἀλλὰ διὰ τούτων πάντων οὐ σαφῶς ἡ εὐγένεια παρίσταται τοῦ Υἱοῦ· ὅτε δὲ τὸ· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, λέγεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὃ ἀεὶ ἐστὶ τὸ σήμερον· οὐκ ἐν γὰρ ἑσπέρα Θεοῦ, ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι, ὅτι οὐδὲ πρῶτα, ἀλλ' ὁ συμπαρακτείνων τῇ ἀγενήτῳ καὶ ἀδίδῳ αὐτοῦ ζωῇ, ἐν' οὕτως εἶπω, χρόνος ἡμέρα ἐστὶν αὐτῷ σήμερον, ἐν ᾗ γεγέννηται ὁ Υἱός· ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως οὐχ εὐρισκομένης, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμέρας.

33. Προσθετόν τοῖς εἰρημένους πῶς ἐστὶν ὁ Υἱός ἀπθινή ἄμπελος. Τοῦτο δὲ ἄλλο ἐστὶ τὸς συνεισιν ἀξίως· χάριτος προφητικῆς τῆ· Οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου. Εἰ γὰρ ἡ καρδία τὸ διανοητικόν ἐστὶ, τὸ δὲ εὐφραίνον αὐτὸ ὁ ποτιμώτατος ἐστὶ λό-

A servantur. Ut igitur aliquos cernere est quibus Christus est pastor, sicuti prædiximus, propter suam ipsorum mansuetudinem et firmitatem quæ inest in irrationali parte animæ, sic etiam aliquos videas quibus rex sit ipse Christus ob eam animæ partem quæ rationis magis est capax, per quam accedunt ad Dei cultum. Quorum quidem regem habentium sunt differentia, regnante in illis rege, vel magis secundum mysticam et arcanam rationem, arcanius ac divinius, vel imperfectius. Ex quo dixerim ego in illis qui eoque ratione pervenerunt, ut contemplati fuerint ea quæ corporea non sunt, et a Paulo ⁷³ vocantur *invisibilia*, et quæ oculis non cernuntur, præcipuam Unigeniti regnare naturam; in iis vero qui rationem etiam attigerunt rerum earum quæ sensu percipi possunt, et ex hisce rebus glorificant eum qui fecit ut etiam ipsi sub regno rationis sint, ipsum Christum regnare. Neque vero offendatur ullus, separantibus nobis, quæ sunt in Servatore, significationes, idem existimans etiam in substan-

33 31. Vel vulgaribus vero quibusque admodum etiam patebit quomodo Dominus noster magister sit et explanator his qui contendent ad pietatem, ac Dominus servorum illorum qui *spiritum servitutis habent ad timorem* ⁷⁴; qui si proficiant, et ad sapientiam summo studio contendant, etiam hac digni habentur, *quoniam servus nescit, quid velit dominus ipsius* ⁷⁵, nec amplius autem permanet Dominus, factus illorum amicus, id quod ipse docet, cum adhuc servi erant ipsius auditores, dicens ⁷⁶: *Vos vocatis me Magistrum ac Dominum, et bene dicitis, sum etenim; alibi vero: Posthac, non dico vos servos, quia servus nescit quæ sit voluntas domini sui: sed dico vos amicos* ⁷⁶, quoniam mansistis mecum in omnibus tribulationibus meis ⁷⁷. Qui ergo in timore vivunt, quem exigit Deus a servis non bonis, ut legimus in Malachia ⁷⁸: *Si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* servi sunt Domini qui illorum vocatur Servator.

32. Attamen nec his omnibus manifeste Filii nobilitas declaratur, sed tum cum: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* ⁷⁹, dicitur ad illum a Deo, cui semper est hodie, neque enim est vespera Dei, neque mane, meo quidem iudicio, sed tempus, ut ita dicam, simul se extendens cum illa ipsius ingenta et sempiterna vita ipsi dies est hodie, in qua genitus est Filius; sic non invento originis ipsius principio, sicut neque diei.

33. Insuper addendum est his quæ diximus, quomodo Filius sit vitis vera ⁸⁰. Ac profecto hoc perspicuum erit iis qui, ut dignum est prophetica gratia, intelligunt illud ⁸¹: *Vinum lætificat cor hominis*. Nam si cor est intelligendi facultas, ipsam-

⁷³ Coloss. i, 16. ⁷⁴ Rom. viii, 15. ⁷⁵ Joan. xv, 15. ⁷⁶ Joan. xiii, 15. ⁷⁷ Joan. xv, 15. ⁷⁸ Luc. xxii, 28. ⁷⁹ Psal. i, vers. 6. ⁸⁰ Psal. ii, 7. ⁸¹ Joan. xv, 1. ⁸² Psal. ciii, 15.

(23) *Lego*: οἱ κατὰ λογικώτερον προσείναι τῇ θεοσεβείᾳ.
(24) *Διακρινόντων ἡμῶν*. Ita recte habet codex Bodleianus; male vero apud Huetium legitur in

textu διακρίνων ἡμῶν.

(25) *Τυχοῦσιν*. Sic recte habet codex Bodleianus, male autem editio Huetii in textu τυγχάνων.

(26) *Εὐσέθειαν*. Deest in textu Huetii.

que lactificat sermo, maxime potabilis, abducens a rebus humanis, et furere faciens, et ebrium esse ebrietate, non ea quidem quæ est aliena a ratione, sed divina, qua etiam Joseph fratres, ut puto, ebrios facit⁸²; merito is qui vinum cor hominis lactificans affert, est vitis vera: ob hanc causam vera, quod racemos habeat veritatem, et palmites discipulos⁸³, sui imitatores, et ipsos fructificantes veritatem. Difficile autem est differentiam proponere panis et vitis, quandoquidem non vitem tantum, sed etiam panem vitæ seipsum appellat. Proinde vide ne forte quemadmodum panis nutrit et cor roborat, confirmare cor hominis dictus, et vinum lactificat diffundens animum **34** atque exhilarans, sic disciplinæ morales, quæ vitam acquirunt eas addiscenti atque operanti, panis quidem sint vitæ, non tamen fructus vitis dicantur; theoremata vero arcana et mystica, lactificantia atque numine animum afflantia, quæ ingenerantur in iis qui oblectantur in Domino, non solum nutriri, verum etiam oblectari desiderantes, vinum vocentur a vera vite pervenientia.

34. Ad hæc [elaborandum nobis est] quoniam patet primus et ultimus in Apocalypsi inscriptus est: in quantum primus est, diversus ab A, id est principio; et in quantum est ultimus, non idem cum Ω, id est fine. Opinor itaque, cum animalia quæ rationem participant, diversarum sint specierum, aliud inter ipsa esse primum, aliud secundum, aliud tertium, et sic deinceps usque ad ultimum; quorum sane quodam sit primum, et secundum, et tertium, et sic usque ad ultimum accurate dicere humani non admodum ingenii est, sed ejus quod naturam superet nostram. Conabimur tamen quæ ad hujus considerationis declarationem pertinere videbuntur, pro virili nostra afferre in medium atque eloqui. Sunt quidam dii, quorum Deus Deus est, ut prophetiæ loquuntur: *Constitemini Deo deorum*⁸⁴; et: *Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram*⁸⁵: Deus autem, ut Evangelium tradidit⁸⁶, non mortuorum Deus est, sed viventium. Unde viventes etiam dii sunt, quorum Deus Deus est. Quinetiam scribente ad Corinthios Apostolo juxta propheticas voces: *Quemadmodum sunt dii multi, et domini multi*⁸⁷, nomen deorum interpretati sumus tanquam existant. Sunt vero etiam præter deos quorum Deus est Deus, alii qui vocantur throni, et alii qui dicuntur principatus, rursus præter hos alii qui dicuntur dominationes et potestates. Dicente autem Paulo⁸⁸: *Super omne nomen quod nominatur non solum in sæculo hoc, verum*

⁸² Gen. xliii, 34. ⁸³ Joan. xv, 5. ⁸⁴ Psal. cxxxv. ⁸⁵ Ephes. i, 21.

(27) Ἐγγυρόμενα. Sic codex Bodleianus; Huetius in textu ἐκπινόμενα.

(28) Ποδοῦσιν. Ita codex Bodleianus; Huetius in textu ποτιούσιν.

(29) Τῷ, etc. Lego προσεκτέον τῷ.

(30) Καὶ ἄλλα παρὰ ταῦτα οὐ πάνυ, etc. Origenes lib. i Περὶ ἀρχῶν, cap. 5, eundem hunc Pauli locum exponens: *Ex quo videlicet, inquit, ostendit esse quædam præter hæc quæ commemoravit, quæ*

γος, ἐξιστῶν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπικῶν, καὶ ἐνθουσιᾶν ποιῶν, καὶ μεθύειν μέθην οὐκ ἀλόγιστον, ἀλλὰ θεῖαν, ἦν, οἶμαι, καὶ Ἰωσήφ τοὺς ἀδελφοὺς μεθύειν ποιεῖ, εὐλόγως ὁ τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου οἶνον φέρων ἀμπελός ἐστιν ἀληθινή· διὰ τοῦτο ἀληθινή, ἐπεὶ βότρυς ἔχει τὴν ἀληθειαν, καὶ κλήματα τοὺς μαθητάς, μιμητάς αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς καρποφοροῦντας τὴν ἀλθθειαν. Ἔργον δὲ διαφορὰν παραστῆσαι ἄρτου καὶ ἀμπέλου, ἐπεὶ οὐ μόνον ἀμπελος, ἀλλὰ καὶ ἄρτος ζωῆς εἶναι φησιν. Ὅρα δὲ μήποτε ὡσπερ ὁ ἄρτος τρέφει, καὶ ἰσχυροποιεῖ, καὶ στηρίζειν λέγεται καρδίαν ἀνθρώπου, ὁ δὲ οἶνος ἴδει καὶ εὐφραίνει καὶ διαχει· οὕτως τὰ μὲν ἠθικὰ μαθήματα, ζωῆν περιποιούοντα τῷ μανθάνοντι, καὶ πράττοντι, ἄρτος ἐστὶ τῆς ζωῆς, οὐκ ἂν ταῦτα γεννήματα λέγοιτο τῆς ἀμπέλου· καὶ εὐφραίνοντα, καὶ ἐνθουσιᾶν ποιούοντα, ἀπόρρητα καὶ μυστικὰ θεωρήματα κατατροφῶσι τοῦ Κυρίου ἐγγινόμενα (27), καὶ οὐ μόνον τρέφεσθαι, ἀλλὰ καὶ τρουφᾶν ποθοῦσιν (28), ἐστὶν ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου ἐρχόμενα οἶνος καλούμενα.

34. Πρὸς τοῦτοις τῷ (29) πῶς πρῶτος καὶ ἔσχατος ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἀναγράφεται, ἕτερος κατὰ τὸ πρῶτος εἶναι τυγχάνων τοῦ ἄλφα, καὶ τῆς ἀρχῆς, καὶ κατὰ τὸ ἔσχατος οὐχ ὁ αὐτὸς τῷ ω καὶ τῷ τέλει. Ἦγοῦμαι τοίνυν, τῶν λογικῶν ζῶων ἐν πολλοῖς εἶδεισιν χαρακτηριζομένων, εἶναι τὸ πρῶτον αὐτῶν, καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ τὰ καθέξῃς, ἕως ἔσχατου· καὶ τὸ μὲν ἀκριδὲς εἰπεῖν τί πρῶτον, καὶ ποῖον τὸ δεύτερον, καὶ ἐπὶ τίνεσιν ἀληθὲς τὸ τρίτον, καὶ οὕτως μέχρι τοῦ τελευταίου φθάσαι, οὐ πάνυ τι ἀνθρώπινον, ἀλλὰ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν ἐστὶ φύσιν· στήναι δὲ καὶ περιλαῆσαι τὰ εἰς τὸν τόπον, ὡς οἱοί τε ἔσμεν, πειρασόμεθα. Εἰσὶ τινες θεοὶ ὧν ὁ Θεὸς Θεός ἐστιν, ὡς αἱ προφητεῖαι φασιν· Ἐξομολογήσθε τῷ Θεῷ τῶν θεῶν· καὶ, Θεὸς θεῶν ἐλάλησε Κύριος, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν· Θεὸς δὲ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον οὐκ ἐστὶ νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. Ζῶντες ἄρα καὶ οἱ θεοὶ εἰσιν, ὧν ὁ Θεὸς Θεός ἐστι. Καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ γράφων ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, Ὅσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ, κατὰ τὰ προφητικὰ, τὸ τῶν θεῶν ἐξειλήφαμεν νομοῦ ὡς τυγχανόντων. Εἰσὶ δὲ παρὰ τοὺς θεοὺς ὧν ὁ Θεὸς Θεός ἐστιν, ἕτεροί τινες οἱ καλοῦνται θρόνοι, καὶ ἄλλοι λεγόμενοι ἀρχαί, κυριότητές τε, καὶ ἐξουσίαι παρὰ τούτους ἄλλοι. Διὰ δὲ τὸ, Ὑπὲρ πάντων ὄνομα ὀνομαζόμενον, οὐ μόνον ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ἄλλα παρὰ ταῦτα οὐ πάνυ (30) συνήθως ἡμῖν ὀνομαζόμενα δεῖ πιστεύειν εἶναι λογικά· ὧν ἐν τι γένος

⁸⁶ Psal. xliix, 1. ⁸⁷ Matth. xxii, 32. ⁸⁸ I Cor. viii, 5.

nominantur quidem in hoc sæculo, non tamen ab ipso enumerata fuerint, forte nec ab alio aliquo intellecta; esse vero alia quæ in hoc sæculo quidem non nominantur, tamen nominabuntur. Nec unus id sibi persuasit Origenes præter eos angelorum ordines qui nominantur in Scriptura, alios esse numero infinitos et hominibus ignotos: scripsit siquidem Chrysostomus hom. 4, De incompr.: Εἰσὶ γὰρ, εἰσὶ καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν. *Sunt*

ἐκάλει Σαβαὶ ὁ Ἑβραῖος, παρ' ἐσχηματίσθαι τὸν Σαβαὶθ ἄρχοντα ἐκείνων τυγχάνοντα, οὐχ ἕτερον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπὶ πᾶσι θνητῶν λογικῶν ὁ ἄνθρωπος. Ὁ τοίνυν τῶν ἄλλων Θεὸς πρῶτῶν τι τῆ τιμῆ γένος λογικῶν πεποίηκεν, ὅπερ οἶμαι τοὺς καλουμένους θεοὺς, καὶ δευτέρου ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖσθωσαν θρόνοι, καὶ τρίτου χωρὶς διαστάσεως (31) ἀρχαί. Οὕτω δὲ τῷ λογικῷ (32) καταβατέον ἐπὶ ἑσχατον λογικῶν, τάχα οὐκ ἄλλο τι τοῦ ἀνθρώπου τυγχάνον. Ὁ τοίνυν Σωτὴρ θεϊότερον πολλῶν ἢ ὁ Παῦλος γέγονε τοῖς πᾶσι πάντα, ἵνα πάντα ἡ κερδήση, ἢ τελειώσῃ· καὶ σαφῶς γέγονεν ἀνθρώποις ἄνθρωπος, καὶ ἀγγέλοις ἄγγελος (33). Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀνθρώπου αὐτὸν γεγονέναι οὐδεις τῶν πεπιστευκότων διατάζει· περὶ δὲ τοῦ ἀγγέλου (34), πειθώμεθα τηροῦντες τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείας καὶ λόγους, ὅτε τῆς τῶν ἀγγέλων ἐξουσίας φαίνεται, ἐν τισι τόποις τῆς Γραφῆς ἀγγέλων λεγόντων, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ· *Ἐφθῆ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βᾶτου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ.* Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαίας φησὶ· *Καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος.* Πρῶτος οὖν καὶ ἑσχατος ὁ Σωτὴρ οὐχ ὅτι οἱ τὰ μεταξὺ, ἀλλὰ τῶν ἄκρων, ἵνα δηλωθῇ, ὅτι τὰ πάντα γέγονεν αὐτός. Ἐπίστησον δὲ πότερον ἀνθρώπος ἐστὶ τὸ ἑσχατον ἢ τὰ καλούμενα καταθόνια, ὧν εἰσι καὶ οἱ δαίμονες, ἤτοι πάντες, ἢ τινες. Ζητήσῃ τὰ εἰς ἃ καὶ αὐτὰ γενόμενος ὁ Σωτὴρ διὰ τοῦ προφήτου Δαυὶδ φησὶ· *Καὶ ἐγενήθη ὡσεὶ ἄνθρωπος ἀβυθήτος ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος*· ὡσπερ πλεον ἔχων (35) παρὰ ἀνθρώπου· κατὰ τὴν ἐκ παρθένου γένεσιν, καὶ κατὰ τὸν λοιπὸν ἐν παραδόξοις βίον, οὕτως ἐν νεκροῖς κατὰ τὸ μόνος ἐκεῖ εἶναι ἐλεύθερος, οὐκ ἐγκαταλείπεται ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς τὸν ᾤδην. Οὕτως μὲν οὖν πρῶτος καὶ ἑσχατος. Εἰ δὲ ἐστὶ γράμματα Θεοῦ, ὡσπερ ἐστὶν, ἄπερ ἀναγιγνώσκοντες οἱ ἄγιοι φασιν ἀνεγνωκέναι τὰ ἐν ταῖς πλαξὶ

*A etiam in futuro, credere debemus alia esse etiam, præter hæc, rationalia, quorum vocabula haud ita familiariter nobis sint in usu, quorum unum quoddam genus Saba vocabat Hebræus, ob eam causam dicens nomen formatum fuisse Sabaoth, qui princeps hujus ordinis esset nec diversus a Deo. Præter hæc omnia est mortale rationale ipse homo. Universorum ergo Deus, genus primum 35 quoddam rationale, quod cæteris honore excelleret, fecit; quod mea sententia eos complectatur qui vocantur dii; alterum in præsentia vocentur throni; tertium vero principatus sine dissidio. Sic autem rationali ad ultimum rationale descendendum est, quod non aliud fortasse fuerit quam homo. Servator igitur, divinius multo quam Paulus, factus B est omnibus omnia, ut omnes vel lucrifaceret vel perficeret: et manifeste homo hominibus, angelis angelus factus est. Cumque fidelium nemo ambigat hominem eum fuisse, angelum etiam eum fuisse inducamur ad credendum, servantem angelorum apparitiones et verba, quando potestatem eum apparet angelorum habere: in quibusdam Scripturæ locis angelis loquentibus, veluti illo in loco: *Visus est angelus Domini in flamma ignis de medio rubi, et dixit: Ego sum Deus Abraham, et Isaac, et Jacob.* Quin etiam Isaias dicit: *Vocabitur nomen ejus magni consilii Angelus.* Primus ergo et ultimus est Servator, non quod non sit etiam media, sed idcirco duorum extremorum vocabulo gaudet, ut declaret se omnia fuisse. Inspice vero utrum homo sit ultimum rationale; an ea quæ vocantur subterranea, quorum de numero sunt dæmones, vel omnes, vel aliqui. Inquirenda sunt et illa, quæ Servator se factum per prophetam David inquit: *Et factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber; sicut plus habens præ homini-**

³¹ I Cor. ix, 22. ³² Exod. iii, 2, 6. ³³ cap. ix, vers. 6. ³⁴ Psal. lxxxvii, 5, 6.

enim sunt et aliæ virtutes, quarum ne nomina quidem scimus. Quod paulo post ex supra memorato Pauli ad Ephesios loco colligere se proficitur. Atque id ipsum iterat orat. V Contra Anomæos, et homil. 3 in Epistol. ad Ephes. Assentiuntur Chrysostomo Theodoretus in eundem ejusdem Epistolæ locum, Œcumenius et Theophylactus. HUETIUS.

(31) Διαστάσεως. Forte διαστάσεως.

(32) Λογικῶν. Forte legendum λογισμῶν.

(33) Καὶ σαφῶς γέγονεν ἀνθρώποις ἄνθρωπος, καὶ ἀγγέλοις ἄγγελος. Origenes lib. i in *Epist. ad Rom.*: *Hoc quod apparuit angelis, non eis absque Evangelio apparuit, sicut nec nobis quidem hominibus, ad quos missum se dicit, evangelizare pauperibus, dimittere captivos in remissionem, et annuntiare annum Domini acceptum. Si ergo cum apparuit, nobis omnibus hominibus non sine Evangelio apparuit, consequentia videtur ostendere, quod etiam angelico ordini non sine Evangelio apparuerit, illo fortassis quod æternum Evangelium a Joanne memoratum supra edocuimus. Si vero etiam in reliquis cælestibus ordinibus tale aliquid gestum esse ab eo suspicandum sit, in ea qua singuli quique sunt forma apparuit eis, annuntians pacem, quoniam quidem per sanguinem crucis suæ pacificavit non solum quæ in terra, sed quæ in cælis sunt, etiam tu apud temetipsum discutito. Hunc errorem, jam ante Origenem, in aliquibus castigaverat Tertullianus lib. De carne*

Christi, cap. 14, et in ipso demum Origene damnatus est quarto e novem anathematismis Justiniani epistolæ ad Mennam subjectis. Sed de his pluribus disputamus in Origenianis. HUETIUS.—Vide homil. 8 in Genes., n. 8.

(34) *Περὶ δὲ τοῦ ἀγγέλου, etc.* Infra tom II: *Μήποτε δὲ, ὡς φαμεν τόνδε τινὰ πρὸς τόνδε γίνεσθαι, οὕτως ὁ νῦν θεολογούμενος Ἰδὸς Λόγος ἐγενήθη πρὸς Ὁσπὴ ἀποσταλὲς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτόν. Nempe ei quoque adhæsit opinioni Origenes, quam magna pars Patrum amplexa est, Filium ipsum Dei patriarchis et prophetis apparuisse. Vide Sixtum Senens. lib. v, adnot. 102. HUETIUS.*

(35) *Ὅσπερ πλεον ἔχων, etc.* Triplex rerum ratione pollentium genus statuit, angelorum, hominum et τῶν καταθόνιων, inter quæ dæmones recenset. Cum autem omnia omnibus ratione præditis factum dicat Sospitorem; hominibus hominem, cum carnem assumpsit; angelis angelum, cum patriarchis et prophetis visus est; tertium divisionis membrum exsecutus est, et Christum ad lucrificandam τὰ καταθόνια, sese iis similem fecisse docet, quando factus est inter mortuos liber. Nam cum duplici genere constant καταθόνια, dæmonum et defunctorum hominum, cumque horum jam antea fornam sumpsisset Christus quando homo factus est, illorum sumere debuit. Id.

bus, quia natus sit ex Virgine, et ob reliquam vitam admirabiliter transactam, ita inter mortuos non derelicta est anima ejus in infernum, eo quod illic solus fuerit liber. Atque hunc quidem in modum primus est et ultimus. Quod si sunt litteræ Dei, ut certe sunt, quas sancti legentes ea se dicunt legere, quæ sint in tabulis cæli, elementa illa, per quæ legenda sunt cælestia, notiones sunt, in **36** minutas partes divisæ, nempe in A et quæ sequuntur, usque ad Ω, quod est Filius Dei. Rursus idem principium est et finis; sed secundum significationes non est idem. Nam principium est, quatenus sapientia est, ut in Proverbiis didicimus. Scriptum est ergo ⁹³: *Deus creavit me principium viarum suarum ad opera ejus*. Quatenus autem Verbum est, non est principium, quia *in principio erat Verbum*. Igitur significationes ejus continent principium, et secundum quiddam, et tertium, præter principium, et sic usque ad finem: tanquam si diceret: Principium sum, quatenus sapientia sum; secundum autem, si forte sic contingeret dici, in quantum sum invisibilis, tertium, in quantum vita; quoniam *quod factum est, in ipso vita erat* ⁹⁴. Quod si quis Scripturarum sensum investigans, idoneus est cum assequi, is quidem fortasse inveniet pleraque quæ ad ordinem pertineant atque finem ipsum, nescio autem an omnia. Apertius autem principium ac finis, secundum communem loquendi consuetudinem, de re continuo et unita dici videntur: ut domus principium est fundamentum et finis fastigium. Et sane *summo angulari lapide existente Christo* ⁹⁵, toti corpori unito eorum qui servantur, adaptandum est exemplum hoc: omnia enim et in omnibus ⁹⁶ est Christus unigenitus, qui ut principium in eo est homine quem assumpsit: ut finis autem in ultimo, sanctorum scilicet, etiam in his qui sunt in medio. Est etiam, ut principium quidem, in Adam; ut finis autem, in adventu suo, juxta illud ⁹⁷: *Ultimus Adam in spiritum vivificantem*. Verumtamen hoc dictum congruet etiam

35. Cæterum si observaverimus quæ superius a nobis dicta fuere de vocabulis *primi et ultimi*, ubi tum ad species rationalium, tum ad Filii Dei diversas appellationes et significationes orationem retulimus, habemus etiam differentiam primi, et principii, et ultimi, et finis, quin etiam ejus, quod esse dicitur A et Ω: sed neque obscurum est, quomodo Christus dicatur *vivens, et mortuus*, imo post hanc vocem *mortuus, vivens in sæcula sæculorum* ⁹⁸. Quoniam enim non juvabamur a præcedenti ipsius vita, peccato obnoxii, descendit ipse ad mortalitatem nostram; ut nos ipsius Jesu peccato mortui mortificationem circumferentes ⁹⁹, ordine capere possimus eam, quæ post mortificationem ipsius exstitit, vitam in sæcula sæculorum. Nam qui semper Jesu mortificationem in suo corpore circumferunt, etiam ipsam Jesu vitam habituri **37** sunt in corporibus ipsorum clare apparentem.

36. Et hæc quidem ipse de seipso in libris Testamenti Novi enuntiavit. Apud Isaiam autem ¹ suum

⁹³ Prov. viii, 22. ⁹⁴ Joan. i, 3, 4. ⁹⁵ Ephes. ii, 20. ⁹⁶ I Cor. xv, 28. ⁹⁷ ibid. 45. ⁹⁸ Apoc. i, 17, 18. ⁹⁹ II Cor. iv, 10. ¹ cap. xlix, vers. 2, 3.

(36) *Ἐν τῷ σώματι*. Deest in codice Bodleiano, neque redditum est ab interprete Ferrario.

A τοῦ οὐρανοῦ, τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἵνα δι' αὐτῶν τὰ οὐράνια ἀναγνωσθῆ, αἱ ἔνοιαι τυγχάνουσιν, κατακερματιζόμεναι εἰς ἄλφα, καὶ τὰ ἐξῆς, μέχρι τοῦ ω, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Πάλιν δὲ ἀρχὴ καὶ τέλος ὁ αὐτὸς. ἀλλ' οὐ κατὰ τὰς ἐπινοίας ὁ αὐτός. Ἀρχὴ γὰρ, ὡς ἐν ταῖς *Παροιμίαις* μεμαθήκαμεν, καθὸ σοφίᾳ τυγχάνει, ἐστὶ γέγραπτα: γούν· Ὁ Θεὸς ἐκτικέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Καθὸ δὲ λόγος ἐστίν, οὐκ ἔστιν ἀρχὴ· ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος. Οὐκοῦν αἱ ἐπινοιαὶ αὐτοῦ ἔχουσιν ἀρχὴν, καὶ δεύτερον τι παρὰ τὴν ἀρχὴν, καὶ τρίτον, καθὸ οὕτως μέγρε τέλος· ὡσεὶ ἔλεγεν· Ἀρχὴ εἰμι, καθὸ σοφία εἰμι· δεύτερον δὲ, εἰ οὕτω τύχοι, καθὸ ἀράτος εἰμι, καὶ τρίτον καθὸ ζωῆ· ἐπεὶ ὁ *ῥήγορ*, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. Καὶ εἰ τις ἰκανὸς βασανίζων τὸν νοῦν τῶν Γραφῶν ὀρθῶν, τάχα εὐρήσει πολλὰ τῆς τάξεως καὶ τὸ τέλος· οὐκ οἶμαι γὰρ εἰ πάντα. Σαφέστερον δ' ἡ ἀρχὴ καὶ τέλος δοκεῖ κατὰ τὴν συνθήειαν ὡς ἐπὶ ἠνωμένου λέγεσθαι· οἷον ἀρχὴ οἰκίας ὁ θεμέλιος, καὶ τέλος ἡ στεφάνη. Καὶ ἐφαρμοστέον γε, διὰ τὸ ἀκρογωνιαῖον εἶναι. *Ἰδοὺ τὸν Χριστὸν*, τῷ ἠνωμένῳ παντὶ σώματι τῶν σωζομένων τὸ παράδειγμα τό· πάντα γὰρ καὶ ἐν πᾶσι Χριστὸς ὁ μονογενὴς, ὡς μὲν ἀρχὴ ἐν ἡ ἀνείληφεν ἀνθρώπων, ὡς δὲ τέλος ἐν τῷ τελευταίῳ τῶν ἀγίων δηλονότι τυγχάνων, καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ· ἢ ὡς μὲν ἀρχὴ ἐν Ἀδάμ· ὡς δὲ τέλος ἐν τῇ ἐπιδομίᾳ, κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὁ ἔσχατος Ἀδάμ εἰς πνεῦμα ζωοποιού. Πλὴν τοῦτο τὸ ῥητὸν ἐφαρμῶσαι καὶ τῇ ἀποδόσει τοῦ πρώτου καὶ ἔσχατος.

eorum qui servantur, adaptandum est exemplum hoc: omnia enim et in omnibus ⁹⁶ est Christus unigenitus, qui ut principium in eo est homine quem assumpsit: ut finis autem in ultimo, sanctorum scilicet, etiam in his qui sunt in medio. Est etiam, ut principium quidem, in Adam; ut finis autem, in adventu suo, juxta illud ⁹⁷: *Ultimus Adam in spiritum vivificantem*. Verumtamen hoc dictum congruet etiam

35. Τηρήσαντες μέντοι τὰ εἰρημένα περὶ πρώτου καὶ ἔσχατου, καὶ περὶ ἀρχῆς καὶ τέλους, ὅπου μὲν εἰς εἶδη λογικῶν ἀνηγέχαμεν, ὅπου δὲ εἰς διαφόρους ἐπινοίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸν λόγον, καὶ ἔχοντες τὴν διαφορὰν πρώτου καὶ ἀρχῆς, καὶ ἔσχατου καὶ τέλους, ἐτι δὲ καὶ τοῦ α καὶ τοῦ ω. Οὐκ ἄδηλον οὐδὲ τὸ ζῶν καὶ νεκρός, καὶ μετὰ τὸ νεκρός, ζῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ὠφελήμοθα ἀπὸ τῆς προηγουμένης ζωῆς αὐτοῦ, γενόμενοι ἐν ἀμαρτίᾳ, κατέβη ἐπὶ τὴν νεκρότητα ἡμῶν, ἵνα, ἀποθανόντος αὐτοῦ τῇ ἀμαρτίᾳ, τὴν νεκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι (36) περιφέροντες, τὴν μετὰ τὴν νεκρότητα ζωὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων τάξει χωρῆσαι δυνήθωμεν· οἱ γὰρ τὴν νεκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι πάντοτε περιφέροντες καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐξοῦσιν ἐν τοῖς σώμασιν αὐτῶν φανερωμένην.

36. Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης βιβλίων ἐλέγετο ὑπ' αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ· ἐν δὲ τῷ

Ἡσαΐα εἶπεν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τεθεισθαι αὐτοῦ τὸ στόμα ὡς μάχαιραν ὄξειαν, καὶ κεκρύφθαι ὑπὸ τῆν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ, βέλει ἐκλεκτῶ ὠμοιωμέως, καὶ ἐν τῇ φαρέτρᾳ τοῦ Πατρὸς κεκρυμμένος, δούλος τοῦ Θεοῦ τῶν ἄλων ὑπ' αὐτοῦ καλούμενος, καὶ Ἰσραὴλ, καὶ φῶς ἐθνῶν. Μάχαιρα μὲν οὖν ὄξειά ἐστι τὸ στόμα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ Ζῶν τυγχάνει ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργῆς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ δικνούμενος ἀχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθιμότητων καὶ ἐννοιῶν καρδίας. Ἄλλως τε καὶ ἐλθὼν οὐκ εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν, τουτέστιν ἐπὶ τὰ σωματικά καὶ αἰσθητὰ βαλεῖν, ἀλλὰ μάχαιραν, καὶ διακόπτων τὴν, ἐν οὕτως εἶπω, ἐπιπλαθῆ φιλιαν ψυχῆς καὶ σώματος, ἐν ἡ ψυχῇ, ἐπιδοῦσα αὐτὴν τῷ στρατευομένῳ κατὰ τῆς σαρκὸς πνεύματι, φιλιωθῆ τῷ Θεῷ· μάχαιραν, ἢ ὡς μάχαιραν ὄξειαν κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον ἔσχε τὸ στόμα. Ἀλλὰ καὶ βλέπων ποσούτους τετρωμένους τῇ θείᾳ ἀγάπῃ, ὁμοίως τῇ ὁμολογούσῃ τοῦτο πεπονθῆναι ἐν τῷ Ἰσραὴτι τῶν ἀσμάτων διὰ τοῦτο, ὅτι, τετρωμένη ἀγάπης (37) ἔγω, τὸ τρώσαν βέλος τὰς τῶν τοσούτων εἰς ἀγάπην Θεοῦ ψυχὰς οὐκ ἄλλο τι εὐρήσει ἢ τὸν εἰπόντα· Ἐθελῆ με ὡς βέλος ἐκλεκτῶν.

37. Ἐτι δὲ πᾶς ὁ συνιείς πῶς τοῖς μαθητευομένοις ὁ Ἰησοῦς γεγένηται οὐκ ὡς ὁ ἀνακειμένος, ἀλλ' ὡς ὁ διακονῶν, μορφὴν δούλου ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας τῶν δουλευσάντων τῇ ἀμαρτίᾳ λαθῶν, οὐκ ἀγνοήσει τίνα τρόπον ὁ Πατὴρ φησι πρὸς αὐτὸν ὁ δούλος μου εἶ σύ· καὶ μετ' ὀλίγα· Μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦτο κληθῆναι σε παῖδά μου. Τολμητέον γὰρ εἰπεῖν πλείονα, καὶ θειοτέραν, καὶ ἀληθῶς κατ' εἰκόνα τοῦ Πατρὸς τὴν ἀγαθότητα φαίνεσθαι τοῦ Χριστοῦ, ὅτι Ἐαυτὸν ἐταπεινώσει, γενόμενος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, ἢ εἰ ἀρπαγμὸν ἠγάσαστο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῶ, καὶ μὴ βουληθεὶς ἐπὶ τῇ τοῦ κόσμου σωτηρίᾳ γενέσθαι δούλος. Διὰ τοῦτο, διδάξει ἡμᾶς βουλόμενος μέγα δῶρον εἰληφέναι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῷ οὕτως (38) δεδουλεύειναι, φησί· Καὶ ὁ Θεός μου ἔσται μοι ἰσχυρὸς καὶ εἰπέ μοι· Μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦτο κληθῆναι σε παῖδά μου. Μὴ γενόμενος γὰρ δούλος, οὐκ ἂν ἔσπασε τὰς φυλάδας τοῦ Ἰακώβ (39), οὐδὲ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπέστρεψεν, ἀλλ' οὐδὲ ἐγεγόνει ἀν εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναι εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Καὶ μέτριον γε τὸ δοῦλον αὐτὸν γενέσθαι, εἰ καὶ μέγα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι τοῦτο λέγεται, συγκρίσει ἀρνίου ἀκάκου καὶ ἀμνοῦ· ὡς γὰρ ἀρνίον ἁκακον γεγένηται ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἀρῇ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὁ πᾶσι τοῦ λόγου χορηγὸς, ὠμοιωθεὶς ἀμνῷ ἐνώπιον τοῦ κείροντος ἀφώνου, ὅπως τῷ θανάτῳ αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες καθαρῶμεν, ἀναδιδομένῳ τρόπον φαρμάκου

A ipsius os a Patre positum esse dixit, veluti gladium acutum, et se absconditum fuisse sub umbra manus ipsius, assimilatum interim sagittæ electæ, et in Patris pharetra absconditum: servum Dei universorum ab ipso vocatum, et Israel, et lucem gentium. Gladius itaque acutus est os Filii Dei, quoniam virus est sermo Dei, et efficax, et penetrantior quovis gladio utrinque incidente, et pertingens usque ad divisionem animæ simul ac spiritus, compagumque et medullarum, et discretor cogitationum, et notionum cordis; præsertim cum venerit, non ut mittat pacem super terram, hoc est in res corporeas et sensibiles, sed gladium, et ut discindat perniciosam, ut ita loquar, corporis amicitiam et animæ, quo anima permittens seipsam spiritui, qui militat adversus carnem, amicitiam cum Deo ineat; gladium, vel tanquam gladium acutum habuit os juxta propheticum sermonem. Quin etiam inspiciens aliquis tot divino amore sauciatos, non secus atque erat illa, quæ in Cantico canticorum se hoc passam fatebatur, inquit: Amore vulnerata ego sum; is profecto non aliam inventurus est sagittam tam multorum animas amore Dei vulnerantem, quam eum qui dicit: Posuit me sicut sagittam electam.

37. Ad hæc quisquis intellexerit quonam pacto Jesus factus sit discipulis non tanquam recumbens, sed tanquam ministrans, quippe qui cum Filius Dei esset, pro liberandis iis qui peccato serviebant, formam servi sumpserit, non ignorabit quomodo ad ipsum Pater dicat: Servus meus es tu, ac nox: Magnum tibi est, ut voceris servus meus. Nam nobis audendum est dicere, majorem divinitoremque, atque vere secundum imaginem Patris, Christi bonitatem apparere, quando humilem præbuit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, quam, si rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, noluisse pro mundi salute fieri servus. Ob eam causam volens nos docere magnum donum se a Patre accepisse, quod sic servierit, inquit: Et Deus meus erit mihi fortitudo mea: Et dixit mihi: Magnum tibi est, ut voceris servus meus: nam servus non factus, non excitasset Jacob, neque dispersionem Israel convertisset: sed neque futurus erat in lucem gentium, ut usque ad extremum terræ salus esset. Et res quidem non usque adeo magna est, quod servus ipse fuerit factus, quamvis a Patre hoc magnum esse dicatur, si conferatur cum agnello, et agno innocente: ut enim agnellus innocens, qui ducitur ut sacrificetur, factus est ille Agnus Dei, ut auferat peccatum mundi, et qui omnibus sermonem suppeditat, etiam assimilatus est agnello sine voce coram tondeute, ut morte ipsius omnes nos purificemur,

¹ Hebr. iv, 12. ² Matth. x, 34. ³ Cant. ii, 5. ⁴ Isa. xlix, 2. ⁵ Isa. xlix, 3. ⁶ Ibid. 6. ⁷ Philip. ii, 8. ⁸ Ibid. 6. ⁹ Isa. xlix, 5, 6. ¹⁰ Isa. lxxxiii, 7.

(37) Ἀγάπης. Sic codex Bodleianus; Huetius in Ictiu ἀγάπης.

(38) Τῷ οὕτως. Ita codd. mss.; editio autem

Huetii, τὸ οὕτως.

(39) Ἰακώβ recte habet codex Bodleianus; male autem editio Huetii Ἰσραὴλ.

quæ datur instar pharmaci adversus actiones adversarias, et adversus peccatum eorum qui recipere cupiunt veritatem. Siquidem imbelles fecit mors Christi eas potentias quæ humano generi bellum inferunt, et vindicabit a peccato vitam in unoquoque credentium potentia indicibili. Quoniam autem aufert peccatum ut totus sine peccato sit mundus, idque facit donec universos hostes suos atque ad mortem ipsam, nempe ultimum hostem, devicerit, idcirco Joannes ait ¹², ostendens ipsum: *Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi*: non inquit, qui tollet aliquando, neque item qui abstulit quidem ante, nunc autem non tollit: non cessat enim ab unoquoque in mundo existente peccatum tollere, quoad e toto mundo sublatum fuerit peccatum, ac Servator tradiderit paratum Patri regnum ¹³, quod quidem eo quod ne leve quidem peccatum superfuturum sit, poterit a Patre recipi, et rursus suscipiet omnia Dei in toto seipso perfecte, quando impletur illud, *ut sit Deus omnia in omnibus* ¹⁴. Dicitur etiam præter hæc vir veniens post Joannem, ante ipsum factus, et ante ipsum existens ¹⁵, ut edocemur etiam hominem Filii Dei, divinitati ipsius commistum ante fuisse quam nasceretur ex Maria, quem hominem Baptista dicit se nescire ¹⁶. Quomodo non norat, cum jam subsiliisset præ gaudio infans, et adhuc existens in utero Elisabethæ, quando facta est vox salutationis Mariæ ad aures conjugis Zachariæ ¹⁷? Proinde observa num quod Joannes dicit se non nosse ¹⁸, referri possit ad id tempus quo nondum ipse Christus in corpore apparuerat. Sin vero non norat ipsum **39** Christum, antequam id temporis apparuisset in corpore, cum tamen ipsum jam agnovisset existentem in utero matris, fortasse discit quiddam aliud de eo, diversum ab illo quod agnoscebat, scilicet quod super quem delapsus Spiritus sanctus maneret super eum, hic esset qui baptizaret Spiritu sancto et igni ¹⁹. Etenim si noverat ipsum adhuc ex utero matris, at non noverat omnia quæ ad illum pertinebant. Forte etiam ignorabat ipsum esse qui baptizatur in Spiritu sancto et igni, quando vidit Spiritum descendentem et super eum manentem. Attamen virum ipsum etiam antea existere norat Joannes.

38. Verumenimvero nullum vocabulum ex his quæ supra diximus, æque Christi pro nobis patrocinium apud Patrem declarat, obsecrantis pro hominum natura, et eam expiantis, atque advoca-

¹² Cap. 1, vers. 29. ¹³ I Cor. xv, 24. ¹⁴ ibid. 28. ¹⁵ Joan. 1, 31, 35. ¹⁶ Joan. 1, 33.

(40) *Ἐτι γὰρ τό, etc.* Sic recte mss., male vero editio Huetii, ἐπὶ γὰρ τό, etc.

(41) *Ἦνα διδάχθωμεν, καὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Υἱοῦ, etc.* Animas omnes corporibus antiquiores credit Origenes, quod dogma ad ipsam quoque Christi animam pertinere voluit. Hanc autem Verbo conjunctam fuisse, antequam corpori adjungeretur, ipse quoque docuit lib. II, *De principiis*, c. 6. *Illā anima, inquit, de qua dixit Jesus, quia nemo auferet a me animam meam, ab initio creaturæ, et deinceps, inseparabiliter ei, atque indissociabiliter*

A ἐπὶ τὰς ἀντικειμένας ἐνεργείας, καὶ τὴν τῶν βουλομένων ἀναδέξασθαι τὴν ἀλήθειαν ἁμαρτίαν· ἀπονήσθαι γὰρ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ τὰς πολεμούσας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει πεποίηκε δυνάμεις, καὶ ἐξελεύσεσθαι τὴν ἐν ἐκάστῳ τῶν πιστευόντων ζωὴν τῇ ἁμαρτίᾳ ἀφάτω δυνάμει. Ἐπεὶ δὲ, ἕως πᾶς ἐχορὸς αὐτοῦ καταργηθῆ, καὶ τελευταίος γε ὁ θάνατος, αἶρει τὴν ἁμαρτίαν, ἢ ὁ πᾶς γένηται χωρὶς ἁμαρτίας κόσμος· διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης δεικνύς αὐτὸν φησιν· Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· οὐχὶ ὁ μέλλων μὲν αἶρειν. οὐχὶ δὲ καὶ αἶρων ἤδη, καὶ οὐχὶ ὁ ἄρας μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ αἶρων, ἔτι γὰρ τὸ (40) αἶρειν ἐνεργεῖ ἀπὸ ἐλπίδος ἐκάστου τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ἕως ἀπὸ παντὸς τοῦ κόσμου ἀφαιρεθῆ ἡ ἁμαρτία, καὶ παραδῶ ἔτοιμον βασιλείαν τῷ Πατρὶ ὁ Σωτὴρ, τῷ μὴ εἶναι μηδὲ τὴν τυχοῦσαν ἁμαρτίαν χωροῦσαν τὸ ὑπὸ Πατρὸς βασιλεύεσθαι, καὶ πάλιν ἐπιδεχομένην τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ ἐν ἕλῃ ἑαυτῇ καὶ πάσῃ, ὅτε πληροῦται τὸ, Ἦνα γένηται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ἀλλὰ καὶ ἀντὶ πρὸς τοῦτοις λέγεται ὀπίσω Ἰωάννου ἐρχόμενος, ἐμπροσθεν αὐτοῦ γεγεννημένος, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὢν, Ἦνα διδάχθωμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Υἱοῦ (41) τοῦ Θεοῦ, τὸν τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀνακεκραμμένον, πρεσβύτερον εἶναι τῆς ἐκ Μαρίας γενέσεως, ὅντινα ἀπορωπόν φησιν ὁ Βαπτιστὴς ὅτι οὐκ ἔδει. Πῶς δὲ οὐκ ἔδει ὁ σκιρτήσας ἐν ἀγαλλιάσει ἔτι βρέφος τυγχάνων ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Ἐλισάβετ, ὅτε ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς Μαρίας εἰς τὰ ὦτα τῆς Ζαχαρίου γυναικός; Ἐπίστησον οὖν εἰ δύναται τὸ « οὐκ ἔδει » κατὰ τὰ πρὸ σώματος λέγειν. Εἰ δὲ καὶ οὐκ ἔδει μὲν αὐτὸν πρὸ τοῦ τότε ἦκειν εἰς σῶμα, ἔγωγε δὲ ἔτι ὄντα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς, τάχα μανθάνει τι περὶ αὐτοῦ ἕτερον παρ' ὃ ἐγίνωσκον, ὅτι ἐφ' ὃν ἂν τὸ πνεῦμα καταβῆν μείνη ἐπ' αὐτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. Καὶ γὰρ εἰ ἔδει αὐτὸν ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς, οὕτι γε ἐγίνωσκε πάντα τὰ περὶ αὐτοῦ. Τάχα δὲ καὶ ἠγνόει, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, ὅς τε θεάεται τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν. Πλὴν ἄνδρα αὐτὸν τυγχάνοντα καὶ πρῶτον οὐκ ἔδει: (42) ὁ Ἰωάννης.

D **38.** Οὐδὲν δὲ τῶν προσηρημένων ὀνομάτων τὴν περὶ ἡμῶν πρὸς τὸν Πατέρα προστασίαν αὐτοῦ δηλοῖ παρακαλοῦντος ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων φύσεως καὶ ἰλασκομένου, ὡς ὁ παράκλητος (43), καὶ ἰλασμός,

¹⁶ Joan. 1, 15, 27, 30. ¹⁷ ibid. 30, 33. ¹⁸ Luc.

inhærens, atque sapientiæ et Verbo Dei, et veritati, ac luci veræ, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus. Sed hæc disputantur in *Origenianis*. HUETIUS.

(42) Οὐκ ἔδει. Οὐκ illud non agnoscit Ferrarius, quod Perionius post codicem Regium et Barberinum repræsentat.

(43) Ὁς ὁ παράκλητος. Sic recte habent eodd. Bodeianus et Barberinus. In editione Huetii deest ὡς.

καὶ τὸ Ἰλαστήριον· ὁ μὲν παράκλητος ἐν τῇ Ἰωάννου λεγόμενος Ἐπιστολῇ· Ἐάν γάρ τις ἀμάρτην παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον. Καὶ οὗτος Ἰλασμός ἐστι περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Καὶ ὁ Ἰλασμός ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ λεγόμενος Ἰλασμός ἐστὶ περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους, Ἰλαστήριον· Ὅν προέθετο ὁ Θεὸς Ἰλαστήριον διὰ πίστεως· οὐ Ἰλαστήριον εἰς τὰ ἐσώτατα (44) καὶ Ἄγια τῶν ἁγίων σκιά τις ἐτύγγανε τὸ χρυσοῦν Ἰλαστήριον, ἐπιχειμένον τοῖς δυσὶ χερουβίμ. Πῶς δ' ἂν παράκλητος καὶ Ἰλασμός καὶ Ἰλαστήριον, χωρὶς δυνάμει Θεοῦ ἐξαφανιζούσης ἡμῶν τὴν ἀσθένειαν γενέσθαι οἶός τε ἦν, ἐπιβραύουσης ταῖς τὴν ἰσχυροῦντων ψυχαῖς, ὑπὸ Ἰησοῦ διακονουμένης, ἥς πρῶτός ἐστιν αὐτοδύναμις Θεοῦ, δι' ἃν εἴποι τις ἄν· Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι με Χριστῷ Ἰησοῦ; Διόπερ Σίμωνα τὸν μάγον αὐτὸν ἀναγορεύοντα δυνάμιν Θεοῦ, τὴν καλουμένην μεγάλην, ἴσμεν ἅμα τῷ ἀγγελῷ αὐτοῦ εἰς θλαθρον καὶ ἀπώλειαν κερχωρηκέναι· Χριστὸν δὲ ὁμολογούντες ἀληθῶς εἶναι δυνάμιν Θεοῦ, πάντα τὰ ὅπου ποτὲ δυναμούμενα μετέχειν αὐτοῦ, καθὼς δυνάμις ἐστὶ, πεπιστεύκαμεν.

39. Μὴ παρασιωπηθῆτω δ' ἡμῖν, μὴδὲ Θεοῦ σοφία εὐλόγως τυγχάνων, καὶ διὰ τοῦτο τοῦτ' εἶναι λεγόμενος· οὐ γὰρ ἐν ψιλαῖς φαντασίαις τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων τὴν ὑπόστασιν ἔχει ἡ σοφία αὐτοῦ, κατὰ τὰ ἀνάλογον τοῖς ἀνθρωπίνους ἐννοήμασι φαντάσματα. Εἰ δὲ τις οἶός τε ἐστὶν ἀσώματον ὑπόστασιν ποικίλων θεωρημάτων, περιεχόντων τοὺς τῶν ὄλων λόγους, ζῶσαν, καὶ οἰοεὶ ἐμψυχον ἐπινοεῖν, εἰσεται τὴν ὑπὲρ πάντων κτίσιν σοφίαν τοῦ Θεοῦ καλῶς περὶ αὐτῆς λέγουσαν· Ὁ Θεὸς ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, δι' ἣν κτίσιν δεδύνηται καὶ πᾶσα κτίσις ὑφισταμένη, οὐκ ἀνένδοχος οὔσα θείας σοφίας καθ' ἣν γεγένηται· Πάντα γὰρ, κατὰ τὸν προφήτην Δαυὶδ, ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν ὁ Θεός. Ἀλλὰ πολλὰ μὲν μετοχῇ σοφίας γεγένηται, οὐκ ἀντιλαμβανόμενα αὐτῆς ἢ ἐκτίσται· σφόδρα δὲ ὀλίγα ὡ μόνον τὴν περὶ αὐτῶν καταλαμβάνει σοφίαν, ἀλλὰ καὶ περὶ πολλῶν ἐτέρων Χριστοῦ τῆς πάσης τυγχάνοντος σοφίας. Ἐκαστος δὲ τῶν σοφῶν καθ' ὅσον χωρεῖ σοφίας, τοσοῦτον μετέχει Χριστοῦ, καθὼς σοφία ἐστίν· ὡςπερ ἕκαστος τῶν δυνάμιν ἔχοντων κρείττονα ὅσον εἴληχε τῆς δυνάμει, τοσοῦτον Χριστοῦ, καθὼς δυνάμις ἐστὶ, κεκοινώνηκε. Τὸ παραπλήσιον δὲ καὶ περὶ ἁγιασμοῦ καὶ ἀπολυτρώσεως νοητέον. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἁγιασμός, ὅθεν οἱ ἅγιοι ἀγιάζονται, ἡμῖν ὁ Ἰησοῦς γεγένηται καὶ ἀπολύτρωσις· ἕκαστος δὲ ἡμῶν ἐκεῖνον τῷ ἁγιασμῷ ἀγιάζεται, καὶ κατ' ἐκεῖνην ἀπολύτρωσιν ἀπολυτρῶται. Ἐπίστησον δὲ εἰ μὴ μάτην τὸ ἡμῖν παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ προσκαλεῖται (45), λέγοντι· Ὁς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ

A tus, et propitiatio, et propitiator : et advocatum quidem nuncupat eum Joannes in Epistola sua dicens ⁴⁰ : Si peccaverit quis, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum. Dicitur etiam propitiatio ab eodem in eadem Epistola ⁴¹ : Et hic propitiatio est pro peccatis nostris. Similiter in Epistola ad Romanos ⁴², propitiator ; quem proposuit Deus propitiatorem per fidem, cujus propitiatorii erat umbra quædam aureum illud propitiatorium duobus impositum cherubim in intima, et Sancta sanctorum. Quomodonam vero advocatus, et propitiatio, tum etiam propitiatorium esse posset Jesus absque Dei potentia, quæ nostram abolet infirmitatem, et quæ in credentium animos influit, et cum sit ipsa Dei potentia, per quem etiam dicat aliquis ⁴³ : Omnia possum per Christum, qui me corroborat? Quapropter Simonem quidem illum Magum seipsum prædicantem esse potentiam Dei, quæ vocatur magna, scimus una cum suo argento in interitum et perditionem abiisse ⁴⁴; nos vero Christum vere Dei potentiam esse fatentes, quæcunque res vi pollent, ipsius esse participes persuasum habemus.

39. Illud autem silentio non prætereundum, Jesum Dei sapientiam merito existere, et hanc ob causam hoc nomine appellari : quippe cum non in nudis visionibus Dei et Patris universorum substantiam habeat sapientia ipsius, perinde atque phantasmata cogitationum humanarum. Quod si quis potest incorpoream substantiam variarum speculationum, quæ omnium rationes continent, viventem et **40** veluti animatam considerare, is plane sciet Dei sapientiam omni creatura longe præstantem, ac bene de seipsa dicere : Deus creavit me initium viarum suarum, ad opera ejus ⁴⁵, per quam creationem potuit quævis creatura subsistere, haud experts existens divinæ sapientiæ, per quam facta est; quandoquidem, teste Davide ⁴⁶, In sapientia fecit omnia Deus. Sed multa quidem participatione sapientiæ orta sunt, quæ vicissim non assequuntur eam qua creata sunt; perpaucæ autem sunt, quæ non modo eam quæ ad se, verum etiam quæ ad multa alia spectat, sapientiam assequuntur, cum **D** Christus sit universa sapientia. Quilibet autem sapiens, quatenus sapientiam capit, sit Christi, in quantum est sapientia, particeps : quemadmodum unusquisque viribus longe præcellens, quantum particeps est potentiæ, tantumdem etiam Christi, quatenus est potentia, est particeps. Quod idem etiam de sanctificatione, et de redemptione sentiendum est. Ipsa siquidem sanctificatio, unde sancti sumunt sanctificationem, et redemptio Christus, nobis factus est ; unusquisque autem nostrum illa

⁴⁰ I Joan. II, 1. ⁴¹ ibid. 2. ⁴² cap. III, vers. 25. VIII, 22. ⁴³ P. al. CIII, 24.

(44) *Εἰς τὰ ἐσώτατα.* Sic recte mss., male vero editio Huetii εἰς τὰ ἔσω, τὰ.

(45) *Παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ προσκαλεῖται.* Codices

⁴⁴ Philip. IV, 13. ⁴⁵ Act. VIII, 9, 10, 20. ⁴⁶ Prov.

Regius et Bodlicianus, περὶ τῷ Ἀποστόλῳ προσκαλεῖται, sed codex Barberinus recte habet ad marginem παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ πρόσκειται.

sanctificatione sanctificatur et illa redemptione redimitur. Observa autem an particulam nobis minime frustra addiderit Apostolus, dicens ²⁷ : *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio*. Itemque observa Apostolum non ab re alibi dixisse absolute Christum, Dei sapientiam, et Dei potentiam, quatenus potentia et sapientia est, etiam si nos existimassetis cum non esse potentiam Dei, neque sapientiam in universum, sed nobis. Nunc autem Jesum scribens Apostolus sapientiam esse ac potentiam, aliquoties vocabulum nobis addit, aliquoties non addit, absolute eum sapientiam, et potentiam scribens, cum idem interrim non faciat, scribens eum esse sanctificationem et redemptionem. Quocirca vide, *quoniam qui sanctificat, et qui sanctificantur ex uno omnes* ²⁸, an ipsius, qui est nostra sanctificatio, sanctificatio sit Pater; quemadmodum ipsius Christi, qui est nostrum caput, caput est Pater. Est autem redemptio nostra Christus, eo quod in captivitatem abducti quæro, *qui tentatus est per omnia juxta similitudinem*

40. Cum semel autem distinxerimus inter voculam nobis et voculam simpliciter, dicentes non simpliciter sanctificationem et redemptionem scribi a Paulo esse Christum, sed cum additamento nobis (cum potentia et sapientia dicatur, et cum additamento **41** nobis, et simpliciter sine vocula nobis), non sinere debemus inexploratum sermonem de iustitia. Et quod quidem iustitia nobis sit Christus, perspicuum est ex eo : *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio* ²⁹. Quod si non invenimus ipsum iustitiam simpliciter dici, quemadmodum simpliciter sapientia, et potentia Dei dicitur, inquirendum est an ipsi Christo, quemadmodum sanctificatio est Pater, ita etiam iustitia sit Pater. Neque enim iniustitia est apud Deum ³¹, et iustus et sanctus est Dominus, et in iustitia iudicia ejus ³². Iustus autem cum sit, juste omnia dispensat. Quod autem attinet ad id quod hæretici dicunt, diversum scilicet esse justum a bono, sed quod ipsi non explanant, existimantes justum quidem esse mundi Opificem, Christi autem Patrem bonum, mea sententia, accurate examinatum posset dici de Patre et Filio, Filio quidem existente iustitia, qui accepit potestatem faciendi iudicium, *quoniam Filius hominis est* ³³, et *judicabit orbem terrarum in iustitia* ³⁴; Patre vero (eos qui in Filii iustitia eruditi fuerint post Christi regnum beneficio afficiente) boni vocabulum operibus ostensuro, quando fuerit Deus omnia in omnibus ³⁵. Cujus fortassis iustitia Servator instruit omnia, temporibus idoneis, et ratione, et or-

θεοῦ, δικαιοσύνη τε, καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις· καὶ εἰ μὴ ἐν ἄλλοις περὶ τοῦ Χριστοῦ καθόσοφία ἐστὶν ἀπολελυμένως ἐλέγετο, καὶ καθόδυναμια, ὅτι Χριστὸς Θεοῦ δύναμις ἐστὶ, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ ὑπενοήσαμεν μὴ καθάπαξ αὐτὸν εἶναι σοφίαν, μηδὲ δύναμιν Θεοῦ, ἀλλὰ ἡμῖν. Νῦν δὲ ἐπὶ μὲν τῆς σοφίας καὶ δυνάμειος πρὸς τῷ ἡμῖν καὶ τὸ ἀπόλυτον ἀναγέγραπται, ἐπὶ δὲ τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς ἀπολυτρώσεως ἡ αὐτὴ ἀπόφασις οὐκ εἴρηται. Διόπερ ὅρα, ἐπεὶ ὁ ἀγιῶν καὶ οἱ ἀγαθὸι ἀγιασμοῦ ἁγιασμός ἐστὶν ὁ Πατήρ· ὡς περὶ Χριστοῦ ὄντος ἡμετέρας κεφαλῆς, ὁ Πατήρ αὐτοῦ ἐστὶ κεφαλὴ, Ἄπολύτρωσις δὲ ἡμῖν ὁ Χριστὸς τῶν διὰ τὴν ἡμαλωτεῦσθαι ἀπολυτρώσεως δεδημένων. Αὐτοῦ δὲ τὴν ἀπολύτρωσιν οὐ ζητῶ, τοῦ πεπειρημένου κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἀμυρτίας, καὶ μηδέποτε ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν εἰς αἰχμαλωσίαν κεκρατημένου.

opus habuimus redemptione. Nec ipsius redemptionem absque peccato ³⁰, sed nunquam ab hostibus factus

40. Ἄπαξ δὲ διασταλέντων τοῦ ἡμῖν, καὶ τοῦ ἀπλῶς ἡμῖν μὲν, καὶ οὐχ ἀπλῶς τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς ἀπολυτρώσεως; καὶ ἡμῖν δὲ καὶ ἀπλῶς τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμειος, οὐκ ἀνεξέταστον ἐατέον τὸν περὶ τῆς δικαιοσύνης λόγον. Καὶ ὅτι μὲν ἡμῖν δικαιοσύνη Χριστὸς, δῆλον ἐκ τοῦ· Ὅς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε, καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις· ἐὰν δὲ μὴ εὐρίσκωμεν ἀπλῶς αὐτὸν δικαιοσύνην, ὡς περὶ ἀπλῶς σοφίαν καὶ δύναμιν Θεοῦ, βασιανιστέον εἰ καὶ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ὡς περὶ ἁγιασμοῦ ὁ Πατήρ, οὕτω καὶ δικαιοσύνη ὁ Πατήρ. Καὶ γὰρ οὐκ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ δίκαιος καὶ ὁσιος Κύριος, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ τὰ κλήματα αὐτοῦ· δίκαιος δὲ ὢν, δικαίως τὰ πάντα διέπει. Τὸ δὲ ὅ ἦν ἂν τοὺς ἀπὸ τῶν (46) αἰρέσεων εἰς τὸ ἕτερον εἰπεῖν τὸν δικαίον τοῦ ἀγαθοῦ, μὴ τρανωθῆν δὲ παρ' αὐτοῦ, οἴηθεοὶ δίκαιον μὲν εἶναι τὴν δημιουργὸν, ἀγαθὸν δὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, οἶμαι μετ' ἐξετάσεως (47) ἀκριβῶς βασιανιστέον δύνασθαι λέγεσθαι ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· τοῦ μὲν Υἱοῦ τυγχάνοντος δικαιοσύνης, ὃς ἔλαβεν ἐξουσίαν κρίσιν ποιεῖν, Ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ κρίνει τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ· τοῦ δὲ Πατρὸς τοὺς ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Υἱοῦ παιδεύοντας μετὰ τὴν Χριστοῦ βασιλείαν εὐεργετοῦντος, τὴν ἀγαθὸς προσηγορίαν ἔργοις δεῖξοντος, ὅταν γένηται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Καὶ τάχα τῇ αὐτοῦ δικαιοσύνῃ ὁ Σωτὴρ εὐτρεπίζει τὰ πάντα, καιροῖς ἐπιτηθεῖσι, καὶ λόγῳ, καὶ τάξει, καὶ κολάσει, καὶ τοῖς, ἢ' οὕτως εἴπω, πνευματικοῖς αὐτοῦ ἱατρικοῖς βοηθήμασι, πρὸς τὸ χωρῆσαι ἐπὶ τέλει τὴν ἀγαθότητα τοῦ Πατρὸς, ἥτινα νοήσας πρὸς τὸν Μονογενῆ λέ-

²⁷ I Cor. i, 30, ²⁸ Hebr. ii, 11. ²⁹ Hebr. iv, 15. ³⁰ Joan. v, 27. ³¹ Psal. xcvi, 9. ³² I Cor. xv, 28.

(46) Τὸ δὲ ὅ ἦν ἂν τοὺς, etc. Legendum fortasse τὸ δὲ κινήσαν τοὺς, etc.

(47) Οἶμαι μετ' ἐξετάσεως. Decet οἶμαι in textu

³⁰ I Cor. i, 30, ³¹ Joan. vii, 18. ³² Apoc. xvi, 5, 7.

Huetii, sed illud representant codices Bodlicianus et Barberinus.

γοντα, Διδάσκαλε ἀγαθέ· φησί, *Τι με λέγεις ἀγα-*
θέρ· Οὐδέεις ἀγαθός εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεός ὁ Πατήρ.
 Τὸ δ' ὁμοιον ἐν ἑτέροις ἐδείξαμεν, καὶ ἐπὶ τοῦ με-
 ζονά τινα εἶναι τοῦ δημιουργοῦ, δημιουργὸν μὲν ἐκλα-
 θόντας τὸν Χριστὸν, μεζονα δὲ τούτου τὸν Πατέρα.
 Ἐπεὶ δὴ ὁ τὰ τσσαῦτα τυγχάνων, ὁ παράκλητος, ὁ
 Παρμὸς. τὸ ἰλαστήριον, συμπάθησας ταῖς ἀσθενείαις
 ἡμῶν, τῷ πεπεισῶσθαι κατὰ πάντα τὰ ἀνθρώπινα
 καθ' ὁμοίότητα χωρὶς ἁμαρτίας, μέγας ἐστὶν ἀρχιε-
 ρεὺς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνων, ἀλλὰ καὶ παντὸς
 λογικοῦ, τὴν ἀπαξ θυσίαν προστενεχθεῖσαν ἐαυτὸν
 ἀνενεγκών· *Χωρὶς γὰρ Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς ἐγεύ-*
σατο θανάτου (ὅπερ ἐν τισι κεῖται (48) *τοῖς πρὸς*
Ἑβραίους ἀντιγράφοις), χάριτι Θεοῦ· εἴτε δὲ χωρὶς
 Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς ἐγεύσατο θανάτου, οὐ μόνον ὑπὲρ
 ἀνθρώπων ἀπέθανεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν λο-
 γικῶν· εἴτε χάριτι Θεοῦ ἐγεύσατο τοῦ ὑπὲρ παντὸς
 θανάτου, ὑπὲρ πάντων χωρὶς Θεοῦ ἀπέθανεν· *χάριτι*
γὰρ Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς ἐγεύσατο θανάτου· καὶ γὰρ
 ἄτοπον ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μὲν αὐτὸν φάσκειν ἁμαρ-
 τημάτων γεγεῦσθαι (49) θανάτου, οὐκ ἔτι δὲ καὶ
 ὑπὲρ ἄλλου τινὸς παρὰ τὸν ἄνθρωπον ἐν ἁμαρτήμασι
 γεγεννημένον· οἷον ὑπὲρ ἀστρων (50)· οὐδὲ τῶν ἀστρων
 πάντως καθαρῶν ὄντων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ
 Ἰωβ ἀνεγνώμεν· *Ἄστρα δὲ οὐ καθαρὰ ἐνώπιον*
αὐτοῦ, εἰ μὴ ἄρα ὑπεροβικῶς τοῦτο εἶρηται. Διὰ
 τοῦτο μέγας ἐστὶν ἀρχιερεὺς, ἐπειδὴ περ πάντα ἀπο-
 κλιθέτησι τῇ τοῦ Πατρὸς βασιλείᾳ, οἰκονομῶν τὰ ἐν
 ἐκίστη τῶν γεννητῶν ἐλλιπῆ ἀναπληρωθῆναι, πρὸς
 τὸ χωρηθῆναι δόξαν πατρικὴν. Οὗτος ὁ ἀρχιερεὺς κατὰ
 τινα ἑτέραν παρὰ τὰ εἰρημένα ἐπίνοιαν Ἰουδαῖς ὀνο-
 μάζεται, ἵνα οἱ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖοι μὴ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ
 Ἰακώβ Ἰουδαῖοι χρηματίζωσιν, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ-
 του, ὄντες αὐτοῦ ἀδελφοί, καὶ αἰνοῦντες αὐτὸν, ἀντι-
 λιμναζόμενοι τῆς ἐλευθερίας, ἣν ἐλευθεροῦνται ὑπ'
 αὐτοῦ, βυσθέντες ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τὰς χεῖρας
 αὐτοῦ τῷ νώτῳ αὐτῶν ἐπιτιθέντος, καὶ ὑποτάξαντος
 αὐτοῦ· Ἀλλὰ καὶ πετρῖσας τὴν ἀντικειμένην ἐνέρ-
 γειαν, μόνος τε ἑρῶν τὸν Πατέρα, καὶ ὅτε ἄνθρωπος
 γεγένηται, Ἰακώβ ἐστι καὶ Ἰσραὴλ, ἀφ' οὗ, ὡς περ
 γινόμεθα φῶς, φωτὸς ὄντος τοῦ κόσμου, οὕτως Ἰα-
 κώβ, καλούμενου Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὀνομαζόμενου
 Ἰσραὴλ.

lus videat Patrem (etiam quando homo factus est), Jacob est et Israel, a quo vocato Jacob et Israel, ita
 vocamur etiam nos Jacob et Israel, ut ab ipso, qui est lux mundi, lux etiam nuncupamur.

41. Ἐπεὶ δὲ παραλαμβάνει τὴν βασιλείαν ἀπὸ βα-
 σιλέως, ὃν ἑαυτοῖς ἐβασίλευσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, καὶ
 οὐ διὰ τοῦ Θεοῦ ἀρξάντες αὐτὸν, καὶ μὴ γνωρίζαντες
 τῷ Θεῷ, πολέμους τε τοῦ Κυρίου πολεμῶν ἐτοιμάζει
 εἰρήνην τῷ υἱῷ αὐτοῦ λαῷ, τάχα δὲ διὰ τοῦτο Δαυὶδ
 προσαγορεύεται· καὶ μετὰ ταῦτα *ράβδος, τοῖς θεομέ-*

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

A dine, et punitioibus, et spiritualibus, ut ita lo-
 quar, auxiliis suis medicinalibus ad capiendum in
 sine Patris bonitatem. Cujus vim probe tenens Ser-
 vator illi qui sibi Unigenito dicebat 40, *Præceptor*
bone, Cur me, inquit, appellas bonum? Nemo bo-
nus nisi unus, nempe ille Deus, ille Pater. Simile
 vero etiam in aliis ostendimus, tum vero maxime
 in hoc quod dicunt majorem esse aliquem mundi
 Opifice, per mundi Opificem interpretantes Chri-
 stum, per hoc vero majorem Patrem. Hic igitur
 qui tot nominibus nuncupatur, advocatus, propiti-
 tiatio, propitiatorium, compassus infirmitatibus
 nostris, tentatus in omnibus humanis juxta simili-
 tudinem sine peccato 41, magnus est Pontifex, non
 modo pro hominibus, sed etiam pro omni quod rati-
 onis est capax, hostiam semel oblatam seipsum
 offerens: *Sine Deo enim, vel per gratiam Dei* (ut
 in quibusdam exemplaribus Epistolæ ad Hebræos
 ponitur), *pro omni gustavit mortem* 42: sed sive sine
 Deo pro omni gustavit mortem, 42 non solum
 pro hominibus mortuus est, verum etiam pro cæ-
 teris rationis capacibus: sive per gratiam Dei pro
 omni gustavit mortem, pro omnibus sine Deo mor-
 tuus est: per gratiam namque Dei pro omni gus-
 tavit mortem: etenim absurdum est pro peccatis
 quidem humanis dicere eum mortem gustasse, t. 50
 ita vero pro quibuscunque etiam aliis qui præter
 hominem in peccatis essent, verbi gratia pro astris,
 nimirum neque astris omnino coram Deo puris
 existentibus, veluti legitur apud Job 40: *Astra au-*
tem non sunt munda in conspectu ejus, nisi forte
hoc hyperbolice dictum est. Ob eam causam ma-
 gnus est Pontifex, quoniam regno Patris omnia re-
 stituit, faciens ea repleti quæ in unoquoque mor-
 talium desunt, ut capiant paternam gloriam. Sane
 hic magnus Pontifex juxta aliam considerationem
 Judas vocatur, ut qui in occulto sunt Judæi 40, non
 a Juda Jacob filio nominentur, sed ab hoc, existen-
 tes ipsius fratres, et laudantes eum 41, adipiscen-
 tes libertatem, qua liberantur ab ipso, et liberati
 ab hostibus suis, ipso scilicet manus suas in illo-
 rum dorsum imponente et subjiciente ipsos. Præter-
 ea cum supplantaverit actionem oppositam, et so-

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

41. Quoniam autem accipit regnum a rege, quem
 sibi præfecerant filii Israel, cuique imperium, Deo
 neutiquam annuente, tradiderant, neque Deo con-
 ciliaverant; et quoniam bella Domini gerens filio
 suo (nempe populo) pacem comparat, fortassis hanc
 ob causam David vocatur: deinde virga 41 nimi-

ante Nestorium exstaret. Huetius.
 (49) *Γεγεῦσθαι.* Sic codex Bodleianus. Editio
 Huetii, γεύσασθαι. Mox idem codex Bodleianus
 recte habet παρὰ τὸν ἄνθρωπον, male editio Huetii
 παρὰ τῶν ἀνθρώπων.

(50) *Ὀλον ὑπὲρ ἀστρων.* In *Origenianis* questio
 de morte a Christo pro sideribus obita ventilatur.

rum his qui etiamnum laboriosa ac duriore vitæ institutione indigent, cum necdum seipso amoris mansuetudinique Patris permiserint. Hanc ob causam si virga vocatur, egrediatur, neque enim manet intra se, sed extra primigenium statum esse videtur. Cumque egressus fuerit factus virga, non manet virga, sed post virgam exoritur flos ascendens. Unde ipsam virgæ extremitatem florem esse conspiciunt illi qui ab eo facto virga visitati fuerint. Visitabit enim Deus in virga (nempe Christo) iniquitates eorum quos visitabit, misericordiam **43** vero non disperget ab eo ⁴³. Ipsum namque miseratur, quandoquidem quos miseratur Filius, miseratur et Pater. Possumus autem non de iisdem accipere, factum fuisse ipsum virgam et florem; sed virgam quidem egenitibus punitione, florem vero his qui servantur; sed melius arbitror quod prius dixi. Attamen hoc etiam in hoc loco addendum est, fortasse futurum ut cui fuerit Christus virga, sit illi etiam propter virgæ extremitatem omnino flos, sed non contra; neque enim si alicui flos, huic etiam est virga: nisi forte quod flos sit perfectior flore, ipsaque florum emissionem, quæ de iis dicitur qui fructus perfectos nondum tulerunt, perfecti id quod supra florem Christi est, capiant. Qui vero ipsius virga tentati fuerint, simul cum ipsa virga futuri non sunt participes perfectionum Christi, sed tantum floris præcedentis fructus ipsius. Denique antequam ad vocis Λόγος examen accedamus, lapis est Christus reprobat ab ædificantibus, et in caput anguli ordinatus ⁴⁴. Quoniam enim lapides vivi ædificantur in fundamento, aliis lapidibus apostolorum et prophetarum, ipso Jesu Christo Domino nostro existente summo angulari lapide ⁴⁵, eo quod ipse sit pars structuræ quæ est ex lapidibus viventibus in regione viventium, lapis appellatur. Hæc autem a nobis dicta sunt redarguere multos volentibus, qui privata quadam electione et utuntur, et segues sunt in indagando, nam tot nomina cum sint quæ ad Christum referantur, in solo τοῦ λόγου [id est rationis et sermonis] vocabulo acquiescentes non expendant curnam tandem Filius Dei, Deus in principio apud Patrem, inscriptus sit Λόγος per quem omnia facta sunt ⁴⁶.

42. Ut igitur propter actionem, eo quod illuminet mundum, cuius est lux, lux mundi appellatur, et ex eo quod auctor sit deponendæ mortificationis, illi sincere adhærentibus et resurgentibus recipiendi vitæ novitatem, resurrectio vocatur, itemque propter aliam actionem, et pastor, et præceptor, et rex, ac denique sagitta electa, et servus, ad hæc advocatus, propitiatio, et propitiator, sic etiam Λόγος [hoc est ratio] dicitur, quidquid in no-

⁴³ Psal. lxxxviii, 33, 34. ⁴⁴ Psal. cxvii, 22. ⁴⁵ Ephes. ii, 20. ⁴⁶ Joan. i, 2, 5.

(51) Ἐμπαροσηχόσιν. Sic codex Bodleianus; editio Huetii παροσηχόσιν.

(52) Τετυχηκόσιν. Ita codex Bodleianus; editio Huetii τετευχόσιν.

(53) Ἐλεος. Sic codd. Bodleianus et Barberinus; perperam Huetiana editio in textu ἔλεος.

(54) Πάρτως καὶ ἄρθος, οὐ μὴν, etc. Sic recte habet codex Bodleianus, male autem editio Huetii,

νοῖς ἐπιπόνου καὶ σκληροτέρας ἀγωγῆς, καὶ μὴ ἐμπαροσηχόσιν (51) ἑαυτοῦς τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ πραότητι τοῦ Πατρὸς. διὰ τοῦτο, ἐὰν ῥάβδος καλεῖται, ἐξελεύσεται· οὐ γὰρ μένει ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐξω τῆς προηγουμένης καταστάσεως εἶναι δοκεῖ. Ἐξελθὼν δὲ καὶ γενόμενος ῥάβδος, οὐ μένει ῥάβδος, ἀλλὰ μετὰ τὴν ῥάβδον ἄρθος γίνεται ἀναβαῖνον, καὶ πέρας τοῦ εἶναι ῥάβδος τὸ ἄρθος ἀποδείκνυται τοῖς διὰ τοῦ αὐτῶν γεγονέναι ῥάβδον ἐπισκοπῆς τετυχηκόσιν (52). Ἐπισκέπεται γὰρ ὁ Θεὸς ἐν ῥάβδῳ τῷ Χριστῷ τὰς ἀνομίας αὐτῶν ὧν ἐπισκέπεται· τὸ δὲ ἔλεος (53) οὐ μὴ διασχεδάσει ἀπ' αὐτοῦ· αὐτὸν γὰρ ἔλεει, ὅτε οὐς βούλεται ὁ Υἱὸς ἔλεεσθαι, ὁ Πατὴρ ἔλεει. Ἔστι δὲ καὶ μὴ ἐπὶ τῶν αὐτῶν λαμβάνειν, ῥάβδον αὐτὸν γίνεσθαι· καὶ ἄρθος, ἀλλὰ ῥάβδος μὲν τοῖς δεομένοις κολάσεως, ἄρθος δὲ τοῖς σώζομένοις· βέλτιον δ' οἶμαι τὸ πρότερον. Πλὴν τοῦτο προσθετέον κατὰ τὸν τόπον, ὅτι τάχα διὰ τὸ τέλος, εἴ τι μὲν γίνεται ῥάβδος, ἐστὶ πάντως καὶ ἄρθος, οὐ μὴν (54), εἴ τι μὲν ἄρθος, ἐκείνῳ πάντως καὶ ῥάβδος· εἴ μὴ ἄρα, ἐπεὶ ἐστὶν ἄρθος τελειότερον τοῦ ἄρθου, καὶ τοῦ ἀρθεῖν ἐπὶ τῶν μηδέπω τελείως καρποφορούντων ὀνομαζομένου, οἱ τέλειοι τὸ ὑπὲρ τὸ ἄρθος χωροῦσι τοῦ Χριστοῦ· οἱ δὲ ῥάβδου αὐτοῦ (55) πεπειραμένοι, ἅμα τῇ ῥάβδῳ οὐ τῆς τελειότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἄρθου τοῦ πρὸ τῶν καρπῶν αὐτοῦ μεταλήφονται. Τελευταῖον πρὸ τοῦ Λόγου ἦν λίθος ὁ Χριστὸς ἀποδοκιμαζόμενος ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, καὶ εἰς κεφαλὴν γωνίας κατατασσόμενος· ἐπεὶ γὰρ λίθοι ζώντες οἰκοδομοῦνται ἐπὶ θεμελίῳ ἑτέροιο; λίθοις τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν μέρος τῆς ἐκ λίθων ζώντων ἐν χώρᾳ ζώντων οἰκοδομῆς, λίθος προσαγορεύεται. Ταῦτα δὲ ἡμῖν πάντα εἰρηται τὸ τῶν πολλῶν ἀποκληρωτικὸν καὶ ἀβασάν· στον ἐλέγξει βουλομένοις, ὅτι τοσοῦτων ὀνομάτων εἰ; αὐτὸν ἀναφερομένων ἴστανται ἐπὶ μόνῃς (56) τῆς Λόγος ὀνομασίας, οὐκ ἐξετάζοντες τί δήποτε Λόγος εἶναι Θεὸς ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Πατέρα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ἀναγέγραπται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

42. Ὡσπερ τοίνυν παρὰ τὴν ἐνέργειαν, ἐκ τοῦ φωτίζειν τὸν κόσμον, οὗ φῶς ἐστὶ, φῶς κόσμου προσαγορεύεται, καὶ παρὰ τὸ ποιεῖν ἀποτίθεσθαι τὴν νεκρότητα τοῦς γνησίως αὐτῷ προσόντας, καὶ ἀναλαμβάνειν καινότητα ζωῆς ἀνισταμένους, ἀνάστασις καλεῖται, παρ' ἑτέραν πρᾶξιν ποιμὴν καὶ διδάσκαλος, καὶ βασιλεὺς, βέλος τε ἐκλεκτῶν καὶ δοῦλος, πρὸς τοῦτοις παράκλητος καὶ ἰλασμός, καὶ ἰλαστήριον, οὕτως καὶ Λόγος, καὶ πᾶν ἄλογον ἡμῶν περιαιρῶν, καὶ

πάντως ἄρθος, ὁ μὴ, etc.

(55) Οἱ δὲ ῥάβδου αὐτοῦ, etc. Sic optime legitur in codice Bodleiano, male autem in Regio ἡ δὲ ῥάβδος αὐτοῦ, etc.

(56) Ἰστανται ἐπὶ μόνῃς, etc. Valentinianus intellige, qui Filium per prolationem genitum esse arbitrabantur. Huetius.

γὰρ ἀλήθειαν λογικούς κατασκευάζων, πάντα εἰς ἄξαν Θεοῦ πράττοντας, μέχρι τοῦ ἐσθίειν, καὶ τοῦ πίνειν, εἰς δόξαν Θεοῦ ἐπιτελοῦντας διὰ τὸν Λόγον καὶ τὰ κοινωνικώτερα καὶ τελειότερα τοῦ βίου ἔργα. Εἰ γὰρ μετέχοντες αὐτοῦ ἀνιστάμεθα καὶ φωτίζόμεθα, τάχα δὲ καὶ ποιμαινόμεθα ἢ βασιλευόμεθα, ὄχι, ὅτι καὶ ἐνθὺς λογικοὶ γινόμεθα τὰ ἐν ἡμῖν ἄλογα καὶ τὴν νεκρότητα ἀφανίζοντος αὐτοῦ καθὼς λόγος ἐστὶ καὶ ἀνάστασις. Ἐπίστησον δὲ εἰ μετέχουσι πως αὐτοῦ πάντες ἄνθρωποι, καθὼς Λόγος ἐστὶ. Διόπερ ζητεῖσθαι οὐκ ἔξω τῶν ζητούντων ὑπὸ τῶν εὐρεῖν αὐτὸν προαιρουμένων διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος λέγων· *Μὴ εἰπὴς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Τίς ἀναθήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τουτέστι Χριστὸν καταγαγεῖν· ἢ, Τίς καταθήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τουτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν· ἀλλὰ τί λέγει ἡ Γραφή; Ἐγγύς σου τὸ ρῆμά ἐστι σφόδρα ἐν τῷ στόματι σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὡς τοῦ αὐτοῦ ὄντος Χριστοῦ καὶ βήματος τοῦ ζητουμένου. Ἄλλὰ καὶ ὅτε αὐτός φησιν ὁ Κύριος· *Εἰ μὴ ἦλθον, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἀμαρτιῶν οὐκ εἶχον* (57)· *ῥῆν δὲ πρόφασις οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν, οὐκ ἄλλο νοητέον ἢ ὅτι ὁ λόγος φησιν οἷς οὐδέπω συμπλήρωται, μὴ εἶναι ἀμαρτίαν, τούτους δὲ ἐνόχους αὐτῆς τυγχάνειν, οἱ ἂν μετεσχηκότες ἦδη αὐτοῦ πράττωσι παρὰ τὰς ἐννοίας τὰς ἐξ ὧν οὗτος ἐν ἡμῖν συμπληροῦται, καὶ μόνους οὕτως ἀληθῆς τό· *Εἰ μὴ ἦλθον, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἀμαρτιῶν οὐκ εἶχον*. Φέρε γὰρ ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ ὁρατοῦ, ὡς οἱ πολλοὶ οἰήσονται, τοῦ ἐξεταζέσθω, πῶς δὲ ἀληθῆς τὸ μὴ ἔχειν ἀμαρτίαν τούτους οἷς οὐκ ἐλήλυθε; Πάντες γὰρ οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρος ἔσονται ἀμαρτίας πίπτει ἀπολελυμένοι, ἐπεὶ οὐκ ἐλήλυθε ὁ βλεπόμενος κατὰ σάρκα Ἰησοῦς. Ἄλλὰ καὶ πάντες οἷς οὐδαμῶς ἀπηγγέλη περὶ αὐτοῦ, οὐκ ἔξουσι ἀμαρτίαν. Καὶ δήλον, ὅτι οἱ μὴ ἔχοντες ἀμαρτίαν κρίσει οὐκ ὑπόκεινται. Λόγος δὲ ὁ ἐν ἀνθρώποις, οὗ μετέχειν εἰρήκαμεν τὸ γένος ἡμῶν, διχῶς λέγεται· ἦτοι κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐννοιῶν, ἦτις ἐν παντὶ τῷ ὑπερβεθηκότι τὸν παῖδα τυγχάνει, ὑπεξαίρουμένων τῶν τεράτων· ἢ κατὰ τὴν ἀκρότητα, ἦτις ἐν μόνους τοῖς τελείους εὐρίσκεται. Κατὰ μὲν οὖν τὸ πρότερον τὸ, *Εἰ μὴ ἦλθον, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἀμαρτιῶν οὐκ εἶχον· ῥῆν δὲ πρόφασις οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν, τὰ βητὰ ἐκλεχθέν· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον κλέπται εἰσι, καὶ λησταί, καὶ οὐκ ἠκουσαν αὐτῶν τὰ ἀρέματα*. Πρὸ γὰρ τῆς τελειώσεως τοῦ λόγου πάντα ζεῖα τὰ ἐν ἀνθρώποις, ἅτε ἐνδεῆ καὶ ἐλλιπῆ, οἷς τελείως οὐκ ὑπακοῦει τὰ ἐν ἡμῖν ἄλογα, πρόβια τροπικώτερον εἰρημένα. Καὶ τάχα κατὰ μὲν τὸ πρότερον, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Τούτῳ δ' ἀκόλουθόν ἐστι ζητεῖν ὅτι μεταξὺ τοῦ (58), Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, ἐν τοῖς ἀνθρωπίνους ἰδεῖν, οἷον ἀναποσχινομένου τοῦ Λόγου ἀπὸ τοῦ γεγονέναι αὐ-**

⁵⁷ Rom. x, 6-8. ⁵⁸ Joan. xv, 22. ⁵⁹ Joan. x, 8.

(57) *Εἶχον*. Sic codex Bodlicianus; Regius et Barberinus, *εἶχσαν*.

A bis est a ratione alienum prorsus auferens, et nos præparans convenienter veritati, rationis participes esse, omnia vitæ opera tum vulgaria, tum perfectiora, propter hunc λόγον [rationemque] ad Dei gloriam agentes, adeo ut vel manducando **44** vel bibendo gloriæ Dei studeamus. Nam si ipsum participantes resuscitamus illuminamurque, fortassis autem pascimur etiam vel regimur, quis non videat rationis capaces nos divinitus effici ipso Λόγῳ hoc est Filio Dei, atque ipsa ratione, cuncta in nobis a ratione aliena, atque mortificationem ipsam, quatenus ratio est et resurrectio, abolente? Quocirca inspicere an quodammodo ipsius, quatenus λόγος [hoc est ratio] est, participes sint omnes homines. Itaque eum quæri non extra eos qui quærunt, ab iis qui eum invenire constituent, nos docet Apostolus; dicens ⁵⁷: *Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cælum? hoc est Christum ex alto deducere; aut: Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere. Sed quid dicit Scriptura? Prope te verbum est valde in ore tuo, et in corde tuo*, perinde ac si ipse Christus etiam esset verbum quod quæritur. Quin etiam quando ipse Dominus loquitur ⁵⁸: *Nisi venissem, et locutus fuisset eis, peccatum non haberent; nunc autem non habent quod prætexant peccato suo; nihil aliud intelligendum est λόγον [hoc est rationem] dicere quam eos quibus nondum λόγος [id est ratio] completa est, peccatum non habere, sed illos tantum peccato obnoxios esse qui participes effecti jam ipsius rationis, agunt præter rationes, ex quibus hæc ratio in nobis completur, in quem sensum tantum verum est illud: Nisi venissem, et locutus fuisset eis, peccatum non haberent*. Age enim de Jesu spectabili, ut vulgares existimabunt, hoc expendatur, quomodo jam verum sit eos, ad quos non venerit, non habere peccatum. Namque omnes qui fuerint ante Servatoris adventum, ab omni peccato immunes futuri sunt, quoniam non venerit spectabilis juxta carnem Jesus. Quin etiam omnes quibus de eo nuntiatum non fuerit, peccatum non habebunt. Unde aperte sequitur etiam peccatum non habentes, condemnationi non subijci. At λόγος [id est ratio] quæ est in hominibus, cujus participare genus nostrum diximus, bifariam dicitur; vel juxta complementum, quod omni inest qui puerilem transcendit ætatem, detractis prodigiis; vel juxta summam perfectionem, quæ in solis perfectis invenitur. Itaque juxta priorem sensum intelligenda sunt hæc verba: *Nisi venissem, et locutus fuisset eis, peccatum non haberent*: juxta secundum vero: *Omnes, quotquot ante me venerunt, fures sunt et latrones, et non audierunt eos oves* ⁵⁹. Nam antequam perficiatur ratio, omnia quæ insunt hominibus, vituperabilia sunt, quia sint indiga, et imperfecta, quibus etiam perfecte non obtemperant ea, quæ

(58) *Ζητεῖν ἐστὶ μεταξὺ τοῦ*, etc. Læge cum Ferrario *ζητεῖν εἰ τί ἐστὶ μεταξὺ τοῦ*, etc.

eunt in nobis ratione carentia, tropice oves dicta. Ac fortasse juxta primum sensum, Λόγος [id est ratio] facta est caro; juxta secundum **45** vero, Deus erat ille Λόγος [hoc est illa ratio]. Huic autem consequens est querere num cernere possimus medium aliquod in hominibus inter hanc particulam, *ratio facta est caro* ⁵⁰, et inter hanc, *Deus erat illa ratio* ⁵¹, videlicet reelementata, atque in idem redeunte ratione illa, postquam fuerat facta caro tantisper inferior facta, donec fieret, quod erat in principio [apud Deum Deus Λόγος, id est] ratio illa apud Patrem: cujus Λόγος [et Filii Dei] gloriam vidit Joannes vere Unigeniti, veluti a Patre ⁵². Potest autem Filius etiam sermo esse, eo quod renuntiet occulta Patris sui, qui mens existit perinde atque Filius, qui vocatur Sermo. Ut enim apud nos sermo nuntius est earum rerum quæ a mente cernuntur, sic ille Dei Sermo, qui Patrem agnovit (nemine alioqui mortalium absque duce in eum intendere valente), Patrem agnitiūm revelat. Nullus enim agnovit Patrem nisi Filius, aut ille cui Filius revelabit ⁵³, et in quantum Sermo est, *magni existit consilii Nuntius*: cujus *principatus factus est super humerum ejus* ⁵⁴; regnavit enim eo quod in crucem suffixus est. Cæterum in Apocalypsi ⁵⁵ sermo fidelis et verus sedere dicitur in equo albo, mica sententia denotans vocis claritatem, quam insonat ad nos accedens veritatis sermo. Non est autem præsentis temporis ostendere vocabulum equus frequenter poni in voce Scripturæ [in qua proponuntur], quæ nobis sint adjumento divinas disciplinas audientibus. Tantum unius aut alterius loci submoneamus: hujus, *Fallax equus est ad salutem* ⁵⁶; et illius: *Hi in curribus, et hi in equis, nos autem in nomine Dei nostri magnificabimur* ⁵⁷. Porro quod in quarto et quadragesimo psalmo est scriptum ⁵⁸: *Eruclavit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi*, frequentissime repetitum a multis perinde ac si intelligerent, haud intactum nobis prætereundum est. Esto enim Patrem hæc dicere, quodnam dicent esse ipsius cor, ut sermo videatur bonus consequenter cordi? Si enim hæc vox λόγος [id est ratio vel sermo] interpretatione non eget, ut illi existimant, abunde constat neque cordis vocabulum interpretatione egere, id quod est absurdissimum, existimare scilicet non secus cor partem Dei esse, atque est in nostro corpore. Sed admonendi sunt illi quod quemadmodum manus, et brachium, atque etiam digitus Dei dicitur, nudum vocabulum acie mentis nobis non dispicientibus, sed examinantibus quonam pacto hæc sanc, et ut Deo est dignum, sint accipienda, ita etiam nos intelligere

⁵⁰ Joan. 1, 14.

⁵¹ Joan. 1, 1.

⁵² Joan. 1, 14.

⁵³ Matth. xi, 27.

⁵⁴ Isa. ix, 6.

⁵⁵ Cap. xix, vers. 11.

⁵⁶ Psal. xxxii, 17,

⁵⁷ Psal. xix, 8.

⁵⁸ Vers. 1.

(59) Ὅπερ. Sic codex Bodleianus; Regius, ὅπερ.
(60) Παριστῆν. Lego παριστάς.
(61) Ἐν ἧ ἔστι τὰ προκείμενα, etc. Hæc desunt in editione Huetii, sed revocantur e codd. Bodleiano et Barberino.

τὸν σάρκα, καὶ κατὰ βραχὺ λεπτυνομένου, ἕως γενή-
ται ὅπερ (59) ἦν ἐν ἀρχῇ Θεὸς Λόγος ὁ πρὸς τὸν Πα-
τέρα, οὗ Λόγου τὴν δόξαν εἶδεν ὁ Ἰωάννης, ἀληθῶς
Μονογενοῦς, ὡς ἀπὸ Πατρός. Δύναται δὲ καὶ ὁ Λόγος
Υἱὸς εἶναι παρὰ τῷ ἀπαγγέλλειν τὰ κρύφια τοῦ Πα-
τρὸς ἐκείνου, ἀνάλογον τῷ καλουμένῳ Υἱῷ Λόγῳ τοῦ
τυγχάνοντος. Ὡς γὰρ ὁ παρ' ἡμῖν λόγος ἀγγελός ἐστι
τῶν ὑπὸ τοῦ νοῦ ὀρωμένων, οὕτως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος
ἐγνωκῶς τὸν Πατέρα (οὐδενὸς τῶν γενητῶν προσθα-
λεῖν αὐτῷ χωρὶς ὀδηγοῦ δυναμένου), ἀποκαλύπτει ἐν
ἐγνω Πατέρα. Οὐδεὶς γὰρ ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ
Υἱὸς, καὶ ὃ ἂν Υἱὸς ἀποκαλύψῃ, καὶ καθὼ Λόγος ἐστί,
μεγάλῃς τυγχάνει βουλῆς ἀγγελος ὢν, οὗ ἐγενήθη
ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· ἐδασίλευσε γὰρ διὰ
τοῦ πεπονθέναι τὸν σταυρὸν. Ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει
ἐπὶ λευκοῦ ἵππου καθέζεσθαι λέγεται λόγος πιστός
καὶ ἀληθινός, ὡς οἶμαι, παριστῆν (60) τὸ σαφές τῆς
φωνῆς ὃ ἡχίεται ὁ ἡμῖν ἐπιδημῶν ἀληθείας λόγος. Οὗ
τοῦ παρόντος δὲ καιροῦ δεῖξαι, ὅτι ἐπὶ τῆς φωνῆς
πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς, ἐν ἧ ἔστι τὰ προκείμενα (61),
δι' ὧν ὠφελοῦμεθα θείων μαθημάτων ἀκροῦμενοι,
κεῖται ἡ Ἰππος προσηγορία. Μόνον δὲ ἐνὸς καὶ δευτέ-
ρου ὑπομνηστέον, τοῦ Ψευδῆς Ἰππος εἰς σωτηρίαν
καὶ· Οὗτος ἐν ἄρμασι, καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις, ἡμεῖς
δὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνοῦμεθα.
Τὸ δὲ Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγα-
θόν, λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ, ἐν τῷ μὲν
φαλιμῷ ἀναγεγραμμένον συνεχέστατα ὑπὸ τῶν πολλῶν
φερόμενον ὡς νενοημένον, ἡμῖν οὐκ ἀβασάειστον ἐ-
πέον· ἔστω γὰρ τὸν Πατέρα ταῦτα λέγειν, τίς οὖν ἡ
καρδία αὐτοῦ, ἵνα ἀκολουθῶς τῇ καρδίᾳ ὁ ἀγαθὸς λό-
γος φανῇ; Εἰ γὰρ ὁ λόγος οὐ δεῖται διηγήσεως, ὡς
ἐκείνοι ὑπολαμβάνουσι, δηλονότι οὐδ' ἡ καρδία, ὅπερ
ἐστὶν ἀτοπώτατον, νομίζειν τὴν καρδίαν ὁμοίως τῷ
ἐν ἡμετέρῳ σώματι εἶναι μέρος τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ'
ὑπομνηστέον αὐτοῦς, ὅτι, ὥσπερ χεὶρ καὶ βραχίον
καὶ δάκτυλος ὀνομάζεται Θεοῦ, οὐκ ἐρειδόντων ἡμῶν
τὴν διάνοιαν εἰς ψιλὴν τὴν λέξιν, ἀλλ' ἐξεταζόντων πῶς
ταῦτα ὄντως ἐκλαμβάνειν καὶ ἀξίως Θεοῦ δεῖ, οὕτως
καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Θεοῦ τὴν νοητικὴν αὐτοῦ καὶ
προθετικὴν περὶ τῶν ὄλων δύναμιν ἐκληπτέον· τὸν δὲ
λόγον τῶν ἐν ἐκείνῃ τῷ ἀπαγγελτικόν. Τίς δὲ ἀπαγγέ-
λλει τὴν βουλὴν τοῦ Πατρὸς τοῖς τῶν γενητῶν
ἀξίοις καὶ παρ' αὐτοῦς γεγεννημένοις ἢ ὁ Σωτῆρ;
Τὰχα δὲ καὶ οὐ μάτην τὸ, ἐξηρεύετο· μυρία γὰρ
ἕτερα ἐδύνατο λέγεσθαι ἀντὶ (62) τοῦ ἐξηρεύετο.
Προέβαλεν ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν· ἐλάλησεν ἡ
καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Ἄλλὰ μήποτε, ὥσπερ
πνεύματος τινος ἀποκρύφου (63) εἰς φανερόν προδός
ἐστιν ἡ ἐρυγὴ τοῦ ἐρευγομένου, οἶονεὶ διὰ τούτου
ἀναπνεόντος, οὕτω τὰ τῆς ἀληθείας θεωρήματα οὐ
συνέχων ὁ Πατὴρ ἐρευγεται, καὶ ποιεῖ τὸν τύπον αὐ-
τῶν ἐν τῷ λόγῳ, καὶ διὰ τοῦτο εἰκόνι καλουμένῳ τοῦ

(62) Ἄρτι. Deest in textu Huetii, sed legitur in
codd. Bodleiano et Barberino.

(63) Ἀποκρύφου. Sic codex Bodleianus; Huetius
in textu, ἀποκρύπτου.

ἀράτου Θεοῦ· καὶ ταῦτα μὲν, ἵνα συμπεριφερόμενοι τῆ τῶν πολλῶν ἐκδοχῇ παραδεξιόμεθα ἀπὸ τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι τό· Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Οὐ πάντῃ δὲ αὐτοῖς παραχωρητέον, ὡς ὁμολογουμένως ταῦτα ἀπαγγέλλοντος τοῦ Θεοῦ. Διὰ τί γὰρ οὐχὶ ὁ προφήτης ἔσται λέγων πληρωθεὶς τοῦ Πνεύματος, καὶ προφερόμενος λόγον ἀγαθὸν περὶ προφητείας τῆς περὶ Χριστοῦ, συνέχειν αὐτὸν οὐ δυνάμενος, τό· Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῦ ἡ γλώσσά μου κάλαμος γραμματέως δρυγάρου· ἡμεῖς ἀλλοίον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· εἶτα πρὸς αὐτὸν τὸν Χριστόν· Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖρεσί σου; Πῶς γὰρ, εἰ ὁ Πατὴρ ταῦτ' ἔλεγεν, ἐπεφέροτο τῷ, Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖρεσί σου, τὸ, διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ μετ' ὀλίγα· Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου ἑλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου; Ἀνθυπενέγκοι (64) δὲ τις (βουλούμενος ἐκ τοῦ Πατρὸς τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ἀπαγγέλλεσθαι) τό· Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλίνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ Πατρὸς σου· οὐ γὰρ ὁ Προφήτης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἔρει τό· Ἄκουσον, θύγατερ. Οὐ χαλεπὸν δὲ δεῖξαι καὶ ἀπὸ ἐτέρων ψαλμῶν, ὅτι προσώπων γίνονται ἐπὶ πλείον ἐναλλαγαί, ὥστε καὶ ἐνθάδε δύνασθαι ἀπὸ τοῦ, Ἄκουσον, θύγατερ, τὸν Πατέρα λέγειν παραθετέον δὲ εἰς τὴν περὶ τοῦ λόγου ἐξέτασιν καὶ τό· Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος (65) αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν ἄπερ τινὲς ἠγοῦνται ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ ἁγίου τάσσεσθαι Πνεύματος, δυνάμενα δηλοῦν τῷ λόγῳ Θεοῦ τοὺς οὐρανοὺς ἐστερεῶσθαι, ὡς εἰ λέγομεν λόγῳ ἀρχιτεκτονικῇ τὴν οἰκίαν, καὶ λόγῳ ναυπηγικῇ τὴν ναῦν γεγονέναι, οὕτως οὖν λόγῳ Θεοῦ τοὺς οὐρανοὺς, θειοτέρου τυγχάνοντος (66) σώματος, καὶ διὰ τοῦτο καλουμένου στερεοῦ, οὐκ ἔχοντος τὸ ἐπιπλῶ βευστὸν καὶ εὐδιάλυτον τῶν λοιπῶν, καὶ κατωτέρω ἐστερεῶσθαι, καὶ διὰ τὸ διάφορον ἐσηκέναι (67) ἐξαιρέτως τῷ θεῷ λέγειν. Ἐπεὶ οὖν πρόκειται (68) τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, σαφῶς ἰδεῖν, ἀρχὴ δὲ μετὰ μαρτυριῶν τῶν ἐκ τῶν Παρομιῶν ἀποδέχεται εἰρησθαι ἡ σοφία, καὶ ἔστι προεπινοουμένη ἡ σοφία τοῦ αὐτῆν ἀπαγγέλλοντος λόγου, νοητέον τὸν λόγον (69) ἐν τῇ ἀρχῇ, τουτέστι τῇ σοφίᾳ, ἀεὶ εἶναι, ὅσα δὲ ἐν τῇ σοφίᾳ καλουμένη ἀρχῇ μὴ κωλύεσθαι εἶναι πρὸς τὸν Θεόν, καὶ αὐτὸν Θεὸν τυγχάνοντα, καὶ οὐ γυμνῶς (70) εἶναι αὐτὸν πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ὅσα ἐν τῇ ἀρχῇ τῇ σοφίᾳ εἶναι πρὸς τὸν Θεόν· ἐπιφέρει γοῦν καὶ φησιν· Οὗτος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· εὐνάτο γὰρ εἰρηκέναι· Οὗτος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ἄλλ' ὡσπερ ἦν ἐν ἀρχῇ, οὕτως καὶ πρὸς τὸν Θεόν ἐν ἀρχῇ ἦν· καὶ Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ὅντος ἐν

⁶⁴ Colos. 1, 15. ⁶⁵ Psal. xlii, 1-3. ⁶⁶ ibid. 3. ⁶⁷ ibid. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ ibid. ⁷⁰ ibid. 11. ⁷¹ Psal. xxxii, 6.

(64) Codex Bodleianus ἀνθυπενέγκοι, Regius ἀνθυπενέγκη.

(65) Τοῦ στόματος. Deest in editione Huetii, sed exstat in mss. Bodleiano et Barberino.

(66) Τυγχάνοντος. Ferrarius legit τυγχάνοντα.

(67) Ἐσηκέναι. Tarinus legi volebat ἐσηκέναι.

A debere, cor Dei esse ejus eam vim quæ intelligentiam efficiat et universa disponat; sermonem vero illud esse, quod, quæ in illo sunt corde, renuntiet. Quis vero Patris consilium his qui inter mortales digni exstiterint, quique horum naturam superaverint, renuntiat, nisi Servator? Forte autem non frustra positum est, *eructavit*, cum hujus verbi vice alia innumera dici potuissent, nimirum proposuit, vel protulit cor meum sermonem bonum; locutum est cor meum sermonem bonum. Sed vide ne forte quemadmodum allicujus flatus occulti progressus in apertum est ructus eructantis, tanquam per hunc respirantis, ita veritatis speculationes non continens Pater eructet, faciatque harum figuras in sermone, qui etiam hanc ob causam vocetur ⁶⁴ B invisibilis Dei imago. Et hæc quidem, ut illud: *Eructavit cor meum sermonem bonum*, dici a Patre intelligamus, multorum intelligentiæ adhærentes. Quibus tamen non statim cedendum, perinde ac constet Deum hæc enuntiare. Quare enim non Propheta ille loquatur plenus Spiritu sancto, et proferat sermonem bonum pertinentem ad prophetiam de Christo, continere ipsum non valens, scilicet: *Eructavit cor meum sermonem bonum*, dico ego opera mea regi: *lingua mea calamus scribæ velociter scribentis: Speciosus forma præ filiis hominum* ⁶⁵; postea ad ipsum Christum: *Diffusa est gratia in labiis tuis* ⁶⁶? Si enim hæc Pater loquebatur, quomodo his verbis: *Diffusa est gratia in labiis tuis*, additum est illud: *Propterea benedixit te Deus in æternum* ⁶⁷; et post pauca: *Propter hoc unxit te Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis* ⁶⁸? Verum illud objiciat aliquis (volens hæc psalmi verba a Patre enuntiare): *Audi, filia, et vult, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris* ⁶⁹, et dicat Prophetam non fuisse dicturum ad Ecclesiam, *Audi, filia*. At ex aliis psalmis difficile non fuerit ostendere personarum plerumque fieri immutationes, ut ab eo loco, *Audi, filia*, possit Pater loqui. Jam indigentibus nobis vim sermonis, adjuvandum est etiam hoc: *Sermone Dei cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* ⁷⁰, quæ quidam existimant de Servatore et Spiritu sancto posita esse, cum etiam hunc sensum habere possint, cælos Dei ratione firmatos fuisse, non secus ac dicimus domum ædificatam fuisse ratione illa quæ est ars fabricandarum ædium, navim compactam fuisse ratione illa quæ est ars fabricandarum navium, sic etiam dicentes, cælos Dei ratione ⁷¹ firmatos fuisse, qui divinius corpus assequuntur, quod etiam propter hoc firmamentum vocatur, non habens quamplurimum fluxus, eamque facilitatem fluendi quam

(68) Πρόκειται. Ita recte habet codex Bodleianus, male vero editio Huetii πρόσκειται.

(69) Λόγον. Deest in editione Huetii, sed exstat in mss.

(70) Γυμνῶς. Sic codex Bodleianus; editio Huetii, γυμνός.

cætera infœriora : propter quam differentiam ac præstantiam dicimus etiam cœlum eximie divina ratione firmata fuisse. Quoniam igitur proponitur ut aperte intelligamus hoc dictum : *In principio erat Λόγος* ⁶⁶ [hoc est sermo, sive ratio], principium vero sapientiam dici explicatum est, testimoniis ex Proverbiis sumptis, consideraturque sapientia ante sermonem ipsam annuntiantem, intelligamus necesse est, sermonem in principio, hoc est sapientia, semper esse, cumque sit in sapientia quæ vocatur principium, non prohiberi esse apud Deum, cum sit etiam ipse Deus : nec apud Deum simpliciter est ipse, sed existens in principio (similiter sapientia ⁶⁷) est apud Deum ; jungit enim, et inquit : *Hic erat in principio apud Deum. Poterat* B *enim dicere : Hic erat apud Deum. Sed quemadmodum erat in principio, sic et apud Deum in principio erat ; et omnia per ipsum facta sunt* ⁶⁸, existentem in principio ; omnia enim Deus (teste Davide ⁶⁹) in sapientia fecit. Ad hæc ut intelligamus Sermonem propriam habere inscriptionem, velut qui vitam per se assequatur, dicendum etiam est de potentiis, non de potentia. *Hæc dicit Dominus potentiarum*, multis in locis ponitur, nomine potentiarum intellectis quibusdam divinis animantibus, quæ rationis sunt capacia, quibus superior et præstantior Christus est, non tantum sapientia Dei, sed etiam potentia dictus. Ut igitur virtutes complures sunt, quarum singulæ descriptionem habent, quibus differt Servator, sic etiam ὁ Λόγος [id est ille Filius Dei, illa 'ratio] (etiam si illa ratio, quæ in nobis est, non habeat descriptionem extra nos) intelligetur Christus, juxta ea quæ antea indagavimus, hypostasim habens in principio, hoc est in sapientia. Sed hactenus de eo quod est, *In principio erat Sermo.*

τῇ ἀρχῇ πάντα γὰρ ἐν σοφίᾳ ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Δαυὶδ ἐποίησε. Καὶ ἐτι εἰς τὸ παραδέξασθαι (71) τὸν λόγον ἰδίαν περιγραφὴν ἔχοντα, οἷον τυγχάνοντα ζῆν καθ' ἑαυτὸν, λεκτέον καὶ περὶ δυνάμεων, οὐ μόνον δυνάμεως· *Τάδε λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων, πολλαχού κειται, λογικῶν τινων θελων ζῶων δυνάμεων ὀνομαζομένων, ὧν ἡ ἀνωτέρω καὶ κρείττων Χριστὸς ἦν, οὐ μόνον σοφία Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμις προσαγορευόμενος· ὡσπερ οὖν δυνάμεις Θεοῦ πλειονές εἰσιν, ὧν ἐκάστη κατὰ περιγραφὴν, ὧν διαφέρει ὁ Σωτὴρ, οὕτω· καὶ λόγος, εἰ καὶ ὁ παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστι κατὰ περιγραφὴν ἐκτὸς ἡμῶν, νοηθήσεται ὁ Χριστὸς διὰ τὰ προσεξήτασμένα, ἐν ἀρχῇ τῇ σοφίᾳ τὴν ὑπόστασιν ἔχων. Ταῦτα ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκέσει εἰς τὸ· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος.*

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ Β΄.

ORIGENIS

EXPLANATIONUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS II.

48 1. « Et verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ⁷⁰. » Satis pro viribus nostris, sacer Ambrosius, idemque frater Evangelio conformis, cum antehac disseruerimus quid sit Evangelium, et quod quale principium, in quo erat Sermo, et quisnam sit ille Sermo qui erat in principio. Consequenter nunc consideremus quonam pacto Sermo ille erat apud Deum. Ergo utile erit ad hoc explicandum colligere sermonem qui scriptus est factum fuisse ad quosdam. Verbi gratia : « Sermo Domini factus est ad Osee filium Beerī ⁷¹ ; » et, « Sermo factus est ad Isaiam, filium Amos, de Judæa, et de Jerusalem, ⁷² » et, « Sermo factus est ad Jereniam de

1. « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος (72). » Αὐτάρκως κατὰ τὴν παρούσαν δύναμιν, ἱερὲ ἀδελφὲ Ἀμβρόσιε, καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον μεμορφωμένε, ἐν τοῖς πρὸ τούτων διαλαβόντες τί ἐστὶν Εὐαγγέλιον, καὶ τίς ἡ ἀρχῇ, ἐν ἣ ἦν ὁ Λόγος, τίς τε ὁ Λόγος ὁ ἐν ἀρχῇ, ἀκολουθῶς νῦν ἐπισκοποῦμεν πῶς ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Χρήσιμον τοίνυν συναγαγεῖν εἰς τοῦτο λόγον ἀναγεγραμμένον γεγονέναι πρὸς τινας· οἷον « Λόγος Κυρίου δε ἐγενήθη πρὸς Ὀσηε τὸν τοῦ Βεηρεί » καὶ, « Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἰσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς, περὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἰερουσαλήμ. » καὶ, « Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἰερεμίαν περὶ τῆς ἀβροχίας. » Πῶς οὖν λόγος Κυρίου

⁶⁶ Joan. 1, 1. ⁶⁷ ibid. 2. ⁶⁸ ibid. 3. ⁶⁹ Psal. CIII, 24. ⁷⁰ Juan. 1, 1. ⁷¹ Ose. 1, 1. ⁷² Isai. 1, 1.

(71) Καὶ ἐτι εἰς τὸ παραδέξασθαι, etc. Ad marginem codicis Barberini hæc leguntur : Φλυαρεῖς, μάταιε αἰρετικέ. Θεὸς γὰρ καὶ ἦν ἀεὶ, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ σοφία· οὐκ ἄλλη ἡ σοφία καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῇ.

Οὔτε μὴν σύγκρισιν πρὸς τὰς λογικὰς δυνάμεις ἐπιδέχεται, ἀλλ' οὕτως Ἕλλην ὑπάρχεις.

(72) Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Hæc desunt in codice Bodliano.

ἐγενήθη πρὸς Ἰσὴν, καὶ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ γενόμενος πρὸς Ἰσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, καὶ πάλιν ὁ λόγος πρὸς Ἰερειάν περὶ τῆς ἀβροχίας, ἐπισκοπητέον, ἔν' ὡς παρακείμενον εὐρεθῆναι δυνηθῆ πῶς ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ μὲν οὖν πολλὸς ἀπλοῦστερον ἐκλήφεται τὰ περὶ τῶν προφητῶν εἰρημένα, ὡς λόγου Κυρίου, ἢ τοῦ λόγου γενομένου πρὸς αὐτούς. Μήποτε δὲ ὡς φαιεν τόνδε τινὰ πρὸς τόνδε γίνεσθαι, οὕτως ὁ νῦν θεολογούμενος Υἱὸς Λόγος ἐγενήθη πρὸς Ἰσὴν, ἀποσταλὲς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτόν· κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Βηθρεὶ προφήτην Ἰσὴν, κατὰ δὲ μυστικὸν λόγον πρὸς τὸν Σωζόμενον (Ἰσὴν γὰρ ἐρμηνεύεται *σωζόμενος* [73]) υἱὸν Βηθρεὶ, ὡς ἐρμηνεύεται *φρέατα*· πηγῆς γὰρ ἐκ βάθους ἀναβλυσταίου σοφίας Θεοῦ, ἕκαστος τῶν σωζομένων υἱὸς γίνεται. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν οὕτως υἱὸν φρεάτων εἶναι τὸν ἅγιον ἀπὸ τῶν ἀνδραγαθημάτων πολλαχοῦ υἱὸν ὀνομαζόμενον, παρὰ μὲν τὸ λάμπειν αὐτοῦ τὰ ἔργα ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, φωτός· παρὰ δὲ τὸ ἔχειν τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν, εἰρήνης· εἶτι δὲ διὰ τὴν ἀπὸ τῆς σοφίας ὠφέλειαν, τέκνον σοφίας· « Ἐδικαιώθη γὰρ, φησὶν, ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς. » Οὕτως οὖν ὁ πάντα ἐρευνῶν θεῖον Πνεύματι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ὥστε ἀποφθέγγεσθαι αὐτόν· « Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! » δύναται εἶναι φρεάτων υἱὸς, πρὸς δὲ ὁ λόγος Κυρίου γίνεται. Ὁμοίως λόγος καὶ πρὸς Ἰσαΐαν ἐρχεται διδάσκων τὰ ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἀπαντησόμενα τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Ἰερουσαλήμ· ὡσαύτως δὲ καὶ πρὸς Ἰερειάν θεῖον μετεωρισμῶ ἐπαρθένα· (ἐρμηνεύεται γὰρ *μετεωρισμὸς Ἰαώ* [74].) Ἄλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἀνθρώπους, πρότερον οὐ χωροῦντας τὴν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου τυγχάνοντες ἐπιδημίας, ὁ Λόγος γίνεται· πρὸς δὲ τὸν Θεὸν οὐ γίνεται, ὡς πρότερον οὐκ ὦν πρὸς αὐτόν· παρὰ δὲ τὸ ἀεὶ συνεῖναι τῷ Πατρὶ, λέγεται· « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. » οὐ γὰρ ἐγένετο πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ταυτὸν ῥῆμα τὸ « ἦν » τοῦ Λόγου κατηγορεῖται, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν καὶ ὅτε πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, οὔτε τῆς ἀρχῆς χωριζόμενος, οὔτε τοῦ Πατρὸς ἀπολειπόμενος· καὶ πάλιν οὔτε ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ἐν ἀρχῇ γινόμενος ἐν ἀρχῇ, οὔτε ἀπὸ τοῦ μὴ τυγχάνειν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι γινόμενος· πρὸ γὰρ παντὸς χρόνου καὶ αἰῶνος « ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. » Ἐπεὶ τοίνυν εἰς εὐρεσιν τοῦ, « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, » παρεθέμεθα λέξεις προφητικὰς, πῶς ἐγένετο πρὸς Ἰσὴν, καὶ Ἰσαΐαν, καὶ Ἰερειάν, παρετηρησάμεν τε οὐ τὴν τυχοῦσαν διαφορὰν τοῦ, « ἐγενήθη » καὶ « ἐγένετο » πρὸς τὸ « ἦν », προσθήσομεν,

⁷³ Jerem. xiv, 1. ⁷⁴ Matth. v, 16. ⁷⁵ Philip. iv,

(73) *Ἰσὴν γὰρ ἐρμηνεύεται Σωζόμενος*, etc. A *ψ, servavit*, ἢ *γῶν, Osee*, quod significationem activam postulat potius quam passivam. BEORI vero est, *רוב, a רוב, puteus*. Ἀναβλυσταίου, quod sequitur, rectum est. Hesyeh., ἀναβλυσταῖν καὶ ἀναβλύσαι. Quam Hesyehii vocem inmerito suspexit Stephanus. HUETIUS.

(74) *Ἐρμηνεύεται γὰρ μετεωρισμὸς Ἰαώ*. Hæc proclivis sunt, et Ferrarii tamen ac Perionii eam sulerunt. JEREMIAS est. יְרֵמְיָהוּ a יְרֵמְיָהוּ, et

PATROL. GR. XIV.

A siccitate ^{71. 72.} » Quomodo ergo sermo Domini factus est ad Oseam et sermo ad Isaiam filium Amos, et rursus ad Jeremiam de siccitate, considerandum est, ut sic, collatione facta, inveniri possit quoniam pacto Sermo ille erat apud Deum. Atque equidem vulgus simplicius exponet prophetarum dicta, veluti sermone Domini, vel sermone facto ad ipsos. Tu vero vide, ne forte ut dicimus hunc ad hunc fieri, sic etiam nunc a nobis theologice consideratus Filius, sermo factus sit ad Oseam, missus ad ipsum a Patre : quod ad historiam quidem attinet, ad prophetam Oseam filium Beerii, quantum vero ad mysticam rationem, ad Servatum (sonat enim Oseas, si interpreteris, *servatus*) filium Beerii, quæ vox *puteos* sonat : efficitur enim B quilibet eorum qui servantur, putei filius, quia sapientia Dei ex profundo scaturit. Nec mirum sane est puteorum filium sic esse sanctum, qui ex strenue factis frequenter filius nominatur : idcirco quidem quia luceant opera ejus coram hominibus ⁷⁶, filius lucis nuncupatus : quia vero habeat pacem Dei, exsuperantem omnem intelligentiam ⁷⁷, filius pacis : atque etiam propter sapientiæ utilitatem filius sapientiæ : « Justificata est enim, inquit, sapientia a filiis suis ⁷¹. » Hunc igitur in modum ille etiam qui **49** divino Spiritu omnia profunda Dei perscrutatur, ut eloqui possit : « O profunditas divitiarum, et sapientiæ, et cognitionis Dei ⁷⁸, » potest esse puteorum filius, ad quem sermo fiat Domini. Sic sermo etiam ad Isaiam venit docens quæ in ultimis diebus eventura erant tum Judææ, tum Jerusalem : eodem modo et ad Jeremiam divina elatione elatum (nam interpretatur *elatio* Jao). Sed ad homines quidem, qui prius capaces non erant adventus Filii Dei, qui est Sermo, fit sermo ; ad Deum vero non fit, quasi qui antea non existeret apud ipsum, sed eo quod sit semper cum Patre, dicitur : « Et Sermo erat apud Deum ⁷⁹ ; » non enim factus est apud Deum, et idem verbum « erat » de Sermone prædicatur, quoniam in principio erat etiam tum cum apud Deum erat, neque a principio separatus, neque Patrem deserens : et rursus neque eo quod non sit in principio factus, in principio, neque eo quod non sit apud Deum, factus ut esset apud Deum : ante omne enim tempus et sæculum, « in principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum. » Quoniam igitur ut inveniremus sensum verborum illorum, « et Sermo ille erat apud Deum, » apposuimus verba prophetica, quomodo factus sit sermo ad Oseam, et Isaiam, et Jere-

7. ⁷¹ Matth. xi, 19. ⁷² Rom. xi, 33. ⁷³ Joan. i, 1.

תָּו, quod Samaritæ per *יֵאבֵאל*, Eusebius per *יְעֻזָּבֵד*, Theodoretus per *אַתָּא*, Græci veteres per *יָאֹו* exprimebant. Notum illud Apollinis Clari apud Macrobiium i *Saturn.* :

Φράζο τῶν πάντων ὑπατων θεὸν ἔμμεν Ἰαώ.
Id.

Vide novam edit. Oper. S. Hieronymi, tom. II, p. 94, — editionis nostræ tom. II, col. 853, not. ^c. EDIT. PATR.

miam, observavimusque non parum differre « fuit » et « factus est » a verbo « erat, » addemus, dum ad prophetas sermo fit, Sermonem prophetas illustrare luce cognitionis, facientem eos, tanquam coram videntes, ea videre quæ non intellexerant, antequam fieret ad eos sermo ipse; apud Deum vero Deum esse, ex eo quod sit apud ipsum. Itaque fortasse talem quemdam ordinem intuitus Joannes in sermone non præposuit, « Deus erat Sermo, » illis verbis, « Sermo erat apud Deum, » nihil alioqui, quod ad enuntiationes attinet, obfutura serie ad intelligendam vim seorsum cujuscunque pronuntiati: unum namque pronuntiatum est: « In principio erat ille Sermo; » alterum: « Ille Sermo erat apud Deum, » et deinceps: « Et Deus erat ille Sermo. » Sed quoniam fortasse ordinem quemdam declarat, quia positum sit primo loco hoc pronuntiatum, « In principio erat ille Sermo, » juxta talem seriem, « Et Sermo erat apud Deum, » et tertio loco, « Et Deus erat Sermo, » idcirco dicitur: « Et ille Sermo erat apud Deum, » deinde: « Et Deus erat ille Sermo, » ut ille Sermo intelligi possit esse Deus, quia sit apud Deum.

50 2. Cæterum magna observatione (non tanquam non callens elaboratum Græcorum dicendi genus) alibi quidem articulis usus est Joannes, alibi vero reticuit: in voce namque *Sermonis* articulum cum addiderit, in Dei vocabulo aliquando id ponit, aliquando differentię gratia id non ponit. Nam cum Dei vocabulum ponitur de ingenito universorum auctore, articulum ponit, reticens illud, cum ille Sermo Deus nominatur. Proinde vide, ne forte ut in his locis differt Deus cum articulo, et Deus sine articulo, sic differat etiam ὁ Λόγος, [id est ille Sermo, vel illa ratio,] cum articulo, et Λόγος, [id est Sermo, sive ratio,] sine articulo. Ut enim Deus ille, qui est in omnibus, ille Deus est, [cum articulo,] et non simpliciter Deus, [sine articulo,] sic fons rationis (quæ unicuique rationis capaci inest), ratio illa est, [cum articulo,] cum alioqui ratio, quæ in unoquoque inest, non perinde proprie, atque illa ratio prima, [quam fontem hujus dico,]

(75) *Τίθησι μὲν γὰρ τὸ ἄρθρον, ὅτε, etc.* Distinctio hæc nonnullorum convicia in Origenem concitavit. Eam quidem Chrysostomus homil. 3 in *Joan.*, dissimulato auctoris nomine, explodit. Attendissent quomodo in sequentibus explicata sit: Pater, inquit, quod ex se Deus sit, hoc est, ἀττόθεος, ὁ Θεός appellatur: Filius, quod sit Deus a Patre, Deus de Deo, ut loquitur concilium Nicænum, Θεός dicendus est. Huetius.

(76) *Ὁν τρόπον γὰρ ὁ ἐπὶ, etc.* Sententia hæc est totius disputationis: Quemadmodum a Patre, qui est ἀττόθεος, habet Filius ut sit Deus, et cæteri qui dii appellantur, quia principium totius divinitatis Pater est; ita a Filio, qui est ὁ Λόγος, ratio, et fons totius rationis, habent ii qui ratione utuntur ut sint rationis participes. Igitur ut divinitatem suam Filio communicat Pater, ita rationem iis qui rationis participes sunt communicat Filius. Pater principium est divinitatis Filii, Filius principium est rationis eorum qui rationis capaces sunt. Atque eo sensu ut se habet Pater ad Filium, ita Filius ad ea quæ ratione pollent. Comparatio ergo hæc est, atque ea imperfecta et in multis claudicans. Pater autem, quia principium est et

ὅτι ἐν μὲν τῷ πρὸς τοὺς προφήτας γίνεσθαι φαίνεται τοὺς προφήτας τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως, ποιῶν αὐτοὺς ἅτε ἐμπροσθεν βλέποντας ὄραν ἃ πρὸ αὐτοῦ οὐ κατενόουν· πρὸς δὲ τὸν Θεὸν τὸ Θεός ἐστι τυγχάνων ἀπὸ τοῦ εἶναι πρὸς αὐτόν. Καὶ τάχα τοιαύτην τινὰ τάξιν ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ λόγῳ ἰδὼν οὐ προέταξε τὸ· « Θεός ἦν ὁ Λόγος, » τοῦ, « Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, » ὅσον ἐπὶ ταῖς ἀποφάσεσιν οὐδὲν ἂν κωλυθέντος τοῦ εἰρμῶ πρὸς τὸ καθ' αὐτὸ ἰδεῖν ἐκάστου τῶν ἀξιωματικῶν τὴν δύναμιν· Ἐν γὰρ ἀξίωμα τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, » καὶ δεύτερον τὸ, « Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, » καὶ ἐξῆς· « Καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος. » Ἄλλ' ἐπεὶ τάχα τάξιν τινὰ δηλοῖ τὸ πρῶτον τετάχθαι τὸ· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, » κατὰ τὸ οὕτως ἐξῆς τὸ· « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· » καὶ τρίτον τὸ· « Καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος, » διὰ τοῦτο, ἵνα δυναθῆ ἀπὸ τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ὁ Λόγος νοηθῆναι γινόμενος Θεός, λέγεται· « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, » ἔπειτα, « Καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος. »

« Et ille Sermo erat apud Deum, » deinde: « Et Deus erat ille Sermo, » ut ille Sermo intelligi possit esse Deus, quia sit apud Deum.

2. Πάνυ δὲ παρατετηρημένως, καὶ οὐχ ὡς Ἑλληνικὴν ἀκριβολογίαν οὐκ ἐπιστάμενος, ὁ Ἰωάννης ὅπου μὲν τοῖς ἄρθροις ἐχρήσατο, ὅπου δὲ ταῦτα ἀπεσιώπησεν, ἐπὶ μὲν τοῦ Λόγου προστιθεὶς τὸ, ὁ, ἐπὶ δὲ τῆς Θεός προσηγορίας ὅπου μὲν τιθεὶς, ὅπου δὲ διαιρῶν. Τίθησι μὲν γὰρ τὸ ἄρθρον, ὅτε (75) ἡ Θεός ὀνομασία ἐπὶ τοῦ ἀγενήτου τάσσεται τῶν ὄλων αἰτίου· σιωπᾷ δὲ αὐτὸ, ὅτε ὁ Λόγος Θεός ὀνομάζεται. Ὡς δὲ διαφέρει κατὰ τούτους τοὺς τόπους ὁ Θεός, καὶ Θεός, οὕτως μήποτε διαφέρει ὁ Λόγος καὶ Λόγος. Ὁν τρόπον γὰρ ὁ ἐπὶ (76) πᾶσι Θεός ὁ Θεός, καὶ οὐχ ἀπλῶς Θεός, οὕτως ἡ πηγὴ τοῦ ἐν ἐκάστῳ τῶν λογικῶν λόγου, ὁ Λόγος, τοῦ ἐν ἐκάστῳ λόγου οὐκ ἂν κυρίως ὁμοίως τῷ πρῶτῳ ὀνομασθέντος καὶ λεχθέντος, ὁ Λόγος. Καὶ τὸ πολλοῦς φιλοθέους εἶναι εὐχομένους ταρασσόν, εὐλαθουμένους δύο ἀναγορεύσαι θεοὺς, καὶ παρὰ τοῦτο περιπίπτοντας ψευδέσι καὶ ἀσεβέσι δόγμασιν· ἦτοι ἀρνούμενος ἰδιότητα (77) Υἱοῦ ἑτέραν παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς, ὁμολογούντας Θεὸν εἶναι τὸν μέχρι

fons divinitatis totius, inde eum ἀληθινὸν Θεὸν ἀρpellavit; reliqui autem θεοὶ τῇ μετοχῇ τοῦ Θεοῦ γινόμενοι, Filius nimirum, et qui dii appellantur. At divinitatem a Patre non uno modo recipiunt; Filius enim ita Deus est a Patre, ut una eademque divinitate Pater et Filius polleant; reliqui autem dii, diversa, dispari et inæquali divinitate præditi sint. Ne quemquam igitur moveat vox γινόμενοι, quæ iis omnibus convenit qui ab alio habent ut sint, sive per generationem, sive per processionem, sive per creationem, ut paulo infra demonstrabimus. Nonnunquam vero simpliciter, « existere, esse, » significat. Atque hæc quidem posterior notatio huic ipsi loco videtur tribuenda. His ita explicatis, facile viri cujusdam eruditissimi refelluntur criminationes, qui ex hoc loco violatæ Filii dignitatis reum Origenem peragit, licet alias sæpe in eodem argumento lapsus sit. Id.

(77) *Ἦτοι ἀρνούμενος ἰδιότητα, etc.* Ea fuit Noeti hæresis circa Origenis ætatem exorta, nec multo post a Sabellio amplificata. Male autem ἰδιότητα vertit Ferrarius proprietatem, quod *personam* significat. Id.

ὀνόματος παρ' αὐτοῖς· γίνον προσαγορευόμενον· ἢ ἀρνούμενους τὴν θεότητα (78) τοῦ Υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ιδιότητα καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἐτέραν τοῦ Πατρὸς, ἐντεῦθεν λύεσθαι δύναται. Λεκτέον γάρ αὐτοῖς, ὅτι τότε μὲν αὐτόθεος ὁ Θεός ἐστι, διόπερ καὶ ὁ Σωτὴρ φησιν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· « Ἴνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· » πᾶν δὲ τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου θεότητος θεοποιούμενον οὐχ ὁ Θεός, ἀλλὰ Θεός κυριώτερον ἂν λέγοιτο (79), ᾧ πάντως ὁ Πρωτότακος πάσης κτίσεως, ἅτε πρῶτος τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι, σπάσας τῆς θεότητος εἰς ἑαυτὸν, ἐστι (80) τιμιώτερος τοῖς λοιποῖς παρ' αὐτὸν θεοῖς. ὣν ὁ Θεός Θεός ἐστι, κατὰ τὸ λεγόμενον, « Θεός θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν, » διακονήσας τὸ γενέσθαι θεοῖς, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρῦσας εἰς τὸ θεοποιηθῆναι αὐτοὺς ἀφθόνως, κάκεινους κατὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα μεταδιδούς. Ἀληθινὸς οὖν Θεός ὁ Θεός· οἱ δὲ κατ' ἐκείνον μορφούμενοι θεοὶ, ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου. Ἀλλὰ πάλιν τῶν πλειόνων εἰκόνων ἢ ἀρχέτυπος εἰκὼν ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ἐστι· Λόγος, ὃς ἐν ἀρχῇ ἦν τῷ εἶναι πρὸς τὸν Θεὸν αἰετῶν μετὰ Θεός, οὐκ ἂν εἴ αὐτὸ ἐσχιδεῖ, εἰ μὴ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ οὐκ ἂν μείνας Θεός, εἰ μὴ παρέμεινε τῇ ἀδιαλείπτῳ θέῃ τοῦ πατρικῶ βάθους.

ipsos efficiat deos et unde illis juxta suam ipsius [cum articulo :] qui autem dii efformantur ad ejus formam, velut imagines quædam sunt primi exemplaris. Sed rursus multarum imaginum archetypa imago est ille Λόγος, qui est apud Deum in principio existens, quia sit apud Deum semper manens Deus, haudquaquam id habiturus nisi, apud Deum esset, et haudquaquam Deus mansurus, nisi perpetuo permansisset in contemplatione paternæ profunditatis.

3. Ἄλλ' ἐπεὶ εἰκὼς (81) προσκόψειν τινὰς τοῖς εἰρημένους, ἐνδὸς μὲν ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Πατρὸς ἀπαγγελλομένου, παρὰ δὲ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν θεῶν πλειόνων τῇ μετοχῇ τοῦ Θεοῦ γινομένων, εὐλαβομένους τὴν τοῦ πᾶσαν κτίσιν ὑπερέχοντος δόξαν ἐξισώσει τοῖς Θεός τῆς Θεός προσσηορίας τυγχάνουσι, πρὸς τῇ ἀποδεδομένη διαφορᾷ, καθ' ἣν ἐφάσκομεν πᾶσι τοῖς λοιποῖς θεοῖς διάκονον εἶναι τῆς θεότητος τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ταύτην παραστατέον· ὁ γὰρ ἐν ἐκάστῳ λόγος τῶν λογικῶν τοῦτον τὸν λόγον ἔχει πρὸς τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον πρὸς τὸν Θεὸν, ὅντα Λόγον Θεὸν, ὃν ὁ Θεός Λόγος πρὸς τὸν Θεόν· ὡς γὰρ αὐτόθεος, καὶ ἀληθινός Θεός ὁ Πατὴρ πρὸς εἰκόνα, καὶ εἰκόνας τῆς εἰκόνος, διὸ καὶ κατ' εἰκόνα λέγονται εἶναι οἱ ἀνθρώποι, οὐκ εἰκόνες, οὕτως ὁ αὐτὸς Λόγος πρὸς τὸν ἐν ἐκάστῳ λόγον. Ἀμφότερα γὰρ πηγῆς ἔχει χῶραν· ὁ μὲν Πατὴρ θεότητος, ὁ δὲ Υἱὸς Λόγου. Ὅσπερ οὖν θεοὶ πολλοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἰς Θεός ὁ Πατὴρ, καὶ πολλοὶ κύριοι, ἀλλ' ἡμῖν εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, οὕτως πολλοὶ λόγοι, ἀλλ' ἡμῖν εὐχόμεθα ὅπως ὑπάρξῃ

⁷⁸ Joan. xvii, 3. ⁷⁹ Psal. xlix, 1.

(78) Ἐρνούμενους τὴν θεότητα, etc. Origenes lib. vii in *Epist. ad Roman.*, cap. 9 : « Et miror quomodo quidam legentes quod idein Apostolus in aliis dicit : *Unus Deus Pater ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia*, negent Filium Dei Deum debere profiteri, ne duos Deos dicere videantur. » Hærtius.

(79) Λέγοιτο. Sic codex Bodleianus ; male codex Regius, λέγοι τὸ ψ, etc.

(80) Ἐστι. Ita codex Bodleianus ; codex Regius, ἐτι.

A nominetur dicaturque illa ratio, [cum articulo.] Et hinc solvi potest illud, quod perturbat multos profitentes se Dei amantes esse, ac verentes duos prædicare Deos, et propter hoc in falsa et impia dogmata incidentes ; vel negantes proprietatem Filii esse aliam a Patris proprietate ; contententes Deum esse cum nomine tantum, qui apud ipsos Filius appellatur ; vel negantes Filii divinitatem, et ponentes ipsius proprietatem et essentiam per circumscriptiorem existere aliam a Patre. Dicendum enim est illis, quod αὐτόθεος quidem, [hoc est, per se Deus,] Deus ille est [cum articulo,] propter quod et Servator in preceatione ad Patrem inquit : « Ut agnoscant te illum solum verum Deum ⁷⁸ ; » quidquid vero est præter hunc, qui αὐτόθεος dicitur [hoc est, per se Deus,] participatione et communione divinitatis illius deificatum, non ille Deus, [cum articulo,] sed Deus [sine articulo] magis proprie dicendum esse, quo nomine omnino primogenitus omnis creaturæ, quippe qui cum primus sit apud ipsum, attrahens divinitatem ad seipsum, honorabilior **51** est reliquis diis, qui sunt præter ipsum, quorum ill : Deus, Deus est, juxta id quod dicitur ⁷⁸, « Ille Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, » dans esse diis, a Deo hauriens abundanter unde

bonitatem suppeditet. Verus igitur Deus est ille Deus [cum articulo :] qui autem dii efformantur ad ejus formam, velut imagines quædam sunt primi exemplaris. Sed rursus multarum imaginum archetypa imago est ille Λόγος, qui est apud Deum in principio existens, quia sit apud Deum semper manens Deus, haudquaquam id habiturus nisi, apud Deum esset, et haudquaquam Deus mansurus, nisi perpetuo permansisset in contemplatione paternæ profunditatis.

C 3. Sed quoniam fortasse verisimile est futurum ut multi offendantur quia dixerimus unum esse verum Deum, nempe Patrem, et præter Deum verum multos factos deos participatione Dei : verentes gloriam ejus, qui omnem creaturam præcellit, æquari reliquis obtinentibus appellationem Dei sine articulo, præter datam differentiam, per quam Deum Λόγον diximus reliquis omnibus diis ministrum esse deitatis, etiam hæc differentia est apponenda. Ea enim ratio quæ in singulis rationis capacibus inest, eandem comparisonem habet ad illam rationem quæ in principio apud Deum est, et Deus est Λόγος, quam habet Deus Λόγος, [id est ratio], sine articulo ad Deum illum [cum articulo.] Ut enim Pater αὐτόθεος, [hoc est, per se Deus, et verus Deus,] se habet ad imaginem, et ad imagines imaginis, quam ob causam etiam dicuntur homines non esse imagines, sed ad imaginem, sic hunc in modum se habet idem Λόγος, [hoc est, ipsa ratio,] ad eam, quæ est in singulis, rationem. Utraque enim locum obti-

(81) Ἄλλ' ἐπεὶ εἰκὼς, etc. Audiendus in hunc locum Dionys. Petavius lib. i *De Trinit.*, cap. 4, n. 5. Mihi tamen id dolet, iniquum adeo in Origenem se gessisse virum magnum, ut quæ minus sana in eo deprehenduntur, germana esse, neque ab Arianis inserta, contra Rufini testimonium pertenderit : quæ vero orthodoxæ sunt fidei, amica manu adlata fuisse contra Athanasii (lib. *De decret. Nicænæ synodi*) auctoritatem crediderit. Hærtius.

nent fontis et originis; Pater quidem divinitatis, Filius vero λόγος, [id est, rationis]. Quemadmodum ergo dii multi, sed nobis unus Deus est, nempe ille Pater; et multi domini sunt, sed nobis unus Dominus est Jesus Christus: sic multi etiam sunt λόγοι, [hoc est, rationes,] sed nobis illum λόγον, [id est rationem illam,] precamur inesse, quæ est in principio, quæ est apud Deum Deus λόγος. Qui enim non capit λόγον hunc, [id est, rationem,] quæ in principio apud Deum est, aut ipsum assequetur, quatenus caro factus est, aut particeps efficietur alicujus eorum, qui λόγον hunc, [id est, rationem ipsam,] assequuntur: si vero nec alicujus quidem horum, qui hujus rationis participes existunt, particeps effici poterit, in numero omnino eorum erit qui a ratione alieni dicuntur. Id autem quod diximus, palam efficietur ex exemplis de Deo illo, [qui 52 profertur cum articulo,] et de illo λόγῳ, cum articulo,] qui est Deus, sine articulo, [tum etiam de diis, qui vel participant Deum, vel dii quidem dicuntur, nullo pacto autem sunt; et rursus de λόγῳ Deo, et de λόγῳ qui factus est caro, necnon de λόγοις qui hunc quodam modo participant, et λόγοι secundi ac tertii ab ipso dicuntur, et λόγοι esse existimantur, cum tamen vere non sint, sed potius, ut ita loquar, prorsus dici merentur ἄλογοι λόγοι, [hoc est rationes irrationales;] quemadmodum etiam de iis, qui dii quidem dicuntur, cum non sint, diceret aliquis dii non dii: non secus enim et hi vocantur ἄλογοι λόγοι, [hoc est, rationes ratione carentes.] Atque ille quidem Deus universorum, electionis est Deus, et multo magis illius, qui hanc servavit: deinceps eorum, qui vere sunt dii, et ut semel dicam, Deus est viventium, et non mortuorum⁷⁶; at vero Deus λόγος, fortasse Deus est eorum qui in ipso sistunt omnia, quique existimant ipsum esse Patrem. Sol autem, et luna, et astra, ut ante nos quidam disseruerunt, illis attributa fuerunt, qui minus digni habentur ut illo titulo ac laude cohonestentur, ut Deus deorum Deus ipsorum sit. Sic autem intellexerunt adducti verbis Dentronomii quæ ita sese habent⁷⁷: « Ne cum suspexeris in cælum, et intuitus fueris solem, et lunam, et omne cæli ornamentum, deceptus adores ea, et

⁷⁶ Matth. xxii, 32. ⁷⁷ Deut. iv, 19.

(82) Λόγῳ. Sic codd. Bodleianus et Barberianus; editio Huetii, λόγον.

(83) Τῆς ἐκλογῆς. Ἐκλογή, id est electi. Ita Rom. xi, 7, ubi et quidam vocem hanc, unde huc translata est, ita verterunt. Hærtius.

(84) Ὡς τινες τῶν πρὸ ἡμῶν, etc. Clementem hic designat cujus hæc verba sunt Strom. vi: Ἐπειδὴ γὰρ ἦδει Θεός, ἅτε προγνώστης ὢν, μὴ πιστεύοντα τοῦτον, οὐδὲν ἦτον ὅπως τὴν γε καθ' ἑαυτὸν ἀναδέξεται τελείωσιν, ἔδωκε μὲν φιλοσοφίαν αὐτῷ, ἀλλὰ πρὸ τῆς πίστεως ἔδωκε δὲ τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα εἰς θρησκείαν· ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοῖς ἔθνεσι, φησὶν ὁ νόμος, ἵνα μὴ τέλειον ἄθεοι γενόμενοι τελέως καὶ διαφθαρῶσιν. Οἱ δὲ κὰν ταῦτα γενόμενοι τῇ ἐντολῇ ἀγνώμονες, γλυπτοῖς προσεσηκότες ἀγάλμασι, κὰν μὴ μετανοήσωσι, κρίνονται· οἱ μὲν, εἰτι δυνήθοντες οὐκ ἠθέλησαν πιστεύσαι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ, ὅτι καὶ θελήσαντες οὐκ ἐξεδέξαντο περιγενέσθαι

ὁ ἐν ἀρχῇ λόγος, ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν ὁ Θεὸς λόγος· ὅς γὰρ οὐ χωρεῖ τοῦτον τὸν λόγον τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, ἦτοι αὐτῷ γενομένῳ σαρκὶ προσέξει, ἢ μεθέξει τῶν μετεσχηκῶτων τινὸς τούτου τοῦ λόγου, ἢ ἀποπεσῶν τοῦ μετέχειν τοῦ μετεσχηκῶτος, ἐν πάντῃ ἄλλοτρίῳ τοῦ λόγου ἔσται καλούμενῳ. Σαφὲς δὲ ἔσται τὸ εἰρημένον ἐκ παραδειγμάτων τῶν περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Θεοῦ λόγου, καὶ θεῶν, ἦτοι μετεχόντων Θεοῦ, ἢ λεγομένων μὲν, οὐδαμῶς δὲ ὄντων θεῶν, καὶ πάλιν λόγου Θεοῦ, καὶ λόγου γενομένου Θεοῦ σαρκὸς, καὶ λόγων (82) ἦτοι μετεχόντων πῶς τοῦ λόγου, λόγων δευτέρων, ἢ τρίτων, παρὰ τὸν πρὸ πάντων νομιζομένων μὲν λόγων, οὐκ ὄντων δὲ ἀληθῶς λόγων, ἀλλ', ἐν' οὕτως εἰπω, ὅλον τοῦτο ἀλόγων λόγων, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν λεγομένων μὲν, οὐκ ὄντων δὲ θεῶν τάξει τις ἂν ἀντὶ τοῦ ἀλόγων λόγων τὸ οὐ θεῶν θεῶν. Ὁ μὲν οὖν Θεὸς τῶν ὄλων τῆς ἐκλογῆς (83) ἔστι Θεός, καὶ πολὺ μᾶλλον τοῦ τῆς ἐκλογῆς Σωτῆρος· Ἐπειτα τῶν ἀληθῶς θεῶν ἔστι Θεός, καὶ ἀπαξιαπῶς ζώντων, καὶ οὐ νεκρῶν ἔστι Θεός· ὁ δὲ Θεὸς λόγος τάχα τῶν ἐν αὐτῷ ἰσάτων τὸ πᾶν καὶ τῶν Πατέρα αὐτὸν νομιζόντων ἔστι Θεός. Ἥλιος δὲ καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες, ὡς τινες τῶν πρὸ ἡμῶν (84) διηγήσαντο, ἀπενεμήθησαν τοῖς μὴ ἀξίοις ἐπιγράφεσθαι τὸν Θεὸν τῶν θεῶν, Θεὸν αὐτῶν εἶναι. Οὕτω δὲ ἐξεδέξαντο κινήθεις ἐκ τῶν ἐν τῷ Δευτερονομίῳ τὸν τρόπον τοῦτον ἔχόντων· « Μὴ ἀναθιέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσης αὐτοῖς, καὶ λατρεύσης αὐτοῖς, ἃ ἀπένειμεν αὐτὰ Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν· ὑμῖν δὲ οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. Πῶς γὰρ ἀπένειμε πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἥλιον καὶ σελήνην καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ ὁ Θεός, οὐχ οὕτως δεδωκώς αὐτὰ τῷ Ἰσραὴλ; Τῷ τοῦς μὴ δυναμένους ἐπὶ τὴν νοσητὴν ἀναδραμεῖν φύσιν, δὲ αἰσθητῶν θεῶν κινουμένους περὶ θεότητος, ἀγαπητῶς κὰν ἐν τούτοις ἴστασθαι, καὶ μὴ πίπτειν ἐπὶ εἰδῶλα καὶ δαιμόνια. Οὐκοῦν οἱ μὲν Θεὸν ἔχουσι τὸν τῶν ὄλων Θεόν· οἱ δὲ παρὰ τούτους δεύτεροι ἰστάμενοι ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· καὶ τρίτοι οἱ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ Θεοῦ μὲν πλανηθέντες, πλὴν πλάνην πολλῷ διαφέρουσαν καὶ κρείττονα τῶν καλούντων θεοὺς ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων,

πιστοί· ναὶ μὴν κάκεινοι οἱ ἀπὸ τῆς τῶν ἄστρον σεβήσεως μὴ ἐπαναδραμόντες ἐπὶ τὸν τούτων ποιητὴν· ὁδὸς γὰρ ἦν αὕτη δοθεῖσα τοῖς ἔθνεσιν ἀνακύψαι πρὸς Θεὸν διὰ τῆς τῶν ἄστρον θρησκείας. « Quia enim noverat Deus, utpote præsciens, hunc non crediturum, nihilominus tamen ut perfectionem reciperet cujus capax erat, dedit ei quidem philosophiam, sed ante idem; dedit autem solem, et lunam, et astra ad religionem: quæ gentibus fecit Deus, inquit lex, ne funditus athei effecti, funditus pereant. At illi in hoc præcepto inconsiderati, in sculptiles defixi statuas, nisi pœnitentiam agant, judicantur: hi quidem, quia cum possent, noluerunt Deo credere; illi vero qui etiamsi vellent, non conati sunt tamen fideles evadere, et ii etiam qui ab astrorum cultu, ad eorum conditorem non recurrerunt. Hæc enim via erat gentibus data ad Deum per astrorum cultum assurgere. » Id.

χρυσὸν καὶ ἄργυρον, τέχνης ἐμμελετήματα. Τελευταῖοι δὲ εἰσιν οἱ λεγομένοις μὲν θεοῖς ἀνακαίμενοι, οὐδαμῶς δὲ οὐσι θεοῖς. Οὕτω τοῖνυν οἱ μὲν τινες μετέχουσιν αὐτοῦ τοῦ ἐν ἀρχῇ Λόγου, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου, καὶ Θεοῦ Λόγου, ὡσπερ Ὡση, καὶ Ἡσαίας, καὶ Ἰερεμίας, καὶ εἰ τις ἕτερος τοιοῦτον ἑαυτὸν παρέστησεν, ὡς τὸν λόγον Κυρίου ἢ τὸν λόγον γενέσθαι πρὸς αὐτόν· ἕτεροι δὲ οἱ μηδὲν εἰδότες εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, τὸν γενόμενον σάρκα Λόγον, τὸ πᾶν νομισαντες εἶναι τοῦ Λόγου, Χριστόν κατὰ σάρκα μόνον γινώσκουσι. Τοιοῦτον δὲ ἐστὶ τὸ πλῆθος τῶν πεπιστευκέναι νομιζομένων. Καὶ τρίτοι λόγοις μετέχουσι τι τοῦ Λόγου ὡς πάντα ὑπερέχουσι λόγον, προσεσχῆκασιν. Καὶ μήποτε οὗτοι εἰσιν οἱ μετεργόμενοι τὰς εὐδοκίμους καὶ διαφερούσας ἐν φιλοσοφίᾳ παρ' Ἑλλήσιν αἰρέσεις. Τέταρτοι δὲ παρὰ τούτους (85) οἱ πεπιστευκότες λόγοις πάντῃ διεφθορόσι καὶ ἀθείοις, τὴν ἐναργῆ καὶ σχεδὸν αἰσθητὴν Πιρόνιον ἀναυροῦσι, καὶ ἄλλο τι τέλος παρὰ τὸ καλὸν ἀποδεχομένοις. Εἰ καὶ ἐλάττω δὲ παρεκβεβηκέναι, οἶμαι δ' ὅτι παρακειμένως ὑπὲρ τοῦ σαφῶς ἰδεῖν τέσσαρα πράγματα κατὰ τὸ θεὸς ὄνομα, καὶ τέσσαρα κατὰ τὸ Λόγος, τοῦτο κειπήκαμεν· ἦν γὰρ ὁ θεὸς καὶ θεός, εἶτα θεοὶ διχῶς, ὡν τοῦ κρείττονος τάγματος (86) ὑπερέχειν (87) ὁ θεὸς Λόγος ὑπερερχόμενος ὑπὸ τῶν ὄλων Θεοῦ. Καὶ πάλιν ἦν ὁ Λόγος, τάχα δὲ καὶ Λόγος, ὁμοίως τῷ ὁ θεὸς καὶ θεός· καὶ οἱ λόγοι διχῶς, οἰκεῖοί τε ἀνθρώπων οἱ μὲν τῷ Πατρὶ, μερίδες ὄντες αὐτοῦ καὶ τούτοις παρακειμένοι, οὓς νῦν σαφέστερον ὁ λόγος ἡμῖν παρίστησιν, οἱ ἐπὶ τὸν Σωτῆρα φθάσαντες, καὶ τὸ πᾶν ἐν αὐτῷ ἰσθάντες· καὶ τρίτοι οἱ προειρημένοι, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας νομιζόντες θεοὺς, καὶ ἐν αὐτοῖς ἰσθάνοντες. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, καὶ ἐν τῇ κίτῳ χώρᾳ οἱ τοῖς ἀψύχοις καὶ νεκροῖς εἰδώλοις ἐκκεῖμενοι. Τὸ δὲ ἀνάλογον καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὸν Λόγον εὑρισκομένων· οἱ μὲν γὰρ αὐτῷ τῷ Λόγῳ κεκόσμηται· οἱ δὲ παρακειμένῳ τινὶ αὐτῷ, καὶ δοκοῦντι εἶναι αὐτῷ τῷ πρώτῳ Λόγῳ, οἱ μηδὲν εἰδότες, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, οἱ τὸν Λόγον σάρκα ὄρωτες· καὶ τρίτοι, οὓς πρὸ βραχέος εἰρήκαμεν. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῶν νομιζομένων μὲν ἐν Λόγῳ τυγχάνειν, ἀποπεπτωκότων δὲ οὐ μόνον αὐτοῦ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰχνέων, καὶ μετεχόντων αὐτοῦ;

A servias eis, quæ ipsa distribuit Deus tuus cunctis gentibus. Vobis autem non sic dedit Dominus Deus tuus. Sed qui distribuit cunctis gentibus solem, et lunam, et omne cœli ornamentum Deus, cum sic non dederit Israeli? Scilicet ut qui non possunt ad intelligibilem recurrere naturam, rebus corporeis ac sub sensum cadentibus divinitatem esse suspicati, vel lubenter in his sisterent, non prolapsi ad idola et dæmonia. Deum igitur alii quidem Deum universorum habent; qui vero hos proxime sequuntur, in Christum Dei ipsius Filium defixi sunt. Tertii vero sunt qui solem, lunam omneque cœli ornamentum [deos habentes] a Deo aberrant, verumtamen errore longe præcellenti præstantioreque quam eorum qui vocant deos opera manuum hominum, aurum et argentum, artis excogitationes. At omnium ultimi sunt qui dicati sunt his qui dii quidem dicuntur, haudquaquam vero sunt. Similiter igitur aliqui **53** participant quidem ipsius Λόγου, [id est, rationis, sive Sermonis], qui est in principio, qui est apud Deum, qui est Deus, velut Oseas, et Jeremias, et Isaias, et si quis alius talem seipsum exhibuit, ut sermo Domini, vel sermo ad se fieret; alii vero, qui nihil sciunt, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum ⁷⁸, tantum secundum carnem agnoscunt Christum ⁷⁹, existimantes se habere amplius nihil de Sermone, nisi quod caro factus est; cujusmodi est multitudo eorum qui credere putantur. Jam tertii se sermonibus aliquantulum illum Sermonem participantibus applicuerunt, perinde quasi sermones illi omnem sermonem præcellant. Et forte hi sunt qui præclaras in philosophia et præstantes sectas apud gentiles exercent. Quarto vero loco ab his numerandi sunt illi qui sermonibus prorsus corruptis et impiis crediderunt, evidentem ac fere sub sensum cadentem de medio tollentes Providentiam, aliumque finem quemdam præter bonum honestumve approbantes. Quod si digredi visi sumus, commode tamen id fecisse remur et apposite, nimirum quod ad Dei nomen attinet, res quatuor in eo inspecturi, et totidem in nomine Λόγος, [qui est ratio, sive sermo.] Erat enim Deus [cum articulo] et Deus [sine articulo,] deinde dii dupliciter. Quorum meliorem ordinem Deus Verbum superat, a Deo rerum omnium ipse superatus. Et rursus erat ὁ Λόγος, fortassis autem et Λόγος, eodem modo quo ὁ θεός et Θεός. Verborum etiam duo sunt genera, quorum humana propria sunt alia quidem Patris, quod ejus partes sint, et his finitima, quæ nunc verbum apertius et planius nobis explanat, quæ ad Servatorem pervenerunt, et omni ex parte in eo asiterunt. Ac tertia sunt, quæ ante commemoravimus, solem ac lunam et stellas deos esse existimantia et in eis hærentia. Sed præter hæc omnia, sunt etiam in loco inferiore, quæ inaniam et mortua idola venerantur. Similia quoque de iis quæ ad Verbum pertinent reperimus: alia enim ipso Verbo ornata sunt, alia aliquo ei vicino ac finitimo, quod primum Verbum esse videtur, quæ nihil sciunt nisi

⁷⁸ I Cor. ii, 2. ⁷⁹ II Cor. v, 16.

(85) Τέταρτοι δὲ παρὰ τούτους, etc. Epicurei.

(86) Ὁν τοῦ κρείττονος τάγματος, etc. Totus ille locus, usque ad ὅτος ἦν ἐν ἀρχῇ, quem unicus conclusimus, in Ferrariana interpretatione desiderabatur, quem nos e Perioniana, mutatis duntaxat vocalibus, supplēvimus. Idem quoque in toto hoc opere a nobis factum est, quotiescunque Ferrariana interpretatio deficiebat, quod nonnunquam

contingere observavimus, cum error aliquis occurrit, velut in iis quæ sequuntur: nempe Filium Patri inferiore posuit, pro more suo, ut in *Originianis* probavimus. Quæ subjicit autem de verborum differentiis, futilia sane sunt, ne quid pejus dicam. ΗΥΚΤΙΣ.

(87) Ἐπερέχειν. Lego ὑπερέχειν.

Jesum Christum, et hunc crucifixum⁸⁰: eademque Verbum carnem vident. Tertia etiam, quæ paulo ante diximus. Quid vero attinet de iis dicere, qui in Verbo esse existimantur, sed non solum ab honesto, verum etiam ab ejus vestigiis, atque iis qui ejus sunt participes, aberrarunt?]

54 4. *Hic erat in principio apud Deum.* Tri-
bus prædictis propositionibus, tres ordines nos do-
cens evangelista, tria in unum connectit, dicens :
« Hic erat in principio apud Deum. » In prima pro-
positione didicimus in quo erat Λόγος, videlicet
quod in principio : et apud quem hic erat, videlicet
quod apud Deum ; et quisnam Λόγος erat, videlicet
quod Deus. Tanquam ergo demonstrans Sermonem,
quem ante dixerat Deum per particulam « hic, » et
in quartam propositionem congregans illud⁸¹, « In
principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum,
et Deus erat ille Sermo, » inquit : « Hic erat in prin-
cipio apud Deum. » Potest tamen principii nomen
sumi etiam de principio mundi, addiscentibus no-
bis per hæc dieta, Sermonem illum antiquiorem esse
rebus a principio factis. Nam si « in principio fecit
Deus cælum et terram⁸², » clarum est id quod in
principio erat, antiquius esse eo quod in principio
factum est : nec solum firmamento et arida, sed
cælo et terra Sermo ille est antiquior. Forte autem
non absurde quis inquirat quare non sit dictum : « In
principio erat Sermo Dei ; et Sermo Dei erat apud
Deum ; et Deus erat ille Sermo Dei. » Sed consequi-
tur ut qui quærit cur tandem non scriptum sit, In
principio erat Sermo Dei, et quæ sequuntur, plures
enuntiet esse Sermones, et fortasse diversi generis.
Vel unus quidem erit Dei Sermo, alter, ut ita dicam,
angelorum Sermo, alius item hominum, et ita in
cæteris Sermonibus. Quod si vocabulum Sermo hoc
modo se habebit, idem fortassis censendum erit de
sapientia et de justitia. Absurdum est autem dicere
plures vocis hujus Sermo compotes fieri, et hujus,
sapientia ; et illius, justitia. Convincemur etiam a
veritate, minime a nobis quæri oportere plures ser-
mones, et sapientias, et justitias, quæ proprie sic
nominentur. Nam unusquisque confiteretur unam esse
veritatem, nec auderet aliquis dicere, aliam esse
Dei veritatem, aliam angelorum, aliam hominum ;
cum in natura entium una sit de unaquaque re ve-
ritas. Quod si veritas est una, perspicuum est etiam
sapientiam, quæ confirmatio et demonstratio ipsius
est veritatis, merito intelligi unam esse : quippe
cum ne ea quidem quæ appellatur sapientia, nomen
suum recte tueri queat, si non adsit veritas. Quod
si veritas una, et sapientia una est, unus etiam
Sermo sit oportet, annuntians veritatem, et sapien-
tiam rerum earum quæ simpliciter sunt et apertæ,
ad **55** eos qui sunt capaces. Nec hoc dicimus ne-
gantes esse veritatem et sapientiam, et Sermonem
Dei, sed ostendentes utilitatem ob quam evange-
lista reticuit Dei vocabulum, non scribens : In prin-
cipio erat Sermo Dei. Idem autem Joannes etiam
cum additione « Dei » nominat eum in Apocalypsi,

A 4. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τῶν
προειρημένων τριῶν προτάσεων τὰ γίγματα τρία διδά-
ξας ἡμᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς συγκεφαλαιοῦται τὰ τρία
εἰς ἓν, λέγων τό· « Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. »
Πρῶτον δὲ τῶν τριῶν μαθητήκαμεν ἐν τίνι ἦν ὁ Λό-
γος, ὅτι ἐν ἀρχῇ· καὶ πρὸς τίνα οὗτος ἦν, ὅτι πρὸς
τὸν Θεόν· καὶ τίς ὁ Λόγος ἦν, ὅτι Θεός. Οἶονεἰ οὖν
δεικνύς τὸν προειρημένον Θεὸν Λόγον διὰ τοῦ « οὗτος, »
καὶ συνάγων εἰς τετάρτην πρότασιν τό τε· « Ἐν ἀρχῇ
ἦν ὁ Λόγος, » καὶ τό· « Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν,
καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, » φησὶν· « Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ
πρὸς τὸν Θεόν. » Δύναται μέντοι γε τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα
λαμβάνεσθαι καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου ἀρχῆς, μανθαν-
όντων ἡμῶν διὰ τῶν λεγομένων, ὅτι πρεσβύτερος ὁ
Λόγος τῶν ἀπαρχῆς γενομένων ἦν. Εἰ γὰρ « ἐν ἀρχῇ
ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » τὸ δὲ,
ἐν ἀρχῇ ἦν, σαφῶς πρεσβύτερον ἔστι τοῦ ἐν ἀρχῇ
πεποιημένου οὐ μόνον στερεώματος καὶ ξηρᾶς, ἀλλὰ
οὐρανοῦ καὶ γῆς πρεσβύτερός ἐστιν ὁ Λόγος. Τάχα δὲ
οὐκ ἀτόπως τις ζητήσει ἀν διὰ τί οὐκ εἴρηται· « Ἐν
ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦν
πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. » Ἀκλό-
λουθεν δὲ ἔστι τὸν ζητούντα τί δήποτε οὐ γέγραπται,
« Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς, πλείονας
ἀποφαίνεσθαι λόγους, καὶ τάχα ἕτερογενεῖς. Ἡ
ὁ μὲν τις τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἕτερος δὲ, φέρε εἰπεῖν, ἀγ-
γέλων Λόγος, καὶ ἄλλος ἀνθρώπων, καὶ οὕτως ἐπὶ
τῶν λοιπῶν λόγων. Εἰ δὲ Λόγος, τάχα καὶ σοφία καὶ
δικαιοσύνη. Ἄτοπον δὲ πλείονας φάσκειν τῆς, Λόγος,
C προσηγορίας κυρίως τυγχάνειν, καὶ τῆ σοφίᾳ καὶ τῇ
δικαιοσύνῃ (88). Καὶ πληθυσμέμεθα πρὸς τὸ μὴ δεῖν
ζητεῖν πλείονας λόγους καὶ σοφίας καὶ δικαιοσύνας,
κυρίως οὕτως ὀνομαζόμενα, ἀπὸ τῆς ἀληθείας. Πᾶς
γὰρ ὅστισοῦν ὁμολογήσαι ἀν μίαν εἶναι τὴν ἀλήθειαν.
Οὐ γὰρ καὶ ἐπ' αὐτῆς τολμήσαι τις λέγειν ἑτέραν
εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ ἀλήθειαν, καὶ ἑτέραν τὴν τῶν
ἀγγέλων, καὶ ἄλλην τὴν τῶν ἀνθρώπων· ἐν γὰρ τῇ
φύσει τῶν ὄντων, μία ἡ περὶ ἐκάστου ἀλήθεια. Εἰ δὲ
ἀλήθεια μία, δηλονότι καὶ ἡ κατασκευὴ αὐτῆς καὶ ἡ
ἀπόδειξις σοφία τυγχάνουσα, μία εὐλόγως ἀν νοοῖτο,
πάσης τῆς νομιζομένης σοφίας, οὐ κρατούσης τῆς
ἀληθείας, οὐδὲ σοφίας ἀν ὑγιῶς χρηματιζούσης. Εἰ
δ' ἀλήθεια μία, καὶ σοφία μία, καὶ Λόγος ὁ ἀπαγ-
γέλλων τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν σοφίαν ἀπλῶν καὶ φα-
D νερῶν εἰς τοὺς χωρητικοὺς, εἰς ἀν τυγχάνοις. Καὶ
οὐχὶ ταῦτ' ἀφαινε ἀρνούμενοι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν
σοφίαν καὶ τὸν Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δεικνύντες
τὸ χρήσιμον τοῦ σεσιωπησθαι τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἀνα-
γεγράφθαι· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. » Ὁ
αὐτὸς δὲ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει καὶ μετὰ τῆς
προσθήκης αὐτὸν ὀνομάζει τῆς « Θεοῦ, » λέγων· « Καὶ
εἶδον οὐρανὸν ἀνεσφῆγμένον, ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ
καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος Πιστὸς καὶ Ἀληθε-

⁸⁰ 1 Cor. II, 2. ⁸¹ Joan. I, 1, 2. ⁸² Gen. I, 1.

(88) Καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ. Ἐπε, καὶ τῆς, σοφία (supple προσηγορίας), καὶ τῆς, δικαιοσύνη.

ως, και ἐν δικαιοσύνη κρίνει και πολεμεῖ. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλόξ πυρός· και ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλὰ, ἔχων ὄνομα γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτὸς, και περιβεβλημένος ἱμάτιον ἐβρυντισμένον αἵματι, και ἐκέκλητο τὸ ὄνομα αὐτοῦ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοις (89) βύσσινον καθαρὸν, και ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἔκπορευεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάξῃ τὰ ἔθνη, και αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, και αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τῆς ὀργῆς τοῦ θυμοῦ (90) τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος, και ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον και ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ ὄνομα γεγραμμένον· Ὁ Βασιλεὺς βασιλεύει, και Κύριος κυρίων. Ἐνανθαίως δὲ και ἀπολύτως εἴρηται και Λόγος, και μετὰ προσθήκης Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡν εἰ τὸ ἕτερον σεσιώπητο, ἀφορμὰς ἂν εἶχομεν τοῦ παραδέξασθαι (91), και ἀποπεσεῖν τῆς περὶ τῆς Λόγου ἀληθείας. Εἰ γὰρ Λόγος μὲν ἀναγέγραπτο, Λόγος δὲ Θεοῦ μὴ εἴρητο, οὐ σαφῶς ἐμαθάνομεν, ὅτι οὗτος ὁ Λόγος, Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστὶ. Πάλιν τ' αὐ εἰ Λόγος μὲν τοῦ Θεοῦ προσηγορεύετο, Λόγος δὲ ἀπολύτως οὐκ εἴρητο, κἂν πολλοὺς Λόγους ἀναπλάσσοντες κατὰ τὴν πρὸς ἕκαστον τῶν λογικῶν σχέσιν, μάτην ἂν πολλοὺς κυρίως ὀνομαζομένους παρεδεξάμεθα. Καλῶς μέντοι γε διαγράφων τὰ περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ὁ Ἀπόστολος, και ὁ εὐαγγελιστὴς, ἦδη δὲ και διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως και προφήτης, φησὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἑωρακέναι ἐν ἀνεωγῶτι τῷ οὐρανῷ, ἐφ' ἵππῳ λευκῷ ὄχουμένον. Τί δὲ αἰνίττεται τὸ ἀνεῶχθαι τὸν οὐρανὸν, και ὁ λευκὸς ἵππος, και τὸ ἐπ' αὐτοῦ καθέζεσθαι τὸν καλούμενον τοῦ Θεοῦ Λόγον, πρὸς τὸ εἶναι Θεοῦ Λόγον και πιστὸν και ἀληθινόν, και ἐν δικαιοσύνη κρινούντα (91') και πολεμοῦντα λεγόμενον, κατανοητέον, ἵνα ἔτι μᾶλλον προβιδιασθῶμεν τῷ ἐκλαβεῖν τὰ περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Κεκλεῖσθαι δὲ ἡγοῦμαι τὸν οὐρανὸν τοῖς ἀσεβέσι, και τὴν εἰκόνα τοῦ χοῦκοῦ φέρουσιν, ἀνεῶχθαι δὲ τοῖς δικαίοις και ἀεκουσμημένοις τῇ τοῦ ἑπουρανίου (92) εἰκόνι· τοῖς μὲν γὰρ, ἅτε κάτω τυγχάνουσι, και ἐν σαρκὶ εἰτι ὑπάρχουσιν ἀποκλείονται τὰ κρείττονα, οὐ συνιῆσιν αὐτὰ, οὐδὲ τὸ κάλλος αὐτῶν δυναμένοις, ἐπεὶ μὴ βύλλονται, κατανοεῖν, συγκύπτοντες (93), και μὴ ἐπιδοῦντες αὐτοὺς εἰς τὸ ἀνακύπτειν· τοῖς δὲ διαφέρουσιν, ἅτε τὸ πολίτευμα ἔχουσιν ἐν οὐρανοῖς, τὰ οὐράνια τῇ κλειδί τοῦ Δαυὶδ ἀνέμπε θεωρούμενα, τοῦ θείου Λόγου ἀνοίγοντος αὐτὰ, και σαφηνίζοντος, διὰ τοῦ ὀχεῖσθαι ἵππῳ, φωναῖς τὰ σημαινόμενα ἀπαγγελλούσαις· λευκῷ, διὰ τὸ φανερὸν και τὸ λευκὸν, και φατεινὸν τῆς γνώσεως. Καθέζεται δὲ ἐπὶ τὸν λευκὸν ἵππον ὁ καλούμενος Πιστὸς, ἰδρυμένος βεβαίωτερον

⁸⁹ Apoc. xix, 41 et seq. ⁹⁰ Philipp. iii, 20.

(89) Ἐρδεδυμένοις. Lege ἐνδεδυμένοις.

(90) Τοῦ θυμοῦ. Desideratur in editione Huetii, sed suppletur e eod. Bodleiano et Barberino.

(91) Παραδέξασθαι, etc. Nullo sensu hæc reddiderunt Ferrarius et Perionius. Legas, παρεκδέξασθαι, proclivis erit interpretatio. Παραδέξασθαι autem est præter germanam sententiam intelli-

gens ⁹¹ : « Et vidi cælum apertum, et ecce equus albus, et qui sedebat super eum vocabatur Fidelis, et Verax, et in justitia judicat et pugnat. Oculi autem ejus, sicut flamma ignis : et in capite ejus diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse, et indutus erat veste tincta sanguine. Et vocatur nomen ejus, Sermo Dei. Et exercitus, qui sunt in cælo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo, et puro, et ex ore ejus procedit gladius acutus, ut eo percutiat gentes, et ipse reget eos virga ferrea, et ipse calcet torcular vini iræ furoris Dei omnipotentis, et habet in vestimento, et in femore suo nomen scriptum : Rex regum, et Dominus dominantium. » Sed necessario et absolute posuit Joannes vocabulum *Sermo*, et cum adiectione etiam, *Sermo Dei*. Nam si alterum tacuisset, occasionem habituri eramus præter germanam sententiam intelligendi, et aberrandi a veritate hujus vocabuli *Sermo* : ac si absolute scripsisset Joannes, *Sermonem*, nec dixisset etiam cum adiectione, *Sermonem Dei*, non didicissemus aperte hunc Sermonem esse Sermonem Dei. Rursus si *Sermonem Dei* dixisset, nec absolute *Sermonem*, etiam multos Sermones fingentes juxta relationem ad unumquemque eorum qui sermone ac ratione utuntur, frustra multos proprie sic nominatos admisissemus. Itaque recte apostolus et evangelista, jam vero etiam propter Apocalypsin propheta, describens in Apocalypsi Sermonem Dei, se Dei Sermonem vidisse inquit, aperto cælo, equo albo vectum. Quid vero innuat cæli apertio, et equus albus, et super ipsum sessio illius qui Sermo Dei vocatur, qui etiam, præterquam est Sermo Dei, fidelis dicitur, et verax, et in justitia judicans et bellans, considerandum est, ut eo magis proficiamus, cum intellexerimus quæ ad Dei Sermonem pertinent. Proinde arbitrator ego impiis et terrestrem imaginem gerentibus, cælum esse clausum, apertum vero justis, **56** et his qui insigniti fuerint supercælestis imagine. Nimirum impiis quidem humi etiamnum repentibus, et in carne exsistentibus, præstantiora sunt clausa, quia non intelligant ea, nec possint eorum pulchritudinem (quia nolunt) dispicere, prout nec erigere se conantes, cum justis et excellentes, **D** quia jus civitatis in cælis habeant ⁹², cælestia contemplantur, Davidis clavi aperta, nempe divino Sermone aperiente ea et manifestante, eo quod vehatur equo, hoc est vocibus significata renuntiantibus ; albo, propter perspicuam, et candidam, et lucidam cognitionem. Sedet autem super equum album ille qui vocatur fidelis, firmius et, ut ita dicam, regalius insidens in vocibus, quæ subverti non pos-

gere et explicare. HUETIUS.

(91') Κρινούντα. Forte κρινόντα, ut congruat superiori et inferioribus κρίνει, κρίνοντα, etc. EDIT.

(92) Ἐπουρανίου. Sic eod. Bodleianus et Barberinus ; male vero editio Huetii in textu habet ἐπαρνίου.

(93) Συγκύπτοντες. Ita codex Bodleianus ; Regius vero et Barberinus, ἐγκύπτοντες.

sunt, ac quovis equo velocius ac colerius currunt, et gloria in ipso impetu superant adversarium omnem simulantem se esse Sermonem, itidemque simulantem se esse veritatem et apparentem veritatem. Vocatur autem fidelis qui sedet in equo albo, non quia fidem alicui habeat, sed quia fide dignus sit. Nam Mose teste ⁸⁵, fidelis et verax est Dominus. Verax est etiam ad differentiam umbræ, et figuræ, et imaginis, quoniam talis est ille Sermo qui est in cælo aperto; non enim talis est Sermo terrestris qualis cælestis, quia factus caro per umbras, et figuras, et imagines loquitur. Multitudines ergo eorum qui putantur credere, umbra Sermonis, non vero illo Sermonem Dei qui est in cælo aperto, erudiuntur. Propterea Jeremias inquit ⁸⁶: « Spiritus faciei nostræ Christus Dominus, cui diximus: In umbra ipsius vivemus in gentibus. » Sic igitur Sermo Ille Dei, qui Fidelis vocatur, etiam verax vocatur, et in justitia judicat et bellum gerit, quod justitia ipsa ac iudicio ipso facultatem a Deo acceperit iudicandi, et distribuendi ex dignitate uniuscujusque entium. Nemo enim eorum qui justitiam ac facultatem iudicandi populum habent, ita in sua ipsius anima omnino imprimere poterit et justitiæ, et iudicandi figuras ipsas, et ideas, ut nulla in re sit inferior ea quæ ex se est justitia, et eo quod ex se est, iudicio: quemadmodum neque qui pingit imaginem, potis erit pictura exprimere omnes rei depictæ proprietates. Propterea Davidem dixisse reor ⁸⁷: « Non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens; » non enim generaliter **57** dixit, omnis homo, sive omnis angelus, sed « omnis vivens, » quoniam etiam si vitæ quis sit particeps, et mortalitatem prorsus excusserit, sic neque tui comparatione iustificari poterit, perinde atque vita. Neque fieri potest ut qui particeps est vitæ, et ob hoc vivens nominatur, ipse sit vita, nec qui compos est justitiæ, et ideo iustus dicitur, omnino ipsi justitiæ æquiparari poterit. Jam vero quemadmodum ad Dei Sermonem pertinet iudicare in justitia ⁸⁸, ita etiam ad ipsum pertinet bellum gerere in justitia: ut ex eo quod dicitur oppugnare hunc in modum, ipsi Sermoni, et justitiæ inimicos, sublatis his qui a ratione sunt alieni, et iniustitia sublata, inhabitet et iustificat; expellens contraria ab anima illius qui salutis causa, ut ita dicam, captivus factus est a Christo. Sed apertius cernere possumus hoc Sermonis bellum quod gerit, quando ipse quidem fungitur legatione pro veritate, alter vero, qui non est Sermo, sed fingit se esse Sermonem; itemque simulata veritas, quæ non est veritas, sed mendacium, prædicat se esse ipsam veritatem. Tunc enim armatus Sermo contra menda-

⁸⁵ Deut. xxxii, 4. ⁸⁶ Thren. iv, 20. ⁸⁷ Psal. cxlii, 2. ⁸⁸ Apoc. xix, 11.

(94) Ὁ ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἵππου. Hæc desunt in codice Bodleiano.

(95) Cod. l. Bodleianus et Barberinus, ὁ γὰρ ἐπὶ γῆς οὗ τοιοῦτος.

(96) Codex Barberinus, καλούμενος, ut editio Huclii.

(97) Legebat Ferrarius, οὕτως δὲ ὁ Λόγος.

(98) Διὰ τοῦτο δίκαιον. Sic habet codex Bod-

leianus; Barberinus autem et Regius, αὐτοῦ τὸ δίκαιον.

(99) Codex Bodleianus, Ἔργον δὲ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ · Barberinus, Ἔργον δὲ τοῦτο τοῦ Λόγου · Regius, Ἔργον δὲ τούτου Λόγου.

(1) Καὶ ἡ ἐαυτὴν ἀναγορεύσασα. Sic recte habet codex Bodleianus; male autem codex Regius, ἡ ἐαυτοῦ τὴν ἀναγορεύσασα.

καὶ, ἐν οὕτως εἶπω, βασιλικώτερον ἐν φωναῖς ἀνατραπῆναι μὴ δυναμένας, παντὸς ἵππου ὀξύτερον καὶ τάχιον τρεχούσας, καὶ παρευδοκίμουσας ἐν τῇ φορᾷ πάντα τὸν ἀνταγωνιστὴν ὑποκριτὴν Λόγου νομιζόμενον Λόγον, καὶ ἀληθείας δοκεῖσαν ἀλήθειαν. Καλεῖται δὲ Πιστὸς ὁ ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἵππου (94), οὗ διὰ τὸ πιστεύειν, ὅσον διὰ τὸ πιστευτὸς εἶναι, τουτέστι, τοῦ πιστεύεσθαι ἄξιός. Κύριος γὰρ, κατὰ τὸν Μωϋσεά, πιστὸς καὶ ἀληθινός. Καὶ ἀληθινός γὰρ πρὸς ἀντιδιαστολὴν σκιᾶς, καὶ τύπου, καὶ εἰκόνης · ἐπεὶ τοιοῦτος ὁ ἐν τῷ ἀνεψφῳτὶ οὐρανῷ Λόγος. Οὐ γὰρ ἐπὶ γῆς ὁ τοιοῦτος (95), ὁποῖος ὁ ἐν οὐρανῷ, ἅτε γενόμενος σὰρξ, καὶ διὰ σκιᾶς καὶ τύπων καὶ εἰκόνων λαλούμενος (96). Τὰ δὲ πλήθη τῶν πεπιστευκένων νομιζομένων τῇ σκιᾷ τοῦ Λόγου, καὶ οὐχὶ τῷ ἀληθινῷ Λόγῳ Θεοῦ, ἐν τῷ ἀνεψφῳτὶ οὐρανῷ τυγχάνοντι, μαθητεύεται. Διόπερ ὁ Ἱερεμίας φησὶ · « Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, οὐ εἰπομεν · Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσόμεθα ἐν ταῖς ἐθνεσιν. » Οὗτος δὲ ὁ Λόγος (97) τοῦ Θεοῦ, ὁ Πιστὸς καλούμενος, καὶ ἀληθινός καλεῖται, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ, τῇ αὐτοδικαιοσύνῃ καὶ αὐτοκρίσει τὸ κατ' ἄξιαν ἐκάστου τῶν ὄντων ἀπονέμειν ἀπὸ Θεοῦ δύνασθαι λαβὼν καὶ κρίνειν · οὐδεὶς γὰρ τῶν μετεχόντων δικαιοσύνης, καὶ τῆς τοῦ κρίνειν λαβὴν δυνάμεως, οὕτω πάντῃ ἐναπομάχασθαι ἑαυτοῦ τῇ ψυχῇ δυνήσεται τοὺς τῆς δικαιοσύνης τύπους, καὶ τοῦ κρίνειν, ὥστε ἐν μηδενὶ ἀποδεῖν τῆς αὐτοδικαιοσύνης καὶ τῆς αὐτοκρίσεως · ὡς οὐδὲ ὁ γράφων εἰκόνα οἶός τε ἔσται μεταδοῦναι πάντων τῶν τοῦ γραφομένου ἰδιωμάτων τῇ γραφῇ. Διὰ τοῦτο δὲ ἠγοῦμαι τὸν Δαυὶδ λέγειν τὸ · « Οὐ δικαιοθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν » · οὐ γὰρ ἀπαξ ἀπλῶς εἶπε πᾶς ἄνθρωπος, ἢ πᾶς ἄγγελος, ἀλλὰ « πᾶς ζῶν » ὅτι, κὰν τῆς ζωῆς τις μετέχη, καὶ πάντῃ τὴν νεκρότητα ἀποδείξῃται, οὐδ' οὕτως ὡς πρὸς σὲ δικαιοθῆναι δυνήσεται παραπλησίως τῇ ζωῇ · οὐδὲ δυνατὸν τὸν μετέχοντα τῆς ζωῆς, καὶ διὰ τοῦτο ζῶντα χρηματίζοντα, αὐτὸν γενέσθαι ζῶντα, καὶ τὸν μετέχοντα δικαιοσύνης, καὶ διὰ τοῦτο δίκαιον (98) καλούμενον ἐξισθῆναι πάντῃ τῇ δικαιοσύνῃ. Ἔργον δὲ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ (99) ὡσπερ κρίνειν ἐν δικαιοσύνῃ, οὕτω καὶ πολεμεῖν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵν', ἐκ τοῦ τοὺς ἐχθροὺς λόγῳ καὶ δικαιοσύνῃ οὕτω πολεμεῖν, ἀναιρουμένων τῶν ἀλόγων καὶ τῆς ἀδικίας, λέγεσθαι, ἐνοικήσῃ καὶ δικαιοῦσῃ, ἐκβάλλων τὰ ἐναντία τῆς ψυχῆς τοῦ, ἐν οὕτως εἶπω, ἐπὶ σωτηρίᾳ αἰχμαλωτισθέντος ὑπὸ Χριστοῦ. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἔστι τὸν τοῦ Λόγου πόλεμον ἰδεῖν, ὃν πολεμεῖ, ἐπὶ αὐτὸς μὲν πρεσβεύῃ περὶ ἀληθείας, ὁ δ' ὑποκριόμενος εἶναι Λόγος, οὐ Λόγος ὢν, καὶ ἡ ἐαυτὴν ἀναγορεύσασα (1) ἀλήθειαν, οὐκ ἀλήθεια τυγχάνουσα, ἀλλὰ ψεῦδος, φάσκη εἶναι ἐαυτὴν τὴν ἀλήθειαν. Τότε γὰρ καθ-

οπλασίμενος ὁ Λόγος κατὰ τοῦ ψεύδους ἀναλοῖ αὐτὸ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργεῖ τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Καὶ ὅρα εἰ δύναται κατὰ τὸ νοητὸν ταῦτα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς παρίστασθαι Ἐπιστολῇ. Τί γάρ ἐστι τὸ ἀναλούμενον τῷ πνεύματι τοῦ στόματος Χριστοῦ, Χριστοῦ τυγχάνοντος Λόγου καὶ ἀληθείας καὶ σοφίας, ἢ τὸ ψεῦδος; Καὶ τί τὸ καταργούμενον τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας Χριστοῦ, σοφίας καὶ Λόγου νοουμένου, ἢ πᾶν τὸ ἐπαγγελλόμενον εἶναι σοφία, τυγχάνον δὲ ἐν τούτων, ὧν ὁ Θεὸς δράσεται τοὺς μὴ ὄντας τῇ ἀληθινῇ σοφίᾳ σοφοῦς (2) ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν; Ὅτι ὁ Ἰωάννης θαυμασιώτατα ἐν τοῖς περὶ τοῦ ὀχουμένου τῷ λευκῷ ἵππῳ Λόγου φησὶ καὶ τό: «Οἱ ὀφθαλμοὶ δὲ αὐτοῦ ὡς φλῆξ πυρᾶς.» Ὡς γὰρ ἡ φλῆξ πυρᾶς τὸ λαμπρὸν ἄμα καὶ ρωτιστικόν, ἔτι δὲ καὶ πυρῶδες ἔχει, καὶ ἀναλωτικὸν τῶν ὑλικωτέρων· οὕτως οἱ, ἐν οὕτως εἶπω, ὀφθαλμοὶ τοῦ Λόγου οἷς βλέπει, καὶ πᾶς ὁ μετέχων αὐτοῦ, πρὸς τῷ διὰ τῶν ἐνυπαρχουσῶν αὐτῷ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν νοητῶν, ἀναλοῦσι καὶ ἀφανίζουσι τὰ ὑλικώτερα καὶ παχύτερα τῶν νοημάτων· πάντων δὲ τὴν ἰσχύνητα καὶ λεπτότητα ἐκπέφυγε τῆς ἀληθείας τὰ ὀπωσποτοῦν ψευδόμενα. Πάνυ δὲ τεταγμένως μετὰ τὸν (3) ἐν δικαιοσύνῃ κρίνοντα, καὶ κατὰ τὸ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνειν πολεμοῦντα, ἔξῃ δὲ τὸ (4) πολεμεῖν φωτίζοντα, ἐπιφέρεται τὸ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν εἶναι αὐτοῦ πολλὰ διαδήματα. Εἰ μὲν γὰρ ἐν τῇ καὶ μονοειδῆς τὸ ψεῦδος, καθ' οὗ τὸν στέφανον ἠττωμένου ἐλάμβανεν ὁ νικῆσας πιστὸς καὶ ἀληθινὸς Λόγος, καὶ ἐν διὰ δῆμα περιχεῖσθαι εὐλόγως ἀναγράφεται τὸ ἐπικρατήσας τῶν ἐναντίων Θεοῦ Λόγος· οὐκ δὲ πολλὸν ὄντων τῶν ἐπαγγελλομένων τὴν ἀλήθειαν ψευδῶν, καθ' ὧν στρατευσάμενος ὁ Λόγος στεφανοῦται, πολλὰ γινόμενα τὰ διαδήματα τῇ κεφαλῇ τοῦ πάντα νικῆσαντος περιεχόμενα, καὶ ἐκάστης δὲ ἀποστατήσας ἐνεργείας (5) κρατῶν, πολλὰ διαδήματα τῷ νικῆν περιτίθεται. Ἐξῆς μετὰ τὰ διαδήματα ἀναγράφεται ἔχειν ἕνομα γεγραμμένον ὁ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ αὐτός· οὗτος γὰρ ὁ ἔμφυχος Λόγος ἐπίσταται τίνα μόνος, διὰ τὸ ὑποδέσπερον ἐν τοῖς ἔξῃς γενητοῖς τῆς φύσεως αὐτοῦ, οὐδενὸς χωροῦντος πάντα ἃ ἐκεῖνος καταλαμβάνει θεωρεῖν. Τάχα δὲ καὶ οἱ μετέχοντες ἐκείνου τοῦ Λόγου μόνου παρὰ τοῖς μὴ μετέχοντα ἴσασιν (6) τὰ μὴ εἶς ἐκείνου φθάνοντα. Οὐ γυνὸς δὲ τῷ Ἰωάννῃ ὀράται τῷ ἵππῳ ὀρούμενος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· περιδέβληται γὰρ ἱμάτιον ἔβραμμένον αἵματι, ἐπείπερ ἰχνη περιέκειται ὁ γενόμενος Λόγος σὰρξ, καὶ διὰ τὸ γεγονέναι σὰρξ ἀποθανῶν, ὡς προχυθῆναι αὐτοῦ καὶ αἷμα ἐπὶ τὴν γῆν, νύξαντος τοῦ στρατιώτου τὴν πλευρὰν αὐτοῦ· ἐκείνου τοῦ πάθους, τάχα γὰρ κἄν ὅπως ποτὲ ἐν τῇ τοῦ Λόγου ὑψηλοτάτῃ καὶ ἀνωτάτῃ θεωρίᾳ γενόμεθα, καὶ τῆς ἀληθείας οὐ πάντῃ ἐπιλησόμεθα, τῆς ἐν σώματι

² II Thess. 11. ³ Apoc. xix. 12. ⁴ ibid. 11. ⁵

(2) *Τοὺς μὴ ὄντας τῇ ἀληθινῇ σοφίᾳ σοφοῦς.* Hæc desunt in editione Huetii, sed supplentur e codice Bodleiano.

(3) *Μετὰ τόν,* etc. Ita codd. Bodleianus et Barberinus; male editio Huetii, κατὰ τόν, etc.

(4) *Ἐξῆς δὲ τό,* etc. Legendum videtur, ἔξῃς δὲ

A cium, illud interficit spiritu oris sui, et destruit apparitione præsentia suæ²⁰. Et vide an hæc secundum spiritalem sensum subinnuere voluerit Apostolus in Epistola ad Thessalonicenses. Quid enim est quod spiritu oris Christi interficitur, cum Christus sit Sermo, veritas et sapientia, nisi mendacium? Et quid est illud quod destruitur apparitione præsentia Christi, qui sapientia et Sermo considerantur, nisi id omne quod profitetur se esse sapientiam, unum vero est ex illis, quibus comprehendit eos qui non sunt sapientes vera sapientia, in vafrutie ipsorum? Quare mire ac supra modum de Sermonem disserens Joannes, qui equo albo vehebatur, inquit etiam illud: «Oculi autem ejus velut flamma ignis²¹.» Ut enim flamma clara, pariter et lucida, jam vero etiam ignea est et consumptrix materialium, sic oculi, ut ita dicam, Sermonis, quibus et ipse videt, et quisquis illius fuerit particeps, præterquam quod percipiunt intelligibilia per ea quæ in ipso insunt, conficiunt et demoluntur conceptus crassiores, et magis materiales, omnibus quomodocunque falsis gracilitatem et tenuitatem veritatis fugientibus. Valde autem ordinate postquam induxit Sermonem judicantem in justitia²¹, et ut judicet in justitia bellum gerentem, 58 atque deinde post bellum, illuminantem, illud subjungitur, in ipsius capite multa esse diademata²². Nam si unum et uniforme esset mendacium de quo prostrato coronam acciperet victor, fidelis et verax Sermo, jure etiam Sermo, qui superasset Deo repugnantes, scriptus fuisset uno diademate insignitus. Nunc autem multa cum sint mendacia quæ profitentur veritatem, adversus quæ bellum gerens ille Sermo coronatur, multa sunt etiam diademata capiti cuncta victoris imposita. Quin etiam unamquamque actionem rebellem superans, multis coronis ob victoriam multiplicem insignitur. Dictus etiam post diademata capiti imposita nomen habere scriptum, quod nemo novit nisi ipse²³; novit enim solus quædam animalis hic Sermo, cum nullus intueri possit ea quæ ille comprehendit, eo quod res quæ continue generantur longe inferiores sint natura ipsius. Atque etiam fortassis soli participes illius Sermonis quædam norunt quæ sunt abscondita non participantibus illum. Porro Sermo ille Dei non nudus a Joanne cernitur²⁴, dum equo albo vehitur, sed circumdatus veste sanguine tincta, quandoquidem vestigiis et notis circumdatus est Sermo factus caro, et idcirco etiam mortuus, quia caro factus, ita ut sanguinem super terram suam profuderit, milite latus ejus pungente. Passionis namque illius, et veritatis, et instituti vitæ quam tenuit in corpore nostro, nulla nos unquam tenebit oblivio, etiam si fortasse quomodocunque pervenerimus ad altissimam supernamque ipsius Sermonis et Fi-

bid. 12. ²² ibid. ²³ ibid. 13.

τῷ, etc.

(5) *Ἐνεργείας.* Sic codd. Bodleianus et Barberinus; male editio Huetii, ἐναργείας.

(6) *Ἰσασι.* Ita recte habet codex Bodleianus; male vero Regius et Barberinus, ἰᾶσι.

līi dei contemplationem. Hunc Dei Sermonem caelestes exercitus omnes sequuntur ⁹⁵, Sermonem sequentes ducem, et imitantes eum in omnibus : idque tum maxime cum non secus ac ipse incendunt equos albos ; omnia enim aperta sunt intelligentibus. Et quemadmodum fugit dolor, et mœror, et suspirium in fine rerum, sic arbitror fugere etiam obscuritatem et dubitationem, omnibus sapientiæ Dei mysteriis diligenter et manifeste in apertum productis. Considera vero albos equos eorum qui sequuntur Sermonem ⁹⁶, indutos albo, et puro bysso ; et considera num quia byssus e terra oritur, byssina indumenta significant proprietates linguarum quæ sunt in terra, quibus indutæ sunt voces, res aperte et pure significantes. Hæc autem sumpta ex Apocalypsi, quæ docet nos qualis sit **59** Dei Sermo, prolixius tractavimus, ut accuratius et subtilius quæ ad ipsam Sermonem spectant consideraremus.

5. Hic erat in principio apud Deum ⁹⁷. Iis qui accurate non attendunt diversas in his quæ enuntiantur propositiones, videbitur evangelista eadem repetere, ac si nihil plus diceret his verbis, « Hic erat in principio apud Deum, » quam illis : « Et ille Sermo erat apud Deum. » Sed observemus necesse est, nos, quando dicimus, « Ille Sermo erat apud Deum, » non addiscere quando erat, vel in quo erat apud Deum, iuxta quartum pronuntiatum additum. Nam quatuor cum sint hoc in loco αξιωματα, [hoc est, pronuntiatia,] quæ aliqui προτάσεις [hoc est, propositiones] appellant, pronuntiatum quartum est : « Hic erat in principio apud Deum. » Iusuper hæc propositio, « Ille Sermo erat apud Deum, » non eadem est cum illa quæ inquit, « Hic erat, » non simpliciter apud Deum ; sed quando vel in quo apud Deum. « Hic enim, inquit, erat in principio apud Deum ; » quin etiam illud hic per demonstrationem existimabitur positum fuisse vel de Sermone, vel de Deo, ab eo qui minus diligenter investigaverit, ut etiam inveniat comprehensionem priorum, et comprehensionem considerationis hujus vocis Sermo, et hujus vocis Deus, factam in pronomine, hic, ut hæc demonstratio in unum ea congreget quæ consideratione sunt diversa ; neque enim dum consideramus Deum consideramus Sermonem ; neque dum consideramus Sermonem, consideramus Deum. Fortassis autem summa est et collectio trium propositionum in unam hanc : « Hic erat in principio apud Deum ; » quatenus enim in principio erat Sermo, non didiceramus quod apud Deum ; quatenus vero apud Deum Sermo ille erat, non agnoveramus aperte quod in principio apud Deum erat ; quatenus autem Deus ille Sermo erat, neque declarabatur ipsum in principio esse, neque quod apud Deum erat. Quod si dicente evangelista, « Ille erat in principio apud Deum, » sub pronomine demonstrativo hic, intelliga-

⁹⁵ ibid. 14. ⁹⁶ ibid. ⁹⁷ Joan. 1, 2.

(7) Καὶ ὡς περ ἀπέδρα, etc. Finem quoque hic damnatorum pœnis statuit. Πικρίας.

(8) Κατὰ δεῖξιν. Sic legitur in codice Bodleiano ;

A ἡμῶν γενομένης δι' αὐτοῦ εἰσαγωγῆς. Τούτῳ τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ στρατεύματα ἀκολουθεῖ πάντα, Λόγῳ ἐπόμυνα ἡγουμένῳ, καὶ μιμούμενα αὐτὸν ἐν πάσι, καὶ μάλιστα τῷ ἐπιβεβηκέναι ὁμοίως αὐτῷ ἵπποισι λευκοῖς· πάντα γὰρ ἐνώπιον τοῖς νοοῦσι. Καὶ ὡς περ ἀπέδρα (7) ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμὸς ἐπὶ τῷ τέλει τῶν πραγμάτων, οὕτως οἶμαι ὅτι ἀπέδρα ἀσάφεια καὶ ἀπορία, πάντων ἐπιμελῶς καὶ τρανῶς προπιπτόντων τῶν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας μυστηρίων. Ἐπίσκεψαι δὲ τοὺς λευκοὺς ἵππους τῶν ἀκολουθούντων τῷ Λόγῳ ἐνθεδυμένους βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρὸν, εἰ μὴ ἐπεὶ βύσσης ἀπὸ γῆς γίνεται, τῶν ἐπὶ γῆς διαλέκτων, ἃς ἡμφιεσμένοι εἰσὶν αἱ σημαίνουσαι φωναὶ καθαρῶς τὰ πράγματα, τύποι τυγχάνουσι τὰ βύσσινά ἐνδύματα. Ταῦτα δὲ ἐπὶ πλείον ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως διδασκαλίας περὶ Λόγου Θεοῦ εἰρηται, ἵνα ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ νοήσωμεν.

5. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Τοῖς μὴ ἀκριβοῦσιν τὰς διαφορὰς ἐν τοῖς ἀπαγγελλομένοις προτάσεις, δοξεῖ ταυτολογεῖν ὁ εὐαγγελιστής, οὐδὲν πλέον λέγων ἐν τῷ, « Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, » παρὰ τὸ « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. » Τηρητέον δὲ, ὅτι ἐν μὲν τῷ, « Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, » οὐ μανθάνομεν τὸ πότε, ἢ ἐν τίνι ἦν πρὸς τὸν Θεόν, κατὰ τὸ τέταρτον αξίωμα προσκείμενον· τέσσαρα γὰρ αξιώματα, ἅπερ παρὰ τισὶ προτάσεις καλοῦνται, ἔστιν ἐνθάδε, ὧν τὸ τέταρτον· « Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, » οὐ ταῦτ' ἐν τῷ, « Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, » καὶ τὸ, « Οὗτος ἦν, » οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πότε, ἢ ἐν τίνι πρὸς τὸν Θεόν· « Οὗτος γὰρ, φησὶν, ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, » ἀλλὰ καὶ τὸ οὗτος κατὰ δεῖξιν (8) ἐκφερόμενον νομισθήσεται ἐπὶ τοῦ Λόγου τετάχθαι, ἢ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ τοῦ μὴ συχνότερον ἐρευνηθέντος, ἵνα καὶ εὐρη σύλληψιν τῶν προτέρων γινομένην ἐν τῇ οὗτος προσηγορίᾳ, τῆς τε Λόγος ἐπινοίας, καὶ τῆς Θεός, ἵνα ἡ δεξις συναγάγῃ εἰς ἓν τὰ τῇ ἐπινοίᾳ διάφορα· οὐ γὰρ ἐν τῇ ἐπινοίᾳ τῇ Λόγος (9) ἔστιν ἡ Θεός, οὐδὲ ἐν τῇ Θεός, ἢ, Λόγος. Τάχα δὲ συγκεφαλαίως ἔστι τῶν τριῶν προτάσεων εἰς μίαν τὴν· « Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. » Καθὸ γὰρ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, οὐ μεμαθήκαμεν, ὅτι πρὸς τὸν Θεόν καθὸ δὲ πρὸς τὸν Θεόν ὁ Λόγος ἦν, οὐκ ἐγινώσκομεν σαφῶς, ὅτι ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν ἦν· καθὸ δὲ Θεός ὁ Λόγος ἦν, οὕτε τὸ ἐν ἀρχῇ αὐτὸν εἶναι ἐδηλοῦτο, οὕτε ὅτι πρὸς τὸν Θεόν ἐτύγγανεν. Ἐν δὲ τῇ, « Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, » ἀπαγγελίᾳ τοῦ οὗτος, ἐπὶ τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ νοουμένου, καὶ τοῦ, « ἐν ἀρχῇ, » οὕτω συναπτομένου, τοῦ τε, πρὸς τὸν Θεόν, προστιθεμένου, οὐδὲν παραλείπεται τῶν ἐν ταῖς τρισὶ προτάσεσιν, δὲ οὐ συγκεφαλαιούται, συναγομένων εἰς ἓν. Ὅρα δὲ εἰ κατὰ τὸ διδάσκον ὀνομάζεσθαι τὸ « ἐν ἀρχῇ, » δυνατόν ἡμᾶς μανθάνειν πράγματα δύο· ἐν μὲν, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ὡς εἰ καὶ καθ' αὐτὸν ἦν, καὶ μὴ πάντως πρὸς τινά· ἕτερον δὲ, ὅτι ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν

Bartherinus habet κατὰ τάξιν.

(9) Codex Bodleianus, τῇ, Λόγος, Regius, αὐτῇ, Λόγος.

ἦν, καὶ οἶμαι, ὅτι οὐ ψευδὸς εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ, ὅτι **A** tur, et Sermo, et Deus, et particula « in principio, » ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, οὔτε πρὸς τὸν Θεὸν μόνον τυγχάνων, ἐπεὶ καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν, οὔτε ἐν ἀρχῇ μόνον ὢν, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν, ἐπεὶ « οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. »

an fieri possit ut etiam duas res dicamus, quia bis dicatur, « in principio, » alteram quidem, quod in principio erat ille Sermo, quasi etiam ex se esset, et non omnino apud aliquem; alteram vero, quod in principio apud Deum erat. Meumque est iudicium absque mendacio dici posse de eo quod et in principio erat, et in principio apud Deum, neque apud **60** Deum solum existens, quoniam in principio erat, neque in principio solum existens, et non apud Deum existens, quoniam « hic erat in principio apud Deum. »

6. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Οὐδέποτε τὴν πρῶ-
την χώραν ἔχει τὸ δι' οὗ, δευτέραν δὲ ἀεὶ· οἶον ἐν
τῇ πρὸς Ῥωμαίους· « Παῦλος δούλος, φησὶ, Χρι-
στοῦ Ἰησοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς
Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγεῖλατο διὰ τῶν προφη-
τῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἀγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ,
τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα,
τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα
ἀγιοσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ ἐλάβομεν τὴν χάριν καὶ
ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνε-
σιν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » Ὁ γὰρ Θεὸς τὸ Εὐαγ-
γέλιον ἑαυτοῦ προεπηγγεῖλατο διὰ τῶν προφητῶν,
ὑπηρετούντων τῶν προφητῶν, καὶ ἔχόντων τὸν λόγον
τοῦ δι' οὗ, καὶ πάλιν, ὁ Θεὸς ἔδωκε χάριν καὶ ἀπο-
στολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι
Παύλῳ καὶ τοῖς λοιποῖς· καὶ ἔδωκε διὰ Χριστοῦ
Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἔχοντος τὸ δι' οὗ. Καὶ ἐν τῇ
πρὸς Ἑβραίους, ὁ αὐτὸς Παῦλός φησιν· « Ἐπ'
ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκε
κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε·
ὀπίσκειν ἡμᾶς, ὅτι ὁ Θεὸς τοὺς αἰῶνας πεποίηκε
διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐν τῷ τοὺς αἰῶνας γίνεσθαι τοῦ Μονο-
γενοῦς ἔχοντος τὸ δι' οὗ. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε
(10) εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐκ ὑπὸ τοῦ
Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος
παρὰ τὸν Λόγον. Τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ ἢ
ὁ Πατήρ; Ἐξεταστέον δὲ, ἀληθοῦς ὄντος τοῦ, « Πάντα
δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δι' αὐ-
τοῦ ἐγένετο. Οἶμαι γὰρ, ὅτι τῷ μὲν φάσκοντι γεννητὸν
αὐτὸ εἶναι, καὶ προσημειῶν τὸ· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένε-
το, » ἀναγκαῖον παραδέξασθαι, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα
διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, πρεσβυτέρου παρ' αὐτὸ (11)
τοῦ Λόγου τυγχάνοντος. Τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ τὸ
ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Χριστοῦ γεγονέναι, ἔπεται τὸ
ἀγέννητον αὐτὸ λέγειν (12), ἀληθῆ τὰ ἐν τῷ Εὐαγ-
γελίῳ τούτῳ εἶναι κρίνοντι. Ἔσται δὲ τις καὶ τρί-
τος (13) παρὰ τοὺς δύο, τὸν τε διὰ τοῦ Λόγου παρα-

6. Omnia per ipsum facta sunt ⁹⁹. Nunquam prin-
cipem locum habet particula *per quem*, sed semper
secundum, veluti in Epistola ad Romanos ⁹⁹, « Paulus
servus, inquit, Jesu Christi, vocatus ad munus
apostolicum, segregatus in Evangelium Dei, quod
ante spromiserat per prophetas suos in Scripturis
sanctis de Filio suo, qui genitus fuit ex semine Da-
vid secundum carnem : qui declaratus fuit Filius
Dei cum potentia, secundum spiritum sanctificatio-
nis, ex eo quod resurrexit e mortuis Jesus Christus
Dominus noster, per quem accepimus gratiam, et
apostolici muneris functionem, ut obediatur fidei
inter omnes gentes super ipsius nomine. » Deus
enim Evangelium suum prænuntiaverat per prophe-
tas, subministrantibus prophetis, et habentibus
sermonem illius, cui competit *per quem*, et rursus,
Deus dedit gratiam et apostolici muneris func-
tionem Paulo et reliquis, ut obediant fidei omnes gen-
tes; et dedit per Christum Servatorem, habentem
particulam *per quem*. Et in Epistola ad Hebræos ¹
ipse Paulus inquit, « In novissimis diebus locutus
est nobis in Filio, quem posuit hæredem omnium,
per quem fecit et sæcula, » docens nos Deum sæcula
fecisse per Filium, Unigenito habente particulam
δι' οὗ, [id est, *per quem*,] dum sæcula fierent. Sic igi-
tur hoc etiam in loco, si omnia per Sermonem facta
fuerint, non a Sermone facta fuerunt, sed ab eo qui
ipso Sermone major est, quem quis alium dixerit
quam Patrem ipsum? Quærendum est et illud, an
ipse etiam Spiritus sanctus per ipsum sit factus, ve-
rum cum sit, omnia per Sermonem facta fuisse. Ac
meo quidem iudicio, si quis dicat factum esse Spi-
ritum sanctum, et admittat omnia per Sermonem
facta fuisse, is etiam fateatur necesse est, Spiritum
ipsum a Sermone factum, nimirum Sermone ipso
antiquiore existente ipso Spiritu. Qui vero noluerit
Spiritum sanctum per Christum fuisse factum, se-
quitur ut is, vera credens. quæ in hoc Evangelio sunt

⁹⁹ Joan. 1, 3. ⁹⁹ cap. 1, vers. 1, 2 seqq. ¹ cap. 1, vers. 1, 2.

(10) Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε, etc. Imperite hic lapsus est Origenes cum a Patre omnia condita dicit, non etiam a Verbo, ut demonstramus in *Origenianis*. HUETIUS.

(11) Πρεσβυτέρου παρ' αὐτό, etc. Hæc videtur ei ejus persona dicere, cujus sententiam exponit, non ex sua. Id.

(12) Ἐπεται τὸ ἀγέννητον αὐτὸ λέγειν. Si per ἀγέννητον, non creatum, vel non genitum intelligas, Spiritui sancto conveniet; si pro eo quod principio caret usurpetur, non item. Hinc est cur eam appellationem a Spiritu sancto vetusti

Patres removeri vellent. Basilus quidem homil. 17 *Contra Sabell.* idcirco Spiritum sanctum ab hoc vocabulo prohibet, quod hæc captum humanæ mentis superent: Theodoretus autem *Dialog.* 3, quod vox ejusmodi in Scripturis sacris Spiritui sancto minime tribuatur. Id.

(13) Ἔσται δὲ τις καὶ τρίτος, etc. Hæc cum sequentibus, ad id usque, ἔτι εἰς τὸ Πάντα, etc., sub finem num. 6, quæ uncis inclusimus, in Ferrariana interpretatione non comparent. Observavimus quippe loca Origenis aliqua perversæ doctrinæ labe lædata, sive in ipsius auctoris, sive in lectorum

scripta, Spiritum ipsum ingentum asserat. [Erit autem etiam aliquis tertius, præter hos duos, cum scilicet qui per Verbum factum fuisse Spiritum sanctum concedit, et eum qui non factum eum existimat, statuens nullam essentialiam constare Spiritus sancti propriam, quæ a Patre et Filio diversa sit; sed si animum advertat, fortassis diversum esse potius a Filio Patrem existimabit, quod is idem quod Pater sit, quod sine controversia distinctio declaratur Spiritus sancti a Filio hoc loco: « Qui verbum dixerit in Filium hominis, dimittetur ei; qui autem blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non dimittetur ei nec in hoc sæculo, nec in futuro. » Nos autem qui tres personas, Patrem, et Filium, atque Spiritum sanctum esse credimus, et ingentum nihil præter Patrem esse nobis persuasimus; Spiritum sanctum et iis omnibus quæ per Verbum facta sunt, et ordine iis omni-

* Matth. xii, 32.

gratiam a Ferrario recisa. Nos hic ascivimus Perinianam, quam et locis aliquibus correximus. Hæstius.

(14) *Δογματίζων μηδὲ οὐσίαν τινὰ*, etc. Unam tantum Patris et Filii personam credit Noetus, cuius errorem deinde amplexus Sabellius Patrem cum Filio et Spiritu sancto confudit. Post Nicænam synodum emergens iterum hæc hæresis ab Antiochena synodo damnata est, uti refert Hilarius in libro *De synodis*. Id.

(15) *Ἐὰν*. Lege *ἄν*.

(16) *Καὶ ἀγέννητον μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς*, etc. Origenes lib. 1 *De principiis*, cap. 2: « Ita ergo et ab eo (Patre) Filii subsistentia generatur: quod necesse est imprimis suscipi ab his qui nihil ingentum, id est innatum præter solum Deum Patrem fatentur. » Quem locum repetit Pamphilus in *Apologia*. Hieronymus ep. 59, *ad Avitum*, de Origene loquens: « De quo (Spiritu sancto), inquit, cum ignorare se dicat utrum factus sit an infectus, in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque solo Patre infectum esse confirmans. » Vocem ἀγέννητον, quam « ingentum » vertit Rufinus, Latini quidam Patres « infectum, et inoperatum, et originis expers » exposuerunt. Veteres quoque Græci scriptores quos laudat Athanasius *De synod. Arimin. et Seleuc.*, et orat. 2 *Contra Arianos*, dicebant ἐν τῷ ἀγέννητον ὁ Πατήρ. « Una res est infecta Pater. » Multiplex quippe est vocis ἀγέννητος significatio, qua abusi Ariani et Anomæi diu simpliciores homines ludificati sunt. At audiendus Athanasius qui hic scribit: Οὐκ ἀγνοοῦμεν δὲ, ὅτι καὶ οἱ εἰρηκότες ἐν τῷ ἀγέννητον, τὸν Πατέρα λέγοντες, οὐχ ὡς γενητὸν καὶ ποιήματος ὄντος τοῦ Λόγου οὕτως ἔγραψαν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἔχει αἴτιον. « Non ignoramus autem eos qui dixerunt unam rem esse infectam, Patrem nimirum, non ita scripsisse quasi Verbum factum et conditum sit, sed quia (Pater) causam et auctorem non habet. »

(17) *Προστέμεθα τὸ πάντων*, etc. Hæc, quantumvis dura, facile excusabimus, si dicamus processionem Spiritus sancti hic significari, et eo quidem modo quo ipsam antiqui Ecclesiæ Patres explicarunt, dicentes a Patre per Filium procedere Spiritum sanctum. Cyrillus lib. *De recta fide, ad Theod.* Spiritum sanctum scribit esse ἐξ Ἰησοῦ, καὶ δι' Ἰησοῦ, et lib. 1 *De adorat.*, ἐκ Πατρὸς δι' Ἰησοῦ προγεόμενον Πνεῦμα. Quod idem repetit in epist. ad reginas, et variis locis. Damascenus lib. 1 *De fid. orthod.*, cap. 18: Καὶ Ἰησοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. « Et Filii Spiritus, non quasi ex ipso, sed quasi per ipsum a

δεχόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον γεγενῆσθαι, καὶ τὸν ἀγέννητον αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνοντα, δογματίζων μηδὲ οὐσίαν τινὰ (14) ἰδίαν ὑφessestάναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἕτερον παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Ἄλλὰ τάχα προστιθέμενος μᾶλλον ἐὰν (15) ἕτερον νομίζῃ εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, τῷ τὸ αὐτὸ αὐτῷ τυγχάνειν τῷ Πατρὶ, ὁμολογουμένως διαίρεσεως δηλουμένης τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρὰ τὸν Υἱὸν ἐν τῷ. « Ὅς ἐὰν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ὅς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐχ ἔξει ἀφεσιν, ὅτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ὅτε ἐν τῷ μέλλοντι. » Ἡμεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἀγέννητον μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς (16) εἶναι πιστεύοντες, ὡς εὐσεβέστερον καὶ ἀληθές, προστέμεθα τὸ πάντων (17) διὰ τοῦ Λόγου γενομένου, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάν-

Patre procedens. » Tertullianus cap. 4 *adversus Praxeam*: « Spiritum non aliunde puto quam a Patre per Filium. » Hilarius lib. xii *De Trinit.*: « Conserva hanc, oro, fidei meæ religionem, ut semper obtineam Patrem scilicet et Filium tuum una tecum adorem, et Spiritum sanctum tuum, qui est per Unigenitum tuum, promerear. » Vide item Florentinum concilium, et Thomam 1, q. 36, a 3. Ait quidem Paulus I Cor. viii, 6: « Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Et Coloss. 1, 16: « Omnia per ipsum et in ipso creata sunt. » Quibus verbis inductus Aetius, Anomæorum antesignanus, Patrem inter et Filium discrimen inesse credidit, ut primaria causa esset Pater, instrumentum vero Filius. Hanc autem vesaniam castigat Basilius libro *De Spiritu sancto*, accurateque demonstrat, voces illas ἐξ οὗ et δι' οὗ in Scripturis promiscue usurpari; hic autem Patri et Filio fuisse seorsum attributas, ut hypostases discernerentur, cum ea cæteroque quæ sunt a Patre, a Filio quoque fiant. Audiendus imprimis Cyrillus cap. 5 in hunc Joannis locum, ubi idem multis probat. Genomèων autem Origenis vox est generalis, ea complectens universa quæ quoquo modo sunt, sed ad Spiritum sanctum ac res creatas diversa ratione pertinens; nam quod ait, verbi gratia, Hilarius Spiritum sanctum per Unigenitum esse, id dixerit Origenes, διὰ Μονογενοῦς ἁγίου Πνεῦμα γίνεσθαι. Cum igitur Spiritus sanctus γενητός esse dicitur, hoc est, « qui habet ab alio ut sit: » cum eum autem οὐ ποιητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐδὲ γεννητὸν, ἀλλ' ἐκπορευτὸν sciscit Athanasius in Symbolo, et Epiphanius in *Ancorato*, cap. 7, hoc est, « non genitum. » Notandum præterea hic esse γενητόν, illic γεννητόν, quæ diversam postulant interpretationem: hoc enim sit a γεννάω, « gigno; » illud a γίνομαι, « sum, existo. » Ita olim Filius ἀγέννητος a Catholicis dicebatur, ἀγέννητος non item. At ἀγέννητος, illud quod de Filio dicebatur « increatum » significat: γενητός, quod de Spiritu sancto dixit Origenes, significationem habet a γίνομαι, « sum, » et idem sonat ac « existens. » Quod vero vocem γενητόν pessimo sensu ab Origene usurpatam conjectat Epiphanius hæres. lxxiv, c. 8, in eo sane ipsius æquitatem requiro. Nec ego tamen recte usquequaque de Spiritu sancto Adamantium nostrum sensisse contra Epiphanium et Basilium lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29, dura fronte pertenderim, ut fidem faciunt *Origeniana* nostra. Hæstius.

των τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγεννημένων. Καὶ τάχα αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία (18) τοῦ μὴ καὶ αὐτοῦν χρηματίζειν τοῦ Θεοῦ, μόνου τοῦ Μονογενοῦς φύσει Ἰησοῦ ἀρχῆθεν τυγχάνοντος, οὐ χρῆζειν ἔοικε τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σοφὸν εἶναι, καὶ λογικόν, καὶ δίκαιον, καὶ πᾶν ὅτιποσοῦν χρῆ αὐτὸ νοεῖν τυγχάνειν, κατὰ μετοχὴν τῶν προσειρημένων τῶν Χριστοῦ ἐπινοιών. Οἴμαι δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν, ἢ ὅπως εἶπω, ὕλην τῶν ἀπὸ Θεοῦ χαρισμάτων παρέχειν τοῖς δι' αὐτὸ καὶ τὴν μετοχὴν αὐτοῦ χρηματίζουσιν ἁγίοις, τῆς εἰρημένης ὕλης τῶν χαρισμάτων ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑπεστώσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ κινεῖ με εἰς τὸ ταῦθ' ὅπως ἔχειν ὑπολαβεῖν Παῦλος, περὶ χαρισμάτων οὕτω που γράφων· « Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶ Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. » Ἐχει δὲ ἐπαπόρησιν (19) διὰ τε τὸ· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » καὶ ἀκολουθεῖν τὸ Πνεῦμα, γεννητὸν ὄν, διὰ τοῦ λόγου γεγονέναι, πῶς οἰοεὶ προτιμᾶται τοῦ Χριστοῦ ἐν τισὶ Γραφαῖς, ἐν μὲν τῷ Ἑσαῖα ὁμολογοῦντος Χριστοῦ οὐχ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι μόνου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (φησὶ γάρ· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέστειλέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ »)· ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἄφρασι μὲν ἐπαγγελλομένου ἐπὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἁμαρτίας, ἀποφαινομένου δὲ περὶ τῆς εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημίας, ὡς οὐ μόνον ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι μὴ ἐσομένης τῆς ἀφέσεως τῷ εἰς αὐτὸ ἐπισημήσαντι, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ μήποτε οὐ πάντως διὰ τὸ τιμιώτερον εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Χριστοῦ, οὐ γίνεται ἄφρασι τῷ εἰς αὐτὸ (20) ἡμαρτηκότι, ἀλλὰ διὰ τὸ Χριστοῦ μὲν πάντα μετέχειν τὰ λογικὰ, οἷς δίδοται συγγνώμη μεταδιδόμενος ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τοὺς κατηξιωμένους, μηδεμιᾶς εὐλογον εἶναι συγγνώμης τυχεῖν μετὰ τηλικαύτης καὶ τοιαύτης συμπονοίας τοῖς εἰς τὸ κακὸν ἔτι ἀποπίπτουσι καὶ ἔκτρεπομένοις (21) τὰς τοῦ ἐνουπάρχοντος Πνεύματος συμβουλίας. Εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἑσαῖαν φησὶν ὁ Κύριος ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἔστι καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀποστελλαντος τὸν Χριστὸν Πνεύματος ἀπολογησασθαι, οὐχ ὡς φύσει διαφέροντος, ἀλλὰ διὰ τὴν γενομένην οἰκονομίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐλαττωθέντος παρ' αὐτὸ τοῦ Σωτήρος. Εἰ δὲ ἐν τούτῳ (22) προσκόπτει τῷ λέγειν ἕλαττωσθαι παρὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸν Σωτήρα

¹ 1 Cor. xii, 4-6. ² Isa. xlviii, 16.

(18) Καὶ τάχα αὕτη ἐστὶν αἰτία, etc. Simillis fere est Basilii ep. 43. Gregor. Nysseni lib. i contra Eunomiam, Eriphanii in Ancorato, Augustini lib. xv De Trinit., c. 26, et lib. xi Contra Maximianum, cap. 14, aliorumque ratiocinatio, cum Filium dicunt Filium dici et esse volunt, quod ex uno oritur; Spiritum sanctum nec dici Filium, nec esse, quod procedat ex duobus. HUETIUS.

(19) Ἐχει δὲ ἐπαπόρησιν, etc. Vide S. Tho-

A bus quæ a Patre per Christum condita sunt, præstantiorem esse, ut pium et verum concedimus et approbamus. Atque hæc forsitan causa est cur ipse Dei non dicatur esse Filius; quod solus Unigenitus a principio natura Filius sit, quo indigere videtur Spiritus sanctus, ministrante ipsius hypostasi, non solum ut sit, sed ut sapiens sit, et rationis particeps, et 62 justus, et omne id quod eum esse intelligendum est, ex Christi notionem, quæ a nobis paulo ante commemorata sunt, participatione. Ego autem existimo Spiritum sanctum, ut ita dicam, materiam gratiarum quæ a Deo proficiscuntur suppeditare iis qui per ipsum ejusque communionem sancti sunt, dum materia, quam dixi charismatum, a Deo quidem operatur, a Christo autem ministratur, per Spiritum vero sanctum existit. Quod quidem ut ita esse putem, facit Paulus, qui quodam loco ³ de gratiis scribit his verbis: « Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem Spiritus: et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. » Habet autem dubitationem, quod « omnia per ipsum facta » sint, et ex eo sequatur, ut Spiritus sanctus, qui factus est, ab ipso factus sit: quomodo Christo in quibusdam Scripturis anteponatur, cum Christus ipse in Isaia quidem se non solum a Patre, sed etiam a Spiritu sancto missum esse fateatur; ait enim ⁴: « Et nunc Dominus misit me, ejusque Spiritus; » in Evangelio autem remissionem pronuntiat in peccato quod in ipsum committitur; pronuntiet vero de blasphemia in sanctum Spiritum, non fore ut pateat non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro ad ejus veniam et remissionem auditus ei qui in illum blasphemaverit. Et fortasse non propterea ei qui in Spiritum sanctum peccaverit, non ignoscitur, quod ipse Christo sit honoratior eique anteponatur, sed quod omnia in quibus est ratio, Christo participant, quibus, cum a peccatis discedunt, venia datur: eos autem qui sancto Spiritu digni judicati sunt, non consentaneum sit veniam consequi, cum tanto et tali instinctu, et, ut ita dicam, inspiratione in malum iterum relabentes, et consilia Spiritus sancti, qui in eis inest, respicientes. Quod si id quod est apud Isaiam scriptum, ait Servator noster se a Patre missum esse, et ab ipsius Spiritu, respondendum est etiam hoc loco missum esse Christum a Spiritu, non quod natura differat, sed propter Filii Dei conservatoris nostri, qui se infra eum minuit, in humanitate sumenda, dispensationem.

mam p. 1, q. 43, a. 8.

(20) Codex Bodleianus recte εἰς αὐτό: codex Regius, εἰς αὐτόν, male.

(21) Τοῖς εἰς τὸ κακὸν ἔτι ἀποπίπτουσι καὶ ἔκτρεπομένοις. Legendum videtur, τοὺς εἰς τὸ κακὸν ἔτι ἀποπίπτοντας καὶ ἔκτρεπομένους.

(22) Εἰ δὲ ἐν τούτῳ, etc. Lege Εἰ δὲ τις ἐν τούτῳ.

Quod si quis ex eo offenditur, quod in sumenda natura humana infra Spiritus dignitatem Servatoris imminutum dixerim: hoc ei probandum est ex iis quæ scripta sunt in Pauli ad Hebræos Epistola, in qua etiam angelis minorem **63** Jesum fuisse propter mortis perpeccionem pronuntiat; ait enim: « Eum autem qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum. » Aut hoc etiam dici potest creaturæ naturæ, ut a servitute interitus corruptionisque liberaretur, atque etiam hominum generi beata ac divina virtute, ut ita dicam, incarnata opus fuisse, quæ ea etiam quæ in terra sunt corrigeret; et quodammodo hanc actionem ad sanctum Spiritum pertinere, quam cum ferre non posset, Servatorem offert et proponit, ut qui solus hoc certamen posset sustinere: Pater etiam ut princeps Filium mittens, una Spiritum quoque mittit, quem certo tempore descensurum ad Dei Filium, et una hominum salutem operaturum effecturumque promiserat. Id quod perfecit, tum, cum corporea specie columbæ ad eum post lavacrum volavit ⁶, et insistens non præterit: quod fecit fortasse apud homines, qui ejus majestatem assidue ferre non poterant. Itaque significans Joannes et loquens de cognitione quisnam Christus esset, non solum Spiritus ad Jesum descensum narrat, sed præter descensum illius in ipso mansionem ⁷. Scriptum est enim hoc dixisse Joannem: « Qui misit me baptizare, dixit: Super quem videris Spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu et igne ⁸. » Non enim dicitur, « Super quem videris Spiritum descendentem » solum, quod fortasse etiam ad alios ipse descenderet, sed « descendentem et manentem super ipsum. » Hæc autem multum ac diu examinata sunt nobis planius et apertius videre volentibus, quomodo, si omnia per ipsum facta sunt, Spiritus etiam per Verbum factus est, qui una ex rebus inferioribus eo per quod factæ sunt, intelligatur, etiamsi verba quædam nos in contrariam partem trahere videantur. Quod si quis Hebræorum Evangelium proferat, in quo Servator ipse hæc dicit: **64** « Modo accepit me mater mea sanctus Spiritus, uno capillorum meorum, et me

⁶ Hebr. II, 9. ⁷ Luc. III, 22. ⁸ Joan. I, 32. ⁹ ibid.

(25) *Ἡ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν*, etc. Mortis quippe Christi beneficium ad creatas res omnes pertinere voluit, ut in *Origenianis* demonstramus. **HUETIUS.**

(24) *Ἦντινα ὑπομένειν οὐ δυνάμενον*, etc. Humani generis redemptio Filium quidem potius quam Spiritum sanctum decebat, ut docet Thomas p. III, q. 3, art. 8. Uterque autem id muneris pariter exsequi poterat. **Id.**

(25) Recte codex Bodleianus *περιστέρα*, nisi *Regius* *περιστερῶ*.

(26) *Πεποιηκός*. Lege *πεποιηκός*.

(27) *Σημαίνων*. Lege *σημαίνει*, aut si servas *σημαίνων*, aliud verbum supplere quod regat *οὐχὶ μόνην τὴν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν κατάβασιν*, etc.

(28) *Ἐν τῶν πάντων τυγχάνον ὑποδεεστέρων* του, etc. Ita recte habet codex Bodleianus; in co-

A ἐνανθρωπήσαντα, προσαχτέον αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους λεγομένων Ἐπιστολῇ καὶ ἀγγέλων ἐλάττονα διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου ἀπορηναμένου τοῦ Παύλου γεγονέναι τὸν Ἰησοῦν· φησὶ γάρ· « Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. » Ἡ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν (25), ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων γένος μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνανθρωπούσης, ἥτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ὡσπερ εἰ ἐβάλλε πως τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ πράξις αὕτη, ἦντινα ὑπομένειν οὐ δυνάμενον (24) προβάλλεται τὸν Σωτήρα, ὡς τὸ τηλικούτον ἄθλον μόνον ἐνεργεῖν δυνάμενον, καὶ τοῦ Πατρὸς ὡς ἡγουμένου ἀποστέλλοντος τὸν Υἱὸν, συναποστέλλει καὶ συμπροπέμπει τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτόν, ἐν καιρῷ ὑπισχυόμενον καταβῆναι πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ συνεργῆσαι τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ. Τοῦτο δὲ πεποίηκεν ὅτε τῷ σωματικῷ εἶδει ὡσεὶ περιστέρα (25) ἐπίπτεται μετὰ τὸ λουτρὸν αὐτῷ, καὶ ἐπιστὰν οὐ παρέρχεται· τάχα ἐν ἀνθρώποις τοῦτο πεποιηκός (26) τοῖς μὴ δυναθεῖσιν ἀδιαλείπτως φέρειν αὐτοῦ τὴν δόξαν. Διόπερ σημαίνων (27) ὁ Ἰωάννης περὶ τοῦ γίνωαι ὅστις ποτέ ἐστιν ὁ Χριστὸς οὐχὶ μόνην τὴν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν κατάβασιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ πρὸς τῇ καταβάσει τὴν ἐν αὐτῷ μόνην. Γέγραπται γάρ εἰρηκέναι τὸν Ἰωάννην, ὅτι « Ὁ πέμψας με βαπτίζειν εἶπεν· Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Οὐ γὰρ λέγεται, « Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον, » μόνον, τάχα καὶ ἐπ' ἄλλους καταβεβηκός αὐτοῦ, ἀλλὰ « καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν. » Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασαι σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις πῶς, εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἐν τῶν πάντων τυγχάνον ὑποδεεστέρων τοῦ (28) δι' οὐ ἐγένετο νοούμενον, εἰ καὶ λέξεις τινὲς περισπᾶν ἡμᾶς εἰς τὸ ἐναντίον δοκοῦσιν. Ἐὰν δὲ προσεταί τις τὸ καθ' Ἑβραίους Εὐαγγέλιον, ἐνθα αὐτὸς ὁ Σωτὴρ φησιν· « Ἄρτι ἔλαβέ με ἡ μήτηρ μου τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν μιᾷ τῶν τριῶν μου, καὶ ἀπένεργε με εἰς τὸ δρος τὸ μέγα θαδῶρ. » ἐπαπορήσει πῶς μῆτηρ Χριστοῦ τὸ διὰ τοῦ Λόγου γεγεννημένον Πνεῦμα ἅγιον εἶναι

D dice Regio legitur, ἐν τῶν πάντων τυγχάνων ὑποδεεστέρων τοῦ, etc. Quæ certe manifesto mendosa sunt. Nam quid sibi vellet Origenes, inquit **HUETIUS**, si Spiritum sanctum unum e rebus omnibus quæ a Patre et Filio habent ut sint, minorem eo esse scripsisset a quo est? Legendum ergo: ἐν τῶν πάντων τυγχάνων ὑποδεεστέρων, etc. Spiritus sanctus una est ex iis rebus quæ eo inferiores sunt per quod sunt. Quod autem Spiritum sanctum Verbo minorem statuit, consentientem habet **ATHANASIUM** oral. 2 *Advers. Arianos*: Τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἀνθρώπος ἔλεγεν ὁ Κύριος· τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα, καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα, καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ ἔλεγε· « Λάβετὲ τὸ Πνεῦμα ἅγιον. » καὶ « Ἐγὼ αὐτὸ ἀποστέλλω. » καὶ· « Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάζει. » —

δύναται. Ταῦτα δὲ καὶ τοῦτο οὐ χαλεπὸν ἔρμηνεύ-
σαι. Εἰ γὰρ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα (29) τοῦ Πατρὸς τοῦ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστὶν
αὐτοῦ, καὶ φθάνει τὸ ἀδελφὸς Χριστοῦ ἡνομα οὐ μόνον
ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ
τοῦτο θεϊότερα· οὐδὲν ἄτοπον ἔσται μᾶλλον πάσης
χρηματιζούσης μητρὸς Χριστοῦ διὰ τὸ ποιεῖν τὸ θέ-
λημα τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τὸ
ἄγιον εἶναι μητέρα. "Ἐτι εἰς τό· « Πάντα δι' αὐτοῦ
ἐγένετο, » καὶ ταῦτα ζητητέον. Τῇ ἐπινοίᾳ ὁ Λόγος
ἔτερός ἐστι παρὰ τὴν ζωὴν, καὶ « ὁ γέγονεν ἐν »
τῷ Λόγῳ « ζωὴ ἦν, καὶ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώ-
πων. » "Αρ' οὖν, ὡς πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ἡ
ζωὴ δι' αὐτοῦ ἐγένετο; ἥτις ἐστὶ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώ-
πων, καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ Σωτῆρος ἐπινοίαι· ἢ καθ'
ὑπεξείρεσιν τῶν ἐν αὐτῷ νοητέον τὸ « Πάντα δι' αὐ-
τοῦ ἐγένετο; » ὅπερ δοκεῖ μοι εἶναι κρεῖττον. "Ἰνα γὰρ
συγχωρηθῇ διὰ τοῦ γεγονόσθαι τὴν ζωὴν τὸ φῶς τῶν
ἀνθρώπων, τί λεκτέον περὶ τῆς προειπουμένης (30)
τοῦ Λόγου σοφίας; Οὐ γὰρ δῆπου διὰ τοῦ Λόγου τὸ
περὶ τὸν Λόγον γεγένηται· ὥστε χωρὶς τῶν ἐπινοου-
μένων τῷ Χριστῷ, πάντα διὰ τοῦ Λόγου γεγένηται
τοῦ Θεοῦ, ποιήσαντος ἐν σοφίᾳ αὐτὰ τοῦ Πατρὸς·
« Πάντα γὰρ, φησὶν, ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, » οὐ διὰ τῆς
σοφίας ἐποίησας.

Deum facta sunt, præter ea quæ considerantur in Christo, quia Pater fecerit ea in sapientia, « Omnia enim, inquit, in sapientia fecisti¹¹, » non per sapientiam fecisti.

7. Ἴδωμεν δὲ διὰ τί πρόσκειται τό· « Καὶ χωρὶς αὐ-
τοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν· » τισὶ καὶ δοῦσαι περιττὸν
τυγχάνειν τό· « Χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, » ἐπι-
φερόμενον τῷ· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. » Εἰ γὰρ
πάν ὅτι ποιοῦν διὰ τοῦ Λόγου γεγένηται, οὐδὲν χωρὶς
τοῦ Λόγου γεγένηται. Οὐκέτι μέντοι γε ἀκολουθεῖ τῷ
χωρὶς τοῦ Λόγου γεγενῆσθαι τι (31) τὸ πάντα τοῦ
Λόγου γεγενῆσθαι. Ἐξεστὶ γὰρ, οὐδενὸς χωρὶς τοῦ
Λόγου γεγεννημένου, μὴ μόνον διὰ τοῦ Λόγου γεγο-
νέναι πάντα, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Λόγου τινά. Χρῆ
τοῖνον εἰδέναι πῶς δεῖ ἀκούειν τοῦ πάντα, καὶ πῶς
τοῦ οὐδέν. Δυνατὸν γὰρ ἐκ τοῦ μὴ τετρανωκέναι
ἀμφοτέρας τὰς λέξεις, ἐκδέξασθαι, ὅτι, εἰ πάντα διὰ
τοῦ Λόγου ἐγένετο, τῶν δὲ πάντων ἐστὶ καὶ ἡ κακία,
καὶ πᾶσα ἡ χύσις τῆς ἀμαρτίας, καὶ τὰ πονηρὰ, ὅτι
καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο. Τοῦτο δὲ ψευδὸς·
κτίσματα μὲν γὰρ διὰ τοῦ Λόγου γεγονέναι οὐκ ἄτο-
πον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Λόγου τὰ ἀνδραγαθῆματα, καὶ
πάντα τὰ κατορθώματα κατορθῶσθαι τοῖς μακαριοῖς
καὶ ἀναγκαῖον· οὐκέτι δὲ καὶ τὰ ἀμαρτήματα καὶ
τὰ ἀποπτώματα. Ἐξειλήφασιν οὖν τινες (32) τῷ ἀ-
νυπόστατον εἶναι τὴν κακίαν (οὐτε γὰρ ἦν ἀπ' ἀρχῆς,
ὡς εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται) ταῦτ' εἶναι τὰ μηδέν· καὶ

A in montem magnum Thabor portavit; » is dubitabit
qui Spiritus sanctus, qui per Verbum factus est,
mater Christi esse possit. Sed hæc atque hoc non
est difficile interpretari. Si enim is qui facit volun-
tatem Patris qui in caelis est, ejus est et frater, et
soror, et mater⁹; et fratris Christi nomen non so-
lum ad genus hominum venit, sed etiam ad ea quæ
eo diviniora sunt, nihil jam absurdum alienumque
erit, plus etiam quam eos qui quod Patris qui in
caelis est voluntatem faciant, Christi mater appel-
lantur, matrem esse sanctum Spiritum.] Ad hæc
quæramus oportet et illa in hoc dictum: « Omnia
per ipsum facta sunt. » Sermo intellectione animi
alius est a vita, et « quod factum est in » Sermone
« vita erat, et vita erat lux hominum¹⁰. » An igitur
ut omnia per ipsum facta sunt, sic etiam vita per
ipsum facta est, quæ est lux hominum, et aliæ Ser-
vatoris intellectiones: vel omnia per ipsum facta
fuisse intelligere opus est, detractis his quæ in ipso
sunt? Quod mihi melius esse videtur. Ut enim con-
cedatur ipsum fecisse omnia, eo quod vita, quæ est
lux hominum, facta fuerit, quid dicendum de sapientia
quæ ante ipsum Sermonem consideratur? Nam profecto
per Sermonem factum non est, quod excellit Sermonem.
Quare omnia per Sermonem

Christo, quia Pater fecerit ea in sapientia, « Omnia enim, inquit, in sapientia fecisti¹¹, » non per sapientiam fecisti.

7. Videamus etiam quamobrem dictum sit, « Et sine ipso factum est nihil¹², » etiamsi quibusdam videatur superfluum esse illud, « Sine ipso factum est nihil, » quod subjungitur his verbis: « Omnia per ipsum facta sunt. » Si omne et quicquid dixeris per Sermonem factum fuit, nihil sine Sermone factum fuit, tamen non sequitur, si sine Sermone non factum est aliquid, omnia per Sermonem facta fuisse. Nam fieri potest ut, cum nihil sine Sermone factum fuerit, non tantum omnia per Sermonem facta sint, sed aliqua solum ab ipso facta fuerint. Proinde intelligamus necesse est, quoniam pacto accipere debeamus vocabulum omnia, et quomodo vocabulum nihil. Fieri enim potest, ni explanaverimus utrasque dictiones, si omnia per Sermonem facta sunt, et appellatione omnium comprehendatur et vitium, et omnis fusio peccati, et omnia prava, ut intelligamus etiam hæc per Sermonem facta fuisse, quod est falsum: creaturas enim per Sermonem factas fuisse nihil est absurdi: atque
65 etiam beatos viros omnia præclare facta, et egregia facinora per Sermonem peregrisse, nobis necessarium est intelligere: non item vero lapsus.

⁹ Matth. xii, 50. ¹⁰ Joan. i, 3, 4. ¹¹ Psal. ciii, 24.

¹² Joan. i, 3.

Hæc quidem Judæis tanquam homo dicebat Dominus. Discipulis vero divinitatem et magnitudinem suam ostendens, non jam amplius minorem se Spiritu, sed majorem esse et æqualem significans, dabat quidem Spiritum et dicebat: « Accipite Spiritum sanctum: » et, « Ego illum mitto: » et, « Ipse me glorificabit: » majorem, propter dignitatem et auctoritatem originis; æqualem, essentia et natura.
(29) Codex Bodleianus recte habet El γὰρ ὁ

ποιῶν τὸ θέλημα· male Regius: El γὰρ ὁποῖον τὸ θέλημα.

(30) Codd. Regius et Barberinus, Προσπυροουμένης. Bodleianus, προνοουμένης.

(31) Γεγενῆσθαι τι. Ferrarius legit, μὴ γεγενῆσθαι.

(32) Ἐξειλήφασιν οὖν τινες, etc. Augustinus Soliloq. cap. 5.

et peccata. Exposuerunt igitur quidam, propterea quod non subsistat vitium (neque enim fuit ab initio, ac ne in sæculum quidem futurum est), ea nihil esse. Et quemadmodum gentiles quidam genera, et species, veluti animal, et hominem, nihil esse dicunt, ita hi arbitrati sunt esse omne illud, quod nec a Deo, nec per Sermonem sumpserit apparentem subsistentiam. Et adnotamus num e Scripturis possint hæc accuratissime ostendi. Quantum igitur attinet ad significata hujus voculæ nihil, et voculæ non ens, synonyma videbuntur esse, cum non ens dicatur nihil, et nihil non ens. Itaque videtur Apostolus non entia dicere, non quæ omnino nequaquam sunt, sed ea quæ sint prava, existimans prava non existere. « Quæ enim non erant, inquit, Deus velut entia vocavit. » Quin Mardochæus etiam in libro Esther juxta Septuaginta, non existentes vocat inimicos Israel, dicens : « Ne tradideris sceptrum tuum, Domine, non existentibus ¹³⁻¹⁴. » Possumus etiam adjungere quomodo propter vitium mali appellentur non existentes, ex Dei nomine, quod scriptum est in Exodo : « Dixit enim Dominus ad Moysen : Existens hoc mihi est nomen ¹⁴. » Bonus Deus hæc loquitur judicio nostro, qui gloriamur esse de Ecclesia, quem glorificans Servator dicit : « Nemo bonus, nisi solus Deus, nempe ille Pater. ¹⁶ » Igitur bonus idem est cum existente. Cum vero malum aut pravum contrarium sit bono, et contrarium existenti sit non existens, sequitur malum et pravum esse non existens. Et fortassis hac ratione adducti fuerunt, qui dicunt diabolus non esse Dei opificium : in quantum enim diabolus est, non est Dei opificium; in quantum vero illi contigit diabolo esse, factus cum sit, cum nihil creatum sit extra Deum nostrum, Dei est opificium (37), ut si parricidam Dei opus esse negaremus, non auferentes ipsum a Deo factum fuisse, in quantum homo **66** est. Namque ponentes etiam nos, cum esse sumpsisse a Deo, in quantum homo est, non ponimus hoc eum sumpsisse, in quantum est interfectus. Itaque omnes participantens (participant autem sancti), merito erunt existen-

¹³⁻¹⁴ Esth. xiv, 11. ¹⁴ cap. iii, vers. 14. ¹⁶ Marc.

(33) *Εἶναι τῶν οὐ τιμῶν τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη*, etc. Hoc est, juxta doctrinam Peripateticorum, rerum quæ non sunt hoc aliquid, sive τὸδε τι : ea sunt autem τὰ καθόλου, vel, juxta Platonicos, idææ universales. Ημετίους.

(34) *Καθ' ἡμᾶς δὲ τοὺς εὐχομένους*, etc. Marcionitas suggillat, οὐθέντας δίκαιον μὲν εἶναι τὸν δημιουργόν, ἀγαθὸν δὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, ut idem habet Origenes supra tom. i in Joannem, num. 40. lb.

(35) *Καὶ τάχα τοῦτο ἔσηνε τοὺς εἰπόντας*, etc. Vocabulum ἔσηνε non intellexit Perionius, hoc est, *continuit*. Origenes in *Matth.* xx : Μὴ σαίνετω δὲ ἡμᾶς εἰ ὁ Σωτὴρ, etc. Infra tom. vi in Joann., num. 6 : « Ὅτι ὁ καιρὸς τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας ἔσαινεν τὸν λαόν. Cæterum loco huic adsonat alter ille Epiphanius hæres. lxxv, cap. 19 : Πόθεν ὁ φθόνος, ὁ ἀνελεγγών ἔρεϊ. Εἰ γὰρ ἀπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ διὰ τί διάβολος ἐγένετο; Εἰ ἐγένετο, καὶ ὁ ποιήσας αὐτὸν ἔστιν αἴτιος τοῦ εἶναι κακόν. Ἄλλ' ἀναίτιος πάντη

ἄσπερ Ἑλλήνων τινές φασι εἶναι τῶν οὐ τιμῶν τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη (33), οἷον τὸ ζῶον καὶ τὸν ἄνθρωπον, οὕτως ὑπέλαβον οὐδὲν τυγχάνειν πᾶν τὸ οὐχ ὑπὸ Θεοῦ, οὐδὲ διὰ τοῦ Λόγου τὴν δοκοῦσαν σύστασιν εἰληφός. Καὶ ἐφίσταμεν εἰ δυνατόν ἀπὸ τῶν Γραφῶν πληκτικώτατα ταῦτα παραστήσαι. Ὅσον τοίνυν ἐπὶ τοῖς σηματομένοις τοῦ οὐδέν, καὶ τοῦ οὐκ ὄν, ὁξεῖ εἶναι συνώνυμα, τοῦ οὐκ ὄντος οὐδενὸς ἂν λεγομένου, καὶ τοῦ οὐδενὸς οὐκ ὄντος. Φαίνεται δὲ ὁ Ἀπόστολος τὰ οὐκ ὄντα οὐχὶ ἐπὶ τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων ὀνομάζων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μοχθηρῶν, μὴ ὄντα νομίζων τὰ πονηρά· « Τὰ μὴ ὄντα γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς ὡς ὄντα ἐκάλεσεν. » Ἄλλα καὶ ὁ Μαρδοχαῖος, ἐν τῇ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα Ἑσθήρ, μὴ ὄντας τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰσραὴλ καλεῖ λέγων· « Μὴ παραδῶς τὸ σκῆπτρόν σου, Κύριε, τοῖς μὴ οὖσιν. » Καὶ ἐστὶν προσαραγεῖν πῶς διὰ τὴν κακίαν μὴ ὄντες οἱ πονηροὶ προσαραγούσονται ἐκ τοῦ ἔν τῇ Ἑξῶδῳ ὀνόματος ἀναγαφομένου τοῦ Θεοῦ· « Εἶπε γὰρ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Ὁ ὢν, τοῦτό μοι ἐστὶ τὸ ἔνομα. » Καθ' ἡμᾶς δὲ τοὺς εὐχομένους (34) εἶναι ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ταῦτα φησὶν, ὃν δοξάζων ὁ Σωτὴρ λέγει· « Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ. » Οὐκοῦν ὁ ἀγαθὸς τῶ ὄντι ὁ αὐτὸς ἐστίν. Ἐναντίον δὲ τῶ ἀγαθῷ τὸ κακόν, ἢ τὸ πονηρὸν, καὶ ἐναντίον τῶ ὄντι τὸ οὐκ ὄν· οἷς ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ πονηρὸν καὶ κακόν οὐκ ὄν. Καὶ τάχα τοῦτο ἔσηνε τοὺς εἰπόντας (35) τὸν διάβολον μὴ εἶναι Θεοῦ δημιούργημα· καθὼ γὰρ διάβολός ἐστιν, οὐκ ἐστὶ Θεοῦ δημιούργημα· ὃ δὲ συμβέβηκε διαβόλῳ εἶναι, γεννητὸς ὢν, οὐδενὸς κτίστου ὄντος παρὲς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, Θεοῦ ἐστὶ κτίσμα· ὡς εἰ ἐφάσχομεν καὶ τὸν φονέα μὴ εἶναι Θεοῦ δημιούργημα, οὐκ ἀναίτιος τὸς, ἢ ἀνθρωπὸς ἐστὶ, πεποιθῆσθαι αὐτὸν (36) ὑπὸ Θεοῦ. Τιθέντες γὰρ τὸ, ἢ ἀνθρωπὸς τυγχάνει, ἀπὸ Θεοῦ αὐτὸν τὸ εἶναι εἰληφέναι, καὶ ἡμεῖς οὐ τίθεμεν τὸ, ἢ φρονεῖς ἐστίν, ἀπὸ Θεοῦ τοῦτ' αὐτὸν εἰληφέναι. Πάντες μὲν οὖν οἱ μετέχοντες (38) τοῦ ὄντος (μετέχουσι δὲ οἱ ἅγιοι), εὐλόγως ἂν ὄντες χρηματίζοιεν· οἱ δὲ ἀποστραφέντες τὴν τοῦ ὄντος μετοχήν, τῶ ἔστερησθαι τοῦ ὄντος, γεγονάσιν οὐκ ὄντες. Προεῖπομεν δὲ, ὅτι συνωνυμία ἐστὶ τοῦ οὐκ ὄντος καὶ τοῦ οὐδενὸς· καὶ διὰ τοῦτο οἱ οὐκ ὄντες οὐδὲν

x, 18; Luc. xviii, 19.

κακῶν ἐστίν ὁ Θεός· ἀγέννητος ἄρα ὁ διάβολος. « Urdenam invidia profecta sit, adversarius quaerit. Nam si a diabolo respondeas; cur omnino diabolus existit? Si factus est; qui condidit illum, auctor mali debet videri. Atqui malorum causa Deus esse non potest; quare ab nullo productus est diabolus. » Marcionitas porro et alios eorum symmystas hic designat Origenes, qui tria principia statuebant, quorum Deus alter esset bonus, ignotus, Christi Pater; alter Creator et cognitus; et tertius inter utrumque diabolus. Legendus Epiphanius hæres. xlii, cap. 3. lb.

(36) *Πεποιθῆσθαι αὐτόν*, etc. Editio Huetii habet μὴ πεποιθῆσθαι.

(37) Hæc ab Ambrosio Ferrario omissa, ac interpretatione Perionii supplementus.

(38) *Μετέχοντες*. Editio Huetii, μὴ μετέχοντες, perperam. Certe in codice Bodleiano non legitur μὴ.

εἰσι, καὶ πᾶσα ἡ κακία οὐδὲν ἔστιν, ἔπει καὶ οὐκ ἔν τυχάνει· καὶ οὐδὲν καλουμένη χωρὶς γεγένηται τοῦ Λόγου, τοῖς πᾶσιν οὐ συγκαταριθμουμένη. Ἡμεῖς μὲν οὖν κατὰ τὸ δυνατὸν παρεστήσαμεν τίνα τὰ διὰ τοῦ Λόγου γεγενημένα πάντα, καὶ τί τὸ χωρὶς αὐτοῦ γεγόμενον μὲν, ἔν δὲ οὐδέποτε, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν καλούμενον.

hac, *omnibus*. Atque nos quidem pro virili ostendimus, sine ipso quidem factum, nunquam autem existens,

8. Βιαιῶς δὲ οἴμαι καὶ χωρὶς μαρτυροῦ τοῦ Οὐαλεντίνου λεγόμενον εἶναι γνώριμον Ἡρακλίωνα (39) διηγούμενον τό· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » ἐξελιγμένοι πάντα τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἐκκλείοντα τῶν πάντων τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ ὑποθέσει αὐτοῦ τὰ τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ διαφορώντα. Φησὶ γὰρ οὐ τὸν (40) αἰῶνα ἢ τὰ ἐν τῷ αἰῶνι γερονταί· διὰ τοῦ Λόγου ἄτινα οἴεται πρὸς τοῦ Λόγου γερονταί. Ἀναιδέστερον δὲ ἰστάμενος πρὸς τό·

« Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, » μηδὲ εὐλαβοῦμενος (41) τό· « Μὴ προσθῆς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἐλέγξῃ σε, καὶ ψευδὴς γένη, » προστίθει τῷ, οὐδὲ ἔν, « τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει. » Καὶ ἔπει προφανῆ ἔστι τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα σφόδρα βεβαιωμένα, καὶ παρὰ τὴν ἐνάργειαν (42) ἐπαγγελλόμενα, εἰ τὰ νομιζόμενα αὐτῷ θεῖα ἐκκλείεται τῶν πάντων, τὰ δὲ, ὡς ἐκεῖνος οἴεται, παντελῶς φθειρόμενα κυρίως πάντα καλεῖται· οὐκ ἐπιδιατριπτέον τῇ ἀντιπροπῆ τῶν αὐτόθεν τὴν ἀτοπίαν ἐμφαινόντων· οὐκ ἔν καὶ τὸ τῆς Γραφῆς, « Χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, » προστιθέντα αὐτὸν ἀνευ παραμυθίας τῆς ἀπὸ τῆς Γραφῆς τό· « Τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει, » μηδὲ μετὰ πιθανότητος ἀποφαίνεσθαι, πιστεύεσθαι ἀξιούντα ὁμοίως προφήταις ἢ ἀποστόλοις τοῖς μετ' ἐξουσίας καὶ ἀνυπευθύνως καταλείπουσι τοὺς καθ' αὐτοὺς καὶ μεθ' αὐτοὺς σωτήρια γράμματα. Ἐτι δὲ ἰδίως καὶ τοῦ· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » ἐξήκουσε, φάσκων τὸν τὴν αἰτίαν παρασχόντα τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου τῷ Δημιουργῷ τὸν Λόγον εἶναι (43), οὐ τὸν ἀπ' οὐ, ἢ ἀπ' οὐ, ἀλλὰ τὸν δι' οὐ, περὶ τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ φράσιν (44) ἐκδεχόμενος τὸ γεγραμμένον. Εἰ γὰρ, ὡς νοεῖ, ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων ἦν, ἔδει διὰ τοῦ Δημιουργοῦ γεγραφήναι πάντα γεγονέναι ὑπὸ τοῦ Λόγου, οὐχὶ δὲ ἀνάπαλιν διὰ τοῦ Λόγου ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἢ δι' οὐ, χρῆσάμενοι ἀκολουθῶς τῇ συνηθείᾳ, οὐκ ἠρτῦρον τὴν ἐκδοχὴν ἀφήκαμεν· ἐκεῖνος δὲ πρὸς μὴ παραμυθηθῆσαι ἀπὸ τῶν θείων Γραμμάτων ἢ καθ' ἑαυτὸν νοῦν, φαίνεται (45) καὶ ὑποπτεύσας ἢ ἀληθῆς, καὶ ἀναιδῶς αὐτῷ ἀντιβλέψας. Φησὶ γὰρ, καὶ οὐχ ὡς ὅπ' ἄλλου ἐνεργούντος αὐτὸς ἐποίησε ὁ

Quale est illud etiam quod, Scriptura dicente : « Et sine ipso factum est nihil, » ipse addit sine auctoritate Scripturae : « Eorum quæ sunt in mundo et creatione, » quod neque cum probabilitate pronuntiat, sed dignum se putat cui non secus atque prophetis vel apostolis credatur, qui cum auctoritate et inculpate reliquerunt sui similibus ac posteris suis salutaria scripta. Jam vero et hoc dictum : « Omnia per ipsum facta sunt, » privatim atque secus quam alii exposuit dicens, Sermonem eum esse qui causam præbuerit generationis mundi

Opifici, nec tamen Sermoni competere particulam *« quo vel ex quo, sed per quem »*, exponens id quod scriptum est, phrasim esse consuetam; sed si rerum veritas erat, ut ipse putat, scriptum fuisse oportuit, omnia per Opificem facta fuisse a Sermonem, non vice versa per Sermonem ab Opifice. Et nos quidem cum usi sumus vocola *per quem*, perinde atque facit consuetudo, non sine teste expositionem dimisimus. At vero ille, præterquam quod suam opinionem e divinis Scripturis non con-

³⁹ Joan. 1, 3. ⁴⁰ ibid. ⁴¹ Prov. xxx, 6.

(39) *Ἡρακλίωνα*, etc. De Heracleone ejusque cognatis videre est apud Irenæum lib. II, cap. 4; Tertullianum *De præscript. advers. hæres.*, cap. 49, et cap. 4, *advers. Valenti.*; Epiphanium hæres. xxxvi, et alios.

(40) Codex Bodleianus, *Διαφέροντα γὰρ φησιν τῶν, etc.*

(41) Bodleianus et Barberinus, *μηδὲ εὐλαβοῦμενος*, Reginus, *μὴ εὐλαβοῦμενος*.

(42) Bodleianus et Barberinus, *ἐνάργειαν*, sicque

PATROL. GR. XIV.

A tes; qui vero diffugiunt entis participationem, eo quod privati sint ente, facti fuerunt non existentes. Diximus autem superius ens et nihil synonyma et univoca esse : et hanc ob causam qui non sunt nihil esse, et omne vitium etiam nihil esse, quoniam est non ens; et nihil vocatum, sine Sermonem factum fuisse, non connumeratum cum vocola, quæ sint omnia facta per Sermonem, et quid sit et hanc ob causam nihil vocatum.

8. Existimo autem Heracleonem, qui Valentini discipulus esse fertur, cum hæc edissereret : « Omnia per ipsum facta sunt », coacte et sine testimonio mundum universum quæque in eo sunt excepisse, excludentem, quantum ipsius fert hypothesis, ex omnibus præstantissima quæque mundi et eorum quæ in ipso continentur. Ait enim per Sermonem non sæculum, non quæ in sæculo sunt, facta fuisse, existimans illa ante Sermonem fuisse. Impudentius insuper instans ad illud : « Et sine eo factum est nihil », neque veritus illud : « Ne addideris sermonibus ejus, ne te redarguat, et mendax sis », illi voci, *nihil*, addit, « eorum quæ in mundo sunt et in hæc conditione. » Et quoniam apertum est dicta ipsius valde coacta esse, præterque evidentiam pronuntiata, si quæ ipse divina opinatur, excluduntur a voce *omnium*, quæ vero sunt opinione sua omnino corruptibilia proprie dicuntur *omnia*, non immorandum nobis est in his confutandis quæ ex se absurditatem præ se ferunt.

Quale est illud etiam quod, Scriptura dicente : « Et sine ipso factum est nihil, » ipse addit sine auctoritate Scripturae : « Eorum quæ sunt in mundo et creatione, » quod neque cum probabilitate pronuntiat, sed dignum se putat cui non secus atque prophetis vel apostolis credatur, qui cum auctoritate et inculpate reliquerunt sui similibus ac posteris suis salutaria scripta. Jam vero et hoc dictum : « Omnia per ipsum facta sunt, » privatim atque secus quam alii exposuit dicens, Sermonem eum esse qui causam præbuerit generationis mundi

Opifici, nec tamen Sermoni competere particulam *« quo vel ex quo, sed per quem »*, exponens id quod scriptum est, phrasim esse consuetam; sed si rerum veritas erat, ut ipse putat, scriptum fuisse oportuit, omnia per Opificem facta fuisse a Sermonem, non vice versa per Sermonem ab Opifice. Et nos quidem cum usi sumus vocola *per quem*, perinde atque facit consuetudo, non sine teste expositionem dimisimus. At vero ille, præterquam quod suam opinionem e divinis Scripturis non con-

legit Ferrarius; codex vero Reginus habet *ἐνέργειαν*, male.

(43) *Εἶναι* deest in codice Regino, sed existat in codicibus Bodleiano et Barberino.

(44) Codex Reginus, *φασίν*.

(45) *Πρὸς τὸ μὴ παραμυθηθῆσαι ἀπὸ τῶν θείων Γραμμάτων τὸν καθ' ἑαυτὸν νοῦν φαίνεται*, etc. Sic hunc locum, in codice Regino lædatum, restituit codd. Bodleianus et Barberinus; verum pro πρὸς τὸ legendum videtur πρὸς τῷ.

firmat, videtur et suspicatus fuisse veritatem, et impudenter illi adversatus dicens : Non enim faciebat ipse Sermo, tanquam ab alio operante (ut sic intelligeretur *vocula per quem*), sed ipso operante alius faciebat. Cæterum non præsentis est temporis probare quod mundi Opifex et fabricator fecerit mundum, non factus minister Sermonis, et ostendere quod Sermo, ut minister Opificis, mundum condiderit. Juxta David enim prophetam ²⁰, « Deus dixit, et facta sunt; mandavit, et creata sunt; » mandavit enim ingenitus Deus Primogenito omnis creaturæ, et creata sunt, non solum mundus et quæ sunt in illo, verum etiam reliqua omnia, « sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia enim per illum, et in illum creata sunt : et ipse est ante omnia ²¹. »

9. Ad hæc in hoc dictum : « Et sine ipso factum est nihil ²², » non intacta sinenda est oratio de vitio : quamvis enim admodum dissentanea atque absimilis esse videatur, ego nihil ferme facile contemnendum esse censeo. Quærendum enim est an etiam vitium per λόγον [id est rationem] factum sit, sumendo nunc λόγον [id est rationem] attente et diligenter pro eo λόγῳ qui est in unoquoque, quoniam et ipse ingenitus est singulis ab eo Λόγῳ qui erat in principio. Inquit igitur Apostolus ²³ : « Sine lege peccatum est mortuum, » et addit : « Veniente autem mandato, peccatum revixit ²⁴, » universe docens de peccato, quod peccatum ipsum nullam habeat operationem, antequam veniat lex et mandatum. Proinde cum λόγος [id est ratio] sit aliquo modo lex et mandatum, et non sit peccatum non existente lege (« peccatum enim non imputatur, cum non sit lex ²⁵ »), etiam rursus non erit peccatum, si non sit ratio, nam « Si non venissem, inquit ²⁶, et locutus eis fuisset, peccatum non haberent. » ⁶⁸ Aufertur enim prætextus omnis ab eo qui voluerit se de peccato defendere, quoniam sermoni et rationi in se esistenti, ostendentique quid agendum, non paruerit. Unde omnia vel fortasse etiam ipsa deteriora facta sunt per rationem, et sine ipsa (exponentibus nobis simplicius *voculam nihil*) factum est nihil. Nec rationi omnino vitio vertendum est, si omnia per ipsam facta sint, et sine ipsa factum sit nihil : quemadmodum neque magistro vitio vertendum est, qui discenti necessaria ostenderit, cum propter hujus disciplinas nullus defensionis peccanti relinquatur locus, perinde quasi ignoraverit, idque præsertim, si consideraverimus magistrum a discente inseparabilem : veluti enim magister inseparabilis est a discente, sic ratio in unoquoque qui rationis est compos, naturaliter existens, semper agenda suggerens, etiam si non

²⁰ Psal. cxlii, 9. ²¹ Coloss. i, 16, 17. ²² Joan. i, 3. ²³ Rom. vii, 8. ²⁴ ibid. 9. ²⁵ Rom. v,

²⁶ Joan. xv, 22.

(46) *Ἐτε ἀρχαί*. Hæc desunt in codice Bodleiano, sed leguntur in Barberino et Regio.

(47) *Καθολικῶς*. Ita codex Bodleianus sicque legit Ferrarius; in codice Regio nec non Barberino legitur *καθολικόν*.

(48) *Ἐίχορ*. Ita codex Bodleianus; Regius vero et Barberinus, *είχορζν*.

Α Λόγος, ἔν' οὕτω νοηθῆ τὸ, δι' αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτοῦ ἐνεργούντος ἕτερος ἐποίησι. Οὐ τοῦ παρόντος δὲ καιροῦ ἐλέγξει τὸ, μὴ τὸν Δημιουργὸν ὑπηρετήν τοῦ Λόγου γεγεννημένον τὸν κόσμον πεποιτηκέναι, καὶ ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπηρετὸς τοῦ Δημιουργοῦ γενόμενος ὁ Ἄγγελος τὸν κόσμον κατεσκεύασε. Κατὰ γὰρ τὸν προφήτην Δαυὶδ· « Ὁ Θεὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν· » ἐνετείλατο γὰρ ὁ ἀγέννητος Θεὸς τῷ Πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως, καὶ ἐκτίσθησαν, οὐ μόνον ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, « εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί (46), εἴτε ἐξουσίαι· πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων. »

Ἔτι εἰς τὸ· « Χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, οὐδ' ἀγύμναστον ἑατέον καὶ τὸν περὶ τῆς κακίας λόγον κἄν γὰρ σφόδρα ἀπεμφαίνεω δοκῆ, οὐ πάνυ τι δοκεμοὶ εὐκαταφρόνητον εἶναι. Ζητητέον γὰρ εἰ καὶ ἡ κακία διὰ τοῦ λόγου γεγένηται, νῦν λόγου προσεχῶ λαμβανόμενον τοῦ ἐκάστου, ὡς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶ ἐν ἀρχῇ Λόγου ἐκάστην γεγένηται. Φησὶ τοίνυν ὁ Ἀπόστολος· « Χωρὶς νόμου ἁμαρτία νεκρά, » καὶ ἐπιφέρει· « Ἐλθούσης δὲ ἐντολῆς, ἡ μὲν ἁμαρτία ἀνέστη· καθολικῶς (47) διδάσκων περὶ τῆς ἁμαρτίας, ὡς μὴ δεμίαν ἐνέργειαν αὐτῆς ἐχούσης πρὶν νόμου καὶ ἐντελίης· πῶς δὲ ἔχων ὁ λόγος νόμος εἶναι καὶ ἐντολή καὶ οὐκ ἂν εἴη ἁμαρτία μὴ ὄντος νόμου, (ἁμαρτία γὰρ μὴ ἐλλογέται μὴ ὄντος νόμου) καὶ πάλιν οὐκ ἂν εἴη ἁμαρτία, μὴ ὄντος λόγου· « Εἰ » γὰρ ἐμῆλθον, φησὶ, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν εἰεἶχον (48). » Πᾶσα γὰρ πρόφασις ἀφαιρεῖται τῷ βουλομένῳ ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπολογισασθαι, ἐπὶ ἐνυπάρχοντος λόγου καὶ παραδεικνύοντος ὁ πρὸς κέρον (49), μὴ πείθηται τις αὐτῷ. Τάχα οὖν πάν μὲχρι καὶ τῶν χειρόνων διὰ τοῦ λόγου γεγένηται, καὶ χωρὶς αὐτοῦ (ἀπλοῦστερον ἡμῶν ἐκλαμβανόντων οὐδὲν) ἐγένετο οὐδέν. Καὶ οὐ πάντως τῷ λόγῳ ἐκλήτεον εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο (50) οὐδὲ ἓν· ὡς οὐδὲ ἐγκλητέον τῷ δι' σκῆψιν παραδείξαντι τὰ δέοντα τῷ μανθάνοντι, ἐπὶ διὰ τὰ τοῦτου μαθήματα μηκέτι τόπος καταλείπει τῷ ἁμαρτάνοντι ἀπολογίας, ὡς περὶ ἀγνοίας, ἡ μάλιστα ἐὰν νοήσωμεν διδάσκαλον τοῦ μανθάνον ἀχώριστον. Οἷονεὶ γὰρ διδάσκαλος τοῦ μανθάνον ἀχώριστός ἐστιν, ὁ ἐνυπάρχων τῇ φύσει τῶν λογικῶν λόγος, ἀεὶ ὑποβάλλων τὰ πρακτέα, κἄν παρακοίμεν αὐτοῦ τῶν ἐντολῶν, ἐπιδιδόντες αὐτοῦ ταῖς ἡναῖς, καὶ παραπεμπόμενοι τὰς ἀρίστας αὐτοῦ σπουδᾶς. Ὡσπερ δὲ ὑπηρετὴ τῷ ὀφθαλμῷ ἐπὶ τὴν κρείττοσιν ἡμῶν γεγεννημένῳ, καὶ ἐφ' ὧν οὐκ ἔστιν ἄκοσμος (51) ὀρώμεν χρώμεθα, ὁμοίως καὶ τῇ ἀκοσῇ, ὁ

(49) Sic codd. Bodleianus et Barberinus; Regius τὸ πρακτέον.

(50) *Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο*. Hæc desunt in codice Regio, sed supplentur ex codd. Bodleianis et Barberino.

(51) *Ὁὐ καλῶς*. Ita recte habet codex Barberinus, male vero Regius et Bodleianus, *οὐκ ἄλλως*

παρέχωμεν ἑαυτοὺς ἀκροάσει κρίσεως ἁσμάτων, καὶ τῶν ἀπηγορευμένων ἀκουσμάτων, οὕτως ἐνυβρίζοντες τὸν ἐν ἡμῖν λόγον, καὶ οὐκ εἰς δέον αὐτῷ χρώμεναι, δι' αὐτοῦ παρανομοῦμεν εἰς κρίμα τοῖς ἁμαρτάνοισιν ἐνυπέρχοντες, καὶ διὰ τοῦτο κρίνοντες τὸν μὴ πάντων αὐτὸν προτιμῆσαντα· ὅθεν καὶ φησιν· Ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, αὐτὸς κρινεῖ ὑμᾶς, ὁ ἴσον διδάσκων τῷ· Ἐγὼ ὁ Λόγος, ὃ ἐν ὑμῖν ἀεὶ ἐνηχῶν, αὐτὸς ὑμᾶς καταδικάσει, τόπον ἀπολογίας καταλειπόμενον ἔχοντας οὐδαμῶς. Δόξει μέντοιγε βριασιότερα εἶναι αὐτῇ ἢ ἐκδοχῇ, ἄλλον μὲν Λόγον τὸν ἐν ἀρχῇ ἡμῶν ἐξειληφότων τὸν πρὸς τὸν Θεόν, τὸν Θεὸν Λόγον· ἄλλως δὲ αὐτὸν νοοῦντων, ἅτε οὐ μόνον ἐπὶ τῶν προηγουμένων δημιουργημάτων τό· Ἐπίπαντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ὁ λέγεσθαι ἐφάσκομεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντων ὑπὸ (52) τῶν λογικῶν πραττομένων, οὐ λόγου χωρὶς, οὐδὲν ἁμαρτάνομεν. Καὶ ζητητέον εἰ καὶ τὸν ἐν ἡμῖν λόγον τὸν αὐτὸν λεκτέον τῷ ἐν ἀρχῇ καὶ τῷ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τῷ Θεῷ Λόγῳ, μάλιστα ἐπεὶ οὐχ ὡς ἐτέροιοῦ τούτου τυγχάνοντος παρὰ τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, ἔοικεν ὁ Ἀπόστολος διδάσκειν τό· Ἐπίπαντα ἐν τῇ καρδίᾳ σου· τίς ἀναθήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τούτέστι Χριστὸν καταγαγεῖν ἢ, τίς καταθήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τούτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. Ἄλλὰ τί λέγει ἡ Γραφή; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστι σπρόδρα ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. ὁ ἀλλοῦ ἢ ἐκείνου ἄλλοῦ Λόγῳ qui est in principio apud Deum, videatur Apostolus illud docere 26: Ἐπίπαντα ἐν τῷ στόματί σου: Quis ascendet in cælum? hoc est Christum deducere: 69 vel quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere. Sed quid dicit Scriptura 27? Prope te verbum est valde in ore tuo et in corde tuo. »

Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ (53) ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν C τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Ἐστὶ τινὰ δόγματα παρ' Ἑλλήσι, καλούμενα παράδοξα, τῷ κατ' αὐτοὺς σοφῷ πλείστα ὄσα προσάπτοντα μετὰ τινος ἀποδείξεως ἢ φαινομένης ἀποδείξεως, καθὰ φησὶ μόνον καὶ πάντα τὸν σοφὸν εἶναι ἱερεῖα, τῷ μόνον καὶ πάντα τὸν σοφὸν ἐπιστήμησιν ἔχειν τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας· καὶ μόνον καὶ πάντα τὸν σοφὸν εἶναι ἐλευθέρων, ἐξουσίαν αὐτοπραγίας ἀπὸ τοῦ θείου νόμου ἐιληφότα. Καὶ τὴν ἐξουσίαν δὲ ὀρίζονται νόμιμον ἐπιτροπήν. Καὶ τί δεῖ τῶν ἡμῶν λέγειν περὶ τῶν καλουμένων παραδόξων, πολλῆς οὐσίας τῆς εἰς αὐτὰ πραγματείας, καὶ δεομένων συγκρίσεων (54) τῆς πρὸς τὸ βούλημα τῆς Γραφῆς τῶν ὑπ' αὐτῶν κατὰ τὰ παράδοξα ἀπαγγελλομένων, ἵνα ἐπὶ τίνων ὁ τῆς θεοσεβείας λόγος συνηχῆ, καὶ ἐπὶ τίνων τὸ ἐναντίον τοῖς ὑπ' ἐκείνων λεγομένοις βούλεται, παραστήσαι δυνηθῶμεν; Τούτων δὲ ἡμῖν μνήμη γεγένηται ζητοῦσι τό· Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, ὁ διὰ τὸ οἶονεῖ τῷ χαρακτῆρι τῶν παραδόξων, καὶ εἰ δεῖ εἰπεῖν, παραδοξότερον παρὰ τὰ ὑπ' ἐκείνων λεγόμενα δύνασθαι ἂν τινὰ ἐπόμενον τῇ Γραφῇ δεῖξαι τοιαῦτα πλείονα. Ἐάν γὰρ νοήσωμεν τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον, τὸν πρὸς τὸν Θεόν, τὸν Θεὸν Λόγον, τάχα ἄνησόμεθα μόνον τὸν τούτου, καθὰ τοιοῦ-

A obediamus illius præceptis, permittentes nos ipsos voluptatibus et prætermittentes optima illius consilia. Ut autem oculo nobis ad bona ministro dato etiam abutimur in his quæ honeste non videmus, perinde atque in auditu facimus, cum attentos nos præbebimus dijudicandis canticis auditionibusque nobis vetitis, sic contumeliam inferentes rationi quæ in nobis inest, nec ubi oportet illa utentes, per ipsam transgredimur legem, quæ peccantibus inest ad iudicium, et idcirco eum iudicans qui ipsam omnibus non prætulit. Unde etiam inquit 27: Ἐπίπαντα, quem locutus sum, ipse condemnabit vos, ὁ perinde quasi diceret, Ego ille Λόγος, ille in vobis insonans, ipse vos condemnabø, qui nullum omnino defensionis relictum habetis locum. Verum coactior B videbitur esse hæc intelligentia, exponentibus nobis alium Λόγον in principio existentem Λόγον apud Deum; Deum Λόγον; alium autem ipsum considerantibus, quia non solum de præcipuis opificiis, omnia per ipsum facta fuisse dici diximus, verum etiam de omnibus quæ sunt ab his qui λόγῳ [et rationis] sunt compotes, sine quo λόγῳ [id est ratione] nihil peccamus. Insuper quærendum etiam est an is λόγος, qui in nobis est, idem sit cum eo qui est in principio, et qui est apud Deum, et Deus Λόγος, præsertim quoniam tanquam hoc λόγῳ, præsertim quoniam tanquam hoc λόγῳ, apud Deum, videatur Apostolus illud docere 26: Ἐπίπαντα ἐν τῷ στόματί σου: Quis ascendet in cælum? hoc est Christum deducere: 69 vel quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere. Sed quid dicit Scriptura 27? Prope te verbum est valde in ore tuo et in corde tuo. »

10. Quod factum est in ipso vita erat, et vita illa erat lux hominum 28. Quædam sunt apud gentiles dogmata, paradoxa quæ vocant, sapienti suo tributentia quamplurima, cum quadam demonstratione vel apparenti demonstratione, juxta quæ inquit solum et omnem sapientem esse sacerdotem; eo quod solus sapiens cultus divini sapientiam teneat; solum etiam et omnem sapientem inquit esse liberum, tanquam qui acceperit libertatem ex animi sui sententia operandi a lege divina, libertatem etiam definites legitimam permissionem. Et quid opus est nos nunc dicere de his quæ paradoxa appellantur, cum multum operæ insumatur in eis, et ea quæ ab ipsis enuntiantur juxta paradoxa, collatione egeant cum voluntate Scripturæ, ut in quibus cultus divini ratio concordet, et in quibus contrarium velit, his quæ ab illis dicuntur, ostendere possimus? Horum autem a nobis mentio facta est iniquitibus illud: Ἐπίπαντα factum est in ipso vita erat, ὁ propterea quod possit aliquis Scripturam sequens, complura hujusmodi ostendere, quæ formam veluti habeant paradoxorum: quæque etiam (si quid, quod magis sit paradoxon, opus est dicere) magis sint paradoxa quam quæ ab illis dicuntur. Nam si consideraverimus Λόγον [id

27 Joan. xii, 48. 28 Rom. x, 6, 7. 29 Deut. xxx, 14. 30 Joan. i, 3, 4.

(52) Ἐπίπαντα deest in editione Huetii, sed suppletur e codd. Barberino et Bodleiano.
(53) Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ, etc. In editione Huetii deest ἐν, quod suppletur e codd. Bodleiano et

Barberino. Hinc tomum tertium auspicatur codex Bodleianus, quem secutus videtur Ferrarius.
(54) Συγκρίσεων. Legendum videtur συγκρίσεως.

est rationem] et Filium Dei in principio existentem rationem apud Deum, et rationem Deum, fortassis eum solum, qui hujus particeps sit, in quantum est talis, rationis capacem dicere poterimus: adeo ut enuntiemus solum sanctum rationis capacem esse. Rursum si intellexerimus factam in Sermone vitam, juxta eum qui dicit ²¹: « Ego sum vita, » dicturi sumus neminem extra Christi fidem vivere, sed omnes mortuos esse, qui Deo non vivant, et quod vivere ipsorum sit vivere peccato, et idcirco, ut ita dicam, vivere ipsorum ad mortem pertineat. Inspice vero an non hoc frequenter proponant divinæ Scripturæ, alicubi Servatore dicente: « Annon legistis quod dictum est in rubo: Ego Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob? Non est Deus mortuorum, sed viventium ²², » et: « Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens ²³. » Cæterum quid dicere opus est de ipso Deo vel Servatore? Ambigitur enim utrius sit vox illa quæ apud prophetas dicit: « Vivo ego, dicit Dominus ²⁴. »

70 11. Ac principio quidem videamus illud: « Non est Deus mortuorum, sed viventium ²⁵, » quod perinde valet atque illud: Non est peccatorum Deus, sed sanctorum Deus. Magnum enim patriarcharum munus, Deum vice sui nominis illorum nomenclaturam applicuisse suæ propriæ appellationi Dei; quemadmodum etiam Paulus inquit ²⁶: « Propter quod non erubescit Deus vocari Deus ipsorum. » Itaque Deus est patrum et omnium sanctorum; nec alibi scriptum reperias, Deum esse alicujus impiorum Deum. Si ergo Deus sanctorum est, et Deus viventium esse dicitur, sancti sunt viventes et viventes sancti, quippe cum sanctus non sit extra viventes, nec aliquis jam sit vivens qui cum ipsa vita non etiam hoc habeat ut sit sanctus. Idem fere de eo sentiendum est quod ait ²⁷: « Hilariter affectus ero erga Dominum in regione viventium; » perinde ac si dixisset in ordine sanctorum, vel in loco sanctorum, nempe animi hilaritate proprie, vel in ordine, vel in loco sanctorum existente, et perinde quasi nullus eam plene sit possessurus, qui vel ad ordinem sanctorum, vel ad locum sanctorum non pervenerit, ad quem accedat oportet quisquis hac in vita perceperit umbram veluti et imaginem veræ hilaritatis. Quin illud ²⁸: « Non justificabitur coram Deo omnis vivens, » declarat neminem, quantumlibet beatum, si cum Deo ac Justitia ipsius conferatur, justificari, veluti si tale quiddam altero exemplo diceremus: Non splendet lucerna ulla coram sole; splendet quidem omnis lucerna, sed tum cum radiorum solis splendore non illustratur. Justificabitur etiam omnis vivens, at vero non coram Deo justificabitur, quando cum illis comparatur qui inferne habitant, quæque tenebris detinentur, apud quos lucebit illorum lux. Et vide num hac ratione intelligendum sit

Α τος, μετέχοντα λογικὸν εἶπεῖν, ὥστε καὶ ἀποφύγεσθαι ἂν, ὅτι μόνος ὁ ἅγιος λογικός. Πάλιν ἐάν συνώμεν τὴν γενομένην ἐν τῷ Λόγῳ ζωὴν, τὸν εἰπόντα: « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ, » ἐρούμεν μηδένα τῶν ἔξω τῆς πίστεως Χριστοῦ ζῆν, πάντας εἶναι νεκροὺς τοὺς μὴ ζῶντας Θεῷ, τὸ τε ζῆν αὐτῶν ζῆν εἶναι τῆς ἀμαρτίας (55), καὶ διὰ τοῦτο, ἴν' οὕτως εἴπω, ζῆν θανάτου τυγχάνειν. Ἐπίστησον δὲ εἰ μὴ τοῦτο πολλοῦ παριστάσιν αἱ θεαὶ Γραφαὶ τὸ ὅπου μὲν τοῦ Σωτῆρος φάσκοντος: « Ἦ οὐκ ἀνέγκυτε τὸ ῥηθὲν ἐπὶ τῆς βίτου: Ἐγὼ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ; Οὐκ ἔστι Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, » καὶ: « Οὐ δικαιωθήσεται κατενώπιόν σου πᾶς ζῶν. » Τὶ δὲ περὶ αὐτοῦ λέγειν δεῖ τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Σωτῆρος; Ἀμφιβάλλεται γὰρ ἠποτέρου εἶναι ἡ λέγουσα ἐν ταῖς προφήταις φωνή: « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος. »

Β 11. Καὶ πρῶτον γε ἴδωμεν τό: « Οὐκ ἔστι Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, » ἴσον δυνάμενον τῷ. Οὐκ ἔστιν ἀμαρτωλῶν, ἀλλὰ ἁγίων Θεός. Μεγάλῃ γὰρ δωρῆ τοῖς πατριάρχαις, τὸ τὸν Θεὸν ἀντὶ ὀνόματος προσάψαι τὴν ἐκείνων ὀνομασίαν τῇ Θεοῦ ἰδίᾳ αὐτοῦ προσγορή: καθὰ καὶ ὁ Παῦλος φησι: « Διὸ οὐκ ἐπαίσχυνεται ὁ Θεὸς Θεὸς καλεῖσθαι αὐτῶν. » Οὐκοῦν Θεὸς ἐστὶ τῶν πατέρων καὶ πάντων τῶν ἁγίων: καὶ οὐκ ἂν ποῦ ἀναγεγραμμένον εὐρίσκειτο τὸν Θεὸν εἶναι τὸν Θεὸν τινος τῶν ἀσεβῶν. Εἰ τοίνυν ὁ Θεὸς ἁγίων ἐστὶ καὶ Θεὸς ζώντων εἶναι λέγεται, οἱ ἅγιοι ζῶντές εἰσι, καὶ οἱ ζῶντες ἅγιοι, οὔτε ἁγίου ὄντος ἔξω τῶν ζώντων, οὔτε ζῶντος χρηματίζοντος μόνον, καὶ οὐχὶ μετ' αὐτοῦ τὸ ζῆν (56) ἔχοντος καὶ τὸ ἅγιον αὐτὸν τυγχάνειν. Τῆ παραπῆσιον δὲ ἐστὶ καὶ ἐπὶ τοῦ: « Εὐαρεστήσω τε, Κυρίῳ ἐν χώρα ζώντων, » ἰδεῖν: ὡς εἰ εἶπεν ἐν τάξει ἁγίων, ἢ ἐν τῷ τόπῳ τῶν ἁγίων τῆς κυρίως εὐαρεστήσεως, ἦτοι ἐν τῇ τάξει τῶν ἁγίων, ἢ ἐν τῷ τόπῳ τῶν ἁγίων τυγχανούσης: οὐδέπω ἄκρωτος εὐαρεστούντος τοῦ μὴ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἁγίων κεχωρηκότος, ἢ τοῦ μὴ εἰς τὸν τόπον τῶν ἁγίων γεγενημένου: εἰς ὃ χωρῆσαι δεήσει πάντα τὸν οἶονεῖ σκιάν καὶ εἰκόνα τῆς εὐαρεστήσεως τῆς ἀληθινῆς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ προσανειληφῶτα. Καὶ τό: « Οὐ δικαιωθήσεται εἰ κατ' ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάντα ζῶντα, » δηλοῖ, ὅτι ὡς (57) πρὸς Θεὸν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δικαιοσύνην οὐδεὶς δικαιωθήσεται τῶν πάντων μακαρίων, ὡς εἰ καὶ ἐλέγομεν ἐπὶ ἐτέρου παραδείγματος τοιοῦτον: Οὐ φωτισθεὶς πᾶς λύχνος ἐνώπιον ἡλίου: φωτισεῖ μὲν γὰρ πᾶς λύχνος, ἀλλ' ὅταν μὴ καταυγάζηται ὑπὸ ἡλίου. Δικαιωθήσεται δὲ καὶ πᾶς ζῶν, ἀλλ' οὐκ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅτε τοῖς κάτω συγκρίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ σκότους κρατημένοις, παρ' οἷς λάμψει αὐτῶν τὸ φῶς. Καθὰ εἰ κατὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ νοητέον: « Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων: οὐ γὰρ Ἰαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ

²¹ Joan, xi, 25. ²² Marc. xii, 26, 27. ²³ Psal. cxlii, 2. ²⁴ Num. xiv, 28. ²⁵ Marc. xii, 27. ²⁶ Hebr. xi, 16. ²⁷ Psal. cxiv, 9. ²⁸ Psal. cxlii, 2.

(55) Τῆς ἀμαρτίας. Codex Bodleianus, τῆ ἀμαρτίας, et ita legit Ferrarius.

(56) Μετ' αὐτοῦ τοῦ ζῆν. Sic codex Bodleianus;

Regius et Barberinus, μετὰ τοῦ ζῆν.

(57) Ὡς. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ὡσε', etc.

τοῦτο γὰρ εἰ ἐνετέλλετο, ἀδύνατον ἂν εἶδου ἐντολὴν, ὡσεὶ καὶ τοῖς λύχνοις ἐμψύχοις οὖσιν ἐντολὴν εἶδου· ἢ λάμψαι τὸ φῶς αὐτῶν ἔμπροσθεν τοῦ ἡλίου. Οὐχ οἱ τυχόντες οὖν μόνοι τῶν ζώντων οὐ δικαιοθήσονται κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ ὡς ἐν ζωῇ τῶν ἐλαττόνων διαφέροντες· ἢ ὅπερ μᾶλλον, ἅμα ἢ πάντων τῶν ζώντων δικαιοσύνη· οὐ δικαιοθήσεται ὡς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, ὡς εἰ καὶ ἅμα πάντα τὰ ἐπὶ γῆς νυκτερινὰ συναγαγῶν φῶτα ἔφρασκον μὴ δύνασθαι ταῦτα φωτίζειν ὡς πρὸς τὰς τοῦτου τοῦ ἡλίου αὐγάς. Κατ' ἐπανάδασιν δὲ ἐκ τῶν εἰρημῶν ῥητέων καὶ τό· « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος. » Τάχα τοῦ κυρίως ζῆν, μάλιστα ἐκ τῶν εἰρημῶν περὶ τοῦ ζῆν, παρὰ μόνῳ τυγχάνοντος τῷ Θεῷ. Καὶ ὅρα εἰ διὰ τοῦτο δύναται ὁ Ἀπόστολος (58) τὴν εἰς ὑπερβολὴν ὑπεροχὴν τοῦ· « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, » εἰρημῶν περὶ Θεοῦ, « ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, » οὐδενὸς τῶν παρὰ τὸν Θεὸν ζώντων ἔχοντος τὴν ἀτρεπτον πάντη καὶ ἀναλλοίωτον ζωὴν. Καὶ τί διατάζομεν περὶ τῶν λοιπῶν, ὅτε οὐδὲ ὁ Χριστὸς ἔσχε τὴν τοῦ Πατρὸς ἀθανασίαν; ἐγεύσατο γὰρ ὑπὲρ παντὸς θανάτου.

« ἅμα δὲ ἐξετάζοντες τὰ περὶ τοῦ ζῆν τοῦ Θεοῦ, καὶ ζωῆς, ἣτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, καὶ ζώντων ἐν χώρᾳ ἰδία τυχάνοντων, καὶ ζώντων οὐ δικαιομένων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀκαλοῦθως τούτους παρατιθέμενοι τό· « ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, » τὰ ὑπονοούμενα συμπαραληφόμεθα περὶ τοῦ πᾶν ὅτιποτου ῥητικῶν μὴ οὐσιωδῶς ἔχειν, ὡς ἀχώριστον συμβεβηκός, τὴν μακαριότητα. Ἐὰν γὰρ ἀχώριστον ἔχη τὴν μακαριότητα καὶ τὴν προηγουμένην ζωὴν, πῶς ἐτι ἔσται ἀληθὲς τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον· « ὁ μόνος (59) ἔχων ἀθανασίαν; » Χρὴ μέντοιγε εἰδέναι, ὅτι τινὰ ὁ Σωτὴρ οὐχ αὐτῷ εἶναι (60), ἀλλ' ἑτέροις, τινὰ δὲ αὐτῷ καὶ ἑτέροις· Ζητητέον δὲ εἰ τινὰ αὐτῷ καὶ οὐδενί. Σαφῶς μὲν γὰρ ἑτέροις ἐστὶ ποιμὴν, οὐχ ὡς οἱ παρὰ ἀνθρώποις ποιμένες βνησιν ἐκ τοῦ ποιμαίνειν εἰς αὐτὸν λαμβάνων, εἰ μὴ ὅρα τὴν τῶν ποιμαينوμένων ὠφέλειαν διὰ φιληθρωπίαν ἰδίαν εἶναι λογισαίτο· ἀλλὰ καὶ ὁδός ἐστιν ἑτέροις ὁμοίως, καὶ θύρα, ὁμολογουμένως δὲ καὶ βίβλος· αὐτῷ δὲ καὶ ἑτέροις σοφία, τάχα δὲ καὶ λόγος. Ζητητέον δὲ εἰ συστήματος θεωρημάτων ὄντος ἐν αὐτῷ, καθὼ σοφία ἐστὶν, ἐστὶ τινὰ θεωρήματα ἀχώρητα τῇ λοιπῇ παρ' αὐτὸν γεννητῇ φύσει, ἅτινα ἴδεν αὐτῷ. Καὶ οὐκ ἀνεξέταστον λόγον ἑατέον διὰ τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐλάβειαν· ὅτι μὲν γὰρ καὶ αὐτῷ αὐτῷ μαθητεύεται, σαφῶς (61) ἐκ τοῦ λεγομένου περὶ παρακλήτου καὶ ἁγίου Πνεύματος, ὅτι « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὁμῖν. » Εἰ δὲ μαθητευόμενον (62) πάντα χωρεῖ, ἃ ἐνατενίζων τῷ

A etiam illud quod est in Evangelio ⁵⁸ : « Luceat lux vestra coram hominibus; » non enim dixit : Luceat lux vestra coram Deo, alioqui præceptum daturus impossibile, si hoc præcepisset, perinde ac si lucernis animatis præcepisset, uti lux ipsorum coram sole luceret. Quamobrem non modo vulgus viventium non justificabitur coram Deo, sed nec etiam hi qui ceu inter viventes inferioribus præstant; quodque magis etiam est, omnium viventium in unum collecta justitia, comparatione Dei, non justificabitur, perinde ac si luminibus quæ super terram sunt nocturnis in unum collectis dicere ego, fieri non posse, uti splendorem afferant, **71** splendorum hujus solis comparatione. Per repetitionem vero eorum quæ diximus, consideran-

B dum etiam illud est : « Vivo ego, dicit Dominus ⁵⁹, » cum proprium vivere, præcipue ex his quæ de vivendo disseruimus, penes solum sit Deum. Et vide num ob hoc possit Apostolus in hyperbolen usque considerata Dei vitæ excellentia, et, ut dignum est Deo, intelligens illud : « Vivo ego, dicit Dominus, » de Deo dixisse ⁶⁰ : « Qui solus habet immortalitatem, » nullo præter Deum viventium, immutabilem inalterabilemque divinitatem habente. Et quid ambigimus de cæteris, quando ne Christus quidem Patris habuerit immortalitatem? nam pro quocunque mortem gustavit ⁶¹.

12. Cum vero inquiramus de his quæ ad Deum viventem pertinent, et de vita quæ est Christus, deque viventibus qui sunt in sua regione, atque de viventibus etiam his qui coram Deo non justificantur, consequenter his apponentes : « Qui solus habet immortalitatem ⁶², » pariter etiam assumemus quæ subintelliguntur, nempe quod omne quidquid dixeris rationis capax, non habeat substantialiter (ceu inseparabile accidens) beatitudinem. Nam si inseparabilem habeat beatitudinem et præcipuam vitam, quomodo verum erit illud quod de Deo dicitur : « Qui solus habet immortalitatem? » Sciendum est attamen Servatorem non esse sibi ipsi aliqua, sed aliis; aliqua vero et ipsi et aliis. Insuper quærendum est an aliqua ipse habeat quæ nullus alius. Namque palam aliis est pastor : non sicut ii qui apud homines pastores sunt, utilitatem ad se trahens eo quod pascat, nisi forte eorum qui pascantur utilitatem, benignitatis causa, propriam esse reputet. Quin etiam via est, aliis similiter etiam ostium, jam etiam in confesso est quod sit etiam virga; sibi vero ipsi et aliis sapientia; fortassis etiam λόγος [id est ratio]. Quærendum est insuper num ex ea multitudine speculationum quæ sunt in ipso, in quantum sapientia est, sint aliqua speculationes apud ipsum, quas reliqua natura generata percipere nequeat quarumque sibi ipsi scientiam reservet. Nec inexaminata relinquenda

⁵⁸ Math. v, 16. ⁵⁹ Num. xiv, 28. ⁶⁰ I Tim. vi, 16. ⁶¹ Hebr. ii, 9. ⁶² I Tim. vi, 16.

(58) Ἀπόστολος deest in editione Huetiana, sed restituitur e codice Bodleiano.

(59) Codex Bodleianus et Barberinus recte ὁ μόνος, male editio Huetiana in textu habet ὁ μόνος.

(60) *Εἶπαι*. Legendum videtur ἐστὶ.

(61) *Σαφῶς*. Lege σαφῆς.

(62) *Εἰ δὲ μαθητευόμενον*, etc. Quia scientiam cæteraque omnia habet Spiritus sanctus a Filio, tanquam a processionis principio, utcumque ratione

est oratio propter Spiritus sancti reverentiam : nam quod etiam ipse ab illo edoceatur, liquet ex eo quod de paraclete et sancto Spiritu dicitur ⁴⁴ : « De meo accipiet, et annuntiabit vobis ; » sed diligentius inquirendum est an cum docetur omnia capiat, **72** quæ defixis in Patrem oculis a principio existens Filius agnoscit. Si ergo Servator aliqua quidem est aliis, aliqua vero forsitan sibi ipsi, eaque vel nulli, vel uni, vel paucis, examinandum est utrum Servator, quatenus est vita illa quæ facta est in Sermone, sibi ipsi et aliis sit vita, an aliis ; et si aliis, quibus aliis. Quamobrem si vita et lux hominum idem sunt, inquit enim : « Quod factum est in ipso vita erat, et vita illa erat lux hominum ⁴⁵, » et lux hominum aliquorum est lux, et hæc non omnium qui rationis sint capaces, propterea quod addita sit vocula *hominum*, sed hominum est lux, vita erit etiam hominum, quorum etiam lux est : et in quantum est vita, dici potest Servator non sibi ipsi, sed aliis vita, quorum est etiam lux. Hæc sane vita in Λόγῳ [hoc est in Dei Filio] sit inseparabilis ab ipso existens, simul atque facta fuerit ; præexistat enim λόγος [id est sermo, sive ratio,] in anima oportet, qui ipsam expurget, ut post hunc, et ab ipso proveniente[m] purgationem, omni prorsus ablata mortificatione et infirmitate, pura sinceraque vita ingeneretur apud omnem qui fecerit seipsum capace[m] Sermonis, in quantum Deus est.

15. Cæterum duo singulatim observanda sunt, differentiaque eorum accurate examinanda : primum quidem : Λόγος [id est Sermo] est in principio ; deinde quod vita in Sermone. Sed Sermo quidem in principio non est factus : nec enim fuit, quando principium fuerit absque Sermone et ratione, quam ob causam dicitur : « In principio Sermo erat ⁴⁶. » At vero vita in Λόγῳ [id est Sermone] non erat, sed facta est, quandoquidem vita est lux hominum ; cum enim homo nondum esset, neque lux hominum erat, considerata luce hominum juxta relationem ad homines. Cæterum nemo nos urgeat ratus nos hæc temporaliter enuntiare, ordine exigente, primum, et secundum, et quæ deinceps, etiamsi tempus non inveniat, quando ternarius numerus aut quartus haudquaquam a sermone substrati erant. Ut igitur « omnia per ipsum facta sunt, » non omnia per ipsum erant, « et sine ipso factum est nihil, » non sine ipso erat nihil ; sic « quod factum est in ipso, » non quod erat in ipso, « vita erat. » Et rursus non quod factum est in principio, Sermo erat, sed quod erat in principio, Sermo erat. Quædam tamen exemplaria, et fortassis non improbabili-ter, habent : « Quod factum est, in ipso vita est. » Quod si vita idem est cum luce hominum, nullus qui sit in tenebris vivit, nec ullus viventium est in tenebris, cum omnis qui vivit, is etiam sit in luce, et omnis qui sit in luce, is etiam vivat, **73** adeo ut solus, et omnis vivens sit lucis filius ; filius autem

Α Πατρὶ ἀρχόμενος ὁ Υἱὸς γινώσκει, ἐπιμελέστερον ζητητέον. Εἰ τοίνυν ὁ Σωτὴρ ἂ μὲν τινα ἑτέροις, τινὰ δὲ τάχα τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἢ οὐδενί, ἢ ἐνί, ἢ ὀλίγοις, καθὼς ζωὴ ἐστὶν ἡ γεννημένη ἐν τῷ Λόγῳ, βασιανιστέον πότερον αὐτῷ καὶ ἑτέροις ζωὴ ἐστὶν, ἢ ἑτέροις, καὶ ἑτέροις τισὶ τούτοις. Εἰ δὴ ταῦτόν ἐστι ζωὴ καὶ φῶς τῶν ἀνθρώπων, φησὶ γάρ· « Καὶ ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, » τὸ δὲ φῶς τῶν ἀνθρώπων τινῶν ἐστὶ φῶς, καὶ τοῦτο οὐ πάντων τῶν λογικῶν, ὅσον ἐπὶ τὸ κείσθαι τὸ, ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ φῶς· εἴη ἂν καὶ ζωὴ ἀνθρώπων, ὧν καὶ φῶς ἐστὶ· καὶ καθὼς ζωὴ, λέγοιτο ἂν ὁ Σωτὴρ οὐκ αὐτῷ, ἀλλὰ ἑτέροις εἶναι ζωὴ, ὧν ἐστὶ καὶ φῶς. Αὕτη δὲ ἡ ζωὴ τῷ λόγῳ ἐπιγίνεται ἀχώριστος αὐτοῦ μετὰ τὸ ἐπιγενέσθαι τυγχάνουσα· λόγον γάρ προὑπάρχει τὸν καθαίροντα τὴν ψυχὴν ἐν τῇ ψυχῇ δεῖ, ἵνα μετὰ τοῦτον καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ κάθαρσιν, πάσης περιαιρεθείσης νεκρότητος καὶ ἀσθενείας, ἡ ἀκραιφνῆς ζωὴ ἐγγένηται παρὰ παντὶ τῷ τοῦ Λόγου, καθὼς Θεὸς ἐστὶν, αὐτὸν ποιήσαντι χωρητικόν.

Τηρητέον δὲ τὰ δύο ἐν, καὶ τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἐξεταστέον· πρῶτον μὲν γὰρ ἐν τῷ Λόγῳ ἐν ἀρχῇ· δεύτερον δὲ ἐν τῷ ζωῇ ἐν Λόγῳ. Ἄλλὰ Λόγος μὲν ἐν ἀρχῇ οὐκ ἐγένετο, οὐκ ἦν γὰρ ὅτε ἡ ἀρχὴ ἀλογος ἦν, διὸ λέγεται· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, » ζωὴ δὲ ἐν τῷ Λόγῳ οὐκ ἦν, ἀλλὰ ζωὴ ἐγένετο, εἴ γε ζωὴ ἐστὶ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Ὅτε γὰρ οὐδέπω ἄνθρωπος ἦν, οὐδὲ φῶς τῶν ἀνθρώπων ἦν, τοῦ φωτὸς τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους σχέσιν νοουμένου. Μηδεὶς δ' ἡμᾶς θλιβέτω, χρονικῶς οἰόμενος ταῦτα ἀπαγγέλλειν, τῆς τάξεως τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον καὶ τὰ ἐφεξῆς ἀπαιτούσης, καὶ χρόνος μὴ εὐρίσκηται. Ὅτε τὰ ὑπὸ τοῦ Λόγου ὑποβαλλόμενα τρίτα, καὶ τέταρτα οὐδαμῶς ἦν. Ὅν τρόπον τοίνυν « πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » καὶ οὐχὶ πάντα δι' αὐτοῦ ἦν, « καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, » οὐχὶ δὲ χωρὶς αὐτοῦ ἦν (63) οὐδὲ ἐν οὕτως « ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ, » οὐχὶ δ' ἦν ἐν αὐτῷ, « ζωὴ ἦν. » Καὶ πάλιν οὐχὶ δ' ἐγένετο ἐν ἀρχῇ, ὁ Λόγος ἦν, ἀλλὰ ὃ ἦν ἐν ἀρχῇ, Λόγος ἦν. Τινὰ δὲ μέντοιγε τῶν ἀντιγράφων ἔχει, καὶ τάχα οὐκ ἀπιθάνως· « Ὁ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἐστὶν. » Εἰ δὲ ζωὴ ταῦτόν ἐστι τῷ τῶν ἀνθρώπων φωτὶ, οὐδεὶς ἐν σκοτίᾳ τυγχάνων ζῆ, καὶ οὐδεὶς τῶν ζώντων ἐν σκοτίᾳ ἐστὶν. Ἄλλὰ πᾶς ὁ ζῶν καὶ ἐν φωτὶ ὑπάρχει, καὶ πᾶς ὁ ἐν φωτὶ ὑπάρχων ζῆ· ὥστε μόνον τὸν ζῶντα καὶ πάντα εἶναι φωτὸς υἱόν· φωτὸς δὲ υἱός, οὐ λάμπει τὰ ἔργα ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων.

⁴⁴ Joan. xvi, 14. ⁴⁵ ibid. i, 3, 4. ⁴⁶ ibid. i. ⁴⁷ Matth. v, 16.

originis dici potest ab eo edoctus, quemadmodum eadem de causa per Athanasium oratione 2 contra Arianos, p. 357. minor illo prædicatur. Periculose vero Origenes hic vocari vult in quæstionem an Spiritus sanctus, quem doceri a Filio ex Joannis

xvi, 14, colligit, omnia capiat quæ Filius cognoscit, quæ invis sancti Spiritus euláβειαν, « reverentiam, » proficitur.

(63) Codex Bodleianus, ἦν, Regius, ἐγένετο.

14. Πάλιν ἐπεὶ ἐστὶ τὰ παραλλελειμμένα τῶν ἐναντίων νοεῖσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων περὶ τῶν ἐναντίων, λέγεται δὲ περὶ ζωῆς καὶ φωτὸς ἀνθρώπων, ἐναντίον δὲ τῆ ζωῆ θάνατος, καὶ ἐναντίον φωτὸς ἀνθρώπων σκότος ἀνθρώπων, ἔστιν ἰδεῖν, ὅτι ὁ ἐν σκότῳ τῶν ἀνθρώπων τυγχάνων ἐν θανάτῳ ἐστὶ, καὶ ὁ τὰ τοῦ θανάτου πράττων οὐκ ἀλλάξασκε τοῦ σκότους ἐστίν. Ὁ δὲ μνημονεύων τοῦ Θεοῦ, ἐάν γε νοῶμεν τί τὸ μνημονεύειν αὐτοῦ, οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου. » Εἴτε δὲ σκότος ἀνθρώπων εἶτε θάνατος, οὐ φύσει τοιαῦτά ἐστιν, ἄλλου λόγου· « Ἡμεῖς ἡμεθὰ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ, » καὶ μάλιστα ἄγιοι καὶ πνευματικοὶ ἤδη χρηματίζωμεν. Οὕτως ὅστις ποτ' ἂν (64) ἦ σκότος, ὡσπερ δὲ δεκτικὸς (65) ὁ Παῦλος σκότος ὡν γέγονε τοῦ γενέσθαι φῶς ἐν Κυρίῳ. Κατὰ δὲ τοὺς οἰομένους εἶναι φύσει πνευματικὰς, ὡσπερ τὸν Παῦλον καὶ τοὺς ἄγλους ἀποστόλους, οὐκ οἶδα εἰ σώζεται τὸ τὸν πνευματικὸν εἶναι ποτε σκότος, καὶ ὕστερον αὐτὸν γεγενῆσθαι φῶς· εἰ γὰρ ὁ πνευματικὸς ποτε σκότος ἦν, ὁ χοικὸς τίς ἐστιν; Εἰ δ' ἄλθές, ὅτι τὸ σκότος γεγενῆσθαι (66) φῶς, τίς ἡ ἀποκλήρωσις τοῦ μὴ πᾶν σκότος δύνασθαι γενέσθαι φῶς; Εἰ μὴ γὰρ ἐπὶ Παύλου ἐλέγετο, ὅτι· « Ἡμεθὰ ποτε ἐν σκότῳ, νῦν δὲ φωτεινοὶ ἐν Κυρίῳ. » ἐπὶ δὲ ὡν οἴονται φύσει ἀπολλυμένων, ὅτι σκότος ἦσαν, ἢ σκότος εἶσι, καὶ χώραν εἶχεν ἢ περὶ φύσει ὑπόθεσις. Νῦν δὲ ὁ Παῦλος φησι γεγενῆσθαι ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ, ὡς δυνατοῦ ὄντος τοῦ σκότους εἰς φῶς μεταβαλεῖν. Οὐ χαλεπὸν δὲ τὰ περὶ πάντος σκότους ἀνθρώπων, καὶ περὶ τοῦ θανάτου τούτου τυγχάνοντος τῷ σκότῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιμελῶς ἰδεῖν ἐκ τῶν εἰρημένων, τὸ ἐνδεχόμενον ὁρῶντα τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ κρείττον ἐκάστου μεταβολῆς.

melius vel in prius, diligenter perspicere ex his et quæ ad hanc mortem in tenebris hominum existentem pertinent.

Πάνυ δὲ βιαίως κατὰ τὸν τόπον γενόμενος ὁ Ἡρακλέων, τὸ· « Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωῆ ἦν, » ἐξείληφεν ἀντὶ τοῦ, ἐν αὐτῷ, εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς πνευματικούς· οἶονεὶ ταῦτὸν νομίσας εἶναι τὸν Λόγον καὶ τοὺς πνευματικούς. Εἰ καὶ μὴ σαφῶς ταῦτ' εἴρηκε, καὶ ὡσπερ εἰ αἰτιολογῶν φησιν· « Αὐτὸς γὰρ τὴν πρώτην μόρφωσιν τὴν κατὰ τὴν γένεσιν αὐτοῖς παρέλαχε· τὰ ὑπ' ἄλλου παρέντα εἰς μορφήν καὶ εἰς φωτισμὸν καὶ παραγραφὴν ἰδίαν ἀγαγὼν καὶ ἀναδείξας. » Οὐ παρετήρησε δὲ καὶ τὸ περὶ τῶν πνευματικῶν παρὰ τῷ Παύλῳ λεγομένων, ὅτι ἀνθρώπους αὐτοὺς εἶναι ἀπεσιώπησε· « Ψυχικὸς ἀνθρώπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ ἐστὶν αὐτῷ· ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα. » Ἡμεῖς γὰρ οὐ μάτην αὐτὸν φάμεν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ μὴ προστεθεικῆναι τὸ, ἀνθρώπος· κρείττον γὰρ ἢ ἀνθρώπος ὁ πνευματικὸς, τοῦ ἀνθρώπου ἦτοι ἐν ψυχῇ ἢ ἐν σώματι ἢ ἐν συναμφοτέροις (67) χαρακτηριζομένου, οὐκὶ δὲ

A 14. Rursus, quoniam ex his quæ disseruimus de contrariis, intelligi possunt contraria prætermissa, disseritur autem de vita et luce hominum, contrarium autem vitæ mors est, et contrarium luci hominum tenebræ hominum, videre est quod qui in tenebris existat hominum, is etiam sit in morte, et quæ mortis sunt agens non alibi sit quam in tenebris. At qui memor est Dei, si consideraverimus quid sit memorem esse Dei, non est in morte, juxta illud quod dicitur ⁶⁴ : « Nihil rei cum morte habet, qui memor est tui. » An vero tenebræ hominum et mors natura talia sint, necne, alterius est considerationis : « Nos eramus aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino ⁶⁵, » etiamsi sancti spiritualesque jam aliquo maxime pacto simus. B Quisquis fuit aliquando tenebræ, factus est perinde atque Paulus, tenebræ cum esset, capax et aptus ut fieret lux in Domino. Haud vero scio an juxta opinionem eorum qui naturas rentur spirituales, veluti Paulum ac sanctos apostolos, consistat, spirituales esse aliquando tenebras, ipsumque postea lucem fieri; nam si spiritualis tenebræ quandoque fuit, terrestris qualis? Quod si verum est, tenebras factas fuisse lucem, quænam privata electio est cur non omnes tenebræ lux fieri queant? Nisi enim de Paulo dictum fuisset ⁶⁶ : « Eramus aliquando in tenebris, nunc autem lucidi cum Domino, » de illis vero quos arbitrantur naturæ deperditæ, quoniam tenebræ erant et tenebræ sunt, locum utique habuisset eorum de naturis hypothesis. Nunc autem C Paulus inquit se aliquando tenebras fuisse, nuncque esse lucem in Domino, quasi in lucem tenebræ transire possint. Haud autem difficile est cernentem uniuscujusque contingentem mutationem in quæ diximus, quæ ad omnes tenebras hominum,

15. Cæterum valde coacte ad hunc contextum veniens Heracleon : « Quod factum est in ipso vita erat ⁶⁸ : » in ipso interpretatus est in hominibus spiritualibus : quasi Sermonem et spirituales idem esse arbitratus fuerit. Etsi non aperte id dixerit, at veluti causam reddens, inquit : « Ipsam enim primam formationem, quoad ortum attinet, ipsis præbuit, ab alio prætermissa in formam, et illuminationem, et delineationem propriam ducens, et ⁷⁴ ostendens. » Non observavit autem Paulum de spiritualibus loquentem, eos homines esse, reticuisse : « Animalis enim, inquit, homo non recipit quæ sunt Spiritus Dei : stultitia enim est illi : at spiritualis omnia dijudicat ⁶⁹. » Nos enim dicimus non abs re nomen hominis a Paulo prætermisum, cum spirituales diceret, eo quod præstantius quiddam spiritualis sit, quam homo : nempe homine, vel in anima, vel in corpore, vel in utrisque

⁶⁴ Psal. vi, 6. ⁶⁵ Ephes. v, 8. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ Joan. i, 3. ⁶⁸ I Cor. ii, 14.

(64) Οὕτως ὅστις ποτ' ἂν, etc. Ferrarius legebat οὗτος.

(65) Ὠσπερ δὲ δεκτικὸς, etc. Legendum videtur, δεκτικὸς ὡσπερ ὁ Παῦλος, etc.

(66) Γεγονέναι. Lege γέγονε, vel præcedens ἐπι mutandum in ἐστὶ.

(67) Ἡ ἐν συναμφοτέροις. Sic codex Bollandianus; editio Huetiana, ἢ τὸν ἀμφοτέροις.

formam accipiente : non ita vero in spiritu, his longe diviniorē ; secundum cuius participationem prævalentem est spiritualis. Præterea vero quæ ad talem opinionem spectant, vel sine apparenti demonstratione enuntiat, ne mediocrem quidem persuasionem attingere valens, disserendo de hisce rebus. Sed de illo hæcenus.

16. Age vero inquiramus etiam nos hoc, scilicet num vita erat hominum tantum lux, et non potius cuiusvis in beatitudine existentis. Nam si « vita et lux hominum » idem sunt, et hominum tantum sit Christi lux, hominum tantum etiam vita erit : hoc autem suspicari æque stultum est atque impium, refragantibus aliis Scripturis huic intelligentiæ : siquidem quando proficiemus, erimus tanquam pares angelis ⁶⁶. Sed sic solvendum est dubium, si quid aliquorum esse dicatur, non continuo illud ad eos solos de quibus id dicitur, pertinere. Sic igitur non si vita lux hominum dicitur, hominum tantum est lux. Poterat enim addi, vita erat hominum tantum lux : fieri enim potest ut lux hominum, aliorum quoque, præterquam hominum sit lux, perinde atque cum animalia quædam et plantæ hominibus suppeditant unde alantur, tamen alia quoque præter homines alere possunt. Hoc autem exemplum ex consuetudine sumptum est. Verum enimvero dignum est ut e Scripturis Dei Spiritu proditis simile conferamus. Proinde hoc in loco inquirimus num quidquam prohibeat, lucem hominum esse etiam lucem aliorum, dicentes, propterea quod dicatur « lux hominum, » non jam ideo excludi aliorum quoque hominibus præstantiorum, vel hominibus similium, veluti lucem esse. Nam cum sit scriptum, Deum esse Deum Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob ⁶⁷, qui voluerit, quia dictum sit, « vita erat lux hominum ⁶⁸, » lucem ad nullum alium præterquam ad homines pertinere, existimet oportet si pari modo, Deum nullius alterius Deum esse, nisi tantum horum trium patrum. Verum Eliæ profecto etiam **75** est Deus ⁶⁹; et, ut inquit Judith ⁷⁰, patris sui Symeon, atque etiam Hebræorum est Deus ⁷¹. Quamobrem si nihil prohibet Deum aliorum quoque esse Deum, eodem modo aliorum, præterquam hominum, lucem.

17. Porro alius quispiam etiam testimonio illo utens : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ⁷², » hominem esse dicit, quidquid ad imaginem et similitudinem Dei sit factum, innumeris hac in re utens exemplis, nihil referre Scripturæ, hominem dicat an angelum : de eodem enim subjecto alicubi poni angeli et hominis vocabulum, quemadmodum in tribus illis qui apud

Α καὶ ἐν τῶ τούτων θειοτέρῳ πνεύματι· οὐ κατὰ μετοχὴν ἐπικρατοῦσαν χρηματίζει ὁ πνευματικός. Ἄμα δὲ καὶ τὰ τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως, χωρὶς κἀν φαινομένης ἀποδείξεως, ἀποφαίνεται, οὐδὲ μέχρι τῆς τυχοῦσης πιθανότητος φθάσαι εἰς τὸν περὶ τούτων (68) δυνήθεις λόγον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ἐκείνου.

Φέρε δὲ καὶ ἡμεῖς καὶ τοῦτο ζητήσωμεν, εἰ ἡ ζωὴ ἦν μόνων ἀνθρώπων φῶς, καὶ μὴ παντὸς οὐτινοσοῦν ἐν μακαριότητι τυγχάνοντος. Ἐὰν γὰρ ταῦτα ἦν « ζωὴ καὶ φῶς ἀνθρώπων, » καὶ μόνων ἀνθρώπων εἴη τὸ τοῦ Χριστοῦ φῶς, μόνων ἀνθρώπων καὶ ἡ ζωὴ τοῦτο ὁ ὑπολαμβάνει ἐστὶν ἡλίθιον ἔμα καὶ ἀσεδὲς, ἀντιμαρτυροῦσάν τῶν ἄλλων Γραφῶν ταύτη τῇ ἐκδοχῇ· εἰ γε, ἔταν προκόψωμεν, ἰσαγγελοὶ ἐσόμεθα. Οὕτω δὲ λυτέον τὸ ἀπορηθὲν, οὐχὶ εἰ τι λέγεται τινων, ἐκείνων μόνων ἐστὶ τὸ λεγόμενον. Οὕτως οὖν οὐχὶ ἢ λέγεται φῶς ἀνθρώπων, μόνων ἀνθρώπων ἐστὶ φῶς· ἐδύνατο γὰρ προσκεῖσθαι, ἡ ζωὴ ἦν τὸ τῶν ἀνθρώπων μόνων φῶς. Ἐξεστὶ γὰρ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐτέρων παρὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι φῶς· ὡς ἐξεστὶ τὰδε τὰ ζῶα, καὶ τὰδε τὰ φυτὰ ἀνθρώπων ὄντα τροφήν, καὶ ἐτέρων παρὰ τοὺς ἀνθρώπους τὰ αὐτὰ εἶναι τροφήν. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπὸ τῆς συνθελας τὸ παράδειγμα· ἄξιον δὲ ἀπὸ τῶν θεοπνεύστον λόγων ὁμοιον ἀντιπαρβαλεῖν. Ἐνθάδε τοίνυν ζητούμεν εἰ μὴδὲν κωλύει τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐτέρων εἶναι φῶς· λέγοντες, ὅτι οὐχὶ, ἐπεὶ λέγεται « φῶς ἀνθρώπων, » ἡδη ἀποκλείεται καὶ ἐτέρων παρὰ τοὺς ἀνθρώπους κρειττόνων, ἢ ἀνθρωποι (69) ὁμοίων εἶναι (70) ὡς φῶς. Ἀναγέγραπται δὲ ὁ Θεὸς Θεὸς εἶναι Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ· ὁ δὲ βουλούμενος, ἐπειδὴ εἰρηται, « ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, » τὸ φῶς μὴδὲν ἐτέρου εἶναι ἢ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ ὁμοιον οἰήσεται τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ Θεὸν Ἰακώβ, μὴδὲν εἶναι Θεὸν ἢ τῶν τριῶν μόνων τούτων πατέρων. Ἔστι (71) δὲ γε καὶ ἡλίθιος Θεὸς, καὶ, ὡς φησὶν Ἰουδῆ, τοῦ πατρὸς αὐτῆς Συμεών, καὶ Θεὸς τῶν Ἑβραίων. Διόπερ κατὰ τὸ ὁμοιον, εἰ μὴδὲν κωλύει εἶναι αὐτὸν καὶ ἐτέρων Θεὸν, οὐδὲν κωλύει εἶναι τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐτέρων παρὰ τοὺς ἀνθρώπους φῶς.

nihil prohibeat oportet, lucem hominum esse etiam

Δ "Ἄλλος δὲ τις, προσχρησάμενος τῷ· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » πᾶν τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν γενόμενον Θεοῦ ἄνθρωπον εἶναι φησὶ, μυρλοῖς χρώμενος εἰς τοῦτο παραδείγμασιν, ὅτι οὐδὲν διαφέρει τῇ Γραφῇ ἄνθρωπον ἢ ἄγγελον φάναι· ἐπεὶ γὰρ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου οὐ κείται (72) ἢ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος προσηγορία· ὡσπερ ἐπὶ τῶν ξενισθέντων παρὰ τῷ

⁶⁶ Matth. xxii, 30. ⁶⁷ Exod. iii, 6, 15, 16; iv. 5. ⁶⁸ Exod. iii, 18; v, 3; vii, 16; ix, 1, 13; x, 3. ⁶⁹ Gen. i, 26.

(68) *Τούτων*. Ita codex Bodleianus; Regius, male, τούτων.

(69) *Ἀνθρωποι*. Lege ἀνθρώποις.

(70) *Εἶναι*. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, εἶεν, male.

(71) *Ἔστι*. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἔτι.

(72) *Οὐ κείται*. Vel delendum οὐ, vel legendum ποῦ, uti legit Ferrarius.

Ἀβραάμ τριῶν, καὶ γενομένων ἐν Σοδόμοις δύο, καὶ ἐν ἄλλῳ τῷ εἰρημῷ τῆς Γραφῆς ὅτε μὲν ἄνδρες, ὅτε δὲ ἄγγελοι εἶναι λέγονται. Πλὴν ὁ τοῦτο νομίζων ἔρει, ὅτι, ὡς περὶ παρὰ τοῖς ὁμολογουμένοις (73) ἀνθρώποις εἰσὶν ἄγγελοι, ὡς ὁ Ζαχαρίας λέγων· « Ἄγγελος Θεοῦ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· » καὶ ὁ Ἰωάννης, περὶ οὗ γέγραπται· « Ἴδού ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, » οὕτως καὶ οἱ τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι παρὰ τὸ ἔργον τοῦτο χρηματίζουσι, καὶ οὐ παρὰ τὴν φύσιν ἄνδρες κληθέντες. Καὶ ἐτι μᾶλλον παραμυθῆσεται, ὅτι ἐπὶ τῶν κριτικῶν δυνάμεων τὰ ὀνόματα οὐχὶ φύσεων ζῶων ἐστὶν ὀνόματα, ἀλλὰ τάξεων, ὧν ἦδε τις καὶ ἦδε λογικῆ φύσις τέτευχεν ἀπὸ Θεοῦ· θρόνος γὰρ οὐκ εἶδος ζῶου (74), οὐδὲ ἀρχὴ, οὐδὲ κυριότης, οὐδὲ ἐξουσία, ἀλλὰ ὀνόματα πραγμάτων, ἐφ' ὧν ἐτάχθησαν οἱ οὕτω προσαγορευόμενοι, ὧν τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἄλλο τί ἐστὶν ἢ ἄνθρωπος, καὶ τῷ ὑποκειμένῳ συμβέδηκε τὸ θρόνον εἶναι, ἢ κυριότης, ἢ ἀρχή, ἢ ἐξουσία. Καὶ ἐν τῷ Ἰησοῦ δὲ τῷ τοῦ Ναυῆ κεῖται τό· « Ὄφθη τῷ Ἰησοῦ ἄνθρωπος ἐν Ἰεριχώ, ὃς φησιν· « Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος Κυρίου δυνάμεως νυνὶ παρατέγομαι. » Κατὰ τοῦτο οὖν, ὡς ἴσον δυνάμενον, ἐκλήσεται τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων καὶ φῶς παντὸς λογικοῦ, παντὸς λογικοῦ τῷ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν εἶναι Θεοῦ ἀνθρώπου τυγχάνοντος. Τὸ αὐτὸ μέντοι γέ ἐστι τριχῶς ὀνομαζόμενον, φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἀπαξιαπλῶς φῶς, καὶ φῶς ἀληθινόν· φῶς μὲν οὖν ἀνθρώπων, ἦτοι, ὡς προαποδέδεικται, οὐδενὸς κωλύοντος τὸ ἐκλαμβάνειν καὶ ἐτέρων παρὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι τὸ φῶς, ἢ πάντων τῶν λογικῶν, διὰ τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγρονέαι ἀνθρώπων καλουμένων.

intelligere lucem etiam aliorum præter hominem esse, vel quod omnes qui rationis sunt compotes, homines videntur, quia facti sint ad imaginem et similitudinem Dei.

Ἐπεὶ δὲ φῶς ἀπαξιαπλῶς ἐνταῦθα μὲν ὁ Σωτήρ, ἐν δὲ τῇ Καθολικῇ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ἐπιστολῇ λέγεται ὁ Θεὸς εἶναι φῶς, ὁ μὲν τις οἰεταί (75) καὶ ἐπιτεῦθεν κατασκευάζεσθαι τῇ οὐσίᾳ μὴ διεστηκέναι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα· ὁ δὲ τις ἀκριβέστερον τηρήσας, ὁ καὶ ὑγιέστερον λέγων, φησὶ οὐ ταυτὸν εἶναι τὸ φαῖνον ἐν τῇ σκοτίᾳ φῶς, καὶ μὴ καταλαμβάνον ὑπ' αὐτῆς, καὶ τὸ φῶς, ἐν ᾧ οὐδαμῶς ἐστὶ σκοτία. Τὸ μὲν γὰρ φαῖνον ἐν τῇ σκοτίᾳ φῶς, οἷον ἐπέρχεται τῇ σκοτίᾳ· καὶ διωκόμενον ὑπ' αὐτῆς, καὶ, ἐν οὕτως εἶπω, ἐπιβουλεύμενον οὐ καταλαμβάνεται· τὸ δὲ φῶς, ἐν ᾧ οὐδεμίᾳ ἐστὶ σκοτία, οὔτε φαίνει ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὔτε τὴν ἀρχὴν διώκεται ὑπ' αὐτῆς, ἵνα καὶ ὡς νικῶν ἀναγράφεται

Gen. xviii, 2 et seq. ⁷¹ ibid. xix, 1. ⁷² Aggæ. i, 13. ⁷³ Malach. iii, 1; Matth. xi, 10; Marc. i, 2; Luc. vii, 27. ⁷⁴ Jos. v, 13, 14. ⁷⁵ I Joan. i, 5.

(73) Ὡς περὶ παρὰ τοῖς ὁμολογουμένοις, etc. Observavimus supra ad Origenem tom. xii in *Matth.* ipsum hoc fuisse ex ejus dogmatibus, homines sanctos angelos esse. HÆTIUS.

(74) Θρόνος γὰρ οὐκ εἶδος ζῶου, etc. Ex hoc loco et præcedentibus angelis et hominibus unam eandemque naturam videtur Origenes tribuere. Hujus super ea re doctrinam fuse in *Origenianis* expendimus. Id.

(75) Ὁ μὲν τις οἰεταί, etc. Hinc ansam calumniam Origenis arripit minime posse monet Ferrarius; non enim Patrem ejusdem esse substantiæ

A Abrahami hospitio fuere excepti ⁷⁰, et in duobus qui Sodomis fuerunt ⁷¹, et in tota Scripturæ serie, aliquando quidem angeli, aliquando vero homines esse dicuntur. Quin etiam, qui hoc existimat, dicit quod ut homines vocati sunt angeli, apud eos quos palam cerneret esse homines, quemadmodum Zacharias dicens: « Angelus Dei ego vobiscum sum, dicit Dominus omnipotens ⁷²: » et Joannes, de quo scriptum est ⁷³: « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, » sic etiam Dei angeli hoc vocabulo nuncupantur, propter officium, et non propter naturam vocati viri. Præterea magis etiam hoc corroborabit quoniam nomina in virtutibus præstantioribus non naturarum animalium sunt nomina, sed ordinum, quos hæc et hæc rationis B compos natura sortita sit a Deo: thronus enim non species animalis est, neque principatus, neque dominatio, neque potestas species sunt animalis, sed rerum nomina, in quibus ordinati sunt, qui sic appellantur, quorum subjectum nihil aliud sit, quam homo, cui subjecto contingat esse vel throno, vel dominationi, vel principatui, vel potestati. Et in Jesu Nave ponitur illud, Visus est Jesu ipsi homo in Jericho, qui Inquit: « Ego sum princeps exercitus potentie Domini, nunc accessi ⁷⁴. » Secundum hoc ergo, ut æque valens, interpretabitur lucem hominum lucem etiam esse cujuslibet qui rationis sit compos, quippe quia sit homo, ad imaginem et similitudinem Dei. Sane lux ipsa trifariam nominatur, *lux hominum*, et simpliciter *lux*, et *lux vera*. Atque lux quidem est hominum, vel quod, ut ante ostensum est, nihil prohibeat eam

76 18. Quia vero lux simpliciter hoc in loco Servator, in ipsius vero Joannis Catholica Epistola ⁷⁵, Deus lux esse dicitur, alius quidem existimat etiam hinc colligi, Patrem a Filio substantia non differre. Qui vero et diligentius observavit et rectius locutus fuerit, dicit non idem esse, lux quæ in tenebris luceat, ab illis non apprehensa, et lux in qua haudquaquam sint tenebræ. Siquidem ea lux quæ in tenebris lucet, tanquam supervenit tenebris; cumque ab ipsis persecutionem patitur, et, ut ita dicam, insidiis petitur, non comprehenditur. At lux in qua nullæ sunt tenebræ, neque lucet in tenebris, neque ullo modo ab ipsis persecutionem patitur, ut ceu vincens publice declaretur, quod ab

ac Filium negare hic Adamantium, quod multis ipse alioqui locis aperte docet: sed Inficiari ex hoc loco id colligi posse. At lucem tamen quæ lucet in tenebris, Christum nempe qui in mundum venit, et naturam humanam induit, a luce illa quæ non in tenebris lucet, Patre videlicet, separat et inferiorem statuit; ait enim: « Ὁ δὲ λόγος ὁ Πατὴρ τῆς ἀληθείας Θεὸς πλεῖον ἐστὶ καὶ μεῖζον ἢ ἀλήθεια· καὶ ὁ Πατὴρ ὧν σοφίας κρείττων ἐστὶ καὶ διαφέρων ἢ σοφία, τούτῳ ὑπερέχει τοῦ εἶναι φῶς ἀληθινόν. Vide et quæ sequuntur. Sed de his in *Orientalis*. Id.

ipsis persequentibus non sit apprehensa. Tertio dicitur hæc lux, « lux vera »⁶⁶. » Qua portione autem Pater veritatis, Deus amplior et major est quam veritas; et Pater cum sit sapientiæ, melior et præstantior est sapientia, hac etiam portione superat lucem esse veram. Apertius autem Patrem et Filium duas existere luces per hæc, a Davide sciimus psalmo quinto et trigesimo⁶⁷, dicente: « In lumine tuo videbimus lumen. » Eadem sane lux hominum in tenebris lucens, « lux vera », in sequentibus Evangelii lux esse mundi dicitur, dicente Jesu⁶⁸: « Ego sum lux mundi. » Quare neque hoc sinamus non animadversum, cur, cum potuisset scribere: Quod factum est in ipso lux erat hominum, et lux hominum vita erat, contrarium fecerit, præponens vitam luci hominum, quamvis idem sit « vita » et « lux hominum »⁶⁹, et dicendum quod in his qui participes sunt vitæ, quæ est lux hominum, primum nobis occurrat ipsos vivere vita beata et antea dicta; deinde eos illustrari: supponatur enim vivere oportet, ut vivens illuminatus fiat; nec consequens fuisse illuminari eum, qui nondum intellectus fuisse vivere, et superinduci illuminationi ipsum vivere. Quamvis enim idem sit « vita » et « lux hominum », considerationes tamen secundum aliud et aliud sumuntur. Hæc itaque lux hominum dicitur etiam lux gentium apud prophetam Isaiam⁷⁰, juxta illud: « Ecce posui te in testamentum⁷¹ generis, in lucem gentium: » et huic luci confusus David in sexto et vigesimo psalmo⁷² inquit: « Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? »

19. Sane ad eos qui fingunt fabulosum de sæculis in conjugationibus commentum, et existimant a mente et veritate sermonem, vitamque jam ante emissos et productos fuisse, haud absurdum est talia movere dubia. Quomodo enim vita sermonis, ut ipsi tradunt, conjux esse sumit in marito? « Quod factum est » enim, inquit, « in ipso » (scilicet prædicto sermone) « vita erat »⁷³. » Dicant ergo nobis quomodo conjux sermonis vita facta sit in sermone, et quomodo ipsa vita potius quam sermo lux sit hominum. Verum enimvero probabile est, ut viri meliore mente præditi, qui quæstionibus permoventur dubitatione hac percussi, ex adverso nos interrogent, urgeantque, ni invenerimus causam per quam sermo non sit dictus lux hominum, sed vita quæ facta est in sermone ipso; quibus talia respondebimus: vitam hoc in loco non eam intelligi quam communiter participant et rationis capa-

⁶⁶ Joan. 1, 9. ⁶⁷ Vers. 10. ⁶⁸ ibid. viii, 12. ⁶⁹ Joan. 1, 4. ⁷⁰ Cap. xlii, vers. 6. ⁷¹ Vers. 1. ⁷² Joan. 1, 3, 4.

(76) *Μεῖζωρ ἢ ἀλήθεια*. Sic codex Bodleianus, recte; codex Regius, *μεῖζων ἀλήθεια*.

(77) *Διαφέρων ἢ σοφία*. Ita codex Bodleianus; Regius, *διαφέρων, ἢ σοφία*.

(78) *Ζωὴν* deest in editione Huetiana, sed existat in codd. Bodleiano et Barberino.

(79) *Καὶ ἕτερον*. Non comparat in editione Iluc-

τῆ μη καταλαμβάνεσθαι ὅτι αὐτῆς διωκούσης. Ἰρι-
τον ἦν τὸ λεγόμενον τοῦτο τὸ φῶς, « φῶς ἀληθι-
νόν. » Ἡ δὲ λόγῳ ὁ Πατὴρ τῆς ἀληθείας θεὸς πλείων
ἐστὶ καὶ μεῖζων ἢ ἀλήθεια (76)· καὶ ὁ Πατὴρ ὡν
σοφίας κρείττων ἐστὶ καὶ διαφέρων ἢ σοφία (77),
τοῦτω ὑπερέχει τοῦ εἶναι φῶς ἀληθινόν. Παραστατι-
κώτερον δὲ δύο φῶτα τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀπὸ
τοῦ Δαυὶδ τυγχάνειν διὰ τούτων εἰσόμεθα, ὅτε φησὶν
ἐν τριακοστῶ πέμπτῳ ψαλμῷ· « Ἐν φωτὶ σου ὄψο-
μεθα φῶς. » Ταῦτ' δὲ αὐτὸ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων τὸ
ἐν τῇ σκοτίᾳ φαῖνον, « τὸ ἀληθινὸν φῶς, » ἐν τοῖς
ἑξῆς τοῦ Εὐαγγελίου φῶς τοῦ κόσμου ἀναγορεύεται,
φάσκοντος Ἰησοῦ· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου.
Οὐδὲ τοῦτο δὲ ἀπαρασήμαντον εἰσώμεν, ὅτι, ἐνδεχο-
μένου γεγράφθαι· Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ φῶς ἦν τῶν
ἀνθρώπων, καὶ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων ζωὴ ἦν, τὸ
ἀνάπαλιν πεποίηκε· προτάσαι γὰρ τὴν ζωὴν (78)
τοῦ τῶν ἀνθρώπων φωτός, εἰ καὶ ταῦτόν ἐστι ζωὴ καὶ
ἀνθρώπων φῶς, τῷ προαπαντῆν ἡμᾶς ἐπὶ τῶν μετε-
χόντων τῆς ζωῆς τυγχανούσης καὶ φωτός ἀνθρώπων
τὸ ζῆν αὐτοὺς τὴν προειρημένην θείαν ζωὴν παρὰ τὸ
πεφωτισθαι· ὑποκεισθαι γὰρ δεῖ τὸ ζῆν, ἐν' ὃ ζῶν πε-
φωτισμένος γένεται· οὐκ ἦν δὲ ἀκόλουθον πεφωτι-
σθαι τὸν μηδέπω ζῆν νενοημένον, καὶ ἐπιγίνεσθαι τῷ
πεφωτισθαι τὸ ζῆν. Εἰ γὰρ καὶ ταῦτόν ἐστιν « ἡ ζωὴ »
καὶ « τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, » ἀλλ' αἶ γε ἐπίνοιοι
καθ' ἕτερον καὶ ἕτερον (79) λαμβάνονται. Τοῦτο δὲ
τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων καὶ φῶς ἐθνῶν παρὰ τῷ προ-
φήτῃ Ἡσαΐα λέγεται κατὰ τό· « Ἰδοὺ θέθεικά σε εἰς
διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν. » καὶ τούτῳ τῷ
φωτὶ πεποιθὸς ὁ Δαυὶδ φησὶν ἐν εἰκοστῷ ἕκτῳ ψαλμῷ·
« Κύριος φωτισμὸς μου, καὶ σωτὴρ μου, τίνα φοβη-
θήσομαι; »

Πρὸς δὲ τοὺς τὴν περὶ αἰώνων (80) ἀναπλάσαν-
τας ἐν συζυγίαις μυθολογίαν, καὶ οἰαμένους ὑπὸ νοῦ
καὶ ἀληθείας προδεβλησθαι λόγον καὶ ζωὴν, οὐκ
ἀπίθανον καὶ ταῦτα ἀπορῆσαι. Πῶς γὰρ ἡ κατ' αὐ-
τοὺς σύζυγος τοῦ λόγου ζωὴ τὸ γεγονέναι ἐν τῷ συ-
ζύγῳ λαμβάνει; « Ὁ γέγονε » γὰρ, φησὶν, « ἐν
αὐτῷ » (δηλονότι τῷ προειρημένῳ λόγῳ) « ζωὴ ἦν. »
Λεγέτωσαν οὖν ἡμῖν πῶς ἡ σύζυγος τοῦ λόγου ζωὴ
γέγονεν ἐν τῷ λόγῳ, καὶ πῶς μᾶλλον τοῦ λόγου ἡ
ζωὴ φῶς ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰκόσ δὲ τοὺς εὐγνω-
μονεστέρους ἐν ταῖς ζητήσεσιν ἀνατρεπομένους,
D πληγέντας ὑπὸ τοῦ ἐπαπορήματος (81) ἀντερωτήσιν
ἡμᾶς, καὶ αὐτοὺς θλιδομένους, ἐὰν μὴ εὐρωμεν αἰ-
τίαν, δι' ἣν οὐχὶ λόγος εἰρηται τὸ φῶς τῶν ἀνθρώ-
πων, ἀλλ' ἡ γενομένη ἐν τῷ λόγῳ ζωὴ· πρὸς οὗς
τοιαῦτα ἀποκρινόμεθα· Ὅτι ζωὴ ἐνταῦθα οὐκ ἡ
κοινή λογικῶν καὶ ἀλόγων λέγεται, ἀλλ' ἡ ἐπιγίνο-
μένη τῷ ἐν ἡμῖν συμπληρουμένῳ λόγῳ τῆς μετοχῆς

tiana, sed restituitur e codd. Bodleiano et Barberino.
(80) *Πρὸς δὲ τοὺς τὴν περὶ αἰώνων*, etc. Va-
lentinianos eorumque consectaneos intellige, qui
hæc Æonum τερατεύματα e Platoniciis ideis e-
poietarum Græcorum theologia confinxerunt. Iluc-
tius.

(81) *Ἐπαπορήματος*. Sic codex Bodleianus; editio Huetiana, *ὑπαπορήματος*.

ἀπὸ τοῦ πρώτου λαμβανομένης λόγου· καὶ κατὰ μὲν τὴ ἀποστραφῆναι τὴν ἄποκοῦσαν ζωὴν, οὐκ οὖσαν δὲ ἀληθῶς, καὶ ποθεῖν χωρῆσαι τὴν ἀληθῶς ζωὴν πρῶτον κοινωνοῦμεν αὐτῇ, ἥτις γενομένη ἐν ἡμῖν καὶ φωτὸς γνώσεως ὑπόστασις γίνεται. Καὶ τάχα αὕτη ἡ ζωὴ παρ' οἷς μὲν δυνάμει καὶ οὐκ ἐνεργείᾳ φῶς ἐστὶ, τοῖς τὰ τῆς γνώσεως ἐξετάζειν μὴ φιλοτιμουμένοις, παρ' ἐτέροις δὲ καὶ ἐνεργείᾳ γενομένοις φῶς· ὅλον δὲ, ὅτι παρ' οἷς κατορθοῦται τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου προσηγορευμένον· « Ζηλοῦτε τὰ χάρισματα κρείττονα, » μείζονα δὲ τῶν χαρισμάτων τὸ καὶ πάντων προσηγορευμένον, ὅσπερ ἐστὶ λόγος σοφίας· καὶ τούτῳ ἐπιταί λόγος γνώσεως. Περὶ δὲ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν, παρακειμένων ἀλλήλοις τῶν σηματονομημένων σοφίας καὶ γνώσεως, οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶν εἰπεῖν καιροῦ.

sermo, quem mox cognitionis sermo sequitur. Jam significata ipsa mutuo inter se collata, non est

20. Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. Ἐπιπερὶ τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἐπεὶ προέτακται, ζητοῦμεν φωτὸς, οἴμαι δ' ὅτι καὶ τοῦ ἐναντίου καλουμένου σκοτίας· ἂν δὲ (82) οὕτω δοκιμασθείσης τῶν ἀνθρώπων φημί, ὅτι τάχα γενιῶν ἐστὶ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων δύο ἰδικῶν πραγμάτων· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ σκοτία αὐτῶν. Ἐστὶ γὰρ τὸν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων κεκτημένον, καὶ κοινωνοῦντα τὸν αὐτῶν αὐτοῦ, ἔργα φωτὸς ἐπιτελεῖν καὶ γενώσκων φωτιζόμενον φῶς γνώσεως· τὸ δὲ ἀνάλογον καὶ ἐκ τῶν ἐναντιῶν νοητέον, τῶν τε μοχθηρῶν πράξεων καὶ τῆς νομιζομένης γνώσεως, οὐκ οὖσης κατὰ ἀλήθειαν, τὸν λόγον τῆς σκοτίας ἐχόντων. Καὶ ὅτι μὲν τὰ πρακτικὰ φῶς ὁ ἱερὸς οἶδε λόγος, φησὶν ὁ Ἡσαίας· « Διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς· » καὶ ὁ Δαυὶδ ἐν ἡ' ψαλμῷ· « Ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγής, φωτίζουσα ὀφθαλμούς· » ὅτι δὲ φῶς παρὰ τὰ προστάγματα καὶ τὰς ἐντολάς ἐστὶ τι γνώσεως παρὰ τινι τῶν Δώδεκα εὐρομεν· « Σπειράτε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς, φωτίσατε ἑαυτοὺς φῶς γνώσεως. » Ὡς γὰρ ὄντος καὶ ἐτέρου φωτὸς παρὰ τὰς ἐντολάς τῆς γνώσεως, λέγεται τὸ, « Φωτίσατε ἑαυτοὺς φῶς, » οὐκ ἀπλῶς φῶς, ἀλλὰ ποῖον φῶς; ὅτι τὸ τῆς γνώσεως. Εἰ γὰρ πᾶν φῶς, ὃ φωτίζει ἄνθρωπος ἑαυτῷ, φῶς γνώσεως ἦν, μάτην προσέκειτο τὸ, « Φωτίσατε ἑαυτοὺς φῶς γνώσεως. » Πάλιν ὅτι ἡ σκοτία ἐπὶ τῶν μοχθηρῶν ἔργων παραλαμβάνεται, διδάσκει ὁ αὐτὸς ἐν τῇ Ἐπιστολῇ Ἰωάννης φάσκων, ὅτι « Ἐάν εἴπωμεν, ὅτι κοινωνοῦμεν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατοῦμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ πάλιν· « Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι· » καὶ ἔτι· « Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε πῶς ὀφθαλμούς αὐτοῦ. » Τὸ γὰρ ἐν τῷ σκότει περι-

⁷¹ I Cor. xii, 31. ⁷² Joan. i, 5. ⁷³ Cap. xxvi, vers. 9. ⁷⁴ Vers. 9. ⁷⁵ Ose. x, 12. ⁷⁶ I Joan. i, 6. ⁷⁷ Ibid. ii, 9. ⁷⁸ Ibid. 11.

(82) Τοῦ ἐναντίου καλουμένου σκοτίας· ἂν δέ. etc. Plane corrupta hæc sunt, quæ sic restituitur, τοῦ ἐναντίου καλουμένου σκοτίας οὐβῶν δοκιμα-

A ces et bruta, sed eam quæ completæ in nob's rationi supervenit, sumpta participatione ἀπὸ τοῦ πρώτου λόγου [hoc est a ratione prima], cujus in primis vitæ participes efficimur, ut ab apparente nec vere existente vita abducamur, vitam illam vere existentem capere desiderantes, qua percepta mox in nobis oriri etiam dicimus fundamentum lucis cognitionis. Et fortassis ipsa hæc vita penes quosdam quidem potentia, non actu, lux est; nempe penes eos qui minime quæ ad cognitionem pertinent inquirere contendunt; apud quosdam vero actu etiam factos jam lucem; quos eos esse perspicuum est qui Pauli præceptum cum laude impleverint, nimirum: « Æmulamini charismata utiliora »; quibus charismatibus utilis illud est,

B quod omnibus etiam præponitur, nempe sapientiæ quæ vero quid differant inter se sapientiæ et cognitionis præsentis temporis disserere.

20. Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non apprehenderunt ⁷⁴. Adhuc de hominum luce, quoniam in ordine prima est, inquirimus, atque etiam, opinor, de ejus contrario, nempe tenebris, de quibus nondum inquisivimus. De hominum autem luce, inquam, quoniam fortasse lux hominum generum est duarum specialium rerum; atque **78** etiam similiter tenebræ. Contingit enim, ut qui lucem hominum possederit, et splendorum ejus particeps fuerit, opera lucis perficiat, et illustratus scientiæ lucem cognoscat: idem pari ratione ex contrariis existimandum est, pravis videlicet actionibus, et scientia quæ opinione quidem sit, revera non sit, rationem habentibus tenebrarum. Et quod quidem res ad agendum aptas lucem soleat Scriptura sacra dicere, inquit Isaias ⁷⁵: « Eo quod lux sint mandata tua super terram, » et David in decimo octavo psalmo ⁷⁶: « Mandatum Domini lucidum illuminans oculos. » Quod vero præter mandata et præcepta lux sit quædam scientiæ, invenimus apud quemdam ex Duodecim: « Seminate vobis ipsis ad justitiam, vindemiate ad fructum vitæ, illuminare vobis ipsis lucem scientiæ ⁷⁷. » Veluti enim existente alia luce scientiæ præter mandata, dicitur: « Illuminate vobis ipsis lucem, » non simpliciter lucem, sed qualem? nempe lucem scientiæ.

D Nam si quævis lux, quam sibi homo illuminat, lux scientiæ esset, frustra additum fuisset: « Illuminate vobis ipsis lucem scientiæ. » Rursus quod tenebræ de pravis operibus sumantur, ipse Joannes in sua docet Epistola dicens ⁷⁸: « Si dixerimus quod communicationem cum ipso habemus, et ambulamus in tenebris, mentimur, et non facimus veritatem; » et rursus ⁷⁹: « Qui dicit se in luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque modo; » et adhuc ⁸⁰: « Qui odit fratrem suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat, nec novit

σθελεως. Τῶν ἀνθρώπων, etc. Prævit huic emendationi Ferrarius, quem sic legisse ex ipsius interpretatione conjicere est. Hæc tunc.

quo vadat, quia tenebræ excæcaverunt ipsius oculos, » siquidem per ambulationem in tenebris indicat actionem vituperabilem. Quin etiam odio prosequi fratrem suum, nonne lapsus est ab ea quæ proprie vocatur scientia? Quod autem qui ignorat divina, propter ipsum ignorare in tenebris ambulet, inquit David⁸¹: « Non cognoverunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant. » Illud vero observa, an idcirco dicatur⁸²: « Deus lux est, et tenebræ in eo ne unæ quidem sunt, » non quia unæ sint tenebræ, sed vel propter genus duplex tenebrarum, vel etiam quia unaquæque species tenebrarum multas habeat pravæ actiones, et multa falsa dogmata, plures sunt tenebræ, quarum nulla in Deo est. Neque enim dictum fuisset de sancto quod ait Salvator⁸³: « Vos estis lux mundi, » quoniam lux mundi est sanctus, » et tenebræ in eo non sunt ullæ⁸⁴. »

21. Proinde quæret aliquis: Si de Patre positum est quod tenebræ nullæ sint in eo, quomodo eum rem eximiam et præcipuam **79** hoc in ipso dicitur esse, cum de Servatore quoque dicatur quod omnino sit impeccabilis⁸⁵, ita ut eum dicamus esse lucem in qua nullæ sint tenebræ? Ex parte itaque differentiam in superioribus ostendimus. Atque etiamnum illis audacius addemus, si Christum non agnoscentem peccatum fecit Pater pro nobis peccatum, si fecit, inquam, Deus ille Christum pro nobis peccatum, dici non posse de eo, « Tenebræ in eo non sunt ullæ⁸⁶. » Quamvis enim « In similitudinem carnis peccati (83) [de peccato damnavit Jesus peccatum, » quod similitudinem carnis peccati assumpsit⁸⁷.] haud tamen omnino hæc de eo recte dicentur, scilicet quod nullæ tenebræ insint in eo. Addeimus autem eum infirmitates nostras et morbos assumpsisse, et animæ infirmitates et morbos occulti cordis nostri hominis, quas infirmitates morbosque quia a nobis sustulerit, dicitur apud Zachariam animam pertristem, perturbatamque habere atque vestibus sordidis indutus⁸⁸; quibus quoniam extuendus erat, dicuntur esse peccata. Subjungit ergo eodem in loco⁸⁹: « Ecce ego abstuli peccata tua; » eo enim quod ipse receperit in seipsum populi credentium peccata, frequenter inquit: « Longe a salute mea verba delictorum meorum⁹⁰; » et: « Tu cognovisti insipientiam meam, et delicta mea a te non sunt abscondita⁹¹. » Nec vero suspicetur nos quisquam hæc dicere, minus pie Christum Dei colentes. Nam qua ratione solus Pater habet immortalitatem, quia Dominus noster [omnium nostrum nomine] mortem ob amorem erga genus humanum pertulerit, hac Pater solus habet ut in ipso nullæ sint tenebræ: cum Christus, ut homines beneficio afficeret, tenebras nostras in seipsum receperit, ut potentia sua mortem nostram deleteret, expelleretque animarum no-

⁸¹ Psal. lxxxi, 5. ⁸² I Joan. i, 5. ⁸³ Matth. v, 14. ⁸⁴ I Joan. i, 5. ⁸⁵ Isa. liii, 9; I Petr. ii, 22; I Joan. i, 5. ⁸⁶ ibid. 1, 5. ⁸⁷ Rom. viii, 3; Isa. liii, 4, 5; Matth. viii, 17. ⁸⁸ Zach. iii, 3, 4. ⁸⁹ ibid. 4. ⁹⁰ Psal. xxi, 2. ⁹¹ Psal. lxxviii, 6.

(83) Hæc a Ferratio prætermissa e Peronio supplevimus.

A πατεῖν ἐμφαίνει τὴν ψεκτὴν πράξιν· καὶ τὸ μισεῖν δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, οὐ τῆς κυριῶς καλουμένης γνώσεως ἐστὶν ἀπόπτωμα; *Ὅτι δὲ καὶ ὁ ἀγνοῶν τὰ θεῖα κατ' αὐτὸ τὸ ἀγνοεῖν ἐν σκότει διαπορεύεται, φησὶν ὁ Δαυὶδ· « Οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνήκαν, ἐν σκότει διαπορεύονται. » Ἐπίστησον δὲ τῷ· « Ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν οὐδεμία, » εἰ μὴ διὰ τοῦτο λέγεται τῷ εἶναι μὴ μίαν σκοτίαν, ἀλλ' ἦτοι διὰ τὸ γενικὸν δύο, ἢ καὶ διὰ τὸ καθ' ἕκαστον τῶν ἰδικῶν πολλὰς εἶναι πράξεις μοχθηρὰς, καὶ πολλὰ δόγματα ψευδῆ, πολλὰί εἰσι σκοτίαι, ὧν οὐδεμία ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶν, οὐκ ἂν λεχθέντος ἐπὶ τοῦ ἁγίου ὁ φησὶν ὁ Σωτὴρ, τό· « Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου, » ὅτι φῶς ἐστὶ τοῦ κόσμου ὁ ἅγιος, καὶ σκοτία οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ οὐδεμία.

B Ζητήσῃ δὲ τις· Εἰ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τέτακται τό· Σκοτία οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ οὐδεμία, πῶς τὸ ἐξαιρετικὸν ἐροῦμεν εἶναι ἐν αὐτῷ, πάντα ἀναμάρτητον καὶ τὸν Σωτῆρα νοοῦντες, ὥστε καὶ περὶ αὐτοῦ ἂν εἰπεῖν, ὅτι φῶς ἐστὶ, καὶ σκοτία οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ οὐδεμία; Ἀπὸ μέρους μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὴν διαφορὰν παρεστήσαμεν· τολμηρότερον τε εἶτι ἐκείνοις καὶ νῦν προσθήσομεν, ὅτι, εἰ τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε τὸν Χριστὸν, εἰ ἐποίησεν αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ὁ Θεός, οὐκ ἂν δύναίτο λέγεσθαι περὶ αὐτοῦ· « Σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν οὐδεμία. » Ἐὰν γὰρ « ἐν ὁμοιωματι σαρκὸς ἁμαρτίας περὶ ἁμαρτίας κατακρίνας τυγχάνῃ » ὁ Ἰησοῦς « τὴν ἁμαρτίαν » τῷ τὸ ὁμοίωμα τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας ἀνεληφέναι, οὐκέτι ἔξει πάντα ὑγιῶς λεγόμενα περὶ αὐτοῦ, ὅτι σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν οὐδεμία. Προσθήσομεν δ' ὅτι αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασε, καὶ ἀσθενείας τὰς τῆς ψυχῆς, καὶ νόσους τὰς τοῦ κρυπτοῦ τῆς καρδίας ἡμῶν ἀνθρώπου, δι' ἃς ἀσθενείας καὶ νόσους βαστάσας αὐτὰς ἀφ' ἡμῶν, περιλυπόν ἔχειν τὴν ψυχὴν ὁμολογεῖ καὶ τεταραγμένην, καὶ βυπαρὰ ἰμάτια ἐνδεύσθαι παρὰ τῷ Ζαχαρίᾳ ἀναγέγραπται· ἅπερ ὅτι ἐκδέσθαι ἐμελλε, λέγεται εἶναι ἁμαρτήματα. Ἐπιφέρει γοῦν ἐκεῖ· « Ἴδου ἀφῆρηκα τὰς ἁμαρτίας σου » διὰ γὰρ τὸ ἀναλαβεῖν αὐτὸν τὰ τοῦ λαοῦ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν ἁμαρτήματα, πολλὰχὺ φησὶ· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου » καί· « Σὺ ἔγνωσ τὴν ἀφροσύνην μου, καὶ αἱ πλημμέλειαι μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἐκρύβησαν. » Μηδεὶς δ' ἡμᾶς ὑπολαμβανέτω ταῦτα λέγειν ἀσεβοῦντας εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὡ γὰρ λόγῳ ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεληφέντος, τοῦτ' ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τό· Σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν οὐδεμία, τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν περὶ ἀνθρώπων εὐεργεσίαν ἐφ' αὐτὸν τὰς ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδεγμένου, ἵνα τῇ δυνάμει αὐτοῦ καταργήσῃ ἡμῶν τὸν θάνατον, καὶ ἐξαφανίσῃ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ

ἡμῶν σκότος, ἵνα πληρωθῆ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐ· « Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκοτίᾳ φῶς εἶδε μέγα. » Τοῦτο δὲ τὸ φῶς, ὃ γέγονεν ἐν τῷ λόγῳ, τυγχάνον καὶ ζωῆ, φαίνει ἐν τῇ σκοτίᾳ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, καὶ ἐπιδημιῶν ὅπου οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τούτου, οἵτινες εἰς τὸ παλαίειν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τῷ σκότῳ ὑπάγειν ἀγωνίζονται τοὺς μὴ παντὶ τρόπῳ ἰσταμένους, ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ πεφωτισμένους φωτὸς χρηματίζειν υἱούς. Καὶ φαίνει ἐν τῇ σκοτίᾳ τοῦτο τὸ φῶς διώκεται μὲν ὑπ' αὐτῆς, οὐ καταλαμβάνεται δέ.

cautionem patitur quidem a tenebris, sed non apprehenditur. Ἐν δὲ τῷ νομίσῃ τὸ μὴ γεγραμμένον ἡμᾶς προστιθέναι, τὸ διώκεσθαι τὸ φῶς ὑπὸ τῆς σκοτίας, ἀκούετω, ὅτι τό· « Ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβε, » μηδαμῶς τῆς σκοτίας διωξάσης τὸ φῶς, μάτην λέγεται. Ὡς δὲ ἔχουσι νοῦν ἐκδέξασθαι δυνάμενον ἀκολούθως τοῖς γεγραμμένοις τὰ νομιζόμενα παραλελειφθαι, Ἐγραψεν ὁ Ἰωάννης τό· « Ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. » Εἰ γὰρ οὐ κατέλαβε, διώξασα οὐ κατέλαβε· καὶ ὅτι ἐδίωξεν ἡ σκοτία τὸ φῶς, δῆλον ἐκ τῶν κέπωνθεν ὁ Σωτῆρ, καὶ οἱ παραδεξάμενοι αὐτοῦ τὰ μαθήματα, τὰ ἴδια τέκνα, τῆς σκοτίας ἐνεργούσης κατὰ τῶν υἱῶν τοῦ φωτὸς, καὶ βουληθείσης ἀποδιώξει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ φωτὸς. Ἄλλ' ἔπει, ἐν θεῷ ὑπὲρ ἡμῶν, οὐδεὶς, κἂν βούληται, δυνήσεται καθ' ἡμῶν, ὅσα ἑαυτοὺς ἐταπεινούν, τοσοῦτον πλείους ἐγίνοντο, καὶ κατῆχον σφόδρα σφόδρα. Διχῶς δὲ ἡ σκοτία τὸ φῶς οὐ κατέλιπεν· ἡ σφόδρα αὐτοῦ ἀπολειπομένη, καὶ διὰ τὴν ἰδίαν βραδύτητα τῇ ὀξύτητι καὶ ταχύτητι τοῦ δρόμου τοῦ φωτὸς, οὐδὲ κατὰ τὸ πᾶν παρακολουθῆσαι δυναμένη· ἢ εἰ που ἐνεδρεῦσαι βεβούληται τὸ φῶς τὴν σκοτίαν, καὶ κατ' οἰκονομίαν παρέμεινεν ἐπερχομένην αὐτὴν ἐγγίσασα ἡ σκοτία τοῦ φωτὸς ἠφανίζετο. Πλὴν ἑκατέρως (84) ἡ σκοτία οὐ κατέλαβε τὸ φῶς.

atque certo quodam consilio, et per dispensationem supervenientes ipsas lux exspectaverit, mox atque luci appropinquaverint, evanescent. Attamen utroque modo tenebræ lucem non apprehenderunt.

Ἄναγκαῖον δὲ ἐν τούτοις ἡμᾶς γενόμενος ἐπισημεῖσθαι (85), ὅτι οὐ πάντως, εἰ που ὀνομάζεται σκότος, ἐπὶ τῷ χεῖρονι λαμβάνεται· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἐπὶ τῷ κρείττονι ἀναγράφεται· ὅπερ οἱ ἑτερόδοξοι (86) μὴ διαστειλόμενοι, δυσφημότατα περὶ τοῦ δημιουργοῦ λόγια παραδεξάμενοι, ἀπέστησαν αὐτοῦ, ἀναπλισμασι μύθων ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες. Πῶς οὖν, καὶ πότε, καὶ ἐπὶ τοῦ κρείττονος τὸ ὄνομα τοῦ σκότους παραλαμβάνεται, παραδεικτέον ἦδη. Σκότος, γνῶφος, θύελλα ἐν τῇ Ἐξόδῳ περὶ τὸν Θεὸν εἶναι λέγεται, καὶ ἐν τῷ 17' ψαλμῷ· « Ὁ Θεὸς ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, κύκλιψ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ· σπαινὸν ὕδωρ ἐν νεφέλαις ἀέρων· » ἐὰν γὰρ τις κατανοήσῃ τὸ πλῆθος τῶν περὶ Θεοῦ θεωρημάτων καὶ γνῶσεως, ἄληπτον τυγχάνον ἀνθρωπίνῃ φύσει, τέχα δὲ καὶ ἑτέροις παρὰ Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γεννητοῖς, εἴζεται πῶς περὶ τὸν Θεὸν ἔστι

⁸⁵ Isa. ix, 2. ⁸⁶ Ephes. vi, 12. ⁸⁷ Joan. i, 5. ⁸⁸ Vers. 12.

(84) Πλὴν ἑκατέρως. Sic codex Bodleianus; editio Huettiana. Πλὴν ἑκατέρως.

(85) Ἐπισημεῖσθαι. Ita codex Bodleianus; edi-

A strarum tenebras, nimirum ut impleretur illud Isaia: " : « Populus qui sedebat in tenebris vidit lucem magnam. » Hæc itaque lux quæ facta est in sermone, existens etiam vita, lucet in tenebris animarum nostrarum : et eo accessit ubi erant mundi rectores tenebrarum [sæculi] hujus " , qui quia cum genere humano luctentur, in tenebras adducere eos contendunt qui pro virili non instant ut illuminati in filiorum lucis numero censeantur. Jam vero etiam hæc lux lucens in tenebris perse-

80 22. Quod si quis putet nos addere quod non sit scriptum, nempe quod tenebræ lucem insequantur, audiat frustra illud dici, quod « tenebræ eam non apprehenderunt " , » si nequaquam tenebræ lucem sunt persecutæ. Veluti autem mente præditis, per quam intelligere possent consequentia rerum scripturarum quæ putarentur omissa, scribit Joannes tenebras lucem non apprehendisse. Nam si non apprehenderunt, persecutæ non apprehenderunt ; quodque lucem tenebræ persecutæ fuerint, perspicuum est, tum ex his quæ Servator perpeusus est, tum etiam illi qui illius disciplinam exceperunt, et secuti sunt, genuini ipsius filii, tenebris operantibus adversus lucis filios et fugare volentibus lucem ab hominibus. At quoniam si Deus pro nobis " , nullus, etiamsi velit, poterit aliquid adversum nos, quanto magis seipsos humiliabant, tanto plures existebant prævalebantque admodum valde. Porro duobus modis tenebræ non apprehenderunt lucem : vel quia lux eas longo intervallo post se relinqueret, ut quam celeritate pernicitateque cursus præstantem, ob propriam tarditatem ipsæ tenebræ, ne juxta quantitatem quidem, assequi possent, vel quia sicubi tenebræ luci insidias struere voluerint,

23. Necessè autem est nos in his versantes adnotare, non, sicubi tenebræ nominentur, mox eas in pejorem partem sumi, verum Scripturam etiam in bonam partem aliquoties has accipere : quod qui diversa a nobis sentiunt, non dividentes, horrenda de mundi Opifice dogmata admittentes, ab ipso recesserunt, seipsos sumentis fabularum addicentes. Quomodo ergo, et quando, et num in meliorem partem tenebrarum nomen sumatur, jam est ostendendum. Tenebræ, nubes nimbusque in Exodo " circa Deum esse dicuntur, et in psalmo decimo septimo " : Deus « posuit tenebras latibulum suum, in circuitu ejus tabernaculum ejus : tenebrosa aqua in nubibus aeris : » si enim quis consideraverit multitudinem contemplationum et cognitionis de Deo, quam humana natura percipere nequeat, fortasse autem nec alii qui geniti sunt,

⁸⁹ Rom. viii, 31. ⁹⁰ Exod. xix, 9, 16; xi, 21.

tio Huetti, ἐπισημεῖσθαι.

(86) Ὅπερ οἱ ἑτερόδοξοι, etc. Valentiniani nimirum, Cerdoniani et Marcionitæ.

παρὰ τὸν κόσμον τοῦτον, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἔωρακέναι τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, πρὸς τὸν λαόν, ἵνα εἴπῃ· « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ ἐξῆς· οὕτω καὶ ὁ Ἰωάννης, σωπωμένης τῆς ἀρχῆς· τῆς ἀποστολῆς, ἀναλογίαν ἐχούσης πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἰσαίου, ἀποστέλλεται βαπτίζειν καὶ ἐτοιμάζειν Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον, καὶ μαρτυρεῖν περὶ τοῦ φωτός. Τούτων δ' οὕτως λεχθέντων ἂν πρὸς τὸν πρῶτον λόγον λύσεις τοιαῦται προσάγονται (92) συγκαταθέσιν ἐπισπόμεναι πρὸς τὸ περὶ Ἰωάννου βαυότερον ὑπονοούμενον· αὐτόθεν μὲν ἐπιφέρεται· « Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός· » εἰ γὰρ ἦλθε, ποθὲν ἦλθε. Καὶ λεκτέον πρὸς τὸν δυσπαραδεκτόντα τὸ ἐν τοῖς ἐξῆς ὑπὸ Ἰωάννου λεγόμενον ἐπὶ τῷ ἔωρακέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς περισσεύον καταρχόμενον ἐπὶ τὸν Σωτῆρα· φησὶ γάρ· « Ὁ πέμψας με βαπτίζειν (93) ἐν τῷ ὕδατι, ἐκείνός μοι εἶπεν· Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Πότε γὰρ πέμψας τοῦτ' ἐνετείλατο; Ἄλλ' εἰκὸς ἀποκρίνεσθαι πρὸς τὸ πύσιμα τοῦτο, ὅτι ὅτε δήποτε ἐπεμπεν ἐπὶ τὸ ἄρξασθαι βαπτίζειν, τότε τοῦτον τὸν λόγον εἶπεν ὁ χρηματίζων πρὸς αὐτόν. Ἔτι δὲ ἐκπληκτικώτερον πρὸς τὸ ἐτέρωθεν ποθεν ἀπεστάλλαι τὸν Ἰωάννην ἐνωματούμενον, ὑπῄθεσιν οὐκ ἄλλην τῆς εἰς τὸν βίον ἐπιδημίας ἔχοντος (94) ἢ « τὴν περὶ τοῦ φωτός μαρτυρίαν, » τὸ Πνεύματος ἀγίου πλησθῆναι· ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, λεγόμενον ὑπὸ Γαβριὴλ, εὐαγγελιζομένου τῷ μὲν Ζαχαρίᾳ τὴν Ἰωάννου γένεσιν, τῇ δὲ Μαρίας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν ἀνθρώποις ἐπιδημίαν· καὶ τὸ· « Ἰδοὺ γὰρ ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσχίρησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου. » Τῷ γὰρ τρυφῶντι τὸ μηδὲν ἀδίκως, μηδὲ κατὰ συντυχίαν, ἢ ἀποκλήρωσιν ποιεῖν, ἀναγκαῖον παραδέξασθαι πρεσβυτέραν οὖσαν τὴν Ἰωάννου ψυχὴν τοῦ σώματος, καὶ πρότερον ὑφ' ἐστῶσαν πεπέμφθαι ἐπὶ διακονίαν τῆς περὶ τοῦ φωτός μαρτυρίας. Πρὸς τοῦτοις δὲ οὐ καταφρονητέον καὶ τοῦ, « Οὗτός ἐστιν Ἥλιος ὁ μέλλων (95) ἔρχεσθαι. » Ἐάν δὲ κρατῆ ὁ καθόλου περὶ ψυχῆς λόγος, ὡς οὐ συνεσπαρμένης τῷ σώματι, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ τυγχανούσης, καὶ διὰ ποικιλίας αἰτίας ἐνδομομένης σαρκὶ καὶ αἵματι, ἴσ' « ἀπεσταλμένος ὑπὸ Θεοῦ, » οὐκέτι δόξει ἐξαιρετόν εἶναι περὶ Ἰωάννου λεγόμενον. Ὁ γοῦν πάντων χάκιστος, ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, λέγεται παρὰ τῷ Παύλῳ πέμπεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· « Διὰ τοῦτο γὰρ, » φησὶ, « πέμπαι αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει, ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκῆσαντες τῇ ἀδικίᾳ. » Τὸ δὲ ζητηθὲν ὄρα εἰ οὕτως λύσαι δυνησόμεθα, ὅτι,

A throno excelso et elato ⁷, ut ad populum diceret : « Auditū audietis, et non intelligetis ⁸, » et quæ sequuntur ; ita etiam Joannem (suppresso principio missionis, analogiam et rationem habentis ad missionem isaïæ) mitti ad baptizandum et præparandum Domino populum instructum, et ad testificandum de luce ⁹. His ita dictis ad primam rationem solutiones tales adducuntur, assensum attrahentes ad id quod de Joanne profundius excogitatum est ; ex eodem enim loco subjungitur : « Hic venit ad testificandum, ut testaretur de luce ¹⁰ ; » si enim venit, alicunde venit. Dicendum etiam est illi qui gravate admittit id quod in sequentibus a Joanne dicitur, postquam vidit Spiritum sanctum descendentem ceu columbam super Servatore ¹¹ ; inquit enim ¹² : « Qui misit me ad baptizandum in aqua, ille mihi dixit : Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto et igni. » Quando enim ille qui misit hoc præcepit ? At probabile est sponsurum ad interrogationem hanc, eum qui ad Joannem loquebatur, tum hæc verba dixisse ei cum eum mitteret ut baptizare inciperet. Adhuc ad probandum quod alicunde ex alio loco missus sit Joannes, qui corpus assumit, causam non aliam adventus sui in vitam habens, quam « ut testaretur de luce ¹³, » majoris ponderis est quod repletus Spiritu sancto adhuc ex utero matris suæ dicitur a Gabriele, qui nuntiavit Zachariæ quidem ortum Joannis, Mariæ autem Servatoris nostri inter homines adventum ¹⁴ ; et illud etiam : « Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo ¹⁵. » Proinde qui cavet ne quidquam vel injuste, vel casu, vel privata electione faciat, antiquiorem esse Joannis animam quam corpus admittat necesse est, et antea subsistentem missam fuisse ad ministerium testandi de luce. Ad hæc haud ita contemnendum est etiam illud : « Hic est Elias qui venturus est ¹⁶. » Quod si prævaluerit universalis de anima opinio, tanquam **83** quæ cum corpore pariter non seminetur, sed ante ipsum existat, ob variasque causas carnem et sanguinem induat, particula, « missus a Deo ¹⁷, » non videbitur amplius dicta, ceu res quædam eximia de Joanne. Itaque omnium pessimus, homo peccati, filius perditionis dicitur apud Paulum ¹⁸ mitti a Deo : « Propter hoc enim, » inquit, « mittit illis Deus actionem erroris, ut credant mendacio : ut judicentur quotquot veritati non credunt, sed sibi complacent in injustitia. » At vide num hanc quæstionem sic solvere possimus, nempe quod, quemadmodum simpliciter omnis homo, eo quod creatus sit a Deo, homo est Dei ; sed nullus

⁷ Luc. vi, 4. ⁸ ibid. 9. ⁹ Luc. i, 17. ¹⁰ Joan. i, 7. ¹¹ ibid. 32. ¹² ibid. 33. ¹³ ibid. 7. ¹⁴ Luc. i, 13, 15, 32. ¹⁵ ibid. 44. ¹⁶ Matth. xi, 14. ¹⁷ Joan. i, 6. ¹⁸ II Thess. ii, 10, 11.

(92) Προσάγονται. Deest in editione Huetiana, sed restituitur e coldi. Barberino et Bodleiano.

(93) Βαπτίζειν. Sic codex Bodleianus ; Regius et Barberinus, βαπτίσει.

(94) Ἐχοντος. Legendum videtur ἔχοντα.

(95) Οὗτός ἐστιν ὁ Ἥλιος ὁ μέλλων. Sic legitur in codice Bodleiano ; in Regio autem et Barberino, Οὗτός ἐστιν ὁ λόγος.

homo est Dei, nisi qui Deo fuerit addictus, quem admodum Elias et qui in Scripturis inscribuntur homines Dei; ita dici posse communiter omnem hominem a Deo missum esse; proprie autem non alium a Deo mitti quam qui ad ministerium divinum et ad obeundam humani generis salutem in vitam advenerit. Quamobrem non invenimus quod quisquam mittatur a Deo, positum, nisi de sanctis: de Isaia quidem, ut antea proposuimus; de Jeremia vero: « Ad omnes, ad quos misero te, ibis ^{18*}; » de Ezechiel etiam: « Ecce ego mitto te ad gentes rebelles, et incredulas mihi ¹⁹. » Cæterum haud ita ad propositum sumpta fuisse videbuntur exempla missionis, cum nos quæramus de missione quæ sit ad hanc vitam, et illa non aperte dicant aliquem existentem extra hanc vitam missum fuisse in hanc vitam. Attamen sic etiam nihil est absurdum orationem transferre ad id de quo quærimus, si dicamus quod ut solos sanctos, de quibus locuti sumus, mittere dicitur Deus, sic etiam de his intelligendum esse qui ad vitam mittuntur.

ταὶ ὁ Θεὸς, οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν εἰς τὸν βίον ἀποστελλομένων ἐκδεκτόν.

25. Et quoniam omnino in Joannis sermone versamur, ipsius missionem investigantes, non importune opinionem nostram, quam de ipso habemus, proponemus. Quoniam enim legimus prophetiam de ipso ²⁰: « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te, » adnotamus num forte unus sanctorum angelorum existens, præcursor ad ministerium demittatur Servatoris nostri. Et mirum profecto est nihil, Christi Primogeniti ²⁴ omnis creaturæ, ob amorem erga homines incarnati, æmulatores imitatoresque aliquos exstitisse, quibus dulce fuerit ei benignitati quam in ipsos ostendisset, inservire, eadem corporis similitudine. Sed quemnam non moveret exsultans in gaudio adhuc existens in utero [matris suæ] perinde ac communem hominum naturam excellens? Quod si quis admittat precationem Joseph inscriptam in his libris qui apud Hebræos dicuntur apocryphi, mox hoc dogma etiam aperte dictum inde sumpturus est: perinde quasi qui a principio exinimio aliquid præ hominibus habuerunt, longe meliores cæteris animabus, cum angeli essent, ad humanam descenderint naturam. Inquit ergo Jacob: « Ego qui ad vos loquor, Jacob sum, et Israel, angelus Dei sum ego, et spiritus primarius, et Abraham, et Isaac ante omne opus

^{18*} Jer. 1, 7. ¹⁹ Ezech. 11, 3. ²⁰ Malach. 11, 4.

(96) Παρὰ Θεοῦ. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἀπὸ Θεοῦ.

(97) Ἰπὸ Θεοῦ. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἀπὸ Θεοῦ.

(98) Ἀπιστήσαντα. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἀποστήσαντα.

(99) Ἐπίσταμεν μήποτε εἰς τῶν, etc. Jam ante Origenem et vetustiora Origene tempora multis persuasum fuisse scribit Cyrillus non hominem

ἄσπερ ἀπλούστερον πᾶς ἄνθρωπος τῷ ὑπὸ Θεοῦ ἐκτίσθαι ἄνθρωπός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ χρηματίζει πᾶς ἄνθρωπος Θεοῦ, ἢ μόνος ὁ Θεῷ ἀνακείμενος, ὃν τρόπον Ἥλιος καὶ οἱ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀναγεγραμμένοι ἄνθρωποι Θεοῦ, οὕτως δύναται κατὰ μὲν τὸ κοινότερον πᾶς ἄνθρωπος ἀπεστάλθαι παρὰ Θεοῦ (96)· κυρίως δὲ λέγεσθαι ἀπεστάλθαι ὑπὸ Θεοῦ (97) οὐκ ἄλλος ἢ ὁ ἐπὶ διακονίᾳ θεῶν καὶ λειτουργίᾳ σωτηρίας γένους ἀνθρώπων ἐπιδημῶν τῷ βίῳ. Οὐχ εὐρομεν γοῦν τὸ ἀποστέλλεσθαι ἀπὸ Θεοῦ ἐπ' ἄλλου τοῦ ἢ τῶν ἁγίων κείμενον· ἐπὶ μὲν τοῦ Ἡσαίου, ὡς προπαρεθέμεθα· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἱερεμίου· « Πρὸς πάντας οὓς ἔαν ἐξαποστείλω σε, πορεύσῃ; » ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰεζεκιήλ· « Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω σε πρὸς ἔθνη τὰ ἀφεστηκότα, καὶ ἀπιστήσαντά (98) μοι. » Δόξει δὲ ὁ πρὸς τὸ προκείμενον παρειληφθαι τὰ παραδειγματῆς ἀποστολῆς τῆς εἰς τὸν βίον ζητουμένης, ἀποστολῆν λέγοντα οὐ γυμνῶς τὴν ἐξωθεν τοῦ βίου ἐπὶ τὸν βίον. Πλὴν καὶ οὕτως οὐκ ἀπίθανον μετὰγειν τὴν λόγον ἐπὶ τὸ ζητηθὲν, φάσκοντα, ὅτι, ὡςπερ μόνους τοὺς ἁγίους, ἐφ' ὧν παρεθέμεθα, ἀποστέλλειν λέγε-

καὶ ἐπεὶ ἀπαξιαπλῶς ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐσμὲν λόγῳ, ζητούντες αὐτοῦ τὴν ἀποστολὴν, οὐκ ἀκαίρως ὑπόνοιαν ἡμετέραν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, προσθήσομεν. Ἐπεὶ γὰρ ἀνέγνωμεν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· « Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου, » ἐπίσταμεν μήποτε εἰς τῶν (99)

ἁγίων ἀγγέλων τυγχάνων ἐπὶ λειτουργίᾳ καταπέμπεται τοῦ Σωτήρος ἡμῶν πρόδρομος. Καὶ οὐδὲν θαυμαστόν, τοῦ Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως ἐνσωματωμένου κατὰ φιλανθρωπίαν, ζηλωτῆς τινος καὶ μιμητῆς γεγονέναι Χριστοῦ, ἀγαπήσαντας τὸ διὰ τοῦ ὁμοίου τοῦ σώματος ὑπηρετῆσαι τῇ εἰς αὐτοὺς χρηστότητι (1). Τίνα δ' οὐκ ἀν κινήσαι σκιρτῶν ἐν ἀγαλλιάσει ἐτι ἐν τῇ κοιλίᾳ τυγχάνων, ὡς τὴν κοινήν τῶν ἀνθρώπων ὑπερβαίων φύσιν; Εἰ δὲ τις προσέεται καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις φερομένων ἀποκρύφων τὴν ἐπιγραφομένην Ἰωσήφ προσευχὴν, ἀντικρυς τοῦτο τὸ δόγμα καὶ σαφῶς εἰρημένον ἐκεῖθεν λήφεται· ὡς ἄρα οἱ ἀρχῆθεν ἐξάρητόν τι ἐσχληκότες παρὰ ἀνθρώπους, πολλῶ κρείττους τυγχάνοντες τῶν λοιπῶν ψυχῶν ἀπὸ τοῦ εἶναι ἄγγελοι ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην καταθεθῆκασι φύσιν. Φησὶ γοῦν ὁ Ἰακώβ· « Ὁ γὰρ λαλῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐγὼ Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ἄγγελος Θεοῦ εἰμι ἐγὼ, καὶ πνεῦμα ἀρχικόν, καὶ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ προεκτίσθησαν πρὸ παντὸς ἔργου. Ἐγὼ δὲ Ἰακώβ,

fuisse Joannem Baptistam, sed angelum. Huic autem Origenis loco consentaneum alterum vidimus tomo xii in *Matthæum*. Homilia quoque prima in *Ezechielem* angelos tradit Adamantium Christum imitantes ad opem hominibus ferendam de caelo descendere. Huetius.

(1) Εἰς αὐτοὺς χρηστότητι. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ χρηστότητι.

tionem Christi, qui sermo est, differre a Servatore, qui juxta quamdam considerationem sermo est. Ad hoc autem me invitat ipse Joannes, quisnam tandem esset ad interrogantes respondens : « Ego vox clamantis in deserto : Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus ²¹. » Et fortasse propter hoc incredulus Zacharias in ortu vocis quæ demonstrat sermonem Dei, amittit vocem, sumens eam, nascente voce, quæ est præcursor sermonis. Vox enim auribus percipiatur oportet, ut postea mens demonstratum a voce sermonem excipere valeat. Idcirco etiam paulo antiquior Christo est Joannes, quod ad ortum pertinet : vocem enim ante sermonem recipimus. Demonstrat etiam Christum Joannes, quia voce demonstratur sermo ; atque etiam baptizatur Christus a Joanne, fatente se opus habere ut ab ipso baptizetur, quia sermo purificatur a voce inter homines, cum natura vocem omnem significantem purificet sermo. Prorsusque cum Joannes Christum ostendit, homo Deum ostendit, et Servatorem incorporeum, et vox sermonem.

86 27. Ut autem in rebus multis nominum evidentiæ est utilis, sic hoc quoque in loco utile erit videre quid Zacharias quidve Joannes significant. Etenim perinde ac si esset aliquis non contemnendus, quod ad nominis positionem attinet, cognati quidem Zachariam appellandum censent ²², rei novitate turbati, quia vellet cum Elisabeth Joannem appellare : cum vero : « Joannes erit illi nomen. » Zacharias scripsisset, a molesto silentio liberatur. Invenimus ergo in Interpretatione nominum *Joannes*, et invenimus particulam *Joa*, seorsum sumptam, sine *nes*, quod idem valere putamus atque *Joannes*; quoniam alia quoque Novum Instrumentum Hebræorum nomina Græce reddiderit, forma Græca pronuntians ipsa, veluti pro Jacob, Jacobum; pro Symeon, Simonem. Porro Zacharias memoria esse dicitur : Elisabeth vero *Dei mei jusjurandum*, vel *Dei mei septimum*. Ex memoria igitur de Deo, juxta jusjurandum Dei nostri, quod juravit ad patres ²³, genitus est Joannes (hoc est *gratia a Deo*) præparans Domino populum instructum ²⁴, cum Vetus Instrumentum, quod est sabbatismi extremitas, pervenisset ad finem. Quare gigni non

²¹ Joan. 1, 23. ²² Luc. 1, 59 et seq. ²³ Ibid. 75.

(10) Ὁμολογοῦντος. Legendum videtur ὁμολογῶν.

(11) Εὐρομεν τοίνυν ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῶν ὀνομάτων, etc. Librum hoc titulo scripserat Philo. Quod autem in Veteri Testamento ipse egerat, idem in Novo factitavit Origenes, suumque librum libro Philonis adjunxit, atque hujus operis hic videtur meminisse. HUETIUS.

(12) Τὸ, « Ἰωὰ, » χωρὶς τοῦ, « νης, » μεταλαμβανόμενον, etc. Non nunc primum Origenis in Hebraicis imperitiam deprehendimus. Joannes, quod est Ἰωάν, ἢ α Ἰω. Plerique ex Ἰωάν præfixo formatum putant, ut alia pleraque per, *Jo*, incepta vocabula : in quo sane falluntur; sunt enim serviles, et nominis formatrices litteræ. Quod vero hic, *Joannes*, idem esse scribit Origenes ac *Joa*.

φέρει καὶ τοῦτου ὁ Ἰωάννης, ὡς πρὸς τὴν ἀναλογίαν τοῦ Χριστοῦ τυγχάνοντος λόγου φωνῆ ὤν. Ἐπὶ τοῦτο δέ με προκαλεῖται αὐτὸς ὁ Ἰωάννης, ὅστις ποτὲ εἶη πρὸς τοὺς πυνθανομένους ἀποκρινόμενος : « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ · Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Καὶ τάχα διὰ τοῦτο ἀπιστήσας ὁ Ζαχαρίας τῇ γενέσει τῆς δεικνουσύνης τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ φωνῆς, ἀπόλλυσι τὴν φωνὴν, λαμβάνων αὐτὴν ὅτε γεννᾶται ὁ πρόδρομος τοῦ λόγου φωνῆ. Ἐνωπίσασθαι γὰρ δεῖ φωνὴν, ἵνα μετὰ ταῦτα ὁ νοῦς τὸν δεικνύμενον ὑπὸ τῆς φωνῆς λόγον δέξασθαι δυνηθῇ. Διόπερ καὶ ὀλίγω πρεσβύτερος κατὰ τὸ γενέσθαι ὁ Ἰωάννης ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ · φωνῆς γὰρ πρὸ λόγου ἀντιλαμβανόμεθα. Ἀλλὰ καὶ δεικνύσι τὸν Χριστὸν ὁ Ἰωάννης · φωνῆ γὰρ παραίσταται ὁ λόγος · ἀλλὰ καὶ βαπτίζεται ὑπὸ Ἰωάννου ὁ Χριστὸς, ὁμολογοῦντος (10) χρειαῖν ἔχειν ὑπὸ αὐτοῦ βαπτισθῆναι · ἀνθρώποις γὰρ ὑπὸ φωνῆς καθαιρεται λόγος, τῇ φύσει τοῦ λόγου καθαιρόντος πᾶσαν τὴν σημαίνουσαν φωνὴν. Καὶ ἀπαξᾶπλῶς ὅτε Ἰωάννης τὸν Χριστὸν δεικνύσιν, ἀνθρώπος Θεὸν δεικνύσι, καὶ Σωτῆρα τὸν ἀσώματον, καὶ φωνὴ τὸν λόγον.

27. Χρήσιμον δ' ἂν ᾖ, ὡς περ ἐπὶ πολλῶν ἢ τῶν ὀνομάτων ἐνέργεια, οὕτω καὶ, ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦτου τὸ ἰδεῖν ὅ τι σημαίνει ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ζαχαρίας. Καὶ γὰρ ὡς ὄντος τινὸς οὐκ εὐκαταφρονήτου, κατὰ τὴν τοῦ ὀνόματος θέσιν, οἱ μὲν συγγενεῖς Ζαχαρίαν αὐτὸν καλεῖσθαι βούλονται, ξενιζόμενοι ἐπὶ τῷ βούλεσθαι τὴν Ἑλισάβετ Ἰωάννην αὐτὸν ὀνομάζειν · ὁ δὲ Ζαχαρίας γράψας τὸ · « Ἰωάννης ἔσται ὄνομα αὐτοῦ, » ἀπολύεται τῆς ἐπιτόνου σιωπῆς. Εὐρομεν τοίνυν ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῶν ὀνομάτων (11), « Ἰωάννης, » τὸ, « Ἰωὰ, » χωρὶς τοῦ, « νης, » μεταλαμβανόμενον (12), ὅπερ ταῦτὸν οἰόμεθα εἶναι τῷ, « Ἰωάννης · » ἐπεὶ καὶ ἄλλα ἢ Καινῆ Διαθήκῃ Ἑβραίων ὀνόματα ἐξελλήνισε, χαρακτηριστῆρα αὐτὰ εἰπούσα Ἑλληνικῶ, ὡς περ ἐπὶ Ἰακώβ, Ἰακώβον, καὶ ἐπὶ Συμῶν, Σιμωνᾶ (13). Ζαχαρίας δὲ « μνήμη, » εἶναι λέγεται · ἢ δὲ Ἑλισάβετ « Θεοῦ μου ὄρκος, » ἢ « Θεοῦ μου ἔδδομον. » Ἀπὸ Θεοῦ δὲ χάρις ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ μνήμης κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὄρκον τὸν περὶ τοὺς πατέρας ἐγενήθη ὁ Ἰωάννης, ἐτοιμάζων Κυρίῳ λαὸν κατασκευασμένον, ἐπὶ τέλει τῆς Παλαιᾶς γενομένης Διαθήκης, ἢ ἐστὶ (14) σαββατισμοῦ κορωνίς · δι' ὃ

D ²⁴ Ibid. 17.

id est Ἰωάν, sine *nes*, addidisset saltem, sine Ἰωάν, tolerabilius esset, quamvis æque a vero alienum; id enim dixerunt alii, item docti: Hieronymus puta, *De nominib. Hebr. et in Math.* Cum subjungit quoque, *Zacharias* μνήμη εἶναι λέγεται, addere debet, Θεοῦ. Quæ tamen ab aliis accepta infra rectius exposuit: ἀπὸ Θεοῦ δὲ χάρις, inquit (id est Joannes) ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ μνήμης (id est Zacharias) κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὄρκον (id est Elisabeth), etc. lb.

(13) Σιμωνᾶ. Codex Bodleianus Σιμωνᾶ; Regius et Barberinus, Σιμωνᾶ.

(14) Ἡ ἐστὶ. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἢ ἐστὶ.

οὐ δύναται γεγενῆσθαι ἀπὸ τῆς ἑβδομάδος τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὴν μετὰ τὸ σάββατον ἀνάπαυσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ ἐμποιοῦντος τοῖς συμμόρφοις τῷ θανάτῳ αὐτοῦ γεγενημένοις, καὶ διὰ τοῦτο (15) καὶ τῆς ἀναστάσεως.

28. Ὁδὸς ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρησῇ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ. Τῶν ἑτεροδόξων (16) τινὲς πιστεύειν φάσκοντες εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ διὰ τὸ ἀναπλάσσειν ἕτερον παρὰ τὸν Δημιουργὸν, ὡς ἀκόλουθον αὐτοῖς, οὐ προσιέμενοι τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν προφητῶν προκατηγγέλλαι, ἀνατρέπουν περὶ τῶν τῶν προφητῶν περὶ Χριστοῦ μαρτυρίας, φάσκοντες μὴ δεῖσθαι μαρτύρων τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχοντα τὸ τοῦ πιστεύεσθαι ἄξιον ἐν τε οἷς κατήγγειλε σωτηρίους λόγους, δυνάμειν πεπληρωμένους, καὶ ἐν τεραστίοις ἔργοις, αὐτὸθεν καταπλήξασθαι πάνθ' ὄντινῶν δυνάμεν· καὶ φασιν· Ἐὶ Μωϋσῆς κενίστευται διὰ τὸν λόγον καὶ τὰς δυνάμεις, οὐ δεηθεὶς μαρτύρων πρὸ αὐτοῦ τινων αὐτὸν καταγγεϊλάντων, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τῶν προφητῶν παρεδέχθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὡς ἀπὸ Θεοῦ ἀποσταλεῖς· πῶς οὐχὶ μᾶλλον Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν διαφέρων δύναται χωρὶς προφητῶν μαρτυρούντων τὰ περὶ αὐτοῦ ἀνῆσαι ὃ βούλεται, καὶ ὠφελησαι τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος; Παρέλκειν οὖν οἴονται τὸ ὑπὸ προφητῶν αὐτὸν νομίζεσθαι προκατηγγέλλαι, τοῦτο πραγματευσάμενων, ὡς εἴποιεν ἂν ἐκεῖνοι, τῶν τὴν καινότητά τῆς θεότητος παραδέξασθαι τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας οὐ βουλομένων, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν αὐτὸν καταστήσαι Θεόν, ὃν καὶ πρὸ Ἰησοῦ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται ἐδίδαξαν. Λεκτέον οὖν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι, πολλῶν αἰτίων δυνάμεν γενέσθαι προκαλουμένων εἰς τὸ πιστεύειν, ἐνίστέ τινων ἀπὸ τῆσδε μὲν τῆς ἀποδείξεως οὐ πληττομένων, ἀπὸ ἐτέρας δὲ, ἔχειν τὸν Θεὸν πλείονας ἀφορμὰς ἀνθρώποις παρέχειν, ἵνα παραδεχθῆ, ὅτι Θεὸς ὁ ὑπὲρ πάντα τὰ γενητὰ ἐνηθρώπησεν. Ἐναργῶς γοῦν ἔστιν ἰδεῖν τινὰς ἐκ τῶν προφητικῶν προρρήσεων εἰς θαυμασμὸν τοῦ Χριστοῦ (17) ἐρχομένους, καταπληττομένους τὴν τῶν τοσούτων πρὸ αὐτοῦ προφητῶν φωνήν, συνιστάσαν τόπον γενέσεως αὐτοῦ, καὶ χώραν ἀνατροφῆς, καὶ ἰσχυρὴν διδασκαλίαν, δυνάμειν τε θαυμασίων κήσιν καὶ πάθος ἀνθρώπινον ὑπὸ ἀναστάσεως καταλύμενον. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπισκεπτέον, ὅτι αἱ μὲν παράστοι δυνάμεις τοὺς κατὰ τὸν χρόνον τοῦ Χριστοῦ γενομένους προκαλεῖσθαι ἐπὶ τὸ πιστεύειν ἰδύναντο· οὐκ ἔσωζον δὲ τὸ ἐμφατικὸν μετὰ χρόνους κείνας, ἥδη καὶ μύθους εἶναι ὑπονοηθείσας (18). Πλείον γὰρ τῶν τότε γενομένων δυνάμειν ἰσχυεῖ (19) πρὸς πειθῶ ἢ νῦν συνεξεταζομένη ταῖς δυνάμειν προφητείας, κάκεινας ἀπιστεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν αὐτὰς κωλύουσα. Τάχα δὲ αἱ προφητικαὶ μαρτυρίαι οὐ μόνον κηρύσσουν Χριστὸν ἐλευσόμενον,

²⁸ Rom. vi, 5. ²⁹ Joan. i, 7.

(15) Καὶ διὰ τοῦτο. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, καὶ τοῦτο.

(16) Τῶν ἑτεροδόξων τινές. Valentiniani.

(17) Χριστοῦ. Codex Bodleianus, Κυρίου.

(18) Ὑπονοηθείσας. Legendum ὑπονοηθεῖσαι,

A potuit ab hebdomada Dei nostri requies, quæ est post sabbatum : nimirum Deo Servatore nostro eam ingenerante secundum requiem suam in nobis, qui facti sumus morti ipsius conformes, et idcirco etiam resurrectioni ²⁷.

28. Hic venit in testimonium, ut testificaretur de luce, ut omnes crederent per ipsum ²⁸. Quidam ex his qui ab Ecclesiæ decretis dissentiunt, credere se dicentes in Christum, et eo quod fingant Deum alium diversum a mundi Fabricatore, ut est ipse consequens, non admittentes adventum ipsius a prophetis prænuntiatum fuisse, subvertere conantur prophetarum testimonia de Christo, dicentes opus non esse testibus Filio Dei : ut qui fidem sibi conciliaret, tum ex salutaribus sermonibus, quos denuntiabat, potentia plenis, tum ex prodigiis et admirandis operibus, quæ vel quemlibet ex se perterrere poterant; et dicunt : Si Moysi ²⁹ habita fuit fides, sermonis virtutis gratia, nullis præviis testibus qui ipsum annuntiant egenti, atque etiam prophetarum unusquisque receptus a populo fuit, veluti a Deo missus, quomodo Moyse atque prophetis præstantior non poterit absque prophetis de seipso testificantibus facilius quod velit perficere et hominum generi adjumento esse? Superfluum ergo esse aiunt existimare, a prophetis eum prænuntiatum fuisse, qui de hoc anxii fuissent, si, ut illi dicerent, noluisent divinitatis novitatem admitti a credentibus in Christum, sed eos pervenire ad ipsum Deum, quem etiam ante Jesum Moyses et prophetæ docuissent. Quamobrem respondendum est illis quod multæ causæ esse cum possent quæ ad credendum invitarent, et interdum aliquos qui ab una miraculorum demonstratione non percellerentur, ab alia demonstratione permoveri, posse Deum complures causas hominibus præbere ut admittant Deum, qui est super omnia genita, humanam assumpsisse naturam. Unde etiam evidenter cernere est nonnullos ex propheticis vaticiniis in admirationem Christi venire, tot prophetarum, qui ante ipsum fuerunt, perculsos voce stabiliente quidquid ad locum pertinet in quo genitus fuit, et eam etiam regionem in qua enutritus fuit, et vim ipsius doctrinæ, et rerum admirabilium operationem, ac denique passionem humanam a resurrectione destructam. Quin hoc quoque considerandum est quod prodigiis et admirandis potentis, eos quidem qui Domini ætate existissent, invitare poterant ad credendum, at non servassent post multa tempora evidentem demonstrationem, cum eæ quoque jam pro fabulis pene habeantur. Plus enim potentis ac miraculis illius temporis potuit ad persuadendum prophetia, quæ nunc cum potentis ipsis et miraculis expenditur et comparatur, confirmans pro-

nam id postulat grammaticæ ratio, quam tamen negligit aliquando Origenes.

(19) Ἰσχυεῖ. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἰσχει.

pheticæ indagatores, ut fidem habeant illis potentiis prodigiis et admirandis. Fortasse vero prophetica testimonia non tantum prædicant Christum venturum, hoc nos docentes, et nihil præterea, sed multam theologiam, et quomodo sese habeat Pater ad Filium, Filiusque ad Patrem, discere licet non minus ex his quæ prophetæ de ipso annuntiarunt quam ab apostolis magnificentiam Filii Dei narrantibus. Jam vero etiam qui ausus fuerit, tale quiddam potest præter hæc dicere, nempe aliquos **88** Christi μάρτυρας [hoc est testes], eo quod testificentur de illo, honore honestari, cui tamen nihil prorsus gratificentur propter ipsam testificationem de Filio Dei, ut omnes fassuri sunt de his qui proprie Christi nominantur martyres. Quid mirum igitur si quemadmodum multi Christi germani discipuli cohonestati fuere, eo quod essent Christi μάρτυρες, ita etiam prophetæ agnoscentes ipsum, id muneris a Deo acceperint ut eum præcinerent, docentes non solum quid illis qui post Christi adventum futuri erant sentiendum foret de Filio Dei, verum etiam quid illis qui superioribus sæculis erant? Quemadmodum enim « qui non agnovit nunc Filium, neque Patrem habet »²⁹, » sic etiam de superioribus sæculis considerandum est. Quamobrem « Abraham exsultavit, ut videret diem Christi, et vidit, et gavisus est »³⁰. » Chorum ergo prophetarum maxima vult gratia privare, quisquis noluerit oportere eos de Christo testari. Quid enim aliud æque excellens habebit prophetia ex inspiratione Spiritus sancti, si ab ea detrahantur quæ ad Domini nostri dispensationem attinent? Ut enim eorum qui perite ad Deum universorum per mediatorem et summum sacerdotem et Paracletum accesserint, pietas bene ordinata est, declinata alioqui, nisi per ostium: quis ingressus fuerit ad Patrem, sic etiam cultus antiquorum patrum divinus, tum intelligentia, tum fide, tum denique Christi exspectatione sacer erat et apud Deum charus: quandoquidem observavimus etiam Deum se μάρτυρα fateri, obsecrans omnes ut id ipsum de Christo etiam enuntiant: nempe ut sint sui et Christi imitatores, dum testimonium de eo præbent quibus testatione est opus; inquit enim: « Estote mihi testes; et ego testis, dicit Dominus Deus, et servus quem elegi »³¹. » Quisquis autem testificatur de veritate, tum verbis tum operibus, quomodocumque favens illi, is jure testis dicendus est; sed jam proprie apud fratres eorum affectu percussos, qui ad mortem usque pro veritate et fortitudine decertarunt, consuetudo invaluit ut solos eos martyres appellarent, qui sangui-

²⁹ I Joan. II, 25. ³⁰ Joan. VIII, 56. ³¹ Isa. XLIII, 10.

(20) Καὶ ἄλλο οὐδέν, ἀλλὰ, etc. Cod. Regius non habet οὐδέν.

(21) Ἐτι. Legendum Ἔστι.

(21') Forte leg. αὐτοῦ, et mox, post μαρτυρεῖν, αὐτούς. EDIT.

(22) Πᾶς δὲ ὁ μαρτυρῶν, etc. Hac notatione vocabulum martyr a Tertulliano et Cypriano frequenter usurpatur. Donatistæ vero violentam mor-

A οὐδὲ τοῦθ' ἡμᾶς διδάσκουσι, καὶ ἄλλο οὐδέν, ἀλλὰ (20) πολλὴν θεολογίαν, σχεῖν τε Πατρός πρὸς Υἱόν, καὶ Υἱοῦ πρὸς Πατέρα ἔστι μαθεῖν, οὐκ ἔλαττον ἀπὸ τῶν προφητῶν δι' ὧν ἀπαγγέλλουσι τὰ περὶ αὐτοῦ, ἢ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων διηγουμένων τὴν μεγαλειότητα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐτι (21) δὲ τολμήσαντα καὶ χωρὶς τούτων τοιοῦτόν τι εἰπεῖν, ὅτι εἰσὶ Χριστοῦ μάρτυρες τῷ μαρτυρεῖν περὶ αὐτοῦ κοσμούμενοι, καὶ οὐ πάντως ἐκείνῳ τι διὰ τοῦ μαρτυρεῖν περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καταχαριζόμενοι, ὡς ὁμολογήσαιεν ἂν πάντες περὶ τῶν ἰδίως ὀνομαζόμενων μαρτύρων Χριστοῦ. Τί οὖν θαυμαστόν, εἰ, ὡς περ ἐκοσμήθησαν τῷ μάρτυρες εἶναι Χριστοῦ πολλοὶ τῶν γεννηθῶν Χριστοῦ μαθητῶν, οὕτως οἱ προφῆται τὸ προκάταγγεῖλαι Χριστόν, νοήσαντες αὐτόν, δῶρον ὑπὸ Θεοῦ εἰλήφασι, διδάσκοντες οὐ μόνον τοὺς μετὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν ἃ δεῖ φρονεῖν περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν προτέραις ἐκείνων γενεαῖς; Ὅσπερ « ὁ μὴ ἐγνωκώς τὸν Υἱόν νῦν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει, » οὕτω καὶ πρότερον νοστήον. Διόπερ « Ἀβραάμ ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν « ἡμέραν » Χριστοῦ, « καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη. » Ἀποστρεφῆν τῶν βούλεται τὸν χορὸν τῶν προφητῶν χάριν τὴν μεγίστην ὁ βουλόμενος αὐτοὺς μὴ δεῖν μαρτυρεῖν περὶ Χριστοῦ· τί γὰρ ἂν καὶ ἡ προφητεία ἡ ἐξ ἐπιπνοίας ἁγίου Πνεύματος εἶχε τηλικούτον, εἰ ὑπεξήρητο αὐτῆς τὰ περὶ τῆς Κυρίου ἡμῶν οικονομίας; Ὡς γὰρ ἡ θεοσέβεια κεκόσμηται τῶν διὰ μεσότητος καὶ ἀρχιερέως καὶ Παρακλήτου καὶ ἐπιστημονικῶς προσερχομένων τῷ τῶν ὄλων Θεῷ, σκάζουσα ἂν εἰ μὴ διὰ τῆς θύρας τις εἰσὶ πρὸς τὸν Πατέρα· οὕτως καὶ ἡ τῶν πάλοι θεοσέβεια τῇ νοήσει καὶ πίστει καὶ προσδοκίᾳ Χριστοῦ ἱερὰ ἦν, καὶ παρὰ Θεῷ ἀποδεκτὴ· ἐπεὶ τετηρήκαμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μάρτυς εἶναι ὁμολογεῖ, καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ αὐτὸ ἀποφαίνεσθαι πάντας ἐπὶ τὸ μιμητὰς αὐτοὺς (21') καὶ τοῦ Χριστοῦ γενέσθαι παρακαλῶν, κατὰ τὸ μαρτυρεῖν αὐτοῦ οἷς χρὴ μαρτυρεῖν· φησὶ γάρ· « Γένεσθέ μοι μάρτυρες, καὶ γὰρ μάρτυς, λέγει· Κύριος ὁ Θεός· καὶ ὁ παῖς μου ἐν ἐξελεξάμην. » Πᾶς δὲ ὁ μαρτυρῶν (22) τῇ ἀληθείᾳ, εἴτε λόγους εἴτε ἔργους, εἴτε ὅπως ποτὲ ταύτην περιστάμενος, μάρτυς εὐλόγως ἂν χρηματίζοι· ἀλλ' ἤδη κυρίως (23) τὸ τῆς ἀδελφότητος ἔθος, ἐκπλαγέντες διὰ θεσιν τῶν ἕως θανάτου ἀγωνισαμένων ὑπὲρ ἀληθείας ἢ ἀνδρείας, κυρίως μόνους μάρτυρας ὠνόμασαν τοὺς τῇ ἐκχύσει τοῦ ἑαυτῶν αἵματος μαρτυρήσαντας τῷ τῆς θεοσεβείας μυστηρίῳ· τοῦ Σωτήρος πάντα τὸν μαρτυροῦντα τοῖς περὶ αὐτοῦ καταγγελλομένοις, μάρτυρας ὀνομάζοντος· φησὶ γοῦν ἀναλαβανόμενος τοῖς ἀποστόλοις· « Ἔσεσθέ μου μάρτυρες ἐν τε Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰου-

tem ac voluntariam martyrium appellabant; et postquam saginati vel sibi latus ense peregerant, vel laqueo gulam frugerant, vel se ex alto deorsum præcipitaverant, tum vero sibi coronam martyrii impositum iri arbitrabantur. Auctor est Theodoretus lib. IV *Harret. Fab.*, cap. 6. HUEVIUS.

(23) Ἀλλ' ἤδη κυρίως, etc. Idem habet infra Origenes in Joann. XIII, 21.

δαίq, καὶ Σαμαρεῖq καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Ἔστι δὲ ὡσπερ ὁ καθαρθεὶς λεπρὸς τὸ προστεταγμένον ὑπὸ Μωϋσέως προσάγων δῶρον, εἰς μαρτύριον τοῦτο ποιῶν τοῖς μὴ πιστεύουσιν εἰς τὸν Χριστὸν, οὕτως εἰς μαρτύριον τοῖς ἀπίστοις οἱ μάρτυρες μαρτυροῦσι, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι, ὧν λάμπει τὰ ἔργα ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· πολιτεύονται γὰρ παρῆρτιαζόμενοι ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, καὶ μαρτυροῦντες περὶ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός.

29. Καὶ Ἰωάννης τοίνυν ἦλθεν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ὃς μαρτυρῶν κέκραγε λέγων· « Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν· ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος· ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ Μονογενὴς Θεὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. » Πᾶς γοῦν οὗτος ὁ λόγος ἐκ προσώπου τοῦ Βαπτιστοῦ μαρτυροῦντος τῷ Χριστῷ εἴρηται, ὅπερ λανθάνει τινὰς οἰομένους ἀπὸ τοῦ· « Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, » ἕως τοῦ· « Ἐκεῖνος ἐξηγήσατο, » ἐκ τοῦ προσώπου Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου λέγεσθαι. Πρὸς τῇ προειρημένῃ δὲ τοῦ Βαπτιστοῦ μαρτυρίᾳ (ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ· « Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονε, » καὶ ληγοῦσῃ εἰς τὸ· « Ἐκεῖνος ἐξηγήσατο, ») καὶ αὕτη ἡ μαρτυρία ἐστὶν Ἰωάννου μετ' ἐκεῖνην δευτέρα, ὅτε πρὸς τοὺς ἀποστελλάντας ἐξ Ἱερουσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευῖτας, Ἰουδαίων αὐτοὺς ἀποστελλάντων, ὁμολογεῖ οὐκ ἀρνούμενος τὸ ἀληθές, ὡς ἄρα οὐκ αὐτὸς εἶη ὁ Χριστός, οὐδὲ Ἠλίας, οὐδὲ ὁ προφήτης, ἀλλὰ « φωνῆ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Εὐθύνετε τὴν ὁδὸν Κυρίου, καθὼς εἶπεν Ἡσαίας ὁ προφήτης. » Μετὰ δὲ ταῦτα ἄλλη μαρτυρία τοῦ αὐτοῦ Βαπτιστοῦ περὶ Χριστοῦ ἐστὶ, τὴν προηγουμένην αὐτοῦ ὑπόστασιν (24) ἔτι διδάσκουσα, διήκουσαν ἐπὶ πάντα τὸν κόσμον, κατὰ τὰς ψυχὰς τὰς λογικὰς, ὅτε γητὶ· « Μέσος ὑμῶν ἔστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, ὀπίσω μου ἐρχόμενος, οὗ οὐκ εἶμι ἀξίος ἐγὼ ἵνα ἴσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος. » Καὶ ἐπίσκεψαι εἰ διὰ τὸ ἐν μέσῳ τοῦ παντός εἶναι σώματος τὴν καρδίαν, ἐν δὲ τῇ καρδίᾳ τὸ ἡγεμονικόν (25), καὶ τὸν ἐν ἐκάστῳ λόγον, δύναται νοεῖσθαι τὸ· « Μέσος ὑμῶν ἔστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. » Τετάρτη δὲ πρὸς τοῦτοις μαρτυρία Ἰωάννου περὶ Χριστοῦ ἴδη καὶ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ πάθος ὑπογράφουσα, ὅτι λέγει· « Ἰδὲ ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὗτός ἐστιν περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, ὅτι Ὁπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν· κάγω οὐκ ᾔδειν

nis sui effusione pietatis mysterio testimonium perhiberet. Servator enim etiam nominat omnes testimonium præbentes iis, quæ de se annuntiantur, μάρτυρας, cum in cælum reciperetur dicendo apostolis ²⁴ : « Eritis mihi testes tum in Jerusalem, tum in omni Judæa, et **29** Samaria, et usque ad ultimum terræ. » Ut autem leprosus ille ²⁵ mundatus munus offert a Moyse præceptum, ad testimonium hoc faciens iis qui in Christum nondum crediderunt, sic ad testimonium afferendum infidelibus, tum martyres, tum sancti cæteri testificantur, quodumque, in Christi cruce summam fiduciam habentes et testificantes de vera luce.

29. Et Joannes ergo venit, ut testificaretur de luce illa, qui testificans clamavit dicens ²⁴ : « Qui post me venit, ante me factus est, quia me erat honoratior, quoniam ex plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia : quoniam lex per Moysen data est; gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est. Deum nemo vidit unquam : Unigenitus qui est in sinu Patris, ille enarravit. » Tota ergo hæc oratio ex Baptistæ persona testantis de Christo dicta est, id quod multos latet opinantes ab illis verbis, « ex plenitudine ejus nos omnes accepimus, » usque ad illa, « ille enarravit, » ex Joannis apostoli persona dicta fuisse. Præter autem dictum vero Baptistæ testimonium (quod incipit ab illis verbis : « Qui post me venit, ante me factus est, » et desinit in illa verba, « ille enarravit ») etiam hoc est testimonium Joannis post illud secundum, quando ad eos qui miserunt ex Hierosolymis sacerdotes et Levitas (Judæi nempe miserunt illos), fatetur, non negans verum quod ipse non esset ille Christus, neque Elias, neque propheta ille, sed « vox clamantis in deserto : Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta ²⁴. » Post hæc vero aliud ipsius Baptistæ de Christo testimonium est, quod docet etiam ipsius præcipuam hypostasim pervadentem in omnem mundum propter animas rationis capaces, cum inquit ²⁷ : « In medio vestri stat, quem vos nescitis, qui post me venit, cujus non sum ego dignus, ut solum corrigiam calceamenti ejus. » At considera, num quia cor in medio totius sit corporis, inque corde animæ principatus, illud quod ait : « In medio vestri stat, quem vos nescitis, » intelligi possit ratio quæ in unoquoque est. Quartum vero Joannis de Christo est testimonium humanam ipsius etiam passionem jam describens, cum dicit : « Ecce Agnus Ille Dei, qui tollit peccatum mundi.

29. Et Joannes ergo venit, ut testificaretur de luce illa, qui testificans clamavit dicens ²⁴ : « Qui post me venit, ante me factus est, quia me erat honoratior, quoniam ex plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia : quoniam lex per Moysen data est; gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est. Deum nemo vidit unquam : Unigenitus qui est in sinu Patris, ille enarravit. » Tota ergo hæc oratio ex Baptistæ persona testantis de Christo dicta est, id quod multos latet opinantes ab illis verbis, « ex plenitudine ejus nos omnes accepimus, » usque ad illa, « ille enarravit, » ex Joannis apostoli persona dicta fuisse. Præter autem dictum vero Baptistæ testimonium (quod incipit ab illis verbis : « Qui post me venit, ante me factus est, » et desinit in illa verba, « ille enarravit ») etiam hoc est testimonium Joannis post illud secundum, quando ad eos qui miserunt ex Hierosolymis sacerdotes et Levitas (Judæi nempe miserunt illos), fatetur, non negans verum quod ipse non esset ille Christus, neque Elias, neque propheta ille, sed « vox clamantis in deserto : Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta ²⁴. » Post hæc vero aliud ipsius Baptistæ de Christo testimonium est, quod docet etiam ipsius præcipuam hypostasim pervadentem in omnem mundum propter animas rationis capaces, cum inquit ²⁷ : « In medio vestri stat, quem vos nescitis, qui post me venit, cujus non sum ego dignus, ut solum corrigiam calceamenti ejus. » At considera, num quia cor in medio totius sit corporis, inque corde animæ principatus, illud quod ait : « In medio vestri stat, quem vos nescitis, » intelligi possit ratio quæ in unoquoque est. Quartum vero Joannis de Christo est testimonium humanam ipsius etiam passionem jam describens, cum dicit : « Ecce Agnus Ille Dei, qui tollit peccatum mundi.

29 Hic est de quo dicebam : Post me venit vir, qui ante me exstitit, quia honoratior me erat : et ego nesciebam eum : sed ut manifestus fieret Israel, propterea veni ego, in aqua baptizans ²⁵. » Jam quintum testimonium inscriptum est in verbis illis :

²⁴ Act. 1, 8. ²⁵ Matth. viii. 4. ²⁶ Matth. v, 16. ²⁷ Joan. 1, 15-18. ²⁸ ibid. 23. ²⁹ ibid. 26, 27. ³⁰ ibid. 29-31.

(24) Τὴν προηγουμένην αὐτοῦ ὑπόστασιν, etc. Hæc quo sensu accipienda sint, tradimus in *Originianis*, lib. II. ΗΥΕΤΙΩΣ.
(25) Ἐν δὲ τῇ καρδίᾳ τὸ ἡγεμονικόν. Hæc e Stoica schola arripuit Origenes. Laetius in *Zenone* : Ἠγεμονικόν δὲ εἶναι φασὶ τὸ κυριώτατον τῆς

ψυχῆς, ἐν ᾧ αἱ φαντασίαι καὶ αἱ ὄρμαι γίνονται, καὶ ὅθεν ὁ λόγος ἀναπέμπεται, ὅπερ εἶναι ἐν καρδίᾳ. « Principatum autem esse dicunt præcipuum animæ partem, in qua imaginationes et appetitus formantur, et unde ratio proficiscitur; eumque esse in corde. »

« Vidi Spiritum descendentem sicut columbam e caelo, et mansit super eum. Et ego non noveram eum : sed qui misit me ad baptizandum in aqua, ille mihi dixit : Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi, et testificatus sum, hunc esse Filium Dei ³⁹. » Porro sexta jam vice testimonium perhibet Christo in duobus discipulis Joannes, cum « intuitus Jesum ambulantem, inquit : Ecce Agnus ille Dei ⁴⁰. » Post quod testimonium cum audissent duo discipuli Joannem, secutique fuissent Jesum, « conversus Jesus, et conspicuus duos sequentes, respondet dicens : Quid quaeritis ⁴¹? » Et fortassis non frustra post sex testimonia cessat Joannes testificari, et Jesus profert in septimo : « Quid quaeritis? » His insuper qui Joannis testimonio adjuti fuerint, vox est illa decens, quae praedicat Christum magistrum, et fatetur Filii Dei domunculam cupere se intueri. Nam dicunt illi : « Rabbi, quod dicitur ex interpretatione, Magister, ubi manes ⁴²? » Et quoniam « Omnis qui quaerit, invenit ⁴³, » quaerentibus Joannis discipulis Jesu mansionem, eam ostendit ipsis Jesus dicens : « Venite et videte ⁴⁴; » fortassis per vocem, « venite, » invitans eos ad eam philosophiae partem quae in rerum actione versatur; per vocem vero « videte, » contemplationem praecclare facta sequentem, omnino his futuram qui voluerint, designans, existentem in Jesu mansionem. At qui quaesierant ubi maneret Jesus, quique secuti ac conspicati magistrum fuerant, delibaverunt apud Jesum permanere totam illam diem, cumque Filio Dei morari. Verum enimvero cum decennarius numerus observatus sit ut sanctus, cum mysteria non parva fuisse facta in decenario numero inscribantur, intelligendum est non frustra in Evangelio decimam inscribi horam ⁴⁵, cum discipuli Joannis apud Jesum divertunt, ex quorum numero erat Andreas frater Simonis Petri ⁴⁶, qui dum maneret apud Jesum, adjutus, invento fratre suo Simone ⁴⁷ (forte enim antea non inveniatur) Messiam se invenisse inquit : « quod est, si interpretis, Christus. » Quoniam enim « qui quaerit invenit ⁴⁸, » quaesierat autem ubi maneret Jesus; et secutus, cum perspexisset ejus mansionem, manet apud Dominum « decima hora ⁴⁹, » et invenit Dei Filium, Sermonem scilicet, et **91** sapientiam, et regitur ab ipso; hanc ob causam inquit : « Invenimus Messiam ⁵⁰ : » quae vox a quovis dici poterit qui invenit Dei Sermonem et qui ab ipsius divinitate regitur. Fructum vero mox offert Christo fratrem Simonem ⁵¹ : quem ut munere Jesus singulari remuneraretur, in ipsum intuitus est, per

³⁹ Joan. 1, 32-34. ⁴⁰ ibid. 35, 36. ⁴¹ ibid. 37, 38. ⁴² ibid. 40. ⁴³ ibid. 41. ⁴⁴ Matth. vii, 8.

(26) Origenes infra tom. x, n. 30 medio : Ταῦτα δὲ μοι ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκάτου τόμου λέγεται πρὸς σὲ, πολλαχοῦ ὁρῶντι τῆς Γραφῆς διαφερούσης προνομίας τετυχότα τὸν δέκα ἀριθμὸν. Item in Catena Ghisleriana in Jerem., ad cap. xxxii, vers. 17, denarium numerum Origenes τέλειον καὶ Θεοῦ οἰ-

A αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν ὕδατι βαπτίζων. » Καὶ πέμπτη μαρτυρία ἀναγράφεται κατὰ τό· « Τεθέσμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡς περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν. Καὶ γὰρ οὐκ ἦδεν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Ἡνεῦμα καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Καὶ γὰρ εὐραχα, καὶ μεμαρτύρηκα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. » Ἐκτον δὲ μαρτυρεῖ τῷ Χριστῷ ἐπὶ δύο μαθητῶν ὁ Ἰωάννης, ὅτε, « ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει· Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ. » Μεθ' ἣν μαρτυρίαν ἀκουσάντων τῶν δύο μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων τῷ Ἰησοῦ, « στραφεὶς ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος τοὺς δύο ἀκολουθοῦντας, B ἀποκρίνεται λέγων· Τί ζητεῖτε; » Καὶ τάχα οὐ μάτην μετὰ ἐξ μαρτυρίας παύεται μὲν ὁ Ἰωάννης μαρτυρῶν· Ἰησοῦς δὲ κατὰ τὸ ἕβδομον προτείνει τό· « Τί ζητεῖτε; » Πρέπουσα δὲ ὠφελιμῆμος ὑπὸ τῆς Ἰωάννου μαρτυρίας ἡ φωνὴ ἀναγορεύουσα τὸν Χριστὸν διδάσκαλον, καὶ ὁμολογοῦσα τὸ οἰκητήριον ποθεῖν θεάσασθαι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· φασὶ γὰρ αὐτῶ· « Ραββί, ὃ λέγεται μεθερμηνεύμενον, διδάσκαλε, ποῦ μένεις; » Καὶ ἐπεὶ « Ἦδὲ ὁ ζητῶν εὕρισκει, » ζητήσασι τὴν Ἰησοῦ μονὴν τοῖς Ἰωάννου μαθηταῖς ὑποδείκνυσαι λέγων αὐτοῖς· « Ἐρχεσθε, καὶ ἑψεσθε· τάχα διὰ τοῦ μὲν, « ἔρχεσθε, » ἐπὶ τὸ πρακτικὸν αὐτοὺς παρακαλῶν· διὰ δὲ τοῦ, « ἑψεσθε, » τὴν ἀκολουθοῦσαν τῇ κατορθώσει τῶν πράξεων θεωρίαν πάντως ἔσεσθαι τοῖς βουλομένοις ὑπογράψων, γινομένην ἐν τῇ τοῦ Ἰησοῦ μονῇ. Προῦκειτο δὲ τοῖς ζητήσασι ποῦ μένει ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθήσασι τῷ διδάσκαλῳ, καὶ θεασάμενοις, παραμεῖναι τῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην συνδιατρίψαι τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ ὁ δέκατος ἀριθμὸς τετῆρηται ὡς ἅγιος (26), οὐκ ὀλίγων μυστηρίων ἐν τῇ δεκάδι ἀναγραφομένων, γεγονέναι νοητέον οὐ μάτην καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὴν δεκάτην ἀναγράφεσθαι ὥραν τῆς τῶν Ἰωάννου μαθητῶν παρὰ τῷ Ἰησοῦ καταγωγῆς, ὃν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου ἦν, ὅστις ὠφελιμῆτος ἐν τῷ παραμεμνηκέναι τῷ Ἰησοῦ, εὐρίων τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, (τάχα γὰρ πρότερον οὐκ εὑρητο) φησὶν εὐρηκέναι τὸν Μεσσίαν, « ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον Χριστός. » Ἐπεὶ γὰρ, « ὁ ζητῶν εὕρισκει, » ἐζήτησε δὲ ποῦ μένει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀκολουθήσας, θεωρήσας αὐτοῦ τὴν μονήν, παραμεῖναι τῷ Κυρίῳ « ἐν τῇ δεκάτῃ ὥρᾳ, » καὶ εὕρισκει τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν Λόγον, καὶ τὴν σοφίαν, βασιλευσάτα δὲ ὑπ' αὐτοῦ· διὰ τοῦτο φησιν· « Εὐρήκαμεν τὸν Μεσσίαν. » Αὕτη δὲ ἡ φωνὴ ὑπὸ παντὸς ἂν λέγοιτο τοῦτον τοῦ Θεοῦ Λόγον εὐρηκόντος, καὶ ὑπὸ τῆς θεότητος αὐτοῦ βασιλευσόμενου. Καρπὸν καὶ

³⁸ ibid. 38. ³⁹ Matth. vii, 8. ⁴⁰ Joan. 1, 39. ⁴¹ Joan. 1, 39. ⁴² ibid. 1, 44. ⁴³ ibid. 42.

κεῖτον esse dicit. Et in alia Regiae Bibliothecae Catena in Prophetas, ad Ezech. iv, 10 : Οὐκ ἐρχῆν γὰρ τὸν οὕτως ἀκάθαρτον βρωθησόμενον ἄρτον ἐν ἁγίῳ παραλαμβάνεσθαι ἀριθμῶ, ὅποιος δὴ ὁ τῆς δεκάδος, καὶ ἕβδομάδος, καὶ τριακάδος, καὶ ὀγδοάδος, καὶ τινες τῶν ὁμοίων ἀριθμῶν.

εὐθέως προσάγει τὸν ἀδελφὸν τῷ Χριστῷ, ὃ Σίμων· ἔχρησθη δὲ Ἰησοῦς τὸ ἐμβλέψαι αὐτῷ, ὅπερ ἐστὶ διὰ τοῦ ἐμβλέψαι ἐπισκοπήσαι καὶ φωτίσαι αὐτοῦ τὸ ἡγεμονικόν· καὶ δεδύνηται διὰ τὸ ἐμβεβλεφέναι αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν ὁ Σίμων βεβαιωθῆναι, ὥστε τοῦ ἔργου τῆς βεβαιώτητος καὶ τῆς στεβρότητος ἐπώνυμος γενέσθαι, καὶ κληθῆναι Πέτρος.

30. Ἄλλ' ἔρει τις, τί δῆποτε προκειμένου διηγήσασθαι τό· « Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, » πάντα ταῦτα διεξελθύσαμεν· δεκτόν δὲ, ὅτι ἔδει παραστήσαι τὰς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου τὰς περὶ τοῦ φωτός, καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν ἐκθέσθαι, τὴν τε ἀκολουθήσασαν οἷς ἐμαρτύρησεν ἐφέλειαν, γενομένην κατὰ τὴν Ἰωάννου μαρτυρίαν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα τὸ ἀνύσιμον τῆς Ἰωάννου μαρτυρίας δηλωθῇ. Καὶ περὶ τῶν ἐνταῦθα δὲ μαρτυριῶν ἢ ἐν τῇ ἀγαλλιᾶσει σκίρτησις τοῦ Βαπτιστοῦ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Ἐλισάβετ ἐπὶ τῷ ἀσπασμῷ τῆς Μαρίας μαρτυρία περὶ Χριστοῦ ἦν, μαρτυροῦντος τῇ θεϊότητι τῆς συλλήψεως καὶ γενέσεως αὐτοῦ. Καὶ τί γάρ; Ἦ πανταχοῦ μάρτυς καὶ πρόδρομος τοῦ Ἰησοῦ ἐστὶν ὁ Ἰωάννης, προλαμβάνων τὴν γένεσιν αὐτοῦ, καὶ πρὸ ἄλλου τοῦ θανάτου ἀποθνήσκων τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ μόνον τοῖς ἐν γενέσει, ἀλλὰ καὶ τοῖς προσδοκῶσι τὴν διὰ Χριστοῦ ἀπὸ θανάτου ἐλευθερίαν, πρὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημῶν, πανταχοῦ ἐτοιμάσῃ Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον· φθάνει δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ θειοτέραν, ἢ Ἰωάννου μαρτυρία. « Εἰ γὰρ θέλετε, φησὶ, δεῖξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἥλιος ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. Ὁ ἔχων ὤτα ἀκούειν, ἀκουέτω. » Οὐσης δὲ ἀρχῆς ἐν ἧ ὁ Λόγος, (ἦντινα σοφίαν εἶναι ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν ἀπεδείξαμεν) ὄντος δὲ καὶ τοῦ Λόγου, γενομένης τε ἐν τούτῳ ζωῆς, τῆς τε ζωῆς τυγχανούσης φωτός ἀνθρώπων, ζητῶ τί δῆποτε ὁ γενόμενος « ἄνθρωπος, ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὃ ὄνομα Ἰωάννης, ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός; » Διὰ τί οὖν οὐχ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τῆς ζωῆς, ἢ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ Λόγου, ἢ περὶ τῆς ἀρχῆς, ἢ ὅποιας δῆποτε ἄλλης ἐπινοίας τοῦ Χριστοῦ; Ἐπίσκεψαι δὲ εἰ μὴ (26') « ὁ λαὸς ὁ σκόθῃμενος ἐν σκότῳ φῶς εἶδε μέγα, » καὶ ἔπει· « τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, » μὴ καταλαμβάνομενον ὑπ' αὐτῆς, οἱ ἐν σκότῳ τυγχάνοντες δέονται φωτός, τουτέστιν οἱ ἄνθρωποι. Εἰ γὰρ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, ἔνθα οὐδαμῶς ἐνέργεια σκοτίας τυγχάνει, ἐτέρων ἐπινοῶν τοῦ Χριστοῦ κοινωνήσομεν, νῦν κυρίως καὶ κατὰ τὸ ἀκριβὲς οὐ μετέχοντες αὐτῶν. Πῶς γὰρ μετέχομεν ζωῆς, οἱ ἐτι τὸ σῶμα τοῦ θανάτου περικεῖμενοι; « Ὡν ἡ ζωὴ κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ; » Ὅταν γὰρ ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ἡμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθησόμεθα ἐν δόξῃ. » Οὐχ οἶδόν τε οὖν ἦν τὸν ἐλθόντα μαρτυρήσαι περὶ τῆς ζωῆς τῆς ἐτι ἀκρυπτομένης σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ. Ἄλλ' οὐδὲ ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ Λόγου, λόγον ἡμῶν νοούντων τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ

A illum intuitum declarans se Simonis curam gerere, animæ illius parte præstantissima illustrata : potuitque Simon, eo quod Jesus in ipsum intuitus est, eoque stabiliri, ut ab opere stabili firmoque cognomen traheret et vocaretur Petrus.

30. Sed dicturus est aliquis, cur tandem proposita nobis interpretatione verborum eorum : « Hic venit ad testificandum, ut testificaretur de luce illa », omnia hæc transcurramus? At dicendum, necesse fuisse Joannis testimonia de luce illa demonstrare ordinemque eorum exponere : atque utilitatem quæ insecta fuerit eos apud quos testatus fuisset, factam post Joannis testimonium a Jesu, ut perfectio testimonii Joannis declararetur. Quin ante hæc testimonia Baptistæ exultatio præ gaudio in utero Elisabeth propter Mariæ salutationem, testimonium fuit de Christo, testificante Baptista de divinitate conceptionis et ortus Christi. Quid plura? Vel ubique testis et præcursor Jesu est Joannes æntvertens illius ortum, et paulo ante mortem Filii Dei moriens, ut non solum ad vivos, verum et ad expectantes libertatem a morte per Christum futuram, ante Christum adveniens, ubique Domino pararet populum instructum; pertingit autem usque ad secundum, eumque diviniorem, Christi adventum Joannis testimonium. « Si enim vultis, inquit, recipere, ipse est Elias, qui venturus est. Qui habet aures audiendi, audiat. » Cæterum cum sit principium in quo est Sermo (quod sapientiam esse ex Proverbiorum libro ostendimus), eumque etiam sit Sermo, atque vita in hoc facta, ac deinde vita sit lux hominum, quaero cur tandem, cum « homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes, venerit ad testificandum, ut testificaretur de luce », non etiam venerit ut testificaretur de vita, vel ut testificaretur de Sermone, vel de principio, vel de quacunque alia consideratione Christi? Proinde considera an, quoniam « populus qui sedebat in tenebris, viderit lucem magnam », et quoniam « lux in tenebris lucet » non deprehensa ab ipsis tenebris, illi qui sunt in tenebris, nempe homines, luce indigeant. Nam si lux hominum in tenebris lucet, 92 quando nulla omnino tenebrarum operatio erit, tunc alias Christi considerationes participabimus, cum minime ipsas proprie nunc, et certo participemus. Nam quomodo vitæ participes sumus, qui adhuc corpore hoc mortali circumdamur? « Quorum vita abscondita est una cum Christo in Deo? Cum enim Christus apparuerit vita nostra, tunc et nos cum ipso apparebimus in gloria ». Homo ergo nullus qui venisset, testificari poterat de vita etiamnum cum Christo abscondita in Deo. Sed neque venit ad testificandum, ut testificaretur de Sermone: Sermonem considerantibus nobis in principio apud

²⁶ Joan. I, 7. ²⁷ Luc. I, 17. ²⁸ Matth. XI, 14, 15. ²⁹ Joan. I, 6. ³⁰ Isa. IX, 2; Matth. IV, 16. ³¹ Joan. I, 5.

³² Colos. III, 3, 4.

(26') Legit interpres *ei μὴ, ἐπειὶ ὁ λαὸς, κ. τ. λ.* EDIT.

Deum ⁵⁵, et Deum Sermonem : super terram enim Sermo factus est caro ⁵⁶. Et fuisset testimonium (quamvis quibusdam videretur esse de Sermone) proprie dicendum de Sermone qui factus est caro, non autem de Sermone Dei ; quare non venit ut testificaretur de Sermone. Quomodo fieri vero poterat testimonium de sapientia pure lucideque verum non dispicientibus, etiamsi existimarent se agnosce- re, sed cernentibus per speculum et In enigmate ⁵⁷ ? Proinde probabile est futurum, ut ante secundum et diviniorem Christi adventum veniat Joannes aut Elias ad testificandum de vita, paulo antequam Christus manifestandus sit vita nostra, ac tum de Sermone testificaturi sint ostensurique testimonium de sapientia. Indagatione autem eget an in unaquaque consideratione de Christo testificatio Joannis sit veluti præcursor. Hæc quidem in illud : « Hic venit ad testificandum, ut testificaretur de luce ⁵⁸. » Deinceps vero considerandum est quid commentari debeamus in illud : « Ut omnes crederent per illum ⁵⁹. »

A Θεον Λόγον· ἐπὶ γῆς γὰρ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. Καὶ ἦν ἄν μαρτυρία, (εἰ καὶ ἐδόκει γίνεσθαι περὶ τοῦ Λόγου,) κυρίως ἄν λεχθισομένη ἡ περὶ Λόγου γενομένου σαρκός, οὐχὶ δὲ Λόγου Θεοῦ· διόπερ οὐκ ἤλθεν ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ Λόγου. Πῶς δὲ μαρτυρία ἐγένετο (27) γίνεσθαι περὶ τῆς σοφίας τοῖς, κὰν δοκῶσιν ἐγνωκέναι, οὐ τὸ καθαρῶς ἀληθῆς κατανοοῦσιν, ἀλλὰ βλέπουσι δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι ; Εἰκόσ μέντοιγε πρὸ τῆς δευτέρας (28) καὶ θειοτέρας Χριστοῦ ἐπιδημίας ἐλευθεσθαι μαρτυρήσοντα τὸν Ἰωάννην, ἢ Ἠλίαν περὶ ζωῆς, πρὸ ὀλίγου τὸν Χριστὸν φανερωθῆσθαι τὴν ζωὴν ἡμῶν· καὶ τότε μαρτυρῆσιν περὶ τοῦ Λόγου, παραστήσειν τε τὸ περὶ τῆς σοφίας μαρτύριον. Βασάνου δὲ δεῖται εἰ ἔνεστιν ὅσον ἢ Ἰωάννου μαρτυρία πρὸδρομος ἐκάστη τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπινοῶν. Ταῦτα μὲν εἰς τό· « Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. » Ἐξῆς δὲ ἐπισημαστέον τί δεῖ νοεῖν εἰς τό· « Ἴνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ. »

EX EODEM TOMO II, APUD PAMPHILUM MARTYREM IN APOLOGIA PRO ORIGENE (29).

Unigenitus ergo Deus Salvator noster solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius est; natus autem ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim divisibilis est divina natura, id est ingenitii Patris, ut putemus vel divisione vel imminutione substantiæ ejus Filium esse progenitum. Sed sive mens, sive cor, aut sensus de Deo dicendus

est, indiscussus permanens, germen proferens voluntatis, factus est Verbi Pater; quod Verbum in sinu Patris requiescens, annuntiat « Deum, quem nemo vidit unquam ⁶⁰, » et revelat Patrem, quem nemo cognovit nisi ipse solus ⁶¹, his quos ad eum Pater cœlestis attraxerit ⁶².

E QUARTO TOMO IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM. C EK TOY TETAPTOY TOMOY TΩN EIS TO KATA IQANNIN (50).

Tribus a principio foliis.

93 f. Qui dividit apud se vocem, et significata, et res, pro quibus notiones ponuntur, non impinget ad solæcismum vocis, cum perscrutatus res quibus significandis voces adhibentur, sanas et integras invenit; maxime vero cum profiteantur viri sancti sermonem suum « et præconium, non in persuasione sapientiæ verborum, sed in demonstratione spiritus et potestatis » esse ⁶³.

⁵⁵ Joan. 1, 1. ⁵⁶ ibid. 14. ⁵⁷ I Cor. XIII, 12. ⁵⁸ Joan. 1, 7. ⁵⁹ ibid. ⁶⁰ ibid. 18. ⁶¹ Math. XI, 27. ⁶² Joan. VI, 44. ⁶³ I Cor. II, 4.

(27) Ἐγένετο. Lege ἐδύνατο.

(28) Εἰκόσ μέντοιγε πρὸ τῆς δευτέρας. Vide quæ supra ad Comm. in Math. XVII super hoc argumento observata sunt.

(29) Hocce fragmentum, quod e secundo tomo depromptum fertur, nullibi tamen in eo tomo reperies ; unde vel detruncatum cum esse concludendum est, vel suspicandum fragmentum istud e tomo quinto esse depromptum, quemadmodum et illud quod ex eodem tomo infra asserimus. Et revera idem est utriusque fragmenti initium, eadem fere verba ; sed cum prius Pamphilo probandum incumbet ex Deo Patre (juxta Origenem) Filium esse natum, et unius esse cum Patre substantiæ, alienum vero a substantiis creaturarum, postquam dixit : « Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est, » relicto quodam intervallo, ad

D posteriora, quæ ad rem probandam pertinent, statim progreditur his verbis : « Item in eodem libro. Unus ergo est. » etc. Paulo post vero, ut probet ex Origene Filium Dei per prolationem natum non esse, idem hocce initium resumit, cuius contextum, quem hic exhibemus, ubi ea de re agitur, ad finem usque transcribit. Deinde quamvis nulla auctoritas, nullæ variantes lectiones admoneant tommum II pro tomo V positum esse in Apologia Pamphili, Rufinus ipse hujus interpretis facile potuit decipi. Ex littera enim II unde quintus numerus apud Græcos exprimitur, facile sit numerus II, si linea superius transversa aut non advertatur aut deleatur.

(30) Ἐκ τοῦ τετάρτου, etc. Exstat hoc fragmentum cap. 4 Philocaliæ.

(31) Ἐδύνατο. Sic mss.; libb. editi, εὐρίσκει.

(32) Τῶν λόγων. Legendum videtur εἶναι τῶν λόγων.

Ἔκα, εἰπὼν τὸν τοῦ Εὐαγγελίου (35) σολοικισμόν, ἐπάγει.

A Deinde, ubi memoravit Evangelii solæcismum, pergit.

2. Ἄτε δὲ οὐκ ἀσυναίσθητοι οἱ ἀπόστολοι τυγγάοντες τῶν ἐν οἷς προσκόπτουσι, καὶ περὶ αὐτῶν οὐκ ἐσχόληται, φασὶν ἰδιῶται εἶναι τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· νομιστέον γὰρ αὐτὸ οὐχ ὑπὸ Παύλου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων λέγεσθαι ἂν· «Ἡμεῖς δέ·» καὶ τὸ· «Ἐχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τῶτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἧ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν,» ἐξείληφμεν, ὡς «θησαυρὸς» μὲν λεγομένου τοῦ ἀλλαχόσε θησαυροῦ τῆς γνώσεως καὶ σοφίας τῆς ἀποκρύφου· «ὀστρακίνων δὲ σκευῶν,» τῆς εὐτελοῦς καὶ εὐκαταφρονήτου παρ' Ἑλλήσι λέξεως τῶν Γραφῶν ἀληθῶς ὑπερβολῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἐμφανισμένης· ὅτι ἵσχυσε τὰ τῆς ἀληθείας μυστήρια, καὶ ἡ δύναμις τῶν λεγομένων οὐκ ἐμποδιζομένη ὑπὸ τῆς εὐτελοῦς φράσεως, φθάσαι ἕως περάτων γῆς, καὶ ὑπαγαγεῖν τῷ Χριστοῦ λόγῳ οὐ μόνον τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἔστιν ἔτι καὶ τὰ σοφὰ αὐτοῦ. Βλέπομεν γὰρ τὴν κλήσιν, ὡς ὅτι οὐδεὶς σοφὸς κατὰ σάρκα, ἀλλ' «ὅτι οὐ πολλοὶ σφραγίσαντες κατὰ σάρκα.» Ἄλλὰ καὶ ὀφειλέτης ἐστὶ Πέτρος καταγγέλλων τὸ Εὐαγγέλιον, οὐ μόνον βαρβάρους παραδιδόναι τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήσι· καὶ οὐ μόνον ἀνοήτοις τοῖς εὐχερέστερον συγκατατιθεμέναις, ἀλλὰ καὶ σοφοῖς· ἰκάνωτο γὰρ ὑπὸ Θεοῦ διάκωνος εἶναι τῆς Καινῆς Διαθήκης, χρώμενος ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ τῶν πιστευόντων συγκάθεσις μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. Ἰσως γὰρ εἰ κάλλος καὶ περιβολὴν φράσεως, ὡς τὰ παρ' Ἑλλήσι θαυμαζόμενα, εἶχεν ἡ Γραφή, ὑπενόησεν ἂν τις οὐ τὴν ἀλήθειαν κεκρατηκέναι τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὴν ἐμφανισμένην ἀκούσθαι καὶ τὸ τῆς φράσεως κάλλος ἐψυχαγωγῆσαι τοὺς ἀκρωμένους, καὶ ἠπατηκὸς αὐτοὺς προσεληφέναι.

2. Sed apostoli, qui non ignorarent ad quæ impingerent, et in quibus studiis non essent versati, profitentur locutione se esse idiotas, non intelligentia : existimandum enim est id non a Paulo solum, sed a reliquis apostolis dici : « Nos autem », etc. Item illud ⁶⁹ : « Et thesaurum hunc habemus in testaceis vasis, ut sit exsuperatio potestatis Dei, et non a nobis, » accepimus, quasi « thesaurus » dicatur qui aliunde desumptus est, thesaurus cognitionis et sapientiæ reconditæ : « figlinis vasis, » humili et apud ethnicos despecta Scripturarum dictione vere declarata exsuperantia divinæ potestatis : potuerunt enim veritatis mysteria et virtus sermonum, nihil obstante tenuitate dictionis, ad fines terræ pervenire, et Christi doctrinæ non fatua solum mundi, sed et sapientes interdum subigere ⁷⁰. Videmus enim vocationem, non quod nullus sapiens secundum carnem, sed « quod non multi secundum carnem sapientes ⁷¹. » Sed et debitor ac obligatus est Paulus prædicans Evangelium, non solum barbaris ejus sermonem tradere, sed et Græcis ; nec solum imperitis, qui protinus assentiuntur, sed et peritis ⁷² : factus enim a Deo erat idoneus minister Novi Testamenti ⁷³, utens demonstratione spiritus et potentiæ, ut credentium assensio non sit ab humana sapientia, sed a potestate ⁹⁴ Dei. Si enim elegantiam et dictionis apparatus, ut scripta illa quæ Græcis admirationi sunt, divinæ litteræ habuissent, existimasset aliquis non homines vicisse veritatem, sed apparentem consecutionem et dictionis splendorem audientes prolectasse, et illecebris delinitos circumvenisse.

ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ.

E QUINTO TOMO IN JOANNIS EVANGELIUM (34).

Εἰς τὸ προοίμιον.

In præfatione.

1. Ἐπεὶ μὴ ἀρκούμενος (35) τὸ παρὸν ἀνεληφέναι πρὸς ἡμᾶς ἔργον τῶν τοῦ Θεοῦ ἐργοδιωκτῶν (36), καὶ ἀπόντας (37) τὰ πολλὰ σοὶ σχολάζειν καὶ τῷ πρὸς σὲ καθήκοντι ἀξιοῖς, ἐγὼ, ἐκκλίνων τὸν κάματον, καὶ περιεπάμενος τὸν παρὰ Θεοῦ τῶν ἐπὶ τὸ γράφειν εἰς τὰ θεῖα ἑαυτοῦς ἐπιδεδωκῶτων κίνδυνον, συναγορεύειμι ἂν ἑμαυτῷ ἀπὸ τῆς Γραφῆς παραϊτούμενος τὰ πολλὰ πικεῖν βιβλία. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Σολομῶν· « Γέ μου, φύλαξαι τοῦ (38) ποιήσαι βιβλία πολλὰ· οὐκ ἔστι περισσός, καὶ μελέτη πολλῆ κόπωσης σαρκός. » Ἡμεῖς γὰρ, εἰ μὴ ἔχει νοῦν τινα κε-

1. Quoniam non contentus id absentis mei causa tibi operis sumpsisse, ut mihi secundum Deum monitor esses et laboris exactor, postulas etiam ut, pro meo in te officio, multa elaborem ; ego laborem fugiens et eo periculo circumsessus quod a Deo impendet iis qui ad scribendam in divinas litteras sese contulerunt, Scripturæ patrocinio tneri me possim multos libros scribere recusans. Sic enim in Ecclesiaste Salomon ⁷⁴ : « Fili mi, cave ut multos libros conscribas ; non est finis, et multa meditatio carnis defatigatio est. » Nos enim, nisi sensum abs-

⁶⁹ I Cor. 11, 12. ⁷⁰ II Cor. 11, 7. ⁷¹ I Cor. 1, 27. ⁷² Ibid. 26. ⁷³ Rom. 1, 14. ⁷⁴ II Cor. 11, 6. ⁷⁵ Eccle.

(35) Εὐαγγελίου. Codex Thuanus, εὐαγγελιστοῦ.
 (36) Exstat hoc fragmentum cap. 5 Philocaliæ.
 (38) Ἐπεὶ μὴ ἀρκούμενος, etc. In Pelaviano Philocaliæ codice, quem Holmiiæ vidimus, eadem hæc ad verbum adiecta erant, quæ in Reg. ms. deprehendit Tarpianus, ea scilicet : τὸν Ἀδελφῶσιν αἰνίττεται, πρὸς ἡμᾶς πάντα τὰ ἐξηγηματικὰ σχεδὸν αὐτοῦ πεποίηται γράμματα. ΠΛΕΤΙΟΥ.
 (36) Ἐργοδιωκτῶν. Luculenta id Origenis epi-

stola declarat.
 (37) Ἀπόντας. Alexandria enim tunc temporis aberat Ambrosius, cum hæc scriberet Origenes : sic enim ipse tomo primo in Joann., num. 4, affatur Ambrosium : Ποῶν ἐργῶν εἶναι μετὰ τὸ κατὰ τὸ σῶμα κεχωρισθαι ἡμᾶς ἀλλήλων διαφέρουσαν (παρὰ τὴν) ἢ τὴν περὶ Εὐαγγελίου ἐξέτασιν ; ΠΛΕΤΙΟΥ.
 (38) Γέ μου, φύλαξαι τοῦ, etc. Aliter locus hic interpretatur in vulgatis τῶν Ὁ' edittonibus. Id.

trusum et nobis adhuc obscurum proposita illa Salomonis habet sententia, præceptum id penitus perfregimus, qui non cavimus ne multos libros conficeremus.

Deinde, postquam dixit [Origenes] se volumina quatuor in pauca Evangelii verba absolvisse, adjungit.

2. Quantum enim ex ipsa dictione conjicere licet, duo significantur his verbis : « Fili mi, cave ut multos libros conficias ; » primum quidem, non esse habendos multos libros, alterum, non esse multos componendos : et nisi primum, plane secundum ; si vero secundum non primum omnino : præterquam quod utrinque doceri videmur non esse complures libros conficiendos. Poteram autem ad id quod nobis sub aciem sermonis venit, adhærescens, ad te Scripturæ dictum excusationis loco mittere, et confirmata re ex eo quod neque sancti multorum librorum compositioni studuerint, desinere deinceps subjungere commentarios juxta fœdus inter nos initum ad te transmittendos ; et tu fortasse illo dicto Scripturæ commotus id mihi in posterum concessisses : sed quoniam Scripturæ cum recta mente et conscientia excutiendæ sunt, nec temere gaudendum quasi eas intelligas ex eo quod nudam dictionem perceperis, rem non prolato, nec, quæ mihi videtur suffragari, defensionem assero, qua uti contra me possis, si præter pactum aliquid fecero. Ac primum quidem, quando dictis illis historia consentire videtur, cum nemo sanctorum plures commentarios ediderit, nec multis libris sensa sua exposuerit, de hoc disputandum est. Qui vero reprehendet quod ad plura scribenda me accingam, Moysen, talem ac tantum virum, quinque solos libros reliquisse dicet.

Α κρυμμένον, καὶ ἐτι ἡμῖν ἀσαφῆ ἡ λέξις ἢ προκειμένη, ἀντικρυς παραθεθήκαμεν τὴν ἐντολὴν, μὴ φυλαξάμενοι ποιῆσαι βιβλία πολλά.

Ἐἴτα, εἰπὼν, ὡς εἰς ὄλγα τοῦ Εὐαγγελίου ρητὰ τέσσαρες αὐτῷ διηγήθησαν τόμοι, ἐπιφέρει.

2. Ὅσον γὰρ ἐπὶ τῇ λέξει δύο σημαίνεται ἐκ τοῦ « Ἰγίε μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά » ἐν μὲν, ὅτι οὐ δεῖ κεκτῆσθαι βιβλία πολλά. Ἐτερον δὲ, ὅτι οὐ δεῖ συντάξαι βιβλία πολλά. καὶ εἰ μὴ τὸ πρῶτον, πάντως τὸ δεύτερον. εἰ δὲ τὸ δεύτερον, οὐ πάντως τὸ πρῶτον. πλὴν ἐκατέρωθεν δόξομεν (39) μανθάνειν μὴ δεῖν ποιεῖν βιβλία πλείονα. Ἡδυνάμην δὲ, πρὸς τὸ νῦν ἡμῖν ὑποπεπαιωκὸς ἰστάμενος, ἐπιστεῖλαι σοι ὡς ἀπολογίαν τὸ ρητόν. καὶ κατασκευάσας τὸ πρᾶγμα, ἐκ τοῦ μηδὲ τοὺς ἀγίους πολλῶν βιβλίων συντάξουσιν ἐσχολακέναι, παύσασθαι πρὸς τὸ ἐξῆς τοῦ κατὰ τὰς συνθήκας ἀς ἐποιήσάμεθα πρὸς ἀλλήλους ὑπαγορεύειν τὰ διαπεμφθησόμενά σοι. καὶ τάχα σὺ, πηγήεις ὑπὸ τῆς λέξεως, πρὸς τὸ ἐξῆς ἂν ἡμῖν ξυνεχώρησας. ἀλλ' ἐπεὶ τὴν Γραφήν (40) εὐσυνειδῶτως δεῖ ἐξετάζειν, μὴ προπετῶς αὐτῷ καταχαριζόμενον τὸ νενοσηκέναι, ἐκ τοῦ ψιλῆν τὴν λέξιν ἐξεληφέναι, οὐχ ὑπομένω, μὴ τὴν φαινομένην μοι ὑπὲρ ἐμαυτοῦ ἀπολογίαν, ἢ χρήσαιο ἂν κατ' ἐμοῦ, εἰ παρὰ τὰς συνθήκας ποιήσαιμι παρατιθείς. Καὶ πρῶτόν γε, ἐπεὶ δοκεῖ τῇ λέξει συναγορεύειν ἡ ἱστορία, οὐδενὸς τῶν ἀγίων ἐκδεδωκῶτος συντάξεις πλείονας, καὶ ἐν πλοκαῖς βίβλοις τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐκτιθεμένου, περὶ τοῦτου λεκτέον. Ὁ δὲ ἐγκάλων μοι εἰς σύνταξιν πλείονων ἐρχομένω, τὸν τηλικούτων Μωϋσέα φήσει (41) πέντε μόνως βίβλους καταλελοιπέναι.

EX EODEM TOMO QUINTO COMMENTARIORUM IN JOANNEM (42).

Interprete Henrico Valesio.

3. Is vero quem Deus idoneum reddidit, qui Novi Testamenti minister esset, non littera et verbis tenuis, sed spiritus (ipsius, Paulus scilicet, qui ab Hierosolymis et finitimis locis usque ad Illyricum Evangelium adimplevit ⁷⁵, non omnibus Ecclesiis quas docuerat scripsit, sed et iis quibus scripsit paucas admodum lineas exaravit Petrus autem, cui tanquam fundamento superstructa est Ecclesia Christi, adversus quam nec ipsæ inferorum portæ prævalituræ sunt ⁷⁶, unam duntaxat omnium consensu receptam reliquit epistolam. Concedamus

⁷⁵ Rom. xv, 19. ⁷⁶ Matth. xvi, 18.

(39) Δόξομεν. Codex Thuan. δείξομεν.

(40) Τὴν Γραφήν. Thuan. codex, τῶν Γραφῶν.

(41) Τὸν τηλικούτων Μωϋσέα φήσει. Hoc etiam argumento, præter alia, probare possumus alterutrum e Commentariis in Job Origeni vulgo tributis supposititium esse, cum posterius a Perionio interpretatum Moysen librum Jobi scripsisse, prius vero hebraice convertisse doceat. HUBERTUS.

(42) Exhibet hocce fragmentum Eusebius Hist.

3. Ὁ δὲ ἱκανωθεὶς διάκονος γενέσθαι τῆς Καινῆς Διαθήκης, οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος, Παῦλος, ὁ πεπληρωκὸς τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῆ, οὐδὲ πάσαις ἔγραψεν αἷς ἐδίδαξεν Ἐκκλησίας. ἀλλὰ καὶ αἷς ἔγραψεν, ὀλίγους στίχους ἐπέστειλε. Πέτρος δὲ ἐφ' ᾧ οἰκοδομεῖται ἡ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἥς πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσι, μίαν ἐπιστολὴν ὁμολογουμένην καταλέλοιπεν. Ἔστω δὲ καὶ δευτέραν (43). ἀμφιβάλλεται γάρ. Τί δεῖ περὶ τοῦ ἀναπεσόντος λέγειν ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Ἰησοῦ, Ἰωάννου ; Ὁς Εὐαγγέλιον ἐν καταλέλοι-

eccles. lib. vi, c. 25.

(43) Ἔστω δὲ καὶ δευτέραν, etc. Eam admittit Origenes homil. 7 in Josue : « Petrus etiam duabus Epistolarum suarum personat tubis. » Eusebius lib. iii Hist., cap. 3 : Τὴν δὲ φερομένην αὐτοῦ (Πέτρου) δευτέραν οὐκ ἐνδιόθημον μὲν εἶναι παρελήφαμεν. ὁμῶς δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη Γραφῶν. « Quæ vero secunda appellatur, eam quidem inter sacros Novi Testamenti libros positam non esse a majoribus acceptum. Sed

πιν, ὁμολογῶν δύνασθαι τσαῦτα ποιήσαιν, & οὐδὲ ὁ ἄκωσμος χωρῆσαι ἐδύνατο. Ἐγραψε δὲ καὶ τὴν Ἄποκάλυψιν, κελευσθεὶς σωπῆσαι, καὶ μὴ γράφαι τὰς τῶν ἑπτὰ βροντῶν φωνάς. Καταλέλοιπε δὲ καὶ ἐπιστολὴν πάνυ ὀλίγων στίχων· ἔστω δὲ καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην· ἔπει οὐ πάντες φασὶ γνησίους εἶναι (44) ταῦτας. Πλὴν οὐκ εἰσι στίχων ἀμφοτέραι ἑκατόν.

19. Scripsit etiam epistolam admodum brevem. Sed concedamus, si placet, et secundam et tertiam ab illo scriptas esse; neque enim has genuinas illius esse omnes consentiunt. Ambæ tamen vix centum versus continent.

A vero et secundam ejus esse : de hac enim ambigitur. Jam vero quid dicendum est de eo qui in sinu Christi recubuit 17, Joanne ? Qui quidem unum reliquit Evangelium, tametsi fateatur tot se libros scribere potuisse quot nec orbis ipse terrarum posset continere 18. Scripsit præterea Revelationem, jussus silere, nec septem tonitruum voces perscribere 19. Sed concedamus, si placet, et secundam et tertiam ab illo scriptas esse; neque enim has genuinas illius esse omnes consentiunt. Ambæ tamen vix centum versus continent.

Εἶτα, ἀπαριθμησάμενος προφήτας καὶ ἀποστόλους, ὀλίγα ἑκάστου, ἢ οὐδὲ ὀλίγα γράψαντος, ἐπάγει.

96 Deinde, prophetis et apostolis enumeratis, quorum singuli pauca, sed neque pauca conscripserunt, addit [Origenes.]

Interprete Joanne Tarino.

4. Μετὰ ταῦτα ἰλιγγιῶν μοι ἐπέρχεται σκοτοδινῶντι, μὴ ἄρα πειθαρχῶν σοι οὐκ ἐπειθάρχησα θεῷ, οὐδὲ τοὺς ἁγίους ἐμιμησάμην· εἰ μὴ σφάλλωμαι τοίνυν ἐμαυτῷ συναγορευῶν διὰ τὸ πάνυ σε φιλεῖν, καὶ ἐν μηδενὶ ἐθέλειν λυπεῖν, τοιαύτας εὐρίσκω εἰς ταῦτα ἀπολογίας. Πρὸ πάντων παρεθέμεθα τὸ ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ λέγοντος· « Γιέ μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά. » Τούτῃ ἀντιπαραβάλλω ἐκ τῶν Παροιμιῶν τοῦ αὐτοῦ Σολομῶντος ῥητόν, ὃ φησιν· « Ἐκ πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ ἁμαρτίαν· φειδόμενος δὲ χειλέων νοήμων ἔσθι. » Καὶ ζητῶ εἰ τὰ ὁποιαποτοῦν λέγειν πολλά πολυλογεῖν ἔστι, κἂν ἁγία τις καὶ σωτήρια λέγη πολλά (46). Εἰ γὰρ τοῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ πολυλογεῖ ὁ πολλὰ διεξιῶν κῶφέλιμα, αὐτὸς ὁ Σολομῶν οὐκ ἐκπέφυγε τὴν ἁμαρτίαν, καλῆσας· « τρεῖς χιλιάδας παραβολῶν, καὶ ὡδὰς πεντακισχιλίας, καὶ περὶ τῶν ξύλων ἀπὸ τῆς κέδρου τῆς ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ἕως τῆς ὑπώπου τῆς ἐκπορευομένης διὰ τοίχου· ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν κτηνῶν, καὶ περὶ τῶν πετεινῶν, καὶ περὶ τῶν ἔρπετων, καὶ περὶ τῶν ἰχθύων. » Πῶς γὰρ δύναται διδασκαλίαν ἀνύειν τις χωρὶς τῆς ἀπλούστερου νοουμένης πολυλογίας, καὶ αὐτῆς τῆς Σοφίας φασκούσης τοῖς ἀπολλυμένοις· « Ἐξέτεινον λόγους (47), καὶ οὐ προσεῖχετε ; » Ὁ δὲ Παῦλος φαίνεται διατελῶν ἕως ἐν μέτρῳ μεσονυκτίῳ ἐν τῷ διδάσκειν, ὅτε καὶ εὐτυχος, καταφερόμενος ὑπνῷ, καταπεσὼν ἐτάραξε τοὺς ἀκούοντας, ὡς τεθνηκώς. Εἰ τοίνυν ἀληθές τ'· « Ἐκ πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ ἁμαρτίαν, » ἀληθές δὲ καὶ τὸ μὴ ἡμαρτηκέναι πολλά περὶ τῶν προειρη-

B 4. (45) Hæreo deinde ac caligantibus oculis vertigine æstuo, ne tibi obtemperans non obedierim Deo, neque sanctos sim imitatus : nisi jam propter vehementiam amoris in te mei, quodque nolim molestiæ quidquam a me tibi afferri, erro Ipse in hoc meæ causæ patrocinio, et hasce excusationes comminiscor. Ante omnia proposuimus id ex Ecclesiaste docente : « Fili mi, cave ut multos libros componas 20. » Huic compono ex Proverbiis ejusdem Salomonis dictum hoc : « E multo sermone non effugies peccatum ; si parcas autem labiis, sapiens eris 21. » Et quæro an quomodocunque multa dicere, loquacitas sit, quamvis sancta quis et salutaria dicat multa : si enim ita se res habet, et loquax est qui multa edisserit utilia, certe nec ipse « Salomon » peccatum effugit, qui « ter mille parabolas effudit, canticorum quinque millia, et de arboribus, a cedro Libani ad hyssopum, quæ exit e pariete ; præterea et de quadrupedibus, de volucribus, de reptilibus, et de piscibus 22. » Quomodo enim perfecte docere quis potest sine illa nude intellecta loquacitate, cum et ipsa Sapientia dicat perditis 23 : « Extendebam sermones, et non attendebatis ? » Paulum autem ab ortu solis ad mediam noctem assidue docuisse planum est, cum et Eutychus urgente somno deorsum prolapsus audientes conturbavit, utpote mortuus 24. Si enim verum est : « E multo sermone non effugies peccatum 25, » et verum est non peccasse Salomonem qui multa de supradictis disseruit, neque Paulum, qui sermonem ad

17 Joan. xxi, 20. 18 ibid. 25. 19 Apoc. x, 4. 20 Eccie. xii, 12. 21 Prov. x, 19. 22 III Reg. iv, 32, 33. 23 Prov. i, 24. 24 Act. xx, 7, 9. 25 Prov. x 19.

tamen cum utilis esse videretur quamplurimis, una cum reliquis sacræ Scripturæ libris studiose lectitata est ; et cap. 25 : Τῶν δὲ ἀντιλεγόμενων, γνωρίμων δ' ὄντων τοῖς πολλοῖς, ἢ λεγομένην Ἰακώβου φέρεται, καὶ ἡ Ἰουδα, ἢ τε Πέτρου δευτέρα ἐπιστολὴ, καὶ ἡ ὁνομαζομένη δευτέρα καὶ τρίτη Ἰωάννου. « Ex his vero quæ in dubium revocantur, a multis tamen commemorari videmus, est Epistola quæ dicitur Jacobi, et quæ Judæ, et secunda Petri, Joannis item altera et tertia. » ΗΕΚΤΙΩΣ.

(44) Ἐπεὶ οὐ πάντες φασὶ γνησίους εἶναι. Origenes homil. 7 in Jos. : « Addit nihilominus alius et Joannes tuba canere per Epistolas suas, » et Eusebius loco proxime laudato. Id.

(45) Ex cap. 5 Philocaliæ.

(46) Κἂν ἁγία τις καὶ σωτήρια λέγη πολλά.

Hæc desunt in codice Regio, sed restituuntur e codice Thuan.

(47) Ἐξέτεινον λόγους. Id secuti sunt Syrus et Arabs. Reliqui interpretes lagerunt, χεῖρά μου, quod ad idem recidit, nam qui verba facturi erant, manu sibi audientiam faciebant. Sic Paulus Act. xiii, 16 : Κατασεύσας τῇ χειρὶ εἶπεν· et Pers. satyr. 4 : Fert animus calidæ fecisse silentia turbæ Majestate manus.... Et Cæsar apud Luc. : Tumultum Composuit vultu dextraque silentia fussit. Huic observationi hoc adde, significationem illam erectis primoribus digitis tribus, pollice, indice et medio, conclusis medio et auriculari fieri solitam.

mediam noctem produxit, quærendum est quæ sit loquacitas; inde transgressis videndum est quinam sint multi libri. Jam omnis Dei Sermo qui in principio erat apud Deum ⁸⁶, non est multiloquium, non sermones; sermo enim est unus ex multis sententiis compositus, **97** quarum quælibet pars est totius sermonis. Qui vero extra hunc pollicentur se continere digressionem et expositionem quamlibet, etsi quasi de veritate sermones sint, novum ac insolens dico, nullus ipsorum sermo est, sed singuli sermones; nullibi enim unitas est, nullibi concentus et unum: sed quod distracti sint sibi que pugnent, unitas illis perit, et facti sunt numeri, et fortasse numeri infiniti. Itaque congruenter his dicimus, qui a divino cultu alienum quidlibet dicit, loquacem esse; qui vero dicit quæ vera sunt, etsi omnia dixerit nihilque reliqui fecerit, unum semper dicit: neque in loquacitatis vitium incidunt sancti, qui scopum habent unius sermonis semper propositum. Si igitur multiloquium præceptis dijudicatur, non vero numero dictionum, vide an ita possimus, unum esse librum omnes sacros dicere, et multos libros, qui extra hos sunt. Sed quoniam testimonio mihi opus est a divina Scriptura, perpende num id mirifice exponere queam, ubi constituerò de Christo secundum nos, non in uno scriptum esse libro, si communi sensu sacros libros intelligamus; scriptum est enim in quinque libris Moysis, dictum est in singulis prophetis, in Psalmis, et omnino, ut ipse Servator ait, in cunctis Scripturis, ad quas remittens nos, dicit ⁸⁷: «Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere. Et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me.» Si nos igitur remittit ad Scripturas tanquam de se testimonium perhibentes, non ad hanc nos mittit, ad illam non item, sed ad omnes quæ de ipso pronuntiant, quas in Psalmis caput libri appellat, dicens ⁸⁸: «In capite libri scriptum est de me.» Qui enim hoc nude velit accipere: «In capite libri scriptum est de me,» de uno aliquo eorum qui id quod ad ipsum pertinet continent, declaret qua ratione hunc librum alteri anteponit. Sed ne quis existimet nos dictum illud ad librum Psalmorum referre, respondendum est illi, dici oportuisse: «In hoc libro scriptum est de me.» Nunc autem vocat omnia unum caput, quod in unum caput colligatur qui de ipso ad nos sermo pervenit. Quid? vidisse ⁸⁹ Joannem librum scriptum intus et foris, et obsignatum, quem nemo poterat legere, neque solvere signacula ejus, nisi leo de tribu Juda, radix David, «qui habet clavim

⁸⁶ Joan. 1, 1. ⁸⁷ ibid. v, 39. ⁸⁸ Psal. xxxix, 8.

Hoc gestu cum populum alloquerentur episcopi, eodem ipsi benedicebant e salutatorio, qui mos ad hæc tempora deductus est. ΠΡΩΤΙΟΥΣ.

(48) Ὁ πᾶς δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγος, etc. Eadem habebat Petavianus ille codex Holmiensis, quæ representavit Tarinus, ea nimirum: Λόγον ἐνταῦθα τοῦ Θεοῦ οὐ τὸν οὐσιώδη νοήσεις, (ἀμερῆς γὰρ ἐκεῖνος, ἢ Θεός·) ἀλλὰ τὸν περὶ αὐτοῦ Λόγον ἐκ ποικίλων θεωρημάτων συγχαίμενον, ὃ καὶ αὐτὸς τῷ πρώτῳ ὁμωνύμως (Ρεταν. ὁμώνυμος) ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν

μένων τὸν Σολομῶντα ἀπαγγέλλαντα, μηδὲ τὸν Παῦλον παρατεινάντα μέχρι μεσονυκτίου· ζητητέον τίς ἡ πολυλογία, κάκειθεν μεταβατέον ἐπὶ τὸ ἰδεῖν τίνα τὰ πολλὰ βιβλία. Ὁ πᾶς δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγος (48), ὃ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, οὐ πολυλογία ἐστίν, οὐ λόγος γὰρ εἰς συνεστῶς ἐκ πλειόνων θεωρημάτων, ὧν ἕκαστον θεωρημα μέρος ἐστὶ τοῦ ἑλοῦ λόγου. Οἱ δὲ ἔξω τούτου ἐπαγγελλόμενοι περιέχειν διέξοδον καὶ ἀπαγγέλλαν ὅποιαν δὴποτε, εἰ καὶ ὡς περὶ ἀληθείας εἰσι λόγοι, καὶ παραδοξότερόν γε ἐρῶ, οὐδεὶς αὐτῶν λόγος, ἀλλ' ἕκαστοι λόγοι. Οὐδαμῶ γὰρ ἡ μονὰς, καὶ οὐδαμῶ τὸ σύμφωνον, καὶ ἔν· ἀλλὰ παρὰ τὸ διεσπᾶσθαι καὶ μάχεσθαι τὸ ἐν ἀπ' ἐκείνων ἀπώλετο, καὶ γεγόνασιν ἀριθμοὶ, καὶ τάχα ἀριθμοὶ ἄπειροι. Ὡστε κατὰ τοῦ· ἂν ἡμᾶς εἰπεῖν, ὅτι ὁ φθὲν γόμενος ὁ δὴποτε τῆς θεοσεβείας ἀλλότριον πολυλογεῖ· ὁ δὲ λέγων τὰ τῆς ἀληθείας, κἂν εἴπῃ τὰ πάντα ὡς μηδὲν παραλιπεῖν, ἕνα αἰεὶ λέγει λόγον· καὶ οὐ πολυλογεῖσιν οἱ ἅγιοι τοῦ σκοποῦ τοῦ κατὰ τὸν ἕνα ἐχόμενοι λόγον. Εἰ τοίνυν ἡ πολυλογία ἐκ τῶν δογμάτων κρινεται, καὶ οὐκ ἐκ τῆς τῶν πολλῶν λέξεων ἀπαγγελίας, ὅρα εἰ οὕτω δυνάμεθα ἐν βιβλίον τὰ πάντα ἄγια εἰπεῖν, πολλὰ δὲ τὰ ἔξω τούτων. Ἄλλ' ἐπεὶ μαρτυροῦν μοι δεῖ τοῦ ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς, ἐπίσκεψαι εἰ πληκτικώτατα δύνάμαι τοῦτο παραστῆσαι, κατασκευάσας, ὅτι περὶ Χριστοῦ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἐν ἐνὶ γέγραπται βιβλίῳ κοινότερον ἡμῶν τὰ βιβλία νοούντων. Γέγραπται γὰρ καὶ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ· εἰρηται δὲ καὶ ἐν ἐκάστῳ τῶν προφητῶν, καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, καὶ ἀπαξ ἀπλῶς, ὡς φησὶν αὐτὸς ὁ Σωτῆρ, ἐν πάσαις ταῖς Γραφαῖς, ἐφ' ἃς ἀναπέμπων ἡμᾶς φησὶν· «Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζῶν αἰώνιον ἔχειν. Καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.» Εἰ τοίνυν ἀναπέμπετε ἡμᾶς ἐπὶ τὰς Γραφάς ὡς μαρτυροῦσας περὶ αὐτοῦ, οὐκ ἐπὶ τῆνδε μὲν ἔμπετε, ἐπὶ τῆνδε δὲ οὐ· ἀλλ' ἐπὶ πάσας τὰς ἀπαγγελοῦσας περὶ αὐτοῦ ἄστινας ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· κεφαλίδι ὀνομάζει βιβλίου λέγων· «Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ.» Ὁ γὰρ ἀπλῶς θέλων ἐκλαβεῖν τό· «Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ,» ἐπὶ οἷου δὴποτε ἐνὸς τῶν περιεχόντων τὰ περὶ αὐτοῦ (49), ἀπαγγελλέτω τίνι λόγῳ τῆνδε τὴν βιβλίον ἐτέρας προκρίνει. Ἴνα γὰρ μὴ ὑπολαμβάνῃ τις ἐπ' αὐτὴν τὴν τῶν Ψαλμῶν βιβλίον ἀναφέρειν ἡμᾶς τὸν λόγον, λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐχρῆν εἰρησθαι· «Ἐν ταύτῃ τῇ βίβλῳ γέγραπται περὶ ἐμοῦ.» Νῦν δὲ φησὶ πάντα μίαν κεφαλίδι, τῷ ἀνακεφαλαῖουσθαι τὸν περὶ αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς ἐληλυθότα λόγον εἰς ἕν. Τί δέ; καὶ τὸ βιβλίον ἐωρᾶσθαι γεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἐμπροσθεν

⁸⁹ Apoc. v, 1. 4.

Θεὸν λέγεται. Eadem quoque ad oram suæ interpretationis Genebrardus exhibuit Latine ita conversa: «Verbum hic Dei essenziale ne intelligas (expers enim partium est, tanquam Deus), sed Verbum quod de ipso existit e variis contemplationibus compositum, quod etiam cum priore illo nomine communicans, in principio apud Deum fuisse dicitur.» Id.

(49) Τὰ περὶ αὐτοῦ. Πᾶς desunt in vulgato Philocalia textu, sed restituuntur e mss.

καὶ ὄπισθεν, καὶ κατεσφραγισμένον, ὅπερ οὐδεὶς ἴδονατο ἀναγνῶναι, καὶ λύσαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ, εἰ μὴ ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Ἰουδα, ἡ ρίζα Δαυὶδ, ὁ ἔχων τὴν κλεῖν τοῦ Δαυὶδ, καὶ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείσει, καὶ κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίξει; Ἡ γὰρ πᾶσα Γραφή ἐστὶν ἡ δηλοῦμένη διὰ τῆς βίβλου, ἔμπροσθεν μὲν γεγραμμένη διὰ τὴν πρόχειρον αὐτῆς ἐκδοχὴν, ἔπισθεν δὲ διὰ τὴν ἀνακεχωρηκυῖαν καὶ πνευματικὴν. Παρατηρητέον πρὸς τοῦτους, εἰ δύναται ἀποκλειτικὸν τοῦ τὰ ἅγια μίαν τυγχάνειν βίβλου, τὰ δὲ ἐναντιῶς ἔχοντα πολλὰς, τὸ ἐπὶ μὲν τῶν ζώντων, μίαν εἶναι τὴν βίβλον, ἀφ' ἧς ἀπαλείφονται οἱ ἀνάξιοι αὐτῆς γεγενημένοι (50), ὡς γέγραπται· « Ἐξάλειψθήτωσαν ἐκ βίβλου ζώντων » ἐπὶ δὲ τῶν κρῖσει ὑποκειμένων βίβλους φέρεσθαι· φησὶ γὰρ ὁ Δανιήλ· « Κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεώχθησαν. » Τῷ δὲ ἐνικῷ τῆς Θεῆας βίβλου καὶ Μωϋσῆς μαρτυρεῖ λέγων· « Εἰ μὲν ἀφῆς τῇ λαῷ τὴν ἀμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψόν με ἐκ τῆς βίβλου, ἧς ἔγραψας. » Ἐγὼ καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐα οὕτως ἐκλαμβάνω. Οὐ γὰρ ἴδιον τῆς τούτου προφητείας τὸ εἶναι τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου ἐσφραγισμένους, μήτε ὑπὸ τοῦ μὴ ἐπισταμένου γράμματα ἀναγινωσκομένους, διὰ τὸ μὴ εἶδέναι αὐτὸν γράμματα, μήτε ὑπὸ τοῦ ἐπισταμένου, διὰ τὸ ἐσφραγισθαι τὴν βίβλον. Ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ πάσης Γραφῆς ἀληθεύεται δεομένης τοῦ κλείσαντος λόγου ἀνοίξοντος· οὗτος γὰρ « κλείσει καὶ οὐδεὶς ἀνοίξει; » καὶ ἐπὶ ἀνοίξει (51), οὐκέτι οὐδεὶς ἀπορίαν δύναται τῇ ἀπ' αὐτοῦ σαφηνεῖν προσενεγκεῖν. Διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι « ἀνοίξει, καὶ οὐδεὶς κλείσει. » Τὸ παραπλήσιον δὲ καὶ ἐπὶ τῆς εἰρημένης βίβλου παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ ἐκλαμβάνω, ἐν ᾗ « ἐγγέγραπτο ὁ θρῆνος, καὶ μέλος, καὶ οὐαί. » Πᾶσα γὰρ βίβλος περιέχει τὸ τῶν ἀπολλυμένων οὐαί, καὶ τὸ περὶ τῶν σωζομένων μέλος, καὶ τὸν περὶ τῶν μεταξὺ θρῆνον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐσθίων Ἰωάννης μίαν κεφαλίδα, ἐν ᾗ γέγραπται τὰ ἔμπροσθεν καὶ τὰ ὄπισθεν, τὴν πᾶσαν νεώχη Γραφήν, ὡς βίβλον μίαν ἴδιστην, κατὰ τὰς ἀρχὰς νοουμένην, ὅτε τις αὐτὴν μαθαίνει, πικρὰν δὲ τῇ ἑκάστου τῶν ἐργωκότων συναισθῆσαι τῇ περὶ ἐαυτοῦ ἀνακρινόμενῃ. Ἐτι προσθήσω εἰς τὴν τούτου ἀπόδειξιν ῥητὸν ἀποστολικὸν μὴ νενοημένον ὑπὸ τῶν τοῦ Μαρκίουνος, καὶ διὰ τοῦτο ἀθετούντων τὰ Εὐαγγέλια (52)· τὸ γὰρ τὸν Ἀπόστολον λέγειν· « Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, » καὶ μὴ φάσκειν Εὐαγγέλια, ἐκαῖνοι ἐπιστάντες φασίν, οὐκ ἂν πλείονων ὄντων Εὐαγγελίων, τὸν Ἀπόστολον ἐνικῶς τὸ Εὐαγγέλιον εἰρηκέναι· οὐ συνείητες, ὅτι ὡς εἰς ἐστὶν ὃν εὐαγγελίζονται πλείονες, οὕτως ἐν ἐστὶ τῇ δυνάμει τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν Εὐαγγελίων ἀναγεγραμμένον· καὶ τὸ ἀληθῶς διὰ τεσσάρων ἐν ἐστὶν Εὐαγγέλιον. Εἰ τοίνυν ταῦτα πείσαι ἡμᾶς (53) ζώνεται τί ποτὲ ἐστὶ τὸ ἐν βίβλῳ, καὶ τί τὰ πολλὰ, νῦν μᾶλλον φρονεῖζω οὐ διὰ τὸ πλῆθος τῶν γραφο-

A David, qui aperit, et nemo claudet; qui claudit, et nemo aperiet? » Universa enim Scriptura 98 est, quæ libro illo significatur: antèrius quidem scripta, propter facilem illius expositionem; posterius vero, propter remotiorem, et qui a Spiritu est, sensum. Observandum est præterea, si sanctos codices unum esse librum, qui vero his adversantur, multos, demonstrari potest, eo quod viventium unus sit liber, ex quo delentur qui indigni ipso facti sunt, ut scriptum est 91: « Deleantur de libro viventium; » de his vero qui iudicio subijciuntur, non liber, sed libri dicuntur; ait enim Daniel 92: « Judicium consedit, et libri aperti sunt. » Unitati etiam divini libri testimonium ascribit Moyses dicens 93: « Si quidem dimittis populo peccatum, dimitte; si non dimiseris, dele me ex libro tuo, quem scripsisti. » Et illud apud Isaiam sic interpretor 94. Non enim proprium est hujus prophetiæ ut sint sermones libri ob signati, et non legantur ab eo qui nescit litteras, quia is nescit litteras, neque ab eo qui scit, quia ob signatus est liber. Sed id verum est in universa Scriptura, quæ indiget verbo Dei, quod claudit ut aperiat; hoc enim « claudet, et nemo aperiet 95; » et cum aperuerit, nemo deinde potest dubitationem ad ipsius expositionem afferre. Ob eam rem dicitur: « aperiet, et nemo claudet 96. » Simile quid de libro qui est apud Ezechielem, accipio, in quo « scripta erat lamentatio, et modulatio, et vox 97. » Omnis enim liber continet vox iis qui pereunt, et canticum de iis qui servantur, et de iis qui intermedii sunt, lamentationem. Sed Joannes, qui caput unum devoravit, cujus anteriora, et posteriora perscripta erant 98, Scripturam omnem intelligit, ut librum unum suavissimum, quamprimum percipitur, cum quis eum veluti mandit, acerbium vero uniuscujusque eorum qui perceperunt sensui ac conscientiæ, quæ ipsum prodit. Addam præterea ad ejus rei firmamentum, dictum Apostoli nusquam intellectum ab iis qui Marcionem assecuntur, qui proinde Evangelia aspernantur et improbant; quod enim ait Apostolus 99: « Secundum Evangelium meum in Christo Jesu, » nec dicit Evangelia, illi huic dicto imminentes asserunt, eo quod non plura sint Evangelia, D Apostolum numero unitatis Evangelium dixisse; ob idque non intelligentes quemadmodum unus est, quem plures prædicant, sic unum esse virtute, quod a multis scriptum est Evangelium. Et revera quod per quatuor scriptum est, unum est Evangelium. Quare si hæc fidem facere apud nos possunt, quid sit unus liber, et quid multi, nunc magis sum sollicitus, non quidem propter multitudinem scriptorum, 99 sed propter vim intellectorum, ne forsitan

90 Apoc. III, 7. 91 Psal. LXXVIII, 29. 92 Cap. VII, vers. 10. 93 Exod. XXXII, 32. 94 Isa. XXIX, 11, 12. 95 ibid. XXXII, 22. 96 ibid. 97 Ezech. II, 9. 98 Apoc. X, 9, 10. 99 Rom. II, 16.

(50) Γεγενημένοι. Ita codex Thuanus; Regius, γυνόμενοι.

(51) Ἀνοίξει. Ita mss. Tarinus vero in textu, ἀνοίξει.

(52) Ἀθετούντων τὰ Εὐαγγέλια. Non omnia, sed

Matthæi, Marci et Joannis. Lucæ autem Evangelium admittebant quidem, sed ita ut a dictatore suo Marcione interpolatum fuerat. Epiphanius hæres. XLII, cap. 9, 10. HUETIUS.

(53) Ἠμᾶς. Ita mss. Tarinus in textu, ὑμᾶς.

eo prolabar ut mandatum transiliam, si quid præter veritatem tanquam veritatem exponam, vel in uno meorum commentariorum. Tum enim fuero multorum librorum scriptor; cumque nunc specie ac prætextu cognitionis alienarum opinionum a seclæ in sanctam Dei Ecclesiam insurgant, et multorum librorum compositiones divulgent, quibus evangelicarum et apostolicarum constitutionum expositionem pollicentur; si jam sileamus, nec illis salutaria et vera documenta apponamus, avidas et jejunas animas cibi inopia expugnabunt, ad vetitas et omnino impuras abominandasque escas festinantes. Quare necesse mihi videtur esse, eum qui sine fraude ac prævaricatione potest pro ecclesiastico sermone oratorem se interponere, et eos confutare qui falsam sibi cognitionem assumunt, stare adversus hæretica commenta, et excelsitatem evangelici præconii illis opponere, in quo est plenissima consensus communis doctrinæ, Veteris, quod vocant, cum Novo Testamento. Tuque ipse adeo eorum penuria qui meliora assererent, cum rationi pugnantem et absurdam fidem, quæ tua erat in Jesum pietas, minime ferre posses, iis te olim sermonibus tradideras, quibus postea, usus ea, ut decebat, quæ data tibi est, prudentia, damnatis discessisti. Hæc autem dico ad eorum qui et dicere et scribere possunt, quatenus mihi apparet, defensionem. Sed et meam ipsius causam dico, qui non eo instructu et habitu, quo esse oportet eum, qui a Deo sit idoneus factus Novi Testamenti administer, non litteræ, sed spiritus⁵⁵, audacius me ad dicendum projiciam.

Α μένων, ἀλλὰ διὰ τὴν δύναμιν τῶν νοουμένων, μήποτε περιπέσω τῷ παραβαίνειν τὴν ἐντολὴν, ἂν τι παρὰ τὴν ἀλήθειαν ὡς ἀλήθειαν ἐκθῶμαι, καὶ ἐν ἐνὶ τῶν γραφομένων. Ἐκεῖ γὰρ ἔσομαι γράψας βιβλία πολλά· καὶ νῦν δὲ προφάσει γνώσεως ἐπανισταμένων τῶν ἑτεροδόξων τῇ ἀγίᾳ τοῦ Θεοῦ. (54) Ἐκκλησία, καὶ πολυδίδλους συντάξεις φερόντων, ἐπαγγελλομένας διήγησιν τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν διατάξεων, ἂν σιωπήσωμεν μὴ παρατιθέντες αὐτοῖς τὰ ὑγιῆ καὶ ἀληθῆ δόγματα, ἐπικρατήσουσι τῶν λίγων ψυχῶν ἀπορία τροφῆς σωτηρίου, ἐπὶ τὰ ἀπηγορευμένα σπυδουσῶν, καὶ ἀληθῶς ἀκάθαρτα καὶ βδελυκτὰ βρώματα (55). Διόπερ ἀναγκαῖόν μοι δοκεῖ εἶναι τὸν δυνάμενον πρᾶσθῆναι ὑπὲρ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ἀπαρχαράκτως, καὶ ἐλέγγειν τοὺς τὴν Β ψευδῶνυμον γνῶσιν μεταχειριζομένους, ἵστασθαι κατὰ τῶν αἰρετικῶν ἀναπλασμάτων ἀντιπαραβάλλοντα τὸ ὕψος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, πεπληρωμένον (56) συμφωνίας δογμάτων κοινῶν τῇ καλουμένῃ Παλαιᾷ πρὸς τὴν ὀνομαζομένην Καινὴν Διαθήκην. Αὐτὸς γοῦν ἀπορία (57) τῶν πρᾶσθῆντων τὰ κρείττονα, μὴ φέρων τὴν ἀλογον καὶ ἰδιωτικὴν πίστιν διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἀγάπην, ἐπεδεδώκεις ποτὲ σαυτὸν λόγοις, ὧν ὕστερον, τῇ δεδομένῃ σοὶ συνέσει καταχρησάμενος εἰς δέον, καταγνοὺς ἀπέστης. Ταῦτα δὲ φημι κατὰ τὸ φαινόμενόν μοι ἀπολογούμενος περὶ τῶν δυναμένων λέγειν καὶ γράφειν. Περὶ δὲ ἑμαυτοῦ ἀπολογούμενος, μὴ ἄρα οὐ τοιαύτης ὧν ἔξῃς ὅποιαν ἔχρῃν τὸν παρὰ Θεοῦ ἱκανούμενον διάκονον τῆς Καινῆς Διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, τοῦ C μῆρτερον ἑμαυτὸν τῷ ὑπαγορεύειν ἐπιδίδωμι.

EX EODEM TOMO V, APUD PAMPHILUM MARTYREM IN APOLOGIA PRO ORIGENE.

Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est.

« Item in eodem libro. »

Unus ergo est verus Deus, « qui solus habet immortalitatem, lucem habitat inaccessibleem⁵⁶. » Unus et verus Deus, ne scilicet multis veri Dei nomen convenire credamus. Ita ergo et hi qui accipiunt « spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba Pater⁵⁷, » filii quidem Dei sunt, sed non sicut unigenitus Filius. Unigenitus enim natura Fi-

lius, et semper et inseparabiliter Filius est; cæteri vero pro eo quod susceperunt in se Filium Dei, potestatem acceperunt filii Dei fieri. « Qui » licet « non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati » sint⁵⁸, non tamen ea nativitate sunt nati qua natus est unigenitus Filius. Propter quod quantam differentiam verus Deus habet ad eos, quibus dicitur: « Ego dixi, Di estis⁵⁹: » tantam differentiam habet verus Filius ad eos qui audiunt: « Filii Excelsi omnes⁶⁰. »

⁵⁵ II Cor. III, 6. ⁵⁶ I Tim. VI, 16. ⁵⁷ Rom. VIII, 15. ⁵⁸ Joan. I, 12. ⁵⁹ Psal. LXXI, 6. ⁶⁰ ibid.

(54) Θεοῦ. Ita mss. Tarinus, Χριστοῦ.

(55) Βρώματα. Forte legendum, δόγματα.

(56) Περὶ πληρωμένων. Sic mss. Tarinus πεπληρωμένων.

(57) Αὐτὸς γοῦν ἀπορία, etc. Ambrosium alloquitur, qui cum Valentiniana hæresi esset infectus, virus illud Origenis cura evomuit, et saniolem doctrinam amplexus est. Hæreticus.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ.

ΤΟΜΟΣ Γ'.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS VI.

INTERPRETE AMBROSIO FERRARIO.

100 ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

1. Πᾶσα μὲν οἰκία, ὡς ἐνὶ μάλιστα στερρότατα κατασκευασθῆσομένη, ἐν εὐδία καὶ νηνεμίᾳ οἰκοδομεῖται, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται τὴν δέουσαν πῆξιν ἀναλαβεῖν· ὅπως δύνηται καὶ τοιαύτη γενέσθαι, ὥστε ὑπομῆναι πλημύρας ὀρμῆν, καὶ πρόσρηξιν ποταμοῦ, καὶ ὅσα φιλεῖ, χειμῶνος συμβαινόντος, ἐλέγχειν μὲν τὰ σαθρὰ τῶν οἰκοδομημάτων, δεικνύουσι δὲ τὰ τὴν οἰκίαν ἀρετὴν ἀπειληφότα τῶν κατασκευασμάτων. Ἐξαιρέτως δὲ ἡ τῶν τῆς ἀληθείας θεωρημάτων δεκτικῆ, λογικῆ ὡς ἐν ἐπαγγελίᾳ ἢ γράμμασιν οἰκοδομῆ, τότε μάλιστα οἰκοδομεῖται, καλῶς συνοικοδομῶντος τῷ προθεμένῳ τῷ ἀριστον τοῦτο ἔργον ἐπιτελεῖν τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ γαλιναίᾳ τῇ ὑπερχούσῃ πάντα νοῦν εἰρήνῃ χρωμένη ἢ ψυχῇ, πάσης ταραχῆς ἀλλοτριουμένη, καὶ οὐδαμῶς κυματομένη. Ταῦτα ἔτι μοι δοκοῦσιν ἀκριβῶς κατανενοηκότες οἱ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος ὑπηρέται, καὶ οἱ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος διάκονοι ἀξιόους ἑαυτοὺς παρειληφέναι τοῦ λαβεῖν τὴν ἐν χρυπτῷ εἰρήνῃ ἀπὸ τοῦ αἰεὶ τοῖς ἀξίοις διδόντος αὐτὴν, τῷ εἰρηκότος· « Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν εἰρήνην, καὶ γὰρ δίδωμι ὑμῖν. » Ἐπισκόπησον δὲ μήποτε τοιοῦτόν τι αἰνίττεται περὶ τὸν Δαυὶδ καὶ Σολομῶντα ἢ περὶ τοῦ ναοῦ Ἰσραὴλ. Δαυὶδ μὲν γὰρ, πολέμους Κυρίου πολεμῶν, καὶ πρὸς πλείονας ἰσθάμενος ἐχθροὺς ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, θέλων οἰκοδομῆσαι ναὸν τῷ Θεῷ, ὑπὸ Θεοῦ ἐπὶ τῷ Νάθαν κωλύεται, λέγοντος πρὸς αὐτόν· « Οὐκ οἰκοδομήσεις μοι οἶκον, ὅτι ἀνηρ αἱμάτων σύ. » Σολομῶν δὲ ἔναρ τὸν Θεὸν ἰδὼν, καὶ ἔναρ τὴν σοφίαν λαβὼν, (ἐτηρεῖτο γὰρ τὸ ὑπαρ τῷ λέγοντι· « Ἰδοὺ πλείον Σολομῶντος ὧδε ») ἐν βαθυτάτῃ γενόμενος εἰρήνῃ, ὡς ἀναπαύεσθαι τότε ἕκαστον ὑποκάτω τῆς ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω τῆς συκῆς αὐτοῦ, καὶ

A

100 PRÆFATIO.

1. Omnis quidem domus, quæ, quantum fieri potest, firmissime construenda est, sereno tempore et tranquillo ædificatur; ne impediatur decentem recipere stabilitatem; ut talis esse possit quæ sustineat impetum exundationis, et allisionem fluvii, et quæcumque solent, si contingat tempestas, quænam ædificia putrida ac debilia, atque quæ firma et stabilia propriam virtutem receperint, declarare. Præcipue vero ædificium rationis compos, constans veluti in promissione, et litteris, contemplationum veritatis capax, potissimum tum probe ædificatur (58), [Deo, una cum eo, qui optimum præstantissimumque hoc opus perficere constituit, ædificante:] cum anima pace illa quæ omnem intelligentiam superat utens, summa tranquillitate potitur, ab omni tumultu liberata et nullis undarum procellis agitata. Hæc igitur accurate cum perspexissent, et prophetici spiritus interpretes et evangelicæ prædicationis ministri, mihi videntur seipsos dignos exhibuisse qui acciperent pacem interiorem ab eo qui eam dignis semper exhibet, quique dixit⁸⁸: « Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat pacem, ego do vobis pacem. » Proinde inspicite num quando tale quid innuat historia Davidis et Salomonis de templo. David siquidem hostes Domini debellans, et contra plures instans sui ipsius et Israelis inimicos, volens ædificare templum Deo, a Deo per Nathan prohibetur dicente: « Non ædificabis mihi domum, quia vir sanguinum es tu⁸⁹: » Salomon autem, qui Deum per somnium conspexit⁹⁰, quique etiam sapientiam per somnium cepit⁹¹ (servabatur enim revera dicenti: « Ecce plus quam Salomon hoc in loco⁹² ») in altissima pace existens, ita ut unusquisque sub sua vite, et sub sua ficu re-

⁸⁸ Joan. xiv, 27. ⁸⁹ I Paral. xxii, 8, 9; xxviii, 3. ⁹⁰ II Paral. i, 7. ⁹¹ ibid. 10, 12. ⁹² Matth. xii, 42; Luc. xi, 31.

(58) Hæc a Ferrario prætermissa, ex interpretatione Perionii supplevimus.

quiesceret ¹, cognomen ejus pacis habens quæ **101** A
 sus tempore contigerat ² (nam Salomon interpreta-
 tur *pacificus*), propter pacem, vacat ad ædifican-
 dum Deo celeberrimum templum. Quin Esdræ tem-
 pore ³, cum vinum et inimicum regem ac denique
 mulieres vincit veritas, reædificatur templum Deo.
 Hæc a nobis sunt tibi dicta, o sacer Ambrosi, pro
 defensione nostra: quoniam turrin evangelicam ⁴
 ex sancto hortatu tuo volentes litteris ædificare,
 supputavimus quidem sedentes sumptum an habea-
 mus ad ea quibus opus est ad perficiendum; ne il-
 ludamur reprehensi ab intuentibus, tanquam qui
 fundamentum quidem jecerimus, perficere vero
 opus nequiverimus. Cæterum, supputatione facta,
 cum deprehendissemus, perficiendæ fabricæ, ea quæ
 paraveramus, non sufficere, id totum Deo commisi-
 mus ditanti in omni sermone et cognitione, creden-
 tes quod nos ipsos leges servare spirituales conan-
 tes ditabit, et quod progredientes in structura, ad-
 juti his quæ ipse suppeditaverit, ad ædificii etiam
 coronam perveniemus: quæ eum qui ascenderit ad
 domum sermonis, cadere prohibet, cum ab his tan-
 tum domibus quæ corona carent, cadant ii qui ca-
 dunt, propter imperfectionem ædificiorum, quæ cæ-
 des et casus causantur his qui in eodem sunt loco.
 Jam ad quintum usque tomum, quamvis adversari
 nobis videretur Alexandriæ procella, quæ concessa
 fuere, locuti sumus, Jesu increpante ventos et
 undas maris. Ex hoc casu progressi, extracti sumus
 ex Ægypto, Deo nos liberante, qui eduxit populum
 suum ex ea; deinde inimico adversus nos acerbis-
 sime pugnante per suas novas litteras, revera E-
 vangelio inimicas, omnesque Ægypti ventos ad-
 versus nos concitante, stare me magis adhortaba-
 tur ratio ad certamen, et servare præstantissimam
 Scripturam, antequam rationis discursus tranquil-
 litatem reciperet, ne forte cogitationes pravæ inva-
 lescerent in animam etiam meam procellam inducere.
 Quin absentes quoque, qui mihi de more adsunt,
 veloces scriptores, me prohibebant, quæ excogitas-

A τῆς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ εἰρήνης ἐπώνυμος τυ-
 χάνων· (Σολομὸν γὰρ ἐρμηνεύεται *εἰρηνικός*·) διὰ
 τὴν εἰρήνην σχολάζει τὸν διαβόητον οἰκοδομῆσαι ναὸν
 τῷ Θεῷ. Καὶ κατὰ τοὺς Ἑσδρα χρόνους (59), ὅτε
 νικᾷ ἡ ἀλήθεια τὸν οἶνον, καὶ τὸν ἐχθρὸν βασιλεῖα,
 καὶ τὰς γυναῖκας, ἀνοικοδομεῖται ὁ ναὸς τῷ Θεῷ.
 Ταῦτα δ' ἡμῖν ἀπολογουμένοις πρὸς σέ, ἱερὲ Ἀμ-
 βρόσιε, εἰρηται ἐπεὶ, τὸν εὐαγγελικὸν πύργον κατὰ
 τὴν ἀγίαν σου προτροπὴν ἐν γράμμασιν οἰκοδομῆσαι
 θελήσαντες, ἐψηφίσαμεν μὲν καθεσθέντες (60) τὴν
 δαπάνην, εἰ ἔχομεν τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν, ἵνα μὴ ἐμ-
 πεδιζώμεθα (61) ὑπὸ τῶν θεωρούντων, καταβαλλό-
 μενοι, ἐκτελέσαι δὲ τὸ ἔργον μὴ δεδυνημένοι. Ψηφί-
 σαντες δὲ ἔτοιμα μὲν τὰ εἰς ἀπαρτισμὸν τῆς οἰκοδο-
 μῆς ἡμῖν παρόντα, οὐ κατειλήφαμεν, τῷ Θεῷ δὲ πε-
 πιστεύκαμεν τῷ πλουτίζοντι ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ
 γνῶσει, ὅτι ἀγωνιζομένοις ἡμᾶς αὐτοὺς τηρεῖν τὸς
 πνευματικῶν νόμους πλουτίζει, καὶ ἐκ τῶν ἐπιχορη-
 γουμένων ὑπ' αὐτοῦ προκόπτοντες ἐν τῷ οἰκοδομῆσιν,
 φθάσομεν καὶ ἐπὶ τὴν στεφάνην τοῦ οἰκοδομήματος,
 καλύουσαν πίπτειν τὸν ἀνεληλυθότα ἐπὶ τὸ δῶμα τοῦ
 λόγου, ἀπὸ μόνων τῶν ἐστερημένων τῆς στεφάνης
 πιπτόντων τῶν πιπτόντων διὰ τὸ ἀτελὲς τῶν οἰκοδο-
 μημάτων, φόνων αἰτίων τοῖς ἐν αὐτῷ τυγχάνουσι,
 καὶ πτωμάτων γινομένων. Καὶ μέχρι γε τοῦ πέμ-
 πτου τόμου (62), εἰ καὶ ὁ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν
 χειμῶν (63) ἀντιπράττειν ἐδόκει, τὰ διδόμενα ὑπη-
 γορεύσαμεν, ἐπιτιμῶντος τοῖς ἀνέμοις καὶ τοῖς κύ-
 μασι τῆς θαλάσσης τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ ἐκ τοῦδε ἐπιπε-
 σόντος (64) προεληλυθότες, ἐξελεύσθημεν ἀπὸ τῆς
 Αἰγύπτου, βυσσαμένοις ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐξαγαγόντος
 λαὸν αὐτοῦ ἀπ' αὐτῆς· ἔπειτα τ' οὗ ἐχθροῦ (65)
 πικρότατα ἡμῶν καταστραπεύσαμεν διὰ τῶν και-
 νῶν αὐτοῦ γραμμάτων, τῶν ἀληθῶς ἐχθρῶν τῷ Εὐαγ-
 γελίῳ, καὶ πάντας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἀνέμους τῆς πο-
 νηρίας καθ' ἡμῶν ἐγείραντος, στήναι μᾶλλον με
 πρὸς τὸν ἀγῶνα παρεκάλει ὁ λόγος, καὶ τηρῆσαι τὴν
 ἡγεμονικὸν, μήποτε μογηροὶ λογισμοὶ ἐξισχῶσιν
 τὸν χειμῶνα καὶ τῆ ψυχῆ μου ἐπεισαγαγεῖν, ἥπερ
 ἀκαίρως πρὶν γαλιῆν τὴν διάνοιαν λαβεῖν συνάπτειν
 τὰ ἐξῆς τῆς Γραφῆς. Καὶ οἱ συνήθεις δὲ ταχυγρά-

¹ Mich. iv, 4; I Mach. xiv, 12. ² I Paral. xxii, 9. ³ III Esd. iv, 57, 41, 47 et seqq. ⁴ Luc. xiv, 28 et seqq.

(59) Κατὰ τοὺς Ἑσδρα χρόνους. Ita legitur in D codice Bodleiano, nec non Barberino. Corruptus est locus in codice Regio.

(60) Καθεσθέντες. Sic habent codd. Regius et Barberinus, Bodleianus autem καταθέντες, pro quo in margine habet καθίσαντες, et ita legendum ex Luc. xiv, 28.

(61) Ἐμπειδιζώμεθα. Lege ἐμπαιζώμεθα. Vide Luc. xiv, 29.

(62) Καὶ μέχρι γε τοῦ πέμπτου τόμου, etc. Meminit loci hujus Eusebius lib. vi *Hist.*, cap. 24, unde discas quinque priores Origenis in *Joannem* tomos Alexandro imperante fuisse lucubratos. Quod autem sex tomos in *Joannem* Alexandriae tunc scriptos fuisse prodit Nicephorus lib. v, cap. 15, sic intelligit, quinque priores tomos absolutos fuisse, sextum inchoatum, quem denuo exordiri necesse habuit, quod priorem scripturam Alexandria discens secum non asportasset. Id ipse de se scribit Origenes paulo inferius. HUETIUS.

(63) *Ei καὶ ὁ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν χειμῶν*, etc. Nimirum postquam Cæsarea et ex Archiaia redux, presbyterii gradum jam assecutus, Demetrium multis de causis infensum expertus est, uti diximus in *Origenianis*. Fallitur sane Ferrarius, qui Maximini in Christianos διωγμῶν hic significari pertendit; deceptus nimirum loco Eusebii altero, qui est lib. vi, cap. 28, ubi tomo xxii Origenis in *Joannem* Maximini persecutionem commemorari tradit Eusebius: ex quibus palam exstat operis illius partem Alexandri temporibus, reliquam Maximini successorumve fuisse lucubratam. Id.

(64) *Ἐκ τοῦδε ἐπιπεσόντος*, etc. Cum enim gravissima in eum iracundia exarsisset Demetrius Alexandrinus episcopus, Alexandria migravit, Cæsarea sedem posuit. Id.

(65) *Ἐπειτα τ' οὗ ἐχθροῦ*, etc. Demetrium Intellege, qui episcoporum Ægypti synodum adversus Origenem collegit, eumque litteris passim disseminatis traducere conatus est. Id.

φοι μὴ παρόντες τοῦ ἔχειν τῶν ὑπαγορεύσεων ἐκώ-
 λυον. Νῦν δ' ὅτε τὰ καθ' ἡμῶν πεπυρωμένα πολλὰ,
 σθενύοντος Θεοῦ, βέλη ἤμβλυται, καὶ ἐνεθωβείσα
 ἡμῶν ἡ ψυχὴ τοῖς συμβεβηκόσι διὰ τὸν οὐράνιον λό-
 γον, φέρειν βῆλον βιάζεται τὰς γεγενημένας ἐπιβου-
 λὰς, ὡς περὶ ποσῆς εὐδίας λαθόμενοι, οὐκέτι ὑπερ-
 τιθέμενοι ὑπαγορεύειν τὰ ἀκόλουθα βουλόμεθα, Θεὸν
 διδύσκαιον ὑπηχοῦντα ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς ψυχῆς ἡμῶν
 παρῆναι εὐχόμενοι, ἵνα τέλος λάβῃ ἡ τῆς κατὰ Ἰω-
 ἀννην διηγήσεως τοῦ Εὐαγγελίου οἰκοδομῆ. Γένοιτο δ'
 ὁ Θεὸς ἐπὶ ἡμῶν τῇ εὐχῇ, εἰς τὸ συνάψαι δυνη-
 θῆναι τὸ σῶμα τοῦ ὄλου λόγου, μηκέτι μετολαβοῦσας
 περιστάσεως, διακοπῆν τοῦ εἰρμῶ τῆς γραφῆς ὅποιαν
 ἴσχυε ἐνεργήσασθαι δυναμένης. Ἰσοὶ δὲ, ὅτι ἀπὸ
 πολλῆς προθυμίας δευτέραν ταύτην ἀρχὴν ποιοῦμαι
 ἔκτου τόμου, διὰ τὸ τὰ προὑπαγορευθέντα (66) ἡμῖν
 ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ οὐκ οἶδ' ὅπως μὴ ἐκκεκομίσθαι·
 βέλτιον γὰρ ἡγησάμην, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀπράκτως μοι
 τοῦδε τοῦ ἔργου παρελθεῖν, καὶ τοῦτον τὸν χρόνον
 ἦδη τῶν λοιπῶν ἀρξασθαι, καὶ μὴ, μετ' ἀδήλω τῷ
 εὐρεθῆσασθαι τὰ προὑπαγορευθέντα ἡμῖν ἀναμένων,
 κέρως οὐκ ὀλίγον ἀπολέται τὸ τῶν μεταξὺ ἡμερῶν.
 Καὶ ταῦτα μὲν αὐτάρκως (67) πεπροομιάσθω· ἦδη
 δὲ καὶ τῆς λέξεως ἐχώμεθα.

Explicit Præfatio.

2. « Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου. »
 Δευτέρα αὕτη ἀναγεγραμμένη Ἰωάννου τοῦ Βαπτι-
 στοῦ περὶ Χριστοῦ μαρτυρία, τῆς προτέρας ἀρξαμέ-
 νης ἀπὸ τοῦ, « Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, ὃ ὅπισθ' μου ἐρχό-
 μενος, » καὶ ληγουσῆς εἰς τὸ· « Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς
 τοῦ Θεοῦ, ὃ ὢν (68) εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖ-
 νος ἐξήγησατο. » Οὐχ ὑγιῶς δὲ ὁ Ἡρακλέων ὑπο-
 λαμβάνει, « Οὐδεὶς τὸν Θεὸν ἐώρακεν πώποτε, » καὶ
 τὰ ἐξῆς φάσκων εἰρησθαι οὐκ ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ (69),
 ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ (70). Εἰ γὰρ καὶ κατ' αὐτὸν
 τὸ, « Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβο-
 μεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, ὅτι ὁ νόμος διὰ Μω-
 σέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ ἐγένετο, » ὑπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ εἰρηται·
 πῶς οὐκ ἀκόλουθον τὸν ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ
 Χριστοῦ εἰληφότα, καὶ χάριν δευτέραν ἐπὶ προτέρας
 χάριτος, ὁμολογοῦντά τε διὰ Μωσέως μὲν δεδούσθαι
 τὸν νόμον, τὴν δὲ χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν διὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ γεγονέναι, ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ πληρώματος
 εἰς αὐτὸν ἐληλυθότων, νοηθῆναι πῶς « Θεὸν οὐ-
 δεὶς ἐώρακεν πώποτε, » καὶ τὸ « τὸν Μονογενῆ
 εἰς τὸν κόλπον ὄντα τοῦ Πατρὸς » τὴν ἐξήγη-
 σιν αὐτῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἐκ τοῦ πληρώματος εἰληφόσι
 παραδεικνῆναι; Οὐ γὰρ νῦν πρῶτον ἐξηγήσατο ὁ
 ὢν (71) εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ὡς οὐδενὸς (72)
 ἐπιτηδείου πρότερον γεγενημένου λαθεῖν ἂ τοῖς (73)

A sem, **102** mandare litteris. Nunc vero quando ad-
 versum nos ignitæ sagittæ multæ vanæ fuerunt fa-
 ctæ, Deo illas exstinguente, et assueta anima no-
 stra his quæ cœlestis sermonis causa contingunt,
 ferre cogitur facilis factas insidias, veluti aliquan-
 tum serenitatis nacti, non amplius differentes di-
 ctare volumus quæ resiant, Deum magistrum in
 animæ nostræ adyto penetrati insonantem adesse
 precantes, ut finem accipiat structura enarrationis
 Evangelii secundum Joannem. Atque utinam audiat
 Deus preces nostras, ut corpus totius operis con-
 jungere possimus, nec ulla posthac necessitas in-
 tercipiat atque interrumpat Scripturæ seriem. Cæ-
 terum scias ex multa nos promptitudine initium sex-
 ti tomi denuo facere, eo quod quæ antea interpre-
 B lati fueramus Alexandria, nescio quo pacto nobis-
 cum allata non fuerunt. Melius enim ratus sum, ne
 interim etiam hoc opus cum ignavia intermittere-
 tur, quæ restabant prosequi, quam dum incertus
 sum inveniendi quæ interpretati fueramus, exspe-
 ctare: hoc interim tempore, quod lucri non parva
 est accessio, pereunte. Et hæc proœmii loco satis
 sunt; nunc jam contextum sequamur.

2. « Et hoc est testimonium Joannis ». Secun-
 dum hoc est Joannis Baptistæ de Christo scriptum
 testimonium, primo testimonium incipiente ab illis
 C et verbis: « Hic erat, quem dixi; qui post me venit », et
 et desinente in ea, « Unigenitus Filius Dei, qui est
 in sinu Patris, ille enarravit ». At vero non recte
 Heracleon suspicatur verba illa: « Nullus Deum
 vidit unquam », et quæ sequuntur, dicta fuisse
 non a Baptista, sed a discipulo. Nam si etiam opi-
 nione sua, quod ex plenitudine ejus nos omnes
 accepimus, et gratiam pro gratia, quoniam lex per
 Mosen data est; gratia, et veritas per Jesum Chri-
 stum facta est¹⁰, a Baptista est dictum, quomodo
 non consequens est, eum qui ex plenitudine Christi
 acceperit, et gratiam secundam pro gratia prima,
 quique fassus fuerit datam fuisse per Mosem legem,
 gratiam vero et veritatem per Jesum Christum fac-
 tam fuisse, ex his quæ ex plenitudine in ipsum
 D devenissent, tum intellexisse quomodo « Deum nul-
 lus vidit unquam¹¹, » tum etiam quod « Unige-
 nitus ad sinum Patris existens¹², » hæc ipsi
 et omnibus qui ex plenitudine ejus hausissent,
103 enarraverit? Non enim nunc primum enar-
 ravit, qui est in sinu Patris, perinde quasi nullus
 antea idoneus exstiterit accipere quæ apostolis
 enarravit, quandoquidem antequam Abraham fieret

⁶ Joan. 1, 19. ⁷ ibid. 15. ⁸ ibid. 18. ⁹ ibid. ¹⁰ ibid. xvi, 17. ¹¹ ibid. 18. ¹² ibid.

(66) Διὰ τὸ τὰ προὑπαγορευθέντα, etc. Hinc
 apparet reliquam hanc *Commentariorum in Joan-*
nem partem tum scriptam fuisse, cum Alexandria
 Origenes discessisset. Sed hæc in *Origenianis* dispu-
 tata sunt. Huetius.

(67) Αὐτάρκως. Sic codex Bodleianus; Regius
 αὐτάρκως.

(68) Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃ ὢν, etc. Sic codex Bodle-
 ianus; editio Huetii, υἱὸς Θεός ὃ ὢν, εἰς τὸν, etc.

(69) Μαθητοῦ. Lege Βαπτιστοῦ.

(70) Βαπτιστοῦ. Lege μαθητοῦ.

(71) Ὁ ὢν. Deest in editione Huetiana, sed sup-
 pletur e cod. Bodleiano.

(72) Ὡς οὐδενός. Ita recte habet in margine
 codex Barberinus; male autem editio Huetiana, ὡς
 οὐδέν.

(73) Ἀ τοῖς. Ita codex Bodleianus; editio Huetii,
 ὑπὸ τοῖς.

existens, docet nos Abraham exultasse, ut videret diem ipsius gavisumque fuisse ¹³. Quin quod ait : « Ex plenitudine ipsius nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia ¹⁴, » ut in superioribus diximus, arguit prophetas etiam ex Christi plenitudine donum cepisse, gratiamque secundam pro prima eos sumpsisse : pervenerunt enim et illi a Spiritu manducti, postquam introducti fuissent, atque exerciti in figuris, ad veritatis visionem. Quocirca non omnes « prophetæ, sed multi desiderarunt videre, quæ » apostoli viderunt ¹⁵. Nam si prophetarum erat differentia, perfecti et præstantes non desiderarunt videre quæ viderunt apostoli ; viderunt enim ipsa. Qui vero non æque atque hi assecuti sunt, ut ad altitudinem sermonis ascenderint, appetiverunt ea quæ apostoli per Christum cognoverunt. Nam illud *videre* non corporaliter dictum fuisse interpretati sumus, quemadmodum etiam illud *audire* spiritualiter prolatum intelleximus : quippe cum is solus aures possideat qui eas præparaverit ad audiendum sermones Jesu : quæ res haud ita frequenter obtingit. Jam vero sanctos cæteris credentibus habentes plus quidpiam, divinitatis mysteria ante corporalem Jesu adventum intellexisse, Dei Sermone eos edocente etiam antequam caro fieret (nam semper operatur, imitator Patris cum sit, de quo dicit : « Pater meus usque modo operatur ¹⁶ »), considerare licet ex his etiam dictionibus ; ubi Sadduceis non credentibus sermone de resurrectione inquit ¹⁷ : « Non legistis quod Deus in rubo dixit : Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob ? Deus vero non est mortuorum, sed viventium. » Si igitur Deum non pudet virorum horum vocari Deum, hique viri inter viventes a Deo numerantur, filiique Abraham sunt omnes credentes ¹⁸ (quandoquidem in fideli Abraham, qui positus est pater gentium a Deo, benedicuntur omnes gentes ¹⁹) ambigimus admittere viventes viventium agnovisse disciplinas, idque a Christo edoctos ante Luciferum genito ²⁰, antequam caro fieret ? Cæterum ob eam causam vivebant, **104** quoniam participabant dicentem : « Ego sum vita ²¹, » et percipiebant apparitionem non modo angelorum, sed etiam Dei per Christum, tanquam tantarum promissionum hæredes : et fortasse videntes imaginem invisibilis Dei ²² (quandoquidem qui vidit Filium, vidit et Patrem ²³) cum intellexissent Deum, Deique sermones pro ipsius dignitate audissent, Deum vidisse ipsumque audisse scribuntur. Arbitror vero ego eos qui perfecte et sincere filii Abraham exstiterint, filios esse actionum ipsius Abrahæ, quæ intelliguntur esse spirituales, atque etiam filios esse scientiæ manifestatæ ipsi Abrahæ, quoniam quæ ipse cognovit et fecit, ingenta fuerint illis qui filii sunt patriarchæ, quemadmodum docet habentes aures, dicens :

A ἀποστόλοις διηγήσατο· εἰ γὰρ πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ὧν διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀβραὰμ ἠγαλλιᾶσθαι, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν αὐτοῦ, καὶ ἐν χαρᾷ γεγονέναι. Καὶ τὸ « Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, » καὶ τὸ, « χάριν ἀντὶ χάριτος, » ὡς ἐν τοῖς πρὸ τούτων εἰρήκαμεν, δηλοῖ καὶ τοὺς προφήτας ἀπὸ τοῦ πληρώματος Χριστοῦ τὴν δωρεὰν κεχωρηκέναι, καὶ τὴν δευτέραν χάριν ἀντὶ τῆς προτέρας αὐτοὺς εἰληφέναι· ἐφθάκεισαν γὰρ κάκεινοι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος χειρωγούμενοι, μετὰ τὴν ἐν τοῖς τύποις εἰσαγωγήν, ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας θέαν. Διόπερ οὐ πάντες « οἱ προφήται, ἀλλὰ πολλοὶ ἐπεθύμησαν ἰδεῖν αὐτὸν » οἱ ἀπόστολοι ἔδλεπον. Εἰ γὰρ ἦν προφητῶν διαφορὰ, οἱ τετελειωμένοι καὶ διαφέροντες οὐκ ἐπεθύμησαν ἰδεῖν αὐτὸν οἱ ἀπόστολοι· θεθεωρήκασιν γὰρ αὐτά. Οἱ δὲ μὴ φθάσαντες ὁμοίως τούτοις εἰς τὸ ὕψος ἀναβῆναι τοῦ λόγου, ἐν ὀρέξει γεγόνασι τῶν τοῖς ἀποστόλοις διὰ Χριστοῦ ἐγνωσμένων. Τὸ γὰρ ἰδεῖν ἡμεῖς οὐ σωματικῶς εἰρησθαι ἐξεληψαμεν, καὶ τὸ ἀκοῦσαι πνευματικῶς ἀπαγγελλόμενον νενοήκαμεν, μόνου τοῦ ὧτα κηρσαμένου ἀκούειν παρεσκευασμένου τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ· ὅπερ οὐ πᾶν ἀθρώπως γίνεται. Ἔτι δὲ περὶ τοῦ τοῦ πρὸ τῆς σωματικῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἰησοῦ ἀγίου, πλέον τι τῶν πολλῶν τῶν πιστευόντων ἐσχηκότας, τὰ τῆς θεϊότητος μυστήρια κατανενοηκέναι, τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ διδάσκοντος αὐτοὺς, καὶ πρὶν γέννηται σὰρξ (ἀεὶ γὰρ εἰργάζετο μιμητῆς τοῦ Πατρὸς ὄν, περὶ οὗ λέγει· « Ὁ Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται »), ἐστὶν ἀπολογίσασθαι καὶ ἀπὸ τούτων τῶν λέξεων· φησὶ πού πρὸς τοὺς Σαδδουκαίους ἀπιστοῦντας τῷ περὶ ἀναστάσεως λόγῳ· « Οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ρηθὲν ἐπὶ τῆς βάρου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· Ἐγὼ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ ; Θεὸς δὲ οὐκ ἐστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. » Εἰ τοίνυν ὁ Θεὸς οὐκ ἐπαισχύνεται Θεὸς τῶν ἀνθρώπων τούτων καλεῖσθαι, καὶ ἐν ζῶσιν ὑπὸ Χριστοῦ καταριθμοῦνται, υἱοὶ τε τοῦ Ἀβραὰμ πάντες εἰσὶν οἱ πιστεύοντες (ἐπεὶ ἐνευλογοῦνται τῷ πιστῷ Ἀβραὰμ πάντα τὰ ἔθνη, πατρὶ τῶν ἐθνῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θετειμένῳ), διστάζομεν παραδέξασθαι ἐγνωκέναι τοὺς ζώντας τὰ τῶν ζώντων μαθήματα, μαθητευθέντας Χριστῷ τῷ πρὸ ἐωσφόρου γεγεννημένῳ πρὶν γέννηται σὰρξ ; Διὰ τούτο δὲ ἔξων, ἐπεὶ μετείχον τοῦ εἰπόντος, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ, » καὶ ἐχώρουν ὡς τηλικούτων κληρονόμοι ἐπαγγελιῶν, ἐπιφάνειαν οὐ μόνον ἀγγέλων, ἀλλὰ καὶ Θεοῦ ἐν Χριστῷ· καὶ τάχα ὀρώντες τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου (ἐπεὶ ὁ ἔωρακώς τὸν Υἱὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα), ἀναγεγραμμένοι εἰσὶ Θεὸν νενοηκότες καὶ Θεοῦ λόγων θεοπρεπῶς ἀκηκότες, ἔωρακέναι Θεὸν καὶ ἀκηκόεναι αὐτοῦ. Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι οἱ τελείως καὶ γνησίως υἱοὶ τοῦ Ἀβραὰμ, τῶν πνευματικῶν νοουμένων πράξεων αὐτοῦ εἰσὶν υἱοὶ, καὶ τῆς φανερωθείσης αὐτῷ γνώσεως, τῶν ἐκεῖνω γνωσθέντων καὶ πραχθέντων ἐγγινομένων τοῖς χρηματίζουσιν υἱοῖς τοῦ πατριάρχου, καθὰ διδάσκει τοὺς ἔχοντας

¹³ Joan. viii, 56. ¹⁴ Joan. i, 16. ¹⁵ Matth. xiii, 17. ¹⁶ Joan. v, 17. ¹⁷ Marc. xii, 26. ¹⁸ Rom. iv, 14. ¹⁹ Gen. xvii, 4 ; xxii, 18 ; xxvi, 4, 5 ; Rom. iv, 17. ²⁰ Psal. cix, 3. ²¹ Joan. xiv, 6. ²² Colos. i, 15. ²³ Joan. xiv, 9.

ὄσα, λέγων· « Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα αὐτοῦ ἔχετε· » Καὶ εἰ « σοφὸς νοήσει τὰ ἀπὸ ἰδίου στόματος, ἐπὶ δὲ χειλέσι φερέσει ἐπιγνωμοσύνην, » ἀναγκαῖον ἦτοι προπετῶς ἀποφῆνασθαί τινα περὶ προφητῶν, ὡς οὐ σοφῶν (εἰ μὴ νενόηκασιν τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος), ἢ τὸ εὐφημον καὶ ἀληθὲς παραδεξαμένους, ὅτι ἦσαν οἱ προφῆται σοφοί, ὁμολογεῖν νενοηκέναι αὐτοὺς ἀπὸ ἰδίου στόματος, καὶ ἐπὶ τοῖς χειλέσι πεφορηκέναι τὴν ἐπιγνωμοσύνην· καὶ ὄντων, ὅτι Μωσῆς ἔώρα τῷ νοῦ τὴν ἀλήθειαν τοῦ νόμου, καὶ τὰς κατὰ ἀναγωγὴν ἀλληγορίας τῶν ἀναγεγραμμένων παρ' αὐτῷ ἱστοριῶν. Ἰησοῦς δὲ τὴν ἀληθῆ κληροδοσίαν γενομένην μετὰ τὴν καθάρσιν τῶν εἰκοσι καὶ ἑνῆα βασιλείων συνίει, μᾶλλον ἡμῶν δυνάμενος συνορᾶν τίνων ἀληθῶν σχιᾶ ἐτύγχανον τὰ εἰς αὐτοῦ ἐπιτελούμενα. Δῆλον δ' ὅτι καὶ Ἡσαΐας τὸ μυστήριον ἔώρα τοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθεζομένου, καὶ τῶν δύο σεραφίμ, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ, τοῦ τε θυσιαστηρίου καὶ τῆς λαβίδος, καὶ τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ προσώπου, καὶ τῶν ποδῶν, γινομένης ὑπὸ τῶν σεραφίμ. Ἰεζεκιήλ δὲ τὰ χειροῦσι, καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῶν σπέρωμα, καὶ τῶν ἐπικαθεζομένων τῷ θρόνῳ, ὧν τίς ἂν εἴη ἐνδοξότερον καὶ ὑψηλότερον; Καὶ ἵνα μὴ καθὲν λέγων ἐπὶ πολὺ μηκύνω τὸν λόγον, βουλόμενος κατασκευάζειν οὐκ ἔλαττον τῶν τοῖς ἀποστόλοις ἀπὸ Χριστοῦ ἀποκαλυφθέντων ἐγνωκέναι τοὺς τετελειωμένους ἐν ταῖς προτέροις γενεαῖς, ἀποκαλύπτουσας αὐτοῖς τοῦ κατὰ τοὺς ἀποστόλους διδάξαντος τὰ ἀπόρρητα τῆς θεοσεβείας μυστήρια, ἐτι (74) ὀλίγα προσθεὶς κρίνειν τοῖς ἐντυγχάνουσι καταλείψω καὶ ὁ βούλονται περὶ τούτων σκοπεῖν. Φησὶ γάρ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ ὁ Παῦλος· « Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηριξάμενος κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου, χρόνοις αἰωνίοις σεσηγημένος, φανερωθέντος δὲ νῦν διὰ τῶν γραφῶν προφητικῶν, καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Εἰ γάρ διὰ γραφῶν προφητικῶν τὸ πάλαι σεσηωπημένον μυστήριον πεφανέρωται τοῖς ἀποστόλοις, καὶ οἱ προφῆται ἐνόησαν τὰ ἀπὸ ἰδίου στόματος, ἅτε ἄνθρωποι σοφοί, τὰ φανερωμένα τοῖς ἀποστόλοις οἱ προφῆται ἤδρασαν. Ἐπεὶ δὲ πολλοὶ οὐκ ἀπεκαλύπτετο (75), διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Παῦλος· « Ἐτέρας γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ, καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα. » Ὅρα δὲ εἰ καὶ οὕτως οἷον ἀνθυπενεχθησομένην (76) ἀνθυποφορὰν ὑπὸ τῶν μὴ παραδεχομένων τὸν λόγον, τὴν λέξιν ταύτην οὕτως ἐκλαβεῖν τὸ ἀποκαλυπτόμενον, μήποτε διχῶς ἔστιν ἰδεῖν ἀποκαλυπτόμενον καθ' ἕνα μὲν τρόπον ὅτε νοεῖται, καθ' ἕτερον δὲ ἕαν ἢ τοῦτο προφητευόμενον, ὥστε καὶ πληρωθῆναι αὐτό· τότε γὰρ ἀπο-

Si filii Abraham essetis, opera Abraham faceretis ²⁴. » Quod si « sapiens intelliget quæ ex proprio ore protulerit, in labiis vero portabit animi candorem ²⁵ : » vel necessario quædam de prophetis, tanquam non sapientibus (ut qui non intellexerint proprio ore prolata), inconsiderate enuntiantur, vel quod celebre est et verum admittentes (nempe prophetas sapientes esse), fatendum erit, quæ proprio ore protulerint, eos intellexisse, inque labiis gestasse animi candorem; et perspicuum est Mosen mentis acie legis veritatem historiarumque apud se scripturarum allegorias juxta analogiam vidisse. Immo Jesus veram distributionem factam post destructionem novem et viginti regum ²⁶ intelligit, cum magis quam nos conspiciere posset ^B quas veritates adumbrarent res a se gestæ. Quin perspicuum etiam est Isaiam, mysterium sedentis in throno, et duorum seraphim, et alarum, ipsiusque altaris, et forcipis, et operimenti faciei, et pedum, quod faciebant seraphim, vidisse ²⁷. Rursus Ezechiel cherubim, et ipsorum iter, et firmamentum super ipsos, et sedentem in throno vidit ²⁸, quibus quid gloriosius sublimiusque? Et ne singulatim prosequens, in longum protendam sermonem, volens ostendere viros perfectos in superioribus ætatibus non minus cognovisse quam qui a Christo revelationem habuerunt, quippe cum his ille idem, qui apostolos docuit, cultus Dei mysteria abscondita retexerit, adhuc paucis additis judicandum legentibus relinquam et considerandum de hisce rebus quidquid volunt. Nam inquit in Romanorum Paulus Epistola ²⁹ : « Ei autem, qui potest nos firmare secundum Evangelium meum, juxta revelationem mysterii, quod temporibus sempiternis est tacitum, manifestatum autem **105** nunc per scripturas propheticas, et per apparitionem Domini nostri Jesu Christi. » Si enim apostolis manifestatum est mysterium per scripturas propheticas, olim tacitum, et prophetæ intelligebant quæ proprio ore proferebant, quia sapientes essent, profecto quæ apostolis manifestata fuere, etiam prophetæ intellexerunt. Quoniam vero multis et vulgaribus revelatum non fuerat, ob eam causam inquit Paulus ³⁰ : « Aliis ætatibus non innotuit filiis hominum, quemadmodum nunc revelatum est sanctis apostolis ejus, et prophetis per Spiritum, ut sint gentes cohæredes, et ejusdem corporis. » Vide vero etiam ob objectionem, quam objicere possent hi qui non admittunt rationem nostram, sic interpretari possumus vocabulum *revelatum*, nempe ut duobus modis dicatur: uno quidem modo, quando id quod revelatur intelligitur, altero vero, quando fuerit aliquid propheta-

²⁴ Joan. viii, 39. ²⁵ Prov. xvi, 23. ²⁶ Jos. xii, et seq. ²⁷ Isai. vi, 1, 2, 6. ²⁸ Ezech. i, 4 et seq. ²⁹ Cap. xii, vers. 25, 26. ³⁰ Ephes. iii, 5, 6.

(74) Ἐτι. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ὅτι, male.

(75) Ὅχι ἀπεκαλύπτετο. Sic eod. Bodleianus et Barberinus; Regius, οὐ κατακάλυπτετο.

(76) Εἰ καὶ οὕτως οἷον ἀνθυπενεχθησομένην, etc. Locus videtur hincclus. Legendum fortasse: Εἰ οὕτως δι' ἀνθυπενεχθησομένην, etc.

tum, quod futurum sit et complendum : tum enim revelatur, quando res impleta perficitur. Quod igitur « gentes » [per Christum] sint « cohæredes, et ejusdem corporis, et comparticipes promissionis in Christo, » quantum quidem attinet ad cognitionem, ut gentes futuræ sint cohæredes, et ejusdem corporis, et comparticipes, et quando cohæredes erant futuræ, et quare, et quales essent, et quomodo extraneæ a testamentis alienæque a promissione, futuræ in posterum erant ejusdem corporis et comparticipes, norant prophetæ, cum ipsis hoc revelatum fuisset. Intelligentibus vero tantum, et non videntibus perfecta fuisse ea, quæ prophetata fuerant, non sic revelata sunt futura, ut iis qui sub aspectum horum eventum cernebant, quod factum est in apostolis : nam, ut [ad unum inodum] arbitror eos non magis res intellexisse quam Patres et prophetæ, sic altero modo verificatur de eis illud, quod « aliis ætatibus revelatum non fuit, quemadmodum nunc apostolis et prophetis, gentes esse cohæredes, et ejusdem corporis, et comparticipes promissionis in Christo : » quia præterquam quod intelligunt mysteria, etiam actionem per rem perfectam intuentur. Quod autem ait ¹¹ : « Multi prophetæ, et justi cupierunt videre quæ vos videtis, et non viderunt ; et audire quæ auditis, et non audierunt, » similem potest habere interpretationem : perinde quasi cupierint et illi videre mysterium olim prædictum dispositum Incarnationis, et descensus Filii Dei ad œconomiam passionis suæ compluribus salutaris ; tanquam si, exempli gratia, tale quiddam aliud sumeremus : Esto aliquis apostolus qui intelligat **106** « verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui ¹², » sitque is non visurus secundum gloriosum Christi adventum divulgatum apud fideles, et tamen cupiat videre ipsum ; rursus sit alter qui non solum non perceperit atque intellexerit eadem quæ apostolus, sed impendio minus ipso etiam spem divinam possederit, atque hic deprehendat secundum Servatoris nostri adventum (quem cupiat quidem apostolus juxta exemplum, nec tamen videat), certe nec falso pronunttabimus hos duos vidisse quæ cupierit apostolus ille vel apostoli videre : nec omnino hanc ob causam necessario dicemus eos prudentiores beatioresque apostolis. Ad hunc igitur modum neque apostolos sapientiores Patribus, vel Mose, vel prophetis dicturi sumus, hisque præcipue qui diutius ob virtutem supernis apparitionibus, vel repræsentationibus divinis, et revelationibus grandium mysteriorum digni fuere habiti.

5. Sed diutius commorati sumus in his inquirentes, quoniam multi propter opinionationem glorificandi Christi adventum, dicentes sapientiores apostolos quam prophetas et Patres fuisse, alii quidem

¹¹ Matth. xiii, 17. ¹² II Cor. xii, 4.

(77) Ἐτερον δὲ τινα, etc. Ferrarius : « Rursus sunt alii duo ; » videtur aliter legisse.

(78) Ἡκριθωκότα. Legendum videtur οὐκ ἡκριθωκότα.

A καλύπτεται, ὅτε ἐπιτελεῖται πληρούμενον. Τὸ τοίνυν « τὰ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμετοχα εἶναι τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ, » ὅσον μὲν ἐπὶ τῇ γνώσει, τοῦ ἔσεσθαι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμετοχα, καὶ τότε ἔσεσθαι, καὶ διὰ τί, καὶ τίνα ὄντα, καὶ πῶς ξένα τῶν Διαθηκῶν τυγχάνοντα, καὶ ἀλλότρια τῆς ἐπαγγελίας, σύσσωμα καὶ συμμετοχα ὕστερον ἐσόμενα ἤδεσαν οἱ προφῆται, ἀποκαλυφθέντος αὐτοῖς τούτου. Ἄλλ' οὐχ οὕτως τοῖς νοοῦσιν, οὐχ ὁρῶσι δὲ ἐπιτελούμενα τὰ προφητευόμενα ἀποκεκάλυπται τὰ ἐσόμενα, ὡς τοῖς ὑπ' ἑβὴν θεωροῦσι τὴν ἔκβασιν αὐτῶν, ὅπερ γέγονεν ἐπὶ τῶν ἀποστόλων· οὕτω γὰρ, ὡς οἶμαι, ἐνόουν τὰ πράγματα οὐ μᾶλλον τῶν πατέρων καὶ προφητῶν· ἀληθεύεται δὲ περὶ αὐτῶν τό· « Ὁ ἐτέροις γενεαῖς οὐκ ἀπεκαλύφθη, ὡς νῦν τοῖς ἀποστόλοις καὶ προφῆταις, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμετοχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ· » τῷ πρὸς τῶ νοεῖν αὐτοὺς τὰ μυστήρια, καὶ τὴν ἐνέργειαν διὰ τοῦ πράγματος ἐπιτελουμένου κατανοεῖν. Δύναται δὲ καὶ τὸ, « Πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν, ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι, ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν, » τὴν ὁμοίαν ἔχειν διήγησιν· οἷον ἐπιθυμησάντων κάκεινων ἰδεῖν οἰκονομούμενον τὸ μυστήριον τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνωματώσεως καὶ καταβάσεως ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ σωτηρίου τοῖς πολλοῖς πάθους αὐτοῦ· ὡς ἐπὶ παραδείγματος καὶ ἄλλο τι τοιοῦτον ἐλαμβάνομεν· ἔστω τινα τῶν ἀποστόλων συνιέντα « τὰ ἄβρῆτα βήματα, ἃ οὐκ ἔξιν ἄνθρωπον λαλῆσαι, » μὴ ὀφόμενον τὴν παρὰ τοῖς πεπιστευκόσι κατηγγελμένην δευτέραν σωματικὴν Ἰησοῦ ἐνδοξον ἐπιδημίαν, ἐπιθυμῆν αὐτὴν ὁρᾶν· Ἐτερον δὲ τινα (77) οὐ μόνον τὰ αὐτὰ τῷ ἀποστόλῳ ἡκριθωκότα (78) καὶ νενοηκότα, ἀλλὰ καὶ πολλῶν αὐτοῦ ἑλαττον ἀντεγόμενον τῆς θείας ἐλπίδος, καταλαμβάνειν τὴν δευτέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίαν (ἣν ἐπιτεθυμηκέτω μὲν, κατὰ τὸ παράδειγμα, ὁ Ἀπόστολος, μὴ θεωρηκέτω δὲ)· οὐ ψεύδος δὲ ἐροῦμεν, ὅτι οἶδε δύο ἃ ἐπεθύμησεν (79) ὁ ἀπόστολος ἰδεῖν ἢ καὶ ἀπόστολοι, τεθέανται, καὶ οὐ πάντως παρὰ τοῦτο συνετωτέρους αὐτοὺς ἢ μακαριωτέρους ἀνάγκη λέγειν τῶν ἀποστόλων. Οὕτως οὐδὲ τοὺς ἀποστόλους σοφωτέρους τῶν πατέρων, ἢ Μωσέως, καὶ τῶν προφητῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐπιπλεῖον δι' ἀρετὴν ἀξιοθέντων ἐπιφανειῶν, καὶ ἐμφανειῶν θείων, καὶ ἀποκαλύψεων μυστηρίων μεγάλων.

D præcipue qui diutius ob virtutem supernis apparitionibus, vel repræsentationibus divinis, et revelationibus grandium mysteriorum digni fuere habiti.

3. Ἐπιπλέον δὲ διετριψαμεν ἐξετάζοντες περὶ τούτων, ἐπὶ (80) τῇ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν πολλοὶ, σοφωτέρους τοὺς ἀποστόλους τῶν πατέρων καὶ τῶν προφητῶν λέγοντες, οἱ

(79) Ἄ ἐπεθύμησεν. Sic recte habet codex Bodleianus. In editione Huetiana deest ἃ.

(80) Ἐπί. I. e. g. ἐπέ.

μὲν καὶ ἕτερον ἀναπεπλάκασι Θεὸν μείζονα, οἱ δὲ μὴ τοῦτο τολμήσαντες, ὅσον ἐπὶ τῶν αὐτῶν λόγῳ, διὰ τὸ ἀδασάνιστον τῶν δογμάτων χρεωκοποῦσι τὴν εὐδοκίαν τοῖς πατράσι καὶ τοῖς προφήταις ἀπὸ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ δωρεάν, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· εἰ δὲ τὰ πάντα, δηλονότι καὶ τὰ ἐκείνοις ἀποκαλυφθέντα κατὰ καὶ πεπραγμένα σύμβολα μυστηρίων θεοσεβείας ἀγίων. Ἐπειδὴ (81) πάντῃ φράσσεσθαι δεῖ τοὺς γενναίους Χριστοῦ στρατιώτας ὑπὲρ ἀληθείας, οὐδαμῶς κατὰ τὸ δυνατὸν παρεῖδυσιν ἐώντας ἐγγενέσθαι τῇ ἀπὸ τοῦ ψεύδους πιθανότητι· φέρε καὶ ταῦτα σκοπήσωμεν. Τάχα γὰρ φήσουσι τὴν προτέραν Ἰωάννου περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαν εἶναι· «Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν» τὸ δὲ, «Ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, καὶ τὰ ἐξῆς, εἰρησθαι ἐκ προσώπου τοῦ μαθητοῦ. Ἀναγκαῖον δὲ καὶ οὕτως διελέγξαι ὡς βεβιασμένην καὶ ἀνακόλουθον τὴν ἐκδοχὴν· πάντῃ γὰρ βίαιον τὸ οἶσθαι αἰφνίδιον οἰονεῖ ἀκαίρως διακόπτεσθαι τὸν τοῦ Βαπτιστοῦ λόγον ὑπὸ τοῦ λόγου τοῦ μαθητοῦ, καὶ παντὶ τῶν καὶ ἐπὶ ποσὴν ἀκούειν συμφράσεως λεγομένων ἐπισταμίῳ σαφὲς τὸ τοῦ εἰρμῶς τῆς λέξεως· «Ὅστος ἦν ὃν εἶπον· Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν.» Διδάσκει δὲ ὁ Βαπτιστὴς πῶς ἔμπροσθεν αὐτοῦ γέγονεν Ἰησοῦς, τῶν πρῶτος αὐτοῦ, ἐπεὶ «πρωτότοκος πάσης κτίσεως,» εἶναι, διὰ τοῦ, «Ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν·» διὰ τοῦτο γὰρ φησιν· «Ἐμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν.» διὰ τοῦτο δὲ νοῦ αὐτὸν πρῶτόν μου ὄντα καὶ τιμιώτερον παρὰ τῶν Πατρῶν, ἐπεὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγὼ τε καὶ οἱ πρὸ ἐμοῦ προφῆταις εἰλήφαμεν χάριν τὴν θειοτέραν καὶ προφητικὴν, ἀντὶ χάριτος τῆς κατὰ τὴν προαίρεσιν ἡμῶν ἀποδεχθεῖσαν παρ' αὐτῶν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἔμπροσθεν γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν·» ἐπεὶ καὶ νοηθήκαμεν, ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ εἰληφότες, τὸν μὲν νόμον διὰ Μωσέως δεδῶσθαι, οὐχ ὑπὸ Μωσέως τὴν δὲ χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ δεδῶσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ γεγονέναι, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ τὸν τε νόμον διὰ Μωσέως δεδωκότος, τὴν χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πεποιηκότος· χάριν δὲ καὶ ἀλήθειαν πεποιηκότος διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἐπ' ἀνθρώπους φθάσαναν. Εὐγνωμονέστερον γὰρ ἀκούσαντες τῆς λέξεως τῆς φαυλοσύνης, «Ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο,» οὐ παραχθισμέθια, ὡς ὑπὸ ἐναντιώματος ταύτης τῇ φωνῇ ὄντος τοῦ «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ.» Εἰ γὰρ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ φάσκων, «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια,» πῶς ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γίνεται; αὐτὸς γὰρ τις δι' ἑαυτοῦ οὐ γίνεται. Ἀλλὰ νοητέον, ὅτι ἡ αὐτοαλήθεια ἡ οὐσιώδης, καὶ, ἴν' οὕτως εἶπω, πρωτότυπος τῆς ἐν ταῖς λογικαῖς ψυχαῖς ἀληθείας, ἀφ' ἧς ἀληθείας οἰονεῖ εἰκόνες ἐκελ-

A Deum majorem slexerunt, alii vero hoc non ausi, quantum ex ipsorum verbis percipimus, propter dogmata quæ explicatu difficilia sunt, prophetas ac Patres dono defraudant quod illis a Deo donatum fuerat per Christum, per quem omnia facta sunt²²; nam si omnia, perspicuum etiam est, quæ illis revelata fuerunt præclara et peracta, signa sanctorum mysteriorum cultus Dei per ipsum facta fuisse. Jam quoniam undeque muniri necesse est generosos Christi milites pro veritate, nusquam pro virili fieri permittentes ingressum falsæ persuasioni, age et hæc consideremus. Nam fortasse primum Joannis de Christo testimonium esse dicent: « Qui post me venit, ante me factus est, quia prior me erat²³; » et illud: « Ex plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia²⁴, » et quæ sequuntur, dictum fuisse ex persona discipuli. Unde necesse est intelligentiam hanc refellere, ceu coactam et non consequentem. Admodum enim violentum est existimare repente adeo et importune Baptistæ orationem interruptam fuisse ab oratione discipuli. Et sane vel cuilibet qui tantillum judicare sciat contextum orationis eorum quæ dicuntur, lectionis series aperta est: **107** « Illic erat, quem dixi: Qui post me venit, ante me factus est, quia prior me erat²⁵. » Docet autem Baptista quomodo ante se factus sit Jesus, dictus ipso Baptista prior, quia sit « primogenitus omnium creaturæ²⁶, » per illa verba: « Quoniam ex plenitudine ejus nos omnes accepimus²⁷. » Ob hanc enim causam inquit, « Ante me factus est, quoniam prior me erat²⁸, » et ob hanc causam intelligo eum priorem me existere et apud Patrem honorabiliorem esse, quoniam ex ejus plenitudine tum ego, tum prophetæ, qui me antecesserunt, sumpserimus, nempe gratiam diviniorum, et majorem, et propheticiam, pro ea gratia quæ secundum electionem nostram recepta est; ob hanc autem causam « ante me » etiam « factus est, quoniam prior me erat, » quia ex plenitudine ejus cum haussemus, intelleximus etiam legem per Moysen, non a Mose, datam fuisse²⁹: gratiam vero et veritatem per Jesum Christum non solum datam, sed etiam factam fuisse. Nempe Deo et Patre ipsius, tum legem per Moysen dante, tum veritatem et gratiam per Jesum Christum faciente: gratiam autem et veritatem per Jesum Christum faciente, quæ homines prævenit. Candidius enim et simplicius interpretantes ea verba, « Gratia et veritas per Jesum Christum facta est³⁰, » non disruciamur, perinde quasi contrarium his sit illud: « Ego sum via, veritas, et vita³¹; » nam si Jesus est qui dicit, « Ego sum veritas » qui fieri potest ut veritas per Jesum fiat, cum aliquis per seipsum non fiat? Sed intelligendum est quod αὐτοαλήθεια ea quæ est

²² Joan. 1, 3. ²³ ibid. 15. ²⁴ ibid. 16. ²⁵ Joan. 1, 15. ²⁶ Colos. 1, 15. ²⁷ Joan. 1, 16. ²⁸ ibid. 15. ²⁹ ibid. 17. ³⁰ ibid. ³¹ Joan. xiv, 6.

(81) Ἐπειδὴ. Lego ἐπεὶ δέ. Mox codex Bodleianus recte habet φράσσεσθαι, Regius et Barberinus, φράσσειν, walc.

per se veritas, ipsa illa quæ est substantialis, et, ut ita dicam, primum exemplar illius veritatis quæ in animabus inest rationis capacibus, a qua veritate veluti imagines illius impressæ fuerunt spectantibus veritatem, non per Jesum Christum facta est, neque omnino per aliquem, sed a Deo. Quemadmodum enim neque Sermo ille qui in principio erat apud Deum ⁴², non est per aliquem; neque sapientia illa, quam creavit initio viarum suarum Deus ⁴³, non est per aliquem: sic neque veritas illa est per aliquem. Verum quæ apud homines est veritas, per Jesum Christum facta est; verbi gratia, veritas quæ in Paulo inest cæterisque apostolis, per Jesum Christum facta est. Nec mirum est, si veritas cum sit una, multas quasi veritates ab illa dicamus diffluere. Vidit enim David ille propheta multas veritates, dicens ⁴⁴: « Veritates exquiret Dominus. » Non enim unam exquirat veritatem veritatis ipsius Pater, sed multas, per quas servantur qui eas habent. Simile vero quiddam huic orationi de veritate et veritatibus dictum invenimus de justitia et justitiis. Ipsa enim justitia **108** quæ ex se est et substantialis, Christus est, « qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiæque, et sanctificatio, et redemptio ⁴⁵ [perfecta]. » Ab illa autem justitia ea justitia formatur quæ in unoquoque inest, ita ut in his qui servantur, multæ fiant justitiæ; hanc ob causam etiam scriptum est ⁴⁷: « Justus Dominus, et justitias dilexit: » sic enim in veris exemplaribus et cæteris traditionibus juxta Septuaginta et ipso Hebraico invenimus. Inspice vero num isto modo alia quoque, quæ Christus esse dicitur singulariter, pro proportione multiplicata, plurium numero efferi possint; verbi gratia, Christus est vita nostra, quemadmodum Servator ipse inquit ⁴⁸: « Ego sum via, veritas et vita; » et Apostolus ⁴⁹: « Quandocunque Christus manifestatus fuerit vita nostra, tunc et vos cum illo manifestabimini in gloria. » Rursus in Psalmis scriptum ⁵⁰: « Melior misericordia tua super vitas. » Nam quia Christus in unoquoque inest vita, ideo multiplicantur vitæ; fortassis isto modo et illud inquirendum: « Num experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus ⁵¹? » Ferme enim in unoquoque sancto Christus invenitur, et fiunt per unum Christum multi Christi, illius imitatores, et transformati ad illius similitudinem, qui est imago Dei; unde per prophetam inquit Deus: « Ne tetigeritis christos meos ⁵². » Quod igitur in enarrando visi sumus præterisse; nempe, « Gratia et veritas per Jesum Christum facta est ⁵³, » obiter nunc expliculmus, insuper ostendentes Joannis Baptistæ hanc esse vocem, adhuc etiam per hæc verba testimonium reddentis Filio Dei.

4. Jam ergo videamus secundum Joannis testimonium ⁵⁴. Ex Hierosolymis Judæi, ceu affines Baptistæ, qui ex genere sacerdotali erant, sacerdotes mittunt, et Levitas interrogaturos, quis tandem esset Joannes. At ille dicens, « Non sum ego Chri-

νης ἐντετύπωνται τοῖς φρονοῦσι τὴν ἀλήθειαν, οὐχὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, οὐδ' ἕως διὰ τινος, ἀλλ' ὑπὸ Θεοῦ ἐγένετο· ὡς καὶ ὁ Λόγος οὐ διὰ τινος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἡ σοφία ἦν ἔκτισεν ἀρχὴν ὀδῶν αὐτοῦ ὁ Θεός, οὐ διὰ τινος· οὕτως οὐδὲ ἡ ἀλήθεια διὰ τινος. Ἡ δὲ παρ' ἀνθρώποις ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο· οἷον ἡ ἐν Παύλῳ ἀλήθεια καὶ τοῖς ἀποστόλοις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Καὶ οὐ θαυμαστὸν, μίᾳς οὐσης ἀληθείας, οἷονεὶ πολλὰς ἀπ' ἐκείνης λέγειν ἐβρύχηναί. Οἶδε γοῦν ὁ προφήτης Δαυὶδ πολλὰς ἀληθείας λέγων· « Ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος. » Οὐ γὰρ τὴν μίαν ἐκζητεῖ ἀλήθειαν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὰς πολλὰς, δι' ἃς σώζονται οἱ ἔχοντες αὐτάς. Τὸ δ' ὅμοιον τῷ περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀληθειῶν λόγῳ, εὐρίσκωμεν εἰρημένον περὶ δικαιοσύνης καὶ δικαιοσύνων. Τὸ γὰρ αὐτοδικαιοσύνη (82) ἡ οὐσιώδης Χριστός ἐστιν, ἢ ἐξ ἐγενήθη σοφία ἡμῶν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις. » Ἀπ' ἐκείνης δὲ τῆς δικαιοσύνης ἡ ἐν ἐκάστῳ δικαιοσύνη τυποῦται, ὡς γίνεσθαι ἐν τοῖς σωζομένοις πολλὰς δικαιοσύνας· διὸ καὶ γέγραπται: « Ὅτι δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν· » οὕτω γὰρ ἐν τοῖς ἀκριβέσις ἀντιγράφοις εὐρομεν, καὶ ταῖς λοιπαῖς παρὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα ἐκδόσεσι, καὶ τῷ Ἑβραϊκῷ. Ἐπίστησον δὲ εἰ δύναται ὁμοίως καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα Χριστός ἐστὶν λέγεται ἐνικῶς, πληθυνόμενα ἀνάλογον ὀνομάζεσθαι πληθυντικῶς, οἷον Χριστός ἐστιν ἡ ζωὴ ἡμῶν, ὡς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ φησιν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ· » καὶ ὁ Ἀπόστολος: « Ὅταν Χριστός φανερωθῇ ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ. » Ἐν Παλμοῖς δὲ πάλιν ἀναγέγραπται: « Κρεῖττον τὸ ἑλεός σου ὑπὲρ ζωῆς· » διὰ γὰρ τὸν ἐν ἐκάστῳ Χριστὸν ὄντα ζωὴν πληθύνουσαι αἱ ζωαί. Τάχα δὲ οὕτω ζητητέον καὶ τό: « Εἰ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἡμῶν λαλοῦντος Χριστοῦ; » Οἷονεὶ γὰρ καθ' ἕκαστον ἅγιον Χριστὸς εὐρίσκεται, καὶ γίνονται διὰ τὸν ἕνα Χριστὸν πολλοὶ Χριστοί, οἱ ἐκείνου μιμηταί, καὶ κατ' αὐτὸν εἰκόνα ὄντα Θεοῦ μεμορφωμένοι· ὅθεν ὁ Θεός διὰ τοῦ προφήτου φησὶ: « Μὴ ἀψησθε τῶν Χριστῶν μου. » Ὅ τοίνυν ἐδόξαμεν παρεληλυθέναι διηγοῦμενοι τό, « Ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, » τοῦτο νῦν κατὰ τὸ ἐμπεσὼν ἀνεπτύξαμεν· ἅμα δὲ παρεστήσαμεν, ὅτι τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐστὶν ἡ φωνή· ἔτι δὲ καὶ διὰ τούτων μαρτυροῦντος τῷ Ἰῶν τοῦ Θεοῦ.

prophetam inquit Deus: « Ne tetigeritis christos meos ⁵². » Quod igitur in enarrando visi sumus præterisse; nempe, « Gratia et veritas per Jesum Christum facta est ⁵³, » obiter nunc expliculmus, insuper ostendentes Joannis Baptistæ hanc esse vocem, adhuc etiam per hæc verba testimonium reddentis Filio Dei.

4. Ἡδὴ οὖν ἰδόμεν τὴν δευτέραν Ἰωάννου μαρτυρίαν. Ἀπὸ Ἱεροσολύμων Ἰουδαῖοι, ὡς συγγενεῖς ὄντες τοῦ Βαπτιστοῦ, ἀπὸ γένους ἱερατικοῦ τυγχάνοντες, ἱερεῖς πέμπουσι καὶ λευίτας πεισομένους, ὅστις ποτὲ εἴη ὁ Ἰωάννης. Ὁ δὲ λέγων τό, « Ἐγὼ οὐκ εἰμι

⁴² Joan. 1, 2. ⁴³ Prov. viii, 22. ⁴⁴ Psal. xxx, 23. ⁴⁵ I Cor. 1, 30. ⁴⁷ Psal. x, 8. ⁴⁸ Joan. xiv, 6. ⁴⁹ Coloss. iii, 4. ⁵⁰ Psal. lxxii, 4. ⁵¹ II Cor. xiii, 5. ⁵² I Paral. xvi, 22; Psal. civ, 15. ⁵³ Joan. i, 17. ⁵⁴ ibid. 19.

(82) Τὸ γὰρ αὐτοδικαιοσύνη. Legendum videtur, Ἡ γὰρ αὐτοδικαιοσύνη.

ὁ Χριστός, ὁ δὲ αὐτοῦ τούτου ὁμολογίαν ἀλάθειας πεποιήται, καὶ οὐχ, ὡς ἂν τις ὑπολάβοι, διὰ τὸ, « Οὐκ εἰμι ὁ Χριστός, » ἠρνήσατο· οὐ γὰρ ἐστὶν ἄρνησις τὸ εἰς ὄψιν Χριστοῦ λέγειν μὴ αὐτὸν εἶναι Χριστόν. Ἄπαξ δὲ οἱ πεμφθέντες πρὸς τὸν εἶναι αὐτὸν τὸν προσδοκώμενον Χριστόν, πυνθάνονται περὶ τοῦ δευτέρου ἐλπίζομένου παρ' αὐτοῖς τιμίου ἐνόματος Ἡλίου, εἰ αὐτὸς εἴη ἐκεῖνος. Λέγει δὲ μὴ τυγχάνειν Ἡλίας, πάλιν ὁμολογῶν διὰ τοῦ, « Οὐκ εἰμι, » τὸ ἀληθές. Ἐπεὶ δὲ, πολλῶν προφητῶν γινόμενων ἐν Ἰσραὴλ, εἰς τις ὁ ὑπὸ Μωσέως προφητευθεὶς ἐξαιρετικῶς προσδοκᾶτο κατὰ τὸ φάσκον ῥήτῃν· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσαθε· καὶ ἔσται πᾶσα ἡ ψυχὴ, ἧτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, » τρίτον ἐρωτῶσιν οὐχὶ εἰ προφήτης εἴη, ἀλλ' εἰ ὁ προφήτης. Καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ἐκείνων οὐκ ἐπὶ Χριστοῦ ταπτόντων, ἀλλ' οἰομένων ἕτερον παρὰ τὸν Χριστόν αὐτὸν εἶναι, αὐτὸς γινώσκων τὸν οὗ πρόδρομος ἐστίν (ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς καὶ ὁ προφήτης ἐστὶν ὁ προφητευθεὶς), φησὶν· Οὐ· τάχα τὸ, « Ναί, » ἀποκρινάμενος, εἰ χωρὶς τοῦ ἄρθρου ἠρωτήθεισαν· οὐ γὰρ ἠγνόει προφήτης ὢν. Καὶ ἐν ταύταις ὄλαις ταῖς ἀποκρίσειν ἡ δευτέρα οὐδέπω τετέλεσται μαρτυρία Ἰωάννου, ἕως τοῖς αἰθεῦσιν ἀπὸ χριστὸν ἀπαγγελθσομένην τοῖς πέμψασιν, ἑαυτὸν ἀπὸ προφητικῆς κατήγγειλε φωνῆς, τῆς τοῦ Ἡσαίου, οὕτως ἐχούσης· « Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου. »

5. Ἄξιον δὲ ζητῆσαι πότερον τετέλεσται ἡ δευτέρα μαρτυρία, καὶ τρίτη γίνεται πρὸς ἀπεσταλμένους ἐκ τῶν Φαρισαίων, καὶ βουλομένους τι μαθεῖν, τί δήποτε βαπτίζει, μήτε Χριστὸς, μήτε Ἡλίας, μήτε ὁ προφήτης τυγχάνων, ἐν τῷ· « Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, οὗ οὐκ εἰμι ἐγὼ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος· » ἢ μέρος τῆς δευτέρας ἐστὶ καὶ τὸ ἀπαγγελλόμενον πρὸς τοὺς Φαρισαίους. Ἐγὼ δ', ὅσον ἐκ τῆς λέξεως στοχάσασθαι, εἰπιμ' ἂν τρίτην εἶναι μαρτυρίαν τὸν πρὸς τοὺς ἀποσταλέντας ἀπὸ τῶν Φαρισαίων λόγον. Παρατηρητέον μέντοιγε, ὅτι ἡ πρώτη μαρτυρία τὸ ἔνθεον τοῦ Σωτῆρος παρίστησιν· ἡ δὲ δευτέρα τὴν ὑπόνοιαν τῶν διαταζόντων, μήποτε Ἰωάννης εἴη Χριστὸς, καθαιρεῖ· ἡ δὲ τρίτη τὴν ἀοράτως τοῖς ἀνθρώποι· παρόντα κηρύττει ὅσον οὐδέπω ἐλευσόμενον. Πρὶν δὲ τῶν ἐξῆς μαρτυριῶν, καθ' ἃς δεικνύμενος μαρτυρεῖται, ἐκίστην λέξιν ἰδωμεν τῆς δευτέρας, καὶ τρίτης μαρτυρίας, τοῦτο πρῶτον ἐπιτηρήσαντες, ὅτι δύο ἀποστολαὶ γίνονται πρὸς τὸν Βαπτιστὴν, μία μὲν « ἀπὸ Ἱεροσολύμων » ὑπὸ Ἰουδαίων πεμπόντων « ἱερεῖς καὶ Λευῖτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν· Σὺ τίς εἶ; » ἕτέρα δὲ Φαρισαίων ἀποσταλλόντων, καὶ πρὸς τὴν γεγενημένην

A stus **, » veritatis confessionem edidit, nec, ut aliquis suspicari posset, per hæc verba, « Non sum ego Christus, » negavit; neque enim negatio est, ad Christi gloriam dicere se non esse Christum. Cæterum cum audissent qui missi fuerant ex Hierosolymorum urbe sacerdotes et Levitæ, ipsum non esse Christum exspectatum, et secundo qui sperabatur [nempe Elia], cujus nomen magni apud ipsos fiebat, percunctantur num ipse ille esset. Quo dicente se non esse Eliam, rursus dicendo, « Non sum **, » fatetur verum. Quoniam vero prophetæ nulli cum essent in Israel, unus quispiam præcipue exspectabatur prophetatus a Mose, juxta verbum illud dicens ** : « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus noster ex fratribus vestris, sicut me : B 109 ipsum audite; et omnis anima, quæ non audierit prophetam illum, ex populo suo exterminabitur; » tertio interrogant non si propheta esset, sed an propheta ille. Et hoc non ponentibus illis nomen de Christo, sed alterum esse ipsum præter Christum existimantibus, ipse cognoscens illum, cujus præcursor est (nempe quod Christus est, quod propheta est ille prophetatus), respondet, « Non **, » responsurus fortasse, « Ναί » [quæ vox est assentientis], si absque articulo interrogassent, cum non ignoraret se prophetam existere. In omnibus his etiam responsionibus secundum Joannis testimonium non absolutum fuit, donec petentibus responsionem renuntiandam his qui eos miserant, seipsam e voce prophetæ Isaiaæ manifestavit, quæ sic sese habet : « Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini **. »

5. Quæsitum autem dignum est utrum absolutum sit secundum testimonium, et tertium incipiat ad eos qui miserant ex Pharisæis, et volentes intelligere cur tandem baptizaret **, cum neque Christus, neque Elias, neque propheta existeret, in illis verbis ** : « Ego baptizo in aqua : sed in medio vestrum stat quem vos nescitis. Ipse est, qui post me veniens, ante me factus est; cujus non sum ego dignus, ut solvam corrigiam ejus calceamenti; » an pars secundi testimonii sit responsio ad Pharisæos. Verum ego, quantum conjectare ex lectione valeo, dicturus sum tertium testimonium esse responsionem ad eos qui missi fuerant ex Pharisæis. Observandum insuper quod primum testimonium divinitatem Servatoris demonstrat; alterum suspicionem ambigentium, num forte Joannes esset Christus, purgat; tertium invisibiliter hominibus præsentem prædicat illico venturum. Verum ante testimonia sequentia, ex quibus qui demonstratur, testimonium accipit, videamus singulas dictiones secundi et tertii testimonii : hoc primum observantes, duas legationes fieri ad Baptistam, alteram « ex Hierosolymis » a Judæis mittentibus « sacerdotes et Levitas, ut interrogarent eum : Tu quis es ** ? » alte-

** Joan. 1, 20. ** ibid. 21. ** Deut. xviii, 18, 19. ** Joan. 1, 21. ** Isa. xl, 3; Joan. 1, 25. ** Joan. 1, 23. ** ibid. 26, 27. ** ibid. 19.

ram a Phariseis mittentibus, atque præter factam responsonem sacerdotibus et Levitis, dubia momentibus. Observa ergo quomodo propter personam sacratam et Leviticam, cum mansuetudine atque discendi aviditate dicuntur ea verba : « Tu quis es? » et illud : « Quid ergo? Elias es tu? » et illud : « Num propheta ille es tu? » et ad hæc : « Quis es, ut responsum demus his, qui miserunt nos? quid dicis de te ipso ⁶³? » Neque enim quidquam præfractum temerariumve inest in horum interrogatione, sed omnia **110** convenientia veris Dei cultoribus. Cum contra qui missi fuerant a Phariseis, Levitis alioqui et sacerdotibus, minime anxie disquirentibus ea quæ dicta fuerant, vocibus veluti contumeliosis et inhumanioribus cum Baptista agunt, per illud ⁶⁴ : « Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque ille propheta? » Et fere non intelligere volentes, veluti prædicti Levitæ et sacerdotes, hi mittunt, sed prohibere volentes a baptizando; cum fortassis existimarent ad nullum alium pertinere baptizare quam ad Christum, vel ad Eliam, vel ad prophetam. Jam qui accurate Scripturam legere voluerit, diligentiam is adhibeat oportet, observare necessarium cum sit quæ sanctos libros inveniamus personæ apte tributum sermonem.

6. Tunc miserunt Judæi ab Hierosolymis sacerdotes et Levitas, ut interrogarent eum : Tu quis es? Et confessus est, et non negavit : et confessus est : Non sum ego ille Christus ⁶⁵. Quos mittere legatos ad Joannem Judæi debebant, et unde, nisi eos qui præcellere existimabantur, et ab Hierosclymorum loco super omnem terram bonam celebrato, ubi templum erat Dei? Joannem itaque tanto cum honore interrogant. De Christo vero nihil tale Judæos fecisse scriptum est. Sed quod Judæi erga Joannem faciunt, hoc Joannes erga Christum fecit, per suos discipulos interrogans ⁶⁶ : « Tu es qui venturus es, an alium exspectamus? » Et Joannes quidem ad eos qui venerant, confessus cum fuisset et non negasset, subinde illud ⁶⁷, « Ego vox clamantis in deserto, » enuntiat; Christus vero, tanquam qui majus testimonium quam Joannes haberet, responsonem facit sermonibus et operibus, dicens ⁶⁸ : « Ite, et renuntiate Joanni quæ audistis et videtis : cæci visum recipiunt, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, pauperes lætum accipiunt Evangelii nuntium; » de quibus commodius, Deo dante, in suis disputabimus locis. Fortasse autem non sine causa quis instaret, cur tandem sacerdotibus et Levitis interrogantibus Joannem, non si ipse esset Christus, sed, « Tu quis es? » respondet Baptista non id quod par erat ad illud, « Tu quis es? »—Ego vox clamantis in deserto, » sed quod apte dictum fuisset, si interrogassent, Tu es Christus? Conveniebat enim ad illud : Es tu ille Christus? illud : « Ego non sum Christus; » ad **111** illud vero : « Tu quis es? »—Ego vox clamantis

A ἀπόκρισιν τοῖς ἱερεῦσι καὶ Λευῖταις ἐπαπορούτων. Παρατήρει τοίνυν, πῶς κατὰ τὸ ἱερατικὸν καὶ Λευῖτικὸν πρόσωπόν ἐστι μεθ' ἡμερότητας λεγόμενα καὶ φιλομαθείας, τὸ, « Σὺ τίς εἶ; » καὶ τὸ, « Τί οὖν; σὺ Ἥλιος εἶ; » καὶ τὸ, « Ὁ προφήτης ἄρα εἶ σὺ; » καὶ ἐπὶ τούτοις· « Τίς εἶ, ἵνα ἀπόκρισιν δώμην τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ; » Οὐδὲν γὰρ αὐθαδὲς οὐδὲ θρασύ ἐν τῇ τούτων ἐστὶ πύσει, ἀλλὰ πάντα ἀρόμτοττα ἀκριθέσι θεραπευταῖς Θεοῦ. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν Φαρισαίων ἀποστειλάμενοι, οὐδὲν περιεργασαμένων πρὸς τὰ εἰρημένα τῶν Λευιτῶν καὶ ἱερέων, οἰνεῖ ὑβριστικὰς καὶ ἀπανθρωποτέρας προσάγουσι τῷ Βαπτιστῇ φωνὰς διὰ τοῦ· « Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ Ἥλιος, οὐδὲ ὁ προφήτης; » Καὶ σχεδὸν οὐ μαθεῖν βουλόμενοι, ὡς οἱ προειρημένοι ἱερεῖς καὶ Λευῖται ἀποστέλλουσιν, ἀλλὰ κωλύσαι ἀπὸ τοῦ βαπτίζειν· ἴσως οἰόμενοι οὐδενὸς ἑτέρου ἔργον τυγχάνειν τῷ βαπτίζειν ἢ Χριστοῦ, καὶ Ἥλιου, καὶ τοῦ προφήτου. Καὶ πανταχοῦ ἐπιμέλειαν τὸν ἀκριθῶς ἐντευζόμενον τῇ Γραφῇ ποιητέον, τηρεῖν ἀναγκαίου ὄντος τὰ λεγόμενα ὑπὸ τίνων, καὶ πότε λέγεται, ἵνα εὐρίσκωμεν τὸ τοῖς προσώποις ἀρμοζόντως περιτεθεῖσθαι λόγους δι' ὧν τῶν ἁγίων βιβλίων.

B dicuntur, a quibus et quando dicuntur, ut per totos

6. Τότε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευῖτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν· Σὺ τίς εἶ; Καὶ ὡμολόγησεν, καὶ οὐκ ἠρτήσατο· καὶ ὡμολόγησεν, ὅτι Ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστὸς. Καὶ τίνας ἐγῆν πρεσβύτας πέπεμφθαι πρὸς τὸν Ἰωάννην ἀπὸ Ἰουδαίων, καὶ πόθεν, ἢ τοὺς διαφέρειν νενομισμένους κατ' ἐκλογὴν Θεοῦ ἀπὸ τοῦ ἐξειλεγμένου παρὰ πᾶσαν τὴν λεγομένην γῆν ἀγαθὴν τόπου Ἱεροσολύμων, ἔνθα ὁ ναὸς ἦν τοῦ Θεοῦ; Ἰωάννου μὲν οὖν μετὰ τοσαύτης πυνθανόντων τιμῆς· περὶ Χριστοῦ δὲ οὐδὲν τοιοῦτον ἀναγράφεται γεγονέναι ὑπὸ Ἰουδαίων· ἀλλ' ὡσπερ Ἰουδαῖοι πρὸς Ἰωάννην ποιοῦσι, τοῦτο Ἰωάννης πρὸς Χριστὸν διὰ τῶν ἰδίων μαθητῶν πυνθανόμενος· « Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; » Καὶ Ἰωάννης μὲν πρὸς τοὺς ἐληλυθότας ὁμολογήσας καὶ μὴ ἀρνησάμενος ὕστερον τὸ, « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » ἀποφαίνεται· Χριστὸς δὲ τὴν ἀπόκρισιν ποιεῖται, ὡς μείζονα τὴν μαρτυρίαν Ἰωάννου ἔχων λόγους καὶ ἔργους φάσκων· « Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ βλέπετε καὶ ἀκούετε· τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται· » περὶ ὧν εὐκαιρότερον, Θεοῦ διδόντος, ἐν τοῖς οἰκειοῖς διαληψόμεθα τόποις. Ἰσως ἂν οὐκ ἀλόγως τις ἐπιστήσει, τί δὴποτε τῶν ἱερέων καὶ Λευιτῶν πυνθανομένων Ἰωάννου οὐχ, εἰ αὐτὸς εἶν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ· « Σὺ τίς εἶ; » ἀποκρίνεται ὁ Βαπτιστὴς οὐχ ὅπερ ἐγῆν πρὸς τὸ, « Σὺ τίς εἶ; »—« Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » ἀλλ' ὅπερ οἰκειῶς ἂν ἐλέγετο εἰ ἦσαν πυνθόμενοι· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς; ἤρρωσε γὰρ πρὸς τὸ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς; τὸ, « Ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστὸς· » πρὸς δὲ τὸ, « Σὺ τίς εἶ; » τὸ, « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ

⁶³ Joan. 1, 21, 22. ⁶⁴ ibid. 25. ⁶⁵ ibid. 19, 20.

⁶⁶ Matth. xi, 3. ⁶⁷ Joan. xi, 23.

⁶⁸ Matth. xi, 4, 5.

ἐρήμῳ. » Δεχτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι, ὡς εἰκὸς, ἐώρα A
 ἀπὸ τῆς πεύσεως τὸ εὐλαβὲς τῶν ἱερέων καὶ Λευιτῶν,
 ἐμφαινόντων μὲν ὑπόνοιαν ὑπολήψεως, μήποτ' εἴη
 βαπτίζων Χριστὸς, γυμνότερον δὲ ὀνομάσαι τοῦτο
 ὑπὲρ τοῦ μὴ δοκεῖν εἶναι προπετεῖς φυλαττομένων.
 Ὅθεν εὐλόγως ὑπὲρ τοῦ πάσαν ὑπόνοιαν αὐτῶν πρῶ-
 τον περιαιρεθῆναι ψευδῆ τὴν περὶ ἑαυτοῦ, εἶθ' οὐ-
 πως παραστῆσαι τὸ ἀληθές, τὸ οὐκ εἶναι Χριστὸς
 πρὸ πάντων ἀποφαίνεται. Ἀλλοῖ δὲ τὸ τοιοῦτόν τι
 αὐτοὺς ὑπόνονηκεῖν ἢ δευτέρα ἐρώτησις, καὶ ἐτι ἢ
 τρίτη. Ἐπεὶ γὰρ καὶ δεύτερον τῇ τιμῇ ἐλπιζόμενον
 μὲν καὶ μετὰ Χριστὸν αὐτοῖς τετιμημένον Ἠλίαν
 εἶναι ὑπελάμβανον, ἀποφαινομένου τοῦ Ἰωάννου ὡς
 οὐκ εἴη ὁ Χριστὸς, ἠρώτησαν· « Τί οὖν; σὺ Ἠλίας
 εἶ; Καὶ εἶπεν· Οὐκ εἰμί. » Τὸ τρίτον εἰ αὐτὸς εἴη ὁ
 προφήτης βούλονται μαθεῖν· οὐ ἀποκριναμένου τὸ,
 « Οὐ, » οὐκέτι ἔχοντες ἰδικῶς ὄνομα ἐλπιζομένου ἐπιδη-
 μήσειν αὐτοῖς εἰπεῖν, φασί· « Τίς εἶ, ἵνα ἀπόκρισιν
 δώμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; τί λέγεις περὶ σεαυ-
 τοῦ; » τοῦτο δηλοῦντες· Ταῦτα μὲν οὐκ εἶ, ἅπερ
 ἐλπίζόμενα τῷ Ἰσραὴλ παρέσσεθαι προσδοκᾶται·
 ὅστις δὲ ὢν βαπτίζεις, οὐκ Ἰσραὴν. Διόπερ τοῦτο ἡμᾶς
 διδάξον, ἵν' ἔχωμεν ἀπαγγεῖλαι τοῖς ἡμᾶς διὰ τοῦτο
 πέμψασι πρὸς σέ. Ἐτι δὲ καὶ τοῦτο ἐχόμενον τῶν
 προκειμένων προσθήσομεν, ὅτι ὁ καιρὸς τῆς Χρι-
 στοῦ ἐπιδημίας ἔσαινε τὸν λαόν, ἥδη πᾶς ἐνεστηκὼς
 περὶ τὰ ἔτη τὰ ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ, καὶ
 ὀλίγῳ ἀνωτέρω μέχρι τῆς ἀναδείξεως τοῦ κηρύγμα-
 τος. Διόπερ, ὡς εἰκὸς, τῶν Γραμματέων καὶ νομικῶν
 τὸν ἐλπίζόμενον, ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν καταγα-
 γόντων αὐτοῦ τὸν χρόνον, ἥδη προσδοκόντων, ἐπ-
 ερήσαν (83) Θεοῦδᾶς, οὐκ ὀλίγον πλῆθος, ὡς ὁ Χρι-
 στὸς, οἶμαι, συναγαγόν, καὶ « μετ' ἐκείνον Ἰουδαῖος
 ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς τῆς ἀπογραφῆς ἡμέραις. » Εἰκὸς
 οὖν, θερμότερον τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας προσδοκω-
 μένης καὶ λαλουμένης, Ἰουδαῖοι ἀπὸ Ἱεροσολύμων
 πρὸς ἱερεῖς καὶ Λευίτας πέμπουσι πρὸς τὸν Ἰωάννην,
 διὰ τοῦ· « Σὺ τίς εἶ; » μαθεῖν βουλόμενοι εἰ αὐτὸς
 Χριστὸς εἶναι ὁμολογήσει.

112200 ab Hierosolymis sacerdotes et Levitas misisse ad Joannem, per illud, « Tu quis es ? » discere
 volentes num fateretur seipsum esse Christum.

7. Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν· Τί οὖν; σὺ Ἠλίας D
 εἶ; Καὶ λέγει· Οὐκ εἰμί. Τίς οὐκ ἂν ζητῆσαι τῶν
 ἀκούοντων Ἰησοῦ λέγοντος περὶ Ἰωάννου, « Εἰ
 ἐθέλετε δεῖξασθαι, αὐτὸς ἐστὶν Ἠλίας ὁ μέλλων ἐρ-
 χεσθαι, » πῶς πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας τὸ, « Σὺ Ἠλίας
 εἶ; » λέγει ὁ Ἰωάννης· « Οὐκ εἰμί; » πῶς δὲ καὶ
 νόησαι δεῖ τὸν Ἰωάννην αὐτὸν εἶναι Ἠλίαν τὸν μέλ-
 λοντα ἐρχεσθαι κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Μαλαχίου
 οὕτως ἔχον· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμῖν Ἠλίαν
 τὸν Θεοσίτην, πρὶν ἔλθειν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγά-
 λην καὶ ἐπιφανῆ, ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρὸς
 πρὸς υἱόν, καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον
 αὐτοῦ, μὴ ἔλθω καὶ πατάξω τὴν γῆν ἀρδῆν; » Καὶ ὁ
 τοῦ ὀρθέντος δὲ τῷ Ζαχαρίᾳ ἀγγέλου Κυρίου ἐστῶ-

in deserto ⁶⁶. » Dicendum vero ad hoc quod ex inter-
 rogatione videbat Joannes (ut probabile erat) timi-
 ditatem Levitarum et sacerdotum præ se ferentium
 quidem suspicionem opinionis, num forte is qui
 baptizat esset Christus, sed apertius illud nomina-
 re, ne viderentur petulantes, caventium. Unde jure,
 ut in primis omnem ipsorum suspicionem tolleret
 quam de seipso falsam habebant, deinde sic osten-
 deret veritatem, ante omnia enuntiat illud : « Non
 sum ego Christus ⁷⁰. » Declarat autem tale quiddam
 suspicatos eos fuisse secunda atque etiam tertia
 interrogatio. Eliam enim cum venturum sperarent,
 atque plurimi facerent, eum esse suspicantes hon-
 ore ipsi Christo proximum atque secundum,
 enuntiante Joanne se non esse Christum, interro-
 gant : « Quid ergo? Elias es tu? Et dixit : Non
 sum ⁷¹; » tertio num ipse esset ille propheta scire
 volunt; quo respondente, « Non, » cum non am-
 plius possent dicere privatim nomen alicujus qui
 ad se accessurus speraretur, inquirunt, « Quis es,
 ut responsum demus his qui miserunt nos? quid
 dicis de teipso ⁷²? » hoc innuentes : Hæc quidem
 non es quæ Israeli futura expectantur: qualis au-
 tem sis, qui baptizas, nescimus; quare isthuc nos
 doceto, ut possimus renuntiare his qui hanc ob
 causam nos ad te miserunt. Rursus vero etiam
 hoc his quæ proposita sunt, proximum addemus,
 videlicet quod tempus adventus Christi commove-
 rat populum, quod quidem tempus jam aliquo mo-
 do instabat circa annos qui erant ab ortu Jesu, et
 paulo superius usque ad demonstrationem prædi-
 cationis. Quocirca, Scribis et legisperitis, ut pro-
 babile erat, jam expectantibus eum, qui speraba-
 tur, quia tempus illius e divinis Scripturis collegerant,
 tumultuatus est Thendas non parva multitu-
 dine congregata, tanquam, opinor, Christus esset,
 « et post illum Judas Galilæus in diebus profession-
 is ⁷³. » Consentaneum ergo est, cum Christi ad-
 ventus ferventius expectaretur divulgareturque,
 ad Joannem, per illud, « Tu quis es ⁷⁴? » discere

7. Et interrogaverunt eum : Quid ergo? Elias es
 tu? Et dicit : Non sum ⁷⁰. Verum enimvero quis
 audiens Jesum dicentem de Joanne, « Si vultis ac-
 cipere, ipse est Elias qui venturus est ⁷¹, » non
 quæsiturus sit, quonam pacto ad interrogantes,
 « Elias es tu? » dicat Joannes : « Non sum? » atque
 etiam quomodo opus sit intelligere Joannem esse
 Eliam venturum, juxta id quod a Malachia 112
 est dictum, sic habens : « Et ecce ego mitto vobis
 Eliam Thesbiten, antequam veniat dies Domini ma-
 gna et manifesta, qui restituet cor patris erga
 filium, et cor hominis erga proximum suum, ne
 veniam, et cor hominis terram funditus ⁷²? » Quin
 angeli oratio ad Zachariam stantis a dextris altaris

⁶⁶ Joan. 1, 19, 23. ⁷⁰ ibid., 20. ⁷¹ ibid., 21.
⁷² ibid. 21. ⁷³ Matth. xi, 14. ⁷⁴ Malach. iv, 5, 6.

⁷² ibid., 22. ⁷³ Act. v, 36, 37. ⁷⁴ Joan. 1, 19.

(83) Ἐπεφύησαν. Legendum videtur, ἐπεφύαξεν.

incensam, quem ipse etiam Zacharias conspexit, simile quiddam his quæ dixit Malachias per hæc verba ostendit: « Et uxor tua Elisabeth pariet tibi filium; et vocabis nomen ejus Joannem⁷⁸; » et post pauca⁷⁹: « Ipse præcedet coram ipso cum spiritu et virtute Eliæ, ut convertat corda patrum ad filios, et contumaces ad prudentiam justorum, ut præparet Domino populum instructum. » Ad primum igitur aliquis dicit Joannem ignorasse seipsum esse Eliam; et fortassis hac ratione usuri sunt qui favent opinioni eorum qui ponunt transcorporationem; perinde quasi anima subinde induat corpora, prorsus immemor anteactæ vitæ. Sed et hi ipsi dicturi sunt aliquos ex Judæis huic dogmati assentientes de Servatore dixisse⁸⁰ eum fortassis unum quempiam esse ex veteribus prophetis, qui resurrexisset non ex monumentis, sed ab ortu. Qui fieri enim poterat ut palam cum innotuisset Mariam ipsius esse matrem⁸⁰, putareturque Joseph faber illi pater esse, existimarent eum unum quemdam ex prophetis existere a mortuis resuscitatum? Quin etiam illo testimonio Genesios hi utentes, « Delebo universam resurrectionem⁸¹, » statuent in certamine verum ab hoc dogmate stantem, gnarum solvendi e Scripturis divinis fallaces probabilitates adductas. Cæterum alius ecclesiasticus orationem eam quæ astruat transcorporationem, veluti falsam respuens, nec admittebat Joannis animam aliquando Eliam fuisse, prædicta oratione angeli usus est, qui non nominaverit Eliæ animam in ortu Joannis, sed spiritum et virtutem, per hæc verba: « Et ipse præcedet coram ipso cum spiritu et virtute Eliæ, ut corda patrum ad filios convertat⁸², » infinitis Scripturarum locis ostendere valens aliud esse spiritum et id quod nominatur virtus **113** spiritus, aliud esse animam: de quibus tempestivum non est nunc multa in medium afferre, ne in immensum orationem protrahamus. Satis magnam vim habebit nunc ad persuadendum quidem virtutem differre a Spiritu, illud⁸³: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; » ad ostendendum vero eos spiritus qui sunt in prophetis (ut qui illis a Deo donati sint) veluti illorum mancipia esse, istud⁸⁴, « Spiritus prophetarum prophetis subjiciuntur, » et illud⁸⁵: « Requievit spiritus Eliæ super Elisæum. » Isto enim modo nihil absurdi erit, inquiet, ut Joannes convertens in spiritu et virtute Eliæ corda patrum ad filios⁸⁶, dica-

⁷⁸ Luc. i, 13. ⁷⁹ ibid. 17. ⁸⁰ Matth. xvi, 14.

⁸¹ Luc. i, 35. ⁸² I Cor. xiv, 32. ⁸³ IV Reg. ii, 15

(84) *Τὴν δὲ τῶν Ἰουδαίων*, etc. Origenes in *Matth.* xiv, 1. tom. x, pag. 468: λέγοι δ' ἂν τις τὴν τῆς μετενσωματώσεως ψευδοδοξίαν γεγονέναι ἐν τῷ Ἠρώδῃ καὶ τισὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἀφ' ἧς ὄντο τὸν ποτε Ἰωάννην ἐν γενέσει γενέσθαι, καὶ ἐκ νεκρῶν ἐληλυθέναι εἰς τὸν βίον, ὡς Ἰησοῦν.

(85) *Ἰᾶσαυ τὴν ἐξανόστασιν*. Vulgo legitur apud τοὺς Ὅ, πᾶν τὸ ἀνάστημα. Vide Flamin. Nobilium.

(86) *Ἐτερος δὲ τις*, etc. Sic recte habet cod. Bodleian.; male autem Regius, *ἕτερον δὲ τις*, etc.

ατος ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος ἰδύγος πρὸς τὸν Ζαχαρίαν παραπλήσιόν τι ἐμφαίνει τοῖς ὑπὸ τοῦ Μαλαχίου εἰρημένοις διὰ τούτων. « Καὶ ἡ γυνὴ σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἷόν σοι. καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην. » καὶ μετ' ὀλίγου. « Αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων, ἐτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον. » Πρὸς δὲ τὸ πρῶτον ὁ μὲν τις ἐρεῖ, ὅτι ἑαυτὸν ἠγνοεῖ Ἰωάννης Ἡλίαν ὄντα. καὶ τάχα τούτῳ χρῆσονται οἱ ἐκ τούτων τῶν περὶ μετενσωματώσεως παριστάμενοι λόγῳ, ὡς τῆς ψυχῆς μεταμφεινυμένης σώματι, καὶ οἱ πάντως μεμνημένης τῶν προτέρων βίων. Οἱ δ' αὐτοὶ ἐροῦσι καὶ τινὰς τῶν Ἰουδαίων (84) τῷ δόγματι συγκατατιθεμένους περὶ Σωτῆρος εἰρηκέναι, ὡς ἄρα εἴ τις εἴη τῶν ἀρχαίων προφητῶν ἀναστὰς οὐκ ἀπὸ τῶν μνημείων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γενέσεως. Πῶς γὰρ ἐδύνατο, σαφῶς δεικνυμένης τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας, ὑπολαμβάνοντο τε πατὴρς αὐτῷ τυγχάνειν Ἰωσήφ τοῦ τέκτονος, νομίζειν ἕνα τινὰ τῶν προφητῶν αὐτὸν τυγχάνοντα ἐγγιγῆραι ἀπὸ τῶν νεκρῶν; Καὶ τῶν, « Ἐξελείψω πᾶσαν τὴν ἐξανόστασιν (85), » ἀναγεγραμμένην ἐν τῇ Γενέσει οἱ αὐτοὶ χρώμενοι τὸν πεφροντικῶτα πιθανότητος ἀπατηλὰς προσαγομένης ἀπὸ τῶν Γραφῶν λύειν εἰς ἀγῶνα περιστήσουσαν ἱστάμενον πρὸς τὸ δόγμα. Ἐτερος δὲ τις (86) ἐκκλησιαστικὸς τὸν περὶ μετενσωματώσεως ἀποπτύων ὡς ψευδῆ λόγον (87), μὴ προσίεμενος τὸ τὴν ψυχὴν Ἰωάννου Ἡλίαν ποτὲ γεγονέναι, τῷ προειρημένῳ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου χρῆσεται, ψυχὴν Ἡλίου μὴ ὀνομάσαντος ἐπὶ τῆς Ἰωάννου γενέσεως, ἀλλὰ πνεῦμα καὶ δυνάμιν διὰ τοῦ, « Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι, καὶ δυνάμει Ἡλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, » διὰ μυρίων δυνάμενος ἀποδεικνύει Γραφῶν, ἕτερον εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ὀνομαζομένην δυνάμιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἐπὶ ὧν οὐκ εὐκαιρον νῦν παρατιθεσθαι τὰ πολλὰ, ἢνα μὴ πάνυ τὸν λόγον περισπάσωμεν. Ἀρκεσθήσεται δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς μὲν τὸ διαφέρειν δυνάμιν πνεύματος τὸ, « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » πρὸς δὲ τὰ ἐν τοῖς προφήταις πνεύματα, ἀπιδεωρημένα αὐτοῖς ὑπὸ Θεοῦ, οἷον ἐκεῖνων ὀνομάζεσθαι κτήματα, τὸ, « Πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται, » καὶ τὸ, « Ἀναπέπαιται τὸ πνεῦμα Ἡλίου ἐπὶ Ἐλισαίῃ. » Οὕτω γὰρ οὐδὲ ἄτοπον, φησὶν, ἔσται τὸν Ἰωάννην, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου ἐπιστρέφοντα καρδίας πατέρων ἐπὶ ⁸⁰ Matth. xiii, 55. ⁸¹ Gen. vii, 4. ⁸² Luc. i, 17 ⁸³ Luc. i, 17.

Origenes in *Matth.* xv, 26, tom. xi, pag. 506: « Ἄλλοι μὲν οὖν ὑπολαμβάνοντες ξένοι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου μεταβαίνειν τὰς ψυχὰς ἀπὸ σωμάτων ἀνθρώπων ἐπὶ σώματα κύνεα κατὰ τὴν διάφορον κλίαν, etc. Et in *Matth.* xvii, 10, tom. xiii, p. 570 Ἡλίας οὖν ὁ Ἰωάννης οὐ διὰ τὴν ψυχὴν ἔλεγχται ἀλλὰ διὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν δυνάμιν, ἅτινα οὐδὲν ἴσπερὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον.

(87) *Ὡς ψευδῆ λόγον*. Sic codex Bodleianus recte; male vero Regius, ὡστε λόγον.

τέκνα, διὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα « Ἠλίαν » λέγεσθαι « τὸν μέλλοντα ἔρχεσθαι. » Εἰς παραμυθίαν δὲ τούτων καὶ τούτω χρήσεται τῷ λόγῳ· Εἰ δὲ τῶν ὄλων Θεὸς οικειωθεὶς τοῖς ἀγίοις αὐτῶν γίνεται, οὕτως ὀνομαζόμενος Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ, πόσω πλέον τὸ ἅγιον Πνεῦμα οικειωθὲν τοῖς προφήταις πνεῦμα αὐτῶν χρηματίζειν οἶόν τε ἔσται, ἢ ἢ οὕτως πνεῦμα Ἠλίου, καὶ πνεῦμα Ἡσαίου, λεγόμενον τὸ πνεῦμα; Ὁ αὐτὸς τε οὗτος ἐκκλησιαστικὸς ἐρεῖ δύνασθαι μὲν τοὺς ὑπεληφότες τῶν προφητῶν εἶναι τὸν Ἰησοῦν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν ἠπατήσθαι, κατὰ τε τὸ προειρημένον δόγμα, καὶ κατὰ τὸ ὑπολαμβάνειν αὐτὸν ἓνα τῶν προφητῶν τυγχάνειν, δύνασθαι δὲ, πρὸς τὸ κατὰ τὸ νομίζειν αὐτὸν τῶν προφητῶν εἶναι ἓνα, πτερίν, καὶ ψευδοδοξεῖν, καὶ κατὰ τὸ ἀγνοεῖν αὐτοῦ τὸν λεγόμενον πατέρα, καὶ τὴν οὖσαν μητέρα, οἰεσθαι τε αὐτὸν ἀπὸ τῶν μνημείων ἐγηγέρθαι. Καὶ πρὸς τὸ ἐν Γενέσει τε περὶ τῆς ἐξαναστάσεως ἀπαντήσεται ὁ ἐκκλησιαστικὸς χρώμενος τῷ, « Ἐξανέστης γάρ μοι ὁ Θεὸς σπέρμα ἕτερον ἀντὶ Ἀβελ, ὃν ἀπέκτεινε Κάιν, » τῆς ἐξαναστάσεως καὶ ἐπὶ γενέσεως κειμένης. Οὗτος δὲ πρὸς τὸ πρῶτον ἀπορηθὲν ἑτέρως παρὰ τὸν ὑπολαμβάνοντα μετενσωμάτωσιν ἀπολογούμενος ἐρεῖ διὰ μὲν τὰ ἀρτίως κατασκευασθέντα λόγῳ τινὶ εἶναι τὸν Ἰωάννην Ἠλίαν τὸν μέλλοντα ἔρχεσθαι, ἀποκροῖσθαι δὲ πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ Λευῖτας τὸ, « Οὐκ εἰμι, » στοχασάμενος τοῦ βουλήματος τῆς ἐρωτήσεως αὐτῶν. Οὐ γὰρ τοῦτο ἤθελεν ἢ προλεγομένη ἐξέτασις τῷ Ἰωάννῃ ἀπὸ τῶν ἱερέων καὶ Λευιτῶν, τὸ μαθεῖν εἰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐν ἀμφοτέροις ἐτύγχανεν, ἀλλ' εἰ ὁ Ἰωάννης αὐτὸς Ἠλίας ὁ ἀναληφθεὶς, νῦν ἐπιφανόμενος κατὰ τὸ Ἰουδαίους προσδοκώμενον χωρὶς γενέσεως, ἦν τάχα καὶ ἠγνόουν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἀποσταλέντες· πρὸς ἦν πῦσιν εἰκότως ἀποκρίνεται τὸ, « Οὐκ εἰμι, » οὐ γὰρ Ἠλίας ὁ ἀναληφθεὶς ἀμείψας σῶμα ἐληλύθει ὁ Ἰωάννης ὀνομαζόμενος. Ὁ δὲ πρῶτος, οὗ τὸν νοῦν παρεθίκαμεν, οἰομένου μετενσωμάτωσιν ἐντεῦθεν κατασκευάζεσθαι, προσδιατρίβων τῇ βασάνῳ τῆς λέξεως, ἐρεῖ πρὸς τὸν δεῦτερον, ὅτι οὐκ ἀκόλουθον τὸν τελικοῦτον ἱερέως Ζαχαρίου υἱὸν ἐπὶ γῆρξ γεγεννημένον ἀμφοτέροις γονεῦσι παρὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην προσδοκίαν ἀγνοεῖσθαι ὑπὸ τῶν τοσούτων ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαίων, καὶ τῶν πεμφθέντων ὑπ' αὐτῶν Λευιτῶν καὶ ἱερέων, οὐ γινωσκόντων τὸ γεγενῆσθαι αὐτὸν, καὶ μάλιστα Λουκᾶ μαρτυροῦντος, ὅτι « ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιουκούντας αὐτούς » (δῆλον δὲ, ὅτι τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ), « καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρειῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα. » Εἰ δὲ οὐκ ἠγνοεῖτο ἢ ἐκ Ζαχαρίου γένεσις Ἰωάννου, ἔπεμπον δὲ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Ἰουδαῖοι διὰ τῶν Λευιτῶν καὶ ἱερέων πεισόμενοι τὸ, « Σὺ Ἠλίας εἶ; » δῆλον, ὅτι τοῦτο ἔλεγον τὸ περὶ μετενσωμάτωσεως δόγμα οἰόμενοι εἶναι ἀληθές, ὡς πάτριον τυγχάνον, καὶ οὐκ ἄλλοτριον τῆς ἐν ἀπορρήτης διδασκαλίας αὐτῶν. Διὰ τοῦτο οὖν λέγει, « Οὐκ

tur propter hunc spiritum « Elias qui venturus est⁸⁷; » ad quorum confirmationem etiam hac ratione utetur : Si universorum Deus familiaris factus sanctis, Deus ipsorum sit, sic nominatus Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob⁸⁸, quanto magis Spiritus sanctus familiaris factus prophetis, spiritus ipsorum haberi poterit, ut hunc in modum spiritus dicatur, spiritus Eliæ, et spiritus Isaïæ? Dicitque hic ipse ecclesiasticus, potuisse quidem eos qui suspicati fuissent [unum solumque] prophetarum esse Jesum e mortuis resuscitatum⁸⁹, decipi, tum ex prædicto dogmate, tum ex suspitione quod ipse unus ex prophetis esset; sed præterquam quod existimarent eum unum ex prophetis esse, atque ex monumentis resuscitatum fuisse, labi eos etiam, et falsa opinari potuisse, ignorando quisnam pater ipsius diceretur et quænam ejus esset mater. Ad illud etiam quod est in Genesi de voce resurrectionis, occurret ecclesiasticus utens eo testimonio⁹⁰: « Resuscitavit mihi semen aliud Deus pro Abel, quem interfecit Cain, » voce resurrectionis posita, etiam de nativitate. Proinde hic ad primam dubitationem alio modo, quam is qui suspicatur transcorporationem, respondens dicet, per ea quidem, quæ nuper probata sunt, Joannem ratione quadam Eliam esse venturum, respondisse vero sacerdotibus ac Levitis, « Non sum⁹¹, » coniectantem interrogationis ipsorum voluntatem. Nec enim intendebat hæc inquisitio prima Joanni facta a sacerdotibus et Levitis, ut discerent an idem spiritus in utroque esset; sed an Joannes esset ille ipse Elias qui assumptus fuerat, nunc apparens, juxta Judæorum expectationem, absque ortu, quem fortasse etiam ignorabant, qui missi fuerunt ab Hierosolymis; ad quam interrogationem merito respondet: « Non sum; » neque enim Elias ille sursum receptus alternaverat corpus, dictus Joannes. At contra primus ille, cujus sensum 114 proposuimus existimantis transcorporationem hinc astrui, immorans in examinatione dictionis, dicet ad alterum minime consequens esse Zachariæ tanti sacerdotis filium in senectute utrisque genitum parentibus, præter omnem humanam expectationem, ignorari a tot Judæis qui erant Hierosolymæ, et ab iis qui missi fuerunt ab ipsis Levitis et sacerdotibus nescientibus ipsum natum fuisse, et maxime testificante Luca⁹² timorem ingruisse « super omnes vicinos eorum, » (nempe Zachariæ et Elisabethæ), « et quod in tota montana Judææ divulgabantur omnia verba hæc⁹³. » Quod si ortus Joannis ex Zacharia non ignorabatur, miserantique Judæi ab Hierosolymis per Levitas et sacerdotes interrogaturi, « Elias es tu⁹⁴? » perspicuum est hoc eos dixisse, verum putantes esse dogma de transcorporatione, [quod] ceu patrium esset ipsorum, et non alienum ab arcana doctrina quæ apud ipsos traditur; addetque etiam hanc ob causam Joannem di-

⁸⁷ Matth. xi, 14. ⁸⁸ Exod. iii, 6, 15, 16; iv, 5. ⁸⁹ cap. i, vers. 65. ⁹⁰ ibid. ⁹¹ Joan. i, 19, 21.

⁹² Luc. ix, 19. ⁹³ Gen. iv, 25. ⁹⁴ Joan. i, 24.

cere, Non sum Elias, quod ignoraret quodnam vitæ A genus ante transegisset. His igitur non contemnendam probabilitatem habentibus, rursum ecclesiasticus dubitabit contra illum priorem, an illius prophetæ sit qui a Spiritu illuminatur, qui ab Isaia⁹⁶ prophetatur, qui a tali tantoque angelo, priusquam nasceretur, prædicitur pariendus⁹⁷, qui ex plenitudine Christi accepit, qui gratiam talem ac tantam participavit, qui intellexit veritatem per Jesum Christum factam fuisse, qui talia ac tanta de Deo, ac de ejus Unigenito illo, qui ad sinum Patris est, enarravit⁹⁸, mentiri, atque etiam hæsitare, non agnoscentem quod erat. Oportebat enim de rebus obscurioribus assensionem inhibere, neque concedendo, neque tollendo propositionem. Quomodo autem rationi consentaneum non erat, si multorum tum temporis dogma hoc fuisset, ut dubitaret Joannes de seipso, num quando anima sua in Elia fuerit? Quin ad historiam provocabit ecclesiasticus illum priorem auditorum ab his, qui se scire profitentur quæ apud Hebræos arcana sunt, [et evulgare sit nefas.] num dogma aliquod hujusmodi sit apud ipsos; nam si nullo loco appareat, hoc hunc in modum se habere, perspicuum est illius prioris rationem dissipatam esse. Quamobrem nihilominus ecclesiasticus solutione utetur quam ante explicavimus, adhuc etiam ipse voluntatem interrogantium produci in medium postulans. Nam si illi qui miserunt sciunt, ut probavi, genitum ex Zacharia et Elisabeth Joannem fuisse, atque etiam multo magis ii qui missi fuerant, ex genere cum essent sacerdotali, quibus clam futura **115** non erat clara atque admiranda soboles Zachariæ cognati tam illustris, quid cogitarunt interrogantes, « Es tu Elias⁹⁹ ? » viri qui legerant Eliam in cælo receptum fuisse, et qui expectabant adventum ejus? Fortassis igitur quoniam consummationis tempore Eliam ante Christum expectant, et post Eliam Christum, veluti tropice interrogare videntur: Num tu es ille prænuntians venturam ante Christum, consummationis tempore, prædicationem? Et scienter ad hoc respondet: « Non sum⁹⁹. » Præterea vero ecclesiasticus, instans ad ea quæ inquiri alter, qui ostendere tentat non latuisse sacerdotes ortum Joannis adeo manifestum factum, eo quod divulgata fuerint omnia verba hæc per montana Judææ¹, dicit multos simili errore deceptos fuisse in Servatore, quoniam « alii quidem Joannem Baptistam ipsum, alii autem Eliam, alii vero Jeremiam, aut unum prophetarum » dicunt²: quemadmodum et discipuli interroganti Domino³, cum venisset in partes Cæsareæ Philippi, dixerunt. Quin Herodes dicens: « Quem ego decolavi Joannem, ipse surrexit a mortuis⁴, » videtur

⁹⁶ Isai. xl, 3. ⁹⁷ Luc. i, 13, 15. ⁹⁸ Joan. i, 16-18. ⁹⁹ Joan. i, 21. ¹ ibid. ² Luc. i, 65. ³ Matth. xvi, 14. ⁴ ibid. 13. ⁵ Marc. vi, 16.

(88) Ἐσκέδασται ὁ τοῦ προτέρου λόγος. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἐσκέδασται ὁ τοῦ προτέρου λόγου. Perionius legebat, ἐσχεδίασται

εἰμι Ἕλλας, ἢ ὁ Ἰωάννης, ἐπεὶ ἀγνοεῖ τὸν ἴδιον πρότερον βίον. Τούτων δὴ οὐκ εὐκαταφρόνητον πιθανότητα ἔχοντων, πάλιν ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀπορήσει πρὸς τὸν πρότερον, εἰ κατὰ τὸν προφήτην ἐστὶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος φωτιζόμενος, καὶ ὑπὸ Ἡσαίου προφητευόμενος, ὑπὸ τε τῆλικούτου τοῦ ἀγγέλου, πρὶν γεννηθῆναι, τεχθήσασθαι προειρημένον, ἐκ τοῦ πληρώματος Χριστοῦ εὐληφῶτα, χάριτος τῆλικαύτης μετενεχθῆναι νονηφῶτα, περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς διηγησάμενον τὰ τοσαῦτα, τὸ ψεύσασθαι, καὶ ὅπερ ἦν οὐκ ἐγνωκῶτα κἂν ἐπισχεῖν. Ἐχρῆν γὰρ περὶ τῶν ἀδηλοτέρων ἐπέχειν ὁμολογεῖν, καὶ μήτε τιθέναι, μήτε ἀφρεῖν τὴν πρότασιν. Πῶς δὲ οὐκ ἦν εὐλογον, εἰ πολλῶν τοῦτο δόγμα ἐτύχχανεν, B ἐπισχεῖν τὸν Ἰωάννην περὶ αὐτοῦ, μήποτε ἡ ψυχή αὐτοῦ ποτε ἐν Ἕλλάδι ἦν; Καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορίαν δὲ ὁ ἐκκλησιαστικὸς προκαλέσεται τὸν πρότερον πνεύμενον παρὰ τῶν τὰ ἀπόρρητα ἐγνωκῶτα παρ' Ἑβραίοις ἐπαγγελωμένων, εἰ τοιοῦτόν τι δόγμα ἐστὶ παρ' αὐτοῖς· ἐὰν γὰρ μηδαμῶς φαίνεται τοῦτο οὕτως (88). Οὐδὲν ταῖνον ἦτορον ὁ ἐκκλησιαστικὸς χρήσεται τῇ προαποδομένη λύσει, ἔτι καὶ αὐτὸς τὸ βούλημα τῶν πυθομένων παραστήσει ἀπαιτούμενος. Εἰ γὰρ ὡς κατεσκεύασαν (89) οἱ πέμπσαντες Ἰσαιοὶ γεγεννημένον ἐκ Ζαχαρίου καὶ Ἐλισάβετ τὸν Ἰωάννην, καὶ πολλὰ πλεονοῦσι πεμφθέντες γένους ὄντες ἱερατικοῦ, οὐς οὐκ ἂν ἔλαθεν ἡ τοῦ οὕτως ἐπιφανοῦς συγγενοῦς Ζαχαρίου C παρὰδοξος εὐπαιδία, τί νοήσαντες πυνθάνονται τὸ, « Σὺ Ἕλλας εἶ; » ἄνδρες ἀνεγνωκότες ἀνεληφθῆναι αὐτὸν ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ προσδοκῶντες ἐπιδημίαν αὐτοῦ; Τάχα οὖν ἐπεὶ πρὸς τῇ συντελείᾳ προσδοκῶσιν Ἕλληνας πρὸς Χριστοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ Χριστὸν, οἷον ἐξ προικωτέρων φαίνονται ἐρωτῶντες. Εἰ σὺ εἶ ὁ προκαταγγέλλων τὸν πρὸ Χριστοῦ ἐπὶ συντελείᾳ ἔλευσόμενον λόγον; καὶ ἐπιστημόνως πρὸς τοῦτο ἀποκρίνεται τὸ, « Οὐκ εἰμι. » Ἐτι δὲ ὁ ἐκκλησιαστικὸς, ἰστάμενος πρὸς τὰ ἐξητασμένα ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ἀποδεικνύει πειρωμένον, μὴ ἂν λελθῆναι τοὺς ἱερεῖς οὕτως ἐπιφανῆ γεγεννημένην τὴν Ἰωάννου γένεσιν διὰ τὸ ἐν τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διαλελυθῆναι πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα, φήσει τὴν παραπίπτειαν ἀπάτην πολλοῖς γεγονέναι καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος· ἐπεὶ « οἱ μὲν ἔλεγον αὐτὸν Ἰωάννην Βαπτιστῆν, ἄλλοι δὲ Ἕλληνας, ἄλλοι δὲ Ἱερουσαλίμους, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν » ὡς καὶ οἱ μαθηταὶ πυνθανομένου τῷ Κυρίῳ γενομένου ἐν τοῖς μέρεσι Καισαρείας τῆς Φιλίππων εἰρήκασιν. Καὶ ὁ Ἡρώδης δὲ λέγων· « Ὅν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. » περὶ τοῦ Χριστοῦ εἶκε μὴ εἰδέναι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν φασκόντων· « Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; Οὐχ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωσήφ, καὶ Σίμων

τὸ τοῦ προτέρου λόγου.

(89) Κατεσκεύασαν. Legendum κατεσκεύεσα.

καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσιν; » Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος, πολλῶν ἐγκυκλότων τὴν ἐκ Μαρίας γένεσιν αὐτοῦ, ἄλλους ἠπατηθῆναι, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου, οὓς μὲν μὴ ληθηθῆναι τὴν ἐκ Ζαχαρίου γένεσιν αὐτοῦ, ἐτέρους δὲ δισταζῆναι, μήποτε ὁ προσδοκώμενος Ἥλιος ἐπεφάνη κατὰ τὸν Ἰωάννην. Καὶ οὐ χώραν γε μᾶλλον ἔχει ἢ περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐπαπόρησις, μήποτε εἴη Ἥλιος, ἤπερ ἢ περὶ τοῦ Σωτῆρος, μὴ ἄρα αὐτὸς τυγχάνῃ Ἰωάννης. Ἐν τοῦ Ἥλιου μὲν τὸν χαρακτῆρα ἀπὸ μόνης τῆς λέξεως, καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως ἀποβάλλεσθαι, διὰ τὸ (90) « Ἀνὴρ οὗτος, καὶ ζώνην δερματίνην περιεζωσμένος περὶ τὴν ὀσφίν αὐτοῦ. » τοῦ δὲ Ἰωάννου τὸ εἶδος προεγνωσμένον τάχα, οὐδὲ παραπλήσιον τυγχάνον τῷ χαρακτῆρι τοῦ Ἰησοῦ, οὐδὲν ἦττον ὑπόνοιάν τισι παρεσχέμεναι, μήποτε ὁ Ἰωάννης ἀνέστη ἐκ νεκρῶν Ἰησοῦς μετονομαζόμενος. Καὶ περὶ μετωνυμίας γὰρ, ὡς ἐν ἀποβρήτοις, οὐκ οἶδα πόθεν κινούμενοι οἱ Ἑβραῖοι παραδιδόασιν ἓτι, τὸν Ἐλεάζαρου υἱὸν, ὁμολογουμένως παρατείναντα τὴν ζωὴν ἕως πολλῶν κριτῶν, ὡς ἐν τοῖς Κριταῖς ἀνεγνωμεν, αὐτὸν εἶναι Ἥλιον, καὶ τὸ ἀθάνατον ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς αὐτῷ διὰ τῆς ὀνομαζομένης εἰρήνης ἐπηγγέλλαι. ἀπὸ ὧν ζηλώσας θεῖον ζῆλον κεκινημένος ἐξεκέντησε τὴν Μωδιανίτιν καὶ τὸν Ἰσραηλίτην, καὶ κατέπαυσε τὸν λεγόμενον θυμὸν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ γεγραμμένον « Φινεὲς υἱὸς Ἐλεάζαρ υἱοῦ Ἀαρὼν κατέπαυσε τὸν θυμὸν μου ἀπὸ τῶν ἐξήλων τὸν ζῆλόν μου. » Θαυμαστὸν οὖν οὐδὲν, εἰ οἱ τὸν αὐτὸν ὑπολαμβάνοντες Φινεὲς καὶ Ἥλιον, ἢ οἱ τὸν αὐτὸν ὑπολαμβάνοντες Ἰωάννην καὶ Ἰησοῦν. Ἡ ἐδίσταζόν γε περὶ τούτου, μαθεῖν τ' ἐδούλοντο, εἰ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ Ἰωάννης καὶ Ἥλιος. Προηγουμένως δὲ ἐν ἄλλοις ἐπιμελέστερον ἐξεταστέον, καὶ ἐπὶ πλεον τὸν λόγον ἐρευνητέον τὸν περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῆς, καὶ τῆς εἰς τὸ γῆϊνον σῶμα εἰσπρίττειας αὐτῆς, τῶν τε ἐπιμερισμῶν τοῦ ἐκείνης βίου, καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀλλαγῆς καὶ εἰ ἐδέχεται αὐτὴν εἰσπρίθῃναι δεύτερον ἐν σώματι, ἢ μή; καὶ τῆ αὐτῆ περιόδῳ, καὶ τῆ αὐτῆ διακοσμήσει, ἢ οὐ; καὶ τῷ αὐτῷ σώματι, ἢ ἐτέρῳ; καὶ εἰ τῷ αὐτῷ, πότερον καθ' ὑποκείμενον μένοντι τῷ αὐτῷ, κατὰ δὲ ποιότητα μεταβαλλομένῳ; ἢ καὶ καθ' ὑποκείμενον, καὶ ποιότητα ἐσομένῳ τῷ αὐτῷ, καὶ εἰ αἰετῶ αὐτῷ σώματι χρῆται, ἢ ἀμείψαι αὐτὸ ἐν οὐσὶ καὶ τί ἐστι κυρίως μετενσωμάτωσις ἐξετάσαι δεήσει. τί τε αὐτῆ διαφέρει ἐνσωματώσεως, καὶ εἰ ἀκολουθεῖ (91)

nescisse de Christo, quæ divulgabantur ab his qui dicebant : « Nonne hic est ille fabri filius ? Nonne mater ejus vocatur Maria, et fratres ejus Jacobus, et Joseph, et Simon, et Judas ? et sorores illius nonne omnes apud nos sunt ? » Nihil ergo mirum dicet ecclesiasticus esse sic alios in Servatore deceptos fuisse, cum multi alioqui cognoverint ipsius ortum ex Maria, quemadmodum etiam de Joanne mirum non est, alios quidem ipsius ortum ex Zacharia scivisse, alios vero ambigere utrum Elias apparuerit in Joanne. Nec profecto locum magis habet ad dubitatio de Joanne, utrum ipse sit Elias quam de Servatore, ne forte ipse sit Joannes. Quorum Eliæ quidem formam ex sola dictione, et non a sensu refellere [facile erat] propter illud : « Vir pilosus, et zona pellicea circa lumbos suos circumcinctus. » Joannis vero forma præcognita fortasse, neque similis existens formæ Jesu, nihilominus suspicionem habuit, ne forte Joannes a mortuis resurrexerit, mutato nomine, dictus Jesus. Jam quod ad nominis mutationem attinet, nescio unde, veluti in apocryphis, moti Hebræi tradant Phinees illum, qui est Eleazari filius (qui absque dubio produxit vitam usque ad multos judices, sicuti legitur in libro Judicum ⁷) **116** ipsum esse Eliam, et immortalitatem ipsi promissam in Numerorum libro ⁸, per pacem nominatam [sædus,] eo quod zelum habuit : unde commotus zelo divino percusserit Madianitidem et Israelitam ⁹, et cessare fecerit furorem, uti vocant, Dei, juxta id quod scriptum est ¹⁰ : « Phinees filius Eleazar filii Aaron, cessare fecit furorem meum, quoniam zelum habuit pro me. » Quamobrem nihil est mirum si qui suspicabantur eundem esse Phinees, et Eliam ; vel recte dicentes, vel non (nec enim hac de re proposita nobis est nunc inquisitio), eundem esse putabant Joannem, et Jesum. Vel profecto hac de re ambigebant scireque volebant num ipse esset Joannes et Elias. Præcipue vero atque alio tempore inquirenda est diligentius diutiusque indaganda ratio de substantia animæ, deque principio formationis ejus atque ingressu ipsius in corpus hoc terrenum. Indagandum etiam quid injunctum sit vitæ uniuscujusque animæ atque de ejus recessu ex hac vita, et an contingat illam de novo ingredi in corpus, an non, et eadem periodo, et eadem dispositione, necne ; et num in eodem corpore, an in alio ; quod si in eodem, ntrum manente eodem secundum subjectum, sed mutato secundum qualitatem ; an etiam idem futuro secundum sub-

⁷ Matth. xiii, 55, 56. ⁸ IV Reg. i, 8. ⁹ cap. xx, vers. 28. ¹⁰ Num. xxv, 12. ¹¹ ibid. 14, 15. ¹² ibid. 11.

(90) Ἀποβάλλεσθαι, διὰ τὸ, etc. Videtur hic aliquid desiderari, quod respondeat his Ferrarii verbis, facile erat.

(91) Καὶ εἰ ἀκολουθεῖ τῷ λέγοντι, etc. Origenes lib. ii in Cantic. cantic., p. 58 : « Sed et illud requiritur, utrum semel tantum corpore induatur (anima), et id postmodum depositum ultra non quaeratur ; an cum semel susceptum deposuerit, iterum assumat ; et si secundo sumptum semper habeat, an aliquando iterum abjiciat. Et si quidem secundum auctoritatem Scripturarum consummatio im-

mineat mundi, et corruptibilis statu ; hic in incorruptibilem mutabitur, ambiguum non videri quod in præsentis vitæ statum secundo aut tertio in corpus venire non possit. Nam si recipitur hoc, necessario sequitur ut hujusmodi successionebus consequentibus finem nesciat mundus. » Consuli quoque velim quæ ab eodem tom. xiii in Matth. xvii, 10, scripta sunt, maxime vero nostra Origeniana, in quibus id argumentum luculenter persequimur. ΗΕΚΤΙΟΥΣ.

jectum, et qualitatem, et num semper eodem corpore usura sit an immutatura illud. In quibus etiam illud, quid proprie sit transcorporatio, quidque hæc differat ab incorporatione, indagare necesse erit, et num sequatur, ut qui astruit mutanda corpora, servet mundum incorruptibilem. In quibus necessario ponendæ erunt rationes eorum qui volunt, ex Scripturarum auctoritate, ut anima simul cum corpore seminetur, et quæ sequuntur ipsas: et, ut semel dicant, oratio de anima, copiosa alioqui, et ad interpretandum difficilis, si undequaque colligi debeat ex requirit opus. Quamobrem nunc decenter ex his quæ perscrutati simus quæstionem, ad cætera transeamus.

8. *Es tu propheta ille? Et respondit: Non* ¹¹. Si lex et prophetæ usque ad Joannem ¹², quid aliud diceremus Joannem esse, quam prophetam? **117** quemadmodum pater ejus Zacharias, plenus Spiritu sancto, prophetans inquit ¹³: « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis: præbis autem faciem Domini, ad præparandum vias ejus; » nisi forte quis sumat vocem « vocaberis » non esse dictam pro eo quod est, eris, idque potissimum, quod Servator dixerit eis qui existimabant eum esse prophetam: « Sed quid existis ad videndum? Prophetam? Etiam dico vobis, et plusquam prophetam ¹⁴. » Observandum autem quod ea verba, « Etiam dico vobis, » ponant Joannem esse prophetam, nec auferant eum prophetam esse. Quod si, præterquam quod est propheta, etiam major quam propheta a Servatore dicitur, quomodo ergo, si propheta est, sacerdotibus ac Levitis interrogantibus, « Propheta es tu ¹⁵? » respondit, « Non? » Dicendum autem ad hoc non idem esse, « Propheta es tu ille? » [cum articulo], et, « Es tu propheta? » [sine articulo.] Similia observavimus ante, quid differat, *ille Deus*, [cum articulo], et *Deus* [sine articulo], et *ille Sermo*, et *Sermo*. Quoniam ergo in Deuteronomio scriptum est ¹⁶: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester de fratribus vestris mei similem, ipsum audietis. Futurum est autem, ut omnis anima, quæ non audierit prophetam illum, exterminetur e populo suo; » expectabatur quispiam eximie propheta qui, simile quid Mosi habens, mediatorem ageret inter Deum et homines, et acceptum a Deo Testamentum novum discipulis traderet; atque in singulis prophetis agnoverat populus Israel neminem eorum hunc exstitisse qui a Mose prophetatus fuerat. Ut ergo de Joanne ambigebant num forte ipse esset Christus, sic etiam num esset ille propheta. Nec mirum si ambigentes de Joanne, an forte ipse esset Christus, diligenter non investigarunt an ipse esset Christus et ille propheta. Sequitur enim ut qui hac de re sic interrogant, ignorent etiam quod ipse qui sit Christus, sit etiam ille propheta. Latuit autem multos ea differentia quæ est inter *propheta ille*,

αὐτῷ λέγοντι μετενωμάτωσιν ἄφθαρτον τρεῖν τὸν κόσμον. Ἐν οἷς ἀναγκαῖον ἔσται παραθεῖναι καὶ τοὺς λόγους τῶν θελώντων κατὰ τὰς Γραφὰς συσπείρεσθαι τὴν ψυχὴν τῷ σώματι, καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐταῖς, καὶ ἀπαξῆπλῶς ὁ περὶ ψυχῆς λόγος πολὺς καὶ δυσερμήνευτος ὢν, ἀναλεχθῆσόμενος ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς σποράδην κειμένων, ἰδίας δεῖται πραγματείας. Διόπερ νῦν, κατὰ τὴν παρήκον ἐκ τῶν περὶ Ἡλίου καὶ Ἰωάννου ἐζητημένων ἐπὶ βραχὺ ἐξετάσαντες τὸ πρόβλημα, μετώμεν ἐπὶ τὰ ἐξῆς.

his quæ sparsim posita sunt in Scripturis, proprium de Joanne deque Elia conquisita sunt, cum breviter

8. Ὁ προφήτης εἰ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη· Οὐ. Εἰ ὁ Νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου, καὶ τί ἕλω ἂν λέγοιμεν εἶναι Ἰωάννην ἢ προφήτην; ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ζαχαρίας, πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, προφητεύων φησὶ· « Καὶ σὺ, παιδίον, προφήτης Ἰψίστου κληθήσῃ, προπορεύσῃ γὰρ ἐνώπιον Κυρίου ἐτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ· » εἰ μὴ ἄρα τις ἐπιλήφεται τοῦ « κληθήσῃ, » μὴ εἰρημένου τοῦ ἔσῃ, καὶ μάλιστα διὰ τὸ πρὸς τοὺς οἰομένους αὐτὸν προφήτην εἶναι εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· « Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; Προφήτην; Ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου. » Παρατηρητέον δὲ, ὅτι τὸ, « Ναὶ λέγω ὑμῖν, » τίθησι τὸ προφήτην εἶναι τὸν Ἰωάννην, καὶ οὐκ ἀναρεῖται τὸ προφήτην αὐτὸν εἶναι. Ἐὰν δὲ πρὸς τὸν προφήτην τυγχάνειν καὶ περισσότερον προφήτου ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος λέγεται, πῶς οὖν, εἰ προφήτης ἔστι, πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ Λευίτας ἐρωτῶντας, « Ὁ προφήτης εἰ σύ; » ἀπεκρίθη, « Οὐ; » Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι οὐ ταυτόν ἐστιν, « Ὁ προφήτης εἰ σύ; » καὶ, « Προφήτης εἰ σύ; » (92) Τὰ δὲ ὁμοία τετηρηχάμεν ἐξετάζοντες, τί διαφέρει τὸ Ὁ Θεός τοῦ Θεός, καὶ Ὁ Λόγος τοῦ Λόγος. Ἐπεὶ τοίνυν ἐν τῷ Δευτερονομίῳ γέγραπται: « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός; ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε· καὶ ἔσται πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » προσεδόκατο ἐξαιρέτως τις προφήτης ὁμοίον Μωσεί τει ἔχων, τὸ μεσιτεύσαι Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ τὸ λαβῶν Διαθήκην ἀπὸ Θεοῦ δοῦναι τοῖς μαθητευομένοις τὴν καινὴν· καὶ καθ' ἕκαστον τῶν προφητῶν ἐγένωσκον ὁ λαὸς Ἰσραὴλ μηδένα ἐκείνων εἶναι τὸν ὑπὸ τοῦ Μωσέως προφητευθέντα. Ὡς περ οὖν ἐδίσταζον περὶ Ἰωάννου, μήποτε ἄρα Χριστὸς αὐτὸς ἦν, οὕτως καὶ μήποτε ὁ προφήτης. Οὐ θαυμαστόν δὲ εἰ μὴ ἤκριβον, ὅτι αὐτὸς ἔστι Χριστὸς καὶ προφήτης, οἱ διατάζοντες περὶ Ἰωάννου μήποτε αὐτὸς Χριστὸς ἦν· ἀκόλουθον γὰρ τῷ περὶ τοῦτου διαταγμῷ τὸ ἀγνοεῖν τὸν αὐτὸν εἶναι Χριστὸν καὶ τὸν προφήτην. Ἐλαθε δὲ τοὺς πολλοὺς ἢ διαφορὰ τοῦ ὁ προφήτης καὶ προφήτης, ὡς καὶ τὸν Ἠρακλέωνα, ὅστις αὐταῖς λέξεσι φησιν· « Ὡς ἄρα Ἰωάννης (93) ὠμολόγησε μὴ εἶναι ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ μετῴ

¹¹ Joan. i, 21. ¹² Luc. xvi, 16. ¹³ Luc. i, 76. ¹⁴ Matth. xi, 9. ¹⁵ Joan. i, 21. ¹⁶ Deut. xviii, 15, 18, 19; Act. iii, 22, 23.

(92) Vide supra tom. ii, num. 3, pp. 50, 51, 52.

(93) Ὡς ἄρα Ἰωάννης, etc. Ita codex Boudleianus, recte; libri editi, Ὡς ἄρ' εἰ Ἰωάννης.

προφήτης, μηδὲ Ἠλίας. » Καὶ δέον αὐτὸν οὕτως ἐκλάβοντα ἐξετάσαι τὰ κατὰ τοὺς τόπους, πότερον ἀληθεύει λέγων (94) μὴ εἶναι προφήτης, μηδὲ Ἠλίας, ἢ οὐ. Ὁ δὲ μὴ ἐπιστήσας τοῖς τόποις, ἐν οἷς καταλείπειν ὑπομνήμασιν, ἀνεξετάστως παρελήλυθε τὰ τρικαῦτα, σφόδρα ὀλίγα, καὶ μὴ βεβασανισμένα ἐν τοῖς ἐξῆς εἰπῶν, περὶ ὧν εὐθέως ἐροῦμεν.

loca hæc non considerasset ille in commentariis quædam admodum paucula, eaque indiligenter examinata

9. *Εἶπον οὖν αὐτῷ· Τίς εἶ, ἵνα ἀποκρισὶν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμῶς; τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ; Δυνάμει τοῦτο λέγουσιν οἱ ἀποσταλέντες· Ὅπερ ὑπονοοῦντες εἶναι σε ἐληλύθαμεν μαθησόμενοι, ἐγνωμεν οὐκ ὄντα· λείπεται δὲ μετὰ ταῦτα ἀπὸ σοῦ ἀκούσαι τὸ, ὅστις εἶ, ἵνα τοῖς πέμψασιν τὴν σὴν ἀπόκρισιν περὶ σοῦ ἀπαγγεῖλωμεν.*

10. *Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης. Ὅσπερ ὁ κυρίως Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἕτερος Ἀγὸς (95) τυγχάνων, χρῆται λόγῳ αὐτὸς γὰρ ὁ ἐν ἀρχῇ Λόγος ἦν ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ὁ Λόγος Θεός; οὕτως ὁ Ἰωάννης, ὁ ὑπηρέτης ἐκεῖνου τοῦ Λόγου (εἰ κυρίως ἀκούοιμεν τῆς Γραφῆς), οὐκ ἕτερος ὢν φωνῆς, χρῆται φωνῇ δεικνουσῆ τὸν Λόγον. Οὕτως δὲ, συνιὲς τὴν περὶ ἑαυτοῦ προφητείαν παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ εἰρημένην, φησὶν εἶναι φωνὴ, οὐχὶ βοῶσα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀλλὰ « βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· τοῦ ἐνεστῶτος, καὶ κεκραγότες· Ἄν τις ἀψῆ, ἐρχέσθω πρὸς μὲ, καὶ πινέτω· » λέγοντος καὶ τῷ· Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Ἠἴσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται, καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ « εἰς εὐθείαν. » Ὅσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἐξέδῳ γέγραπται πρὸς Μωσέα λέγεσθαι ὑπὸ Θεοῦ, « Ἰδοὺ δέδωκά σε Θεὸν Φαραὼν, καὶ Ἰααρὼν ὁ ἀδελφός σου ἔσται σου προφήτης, » οὕτω νοητέον ἀνάλογόν τι τοῦτοις, εἰ καὶ μὴ πάντῃ ὅμοιον, εἶναι τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον Θεὸν καὶ Ἰωάννην· φωνὴ γὰρ δεικτική (96) καὶ παραστατική ἐκεῖνου τοῦ λόγου ὁ Ἰωάννης ἦν. Διόπερ πᾶν ἀρμοζόντως οὐκ ἄλλη κολάσει περιβάλλεται Ζαχαρίας (εἰπῶν πρὸς τὸν ἄγγελον· « Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γὰρ εἰμι πρεσβύτερος, καὶ ἡ γυνὴ μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς· ») ἢ τῇ στερήσει τῆς φωνῆς διὰ τὴν ἐπιστίαν τῆς γενέσεως τῆς φωνῆς, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ πρὸς αὐτόν· « Ἰδοὺ ἔση σιωπῶν, καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γίνεται ταῦτα, ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πλησθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν. » Οὕτως δὲ ὁ Ζαχαρίας, ὅτε αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψε λέγων, « Ἰωάννης ἔστιν ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν πάντες, » ἀπελιφε τὴν φωνὴν· « Ἀνεψῆθη » γὰρ « τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν. » Ὅσπερ δὲ καὶ*

A [cum articulo,] et propheta [absque articulo], vel uti etiam Heracleonem, qui hisce dictionibus inquit : « Sic igitur Joannes fassus est se Christum non esse, neque prophetam neque Eliam. » Opus eum alioqui fuisset hunc locum sic interpretantem perscrutari, vera necne Joannes narret dicens se neque prophetam, neque Eliam esse. Verum cum reliquit, talia sine ulla examinatione præterit, quædam in sequentibus dicens, de quibus mox dicturi sumus.

118 9. *Dixerunt ergo ei : Quis es, ut responsum demus his qui miserunt nos? quid dicis de te ipso* ¹⁷? Illud quod dicunt hi qui missi fuerant, hoc valet : Adveneramus discendi gratia quod rebamur te esse, et agnovimus te non esse talem ; restat post hæc ut abs te audiamus quis sis, ut renuntiemus his qui miserunt nos responsum tuum de te.

10. *Ego vox clamantis in deserto : Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta* ¹⁸. Ut ille qui proprie Filius est Dei, non alius a Sermone cum sit, sermone utitur ; (ipse enim in principio Sermo ille erat, et ille Λόγος Deus apud Deum : sic Joannes, minister illius Sermonis (si proprie Scripturam intelligamus), non alius cum sit a voce, voce utitur ostendente Sermonem. Qui etiam cum intellexisset prophetiam de se apud Isaiam dictam fuisse, vocem se esse inquit : nec vocem clamantem in deserto, sed vocem « clamantis in deserto ; » nempe illius qui « stabat, et clamabat : Si quis sitit, veniat ad me, et bibit ¹⁹ ; » dicendo et illud : « Dirigite viam Domini, rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis reddetur humilis, et erunt omnia obliqua in viam rectam ²⁰. » Ut enim scriptum est in Exodo Mosi a Deo dici ²¹, « Ecce dedi te Deum Pharaoni, et Aaron frater tuus erit tuus propheta, » sic intelligendum est in his rationem quamdam et analogiam esse Joannis ad Sermonem Deum, qui est in principio, etiamsi undequaque similitudo non quadret. Vox enim demonstrans et ob oculos ponens Sermonem illum, Joannes erat. Quamobrem valde apte non alia punctione plectitur Zacharias (cum dixisset angelo ²² : « Qui cognoscam isthuc ? ego enim sum senex, et uxor mea provecæ jam ætatis »), quam privatione vocis, eo quod non credidisset ortui vocis juxta dictum Gabrielis ad ipsum ²³ : « Ecce eris tacitus, nec poteris loqui ad eum usque diem qua hæc fiant, eo quod non credidisti verbis meis, quæ implebuntur tempore suo. » Hic itaque Zacharias cum postula a tabellula scripsisset dicens, « Joannes est nomen ejus, et mirati fuissent omnes ²⁴, » recepit vocem : « Apertum est enim illico os ejus, et lingua ejus, et loquebatur benedicens Deum ²⁵. » Ut autem disputantes quonam pacto intelligendum esset, Sermo-

¹⁷ Joan. I, 22. ¹⁸ ibid. 23. ¹⁹ Joan. VII, 35. ²⁰ ibid. 20. ²¹ ibid. 63. ²² ibid. 64.

²³ Luc. III, 4, 5. ²⁴ Exod. VII, 1. ²⁵ Luc. I, 18.

(94) Ἀληθεύει λέγων. Sic codex Bodleianus ; male libri editi, ἀληθεύει ἢ λέγων. Paulo post recte etiam codex Bodleianus habet ἢ οὐ. Ὁ δὲ ἐπιστήσας, ubi libri editi ferunt ἢ οὐδέ. Ἐπιστήσας.

(95) Λόγος. Ferrarius legebat Λόγου, quemadmodum recte legitur in margine codicis Bodleiani. (96) Δεικτική. Sic codex Bodleianus ; Barberianus διδακτική.

nem esse Dei Filium, declaravimus quæ in mentem venerunt, sic juxta convenientem consequentiam quoniam « Joannes venit ad testificandum homo missus a Deo, ut testificaretur de luce **119**, ut omnes crederent per ipsum ¹⁶, » intelligere debemus Joannem vocem esse, quæ sola capere valeat Sermonem annuntiatum : potissimumque hoc intelligemus, si memoria repetemus quæ ante proposuimus enarrantes ea verba, « Ut omnes crederent per ipsum ¹⁷, » in eo loco : « Hic est de quo scriptum est : Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ¹⁸. » Illud etiam egregie, quod non ait, se vocem dicentis in deserto, sed « clamantis in deserto ; » etenim qui clamat, « Dirigite viam Domini, » etiam dicit ; sed contingit ut quispiam non clamans, hoc ipsum etiam dicat. Clamat vero et vociferatur, ut et qui sunt procul a dicente audiant, et qui ad audiendum sunt tardi, rerum quæ dicuntur magnitudinem intelligant : voce pronuntiata cum magnitudine operum ferens tum his qui a Deo recesserint, tum his qui auditus acuitatem perderint. Hanc ob causam enim « stabat » etiam « Jesus, et clamabat dicens : Si quis sitit, veniat ad me, et bibat ¹⁹. » Hanc ob causam « Joannes » etiam « testificatur de eo, et clamat dicens ²⁰. » Hanc ob causam jubet Isaiam Deum clamare in voce « dicentis : Clama ; » cui respondet Isaias : « Quid clamabo ²¹ ? » At vox precantium, quæ intelligentia percipitur, quamvis magna, neque proluxa omnino fuerit, neque adauxerint illi clamorem ac vociferationem, audit tamen hunc in modum precantes Deus, Mosi dicens ²² : « Quid ad me clamas ? » qui sensibiliter non clamaverat ; neque enim scriptum est in Exodo, Mosem sensibiliter clamasse, cum per precationem ea voce valde clamasset, quam solus Deus audit. Hanc ob causam David etiam inquit ²³ : « Voce mea ad Dominum clamavi, et exaudivit me. » Opus est autem voce clamantis in deserto, ubi anima etiam Deo atque veritate destituta (quodnam enim aliud desertum asperius quam anima quæ Deo atque omni virtute sit destituta ?), eo quod adhuc obliquet ambulet egens doctrina, invitetur ad dirigendam Domini viam ; quam quidem viam ille dirigit quidem, qui nequaquam serpentis iter tortuosum imitatur, pervertit vero qui huic est contrarius. Quamobrem cum similibus hujusmodi vir objurgatur per illud ²⁴ : « Quare pervertitis vias Domini rectas ? »

11. Cæterum bifariam via Domini dirigitur, primum propter contemplationem, quæ manifestatur in veritate, absque ulla permistione mendacii ; deinde propter actionem, si quis, cum probe per-

¹⁶ Joan. 1, 6, 7. ¹⁷ Joan. 1, 7. ¹⁸ Matth. xi, 10. ¹⁹ Exod. xiv, 15. ²⁰ Psal. lxxxi, 1. ²¹ Act. xii, 40.

(97) Καλῶς. Sic recte habent codd. Bodleianus et Barberinus ; male vero editio Huetii in textu, καὶ ὡς.

(98) Τὸ λέγειν. Τὸ videtur παρέλκειν.

(99) Αὐξήσωσι. Sic codex Bodleianus ; editio

A διαλαμβάνοντες περὶ τοῦ τίνα τρόπον νοητέον λόγον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὰ παριστάμενα ἐδηλώσαμεν, οὕτως κατὰ τὴν ἀρμόζουσαν ἀκολουθίαν, ἐπὶ ἡμεῖς ὁ Ἰωάννης ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν ἀνθρώπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ, » νοητέον φωνὴν εἶναι μόνην χωρῆσαι κατ' ἀξίαν τὸν ἀπαγγελλόμενον λόγον δυναμένην τὸν Ἰωάννην· καὶ μάλιστα τοῦτο συνήσομεν, ἐὰν ὑπομνησθῶμεν ὧν προπαρεθέμεθα, διηγούμενοι τὸ, « Ἴνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ, » περὶ τοῦ· « Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου. » Καλῶς (97) δὲ καὶ τὸ μὴ εἶναι αὐτὸν τὴν φωνὴν λέγοντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀλλὰ « βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· » ὁ μὲν γὰρ βοῶν τὸ, « Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, » καὶ λέγει· ἐνδέχεται δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ λέγειν (98) μὴ βοῶντα. Βοᾷ δὲ καὶ κέκραγεν, ἵνα καὶ οἱ μακρὰν τοῦ λέγοντος ἀκούσωσι, καὶ οἱ βαρυήχοι συνῶσι τοῦ μεγέθους τῶν λεγομένων, μετὰ μεγέθους ἀπαγγελλομένου φωνῆς, βοηθῶν τοῖς τε ἀφαστῶσι Θεοῦ, καὶ τοῦτο δὲ τῆς ἀκοῆς ἀπολλυμένοι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ εἰστέχει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκέκραξε λέγων· Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς μέ, καὶ πινέτω. » Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε λέγων. » Διὰ τοῦτο καὶ κελεύει ὁ Θεὸς τῷ Ἠσαΐα βοᾶν ἐν τῇ φωνῇ « λέγοντος· Βόησον· » καὶ ὡς εἶπον· « Τί βοήσω ; » Ἐάν δὲ μὴ παντελῶς ἢ ἡ νοητὴ τῶν εὐχομένων φωνῆ μεγάλῃ, καὶ οὐ βραχεῖα, οὐδὲ ἂν αὐξήσωσι (99) τὴν βοήην καὶ τὴν κραυγὴν, ἀκούει τῶν οὕτως εὐχομένων ὁ Θεός, ὁ λέγων πρὸς Μωσέα, « Τί βοᾷς πρὸς μέ ; » οὐκ αἰσθητῶς βεβοηχότα· οὐ γὰρ ἀναγγέλλεται τοῦτο ἐν τῇ Ἐξόδῳ, μεγάλως δὲ τὴν ἀκουομένην μὲν Θεῷ φωνὴν βεβοηχότα διὰ τῆς εὐχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ Δαυὶδ φησι· « Φωνὴ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ μου. » Χρεία δὲ τῆς φωνῆς τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἵνα καὶ ἡ ἑστερημένη Θεοῦ ψυχὴ, καὶ ἐρημος ἀληθείας (τίς γὰρ ἄλλη χαλεπωτέρα ἐρημία ψυχῆς Θεοῦ καὶ πάσης ἀρετῆς ἡρημωμένης ; (1) ;), διὰ τὸ εἶτι σχολιῶς πορεύεσθαι δεομένη διδασκαλίᾳ, ἐπι τὸ εὐθύναει τὴν ὁδὸν Κυρίου παρακαλεῖται· ἕντινα ὁδὸν εὐθύναει μὲν ὁ μηδαμῶς τὴν σχολιότητα τῆς τοῦ ὄψεως πορείας μιμούμενος, ὁ δὲ τούτῳ ἐναντίας D διαστρέφει· διόπερ καὶ ἐπιπλήσεται (2) ἄμα τοῖς ὁμοίοις ὁ τοιοῦτος διὰ τοῦ· « Ἴνα τί διαστρέφετε τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας ; »

11. Διχῶς δὲ ἡ ὁδὸς Κυρίου εὐθύναται, κατὰ τε τὸ θεωρητικόν, τρανούμενον ἐν ἀληθείᾳ ἀπαρμικτικῶς τοῦ ψεύδους, καὶ κατὰ τὸ πρακτικόν, μετὰ τὴν ὑγιᾶ θεωρίαν τοῦ πρακτείου, ἀρμοδίου πράξεως ἀποδοῦ· ¹⁹ Joan. vii, 17. ²⁰ Joan. i, 15. ²¹ Isai. xl, 6.

Huetii αὐξήσαι.

(1) Ἠρημωμένης. I'n codex Barberinus, recte ; male Regius, ἐρημωμένη.

(2) Ἐπιπλήσεται. Sic codex Barberinus ; editio Huetii, ἐπεπλήσαστο.

μένης τῷ περὶ τῶν πρακτικῶν ὑγιει λόγῳ. Καὶ ἵνα ἀκριβέστερον τό· « Εὐθύνετε τὴν ὁδὸν Κυρίου, » σήσωμεν, εὐχαιρον ἔσται παραθέσθαι τὸ ἐν ταῖς Παραμιμίαις εἰρημένον· « Μὴ ἐκκλίνης μήτε εἰς δεξιὰ, μήτε εἰς ἀριστερά (3). » Ὁ γὰρ ἐκκλίνων εἰς ὑπερέραν τὸ εὐθύνειν ἀπολώλεκεν, οὐκ ἔτι ἐπισκοπῆς ἕως γινόμενος, ὅταν παρεκβαίη τὴν τῆς πορείας εὐθύτητα· « Ὅτι » γὰρ « δίκαιος ὁ Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε, καὶ εὐθύτητας (4) εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, » ὅπερ ὁρᾷ φωτίζει (5). Διὰ τοῦτο ὁ ἐπισκοπούμενος, ἀντιλαμβανόμενος τῆς ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς ὠφελείας, φησὶν· « Ἐσθμειωθή ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. » Στῶμεν τοίνυν, κατὰ τὰ ὑπὸ Ἱερεμίου εἰρημένα, ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἰδόντες ἐρωτήσωμεν τρίβους Κυρίου αἰωνίους, καὶ ἴδωμεν ποία ἔστιν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ πορευθῶμεν ἐν αὐτῇ ὡς περέστησαν οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἠρώτησαν τὰς τοῦ Κυρίου αἰωνίους τρίβους, τοὺς πατριάρχας, καὶ τοὺς προφῆτας· ὧν τὰ γράμματα ἐρωτήσαντες ὑστερον τῷ νενοηκέναι αὐτὰ εἶδον τὴν ἀγαθὴν ὁδὸν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν εἰπόντα· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, » καὶ ἐπορεύθησαν ἐν αὐτῇ. Ἀγαθὴ γὰρ ὁδός ἡ ἀπάγουσα πρὸς τὸν ἀγαθὸν Πατέρα τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ προφέροντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὸν ἀγαθὸν δοῦλον καὶ πιστόν. Αὐτὴ δὲ ὁδὸς στενὴ μὲν, αὖν πολλῶν οὐ χωρούντων ὀδεύειν αὐτήν, καὶ φιλοτάρχων (6), ἀλλὰ καὶ τεθλιμμένη ὑπὸ τῶν βιαζομένων πορεύεσθαι δι' αὐτῆς ἔστιν ὁδός· ἐπεὶ οὐκ εἴρηται θλίβουσα, ἀλλὰ τεθλιμμένη. Θλίβει γὰρ ζῶσαν τὴν ὁδὸν καὶ αἰσθομένην τῶν ἰδιωμάτων τοῦ ὀδεύοντος ὁ μὴ ὑπολυσάμενος (7) τὰ ὑποδήματα ἐκ τῶν ποδῶν, μηδὲ γνησίως παραδεχόμενος, ὅτι ὁ τόπος ἐν ᾧ ἔσται ἐν ἡ καὶ ὃν βαδίζει, γῆ ἀγία ἔστιν. Ἀπάξει δὲ ἐπὶ τὴν ζωὴν ὄντα τὸν εἰπόντα· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωή. » Ὁ γὰρ Σωτὴρ, εἰς τὴν πᾶσα ἔστιν ἀρετὴ, ταῖς ἐπιτοίαις πολὺς. Διὰ τοῦτ' ἔστιν τῷ μὲν μηδέπω φθάσκει ἐπὶ τὸ τέλος, ἀλλ' ἔτι προκόπτοντι, ὁδός· τῷ δ' ἔρη πᾶσαν νεκρότητα ἀποθεμένη ζωή. Ταύτην τὴν ὁδὸν ὀδεύων διδάσκειται μηδὲν αἰρεῖν εἰς αὐτὴν ἔχουσαν ἄρτους καὶ τὰ πρὸς ζωὴν, διὰ τὸ μηδὲν δύνασθαι τοὺς πολεμίους ἐν αὐτῇ οὐδὲ βλάβου χρῆζων· καὶ ἐπεὶ ἀγία ἔστιν, οὐδ' ὑποδημάτων.

ambulat, docetur ⁴⁶ nihil in illam tollere, quia ipsa quidem egens, quod nihil in illa possint hostes; sed neque calceis, quia sancta sit.

12. Δύναται μένοιτε τό· « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » καὶ τὸ ἐξῆς, ἴσον εἶναι τῷ· Ἐγὼ εἰμι περὶ οὗ γέγραπται· « Φωνὴ βοῶντος, » ὡς βοῶντα εἶναι τὸν Ἰωάννην, καὶ τοῦτου τὴν φωνὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ βοᾶν· « Εὐθύνετε τὴν ὁδὸν Κυρίου. » Δυσσημότερον δὲ ὁ Ἡρακλέων περὶ Ἰωάννου καὶ τῶν προφητῶν διαλαμβάνων, φησὶν, ὅτι ὁ Λόγος μὲν ὁ ⁴⁸ Joan. i, 23. ⁴⁹ Prov. iv, 27. ⁵⁰ Psal. x, 8. ⁵¹ Matth. xii, 35. ⁵² Matth. xxv, 21. ⁵³ Matth. xv, 2, 10. ⁵⁴ Joan. i, 23.

(3) *Μὴ ἐκκλίνης μήτε εἰς δεξιὰ, μήτε εἰς ἀριστερά.* Sic hunc Scripturæ locum optime restituit codex Bodleianus; mendose in Regio legitur μὴ ἐκκλίνης μήτε ἀριστερά.

(4) *Εὐθύτητας.* Sic codex Bodleianus; editio Huetii, εὐθύτητα.

PATROL. GR. XIV.

A viderit quid agendum, actionem convenientem rationi rectæ suggerenti agenda, in opus produxerit. Ut accuratius vero intelligamus illud: **120** « Dirigite viam Domini ⁴⁶; » opportunum erit citare quod in Proverbiorum libro est dictum: « Ne declinaveris neque ad dexteram, neque ad sinistram ⁴⁷. » Qui enim in utramlibet inclinatur, is amisit illud dirigere, factus non amplius cura et consideratione dignus, quando transgressus fuerit itineris rectitudinem. « Quoniam » enim « Justus Dominus, et justitias dilexit, et rectitudines vidit vultus ejus ⁴⁸. » illud quod videt illuminat. Hanc ob causam, qui est in consideratione et tutela, utilitatem ex hac cura et protectione capiens, inquit: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine ⁴⁹. » Itaque stemus in viis, juxta Jeremias dicta ⁵⁰, et videntes interrogemus semitas Domini sempiternas: et videamus quænam sit via bona et ambulemus in ea: perinde atque apostoli, qui steterunt, et interrogarunt semitas Domini sempiternas; nempe patriarchas et prophetas, quorum litteras cum interrogassent, postea ipsos intelligendo, viderunt viam bonam, nempe Jesum dicentem: « Ego sum via ⁵¹, » et ambulaverunt in ea. Bona enim via est quæ ad Patrem ducit bonum hominem de thesauro suo proferentem bona ⁵², et bonum servum et fidelem ⁵³. Cæterum hæc quidem via angusta est vulgaribus et alioqui carnis amantibus, qui iter per eam facere non possunt; sed eadem etiam pressa et trita est ab his qui vim faciunt ut per eam eant ⁵⁴, quoniam non est dicta premens, sed pressa. Nam qui non solverit calceamenta pedum suorum, neque sincere admisserit quod locus in quo stat, vel etiam per quem ambulat, terra sancta est ⁵⁵, is premit viventem viam et sentientem proprietates facientis iter. Ducet præterea hæc via ad eum qui, vita cum sit, dixit: « Ego sum vita ⁵⁶. » Servator namque, in quo universa est virtus, variis modis potest intelligi et significari. Hinc illi qui ad finem nondum pervenerit, sed adhuc progreditur ac proficit, est via; illi vero qui omnem mortalitatem deposuerit, vita. Per hanc viam qui panes habet, et quæ ad vitam pertinent; ne virga

D 12. Valet autem tantumdem illud: « Ego vox clamantis in deserto ⁴⁷, » et quod sequitur, ac si diceret: Ego sum ille de quo scriptum est: « Vox clamantis, » ut clamante Joanne, vox hujus etiam clamet: « Dirigite viam Domini. » Maledicentius autem Heracleon de Joanne **121** ei prophetis disserens inquit Sermonem esse Servatorem; vocem ⁴⁸ Psal. iv, 7. ⁴⁹ Jer. vi, 16. ⁵⁰ Joan. xiv, 6. ⁵¹ Matth. xiii, 14. ⁵² Exod. iii, 5. ⁵³ Joan. xiv, 6. ⁵⁴ Matth.

(5) *Ὅπερ ὁρᾷ φωτίζει.* Ita codex Bodleianus; editio Huetii, ὅπερ δὲ ὁρᾷ φωτίζει.

(6) *Φιλοτάρχων.* Sic codex Bodleianus; editio Huetii, μεγαλοτάρχων.

(7) Codex Bodleianus, ἀπολυσάμενος.

per Joannem intelligi; sonum vero esse universum prophetarum ordinem. Contra quem dicendum, quemadmodum si incertam vocem tuba dederit, nullus adornatur ad bellum ⁴⁸, et qui sine charitate mysteriorum cognitionem seu prophetiam habet, factus est æs resonans, aut cymbalum tinniens ⁴⁹; ita si nihil aliud vox prophetica sit quam sonus, quomodo remittens ad eam nos Servator dicit ⁵⁰: «Scrutamini Scripturas, quia vos videmini in ipsa vitam æternam habere: et illæ sunt quæ testificantur de me;» et ⁵¹: «Si credidissetis Moysi, credidissetis utique et mihi: de me enim ille scripsit;» et ⁵²: «Bene prophetavit de vobis Isaias, dicens: Populus hic labiis me honorat.» Haud enim scio an rationabiliter admittet aliquis incertum sonum a Servatore laudari; vel an liceat ex Scripturis [ad quas remittitur] ceu a voce tubæ adornari ad bellum contra oppositas actiones, si sonus dederit incertam vocem. Quoniam enim pacto, si charitatem non habuerunt prophetæ, ob eamque causam veluti æs resonabant, aut tanquam cymbalum tinniebant, ad sonum ipsorum, ut illi interpretati sunt, remittit nos Dominus inde utilitatem percepturos? Rursus etiam nescio quomodo absque ulla probatione enuntiet vocem sermoni valde accommodatam, sermonem fieri: quasi vero mulierem in virum transmutet. Præterea quasi potestatem habens condendi dogmata, et fidem sibi acquirendi, et proficiendi, futurum inquit, ut sonitus mutetur in vocem, loco discipuli statuens vocem transeuntem in sermonem, loco vero servi sonitum transeuntem in vocem. Quod si quomodocunque attulisset aliquas probabiles rationes in his astruendis, laborassemus etiam nos in his refellendis. Sed sufficit ad hæc refellenda nuda simplexque negatio. Sed age, quod distuleramus in præcedentibus inquirere, quomodo motus fuit, nunc disseramus. Servator, juxta Heracleonem, Joannem ipsum dicit et prophetam et Eliam: quorum utrumque se esse negat [Joannes ipse;] præterea prophetam et Eliam cum Servator ipsum dicit (inquit Heracleon), non ipsum Joannem declarat, sed quæ sunt circa ipsum; cum vero majorem etiam prophetis et his qui sunt inter natos mulierum, tunc ipsum Joannem designat. Proinde, inquit Heracleon, Joannes ipse interrogatus, de seipso respondet, non de his quæ circa seipsum sunt. **122** Cæterum magnam diligentiam de hisce rebus pro virili adhibuimus, ut nihil non confirmatum ommitteremus, quo compararentur termini, quos vocat, cum his quæ enuntiatæ fuerunt ab Heracleone: quippe qui non habeat potestatem dicendi quicquid velit. Qua enim ratione, ne leviter quidem, probare conatur hoc (quod scilicet Joannes, quatenus est propheta, et Elias, et vox clamantis in deserto) esse ex numero eorum quæ sunt circa ipsum, sed utitur exemplo, quod quæ sunt circa ipsum sint veluti vestimenta

A Σωτήρ ἐστίν, φωνὴ δὲ ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡ διὰ Ἰωάννου διανοουμένη, ἥχος δὲ πᾶσα προφητικὴ τάξις. Λεκτέον δὲ πρὸς αὐτὸν, ὅτι, ὡς περ ἐάν τις ἀδελφὸν σάλπιγγι φωνῆν δῶ, οὐδεὶς παρασκευάζεται εἰς πόλεμον, καὶ ὁ χωρὶς ἀγάπης ἔχων γινώσκων μυστηρίων ἢ προφητείαν γέγονε χαλκὸς ἡχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· οὕτως, εἰ μηδὲν ἕτερον ἢ ἥχος ἢ προφητικὴ φωνή, πῶς ἀναπέμπων ἡμᾶς ἐπ' αὐτὴν ὁ Σωτήρ, «Ἐρευνᾶτε,» φησί, «τὰς Γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζῶντων αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖνα εἰσὶν αἱ μαρτυροῦσαι·» καὶ· «Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψε·» καὶ· «Καλῶς προεφήτευσεν περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων· Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσίν με τιμᾷ·» οὐκ οἶδα γὰρ εἰ τὸν ἄσημον ἥχον παραδέξεται τις εὐλόγως ὑπὸ τοῦ Σωτήρος ἐπαινέσθαι, ἢ ἔνεστι παρασκευασθαι ἀπὸ τῶν Γραφῶν, ὡς ἀπὸ φωνῆς σάλπιγγος ἐφ' ἧς ἀναπέμπεται εἰς τὸν πρὸς τὰς ἀντικειμένας ἐνεργείας πόλεμον, ἀδελφὸν φωνῆς ἡχοῦ τυγχανούσης. Τίνα δὲ τρέπον εἰ μὴ ἀγάπην εἶχον οἱ προφῆται, καὶ διὰ τοῦτο χαλκὸς ἦσαν ἡχοῦντες, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, ἐπὶ τὸν ἥχον αὐτῶν, ὡς ἐκεῖνοι εἰλήφασιν, ἀναπέμπει ὁ Κύριος ὡφελήθησόντων; οὐκ οἶδα δ' ὅπως χωρὶς πάσης κατασκευῆς ἀποφαίνεται τὴν φωνὴν, οἰκιστέραν οὔσαν τῷ λόγῳ, λόγον γίνεσθαι, ὡς καὶ τὴν γυναῖκα εἰς ἄνδρα μετατίθεσθαι. Καὶ ὡς ἐξουσίαν ἔχων τοῦ δογματίζειν, καὶ πιστεῦσθαι, καὶ προκίπτειν, τῷ ἡχῷ φησὶν ἔσεσθαι τὴν εἰς φωνὴν μεταβλήν, μαθητοῦ μὲν χώραν διδοῦς τῇ μεταβαλλούσῃ εἰς λόγον φωνῇ, ἢ δοῦλου δὲ τῇ ἀπὸ ἡχοῦ εἰς φωνήν. C Καὶ εἰ μὲν ὅπως ποτὲ πιθανότητα ἔφερεν ἐπὶ τῷ αὐτῷ κατασκευάσαι, καὶ ἡγωνισάμεθα περὶ τῆς τούτων ἀνατροπῆς· ἀρκεῖ δὲ εἰς ἀνατροπὴν ἢ ἀπαραμύθητος ἀπόφασις. Ὅπερ δὲ ὑπερθέμεθα ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐξετάσαι πῶς κεκίνηται, νῦν φέρε διαλάβω μὲν· ὁ μὲν γὰρ Σωτήρ, κατὰ τὸν Ἡρακλέωνα, φησὶν αὐτὸν καὶ προφήτην καὶ Ἠλίαν· αὐτὸς δὲ ἐκότερον τούτων ἀρνεῖται· καὶ προφήτην μὲν καὶ Ἠλίαν ὁ Σωτήρ ἐπὶ αὐτὸν λέγει, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ, φησὶ, διδάσκει· ὅταν δὲ μετίζονα προφητῶν καὶ ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, τότε αὐτὸν τὸν Ἰωάννην χαρακτηρίζει. Αὐτὸς δὲ, φησὶ, περὶ ἑαυτοῦ ἐρωτώμενος ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης, οὐ τὰ περὶ αὐτόν. Ὅσην δὲ βάσανον ἡμεῖς περὶ τούτων κατὰ τὸ δυνατόν D πεποιθήμεθα, οὐδὲν ἀπαραμύθητον ἔωντες τῶν λεγομένων ὄρων συγκρίναι τοῖς ὑπὸ Ἡρακλέωνος, ἅτε οὐκ ἐξουσίαν ἔχοντος τοῦ λέγειν ὁ βούλεται, ἀποφανθεῖσι. Πῶς γὰρ, ὅτι περὶ αὐτὸν ἐστὶ τὸ Ἠλίαν αὐτόν καὶ προφήτην εἶναι, καὶ περὶ αὐτοῦ τὸ φωνὴν αὐτόν εἶναι βωῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὐδὲ κατὰ τὸ τυχὸν περιρᾶται ἀποδεικνύναι, ἀλλὰ χρῆται παραδείγματι, ὅτι τὰ περὶ αὐτὸν οἰονεῖ ἐνδύματα ἦν ἕτερα αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἂν ἐρωτηθεὶς περὶ τῶν ἐνδυμάτων, εἰ αὐτὸς εἶη τὰ ἐνδύματα, ἀπεκρίθη ἂν τὸ, Ναί· Πῶς γὰρ ἐνδύματα τὸ εἶναι τὸν Ἠλίαν τὸν μέλλοντα ἐρχεσθαι Ἰωάννου, οὐ πάνυ τι κατ' αὐτὸν θεωρῶ· τάχα καθ' ἡμᾶς ὡς δεδυνήμεθα διηγησαμένους τὸ, «ἐν πνεύ-

⁴⁸ I Cor. xiv, 8. ⁴⁹ I Cor. xiii, 1, 2. ⁵⁰ Joan. v, 39. ⁵¹ ibid. 46. ⁵² Matth. xv, 7, 8.

ματι καὶ δυνάμει Ἡλίου, ἢ δυναμένου πως λέγεσθαι ἅ
 τούτο τὸ πνεῦμα Ἡλίου ἐν δυνάμει εἶναι τῆς Ἰωάν-
 νου ψυχῆς. Θέλων δὲ τις (8) παραστήσαι διὰ τί ἱε-
 ρεῖς καὶ Λευῖται οἱ ἐπερωτῶντες ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων
 πεμφθέντες εἰσὶν, οὐ κακῶς μὲν λέγοι τὸ, ὅτι τούτους
 προσήκον ἦν περὶ τούτων πολυπραγμονεῖν καὶ πυν-
 θάνεσθαι τοῖς τῷ Θεῷ προσκαρτεροῦσιν. Οὐ πάνυ δὲ
 ἐξητασμένως τὸ, ὅτι καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς Λευϊτικῆς φυ-
 λῆς ἦν, ὡσπερ ἀποροῦντες ἡμεῖς ἐξητάσαμεν· ὅτι,
 εἰ ἤδεισαν τὸν Ἰωάννην οἱ πεμφθέντες, καὶ τὴν γέ-
 νειον αὐτοῦ, πῶς χώραν εἶχον πυνθάνεσθαι περὶ τοῦ,
 εἰ αὐτὸς Ἡλίας ἐστίν; Καὶ πάλιν ἐν τῷ περὶ τοῦ,
 « Εἰ ὁ προφήτης εἶ σὺ; » μὴδὲν ἐξαίρετον οἰόμενος
 σημαίνεσθαι κατὰ τὴν προσθήκην τοῦ ἄρθρου, λέγει,
 ὅτι ἐπηρώτησαν εἰ προφήτης εἶ, τὸ κοινότερον βου-
 λόμενοι μαθεῖν. Ἔτι δὲ οὐ μόνος Ἡρακλέων, ἀλλ'
 ὅσον ἐπ' ἐμῇ ἱστορίᾳ καὶ πάντες οἱ ἐτεροδοξοὶ εὐτελεῖ
 ἀμφιβολίαν διαστελίσασθαι μὴ δεδυνημένοι, μείζονα
 Ἡλίου καὶ πάντων τῶν προφητῶν τὸν Ἰωάννην
 ὑπελήφασιν, διὰ τὸ· « Μείζων ἐν γεννητοῖς γυναι-
 κῶν Ἰωάννου οὐδεὶς ἐστίν, οὐχ ὄρωντες, ὅτι ἀληθὲς
 τὸ, οὐδεὶς μείζων Ἰωάννου ἐν γεννητοῖς γυναικῶν,
 διχῶς γίνεται· οὐ μόνον τῷ αὐτὸν εἶναι πάντων
 μείζονα, ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰησοῦ αὐτῷ εἶναι τινος·
 ἀληθὲς γὰρ Ἰσων ὄντων αὐτῷ πολλῶν προφητῶν,
 κατὰ τὴν δεδομένην αὐτῷ χάριν τὸ μηδένα τούτου
 μείζονα εἶναι. Οἴεται δὲ (9) τὸ κατασκευάζεσθαι
 τὸ μείζονα εἶναι προφητεύεσθαι ὑπὸ Ἡσαίου, ὡς μη-
 δεὶς ταύτης τῆς τιμῆς ἤξιωμένου ὑπὸ Θεοῦ τῶν
 πώποτε προφητευσάντων· ἀληθῶς ὡς καταφρο-
 νῶν (10) τῆς παλαιᾶς χρηματιζούσης Διαθήκης, καὶ
 μὴ τηρήσας καὶ αὐτὸν Ἡλίαν προφητευόμενον τούτ'
 ἀπετόλμησεν εἰπεῖν. Καὶ γὰρ Ἡλίας προφητεύεται
 ὑπὸ Μαλαχίου λέγοντος· « Ἰδοὺ ἀποπέλλω ὑμῖν
 Ἡλίαν τὸν Θεοβίτην, ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πα-
 τὸς πρὸς υἱόν. » Καὶ Ἰωσίας δὲ, ὡς ἐν τῇ τρίτῃ
 τῶν Βασιλειῶν ἀνεγνωμεν, προφητεύεται ὀνομαστί
 ὑπὸ τοῦ ἐληλυθότος ἐξ Ἰουδα προφήτου λέγοντος,
 παρῆντος καὶ τοῦ Ἰεροβοάμ κατὰ τὸ θυσιαστή-
 ριον (11)· « Τὰδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ υἱὸς τίκτεται
 τῷ Δαυὶδ· Ἰωσίας ὄνομα αὐτοῦ. » Φασὶ δὲ τινες καὶ
 τὸν Σαμφῶν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ προφητεύεσθαι λέγον-
 τοι· « Δὴν κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαόν, ὡς εἰ καὶ μία
 φυλὴ ἐν Ἰσραὴλ· » ἐπεὶ ἀπὸ τῆς φυλῆς τοῦ Δὴν γε-
 νόμενος ὁ Σαμφῶν ἔκρινεν τὸν Ἰσραὴλ. Καὶ ταῦτα δὲ
 εἰς ἐλεγχοῦ τῆς προφητείας (12) τοῦ ἀποφηναμένου
 μηδένα πλὴν Ἰωάννου προφητεύεσθαι εἰρήσθω, ταῦτα
 εἰρηκότος ἐν τῷ θέλειν αὐτὸν διηγείσθαι τί τό· « Ἐγὼ
 φωνῇ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. »

A diversa ab eo : et quod interrogatus de vestimen-
 tis, an ipse vestimenta esset, non respondit et
 illud, Næ? Quomodo enim vestimenta Joannis hoc
 sit, esse Eliam venturum, non admodum, ut ab
 hoc traditum est, clare video : fortasse dici aliquo
 modo cum possit, ut a nobis est dictum, qui, ut
 potuimus, exposuimus illud; « cum spiritu et vir-
 tute Eliæ », hunc spiritum Eliæ in potentia esse
 spiritum animæ Joannis. Caterum qui demonstrare
 volunt, quare Sacerdotes et Levitæ fuerint hi qui
 a Judæis missi fuerunt ut interrogarent Joannem,
 non male dicerent, idcirco ex hoc ordine missos,
 quia conveniens esset hos in Dei cultu jugiter per-
 severantes, de hisce rebus interrogare ac sollicitos
 esse. Nec illud valde exquisite protulit, Joannem
 B ex tribu Levitica esse, quemadmodum antea dubi-
 tantes nos indagavimus : quia si agnovissent Joan-
 nem ortumque ejus, illi, qui missi fuerant, quomodo
 habuissent locum interrogandi an ipse esset Elias?
 Rursum in illis verbis : « Nam propheta ille est »
 nihil præcipuum existimans significari ex articuli
 adjectione, dicit eos interrogasse num propheta
 esset, rem multis communem addiscere volentes.
 Præterea vero non solus Heracleon, sed, quantum
 ego videre potui, omnes etiam qui a nobis diversa
 sentiunt, ut pote qui per exiguam ac tenuem dubi-
 tationem distinguere non possunt, Joannem suspi-
 cati sunt Elia atque prophetis omnibus majorem
 esse ; propterea quod nemo surrexerit inter natos
 mulierum major Joanne », non videntes duobus
 C modis verum esse quod dicitur, neminem Joanne
 majorem esse inter natos mulierum, non solum
 quia ipse sit major omnibus, verum etiam quia sint
 aliqui ipsi æquales. Nam verum est, multis prop-
 hetis ipsi æqualibus existentibus, neminem eo ma-
 jorem esse propter gratiam ipsi datam. Existimat
 autem confirmari 123 Joannem esse majorem,
 quia prophetatus fuerit ab Isaia, perinde quasi ne-
 mo ex eorum numero qui aliquando prophetarunt,
 hoc honore dignatus fuerit : vere veluti despiciens
 Testamentum Vetus, quod vocant, nec observans
 ipsum Eliam prophetatum fuisse. Prophetatur enim
 Elias a Malachia dicente » : « Ecce ego mitto vo-
 bis Eliam Thesbiten, qui reducet cor patris erga
 filium. » Quinetiam Josias, ut in Regum tertio le-
 gimus, nominatim prophetatur a propheta, qui ex
 Juda advenerat, dicente, cum etiam adesset Jero-
 boam juxta altare : « Hæc dicit Dominus : Ecce
 filius nascitur Davidi, Josias nomine ». Inquiunt

» Luc. 1, 17. » Joan. 1, 21. » Matth. xi, 11; Luc. vii, 28. » Malach. iv, 5, 6. » III Reg. xiii, 2.

(8) Θέλων δὲ τις, etc. Luxata hæc sunt in codi-
 ce Regio. Pro θέλων habet θέλω, pro Λευῖται, ha-
 βει Λευίτας, deinde pro λέγοι habet λέγων. Codex
 Bodleianus pro θέλων δὲ τις habet θέλοντες δὲ, etc.
 Ferrarius videtur legisse θέλοντες et λέγοιεν, vel
 quid simile.

(9) Οἴεται δὲ, etc. Hæc non coherent et hinc
 sunt in editione Huetii, in qua deest εἶναι et legi-
 tur προφητεύεται pro προφητεύεσθαι. Nos sanam

lectionem restitimus ex codice Bodleiano.

(10) Ἀληθῶς ὡς καταφρονῶν, etc. In editione
 Huetii post ἀληθῶς legitur δὲ, quod recte expungit
 codex Bodleianus.

(11) Κατὰ τὸ θυσιαστήριον. Sic habet codex
 Bodleianus; in Regio et Barberino deest κατὰ
 τὸ.

(12) Προφητείας. Legendum προπετείας.

etiam nonnulli Sampsonem a Jacob prophetatum fuisse, dicente ⁸⁸ : « Dan iudicabit suum ipsius populum, quemadmodum etiam una tribus in Israel, » quoniam e tribu Dan genitus Sampson iudicavit Israel. Sed hæc haecenus ad refellendam temeritatem ejus, qui enuntiavit præter Joannem prophetatum fuisse neminem; et hæc dixit volens aliquid disserere in illud : « Ego vox clamantis in deserto ⁸⁹. »

13. *Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis. Et interrogaverunt eum ac dixerunt ei : Quid ergo baptizas, si tu non es Christus ille, neque Elias, neque propheta ille ⁹⁰ ? Qui quidem ab Hierosolymis sacerdotes et Levitas interrogaturos Joannem miserant ⁹¹, cum didicissent quis esset vel non esset ipse Joannes, decentissime quiescunt : veluti silentio faventes, et demonstrantes se admittere quæ audissent, quod baptizare conveniat voci clamantis in deserto ad dirigendam viam Domini. Contra verò Pharisæi, ut qui juxta nomen suum divisi quidam et seditiosi essent, se eadem non sentire demonstrant cum Judæis existentibus in urbe metropoli, et cum ministris cultus divini, ac sacerdotibus et Levitis : mittendo qui veluti increpantes, ac prohibentes, quantum in ipsis esset, baptizare, interrogarent : « Quid ergo baptizas, si tu non es ille Christus, neque Elias, neque propheta ille ? » Et fortasse si unum in corpus connectamus quæ in Evangeliiis sunt scripta, dicturi sumus nunc quidem eos hæc dixisse, deinde vero nescio quo modo eos, cum se baptismo dedissent, a Joanne audisse illud : **124** « Progenies viperarum, quis vos docuit fugere a ventura ira ? Facite igitur fructum dignum pœnitentia ⁹². » Hæc enim apud Matthæum dicta sunt a Baptista, cum vidisset multos Pharisæorum et Sadduceorum venientes ad baptismum : cum videlicet pœnitentiæ fructus non haberent, atque Pharisæice apud seipsos gloriarentur de Abraham tanquam patre : quocirca sævius objurgantur a Joanne zelum Eliæ habente juxta communicationem Spiritus sancti. Objurgativa enim oratio est illa, quæ inquit : « Ne cogitetis dicere apud vos ipsos : Patrem habemus Abraham ⁹³ : didascalica autem illa, quod infideles (ob cor lapideum lapides dicti) immutari possint, virtute Dei, ex lapidibus in liberos Abrahæ, quoniam erant in oculis prophetæ, non fugientes illius divinum obtutum. Quam ob causam illud ab ipso dicitur : « Dico vobis posse Deum e lapidibus istis suscitare liberos Abrahæ ⁹⁴. » Et quoniam cum non fecissent fructum pœnitentia dignum, veniunt ad baptismum, convenientissime ipsis illud dicitur : « Jam vero et securis ad radicem arborum posita est. Omnis igitur arbor non faciens fructum bonum, exciditur, et in ignem conjicitur ⁹⁵, » veluti ipsis*

⁸⁸ Gen. XLIX, 16. ⁸⁹ Joan. I, 23. ⁹⁰ ibid. 24, 25. ⁹¹ ibid. 10.

(13) Pro διὰ τῆς σωπῆς codex Bodleianus habet τῆ σωπῆ.

(14) Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἄτε, etc. Origenes tract. XXIV in Matth., pp. 855, 856 : « Qui autem majus aliquid profites divident seipsos quasi meliores a multis, secundum hoc Pharisæi dicuntur, qui interpretantur divisi et segregati. » Et tractat. XLVI, pag. 847 : « Quales fuerunt et Pharisai, qui

13. *Kal oi ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων. Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, καὶ εἶπαν αὐτῷ· Τι οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ Ἡλίας, οὐδὲ ὁ προφήτης; Οἱ μὲν ἀπὸ Ἱερουσόλυμων πέμψαντες τοὺς ἐρωτήσαντας τὸν Ἰωάννην ἱερεῖς καὶ Λευῖταις, μαθόντες ὅστις τε οὐκ ἦν ὁ Ἰωάννης, καὶ ὃς ἦν, σεμνοπρεπέστατα ἠσυχάζουσιν οἰονεὶ συγκατατίθεμενοι διὰ τῆς σωπῆς (13), καὶ ἐμφαίνοντες τὸ παραδέχασθαι τὰ εἰρημένα, ὅτι ἀρμόζει τῇ τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρημῷ φωνῇ εἰς τὸ εὐθύναεν τὴν ὁδὸν Κυρίου, τὸ βαπτίζεῖν οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἄτε (14) κατὰ τὸ ὄνομα ὄντες διηρημένοι τινὲς καὶ στασιώδεις, τὸ μὴ ὁμονοεῖν περιστάσει τοῖς ἐν τῇ μητροπόλει Ἰουδαίους καὶ τοῖς λειτουργοῖς τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας ἱερῶσι καὶ Λευῖταις, διὰ τοῦ ἀποστεῖλαι οἰονεὶ ἐπιπληκτικῶς, καὶ τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς κωλυτικῶς τοῦ βαπτίζεῖν, τοὺς ἐρωτήσαντας· « Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ Ἡλίας, οὐδὲ ὁ προφήτης; » Καὶ τάχα εἰ συγκλωστὰι μιν εἰς ἓν σωματοποιοῦντες τὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γεγραμμένα, εἴποιμεν ἂν νῦν μὲν αὐτοὺς ταῦτα εἰρηκέναι, ὕστερον δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως αὐτοὺς ἐπιδεδωκότας τῷ βαπτίσασθαι ἀκχοῦναι ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τὸ· « Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; Ποιήσατε οὖν ἀξίους καρποὺς τῆς μετανοίας. » Ταῦτα γὰρ ὑπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ εἰρηται παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἰδόντος πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα· δηλονότι οὐκ ἔχοντας καρποὺς μετανοίας, καὶ Φαρισαϊκῶς ἀλαζονευομένους ἐν ἑαυτοῖς ἐπὶ τῷ Ἀβραάμ ὡς πατρὶ· διόπερ ἐπιπλήσσονται ὑπὸ τοῦ τὸν ζῆλον Ἥλιου κατὰ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντος Ἰωάννου. Ἐπιπληκτικὸς γὰρ λόγος ὁ· « Μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· » καὶ διδασκαλικὸς ὁ περὶ τοῦ καὶ τοῦ διὰ τὴν λιθίνην καρδίαν ἀπίστους λίθους ὀνομαζομένων δυνάμει Θεοῦ μεταβαλεῖν οἶους τε εἶναι ἀπὸ λίθων εἰς τέχνα Ἀβραάμ, ἐπεὶ γεγονάσιν ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ προφήτου, μὴ φεύγοντες τὴν θεϊάν αὐτοῦ εὐφροδίαν· διόπερ τό· « Λέγω ὑμῖν, ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγείρει τέχνα τῷ Ἀβραάμ, » ὑπ' αὐτοῦ λέγεται. Καὶ ἐπεὶ μὴ ποιήσαντες καρπὸν ἀγίου τῆς μετανοίας ἐρχονται ἐπὶ τὸ βάπτισμα, ἀρμονικώτατα πρὸς αὐτοὺς λέγεται τό· « Ἦδη δὲ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων κεῖται· Πᾶν δένδρον μὴ ποιῶν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς τὸ πῦρ βάλλεται· » οἰονεὶ γὰρ ἀντικρὺς φησι πρὸς αὐτοὺς· Ἐπει*

⁹¹ ibid. 19. ⁹² Matth. III, 7, 8. ⁹³ ibid. 9. ⁹⁴ ibid.

recte Pharisæi sunt appellati, id est præcisi, qui spiritualia prophetarum a corporali historia præciderunt. Hieronymus advers. Luciferianos, cap. 8 : « Pharisæi a Judæis divisi propter quasdam observationes superfluas, nomen quoque a Judæis susceperunt. » Α ΨΩ, separavit. De seditioso et perniciæ eorum ingenio vide Josephi. Antiq. lib. XVII, cap. 5.

ἐλήλυθα ἐπὶ τὸ βάπτισμα μὴ ποιήσαντες (15) καρπὸν μετανοίας, δένδρον ἐστὲ (16) μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκοπησόμενον ἀπὸ τῆς ὀξυτάτης καὶ εὐτονωτάτης ἀξίνης τοῦ ζώντος Λόγου, καὶ ἐνεργούς, καὶ τομωτέρου ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν διστομον. Παρέστησε δὲ τὸν τῶν Φαρισαίων περὶ αὐτῶν λόγον (17) καὶ ὁ Λουκᾶς διὰ τοῦ · « Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι · ὁ εἰς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος τελώνης. Καὶ ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς αὐτὰ πρὸς ἐαυτὸν προσήγγετο · Ὁ Θεὸς, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἄρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης · ὅτε διὰ τοῦτους τοὺς λόγους ὁ τελώνης ἔμαλλον αὐτοῦ εἰς τὸν οἶκον καταβαίνει δεδικαιωμένος, » καὶ ἐπιλέγεται πάντα τὸν ὑπόκειται ἐαυτὸν ταπεινοῦσθαι. Ὡς ὑποκριταὶ τοίνυν, κατὰ τοὺς τοῦ Σωτῆρος πρὸς αὐτοὺς ἐλεγκτικούς λόγους, ἐρχονται ἐπὶ τὸ βάπτισμα, οὐ λανθάνοντες τὸν βαπτίζοντα, εἶτι ἔχοντες τῶν ἐχιδνῶν ἰδὼν ὑπὸ τὰς γλώσσας αὐτῶν καὶ τὸν τῶν ἀσπίδων · Ἦδὲ γὰρ ἔσπιδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν. » Ἀληθῶς τε θυμῶς αὐτῆς (18) κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ θφωος ἦν ἐμφαινόμενος, καὶ διὰ τῆς πικρᾶς ταύτης ἐρωτήσεως τῆς · Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ Ἠλίας, οὐδὲ ὁ προφήτης · Πρὸς οὗς εἶπομι' ἄν, ὡς Χριστοῦ, καὶ Ἠλίου, καὶ τοῦ προφήτου βαπτίζόντων, τῆς δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ φωνῆς τοῦ βοῶντος ταύτην τὴν ἐξουσίαν μὴ εἰληφύλας · Ὡ οὗτοι, ἀπηγῶς πυνθάνεσθε τοῦ ἀπεσταλμένου ἀγγέλου πρὸ προσώπου Χριστοῦ, κατασκευάσαι τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐμπροσθεν αὐτοῦ, ὡς κατὰ τὸν τόπον αὐτοῦ ἀγνοοῦντες μυστήρια · ὁ γὰρ Χριστὸς Ἰησοῦς ὢν, κἄν μὴ βούλησθε, αὐτὸς οὐκ ἐβάπτισεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, αὐτὸς ὢν ὁ προφήτης. Πόθεν δὲ ὑμῖν πεπίστευται Ἠλίαν βαπτίζειν τὸν ἐλευσόμενον, οὐδὲ τὰ ἐπὶ τὰ τοῦ θυσιαστηρίου ξύλα, κατὰ τοὺς τοῦ Ἀχαάβ χρόνους, δεόμενα λουτρῷ, ἵνα ἐκκαυθῆ, ἐπιφανέντος ἐν πυρὶ τοῦ Κυρίου, βαπτίσαντος · Ἐπικελεύεται γὰρ τοῖς ἱερεῦσι τοῦτο ποιῆσαι, οὐ μόνον ἀπαξ, λέγει γὰρ · Δευτερεύσατε, ὅτε καὶ ἐδευτέρωσαν · καὶ τρισσώσατε, ὅτε καὶ ἐτρίσωσαν. » Ὁ τοίνυν μὴ αὐτὸς βαπτίσας τότε, ἀλλ' ἑτέροις τοῦ ἔργου παραχρήσας, πῶς κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Μαλαχίου λεγόμενα ἐπιδημήσας βαπτίζειν ἐμελλε ; Χριστὸς οὖν οὐκ ἐν ὕδατι βαπτίζει, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ · ἐαυτῷ δὲ τηρεῖ τὸ ἀγίῳ Πνεύματι βαπτίζειν καὶ πυρὶ. Παραδείξάμενος δὲ ὁ Ἡρακλέων τὸν τῶν Φαρισαίων λόγον, ὡς ὑγιῶς εἰρημένον περὶ τοῦ ὀφείλεσθαι τὸ βαπτίζειν Χριστῷ, καὶ Ἠλίᾳ, καὶ παντὶ προφήτῃ, αὐταῖς λέξεσι φησιν, οἷς μόνους ὀφείλεται τὸ βαπτίζειν · καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων μὲν ἡμῖν ἐναγχοῦς ἐλεγχόμενος, μάλιστα δὲ ὅτι κοινότερον τὴν προφήτην νενόηκεν (οὐ γὰρ ἔχει δεῖξαι τινα τῶν προφητῶν βαπτίζαντα) οὐκ ἀπιθάνως δὲ φησι πυν-

A aperte dicens : Quoniam venistis ad baptismum, cum non feceritis fructum poenitentiae, arbor estis non faciens fructum bonum, excidenda ab acutissima et validissima securi, nempe a Sermone vivente et efficaci, qui penetrantior est quovis gladio utrinque incidente ⁶⁶. Cæterum Pharisæorum de se prædicationem produxit Lucas in medium, per illud ⁶⁷ : « Duo homines ascenderunt in templum, ut precarentur : unus Pharisæus, et alter publicanus. Pharisæus stans hæc apud se orabat : Deus, gratias ago tibi, quod non sum quales cæteri homines, raptiores, injusti, adulteri, qualis etiam hic publicanus. » Quando propter hæc verba publicanus domum suam descendit justificatus magis, quam ille ⁶⁸ ; addit etiam, omnem exaltantem se, humiliari. Ut hypocritæ igitur (juxta Servatoris ad ipsos objurgatoria verba) veniunt ad baptismum, non latentes baptizantem quod adhuc haberent viperarum et aspidum venenum sub labiis suis : « Venenum » enim, inquit, « aspidum sub labiis eorum ⁶⁹. » Cumque vere venenum haberent, ut venenum serpentis, id etiam expresserunt per hanc amarum interrogationem ⁷⁰. « Quid ergo baptizas, si tu non es **125** Christus, neque Elias, neque propheta ille ? » Quibus ego dicere possem, tanquam Christo atque Elia propheta baptizantibus, cum vox clamantis in eremo hanc facultatem non acceperit : Inhumaniter, o boni, interrogatis missum nuntium ante faciem Christi ⁷¹ ad præparandum viam ejus coram ipso, universa ipsius, qui ad hunc locum attinet, ignorantia : nam is cum sit Christus, vel, si nolitis, et ille propheta, ipse non baptizavit, sed discipuli ejus. Proinde undenam vobis persuasum est Eliam venturum ad baptizandum, qui neque ligna altari superposita tempore Achab, eaque egentia balneo ut comburerentur, cum apparuisset per ignem Dominus, baptizaverit ? Jubet enim sacerdotibus, ut isthuc facerent, nec id tantum semel, nam dicit : « Denuo id facite : cumque denuo id fecissent : Tertio, inquit, id facite, et tertio id fecerunt ⁷². » Cum ergo ipse tum non baptizavit, sed aliis cesserit hanc provinciam, quomodo, cum accesserit, juxta Malachiæ vaticinium ⁷³, baptizaturus est ? Igitur Christus in aqua non baptizatur, sed discipuli ejus, sibi ipsi reservans baptismum in Spiritu sancto et igni ⁷⁴. Perro Heracleon, admittens Pharisæorum sermonem recte prolatum, perinde quasi tum Christus, tum Elias, tum denique prophetæ omnes debitores essent baptizandi, iisdem verbis, inquit, quibus solis opus est baptizare, cumque a nobis nuper sit redargutus ex his quæ diximus, idque præsertim, qui per prophete-

⁶⁶ Hebr. iv, 12. ⁶⁷ Luc. xviii, 40, 11. ⁶⁸ ibid. 14. ⁶⁹ Psal. xiii, 3. ⁷⁰ Joan. i, 25. ⁷¹ Marc. i, 2. ⁷² III Reg. xviii, 34, 38. ⁷³ Malach. iv, 5. ⁷⁴ Matth. iii, 11; Luc. iii, 16.

(15) *Μὴ ποιήσαντες*. Sic codex Bodleianus; in codd. Regio et Barberino perperam dicitur *μὴ*.

(16) *Δένδρον ἐστὲ*. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, *δένδρον ἐσται*, inale.

(17) Codd. Regius et Barberinus perperam habent *περὶ αὐτολόγων*.

(18) *Αὐτῆς*. Legendum vel αὐτοῖς, vel αὐτῶν.

tam illum intellexerit prophetam quempiam vulgarem (neque enim ostendere potest prophetarum aliquem baptizasse), non inscite ait Pharissæos, non quia vellent discere, sed ex propria versutia in

14. Quoniam vero necessarium nobis esse videtur in medium asferre Evangeliorum verba similia huic contextui quem in manibus habemus (et hoc singularim ad finem usque est faciendum, quò quæ discrepantiam habere videntur, consona ostendantur, atque item ut explanentur quæ veluti singulare quidpiam privatim habent), age, id etiam hoc loco faciamus. Illud enim : « Vox clamantis in deserto : Dirigite viam Domini »⁷⁴, » apud discipulum Joannem ex persona Baptistæ dicitur; apud Marcum vero tanquam principium Evangelii Jesu Christi ex Isaia voce hunc in modum est scriptum : « Initium Evangelii Jesu Christi, prout scriptum est in Isaia propheta : Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparaturus est viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus »⁷⁵. » 126 Cæterum non ponitur in propheta : « Dirigite viam Domini, » quod citavit Joannes. Proinde vide ne forte Joannes decurtans illud : « Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri, » scripserit : « Dirigite viam Domini; » quæ verba Marcus, duas prophetias duobus in locis dictas a duobus prophetis in unum colligens, posuit : « Prout scriptum est in Isaia propheta : Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus. » Illud enim : « Vox clamantis in deserto » mox scriptum est post historiam narrantem Ezechiam ex morbo convalescere; illud autem : « Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, » a Malachia ⁷⁶. Quod autem scripsit Joannes, abbrevians textum a se citatum, id Marcus etiam ipse in alia dictione repræsentavit; quandoquidem, dicente propheta : « Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri, » scripserit ipse : « Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus. » Idem fecit etiam in illis verbis : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te, » addens, « ante te, » quod positum non fuerat a propheta. Insuper diligentiam adhibentes in illud : « Et qui missi fuerant, erant ex Pharissæis, et interrogaverunt eum; »⁷⁷, » nos præposuimus Pharissæorum interrogationem (quod Matthæus eam tacuerit) his quæ scripta sunt facta fuisse apud Matthæum dicentem; quod intuitus Joannes multos

⁷⁴ Joan. 1, 23. ⁷⁵ Marc. 1, 4-3; Malach. III, 1; Isa.

(19) Ἐπεὶ δὲ ἀναγκαῖον, etc. Vide Hieronym. in Malach. III. Mox ubi cod. x Bodleianus habet παρτιθέναί, in editione Huettii legitur προστιθέναί.

(20) Σύγκρουσιν δοκοῦντα. Legendum vel συγκρούειν δοκοῦντα, vel σύγκρουσιν δοκοῦντα ἔχειν.

(21) Ὅπερ παρέθετο ὁ Μάρκος. Ita cod. Regius, Bodleianus et Barberinus, quos assectatur Pecorinus; at Ferrarius, quod citavit Joannes, recte,

ἀνάθεσθαι τοὺς Φαρισαίους κατὰ τὴν αὐτῶν πανουργίαν, οὐχὶ ὡς μαθεῖν θέλοντας.

quia vellent discere, sed ex propria versutia in

14. Ἐπεὶ δὲ ἀναγκαῖον (19) ἡμῖν φαίνεται παρατιθέναί τὰς ὁμοίας τῶν Εὐαγγελίων λέξεις τοῖς ἐν χειρὶ βήτοις, (καὶ τοῦτο καθ' ἕκαστον μέχρι τέλους ποιεῖν ὑπὲρ τοῦ τὰ μὲν σύγκρουσιν δοκοῦντα (20) ἀποδείκνυσθαι σύμφωνα, τὰ δ' ὁμῶς ὡς ἔχοντα ἕκαστον κατ' ἰδίαν σαφηνῆσθαι) φέρε τοῦτο καὶ ἐν ταῦθα ποιήσωμεν. Τὸ γὰρ : « Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ · Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, » παρὰ μὲν τῷ μαθητῇ τῷ Ἰωάννῃ ἐκ προσώπου τοῦ Βαπτιστοῦ λέγεται · παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ ὡς ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν Ἑσαίου Γραφὴν ἀναγράφεται οὕτως : « Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν τῷ Ἑσαίᾳ τῷ προφήτῃ · Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ · Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Οὐ καί ται μόντοιγε ἐν τῷ προφήτῃ : « Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, » ὅπερ παρέθετο ὁ Μάρκος (21). Μήποτε ὁ Ἰωάννης, ἔπιτεμνόμενος τὸ : « Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, » ἀνέγραψεν : « Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου · » ὅτι ὁ Μάρκος δύο προφητείας ἐν διαφόροις εἰρημέναις τόποις ὑπὸ δύο προφητῶν εἰς ἓν συνάγων πεποίηκε : « Καθὼς γέγραπται ἐν τῷ Ἑσαίᾳ τῷ προφήτῃ · Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου · Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ · Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Τὸ μὲν γὰρ : « Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » μετὰ τὴν περὶ τοῦ Ἐζεκιίου ἱστορίαν ἀναστάντος ἐκ τῆς νόσου εὐθέως γέγραπται · τὸ δὲ : « Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, » ὑπὸ Μαλαχίου. Ὅπερ δὲ ἐποίησεν ὁ Ἰωάννης ἐπιτεμνόμενος ὃ παρέθετο βῆτον, τοῦτο ἐπ' ἄλλης λέξεως ὁ Μάρκος καὶ αὐτὸς ἐνέφηεν · ὁ μὲν γὰρ προφήτης φησὶν : « Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν · » ὁ δὲ Μάρκος : « Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Τὴν δ' ὁμοίαν ἐπιτομήν πεποιήται καὶ ἐπὶ τοῦ, « Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου · » παρέθετο γὰρ (22) τὸ προκείμενον τὸ : « ἔμπροσθέν σου. » Ὅτι ἐπὶ τὸ (23) : « Ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων, καὶ ἑρώτησαν αὐτὸν, » ἐξετάζοντες ἡμεῖς προετάξαμεν τὴν ἐρώτησιν τῶν Φαρισαίων, ὡς σεσωπημένην παρὰ τῷ

xL, 3. ⁷⁶ Malach. III, 1. ⁷⁷ Joan. 1, 24, 25.

nam Joannes habet 1, 23, Εὐθύνατε, Marcus autem 1, 3, Ἐτοιμάσατε, ut ea quæ sequuntur apud Origenem, id evincunt. Videtur tamen Ferrarius emendasse Origenem, quem Marcum pro Joanne laudasse crediderim : quemadmodum infra Lucam pro Marco laudavit. HUETIUS.

(22) Cod. Bodleianus et Barberinus, οὐ παρέθετο γὰρ, etc.

(23) Ὅτι ἐπὶ τὸ, etc. Legendum ἐτι ἐπὶ τὸ, etc.

Ματθαίω, τοῦ ἀναγεγραμμένου γεγενῆσθαι παρὰ τῷ Α Ματθαίω· ὅτι ἰδὼν ὁ Ἰωάννης πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα, εἶπεν αὐτοῖς· « Γεννήματα ἐχιδῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἀκόλουθον γάρ ἐστι πρῶτον πυθῆσθαι, εἴτ' ἐλληλυθῆναι. Καὶ τοῦτο παρατηρήτεον, ὅτι ὁ μὲν Ματθαῖος ἐκπορευομένους πρὸς τὸν Ἰωάννην, τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν, καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον τοῦ Ἰορδάνου, ἐπὶ τῷ βαπτίσασθαι ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, ἐξομολογουμένους ἑαυτῶν τὰς ἀμαρτίας, οὐδένα λόγον ἐπιπληκτικὴν καὶ ἐλεγκτικὴν φησιν ἀκηχοῦναι ἀπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ, μόνους δὲ τοὺς ἑωραμένους πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐλληλυθῶτας ἀκηχοῦναι τὸ « Γεννήματα ἐχιδῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· ὁ δὲ Μάρκος οὐδὲν φησιν ἐπιπληκτικὸν εἰρηθῆσθαι ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῖς ἐλληλυθῶσιν, οὓσι πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Ἱεροσολυμίταις πᾶσι, καὶ βαπτίζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, καὶ ἐξομολογουμένοις τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν, ἀκόλουθως τῷ μηδὲ ὀνομαζέσθαι τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον ἡμᾶς παραθέσθαι, ὅτι ἀμφότεροι μὲν, ὁ τε Ματθαῖος καὶ ὁ Μάρκος, ἐξομολογουμένους τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν φησι βαπτίζεσθαι, πᾶσαν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον τοῦ Ἰορδάνου, ἢ πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν χώραν, καὶ τοὺς Ἱεροσολυμίτας πάντας· ὁ δὲ Ματθαῖος εἰσάγει μὲν ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, οὐ μὴν ἐξομολογουμένους τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν· διότι περ εἰκὸς καὶ τοῦτο εὐλογον εἶναι αἰτιον τοῦ ἀκηχοῦναι αὐτοὺς, « Γεννήματα ἐχιδῶν. » Μὴ ὑπολάβῃς δ' ἡμᾶς καὶ ἀκαίρως τὰ ἀπὸ τῶν ἐτέρων Εὐαγγελίων παραθεθεῖσθαι τὰ ἐκ τῶν ἀπεσταλμένων ἐκ τῶν Φαρισαίων καὶ ἐρωτησάντων τὸν Ἰωάννην ἐξετάζοντας. Εἰ γὰρ καλῶς ἐφηρημόσαμεν τὴν τῶν Φαρισαίων πεῦσιν, ἀναγεγραμμένην παρὰ τῷ μαθητῇ Ἰωάννῃ, τῷ βαπτισμῷ αὐτῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ χειμέκῃ, ἀκόλουθον ἦν ἐξετάσαι τὰ κατὰ τοὺς τόπους, καὶ παραθέσθαι τὰ εὐρεθέντα παρατηρήματα. Ὁμοίως δὲ τῷ Μάρκῳ καὶ ὁ Λουκᾶς τοῦ « Φωνῆ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » μέμνηται ἀπὸ ἰδίου προσώπου ὡτως· « Εγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν Ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν περιχώρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄρεσιν ἀμαρτιῶν, ὡς γέγραπται ἐν βιβλίῳ λέγων Ἡσαίου τοῦ προφήτου· Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. » Προέθηκε (24) δὲ ὁ Λουκᾶς καὶ τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας· « Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος, καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σχολιά εἰς εὐθείας, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας, καὶ ἕψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σπηρίον τοῦ Θεοῦ· ὁμοίως τῷ Μάρκῳ ἀναγράφας τὸ· « Εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ, » ἐπιτεμνόμενος, ὡς προειρήκαμεν, τὸ· « Εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ἄντι δὲ τοῦ, « Καὶ ἔσται πάντα σχολιά εἰς εὐθείας, » χωρὶς τοῦ « πάντα, »

Pharisæorum et Sadducæorum venientes ad b. p. tisma, dixerit illis : « Progenies viperarum ⁷⁸, » et quæ sequuntur, consequens cum sit primum eos interrogasse, tum vero advenisse. Hoc etiam obiter observandum est, quod exeuntibus tum Hierosolyma, tum tota Judæa, tum vero tota regione fluvio Jordani circumjecta ⁷⁹, sua ipsorum peccata confidentibus, Matthæo nullum dicente eos verbum a Baptista audisse objurgatorium et asperum, sed solos Pharisæos, et Sadducæos, eosque multos, cum venirent, conspectos audisse illud : « Progenies viperarum, » et quæ sequuntur, Marcum consequenter ⁸⁰, quia non nominavit Pharisæos, neque Sadducæos, uellum objurgatorium verbum narrare dictum fuisse a Joanne his qui ad se venerunt, cum accessissent ad eum tota Judæa ac Hierosolymitæ omnes, et baptizarentur ab eo in **127** Jordane, confitentes peccata sua. Quin et hoc necessario addamus oportet, nempe utrosque, Matthæum videlicet et Marcum, dicere ⁸¹, totam Hierosolymam, totamque Judæam, ac omnem circumjectam Jordanis regionem, vel totam Judæam regionem et Hierosolymitas omnes confiteri peccata sua ; sed cum Matthæus ⁸² induxerit venientes ad baptismum Pharisæos et Sadducæos, non tamen confitentes peccata sua, probabile esse atque rationi consentaneum ut hanc ob causam audierint : « Progenies viperarum ⁸³. » Cæterum ne nos existimes importune quæ quatuor evangelistæ dixerunt, contulisse, inquirentes quæ pertinent ad eos qui missi fuerant ex Pharisæis et interrogaverunt Joannem. Nam si bene adaptavimus Pharisæorum interrogationem scriptam apud discipulum Joannem, baptismo ipsorum posito apud Matthæum, consequens erat inquirere quæ ad hæc loca etiam intelligenda pertinebant, et quas invenissemus observationes addere. Meminit autem Lucas, perinde atque Marcus, ex persona propria, eorum verborum : « Vox clamantis in deserto, » hunc in modum : « Factum est verbum Domini ad Joannem Zachariæ filium in deserto. Et venit in omnem regionem finitimam Jordani, prædicans baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum, sicut scriptum est in libro sermonum Isaïæ prophætæ dicentis : Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus ⁸⁴. » Addidit etiam Lucas quod reliquum erat prophetiæ : « Omnis vallis implebitur, et omnis mons, et collis reddetur humilis, vertenturque distorta in vias rectas, et asperæ viæ in planas, videbitque omnis caro salutare Dei ⁸⁵ ; » perinde atque Marcus, cum scripsisset : « Rectas facite semitas ejus, » decurtans, ut prædiximus, illud : « Rectas facite semitas Dei nostri. » In illis vero verbis : « Et erunt omnia obliqua in rectum, » vocem « omnia » prætermisit, plurimum etiam nu-

⁷⁸ Matth. iii, 7. ⁷⁹ ibid. 5. ⁸⁰ Marc. i, 5. ⁸¹ Matth. iii, 5, 6 ; Marc. i, 5. ⁸² Cap. iii, vers. 7. ⁸³ ibid. ⁸⁴ Luc. iii, 2-4. ⁸⁵ ibid. 5, 6.

(24) Προέθηκε. Legendum προτέθηκε.

mero « rectas » dicens, quod « rectam » singulari A numero dictum fuerat. Ad hæc etiam pro eo quod est « aspera in planitiem, » fecit, « et asperæ viæ in planas ; » cumque prætermisisset illud, « videbitur gloria Domini, » addidit deinceps, « et videbit omnis caro salutare Dei. » Præter hoc vero conferunt etiam hujusmodi observationes ad demonstrandum decurtata fuisse ab evangelistis prophetica. Ad hæc vero observandum est illud, « Progenies viperarum, » et quæ sequuntur, Matthæum ⁸⁶ **128** narrare, dictum fuisse Pharisæis et Sadducæis adventantibus ad baptismum, diversis existentibus ab his qui confitebantur peccata sua, et nihil tale audiebant ; Lucam vero ⁸⁷, egredientibus turbis, ut baptizarentur ab ipso, hæc dicta fuisse, non facientem duos ordines eorum qui baptizabantur, quod apud Matthæum invenimus. Sed jure Matthæus ⁸⁸ Baptistam inducit dicentem turbis : « Progenies viperarum, » et quæ sequuntur, quando turbæ in bonam partem non sumuntur, ut observantibus perspicuum erit. Pharisæis præterea et Sadducæis numero singulari dictum est ⁸⁹ : « Facite fructum dignum pœnitentia ; » turbis vero numero plurium, « fructus dignos pœnitentia ⁹⁰. » Fortassis enim fructus pœnitentiæ eximius a Pharisæis exigitur, qui non alius est quam Jesus et fides erga ipsum ; a turbis autem, neque principium honorum habentibus, omnes exiguntur pœnitentiæ fructus. Quamobrem plurium numero : « fructus facite, » dixit ipsis Baptista. Illud etiam præter hæc Pharisæis dicitur ⁹¹ : « Ne cogitetis apud vos metipso dicere : Patrem habemus Abraham. » [(27) Multi enim nunc principium habent, putantes se ad divinum verbum introduci, ut accedant ad veritatem. Itaque dicere secum in animo incipiunt, « Patrem habemus Abraham. »] Pharisæi vero non incipiunt, sed multo ante hoc cogitant. Utrique tamen prædictos lapides ostensos audiunt, quasi ex his suscitari possent liberi Abrahæ ipsi ⁹², suscitatos ab insensibilitate et mortificatione. Observa autem Pharisæis (juxta id quod dictum fuit apud prophetam ⁹³ : « Comedistis fructum mendacem ») habentibus fructum mendacem dici : « Omnis igitur arbor non faciens fructum bonum excinditur [(29) et in ignem mittitur :] turbis autem quæ nullo modo fructum ferunt : « Omnis ergo arbor non faciens fructum, excidetur ⁹⁴. »] Id enim, quod fructum non habet, ne bonum quidem fructum habet ; quamobrem dignum est ut excindatur : quod autem fructum habet, id non omnino fructum bonum habet ; quare jure et ipsum a securi dejicitur. Cæterum si accuratius exquisierimus, fieri

⁸⁶ Matth. iii, 7. ⁸⁷ Luc. iii, 7. ⁸⁸ Matth. iii, 7. ⁸⁹ Ose. x, 13 ; Matth. iii, 10. ⁹⁰ Luc. iii, 9.

(25) *Εἰρηθαι ἐνικῶς, καρπὸν ἀξίον τῆς μετανοίας.* Id præferebant codices omnes quibus usus est Rob. Stephanus, et Vulgata, et Arabica, et Æthiopica, et Persica. At Syriaca numerum pluralem servat. Quod ait autem Ferrarius Origeni consentire Chrysostomum et Theophylactum, id usquam reperio. HÆTICUS.

τὴν λέξιν ἔθηκε, μετὰ τοῦ ἀντὶ ἐνικοῦ « εἰς εὐθεῖαν » πεποιηθέναι πληθυντικὸν « εὐθείας. » Ἔτι δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ, « Ἡ τραχεῖα εἰς πεδιά, » ἐποίησε, « Καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας. » παραλιπὼν τε, « Καὶ ὄφθησεται ἡ δόξα Κυρίου, » παρέθετο τὸ ἐξῆς τῷ « Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Χρήσιμοι δὲ αἱ παρατηρήσεις πρὸς ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἐπιτέμεσθαι τοὺς εὐαγγελιστὰς τὰ προφητικὰ. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο παρατηρητέον, ὅτι τὰ « Γεννήματα ἐχιδνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ὁ μὲν Ματθαῖος τοῖς Φαρισαίοις καὶ Σαδδουκαίοις ἐρχομένοις ἐπὶ τὸ βάπτισμα εἰρησθαί φησιν, ἑτέροις οὖσιν παρὰ τοὺς ἐξομολογουμένους τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν, καὶ μηδὲν τοιοῦτον ἀκούοντας· ὁ δὲ Λουκᾶς τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ ταῦτ' εἰρησθαί αναγράφει, οὐ ποιήσας δύο τάγματα βαπτιζομένων, ὅπερ παρὰ τῷ Ματθαίῳ εὐρομεν. Εἰκότως δὲ καὶ οὗτος, ἐπεὶ οἱ ὄχλοι οὐκ ἐν ἐπαίνῳ τάσσονται, ὡς τοῖς τηροῦσι σαφὲς ἔσται, τοῖς ὄχλοις εἰσάγει λέγοντα τὸν Βαπτιστὴν τὸ « Γεννήματα ἐχιδνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἔτι δὲ πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους, καὶ Σαδδουκαίους, « ποιήσεται, εἰρηθαι ἐνικῶς, » καρπὸν ἀξίον τῆς μετανοίας (25)· πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πληθυντικῶς, « ἀξίους καρποὺς τῆς μετανοίας. » Τάχα γὰρ οἱ μὲν Φαρισαῖοι τὴν ἐξαίρετον ἀπαιτοῦνται καρπὸν μετανοίας οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως· οἱ δὲ ὄχλοι, οὐδὲ ἀρχὴν ἔχοντες ἀγαθῶν, πάντας ἀπαιτοῦνται τοὺς καρποὺς τῆς μετανοίας· διόπερ πρὸς αὐτοὺς τὸ πληθυντικὸν εἰρησθαί (26). Λέγεται πρὸς τοὺς τοῖς Φαρισαίοις· « Μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. » Οἱ μὲν γὰρ ὄχλοι οὐκ ἀρχὴν ἔχουσι, δοκοῦντες εἰσάγεσθαι εἰς τὸν θεῖον λόγον τοῦ προσιέναι τῇ ἀληθείᾳ. Διόπερ ἄρχονται λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, « Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. » οἱ δὲ Φαρισαῖοι οὐκ ἄρχονται, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ τοῦτο δοξάζουσι. Πλὴν ἑκάτεροι τοὺς προειρημένους λίθους δεικνυμένους ἀκούουσιν, ὡς ἐκ τούτων (28) δύνασθαι ἐγερθῆναι τέκνα τῷ Ἀβραάμ, ἀπὸ τῆς ἀναισθησίας καὶ νεκρότητος ἀναστησομένων. Παρατῆρει δὲ, ὅτι τοῖς μὲν Φαρισαίοις (κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ προφήτῃ· « Ἐφάγετε καρπὸν ψευδοῦ. ») ἔχουσι μὲν καρπὸν ψευδοῦ λέγεται· « Πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. » τοῖς ὄχλοις δὲ ὄχλοις οὐδὲ καρποφοροῦσι τὸ, « Πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν ἐκκόπτεται. » Τὸ μὲν γὰρ μὴ ἔχον καρπὸν οὐδὲ καλὸν ἔχει καρπὸν· διόπερ ἐκκοπῆς ἐστὶν ἀξίον· τὸ δὲ ἔχον καρπὸν, οὐ πάντως καλὸν ἔχει καρπὸν, διόπερ καὶ αὐτὸς εὐλόγως ὑπὸ τῆς ἀξίτης καταβάλλεται. Ἐὰν δὲ ἀκριβέστερον ἐρευνησωμεν τὰ περὶ τοὺς καρποὺς, εὐρήσομεν, ὅτι ἀμήχανον τὸ ἄρτι τοῦ γεωργεῖσθαι ἀρχόμενον, κἂν καρποφορῇ, τοὺς πρώτους ἐνεγκεῖν καρποὺς καλοὺς. Ἄγαπᾷ δὲ

⁸⁹ ibid. 8. ⁹⁰ Luc. iii, 8. ⁹¹ Matth. iii, 9. ⁹² ibid.

(26) *Εἰρησθαί.* Legendum εἰρηθαι.

(27) Hæc, a Ferrario prætermissa, e Perionii interpretatione supplevimus.

(28) *Ὡς ἐκ τούτων.* Hæc in codice Bodleiano leguntur, sed desunt in codice Regio.

(29) Suppleta hæc quoque ex Perionio.

ὁ γεωργὸς πρῶτον τὸ ἐνεγκεῖν αὐτῷ τοὺς ἐπιβάλλοντα; καρποὺς τὸ ἀρχόμενον γεωργίας (30). Ὑστερον ἰδὼν διὰ τῶν πρεπόντων γεωργικῆ καθαρσίῳν μετὰ τοὺς ὁποίους δῆποτε καρποὺς ληψόμενος καὶ καρποὺς καλοῦς. Καὶ ὁ νόμος δὲ ταύτη τῆ ἐκδοχῆ ἡμῶν μαρτυρεῖ λέγων δεῖν τὸν φυτεύσαντα (31) τρία ἔτη ποιεῖν ἀπερικάθαarton ἔωvτα τὸ πεφυτευμένον, οὐκ ἐσθωμένον αὐτοῦ τῶν καρπῶν. « Τρία » γὰρ, φησιν, « ἔτη ὑμῖν ὁ καρπὸς ἀπερικάθατος, οὐ βρωθήσεται· πῦρ δὲ τετάρτῳ ἔτει ἔσται πᾶς ὁ καρπὸς ἅγιος, αἰνετὸς τῷ Κυρίῳ. » Εὐλόγως τοίνυν πρὸς τοὺς δχλοὺς χωρὶς τῆς τοῦ καλοῦ προσθήκης λέγεται: « Πᾶν οὖν ἐσθῶρον μὴ ποιῶν καρπὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. » Καὶ τὸ ἐπὶ πλείον δὲ φέρον καρπὸν ὁμοιον τῆ ἀρχῆ, δένδρον τυγχάνον μὴ ποιῶν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται: ἐπὶ, ἐνστάσης τῆς μετὰ τὴν τριάδα εἰσαγωγῆς, ἐν τῇ τετάρτῳ γενόμενος μὴ ποιῆ καρπὸν ἅγιον, αἰνετὸν τῷ Κυρίῳ. Ταῦτα δὲ πάντα, εἰ καὶ μετὰ παρεκδόσεως (32) ἡμῖν εἰρησθαὶ δοκεῖ παρατιθεμένοις καὶ τὰ ἀπὸ τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων, οὐκ ἄκαιρα δὲ ἐμὸι φαίνεται, οὐδὲ ἀλλότρια τῆς ἐνεστηκυίας σχέψεως. Φαρισαῖοι γὰρ ἀποστέλλουσι πρὸς τὸν Ἰωάννην μετὰ τοὺς ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευῖτας, πεμφθέντας: ἐρωτῆσαι αὐτὸν ὅστις εἶη, ἐξετάζοντες: « Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ οὐ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ Ἥλιος, οὐδὲ ὁ προφήτης; » καὶ ἐξετάσαντες ἐνταῦθα ἐξῆς παραγιόμενοι βαπτισόμενοι, ὡς ὁ Ματθαῖος ἀναγράφει, ἀκίουςι δὲ τὰ ἀρμόζοντα αὐτῶν τῇ ἀλαζονείᾳ καὶ ὑπεκρίσει. Ἐπεὶ δὲ ὁμοια ἦν τὰ τούτοις εἰρημένα τοῖς λεγομένοις πρὸς τοὺς δχλοὺς, ἐχρῆν τὴν τῶν ἱερῶν σύγκρισιν καὶ σαφῆνειαν ποιήσασθαι: ὧν γινόμενον πλείονα ἀπήτησεν (33) ἡμᾶς ἡ ἀκολουθία θεωρησθαι. Ἐτι δὲ καὶ ταῦτα τοῖς εἰρημένοις δεόντως προσθήσομεν (34) δύο τάγματα πεμπόντων παρὰ τῷ Ἰωάννη ἀναγέγραπται, ἐν μὲν Ἰουδαίων τῶν ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἀποστελλόντων ἱερεῖς καὶ λευῖτας: ἕτερον δὲ Φαρισαίων ἐπαπορούντων διὰ τί βαπτίζει. Καὶ ἀποδεδώκαμεν, ὅτι μετὰ τὴν πεῦσιν οἱ Φαρισαῖοι παραγιώνται: βαπτισόμενοι (35). Μήποτ' οὖν πρὸς τούτων οἱ πρὸς τούτων ἀποστελλαντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων Ἰουδαῖοι παραδεξάμενοι τοὺς Ἰωάννου λόγους, ἅτε πρότεροι τῶν Φαρισαίων πέμφαντες, καὶ πρότεροι ἔρχονται. Ἱεροσόλυμα γὰρ, πᾶσα Ἰουδαία, καὶ ἀκολουθῶς πᾶσα ἡ περιχώρος τοῦ Ἰορδάνου ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· ἢ, ὡς ὁ Λουκᾶς φησιν (36): « Ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται πάντες, καὶ ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρ-

A non posse videbimus, ut id quod nuper excoli sit coeptum, etiamsi fructificet, primos afferat fructus bonos. Contentusque est agricola primam arboris culturam convenientibus fructus proferre, tum vero procedente tempore, post 129 hos qualescunque fructus, sumpturus etiam fructus bonos, adhibitis purgationibus agriculturæ convenientibus. Quin lex etiam huic nostræ intelligentiæ attestatur dicens, oportere eum qui plantaverit impurgatum triennio sinere quod plantaverit, non comesis rei plantatæ fructibus: « Tres » enim, inquit ⁹⁵, « annos vobis fructus impurgatus non comedetur; quarto autem anno erit omnis fructus sanctus, laudabilis Domino. » Jure ergo ad turbas absque additione boni dicitur: « Omnis igitur arbor quæ non facit fructum, excinditur et in ignem conjicitur ⁹⁶; » et quæ diutius fructum fert principio similem, cum sit arbor quæ non facit fructum bonum, excinditur et in ignem mittitur, quandoquidem, post triennii culturam, in anno quarto non facit fructum sanctum, laudabilem Domino. Hæc autem omnia, quamvis per digressionem videantur a nobis dicta, comparantibus etiam quæ cætera Evangelia dicant, non importune tamen ascita, neque aliena a præsentis consideratione iudicio sunt meo. Pharisæi enim mittunt ad Joannem post sacerdotes et levitas ab Hierosolymis missos, ad interrogandum ipsum quisnam esset, interrogantes: « Quid ergo baptizas, si tu non es ille Christus, neque Elias, neque ille propheta ⁹⁷? » cumque interrogassent hoc in loco, deinceps profecti ut baptizarentur, ut scribit Matthæus ⁹⁸, audiunt convenientia fastui et simulationi suæ. Porro quoniam his eadem fere, quæ turbis dicta fuerant, postulabant hæc collationem atque explanationem, quæ dum sunt, plura compulit nos consequentia rerum considerare. His insuper quæ diximus necessario illud addemus, Joannem scribere duos ordines esse mittentium: alterum quidem Judæorum mittentium ab Hierosolymis sacerdotes et Levitas ⁹⁹; alterum vero Pharisæorum addubitantium quare baptizet ¹. Tradidimus etiam Pharisæos post interrogationem profectos fuisse ut baptizarentur. Proinde vide, ne forte Judæi qui ante Pharisæos miserant ab Hierosolymis, admissa Joannis oratione, quia priores Pharisæis miserint, priores etiam veniant. Hierosolyma enim, et tota Judæa, et consequenter omnis regio Jordani finitima baptizabantur ab ipso in Jordane fluvio, confitentes peccata sua ²: vel, ut Lucas inquit: « Egrediebatur ad ipsum 130 tota Judæa

⁹⁵ Levit. xix, 23. ⁹⁶ Luc. iii, 9. ⁹⁷ Joan. i, 25.

¹ Matth. iii, 5, 6.

(30) Αὐτῷ τοῖς ἐπιβάλλοντα; καρποὺς τὸ ἀρχόμενον γεωργίας. Sic recte habet codex Bodleianus; editio autem Huetii, αὐτοὺς ἐπιβάλλοντα; καρποὺς τῷ ἀρχόμενῳ γεωργίας.

(31) Δεῖν τὸν φυτεύσαντα. Sic codex Bodleianus; codex Regius, δεῖ τὸν φυτεύσαντα.

(32) Παρεκδόσεως. Ita codd. Barberinus et Bodleianus; editio Huetii, παρεμφάσεως.

(33) Ἀπήτησεν. Sic codex Bodleianus; Regius

et Barberinus, ἀπήνησεν.

(34) Προσθήσομεν. Sic codex Bodleianus; editio Huetii, προσθήσομαι.

(35) Βαπτισόμενοι. Ita codices Barberinus et Bodleianus; editio Huetii, βαπτισάμενοι.

(36) Ὡς Λουκᾶς φησιν, etc. Hæc habentur Marc. i, 5; altum apud Lucam de iis silentium. Vel memoria igitur lapsus est Origenes, ut sæpe; vel manu ταχυγράφος, ut sæpissime. HUETIUS.

regio, et Hierosolymitæ omnes, et baptizabantur ab ipso in Jordane fluvio, confitentes peccata sua. Cæterum neque Matthæus Pharisæos et Sadducæos, quibus dicitur: « Progenies viperarum », neque Lucas turbas eandem increpationem audisse inducunt confitentes peccata sua. Illud vero dubitatione dignum est, quomodo, cum tota Hierosolymitarum urbs, et tota Judæa, et tota regio Jordani finitima baptizarentur in Jordane a Joanne, Servator dicat: « Venit Joannes Baptista neque manducans, neque bibens, et dicitis: Dæmonium habet »; et interrogantibus: « In qua potestate hæc facis? » dicit: « Interrogabo et ego vos unum verbum; quod si dixeritis mihi, dicam etiam ego vobis, in qua potestate hæc facio. Baptismus Joannis unde erat? e cælo an ex hominibus? » quando et disceptantes iniquiunt: « Si dixerimus, e cælo, dicit: Quare non credidistis illi? » Sed solvitur hic in modum dubitatio: Pharisei, ut antea observavimus, qui audierant, « Progenies viperarum, » nec illi crediderant, accedunt ad baptismum, timentes, uti probabile est, turbam, atque propter illos simulate volentes lavari, ne tot hominibus adversari viderentur. Sentientes igitur ipsum ab hominibus, non e cælo habere baptismum, timent quod suspicantur dicere, ne forte lapidentur a turba. Quare quæ Servator Pharisæis locutus est, contraria non sunt his quæ scripta fuerunt in Evangeliiis de multitudine eorum qui apud Joannem baptizati fuerunt, cum alioqui temeritatis Pharisæorum fuerit dicere Joannem habere dæmonium, et Jesum in Beelzebul dæmoniorum principe virtutes edidisse.

15. Respondit illis Joannes, dicens: Ego quidem baptizo vos in aqua: in medio autem vestri stat, quem vos nescitis. Ipse est, qui post me venturus est, cujus non sum dignus ut solvam ejus corrigiam calceamenti. Equidem Heracleon existimat Joannem respondere his qui a Pharisæis missi fuerant, quod ipse volebat, non ad id quod illi interrogaverant, non advertens se incusare prophetam inscitæ, si aliud interrogatus, de re alia responderet: cavendum enim nobis est hoc, dum colloquimur, tanquam vitium. Contra, nos **131** dicimus maxime appositum esse responsionem. Namque ad illud: « Quid ergo baptizas, si tu non es ille Christus? » quid aliud dici oportuit quam ostendere baptismum suum esse corporale? « Ego » enim, inquit, « baptizo in aqua »; cumque hoc respondisset ad illud: « Quid ergo baptizas? » ad alterum: « Si tu non es ille Christus, » laudes enarrat de præcipua ac præcedenti substantia Christi, nempe quod Christus tantum virium habet, ut invisibilis etiam sit divinitate sua, omni homini præsens, et per universum orbem extensus; quod declaratur per illud: « In medio vestri stat

τας αὐτῶν. » Οὕτε μέντοι Ματθαῖος τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, πρὸς οὓς λέγεται, « Γεννήματα ἐχιδνῶν, » οὕτε Λουκᾶς τοὺς ἐχλους τὴν αὐτὴν ἐπίπληξιν ἀκούοντας εἰσάγουσι, ἐξομολογουμένους τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν. Ἄξιον δὲ ἐπαπορῆσαι πῶς, πάσης τῆς Ἱεροσολυμιτῶν πόλεως, καὶ πάσης τῆς Ἰουδαίας, καὶ πάσης τῆς περιχώρου τοῦ Ἰορδάνου βαπτιζομένων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπὸ Ἰωάννου, ὁ Σωτὴρ φησὶν: « Ἐβλήθηεν ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, μήτε ἐσθίω, μήτε πίνω, καὶ λέγετε· Δαιμόνιον ἔχει. » καὶ πρὸς τοὺς πυθομένους: « Ἐν ποῖ ἔξουσι ταῦτα ποιεῖς; » λέγει: « Κάγῳ ἐρωτήσω ὑμᾶς ἓνα λόγον, ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κάγῳ ὑμῖν ἐρῶ, ἐν ποῖ ἔξουσι ταῦτα ποιῶ. Τὸ βάπτισμα τὸ Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ (37) ἐξ ἀνθρώπων; ὅτε καὶ διαλογιζόμενοι φασιν: « Ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ· Διὰ τί οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ; » Λύεται δὲ τὸ ἀπορηθὲν οὕτως: Φαρισαῖοι, ὡς προτετήραμεν, οἱ ἀκούσαντες, « Γεννήματα ἐχιδνῶν, » οὐ πεπιστευκότες αὐτῷ παραγίνονται ἐπὶ τὸ βάπτισμα, εἰκὸς, ὅτι τὸν ὄχλον φοβοῦμενοι, καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἐκείνους ὑπόκρισιν ἀξιοῦντες λούσασθαι, ἵνα μὴ δοκοῖεν ἐναντιοῦσθαι τοῖς τοσοῦτοις. Φρονοῦντες γοῦν αὐτὸν ἀπ' ἀνθρώπων ἔχειν, καὶ οὐκ ἀπ' οὐρανοῦ τὸ βαπτίζειν, διὰ τὸν ὄχλον, μήποτε λιθασθῶσιν, φοβοῦνται ὅπερ ὑπολαμβάνουσιν εἰπεῖν· ὥστε οὐκ ἐναντιοῦται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένα πρὸς τοὺς Φαρισαίους, τοῖς ἀναγεγραμμένοις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τοῦ πλήθους τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ βαπτισαμένων· τοῦ θράσους δὲ τῶν Φαρισαίων ἦν δαιμόνιον ἔχειν λέγειν τὸν Ἰωάννην, καὶ ἐν Βεελζεβοῦλ τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων τὰς δυνάμεις φάσκειν τὸν Ἰησοῦν πεποιχέναι.

15. Ἀπεκρίνατο αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης λέγων· Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἔστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, οὗ οὐκ εἰμι ἐγὼ ἀξίος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἰμάντα τοῦ ὑποδήματος. Ὁ μὲν Ἡρακλέων οἴεται, ὅτι ἀποκρίνεται ὁ Ἰωάννης τοῖς ἐκ τῶν Φαρισαίων πεμφθεῖσιν, οὐ πρὸς δ' ἐκείνους ἐπηρώτων, ἀλλ' ἢ αὐτὸς ἐβούλετο, ἑαυτὸν λανθάνων, ὅτι κατηγορεῖ τοῦ προφήτου ἀμαθίας, εἶγε ἄλλο ἐρωτώμενος περὶ ἄλλου ἀποκρίνεται· χρῆ γὰρ καὶ τοῦτο φυλάττεσθαι ὡς ἐν κοινολογίᾳ ἀμάρτημα τυγχάνων. Ἡμεῖς δὲ φάμεν, ὅτι μάλιστα πρὸς ἕπος ἐστὶν ἡ ἀπόκρισις. Πρὸς γὰρ τὸ· « Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός; » τί ἄλλο ἐχρῆν εἰπεῖν, ἢ τε τὸ ἴδιον παραστήναι βάπτισμα σωματικώτερον τυγχάνων· « Ἐγὼ » γὰρ, φησὶν, « βαπτίζω ἐν ὕδατι. » καὶ τοῦτο εἰπὼν πρὸς τὸ· « Τί οὖν βαπτίζεις; » πρὸς τὸ δεύτερον· « Εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός, » δοξολογίαν περὶ τῆς προηγουμένης οὐσίας Χριστοῦ διηγείται, ὅτι δύναμιν τοσαύτην ἔχει, ὡς καὶ ἀόρατος εἶναι τῇ θεϊότητι αὐτοῦ, παρὼν παντὶ ἀνθρώπῳ, παντὶ δὲ καὶ ὅλῳ τῷ κόσμῳ συμπαρακετεινόμενος· ὅπερ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Μέσος ὑμῶν ἔστηκε. » Καὶ ἐπεὶ οὐδὲν οἱ προσδο

¹ Matth. iii, 7. ² Matth. xi, 18. ³ Matth. xxi, 23. ⁴ ibid. 24, 25. ⁵ ibid. 26. ⁶ Luc. xi, 15. ⁷ Joan. i, 26. ⁸ ibid. 26.

(37) Ἐξ οὐρανοῦ, ἢ. Decet in editione Huetii, sed restituitur ex codd. Bodleiano et Barberino.

κῶντες Χριστοῦ ἐπιδημίαν Φαρισαῖοι τηλικούτον Α
 περὶ αὐτοῦ ἐύρων, ἄνθρωπον τέλειον ἄγιον μόνον
 ὑπολαμβάνοντες αὐτὸν εἶναι, ἐμμελῶς ἐλέγχει τὴν
 περὶ τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ Φαρισαίων ἄνοιαν, προστι-
 θεὶς τῷ· « Μέσος ὑμῶν ἔσθηκε, ἔ τὸ· «Ὁν ὑμεῖς οὐκ
 αἰδᾶτε. » Καὶ ἵνα μὴ τις ὑπολάβῃ ἕτερον εἶναι τὸν ἀ-
 ρατον καὶ διψκοντα ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον, ἢ καὶ ἐπὶ
 ὄν τὸν κόσμον, παρὰ τὸν ἐνανθρωπήσαντα, καὶ ἐπὶ
 τῆς γῆς ὄφθέντα, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναστρα-
 ζέντα, συνάπτει τῷ· « Μέσος ὑμῶν ἔσθηκεν, ὃν
 ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, » τὸ· « Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, »
 τευτέστι μετ' ἐμὲ φανερωθήσόμενος· οὗ καὶ τὴν
 ὑπερβάλλουσαν ὑπεροχὴν συνιὲς παρὰ τὴν ἑαυτοῦ
 φύσιν, ἀμφιβαλλομένην ὑπὸ τικων, μήποτε ἄρ' αὐ-
 τὸς εἴη Χριστὸς, ὅσον ἀπολείπεται τῆς τοῦ Χριστοῦ
 μεγαλειότητος παραστῆσαι βουλόμενος, ἵνα μὴ τις Β
 εἰς αὐτὸν λογισθῆται ὑπερ ὃ βλέπει, ἢ ἀκούει ἐξ αὐ-
 τοῦ, λέγει καὶ τὸ· « Οὐ εἰμι εἰρὶ ἐγὼ θεῖος ἵνα λύσω
 αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος, » αἰνιτιζόμενος τὸ
 οὐκ ἱκανὸς εἶναι τὸν περὶ τῆς ἐνσωματώσεως αὐτοῦ
 λόγον (οἶονεὶ δεδεμένον, καὶ κερτυμμένον τοῖς μὴ
 νοῦσι), λύσαι καὶ σαφηνίσαι, ὥστε θεῖόν τι τῆς το-
 αύτης ἐπιδημίας εἰς οὕτω βραχυτέτα συνεσταλαμένης
 εἰπεῖν.

telligentibus) solvat explicetque, dignum aliquid
 constructio.

16. Οὐκ ἄκαιρον δὲ ἐξετάζουσιν ἡμῖν τὸ· « Ἐγὼ
 βαπτίζω ἐν ὕδατι, » τὰς ὁμοίας τῶν Εὐαγγελιστῶν
 παραθέσθαι περὶ τούτου λέξεις, καὶ συγκρίναι τῇ C
 προκειμένη. Φησὶ τοίνυν ὁ Ματθαῖος, ἰδὼν πολλοὺς
 τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων, ἐρχομένους ἐπὶ τὸ
 βάπτισμα (μετὰ τὰ ἐπιπληκτικὰ περὶ ὧν ἐξετάσα-
 μεν,) « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ἐν ὕδατι βαπτίζω εἰς μετά-
 ναν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μου
 ἐστίν, οὗ οὐκ εἰμι ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι·
 αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ· »
 σύμφωνον τῷ κατὰ Ἰωάννην λόγῳ, τὴν ὁμολογίαν
 τοῦ ἐν ὕδατι βαπτίσματος πρὸς τοὺς πεμφθέντας ἐκ
 Φαρισαίων λέγοντι. Ὁ δὲ Μάρκος, « Ἐκρήρυσσε, »
 φησὶν. Ἰωάννης λέγων· Ἐρχεται ὁ ἰσχυρότερός
 μου ὀπίσω, οὗ οὐκ εἰμι ἱκανὸς κύψας λύσαι τὸν ἱμάντα
 τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. Ἐγὼ ἐβάπτισα ὑμᾶς ὕδατι,
 αὐτὸς δὲ βαπτίσει (38) ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· πρὸς
 πείνας καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας διδάσκων ταῦτα D
 κεκρήρυσται. Ὁ δὲ Λουκᾶς φησιν, ὅτι, προσδοκῶντος
 τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρ-
 δίας αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ
 Χριστὸς, ἀπεκρίνατο λέγων πᾶσιν ὁ Ἰωάννης· Ἐγὼ
 μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός
 μου, οὗ οὐκ εἰμι ἱκανὸς λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑπο-
 δημάτων αὐτοῦ· Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι
 ἁγίῳ καὶ πυρὶ. »

17. Ἐχοντες τοίνυν τὰς ὁμοίας λέξεις τῶν τεσσά-
 ρων, φέρε κατὰ τὸ δυνατὸν ἴδωμεν ἰδίᾳ τὸν νοῦν ἐκά-

ille, [quem vos nescitis ¹⁰.] Et quoniam nihil tale
 expectantes Christi adventum Pharisæi de ipso
 videbant, tantum suspicantes eum esse hominem
 sanctum, concinne redargnit Pharisæorum igno-
 rantiam, qui ipsius excellentiam ignorabant, ad-
 jiciens : « Quem vos nescitis, » illis verbis : « In me-
 dio vestri stat. » Et ne quis suspicetur eum qui sit
 invisibilis, quique penetret ad omnem hominem et
 ad totum mundum, diversum esse ab eo qui huma-
 nam sumpsit carnem, et « super terram est visus,
 et cum hominibus est conversatus ¹², » conjungit
 illis verbis : « In medio vestri stat, quem vos nesci-
 tis ; » illud : « Qui post me venturus est ¹⁴, » hoc
 est, qui post me manifestandus est. Cujus cum ex-
 cedente et exsuperante excellentia intellexisset
 Joannes suam ipsius naturam superari, ob quam
 ambigebant nonnulli an ipse esset Christus, osten-
 dere volens quanto inferior esset Christi magnitu-
 dine, ne quis de se cogitaret aliquid supra id quod
 videt aut audit a semetipso, dicit etiam illud :
 « Cujus non sum ego dignus ut solvam ejus corri-
 giam calceamenti ¹⁵, » illud innuens se minime ido-
 neum esse qui de ipsius Christi incorporatione rati-
 onem (quæ veluti ligata est et occultata non in-
 dicendo de tanto adventu in tantam brevitate

16. Verum enimvero haud importunum fuerit
 inquiringibus nobis illud : « Ego in aqua baptizo ¹⁶, »
 addere, si quid simile de hoc dixerint evangelistæ,
 et cum re qua de agitur conferre. Itaque Matthæus
 inquit, cum conspexisset multos ex Pharisæis et
 ex Sadducæis venientes ad baptismum (post verba
 increpatoria, de quibus inquisivimus) : « Ego qui-
 dem vos in aqua baptizo ad resipiscentiam : at ille,
 qui post me venturus est, potentior me est, cujus
 non sum idoneus, ut calceamenta portem : ipse vos
 baptizabit in Spiritu sancto et igni ¹⁷ ; » cum ser-
 monē Joannis conveniens narrante confessionem
 baptismi in aqua ad eos qui missi fuerant ex Pha-
 risæis. At Marcus : « Prædicabat, » inquit, « Joannes
 dicens : Venit, qui fortior est me, post me, cujus
 non **132** sum idoneus, ut procumbens solvam
 corrigiam calceamentorum ejus. Ego quidem ba-
 ptizo vos aqua, ille vero baptizabit vos in Spiritu
 sancto ¹⁸ ; » ad complures, et omnes audientes docens
 hæc prædicata fuisse. Rursum Lucas inquit, quod
 expectante populo, et cogitantibus omnibus in cor-
 dibus suis de Joanne, an ipse esset Christus, res-
 ponderit Joannes dicens universis : « Ego quidem
 aqua baptizo vos ; sed veniet, qui potentior est
 me, cujus non sum idoneus solvere corrigiam cal-
 ceamentorum ejus. Ipse vos baptizabit in Spiritu
 sancto et igni ¹⁹. »

17. Tenentes igitur quatuor evangelistarum si-
 milia verba, age, videamus pro virili seorsum

¹⁰ Joan. i, 26. ¹¹ Baruc. iii, 38. ¹² Joan. i, 27 ¹³ ibid. ¹⁴ ibid. 26. ¹⁵ Matth. iii, 11. ¹⁶ Marc. i, 6-8.
¹⁷ Luc. iii, 16.

(38) Βαπτίσει. Sic codex Bodleianus ; editio Puetii βαπτίσει.

uniuscujusque verbi sensum et differentias, initio sumpto a Matthæo, qui prius cæterorum traditur Evangelium tradidisse Hebræis qui ex circumcissione crederant: «Ego vos, inquit, in aqua baptizo ad resipiscentiam,» veluti purgans et deterrens a rebus malis, et ad resipiscentiam invitans: ut præparem enim populum instructum ego veni²⁰; et ad præparandum locum resipiscentiæ per baptismum post me venturo, qui hac etiam ratione longe potentius præstantiusque quam mea sit potentia, vobis adjumento futurus est. Siquidem illius baptismus non est corporalis, cum resipiscentem repleat Spiritus sanctus igne diviniore, quidquid vel materiale vel terrenum fuerit demoliente et consuente. Et hoc non tantum in eo qui ipsum admisit, sed etiam in eo qui audierit ipsum habentes. Tanto autem est me fortior, qui post me venturus est, ut ne ea quidem quæ ad amictum spectant extremarum potentiarum quæ sunt circa ipsum, portare, vel qui ea sustinent, ferre sim idoneus: cum non ita nuda prostent, ut ea obvii quique intelligere possint. Igitur non novi utrum prius dicam, meamne multam imbecillitatem, quæ ne vilia quidem Christi (magnarum rerum circa ipsum existentium comparatione) ferre queat, an divinitatem illius eminentem et toto mundo majorem, quandoquidem ego, qui tantam accepi gratiam ut prophetia dignus habitus fuerim, quæ meum adventum ad vitam hominum prædicet, illis verbis: «Ego vox clamantis in deserto²¹;» et: «Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam²²;» Ego, cujus ortum Gabriel astans coram altari admirabiliter annuntiavit²³, patre meo in senectute **133** existente; ego, ad cujus nomen Zacharias vox recepit, atque etiam prophetandi munus per ipsam²⁴; ego, de quo Dominus testificatus est²⁵, neminem inter natos mulierum me majorem existere; neque calceamenta ejus idoneus sum portare. Quod si non calceamenta, quid dicendum de vestimentis ejus? Quis tantus qui totam illius vestem custodire queat? Quis est qui cogitaturus sit se comprehensurum rationem eam quam habet tunica a summo inconsutilis²⁶, quia sit per totum contexta? Illud vero observandum quod, quatuor Evangelistis dicentibus Joannem fateri se advenisse ad baptizandum in aqua, solus Matthæus huic rei addiderit²⁷, «ad resipiscentiam,» nimirum docens utilitatem futuram baptismatis ei qui ex proposito baptizaretur, quæ ad resipiscentem perveniens, ei qui accederet non resipiscens, asperius iudicium

²⁰ Luc. i, 17. ²¹ Isa. xl, 3. ²² Malach. iii, 1. ²³ Luc. i, 7, 11 et seq. ²⁴ Luc. i, 63, 64, 67 et seq. ²⁵ Matth. xi, 11. ²⁶ Joan. xix, 23. ²⁷ Matth. iii, 11.

(59) Ὅς καὶ παραδέδοται πρῶτος, etc. Eusebius, *Hist.* lib. iii, c. 24, et lib. vi, c. 25; Chrysostomus, *homil. 1 in Matth.*

(40) Ἐν ὕδατι. Restituitur e codice Bodleiano.

(41) Μετ' ἐμὲ ἐρχόμενος. Sic cod. Bodleianus; editio Huetii, μετερχόμενος.

(42) Εἰμί. Εἰ δὲ μὴ τὰ, etc. In editione Huetii

στης καὶ τὰς διαφορὰς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ Ματθαίου, ὅς καὶ παραδέδοται πρῶτος (39) τῶν λοιπῶν τοῖς Ἑβραίοις ἐκδεδωκέναι τὸ Εὐαγγέλιον, τοῖς ἐκ περιτομῆς πιστεύουσιν· «Ἐγὼ μὲν, φησὶν, ὑμᾶς ἐν ὕδατι (40) βαπτίζω εἰς μετάνοιαν,» οἷον ἐκ καθαίρων, καὶ ἀποτρεπόμενος ἀπὸ τῶν χειρόνων, καὶ ἐπὶ μετάνοιαν παρακαλῶν· ἐτοιμάσαι γὰρ Κυρίῳ λαὸν κατασκευασμένον ἐγὼ ἐλήλυθα, καὶ χώραν διὰ τοῦ βαπτισματος τῆς μετανόιας εὐτρεπίσαι τῷ μετ' ἐμὲ ἔξουσι, καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυρότερον πολλῶ τῆς ἐμῆς δυνάμεως, καὶ κρείττον ὑμᾶς ὠφελήσονται· οὐ σωματικὴν γὰρ τὸ ἐκείνου βάπτισμα, τὸν μετανοοῦντα πληροῦντος ἁγίου Πνεύματος, καὶ θειοτέρου πυρὸς πᾶν ὑλικὸν ἀφανίζοντος, καὶ πᾶν γεῶδες ἐξανάλισκοντος, οὐ μόνον ἀπὸ τοῦ χωρήσαντος αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐχόντων ἀκούοντος. Τοσοῦτον δὲ ἐστὶν ἐμῷ ἰσχυρότερος ὁ μετ' ἐμὲ ἐρχόμενος (41), ὡς μὴδὲ τὰ τῆς περιβολῆς τὸν περὶ αὐτὸν δυνάμεων ἐσχάτων, οὐχὶ γυμνῶν ἐκκειμένον, ὥστε καὶ τοὺς τυχόντας νοεῖν αὐτὰ δύνασθαι, ἱκανόν με τυγχάνειν βαστάσαι, μὴδὲ ταῦτα ὑπομένοντας φέρειν. Οὐκ οἶδα δὲ ὅπως ἔτι πότερον εἶπω, πότερον τὴν πολλὴν μου ἀσθένειαν, τὰ εὐτελῆ τοῦ Χριστοῦ συγκρίσει τῶν περὶ αὐτὸν μεϊζόνων φέρειν μὴ δυναμένην, ἢ διὰ τὴν ἐκείνου ὑπερβάλλουσαν καὶ μεῖζονα παντὸς τοῦ κόσμου θεϊότητι· εἴτε ἐγὼ δὲ τηλικαύτην χωρήσας χάριν, ὡς καὶ προφητείας ἤξιώσθαι με, προλεγοῦσης τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημίας μου, ἐν τῷ· «Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ,» καί· «Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου·» Ἐγὼ, οὐ τὴν γένεσιν Γαβριὴλ ὁ παρεστηκώς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παραδόξως ἐηγγελίστατο ἐν γῆρα γεγεννημένῳ τῷ Πατρὶ μου· Ἐγὼ, ἐφ' οὗ τῷ ὀνόματι Ζαχαρίας ἄμα ἀπέλαθε τὴν φωνήν, καὶ τὸ προφητεύειν δι' αὐτῆς· Ἐγὼ, ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου μου μαρτυρούμενος, ὡς ἄρα μεῖζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ἐμοῦ οὐδεὶς τυγχάνει, οὐδὲ τὰ ὑποδήματα βαστάσαι ἱκανός (42) εἰμί. Εἰ δὲ μὴ τὰ ὑποδήματα, τί λεκτέον περὶ τῶν ἐνδυμάτων αὐτοῦ; Τίς οὗτος (43) ὅς ὀλόκληρον αὐτοῦ τὸ ἱμάτιον τηρῆσαι δύνησεται; Τίς, ὅς νοήσει τὸν ἐκ τῶν ἀνοθεν χιτῶνα ἄρραφον διὰ τὸ δι' οὐλοῦ ὑφαντὸν τυγχάνειν καταλαβεῖν ὃν ἔχει λόγον; Παρατηρητέον δὲ, ὅτι τῶν τεσσάρων εἰρηκώτων τῶν (44) ἐν ὕδατι ὀμολογεῖν Ἰωάννην ἐληλυθέναι βαπτίζεσθαι, μόνος Ματθαῖος τούτῳ προσέθηκε τὸ, «εἰς μετάνοιαν·» διδάσκων τὸ ἀπὸ τοῦ βαπτισματος ὠφέλειαν ἔχουσαν τῆς προαιρέσεως τοῦ βαπτίζομένου, τῷ μετανοοῦντι μὲν ἔγγινομένην, (45) τῷ δὲ μὴ μετανοοῦντι προσίοντι εἰς κρίμα χαλεπώτερον ἐσομένην. Χρὴ δὲ εἰδέναι, ὅτι, ὡσπερ αἱ κατὰ τὰς γεγεννημένας ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος θεραπείας τεράστια

deest εἰμί, et mox legitur Εἰ μὴ γὰρ τὰ, etc. Colex Bodleianus lectionem nostri textus representat.

(43) Ὅς ὀλόκληρον. Sic codex Bodleianus; Regius, male, ὁ ὀλόκληρον.

(44) Ἐν ὕδατι. Sic codex Bodleianus, Regius perperam ἐνδύματι.

(45) Τῷ δὲ μὴ μετανοοῦντι προσίοντι. Ita codex Bodleianus; Regius, μὴ οὕτω δὲ προσίοντι.

δυνάμεις, σύμβολα τυγχάνουσαι τῶν ἀεὶ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἀπαλλαττομένων πάσης νόσου καὶ μαλακίας, οὐδὲν ἤττον καὶ σωματικῶς γενόμεναι (46) ὄνησαν, εἰς πίπιν προσκαλεσάμεναι τοὺς εὐεργετηθέντας· οὕτως (47) καὶ τὸ διὰ τοῦ ὕδατος λουτρὸν, σύμβολον τυγχάνων καθαρῶς ψυχῆς, πάντα ῥύπον ἀπὸ κακίας ἀποπλυνομένης, οὐδὲν ἤττον καὶ κατ' αὐτὸ τῷ ἐμπαρέχοντι ἑαυτὸν τῇ θεϊότητι τῆς δυνάμεως τῶν τῆς προσκυνητῆς Τριάδος ἐπικλήσεών ἐστιν ἡ χαρισμάτων θεῶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ· « Διαίρεσεις γὰρ χαρισμάτων εἰσὶ. » *Μαρτυρεῖ δὲ μου τῷ λόγῳ ἡ ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσιν ἀναγεγραμμένη ἱστορία, περὶ τοῦ οὕτως ἐναργῶς τότε τὸ πνεῦμα τοῖς βαπτιζομένοις ἐπιδημηκέναι, προετρεπισάντος αὐτῷ τοῦ ὕδατος τοῖς γηρσίως προσιοῦσιν ὁδόν· ὡς καὶ τὸν μάγον Σίμωνα καταπλάγента θέλει μὲν τὴν χάριν τυτῆν ἀπὸ τοῦ Πέτρου λαβεῖν, ἐθέλει δὲ τὸ δικαιοσύνην διὰ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας. Καὶ τοῦτο δὲ παραστρειωτέον, ὅτι τὸ Ἰωάννου βάπτισμα ὑποδέτερον ἐτύγχανε τοῦ βαπτίσματος Ἰησοῦ διδομένου διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Οἱ γοῦν ἐν ταῖς Πράξεσι βαπτισμένοι εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, μηδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἀκούσαντες, βαπτίζονται δευτέρῳ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου. Τὸ γὰρ τῆς ἀναγεννήσεως οὐ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ παρὰ τῷ Ἰησοῦ διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ παλιγγενεσίας ὀνομαζόμενον λουτρὸν, μετὰ ἀνακαινώσεως γινόμενον πνεύματος, τοῦ καὶ νῦν ἐπιφερομένου, ἐπειδὴ παρὰ (48) Θεοῦ ἐστιν, ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ἀλλ' οὐ πᾶσι μετὰ τὸ ὕδωρ ἐγγινομένου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ (49).*

18. Ἦδη δὲ καὶ τὰ Μάρκου κατανοήσωμεν, ὅς ἀνεγράφε κηρύσσοντα τὸν Ἰωάννην ταῦτα μὲν εἰρηκέναι κατὰ τὸ· « Ἐρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου· » ἰσοδυναμεῖ γὰρ ταῦτα τῷ· « Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μου ἐστίν· » οὐκ ἔτι δὲ τὰ αὐτὰ ἐν τῷ· « Οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λύσαι τὸν ἱμάνα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. » Ἐτερον μὲν γὰρ τὸ βαπτίζειν τὰ ὑποδήματα, δηλονότι κῆρ λελυμένα ἀπὸ τῶν τοῦ ὑποδεδεμένου ποδῶν· Ἐτερον δὲ τὸ κύψαντα λύσαι τὸν ἱμάνα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. Καὶ ἀκόλουθόν γε μηδεὸς σφαλλομένου τῶν Εὐαγγελιστῶν, μηδὲ ψευδομένου, ὡς εἰποιεν ἂν οἱ πιστεύοντες, ἀμφοτέρω κατὰ διαφόρους καιροὺς εὐρηκέναι (50) τὸν Βαπτιστὴν καθ' ἕτερον καὶ ἕτερον νοῦν κινώμενον· οὐ γὰρ περὶ τῶν αὐτῶν, ὡς οἴονται τινες ἀποπηγμονεύοντες, διαφόρως ἐνέχθησαν μὴ ἀκρι-

⁴⁶ I Cor. xii, 4.

⁴⁷ Act. viii, 15 et seq.

⁴⁸ Act. xix, 2 et seq.

⁴⁹ Marc. i, 7.

⁵⁰ Math. iii, 11.

⁴⁶ Pro ὄνησαν perperam in codd. Regio et Barberino legitur ὡν ἤσαν.

⁴⁷ Οὕτως καὶ τὸ διὰ τοῦ ὕδατος, etc. Locum hunc profert Basilius libro *De Spiritu sancto*, c. 29. Qui locus, quoniam aliter paulo apud ipsum scriptus est, hic a nobis recitabitur: « Ὅς γε (Ἄριστε) κατὰ τὸ ἔκτον οἶμαι τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον Ἑξηγητικῶν, καὶ προσκυνητῶν αὐτὸ πνεῦμα φανερώς ἀπεφάνετο, οὕτως γράφων κατὰ λέξιν τὸ τοῦ ὕδατος λουτρὸν σύμβολον τυγχανεῖν καθαρῶς ψυχῆς, πάντα ῥύπον τὸν ἀπὸ

A futura esset. Sciendum est insuper, quemadmodum prodigiose virtutes in curationibus a Salvatore factis, notæ existentes eorum, qui semper a Λόγῳ, [id est Filio Dei] liberantur tum ab omni ægritudine, tum a mollitie, profuerunt (etiam corporaliter factæ) invitantes ad fidem eos qui beneficio afficiebantur; ita lavacrum aquæ, symbolum et nota existens purificationis animæ ablutæ ab omni sorde malitiæ, nihilominus, etiam ex se, esse principium ac fontem munerum divinorum, propter potentiam invocationum adorandæ Triadis, ei qui se exhibuerit deitati. « Divisiones » enim « donorum sunt »⁴⁶. « Testimonium autem meis verbis præbet historia in Actis apostolorum »⁴⁷ scripta de eo quod adeo evidenter tunc advenerit Spiritus his qui baptizabantur, præstruente viam aqua his qui sincere ad ipsum accedebant; adeo ut Simon ille Magus obstupefactus vellet a Petro hanc gratiam accipere, velletque rem justissimam per mammona iniquitatis. Quin et hoc insuper notandum quod Joannis baptismus Jesu baptismo, quod dabatur per discipulos ejus, inferior erat. Qui ergo in Actis baptizati erant in Joannis baptismo⁴⁸, et neque, an Spiritus sanctus esset, audierant, denuo ab Apostolo baptizantur, quia regeneratio non apud Joannem, sed apud Jesum per apostolos suos fiebat, atque etiam regenerationis quod dicitur lavacrum, quod fiebat cum renovatione spiritus, qui etiam nunc præfertur aquæ, quoniam a Deo est, sed non omnibus post aquam imprimitur, et ingeneratur. Et hæc quidem hactenus, quod ad inquisitionem attinet eorum quæ sunt in Evangelio secundum Matthæum.

18. Proinde jam Marcum etiam consideremus, qui prædicantem quidem Joannem eadem scripsit dixisse, juxta illud: « Venit potentior me post me »⁴⁹; hæc enim æque valent atque ea verba: « Qui post me venturus est, potentior me est »⁵⁰; non amplius vero eadem, dum inquit: « Non sum idoneus procumbens solvere corrigiam calceamentorum ejus »⁵¹. Aliud est etenim gestare calceamenta, jam scilicet soluta a pedibus calceati; aliud etiam, procumbentem solvere corrigiam calceamentorum ejus. Proinde consequens est, nullo ex Evangelistis vel fallente, vel mentiente, ut dicent qui credunt, utraque Baptistam diversis temporibus dixisse secundum aliam et aliam inmentem motum. Non enim de iisdem rebus varie locuti sunt Evangelistæ, ut quidam expositores putant, accu-

κακίας ἀποπλυναμένης. Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ καθ' ἑαυτὸ τῷ ἐμπαρέχοντι ἑαυτὸν τῇ θεϊότητι τῆς προσκυνητῆς Τριάδος διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ἐπικλήσεως, χαρισμάτων ἀρχὴν ἔχει καὶ πηγὴν.

(48) *Παρά.* Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, *περί.*

(49) *Εὐαγγέλιω.* Deest in codd. Regio et Barberino, sed restituitur e codice Bodleiano.

(50) *Εὐρηκέναι.* Legendum videtur cum Ferrario, *εἰρηκέναι.*

rate non inquirentes singula dicta vel facta. Atque magnum quidem est gestare Jesu calceamenta, sed magnum etiam est illud, procumbentem ad ipsius corporalia deorsum facta, considerandi causa imaginem inferiorem, solvere obscura quæque mysterii incarnationis, quæ veluti sunt calceamentorum corrigia: unum enim est obscuritatis vinculum, sicut etiam una scientiæ est clavis, quæ ne ipse quidem major inter natos mulierum ex se solvere vel aperire idoneus est; nempe eo solo ligante aperienteque, qui quibus ipse velit, elargitur solvere et aperire corrigiam calceamentorum atque etiam quæ clausa sunt. Quod si mysticus est calceamentorum locus, ne hunc quidem præterire dignum est. Igitur opinor hominis assumptionem, cum carnem et ossa recipit Dei Filius, alterum esse calceamentorum, alterum autem esse descensum ad infernum, **135** quisquis tandem sit ille infernus, et ad carcerem cum Spiritu iter. Illud de descensu ad infernum scribitur in quinto decimo psalmo ²⁴: « Non derelinques animam meam in infernum. » Et de itinere cum Spiritu ad carcerem apud Petrum in Catholica Epistola: « Mortificatus » enim, inquit, « carne, sed vivificatus Spiritu: in quo etiam profectus spiritibus, qui erant in carcere, prædicavit: qui inobedientes fuerunt quondam, cum exspectabatur Dei lenitas in diebus Noe, cum apparabatur arca ²⁵. » Qui itaque, ut dignum est utrisque adventibus, orationem habere potest, corrigiam solvere calceamentorum Jesu idoneus est, etiam ipse mente procumbens, pariterque cum descendente in infernum descendens, et a cælo et a mysteriis divinitatis Christi descendens ad ipsius apud nos adventum necessario factum, cum hominem ligavit. Porro qui hominem

²⁴ Vers. 10. ²⁵ I Petr. III, 18-20.

(51) *Μυστηρίων*. Eodem modo corrigiam calceamenti interpretatur Origenes in Catena Corderiana in Joannem, ad capitis I vers. 27.

(52) *Παρελθεῖν ἄξιον*. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberin., *παρελθετόν*.

(53) *Ὅστις ποτὲ ἐστὶν ὁ ἄδης*. Varie quippe veterum Patrum disputationibus agitata fuit ea quæstio. Origenes lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, c. 41, p. 106, infernum in aliquo terræ loco statuit, ubi diuturnis exercitationibus purgati homines cælo succedere mereantur. Tertullianus lib. *De anima*, cap. 55, et alibi sæpe, sanctos itidem et impios sub terram in diversa inferorum loca diem judicii expectaturos detrudi docet; et superiori quidem inferorum contignationi paradisum assignat, inferiori gebennam. Nec mutavit sententiam, cum lib. *De resurr.*, cap. 43, hæc ait: *Paradiso scilicet, non inferis diversurus*; quasi paradisus et inferi non idem sint: inferos quippe usitato modo et recepto pro gehenna hoc loco usurpavit; licet alias, ex ipsius sententia, ad paradisum et gebennam præque pertineant. His consentit Hebræorum doctrina, qui paradisum illum appellant *עֵדֶן* גַּן, et, paradisum inferiorem; ut a paradiso superiore, cælo nimirum, distinguant; eamque sedem assignant animis justorum corpore exutis. Unde Josephus præmia sub terra itidem ut poenas servari docet. Intra terræ viscera inferos quoque collocarunt reliqui ferme Patres Græci et Latini, Ignatius, Irenæus, Gregorius Nyssenus, Theodoretus, Hieronymus, Victorinus martyr, et

αὐτοὺς τῇ μνήμῃ ἕκαστον τῶν εἰρημένων, ἢ γεγεννημένων. Μέγα μὲν οὖν τὸ βαστάσαι τοῦ Ἰησοῦ τὰ ὑποδήματα, μέγα δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τὰ σωματικὰ αὐτοῦ κάτω ποῦ γεγεννημένα, κύψαντα ὑπὲρ τοῦ τῆν εἰκόνα κάτω θεάσασθαι, λύσαι ἕκαστον τῶν περὶ τοῦ μυστηρίου (51) τῆς ἐνσωματώσεως ἀσαφῶν, οἷον: τῶν ἱμάτια τῶν ὑποδημάτων τυγχάνοντα· εἰς γὰρ ὁ τῆς ἀσαφείας δεσμός, ὡσπερ καὶ ἡ μία τῆς γνώσεως κλεῖς, ἄτινα οὐδὲ ὁ μελίζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν καθ' αὐτὸν ἱκανὸς λύσαι, ἢ ἀνοῖξαι, τοῦ δῆσαντος καὶ κλείσαντος μόνου δωρουμένου οὐκ βούλεται τὸ λύσαι, καὶ ἀνοῖξαι τὸν ἱμάτια τῶν ὑποδημάτων, καὶ τὰ κεκλεισμένα. Εἰ δὲ μυστικὸς ὁ περὶ τῶν ὑποδημάτων τόπος, οὐδὲ τοῦτον παρελθεῖν ἄξιον (52). Οἶμαι τοίνυν τὴν μὲν ἐνανθρώπησιν, ὅτε σάρκα καὶ ὅστέα ἀναλαμβάνει ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, τὸ ἐπεὶ εἶναι τῶν ὑποδημάτων, τὴν δὲ εἰς ἄδου κατάβασιν, ὅστις ποτὲ ἐστὶν ὁ ἄδης (53), καὶ τὴν εἰς φυλακὴν μετὰ τοῦ Πνεύματος πορείαν, τὸ λοιπόν. Περὶ τῆς εἰς ἄδου καταβάσεως τὸ· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς τὸν ἄδην, » ἐν ἐσ' ψαλμῷ εἴρηται· καὶ περὶ τῆς ἐν φυλακῇ πορείας μετὰ Πνεύματος παρὰ τῷ Πέτρῳ ἐν τῇ καθολικῇ Ἐπιστολῇ· « Θανατωθεὶς γὰρ, φησὶ, σαρκί, ζωοποιθηθεὶς δὲ Πνεύματι· ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἄπαξ ἐξεδέχετο (54) ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, ἐν ἡμέραις Νῶε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ. » Ὁ τοίνυν κατ' ἄξιον ἀμφοτέρων τῶν ἐπιδημιῶν τοὺς λόγους παραστήσασιν δυνάμεως, τὸν ἱμάτια λύειν τῶν Ἰησοῦ ἱκανὸς ἐστὶν ὑποδημάτων, καὶ αὐτὸς τῷ νοῦ κύπτων, καὶ συγκαταβαίνων τῷ καταβεβηκότι εἰς ἄδου, καὶ ἀπὸ οὐρανῶν καὶ τῶν περὶ τῆς θεότητος Χριστοῦ μυστηρίων καταβαίνων ἐπὶ τὴν ἀναγκαίως γεγεννημένην παρ' ἡμῶν

alii. At multum hic æstuat Augustinus: duplicem siquidem infernum, superiorem et inferiorem statuit; animas autem diem judicii expectantes secretis iis latibulis contineri, et piorum quidem in superiore loco: impiorum in inferiore: quibus vix statim deinde potest. Cum autem de inferorum loco non constiterit apud veteres, ita neque de Christi in inferos descensu certa sententia fuit: at quamvis de inferorum sede inter ipsos non conveniret, neque certo constaret utram inferorum partem Christus adiisset, nemo tamen ad inferos Christum descendisse negabat. Clara est sententia Origenis lib. II *Contra Celsum*, p. 419, ubi ait de Christo γυμνῆ σώματος γενόμενος ψυχῇ ταῖς γυμναῖς σωματικῶν ὤμλει ψυχῆς· et homil. 15 in *Genes.*, p. 101 ipsum scribit pro salute mundi usque ad inferna descendisse, et inde protoplastum revocasse; et homil. 6 in *Exod.*, p. 149: *Sed et nos puto aliquando terræ devoratos in inferni penetratibus retinebat, et propter ea Dominus noster descendit non solum usque ad terras, sed usque ad inferiora terræ; et lib. VI in *Epist. ad Rom.*, cap. VI, n. 6: *Sed et inferni locus in quo anime detinebantur a morte, etiam ipsa mori appellatur*. Sed hæc fluctuationes Ecclesiæ catholice definitionibus sopite demum ac compositæ sunt: a qua qui dissentunt, miris expositionibus descensus Christi ad inferos gratiam hodieque elevant Huetius.*

(54) *Ἄπαξ ἐξεδέχετο*. Codex Bodleianus, *ἀπαξ ἐδέχετο*.

αὐτοῦ ἐπιδημίαν, ὅτε τὸν ἀνθρώπων ὑπέδησατο (55). Ὁ δὲ τὸν ἀνθρώπων ὑποδησάμενος καὶ τὸν νεκρὸν ὑπέδησατο· « Εἰς τοῦτο γὰρ Ἰησοῦς ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ » καὶ διὰ τοῦτο ζῶντα καὶ νεκρὸν ὑπέδησατο, τουτέστι τὸν ἐν γῆ, καὶ τὸν ἐν ᾄδου, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ. Τίς οὖν ἄρα ἱκανὸς κύψας λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν τοιούτων ὑποδημάτων, καὶ λύσας μὴ ἔᾶται, ἀλλὰ κατὰ δευτέραν ἱκανότητα ἀναλαβεῖν αὐτὰ, καὶ βασιτάσαι, διὰ τοῦ ἐν τῇ μνήμῃ περιφέρειν τὰ νενοσημένα;

19. Μὴ ἀνεξέταστον δὲ ἑάσθω τὸ χωρὶς τοῦ « κύψας » ὁμοίως παρὰ τῷ Λουκᾷ καὶ Ἰωάννῃ εἰρημένον. Καὶ τάχα ἐνδέχεται μὲν κύψαντα λύσαι κατὰ τὸ προειρημένον· δυνατὸν δὲ καὶ, τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀπὸ τοῦ Λόγου ἐπάρματος φυλάττοντα, εὐρεῖν τὴν λύσιν τῶν ἐν τῷ ζητεῖσθαι δεδεμένων ὑποδημάτων· ἵνα, τὰ αὐτὰ τίς λύσας τῶν χωριστῶν ὑποδημάτων, Ἐθ' Λόγον γυμνῶν τῶν ὑποδεεστέρων καθ' αὐτὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ.

20. Οὐ παυτὸν δὲ τὸ « μὴ εἶναι ἱκανὸν » τῷ « μὴ εἶναι ἄξιον, » ἀναγράφει ὁ Ἰωάννης· δυνατὸν γὰρ μὴ ὄντα ἄξιον γενέσθαι ἱκανόν· δυνατὸν δὲ καὶ ἄξιον ὄντα μηδέπω εἶναι ἱκανόν. Εἰ γὰρ καὶ πρὸς τὸ συμφέρον δίδονται τὰ χαρίσματα, καὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, φιλανθρώπου ἂν εἰη Θεοῦ ἔργον, προορωμένου βλάβην ἀπὸ οἰήματος ἐπακολουθήσοντος, ἢ φυσιώσεως, τὸ καὶ τῷ ἄξιῳ ποτὲ μὴ δίδοναι τὴν ἱκανότητα. Οἰκεῖον δὲ τῆς χρηστότητος τοῦ Θεοῦ νικᾶν ἐν τῷ εὐεργετεῖν τὸν εὐεργετούμενον προλαμβάνοντα τὸν ἐσόμενον ἄξιον, καὶ πρὶν γένηται ἄξιος κοσμοῦντα αὐτὸν τῇ ἱκανότητι, ἵνα μετὰ τὴν ἱκανότητα ἔλθῃ ἐπὶ τὸ γενέσθαι ἄξιος, καὶ μὴ πάντως (57) ἀπὸ τοῦ εἶναι ἄξιος φθάνων τὸν δωρούμενον, καὶ προλαβὼν αὐτοῦ τὰς χάριτας, ἔλθῃ ἐπὶ τὸ γενέσθαι ἱκανός. Ὁ τοίνυν Ἰωάννης φησὶ παρὰ μὲν τοῖς τρισὶν οὐκ εἶναι ἱκανός, παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ οὐκ εἶναι ἄξιος. Οὐκ ἀπομειναιεὶ δὲ ὅς γε ἔλεγεν οὐδέπω ὢν ἱκανὸς γεγενῆσθαι ἱκανός, εἰ καὶ μὴ ἄξιός τις ἦν· καὶ πάλιν ὅτε ἔλεγεν οὐκ εἶναι ἄξιος οὐκ ὢν ἄξιος, ἐφθακέναι ἐπὶ τὸ γεγενῆσθαι ἄξιος· εἰ μὴ ἄρα τίς ἐρεῖ ἐπὶ τὸ κατ' ἄξιον τῆς λύσεως καὶ βασιτάξεως (58) αὐτῶν, μὴ χωροῦσαν τὴν θνητὴν φύσιν ἔχειν ποτὲ, ἀληθευόμενον ἔχειν τὸ μηδέποτε γενέσθαι ἱκανὸν λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων, καὶ ἄξιον τοῦ αὐτοῦ· ὅσα δὲ ἐὰν χωρήσωμεν, ἔτι ὑπολείπεται τὰ μηδέπω νενοσημένα· « Ἐπεὶ ὅταν συντελέσῃ ἀνθρώπος, τότε ἔρχεται· καὶ ὅταν παύσῃ (59), τότε ἀπορηθήσεται, »

pro dignitate ipsius Christi; quia, quavis multa

A ligavit, etiam mortuum ligavit: « In hoc enim Jesus mortuus est, et resurrexit, ut et mortuis et viventibus dominetur »; » [(56) ob eamque causam et vivum et mortuum ligavit, id est et eum qui in terra, et eum qui est apud inferos, ut et in vivis dominetur et in mortuis.] Quis ergo idoneus est procumbens solvere corrigiam talium calceamentorum, eaque soluta non dimittere, sed ex altera idoneitate ea recipere et gestare, eo quod circumferat in memoria quæ intellexerit?

19. Nec illud sinatur intactum, Lucam, similiterque Joannem vocem, « procumbens »²⁷, « omisisse. Et fortassis quidem contingit ut qui procubuerit, solvat, juxta id quod est dictum; sed facile factu est etiam ut qui observat altitudinem intervalli et spatii existentis a Λόγῳ [Filio Dei.] inveniat calceamentorum solutionem, quæ, cum quis ea quærit, ligata apparent, ut ea quis cum solverit calceamenta, quæ separabilia sunt, videat Λόγον [Dei Filium] per se nudum rebus inferioribus.

136 20. Perscribit autem Joannes²⁸: « Non sum ego dignus, » quod idem non est cum illis verbis²⁹: « Non sum ego idoneus; » fieri enim potest ut qui dignus non sit, sit idoneus; contra qui dignus sit, nondum sit idoneus. Si enim etiam ad id quod expedit data sunt dona³⁰, nec id tantum ex proportionem fidei, Dei humanum genus amantis officium erit prævidentis nocumentum ex elatione vel inflatione insecutura, ne digno quidem aliquando idoneitatem dare. Accommodatum est autem ad naturam bonitatis Dei, vincere in conferendis beneficiis eum in quem beneficia conferuntur, anticipareque eum, qui dignus futurus est, atque ornare idoneitate, ut post idoneitatem assequatur esse dignus: netalis digno omnino cum fuerit, præveniens Deum munera largientem, ipsiusque gratias anticipans, ad hoc pertingat ut sit idoneus. Ergo apud tres evangelistas se non esse idoneum inquit Baptista, apud Joannem autem non esse dignum. Nec profecto qui dixit se nondum existere idoneum, excluditur, qui factus fuerit postea idoneus, etiam si nondum dignus esset; qui vicissim cum dixit se non esse dignum, cum non esset dignus, non excluditur, quin ad hoc non pertingerit ut esset dignus. Nisi forte quis dicturus est, eo quod mortalis natura non capax sit neque possit illo pertingere aliquando ut calceamenta ipsa solvere atque gestare possit, ut dignum est ipsis, Joannem vera narratam habere illud, ut nunquam fuerit idoneus ac ne dignus quidem solvere corrigiam calceamentorum cognitione percepimus, adhuc relinquuntur tam ei.

²⁶ Rom. xiv, 9. ²⁷ Marc. i, 7. ²⁸ Joan. i, 27. ²⁹ Marc. i, 7. ³⁰ Rom. xii, 6.

(55) Ὑπεδέσαστο. In codice Bodleiano legitur υπεδύσατο, sicque legit Ferrarius; vertit enim subinduit; male, nam alluditur ad ὑποδήματα Idem codex Bodleianus mox habet ὑποδησάμενος, et paulo post bis ὑπεδέσαστο.

(56) Hæc a Ferrario prætermisssa, e Perionio sup-

plevimus.

(57) Πάντως. Codex Bodleianus, πάντα.

(58) Καὶ βασιτάξεως. In codd. Regio et Barberino deest καί.

(59) Codex Bodleianus, παύσεται.

multa nondum intellecta : « Quoniam cum absolverit homo, tunc incipit : et cum quieverit, tunc incertus erit, » juxta Jesu filii Sirach Sapientiam ⁴¹.

21. Adhuc de calceis hunc in modum apud tres evangelistas nominatis disseramus, illos conferentes cum illo calceo qui apud discipulum Joannem numero singulari nominatur: « Non sum » enim « ego, » inquit, « dignus, ut solvam ejus corrigiam calceamenti ⁴². » Fortassis igitur victus a Dei gratia munus accepit (nondum alioqui, quantum in se erat, dignus existens) solvendi corrigiam alterius calceamentorum, cum perspexisset illius inter homines adventum, de quo et testificatur. Sed quoniam deficiebat illi comprehensio rerum quæ secururæ erant, nescienti an Jesus esset etiam illo venturus quo futurum erat ut ipse ex carcere decollatus accederet, an alium oporteret expectare, ob hanc causam dubitationem illam, quæ nobis postea apertius declaratur, etiam innuens, inquit illud : « Non sum ego dignus, **137** ut solvam ejus corrigiam calceamenti. » Quod si quis existimarit curiosius hoc a nobis dictum fuisse, is in idem congregabit quod dictum est de calceamenti et calceamento, ut veluti dicat: Handquaquam dignus sum solvere corrigiam, ne in principio quidem, unius calcei; vel etiam hunc in modum in unum adduci possunt quæ quatuor evangelistæ dixerunt. Si enim Joannes intelligebat quæ pertinent ad adventum Christi ad nos, dubitabatque de rebus sequentibus, vera narrat dicens se non idoneum qui solvat corrigiam calceamentorum; nec enim utraque solvit qui unum solverit. Vera etiam narrat dicens, « corrigiam calceamenti, » quoniam, ut prædictum est, etiamnum dubitat de eo, an ipse sit ille venturus, et etiam ille expectandus, an alter.

22. Quin, quod ad id attinet; « In medio vestri stat, quem vos nescitis ⁴³, » hæc disserenda sunt de Filio Dei Λόγῳ, per quem omnia facta sunt, subsistente substantialiter secundum subjectum, et idem existente cum sapientia. Hic enim per universam orbis machinam permeat, ut quæ semper fiunt, per ipsum fiant : et de universis, quæcunque protuleris, semper verum erit : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ⁴⁴; » et illud : « Omnia in sapientia fecisti ⁴⁵. » Quod si per omnem creationem atque universam mundi fabricam permeat, in medio scilicet etiam eorum stat qui interrogabant : « Quid ergo baptizas, si tu non es ille Christus, neque Elias, neque propheta ille ⁴⁶ ? » In medio, inquam, stat Λόγος ipse, [hoc est ratio,] et Filius Dei a Patre firmatus ubique. Vel verba ea, « in medio vestri stat, » sic intelligantur, quia homines vos estis rationis compotes, idcirco « in medio vestri stat, » eo quod in medio sit totius corporis ea animæ pars præstantissima, principatum quam vocant, Scripturis inviolatæ fidei ostendentibus

⁴¹ Eccli. xviii, 6. ⁴² Joan. i, 27. ⁴³ Joan. i, 26.

(60) Codex Regius, perperam, περι του τέσσαρσιν.

21. Ἐτι περι τῶν ὑποδημάτων τῶν παρὰ τοῖς τρισὶν οὕτως ὀνομασθέντων εὐαγγελισταῖς διαλάβομεν, συγκρίνοντες ἐκεῖνα τῷ παρὰ τῷ μαθητῇ Ἰωάννῃ ἐνικῶς ὀνομασθέντι: « Οὐκ εἰμι » γάρ, φησὶν, « ἐγὼ ἄξιός ἐνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος. » Τάχα οὖν νικώμενος ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος δωρεὰν ἐληψε, (μηδέπω ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ ἄξιός ὢν λύσαι τὸν ἱμάντα τοῦ ἑτέρου τῶν ὑποδημάτων,) νοήσας αὐτοῦ τὴν ἐν ἀνθρώποις ἐπιδημίαν, περι ἧς καὶ μαρτυρεῖ. Ἐπει δὲ ἔλειπεν αὐτῷ ἡ περι τῶν ἐξῆς κατάληψις, οὐκ εἶδότε πότερον Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ κάκει ἐρχόμενος, ὅπου ἀπὸ τῆς φυλακῆς γίνεσθαι ἐμελλεν ἀποκεφαλίσθαις, ἢ ἕτερον προσδοκᾶν ἐχρῆν, διὰ τοῦτο τὴν σαφέστερον ὑστερον ἐπαπόρησιν ἡμῖν δηλουμένην καὶ νῦν αἰνιττόμενος, φησὶ τό: « Οὐκ εἰμι ἐγὼ ἄξιός ἐνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος. » Ὁ δὲ οἰόμενος περιεργότερον τοῦτο εἰρηθεῖαι, εἰς ταυτὸν συνάξει τὸ τῶν ὑποδημάτων καὶ τοῦ ὑποδήματος, ἐνα οἶονε λέγη: Οὐδαμῶς ἄξιός εἰμι λύσαι τὸν ἱμάντα, οὐδὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν, κἂν τοῦ ἐνὸς ὑποδήματος. ἢ καὶ οὕτως δυνατὸν εἰς ἐν συνάγεσθαι τὰ παρὰ τοῖς τέσσαρσιν (60) εἰρημένα. Εἰ γὰρ ὁ Ἰωάννης συνίει μὲν τὰ περι τῆς ἐνταῦθα αὐτοῦ ἐπιδημίας, ἐπηπόρει (61) δὲ περι τῶν ἐξῆς, ἀληθεύει λέγων καὶ τὸ μὴ εἶναι ἱκανὸν λύσειν τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων· οὐ γὰρ λύει ἀμφοτέρω λύσας τοῦ ἐνός. Ἀληθεύει δὲ λέγων καὶ ἐ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος, ἢ ἐπει, ὡς προείρηται, ἐτι διαπορεῖ περι τοῦ, πότερον αὐτός ἐστιν ἐρχόμενος, ἢ ἕτερος, ὁ κάκει προσδοκητός.

22. Καὶ περι τοῦ δέ: « Μέσος (62) ὑμῶν ἔστηκεν, δι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, » ταῦτα διαληπτέον περι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ Λόγου, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν ὑπεσθηκότος οὐσιωτῶς κατὰ τὴ ὑποκειμένον τοῦ αὐτοῦ ἔντος τῆ σοφίᾳ. Οὕτως γὰρ δι' ὅλης πεφοίτηται τῆς κτίσεως, ἐνα ἀεὶ τὰ γινόμενα δι' αὐτοῦ γέννηται καὶ περι παντὸς οὐτινοσοῦν ἀεὶ ἀληθές ἦν τό: « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν » καὶ τό: « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. » Εἰ δὲ δι' ὅλης τῆς κτίσεως πεφοίτηκε, δῆλον, ἐτι κα τῶν πυνθανομένων: « Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐ εἶ ὁ Χριστός, οὐδὲ Ἡλίας, οὐδὲ ὁ προφήτης; » Μέσος ἔστηκεν ὁ αὐτός καὶ βέβαιος ὢν Λόγος, ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἔστηρικμένος πανταχοῦ. Ἡ τό: « Μέσος ὑμῶν ἔστηκεν, » ἀκούεσθω, ἐτι ὑμῶν τῶν ἀθρώπων, διὰ τὸ εἶναι ὑμᾶς λογικούς, « μέσος ὑμῶν ἔστω, » τῷ τοῦ παντὸς σώματος ἐν μέσῳ εἶναι ἡγεμονικόν, ἀποδείκνυται κατὰ τὰς Γραφὰς ἐν τῇ καρδίᾳ τυγχάνον. Οἱ τοίνυν ἔχοντες τὸν Λόγον ἐν μέσῳ ἑαυτῶν, μὴ διαλαβάνοντες δὲ περι τῆς φύσεως αὐτοῦ, μηδὲ ἀπὸ ποίας πηγῆς καὶ ἀρχῆς ἐλ-

⁴⁴ ibid. 3. ⁴⁵ Psal. ciii, 24. ⁴⁶ Joan. i, 25.

(61) Codex Bezae, ἐνηπόρει.

(62) Idem, Περι δὲ τοῦ Μέσος, etc.

ἴσθε, μηδ' ὅπως ποτὲ συνέστησεν αὐτοῖς (63), οὗτοι μέσον αὐτὸν ἔχοντες οὐκ ἴσασιν· ὁ δὲ Ἰωάννης αὐτὸν οἶδε. Τὸ γάρ· « Ὅν ὑμεῖς οὐκ οἶδατε, » δνειδιστικῶς λεγόμενον (64) πρὸς τοὺς Φαρισαίους, ἐμφαίνει τῷ λόγῳ τὴ ἐπιμελῶς ἐγνωκέναι τὸν ὅπ' ἐκείνων (65) ἀγνοούμενον. Δι' ὃ καὶ γινώσκων αὐτὸν ὁ Βαπτιστής, οἶδεν ὀπίσω αὐτοῦ ἐρχόμενον, τὸν ἐν μέσῳ τυγχάνοντα, τούτεστι μεθ' αὐτὸν καὶ τὴν ὕψ' αὐτοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι διδασκαλίαν ἐπιδημοῦντα τοῖς κατὰ Λόγον ἀπολουσαμένοις. Οὐ ταῦτὸν δὲ σημαίνεται ἐκ τῆς « ὀπίσω » φωνῆς ἐνθάδε, καὶ ὅταν ὁ Ἰησοῦς πέμπῃ ἡμῖς ὀπίσω ἑαυτοῦ· ἐκεῖ μὲν γάρ, ἵνα κατ' ἕχνη βαίνοντες αὐτοῦ φθάσωμεν πρὸς τὸν Πατέρα, ὀπίσω αὐτοῦ γίνεσθαι κελευόμεθα· ἐνθάδε δὲ (66), ἵνα δηλωθῇ τὸ μετὰ τὰς Ἰωάννου διδασκαλίας (ἐπεὶ ἐλήλυθεν οὗτος, « ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ ») τοῖς προευτρεπισαμένοις ἐπιδημεῖν, προκεκαθαμένοις διὰ τῶν ἡττόνων, πρὸς (67) τὸν τέλειον λόγον. Προηγουμένως μὲν οὖν ἔστηκεν ὁ Πατήρ ἀτρεπτος, καὶ ἀναλλοίωτος ὢν· ἔστηκε δὲ καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἀεὶ ἐν τῷ σώσειν, κἄν γένηται σὰρξ, κἄν μέσος ᾗ ἀνθρώπων, ὁ καταλαμβανόμενος, ἀλλ' οὐδὲ βλεπόμενος· ἔστηκε δὲ καὶ διδάσκων, προκαλούμενος πάντας ἐπὶ τὸ πίνειν ἀπὸ τῆς ἀφθόνου πηγῆς αὐτοῦ· « Εἰστήκει » γάρ « ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε λέγων· Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω. »

fontis suo abundanti : « Stabat enim Jesus, et clamabat dicens : Si quis sitit, veniat ad me, et bibat ⁷⁰. »

23. Ὁ δὲ Ἡρακλέων τό· « Μέσος ὑμῶν ἔστηκε, » φησὶν, ἀντὶ τοῦ « Ἦδη πάρεστι, καὶ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐν ἀνθρώποις, » καὶ ἐμφανῆς ἔστιν ἤδη πᾶσιν ὑμῖν· διὰ τούτων δὲ περιαιρεῖ τὸ (68) παρασταθῆν περὶ τοῦ διαπεφοιτηκέναι αὐτὸν δι' ὅλου τοῦ κόσμου. Λεκτέον γάρ πρὸς αὐτόν· Πότε γάρ οὐ πάρεστι; πότε δ' οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ; καὶ ταῦτα τοῦ Εὐαγγελίου λέγοντος· « Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω (69). » Καὶ διὰ τοῦτο καὶ οὗτοι, πρὸς οὓς ὁ λόγος, ὁ « ὅν ὑμεῖς οὐκ οἶδατε, » οὐκ οἶδασιν αὐτόν, ἐπεὶ οὐδέπω τοῦ κόσμου ἐξεληλύθασιν, ὁ δὲ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Ποῖον δὲ χρόνον διέλειπε τοῦ ἐν ἀνθρώποις εἶναι; Ἦ οὐκ ἐν Ἡσαΐᾳ ἦν λέγοντι· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἰνεκεν ἐχρισέ με· » καὶ· « Ἐμφανῆς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσι; » Λεγέτωσαν δὲ εἰ μὴ καὶ ἐν Δαυὶδ ἦν, οὐκ ἀπ' αὐτοῦ λέγοντι· « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ· » καὶ ὅσα ἐκ προσώπου Χριστοῦ ἐν Ψαλμοῖς ἀναγέγραπται; Καὶ τί με δεῖ καθ' ἕκαστον ἀποδεικνύειν δυσεξαρῖθμητον ὄντως (70) παραστῆσαι ἐναργῶς δυνάμενον, ὅτι ἀεὶ

⁶⁹ Joan. 1, 7. ⁷⁰ Joan. vii, 37. ⁶⁸ Joan. 1, 10.

(63) *Συνέστησεν αὐτοῖς.* Legendum vel συνέστησεν αὐτούς, vel συνέστησεν αὐτοῖς.

(64) *Codex Bodleianus,* recte, λεγόμενον. *Regius,* male, γενόμενον.

(65) *Editio Huetii* habet, ἐμφανῆς τὸν λόγον, τῷ ἐπιμελῶς ἐγνωκέναι τὸ ὅπ' ἐκείνων, sed *codex Bodleianus* ut in nostro textu.

(66) *Ἐνθάδε δέ.* Sic *codex Bodleianus;* *Regius,*

PATROL. GR. XIV.

ἐνθάδε.

(67) *Πρὸς.* Ita *codex Bodleianus;* male *Regius,* καί.

(68) *Περιαιρεῖ τό.* Sic *codex Bodleianus;* *Regius,* περιηρείτο.

(69) *Καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.* Haec verba, quae in codice Regio omissa sunt, restituuntur e codice Bodleiano.

(70) *Codex Bodleianus,* δυσεξαρῖθμητον ὄντως.

A eam in corde exsistere. Qui igitur in sui ipsorum medio λόγον [hoc est rationem] habent, cum interrim non disserant vel de ipsius natura, vel a quo fonte et principio venerit, neque tandem quomodo confirmaverit ipsos, hi in medio sui ipsorum λόγον [et rationem] se habere nesciunt. At Joannes ipsum novit : hoc enim, « quem vos nescitis, » contumeliose dictum ad Phariseos, ostendit Joannem accurate agnovisse quem illi ignorarent. Quam ob causam etiam Baptista, ipsum agnoscens, novit post se venturum, in medio existentem, hoc est post se, et post doctrinam a se in baptismo datam, advenientem ad eos qui secundum Sermonem [seu 138 rationem] abluti fuerint. Non idem autem significatur hoc in loco per vocem « post » et quando Jesus mittit nos post seipsum ; illic enim post ipsum esse jubemur, ut incedentes per ipsius vestigia, perveniamus ad Patrem ; hoc vero in loco, ut declararetur Jesum post Joannis doctrinas (quandoquidem hic venit, « ut omnes crederent per ipsum ⁶⁷⁻⁶⁸ ») accedere ad eos qui antea preparati fuissent atque purificati per inferiora ad perfectum λόγον [seu rationem]. Praecipue itaque stat Pater immutabilis et inalterabilis existens : stat autem et Sermo ipsius semper, dum servat, etiam si fiat caro, etiamsi in medio sit hominum, non comprehensus, sed neque visus : stat autem et docens, invitans omnes ad bibendum a

23. At Heracleon, « In medio vestri stat, » interpretatur : « Jam adest, et est in mundo, et inter nos omnes homines » jam visibilis est : qua interpretatione tollit quod docuimus, nempe quod ipse dicat ac permeet per totum mundum. Dicendum enim ad illum : Quando enim non adest? quando autem non est in mundo? praesertim Evangelio dicente : « In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, [et mundus eum non cognovit ⁶⁹.] » Et ob hanc causam hi etiam ad quos est sermo ille, « quem vos nescitis, » nesciunt eum, quoniam nondum e mundo egressi fuerant, mundus vero eum non cognovit. Sed quo tempore cessavit inter homines esse? An non erat in Isaia dicente : « Spiritus Domini super me, propterea quod unxit me ⁷⁰, » et : « Manifestus factus sum in his qui me non querebant ⁷⁰? » Rursus dicant an in Davide non erat, non a semetipso dicente : « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus ⁷¹, » et quaecunque in Psalmis ex persona Christi scripta sunt? Cumque evidenter docere queam Jesum semper inter homines esse, ad convincendum non

⁶⁹ Isai. lxi, 1 ⁷⁰ Isai. lxxv, 1. ⁷¹ Psal. ii, 6.

recte Heracleonem exponendo, « in medio vestri stat, » exposuisse, « Jam adest, et est in mundo, et in homine, » quid opus est me singulatim argumenta congerere, cum ea vix enumerari queant? Non absurde tamen apud eum dicitur, quod verba illa, « qui post me venturus est, » declarant Joannem præcursores Christi existere: vere enim non secus atque servus præcurrit Dominum. **139** Longe vero simplicius ea verba interpretatus est: « Non sum ego dignus, ut solvam ejus corrigiam calceamenti ⁹², » perinde quasi fateatur Baptistista his verbis se neque dignum qui ultima officia in Christum conferat. Attamen post hanc expositionem satis probabiliter subjunxit: Non sum ego idoneus ut mei gratia descendat a magnitudine et carnem accipiat, ceu calceamentum, de qua rationem reddere ego non valeo, neque enarrare, vel solvere de ipsa dispensationem. Rursus minus prudenter atque animosius Heracleon ipse, cum per calceum interpretatus esset mundum, ad rem magis impiam transit, nempe ad enuntiandum, hæc omnia intelligi etiam oportere de mundi Fabricatore, intelligendo per Joannem, personam Fabricatoris mundi. Existimat enim mundi Opificem inferiorem Christo existentem, hoc per hæc verba fateri, quod est omnium impiissimum. Nam Pater qui misit illum, viventium Deus (ut etiam ipse Jesus testatur ⁹³), nempe Abraham, Isaac et Jacob, et idcirco Dominus cæli et terræ, quod ea fecerit, hic etiam solus bonus ⁹⁴ et major est misso ⁹⁵. Quod si minus prudenter, ut antea diximus, ab Heracleone excogitatum est, omnem etiam mundum calceamentum esse Jesu, non arbitror oportere ut illi assentiamur. Quomodo enim cum tali intelligentia servabitur illud: « Cælum mihi sedes est, terra autem subsellium pedum meorum ⁹⁶, » quod testimonium sic sumit Jesus perinde quasi Pater id dixerit? « Non enim juraveritis, inquit, per cælum, quoniam sedes est Dei; neque per terram, quoniam subsellium pedum ejus est ⁹⁷. » Proinde quomodo, si docuerimus totum mundum intelligendum esse calceamentum Jesu, illud intelligitur: « Nonne cælum, et terram ego impleo, dicit Dominus ⁹⁸? » Verumtamen dignum est ut inspiciamus utrum quia Sermo et Sapiencia, hoc est Filius Dei, per totum mundum permeet, Pater vero sit in Filio, ut apposuimus; verba intelligenda sint an præcipue circumcingens omnem creaturam, propterea quod Filius sit in ipso, donaverit Servatori, quasi post se secundo, et Deo Logy existenti, per totam creaturam permeare. Ac potissimum his qui

⁹² Joan. i, 27. ⁹³ Matth. xxii, 32. ⁹⁴ Luc. xviii, 34, 35. ⁹⁵ Jerem. xxiii, 24.

(71) Idem cod., ἀνθρώποις.

(72) Καὶ περὶ τοῦ προσώπου τούτου, etc. Sic habent codices mss. Regius, Barberinus et Bodleianus, a quibus non recessit Perionius; aliter tamen legendum esse suadet ipse orationis contextus et Ferrarii interpretatio. Huetius sic emendavit: Καὶ περὶ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, τοῦ προσώπου τούτου διὰ τοῦ Ἰωάννου νοουμένου.

ἐν ἀνθρώπῳ (71) ἦν, πρὸς τὸ ἐλέγξει οὐχ ὑγιῶς εἰρημένον τό· « Ἦδη πάρεστι, καὶ ἔστιν ἐν κόσμῳ, καὶ ἐν ἀνθρώπῳ, » εἰς διήγησιν παρὰ τῷ Ἑρακλέωνι τοῦ· « Μέσος ὑμῶν ἔστηκεν; » Οὐκ ἀπιθάνως δὲ παρ' αὐτῷ λέγεται, ὅτι τὸ, « ὀπίσω μου ἐρχόμενος, » τὸ πρόδρομον εἶναι τὸν Ἰωάννην τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ· ἀληθῶς γὰρ ὡσπερ εἰ οἰκίτης ἐστὶ προτρέχων τοῦ Κυρίου. Πολὺ δὲ ἀπλούστερον τό· « Οὐκ εἰμι ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος, » ἐξείληφεν, ὅτι οὐδὲ τῆς ἀτιμοτάτης ὑπηρεσίας τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ἄξιος εἶναι διὰ τούτων ὁ Βαπτιστὴς ὁμολογεῖ. Πλὴν μετὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν οὐκ ἀπιθάνως ὑποβέβληκε τό· Οὐκ ἐγὼ εἰμι ἱκανὸς, ἵνα δι' ἐμὲ κατέλθῃ ἀπὸ μεγέθους, καὶ σάρκα λάβῃ, ὡς ὑπόδημα, περὶ ἧς ἐγὼ λόγον ἀποδοῦναι οὐ δύναμαι, οὐδὲ διηγήσασθαι, ἢ ἐπιλύσαι τὴν περὶ αὐτῆς οἰκονομίαν. Ἀδρότερον δὲ καὶ μεγαλοφύστερον ὁ αὐτὸς Ἑρακλέων κόσμον τὸ ὑπόδημα ἐκδεξάμενος, μετέστη ἐπὶ τὸ ἀσεβέστερον ἀποφῆνασθαι ταῦτα πάντα δεῖν ἀκούεσθαι καὶ περὶ τοῦ προσώπου τούτου (72) διὰ τοῦ Ἰωάννου νοουμένου. Οἴεται γὰρ τὸν Δημιουργὸν τοῦ κόσμου ἐλάττωνα ὄντα τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο ὁμολογεῖν διὰ τούτων τῶν λέξεων, ὅπερ ἐστὶ πάντων ἀσεβέστατον· ὁ γὰρ πέμψας αὐτὸν Πατὴρ, ὁ τῶν ζώντων Θεός, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, ὁ διὰ τοῦτο Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι πεποίηκεν αὐτὰ, οὗτος καὶ μόνος ἀγαθός, καὶ μείζων τοῦ πεμφθέντος (73). Εἰ δὲ καὶ, ὡς προειρήκαμεν, ἀδρότερον νενόηται καὶ πᾶς ὁ κόσμος ὑπόδημα εἶναι τοῦ Ἰησοῦ τῷ Ἑρακλέωνι, ἀλλ' οὐκ οἶμαι δεῖν συγκατατίθεσθαι. Πῶς γὰρ μετὰ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς σωθήσεται τό· « Οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου, » μαρτυρούμενον ὡς περὶ τοῦ Πατρὸς εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ; « Μὴ γὰρ ὁμώσητε, φησὶ, τὸν οὐρανὸν, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, μηδὲ τὴν γῆν, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ. » Πῶς δὲ, μετὰ τοῦ τὸν ὅλον κόσμον ὑπόδημα νοεῖσθαι τοῦ Ἰησοῦ παραστήσαι, νοήσεται τό· « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος; » Πλὴν ἄξιον ἐπιστήσαι πότερον, τῷ τὸν Λόγον καὶ τὴν Σοφίαν διαπεφοιτηκένας δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὸν δὲ Πατέρα ἐν τῷ Ἰησοῦ εἶναι, ὡς παρεθέμεθα τὰ ῥητὰ δεῖ νοῆσαι· ἢ ὁ προηγουμένως περιζωσάμενος πᾶσαν τὴν κτίσιν, παρὰ τὸ τὸν Ἰδὸν εἶναι ἐν αὐτῷ, ἐχαρίσατο τῷ Σωτῆρι ὡς μετ' αὐτὸν δευτέρῳ, καὶ Θεῷ Λόγῳ τυγχάνοντι, δι' ὅλης ἐφθακένας (74) τῆς κτίσεως. Καὶ μάλιστα τοῖς δυναμένοις κατανοεῖν τὴν τοῦ τηλικούτου οὐρανοῦ ἀδιάλειπτον κίνησιν, ἀπὸ ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμᾶς συμπεριάγοντος (75) ἑαυτῷ τὸ τοσοῦτο τῶν ἀστέρων πλῆθος, ἄξιον ἔσται ζητήσεως περὶ τοῦ, τίς ἡ ἐνυπάρ-

99. ⁹⁶ Joan. xiv, 28. ⁹⁷ Isai. lxvi, 1. ⁹⁸ Matth. v, (73) Οὗτος καὶ μόνος ἀγαθός, καὶ μείζων τοῦ πεμφθέντος. Joan. xiv, 28: Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα· ὅτι ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστὶ. Adi Origeniana.

(74) Ἐφθακένας. Forte legendum πεφοιτηκένας.

(75) Συμπεριάγοντος. Sic codex Bodleianus; editio Huetii, συμπεριάγοντα.

χουσα δύναμις τσαύτη, καὶ τηλικαύτη τῷ παντὶ κόσμῳ. Ἐτερον γὰρ παρὰ τὸν (76) Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ταύτην τολμῆσαι εἰπεῖν, μήποτε οὐκ ἔστιν εὐσεβής.

τοιο mundo existens. Nam aliud hanc dicere audere præter Patrem et Filium, fortasse non est

24. Ταῦτα ἐν Βηθαρά (77) ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων. Ὅτι μὲν σχεδὸν ἐν πᾶσι τοῖς ἀντιγράφοις κεῖται· « Ταῦτα ἐν Βηθανίᾳ ἐγένετο, » οὐκ ἀγνοοῦμεν, καὶ ἔοικε τοῦτο καὶ εἶτι πρότερον γεγονέναι· καὶ παρὰ Ἡρακλέωνι γοῦν Βηθανίαν ἀνεγνώμεν. Ἐπεὶ ἴσθημεν δὲ μὴ δεῖν « Βηθανίᾳ » ἀναγνώσκειν, ἀλλὰ Βηθαβαρά, γενόμενοι ἐν τοῖς τόποις (78) ἐπὶ ἱστορίαν τῶν ἰχνῶν Ἰησοῦ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν προφητῶν. Βηθανία γὰρ, ὡς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς φησι, ἡ πατρὶς Λαζάρου, καὶ Μάρθας, καὶ Μαρίας, ἀπέχει τῶν Ἱεροσολύμων σταδίου δεκαπέντε· ἥς πόρρω ἐστὶν ὁ Ἰορδάνης ποταμὸς, ὡς ἀπὸ σταδίων πλατεῖ λόγῳ ῥπ· ἀλλ' οὐδὲ ὁμίονμος τῇ Βηθανίᾳ τόπος ἐστὶν περὶ τὸν Ἰορδάνην. Δείκνυσθαι δὲ λέγουσι παρὰ τῇ ἐχθῆ τοῦ Ἰορδάνου τὰ Βηθαρά, ἔνθα ἱστοροῦσι τὴν Ἰωάννην βεβαπτικέναι· ἔστι τε ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ ὀνόματος ἀκόλουθος τῷ βαπτισματι τοῦ ἐτοιμάζοντος Κυρίῳ λάβν κατασκευασμένον· μεταλαμβάνεται γὰρ εἰς οἶκον κατασκευῆς· ἡ δὲ Βηθανία εἰς οἶκον ὑπακοῆς. Ποῦ γὰρ ἀλλαξία ἐχρῆν βαπτίζειν τὸν ἀποσταλέντα ἄγγελον πρὸ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατασκευάσαι τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἢ εἰς τὸν τῆς κατασκευῆς οἶκον; Ποῖα δὲ οικιοτέρα πατρὶς τῇ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐκλεξαμένη μὴ ἀφαιρουμένη αὐτῆς Μαρίας, καὶ τῇ περισπωμένη διὰ τὴν Ἰησοῦ ὑποδοχὴν Μάρθα, καὶ τῷ τούτων ἀδελφῷ, ζῶν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένῳ, Λαζάρῳ, ἢ Βηθανία ὁ τῆς ὑπακοῆς οἶκος; Οὐ καταφρονητέον οὖν τῆς περὶ τὰ ὀνόματα ἀκριβείας τῷ ἀπαραλείπτως βουλομένῳ συνιέναι τὰ ἄγια γράμματα. Τὸ μέντοιγε ἡμαρτήθη ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀντιγράφοις τὰ περὶ τῶν ὀνομάτων πολλαχῶς, καὶ ἀπὸ τούτων ἄν τις πεισθῆι ἐν τοῖς εὐαγγελίοις· ἡ περὶ τοῖς ὑπὸ τῶν δαιμονίων κατακρημνιζομένους καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ συμπινομένους χοίρους οικονομία ἀναγέγραπται γεγονέναι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Γερασσηῶν. Γέρασα δὲ τῆς Ἀραβίας ἐστὶ πόλις, οὔτε θάλασσαν οὔτε λίμνην πλησίον ἔχουσα. Καὶ οὐκ ἂν οὕτως προφανὲς ψεῦδος καὶ εὐελεγκτον οἱ εὐαγγελισταὶ εἰρήκεσαν, ἄνδρες ἐπιμελῶς γινώσκοντες τὰ περὶ τὴν Ἰουδαίαν. Ἐπεὶ δὲ

⁹⁹ Joan. i, 28. ¹ Joan. i, 4, 48. ² Luc. i, 47. ³ ibid. 76. ⁴ Luc. x, 41. ⁵ ibid. 43. ⁶ Joan. xi, 41; Matth. viii, 28, 32. ⁷ Marc. v, 1, 13; Luc. viii, 26, 33, 37.

(76) Editio Huetii, περὶ τὸν, etc., male.

(77) Ταῦτα ἐν Βηθαρά. Origenes in Catena quadam Regia in Joan. i, 28: Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι τὰ ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων Βηθαβαρά περιέχει. Ἡ γὰρ Βηθανία οὐχὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ἀλλ' ἐγγύς πω τῶν Ἱεροσολύμων ἐστίν. Infra scriptum aliquando reperias, Βηθαβαρά, aliquando Βηθαβαρά, quæ vera lectio est, et quam secutum esse Origenem certum est, juxta codicum Græcorum fidem Joann. i, 28. Hanc enim vocem veriti, οἶκος κατασκευῆς, a בית et מרחץ, quod aliquando redditur κατασκευάειν, ut Isaiax xl, 28, צרף וצפה בית לXX

A dispicere queunt tanti cæli indeficientem motum, ut quod circumducatur ab oriente in occidentem usque tantam stellarum multitudinem, dignum erit quæsitum quænam sit ea vis tanta et talis in

140

24. Hæc in Bethabara facta sunt, trans Jordanem, ubi erat Joannes baptizans ⁹⁹. Quod in omnibus fere exemplaribus ponatur: « Hæc in Bethania facta sunt, » non ignoramus, et videtur hoc etiam antea factum fuisse: unde apud Heracleonem etiam Bethaniam legimus. Sed persuasi sumus non « Bethania, » sed « Bethabara » esse legendum, cum ad loca pervenissemus, ut Jesu discipulorumque ejus ac prophetarum vestigia inspiceremus. Bethania namque, ut ipse inquit evangelista ¹, patria Lazari, et Mariæ, et Marthæ, quindecim stadiis a Hierosolymis distat, qua Jordanes fluvius, lato computo, abest stadiis circiter octoginta supra centum, sed neque locus est circa Jordanem qui nomen commune habeat cum Bethania. Dicunt autem ostendi circa tumulus Jordanis Bethabara, ubi historice dicunt Joannem baptizasse; et que nominis interpretatio consequens baptismati præparanti Domino populum instructum ². Est enim, si interpreteris, domus instructionis: Bethania vero, domus obedientiæ. Nam profecto ubi baptizare opus erat ei qui missus fuerat ante faciem Christi ad præparandum viam ipsius coram ipso ³, quam in domo instructionis? Quænam vero magis propria est patria ipsi Mariæ, quæ elegerat bonam partem a se non auferendam ⁴, et Marthæ in diversa distractæ propter suscipiendum Jesum ⁵, atque ipsarum fratri Lazaro, qui a Servatore amicus dicitur ⁶, quam Bethania obedientiæ domus? Itaque contemnenda non est accurata circa nomina diligentia ei qui voluerit probe intelligere sanctas litteras. Peccatum equidem frequenter fuisse in gentiliis exemplaribus, indeque errata in Evangeliiis translata facile quis credat. Dispensatio namque circa porcos e rupe præcipitatos, et in mari suffocatos a dæmoniis scribitur facta ⁷ fuisse in loco Gerasenorum. Gerasa autem urbs est Arabiæ, neque mare neque stagnum in propinquo habens. Nec mendacium adeo apertum, quodque facile redargui posset, dixissent evangelistæ, viri diligenter agnoscentes regionem Judææ. Quoniam 141 vero in paucis exemplaribus

verterunt: ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς. Ita et Isaiax xliii, 7. Quod si scripsisset Βηθαβαρά, exposuisset, « domus humilis, » vel « domus vespere, » quemadmodum exponit Hieronymus in libro *De locis Hebraicis*. Verit utrobique Ferrarius, *Bethabara*, adeo ut sic ipse habuisse codicem dubium non sit, inquit Huetius. Verumtamen in codice Bodleiano nec non in codice Barberino utrobique legitur Βηθαρά, non Βηθαβαρά.

(78) Γερόμενοι ἐν τοῖς τόποις, etc. Id tum primum videtur contigisse, cum Alexandria pulsus Cæsareæ domicilium statuit. Huetius.

invenimus, « in locum Gadarenorum, » ad hoc etiam est dicendum, Gadaram quidem civitatem esse Judææ, circa quam celeberrima balnea sunt, haudquaquam vero in ea esse stagnum vel mare præcipitiis adjacens. At Gergesa, a qua Gergesæi, urbs est antiqua juxta stagnum quod nunc Tiberiadis vocamus, juxta quam rupes est stagno adiaceus, e qua ostenditur porcos a dæmonibus in præceps delatos fuisse. Interpretatur autem Gergesa *habitatio ejicientium*, fortasse cognomentum sortita prophetica illius rei, quam locorum cives erga Servatorem fecerunt obsecrantes eum ut e fluvibus suis excederet⁹. Tale subinde erratum in lege et prophetis circa nomina licet cernere, ut accurate perspexit ab Hebræis edocti, cum ipsorum exemplaribus nostra comparantes, quæ testimonium habent ab editionibus Aquilæ, et Symmachi, et Theodotionis, quæ nondum sunt depravatæ. Pauca igitur apponemus in studiosorum gratiam, quo in his diligentius versentur. Unus filiorum Levi primus in pluribus exemplaribus Geson nominatus est⁹, pro eo quod est Gerson, ejusdem nominis existens cum primogenito Moysis, nomine vere utrisque posito, quod geniti fuissent in terra aliena habitantes. Rursus Judæ secundus apud nos quidem Anan esse dicitur¹⁰, apud Hebræos vero Onan, quod est, Labor ipsorum. Ad hæc in perfectionibus filiorum Israel in Numerorum libro invenimus¹¹, quod profecti sunt ex Sochoth, et castra fixerunt in Buthan, cum Hebraicum pro Buthan Æman habeat. Et quid me opus est tardante. n plura apponere, cum veritatem, quæ est in nominibus, cuivis volenti tum inquirere, tum agnoscere sit in promptu? Sed in primis ea Scripturarum loca suspecta habere debemus, ubi pariter complurium nominum est enarratio, veluti in libro Jesu Nave sunt quæ ad divisionem hæreditatis pertinent: et in primo Paralipomenon a principio per ordinem

⁹ Matth. iii, 54; Marc. v, 17; Luc. viii, 37. ¹⁰ Gen. xlii, 11; I Paral. vi, 1, 16; Exod. ii, 22; I Paral. xlii, 15. ¹¹ Gen. xxxviii, 4; xlii, 12; Num. xxi, 19; I Paral. ii, 3. ¹² Num. xxxiii, 6.

(79) *Ἐν αὐτῇ ἡ θάλασσα.* Editio Huetii in textu habet ἔν αὐτῇ θάλασσα. Cæterum Origenis observationi adde Gadara civitatem fuisse Judæorum, quibus ut vitium erat porcos edere, ita superfluum fuisset alere.

(80) *Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ Γέργεσα.* Infra tom. x in Joann., num. 10: Ὡς περὶ τὰ Γέργεσα, ἐνθα παρεκάλεσαν αὐτὸν μεταβῆναι ἐκ τῶν ὄριων αὐτῶν οἱ τῶν χοιρῶν πολλῆται, ἔρμηνεύεται, Παροικία ἐκβεβληκότων. Quasi ex hac expulsionem id nominis tum primum sortita fuerit. Vocabulum illud derivat Origenes a גרג, unde גרגר, « habitatio, » et גר, « expulit: » unde fieri debuit, « Gergesa, » non « Gergesa. » At Matth. viii, 28, τὴν χώραν τῶν Γεργεσηῶν reperio; « Gergesa » autem nusquam reperio. Huetius.

(81) *Χοίρων.* Ita codex Regius et reliqui, cum Perionio; et infra tom. x in Joann., num. 10, οἱ τῶν χοίρων πολλῆται. Ferrarius utrobique χοίρων, quod malim. Huetius.

(82) *Διὰ τὴν παροικίαν,* etc. A גר « peregrinus, » et פו « ibi. » Exod. ii, 22: « Quæ peperit ei filium, quem vocavit Gersam, dicens: Advena fui in ter-

ra aliena. » Hieronymus *De nomin. Hebraic.*: « Gerson, ejectio eorum, sive, advena ibi, aut advena pupillæ. » Id.
(83) *Παρὰ δὲ Ἑβραίοις Ὀνάν ἐστι, Πόνος αὐτῶν.* Ab גן, cum affixo plurali seminiuo. Hieronymus *De nomin. Hebraic.*: « Onan, moeror eorum. »
(84) *Παρενέβαλον εἰς Βουθάν· τὸ δὲ,* etc. Hieriolatus est Perionius pro Βουθάν scribendum Αἰθάν. Sed omnino retinendum Βουθάν, quod editiones omnes τῶν Ὁ præferunt, Num. xxxiii, 6, ex Hebraico עַמְנַב, in *Etham*. Itaque pro Αἰθάν, quod sequitur apud Origenem, legendum videtur Αἰθάμ, id enim Hebraici codices perpetuo consensu habent. Huetius.
(85) *Ἐγγύς σου ὑπὲρ τὸν Λαυ.* Postremam hanc vocem non reddit Ferrarius, sive quod ex ipsis abfuerit codice, sive quod vocem nihil quomodo redderet non haberit. Quid si legamus: ὑπὲρ τὸν Σαούλ, vel ὑπὲρ τὸν Δαδ, contracte pro Δαυδ. Sensus erit: Suspecta debent esse loca, ubi complurium nomina recensentur: velut in Jesu Nave, et in primo Paralipomenon, ab initio libri ad eum circi-

ra aliena. » Hieronymus *De nomin. Hebraic.*: « Gerson, ejectio eorum, sive, advena ibi, aut advena pupillæ. » Id.

(83) *Παρὰ δὲ Ἑβραίοις Ὀνάν ἐστι, Πόνος αὐτῶν.* Ab גן, cum affixo plurali seminiuo. Hieronymus *De nomin. Hebraic.*: « Onan, moeror eorum. »

(84) *Παρενέβαλον εἰς Βουθάν· τὸ δὲ,* etc. Hieriolatus est Perionius pro Βουθάν scribendum Αἰθάν. Sed omnino retinendum Βουθάν, quod editiones omnes τῶν Ὁ præferunt, Num. xxxiii, 6, ex Hebraico עַמְנַב, in *Etham*. Itaque pro Αἰθάν, quod sequitur apud Origenem, legendum videtur Αἰθάμ, id enim Hebraici codices perpetuo consensu habent. Huetius.

(85) *Ἐγγύς σου ὑπὲρ τὸν Λαυ.* Postremam hanc vocem non reddit Ferrarius, sive quod ex ipsis abfuerit codice, sive quod vocem nihil quomodo redderet non haberit. Quid si legamus: ὑπὲρ τὸν Σαούλ, vel ὑπὲρ τὸν Δαδ, contracte pro Δαυδ. Sensus erit: Suspecta debent esse loca, ubi complurium nomina recensentur: velut in Jesu Nave, et in primo Paralipomenon, ab initio libri ad eum circi-

ἡ Ἔσδρα. Καὶ οὐ καταφρονητέον τῶν ὀνομάτων, A
πραγμάτων σηματομένων ἀπ' αὐτῶν χρησίμων τῆ
τῶν τόπων ἔρμηνεία. Οὐκ εὐκαιρον δὲ νῦν τὸν περὶ
τῆς θεωρίας τῶν ὀνομάτων ἐξετάσαι λόγον, ἀφήμε-
νον τῶν προκειμένων.

25. Ἴδωμεν τοίνυν τῆς εὐαγγελικῆς λέξεως.
Ἰορδάνης μὲν ἔρμηνεύεται (86) *κατάβασις αὐτῶν*.
Τούτου δὲ, ἴν' οὕτως εἴπω, γειτνιά τὸ νομομα τοῦ Ἰα-
ρέδ, ὃ καὶ αὐτὸ ἔρμηνεύεται *καταβαίνων*, ἐπειδή-
περ γεγένηται τῷ Μαλακείῃ, ὡς ἐν τῷ Ἐνώχ γέγρα-
πται (87) (εἰ τῷ φίλον παραδέχεσθαι ὡς ἄγιον τὸ βι-
βλίον), ταῖς ἡμέραις τῆς τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ καταβά-
σεως ἐπὶ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων· ἦντινα κα-
τάβασιν αἰνίσσεσθαι τινες ὑπειλήφασι τὴν τῶν ψυ-
χῶν κάθοδον ἐπὶ τὰ σώματα, θυγατέρας ἀνθρώπων B
τροπικώτερον τὸ γήϊνον σκῆνος λέγεσθαι ὑπειληφό-
τες. Εἰ δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τίς ἂν εἴη ποταμὸς κα-
τάβασις αὐτῶν, ἐφ' ὃν ἐρχόμενον καθαίρεισθαι δεῖ οὐκ
ἰδίαν κατάβασιν καταβεδικότα, ἀλλὰ τὴν τῶν ἀνθρώ-
πων, ἧ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διορίζων τοὺς ὑπὸ Μωϋσεως
κληροδοτούμενους ἀπὸ τῶν διὰ Ἰησοῦ τὰς οἰκείας
ἀπολαμβανόντων μερίδας; Τούτου δὲ τοῦ διὰ τοῦ κα-
ταβεδικότος ποταμοῦ τὰ ὄρμημάτα εὐφραίνουσιν, ὡς
ἐν Ψαλμοῖς εὐρομεν, τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν αἰ-
σθητὴν Ἰερουσαλήμ (οὐ γὰρ ἔχει παρακείμενον πο-
ταμόν), ἀλλὰ τὴν ἀνωμον τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, οἰ-
κοδομουμένην ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ
τῶν προφητῶν, ὄντος ἀκρωγνιαίου Χριστοῦ Ἰησοῦ
τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἰορδάνην μέντοιγε νοητέον τοῦ
Θεοῦ Λόγον τὸν γενόμενον σάρκα, καὶ σκηνώσαντα C
ἐν ἡμῖν, Ἰησοῦν δὲ τὸν κληροδοτήσαντα ὃ ἀνέληφεν
ἀνθρώπινον· ὅπερ ἐστὶ καὶ ἀκρωγνιαῖος λίθος, ὃ
καὶ αὐτὸς ἐν τῇ θεότητι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γενόμε-
νος, ἧ ἀνελήφθαι ὑπ' αὐτοῦ λούεται, καὶ τότε χωρεῖ
τὴν ἀχέραιον καὶ ἄβολον περιστεράν τοῦ Πνεύματος,
συνδεδεμένην αὐτῷ, καὶ μὴκέτι ἀποπτήγαι δυναμέ-
νην· « Ἐφ' ὃν γὰρ, φησὶν, ἐάν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα κα-
ταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτὸν, οὕτως ἐστὶν ὁ βαπτίζων
ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Διὰ τοῦτο λαβὼν τὸ Πνεῦμα
μένον ἐπ' αὐτὸν Ἰησοῦν, ἐν αὐτῷ μείναντι βαπτίζειν
τοὺς προσερχομένους (88) αὐτῷ δυνήθη. Πέραν δὲ
τοῦ Ἰορδάνου, κατὰ τὰ ἔξω τῆς Ἰουδαίας νεύοντα
κλίματα, ἐν τῇ Βηθαβαβῆ (89) βαπτίζει ὁ Ἰωάννης,
πρόδρομος ὢν τοῦ ἐληλυθότος καλέσαι οὐ δικαίους, D
ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς, διδάσκοντος μὴ χρεῖαν ἔχειν τοὺς
ἐκχρόντας ἰατροῦ (90), ἀλλὰ τοὺς κακῶς ἔχροντας·

¹² Psal. xlv, 5. ¹³ Ephes. ii, 20. ¹⁴ Joan. i, 14.

ter locum ubi res Saulis vel res Davidis commem-
orantur : hoc est, ad caput usque decimum ; ab
hoc enim loco infrequentiores sunt prolissæ illæ
nominum propriorum enumerationes. Hæc tunc.

(86) Ἰορδάνης μὲν ἔρμηνεύεται, etc. Α Τῆς
(descendit.) Hieronymus *De nominib. Hebraic.* :
Jarden, descensio eorum, vel, vide Judicium. »
Alii dicitum putant Jordanem a duobus fontibus Jor
et Dan, unde hic annis profluit ; quo modo nomina
sua adepti sunt Dordona et Tamesis. Ib.

(87) Ὡς ἐν τῷ Ἐνώχ γέγραπται, etc. Locus ha-
betur libro primo Enochii, *Περὶ τῶν ἐρηγήρων*, e
quo fragmentum profert Scaliger ad Euseb. En

usque ad ea quæ in principio sunt super... Simi-
liter autem in Esdra. 142 Nec vero parvipen-
denda sunt nomina, cum res utiles ex eis significen-
tur locorum interpretatione. Cæterum haud est
nunc opportunum instituere sermonem de ratione
nominum, omittendo quæ sunt proposita.

25. Quamobrem videamus quæ ad evangelicam
lectionem spectant. Jordanes quidem interpretatur
descensus ipsorum. Huic autem, ut ita dicam, vicini-
um est nomen Jared, quod et ipsum interpreta-
tur *descendens*, quoniam genitus est Malaleeli, ut
in libro Enoch est scriptum (si cui placet admit-
tere librum ut sanctum), his diebus, cum filii Is-
rael descenderent ad filias hominum : quo descensu
quidam suspicati sunt innui animarum ad corpora
descensum ; filias hominum metaphorice terrenum
habitaculum dici existimantes. Si igitur hoc sic se
habet, quis erit fluvijs descensus ipsorum, ad quem
non descendente proprio descensu, sed descensu
hominum, quicumque venerit, purificatione egeat,
nisi Servator noster, disternans eos qui a Moysæ
hæreditatem acceperunt, ab his qui proprias partes
acceperunt per Jesum? Hujus igitur impetus, qui
sunt per fluvium descendente, lætificant, ut in
Psalmis est scriptum ¹², civitatem Dei, non Jeru-
salem sub sensum cadentem (nec enim Jerusalem
habet adjacentem fluvium), sed inculpatam Dei Ec-
clesiam ædificatam super fundamentum apostolorum
et prophetarum, summo angulari lapide
Christo Jesu existente Domino nostro ¹³. Jordanes
itaque intelligendus est ille Dei Sermo qui factus
est caro et habitavit in nobis ¹⁴; Jesus, inquam,
qui quidquid assumpsit humanum, hæreditarium
fecit : quod est etiam summus angularis lapis, quod
etiam ipsum in divinitate Filii Dei factum, ex eo
quod ab ipso assumptum fuerit, lavatur, et tum
capit simplicem et sine dolo columbam Spiritus,
sibi colligatam, nec amplius avolare valentem :
« Super quem enim, inquit, videris Spiritum de-
scendentem, et manentem super eum, hic est qui
baptizat in Spiritu sancto ¹⁵. » Propter hoc, qui
acceperit Spiritum manentem super ipsum Jesum,
baptizare poterit ad se accedentes, Spiritu sancto
in ipso permanente. Sed trans Jordanem, in parti-
bus extra Judæam vergentibus, in Bethabara ba-
ptizat Joannes, præcursor illius existens qui venit
143 non justos, sed peccatores ad resipiscentiam

¹⁵ ibid. 33.

verba : Καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐπληθύνθησαν οἱ υἱοὶ τῶν
ἀνθρώπων, ἐγεννήθησαν αὐτοῖς θυγατέρες ὡραῖαι,
καὶ ἐπεθύμησαν αὐτάς οἱ ἐγγήγοροι... Ἦσαν δὲ οὐ-
τοι σ', οἱ καταβάντες ἐν ταῖς ἡμέραις Ἰαρέδ. Hunc
librum Græce scriptum habuit Scaliger, aliaque
ejusdem auctoris falsa et supposita, quemadmodum
discimus ex Scaligerianis. Ib.

(88) Προσερχομένους. Ita codex Bodleianus ;
Regius, ἐρχομένους.

(89) Βηθαβαβῆ. Codex Barberinus, Βηθαβαβῆ, sed
omnino legendum ut supra Βηθαβαρῆ.

(90) Ἰατροῦ. Sic codex Bodleianus ; Regius ἰα-
τρῶν.

vocaturus ¹⁶, quippe docet non opus sanis medico, Α καὶ γὰρ εἰς ἄρεσιν ἁμαρτιῶν τὸ λουτρὸν δίδοται. sed male habentibus ¹⁷. Etenim in remissionem peccatorum datur lavaerum ¹⁸.

26. Cæterum probabile est aliquem, qui non intellexerit diversas de Servatore notiones, offensum iri pro explicata Jordanis interpretatione, eo quod Joannes dicat: « Ego baptizo in aqua: sed qui post me venturus est, is est me fortior: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto ¹⁹. » Ad quem sic est dicendum: quod ut sermo Dei potabilis existens, aliquibus quidem aqua, aliquibus vero vinum lætificans cor hominis ²⁰, nonnullis etiam sanguis est propter illud: « Nisi biberitis sanguinem meum, non habebitis in vobis ipsis vitam ²¹; » quin cibus dictus, non eadem ratione consideratur panis vivens et caro; sic ipsum existere aliquibus quidem aquæ baptisma, et spiritus, et ignis, aliquibus etiam baptisma sanguinis. De quo ultimo baptismo inquit, ut quidam dixerunt, hoc: « Baptismo ego baptizari habeo, et aliquomodo coarctor, donec illud perfectum fuerit ²²! » Huic consona discipulus Joannes scripsit in Epistola ²³, dicens, spiritum, aquam et sanguinem tria esse quæ facta fuerint unum. Cumque viam et ostium se esse fateatur ²⁴, palam est omnino eum non esse ostium cui sit via, nec amplius viam esse illi cui sit ostium. Quotquot ergo initiantur primis elementis sermonum Dei, accedentes ad vocem « clamantis in deserto: Dirigite viam Domini ²⁵; » accedentes, inquam, trans Jordanem, ad vocem existentem apud domum præparationis, diligenter præparent se, ut præcedenti præparatione percipere queant spiritualem sermonem, qui imprimatur per illuminationem spiritus. Continenter igitur rei propositæ colligentes quæ ad Jordanem pertinent, accuratius consideremus fluvium. Deus igitur per Moysen traducit populum per mare Rubrum ²⁶, cum fecisset ut aqua ipsis murus esset a dextris et a sinistris. Jesus vero traducit eum per Jordanem ²⁷. Cum legisset autem Scripturam Paulus, non amplius secundum carnem illi militans (noverat enim legem spiritualem esse) spiritualiter docet nos interpretari quæ contigerunt in transitu maris Rubri, dicens in priore ad Corinthios Epistola ²⁸: « Nolo vos ignorare, fratres, omnes patres nostros sub nube fuisse, omnesque per mare transisse, et omnes in Moysen baptizatos fuisse in nube, et in mari, et omnes eundem cibum **144** spiritualem comedissee, et omnes eundem potum spiritualem bibisse: bibebant enim ex spiritali sequente eos petra: at vero illa petra erat Christus. » Quibus consequenter petamus etiam nos ut a Deo accipiamus intelligentiam spiritualem transitus Jordanis per Jesum, dicentes de hoc etiam dicere potuisse Paulum: Nolo vos ignorare, fratres, quod omnes patres nostri per Jordanem transierunt, et omnes in Jesu baptizati fuerunt

26. Εἰκὸς δὲ τῖνα τὰς διαφόρους ἐπινοίας τοῦ Σωτήρος μὴ νενοηκότα προσκόψειν τῇ ἀποδοθείσῃ τῇ περὶ τοῦ Ἰορδάνου ἐρμηνείᾳ, διὰ τὸ λέγειν τὸν Ἰωάννην· « Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· ὁ δὲ ἐρχόμενος μετ' ἐμὲ ἰσχυρότερός μου ἐστίν· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Πρὸς δὲ λεκτέον ὅτι ὡς περ ποτὲν τυγχάνων ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, οἷς μὲν ἐστὶν ὕδωρ, ἐτέροις δὲ οἶνος εὐφραίνων καρδίαν ἀνθρώπου, ἄλλοις δὲ αἷμα διὰ τὸ· « Ἐὰν μὴ πίητέ μου τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς· ἄλλὰ καὶ τροφή λεγόμενος οὐ κατὰ τὸ αὐτὸ νοεῖται ἄρτος ζῶν καὶ σὰρξ· οὕτως ὁ αὐτὸς ἐστὶ βάπτισμα ὕδατος, καὶ πνεύματος, καὶ πυρός, τισὶ δὲ καὶ αἵματος. Περὶ δὲ τοῦ τελευταίου βαπτίσματος, ὡς τινες, φησὶν ἐν τῷ· « Βαπτίσματι δὲ ἔχω (91) βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι, ἕως ὅτου τελεσθῆ! Τούτῳ τε συμφύτως ἐν τῇ Ἐπιστολῇ ὁ μαθητὴς Ἰωάννης, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα ἀνέγραψε τὰ τρία εἶς ἐν γινόμενα. Καὶ ὁδὸς δῆπου καὶ θύρα εἶναι ὁμολογῶν, σαφὴς ἐστὶ μηδέπω τυγχάνων θύρα ἢ ἐτι ὁδὸς ἐστὶ, καὶ μηκέτι ὁδὸς ἢ δὴ θύρα. Πάντες οὖν οἱ στοιχειούμενοι τῇ ἀρχῇ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ, τῇ φωνῇ ἢ τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ βοῶντος· Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, ἢ προσιόντες, πέραν τοῦ Ἰορδάνου τυγχανούση παρὰ τῷ οἴκῳ τῆς κατασκευῆς, εὐτρεπιξέσωσαν πρὸς τὸ δυναθῆναι διὰ τῆς προετοιμασίας χωρῆσαι τὸν πνευματικὸν λόγον, ἐγγινόμενον διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ πνεύματος. Ἐχομέως δὲ τοῦ προκειμένου τὰ περὶ τοῦ Ἰορδάνου συνάγοντες ἀκριβέστερον τὸν ποταμὸν νοήσωμεν. Ὁ Θεὸς τοίνυν διὰ Μωσέως διαδιβάσει τὸν λαὸν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, αὐτὸ τὸ ὕδωρ αὐτοῖς ποιήσας τεῖχος ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων, διὰ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τὸν Ἰορδάνην. Ἐντυχὼν δὲ τῇ Γραφῇ ὁ Παῦλος, οὐκέτι κατὰ τὴν σάρκα στρατευόμενος αὐτῆς (ἦδει γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστὶ)· πνευματικῶς διδάσκει ἡμᾶς ἐξεληφέναι τὰ τῆς κατὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διόδου, λέγων ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους προτέρῃ· « Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ πνευματικὸν ἔπινον πόμα· Ἐπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. » Οἷς ἀκολουθῶν καὶ ἡμεῖς αἰτήσωμεν λαβεῖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ νοῆσαι πνευματικῶς τὴν διὰ Ἰησοῦ διόδον τοῦ Ἰορδάνου, λέγοντες, ὅτι εἶπεν ἂν καὶ περὶ ταύτης ὁ Παῦλος· Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες διὰ τοῦ Ἰορδάνου διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐβαπτίσαντο ἐν τῷ πνεύματι, καὶ τῷ ποταμῷ. Τύπος δὲ ὁ διαδεξάμενος ἦν Μωσῆς Ἰησοῦς τοῦ διαδεξαμένου τὴν διὰ τοῦ νόμου οἰκονομίαν τῷ

¹⁶ Matth. ix, 12. ¹⁷ ibid. 15. ¹⁸ Marc. i, 4; Luc. iiii, 3. ¹⁹ Matth. iii, 11. ²⁰ Psal. ciii, 15. ²¹ Joan. vi, 54. ²² Luc. xii, 50. ²³ I Joan. v, 8. ²⁴ Joan. x, 9, et xiv, 6. ²⁵ Joan. i, 23. ²⁶ Exod. xiv, 22. ²⁷ Jos. iii, 15, 16. ²⁸ Cap. x, vers. 1 seq.

(91) Βαπτίσματι δὲ ἔχω. Ita Bodleianus codex; Regius pro βαπτίσματι habet βάπτισμα.

εὐαγγελικῶν κηρύγματι Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ· διόπερ, A
 εἰ καὶ πάντες ἐκεῖνοι εἰς Μωσῆν βαπτίζονται ἐν τῇ
 νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ. πικρὸν μὲν τι ἔχει καὶ
 ἀμυρὸν τὸ ἐκεῖνων βάπτισμα, εἴτι φοβουμένων τοὺς
 ἔθρους παρ' αὐτῶν, καὶ ἀναθούτων πρὸς τὸν Κύ-
 ριον καὶ τῷ Μωσῇ λεγόντων· « Παρὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν
 μνήματα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξήγαγες ἡμᾶς θανατῶσαι ἐν
 τῇ ἐρήμῳ· τί τοῦτο ἐποίησας ἡμῖν, ἐξαγαγὼν ἐξ Αἰ-
 γύπτου; » Τὸ δὲ εἰς Ἰησοῦν βάπτισμα, ἐν τῷ ἀληθῶς
 γλυκεῖ καὶ ποτίμῳ ποταμῷ, πολλὰ ἔχει παρ' ἐκεῖνο
 ἐξαιρετα, ἥδη τρανουμένης καὶ πρέπουσας τάξιν
 λαμβανούσης τῆς θεοσεβείας· κιωτὸς γὰρ τῆς Δια-
 θήκης Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἱερεῖς καὶ Λευῖται
 πορεύονται, τοῦ λαοῦ ἐπομένου τοῖς θεραπευταῖς
 τοῦ Θεοῦ, ἀκείνου δὲ τοῖς χωροῦσι τὴν περὶ ἀγγελίας
 ἐντολήν. Ἰησοῦς δὲ λέγει τῷ λαῷ (91)· « Ἀγνίσασθε
 εἰς τὴν αὖριον, ποιήσει ἐν ἡμῖν Κύριος θαυμάσια· »
 καὶ τοὶς ἱερεῦσι μετὰ τῆς κιωτὸς τῆς Διαθήκης κε-
 λεύει προπορευέσθαι· ἐμπροσθεν τοῦ λαοῦ, ὅτε καὶ
 τὸ μυστήριον τῆς τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν (92) οἰ-
 κονομίας ἐμφαίνεται, ὑπερυψούμενον ὑπ' αὐτοῦ δι-
 δόντος χάρισμα, « Ἐν' ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ
 κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων,
 καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰη-
 σοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » Διὰ γὰρ τού-
 των δηλοῦται ἐν τῷ Ἰησοῦ ἀναγεγραμμένῳ ταῦτα·
 « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἰησοῦν· Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ
 ἄρξομαι ὑψῶσαι σε κατενώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· »
 καὶ ἀκουστέον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ λέγοντος τοῖς
 υἱοῖς Ἰσραὴλ· « Προσάγετε ὕδωρ, καὶ ἀκούσετε τὸ
 ῥῆμα Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· ἐν τούτῳ γνώσεσθε, C
 ὅτι Θεὸς ζῶν ἐν ὑμῖν ἐστιν. Ἐν γὰρ τῷ βαπτίσασθαι
 εἰς Ἰησοῦν γνωσόμεθα, ὅτι Θεὸς ζῶν ἐν ἡμῖν ἐστι.
 Κάκει μὲν τὸ Πάσχα ποιήσαντες, ἐν Αἰγύπτῳ, ἀρ-
 χὴν τῆς ἐξόδου ποιοῦνται· παρὰ δὲ τῷ Ἰησοῦ μετὰ
 τὴν διόδον τοῦ Ἰορδάνου, τῇ δεκάτῃ τοῦ πρώτου
 μηνὸς κατεστρατοπέδευσαν ἐν Γαλιλαίᾳ, ὅτε πρῶτον
 εἶε λαβόντα τὸ πρόβατον (93) ἐπονομάσαι τοὺς εὐ-
 ωχηθσομένους μετὰ τὸ Ἰησοῦ βάπτισμα. Καὶ τῇ
 ἀκροτόμῳ πέτρᾳ (94) ὑπὸ Ἰησοῦ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ,
 ὅποι ποτὲ ἀπερίτμητοι ἦσαν τῶν ἐξεληλυθόντων ἐξ
 Αἰγύπτου, περιτέμνονται· τὸν δὲ ὀνειδισμόν τῆς Αἰ-
 γύπτου ἀφελεῖν Κύριος ὁμολογεῖ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ εἰς
 Ἰησοῦν βαπτίσματος, ὅτε Ἰησοῦς περιεκάθαιεν τοὺς
 υἱοὺς Ἰσραὴλ. Γέγραπται γάρ· « Καὶ εἶπε Κύριος D
 τῷ Ἰησοῦ υἱῷ Ναυῆ· Ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἀφείλον
 τὸν ὀνειδισμόν Αἰγύπτου ἀφ' ὑμῶν. » Τότε ἐποίησαν
 αἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὸ Πάσχα τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ
 ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς πολλῶ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἰλαρώτερον,
 ὅτε καὶ ἔφαγον ἀπὸ τοῦ σίτου τῆς ἀγίας γῆς ἄζυμα,

⁹¹ Exod. xiv, 11. ⁹² Jos. iii, 5, 6. ⁹³ Philipp. ii, 9, 11. ⁹⁴ Jos. iii, 7. ⁹⁵ ibid. 9, 10. ⁹⁶ Jos. iv, 19. ⁹⁷ Jos. v, 2, 8. ⁹⁸ ibid. 9. ⁹⁹ ibid. 10-12.

(91) Paraphrastice interpres vertit hunc locum, qui sic ad litteram reddi potest: ... et Levitæ præcedunt, sequente populo cultores Dei, sequenteque illo eos qui percipiunt mandatum de sanctificatione: Dicit autem Jesus populo ENIT.

(92) Υἱόν. Ita codex Bodleianus; Regius, Ἰησοῦν.

(93) Ὅτε πρῶτον εἶδε λαβόντα τὸ πρόβα-

τον, etc. Pascha intelligit, Jos. v, 10.

(94) Καὶ τῇ ἀκροτόμῳ πέτρᾳ. Et Jos. v, 2, et Exod. iv, 25, habetur Ψ , quæ vox et petram et gladium sonat. Quem autem intellectum hic habeat, grammatici certant. Varius quidem est hodie circumcisionis ritus apud Judæos, sed ferro fere utuntur. At silicem tamen olim adhibuisse negare non ausim. HUETIUS.

comederunt e frumento terræ sanctæ azyma, et novum cibum meliorem manna. Neque enim cum terram promissionis acceperint, vilioribus cibant eos Deus; neque duce tali Jesu inferiorem panem assequuntur. Hoc etiam perspicuum erit consideranti veram sanctamque terram, nimirum supernam Jerusalem. Hanc ob causam in illo etiam Evangelio illud ponitur³⁸: « Patres vestri in deserto manducaverunt manna, et mortui sunt. Qui hunc vero panem manducaverit, is victurus est in æternum. » Manna etenim illud, etiamsi erat panis a Deo datus, erat tamen panis profectus et augmenti, his suppeditatibus qui etiamnum indigerent pædagogis, eratque panis convenientissimus his qui sub tutoribus et curatoribus erant³⁹. At vero panis recens demessus, mediatore Jesu, in terra sancta e frumento terræ, ea quæ alii laboraverunt metentibus ipsius discipulis⁴⁰, illo pane longe vitalior erat: qui distribuitur iis qui recipere possunt paternam hæreditatem propter perfectionem. Quocirca, qui etiamnum illo pane eruditur et instituitur rationaliter mortem suscipere potest; at vero qui pertingerit ad panem illo posteriorem manducaveritque ipsum, is profecto in æternum vivet. Hæc autem omnia non intempestive apposita fuisse reor, inquirentes de baptismate quod efficiebatur a Joanne apud

A και νέα τροφή τοῦ μάννα κρείττονα. Οὐ γὰρ ὅτε τὴν κατ' ἐπαγγελίαν γῆν ἀπειλήφασι, τοῖς ἐλάττοσιν αὐτοῦ ἐστιᾷ Θεός· οὐδὲ διὰ τοῦ τηλικούτου Ἰησοῦ ὑποδεεστέρου ἄρτου τυγχάνουσι. Τό τ' ἐστὶ σαφὲς τῷ τὴν ἀληθῆ ἀγίαν νοήσαντι γῆν, καὶ τὴν ἄνω Ἰερουσαλήμ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ αὐτῷ Εὐαγγελίῳ κεῖται· « Οἱ πατέρες [ὁμῶν] ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔφαγον τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον· ὁ φαγὼν τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Τὸ μὲν γὰρ μάννα, εἰ καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διδόμενος, ἄρτος ἦν προκοπῆς, ἄρτος τοῖς ἔτι παιδαγωγούμενοις χορηγούμενος, ἄρτος τοῖς ὑπὸ (95) ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους ἀρμονιώτατος. Ὁ καὶ ἐν τῇ ἀγίᾳ γῆι νέος ἀπὸ τοῦ αἴτου τῆς γῆς, Ἰησοῦ προξενούντος, θεριζόμενος, ἄλλων μὲν κεκοπιακῶτων (96), τῶν δὲ μαθητῶν αὐτοῦ θεριζόντων, ἄρτος ἦν ἐκείνου B ζωτικώτερος, τοῖς τὴν πατρίαν κληρονομίαν διὰ τὴν τελειότητα ἀπολαβεῖν (97) δυναμένοις ἀποδιδόμενος. Διόπερ ὁ μὲν ἐκείνῳ ἔτι παιδευόμενος (98) τῷ ἄρτι, τῷ λόγῳ θάνατον δέξασθαι δύναται· ὁ δὲ φθάσας ἐπὶ τὸν μετ' ἐκείνου ἄρτον, φαγὼν αὐτὸν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Ταῦτα δὲ πάντα οὐκ ἀκαιρῶς οἶμαι παρατεθεῖσθαι, τοῦ παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ βαπτίσματος, ἐν Βηθαβαρᾷ (99) ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γινομένου, ἐξεταζομένου.

27. Sed hoc etiam observandum est, quod Elias subvehendus turbine in cœlum, acceptum pallium suum involvens, percussit aquam, quæ luc et luc divisa est; et transferunt ambo, ipse scilicet, et Eliseus⁴¹, aptior enim qui subveheretur, factus est baptizatus in Jordane, quoniam transitum per aquam admirabiliorem, vocavit Paulus⁴², ut superius posuimus, baptismata. 146 Propter hunc igitur ipsum Jordanem capit Eliseus per Eliam donum illud quod cupierat accipere dicens: « Sit, quæso, duplex portio spiritus tui super me⁴³. » Et fortassis hanc ob causam duplex accepit donum in spiritu Eliæ super se ipsum, quoniam bis transivit Jordanem: semel quidem cum Elia⁴⁴, secundo autem cum accepto pallio Eliæ « percussit aquam, et dixit: Ubi est Deus Eliæ etiam ipse? Et percussit aquas, et divisit luc et luc⁴⁵. »

28. At si quis offendatur hoc dicto, « percussit aquam, » propter ea quæ superius a nobis sunt tradita de Jordane, nempe quod Jordanis figura fuerit sermonis Filii Dei, qui humilem se reddidit æque ac nos; dicendum est perspicuum esse apud Apostolum, quod Christus sit petra, quæ bis percussitur virga, ut bibere possint e spirituali sequente eos petra⁴⁶. Est igitur ille verbero qui in dubitatione, antequam discat quod quæritur, contraria

C 27. Ἐτι δὲ καὶ τοῦτο παρατηρητέον, ὅτι μέλλων ἀναλαμβάνεσθαι Ἥλιος ἐν συσσεισμῷ ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν, λαβὼν τὴν μηλωτὴν αὐτοῦ, καὶ εἰλήσας ἐπάταξε τὸ ὕδωρ, ὅπερ διηρέθη ἔνθα καὶ ἔνθα· καὶ διέδησαν ἀμφοτέροι, δηλονότι αὐτὸς καὶ ὁ Ἐλισσαῖος· ἐπιτηδειώτερος γὰρ πρὸς τὸ ἀναληφθῆναι γεγένηται ἐν τῷ Ἰορδάνῃ βαπτισάμενος, ἐπεὶ τὴν δι' ὕδατος παραδοξοτέραν διάβασιν βάπτισμα, ὡς προπαρεθέμεθα, ὠνόμασεν ὁ Παῦλος. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον Ἰορδάνην χωρεῖ ὁ βεβούληται χάρισμα διὰ Ἥλιου ὁ Ἐλισσαῖος λαβεῖν, εἰπὼν· « Γενηθήτω ἐν διπλᾷ ἐν πνεύματί σου ἐπ' ἐμέ. » Καὶ τάχα διὰ τοῦτο διπλοῦν ἔλαβε τὸ χάρισμα ἐν πνεύματι Ἥλιου ἐφ' ἑαυτὸν, ἐπεὶ δις (1) διήλθε τὸν Ἰορδάνην, ἅπαξ μὲν μετὰ τοῦ Ἥλιου, δεύτερον δὲ ὅτε λαβὼν τὴν μηλωτὴν τοῦ Ἥλιου· ἐπάταξε τὸ ὕδωρ, καὶ εἶπε· Ποῦ ὁ Θεὸς Ἥλιου ἄφρω (2); καὶ ἐπάταξε τὰ ὕδατα, καὶ διεῖλεν ἔνθα καὶ ἔνθα. »

D 28. Ἐὰν δὲ τις προσκόπη τῷ, « ἐπάταξε τὸ ὕδωρ, » διὰ τὰ παραδεδομένα ἡμῖν περὶ τοῦ Ἰορδάνου, ὅς τύπος ἦν τοῦ τὴν κατάβασιν ἡμῶν καταβάντος λόγου· λεκτέον, ὅτι παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ σαφῶς ἡ πέτρα Χριστὸς ἦν, ἥτις τῇ ῥάβδῳ δις πλήσεται, ἵνα δυνηθῶσι πιεῖν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. Ἔστιν οὖν τις καὶ ἀγαπώντων πληγὴ ἐν τῇ ἐπαπορήσει, πρὶν μαθεῖν τὸ ζητούμενον, τὰ ἐναντία

IV Reg. ii, 9. ³⁸ Joan. vi, 49, 52. ³⁹ Galat. iv, 2. ⁴⁰ Joan. iv, 38. ⁴¹ IV Reg. ii, 8, 11. ⁴² I Cor. x, 2. ⁴³ IV Num. xx, 11.

(95) Ὑπό. Ita codex Bodleianus; Regius, ἀπό.
(96) Κεκοπιακῶτων. Sic codex Bodleianus; Regius, κεκληκῶτων.

(97) Ἀπολαβεῖν. In codice Regio legitur δεῖ ἀπολαβεῖν, sed δεῖ omnino superfluum est et παρέλκει.

(98) Ἐτι παιδευόμενος. Sic codex Bodleianus; Regius, ἐπιπαιδευόμενος.

(99) Βηθαβαρᾷ. Legendum, ut supra, Βηθαβαρᾷ.
(1) Δίς. Uest in editione Huetii, sed restituitur e codice Bodleiano.

(2) Ποῦ ὁ Θεὸς Ἥλιου ἄφρω; Non assecuti sunt hæc contextus Hebraici verba LXX Senes, כִּי הִנֵּה, etiam ipse. Ita Deus Levit. xxvi, 16, 21, 41, de se ipse dicit: כִּי הִנֵּה, etiam exo.

προφερομένων τῶ τοῦ λόγου συμπεράσματος, ὧν ἀπαλλάττων ἡμᾶς ὁ Θεός. ὅπου μὲν διψῶσι διδῶσι πῶν, ὅπου δὲ τὸ ἀδατον (3) ἡμῖν καὶ ἀχώρητον διὰ τὴ βάθος, διόδευτον τῇ διαιρέσει τοῦ λόγου παρασκευάζει τῶν πλείστων τῶ διαιρητικῇ λόγῳ ἡμῖν σαφηνιζόμενων. Ἐτι δὲ εἰς τὸ παραδέξασθαι τὴν περι τοῦ ποταμοῦ καὶ χαριστικωτάτου Ἰορδάνου ἐρημνείαν, χρησιμον παραθέσθαι τὸν τε ἀπὸ τῆς λέπρας καθαρῶμενον Ναιμᾶν τὸν Σύρον, καὶ τὰ λεγόμενα περὶ τῶν παρὰ τοῖς πολεμίοις τῆς θεοσεβείας ποταμῶν. Περί μὲν οὖν Ναιμᾶν γέγραπται, ὅτι ἦλθεν ἐπὶ καὶ ἄρματι, καὶ ἔστη ἐπὶ θύραις οἴκου Ἐλισαί, καὶ ἀπέστειλεν Ἐλισαίᾳ ἀγγελον πρὸς αὐτὸν, λέγων· « Πορευθεὶς λούσαι ἐπτάκις ἐν τῷ Ἰορδάνῳ, καὶ ἐπιστρέψει ἡ σὰρξ σου σοι, καὶ καθαρῶσθῃ (4). » Ὅτι καὶ θυμῶται Ναιμᾶν οὐ νοῶν, ὅτι ὁ Ἰορδάνης ἡμῶν ἐστὶν ὁ ἀπολύων τοὺς διὰ τὴν λέπραν ἀκαθάρτους τῆς ἀκαθαρσίας καὶ ἰώμενος, οὐχὶ δὲ ὁ προφήτης· προφήτου γὰρ ἔργον πέμψαι ἐπὶ τὸ θεραπεῦον. Μὴ σικεὶς τοίνυν τὸ τοῦ Ἰορδάνου μέγα μυστήριον ὁ Ναιμᾶν φησιν· « Ἰδοὺ δὴ ἔλεγον (5), ὅτι πάντως ἐξελεύσεται πρὸς μὲ, καὶ στήσεται, καὶ ἐπικαλέσεται ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπιθήσει τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τόπον, καὶ ἀποσυνάξει τὸ λεπρὸν » τὸ γὰρ ἐπιθεῖναι τὴν χεῖρα τῇ λέπρῃ, καὶ καθαρῶσαι, μόνου τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ ἔργον ἦν, οὐ μόνον ἐλπόντος τῶ μετὰ πίστεως ἀξιώσαντι· « Ἐάν θέλης, δύνασαι με καθαρῶσαι, » τὸ· « Θέλω, καθαρῶσθῃ. » Πρὸς γὰρ τῶ λόγῳ καὶ ἦλθε αὐτοῦ, καὶ ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τῆς λέπρας αὐτοῦ. Ἐτι δὴ πλανώμενος ὁ Ναιμᾶν, καὶ οὐχ ὄρων ὅτι ἀπολείπονται οἱ ἕτεροι τοῦ Ἰορδάνου ποταμοὶ πρὸς θεραπείαν τῶν πεπονητότων, ἐπαινεῖ τοὺς τῆς Ἀρβανῆς ποταμοὺς Ἄρβανᾶ (6) καὶ Φαρφᾶ, λέγων· « Οὐχὶ ἀγαθὸς Ἄρβανᾶ καὶ Φαρφᾶ ποταμοὶ Ἀρβανῆς ὑπὲρ πάντα τὰ ὕδατα Ἰσραὴλ; Οὐχὶ πορευθεὶς, λούσομαι ἐν αὐτοῖς, καὶ καθαρῶσθῶμαι; » Ὅσπερ γὰρ οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός ὁ Πατήρ, οὕτως ἐν ποταμοῖς οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ ὁ Ἰορδάνης, καὶ λέπρας ἀπαλλάξαι δυνατόμενος τὸν μετὰ πίστεως τὴν ψυχὴν λούμενοίς τὸν Ἰησοῦν. Οἱμαὶ δὲ διὰ τοῦτον κλαίειν ἀναγεγράφθαι πᾶσι τοῖς Βαβυλωνῶν ποταμοῖς καθελόμενος τοὺς μνησθέντας τῆς Σιών· ἄλλων γὰρ ὕδατων γευσάμενοι μετὰ τὸν ἅγιον Ἰορδάνην οἱ διὰ τὴν κακίαν αἰχμαλωτευθέντες, εἰς ὑπόμνησιν καὶ ποθὴν ἔρχονται (7) τοῦ οἰκείου καὶ σωτηρίου ποταμοῦ. Διόπερ ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλωνῶν φασιν· « Ἐκεῖ ἐκαθήσαμεν » (καὶ ὄηλον ὅτι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι στήναι) « καὶ ἐκλαύσαμεν. » Καὶ ὁ Ἰερεμίας δὲ ἐπιπλήσσει τοῖς θέλουσιν Αἰγύπτιον ὕδωρ πίνειν, καὶ καταλείπουσι τὸ εἰς ὠρανοῦ καταβαίνειν, καὶ ἐπώνυμον τῆς καταλίπας τυγγάνων, τὸν Ἰορδάνην, λέγων· « Τί σοι καὶ τῇ ὁδῷ Αἰγύπτου τοῦ πίνειν ὕδωρ Γηῶν, καὶ τοῦ

A profert sermonis conclusioni, a quibus liberans nos Deus interdum quidem sitiētibz dat potum, interdum vero quod invium nobis et imperceptibile est propter profunditatem, pervium illud præparat divisione sermonis, cum quamplurima ex ratione dividendi nobis manifestentur. Ad hæc ut admittamus interpretationem de potabilissimo et gratiarum pleno Jordane, utile nobis erit apponere Naaman illum Syrum a lepra mundatum, et quæ dicuntur de fluminibus apud hostes cultus divini. Atque de Naaman quidem scriptum est ⁴⁷, quod venerit cum equitatu et curru, et steterit ante fores domus Elisei, quodque miscrit Eliseus nuntium ad illum, dicens : « Profectus lavare in Jordane septies, et restituetur tibi caro tua, et mundaberis ⁴⁸. » B Quando etiam commovetur indignatione Naaman ⁴⁹, non intelligens quod Jordanis noster is sit qui immundos ob lepram liberat ab immunditia sanatique, non ille propheta; quandoquidem prophetæ officium est mittere ad illud quod sanitatem affert. Non intelligens igitur Jordanis magnum mysterium, Naaman inquit ⁵⁰: « En quidem cogitaram: Omnino exibat ad me, et stans invocabit nomen Domini Dei sui, imponentque manum suam ad locum et curabit lepram. » Etenim manum lepræ imponere et curare solius Domini mei Jesu officium est, qui non tantum dixit cum fide pronuntianti: « Si vis, potes me mundare, » — « Volo, mundus esto ⁵¹: » præterquam quod enim locutus est, **147** tetigit etiam eum, et mundatus fuit a lepra sua. Errans etiam Naaman, nec videns quantum cæteri fluvii Jordane sint inferiores quantum attinet ad curandum eos qui morbo affecti sunt, laudat Damasci fluvius, Arbana, et Pharpha, dicens ⁵²: « Annon bonus est Arbana, et Pharpha fluvii Damasci præ omnibus aquis Israells? Nonne profectus lavabor in eis et mundabor? » Ut enim nullus bonus, nisi unus, nempe Deus Pater ⁵³, sic inter fluvios nullus est bonus, nisi Jordanis, etiam a lepra liberare valens eum qui cum fide lavat animam in Jesu. Proinde meum est judicium, scriptum fuisse omnes sedentes super flumina Babylonis ⁵⁴ propter hunc flere, memoria repetentes Sion. Deducti enim ob vitium in captivitatem, cum alias degustassent aquas post sanctum Jordanem, in memoriam desideriumque veniunt proprii et salutaris fluvii. Propterea de fluviiis Babylonis inquirunt: « Illic sedimus » (nimirum stare nequentes) « et flevimus. » Quando etiam Jeremias minatur volentibus Ægyptiam aquam bibere, et relinquentibus aquam e caelo descendentem, et descensus agnomen habentem Jordanem, dicens ⁵⁵: « Nunc igitur quid est tibi in via Ægypti, ut bibas aquam

⁴⁷ IV Reg. v, 9. ⁴⁸ ibid. 10. ⁴⁹ ibid. 11. ⁵⁰ ibid. 17; Marc. x, 18; Luc. viii, 19. ⁵¹ Psal. cxxxvi, 1.

(3) Editio Huetii, ἄμα, codex Bodleianus, ἀδατον, sicque legit Ferrarius.

(4) Editio Huetii, καθαρῶσθῃ, codex Bodleianus, καθαρῶσθη.

(5) Ἰδοὺ δὴ ἔλεγον. Sic codex Bodleianus; Regius, διέλεγον.

⁵¹ Matth. viii, 2. ⁵² IV Reg. v, 12. ⁵³ Matth. xix, 18. ⁵⁴ Jerem. ii, 18.

(6) Codex Bodleianus bis habet Ἄρβανᾶ, Regius utrobique, Ἄδανᾶ.

(7) Εἰς ὑπόμνησιν καὶ ποθὴν ἔρχονται. Sic recte habet codex Bodleianus, atque ita legit Ferrarius; Perionius vero, ex perversa codicis Regii scriptura, ποθέν.

Geon, et ut bibas aquam fluviorum? » vel, ut Hebraicum habet, « bibere aquam Seor, » de qua nunc propositum non est dicere.

29. Quod autem non de his fluminibus, quæ sensu percipiuntur, præcipuus sit sermo Spiritui loquenti in Scripturis a Deo inspiratis, id licet etiam cernere ex his quæ ab Ezechiel prophetantur ad Pharaonem regem Ægypti⁸⁶, [quæ sic habent : « En ego ad te, o Pharaon, rex Ægypti,] draconem magnum, sedentem in medio fluviorum, te ipsum alloquentem : *Mihi sunt fluvii, et ego feci eos, et dabo laqueos in maxillas tuas, et agglutinabo pisces fluvii [(10) cum pennis tuis, teque e medio flumine tuo reducam, et omnes pisces fluminis,] et dejiciam te celeriter : et omnes pisces fluvii coram facie terræ tuæ cadent, et 148 non congregaberis, et non ornaberis. » Quem serpentem corporalem, in corporali Ægypti fluvio visum fuisse prodiderunt unquam historię? Proinde vide ne forte fluvius Ægypti locus sit draconis inimici nostri, qui ne Moysen quidem puerum interficere quivit. Ut autem draco est in Ægypti fluvio, sic Deus est in fluvio lætificante civitatem Dei⁸⁷; nam Pater est in Filio⁸⁸. Hanc ob causam qui ad ipsum pergunt ut laventur, probrum deponunt ex Ægypto ductum, aptioresque sunt ut subvehantur, et mundantur a lepra, duplicationemque donorum ac-*

⁸⁶ Ezech. xix, 3 et seq. ⁸⁷ Psal. xlv, 5. ⁸⁸ Joan. x, 38 et xiv, 10.

(8) Ἡ, ὡς τὸ Ἑβραϊκὸν ἔχει, τοῦ πιεῖν τὸ ὕδωρ Σιών. Varietas hæc lectionis pertinet ad illud : τοῦ πιεῖν ὕδωρ Γῆων, non ad hoc, τοῦ πιεῖν ὕδωρ ποταμῶν. Codices Regius, Bodlicianus, Barberinus et Perionius habent Σιών, ita ut nos edidimus : at Ferrarius, « bibere aquam Seor, » recte, Hebraice enim est *שֵׂעוֹר*, unde Σείρις, quo nomine Nilus appellatur, ab aquarum nigrore, unde a Græcis quibusdam Μέλας proprio nomine dictus est. LXX reddiderunt Γῆων, ex vetusto errore, jam inde ab antiquis deducto temporibus, quo Phison et Gehon Ganges esse et Nilus existimabantur. At accuratioribus recentiorum hominum studiis compertum est quatuor capita fluvii paradisi irrigantis ea fuisse Tigrim et Euphratem, tum alveos illos duos, per quos Euphrates Tigridi permistus in sinum Persicum erumpit. Ad Josephi Scaligeri *De emendat. temp.* librum quintum, et epist. 441, qui Calvinum sententiæ hujus auctorem et inventorem laudat. Vulgata : « Ut bibas aquam turbidam? » quod factum videtur ex Græco τῶν Ὑ, apud quos pro ὕδωρ Γῆων, perperam fortasse lectum est, ὕδωρ Γῆων. HUETIUS.

(9) Προφητευσόμενων ἔστιν ἰδεῖν οὕτως ἐχόντων Ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ σὲ, Φαραὼ, βασιλεὺς Αἰγύπτου. Hæc desiderantur in codice Regio, sed restituantur e codice Bodliciano.

(10) Hæc ex interpretatione Perionii supplevimus.

(11) Ποῖος γὰρ σωματικὸς δράκων, etc. Origenes lib. iv *contra Celsum*, num. 50, p. 542: Τίς δ' ἀναγιγνώσκων δράκοντα ἐν τῷ Αἰγυπτίῳ ποταμῷ ζῶντα, καὶ τοὺς ἰχθύας ἐμφωλευόντας αὐτοῦ ταῖς φολίσιν, ἢ ἀπὸ τῶν προχωρημάτων τοῦ Φαραὼ πληρούμενα τὰ Αἰγύπτου δρη, οὐ προάγεται αὐτόθεν πρὸς τὸ ζητήσαι, τίς ὁ τοσοῦτον δυσωδῶν προχωρημάτων αὐτοῦ πληρῶν τὰ Αἰγυπτίων δρη· καὶ τίνα τὰ τῶν Αἰγυπτίων δρη· καὶ τίνας οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ποταμοί, περὶ ὧν αὐτῶν λέγει ὁ προσερημένος Φαραὼ· « Ἐμοὶ εἰσὶν οἱ ποταμοί, καὶ ἐγὼ ἐποίησα αὐτούς· » καὶ τίς ὁ ἀνάλογον τοῖς ἀποδειχθησομένοις ἀπὸ τῆς ἐρμηνείας πο-

ταμῶν; » ἢ, ὡς τὸ Ἑβραϊκὸν ἔχει, « τοῦ πιεῖν ὕδωρ Σιών (8), » περὶ οὗ οὐ νῦν πρόκειται λέγειν.

29. Ὅτι δὲ οὐ περὶ αἰσθητῶν ποταμῶν ὁ προφητεύμενος λόγος ἐστὶ τῷ ἐν ταῖς θεοπνευστοῖς Γραφαῖς λαλοῦντι Πνεύματι, καὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Ἐζεκιήλ ἐπὶ Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου προφητευομένων ἔστιν ἰδεῖν, οὕτως ἐχόντων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ σὲ, Φαραὼ, βασιλεὺς Αἰγύπτου (9), τὸν δράκοντα τὸν μέγαν, τὸν ἐγκαθήμενον ἐν μέσῳ ποταμῶν, αὐτὸν λέγοντα· Ἐμοὶ εἰσὶν οἱ ποταμοί, καὶ ἐγὼ ἐποίησα αὐτούς· καὶ ἐγὼ δώσω παγίδας εἰς τὰς σιαγόνας σου, καὶ προσκολλησάτω τὸς ἰχθύας τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὰς πτέρυγας σου, καὶ ἀνάξω σε ἐκ μέσου τοῦ ποταμοῦ σου, καὶ πάντας τοὺς ἰχθύας τοῦ ποταμοῦ, καὶ καταβαλῶ σε ἐν τάξει· » καὶ πάντας τοὺς ἰχθύας τοῦ ποταμοῦ ἐπὶ προσώπου τοῦ πεδίου σου πέσῃ, καὶ οὐ μὴ συναχθῆς, καὶ οὐ μὴ περισταλῆς. » Ποῖος γὰρ σωματικὸς δράκων (11) ἐν τῷ σωματικῷ τῆς Αἰγύπτου ποταμῷ ὄφθελς ἰσθρηται ποτε; Ἀλλὰ μήποτε χωριὸν ἐστὶ (12) τοῦ ἐχθροῦ ἡμῶν δράκοντος ὁ τῆς Αἰγύπτου ποταμὸς, μηδὲ παιδίων ἀποκτεῖναι Μωϋσέα δυνήθεις. Ὅσπερ δὲ δράκων ἐν τῷ Αἰγυπτίῳ ἐστὶ ποταμῷ, οὕτως ὁ Θεὸς ἐν τῷ εὐφραίνοντι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ ποταμῷ ὁ Πατήρ γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ. Διὰ τοῦτο οἱ γενόμενοι ἐν αὐτῷ ἐπὶ τῷ λούσασθαι τὸν θνεϊδομὸν ἀποτίθενται τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐπιτηδεύουσι πρὸς τὸ ἀναλαμβάνεσθαι γίνονται,

ταμοὶ δράκων· καὶ τίνας οἱ ἐν ταῖς φολίσιν αὐτοῦ ἰχθύες; Καὶ τί με δεῖ ἐπὶ πλείονα κατασκευάζειν τὰ μὴ δεόμενα κατασκευῆς; ἐφ' οἷς λέγεται τὸ· « Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; ἢ συνετός, καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά; » Ezech. xix, 3, et xxxii, 2, pro eo quod LXX reddunt δράκων, Hebraice habetur *דִּרְגוֹן*, quod non dracones solum, sed cete etiam, grandiores pisces et serpentes significat. In his recensetur crocodilus, quem hoc loco designavit Ezechiel. Hæc autem bellua Ægypti regem expressit, quemadmodum eadem Ægyptiæ regni postmodum typus fuit et symbolum. Certe post adjectam Romano imperio Ægyptum, nummis suis crocodilum Augustus appingi voluit. Nihil quod Pharaonem Ægyptiæ crocodilum significare conjici ex eo potest, quod *ϕαραὼ* apud Arabes, qui multa ab Ægyptiis cum ipsa significatione vocabula mutuati sunt, crocodilum sonet. Nam quod scribit Josephus, *Antiq.* lib. vii, cap. 2, « Pharaonem, » apud Ægyptios regem significare, vix cuiquam probet qui animadvertit, quam sæpe (rex Pharaon) in sacris libris legatur.

Nec simile est « Abba pater, » quod exstat Marc. xiv, 36, Rom. vii, 15, et Galat. iv, 6. Id enim geminarunt Hebræi Græca uentes loquela, ut majorem affectus vim ea voce declararent, quam pueri patrem appellantes usurpant. Verius non est quod dant nominis illius etymon Philo *Allegor.* 2, Origenes *homil.* 6 in *Genes.* n. 2, p. 77, et Hieronymus *De nominib. Hebraic.*, ab Hebræo nempe *פַּרְוֹ*, cum « Pharaon, » reddunt, σκεδαστής, « exterminator dissipans; » hujus enim vocis veriloquium ab Ægyptiis petendum est, non ab Hebræis. Addit Ezechiel : *וַיֹּאמֶר בְּרַךְ הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ*, « cibus in medio fluminum suorum; » in undis enim fere quietem capere solitus est crocodilus; Ammianus lib. xxii : « Nortibus quiescens per undas, diebus humi vescitur. » HUETIUS.

(12) Ἀλλὰ μήποτε χωριὸν ἐστὶ, etc. Origenes *homil.* 5 in *Isaiam*, n. 3, p. 115, a : « Vivit Rex malignus in pectore nostro, quandiu vivit Pharaon Zabubus. »

καὶ ἀπὸ τῆς μιαιωνίας λέπρας καθαρίζονται, καὶ διπλασιασμὸν χωροῦσι χαρισμάτων, καὶ ἔτοιμοι πρὸς Πνεύματος ἁγίου παραδοχὴν γίνονται, ἀλλῶ ποταμῷ ὡς ἐπιπταμένης τῆς πνευματικῆς περιστέρως. Διόπερ θεωρητέστερον νοήσαντες τὸν Ἰορδάνην, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ λουτρὸν, καὶ τὸν Ἰησοῦν ἐν αὐτῷ λουόμενον, καὶ τὸν τῆς κατασκευῆς οἶκον, ὅσον δεόμεθα τῆς τοιαύτης ὠφελείας ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἀρυσόμεθα.

30. Τῇ ἐπαύριον βλέπει τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν. Πρώτερον ἢ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ, ἅμα τῷ συλλαβεῖν αὐτόν, τῇ μητρὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ αὐτῇ ἐγκύμονι τυγχάνουσι, ἐπεδήμει, ὅτε μορφούμενος τῷ μορφουμένῳ ἀκριθέστερον τὴν μόρφωσιν χαρίζεται, σύμμορφον ἐνεργῶν αὐτὸν γενέσθαι τῇ δόξῃ αὐτοῦ, ὥστε διὰ τὸ κοιὸν τῆς μορφῆς (13) Ἰωάννην τε Χριστὸν ὑπονοεῖσθαι τυγχανεῖν, καὶ Ἰησοῦν Ἰωάννην ἀνιστάντα ἐκ νεκρῶν νομίζεσθαι, παρὰ τοῖς μὴ διακρίνουσι τὴν εἰκόνα ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν εἰκόνα· νῦν δὲ ὁ Ἰησοῦς μετὰ τὰ προεξετασθέντα μαρτύρια Ἰωάννου περὶ αὐτοῦ, αὐτὸς βλέπεται ὑπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ ἐρχόμενος πρὸς αὐτόν. Παρατηρητέον δὲ, ὅτι ἐκεῖ μὲν διὰ τὴν τοῦ Μαρίας ἀσπασμοῦ φωνὴν ἐληλυθῆσαν εἰς τὰ ὕδατα τῆς Ἐλισάβετ, σκιρτᾷ τὸ βρέφος Ἰωάννης ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς, τότε, ὡς ἀπὸ τῆς γῆς (14), λαμβανούσης Πνεῦμα ἅγιον· Ἐγένετο γάρ, φησὶν, ὡς ἤκουσε τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας ἡ Ἐλισάβετ, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς, καὶ ἐπαύθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ, καὶ ἀνεφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν. Ὁ Ἰωάννης δὲ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει· Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀλφῶν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ἀκοῆ δὲ τῇ περὶ τῶν κρειττόνων πρότερόν τις παιδεύεται, καὶ μετὰ ταῦτα αὐτόπτης αὐτῶν γίνεται. Ὅτι μένοιγε εἰς τὴν μόρφωσιν ὠφέληται ὁ Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ εἶμι μορφουμένου τοῦ Κυρίου, γενόμενος ἐν τῇ μητρὶ πρὸς τὴν Ἐλισάβετ, τῷ κερταχότι τῶν εἰρημένων περὶ τοῦ φωνῆν μὲν εἶναι τὸν Ἰωάννην, λόγον δὲ τὸν Ἰησοῦν, δῆλον ἔσται· μεγάλη γὰρ φωνὴ γίνεται ἐν τῇ Ἐλισάβετ πληρωθεῖσθαι Πνεύματος ἁγίου διὰ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ὡς αὐτῇ ἡ λέξις παρίστησιν οὕτως ἔχουσα· Καὶ ἀνεφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ, ὅτι ἡ Ἐλισάβετ, καὶ εἶπεν. Ἡ γὰρ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς Μαρίας, γενόμενῃ ἐν τοῖς ὕδασι τῆς Ἐλισάβετ, ἐπλήρωσε τὸν Ἰωάννην ἑαυτῆς· διόπερ σκιρτᾷ ὁ Ἰωάννης, καὶ οἰοκεῖ στόμα τοῦ υἱοῦ καὶ προφήτης ἢ μήτηρ γίνεται, ἀνεφώνουσα κραυγῇ μεγάλῃ, καὶ λέγουσα· Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου. Ἡδὴ οὖν δύναται δῆλος ἡμῖν γενέσθαι καὶ ἡ μετὰ σπουδῆς πορεία τῆς Μαρίας εἰς τὴν ὄρειν, καὶ ἡ εἰσόδος εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ὁ ἀσπασμὸς ὃν ἀσπάζεται τὴν Ἐλισάβετ. Ἴνα γὰρ μετὰ ἀπ' ἧς ἔχει, ἐξ οὗ συνεληφε, δυνάμει τῷ

cipiunt, atque etiam sunt ad Spiritus sancti receptionem parati, nimirum ad aliud flumen non avolante columba. Quamobrem magnificentius considerato Jordane, ipsiusque lavacro ac Jesu qui in ipso lavatur, tum [Bethabara hoc est] domo instructionis, tantum utilitatis a fluvio hauriamus, quantum egemus.

30. Postero die videt Joannes Jesum venientem ad se⁹⁹. Prius Jesu mater, simul atque ipsum concepit, ad Joannis matrem, eamque uterum ferentem pergit, quando qui formatur accuratorem formationem donat ei qui formabatur, conformem illum efficiens suæ gloriæ, adeo ut ob formam communem, Joannes crederetur esse Christus, et item Christus Joannes esse a mortuis excitus putaretur¹⁰⁰ apud eos qui non discernunt inter imaginem et inter eum qui est secundum imaginem; nunc autem ipse Jesus post ea, quæ antea accurate examinavimus, testimonia Joannis de ipso, videtur a Baptista veniens ad illum. Sed obiter observandum est quod illic per vocem salutationis Mariæ, quæ pervenit ad aures Elisabeth, exsilit Joannes infans in utero matris, tum veluti a sancta Maria sumentis Spiritum sanctum: « Evenit enim, inquit¹⁰¹, ut audivit salutationem Mariæ Elisabeth, 149 subsilivit infans in utero ejus, et repleta est Spiritu sancto Elisabeth, et exclamavit voce magna, et dixit. » Illic autem « Videt Joannes Jesum ad se ipsum venientem, et dicit: Ecce ille Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi¹⁰²: » in rebus etenim præstantibus, per auditum primum quis eruditur, deinde ocularum testis ipsarum rerum fit. Sed profecto adjuvari Joannem ad formationem a Domino, qui adhuc cum formaretur perrexit in matre ad Elisabetham, ei perspicuum erit qui tenuerit quæ disseruimus, dum diceremus Joannem esse vocem, Jesum vero sermonem: magna enim vox fit in Elisabeth repleta Spiritu sancto ob Mariæ salutationem, ut lectio ipsa docet hunc in modum habens: « Et exclamavit voce magna¹⁰³, » scilicet Elisabeth, « et dixit. » Vox enim salutationis Mariæ, quæ pervenit ad aures Elisabeth, replevit Joannem se ipsa; quam ob causam subsilivit Joannes, materque veluti os filii et prophetissa efficitur, voce magna exclamans ac dicens: « Benedicta tu inter mulieres, et benedictus ille fructus ventris tui¹⁰⁴. » Jam vero a nobis aperte perspicere potest tum Mariæ iter ad montana cum festinatione¹⁰⁵, tum ingressum in domum Zachariæ, ac deinde salutatio qua salutatur Elisabeth. Hæc enim omnia eveniunt, ut Maria faciat participem Joannem (etiamnum in utero matris existentem) ejus potentiam quam habet ab eo

⁹⁹ Joan. i, 29. ¹⁰⁰ Luc. iii, 15; Matth. xiv, 2; Marc. vi, 14, 16; Luc. ix, 8. ¹⁰¹ Luc. i, 41, 42. ¹⁰² Joan. i, 29. ¹⁰³ Luc. i, 42. ¹⁰⁴ ibid. ¹⁰⁵ ibid. 39, 40.

(13) Pro μορφῆς codex Bodleianus habet. Γραφῆς, male.

(14) Ἀπὸ τῆς γῆς. In margine codicis Bodleiani legitur: Οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ γράφεται, γῆς.

Alia manu: τάχα ἀπὸ τῆς ἁγίας Μαρίας. Quam conjecturam secutus est in sua interpretatione Ferrarius.

quen. conceperat, qui quidem Joannes et ipse participem facturum erat matrem illius gratiæ propheticiæ quam acceperat. Et decentissime profecto in montana tales dispensationes perficiuntur, cum nihil magnum capi possit ab his hominibus qui valles ob humilitatem vocandi sunt. Ideo hoc in loco, post Joannis testimonia, primum quidem quod dicitur a Joanne clamante ac theologum agente⁶⁶, alterum vero ad sacerdotes et levitas ab Hierosolymis a Judæis missos⁶⁷, tertium ad eos qui ex Pharisæis existentes acerbius interrogarunt⁶⁸, Jesus jam videtur ab eo qui testimonium perhibuerat venienti ad se, adhuc proficientem melioremque evadentem; cujus profectus et ad meliora progressus, nota est ea dies, quæ postera dicitur; veluti enim in sequenti illuminatione et in postera die propter ea quæ præcesserant, Jesus venit, non tantum ignotus⁶⁹, tanquam qui in medio steterit etiam nescientiam, sed jam etiam veniens conspicuus ei qui hæc antea annuntiarat. Prima ergo die testimonia **150** sunt. Altera Jesus ad Joannem venit⁷⁰. Tertia autem⁷¹ Joannes (cum staret cum duobus discipulis, intusque esset Jesum ambulantem, ac dixisset: «Ecce Agnus ille Dei») presentes admonet, ut sequantur Filium Dei. Jam in quarta die⁷², cum exire vellet in Galiliæam, ille qui exiit ad quaerendum quod perierat⁷³, invenit Philippum, et dicit ei: «Sequere me⁷⁴.» Die vero tertia, post quartam, quæ sexta est in earum numero quas a principio recensuimus, nuptiæ sunt in Cana Galiliæ⁷⁵, de quibus videbimus cum ad locum hunc pervenerimus. Illud etiam obiter observandum quod Maria illa præstantior venit ad Elisabeth inferiorem, et Filium Dei ad Baptistam, ex quibus id utilitatis capimus ut impigri simus ad ferendam opem inferioribus et ad mediocritatem conservandam.

31. Quoniam autem apud Joannem discipulum, unde ad Baptistam Joannem veniat Servator, non dicitur, hoc discimus ex his quæ Matthæus scripsit⁷⁶: «Tunc advenit Jesus a Galiliæa ad Jordannem ad Joannem, ut baptizaretur ab illo.» At Marcus etiam locum Galiliææ addidit dicens: «Et evenit in diebus illis ut veniret Jesus a Nazareth Galiliææ, et baptizaretur a Joanne in Jordane⁷⁷.» Porro Lucas locum quidem reticuit unde Jesus advenit, prætermittendo quæ alii scripserant, sed quod ab illis non didicimus, ipse nos docet⁷⁸, quod nempe post baptismum ascendenti ipsi aperit eum, et descendit Spiritus sanctus corporea specie, sicut columba. Rursus dicente Matthæo⁷⁹, Dominum prohibitum a Joanne dicente Ser-

A Ἰωάννη ἐτι ἐν τῇ μήτρᾳ (15) τυγχάνοντι τῆς μητρὸς ἢ Μαρίας, καὶ αὐτῷ μεταδίδονται τῇ μητρὶ ἀφ' ἧς ἔλαβε χάριτος προφητικῆς, ταῦτα πάντα γίνονται. Καὶ εὐλογώτατά γε ἐν τῇ θρεϊνῇ αἱ τοιαῦται οἰκονομίαι ἐπιτελοῦνται, οὐδενὸς μεγάλου χωρουμένου ὑπὸ τῶν διὰ τὴν ταπεινότητα κοιλάδων κληθησομένων. Καὶ ἔνθα δὲ οὖν μετὰ τὰς Ἰωάννου μαρτυρίας, πρῶτον μὲν τὴν ὑπὸ κεκραγῶτος λεγομένην καὶ θεολογούσαν δευτέραν δὲ πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ Λευίτας, τοὺς ἀπὸ Ἱεροσολύμων ὑπὸ Ἰουδαίων ἀπεσταλμένους· καὶ τριτὴν τὴν πρὸς τοὺς ἐκ τῶν Φαρισαίων πιπρότερον ἐρωτήσαντας, Ἰησοῦς ἤδη βλέπεται ὑπὸ τοῦ μαρτυρήσαντος, ἐρχόμενος πρὸς αὐτὸν ἐτι προκόπτοντα καὶ βελτίονα γινόμενον· ἧς προκοπῆς καὶ βελτιώσεως σύμβολον ἡ ὠνομασμένη αὐρίον· οἶον γὰρ ἐν ἔστῃ φωτισμῷ, καὶ δευτέρῃ ἡμέρᾳ παρὰ τὰ πρότερον Ἰησοῦς ἐρχεται, οὐ μόνον γινωσκόμενος (16) ὡς μέσος ἐσθῆκος καὶ τῶν οὐκ εἰδῶτων, ἀλλ' ἤδη καὶ ὁρώμενος ἤκων τῷ ταῦτα πρότερον ἀποφνημαζέτω. Πρώτῃ οὖν ἡμέρᾳ αἱ μαρτυρίαι γίνονται· καὶ δευτέρῃ Ἰησοῦς πρὸς Ἰωάννην ἐρχεται. Τρίτῃ δὲ, ἐστὼς δὲ Ἰωάννης μετὰ δύο μαθητῶν, ἐνιδῶν Ἰησοῦ περιπατοῦντι [καὶ] εἰπὼν τό· « Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὃ προτρέπει τοὺς παρόντας ἀκολουθεῖν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τετάρτῃ θελήσας ἐξελεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὃ ἐξελεῖν ζήτησαι τὸ ἀπολωλὸς, εὐρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ· « Ἀκολουθεῖ μοι. » Τῇ δὲ ἀπὸ τῆς τετάρτης, ἧτις ἐστὶν (17) ἕκτη τῶν ἀρχῆθεν ἡμῖν κατελεγεμένων, ὁ γάμος γίνεταί ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, περὶ οὗ εἰσόμεθα γινόμενοι κατὰ τὸν τόπον. Παρατηρητέον δὲ ἐτι καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ διαφέρουσα Μαρία πρὸς τὴν ὑποδεεστέρην Ἐλισάβετ ἐρχεται, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Βαπτιστὴν, δι' ὧν εἰς τὸ δοκνον πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἥττονας, καὶ μετρίτητα ὠφελοῦμεθα.

31. Ἐπει δὲ παρὰ τῷ μαθητῇ Ἰωάννῃ, πόθεν πρὸς τὴν Βαπτιστὴν Ἰωάννην (18) ὁ Σωτὴρ ἐρχεται, οὐ λέγεται, τοῦτο μανθάνομεν ἀπὸ τοῦ Ματθαίου γράφαντος· « Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὴν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Μάρκος καὶ τὸν τόπον τῆς Γαλιλαίας προσέθηκεν εἰπὼν· « Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη εἰς τὸν Ἰορδάνην ὑπὸ Ἰωάννου. » Λουκᾶς δὲ τὸν μὲν τόπον ἀπεσιώπησεν, ὅθεν ὁ Ἰησοῦς ἐρχεται, παραχωρήσας τοῖς εἰρηκῶς τὸν λόγον, ὅπερ δὲ ἀπ' ἐκείνων οὐ μεταβιβάσαμεν αὐτὴς ἡμᾶς διδάσκει, ὡς ἄρα μετὰ τὸ βάπτισμα αὐτῷ ἀνερχομένῳ (19) ἀνεψῆχθη ὁ οὐρανὸς, καὶ κατέβη τὸ ἅγιον Πνεῦμα σωματικῶν εἰδῶν, ὡς περισσότερᾶ. Πά

⁶⁶ Joan. 1, 1 et seq. ⁶⁷ ibid. 19 et seq. ⁶⁸ ibid. 36. ⁶⁹ ibid. 43. ⁷⁰ Luc. xix, 10. ⁷¹ Joan. 1, 43. ⁷² Joan. ii, 1. ⁷³ Matth. iii, 15. ⁷⁴ Marc. i, 9. ⁷⁵ Luc. iii, 21. ⁷⁶ Matth. iii, 14, 15.

(15) *Μῆτρα*. Sic codex Bodleianus; editio Huetii cum codice Regio, *μητρὶ*.
 (16) *Ὁ μόνον γινωσκόμενος*. Aliter legit Ferrarius; verit enim, « non tantum ignotus. »
 (17) *Τῇ δὲ ἀπὸ τῆς τετάρτης, ἧτις ἐστὶν*, etc. Ferrarius: « Die vero tertia post quartam; » lege-

bat, *Τῇ δὲ ἀπὸ τῆς τετάρτης τρίτῃ, ἧτις ἐστὶν*.
 (18) *Ἰωάννην*. Deest in editione Huetii, sed restituitur e codice Bodleiano.
 (19) *Ἀνερχομένῳ*. Sic codex Bodleianus, recte editio Huetii, *προσερχομένῳ*.

λιν τὸ Ἰωάννην διακεκυλευμένοι τὸν Κύριον, λέγοντα πρὸς Σωτῆρα: « Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρὸς μέ! » τῷ Ματθαίῳ εἰρηχότι οὐδεις προσέθηκεν, ἵνα μὴ ταυτολογῶσι. Καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου δὲ πρὸς αὐτὸν εἰρημένον: « Ἄφες ἄρτι: οὕτω γὰρ πρέπειν ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην, » μόνος ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος.

32. Καὶ λέγει: Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Πέντε ζῶων προσφερόμενων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τριῶν μὲν χειρῶν, πτηνῶν δὲ δύο, ἀξιόν μοι ζητεῖν φαίνεται τί δήποτε ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὁ Σωτῆρ Ἄμνος λέγεται, καὶ οὐδὲν τῶν λοιπῶν· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν καθέκαστον τριῶν ἡλικιῶν προσεργόμενων, ἀπὸ τοῦ γένους τῶν προβάτων τὸν ἄμνον ὠνόμασε. Πέντε δὲ ζῶα ταῦτά ἐστι, μόσχος, πρόβατον, αἶξ, τρυγὼν, περιστερὰ. Καὶ τρεῖς ἡλικίαι ἐκάστου τῶν χειρῶν αὗται, μόσχος, βῦς, μοσχάριον, κριὸς, ἄμνος, ἀρνίον, τράγος, αἶξ, ἔριφος· πτηνῶν δὲ, περιστερῶν μὲν (21) ζεῦγος νεοσσῶν μόνων, τρυγόνων ζεῦγος τέλειον. Ζητητέον οὖν τῷ βουλομένῳ ἀκριβῶς τὸν περὶ τῶν θυσῶν πνευματικὸν καταλαβεῖν λόγον, τίνων ἐπουρανίων ὑποδείγματι καὶ σκιαῖ (22) ταῦτ' ἐγένετο, καὶ ἕκαστον τῶν ζῶων ἐπὶ τίνι νομοθετεῖ ὁ λόγος θύεσθαι, καὶ ἰδέσθαι συνακτέον τὰ περὶ τοῦ ἄμνου. Ὅτι δὲ ὁ περὶ τῶν θυσῶν λόγος περὶ τινος οὐρανίου μυστηρίου νοεῖσθαι ὀφείλει, φησὶ πῶς ὁ Ἀπόστολος: « Ὁλίγους ὑποδείγματι, καὶ σκιαῖ λατρεύουσιν τῶν ἐπουρανίων » καὶ πάλιν: « Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τούτοις καθαρῶς εἶναι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττους θυσίαις παρὰ ταύτας. » Τὸ δὲ καθ' ἐν δυνηθῆναι τούτων εὐρόντα ἐκλαβεῖν τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γεγεννημένην τοῦ πνευματικοῦ νόμου (ἢ ἀλήθεια σφόδρα μελίων τυγχάνουσα (23) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως), οὐδενὸς ἄλλου ἔργον ἢ τοῦ τελείου ἐστὶ, τοῦ διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχοντος πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, δυναμένου ἀπὸ διαθέσεως ἀληθεύουσας εἰπεῖν: « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. » Καὶ ἀληθὺς ἐπὶ τούτων ἐστὶν εἰπεῖν, καὶ τῶν τούτοις παρατηρήσεων: « Ἦν οὐδεις τῶν ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος ἔγνωκε. »

33. Πλὴν τὸν ἄμνον ἐν ταῖς θυσίαις τοῦ ἐνδελεχισμοῦ εὐρίσκομεν προσφερόμενον. Οὕτω δὲ γέγραπται: « Καὶ ταῦτά ἐστιν, ἃ ποιήσεις ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου: Ἄμνους ἑνιαυσίους ἀμώμους δύο τὴν ἡμέραν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἐνδελεχῶς, κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ. Τὸν ἄμνον τὸν ἕνα ποιήσεις τὸ πρωτὶ, καὶ τὸν ἄμνον τὸν δεύτερον ποιήσεις τὸ δευτέρῳ· καὶ δέκατον σμιδάλευς πεφυραμένης ἐλαίου κεκομμένης τῷ τετάρτῳ τοῦ εἶν οἴνου (24) τῷ ἄμνῳ τῷ ἐνί. Καὶ

A vatori: « Mihi opus est, ut abs te baptizer, et tu venis ad me! » nullus quidpiam addidit, ne eadem repeterent. Quin etiam [(20) quod ei a Domino responsum est: « Sine modo: sic enim decet nos implere] omnem justitiam, » solus scribit Matthæus.

32. Et dicit: Ecce Agnus ille Dei, qui tollit peccatum mundi ²⁰⁻¹. Jam vero cum quinque animalia offerantur super altare, terrestria tria, alata duo; quæsitum dignum mihi videtur cur tandem a Joanne Servator dicatur Agnus, et nullum cæterorum; atque etiam, cur agnum ex genere ovium appellarit, cum animalia hæc terrestria in unaquaque trium ætatum offerantur.

B Quinque autem animalia hæc sunt, 151 vitulus, ovis, capra, turtur et columba. Sunt etiam ætates cujuscumque animalis terrestris hæc tres, vitulus, bos, vitellus, aries, agnus, agnellus, hircus, capra, hædus; alatorum vero, columbarum quidem Jugum, sed id tantum pullorum, et turturum jugum perfectum. Inquirendum ergo est ei qui accurate spiritalem rationem victimarum comprehendere voluerit, quorum cœlestium exemplari et umbra hæc fiebant, itemque quanam ratione sanciat sermo unumquodque animal sacrificari, privatimque colligenda sunt quæ de agno dicuntur. Quod autem sermo victimarum intelligendus sit de quibusdam mysteriis cœlestibus, docet Apostolus dicens: « Qui exemplari, et umbræ cœlestium deserviunt; » et C rursum: « Necessè ergo est ut exemplaria rerum quæ sunt in cœlis, hisce rebus purificentur; ipsa vero cœlestia mundentur victimis præ his potioribus. » Cæterum in his singulis victimam legis spiritualis per Christum factam posse invenire et enarrare (veritas major, quam pro captu humanæ naturæ), nullius alterius opus est quam perfecti, nempe ejus qui sensus exercitatos habet ad dijudicandum tum bonum, tum malum, quique ex affectu vera narrante dicere potest: « sapientiam autem loquimur inter perfectos ». » Et vere de hisce rebus hisque simillimis dicere possumus: « Quam nullus principum sæculi hujus cognovit ». »

33. Verumtamen agnum in sacrificiis ἐνδελεχισμοῦ [hoc est jugis oblationis] invenimus oblatum. Sic autem scriptum est: « Et hæc sunt quæ facies in altari; agnos anniculos duos immaculatos per singulos dies super altare jugiter, oblationem ἐνδελεχισμοῦ. Agnum unum offeres mane, et alterum vespere, et decimam partem similaginis mistam oleo contuso cum quarta parte vini in agno uno. Et agnum alterum offeres vespere, juxta sacrificium

²⁰⁻¹ Joan. 1, 29. ² Hebr. viii, 5. ³ Hebr. ix, 25.

(20) Hic quædam a Ferrario prætermissa, ex Pseudo Hieronymo.

(21) Πτηνῶν δὲ, περιστερῶν μὲν. Ita codex Bodleianus; sicque legit Ferrarins. Editio autem Hebraica, πτηνῶν μὲν, περιστερῶν μὲν, etc.

(22) Ὑποδείγματι καὶ σκιά. Forte legendum

ὑποδείγματι καὶ σκιά.

(23) Μελίων τυγχάνουσα. Sic codex Bodleianus; Regius, μελίων τυγχάνουσα.

(24) Τῷ τετάρτῳ τοῦ εἶν οἴνου, etc. Scribe, τῷ τετάρτῳ τοῦ εἶν· καὶ σπονδὴν τὸ τετάρτον τοῦ εἶν οἴνου, etc.

⁴ I Cor. ii, 6. ⁵ ibid. 8. ⁶ Exod. xxix, 33 et seq.

primum, et juxta libamen ipsius. Facies odorem fragrantiae, oblationem Domino, sacrificium endelechismi in generationes vestras ad ostia tabernaculi testimonii coram Domino, in quibus agnoscar tibi illic in tantum, ut loquar ad te: ibique ordinabo filii Israel, et sanctificabor in gloria mea; et sanctificatione sanctificabo tentorium testimonii. » Verumenimvero quænam alia intelligibilis **152** victima ἐνδελεισμοῦ [hoc est jugis oblationis] esse potest λογικῶν [hoc est, ei qui sermoni compositus est et sermocinatur] quam sermo floridior, symbolice dictus agnus, qui, simul atque illustratur anima, offertur (hæc enim esse potest matutina endelechismi victima), et offertur etiam cum mens cessat versari in rebus diviniorebus? Non enim potest semper sufficere ut sit in præstantioribus anima, quandiu illi contigerit conjunctam esse huic terreno et aggravanti corpori.

34. Quod si quærat quis quid facturus sit sanctus eo tempore quod est inter mane, et vesperam, transferat sermonem ab hisce rebus quæ ad cultum Mosaicum pertinent, et deinde evangelica potiora sequatur. Ut enim legis veteris sacerdotes principium victimarum offerunt endelechismi victimam, ac deinde ante vespertinam victimam endelechismi, cæteras ex lege (verbi gratia, pro delicto, vel pro his quæ sponte non committuntur, vel pro salute, vel pro precatione, vel pro zelotypia, vel pro Sabbato, vel pro novilunio, et reliquis, quæ longum esset in præsentia recensere), sic etiam nos a sermone de imagie, qui est Christus, oblationem facere incipientes, de multis hisque utilissimis disserere poterimus. Rursusque in his quæ Christi sunt finientes ad vesperam veluti noctemque pervenimus, venientes ad corpora etiam.

35. Sin vero sermonem exquirimus de Jesu demonstrato a Joanne, juxta id⁷: « Ecce Agnus ille Dei, qui tollit peccatum mundi, » insistentes in ipsa dispensatione corporei adventus Filii Dei ad vitam hominum, agnum non alium existimabimus quam hominem; hic enim « veluti ovis ad cædem ductus est, et tanquam agnus coram tondente se mutus⁸; » dicens: « Ego tanquam agnus innocens ducor, ut immoler⁹. » Quam ob causam, et in Apocalypsi¹⁰ videtur agnus stans ceu immolatus. Illic igitur agnus occisus purificatio factus est, juxta quasdam rationes occultas, totius mundi, pro quo ob amorem quo Pater humanum genus prosequitur, cædem etiam suscepit, suo ipsius sanguine nos peccatis venditos redimens ab eo qui nos seduxerat. Porro qui agnum hunc ad sacrificium offerebat, Deus in homine erat,

⁷ Joan. 1, 29. ⁸ Isa. LIII, 7. ⁹ Jerem. XI, 19. ¹⁰ Apoc. V, 6.

(25) Forte legendum πρῶτῆν, et paulo post εἰς ἵσμήν.

(26) Σοὶ ἐκεῖ, ὥστε λαλῆσαι σοὶ· καὶ τάξομαι ἐκεῖ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἀγιασθήσομαι. Hæc desunt in codice Regio, sed restituuntur e codice Bodleiano. Mox post ἀγιασθῶ codex Bodleianus restituit ἀγιάσω, quod deest in codice Regio.

(27) Συμβολικῶς. Sic codex Bodleianus; Regius,

τὸν ἀμνὸν τὸν δεῦτερον ποιήσεις τὸ δειλινὸν, κατὰ τὴν θυσίαν τὴν πρώτην (25), καὶ κατὰ τὴν σπονδὴν αὐτοῦ. Ποιήσεις ὁσμὴν εὐοδίας, κάρπωμα Κυρίου, θυσίαν ἐνδελεισμοῦ εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν, ἐπὶ θύραις τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἔναντι Κυρίου, ἐν αἷς γνωσθήσομαι σοὶ ἐκεῖ, ὥστε λαλῆσαι σοὶ· καὶ τάξομαι ἐκεῖ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἀγιασθήσομαι (26) ἐν ὁδῷ μου· καὶ ἀγιασθῶ ἀγιάσω τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου. » Ποία δὲ ἑτέρα θυσία δύναται ἐνδελεισμοῦ εἶναι τῷ λογικῷ νοητῇ ἢ λόγος ἀκμάζων, λόγος ἀμνὸς συμβολικῶς (27) καλούμενος, ἅμα τῷ φωτίζεσθαι τὴν ψυχὴν ἀναπεμπόμενος (αὐτὴ γὰρ ἂν εἴη ἑωθινὴ τοῦ ἐνδελεισμοῦ θυσία), καὶ πάλιν ἐπὶ τέλει (28) τῆς τοῦ νοῦ ἐν τοῖς θειοτέροις διατριβῆς ἀναφερόμενος; Οὐ γὰρ αἰεὶ δύναται διαρκεῖν τὸ εἶναι (29) ἐν τοῖς κρείττοσιν, ὅσον κεκλήρωται ἡ ψυχὴ συνεζεύχθαι τῷ γῆνῳ καὶ βαρῶντι σώματι.

34. Ἐὰν δὲ τις ζητῇ τί ἐν τοῖς μεταξύ τῆς ἑως καὶ ἑσπέρας ποιήσει ὁ ἅγιος, μεταφερέτω ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν λατρείαν τὸν λόγον, ἔπειτα καὶ ἐν τούτοις ἀκολουθεῖ (30). Καὶ γὰρ ἐκεῖ οἱ ἱερεῖς ἀρχὴν μὲν τῶν θυσιῶν προσφέρουσι τὴν τοῦ ἐνδελεισμοῦ, ἑξῆς δὲ πρὸ τῆς ἑσπερινῆς τοῦ ἐνδελεισμοῦ τὰς κατὰ τὸν νόμον λοιπὰς· οἶον περὶ πλημμελείας, ἢ ἀκουσίων, ἢ σωτηρίου εὐχῆς, ἢ ζηλοτυπίας, ἢ σαβδάτου, ἢ νομηνίας, καὶ τῶν λοιπῶν, ἃ μακρὸν ἂν εἴη ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγειν· οὕτω τοίνυν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ περὶ τῆς εἰκόνης λόγου πεπονημένοι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναφορᾶς, ὅς ἐστιν ὁ Χριστός, διαλαμβάνειν περὶ πολλῶν, καὶ ὠφελιμωτάτων δυνησόμεθα. Καὶ πάλιν ἐν τοῖς περὶ Χριστοῦ καταλήξαντες ἐπὶ τὴν οἰονεὶ ἑσπέραν φθάσομεν καὶ νύκτα, ἐρχόμενοι καὶ ἐπὶ τὰ σωματικὰ.

35. Ἐὰν δὲ τὸν λόγον ἐξετάζωμεν τὸν περὶ τοῦ δεικνυμένου Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, κατὰ τὸ· « Οὗτός ἐστιν ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » ἰστάμενοι ἐπ' αὐτὴν τὴν οἰκονομίαν τῆς σωματικῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἐπιδημίας· τὸν ἀμνὸν οὐκ ἄλλον τοῦ ἀνθρώπου ὑποληψόμεθα· οὗτος γὰρ « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐνώπιον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἀφῶνος· » λέγων· « Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι. » Διόπερ καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἀρνίον ὁρᾶται ἐστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον. Οὗτος δὲ ὁ ἀμνὸς σφαγεὶς καθάρσιον γεγένηται, κατὰ τινας ἀπορρήτους λόγους, τοῦ ὅλου κόσμου, ὑπὲρ οὗ κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίαν καὶ τὴν σφαγὴν ἀνεδέξατο, ὠνούμενος τῷ ἑαυτοῦ αἵματι ἀπὸ τοῦ ταῖς ἁμαρτίας ἡμῶν πιπρασκομένου ἀγοράσαντος (31). Ὁ

συμβολικός.

(28) Ἐπὶ τέλει. Ita codex Bodleianus recte; Regius, ἐπιτελεῖ, male.

(29) Τὸ εἶναι. Legendum videtur τῷ εἶναι.

(30) Ἀκολουθεῖ. Legendum vel ἀκολουθεῖτω vel ἀκολουθεῖ.

(31) Codex Bodleianus in textu διαπράσαντος, in margine vero ἀγοράσαντος.

δὲ προσάγων τοῦτον τὸν ἀμὸν ἐπὶ τὴν θυσίαν, ὃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἦν Θεὸς, μέγας ἀρχιερεὺς, ὅστις τοῦτο δηλοῖ διὰ τοῦ· « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθωμι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. »

36. Καὶ ταύτη θυσία συγγενεῖς εἰσιν αἱ λοιπαί, ὧν σύμβολόν εἰσιν αἱ νομικαί· λοιπαὶ δὲ καὶ συγγενεῖς ταύτῃ τῇ θυσίᾳ θυσίαι ἐκχύσεις εἶναι μοι φαίνονται τοῦ τῶν γενναίων μαρτύρων αἵματος, οὐ μάλιστα ὀριζόμενων ἐστάναι ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ Ἰωάννου παρὰ τῷ οὐρανίῳ θυσιαστηρίῳ. « Τίς δὲ σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; συνετὸς, καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά; » Πρὸς δὲ τοῦτο θεωρητικώτερον κἂν ἐπιποσὸν παραδέξασθαι τὸν περὶ τῶν τοιοῦτων θυσίων λόγον, καθαιρουσῶν τοὺς ὑπὲρ ὧν προσάγονται. Κατανοητέον τὸν λόγον τῆς ὀλοκαυτουμένης θυγατρὸς Ἰεφθάε, διὰ ταύτην εὐχὴν νικήσαντος τοὺς υἱοὺς Ἀμμών, ἧ συνηθόκησε καὶ ἡ ὀλοκαυτουμένη, λέγουσα πρὸς τὸν πατέρα εἰπόντα· « Ἀνέψξα τὸ στόμα μου κατὰ σοῦ πρὸς Κύριον· Καὶ εἰ ἀνέψξας τὸ στόμα σου κατ' ἐμοῦ πρὸς Κύριον, ποιεὶ τὴν εὐχὴν σου. » Ἐμφασίς μὲν οὖν πολλῆς ὠμότητος διὰ τούτων παρεισφύρεται τοῦ ᾧ (32) τοιαῦται ὑπὲρ σωτηρίας ἀνθρώπων ἐπιτελοῦνται θυσίαι· μεγαλοφυστέρου δὲ νοῦ, καὶ βλέποντος τὰ λεγόμενα (33) κατὰ τῆς προνοίας λύσιν χρῆζομεν, ἢ ἅμα περὶ πάντων, ὡς ἀποβήτοτέρων ὄντων, καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπίνην φύσιν ἀπολογώμεθα· « Μεγάλαι γὰρ αἱ κρίσεις τοῦ Θεοῦ καὶ δυσδιήγητοι διὰ τοῦτο ἀπαίθευτοι ψυχὰ ἐπλανήθησαν. » Μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι πολλοὶ τινες, νομικῶν ἐνσκηφάντων ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι (34) νοσημάτων, ἑαυτοὺς σφάγια ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ παραδέχονται. Καὶ παραδέχεται (35) ταῦθ' οὕτως γεγονέναι· οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος, λέγοντος· « Μετὰ Κλήμεντος, καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς. » Τὴν ὁμοίαν δὲ ἔχει ἀπέμφασιν παρὰ τῷ θέλοντι τῶν τοὺς πολλοὺς λαμβάνοντων μυστηρίων κατηγορεῖν, καὶ τὰ περὶ τῶν μαρτύρων προσεταγμένα· εὐδοκούντος τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἡμᾶς ἀναδέξασθαι πάσας χαλεπωτάτας αἰκίας ἐν τῷ ὁμολογεῖν αὐτοῦ τὴν θεϊότητα, ἢ περ ἀπλλαγῆναι τῶν τοσούτων νομιζομένων κακῶν πρὸς βραχὺν χρόνον, λόγῳ συμπεριεχθέντας τῷ θελήματι τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας. Κατάλασιν οὖν νομιστέον γίνεσθαι δυνάμεων κακοποιῶν διὰ τοῦ θανάτου τῶν ἁγίων μαρτύρων, οἷον τῆς ὑπομονῆς αὐτῶν, καὶ τῆς (36) ὁμολογίας τῆς μέχρι θανάτου, καὶ τῆς εἰς τὸ εὐσεβὲς προθυμίας, ἀμβλυνοῦσης τὸ ὄξύ τῆς ἐκείνων κατὰ τοῦ πάσχοντος ἐπιβουλῆς, ὥστε, ἀμβλυνομένης καὶ ἀτονήσασθαι τῆς δυνάμεως αὐτῶν, καὶ ἑτέρους πλείονας τῶν νενικημένων ἀνίστασθαι ἐλευ-

¹¹ Joan. x, 18. ¹² Ose. xiv, 10. ¹³ Judic. xi, 55.

(32) *Παρεισφύρεται τοῦ ᾧ*, etc. Sic in margine codicis Bodleiani restituitur lacuna quæ est in codice Regio.

(33) *Τὰ λεγόμενα*. Scribendum, τῶν λεγομένων.

(34) *Ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι*. Deest in codice

A magnus sacerdos, qui hoc declarat per ea verba ¹¹: « Nullus animam meam a me tollit, **153** sed ego a menetipso pono eam. Potestatem habeo ponendi eam, et rursus potestatem habeo sumendi eam. »

36. Et sane hujus victimæ cognatæ sunt cætera, quarum notæ sunt legales; per cæteras vero victimas huic victimæ cognatas, effusiones intelligo sanguinis generosorum martyrum, qui non frustra conspiciuntur stare a discipulo Joanne juxta cœlesti altare. Sed « quis sapiens, et intelligit hæc? vel prudens, et agnoscet hæc? » Ad hæc altioris contemplationis est vel tantillum exsequi rationem de hujusmodi victimis, quæ purgant eos pro quibus offeruntur. Consideranda ergo est ratio sacrificatæ filiae Jephthæ, qui propter hanc filios Ammon viciit, cui quidem voto propensa fuit ea etiam, quæ offerebatur, ad patrem dicentem: « Apertum est os meum adversum te ad Dominum ¹², » respondens: « Et si aperuisti os tuum adversum me ad Dominum, fac votum tuum ¹³. » Atque simulacrum quidem multæ credulitatis per hæc producit illius, cui tales pro hominum salute perficiuntur victimæ; sed profecto mente generosiore, quæ calleat solvere quæ dicuntur contra providentiam, egemus, ut simul de omnibus quæ veluti secretiora sunt et supra humanam naturam, nos excusemus: « Magna enim judicia » Dei, « eaque ægre, nec facile narrantur, » atque « ob hanc causam rudes animæ erraverunt ¹⁴. » Relatum autem atque testatum est apud gentiles, multos cædi pro communi hominum salute seipsos tradidisse, cum pestilentes morbi suam patriam invasissent. Et hæc ita evenisse admittit non sine causa historiis credens Clemens ille fidelis, de quo hunc in modum testificatur Paulus, dicens ¹⁵: « Cum Clemente et reliquis coadjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. » Similem habent dissimilitudinem apud eum qui velit mysteria quæ multis latent incusare, quæ de martyribus traduntur; Deo magis approbante ut vel asperrima supplicia subire eligamus, dum constitemur illius divinitatem, quam a tot rebus, quæ mala existimantur, liberari ad breve tempus, sermone nostro ubique sequentes voluntatem inimicorum veritatis. Quamobrem existimare debemus destructionem fieri potentiarum maleficarum per mortem sanctorum martyrum, veluti tolerantia eorum et confessione usque ad mortem, atque erga **154** pietatem promptitudine, hebetantibus et mitigantibus feritatem insidiarum tyrannorum illorum, contra tot cruciatu patientem, ut hebetata et debili reddita potentia ipsorum, alii etiam plures victi, dimitterentur liberati eo onere,

¹⁴ ibid. 36. ¹⁵ Sap. xvii, 1. ¹⁶ Philipp. iv, 3.

Regio, sed restituitur e cod. Bodleiano.

(35) *Καὶ παραδέχεται*, etc. Vide epistolam priorum Clementis, cap. 55, et notas Cotelierii.

(36) *Καὶ τῆς*, etc. Sic recte habet codex Bodleianus; editio autem Huetii, κατὰ τῆς, etc.

quo potentia male instantes eos gravabant et lædebant. Quin etiam martyres ipsi qui passi sunt, postea non incidunt in supplicia, quamvis non debilitatis ac delassatis his qui alios malis afficiunt, nimirum quia is qui talem victimam obtulit, vicit hanc contrariam potentiam, tanquam si ex parte hac uteretur similitudine utili ad ea de quibus agitur: Qui interficit aut carmine sopit animal venenatum, aut ipsum vi quapiam vacuum reddit a veneno, is in multos beneficia confert, qui in posterum aliquid passuri erant, nisi interfectum illud vel sopitum fuisset vel veneno evacuatum. Atque etiam si alicui morso manifestum fiat, et liberatus ille a nocimento per morsum contracto, desigat oculos in mortuum qui læsit, vel incendat mortuum, vel attingat mortuum, vel gustet hujus partem, sicut sane antea passo medicina, et beneficium ab eo qui interfecisset id quod lædebat. Simile quiddam fieri morte piissimorum martyrum existimandum est, multis ex ipsorum morte indicibili quadam vi adjumentum sumentibus.

37. Cæterum multum immorati sumus de martyribus verba facientes, atque enarrantes de his qui perierunt ob pestilentes constitutiones, ut videremus excellentiam illius qui ductus est velut ovis ad cædem, quique sicut agnus coram tondente fuit mutus ¹⁶. Namque si aliqua gentibus non falso historiis mandata sunt, aliqua vero tum de martyribus sunt dicta, qui fuerunt mundi purgamenta ¹⁷, tum de apostolis, qui omnium rejectanda ob hanc causam dicuntur, quid et quantum sentiendum est de Agno illo Dei, qui ob hanc causam sacrificatur, ut tollat peccatum, non paucorum, sed totius mundi, pro quo et passus est? « Quamvis enim peccet aliquis, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum; **155** et ipse propitiatio est pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi ¹⁸; » quoniam « Servator est omnium hominum, et maxime fidelium ¹⁹; » qui suo ipsius sanguine « chirographum, quod adversus nos erat, delet, et illud sustulit e medio, et affixit cruci ²⁰, » ut ne vestigia quidem peccatorum perpetratorum inveniantur: qui « exsolvens principatus ac pote-

Α θερουμένους τοῦ βάρους, οὐ πονηραὶ δυνάμεις ἐπι-
κειμένοι ἐφόρτιζον (37) καὶ ἐβλαπτον. Ἄλλα καὶ οἱ
παθόντες ἄν, μὴ ἀτονησάντων τῶν ἐνεργησάντων
εἰς ἑτέρους τὰ χεῖρονα, οὐκέτι περιπίπτουσι τῷ πά-
θει, νικῆσαντος τοῦ τὴν τοιαύτην θυσίαν προσαγα-
γόντος τῆνδε τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, ὡς εἰ ἀπὸ
μέρους ἐχρησάμην εἰκόνι χρησίμῃ πρὸς τὰ προκεί-
μενα τοιαύτη· Ὁ τὶ ἀναιρῶν τὸ ἰσοδύλον, ἢ κατα-
κοιμίζων ἐπιρροὴν ἢ δύναμιν τινί, κενῶν αὐτὸ τοῦ ἰοῦ,
πολλοὺς εὐεργετεῖ τῶν ὑστερον πεισομένων τι ἀπὸ
αὐτοῦ, εἰ μὴ ἀνήρητο, ἢ κατακέκοιμιστο, ἢ τοῦ ἰοῦ
κεκένωτο. Εἰ δὲ καὶ τῶν δεηθέντων τινὶ φανερὸν γέ-
νοιτο περὶ τῆς ἐπὶ τῷ δήγματι βλάβης, ἀπαλλαγεί-
τε ἐνατενίσαι ἀποθανόντι τῷ βλάβαντι, ἢ ἐπιδοκί-
νευρου, ἢ ἐφάψαιτο τεθνηκότος (38), ἢ γεύσαιτο μέ-
ρους τοῦδε, γένοιτ' ἂν καὶ τῷ προπεπονηθέντι ἰασίς καὶ
εὐεργεσία ἀπὸ τοῦ τὸ βλάβαν ἀνηρηκότος· τοιοῦτόν
τι δὴ νοητέον τῷ θανάτῳ τῶν εὐσεβεστάτων μαρτύ-
ρων γίνεσθαι, πολλῶν ἀζάτῳ τινὶ δυνάμει ὠφελουμέ-
νων ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν.

37. Προσδιετρίψαμεν δὲ, ὑπὲρ τοῦ τὸ (39) ἐξείρε-
τον ἰδεῖν τοῦ ὡς πρόδοτον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθέντος, καὶ
ὡς ἀμνοῦ ἐνώπιον τοῦ κείραντος ἀφώνου, τῷ περὶ
τῶν μαρτύρων λόγῳ, καὶ τῷ ὑπὲρ τῶν τεθνηκότων
διὰ λοιμικὰ καταστήματα διηγήματι. Εἰ γὰρ τάδε
μὲν ὑπὸ Ἑλλήνων οὐ μάτην ἱστορήται, τὰ δὲ καλῶς
περὶ τῶν μαρτύρων εἰρηται περικαθαρμάτων τῷ
κόσμῳ γινομένων καὶ πάντων περιψήμα λεγομένων
διὰ ταῦτα τῶν ἀποστόλων, τί ὑποληπτέον καὶ πεί-
κον περὶ τοῦ Ἀμνοῦ τοῦ θεοῦ, διὰ τοῦτο θυομένου,
ἵνα ἄρῃ ἀμαρτίαν οὐκ ὀλίγων, ἀλλ' ὅλου τοῦ κόσμου,
ὑπὲρ οὗ καὶ πέπονθε; « Κἂν γάρ τις ἀμάρτη, παράκλη-
τον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον,
καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν·
οὐκ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου
τοῦ κόσμου· » ἐπεὶ « Σωτὴρ ἐστι πάντων ἀνθρώπων,
καὶ μάλιστα πιστῶν· ὁ ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χι-
ρόγραφον » τῷ ἑαυτοῦ αἵματι, « καὶ ἄρας αὐτὸ ἐκ
τοῦ μέσου, » ἵνα μὴδὲ ἔχη κἂν ἀπαληλιμμένον τῶν
ἀμαρτημάτων εὐρίσκηται, « καὶ προσηλώσας τῷ
σταυρῷ· » — ὅς ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς
ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν τῇ παρῶσιχ θριαμβεύσει;

¹⁶ Isa. l, iii, 7. ¹⁷ I Cor. iv, 13. ¹⁸ I Joan. ii, 1, 2. ¹⁹ I Tim. iv, 10. ²⁰ Colos. ii, 14.

(37) Ἐφόρτιζον. Sic codex Bodleianus; Regius, D
ἐφόρτιζον.

(38) Ἐφάψαιτο τεθνηκότος. Ita cod. Bodleianus;
Regius, ἐφάψαι τοῦ τεθνηκότος.

(39) Προσδιετρίψαμεν δὲ, ὑπὲρ τοῦ τὸ, etc. Ex
his verbis Tillemontius aliquid supra deesse suspi-
catur, ubi tum de martyribus, tum de peste qua-
dam quæ nullibi in historia reperitur, quæque,
inquit, circa annum 232 fortassis grassata est, Ori-
genes multa verba fecerat. Verum id non satis as-
sequor, unde conjicere potuerit eruditissimus vir.
Utrumque enim hic exsequitur Origenes, et de
martyribus, et de iis qui perierunt ob pestilentia-
rum constitutiones superius verba faciens. Unde
minime detruncatus putandus est ille locus. Deinde
vero hic non agitur de iis qui nova quadam peste
consumpti perierint, sed de iis qui antiquitus apud
gentiles, cum pestilentes morbi grassarentur, se-
ipsos in victimas pro patria tradiderunt. Quod
evidenter liquet ex eo quod supra ait ipse Orige-

nes: Μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, οἱ
πολλοὶ τινες, λοιμικῶν ἐνοσηφάντων ἐν ταῖς ἑαυτῶν
πατρίσι νοσημάτων, ἑαυτοὺς σφάγια ὑπὲρ τοῦ κοινῶ
παραδεδύκασιν. Καὶ παραδέχεται ταῦθ' οὕτω γεγο-
νέναι, οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς
Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος. « Relatum
autem ac testatum etiam apud gentiles est, multos,
cum pestilentes morbi grassarentur, seipsos in vi-
ctimas pro patria tradidisse. Atque hæc ita even-
nisse admittit, non sine causa historiis credens
Clemens ille fidelis, cui testimonium tribuitur a
Paulo. » Similia profert in eisdem Commentariis,
tom. xxviii, num. 13, et lib. iv in *Epistolas ad
Romanos*, cap. 5, num. 4; atque lib. i *contra Celsum*,
num. 31. Nihil porro notius iis quæ referuntur de Me-
næœco, Codro, Macaria, Protogenia et Pandora,
Philanis fratribus, Bei filibus, Curtio, Decis aliis-
que, qui se ultro mortî pro communis civium salute
obtulerunt.

ἐν τῷ ξύλῳ. » Καὶ θαρρῆσιν γοῦν θλιβόμενοι ἐν τῷ κόσμῳ διδασκόμεθα, τὴν αἰτίαν τοῦ θαρρῆσιν μανθάνοντες ταύτην εἶναι τὸ νενικῆσθαι τὸν κόσμον, καὶ δηλονότι ὑποτετάχθαι τῷ νικῆσαντι αὐτόν. Διὰ τοῦτο πάντα τὰ ἔθνη, ἀνεθέντα ἀπὸ τῶν πρότερον ἐπικρατούντων δουλεύουσιν αὐτῷ, « ὅτι ἐρρύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου » διὰ τοῦ ἰδίου πάθους, « καὶ πένητα ἢ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός (40). » Οὗτος δὴ ὁ Σωτῆρ, ταπεινώσας συκοφάντην, διὰ τοῦ ἑαυτὸν τεταπεινωκέναι, συμπαραμένει τῷ νοητῷ κλίῳ πρὸς τῆς λαμπροτάτης Ἐκκλησίας, τροπικώτερον Σελήνης λεγομένης, τῶν γὰντων γενεῶν γενεαῖς. Ἀνελὼν δὲ διὰ τοῦ πάθους τοὺς πολεμίους ὁ ἐν πολέμῳ δυνατὸς καὶ κραταῖος Κύριος, καθαρσίῳ δεόμενος τοῦ ἀπὸ μόνου τοῦ Πατρὸς αὐτῷ δοθῆναι ἐπὶ τοῖς ἀνδραγαθήμασι δυναμένου, κωλύει αὐτὸν ἀφασθαι τὴν Μαριαν, λέγων· « Μὴ μου ἄπτου, οὕτω γὰρ ἀναδέθηκα πρὸς τὸν Πατέρα· ἀλλὰ πορεύου, καὶ εἰπέ τοῖς ἀδελφοῖς μου· Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Ὅτε δὲ πορεύεται νικηφόρος καὶ τροπαιοφόρος μετὰ (41) τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος σώματος, (πῶς γὰρ ἄλλως δεῖ νοεῖν τὸ, « Οὕτω ἀναδέθηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου; » καὶ τὸ, « Πορεύομαι δὲ πρὸς τὸν Πατέρα μου; ») τότε μὲν τινες λέγουσι δυνάμεις· « Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὸμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσῶρ, οὕτως ὠραῖος (42); » οἱ δὲ προπέμποντες αὐτὸν τοῖς ἐπὶ τῶν οὐρανίων πυλῶν τεταγμένοις φασὶ τό· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρατε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Ἔτι δὲ πυνθάνονται, οἶονεῖ, εἰ δεῖ οὕτως εἰπεῖν, ἡμαχμένην (43) αὐτοῦ βλέποντες τὴν ἑξῆς, καὶ ὅλον πεπληρωμένον τῶν ἀπὸ τῆς ἀριστείας ἔργων· « Διὰ τί σου ἐρυθρά τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀποπάτημα ληνοῦ πλήρους καταπατημένης; » ὅτε καὶ ἀποκρίνεται· « Κατέθλασα αὐτούς. » Ἀληθῶς γὰρ ἐπὶ τοῦτοις δεδέηται τοῦ πλῆναι « ἐν ὄνῳ » τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Ἐὰς γὰρ ἀσθενεῖας ἡμῶν λαβῶν, καὶ τὰς νόσους βασιτάξας, πάντος τε τοῦ κόσμου ἄρας τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τοὺς τοσοῦτους ἐεργετήσας, τάχα τότε βάπτισμα εἰληφῆς τὴ πικνὸς τοῦ ὑπονοηθέντος ἂν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις μεῖζον, κερὶ οὗ οἶμαι αὐτὸν εἰρηκέναι· « Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι, ἕως οὗ (44) τελεσθῆ! » Ἴνα γὰρ τολμηρότερον βασανίζων τὸν λόγον σὺ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν πλείστων ὑπονοούμενα, λεγέωσαν ἡμῖν οἱ τὸ βάπτισμα τὸ μέγιστον, ὑπὲρ ὃ ἄλλο οὐκ ἔστι νοῆσαι βάπτισμα, νομισάντες αὐτοῦ εἶναι τὸ μαρτύριον, τί δήποτε μετὰ τοῦτο λέγει τῇ Μαριάν· « Μὴ μου ἄπτου; » ἐχοῖν γὰρ μᾶλλον ἑαυτὸν ἐμπαρέχειν τῇ ἀφῆ, ἅτε τὸ τέλειον βάπτισμα διὰ

A states ostentavit palam triumphans in ligno ²¹. » Itaque afflicti in mundo docemur confidere, confidendi causam hanc esse edocti quia mundus sit victus, quem perspicuum est victori subiectum fuisse. Unde etiam omnes gentes, absolutæ ab his qui ante prævaluerant, serviunt ipsi, « quoniam liberavit mendicium a potente, » per propriam passionem, « et pauperem, cui nullus erat adjutor ²². » Illic igitur Servator, humiliato calumniatore ²³ (eo quod seipsum humiliaverit), cum intelligibili Sole permanet, coram splendidissima Ecclesia (quæ tropice luna dicitur) a generatione in generationem. Et cum hostes per passionem sustulisset potens et fortis in bello Dominus ²⁴, poculo purificatorio indigens (quod a solo Patre ob recte facta dari sibi potest), prohibet Mariam seipsum tangere, dicens ²⁵ : « Ne me tangas, nondum enim ascendi ad Patrem meum ; sed vade, et dic fratribus meis : Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum, et Deum meum, et Deum vestrum. » Cæterum cum pergit victoriis tropæisque onustus, cum corpore quod ex mortuis resurrexerat, (quomodo enim aliter intelligere oportet illud : « Nondum ascendi ad Patrem meum ? » et illud : « Vado ad Patrem meum ? ») nunc aliquæ quidem potentæ dicunt : « Quis est iste qui accedit ex Edom, rubra vestimenta habens ex Bosor, adeo speciosus ²⁶ ? » Qui vero præibant illum, illis qui præfecti erant portæ cælestibus inquirunt : « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ ²⁷. » Propterea vero interrogant, veluti aspectu ipso, ut ita dicam, ipsius dexteram videntes crucientatam, eumque totum repletum operibus strenue gestis : « Quare rubra sunt vestimenta tua sicut calcatio torcularis pleni uva calcata ²⁸ ? » quando et respondet : « Calcavi eos ²⁹. » Vere ob hæc indigni, ut lavaret « in vino stolum suam, et **156** vestimentum suum in sanguine uvæ. » Infirmittates enim nostras cum sumpsisset, ægritudinesque portasset³⁰, totiusque mundi peccatum cum sustulisset et in tot beneficia contulisset, fortassis tum baptismum accepit quovis alio, qui apud homines excogitari potest, majorem, de quo reor eum dixisse : « Baptismo autem habeo baptizari, et quomodo coarctor, donec perfectum fuerit ³¹ ! » Ut enim audacius orationem explorans instem ad ea quæ plurimi sentiunt, dicant nobis qui martyrium ipsius baptismum existimant maximum esse, supra quem alium excogitare baptismum non liceat, cur tandem post hoc dicat Mariæ : « Ne me tangas ³², » oportebat enim seipsum magis exhibere tangendum, tanquam qui per mysterium passionis baptismum sumpsisset perfe-

²¹ *ibid.* 15. ²² *Psal.* LXXI, 12. ²³ *ibid.* 4, 5. ²⁴ *Psal.* XXIII, 8. ²⁵ *Joan.* XX, 17. ²⁶ *Isai.* LXIII, 4. ²⁷ *Psal.* LIII, 7. ²⁸ *Isai.* LXIII, 2. ²⁹ *ibid.* 3. ³⁰ *Isai.* LIII, 4. ³¹ *Luc.* XII, 50. ³² *Joan.* XX, 17.

(40) Ἡ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός. Sic codex Bodleianus cum Barberino, recte; Regius male, ὡς ὑπῆρχε βοηθός.

(41) Μετά. Ita recte codices Bodleianus et Barberinus; editio Huetii, κατά, male.

(42) Ὠραῖος. Sic codd. Bodleianus et Barberinus; editio Huetii, perperam, ὄρατος.

(43) Codices Bodleianus et Barberinus, οἶονεῖ ἐν εἰδει εἰπεῖν ἡμαχμένην.

(44) Οὐ. Sic codex Bodleianus; Regius, ὄτου.

ctum. Sed quoniam, ut prædiximus, rebus adversus adversarios præclare gestis, opus habebat lavare « in vino stolam suam, et in sanguine uvæ vestimentum suum »³³, « ascendit ad agricolam veræ illius vitis »³⁴, nempe Patrem, ut illic lotus, postquam ascendisset in altum, captivata captivitate³⁵, descenderet, varia ferens charismata, nempe divinas apostolis linguas veluti igneas, atque etiam ad futuros in omni actione sanctos angelos, liberaturos ipsos. Ante has enim dispensationes purificati nondum cum essent, capaces non erant angelorum ad se adventus, fortassis ne angelis quidem ipsis adesse volentibus his, qui nondum optime instituti purificatique a Jesu fuissent. Solius enim Jesu benignitatis erat cum peccatoribus, et publicanis manducare et libere³⁶, atque suos ipsius pedes præbere lacrymis resipiscentis peccatricis³⁷, et ad mortem usque pro impiis descendere, non rapinam arbitrantem se esse æqualem Deo, et inanientem semetipsum, servi forma sumpta³⁸. Hæc autem omnia perficiens, Patris magis voluntatem ipsum tradentis pro impiis perficiebat quam suam ipsius. Bonus etenim est Pater; Servator vero imago est bonitatis ipsius³⁹: porro toti mundo officia conferens, quoniam Deus in Christo mundum sibi ipsi reconciliat⁴⁰, antea propter malitiam inimicum factum, tum via, tum ordine officia confert his rebus in quas ipse beneficia confert, non subito accipiens scabellum pedum, nempe inimicos omnes. Dicit enim ad ipsum uniuscujusque nostri Dominum Pater: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum »⁴¹. Et hæc sunt quoad ultimus **157** inimicus, nempe mors, ab ipso destructus fuerit⁴². Si vero consideraverimus quid sit subjici Christo (idque maxime ex illis verbis: « Cum autem ipsi omnia subiecta fuerint, tunc ipse Filius subicietur ei qui omnia sibi subiecit »⁴³, «) ut dignum est bonitate Dei universorum, intelligemus Agnum Dei, tollentem peccatum mundi. Verum non omnium peccatum ab Agno aufertur, nempe eorum qui non dolent quique non affliguntur donec ablatum fuerit. Spinæ namque non tantum infixæ, sed etiam altius radicatæ in manibus cujuscumque per vitium temulenti, quique sobrietatem perdiderit, juxta illud quod in Proverbiis dicitur: « Spinæ nascuntur in manu temulenti »⁴⁴, « quantum doloris parient in eo qui tales plantas admiserit in corpus suæ ipsius animæ, jam dicere difficillimum est. Nam abscindatur oportet a sermone Dei viventis, penetrantior quovis gladio utrinque incidente, et efficaci »⁴⁵, et

³³ Genes. xlix, 11. ³⁴ Joan. xv, 1. ³⁵ Ephes. iv, 8; Psal. lxxvii, 19. ³⁶ Marc. ii, 16. ³⁷ Luc. vii, 38. ³⁸ Philipp. ii, 6, 8. ³⁹ Sap. vii, 26. ⁴⁰ II Cor. v, 19. ⁴¹ Psal. cix, 1. ⁴² I Cor. xv, 26. ⁴³ ibid. ⁴⁴ Prov. xxvi, 9. ⁴⁵ Hebr. iv, 12.

(45) Codex Barberinus recte habet ἡγουμένου, refertur enim ad præcedens Ἰησοῦ μόνου: editio Huettii, perperam, ἡγούμενου.

(46) Ἔως οὐ ἀρθῆ. Sic recte habet codex Bodleianus; in Regio deest οὐ.

(47) Ριζωθεῖσαι. Sic codex Bodleianus; Re-

Α τοῦ μυστηρίου τοῦ πάθους εὐληφότεα. Ἄλλ' ἐπεὶ, ὡς προεῖπομεν, τὰ κατὰ τῶν ἀντικειμένων ἀνδραγαθήματα πεποιηκώς, εἶδετο τοῦ πλῦναι « ἐν οἴῳ τῆς στολῆς αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, » ἀνῆκει πρὸς τὸν γεωργὸν τῆς ἀληθινῆς ἀμπελοῦ Πατέρα, ἐν' ἐκεῖ ἀποπλυνάμενος, μετὰ τὴν ἀναβῆναι εἰς ὕψος, αἰχμαλωτεύσας τὴν αἰχμαλωσίαν, καταβῆ φέρων τὰ ποικίλα χαρίσματα, τὰ διαμεμερισμένας τοῖς ἀποστόλοις γλώσσας ὡσεὶ πύργους, καὶ τοὺς παρσομένους ἐν πάσῃ πράξει ἁγίων ἀγγέλους, καὶ βυσσομένους αὐτούς. Πρὸ γὰρ τούτων τῶν οἰκονομιῶν, ἅτε μηδέπω κεκαθαρμένοι οὐκ ἔχουσαν ἀγγέλων παρ' αὐτοῖς ἐπιδημίαν, τάχα οὐδ' αὐτῶν βουλομένων πῶ τοῖς μὴ εὐτρεπισαμένοις κεκαθαρμένοις ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ παρεῖναι. Τῆς γὰρ Ἰησοῦ μόνου φιλανθρωπίας ἦν μετὰ ἀμαρτωλῶν: τελευτῶν ἐσθίειν, καὶ πίνειν, καὶ παρέχειν ἑαυτοῦ τοὺς πόδας τοῖς δακρυόσι τῆς μετανοούσης ἀμαρτωλοῦ, καὶ μέχρι θανάτου καταβαίνειν ὑπὲρ ἀσεβῶν οὐκ ἀρπαγμῶν ἡγουμένου (45) τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, κενοῦν ἑαυτὸν τὴν τοῦ δούλου λαμβάνοντος μορφῆ. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπιτελῶν, μᾶλλον τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἐπέτελλε ἢ ἑπὲρ τὸ ἑαυτοῦ. Ὁ μὲν γὰρ Πατὴρ ἀγαθός ὁ Σωτὴρ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ· πάντα δὲ τὸν κόσμον εὐεργετῶν, ἐπεὶ Θεὸς ἐν Χριστῷ κόσμον κεκαθαίρει ἑαυτῷ, πρότερον διὰ τὴν κακίαν ἐχθρῶν γεγεννημένον, ὁδὸν καὶ τάξιν τὰ εὐεργετούμενα εἰς γαρετῆ, οὐκ ἀθρόως λαμβάνει ὑποπόδιον τῶν ποδῶν πάντας τοὺς ἐχθρούς· λέγει γὰρ αὐτῷ ὁ Πατὴρ Κύριε ἑκάστου ἡμῶν: « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἵνα ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου καὶ ταῦτα γίνεται ἕως ὁ ἔσχατος ἐχθρὸς, ὁ θάνατος ὑπ' αὐτοῦ καταργηθῆ. Ἐάν δὲ τὸ ὑποτάσσασθαι Χριστῷ νοήσωμεν ὅ τι ποτ' ἐστὶ, μάλιστα ἐκ τῆς « Ὅταν δὲ αὐτῷ τὰ πάντα ὑποταγῆ, τότε αὐτὸς Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ πάντα δέξιός τῆς ἀγαθότητος τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ νοήσαντος τὸν ἄμνον τοῦ Θεοῦ αἴροντα τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὐ πάντων δὲ ἡ ἀμαρτία ὑπὸ τοῦ ἄμνου αἱρεῖται, μὴ ἀλογοῦντων, μηδὲ βασανιζομένων, ἕως ἀρθῆ (46). Ἀκανθαὶ γὰρ οὐ μόνον ἐμπαρεῖσαι, ἀλλὰ καὶ ἐπιπολὴ ριζωθεῖσαι (47) ἐν ταῖς χερσὶ παντὸς τοῦ διὰ τὴν κακίαν μεθυσθέντος, καὶ τὸ νῆπιον ἀπολωλεκότος, κατὰ τὸ ἐν Παροιμίαις εἰρημέναι « Ἀκανθαὶ φύονται ἐν χειρὶ τοῦ μεθύσου, » ἵνα πόνον ἐνεργάσονται τῷ τὰ τοιαῦτα φυτόν εἰς τὸ εἶναι τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς παραδεξαμένου ἤδη (48) καὶ ἀμύχανον. Κατατμηθῆναι γὰρ ὑπὸ τοῦ τομωτοῦ πάσης μαχαίρας διστόμου λόγου ζωῆς Θεοῦ, ἐνεργοῦς, καὶ καυστικωτέρου παντὸς πυρὸς, ἀνά-

gius, ριζῶσαι.

(48) Ἢδη καὶ λέγειν ἀμύχανον. Ita optime dicitur Bodleianus, sicque legit interpres Ferrarius Codex Regius, perperam, ἤθει καὶ λέγειν, οὐκ ἔχοντα ἀμύχανον.

ἐπὶ τοσοῦτον εἰς βάθος τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς τὴν
κακίαν χωρήσαντα, ὡς γενέσθαι αὐτὸν γῆν ἀκανθο-
φόρον. Καὶ δεήσει ἐπὶ τὴν τοιαύτην ψυχὴν πεμφθῆ-
ναι τὸ εὐρίσκον τὰς ἀκάνθας πῦρ, καὶ μέχρι αὐτῶν
στριζόμενον διὰ τὴν ἑαυτοῦ θεϊότητα, καὶ οὐ προσ-
εμποῖσον ἄλωνας ἢ στάχους πεδίων. Τοῦ ἀφροντος
(49) δὲ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου Ἀμνοῦ διὰ τῆς
ἰδίας σφαγῆς ἀρχομένου ὄδῳ τυγχάνουσι πλείονες,
ὅν αἱ μὲν σαφεῖς εἶναι τοῖς πολλοῖς δύναται, αἱ
δὲ τῶς τοσοῦτους λαθάνουσαι τοῖς τῆς θείας σοφίας
ἀξιοῦμένοις, οἷς μόνοις εἰσι γνῶριμοι. Τί γὰρ δεῖ
λέγειν δι' ἧσων ὁδῶν τις ἐπὶ τὸ πιστεῦειν ἔρχεται ἐν
ἀνθρώποις, ἔτι ἐν τῷ τοιοῦτῳ σώματι παρὼν ἐκάστῳ
καθ' αὐτὸν ἐπισκοπεῖν; πλὴν διὰ τῶν ὁδῶν ἐστὶ τοῦ
πιστεῦειν καὶ ἀρεσθαι τὴν ἀμαρτίαν, διὰ μαστίγων,
καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ νόσων χαλεπωτάτων,
καὶ μαλακίων ἐπιπονωτάτων. Τίς οὖν (50) οἶδε καὶ
τὰ μετὰ ταῦτα; Ἀναγκαῖον δὲ ἦν ὑπὲρ τοῦ μὴ
ἀνακινῆναι τὸν δοκοῦντα τῇ ἐξετάσει τοῦ λόγου παρ-
ακλιθεῖν τοῦ λέγοντος· « Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ,
ὁ ἀφρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, » ἐπιπλεῖον περὶ
τούτων διαλαθεῖν, ἐν, εἰδότες ὅτι καὶ θυμῷ Θεοῦ
ἔστιν ἐλεγχθῆναι, καὶ ὀργῇ Θεοῦ παιδευθῆναι, διὰ
τὸ εἰς ὑπερβολὴν φιλόανθρωπον οὐδένα πάντῃ ἀνέ-
λεγκτον καὶ ἀπαίδευτον ἔδωκεν, πάντα ποιήσωμεν
εἰς τὸ δεηθῆναι (51) τοιοῦτων ἐλέγχων, καὶ τῆς διὰ
τῶν ἐπιπονωτάτων παιδείας.

redargutionibus atque correptione ea quæ sita est in
rebus asperissimis atque molestissimis, non egeamus.

58. Ἐπισκεπτέον δὲ τῷ ἐντυγχάνοντι τὰ ἐν τοῖς
προτέραις ἡμῖν εἰρημένα, μετὰ παραθέσεως πλείω-
νων παραδειγμάτων, περὶ τοῦ τί σημαίνεται κατὰ
τὴν Γραφὴν ἐκ τῆς κόσμος φωνῆς· οὐ γὰρ εὐ-
λόγητον ἡγησάμεν παλιλλογεῖν. Οὐκ ἀγνοοῦμεν δὲ τινα
κόσμον ἐξεληφέναι τὴν Ἐκκλησίαν μόνην, κόσμον
ἄσων τοῦ κόσμου· ἐπεὶ καὶ φῶς λέγεται τοῦ κό-
σμου· « Ὑμεῖς γὰρ ἐστέ, φῶς, τὸ φῶς τοῦ κό-
σμου. » Κόσμος δὲ τοῦ κόσμου ἢ Ἐκκλησία, κόσμου
εἰσῆς γινόμενου Χριστοῦ, τοῦ πρώτου φωτὸς τοῦ
κόσμου. Κατανοητέον δὲ εἰ μὴ τοῦ αὐτοῦ κόσμου φῶς
εἶναι λέγεται ὁ Χριστὸς, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· ἀλλ'
ὅτι μὲν Χριστὸς φῶς τοῦ κόσμου ἐστὶ, τάχα τῆς
Ἐκκλησίας ἐστὶ φῶς· ὅτε δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ φῶς
ἦν κόσμου, μήποτε τῶν παρακαλουμένων εἰσι φῶς,
ἐξ ἑνῶν παρὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς περὶ τῷ
Παύλῳ περὶ τούτων εἴρηται ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς
ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Κορινθίους Ἐπιστολῆς γράφονται
τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλου-
μένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. « Ἐάν
τις ὑπονοῇ τοῦ κόσμου φῶς λέγεσθαι τὴν Ἐκκλη-
σίαν, οἶσιναι τοῦ λοιποῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ
τῶν πιστῶν, εἰ μὲν προφητικῶς τοῦτο διὰ τὸν περὶ
τούτου λόγον ἐκλήψεται, τάχα ἔχει χύρῳαν τὸ λεγόν-
τιν· εἰ δὲ ὡς ἤδη γινόμενον (ἐπεὶ τὸ φῶς τινος
φωτίζει ἐκεῖνο οὗ ἐστὶ φῶς), δεκνύτωσαν πῶς τὸ

A supra omnem ignem comburente, quisquis eo pro-
funditatis suæ ipsius animæ admisit vitium, ut fac-
tus sit terra spinas germinans. Et profecto opus
erit ad hujusmodi animam ignem mitti invenien-
tem spinas, propeque eas stantem, ac penetrantem
sua ipsius divinitate, nec combusturum areas vel
spicas camporum. Verum enimvero Agni tollentis
peccatum mundi, idque per propriam cædem inci-
pientis, complures sunt viæ; quarum aliæ quidem
manifestæ possunt esse vulgo, aliæ vero, vulgus
latentes, his qui divina sapientia digni habiti fue-
rint, quibus solis sunt notæ. Quid enim opus est
recensere quot viis ad credendum veniat quis inter
homines, cum liceat unicuique, dum adhuc in hoc
est corpore, ex se id considerare? Verumtamen
B per vias credendi licet peccatum quoque tollere,
per flagella, per spiritus malos, per morbos diffi-
cillimos, per infirmitates laboriosissimas. Quis ergo
novit quæ sunt etiam post hæc? Cæterum necessa-
rium fuit, ne respueremus eum qui assequi videtur
veram intelligentiam sermonis illius. qui dicit 49 :
« Ecce Agnus ille Dei, qui tollit peccatum mundi, »
diutius de hisce rebus disserere, ut scientes nos
et furore Dei aliquando redargui, et ira Dei corripi,
neminem ob amorem erga genus humanum, vel ad
hyperbolen usque, sinentis omnino irredargutum,
atque non correptum, omnia facimus ut talibus
rebus asperissimis atque molestissimis, non egeamus.

C 158 38. Consideret insuper lector oportet quæ
supra sunt a nobis dicta, cum appositione complu-
rium exemplorum de eo quod est, quid significetur
juxta Scripturam per vocem mundus 47; nec enim
consentaneum esse putavi repetere. Non ignora-
mus autem quemdam exposuisse per mundum Ec-
clesiam solam, mundum et ornamentum existen-
tem mundi; quandoquidem lux etiam mundi dicitur:
« Vos enim estis, inquit 48, lux mundi. »
Mundus autem et ornamentum mundi est Ecclesia,
Christo existente mundo et ornamento Ecclesiæ,
quippe qui sit prima lux mundi 49. Considerandum
autem est num ejusdem mundi lux esse dicatur
Christus et discipuli ejus. Proinde vide, ne, quando
Christus lux est mundi, fortassis lux sit Ecclesiæ;
D quando vero discipuli ejus lux sunt mundi, invo-
cantium sint lux, qui diversi sunt ab Ecclesia,
quemadmodum a Paulo dictum est in proœmio
prioris Epistolæ ad Corinthios scribente « ad Ec-
clesiam Dei, cum omnibus qui invocant nomen
Domini nostri Jesu Christi 50. » Si quis suspicietur
Ecclesiam dici lucem mundi, hoc est reliqui generis
hominum et infidelium, siquidem propheticè hoc
interpretabitur propter sermonem de consumma-
tione, fortasse locum habet illud quod dicitur; sin
vero tanquam jam factum id considerabit (quoniam

⁴⁷ Joan. 1, 29. ⁴⁸ Joan. 1, 10. ⁴⁹ Matth. v, 14.

⁴⁹ Joan. viii, 12. ⁵⁰ 1 Cor. 1, 2.

(49) Τοῦ ἀφροντος, etc. Sic habet codex Bod-
leianus; in Regio deest τοῦ.

(50) Codex Bodleianus Τίς ἦν, Regius Τί ἦν,

male.

(51) Εἰς τὸ δεηθῆναι. Ferrarius videtur legisse
εἰς τὸ μὴ δεηθῆναι.

lux alicujus illustrat illud, cujus est lux), ostendunt quomodo reliquum genus illustratur ab Ecclesia peregrinante in mundo. Quod si hoc ostendere nequeunt, advertant num recte exposuerimus lucem esse Ecclesiam, et mundum invocantes. Sed vocula quæ sequitur, posita in Evangelio a Matthæo tradito exprimet enarrationem ei qui diligentissime scrutatur Scripturas: « Vos enim, inquit ⁵¹, estis sal terræ; » fortasse per terram intelligens reliquos homines, quorum sal sunt qui crediderunt, auctores existentes ut mundus servetur propterea quod credant; tunc enim consummatio erit, si sal infatuatus fuerit, et non sit amplius qui saliat conseruetque terram: quoniam liquet, si impleta fuerit iniquitas, et refrigerit charitas super terram ⁵² (ut etiam Servator ipse dubiam profert vocem de his qui in suo ipsius adventu erunt, dicens ⁵³: « Verumtamen cum venerit Filius hominis, num inveniet fidem super terram? ») futuram consummationem sæculi. Dicatur itaque Ecclesia mundus, quando a Servatore illustratur; nos autem quærimus, an propter illud: « Ecce Agnus ille Dei, qui tollit **159** peccatum mundi ⁵⁴, » interpretari debeamus mundum spiritualiter esse Ecclesiam (ablatione peccatorum circumclusa in sola Ecclesia). Quomodo enim quod a discipulo suo in Epistola dicitur de Servatore, qui propitiatio est pro peccatis, interpretabimur, sic habens: « Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum; et ipse est propitiatio pro peccatis nostris; non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi ⁵⁵? » Et quod apud Paulum est, huic reor esse simile, sic habens: « Qui est Servator omnium hominum, maxime fidelium ⁵⁶. » Rursus ad hunc locum Heracleon veniens, absque aliqua approbatione et appositione testimoniorum, enuntiat Joannem tanquam prophetam dicere: « Agnus Dei ⁵⁷; » et ut excellentiorem prophetam dicere, « qui aufert peccatum mundi. » Quorum primum existimat de corpore ejus dici, secundum vero de eo, quod est in corpore, quia agnus imperfectus sit in ovium genere; atque tale etiam sit corpus comparatione inhabitantis in ipso. « Perfectionem vero, inquit, si volebat corpori attribueret, arietem ipsum immolandum dixisset. » Sed non arbitror necessarium esse post tot inquisitiones factas, eadem hoc in loco repetere, contententes contra ea quæ dixit Heracleon parum docte. Tantum hoc adhuc notetur, quod, ut vix mundus capax illius fuit, qui seipsum inanivit, sic agno et non ariete opus fuisse ad illius aufendum peccatum.

Λείπουσιν οἱ τόμοι ἑβδομος, καὶ ὄγδοος, καὶ ἔνατος.

⁵¹ Matth. v, 13. ⁵² Matth. xxiv, 12. ⁵³ Luc. xiii, 8. ⁵⁴ Joan. i, 29. ⁵⁵ I Joan. ii, 1, 2. ⁵⁶ I Tim. iv, 10. ⁵⁷ Joan. i, 29.

(52) Ἠγῆτ. γ. Sic Bodl.: Regius, νοητέον ὑγιῶς.

(53) Τῷ σώματι μαρτυρῆσαι, κριὸν εἶπεν ἂν τὸ μέλλον, etc. Ita codex Bodleianus, recte; Regius perperam habet τῷ σώματι τὸ μαρτυρῆσαι, κριὸν εἶπεν αὐτὸ τὸ μέλλον, etc.

(54) Ταῦτιζειν. Sic codex Bodleianus; Regius

λοιπὸν γένος φωτίζεται ὑπὸ τῆς παρεπιδημοῦσης τῷ κόσμῳ Ἐκκλησίας. Εἰ δὲ τοῦτο δεικνύναι οὐ δύναται, ἐπιστησάτωσαν μήποτε ὑγιῶς ἐξειλήφαμεν φῶς μὲν εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν, κόσμον δὲ τοὺς ἐπικαλουμένους. Ἡ δὲ ἐξῆς φωνὴ κειμένη ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον τῷ ἐπιμελέστατα ἐρευνῶντι τὰς Γραφὰς παραστήσει τὴν διήγησιν: « Ὑμεῖς γάρ, φησὶν, ἐστὲ τὸ ἅλας τῆς γῆς. » τάχα τῆς γῆς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων νοουμένων, ὧν ἅλας εἰσὶν οἱ πιστευούτες, αἵτιοι τοῦ τρεῖσθαι τὸν κόσμον διὰ τὸ πιστεῦειν τυγχάνοντες: τότε γὰρ ἡ συντέλεια ἔσται, ἐὰν τὸ ἅλας μωρανθῇ, καὶ μακρῆτι ἢ τὸ ἀλίον, καὶ συντηροῦν τὴν γῆν: ἐπεὶ σαφές, ὅτι, ἐὰν πληθυνθῇ ἡ ἀνομία, καὶ ψυχὴ ἡ ἀγάπη ἐπὶ τῆς γῆς (ὡς καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα διστακτικὴν προενέγκασθαι περὶ τῶν ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ ἑαυτοῦ φωνῆν, λέγοντα: « Πλὴν, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; ») τότε συντέλεια ἔσται τοῦ αἰῶνος. Λεγέσθω τοίνυν ἡ Ἐκκλησία κόσμος, ὅτε ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος φωτίζεται: ἡμεῖς δὲ ζητοῦμεν εἰ κατὰ τὸ: « Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » κόσμον ἡγητέον νοητῶς (52) τὴν Ἐκκλησίαν (περικλειομένου τοῦ ἀρῆσθαι τὴν ἁμαρτίαν εἰς μόνην τὴν Ἐκκλησίαν). Πῶς γὰρ τὸ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ εἰρημένον περὶ τοῦ Σωτῆρος ἱλασμοῦ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν τυγχάνοντος διηγησόμεθα, οὕτως ἔχον: « Καὶ ἐὰν τις ἁμαρτή, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον: καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν: οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου; » καὶ τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ δὲ τούτων νομίζω εἶναι παραπλήσιον, οὕτως ἔχον: « Ὁς ἐστι Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν. » Πάλιν ἐν τῷ τόπῳ ὁ Ἡρακλέων γενόμενος, χωρὶς πάσης κατασκευῆς, καὶ παραθέσεως μαρτυριῶν, ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ μὲν: « Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, » ὡς προφήτης φησὶν ὁ Ἰωάννης: τὸ δὲ: « Ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » ὡς περισσώτερον προφήτου. Καὶ οἵεται τὸ μὲν πρότερον περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ λέγεσθαι, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τοῦ ἐν τῷ σώματι, τῷ τὸν ἄμνον ἀτελῆ εἶναι ἐν τῷ τῶν προβάτων γένει: οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα παραθέσει τοῦ ἐνοικούντος αὐτῷ. Ἐτὸ δὲ τέλειον εἰ ἐδοῦλετο, φησὶ, τῷ σώματι μαρτυρῆσαι, κριὸν εἶπεν ἂν τὸ μέλλον (53) θύεσθαι. Οὐχ ἡγοῦμαι δὲ εἶναι ἀναγκαῖον μετὰ τῆς καύτας γεγενημένης ἐξετάσεις ταυτίζειν (54) περὶ τὸν τόπον, ἀγωνιζομένους πρὸς τὰ εὐτελῶς ὑπὸ τῷ Ἡρακλέωνος εἰρημένα. Μόνον δὲ τοῦτο ἐπισημειώτεον, ὅτι, ὡς περὶ μόγις (55) ἐχώρησεν ὁ κόσμος τὸ κενώσαντα ἑαυτὸν, οὕτως ἄμνου, καὶ οὐ κριοῦ ἐδεξήθη, ἵνα ἀρθῇ αὐτοῦ ἡ ἁμαρτία (56).

perperam, τάζειν, pro quo Huetius legendum ceisebat, ἐξετάζειν.

(55) Codd. Bartherinus et Bodleianus μόγις, Regius μόλις, quod idem est.

(56) Αὐτοῦ ἡ ἁμαρτία. Decet in codice Regio sed restituitur e Bodleiano.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ Γ΄.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS X.

1. « Μετά τούτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ αὐτὸς, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοί, καὶ οἱ μαθηταί· καὶ καὶ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας. Καὶ ἔγγυς ἦν τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱερουσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστάς σθημένους· καὶ ποιήσας ὡς φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, φέτας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τὰ τε πρόβατα, καὶ τὰς βόας, καὶ τῶν κολλυθιστῶν ἐξέχεε τὰ κέρματα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε, καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν· Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ κτίετε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου. καὶ ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταί αὐτοῦ, ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, ὅτι Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται ἐμένα. Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπαν αὐτῷ· Ἰσχυρὸν δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς; Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, καὶ εἶπε· Λύσατε τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερῶ αὐτόν. Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· Τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδοῖται ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερεις αὐτόν; Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ὅτε οὖν ἠγγέθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ Ἰουδαῖοι αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο ἔλεγε, καὶ ἐπίστευσαν τῷ Ἰησοῦ καὶ τῷ λόγῳ ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. Ὡς δὲ ἦν ἡ ἑορτή τῶν Ἰεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα, ἐν τῇ ἑορτῇ, ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ πολλοὶ θεωροῦντες τὰ σημεῖα ἃ ἐποίησεν. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευσεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν τὴν ψυχὴν, καὶ ὅτι οὐ χρεῖαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου. Αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἄνθρωπῳ. » Ἐν αὐτῇ (57) ἀναγεγραμμένοι ἀριθμοί, καὶ τινὰ ἀναλογίαν ἀρμόζουσαν ἐκάστω πράγματι, καὶ τὰς ἠξιώθησαν. Ἐξεταστέον δὲ μὴ ποτε μίαν τῶν

160 1. « Postea descendit Capharnaum ipse, et mater ejus, et fratres ejus, et discipuli ejus; et ibi manserunt non multis diebus. Instabat autem Pascha Judæorum, et ascendit Hierosolymam Jesus, et reperit in templo eos qui vendebant boves, et oves, et columbas, et mensarios sedentes: cumque fecisset quasi flagellum ex funiculis, omnes ejecit e templo, oves simul, ac boves; et mensariorum æs effudit, et mensas subvertit, et his qui columbas vendebant dixit: Auferite ista hinc, nec facite domum Patris mei, domum mercatus. Recordati vero sunt discipuli ejus quod scriptum est: Zelus domus tuæ exedit me. Responderunt ergo Judæi, et dixerunt ei: Quod signum nobis ostendis quandoquidem ista agis? Respondit Jesus, et dixit eis: Destruite templum Dei, et in tribus diebus suscitabo illud. Dixerunt ergo Judæi: Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus suscitabis illud? At ille dicebat de templo corporis sui. Cum ergo suscitatus esset e mortuis, recordati sunt discipuli ejus quod hoc dixisset, et crediderunt Scripturæ, et sermوني, quem dixerat Jesus. Cum autem esset Hierosolymis in Pascha, in die festo, multi crediderunt in nomen ejus, videntes signa ejus, quæ edebat. Ipse autem Jesus non credebatur semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes, nec opus haberet ut aliquis testaretur de homine. Ipse enim sciebat quid esset in homine. Numeri qui in ipso Numerorum libro scripti fuerunt, juxta quamdam proportionem convenientem unicuique rei, Scriptura digni habiti sunt. Inquirendum autem est an unus ex Moysis libris Numerorum inscriptione notatus, rationem numerorum eximie doceat eos,

¹⁶⁰ Joan. II, 12 seqq.

(57) Codex Bodleianus ἐν αὐτῇ, etc.; Regius, περιπέσει, ἐν αὐτοῖς, etc. Apud utrumque locus est manifestus. Ita videtur legisse Ferrarius: Ἐν αὐτῇ ἀριθμῶν βιβλίῳ ἀναγεγραμμένοι ἀριθμοί. Quidni scribitur: Αὐτοὶ ἀναγεγραμμένοι ἀριθμοί, κατὰ τινὰ

ἀναλογίαν ἀρμόζουσαν ἐκάστω πράγματι, Γραφῆς ἠξιώθησαν, ἐξεταστέον δὲ μήποτε, etc.? Certe ejusmodi lectio minus absona videtur, et, si cui placet, vertenda erit: « Si litteris consignati Numeri, juxta quamdam unicuique rei congruam proportionem,

qui hujuscemodi accurate investigare valent. Hæc autem ad te initio decimi **161** tomi dicuntur a me, frequenter in Scriptura numerum denarium eximia prærogativa impertitum observante, ut tibi quoque licet diligenter considerare, tum speranti etiam fore, ut aliquid majus a Deo in hunc tomum accipias; quod ut contingat, pro viribus præbere nos ipsos Deo tentemus, qui cupit optima largiri. Sed incipiendus hinc est liber: « Postea descendit Capharnaum ipse, et mater ejus, et fratres ejus, et discipuli ejus, et manserunt ibi non multis diebus ⁵⁹. » Etiam cæteri tres qui Evangelia scripserunt, inquit Dominum in Galilæam secessisse post ipsius contra diabolum certamen, Matthæus autem et Lucas, prius cum venisset Nazareth, postea illa relicta profectum habitasse Capharnaum. Matthæus vero et Marcus causam etiam quamdam dicunt cur ipse inde discesserit, nempe quia audisset Joannem ab Herode in carcerem conjectum fuisse. Habent autem se sic verba, Matthæi quidem ⁶⁰: « Tunc omittit illum diabolus, et ecce angeli accedebant, et ministrabant ei. Cum audisset autem Jesus Joannem traditum esse, secessit in Galilæam; et, relicta Nazareth, profectus habitavit in Capharnaum maritima, in finibus Zabulon et Nephthalim, ut impleretur quod dictum fuerat per Isaiam prophetam, dicentem: Terra Zabulon, et terra Nephthalim: » et post ea, quæ dicta sunt in Isaiâ, dicit: « Ex eo tempore cœpit Jesus prædicare, et dicere: Resipiscite, instat enim regnum cælorum. » Marcus vero: « Et erat, inquit, in deserto quadraginta dies et quadraginta noctes, et tentabatur a Satana: eratque cum feris, et angeli ministrabant illi. Postquam autem traditus est Joannes, venit Jesus in Galilæam, prædicans Evangelium Dei, nempe: Impletum est tempus, instatque regnum Dei. Resipiscite, et credite Evangelio ⁶¹. » Deinde cum enarrasset de Andrea et de Petro, Jacoboque ac Joanne, scribit hæc: « Et ingressus est Capharnaum, et statim sabbatis docebat in Synagoga. » Lucas vero: « Et cum consummasset, inquit, tentationem diabolus, recessit ab illo usque ad tempus. Et reversus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam, et fama exiit per universam regionem de ipso, et ipse docebat in synagogis eorum, et gloriificabatur ab omnibus. Et venit in Nazara, ubi erat nutritus, intravitque **162** secundo consuetudinem suam die sabbatorum in Synagoga ⁶². » Cumque docuisset quæ in Nazaris ab ipso dicta fuerant ⁶³, furemque

βιβλίων Μωσέως ἐπιγεγραμμένη Ἀριθμοί, ἐξαιρίτως τὸν περὶ ἀριθμῶν τοῖς τὰ τοιαῦτα ἐξιχνεύειν δυναμένοις διδάσκει λόγον. Ταῦτα δέ μοι ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτου τόμου λέγεται πρὸς σέ, πολλαχοῦ ὄρων τῆς Γραφῆς διαφερούσης προνομίας τετυχότα τὸ δέκα ἀριθμῶν, ὡς ἐνεστὶ καὶ σοὶ ἐπιμελῶς κατανοῶν ἐλπίζοντι τὸ λήψεσθαι ἀπὸ Θεοῦ πλεον τι καὶ εἰς τὸν τὸν τόμον· ὅπερ ἵνα ὑπαρχθῆ, κατὰ δύναμιν ἐμπαρέχειν ἑαυτοὺς τῷ δωρεῖσθαι τὰ κάλλιστα βουλομένη Θεῷ περιώμεθα. Ἀρκτέον δὲ τοῦ βιβλίου ἐντεῦθεν· « Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ αὐτός, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοί, καὶ οἱ μαθηταί, καὶ ἐκεῖ ἔμεινεν οὐ πολλὰς ἡμέρας. » Καὶ οἱ λοιποὶ τρεῖς (58) γράψαντες τὰ Εὐαγγέλια μετὰ τὸ πρὸς τὸν διάβολον ἀγῶνα τοῦ Κυρίου, εἰς τὴν Γαλιλαίαν Β. φασὶν αὐτὸν ἀνακεχωρηκέναι, Ματθαῖος δὲ καὶ Λουκάς, πρότερον γενόμενον ἐν Ναζάροις, μετὰ τῆς καταλειπούτα αὐτὰ ἐλθόντα κατακηκέναι· εἰς Καφαρναοὺμ. Ὁ δὲ Ματθαῖος καὶ Μάρκος καὶ αἰτίαν τὴν λέγουσι τοῦ αὐτὸν ἐκεῖθεν ἀνακεχωρηκέναι, τὸ ἀκούειν, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη. Ἔχει δὲ οὕτως τὸ ῥητὰ, τοῦ μὲν Ματθαίου· « Τότε ἀφῆσιν αὐτὸν ὁ διάβολος, καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διεκόνουν αὐτῷ (59). Ἀκούσας δὲ, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνχώρησεν εἰς Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρέθ ἐλθὼν κατοκήσεν εἰς Καφαρναοὺμ τὴν παραθαλάσσιαν, ἐν ὄροις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ, ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος· Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ(60)· καὶ μετὰ τὰ τῷ Ἠσαίᾳ ῥητὰ, λέγει· « Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρῦσσειν, καὶ λέγει· Μετανοεῖτε, ἤγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ὁ δὲ Μάρκος· « Κεῖν, φησὶν, ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας (61), πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων, καὶ οἱ ἄγγελοι διεκόνουν αὐτῷ. Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρῦσσειν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε τῷ Εὐαγγελίῳ. » Ἐπειτα, διεγγασμένος καὶ περὶ Ἀνδρέου, καὶ Πέτρου, Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, ἀναγράφει ταῦτα· « Καὶ εἰσπορευόμενος εἰς Καφαρναοὺμ, καὶ εὐθέως τοῖς σάββατο ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν. » Ὁ δὲ Λουκάς D « Καὶ συντελέσας, φησὶ, τὸν πειρασμὸν ὁ διάβολος ἀπέστειτο ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ. Καὶ ὑπέστρεψεν Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων. Καὶ ἦλθεν εἰς Ν

⁵⁹ Joan. II, 42. ⁶⁰ Cap. IV, v. 11 seqq. ⁶¹ Marc. I, 13 seqq. ⁶² Luc. IV, 15 seqq. ⁶³ ibid. 21 seqq.

Scriptura digni habiti sunt, certe inquirendum est num forte unus, etc. »

(58) Καὶ οἱ λοιποὶ τρεῖς. Sic codex Bodleianus, optime; male vero codex Regius, καὶ οἱ λοιποὶ γὰρ. Huic perversæ lectioni originem dedit littera Γ numeralis pro τρεῖς.

(59) Αὐτῷ. Deest in codice Regio, sed revocatur

e codice Bodleiano.

(60) Καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ. Hæc desiderantur e codice Regio, sed restituantur e Bodleiano.

(61) Καὶ τεσσαράκοντα νύκτας. Deest in codice Bodleiano, nec lectum est ab interprete Ferrario.

ζαρα, ὃς ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰ- A
 ἰς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συνα-
 γογὴν. ὙΠαραστῆσας δὲ τὰ ἐν Ναζαροῖς αὐτῷ εἰρη-
 μένα, καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ θυμὸν τῶν ἐν τῇ συναγωγῇ,
 ἐκβάλλοντων αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἀγαγόντων
 εἰς ὄφρυός τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ αἱ πόλεις αὐτῶν ὠκο-
 ῦντο, ὥστε κατακρημνίσαι αὐτόν, καὶ ὡς διελ-
 θὼν διὰ μέσου αὐτῶν ὁ Κύριος ἐπορεύετο, ἐπισυνάπτει ταῦτα· « Καὶ κατῆλθεν εἰς Καφαρναοὺμ πό-
 λιν τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σαββάσι. »

2. Τὴν περὶ τούτων (62) ἀλήθειαν ἀποκρίσθαι ἐν
 τοῖς νοητοῖς, μὴ λυομένης τῆς διαφωνίας ἀφεῖσθαι
 τῆς περὶ τῶν Εὐαγγελίων πίστεως, ὡς οὐκ ἀληθῶν,
 οὐδὲ θειοτέρῳ Πνεύματι γεγραμμένων (63), ἢ ἐπιτε-
 τευγμένως ἀπομνημονευθέντων· ἐκατέρως γὰρ λέγε-
 ται συντετάχθαι ἡ τούτων Γραφή. Λεγέτωσαν γὰρ B
 ἡμῖν οἱ παραδεχόμενοι τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, καὶ
 τὴν δοκοῦσαν διαφωνίαν οἰόμενοι μὴ λύεσθαι διὰ τῆς
 ἀναγωγῆς, πρὸς ταῖς προφηρημέναις ἡμῖν ἐπαπορη-
 σαι περὶ τῶν τεσσαράκοντα τοῦ πειρασμοῦ ἡμερῶν
 οὐδαμῶς δυναμένων χεῖρα ἔχειν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ,
 πότε γέγονεν ἐν τῇ Καφαρναοῦμ ὁ Κύριος· εἰ γὰρ
 μετὰ τὰς ἔξ τοῦ ὅτε ἐβαπτίσθη ἡμέρας (τῇ ἕκτῃ
 γενόμενης τῆς κατὰ τὸν ἐν Κανά τῆς Γαλιλαίας γά-
 μον οἰκονομίας), δὴλον ὅτι οὐτε πεπειρασταὶ (64),
 οὐτε ἐν Ναζαροῖς ἐγένετο, οὐτε Ἰωάννης πω παρεδέ-
 δωτο. Μετὰ οὖν τὴν Καφαρναοῦμ, ἐνθα ἔμεινεν οὐ
 πολλὰς ἡμέρας, τοῦ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων ἐγγύς ὄν-
 τος, ἀνέβη Ἱεροσόλυμα, ὅτε ἐκβάλλει ἐκ τοῦ ἱεροῦ C
 τὰ τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ ἐκχέει τῶν κερ-
 μαιστῶν τὰ κέρματα. Ἔοικε δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις
 ὁ τῶν Φαρισαίων ἄρχων Νικόδημος νυκτὸς πρὸς αὐ-
 τὸν ἀρχὴν (65) ἐληλυθέναι, καὶ ἀκηκοέναι ταῦτα ἃ
 ἔξεστιν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου λαβεῖν. « Μετὰ δὲ ταῦτα
 ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰου-
 δαίαν ἦγῃν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβά-
 πτιζε καθ' ὃν καιρὸν ἦν καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν
 Αἰθῶν ἐγγύς τοῦ Σαλείμ (66), ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν
 ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο, καὶ ἐβαπτίζοντο. Οὐπω γὰρ
 ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης, ὅ
 ὅτε καὶ ἐγένετο ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ
 Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ, καὶ ἦλθον πρὸς τὸν
 Ἰωάννην λέγοντες περὶ τοῦ Σωτῆρος τοῦ· « Ἴδε
 ὁστος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν. »
 Ἀκριβέσις ἀπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ λόγους, οὓς ἔστιν D
 ἀπ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς ἀκριβέστερον λαβεῖν.
 Εἰδὲ πυνθανομένοις ἡμῖν περὶ τοῦ, πότε γέγονε (67)
 πρῶτον ἐν τῇ Καφαρναοῦμ ὁ Χριστὸς, τῇ λέξει Ματ-
 θίου καὶ τῶν λοιπῶν δύο ἀκολουθοῦντες φήσουσι μετὰ
 τὴν πειρασμόν, ὅτε, καταλείπων τὴν Ναζαρεθ, ἐλθὼν
 κατοίκησεν εἰς Καφαρναοῦμ τὴν παραθαλασσίαν· πῶς

⁶² Luc. iv. 29-31. ⁶³ Joan. ii. 12-15. ⁶⁴ Joan. iii. 1 seqq. ⁶⁵ ibid. 22-26. ⁶⁶ Joan. i. 15 seqq.
⁶⁷ Matth. iv. 11, 13.

(62) Τὴν περὶ τούτων, etc. Scribendum δὲ τὴν
 περὶ τούτων, etc. Hic et sæpe alibi litteræ fidem
 detrahit Origenes, quam analogicis suis expositio-
 nibus conciliare nititur. Vide præfationem nostram
 ad l. i. m. secundum.

(63) Οὐδὲ θειοτέρῳ Πνεύματι γεγραμμένων. Sic
 recte habet codex Bodlicianus, perperam vero Re-
 gius, οὐδὲ θειοτέρῳ πνεύματι γεγραμμένων.

(64) Ὅτε πεπειρασταί. Sic codex Bodleianus;
 Regius, ὅτε πεπειρασταί.

(65) Ἀρχὴν. Sic codex Bodleianus; Regius,
 ἄρχων.

(66) Σαλείμ. Ita codex Bodleianus; Regius,
 ἄλλίμ, male.

(67) Πότε γέγονε. Sic codex Bodleianus; Re-
 gius omisit πότε.

apud Matthæum, et Marcum dictum est, Jesum scilicet secessisse in Galilæam ⁷⁰, tanquam qui audisset Joannem traditum fuisse; et illud, quod positum est apud Joannem ⁷¹, scilicet nondum fuisse Baptistam conjectum in carcerem, sed baptizare in Ænon juxta Salim; id quod ponitur post mansionem Domini in Capharnaō ⁷², et post ascensum ad Hierosolimam, indeque ad Judæam descensum ⁷³, ac post multas alias œconomias et dispensationes? Quin si de aliis compluribus diligenter quis exquisierit Evangelia de dissonantia secundum historiam, quam singulatim tentabimus pro virili ob oculos ponere, vertigine affectus, vel renuet confirmare Evangelia tanquam vera, et judicio suo sibi eligens quod voluerit, alicui ipsorum Evangeliorum adhærebit, non audens funditus infirmare de Domino nostro fidem; vel admittens quatuor esse Evangelia, veritatem ipsorum non in formis et characteribus corporalibus esse adjuget.

5. Ut autem aliquam considerationem sententiæ ac voluntatis Evangeliorum de hisce rebus sumamus, nobis hoc est dicendum. Esto quibusdam Spiritu Deum videntibus, hujusque sermones ad sanctos, atque præsentiam, qua illis se offert, præcipuis temporibus profectus ipsorum (atque hi plures numero existant, et diversis in locis, nec similibus omnino beneficiis affecti); esto, inquam, propositum his singulis sua renuntiare, quæ Spiritu tum de Deo, tum de sermonibus ejus, ac de apparitionibus ad sanctos vident, ita ut hic quidem renuntiet quæ dicuntur, vel aguntur a Deo in tali loco huic justo, ille vero quæ alius per oracula vel audierit, vel receperit, et alius præter duos prædictos velit nos de aliquo tertio docere. Esto autem etiam aliquis quartus, perinde atque hi tres faciens, conferantque hi quatuor inter se de quibusdam quæ Spiritus illis suggesserit, et de aliis brevi oratione renuntient, adeo ut hujusmodi sint illorum narrationes: Visus est Deus huic hoc tempore, hoc in loco, et hæc illi fecit: hunc in modum si illi **164** apparuerit tali forma, et manu duxit ad hunc locum, ubi hæc fecit. Secundus eodem tempore quo hæc dicta sunt facta fuisse apud primum, referat Deum visum fuisse in quadam urbe cuiusdam secundo (quem ipse velit) existentem in loco valde remoto a loco prioris, et alios eodem tempore sermones a Deo huic quem secundum posuimus, habitos fuisse dicat. Similiter de tertio et quarto existimandum est. Consentiant autem hi, ut prædiximus, inter se vera de Deo nuntiantes, deque ipsis erga aliquos beneficiis, in quibusdam narrationibus quas ipsi renuntient. Ei igitur qui existimat horum scriptionem esse historiam, vel per imaginem historiæ ad res quasdam veras accommodari, quique arbitratur Deum esse

⁷⁰ Ibid. 12; Marc. 1, 14. ⁷¹ Joan. III, 23, 24.

(68) *Εἰς Ἱεροσόλυμα*. Sic codex Bodleianus; Regius omisit εἰς.

(69) *Εἰς τὴνδε*. Sic habet codex Bodleianus; in

ἅμα ἀληθῆ εἶναι ἐροῦσι τό τε παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Μάρκῳ εἰρημένον, ὡς διὰ τὸ ἀκηκοῦναι αὐτὸν περὶ τοῦ Ἰωάννου παραδοθέντος, εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀναχωρήσαντος· καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μετὰ καὶ ἄλλας οἰκονομίας πρὸς τῇ ἐν Καφαρναοῦμ μονῇ κείμενον, καὶ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα (68) ἀνοδόν, τὴν τε εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐκείθεν κάθοδον, ὅτι οὐπω βεβλημένος ἦν εἰς φυλακὴν ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἐθάπτιζεν ἐν Αἰνῶν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ; Καὶ ἐπὶ ἄλλων δὲ πλείονων εἰ τις ἐπιμελῶς ἐξετάξοι τὰ Εὐαγγέλια περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἱστορίαν ἀσυμφωνίας, ἤντινα καθ' ἕκαστον πειρασόμεθα κατὰ τὸ δυνατὸν παραστήσαι, σκοτοδινάσας ἦτοι ἀποστήσεται τοῦ κυροῦν ὡς ἀληθῶς τὰ Εὐαγγέλια, καὶ ἀποκληρωτικῶς ἐνὶ αὐτῶν προσθήσεται, μὴ τολμῶν πάντῃ ἀθετεῖν τὴν περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν πίστιν· ἢ **B** προστιέμενος τὰ τέσσαρα, εἶναι ἀληθῆς αὐτῶν οὐκ ἐν τοῖς σωματικῶς χαρακτῆραϊν.

3. Ὑπὲρ δὲ τοῦ πόσῃ ἐπίνοιαν τοῦ βουλήματος τῶν Εὐαγγελίων περὶ τῶν τοιούτων λαβεῖν, καὶ τοῦτο ἡμῖν λεκτέον. Ἐστω τιὰ προκείμενον βλέπουσι τῷ πνεύματι τὸν Θεόν, καὶ τοὺς τούτου πρὸς τοὺς ἀγίους λόγους, τὴν τε παρουσίαν, ἣν πάρεστιν αὐτοῖς ἐξαιρέτους καιροῖς τῆς προκοπῆς αὐτῶν ἐπιφαινόμενος (πλέοσιν οὖσι τὸν ἀριθμὸν, καὶ ἐν διαφόροις τόποις, οὐχ ὁμοιοειδῆς τὴν πάντῃ εὐεργεσίας εὐεργετουμένους), ἐκάστῳ ἰδίᾳ ἀπαγγεῖλαι, ἃ βλέπει τῷ πνεύματι περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ, τῶν τε πρὸς τοὺς ἀγίους ἐμφανειῶν, ὥστε τόνδε μὲν περὶ τῶνδε τῶνδε τῷ δικαίῳ κατὰ τόνδε τὸν τόπον λεγομένων ὑπὸ Θεοῦ, καὶ πραττομένων ἀπαγγέλλειν τόνδε δὲ περὶ τῶν ἐτέρων χρησιμωδουμένων, καὶ ἐπιτελουμένων, ἢ ἄλλον περὶ τίνος τρίτου παρὰ τοὺς προειρημένους δύο θέλειν ἡμᾶς διδάσκειν. Ἐστω δὲ τις καὶ τέταρτος τὸ ἀνάλογον τοῖς τρισὶ περὶ τίνος ποιῶν. Συμπερέσθωσαν δὲ οἱ τέσσαρες οὗτοι περὶ τινῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῖς ὑποβαλλομένων ἀλλήλοις, καὶ περὶ ἐτέρων ἐν ὀλίγῳ παραγγελλέτωσαν, ὥστε εἶναι τοιαύτας αὐτῶν τὰς διηγήσεις: Ἔφη ὁ Θεὸς τῷδε κατὰ τόνδε τὸν καιρὸν ἐν τῷδε τῷ τόπῳ, καὶ τότε αὐτῷ πεποίηκεν οὕτως εἰ αὐτῷ ἐπιφαινόμενος τοιῷδε τῷ σχήματι, καὶ ἐχειραγώγησε εἰς τόνδε (69) τὸν τόπον, ἔνθα πεποίηκε τότε. Ὁ δεύτερος κατὰ τὸν αὐτὸν τοῖς εἰρημένους γεγονέναι παρὰ τῷ προτέρῳ χρόνῳ ἐν τινὶ πόλει ἀπαγγελλέτω (70) τὸν Θεὸν ὤφθαι, ᾧ καὶ αὐτὸς νοεῖ, τίνι δευτέρῳ ὄντι ἐν πολλῷ ἀπεσχοιτισμένῳ τόπῳ παρὰ τὸν τόπον τὸν τοῦ προτέρου, καὶ ἐτέρους λόγους ἀναγράφετω κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν εἰρησθαι, ᾧ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν εἰλήφραμεν δευτέρῳ. Ἐὰ δὲ παραπλήσια περὶ τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου νοητέον. Συμπερέσθωσαν δὲ, ὡς προειρήκαμεν, οὗτοι τὰ ἀληθῆ ἀπαγγέλλοντες περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν πρὸς τινὰς εὐεργεσιῶν αὐτοῦ ἀλλήλοις, ἐπὶ τινῶν ἀπαγγελλομένων ὑπ' αὐτῶν διη-

⁷² Joann. II, 12, 13, seq. ⁷³ Joan. III, 22.

Regius deest εἰς.

(70) *Ἀπαγγελλέτω*. Sic codex Bodleianus; Regius, ἀπαγγέλλεται.

ῥῆσεων. Δόξει τοίνυν τῷ ἱστορίαν εἶναι νομίζοντι τὴν τοῦτων γραφὴν ἢ διὰ εἰκόνας ἱστορικῆς πρὸς τινα τὰ ἄντα παραστῆσαι πράγματα (71), καὶ τὸν Θεὸν ὑπολαμβάνοντι κατὰ περιγραφὴν εἶναι ἐν τόπῳ, μὴ δυνάμενον τῷ αὐτῷ πλείονας ἑαυτῷ ἐμποιῆσαι φαντασίας πλείοσιν, ἐν πλείοσι τόποις, καὶ πλείονα ἅμα λέγειν, δυνατὸν (72) εἶναι ἀληθεύειν οὐς ὑπεθέμην τέσσαρας, τῷ ἀδύνατον εἶναι ἐν τῷδέ τιτι τῷ τεταγμένῳ καιρῷ τὸν Θεὸν εἶναι, ἅτε καὶ κατὰ περιγραφὴν αὐτὸν νενοημένον ἐν τόπῳ εἶναι, καὶ τῷδε, καὶ τῷδε λέγειν τάδε, καὶ τάδε, καὶ ποιεῖν τάδε, καὶ τὰ τοῦτοις ἐναντία, καὶ, φέρε εἰπεῖν, καθεζόμενον ἅμα, καὶ ἐστῶτα εἶναι· εἰ ὁ μὲν τῷδε τῷ καιρῷ λέγων (73) αὐτὸν ἐστῶτα τάδε τινὰ εἰρηκέναι, ἢ πεποιτηκέναι ἐν τῷδε τῷ τόπῳ, ὁ δὲ καθεζόμενον.

4. Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τούτων, ὡς ὑπεθέμην, ἐκληφθεὶς ὁ νοῦς τῶν ἱστορικῶν, χαρακτηρὶ βουληθέντων ἡμᾶς διδάξαι τὰ ὑπὸ τοῦ νοῦ αὐτῶν θεωρηθέντα, οὐδεμίαν ἀν εὐρεθείη ἔχων διαφωνίαν, εἰ οἱ τέσσαρες εἶεν σοφοί· οὕτω νοητέον καὶ ἐπὶ τῶν τεσσάρων ἔχειν εὐαγγελιστῶν, καταχρησαμένων μὲν πολλοῖς τῶν κατὰ τὸ τεράστιον καὶ παραδοξότατον τῆς δυνάμεως Ἰησοῦ πεπραγμένοις καὶ εἰρημένοις, ἔσθ' ὅπου καὶ προσουφάντων τῇ Γραφῇ μετὰ λέξεως, ὡς περὶ αἰσθητῶν (74), τὸ καθαρῶς νοητῶς αὐτοῖς τετρανωμένον. Οὐ καταγινώσκω δὴπου καὶ τὸ, ὡς κατὰ τὴν ἱστορίαν, ἐτέρως γενόμενον, πρὸς τὸ χρῆσιμον τούτων μυστικοῦ σκοποῦ μετατιθεῖναι πως αὐτοῦς, ὥστε εἰπεῖν τὸ ἐν τόπῳ γενόμενον, ὡς ἐν ἐτέρῳ· ἢ τὸ ἐν τῷδε τῷ καιρῷ, ὡς ἐν ἄλλῳ, καὶ τὸ οὕτως ἀπαγγελλόμενον (75) μετὰ τινος παραλλαγῆς αὐτοῦς πεποιτηκέναι. Προέκειτο γὰρ αὐτοῖς, ὅπου μὲν ἐνεχώρει, ἀληθεύειν πνευματικῶς ἅμα καὶ σωματικῶς· ὅπου μὴ ἐνεδέχτο ἀμφοτέρως, προκρίνειν τὸ πνευματικὸν τοῦ σωματικοῦ, σωζομένου πολλὰκις τοῦ ἀληθοῦς πνευματικοῦ ἐν τῷ σωματικῷ, ὡς ἀν εἴποι τις, ψευδεῖ· ὡς εἰ καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας λέγομεν, ὅτι ὁ Ἰακώβ φάσκων τῷ Ἰσαάκ· «*Εγὼ Ἡσαῦ ὁ πρωτότοκος σου υἱός,*» κατὰ μὲν τὸ πνευματικὸν ἠλήθευε, μεταλαβὼν τῶν πρωτοτοκίων ἤδη ἐν τῷ ἀδελφῷ παραπολυμένων, καὶ διὰ τῆς στολῆς τῶν τε ἐρυφίων δερμάτων τὸν ἔξωθεν χαρακτηρὰ τοῦ Ἡσαῦ ἀναλαβὼν, καὶ γενόμενος χωρὶς τῆς αἰνούσης τὸν Θεὸν φωνῆς Ἡσαῦ, ἵνα χῶραν λάβῃ πρὸς τὸ εὐλογηθῆναι ὕστερον ὁ Ἡσαῦ. Τάχα γὰρ εἰ μὴ ἠύλογητο Ἰακώβ ὡς Ἡσαῦ, οὐκ ἂν οὐδὲ Ἡσαῦ καθ' ἑαυτὸν δέξασθαι τὴν εὐλογίαν οἶός τε ἦν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς τοίνυν πολλὰ ἐστὶ ταῖς ἐπινοίαις, ὡς ἐπινοιών εἰκὸς τοῦς εὐαγγελιστάς διαφόρους ἐνοίας λαμβάνοντας, ἔσθ' ὅτε καὶ συμπερομένους ἄλλους (76) περὶ τινῶν ἀναγεγραφέναι τὰ εὐαγγέλια· οἷον ἀληθὲς εἰπεῖν τὰ, ὡς πρὸς τὴν λέξιν, ἀντικείμενα περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὅτι γέγονεν ἐκ Δαυὶδ, καὶ οὐ γέγονεν

⁷⁴ Gen. xxvii, 19.

(71) *Ἡ διὰ εἰκόνας ἱστορικῆς πρὸς τινα τὰ ἄντα παραστῆσαι πράγματα.* Sic col. Bull.; Regius *perperam habet*, ἴδια εἰκόνας ἱστορικῆς προσθητῶν ἄντα παραστῆσαι τὰ πράγματα.

(72) *Δυνατόν.* Videtur scribendum ἀδύνατον, uti legit Ferrarius.

(73) *Λέγων.* Omnino scribendum est λέγει.

A in loco secundum circumscriptionem, eodem tempore nequeuntem plures de ipso ingenerare visiones pluribus, in pluribus locis, nec plura etiam simul dicere, videbitur impossibile esse ut hi quatuor, quos supposuimus, vera narrent ex eo, quod facile factu non sit Deum esse in hoc quodam certo tempore, quia etiam consideratus fuerit esse in loco secundum circumscriptionem, et huic, et illi hæc, et illa dicere, et facere hæc, et his contraria, et, ut ita dicam, sententem simul et stantem esse; siquidem unus dicat hoc tempore eum stantem hæc dixisse, et hæc fecisse in hoc loco, alius vero sedentem.

B 4. Ut igitur sensus perceptus historicorum, character et forma in his quos supposui velle nos dicere, græ mens ipsorum perspexerit, nullam inveniretur habere dissonantiam, si quatuor fuerint sapientes; sic etiam in quatuor evangelistis rem se habere intelligendum est, abutentibus multum dictis Jesu, juxta illius prodigiosam et admirabilissimam potentiam; interdum etiam atlexentibus ad Scripturam cum dictione veluti de sensibilibus, quod illis puro ac solo intellectu manifestatum erat. Non reprehendo autem ipsos aliquo pacto transposuisse ad utilitatem mysticæ considerationis harum rerum, id quod, quantum attinet ad historiam, alio modo factum fuerat, ita ut quod uno loco factum fuerat, tanquam in alio gestum sit, narrent; **165** vel quod uno tempore, tanquam in alio; et illud, quod uno modo pronuntiatum fuerat, cum quadam alteratione referrent. Propositum enim illis erat vera narrare, et spiritualiter et corporaliter, ubi liceret; ubi autem non contingebat mirumque, rem præferre spiritualem rei corporeæ, servata sæpe veritate spirituali in corporali, ut aliquis diceret, mendacio. Quomodo si etiam ex historia diceremus Jacob dicentem Isaac: «*Ego sum Esau primogenitus tuus filius*», secundum intellectum quidem spiritualem narrasse vera (participem factum primogeniturarum, quæ in fratre jam perierant, et recepta forma et figura Esau externa per vestem hærdinarum pellium), atque factum Esau sine voce laudante Deum, ut deinde locum inveniret Esau ad benedictionem consequendam. Nam fortasse, ni benedictus fuisset Jacob tanquam Esau, ne Esau quidem capere quivisset ex se benedictionem. Jesus igitur multa est secundum varias notiones, ex quibus probabile est evangelistas notiones sumentes diversas, interdum etiam alias de quibusdam consentien-

(74) *Ὡς περὶ αἰσθητῶν.* Forte scribendum ὡς περὶ αἰσθητόν, etc.

(75) Codex Bodleianus, οὕτως ἀπαγγελλόμενον· codex Regius, male, οὕτως εἰ ἀπαγγελλόμενον. Mox codex Bodleianus, recte, πεποιτηκέναι, Regius, πεπονηκέναι.

(76) *Ἄλλους.* Scribendum videtur ἀλλήλους.

tes scripsisse Evangelia. Verbi gratia: Verum est, A quod ad textum attinet, contraria dicere de Domino nostro, nempe eum genitum ex David, et non genitum ex David. Verum etenim est genitum fuisse ex David (ut etiam Apostolus inquit ⁷⁵: « genitum ex semine David secundum carnem), si ad corpus ipsius referamus; falsum autem hoc ipsum est, si de diviniore ipsius potentia intellexerimus eum genitum fuisse ex semine David. Declaratus namque Filius Dei fuit cum potentia ⁷⁶. Et fortassis hanc ob causam sanctæ prophetiæ aliquoties eum servum, aliquoties autem eum Filium prædicant; servum quidem propter servi formam, et quia ex Davide; Filium vero Dei propter potentiam suam primogenitiam: sic verum est dicere eum hominem et non hominem: hominem quidem, propter illud quod mortis est capax; cæterum non hominem, propter illud quod homine est divinius. Ego autem arbitror etiam Marcionem respuentem doctrinam sanam, et rejicientem ipsius ex Maria ortum, enuntiasse eum juxta diviniæ naturam genitum ex Maria non fuisse, et hanc ob causam ausum fuisse delere hos locos ex Evangelio; cui simile quiddam passi fuisse hi videntur qui illius humanitatem tollunt, solam illius divinitatem admittentes, **166** atque his contrarii, qui divinitatem ejus obliterant, hominem eum hominum omnium justissimum et sanctissimum fassi. Quin qui introducunt opinionem quia non intellexerint eum qui « seipsum ad mortem usque humiliavit obediens factus usque ad crucem ⁷⁷, » et solam ejus eam partem, quæ perturbationibus vacat, quæque superior est quovis tali casu imaginaverunt, pro virili sua eo homine qui hominum omnium sit justissimus, privare nos volunt, qui non possumus per ipsum servari: ut enim « per unum hominem mors, » sic et « per unum hominem » vitæ justificatio ⁷⁸. Neque enim utilitatem percipissemus ex Filio Dei, si, remoto homine, talis esset qualis erat in principio apud Patrem Deum, neque hominem assumpsisset, qui omnium primus et omnibus honorabilior, ac longe omnibus purior valeret ipsum capere; post quem poterimus unusquisque nostrum tantum ac talem, qualis erat, ipsum capere, si locum magnitudini ejus convenientem in anima nostra præparaverimus. Hæc autem omnia mihi dicta sunt declarare volenti, via spiritualis intelligentiæ, apparentem Evangeliorum dissonantiam.

5. In eundem autem locum hujusmodi etiam D exemplo utendum est, scilicet Paulum carnalem se esse venditum sub peccato dicere ⁷⁹, nec quidquam

⁷⁵ Rom. i, 3. ⁷⁶ Ibid. 4. ⁷⁷ Philipp. ii, 8. ⁷⁸ I

(77) Καὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαυὶδ· Ἰδὸν δὲ Θεοῦ κατὰ, etc. Ita cod. Bodl.; Regius pro καὶ τὸν habet τὴν, et omisit vocem Θεοῦ.

(78) Ἐγὼ δ' οἶμαι καὶ τὸν Μαρκίωνα, etc. Versum hunc de Christo opinionem ex inquinatis Cerdonianorum lacunis hauserat Marcio. Vide quæ de eo et ejus opera corruptis Scripturæ locis adnotavit Epiphanius hæres. xli, cap. 1; hæres. xlii, cap. 8, 9, 11, et alibi passim. Hæc tunc.

(79) Ὁ δὲ δυναμένος δι' ἐκείνου σώζεσθαι. Sic habent codices Barberinus et Regius; Bodleianus

et Δαυὶδ. Ἄλλῃθες μὲν γὰρ τὸ, γέγονεν ἐκ Δαυὶδ (ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολός φησι: « τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα »), εἰ τὸ σωματικὸν αὐτοῦ ἐκλάβομεν· ψευδὲς δὲ αὐτὸ τοῦτο, εἰ ἐπὶ τῆς θειοτέρας δυνάμεως ἀκούομεν τὸ γεγονέναι αὐτὸν ἐκ σπέρματος Δαυὶδ· ὠρίσθη γὰρ Ἰδὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει. Καὶ τάχα διὰ τοῦτο αἱ ἅγια προφητεῖαι ὅπου μὲν δούλον, ὅπου δὲ Ἰδὸν αὐτὸν ἀναγορεύουσι· δούλον μὲν διὰ τὴν δούλου μορφήν, καὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαυὶδ· Ἰδὸν δὲ Θεοῦ κατὰ (77) τὴν πρωτότοκον αὐτοῦ δυνάμιν· οὕτως αὐτὸν ἀληθῆς εἶπειν ἄνθρωπον, καὶ οὐκ ἄνθρωπον ἄνθρωπον κατὰ τὸ θανάτου δεκτικόν· οὐκ ἄνθρωπον δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπου θειοτέρον. Ἐγὼ δ' οἶμαι καὶ τὸν Μαρκίωνα (78) παρεκδέχμενον ὑγιεῖς λόγους, ἀθετοῦντα αὐτοῦ τὴν ἐκ Μαρίας γένεσιν, κατὰ τὴν θέαν αὐτοῦ φύσιν ἀποφηνᾶσθαι, ὡς ἄρα οὐκ ἐγεννήθη ἐκ Μαρίας, καὶ διὰ τοῦτο τετολημμένα περιγράψαι τούτους τοὺς τόπους ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου· ἧ παραπλήσιον πεπονηθέναι φαίνονται οἱ ἀναιρούντες αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ μόνην αὐτοῦ τὴν θεότητα παρεκδέχμενοι, οἱ τε τούτοις ἐναντίοι, καὶ τὴν θεότητα αὐτοῦ περιγράψαντες, τὸν δὲ ἄνθρωπον ὡς ἅγιον καὶ δικαιοτάτον πάντων ἀνθρώπων ὁμολογήσαντες. Καὶ οἱ τὴν δόκησιν δὲ εἰσάγοντες, « τὸν ταπεινώσαντα αὐτὸν μέχρι θανάτου, καὶ ὑπήκουον γενόμενον μέχρι σταυροῦ » μὴ νοήσαντες, μόνον δὲ τὸ ἀπαθὲς τὸ κρεῖττον παντὸς τοιοῦτου συμπτώματος φαντασθέντες, ἀποστερεῖν ἡμᾶς τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς θέλουσι τοῦ πάντων ἀνθρώπων δικαιοτάτου ἀνθρώπου, οὐ δυναμένου δι' ἐκείνου σώζεσθαι (79)· ὡς γὰρ « δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ὁ θάνατος, οὕτως καὶ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου » ἢ τῆς ζωῆς δικαιοσύνης. Οὐκ ἂν χωρὶς τοῦ ἀνθρώπου χωρησάντων ἡμῶν τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου ὠφέλειαν, μένοντος ὁποῖος ἦν τὴν ἀρχὴν πρὸς τὸν Πατέρα Θεὸν, καὶ μὴ ἀναλαβόντος (80) ἄνθρωπον, τὸν πάντων πρῶτον, καὶ πάντων τιμιώτερον, καὶ πάντων μᾶλλον καθαρώτερον αὐτὸν χωρῆσαι δυνάμενον· μεθ' ὃν καὶ ἡμεῖς δεξασθαι οἶοι τε αὐτὸν ἐσόμεθα, ἕκαστος τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον, ὅποῖος ἦν, αὐτῷ ποιούμεν καὶ πληκτικὴν χώραν (81) ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν. Ταῦτα δὲ μοι (82) πάντα εἴρηται τῆς ἐμφανινομένης διαφωνίας τῶν Εὐαγγελίων παραστῆσαι θέλοντι ὁδῶ τῆς πνευματικῆς ἐκδοχῆς.

5. Εἰς δὲ τὸν αὐτὸν τόπον καὶ τοιοῦτω παραδειγματι χρηστῆον, ὅτι Παῦλος ὁ μὲν σαρκικὸς πεπράσθαι λέγει ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ οὐδὲν ἀνακρίνειν οἶός τε

Cor. xv, 21. ⁷⁹ Rom. vii, 14, 15.

vero, οὐ δυναμένου δι' ἑαυτοῦ σώζεσθαι, quam lectionem male secutus est Ferrarius.

(80) Ἀναλαβόντος. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἀναλαβόντα.

(81) Αὐτῷ ποιούμεν καὶ πληκτικὴν χώραν. Forte legendum εἰ αὐτῷ ποιούμεν καὶ τηλικὴν χώραν.

(82) Ταῦτα δὲ μοι. Hæc desiderantur in codice Regio, sed restituuntur e codicibus Bodleiano et Barberino. Mox pro τῆς ἐμφανινομένης scribendum videtur τὰς ἐμφανινομένας.

ἦν (85)· ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνειν πάντα, καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεσθαι. Καὶ τοῦ μὲν σαρκικοῦ εἰσι φωναί· « Οὐ γὰρ θ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὁ μισῶ, τοῦτο ποιῶ » τοῦ δὲ πνευματικοῦ· « Ὁ θέλω πράσσω, καὶ ὁ μισῶ οὐ ποιῶ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρπαγείς ἕως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ ἀκούσας ἀρρήτα ῥήματα, ἕτερος ἦν παρὰ τὸν λέγοντα· « Περὶ τοῦ τοιούτου καυχῆσομαι, ὑπὲρ δὲ ἑμαυτοῦ οὐ καυχῆσομαι. » Εἰ δὲ καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος γίνεται, ἵνα Ἰουδαίους κερδίῃ· καὶ τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδίῃ (84)· τοῖς τε ἀνόμοις, ὡς ἄνομος, μὴ ὡν ἄνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔνομος Χριστοῦ, ἵνα κερδίῃ τοὺς ἀνόμους· καὶ τοῖς ἀσθενέσιν ἀσθενῆς, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδίῃ, δηλον, ὅτι ἐξεταστέον αὐτοῦ τοὺς λόγους, ἰδίᾳ μὲν τοὺς Ἰουδαίους, ἰδίᾳ δὲ ὅτε ἐστὶν ὡς ὑπὸ νόμον, καὶ ἄλλοτε ὅτε ἐστὶν ὡς ἄνομος, ἐστ' ὅτε δὲ ὅτε γίνεται ἀσθενῆς. Οἷον ἂ λέγει κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν, ἀσθενῆς ὡν λέγει· « Τίς γὰρ, φησὶν, ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ ; » Ὅτε δὲ ξύρεται, καὶ προσφοράν προσφέρει, ἢ τὸν Τιμόθεον περιτέμνει, Ἰουδαῖος γίνεται· ὅτε δὲ Ἀθηναίους φησὶν· « Εὐρον βωμῶν, ἐν ᾧ ἐτέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ· ὁ οὖν ἀγνωστὸς εὐσεβεῖτε, τοῦτο ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· » καὶ τό· « Ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν, » τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος γίνεται, εὐσέβειαν μαρτυρῶν τοῖς ἀσεβαστάτοις, καὶ τῷ εἰπόντι· « Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα· τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν, » καταχρησάμενος πρὸς θ εβούλετο. Τάχα δ' ἐστ' ὅπου τοῖς μὴ Ἰουδαίοις, ὑπὸ νόμον δὲ, ὑπὸ νόμον γίνεται.

fit tanquam sine lege, pietatem testibus firmans impiissimis, et illo qui dicit : « Ab Jove principium, » illo illius hemistichio, « Nam hujus progenies etiam sumus, » abusus ad id quod volebat. Fortasse vero interdum his, qui non sunt Judæi, sed sub lege, fit sub lege.

6. Ταῦτα δὲ οὐ μόνον εἰς τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος C χρῆσιμα ἡμῖν ἐστὶ τὰ παραδείγματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ περὶ τῶν μαθητῶν, περὶ ὧν καὶ αὐτῶν ἐστὶ τις κατὰ τὸ ῥητὸν διαφωνία. Τάχα γὰρ τῇ ἐπινοίᾳ εὐρισκόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Σίμων Ἀνδρέου, καὶ ἀκούων· « Σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, » ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν ὀρώμενον ἅμα τῷ ἀδελφῷ ὑπὸ τοῦ περιπατοῦντος παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας Ἰησοῦ, καὶ ἀκούοντα ἅμα ἐκείνῳ τῷ Ἀνδρέᾳ· « Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων. » Ἐπρεπε γὰρ τῷ Θεῷ (85) λογικώτερον ἀπαγγέλλοντι περὶ τοῦ γενομένου σαρκὸς Λόγου, καὶ τὴν γένεσιν διὰ τοῦτο μὴ αναγράφαντι τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς ἐν Θεὸν Λόγου, μηδὲ τὸν παρὰ τῆ θάλασσης εὐρημένον, καὶ ἐκεῖθεν καλούμενον εἰπεῖν, ἀλλὰ τὸν εὐρισκόμενον ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ μείναντος παρὰ τῷ Ἰησοῦ τῇ δεκάτῃ ὥρᾳ, καὶ διὰ τὸ οὕτως εὐρίσκεισθαι εὐθέως λαμβάνοντα τὸ Κηφᾶς. Ὁ γὰρ ὀρώμενος ὑπὸ τοῦ περιπατοῦντος παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλι-

A dijudicare posse; spiritualem vero omnia dijudicare posse, et a nemine judicari⁸⁶. Et carnalis quidem hæc sunt voces : « Non enim quod volo, hoc facio, sed quod odi, hoc facio⁸¹; » spiritualis vero : Quod volo, hoc facio, et quod odi, non facio. Quin etiam qui raptus fuit usque ad tertium cœlum, et audivit arcana verba⁸², diversus erat ab eo qui dicebat : « Pro hac re gloriabor, pro me ipso autem non gloriabor⁸³. » Sin vero etiam Judæis sit quasi Judæus, ut Judæos lucrifaciat; et his qui sub lege erant, tanquam sub lege esset, ut eos qui sub lege erant, lucrifaceret⁸⁴; et his qui sine lege erant, tanquam esset sine lege, cum non esset sine lege Deo, sed obnoxius legi Christi, ut lucrifaceret exleges; et infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaceret, perspicuum est inquirendas esse diligenter rationes hujus rei, idque privatim in singulis sive cum efficitur tanquam Judæus, sive cum tanquam sub lege, sive cum est quasi sine lege, sive interdum etiam efficitur infirmus. Verbi gratia, illa quæ dicit propter veniam non propter **167** imperium⁸⁵, tanquam infirmus existens dicit : « Quis enim, inquit, infirmatur, et ego non infirmor⁸⁶? » Cum autem tondetur, et oblationem offert, vel Timotheum circumcidit, fit Judæus⁸⁷. Quando autem Atheniensibus inquit : « Inveni aram in qua scriptum erat : Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego vobis annuntio⁸⁸; » et illud : « Sicut et quidam vestratium poetarum dixerunt : Hujus enim et genus sumus⁸⁹, » his qui sine lege erant, fit tanquam sine lege, pietatem testibus firmans impiissimis, et illo qui dicit : « Ab Jove principium, » abusus ad id quod volebat.

6. Cæterum hæc exempla non solum utilia nobis sunt in rebus Servatoris, verum etiam in rebus discipulorum, de quibus etiam ipsis est quædam secundum textum dissonantia. Nam fortasse Simon, qui a suo fratre Andrea invenitur, et audit : « Tu vocaberis Cephæ⁹⁰, » cegitatione diversus est ab eo qui videtur cum fratre a Jesu deambulante juxta mare Galilææ; diversus etiam ab eo qui cum illo Andrea pariter audit : « Venite post me, et faciam vos piscatores hominum⁹¹. » Decebat enim ut qui renuntiabat solidiori ratione de Λόγω, [hoc est de Filio Dei,] qui factus est caro, qui etiam ortum hanc ob causam non scripsit Filii Dei existentis in principio apud Deum, ne inventum quidem apud mare, indeque vocatum dicere, sed narrare inventum a fratre, qui mansit apud Jesum hora decima, qui etiam eo quod sic inventus fuerit, mox acceperit nomen Cephæ. Nam qui vidiur a deambulante juxta mare Galilææ, vix aliquando etiam post illud

⁸⁶ I Cor. II, 15. ⁸¹ Rom. VII, 15, 19. ⁸² II Corinth. XII, 5. ⁸³ ibid. 5. ⁸⁴ I Cor. I, 20, seq. ⁸⁵ I Cor. III, 36. ⁸⁶ II Cor. I, 29. ⁸⁷ Act. XVI, 3; XXI, 24, 26. ⁸⁸ Act. XVII, 23. ⁸⁹ ibid. 28. ⁹⁰ Joan. I, 41, 42. ⁹¹ Matth. IV, 18, 19; Marc. I, 16, 17.

(85) Codex Regius, ἀνακρίνει· οἷός τε ἦ, male; Poilleianus autem et Barberinus ut in nostro I. XII.

(84) Καὶ τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα

τοὺς ὑπὸ νόμον κερδίῃ. Ita cod. Bodl.; male vero codex Regius, καὶ τοῖς ὑπὸ νόμον κερδίῃ.

(85) Θεῷ. Hæc vox παρέλκει, et omnino est rescanda.

accipit : « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam »⁸⁶. » Et Jesum quidem apud Joannem agnoscunt baptizare Pharisei in discipulis ejus, cum aliis rebus præcipuis etiam hoc faciens : at apud tres Jesus haudquaquam baptizat. Insuper Baptista Joannes apud ejusdem nominis evangelistam perseverat non conjectus in carcerem. Contra apud Matthæum fere tentato Jesu in carcerem traditur; quam ob causam secedit etiam Jesus in Galilæam, cavens trudi in carcerem : **168** quando ne carceri quidem traditus invenitur Baptista apud Joannem. Proinde quis adeo sapiens et in tantum idoneus est, ut totum Jesum ex quatuor evangelistis discat, quique valeat unanquamque rem privatim agnoscere, omnesque Christi videre vel peregrinationes, vel sermones, vel opera? Ac convenienter quidem præsentī loco existimamus sexto die Servatorem, quando factum est negotium illud nuptiarum in Cana Galilææ, descendisse Capharnaum, quod interpretatur *ager consolationis*, cum matre, et fratribus, et discipulis. Ad agrum namque consolationis post epulum illud vino celebre cum matre, cumque discipulis venire Servatorem necesse erat consolationum discipulos, atque eam animam quæ ex Spiritu sancto conceperat, et eos qui illic utilitatem perceperunt : consolaturum, inquam, e fructibus in agro pleno futuris.

ταῖς ἐληλυθέναι τὸν Σωτῆρα, παρακαλέσοντα ἐπὶ μαθητευομένους καὶ τὴν συνειληφύταν ψυχὴν (91)
 7. Quærendum attamen quare ad nuptias fratres ejus non vocentur; sed neque erant illic; nec enim dictum est : In Capharnaum autem descendunt cum ipso, et matre sua, et discipulis. Insuper quærendum quare nunc non ingrediuntur Capharnaum, neque ascendunt ad ipsam, sed descendunt. Quare vide an hoc in loco per fratres intelligendæ sint hæ potentia quæ cum ipso descenderunt, quæ etiam ad nuptias vocatæ non sunt ob ea quæ prædiximus, cum infra et in locis humilioribus juventur ii qui Christi habentur discipuli, et alterius generis homines; quoniam, si vocatur mater ejus, sint quidam proficientes et fructificantes, ad quos etiam descendit Dominus ipse cum ministris verbi Dei et discipulis, tales adjuvans, matre sibi etiam assistente. Sane qui appellantur Capharnaum, videntur non capere diuturniorem Jesu, eorumque, qui cum ipso descenderant, apud se consuetudinem, unde manent quidem apud ipsos non multis diebus. Nam *ager consolationis infernæ non capit illuminationem de multis dogmatibus, rerum tenuium cum sit capax.*

⁸⁶ Matth. xvi, 18.

(86) *Βαπτίζω*. Deest in cod. Bodleian. et videtur resecandum.

(87) *Ἰδία χωρῆσαι νοῆσαι*. Ita codex Bodleianus; Regius, *διαχωρῆσαι νοῆσαι*.

(88) *Καὶ ἂ μὲντοιγε κατὰ τὸν*, etc. Ita legitur in omnibus nostris mss.; Huetius vero legendum putavit κατὰ μὲντοιγε τὸν, etc.

(89) Post Σωτῆρα codex Bodleianus addit ποιηθέναι, sed omnino redundat.

Α λαίας μόλις ποτὲ καὶ ὕστερον λαμβάνει τό· « Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν. » Καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Ἰησοῦς γινώσκεται παρὰ τοῖς Φαρισαίοις βαπτίζων ἐν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, βαπτίζων (86) καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἐξαιρέτων καὶ τοῦτο ποιῶν· ὁ δὲ παρὰ τοῖς τρισὶν Ἰησοῦς οὐδαμῶς βαπτίζει. Ἔτι δὲ καὶ ὁ Βαπτιστῆς Ἰωάννης μέχρι πολλοῦ παρὰ τῷ ὁμωνύμῳ εὐαγγελιστῇ διαρκεῖ, μὴ βεβλημένος εἰς φυλακὴν. Ὁ δὲ παρὰ τῷ Ματθαίῳ σχεδὸν Ἰησοῦ περιραζομένου εἰς τὴν φυλακὴν παραδίδοται· δι' ὃν καὶ ἀναχωρεῖ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν περισταμέμενος τὸ γενέσθαι ἐν τῇ φυλακῇ· ἀλλ' οὐδὲ εὐρίσκειται ἐν τῷ Ἰωάννῃ ὁ Βαπτιστῆς παραδιδόμενος εἰς φυλακὴν. Τίς δ' οὕτως σοφός, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἱκανός, ὡς πάντα τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν μαθεῖν, καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ χωρῆσαι νοῆσαι (87), καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς καθ' ἕκαστον τόπον ἰδεῖν ἐπιδημίας, καὶ λόγους, καὶ ἔργα; Καὶ ἂ μὲντοιγε κατὰ τὸν (88) προκειμένον τόπον, ἀκολούθως νομιζομεν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ τὸν Σωτῆρα (89), ὅτε γεγένηται ἡ κατὰ τὸν γάμον οἰκονομία ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καταβεθῆκεναι ἅμα τῇ μητρὶ, καὶ τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ τοῖς μαθηταῖς εἰς τὴν Καφαρναοὺμ, ὅπερ ἐρμηνεύεται ἀγρὸς παρακλήσεως (90). Ἐχρῆν γὰρ μετὰ τὴν ἐν τῷ οἴνῳ εὐωχίαν καὶ εἰς τὸν τῆς παρακλήσεως ἀγρὸν ἅμα τῇ μητρὶ, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ πλήρει ἀγρῷ ἐσομένοις καρποῖς τοὺς ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἧ τοὺς ἐκεῖ ὠφελημένους.

C 7. Ζητητέον μὲντοιγε διὰ τί εἰς μὲν τὸν γάμον οὐ καλοῦνται οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ· ἀλλ' οὐδὲ ἦσαν ἐκεῖ, οὐ γὰρ εἰρηται· εἰς δὲ τὴν Καφαρναοὺμ καταβαίνουσι μετ' αὐτοῦ, καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ τῶν μαθητῶν. Ἔτι δὲ ἐξεταστέον διὰ τί νῦν οὐκ εἰσέρχονται εἰς τὴν Καφαρναοὺμ, μηδὲ ἀναβαίνουσιν εἰς αὐτὴν, ἀλλὰ καταβαίνουσιν. Ὅρα οὖν εἰ ἐνταῦθα τοὺς ἀδελφοὺς ἀντὶ τῶν συγκαταβεθηκυῶν αὐτῷ δυνάμεων ἐκλήπτειν, οὐ καλουμένων εἰς τὸν γάμον καθ' ἃς εἶπαμεν διηγήσεις, κατωτέρω δὲ ἐν ὑποδεεστέροις τῶν χρηματιζόντων μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἄλλου εἶδους ὠφελημένων· ἔτι, εἰ καλεῖται μήτηρ αὐτοῦ, εἰσὶ τινες καρποφοροῦντες, πρὸς οὓς αὐτός τε καταβαίνει ὁ Κύριος σὺν τοῖς ὑπηρέταις τοῦ Λόγου, καὶ μαθηταῖς, τοὺς τοιοῦτους ὠφελῶν, καὶ τῆς μητρὸς αὐτῷ συμπαρούσης. Ἐοίκασι γε οἱ καλούμενοι Καφαρναοὺμ μὴ χωρεῖν τὴν ἐπιπλεῖον διατριβὴν παρ' αὐτοῖς τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν συγκαταβαίνόντων αὐτῷ· ἔθεν μένουσι μὲν παρ' αὐτοῖς οὐ μὴν πολλὰς ἡμέρας· τὸν γὰρ περὶ πλειόνων (92) δολυμάτων φωτισμὸν ὁ τῆς κατωτέρω παρακλήσεως

(90) *Καφαρναοὺμ*, ὅπερ ἐρμηνεύεται Ἄγρὸς παρακλήσεως. Hieronymus *De nominib. Hebr.*; *Capharnaum, ager, vel villa consolationis*. A *παρᾶ*, et *Πηλ, consolatus est*.

(91) *Συνειληφύταν ψυχὴν*. Ita codex Bodleianus; Regius, *συνειληφύταν αὐτῆν ψυχὴν, etc.*

(92) *Περὶ πλειόνων*, etc. In editione Huetii deest *περὶ*, quod restituitur e codice Bodleiano.

ἀγρός οὐ χωρεῖ, ὀλιγωτέρων τυγχάνων δεκτικός. Α Παραβστέον δὲ πρὸς τὴ θεωρήσει διαφοράς τῶν ἐμπλεῖον ἢ ἐλαττον δεχομένων τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ· « Ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας, » τὸ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον τῷ ἀναστάντι ἐκ νεκρῶν μεμαθητευμένοι λεγόμενον, καὶ ἀποστελλομένοι μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη, οὕτως ἔχον· « Ἰδοῦ, μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » τοῖς μὲν γὰρ πάντα ὅσα ἐνδέχεται φύσιν ἀνθρωπίνην γινῶναι ἔτι ἐνταῦθα τυγχάνουσιν εἰσομένους λέγεται δεκτικῶς τό· « Ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι· » καὶ περὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς θεωρουμένοις (93) ἀνατολῆς ἡμέρας πλείονας ποιούσης τοῖς μακαριωτάτοις τό· « Πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » περὶ δὲ τῶν ἐν Καφαρναοῦμ, πρὸς οὓς, ὡς ὑπερεστέρους καταβαίνουσιν, οὐ μόνον ὁ Ἰησοῦς, ἀλλὰ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μαθηταί· « Ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας· »

8. Εἰκόσ δὲ οὐκ ἀλόγως ζητήσιν τινὰς, εἰ μετὰ πάσας τὰς ἡμέρας τοῦτου τοῦ αἰῶνος οὐκ ἔτι ἔσται ὁ εἰπών· « Ἰδοῦ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν, » μετὰ τῶν χωρησάντων αὐτόν, « ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » τὸ γὰρ ἕως, οἶνεὶ περιγραφὴν τινὰ δηλοῖ χρόνου. Δεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι οὐ ταῦτόν ἐστι τὸ, « Μεθ' ὑμῶν εἰμι (94), » τῷ, « Ἐν ὑμῖν εἰμι. Τάχα οὐν κυριώτερον λέγομεν οὐκ ἐν τοῖς μαθητευομένοις εἶναι τὸν Σωτῆρα, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν, ὅσον τῷ νῦν οὐκ ἐφθάκασιν (95) ἐπὶ τὴν τοῦ αἰῶνος συντέλειαν. Ἐπὶν δὲ τὴν τοῦ κόσμου σταυρωθέντος αὐτοῖς τὴν συντέλειαν αὐτοῦ ἐνστάσαν τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ αὐτῶν πρασκευῇ θεωρήσῃσι, τότε οὐκ ἔτι μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς γενομένου τοῦ Ἰησοῦ, ἐροῦσι τὸ, « Οὐκ ἔτι· ζῶ ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός· » καὶ τὸ, « Εἰ δοκιμῆν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ; » Ταῦτα δὲ λέγομεν, τηρουμένης πῶς ἰδίᾳ καὶ τῆς παριστάσης ἐκδοχῆς τὸ, « πάσας τὰς ἡμέρας » λέγεσθαι, τὰς « ἕως συντελείας τοῦ αἰῶνος, » κατὰ τὰ ἐφικτὰ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καταλαβεῖν ἔτι ἐνταῦθα τυγχάνουση· ἔστι γὰρ καὶ ἐκεῖνης τῆς ἐρμηνείας τηρουμένης ἐπιστῆσαι τῷ (96) ἐγὼ, ἵνα ὁ μὲν ἕως τῆς συντελείας μετὰ τῶν ἀποστελλομένων μαθητευέων πάντα τὰ ἔθνη ἢ ὁ κενῶσας ἑαυτόν, καὶ τὴν τοῦ δούλου μορφήν λαβών· ὡσπερὶ δὲ τοῦτο (97) ἕτερος ἐν τῇ καταστάσει ὢν, τῇ πρὸ τοῦ κενῶσαι D ἑαυτοῦ, μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, γένηται μετὰ τούτων, « ἕως » ὑπὸ τοῦ Πατρὸς « τεθῶσι πάντες αἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, » μετὰ ταῦτα « ὅτε παραδίδωσιν » ὁ Υἱὸς « τὴν βίωσιν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, » τοῦ Πατρὸς ἐροῦντος

Α Præterea ut videamus differentiam eorum qui plus vel minus suscipiunt Jesum, addendum est verbis illis : « Illic manserunt non multis 169 diebus », illud quod dicitur a Domino resuscitato ex mortuis apud Matthæum, discipulis missis ad docendum omnes gentes, sic habens : « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi ». Namque agnituris quidem omnia quæcunque agnoscere potest humana natura, dum hic degit, dicitur demonstrative hoc : « Ego vobiscum sum : » de omni vero ortu, et illuminatione, quæ his exoritur, qui speculantur, quæque dies plures ob oculos ponit beatissimis, illud : « Omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi ; » de his autem qui sunt in Capharnaï, ad quos, utpote infra existentes, descendunt non solum Jesus, verum etiam mater ejus, et fratres ejus, et discipuli, dicitur : « Illic manserunt non multis diebus. »

8. Credibile autem est aliquos non sine causa quæsituros an post omnes hujus sæculi dies non amplius futurus sit cum his qui eum acceperint usque ad consummationem sæculi, ille qui dixit · « Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi ; » nam particula usque veluti circumscriptionem quamdam denotat temporis. Proinde ad hoc etiam est dicendum, non idem esse, « Vobiscum sum, » et, In vobis sum. Quamobrem fortasse magis proprie diceremus, non in discipulis C Servatorem esse, sed cum ipsis, quantum mente non prævenierint consummationem sæculi. Cum vero instantem consummationem mundi viderint sibi crucifixi, quantum ad illorum conatum attinet, tunc non amplius cum ipsis, sed in ipsis existente Jesu, dicent illud : « Non amplius vivo ego, sed vivit in me Christus », et illud : « An experimentum quæritis loquentis in me Christi ? » Hæc autem dicimus, observata privatim a nobis aliquo modo ea expositione quæ docet, « omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi » dici juxta ea quæ humana natura comprehendere potest, dum hoc in mundo existit ; nam possumus etiam, servata illa interpretatione, notare vocabulum ego, ut usque ad consummationem cum his qui mittentur ad docendum omnes gentes, sit ille, qui evacuavit seipsum, forma servi sumpta : tanquam autem ab hoc alius in statu præcedenti suam exinanitionem, post consummationem sæculi sit cum istis, « donec » a Patre « positi fuerint omnes inimici ejus subsellium pedum ejus » post hæc, « cum tradiderit »

⁹³ Joan. II, 12. ⁹⁴ Matth. xxviii, 20. ⁹⁵ Galat. II, 20. ⁹⁶ II Cor. xiii, 5. ⁹⁷ Matth. xxviii, 19. ⁹⁸ Philipp. II, 7. ⁹⁹ Hebr. x, 13.

(93) *Λέγεται δεκτικῶς... ἐν τοῖς θεωρουμένοις.* Hæc omnia desunt in codice Regio, ac proinde in editione Huetii ; sed restituantur e codice Bodleiano.

(94) Codex Bodleianus restituit τῷ, Ἐν ὑμῖν εἰμι, quod desideratur in codice Regio.

(95) *Ὅσον τῷ νῦν οὐκ ἐφθάκασιν.* Ita optime habet codex Bodleianus ; male vero Regius, ὅσον τῷ

νῦν οὐκ ἐφθάκασιν.

(96) *Τῷ.* Sic codex Bodleianus ; Regius, τό.

(97) *Τούτο.* Lege τούτου. Totum hunc locum Ferrarius videtur legisse : ὡσπερ εἰ εἶπε τοῦτο· vertit enim, tanquam si hoc dixisset, quod sit cum his post consummationem sæculi alius, existens in statu præcedenti suam exinanitionem.

Filius « regnum Deo, et Patri », **170** Patre dicente illis : « Ecce ego vobiscum sum ». Utrum vero omnibus diebus usque ad hoc tempus, an simpliciter omnibus diebus, an non omnibus, sed omni, potest qui velit considerare. Nunc enim quæ proposita sunt nos non permittunt usque adeo ab oratione digredi.

9. Sane Heracleon ipse enarrans : « Postea descendit in Capharnaum », alterius rursus dispensationis principium inquit declarari, voce descendit non otiose dicta; et inquit Capharnaum significari hæc extrema mundi, hæc materialia, ad quæ descendit. « Et quia non aptus, inquit, esset locus, nihil ea in civitate vel fecisse, vel locutus fuisse dicitur. » Quamobrem si in reliquis evangelistis scriptum fuisset, nihil in Capharnaum Dominum nostrum vel fecisse vel dixisse, fortasse dubitasset recipere ipsius interpretationem. Nunc autem Matthæus quidem Dominum nostrum, relicta Nazareth, profectum habitasse Capharnaum civitatem maritimam, et exinde initium prædicandi fecisse inquit, dicentem : « Resipiscite, instat enim regnum cælorum ». Marcus vero, postquam tentasset Dominum diabolus, postquam traditus fuisset Joannes in carcerem, nobis annuntiat Dominum advenisse in Galilæam prædicantem Evangelium Dei; ingrediuntur etiam Capharnaum post electionem quatuor piscatorum ad functionem muneris apostolici, statimque sabbatis docuit in synagoga, et obstupescabant super doctrina illius. Quin etiam actionem quamdam eum fecisse in Capharnaum scribit, statim enim inquit : « Erat in synagoga eorum homo spiritui immundo obnoxius, et exclamavit dicens : Ah quid rei nobis tecum est, Jesu Nazarene? venisti ad perdendum nos? novi te, quis sis, nimirum ille Filius Dei. Et increpavit illum Jesus dicens : Obmutesce, et exi ab homine. Et cum discerpisset eum spiritus immundus, exclamassetque voce magna, exiit ab eo. Et obstupuerunt omnes. » Et socrus Simonis liberatur in Capharnaum a feбри. Ad hæc Marcus inquit 'vesperi curatos fuisse omnes male habentes, et qui a dæmoniis agitabantur. Quin etiam Lucas similia cum Marco loquitur de Capharnaum, dicens : « Et venit in Capharnaum civitatem Galilææ, ibique docebat illos sabbatis. Et stupebant super **171** doctrina ejus, quia cum potestate conjunctus erat sermo ipsius. Et in synagoga erat homo habens spiritum dæmonis immundi, et exclamavit voce magna dicens : Eia, quid tibi nobiscum est, Jesu Nazarene? venisti ad perdendum nos? scio te quis sis, Sanctus ille Dei. Et increpavit illum Jesus, dicens : Obmutesce, et exi ab eo. Et cum projecisset illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihilque illi nocuit. » Et postea narrat, quomodo surgens Dominus e synagoga ingressus est in domum Si-

A αὐτοῖς τό· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι. » Πότερον δὲ, πάσας ἡμέρας ἕως τοῦδε τοῦ χρόνου, ἢ ἀπλῶς, πάσας τὰς ἡμέρας, τοῦδε πάσας (98), ἀλλὰ πᾶσαν, ἔνεστι σκοπεῖν τῷ βουλομένῳ. Νῦν γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἀπαιτεῖ τὰ προκειμένα ἐπὶ τοσοῦτον παρεκθῆναι τοῦ λόγου.

9. Ὁ μένοιγε Ἡρακλῆων τὸ, « Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ, » αὐτὸς διηγούμενος, ἄλλης πάλιν οἰκονομίας ἀρχὴν φησι δηλοῦσθαι, οὐκ ἀργῶς τοῦ κατέβη εἰρημένου· καὶ φησι τὴν Καφαρναοὺμ σημαίνειν ταῦτα τὰ ἔσχατα τοῦ κόσμου, ταῦτα τὰ ὕλικά εἰς ἃ κατέβη· καὶ διὰ τὸ ἀνοίκειον, φησὶν, εἶναι τὸν τόπον, οὐδὲ πεποιτικῶς τι λέγεται ἐν αὐτῇ, ἢ λελαληκῶς. Εἰ μὲν οὖν μηδὲ ἐν τοῖς λοιποῖς Εὐαγγελίοις πεποιτικῶς τι, ἢ λελαληκῶς ἐν τῇ Καφαρναοὺμ ὁ Κύριος ἡμῶν ἀνεγέγραπτο, τάχα ἂν ἐδιστάξαμεν περὶ τοῦ παραδέξασθαι αὐτοῦ τὴν ἐρμηνείαν. Νυνὶ δὲ ὁ Ματθαῖος καταλιπόντα φησὶ τὸν Κύριον ἡμῶν τὴν Ναζαρέθ, ἐλθόντα κατωκηκέναι εἰς Καφαρναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, καὶ ἀπὸ τότε ἀρχὴν τοῦ κηρύσσειν πεποιτῆσθαι λέγοντα· « Μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ὁ δὲ Μάρκος ἀπὸ τοῦ πρὸς τὸν διάβολον πειρασμοῦ, μετὰ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἀπαγγέλλει ἡμῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν κηρύσσοντα τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐκλυθῆναι τὸν Κύριον· καὶ μετὰ τὴν εἰς ἀποστολὴν ἐκλογὴν τῶν τεσσάρων ἀλιέων εἰσπορεύονται εἰς Καφαρναοὺμ, καὶ εὐθύς τοὺς σάββασιν ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πρᾶξιν αὐτοῦ ἀναγράφει γεγενημένην ἐν Καφαρναοὺμ· εὐθύς γὰρ φησὶν· « Ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἦν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε λέγων· Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοι, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἤλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; Οἴδαμέν σε τίς εἶ, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς λέγων· Φιμώθητι, καὶ ἐξελθε ἐξ αὐτοῦ· ὅτε καὶ ἐσπάραξεν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ φωνῆσαν φωνῇ μεγάλῃ ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ἐθαμβήθησαν ἅπαντες. » Καὶ ἡ πνευθερὰ Σίμωνος τοῦ πυρετοῦ ἀπαλλάσσεται ἐν τῇ Καφαρναοὺμ. Πρὸς τοῦτοις ὁ Μάρκος φησὶ ἑσπέρας γεγενημένης ἐν τῇ Καφαρναοὺμ τεθεραπεύσθαι πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας καὶ δαιμονιζομένους. Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ τὰ παραπλήσια τῷ Μάρκῳ ἀπαγγέλλει περὶ τῆς Καφαρναοὺμ, λέγων· « Καὶ ἦλθεν εἰς Καφαρναοὺμ, πόλιν τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασιν. Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοι, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἤλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; Οἶδ' αὖ σε τίς εἶ, ὁ Ἅγιος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων· Φιμώθητι, καὶ ἐξελθε ἀπ' αὐτοῦ. Τότε καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς

⁹⁸ I Cor. xv, 25. ¹ Matth. xxviii, 20. ² Joann. ii, 12. ³ Matth. iv, 13. ⁴ ibid. 17. ⁵ Marc. i, 13, 14 seq. ⁶ ibid. 24 seq. ⁷ ibid. 31 seq. ⁸ Luc. iv, 33 seq. ⁹ Luc. iv, 38, 39.

(98) Τοῦδε πάσας. Lego ἢ οὐδὲ πάσας.

μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν. » Καὶ μετὰ ταῦτα (99) ἀπαγγέλλει ὡς ἀναστὰς ὁ Κύριος ἀπὸ τῆς συναγωγῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος, καὶ ἐπιτιμῆσας τῷ ἐν τῇ πενθερᾷ αὐτοῦ πυρετῷ ἀπῆλλαξεν αὐτὴν τῆς νόσου· μεθ' ἣν θεραπευθεῖσαν, « Δύντος, φησὶ, τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας, νόσοις (1) ποικίλαις, ἤγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν τὰς γέρας ἐπιθεὶς ἐθεράπευεν (2) αὐτούς. Ἐξῆρχοντο δὲ καὶ δαίμονια ἀπὸ πολλῶν κραυγάζοντα, καὶ λέγοντα, ὅτι Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἶα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ἤδεισαν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι. » Ταῦτα δὲ πάντα περὶ τῶν ἐν Καφαρναοῦμ τῷ Σωτῆρι εἰρημένον καὶ πεπραγμένον παρεστήσαμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐλέγχει τὴν Ἡρακλέωνος ἐρμηνείαν, λέγοντος· « Διὰ τοῦτο οὐδὲ πεποικηκώς τι λέγεται ἐν αὐτῇ, ἢ λελαληκώς. » Ἡ γὰρ δύο ἐπινοίας διδόντω καὶ αὐτὸς τῆς Καφαρναοῦμ, καὶ παριστάτω, καὶ πεισάτω ποίας· ἢ τοῦτο ποιῆσαι μὴ δυνάμενος ἀπιστάσθω τοῦ λέγειν τὸν Σωτῆρα μάτην τινὶ τῶν (3) ἐπιδεδμηκέναι. Καὶ ἡμεῖς δὲ, Θεοῦ διδόντος, γενόμενοι κατὰ τὰ τοιαῦτα χωρία τῆς συναναγνώσεως ὅπου δόξαι μηδὲν (4) ἠνυκέναι ἐπιδημῆσας χωρίοις τισι, πειρασόμεθα τὸ μὴ μάταιον τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ τρανώσαι.

10. Ἔτι δὲ ὁ Ματθαῖος, εἰσελθόντος τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Καφαρναοῦμ, φησὶ τὸν ἐκατόνταρχον αὐτῷ προσελθῆναι, λέγοντα· « Ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικῶς, δεινῶς βασανιζόμενος, » καὶ ἀπεκέναι μεθ' ἑτέρα εἰρημένα τῷ Κυρίῳ περὶ αὐτοῦ (5) τό· « Ὑπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γεννηθήτω σοι· » καὶ τὰ περὶ τῆς τοῦ Πέτρου (6) πενθερᾶς σύμφωνά τοι· ἄλλοις δυσὶ καὶ αὐτὸς παρέστησεν. Ἡγοῦμαι δὲ εἶναι φιλότιμον, καὶ πρέπον τῷ ἐν Χριστῷ φιλομαθεῖ συναγαγεῖν (7) ἀπὸ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων πάντα τὰ περὶ τῆς Καφαρναοῦμ ἀναγεγραμμένα, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ λόγους, καὶ ἔργα τοῦ Κυρίου, καὶ ὁσάκις εἰς αὐτὴν ἐπιδεδμηκε, καὶ ὡς ποτε (8) μὲν λέγεται καταβεβηκέναι εἰς αὐτὴν, ποτὲ δὲ εἰσεληλυθέναι, καὶ πόθεν ταῦτα γὰρ ἀλλήλοις συντεθέντα οὐκ ἔσσει ἡμᾶς διαπασεῖν εἰς τὴν περὶ τῆς Καφαρναοῦμ ἐκδοχὴν. Πλὴν εἰ καὶ νοσοῦντες ἐκεῖ θεραπεύονται, καὶ ἄλλαι δυνάμεις ἐκεῖ γίνονται, τότε κηρύσσουσιν, « Ἠγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, » ἐκεῖθεν ἀρχεται, εἰκοθεν εἶναι σύμβολον, ὡς κατὰ τὰς ἀρχὰς ὑπεδείξαμεν (9), ὑποδεστέρου τινὸς χωρίου, παρακλήσεως τάχα διὰ τὸν Ἰησοῦν γινομένου, παρακλήσαντα ἐφ' οἷς ἐδίδαξε, καὶ πεποίηκεν ἐκεῖ τοῦ τόπου χωρίου παρακλήσεως· Ἰσμεν γὰρ καὶ τόπων ὀνόματα ἐπώνυμα τυγχάνοντα τοῖς κατὰ τὸν Ἰησοῦν πράγμασιν· ὡσπερ τὰ Γέργεσα, ἔνθα παρ-

monis, et cum increpasset febrim in socru ipsius, liberavit eam a morbo. Post quam liberatam, « Occidente, inquit ¹⁰, sole omnes qui habebant infirmos variis morbis, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens sanabat eos. Exhibant autem dæmonia a multis clamantia, ac dicentia: Tu es ille Filius Dei: et increpans non sinebat ea loqui, quod sciebant ipsum esse Christum. » Hæc autem omnia docuimus ex his quæ Servator vel dixit, vel fecit in Capharnaïo, ut redargueremus Heraclionis interpretationem, dicentis: « Hanc ob causam Jesus dicitur neque fecisse aliquid in ea, aut locutus fuisse. » Aut enim considerationes duas urbi Capharnaïm tribuat etiam ipse, et doceat, et persuadeat qualesnam sint; aut hoc facere non valens, dicere cesset Servatorem frustra in aliquem locum advenisse. At nos, Deo dante, cum pervenerimus ad hunc textum, conabimur manifestare non vanum fuisse illius accessum, etiamsi ex lectione ferme appareat eum ad aliqua loca profectum nihil fecisse.

10. Præterea vero Matthæus, ingrediente Domino in Capharnaïm, inquit centurionem ad usum accessisse dicentem: « Famulus meus decumbit domi paralyticus, ac graviter discruciat ¹¹. » et post alia quæ Dominus de ipso dicit, audisse: « Vade, et sicut credidisti, fiat tibi ¹²; » et de Petri socru consona aliis duobus etiam ipse docuit. Proinde honorificum et Christi studioso decorum arbitrator esse, colligere ex quatuor Evangeliiis omnia quæ de Capharnaïo sunt scripta, sermonesque in ea habitos, et opera Domini, et quoties ad ipsam accessit, et ut aliquando quidem descendisse **172** ad ipsam dicitur, aliquando vero ingressus fuisse; et unde. Hæc enim inter se collata non sinent nos aberrare in his quæ ad intelligentiam civitatis Capharnaï pertinet. Cæterum etiamsi ægrotantes illic curentur, et aliæ virtutes illic fiant, inde tamen incipit Dominus prædicare, quod « instat regnum cælorum ¹³: » id quod videtur signum esse, ut principio substemdimus, loci ejusdem humilioris, qui fortasse consolationis locus efficitur per Jesum dantem illi solamen ex his quæ illic docuit et fecit in loco qui est consolationis ager: scimus enim etiam locorum nomina ejusdem nominis esse cum rebus per Jesum factis; quemadmodum Gergesa urbs, ubi rogaverunt eum locorum illorum cives ut e finibus suis

¹⁰ Luc. iv, 40, 41. ¹¹ Matth. viii, 6. ¹² ibid. 13. ¹³ Matth. iv, 17.

(99) Καὶ μετὰ ταῦτα. In Regio codice deest καί, sed habetur in Bodleiano.

(1) Codex Bodleianus, ἀσθενεῖς ἐν νόσοις.

(2) Codex Bodleianus, ἐθεράπευεν, Regius ἐθεράπευσεν.

(3) Codex Bodleianus, τῷ τόπῳ.

(4) Codex Bodleianus, τῆς συναναγνώσεως που ἐξῆρχης μηδὲν ἂν ἠνυκέναι.

(5) Περὶ αὐτοῦ. Sic codex Bodleianus recte; Regius περ' αὐτοῦ.

(6) Τοῦ Πέτρου, deest in codice Regio, sed restituitur e Bodleiano, ubi mox legitur σύμφωνά, non συμφώνως, uti habet codex Regius.

(7) Συναγαγεῖν. Ita codex Bodleianus; Regius, συνάγειν.

(8) Ὅς ποτε. Sic codex Bodleianus; in Regio deest ὡς.

(9) Ὑπεδείξαμεν. Sic codex Bodleianus; Regius, ὑπεδεξάμεθα.

discederei¹⁴, interpretatione est, *habitatio ejicientium*. Rursum de Capharnaο hęc etiam observavimus, in ea non solum prędicare Dominum incepisse : « Instat cęlorum regnum ; » verum, ut tres evangelistę ostendunt, primas illic etiam virtutes edidisse. Quorum nullus in his mirabilibus quę primum facta fuisse scripsit in Capharnaο, initalus est in notando primo miraculo discipulum Joannem dicentem : « Hoc initium signorum edidit Jesus in Cana Galilęę¹⁵. » Neque enim erat initium signorum illud quod editum fuit in Capharnaο, eo quod pręcipuum quidem signum Filii Dei sit exhilaratio ; at propter ea quę hominibus accidunt, sit repręsentativum ; non tam per curationem Verbo pulchritudinem suam ostentante, dum ægros curat, quam dum sobria portione eos exhilarat, quibus per valetudinem convivio interesse licet.

δσον ἂν τῷ εὐφραίνειν τῷ νηφαλίῳ πόματι τοὺς διὰ

11. « Et proximum erat Pascha Judęorum¹⁶. » Sapientissimi Joannis diligentiam mecum reputans, quęrebam quid sibi velit additamentum *Judęorum*. Quę enim alia gens habet Paschatis solemnitate? Quocirca cum sufficisset dicere : Et in propinquo erat Pascha : vide ne forte Pascha Judęorum dicatur ad differentiam Paschatis divini : quandoquidem alterum est Pascha humanum, nempe eorum qui non celebrant illud ex voluntate Scripturę ; alterum verò divinum, verum scilicet, quod spiritu et veritate perficitur ab his qui Deum spiritu et veritate adorant. Audiamus igitur Domini de Paschate legem sancientis verba, quando etiam primum nominatum fuit in Scriptura¹⁷ : « Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron in terra Ægypti, dicens : [(13) Mensis iste vobis initium mensium erit : primus erit vobis in mensibus anni. Loquere ad universam cętatem filiorum Israel, dicens :]
173 Decima mensis hujus tollat unusquisque agnum prę familias, et domos suas ; et post pauca, in quibus nondum Pascha nominatim dictum fuerat, subjungit¹⁸ : « Sic autem illum comedetis : Renes vestri circumscincti erunt, et calceamenta vestra in pedibus vestris, et baculi in manibus vestris, et comedetis ipsum cum festinatione : Pascha est Domini : » nec enim dicit : Pascha est vestrum. Et paulo post¹⁹ sic iterum nominat solemnitate : « Et erit, si dixerint vobis filii vestri : Quę est ista religio ? dicetis ad eos : Victimam est Pascha Domini, quoniam protexit domos filiorum Israel. » Rursumque post pauca²⁰ : « Locutus est autem Dominus ad Moysen et Aaron dicens : Hęc est lex Paschatis : Omnis alienigena ex eo non comedet²¹. » Et rursus post pauca : « Si quis autem accesserit ad vos prosely-

Α εκάλεσαν αὐτὸν μεταβῆναι ἐκ τῶν ὀρίων αὐτῶν ἐκ τῶν χοίρων (10) πολῖται, ἐρμηνεύεται παροιμία ἐκθεβληκότων. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο περὶ τῆς Καφαρναοῦμ τετηρήκαμεν, ὅτι οὐ μόνον ἐν αὐτῇ κηρύσσειν τὸ, « Ἠγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, » ἤρξατο· ἀλλὰ, κατὰ τοὺς τρεῖς εὐαγγελιστάς, τὰς πρώτας δυνάμεις ἐκεῖ πεποίηκεν. Οὐδεις δὲ τῶν τριῶν ἐφ' οἷς πρῶτον ἀνέγραψε παραδόξοις ἐν τῇ Καφαρναοῦμ γεγενημένους τὴν τοῦ μαθητοῦ Ἰωάννου ἐπὶ τῷ πρώτῳ ἔργῳ σημείωσιν πεποίηται λέγοντος· « Ταύτην ἀρχὴν τῶν σημείων ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας. » Οὐ γὰρ ἦν ἀρχὴ τῶν σημείων τὸ ἐν Καφαρναοῦμ, τῷ προηγούμενον μὲν σημείων εἶναι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν εὐφροσύνην· διὰ δὲ τὰ τοῖς ἀνθρώποις συμβεβηκότα παραστατικῶν (11), οὐχ οὕτως τὴν θεραπείαν ἐπιδεικνυμένου τοῦ Λόγου ἐκ ἴδιον κάλλος, ἐν τῷ θεραπεύειν τοὺς πεπονθότας, τοῦ ὑγιαίνειν καὶ εὐχάρια σχολάζειν δυναμένου.

11. « Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων. » Τὴν τοῦ σοφωτάτου Ἰωάννου ἐξετάζων ἀκρίβειαν κατ' ἐμαυτὸν, ἐζήτησον τί βούλεται αὐτῷ ἡ προσθήκη, τῶν Ἰουδαίων. Ποίου γὰρ ἄλλου ἔθνους ἐστὶν ἑορτὴ τὸ Πάσχα ; Διόπερ αὐταρχεῖς ἦν εἰπεῖν (12)· Καὶ ἦν ἐγγὺς τὸ Πάσχα· μήποτε δὲ ἐπεὶ τὸ μὲν τί ἐστὶ Πάσχα ἀνθρώπων τῶν μὴ κατὰ βούλησιν τῆς Γραφῆς ἐπιτελοῦντων αὐτό· τὸ δὲ τι θεῖον, τὸ ἀληθές, πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ ἐνεργούμενον ὑπὸ τῶν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνούντων τὸν Θεόν, ἀντιδιέσταλται πρὸς τὸν θεῖον, τὸ λεγόμενον τῶν Ἰουδαίων. Ἀκούσωμεν γοῦν τοῦ Κυρίου νομοθετοῦντος τὸ Πάσχα, τί φησι, ὅτε καὶ πρῶτον ὠνόμασται ἐν τῇ Γραφῇ· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν καὶ Ἀαρῶν ἐν γῇ Αἰγύπτου λέγων· Ὁ μὴ οὗτος ὑμῖν ἀρχὴ μηνῶν, πρῶτός ἐστιν ὑμῖν ἐν τοῖς μηνὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Δάλησον πρὸς πᾶσαν συναγωγὴν υἱῶν Ἰσραὴλ, λέγων· Τῇ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς τούτου λαβέτωσαν ἕκαστος πρόβατον κατ' οἴκου πατριῶν· » καὶ μετ' ὀλίγα, ἐν οἷς οὐδέπω τὸ Πάσχα ὀνομαστὶ εἴρητο, ἐπιφέρει· « Οὕτω δὲ φάγεσθε αὐτό· αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμένα, καὶ τὰ ὑποδήματα ὑμῶν ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν, καὶ αἱ βραχίονες ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν, καὶ ἐδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς· Πάσχα ἐστὶ τοῦ Κυρίου. » Οὐ γὰρ φησι· Πάσχα ἐστὶν ὑμῶν. Καὶ μετ' ὀλίγα δεύτερον οὕτως ὀνομάζει τὴν ἑορτὴν· « Καὶ ἔσται, ἐὰν λέγωσι πρὸς ὑμᾶς οἱ υἱοὶ ὑμῶν· Τίς ἡ λατρεία αὕτη ; καὶ ἐρεῖτε αὐτοῖς· Θυσία τὸ Πάσχα τοῦ Κυρίου, ὡς ἐσκέπασε τοὺς οἴκους τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. » Καὶ πάλιν δὲ μετ' ὀλίγα· « Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν καὶ Ἀαρῶν λέγων· Οὗτος ὁ νόμος τοῦ Πάσχα· Πᾶς ἀλλογενὴς οὐκ ἐδεται ἀπ' αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· « Ἐὰν δὲ τις προσέλθῃ πρὸς ὑμᾶς προσήλυτος, καὶ ποιῇ τὸ Πάσχα Κυρίου, περιτεμεῖται αὐτοῦ

¹⁴ Matth. viii, 4 ; Marc. v, 17 ; Luc. viii, 17. ¹⁵ Joan. ii, 11. ¹⁶ ibid. 13. ¹⁷ Exod. xii, 1-3 seq. ¹⁸ ibid. 11. ¹⁹ ibid. 26, 27 ²⁰ ibid. 45. ²¹ ibid. 42

(10) Χοίρων. Scribendum videtur χοίρων.
(11) Πειραστατικόν. Sic codex Bodleianus ; Regius, περιστατικόν. Nuctius legebat περίστατικᾶ, οὐχ οὕτως κατὰ τὴν θεραπείαν.

(12) Εἰπεῖν. Codex Bodleianus, εἰ εἶπεν.
(13) Hęc ex interpretatione Perionii suppl. vivimus.

πάν ἀρσενικόν. » Παρατηρητέον δὲ, ὅτι ἐν τῇ νομοθεσίᾳ οὐδαμῶς λέγεται, Πάσχα ὑμῶν, ἀλλ' ἀπαξ μὲν ἐν οἷς προσθέμεθα χωρὶς πάσης προσθήκης, τρίς δὲ, « Τὸ Πάσχα τοῦ Κυρίου » Πρὸς δὲ τὸ παραδέξασθαι τοῦθ' οὕτως ἔχειν περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ πάσχα Κυρίου καὶ πάσχα Ἰουδαίων Ἰδωμεν καὶ τὰ ἐν τῷ Ἑσαῖα τοῦτον τὸν τρόπον εἰρημένα· « Τὰς νομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι νηστείαν, καὶ ἀργίαν καὶ τὰς νομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἐορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. » Οὐκ ἴδια γὰρ ἑαυτοῦ φησιν ὁ Κύριος τὰ ὑπὸ τῶν ἀμαρτανόντων ἐπιτελούμενα, ὑπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, εἴ τίς ποτέ ἐστι, μισούμενα (14), οὔτε τὰς νομηνίας, οὔτε τὰ σάββατα, οὔτε ἡμέραν μεγάλην, οὔτε νηστείαν, οὔτε τὰς ἐορτὰς. Ἐν μέντοιγε τῇ νομοθεσίᾳ τῆς Ἐξόδου περὶ σαββάτου ταῦτα λέγεται· « Εἶπε δὲ Μωϋσῆς πρὸς αὐτούς· Τοῦτο τὸ ὄημα ὃ ἐλάλησε Κύριος· Σάββατα ἀνάπαυσις ἀγία τῷ Κυρίῳ. » Καὶ μετ' ἄλλα· « Εἶπε δὲ ὁ Μωϋσῆς· Φάγετε, σήμερον γὰρ ἐστὶ σάββατα τῷ Κυρίῳ. » Καὶ ἐν Ἀριθμοῖς πρὸς τούτων ἐφ' ἐκάστη ἐορτῇ θυσιῶν, ὡς ἐορτῆς οὐσίας κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἐνδελεχισμοῦ, καὶ ἐκάστης ἡμέρας, ταῦτα γέγραπται· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Ἀπάγγελοι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς λέγων· Τὰ δῶρά μου, δόματά μου, καρπώματά μου εἰς ὄσμην εὐωδίας διατηρήσετε προσφέρειν μοι ἐν ταῖς ἐορταῖς μου. Καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ταῦτα τὰ καρπώματα, ὅσα προσάξετε τῷ Κυρίῳ. » Ἰδίας γὰρ ἐορτὰς ὠνόμασε, καὶ οὐ τῶν νομοθετουμένων, τὰς ἐκκειμένας ἐν τῇ Γραφῇ, καὶ δῶρα αὐτοῦ, καὶ δόματα αὐτοῦ. Ὁμοιον δέ τι τούτοις ἐστὶ καὶ περὶ τοῦ λαοῦ ἐν τῇ Ἐξόδῳ ἀναγεγραμμένον, ὅστις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Ἰδιος εἶναι λέγεται, ὅτε μὴ ἀμαρτάνει· ἀποκηρύττων δὲ αὐτὸν ἐν τῇ μοσχολογίᾳ λαθὼν Μωϋσέως ὠνόμασε· « Πρὸς γὰρ μὲν τὸν Φαραῶν ἐρεῖς, φησί· Τάδε λέγει Κύριος· Ἐξαποστείλον τὸν λαόν μου, ἵνα λατρεύσῃ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν ἧ μὴ βούλη ἐξαποστειλαί τὸν λαόν μου, ἰδοὺ ἐγὼ ἐξαποστέλλω ἐπὶ σέ, καὶ ἐπὶ τοὺς θεράποντάς σου, καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τοὺς οἴκους σου κυνόμυιαν, καὶ πλησθήσονται αἱ οἰκίαι τῶν Αἰγυπτίων τῆς κυνομυίας, καὶ εἰς τὴν γῆν, ἐφ' ἧς εἰσιν, ἐπ' αὐτῆς· καὶ παραδοξάσω τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τὴν γῆν Γεσέμ, ἐφ' ἧς ὁ λαός μου ἐπεστίν ἐπ' αὐτῆς, ἐφ' ᾧ οὐκ ἐστὶ κυνόμυια, ἵνα εἰδῆς, ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος, ὁ Κύριος πάσης τῆς γῆς. Καὶ δώσω διαστολὴν ἀνά μέσον τοῦ ἐμοῦ λαοῦ. Πρὸς δὲ τὸν Μωϋσέα ἐλάλησε Κύριος λέγων· Βάδιζε, κατὰ θῆτι τὸ τάχος, ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου, οὗς ἐξήγαγες ἐκ γῆς (15) Αἰγύπτου. » Ὅσπερ οὖν ὁ λαός μὴ ἀμαρτάνων μὲν, τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἀμαρτάνων δὲ οὐκ ἐτι λέγεται εἶναι αὐτοῦ· οὕτω καὶ αἱ ἐορταί, ὅτε μὲν μισοῦνται ὑπὸ τῆς τοῦ Κυρίου ψυχῆς, τῶν ἀμαρτανόντων εἰσὶν ἐορταί·

¹⁴ Isa. 1, 15, 14. ¹⁵ Exod. xvi, 25. ¹⁶ ibid. 25. ¹⁷ Exod. xxxii, 7.

(14) Ἐπὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, εἴ τίς ποτέ ἐστὶ, μισούμενα. Eiusdem hæc exstant in coldi. Regio et Barberino, sed desiderantur in codice Bodleiano, quem secutus est Ferrarius, immerito culpatus ab Huetio, quasi ea Origeni gratificans prætermise-

A tus, et fecerit Pascha Domini, circumcidetis omne ipsius masculinum. » Cæterum illud observandum est, quod in legis sanctione nullibi dicatur, Pascha vestrum, sed in his quæ citavimus, semel tantum, « Pascha, » absque ullo additamento, et ter, « Pascha Domini. » Ut vero confirmemus hoc sic se habere de differentia Paschatis Domini et Paschatis Judæorum, videamus quæ in Isaia hunc in modum sunt scripta ¹⁴ : « Novilunia vestra, et Sabbata, et diem magnam non tolero ; jejunium, et segnitium, et novilunia vestra, et festivitates vestras odit anima mea. » Minime enim ad seipsum proprie pertinere inquit Dominus quæ a peccatoribus perficiuntur, [(16) ab anima ejus, si quæ tandem illa est, nihil habita,] non novilunia, non Sabbata, non diem magnam, non jejunium, non festivitates. Rursum in legislatione Exodi hæc de Sabbato dicuntur ¹⁵ : « Dixit autem Moyses ad eos : Hoc est verbum quod locutus est Dominus : Sabbata requies sancta erunt Domino. » Et post pauca ¹⁶ : « Dixit autem Moyses : Comedite, hodie enim sunt Sabbata Domino. » Et in Numeris, ante has victimas quæ offeruntur in singulis festivitibus, perinde quasi singuli dies festi sint juxta legem endelechismi [id est jugis oblationis], hæc scripta sunt ¹⁷ : « Et locutus est Dominus ad Moysen : Renuntia filiis Israel, et loquere ad eos, dicens : Dona mea, munera mea, oblationes meas in odorem suavitatis perseverabitis offerre mihi in festivitibus meis. Et dices eis : Hæc sunt oblationes, quas offeretis Domino. » Quæ enim expositæ sunt in Scriptura festivitates, suas, non eorum, quibus lex traditor, appellavit ; et dona sua suaque munera. His autem quiddam simile scriptum est in Exodo de populo, **174** quem Dominus non peccantem suam esse cum dixisset, rursus eundem, quia vitulum conflasset, abdicans, Moysis populum nominavit. « Ad Pharaonem enim, inquit ¹⁸, dices : Hæc dicit Dominus : Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi in deserto : si vero nolueris dimittere populum meum, ecce ego mittam in te, et in servos tuos, et in populum tuum, et in domos tuas muscas caninas, et implebuntur domus Ægyptiorum muscis caninis, et in terram, in qua sunt, in ea immittam : et glorificabo in die illa terram Gesem, in qua populus meus inest, eatenus ut in illa non sit musca canina : ut scias quoniam ego sum Dominus, Dominus universæ terræ. Et dabo differentiam inter populum meum. — Ad Moysen autem locutus est Dominus, dicens : Vade, descende celeriter, impie enim gessit populus tuus, quos eduxisti ex terra Ægypti ¹⁹. » Quamobrem ut populus non peccans populus Dei est, peccans autem non item ; ita et festivitates, cum Domini anima eas

rit.

(15) Ἐκ γῆς. Deest in editione Huetii, sed existat in codice Bodleiano.

(16) Hæc in Ferrariana interpretatione desiderata supplevimus.

prosequitur odio, peccantium sunt festivitates; cum vero eas Dominus sancit, Domini esse dicuntur. Verum festivitatum una est etiam Pascha, quod in Evangelii proposita Scriptura, non Domini, sed Judæorum Pascha dicitur. Rursus alibi inquit: « Hæ sunt Domini festivitates, quas ipsas vocabitis sanctas ²⁸. » Ex Domini itaque voce non licet his quæ docuimus, contradicere. Verum ex Epistola ad Corinthios ²⁹ probabiliter aliquis quærat, cur Apostolus scribat: « Etenim Pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus; » non enim ait: Pascha Domini immolatus est Christus. Ad quæ dicendum est, vel Apostolum dixisse simpliciter, Pascha nostrum immolatum, quod pro nobis immolatum fuit, vel omnem eam festivitatem, quæ revera sit Domini, quarum una est Pascha, non in hoc sæculo, neque super terram, sed in futuro et in cælis, inistente cælorum regno, celebratum iri. Quin de festivitatis illis unus duodecim prophetarum inquit ³⁰: « Quid facietis in diebus celebritatis, et in diebus festivitatis Domini? » Et in Epistola ad Hebræos Paulus ³¹: « Sed accessistis ad montem Sion, et ad civitatem Dei viventis, Jerusalem supercælestem, et ad myriadas angelorum, nempe ad celebritatem, et Ecclesiam primogenitorum scriptorum in cælis. » Et in Epistola ad Colossenses ³²: « Non igitur iudicet aliquis vos in cibo, et in potu, aut in parte diei festi, aut in novilunio, vel Sabbatis, quæ sunt umbra futurorum. »

175 12. Porro autem, quonam pacto festivitates, quarum umbra apud Judæos corporales erat, perfectionemque Filii Dei percepturi sinus in supercælestibus, sub illam veram legem primum puerorum more instructi apud curatores et œconomos, donec adierit ea temporis plenitudo quæ illis est, officium est illius sapientiæ quæ in mysterio abscondita fuit, manifestare et contueri quæ de cibis lege sanciantur, quæ symbola sunt eorum quæ illis nutritura sunt, fortemque redditura animam nostram. At vero aliquem temere imaginatum fulsse tantarum intelligentiarum pelagus, volentemque servare quomodo cultus præsentis loci specimen atque umbra sit supercælestium, volentemque intelligere victimas et ovem, præcedere ac superare erit Apostolum, qui prudentiam quidem nostram erigere voluit a dogmatibus de lege terrenis, parum tamen ostendit quomodo futura sint hæc. Sin vero etiam festivitates, quarum una est Pascha, ad futurum sæculum reducuntur, adhuc magis considerandum est quomodo etiam nunc Pascha nostrum immolatus sit Christus et in posterum immolabitur.

13. Cæterum ad hanc dogmatum nostrorum perplexitatem pauca sunt nobis addenda, quæ tractatu

²⁸ Levit. xxiii, 2. ²⁹ I Cor. v, 7. ³⁰ Ose. ix, 5.

(17) *Παρεστήσαμεν*. Sic codex Bodleianus; editio Huetii, *παρεστήχαμεν*.

(18) *ὑπὲρ ἡμῶν*. Desideratur in editione Huetii, sed habetur in codice Bodleiano.

A ὅτε δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου νομοθετοῦνται, Κυρίου εἶναι προσαγορεύονται. Τῶν δὲ ἑορτῶν μία ἐστὶ καὶ τὸ Πάσχα, ὅπερ ἐν τῇ προκειμένῃ τοῦ Εὐαγγελίου Γραφῇ οὗ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων εἶναι λέγεται. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ, « Αὐται, φησὶν, αἱ ἑορταὶ Κυρίου, ἃς καλέσετε αὐτάς κλητάς ἀγίας. » Ἀπὸ μὲν οὖν τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν οἷς παρεστήσαμεν (17)· πιθανῶς δὲ τις ἀπὸ τοῦ Ἀποστόλου ζητήσει ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἀναγράφοντος· « Καὶ γὰρ τὸ Πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν (18) ἐτύθη Χριστός· οὐ γὰρ φησί· Τὸ Πάσχα Κυρίου ἐτύθη Χριστός. Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λεχτέον, ἦτοι ὅτι ἀπλούστερον Πάσχα ἡμῶν τυθὲν τὸ δι' ἡμᾶς τυθὲν εἴρηκεν, ἢ ὅτι πᾶσα ἑορτὴ ἀληθῶς Κυρίου. ὣν μία ἐστὶ τὸ Πάσχα, οὐκ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὐδὲ ἐπὶ γῆς, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι καὶ ἐν οὐρανοῖς, ἐνστάσης τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐπιτελεσθήσεται. Καὶ περὶ εἰκέλων γε τῶν ἑορτῶν ὁ μὲν εἰς τῶν δώδεκα προφητῶν φησὶ· « Τί ποιήσετε ἐν ἡμέραις πανηγύρεως καὶ ἐν ἡμέραις ἑορτῆς τοῦ Κυρίου; » ὁ δὲ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· « Ἀλλὰ προσελήλυθα Σιών ἄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει, καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. » Καὶ ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαείς· « Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νομηνίας, ἢ σαββάτων ἃ ἐστὶ σκιά τῶν μελλόντων. »

C 12. Τίνα δὲ τρόπον ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ὧν σκιά παρὰ τοῖς σωματικοῖς Ἰουδαίοις ἦν, ἑορτὰς οἱ μὲν (19) ὑπὸ τὸν ἀληθῆ πρότερον παιδαγωγούμενοι νόμον παρὰ ἐπιτρόποις καὶ οἰκονόμοις, ἕως τὸ ἐκεῖ πληρωμα τοῦ χρόνου ἐνστή, καὶ τὴν τελειότητα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ χωρήσωμεν, ἔργον σοφίας τῆς ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένης ἐστὶ φανερώσαι, καὶ τὰ περὶ βρωμάτων νομοθετούμενα σύμβολα τῶν ἐκεῖ μελλόντων τρέφειν, καὶ ἰσχυροποιεῖν ἡμῶν τὴν ψυχὴν τυγχάνοντα θεωρεῖν. Εἰκὴ δὲ φαντασιωθέντα τινὰ τὸ πέλαιος τῶν τοσοῦτων νοημάτων, καὶ βουλόμενον σῶσαι πῶς ἢ κατὰ τόπον λατρεῖα ὑπόδειγμα καὶ σκιά ἐστὶ τῶν ἐπουρανίων, τὰ τε θύματα καὶ τὸ πρόσβατον νοῆσαι βουλόμενον, προκίψαι καὶ τῷ Ἀποστόλῳ ἐπᾶραι μὲν ἡμῶν τὸ φρόνημα βουληθέντι ἀπὸ τῶν γῆινων περὶ τοῦ νόμου δογμάτων, οὐ πάνυ δὲ παραστήσαντι πῶς ταῦτα μέλλει γίνεσθαι. Ἐὰν δὲ καὶ ἑορταὶ, ὧν μία (20) τὸ Πάσχα ἐστὶ, καὶ ἐπὶ τὸν μέλλοντα ἀνάγονται αἰῶνα, ἐτι μᾶλλον ἐπισκοπητέον πῶς καὶ νῦν τὸ Πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστός, καὶ μετὰ ταῦτα τυθήσεται.

13. Ὀλίγα δὲ εἰς τὴν ἐπαπόρῃσιν τῶν δογμάτων παραθετέον ἡμῶν ἰδίας δεομένων πραγματείας ἐξαιρέτου

³¹ Hebr. xii, 22, 23. ³² Col. ii, 16, 17.

(19) *Ἐορτὰς οἱ μὲν*. Legendum fortasse *ἑορτάσοιμεν*.

(20) *Ἐορταὶ ὧν μία*. Sic codex Bodleianus; editio Huetii, *ἑορτῶν μία*.

καὶ πολυβίβλου, παντός τε (21) τοῦ κατὰ νόμον μυστικοῦ λόγου, καὶ ἰδίᾳ τῶν κατὰ τὰς ἑορτᾶς, καὶ ἐτι ἰδικώτερον περὶ τοῦ Πάσχα. Ἰουδαίων μὲν οὖν τὸ Πάσχα πρόβατόν ἐστι θυόμενον, λαμβανόμενον ἐκάστῳ κατ' οἴκους πατριῶν, καὶ ἐπιτελούμενον μυριάσι σφαζομέναις ἀρνῶν καὶ ἐρίφων, πλείοσι κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκῶν τοῦ λαοῦ, τὸ δὲ ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν (22) Πάσχα ἐτύθη Χριστός. Καὶ πάλιν ἐκεῖνων μὲν ἔστι τὰ ἄζυμα, ἀρνηζομένης πάσης ζύμης ἐκ τῶν οἰκῶν αὐτῶν· ἡμεῖς δὲ ἑορτάζομεν οὐ ζύμη παλαιᾶ, οὐδὲ ζύμη κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εὐλιχρινείας καὶ ἀληθείας. Εἰ δὲ ἐστὶ τι τρίτον παρὰ τὰ εἰρημένα ὄνομα Πάσχα τοῦ Κυρίου καὶ Ἀζύμων ἑορτῆ, ἀκριβέστερον ἐξεταστέον διὰ τὸ ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύειν ἐκείνους τῶν ἐπουρανίων ἐκεῖνων, καὶ οὐ μόνον βρώματα, καὶ πόματα, καὶ νεομηγίας, καὶ σάββατα, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑορτὰς σκιᾶν εἶναι τῶν μελλόντων. Πρῶτον δὴ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· « Τὸ Πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστός, » ἐπαπορήσει τις πρὸς αὐτὸν ταῦτα. Εἰ τύπος ἐστὶ τῆς Χριστοῦ θύσεως τὸ παρὰ Ἰουδαίους πρόβατον, ἥτοι ἐχρῆν ἐν, καὶ μὴ πολλὰ θύεσθαι παρ' αὐτοῖς πρόβατα, ὡς περ εἰς ἐστὶν ὁ Χριστός· ἢ πολλῶν θυόμενων προβάτων, οἷον πολλοὺς Χριστοὺς θυόμενους ἀκολουθῶς τῷ τύπῳ. Ζητητέον, ἵνα δὲ τοῦτο παραπεμφώμεθα, πῶς τὸ θυόμενον πρόβατον Χριστοῦ περιέχει εἰκόνα τοῦ μὲν προβάτου ὑπὸ τῶν τηρούντων τὸν νόμον θυόμενου, Χριστοῦ δὲ ὑπὸ τῶν παραβαινόντων αὐτὸν ἀναιρουμένου· ἐτι δὲ πῶς ἐπὶ Χριστοῦ τό· « Φάγονται τὰ κρέα ταύτη τῇ νυκτὶ ὅτι πυρὶ, καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων ἔδονται, » ἐρμηνεύεται· καὶ τό· « Οὐκ ἔδεσθε ἀπ' αὐτῶν ὠμῶν, οὐδὲ ἤψημένον ἐν ὕδατι, ἀλλ' ἢ ὅτι πυρὶ· κεφαλὴν σὺν τοῖς ποσὶ καὶ τοῖς ἐνδοσθίοις· οὐκ ἀπολειψετε ἀπ' αὐτῶν ἕως πρωῆ, καὶ ὅστων οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτῶν· τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπ' αὐτῶν ἕως πρωῆ κατακαύετε. » Ἔοικε δὲ τῷ, « Ὅστων οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτοῦ (23), » ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κεχρησθῆναι, ὡς ἀναφερομένῳ ἐπὶ τὴν περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομίαν, καὶ ὅτε ἐν τῷ νόμῳ (24) κελεύονται τὸ πρόβατον ἐσθίοντες ὅστων αὐτοῦ μὴ συντρίβειν. Λέγει δὲ οὕτως· « Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συτταρωθέντος αὐτῷ· ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον ἤδη αὐτὸν τεθηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη, ἀλλ' εἰς τῶν στρατιωτῶν λόγῳ τὴν πλευρὴν αὐτοῦ ἐνυξε. Καὶ ἐξῆλθεν εὐθύς αἷμα καὶ ὕδωρ. Καὶ ὁ ἑωρακῶς μαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ μαρτυρία. Καὶ ἐκεῖνος οἶδεν, ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα καὶ ὑμεῖς πιστεύητε. Ἐγένετο γὰρ ταῦτα, ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ· Ὅστων αὐτοῦ οὐ συντρίβησθε. » Καὶ ἄλλα δὲ μυρία παρὰ ταῦτά ἐστι τὰ πρὸς τὴν τοῦ Ἀποστόλου λέξιν ἀναζητηθῆσάμενα, καὶ περὶ τοῦ

A egerent præcipui ac magni libri, quæque omnino requirerent mysticani in lege existentem rationem, et præsertim rerum earum rationem quæ sunt in festivitatis, atque etiam magis præcipue eorum quæ ad Pascha pertinent. Quocirca Judæorum quidem Pascha, ovis est quæ immolatur, quam singuli sibi sumunt per domos familiarum, et perficitur cum pluribus myriadibus agnorum et hædorum occisis, juxta proportionem numeri domorum populi; nostrum vero Pascha pro nobis immolatus est Christus. Rursus illi azyma habent, cessare facientes de domibus suis omne fermentum; nos autem festivitatis agimus « non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis »²². » An vero præter illa duo quæ diximus, sit quoddam tertium Pascha Domini, et festivitas azymorum, accuratius examinandum est, eo quod illa exemplo et umbræ rerum supercælestium serviant, nec tantum cibi, et vasa, et novilunia, et Sabbata, sed etiam festivitates umbræ sint futurorum. Primum igitur Apostolo dicente: « Pascha nostrum immolatus est Christus »²³, de hisce dubitabit aliquis, dicens: Si ovis apud Judæos figura erat immolationis Christi, vel oportuisse unam, non plures oves immolari, quemadmodum unus **176** est Christus, vel cum multæ immolarentur oves, multos etiam, ut ita loquar, immolandos fuisse Christos consequenter figuræ. Ut autem hoc prætermittamus, quærendum est quomodo ovis quæ immolatur contineat Christi imaginem, cum hæc quidem imoletur ab iis qui servant legem, Christus vero interimatur ab his qui eam transgrediuntur. Inquirendum est etiam quomodo de Christo illud interpretandum sit: « Edent carnes hac nocte assas igni, et azyma edent cum intybis; » et illud: « Non comedetis ex eis crudum, neque elixatum aqua, sed tantum assa igni: caput cum pedibus, et intestinis [comedetis], nec relinquetis ex eis usque mane, et os non comminuetis ex eis; et quæ ex eis residua erunt usque mane, comburetis »²⁴. » Videtur autem in Evangelio Joannes ²⁵ uti hoc dicto, « os non comminuetis ex eo, » perinde quasi referatur ad œconomiam Servatoris, et ad illud tempus, quando in lege jubentur ovem comedentes os non contere. Dicit autem sic ²⁷: « Venerunt ergo milites, et primi quidem fregerunt crura, et alterius, qui cum eo crucifixus erat: ad Jesum autem cum venissent, ut viderent eum jam mortuum, non fregerunt ejus crura, sed unus militum lancea latus ejus fodit. Et continuo effluxit sanguis et aqua. Et qui vidit, testimonium perhibuit, et verum est testimonium ejus. Et ille

²¹ 1 Cor. v, 8. ²² ibid. 7. ²³ Exod. xii, 8 seq.

²⁴ Joan. xix, 36. ²⁷ ibid. 32 et seqq.

(21) *Πατός τα.* Videtur legisse Ferrarius πάντως τε.
(22) *Υπόρ ἡμῶν.* Deest in editione Huetii, sed existat in codice Bodliciano.

(23) *Τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπ' αὐτῶν ἕως πρωῆ, κατακαύετε.* Ἔοικε δὲ τῷ, Ὅστων οὐ συντρίψετε

ἀπ' αὐτοῦ. Hæc desiderantur in codice Bodleiano, nec proinde Latine versa sunt ab interprete Ferrario.

(24) *Ἐν τῷ νόμῳ.* Ferrarius videtur legisse, ἀνευ νόμου, vertit enim « sine lege » pro « in lege. »

scit, quod vera dicat, ut et vos credatis. Facta sunt enim hæc, ut Scriptura impleretur : *Os non comminuetis ex eo.* » Quin alia innumera sunt præter hæc ad lectionem Apostoli examinanda, et de Paschate, et de azymis : examinanda autem, ut antea diximus, descriptione accurata longissimi libri. Nunc autem veluti per compendium hæc in medium afferentes, quæ apparent dubia propter propositam lectionem, sic solvere tentabimus, illud etiam memoria repetentes : « Hic est ille Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ³⁸, » quoniam et in Paschate « ex agnis » inquit, « et hædis sumetis ³⁹. » Videtur etiam Joannes evangelista cum Paulo consentiens similia dubia habere de his quæ a nobis indagata sunt. Dicendum autem est ad hoc, si « Sermo factus est caro ⁴⁰, » et inquit Dominus ⁴¹ : « Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam : et ego resuscitabo eum in novissimo die : caro enim mea vere est cibus, et **177** sanguis meus vere est potus ; qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo ; » fortasse hanc esse carnem Agni tollentis peccatum mundi, et hunc esse sanguinem de quo ponere necesse sit super duos postes et super limen in his domibus ⁴² in quibus comedimus Pascha : atque ex hujus Agni carnibus comedere oportere in mundi tempore, quot est nox ; assas vero carnes esse manducandas cum pane ex azymis, quandoquidem Dei Sermo non tantum est caro. Inquit igitur : « Ego sum panis vitæ ⁴³ ; » et : « Hic est panis, qui de cælo descendit, ut qui ex ipso comederit, non pereat. Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi : si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum ⁴⁴. » Nec sane ignorandum est omnem cibum abusive panem dici, quemadmodum de Moyse scriptum est in Deuteronomio ⁴⁵ : « Quadraginta diebus panem non comedit, et aquam non bibit, » pro eo quod est, Neque siccum, neque humidum gustavit cibum. Quod idcirco observavi, quia dicat Joannes in suo Evangelio ⁴⁶ : « Et panis etiam quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. » Cæterum in intybis comedimus carnes agni, et azyma, vel cum nos pœnitet peccatorum nostrorum, et affligimur ea tristitia quæ ex Deo est, quæque operatur nobis in salutem pœnitentiam ⁴⁷ non pœnitendam ; vel cum ob vexationes et tormenta quærentes enutrimur ab ipsis quæ inveniuntur veritatis speculationibus. Non comedenda est igitur agni caro cruda, perinde ac faciunt litteræ servi, more animantium ratione carentium,

A Πάσχα, καὶ τῶν Ἀζύμων, ἐξετασθήσονται δὲ, ὡς προειρήκαμεν, προηγουμένης πολυβίβλου συγγραφῆς. Νῦν δὲ ὡς ἐν ἐπιτομῇ διὰ τὴν προκειμένην λέξιν ταῦτα παραθέμενοι, τὰ φαινόμενα ὡς ἐν βραχείᾳ οὕτω λύειν πειρασόμεθα, ὑπομνησθέντες καὶ τοῦ « Οὗτός ἐστιν ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ Πάσχα « ἀπὸ τῶν ἀμῶν, φησὶ, καὶ τῶν ἐρίφων λήψασθε. » Δόξει καὶ (25) ὁ εὐαγγελιστὴς συνάδων τῷ Παύλῳ τοιαύταις ἐνέχεσθαι τῶν ἐζητασμένων ἀπορρῆσις. Λεκτέον δὲ, ὅτι, εἰ « Ὁ Λόγος γέγονε σὰρξ, » καὶ φησὶν ὁ Κύριος, « Ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίνετε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ γὰρ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῆς ἐστὶ βρώσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῆς ἐστὶ πόσις· ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ, » μήποτε αὐτῇ ἐστὶν ἡ σὰρξ τοῦ αἵροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἁμνοῦ. καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ αἷμα, ἂψ' οὐ τίθεναι δεῖ ἐπὶ τῶν δύο σταθμῶν, καὶ ἐπὶ τῇ φλιάν ἐν τοῖς οἴκοις, ἐν οἷς ἐσθίομεν τὸ Πάσχα, καὶ ἀπὸ τῶν τοῦ ἁμνοῦ τοῦτου δεῖ φαγεῖν κρεῶν ἐν τῷ τοῦ κόσμου χρόνῳ, ὅς ἐστι νύξ· ὅπτα δὲ τὰ κρέα πυρὶ βρωτέον μετὰ τοῦ ἀπὸ ἀζύμων ἄρτου· ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐ μόνον ἐστὶ σὰρξ. Φησὶ γοῦν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς, » καὶ, « Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (26) καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγη, καὶ μὴ ἀποθάνῃ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· » ἐὰν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Οὐκ ἀγνωστὸν μέντοιγε, ὅτι πᾶσα τροφή καταχρηστικώτερον ἄρτος λέγεται, ὡς ἐπὶ Μωυσέως ἐν τῷ Δευτερονομίῳ γέγραπται· « Τεσσαράκοντα ἡμέρας ἄρτον οὐκ ἔφαγε, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιεν, » ἀντὶ τοῦ, οὔτε ξηρὰς οὔτε ὑγρὰς μετελήφε τροφῆς. Τοῦτο δὲ μοι τετήρηται διὰ τὸ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην λέγεσθαι· « Καὶ ὁ ἄρτος δὲ, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. » Ἦτοι δὲ διὰ τὰς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι ἡμῶν μετανοίας τὴν κατὰ Θεὸν λύπην λυπούμενων, μετανοίαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον ἡμῖν ἐργαζομένην, ἐπὶ πικρίδων ἐσθίομεν κρέα τοῦ ἁμνοῦ, καὶ τὰ ἄζυμα· ἢ διὰ τὰς βασάνους ζητούντες καὶ τρεφόμενοι ἀπὸ τῶν εὐρισκομένων τῆς ἀληθείας θεωρημάτων. Οὐκ ὠμὴν οὖν βρωτέον τὴν σάρκα τοῦ ἁμνοῦ, ὥσπερ ποιοῦσιν οἱ τῆς λέξεως δοῦλοι τρόπον ἀλόγων ζῶων καὶ ἀποτεθριωμένων πρὸς τοὺς ἀληθῶς λογικούς, διὰ τοῦ συνιέναι βούλεσθαι τὰ πνευματικὰ, λόγου μεταλαμβάνοντες (27) θηρίων ἀπηργωμένων. Φιλοτιμητέον δὲ τῷ εἰς ἔψησιν μεταλαμβάνοντι τὸ ὠμὸν τῆς Γραφῆς, μὴ ἐπὶ τὸ πλαδαρώτερον, καὶ ὑδαρέστερον, καὶ ἐκλειυμένον μεταλαμβάνειν.

³⁸ Joan. i, 29. ³⁹ Exod. xii, 5. ⁴⁰ Joan. i, 14. ⁴¹ Joan. vi, 54 seq. ⁴² Exod. xii, 7, 22. ⁴³ Joan. vi, 48. ⁴⁴ ibid. 50-52. ⁴⁵ Deut. ix, 9. ⁴⁶ Joan. vi, 52. ⁴⁷ II Cor. vii, 10.

(25) Δόξει καὶ. Sic codex Bodleianus ; editio Huetii, δόξει γὰρ καὶ.

(26) Ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic codex Bodleianus ; Regius, ὁ ἐξ οὐρανοῦ.

(27) Λόγου μεταλαμβάνοντες, etc. Hæc habent

could. Bodleianus, Regius et Barberinus. Variat Perionius, « rationis participes ferarum bestiarum ; » Ferrarius videtur legendum putasse, ἄλογον μεταβάλλοντα θηρίων ἀπηργωμένων, quod magis placet.

νειν τὰ γεγραμμένα, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ κνηθόμενοι τὴν
 ἀκοήν, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας ἀποστρέφοντες αὐ-
 τήν, ἐπὶ δὲ τὸ ἀνειμένον καὶ ὑδαρέστερον τῆς πολι-
 τείας μεταλαμβάνοντες τὰς κατ' αὐτοὺς ἀγωγὰς.
 Ἡμεῖς δὲ τῷ ζέοντι πνεύματι, καὶ τοῖς διδομέ-
 νοις (28) ὑπὸ Θεοῦ διαπύροις λόγοις, ὁποῖους Ἰερε-
 μίας εἰλήφει ἀπὸ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· « Ἴδού
 δίδωκα τοὺς λόγους μου εἰς τὸ στόμα σου πῦρ, ὅπτα
 ποιήσωμεν τὰ κρέα τοῦ ἀμνοῦ, ὥστε τοὺς μεταλαμ-
 βάνοντας αὐτῶν λέγειν, Χριστοῦ ἐν ἡμῖν λαλοῦντος,
 οἷ· « Ἡ καρδία ἡμῶν καιόμενη ἦν ἐν τῇ ὀδῷ, ὡς διή-
 ναγεν ἡμῖν τὰς Φραγάς. » Εἰ δὲ εἰς τὸ τοιοῦτον ἡμᾶς
 ζητῆσαι πυρὶ ὀπτῆσαι δεήσει τὰ τοῦ (29) ἀμνοῦ κρέα,
 παραθετόν τὴν ὁμολογίαν οὐ ἐπεπόνθει ἐπὶ τοῖς λό-
 γοις τοῦ Θεοῦ πάθους Ἰερემίας λέγων· « Καὶ ἐγέ-
 νετο ὡς πῦρ καιόμενον, φλέγον ἐν τοῖς ὀστέοις μου,
 καὶ παρεῖμαι πάντοθεν, καὶ οὐ δύναμαι φέρειν. »
 Ἀρκτέον δὲ ἐν τῷ ἐσθίειν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, τούτεστι
 τῶν κορυφαιστάτων καὶ ἀρχικῶν δογματικῶν περὶ τῶν
 ἐπουρανίων· καὶ καταληκτέον ἐπὶ τοὺς πόδας, τὰ
 ἔσχατα τῶν μαθημάτων τὰ ζητοῦντα περὶ τῆς τελευ-
 ταιᾶς ἐν τοῖς οὐσι φύσεως, ἥτοι τῶν ὑλικωτέρων, ἢ
 τῶν καταχθονίων, ἢ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ
 ἀκαθάρτων δαιμονίων. Ὁ γὰρ περὶ αὐτῶν ἄλογος ἔτε-
 ρος ὢν αὐτῶν, ἐναποκείμενος τοῖς μυστηρίοις τῆς
 Γραφῆς δύναται τροπικώτερον πόδες ὠνομάσθαι τοῦ
 ἀμνοῦ. Καὶ τῶν ἐνδοσθίων δὲ, ἑσωτερικῶν καὶ ἀπο-
 κερχυμένων, οὐκ ἀφεκτέον. Ὡς ἐνὶ δὲ σώματι τῇ
 ἀπάσῃ προσελθετόν Γραφῇ, καὶ τὰς ἐν τῇ ἀρμονίᾳ
 τῆς (30) πάσης συνθέσεως αὐτῆς εὐτονωτάτας καὶ
 σερβροτάτας συνοχὰς οὐ συντριπτέον, οὐδὲ διακο-
 πτέον, ὅπερ πεποιθήκασιν οἱ τὴν ἐνότητά τοῦ ἐν πά-
 σις ταῖς Γραφαῖς πνεύματος τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς συν-
 ρίθοντες. Αὕτη μένοιγε ἢ ἀπὸ τοῦ ἀμνοῦ προειρη-
 μένη προφητεία τὴν νύκτα ἡμᾶς τρεφέτω τοῦ
 ἐν τῷ βίῳ σκότους· ὡς γὰρ τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡμέρας
 τῶν μετὰ τὸν βίον τοῦτον οὐδὲν καταλειπτέον ἔσται
 ἡμῖν τῆς ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνοι χρησίμου ἡμῖν
 οὕτω τροφῆς. Παρελθούσης γὰρ τῆς νυκτός, καὶ
 ἐπαλθούσης τῆς μετὰ ταῦτα ἡμέρας, τὸν μηδαμῶς
 ἀπὸ τῶν παλαιότερων καὶ κατωτέρω ζυμούντων ἄζυ-
 μον ἔχοντες ἄρτον φαγόμεθα, χρήσιμον ἡμῖν ἐσόμε-
 νον, ἕως δοθῇ τὸ μετὰ τὸν ἄζυμον (31) μάννα, ἡ ἀγ-
 γελική καὶ μὴ ἀνθρωπίνῃ τροφῇ. Ἐκάστῳ τοίνυν
 ἡμῶν θυέσθω τὸ πρόβατον ἐν παντὶ οἴκῳ πατριᾶς
 ἡμῶν, καὶ δυνατὸν ἔστω τόνδε μὲν τινα παρανομεῖν,
 μὴ θύοντα τὸ πρόβατον, τὸν δὲ πᾶσαν φυλάττειν τὴν
 ἐντολήν θύοντα, καὶ περιέψοντα, καὶ ὀστέον αὐτοῦ μὴ
 συντρίβοντα. Καὶ οὕτως ἐν βραχείῃ συμφώνως τῇ
 ἀποστολικῇ ἐκδοχῇ καὶ τῷ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀμνοῦ
 ἀποδόσθω (32) τὸ τυθὲν Πάσχα Χριστός. Οὐ γὰρ
 νομιστέον τὰ ἱστορικὰ ἱστορικῶν εἶναι τύπους, καὶ τὰ
 σωματικὰ σωματικῶν, ἀλλὰ τὰ σωματικὰ πνευματι-
 κῶν, καὶ τὰ ἱστορικὰ νοητῶν. Ἀναθῆναι τῷ λόγῳ

²⁸ II Tim. iv, 3, 4. ²⁹ Jerem. v, 14. ³⁰ Luc. xxiv,

(28) Codex Regius, κατ' αὐτοῦ ἀναγωγὰς. Ἡμεῖς
 δὲ τῷ ζέοντι τοῖς διδομένοις etc.; Bodleianus ut in
 nostro textu.

(29) Sic habet codex Bodleianus, male vero co-
 dex R. gius, Eius δὲ τὸ τοιοῦτον ζητῆσαι, πυρὶ ὀπτῆ-

A et sævientium contra eos qui idcirco ratione vere
 utuntur quia velint intelligere spiritualia, id quod
 ratione caret ferarum agrestium immutantes. Sed
 elaborandum est transmutanti cruditatem Scripturæ
 ad coctionem, ne in aliquid humidius, et aquosius,
 et dissolutum transmutet ea quæ scripta sunt :
 quod faciunt prurientes auribus, et a veritate qui-
 dem eas avertentes²⁸, ad remissam autem et flacci-
 dam vivendi rationem sua instituta transmutantes.
 Nos vero ferventi spiritu, et ignitis sermonibus a
 Deo datis, quales Jeremias sumpserat ab eo qui
 sibi dicebat : « Ecce ego dedi sermones meos in
 os tuum ignem²⁹, » assas faciamus agni carnes ;
 ita ut qui eas capiemus, Christo in nobis loquente,
 dicamus : « Nonne cor nostrum ardens erat **178**
 B in via, dum aperiret nobis Scripturas³⁰ ? » Quod
 si ad hanc rem quærendam assare igni agni carnes
 opus erit, in medium afferendum est id quod occa-
 sione verborum Dei passum se fatetur Jeremias :
 « Et factus est ut ignis comburens, ardens in ossi-
 bus meis : et resolvor undique, et sustinere non
 possum³¹. » Incipiendum autem est, dum comedi-
 mus, a capite, hoc est a supremis et primariis do-
 gmatibus de rebus supercoelestibus ; et desinendum
 in pedes, nimirum in ultimas disciplinas, quæ-
 rentes de ultima natura in entibus, vel de rebus
 materialibus, vel terrestribus, vel malis spiritibus
 et impuris dæmonibus. Nam fieri potest ut sermo
 de ipsis, diversus existens ab illis sublimum, re-
 conditus in mysteriis Scripturæ, pedes agni tropice
 nominatus sit. Quin ab intestinis, et interioribus,
 et abstrusis non recedendum est ; sed ad Scriptu-
 ram totam perinde atque ad unum corpus acceda-
 mus oportet, nec collacerandæ discindendæque sunt
 tum constantissimæ, tum fortissimæ harmoniæ toi-
 tius compositionis ipsius : id quod fecerunt qui,
 quantum in ipsis est, unius unitatem Spiritus in
 omnibus Scripturis existentem collacerant. Et
 sane hæc prædicta ex agno prophetia, una soli
 nocte tenebrarum, quæ sunt in præsentī vita, nos
 nutriat ; tanquam enim ex oriente die rerum post
 præsentem vitam futurarum, sic nos nihil reliquum
 facere debemus de cibo solum nobis in præsentia
 utili. Cum enim nox præterierit, ac supervenerit
 D postea dies, azymum habentes, haudquaquam ex
 veteribus, et ex his qui inferne fermentant, panem
 comedimus nobis eousque profuturum, donec post
 azymum fuerit nobis datum manna, hoc est ange-
 licus ille et non humanus cibus. Ab unoquoque igitur
 nostrum immoletur ovis in omni domo familiæ
 nostræ. Facile etiam factu sit, ut aliquis transgres-
 sor sit legis, non mactans ovem, alio universum
 servante mandatum, mactante et coquente, et os
 ejus non confringente. Et sic, ut quam brevissime

32. ³¹ Jerem. ix, 9.
 σαῖ δὲ ἄξει τὰ τοῦ, etc.

(30) Codex Bodleianus, τὰς ἀρμονίας τῆς

(31) Codex Bodleianus, τὸ κατὰ τὸ ἄζυμον.

(32) Idem codex Bodleianus, ἀποδόσθαι.

dicam, consone apostolicæ intelligentiæ et evangelico agno designetur Christus esse immolatum Pascha. Neque enim existimandum est historica historiarum esse figuras, et corporalia corporalium: sed corporalia spiritualium, et historica rerum quæ mente percipiuntur. Rationem autem nostram etiam ad tertium **179** Pascha, quod in innumerabilium angelorum frequentia et multitudine, in perfectissimo beatissimoque exitu perficiendum est, venire nonne non est necesse, cum hæc et latius et copiosius quam lectio exigit disputaverimus.

14. Verum non impervestigatum sinendum est quomodo in propinquo erat Pascha Judæorum, quando erat Dominus simul cum matre, et fratribus, et discipulis in Capharnaō. Atque in Evangelio quidem secundum Matthæum ⁸² dimissus a diabolo, cum advenissent ministrarentque illi angeli, audissetque Joannem traditum fuisse, secessit in Galiliæam, et relicta Nazara profectus habitavit in Capharnaō. Deinde cum incepisset prædicationem, elegissetque quatuor piscatores apostolos, docuissetque in synagogis totius Galiliæ, sanassetque sibi allatos, in montem ascendit, dicitque beatitudines et quæ his sunt proxima ⁸⁴. Cum vero finisset illam doctrinam descendissetque de monte, de novo Capharnaum ingreditur, indeque ingressus navim, transit ad locum Gergesenorum, e quorum finibus rogatus discedere ⁸⁵, cum navim conscendisset, trajecit, et venit in civitatem suam, ubi quibusdam sanitate reddita circumibat civitates omnes, et vicos, docens in synagogis eorum ⁸⁶. Alique quamplurima postea fiunt, antequam adnotet Matthæus Paschatis tempus ⁸⁷. Quin etiam apud alios evangelistas, postquam diversatus fuisset in Capharnaō Dominus, non invenitur quod dicatur Pascha esse in propinquo: quorum consilium servare poterit qui cogitarit quæ in superioribus de Capharnaō disseruerimus. Commoratio illa, cum Judæorum Pascha instaret, paulo melior hoc ipso facta fuit, eoque præstantior, maxime quoniam in Paschate Judæorum inveniuntur in templo vendentes boves, et oves, et columbas; propter quæ etiam non additur, *Domini, sed Judæorum* esse Pascha. Ut enim domus Patris facta est domus mercatus apud eos, qui ipsam non sanctificabant; sic etiam Pascha Domini factum est humanum, et Judaicum Pascha apud eos qui illud abjectius et corporalius elegerint. Cæterum alias commodius videre erit et quæ ad Paschatis tempus pertinent, quod circa verbum æquinoctium contingit, et si quid aliud quæstio qua de agitur postulat expoliendum. Sane Heracleon, « Hæc magna, inquit, est festivitas: figura enim passionis Servatoris erat, quando non solum **180** interficiebatur ovis, verum etiam comesa præberet requiem; et immolata quidem passionem Servatoris in mundo significabat, comesa vero requiem futuram in nuptiis. » Apposuimus autem verba ipsius, ut cum viderimus virum hunc tantis in

A καὶ ἐπὶ τὸ τρίτον Πάσχα ἐπιτελεσθῶμενον ἐν μωριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει ἐπιτελειοτάτῃ, καὶ μακρῶτάτῃ ἐξόδιῳ νῦν οὐκ ἔστιν ἀναγκαῖον, καὶ τούτων ἐπιπλεῖον καὶ περισσώτερον, παρ' ὃ ἀπῆται τὸ ἀνάγνωσμα, εἰρημένων ἡμῖν.

ad tertium **179** Pascha, quod in innumerabilium angelorum frequentia et multitudine, in perfectissimo beatissimoque exitu perficiendum est, venire nonne non est necesse, cum hæc et latius et copiosius quam lectio exigit disputaverimus.

14. Οὐκ ἀζήτητον δὲ οὐδὲ ἐατέον πῶς ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, ὅτε ἦν ὁ Κύριος ἅμα τῇ μητρὶ, καὶ τοῖς ἀδελφοῖς. καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐν τῇ Καφαρναοῦμ. Ἐν μὲν οὖν τῷ κατὰ Ματθαῖον ἀφθελῆς ἀπὸ τοῦ διαβόλου, τῶν ἀγγέλων προσελθόντων καὶ διακονούντων αὐτῷ, ἀκούσας Ἰωάννην παραδεδῶσθαι, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρά, ἐλθὼν κατώκησεν εἰς Καφαρναοῦμ. Ἐπειτα ἀρξάμενος κηρύσσειν, καὶ ἐκλεξάμενος τοὺς τέσσαρας ἀλμῆς ἀποστόλους, διδάξας τε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὅλης τῆς Γαλιλαίας, καὶ θεραπεύσας τοὺς προσενηθέντας αὐτῷ, ἀνέρχεται εἰς τὸ ὄρος, καὶ λέγει τοὺς μακαρισμοὺς, καὶ τὰ ἐχόμενα αὐτῶν. τελέσας δὲ ἐκείνην τὴν διδασκαλίαν, καταβάς ἐκ τοῦ ὄρους εἰσέρχεται εἰς Καφαρναοῦμ δεύτερον, κάκειθεν δὲ ἐμβὰς εἰς πλείον παρὰ εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν. παρακληθεὶς τε μεταβῆναι ἀπὸ τῶν ὄρων αὐτῶν, ἐμβὰς εἰς πλοῖον διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ἰδαίαν πόλιν, ἐνθα θεραπείας ἐπιτελέσας τινὰς περιτῆς τὰς πόλεις πάσας, καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν. Καὶ ἄλλα δὲ πλείστα μετὰ ταῦτα γίνεται, πρὶν ἐπισημειώσασθαι τὸν Ματθαῖον τὸν τοῦ Πάσχα καιρὸν. Καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς δὲ εὐαγγελισταῖς μετὰ τὴν ἐν τῇ Καφαρναοῦμ διατριβὴν οὐχ εὐρίσκειται ἐγγὺς τὸ Πάσχα εἶναι λεγόμενον. αὖσαι δὲ τὸ βούλημα τῶν ἀνδρῶν ἔστιν ἐνοήσαντα τὰ περὶ τῆς Καφαρναοῦμ εἰρημένα ἡμῖν ἐν τοῖς πρὸ τούτων. Ἐνδιατριβὴ πλῆσιον τυγχάνει (33) τοῦ τῶν Ἰουδαίων πάσχα ὀλίγω βελτιουμένη παρ' αὐτὸ, καὶ κρείττων αὐτοῦ τυγχάνουσα, καὶ μάλιστα ἐπὶ ἐν τῷ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων εὐρίσκονται ἐν τῷ ἱερῷ οἱ πωλοῦντες τοὺς βόας, καὶ τὰ πρόβατα, καὶ τὰς περιστεράς. δι' οὗς ἔτι μᾶλλον πρόκειται μὴ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων εἶναι τὸ Πάσχα. ὡς γὰρ ὁ οἶκος τοῦ Πατρὸς γέγονεν οἶκος ἐμπορίου παρὰ τοῖς μὴ ἀγιάζουσιν αὐτόν. οὕτω καὶ τὸ Πάσχα Κυρίου ἀνθρώπινον, καὶ Ἰουδαϊκὸν Πάσχα παρὰ τοῖς ταπεινότερον καὶ σωματικώτερον αὐτὸ ἐκλεξαμένοις. Εὐκαιρότερον δὲ ἐν ἄλλοις ἔσται ἰδεῖν καὶ τὰ περὶ τοῦ χρόνου τοῦ Πάσχα, περὶ τὴν ἑαρινὴν ἡμερίαν γινομένου, καὶ εἴ τι ἕτερον ἀπαιτεῖ τὸ πρόβλημα ἐπεξεργάσασθαι. Ὁ μέντοιγε Ἡρακλέων, « Αὕτη, φησὶν, ἡ μεγάλη ἑρπῆ· τοῦ γὰρ πάθους τοῦ Σωτῆρος τύπος ἦν, ὅτε οὐ μόνον ἀνηρέτω τὸ πρόβατον, ἀλλὰ καὶ ἀνάπαυσιν παρεῖχεν ἐσθίμενον, καὶ θυόμενον μὲν τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος τὸ ἐν κόσμῳ ἐσημαίνειν, ἐσθίμενον δὲ τὴν ἀνάπαυσιν τὴν ἐν γάμῳ. » Παρεθέμεθα

⁸² Joan. II, 12, 13. ⁸³ Matth. IV, 11 seq. ⁸⁴ Matth. V, VI, VII. ⁸⁵ Matth. VIII, 1, 5, 23, 28, 34. ⁸⁶ Matth. IX, 1-36. ⁸⁷ Matth. XXII, 2.

(33) Codex Bodleianus τυγχάνειν.

δὲ αὐτοῦ τὴν λέξιν, ἵνα ὡς ἐν τηλικούτοις ἀναστρέψιν τὸν ἄνδρα παρεβρίμμενως, καὶ ὑδαρῶς, μετὰ μηδενὸς κατασκευαστικοῦ θεωρήσαντες, μᾶλλον αὐτοῦ καταφρονήσωμεν.

15. « Καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὔρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας, καὶ περιστεράς, καὶ τοὺς κερματιστάς καθήμενους. Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων ἐξέβαλλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τὰ τε πρόβατα, καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυθιστῶν ἐξέχεε τὰ κέρματα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε (34)· καὶ τοῖς τὰς περιστεράς πωλοῦσιν εἶπεν· Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου. Τότε ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι γεγραμμένον ἐστίν· Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με. » Σημειωτέον, ὅτι ὁ μὲν Ἰωάννης δεύτερον ἔργον τοῦ Ἰησοῦ ἀναγράφει τὸ περὶ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ εὐρεθέντων ὑπ' αὐτοῦ πωλούντων βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστεράς· οἱ δὲ λοιποὶ σχεδὸν πρὸς τῷ τέλει, ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ πάθος οἰκονομίας τὸ παραπλήσιον ποιοῦσιν· καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος οὕτως· « Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λέγουσα· Τίς ἐστὶν οὗτος; Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον· Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης, ὁ ἀπὸ Ναζαρετ τῆς Γαλιλαίας· καὶ εἰσήλθεν Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυθιστῶν κατέστρεψε (35), καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς· καὶ λέγει αὐτοῖς· Γέγραπται· Ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπήλαιον ληστῶν. » Ὁ δὲ Μάρκος· « Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυθιστῶν ἀνέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς, καὶ οὐκ ἔβριεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ· καὶ εἰδὼσθε, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· Οὐ γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; Ὑμεῖς δὲ πεποιθήκατε αὐτὸν σπήλαιον ληστῶν. » Ὁ δὲ Λουκᾶς· « Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτήν (36), λέγων· Ὅτι εἰ ἔγνων ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ καὶ σὺ τὰ πρὸς εἰρήνην· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου, ὅτι ἤξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περικυκλώσουσι, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν, καὶ ἑδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου, καὶ οὐκ ἀφήσουσι λίθον ἐπὶ λίθον ἐν σοί, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνων τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, λέγων αὐτοῖς· Γέγραπται· Καὶ ἔσται ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς· ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον ληστῶν. » Ἐπὶ δὲ καὶ τοῦτο παρατηρητέον, ὅτι τοῖς εἰρημνοῖς παρὰ τοῖς τρισὶν ἐπὶ τῇ εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνόδῳ τῷ Κυρίου, καθ' ἣν ταῦτα πεποίηκεν ἐν τῷ ἱερῷ, τὰ παραπλήσια ἀνέγραψεν ὁ Ἰωάννης μετὰ πολλὰ γεγονέναι, μετὰ ἑτέραν αὐτοῦ παρὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῖς Ἱεροσολύμοις. Οὕτω δὲ κατανοητέον τὰ εἰρη-

A rebus nullo apparatu versantem, sed contemptim et sine firmitate, magis ipsum despiciamus.

15. « Et ascendit Hierosolymam Jesus, et reperit in templo eos, qui vendebant boves, et oves, et columbas, et mensarios sedentes. Et cum fecisset flagellum e funiculis, eiecit e templo oves simul, ac boves; et mensariorum æs effudit, et mensas subvertit: et his, qui columbas vendebant, dixit: Auferite ista hinc, nec facite domum Patris mei, domum mercatus. Tunc recordati sunt discipuli ejus scriptum esse: Zelus domus tuæ comedit me⁶⁰. » Notandum quidem est Joannem scribere secundum Jesu opus fuisse id quod fecit erga repertos a se vendentes oves, et boves, et columbas in templo; cum cæteri fere in fine, vicinum illud faciant dispensationi illi quæ erat tempore passionis; et Matthæus quidem sic⁶¹: « Et cum intrasset ipse Hierosolymam, commota est universa civitas, dicens: Quis est hic? Turbæ autem dicebant: Hic est Jesus ille propheta a Nazareth Galilææ. Et intravit Jesus in templum, et eiecit omnes vendentes et ementes in templo; mensasque mensariorum, et cathedras vendentium columbas subvertit: et dicit eis: Scriptum est: Domus mea, domus precationis vocabitur; at vos facitis illam speluncam latronum. » At Marcus⁶²: « Et veniunt Hierosolymam: ingressusque Jesus in templum cœpit ejicere eos qui vendebant et emebant in templo: et mensas argentariorum sellasque vendentium columbas subvertit: nec permittebat ut quisquam deportaret vas per templum; et docebat, dicens illis: Nonne scriptum est: Domus mea, domus precationis vocabitur omnibus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum. » Lucas vero⁶³: « Et ut appropinquavit, videns civitatem, flevit super illam, dicens: Quia si cognovisses et tu in die illa quæ ad pacem! nunc autem occultata sunt ab oculis tuis, quia supervenient tibi dies, et circumdabunt te, et cingent te undique, et solo æquabunt te, et filios tuos, et non relinquent **181** in te lapidem super lapidem, eo quod non cognoveris tempus visitationis tuæ. Et ingressus in templum, cœpit ejicere vendentes, dicens illis: Scriptum est: Et erit domus mea, domus precationis; vos autem fecistis illam speluncam latronum. » Præterea hoc etiam observandum est, quod his quæ dicta sunt apud tres evangelistas in ascensu Domini ad Hierosolymam, in quo hæc fecit in templo, similia scripserit Joannes post multa fuisse facta, nempe post alterum ipsius adventum ad Hierosolymam, a præsentī diversum. Sunt autem hunc in modum consideranda: atque in primis quæ a Matthæo traduntur⁶⁴: « Et cum appropinquassent Hierosolymis, et venissent Bethphage ad montem Olivarum, tunc Jesus misit duos discipulos,

⁶⁰ Joan. II, 13 seq. ⁶¹ Matth. XXI, 10 seq. ⁶² Marc. XI, 15 seq. ⁶³ Luc. XIX, 41 seq. ⁶⁴ Matth. XXI, 1 seq.

(34) Co lex Bodleianus, ἀνέστρεψε.

(35) Idem codex Bodleianus iterum, ἀνέστρεψε.

(36) Codex Bodleianus pro ἐπ' αὐτήν, habet ἐπ' αὐτῆ.

dicens eis : Ite in vicum, qui e regione vestri est, et statim invenietis asinam alligatam, et pullum cum ea; solvite, et adducite mihi: et si quis vobis dixerit: Quid facitis? dicetis: Dominus his opus habet: et confestim dimittet eos. Hoc autem totum factum est, ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit mansuetus, et sedens super asinam, et pullum filium subjugalis. Profecti autem discipuli fecerunt sicut præceperat illis Jesus, et adduxerunt asinam, et pullum, et imposuerunt super eos vestimenta sua, et insedit illis. Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via. Porro turbæ, quæ præcedebant eum, et sequebantur, clamabant dicentes: Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine Domini: Hosanna in altissimis! Deinde vero sequuntur: « Et cum intrasset ipse Hierosolymam, commota est universa civitas, » quæ in superioribus citavimus. Nunc vero verba Marci consideremus⁵³: « Et cum appropinquant Hierosolymis, ad Bethphage et Bethaniam, juxta montem Olivarum, emittit duos e discipulis suis, et dicit illis: Abite in vicum, qui e regione vestri est, et statim ingredienti in illum invenietis pullum alligatum, super quem nullus adhuc hominum sedit: solvite eum, et adducite. Et si quis vobis dixerit: Cur facitis hoc? dicite quod Dominus eo opus habet, et continuo illum mittet huc. Et abierunt, et invenerunt pullum alligatum juxta januam foris in bivio, et solvunt illum. Et nonnulli eorum, qui illic stabant, dicebant illis: Quid facitis solventes pullum? At illi dixerunt eis quemadmodum præceperat Jesus; et senebant illos: et adduxerunt pullum ad Jesum, et injecerunt **182** illi vestimenta sua. Alii autem frondes cædebant de arboribus, et sternebant in via. Et qui præcedebant, et qui sequebantur, clamabant dicentes: Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini: Benedictum quod venit regnum patris nostri David: Hosanna in altissimis! Et ingressus est Hierosolymam in templum, et cum circumspexisset omnia, jamque tempus esset vespertinum, ingressus est Bethaniam cum duodecim; et postero die, cum exissent Bethania, esuriit. » Deinde post ficus arefactæ mysterium, « veniunt Hierosolymam. Et ingressus in templum, cœpit ejicere vendentes, » et quæ sequuntur hunc in modum a Luca narrata⁵⁴: « Et venit, cum appropinquasset ad Bethphage et Bethaniam, juxta montem, qui vocatur Olivarum, misit duos discipulos, dicens: Abite in castellum quod est ex adverso, in quo nemo unquam hominum sedit; solvite illum, et adducite; et si quis vos interrogaverit: Quare solvitis? sic dicetis: Quia Dominus eo opus habet. Abierunt autem discipuli, et invenerunt sicut dixerat eis. Sol-

⁵³ Marc. xi, 1 seq. ⁵⁴ Luc. xix, 29 seq.

(37) Codex Bodleianus, κατὰ Ματθαῖον.

(38) Idem codex Bodleianus, κατέναντι.

(39) Idem codex Bodleianus, ἐπ' αὐτόν.

μένα· καὶ πρῶτόν γε τὰ Ματθαῖον (37) λεγόμενα· « Καὶ ὅτε ἤγγισεν εἰς Ἱερουσόλυμα, καὶ ἦλθεν εἰς Βηθφαγὴν πρὸς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τότε Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητάς, λέγων αὐτοῖς· Πορεύεσθε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι (38) ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὐρήσετε ὄνον δεδεμένον, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι· καὶ εἰάν τις ὑμῖν εἴπῃ· Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἰπέτε, ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς. Τοῦτο δὲ γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Εἰπάτε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται πραῦς, καὶ ἐπιβεθηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον ὑποζυγίου. Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταί, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, ἤγαγον τὴν ὄνον, καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτῶν (39) τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισεν ἐπάνω αὐτῶν. Ὁ δὲ πλείστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ· οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες αὐτὸν (40), καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον· Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Ἐξῆς δὲ τούτων ἐστὶ· « Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱερουσόλυμα, ἐσεισθη πᾶσα ἡ πόλις, » ἅτινα παρεθέμεθα ἐν τοῖς πρὸ τούτων. Δέτερα δὲ τὰ Μάρκου· « Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσόλυμα, εἰς Βηθφαγὴν καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς· Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως πορευόμενοι εἰς αὐτήν, εὐρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς οὕπω ἀνθρώπων ἐκάθισεν· λύσατε αὐτόν, καὶ φέρετε. Καὶ εἰάν τις ὑμῖν εἴπῃ· Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἰπάτε, ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρεῖαν ἔχει, καὶ εὐθέως αὐτόν ἀποστελεῖ ὡς. Καὶ ἀπῆλθον, καὶ εὗρον πῶλον δεδεμένον πρὸς θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφοδίου, καὶ λύουσιν αὐτόν. Καὶ τινες τῶν ἐκεῖ ἐστῶτων ἔλεγον αὐτοῖς· Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον; Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς· καὶ φέρουσι τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν. Ἄλλοι δὲ στοιβάδας κόψαντες ἐκ τῶν ἀγρῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν. Καὶ οἱ προάγοντες, καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον· Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία τοῦ Πατρὸς ἡμῶν Δαυὶδ· Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱερουσόλυμα, εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὅτε ἦδη οὐσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα, καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξεληθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπέειπεν· « Εἶτα μετὰ τὴν τῆς ξηραίνουμένης συχίας οἰκονομίαν, » ἐρχονται εἰς Ἱερουσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, » καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ Λουκᾶ (41) τοῦτον τὸν τρόπον· « Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴν καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν λέγων· Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην, ἐν ἣ εἰσπορευόμενοι εὐρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν

(40) Codex Bodleianus, αὐτοῦ.

(41) Idem codex Bodleianus, τῷ Λουκᾶ.

οὐδὲς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε· καὶ ἐὰν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ· Διὰ τί λύετε; οὕτως ἐρεῖτε· Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρεῖαν ἔχει. Ἀπελθόντες δὲ οἱ μαθηταί, εὗρον (42) ὡς εἶπεν αὐτοῖς· Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῦλον, εἶπαν οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς· Τί λύετε τὸν πῦλον; οἱ δὲ εἶπαν· Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρεῖαν ἔχει. Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπιβήσαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῦλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν. Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώωνον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ. Ἐγγίζοντας δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, ἤρξατο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες καὶ αἰνούντες τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων, λέγοντες· Εὐλογημένος ὁ βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· ἐν οὐρανῷ εἰρήνη, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. Καὶ τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπαν πρὸς αὐτόν· Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου. Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπε· Λέγω ὑμῖν, ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κερκράζονται. Καὶ ὡς ἠγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτήν, καὶ τὰ ἐξῆς, ἅπερ παρεθέμεθα. Ὁ μὲντοιγε Ἰωάννης μετὰ πλείστα ὄσα τοῦ, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὔρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας τοὺς βόας, καὶ τὰ πρόβατα, καὶ ἑτέραν διηγούμενος ἄνοδον τοῦ Κυρίου εἰς Ἱεροσόλυμα, ταῦτά φησι μετὰ τὸ πρὸ ἐξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα ἐν Βηθανίᾳ δεῖπνον, ἐν ᾧ ἡ Μάρθα (43) διηκόνει, καὶ ὁ Λάζαρος ἀνάκειτο· Ἐπὶ τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολλὸς ὁ Ἰσραηλίων εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἐρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔλαβον τὰ βῆλα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον· Ὡσαννά, εὐλογημένος ἐν ὀνόματι Κυρίου ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ. Εὐρύνει δὲ ὁ Ἰησοῦς ὄναριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτοῦ (44), καθὼς ἐστι γεγραμμένον· Μὴ φοβοῦ, θύγατερ Σιών· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἐρχεται καθήμενος ἐπὶ πῦλον ὄνου. Ταῦτα δὲ νομίζω, εἰ καὶ ἐπιπλεῖον (45) τῆς λέξεως παρεθέμεν τῶν εὐαγγελιστῶν, ἀναγκαίως πεποιηκέναι, ὑπὲρ σοῦ καταστήσαι τὴν κατὰ τὸ ῥητὸν διαφωνίαν· τῶν μὲν τριῶν ἐν μιᾷ τῇ αὐτῇ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπιδημῆσαι τοῦ Κυρίου λεγόντων τὰ νομιζόμενα παρὰ τοῖς πολλοῖς τὰ αὐτὰ εἶναι καὶ τῷ Ἰωάννῃ γεγραμμένα· τοῦ δὲ Ἰωάννου ἐν δυσὶν ὑπὸ πολλῶν πράξεσι διισταμέναις, μεταξὺ δηλουμένων. καὶ εἰς διαφόρους τόπους ἐπιδημιῶν τοῦ Κυρίου, εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνδοῖς ἀπαγγέλλοντος γεγονέναι τὰ ἐκκαίμενα. Ἐγὼ μὲν οὖν ὑπολαμβάνω ἀδύνατον εἶναι τοῖς μηδὲν πέρα τῆς ἱστορίας ἐν τούτοις ἐκδεχομένοις παραστήσαι τὴν δοκούσαν διαφωνίαν σύμφωνον ὑπάρχειν. Εἰ δὲ τις οἶεται μὴ ὑγιῶς ἡμᾶς ἐξελιχθέναι, συνετῶς ἀντιγραφάτω τῇ τοιαύτῃ ἡμῶν ἀποφάσει.

16. Τὰ δὲ κινούντα ἡμᾶς εἰς τὴν περὶ τούτων συμφωνίαν αἰτήσαντες τὸν διδόντα παντὶ τῷ αἰτοῦντι, καὶ ἐξέως ζητεῖν ἀγωνιζομένῳ, κρούοντές τε ὑπὲρ τοῦ ἀνοχθῆναι ἡμῖν ταῖς τῆς γνώσεως κλεισὶ τὰ κερκρυμένα τῆς Γραφῆς, τὸν αὐτὸν (46) κατὰ τὴν δεδομέ-

⁴² Joan. II, 15. ⁴³ Joan. XII, 1, 2. ⁴⁴ ibid. 12 seq.

(42) Codex Regius, εὐρόντες· Boddleianus, καὶ εὐρόντες· sed omnino legendum est εὗρον.

(43) Ἐν ᾧ ἡ Μάρθα. Sic codex Boddleianus; Regius, ἐν ᾧ ἡ Μαρία.

(44) Codex Boddleianus, ἐπ' αὐτοῦ· Regius, ἐπ'

A ventibus autem illis pullum, dixerunt domini ejus ipsis: Quare solvitis pullum? at illi dixerunt: Quia Dominus eo opus habet. Et duxerunt illum ad Jesum: injectisque vestimentis suis super pullum, imposuerunt Jesum. Proficiscente autem illo, substernebant vestimenta sua in via. Et cum appropinquaret jam ad descensum montis Olivarum, coeperunt omnis multitudo discipulorum gaudentes laudare Deum voce magna super omnibus, quas viderant, virtutibus, dicentes: Benedictus rex in nomine Domini; pax in caelo, et gloria in altissimis! Et quidam Pharisaorum e turba dixerunt illi: Magister, increpa discipulos tuos. Quibus respondens, ait: Dico vobis, si hi tacuerint, lapides clamatu- rous. Et ut appropinquavit, intuitus civitatem, flevit super illam, et quae sequuntur a nobis posita. Atque Joannes post illud⁴²: « Et ascendit Jesus Hierosolymam, et reperit in templo vendentes oves, et boves, » pluribus interjectis, alterum Domini enarraus ad Hierosolymam ascensum post eam cœnam quæ Bethaniæ fuit ante sex dies Paschatis⁴³, in qua Martha ministrabat Lazaro accumbente, hæc inquit⁴⁴: « Postero die turba multa, quæ venerant ad diem festum, cum audissent quod veniret Jesus Hierosolymam, acceperunt ramos

183 palmarum, et processerunt obviam ei, et clamabant: Hosanna, benedictus in nomine Domini rex Israelis! Nactus autem Jesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est⁴⁵: Ne metue, filia Sion; ecce Rex tuus venit sedens super pullum asinæ. » Porro hæc me necessario fecisse reor, etiamsi quamplurima evangelistarum verba citarim, ut ostenderem dissonantiam quæ est in textu: tribus quidem in uno eodemque Domini ad Hierosolymam adventu dicentibus ea quæ multi existimant eadem esse cum his quæ Joannes etiam scripsit; Joanne vero hæc quæ exposuimus, referente facta fuisse in duobus Domini ascensibus ad Hierosolymam, atque diversis distantibusque actionibus, enarrantem etiam Dominum interim ad diversa loca profectum fuisse. Itaque meum est judicium minime ostendi posse apparentem dissonantiam, consonam existere his qui in hisce rebus nihil præter historiam admittunt. Quod si quis nos recte non exposuisse D retur, contra hanc nostram intelligentiam prudenter scribat.

16. Cæterum postulantes ab eo qui dat omni petenti et omni conanti acute quærere, itemque eum pulsantes, ut nobis aperiantur scientiæ clavis occulta Scripturæ, juxta vires nobis suppedi- tatas exponemus quæ nos movent ad horum cog-

⁴⁵ Zach. IX, 2.

αὐτῷ.

(45) Codex Boddleianus, πλεῖον; Regius, ἐπιπλεῖον.

(46) Codex Regius, ταῦτόν· Boddleianus ut in nostro textu.

cordiam, cumprimis videntes Joannis textum incipientem ab illis verbis : « Et ascendit Jesus Hierosolymam ⁶⁹. » Est igitur Hierosolyma, ut ipse Dominus docet in Evangelio secundum Matthæum ⁷⁰, « civitas regis magni, » non in convalle, vel inferne alicubi posita, sed in alto monte ædificata, ac « montes in circuitu ejus, cujus participatio ejus in idipsum ⁷¹ : » et, « illuc ascenderunt tribus Domini, testimonium Israeli ⁷². » Vocatur autem hæc et civitas, et Jerusalem, ad quam nullus eorum qui manent in terris, ascendit, neque ingreditur; sed quælibet anima, quæ naturalem habet celsitudinem vimque acute intelligendi perspicendi que intelligibilia, hujus civitatis est civis. Fieri etiam potest ut in peccato sit etiam Hierosolymita : quod possint etiam optimo ingenio præditi peccare, ni celerius post peccatum redeant, perdentes aptitudinem illam, et futuri in una earum civitatum quæ alienæ sunt a Judæa, non solum advenæ, verum etiam in ea nomen suum daturi. Ascendit Jesus Hierosolymam, postquam opem tulisset his qui erant in Cana Galilææ; ac deinde Capharnaum descendit, facturus Hierosolymis quæ sunt scripta. Reperit **184** ergo in templo, quod et domus Patris Servatoris esse dicitur, hoc est in Ecclesia, vel in annuntiatione ecclesiastici et sani sermonis, quosdam qui domum Patris, domum mercatus facerent. Ac semper aliquos reperit Jesus in templo. Quando enim in ea, quæ dicitur Ecclesia, quæ est domus Dei viventis, columna et firmamentum veritatis ⁷³, non sunt aliqui mensarii sedentes, quibus opus sit plagis ex flagello e funiculis a Jesu factis? Rursus quando non sunt argentarii, quibus sit opus illorum æs effundi, ac mensas ipsorum subverti? Quando item non sunt qui mercatorum more vendunt boves, quos oportuit servare ad aratrum, ut injectis ad ipsum manibus, nec ad posteriora conversi, regno Dei sint apti? Sed quando non sunt præferentes mammonam iniquitatis ovis quæ ipsis materiam se ornandi præbent? Sunt etiam complures qui sinceritatem et puritatem privatam omni amaritudine et bili spernant, etiam lucri infelicis causa prodentes diligentiam eorum qui tropice columbæ dicuntur. Cum igitur reperit Servator in templo, quod est domus Patris, vendentes boves, et oves, et columbas, et mensarios sedentes, expellit illos, usus flagello e funiculis a se factis, una cum ovis bobusque venalibus, ipsorum etiam pecunias congregatas effundens, tanquam indignas quæ simul tenerentur et ipsarum inutilitatem ostendens. Subvertit etiam, quæ in avarorum erant animis, mensas, dicens his qui columbas vendebant : « Auferte ista hinc, » ne posthac in templo Dei vendantur. Arbitror vero ego Jesum ipsum edidisse signa, per

νην ἡμῖν δύναμιν ἐκθυσόμεθα τρόπον. Καὶ πρῶτον γε ἴδωμεν τὴν τοῦ Ἰωάννου λέξιν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ· « Καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς. » Ἱεροσόλυμα τοίνυν ἐστίν, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον διδάσκει ὁ Κύριος, « τοῦ μεγάλου βασιλέως πόλις, » οὐκ ἐν κοιλάδι, ἢ κάτω που κειμένη, ἀλλ' ἐν ὑψηλῷ ὄρει ὠκοδομημένη, καὶ « ὄρη κύκλῳ αὐτῆς, ἧς ἡ μετοχή αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό· » καὶ, « ἐκεῖ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ Κυρίου, μαρτύριον ἐν τῷ Ἰσραὴλ. » Καλεῖται δὲ καὶ ἡ πόλις αὕτη, καὶ Ἱερουσαλήμ, εἰς τὴν οὐδεὶς τῶν ἐπὶ γῆς ἀναβαίνει, οὐδὲ εἰσέρχεται· καὶ πᾶσά γε ἡ φυσικὸν ἔχουσα διαρμα ψυχῆ, καὶ ὀζύτητα νοητικῆς διορατικῆς, ταύτης τῆς πόλεως πολίτης ὑπάρχει. Καὶ δυνατὸν ἐν ἀμαρτίᾳ εἶναι· καὶ τὸν Ἱεροσολυμίτην· δυνατὸν γὰρ καὶ τοὺς εὐφυστάτους ἀμαρτάνειν, εἰ μὴ ἐπιστρέφαιεν μετὰ τὴν ἀμαρτίαν τάχιον, ἀπολόντας τὴν εὐφυίαν, καὶ μίαν τῶν ἄλλοτριῶν τῆς Ἰουδαίας πόλεων, οὐ μόνον παροικῆσοντας, ἀλλὰ καὶ ἐγγραφησομένους. Ἀναβαίνει εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς μετὰ τὸ βοηθῆσαι τοῖς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐξῆς εἰς τὴν Καφαρναούμ καταβεδηκέναι, ἵνα ποιῆσῃ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τὰ γεγραμμένα. Εὗρε γοῦν ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπερ καὶ οἶκος τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγεται τοῦ Σωτῆρος, τουτέστιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἢ ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ὑγιαινόντος λόγου, τινὰς τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς ἐμπορίου ποιούντας οἶκον. Καὶ αἰεὶ τινὰς εὕρισκεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ. Πότε γὰρ ἐν τῇ ὀνομαζομένῃ Ἐκκλησίᾳ, ἧτις ἐστὶν οἶκος Θεοῦ ζῶντος, στυλὸς καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας, οὐκ εἰσὶ τινες κερματισταὶ καθήμενοι, δεόμενοι πληγῶν ἐκ τοῦ ἀπὸ Ἰησοῦ πεποιημένου φραγελλίου ἐκ σχοινίων, καὶ χρῆζοντες κολλυβιστῶν τοῦ ἐκχεῖσθαι αὐτῶν τὰ κέρματα, ἀνατρέπεσθαι τὰ αὐτῶν τὰς τραπέζας; Πότε δ' οὐκ εἰσὶν οἱ ἀποδιδόμενοι ἐμπορικῶς, οὓς ἐχρῆν τηρεῖν ἐπ' ἄροτρον, βούς, ἵνα, βαλόντας (47) ἐπ' αὐτὸ τὰς χεῖρας, καὶ μὴ στρεφόμενοι εἰς τὰ ὀπίσω, γένωνται τῇ τοῦ Θεοῦ βασιλείᾳ εὐθετοί; Πότε δὲ οὐκ εἰσὶν οἱ προτιμῶντες τὸν τῆς ἀδικίας μαμμωνᾶν τῶν τὴν ὕλην τοῦ κοσμοῦ αὐτοῖς παρεχόντων προβάτων; Ἀεὶ δὲ πολλοὶ εἰσὶ καὶ οἱ τοῦ ἀδόλου, καὶ ἀκεραίου, ἐστηρημένου γε πάσης πικρότητος καὶ σχολῆς καταφρονούντες, καὶ ταισιπῶρου κέρδους ἕνεκεν προδιδόντες τὴν τῶν τροπικωτέρων λεγομένων περιστέρων ἐπιμέλειαν. Ἐπὶ οὖν εὗρη ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ ἱερῷ, οἶκῳ τοῦ Πατρὸς, τουτέστιν πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστέρους, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθήμενους, ἐξελαύνει αὐτούς, χρησάμενος τῷ ἐκ σχοινίων ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένῳ φραγελλίῳ, ἅμα τοῖς ἐμπορικοῖς προβάτοις, καὶ βουσίαν αὐτῶν, καὶ ἔχει ὡς μὴ ἄξια τὰ συνερχόμενα κέρματα (48), δεικνύς αὐτῶν τὸ ἀχρηστον. Ἀνατρέπει τε τὰς ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν φιλαργύρων τραπέζας, λέγων καὶ τοῖς τὰς περιστέρας πωλοῦσιν· « Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, » ἵνα μηκέτι ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Θεοῦ

⁶⁹ Joan. II, 13. ⁷⁰ Matth. V, 35. ⁷¹ Psal. CXXIV, 2. ⁷² Psal. CXVI, 3, 4. ⁷³ I Tim. III, 15.

(47) Codex Regius, βάλλοντες· Bodleianus, βαλόντες.

(48) Τὰ συνερχόμενα κέρματα. Sic codex Bod-

leianus; editio Hueltii, τοῦ συνέχεσθαι τὰ κέρματα.

ἐμπρεύονται. Οἶμαι δὲ, ὅτι καὶ σημεῖον πεποιθέναι αὐτὸν, διὰ τῶν εἰρημένων βαθύτερον, ὥστε σύμβολον ἡμᾶς νοεῖν γεγονέναι ταῦτα τοῦ μηκέτι μέλλειν τὴν περὶ τὸ ἱερόν ἐκεῖνο λατρείαν ὑπὸ τῶν ἱερέων κατὰ τὰς αἰσθητὰς θυσίας (49) ἐπιτελεῖσθαι, μηδὲ τὸν νόμον τηρεῖσθαι, κἂν ὡς ἐβούλοντο οἱ σωματικοὶ Ἰουδαῖοι, δύνασθαι ἐτι ἅπασι· Ἰησοῦ γὰρ ἐκβάλλοντος τοὺς βόας, καὶ τὰ πρόβατα, καὶ κελεύοντος ἐκεῖθεν ἀφρασεῖαι τὰς περιστεράς, οὐκέτι δὲ βόες, καὶ πρόβατα, καὶ περιστεραὶ ἐπὶ πολὺ θύεσθαι κατὰ Ἰουδαίων ἔθνη ἔμελλον. Καὶ οἷόν τέ ἐστι τὰ νομίσματα τῶν σωματικῶν νομισμάτων (50), καὶ μὴ τοῦ θεοῦ ἐχόντων τοὺς χαρακτῆρας, τύπους τυγχάνοντα ἐκκεῖσθαι, ἐπεὶ ἡ σεμνὴ εἶναι δοκοῦσα κατὰ τὸ ἀποκτεῖνον (51) γράμμα νομοθεσία, Ἰησοῦ ἐληλυθότος, καὶ ταῖς κατὰ τοῦ λαοῦ μάστιγι χρησαμένου, διαλύεσθαι, καὶ ἐκχεῖσθαι (52) ἔμελλε, μετισταμένης τῆς ἐπισκοπῆς ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντας, εἰς θεὸν διὰ Χριστοῦ πιστεύοντας, καὶ αἰρουμένης ἀπ' ἐκείνων τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, διδομένης τε ἐν ἐθνῶν ποιούντι τοὺς καρπούς αὐτῆς. Δύναται δὲ καὶ φύσει ἱερὸν εἶναι ἢ εὐφυῆς ἐν λόγῳ ψυχῇ, διὰ τὸν συμπεφυκότα λόγον ἀνωτέρω τυγχάνουσα τοῦ σώματος, εἰς ἣν ἀπὸ τῆς Καφαρναοῦμ, κάτω που κειμένης ταπεινότερα, ἀναβαίνει ὁ Ἰησοῦς, ἐν ᾧ εὐρίσκεται τὰ πρὸ τῆς ἀπὸ Ἰησοῦ παιδείσεως γῆϊνα, καὶ ἀνόητα, καὶ χαλεπὰ κινήματα, καὶ τὰ νομιζόμενα, οὐκ ὄντα δὲ καλὰ, ἅπερ τῷ πεπλεγμένῳ ἐξ ἀποδεικτικῶν ἐλεγκτικῶν (53) δογμάτων λόγῳ ἀπελεύεται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα μηκέτι ὁ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ οἶκος οἶκος (54) ἐμπορίου ᾗ, ἀλλὰ ἀπολάβῃ τὴν κατὰ τοὺς οὐρανοὺς, καὶ πνευματικοὺς νόμους ἐπιτελούμενην ὑπὸ σωτηρίας αὐτῆς τε καὶ πλειόνων θεραπεῖαν τοῦ Θεοῦ. Σύμβολον δὲ τῶν μὲν γῆϊνων ὁ βόας, γεωπόνος γάρ· τῶν δὲ ἀνόητων καὶ κτηνωδῶν τὸ πρόβατον, ἐπειδὴ τὸ ζῶον ἀνδροποδῶδες παρὰ πολλὰ τῶν ἀλόγων ἐστὶ· τῶν δὲ κούφων καὶ εὐριπίστων λογισμῶν ἢ περιστερά· τῶν δὲ νομιζομένων καλῶν τὰ κέρματα. Ἐὰν δὲ τις προσκόπη τῇ τοιαύτῃ ἀποδόσει, διὰ τὸ καθαρὰ εἶναι τὰ παραληφθέντα εἰς τὴν Γραφὴν ζῶα, λεχτέον, ὅτι ἀπιθανὸς ἂν ᾗ ἢ ἡ Γραφή κατὰ τὴν ἐνδεχομένην ἱστορίαν γεγονέναι ἀπαγγελιομένη. Ἐν τῷ ναφῷ (55) γὰρ τοῦ Θεοῦ οὐχ οἷόν τε ᾗ ἀπαγγέλλεσθαι γεγονέναι ἐτέρων παρὰ τὰ καθαρὰ ζῶων ἀγέλην (56) εἰσοδόν, καὶ εἰς ἐμπορίαν ἄλλων παρὰ τὰ θυόμενα. Διόπερ τῷ ὑπὸ τῶν ἐμπόρων κατὰ τοὺς τῶν Ἰουδαϊκῶν ἑορτῶν χρόνους γενομένῳ, ἐπαισαγόντων τῷ ἐξωτέρῳ περιθόλῳ τοῦ ναοῦ ταῦτα τὰ ζῶα, ἐχρήσατο ὁ εὐαγγελιστῆς, ὡς οἶμαι, καὶ γενημένῳ συγχρησάμενος πράγματι. Καίτοιγε ᾧ μέλει τῆς ἀκριβοστεράς ἐξετάσεως ἐπισκοπήσει εἰ κατὰ τὸ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀξίωμα τοῦ Ἰησοῦ ᾗν, νομιζομένου οἴου εἶναι τέκτονος, τὸ τηλικούτου ποιῆσαι θαρ-

A ea quæ dixit, profundius, ut nos intelligeremus significari per hæc, quod non amplius in posterum perficiendus esset cultus a sacerdotibus in templo illo, juxta cultus sub sensum cadentes, neque legem servari posse amplius constanter, saltem ut volebant corporales Judæi. Neque enim expellente Jesu boves et oves, jubenteque inde auferri columnas, futurum erat ut in multum temporis immolarentur boves, et oves, et columbæ, juxta Judæorum morem. Fieri enim potest ut numismata quæ figuræ sunt numismatum corporalium, et non habentium Dei formas et impressiones, effundantur, quoniam legis constitutio, quæ veneranda esse videbatur, propter occidentem litteram dissolvenda effundendaque erat, et adveniente 185 Jesu, atque utente B adversus populum flagellis, transferendum erat sacerdotium ad eos qui ex gentibus credidissent in Deum per Christum a Judæis; a quibus etiam aufereudum regnum Dei dandum erat genti facienti fructus ejus *. Fieri vero etiam potest ut naturaliter Dei templum sit anima rationi obtemperans; corpore superior propter ingentiam sibi rationem exsistens, ad quam e Capharnaο inferne posita, nimirum in humilioribus, ascendit Jesus: in qua reperiuntur terreni, antequam a Jesu erudiatur castigeturque, et fatui et bestiales motus, atque ea, quæ nos, cum non sint, in bonis ducimus, quæ expelluntur a Jesu, ratione contexta ex dogmatibus demonstrativis et objurgatoriis, ne anima domus C Patris sui sit amplius domus mercatus, sed recipiat Dei cultum, qui peragitur juxta cœlestes spiritualesque leges, tum pro sua, tum pro plurium salute Motuum sane terrenorum nota est bos, cum sit agricultor; fatuorum autem et bestialium, ovis, quoniam præ omnibus brutis servile est animal; levium vero et instabilium cogitationum, columba; eorum vero quæ in bonis ducimus, numismata. Quod si quis expositione hac offenditur, quia pura sint animalia quæ in Scripturam fuere assumpta, dicendum est dubiæ fidei futuram Scripturam secundum contingentem historiam, si narraret ingressa fuisse alia animalia etiam ad mercaturam præter ea quæ immolabantur, quod dici non posset aliorum animalium gregem, præterquam purorum, fuisse in templo Dei. Quapropter evangelista, judicio meo, usus est re illa, quam mercatores secere, qui advenerant temporibus Judaicarum festivitatum, induxerantque animalia hæc in templi vestibulum exterius. Porro cui curæ est accuratior inquisitio, considerabit an juxta dignitatem præsentis vitæ erat ut Jesus, qui fabri filius putabatur **, rem talem auderet facere; extrudere videlicet mercatorum multitudinem, qui ad diem festum ascenderant,

χύεσθαι.

(53) Legendum videtur, καὶ ἐλεγκτικῶν.

(54) In codice Regio deest secundum οἶκος.

(55) Codex Regius, ᾗ ἐν τῷ ναφῷ, sed ἡ superfluua est.

(56) Ἀγέλην. Legendum ἀγέλης.

⁴⁹ Matth. xxi, 43. ⁷⁸ Matth. xiii, 55; Marc. vi, 3.

(49) Codex Bodleianus, λατρείας.

(50) Νομισμάτων. Ita codex Bodleianus; editio Lucii, νόμων.

(51) Codex Regius, κτεῖνον· Bodleianus, ἀποκτεῖνον.

(52) Codex Bodleianus, ἐκχεῖσθαι· Regius, ἐκκε-

distributuri boves ditioribus, et tanto populo oves maclandas per domos familiarum quæ multorum millium complerent numerum; atque eos qui in rebus talibus gloriantes producturi in medium erant columbas, quas multi empturi erant, ceu in conventu celeberrimo convivaturi. Considerabit etiam an nummulariorum erat non accusare Jesum injuriæ propter suas ipsorum effusas pecunias et mensas subversas. **186** Quis autem flagello e funiculis verberatus, expulsusque ab eo qui penes eos habebatur vilis, hunc adortus non inclamasset, totis viribus sese ulciscens, cum præsertim tantam haberet multitudinem eorum qui sibi æque contumeliam fieri credebant, faventem sibi adversum Jesum? Insuper consideremus Dei Filium funiculos sumentem, sibi que flagellum textentem, ad extrudendum e templo, an non repræsentet, præter audaciam et temeritatem, inordinatum etiam quiddam. At vero unum relinquitur defensionis suffugium contra hæc volenti etiam historiam servare, vis quædam Jesu diviniior, qui poterat, cum vellet, inflammatum inimicorum animum extinguere, et multa hominum millia superare gratia divina, et cogitationes tumultuantium dissipare: « Dominus enim dissipat consilia gentium, et spernit cogitationes populorum; consilium autem Domini in sempiternum perstat ⁷⁶; » adeo ut historia præsentis loci, si tamen hæc facta fuit, ostendat nullis quantumlibet admirabiliter ab ipso factis, atque per divinitatem invitantibus ad fidem eos qui viderunt, virtutem nunc editam minorem fuisse: quam etiam majorem pronuntiare possumus, quam quod in Cana Galiliæ sit aqua in vinum mutata; nimirum quod illic inanimem materiam mutaverit, hoc vero in loco tot myriadam ingenia præstantissimasque animæ partes subjugarit. Cæterum observandum est matrem Jesu dici adesse nuptiis, vocatumque fuisse Jesum cum discipulis suis, neminem vero præter Jesum numerari Capharnaum descendisse. Videntur tamen postea discipuli adfuisse, quandoquidem recordati sunt scriptum esse: « Zelus domus tuæ comedit me ⁷⁷. » Ac fortasse in singulis discipulis erat Jesus Hierosolymam ascendens, quocirca non dictum est: Ascendit Jesus Hierosolymam, et discipuli ejus, quemadmodum, « Descendit Capharnaum ipse, et mater ejus, et fratres et discipuli ejus ⁷⁸. »

17. Sed jam cognata huic loco (nimirum quod ejecti fuerint e templo qui illud facerent domum mercatus) apud cæteros posita consideranda sunt. Ac sane videamus in primis quæ sunt apud Mattheum dicentem ⁷⁹, ingresso Domino Hierosolymam,

⁷⁶ Psal. xxxii, 10, 11. ⁷⁷ Joan. ii, 17; Psal. lxxviii, 10. ⁷⁸ Joan. ii, 12. ⁷⁹ Matth. xxi, 10.

(57) *Τὰ ἴδια αὐτῶν χρήματα*. Sic recte habet codex Bodleianus, pro quibus perperam legitur in Regio (βιον τῶν τὰ χρήματα.

(58) Codex Regius, perperam, συνεργῶν.

(59) *Θορυβοῦντων*. Sic codex Bodleianus; Regius, θορυβοῦντας.

ῥῆσαι, ὥστε ἐξελάσαι πλῆθος ἐμπόρων ἐπὶ τὴν ἐστὴν ἀνεληλυθότων τοσούτῳ ἀποδίδοσθαι λαφύρονα τυθησόμενα κατ' οἴκους πατριῶν αὐτῶν, ἐν πλείονων μυριάδων ἀριθμῷ τυγχάνοντα, καὶ βοῦς τοῖς πλουσιωτέροις, καὶ τηλικαῦτα εὐξαμένους παραστησομένους, περιστερὰς τε, ἅς τινες πολλοὶ ὡς ἐν πανηγύρει εὐωχηθῆσόμενοι ὠνοῦντο ἄν· τῶν τε τραπεζιτῶν μὴ ὑβρεως κατηγορῆσαι τοῦ Ἰησοῦ ἐκχεόμενα τὰ ἴδια αὐτῶν χρήματα (57), καὶ ἀνατρεπομένας τὰς τραπέζας. Τίς δὲ τῷ ἐκ σχοινίων φραγελλίῳ ὑπὸ τοῦ νομιζομένου παρ' αὐτοῦς εὐτελοῦς τυπτόμενος, καὶ ἀπελαυνόμενος, οὐκ ἄν ἐπιλαβόμενος κατεβόησε, καὶ ἐκ χειρὸς τὴν δίχην ἐποίησατο, καὶ ταῦτα τοσοῦτο πλῆθος τῶν συνυδρίζεσθαι δοξάντων συνεργῶν (58) κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἔχων; Ἐπινοήσωμεν δὲ τὸν Ἰῶν του Θεοῦ λαμβάνοντα τὰ σχοινία, καὶ ἑαυτῷ φραγέλιον ἐπὶ τῷ ἐξελάσαι τοῦ ναοῦ πλέκοντα, εἰ μὴ ἐμφαίνει πρὸς τῷ αὐθάδει καὶ θραυστέρῳ καὶ τὸ ἄτακτον. Μία δὲ καταφυγὴ τῆς πρὸς ταῦτα ἀπολογίας καταλείπεται τῷ καὶ τὴν ἱστορίαν ὡσαῦτα θέλοντι, ἢ θειοτέρα τοῦ Ἰησοῦ δύναμις οἴου τε βυτος, ὅτε ἐβούλετο, καὶ θυμὸν ἐχθρῶν ἀναπτόμενον οὐδέσαι, καὶ μυριάδων θείᾳ χάριτι περιγενέσθαι, καὶ λογισμοῦς θορυβοῦντων (59) διασκεδάσαι· « Κύριος γὰρ διασκεδάξει βουλὰς ἐθνῶν, καὶ ἀθετεῖ δὲ λογισμοῦς λαῶν· ἡ δὲ βουλὴ τοῦ Κυρίου εἰς τὸν αἰῶνα μένει· » ὥστε μηδεὶς τῶν σφόδρα παραδόξως ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένων, καὶ προκαλεσαμένων διὰ τῆς θειοτήτος εἰς πίστιν τοὺς τε θεωρηκότας, ἐλάττονα ἐμφαίνειν ἐνεργηθεῖσαν δύναμιν τὴν κατὰ τὸν τόπον ἱστορίαν, εἴ γε καὶ αὕτη γεγένηται. Καὶ μέγιστα δ' αὐτὴν ἐστὶν ἀποφῆνασθαι τῆς γεγεννημένης περὶ τοῦ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας μεταβληθέντος ὕδατος εἰς οἶνον, τῷ ἐκεῖ μὲν ἄψυχον ὕλην εἶναι τὴν μεταβληθῆσάν (60), ἐνθάδε δὲ τῶν τοσοῦτων μυριάδων δεδουλώσθαι τὰ ἡγεμονικά. Παρατηρητέον μέντοιγε, ὅτι ἐν μὲν τῷ γάμῳ ἢ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι λέγεται, κεκληθῆναι δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Εἰς δὲ τὴν Καφαρναοὺμ καταβηθέντα (61) οὐδεὶς πλὴν Ἰησοῦ κατελέχεται. Φαίνονται δ' ὕστερον καὶ οἱ μαθηταὶ παρόντες, εἴ γε ἐμνήσθησαν, ὅτι « Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με. » Καὶ τάχα ἐν ἐκάστῳ τῶν μαθητῶν ὁ Ἰησοῦς ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα ἦν, διόπερ οὐκ εἶρηται τό· Ἀνέβη Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὡσπερ, « Κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ αὐτός, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοί, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. »

17. Ἦδη δὲ τὰ συγγενῇ τῷ τόπῳ (ἐκβεβλησθαι ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοὺς ποιούντας αὐτὸν οἶκον ἐμπορίου) παρὰ τοῖς λοιποῖς κείμενα κατανοητέον. Καὶ πρῶτον γε τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ὅς φησιν, εἰσελθόντος τοῦ Κυρίου εἰς Ἱεροσόλυμα, σεισθῆναι πᾶσαν

(60) *Μεταβληθῆσάν*. Ita codex Bodleianus; Regius, γεγεννημένην.

(61) *Εἰς δὲ τὴν Καφαρναοὺμ καταβηθέντα*. Aliter legisse videtur Ferrarius; ita scilicet, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀναβηθέντα. Verit enim, « Hierosolymam ascendisse, » sed nulla sententia.

τὴν πόλιν λέγουσαν· « Τίς ἐστὶν οὗτος; » πρὸ δὲ τούτων δηγείται τὰ περὶ τὴν θνον καὶ τὸν πῶλον, ληφθέντα προστάξει τοῦ Κυρίου, ὑπὸ δύο μαθητῶν ἀποσταλέντων ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ Βηθφαγῆς εἰς τὴν κατέναντι αὐτῆς κώμην εὐρημένα, ὅπου καὶ λύεται ὑπὸ τῶν δύο μαθητῶν ἡ πρότερον δεδεμένη θνος, κελευσθέντων, ἐάν τις αὐτοῖς εἴπῃ τι, ἀποκρίνασθαι ὡς ἄρα· « Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει, καὶ εὐθύς αὐτοὺς ἀποστελεῖ. » Ἀπαγγέλλει δὲ πληροῦσθαι προφητείαν διὰ τούτων γεγεννημένην (62) τὴν φάσκουσαν· « Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς ἔρχεται πραῖς, καὶ ἐπιβεδηκῶς ἐπὶ θνον, καὶ πῶλον υἴον ὑποζύγιον, » ἦντινα παρὰ τῷ Ζαχαρίᾳ εὐρομεν· ὡς δὲ πορευθέντες οἱ μαθηταί, καὶ ποιήσαντες ὡς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, ἤγαγον τὸν θνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν (63), φησὶν, ἐπ' αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἑαυτῶν, καὶ ἐπέκαθισεν ἐπάνω αὐτῶν ὁ Κύριος, δῆλον δ' ὅτι καὶ τῆς θνου καὶ τοῦ πῶλου, ὅτε καὶ ὁ πλεῖστος ὄχλος ἐστρωσαν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ, ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἔστρωσαν ἐν τῇ ὁδῷ τῶν προαγόντων, καὶ ἀκολουθούντων ὄχλων κερμαγύτων· « Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Πλὴν ὡς διὰ ταῦτα εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱερουσόλυμα, « ἐσεβήθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα· Τίς ἐστὶν οὗτος; Οἱ ὄχλοι, » δῆλον ὅτι προάγοντες καὶ ἀκολουθοῦντες, ἀπεκρίναντο τοῖς ἐρωτῶσι τίς εἴη, τὸ· « Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης Ἰησοῦς, ὁ ἀπὸ Ναζαρετ τῆς Γαλιλαίας. Καὶ εἰπήλθεν Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περισσότεράς· καὶ λέγει αὐτοῖς· Γέγραπται· Ὁ οἶκος μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπήλαιον ληστῶν. » Περὶ αὐτῶν δὲ τῶν πέρα τῆς ἱστορίας μηδὲν οἰομένων προσκείσθαι γράφοντι τῷ Ματθαίῳ τὸ Εὐαγγέλιον, τί ἦν τὸ κατεπεῖγον (64) πεμφθῆναι τῶν μαθητῶν δύο εἰς τὴν κατέναντι τῆς Βηθφαγῆς κώμην, ὑπὲρ τοῦ εὐρόντας αὐτοὺς δεδεμένην θνον καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς λύσαι, καὶ ἀγαγεῖν αὐτῶν. Τί δὲ ἄξιον ἀναγραφῆς ἦν γενόμενον τῷ ἐπικαθεσθέντι θνον καὶ πῶλον, καὶ εἰσεληλυθῶτι εἰς τὴν πόλιν; Τί δὲ μετὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητεῶν ὁ Ζαχαρίας φησὶ· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών· κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος, καὶ σώζων αὐτῶς, πραῖς, καὶ ἐπιβεδηκῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον; » Εἰ γὰρ ἡ προφητεία αὕτη τὸ παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς δηλούμενον σωματικὸν μόνον προλέγει, τὴν ἀκολουθίαν τῆς προφητείας σωζέτωσαν ἡμῖν αἱ ἐπὶ τοῦ γράμματος ἰστάμενοι οὕτως ἔχουσαν· « Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραῖμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος, καὶ εἰρήνη ἐξ ἔθνων, καὶ κατάρ-

A commotam fuisse universam civitatem, dicens in : « Quis est hic ? » narrantemque ante hæc ⁶² de asina, et pullo, sumptis jussu Domini a duobus discipulis ab ipso missis a Bethphage, et inventis in **187** vico e regione ipsius existente, ubi et a duobus discipulis solvitur asina antea alligata ; jussis, si quis quid illis dixisset, responderi : « Dominus his opus habet, et confestim dimittet eos ⁶³. » Narrat etiam Matthæus per hæc impleri prophetiam factam, dicentem : « Ecce Rex venit mansuetus, et sedens super asinam, et pullum filium subjugis, » quam apud Zachariam invenimus ⁶⁴; et inquit ⁶⁵ profectos discipulos, cum fecissent quæ illis jussisset Jesus, asinam adduxisse, et pullum, atque imposuisse super eos vestimenta sua ; Dominumque illis, nimirum asinæ et pullo, insedissee, tum scilicet cum turba stravit vestimenta in via, et alii ab arboribus resectos ramos in via sternerent, præcedentibus ac sequentibus turbis, quæ clamarent : « Hosanna filio David ; benedictus qui venit in nomine Domini : Hosanna in altissimis ⁶⁶ ! » Verumtamen postquam ingressus est horum gratia Hierosolimam, « commota est universa civitas, dicens : Quis est hic ⁶⁷ ? Et turbæ, » videlicet quæ præcedebant et sequebantur, responderunt interrogantibus quis esset : « Hic est ille Jesus propheta, ille a Nazareth Galilææ. Et intravit Jesus in templum, et ejecit omnes vendentes, et ementes in templo, mensasque mensariorum, et cathedras vendentium columbas subvertit : et dicit eis : Scriptum est : Domus mea, domus precationis vocabitur ; at vos facitis illam speluncam latronum ⁶⁸. » Interrogemus igitur eos qui nihil ultra historiam propositum fuisse rentur Matthæo Evangelium scribenti, quid illud erat perurgens uti mitterentur duo discipuli in vicum qui erat e regione Bethphage, asinam alligatam repertam et pullum cum ea solvitori et adducturi ad eum. Quid autem scriptione dignum fecit Jesus asinæ insidens et pullo, et ingressus in civitatem ? Cur autem prophetans Zacharias quæ de Christo postea evenerunt, ait : « Gaude valde, filia Sion ; annuntia, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi justus, et servans ipse, mansuetus, et ascendens super subjugum, et pullum novum ⁶⁹ ? » Nam si prophetia hæc tantum prædicit id quod evangelistæ corporaliter representant, consequentiam prophetiæ servant nobis litteræ insistentes sic habentem : « Et excindet currus **188** ex Ephraim, et equum ex Jerusalem, et excindetur arcus bellicus, et multitudo, et pax ex gentibus, et imperabit aquis usque ad mare, et fluviis usque ad exitus terræ ⁷⁰, » et quæ sequuntur. Sciendum est etiam Matthæum non protulisse textum prout jacet apud prophetam ; pro eo namque quod erat : « Exsulta vehementer, filia Sion ; annuntia, filia Jerusalem, » scripsit :

⁶² Matth. xxi, 1 seqq. ⁶³ ibid. 5. ⁶⁴ ibid. 5 ; Zach. ix, 9. ⁶⁵ Matth. xxi, 6 seq. ⁶⁶ ibid. 9. ⁶⁷ ibid. 10. ⁶⁸ ibid. 11 seq. ⁶⁹ Zachar. ix, 9. ⁷⁰ ibid. 10.

(62) *Γεγεννημένην*. Ita codex Bodleianus ; Regius, γεγεννημένων.
(63) *Καὶ ἐπέθηκαν*. Sic codex Bodleianus ; Re-

gius omittit καὶ.
(64) *Κατεπεῖγον*. Ita codex Bodleianus ; Regius, ἐπεῖγον.

« Dicitur filia Sion ; » abbrevians illud, quod propheta dixerat, tacuit « iustus, et servans ipse, » et dixit, ut positum est, « mansuetus, et ascendens ; » et pro eo quod erat, « super subjugum, et pullum novum, » scripsit : « super asinam, et pullum filium subjugis. » Quin Judæi quoque prophetiæ seriem cum his quæ de Jesu scripta sunt, conferentes, non vulgariter nos urgent, pelentes quomodo Jesus exciderit currus ex Ephraim et equum ex Jerusalem, excideritque arcum bellicosum, ac fecerit quæ sequuntur. Sed hactenus quidem de prophetia. Quod si longitudinem viæ prætendent, nihil dignum invenientes œconomia Filii Dei in sermone de asina et pullo ; primum quidem, qui quindecim stadiis utuntur existentibus parva distantia, non admodum consentaneam defensionem viæ afferent ; deinde vero causam nobis dicant quomodo ad viam tam brevem duobus jumentis opus habeat : « Insedit enim, inquit, illis. » Præterea illud etiam : « Si quis vobis aliquid dixerit, dicit quod Dominus his opus habet, statimque dimittet eos, » non arbitror dignum esse magnitudinis deitatis Filii, ut dicamus tali naturæ fatendum esse sibi opus esse asina soluta a vinculis et pullo cum ea veniente. Magnum enim omne sit oportet dignumque bonitate ejus, quo Filius Dei opus habeat. Ad hæc vero plurima turba vestimenta sua sternens in via (tolerante hæc Jesu, et non increpante, ut perspicuum est ex his quæ alii narrat, nimirum : « Si hi tacuerint, lapides clamabunt⁶⁵⁾), haud scio an non ostendant stolidam causam ipsius, si nihil aliud ex his declaratur, qui ob hæc lætatur. Jam ramos ab arboribus excisos in via sterni asinis pertranseuntibus, et impedimenta anteponi, injuria potius afficientis quam excogitata laus videri potest. Cæterum his similia, de quibus dubitavimus eorum causa, qui e templo ejecti fuere ab ipso, atque etiam majora hoc in loco dicenda sunt. In Evangelio enim 189 Joannis⁶⁶⁾ ementes ejicit, dicente Matthæo⁶⁷⁾, omnes eum ejecisse tum vendentes, tum ementes in templo. Longe autem major, ut probabile est, ementium quam vendentium erat numerus. Notemus etiam, an non supra dignitatem Jesu erat, qui putabatur filius esse fabri⁶⁸⁾, omnes ejicere vendentes et ementes in templo, nisi forte, ut etiam illic diximus, potentia diviniore subegit omnes qui acerbiora apud alios evangelistas quam apud Joannem audiunt. Nam narrante Joanne⁶⁹⁾ illis dictum fuisse a Jesu : « Nolite facere domum Patris mei, domum mercatus, » apud alios⁷⁰⁾ redarguuntur fecisse domum precalionis speluncam latronum, nequeunte domo Patris fieri spelunca latronum, sed eoque a peccatoribus adducta, ut ipsa fiat mercatus domus. Non tantum

ζει ὁδῶν ἕως θαλάσσης, καὶ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς γῆς, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἰστέον μέντοι γε, ὅτι οὐχ ὡς κεῖται παρὰ τῷ προφήτῃ ἡ λέξις, ἐξέθετο αὐτὴν ὁ Ματθαῖος· ἀντὶ γὰρ τοῦ· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών· κήρυξσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ, » πεποίηκεν· « Εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· » ἐπιτεμόμενος τὸ προφητικὸν παρεσιώπησε, « δίκαιος, καὶ σώζων αὐτός· » καὶ εἰπῶν, ὡς κεῖται, τό· « πρᾶϋς, καὶ ἐπιθεδικῶς· » ἀντὶ τοῦ, « ἐπὶ ὑπόζυγιον, καὶ πῶλον νέον, » ἀνέγραψεν· « ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἴον ὑπόζυγιου. » Καὶ Ἰουδαῖοι δὲ, συνεξετάζοντες τὸν τῆς προφητείας εἰρμὸν τοῖς περὶ Ἰησοῦ ἀναγεγραμμένοις (65), οὐκ εὐκαταφρονήτως ἡμᾶς θλίβουσιν ἀπαιτούντες πῶς ὁ Ἰησοῦς ἐξωλόθρευσεν ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξωλόθρευσε τῶν πολεμικῶν, καὶ τὰ ἐξῆς πεποίηκε. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς προφητείας· ἐν δὲ τὸ μήκος τῆς ὁδοῦ αἰτιάσονται, μὴδὲν ἄξιον τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας εὐρίσκοντες εἰς τὸν περὶ τῆς ὄνου καὶ πῶλου λόγον, πρῶτον μὲν οἱ ἐ' σταδίοις βραχεῖ διαστήματι οὕσι προσχρῶμενοι οὐ πάνυ τι ἀπολογίαν εὐλογον κομοιοῦσι τῆς ὁδοῦ· δευτέρου δὲ πῶς δύο κτηνῶν εἰς τὴν οὕτω βραχεῖαν δαίται ἴδδον, λεγέτωσαν ἡμῖν· « Ἐπεκάθισε ἄρα, φησὶν, ἐπάνω αὐτῶν. » Ἔτι δὲ καὶ τό· « Ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ (66) τι, ἐρεῖτε, ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει, εὐθύς δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς, » οὐκ οἶμαι ἀξιόειναι τοῦ μεγέθους (67) τῆς τοῦ Υἱοῦ θεϊότητος, ὥστε εἰπεῖν τὴν τρῆκαύτην φύσιν χρεῖαν ὁμολογεῖν ἔχειν ὄνου ἀπὸ δεσμῶν λυομένης, καὶ πῶλου σὺν αὐτῇ ἐρχομένου· δεῖ γὰρ μέγα εἶναι πᾶν, οὗ χρεῖαν ἔχει ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄξιον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ. Πρὸς δὲ τοῦτους ὁ στρωνῶν αὐτοῦ τὰ ἱμάτια πλειστός ὄχλος ἐν τῇ ὁδῷ (ἀνεχομένου τούτων τοῦ Ἰησοῦ, καὶ μὴ ἐπιτιμῶντος, ὡς ὀφθαλμὸν ἐκ τῶν παρ' ἄλλοις κειμένων· « Ἐάν οὗτοι σωπῆσωσιν, οἱ λίθοι κρᾶξουσιν » [68]), οὐκ οἶδα εἰ μὴ βλακείαν τινὰ ἐμφαίνουσι τοῦ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις, εἰ μὴδὲν ἄλλο ἀπ' αὐτῶν δηλοῦται, εὐφραϊνομένου. Καὶ κοπτομένους κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων στρώνουσθαι ἐν τῇ ὁδῷ ὄνων διερχομένων ἐμπόδια μᾶλλον ὀφείδει εἶναι τοῦ ὄχλουμένου ἤπερ λελογισμένη ἀποδοχή. Ὅσα δὲ ἐπηπορήσαμεν ἐκ τῶν τοῦ ἱεροῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκβαλλομένων, ταῦτα καὶ ἐτι (69) μελίζονα ἐνθάδε λεκτέον. Ἐν μὲν γὰρ τῷ κατὰ Ἰωάννην ἐκβάλλει τοὺς ἀγοράζοντας· ὁ δὲ Ματθαῖος φησὶν ὅτι ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ. Πολλῶν δὲ, ὡς εἶκος, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγοραζόντων πλείων ἦν παρὰ τοὺς πωλοῦντας. Καὶ ἐπιστήσωμεν εἰ μὴ τὸ πάντας ἐκβάλλεσθαι τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ παρὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ νομιζομένου υἱοῦ τέκνονος εἶναι ἐτύγχανεν, εἰ μὴ ἄρα, ὡς κάκει ἐλέγομεν, θειοτέρῃ δυνάμει τοὺς πάντας ὑπέτασεν, χαλεπότερα ὅσον ἐπὶ τοῖς λοι-

⁶⁵⁾ Luc. xix, 40. ⁶⁶⁾ Joann. ii, 15. ⁶⁷⁾ Matth. xxi, 12. ⁶⁸⁾ Matth. xiii, 55 ; Marc. vi, 3. ⁶⁹⁾ Joan. ii, 16. ⁷⁰⁾ Matth. xxi, 13 ; Marc. xi, 17 ; Luc. xix, 46.

(65) Codex Bodleianus, γεγραμμένοις.

(66) Codex Regius tantum habet εἴπῃ.

(67) Τοῦ μεγέθους. Deest in codice Bodleiano,

in quo mox legitur τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θεϊότητος.

(68) Codex Bodleianus, κερᾶζοντας.

(69) Idem codex, recte, ἐτι· Regius, male, ἐπὶ τι.

ποις εὐαγγελισταῖς παρὰ τὸν Ἰωάννην ἀκούσαντας. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης φησὶν αὐτοῖς εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ· « Μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου· » οἱ δὲ λοιποὶ σπήλαιον ληστῶν ἐλέγχονται πεποιηκότες τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, οὐ χωροῦντος τοῦ οἴκου τοῦ Πατρὸς, ὥστε γενέσθαι σπήλαιον ληστῶν, ἀλλὰ μέχρι τοσούτου ὑπὸ τῶν ἀμαρτανόντων φερομένου, ὡς οἶκον ἐμπορίου αὐτὸν γενέσθαι. Οὐ μόνον δὲ τῆς προσευχῆς ὁ οἶκος πάντως (70) οἶκος τοῦ Πατρὸς ὦν ἀμεληθεὶς καὶ ληστὰς παραδέξεται (71), οὐ γινόμενος αὐτῶν οἶκος, ἀλλὰ σπήλαιον, πρᾶγμα οὐχ ὑπὸ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ λογικῆς ἐντροχειᾶς γεγεννημένον.

18. Τὸ μὲν οὖν ἰδεῖν ὡς ἔχει ταῦτα (72), νοῦ ἀληθοῦς τοῦ δοθέντος τοῖς λέγουσιν· « Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, » μείζον ἢ καθ' ἡμᾶς εἶναι πειθόμεθα. Οὐδὲ γὰρ ἀθλόωτον ἡμῶν ἐστὶ τὸ ἡγεμονικόν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοί, ὁποῖους δεῖ εἶναι τοὺς τῆς καλῆς νόμφης Χριστοῦ ὀφθαλμοὺς, περὶ ὧν φησὶν ὁ νυμφίος· « Ὀφθαλμοί σου περιστερὰ, » τάχα αἰνισσόμενος τὴν τῶν πνευματικῶν κατανοητικὴν δύναμιν, διὰ τὸ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς περιστερὰν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸν Κύριον, καὶ τὸν ἐν ἐκάστῳ Κύριον· ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως ἔχοντες οὐκ ἀποκνήσομεν, ψηλαφῶντες τοὺς εἰρημένους τῆς ζωῆς λόγους, πειραθῆναι λαβέσθαι αὐτῶν τῆς ἀπορροῦσης εἰς τὸν μετὰ πίστειως ἀλάβεμον δυνάμεως. Ἰησοῦς τοίνυν ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὅστις εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἱερουσόλυμα καλουμένην ψυχὴν, ὀχοῦμενος τῇ ὑπὸ τῶν μαθητῶν λελυμένη ἀπὸ τῶν δεσμῶν ὄνῃ. Λέγω δὲ τοῖς ἀφελεῖσι τῆς παλαιᾶς Διαθήκης γράμματα, σαφηνιζόμενοις (73) ὑπὸ τῶν λυόντων αὐτὰ μαθητῶν δύο· τοῦ τε ἐπὶ τὴν θεραπειᾶν τῆς ψυχῆς ἀνάγοντος τὰ γεγραμμένα, καὶ ἐπ' αὐτὴν αὐτὰ ἀλληγοροῦντος· καὶ τοῦ τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ καὶ ἀληθινὰ διὰ τῶν ἐν τῇ σικιᾷ κειμένων παραστήντος. Ὁχεῖται δὲ καὶ τῷ νέφῳ πῶλυρ, τῇ καινῇ Διαθήκῃ· ἐν ἀμφοτέροις γὰρ ἐστὶν εὐρεῖν τὸν καθαίροντα ἡμᾶς τῆς ἀληθείας λόγον, καὶ ἀπελαύνοντα τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν ἡμῖν πάντας λογισμούς. Μόνος δὲ εἰς τὴν Ἱερουσόλυμα ψυχὴν οὐκ ἔρχεται, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ ὀλίγων τινῶν· πολλὰ γὰρ τὰ προάγοντα τὸν τελειοῦντα ἡμᾶς λόγον Θεοῦ δεῖ ἐν ἡμῖν γενέσθαι, καὶ ἕτερα πλείστα ὅσα τὰ ἐπόμενα αὐτῷ· πάντα μέντοιγε αὐτὸν ὑμνοῦντα καὶ δοξάζοντα, καὶ τὸν ἴδιον κόσμον καὶ περιβολὴν αὐτῷ ὑποτιθέντα, ἵνα αὐτοῦ τὰ ὀχήματα μὴ ἀπτηται γῆς ἔχοντα τὸν οὐρανὸν (74) καταβεβηκότα ἐπαναπαύμενον αὐτοῖς. Ἴνα δὲ εἴτι μᾶλλον ἀνωτέρω τῆς γῆς τυγχάνωσιν οἱ ὀχοῦντες αὐτὸν παλαιοὶ καὶ καινοὶ λόγοι τῶν Γραφῶν, ἐκκόπτεσθαι κλάδους δεῖ ἀπὸ τῶν δένδρων, ἵνα βάλωσιν ἐπὶ τῶν εὐλόγως ἐκκειμένων. Δύνανται δὲ οἱ προάγοντες, καὶ ἀκολουθοῦντες αὐτῷ βῆλοσιν καὶ τὰς ἀγγελικὰς συνεργείας, τινὰς μὲν εἰσπεριούσας αὐτῷ τὴν ὁδὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, δι' ἐν αὐταῖς (75) κερκόσμηται· τινῶν δὲ ἐπακολουθούντων τῇ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν παρουσίᾳ, περὶ ἧς πολλάκις εἰρηκότες νῦν εἰς τοῦτο μαρτυριῶν οὐ χρῆζομεν.

⁷⁰ I Cor. II, 16, 12. ⁷¹ Cant. I, 13.

(70) Ὁ μόνον δὲ τῆς προσευχῆς ὁ οἶκος πάντως. Sic codex Bodleianus. Regius, μόνον δὲ τῆς προσευχῆς οἶκος οὐ πάντως.

(71) Codex Bodleianus, δέξεται.

(72) Ἰδεῖν ὡς ἔχει ταῦτα. Sic codex Bodleianus ;

A vero domus precatōnis, omnino Patris domus cum sit, neglecta latrones etiam suscipiet, domus illorum non existens, sed etiam spelunca efficietur, res minime facta a diligentia architectonica et rationis compote.

18. Atque hæc quidem videre, quomodo se habeant, mente atque intelligentia vera data his qui dicunt : « Nos autem mentem Christi habemus, ut videamus quæ a Deo donata sunt nobis », esse credimus supra captum nostrum. Neque enim ea animæ pars præstantissima, principatum quam vocamus, in nobis est pura ; sed ne oculi quidem puri sunt, quales oportet esse oculos pulchræ sponsæ Christi, de quibus inquit sponsus : « Oculi tui columbæ », fortasse innuens vim acutæ intelligentiæ quam habent spirituales, propterea quod etiam super Dominum atque super singulos ipsum habentes, Spiritus sanctus sicut columba advenit : attamen sic etiam affecti non tardabimus contractantes dictos vitæ sermones, periculum facere percipiendi vim ipsorum diffluentem in eum qui cum fide tetigerit. Est igitur Jesus Dei sermo, qui ingreditur in animam quæ vocatur Hierosolyma : vectus asina, quam discipuli a vinculis solverunt ; vectus, inquam, asina, hoc est litteris Veteris Instrumenti simplicibus, quas explanarunt, illas solventes discipuli duo ; altero ad animæ medelam reducente ea, quæ scripta sunt, ejusque gratia per allegoria : illa tractante ; altero futura eaque vera bona per ea quæ in umbra posita erant, edocente. Sed vehitur etiam novo pullo, hoc est Novo Instrumento : in utrisque enim invenire licet veritatis sermonem nos purificantem, **190** expellentemque cogitationes omnes in nobis vendentes et ementes. Solus autem ad Hierosolymam, animam, non venit ; sed neque cum paucis quibusdam : multa enim sint in nobis oportet præcedentia sermonem nos perficientem, aliaque quamplurima ipsum sequentia, nimirum omnia ipsum laudantia et glorificantia, propriumque ornamentum ac vestem ipsi supponentia, quo vehicula ipsius terram non tangant, habentia eum qui e caelo descendit in se requiescentem. Ut autem magis sint supra terram ipsum vehentes, nimirum Scripturarum sermones novi et veteres, excindantur rami de arboribus oportet, ut ascendant super ea quæ rationi convenienter sunt exposita. Cæterum præcedentes ipsum ac sequentes turbæ declarare possunt angelicas cooperationes : aliquibus quidem præparantibus illi viam in animabus nostris, quibus ipsi honestentur ; aliquibus vero adventum ipsius intra nos sequent-

Regius, male, ἰδεῖν ἔχει ἢ ἔχει ταῦτα.

(73) Codex Regius, σαφηνιζομένης, male.

(74) Codex Regius, οὐρανὸν ὄθεν, male.

(75) Idem codex, αὐτόν, male.

bus. Qua de re scripius cum disseruerimus, nunc ad hoc testibus non egeamus. Ac fortasse non abs re assimilavi asinæ voces quæ circumsteterunt Sermonem, lucentes ipsum ad animam: nam et animal esse asina onera gestans, et multum ponderis onusque grave, declaratur ex Scriptura, præsertim Veteris Instrumenti, ut perspicuum est inspicienti quæ apud Judæos fiunt. Sed non sic pullus, ut asina, gestat onera: quamvis enim grave sit omne onus litteræ non valentibus id, quod spiritus habet, sursum tendens, ac levissimum capere, minus tamen oneris habet Instrumentum Novum quam Vetus. Proinde quosdam novi, qui æniam quidem alligatam esse interpretarentur ex circumcisione credentes, quos a multis vinculis solvissent hi qui sincere per Filium Dei spiritualiter edocti fuere; pullum vero, gentiles, qui antequam Jesu sermonem suscipere, extra omne impositum jugum existentes, nullo coercerentur freno, sed soluti erant ac voluptatis amantes. Quamvis autem hi non disseruerint de præcedentibus et sequentibus turbis, non improbable tamen fuerit dicere præcedentes esse Moysen et prophetas; sequentes vero, sanctos apostolos: de quibus omnibus, quam ingrediantur Hierosolimam, et in quam domum habentem multos vendentes et ementes expulsos a Filio Dei, quantum ad hunc sermonem spectat, quaerendum est. Et fortasse superna Jerusalem **191** ad quam ascendit Dominus, aurigæ instar ducens eos qui ex circumcisione et ex gentibus credunt; præcedentibus eum et sequentibus vel prophetis et apostolis, vel ministrantibus ipsi angelis (possunt quippe ita exponi ex iis qui ipsum præcedunt et sequuntur); superna, inquam, Jerusalem nunc dici potest quæ ante ipsius ascensum ea continebat quæ dicuntur « spiritualia nequitiae in cælestibus »⁹⁷, « nimirum vel Chanaanæos, et Chettæos, et Amorrhæos, et hostes populi, et omnino alienos, cum illic etiam aliquo modo impleri posset prophetia dicens: « Terra vestra deserta, civitates vestræ igni succensæ: ipsam regionem vestram coram vobis alieni devorant »⁹⁸. « Hi enim sunt qui cœlestem Patris domum, Jerusalem sanctam, domum precationis inquinantes, speluncam etiam fecerunt latronum, non aliorum quam sui ipsorum, qui argentum habent adulteratum, dantes accedentibus obolos, et collyba, vilia et contemptibilia numismata. Hi sunt qui dum cum animabus luctantur, pretiosiora ab illis auferunt deprædanturque præstantiora, ut dent ea quæ nullius sunt pretii. Attamen profecti discipuli inveniunt asinam alligatam, et non habentem Jesum, propter impositum legi velamen, et solvant. Quin invenitur et pullus cum ea: quoniam utraque ante Jesum perierant: dico autem tam eos

⁹⁷ Ephes. vi, 12. ⁹⁸ Isai. i, 7.

(76) Codex Regius, εἰκασε, male.

(77) Idem, αὐτάς, male.

(78) Codex Regius, τοὺς προάγοντας Μωσεί, etc., sicque multa omisit quæ ex Boddiano codice hic restituuntur.

A Καὶ τάχα οὐκ ἀλόγως ὄνῃ εἰκασα (76) τὰς περιστάσας φωνὰς τὸν ἄγοντα αὐτὸν (77) εἰς τὴν ψυχὴν λόγον· ἀχθοφόρον γὰρ τὸ ζῶον, πολὺ δὲ τὸ ἀχθος καὶ φορτίον βαρὺ δηλοῦται ἀπὸ τῆς λέξεως, καὶ μάλιστα τῆς καλιωτέρας, ὡς δῆλον τῷ ἐπιστάντι τοῖς ὑπὸ Ἰουδαίων γινόμενοις. Οὐχ οὕτως δὲ ὁ πῶλος ἀχθοφόρος, ὡς ἡ ὄνος· εἰ γὰρ καὶ βαρὺ πᾶν τὸ τοῦ γράμματος φορτίον ἐστὶ, τὸ ἀνώφορον καὶ κουφότατον τοῦ πνεύματος χωρεῖν μὴ δυναμένοις, ἀλλὰ γε ελαττον ἔχει βάρος τὸ καινὸν γράμμα παρὰ τὸ πρεσβύτερον. Οἶδα δὲ τινὰς τὴν μὲν δεδεμένην ὄνον ἐξεληφότες τοὺς ἐκ περιτομῆς πιστεύοντας, πολλῶν δεσμῶν ὑπὸ τῶν γνησίως τῷ λόγῳ πνευματικῶς μεμαθητευμένων ἀπολυομένους, τὸν δὲ πῶλον τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἀνέτους πρὶν παραδέξωται ἐν Ἰησοῦ λόγον, καὶ ἔξω παντός ἐπιχειμένου ζυγοῦ, κατὰ τὸ ἀφρηαστικὸν καὶ φιλήδονον γεγεννημένους. Εἰ καὶ μὴ εἰρήχασι δὲ οὗτοι τοὺς προάγοντας (78) καὶ ἀκολουθοῦντας ἡλλους, οὐκ ἀπίθανόν ἐστιν ἐφαρμόσαι τοὺς μὲν προάγοντας Μωσεί καὶ τοῖς προφήταις, τοὺς δὲ ἐπακολουθοῦντας τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις· οἵτινες ἅπαντες εἰσέρχονται εἰς ποίαν Ἰερουσόλυμα, ὅσον κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ζητητέον, καὶ οἶκον τὸν (79) ἔχοντα πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας πολλοὺς ἐξελαυνομένους ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τάχα ἡ ἄνω Ἰερουσαλήμ, εἰς τὴν ἀναβιβάσεται ὁ Κύριος, ἡνιοχῶν τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ ἐθνῶν πιστεύοντας, προαγόντων αὐτὸν, καὶ ἀκολουθόντων, ἦτοι προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, ἡ τῶν διακονούντων αὐτῷ ἀγγέλων (80) (δύνανται γὰρ καὶ οὕτω δηλοῦσθαι ἀπὸ τῶν προαγόντων, καὶ ἀκολουθόντων αὐτῷ)· λέγεται νῦν ἡ εἶχε πρὸ τῆς ἀνόδου αὐτοῦ τὰ λεγόμενα ἐνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, « ἡ τοὺς Χαναναίους, καὶ Χετταίους, καὶ Ἀμορραίους, καὶ τοὺς λοιποὺς πολεμίους τοῦ λαοῦ, καὶ ἀπαξιαπῶς τοὺς ἄλλοτριούς, κάκει πως δυναμένης τῆς προφητείας πεπληρωθῆαι λεγουσῆς· « Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρρίκαυστοι, τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἄλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτήν »· Οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ τὸν οὐράνιον τοῦ Πατρὸς οἶκον, τὴν ἁγίαν Ἰερουσαλήμ, τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς μολύνοντες, καὶ σπῆλαιον ληστῶν ποιήσαντες, οὐκ ἄλλων ἢ ἑαυτῶν, ἀργύριον ἔχοντες ἀδόκιμον, καὶ διδόντες ὄβολους, καὶ κόλλυβα τοῖς προσιοῦσιν, εὐτελῆ καὶ εὐκαταφρόνητα νομίματα. Οὗτοι εἰσιν οἱ λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ψυχῶν, ἐν τῷ παλαίῳ αὐταῖς, τὰ τιμιώτερα, καὶ σὺλῶσι τὰ κρεῖττονα, ἵνα δῶσι τὰ μηδενὸς ἀξία. Πλὴν πορευθέντες οἱ μαθηταὶ εὐρίσκουσι τὴν δεδεμένην ὄνον, καὶ λύουσι διὰ τὸ ἐπιχειμενον ἀλύμμα τῷ νόμῳ Ἰησοῦν οὐκ ἔχουσαν· καὶ ὁ πῶλος δὲ μετ' αὐτῆς εὐρίσκειται· ἐπεὶ ἀμφοτέρω πρὸ Ἰησοῦ (81) ἦν ἀπολωλότα· λέγω δὲ οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ὕστερον πιστεύσαντες. Πῶς δὲ οὗτοι εὐθὺς πάλιν ἀποστέλλων

(79) Καὶ οἶκον τόν. Hæc desiderantur in codice Regio.

(80) Codex Regius, ἀπ' ἀγγέλων, male.

(81) Idem codex, πρὸς Ἰησοῦν, male.

ται μετὰ τὸ ἐπικαθεσθῆντα τὸν Ἰησοῦν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀναβηθῆναι, οὐκ ἀκίνδυνον εἰπεῖν, μυστικὴν γὰρ ἐχόμενον τῆς περὶ τῶν ἀγγέλων εἰς ἀγγέλους μεταβολῆς, ἀποσταλισσομένων κατὰ τὸν μετὰ τοῦτον αἶθρα, παραπλησίως τοῖς εἰς διακονίαν ἀποσταλισσομένοις λειτουργικοῖς πνεύμασι διὰ τοὺς κατὰ γε ταῦτα μέλλοντας κληρονομεῖν ζωὴν αἰώνιον. Εἰ δὲ ἡ θνος καὶ ὁ πῶλος τὰ παλαιὰ καὶ τὰ καινὰ εἴη γράμματα, οἷς ὁ λόγος ὀχεῖται τοῦ Θεοῦ, οὐ πάνυ τι χαλεπὸν ἔσται παραστήσαι πῶς ἀποστέλλονται τοῦ Λόγου ἐν αὐτοῖς φανέντος, οὐ [f. οὐδὲ] μένουσι μετὰ τὸ εἰσελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα τὸν Λόγον ἐν τοῖς ἀποβεβληκόσι πάντας τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράζοντας λογισμούς. Ἐγὼ δὲ οἶμαι μὴ μάτην κώμην τε εἶναι τὸν τόπον τοῦτον, ὅπου ἦν ἡ δεδεμένη θνος, καὶ ὁ πῶλος, καὶ τοῦτο ἀνώμουν· κώμη γὰρ ὡς πρὸς τὸν ἐν οὐρανῷ πάντα κέσμων ἢ πᾶσά ἐστι γῆ, ὅπου ἔστιν, ἡ δεδεμένη ἡ θνος καὶ ὁ πῶλος· καὶ ἡ κώμη αὐτάρκως χωρὶς προσθήκης ἐτέρου ὀνόματος καλουμένη. Ἐπὶ Βηθφαγῆς δὲ ὁ Ματθαῖός φησιν ἀποστέλλεσθαι τοὺς παραληφθέντους τὴν θνον καὶ τὸν πῶλον, ἧτις τόπος ἦν ἱερατικῶς, *Ὀἶκος σιαγόνων* ἐρμηνευόμενος. Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ δύναμιν εἰς τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἱερέον, τοῦ ὀλοκλήρου καὶ παρὰ ταῦτα ἀκριβεστέρου λόγου εὐκαιρότερον, ὅταν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἡμῖν λέγειν δοθῆ, λεχθησομένου. Ὁ δὲ Μάρκος καὶ ὁ Λουκᾶς πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς πω ἀνθρώπων ἐκάθισεν, εὐρησθῆναι φησι κατὰ τὴν πρόσταξιν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν δύο μαθητῶν, ὄντινα λύσαντες ἤγαγον πρὸς τὸν Κύριον. Προστίθεται δὲ ὁ Μάρκος, ὅτι εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἡμῶδου. Τίς δὲ ἔξω; οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, οἱ ἦσαν ξένοι τῶν Διαιθηκῶν, καὶ ἄλλοτριοὶ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τοῦ ἀμφοδου, καὶ οὐχὶ ὑπὸ στέγην ἢ οἶκον ἀναπαυόμενοι, δεδεμένοι ταῖς ἰδίαις ἀμαρτίαις, καὶ λυόμενοι ὑπὸ τῆς προειρημένης διπλῆς ἐπιστήμης τῶν Ἰησοῦ γνωριμῶν. Οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ δεδεμένου πῶλου, καὶ αἱ ἀμαρτίαι περὶ (82) τὸν ὑγῆ γεγεννημένοι λόγον ἐλεγχόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, θύρας τυγχάνοντος ζωῆς, πρὸς ἐκεῖνην λέγω δὴ τῆς θύρας (83) ἦσαν οὐκ ἔνδον, ἀλλ' ἔξω· τάχα γὰρ ἔνδον τῆς θύρας ἑσπεύς γενέσθαι τῆς κακίας οὐ δύναται. Ἐστῆκασιν ἄτινες παρὰ τῷ δεδεμένῳ πῶλῳ, ὡς ὁ Μάρκος φησὶν, οἶμαι, ὅτι οἱ δῆσαντες αὐτὸν, ὡς Λουκᾶς ἀναγράφει, εἶπαν οἱ κύριοι τοῦ πῶλου πρὸς τοὺς μαθητάς· «Τί λυετε τὸν πῶλον;» Κύριοι γὰρ οἱ ὑποτάξαντες, καὶ δῆσαντες τὸν ἡμαρτηκότα, παρανομοῦσιν, οἵτινες οὐ δύναται ἀντιδρῆσαι τῷ ἀληθῶς Κυρίῳ ἀφελκοῦναι τοῦ δεσμοῦ αὐτῶν τὸν πῶλον. Ὅτι οὖν φασιν οἱ μαθηταί· «Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρεῖαν ἔχει, ἢ μὴ ἐν δυνηθέντων τῶν πονηρῶν κυρίων ἀποκρίνεσθαι, ἔχουσι πρὸς τὸν Ἰησοῦν τὸν πῶλον γυμνόν, ἐπιβίβουσαι τὸν ἴδιον κόσμον, ἵνα τοῖς ἐπιβληθεῖσι τῶν μαθητῶν ἱματίοις ἐπικαθεσθῆς ὁ Κύριος ἀναπαύσεται. Τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ τῶν εἰρημένων παρὰ τῷ Ματθαίῳ

⁸² Hebr. 1, 14. ⁸³ Matth. xxi, 1, 2. ⁸⁴ Marc. xi, 2, 4, 7; Luc. xix, 30, 52, 35. ⁸⁵ Ephes. ii, 12. ⁸⁶ Joan. x, 9.

(82) Codex Bezae Cantabrigiae, περι· Regius, παρά.

(83) Τῆς θύρας. Scribendum videtur, τὴν θύραν.

PATROL. GR. XIV.

12

discipulorum insidens Jesus quiescat. Cætera ex his quæ dicta sunt apud Matthæum, non admodum obscura erunt: nempe quonam pacto « veniunt Jerosolymam ⁶¹, et ingressus in templum cœpit ejicere vendentes et ementes in templo: » vel ⁶², « ut appropinquavit, intuitus civitatem, flevit super illam; cumque ingressus esset in templum, cœpit ejicere vendentes. » In aliquibus etenim habentibus in se templum, ejicit omnes vendentes et ementes in templo; in aliis vero non admodum parentibus sermoni Dei, tantum facit initium ejiciendi vendentes et ementes. Præter hos vero sunt etiam tertii, in quibus cœpit ejicere tantum vendentes, **193** non etiam ementes. Verum apud Joannem ⁶³ omnes ejiciuntur flagello ex funiculis plicato, una cum ovibus et bobus. Inspice vero diligenter an alterationes rerum scripturarum dissonantiæque dissolvi possint tropo anagogico: nimirum unoquoque evangelistarum diversas actiones Sermonis describente in diversis animarum moribus, non eadem, sed similia quædam perficientes. Quin differentia etiam illa quæ videtur esse de ascensionibus Domini ad Jerosolymam apud Joannem, qui Evangelium, quod in manibus habemus, aliter quam tres, scripsit, ut exposuimus in verbis ipsorum, sic solum servari potest, Joanne similia asserente, et dicente, pro excisis ab arboribus ramis, vel frondibus ex agris et stratis in via, ramos palmarum multam turbam, quæ venerat ad diem festum ⁶⁴, accepisse et processisse obviam ei clamantem: « Benedictus qui venit in nomine Domini, » et: « Rex ille Israelis ⁶⁵. » Cæterum ab ipso Jesu inquit Joannes ⁶⁶ repertum asellum, super quem sedit Christus; majus quiddam nobis ob oculos ponens per hunc asellum sic tropice dictum qui beneficium majus accepit « non ab hominibus, neque per homines, sed per Jesum Christum ⁶⁷. » Quin ne Joannes quidem ipse protulit prophetiam iisdem verbis, sed pro ea dixit: « Noli timere, filia Sion: ecce rex tuus venit sedens super pullum asinæ ⁶⁸, » pro eo, quod est: « Ascendens super subjugalem, et pullum novum ⁶⁹. » Illud vero: « Noli timere, filia Sion, » haudquaquam dictum est. Verumtamen cum exposuerint omnes propheticum sermonem, videamus an non necessario gaudendum sit filiæ Sion, atque hac præstantiori filiæ Jerusalem non solum valde gaudere, verum etiam prædicare necesse sit regem suum advenientem, justum, et servanem, et mansuetum, eo quod super subjugalem et pullum novum ascenderit. Quisquis igitur ipsum receperit, non in posterum formidabit diversæ sectæ homines eloquentiæ viribus armatos, qui currus Ephraim dicuntur, et a Deo excindi ⁶⁹, quique multos lædunt, Jerusalem habitare et intendere volentes sanæ doctrinæ: non formidabit

⁶¹ Marc. xi, 15. ⁶² Luc. xix, 41, 45. ⁶³ Joan. ii, 15. ⁶⁴ Joan. xii, 12. ⁶⁵ ibid. 13. ⁶⁶ ibid. 14. ⁶⁷ Galat. i, 1. ⁶⁸ Joan. xii, 15. ⁶⁹ Zach. ix, 9. ⁷⁰ ibid. 10.

(84) Ἐρχόντων. Sic codex Bodleianus, recte; Regius, male, ἀρχόντων.

οὐ πάντοτε ἔσται ἀσαφής, τίνα τρόπον ἔρχονται εἰς Ἱερουσόλυμα, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, ἢ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἐκλαυσε ἐπ' αὐτήν, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας. Ἐν οἷς μὲν γὰρ τῶν ἐχόντων (81) τὸ ἱερὸν ἐν αὐτοῖς, ἐκβάλλει πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· ἐν ἑτέροις δὲ μὴ σφόδρα πειθομένοις τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ μόνον τὴν ἀρχὴν ποιεῖται τοῦ ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας. Τρίτοι δὲ εἰσι παρὰ τούτους, ἐν οἷς ἤρξατο ἐκβάλλειν μόνους τοὺς πωλοῦντας, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς ἀγοράζοντας. Οἱ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πάντες ἅμα τοῖς προβάτοις καὶ τοῖς βοῦσι τῷ πλακέντι ἐκ σκυλίων φραγελλῶ ἐκβάλλονται. Ἐπίστησον δὲ ἐπιμελῶς, εἰ δυνατόν ὡς τὰς γὰρ ἐναλλάξ τῶν γεγραμμένων, καὶ τὰς διαφωνίας διαλύσασθαι παρὰ τὸν τῆς ἀναγωγῆς τρόπον, ἐκάστου τῶν εὐαγγελιστῶν διαγράφοντας διαφόρους τοῦ Λόγου ἐνεργείας ἐν διαφόροις ἤθεσι ψυχῶν, οὐ τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ τίνα παραπλήσια ἐπιτελοῦσας. Καὶ ἡ δοκούσα δὲ διακοπή τῶν εἰς Ἱερουσόλυμα ἀνάδων τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τῷ τὸ ἐν χειρὶν Εὐαγγέλιον ἀναγράψαντι ἑτέρως παρὰ τοὺς τρεῖς, ὡς ἐξεθέμεθα τὰς λέξεις αὐτῶν, οὕτω μόνως σώζεσθαι δύναται τοῖς παραπλησίσις πράγμασιν ἐπιπεσόντος τοῦ Ἰωάννου, ἀντὶ τῶν κοπιωμένων ἀπὸ τῶν δένδρων κλάδων, ἢ στιβάδων ἐκ τῶν ἀγρῶν, καὶ στρωνυμένων ἐν τῇ ὁδῷ, βάβια τῶν φοινίκων εὐληφέναι, λέγοντος τὸν πολὺν ἐξεληλυθέναι εἰς τὴν ἑορτὴν ἔχλον, καὶ ἐξεληλυθέναι εἰς ἀπάντησιν αὐτῷ κεκραγόντα

C Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, καὶ Ὁ Βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ. Πλὴν οὗτος ὑπ' αὐτοῦ φησι τοῦ Ἰησοῦ εὐρίσκεισθαι τὸ ὄναριον, ἐφ' ὃ κηθίζεται ὁ Χριστὸς, πλεον τι περὶ τούτου (85) τρωπικώτερον δηλουμένον ὄναριον παριστάς, μείζονα εὐεργεσίαν χωρήσαντος τὴν « οὐκ ἀπὸ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Οὐδὲ Ἰωάννης δὲ αὐτολεξεῖ τὸ προφητικὸν ἐξέθετο, ἀλλ' ἀντὶ αὐτοῦ τό· « Μὴ φοβοῦ, θυγάτηρ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται, καθήμενος, » ἀντὶ τοῦ· « Ἐπιθεδικῶς (85') ἐπὶ πῶλον ἄνου, καὶ ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. » Τὸ δέ· « Μὴ φοβοῦ, θυγάτηρ Σιών, οὐδ' ὄλωσ ἐρηται. Πλὴν ἰδομεν ὑπὸ πάντων ἐκτεθέντος τοῦ προφητικοῦ λόγου, εἰ μὴ χαίρειν σφόδρα θυγατέρα Σιών ἀναγκαῖον· τὴν δὲ κρείττονα ταύτης θυγατέρα Ἱερουσαλὴμ οὐ μόνον χαίρειν σφόδρα, ἀλλὰ καὶ κηρύσσειν δεῖ τοῦ βασιλεῦς αὐτῆς ἐρχομένου τοῦ δικαίου, καὶ σώζοντος, καὶ πράου, διὰ τοῦ ἐπιθεδικῶναι τῷ ὑποζυγίῳ καὶ τῷ νέῳ πῶλῳ. Πᾶς γοῦν ὁ δεξιόμενος αὐτὸν οὐκέτι φοβηθήσεται τοὺς τῶν ἑτεροδόξων ὠπλισμένους τοῖς πιθανοῖς λόγοις, ἄρματα Ἐφραὶμ λεγόμενα, ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐξολοθρευόμενα, οὐδὲ τὸν ψευδοῦ ἔππον εἰς σωτηρίαν, θηλυμανῆ ἐπιθυμίαν τοῦ αἰσθητοῦ οἰκευομένου, καὶ πολλοὺς τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἰκῶν θελόντων, καὶ τῷ ὕγιει λόγῳ προσέχειν,

(85) Codex Bodleianus, τούτου· Regius, τοῦτο.

(85') Codex Regius, μεταθεδικῶς. — Locus tur-

βλάπτοντα (85*). Ἐστι δὲ χαίρειν ἄξιον ἐπὶ τῷ ἐξολοθρεῦσθαι ὑπὸ τοῦ θουμένου τῷ ὑποζυγίῳ, καὶ τῷ νέῳ πῶλῳ πᾶν τόσον πολεμικόν, οὐκέτι τῶν πεπτωμένων βελών του ἔχθρου κατισχυόντων τοῦ παραδέξαμένου τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ ἑαυτοῦ ἱερόν· Ἔσται δὲ καὶ πλῆθος μετὰ εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ του Σωτήρος ἐπιδημία, ἄρχοντος τῶν ὕδατων, ἵνα συντρέψῃ τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ πατήσωμεν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης, φθάνοντες ἕως τῶν διεκβολῶν πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ποταμῶν. Ὁ μέντοιγε Μάρκος περὶ τῆς ἴσου γράφων φησὶν (86) εἰρήσθαι ὑπὸ του Κυρίου, « Ἐφ' ὃν οὐδεὶς οὕτω ἀνθρώπων ἐκάθισε, » δοκεῖ μοι αἰνίττεσθαι τὸ μηδέπω ποτὲ λόγῳ ὄποταχέαι ἑαυτοὺς πρὸ τῆς Ἰησοῦ (87) ἐν αὐτοῖς ἐπιδημίας τοὺς ὑστερον πεπιστευκότας. Τάχα γάρ ἀνθρώπων μὲν οὐδεὶς πω καθίσας ἐπὶ τὸν πῶλον ἦν, θηρίων δὲ ἢ τῶν ἀλλοτριῶν του λόγου δυνάμεων τινες ἐπεκάθισαν· ἐπεὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων καὶ παρὰ τῷ προφήτῃ Ἡσαΐα ἐπὶ ὄνων φέρεσθαι καὶ καμήλων λέγεται διὰ τούτων· « Ἐν τῇ θλίψει καὶ τῇ στενοχωρίᾳ λέων καὶ σκύμος, ἐκείθεν καὶ ἔκγονα ἀσπίδων πετομένων, οἱ ἔφερον ἐπὶ ὄνων καὶ καμήλων τὸν πλοῦτον αὐτῶν. » Πυστέον δὲ πάλιν τῶν ψιλῆ τῇ λέξει προσεχόντων, εἰ μὴ κατ' αὐτοὺς ματαίως ἂν δόξαι γεγράφθαι τὸ « Ἐφ' ὃν οὐδεὶς οὕτω ἀνθρώπων ἐκάθισε. » Τίς γὰρ παρὰ ἀνθρώπων καθέζεται ἐπὶ πῶλον; Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἡμέτερα.

quam hominum sedit. » Quis enim, præter hominem,

19. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ Ἑρακλέωνος, ὅς φησι τὴν εἰς C Ἱεροσόλυμα (88) ἀνοδὸν σημαίνειν (89) τὴν ἀπὸ τῶν ὠκεῶν εἰς τὸν ψυχικὸν τόπον, τυγχάνοντα εἰκόνα τῆς Ἱεροσαλήμ, ἀνάβασιν του Κυρίου. Τὸ δὲ « Εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ, » καὶ οὐκ τῶν ἄνω οἶεται εἰρήσθαι, ὑπὲρ τῶ μη τῇ κλησὶν μόνην νοηθῆναι τὴν χωρὶς Πνεύματος βοηθεῖσθαι ὑπὸ του Κυρίου· ἡγείται γὰρ τὰ μὲν Ἅγια τῶν ἀγίων εἶναι τὸ ἱερόν, εἰς ἃ μόνος ὁ ἄρχιερεὺς εἰσῆει, ἔνθα οἴομαι αὐτὸν λέγειν τοὺς πνευματικούς χωρεῖν τὰ δὲ του προνάου, ὅπου καὶ οἱ λευκαὶ, σύμβολον εἶναι τῶν ἔξω του Πληρώματος ψυχικῶν (90), εὐρισκομένων ἐν σωτηρίᾳ πρὸς τούτους τοὺς εὐρισκομένους ἐν τῷ ἱερῷ, πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς καθήμενους κερματιστάς, ἐξεδέξατο λέγεσθαι ἀντὶ τῶν μηδὲν χάριτι δίδόντων, ἀλλ' ἔμποριαν καὶ κέρδος τὴν τῶν D ἔξων εἰς τὸ ἱερόν εἰσόδον νομιζόντων, του ἰδίου κέρθους καὶ φιλαργυρίας ἕνεκεν, τὰς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ θυσίας χορηγούντων· καὶ τὸ φραγέλλιον δὲ

79 Psal. xxxii, 17. 80 Zach. ix, 10. 81 ibid. 82 Psal. lxxiii, 13. 83 Marc. xi, 2. 84 Isa. xxx, 6.
85 Joan. ii, 14.

batus, ut videtur, eoque modo restituendus quo legit interpres, nempe sic : « Μη φοβοῦ... ἔρχεται κροθιμένος ἐπὶ πῶλον ἰου, » ἀντὶ του, « ἐπιθεδικῶς ἐπὶ ὑποζυγίον καὶ πῶλον ἰου. » EDIT. PATROL.

(85*) Τῷ ὑγιαῖ λόγῳ προσέχειν, βλάπτοντα. κα Cod. Bodl.; Regius, τὸν ὑγιῆ λόγον προσέχειν, βλάπτοντα.

(86) Φησὶν. Deest in codice Regio, sed exstat in Bodliano.

(87) Ἰησοῦ. Desiderat in Regio, legitur in Bodliano.

(88) Εἰς Ἱεροσόλυμα. Deest εἰς in codice Regio.

A etiam equum fallacem ad salutem 79, hoc est desiderium insanum et rebus sub sensum cadentibus familiarem. Ad hæc gaudere dignum est, eo quod ab eo excindatur arcus bellicus 71, qui vehitur super subjugalem, et pullum novum, non valentibus amplius inimici ignitis sagittis adversus eum, qui receperit 194 Jesum in suum templum. Erit autem in Jerusalem multitudo ex gentibus cum pace 72, Servatoris adventu, imperantis aquis, ut conterat capita draconum in aqua 73, et ut calcetur undæ maris a nobis pervenientibus usque ad exitus fluviorum omnium qui sunt super terram. Cæterum quod Marcus de pullo scribens a Domino dictum fuisse inquit : « Super quem nemo unquam hominum sedit 74, » innuere mihi videtur quod hi qui propterea crediderunt, nunquam rationi antea seipsos subdidissent quam Jesus inter ipsos advenerit. Nam fortassis hominum nemo unquam insederat pullo, cum alioqui ex feris vel ex his potestatibus quæ a ratione alienæ erant, aliquæ insedissent : quandoquidem divitiæ adversariarum potentiarum etiam apud Isaiam prophetam super asinos et camelos ferri dicantur his verbis : « In tribulatione, et angustia leo, et catulus leonis, inde etiam gemina volantium aspidum, ferentium super asinos et camelos divitias suas 75. » Proinde rursum interrogandi sunt qui nudæ litteræ sunt intenti, an non iudicio suo frustra scriptum fuisse videatur : « Super quem nemo unquam super pullos asinorum sedit ? Et nos quidem sic.

19. Videamus vero quæ Heracleon dicat, inquirens Domini ascensum ad Jerosolimam significare ascensum a materialibus ad animale locum, imaginem existentem Jerosolymæ : illud etiam : « Invenit in templo 76, » non dictum fuisse existimans de locis supernis, ne intelligeremus vocationem solam, sine Spiritus ope, adjuvari a Domino. Existimat enim templum esse Sancta sanctorum, in quæ solus summus pontifex ingrediebatur, quo etiam proficisci spirituales arbitror illum dicere ; vestibulum (vero, ubi etiam Levitæ erant, arbitratum notam esse earum animarum quæ inveniuntur in salute extra Pleroma. Ad hæc inventos in templo vendentes boves, et oves, et columbas, et sedentes mensarios, dici composuit pro his qui nihil gratiæ tribuunt, sed mercaturam putant et lucrum ingressum extraneorum in templum, victimas, proprii lucri et avaritiæ causa, ad cultum Dei suppeditantes. Quin etiam Jesum e funiculis fecisse flagellum, non ab alio

(89) Codex Regius, male, σημαίνει.

(90) Τῶν ἔξω του Πληρώματος ψυχικῶν. De Valentinianorum Pleromate, et iis quæ sunt extra Pleroma disserit Epiphanius ex Ireneo, hæres. xxxi, cap. 16 ; Tertullianus Universitatem appellat, adv. Valentin., deque ea agit cum hoc, quem dico, libro, tum etiam lib. De præscript. advers. hæret., et lib. De anim. Humanum autem genus in tres ordines Valentiniani distribuiebant : πνευματικούς, in quorum numerum se ipsi ac Gnosticos referebant ; ψυχικούς, de quibus hic Heracleon ; et σαρκικούς. Consule Epiphanius hæresi xxxi, cap. 7 et 19 et seq. Hæstius.

illud accepisse, suo more pronuntiat, flagellum imaginem esse dicens potentiae et actionis
195 Spiritus sancti efflantis, et expellentis malos; et inquit flagellum, linum, sindonem, et caetera talia, imaginem esse potentiae, et operationis Spiritus sancti. Postea sibi assumit quod scriptum non est, nimirum quod flagellum ad lignum ligatum erat; quod lignum interpretatus est figuram esse crucis; et inquit hoc ligno consumptos et delictos aleatores, mercatores omnemque malitiam. Nec scio quomodo negans dicat flagellum ex hisce duabus rebus paratum fuisse, quærens quomodo a Jesu factum fuerit illud: neque enim ex pelle, inquit, mortua illud fecit, ut Ecclesiam præpararet non amplius speluncam latronum et mercatorum, sed domum Patris sui. Dicendum est etiam id, quod maxime est necessarium, de divinitate ex hoc contextu ipsi Heracleoni. Nam si templum quod Jerusalemis erat domum proprii Patris dicit esse Jesus, factumque fuerat templum illud ad gloriam ejus qui cælum terramque creavit, quomodo non statim edocemur, non putare Filium Dei alicujus alterius filium esse, quam ejus qui cælum terramque condidit? Ad hanc ergo domum Patris Jesu, tanquam existentem domum precatationis, etiam Christi apostoli, ut in illorum Actis invenimus ⁷⁷, ab angelo jubentur profecti stare et loqui populo omnia verba vitæ hujus. Quin etiam per portam speciosam illic precaturus, veluti ad domum precatationis, proficiscuntur ⁷⁸: haudquaquam hæc facturi, nisi ipsum eundem cum eo novissent Deum, qui adorabatur ab his qui templum illud Deo consecraverant. Quocirca obedientes Deo magis quam hominibus ⁷⁹, Petrus et apostoli dicunt: « Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum, quem vos interemisistis, suspendentes in ligno ⁸⁰: » non enim ab alio Deo sciunt exultum Jesum e mortuis, nisi a Deo patrum illorum, quem Christus glorificans, Abraham, et Isaac, et Jacob Deum dicit esse, non mortuorum, sed viventium ⁸¹. Atque etiam quomodo discipuli, si domus non fuisset ejusdem Dei cum Deo Christi, recordati fuissent verborum illorum: « Zelus domus tuæ comedit me, » quæ dicuntur in psalmo sexagesimo octavo? Sic enim ponitur in Propheta, *comedit*, tempore præsentis, et non, *comedit*, tempore præterito. Diligit autem eximie Christus domum Dei in unoquoque nostrum, nolens ipsam fieri domum mercatus, neque volens ut domus precatationis spelunca fiat latronum, quippe qui Dei **196** zelantis sit Filius, si candido ⁷⁷ Act. v, 20. ⁷⁸ Act. iii, 1, 2. ⁷⁹ Act. v, 29. Luc. xx, 37, 38.

(91) Codex Regius, male, *τυγχάνει*.

(92) *Ἐδέδετο τὸ φραγέλλιον, ὅπερ ξύλον*. Hæc in codice Regio desiderantur, sed resituantur e codice Bodleiano. Observari velim in omnibus mss. nostris ubique legi φραγγέλιον, non φραγγέλιον.

(95) *Τούτων*. Sic habet codex Bodleianus; Regius, *όν*.

A πεποιῆσθαι ἐκ σχοινίων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ οὐχὶ παρ' ἄλλου λαβόντος, ἰδιοτρόπως ἀπαγγέλλει, λέγων τὸ φραγγέλιον εἰκόνα τυγχάνειν (91) τῆς δυνάμεως, καὶ ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκφωσῶντος τοὺς χείρνας· καὶ φησὶ τὸ φραγγέλιον, καὶ τὸ λίνον, καὶ τὴν σινδὸνα, καὶ ὅσα τοιαῦτα, εἰκόνα τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐπειτα ἐαυτῷ προσεῖληφε τὸ μὴ γεγραμμένον, ὡς ἄρα εἰς ξύλον ἐδέδετο τὸ φραγγέλιον, ὅπερ ξύλον (92) τύπον ἐλαβὼν εἶναι τοῦ σταυροῦ, φησὶ τούτῳ τῷ ξύλῳ ἀντλῶσθαι, καὶ ἠφανίσθαι τοὺς κυβευτάς, ἐμπόρους, καὶ πᾶσαν τὴν κακίαν. Καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως γλυαρῶν φησιν ἐκ δύο τούτων πραγμάτων φραγγέλιον κατασκευάζεσθαι, ζητῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γενόμενον· οὐ γὰρ ἐκ δέρματος, φησὶ, νεκροῦ ἐποίησεν αὐτὸ, ἵνα τὴν Ἐκκλησίαν κατασκευάσῃ οὐκέτι ληστῶν καὶ ἐμπόρων σπῆλαιον, ἀλλὰ οἶκον τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. Λεκτέον δὲ τὸ ἀναγκαιότατον περὶ τῆς θεότητος καὶ ἐκ τῶν ῥητῶν τούτων πρὸς αὐτόν. Εἰ γὰρ τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὸν οἶκον τοῦ ἰδίου Πατρὸς φησιν εἶναι ὁ Ἰησοῦς, τοῦτο δὲ τὸ ἱερὸν εἰς ὄψαν τοῦ κτίσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν γέγονε, πῶς οὐκ ἀντικρὺς διδασκόμεθα μὴ ἐτέρου τινὸς νομίζειν οὐδὲν εἶναι παρὰ τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, τὸν Ὑῖὸν τοῦ Θεοῦ; Εἰς τοῦτον (93) οὖν τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς Ἰησοῦ, ὡς οἶκον τυγχάνοντα τῆς προσευχῆς, καὶ οἱ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσιν αὐτῶν εὑρομεν, ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου κελεύονται πορευθέντες· στήναι, καὶ λαλεῖν τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὠραίας πύλης ἐκείσε προσεῦξασθαι, ὡς εἰς οἶκον προσευχῆς, προσέρχονται· οὐκ ἂν τοῦτο ποιήσαντες, μὴ τὸν αὐτὸν ἰδέσαν Θεῷ τῷ ὑπὸ τῶν ἐκθισιζόντων τὸν ναὸν ἐκεῖνον (94) προσκυνουμένῳ. Διόπερ καὶ λέγουσιν οἱ πειθαρχοῦντες Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις, Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι· « Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου· οὐ γὰρ ὑπ' ἄλλου ἰσασιν ἐκ νεκρῶν ἐγγεγερμένον Ἰησοῦν Θεοῦ ἢ τοῦ τῶν πατέρων, ὃν καὶ ὁ Χριστὸς δοξάζων Θεὸν τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ φησιν εἶναι, οὐκ ὄντων νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. Πῶς δὲ καὶ οἱ μαθηταί, εἰ μὴ τοῦ αὐτοῦ (95) Θεοῦ Θεῷ τοῦ Χριστοῦ ὁ οἶκος ἦν, ἐμέμνητο ἂν τοῦ ἐν ζῆ' ψαλμῷ εἰρημένου (96)· « Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με; » οὕτω γὰρ κεῖται ἐν τῷ προφήτῃ, καὶ οὐχὶ, *κατέφαγε* (97) *με*. Ζηλοὶ δὲ μάλιστα ὁ Χριστὸς τὸν ἐν ἐκάστῳ ἡμῶν οἶκον τοῦ Θεοῦ, μὴ βουλόμενος αὐτὸν εἶναι οἶκον ἐμπορίου, μηδὲ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς ληστῶν σπῆλαιον, ἅτε Θεοῦ ζῆλουτοῦ Ἰῆδς ὢν, ἂν εὐγνωμονέστερον ἀκούωμεν τῶν ⁸⁰ ibid. 30. ⁸¹ Matth. xxiii, 32; Marc. xii, 26, 27;

(94) *Ἐκεῖνον*. Ita codex Bodleianus; Regius, ἐκεῖνου, male.

(95) *Εἰ μὴ τοῦ αὐτοῦ*. In codice Regio omittitur εἰ μὴ.

(96) *Εἰρημένου*. Deest in codice Regio, sed resituitur e Bodleiano.

(97) *Κατέφαγε*. Sic recte codex Bodleianus, perperam vero Regius, καταφάγεται. Ferrarius legεται καταφαγεται.

τοιούτων ἀπὸ τῶν Γραφῶν φωνῶν, κατὰ μεταφορὰν εἰρημμένων ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, εἰς παράστασιν τοῦ μηδὲν ἀλλότριον βούλεσθαι τὸν Θεὸν ἐπιμίγνυσθαι τοῦ βουλήματος αὐτοῦ τῇ ψυχῇ πάντων μὲν ἀνθρώπων, ἐξαιρέτως δὲ τῶν τὰ τῆς θειοτάτης (98) πίστεως παραδέξασθαι θελόντων. Πλὴν τὸν ξη΄ ψαλμὸν (99) ἔχοντα τό· « Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταράγεται με, » καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐδωκαν εἰς τὸ βρώμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ἕξος » (ἀμφότερα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγεγραμμένα), ἰστέον ἐκ προσώπου λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ, αὐδεῖαν ἐμφαίνοντα τοῦ λέγοντος προσώπου μεταβολήν. Σφόδρα δὲ ἀπαρτηρήτως ὁ Ἡρακλέων οἰεται τό· « Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταράγεται με, » ἐκ προσώπου τῶν ἐκβληθέντων καὶ ἀναλωθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτήρος δυνάμεων λέγεσθαι, μὴ δυνάμενος τὸν εἰρμὸν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητείας τηρῆσαι. Νοουμένων (1) γὰρ ἐκ προσώπου τῶν ἐκβληθέντων καὶ ἀναλωθέντων δυνάμεων λέγεσθαι, ἀκόλουθόν ἐστι κατ' αὐτὸν καὶ τό· « Ἐδωκαν εἰς τὸ βρώμά μου χολήν, » καὶ ἀπ' ἐκεῖνων (2) λέγεσθαι, ἐν τῷ αὐτῷ ἀναγεγραμμένον ψαλμῷ· ἀλλ' ὡς εἰκὸς ἐτάραξεν αὐτὸν τὸ καταράγεται με, ὡς μὴ δυνάμενον ὑπὸ Χριστοῦ ἀπαγγέλλεσθαι, οὐχ ὄρωντα (3) τὸ ἔθος τῶν ἀνθρωπιπταθῶν περὶ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ λόγων.

20. « Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπαν αὐτῷ· Τί σημεῖον δεῖκνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς; Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Οἱ σωματικοὶ καὶ τοῖς αἰσθητοῖς φίλοι δοκοῦσι μοι νῦν δὴ τῶν Ἰουδαίων (4) δηλοῦσθαι· οἵτινες, ἐπὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἀπελαυνόμενοις, ποιούσιν οἶκον ἐμπορίου τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς, ἀγανακτοῦντες, πράγμασιν ὑπ' αὐτῶν περιεπομένοις (5), ἀπαιτοῦσι σημεῖον, καθὸ σημεῖον προπόντως φανήσεται ὁ Λόγος, ὃν μὴ παραδέχονται ἐκεῖνοι, ταῦτα ποιῶν. Συνάπτων δὲ ὁ Σωτὴρ ὡς ἓνα τῶν περὶ τοῦ ἱεροῦ ἐκεῖνου τὸν περὶ (6) τοῦ ἰδίου σώματος λόγον, ἀποκρίνεται πρὸς τό· « Τί σημεῖον δεῖκνύεις, ὅτι ταῦτα ποιεῖς; » τί· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Εἰ γὰρ καὶ μυρία ὅσα σημεῖα ἄλλα δεῖκνύει οἷός τε ἦν, ἀλλ' οὐτι γὰρ πρὸς τό, « Ὅτι ταῦτα ποιεῖς, » ἕτερόν τι, ἀλλὰ τὰ κατὰ τὸν (7) ναὸν προπόντως ἀντὶ τῶν ἐτέρων παρὰ τὸν ναὸν σημεῖον ἀπεκρίνατο. Ἀμφότερα μέντοιγε, τό τε ἱερὸν, καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ μίαν τῶν ἐκδοχῶν τύπος μοι εἶναι φαίνεται τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ἐκ λίθων ζώντων οἰκοδομῆσθαι αὐτήν, « οἶκον πνευματικῶν εἰς

A animo tales Scripturarum voces audimus, a rebus humanis per metaphoram desumptas, ad demonstrandum quod Deus nolit alieni quidquam a voluntate sua admisceri animæ omnium quidem hominum, sed præcipue eorum qui admittere volunt divinissimam fidem. Attamen sciendum est, psalmum octavum et sexagesimum, habentem : « Zelus domus tuæ comedit me, » et post pauca : « Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto » (quæ utraque in Evangeliiis sunt scripta ⁸²) ex persona Christi dici, nullam personæ loquentis ostendentem mutationem. Valde autem inobservanter Heracleon illud : « Zelus domus tuæ comedit me, » dici putat ex persona earum potentiarum quæ ejectæ fuerunt et consumptæ a Servatore, non valens in psalmo seriem prophetiæ servare. Nam nobis intelligentibus hæc ex ejectarum et consumptarum potentiarum persona dici, consequens est, iudicio suo, ut ab illis etiam dicantur verba illa : « Dederunt in escam meam fel, » quæ in eodem scripta sunt psalmo ; sed, ut probabile est, illum turbavit vox *comedit me* (perinde quasi a Christo dici non posset), non videntem morem Scripturarum hominum affectus Deo et Christo tribuentium.

20. « Responderunt ergo Judæi, et dixerunt ei : Quod signum ostendis nobis, quod ista facias? Respondit Jesus, et dixit eis : Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud ⁸². » Corporis amantes ac rerum sensibilibium, nunc jam mihi videntur innui Judæi, qui ægre ferentes expulsos fuisse a Jesu eos qui domum Patris faciebant domum mercatus rebus ab ipsis gestis, signum postulant, ex quo signo Filius Dei, quem illi non recipiunt, videatur hæc decenter facere. Sed conjungens Servator sermonem de corpore suo, perinde quasi loqueretur de templo illo, interrogantibus : « Quod signum ostendis, quod hæc facias, » respondet : « Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud. » Nam quamvis sexcenta alia signa poterat ostendere, certe ad illud, « quod hæc facias, » nullum aliud ostendere poterat : proinde ea quæ ad templum pertinebant, convenienter respondit, pro aliis signis, quæ templum minime spectabant. Attamen utraque, tum templum, **197** tum corpus Jesu, juxta unam intelligentiam, figura mihi esse videntur Ecclesiæ; eo quod hæc ædificata sit ex viventibus lapidibus ;

⁸² Joan. ii, 17 ; xix, 28, 30. ⁸³ Joan. ii, 18, 19.

(98) Τῶν τὰ τῆς θειοτάτης. Sic optime codex Bndleianus; Regius, τῶν θεοτάτης.

(99) Πλὴν τὸν ξη΄ ψαλμὸν. Sic recte codex Bodleianus; Regius perperam, πλὴν τῶν ξη΄ ψαλμῶν.

(1) Νοουμένων γάρ, etc. Sic habet codex Bodleianus; male vero Regius, νοούμενον ἐκ προσώπου.

(2) Codex Regius, ἐπ' ἐκεῖνων.

(3) Οὐχ ὄρωντα. Ita codex Bodleianus; Regius, οὐ χωρῶντα.

(4) Δὴ τῶν Ἰουδαίων. Forte scribendum διὰ τῶν Ἰουδαίων.

(5) Πράγμασιν ὑπ' αὐτῶν περιεπομένοις. Ferrarius legisse videtur ὑπ' αὐτοῦ. Maluisset Huetius, πράγμασιν ὑπ' αὐτῶν μὴ περιεπομένοις.

(6) Ὡς ἓνα τῶν περὶ τοῦ ἱεροῦ ἐκεῖνου τὸν περὶ, etc. Ita codex Bodleianus; Regius, ὡς ἓνα τὸν περὶ τοῦ ἱεροῦ ἐκεῖνου τοῦ. Scribendum forte ὡς ἓνα τὸν περὶ τοῦ ἱεροῦ ἐκεῖνου ἢ περὶ, etc.

(7) Codex Regius perperam habet ἀλλ' οὐτι γὰρ πρὸς τό, « Ὅτι ταῦτα ποιεῖς, » τὰ κατὰ τὸν, etc., sicque nonnulla omisit quæ nos e codd. Bodleiano et Barberino restitimus.

facta « domus spiritualis in sacerdotium san-
 ctium ⁸⁶ ; » superædificata « supra fundamentum
 apostolorum et prophetarum, summo angulari la-
 pide Christo Jesu ⁸⁷, » revera templum existente.
 Sin vero propter illud : « Vos autem estis corpus
 Christi, et membra ex parte ⁸⁸, » videatur junctura
 et convenientia lapidum templi destrui, dissipari-
 que, ut in primo et vicesimo scriptum est psalmo ⁸⁷,
 omnia Christi ossa ab insidiis quæ sunt in persecu-
 tionibus et tribulationibus, et ab his qui bellum
 inferunt unitati templi ob persecutiones, erigetur
 templum, et suscitabitur corpus tertia die post
 diem malitiæ in ipso instantem, atque post diem
 consummationis hac posteriorem ⁸⁸. Tertia enim
 in cælo novo, et terra nova instabit dies, quando
 ossa hæc ⁸⁹, nempe omnis domus Israel, in magna
 Dominica excitabuntur, morte devicta, adeo ut
 facta resurrectio Christi a crucis passione, conti-
 neat mysterium resurrectionis totius corporis
 Christi. Ut autem corpus illud Jesu, sensibus ob-
 noxium, cruci affixum est sepulchrumque, et postea
 excitum, sic totum sanctorum Christi corpus cum
 Christo cruci affixum est et nunc non amplius vi-
 vit. Unusquisque enim illorum, perinde atque Pau-
 lus, in nulla re alia gloriatur præterquam in cruce
 Domini nostri Jesu Christi, per quem ipse mundo
 crucifixus est et mundus illi ⁹⁰. Quamobrem non
 tantum una cum Christo cruci fuit affixus unusquis-
 que ac mundo, sed etiam una cum Christo sepe-
 litur : « Consepulti enim sumus cum Christo, »
 inquit Paulus ⁹¹, addens etiam, veluti ad quempiam
 resurrectionis arrhabonem pervenisset, « Et
 cum ipso consurreximus ⁹² ; » postea in quadam
 novitate vitæ ambulat, tanquam qui beata illa et
 perfecta resurrectione nondum resurrexerit. Vel igitur
 nunc quidem crucifixus fuit, postea vero sepe-
 litur ; vel nunc sepelitur sublatus etiam e cruce,
 aliquando, quatenus sepultus nunc fuit, resuscita-
 turus. Cæterum magnum est resurrectionis nostræ
 mysterium prorsusque contemplatu difficile ; quod
 cum in aliis multis Scripturarum locis, tum vero
 etiam apud Ezechielem his verbis annuntiat ⁹³ :
 « Et facta est super me manus Domini, et eduxit
 me in Spiritu Domini, et posuit me in medio campi,
 et hic erat plenus ossibus hominum : et circum-
 duxit me per ea in gyrum, et ecce multa valde su-
 per faciem campi, siccaque vehementer : et dixit
 ad me : [Fili hominis, si vivent ossa hæc ? Et dixi :
 Domine, **198** Domine, tu scis hæc. Et dixit
 mihi :] Vaticinare de ossibus istis, et dices eis :
 Ossa arida, audite verbum Domini ; » et post
 pauca ⁹⁴ : « Et locutus est ad me Dominus, dicens :
 Fili hominis, ossa hæc, domus est universa Israel :
 et ipsi dicunt : Aruerunt ossa nostra, periit spes

Α ἱεράτευμα ἅγιον ἠγορευμένην, ἐποικοδομουμένην ἐπὶ
 τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων, καὶ προφητῶν, ὄντος
 ἀκρογωνιαίου Χριστοῦ Ἰησοῦ, ἠ χρηματίζουσαν ναόν.
 Διὰ δὲ τοῦ· « Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη
 ἐκ μέρους, » κἀν λύεσθαι δὲ ἡ τῶν λίθων τοῦ ναοῦ
 ἀρμονία δοκῆ καὶ διασκορπίζεσθαι, ὡς ἐν κα' ψαλμῷ
 γέγραπται, πάντα τὰ ὀστέα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τῶν
 ἐν διωγμοῖς καὶ θλίψεσιν ἐπιβουλῶν, ἀπὸ τῶν προσ-
 πολεμούντων τῇ ἐνότῃ τοῦ ναοῦ ἐν διωγμοῖς,
 ἐγερόθησεται ὁ ναός, καὶ ἀναστήσεται τὸ σῶμα τῆ
 τρίτῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν ἐνεστηκυῖαν ἐν αὐτῷ κακίας
 ἡμέραν, καὶ τὴν μετὰ ταύτην τῆς συντελείας· τρίτη
 γὰρ ἐν τῷ καινῷ οὐρανῷ καὶ καινῇ γῆ ἐνεστήσεται,
 ὅτε τὰ ὀστέα ταῦτα, πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἐν τῇ μεγάλῃ
 κυριακῇ ἐγερόθησεται, τοῦ θανάτου νενικημένου,
 Β ὥστε καὶ τὴν γενομένην ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ
 τοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθους περιέχειν μυστήριον
 τῆς ἀναστάσεως τοῦ παντὸς Χριστοῦ σώματος.
 Ὅτι περὶ δὲ ἐκεῖνο τὸ αἰσθητὸν τοῦ Ἰησοῦ σῶμα Χρι-
 στοῦ (8-9) ἐσταύρωται, καὶ τέθαπται, καὶ μετὰ τοῦτο
 ἐγήγερται, οὕτως τὸ ὄλον τῶν ἁγίων Χριστοῦ σῶμα
 συνεσταύρωται, καὶ νῦν οὐκέτι ζῆ· ἕκαστος γὰρ
 τῶν (10)· ὡς Παῦλος, ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ καυχᾶται ἢ ἐν
 τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Χριστοῦ Ἰησοῦ, δι' οὗ
 αὐτὸς κόσμῳ ἐσταύρωται, καὶ κόσμος αὐτῷ. Οὐ μόνον
 οὖν Χριστῷ συνεσταύρωται καὶ κόσμῳ ἐσταύρω-
 ται, ἀλλὰ καὶ Χριστῷ συνθάπτεται· « Συνετάφημεν
 γὰρ, φησὶ, τῷ Χριστῷ, ὁ Παῦλος· καὶ, ὡς περὶ
 ἐν τινὶ ἀρραβῶνι ἀναστάσεως γενομένου, λέγει τό·
 C « Συνανέστημεν αὐτῷ· » ἐπεὶ ἐν καινότητι ζωῆς
 τινὲ περιπατεῖ, ὡς κατὰ τὴν ἐλπίζομένην μακαρίαν,
 καὶ τελείαν ἀνάστασιν μηδέπω ἀναστάς· Ἦτοι οὖν νῦν
 μὲν ἐσταύρωται, μετὰ δὲ ταῦτα θάπτεται· ἢ νῦν
 θάπτεται καὶ ἀρθεῖς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ποτὲ δὲ, καθὼς
 νῦν τέθαπται, ἀναστήσεται. Μέγα δὲ ἐστὶ τὸ τῆς
 ἀναστάσεως, καὶ δυσθεώρητον τοῖς πολλοῖς ἡμῶν
 μυστήριον, ὅπερ καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς λέγεται τῶν
 Γραφῶν τόποις, ὡχ ἤττον καὶ ἐν τῷ Ἐζεκιὴλ διὰ
 τούτων ἀπαγγέλλεται· « Καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ χεῖρ
 Κυρίου, καὶ ἐξήγαγέ με ἐν πνεύματι Κυρίου, καὶ
 ἔθηκέ με ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, καὶ τοῦτο ἦν μεσὸ
 ὀστέων ἀνθρωπίνων· καὶ περιήγαγέ με ἐπ' αὐτὰ καὶ
 κλῶεν κύκλῳ, καὶ ἰδοὺ πολλὰ σφόδρα ἐπὶ προσώπῳ
 τοῦ πεδίου, καὶ ἰδοὺ ξηρὰ σφόδρα· καὶ εἶπε πρὸς με
 D Ὑιὲ ἀνθρώπου, εἰ ζήσεται τὰ ὀστέα ταῦτα ; Καὶ εἶπε
 Κύριε, Κύριε, σὺ ἐπίστη ταῦτα. Καὶ εἶπε πρὸς με
 Προφήτευσον ἐπὶ τὰ ὀστέα ταῦτα, καὶ ἐρεῖς αὐτοῖς
 Τὰ ὀστέα ξηρὰ, ἀκούσατε λόγον Κυρίου· » καὶ με
 ὄλιγα· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς με, λέγων· Ὑ
 ἀνθρώπου, τὰ ὀστέα ταῦτα πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἐστὶ
 καὶ αὐτοὶ λέγουσι· Ἐρηρὰ γέγονε τὰ ὀστέα ἡμῶν, ἀπὸ
 ὠλεν ἡ ἐλπίς ἡμῶν, διαπεφρονήκαμεν. » Ποιοὶς (11
 γὰρ ὀστοῖς λέγεται· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου,
 ὡς αἰσθανομένοις λόγου Κυρίου, ἅτε οὖσιν ἐν οἴκῳ

⁸⁶ I Petr. II, 5. ⁸⁷ Ephes. II, 20, 21. ⁸⁸ I Cor. XII, 27. ⁸⁹ vers. 15. ⁹⁰ II Petr. III, 3, 10, 13. ⁹¹ Ezech. xxxvii, 11. ⁹² Galat. VI, 14. ⁹³ Rom. VI, 4. ⁹⁴ ibid. ⁹⁵ Ezech. xxxvii, 1 seq. ⁹⁶ ibid. 11.

(8-9) Χριστῷ. Deest in codice Regio, sed exstat in Bodleiano.

(10) Τῶν. Scribendum τούτων.

(11) Ποιοὶς. Sic codex Bodleianus ; Regium οἴκῳ.

Ἰσραὴλ, ἡ τῷ Χριστοῦ σώματι, περὶ οὗ ἔλεγεν ὁ Κύριος· « Διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου, » τῶν σωματικῶν ὀστέων αὐτοῦ μὴ διασκορπισθέντων, ἀλλὰ μὴδὲ συντριβέντος τινὸς ἐξ αὐτῶν; « Ὅτε δὲ γίνεται αὕτη ἡ ἀνάστασις τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τελειοτέρου Χριστοῦ σώματος, τότε τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ τὰ νῦν, ὡς πρὸς τὸ μέλλον, ζηρὰ ὀστέα συναχθήσεται, ὀστέων πρὸς ὀστέων, καὶ ἀρμονία πρὸς ἀρμονίαν, οὐδενὸς τῶν ἑστερημένων ἀρμονίας καταστήσοντος εἰς τέλειον ἄνδρα, εἰς τὸ μέτρον τῆς ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· » καὶ τότε πολλὰ μέλη τὸ ἐν ἔσται σῶμα, πάντων τοῦ σώματος μελῶν πολλῶν ὄντων γινομένων ἐνὸς σώματος· τὴν δὲ κρίσειν ποδῶς, καὶ χειρὸς, καὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ἀκοῆς, καὶ ὀσφρήσεως τῶν συμπληρούντων ἰδίᾳ μὲν τὴν κεφαλὴν, ἰδίᾳ δὲ τοὺς πόδας, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν μελῶν, τὰ τε ἀσθενέστερα, καὶ ταπεινότερα, καὶ ἀσχημονα, καὶ εὐσχημονα, μόνου Θεοῦ ἐστι ποιήσασθαι, ὃς συγκεράσει τὸ σῶμα· καὶ τότε μέλλον τοῦ νῦν τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν διδοὺς τιμὴν, ἵνα μηδαμῶς ἡ σῆμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ (12) ἀλλήλων μερικῶσι τὰ μέλη, καὶ εἰ τινα εὐπάθειαν ἔχει μέλος, συνευπαθήσῃ πάντα τὰ μέλη, εἴτε δοξάζεται, συχαίρη τὰ πάντα.

nam sit in corpore, sed invicem alia pro aliis sollicitudinem eandem gerant membra; et si quid patitur unum membrum, simul patientur omnia membra, sive glorificatur unum membrum, simul gaudeb. et omnia membra.

21. Ταῦτά μοι οὐκ ἄλλοτρίως τοῦ ἱεροῦ, καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ ἐξελαυνομένων, περὶ οὗ λέγει ὁ Σωτὴρ· « Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεταί με, » εἰρηγεται, τῶν τε αἰτούντων σημεῖον Ἰουδαίων αὐτοῖς δευχθῆναι, καὶ τῆς τοῦ Κυρίου πρὸς αὐτοὺς ἀποκρίσεως, συνάπτοντος τὸν τοῦ ναοῦ λόγον τῷ τοῦ (13) Ἰεσοῦ σώματος, καὶ φάσκοντος· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ τρισὶν ἡμέραις ἐγερω αὐτόν. Ἀπὸ γὰρ οὗτου τοῦ ναοῦ, ὄντος σώματος Χριστοῦ, δεῖ ἀπελαύνεσθαι ταῦτα ὄντα (14) ἄλογα, καὶ ἐμπορικὰ, ἵνα μηκέτι οἶκος ἐμπορίου ᾖ. Καὶ τοῦτον τὸν ναὸν λυθῆναι δεῖ ὑπὸ τῶν ἐπιβουλεύοντων τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ τὸ λυθῆναι τῇ προειρημένῃ ἡμῖν τρίτῃ ἡμέρᾳ (15) ἐγερθῆναι· ὅτε καὶ οἱ μαθηταί, ὅτι ἔλεγε πρὶν λυθῆναι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, αὐτοῦ μνησθήσονται οὗ ἔλεγε, καὶ πιστεύουσι (16), τελειομένης αὐτῶν τότε μετὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τῷ λόγῳ ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἕκαστος δὲ τῶν τοιῶνδε, Ἰησοῦ αὐτὸν καθαίραντος, ἀποθέμενος τὰ ἄλογα καὶ τὰ πωλοῦντα, εἰς τὸν τοῦ ἐναντιοῦς Λόγου ζῆλον καταλυθήσεται, ἐπὶ τῷ ὅπῳ Ἰησοῦ ἐγερθῆναι, οὗ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ὅσον ἐπὶ τῇ προκειμένῃ λέξει· οὐ γὰρ γέγραπται· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερω αὐτόν, » ἀλλ' ἐν τρισὶν ἡμέραις. Ἐγείρεται γὰρ ἡ

nostra, abscissi sumus. » Quibus enim ossibus dicitur : « Audite verbum Domini, » tanquam quæ sentiant verbum Domini, tanquamque quæ sint in domo Israel, nisi Christi corpori, de quo dicebat Dominus 26 : « Dissipata sunt omnia ossa mea, » cum alioqui ossa ipsius corporalia dissipata non fuerint, sed ne unum quidem ex ipsis contritum? Proinde cum efficitur resurrectio hæc veri et perfectioris corporis Christi, tunc membra Christi, nimirum ossa ea quæ in præsentia, futuri comparatione, sunt arida, conjunguntur, os scilicet ad os suum, et junctura ad juncturam 26, 27 : nemine, qui privatus sit junctura, occursuro in virum perfectum, « in mensuram ætatis plenitudinis corporis Christi 27; » et tunc membra multa unum erunt corpus, cum omnia corporis membra, quæ multa sunt, fient unius corporis 28. At discrimen pedis manusque, atque oculi, ac denique auditus et olfactus, quibus complentur singulatim quidem caput, singulatim vero pedes et cætera membra, tum imbecilliora, tum abjectiora, ac ea quæ putantur indecora, et decora, solius Dei est facere, qui simul temperabit corpus, etiam magis quam nunc copiosorem honorem addens ei 29, cui deerit, ne dissidium sit in corpore, sed invicem alia pro aliis sollicitudinem eandem gerant membra; et si quid patitur unum membrum, simul patientur omnia membra, sive glorificatur unum membrum, simul gaudeb. et omnia membra.

21. Hæc sunt a me dicta, nec præter institutum, de templo, deque ex ipso expulsis, de quo Servator dicit : « Zelus domus tuæ comedit me 44; » atque etiam de Judæis petentibus signum sibi ostendi, ac denique de Domini ad ipsos responsione, conjungentis sermonem templi sermoni proprii corporis, et dicentis : « Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud 41. » Ab hoc enim templo, quod est corpus Christi, expellantur hæc oportet quæ rationis capacia non sunt et quæ mercaturam exerceant, ut non in posterum sit domus mercaturam exercentium. Destruat etiam hoc templum ab his qui insidiantur sermoni Dei necesse est, cumque dirutum fuerit, tertia, quam prædiximus, die excitari; quando 199 etiam discipuli ejus recordabuntur quod dixerit Filius Dei, antequam destrueretur templum, perfecta tunc cum cognitione fide etiam ipsorum, et credent sermoni, quem dixerit Jesus. Quin unusquisque qui erit hujusmodi, Jesu illum purificante, cum deposuerit quæ aliena sunt a ratione, ac vendentia, propter inhabitantis in se Filii Dei zelum, destruetur, ut a Jesu erigatur : non tertia die, quod ad propositam lectionem attinet; nec enim scriptum est : « Destruite templum hoc, et tertia die illud erigam, » sed, « in tribus diebus. » Erigatur

26 Psal. xxi, 15. 26, 27 Ezech xxxvii, 7. 27 Ephes. iv, 13. 28 I Cor. xii, 12, seq. 29 ibid. 24 seq.

30 Psal. lxxviii, 10. 41 Joan. ii, 19.

(12) Ἐγέρ. Ita idem codex Bodleianus; Regius, ὑπό.

(15) Τῷ τοῦ. Sic codex Bodleianus; Regius, τῷ τοῦ.

(15) ὄντα. Sic codex Bodleianus; Regius, τὰ.

(15) Ἡμέρα. Ita idem codex Bodleianus; Regius, περιεργαμ, μετά.

(16) Πιστεύουσι. Sic codex Bodleianus; Regius, πιστεύουσι.

enim templi erectio, postquam destructum fuerit, **A** prima et secunda die; perficitur autem in totis tribus diebus. Quamobrem, et facta est resurrectio, et erit resurrectio, siquidem « cum Christo consupplicati sumus, et cum ipso consurreximus ⁴². » Et quoniam non satis est ad integram resurrectionem illud verbum, « consurreximus, » additur : « In Christo omnes vivificabuntur, unusquisque autem in suo ordine : primitiæ Christus, deinde qui sunt Christi, in adventu ejus : postremo finis ⁴³. » Resurrectionis enim illud est, prima die in paradiso esse Dei; resurrectionis item, quando apparens, inquit : « Ne me tangas, nondum enim ascendi ad Patrem ⁴⁴; » at perfecta est resurrectio cum vadit ad Patrem. Quoniam vero quidam confunduntur, cum venerint ad locum de Patre et Filio, adducunt illud : « Invenimur autem et falsi testes Dei, quod testati fuerimus adversus Deum, quod excitaverit Christum quem non excitavit ⁴⁵; » et his similia declarantia alium esse eum qui excitavit ab eo qui excitatus fuit; et illud : « Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud, » existimantes ex his ostendi numero non differre Filium a Patre, sed utrumque non solum substantia, sed etiam subjecto unum, secundum quasdam intelligentias, non secundum hypostasim diversos dici Patrem et Filium : illis respondere debemus, in primis quidem ea verba quæ præcipue astruant alium esse Filium a Patre, et quod necessario Filius sit Patris Filius, et Pater Filii sit Pater; tum vero non absurdum esse, cum qui fateatur se nihil posse facere nisi quod viderit Patrem facientem ⁴⁶, quique dicat : « Quidquid autem Pater facit, similiter etiam Filius facit ⁴⁷, » corpus quod mortuum erat excitasse, Patre hoc illi donante : qui Pater præcipue dicendus est Christum excitasse e mortuis. Sane Heraclion inquit, « in tribus, » **200** pro eo quod est, in tertia, non perscrutatus (quamvis notarit vocalas, in tribus) quomodo in tribus diebus peragatur resurrectio. Adhuc autem et tertiam diem appellat spirituales, in qua declarari putant Ecclesiæ resurrectionem. Illis vero consequens est ut prima dies terrestris, secunda animalis dicatur, non facta Ecclesiæ resurrectione in ipsis. Videntur equidem quæ scripta sunt in Evangelio secundum Mattheum et Marcum de falsis testibus, in fine Evangelii accusantibus Dominum nostrum Jesum Christum, relationem habere ad illud : « Destruite templum hoc, et ego in tribus diebus erigam illud. » Ille enim de templo corporis sui dicebat, quæ illi suspicantes de eo templo dici quod ex lapidibus ædificatum fue-

τοῦ ναοῦ τῇ πρώτῃ μετὰ τὸ λυθῆναι ἡμέρᾳ καὶ τῇ δευτέρᾳ, τελειοῦται δὲ αὐτοῦ ἡ ἔγερσις ἐν ὄλαις ταῖς τρισὶν ἡμέραις. Διὰ τοῦτο καὶ γέγονεν ἀνάστασις, καὶ ἔσται ἀνάστασις, εἴ γε « συνετάρημεν τῷ Χριστῷ, καὶ συνανέστημεν αὐτῷ. » Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἀρκεῖ (17) εἰς τὴν ὅλην ἀνάστασιν τὸ, *συνανέστημεν*, « ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται, ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστοῦ, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἴτα τὸ τέλος. » Ἀναστάσεως γὰρ ἦν καὶ τὸ ἐν τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ γενέσθαι ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ· ἀναστάσεως δὲ, καὶ ὅτε (18) φαινόμενός φησι· « Μὴ μου ἅπτου, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα. » τὸ δὲ τέλειον τῆς ἀναστάσεως ἦν, ὅτε γίνεται πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐπεὶ δὲ οἱ συγχρόμενοι ἐν τῷ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τόπῳ, συναγόντες τὸ **B** « Εὐρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἡγεῖρε τὸν Χριστὸν, ὃν οὐκ ἡγεῖρε; » καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια δηλοῦντα ἕτερον εἶναι τὸν ἐγείραντα παρὰ τὸν ἐγηγεμένον· καὶ τὸ· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » οἷον τὸ (19) ἐκ τούτων παρίστασθαι μὴ διαφέρειν τῷ ἀριθμῷ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐν, οὐ μόνον οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμένῳ τυγχάνοντας ἀμφοτέρους, κατὰ τινὰς ἐπινοίας διαφόρους. οὐ κατὰ ὑπόστασιν λέγεσθαι Πατέρα καὶ Υἱόν· λεκτέον πρὸς αὐτοὺς πρῶτον μὲν τὰ προηγουμένως κατασκευαστικὰ βῆτὰ τοῦ ἕτερον εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι ἀνάγκη τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα Υἱοῦ Πατέρα. Μετὰ δὲ τοῦτο οὐκ ἄτοπόν ἐστι τὸν ὁμολογούντα μηδὲν δύνασθαι ποιεῖν, ἐὰν μὴ τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα, καὶ λέγοντα, ὅτι « Ὁ δ' ἄν ὁ Πατὴρ ποιεῖ, ταῦτα ὁμοίως καὶ ὁ Υἱὸς ποιεῖ, » τὸν νεκρὸν, ὅπερ τὸ σῶμα ἦν, ἐγηγερέναι, τοῦ Πατρὸς αὐτῷ (20) τοῦτο χαριζομένου, ὃν προηγουμένως λεκτέον ἐγηγερέναι τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν. Ὁ μὲντοιγε Ἡρακλέων τὸ, ἐν τρισὶ, φησὶν, ἀντὶ τοῦ, ἐν τρίτῃ, μὴ ἔρευνήσας, καίτοιγε ἐπιστήσας τῷ (21) ἐν τρισὶ, πῶς ἐν τρισὶν ἡ ἀνάστασις ἐνεργεῖται ἡμέραις. Ἐτι δὲ καὶ τὴν τρίτην φησὶ τὴν πνευματικὴν ἡμέραν, ἐν ἣ ὄνεται δηλοῦσθαι τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀνάστασιν. Τούτων δὲ ἀκόλουθόν ἐστι πρῶτην λέγειν εἶναι τὴν χοικὴν ἡμέραν, καὶ τὴν δευτέραν τὴν ψυχικὴν, οὐ γενημένης τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν αὐταῖς. Ἔοικε μὲν τοίνυν τὰ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ κατὰ **D** Ματθαῖον καὶ Μάρκον ἀναγεγραμμένα Εὐαγγέλιῳ (22) ψευδομαρτύρων πρὸς τῷ τέλει τοῦ Εὐαγγελίου κατηγορούντων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχειν ἐπὶ τὸ· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » ὁ μὲν γὰρ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ, οἱ δ' ὑπονοοῦντες περὶ τοῦ ἐκ λίθων οἰκοδομηθέντος ναοῦ λέγεσθαι τὰ

⁴² Rom. vi, 4. ⁴³ I Cor xv, 22 seqq. ⁴⁴ Joan. xx, 17. ⁴⁵ I Cor. xv, 15. ⁴⁶ Joan. v, 19. ⁴⁷ ibid.

(17) *Ὁὐκ ἀρκεῖ*. Ita idem codex Bodleianus; Regius, οὐ κάκει.

(18) *Καὶ ὅτε*. Sic codex Bodleianus; Regius omisit καὶ.

(19) *Ὅλον τό*. Scribendum οἷονται.

(20) *Αὐτῷ*. Sic codex Bodleianus; Regius, αὐτό.

(21) *Τῷ*. Sic codex Bodleianus; Regius, τό.

(22) *Εὐαγγέλιῳ*. Ita codex Bodleianus; Regius, male, Εὐαγγέλια. Ceterum distorta hæc sunt, quæ sic, ut adnotavit Huëtius, dirigenda erant : Ἔοικε μὲν τοίνυν τὰ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον καὶ Μάρκον ἀναγεγραμμένα Εὐαγγέλιῳ περὶ τῶν ψευδομαρτύρων, etc.

ἐν ταῦθα εἰρημμένα ἔφασκον κατηγοροῦντες· Ὁ οὗτος ἔρη· δύναμαι καταλύσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν αὐτὸν οἰκοδομήσαι· ἢ ὡς ὁ Μάρκος· Ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον ἀνοικοδομήσω (23)· ὅτε καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἀναστάς εἶπεν αὐτῷ· Ὁὐδὲν ἀποκρίνη· τί οὗτοι σου καταμαρτυροῦσιν· Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα· ἢ ὡς ὁ Λουκᾶς (24) φησί· Καὶ ἀναστάς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν λέγων· Οὐκ ἀποκρίνη οὐδὲν· τί οὗτοι σου καταμαρτυροῦσιν· Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐκ ἀπεκρίνατο οὐδὲν. ἢ Νομίζω ὁ ἀναγκαίως καὶ ταῦτα παρατεθεῖσθαι τὴν ἀναφορὰν ἔχοντα (25) ἐπὶ τὸ ἐν χειρὶ βήτον.

22. « Εἶπαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· Τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερεις αὐτόν· ἢ Πῶς τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδομήσασθαι φασὶ τὸν ναὸν οἱ Ἰουδαῖοι λέγειν οὐκ ἔχομεν, εἰ τῇ ἱστορίᾳ κατακολουθήσαιμεν (26). Γέγραπται γὰρ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν, ὡς ἐποίησαν τοὺς λίθους, καὶ τὰ ξύλα τρισὶν ἔτεσιν. Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ἔτει, μηνὶ δευτέρῳ, βασιλεύοντος τοῦ βασιλέως Σολομῶντος ἐπὶ Ἰσραὴλ, ἐνετείλατο ὁ βασιλεὺς, καὶ ἀφρουσὶ λίθους μεγάλους τιμίους εἰς τὸ θεμελίον τοῦ ἔικου, καὶ λίθους ἀπελεκήτους· καὶ ἐπελέκυσαν οἱ υἱοὶ Σολομῶντος, καὶ οἱ υἱοὶ Χειράμ· καὶ ἔβαλον αὐτοὺς ἐν τῷ τετάρτῳ ἔτει, καὶ ἐθεμελίωσαν τὸν οἶκον Κυρίου ἐν μηνὶ Νεισάν (27), καὶ τῷ δευτέρῳ μηνὶ· ἐνδεκάτῳ ἑνὶ αὐτῷ, μηνὶ Βαβλ, ἧς ἦν μὴν ὕδωρος, συνετελέσθη ὁ οἶκος εἰς πάντα λόγον αὐτοῦ, καὶ εἰς πᾶσαν διάταξιν αὐτοῦ. ἢ Ἵνα οὖν καὶ τὴν ἐτοιμασίαν αὐτοῦ συγκατατάξωμεν (28) τῷ χρόνῳ τῆς οἰκοδομῆς, ἔνδεκα ἔτη τὰ πάντα οὐ συμπληροῦνται εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ. Πῶς οὖν οἱ Ἰουδαῖοι λέγουσι· Ἐτεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος· ἢ εἰ μὴ ἄρα τις βιασάμενος φιλοτιμῆσθαι (29) παραστήσῃ τῶν τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἐτῶν πληροῦμενον (30) χρόνον, ἀφ' οὗ ὁ Δαυὶδ φησὶ πρὸς Νάθαν τὸν προφήτην, βουλευσάμενος περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ· Ἰδοὺ ἐγὼ κατοικῶ ἐν οἴκῳ κεδρίνῳ, καὶ ἡ κίβωτος τοῦ Θεοῦ κάθηται ἐν μέσῳ τῆς σκηνῆς· ἢ εἰ γὰρ κεκώλυται, ὡς ἀνὴρ αἱμάτων οἰκοδομήσῃ αὐτόν, ἔοικέ γε (31) ἡσυχολῆσθαι περὶ τὴν συναγωγὴν τῆς ὕλης τοῦ ναοῦ. Φησὶ γοῦν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Παραλειπομένων Δαυὶδ ὁ βασιλεὺς πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ· Ὁ Σολομὼν ὁ υἱός μου, εἰς δὴν ἤρῃτικεν αὐτὸν Κύριος, πῶς καὶ ἀπαλὸς, καὶ τὸ ἔργον μέγα, ὅτι οὐκ ἀνθρώπων οἰκοδομεῖ (32), ἀλλὰ Κύριος Θεὸς κατὰ πᾶσαν τὴν

A rat, quæ hic dicta sunt, dixerunt accusantes ⁴⁸ : « Hic dixit : Possum destruere templum Dei, et per tres dies illud ædificare : » vel ut Marcus ⁴⁹ : « Nos audivimus hunc dicentem : Ego diruam templum hoc manu factum, et per tres dies aliud non manu factum reædificabo, » quando et summus sacerdos surgens dixit illi : « Nihil respondes ? cur isti adversum te testificantur ? At Jesus tacebat ⁵⁰ ; » vel ut Marcus inquit ⁵¹ : « Et surgens summus sacerdos in medium, interrogabat Jesum dicens : Non respondes quidquam ? cur isti adversum te dicunt testimonia ? At ille tacebat, neque quidquam respondebat. » Arbitror vero necessario etiam hæc citata fuisse relationem habentia ad eum textum qui est præ manibus.

B 22. « Dixerunt ergo Judæi : Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus eriges illud ⁵² ? » Quomodo quadraginta et sex annis exstructum fuisse Judæi dicant templum hoc, si historiam sequamur, dicere non possumus. Nam in tertio Regum scriptum est ⁵³, quod « præparaverint lapides et ligna tribus annis. In quarto autem anno, mense secundo, regnante rege Salomone super Israel, mandavit rex, et tollunt lapides grandes, lapides pretiosos pro fundamento domus, atque lapides impolitos ; et sculpserrunt eos filii Salomonis, et filii Chiram, jeceruntque eos pro fundatione in quarto anno, et fundaverunt domum Domini in mense Nisan (is est secundus mensis) ; undecimo autem anno, in mense Bsal, qui est mensis 201 octavus, perfecta est domus per omnes partes suas, et juxta cunctam dispositionem suam ⁵⁴. » Ut ergo etiam præparationem ejus cum tempore structuræ annumeremus, undecim annorum numerus non completur ad structuram templi. Quamobrem quomodo Judæi dicunt, « quadraginta et sex annis ædificatum fuisse templum hoc ? » Nisi forte quis, qui urgeretur, contenderet ostendere tempus quadraginta et sex annorum compleri ab eo tempore quo David inquit ad Nathan prophetam, consulens de ædificatione templi : « En ego habito in domo cedrina, et arca Dei manet in medio tentorii ⁵⁵. » Nam etiam si prohibitus fuit, ceu vir sanguinum, ipsum ædificare, at saltem videtur se exercuisse circa colligendam materiam templi. Inquit ergo in primo Paralipomenon libro ⁵⁶ rex David cunctæ congregationi : « Salomon filius meus, in quem complacuit sibi Dominus, juvenis est et delicatus ; opusque diagnum est, quoniam non

⁴⁸ Matth. xxvi. 61. ⁴⁹ Marc. xiv. 58. ⁵⁰ Matth. xxvi. 62. ⁵¹ Marc. xiv. 60, 61. ⁵² Joan. ii. 20. ⁵³ III Reg. v. 17, 18 ; vi. 1. ⁵⁴ III Reg. vi. 38. ⁵⁵ I Paralip. xxix. 1 seqq.

(23) Ἀνοικοδομήσω. Sic codex Bodleianus ; Regius, οἰκοδομήσω.

(24) Λουκᾶς. Scribendum Μάρκος.

(25) Ἐχοντα. Sic codex Bodleianus ; Regius, ἔχοντος.

(26) Codex Regius, « οἰκοδομήσασθαι φασὶ τὸν ναὸν οἱ Ἰουδαῖοι λέγονται » οὐκ ἔχομεν εἰ τῇ ἱστορίᾳ κατακολουθήσομεν· sed codex Bodleianus ut in nostro textu.

(27) Ἐν μηνὶ Νεισάν. Legit Z:ov, hoc est He-

braice η, veteris mensis Hebraici nomen, qui Ijar Judaico respondet. Vide Josepl. Antiq. lib. viii, cap. 2, n. 3.

(28) Αὐτοῦ συγκατατάξωμεν. Ita codex Bodleianus ; Regius, συγκαταλάβωμεν.

(29) Codex Bodleianus, φιλοτιμήσατο.

(30) Codex Regius, πληροῦμένων.

(31) Codex Bodleianus, αὐτόν, ἀλλ' οὖν ἔοικέ γε.

(32) Codex Regius, οἰκοδομή.

homini, sed Domino Deo ædificat. Præparavi illi pro viribus meis ad domum Dei mei construendam, aurum, argentum, æs et ferrum, lignum, lapides soem, et plenitudinis, lapidesque sumptuosos, et varios, et omnem lapidem pretiosum, et Parium multum. Adhuc etiam, ut complacerem in domo Dei mei, est mihi, quod acquisivi, aurum et argentum: et ecce dedi in domum Dei mei in altitudinem: ex tot præparavi in domum sanctorum tria millia talentorum auri ex Suphir, et septem millia talentorum argenti probati, ut incrustetur ex ipsis domus Dei per manus artificum. » Regnavit enim David annis septem in Hebron, et tria supra triginta in Jerusalem⁸⁷. Quare si poterit quis ostendere principium præparationis templi fuisse, colligente eo materiam convenientem a tempore quinti anni regni sui, poterit, si urgeatur, dicere de quadraginta sex annis. Alius vero quispiam dicet templum quod ostenditur, non esse illud a Salomone extructum, nam eversum fuit et captivitas temporibus⁸⁸, sed quod Esdras ædificaverit⁸⁹; de quo non possumus aperte ostendere orationem vera narrantem de quadraginta et sex annis. Apparet etiam apud Machabaica⁹⁰ multam inconstantiam, et confusionem fuisse circa templum, et circa populum; et haud scio, an tunc reædificatum fuerit tot annis. Sane Heracleon, **202** ne inspecta quidem historia, Salomonem inquit quadraginta et sex annis ædificasse templum, quod erat imago Servatoris: ac sex numerum ad materiam, id est ad effectionem refert; quadraginta autem numerum, qui est, inquit, quaternio copulari nescius, ad insufflationem semenque insufflationis. Tu vero vide num possis accipere per quadragenarium numerum quatuor elementa mundi, quæ ponuntur in angulis templi; per senarium vero, hominem sexta die factum.

23. « At ille dicebat de templo corporis sui. Cum ergo surrexit e mortuis, recordati sunt discipuli ejus quod hoc dixisset, et crediderunt Scripturæ, et sermoni quem dixerat Jesus⁹¹, » nempe corpus Filii vocari templum ejus. Quæsitum autem dignum est simpliciterne hoc accipiendum sit, an contendendum sit singula quæ de templo scribuntur, referre ad sermonem de corpore Jesu, videlicet quod ipse ex Virgine sumpsit, vel ad Ecclesiam, quæ ipsa etiam corpus Christi dicitur, et ob quam nos etiam membra ipsius Christi apud Apostolum⁹² nominamur. Atque molestiis quidem seipsum liberans aliquis, et desperando singula referre se posse quæ de templo dicuntur ad corpus, utrolibet modo

⁸⁷ III Reg. ii, 11. ⁸⁸ II Paralip. xxi, 19. ⁸⁹ Joan. ii, 21, 22. ⁹⁰ I Cor. xii, 27.

(33) Idem codex Regius, πολυτελείας.

(34) Codex Regius, ἐκ τῶν ἠτοιµάσα.

(35) Codex Regius, τις pro περι.

(36) Codex Regius, ἠχοδομηµένον εἶναι τὸν ἐκεῖνον, κατεστρέφθαι.

(37) Ἡγωνισµένοις. Sic codex Bodleianus, Regius, ἀγωνισµένοις. Ferrarius videtur legisse ἐν

A δύναμιν ἠτοιµακα εἰς οἶκον Θεοῦ μου χρυσόν, ἀργύριον, χαλκόν, καὶ σίδηρον. ξύλον, λίθους Σοδμ, καὶ πληρώσεως, καὶ λίθους πολυτελείς (33), καὶ ποικίλους, καὶ πάντα λίθον τίμιον, καὶ Πάριον πολὺ. Ἐπι ἐν τῷ εὐδοκῆσαι µε ἐν οἴκῳ Θεοῦ μου, ἔστι μοι ὁ περιπεποληµαι χρυσόν, καὶ ἀργύριον· καὶ ἰδοὺ δέδωκα εἰς οἶκον Κυρίου μου εἰς ὕψος· ἐκ τῶσων ἠτοιµασα (34) εἰς τὸν οἶκον τῶν ἁγίων τρισχίλια τάλαντα χρυσοῦ τοῦ ἐκ Σουφεῖρ, καὶ ἑπτακισχίλια τάλαντα ἀργυρίου δοκίμου, ἐπαλειφθῆναι ἐν αὐτοῖς τοὺς οἴκους τοῦ Θεοῦ διὰ χειρὸς τεχνιτῶν. » Ἐβασίλευσε γὰρ ὁ Δαυὶδ ἐπὶ τῆ ἐτῆ ἐν Χεθρών, καὶ λγ' ἐν Ἱερουσαλήµ. Ἐὰν οὖν δυνηθῆ ἀποδείξαι τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ τοῦ ναοῦ κατασκευῆς γεγενῆσθαι συνάγοντος αὐτοῦ τὴν ἐπιτήδειον ὕλην ἀπὸ τοῦ ε' χρόνου τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δυνησεται βιασάµενος περὶ (35) τῶν µε' ἐτῶν εἰπεῖν. Ἄλλος δέ τις ἔρει τὸν δεικνύµενον µὴ τὸν ὑπὸ Σολοµῶντος ἠχοδοµηµένον εἶναι, ἐκείνον γὰρ κατεστρέφθαι (36) κατὰ τοὺς τῆς αἰχµαλωσίας χρόνους, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ Ἐσδρα οἰκοδομηθέντα· περὶ οὗ οὐκ ἔχοµεν τρανώς τὸν τῶν τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἐτῶν ἀποδείξει ἀληθευῦµενον λόγον. Ἔοικε δὲ καὶ κατὰ τὰ Μακκαβαϊκὰ πολλή τις ἀκαταστασία γεγενῆσθαι περὶ τὸν ναὸν καὶ τὸν ναόν· καὶ οὐκ οἶδα εἰ ποτε ἀνωκοδοµηθῆ τοσοῦτοις ἔτεσιν ὁ ναός. Ὁ µέντοιγε Ἡρακλεῖον, µηδὲ ἐπιστήσας τῆ ἱστορίᾳ, φησὶ τὸν Σολοµῶντα τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἔτεσι κατασκευασθῆναι τὸν ναόν, εἰκόνα τυγχάνοντα τοῦ Σωτῆρος· καὶ τὸν ε' ἀριθµὸν εἰς τὴν ὕλην, τουτέστι τὸ πλάσμα ἀναφέρει· τόνδε τῶν τεσσαράκοντα, ὁ τετράς ἐστι, φησὶν, ἢ ἀπρόσπλοκος, εἰς τὸ ἐμφύσημα, καὶ τὸ ἐν τῷ ἐμφύσηματι σπέρμα. Ὅρα δὲ εἰ δυνατὸν τὸν µὲν µ' διὰ τὰ τέσσαρα τοῦ κόσµου στοιχεῖα ἐν τοῖς ἠγωνισµένοις (37) εἰς τὸν ναὸν ἐγκατατασσόµενα λαμβάνειν· τὸν δὲ ε' διὰ τὸ τῆ ἑκτη ἡμέρα γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον.

23. « Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο ἔλεγε, καὶ ἐπίστευσαν τῇ Γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ, ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς » εἰς τὸ ὅτι τὸ σῶμα (38) τοῦ Υἱοῦ ναός αὐτοῦ εἴρηται. Ζητῆσαι δὲ ἄξιον πότερον ἀπλούτερον τοῦτο ἐκληπτέον (39), ἢ ἕκαστον τῶν ἀναγεγραµµένων περὶ τοῦ ναοῦ φιλοτιμητέον ἀνάγειν εἰς τὸν περὶ τοῦ σώματος Ἰησοῦ λόγον, ἦτοι οὐ εἴληφεν ἐκ τῆς Παρθένου, ἢ τῆς Ἐκκλησίας σώματος αὐτοῦ λεγοµῆνης εἶναι, ὡς καὶ ἡµᾶς μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ ὀνοµάζεσθαι. Ὁ µὲν οὖν τῶν, πραγµάτων αὐτὸν ἀπαλλάττων τῷ ἀπογινώσκειν ἕκαστον δύνασθαι τῶν κατὰ τὸν ναὸν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸ σῶμα, ἠποτέρως ἂν ἐξη, ἐπὶ τὸ

⁹¹ III Esdr. vi, 1 seqq. ⁹² I Machab. i, 22 seqq.

ταῖς γωνίαις, vel γεγωνισµένοις.

(38) Εἰς τὸ ὅτι τὸ σῶμα, etc. Sic recte habet codex Bodleianus; male autem Regius, εἰς τὸ σῶμα τοῦ Υἱοῦ ναός αὐτοῦ εἴρηται, ζητῆσαι ἄξιον.

(39) Ἐκληπτέον. Sic codex Bodleianus; Regius, ἐκλεπτέον.

ἐπιούσιον καταφεύεται, λέγων διὰ τοῦτο σῶμα
 ἐκατέρως νοούμενον τὸν ναὸν ὠνομάσθαι, ἐπεὶ ὡσπερ
 ἡ ναὸς δόξαν εἶχε Θεοῦ κατασκευασθεὶς ἐν αὐτῷ, οὐ-
 πιας εἰκόνα καὶ δόξαν Θεοῦ ὑπάρχοντα τὸν Πρωτότοκον
 πάσης κτίσεως, τὸ σῶμα, ἢ τὴν Ἐκκλησίαν ἀγαλ-
 ματοποιούντα ναὸν εὐλόγως εἰρηθεῖν Θεοῦ· ἡμεῖς δὲ,
 τὸ μὲν περὶ ἐκάστου τῶν ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν
 περὶ τοῦ ναοῦ εἰπεῖν δυσδιήγητον ὄρωντες, καὶ πολ-
 λῶ τῆς λέξεως ἡμῶν μερίζον, ἄλλως τε καὶ οὐ κατὰ
 τὴν παρούσαν γραφὴν, ὑπεριθέμεθα. Πλὴν ἐν τοῖς
 καινοῖς, μάλιστα διὰ τὸ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην εἶναι
 φύσιν, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, τὸ ἴδιον
 τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἐμφαίνεσθαι πειθόμενοι,
 σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκρυμμένην, ἣν οὐ-
 δεῖς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἐγνωκε, παρι-
 στάτης, καὶ καταλαμβάνοντες ἐξαιρέτου, Πνεύ-
 ματος σοφίας ἑαυτοῦς δεομένους, πρὸς τὰ τετλι-
 καῦτα ἱεροπρατεῦς νοῆσαι, ὡς ἐνὶ μάλιστα δι' ὀλίγων
 τὴν περινοίαν τῶν κατὰ τὸν τόπον διαγράψαι πειρα-
 σόμεθα, σῶμα (40) τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ οἶκον Θεοῦ
 ἐκ λίθων ζώντων οἰκοδομούμενον, οἶκον πνευματικῶν
 εἰς ἱεράτευμα ἄγιον μανθάνοντες ἀπὸ τοῦ Πέτρου
 τυγχάνον, ὡς τὸν οἰκοδομούντα τὸν ναὸν υἱὸν Δαυὶδ
 κατὰ τοῦτο Χριστοῦ εἶναι τύπον, μετὰ τοὺς πολέ-
 μους, εἰρήνης βαθυτάτης γεγεννημένης, οἰκοδομούντα
 εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ τὸν ναὸν ἐν τῇ ἐπιγείῳ Ἰερουσα-
 λὴμ, ἵνα μηκέτι παρὰ μετακινήσῃ πράγματι τῆς σκηνῆς
 λατρεία ἐπιτελεῖται, ἕκαστον τῶν κατὰ τὸν ναὸν εἰς τὴν
 Ἐκκλησίαν (41) ἀνάγειν πειρασόμεθα. Τάχα γὰρ ἐάν
 πάντες οἱ ἐχθροὶ ὑποπόδιον γένωνται τῶν Χριστοῦ πο-
 δῶν, καὶ ὁ ἔσχατος ἐχθρὸς θάνατος καταργηθῇ, ἡ τε-
 λειωτάτη εἰρήνη ἔσται ὅτε Χριστὸς ἔσται Σολομῶν,
 ὅπερ ἐρμηνεύεται, *εἰρηνικός*, πληρουμένης τῆς προ-
 φητείας εἰς αὐτὸν λεγούσης· « Μετὰ τῶν μισούντων
 τὴν εἰρήνην ἤμην εἰρηνικός. » Καὶ τότε ἕκαστος τῶν
 ζώντων λίθων, κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐνταῦθα βίου,
 ἔσται τοῦ ναοῦ λίθος· ὁ μὲν τις ἐν τῷ θεμελίῳ ἀπό-
 τολος, ἢ προφήτης βασιτάξων τοὺς ἐπιτειμένους·
 ὁ δὲ τις μετὰ τοὺς ἐν τῷ θεμελίῳ ὑπὸ μὲν τῶν ἀπο-
 στῶν βασιτάξωμενος, καὶ αὐτὸς σὺν τοῖς ἀποστόλοις
 συμβασιτάξων τοὺς ὑποδεεστέρους· καὶ ὁ μὲν τις
 ἔσται λίθος τῶν ἐνδοξάτων, ἔνθα ἡ κιβωτὸς, καὶ τὰ
 χερουβὶμ, καὶ τὸ θιαστήριον· ἕτερος δὲ τοῦ περιβό-
 λου, καὶ ἄλλος ἔτι ἐξω τοῦ περιβόλου τῶν Λευιτῶν
 καὶ ἱερέων, λίθος τοῦ θυσιαστηρίου τῶν ὀλοκαρπω-
 μάτων. Τὴν δὲ περὶ τούτων οἰκονομίαν καὶ λειτουργί-
 ῶν ἐγγειρισθήσονται ἅγαι δυνάμεις, ἄγγελιοι Θεοῦ,
 αἱ μὲν τινες οὖσαι κυριότητες, ἢ θρόνοι, ἢ ἀρχαί, ἢ
 ἐξουσίαι· αἱ δὲ τούτοις ὑποτεταγμένοι, ὡν τύποι οἱ τρι-
 χιλιαὶ καὶ ἑξακόσιοι ἄρχοντες ἐπιστάται, καθεσταμένοι
 ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν Σολομῶν, καὶ ἑβδομήκοντα χιλιάδες
 ὡν αἰρόντων ἄρσιν, καὶ αἱ τῶν λατόμων ὀδοθήκοντα
 χιλιάδες ἐν τῷ ὄρει, οἱ ποιοῦντες τὰ ἔργα, καὶ ἐτοι-
 μάζοντες (42) τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα. Παρατηρη-

A se habeat, ad intelligentiam simpliciore confu-
 giet, dicens idcirco corpus utroque modo intelle-
 ctum, templum nuncupatum fuisse, quod quem-
 admodum templum illud gloriæ Dei habebat in
 seipso habitantem, ita imago, et gloria Dei existens
 Primogenitus omnis creaturæ ⁴⁰ repræsentans cor-
 pus suum vel Ecclesiam, templum Dei rationabiliter
 fuerit dictum. Nos vero, videntes quidem difficile
 esse de singulis rebus templi disserere quæ in
 Regum tertio ⁴¹ dicuntur, longæque majus oratione
 nostra, alioqui etiam ad præsentem scriptionem
 non pertinens, differimus. Cæterum in hujusmodi
 rebus persuasum habentes ad Dei sapientiam perti-
 nere proprietates explicare divinitus inspiratæ
 Scripturæ, quæ sapientiam docet in mysterio
 reconditam, quam nullus principum sæculi hujus
 cognovit ⁴²; cum id præsertim naturæ humanæ
 captum superet; deprehendentes insuper nos
 ipsos eximii Spiritus sapientia egere, ad intelli-
 gendum talia, ut sacerdotem decet; quam
 paucissimis poterimus, describere hujus loci intelli-
 gentiam tentabimus, edocti a Petro ⁴³ Eccle-
 siam corpus esse et domum Dei ex lapidibus
 viventibus ædificatam, domum spiritualem **203**
 in sacerdotium sanctum, ita ut Davidis filius sit
 haec ob causam Christi figura, ædificans templum;
 qui post bella, pace altissima facta, ædificat ad
 gloriæ Dei templum in terrestri Jerusalem ⁴⁴, ne in
 posterum cultus Dei perficiatur in tentorio subinde
 mutabili, singulas res templi ad Ecclesiam referre
 tentabimus. Fortassis enim si inimici omnes sub-
 sellium fiant pedum Christi, et ultimus inimicus,
 nempe mors, aboleatur ⁴⁵; perfectissima pax erit,
 quando Christus erit Salomon, quem si interprete-
 ris, est *pacificus* ⁴⁶; impleta in ipsum prophetia quæ
 dicit ⁴⁷: « Cum his qui odio habebant pacem, eram
 pacificus. » Ac tunc unusquisque vivens lapis pro
 dignitate præsentis vitæ erit templi lapis; alter
 quidem in fundamento apostolus vel propheta por-
 tans superimpositus; alter vero post eos qui sunt
 in fundamento, portatus quidem et ipse ab aposto-
 lis, alios sed ipse etiam portans infirmiores cum apo-
 stolis; atque etiam alter quidem lapis erit penitis-
 simus, ubi area et cherubim est, et propitiatorium;
 D alter vero lapis vestibuli, et alius adhuc extra ve-
 stibulum Levitarum et sacerdotum, lapis altaris, in
 quo offeruntur fructuum oblationes. Porro harum
 rerum œconomia et ministerium concedetur san-
 ctis virtutibus, nempe angelis Dei, quarum aliquæ
 quidem sunt dominationes, vel throni, vel princi-
 patus, vel potestates; aliquæ vero his subjectæ;
 quarum figuram gerunt sexcenti illi supra tria milia
 præfecti, præfecti principes constituti super
 opera Salomonis; et septuaginta chiliades gestan-

⁴⁰ Coloss. 1, 15. ⁴¹ III Reg. vi, vii, viii. ⁴² I Cor. ii, 7, 8. ⁴³ I Petr. ii, 5. ⁴⁴ III Reg. v, 3-5.
⁴⁵ I Cor. xv, 25, 26. ⁴⁶ I Paralip. xxii, 9. ⁴⁷ Psal. cxix, 75.

(40) *Σῶμα*. Desideratur in codice Regio, sed res-
 tituitur e Boodleiano.

(41) *Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν*. Ita codex Boodleianus;

Regius, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

(42) *Ἐτοιμάζοντες*. Sic codex Boodleianus; Re-
 gius, ἐτοιμάσαντες.

tium onera; et octoginta chiliades lapidearum in monte facientes operas, et preparantes lapides, et ligna⁷¹. Et observandum quod qui scribuntur gestare onera, numeri septenarii sint cognati. Rursum lapidæ et scalpentis lapides, ut convenienter sint in templo, octonario numero sunt similes. At præfecti illi sexcenti existentes, numeri senarii perfectioni, ut qui in seipsum multiplicetur, conjunguntur. Jam vero præparationes lapidum qui tolluntur et aptantur ad vistructuram, tribus annis perfectæ, ostendere mihi videntur solum tempus intervalli cognati triadi, quæ sempiterna est. Quæ omnia quidem erunt **204** cum pax perfecta fuerit post annos trecentos et quadraginta œconomiæ rerum facturarum⁷², dum egredierentur ex Ægypto, atque earum quæ in Ægypto gestæ sunt post annos quadringentos et triginta testamenti ad Abraham⁷³; ut sint ab Abraham usque ad principium ædificationis templi, sabbatici, hoc est septenarii, numeri duo, nempe septingentesimus et septuagesimus; quando etiam mandabit rex noster Christus septuaginta chiliadibus onera humeris gestantium, ne obvios et vulgares tollant lapides, ad domus fundamentum; sed lapides grandes, pretiosos, non scalptos; qui non a quibusvis artificibus scalpantur, sed a Salomonis filiis; nam hoc in Regum tertio⁷⁴ scriptum invenimus. Tunc etiam propter multam pacem, Tyri rex Chiram coadjuvat ædificationem templi, datis suis ipsius filiis Salomonis filiis⁷⁵, ut scal-

⁷¹ III Reg. v, 15, 16, 18. ⁷² ibid. vi, 1. ⁷³ Exod. xii, 40; Galat. iii, 17. ⁷⁴ cap. v, 15, 17, 18. ⁷⁵ ibid. 4, 8 et seq.

(43) *Ὅταν εἰρήνη τελειωθῆ μετὰ ἔτη*, etc. Ab exitu filiorum Israel ad initia constitutionis templi annos effluxisse octoginta supra quadringentos discrete scriptum est III Reg. vi, 1, nedom quadringentos et triginta, uti hic habetur. Josuam præterea res in Ægypto administrasse ulla quis unquam prodidit? Quid hoc denique monstri est, triginta annos a testamento Dei ab Abrahamo suscepto, ad legem Moysi traditam intercessisse, cum annorum triginta et quadringentorum spatium Paulus interponat Gal. iii, 17, ex eo quod habetur Exod. xii, 40? Si huic igitur loco medicinam facere velimus, ita subducendæ sunt rationes, ut duplex annorum summa, eorum scilicet qui a testamento tradito ad exitum filiorum Israel; seu legem positam (eodem quippe hæc anno contigerunt), quique ab exitu ad extructionem templi præterierunt, duplicem numerum sabbaticum det, septingentorum videlicet et septuaginta annorum. Ac posteriore quidem, ab exitu ad extructionem templi, quadringentorum et octoginta annorum esse proditur III Reg. vi, 1, juxta Hebraicum exemplar, quod reliqui fere interpretes secuti sunt, nisi exceptis LXX Senibus, quos assectatus est Origenes: at illi sic habent: Καὶ ἐγενήθη ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ καὶ τετρακοσιοστῷ ἔτει τῆς ἐξόδου, etc. Complut. editio, ὀγδοκοστῷ. Certe Melchior Canus lib. xi *De loc. theolog.*, numerum illum a librariis, ut fere sit, esse corruptum multis probat; et revera, si numeros accurate ponere volueris, ex aliis Scripturæ locis facile comperies lectionem illam stare non posse. Verisimile igitur mihi fu legisse Origenem, ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ, et inde loco hoc quem tractamus scripsisse τριακόσια καὶ τεσσαράκοντα. Quæ sequuntur apud eum, καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἰγυπτῶν οἰκονομηθέντων

τέον δὲ, ὅτι οἱ μὲν ἀναγεγραμμένοι ἀφρὶν ἄρσιν, ἑβδομάδος εἰσὶ συγγενεῖς· οἱ δὲ λατόμοι, καὶ ἐκτυποῦντες τοὺς λίθους, πρὸς τὸ ἄρμονίους αὐτοὺς γενέσθαι τῷ ναῷ, ὀγδοάδι προσωκείωνται· οἱ δὲ ἐπιστάται, ἑξακόσιοι τυγχάνοντες, τῷ τοῦ ἕξ τελείῳ ἀριθμῷ οἰοῦνται ἐφ' ἑαυτὸν πολυπλασιαζομένῳ συνάπτονται. Τὰ μέντοιγε τῆς ἐτοιμασίας τῶν λίθων αἰρομένων καὶ εὐτρεπιζομένων εἰς τὴν οἰκοδομὴν τρισὶν ἔτεσιν ἐπιτελούμενα ἐμφαίνειν μοι δοκεῖ τοῦ ἐν αἰωνίῳ τῇ τριάδι συγγενοῦς διαστήματος τὸν οἶον χρόνον. Ταῦτα δὲ ἔσται, ὅταν εἰρήνη τελειωθῆ μετὰ ἔτη (43) τῆς οἰκονομίας τῶν κατὰ τὴν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξόδον πραγμάτων τετρακόσια καὶ τριάκοντα, καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἰγυπτῶν οἰκονομηθέντων μετὰ Ἰησοῦ, καὶ ἄ' ἔτη τῆς πρὸς τὸν Ἀβραάμ ἀπὸ Θεοῦ διαθήκης,

ὡς εἶναι ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ σαββατικούς ἀριθμούς δύο, τὸν ἑπτακόσια καὶ ἑβδομήκοντα, ὅτε καὶ ἐντελεῖται ὁ βασιλεὺς ἡμῶν ὁ Χριστὸς ταῖς τῶν νυτοφόρων σ' χιλιάσιν μὴ τοὺς τυχόντας παραλαμβάνειν (44) λίθους εἰς τὸν θεμέλιον τοῦ οἴκου, ἀλλὰ λίθους μεγάλους, τιμίους, ἀπελεκητούς, ἵνα πελεκηθῶσιν οὐχ ὑπὸ τῶν τυχόντων ἐργατῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν Σολομώντος υἱῶν· τοῦτο γὰρ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν γεγραμμένον εὐρομασεν. Τότε δὲ διὰ τὴν πολλὴν εἰρήνην καὶ ὁ τῆς Τύρου βασιλεὺς Χειράμ συνεργεῖ τῇ οἰκοδομῇ τοῦ ναοῦ, διδοὺς ἑαυτοῦ τοὺς υἱοὺς τοῖς υἱοῖς τοῦ Σολομώντος, συμπελεκῶν τοὺς μεγάλους καὶ τιμίους λίθους τῷ ἁγίῳ καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ (45) ἔτει ἰδρυμένους εἰς τὴν μετὰ Ἰησοῦ καὶ ἄ' ἔτη τῆς, etc., manifesto sunt vitiosa. Ea sic reparari possunt. Codex Regius habet, μετὰ ἰδ. Ita legerunt Perionius et Ferrarius, et ita scripserat inductus librarius, ἰδ pro Ἰησοῦ positum existimans, more ταχυγράφων, quibus id nominis ita contrahere solitum est. At plane scripsit Origenes μετὰ ἰ' καὶ ἄ' ἔτη, hoc est quod habetur Gal. iii, 17, μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα. Atqui hæc duæ summæ in unum compositæ duplicem numerum sabbaticum dabunt, septingentorum nempe annorum et septuaginta. Hic mentem Origenis et scripturam perscrutemur, quæ rectane sit et chronologicis computationibus consona, hujus artis magistri disquirendum permitto. Unum Josephi locum, unde de eo existimari possit, proferam ex lib. viii *Antiq.*, cap. 2, n. 3: Τῆς δὲ οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ Σολομῶν ἤρξατο, τέταρτον ἦδη τῆς βασιλείας ἔτος ἔχων, μηνὶ δευτέρῳ, ὃν Μακεδόνες μὲν Ἀρτεμισίων καλοῦσιν, Ἑβραῖοι δὲ Ἰαρ, μετὰ ἔτη πεντακόσια καὶ ἑννεήκοντα καὶ δύο τῆς ἀπ' Αἰγύπτου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδου· μετὰ δὲ χίλια καὶ εἴκοσι ἔτη τῆς Ἀβραάμου εἰς τὴν Χαναανίαν ἐκ τῆς Μεσοποταμίας ἀφίξεως. Exorsusque est Salomon fabricam hanc anno regni sui quarto, secundo mense, quem Macedones Artemisium vocant, Jar vero Hebræi, annis quingentis nonaginta duobus, postquam Israeliticæ Ægypto excesserant: mille et viginti annis post Abrahami ex Mesopotamena regione in Chananaeam migrationem. Hæc utitur.

(44) Ἡμῶν ὁ Χριστὸς ταῖς τῶν νυτοφόρων σ' χιλιάσιν μὴ τοὺς τυχόντας παραλαμβάνειν. Hæc desiderantur in codice Regio ex proinde in editione Hættli, sed restituantur e codice Bodleiano.

(45) Τῷ ἁγίῳ καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ. Sic codex Bodleianus; Regius, τῷ ἁγίῳ καὶ ἀνεστῶ τετάρτῳ.

θεμελιώσιν τοῦ οἴκου τοῦ Κυρίου. Ὅγδοάδι μέντοιγε A
ἐτῶν (46) συντελεῖται ὁ οἴκος τῶ ὀγδόῃ μηνὶ τοῦ
ὀγδοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως.

24. Οὐδὲν δὲ ἀτοπον ἔσται διὰ μέσου τοῖς μηδὲν
πέρα τῆς ἱστορίας οἰομένοις διὰ τούτων δηλοῦσθαι
δυσωπητικούς λόγους παραγαγεῖν πρὸς τὸ ὡς Πνεύ-
ματος γραμμάτων ζητῆσαι τοῦ Πνεύματος νοῦν ἐν
τούτοις βξιον. Ἄρα γὰρ οἱ τῶν βασιλέων υἱοὶ (47)
ἐσχλαζον τῇ πελεκήσει τῶν μεγάλων καὶ τιμίων λί-
θων, ἀναλαμβάνοντες τέχνην βασιλικῆς εὐγενείας
ἀλωστρίαν; Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κωτοφόρων, καὶ λατό-
μων, καὶ ἐπιστατῶν, τοῦ γε χρόνου τῆς ἐτοιμασίας
τῶν λίθων, καὶ τῆς ἐπισημειώσεως (48) τῶν ὁμοίων
ὡς ἔτυχεν ἀναγεγραπται; Ἐχρῆν δὲ τὸν ἀγιον ἐν εἰ-
ρήνῃ κατασκευαζόμενον οἴκον τῷ Θεῷ ψυχοδομηθῆσαι
χωρὶς σφύρας, καὶ πελέκους, καὶ παντὸς σιδηροῦ
σκεύους, ἵνα μηδὲν ἀκολουθῇ θορυβώδεις ἐν τῷ ναῷ
τοῦ Θεοῦ. Πάλιν δὲ ἀπορῶ πρὸς τοὺς τῆ λέξει δου-
λεύοντας, πῶς δυνατὸν, ὀγδοήκοντα χιλιάδων λατό-
μων τυγχανουσῶν (49) λίθοις ἀκροσθμοῖς ἀργαῖς ψυ-
χοδομηθῆσαι τὸν οἴκον τοῦ Θεοῦ, σφύρας καὶ πελέκους,
καὶ παντὸς σκεύους σιδηροῦ οὐκ ἀκουσθέντος ἐν τῷ
ναῷ αὐτοῦ, ἐν τῷ οἰκοδομῆσθαι αὐτόν; Ἀλλὰ μή-
ποτε οἱ λατομούμενοι λίθοι ζῶντες ἀφορητῆ καὶ ἀτα-
ράχως λατομῶνται ἔξω που κατὰ (50) τὸν ναὸν, ἵνα
ἐτοιμοὶ ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ ἀρμόζον αὐτοῖς τῆς οἰκοδο-
μῆς χωρίον. Καὶ ἀνάσας δὲ τις περὶ τὸν οἴκον τοῦ
Θεοῦ μὴ γεγωνιωμένην, ἀνακλάσεις εὐθειῶν ἔχουσα. C
Γέγραπται γάρ· « Καὶ ἔλιξη ἀνάσας εἰς τὸ μέ-
σον, καὶ ἐκ τῆς μέσης ἐπὶ τὰ τρίοροφα· » ἔλικοειδῆ
γὰρ ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ ἔκδοον
τῆς ἔλικος ἀνάσας τὸν ἰσαίτατον κύκλον μιμουμέ-
νης. Ἴνα δὲ οὗτος ὁ οἴκος βέβαιος ἦ, ὡς ἐνὶ κάλλι-
στα (51), οἰκοδομῶνται δεσμοὶ (52) αὐτῶ δι' ὄλου
οἴκου πέντε ἐν πῆχει τὸ ὕψος, ἵνα ἡ ἀπὸ τῶν αἰσθη-
τῶν ἐπὶ τὰς καλουμένας θείας αἰσθήσεις ἀνοδος δη-
λωθῇ ἐν ὕψει τυγχάνουσα, πρὸς κατανόησιν τῶν νοη-
τῶν. Μικαριωτέρων δὲ λίθων χωρίον εἶκεν εἶναι τὸ
κλιόμενον Δαβειρ, ἐνθα ἡ κιδωτὸς τῆς Διαθήκης
τοῦ Κυρίου ἦν, ἐν οὗτος εἶπω, τὸ χειρόγραφον ἐτύγ-
χινε τοῦ Θεοῦ, αἱ πλάκες γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ
αὐτοῦ. Ὁ δὲ οἴκος ὅλος χρυσοῦται· « Ὅλον γὰρ, D
φρσι, τὸν οἴκον περιέχρισε χρυσοῖω, ἕως συντελείας
παντὸς τοῦ οἴκου. » Τὰ μέντοι δύο χειροῦμι ἐν τῷ Δα-
βειρ ἦν, ὅπερ οὐ δεδύνηται ἐρμηνεύσαι κυρίως οἱ
μεταλαμβάνοντες εἰς Ἑλληνισμὸν τὰ Ἑβραίων. Κα-
τηρησιτικώτερον δὲ τινες ναὸν αὐτὸν εἰρήχασιν τοῦ

A pant grandes et pretiosos lapides sanctæ domus.
etiam in quarto anno, sedentes ad foundationem do-
mus Dei. Cæterum octonario numero annorum
completur domus, octavo mense octavi anni a fun-
datione 76.

24. Nihil autem absurdum erit existimantibus præ-
ter historiam declarari per hæc aliud nihil, in me-
dio sermone verba adhibere, quibus pudore perfun-
dantur, et flectantur ad quærendum in his, ceu lit-
teris Spiritus, sensum Spiritu dignum. An regum
filii vocabant scalptioni grandium et pretiosorum
lapidum, sumpta arte a regia generositate et nobili-
tate aliena? An etiam numerus 205 humeris
onera gestantium, et lapidarum, et præfectorum,
ac postremo temporis præparationis lapidum rerum-
que similitudinem vulgariter inscriptus est? Scilicet Deo
ædificari necesse erat domum sanctam, quæ in pace
construebatur, sine malleo et securi et quovis ferri
instrumento, ut turbulentum nihil sequeretur in
templo Dei. Proinde rursus contra hos qui litteræ
serviunt, quæstionem moveo: Qui fieri poterat ut
obillades octoginta lapidarum cum essent, ædifi-
caretur domus Dei lapidibus duris, candidis, neque
malleo, neque securi, seu aliquo ferri instrumento
audito in domo ipsius, dum ipsa ædificaretur? Vide
vero, ne forte viventes lapidibus lapides, sine stre-
pitu secti et tumultu, excindantur alicubi extra
templum, ut parati veniant ad structuræ locum
convenientem. Quin ascensus quidam est circa do-
mum Dei non habens angulos, sed flexiones rectan-
gulum linearum. Scriptum est enim: « Et ascensus
flexuosus erat ad medium thalamum; et a medio
usque ad tertium laqueare 77. » Flexuosum enim
esse necesse erat in Dei templo ascensum ipsum;
linea obliqua ascensum ipso imitante circulum æquis-
simum. Jam vero ut domus hæc sit firma, ædifican-
tur illi quam pulcherrime vincula quinque per to-
tam domum unius cubiti altitudine 78; ut innuatur
debere nos ascendere in sublime a rebus sensibili-
bus ad eos sensus quos divinos vocant, contuendi,
ac contemplandi causa res eas quæ animo cernun-
tur. Porro beatiorum lapidum locus ille esse vide-
tur qui vocatur Dabir 79; ubi arca Testamenti Domini
erat, et chirographum, ut ita dicam, Dei,
nempe tabulæ scriptæ digito ipsius 80. At tota do-
mus inauratur: « Totam enim, inquit, domum
auro circumquaque auravit usque ad perfectionem
universæ domus 81. » Præterea duo cherubim in Da-
bir erant 82, quod proprie interpretari non potue-
79 ibid. 16, 19. 80 Exod. xxxi, 18; Deut. ix, 10.

76 III Reg. vi, 1, 37, 38. 77 ibid. 2. 78 ibid. 10.
81 III Reg. vi, 21. 82 ibid. 23.

Huetius scribendum censuit, τῷ ἀγίῳ ναῷ ἐν τῷ
τετάρτῳ, etc.

(46) Ὅγδοάδι μέντοιγε ἐτῶν, etc. Undecimo
anno ab auspicio Salomonis regno, octavo a jactis
templi fundamentis: septennio quippe ingens illa
ædificii moles absoluta est. Joseph. lib. viii *Antiq.*,
cap. 2, n. 4 et 5. Huetius.

(47) Ἄρα γὰρ οἱ τῶν βασιλέων υἱοὶ, etc. LXX
scripserunt, καὶ ἐπελέκσαν οἱ υἱοὶ Σαλομών, καὶ
οἱ υἱοὶ Χειράμ. Fefellit eos vox ἸΩ, quæ habetur

III Reg. v, 18, unde locus ille τῶν Ὁ depromptus
est; vocabulum quippe illud pro punctorum var-
rietate vel filios vel ædificatores significat. Id.

(48) Ἐπισημειώσεως. Desideratur in codice
Bodleiano.

(49) Co lex Bodleianus, τυγχανόντων.

(50) Codex Regius, ἔξω τοῦ κατὰ.

(51) Codex Regius, μάλιστα.

(52) Δεσμοί. Sic codex Bodleianus; Regius, ἐν-
δεσμοί.

runt, qui res Hebraicas in Græcum transtulerunt. Abusive autem quidam hunc locum dixerunt templum quod honorabilius templo existeret. Cæterum quæ in domo sunt⁵³, sunt tota aurea, in signum quod mens omnino perfecta accuratam discretionem habeat rerum quæ mente percipiuntur; quæ quoniam omnino pervia et cognoscibilia non sunt, fabricatur velamen aulae, penitissimis non relectis

206 25. Quæsitum autem dignum est quomodo tanquam rex dicatur Salomon ædificare templum, et Chiram tanquam architectus⁵⁴: quem accitum recepit Salomon filium conjugis viduæ ex Tyro, et patre Tyrio, et e tribu Nephtholim; faber ærarius, et plenus sapientia et agnitione ad faciendum omne opus ex ære; qui cum adductus fuisset ad regem Salomonem, fecit omnia opera. Proinde inspicio an forte Salomon accipi possit in Primogenitum omnis creaturæ⁵⁵, Chiram vero in hominem quem hic Primogenitus assumpsit ab hominum congregatione (sonat enim Tyrii, si eos interpretemur, *continentes*) hominem natura genus continentem, qui impletus omni arte, et scientia, et agnitione, adductus est, cooperans Primogenito omnis creaturæ, ut ædificet templum in quo struuntur etiam fenestræ occultæ oblique ex alto introsipientes⁵⁶, ut splendores lucis Dei capi possint, et ut Ecclesia (quid enim oportet me singula recensere?), rationem habens spiritualis domus et templi Dei, inveniatur corpus Christi. Ut enim prædixi, sapientia egemus ea quæ in mysterio est recondita⁵⁷, et quæ soli illi est perceptibilis qui dicere potest: « Nos autem mentem Christi habemus⁵⁸, » ut singula quæ dicta sunt spiritualiter interpretemur juxta illius voluntatem qui disposuit ut hæc scriberentur. Alioqui etiam singula hæc exponere non est præsentis lectionis. Quamobrem sufficiant hæc ad videndum quomodo « ille dicebat de templo corporis sui⁵⁹. »

26. Cæterum dignum est ut post hæc inspiciamus an facile factu sit, ut hæc quæ historia refert facta fuisse in templo, evenerint aliquando seu eventura sint circa domum spiritualem. Videtur vero nos utrinque urgere ratio; nam sive dicamus fieri posse ut hæc fiant, vel quadam ratione facta fuisse in domo spirituali, gravate admittent, qui audiunt, talium bonorum transmutationem; primum quidem, quia illis sic non lubeat, deinde quod dissentaneum sit bonorum transmutationem futuram esse. Sin vero volentes immutabilia servare, quæ semel sanctis data fuerunt bona, non accommodabimus quæ historia narrat; quiddam hæreticis simile videbimur

⁵³ III Reg. vi, 22. ⁵⁴ III Reg. vii, 13, 14. ⁵⁵ Coloss. i, 15. ⁵⁶ III Reg. vi, 4. ⁵⁷ I Cor. ii, 7. ⁵⁸ ibid. 16. ⁵⁹ Joan. ii, 21.

(53) Regius, *τυγχάνον*. Ibidem *Bodleianus*, Πάντα μέντοιγε χρυσά τὰ, etc.

(54) Ἀπόταξιρ. Forte scribendum διάκρισιν.

(55) Τύριοι γὰρ ἐρμηνεύονται συνέχοντες. Vide not. supra ad Origenis Commentarium in *Matth.* xv, 21.

(56) Codex Regius, ἀποκεκρυμμένης ἤς δεόμεθα,

ναοῦ, τιμιώτερον τυγχάνοντα (53). Πάντα μέντοιγε χρυσὰ τὰ κατὰ τὸν οἶκον γεγένηται, εἰς σύμβολον τοῦ τελειουμένου πάντως νοῦ πρὸς τὴν τῶν νοητῶν ἀκριβῆ ἀπόταξιν (54)· ἐπεὶ δὲ παντάπασιν οὐκ ἔστι βατὰ καὶ γνωστὰ, οἰκοδομεῖται καταπέτασμα τῆς αὐλῆς, τοῖς πολλοῖς τῶν ἱερέων καὶ Λευιτῶν οὐκ ἀποκαλυπτομένων τῶν ἐνδοτάτω.

Levitarum et sacerdotium compluribus.

25. Ἄξιον δὲ ζητῆσαι πῶς ὡς μὲν βασιλεὺς Σολομῶν καὶ οἰκοδομεῖν τὸν ναὸν λέγεται, ὡς δ' ἀρχιτέκτων ὃν ἔλαβεν ἀποστείλας ὁ Σολομῶν Χειράμ ἐκ Τύρου, υἱὸν γυναικὸς χήρας, καὶ οὗτος ἀπὸ τῆς φυλῆς Νεφθαλεὶμ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τύριος, τέκτων χαλκοῦ, καὶ πεπληρωμένος τῆς συνέσεως καὶ ἐπιγνώσεως, τοῦ ποιεῖν πᾶν ἔργον ἐν χαλκῷ, ὃς εἰσῆχθη πρὸς τὸν βασιλεῖα Σολομῶν, καὶ ἐποίησε πάντα τὰ ἔργα. Ἐπίσημη δὲ μήποτε ὁ μὲν Σολομῶν εἰς τὸν Πρωτότοκον πάσης κτίσεως λαμβάνεσθαι δύναται, ὁ δὲ Χειράμ, εἰς ὃν ἀνείληφεν οὗτος, ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων συνοχῆς (Τύριοι γὰρ ἐρμηνεύονται *συνέχοντες* [55]), τῇ φύσει τὸ γένος ἔχοντα, ὅστις πεπληρωμένος πάσης τέχνης, καὶ συνέσεως, καὶ ἐπιγνώσεως, εἰσῆχθη, συνεργῶν τῷ Πρωτότοκῳ πάσης κτίσεως, ἵνα οἰκοδομήσῃ τὸν ναὸν, ἐν ᾧ καὶ θυρίδες παρακρυπτόμεναι κρυπταὶ κατασκευάζονται, πρὸς τὰς ἐλλάμψεις τοῦ φωτὸς τοῦ Θεοῦ σωτηρικῶς δυνήθηται χωρῆσαι, (καὶ τί με δεῖ λέγειν καθ' ἕκαστον;) ἵνα εὐρεθῆ τὸ σῶμα Χριστοῦ ἢ Ἐκκλησία τὸν λόγον ἔχουσα τοῦ πνευματικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ προείπον, τῆς ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένης δεόμεθα (56), σοφίας χωρητῆς τυγχανούσης μόνῃ τῷ δυναμῆν εἰπεῖν· « Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, » ἵνα κατὰ τὸ βούλημα τοῦ οἰκονομήσαντος ταῦτα γραφῆναι πνευματικῶς ἐκλάβωμεν ἕκαστον τῶν εἰρημένων. Ἄλλως δὲ καὶ οὐ κατὰ τὸ παρὸν ἔστιν ἀνάγνωσμα ἕκαστον τούτων ἀναπλῶσαι. Καὶ ταῦτα οὖν αὐτάρκη πρὸς τὸ ἰδεῖν πῶς « ἐκεῖνος δὲ ἔλεγεν περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. »

26. Ἄξιον δὲ μετὰ ταῦτα ἰδεῖν εἰ δυνατόν τὰ ἱστορούμενα γεγονένα κατὰ τὸν ναὸν συμβεβηκέναι ποτὲ, ἢ συμβῆσθαι περὶ τὸν πνευματικὸν οἶκον. Δόξει δὲ ὁ λόγος θλίβειν ἑκατέρωθεν· εἰ τε γὰρ ἐρούμεν οἶόν τε γενέσθαι, ἢ γεγονένα τινὰ λόγον τοῖς κατὰ τὴν (57) ἱστορίαν περὶ τὸν ναὸν, δυσόκως μετέπτωσιν τῶν τηλικούτων ἀγαθῶν παραδέξονται οἱ ἀκούοντες· πρῶτον μὲν διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι, δεύτερον δὲ διὰ τὸ ἀπεμφαίνειν τροπὴν τῶν ἀγαθῶν ἔσεσθαι. Εἰ δὲ, βουλόμενοι ἄτρεπτα τηρεῖν τὰ ἅπαρ δοθέντα τοῖς ἁγίοις ἀγαθὰ, οὐκ ἐφαρμόσομεν τὰ τῆς ἱστορίας, δόξομεν ὁμοίον τι τοῖς ἀπὸ τῶν (58) αἰρέσεων ἐν τούτῳ ποιεῖν, τὴν συμφωνίαν τῆς διηγήσεως τῶν Γραφῶν ἀρχῆ-

sed ἤς non comparet in *Bodleiano*.

(57) Λόγον τοῖς κατὰ τὴν, etc. Sic codex *Bodleianus*; Regius habet λόγον τοῖς παρὰ τὴν, etc., sed in utroque codice videtur aliquid deesse.

(58) Ἀπὸ τῶν. Sic codex *Bodleianus*; Regius, male, ὑπὸ τῶν.

ἕν μέχρι τέλους μὴ φυλάττοντες. Εἰ μέντοιγε μὴ μέλομεν γραυδῶς καὶ Ἰουδαϊκῶς τὰς παρὰ τοῖς προφήταις, μάλιστα δὲ τῷ Ἡσαΐα ἀναγεγραμμένας ἐπαγγελίας κοῖνῃ, ὡς ἐσομένας (59) περὶ τὴν ἐπὶ γῆς Ἱερουσαλήμ, ἀνάγκη ἔστι, εἰ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ λέγεται τινα ἔνδοξα συμβεθεῖν εἰς οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, λέγειν ἡμᾶς γεγονέναι τὸν ναὸν, καὶ ἠχμαλωτεῦσθαι τὸν λαόν, ἐκκαλεῦσεσθαι δὲ ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν, καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ οἰκοδομηθῆσεσθαι τοῖς ἐντίμοις λίθοις τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐκ οἶδα δὲ εἰ μακραῖς χρόνων περιόδῳ ἀνακυκλουμένας τὰ παραπλήσια πάλιν δυνατὸν γενέσθαι, ὡς ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ἐχει δὲ τὰ πᾶν ἐπαγγελῶν ἐν τῷ Ἡσαΐα οὕτως. « Ἴδου ἐγὼ ἐτοιμάζω σοὶ ἀνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλια σου σάπφειρον· καὶ θήσω τὰς ἐπάλξεις σου ἰασπιν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτοῦς, καὶ πάντα τοὺς υἱούς σου διδασκούς Θεοῦ· καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ. » Καὶ μετ' ὀλίγα πρὸς τὴν αὐτὴν Ἱερουσαλήμ. « Καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου πρὸς σὲ ἦξει ἐν κυπαρίσσῳ, καὶ πεύκῃ, καὶ κέδρῳ ἅμα δοξάσουσι τὸν τόπον ἁγίόν μου. Καὶ πορεύσονται πρὸς σὲ δεδοικότες υἱοὶ ταπεινωσάντων καὶ παροξυνάντων σε· καὶ κληθήσῃ πόλις Κυρίου Σιών ἁγίου Ἰσραὴλ, διὰ τὸ γεγενῆσθαι σε ἰγκαταλειμμένην, καὶ μεμισημένην, καὶ οὐκ ἦν ὁ βῆθων. Καὶ θήσω σε ἀγαλλίαμα αἰώνιον, εὐφροσύνην γενεῶν γενεαῖς· καὶ θηλάσεις γάλα ἐθνῶν, καὶ πλοῦτον βασιλείων φάγεσαι, καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ σῶζων σε, καὶ ἐξαιρούμενός σε Θεὸς Ἰσραὴλ. Καὶ ἀντὶ χαλκοῦ ὀσω σοὶ χρυσίον, ἀντὶ δὲ σιδήρου ὀσω σοὶ ἀργύριον· ἀντὶ δὲ ξύλων ὀσω σοὶ χαλκόν, ἀντὶ δὲ λίθων σιδήρον· καὶ δώσω τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ· καὶ οὐκ ἀκουσθήσεται ἔτι ἀδικία ἐν τῇ γῇ σου, οὐδὲ σὺντριμμα καὶ τλαιπωρία ἐν τοῖς ὁρίοις σου· ἀλλὰ κληθήσεται σωτήριον τὰ τεῖχη σου, καὶ αἱ πύλαι σου γλύμμα. Καὶ οὐκ ἔσται σοὶ ἔτι ὁ ἥλιος εἰς φῶς ἡμέρας, οὐδὲ ἀνατολὴ σελήνης φωτιεῖ σοὶ τὴν νύκτα· ἀλλ' ἔσται σοὶ Χριστὸς φῶς αἰώνιον, καὶ ὁ Θεὸς δόξα σοι· οὐ γὰρ δύσεται σοὶ ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη σοὶ οὐκ ἐκλείψει· ἔσται γὰρ Κύριός σοι φῶς αἰώνιον, καὶ πληρωθήσονται αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους σου. » Ταῦτα γὰρ σαφῶς περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος προφητεύεται τοῖς ἐν αἰχμαλωσίᾳ οὖσιν υἱοῖς Ἰσραὴλ, ἐφ' οὓς ἦλθεν (61) ἀποσταλεὶς ὁ λέγων· « Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » Εἰ δὲ αἰχμάλωτοι ὄντες ταῦτα ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν ἀπολήφονται, ὅτε καὶ προσήλυτα προσελεύσονται αὐτοῖς διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπ' αὐτοὺς καταφεύχονται κατὰ τὸ λεγόμενον· « Ἴδου προσήλυτοι προσελεύσονται σοὶ δι' ἐμοῦ, καὶ ἐπὶ σὲ καταφεύχονται, » ὅθλον, ὅτι περὶ τὸν ναὸν τυγχάνοντες πομπὴ οἱ αἰχμαλωτευθέντες, καὶ πάλιν ἐκεῖσε

⁵⁹ Isa. LIV, 41 seq. ⁶⁰ Isa. LX, 43 seq. ⁶¹ Matth. xv, 24. ⁶² Isa. LIV, 15.

A hac in re facere, enarrationis Scripturarum consonantiam non servantibus a principio usque ad finem. Nisi aniliter tamen, atque Judæorum more, promissiones eas quæ apud prophetas et præsertim Isaiam scriptæ sunt, **207** tanquam eventuras terrenæ Jerusalem, intellecturi sumus, [(60) si post captivitatem eversionemque templi nonnulla præclara evenisse ad templi ædificationem populique statum et constitutionem a captivitate dicantur, dicere] nos fuisse templum necesse est, et captivatum fuisse populum, sed rediturum ad Judæam et Jerusalem, atque lapidibus pretiosis Jerusalem ipsam ædificandam. Haud scio autem an temporum periodis longis revolutis similia fieri possint, veluti in pejus. **B** Habent autem promissiones apud Isaiam hunc in modum ⁶⁰: « En ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum: et ponam propugnacula tua jaspin, et portas tuas lapides crystalli, et loriam murorum tuorum lapides electos, et omnes filios tuos a Deo doctos: et in pace multa filii tui, et in justitia ædificaberis. » Et paulo post ad ipsam Jerusalem ⁶¹: « Et gloria Libani ad te veniet in cyparisso, et pino, et cedro una cum glorificantibus locum sanctum meum. Et ibunt ad te timentes filii eorum, qui te humiliaverunt, et irriterunt te: et vocaberis civitas Domini Sion sancti Israelis, pro eo quod fueris derelicta, et odio habita, nec esset, qui tibi opem ferret. Et ponam te exultationem sempiternam, jucunditatem generationum generationibus: et suges lac gentium, et regnum divitias comedes, et cognosces quod ego Dominus servans te, et eruens te Deus Israel. Et pro ære afferam tibi aurum, et pro ferro adducam tibi argentum: pro lignis autem afferam tibi æs, et pro lapidibus ferrum: et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia: et iniquitas non audietur ultra in terra tua, neque contritio, et miseria in terminis tuis: sed vocabuntur salutare muri tui, et portæ tuæ sculptura. Et sol non erit tibi ultra in lucem diei, neque ortus lunæ lumen præbebit tibi noctu: sed erit tibi Christus lux sempiterna, et Deus gloria tua: non enim occidet tibi sol, et luna tua non deficiet: erit enim **D** Dominus tibi lux sempiterna, et complebuntur dies luctus tui. » Hæc enim aperte de futuro sæculo prophetat filiis Israel in captivitate degentibus, ad quos missus venit ille qui dicebat ⁶²: « Ego non sum missus, nisi ad oves perditas domus Israel. » Quod si captivi existentes hæc in patria sua recipient, quando etiam proselyti ad ipsos venient per Christum, et ad ipsos **208** diffugient, secundum quod dicitur ⁶³: « Ecce proselyti ad te venient per me, et ad te diffugient, » perspicuum est quod captivi qui in templo fuere aliquando, etiam ad illud rursus redibunt reædificandi, pretiosissimi

(60) Hæc supplevimus ex Perionio.

(61) Hier. Desideratur in codice Bodleiano.

lapides facti. Nam vincens quispiam in Apocalypsi apud Joannem ⁹⁴, promissionem habet ut sit columna in Dei templo, extra non exiturus. Cæterum hæc omnia a me dicta sunt, ut, brevem saltem intelligentiam habeamus rerum templi, et domus Dei, et Ecclesiæ, et Jerusalem, de quibus singulatum dicere non est præsentis temporis. At accuratissimam diligentemque vel ad vulgarem usque inquisitionem circa hæc faciant hi necesse est qui non defatigantur legendo prophetias quærere in eis spiritualem sensum. Sed hactenus « de templo corporis sui ⁹⁵. »

27. Verum enimvero quoniam « simul atque surrexit e mortuis, recordati sunt discipuli ejus quod hoc dixerit, et crediderunt Scripturæ, et sermoni quem dixit Jesus ⁹⁶, » intelligendum est, quod ad textum attinet, discipulos, postquam Dominus e mortuis resurrexisset, intellexisse quæ de templo dicta fuerant referri ad passionem ejus et resurrectionem, repentes quod verba illa : « In tribus diebus erigam illud ⁹⁷, » resurrectionem declarabant : quando etiam crediderunt Scripturæ et sermoni quem dixerat Jesus, cum antea dicti non fuerint credidisse Scripturæ et sermoni, quem dixit Jesus. Nam fides proprie illius est qui tota anima admittit illud quod creditur in baptismo. Quod autem ad superiorem intelligentiam attinet, quoniam prædicta fuit nobis resurrectio totius corporis Domini e mortuis, sciamus oportet quod admoniti discipuli per effectus Scripturæ, quam antea, quando erant in vita, accurate non intelligebant, sub aspectum factæ et manifestatæ, admonitique quorum cælestium exempla erant et umbra ⁹⁸, rebus illis crediderunt quibus antea non crediderant, atque sermoni Jesu, quem ante resurrectionem, sic volente illo qui loquebatur, non intellexerunt. Qui enim fieri potest ut proprie quis credere Scripturæ dicatur non contemplans sensum Spiritus sancti qui in ipsa est, quem credi mavult Deus quam litteræ voluntatem? Juxta hanc intelligentiam nullus ex his qui secundum carnem ambulat, credere dicendus est rebus spiritualibus legis, quarum principium ne imaginatur quidem. Verum **209** beatiore qui non viderunt et crediderunt, his qui viderunt et crediderunt, inquit; hi perperam acceperunt quod in fine Evangelii Joannis dicit Dominus ad Thomam : « Beati qui non viderunt et crediderunt ⁹⁹. » Sed non beatiore inquit eos qui non viderunt et crediderunt, his qui viderunt et crediderunt; alioqui, juxta hanc intelligentiam, apostolis posteriores beatiore sunt apostolis ipsis, quod est fatuissimum omnium. Proinde mente videat oportet quæ creduntur qui beatus futurus est,

A ἐπανελεύσονται ἀνοικοδομηθῆσόμενοι, τιμώτατοι γενημένοι λίθων· νικῶν γάρ τις καὶ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἐπαγγελίαν ἔχει στῦλος ἕσθαι ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ, μὴ ἐξελευσόμενος ἔξω. Ταῦτα δέ μοι πάντα εἶρηται ὑπὲρ τοῦ κλῆν ἐν βραχεῖα περινοῖα γενέσθαι ἡμᾶς τῶν κατὰ τὸν ναὸν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ πραγμάτων, περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος. Τὴν δὲ ἀκριβεστάτην καὶ μέχρι τοῦ τυχόντος περὶ ταῦτα ἐπιμελῆ ἐξέτασιν ποιητέον τοῖς μὴ ἀπαυδῶσι πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐντυχάνειν ταῖς προφητεῖαις ζητεῖν τὸν ἐν αὐταῖς πνευματικὸν νοῦν καμᾶτους. Καὶ ταῦτα μὲν « περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. »

27. Ἐπεὶ δὲ « ὅτε ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο ἔλεγε, καὶ ἐπίστευσαν τῇ Γραφῇ. καὶ τῷ λόγῳ, ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, » ἐκδεκτέον, ὡς κατὰ τὴν λέξιν, ὅτι οἱ μαθηταὶ μετὰ τὸ ἐγγεῖρθαι ἐκ νεκρῶν τὸν Κύριον, συνήκαν τὰ περὶ τοῦ ναοῦ εἰρημένα ἀναφέρεσθαι εἰς τὸ πάθος αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀνάστασιν, ὑπομνησθέντες (62), ὅτι τό· « Ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτὸν, » τὴν ἀνάστασιν ἐδήλου· ὅτε καὶ ἐπίστευσαν τῇ Γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, πρότερον οὐ μαρτυρημένοι πεπιστευκέναι τῇ Γραφῇ, οὐδὲ τῷ λόγῳ τούτῳ ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· κυρίως γὰρ πίστις ἐστὶ κατὰ τὸ βάπτισμα τοῦ ὅλη ψυχῇ παραδεχομένου τὸ πιστευόμενον· ὡς δὲ πρὸς τὴν ἀναγωγὴν, ἐπεὶ προεῖρηται ἡμῖν ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τοῦ παντὸς τοῦ Κυρίου σώματος, εἰδέναι χρὴ, ὅτι οἱ μαθηταὶ ὑπομνησθέντες διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς, ὅτε ἦσαν ἐν τῷ βίῳ, μὴ ἠκριθωμένης αὐτοῖς (65) Γραφῆς, ὑπὸ ἕψιν γινομένης, καὶ φανερουμένης, τίνων τε ἐπουρανίων ὑπόδειγμα καὶ σικὰ ἐτόγγανε, πιστεύουσιν οἱ πρότερον οὐκ ἐπίστευον, καὶ τῷ λόγῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν πρὸ τῆς ἀναστάσεως, ὡς ἐβούλετο ὁ λέγων, οὐ συνέσαν. Ἐὼς γὰρ δύναται τις πιστεῦειν κυρίως λέγεσθαι τῇ Γραφῇ, τὸν ἐν αὐτῇ (64) τοῦ ἀγίου Πνεύματος νοῦν μὴ θεωρῶν, ὃν πιστεύουσαι μᾶλλον ὁ Θεὸς βούλεται, ἢ τὸ τοῦ γράμματος θέλημα; Κατὰ τοῦτο λεκτέον μηδὲνα τῶν κατὰ σάρκα περιπατούντων πιστεῦειν τοῖς πνευματικοῖς τοῦ νόμου, οἷς μηδὲ τὴν ἀρχὴν φαντάζεται. Πλὴν, φασὶ μακαριώτερος εἶναι τοὺς μὴ ἰδόντας καὶ πιστεύσαντας τῶν ἑωρακῶτων καὶ πεπιστευκῶτων, παρεκδεξάμενοι τὸ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην ἐπὶ τέλει εἰρημένον πρὸς τὸν Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Κυρίου· « Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντας· οὐ γὰρ μακαριώτερος (65) εἶναι τοὺς μὴ ἰδόντας καὶ πιστεύσαντας τῶν ἑωρακῶτων καὶ πεπιστευκῶτων· κατὰ γοῦν τὴν ἐκδοχὴν αὐτῶν τῶν ἀποστόλων μακαριώτεροι οἱ μετὰ τοὺς ἀποστόλους εἶσιν, ὅπερ ἐστὶ πάντων ἡλιθιώτατον. Ἰδεῖν δὲ τῷ (66) νῷ τὰ πιστευόμενα τὸν ἐσόμενον μακάριον, ὡς οἱ ἀπόστολοι, δυνηθέντα ἀκοῦειν τό· « Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί

⁹⁴ Apoc. iii, 12. ⁹⁵ Joan. ii, 21. ⁹⁶ ibid. 22

(62) Ὑπομνησθέντες. Desideratur in codice Regio.

(63) Αὐτοῖς. Deest in codice Bodlejano.

(64) Τὸν ἐν αὐτῇ. In codice Regio deest αὐτῇ, quod restituitur e codice Barberino.

⁹⁷ ibid. 19. ⁹⁸ Hebr. viii, 5. ⁹⁹ Joan. xi, 29.

(65) Οὐ γὰρ μακαριώτερος, etc. Supplendum φασί, quod fortasse supplendum reliquit Origenes, vel librarius prætermisit.

(66) Ἰδεῖν δὲ τῷ νῷ. Legendum fortasse, ἰδεῖν δὲ δεῖ τῷ νῷ· alioqui non constabit sensus.

ὁμῶν, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὅρα ὁμῶν ὅτι ἀκούουσι· ἅ καὶ τό· « Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰεῖν ἅ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκούσαι ἅ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Ἀγαπήτων δὲ καὶ τὸν ὑποδέεσθαι λαβεῖν μακαρισμὸν λέγοντα· « Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. » Πῶς δὲ μακαριώτεροι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ (67) μακαρίζομενοι ἐπὶ τοῖς θεωρημένοις, τῶν μὴ φθασάντων ἐπὶ τὴν τῶν τοιούτων θέαν· Ὁ δὲ Συμεὼν ἀγαπᾷ εἰς τὴν ἀγκάλας λαθὼν τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, καὶ θεασάμενος αὐτὸ εἶπε· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου. » Διόπερ φιλοτιμητέον ἀνοίγειν τοὺς ὀφθαλμούς, κατὰ τὸν Σολομῶντα, ἵνα ἄρτων ἐμπλησθῶμεν. Φησὶ γάρ· « Διάνοιξον τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἐμπλησθητὶ ἄρτων. » Καὶ ταῦτά μοι διὰ τό· « Ἐπίστευσαν τῇ Γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ, ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, » εἰρήσθω· ἵνα τὸ τέλειον τῆς πίστεως ἐκ τῶν περὶ πίστεως ἐξητασμένων καταλάβωμεν ἡμῖν δοθήσεσθαι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει τοῦ παντὸς Ἰησοῦ σώματος, τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας αὐτοῦ. Ὅπερ γάρ ἐπὶ γνώσεως εἴρηται· « Ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, » τότε καὶ ἐπὶ παντὸς κалоῦ ἀκόλουθον οἶμαι λέγειν· Ἐν δὲ τῶν ἄλλων ἡ πίστις. Διόπερ, « Ἄρτι » πιστεύω ἐκ μέρους· ὅταν δὲ εἴθῃ τὸ τέλειον » τῆς πίστεως, « τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται, » τῆς διὰ εἵδους πίστεως πολλῶν διαφερούσης τῆς, ἵν' οὕτως εἶπω, δι' ἐσώπρου καὶ ἐν αἰνίγματι, ὁμοίως τῇ νῦν γνώσει, πίστεως.

28. « Ὡς δὲ ἦν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα, ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα, ἃ ἐποίει. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευσεν αὐτὸν αὐτοῖς διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας, καὶ ὅτι οὐ χρεῖαν εἶχεν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου. Αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ (68). » Ζητήσαι τις ἂν πῶς τοῖς μαρτυρημένοις πιστεύειν, ἑαυτὸν οὐκ ἐπίστευεν (69) ὁ Ἰησοῦς. Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι οὐχὶ τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν οὐ πιστεύει ἑαυτὸν ὁ Ἰησοῦς, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· διαφέρει γάρ τοῦ πιστεύειν εἰς αὐτὸν τὸ πιστεύειν εἰς ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ γοῦν διὰ πίστιν μὴ κριθησόμενος τῷ εἰς αὐτὸν πιστεύειν οὐ κρίνεται, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· φησὶ γάρ ὁ Κύριος· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ οὐ κρίνεται· » οὐχὶ δὲ, Ὁ πιστεύων εἰς τὸ ὄνομά μου οὐ κρίνεται· οὐκέτι δὲ φησιν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ ἦδη κέκριται· τάχα γὰρ ὁ πιστεύων εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ πιστεύει μὲν, διόπερ οὐκ ἔστιν ἄξιος ἦδη κέκρισθαι, ἐλάττων (70) δὲ ἔστι τοῦ πιστεύοντος εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο τῷ πιστεύοντι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἑαυτὸν οὐ πιστεύει ὁ Ἰησοῦς. Αὐτοῦ τοίνυν μᾶλλον

perinde atque apostoli illud audire valens : « Beati oculi vestri quia vident, et aures vestrae quia audiunt » ; » et illud : « Multi prophetæ et justī cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt ; et audire quæ auditis, et non audierunt ». » Amabile tamen etiam est minorem accipere beatitudinem dicentem : « Beati qui non viderunt et crediderunt ». » Quomodo enim non beatiores oculi qui a Jesu beatificantur ob res visas, his qui non pervenerunt ad talium rerum visionem ? Simeon igitur, contentus sumpsisse in ulnas salutare Dei, illudque contemplatus, dixit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace ; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum ». » Quocirca contendamus necesse est aperire oculos, juxta Salomonem, ut impleamur panibus. Inquit enim : « Aperi oculos, et repleare panibus ». » Sed hactenus de eo, quod dicitur : « Crediderunt Scripturæ, et sermōni quem dixit Jesus », » ut ex his quæ de fide exquisivimus, perfectionem fidei dari nobis comprehendamus in magna resurrectione totius corporis Christi, nempe sanctæ ipsius Ecclesiæ. Nam quod de cognitione est dictum : « Nunc cognosco ex parte », » id etiam consequenter de quovis bono dici arbitror, quorum unum est etiam fides. Quamobrem, credo « nunc ex parte : cum vero venerit perfectio » fidei, « destruetur quod ex parte est » ; » fide ea quæ per formam subsistit, longe præcellente illa fide quæ per speculum, ut ita loquar, est, et in ænigmate », perinde atque præsens cognitio.

28. « Cum autem esset Jerosolymis in Pascha, in die festo, multi crediderunt in nomine ejus, videntes ipsius signa quæ faciebat. Ipse vero Jesus non credebat seipsum illis, eo quod ipse cognosceret omnes, nec opus haberet ut testificaretur quis de homine. Ipse enim sciebat quid esset in homine ». » Querat aliquis 210 quomodo seipsum non crederet Jesus his de quibus testatum fuerat quod crederent : ad quod dicendum est, non his qui credunt in ipsum non se credere Jesum, sed his qui credunt in nomine ejus. Differt enim credere in ipsum, ab eo quod est credere in nomine ipsius. Itaque qui per fidem non est judicandus, non judicatur eo quod credat in ipsum, non autem eo quod credat in nomine ipsius. Inquit enim Dominus : « Qui credit in me, non judicatur » ; » at non item, qui credit in nomine meo non judicatur. Nec tamen inquit, Qui credit in me, jam judicatus est. Fortassis enim qui credit in nomine ipsius, credit quidem, quare indignus est qui jam judicatus sit, sed minor eo est qui credit in ipsum. Quam ob causam credenti in nomine ipsius seipsum non

¹ Matth. xiii, 16. ² ibid. 24. ³ Joan. xi, 29. ⁴ I Cor. xiii, 12. ⁵ ibid. 10. ⁶ ibid. 12. ⁷ Joan.

Luc. ii, 29, 30. ⁸ Prov. xx, 13. ⁹ Joan. ii, 22. ¹⁰ ii, 23 seq. ¹¹ Joan. iii, 18.

(67) Ἰησοῦ. Sic codex Bodleianus; Regius, Θεοῦ.

(68) Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Desiderat in codice Regio, sed restituitur e codice Bodleiano.

(69) Codex Regius, πιστεύειν ἐπ' αὐτόν, οὐκ ἐπίστευσεν.

(70) Idem codex Regius, perperam, ἐλάττων.

credit Jesus. Ipsum igitur, potius quam suum nomen habeamus necesse est, ne in nomine ejus virtutes facientes audiamus quæ ab ipso dicta audierunt qui gloriabantur in nomine ipsius, sed confidamus imitatores facti Pauli dicere : « Omnia possum in Jesu Christo me corroborante ¹². » Illud autem observandum est, quod superius quidem dicat ¹³ prope esse Pascha Judæorum, hic vero non in Paschate Judæorum, sed in Paschate Jerosolymis erat Jesus ¹⁴; et illic quidem quando Judæorum dicitur Pascha, non dictum est dies festus, hic vero scriptum fuisse Jesum esse in die festo : Jerosolymis enim existens Christus in Paschate erat et in die festo, multis credentibus etiam in nomine ipsius. Ac profecto illud etiam observandum est, multos dici credere non in ipsum, sed in nomine ipsius. Qui vero in illum credunt, hi sunt qui ambulat per viam arctam atque angustam ducentem ad vitam, quæ a quampaucissimis invenitur ¹⁵. Fieri attamen potest ut multi ex his qui in nomine ipsius credunt, recumbant cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cælorum; quoniam « multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cælorum ¹⁶, » quæ domus est Patris, in qua mansiones multæ sunt ¹⁷. Atque etiam hoc observandum est, multos credentes in nomine ipsius, non quemadmodum Andreas, et Petrus, et Nathanael, et Philippus, credere ¹⁸, sed testimonio Joannis parere dicentis ¹⁹ : « Ecce Agnus ille Dei; » vel Christo ab Andrea reperto, vel ipsi Jesu dicenti ad Philippum ²⁰ : « Sequere me; » vel Philippo dicenti ²¹ : « Quem scripsit Moyses, et propheta, invenimus Jesum filium Joseph a Nazareth. » Hi autem « crediderunt in nomine ejus, videntes ipsius signa quæ faciebat ²²; » atque signa credentibus non in ipsum, sed in nomine ejus, non credebatur Jesus se ipsum eis, omnes agnoscens, et non opus habens ut quis testificaretur de homine, eo quod agnosceret singulatim quid esset in unoquoque homine.

29. Hæc verba, « non opus habebat ut quis testificaretur de homine, » opportune utenda sunt ad demonstrandum quod Filius Dei a seipso videre singulas res hominum valeat, nulloque omnino testimonio cujusquam eum egere. Cæterum verba illa, « non opus habebat ut quis testificaretur de homine » distinguenda sunt ab illis : Non opus habet ut quis testetur de aliquo. Nam si hanc vocem *homine*, sumamus de quovis qui sit ad imaginem Dei, vel de omni rationis compote, non opus habet Christus ut quis de ipso testetur (de quocunque

A ἡ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἔχεισθαι δεῖ, ἵνα μὴ, τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δυνάμεις ποιοῦντες, ἀκούσωμεν τὰ ἐπὶ τῷ ὀνόματι μόνῃ καυχησαμένον αὐτοῦ εἰρημένα· ἀλλὰ θαρρῆσωμεν μιμηταὶ τοῦ Παύλου γινόμενοι εἰπεῖν· « Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμούντι με Χριστῷ Ἰησοῦ. » Παρατηρητέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἀνωτέρω μὲν ἐγγύς φησὶν εἶναι τὸ Πάσχα (71) τῶν Ἰουδαίων, ἐνθάδε δὲ οὐκ ἐν τῷ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ἐν τῷ Πάσχα Ἱεροσολύμοις ἦν ὁ Ἰησοῦς· κακεῖ μὲν, ὅτε Ἰουδαίων λέγεται τὸ Πάσχα, οὐκ εἴρηται ἑορτῆ· ἐνθάδε δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀναγέγραπται εἶναι ἐν τῇ ἑορτῇ· ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις γὰρ τυγχάνων ἐν Πάσχα καὶ ἑορτῇ ἦν, πολλῶν πιστευόντων καὶ ἐν τῷ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ παρατηρητέον γε, ὅτι πολλοὶ οὐκ εἰς αὐτὸν, ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ πιστεύειν λέγονται. B Οἱ δὲ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες εἰς τὴν στενὴν καὶ θεθλιμμένην εἰσὶν ὀδεύοντες, ἀπάγουσαν εἰς τὴν ζωὴν, ὅσον ὑπὲρ τῶν ὀλίγων εὐρυσκομένην. Δυνατὸν μέντοι γε πολλοὺς τῶν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ πιστευόντων ἀνακληθῆναι μετὰ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ἐπεὶ « πολλοὶ ἀπ' Ἀνατολῆς καὶ Δυσμῶν ἤξουσιν, καὶ ἀνακληθήσονται μετὰ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, » τυγχάνουσι οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς, ἐν ἣ πολλὰι μοναὶ εἰσι. Καὶ τοῦτο δὲ τηρητέον, ὅτι πολλοὶ, πιστεύοντες εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, οὐχ ὡς Ἀνδρέας, καὶ Πέτρος, καὶ Ναθαναὴλ, καὶ Φίλιππος πιστεύουσιν· ἀλλὰ τῇ μαρτυρίᾳ Ἰωάννου παύονται λέγοντος· « Ἰδοὺ ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ· » ἢ τῷ ὑπ' Ἀνδρέου εὐρεθέντι Χριστῷ, ἢ τῷ εἰπόντι Ἰησοῦ τῷ Φιλίππῳ· « Ἀκολουθεῖ μοι, » ἢ τῷ φάσκοντι Φιλίππῳ· « Ὅν ἔγραψε Μωϋσῆς, καὶ οἱ προφήται, εὐρήκαμεν Ἰησοῦν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ Ναζαρέτ. » Οὗτοι δὲ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα, ἃ ἐποίησεν· καὶ σημεῖα πιστεύουσιν οὐκ εἰς αὐτὸν, ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευσεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, πάντας γινώσκων, καὶ μὴ χρεῖαν ἔχων, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου, τῷ γινώσκῃν τί ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων.

29. Τῷ δὲ· « Οὐ χρεῖαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου, » εὐκαίρως χρηστὸν, εἰς παράστασιν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ δυναμένου θεωρεῖσθαι περὶ ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων, καὶ μηδαμῶς μαρτυρίου δεῖσθαι τοῦ ἀπὸ τινος. Τὸ δὲ· « Οὐ χρεῖαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου, » ἀντιδιασταλτόν περὶ τὸ, « Οὐ χρεῖαν ἔχει ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τινος· » εἰ μὲν γὰρ τὸ ἀνθρώπου, λαμβανόμενον (72) ἐπὶ παντὸς τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἢ παντὸς λογικοῦ, οὐ χρεῖαν ἔξει ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ αὐτοῦ, περὶ οὗ δήποτε (73) τῶν λογικῶν, ἀφ' ἑαυτοῦ γινώσκων τοὺς

¹² Philipp. iv, 13. ¹³ Joan. ii, 13. ¹⁴ ibid. 23. ¹⁵ Matth. vii, 14. ¹⁶ Matth. viii, 11. ¹⁷ Joan. xiv, 2. ¹⁸ Joan. i, 40-42 seq. ¹⁹ ibid. 36. ²⁰ ibid. 43. ²¹ ibid. 45. ²² Joan. ii, 23-25.

(71) Codex Regius, habet, ἐγγύς, φησὶν, ἦν τὸ Πάσχα.

(72) Λαμβανόμενον. Ferrarius legit λαμβάνου-
μεν, quod mihi probatur.

(73) Περὶ αὐτοῦ, περὶ οὗ δήποτε, etc. Sic codex
Bodleianus; Regius, περὶ αὐτοῦ τοῦ περὶ οὗ δή-
ποτε, etc. Forte legendum, περὶ ἀνθρώπου, καὶ περὶ
οὗ δήποτε, etc.

πάντας κατὰ τὴν δεδομένην αὐτῷ δύναμιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ τὸ ἀνθρώπου τηρήσαιμεν ὑπὸ τοῦ ὀνητοῦ λογικοῦ ζωομένου (74), ὁ μὲν τις ἐρεῖ χρεῖαν ἔχειν αὐτὸν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τῶν ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲ ἀρκούντα ὁμοίως τοῖς ἀνθρωπίνους γινώσκειν καὶ τὰ περὶ ἐκείνων. Ἄλλος δὲ τις φησὶ τὸν κενώσαντα ἑαυτὸν μὴ χρεῖαν ἔχειν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου, χρεῖαν δὲ ἔχειν περὶ τῶν κριεττόνων ἢ κατὰ ἄνθρωπον.

30. Καὶ τοῦτο δὲ ζητητέον, πόσα σημεῖα αὐτοῦ θεωροῦντες οἱ πολλοὶ ἐπίστευον εἰς αὐτόν· οὐ γὰρ ἀναγράφεται σημεῖα πεποιηθέναι ἐν Ἱεροσολύμοις· εἰ μὴ ἄρα γεγένηται μὲν σημεῖα, οὐκ ἀναγράφεται δέ. Σκόπει δὲ εἰ δυνατόν εἰς σημεῖα λογισθῆναι τὸ πεποιηθέναι φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, καὶ πάντας ἐκβληθέναι τοῦ ἱεροῦ, τὰ τε πρόβατα, καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν τὰ κέρματα ἐκκεχυθέναι, καὶ τὰς τραπέζας ἀνατετραφέναι. Πρὸς μέντοιγε τοὺς ὑπονοήσαντας ἂν περὶ μόνων ἀνθρώπων μὴ χρεῖαν ἔχειν αὐτὸν μαρτύρων, λέγει, ὅτι δύο αὐτῷ ὁ Εὐαγγελιστὴς μεμαρτύρηκε, τὸ τε γινώσκειν πάντας, καὶ τὸ μὴ χρεῖαν ἔχειν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ ἀνθρώπου· εἰ γὰρ πάντας ἐγίνωσκεν, οὐ μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον ἐγίνωσκε, καὶ πάντας τοὺς ἔξω τοιούτων σωμάτων· ἐγίνωσκέ τε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἅτε μείζων τυγχάνων τῶν ἐν τῷ πρεφτεῦσιν ἐλεγχόντων (75), ... καὶ κρινόντων καὶ τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας εἰς φανερόν ἀγόντων πάντων ὧν (76) τὸ Πνεῦμα ὑποβάλλει αὐτοῖς. Δύναται δὲ τὸ· « Ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, » λαμβάνεσθαι καὶ ἐπὶ τῶν ἐνεργουσῶν δυνάμεων χειρόνων ἢ κριεττόνων ἐν ἀνθρώποις· εἰ μὲν γὰρ δίδωσι τις τόπον τῷ διαβόλῳ, εἰσέρχεται εἰς αὐτόν ὁ Σατανᾶς· ὥσπερ ἔωκεν Ἰούδας, « τοῦ διαβόλου βεβληχότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἵνα παραδῶ τὸν Ἰησοῦν »· διὸ καὶ « μετὰ τὸ ψωμίον εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν ὁ Σατανᾶς »· εἰ δὲ δίδωσι τόπον τῷ Θεῷ, μακάριος γίνεται· « Μακάριος γὰρ οὗ ἐστιν ἀντίληψις αὐτοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνάβασις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ » ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Γινώσκεις τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ γινώσκων πάντα, γὰρ τοῦ Θεοῦ. Ἦδη δὲ τὴν αὐτάρκη περιγραφὴν εἰληφώς καὶ τοῦ δεκάτου (77) τόμου, ἐνταυθὰ που καταπαύσωμεν τὸν λόγον (78).

³³ Joan. II, 15. ³⁴ I Cor. XIV, 24, 25. ³⁵ Joan. II, 25. ³⁶ Joan. XIII, 2. ³⁷ ibid. 27. ³⁸ Psal. LXXXIII, 6.

(74) Ζωομένου. Sic codex Bodleianus; Regius, ζῶου μόνον.

(75) Post ἐλεγχόντων relinquitur in manuscriptis codicibus spatium vacuum.

(76) Πάντων ὧν, etc. Scribendum videtur πάντα &, etc.

A tandem dixeris rationis compote), a seipso cognoscens omnes juxta facultatem a Patre sibi traditam. Sin vero hanc vocem, *homine*, observaverimus de mortali animante rationis compote, alius quidem dicturus est Christum ipsum opus habere, ut quis testetur de his quæ sunt supra hominem, ut qui hæc, perinde atque humana, cognoscere non sufficiat. Alius autem quispiam inquit eum qui seipsum inanivit, non opus habere ut quis testetur de homine, sed opus habere ut quis testetur de his qui præstantiores sunt hominibus.

30. Quin hoc etiam quærendum est, quot signa ipsius multi videntes, crediderunt in eum. Non enim scriptum est signa fecisse Jerosolymis, nisi fortasse facta signa scripta non fuerunt. Proinde B considera an inter signa reputari possit quod fecerit e funiculis flagellum, omnes e templo ejiciens, tum oves, tum boves, atque argentariorum æs effundendo, et mensas subvertendo³³. Ad eos profecto qui suspicantur de solis hominibus, non opus habere ipsum testibus, dicere oportet duo evangelistam illi attribuisse: alterum, quod agnoscat omnes; alterum, quod opus non habeat ut quis testetur de homine. Nam si omnes agnoscebat, non solum homines, sed etiam quæ supra hominem sunt, etiam omnes qui essent extra hæc corpora, agnoscebat, atque quid esset in homine: quippe qui major existeret his, qui in prophetando manifestant, et judicant, occulta cordis etiam omnia³⁴ quæ Spiritus illis suggerit, in apertum ducentes³⁵.

C Cæterum illud, « agnoscebat quid esset in homine³⁶, » sumi etiam potest de virtutibus malis vel bonis, operantibus in hominibus. Nam si dederit quis locum diabolo, ingreditur in illum Satanas, quemadmodum dedit Judas, « cum jam diabolus misisset in cor ejus, ut traderet Jesum³⁷; » quam ob causam « post buccellam intravit in illum Satanas³⁸. » Sin autem Deo locum dederit, beatus fit: « Beatus enim, « cujus est illi retributio » a Deo, « et ascensio in corde ejus » a Deo³⁸. Quare agnoscis, o Fili Dei omnia agnoscens, quid sit in homine. Sed cum jam satis descriptionis sumpserit decimus tomus, hic finiemus sermonem.

(77) Codex Bodleianus habet in textu δωδεκάτου, et in margine δεκάτου, uti legitur in Regio et Barberino.

(78) Codex Regius habet, τὸ βιβλίον pro τὸν λόγον.¹

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΟΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΙΓ'.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM JOANNIS

TOMUS DECIMUS TERTIUS.

1. Tibi quidem, Dei amatissime ac piissime Ambrosi, non videbatur fortasse scindendus sermo Samaritidis, ita ut illius pars esset in duodecimo tomo, et reliquæ, quæ restabant, in tertio decimo. Sed quoniam videbamus duodecimum Commentariorum tomum satis scriptionum accepisse, visum est nobis desinere in sermonem Samaritidis⁷⁹, ubi loquebatur ipsa de puteo, quemadmodum Jacob illud dederit, et ipse ex eo biberit, et filii ejus, et pecora ejus, tertium decimum tomum incepturis, ubi Dominus ad ipsam respondet. « Respondit Jesus et dixit illi: Omnis qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam ego illi dederō, fiet fons in eo aquæ salientis in vitam æternam⁸⁰. » Hoc respondet secundo Jesus ad Samaritidem, primum quidem dicens: « Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi: Da mihi quod bibam, tu fortassis ab eo petiisses, et dedisset tibi aquam vivam⁸¹; » et nunc quando admonens ipsam, **213** ut peteret aquam vivam, dicit quæ recensuimus; et ad primam quidem responsionem nihil loquitur Samaritis, sed addubitat de comparatione aquarum; post secundam vero Domini responsionem admittens quæ ab ipso dicta fuerant: « Da mihi hanc, inquit, aquam⁸². » Fortassis enim dogma est, neminem donum divinum accipere præter petentem illud. Quamobrem Servatorem ipsum Pater ipse petere admonet per psalmum, uti sibi donetur, quemadmodum docet nos ipse Filius, dicens⁸³: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu: postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. » Dicit etiam Servator: « Petite, et dabitur vobis: omnis enim qui petit, accipit⁸⁴. » Paret quidem Samaritis ut petat aquam a Jesu, imago existens, ut

1. Ἴσως μὲν ἂν ἔδοξέ σοι (79), φιλοθεώτατε καὶ εὐσεβέστατε Ἀμβρόσιε, τὸν περὶ τῆς Σαμαρείτιδος λόγον μὴ διακοπῆναι, ὡς τε μέρος μὲν τι αὐτοῦ εἶναι ἐν τῷ δωδεκάτῳ τόμῳ, τὰ δὲ ἔξῃς ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ· ἀλλ' ἐπεὶ ἐρωῶμεν αὐτάρχη περιγραφὴν εὐληφῆναι τὸν δωδέκατον τῶν Ἐξηγητικῶν, ἔδοξεν ἡμῖν καταλῆξαι εἰς τὸν τῆς Σαμαρείτιδος λόγον περὶ τοῦ (80) λεγομένου ὑπ' αὐτῆς φρέατος, ὡς ὁ Ἰακώβ ἔδωκεν αὐτὸ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ, ἵνα ἀρξώμεθα τοῦ τρισκαιδεκάτου ἀπὸ τῆς ἀποκρίσεως τοῦ Κυρίου πρὸς (81) αὐτήν. « Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ· Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου δεύσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πῖνῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται πηγὴ ἐν αὐτῷ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Δεύτερον τοῦτο ἀποκρίνεται πρὸς τὴν Σαμαρείτιν ὁ Ἰησοῦς, πρότερον μὲν λέγων· « Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι Δός μοι πνεῖν, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἅν σοι ὕδωρ ζῶν. » καὶ νῦν, ὡς προτρέπων αὐτήν ἐπὶ τὸ αἰτῆσαι τὸ ζῶν ὕδωρ, λέγει τὰ ἐκκείμενα· καὶ ἐπὶ μὲν τῷ προτέρῳ οὐκ εἶπεν οὐδέν (82), ἀλλ' ἐπαπορεῖ περὶ τῆς συγκρίσεως τῶν ὑδάτων ἢ Σαμαρείτις· μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἀπόκρισιν τοῦ Κυρίου παραδεξαμένη τὰ εἰρημένα φησὶ· « Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ. » Τάχα γὰρ δόγμα τί ἐστι, μηδένα λαμβάνειν θεῖαν δωρεάν τῶν μὴ αἰτούντων αὐτήν. Καὶ αὐτὸν γοῦν τὸν Σωτῆρα διὰ τοῦ ψαλμοῦ προτρέπει αἰτεῖν ὁ Πατήρ, ἵνα αὐτῷ δωρησῆται· ὡς αὐτὸς (83) ἡμᾶς διδάσκει ὁ Υἱὸς λέγων· « Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱὸς μου εἰ σὺ αἰτήσῃ παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ ὁ Σωτῆρ φησιν· « Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει. » Πείθεται μὲντοιγε ἢ Σαμαρείτις αἰτῆσαι τὸν Ἰησοῦν ὕδωρ, εἰκῶν, ὡς

⁷⁹ Joan. iv, 12. ⁸⁰ ibid. 13. ⁸¹ ibid. 10. ⁸² Joan. iv, 15. ⁸³ Psal. ii, 7, 8. ⁸⁴ Matth. vii, 7, 8.

(79) Ἄρ ἔδοξέ σοι. Sic recte habent codices Barberinus et Bodleianus, perperam autem legitur in Regio, ἀνέδειξέ σοι.

(80) Codex Regius, male, περὶ τούτου.

(81) Idem codex Regius, Κυρίου ἡμῶν.

(82) Οὐδέν. Deest in codice Regio, sed restituitur e Bodleiano.

(83) Ὡς αὐτός. Sic codex Bodleianus; Regius, ὡσαύτως.

προσίπομεν, τυγχάνουσα γνύμης ἑτεροδοξούντων, A περὶ τὰς θείας ἀσχολουμένων Γραφάς, ὅτε ἀκούει περὶ τῆς συγκρίσεως ἀμφοτέρων τῶν ὑδάτων. Καὶ ὅρα ἐξ ὧν ἐπεπόνθει, πῶς πίνουσα ἐκ τοῦ νομιζομένου αὐτῆ βραδέως εἶναι φρέατος, οὐκ ἀνεπαύετο (84), οὐδὲ τῆς διψῆς ἀπηλλάττετο.

2. Ἴδωμεν οὖν τί σημαίνεται ἐκ τοῦ · « Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὑδατος τούτου διψήσει πάλιν. » Ἔστι δὲ ἐκ τῆς διψῆς φωνῆς, καὶ ἐκ τῆς πεινῆς, κατὰ τὸ σωματικόν, δύο σημαίνοντα, ἐν μὲν καθ' ὃ δρομέθα τροφῆς, κενωθέντες, καὶ ὀρεγόμενοι αὐτῆς, ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ ἡμῖν ἐπιλιπόντος (85) · ἕτερον δὲ καθ' ὃ πολ- λίκις οἱ πένητες, καὶ ἐν ἀπορίᾳ ὄντες, τῶν ἐπιτη- δείων φασι κεχορησμένοι τὸ πεινῆν, ἢ διψῆν. Καὶ μαρτύριόν γε τοῦ μὲν πρώτου ἐν τῇ Ἐξόδῳ, ὅτε, ἀπορούντες τροφῶν « τῇ ἔνεακαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ (86), τῷ μηνὶ τῷ δευτέρῳ ἐξεληλυθῶτων αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰ- γύπτου, διεγόγγυζε πᾶσα συναγωγὴ υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπὶ Μωϋσῆν καὶ Ἀαρῶν, καὶ εἶπαν πρὸς αὐτοὺς οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ · Ὅφελον ἀπεθάνομεν πληγέντες ὑπὸ Κυρίου ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, ὅταν ἐκαθίσασαμεν ἐπὶ τῶν λε- βήτων τῶν κρεῶν, καὶ ἠσθίομεν ἄρτους εἰς πλησμο- νήν · ὅτι ἐξηγάγετε ἡμᾶς εἰς τὴν ἔρημον ταύτην, ἀπο- κτεῖναι (87) πᾶσαν τὴν συναγωγὴν ταύτην ἐν λιμῷ. Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν · Ἰδοὺ ἐγὼ ἔω ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐξελεύσεται ὁ λαὸς, καὶ συλλέξουσι τὸ σῆς ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ὅπως πειράσω αὐτοὺς εἰ πορεύονται τῷ νόμῳ μου, ἢ οὐ. » Πεινῶν- των γὰρ καὶ ἀπορούντων τῆς ἀναγκαίας τροφῆς ὅσον γογγυσμὸν ἐποιοῦν οἱ λόγοι (88) · ἀλλὰ καὶ ὑδατος C ἀπορούντες καὶ διψῶντες διεγόγγυζον κατὰ Μωϋσέως · « Τί πίομεθα ; » ὅτε « ἐδόθησε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ Κύριος ἕζλον, καὶ ἐπέβαλεν αὐτὸ εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ ἐγλυκάνθη τὸ ὕδωρ. » Καὶ μετ' ὀλίγα ἤνεκα ἦλθεν εἰς Ῥαφιδεῖν, γέγραπται, ὅτι ἐδίψησεν ὁ λαὸς ἐκαὶ ὕδατι, καὶ ἐγόγγυζεν ὁ λαὸς ἐκαὶ ἐπὶ Μωϋσῆν. Δόξει δὲ τοῦ δευτέρου τῶν σημαινομένων εἶναι παρὰ τῷ Παύλῳ παράδειγμα λέγοντι · « Ἀχρη τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινώμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυ- μνητεύομεν. » Τὸ μὲν οὖν πρῶτον πεινῆν καὶ διψῆν ἀναγκαίως γίνεται τοῖς ὑγιαίνουσι σώμασι · τὸ δὲ δεύ- τερον τοῖς πενομένοις συμβαίνει. Ζητητέον οὖν καὶ ἐκ τοῦ · « Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τούτου τοῦ ὑδατος διψήσει πάλιν, » ποῖον διψήσει λέγεται.

3. Πρῶτον ὡς ἐπὶ σωματικοῦ ἢ καὶ (89) τάχα τὸ δηλούμενόν ἐστιν, ὅτι κἂν πρὸς τὸ παρὸν χορησθῆ, ἀλλ' εὐθέως ὑποβιασθέντος τοῦ ποτοῦ, τὸ αὐτὸ πάθος πέισεται ὁ πινών, τουτέστι διψήσει πάλιν, εἰς ὁμοίαν (90) τῷ ἀρχῆθεν ἀποκαταστάς · ἐπιφέρει

⁸⁴ Joan. iv, 13.

⁸⁵ Exod. xvi, 1 seq. ⁸⁷ Exod. xv, 24, 25. ⁸⁸ Exod. xvii, 1-3. ⁸⁹ 1 Cor. iv, 11.

(84) Ἀνεπαύετο. Ita codex Bodleianus; Regius, ἀνεπαύετο.

(85) Τοῦ ὑγροῦ ἡμῖν ἐπιλιπόντος. Sic codex Bodleianus; Regius, τούτου ὑγροῦ ἡμῖν ἐπιλιπόντος.

(86) Ἐνεακαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ. Exod. xvi, 1; Hebraicum exemplar, et interpretationes omnes habent, πεντεκαιδεκάτῃ. Ποετιος.

A prædiximus, eorum qui ab Ecclesiæ decretis dissi- dentes, sunt in divinis Scripturis exercitati, quando audit de comparatione utrarumque aquarum. Et vide ex his quæ passa fuerat, quomodo bibens ex puteo, quem ipsa existimabat profundum, nec refocillaretur nec a siti liberaretur.

2. Proinde videamus quid ex illis verbis signifi- ficetur, « omnis qui biberit ex hac aqua, sitiet iterum »⁸⁵. Porro vocis sitiendi et vocis esuriendi quoad sensum humilem et corporalem attinet, duæ sunt significationes : altera cum vacui cibo egemus illo, quod appetimus, humido desititati; altera cum sæpe pauperes, et qui sunt in egestate rerum necessariorum dicunt, etiamsi satiati fuerint, se esurire vel sitire. Primæ quidem testimonium habes B in Exodo⁸⁶, quando egestes cibis « decima nona die, mense secundo, cum egressi fuissent » Judæi « e terra Ægypti, murmuravit universa congregatio filiorum Israel adversus Moysen et Aaron, et dixerunt ad ipsos filii Israel : Utinam periissemus percussi a Domino in terra Ægypti, quando sedebamus super lebetes carniarum, et quando comedebamus panes ad saturitatem; quoniam edu- xistis nos ad hanc solitudinem, ad interficiendum fame cunctam congregationem hanc. Dixit autem Dominus ad Moysen : Ecce ego pluo vobis panes e caelo, et egredietur populus, et colligent singulis diebus, ut tentem an ambulaturi sint in lege mea, nec ne. » Esurientibus enim et egentibus necessa- rio cibo, magnam murmurationem faciebant ipso- rum sermoes; quin etiam aqua 214 egentes, et sitientes murmurabant adversus Moysen, dicen- tes⁸⁷ : « Quid bibemus ? » quando « clamavit Moy- ses ad Dominum, et Dominus ostendit illi lignum, et projecit illud in aquam, et dulcis facta est aqua. » Et paulo post, cum venissent in Raphidim, scri- ptum est populum sitisse illic propter aquam, illi- que murmurasse populum adversus Moysen⁸⁸. Porro secundæ significationis exemplum apud Pau- lum reperias dicentem : « Usque ad horam præsen- tem, et esurimus, et sitimus, et nudi sumus »⁸⁹. Primo modo sitire et esurire necessario contingit sanis corporibus; altero modo his qui sunt paupe- res. Igitur quærendum etiam est ex his verbis : « Omnis qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum, » quali significato vocabulum *sitiet* dicatur.

3. Atque in primis quidem etiamsi quod ad sen- sum humilem et corporalem attinet, aperte decla- retur, quod quamvis satiatur ad præsens is qui bi- berit, mox tamen, subtracto potu, eandem passio- nem sit perpessus, hoc est rursus sititurus, siti

(87) Ἀποκτεῖναι. Codex Bodleianus, καὶ ἀπέ- κτειναν.

(88) Ὅσον γογγυσμὸν ἐποιοῦν οἱ λόγοι. Ita hunc locum in codice Regio vitiatum, restituit codex Bodleianus. Paulo post pro κατὰ Μωϋσέως, Regius habet κατὰ Μωϋσῆν, male.

(89) Ἡ καί, etc. Scribendum Et καί, etc.

(90) Ὁμοίαν. Lego, ὁμοίον.

quam a principio habuerat, restitutus, quamobrem illud etiam subjungit : « Qui autem biberit ex aqua quam ego illi dabo, fiet in eo fons aquæ salientis ad vitam æternam ^{40,41}; » quem fontem in seipso qui habet, quomodo sitire poterit? Præcipue tamen ac principaliter horum verborum intelligentia talis erit : Qui participat, inquit, profunditatem humanæ sapientiæ, prudentesque rationes, receptis, intelligentisque profundissime haustis, et iudicio suo inventis, tamen rursus secundò cogitans denuo dubitabit de his in quibus requieverat, atque etiam rerum, quæ quærentur, apprehensionem formans, perceptam a se profunditatem eloqui non poterit. Quare etiamsi correptus aliquis verisimilitudine eorum quæ dicuntur, condescenderit, eamdem tamen dubitationem in se existentem postea inveniet, quam etiam habebat antequam illa disceret. At vero mea, inquit Christus, ratio est ut fons vitalis positionis fiat in eo qui receperit quæ a me promittuntur; tantaque beneficia in eo collaturus sum, qui sumpserit aquam meam, ut fons salientium aquarum, inventor omnium, quæ quærentur, scaturiat in ipso, intelligentia saliente, et fortassis transvolante consequenter huic aquæ, facile mobili : ipso actu saliendo et transiliendi, ferente ipsum in sublime, nimirum ad vitam æternam. Ut autem in Cantico canticorum de Sponso **215** disserens Salomon : « Ecce, inquit, iste venit saliens super montes, transiliens colles ⁴², » nam hoc pacto super generosiores divinioreque animas, montes dictas, salit Sponsus, transilit vero deteriores dictas colles; sic hoc in loco fons factus in eo qui biberit ex aqua, quam dat Jesus, salit ad vitam æternam, fortassis etiam saliturus ultra vitam æternam, nempe ad Patrem existentem supra vitam æternam. Est enim Christus vita : proinde qui maior est Christo, vita etiam est maior ⁴³.

4. Cæterum tunc fontem in seipso existentem aquæ salientis ad vitam æternam habebit, qui biberit ex aqua quam dat Jesus; quando promissio completur hominis, cui promittitur beatitudo eo quod esurierit et sitiit justitiam; inquit enim Filius Dei ⁴⁴ : « Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur. » Et fortassis quoniam esurire et sitire justitiam, satiari est, si quis justitiam antequam satiatur fecerit, is famem et sitim

^{40,41} Joan. iv, 14. ⁴² Cantic. ii, 8. ⁴³ Joan. xi, 25; xiv, 6. ⁴⁴ Matth. v, 6.

(91) Codex Regius, Ὁ μεταλαμβάνων οὐ, φησί, βάθος, sed Bodleianus habet ut in nostro textu.

(92) In omnibus mss. post ἐπανεπαύσατο relinquitur spatium vacuum, et postea legitur in Regio ταρανήν και ἔκτυπον, in Bodleiano autem τέραν η και ἔκτυπων. Nos hunc locum ita restituendum censuimus : περὶ τούτων ὅσοις ἐπανεπαύσατο, και ἑτέραν ἔκτυπων περὶ τῶν ζητουμένων κατάληψιν, etc.

(93) Ἀναβλύσθησαν. Codex Bodleianus, ἀναβλύσειν, et innox ἀναπηδώντων pro ἄνω πηδώντων.

(94) Ante τούτῳ relinquitur in manuscriptis codicibus Bodleiano et Barberino spatium vacuum

οὐν· « Ὅς δ' ἂν πῆν ἐκ τοῦ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται πηγὴ ἐν αὐτῷ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον· » τίς δέ, ἐν ἑαυτῷ ἔχων πηγὴν, διψῆσαι οἶός τε ἔσται; τὸ μέντοιγε προηγουμένως δηλούμενον τοιοῦτον ἂν εἴη· Ὁ μεταλαμβάνων, φησί, βάθος (91) λόγων, κἀν πρὸς ὀλίγον ἀναπαύσεται, παραβεξάμενος ὡς βαθύτατα τὰ ἀνιμώμενα και εὐρίσκεισθαι δοκοῦντα τὰ νοήματα, ἀλλὰ γε πάλιν δεύτερον ἐπιστήσας ἐπαπορήσει περὶ τούτων ὅσοις ἐπανεπαύσατο (92) . . . ταρανήν και ἔκτυπων περὶ τῶν ζητουμένων κατάληψιν, οὐ δύναται τὸ νομιζόμενον ὑπ' αὐτοῦ βάθος παρασχεῖν. Διόπερ, κἀν συναρπασθεὶς συγχάθηται τις τῇ πιθανότητι τῶν λεγομένων, ἀλλὰ γε ὑστερον εὐρήσει τὴν αὐτὴν ἀπορίαν τυγχάνουσαν ἐν αὐτῷ, ἣν περιεῖχεν πρὶν τάδε τινα μαθεῖν. Ἐγὼ δὲ τοιοῦτον ἔχω λόγον, ὥστε τὴν πηγὴν γενέσθαι τοῦ ζωτικῆς πόματος ἐν τῷ παραδεξαμένῳ τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἀπαγγελλόμενα· και ἐπὶ τοσοῦτόν γε ὁ λαβὼν τοῦ ἐμοῦ ὕδατος εὐεργετηθήσεται, ὥστε πηγὴν εὐρετικὴν πάντων τῶν ζητουμένων ἀναβλύσθαι· νειν (93) ἐν αὐτῷ ἄνω πηδώντων ὕδατων, τῆς διανοίας ἀλλομένης, και τάχιστα διπταμένης, ἀκολούθως τῷ ἐκινήτῳ . . . τούτῳ (94) ὕδατι, φέροντος αὐτοῦ τὸ ἄλλεσθαι και πηδῆν ἐπὶ τὸ ἀνώτερον, ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Οἶον (95) . . . τὴν τοῦ ἀλλομένου, ὡς φησιν, εἶναι τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ὅσπερ δὲ περὶ τοῦ Νυμφίου ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἄσμάτων διαλεγόμενος ὁ Σολομών φησιν· « Ἰδοὺ οὗτος ἔχει πηδῶν ἐπὶ τὰ ὄρη, διαλλόμενος ἐπὶ τοὺς βουνούς· » ὡς γὰρ ἐκεῖ ὁ Νυμφίος ἐπὶ τὰς μεγαλοφυεστέρας και θειοτέρας πηδῆ ψυχὰς, ὄρη λεγομένας, ἐπὶ εἰς τὰς ὑποδεεστέρας διάλλεται, βουνούς ὀνομαζόμενας· οὕτως ἐνταῦθα ἡ γενομένη ἐν τῷ πίνοντι ἐκ τοῦ ὕδατος, οὐ δίδωσιν ὁ Ἰησοῦς, πηγὴ ἄλλεται εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, τάχα δὲ και πηδῆσει μετὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν, εἰς τὸν ὑπὲρ τὴν αἰώνιον ζωὴν Πατέρα· Χριστός γὰρ ἡ ζωὴ· ὁ δὲ μερίζων τοῦ Χριστοῦ μερίζων τῆς ζωῆς.

4. Τότε δὲ ὁ πῶν ἐκ τοῦ ὕδατος, οὐ δώσει ὁ Ἰησοῦς, εἰς τὴν γενομένην ἐν αὐτῷ πηγὴν ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον· ὅτε πληροῦται τοῦ μακαρίζομένου ἐπὶ τοῦ πεινήν και διψῆν τὴν δικαιοσύνην ἢ ἐπαγγελία· φησί γὰρ ὁ Λόγος· « Μακάριοι οἱ πεινῶντες και διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. » Και τάχα ἐπεὶ πεινήσαι (96) και διψῆσαι τὴν δικαιοσύνην χορτασθῆναι ἔστι, εἴ τις τὴν δικαιοσύνην πρὸ τοῦ χορτασθῆναι ποιήσειεν, ὑπὲρ

unius fore lineæ. Ibidem post τούτῳ ὕδατι, legitur in codice Regio φέροντι, in Bodleiano autem φέροντος.

(95) Post οἶον lacuna est in mss.

(96) Ἐπεὶ πεινήσαι, etc. Sic locus iste legitur in codicibus Barberino et Bodleiano, nec aliter lectus est a Ferrario. An vero inepta sit hæc lectio, uti conjicit Huetius, doctiorum esto iudicium. In codice Regio legitur, Ἐπεὶ πεινήσαι, και διψῆσαι δὲ τις εἰς τὴν δικαιοσύνην, etc., pro quibus Huetius legendum censebat, ἐπεὶ πεινήσαι και διψῆσαι δεῖ ἡμᾶς και τὴν δικαιοσύνην, etc.

τοῦ κορσθηῖναι ἐμποιητέον τὸ πεινῆν καὶ διψῆν, ἵνα
 εἰπωμεν· « Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἑλαφος ἐπὶ τὰς
 πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς
 σέ, ὁ Θεός. Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν
 ἰσχυρὸν, τὸν ζῶντα· πότε ἤξω, καὶ ὁφθήσομαι τὸ
 πρόσωπον τοῦ Θεοῦ; » Ἰν' οὖν διψήσωμεν, καλὸν
 ἐστὶ πιεῖν πρῶτον ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ Ἰακώβ, οὗ λέ-
 γοντα αὐτὴν ὁμοίως τῇ Σαμαρείτιδι φρέαρ· ὁ γοῦν
 Σωτὴρ οὐδὲ νῦν, πρὸς τὸν ἐκείνης ἀπαντῶν λόγον, ἐκ
 φρεατός φησιν εἶναι τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ ἀπλῶς φησι·
 « Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν. »
 Εἴτερον δὲ μὴ ἐγίνετό τι χρήσιμον ἐκ τοῦ πιεῖν ἀπὸ
 τῆς πηγῆς, οὗτ' ἂν ἐκαθέζετο ἐπὶ τῇ πηγῇ ὁ Ἰη-
 σοῦς, οὗτ' ἂν ἔλεγε (97) τῇ Σαμαρείτιδι· « Δός μοι
 πιεῖν. » Παρατηρητέον οὖν, ὅτι καὶ αἰτούσῃ τὸ ὕδωρ
 τῇ Σαμαρείτιδι τὴν Ἰησοῦν, οἴονεῖ ἐπηγγέλλετο
 παρέξειν αὐτὸ οὐκ ἐν ἄλλῳ (98) τόπῳ, ἀλλ' ἢ παρὰ
 τῇ πηγῇ, λέγων αὐτῇ· « Ὑπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα
 σου, καὶ ἔλθε ἐνθάδε. »

5. Ἐτι δὲ ἐπιστήσωμεν εἰ δύναται δηλοῦσθαι τὸ
 ἑτερογενὲς τῆς τῶν αὐτῇ τῇ ἀληθεῖα ὁμιλησάντων,
 καὶ συνεσομένων ὠφελείας, παρὰ τὴν νομιζομένην
 ὠφελείαν γίνεσθαι ἡμῖν ἀπὸ τῶν Γραφῶν, κἂν νοη-
 θῶσιν ἀκριβῶς ἐκ τοῦ τὸν μὲν πίνοντα ἀπὸ τῆς πηγῆς
 τοῦ Ἰακώβ διψῆν πάλιν, τὸν δὲ πίνοντα ἐκ τοῦ ὕδατος
 οὗ δίδωσιν ὁ Ἰησοῦς, πηγὴν ὕδατος ἐν ἑαυτῷ ἴσχειν
 ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον· καὶ γὰρ τὰ κυριώτερα
 καὶ θεϊώτερα τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἔνια μὲν οὐ
 κενώρηκε Γραφή, ἔνια δὲ οὐδὲ ἀνθρωπίνῃ φωνῇ· καὶ
 τὰ οὖν ἦθη (99) τῶν συμπαινομένων, ἢ γλώσσα ἀν-
 θρωπικῇ· « Ἔστι γὰρ ἄλλα πολλά, ἃ ἐποίησεν ὁ
 Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφῃται καθὲν, οὐδὲ αὐτὸν
 αἶμαι τὸν κόσμον (1) χωρήσειν τὰ γραφόμενα βί-
 βλια. » Καὶ ὅσα δὲ ἐλάλησαν αἱ ἐπὶ τὰ βρονταὶ μέλλον
 γράφειν Ἰωάννης, κωλύεται· ὁ δὲ Παῦλος ἀκηκόε-
 ναι φησὶν ἀρρήτα ῥήματα, οὐχὶ ἃ οὐκ ἐξόν τινι λα-
 λῆσαι ἦν· ἐξὸν γὰρ ἦν αὐτὰ λαλῆσαι ἀγγέλοις, ἀν-
 θρώποις δὲ οὐκ ἐξῆν· « πάντα μὲν γὰρ ἐξεστίν,
 ἀλλ' οὐ πάντα συμφέροι· » ἃ δὲ ἤκουσεν (2) ἀρρήτα
 ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξόν, φησὶν (3), ἀνθρώπῳ λαλῆσαι,
 αἶμαι δὲ τῆς ὅλης γνώσεως στοιχεῖά τινα ἐλαχίστας, καὶ
 βραχυτάτας εἶναι εἰσαγωγὰς ὅλας Γραφὰς, κἂν πάνυ
 νοηθῶσιν ἀκριβῶς. Ὅρα τοιγαροῦν εἰ δύναται ἢ μὲν
 πηγὴ τοῦ Ἰακώβ, ἀφ' ἧς ἐπιέ ποτε ὁ Ἰακώβ, ἀλλ'
 ὠκέτι πίνει νῦν, ἐπιον δὲ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ νῦν
 ἔχουσι τὸ κρεῖττον ἐκείνου ποτὸν, πεπώκασιν δὲ καὶ
 τὰ θρέμματα αὐτῶν, ἢ πᾶσα εἶναι Γραφή· τὸ δὲ τοῦ
 Ἰησοῦ ὕδωρ τὸ ὑπὲρ ἃ γέγραπται· οὐ πᾶσι δὲ ἐξεστίν
 ἐρευνᾶν τὰ ὑπὲρ ἃ γέγραπται· ἐὰν μὴ τις αὐτοῖς
 ἐξομωθῆ, ἵνα μὴ ἐπιπλήσῃται ἀκούων τό· « Χα-
 λεπώτερα σου μὴ ζήτει· καὶ ἰσχυρότερα σου μὴ
 ἐρεύνα. »

ingereret in se oportet, ut saturetur, illud dictu-
 rus⁴⁵ : « Quemadmodum desiderat cervus ad fon-
 tes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus.
 Sitiuit anima mea ad Deum fortem, vivum : quando
 veniam, et videbor coram facie Dei? » Ut ergo si-
 tiamus, bonum est e fonte Jacob ut in primis biba-
 mus, illum, non perinde atque Samaritidis, dicentes
 puteum. Nam Servator ad illius respondens ser-
 monem, ne nunc quidem ex puteo inquit aquam
 esse, sed simpliciter inquit : « Omnis qui biberit
 ex aqua hac, sitiet iterum⁴⁶. » Quod si bibenti ex
 illo fonte nulla provenisset utilitas, haudquaquam
 sessurus fuerat apud fontem Jesus, neque dicturus
 Samaritidi : « Da mihi quod bibam⁴⁷. » Proinde
 observandum est, quemadmodum petenti a se
 aquam Samaritidi non alibi promiserit Jesus illam
 se daturum quam apud fontem, dicens illi : « Vade,
 voca virum tuum, et veni huc⁴⁸. »

5. Adhuc autem inspiciamus num quia qui bibe-
 rit ex fonte Jacob, sitiat iterum; qui vero biberit
 ex aqua quam dat Jesus, fontem in seipso habeat
 aquæ salientis ad vitam æternam, innui possit di-
 versam esse utilitatem eorum qui cum ipsa veritate
 consuetudinem habuere habituri que sunt, ab ea
 utilitate quam nobis oriri existimamus ex Scr-
 pturis, etiamsi accurate intellectæ fuerint; **216**
 præsertim cum quædam ex principalioribus divi-
 nioribusque Dei mysteriis nec capere potuerit Scri-
 ptura, quædam etiam nec vox humana : nam quæ-
 dam significationes divinæ cum sint, lingua est hu-
 mana : « Sunt namque et alia multa quæ fecit
 Jesus, quæ singulatim si scribantur, nec ipsum ar-
 bitror mundum capturum, qui scriberentur, li-
 bros⁴⁹. » Quin et quæ locuta sunt septem illa te-
 nitrua scripturæ Joannes prohibetur⁵⁰; et Paulus
 se audisse inquit indicibilia verba quæ non lice-
 ret alicui loqui⁵¹ : licebat enim ad angelos ea loqui,
 ad homines autem non licebat : nam « omnia qui-
 dem licent, at non omnia expediunt⁵². » Sin vero
 audivit ineffabilia verba quæ fas non esset, in-
 quit, ad hominem loqui, arbitror ego universæ
 cognitionis elementa quædam minima brevissimas-
 que introductiones esse universas Scripturas,
 etiamsi accurate intellectæ fuerint. Quamobrem
 vide num sous Jacob, ex quo bibebat aliquando Ja-
 cob, sed nunc non bibit; atque etiam bibebant filii
 sui, sed nunc potum habent illo priori potu præ-
 stantioiorem, quin biberit etiam pecora eorum,
 possit esse universa Scriptura; aqua vero Jesu
 illud esse possit quod est supra ea quæ scripta
 sunt : non omnibus autem scrutari licet quæ sint

⁴⁵ Psal. xli, 2. ⁴⁶ Joan. iv, 13. ⁴⁷ ibid. 7. ⁴⁸ ibid. 16. ⁴⁹ Joan. xxi, 25. ⁵⁰ Apoc. x, 3. ⁵¹ II Cor. xii, 4. ⁵² I Cor. vi, 12.

(97) *Ὅτ' ἂν ἔλεγε*. Sic codex Bodleianus, recte; Regius, male, ὅταν ἔλεγε.

(98) Codex Regius, perperam, οὐ γὰρ ἄλλῳ.

(99) Ad marginem codicis Bodleiani pro ἦθη lectur ἑστία, quam lectionem secutus est Ferrarius.

(1) In codice Regio deest τὸν κόσμον.

(2) Forte legendum cum Ferrario, εἰ δὲ ἤκου-
 σεν.

(3) In codice Bodleiano deest φησὶν.

superiora his quæ scripta sunt, nisi qui assimilatus fuerit ipsis, ne objurgetur audiens : « Te difficili ora ne quæras, et te fortiora ne vestiga⁵³. »

6. Quod si dicimus aliqua esse supra ea quæ scripta sunt, non hoc dicimus ea posse multis esse nota, sed Joanni, qui audiens, scribere etiam qualia essent ea tonitruum verba non permittitur⁵⁴; cumque ea didicisset, ea non scribit, ut parcat mundo : rebatur enim ne ipsum quidem mundum capturum, qui scriberentur, libros⁵⁵. Quin etiam, quæ Paulus didicit, sunt supra ea quæ scripta sunt, quandoquidem homines ea locuti sunt; et quæ oculus non vidit⁵⁶, sunt supra ea quæ scripta sunt; et quæ auris non audivit⁵⁷, scribi non possunt. Quin et quæ in cor hominis non ascenderunt⁵⁸, fonte Jacob sunt majora, quippe quæ a fonte aquæ salientis ad vitam æternam manifestantur his qui cor hominis non amplius habent, sed dicere valent : « Nos autem mentem Christi habemus, ut videamus quæ a Deo donata sunt nobis; que et loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus⁵⁹. » Et inspicere fieri possit ut humana sapientia non loquatur falsa dogmata, sed quæ veritatem confirmant, 217 et ad homines posteriores perveniant; quæ vero Spiritus edocet, sint fortasse fons aquæ salientis ad vitam æternam⁶⁰. Introductiones ergo sunt Scripturæ, a quibus accurate intellectis, et nunc nominatis fons Jacob, ascendendum est ad Jesum, ut nobis largiatur fontem aquæ salientis ad vitam æternam. Cæterum non similiter omnis haurit e fonte Jacob; nam etiam si bibebat Jacob, et filii ejus, et pecora ejus⁶¹, atque etiam Samaritis illa venit ad fontem ipsum, et haurit, vide ne aliter et prudenter biberit Jacob cum filiis, aliter et simplicius moreque magis pecuino biberint pecora ejus : rursus biberit etiam aliter quam Jacob et filii et pecora ejus, Samaritis illa. Qui enim docti sunt in Scripturis, bibunt sicut Jacob et filii ejus; rudiores vero et simpliciores, qui dicuntur oves Christi, bibunt perinde atque oves Jacob; tum aliqui laudantes Scripturas, et quædam constituentes male dicta, prætextu quod eas intellexerint, non secus bibunt atque bibebat Samaritis illa antequam crederet in Jesum.

7. « Dicit ad illum mulier : Domine, da mihi hanc aquam, ne sitiam, neque veniam huc ad hauriendum⁶². » Jam secundo prædicat Samaritis Dominum Servatorem, primum cum dicit : « Domine, neque haustorium habes, et puteus altus est⁶³; » quando etiam interrogat, unde habeat aquam vivam, et num major sit Jacob, qui putabatur esse pater ejus : et nunc etiam, quando petit aquam illam, quæ in bibente fit fons aquæ salientis ad vitam æternam,

6. Ἐάν δὲ λέγωμεν τὰ ὑπὲρ ἃ γέγραπται εἶναι τινα, οὐ τοῦτο φαμεν, ὅτι γνωστὰ τοῖς πολλοῖς εἶναι δύναται, ἀλλὰ Ἰωάννην ἀκούοντι, καὶ γράφειν αὐτὰ μὴ ἐπιτρεπομένῳ, ὅποια ἦν τὰ τῶν βροντῶν ῥήματα, καὶ μανθάνοντι, καὶ διὰ τὸ φείδεσθαι τοῦ κόσμου οὐ γράφοντι αὐτά· ὤφετο γὰρ μὴδὲ αὐτὸν τὸν κόσμον χωρεῖν τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀλλὰ καὶ ἅπερ ὁ Παῦλος μεμάθηκεν ἀῤῥήτα ῥήματα. ὑπὲρ ἃ γέγραπται, εἰ γε τὰ γεγραμμένα ἀνθρώποι λελαθήκασι· καὶ ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, ἐστὶν ὑπὲρ τὰ γεγραμμένα· καὶ ἃ οὖς οὐκ ἤκουσε, γραφῆναι οὐ δύναται· καὶ τὰ ἐπὶ καρδίαν δὲ ἀνθρώπου μὴ ἀνεθεσθικότα, μείζονά ἐστι τῆς τοῦ Ἰακώβ πηγῆς, ἀπὸ πηγῆς ὕδατος ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον φανερούμενα τοῖς οὐκέτι καρδίαν ἀνθρώπου ἔχουσιν, ἀλλὰ δυναμένοις λέγειν· « Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος. » Καὶ ἐπίστησον εἰ ὁλόν τ' ἐστὶν ἀνθρωπίνην σοφίαν μὴ τὰ ψευδῆ καλεῖν δόγματα, ἀλλὰ τὰ στοιχειωτικὰ τῆς ἀληθείας, καὶ εἰς τοὺς ἐτι ἀνθρώπους φθάνοντας· τὰ δὲ διδακτὰ Πνεύματος τάχα ἐστὶν ἡ πηγὴ τοῦ ἄλλομένου ὕδατος εἰς ζωὴν αἰώνιον. Εἰσαγωγαὶ οὖν εἰσὶν αἱ Γραφαί, ἀφ' ὧν ἀκριβῶς νενοημένων, νῦν ὀνομαζομένων πηγῆς τοῦ Ἰακώβ, ἀνελεθεῖον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ἐν' οὗν ἡμῖν χαρίσεται πηγὴν τοῦ ἄλλομένου ὕδατος εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οὐχ ὁμοίως δὲ πᾶς ἀντλεῖ ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ Ἰακώβ· εἰ γὰρ ἔπιεν Ἰακώβ ἐξ αὐτῆς, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ, διψῶσα δὲ καὶ ἡ Σαμαρεῖτις διέρχεται ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἀντλεῖ, μήποτε καὶ ἄλλως ἔπινε, καὶ ἐπιστημόνως ὁ Ἰακώβ σὺν τοῖς υἱοῖς· ἄλλως δὲ καὶ ἀπλούστερον, καὶ κτηνωδέστερον, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ· ἄλλως δὲ παρὰ τὸν Ἰακώβ, καὶ τοὺς υἱοὺς, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ ἡ Σαμαρεῖτις· οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὰς Γραφὰς σοφοὶ πίνουσιν, ὡς ὁ Ἰακώβ, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ· οἱ δὲ ἀπλούστεροι, καὶ ἀκερέστεροι (4), οἱ λεγόμενοι πρόβατα Χριστοῦ, πίνουσιν ὡς τὰ θρέμματα τοῦ Ἰακώβ· οἱ δὲ παρεκδεχόμενοι τὰς Γραφὰς, καὶ δύσσημά τινα συνιστάντες, προφάσει τοῦ νενοηθέναι αὐτάς, πίνουσιν ὡς ἡ πρὸ τοῦ πιστεῦσαι εἰς Ἰησοῦν Σαμαρεῖτις ἔπινε.

7. « Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ· Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μὴδὲ διέρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν. » Ἦδη δεύτερον Κύριον ἀναγορεύει τὸν Σωτῆρα ἡ Σαμαρεῖτις· πρότερον μὲν ὅτε φησὶ· « Κύριε, οὐτε ἀντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· » ὅτε καὶ ἐπιποθεῖ (5) πόθεν ἔχει τὸ ζῶν ὕδωρ, καὶ εἰ μείζων εἴη τοῦ νομιζομένου πατρός αὐτῆς Ἰακώβ· νῦν δὲ ὅτε καὶ αἰτεῖν ἀπὸ τοῦ ὕδατος, τοῦ γινομένου πηγῆς ἐν τῷ πίνοντι ὕδατος ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώ-

⁵³ Eccli. iii, 22. ⁵⁴ Apoc. x, 3. ⁵⁵ Joan. xxi, 25. ⁵⁶ Joan. iv, 14. ⁵⁷ ibid. 12. ⁵⁸ ibid. 15. ⁵⁹ ibid. 11. ⁶⁰ I Cor. ii, 9. ⁶¹ ibid. ⁶² ibid. ⁶³ ibid. 12, 13, 16.

(4) Ἀκερέστεροι. Notent grammatici hanc vocem, quasi ab ἀκερής, nisi fortasse ille locus corruptus sit, et legendum sit fortasse, ἀκεραιότεροι, vel ἀκραϊφνέστεροι. HUETIUS. (5) In margine codicis Bodleiani legitur ἐπιποθεῖ, quam lectionem secutus est Ferrarius.

ων· και εἴπερ ἀληθὲς τὸ· « Σὺ ἂν ᾔησας αὐτόν, Α et si quidem verum est illud : « Tu forsitan petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam ⁶⁴, » perspicuum est, eo quod dixerit : « Da mihi hanc aquam, » accepisse viventem aquam, ne in posterum egeret sitiens, neque veniret ad fontem Jacob hauriendi causa, sed posset sine aqua Jacob angelice videre veritatem supra hominem existentem : nam neque angeli egent fonte Jacob ut bibant, sed unusquisque ipsorum in seipso fontem habet aquæ salientis ad vitam æternam, orientem ac relictum ab ipso Sermone Dei Filio, atque sapientia ipsa. Neque enim facile factum est ut aquam quæ a Filio Dei datur, diversam existentem ab aqua fontis Jacob accipiat aliquis, qui se non diligentissime exercuerit veniendo, et inde hauriendo, eo quod

218 perinde atque ille qui petit hanc aquam frequenter inter multos magnos homines, ut qui diutius exerciti fuerint hauriendo e fonte Jacob.

8. « Λέγει αὐτῇ· Ὑπαγε, φώνησόν σου τὸν ἄνδρα, και εἰθὲ ἐνθάδε. Ἀπεκρίθη ἡ γυνή, και εἶπεν· Οὐκ ἔχω ἄνδρα. » Ἐλέγομεν και ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὸν ἄρρητον τῆς ψυχῆς νόμον, ὃ ἕκαστος ὑπέταξεν ἑαυτῷ, τοῦτον εἶναι τὸν ἄνδρα. Nūn δὲ και τοῦ Ἀποστόλου ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῆς εἰς τοῦτο μαρτύριον παραθησόμεθα, λέγοντος (9)· « Ἡ ἀρνοεῖτε, ἀδελφοί, (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ; » Τίς δὲ ζῆ; Ἀπὸ κοινοῦ λαμβανόντων ἡμῶν τὸν νόμον, ὁ νόμος. Εἶτ' εὐθέως φησὶν· « Ἡ ὑπανδρὸς γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· » ὡς εἰ ἔλεγε, Ζῶντι ἀνδρὶ, ὅστις ἀνὴρ νόμος ἐστίν. Εἶτα πάλιν φησὶν· « Ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, καθήρηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός· » οἷον εἰ γυνὴ καθήρηται ἀπὸ θανάτου τοῦ νόμου, και οὐκέτι τὰ τῆς γυναικὸς ὡς πρὸς ἄνδρα ἐνεργεῖ· εἶτα λέγει· « Ἀρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρός μοιχαλὶς χρηματίζει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτῇ μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἐτέρῳ. » Ἀπέθανε δὲ ὁ νόμος κατὰ τὸ γράμμα, και οὐκ ἐστὶν ἡ ψυχὴ μοιχαλὶς γενομένη ἀνδρὶ ἐτέρῳ, τῷ νόμῳ, τῷ κατὰ τὸ πνεῦμα· ἀποθανόντος δὲ τοῦ ἀνδρός τῇ γυναικί, ἀποθνησκέναι πῶς ἂν λέγοιτο και ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ, ὡς τε οὕτως ἡμᾶς ἐκλαμβάνειν τὸ· « Ὡστε, ἀδελφοί μου, και ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἐτέρῳ τῷ ἐκ κερῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ. » Εἰ τοίνυν νόμος ἐστὶν ὁ ἀνὴρ, και ἡ Σαμαρεῖτις ἔχει τὴν ἄνδρα, ὑποτάξασα ἑαυτὴν κατὰ τὴν παρεκδοχὴν τῶν ὑγιαίνοντων λόγων νόμῳ τινὶ, καθ' ὃν βιοῦν

⁶⁴ Joan. iv, 10. ⁶⁵ ibid. 16, 17. ⁶⁶ Rom. vii, 4.

(6) *Διηρηθῆ*. Sic codex Barberinus; Regius, *διηρηθῆναι*, male.

(7) *Περὶ τοῦ διερχεσθαι*, etc. Codex Barberinus, *παρὰ τὸ διερχεσθαι*, etc.

(8) *Ὡς τὸν κατὰ τοῦτο πολλὰ ἐνδεῖνα*, etc. Hæc nobis repræsentat codex Regius, quem sere sequitur Perionius, et ita vertit, « ita ut hoc ipso multa pericula eveniant plerisque qui plurimum, ut qui in haurienda aqua ex fonte Jacob, exercitati sint. » Pro ὡς τὸν, legit ὡστε, et post, ἐνδεῖνα, supplet. συμβῶ-

ναί, vel legit, τοὺς πολλοὺς πεπονθέναι ὡς ἐπιπλεῖον ἔγγεγυμνασμένους, vel quid simile. At aliam penitus lectionem sequebatur Ferrarius, quam codex Bodleianus sic exhibet : ὡς αἰτῶν κατὰ τοῦτο πολλὰ ἐν δυνατοῖς πολλοῖς ὡς ἐπὶ πλείον ἔγγεγυμνασμένοις τῷ ἀντλεῖν ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰακώβ πηγῆς. Quæ quid sibi velint, divinare promptum non est.

(9) *Λέγοντος*. Sic cod. Bodleianus; Regius, λέγοντες.

(10) Hæc supplevimus a Perionio.

et Samaritis habet virum aliquem, quia seipsam **A** juxta perversam intelligentiam sanorum verborum subjecerit legi alicui, juxta quam vult vivere unusquisque ab Ecclesiae decretis dissidens; et si vult etiam hoc in loco divinus sermo animam manifestari Ecclesiae decretis dissentientem, quae sibi ipsi praefecerit legem principem, ut spreto viro, cen non legitimo, quaerat alterum, nuptura alteri viro, nimirum Sermoni Filio Dei, qui resuscitatus est ex mortuis, non mutandus, neque moriturus, sed sempiternus, manens et regians, omnesque inimicos subjiciens: Christus enim excitatus a mortuis non amplius moritur, mors illi ultra non dominabitur: quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel; quod vero vivit, vivit **219** Deo ⁷¹, in dextera ejus sedens, donec omnes **B** inimici ejus positi fuerint subsellium pedum ipsi ⁷². Si haec, inquam, ita se habent, ubinam debebat Jesus manifestare eum, qui putabatur esse Samaritidis, virum non esse illius, nisi apud fontem Jacob, si a seipsa mulier non negasset virum? Hanc ob causam dicit illi Jesus: « Vade, voca virum tuum, et veni huc ⁷³. » Jam vero veluti nonnihil habens aquae salientis ad vitam aeternam, eo quod dixisset: « Da mihi hanc aquam ⁷⁴, » nec fallere quiret qui praedixerat ⁷⁵: « Tu forsitan petiisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam; respondit mulier, » condemnans seipsam, quod cum hujusmodi viro consuetudinem habuisset, « et dixit: Non habeo virum ⁷⁶. »

9. « Dicit illi Jesus: Bene dixisti, non habeo **C** virum: nam quinque viros habuisti; et nunc quem habes, non est tuus vir: hoc vere dixisti ⁷⁷. » Arbitror quod omnis anima quae introducitur ad eam, sua est per Scripturas, pietatem in Christo, incipiens ab his rebus quae sensibus sunt obnoxiae et quae corporeae vocantur, habeat priores quinque viros unoquoque sensu virum aliquem faciente: postea vero quam habita consuetudine cum his quae sensu percipiuntur, emergere quis volens, et conversus ad ea quae animo cernuntur, impegit in sermonem spiritualem non sanum, praetextu allegoriae, hic post quinque viros ad sextum pergat, dato, ut ita dicam, repudiij libello quinque primis, et decernens cum sexto habitare. [(11) Atque donec Jesus adventu suo nos in ejusmodi viri conspectum consensumque duxerit, cum illo consuetudinem habemus et vivimus]; verum cum advenerit Sermo Domini, disserueritque nobiscum, negantes illum virum, dicimus: « Non habeo virum, » quando etiam laudat nos Dominus, dicens: « Bene dixisti, non habeo virum. » Illud vero: « Hoc vere dixisti, » veluti objurgatorium est, perinde quasi mulier in superioribus non vera dixerit. Ac fortasse verum illud non erat: « Non continentur Judaei Sa-

A ἕκαστος τῶν ἑτεροδόξων θέλει· καὶ βούλεται ἐνταῦθα τὴν ἑτεροδοξὸν ψυχὴν ὁ θεὸς λόγος παρατεθεῖσαν τὸν ἀρχόντα ἐαυτῆς νόμον διελεγχθῆναι (12), εἰς τὸ καταφρονήσασαν αὐτήν, ὡς οὐ νομίμου ἀνδρός, ζητησαί ἄνδρα ἕτερον, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὴν ἐτέρῳ τῷ ἐκ νεκρῶν ἀνασθησομένῳ λόγῳ, μὴ ἀνατρεπομένῳ, μὴ τεθηξιμένῳ, ἀλλ' ἀτίλῳ (13), μενοῦντι, καὶ βασιλεύοντι, πάντας τε - τοὺς ἐχθροὺς ὑποτάσσοντι· « Χριστὸς γὰρ ἐγερευθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει· ὁ γὰρ ἀπέθανε τῇ ἀμαρτίᾳ, ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὁ δὲ ζῆ, ζῆ τῷ θεῷ, » ἐν δεξιᾷ ὧν αὐτοῦ, ἕως ἂν πάντες οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τεθῶσιν αὐτῷ. Ποῦ δὲ ἔδει ἐλεγχθῆναι τὸν νομιζόμενον ἄνδρα τῆς Σαμαρείτιδος, ὡς οὐκ ἄνδρα, ἢ παρὰ τῆς πηγῆς τοῦ Ἰακώβ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, εἰ μὴ ἀπ' ἐαυτῆς ἢ γυνὴ θρηνητο τὸν ἄνδρα; Διὰ τοῦτο λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· « Ὑπάγε, φώνησόν σου τὸν ἄνδρα, καὶ ἐλθέ ἐνθάδε. » Οἷον δὲ ἔχουσα τι ἡδὴ τοῦ ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον ὕδατος, διὰ τὸ εἰρηκέναι· « Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, » καὶ ἀψευδεῖν τὸν προπαγειλάμενον, ὅτι, « Σὺ ἀν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκέ σοι ὕδωρ ζῶν· ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ, » καταγνοῦσα ἐαυτῆς; ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ τῇ πρὸς τὸν τοιοῦτον ἄνδρα, « καὶ εἶπεν· Οὐκ ἔχω ἄνδρα. »

C 9. « Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Καλῶς εἶπας, ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω· πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνὴρ· τοῦτο ἀληθὲς εἰρηκας. » Οἶμαι (14) πᾶσαν τὴν εἰσαγομένην ψυχὴν εἰς τὴν διὰ τῶν Γραφῶν ἐν Χριστῷ θεοσέβειαν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν λεγομένων ἀρχομένην, τοὺς πέντε ἄνδρας καθ' ἑκάστην τῶν αἰσθήσεων ἀνδρὸς τινος γινομένου ἔχειν· ἐπὶ δὲ μετὰ τὸ ὠμιληκέναι τοῖς αἰσθητοῖς, ἀνακῦσαι τις θέλων, καὶ προτραπείς ἐπὶ τὰ νοητὰ, περιτύχη λόγῳ προσφάσει ἀλληγορίας καὶ πνευματικῶν οὐχ ὑγιάνοντι, οὗτος μετὰ τοὺς πέντε ἄνδρας ἐτέρῳ προσέρχεται, δοῦς, ἔν' οὕτως εἶπω, τὸ ἀποστάσιον τοῖς προτέροις πέντε, καὶ κρινῶν συνοκεῖν τῷ ἕκτῳ. Καὶ ἕως ἂν γε (15) ἔλθῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς συναίσθησιν ἡμᾶς ἀγάγῃ τοῦ τοιοῦτου ἀνδρός, ἐκεῖνῳ σύνεσμεν· ἔλθόντος δὲ τοῦ Κυρίου Λόγου, καὶ διελθέντος ἡμῶν, ἀρνούμενοι ἐκείνον τὸν ἄνδρα, φάμεν· « Οὐκ ἔχω ἄνδρα· » ὅτε καὶ ἐπαινεῖ ἡμᾶς ὁ Κύριος λέγων· « Καλῶς εἶπας, ὅτι οὐκ ἔχω ἄνδρα. » Τὸ δὲ, « Τοῦτο ἀληθὲς εἰρηκας, » οἷον ἐλεγκτικόν ἐστιν, ὡς τῶν προτέρων οὐκ ἀληθῶς ὑπ' αὐτῆς εἰρηκένων. Καὶ τάχα οὐκ ἦν ἀληθὲς τό· « Οὐ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρεῖταις· » αὐτὸς γοῦν ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἐν τοῖς πρὸ τούτων εἰρήκαμεν, συγχρῆται Σαμαρεῖταις, ἵνα καὶ αὐτοὺς ὠφέλησῃ. Οὐκ ἀληθὲς δὲ καὶ τό· « Οὐτε ἀντι-

⁷¹ Rom. vi, 9, 10. ⁷² Hebr. x, 12, 13. ⁷³ Joan. iv, 16. ⁷⁴ ibid. 15. ⁷⁵ ibid. 10. ⁷⁶ ibid. 17. ⁷⁷ ibid. 17, 18.

(11) Haec a Personii Interpretatione deprompta sunt.

(12) Διελεγχθῆναι. Sic codex Bodleianus; Regius, perperam, εἶναι.

(13) Perperam in codice Regio legitur, ἀλλὰ ἰδίῳ

μὲν ὄντι.

(14) Οἶμαι. Sic codex Bodleianus; Regius, perperam, εἶναι.

(15) Ἔως ἂν γε. Sic codex Bodleianus; Regius, ὡς γε.

μα ἔχεις καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· ἰ τάχα δὲ οὐκ ἀληθές καὶ τό· Ἰακώβ ἐκ τοῦ φρέατος ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ· εἰ γὰρ οὐχ ὁμοίως ἔπιε τῇ Σαμαρείτιδι ὁ Ἰακώβ, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ, οἴεται δὲ ἡ Σαμαρείτις τὸ ὅμοιον, καὶ ταυτὸν πάντη ποτὸν πεπωκέναι τῷ Ἰακώβ, καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, καὶ τοῖς θρέμμασιν αὐτοῦ, ὁῦλον, ὅτι ψεύδεται.

milem se omnino potum atque eundem bibisse cum est falsa eam dixisse.

10. Ἰδωμεν δὲ καὶ τὰ Ἡρακλέωνος εἰς τοὺς τόπους, ὅστις φησὶν ἄγονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἔχειν γέγονέναι τὴν ζωὴν, καὶ τὴν κατ' αὐτὴν δόξαν· κοσμικὴ γὰρ, φησὶν, ἦν· καὶ οἴεται τοῦ κοσμικῆν αὐτὴν εἶναι ἀπόδειξιν φέρειν ἐκ τοῦ θρέμματος τοῦ Ἰακώβ ἐξ αὐτῆς πεπωκέναι· καὶ εἰ μὲν ἄγονον, καὶ πρόσκαιρον, καὶ ἐπιλείπουσαν ἐλάμβανε τὴν ἐκ μέρους γνώσιν, ἦτοι τῇ ἀπὸ τῶν Γραφῶν συγκρίσει τῶν ἀρθῶν ῥημάτων, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπων λαλῆσαι, πᾶσαν τὴν νῦν δι' ἐσώπτρου καὶ ἀνίγματος γινομένην γνώσιν, καταργουμένην, ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον, οὐκ ἂν αὐτὸ ἐνεκαλέσαμεν· εἰ δὲ ὑπὲρ τοῦ διαβάλλειν τὰ παλαιὰ τοῦτο ποιεῖ, ἐγκλητέος ἂν εἴῃ. Ὁ δὲ δίδωπιν ὕδωρ ὁ Σωτῆρ, φησὶν εἶναι ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, οὐ ψευδόμενος· καὶ εἰς τὸ· Ὁὐ μὴ διψῆσει δὲ εἰς τὸν αἰῶνα, ἃ ἀποδέδωκεν αὐταῖς λέξεσιν οὕτως· Ἐ Αἰῶνος γὰρ ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ μηδέποτε φθειρομένη, ὡς καὶ ἡ πρώτη ἡ ἐκ τοῦ φρέατος, ἀλλὰ μένουσα· ἀναφαίρετος γὰρ ἡ χάρις καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ μὴ ἀναλισκομένη, καὶ μὴ φθειρομένη ἐν τῷ μετέχοντι (16) αὐτῆς. ἢ φθειρομένην δὲ τὴν πρώτην διδοῦς εἶναι ζωὴν, εἰ μὲν τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἔλεγε, ζητῶν τῇ περιαιρέσει τοῦ καλύμματος γινομένην, ἢ κατὰ τὸ Πνεῦμα, καὶ εὐρίσκων, ὕγιως ἂν ἔλεγεν· εἰ δὲ πάντη φθορὰν κτηγορεῖ τῶν παλαιῶν, ὁῦλον, ὅτι τοῦτο ποιεῖ, ὡς μὴ ὁρῶν τὰ ἀγαθὰ τῶν μελλόντων ἔχειν ἐκεῖνα (17) τὴν σκιάν. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ τὸ, ἀλλομένου, διηγῆσαι, καὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας τοῦ ἀνωθεν ἐπιχορηγομένου πλουσίως, καὶ αὐτοὺς ἐκθλύσαι εἰς τὴν ἐτέρων αἰῶνιον ζωὴν τὰ ἐπιχορηγημένα αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐπαινεῖ τὴν Σαμαρείτιν ὡς ἀνευδεῖξαμένην τὴν ἀδιάκριτον καὶ κατάλληλον τῇ φύσει ἑαυτῆς πίστιν, μὴ διακριθεῖσαν ἐφ' οἷς ἔλεγεν αὐτῇ· εἰ μὲν οὖν τὴν προαίρεσιν ἀπεδέχετο, μηδὲν περὶ φύσεως ἀντιτόμενος, ὡς διαφερούσης, καὶ ἡμεῖς ἂν συγκαταθέμεθα· εἰ δὲ τῇ φυσικῇ κατασκευῇ ἀναφέρει τὴν τῆς συγκαταθέσεως αἰτίαν, ὡς οὐ πᾶσι ταύτης παρουσίας, ἀναρπείτων αὐτοῦ τὸν λόγον. Οὐκ οἶδα δὲ πῶς ὁ Ἡρακλέων τὸ μὴ γεγραμμένον ἐκλαθὼν φησι πρὸς τὸ· Ἐ Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὡς ἄρα βραχεία διανυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐμίσησε λοιπὸν καὶ τὸν τόπον ἐκείνου τοῦ λεγομένου Ἰακώβ φρέατος (18). Ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὸ· Ἐ Δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ,

maritanis 76, ὡς ipsi Jesu, ut in superioribus diximus, commercium habente cum Samaritanis, ut illis esset adjumento. Ac ne illud quidem verum est : « Neque haustorium habes, et puteus altus est 77 : » fortassis etiam neque illud, quod Jacob ex puteo biberit, et filii ejus, et pecora ejus 80 ; nam si Jacob, et filii ejus, et pecora ejus, non similiter biberunt, ut mulier Samaritis, existimatque illa si Jacob, et filii ejus, et pecoribus ejus, perspicuum

220 10. Sed jam videamus quid Heracleon hoc in loco sentiat : inquit autem [fontem illum.] imbecillum, et temporariam, et deficientem fuisse vitam, illiusque gloriam ; mundana enim, inquit, erat, et existimat se demonstrationem asserere [per fontem] significari vitam mundanam, eo quod pecora Jacob ex eo biberint ; et siquidem imbecillum, et temporariam, et deficientem accepisset cognitionem eam quæ est ex parte 81, nempe cognitionem e Scripturis provenientem, comparatione verborum indicibilem et quæ ad hominem eloqui non est fas 82, omnem scilicet præsentem cognitionem, quæ per speculum est et per ænigma 83, et quæ destruitur, cum venerit illud quod perfectum est 84, haudquaquam illud reprehendissemus ; sin vero isthuc agit ut reprehendat vetera, reprehendendus est ipse. Porro quod ait aquam quam dat Servator, ex Spiritu esse et ex ipsius potentia, vera narrat : quin hæc verba : « Non sitiet in æternum 85, » iisdem pene verbis interpretatus est, sic dicens : « Vita enim æterna est vita ipsius, et quæ nunquam corrumpitur, sicut prima illa aqua quæ est ex puteo, sed manens : nequit enim auferri donum, et gratia Servatoris nostri, quæ neque consumitur neque corrumpitur in eo qui particeps ipsius fuerit. » Porro autem cum primam vitam corruptibilem dederit, siquidem eam corruptibilem vitam dixit quæ est secundum litteram, quærens et inveniens ablatione velaminis vitam eam quæ est ex Spiritu, recte dixit : sin vero corruptibilem dicens, accusat vitam veterum, perspicuum est eum hoc facere, tanquam qui non videat bona illa umbram habere futurorum illorum 86. Cæterum non inscite interpretatus est vocem salientis 87 aquæ, dicens eos qui e supernis illam abundanter suppeditatam participarent, vicissim etiam ea scaturire quæ sibi suppeditata fuerint. Sed et Samaritidem laudat, ut quæ suæ ipsius naturæ fidem ostenderit æqualem et constantem ; non motam ob ea quæ illi dicebat Servator ; cui etiam nos annuimus, si propositum laudat, nihil de natura veluti excellenti innuens ; sin vero ad naturale opificium refert, quod Servatori obtemperarit Samaritis, quasi hoc non omnibus inest, subvertenda est illius oratio. Nescio vero quomodo

76 Joan. iv, 9. 77 ibid. 11. 80 I Cor. xiii, 12. 81 II Cor. xii, 4. 82 I Cor. xiii, 12. 83 ibid. 10. 84 Joan. iv, 13. 85 Hebr. x, 1. 86 Joan. iv, 14.

(16) Μετέχοντι. Sic codex Bodleianus ; Regius, μετσχόντι. (17) Codex Bodleianus, ἔχειν ἐκείνων ; Regius,

ἔχει ἐκεῖνα. (18) Pro Ἰακώβ φρέατος codex Regius perperam habet ζώντος ὕδατος.

Heracleon, quod scriptum etiam non est assumens, A
dixerit in hoc dictum : « Da mihi hanc aquam, » brevi a Sermone Dei Filio stimulatam mulierem odio habuisse etiam locum illius putei, qui dicebatur Jacob. Præterea in illud : « Da mihi aquam hanc, ut non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum ¹⁴, » inquit 221 mulierem hæc dicere ostendentem labore hauriri, et cum difficultate parari aquam illam ad irrigandum non aptam neque nutrientem. Unde enim potest ostendere aquam Jacob irrigationi aptam non esse nec nutrientem ?

11. Adhuc in hæc duo verba : « Dicit illi ¹⁵, » inquit Heracleon, scilicet tale quid dicens : « Si vis accipere hanc aquam, vade, voca virum tuum ; » et existimat virum, quem Samaritidis esse Servator dicit, pleroma Samaritidis esse, ut profecta cum illo ad Servatorem, reportare ab ipso potentiam, et unionem, et commisionem ad pleroma suum B posset : « cum Christus non dixerit, » inquit Heracleon, « mulieri de homine mundano, ut vocaret, quoniam non ignorabat eam legitimum virum non habere. » Cæterum manifeste hoc in loco urgetur dicens, quod mulieri Servator dixerit : « Voca virum tuum, et veni huc ¹⁶, » significans maritum, quem ex pleromate habebat : nam si hoc sic se habebat, oportuerat virum dicendo, modum etiam, quo vocandus erat, dicere, ut cum ipso ad Servatorem pergeret. « Sed quoniam, ut Heracleon inquit, iuxta intelligentiam spiritualem ignorabat virum suum, secundum vero simplicem intelligentiam erubescens dicere quod mœchum haberet, non virum, » quomodo non frustra imperabit, dicens : « Vade, voca virum tuum, et veni huc ? » Deinde ad C illud : « Vere dixisti, quoniam virum non habeo ¹⁷, » inquit : « Quoniam in mundo virum non habebat Samaritis, viro suo existente in Æone. » Atque nos quidem legimus : « Quinque enim viros habuisti ¹⁸ ; » apud Heracleonem vero invenimus : « Sex viros habuisti ; » interpretaturque per viros sex universam malitiam materiale declarari, cui complicata fuerat cuique approximata præter rationem fornicans, contumeliis affecta, et separata, et derelicta ab ipsis. Sed ipsi Heracleoni dicendum est, si fornicata est spiritualis, peccasse spiritualem ; si vero peccavit spiritualis, arborem bonam non fuisse spiritualem ; juxta enim Evangelium : « Non potest arbor bona malos fructus ferre ¹⁹, » proinde aperte illis perire quæ sixerunt. Quod si fieri nequit ut arbor bona malos ferat fructus, et arbor bona est Samaritis, quia sit spiritualis, consequens illi est dicere, quod aut fornicatio ejus non sit peccatum, aut quod hæc non est fornicata.

222 12. « Dicit ad eum mulier : Domine, video te esse prophetam. Patres nostri in monte hoc adoraverunt, et vos dicitis Jerusolymæ locum esse ubi oportet adorare ²⁰. » Tertio jam Samaritis Servatorem nostrum Dominum prædicat, quando etiam scriptum est ultimo hoc eam illi dixisse : atamen

¹⁴ Joan. iv, 15. ¹⁵ ibid. 16. ¹⁶ ibid. ¹⁷ ibid. 17. ¹⁸ ibid. 18. ¹⁹ Matth. vii, 18. ²⁰ Joan. iv, 19, 20.

(19) Ἐλεγεν αὐτῇ. Deest in codice Bodliciano.
(20) Post αὐτόν addendum videtur εἶπεν.

11. Ἐτι δὲ ὁ Ἡρακλέων πρὸς τὰ : « Λέγει αὐτῇ, » φησί, δῆλον ὅτι τοιοῦτό τι λέγων· « Εἰ θέλεις λαβεῖν τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὑπάγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου ; » καὶ οἴεται τῆς Σαμαρειτίδος τὸν λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἄνδρα, τὸ πλήρωμα εἶναι αὐτῆς, ἵνα σὺν ἐκείνῃ γενομένη πρὸς τὸν Σωτῆρα κομίσεισθαι παρ' αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἔνωσιν, καὶ τὴν ἀνάκρασιν τὴν πρὸς τὸ πλήρωμα αὐτῆς δουρηθῆ· « οὐ γὰρ περὶ ἀνδρὸς, » φησί, « κοσμοικοῦ, ἔλεγεν αὐτῇ (19), ἵνα καλέσῃ, ἐπίπερ οὐκ ἠγγόει, ὅτι οὐκ εἶχε νόμιμον ἄνδρα. » Προδήλιος δὲ ἐναυθα βιάζεται λέγων αὐτῇ τὸν Σωτῆρα εἰρηκέναι : « Φώνησόν σου τὸν ἄνδρα, καὶ ἔλθῃ ἐνθάδε, » δηλοῦντα τὸν ἀπὸ τοῦ πληρώματος σύζυγον· εἶπερ γὰρ τοῦθ' οὕτως εἶχεν, ἐχρήσθη τὸν ἄνδρα καὶ τίνα τρόπον φωνητέον ἔσται αὐτὸν (20), ἵνα σὺν αὐτῷ γένηται πρὸς τὸν Σωτῆρα. « Ἄλλ' ἐπεὶ, ὡς Ἡρακλέων φησί, κατὰ τὸ νοούμενον ἠγγόει τὸν ἴδιον ἄνδρα, κατὰ δὲ τὸ ἀπλοῦν ἠσχύνετο εἰπεῖν, ὅτι μοιχόν, οὐχὶ δὲ ἄνδρα εἶχε· » πῶς οὐχὶ μάτην ἔσται προστάσεων ὁ λέγων· « Ὑπάγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἔλθῃ ἐνθάδε ; » εἶτα πρὸς τοῦτο· « Ἀληθῆς εἰρηκας, ὅτι ἄνδρα οὐκ εἶχες, » φησί· « Ἐπεὶ ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ εἶχεν ἄνδρα ἡ Σαμαρεῖτις ; ἦν γὰρ αὐτῆς ὁ ἀνὴρ ἐν τῷ Αἰῶνι. » Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀνέγνωμεν· « Πέντε ἄνδρας ἔσχες· » παρὰ δὲ τῷ Ἡρακλέωνι εὕρομεν· « Ἐξ ἄνδρας ἔσχες· » καὶ ἐρμηνεύει γε τὴν ὀλίκην πᾶσαν κακίαν δηλοῦσθαι διὰ τῶν ἐξ ἄνδρῶν, ἧ συνεπέπλεκτο καὶ ἐπλησίαζε, παρὰ λόγον πορνεύουσα, καὶ ἐνυβριζομένη, καὶ ἀθετουμένη, καὶ ἐγκαταλειπομένη ὑπ' αὐτῶν. Λεκτέον δὲ πρὸς αὐτόν, ὅτι, εἶπερ ἐπόρνευεν ἡ πνευματικὴ, ἡμάρτανεν ἡ πνευματικὴ· εἰ δὲ ἡμάρτανε πνευματικὴ, δένδρον ἀγαθὸν οὐκ ἦν ἡ πνευματικὴ· κατὰ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, « Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποῦς πονηροῦς ἐνεγκεῖν ; » καὶ δῆλον, ὅτι οἴχεται αὐτοῖς τὰ τῆς μυθοποιίας. Εἰ δὲ ἀδύνατόν ἔστι τὸ ἀγαθὸν δένδρον φέρειν πονηροῦς καρποῦς, καὶ ἀγαθὸν δένδρον ἡ Σαμαρεῖτις, ἅτε πνευματικὴ τυγχάνουσα, ἀκόλουθον αὐτῷ λέγειν ἔστιν, ὅτι ἦτοι οὐκ ἦν ἀμαρτία ἡ πορνεία αὐτῆς, ἧ οὐκ αὐτὴ ἐπόρνευσε.

12. Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή· Κύριε, θεωρῶ, ὅτι προφήτης εἶ σύ. Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τοῦτω προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε, ἐν Ἱερουσολύμοις ἔστιν (21) ὁ τόπος, ὅπου προσκυνεῖν δεῖ. Τρίτον ἤδη ἡ Σαμαρεῖτις Κύριον ἀναγορεύει τὸν Σωτῆρα ἡμῶν, ὅτε καὶ τελευταῖον ἀναγέγραπται τοῦτο πρὸς

(21) Ἐστίν. Sic codex Bodlicianus; Regius, ἔσται.

αἰτὼν εἰρηκέναι· πλήν οὐδέπω οἴεται αὐτὸν εἶναι τῶν προφητῶν κρείττονα, οὐδὲ τὸν προφητευσθέντα, ἀλλὰ τινα προφήτην· καὶ ἡ ἑτερόδοξος δὲ γνώμη τῶν περὶ τὰς Γραφὰς καλινδουμένων διελεγχθέντων αὐτῆς (22) τῶν τε προτέρων πέντε ἀνδρῶν, καὶ τοῦ μετ' ἐκείνους καταλειφθέντος (23) ὑπ' αὐτῆς δόξαντος εἶναι ἀνδρὸς, τὸν ἐλέγξαντα Λόγον οὐ δυναμένη ἀρχῆθεν ὃ ἐστὶν ἰδεῖν, προφήτην εἶναι φησιν, οἷονεὶ θεῖόν τινα, καὶ ἔχοντά τι τοῦ ἀνθρωπίνου κρείττον, οὐ μὲν τοσοῦτον ὅσον (24) ἦν· διόπερ φησι, οἷονεὶ ἀναδέξασά πως καὶ ἐν θεωρίᾳ νομίσασα γεγενῆσαι· «θεωρῶ, ὅτι προφήτης εἶ σύ.» Ἐἰς τοῦτο, «Οἱ πατέρες ἡμῶν,» καὶ τὰ ἐξῆς, ἰστέον τὴν Σαμαριετῶν πρὸς Ἰουδαίους διάστασιν περὶ τοῦ νομιζομένου αὐτοῖς ἁγίου τόπου· οἱ μὲν γὰρ Σαμαρεῖς, τὸ καλούμενον Γαριζεῖν ὄρος ἁγίον νομιζόντες, ἐν αὐτῷ προσκυνοῦσι τῷ Θεῷ, οὐ μέμνηται Μωσῆς ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ οὕτως λέγων· «Καὶ ἐνετείλατο Μωσῆς τῷ λαῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ λέγων· Οὗτοι στήσονται εὐλογεῖν τὸν λαόν ἐν δρει Γαριζεῖν, διαθάντες τὸν Ἰσραὴλιν Συμεὼν, Λευὶ, Ἰούδας, Ἰσάχαρ, Ἰωσήφ, καὶ Βενιαμίν· καὶ οὗτοι στήσονται ἐπὶ τῆς κατάρας ἐν δρει Γαιθάλ, Ῥουβὴν, Γάδ, καὶ Ἀσὴρ, Ζαβουλὼν, Δάν, καὶ Νεφθαλεὶμ.» οἱ δὲ Ἰουδαῖοι, τὸ Σιών θεῖόν τι νομομικότες, καὶ οἰκεῖον τοῦ Θεοῦ ἐκείνον οἰονταί εἶναι τὸν ἐκκληλεγμένον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων τόπον· καὶ διὰ τοῦτο ἐν αὐτῷ ὀκνοδομηθῆσαι τὸν ναὸν ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος λέγουσι, καὶ πᾶσαν τὴν Λευιτικὴν καὶ ἱερατικὴν λατρείαν ἐκεῖ ἐπιτελεῖσθαι. Ἀκολούθως δὲ ταύταις ἑκάτερον ἔθνος ταῖς ὑπολήψεσι κενώσκει τοὺς πατέρας ἐν τῷδε δρει προσκεκνηκέναι τῷ Θεῷ.

15. Καὶ εἴ ποτε δὲ μέχρι τοῦ δεῦρο συγκατέβαινον ἀλλήλοις εἰς λόγον Σαμαρεῖς καὶ Ἰουδαῖοι, ἑκάτερος πρὸς τὸν λοιπὸν ἐπαπορήσει, καὶ ἔρεῖ γε ὁ Σαμαρεῖς τῷ Ἰουδαίῳ τὸν τῆς ἐνθάδε ἀναγεγραμμένον γνηαικὸς λόγον· «Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ δρει τούτῳ προσεκύνησαν,» δεικνύς τὸ Γαριζεῖν· «ὁ μὲς δὲ λέγετε, ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος, ὅπου προσκυεῖν δεῖ.» Ἄλλ' ἐπεὶ Ἰουδαῖοι μὲν, ἀπ' αὐτῶν γὰρ ἡ σωτηρία, εἰκόνες εἰσι τῶν τοὺς ὑγιαίνοντας φρονούντων λόγους, Σαμαρεῖς δὲ τῶν ἑτεροδόξων ἀκολουθῶν τὸ μὲν Γαριζεῖν θεοποιούσιν οἱ Σαμαρεῖς, ὅπερ ἐρμηνεύεται *διατομή* (25) ἢ *διαίρεσις*· καὶ τῆς κατὰ τὴν ἱστορίαν *διατομῆς* (26), καὶ *διαίρεσεως* τῶν δέκα φυλῶν διατετμημένων ἀπὸ τῶν ἰσραηλιτῶν δύο γεγενημένης κατὰ τοὺς τοῦ Ἰεροβοάμ χροῖους, ὃς καὶ αὐτὸς ἐρμηνεύεται, *δικασμὸς λαοῦ* (27). Ἰουδαῖοι δὲ τὸ Σιών, ὅπερ ἐστὶ, *σκοπευτήριον* (28). Εἰκός δὲ τινα ἐπαπορήσειν διατ' αἱ

A non dum credit eum esse prophetis præstantiorem, neque quem prophetæ prædixerint, sed prophetam aliquem. Sententia etiam ab Ecclesie decretis dissentiens eorum qui versantur in Scripturis, quinque illis viris in apertum sibi productis, cumque illis eo quem ipsa post illos occuparat, qui que existimabatur vir esse, Λόγον et Sermonem Filium Dei, qui illos manifestarat, non valens a principio cernere, prophetam esse inquit, ceu divinum quempiam, eumque habentem homine quid majus, haud tamen tantum quantum erat: quam ob causam inquit, veluti quæ sustulisset aliquo modo oculos, et se existimaret in visione fuisse: « Video te esse prophetam. » Sane quod ad illud attinet, « Patres nostri, » et quæ sequuntur, agnoscenda est Samaritanorum cum Judæis differentia, de loco quem illi rebantur sanctum: nam Samaritani montem sanctum existimantes eum qui vocatur Garizim, Deum ibi adorant; cujus meminit Moses in Deuteronomio, sic dicens 22: « Et præcepit Moses populo in die illa, dicens: Hi stabunt ad benedicendum populum in monte Garizim, cum transierint Jordanem, Symeon, Levi, Judas, Issachar, Joseph, et Benjamin; et hi stabunt in execratione in monte Gebal, Ruben, Gad, Aser, Zabulon, Dan et Nephtholim; » Judæi autem, Sion montem divinum esse rati, proprium etiam Dei illum rentur esse locum, electum a Patre universorum; et hanc ob causam dicunt, in ipso ædificatum fuisse templum a Salomone, omnemque Leviticum sacerdotalemque cultum illic perfici; quas suspiciones utraque gens sequens, existimavit patres in hoc vel illo monte adorasse Deum.

15. Quod si usque in hodiernum diem contenderent aliquando Judæi cum Samaritanis, addubitabit uterque ad alterum, dicetque sene Samaritanus Judæo præsentem mulieris scriptum sermonem: « Patres nostri in monte hoc adoraverunt 22, » ostendens Garizim; « vos autem dicitis Jerosolymæ locum esse, ubi oporteat adorare. » Sed quoniam Judæi (ab 223 ipsis enim salus 27) gerunt imaginem eorum qui sanæ sunt opinionis, Samaritæ autem eorum qui ab Ecclesie decretis dissident, beatificant consequenter Samaritæ Garizim, qui mos interpretatur *discissio* vel *divisio*; cum etiam separatio et divisio juxta historiam decem tribuum, quæ divisæ fuerunt a reliquis duabus, facta fuerit temporibus Jeroboam 26, qui et ipse interpretatur *judicium populi*: Judæi autem Sion, quem si interpreteris, sonat *specula*. Sed probabile est dubitaturum aliquem quare benedictiones fiant in monte Garizim apud

²² Deut. xxvii, 11, 13. ²³ Joan. iv, 20. ²⁷ ibid. 21.

²⁶ III Reg. xii, 20; II Paral. x, 19.

(22) *Διελεγχθέντων αὐτῆς*. Sic habent codd. Bodleianus et Barberinus; Regius, *διελεγχθὲν αὐτῆς*. Huertius legendum censebat *διελεγχθεῖσα αὐτῆς*.

(23) *Καταλειφθέντας*. Lege *καταληφθέντος*.

(24) Codex Bodleianus, τῶσον ὄσον.

(25) *Ὁπερ ἐρμηνεύεται διατομή*. Hieronymus *De nom. Hebr.*, « Garisim, divisio, sive advena. » Α γη, « succidere, scindere. »

(26) Codex Bodleianus, *διανομίας*.

(27) *Δικασμὸς λαοῦ*. Hieronymus *De nom. Hebr.*, « Jeroboam, dijudicans populum, vel, dijudicans super nos. » Pro *δικασμὸς λαοῦ*, codex Bodleianus in margine habet, *διχασμὸς λαοῦ*.

(28) *Σκοπευτήριον*. Hieronymus, *De nom. Hebr.*, « Sion, specula, vel, speculator. » γη, « monumentum, titulus, specula. »

Mosen: ad quod dicendum est: quoniam vox Garizim *dicissionem* et *divisionem* significat, discissionis quidem significatum sumendum esse, cum scinditur populus a Jeroboam, habitatque Samaritiam rex; divisionis vero vocem sumendam esse in bonam partem, quia apposite sapientes utantur divisione in unaquaque propositione disputabili, necessaria existente divisione ad cognitionem veritatis. Quocirca quia nondum venit hora illa dicta a Domino⁹⁹, quando neque in monte hoc, neque Jerosolymæ adorabunt Patrem, fugiendus est mons Samaritanorum, et interim in Sion, ubi est Jerosolyma, Deus adorandus; quæ Jerosolyma *civitas Regis magni* dicitur a Christo¹. Sed quænam alia civitas erit Regis magni, et vera Jerosolyma, nisi Ecclesia ex vivis lapidibus ædificata, ubi est sacerdotium sanctum, ubi spirituales offeruntur hostiæ Deo a spiritualibus², et ab his qui spiritualem intellexerint legem? Cum enim vero aderit plenitudo illa temporis, ad hæc cum quis nequaquam in carne, sed in spiritu fuerit, nec amplius in figura, sed totus in veritate, et taliter instructus ut seipsum similem reddat eorum adoratorum quos Deus quærit, tunc non censendum est veram adorationem perfectæque Dei cultum Jerosolymis perfectum iri.

14. Bis autem scriptum est: « Venit hora³; » sed primum cum non addiderit evangelista, « et nunc est, » secundo inquit, « sed venit hora, et nunc est⁴. » Ac, mea quidem sententia, prima lectio declarat futuram adorationem extra corpora propter perfectionem, altera profectum eorum qui perficiuntur in hac vita, quoad licet humanæ naturæ. **224** Quamobrem licet adorare Patrem, et spiritu, et veritate, quando non solum « venit hora, » verum etiam « venit hora et nunc est, » et quando Jerosolymis esse existimamur propter eos qui eousque tantum ascenderunt. Quando ergo scriptum est: « Venit hora, et nunc est, » non amplius dicitur: « Neque in monte hoc, neque Jerosolymis adorabitis Patrem, » ut dictum est [(29) cum illud, « venit hora, » sine hoc toto « et nunc est, » scripsit.] Attamen falsa opinatur Samaritidis hæc dicens, non aliter quam cum putabat fontem Jacob dici puteum. Illic etenim inquit: « Nam tu major es patre nostro Jacob, qui dedit nobis hunc puteum, et ipse ex eo bibit, et filii ejus, et pecora ejus⁵? » hic autem: « Patres nostri in monte hoc adoraverunt⁶. »

15. Caterum in his verbis inquit Heracleon honeste Samaritidem fassam fuisse quæ sibi Jesus dixisset: « Solius enim prophetæ, inquit Heracleon,

⁹⁹ Joan. iv, 23. ¹ Matth. v, 35. ² I Petr. ii, 5. ³ Joan. iv, 21. ⁴ ibid. 23. ⁵ ibid. 12
⁶ ibid. 20.

(29) Supplementum hæc ex Perionio.

(30) *Προκοπήν*. Sic codex Bodleianus; Regius, προσκόπτειν.

A παρὰ Μωσῆι εὐλογία ἐπὶ τοῦ Γαριζὶν γίνονται. Λεχτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι, ἐπειπερ σημαίνει ἡ Γαριζὶν φωνὴ τὴν διατομὴν, καὶ τὴν διαίρεσιν, τὸ μὲν τῆς διατομῆς σημαίνονμενον ληπτέον ὅτι ἐπιζητεῖται ὁ λαὸς ὑπὸ τοῦ Ἰεροβοάμ, καὶ οἰκεῖ τὴν Σαμαρείαν ὁ βασιλεὺς· τὸ δὲ τῆς διαίρεσεως ἐπὶ τῆς εὐλογίας, τῶν σοφῶν τῇ διαίρεσει τεταγμένων χρωμένων ἐφ' ἐκάστου τῶν προβλημάτων ἧτις ἐστὶν ἀναγκαῖα πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας κατανοήσιν. Ὅσον μὲν οὖν οὐδέπω ἐλήλυθεν ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένη ὥρα, ὅτε οὐτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὐτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ, φευκτέον τε τῶν Σαμαρειτῶν ὄρος, καὶ ἐν Σιών, ὅπου ἐστὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, προσκυνήτεον τῷ Θεῷ, ἅπερ Ἱεροσόλυμα πόλις εἶναι λέγεται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Τίς δ' ἂν εἴη ἡ πόλις τοῦ μεγάλου βασιλέως, τὰ ἀληθινὰ Ἱεροσόλυμα, ἢ ἡ Ἐκκλησία ἐκ λίθων ὀικοδομημένη ζώωντων; ἐνθάδε ἱεράτευμα ζῶον, πνευματικὰ θυσία προσφέρονται τῷ Θεῷ ὅλη τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν νενοσῆκτων νόμον. Ἐπὶ δὲ ἐνοστῆ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, τότε οὐχ ἡγήτεον τὴν ἀληθινὴν προσκύνησιν καὶ τελειὰν θεοσέβειαν τελειῶσαι ἐν Ἱεροσολύμοις· ἔτι ὅταν τις γένηται μηδαμῶς ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι, καὶ μηδαμῶς ἔτι ἐν τύπῳ, ἀλλὰ πᾶς ἐν ἀληθείᾳ, τοιοῦτος κατασκευασμένος, ὥστε ἐξομοιοῦσθαι αὐτὸν οἷς ζητεῖ προσκυνηταῖς ὁ Θεός.

14. Δις δὲ τό· « Ἐρχεται ὥρα, » γέγραπται· καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον, οὐ πρόσκειται, « καὶ νῦν ἐστὶ »· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, φησὶν ὁ εὐαγγελιστής· « Ἄλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστὶ. » Καὶ οἶμαι γε τὸ μὲν πρότερον δηλοῦν τὴν ἐξω σωμάτων προσκύνησιν ἐνοστησομένην κατὰ τὴν τελειότητα· τὸ δὲ δεύτερον τὴν τῶν ἐν βίῳ τούτῳ ὡς ἐνδέχεται κατὰ ἀνθρωπίνην φύσιν προκοπὴν (30) τελειουμένων. Ἐξέστιν οὖν καὶ ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖν τῷ Πατρὶ, ὅτε οὐ μόνον « ἔρχεται ὥρα, » ἀλλὰ καὶ « νῦν ἐστὶ, » καὶ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις διὰ τοὺς ἐπὶ τοσούτον μόνον φθάνοντας τυγχάνειν νομιζόμεθα. Ὅτε γοῦν γέγραπται· « Ἐρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστὶν, » οὐκέτι λέγεται τό· « οὐτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὐτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ, » ὡς περ εἴρηται ὅπου τὸ, « Ἐρχεται ὥρα, » χωρὶς τοῦ, « Νῦν ἐστὶν, » ἀναγέγραπται. Ἐτι μέντοιγε ὁμοίαν ψευδοδοξίαν τῇ ἐπὶ τοῦ νομιζομένου φρέατος εἰρημένον ἔχει ἡ Σαμαρείτις ταῦτα λέγουσα· Ἐκεῖ τε γάρ· « Μὴ σὺ, φησὶ, μέζων εἶ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ, ὃς δέδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ; » ἐνθάδε δὲ τό· « Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν. »

15. Ὅ δὲ Ἡρακλέων εἰς τὰ αὐτὰ ῥήματα λέγει εὐσηχημένως ὠμολογηθέναι τὴν Σαμαρείτιν τὰ ὀνόματα αὐτοῦ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα· Προφήτου γάρ μὲν

ου, φησιν, ἐστὶν εἰδέναι τὰ πάντα, ὡς ψευδόμενος ἑκατέρως· καὶ γὰρ οἱ ἄγγελοι τὰ τοιαῦτα δύνανται εἰδέναι, καὶ ὁ προφήτης οὐ πάντα οἶδεν· « Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν, ὡς καὶ προφητεύομεν, ἢ γινώσκομεν (31). Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπαινεῖ ὡς πρεπόντως τῇ αὐτῆς φύσει ποιήσασαν τὴν Σαμαρεῖτιν, καὶ μήτε ψευσαμένην μήτε ἀντικρυς ὁμολογήσασαν τὴν ἑαυτῆς ἀσημασίαν, πεπεισμένην τέ φησιν αὐτὴν, ὅτι προφήτης εἶη, ἐρωτᾷν αὐτὸν, ἅμα τὴν αἰτίαν ἐμφαίνουσαν δι' ἣν ἐξεπόρευεν, ὅτι δι' ἄγνοιαν (34*) Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν Θεὸν λατρείας ἀμελήσασαν, καὶ πάντων τῶν κατὰ τὸν βίον αὐτῆ ἀναγκαίων, καὶ ἄλλως αἰετὴν ἐν τῷ βίῳ τυγχάνουσαν· οὐ γὰρ ἀν, φησιν, αὐτὴ ἤρχετο ἐπὶ τὸ φρέαρ ἐξω τῆς πόλεως τυγχάνον. Οὐκ οἶδα δὲ πῶς ἐνόμισεν ἐμφαίνεσθαι τὴν αἰτίαν τοῦ ἐκπεπορευμέναι, ἢ ἀγνοιαν αἰτίας γεγονέναι ἐπὶ τῶν πλημμελημάτων, καὶ τῆς κατὰ Θεὸν λατρείας· ἀλλ' εἰκοιε ταῦτα ὡς ἔτυχεν ἐσχεδιασθέναι, χωρὶς πάσης πιθανότητος· προστιθῆναι περὶ τούτοις, ὅτι, βουλομένη μαθεῖν πῶς καὶ τίνι εὐαρεστήσασα, καὶ Θεῷ προσκυνήσασα ἀπαλλαγείη τοῦ πορνεύειν, λέγει τό· « Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ βρει τοῦτω προσεκύνησαν, ὡς καὶ τὰ ἔξης. Σφόδρα δὲ ἐστὶν εὐέλγιστα τὰ εἰρημένα· πόθεν γὰρ (32) ὅτι βούλεται μαθεῖν τίνι εὐαρεστήσασα ἀπαλλαγείη τοῦ πορνεύειν;

16. « Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Πίστευέ μοι, γύναι, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε (33) ἐν βρει τοῦτω, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ. » Ὅτε ἔδοξε πιθανώτατα τετηρηθέναι ὁ Ἡρακλέων ἐν τούτοις τὸ ἐπὶ μὲν τῶν προστέρων μὴ εἰρηθεῖν αὐτῇ· « Πίστευέ μοι, γύναι, » νῦν δὲ τοῦτο αὐτῇ προστετάχθαι, τότε ἐπιβόησε τὸ μὴ ἀπίθανον παρατήρημα, εἰπὼν ὅρος μὲν (34) τὸν διάβολον λέγεσθαι, ἢ τὸν κόσμον αὐτοῦ, « ἐπειπερ μέρος ἐν (35) ὁ διάβολος ὅλης τῆς ὕλης, φησιν, ἦν, ὁ δὲ κόσμος τὸ σύμπαν τῆς κακίας ὅρος, ἐσημον οἰκητήριον θηρίων, ὃ (36) προσεκύνοῦν πάντες οἱ πρὸ νόμου καὶ οἱ ἔθνηκοι. » Ἱεροσόλυμα δὲ τὴν κτίσιν ἢ τὸν Κτίστην, ὃ προσεκύνοῦν οἱ Ἰουδαῖοι. Ἀλλὰ καὶ δευτέρως ὅρος μὲν ἐνόμισεν εἶναι τὴν κτίσιν, ἢ (37) οἱ ἔθνηκοι προσεκύνοῦν· Ἱεροσόλυμα δὲ τὸν Κτίστην, ὃ (38) οἱ Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον. « Ἰμεῖς οὖν, φησιν, οἶονε οἱ πνευματικοί, οὔτε τῇ κτίσει, οὔδὲ τῷ δημιουργῷ προσκυνήσετε, ἀλλὰ τῷ Πατρὶ τῆς ἀληθείας· καὶ συμπαλαμβάνει γὰρ, φησιν, αὐτὴν, ὡς ἦδη πιστὴν, καὶ συναριθμουμένην τοῖς κατὰ ἀλήθειαν προσκυνηταῖς. » Ἄλλ' ἡμεῖς τὴν μὲν ἐν φαντασίᾳ γνωστικῶν λόγων καὶ νομιζομένων ὑψηλῶν ὀνομαζομένην θεοσέβειαν παρὰ τοῖς ἐπιβόηοις ὑπολαμβάνομεν (39) δηλοῦσθαι διὰ τοῦ· « Ὅτε ἐν τῷ βρει τοῦτω » τὸν δὲ κανόνα κατὰ τοὺς πολλοὺς τῆς Ἐκκλησίας, ὃν καὶ αὐτὸν ὁ τέλειος καὶ

* 1 Cor. xiii, 9. * Joan. iv, 20. * ibid. 21.

(31) Ἡ γινώσκομεν. Sic codex Bodleianus; Regius, καὶ γινώσκομεν.

(32) Supple aut subaudi dñlon, ut fecisse videtur interpretes. EMIT. PATROL.

(33) In codice Regio deest οὔτε.

(34) Εἰπὼν ὅρος μέρ, etc. Vide supra ad Commentar. in Matth. xvii, tom. xiii, p. 579. Mox, ἢ τὸν

A est omnia cernere, utrobique mentiens, cum etiam angeli hujusmodi cernere queant, et propheta non videat omnia: « Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus », etiamsi prophetemus vel agnoscamus. Deinde Samaritidem laudat, tanquam quæ decenter naturæ suæ fecerit, quæ neque mentita sit, neque continuo facta fuerit turpitudinem suam, persuasamque Jesum prophetam esse, ipsam inquit interrogare eum, ostendentem simul etiam causam per quam fornicata fuerit, nimirum quod propter ignorantiam Dei et divini cultus, ut quæ neglexerit etiam omnia sibi ad præsentem vitam necessaria, quam alioquin ignorantiam hac in vita semper habuisset: neque enim, inquit, venisset hæc ad puteum, qui erat extra urbem. Sed nescio quomodo existimaverit ostendi causam fornicandi, vel ignorantiam divini cultus causam fuisse delictorum; sed hoc videtur extemporaliter dixisse absque ulla verisimilitudine: hisque addit eam volentem discere quomodo Deum adorans, et illi grata, liberaretur a fornicatione, illud dixisse: « Patres nostri in monte hoc adoraverunt », et ea quæ sequuntur. Sed facile admodum redarguuntur hæc dicta; unde enim liquet eam discere velle quo pacto Deo grata liberaretur a fornicatione?

225 16. « Dicit illi Jesus: Crede mihi, mulier, venit hora quando neque in monte hoc, neque Jerosolymis adorabitis Patrem ». Quando visus est Heracleon aptissime in hæc præcedentibus observasse non dictum fuisse illi: « Crede mihi, mulier, » nunc autem hoc illi adjunctum fuisse, tunc non inscitam observationem obscuravit, dicens per montem intelligi diabolium vel mundum ejus: « quandoquidem pars una est, inquit, diabolus totius materiæ; mundus vero universus malitiæ mons desertus, et habitatio ferarum, quem adorabant omnes ante legem, et gentiles. » Per Jerosolymam vero intelligi dicit creationem, vel Creatorem, quem adorabant Judæi. Quin rursus existimavit montem esse creationem, quam gentiles adorarent; Jerosolymam autem Creatorem, quem Judæi colerent. « Vos ergo, inquit, veluti spirituales, neque creationem, neque mundi Opificem adorabitis, sed Patrem veritatis: ac illam sane adjuvat, inquit, tanquam jam fidelem, et quæ annumeretur adorantibus eum in veritate. » At vero nos per hoc dictum, « neque in monte hoc, » declarari existimamus illud, quod Dei cultum appellant hi qui ab Ecclesiæ decretis dissident, existens in imaginatione sermonum qui sunt cognoscibiles et qui existimantur alti; per illud vero, « neque Jerosolymis adorabitis Patrem, »

κόσμον. Diabolium quippe δεσμοκράτορα et constituunt Valentiniiani et appellant. Irenæus l. 1, cap. 2; Epiphani. hæres. xxxi, cap. 19. HUETIUS.

(35) Codex Regius, ἦν pro ἐν.
(36) Codex Regius, perperam, ὡς pro ὃ.
(37) In eodem codice Regio deest ἦ.
(38) In codice Regio desideratur ὃ.
(39) Idem codex Regius, ὑπολαμβάνομεν.

regulam Ecclesie juxta multos declarari existimamus : quam etiam ipsam sanctus et perfectus transcendet, acutius, et apertius, et divinius adorans Patrem. Ut enim, quod et Judæi fatebuntur, angeli Jerosolymis non adorant Patrem, eo quod longe melius Patrem adorent quam Jerosolymis, etiam sic qui affectu id habent, ut pares sint angelis, neque Jerosolymis Patrem adorabunt, sed longe melius his qui sunt Jerosolymis, etiam propter eos qui Jerosolymis habitant, consuetudinem habent cum Judæis Jerosolymæ degentibus, facti Judæi, ut Judæos lucrifaciant⁹. Sed Jerosolyma mihi consideretur, ut antea ostendimus, atque etiam similiter Judæi. Quando vero neque in monte hoc, neque Jerosolymis quis adorat, quia venerit jam hora, is filius factus, Patrem cum fiducia adorat; quam ob causam non dictum est, Neque Jerosolymis adorabitis Deum, sed, « Neque Jerosolymis adorabitis Patrem. »

226 17. « Vos adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus, quoniam salus ex Judæis est¹⁰. » Per voculam vos, quod ad expositionem attinet, intelliguntur Samaritani; quantum vero ad anagogen, illi qui in Scripturis diversa a nobis sentiunt: sic per voculam nos, quantum ad propositum, intelliguntur Judæi; quantum ad allegoriam, ego ipse Dei Sermo, ipse Dei Filius, et qui in me transformantur salutem habentes a scriptis Judaicis; nam manifestatum nunc mysterium manifestum est per Scripturas propheticas¹¹, et per adventum Domini nostri Jesu Christi. Vide vero an non improprie et præter consequentiam verborum Heracleon disseverit, exponens illud vos, pro eo quod est, Vos Judæi et gentiles. Quale autem est, ut ad Samaritidem dicatur, Vos Judæi; vel ad Samaritidem, Vos gentiles? Sed profecto nesciunt, qui ab Ecclesie decretis dissident, quod adorant, signum esse, non veritatem; fabulam, non mysteria; at vero qui Creatorem adorat, præsertim juxta Judæum occultum¹², et juxta sermones Judaicos spirituales, novit quod adorat. Sed longum foret nunc ipsius Heracleonis dicta in medium apponere, quæ ab eo libro sumpsit qui *Prædicatio Petri* inscriptus est; insistereque etiam ad ea, disquirentes sit

⁹ 1 Cor. ix, 20. ¹⁰ Joann. iv, 22. ¹¹ Rom. xvi, 26. ¹² Rom. ii, 29.

(40) Codex Regius, νοῦσθαι, male.

(41) Item codex Regius, προσκυνῆσαι, male.

(42) Codex Regius τοῦ, male.

(43) Codex Bodleianus, δρει pro ῥητῶ.

(44) Codex Regius, Χριστοῦ, male.

(45) Idem codex Regius, καὶ μυστήρια.

(46) Codex Bodleianus, Πολὺ δὲ κάλλιόν ἐστι, etc. Sed codicis Regii lectionem anteponiimus; sequitur enim διόπερ ἐκόντες ὑπεριθέμεθα, etc.

(47) Ἀπὸ τοῦ ἐπιγεγραμμένου Πέτρον Κηρύγματος. De apocrypho hoc libro vide Lactantium lib. iv, cap. 20, et Hieronymum *De script. eccles.*, et Ἐκλογὰς ἐκ τῶν προφητικῶν, Clementis Alexandrini editioni subjectas; et Eusebium lib. iii *Histor.*, cap. 3. HUETIUS.

(48) Codex Regius, πρὸς αὐτό.

(49) Πότερόν ποτε γνήσιόν ἐστιν, etc. Duplex librorum qui pro sacris proponerentur, ordo fuit;

ἅγιος ὑπεραναβήσεται θεωρητικώτερον καὶ σαφέτερον προσκυνῶν τῷ Πατρὶ, διὰ τοῦ. « Οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ. » Ὅσπερ γὰρ, καθὼς ὁμολογήσασιν ἄν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ἄγγελοι οὐκ ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνοῦσι τῷ Πατρὶ, τῷ κρειττόνως παρὰ τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνεῖν τῷ Πατρὶ, οὕτως οἱ ἕδη τῇ διαθέσει τὸ ἰσάγγελοι εἶναι ἐσχηκότες, οὐδὲ ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ βέλτιον ἢ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ ἐν τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις συμπεριφέρονται τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις τοῖς Ἰουδαίοις γινόμενοι Ἰουδαῖοι, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσωσιν. Ἱεροσόλυμα δὲ μοι νοεῖσθαι (40), καθὼς προαποδεδώκαμεν, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι. Ὅτε μένοιτογε οὔτε ἐν τῷ δρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις τις προσκυνεῖ, ἐλθοῦσης τῆς ὥρας προσκυνεῖ μετὰ παρῆρσις υἱὸς γεγεννημένος; τὸν Πατέρα· διόπερ οὐκ εἴρηται. Οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε (41) τῷ Θεῷ· ἀλλὰ· « Οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ. »

17. « Ὑμεῖς προσκυνεῖτε δὲ οὐκ οἰδατε· ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἶδαμεν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν. » Τὸ (42) « Ὑμεῖς, » ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει, αἱ Σαμαρεῖς· ὅσον δὲ ἐπὶ τῇ ἀναγωγῇ, οἱ περὶ τὰς Γραφὰς ἑτερόδοξοι· τὸ δὲ « Ἡμεῖς, » ὅσον ἐπὶ τῶν ῥητῶν (43), οἱ Ἰουδαῖοι· ὅσον δὲ ἐπὶ τῇ ἀλληγορίᾳ, ἐγὼ ὁ Λόγος, καὶ οἱ κατ' ἐμὲ μεμορφωμένοι, τὴν σωτηρίαν ἔχοντες ἀπὸ τῶν Ἰουδαϊκῶν λόγων· τὸ γὰρ φανερωθὲν νῦν μυστήριον πεφανέρωται διὰ τε Γραφῶν προφητικῶν, καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου (44) ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὅρα δὲ εἰ μὴ ἰδίως καὶ παρὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν ῥητῶν ὁ Ἑρακλέων ἐκδεξάμενος· τὸ, ὑμεῖς, ἀντὶ τοῦ, Ἰουδαῖοι, ἔθνικοι, διηγήσατο· οἷον δὲ ἐστὶ πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν λέγεσθαι, Ὑμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι, ἢ πρὸς Σαμαρεῖτιν, Ὑμεῖς οἱ ἔθνικοι; Ἄλλ' οὐκ οἶδαςί γε οἱ ἑτερόδοξοι ὃ προσκυνοῦσι, ἔτι πλάσμα ἐστίν, καὶ οὐκ ἀλήθεια, καὶ μῦθος, οὗ μυστήρια (45)· ὃ δὲ προσκυνῶν τὸν Δημιουργόν, μάλιστα κατὰ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ τοὺς λόγους τοὺς πνευματικούς Ἰουδαϊκούς, οὗτος ὃ οἶδε προσκυνεῖ. Πολὺ δὲ ἐστὶ (46) νῦν παρατιθεσθαι τοῦ Ἑρακλέωνος τὰ ῥητὰ, ἀπὸ τοῦ ἐπιγεγραμμένου Πέτρον Κηρύγματος (47) παραλαμβανόμενα, καὶ ἰστασθαι πρὸς αὐτὰ (48) ἐξετάζοντας καὶ περὶ τοῦ βιβλίου, πότερόν ποτε γνήσιόν ἐστιν (49), ἢ νόθον, ἢ μикτόν· διόπερ

D τῶν γνήσιων, ejusmodi erant quos in Canonem suum Hebræi retulerant, quique erant intra arcam; et τῶν ἀποκρύφων. Kursus τῶν ἀποκρύφων duplex ordo fuit, τῶν ἀντιλεγόμενων, seu μικτῶν, qui admitterentur ab aliquibus, ab aliis repudiarentur, et dubiæ essent auctoritatis; ejusmodi erant Machabæorum libri, Sapientia Sirach, et Salomonis, alii-que, quos quamvis in Catalogum suum non contulissent Judæi, plurimi tamen recipiebant: alter ordo erat τῶν νόθων, quippe ab omnibus plane pro conflictis et supposititiis habebantur. Priorem divisionem confirmant Hieronymus in Prologo Galeato, et Athanasius, seu quisquis auctor Inducilli librorum Scripturæ: hi enim quicquid præter γνήσιους est, inter ἀποκρύφους recensent. At triplicem illum ordinem, τῶν γνήσιων, τῶν ἀντιλεγόμενων, et τῶν μικτῶν sequitur Eusebius *Hist.* lib. iii, cap. 25 et 34. HUETIUS.

ἐκόντες ὑπερτιθέμεθα, ταῦτα μόνον ἐπισημειούμενοι ἄνεκεν αὐτῶν, ὡς Πέτρου διδάξαντος, μὴ δεῖν καθ' Ἑλληνας (50) προσκυνεῖν, τὰ τῆς ὕλης πράγματα ἀποδεχομένους, καὶ λατρεύοντας ξύλοις, καὶ λίθοις: μήτε κατὰ Ἰουδαίους σέβειν τὸ θεῖον ἐπέπερ καὶ αὐτοὶ, μόνον οἰόμενοι ἐπίστασθαι θεόν, ἀγνοοῦσιν αὐτὸν, λατρεύοντας ἀγγέλοις, καὶ μὴν, καὶ σελήνῃ (51).

(50) *Καθ' Ἑλληνας*. Sic codex Bodleianus, optime; Regius, corrupte, *καθελὲν ἄς*.

(51) *Λατρεύοντες ἀγγέλοις, καὶ μὴν, καὶ σελήνῃ*. Quoniam in veteri lege Dei mandata obiisse saepe legitur angelus, et quasi ex persona Dei saepe esse locutus, hinc varie disputatum est inter Judæos, Deusne ille esset, an angelus. Angelos nullos admittebant Sadducæi, ut est Act. xxiii, 8. Eos agnoscebant Pharisei, religionis inter ipsos principes, et arbitri. Cum autem superstitionibus valde dediti essent hujus sectæ homines, facile eo delapsi sunt, ut dæmoniosum et vitium angelis cultum exhiberent. Atque hæc hæresis apud Phrygas florebat Pauli temporibus, ut intelligitur ex ipsius Epist. ad Colossenses c. ii, ᾧ 18. Sed et multo post in Laodicena synodo damnata est. Quoniam vero cultum Lunam et Mηνᾶ venerati sint Judæi, dictu facile non est. Isaias cap. lxxv, ᾧ 11, sic ipsos alloquitur: «*Et vos, qui dereliquistis Dominum, qui oblitus estis montem sanctum meum, qui ponitis mensam ἱερῆ Gad, et impletis ἱερῆ Meni libamen.*» Gad est ἀγαθὴ τύχη, ut recte intellexit Hieronymus. Ita sumitur Genes. xxx, 11. Sortes autem rerum omnium vetustissimi Chaldei, et Ægyptii astrologi sideribus deputabant: et Fortunæ quidem sortem tribuebant Lunæ, ut Dæmonis sortem Soli; et hæc res ad animum pertinentes, illi res corporeas curæ esse putabant. Vettius Valens lib. iv *Anthologiarum*, cap. 5, quod est *Περὶ χρόνων διαίρεσως ἀπὸ κλήρου τύχης καὶ δαιμόνες*, docet sortem Fortunæ et Dæmonis, significare Solem et Lunam: Lunam quippe esse Fortunam, in potestate habentem corpus et spiritum; Solem vero esse Mentem et Dæmonem, animas ad res gerendas excitantem et moventem. Idipsum aliis præterea testimoniis, tum ex Macrobio, tum ex eodem Valente depromptis demonstrat Seldenus libro *De diis Syris*, synt. 1, cap. 1. Quod ait ergo Isaias Judæos adorare Gad, id est Fortunam, id exponit Lunam auctor libri quem citat Origenes, quæ Fortuna quoque dicitur. Sequitur apud Isaiam, «*et impletis Meni libamen.*» Illud est quod apud Origenem exprimitur, *λατρεύοντες μὴν*. Multum hic æstuant interpretes; sed in eo plurimi consentiunt, vocabulo «*Meni*» vel planetas omnes, vel unum ex planetis signari, quem Mercurium quidam esse conjectant. Mihi autem verisimile sit Solem, qui mens est, et Dæmon, seu Genius, voce «*Meni*» significari, ex origine *מני*, quod est «*numerare*,» quia Sol temporibus numerandis et dividendis præest. Indidem profudit dictio *μήνη*, Luna, eadem de causa. In Solis autem et Lunæ adorationem proclives fuerunt Judæi, jam inde ab antiquis temporibus, ut colligitur ex Deuter. iv, 19: «*Ne forte elevatis oculis ad cælum, videas Solem et Lunam, et omnia astra cæli, et errore deceptus adores ea;*» et Job xxxi, 26, 27: «*Si vidi Solem cum fulgeret, et Lunam incedentem clare. Et letatum est in abscondito cor meum, et osculatus sum manum meam ore meo.*» Atque ea ad Josiam usque propagata est idololatria, de quo id scriptum est IV Reg. xxiii, 11: «*Abstulit quoque equos, quos dederant reges Juda Soli, in introitu templi Domini, juxta exhedram Nathamelec eunuchi, qui erat in Pharurim: currus autem Solis combussit igni.*» Ezechielis viii, 16, quæritur Dominus viginti quinque Israelitis «*dorsa habuisset contra templum Domini, et lactes ad orientem, et adorasse ad ortum solis.*» Ex his efficitur probabile non esse Isaiam

necne genuinus liber, an notius, an mistus: quam ob causam libentes hæc differimus; tantum illi notantes, librum ipsum docere, perinde quasi Petrus docuerit, non oportere gentilium more adorare, materialia laudantium, atque servientium lignis et lapidibus; neque Judæorum more Deum colentium; quandoquidem et ipsi hi soli Deum scire existimati,

Fortunæ, hoc est Lunæ, cultum Judæis objicientem, Solis religionem, cui multo magis dediti erant, siluisse. Præterea ejus verba sic exposuerunt LXX Senes: «*Ἐτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαιμονίῳ κέρασμα.*» Hieronymus quippe in Isaiæ lxxv, 11, sic ipsos ait reddidisse: «*Paratis Fortunæ mensam, et impletis Dæmoni poculum;*» et mox: «*Quodque Septuaginta transtulerunt τῷ δαιμονίῳ, id est Dæmoni, in Hebraico habet *מני*.*» Unde manifestum est corruptam esse vulgatam loci hujus lectionem: «*Ἐτοιμάζοντες τῷ δαιμονίῳ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῇ τύχῃ κέρασμα.*» «*Meni*» igitur juxta τοὺς *Ο'* est δαιμόνιον. Atqui sors Dæmonis, seu Genii, «*cujus in tutela ut quisque natus est, vivit,*» ut ait Censorinus c. 3, et «*natale comes qui temperat astrum,*» ut loquitur Horatius lib. ii, epist. 2, tribuebatur Soli ab antiquis astronomiæ disciplinæ magistris, ut dixi: et Sol ipse Dæmon appellabatur. Macrobius lib. i *Saturni*, c. 19: «*Argumentum caducæi ad genituram quoque hominum, quæ genesis appellatur, Ægyptii protendunt, deos præstitos homini nascenti quatuor adesse memorantes, δαίμονα τύχην, ἔρωτα, ἀνάγκην, et duo priores Solem et Lunam intelligi volunt; quod Sol auctor spiritus, calor ac luminis, humanæ vitæ genitor et custos est, et ideo nascentis Dæmon, id est Deus creditur; Luna τύχη, quia corporum præsul est, quæ fortiorum varietate jactantur.*» Firmicus lib. iv, cap. 11: «*Locum Dæmonis ista ratione colligimus, quam ideo huic libro adjecimus, quia Solis eum esse locum Abrahami simili ratione monstravit.*» Quemadmodum autem pro Luna, sortem ipsi tributam, Fortunam nimirum propheta expressit, ita ad significandum Solem, sortem Soli deputatam, Dæmonem scilicet, seu Meni notavit. Ex Meni Hebraico prodiit Græcum *μήνη*, Dæmon, seu Genius qui et Sol. Unde *μήνης, Æolice μάνης*, hinc Latinum *Manes*, qui et Genii. Servius in vi *Æn.*, v. 743: «*Ergo Manes Genios dicit, quos cum vita sortimur.*» Non autem sic vocantur a Manis, quod est «*bonus,*» quod idem scribit Servius in iii *Æn.* Ex *μήνη* sit *Μηνόδορος*, et contracte, *Μηνᾶς*. Id nomen fuit patriarchæ Constantinopolitano, ad quem exstat celebris Justiniani epistola, non, ut vulgo scribitur, *Mennus*. Sic Ἀπολλῶς contracte, pro Ἀπολλόδορος, sic Ἐρμᾶς pro Ἐρμόδορος; sic Θεοδᾶς Act. v, 36 et apud Josephum, pro Θεόδωρος; sic Ὀλυμπᾶς Kom. xvi, 15, pro Ὀλυμπόδορος. Hinc dicti et *μήνης, menses*, quos curriculum suis Sol determinat, quasi sint varii Soles, et Sol, puta Januarii, alius sit a Sole Junii. Conjecturam nostram penitus firmat Strabo lib. ii, cum ait Cabiris, quæ urbs caput est Armeniæ, esse τὸ ἱερὸν μηνός Φαρνάκου καλούμενον, «*templum quod Menis Pharnacis appellatur,*» tam religiose cultum, ὡστε τὸν βασιλικὸν καλούμενον ὄρκον τοῦτον ἀπέφηναν, τύχην βασιλείας, καὶ μήνα Φαρνάκου, «*ut pro juramento, quod regium appellatur, haberi vluerint Fortunam regis, et Meni Pharnacis.*» Atqui id templum Lunæ quoque consecratum erat: Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῆς Σελήνης τὸ ἱερὸν, καθάπερ τὸ ἐν Ἀθῆναις καὶ τὸ ἐν Φρυγίᾳ, τὸδε τοῦ Μηνός ἐν τῷ ὁμωνύμῳ τόπῳ καὶ τοῦ Ἀσκαίου τὸ πρὸς τῇ Ἀντιοχείᾳ τῇ πρὸς Ἱουδαίαν, καὶ τὸ ἐν τῇ χῶρᾳ τῶν Ἀντιοχείων. «*Est autem hoc quoque templum Lunæ, quemadmodum et illud quod est in Albanis, et quod in Phrygia, et illud*

ipsum ignorant, servientes angelis, et mensi, et lunæ. **227** Unde quæramus necesse est cui cultum corporalem exhibeant Judæi, nam illis propositum fuisse offerre victimas Creatori universi perspicuum est. Proinde operæ pretium est videre quod in apostolorum Actis scriptum est : « Convertit se Deus, et tradidit eos ad colendam militiam cœli ¹³. » **228** Nescio autem quomodo, Servatore palam dicente salutem ex Judæis esse ¹⁴, qui ab Ecclesiæ decreitis dissident negent Deum Abraham, et Isaac, et Jacob, qui fuere patres Judæorum. Præterea si implet Servator legem, et, ut impleantur quæ scripta sunt in prophetis ¹⁵, hæc et hæc fiunt tempore adventus Domini, quomodo non liquet quoniam pacto salus ex Judæis fiat? idem enim Deus Judæorum et gentium : « Quandoquidem unus est Deus, qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ¹⁶ : » non enim destruimus legem per fidem, sed stabilimus legem per fidem.

¹³ Act. vii, 42. ¹⁴ Joan. iv, 22. ¹⁵ Matth. v, 17.

Menis, quod est in loco cognome : et illud Ascæi apud Antiochiam, quæ est ad Pnsidiam, et illud quod est in regione Antiochenorum. De templo illo quod est in Albanis disserit Strabo lib. xi. In calce vero libri xii sic ille de templo Phrygio Menis : Μεταξὺ δὲ τῆς Λαοδικείας, καὶ τῶν Καρούρων ἱερὸν ἐστὶ Μηνὸς Κάρου καλούμενον. « Inter Laodiceam et Carura templum est, quod Menis Cari appellatur. » Athenæus lib. xii pagum quemdam Phrygiæ Μηνὸς καμην appellat, Pagum Menis, ubi nempe templum Menis, si quid conjectura valeo. De templo vero Ascæi hæc Strabo libro eodem xii : Ἦν δὲ ἐνταῦθα καὶ ἱερωσύνη τις Μηνὸς Ἀσκαίου. « Erat autem illic sacerdotium Menis Ascæi. » Nihil his locis intellexerunt interpretes. Vides templum illud, quod erat Cabiris, consecratum fuisse Meni et Lunæ. Atqui petita ex eo jurisjurandi formula exprimit τύχην βασιλέως, et Fortunam regis, i cuius sors Lunæ ascribatur; et Μηνα Φαρνάκου, id est, si recte intelligo, Genium, seu Dæmonem Pharnacis, cuius sors ad Solem pertinebat. Templum itidem illud Albanorum, et illud Ascæi, et aliud Phrygium, non Meni solum, sed et Lunæ fuerant dicata : nec aliter enim accipi possunt ista Strabonis : « Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῆς Σελήνης τὸ ἱερὸν, καθάπερ τὸ ἐν Ἀλθωνοῖς καὶ τὸ ἐν Φρυγίᾳ, τὸ τε τοῦ Μηνὸς ἐν τῷ ὄμω- νόμῳ τόπω, καὶ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀντιοχείων. De Albanis sic Strabo lib. xi: Θεοῦς δὲ τιμῶσιν, Ἥλιον, καὶ Δία, καὶ Σελήνην διαφερόντως δὲ Σελήνην. Ἔστι δ' αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰσηρίας πλησίον. « Deos autem colunt, Solem, et Jovem, et Lunam; maxime vero Lunam. Est autem ejus templum Iberiæ proximum. » Solem ait illos et Lunam venerari, quos D templum Meni et Lunæ posuisse alibi significat. Nempe Sol is est Men. Templum igitur illud apud Armenos Genio et Fortunæ Pharnacis consecratum erat. Ita Romanis Genium principis adjurare solitum erat, necnon et ejusdem Fortunam, quæ ipsa quoque Dæimon esse censebatur : Origenes lib. viii contr. Cels. : Ἐφε καὶ, ὡς τιαν εδοξεν, εἰποῦσι: Τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως τὸν δαίμονα δμνύσιν οἱ τὴν τύχην αὐτοῦ δμνύοντες. Δαιμόνιον ἐστὶν ἡ ὀνομαζομένη τύχη τοῦ βασιλέως. Sed Dæmonis nomine Genius frequentius compellabatur. De Genio, et Fortuna elegantiter Cebes in Tabula. Eos autem sæpe simul cultos, atque iisdem religionibus placatos reperias. Plurima apud Gruterum marina videre est in honorem utriusque erecta et incisa. Consecratum itidem Soli et Lunæ dici poterat Armeniacum illud templum, non absolute, sed quatenus Genio, et Fortunæ Pharnacis Sol et Luna præerant. Porro

Ζητητέον μέντοιγε, ὡς πρὸς τὴ ἀληθῆς, τίνε ἡ σωματικῆ λατρεία ἐγένετο ὑπὸ Ἰουδαίων. Ὅτι μὲν γὰρ προκειμενον ἦν αὐτοῖς προσφέρειν τὰς θυσίας τῷ Κτίστῃ τοῦ παντός, τοῦτο δὴλον· ἀξιον δὲ ἵδειν τί ἐστι τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γεγραμμένον· « Ἐστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς λατρεύειν τῇ στρατείᾳ τοῦ οὐρανοῦ. » Οὐκ οἶδα πῶς, τοῦ Σωτῆρος ἀντικρὺς φάσκοντος, ὅτι ἡ σωτηρία ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν, οἱ ἑτερόδοξοὶ ἀρνοῦνται τὸν Θεὸν τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, τῶν πατέρων τῶν Ἰουδαίων. Ἔτι δὲ εἰ πληροὶ ὁ Σωτὴρ τὸν νόμον, καὶ, ἵνα πληρωθῇ τὰ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένα, τάδε τινα καὶ τάδε γίνεται κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐπιδημίαν, πῶς οὐ σαφὲς τίνα τρόπον ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων γίνεται; ὁ αὐτὸς γὰρ Θεὸς **B** Ἰουδαίων καὶ ἐθνῶν· « Εἴπερ εἰς Θεὸς, ὃς δικαιοῦσαι περιτομῆν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως; » οὐ γὰρ καταργοῦμεν νόμον διὰ τῆς πίστεως, ἀλλὰ ἰσχύνομεν νόμον δι' αὐτῆς.

¹⁶ Rom. iii, 29-31.

lingua et moribus multum habuisse cum Syris con- guationis Armenos idem Strabo libro primo prodidit. Quid si ab eodem Mene nomen dicamus Armeniam traxisse? Jeremias cap. xxi, § 57, hæc scribit : « Annuntiate contra illam (Babylonem) regibus Ararat, Menni, et Ascenez. » LXX Sixtinæ editionis : Παραγγεῖλατε ἐπ' αὐτὴν βασιλεῖς Ἀρατε παρ' ἐμοῦ, καὶ τοῖς Ἀσχαναζεῖσι. Lege : βασιλεῖς Ἀραράτ παρ' ἐμοῦ, καὶ τοῖς Ἀσχαναζεῖσι, ubi Hebraicum מני redditum est παρ' ἐμοῦ, quasi id non sit nomen proprium. Idem peccavit Arabs. At paraphrastes Chaldaeus Menni reddit מני מני, quæ vox alias scribitur, מני מני : utrobique vitiose : scribendum si- **C** quidem מני מני Mons Meni, uti habent Baal Aruch, Iarchi, Kimchi, alique Hebræi proceres, qui et Armeniam exponunt. Ex Menni ergo nomen ipsam traxisse erudite sane et luculenter ostendit vir præstantissimus Samuel Bochartus in Phaleg lib. iii, cap. 5. Equidem non aliud esse censuerim מני מני, Montem Meni, quam montem consecratum Deo illi qui ab Isaia מני appellatur, Μήνα a Strabone et auctore Prædicationis Petri, quam laudat Origenes. His amplius gallum album comedi vetabat Pythagoras, quod esset Meni sacer, hoc est Soli, ut exponunt Pythagorici. Iamblichus lib. i De vita Pythagoræ, postquam censuisse illum dixit gallum album Meni consecratum esse; altero libri ejusdem loco subjungit : ἱερὸν ἡγεῖτο εἶναι τὴν ἀλεκτρούνα Ἥλιου. « Sacrum existimabat esse gallum Soli. » Laertius in Vita ejusdem inter ipsius effata hoc posuit : Ἀλεκτρούνοσ μὴ ἀπτεσθαι λευκοῦ, ὅτι ἱερὸς τοῦ Μηνὸς καὶ ἐκείτης, σημαίνει γὰρ τὰς ὥρας. « Gallum album penitus non attingere, quod sacer sit Meni et supplex; quippe qui horas significet. » Id exponit Suidas in Πυθαγόρας : Ὁς ἱερὸς τοῦ Ἥλιου, « ut Soli sacer. » Estimari quoque potest ex supradictis Meneth Deum quemdam ab Arabibus cultum, cuius mentio habetur in Alcorano, Sur. 63, hunc ipsum esse Meni. Sane Solis et Lunæ cultum pleræque Asiæ gentes videntur a Persis accepisse. Auctor est Strabo lib. xi et xv in Hyrcania ipsos, et Cappadocia templa posuisse τῆς Ἀνατιδος καὶ Ἀμανοῦ, qui et ὀμάνος et ὀμάνος dicitur. Hunc esse Solem, illam Lunam viri eruditi existimant. Certe in voce Ἀμάνος vestigia vocis Μηνί agnoscas. Narrat Herodotus lib. 1, c. 132, Persis morem fuisse convivia diis ponere. Idem Fortunæ factum a Judæis Isaïas exprobrat c. lxxv, §. 11. Quin et ab Herodoto proditum est lib. 1, cap. 133, natalem diem solemnibus epulis celebrasse Persas. Nempe ita fortasse Solem seu Genium venerabantur ortus hominum omnium præsulem. **Ποσειδών.**

18. « Ἄλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. » Τοὺς μὴ δ' ὅλως ἐπαγγελισμένους προσκυνεῖν τῷ Πατρὶ οὐδὲ ὀνομάζεσθαι δεῖ προσκυνητὰς τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ πάντων ἐπαγγελωμένων προσκυνεῖν τῷ Κτίσαντι, εἰ οἱ μὲν (52) μῆκετι ὦσιν ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι, τῷ πνεύματι περιπατεῖν καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς μὴ ἐπιτελεῖν· οἱ δὲ μὴ ὦσιν ἐν πνεύματι, ἀλλ' ἐν σαρκί, καὶ κατὰ σάρκα στρατεύονται· τότε λεκτέον ἀληθινούς μὲν προσκυνητὰς τοὺς προσκυνούντας τῷ Πατρὶ ἐν πνεύματι, καὶ μὴ σαρκί, καὶ ἐν ἀληθείᾳ, καὶ μὴ ἐν τύποις· οὐκ ἀληθινούς δὲ τοὺς μὴ οὕτως ἔχοντας. Καὶ ὁ γράμματα δὲ τῷ ἀποκτινύντι δεδουλωμένος, πνεύματος δὲ τοῦ ζωοποιούντος μὴ μετεληφώς, μὴδὲ τοῖς πνευματικοῖς ἀκολουθῶν τοῦ Νόμου, οὗτος ἂν εἴη ὁ μὴ ἀληθινὸς προσκυνητής, καὶ πνεύματι μὴ προσκυνῶν τῷ Πατρὶ· ὁ δ' αὐτὸς οὗτος ὅλος τῶν τύπων, καὶ τῶν σωματικῶν ὅταν ἐπιτυχάνειν πάνυ δοκεῖ, τότε ἐν τύπῳ, καὶ οὐκ ἐν ἀληθείᾳ προσκυνεῖ τῷ Θεῷ, διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀληθινὸς δυνάμενος χρηματίζειν προσκυνητής. Τάχα δέδοται ποτε εὐλόγως καὶ τὸν ἀληθινὸν προσκυνητὴν ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνούντα τυπικὰ τινα ποιεῖν, ἵνα τοὺς τῷ τύπῳ δεδουλωμένους οἰκονομικῶτα ἐλευθερώσας τῶν τύπων προσαγάγῃ τῇ ἀληθείᾳ· ὡς περ φαίνεται Παῦλος ἐπὶ Τιμοθέου πεποιηκώς, τάχα δὲ καὶ ἐν Κερχραεῖς, καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γέγραπται. Τηρητέον δὲ, ὅτι οἱ ἀληθινοὶ προσκυνητὰ οὐ μόνον ἐν μελλούσῃ ὥρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐσθηκίᾳ προσκυνοῦσι τῷ Πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Ἄλλ' ἐν πνεύματι οἱ προσκυνούντες, ὡς εἰλήφασιν προσκυνούντες, ἐν ἀρραβῶνι πνεύματος ἐπὶ τοῦ παρόντος προσκυνοῦσιν· ἐν πνεύματι δὲ (53) ὅτε πᾶν χωρήσουσι τὸ πνεῦμα προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ. Εἰ δὲ ὁ βλέπων διὰ κατόπτρου, τὸ ἀληθές (54) οὐ βλέπει, ὡς δεῖκνυται τούτοις τοῖς κατοπτρικοῖς ὑπὸ τῶν περὶ ταῦτα δεινῶν, βλέπει δὲ Παῦλος καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτὸ (55) διὰ κατόπτρου νῦν, ὅτι ἐπὶ (56), ὡς βλέπει, οὕτω καὶ προσκυνεῖ τῷ Θεῷ, καὶ διὰ κατόπτρου προσκυνεῖ· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἡ ὥρα ἡ μετὰ τῆν ἐνεστηκυῖαν ἐνεστησομένη, τότε ἔσται ἡ προσκυνήσις ἐν ἀληθείᾳ πρόσωπον (57) πρὸς πρόσωπον, καὶ οὐκέτι διὰ κατόπτρου θεωρουμένη.

19. Τὸ μέντοιγε, « ἡμεῖς προσκυνούμεν, » ὁ Ἡρακλείων οἴεται εἶναι, ὁ ἐν Αἰῶνι, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ εἰθόντες· οὗτοι γὰρ, φησὶν, ἦδραν τίνι προσκυνοῦσι, κατὰ ἀλήθειαν προσκυνούντες. Ἄλλὰ καὶ τό· ἵτι· ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν, » ἐπεὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φησὶν, ἐγεννήθη, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτοῖς· οὐ γὰρ εἰς πάντας αὐτοὺς εὐδόκησε, καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου τοῦ ἔθνους ἐξῆλθεν ἡ σωτηρία, καὶ ὁ λόγος εἰς τὴν οἰκουμένην· κατὰ δὲ τὸ νοούμενον ἐκ τῶν Ἰου-

18. « Sed venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate ». » Qui minime se profitentur adorare Patrem, hos ne nominare quidem oportet adoratores Dei : sed ex omnibus profitentibus se adorare mundi Opificem, si quidam non amplius sint in carne, sed in spiritu, spiritu quia ambulent, desideria carnis non perficientes ; et aliqui non in spiritu sint, sed in carne ; et secundum carnem militant : tunc dicendum est veros adoratores esse eos qui Patrem adorant in spiritu, non in carne ; in veritate, non in figuris : non veros vero eos qui sic se non habent. Ille etiam qui non particeps fuerit Spiritus vivificantis, quique spiritualia legis non sequens a littera occidente in servitutem redactus fuerit, hic verus non erit adorator, nec spiritu adorabit Patrem ; imo hic ipse, totus figuris et rebus corporeis adductus, cum se maxime assequi existimaverit, tunc in figura, et non in veritate Deum adorat, idcirco verus adorator esse non valens. Fortasse concessum est aliquando convenienter rationi, ut verus adorator, in spiritu et veritate adorans, quædam faciat quæ in figura sint, ut quos figura irretierit summa dispensatione ab ea liberatos ad veritatem adducat : id quod Timotheo Paulum fecisse apparet, fortassis autem in Cenchris, et Hierosolymis, veluti in apostolorum Actis scriptum est ¹⁹. Observandum vero est veros adoratores non solum in futura hora, verum etiam in præsentī, adorare Patrem in spiritu et veritate. Sed qui in spiritu adorant, quemadmodum acceperunt adorantes, in arrhabone spiritus nunc adorant : **229** tunc autem in spiritu Patrem adoraturi, cum totum perceperint spiritum. Quod si is qui videt per speculum, non videt verum, uti hæc optime callentes ostendunt his imaginarie videntibus, et per speculum adorat Deum, videtque Paulus nunc per speculum ²⁰, suique similes, perspicuum est Paulum sic adorare Deum quemadmodum videt, atque etiam per speculum adorare Deum ; cum vero venerit hora post instantem futura, tunc erit adoratio in veritate, quæ facie ad faciem, non amplius per speculum videtur.

D 19. Sane ea verba, « nos adoramus », Heraclion esse retur eum qui est in Æone, et qui cum ipso venerunt ; nam hi, inquit, noverunt quem adorant, secundum veritatem adorantes. Quin illud etiam, « salus ex Judæis est », quoniam in Judæa genitus est, inquit, non inter ipsos ; quia in omnes ipsos animi præpensionem non habuerit, et quoniam ex illa gente egressa est salus, et sermo in orbem terrarum : juxta intelligentiam vero spiritualem, ex

¹⁹ Joan. iv, 23. ²⁰ Galat. v, 16. ²¹ Act. xvi, 3, 18 ; xxi, 24. ²² I Cor. xiii, 12. ²³ Joan. iv, 22. ²⁴ ibid.

(52) *Ei oi mén*, etc. Sic recte habet codex Bodleianus ; in Regio deest ei.

(53) *Ἐν πνεύματι δέ*. Sic codex Bodleianus ; Regius, ἐν πνεύματι τε.

(54) *Τὸ ἀληθές*. Sic codex Bodleianus ; Regius,

καὶ ἀληθές.

(55) *Αὐτό*. Lego αὐτῷ.

(56) *Δὴ δτι*. Lego cum Ferrario, δῆλον, δτι.

(57) *Codex Regius*, τῇ πρόσωπον, sed in Bodliciano deest τῇ. Forte legendum ἡ πρόσωπον.

Judæis narrat factam fuisse salutem, quoniam hi similitudines esse existimantur eorum qui sunt in pleromate : sed ostenderet necesse erat ipse, ejusque sequaces, quomodo unusquisque sit similitudo eorum qui sunt in pleromate; modo non sola voce hoc dicant, sed vere hoc sentiant. Præterea enarrans illud, « in spiritu et veritate » adorari Deum, « priores adoratores, inquit, in carne et errore adoraverunt eum, qui Pater non erat : quare eadem etiam ratione decepti fuere omnes qui adorarunt mundi Opificem; » subjungitque Heracleon eos servisse creaturæ, non ei qui in veritate Creator erat, qui est Christus, quandoquidem « omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ».

20. « Etenim Pater tales quærit, qui ipsum adorent ».

Si quærit Pater, per Filium quærit, qui venit ad quærendum et servandum quod perierat²⁴: quos purificans et erudiens ratione et sanis dogmatibus, præparat esse veros adoratores. Periisse autem Heracleon inquit in profunda materia erroris rem familiarem Patri, quæ quæritur, ut a familiaribus adoretur. Itaque hunc quidem sermonem²⁷ si intellexisset de ovium perditione, et de filio qui ab iis quæ patris sunt deciderit, **230** saltem admissemus ipsius enarrationem : sed nescio quid tandem aperte doceant de perditione spiritualis naturæ, qui ipsum sequuntur, fabulantes, et nihil apertum nos docentes de sæculis vel temporibus, quæ fuere ante ipsam perditionem : neque enim manifestare valent rationem suam : hanc ob causam prætermisimus ipsos sponte, hactenus disputasse contenti.

21. « Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare ».

Cum multi multa de Deo deque ejus essentia enuntiarint, adeo ut quidam illum corporeæ, et tenuis, et cælestis naturæ dixerint, alii incorporeæ; rursum alii Deum has naturas transcendere dixerint potentia et excellentia essentia suæ, operæ pretium est ut videamus an a Scripturis divinis habeamus causas ad dicendum aliquid de Dei essentia. Atque hoc quidem in loco dicitur quasi essentia ejus esse spiritus : « Spiritus enim est Deus, » inquit; in lege vero ignis dicitur: scriptum est enim²⁵: « Deus noster ignis consumens est; » apud Joannem vero lux : « Deus enim, inquit, lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ ».

Si ergo simplicius hæc intellexerimus, nihil ultra litteram perscrutantes, occasionem habebimus dicendi Deum esse corpus, cum interim, quæ nos sequantur absurda hoc dicentes vulgarium non sit cernere : quia pauci disseruerint de corporum natura, et maxime de his corporibus quæ or-

²³ Joan. iv, 23. ²⁴ Joan. i, 3. ²⁵ Joan. iv, 23. ²⁶ Luc. xix, 10. ²⁷ Luc. xv, 4, 11 seq. ²⁸ Joan. iv, 24. ²⁹ Deut. iv, 24; Hebr. xii, 29. ³⁰ I Joan. i, 5.

(58) Ἡγούμενος. Legebat Ferrarius διηγούμενος.
(59) Εἰ ζητεῖ. Sic codex Bodlicianus: Regius, ἐκζητεῖ.

δαίων τὴν σωτηρίαν διηγείται γεγονέναι, ἐπιπέρι εἰκόνες οὗτοι τῶν ἐν τῇ πληρώματι αὐτῷ εἶναι νομιζόνται· ἐχρῆν δὲ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ ἑκαστον τῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δεικνύουσι πῶς ἔστιν εἰκὼν τῶν ἐν τῇ πληρώματι· ἐπεὶ γὰρ μὴ μόνον φωνῇ τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ ἀληθεῖς φρονούσιν αὐτό. Πρὸς τοῦτοις τὸ, « ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ » προσκυνεῖσθαι τὸν Θεὸν, ἡγούμενος (58), λέγει, ὅτι « οἱ πρότεροι προσκυνηταὶ ἐν σαρκὶ καὶ πλάνῃ προσεκύνουν τῷ μὴ Πατρὶ, ὥστε καὶ ταυτὸν πεπλαυσθῆσαι πάντας τοὺς προσκεκνηκότας τῷ Δημιουργῷ » καὶ ἐπιφέρει γὰρ ὁ Ἡρακλέων, ὅτι ἐλάτρευον τῇ κτίσει, καὶ οὐ τῷ κατ' ἀλήθειαν Κτίστῃ, ὅς ἐστι Χριστὸς, « ἐπεὶ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν. »

20. « Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς προσκυνώντας αὐτόν. »

Εἰ ζητεῖ (59) ὁ Πατὴρ, διὰ τοῦ Υἱοῦ ζητεῖ, τοῦ ἐληλυθότος ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπωλόδος, οὐστίναις καθαίρων καὶ παιδεύων τῷ λόγῳ καὶ τοῖς ὑγιεῖσι δόγμασι, κατασκευάζει ἀληθεῖς τοὺς προσκυνητάς. Ἀπωλλέναι δὲ φησὶν ὁ Ἡρακλέων ἐν τῇ βαθεῖα ὕλῃ τῆς πλάνης τὸ οἰκτεῖν τῷ Πατρὶ, ὅπερ ζητεῖται, ἵνα ὁ Πατὴρ ὑπὸ τῶν οἰκτεῖων προσκυνῆται. Εἰ μὲν οὖν ἑώρα τὸν περὶ τῆς ἀπωλείας τῶν προδάτων λόγον, καὶ τοῦ ἀποπεσότος τῶν τοῦ πατρὸς υἱοῦ, κἂν ἀπεδεξάμεθα αὐτοῦ τὴν διήγησιν. Ἐπεὶ δὲ μυθοποιούντες οἱ ἀπὸ τῆς γνώμης αὐτοῦ, οὐκ αἰδ' ὅ τι ποτὲ τραυῶς παριστάσι (60) περὶ τῆς ἀπωλλωίας πνευματικῆς φύσεως, οὐδὲν σαφὲς ἐδάσκοντες ἡμᾶς περὶ τῶν πρὸ τῆς ἀπωλείας αὐτῆς χρόνων, ἢ αἰώνων· οὐδὲ γὰρ τραυσὶν δύνανται ἑαυτῶν τὸν λόγον· διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἐκόντες παραπεμφόμεθα, τοσοῦτον ἐπαπορήσαντες.

21. « Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτόν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. »

Πολλῶν πολλὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ἀποψηναμένων, καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὥστε τινὰς μὲν εἰρηκέναι καὶ αὐτὸν (61) σωματικῆς φύσεως λεπτομεροῦς καὶ αἰθερώδους, τινὰς δὲ ἀσωμάτου, καὶ ἄλλους ὑπὲρ ἑκείνου οὐσίας πρεσβεῖα καὶ δυνάμει, ἄξιον ἡμᾶς ἰδεῖν εἰ ἔχομεν ἀφορμὰς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν πρὸς τὸ εἰπεῖν τι περὶ οὐσίας Θεοῦ. Ἐνθάδε μὲν οὖν λέγεται οἰονεῖ οὐσία εἶναι αὐτοῦ τὸ πνεῦμα· « Πνεῦμα » γὰρ « ὁ Θεός, » φησὶν· ἐν δὲ τῷ Νόμῳ πῦρ γέγραπται γὰρ· « Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον· » παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ φῶς· « Ὁ Θεός, » γὰρ, φησὶ, « φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία. » Ἐὰν μὲν οὖν ἀπλοῦστερον τούτων ἀκούσωμεν, μηδὲν πέρα τῆς λέξεως περιεργαζόμενοι, ὥρα ἡμῖν λέγειν σῶμα εἶναι τὸν Θεόν· τίνα δὲ ἡμᾶς διαδέχεται ἄτοπα τοῦτο λέγοντας οὐ τῶν πολλῶν ἔστιν εἰδέναι· ὀλίγοι γὰρ διελήφασιν περὶ τῆς τῶν σωμάτων φύσεως, καὶ μάλιστα τῶν ὑπὸ λόγου καὶ προνοίας

(60) Codex Regius παριστάσι, Bodleianus περιστάσι.

(61) Codex Bodleianus καὶ αὐτόν, Regius καὶ τόν.

κατασκευασμένον· καίτοι τὸ προνοοῦν τῆς αὐτῆς οὐσίας λέγοντες εἶναι τοῖς προνοουμένοις γενικῶς λόγῳ· τέλειον ἑμῶς καὶ ἄλλοιόν τοῦ προνοουμένου (62). Παρεδέξαντο δὲ τὰ ἀπαντῶντα τῷ λόγῳ αὐτῶν ἄτοπα οἱ θέλοντες εἶναι σῶμα τὸν Θεόν (63), εἰ μὴ θυνάμενοι ἀντιβλέπειν ἐκ λόγου ἐναργῶς παρισταμένους (64). Ταῦτα δὲ φημι καθ' ὑπεξαίρεσιν τῶν πέμπτην λεγόντων εἶναι φύσιν (65) σωματικῶν παρὰ τὰ στοιχεῖα. Εἰ δὲ πᾶν σῶμα ὑλικὸν ἔχει φύσιν τῷ ἴδιῳ λόγῳ ἄποισιν τυγχάνον, τρεπτὴν δὲ, καὶ ἄλλοιωτήν, καὶ δι' ὧν μεταβλητήν, καὶ ποιότητα χωροῦσαν, ἄς, ἐὰν βούληται αὐτῇ περιτιθέναι ὁ Δημιουργὸς, ἀνάγκη καὶ τὸν Θεὸν ὑλικὸν ὄντα τρεπτὸν εἶναι, καὶ ἄλλοιωτὸν, καὶ μεταβλητὸν. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν οὐκ αἰδοῦνται λέγειν, ὅτι καὶ φθαρτὸς ἐστὶ σῶμα ὧν, σῶμα δὲ πνευματικόν, καὶ αἰθερώδες, μάλιστα κατὰ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ· φθαρτὸν δὲ ὄντα μὴ φθίρεσθαι τῷ μὴ εἶναι τὸν φθειρόντα (66) αὐτὸν λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ, διὰ τὸ μὴ ὄρξιν τὰς ἀκολουθίας, ἐὰν σῶμα αὐτὸν λέγοντες (67), καὶ διὰ τὴν Γραφὴν τοιοῦτον τὸ σῶμα, πνεῦμα, καὶ πῦρ καταναλάσκον, καὶ φῶς, τὸ ἀναγκαίως (68) ἐπόμενον τούτοις μὴ παραδε-

A nantur ratione et providentia : quanquam generali sermone dicant providentem et prospicientem ejusdem essentiae esse cum his quibus prospicitur ; perfectum tamen et diversum ab eo cui prospicitur. Admiserunt autem, quæ repugnabant rationi ipsorum, absurda, qui volunt Deum esse corpus. **231** quia non valerent contra eos qui evidenter et rationabiliter pugnant, resistere : quæ dico excipiendo eos qui quintam naturam corporum præter elementa esse dicunt. Quod si omne corpus materiale naturam habet propria ratione sine qualitate existens, vertibilem autem, et alterabilem et per omnia mutabilem, et qualitates capientem quas illi mundi Opifex imprimere voluerit, etiam necesse est Deum materialem existentem, vertibilem esse, et alterabilem, et mutabilem ; et illos quidem non pudet dicere Deum corruptibilem esse, corpus cum sit ; sed corpus spirituale et cæleste, præcipue secundum principatum ipsius : corruptibilisque cum sit, idcirco eam non corrumpi, quod non habeat corruptentem. At nos, eo quod non videamus consequentia, si corpus eum dixerimus, et per Scri-

(62) Ὅμως καὶ ἄλλοιόν τοῦ προνοουμένου. Ita legitur in codice Bodleiano ; in Regio autem, ἄλλ' οἶον τὸ προνοοῦμενον.

(63) Οἱ θέλοντες εἶναι σῶμα τὸν Θεόν, etc. Eadem Origenes ratiocinatione utitur lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 4 : « Si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, inveniatur et Deus esse ex materia : quod si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est, erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus. » A Deo quoque corpus abjudicatur lib. i et 3 in *Genes.*, et *Comment. in Cantic.* et lib. vi *contra Celsum*. Sed apertissime, lib. i *De princip.*, cap. 1 et 6, et lib. ii, cap. 2, 3 et 4, et lib. iii, cap. 2, et lib. iv, cap. 2, et in *Anacephal.* In hoc errore fuerunt Seleucus et Ilermas, Galatæ, de quibus memoravit Philastrius cap. 5, et juxta nonnullos, Valentianus quoque, et Audius postinodum Audianorum et Anthropomorphitarum pater, de quo Epiphanius hæres. lxx. Scripserunt quoque reperimus apud Socratem, Theophilo Alexandrinam Ecclesiam regente, hanc quæstionem in locis multorum disputationibus fuisse vexatam, Deusne corpus esset, humanam figuram gerens, an incorporeus ; quam postreman sententiam cum amplexus fuisset Theophilus, monachos Ægyptios adversus eum coisise, et manu facta hominem invadentes mortem intente, ni placitam de Deo opinionem ejuraret, et Origenis libros, unde incorporeum Deum propugnabant nonnulli, damnaret ; quod cum facturum se recepisset, tum demum monachos discessisse. Quid quod ita scribere ausus est Tertullianus *adversus Praxeam*, cap. 7 : « Quis enim negabit Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est ? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed et invisibilia illa, quæcunque sunt, habent apud Deum et suam corpus et suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt ; quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non erit ? » Quæ pluribus locis repetit, et sæpe carpit Augustinus lib. x, *De Genes. ad lit.*, cap. ult., et *Hæres. lxxxvi*, ad *Quodvultdeus*, et alibi. Hinc illum cum Melitone vesania hujus reum peragit Gennadius *De dogmat.*, cap. 2. Deos quidem animantes esse statuit Velleius Epicureus apud Ciceronem lib. i *De nat. deor.* Atque non Epicurum duntaxat, sed et vulgus, et poetas, et præstantissimorum hominum catervam attestari scribit Sextus Empir. *adv. Physic.* Idem quoque

Platoni, Aristoteli et Porphyrio persuasum fuit. At a Deo tamen omnem coagmentationem, unde oritur interitus, Epicurus abjudicabat ; unde ait apud Ciceronem Velleius, « Deorum esse non corpus, sed quasi corpus ; non sanguinem, sed quasi sanguinem. » Stoici autem Deum corporeum esse definiebant, ut præter alios auctor est Origenes lib. i, iii, iv et vi *contra Celsum*. Ab Epicureis autem et Stoicis profectum hoc commentum, Christianorum, deinceps hæreticorum aliquot mentes occupavit. At Christianæ religionis dogmata cum satis perspecta non haberet Celsus Epicureus, quæ paucorum fuit heterodoxorum sententia, Christianorum omnium esse censuit. Sed hanc ejus imperitiam egregie confutat Adamantius noster lib. vii *contra Celsum*. Consulatur porro in hanc rem nostra *Origieniana*. Hærtius.

(64) Παρισταμένοις. Sic codex Bodleianus ; Regius, παρισταμένου.

(65) Τῶν πέμπτην λεγόντων εἶναι φύσιν. Naturam quintam Aristotelis significat ; de qua disserit lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6 : « Non enim secundum Græcorum philosophos præter hoc corpus, quod ex quatuor elementis est, aliud quintum corpus, quod per omnia aliud sit, et diversum ab hoc nostro corpore, fides necessario recipit, quoniam neque ex Scripturis sanctis vel suspicionem aliquam proferre de his potest, neque ipsa rerum consequentia hoc recipi patitur. » At quamvis ab Aristotele inducta esse vulgo feratur ista natura, quam Onomacritus ἀριστον στοιχεῖον vocal, eam tamen Plato et Platonicus agnoscunt. Testis Proclus in *Timæum*, eamque appellari docet πέμπτον στοιχεῖον, et πέμπτον κόσμον, et σχῆμα πέμπτον. Testis item Simplicius. Essentiam nihilominus illam quintam Platoni fuisse cognitam diserte negavit Atticus, Platonicus philosophus, apud Eusebium lib. xv *Præparat. evangel.*, cap. 7. Huic porro Peripateticorum quintæ essentiæ a Xenarcho impugnata Alexander Aphrodisæus patrociniatus est. Hærtius.

(66) Φθειρόντα. Sic codex Bodleianus ; Regius, φθειράντα.

(67) Λέγοντες. Videtur legendum λέγωμεν.

(68) Ἀναγκαίως. Sic codex Bodleianus ; Regius, περπεραμ, ἀνάγκαις.

pturam tale corpus, nempe spiritum et ignem consumentem, et lucem, quæ necessario hanc opinionem sequantur absurda non admittentes, erubescemus veluti fatui dicentes contra aperta et evidētia. Omnis enim ignis opus habens ut alatur, corruptibilis est, et omnis spiritus, si simpliciter intelligamus spiritum corpus cum sit, accipit, quod ad suam naturam attinet, mutationem in rem crassiorem; ergo his fiet, ut vel servantes verba, tot absurda et inexplicabilia de Deo admittamus; vel eadem via incendendum est, quemadmodum etiam in pluribus faciemus, exquirendumque quid innui et declarari

χόμενοι, ἀσχημονήσομεν (69) ὡς ἠλίθιοι καὶ παρὰ τὴν ἐναργῆ λέγοντες· πᾶν γὰρ πῦρ τροφῆς δεδομένου φθαρθὴν ἐστὶ. καὶ πᾶν πνεῦμα, εἰ ἀπλούστερον ἐκλαμβάνομεν τὸ πνεῦμα, σῶμα τυγχάνον, ἐπιδέχεται ὅσον ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ φύσει τὴν εἰς τὸ παχύτερον μεταβολὴν· ὦρα οὖν ἐν τούτοις, ἦτοι τηρούντας τὰς λέξεις τὰ τοσαῦτα ἄτοπα παραδέξασθαι καὶ δύσφημα περὶ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐφοδεῦσαι, ὡς περὶ καὶ ἐπὶ ἄλλων κλειόνων ποιούμεν, καὶ ἐξετάσαι τί δύναται δηλοῦσθαι ἀπὸ τοῦ λέγεσθαι πνεῦμα, ἢ πῦρ, ἢ φῶς εἶναι τὸν Θεόν.

possit, cum Deus dicitur spiritus, vel ignis, vel lux.

22. Ac principio dicendum est, ut oculos, et palpebras, et aures, et manus, et brachia, atque etiam alas, et pedes, scripta de Deo invenientes, transmurtamus quæ scripta fuerint in allegoriam, spretis his qui Deo similem hominibus formam attribuunt, hocque jure facimus; sic etiam nobis idem faciendum esse in prædictis nominibus: ac profecto id liquet ex re quæ videtur nobis magis in usu esse: « Deus » enim « lux est, » secundum Joannem, « et tenebræ in eo non sunt ullæ »²¹. Quomodo autem lux ipse intelligendus sit pro virili cordatius consideremus. **222** Dupliciter lux dicitur, tum corporaliter, tum spiritualiter, hoc est, quæ mente cernitur, et ut Scripturæ dicerent, quæ sub visum non cadit; seu, ut gentiles, invisibilis. Et corporalis sane lucis manifestum exemplum est illud his qui hanc Scripturam accipiunt: « Omnibus autem filiis Israel erat lux in omnibus, in quibus versabantur »²²; » spiritualis vero exemplum est apud quemdam prophetam ex duodecim »²³: « Seminate vobis ipsis justitiam, vindemiate fructum vitæ, illuminate vobis ipsis lumen cognitionis. » Rursus similiter per comparisonem et proportionem bifariam dicentur tenebræ: quarum, quæ communis dicuntur, exemplum est illud »²⁴: « Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem; » tenebrarum vero intelligibilem hoc est exemplum »²⁵: « Populo qui sedebat in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis. »

23. His sic habentibus, dignum est cernere quid nobis conveniat intelligere de Deo, cum lux dicitur in qua nullæ sunt tenebræ »²⁶: utrum Deus lux est illuminans corporeos oculos, an intelligibiles; de quibus et Propheta dicit »²⁷: « Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte. » Existimo autem apertum cuicumque esse nos haudquaquam dicturos, Deum solis officium facere, si alii cedat munus illustrandi eorum oculos qui dormituri non sunt in morte: ergo illuminat Deus eorum mentem quos dignos judicat propria illuminatione. Quod si men-

22. Καὶ πρῶτον λεκτέον· ὅτι, ὡς περὶ ὀφθαλμοῦς, καὶ βλέφαρα, καὶ ὠτα, καὶ χεῖρας, καὶ βραχίονα, καὶ πόδας (70) εὕρισκοντες γεγραμμένα τοῦ Θεοῦ, ἐτι δὲ καὶ πτέρυγα, μεταλαμβάνομεν εἰς ἀλληγορίαν τὰ γεγραμμένα, καταφρονούντες τῶν μορφῆν ἀνθρώπων παραπλήσιον παρατιθέντων τῷ Θεῷ, καὶ εὐλόγησθε τοῦτο πράττομεν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν εἰρημένων ὀνομάτων τὸ ἀκολουθοῦν ἡμῖν ποιητέον· καὶ δὴλον γὰρ ἀπὸ τοῦ φαινομένου ἡμῖν πρακτικωτέρου· « Φῶς γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός, » κατὰ τὸν Ἰωάννην, « καὶ σκοτία οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ οὐδεμία. » Πῶς δὲ φῶς αὐτὸν νοητέον κατὰ τὸ δυνατόν συνετώτερον (71) ἐπισκεψόμεθα. Διχῶς γὰρ τὸ φῶς ὀνομάζεται, σωματικῶς τε καὶ πνευματικῶς, ὅπερ ἐστὶ νοητὸν, καὶ ὡς μὲν αἱ Γραφαὶ ἄν λέγοιεν, ὄρατον, ὡς δ' ἂν Ἑλληνες ὀνομάσαιεν, ἀόρατον (72). Καὶ τοῦ γε σωματικοῦ παραδειγμα ὁμολογούμενον τοῖς τὴν ἱστορίαν παραδεχομένοις τό· « Πᾶσι δὲ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἦν φῶς, ἐν πᾶσιν οἷς κατεγίνοντο »· τοῦ δὲ νοητοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐν τινι τῶν δώδεκα· « Σπειράτε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς, φωτίσατε ἑαυτοῖς φῶς γνώσεως. » Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ σκότος κατ' ἀναλογίαν διχῶς λεγθήσεται· καὶ τοῦ μὲν κοινότερον λεγόμενον παράδειγμα· « Καὶ ἐκάλεισεν ὁ Θεός τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα »· τοῦ δὲ νοητοῦ· Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. »

23. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἄξιον ἰδεῖν τί ἀρμόζει νοεῖν ἡμᾶς περὶ Θεοῦ λεγομένου φῶς, ἐν ᾧ οὐδεμία ἐστὶ σκοτία. Ἄρα γὰρ σωματικούς ὀφθαλμοῦς ὁ Θεός φωτίζει φῶς ἐστὶν, ἢ τοὺς νοητοῦς, περὶ ὧν καὶ ὁ Προφήτης φησὶ· « Φωτίσον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον; » Νομίζω δὲ προφανές παντὶ τῷ (73) εἶναι, ὅτι οὐκ ἂν τὸ τοῦ ἡλίου ἔργον ποιεῖν λέγομεν τὸν Θεόν, ἐτέρῳ παραχωροῦντα φωτίζειν τοὺς ὀφθαλμοῦς τῶν μὴ ὑπνωσομένων εἰς θάνατον· οὐκοῦν φωτίζει ὁ Θεός τὸν νοῦν ὧν κρίνει ἀξιόους εἶναι τοῦ οὐρανοῦ φωτισμοῦ. Εἰ δὲ νοῦ ἐστὶ φω-

²¹ I Joan. 1, 5. ²² Exod. x, 23. ²³ Ose. x, 12. ²⁴ Gen. 1, 5. ²⁵ Isa. ix, 2. ²⁶ I Joan. 1, 5. ²⁷ Psal. xii, 4.

(69) Ἀσχημονήσομεν. Sic codex Bodleianus; Regius, ἀσχημονήσωμεν.

(70) Καὶ χεῖρας, καὶ βραχίονα, καὶ πόδας. Sic codex Bodleianus; Regius, χεῖράς τε καὶ πόδας.

(71) Regius codex, κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν συνετώ-

τερον, sed in Bodleiano non comparet ἡμῖν.

(72) Ἀόρατον. Sic codex Bodleianus; Regius, ἀσιώματον.

(73) Παντὶ τῷ. Ita Bodleianus codex, optime; Regius, περ παντὶ τό, cujus loco legendum censebat Huetius παντὶ τούτῳ.

ποτικῶς, κατὰ τὸ λεγόμενον· « Κύριος φωτισμός μου, ἀνάγκη αὐτὸν νοητὸν τυγχάνοντα, καὶ ἀόρατον, καὶ ἀσώματον, τοῦ νοῦ ἀοράτου ἡμᾶς αὐτὸν ὑπολαμβάνειν φῶς εἶναι ἀσώματον, τῷ μήποτε καὶ « πῦρ καταναλίσκον » λεγόμενον εἶναι Θεὸν, σωματικὸν πῦρ σωματίων ἀναλωτικὸν εἶναι δοκεῖν, ὡς ξύλων, καὶ χόρτου, καὶ καλάμης· εἰ δὲ ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἰδεῖν ξύλα, καὶ χόρτον, καὶ καλάμην, μήποτε τὸ ἀναλωτικὸν τῆς τοιαύτης ὕλης πῦρ ὁ Θεὸς ἐστὶν ἡμῶν, « πῦρ » λεγόμενος εἶναι « καταναλίσκον » καὶ πρέπον γε τῷ Κυρίῳ ἐστὶ τὸ ἀναλίσκον τὰ τοιαῦτα (74), καὶ ἐξαφανίζει τὰ χείρονα· οὐ γινόμενου ἀληθῶς οἶμαι καὶ πόνους γίνεσθαι οὐκ ἀπὸ τινος σωματικῆς ἐπαφῆς περὶ τὰ ἡγεμονικά, ἐνθα συνέστη ἡ τοῦ καταναλίσκασθαι ἀξία οἰκοδομή. Φῶς οὖν ὀνομάζεται ὁ Θεός, ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ φωτὸς μεταληφθεὶς εἰς ἀόρατον καὶ ἀσώματον φῶς, διὰ τὴν ἐν τῷ φωτίζειν νοητοὺς ὀφθαλμοὺς δύναμις οὕτω λεγόμενος· « πῦρ » τε προσαγορεύεται « καταναλίσκον, » ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ πυρὸς, καὶ καταναλωτικῆς τῆς τοιαύτης ὕλης νοοῦμενος. Τοιοῦτόν τι μοι φαίνεται καὶ περὶ τὸ πνεῦμα ὁ Θεός· ἐπεὶ γὰρ εἰς τὴν (75) μέσσην καὶ κοινότερον καλουμένην ζωὴν ὄρῶντες τοῦ περὶ ἡμᾶς πνεύματος, τὴν καλουμένην σωματικώτερον πνοὴν ζωῆς ζωοποιούμεθα ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ὑπολαμβάνω ἀπ' ἐκείνου εὐληθῆσθαι τὸ πνεῦμα λέγεσθαι τὸν Θεὸν πρὸς τὴν ἀληθινὴν ζωὴν ἡμᾶς ἀγοντα· τὸ πνεῦμα γὰρ κατὰ τὴν Γραφήν λέγεται ζωοποιεῖν, φανερὸν ὅτι ζωοποιῆσιν οὐ τὴν μέσσην, ἀλλὰ τὴν θειοτέραν· καὶ γὰρ τὸ γράμμα ἀποκτείνει, καὶ ἐμποιεῖ θάνατον, οὐ τὸν κατὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸν κατὰ τὸν (76) χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

24. Μήποτε δὲ καὶ τό· « Ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι· » καὶ, « Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, » βέλτιον ἐκληψόμεθα ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, καὶ ὑπολαμβάνομεν (77), ὅτι ὁ στερισκόμενος τοῦ θεοῦ Πνεύματος χοῦδος γίνεται, ἐπιτήδειόν τε ἐαυτὸν ποιήσας πρὸς παραδοχὴν αὐτοῦ, καὶ λαβὼν αὐτὸ ἀνακτισθήσεται καὶ ἀνακαινισθήσεται (78).

²⁴ Psal. xxvii, 1. ²⁵ Hebr. xii, 29. ²⁶ I Cor. iii, 12. ²⁷ Hebr. xii, 29. ²⁸ Joan. iv, 24. ²⁹ II Cor. iii, 6. ³⁰ ibid. ³¹ Psal. ciii, 29. ³² ibid. 30.

(74) Τοῦ νοῦ ἀοράτου ἡμᾶς αὐτὸν ὑπολαμβάνειν φῶς..... καὶ πρέπον γε τῷ Κυρίῳ ἐστὶ τὸ ἀναλίσκον τὰ τοιαῦτα, etc. Sic hunc locum, in codice Regio misere luxatum et hiatibus plenum, sanitati restitimus partim ex codice Bodleiano, partim ex Barberino.

(75) Ἐπεὶ γὰρ εἰς τὴν, etc. Locus hic euratione indiget, quam ex codicibus nostris mss. vix sibi quis spondere possit. Ad marginem codicis Barberini et Bodleiani legitur: Ἐπεὶ γὰρ οἱ τὴν μέσσην καὶ κοινότερον καλουμένην ζωὴν ζῶντες τοῦ περὶ ἡμᾶς πνεύματος, τὴν καλουμένην σωματικώτερον πνοὴν ζωῆς, ζωοποιούμεθα, etc., quam lectionem secutus videtur Ferrarius. Perionius pro ὄρῶντες legisse videtur ὑπίπντος, sic autem totum locum interpretatus est: « Quoniam enim cum in mediam, et in eam, quæ sæpius vita appellatur, spiritus qui nos ambit, intrat eo spiritu vitæ, qui crassior dicitur, vivi efficiuntur a spiritu, » etc. In codice Regio pro ὄρῶντες legitur ὀπῶντες, at participium ὀπῶν-

tis est illustrator, juxta illud quod dicitur²⁴: « Dominus illuminatio mea, » necesse est ipsum qui mente cernitur, qui sub visum non cadit, qui est expertus corporis, ipsius mentis, quæ sub visum non cadit, lucem esse corpore carentem, quod Deus « ignis consumens » dictus²⁵, nequaquam corporalis ignis esse videatur, qui consumat corpora, veluti ligna, fenum, stipulam²⁶; sed si cernantur in nobis ligna, fenum, stipula, sit Deus noster ignis, talis materiæ consumptor, qui dicitur « ignis consumens; » decetque profecto Dominum talia consumere delereque pejora, quo facto dolores arbitrator laboresque oriri nullo corporeo tactu circa principatus et partes animæ præstantissimas, ubi structura fuerit digna quæ consummetur. Lux ergo Deus nominatur, translatione sumpta a luce corporea ad invisibilem et incorpoream lucem, **233** sic dicitur propter vim illuminandi oculis intelligibiles. Appellatur etiam « ignis consumens²⁷, » consideratione habita ab eo igne qui est corporeus et consumptor talis materiæ. Simile quiddam mihi videtur esse Deus, cum spiritus dicitur²⁸: quoniam enim vivificatione ea quæ media est, et quæ communiori vocabulo vitæ appellatur, dicta etiam corporalis status vitæ, viventes vivificamur a spiritu; inde sumptum fuisse arbitrator, ut Deus duceus nos ad vitam veram, spiritus dicatur. Spiritus enim, more sacræ Scripturæ, dicitur id quod vivificat²⁹, non ea vivificatione, quæ est media, sed diviniori; etenim littera occidit³⁰⁻³¹, et ingenerat mortem, non eam quæ est separatio animæ a corpore, sed mortem quæ animam a Deo et Domino suo et sancto Spiritu separat.

24. Vide igitur ne forte illud: « Ausferes spiritum ab eis, et deficient³²; » et illud: « Emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ³³, » melius exponeremus de divino Spiritu, existimantes quod qui privatur divino Spiritu, terrenus efficiatur; cum contra qui aptum seipsum fecerit ad susceptionem ipsius, et eum acceperit, renouetur et denuo creetur. Hujusmodi quiddam est

D τες Græcum non est: ὑπίπντος quod legisse videtur Perionius, sensu caret, itemque ὄρῶντες codd. Bodleiani et Barberini. Aliis ergo pro ὄρῶντες scribendum videtur ὀρῶντος, ac vertunt ad hunc modum: « Tale quid mihi videtur et de illo: Spiritus est Deus. » Nam quia cum spiritus noster spectet ad mediam, et vulgariter appellatam vitam, quæ magis corporaliter vocatur status vitæ, vivificamur a spiritu; inde sumptum fuisse arbitrator, ut Deus, qui nos ducit ad veram vitam, spiritus dicatur. Spiritus enim secundum Scripturam dicitur vivificare, plane non vivificatione media, sed ea, quæ divinior est.

(76) Κατὰ τὸν. Deest in codice Regio.

(77) Καὶ ὑπολαμβάνομεν. Καὶ desideratur in codice Regio.

(78) Ἀνακαινισθήσεται. Sic recte habent codd. Bodleiani et Barberini, in Regio perperam legitur σωθήσεται.

illud⁸² : « Insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam viventem : » adeo ut et inspirationem, et flatum vitæ, et vitam animæ spiritualiter intelligamus. Quoniam autem vis prædicta nacta animam sancti, quasi domunculam aptam, seipsam exhibet ad permanendum, ut ita loquar, in ea, et propter hoc illud scriptum esse etiam existimandum est⁸³ : « Inhabitabo in eis, et deambulabo inter ipsos, et ero illis Deus, et ipsi erunt mihi populus : » multa sane exercitatione egemus, ut perfecti et exercitati in his quæ Paulus⁸⁴ vocat sensoria, dijudicare possimus bona et mala, vera et falsa, videreque intelligibilia, quo diligentius, et ut Deo magis est decens, **234** juxta vires humanæ naturæ, intelligere possimus, quomodo Deus sit lux, quomodo ignis, quomodo spiritus. Quin in Regum tertio talia quædam de Deo suggerit Domini spiritus ad Eliam factus; dixit enim : « Egredieris cras, et stabis coram Domino in monte, et ecce præteribit Dominus, et ventus magnus, et fortis, diffundens montes, et confringens petras coram Domino : non in vento Dominus » (in aliis vero exemplaribus invenimus : In spiritu Domini) : « post ventum commotio, non in commotione Dominus; et post commotionem ignis, non in igne Dominus; post ignem autem, vox auræ tenuis⁸⁵ ; » et fortasse in quantis oporteat nos versari pro cognoscendo atque apprehendendo Domino, declaratur per hæc verba, quæ non est præsentis temporis enarrare. Quemnam autem decuit de Deo dicere nobis quisnam sit, præter Filium? Nam « Patrem nemo novit, nisi Filius⁸⁶, » ut etiam nos, revelante Filio, agnoscamus quonam pacto Deus sit Spiritus, et contendamus Deum adorare in spiritu vivificante, non in littera occidente, eumque colere in veritate, non amplius in figuris et exemplaribus, perinde atque angeli, qui non exemplaribus et umbra cælestium Deo deserviunt⁸⁷, sed rebus intelligibilibus et supercælestibus : summum illum Sacerdotem secundum ordinem Melchisedech pro orantium atque egentium salute, habentes ducem cultus mystici atque ineffabilis visionis.

25. Sane in ea verba : « Spiritus est Deus⁸⁸, » inquit Heracleon : « Immaculata enim, et pura, et invisibilis est divina ipsius natura. » Sed hæc cum

⁸² Gen. ii, 7. ⁸³ II Cor. vi, 16; Levit. xxxvi, 12, xi, 27. ⁸⁴ Hebr. viii, 5. ⁸⁵ Joan. iv, 24.

(79) Πνευματικόν. Forte scribendum πνευματικῶς.

(80) Codd. Bodleianus et Barberinus, γεγυμνασμένους; Regius, γεγυμνασμένα.

(81) Codex Bodleianus, ευρίσχομεν.

(82) Ἄπερ οὐ τοῦ παρόντος ἄρ εἴη. Ita cod. Bodleianus; Regius perperam omisit οὐ.

(83) Τίνα δὲ ἔπρεπε λέγειν ἡμῖν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐστίν, ἢ τὸν Υἱόν; Sic habet codex Regius, sensusque apertus est; Ferrarius vero cum legeret, nisi habetur in codd. Bodleiano et Barberino, Τίνα δὲ ἔπρεπε λέγειν ἡμῖν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐστίν, ἢ τοῦ Υἱοῦ, omnia perturbavit vertendo :

Τοιοῦτον δ' ἂν εἴη καὶ τό· « Ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν » ὥστε καὶ τὸ ἐμφύσημα, καὶ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ζωὴν τῆς ψυχῆς πνευματικὸν (79) ἀκούειν ἡμᾶς. Ἐπεὶ δὲ ἡ προειρημένη δύναμις οἷον οἰκητήριον ἐπιτήθειον εὐρούσα τὴν τοῦ ἁγίου ψυχὴν, ἐπιδίδωσιν ἑαυτῆν τῇ ἐν αὐτῇ, ἢ οὕτως εἶπω, μόνῃ γεγράφαί νομιστέον τό· « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός » πλειονός μέντοιγε συγγυμνασίας δεόμεθα εἰς τὸ τελειωθέντας ἡμᾶς, καὶ τὰ λεγόμενα παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ αἰσθητήρια γεγυμνασμένους (80), διακριτικούς γενέσθαι ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν, ἀληθῶν τε καὶ ψευδῶν, καὶ θεωρητικούς νοητῶν, ἵνα δυναθῶμεν ἐπιμελέστερον καὶ **B** θεοπροπέστερον κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρωπίνῃ φύσει νοῆται πῶς ἐστίν ὁ Θεός φῶς, καὶ πῦρ, καὶ πνεῦμα. Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ τῶν Βασιλειῶν τὸ γεγόμενον πνεῦμα Κυρίου πρὸς Ἠλίαν τοιαύδε τινα ὑποβάλλει περὶ Θεοῦ· εἶπε γάρ· « Ἐξελεύσθη αὐρίον, καὶ στήση ἐναντὶ Κυρίου ἐν τῷ δρει· ἴδου παρελεύσεται Κύριος, καὶ πνεῦμα μέγα, καὶ κραταῖον, διαλλύον δρυὶν, καὶ συντρέθον πέτρας ἐνώπιον Κυρίου· οὐκ ἐν τῷ πνεύματι Κύριος » (ἐν δὲ ἄλλοις εὐρούμεν (81)· Ἐν τῷ πνεύματι Κυρίου)· « μετὰ τὸ πνεῦμα συσσεισμός, οὐκ ἐν τῷ συσσεισμῷ Κύριος· καὶ μετὰ τὸν συσσεισμόν πῦρ, οὐκ ἐν τῷ πυρὶ Κύριος· καὶ μετὰ τὸ πῦρ φωνὴ αὐρας λεπτής· » καὶ τάχα γε ἐν ὅσοις δεήσει γίνεσθαι περὶ τῆς καταλήψεως τοῦ Κυρίου δηλοῦται διὰ τούτων, ἅπερ οὐ τοῦ παρόντος ἂν εἴη (82) καιροῦ διηγήσασθαι. Τίνα δὲ ἔπρεπε λέγειν ἡμῖν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐστίν, ἢ τὸν Υἱόν (83); ἢ Οὐδεὶς γὰρ ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, ἢ ἵνα καὶ ἡμεῖς, ἀποκαλύπτοντες τοῦ Υἱοῦ, γινώμεν πῶς πνεῦμά ἐστιν ὁ Θεός, καὶ φιλοσημασόμεθα ἐν πνεύματι τῷ ζωοποιούντι, καὶ μὴ γράμματι τῷ ἀποκτείνοντι (84), προσκυνεῖν τὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀληθείᾳ σέβειν αὐτόν, καὶ μηκέτι τύποις, μηδὲ σκιαῖς (85), καὶ ὑποδείγμασιν, ὡς περ οὐδὲ οἱ ἄγγελοι ὑποδείγμασι καὶ σκιᾷ περὶ ἀνθρώπων (86) λατρεύουσι τῷ Θεῷ, ἀλλὰ τοῖς νοητοῖς καὶ ἐπουρανίοις, τὸν κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Μελχισεδέκ ἀρχιερεῖα ὁδηγῶν ἔχοντες ὑπὸ τῶν δεομένων σωτηρίας λατρείας, καὶ μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου θεωρίας.

25. Εἰς μέντοιγε τό· « Πνεῦμα ὁ Θεός, » ὁ Ἡρακλέων φησὶν· « Ἄχραντος γὰρ, καὶ καθαρὰ, καὶ ἀόρατος ἢ θεῖα (87) φύσις αὐτοῦ. » Οὐκ οἶδα δὲ εἰ εἰδί-

⁸⁵ Hebr. v, 14. ⁸⁶ III Reg. xix, 11, 12. ⁸⁷ Matth.

« Decuit autem nos aliqua de Deo dicere, quisnam sit, vel de Filio (nam Patrem nemo agnovit, nisi Filius), ut etiam nos, » etc.

(84) Codex Bodleianus, ἀποκτείνοντι.

(85) Μηδὲ σκιαῖς. Deest in eodem codice Bodleiano.

(86) Περὶ ἀνθρώπων. Ita legitur in textu trium nostrorum mss. In margine codicis Bodleiani emendatur his verbis τῶν ἐπουρανίων, rursumque alia manu, ὡς περ οἱ ἄνθρωποι. Priorem conjecturam secutus est in sua interpretatione Ferrarius.

(87) Codd. Regius et Barberinus, καὶ θεῖα.

ἔλαβεν ἡμᾶς ταῦτα εἰπὼν, πῶς ὁ Θεὸς πνεῦμά ἐστιν ἡ δὲ· «Τοὺς προσκυνοῦντας ἐν πνεύματι καὶ ἀληθεῖσι δεῖ προσκυνεῖν,» σαφηνίζων νομίζων φησίν· «Ἀξίως τοῦ προσκυνουμένου πνευματικῶς, οὐ σαρκικῶς· καὶ γὰρ αὐτοὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ὄντες τῷ Πατρὶ πνεῦμά εἰσιν, οἵτινες κατὰ ἀλήθειαν, καὶ οὐ κατὰ πλάνην προσκυνοῦσι, καθὼ καὶ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει λέγων λογικὴν λατρείαν τὴν τοιαύτην θεοσέβειαν.» Ἐπιστήσωμεν δὲ (88) εἰ μὴ σφόδρα ἐστὶν ἀσεβὲς ὁμοουσίους τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίᾳ εἶναι λέγειν τοὺς προσκυνοῦντας ἐν πνεύματι (89) τῷ Θεῷ, οὗς πρὸ βραχέος εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἡρακλεῶν ἐκπεπωκότας, τὴν Σαμαρείτην λέγων πνευματικῆς φύσεως οὖσαν ἐκπεπορευκένας (90). Ἄλλ' οὐχ ὀρῶσιν οἱ ταῦτα λέγοντες, ὅτι παντὸς τῶν ἐναντίων καὶ τῶν αὐτῶν δεκτικόν. Εἰ δὲ ἐδέξατο τὸ πορευέσθαι ἡ πνευματικὴ φύσις, ὁμοούσιος οὐσα τῇ ἀγεννήτῳ, ἀνόσια καὶ ἄθεα καὶ ἀσεβῆ ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ τῷ κατ' αὐτοὺς περὶ Θεοῦ· οὐδὲ φαντασιωθῆναι ἀκίνδυνόν ἐστιν ἀλλήλοισι. Πειθόμενοι τῷ Σωτῆρι λέγοντι· «Ὁ Πατήρ ὁ πέμψας με μερίζων μου ἐστίν,» καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἐνεγκόντι μηδὲ τὴν, ἀγαθὸς, προσηγορίαν τὴν κυρίαν, καὶ ἀληθῆ, καὶ τελείαν παραδέξασθαι αὐτῷ προσφερομένην, ἀλλὰ ἀναφέροντι αὐτὴν εὐχαρίστως τῷ Πατρὶ μετ' ἐπιτιμῆσεως πρὸς τὸν βουλούμενον (91) ὑπερδοξάζειν τὸν Υἱὸν, πάντων μὲν τῶν γεννητῶν ὑπερέχειν, οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούσῃ ὑπεροχῇ φάμεν τὸν Σωτῆρα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεξόμενον (92) τοσοῦτον ἢ καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ὅση ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῶν λοιπῶν, οὐ τῶν τυχόντων· ὅση γὰρ δοξολογία τοῦ ὑπερέχοντος θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, καὶ

A dixerit, haud scio an docuerit nos quomodo Deus sit spiritus. Illud etiam : « Adorantes oportet adorare in spiritu et veritate » ; ratus se declarare, inquit : « Pro dignitate ejus qui adoratur spiritualiter, non carnaliter : etenim ipsi ejusdem naturæ cum Patre existentes sunt spiritus, qui secundum veritatem et non secundum errorem adorant, quemadmodum et Apostolus docet dicens « rationabilem cultum », talem Dei cultum. »
 235 Sed adnotabimus an non valde sit impium dicere quod adorantes Deum in spiritu [et veritate,] ejusdem sint essentia cum ingenita illa et indequaque beata natura, quos paulo ante dixerat ipse Heracleon lapsos fuisse, cum Samaritidem diceret spiritualis existentem naturam, meretricatam fuisse. Sed hæc dicentes non vident omnino contrariorum rem eandem esse capacem. Quod si spiritalis natura, quæ ejusdem est ac divina substantia, fornicari potuit, profana, et impia, et irreligiosa de Deo consequuntur ex eorum ratione : ac ne sine periculo quidem [conferri possunt] hæc inter se atque imaginari. Obtemperantes Servatori dicenti « : Pater qui misit me, major me est, » nec ideo toleranti admittere oblatam sibi boni appellationem, propriam, et veram, et perfectam, sed gratiosè admodum referenti eam ad Patrem », cum increpatione illius qui volebat glorificare Filium, dicimus, non comparatione, sed exuberanti excellentia omnibus quæ facta sunt, antecellere Servatorem, et Spiritum sanctum, qui tanta aut majore præstantia a Patre superatur, quanta ipse atque Spiritus sanctus reliqua, non quælibet, superant. Quanta enim

⁸⁸ Joan. iv, 24. ⁸⁹ Rom. xii, 1. ⁹⁰ Joan. xiv, 28. ⁹¹ Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(88) Ἐπιστήσωμεν δὲ, etc. Origenes hic impietatis arguit Heracleonem, qui ejusdem esse ac Deum essentia fingebat quicumque ipsum spiritu adorarent. Quod ergo vera sit intentata adversus eum criminalio ab Hieronymo epist. 59, ad Avit., cap. 4 : « Ne parvam putarem, inquit, impietatem esse eorum quæ præmiserat, in ejusdem voluminis (περὶ ἀρχῶν) sine conjungit omnes rationabiles naturas, id est, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, angelos, potestates, dominationes, cæterasque virtutes, ipsum quoque hominem secundum animæ dignitatem unius esse substantiæ. » Intellectuali, inquit, rationabilique naturam sentit Deus, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus ; sentiunt angeli, et potestates, cæterasque virtutes ; sentit interior homo noster, qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur Deum, et hæc quodammodo unius esse substantiæ. » Sed Origenes vocem addens, « quodammodo, » impietatis reprehensionem a se removel. « Unum addit, » inquit Hieronymus, « verbum, quodammodo, ut tanti sacrilegii crimen effugeret. » Quidni potius ut opinionis hujus nequitiam affinem se declararet ? Sic in libro De martyrio, num. 47, « Et hæc κατὰ ἐπιλοχίωει ἄνθρωπος, πείσμα λαβίων περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ. Quod si e Dei substantia delibata censuisset animam, non affine aliquid habere, sed ipsius particulam esse dixisset. Affine autem cum eo quidpiam habet, quod ad ejus imaginem condita sit, quod lumine divino vultus ipsius signatus sit, quod mortis expertus et beatitudinis æternæ capax sit. Hoc etiam criminine se purgat Origenes quod animam corpora-

tam esse decrevit. Quæ enim corporea res pars esse Dei corpore carentis, qualem esse defendit Origenes, dici poterit ? Nec minus hoc utile quod Hieronymus ep. 82, ad Marcellinum et Anapsychiam, germanam Origenis sententiam ab hac ipsi afflicta distinguit. « Super animæ statu, inquit, memini vestra quæstiunculæ, imo maxime ecclesiasticæ quæstionis, utrum lapsa de cælo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonici et Origenes putant ; an a propria Dei substantia, ut Stoici, Manichæus, et Hispaniæ Priscilliani hæreses suspicantur. » Hæc observavit Huetius, cujus vide insuper Origenianorum lib. ii, quæst. 1, num. 7.

(89) Ἐν πνεύματι. Ferrarius legebat ἐν πνεύματι καὶ ἀληθεῖσι τῷ Θεῷ.

(90) Codd. Bodleianus et Barberinus, ἐκπεπορευκένας, Regius πεπορευκένας. Mox codex Bodleianus habet, Ἄλλ' οὐχ ὀρῶσιν οἱ ταῦτα λέγοντες, ὅτι παντὸς τῶν ἐναντίων καὶ τῶν αὐτῶν δεκτικόν. Εἰ δὲ ἐδέξατο τὸ πορευέσθαι ἡ πνευματικὴ φύσις, ὁμοούσιος οὐσα τῇ ἀγεννήτῳ, ἀνόσια, etc., sicque sanitati omnia restituuntur. Modo pro καὶ τῶν αὐτῶν legas καὶ τὸ αὐτό.

(91) Codex Regius perperam habet ἀναφέροντι τὴν εὐχαρίστως τῷ πνεύματι μετ' ἐπιτιμῆσεως πρὸς τὸν βουλούμενον.

(92) Ἐπερεχόμενον. Videtur legendum ὑπερεχόμενον. Hæc autem et sequentia, in quibus Filius substantia, dignitate, potestate, divinitate, et sapientia Patri nequitiam æquiparandus statuitur, expenduntur in Origenianis, lib. ii, quæst. 2, num. 7.

sit doxologia Filii antecedentis thronos, dominations, principatus, potestates, atque omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, verum etiam in futuro ⁶³, et praeterea sanctos angelos, ac spiritus, et animas justas etiam dicere. Sed tamen cum ipse tantis ac talibus naturis praestet essentia, antiquitate, et potestate, ac divinitate, atque sapientia (est enim animatum Verbum), Patri nulla re comparatur. Est enim imago **236** ejus honoris, splendorque non Dei, sed ejus gloriae, ejusque lucis aeternae; et radius, non Patris, sed ejus potestatis; sinceraque praepotentis ejus gloriae fluxio, et speculum immutabilis ejusdem operationis ⁶⁴, per quod speculum Paulus et Petrus eisque similes Deum vident, dicentis: « Qui vidit me, vidit Patrem meum, qui misit me ⁶⁵. »

26. « Dicit ei mulier: Scio Messiam venturum esse, qui dicitur Christus: cum venerit ille, annuntiabit vobis omnia ⁶⁶. » Dignum est ut videamus quonam pacto Samaritis, nihil plus admittens quam quinque Moysis libros, Christi adventum expectat, veluti tantum a lege nuntiatum: ac profecto consentaneum est eam futurum hujus adventum sperasse ex benedictione quam Judae Jacob dedit dicens ⁶⁷: « Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuae in cervice hostium tuorum: genua flectent tibi filii patris tui; » et post pauca: « Non deficiet dux de Juda, et princeps de femoribus ejus, donec venerint reposita illi, et ipse expectatio gentium ⁶⁸. » Quin verisimile est Samaritanos ex prophetiis Balaam idem sperasse, et ex hac praesertim ⁶⁹: « Egredietur homo ex semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et exaltabitur regnum Gog, et regnum ejus augebitur: Deus deducet eum ex Aegypto: gloria ejus veluti gloria unicornis: devorabit gentes inimicorum suorum, et crassities illorum medulla privabit, et jaculis suis inimicum impetet: decumbens requievit ut leo, et ut catulus leonis: quis excitabit eum? benedicentes te benedicentur, et execrantes te execrati sint. » Quin in sequentibus etiam inquit ipse Balaam ⁷⁰: « Apparebo illis, et non nunc: beatifico et non approximat: oriatur astrum ex Jacob, et exsurget homo ex Israel, et vulnerabit duces Moab, et captivos ducet omnes filios Seth, et erit Edom haereditas: et erit haereditas Esau inimicus ejus, et Israel fecit in fortitudine, et excitabitur ex Jacob, et perdet servatum ex urbe. » Inspicies vero num forte Samaritanis quoque complaceat ut Moysis benedictio ad Judam, referatur ad Christum, sic habens ⁷¹: « Exaudi, Domine, vocem Juda, et ad

⁶³ Ephes. 1, 21. ⁶⁴ Sap. vii, 25, 26. ⁶⁵ Joan. 11, 45. ⁶⁶ Joan. 14, 25. ⁶⁷ Gen. xlii, 8. ⁶⁸ *ibid.* 10. ⁶⁹ Num. xxiv, 7 et seq. ⁷⁰ *ibid.* 17 et seq. ⁷¹ Deut. xxxiii, 7.

(93) *Kai léγειν.* Hiatus est in mss. Quid autem desit, aliis divinandum relinquo.

(94) *Οὐ συγκρίνεται κατ' οὐδὲν τῷ Πατρὶ.* Novatianus, seu quisquis auctor est libri *De Trinitate*, qui Operibus Tertulliani adjungi solet, cap. 17: « Quamvis enim se ex Deo Patre Deum esse meminisset, nunquam se Deo Patri aut comparavit, zui contulit, memor se esse ex suo Patre, et hoc

παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, πρὸς τοῦτοις καὶ ἀγίων ἀγγέλων, καὶ πνευμάτων, καὶ ψυχῶν δικαίων, ... καὶ λέγειν (93). Ἄλλ' ὁμῶς τῶν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ὑπερέχων οὐσίαι, καὶ πρесоβείαι, καὶ δυνάμει, καὶ θεϊότητι (Ἐμφύχος γὰρ ἐστὶ Λόγος), καὶ σοφίαι, οὐ συγκρίνεται κατ' οὐδὲν τῷ Πατρὶ (94). Εἰκὼν γὰρ ἐστὶ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, καὶ ἀπαύγασμα οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ τοῦ αἰδίου φωτὸς αὐτοῦ, καὶ ἀτμὸς (95) οὐ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῆς δυνάμει αὐτοῦ, καὶ ἀπόρροια εἰλικρινῆς τῆς παντοκρατορικῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἑσοπτρον ἀκτιλιδωτὸν τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, δι' οὗ ἐσόπτρου Παῦλος, καὶ Πέτρος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτοῖς βλέπουσι τὸν Θεὸν λέγοντες (96): « Ὁ ἑωρακὴς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμφαντά με. »

26. Ἄ λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ· Οὐδα, ὅτι Μεσσίας ἐρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα. Ἄξιον ἰδεῖν πῶς ἡ Σαμαρῖτις πλεῖον τῆς Πεντατεύχου Μωϋσεώς μὴδὲν προσαιμένη, τὴν παρουσίαν Χριστοῦ, ὡς ἀπὸ τοῦ νόμου μόνου κηρυσσομένην, προσδοκᾷ· καὶ εἰκόσ γε ἐκ τῆς εὐλογίας τοῦ Ἰακῶβ τῆς πρὸς τὸν Ἰούδαν ἐλπίζειν αὐτοῦ ἔσεσθαι καὶ τὴν ἐπιδημίαν λέγοντος· Ἐ Ιούδα, σὲ αἰνέσασαν οἱ ἀδελφοὶ σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνησοῖσαι σου υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου· καὶ μετ' ὀλίγα· Ὁὐκ ἐκλείψει ἀρχὼν ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἀν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνῶν. Ἐἰκόσ δὲ καὶ ἐκ τῶν προφητειῶν τοῦ Βαλαάμ τὸ αὐτὸ αὐτοῦ ἐλπίζειν, τῆς τε· Ἐξελύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἔθνῶν πολλῶν, καὶ ὕψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεία, καὶ ἀύξηθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ· Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτῷ· ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυελίει, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατρέξουσι ἐχθρόν· κατακλιθεῖς (97) ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; οἱ εὐλογούντές σε εὐλόγηται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε κεκατήρανται. Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς δέ φησιν αὐτὸς Βαλαάμ· Δείξω αὐτοῖς, καὶ οὐχὶ νῦν μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει· ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακῶβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ, καὶ προνομήσει πάντας τοὺς υἱούς Σὴθ, καὶ ἔσται Ἐδὼμ κληρονομία· καὶ ἔσται κληρονομία (98) Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν ἰσχυρί, καὶ ἐξεγερθήσεται ἐξ Ἰακῶβ, καὶ ἀπολεῖ σωζόμενον ἐκ πόλεως. Ἐπιστήσεις δὲ εἰ καὶ ἡ τοῦ Μωϋσεώς πρὸς Ἰούδαν εὐλογία εἰς Χριστὸν ἀνα-

ipsum quod est, habere se, quia Pater dedisset. Huetius.

(95) *Kai ἀτμὸς.* Perionius legit, καὶ ἀκτίς, sed ex Sap. vii, 25, omnino retinendum ἀτμὸς.

(96) Codd. Bodleianus et Barberinus, λέγοντος· Regius, λέγοντα, male.

(97) Codex Regius, καὶ κατακλιθεῖς.

(98) Idem codex Regius, ἡ κληρονομία.

φέρεσθαι καὶ τοῖς Σαμαρεῦσιν ἂν συνδοκίη, οὕτως ἄρα ἔχουσιν αὐτοῦ ἐλθοῖς ἂν αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἅμα κρίνουν αὐτῷ, καὶ βοηθός ἐκ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ (99) ἔσῃ. » Ἐπεὶ δὲ αὐχοῦσι πατριάρχην Σαμαρείας τὸν Ἰωσήφ, ἐπίστημι μήποτε τήν τε τοῦ Ἰακώβ εἰς τὸν Ἰωσήφ τινες εὐλογίαν αὐτῷ, καὶ τήν τοῦ Μωϋσέως ἐκδέξονται λέγεσθαι εἰς τὴν Χριστοῦ παρουσίαν. Τῷ δὲ βουλομένῳ ἐξέσται ἀπ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς λαβεῖν τὰ ῥητά· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ, εἰδὼς Μωϋσεὰ πολλὰ ἀναγεγραφότα τῆς περὶ Χριστοῦ προφητείας (1), φησὶ τοῖς Ἰουδαίοις· « Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκείνος ἔγραψε. » Τυπικῶς μὲν οὖν καὶ αἰνιγματικῶς ἀναφερόμενα εἰς τὸν Χριστὸν τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ Νόμῳ πλεῖστα ὄσα ἔστιν εὐρεῖν· γυμνότερα δὲ καὶ σαφέστερα ἐγὼ οὐχ ὀρώ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλλα τινὰ παρὰ ταῦτα. Μεσσίας μὲν τοιγε Ἑβραϊστὶ, καλεῖται, ὅπερ οἱ μὲν Ἑβδομήκοντα, Χριστός, ἠρμήνευσαν· ὁ δὲ Ἀκύλας, Ἡλειμμέρος.

27. Θεωρητέον καὶ τό· « Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα, » πότερον ἀπὸ παραδόσεως τῆς Σαμαρείτιδι εἴρηται, ἢ ἀπὸ τοῦ Νόμου. Οὐκ ἀγνωστὸν μὲν τοιγε, ὅτι, ὡσπερ ἀπὸ Ἰουδαίων ἀνέστη ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι (2) οὐ μόνον λέγων, ἀλλὰ καὶ ἀποδεικνύς· οὕτως ἀπὸ Σαμαρέων Δοσιθεὸς (3) τις ἀναστάς ἐφασκεν ἑαυτὸν εἶναι τὸν προπεφητευμένον Χριστὸν, ἀφ' οὗ δεῦρο μέχρι εἰσὶν οἱ Δοσιθεῖνοι (4), φέροντες καὶ βίβλους τοῦ Δοσιθεοῦ, καὶ μύθους τινὰς περὶ αὐτοῦ διηγούμενοι, ὡς μὴ γευσάμενου θανάτου, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ του τυγχάνοντος. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν λέξιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτερόδοξος παρὰ τῆς πηγῆς τοῦ Ἰακώβ, φέρεται ὅτι αὐτῆς εἶναι νομιζομένη, γνώμη (5), ὃν ὑπολαμβάνει εἶναι τελειότερον Λόγον, τούτων Χριστὸν ὀνομάζουσα φησιν· « Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα· » παρὼν δὲ αὐτῇ ὁ προσδοκώμενος, καὶ ἐλπίζόμενος, φησὶ τό· « Ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. » Ὅρα δὲ καὶ τὸν Ἡρακλέωνα εἰς φησὶ λέγει γὰρ, ὅτι « Προεδέχεται ἡ Ἐκκλησία τὸν Χριστὸν, καὶ ἐπέπειστο περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ πάντα μόνος ἐκεῖνος ἐπίσταται. »

28. « Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι· καὶ ἐπὶ τοῦτο ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμαζον, ὅτι μετὰ γυναίκους ἐλάλει· οὐδεὶς μὲν τοιγε εἶπε· τί ζῆτεῖς, ἢ τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς; » Ζητητέον εἴ ποῦ ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν εὐηγγελίσαστο, καὶ συγκριτέον ταῦτα ἀλλήλοις, ὡσπερ· « Ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἑμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με Πατήρ· » καὶ ἐν τῷ· « Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψε· » καὶ εἰ τι

⁷⁹ Joan. v, 46.

⁷⁸ Joan. iv, 25.

⁷⁴ ibid. 26.

⁷⁵ ibid. 26, 27.

⁷⁶ Joan. v, 31, 37.

⁷⁷ ibid. 46.

(99) Codex Regius, αὐτῶν.

(1) Προφητείας. In margine coeicis Bodleiani admonetur forte legendum παρουσίας.

(2) Χριστός εἶναι. In editione Huetii deest Χριστός, sed restituuitur e codd. Bodleiano et Barberino.

(3) Δοσιθεός, etc. Origenes lib. i contra Celsum, num. 57, et lib. vi, num. 11; Tract. xxvii in Matth., pag. 851, et homil. 25 in Luc., pag. 962;

Tertullianus De præscr. adv. hæreticos, cap. 45; Epiphanius hæres. xiii; Philastrius cap. 4, et alii plerique. Huetius.

(4) Δοσιθεῖνοι. Δοσιθεῖνοι appellantur ab Origene lib. vi contra Celsum, num. 11, et Dositheani Tract. xvii in Matth. veteris interpretationis, pag. 851; Δοσιθεοὶ ab Epiphanio, Theodoro et Damasceno. Id.

(5) Γνώμη. Ferrarius legebat γνώμη.

A populum ejus, quæso, venias : manus ejus simul judicant eum, et adjutor sibi ab inimicis ejus eris. » Sed quoniam gloriantur Samaritani de patriarcha Joseph, 237 inspicio num forte aliqui et benedictionem Jacob ad Joseph, et benedictionem Moysis accipiant dici de Christi adventu. Poterit autem quisquis voluerit ex ipsa Scriptura sumere verba. Quin Servator ipse sciens Moysen multa de Messiae prophetia scripsisse, ad Judæos inquit : « Si Moysi crederetis, crederetis etiam mihi, de me enim ille scripsit 79. » Quamobrem quamplurima invenire licet scripta in lege tum typice aperte, tum obscure, quæ referantur ad Christum. Apertiora vero alia et manifestiora præter hæc, ego in præsentia non video. Messias quidem lingua Hebræorum dicitur, quod Septuaginta interpretati sunt, Christus; Aquilas vero, Unctus.

27. Intuendum et illud : « Cum venerit ille, annuntiabit nobis omnia 78, » utrum ex traditione id dixerit Samaritis, an ex lege. Nec sane ignorandum est, ut Jesus seipsum non solum esse ex Judæis Messiam dicebat, sed etiam demonstrabat; sic Dositheum etiam quemdam exstitisse ex Samaritanis, qui seipsum diceret Messiam prophetatum, a quo usque nunc Dositheini sunt, libros Dosithei circumferentes, et fabulas quasdam enarrantes de eo, perinde quasi ille non perierit, sed alicubi in hac vita degat. Et hæc quidem, quod ad lectoris seriem attinet. Quin etiam diversæ sectæ mulier apud fontem Jacob, quem puteum putabat, quem mente suspicatur esse perfectiorem λόγον, [id est « Sermonem, »] hunc Christum nominans inquit : « Cum venerit ille, annuntiabit nobis omnia; » præsens autem cum esset ille qui et expectabatur et sperabatur : « Ego sum, qui tecum loquor, » inquit 76. Sed vide quid Heracleon dicat; inquit enim : « Expectabat Ecclesia Christum, et persuasum habebat solum illum omnia nosse. »

28. « Dicit illi Jesus : Ego sum qui loquor tecum. Et interim venerunt discipuli ejus, mirabanturque quod cum muliere loqueretur; nemo tamen dixit : Quid quæris, aut cur loqueris cum ea 79? » Inquirere debemus scilicet Christus evangelizaverit seipsum, loquage inter se conferre, veluti : « Ego sum, qui de meipso testimonium fero, et testatur de me, qui misit me, Pater 76; » et illud : « Si crederetis Moysi, crederetis etiam mihi, de me enim ille scripsit 77, » et si quid horum 238 simile dictum est

in aliquo Evangelio. Verumtamen, quod ad lectionis seriem attinet, ab ipso hinc discimus, quod mitis et humilis corde⁷⁸ sit, talibus de rebus disserere non spernens cum muliere aquam gerente, et ob multam paupertatem ex urbe egressa ac laborante in haurienda aqua. Ac profecto mirantur discipuli supervenientes, qui præviderant magnitudinem divinitatis in ipso, miranturque quomodo tantus cum muliere loqueretur; sed nos, jactantia ac superbia ducti, simplices despicias, obliti illud singulatim ad quemvis hominem pertinere: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram⁷⁹, » et memoria non repetentes fingentem in utero, et fingentem singulatim corda hominum omnium, et intelligentem in omnia opera eorum⁸⁰, non agnoscimus quod abjectorum et parvulorum Deus est auxiliator, et susceptor infirmorum, succurrens desperantibus, et eos qui deplorati sunt servans. Uitur autem hac muliere veluti apostola ad eos qui erant in urbe, in tantum eam sermonibus inflammans, ut dimissa hydria sua mulier abierit in civitatem, dixeritque hominibus: « Venite, videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcumque feci: an hic est ille Christus? Tunc ex urbe exierunt, et venerunt ad ipsum⁸¹; » atque mulierem hanc non posthabens, apertissime seipsum ostendit Sermo Dei Filius, adeo ut cum venissent apostoli, mirarentur si cum hac femella, et quæ facile decipi posset, dignaretur colloqui Sermo Filius Dei. Attamen omnia præclare fieri a Sermoni persuasi discipuli, non increpant Jesum, nec dubitant de disputatione ejus cum Samaritide, vel de Samaritidis colloca-tione cum Jesu: fortassis vero etiam obstupuerant de multa bonitate Filii Dei condescendentis animæ sperneuti Sion, et spem in montem Samaritæ habenti; quam ob causam scriptum est: « Mirabantur, quod cum muliere loqueretur⁸². » Heracleon vero in ea verba: « Ego sum, qui loquor tecum⁸³, » inquit, Samaritidi, quoniam persuasa fuerat Christum, cum venisset, omnia illi annuntiatum, dicere Jesum hæc verba: « Scito illum quem tu expectas, (6) [me esse, qui tecum loquor;] et cum seipsum eum esse qui venturus expectaretur, confessus esset,] inquit etiam Heracleon, « Venerunt ad eum discipuli **239** quorum causa venerat in Samaritiam venerat, qui cum illo prius fuerant? »

29. « Reliquit igitur mulier hydriam suam, et ci-

τούτοις παραπλήσιον ἔν τινοι τῶν Εὐαγγελίων εἴρηται. Πλὴν ὅσον ἐπὶ τῶ ῥητῶ μανθάνομεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι πρῶός ἐστι καὶ ταπεινὸς τῆ καρδίᾳ, μὴ ὑπερηφανῶν περὶ τηλικούτων πραγμάτων διαλέγεσθαι ὑδροφόρῳ γυναικὶ διὰ πολλὴν πενίαν ἐξιδούση τῆς πόλεως (7), καὶ καμνοῦση εἰς τὸ ὑδρεῦσασθαι. Θαυμάζουσι γάρ καὶ οἱ μαθηταὶ ἐπελθόντες προτεθεωρηχοῦτες τὸ μέγεθος τῆς ἐν αὐτῶ θεότητος, καὶ θαυμάζουσι τίνα τρόπον ὁ τηλικούτος μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· ἡμεῖς δὲ, ὑπὸ ἀλαζονείας καὶ ὑπὸ ὑπερηφανίας ἀγόμενοι, τοὺς εὐτελεστέρους ὑπερορῶμεθ' ἃ τε, ἐπιλανθάνομενοι τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρωπον εἶναι τὸ « Ποιήσωμεν ἀνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν (8), » καὶ μὴ μεμνημένοι τοῦ πλάσσαντος ἐν κοιλίᾳ, καὶ πλάσσαντος κατὰ μόνας τὰς καρδίας πάντων ἀνθρώπων, καὶ συνιέντος εἰς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν οὐ γινώσκομεν, ὅτι ταπεινῶν ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ ἐλαττόνων βοηθός, καὶ ἀντιλήπτωρ ἀσθενούντων, ἀπηλπισμένων σκεπαστῆς, καὶ ἀπεγνωσμένων Σωτήρ. Οἰοῦνται δὲ καὶ ἀποστόλῳ πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει χρῆται τῇ γυναικὶ ταύτῃ, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξάψας αὐτὴν διὰ τῶν λόγων, ἕως, ἀφείσα τὴν ὑδρίαν αὐτῆς, ἡ γυνὴ ἀπελθούσα εἰς τὴν πόλιν εἰπῆ τοῖς ἀνθρώποις: « Δεῦτε, ἴδετε ἀνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα (9)· μῆτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός; » Ὅτε (10) ἐξῆλθον ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ τῇ τοιαῦδε μὲν μὴ ὑστερῶν τότε σαφέστατα ἐμφανίζει (11) ἑαυτὸν ὁ Λόγος, ὡς ἐλθόντας τοὺς μαθητὰς θαυμάζειν εἰ καὶ αὐτὴ ἤξιωται θηλύς τις εὐεξαπάτητος οὔσα τυχεῖν (12) τῆς ὀμιλίας πρὸς αὐτὴν τοῦ Λόγου. Πλὴν κειθόμενοι καλῶς ὑπὸ τοῦ Λόγου πάντα γίνεσθαι οἱ μαθηταὶ οὐκ ἐπιπλήττουσιν, οὐδὲ ἐπαποροῦσι περὶ τῆς πρὸς τὴν Σαμαρείτιν ζητήσεως, καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν κοινολογίας· τάχα δὲ καὶ καταπεπλήγασι τὴν πολλὴν χρηστότητα τοῦ Λόγου συγκαταβαίνοντος ψυχῇ ἐξουθενούσῃ Σιών, καὶ πεποιθὺς ἐπὶ τὸ ἔρος Σαμαρείας· διόπερ γέγραπται: « Ἐθαύμαζον, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει. » Καὶ ὁ Ἡρακλέων δὲ φησι πρὸς τὸ « Ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι, » ὅτι, ἐπερ (13) ἐπέπειστο ἡ Σαμαρείτις περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἄρα ἐλθὼν πάντα ἀπαγγελεῖ αὐτῇ, φησί: Γίνωσκε (14), ὅτι ἐκεῖνος ὄν προσδοκᾷ, ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι· καὶ ὅταν ὠμολόγησεν ἑαυτὸν τὸν προσδοκώμενον ἐληλυθέναι, « Ἦλθον, » φησὶν, « οἱ μαθηταὶ πρὸς αὐτὸν, δι' οὗς ἐληλύθει εἰς τὴν Σαμάρειαν. » Πῶς δὲ διὰ τοὺς μαθητὰς ἐληλύθει εἰς τὴν Σαμάρειαν, οἵτινες καὶ πρότερον αὐτῶ συνῆσαν;

29. « Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ, καὶ

78 Matth. xi, 29. 79 Gen. i, 26. 80 Psal. xxxii, 15. 81 Joan. iv, 29, 30. 82 ibid. 27. 83 ibid. 26.

(6) Hæc e Peronio supplevimus. (7) Τῆς πόλεως. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, τὴν πόλιν. Mox codd. Bodleianus et Barberinus, ὑδρεῦσασθαι, Regius, ὑδρεῦσαι. (8) Κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Sic codex Bodleianus; Regius et Barberinus, κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Mox iidem codices habent his πλάσαντος, pro quo in Bodleiano legitur his πλάσσοντος. (9) Ὅσα ἐποίησα. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, & ἐποίησα.

(10) Ὅτε. In margine codicis Bodleiani notatur: Forte legendum τότε, quod secutus est Ferrarius. (11) Μὴ ὑστερῶν τότε σαφέστατα ἐμφανίζει. Ita codex Bodleianus; Regius pro ὑστερῶν habet ὑστερον, et ἐμφανίση pro ἐμφανίζει. (12) Εὐεξαπάτητος οὔσα τυχεῖν. Sic codex Bodleianus, optime; Regius, ἐξαπάτητος οὔσα τυχη. (13) Εἶπερ. Videtur legendum ἐπέπειρ. (14) Γίνωσκε. Deest in Bodleiano codice.

ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις· δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός; Ὁ μὲν γὰρ οὐκ ἔμελλεν ἀπογραφῆναι τὸν εὐαγγελιστὴν καὶ τὰ περὶ τῆς ἀψευδούς τῆς ὑδρίας, ἣντινα ἀφεῖσα ἡ γυνὴ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· κατὰ μὲν οὖν τὴν λέξιν, σπουδῆν ἐμφαίνει πλείονα τῆς Σαμαρείτιδος καταλείπουσας τὴν ὑδρίαν, καὶ οὐ τοσοῦτον πεφροντικίας τοῦ σωματικοῦ (15) καὶ ταπεινοτέρου καθήκοντος, ὅσον τῆς τῶν πολλῶν ὠφελείας· φιλανθρωπώτατα γὰρ κεινῆται ἡ βουληθεῖσα τοῖς πολιταῖς εὐαγγελισσάσθαι τὸν Χριστὸν, μαρτυροῦσα αὐτῷ εἰρηκτόι αὐτῇ πάντα ἃ ἐποίησε. Καλεῖ δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἰδεῖν ἄνθρωπον λόγον ἔχοντα μείζονα ἀνθρώπου· τὸ γὰρ ὄρατὸν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἀνθρώπου ἦν. Χρῆ οὖν καὶ ἡμᾶς ἐπιλανθάνομενους τῶν σωματικωτέρων, καὶ ἀφιέντας αὐτὰ, σπεύδειν ἐπὶ τὸ μεταδιδόναι τῆς μετελήφαμεν ὠφελείας ἑτέροις· ἐπὶ τοῦτο γὰρ προκαλεῖται ὁ εὐαγγελιστὴς ἔπειτα τοῖς εἰδόσιν ἀναγινώσκειν ἀναγράφων τῆς γυναικός. Πρὸς μὲντοιγε τὴν ἀναγωγὴν σκοπητέον τίς ἡ ὑδρία, ἣν ἀφήσει παραδεξαμένη πῶς τοῦ Ἰησοῦ λόγους ἡ Σαμαρείτις· καὶ τάχα τὸ δοχεῖον τοῦ σεμνοποιουμένου (16) ἐπὶ βαθύτην ὕδατος, τῆς διδασκαλίας, ὧν ἐφρόνει πρότερον ἐξευτελίζουσα, ἀποτίθεται ἐν τῷ κρείττονι τῆς ὑδρίας, λαβοῦσα ἐκ τοῦ ὕδατος τοῦ γενομένου ἤδη ἐν αὐτῇ πηγῆς (17) ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον· πῶς γὰρ ἂν, τὸ ὕδατος τοῦτου μὴ μετεληφῆται, φιλανθρώπως Χριστὸν τοῖς πολιταῖς ἐκήρυσσε, θαυμάζουσα αὐτὸν ἀπαγγέλλοντα πάντα ἃ ἐποίησεν, εἰ μὴ μετελήφει δι' ὧν ἤκουσε (18) τοῦ σωτηρίου ὕδατος; Ῥεβέκκα μὲντοι, καὶ αὐτὴ ὑδρίαν ἔχουσα ἐπὶ τῶν ὤμων, πρὶν συντελέσαι λαλοῦντα ἐν τῇ διανοίᾳ τὸν παῖδα τοῦ Ἀβραάμ, ἐξεπορεύετο καλῇ τῇ ὄψει παρθένος· ἦτις, ἐπεὶπερ οὐχ ὁμοίως ἦντι τῇ Σαμαρείτιδι, καταβαίνει ἐπὶ τὴν πηγὴν, καὶ πληροὶ τὴν ὑδρίαν, ἀναβάσσει αὐτῇ (19) ἐπιτρέχει εἰς συνάντησιν ὁ τοῦ Ἀβραάμ παῖς, καὶ εἶπε· « Πότισόν με μικρὸν ὕδωρ ἐκ τῆς ὑδρίας σου. » Ἐπεὶ γὰρ παῖς ἦν τοῦ Ἀβραάμ, ἡγάπησεν αὐτὸν μικροῦ ὕδατος ἀπὸ τῆς ὑδρίας Ῥεβέκκας λαβεῖν· καὶ ἔσπευσεν ἡ Ῥεβέκκα, καὶ καθέβη τὴν ὑδρίαν ἐπὶ τὸν βραχίονα (20) αὐτῆς, καὶ ἐπότισεν αὐτὸν, ἕως ἐπαύσατο πίνων. Ἐπεὶπερ οὖν ἦν ἐπαινετὴ ἡ τῆς Ῥεβέκκας ὑδρία, οὐ καταλείπεται ἀπ' αὐτῆς, ἡ δὲ τῆς Σαμαρείτιδος, ὅσα ὥρα ἔκτη, ἀφίεται. Ἐνθάδε μὲν δὴ τοῖς Σαμαρείταις γυνὴ εὐαγγελίζεται τὸν Χριστόν· ἐπὶ τέλει δὲ τῶν Εὐαγγελίων καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος τοῖς ἀποστόλοις ἡ πρὸ πάντων αὐτῶν θεασασμένη γυνὴ διηγείται. Ἄλλ' οὔτε

A vitalem adiit, et hominibus ait: Venite, videte virum, qui dixit mihi omnia quæcumque feci: an hic est ille Christus? Non frustra reor scripsisse evangelistam de dimissione hydriæ, quod reliquerit illam mulier profecta ad urbem, ostendens, quod ad textum quidem attinet, studium majus quam pro Samaritide, ut quæ reliquerit hydriam, non sic cordi habens corporeum et humile officium, ut multorum utilitatem: humanitate enim mota est, quæ voluit civibus evangelizare Christum; ipsi testimonium dans, quod omnia quæcumque fecisset sibi dixerit. Invitat autem ipsos ad videndum hominem habentem rationem ac sermonem longe homine præstantiorem: id enim quod de eo nostris oculis spectabile erat, homo erat. Quamobrem obliviscamur et nos necesse est rerum corporalium, hisque omissis festinemus ad communicandam aliis, quam participaverimus, utilitatem: ad hoc namque invitatur evangelista laudem scribens mulieris prudenti lectori. Sed ad altiore intelligentiam intendendus est animus, quænam scilicet sit hydria quam relinquit Samaritis, quæ aliquo modo acceperat Jesu sermones; et fortasse vas aquæ nobilitatæ ob profunditatem doctrinæ, his rebus quas antea curabat, spreto, reponit apud eum qui vase longe præstantior est, cum sumpsisset ex illa aqua, quæ jam in se facta fuerat fons aquæ salientis ad vitam æternam. Quomodo enim si non particeps talis aquæ fuisset, quomodo, inquam, humane Christum civibus prædicasset, admirans eum sibi omnia quæcumque fecisset renuntiantem, nisi particeps facta fuisset aquæ salutaris per ea verba quæ audierat? Rebecca sane et ipsa hydriam habens super humeros, antequam Abraham puer finem loquendi faceret in cogitatione, egrediebatur virgo specie pervenusta: quæ quoniam non perinde atque Samaritis hæc hauriret, descendit ad fontem, et implet hydriam, eique ascendenti obviam accurrens Abraham puer dixit: « Potum præbe mihi pauculum aquæ ex hydria tua. » Quoniam igitur puer erat Abraham, contentus fuit vel tantulum aquæ ex hydria Rebeccæ sumere; et festinavit Rebecca, et deposuit hydriam super brachium suum, potum illi præbens, donec cessaret a bibendo. Quoniam igitur laudabilis erat Rebeccæ hydria, non relinquitur a Rebecca, sed Samaritidis hydria relinquitur hora existente sexta. Hoc igitur in loco mulier Samaritanis annuntiat Christum; in fine vero Evangeliorum, resurrectionem Servatoris etiam enarrat apostolis

¹⁵ Joan. iv, 23, 29. ¹⁶ ibid. 14. ¹⁷ Gen. xxiv. ¹⁸ ibid. 17. ¹⁹ ibid. 18. ²⁰ Joan. iv, 6.

(15) Codex Bodleianus, καὶ οὕτως αὐτῆς πεφροντικίας οὐ τοῦ σωματικοῦ.

(16) Codd. Regius et Barberinus, σεμνοῦ ποιουμένου.

(17) Bodleianus codex πηγῆς, Regius et Barberinus, ἀρχῆς.

(18) Codex Bodleianus, δι' ὧν ἤκουσε, Regius et Barberinus, διήκουσε. Vertit Perionius, « nisi par-

ticeps facta esset aquæ perpetuo salutaris, » legebat διηγουμένης.

(19) Ἀναβάσσει αὐτῇ, etc. Ita legendum ex Genes. xxiv, 17, non vero καταβάσει, ut Inuetio videtur, ex Genes. xxiv, 45. Quod si loca hæc Genesios consulisset Ferrarius, παῖδα τοῦ Ἀβραάμ, « Abraham filium » ineptissime non reddidisset, se, « Abraham puerum. »

(20) Codex Bodleianus, ἐπὶ τοῦ βραχίονος.

mulier, ante omnes ipsum conspicata ⁹⁰. Sed neque huic, tanquam quæ renuntiaret perfectionem fidei, gratiæ a Samaritanis habentur dicentibus : « Non amplius propter loquelam tuam credimus ; ipsi enim audivimus, et scimus hunc esse vere Servatorem mundi ⁹¹ ; » neque illi conceduntur primitiæ tangendi Christum, dicentem ei : « Noli me tangere ⁹², » quia Thomas auditorus erat : « Affer digitum tuum huc, et vide manus meas, et affer manum tuam, et mitte in latus meum ⁹³. » Omnia autem erant, quæ fecit mulier, consuetudo cum quinque viris, et post hos condescensio ad sextum, qui legitimus vir non erat ; quem cum negasset, hydriamque reliquisset, honeste in septimum requiescit [(21) afferens utilitatem iis quoque qui iisdem dogmatibus imbuti urbem incolebant, id est, institutionem verborum, quæ non recta sanaque sunt, eandem quæ mulieri erat] ; quæ etiam in causa fuit, ut illi e civitate exirent, et venirent ad Jesum. Magna autem observatione Jesum rogant Samaritani in sequentibus, non ut maneat in civitate, sed « apud ipsos ⁹⁴, » hoc est, ut sit in principatu eorum [animæ parte præstantissima] : nam fortasse nequibat Jesus in civitate eorum manere, quandoquidem etiam ipsi ex civitate exierant, optime facientes, et venerant ad eum. Quod autem hujuscemodi quædam innuantur, causas nobis præbente evangelista accuratissime ad sensum anagogicum, hoc est ad sublimiorem intelligentiam, ex his verbis iudicandum est. Primum quidem scriptum est ⁹⁵ : « Exierunt ex civitate, et venerunt ad eum ; » et post pauca ⁹⁶ : « Ex civitate autem illa multi Samaritanorum crediderunt in eum, propter sermonem mulieris, quæ testificabatur dicens, Quia dixit mihi omnia quæcunque feci. Ut ergo venerunt ad eum Samaritæ, rogaverunt eum ut maneret apud ipsos. » Igitur prius cum ex civitate ad eum venissent, etiam denuo venerunt ad eum Samaritæ, adhuc existentem apud fontem Jacob (nec enim inde discesserat), et rogaverunt eum ut maneret apud ipsos. Nec scriptum est postea quod ingressus sit civitatem, sed « mansit ibi duos dies ⁹⁷. » Quin etiam **241** in sequentibus non dictum est : « Post duos vero dies » exivit ex civitate, sed scriptum est : « Et exivit inde ⁹⁸ ; » quantum enim ad intelligentiam pertinet, omnis œconomia utilis

⁹⁰ Joan. xx, 18. ⁹¹ Joan. iv, 42. ⁹² Joan. xx, 17, 39, 40. ⁹³ ibid. 40. ⁹⁴ ibid. 45.

(21) Hæc a Ferrario prætermittitur, e Perionio supplevimus.

(22) *Eis ἔβδομον*. Sic recte habent cold. Bodleianus et Barberinus ; in editione autem Iluctii

αὐτῆ, ὡς τὸ τέλειον τῆς πίστεως εὐαγγελισαμένη, εὐχαριστεῖται ὑπὸ τῶν Σαμαρειτῶν λεγόντων · « Οὐκέτι διὰ τὴν λαλίαν σου πιστεύομεν · αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ ὄψαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου · » ἐκείνη τε τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀφῆς τοῦ Χριστοῦ οὐ πιστεύεται, λέγοντος αὐτῆ · « Μὴ μου ἄπτου · » ἔμελλε γὰρ ὁ Θωμᾶς ἀκούειν · « Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλλε εἰς τὴν πλευράν μου. » Πάντα δὲ ἦν ἃ ἐποίησεν ἡ γυνή, ἣ τε πρὸς τοὺς πέντε ἀνδρας κοινωνία, καὶ μετ' ἐκείνους ἡ πρὸς τὸν ἕκτον οὐ γνήσιον ἀνδρα συγκατάβασις · ὅντινα ἀρησαμένη, καὶ τὴν ὕδριαν καταλιπούσα, εἰς ἔβδομον (22) σεμνῶς ἀναπαύεται, προξενούσα τὴν ὠφέλειαν καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν προτέρων αὐτῆ δογμάτων οἰκοῦσι πόλιν, τὴν οἰκοδομηγὴν τῶν οὐχ ὑγιῶν λόγων, τὴν αὐτὴν τῆ γυναικί · οἷς καὶ αἰτία γίνεται ἐξελεῖν τῆς πόλεως, καὶ ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Πάνυ δὲ παρατηρημένως ἐν τοῖς ἐξῆς οἱ Σαμαρεῖται ἐρωτῶσι τὸν Ἰησοῦν, οὐχ ἵνα μείνῃ ἐν τῇ πόλει, ἀλλὰ « παρ' αὐτοῖς, » τοῦτέστιν ἵνα γένηται ἐν τῷ ἡγεμονικῷ αὐτῶν · τάχα γὰρ οὐκ ἦν δυνατὸν μείναι αὐτὸν ἐν τῇ πόλει αὐτῶν, ἐπεὶ περ καὶ αὐτοὶ ἐξῆλθον εὐ ποιῶντες ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν. Ὅτι δὲ τοιαῦτά τινα δηλοῦται ἀκριβεστάτα, εἰς τὰς ἀναγωγὰς (23) ἀφορμὰς ἡμῖν διδόντος τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ἐκ τούτων κατακριτέον. Πρώτερον μὲν γέγραπται · « Ἐξῆλθον ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν · » καὶ μετ' ὀλίγα · « Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν τῶν Σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, ὅτι, Εἰπέ μοι πάντα ἃ ἐποίησα · ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτόν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μείναι παρ' αὐτοῖς. » Καὶ πρότερον οὖν ἐκ τῆς πόλεως ἤρχοντο πρὸς αὐτόν, καὶ δεύτερον ἦλθον πρὸς αὐτόν οἱ Σαμαρεῖται, ἔτι ὄντα παρὰ τῆ πηγῆ τοῦ Ἰακώβ, (οὐ γὰρ φαίνεται κεκινημένος ἐκεῖθεν) καὶ ἠρώτων αὐτὸν μείναι παρ' αὐτοῖς. Οὐ γέγραπται δὲ μετὰ τοῦτο, ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' · « Ἐμείνειν ἐκεῖ δύο ἡμέρας. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς οὐκ εἴρηται · « Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας » ἐξῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλὰ · « Καὶ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν · » ὅσον γὰρ ἐπὶ τῷ νοητῷ, πᾶσα ἡ οἰκονομία τῆς ὠφελείας τοῖς Σαμαρεῦσι παρὰ τῆ πηγῆ γεγέννηται τοῦ Ἰακώβ.

utilitatis erga Samaritanos facta est apud fontem Jacob.

D 30. Ὁ δὲ Ἡρακλέων τὴν ὕδριαν τὴν δεκτικὴν ζωῆς ὑπολαμβάνει εἶναι διάθεσιν, καὶ ἔνοιαν, καὶ τῆς δυνάμεως τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος, ἣντινα καταλιπούσα, φησὶ, παρ' αὐτῷ, τοῦτέστιν ἔχουσα παρὰ τῷ Σωτῆρι τὸ τοιοῦτον σκεῦος, ἐν ᾧ ἐληλύθει λαβεῖν τὸ ζῶν ὕδωρ, ὑπέστρεψεν εἰς τὸν κόσμον εὐαγγελιζομένη τῇ κλῆσει τὴν Χριστοῦ παρουσίαν · διὰ γὰρ τοῦ πνεύματος καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος προσάγεται ἡ ψυχὴ

⁹⁵ ibid. 27. ⁹⁶ Joan. iv, 40. ⁹⁷ ibid. 30. ⁹⁸ ibid.

deest eis.

(23) Codices Barberinus et Bodleianus, ἀναγωγὰς ; Rgius, perperam, συναγωγὰς.

τῷ Σωτήρι. Κατανόησον δὴ εἰ δύναται ἐπαινουμένη ἄ
τογγάνειν ἢ ὕδρια αὐτῆ πάντῃ ἀφιεμένη· « Ἀφῆκε »
γάρ, φησί, « τὴν ὕδριαν αὐτῆς ἢ γυνή »· οὐ γὰρ
πρόκειται, ὅτι ἀφῆκεν αὐτὴν παρὰ τῷ Σωτήρι. Πῶς
δὲ καὶ οὐκ ἀπίθανον καταλιπούσαν αὐτὴν τὴν δεξι-
κὴν τῆς ζωῆς διάθεσιν, καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς δυνά-
μειως τῆς παρὰ τοῦ Σωτήρος, καὶ τὸ σκεῦος ἐν ᾧ
ἐληλύθει λαμβάνειν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἀπεληλυθέναι εἰς
τὸν κόσμον χωρὶς τούτων, εὐαγγελίσασθαι τῇ κλήσει
τὴν Χριστοῦ παρουσίαν; Πῶς δὲ καὶ ἡ πνευματικὴ
μετὰ θεοσούτους λόγους οὐ πέπεισται σαφῶς περὶ τοῦ
Χριστοῦ, ἀλλὰ φησι « Μήτη οὗτος ὁ Χριστός; » Καὶ τό-
« Ἐξῆλθον δὲ ἐκ τῆς πόλεως, » διηγῆσατο ἀντὶ τοῦ
ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν ἀναστροφῆς ἰστορίας κοσμικῆς,
« καὶ ἤρχοντο διὰ τῆς πίστεως, » φησί, « πρὸς τὸν
Σωτήρα· » λεκτέον δὲ πρὸς αὐτὸν, πῶς μένει παρ'
αὐτοῖς τὰς δύο ἡμέρας; οὐ γὰρ τετήρηκεν ὁ προπαρ-
εθέμεθα ἡμεῖς περὶ τοῦ ἐν τῇ πόλει αὐτὸν ἀναγε-
γράφθαι (24) μεμενηκέναι τὰς δύο ἡμέρας.

31. « Ἐν τῷ μεταξύ ἡρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί, λέ-
γοντες· Ῥαββί, φάγε. » Μετὰ τὴν περὶ τὸ ποτὸν οἰκο-
νομίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς διαφορᾶς τῶν ὑδά-
των ἀκάλουθον ἦν καὶ τὰ περὶ τροφῆς ἀναγεγρά-
φθαι. Ἡ μὲν οὖν Σαμαρεῖτις αἰτουμένη πιεῖν διὰ τῶν
ἐπαπορήσεων (25) αὐτῆς, οἶονε! δὲ διὰ τὸν αἰτήσαν-
τα (οὔτε γὰρ εἶχε δοῦναι τῷ Ἰησοῦ ἄξιον αὐτοῦ πό-
μα), εἰ κάκεινος ἐν τῷ ἐκεῖνην αἰτηθεῖσαν ὀρέξαι
ἐβούλετο εὐεργετησάμενος διὰ τούτου τοῦ πιεῖν δεδωκυῖαν.
Ἐπρεπεν ἤδη ἀπὸ τῆς Σαμαρείτιδος. Οἱ δὲ
μαθηταί ἀπεληλυθόντων εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τρο-
φὰς ἀγοράσωσιν, ἦτοι εὐρηκότες ἐπιτηδελοῦς τροφὰς
παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις λόγους τινὰς ἀρμόζοντας,
αὐτῶ· « Φάγε, » καιρὸν νομίσαντες ἐπιτήδειον εἶναι
αὐτῶ τροφῆς τὸν μεταξύ τοῦ ἀπεληλυθέναι εἰς τὴν
πόλιν τὴν γυναῖκα, καὶ τοῦ ἐληλυθέναι πρὸς αὐτὸν
τοὺς Σαμαρείτας· ἐπ' οὐδενὸς γὰρ ξένου παρετίθε-
σαν αὐτῶ τὴν τροφήν· Ἰσως ἐπιθορυβηθείσης (26)
ἂν τῆς Σαμαρείτιδος εἰ ἐώρα τοὺς μαθητάς τὰ ἀπὸ
τῆς πόλεως αὐτῆς πρόφιμα, ἦτοι ὄντα, ἢ νομιζόμενα
παρατιθέναι βουλομένους τῷ διδασκάλῳ· ἀλλ' οὐδὲ
ἐνώπιον τῶν Σαμαρειτῶν δεδόντως ἂν ἐκεῖνοι ἔλεγον·
« Ῥαββί, φάγε, » ἰρησῶντων καταλείπειν ἑαυτῶν τὴν
πόλιν· διὰ τοῦτο καλῶς πρόκειται τό· « Ἐν τῷ με-
ταξύ ἡρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί λέγοντες· Ῥαββί,
φάγε. » Διὰ τί δὲ « Αὐτὸν ἡρώτων, » καὶ οὐχί, « Ἐλε-
γον αὐτῶ, ἄξιον ἰδεῖν· ἀπλούστερον γὰρ ἐγέγραπτο·
« Ἐν δὲ τῷ μεταξύ » ἔλεγον αὐτῶ· « οἱ μαθηταί· Ῥαβ-
βί, φάγε. » Τὸ δὲ καὶ ἐρωτᾶν ἵνα φάγῃ, καὶ ἰκετεύ-
ειν αὐτὸν, καὶ δεῖσθαι, τάχα τι ὀλοῖ πρὸ τῆς ἐξετά-
σεως, ἐνίοτε δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐξέτασιν. Καὶ ὅρα μή-
ποτε εὐλαβοῦνται μή ὁ λόγος ταῖς οικείαις

adducitur. » Igitur considera laudabilisne esse pos-
sit hæc hydria, quæ omnino relinquitur : « Dimisit »
enim, inquit, « hydriam suam mulier »; non enim
additur quod dimiserit eam apud Servatorem. Sed
quomodo non absurdum erit eam, quæ deseruisset,
dispositionem et notionem susceptivam vitæ et po-
tentix, a Servatore manantem, et vas in quo vene-
rat ut acciperet aquam vivam, abisse in mundum
sine his, ut evangelizaret voce Christi adventum
et præsentiam? Quomodo etiam hæc spiritualis post
tot sermones persuasa clare non est de Christo, sed
inquit : « An hic est ille Christus? » Quin et illud :
« Exierunt autem e civitate », exposuit pro prima
eorum conversione, quæ mundana erat, « et vene-
runt per fidem, inquit, ad Servatorem; » sed ei
respondendum est : Quomodo manet duos dies apud
ipsum? non enim observavit, quod nos proposui-
mus, scriptum scilicet non esse, eum duos dies in
civitate mansisse.

31. « Interim rogabant eum discipuli, dicentes :
Rabbi, comede. » Post œconomiam potus, et post
doctrinam diversitatis aquarum, consequens erat
inscribi quæ ad cibum pertinebant. Samaritis ita-
que cum rogaretur potum, dubitat, propter eum
qui petierat (neque enim poterat dare Jesu dignum
illo potum), num se jussam aquam porrigere, vellet
Jesu beneficio afficere per hunc aquam potum. Decebat
igitur. . . . a Samaritide. Porro discipuli, qui civita-
tem adierant ut cibos emerent, cum eus apud ho-
mines diversæ sectæ ex animi sententia invenis-
sent, nempe sermones quosdam convenientes, di-
cunt 242 illi : « Comede », tempus illud idoneum
rati, ut Jesus comederet, in quo mulier civitatem
petierat, venturique erant ad eum Samaritani, cum
alioqui cibum coram ullo hospite illi non apposis-
sent. Ac fortassis futurum erat, uti Samaritis con-
turbaretur, si vidisset discipulos magistro apponere
volentes cibaria, quæ vel in Samaria emissent, vel
emisse verisimile esset; neque merito coram Sa-
maritanis volentibus suam ipsorum derelinquere
civitatem dixissent : « Rabbi, comede; » ideo bene
additum est : « Interim rogabant eum discipuli, di-
centes : Rabbi, manduca. » Sed quam ob causam
scriptum sit, « rogabant ipsum, » et non, Dicebant
illi, dignum est cernere; simplicius enim scriptum
fuisset. « Interim » dicebant ei « discipuli : Rabbi,
comede. » Proinde rogare ut comedat, et supplicare
eum, et precari, fortassis aliquid innuit ante sup-
plicationem, atque etiam interdum post supplica-
tionem. Vide vero, ne forte vereantur discipuli, ne
Sermo Dei Filius propriis alius sit vel fortificatus

²⁴ Joan. iv, 28. ¹ ibid. 29. ² ibid. 30. ³ ibid. 40. ⁴ ibid. 31. ⁵ ibid. 8. ⁶ ibid. 31.

(24) In margine codicis Bodleiani notatur forte legendum esse μή ἀναγεγράφθαι.

(25) Ἐπαπορήσεων. Sic codex Bodleianus; Regius, ἀπορήσεων. Quoniam luxata hæc sunt, Ferrarianæ interpretationi Perionianam adiungimus, quo sensum lector facilius expiscetur : « Samaritana quidem rogata, ut potum daret, dubitationibus suis

et interrogationibus, quasi propter eum qui petebat; neque enim Jesu dare poterat dignam eo portionem; etsi ille cum ea quæ rogaretur cuperet, volebat illam bonis afficere. »

(26) Ἐπιθορυβηθείσης. Ita codex Bodleianus; Regius et Barberinus, ἐπιτηθείσης.

cibus, et ideo orent eum comedere inventos cibos. A His enim quæ inveniunt discipuli, semper nutrire λόγον volunt, ut fortificatus, et validus, et corroboratus, diutius assideat ipsum nutrientibus; vicissim nutriens apponentes illi cibos. Hanc ob causam jubet stare ad ostium, et pulsare, ut si quis ostium aperuerit, ingrediatur ad eum, et cœnet cum illo, ut postea convivator possit vicissim convivio excipi a λόγῳ qui apud illum cœnaverit ⁷.

32. Sane Heracleon inquit discipulos voluisse cum Jesu communicare quæ emissent, atque a Samaria attulissent. [(27) Hæc autem commemorat, ut aliqua quinque fatuæ virgines a Sponso ⁸. Quomodo autem arbitrator eadem habere quibus B oclulis fatuis virginibus, operæ pretium est videre ea quæ discipulorum accusationem continent, eodem modo quo fatuæ virgines dormientium. Hoc autem eandem rationem habeat lucis ad cibum, quam potus ad cibum habet accusare, reprehendereque interpretationem. Quanquam pro virili parte id quod ait planum facere debuit, et pluribus docere, confirmans interpretationem suam.]

33. « At ipse dixit eis : Ego cibum habeo **243** comedere, quem vos nescitis ⁹. » Id quod sibi sufficit, non eget cibo; proinde quod cibo eget, non sibi sufficit. Hinc perspicuum est comedentem comedere, non quia non eget; sed quia eget et valde eget. Et corpora quidem, quia natura fluxibilia sunt, nutriuntur cibo replente locum eorum quæ defluunt; sed quæ ipso corpore præstantiora sunt, nutriuntur intelligentiis incorporeis, et sermonibus actionibusque sanis: non quod ad non esse dissolverentur, nisi nutrirentur: neque enim corpora hæc quæ non nutriuntur, ad non esse dissolvuntur; sed quod perdant esse talia, si non nutriantur talibus quæ sint præstantioris quam corpora naturæ. Ut autem corpora quæ cibo egent, non his aluntur cibis qui a qualitativibus procedunt, neque eadem ciborum quantitas omnibus sufficit, sic etiam intelligamus oportet de his quæ sunt meliora, et præstantiora corporibus: inter hæc enim aliqua copiosiore, aliqua minore cibo egent, tanquam quæ eandem mensuram non capiant: sed neque qualitas sermonum et conceptuum in contemplatione, qui sunt actiones his convenientes, eadem congruit omnibus animabus. Quin etiam olus et cibus solidus non eodem tempore eos nutriunt, qui ex ipsis fructum aliquem percepturi sunt: nam infantes recens nati, ut inquit Petrus ¹⁰, lac doli nescium, idque animi, non corporis desiderant: idque etiam desideret, si quis infantiam Corinthiorum habet, ad quos inquit Paulus ¹¹: « Lactis vos potu alui, non cibo; » infirmus vero, eo quod non credat,

⁷ Apoc. iii, 20. ⁸ Matth. xxv. ⁹ Joan. iv, 32. ¹⁰ I Petr. ii, 2. ¹¹ I Cor. iii, 2.

(27) Perionii interpretatio.
(28) Ἀπόλλυσι. Sic codex Bodleianus; Regius, ἀπόλλυσιν, male.

ἢ ἰσχυροποιούμενος τροφαῖς, ἐρωτύσιν αὐτὴν εὐρίσκαμένους ἔδεσθαι· οἷς γὰρ εὐρίσκουσιν οἱ μαθηταὶ ἀεὶ τρέφειν τὸν λόγον βούλονται, ἵνα ἰσχυροποιούμενος, καὶ τονούμενος, καὶ δυναμούμενος ἐπιπλεῖον παραμείνη τοῖς αὐτὸν τρέφουσιν, ἀντιτρέφων τοὺς παρατιθέντας αὐτῷ τὰ βρώματα. Διὰ τοῦτο ἐστήκειναι φησὶν ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούειν, ἵν' ἐάν τις ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσέλθῃ πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσῃ μετ' ἐκείνου, ὥστε ὕστερον δυνηθέντα τὸν δειπνήσαντα ἀντιδειπνηθῆναι ἀπὸ τοῦ δειπνήσαντος λόγου παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ.

32. Ὁ δὲ Ἑρακλέων φησὶν, ὅτι ἐβούλοντο κοινωνεῖν αὐτῷ ἐξ ὧν ἀγοράσαντες ἀπὸ τῆς Σαμαρείας κεκοιμικεῖσαν. Τάδε φησὶν ἵνα τινὰ αἱ πέντε μωραὶ παρθένοι ἀπὸ τοῦ Νυμφίου. Πῶς δὲ οἶμαι ἀ αὐτὰ ἔχειν ἔγονται αἷς ἀποκλιθείσαις μωραῖς παρθένοις, ἄξιον ἰδεῖν κατηγορίαν περιέχοντα τῶν μαθητῶν τοῖς αὐτοῖς κοιμωμένων ταῖς μωραῖς παρθένοις· ἔστι δὲ καὶ αὐτὸ ἀνόμιον τοῦ φωτὸς πρὸς τροφήν, καὶ τοῦ ποτοῦ πρὸς τὰ βρώματα σανατος αἰτιάσασθαι τὴν ἐκδοχὴν, καίπερ κατὰ τι δυνάμενον σαφῆ ποιῆσαι τὸν λόγον ἐχρῆν αὐτὸν διὰ πλείονων παραμυθίσασθαι κατασκευάζοντα τὴν ἰδίαν ἐκδοχὴν.

33. « Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. » Τὸ μὲν ἀνευδὲς οὐ χρήσιμον βρώσεως, τὸ δὲ χρήσιμον βρώσεως οὐκ ἔστιν ἀνευδὲς. Καὶ δῆλον, ὅτι ὁ ἐσθίων οὐχὶ μὴ χρήσιμων βρώσεως ἐσθίει, ἀλλὰ χρήσιμων καὶ δεόμενος αὐτῆς. Καὶ τὰ μὲν σώματα, ἅτε τῇ φύσει ὄντα βευστά, τρέφεται τῆς τροφῆς ἀναπληρώσεως τὸν τόπον τῶν ἀποβρέοντων· τὰ κρείττονα σώματος τρέφεται τοῖς ἀσωμάτοις νοήμασι, καὶ λόγοις, καὶ πράξεσιν ὑγιέσιν, οὐχὶ εἰς τὸ μὴ εἶναι διαλυθησόμενα, εἰ μὴ τρέφοιτο· οὐδὲ γὰρ σώματα μὴ τρεφόμενα εἰς τὸ μὴ εἶναι διαλύεται· ἀπόλλυσι (28) δὲ τὸ εἶναι τοιαῦτα, ὅτι οὐ τρέφεται τοῖς τοιοῖσδε τῆς διαφερούσης τῶν σωμάτων φύσεως. Ὡς περὶ δὲ τὰ δεόμενα τροφῆς σώματα οὐτε τοῖς ἀπὸ τῶν ποιότητων τρέφεται, οὐδὲ ποσότης τροφῶν ἢ αὐτῆ παῖσιν ἀρκεῖ, οὕτω νοητέον καὶ ἐπὶ τῶν κρείτόνων παρὰ τὰ σώματα. Καὶ γὰρ ταῦτα τὰ μὲν πλείονος, τὰ δὲ ἐλάττονος δεῖται τροφῆς, οὐ τῶν ἰσῶν ὄντα χωρητικά· ἀλλ' οὐδὲ ἡ ποιότης τῶν τρεφόντων λόγων καὶ νοημάτων τῶν ἐν θεωρίᾳ πράξεων τῶν τοῦτοις ἀρμολογούντων ἢ αὐτῆ ἀρμόζει πάσαις ταῖς ψυχαῖς. Ἀλλὰ γὰρ καὶ λάχανον καὶ στερεὰ τροφή οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν τρέφει τοὺς δεομένους τῆς ἀπὸ τούτων βελτιώσεως· τὰ μὲν γὰρ ἀρτιγέννητα βρέφη, ὡς φησὶν ὁ Πέτρος, τὰ λογικῶν ἄδολον γάλα ἐπιποθεῖ· ἐπιποθεῖτω δὲ καὶ (29) εἰ τις τὴν νηπιότητα ἔχει Κορινθίων, πρὸς οὓς φησὶν ὁ Παῦλος· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· » ὁ δὲ ἀσθενῶν, διὰ τὸ μὴ πιστεύειν, λάχανα ἐσθιέτω. Καὶ τοῦτο δὲ ὁ Παῦλος διδάσκει λέγων· « Ὅς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα· ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. » Καὶ

(29) Ἐπιποθεῖ· ἐπιποθεῖτω δὲ καὶ, etc. Ita legitur in codice Bodleiano, in Regio autem et Barberino dicit ἐπιποθεῖ.

« ἔστι » γέ ποτε « ξενισμὸς λαχάνων (30) πρὸς φι-
λίαν καὶ χάριν , ἢ μύσχοι (31) ἀπὸ (32) φάτνης μετὰ
ἐχθρας. Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ
τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς
διακρίσιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. » Ἔστι δέ τις καὶ δη-
λητήριος τροφή, ἦντινα μανθάνομεν ἀπὸ τῆς τετάρ-
της τῶν Βασιλειῶν, λεγόντων πρὸς τὸν Ἐλισ-
σαῖον (33) τινων· « Θάνατος ἐν τῷ λέβητι, ἀνθρωπε
τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἡ μὲν τις ἐστὶ τῶν ἀλογωτέρων
ψυχῶν πνευματικῆ πωδῆς τροφή, καὶ ἄλλη χόρτος
ἢ ἄχυρον, ἅπερ σημαίνεται διὰ τοῦ· « Κύριος ποι-
μανεῖ με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει· εἰς τόπον χλόης
ἐκεῖ με κατεσκήνωσεν· ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέ-
θρεψέ με. » Καὶ ὁ Ἡσαίας δέ φησι· « Λέων δὲ ὡς
βοῦς ἄχυρον φάγεται. » Ἄλλὰ καὶ χόρτον τοῖ; κτή-
νεσιν ἐν τῷ οἴκῳ τῆς Ῥεβέκκας παρατιθέασι τοῦ
παιδὸς (34) Ἀβραάμ. Ἐὰν δέ τις ἦ λογικώτερος,
καὶ διὰ τοῦτο καὶ νοητὸς ἀνθρώπος, καὶ νοητὸν ἄρ-
των ἐσθίει, ὡς ἐν Ψαλμοῖς γέγραπται· « Ἄρτος
στηρίζει καρδίαν ἀνθρώπου, » καὶ τῷ νοητῷ κενῷ
εὐφραίνεται οὐκ ἄλλος ἢ ἀνθρώπος· « Οἶνος » γάρ
εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου. » Ἀναβατέον δὲ τῷ
λόγῳ ἀπὸ τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπὶ
τοῖς ἀγγέλοις καὶ αὐτοῖς τρεφομένοις· οὐ γάρ εἰσι
πάντη ἀνευδεεῖς. « Ἄρτων » γοῦν « ἀγγέλων ἔφαγεν
ἄνθρωπος· » μακάριός γε ὁ Ἀβραάμ δυνηθεὶς τοῖς
ἐπιφανέσιν αὐτῷ τρισὶν ἐγκρυφίας ἀζύμους παρα-
θεῖναι.

quandoquidem etiam ipsi nutriuntur, sibi omnino
manducavit homo 21; » heatusque sane Abraham, qui tribus illis, qui sibi apparuerunt, apponere po-
luit azyrna subcinericia 22.

34. Ἄλλ' ἤδη ἐπὶ τὸν προκείμενον λόγον τὸν περὶ
τῆς Χριστοῦ βρώσεως ὀδευτέον, ἣν οἱ μαθηταὶ τότε
οὐκ ἤδεσαν· ἀληθεύει γὰρ λέγων ὁ Ἰησοῦς· « Ἐγὼ
βρώσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. » Ὅπερ
γὰρ καὶ ἔπραττεν ὁ Ἰησοῦς ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ
ἡμῶν τελευτῶν αὐτοῦ τὸ ἔργον, τοῦτο οὐκ
ᾔδεσαν οἱ μαθηταί. Ἴνα δὲ νοηθῆ τρανότερον τό·
« Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, »
λεγέτω καὶ ὁ Παῦλος τοῖς χρεῖαν ἔχουσι γάλακτος,
καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς, Κορινθίοις, καὶ γάλα ποτιζο-
μένοις, καὶ οὐ βρώμα, τῷ μηδέπω αὐτοῖς δύνασθαι
βρώματος μεταλαμβάνειν· « Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φα-
γεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. » Καὶ αἰεὶ γε ὁ διαφέρων
ταῖς ὑποδεεστέροις καὶ μὴ δυναμένοις τὰ αὐτὰ τοῖς
κρεῖττοσι θεωρεῖν ἐρεῖ· « Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φαγεῖν,
ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. » Καὶ οὐκ ἄτοπόν γε λέγειν μὴ
μόνον ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους ἐνδεεῖς εἶναι τῶν
κρητῶν τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ
(35)· καὶ αὐτὸς γὰρ, ἴν' οὕτως εἴπω, ἐπισκευάζεται

11 Rom. xiv, 2. 12 Prov. xv, 17. 13 Hebr. v,
11, 7. 14 Gen. xxiv, 32. 15 Psal. ciii, 15. 16 ibid.
32. 17 I Cor. iii, 2.

(30) Καὶ ἔστι γέ ποτε ξενισμὸς λαχάνων, etc.
In vulgatis τῶν 17 editionibus Proverb. xv, 17, le-
gitur : Κρείσσων ξενισμὸς μετὰ λαχάνων πρὸς φιλίαν
καὶ χάριν ἢ παράθεσις μύσχων μετὰ ἐχθρας.

(31) Ἡ μύσχοι. Ita codex Bodleianus; Regius et
Barberinus, ὡς περ καὶ μύσχοι.

(32) Ἄρτ. Sic codex Bodleianus; Regius et Bar-
berinus, ὕπτ.

olera comedat. [Atque hoc etiam docet Paulus 11
his verbis : « Alius quidem credit se manducare
omnia : qui autem infirmus est, olus manducat. »]
Ac profecto « melius est » aliquando « olera cum
amicitia et charitate comedere, quam vitulum
saginaturn cum odio 12. Perfectorum vero est soli-
dus cibus, nempe eorum qui per consuetudinem
exercitatos habent sensus ad discretionem boni et
mali 13. » Est etiam quidam cibus mortificus, quem
discimus ex quarto Regum, dicentibus quibusdam
ad Elisæum : « Mors est in lebe, o homo Dei 14. »

Quin etiam est alius earum animarum, quæ rationis
non sunt compotes, cibus spiritualis herbarius, et
alius fenum, et stipula; quæ significantur per ea
Psaltæ verba 15 : « Dominus pascit me, et nihil
mihi deerit; in locum herbæ virentis ibi accubare
me fecit : super aquam refocillationem præhentem
nutrivit me. » Atque etiam Isaias ait : « Leo autem
ut bos paleas comedit 17. » Quin etiam fenum
jumentis in domo Rebeccæ 244 Abrahæ pueri
apponunt 18. Quod si quis rationalior fuerit, et
hanc etiam ob causam intelligibilis homo, panem
intelligibilem manducat, quemadmodum scriptum
est in Psalnis 19 : « Panis consolidat cor hominis, »
et vino intelligibili non alius quam homo oblecta-
tur : « Vinum » enim « lætificat cor hominis 20. »

Sed ratione ascendamus necesse est ab irrationali-
bus, et ab hominibus usque ad ipsos angelos,
non sufficientes. « Panem » igitur « angelorum
nutrivit me. » Atque etiam Isaias ait : « Leo autem
ut bos paleas comedit 17. » Quin etiam fenum
jumentis in domo Rebeccæ 244 Abrahæ pueri
apponunt 18. Quod si quis rationalior fuerit, et
hanc etiam ob causam intelligibilis homo, panem
intelligibilem manducat, quemadmodum scriptum
est in Psalnis 19 : « Panis consolidat cor hominis, »
et vino intelligibili non alius quam homo oblecta-
tur : « Vinum » enim « lætificat cor hominis 20. »
Sed ratione ascendamus necesse est ab irrationali-
bus, et ab hominibus usque ad ipsos angelos,
non sufficientes. « Panem » igitur « angelorum
nutrivit me. »

34. Sed rursus eo redeat unde deflexerat oratio,
nimirum ad sermonem de cibo Christi, quem disci-
puli tunc non noverant; vere enim dicit Jesus :
« Ego habeo cibum manducare quem vos nescitis 21. »
Quod enim agebat Jesus, voluntatem Pa-
tris, a quo missus fuerat, faciens, et perficiens
illius opus, hoc discipuli non norant. Verum ut
apertius intelligantur ea verba : « Ego habeo cibum
manducare quem vos nescitis, » loquatur Paulus
Corinthiis lacte opus habentibus, non solido cibo 22,
qui etiam lac biberant, non cibum, eo quod cibi
participes esse non possent; [his, inquam, loqua-
tur Paulus :] « Ego habeo cibum manducare, quem
vos nescitis. » Semperque profecto qui præstat
deterioribus, hisque qui videre nequeant ea quæ
vident præstantiores, . dicit : « Ego cibum habeo
manducare quem vos nescitis. » Nec sane absur-
dum erit, si dixerimus non solum homines et
angelos indigere cibis intelligibilibus, verum etiam

14. 15 IV Reg. iv, 40. 16 Psal. xxii, 1, 2. 17 Isai.
21 Psal. lxxvii, 25. 18 Gen. xviii, 6. 19 Joan. iv,

(33) Ἐλισσαῖον. Sic ubique in codice Bodleiano
per duplex sigma exprimitur nomen prophetæ Eli-
sæi; in Regio per unicam.

(34) Τοῦ παιδός. Scribendum videtur ὁ πα-
δός.

(35) Ἄλλὰ καὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, etc. Huc
quoque pertinere debent ea quæ in Origenianis de
sententia Adamantii super Trinitate disseruntur.

ipsum Dei Christum : namque ipse etiam, ut ita dicam, semper instruitur a Patre, qui nullius eget, sibi sufficiens. Sumit autem cibos vulgus discipulorum a discipulis Jesu, qui jubentur turbis apponere : Jesu vero discipuli ab ipso Jesu, verumtamen interdum etiam a sanctis angelis : at Filius Dei a solo Patre cibos sumit, absque ullo mediatore. Idem non absurdum erit, Spiritum sanctum nutrirī dicere. Proinde inquirenda est lectio Scripturæ, quæ nos hoc edoceat. Totum autem mysterium vocationis, et electionis, cibi sunt illius magnæ cœnæ : « Homo » enim, inquit, « fecit cœnam magnam, cœnæque tempore misit, qui vocarent invitatos »³⁵ : « relegendæque sunt omnino ex Evangeliiis parabola, quæ de cœnis loquuntur. Quin etiam per Isaiam »³⁶ promissiones habemus comedendi et bibendi, dicentem : « Ecce **245** servi mei comedent, vos autem esurietis ; ecce servi mei bibent, vos autem sitiētis. » Ad hæc ipsum hominem ponit Deus apud Genesim in paradiso deliciarum, datis illi legibus, ut quædam comederet, quædam non comederet : mansurusque erat immortalis homo, si ex omnī ligno paradisi comedisset, præterquam e ligno cognoscendi bonum et malum »³⁷. Vide quæ in primo et vicesimo psalmo dicuntur de his qui adorantur eo quod comederint : « Comederunt » enim, inquit, « et adoraverunt omnes pingues terræ ; » propterea : « Non interficiet Dominus famem animam justam »³⁸ ; « sed quando injusti efficiuntur, immittet « famem super terram : non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbi Dei »³⁹. » Quanto igitur magis proficimus, tanto meliora ac plura comedimus, donec fortasse perveniamus ad id, ut eundem cibum comedamus cum Filio Dei, quem in præsentia discipuli non norant. Hoc in loco nihil dixit Heracleon.

35. « Dicebant igitur discipuli inter se : Num aliquis attulit illi aliquid ad edendum »⁴⁰ ? Etiamsi carnaliter retur Heracleon hæc a discipulis dici, tanquam qui adhuc humi repant, Samaritidem imitantes dicentem : « Neque haustorium habes, et puteus altus est »⁴¹ ; « dignum est uti cernamus num forte aliquid divinius videntes discipuli dicant inter se : « Num quis attulit illi quod edat ? » Fortassis enim rebantur potentiam aliquam angelicam attulisse illi quod ederet ; et fortassis idcirco docebantur majorem esse illum cibum, quem manducare habebat, qui erat, ut faceret voluntatem ejus qui eum miserat, perficeretque opus illius.

36. « Dicit illis Jesus : Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me, et perficiam illius opus »⁴². « Decens cibus Filii Dei, quando efficit voluntatem paternam ; hoc velle in seipso faciens

³⁵ Matth. xii, 2 ; Luc. xiv, 6. ³⁶ Isai. Lxv, 13. ³⁷ Anos viii, 11. ³⁸ Joan. iv, 33. ³⁹ ibid. 11.

(36) Ἀπ' αὐτοῦ Ἰησοῦ, πλήρ. Sic optime habet codex Bodleianus ; Regius vero, male, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ, πλήρ.

(37) In codice Bodleiano deest ὁ πίνων, et paulo

ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦ μόνου ἀνευθεοῦ καὶ αὐτῶν αὐτῶν. Λαμβάνει δὲ τὰ βρώματα ὁ μὲν πάλιν τῶν μαθητευομένων ἀπὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ, κελυνομένων παρατιθέναι τοῖς ὄχλοις· οἱ δὲ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἀπ' αὐτοῦ Ἰησοῦ, πλήρ (36) ἐστ' ὅτε καὶ ἀπὸ ἁγίων ἀγγέλων· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μόνου λαμβάνει τὰ βρώματα, οὐ διὰ τινος. Οὐκ ἄποπον δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τρέφεσθαι λέγειν ζητητόν δὲ λέξιν Γραφῆς ὑποβάλλουσαν ἡμῖν τοῦτο. Ὅλον δὲ τὸ μυστήριον τῆς κλήσεως καὶ ἐκλογῆς τὴν ἐν τῷ μεγάλῳ δεῖπνῳ ἐστὶ βρώματα· « Ἀνθρώπος » γὰρ, φησὶν, « ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ τῇ ὥρᾳ τοῦ δεῖπνου ἐπεμψε καλέσαι τοὺς κεκλημένους· » καὶ ἀναλεκτόν γε ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων τὰς περὶ δεῖπνων παραβολὰς. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Ἡσαίου ἐπαγγέλλεται φαγεῖν εἰσι καὶ πίνειν λέγοντος· « Ἴδοὺ οἱ βουλευόντες μοι φάγονται, ὑμεῖς δὲ πεινάζεσθε· Ἴδοὺ οἱ βουλευόντες μοι πίνονται, ὑμεῖς δὲ διψήσετε. » Ἐτι μὴν ἐν τῇ Γενέσει εἰς τὸν παράδεισον τῆς τρυφῆς τίθεται τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός, νόμους περὶ τοῦ ἐσθίειν τάδε τινὰ, καὶ μὴ ἐσθίειν τάδε διδούς· καὶ ἀβίνατος ἂν ἔμεινεν ὁ ἄνθρωπος, εἰ ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει ἤσθιεν, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκων καλὸν καὶ πονηρὸν μὴ ἤσθιεν. Ὅρα καὶ τὰ ἐν εἰκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ λεγόμενα περὶ τῶν προσκυνοῦντων διὰ τὸ βεβρωκέναι· « Ἐξαγίον » γὰρ, φησὶ, « καὶ προσεκύνησαν πάντες οἱ πίονες (37) τῆς γῆς· » διόπερ· « Οὐδαμῶς λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὴν δικαίαν· » ἀλλ' ὅταν δοκῶ γενώμεθα, ἐξαποστειλεῖ « λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκούσαι λόγον Θεοῦ. » Ὅσον οὖν προκόπομεν, κρείττονα καὶ πλείονα φαγόμεθα, ἕως τάχα φθάσωμεν (38) ἐπὶ τὴν αὐτὴν βρώσιν φαγεῖν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ μαθηταὶ οὐκ ᾔδασιν. Οὐδὲν ἔτι εἰς τὴν λέξιν εἶπεν ὁ Ἡρακλέων.

35. « Ἐλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους· Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν ; » Εἰ καὶ σαρκικῶς ὑπολαμβάνει ταῦτα λέγεσθαι ὁ Ἡρακλέων ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ὡς ἐτι ταπεινότερον διανοομένων, καὶ τὴν Σαμαρείτην μιμουμένων λέγουσαν· « Οὐτε ἀντήλιμα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ, » ἄξιον ἡμᾶς ἰδεῖν μήποτε βλέποντες τι θεϊότερον οἱ μαθηταὶ, φασι πρὸς ἀλλήλους· « Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν ; » Τάχα γὰρ ὑπενόησαν ἀγγελικὴν τινα δύναμιν ἐνηγοχέναι αὐτῷ φαγεῖν· καὶ εἰκός, ὅτι διὰ τοῦτο ἐδιδάσκοντο, ὅτι μείζον ἐστὶν ὃ εἶχε βρῶμα φαγεῖν, ὅπερ ἦν ποιῆσαι τὸ θέλημα τοῦ πέμφαντος αὐτὸν, καὶ τελειῶσαι τὸ ἔργον αὐτοῦ.

36. « Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῆσω τὸ θέλημα τοῦ πέμφαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον. » Πρέπουσα βρῶσις τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὅτε ποιητῆς γίνεται τοῦ πατρικοῦ

³⁸ Gen. ii, 8 seqq. ³⁹ vers. 30. ⁴⁰ Prov. i, 5. ⁴¹ ibid. 34.

post pro οὐδαμῶς legitur οὐδέ, nec non ἐξαποστειλεῖ pro ἐξαποστειλεῖ.

(38) φθάσωμεν. Sic codex Bodleianus ; Regius, φθάσωμεν.

θελήματος, τοῦτο τὸ θέλειν ἐν ἑαυτῷ ποιῶν, ὅπερ ἦν καὶ ἐν τῷ Πατρὶ, ὥστε εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ Υἱοῦ ἀπαρραλλάκτω τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς, εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἐν θέλημα (39) ὅπερ ἐν θέλημα αἴτιον ἦν τοῦ λέγειν τὸν Υἱόν· « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν » καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέλημα ὁ ἰδὼν αὐτὸν ἐώρακε τὸν Υἱόν, ἐώρα δὲ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτόν. Καὶ πρόπον γε μᾶλλον (40) οὕτω νοεῖν ἡμᾶς ποιῆσθαι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ θελήματος καὶ τὰ ἔξω τοῦ θέλοντος καλῶς ἐγένετο, ἥπερ μὴ περιεργασμένους ἡμᾶς τὰ περὶ τοῦ θελήματος νομίζειν εἶναι τὸ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος, ἐν τῷ τάδε τινα τὰ ἔξω ποιεῖν· ἐκεῖνο γὰρ, (λέγω δὲ τὸ ἔξω τοῦ θέλοντος,) γινόμενον χωρὶς τοῦ προσερχομένου θελήματος, οὐχ ὅλον μὲν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· πᾶν δὲ ἐστὶ τὸ θέλημα Πατρὸς, ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ γινόμενον, ὅτι τὸ θέλειν τοῦ Θεοῦ γενόμενον ἐν τῷ Υἱῷ ποιεῖ ταῦτα, ἄπερ βούλεται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· μόνος δὲ ὁ Υἱὸς πᾶν τὸ θέλημα ποιεῖ χωρῆσαι τοῦ Πατρὸς· διὸπερ καὶ εἰκὼν αὐτοῦ. Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὰ δὲ λοιπὰ ἄγια οὐδὲν μὲν ποιήσει (41) παρὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντα γε ἂ ποιήσει, ποιήσει κατὰ βούλημα τοῦ Θεοῦ, οὐ μέντοι γε διαρκεῖ πρὸς τὸ κατὰ τὸ πᾶν θέλημα τυπαθῆναι. Καὶ τὸδε γε τὸ ἅγιον παρὰ τὸδε τὸ ἅγιον μείζον ἢ πλεῖον, ἢ πλεῖον, ἢ ἔκτοπώτερον συγκρίσει ἐτέρου χωρήσει ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ θελήματος, καὶ πάλιν παρ' ἐκείνου ἔσται τι ἄλλο διαφερόντως (42) χωροῦν. Πᾶν δὲ καὶ ὅλον τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσει ὁ εἰπὼν· « Ἐμὸν βρῶμά (43) ἐστὶν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τοῦ πέμψαντός με. » Μετὰ τοῦτο γούντησαν εὐχαρίστως περὶ τοῦ Θεοῦ· « Οὐδὲν δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μὴ τι βλέπη τὸν Πατέρα ποιούντα· ἂ γὰρ ἐὰν ποιῇ ὁ Πατὴρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ· ὁ Πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱόν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· » καὶ τάχα διὰ ταῦτα εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· καὶ γὰρ τὸ ἐν αὐτῷ θέλημα εἰκὼν τοῦ πρώτου θελήματος, καὶ ἢ ἐν αὐτῷ θεότης εἰκὼν τῆς ἀληθινῆς θεότητος· εἰκὼν δὲ καὶ τῆς ἀγαθότητος ὧν τοῦ Πατρὸς φησι· « Τί με λέγετε ἀγαθόν; » Καὶ τοῦτό γε τὸ θέλημα βρῶμά ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον αὐτοῦ· διὸ βρῶμά ἐστὶν ὁ ἑστίν. Ὅτι δὲ τὸ περὶ τῆς διαθέσεως ἐστὶ τὸ θέλημα, δηλοῖ ἡ ἐπιφερομένη λέξις, δεύτερον λέγουσα μετὰ τὴν ποίησιν τοῦ θελήματος· τὸ τελειοῦσθαι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ.

37. Ἐπιπλέον δὲ καὶ περὶ τούτου θεωρητέον, ἵν' εἰδῶμεν τί ἐστὶ καὶ τὸ· « Τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον. » Εἰ μὲν οὖν τις ἀπλοῦστερον ἔρει, ὅτι τὸ προστεταγμένον ἔργον ὅπερ (44) αὐτοῦ ἐστὶ τοῦ προστάξαντος, ὡς εἰ ἐπὶ παραδειγμάτων ἐλέγομεν τοὺς

³⁹ Joan. x, 30. ⁴⁰ Joan. xii, 45. ⁴¹ II Cor. iv, 4. ⁴² Sap. vii, 26. ⁴³ Marc. x, 8; Luc. xviii, 19.

(39) Ἄλλα ἐν θέλημα. Ita codex Bodleianus; in Regio deest ἐν.

(40) Μᾶλλον. Deest in codice Bodleiano.

(41) Codex Regius, perperam, ποιήσαι. Ibidem e codice Bodleiano restituumus hinc verba, καὶ πάντα γε ἂ ποιήσει, ποιήσει κατὰ βούλημα τοῦ Θεοῦ.

A quod est et in Patre, ita ut voluntas Dei sit in Filii voluntate immutabili a voluntate Patris; ne sint amplius duæ voluntates, sed una voluntas: quæ una voluntas auctor est Filio Dei dicendi: « Ego et Pater unum sumus »: et hanc ob voluntatem, qui eum vidit, vidit et Filium, vidit etiam eum qui misit ipsum. Decetque magis ita nos intelligere paternæ voluntatis morem gerere Filium, 246 a qua voluntate ea etiam quæ extra eum sunt, qui vult, præclare facta sunt; quam curiosius ea quæ ad voluntatem pertinent spectantes, facere voluntatem ejus qui misit, in faciendis quibusdam quæ exteriora sunt, positum existimare. Illud enim (dico autem illud, quod extra volentem) factum seorsum a voluntate prædicta, non est tota voluntas Patris; cum alioqui tota voluntas Patris a Filio sit effecta, cum velle Dei natum in Filio faciat hæc quæ velit voluntas Dei: solo Filio capiente totam Patris voluntatem: quam etiam ob causam imago ipsius est ³⁶: id quod etiam de Spiritu sancto considerandum est. Cæterum reliqui sancti nihil quidem facient præter voluntatem Dei, atque omnia profecto quæ facient, facient secundum voluntatem Dei, haud tamen ut tota Dei voluntas imprimatur in eis. Quin hoc sanctum præ illo sancto melius et majus, plus atque expressius percipiet ex voluntate paterna, comparatione alterius, quo sancto rursus aliud sanctum excellentius percipiet. At omnem universamque Dei voluntatem ille faciet qui dixit ³⁷: « Meus cibus est ut faciam voluntatem » Dei, « qui misit me. » Post hæc igitur de Deo inquit gratiose admodum: « Nihil potest Filius facere a se ipso, nisi viderit Patrem aliquid facientem; quæ enim Pater facit, ea similiter et Filius facit; Pater diligit Filium, et omnia illi ostendit quæ ipse facit »; et fortassis hanc ob causam imago est Dei invisibilis ³⁸: etenim voluntas, quæ in ipso est, imago est [(43) primæ voluntatis; et quæ in eo est divinitas, imago est] veræ divinitatis: imago autem etiam existens bonitatis Patris ⁴⁰, inquit: « Cur me vocas bonum »? Et sane voluntas hæc cibus est Filii Dei, atque illi proprius ideo cibus est quod voluntas est. Quod autem voluntas sit quæ pertinet ad dispositionem, declarat qui subjungitur contextus, secundo dicens, post executionem voluntatis perfici opus Dei.

37. Sed diutius considerandus est hic contextus, ut intelligamus hoc dictum, nempe, « perficiam opus ipsius. » Atque aliquis quidem simpliciter dicet injunctum opus, illius esse qui jussit: veluti si, verbi gratia, diceremus eos qui fabricant, qui-

³⁷ Joan. iv, 34. ³⁸ Joan. v, 19, 20. ³⁹ Col. i, 15.

(42) Codex Regius, male, διαφερόντος.

(43) Ἐμὸν βρῶμα. Sic codex Bodleianus; Regius omisit ἐμὸν.

(45) Hæc supplevimus e Peronio.

(44) Ὅπερ. Videtur παρέλκειν.

que terram arant, dicere se perficere opus illius qui eos sumpsisset ad aliquod opus obeundum, dum perficerent illud cujus gratia assumpti fuerant. Alius vero dicturus est, si perficiatur opus Dei a Christo, **247** liquere hoc imperfectum fuisse, antequam perficeretur. Sed quomodo imperfectum erat opus existens Dei? rursusque quomodo perficitur Dei opus ab eo qui dixit: « Pater, qui misit me, major me est »⁴³? » sed perfectio operis perfectio erat naturæ illius quæ rationis est compos: ad hanc enim naturam, quæ rationis est compos, imperfecta cum esset, perficiendam venit Sermo Dei Filius factus caro. Num ergo creatum est imperfectum opus, et mittitur Servator ad illud imperfectum perficiendum? Sed quomodo non est absurdum, si dixerimus Patrem rei imperfectæ auctorem fuisse, Servatorem vero eam imperfectam creatamque imperfectam perfecisse? Igitur, meo iudicio, profundius aliquod mysterium hoc in loco repositum est: nam fortassis id quod rationis est capax, tum cum in paradiso positum fuit, imperfectum omnino non erat. Alioquin qui posuisset Deus rem imperfectam in paradiso, quæ operaretur et custodiret eum? Nec enim consentaneum est uti imperfectus is dicatur qui operari possit lignum vitæ, et omnia quæ plantaverat Deus et postea orta sunt. Proinde videri ne forte perfectus cum esset homo, imperfectus sit factus ob inobedientiam, egeritque aliquo qui ipsum ab hac imperfectione liberaret, et hanc ob causam missus fuerit Servator, primum quidem, ut faceret voluntatem ejus qui misit ipsum⁴⁴, operarius illius etiam hoc loco factus, deinde vero, ut perficeret opus Dei, et unusquisque factus perfectus assuesceret solido cibo, ac cum sapientia consuetudinem haberet. « Perfectorum autem est solidus cibus, nempe eorum qui per habitum exercitatis habent sensus ad dijudicandum, tum bonum, tum malum⁴⁵; » et qui loquitur sapientiam, inquit⁴⁶: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; » et cum unusquisque nostrum, qui opus Dei sumus, a Jesu perfectus factus fuerit, dicet: « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; posthac reposita est mihi corona justitiæ⁴⁶. » Nec solus homo lapsus est, cum perfectus esset, ad imperfectum, sed « filii » etiam « Dei, » qui « cum vidissent filias hominum pulchras esse, acceperunt sibi ex omnibus, quas elegissent⁴⁷; » et generatim omnes « qui deseruerunt propriam habitationem, et non servaverunt suum ipsorum principium⁴⁸. » Nec, dicens « principium, » principatum dico, qui comparatur potestati; sed « principium » dico, quod fini opponitur, quodque cum primo conjunctum est: ut quemadmodum homini principium essendi in paradiso fuit, finis vero propter transgressionem fortassis in inferno deorsum, vel in aliquo loco si-

⁴³ Joan. xiv, 28. ⁴⁴ Joan. iv, 34. ⁴⁵ Hebr. v, 14. ⁴⁶ Jud. 6.

(45) Codex Regius, διόπερ ἐλήφθησαν.
(46) Codex Bodlicianus, ἀποτελέσ.

A οἰκοδομοῦντας ἢ γεωργοῦντας φάσκων τελειοῦν τὸ ἔργον τοῦ λαθόντος αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἔργον, ἐν τῷ ποιεῖν διδὸν παρελήφθησαν (45)· ὁ δὲ τις ἔρει, ὅτι, εἴπερ τελειοῦται τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὅλον, ὅτι τοῦτο πρὶν τελειωθῆναι ἀτελὲς (46) ἦν. Πῶς οὖν ἀτελὲς ἦν ἔργον τυγχάνον τοῦ Θεοῦ; Καὶ πῶς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ τελειοῦται ὑπὸ τοῦ εἰπόντος· « Ὁ Πατήρ (47) ὁ πέμψας με μείζων μου ἐστίν; » ἢ δὲ τελείωσις τοῦ ἔργου ἢ τοῦ λογικοῦ τελείωσις ἦν· τοῦτο γὰρ ἦλθεν ἀτελὲς ὅν τέλειον ποιῆσαι ὁ γενόμενος ἀρξὲς Λόγος. Ἄρ' οὖν ἐκτίσθη ἀτελὲς τὸ ἔργον, καὶ πέμπεται ὁ Σωτὴρ τὸ ἀτελὲς τελειῶσαι; Καὶ πῶς οὐκ ἄποπον τὸν μὲν Πατέρα ἀτελοῦς ποιητὴν γεγενῆσθαι, τὸν δὲ Σωτῆρα τὸ ἀτελὲς τετελειωκέναι κτισθὲν ἀτελὲς; Ἡγοῦμαι δὴ ἐν τοῖς τόποις βαθύτερον τι ἐναποκεῖσθαι μυστήριον· τάχα γὰρ οὐ πάντῃ ἀτελὲς τὸ λογικὸν ἦν ἅμα τῷ θεοῖσθαι ἐν τῷ παραδείσῳ· πῶς γὰρ ἂν τὸ πάντῃ ἀτελὲς εἴθετο ὁ Θεὸς ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν; Ὁ γὰρ δυνάμενος ἐργάζεσθαι ξύλον ζωῆς, καὶ πάντα δὲ ἀ ἐφύτευσεν ὁ Θεός, καὶ μετὰ ταῦτα ἐξανέτειλεν, οὐκ ἂν εὐλόγως λέγοιτο ἀτελής. Μήποτε οὖν τέλειος ὢν, πῶς ἀτελής διὰ τὴν παρακοὴν ὢν γέγονε, καὶ ἐδεήθη τοῦ τελειώσαντος αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀτελείας, καὶ διὰ τοῦτο ἐπέμψθη ὁ Σωτὴρ, πρῶτον μὲν ἵνα ποιῆσθαι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν, ἐργάτης αὐτοῦ καὶ ἐνταῦθα γενόμενος, δεύτερον δὲ ἵνα τελειώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἕκαστος τετελειωμένος οἰκισθῆ τῇ στερεᾷ τροφῇ καὶ τῇ σοφίᾳ συνῆ. C « Τελείων δὲ ἐστίν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἔξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ· » καὶ ὁ λαλῶν σοφίαν φησὶ· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, » καὶ ὅταν ἕκαστος ἡμῶν, ἔργα Θεοῦ, ὑπὸ Ἰησοῦ τελειωθῆ, ἔρει· « Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσασθαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. » Οὐ μόνος δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐξέπεσεν ἐκ τελείου ἐπὶ τὸ ἀτελὲς, ἀλλὰ καὶ ἰδόντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων, ὅτι καλαὶ εἰσι, καὶ λαβόντες ἑαυτοῖς ἀπόπασῶν ὢν ἐξελέξαντο, καὶ ἀπαξᾶπλῶς πάντες οἱ ἀπολείποντες τὸ ἴδιον οἰκητήριον, καὶ μὴ τηρήσαντες τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν. « Ἀρχὴν » δὲ λέγω οὐ τὴν παραβαλλομένην ἐξουσίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀντιδιαστελλομένην τέλει, καὶ παρακειμένην πρώτῳ· ἴν' ὡς περ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ἀρχὴ τις τοῦ εἶναι ἐν τῷ παραδείσῳ ἦν, τὸ τέλος διὰ τὴν παράθασιν τάχα ἐν βῆδου κάτῳ, ἢ τινι τοιοῦτῳ χωρίῳ· οὕτω καὶ ἕκαστῳ τῶν ἀποπεπτωκότων οἰκεία τις ἀρχὴ τυγχάνη δεδομένη. Τελείων μένοιγε ὁ Ἰησοῦς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, (λέγω δὲ πᾶν τὸ λογικόν, καὶ οὐ τὸν ἀνθρωπὸν μόνον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αὐτὸ τελειοῖ· τὰ μὲν γὰρ μακαριώτερα πειθόμενα λόγῳ, μὴ δεηθέντα πόνου, μόνον τελειοῦται τῷ λόγῳ· ἕτερα δὲ, ἀπειθήσαντα τῷ λόγῳ, χρῆζει πόνων, ἵνα μετὰ τοὺς πόνους, λόγοις προσ-

⁴⁸ I Cor. ii, 6. ⁴⁶ II Tim. iv, 7. ⁴⁷ Gen. vi, 2.

(47) Ὁ Πατήρ. Deest in codice Bodleiano.

αχθέντα ὑστερόν ποτε, τούτοις τελεωθῆ. Πλὴν ἄμφοτερά ταῦτα ἐν βρώμᾳ ἐστὶν ἔξω Γιού, τό τε ποιῆσαι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρός (48), καὶ τὸ τελεῦσαι τὸ ἔργον αὐτοῦ.

perficat : si quidem ea quæ beatiora sunt, parentia sermoni et rationi, non egentia labore, solo sermone et ratione perficiuntur; alia vero non credentia sermoni et rationi, laboribus egent, ut post labores, rationibus postea aliquando adducta, his perficiantur. Veruntamen hæc utraque, scilicet, Patris sui voluntatem facere, qui misit illum, et opus illius perficere, unus et proprius cibus Jesu sunt.

38. Ὁ δὲ Ἡρακλέων διὰ τοῦ· « Ἐμὸν βρώμᾳ ἐστὶν, ἵνα ποιῆσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, » φησὶ διηγεῖσθαι τὸν Σωτῆρα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι τούτο ἦν ὃ συνεζήτει μετὰ τῆς γυναίκος, βρώμα ἐξὼν λέγων τὸ θέλημα τοῦ Πατρός· τούτο γὰρ αὐτοῦ τροφή, καὶ ἀνάπαυσις, καὶ δύναμις ἦν. Θέλημα δὲ Πατρός ἔλεγεν εἶναι τὸ γινῶναι ἀνθρώπους τὸν Πατέρα, καὶ σωθῆναι, ὅπερ ἦν ἔργον τοῦ Σωτῆρος, τοῦ ἕνεκα τούτου ἀπεσταλμένου εἰς Σαμάρειαν, τουτέστιν εἰς τὸν κόσμον. Βρώμα οὖν ἐξεληψε τοῦ Γιού, καὶ τὴν μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος συζήτησιν, ὅπερ νομίζου σαφῶς παντὶ τῷ ὁρᾶσθαι καὶ ταπεινῶς ἐξεληφθῆαι καὶ βεβησιασμένως. Πῶς δὲ τροφή τοῦ Σωτῆρος τὸ θέλημα τοῦ Πατρός, σαφῶς οὐ παρέστησε· πῶς δὲ καὶ ἀνάπαυσις τὸ θέλημα τοῦ Πατρός; Λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἀλλαχού, ὡς οὐ παντός (49) τοῦ πατρικοῦ θελήματος ἀναπαύσεως αὐτοῦ ὄντος· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. » Πόθεν δὲ καὶ ὅτι δύναμις τοῦ Σωτῆρος τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ;

39. « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδοὺ λέγω ὑμῖν· Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας ἀπλοῦστερον καὶ σωματικώτερον εἰρησθαι τό· « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; » ταῦτα ἐπαπορητέον, ἵνα περὶ τῶν νοητῶν πολλὰ κίς, γυμνὰ αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν λελαληκέναι τὸν Σωτῆρα· εἴπερ γὰρ ὁ καιρὸς, ὅτε ταῦτα ἔλεγεν Ἰησοῦς, ὁ πρὸ τετραμήνου τοῦ θερισμοῦ ἦν, δῆλον ἦν, ὅτι χειμῶν ἦν· θερισμὸς οὖν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἄρχεται γίνεσθαι περὶ τὸν παρ' Ἑβραίων καλούμενον Νισαν μῆνα, ὅτε ἀγεται τὸ Πάσχα, ὡς ἐνίοτε τὰ ἄζυμα ἀπὸ νέου σίτου αὐτοὺς ποιεῖν. Ἄλλ' ἔστω μὴ κατ' ἐκείνον τὸν μῆνα εἶναι τὸν θερισμὸν, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐξῆς ἐκείνου τὸν καλούμενον παρ' αὐτοῖς Ἰάρ· καὶ οὕτως (50), ὁ πρὸ τετραμήνου καιρὸς ἐκείνου τοῦ μηνὸς ἀκριβῶς ἐστὶ χειμῶν. Ἐπὶ οὖν δείξωμεν, ὅτι, ὅτε ἔλεγε ταῦτα, ὁ περὶ τὸν θερισμὸν (51) καιρὸς ἦν ἤτοι ὄντα (52), ἢ ἐγγύς που τοῦ λήγειν ὄντα, ἀποδεδοισμένον ἡμῖν εἶναι τὸ προκειμένον. Τηρητέον δὲ, ὅτι μετὰ τὴν ἐν

mili, ita singulis prolapsis datum sit proprium quoddam principium. Cæterum perficiens Jesus opus Dei 248 (dico autem quidquid rationis est capax, non tantum hominem), uno eodemque modo ipsum

38. Heracleon vero per hæc verba : « Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me », Servatorem inquit enarrare discipulis id cibum suum esse, quod loquebatur cum muliere, dicens Patris voluntatem, quæ ipsius erat cibus, et requies, et potentia. Sane Patris voluntatem esse dicebat, ut homines Patrem cognoscerent et servarentur : quæ res erat opus Servatoris ; qui ipsius causa rei Samariam missus fuerat, hoc est in mundum. Ipsum ergo cibum Jesu interpretatus est colloquium cum Samaritide : id, quod existimo aperte cuicumque videri, tum abjecte, tum coacte interpretatum fuisse. Quomodo autem voluntas Patris sit cibus Servatoris, quomodo etiam voluntas Patris sit requies, aperte non ostendit. Loquitur enim alicubi Dominus, perinde quasi non omnis voluntas Patris sit illius requies : « Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste ; veruntamen non quod ego volo, sed quod tu ». Sed unde etiam habet quod potentia Servatoris sit Dei voluntas ?

39. « Nonne vos dicitis, quod adhuc menses sunt quatuor, et messis venit? Ecce dico vobis : Levate oculos vestros, et videte regiones jam albas esse ad messem ». Contra eos qui existimant simplicius et corporalibus hæc dicta fuisse : « Nonne vos dicitis, quod adhuc menses sunt quatuor, et messis venit? » dubia movenda sunt, ut persuasum habeant, spiritualia et nuda rebus sub sensum cadentibus et corporalibus Servatorem sæpius locutum fuisse : si enim tempus, quando Jesus hæc loquebatur, ante messem mensium quatuor spatio erat, perspicuum est hiemem fuisse : messis enim in Judæa incipit fieri circa mensem qui apud Hebræos Nisan appellatur, quando agitur Pascha ; adeo ut aliquoties azyma faciant Judæi ex novo frumento. Sed esto illo mense non esse messem, sed in mense post illum proxime sequente, qui apud eos appellatur Jar : etiam ita, 249 tempus hoc quatuor mensibus prius, est hiems aduila. Cum igitur ostenderit, cum hæc diceret Jesus, tempus fuisse messis, vel existentis, vel proximæ fini, demonstratum, nobis erit id de quo agitur. Observandum

⁴⁸ Joan. iv, 34. ⁴⁹ Matth. xxvi, 39. ⁵¹ Joan. iv, 35.

(48) Τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρός. Sic codex Bodleianus ; in codice Regio deest τὸ θέλημα et Πατρός.

(49) Codex Regius, πάντως.

(50) Τὸν καλούμενον παρ' αὐτοῖς Ἰάρ· καὶ οὕτως, etc. In codicibus Regio et Barberino legitur τὸν καλούμενον παρ' αὐτοῖς εἰ γάρ· καὶ οὕτως, etc. Omnino legendum Ἰάρ pro εἰ γάρ. Ἰάρ enim mensis est qui proxime sequitur apud Hebræos Nisan.

Codex Bodleianus habet τὸν καλούμενον παρ' αὐτοῖς Ζην· καὶ γὰρ οὕτως, etc.

(51) Ὁ περὶ τὸν θερισμὸν, etc. His negandi particulam adjungit Ferrarius, quam neque codex Bodleianus, neque codices Regius et Barberinus agnoscunt.

(52) Ἦτοι ὄντα. Sic habet codex Bodleianus. Huetius ex conjectura edidit, ἦτοι ἀκμάζοντα, cum

itaque post œconomiam quæ facta fuit in Cana Galilææ ⁵³ circa mutationem aquæ in vinum, descendisse dici Dominum Capharnaum, cumque ipso matrem ejus, et fratres, et discipulos, ubi manserit non multos dies: fuisseque in propinquo Pascha Judæorum, et Jerosolymam ascendisse Jesum, cum omnes in templo inventos vendentes boves, et oves, et columbas, et cætera quæ scripta sunt, facto flagello e funiculis, ejecit e templo; dictisque quibusdam ad Nicodemum ⁵⁴, postea venisse ipsum, et discipulos ejus in terram Judæam, et illic commoratum fuisse cum eis, et baptizasse. Quantum igitur temporis ponemus eum in Judæa consumpsisse baptizantem post Pascha? non enim aperte scriptum est: et apparet eo quod cognoverint Pharisei Jesum plures discipulos facere ⁵⁵, et baptizare, quæm Joannes, Jesum Judæam reliquisset, profectumque in Galilæam, cum oporteret eum transire per Samariam, venisse ad fontem Jacob, ubi inquit hæc verba: « Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor sunt menses, et messis venit? [Ecce dico vobis: Levate oculos vestros, et videte regiones jam albas esse ad messem ⁵⁶.] » Quod si quis existimat plurimum mensium tempus consumpsisse Jesum post Pascha in Judæa baptizantem cum discipulis suis, adeo ut jam instaret tempus quod erat ante quartum mensem messis ⁵⁷; adjungendum est illi, quod duos dies cum mansisset illic apud Samaritanos, post hos exierit in Galilæam; scriptumque esse quod (perinde quasi nuper Paschate facto, rebusque quas ipse egerat Jerosolymis) cum venisset in Galilæam, exceperint illum Galilæi, qui viderant quæcunque Jerosolymis fecisset in die festo: venerant enim etiam ipsi ad diem festum. Sed probabile est aliquem ad hæc dicturum, nihil obstare plurimum temporis eum in Judæa commoratum venisse ad fontem Jacob, abeuntem in Galilæam, quando dixit: « Adhuc quatuor menses sunt ad messem, » nec quidquam absurdi esse Galilæos eum excepsisse propter ea quæ in præcedentibus mensibus ipse Jerosolymis egisset. **250** Sed respondendum est illis quod profectus in Galilæam venerit Canam civitatem Galilææ, ubi antea fecerat ex aqua vinum, ubi etiam reguli filium ægrotantem in Capharnaum curavit, patri ipsius dicens: « Filius D

A τῆ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, περὶ τὸ μεταβεβληκὸς εἰς οἶνον ὕδωρ, οἰκονομίαν, καταβεβηκέναι λέγεται ἢ Κύριος εἰς Καφαρναοὺμ αὐτὸς, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοί, καὶ οἱ μαθηταί, ἐνθα ἔμεινεν οὐ πολλὰς ἡμέρας· καὶ ἐγγύς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, ὅτε εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστεράς, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀναγεγραμμένων, ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἰπὼν τινα πρὸς τὸν Νικόδημον, μετὰ ταῦτα ἦλθεν αὐτὸς, καὶ οἱ μαθηταί αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐδάπτει. Πόσον δὴ θήσομεν αὐτὸν διατετριφέναι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ χρόνον βαπτίζοντα μετὰ τὸ Πάσχα; οὐ γὰρ σαφῶς γέγραπται· καὶ φαίνεται διὰ τὸ ἐργουκέναι τοὺς Φαρισαίους, ὅτι Ἰησοῦς πλειόνας μαθητὰς ποιεῖ, καὶ βαπτίζει Ἰωάννης (53), ἀφίεις τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπερχόμενος εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ὅτε (54) ἔδει αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας, καὶ γενόμενος παρὶ τῆς πηγῆς τοῦ Ἰακώβ, φησὶ τό· « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐτι τετραμήνιος ἐστί, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; » Ἐὰν δέ τις ὑπονοῇ μετὰ τὸ Πάσχα πλειόνων μηνῶν χρόνον (55) διατετριφέναι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τὸν Ἰησοῦν βαπτίζοντα μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὥστε ἐνστακέναι ἦδη τὸν πρὸς τετραμήνου τοῦ θερισμοῦ καιρὸν παραθετέον αὐτῷ, ὅτι δύο ἡμέρας μείνας ἐκεῖ παρὰ τοῖς Σαμαρεῦσι, μετὰ ταύτας ἐξῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ ἀναγέγραπται, ὡς νεωστὶ τοῦ Πάσχα προγενημένον, καὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πεπραγμένων αὐτῷ, ὅτε ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἐωρακότες ὅσα ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν. Ἄλλ' εἰκόσ, ὅτι ἐρεῖ τις πρὸς ταῦτα οὐδὲν λυπεῖν πλείονα αὐτὸν διατριψάντα ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ χρόνον ἐληλυθέναι ἐπὶ τὴν πηγὴν τοῦ Ἰακώβ, ἀπιόντα εἰς τὴν Γαλιλαίαν, « Ὅτε ἐτι τετραμήνιος, » εἶπεν, « εἰς τὸν θερισμὸν. » καὶ οὐδὲν ἄτοπόν ἐστι τοὺς Γαλιλαίους διὰ τὰ ἐπὶ τῶν πρώην μηνῶν (56) αὐτῷ γενόμενα ἐν Ἱεροσολύμοις παραδέχεσθαι αὐτόν. Ασκέτον δὲ πρὸς αὐτοὺς, ὅτι παραγενόμενος εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἦλθεν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου πρότερον πεποίηκε τὸ ὕδωρ οἶνον, ἐνθα καὶ τὸν τοῦ βασιλικοῦ υἱὸν νοσοῦντα ἐν τῇ Καφαρναοῦμ εἰπὼν τῷ πατρὶ αὐτοῦ· « Ὁ υἱὸς σου ζῆ, » ἐθεράπευσε· καὶ, « Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, » ὅτε τὸν τριάκοντα ὀκτὼ ἔτη ἔχοντα ἐν τῇ ἀσθενεῖζ παραλυτικὸν ἐθεράπευσεν. Ἐὰν δὲ αὕτῃ ἡ ἑορτὴ τοῦ Πάσχα ἦν, οὐ πρόσκειται τὸ ὄνομα αὐτῆς· στενοχωρεῖ τε (57) τὸ ἀκόλουθον τῆς ἱστορίας, καὶ μάλιστα ἐπεὶ μετ'

⁵³ Joan. II, 1. ⁵⁴ Joan. III, 1. ⁵⁵ Joan. IV, 1. ⁵⁶ ibid. 35. ⁵⁷ ibid. 43, 45. ⁵⁸ ibid. 50. ⁵⁹ Joan. V, 1 seq.

oblitterata codicum Regii et Barberini vestigia præferant ἦτοι ἀκηχούοντα.

(53) Ἰωάννης. Scribendum videtur ἢ Ἰωάννης. Mox in codice Bodleiano legitur ἀφίεισιν τὴν Ἰουδαίαν.

(54) Codd. Bodleianus et Barberinus, ὅτε; Regius, ἐτι.

(55) Χρόνον. Deest in codd. Regio et Barberino, sed restituitur e Bodleiano.

(56) Ἐπὶ τῶν πρώην μηνῶν. Sic recte habet codex Bodleianus; in Regio et Bodleiano deest ἐπὶ τῶν.

(57) Codd. Bodleianus et Barberinus, στενοχωρεῖ τε· Regius, στενοχωρεῖται.

ἀίτια ἐπιφέρεται, ὅτι « Ἦν ἐγγύς ἡ ἑρπῆ τῶν Ἰουδαίων ἢ Σαχηνοππηγία. »

40. Τούτων δὴ ἐπιπλείον ἐξεταζομένων, ἀκόλουθον ἐστὶ τῷ βαθύτερον ἐνορῶντι τῷ νῦν τῶν Γραφῶν ζητεῖν τί νῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς τό· « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδοὺ λέγω ὑμῖν· Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Ὡσπερ δὲ ἐλέγομεν ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Σαμαρειτῶν τὰ περὶ τῶν ὑδάτων ἐξετάζοντες, οὕτω καὶ ἐνθάδε ποιήσωμεν (58). Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι τό· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη, » πνευματικὸν εἶναι καὶ γυμνὸν αἰσθητῶν πνευματικὸν (59); ἢ ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὸ τοὺς μαθητὰς λέγειν μετὰ τετράμηνον ἔσεσθαι τὸν θερισμὸν τὸν σύγκριτον, ὅσον ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ αὐτῶν, εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ δεικνύμενον θερισμὸν (60). Νομίζομεν οὖν τοιαῦτά τινα εἶναι ἐν τῷ τῶν μαθητῶν λέγειν, ὅτι « Τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται. » Οἱ κλειστοὶ τῶν τοῦ Λόγου μαθητῶν ἐννοοῦντες δυσέφικτον εἶναι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν ἀλήθειαν, ὅτε διειλήφασιν περὶ ἐτέρας παρὰ τὴν ἐνεστηκυῖαν ζωὴν ζωῆς, ἀπαυδῆσαντες ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς τὸ περὶ τῶν ζητουμένων τέλος, ὑπολαμβάνουσι μετὰ τὴν πρὸς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα (61) συγγένειαν, ὑπερβάντες ταῦτα, καταλήψασθαι τὴν ἀλήθειαν. Φασὶν οὖν κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν οἱ μαθηταὶ περὶ τοῦ θερισμοῦ, ὅστις ἐστὶν ἡ συντέλεια τῶν συγκομιστῶν τῆς ἀληθείας ἔργων, ὅτι μετὰ τὴν ἐνεστηκυῖαν τετράδα γίνεται. Τὸ δὲ τῶν μηνῶν ὄνομα πρὸς τὸ πρότερον τῷ περὶ τοῦ θερισμοῦ λόγῳ σωματικῶν εἰληπται. Οὐ γὰρ ἐχρῆν φάσκειν τό· « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἔτι (62) τέσσαρες ἡμέραι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; » ἢ, « Ἐτι τέσσαρα » ἔτη, « καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; » μάλιστα ἐπεὶ καὶ τοὺς πολλοὺς καὶ σωματικωτέρους λαμβάνειν ὁ Λόγος βούλεται· κρύπτων μὲν τὸ μυστικὸν, ἐμφαινῶν δὲ τὸ ἀπλούτερον εἰς τὸ σαφεῖς εἶναι νομίζεσθαι τοὺς ἀπαγγελλομένους ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος λόγους. Ἡ τάχα τὸ τῶν μαθητῶν βούλημα λεγόντων· « Ἐτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται, » τοιοῦτόν ἐστι· Τέσσαρες εἰσι σφαῖραι τῶν τεσσάρων στοιχείων, ὑποκείμεναι τῇ αἰθερῶν φύσει, ἐν μέσῳ μὲν καὶ κατωτάτῳ ἡ τῆς γῆς (63)· περὶ αὐτὴν δὲ ἡ τοῦ ὕδατος· καὶ τρίτῃ ἡ τοῦ ἀέρος· τετάρτῃ δὲ ἡ τοῦ πυρός· μεθ' ἣν ἡ τῆς σελήνης, καὶ τῶν ἐξῆς. Καὶ ἐπιστήσωμεν μήποτε ὑπολαμβάνουσιν οἱ μαθηταὶ πρὸς τὸ (64) καθαρωτέρα οὐσία γενομένου τοὺς ἐνεῦθεν παρεσκευασμένους καταλήψασθαι τὸ ἀληθές, ὅταν καὶ τὴν τοῦ πυρός τις δύναται σφαῖραν διαβῆ-

A historiae, et maxime quod post pauca subjungitur: « Proximus erat dies festus Judæorum Scenopogia⁵⁹. »

40. His igitur diutius examinatis, consequens est dispicienti profundius sensum Scripturarum quærere, quid cogitans Jesus discipulis dixerit: « Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menses sunt, et messis venit? Ecce dico vobis: Levate oculos vestros, et videte regiones albas esse jam ad messem⁶⁰. » Quemadmodum autem dicebamus aquas accurate examinantes in sermone Samaritidis, ita hoc etiam loco faciemus. Quis enim jam non sit fassurus dictum hoc: « Levate oculos vestros, et ridete regiones albas esse jam ad messem, » spirituale esse nudumque his rebus quæ sensu percipiuntur? cui consequens etiam erit, uti dicant discipuli post quatuor menses futuram messem, quæ, quod ad eorum conjecturam attinebat, messi, quæ a Jesu fuisset ostensa, similis esset. Existimamus ergo in his discipulorum verbis, « quatuor menses sunt, et messis venit, » talem inesse sensum. Complures discipulorum Verbi, considerantes difficiliorem esse veritatem quam quæ ab humana natura percipi facile possit, cum disseruerunt de ea vita quæ est altera a præsentī, defatigati in apprehendendo sine earum rerum quæ in præsentī vita quæruntur, veritatem se apprehensuros existimant, cum quatuor elementa transcenderint, cum quibus cognationem habent. Proinde dicunt discipuli, messem, quæ, juxta Domini vocem, est consummatio collatitiorum veritatis operum, fieri post instantem quaternitatem. Porro mensium nomen convenienter sermoni corporeo de messe sumptum est. Nec enim dicere oportebat: « Nonne vos dicitis quod adhuc quatuor dies sunt, et messis venit; » vel, « Adhuc quatuor » anni, « et messis venit? » 251 idque potissimum, quoniam Sermo Filius Dei vulgum et corpori deditos velit latere, mysticum quidem celans, id vero quod simplicius est, ostendens, ut aperti esse existimantur sermones a Salvatore prolati. Vel fortassis discipulorum voluntas, dicentium: « Adhuc sunt quatuor menses, et messis venit, » talis est: Quatuor sunt sphaeræ quatuor elementorum, quæ subjectæ sunt naturæ cœlesti; in medio quidem et maxime inferne sphaera est terræ: circa hanc est sphaera aquæ: tertia est aeris, quarta ignis, post quam sphaera lunæ et cæterarum. Notemus etiam, ne forte discipuli existiment, eos veritatem percipientes, qui hinc instructi discesserint, et prope puriore essentiam pervenerint, quando possit quis non corruptus peccato ignis

⁵⁹ Joan. vii, 2. ⁶⁰ Joan. iv, 35.

(58) Codex Bodleianus, ποιήσωμεν.

(59) Πνευματικόν. Deest in codice Bodleiano.

(60) Codd. Regius et Barberinus, τὸν σύγκριτον, ὅσον ἐπὶ τῇ ἀπονοίᾳ αὐτῶν, τῷ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ δεικνύμενῳ θερισμῷ. Sed Bodleianus, τῶν συγκομιστῶν, ὅσον ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ αὐτῶν, εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ δεικνύμενον θερισμὸν.

(61) Codex Bodleianus, στοιχεῖα· Regius et Barberinus, τῶν στοιχείων.

(62) Codices Bodleianus et Barberin., ὅτι ἔτι· in Regiū deest ὅτι.

(63) Recte codex Bodleianus habet ἡ τῆς γῆς, Regius et Barberinus omittunt ἡ.

(64) Codex Bodleianus, πρὸς τῇ. Cæterum ab his verbis πρὸς τὸ καθαρωτέρα, etc., usque ad ista, ταύτην δὲ τὴν ὑπόληψιν, etc., Græca omnino vitiosa sunt, nec ullum ex his sensum expiscari licet.

etiam sphaeram transire, quæ quidem ignis sphaera materia est universi in..... Hanc opinionem, ceu non sanam, redarguens Verbum caro factum, ad eos qui talia credunt inquit : « Nonne vos dicitis quod quatuor menses sunt, et messis venit? Ecce dico vobis : Levate oculos vestros, et videte regiones jam albas esse ad messem. » Etenim incomprehensibile nobis videtur eum de una messe in his omnibus disserere, quandoquidem sententia eorum qui simplicius exponunt, vera loquentes discipulos objurgat Dominus, existimantes, ut hi putant, post quartum mensem venturam messem, quam in superioribus proposuimus non admodum posse post quartum mensem consistere. Alioquin discipulorum etiam opinionem fere corrigens, inquit : « Nonne vos » quidem hoc « dicitis? » At ego hoc dico. Ad hæc quomodo absurdum non est allegorice palam in omnibus explicare hoc dictum : « Levate oculos vestros; » et hoc : « Videte regiones jam albas esse ad messem; » in eo vero quod ante hoc positum est, nempe : « Nonne vos dicitis quod adhuc quatuor menses sunt, et messis venit, » idem faciendum non censere?

41. Attamen Heracleon, non secus atque multi, littoræ assidet, ratus eam anagogicum sensum non recipere. Inquit ergo Jesum loqui de messe eorum qui generantur, perinde quasi hæc messis spatium quatuor adhuc mensium determinatum habeat, quam ipse dicebat jam 252 instare. Nec scio quo pacto etiam messem interpretatus sit de anima credentium, dicens eos jam maturos et paratos ad messem esse, atque etiam idoneos qui inducantur in horreum, hoc est per fidem in quietem; si tamen sint parati, nec enim omnes parati sunt : « nam animarum aliquæ paratæ fuerant, inquit, aliquæ erant se preparaturæ [nempe illæ animæ], et aliquæ quidem jam seminantur, [aliquæ vero seminandæ sunt.] Hæc quidem ille. Sed nescio an ipse ostendere possit quomodo discipuli elevantes oculos videre possint animas jam idoneas existentes, ut putat, ut in horreum inducantur : quin etiam quomodo de animabus verum est hoc : « Alius est qui seminat, et alius est qui metit ⁶¹⁻⁶²; » et illud : « Ego misi vos ad metendum quod vos non laborastis ⁶³; » quomodo etiam fieri potest ut illud de anima intelligatur : « Alii laboraverunt, et vos in laborem illorum introistis? » Quamobrem per messem nos intelligimus messem fructus, qui colligitur in vitam æternam, juxta perfectionem rationis, quæ in notionibus nostris, seminis instar, ingenta multo labore perficitur. Cæterum quomodo ab alio seminat,

42. « Ecce dico vobis : Levate oculos vestros, et

⁶¹⁻⁶² Joan. iv, 37. ⁶³ ibid. 38.

(65) Διαβῆναι. Excidit e codicibus Regio et Barberino, sed legitur in Bodleiano.

(66) Codex Bodleianus, ἀδύνατον ἡμῖν φαίνεται μὴ περὶ ἐνός, etc.

(67) Ἄλλως τε καὶ οἰονεὶ τῆς. Sic codex Bodleia-

vai (65), μὴ καταφθαρεῖς ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἥτις ἐστὶν ὕλη τοῦ παντός ἐν τοῖς πρὸ τῆς... αἰθερίου τόπους... χωρίοις. Ταύτην δὲ τὴν ὑπόληψιν διελέχων ὡς οὐχ ὑγιῆ φησὶν ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος τοῖς ταῦτα νομιζοῦσι τό· « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηγός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἰδοὺ λέγω ὑμῖν· Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσαθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Καὶ γὰρ ἀδιανόητον ἡμῖν φαίνεται περὶ ἐνός (66) αὐτὸν ἐν τοῦτοις πᾶσι διαλαμβάνειν θερισμοῦ, ἐπεὶ περ κατὰ τοῦ; ἀπλούστερον ἐκδεχομένους ἀληθῆς λέγουσιν ἐπιπλήξαι τοῖς μαθηταῖς νομιζοῦσιν, ὡς οἰονταί, μετὰ τετράμηγον ἔρχεσθαι τὸν θερισμὸν, ὄντινα ἐν τοῖς; πρὸ τούτων παρεστήσαμεν μὴ πᾶν τι δύνασθαι μετὰ τετράμηγον ἐνοστήσεσθαι· ἄλλως τε καὶ οἰονεὶ τὴν (67) ὑπόνοιαν τῶν μαθητῶν διορθούμενος φησὶ τό· « Οὐχ ὑμεῖς » μὲν τότε « λέγετε; » ἐγὼ δὲ τότε φημί. Πρὸς τοῦτοις πῶς οὐκ ἄτοπον τὸ μὲν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, » κατὰ πάντα ἀλληγορησαί σαφῶς, καὶ τό· « θεάσαθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη· » τὸ δὲ πρὸ τούτου ἐρχόμενον τοῦτο (68)· « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐτι τετράμηγός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται, » μὴ ἀλληγορικῶς ἐκλαβεῖν;

41. Καὶ ὁ Ἡρακλέων μέντοιγε ὁμοίως τοῖς πολλοῖς ἐπὶ τῆς λέξεως ἔμεινε, μὴ οἰόμενος αὐτὴν ἀνάγεσθαι. Φησὶ γοῦν, ὅτι τὸν τῶν γεννημάτων λέγει θερισμὸν, ὡς τοῦτο μὲν ἐτι διορίαν ἔχοντος τετράμηγον τοῦδε θερισμοῦ, οὐ αὐτὸς ἔλεγεν, ἤδη ἐνεστῶτος. Καὶ τὸν θερισμὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐξείληφε τῶν πιστευόντων, λέγων, ὅτι ἤδη ἀκαῖοι καὶ ἔτοιμοι εἰσι πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτηδεῖοι πρὸς τὸ συναχθῆναι εἰς ἀποθήκην, τουτέστι διὰ πίστεως εἰς ἀνάγκυσιν, ὅσαι γε ἔτοιμοι, οὐ γὰρ πᾶσαι· « αἱ μὲν γὰρ ἤδη ἔτοιμοι ἦσαν, φησὶν, αἱ δὲ ἐμελλον· καὶ αἱ μὲν μέλλουσιν, αἱ δὲ ἐπισπεύρονται ἤδη. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκεῖνος εἶπε. Πῶς δὲ οἱ μαθηταὶ ἐπαίροντες τοὺς ὀφθαλμοὺς δύνανται βλέπειν τὰς ψυχὰς ἤδη ἐπιτηδεῖους οὕσας πρὸς τὸ, ὡς οἶεται, εἰς ἀποθήκην εἰσαχθῆναι, οὐκ οἶδα εἰ δύναται παραστήσαι· καὶ ἐτι γε πῶς ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἀληθῆς τό· « Ἄλλος ὁ σπεύρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων· » καὶ· « Ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· » τίνα δὲ τρόπον τό· « Ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε, » δυνατόν ἐστι παραβέξασθαι ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἡμεῖς οὖν θερισμὸν συναγομένου καρποῦ εἰς ζωὴν αἰώνιον ἐκλαμβάνομεν, κατὰ τὴν τελείωσιν τοῦ σπερματικῶς ἐγκειμένου κατὰ τὰς ἐννοίας ἡμῖν λόγου ἀπὸ γεωργίας πλείονος τετελειωμένου. Πῶς δὲ ὑπὸ ἄλλου σπεύρεται, καὶ ὑπὸ ἄλλου θερίζεται, ἐν τοῖς ἐξῆς διαληφόμεθα.

et ab alio metitur, in sequentibus disseremus.

42. « Ἰδοὺ λέγω ὑμῖν· Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς

nus, optime; male vero Regius et Barberinus, ἀλλ' ὥστε καὶ οἶον εἰς τὴν, etc.

(68) Πρὸ τούτου ἐρχόμενον τοῦτο. Ita legitur in codicibus Bodleiano ac Barberino. Forte legendum πρὸ τούτου εἰρημένον τό· Οὐχ ὑμεῖς, etc.

ὕμῶν, καὶ θεάσαθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς
 θερσίμων ἤδη. » Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς κεῖται τό·
 « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, » πρῶτον μὲν
 ἡμᾶς τοῦ θεοῦ λόγου ὑψοῦν, καὶ ἐπαίρειν τὰ φρονή-
 ματα, καὶ τὸ διορατικὸν κάτω που κείμενον, καὶ συγ-
 χύπτον, μὴ δυνάμενον τε ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελὲς
 μετεωρῖσαι· ὡσπερ ἐν Ἡσαΐα· « Ἐπάρατε εἰς ὕψος
 τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τίς κατέδειξε ταῦτα
 πάντα. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ, ὅτε μέλλει τοῖς ἐν πεδίῳ
 συναχθεῖσι (68^a) λέγειν τοὺς μακαρισμοὺς, ἐπάρας
 τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ πρὸς τοὺς μαθητάς, λέγει τό·
 « Μακάριοι » οἷδε καὶ οἷδε· οὐδεὶς γὰρ γνήσιος Ἰησοῦ
 μαθητῆς κάτω ἐστίν, ὡς οὐδὲ ὁ ἀνακαυόμενος ἐν τοῖς
 τοῦ Ἀβραάμ κόλποις. Ὁ γοῦν πλούσιος ὑπάρχων ἐν
 βασιλείῳ (69) ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς βλέπει τὸν
 Ἀβραάμ, καὶ τὸν Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.
 Πρὸς τούτοις ἡ συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνα-
 κύψαι εἰς τὸ παντελὲς Ἰησοῦ αὐτῆ ἀνορθώσαντος,
 ἀποκρίθεται τὸ συγκύπτειν καὶ τὸ μὴ δύνασθαι ἀνα-
 κύπτειν, ἵνα ἐπάρῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς. Καὶ οὐδεὶς γε,
 ἐν πάθει σιν, καὶ τῇ σαρκὶ προστετηκώς, ἢ τοῖς
 ὀλιγοῖς ἐμπεφυρμένος, ἐτήρησε τὴν λέγουσαν ἐντο-
 λήν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν » διόπερ ὁ
 τοιοῦτος οὐδὲ θεάσεται τὰς χώρας, κἂν ὡς λευκαὶ
 πρὸς θερσίμων ἤδη. Ἐτι δὲ οὐδεὶς ἐργαζόμενος τὰ
 ἔργα τῆς σαρκὸς ἐπήρε τοὺς ὀφθαλμοὺς. Λευκαὶ δὲ
 αἱ χώραι πρὸς θερσίμων ἤδη εἰσίν, ὅτε πάρεστιν ὁ
 τοῦ Θεοῦ λόγος σαφηνίζων καὶ φωτίζων πάσας τὰς
 χώρας τῆς Γραφῆς πληρουμένης ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ
 αὐτοῦ. Τάχα δὲ καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ μέχρι γε αὐτοῦ
 τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, αἱ λευκαὶ εἰσι χώραι,
 ἵτοιμοι πρὸς θερσίμων τοῖς ἐπαίρουσι τοὺς ὀφθαλ-
 μοὺς, σαφῶς παρισταμένου τοῦ περὶ ἐκάστου λόγου
 τοῖς ἀνεληφόσιν, ἐκ τοῦ τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορ-
 φοῦσθαι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, ὀφθαλμῶν ὁμοίωμα (70)
 τῶν ἐωρακόντων πῶς ἕκαστον τῶν γενομένων καλὸν
 ἦν· τὸ γὰρ, εἶδεν ὁ Θεὸς καθέκαστον τῶν κτισμάτων
 λεγόμενον, ὅτι καλόν, τοιοῦτόν ἐστιν· Ὅτι ἐνεῖδεν
 ὁ Θεὸς τοῖς λόγοις (71) ἐκάστου, καὶ εἶδε πῶς καθ'
 οὓς γέγονεν ἕκαστον τῶν κτισμάτων λόγους, ἐστὶ
 καλόν. Εἰ δὲ μὴ οὕτως τις παραδέχεται τό· « εἶδεν
 ὁ Θεὸς, ὅτι καλόν, » διηγησάσθω πῶς ἐν τῷ· « Ἐξα-
 γαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζώων, καὶ πετεινὰ
 πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρα-
 νοῦ, » σώζεται τό· « εἶδεν ὁ Θεὸς, ὅτι καλόν, » καὶ μά-
 λιστα ἐπεὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ κτήνη τὰ μεγάλα, ὁ
 λόγος (72) ὁ περὶ ἐκάστου τούτων ἐστὶν ὁραθεὶς Θεῷ
 τὸ καλόν. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ περὶ τοῦ, « Ἐξαγαγέτω ἡ
 γῆ ψυχὴν ζώσαν κατὰ γένος, τετράποδα, καὶ ἐρπε-
 τὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, » λεκτέον, ἵς
 καὶ ἐπιφέρεται τό· « εἶδεν ὁ Θεὸς, ὅτι καλόν. » Πῶς
 γὰρ καλόν τὰ θηρία καὶ τὰ ἐρπετὰ, εἰ μὴ ἄρα ὁ λόγος
 ὁ περὶ αὐτῶν ἐστὶ τὸ καλόν; Ταῦτα δ' ἡμῖν λέγεται

⁶⁸ Isai. xi, 26. ⁶⁹ Matth. v, 3 seq.; Luc. vi, 20 seq.
 u, 18. ⁷⁰ Gen. i, 31. ⁷¹ Ibid. 10, 12, 18, 21. ⁷² Ibid. 20.

(68^a) Τοῖς ἐν πεδίῳ συναχθεῖσι. Hæc desideran-
 tur in codice Bodleiano.

(69) Codex Bodleianus, βασιλεῖος, sed legendum
 videtur βασιάνος, ut in Regio.

(70) Ὁμοίωμα. Dcest in codice Regio, sed resti-

A videte loca jam alba esse ad messem. » In multis
 Scripturæ locis positum est hoc dictum : « Levate
 oculos vestros, » divina nos oratione admouente uti
 attollamus elevemusque tum sensus, tum vim vi-
 dendī inferne jacentem, et pronam, nec erigere se
 valentem, ut perfecte sublimia contempletur ; quem-
 admodum in Isaiā : « Levate in excelsum oculos
 vestros, et videte quis hæc omnia ostendit ⁶⁸. » Ser-
 vator etiam his qui in campum convenerant, beati-
 tudines dicturus, elevatis oculis suis ad discipulos,
 inquit ⁶⁹ : « Beati » hi, et hi : nullus enim discipu-
 lus germanus Jesu jacet inferne, quemadmodum
 neque ille qui in Abrahæ sinibus requie-
 cebat : ex quo dives, qui in tormentis erat, cum elevasset
 oculos, videt Abraham et Lazarum in hujus sini-
 bus ⁶⁹. Ad hæc mulier illa contracta, nec caput eri-
 gere omnino valens, cum a Jesu erecta fuisset ⁶⁷,
 contractionem atque infirmitatem erigendi sese de-
 ponit, ut elevet oculos. Nec ullus profecto est qui
 perturbationibus obnoxius, et carni adhærens, vel
 rebus materialibus commistus, mandatum servaverit
 dicens : « Levate oculos vestros ; » quamobrem
 ne loca quidem visurus est iste, etiamsi jam alba
 sint ad **253** messem. Præterea nullus qui operatur
 opera carnis, levavit oculos. Porro alba sunt ad
 messem jam loca, quando adest Dei Sermo aper-
 riens et illustrans omnia Scripturæ loca, quæ ple-
 na sunt, adveniente ipso. Fortassis etiam omnia
 quæ sensu percipiuntur, vel ad ipsum usque cælum,
 atque usque ad ea quæ in ipso sunt, alba sunt loca
 parata jam ad messem, elevantibus oculos : palam
 uniuscujusque rei ratione illis ob oculos exhibita,
 qui receperunt, eo quod transformentur ad eandem
 imaginem a gloria in gloriam ⁶⁸, similitudinem oculo-
 rum, qui viderunt quomodo singula quæ facta
 fuerant, bona essent. Hoc enim dictum ⁶⁹ : Vidit
 Deus singillatim, quæ creata sunt, bona esse, tale
 est : Inspexit Deus cujusque rei rationes, easque
 vidit bonas esse propter rationes quibus unum-
 quodque creatum erat. Quod si quis sic non intel-
 ligit hoc dictum : « Vidit Deus quod bonum esset ⁷⁰, »
 enarrat nobis quomodo in his verbis : « Educant
 aquæ reptilia animarum, quæ victuræ sint, et
 volatilia alata super terram in firmamento cæli ⁷¹, »
 D servetur Deum vidisse, quod bonum esset, idque
 potissimum, quod fecerit Deus cetera magna ⁷² : sed
 ratio uniuscujusque harum rerum Deo perspecta,
 res bona est. Idem censendum est et de illis verbis :
 « Educat terra animam viventem juxta genus, qua-
 drupeda et reptilia, et feras terræ juxta genus ⁷³, »
 quibus subjungitur etiam : « Vidit Deus, quod bo-
 num esset ⁷⁴. » Quomodo enim feræ et reptilia bonum
 sunt, nisi ratio earum bonum est? Hæc autem a

tuitur e codicibus Bolleiano et Barberino.

(71) Codd. Bodleianus et Barberinus, τοῖς λόγοις
 Regius, τοὺς λόγους.

(72) Ὁ λόγος, etc. Legendum fortasse, et μὴ ἄρα
 ὁ λόγος; ὁ περὶ ἐκάστου.

nobis dicuntur propter illud : « Levate oculos vestros, et videte loca jam alba esse ad messem, » Filio Dei, qui discipulis aderat, auditores monente, ut elevarent oculos ad loca Scripturæ, et ad loca rationis singulis entibus innatæ ingenitæque, ut albedinem splendoremque lucis, veritatis, quæ ubique est, aliquis videat : « Omnia » enim « coram intelligentibus, » teste Salomone ⁷⁸, « recta autem his qui sensum distribuere volunt. »

43. « Qui metit, mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam, ut qui seminat, simul gaudeat, et qui metit ⁷⁸. » Quot modis in Scriptura messis dicatur, et in quot significationibus ponatur, dicere oportet : idque necessario apponendum reor, ut possimus, significatione hujus nominis nobis pro viribus perspecta, ex pluribus videre in quam ponendum sit. Invenimus ergo in Evangelio secundum Matthæum, **254** cum accessissent discipuli ad Dominum dicentes : « Edissere nobis parabolam zizaniorum agri ⁷⁷, » doctrinam Domini, quæ de hoc nomine post alia dicit : « Messis vero est finis sæculi, messores autem angeli sunt ⁷⁸. » At vero etiam alio in loco de multitudine credentium, et opus habentium doctrina quæ illis manifestet ea quæ credunt, Servator inquit noster ⁷⁹ : « Messis quidem multa, operarii autem pauci; obsecrate ergo dominum messis, ut emittat operarios in messem suam. » Ad hæc Apostolus semen quidem nominat eam, quæ in hac vita est, abundantiam, vel peccatum hominum; messem vero ea, quæ unicuique merito reposita sunt, vel ob præclare facta, vel ob peccata, quæ in præsentia vita quisque egerit, sic dicens ⁸⁰ : « Quidquid enim seminaverit homo, hoc etiam metet; quoniam qui in carne seminat, de carne messurus est corruptionem; qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. » In aliqua vero simili significatione arbitrator etiam Prophetam, qui in Psalmis circumfertur, dixisse ⁸¹ : « Qui seminant in lacrymis, in exultatione metent. Euntes ibant, et flebant, mittentes semina sua; venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. » Ponitur etiam hoc nomen frequenter, ut loqui consuevimus, quemadmodum in libro Ruth hisce verbis : « Illæ autem advenerunt Bethlehem, cum messis hordeacea inciperet ⁸². » Expositis itaque in præsentia quinque significationibus messis, manifestum est hoc in loco messem non accipi ut loqui consuevimus, sed ne pro fine quidem et consummatione; neque enim hoc modo loqui consuevimus : « Qui metit, mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam ⁸³. » Neque de messoribus angelis consentaneum est nos hoc in

⁷⁸ Prov. viii, 9. ⁷⁹ Joan. iv, 36. ⁷⁷ Matth. xiii, 56. ⁷⁸ ibid. 39. ⁷⁹ Matth. ix, 57, 58. ⁸⁰ Galat. vi, 7, 8. ⁸¹ Psal. cxvii, 5, 6. ⁸² Ruth i, 42. ⁸³ Joan. iv, 36.

(75) Πάντα γὰρ ἐνώπιον, etc. Omnes τῶν Ὁραίων habent, πάντα ἐνώπιον τοῖς συνιοῦσι, καὶ ὁρθὰ τοῖς εὐρίσχωσι γινώσιν, quibus consonant Hebraica et editiones universæ.

(74) Codex Bodleianus, ἐπιτελείμασθαι.

Α διὰ τὸ· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεύσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη, » προσηγορίας τοῦ παρόντος τοῖς μαθηταῖς λόγου τοῦ ἀκρατῆς ἐπαίρειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τε τὰς χώρας τῆς Γραφῆς, καὶ ἐπὶ τὰς χώρας τοῦ ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων λόγου, ἵνα τὴν λευκότητα καὶ τὴν λαμπρότητα θεάσθαι τις τοῦ τῆς ἀληθείας πανταχοῦ φωτός· « Πάντα γὰρ ἐνώπιον (75) τοῖς νοῦσι, » κατὰ τὸν Σολομῶντα, « ὁρθὰ δὲ τοῖς βουλομένοις ἀποτελείμασθαι (74) αἰσθησιν. »

43. « Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων. » Ποσαχῶς ὁ θερισμὸς ἐν τῇ Γραφῇ λέγεται, καὶ ἐφ' ὧν ὅσων τάσσεται, νομίζω ἀναγκαῖον εἶναι παραθέσθαι, ἵνα, κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν καθαρθέντος τοῦ σημαينوμένου, δυνηθῶμεν ἐνθάδε ἰδεῖν ἐπὶ τίνος τῶν πλειόνων τέτακται ἡ λέξις. Ἐροῦμεν (75) δὴ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ, ἠνίκα προσήλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Κυρίῳ λέγοντες· « Διασάφησον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ, » διδασκαλίαν περὶ ταύτης τοῦ Κυρίου, μεθ' ἕτερα λήγουσαν· « Ὁ δὲ θερισμὸς συντέλεια αἰῶνός ἐστιν, ὃ δὲ θεριστὰ ἄγγελοι εἰσιν. » Ἄλλὰ μὴν καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ περὶ τοῦ πλήθους τῶν πιστευόντων ἀπορούστων διδασκαλίας τρανούσης αὐτοῖς περὶ ὧν πιστεύουσι, φησὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· « Ὁ μὲν θερισμὸς πολλός, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ. » Πρὸς τοῦτοις ὁ Ἀπόστολος σπέρρον μὲν ὀνομάζει τὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ εὐπορίαν, ἢ ἁμαρτίαν τῶν ἀνθρώπων· θερισμὸν δὲ τὰ διὰ τὰ ἐνταῦθα κατορθώματα ἢ ἁμαρτήματα ἐκάστῳ κατὰ τὴν ἀξίαν ἀποκειμένα, οὕτω λέγων· « Ὁ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἀνθρώπος, τοῦτο καὶ θερίσει· ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθορὰν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. » Κατὰ τίνος δὲ παραπλησίου τοῦ σημαينوμένου νομίζω καὶ τὸν Προφήτην φερόμενον ἐν Ψαλμοῖς εἰρηκέναι· « Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι. Πορευόμενοι ἐπορεύοντο καὶ ἔκλαιον, βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν· ἐρχόμενοι δὲ ἤξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, αἶροντες τὰ δράγματα αὐτῶν. » Κεῖται δὲ τὸ ὄνομα πολλαχοῦ καὶ ἐπὶ τῆς συνηθείας, ὡσπερ καὶ ἐν τῇ Ῥούθ, διὰ τούτων· « Αὐτὰ δὲ παρεγενήθησαν εἰς Βηθλεὲμ ἐν ἀρχῇ θερισμοῦ χρισθῶν. » Πέντε δὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκτεθέντων σημαينوμένων, φανερόν μὲν, ὅτι οὐ τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ δηλούμενον ἐνταῦθα εἴρηται, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἐπὶ τῆς συντελείας τεταγμένον· οὔτε γὰρ ἐν τῇ συνηθείᾳ τὸ· « Ὁ θερίζων (76) μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, » οὔτε περὶ τῶν θεριστῶν ἀγγέλων τὸ προσηγορικὸν εἰς τὸ θερίζειν εὐλογον ἐν τῷ τόπῳ νοεῖν. Ἄλλ' οὐδὲ κατὰ τὸ· « Ὁ σπείρων εἰς

(75) Ἐροῦμεν. Legendum videtur εὑρομεν. Vox Εὐαγγελίῳ deest in codice Regio, sed existat in Bodleiano.

(76) Τὸ· Ὁ θερίζων. In codice Regio deest τὸ, ὁ; sed restituitur e codice Bodleiano.

τὴν σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς θερίζει φθορὰν, καὶ ὁ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίζει ζωὴν αἰώνιον, οἷόν τε ἐνθάδε λαμβάνειν τό· « Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Κατὰ μὲν γὰρ τὰ ἀποστολικὰ ῥητὰ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ σπείρων καὶ ὁ θερίζων, εἴτε εἰς τὴν σάρκα, εἴτε εἰς τὸ πνεῦμα, καὶ διὰ τοῦτο συνάγων ἦτοι φθορὰν ἢ ζωὴν αἰώνιον· κατὰ δὲ τὰ ἐνεσθηκότα, ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων καὶ ἄλλος ὁ θερίζων. Ὁμοίως δὲ ὁ αὐτὸς μὲν σπείρει καὶ θερίζει, καθ' ὃ παρεθέμεθα ἐν Ψαλμοῖς ῥητῶν, διαφέρον τοῦ ἀποστολικοῦ τῷ μυστικωτέρῳ καὶ ἀποβόητοτέρῳ· τὸ μὲν γὰρ ἀποστολικὸν ἀπλούστερον εἴρηται, οὐ διδάσκον περὶ τῆς διαφόρου φύσεως τῶν σπερμάτων πόθιν λαμβάνεται. Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν δοκεῖ μοι ὀλοῦν περὶ τῆς καθόδου (77) τῶν εὐγενεστέρων ψυχῶν παραγενομένων εἰς τὸν βίον τοῦτον μετὰ τῶν σωτηρίων σπερμάτων, καὶ παραγενομένων γε οἰνοῦ ἀκούσιως μετὰ στεναγμοῦ, ἐπανερχομένων δὲ ἐν ἀγαλλιάσει, ἵα τὸ καλῶς γεωργηκέναι, καὶ ἠϋξήκέναι, καὶ πεπληθυκέναι τὰ σπέρματα, μεθ' ὧν ἐληλύθασιν. Ἄλλος δὲ ἐστὶν ὁ σπείρων καὶ ἄλλος ὁ θερίζων ἐν τῇ προκειμένῃ λέξει.

44. Καὶ ἐρεῖ γε ὁ Ἡρακλέων, τάχα δὲ τοῦτ' (78) κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην συμπεριφερόμενός τις καὶ ἐκκλησιαστικὸς, ὅτι τῷ κατὰ τό· « Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι, » σημεινομένων ὁμοίως ταῦτα εἴρηται, τῷ ἐτοίμους πρὸς θερισμὸν, καὶ ἐπιτηδεύοντες πρὸς τὴν ἡδὴ (79) συναχθῆναι· εἰς τὴν ἐπιτηδεύοντες πρὸς σωτηρίαν καὶ παραδοχὴν τοῦ λόγου, κατὰ μὲν τὸν Ἡρακλέωνα διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν καὶ τὴν φύσιν· κατὰ δὲ τὸν ἐκκλησιαστικόν, καὶ διὰ τινὰ εὐτρεπισμὸν τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐτοίμου πρὸς τελείωσιν, ἵνα μὴ καὶ θερισθῇ. Λεκτέον οὖν πρὸς αὐτὸς οὕτως ἐκδεξαμένους, εἰ βούλονται παραδέξασθαι μήποτε γεγενῆσθαι πρὸς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας θερισμὸν παραπλήσιον τῷ οὕτως ἂν ἐλπισθέντι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. Εἰ γὰρ τῷ εἶναι τὸν θερισμὸν πολὺν πολλοὶ πεπιστεύουσι, καίτοιγε ὀλίγων ὄντων τῶν ἐργατῶν ἀποστόλων, ὡς πρὸς τὸ πλήθος τῶν παραδέξαμένων τὸν λόγον· ἦτοι διὰ τὸ « θεάσασθαι (80) τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη, » οὐδεὶς πρὸς τὴν σωμτικῆς τοῦ Σωτῆρος· ἡμῶν ἐπιδημίας πεπίστευκε, ἀλλ' οὐδὲ γέγονε τις πιστευόντων ἐργάτης, ὅπερ ἐστὶν ἀτοπώτατον φάσκειν, Ἄβραάμ, καὶ Μωσῆα, καὶ τοὺς προφῆτας μήτε τὴν τῶν ἐργατῶν ἐσχηκέναι χώραν, μήτε τὴν τῶν θεριζομένων· ἢ, εἴπερ καὶ πρότερον γεγένασιν ἐργάται καὶ θερισμὸς (81), οὐδὲν δόξει παράδοξον ὁ Σωτῆρ ἐπαγγέλλεσθαι τοῖς ἐπαίρουσι

⁷⁷ Joan. iv, 37. ⁷⁸ Matth. ix, 37. ⁷⁹ Joan. iv, 35.

(77) *Περὶ τῆς καθόδου*, etc. Vide *Origenianorum* lib. ii, quæst. 6, num. 4, et tom. xx in *Joan.*, num. 2.

(78) *Τούτ'.* Sic codd. Bodleianus et Barberinus; *Regius*, τοῦτο. Paulo post in Bodleiano et Barberino legitur ὅτι τῷ κατὰ τό· Ὁ θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι, σημεινομένων ὁμοίως ταῦτα εἴρηται.

A loco intelligere admonitionem de metendo. Sed ne cum hoc quidem dicto : « Qui seminat in carne, de carne messurus est corruptionem; et qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam, » fieri potest, ut intelligamus hæc verba convenire posse : « Qui metit, mercedem accipit et congregat fructum in vitam æternam. » Juxta enim apostolica dicta idem est, qui seminat et qui metit, sive in carne, sive in spiritu; et ob hoc etiam congregans vel corruptionem, vel vitam æternam : in præsentibus vero alius est qui seminat, et alius qui metit. In Psalmis etiam idem similiter seminat et idem metit, juxta dictum quod proposuimus ab apostolico differens, ratione sacratiore et occultiore : nam dictum apostolicum simplicius prolatum est, non docens de **255** diversa natura seminum, unde sumantur. At quod e Psalmis proposuimus, declarare mihi videtur animarum nobilium descensum, quæ venerint in hanc vitam cum salutaribus seminibus, quæque invitæ fere venerint suspirantes, sed redierint cum exultatione, eo quod egregie laboraverint, et auferint, et multiplicarint semina cum quibus venerant. Alius autem est qui seminat, et alius qui metit ⁸¹ in præsentis orationis contextu.

44. Dicitque profecto Heracleon, et secum fortassis sentiens alius etiam ecclesiasticus, propter hanc expositionem, hæc verba dicta fuisse in ea significatione qua dictum est : « Messis quidem multa, operarii autem pauci ⁸⁰, » eo quod parati ad messem, et idonei qui jam inducantur in horreum, sint in requie per fidem, atque idonei ad salutem et ad susceptionem verbi [Dei]; secundum Heracleonem quidem, quia tales creati fuerint, et talem habuerint naturam; secundum ecclesiasticum vero, propter quamdam diligentem præparationem ejus partis animæ quæ præstantissima est, paratæ et promptæ ad perfectionem, ut ne etiam metatur. Sed dicendum est his qui hunc in modum exposuerunt, an velint admittere nunquam factam fuisse ante Servatoris nostri adventum messem similem illi; messi quæ sic sperabatur a temporibus evangelicæ prædicationis. Nam si, quia erat messis multa, multi crediderunt, quanquam paucis existens operariis apostolis, comparatione multitudinis suscipientium verbum Dei; vel propter illud : « Videte regiones jam albas esse ad messem ⁸¹, » nullus ante corporalem Servatoris nostri adventum credidit, neque etiam fuit aliquis operarius credentium, quod est absurdissimum dictu, si Abraham, et Moses, et prophetæ nec operariorum, nec eorum qui metunt habeant locum, vel si etiam antea fuere operarii, suitque messis, nihil admirabile videbitur Servatorem annuntiare elevan-

ται, τῷ ἐτοίμους, etc. Regius autem habet ὅτι κατὰ τό· Ὁ θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι, σημεινομένων ὁμοίως ταῦτα εἴρηται τῷ ἐτοίμους, etc.

(79) *Ἡδὴ.* Deest in codice Bodleiano.

(80) *Θεάσασθαι.* Legendum videtur θεάσασθε.

(81) Codd. Bodleianus et Barberinus, *θερισμὸς*· *Regius*, *θερισμοῦ*.

tibus oculos, ut videant regiones jam albas esse ad messem. Ex his clare perspicitur nihil eorum quæ supra diximus, hoc in loco intelligi de voce messis. Sed neque quod apud Apostolum in alio loco consideravimus, hic congruit, dicentem : « Qui parce seminat, parce et metet; et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet ⁸⁷. »

256 45. Quæramus igitur septimam significationem convenientem his quæ supra disseruimus in illud : « Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menses sunt, et messis venit ? » et in hoc : « Ecce dico vobis : Levate oculos vestros, et videte regiones jam albas esse ad messem : » sitque messis nobis ratio, sive oratio aperta, de perspicuitate Scripturarum (veluti quomodo omnia quæ fecit Deus, sint valde bona ⁸⁸), quam messem qui metit, duos fructus metendi habet ; alterum, quod accipit mercedem ; alterum, quod colligit fructum in vitam æternam ⁸⁹. Et arbitror per eas promissiones, quæ postea futuræ sunt, juxta id quod scriptum est : « Ecce Dominus, et merces ejus in manu ejus, ut reddat unicuique secundum ea quæ gesserit ⁹⁰ » dictum fuisse, « mercedem accipit ⁹¹ ; » propter convenientem autem ex ipsa cognitione utilitatem, quæ ex se secundum naturam in mente inest, etiam in rationali natura ceu egregium quiddam et insigne existens, etiam præter promissiones quæ aliæ sunt ab ipsis, scriptum fuisse : « Colligit fructum in vitam æternam ⁹² ; » quæ res beneficium quoddam et commodum τοῦ ἡγεμονικοῦ [sive mentis principalis], ostendit, quemadmodum in tertio *Stromaton* libro exposuimus, enarrantes dictum illud : « Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi in manifesto ⁹³. »

46. Heracleon dici existimat, « qui metit, mercedem accipit, » quoniam Servator seipsum dicat messem, mercedemque Domini nostri esse existimat eorum qui metunt, salutem et restitutionem, eo quod ipse in eis requiescat ; in his vero verbis, « et fructum colligit in vitam æternam, » fructum dictum fuisse existimat, vel quia id quod colligitur fructus sit vitæ æternæ, vel quia ipsa collectio vita etiam æterna est. At reor hoc in loco coactam esse illius interpretationem, dicentis Servatorem accipere mercedem, et confundentis mercedem et collectionem fructus in unum, manifeste duas res Scriptura in medio ponente, ut supra ostendimus. Quamobrem si assecuti fuimus elevationem oculorum apostolicorum, visionemque regionum jam ad messem albarum, eodem modo accurate inquiramus oportet quid sit hoc dictum : « Ut qui seminat, simul gaudeat, et qui metit ⁹⁴. » Existimo igitur eum in omni arte, et scientia, quæ pluribus speculationibus constet, seminare, qui principia inveniat ; quæ

⁸⁷ II Cor. ix, 6. ⁸⁸ Gen. i, 31. ⁸⁹ Joan. iv, 36. vi, 4. ⁹⁰ Joan. iv, 36.

(82) Vox φύσει excidit e codd. Regio et Barbe- rino ; sed restituitur e Bodleiano.

(83) Ἐρ τῶ φανερωῦ. D-est in codd. Barberino et Regio ; sed legitur in Bodleiano.

τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα θεάσωνται τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἶσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. Ἐκ τούτων δὴ δύναται πῶς εἶναι σαφές, ὅτι οὐδὲν τῶν προειρημένων ἐστὶν ἐνθάδε νοούμενον κατὰ τὸν θερισμὸν. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ παρὰ τῆ Ἀποστόλου ἐν ἄλλῳ τόπῳ νοηθὲν ἐνθάδε ἐφαρμόζει λέγοντι : « Ὁ σπείρων φειδομένως φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίας ἐπ' εὐλογίας καὶ θερίσει. »

45. Ζητοῦμεν οὖν ἔβδομον σημαίνονμενον κατὰλληλον τοῖς προαποδομένοις εἰς τό : « Οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται ; » καὶ εἰς τό : « Ἰδοὺ λέγω ὑμῖν· Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἶσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Ὁ δὲ περὶ τῆς σαφηνείας τῶν Γραφῶν τρανῆς λόγος, ἧ ὁ περὶ τοῦ, πῶς πάντα ὅσα ὁ θεὸς ἐποίησε καλὰ λίαν, ἐζητῆται ἡμῖν ὁ θερισμὸς, ὄντινα ὁ θερίζων δύο καρπούς τοῦ θερίζειν ἔχει· ἓνα μὲν, ὅτι λαμβάνει μισθὸν, ἕτερον δὲ ὅτι συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον. Καὶ νομίζω διὰ μὲν τὰς μετὰ ταῦτα ἐπαγγελίας ἐσομένης κατὰ τὰ γεγραμμένα : « Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ, » εἰρηθῆαι τό : « Μισθὸν λαμβάνει· » διὰ δὲ τὴν ἀπ' αὐτῆς τῆς θεωρίας ὠφέλειαν, αὐτόθεν κατὰ φύσιν οὖσαν τῶ νῶ, καὶ τῇ λογικῇ φύσει (82) ἐξαιρετον τυγχάνουσαν, καὶ χωρὶς ἐτέρων παρὰ ταύτην ἐπαγγελιῶν γεγράφθαι τό : « Συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· » ὅπερ εὐπαθεῖαν τινα τοῦ ἡγεμονικοῦ δηλοῖ, ὡς καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Στρωματέων* παρεστήσαμεν διηγούμενοι τό : « Ὁ Πατήρ σου, ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερωῦ (83). »

46. Ὁ δὲ Ἑρακλέων τό : « Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, » εἰρηθῆαι νομίζει, ἐπεὶ θεριστὴν ἑαυτὸν λέγει ὁ Σωτὴρ, καὶ τὸν μισθὸν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ὑπολαμβάνει εἶναι τὴν τῶν θεριζομένων σωτηρίαν καὶ ἀποκατάστασιν τῶ ἀναπαύεσθαι αὐτὸν ἐπ' αὐτοῖς· τὸ δὲ : « Καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, » καρπὸν εἰρηθῆαι φησιν (84), ἧ ὅτι τὸ συναγόμενον καρπὸς ζωῆς αἰωνίου ἐστίν, ὃ καὶ αὐτὸ (85) ζωὴ αἰώνιος. Ἀλλὰ αὐτόθεν νομίζω βίαιον εἶναι τὴν διήγησιν αὐτοῦ, φάσκοντος τὸν Σωτῆρα μισθὸν λαμβάνειν, καὶ συγγέοντος τὸν μισθὸν καὶ τὴν συναγωγὴν τοῦ καρποῦ εἰς ἓν, ἀντικρυς τῆς Γραφῆς δύο πράγματα παραστάσης, ὡς προδιηγησάμεθα. Εἰ τοίνυν ἐπιτέτευκται ἡμῖν ἡ ἐπαρσις τῶν ἀποστολικῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ θεὰ τῶν χωρῶν λευκῶν ἤδη πρὸς θερισμὸν οὖσῶν, ἤδη ἀκολούθως τούτοις ἐξεταστέον τί τό : « Ἴνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων. » Οἶμαι δὲ, ὅτι ἐπὶ πάσης τῆς ἐκ πλείονων θεωρημάτων τέχνης καὶ ἐπιστήμης, σπείρει μὲν ὁ τὰς ἀρχὰς εὐρίσκων, ἄστινας ἕτεροι παραλαμβάνοντες, καὶ ἐπεξεργαζόμενοι ⁹⁵ Isa. xl, 40. ⁹¹ Joan. iv, 36. ⁹² ibid. ⁹³ Matth.

(84) Καρπὸν εἰρηθῆαι φησιν. In codd. Regio et Barberino deest καρπὸν, at legitur in Bodleiano.

(85) Ἐστίν, ὃ καὶ αὐτό, etc. Lego cum Ferrario ἐστίν, ἧ ὅτι καὶ αὐτό, etc.

αὐτὰς, ἐτέροις τὰ ὑπὸ αὐτῶν εὐρημένα παραδιδόντες, αἰτίοι ἐξ ὧν εὐρήχασαι γίνονται τοῖς μεταγενεστέροις οὐ δυνθεῖσι τὰς τε ἀρχὰς εὐρεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς ἐπισυνῆλθαι, καὶ τὸ τέλος τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐπιθεῖναι, τοῦ συμπληρωθειῶν τῶν τοιούτων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πλήρη τὸν καρπὸν ὡς ἐν θερισμῷ αὐτῶν ἀναλαβεῖν· εἰ δὲ τοῦτο ἐπὶ τεχνῶν ἐστὶν ἀληθὲς καὶ τινῶν ἐπιστημῶν, πόσῳ πλέον ἐπὶ τῆς τέχνης τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστήμης τῶν ἐπιστημῶν ἐστὶ συνιδεῖν; τὰ γὰρ εὐρεθέντα ὑπὸ τῶν προτέρων ἐπεξεργασάμενοι οἱ μετ' αὐτοὺς παραδεδώκασιν τοῖς ἐξῆς ἐξεταστικῶς προσιοῦσι τοῖς εὐρεθεῖσιν ἀφορμὰς τοῦ τὸ ἐν σῶμα τῆς ἀληθείας μετὰ σοφίας συναχθῆναι. Πληρωθέντος δὲ τοῦ παντὸς ἔργου τῆς τέχνης τῶν τεχνῶν, ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρει, καὶ ὁ θερίζων, τοῦ ἀμειβομένου Θεοῦ εἰς ἐν πάντας τέλος συνάγοντος. Ὅρα δὲ εἰ οἱ μὲν σπείροντές εἰσι Μωσῆς καὶ προφήται γράψαντες τὰ πρὸς νοουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήνησε, καὶ κηρύξαντες τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν· θερισάντες δὲ οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι, καὶ τεθεαμένοι τὴν δόξαν αὐτοῦ ἀπόστολοι, συμφωνοῦσαν τοῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ λογικοῖς ὁ σπέρμασι (86), θερισθεῖσι κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ κατανόησιν τοῦ κεκρυμμένου μυστηρίου ἀπὸ τῶν αἰώνων, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτου τῶν καιρῶν· « ὅπερ ἐτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱαῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις· » σπέρμα δὲ ἦν ὁ πᾶς λόγος κατὰ ἀποκάλυψιν « μυστηρίου χρόνος αἰωνίους σεσηγημένου, » καὶ « νῦν » φανερωθέντος « διὰ » τε « Γραφῶν προφητικῶν, » καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὅτε τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν πεποίηκε τὰς χώρας, ἐν τῷ ἐπιλάμψαι (87) αὐταῖς, λευκὰς πρὸς θερισμὸν ἤδη. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον αἱ χώραι ἐν αἷς κατεδέβλητο τὰ σπέρματα, αἱ νομικαὶ καὶ προφητικαὶ εἰσι Γραφαί, αἵτινες οὐκ ἦσαν λευκαὶ τῷ τῆν παρουσίαν τοῦ Λόγου μὴ κεχωρηκέναι (88)· γίνονται δὲ τοιαῦται τοῖς μαθητευομένοις τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, καὶ πειθομένοις λέγοντι· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Ὡς γνήσιοι τοῦτον καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ μαθηταὶ ἐπαρωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τὰς χώρας ἐσπαρμένας ὑπὸ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν θεασάμεθα, ἵνα ἴδωμεν τὴν λευκότητα αὐτῶν, καὶ τίνα τρόπον ἤδη θερίσται ἐν αὐτὰς καὶ συνάξαι τὸν καρπὸν αὐτῶν εἰς ζωὴν αἰώνιον (89), μετὰ τοῦ καὶ μισθὸν ἐλπίζειν ἀπολαβεῖν ἀπὸ τοῦ Κυρίου τῶν καιρῶν, καὶ χορηγοῦ τῶν σπερμάτων (90). Τὸν μὲν οὖν τὸν σπείροντα ὁμοῦ, καὶ τὸν θερίζοντα χαίρειν, ὅτε ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμὸς, ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, πᾶς ὁπίσθου ὁμολογήσει τῶν ἀνεγνωκότων, ὅτι « πολλοὶ

A alii assumentes curiosiusque ea examinantes, vicissimque aliis tradentes inventa sua, auctores sunt posteris, ex his quæ invenerint non valentibus principia invenire, et sequentia 257 conjungere, et summam manum artibus et scientiis imponere, ut plenum fructum percipiant; non secus atque in messe, hujusmodi artibus et scientiis completis. Quod si hoc verum est in artibus et quibusdam scientiis, quanto magis in ea arte quæ ars est artium et scientia scientiarum, conspiciere id licet? Inventa enim a majoribus curiosius cum indagasset posteris, occasionem successoribus suis, qui hæc inventa cum diligentia adiiissent, tradiderunt, ut unum veritatis corpus cum sapientia conjungerent. Igitur completo toto opere artis artium, qui seminat, simul gaudet, et qui metit, Deo vicissim in unum finem omnes congregante. Proinde vide an seminantes sint Moses et prophetae, qui scripserunt ea « quæ pertinent ad nostram admonitionem, in quos fines sæculorum devenerunt », et quique prædicaverunt adventum Christi; qui messuerunt autem, sint apostoli, qui Christum recoperunt viderunt gloriamque ejus, consonam propheticis et rationabilibus de ipso seminibus, quæ demessa fuerunt secundum accuratam indaginem et intelligentiam mysterii, absconditi quidem a sæculis, sed resecti in novissimis temporibus; « quod in aliis ætatibus non innotuit filiis hominum, quemadmodum revelatum est nunc sanctis ejus apostolis et prophetis; » semen vero sit universa illa ratio « mysterii, quod temporibus æternis tacitum, nunc » per revelationem, et « per Scripturas propheticas, » atque per adventum Domini nostri Jesu Christi « innotuit; » quando lux illa vera regiones fecit, illis illucescendo, jam albas esse ad messem. Secundum hanc igitur rationem, regiones in quibus conjecta fuere semina, legis ac prophetarum sunt Scripturæ, quæ albae non erant, quod non recesserint presentem et adventum Sermonis [Filii Dei]: tales vero fiunt his qui edocti fuerint a Filio Dei, quique illi paruerint dicenti: « Attollite oculos vestros, et videte regiones jam albas esse ad messem. » Attollamus igitur etiam nos, ceu germani Christi discipuli, oculos, et regiones a Moyse cæterisque prophetis seminatas intueamur, ut videamus ipsarum albedinem; quo etiam modo jam eas metere libeat, et congregare ipsarum fructum in vitam æternam; sperantes etiam mercedem accipere a Domino vicorum et largitore seminum. Itaque seminantem simul et 258 metentem gaudere, cum auferentem dolor et mæror, et suspirium, in futuro sæculo, fatebitur quidem, quisquis legerit futurum, ut « multi

⁸⁶ 1 Cor. x, 11. ⁸⁷ 1 Petr. i, 20. ⁸⁸ Ephes. iii, 5.

⁸⁹ Rom. xvi, 25, 26. ⁹⁰ Joan. iv, 35.

(86) Λογικοῖς ὁ σπέρμασι. Ita optime codex Bodleianus, male Regius λογικοὶ ὁ σπέρμασι.

(87) Ἐν τῷ ἐπιλάμψαι. Sic habet codex Bodleianus; Regius vero, ἰπλε, ἐπέλαμψεν.

(88) Codd. Regius et Barberinus, τοῖς τὴν παρουσίαν τοῦ Λόγου μὴ κεχωρηκόσι; sed Bodleianus ut

in nostro textu.

(89) Codd. Regius et Barberinus, αὐτὸν καὶ συνάγειν καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, Bodleianus autem lectionem nostri textus exhibet.

(90) Codex Bodleianus, ὀριπτε, χορηγοῦ τῶν, male Regius et Barberinus, χορηγούντων.

ab Oriente et Occidente veniant, et accumbant cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum¹. » Jam vero omnem seminantem cum omni metente gaudere si quis ambigat admittere, consideret quod aliquo modo messis fuit transformatio Jesu, qui visus est in gloria, non solum metentibus Petro, Jacobo et Joanni, qui cum ipso ascenderant², verum etiam seminatoribus Mosi et Eliæ: cum ipsis enim pariter gaudent, videntes gloriam Filii Dei, quam a Patre illustratam, illustrantemque videntes, antea non viderant Moses et Elias, ut nunc vident simul cum sanctis apostolis. Perinde autem, quasi universale sit hoc dictum, sumimus: « Ille qui metit, mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam; ut qui seminat simul gaudeat, et qui metit³, » eo quod in sequentibus plures dicantur esse qui metunt, et plures qui laboraverint, nimirum in seminando. Dicitur enim veluti ad multos messores: « Ego misi vos ad metendum, quod vos non laborastis⁴; » et quasi multi sint qui in semine laboraverint, similiter dicitur: « Alii laboraverunt, et vos in laborem eorum introistis⁵. » Proinde æquivallet universali hæc propositio: « Ille qui metit, mercedem accipit; » et sensus talis est: Omnis « qui metit, mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam, ut » omnis « qui seminat, simul gaudeat, et » omnis « qui metit. » Hæc autem aliqui quidem prompte admittent, non ambigentes quin manifestata sint sanctis apostolis in adventu Christi qui eis illustravit omnem Scripturam luce cognitionis, quæ occultata fuerant antiquis generationibus, ac ipsi Mosi et prophetis: alii vero verebuntur admittere, non audentes dicere Mosen virum tantum, et prophetas, adhuc agentes in humanis, non assecutos fuisse quæ apostoli intellexissent: præsertim cum hæc in Scripturis sint seminata, quas ipse Moses et prophetae administraverint. Sed illi primi hoc dicto utentur: « Multi prophetæ et justi cupierunt videre quæ vos videtis, et non viderunt; et audire quæ auditis, et non audierunt⁶; » et hoc etiam: « Ecce plus quam Salomon hoc in loco⁷; » et illo etiam: « In aliis ætatibus non innotuit filiis hominum, quemadmodum revelatum est nunc sanctis apostolis ejus et prophetis, ut sint gentes cohæredes, et ejusdem corporis, consortesque⁸ 259 promissionis in Christo⁹. » Adducunt etiam hi illud quod Daniel post quamdam visionem scripsit: « Surrexi, et non erat qui intelligeret¹⁰; » et illud Isaïæ: « Sermones hujus libri sunt veluti liber hominis signatus: quem ipsum si dederint homini nescienti litteras, dicentes: Lege, dicet: Nescio litteras; et dabunt illum homini scienti litteras, et dicet: Non possum legere, eo quod signatus sit¹¹. » Rursus alii hæc omnia hac sententia destruent: « Sapiens intelliget quæ ex ore suo

ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἤξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. » Τὸ δὲ καὶ ἤδη πάντα τὸν σπεύροντα μετὰ παντὸς τοῦ θερίζοντος χαίρειν εἰ τις διαστάζει παραδέξασθαι, νοησάτω, ὅτι θερισμὸς πῶς ἦν τις ἡ μεταμόρφωσις Ἰησοῦ ἐν δόξῃ φαινομένου, οὐ μόνον τοῖς θερισταῖς Πέτρῳ, καὶ Ἰακώβῳ, καὶ Ἰωάννῃ, τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σπείρασι Μωσῆ καὶ Ἠλίᾳ· ἅμα γὰρ αὐτοῖς χαίρουσιν, ὁρῶντες τὴν δόξαν τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ, ἤντινα ἐπὶ τοσοῦτον πεφωτισμένην ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ φωτίζουσιν τοὺς ὁρῶντας, πρότερον οὐχ ἐωράκει Μωσῆς, καὶ Ἠλίᾳ, ὡς νῦν θεῶνται ἅμα τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις. Ὡς καθολικῶ δὲ ἔσον δυνάμενον λαμβάνομεν τό· « Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων, » διὰ τὸ ἐν τοῖς ἐξῆς πλεονας λέγεσθαι τοὺς θεριστάς, καὶ πλεονας τοὺς κεκοπιακότας, δηλονότι εἰς τὸ σπείραι. Λέγεται γὰρ ὡς πρὸς πολλοὺς θεριστάς τό· « Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· » καὶ ὡς πολλῶν ἐν τῷ σπόρῳ κεκοπιηκότων τό· « Ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε. » Ἴσον δὲ δύναται τῷ καθολικῶ (91) τό· « Ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, » καὶ τὸ ἐξῆς τοιοῦτον· « Πᾶς ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα πᾶς ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ πᾶς ὁ θερίζων. » Ταῦτα δὲ οἱ μὲν τινες (92) ἐτοίμως παραδέχονται, μὴ διαστάζοντες περὶ τοῦ τὰ ἀποκεκρυμμένα ταῖς πάλαι γενεαῖς καὶ αὐτῷ Μωταῖ, καὶ τοῖς προφήταις πεφανερῶσθαι τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίαν, φωτίσαντος αὐτοῖς τὸ φῶς τῆς γνώσεως τῆς πάσης Γραφῆς· ἕτεροι δὲ ὀκνήσουσι προσέσθαι, μὴ τολμῶντες λέγειν τὸν τηλικούτον Μωσέα, καὶ τοὺς προφήτας μὴ ἐφθακέναι ἔτι θύνας ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ ἐπὶ τὰ τοῖς ἀποστόλοις νενοημένα, καὶ τοῦτο ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐνεσπαρμένα, καὶ τοῦτο ταῖς ἰσθηταῖς. Χρησονται δὲ οἱ πρότεροι τῷ· « Πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ὃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκούσαι ὃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν· » καὶ· « Ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὤδε, » καὶ τῷ· « Ἐτέρας γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ, καὶ προφήταις εἶναι τῆ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμετοχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ· » καὶ τῷ ἐν τῷ Δανιὴλ γεγραμμένῳ μετὰ τινα ὄρασιν, ὅτι, « Ἀνέστην, καὶ οὐκ ἦν ὁ συνίων· » καὶ τῷ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ· « Εἰσὶν οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τούτου ὡς βιβλίον ἀνθρώπου ἐσφραγισμένον, ὃ ἐὰν δῶσιν αὐτὸ ἀνθρώπῳ μὴ ἐπισταμένῳ γράμματα λέγοντες· Ἀνάγνωθι, ἐρεῖ· Οὐκ ἐπίσταμαι γράμματα· καὶ δώσουσιν αὐτὸ ἀνθρώπῳ ἐπίσταμένῳ γράμματα, καὶ ἐρεῖ· Οὐ δύναμαι ἀναγῶναι, ἐσφράγισται γάρ· » Οἱ δὲ δεῦτεροι ταῦτα πάντα διαλύσονται τῷ· « Σοφὸς νοήσει τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόμα-

¹ Matth. viii, 11. ² Matth. xvii, 1-3. ³ Joan. iv, 36. ⁴ ibid. 38. ⁵ ibid. ⁶ Matth. xiii, 17. ⁷ Matth. xii, 42. ⁸ Ephes. iii, 5, 6. ⁹ Dan. viii, 26. ¹⁰ Isai. xxix, 11, 12.

91) Τῷ καθολικῶ. Sic codex Bodleianus; in Regio deest τῷ.

(92) Sic habet codex Bodleianus; in Regio deest τινές.

τα· ἐπὶ δὲ χεῖλεσι φορεῖ ἐπιγνωμοσύνην· ἠ λέγοντες Ἰωσήφ καὶ ἕκαστον προφητῶν τὰ διακονηθέντα ὑπ' αὐτῶν νενοηκέναι, οὐχ ὥστε καὶ ἑτέροις παραδοῦναι καὶ ἀναπτύξαι τὰ μυστήρια· τοὺς μέντοιγε ἀποστόλους, ὡς ἐν καιρῷ ἀποκαλύψεως γενομένους, εἰπεῖν ἄν· (Στήκετε (93), καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδίδαχθητε·) καὶ, « Ἄ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι· » καὶ, ὅτι, εἰ ἐπεθύμουν πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι ἰδεῖν ἃ ἔλασκον οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἃ ἤκουον, λέγοντος τοῦ Σωτῆρος, οὐ πάντως τὰ τῶν νομικῶν Γραφῶν καὶ προφητικῶν ἐπεθύμουν, ἀλλὰ τούτων μείζονα ἀπαγγελλόμενα, πρὸς τοῖς πνευματικοῖς τοῦ νόμου καὶ τοῖς ἀπορρήτοις τῶν προφητῶν, ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοῖς ἀποστόλοις, ὅποια ἦν τό· « Ἦκουσα ἄβρῆτα ῥήματα, ἃ οὐκ ἔξδν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, » καὶ παραπλήσια τοῖς ὑπὸ τοῦ Παρακλήτου λεγομένοις. Ἔτι δὲ καὶ ἐντούτοις (94) τὸ ῥητὸν θεασώμεθα, ὅσον εἶναι τινα διεγείτῃ τὸν θερίζοντα μισθὸν λαμβάνειν, καὶ συνάγειν καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον ὁ εὐαγγελιστῆς, λέγων· « Ἴνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων· » Εἰ δὲ ἴνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, τάχι ὁ σπείρων, κοινωνῶν τῷ μισθῷ τοῦ θερίζοντος, καὶ τῇ συναγωγῇ τοῦ εἰς ζωὴν αἰώνιον συναγομένου καρποῦ, ἅμα τῷ θερίζοντι χαρήσεται. Ἄλλος δὲ τις εἶρεῖ ὅλα τὰ νομικὰ καὶ τὰ προφητικὰ ἀκριβῶς κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐκδοχὴν νενοημένα Ἰωσήφ καὶ τοῖς προφήταις, καὶ ὡς ἐχρῆν κεκαλυμμένως καὶ ἐσκεπασμένως ἀναγεγραμμένα τὰ ἐσπαρμένα εἶναι· ἐπεὶ δὲ « λόγον σοφῶν ἐὰν ἀκούσῃ ἐπιστήμων, αἰνέσει αὐτῶν, καὶ ἐπ' αὐτὸν προσθήσει, » ὅηλον, ὅτι οἱ ἀπόστολοι σπέρμασιν ἀπορρήτοτέρων καὶ βαυθτέρων χρησάμενοι, τοῖς ὑπὸ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν νενοημένοις (95), διαβεβήκασιν ἐπὶ τὸ εἰς πολλαπλασίονα φθάσαι τῆς ἀληθείας θεάματα, Ἰησοῦ ἐπαίροντος αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ φωτίζοντος αὐτῶν τὰς διανοίας, καὶ ἦν τὰ πολλαπλασίονα θερισμὸς τῶν λευκῶν (96) χωρῶν· οὐχ ὡς ὑποδεέστεροι δὲ οἱ προφῆται καὶ Μωσῆς ἀρχῆθεν οὐκ εἶδον (97) ὅσα οἱ ἀπόστολοι κατὰ τὴν Ἰησοῦ ἐπιδημίαν, ἀλλ' ὡς περιμένοντες τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ ἐχρῆν μετὰ τοῦ ἐξαίρετου τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίας, καὶ ἐξαιρετα παρὰ τὰ λελατημένα πάποτε ἐν τῷ κόσμῳ ἢ γεγραμμένα ἀποκαλυφθῆναι ἀπὸ τοῦ οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγγισμένου τὸ εἶναι Ἰσα θεῶ, ἀλλ' ἑαυτὸν κενώσαντος καὶ μορφῆν δούλου εἰληφότος.

47. « Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων. » Εἴτε

A prodibunt ; in labiis autem suis gestat scientiam ¹⁰ ; » dicentes Mozen et unumquemque prophetarum intellexisse, quæ ipsi administraverint, non tamen ut aliis etiam traderent revelarentque mysteria ; apostolos vero , ut qui tempore revelationis exstiterint, dicere : « State , et tenete traditiones , quas edocti fuistis ¹¹ : » et illud : « Quæ audisti a me per multos testes, hæc propone hominibus fidelibus , qui idonei erunt alios etiam docere ¹² : » dicentque , si desiderarunt multum prophetæ et justi videre quæ viderunt et audierunt apostoli a Servatore loquente ¹³, non omnino desiderasse Scripturas legis et prophetarum , sed his majora : nempe quæ Servator apostolis enuntiasset, præter spiritualia legis et abstrusa prophetarum, de quorum numero illud erat : « Audivi arcana verba, quæ non licet ad hominem loqui ¹⁴, » et similia his quæ dicuntur a Paraclito. Præterea vero etiam in his contextum consideremus, quemadmodum quemdam esse metentem, qui mercedem accipiat et congreget fructum in vitam æternam, narrat evangelista, dicens : « Ut qui seminat, simul gaudeat, et qui metit ¹⁵. » Nam si, ut qui seminat simul gaudeat, et si qui metit mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam, fortassis qui seminat participans mercedem cum metente, et collectionem fructus qui convelitur in vitam æternam, simul cum metente gaudet. At alius quidam dicturus est, omnia legalia et prophetica Mozen ac prophetas accurate intellexisse, juxta spiritualem intelligentiam, et, ut oportebat, tecte et considerate scripta, ea esse quæ seminata sunt ; quoniam autem « si sermonem sapientem audierit sapiens, laudabit eum, et ad ipsum addet ¹⁶, » perspicuum esse apostolos rerum magis reconditarum et profundarum usos seminibus, quæ Moyses et prophetæ distribuissent, eo pervenisse ut assequerentur visiones veritatis multo copiosiores, **260** nimirum Jesu illorum oculos attollente, et illucescente illorum mentibus, quæ copiosiores visiones messis regionum albarum erant : cæterum non quia fuerint abjectiores prophetæ ac Mozes, a principio eos non vidisse omnia, quæ apostoli in adventu Christi ; sed quia veluti expectabant temporis plenitudinem : quia quidem tempore cum eximii illius Jesu Christi adventu revelanda erant etiam excellentiora his quæ unquam vel dicta vel scripta fuerint in mundo, ab eo qui non rapinam arbitratus est se Deo æqualem esse, sed seipsum exinanivit, forma servi accepta ¹⁷.

47. « In hoc enim sermo verax est, quod alius est qui seminat, et alius qui metit ¹⁵. » Sive secun-

¹⁰ Prov. xvi, 23. ¹¹ II Thess. ii, 14. ¹² II Tim. ii, 2. ¹³ Matth. xiii, 17. ¹⁴ II Cor. xii, 4. ¹⁵ Joan. iv, 36. ¹⁶ Eccli. xxi, 18. ¹⁷ Philipp. ii, 6, 7. ¹⁸ Joan. iv, 37.

(95) *Εἰπεῖν ἄν· στήκετε*. Sic habet codex Bodleianus ; in Regio legitur εἰπεῖν, ἀναστήκετε.

(94) *Ἐν τούτοις*. Sic codex Bodleianus ; Regius et Barberinus, τούτοις.

(95) Codex Bodleianus, διανενοημένοις.

(96) Codex Bodleianus λευκῶν, Regius vero et Barberinus πολλῶν.

(97) *Οὐκ εἶδον*. Deest in Regio et Barberino, sed legitur in Bodleiano.

domi exemplum ab artibus et scientiis sumptum interpretemur presentia, clarum est quod verus sit sermo: « Alius est qui seminat, et alius qui metit: » sive eo quod seminarint quidem Moses et prophetæ, viderint autem regiones albas esse qui levaverunt oculos juxta præceptum Domini nostri Jesu Christi, qui eis præceperat ut viderent quomodo regiones jam albæ essent ad messem; etiam sic manifestum est quoniam pacto alius sit qui seminat, et alius qui metit. Considera verum alius et alius idcirco dicatur, eo quod illi justificentur quidem tali vitæ instituto, hi vero alio præter illud, adeo ut alterum legalem, alterum evangelicum dicamus. Attamen simul gaudent, uno fine utrisque reposito ab uno Deo per unum Christum in uno sancto Spiritu.

48. At Hieracleon hæc verba: « Ut qui seminat, simul gaudeat, et qui metit, » sic enarravit: « Gaudet quidem, inquit, qui seminat, et quoniam seminat, et quod species quædam seminum ipsius congregantur, spem eandem etiam de cæteris habens; qui vero metit, similiter aliquid metit: sed primus quidem qui seminat, incæpit, secundus vero est ille qui metit; non enim eodem tempore poterant utrique incipere: opus enim erat, ut primum seminaretur, deinde meteretur. Itaque cessante a satione satore, adhuc messor metet. In presentia equidem utrique proprium opus operantes simul gaudent, commune gaudium seminum, perfectionem rati. » Præterea in eo dicto: « In hoc est sermo verus, quod alius 261 est qui seminat, et alius qui metit, » inquit: « Alter quidem supra locum filius hominis seminat: sed servator cum sit et ipse filius hominis, metit, et messores mittit, nempe eos quos discipuli rentur angelos; unumquemque ad suam ipsius animam. » Non admodum autem clare exposuit, qui sunt duo filii hominis, quorum alter seminat et alter metit.

49. « Ego misi vos ad metendum quod vos non laborastis; alii laboraverunt, et vos in laborem eorum introistis 19. » Haud est difficile videre ex his quæ supra diximus, quomodo miserit Jesus discipulos ad metendum illud, in quod ipsi non laborarint, sed majores sui: cum enim laborarint Moses et prophetæ, ut percipere quirent intelligentiam mysteriorum, quorum vestigia in suis ipsorum scriptis reliquerunt, in Mosis ac prophetarum laborem introiere apostoli, a Jesu mysteria edocti, metentes et congregantes in horrea suæ ipsorum animæ sensum in illis reconditum. Ac semper certe Sermo ille [Filius Dei] majorum labores clariores facit his qui germane discere cupiunt, etiamsi non

¹⁹ Joan. iv, 38.

(98) Codex Bodleianus, ὁ λόγος, Regius et Barberinus, λόγος. Mox codd. Regius et Barberinus, ἄλλον δὲ τὸν θερίζοντα.

(99) Codex Bodleianus, Κυρίου, Regius et Barberinus, Σωτήρος.

κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ληφθὲν παράδειγμα ἐκλαμβάνοιμεν τὰ κατὰ τὸν τόπον, σαφὲς πῶς ἀληθινὸς ὁ λόγος (98) ἐστὶ τὸ, « Ἄλλον μὲν εἶναι τὸν σπείροντα, καὶ ἄλλον τὸν θερίζοντα. » εἶτε κατὰ τὸ ἐσπαρχεῖναι μὲν Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας, τεθεωρηκεῖναι δὲ λευκῶν γενομένων τῶν χωρῶν τοὺς ἐπάραντας τοὺς ὀφθαλμοὺς κατὰ τὰς ὑποθήκας τοῦ Κυρίου (99) ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα θεάσωνται τὰς χώρας πῶς ἦσαν λευκαὶ πρὸς θερισμὸν ἤδη, καὶ οὕτω δῆλον πῶς ἄλλος ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων. Σκόπει δὲ εἰ τὸ, ἄλλος καὶ ἄλλος, δυνατὴν νοῆσαι διὰ τὸ ἐκεῖνους μὲν ἐπὶ τοιζθε βίου ἀγωγῇ δικαιοῦσθαι, τοὺτους δὲ ἐπὶ ἐτέρῃ παρ' ἐκείνην ὥστε εἰπεῖν ἄλλον μὲν τὸν νομικὸν, ἄλλον δὲ τὸν εὐαγγελικόν. Πλὴν ἅμα χαίρουσιν ἐνὸς τέλους ἀπὸ ἐνὸς Θεοῦ διὰ ἐνὸς Χριστοῦ ἐν ἐνὶ ἀγίῳ Πνεύματι ἀμφοτέροις ἀποκειμένου.

48. Ὁ δ' Ἡρακλέων τό: « Ἴνα ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρη, καὶ ὁ θερίζων, » οὕτω διηγήσατο: « Χαίρει μὲν γὰρ, φησὶν, ὁ σπείρων, ὅτι σπείρει, καὶ ὅτι εἶδη τινὰ τῶν σπερμάτων αὐτοῦ συνάγεται, ἐλπὶδα ἔχων τὴν αὐτὴν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὁ δὲ θερίζων ὁμοίως τι καὶ θερίσει: ἀλλ' ὁ μὲν (1) πρῶτος ἤρξατο σπείρων, ὁ δεῦτερος ὁ θερίζων: οὐ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ εὐδύναντο ἀμφοτέροις ἀρξασθαι: ἔδει γὰρ πρῶτον σπαρῆναι, εἰθ' ὕστερον θερισθῆναι. Πausαμένου μέντοιγε τοῦ σπείροντος σπείρειν, εἰ θερίει ὁ θερίζων ἐπὶ μέντοιγε τοῦ παρήντος ἀμφοτέροις τὸ ἴδιον ἔργον ἐνεργεῦντες ὁμοῦ χαίρουσι, κοινὴν χαρὰν τὴν τῶν σπερμάτων τελειότητα ἠγοῦμενοι. » Ἔτι δὲ καὶ εἰς τό: « Ἐν τούτῳ ἐστὶν ὁ λόγος ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων, » φησὶν: « Ὁ μὲν γὰρ ὑπὲρ τὸν τόπον υἱὸν ἀνθρώπου (2) σπείρει: ὁ δὲ Σωτὴρ ὢν καὶ αὐτὸς Υἱὸς ἀνθρώπου θερίζει, καὶ θερίστας πέμπει (3) τοὺς διὰ τῶν μαθητῶν νοουμένους ἀγγέλους, ἕκαστον ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. » Οὐ πάνι δὲ σαφῶς ἐξέθετο τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἀνθρώπου, τίνες εἰσὶν, ὧν ὁ εἷς σπείρει, καὶ ὁ εἷς θερίζει.

49. « Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε, ἄλλοι κεκοπιάκασιν, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε. » Οὐ χαλεπὸν ἐκ τῶν προειρημένων θεωρῆσαι πῶς ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς θερίζειν τοῦτο, εἰς ὃ οὐκ αὐτοὶ κεκοπιάκασιν, ἀλλ' οἱ πρὸ αὐτῶν καμόντος γὰρ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἵνα χωρῆσαι δυνηθῶσι νοῆσαι τὰ μυστήρια, ὧν τὰ ἔχνη ἐν τοῖς γράμμασιν ἑαυτῶν ἡμῖν καταλελοίπασιν, εἰς τὸν Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν κόπον οἱ ἀπόστολοι εἰσεληλύθασιν, Ἰησοῦ μυσταγωγούντος, θερίζοντες καὶ συνάγοντες εἰς τὸ ἀποθήκας τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τὸν ἐν ἐκείνοις νοῦ. Καὶ αἰεὶ δὲ ὁ Λόγος τοῖς μαθητευομένοις γρησαί ποιεῖ τοὺς τῶν προτέρων καυάτους σαφεστέρους, καὶ

(1) Codex Bodleianus, ἀλλ' ὁ μὲν · Regius ἄλλοι Perionius legelat ἄλλος.

(2) Υἱὸν ἀνθρώπου. Legendum: videtur vel, υἱὸν ἀνθρώπου, vel υἱὸν ἀνθρώπου.

(3) Codex Bodleianus, συνάγει.

ρὶς τοῦ ὁμοίου τοῖς σπείρασι κόπου. Εἰς ὅλα δὲ τὰ A
 περι τῶν ὑπὸ ἄλλων θερίζομένων καὶ τοῦτο ἐπισκο-
 πητέον (4), μήποτε, ἀγγέλων ἐπὶ τῆς σπορᾶς τῶν ἀν-
 θρώπων τεταγμένων, οἱ συνεργοὶ τῆς τελειώσεως τῶν
 ἐπαρμένων ἀπόστολοι εἰς τὸν τῶν ἐτέρων κόπον (5)
 εἰσέρχονται θερίζοντες, καὶ καρπὸς ἐν τοῖς ὠφελι-
 μένοις εὐρίσκοντες, οὐστίνας ἢ Ἰησοῦ ἐπιδημία ἐτοί-
 μους πρὸς θερισμὸν καὶ πρὸ τῆς ἐλπίζομένης τετρα-
 μήνου πεποίηκεν. Ἐὰν δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, θεωρη-
 σαι ἄξιον εἰ καματηρά ἐστὶν ἡ τῶν ἀγγέλων (6) πρὸς
 τὸ ἐνσπείρεσθαι ψυχὰς σώμασι λειτουργία, δύο τινα
 συναγόντων τῆ φύσει ἐναντίων ἐν χρᾶσιν μίαν, καὶ
 ἐν καιρῷ τῷ τεταγμένῳ, ἀρχομένων τε τὴν περι ἐκά-
 στου ποιεῖν οἰκονομίαν, καὶ εἰς τελεσφόρησιν προα-
 γόντων τὸν προπεπλασμένον. Ἄλλ' ἔρει τις τούτοις
 ἐναντίον εἶναι τὸ αὐτὸν λέγεσθαι πλάσσειν τὸν Θεὸν B
 ἐντε τῷ· « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλασάν
 με » καὶ ἐν τῷ· « Πρὸ τοῦ με πλάσαι (7) σε ἐν κοι-
 λίᾳ, ἐπίσταμαί σε, καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας,
 ἠγάπα σε. » Πρὸς τοῦτο λεκτέον, ὅτι ὡσπερ ὁ νόμος
 διετάχθη δι' ἀγγέλων, καὶ λαληθεὶς (8) λόγος ἐγένετο
 βέβαιος, δῆλον δ' ὅτι, ὑπὸ Θεοῦ λαληθεὶς, οὕτως ἐνδέ-
 χεται καὶ διὰ τῶν τεταγμένων ἐπὶ τῆς γενέσεως ἀγ-
 γέλων Θεὸν πλάττειν ἐν κοιλίᾳ λέγει. Οὐκ οἶδα δὲ εἰ
 χώραν ἔχει εἰς τὸ ἠπορημένον καὶ τοιοῦτόν τι λέγειν,
 ὅτι οἱ εἰπόντες· « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ
 ἐπλασάν με (9), » Ἰὼβ, καὶ Δαυὶδ μερίδος ὄντες Θεοῦ
 ἐπλάσθησαν· καὶ ὁ Ἰερεμίας ἀκούων· « Πρὸ τοῦ με
 πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαί σε, ὡς τῆς μερίδος
 ἐτόμος τοῦ Θεοῦ πέπλασαι ὑπ' αὐτοῦ· οἱ δὲ τῶν
 ἐτέρων μερίδες ὄντες ὑπὸ τῶν λαχόντων αὐτοὺς πλάτ- C
 τονται. Καὶ περιεργότερόν γε οὗτος ὁ λόγος ἐκλήψε-
 ται (10) τό· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα, καὶ
 ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » τοῦτο λέγοντος τοῦ Θεοῦ περὶ
 πάντων ἀνθρώπων. καὶ προκαταρχομένου τοῦ ἔργου,
 ὡς ἔργον (11) ὕστερον καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, πρὸς οὓς
 ὁ λόγος, κατὰ οἰκείαν μερίδα γίνεται, τούτους λέγον-
 τος τοῦ Θεοῦ· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον· » οἷς καὶ φησιν
 ἐπὶ τῆς τῶν διαλέκτων συγχύσεως· « Δεῦτε, καταδάν-
 τε τὴν γλῶσσαν συγχέωμεν ἐκεῖ αὐτῶν. » Ταῦτα δὲ
 οὐκ ἀποφαινόμενοι λέγομεν· πολλῆς γὰρ βασάνου τὰ
 πλικαῦτα χρῆζει, ἐν εὐρεθῆ πότερον οὕτως ἔχει, ἢ
 ἐτέρως. Οὐ καταφρονητέον δὲ καὶ τῆς τοιαύτης ἐκδο-
 χῆς, ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων μερὶς ἐστὶν τινος κατὰ τό-

²⁰ Psal. cxviii, 73. ²¹ Jerem. i, 5. ²² Galat. iii, 10. ²³ Hebr. ii, 2. ²⁴ Job x, 8: Psal. cxviii, 73.
²⁵ Jerem. i, 5. ²⁶ Gen. i, 26. ²⁷ Gen. xi, 7.

(4) Idem codex Bodleianus σκοπητέον; Regius, D
 ἐπισκοπητέον.

(5) *Κόπον*. Sic codex Bodleianus; Regius, κάμα-
 τον.

(6) *Εἰ καματηρά ἐστὶν ἡ τῶν ἀγγέλων*, etc. Alibi docuit Origenes animas a Deo corporibus im-
 pelli; id nunc angelorum ministerio et opera per-
 fici declarat. Clemens Alexandrini, *Eclog.*: Ἐλεγε
 πρεσβύτερος ζῶον εἶναι τὸ κατὰ γαστρός. Εἰσοῦσαν
 γὰρ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν μήτραν ἀπὸ τῆς καθάρσεως
 ὑπερπερισμένην εἰς σύλληψιν, καὶ εἰσκριθεῖσαν ὑπὸ
 τῆς τῶν ἀγγέλων ἐκφορῆς ἀγγέλων, παραγι-
 νώσκοντες τὸν καιρὸν τῆς σύλληψεως, κινεῖν πρὸς
 συναΐσαν τὴν γυναῖκα, etc. Tum paulo post:
 Ὅσπινθα ἀν εὐαγγελίζονται οἱ ἄγγελοι τὰς στείρας,
 ὧν προεσκραίνουσι τῆς συλλήψεως τὰς ψυχὰς. Ψυ-
 χωμπούς ejusmodi angelos non minus apte appel-

æque laborent, atque hi qui seminarunt. Est et hoc
 quoque considerandum inter omnia quæ de aliis
 metentibus dicuntur, num quando, angelis ad salutem
 hominum ordinatis, cooperatores perfectionis eo-
 rum qui seminati fuerunt apostoli, in aliorum la-
 borem ingrediantur metentes, et fructus in his qui
 adjuvabantur invenientes, quos Jesu adventus pa-
 ratos ad messem, etiam ante quatuor menses, qui
 sperabantur, fecerat. Quod si hæc ita se habent,
 dignum est ut inspiciamus num ministerium ange-
 lorum, quod impendunt animas in corporibus se-
 minando, laboriosum sit; quippe qui duo quædam
 congregent quæ natura sunt contraria, in unum
 temperamentum, et in tempore ordinato, quique
 incipiant uniuscujusque œconomiam facere, et ad
 perfectionem producant hominem antea plasma-
 tum. Sed dicet aliquis contrarium his esse quod
 Deus dicatur hominem plasmare tum hoc dicto:
 « Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me »;
 tum illo: « Antequam formarem te in utero, novi
 te; et antequam de vulva exires, sanctificavi
 te ». **262** Ad quod respondendum est, quod
 quemadmodum lex per angelos ordinata, et dic-
 tus sermo per angelos fuit stabilis, cum alioqui
 perspicuum sit eum a Deo dictum fuisse, ita etiam
 contingere in generatione, ut per angelos media-
 tores Deum plasmare in utero dicamus. Sed haud
 scio an huic nodo solvendo tale quid adduci pos-
 sit, nempe quod Job et David, partis Dei cum es-
 sent, dicentes: « Manus tuæ fecerunt me, et pla-
 smaverunt me », a Deo plasmati fuerint; Jere-
 mias autem audiens: « Antequam formarem te in
 utero, novi te », ceu partis Dei futurus, ab ipso
 formatus fuerit; alii vero aliorum existentes par-
 tes, ab his formentur quibus sorte obtingunt. Et
 accuratius profecto illud interpretabitur hæc ora-
 tio: « Faciamus hominem ad imaginem et simili-
 tudinem nostram », hoc dicente Deo de omnibus
 hominibus, et de opere antegresso: quod deinde
 opus et a cæteris fit, secundum propriam partem,
 ad quos fit sermo, Deo his dicente: « Faciamus
 hominem; » quibus etiam inquit in confusione lin-
 guarum: « Venite, et descendentes confundamus
 illic illorum linguam ». Hæc autem non deſ-

laveris, quam demones illos ethnicorum, qui ani-
 mas ad inferos deducebant. Unde et Mercurius πομ-
 πεύς, et ταμίας τῶν ψυχῶν appellabatur. Iisdem
 autem angelis animarum rationem, earumdemque,
 dum corpori illigatae sunt, curam hoc loco Origenes
 attribuit. Atque hæc omnia enucleate a nobis in
 Origenianis ventilantur. Hæc etiam.

(7) *Πρὸ τοῦ με πλάσαι*. Sic codex Bodleianus;
 Regius et Barberinus, male, πρὸ τοῦ μεταπλάσαι.

(8) *Καὶ λαληθεὶς*. In Regiō deest καὶ.

(9) *Καὶ ἐπλασάν με*. Hæc desiderantur in Regiō
 codice, sed restituuntur e codd. Barberino et Bod-
 leiano.

(10) *Ἐκλήψεται*. Sic codex Bodleianus; Regius,
 perperam, ἐκλείψεται.

(11) *ἔργον*. Ita codex Bodleianus, optime; Re-
 gius, male, ἔργου.

nientes dicimus, cum alioquin hæc multa egeant examinatione, ut inveniat an hoc, an illo modo res se habeat; attamen non est parvipendenda hæc interpretatio. Unusquisque homo pars est alicujus, juxta illud: « Quando dividebat Altissimus gentes, et quando dispergebat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum angelorum Dei: factusque est pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel ¹⁸. » Quod si omnino unusquisque alicujus est pars, quia Deus disseminavit filios Adam, unusquisque quidem angelorum laborat circa suam partem, disponens quæ ad ipsam pertinent. Sed in adventu Servatoris assumuntur captivati, ut obediant Christo ex omnium parte per ministrantes Evangelio apostolos, et evangelistas, et doctores, a Christo: adducunturque ut sint gentes hæredes Christi. Vide igitur, ne forte propter hoc dici possit apostolis post paulo audituris: « Ite, docete omnes gentes ¹⁹, » illud: « Alii laboraverunt, et vos in laborem illorum **263** introistis ²⁰. » Quod si sancti angeli reliquas partes, præter electam, sortiti fuerint, et ordinati sunt ad sationem animarum, nihil absurdi consequitur seminantem simul gaudere, et metentem post messem. Verum Heracleon inquit, neque per ipsos, neque ab ipsis (intelligit autem apostolos) seminata fuisse hæc semina: « Qui laboraverunt, inquit, sunt angeli, quibus hæc cura credita est: per quos veluti mediatores seminata sunt et nutrita. » Porro in hoc dictum: « Vos in laborem eorum introistis, » hæc protulit: « Non idem est labor seminantium, et metentium: illi enim in frigore, et aqua, et labore terram fodientes seminant, et per totam hiemem sarrientes satagunt, et silvas exstirpantes; qui vero in fructum paratum ingressi fuerint, læti metunt. » Cæterum prudens lector conferens quæ nos diximus, cum his quæ dixi Heracleon, videre poterit utrius expositiones sint probabiliores.

50. « Ex urbe autem illa multi Samaritanorum crediderunt propter sermonem mulieris testantis: « Quia dixit mihi omnia quæcumque feci ²¹. » Cum bydriam reliquisset, abiissetque in civitatem Samaritiam, ut annuntiaret quæ a Servatore audierat, cumque venirent ad Dominum credentes sermoni mulieris, interim Servator discipulis loquens verba fecit superius dicta, obsecrantibus discipulis ut comedat; postquam autem dicta fuissent ad discipulos quæ pro virili indagavimus, resumat Scri-

¹⁸ Deut. xxxii, 8. ¹⁹ Matth. xxviii, 19. ²⁰ Joan.

(12) Πάντως ἕκαστός τινος. Sic codex Bodleianus; Regius, perperam, πάντων ἕκαστός τινος.

(13) Ἐν δὲ τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημία, etc. Origenes, homil. 9 in Genes., num. 3: « Quomodo hæreditates cepit Christus civitates adversariorum? Per hoc sine dubio quod in omnem terram exiit sorus apostolorum, et in orbem terræ verba eorum... Cum enim divideret Excelsus gentes secundum numerum angelorum Dei, tunc pars ejus facta est Jacob, et funiculus hæreditatis ejus Israel. Christus enim, ad quem dixerat Pater: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ*, depellens ipsos angelos potestate et dominatione, quam habebant in nationibus, provo-

A « Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, καὶ ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὄρια ἔθνων κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Εἰ δὲ μερὶς ἐστὶ πάντως ἕκαστός τινος (12), διασπείραντος τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἀδὰμ υἱοῦς, ἕκαστος μὲν τῶν ἀγγέλων κάμνει περὶ τὴν ἰδίαν μερίδα, οἰκονομῶν τὰ κατ' αὐτὴν· ἐν δὲ τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημία (13) λαμβάνονται αἰχμαλωτιζόμενοι εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῶν πάντων μερίδος, διὰ τῶν ὑπηρετούντων τῷ Εὐαγγελίῳ ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν, καὶ διδασκάλων, ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ προσάγονται εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ἔθνη κληρονομίαν τοῦ Χριστοῦ. Μήποτε οὖν δύναται διὰ τοῦτο λέγεσθαι τοῖς ἀποστόλοις μετ' ὄλιγον ἀκουσόμενοι: « Πορεύεσθε, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, τὸ· « Ἄλλοι κεκοπιάκασιν, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε. » Εἰ δὲ ἄγιοι ἄγγελοι εἰσιν οἱ τὰς λοιπὰς μερίδας παρὰ τὴν ἐκλεκτὴν εὐλογητές, καὶ ἐκ τῆς διασπορᾶς τῶν ψυχῶν διατεταγμένοι, οὐδὲν ἐστὶν ἄτοπον τὸν σπείροντα ὁμοῦ χαίρειν, καὶ τὸν θερίζοντα μετὰ τὸν θερισμὸν. Ὁ δ' Ἡρακλέων φησὶν, ὅτι οὐδὲ αὐτῶν, οὐδὲ ἀπ' αὐτῶν ἐσπάρη ταῦτα τὰ σπέρματα· φησὶ δὲ τῶν ἀποστόλων· « Οἱ δὲ κεκοπιάκτες εἶδον οἱ τῆς οἰκονομίας ἄγγελοι, δι' ὧν ὡς μεσιτῶν ἐσπάρη καὶ ἀνετράφη. » Εἰς δὲ τὸ· « Ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε, » ταῦτα ἐξέθετο· « Οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς σκοπὸς (14) σπειρόντων καὶ θερίζοντων· οἱ μὲν γὰρ ἐν κρίσει, καὶ ὕδατι, καὶ κόπῳ τὴν γῆν σκάπτοντες σπείρουσι, καὶ δι' ὅλου χειμῶνος τημελοῦσι (15) σκάλλοντες, καὶ τὰς ὕλας ἐκλέγοντες· οἱ δὲ εἰς ἔτοιμον καρπὸν εἰσελθόντες θέρουσι εὐφραίνόμενοι θερίζουσι. » Ἐξέσται δὲ συγκρίνοντι τὰ τε ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα τῷ ἐντυγχάνοντι, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέωνος, ὁρᾶν ὅποια τῶν διηγήσεων ἐπιτετεῦχθαι δύναται.

50. « Ex hæc de tunc civitate illa multi Samaritanorum crediderunt propter sermonem mulieris testantis: « Quia dixit mihi omnia quæcumque feci ²¹. » Cum bydriam reliquisset, abiissetque in civitatem Samaritiam, ut annuntiaret quæ a Servatore audierat, cumque venirent ad Dominum credentes sermoni mulieris, interim Servator discipulis loquens verba fecit superius dicta, obsecrantibus discipulis ut comedat; postquam autem dicta fuissent ad discipulos quæ pro virili indagavimus, resumat Scri-

iv, 58. ²¹ ibid. 39.

cavit eos ad iracundiam. Et idcirco dicit, Quia auferunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversum Dominum, et adversus Christum ejus. Ideo adversantur etiam nobis, atque agones contra nos et certamina concitant. » Eusebius quoque demonstrat. evangel. lib. iv, cap 9 et 10, scribit dæmonibus oppugnatos fuisse sive angelos, sive angelorum custodiæ traditos homines, magnaque e parte expugnatos, donec fatiscentibus et oppressi auxilium Christus et opem tulit. Hæc tunc.

(14) Σκοπός. Ferrarius legebat κόπος.

(15) Τημελοῦσι. Sic codex Bodleianus; Regius perperam, τῇ μέλλουσι.

μαθητὰς τὰ κατὰ δύναμιν ἐξητασμένα, ἐπαναλαμβάνει ἡ Γραφή τὰ περὶ τῶν ἐληλυθόντων ἐκ τῆς πόλεως πρὸς αὐτόν, καὶ πιστευσάντων διὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς γυναικὸς λεγούσης· « Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα. » Εἰ δὲ κρατοῦμεν τῶν ἀνωτέρω εἰρημίων περὶ τῆς Σαμαρείας καὶ τῆς Σαμαρείτιδος, καὶ τῆς τοῦ Ἰακώβ πηγῆς, οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν τίνα τρόπον ἐπιτυχόντες λόγου ὑγιουσι οἱ προκατειλημμένοι ἐν ἑτεροδιδασκαλίαις καταλείπουσι τὴν οἰονεὶ τῶν δογμάτων πόλιν, καὶ ἐξελθόντες αὐτῆς ὕγιαιόντως πιστεύουσι (16), μὴδ τινοσ παρά τῆ τοῦ Ἰακώβ πηγῆ προτέρας κεχωρηκυίας τὴν σωτήριον διδασκαλίαν, καὶ καταλιπούσης τὴν προειρημένην ὕδριαν, ὑπὲρ τοῦ καὶ ἐτέρους ἐπὶ τὸ ὁμοίως ὠφεληθῆναι προκαλέσασθαι. Ὁ δ' Ἡρακλεὼν τὸ μὲν « ἐκ τῆς πόλεως, » ἀντὶ τοῦ, ἐκ τοῦ κόσμου, ἐξέλιπε· τὸ δὲ, « Διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς, » — « τούτεστι, διὰ τῆς πνευματικῆς Ἐκκλησίας· » καὶ ἐπισημαίνεται γε τὸ, « πολλοί, » ὡς πολλῶν ὄντων ψυχικῶν· τὴν δὲ (17) μίαν λέγει τὴν ἀφθαρτον τῆς ἐκλογῆς φύσιν, καὶ μονοειδή, καὶ ἐνικήν. Ἔστημεν δὲ καὶ ἡμεῖς (18) ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὡς οἷόν τε ἦν, πρὸς ταῦτα.

51. « Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτόν καὶ οἱ Σαμαρείται, ἠρώτων αὐτόν μείναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας· καὶ πολλῶ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ. » Οὐκ ἀπιθάνως τις συγκρούσει τὸ· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθῃτε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθῃτε, » τῷ ῥητῷ τούτῳ. Ἐρωτηθεὶς γὰρ ὁ Σωτὴρ μείναι παρὰ τοῖς Σαμαρείταις, ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας, ὁ εἰπών· « Εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθῃτε· » ὁ δὴλον οὖν, ὅτι καὶ οἱ μαθηταὶ ἀποτοῦ συνεισεληλύθεισαν (19) αὐτῷ. Λεκτέον δὲ πρὸς τούτο, ὅτι τὸ μὲν εἰς ὁδὸν ἀπελθεῖν ἐστὶν ἀναλαβεῖν τι δόγμα ἐθνικόν, ἀλλότριον τοῦ Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὀδεῦσαι κατ' αὐτό· τὸ δὲ εἰς πόλιν εἰσελθεῖν Σαμαρειτῶν, τὸ ἐν τινι γενέσθαι ψευδωνύμῳ γνώσει τῶν λεγόντων νομικοῖς, ἢ προφητικοῖς, ἢ εὐαγγελικοῖς, ἢ ἀποστολικοῖς προσέχειν λόγους· ἔξεστι δὲ καταλιπόντων Σαμαρειτῶν τὴν ἴδιαν πόλιν, καὶ ἐλθόντων πρὸς τὸν Ἰησοῦν παρὰ τὴν (20) τοῦ Ἰακώβ πηγὴν, ἀποδεξάμενον τὴν προαίρεσιν τῶν πιστευσάντων τὸν Ἰησοῦν, μείναι παρὰ τοῖς ἐρωτήσασιν· οἶμαι δ' ὅτι παρατετηρημένως ὁ Ἰωάννης οὐ πεποίηκε τὸ· « Ἠρώτων αὐτόν » οἱ Σαμαρεῖται εἰσελθεῖν εἰς τὴν Σαμαρείαν, ἢ εἰσελθεῖν (21) εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ « μείναι παρ' αὐτοῖς· » οὐ γὰρ ταυτὸν ἐστὶ τὸ, μείναι παρὰ τῷ πιστεύοντι, καὶ τὸ, εἰσελθεῖν εἰς τὴν πόλιν αὐτοῦ. Καὶ τὸ ἐξῆς δὲ οὐ φησι·

A ptura narrationem de his qui venerant e civitate ad ipsum, et de his qui crediderant per testimonium mulieris dicentis : « Quia dixit mihi omnia quæcunque feci. » Quod si memores sumus eorum quæ superius diximus de Samaria, et de Samaritide, et de fonte Jacob, non difficile est videre quoniam pacto qui assecuti fuerint sanam doctrinam, cum antea occupati fuissent in doctrinis ab Ecclesiæ decretis dissidentibus, relinquunt veluti dogmatum civitatem, et egressi ex ea sane credunt, cum una quæpiam mulier antea perceperit apud fontem Jacob salutarem doctrinam, et reliquerit prædictam hydriam, invitatura alios, ut similiter juventur. Sane Heracleon interpretatus est, « ex urbe, » pro, e mundo : illud vero, « propter sermonem mulieris, » — « hoc est, inquit, propter spiritualem Ecclesiam ; » 264 notatque illud, « multi, » quasi multi sint animales : unam vero naturam electionis asserit esse incorruptam, et uniformem, et singularem : quibus et nos institimus in superioribus pro virili.

51. « Ut ergo venerunt ad eum Samaritani, rogabant eum, ut apud ipsos maneret : et mansit illic duos dies : et multo plures crediderunt propter sermonem suum. » Non inscite quis conferet hoc dictum : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum non ingrediemini, » cum hoc contextu. Rogatus enim Servator ut maneret apud Samaritanos, mansit illic duos dies, qui dixerat : « In civitatem Samaritanorum non ingrediemini ; » unde perspicuum est discipulos ejus cum ipso in civitatem ingressos non fuisse. Ad quod dicendum est quod ire in viam gentium, sit recipere aliquod dogma gentile, alienum ab Israele Dei, et ambulare in illo; ingredi vero in civitatem Samaritanorum, sit adhærere alicui scientiæ falso nominatæ, eorum qui se dicunt adhibere mentem legalibus, vel propheticis, vel evangelicis, vel apostolicis sermonibus. Relinquentibus autem Samaritanis propriam urbem, et venientibus ad Jesum apud fontem Jacob, licet Jesu, admittenti eorum qui crediderant propositum, manere apud ipsos rogantes. Arbitrorque Joannem cum judicio non posuisse, « rogabant eum » Samaritani ut Samariam ingrederetur, vel, ut ingrederetur in civitatem, sed, « ut maneret apud ipsos ; » non enim idem est manere apud credentem, et ingredi in ci-

20 Joan. iv, 40, 41. 21 Matth. x, 5.

(16) Codex Bodleianus, καὶ ἐξελθόντες αὐτῆς εἰς κενὸν πῶς πιστεύουσι, sicque legit Ferrarius, sed omnino retinenda est codd. Regii et Barberini scriptura.

(17) Ὡς πολλῶν ὄντων ψυχικῶν· τὴν δὲ, etc. Tria hominum genera a Valentino constituta supra observavimus. Hæc ἐκλογῆς φύσις ἀφθαρτος, μονοειδής, καὶ ἐνική, ipsa est πνευματικῶν hominum natura, quos ei στέρματα ἐκλογῆς a Valentinianis appellari scribit Irenæus apud Epiphanium hæres. cxxi, cap. 21. Hæc tunc.

(18) Καὶ ἡμεῖς. Deest in Regio et Barberino,

sed legitur in Bodleiano.
 (19) Συνεισεληλύθεισαν. Negandi particulam apponit Ferrarius, et merito. Secus codd. Bodleianus, Regius, Barberinus et Peronius.
 (20) Codd. Regius et Barberinus, καὶ ἐλθόντων πρὸς τὸν Ἰησοῦν παρὰ τὴν, etc.; sed in Bodleiano non legitur πρὸς τὸν Ἰησοῦν, quod abesse potest sine ullo sensu detrimento.
 (21) Codex Bodleianus, ἢ εἰσελθεῖν· Regius omisit ἢ, male. Paulo post idem codex Bodleianus, τὸ μείναι, Regius, τοῦ μείναι.

vitalem ipsius. Quin lectio sequens non inquit mansisse eum in civitate illa « duos dies, » vel quod manserit in Samaria, sed « mansit illic, » hoc est, penes eos qui rogarant. Manet enim Jesus apud eos qui rogant, et præcipue cum rogantes eum egrediuntur ex urbe sua, et veniunt ad ipsum Jesum, Abraham veluti imitati parentem Deo dicenti : « Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui ²⁴. » Mansit autem duos dies penes eos a quibus rogatus fuerat : nondum enim capiebant tertium illius diem, quoniam miraculosum aliquid capere non poterant, perinde atque concives Canæ Galilææ tertia die cum Jesu conantes in nuptiis. **265** Principium igitur quod multi crediderunt ex Samaria, sermo fuit mulieris testificantis dixisse sibi Jesum omnia quæcunque fecisset ; incrementum vero et multiplicatio eorum qui multo plures crediderunt, non amplius propter sermonem mulieris, sed propter sermonem ejus ; quod non æque ipse Sermo, [seu Filius Dei] agnoscat, cum aliquis de ipso testificatur, atque cum ipse a se ipso illustrat et erudit percipientem discipulum. At Heracleon in hæc loca hæc inquit : « Apud ipsos mansit, et non in ipsis ; et duos dies, videlicet vel præsens sæculum, et futurum tempus nuptiarum, vel tempus ante passionem suam, et post passionem suam : quod tempus apud ipsos cum degisset, et multo plures proprio sermone convertisset ad fidem, separatus est ab illis : » Ad quam ipsius apparentem observationem, scilicet quod, *apud ipsos*, et non, in ipsis, scriptum fuerit, dicendum est quod illud dictum : « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus ²⁵⁻²⁶, » simile sit hoc, « apud ipsos mansit ; » non enim dixit : In vobis sum. Præterea dicens duos dies esse vel hoc præsens sæculum et futurum, vel tempus ante passionem et post passionem, neque supervenientia sæcula post futurum sæculum consideravit, de quibus inquit Apostolus : « Ut ostenderet in super-venturis sæculis ²⁷ ; » neque perspexit quod Jesus non solum ante passionem, verum etiam post passionem conversatur cum his qui ad ipsum veniunt, et postea separatur : semper enim cum discipulis est, nunquam ab eis discedens ; adeo ut etiam dicant : « Vivo autem, non amplius ego, vivit vero in me Christus ²⁸. »

52. « Mulieri autem dicebant : Non amplius propter loquelam tuam credimus : ipsi enim audivimus, et scimus quod hic est vere Servator mundi ²⁹. » Negant fidem eam quam habebant propter loquelam mulieris, eo quod hac præstantiorem invenissent, audito Servatore ipso, adeo ut agnovissent hunc esse vere Servatorem mundi. Ac certe melius est propriis oculis cernere Sermonem, ipsumque

²⁴ Gen. xii, 1. ²⁵⁻²⁶ Matth. xxviii, 20. ²⁷ Eph. ii, 7. ²⁸ Galat. ii, 20. ²⁹ Joan. iv, 42.

(22) Codex Bodleianus, πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Regius πρὸς αὐτὸν Ἰησοῦν.

(23) Ἐώρακεν. Sic codex Bodleianus ; Regius et Barberinus, ὄρα.

(24) Ἀλλὰ καὶ μετὰ, etc. Sic codex Bodleianus ;

Καὶ ἔμεινεν ἐν τῇ πόλει ἐκεῖνη « δύο ἡμέρας, » ἢ, « Ἐμεινεν ἐν τῇ Σαμαρείᾳ, ἀλλ' ἔμεινεν ἐκεῖ, » τουτέστι παρὰ τοῖς ἐρωτήσασιν. Μένει γὰρ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τοῖς ἐρωτήσασιν, καὶ μάλιστα ὅτε οἱ ἐρωτῶντες αὐτὸν ἐξέρχονται τῆς πόλεως αὐτῶν, καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν Ἰησοῦν (22), οἷον εἰμιμησάμενοι τὸν Ἀβραάμ, πεισθέντα τῷ εἰπόντι Θεῷ· « Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. » Δύο δὲ ἡμέρας μένει παρὰ τοῖς ἐρωτήσασιν αὐτὸν· οὐδέπω γὰρ ἐχώρουν καὶ τὴν τρίτην αὐτοῦ ἡμέραν, ἐπεὶ οὐχ οἱοί τε ἦσαν χωρῆσαι τι τεράστιον, ὅποσον οἱ ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ συνδειπνοῦντες τῷ Ἰησοῦ ἐν τῷ γάμῳ. Ἡ μὲν οὖν ἀρχὴ τῶν ἀπὸ τῆς Σαμαρείας πιστευόντων πολλῶν ἦν ὁ λόγος τῆς γυναικὸς μαρτυροῦσης ὅτι· Εἶπέ μοι πάντα ἃ ἐποίησα· ἢ δὲ αὐτίς· καὶ ὁ πλῆθυσμός τῶν πολλῶν πλείονων πιστευόντων, οὐκέτι διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς, ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ὁμοίως αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖται ὁ Λόγος, φωτίζων τὸν χωροῦντα, ἢ ὅτε δι' ἑτέρου λεγόμενος μαρτυρεῖται. Ὁ δὲ Ἡρακλέων εἰς τοὺς τόπους ταῦτα φησι· « Παρ' αὐτοῖς ἔμεινε, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς· καὶ « δύο ἡμέρας, » ἦτοι τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα, καὶ τὸν μέλλοντα τὸν ἐν γάμῳ, ἢ τὸν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ χρόνον, καὶ τὸν μετὰ τὸ πάθος, ἢ παρ' αὐτοῖς ποιήσας, πολλῶν πλείονας διὰ τοῦ ἰδίου λόγου ἐπιστρέψας εἰς πίστιν ἐχωρίσθη ἀπ' αὐτῶν. » Λεκτέον δὲ πρὸς τὴν δοκοῦσαν αὐτοῦ παρατήρησιν, ὅτι, « παρ' αὐτοῖς, » καὶ οὐκ, ἐν αὐτοῖς, γέγραπται, ὅτι ὁμοίον τῷ, « παρ' αὐτοῖς, » ἐστὶ τὸ· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας· » οὐ γὰρ εἶπεν· Ἐν ὑμῖν εἰμί. Ἐτι δὲ λέγων τὰς δύο ἡμέρας, φησι τοῦτον τὸν αἰῶνα εἶναι, καὶ τὸν μέλλοντα, ἢ τὸν πρὸ τοῦ πάθους, καὶ μετὰ τὸ πάθος, οὔτε τοὺς ἐπερχομένους αἰῶνας μετὰ τὸν μέλλοντα νενόηκε, περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Ἴνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις· » οὔτε ἔώρακεν (23), ὅτι οὐ μόνον πρὸ τοῦ πάθους, ἀλλὰ καὶ μετὰ (24) τὸ πάθος συνέσται τοῖς ἐρχομένοις πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, καὶ μετὰ τοῦτο χωρίζεται· αἰεὶ γὰρ μετὰ τῶν μαθητῶν ἐστὶ, μηδέπω ποτὲ καταλείπων (25) αὐτούς· ὥστε καὶ λέγειν αὐτούς· « Ζῶ δὲ, οὐκ ἐτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. »

« Vivo autem, non amplius ego, vivit vero in me

D 52. « Τῇ δὲ γυναικὶ ἔλεγον· Οὐκέτι διὰ τὴν λαλιάν σου πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ ὀδαμεν ὅτι ἀληθῶς οὗτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου· Ἀρνοῦνται τὴν διὰ τὴν λαλιάν τῆς γυναικὸς πίστιν, κρείττον (26) ἐκεῖνης εὐρόντες τὸ ἀκηκόεσθαι αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος, ὥστε καὶ εἰδέναι, ὅτι ἀληθῶς οὗτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου. Καὶ βέλτιόν γέ ἐστιν αὐτόπτην γενέσθαι τοῦ Λόγου, καὶ χωρὶς ὀργάνων δι-

Regius omisit ἀλλά.

(25) Idem codex Bodleianus, μηδέποτε καταλείπων.

(26) Codd. Bodleianus et Barberinus, κρείττονα.

ἴσασκετος ἀκούειν αὐτοῦ, καὶ φαντασιούντος οὐ
 διὰ τῶν (27) διδασκόντων τὸ ἡγεμονικόν, εὐρίσ-
 κων τρανότητα (28) τοὺς τῆς ἀληθείας τύπους,
 ἤπερ μὴ ὄρωντα αὐτὸν, μηδὲ ἀπὸ τῆς δυνάμεως
 φωτισόμενον αὐτοῦ διακόνων τῶν ἑωρακόντων αὐτὸν,
 ἀκούειν τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον. Ἀμήχανον γὰρ τὸ αὐτὸ
 τῷ ἑωρακῶτι γινόμενον περὶ τὸ ἡγεμονικόν πάθος
 παθεῖν τὸν ἀπὸ τοῦ ἑωρακῶτος καὶ ἀπαγγέλλοντος
 αὐτὸν διδασκόμενον· καὶ κρεῖττον γε διὰ εἵδους πε-
 ριπατεῖν ἢ διὰ πίστεως. Διὰ τοῦθ' οἱ μὲν οἰοῦντι διὰ
 εἵδους περιπατοῦντες ἐν τοῖς προηγουμένοις λέγοντο
 ἂν εἶναι χάρισμασι, λόγῳ σοφίας διὰ τοῦ Πνεύματος
 τοῦ Θεοῦ, καὶ λόγῳ γώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·
 οἱ δὲ διὰ πίστεως, εἰ καὶ χάρισμα ἔστιν ἡ πίστις
 κατὰ τό· « Ἄλλῃ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, »
 τῇ τάξει τῶν προτέρων εἰσὶν ὕστεροι. Ἐξεταστέον
 ἐπὶ πότε καὶ πῶς λέγει Παῦλος· « Διὰ πίστεως γὰρ
 περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἵδους· » πῶς γὰρ, ὡσεὶ πολλοὶ
 νοῦσι, διὰ πίστεως, καὶ οὐ διὰ εἵδους περιπατεῖ ὁ
 ἐμβριθέστατος λέγων· « Οὐκ εἰμι ἐλεύθερος ; οὐκ εἰμι
 ἀπόστολος ; οὐχὶ Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα ;
 οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ ; » Ἴδωμεν
 οὖν τὸ ῥητὸν πῶς δεῖ ἐκλαθεῖν τό· « Διὰ πίστεως
 γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἵδους, » ἀναλαβόντες
 αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω οὕτως ἔχειν (29)· « Ὁ δὲ κα-
 τεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ὁ Θεός, ὁ δούς
 ἡμῖν τὸν ἀβραάμωνα τοῦ Πνεύματος. Θαβρῶντες οὖν
 πάντοτε, καὶ εἰδότες, ὅτι ἐνδημῶντες ἐν τῷ σώματι
 ἐκδημῶμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου· διὰ πίστεως γὰρ πε-
 ριπατοῦμεν, οὐ διὰ εἵδους· » (δηλὸν δ' ὅτι ἐνδημῶν-
 τες ἐν τῷ σώματι, ὅτε ἐκδημῶμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου)·
 « θαβρῶντες μᾶλλον εὐδοκοῦμεν ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ
 σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. » Τούτων
 οὕτως εἰρημένων εἰς τὸ νοῆσαι τί τὸ ἐνδημεῖν τῷ
 σώματι, καὶ ἐκδημεῖν ἀπὸ τοῦ Κυρίου, τί τε τὸ
 ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν
 Κύριον, ἑαυτῶν πυθώμεθα τί περὶ τοῦ Ἀποστόλου
 ἴσούμεν· πότερον, ὅτι ἐνδημῶν τῷ σώματι ἐξεδήμει
 ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ἢ ὅτι ἐκδημῶν τοῦ σώματος ἐνεδή-
 μει τῷ Κυρίῳ. Ἀλλὰ σαφές (30)· ἔπει οἱ ἐν σαρκὶ
 ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται, οἱ δ' ἄγιοι οὐκ εἰσὶν
 ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι· εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ
 οἰκεῖ ἐν αὐτοῖς· Παῦλος οὐκ ἦν ἐν σαρκὶ, οὐδὲ ἐν
 σώματι· ἀληθεύει γὰρ λέγων· « Δοκῶ δὲ καγὼ
 Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν· » οὐκ ἐνδημῶν δὲ τῇ σαρκὶ
 καὶ σώματι, τοῦ ἐνδημῶντος τῷ σώματι διὰ πί-
 στεως περιπατοῦντος, οὐ διὰ εἵδους. Καὶ ὅρα εἰ
 δύναται τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας εἶναι τὸ μὴ
 ταυτὸν φάσκειν ἐν σαρκὶ εἶναι καὶ ἐνδημεῖν σώ-
 ματι· οἱ μὲν γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ
 δύνανται. Οἱ δὲ ἐνδημῶντες τῷ σώματι ἐκδημῶ-
 σιν μὲν ἀπὸ τοῦ Κυρίου, πλὴν διὰ τῆς πίστεως
 περιπατοῦσιν, εἰ καὶ μηδέπω χωροῦσι διὰ εἵ-
 δους. Καὶ οἶμαι, ὅτι ἐν σαρκὶ μὲν εἰσὶν οἱ κατὰ

A audire docentem sine instrumentis, et, citra do-
 centes, visa imprimentem animæ principatui, inve-
 nienti veritatis figuras manifesto ; quam non vi-
 dentes ipsum, neque ab illius illustratos potentia,
 doctrinam percipere de illo per ministros qui illum
 viderint. Difficillimum enim factu est, ut affectio-
 nem eandem, quæ in principatu animæ illius qui
 viderit, efficitur, patiatur ille qui edocetur ab eo
 qui ipsam viderit : 266 unde etiam longe melius
 est per speciem ambulare quam per fidem 46. Hanc
 ob causam aliqui per speciem ambulantes in præ-
 cipuis dicentur esse charismatibus, nempe in ser-
 mone sapientiæ per Spiritum Dei, et in sermone
 scientiæ juxta eundem Spiritum 47 ; qui vero per
 fidem ambulant, etiamsi donum sit fides, juxta
 illud : « Alii autem fides, in eodem spiritu 48, » in
 ordine priorum sunt ultimi. Cæterum inquiramus
 oportet quando et quomodo dicat Paulus : « Per
 fidem enim ambulamus, non per speciem 49 : » quo-
 modo enim, ut multi rentur, per fidem, et non per
 speciem ambulat, qui gravissime dicit : « Nonne
 sum liber ? nonne sum apostolus ? nonne Dominum
 nostrum Jesum Christum vidi ? nonne opus meum
 vos estis in Domino ? 46 Proinde videamus quomodo
 intelligendum sit illud : « Per fidem enim ambula-
 mus, non per speciem 48 ; » reassumentes ex supe-
 rioribus ipsam sic habens 48 : « At qui nos in hoc
 ipsum paravit, Deus est : qui etiam dedit nobis
 arrhabonem Spiritus. Itaque bono animo simus
 semper, scientes quod cum domi sumus in corpore,
 peregrinamur a Domino ; per fidem enim ambula-
 mus, non per speciem » (scilicet cum domi exi-
 stentes in corpore, peregrinamur a Domino) ; « con-
 fidentes, magis probamus peregre abesse a corpore,
 et præsentem adesse apud Dominum. » His sic dicitis
 intelligendi causa quid sit præsentem esse in corpore
 et peregrinari a Domino ; itemque quid sit peregre
 abesse a corpore et præsentem adesse ad Dominum,
 nos ipsos interrogemus, quid de Apostolo dicturi
 simus : utrumne quod domi existens in corpore
 peregre absit a Domino, an quod peregre agens a
 corpore præsentem adsit apud Dominum. Sed perspi-
 cuum est id ; nam quoniam qui in carne sunt, Deo
 placere non possunt, et sancti non sunt in carne,
 sed in spiritu 47 ; quandoquidem Dei Spiritus ha-
 bitat in ipsis ; Paulus neque in carne, neque in
 corpore erat : nam vere dicit : « Opinor autem
 quod et ego Spiritum Dei habeam 48 : » sed neque in
 carne, neque in corpore habitabat, cum is qui
 corpus inhabitat, per fidem ambulet, non per spe-
 ciem. Ac vide num apostolicæ diligentia possit
 esse, ut esse in carne et habitare in corpore, non
 idem esse dicamus ; etenim qui in carne sunt, Deo
 placere non possunt 49. Rursus qui habitant in cor-

46 II Cor. v, 7. 47 I Cor. xii, 8. 48 ibid. 9. 49 II Cor. v, 7. 46 I Cor. ix, 1. 47 II Cor. v, 7. 48 ibid. 5 seq. 49 Rom. viii, 8, 9. 48 I Cor. vii, 40. 49 Rom. viii, 8.

(27) Οὐ διὰ τῶν, etc. Negandi particula deest in cod. Regio et Barberino.

(28) Τρανότητα. Legendum videtur κατὰ τρανότη-
 ητα.

(29) Ἐχειν. Scribendum videtur vel ἐχόντων, vel ἔχον.

(30) Σαφές. Ita codex Bodleianus ; Regius, σα-
 φῶς.

pore, peregre quidem absunt a Domino, verumtamen per fidem ambulant, etiamsi nondum perceperint per speciem. Et eos quidem in carne arbitror esse qui secundum carnem militant; corpus vero inhabitare et peregre abesse a Domino eos qui, sensus spirituales **267** Scripturæ non intelligentes, corpore toti sunt ipsi Scripturæ addicti: alioquin quomodo non peregre abest a Domino, si Dominus Spiritus est⁸⁰, qui nondum percipit Spiritum vivificantem et sensum Scripturæ spiritualem? Attamen per fidem, qui hujusmodi est, ambulat; peregre autem abest ille a corpore, et præsens est ad Dominum, qui spiritualia spiritualibus conferens, et factus « spiritualis, omnia dijudicat, ipse autem a nullo dijudicatus⁸¹. » Hæc quanquam a nobis per digressionem in apostolica verba dicta videntur, maxime tamen necessaria sunt ad differentiam sermonis Samaritanorum, non amplius propter loquelam mulieris credentium, sed quia viderunt et audierunt hunc esse Servatorem mundi. Nec mirum sane debet esse quosdam quidem per fidem ambulare, non per speciem; quosdam vero per speciem, id quod majus est quam ambulare per fidem. Porro Heracleon simplicius cum exposuisset hoc dictum: « Non amplius propter loquelam tuam credimus⁸², » abesse inquit vocabulum, *solum*. Præterea in illud: « Ipsi enim audivimus, et vidimus hunc esse Servatorem mundi, » inquit: « Homines enim ab hominibus primum instructi Servatori credunt; at simul atque in sermones ejus inciderint, non amplius propter solum humanum testimonium, sed propter ipsam veritatem credunt. »

53. « Post duos vero dies exiit inde in Galilæam; ipse enim Jesus testatus est prophetam in propria patria honorem non habere⁸³, » Valde inconsequens videtur oratio. Quid enim commune habet hoc dictum: « Ipse enim Jesus testatus est prophetam in propria patria honorem non habere, » ad illud, quod exierit ipse post duos dies a Samaritanis, apud quos manserat, et in Galilæam abiit? Nam si patria ipsius fuisset Samaria, illicque contemptus fuisset, adeo ut hanc ob causam egressus sit, non commoratus ultra duos dies, consequenter dictum fuisset: « Ipse enim Jesus testatus est prophetam in propria patria honorem non habere, » Quinetiam si scriptum fuisset: « Post duos autem dies exiit in Galilæam, » sed non profectus est ad suam patriam; « ipse enim Jesus testatus est prophetam in propria patria honorem non habere, » etiam hoc modo locum habiturum fuerat id quod dicitur; et fortassis voluntas contextus talis est: sed Joannes, ceu sermone rudis, obscure scripsit quod mente conceperat. **268** Etenim in quem Galilææ locum receperint eum, qui viderant omnia, quæcumque Jerosolymis fecisset in die festo, non est dictum ab evangelista, qui scripsit post

⁸⁰ II Cor. III, 17. ⁸¹ I Cor. II, 15. ⁸² Joan. IV, 42. ⁸³ ibid. 44.

(31) Ὁλοὶ προσκείμενοι. Sic codex Bodleianus; Regius ὀλοπροσκειμένοι.

(32) Μηδέπω χωρῶν. Ita codd. Bodleianus et Barberinus; Regius, μη δυνατόν χωρῶν, pro quo Iluetius edidit μη δυνατόν χωρεῖν.

σάρκα στρατευόμενοι, ἐνδημοῦσι δὲ τῷ σώματι, καὶ ἐκδημοῦσιν ἀπὸ τοῦ Κυρίου οἱ τὰ πνευματικὰ τῆς Γραφῆς μὴ νοοῦντες, ἀλλ' ὅλοι προσκείμενοι (31) αὐτῇ, καὶ τῷ σώματι· πῶς γὰρ οὐκ ἐκδημεῖ ἀπὸ τοῦ Κυρίου, εἰ ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν, ὁ μηδέπω χωρῶν (32) τὸ ζωοποιῶν Πνεῦμα, καὶ πνευματικὸν τῆς Γραφῆς; Πλὴν διὰ πίστεως ὁ τοιοῦτος περιπατεῖ, ἐκδημεῖ δὲ ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημεῖ πρὸς τὸν Κύριον ὁ τὰ πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς συγκρίνων, καὶ γινόμενος « πνευματικὸς, ὁ πάντα ἀνακρίνων, αὐτὸς δὲ ἀνακρινόμενος ὑπ' οὐδενός. » Ταῦτα δὲ ἡμῖν εἰ καὶ μετὰ παρεκδόσεως τῆς εἰς τὰ ἀποστολικὰ ῥητὰ εἰρησθαι δοκεῖ, ἀλλὰ γε ἀναγκαιότατα πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ λόγου τῶν Σαμαρειτῶν ἐστιν. οὐκέτι διὰ τὴν λαλιὰν πιστευόντων τῆς γυναικὸς, ἀλλ' ἀκηκοῶτων, καὶ εἰδόντων, ὅτι ὁ τοιοῦτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου. Οὐδὲν μέντοιγε θαυμαστὸν (33) περὶ τινων μὲν διὰ πίστεως περιπατεῖν, καὶ μὴ διὰ εἰδους· περὶ ἑτέρων δὲ διὰ εἰδους τοῦ μελίζονος παρὰ τὸ διὰ πίστεως περιπατεῖν. Ἑβραϊκῶν δὲ ἀπλούστερον ἐκλαβὼν τό· « Οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν, » φησὶ λείπειν τὸ, *μόνην*. « Ἐτι μὲν γὰρ πρὸς τό· « Αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἶδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, » φησὶν· « Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ ἀνθρώπων ὀδηγούμενοι πιστεύουσι τῷ Σωτῆρι· ἐπὶν δὲ ἐντύχῳσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, οὗτοι οὐκέτι διὰ μόνην ἀνθρωπίνην μαρτυρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀλήθειαν πιστεύουσι. »

atque in sermones ejus inciderint, non amplius pro-

53. « Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· αὐτὸς γὰρ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει. » Πάνυ ἀνακόλουθος ἡ λέξις φαίνεται. Τί γὰρ κοινὸν πρὸς τὸ ἐξεληλυθέναι αὐτὸν μετὰ δύο ἡμέρας ἀπὸ τῶν Σαμαρειτῶν, παρ' οἷς ἔμεινε, καὶ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπέρχεσθαι, τό· « Αὐτὸς γὰρ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει; » Εἰ μὲν γὰρ ἦν πατρις αὐτοῦ ἡ Σαμάρεια, καὶ ἡτίμαστο ἐκεῖ, ὡς διὰ τοῦτο ἐξεληλυθέναι, μὴ διατρέψαντα πλεῖον ἡμερῶν δύο, ἀκολούθως ἂν εἴρητο τό· « Αὐτὸς γὰρ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει. » Ἀλλὰ καὶ εἰ ἐγγράπτο· « Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, » ἀλλ' οὐκ ἐγένετο ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι· « Αὐτὸς γὰρ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει, » καὶ οὕτως χώραν τὸ λεγόμενον εἶχεν ἂν· καὶ τάχα τὸ μὲν βούλημα τοῦ ρητοῦ τοῦτ' ἐστιν· ὡς ἰδιώτης δὲ τῷ λόγῳ ὁ Ἰωάννης δυσπαραστάτως ἔφρασεν ὃ γενόηκεν. Εἰς γὰρ τίνα τόπον τῆς Γαλιλαίας ἐδέξαντο αὐτὸν, ἐωρακότες πάντα ὅσα ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ, οὐκ εἴρηται, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ἀνέγραψε. Κατακοῦει δὲ ἑαυτοῦ (34)

(33) Τοῦ κόσμου. Οὐδὲν μέντοιγε θαυμαστὸν, etc. Ita hunc locum in codice Regio luxatum, sanitati restituimus ope codicis Bodleiani.

(34) Κατακοῦει δὲ ἑαυτοῦ. Sic omnes niss. in textu, at cum ad oram codicis Bodleiani ex conje-

ὁ εὐαγγελιστής, καὶ οὐκ ἀπορεῖ τοῦ προκειμένου. Προειπὼν γοῦν τίνα τρόπον ἀφήσει τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπεισιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὁ Κύριος, διηγησάμενός τε, ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας, τὰ λεγόμενα πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακώβ τῷ Ἰωσήφ παρὰ τῆς πηγῆς τοῦ Ἰακώβ, καὶ πῶς ἔμεινε δύο ἡμέρας παρὰ τοῖς Σαμαρείταις, ἀποδίδωσι τὴν εἰς Γαλιλαίαν ἀφίξιν αὐτοῦ, καίτοι γε οὐκ ὀλίγων μεταξὺ εἰρημένων. Ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω προειπομένω βελτιονός τις σύμβολον εἶναι τὴν Ἰουδαίαν ἄνω που κειμένην, ἐλάττονος δὲ τὴν Γαλιλαίαν, καὶ κατὰ τοῦτο (35) ἐπισκοπῆς δεομένων καὶ τῶν ἐλαττόνων ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς οὐ καταφρονεῖ· διὰ τοῦτο καὶ τοὺς Σαμαρείτας (36) τάχιον καταλιπὼν, ὑπὲρ τοῖς προθύμως αὐτὸν ἀποδεξαμένοις Γαλιλαίοις ἐπιστῆναι, καὶ τὸν τοῦ βασιλικῆς οὐδὲν ἰάσασθαι. Ταῦτα δὲ ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ποιήσας, ἐνστάσης τῆς τῶν Ἰουδαίων ἐορτῆς ἀναβαίνει εἰς Ἱεροσόλυμα, τὴν ἐορτὴν κρείττονα καὶ ἱεροστέραν τῇ αὐτοῦ ποιῶν ἐπιδημίᾳ.

A hoc Jesum profectum fuisse Canam Galilææ. At sese intelligit evangelista, nec dubitat de re proposita. Cum ergo antea dixisset quonam pacto reliquit Judæam, proficiscereturque in Galilæam Dominus, cumque narrasset quæ dicuntur prope locum quem dedit Jacob Josepho apud fontem Jacob, quoniam oportebat eum transire per Samariam, et quomodo mansisset apud Samaritanos duos dies, assignat accessum illius in Galilæam, quanquam interim non pauca fuissent dicta. Verum quoniam in superioribus Judæam prædiximus notam esse melioris cujusdam rei, quia in sublimi posita esset, deterioris vero rei Galilæam, et hac ratione Deum humani generis amantem, eos qui visitatione egeant, quique sint inferiores, non despiceret; hanc ob causam Samaritanis celeriter relictis, adfuturus erat Galilæis, qui illum prompte receperant, et reguli filium curaturus. Cum autem hæc in Galilæa fecisset, instante Judæorum festo Jerosolymani ascendit, solemnitatem meliorem festivioremque suo ipsius adventu factururus.

54. Ἴδωμεν δὲ τί ἐστι καὶ τό· Ἄντις γὰρ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμῆν οὐκ ἔχει· καὶ ἀξίως τοῦ Ἰησοῦ μαρτυροῦντος, ζητητέον τὸν τῆς λέξεως νοῦν. Πατρίς δὲ τῶν προφητῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἦν, καὶ φανερόν ἐστι τιμῆν αὐτοῦ παρὰ (37) Ἰουδαίοις μὴ ἐσχηκέναι, λιθοσθέντας, ἰεροσθέντας, πειρασθέντας, ἐν φόβῳ μαχαίρας ἀποθανόντας, διὰ τὸ ἀτιμάζεσθαι περιελθόντας ἐν μηλωταῖς (38), ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερουμένων, θλιβομένων, κακουχομένων. Καὶ οὐκ ἐπίδοται γὰρ Ἰουδαῖοι ἀπὸ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτοῦς· Ἐτίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγελίαντας περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Δικαίου; οἷτινες ἐπὶ τέλει καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι προφήτην, δὲ οὐ οἱ προφηταὶ προφηταὶ γεγέννηται, ἀτιμάσαντες, ἄβρε, ἄβρε, σταύρου αὐτὸν; ἔλεγον. Τετίμηνται δὲ ἐν τῇ ἐμῇ πατρίδι (39) πάντες οἱ προφήται, καὶ ὁ ἀπὸ Θεοῦ ἀναστὰς κατὰ τὰ περὶ αὐτοῦ εἰρημένα ὑπὸ Μωσέως· Ἐπισητήν ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε· ἢ πατρίς (40) γὰρ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς τῷ παραπτώματι τοῦ Ἰσραὴλ τὴν σωτηρίαν εἰληφόσι. Καὶ ἐν ἄλλοις γέγραπται· Οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ χρησιμὸν γὰρ τὸ συγγενὲς τούτῳ ῥητὸν συναγαγόντας ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων ἰδεῖν πότε, καὶ ἐπὶ τίνι τῷ Σωτῆρι τοῦτο εἴρηται. Θαυμάσαι δὲ

54. Sed videamus quid sit : Ipse enim Jesus testatus est prophetam in propria patria honorem non habere ; atque ex Jesus dignitate hoc testificantis, quæramus hujus contextus intelligentiam. Patria igitur prophetarum in Judæa erat, manifestumque est honorem illis habitum non fuisse apud Judæos, quia fuere lapidati, secti, tentati, in occisione gladii pereuntes, ut probro essent circum-euntes in velleribus ovium, in pellibus caprinis, posthabiti, oppressi, tribulati malis vexationibus. Ac profecto Judæis conviciatur is qui coram eis dicebat : Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri, qui etiam occiderunt eos, qui de adventu Justii prædixissent ? qui etiam postremo prophetam omnibus eminentiorem, per quem prophetæ prophetæ facti sunt, cum sprevisent : Tolle, tolle, crucifige eum, dixerunt. Honorati autem sunt in mea patria omnes prophetæ, et is qui a Deo excitatus est, juxta ea quæ de ipso a Moise dicta sunt : Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester et fratris vestris, mei similem, ipsum **269** audietis ; patria enim ipsius in gentibus inest, quæ lapsu Israelis salutem receperunt. In aliis etiam scriptum est : Nullus propheta acceptus est in patria et in domo sua ; utileque profecto fuerit contextu his testimoniis cognato in unum collecto ex Evangeliiis, videre quando et quo

54 Joan. iv, 44. 55 Hebr. xi, 37. 56 Act. vii, 52. 57 Rom. xi, 11. 58 Luc. iv, 24.

57 Joan. xix, 15. 58 Deut. xviii, 15; Act. iii, 22.

etura legatur, κατακόπτει δὲ αὐτόν, id secutus est Ferrarius, vertens, « resecat autem sese evangelista. »

(35) Καὶ κατὰ τοῦτο. In codice Regio deest καί.

(36) Codex Bodleianus pro τοῖς Σαμαρείταις habet αὐτοῦς.

(37) Αὐτοῦς παρὰ, etc. In codice Regio deest αὐτοῦς.

(38) Ἐν μηλωταῖς. Deest in codice Regio.

(39) Τετίμηνται δὲ ἐν τῇ ἐμῇ πατρίδι, etc. Hæc

αὐτοπροσώπως ait Origenes : cum enim supra dixisset prophetarum patriam esse Judæam, in eaque contumeliis illos fuisse proscissos, subjungit in patria sua, Alexandria nimirum, et Ægypto, non prophetas solum, sed Christum etiam ipsum honore affici : nec leve enim jam tum in illis partibus incrementum res Christiana ceperat. HæTIUS.

(40) Ἡ πατρίς. Sic codex Bodleianus, optime ; Regius et Barberinus, οὐ πατρίς, male, nisi sequentia cum interrogatione legantur.

in loco Servator hoc dixerit. Libet autem admirari veritatem sententiæ Servatoris, quæ non tantum ad sanctos prophetas, spretos a familiaribus, et ad ipsum Dominum nostrum pertinuit, sed ad eos etiam qui aliqua sapientia claruerint : qui adco contemptui civibus fuere habiti, ut vel ad mortem aliqui eorum ducerentur. Hæc autem libet ex Græcorum historia colligere de his qui in philosophiæ et astronomiæ, vel in quibusvis tandem volueris disciplinis consenserunt. Proinde conviciantium sunt etiam hæc voces : « Nonne hic est fabri filius? Nonne mater ejus dicitur Maria, et fratres ejus sunt apud nos? Unde ergo huic hæc omnia? » Atque etiam, quod summa admiratione dignum est, contigit hoc in prophetis, ut quod in eis erat vivum, non honorarint cives; quod mortuum vero esset, foverint, ædificantes ipsorum monumenta et ornantes⁶². Ædificantur autem prophetarum monumenta et ornantur, cum, relicto quis spiritu vivificante, latente in sensibus litterarum ipsarum, fovet et ornat litteram occidentem, pulchritudinem prophetiæ ratus positam esse in nuda litterarum intelligentia : quod quidem facere solent tum Pharisæi, tum Scribæ, quibus « Væ » dicitur a Domino⁶³; quorum alteri nempe nudæ litteræ cognomento dicti sunt Litterarii, sive Scribæ; Pharisæi vero, eo quod divisi sunt, perdiderintque divinam unitatem : nam Pharisæi, si interpreteris, iidem sunt atque divisi.

55. « Cum ergo venit in Galilæam, receperunt eum Galilæi, ut qui vidissent omnia quæ Jerosolymis fecisset in die festo : et ipsi enim venerant ad diem festum⁶⁴. » Dignum est ut videamus causam propter quam receperint Galilæi Servatorem in Galilæam profectum, num tanta sit, ut in stuporem admirationemque Servatoris conjecti illum excipiant : præterea ad quæ referendum sit hoc dictum, perinde quasi multa essent quæ Jerosolymis fecisset Jesus ; « cum omnia vidissent quæ fecisset Jerosolymis in die festo. » Sed ne superius quidem quidquam invenimus, nisi quia « invenit in templo vendentes **270** boves, et oves, et columbas, et mensarios sedentes, factoque e funiculis flagello, omnes e templo ejecit, tum oves, tum boves, et mensariorum æs effudit, et mensas subvertit, et columbas vendentibus dixit : Tollite ista hinc, nec facite domum Patris mei, domum mercatus⁶⁵. » Quid ergo in his tanti est, ut horum gratia moi Galilæi Dominum reciperent; quos, quia hunc recipiant, testatur evangelista Jerosolymam cum venissent ad diem festum, vidisse omnia quæ illie Jesus fecerat? Ad quod respondendum est, si memores sumus eorum quæ diximus in eum locum, quæ declarabant non minorem potentiam Servato-

⁶² Matth. xiii, 35, 36. ⁶³ Matth. xxiii, 29; Luc. ⁶⁴ Joan. ii, 13 seq.

(41) Ὡστε τινὰς αὐτῶν. Hæc desiderantur in codice Bodleiano.

(42) Codex Bodleianus, ἀγθῆναι.

(45) Codd. Regius et Barberinus, τηλικαύτην, male.

ἔστι τὸ ἀληθὲς τῆς ἀποφάσεως τοῦ Σωτῆρος, φράσαν οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς ἀγίους προφῆτας, ἀτιμισθέντας παρὰ τοὺς οικεῖοις, καὶ ἐπ' αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ἐν τινι σοφίᾳ διατριψάντας, καὶ καταφρονηθέντας ὑπὸ τῶν πολιτῶν, ὥστε τινὰς αὐτῶν (41) καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπαχθῆναι (42). Ἐξεστὶ δὲ ταῦτα ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀναλέξασθαι περὶ τῶν φιλοσοφῶντων καὶ ἀτρονομησάντων ἢ ὅποιοις δῆποτε μαθήμασι διατριψάντων. Ἀτιμισθῶντων δὲ καὶ αὐταὶ αἱ φωναὶ· « Οὐχ οὐτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰσι πρὸς ἡμᾶς; Πῶθεν οὖν τοῦτο πάντα ταῦτα; » Καὶ παραδοξότατον γέ ἐστι τῶν προφητῶν τοῦτο συμβέβηκε, τὸ μὲν ζῶν αὐτῶν οὐ τιμηθῆσιν οἱ πολῖται, τὸ δὲ νεκρὸν περιέπουσιν, οἰκοδομοῦντες αὐτῶν τὰ μνημεῖα καὶ κοσμοῦντες. Οἰκοδομεῖν δὲ ἐστὶ τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖν αὐτὰ, ὅτε, τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα καταλιπὼν τις τὸ ἐνυπάρχον τοῖς βουλήμασι τῶν γραμμάτων αὐτῶν, περιέπει καὶ περικοσμεῖ τὸ ἀποκτείνον γράμμα, τὸ κάλλος οἰόμενος τῆς προφητείας ἐν τῇ ψιῆ εἶναι ἐκδοχῆ τοῦ γράμματος. Ἔργον δὲ τοῦτο τῶν ταλιμαζομένων ἀπὸ τοῦ Κυρίου γραμματέων, καὶ Φαρισαίων· γραμματέων μὲν ὀνομαζομένων τῶν ἐπωνύμων ψιλοῦ τοῦ γράμματος· Φαρισαίων δὲ τῶν ἀποδιηρημένων, καὶ τὴν θέαν ἐνόητα ἀπολωλεκτότων· Φαρισαῖοι γὰρ ἐρμηνεύονται οἱ διηρημένοι.

55. « Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἐωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν. » Ἄξιον ἰδεῖν τὴν αἰτίαν τῆς τῶν Γαλιλαίων παραδοχῆς, ἣν παρεδέξαντο τὸν Σωτῆρα ἐλθόντα εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰ τηλικαύτη (43) ἦν, ὥστε κατάπληξιν αὐτοῖς ἐμποιῆσαι, καὶ θαυμασμὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος, εἰς τὸ παραδέξασθαι αὐτόν· ἔτι δὲ ἐπὶ τίνα ἀναφέρεται, οἷον ἐπὶ πολλὰ ὄντα (44) ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ Ἰησοῦς, τὸ· « Πάντα ἐωρακότες ὅσα ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐν τῇ ἑορτῇ. » Οὐδὲν δὲ εὐρίσκωμεν προειρημένον ἢ ὅτι· « εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστάς καθημένους, καὶ ποιήσας φραγέλιον ἐκ σχοινίων πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τὰ τε πρόβατα, καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυδιστῶν ἐξέχεε τὰ κέρματα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε (45), καὶ τοὺς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν· Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου. » Τί οὖν τηλικαύτῳ ἐστὶν ἐν τούτοις (46), ὥστε κινήθοντας ἐπ' αὐτοῖς τοὺς Γαλιλαίους δεῖξασθαι τὸν Κύριον, μαρτυρομένους διὰ τὸ αὐτὸν δεῖξασθαι, ἐπεὶ, ἐλθόντες εἰς τὴν ἑορτήν ἐν Ἱεροσολύμοις, πάντα ἐωράκασιν ἃ ἐποίησεν ἐκεῖ ὁ Ἰησοῦς; Εἰ μεμνήμεθα τῶν εἰρημένων xi, 47, 48. ⁶⁵ Matth. xxiii, 29. ⁶⁴ Joan. iv, 45.

(44) Πολλὰ ὄντα. Ita codex Bodleianus; in Regio deest ὄντα.

(45) Codd. Regius et Barberinus, ἀνέστρεψε.

(46) Codex Bodleianus, ἐν τοῖς τοιοῦτοις.

εις τὸν τόπον ἀποδεικνύτων οὐκ ἐλάττονα δύναμιν ἐμφαίνεσθαι τοῦ Σωτῆρος ἐν ἐκείνοις παρὰ τὴν ἐνεργήσαντα εἰς τυφλοὺς ἀναδλέψαι, καὶ κωφοὺς ἀκοῦσαι, καὶ χλωλοὺς περιπατήσασθαι, λεκτέον, ὅτι μήποτε ὕπερ λογισάμενοι ἐνοήσαντες οἱ Γαλιλαῖοι, καὶ καταπλαγέστες τὴν θεϊότητα τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθόντα αὐτὸν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐδέξαντο, πάντα ἐωρακότες ὅσα ἐποίησεν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις. Τὰ δὲ πάντα ταῦτα ἦν, τῷ ἐκ σχοινίων φραγελλίῳ ἐκβεβλήσθαι ἐκ τοῦ ἱεροῦ τὰ τε πρόβατα, τοὺς βόας, καὶ τῶν (47) κολυβιστῶν ἐκκεχύσθαι τὰ κέρματα, καὶ τὰς τραπέζας ἀντετραπέφθαι. Μετ' ἐξουσίας δὲ εἰρηῆσθαι τοῖς τὰς περισσεύσας πωλοῦσιν· « Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου. » Οἶμαι δὲ μὴδὲ ταῦτα μόνον αὐτὸν πεποιθηκέναι τότε, ἀλλὰ καὶ ἄλλα σημεῖα· ἐπιφέρεται γὰρ τούτοις (48)· « Ὡς δὲ ἦν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα, ἐν τῇ ἑορτῇ πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίησεν· » ἐφ' οἷς καὶ ὁ Νικόδημος φησὶ· « Ῥαββί, οἶδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ δύναται τὰ σημεῖα ταῦτα ποιεῖν ἢ σὺ ποιεῖς, ἂν μὴ ἦ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. » Πλὴν ἐξέσθαι Γαλιλαῖον ὄντα ἐορτάζειν ἐν Ἱεροσολύμοις γινόμενον, ὅπου ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ θεωρεῖν πάντα ὅσα ἐποίησε ἐκεῖ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μάλιστα τίνα τρόπον ἐκβάλλοι τῷ ἐκ σχοινίων φραγελλίῳ ὑπ' αὐτοῦ πεποιθημένῳ πάντα τοὺς πωλοῦντας βόας, καὶ πρόβατα (49), καὶ περισσεύσας, τὰ τε πρόβατα, καὶ τοὺς βόας, καὶ τὰ λοιπὰ. Ἀρχὴ γὰρ ἐν Ἱεροσολύμοις ἑορτὴ τοῖς Γαλιλαίοις ἐστὶ τοῦ καὶ δεῦξασθαι τὴν Ἰῆδν τοῦ Θεοῦ ἐλθόντα πρὸς αὐτούς· μὴ γὰρ ἐωρακότες τὰ ἐν τῇ ἑορτῇ, οὐκ ἂν ἐδέξαντο αὐτόν· ἢ οὐδὲ αὐτὸς μὴ προσεντεπιθεῖσι πρὸς τὸ λαβεῖν αὐτόν, οὕτως ἂν σπουδαίως ἐπεδημίησε, καταλιπὼν τοὺς ἐρωτήσαντας αὐτόν μείναι παρ' αὐτοῖς. Οἱ μέντοιγε δεξάμενοι τὸν Ἰησοῦν ἐδέξαντο καὶ τὸν ἀποστειλάντα αὐτόν· φησὶ γάρ· « Ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστειλάντά με. » Πρῶτον οὖν ἰδεῖν δεῖ, τούτεστι συνιέναι τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἔργα τοῦ Ἰησοῦ πάντα, τίνα τρόπον καθαιρεῖ τὸ ἱερόν, ἀποκαθιστᾷ αὐτὸ εἰς τὸ (50) εἶναι οἶκον τοῦ Πατρὸς, καὶ μηκέτι οἶκον ἐμπορίου, ἵνα μετὰ τὴ θεωρησῶντα ταῦτα, τὸν ἐνεργήσαντα ταῦτα λόγον δεξώμεθα. Οἶμαι δ' ὅτι, μὴ πάντα τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις θεωρησᾶς ἔργα τοῦ Ἰησοῦ, οὐ δέξεται τὸν Ἰησοῦν, ἢ οὐδὲ ἐπιδημίησιν τὴν· ἢ σύμβολον ἐπιδημίας, ἐπιδημίαν (51) ταύτην τοῖς μὴ πρότερον ἀναβεθηκόσιν εἰς τὴν ἑορτήν, καὶ μὴ πάντα τεθεσάμενοις ὅσα ἐποίησε ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις.

56. « Ἦλθεν οὖν πάλιν εἰς τὴν Κανὰ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. » Ὅσα ἐχωρήσαμεν περὶ τῆς Κανᾶ, ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶπομεν. Δύο δὲ οὐ μάλιστα ἐν Κανᾷ ἐπιδημίας τῷ Ἰησοῦ γίνονται·

ris apparuisse in ejicientis illis, quam cum operabatur ut cæci visum reciperent, surdi audirent, claudi ambulare⁶⁶, Galilæos fortasse, cum vidissent quod nunquam tali fuissent, percussos divinitate Jesu, ipsum in Galilæam adventantem excepisse, nimirum cum omnia vidissent quæ Jerosolymis fecisset. Quæ sane omnia hæc fuere; oves et boves, flagello e funiculis facto, e templo ejectos fuisse, æraque argentariorum effusa, mensasque subversas: dictumque cum potestate fuisse vendentibus columbas: « Tollite ista hinc, nec facite domum Patris mei, domum mercatus. » Opinor vero non isthæc tantum tunc ab ipso facta, sed alia etiam signa, eo quod his inferatur: « Cum autem esset Jerosolymis in Pascha, in die festo, multi crediderunt in nomine ipsius, videntes ipsius signa quæ fecisset⁶⁷; » propter quæ etiam Nicodemus inquit: « Magister, scimus te a Deo vonisse magistrum: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo⁶⁸. » Verumtamen licebat ei, qui Galilæus erat, diem festum agere, cum fuisset Jerosolymis, ubi templum erat Dei, et videre omnia quæ illic fecerit Jesus: ac præcipue quoniam pacto flagello e funiculis a se facto, omnes ejiciat qui boves, oves et columbas vendant; ipsasque oves, et boves, et cætera. Festivitas enim quæ Jerosolymis agebatur, initium Gallilæis fuit ad excipiendum Filium Dei venientem ad ipsos; alioquin, nisi vidissent quæ fecisset in die festo, non recepturi erant ipsum; sed ne ipse quidem adeo studiose ad eos accessisset, nisi antea preparati fuissent ad eum bono animo excipiendam, cum relinqueret eos penes quos rogabatur manere. **271** Equidem qui Jesum exceperint, iidem etiam receperint eum qui ipsum misit; inquit enim⁶⁹: « Qui me recipit, recipit eum qui me misit. » Principio igitur videndum est, hoc est intelligendum opera omnia quæ Jerosolymis fecerit Jesus, quoniam pacto expurgat templum, illud restituens, ut sit domus Patris, nec amplius domus mercatus; ut postquam hæc consideraverimus, Sermonem, qui hæc operatus sit, recipiamus. Futurum autem arbitror, ut qui non viderit opera omnia quæ Jerosolymis operatus sit Jesus, non suscipiat eum, vel neque accedat Jesus, eo adventu, cujus hic est figura, ad eos qui antea non ascenderint ad diem festum, nec contemplati fuerint omnia quæ Jerosolymis fecerit.

56. « Venit ergo rursus Canam Galilææ, ubi fecerat ex aqua vinum⁷⁰. » Quæcunque percepimus de civitate Cana, superius diximus; sed non frustra bis Jesus Canam proficiscitur. Proinde vide no

⁶⁶ Matt. vi, 5; Luc. vii, 22. ⁶⁷ Joan. ii, 23. ⁶⁸ Joan. iii, 2. ⁶⁹ Luc. ix, 48. ⁷⁰ Joan. iv, 46.

(47) *Τὰ τε πρόβατα, τοὺς βόας, καὶ τῶν, etc.* Codex Bodleianus, βόας, καὶ πρόβατα, καὶ περισσεύσας, τὰ τε πρόβατα, καὶ τῶν, etc.

(48) *Τούτοις.* Sic codd. Bodleianus et Barberinus; Regius perperam habet ἐκείνοις.

(49) *Καὶ πρόβατα.* Deest in codice Regio.

(50) *Εἰς τὸ.* Desideratur in codice Bodleiano.

(51) *Ἐπιδημίας.* Deest in eodem codice Rodleiano.

forte significet hoc duos in mundum Servatoris nostri adventus : semel quidem, ut convivas exhilaret; secundo vero, ut morti proximum non regis, sed reguli cujusdam filium curaret. Et fortassis regulus erat Abraham, vel Jacob, quorum filium populum existentem, cum plenitudo gentium intraverit, servabit in fine⁷¹. Possunt etiam Sermone adventus esse duo in anima : prior quidem vinum suppedians ex aqua factum ad jucunditatem convivantium; alter omnem relictam infirmitatem, et quidquid mortem minatur, auferens. Nihil autem mirum est Jesum, quandoquidem pleraque operum Dei latent, multa facientem pro salute eorum qui pluribus degunt in locis, quorum figuræ sunt reliqui inscripti loci, bis Canam hanc proficisci, ut sibi ipsi stabiliat possessionem eorum qui ex hac terra in Patrem per ipsum crederent.

57. « Et erat quidam regulus cujus filius infirmabatur in Capharnaum, » usque ad hoc : « Et credidit ipse, et domus ejus tota⁷². » Non admodum usitatum invenimus apud Judæos reguli nomen : unde neque, quantum ad historiam, cogitatione assequimur, quis sit iste regulus, et cujus regis sit cognominis. Itaque simplicior existimabit regulum hunc hominem esse aliquem Herodis regis. Rursus alter huic similis dicturus est e Cæsaris domo hunc fuisse regulum, tum temporis aliquid in Judæa exigentem tractantemve : neque enim aperte **272** C invenitur, quod fuerit Judæus, quoniam non sequitur indigenam eum fuisse illorum locorum, eo quod filius suus in Capharnaum ægrotabat. Ostenditur autem illius dignitas etiam ex hoc quod jam illi descendenti occurrisset dicuntur servi⁷³, dicentes filium ipsius vivere : plurium enim numero servi dicuntur. Habeat igitur historia ut lubet, elegantiusque se habeat reguli filius juxta Servatoris vocem hora septima liberatus a febre, domusque ejus tota credat⁷⁴. At age pro virili nostra vestigemus cujus rei nota esse possit hic regulus, et filius ejus. Magnum igitur regem, cujus civitas vera Jerusalem sunt⁷⁵, et regem regnantium⁷⁶ peregre profectum ad regionem longinquam accipiendi sibi regni causa⁷⁷, et redeundi, et revertentem regem **D** alium neminem scimus, nisi dicentem : « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus; prædicans præceptum Domini⁷⁸; » hujus diem qui viderint, et lætati fuerint, omnes sunt reguli; et qui credunt in Patrem per ipsum, regni illius sunt cognomines : quorum unum quem-

A μήποτε γοῦν (52) σημαίνουσι τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν κόσμον ἐπιδημίας, τὴν μὲν προτέραν, ἢ εὐφράνη τοὺς συνεστιαμένους· τὴν δὲ δευτέραν, ἵνα τὸν ἐγγὺς γενόμενον θανάτου οὐ τοῦ βασιλείου υἱὸν, ἀλλὰ τίνος βασιλικῆς ἀναστήσῃ. Καὶ τάχα ὁ βασιλικὸς Ἀβραάμ ἦν, ἢ Ἰακώβ, ὧν υἱὸν ὄντα τὸν λαὸν, μετὰ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθεῖν (53), σώσει ἐπὶ τέλους. Δύναται καὶ δύο τοῦ Λόγου εἶναι ἐπιδημίας ἐν τῇ ψυχῇ· ἡ μὲν προτέρα τὸν ἐξ ὕδατος γενόμενον οἶνον χορηγοῦσα εἰς εὐφροσύνην τῶν συνεστιαμένων· ἡ δὲ δευτέρα πᾶσαν τὴν καταλειπομένην ἀσθένειαν καὶ τὸ πρὸς θάνατον κινδυνῶδες περιαιροῦσα. Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν εἶναι (54), (ἐπεὶ περὶ τὰ πλείονα τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ ἔστιν ἐν ἀπικρύφοις·) πολλὰ ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πολλαχοῦ ποιῶν ὁ Ἰησοῦς, ὧν τύποι τὰ λοιπὰ ἀναγεγραμμένα χωρία, δις τῇ Κανᾷ ταύτῃ ἐπιδημεῖ, βεβαιῶν ἑαυτῷ κτήσιν τῶν ἀπὸ ταύτης τῆς γῆς πιστευόντων εἰς τὸν Πατέρα δι' αὐτοῦ.

57. « Καὶ ἦν τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καφαρναοῦμ, » ἕως τοῦ (55)· « Καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς, καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη. » Οὐ πάνυ εὐρίσκομεν παρὰ Ἰουδαίους τετριμμένον τὸ τοῦ βασιλικῆς ἡνομασθέν οὐδὲ, ὅσον ἐπὶ τῇ ἱστορίᾳ, ἐπιβάλλομεν ἐν νῷ (56) τίς ἦν οὗτος ὁ βασιλικὸς, καὶ τίνος βασιλείου ἐπόνυμος. Ὁ μὲν οὖν ἀκραιότερος οἴησεται τοῦ βασιλείου Ἡρώδου τινὰ ἀνθρώπον εἶναι τοῦτον τὸν βασιλικόν· ἕτερος δὲ τοῦτ' ὁμοίως εἶρεῖ τῆς Καίσαρος οἰκίας γεγενῆσθαι τοῦτον τὸν βασιλικὸν πράττοντά τι περὶ τὴν Ἰουδαίαν τότε· οὐδὲ γὰρ σαφῶς εὐρίσκεται Ἰουδαίος ὢν, ἐπεὶ περ οὐκ ἀκολουθεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἠσθενηκέναι ἐν Καφαρναοῦμ, οἰκειὸν αὐτὸν εἶναι τῶν κατὰ τοὺς τόπους. Ἐμφαίνεται δὲ αὐτοῦ τὸ ἀξίωμα καὶ ἐκ τοῦ ἡδὴ αὐτοῦ καταβαίνοντος τοὺς δούλους αὐτῷ ἀπηνητηκέναι λέγοντας, ὅτι ὁ παῖς αὐτοῦ ζῆ· πληθυντικῶς γὰρ οἱ δούλοι εἴρηγται. Ἐχέτω (57) τοῖνον ὅπως ποτὲ τὸ τῆς ἱστορίας, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ βασιλικῆς κομψότερον ἐσχηκέναι κατὰ τὸν τοῦ Σωτῆρος λόγον, τῇ ἐβδόμῃ ὥρᾳ ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ, καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη πεπιστευκέναι. Φέρε δὲ κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν ἐρευνησάμεν τίνος οὗτος σύμβολον εἶναι δύναται καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Μέγαν δὲ βασιλέα, οὗ πόλις ἔστι τὰ ἀληθινὰ Ἰεροσόλυμα, καὶ βασιλέα τῶν βασιλευόντων τὸν πορευθέντα εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι, καὶ ἐπανελθόντα (58) βασιλέα οὐδένα ἄλλον ἴσμεν ἢ τὸν εἰπόντα· « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου. » Τοῦτου τὴν ἡμέραν οἱ ἰδόντες, καὶ εὐφρανθέντες, πάντες εἰσὶ βασιλικαί· καὶ οἱ πιστεύοντες εἰς τὸν Πατέρα δι' αὐτοῦ ἐπόνυμοι

⁷¹ Rom. xi, 25. ⁷² Joan. iv, 46-53. ⁷³ ibid. iv, 51. ⁷⁴ Luc. xix, 12. ⁷⁵ Psal. ii, 6.

(52) Codex Bodleianus γοῦν, codd. Regius et Barberinus, γάρ.

(53) *Εἰσελθεῖν*. Deest in codice Regio, exstat vero in codicibus Bodleiano et Barberino.

(54) *Εἶναι*. Lego et.

(55) Codex Bodleianus habet ἕως τοῦ, Regius

omisit τοῦ.

(56) *Ἐν νῷ*. Sic codex Bodleianus; Regius, perperam, ἐν ᾧ.

(57) Codex Bodleianus, recte, ἐχέτω· Regius, male, ἔχέτω· Perionius, ἔχετεῦτό.

(58) *Ἐπανελθόντα*. Codex Bodleianus, ἐλθόντα.

τυγχάνουσι τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὡν ἓνα τινὰ ζητοῦμεν, καὶ τὸν ἀσθενήσαντα υἱὸν αὐτοῦ, καὶ τὰ τούτου ἀκολουθεῖ. Ἐλέγομεν δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὸν πάντα λαὸν υἱὸν εἶναι τοῦ Ἀβραάμ, ὡς καὶ αὐτοὶ αὐχοῦντές φασι· « Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· » καὶ· « Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέθανεν; » Ὡς ἐπ' αὐτῷ γὰρ καυχωμένου τοῦ λαοῦ παρὰ τοὺς λοιποὺς, καὶ μετ' αὐτὸν πατέρας, φησὶ καὶ ὁ Σωτῆρ· « Μὴ ἀρξῆσθε λέγειν, ὅτι πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ, » ἢ, « Μὴ δόξητε λέγειν, πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· δύναται γὰρ (59) ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαΐας πρὸς τὸν λαὸν φησιν· « Ἐμβλέψατε εἰς Ἀβραάμ τὸν πατέρα ὑμῶν (60), καὶ εἰς Σάρραν τὴν ὠιδίνουσαν ὑμᾶς (61). » Καὶ τί δεῖ διὰ παραδειγμάτων μηκύνειν τὸν λόγον, σαφοῦς ὄντος, ὅτι αὐτὸς πρῶτος χρηματίζει πατῆρ τοῦ λαοῦ, διὸ καὶ ἐξαιρέτως ὀνομάζεται πατῆρ; Ὑπονοοῦμεν τοίνυν τὸν μὲν βασιλικὸν εἶναι τὸν Ἀβραάμ, τὸν δὲ ἀσθενήσαντα αὐτοῦ υἱὸν ἐν Καφαρναοῦμ, καὶ μέλλοντα ἀποθνήσκειν, τὸ Ἰσραηλιτικὸν γένος, ἀσθενήσαν ἐν τῇ θεοσεβείᾳ καὶ τῇ τηρήσει τῶν θείων νόμων, καὶ πρὸς τὸ ἀποθανεῖν τῷ Θεῷ γινόμενον τῶν πεπτρωμένων βελῶν τοῦ ἐχθροῦ πεπτρωμένον, καὶ διὰ τοῦτο πυρέσσειν λεγόμενον. Φαίνεται δὲ μέλλειν (62) τοῖς προεξεληλυθόσι τὸν βίον τοῦτον ἀγίοις περὶ τοῦ λαοῦ, ὡς ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς γέγραπται μετὰ πλεῖστα ὅσα ἔτη τῆς Τερεμίου ἀναλήψεως· « Οὗτός ἐστιν Ἰερεμίας ὁ τοῦ Θεοῦ προφήτης, ὁ πολλὰ εὐχόμενος περὶ τοῦ λαοῦ. »

Οὐρα τοίνυν εἰ δυνατόν ἐπλαμβάνειν ἡμᾶς, ὅτι ὁ Ἀβραάμ βασιλικὸς τις ὡν νοσήσαντος αὐτῷ τοῦ υἱοῦ, ἀποθνήσκειν μέλλοντος, ἀξιοῖ βοηθηθῆναι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸν κάμνοντα, γενόμενος πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐρωτῶν ἵνα καταβῆ, καὶ λάσῃται αὐτοῦ τὸν υἱόν· Ἐμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

58. Τὸ δὲ· « Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδῃτε, » λεγόμενον πρὸς αὐτὸν, τὴν ἀναφορὰν ἔχει ἐπὶ τὸ πλῆθος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, τάχα δὲ καὶ ἐπ' αὐτόν. Ὡς γὰρ Ἰωάννης, προσδοκῶν τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν, περιέμενε τὸ δοθῆν σημεῖον, ἵνα δι' αὐτοῦ γινῶ τὸν προφητευόμενον τὸ δεῖ σημεῖον ἦν· « Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαίνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· » οὕτως καὶ οἱ προκεκοιμημένοι ἅγιοι προσδοκῶντες καὶ τὴν ἐν σώματι τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίαν, ἀπὸ τῶν σημείων καὶ τῶν τεράτων ἐξακριβήζον αὐτόν, διὰ τούτων τῷ ἐλπίζομένῳ πιστεύοντες. Τάχων δὲ παρακαλεῖ τὸν Κύριον καταβῆναι πρὸς τὸ νοσοῦν παιδίον ἑαυτοῦ, εὐλαβούμενος μὴ προλάβῃ ὁ θάνατος κρατήσας τὸν κάμνοντα· καὶ ἀπελαύνει γὰρ τὸν κυρετὸν λόγῳ ὁ Χριστὸς, ἐπαγγεῖλάμενος τῷ πατρὶ τῆς ζωῆς τοῦ κινδυνεύοντος, διὰ τοῦ· « Πορεύου, ὁ υἱὸς σου ζῆ. » Ἐχει δὲ οὗτος ὁ βασιλικὸς οὐ μόνον υἱόν, ἀλλὰ καὶ δούλους, ὡν σύμβολον ἦσαν οἱ οἰκογενεῖς καὶ ἀργυρώνητοι τοῦ Ἀβραάμ, εἰδὸς τι

⁵⁹ Joan. viii, 33. ⁶⁰ ibid. 53. ⁶¹ Matth. iii, 9.

(59) Γάρ. Deest in codice Regio.

(60) Ὑμῶν. Codex Regius habet ἡμῶν, male.

(61) Ὑμᾶς. Codex Regius, ἡμᾶς, male.

A dam quærimus, et ipsius filiam, qui ægrotavit, et cætera quæ de hoc scribuntur. Diximus autem in superioribus omnem populum filium esse Abraham, quemadmodum etiam ipsi gloriantes fatentur : « Nos semen Abrahamæ sumus, et nemini servivimus unquam⁵⁹; » et illud : « Num tu major es patre nostro Abraham, qui mortuus est⁶⁰? » Perinde enim quasi populus gloriaretur in ipso magis quam in cæteris patribus, iisque qui post ipsum exstitissent, inquit etiam Servator : « Ne cœperitis dicere : Patrem habemus Abraham; » vel, « Ne cogitetis dicere : Patrem habemus Abraham; nam potest Deus de lapidibus his suscitare filios Abrahamæ⁶¹. » Quin Isaias quoque ad populum inquit : « Inspicite in Abraham patrem vestrum, et in Sarram, quæ vos peperit⁶². » Et quid opus est exemplis sermonem producere, manifestum cum sit quod ipse Abraham sit primus pater populi, propter quod singulariter etiam nominatur pater? Suspicamur igitur regulum esse Abraham, ejus vero filium, qui in Capharnaog ægrotavit, eratque moriturus, Israeliticum genus, quod ægrotaverat in Dei cultu, et observatione divinarum legum; et etiam Deo ut moreretur, ferventibus, ut ita loquar, inimici sagittis fervectum fuerat, unde etiam fervere, id est febricitare, dicitur. **273** Apparet autem sanctis, qui antea ex hac vita emigrarint, curam esse de populo, quemadmodum in Machabæorum gestis scriptum est, post plurimos annos ab obitu Jeremiæ : « Hic est Jeremias Dei propheta, qui multum orat pro populo⁶³. » Vide ergo num exponere possimus, quod Abraham regulus quispiam existens, ægrotante sibi filio, eoque morituro, Dominum rogat pro filii laborantis sanatione, profectus ad ipsum, et obsecrans ut descendat et curet suum filium jam moriturum.

58. Illud vero quod ad ipsum dicitur : « Nisi signa et prodigia videritis, » relationem habet ad multitudinem filiorum ejus, et fortassis ad ipsum etiam. Ut enim Joannes Christi adventum expectans, expectabat signum datum, ut per eum agnosceret eum qui prophetabatur; signum vero erat : « Super quem videris Spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est Filius Dei⁶⁴; » sic etiam sancti qui antea e vita decesserant, expectantes Christi adventum in corpore, a signis et prodigiis eum manifestandum expectabant, per hæc credentes in eum qui sperabatur. Obsecrat autem uti Dominus celeriter descendat ad suum ipsius filium ægrotantem, sollicitus existens ne mors præoccuparet victum infirmum; febrimque sermone expellit Christus, renuntians patri filium periclitantem vivere, per illud : « Vade, filius tuus vivit. » Habet etiam hic regulus non solum filium, verum etiam servos, quorum nota erant vernæ Abrahamæ, et hi

⁶² Isai. li, 2. ⁶³ II Mach. xv, 14. ⁶⁴ Joan. i, 33.

(62) Φαίνεται δὲ μέλλειν, etc. Hunc locum reliquis adjuuge quos præfert Bellarminus lib. 1 De sanctorum beatit., cap. 19.

quos argento emerat, forma quædam credentium abjectior et humilior. Hi consuetudinem habentes cum filio febricitante, vident illum salutem, occurruntque patri vitam sanati annuuntiantes, eumque lætum reddentes illo verbo: « Filius tuus vivit, » qui antea non cogitarant filium domini vivere. Non frustra autem hora septima relinquit eum febris, nam numerus ille nota est quietis. In Capharnaum sane est ille filius, qui ægrotat et curatur (nempe in consolationis agro, genus quoddam ægrotantium quidem, sed qui non omnino sint sine fructibus), creditque perfectissime pater, agnita filii salute, Christo credens cum tota domo sua. Quomodo autem descendens Jesus a Judæa in Galilæam hoc signum secundum fecerit, in sequentibus inlagabimus pro virili, cum ad contextum pervenerimus.

274 Considerandum etiam est num potentia alicujus ex his qui huic sæculo imperant, imago sit regulus; num etiam filius ejus imago sit eorum qui existunt sub potestate, seu populi præstantis, et, ut ita dicam, veluti electionis apud ipsum: num etiam infirmitas ejus sit affectus pravus, præter principis propositum; et civitas Capharnaum sit imago loci mansionis sibi subditorum. Existimo enim aliquot ex principibus obstupefactos propter potentiam et divinitatem Jesu, confugisse ad eum et orasse pro sibi subditis. Alioquin, cur, quæso, homines pœnitentiam recipiunt, ex infidelitateque ad fidem transeunt; idem vero in potentiis dicere veremur? Vel nobis dicat aliquis causam cur homines carnem et sanguinem induti confugere possint mutati ad Deum per Christum; eos vero qui puriori natura utantur, [idem non posse, sed] omnes incapaces esse credendi in Servatorem, minimeque obstupescere propter prodigiosas virtutes quas ipse fecerit. At ego reor etiam circa eas potentias, principatus quos vocant, aliquid factum fuisse, immutatas in melius Christi adventu: adeo ut quædam integræ urbes, vel etiam gentes commodius quam multi habuerint quæ ad Christum pertinent. Et profecto juxta hanc intelligentiam nihil absurdum erit, ut ad regulum dicatur: « Nisi signa et prodigia videritis, non credetis⁶³. » Potest autem et de potentia Dei regulus obsecrare, profectus ad ipsum, ut descendat ad locum infirmitatis filii, et medeatur ægrotanti: sed non omnino descendisse opus est ad filium reguli febricitantem; sufficit enim illud: « Filius tuus vivit⁶⁴, » dictum ad salutem filii,

⁶³ Joan. iv, 48. ⁶⁴ ibid. 50.

(63) *Ολοει τῆς παρ' αὐτῶ ἐκλογῆς*. Valentinianorum voces hic usurpare Origenem, ut spirituales homines appellet, conjectat Ferrarius. At electos tamen, ἐκλογὴν, ante Valentinum appellavit Paulus Rom. xi, 7. Hæc tamen.

(64) *Οἶμαι γὰρ καὶ τῶν ἀρχόντων*, etc. Nempe hic quoque, ut alibi sæpe, respicere posse, et pœnitentia duci dæmones tradit. Quo nomine castigatum sæpe a Patribus, et conviciis proscissum illum alibi notavimus. Ad Sixtum Senens., lib. v

A πιστευόντων ταπεινότερον, καὶ ὑποβεθηκός. Οὗτοι συνόντες τῷ κάμνοντι παιδίῳ θεωροῦσι τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ, καὶ ἀπαντῶσι τῷ πατρὶ, εὐαγγελιζόμενοι τὴν ζωὴν τοῦ θεραπευθέντος, διὰ τοῦ· « Ὁ παῖς σου ζῆ, » εὐφραίνοντες, ὅτι οὐκ ἐφρόνουν πρότερον περὶ τοῦ παιδίου τοῦ δεσπότη, ὅτι ἐζῆ. Οὐ μάτην δὲ ὕψην ἐβδόμην ἀφήσιν αὐτὸν ὁ πυρετός· ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἀναπαύσεως ἦν. Ὁ ἐν Καφαρναοὺμ μένοιγε υἱός ἐστιν ὁ νοσῶν καὶ θεραπευόμενος, ὁ ἐν τῷ τῆς παρακλήσεως ἀγρῷ, γένος τι κεκμηκότων μὲν, οὐ πάντη δὲ ἐξω καρπῶν γεγεννημένον, καὶ τελειοτάτη γίνονται τῷ πατρὶ τὴν τοῦ υἱοῦ σωτηρίαν ἢ πίστις γίνεται, πανοικεὶ πιστεύονται Χριστῷ. Κατελθὼν δὲ ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν πῶς τοῦτο δεῦτερον σημεῖον πεποίηκεν ὁ Ἰησοῦς, κατὰ τὸ δυνατόν ἐν τοῖς ἐξῆς γενόμενοι κατὰ τὴν λέξιν ἐρευνησομεν. Εἰ δὲ καὶ δυνάμειός τις εἰκὼν ἐστὶν ὁ βασιλικὸς τῶν ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ τῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ διαφέροντος παρ' αὐτῷ λαοῦ, καὶ, ἔν' οὕτως εἴπω, οἰοῖται τῆς παρ' αὐτῷ ἐκλογῆς (63), ἥ τε ἀσθένεια αὐτοῦ ἢ παρὰ τὴν προαίρεσιν τοῦ ἀρχοντος διὰθεοῖς μοχθηρὰ, καὶ ἡ Καφαρναοὺμ τοῦ χωρίου τῆς μονῆς τῶν ὑπ' αὐτὸν ἢ εἰκὼν ἐστὶν, σκοπητέον. Οἶμαι γὰρ καὶ τῶν ἀρχόντων (64) τινὰς καταπεπληγῶτας τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ τὴν θεϊότητα, προσπεφευγῆναι αὐτῷ, καὶ ἠξιώκεναι περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῖς οἰκονομουμένων· ἐπεὶ τί δήποτε ἀνθρωποὶ μὲν μετάνοιαν ἐπιδέχονται, καὶ ἐξ ἀπιστίας εἰς πίστιν μεταβάλλουσιν, ἐπὶ δὲ τῶν δυνάμεων τὸ παραπλήσιον λέγειν ὀκνησομεν; Ἡ λεγέτω τις ἡμῖν τί τὸ αἴτιον τοῦ δύνασθαι μὲν τοὺς ἐνδεδομένους σαρκὶ καὶ αἵματι μεταβαλόντας (65) καταπεφευγῆναι ἐπὶ τὸν Θεὸν διὰ Χριστοῦ, τοὺς δὲ καθαρωτέρῃ τῇ φύσει χρωμένους πάντας ἀνεπίδέκτους (66) εἶναι τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα πίστεως, καὶ τῆς ἐπὶ ταῖς τεραστίαις δυνάμεσιν ὑπ' αὐτοῦ γινομέναις καταπλήξεως. Ἐγὼ δὲ νομίζω καὶ περὶ (67) τοὺς ἀρχοντάς τι γίνεσθαι, μεταβαλόντας (68) ἐπὶ τὸ βέλτιον ἐν τῇ Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ· ὥστε τινὰς ὄλας πόλεις, ἢ καὶ ἔθνη οἰκιοῦτερον πολλῶν ἐσχηκεναι τὰ πρὸς τὸν Χριστόν. Καὶ οὐδὲν γε ἄτοπον κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν εἶναι τὸ λέγεσθαι πρὸς τὸν βασιλικόν· « Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε. » Δύναται δὲ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ παρακαλεῖν ὁ βασιλικός, γενόμενος πρὸς αὐτὸν, ὅπως καταβῆ εἰς τὸ χωρίον τῆς νόσου τοῦ παιδίου, καὶ ἰάσθαι τὸν νεοσχηκῶτα· ἀλλ' οὐ πάντως καταβεθηκῆναι δεῖ (69) πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ βασιλικοῦ πυρεττόντα· ἀρκεῖ γὰρ τό· « Ὁ υἱός σου ζῆ, » πρὸς σωτηρίαν λεγόμενον τοῦ παιδός,

Biblioth., adnot. 131. Id.

(65) Codex Bodleianus, μεταβαλόντας· Regius, μεταβάλλοντας.

(66) Codex Bodleianus, ἀνεπίδέκτους· Regius, ἀνεπιλέκτους.

(67) Idem codex Bodleianus, περὶ· Regius, παρὰ.

(68) Codex Bodleianus, μεταβαλόντας· Regius, μεταβάλλοντας.

(69) Codex Regius, male, παντός καταβεθηκῆναι δη, etc.

δραστηρίου εντος του λόγου, και ποιητικού ὡν βούλεται ὁ λέγων.

59. Ἔοικε δὲ βασιλικὸν ὁ Ἡρακλέων λέγειν (70) τὸν Δημιουργόν· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐβασίλευε τῶν ὑπ' αὐτόν· διὰ δὲ τὸ μικρὸν αὐτοῦ καὶ πρόσκαιρον εἶναι τὴν βασιλείαν, βασιλικὸς ὠνομάσθη, οἷον εἰ μικρὸς τις βασιλεὺς ὑπὸ καθολικοῦ βασιλέως τεταγμένος ἐπὶ μικρᾶς βασιλείας· τὸν δὲ ἐν Καφαρναούμ υἱὸν αὐτοῦ διηγείται τὸν ἐν τῷ ὑποδεηκῷ μέρει (71) τῆς μεσότητος τῷ πρὸς θάλασσαν, τουτέστι τῷ συνημμένῳ τῇ ὕλῃ· καὶ λέγει, ὅτι ὁ ἴδιος αὐτοῦ ἄνθρωπος ἀσθενῶν, τουτέστιν οὐ κατὰ φύσιν ἔχων, ἐν ἀνομίᾳ καὶ ἁμαρτήμασιν ἦν· εἶτα τὸ, « ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, » ἀντι τοῦ, ἐκ τῶν ἄνωθεν Ἰουδαίας. Οὐκ οἶδα δὲ ὅπως (72) εἰς τό· « Ἐμελλεν ἀποθνήσκειν, » κινήθεις ὁλεται ἀνατρέπεσθαι τὰ δόγματα τῶν ὑποτιθεμένων ἀθάνατων εἶναι τὴν ψυχὴν, ἐκ τὸ αὐτὸ συμβάλλεσθαι ὑπολαμβάνων, καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἀπόλλυσθαι ἐν γέννη. Καὶ οὐκ ἀθάνατόν γε εἶναι ἡγεῖται τὴν ψυχὴν ὁ Ἡρακλέων, ἀλλ' ἐπιτηδεύως ἔχουσαν πρὸς σωτηρίαν, αὐτὴν λέγων εἶναι τὸ ἐνδύμενον ἀφαρσίαν φθαρτὸν, καὶ ἀθανασίαν θνητὸν, ὅταν καταποθῇ ὁ θάνατος αὐτῆς εἰς νίκος. Πρὸς τοῦτοις καὶ τὰ· « Ἐάν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδῃτε, οὐ μὴ πιστεύσητε, » λέγεσθαι φησὶν οἰκειῶς πρὸς τὸ τοιοῦτον πρόσωπον δι' ἔργων φύσιν ἔχον, καὶ δι' αἰσθήσεως (73) πείθεσθαι, καὶ οὐχὶ λόγῳ πιστεύειν· τὸ δὲ· « Κατάδηθι, πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου, » διὰ τὸ τέλος εἶναι τοῦ νόμου τὸν θάνατον εἰρησθαι νομίζει, ἀναίρουντος διὰ τῶν ἁμαρτιῶν· πρὶν τελῶς οὖν, φησὶ, θανατωθῆναι κατὰ τὰς ἁμαρτίας, δεῖται ὁ πατήρ τοῦ μόνου Σωτῆρος, ἵνα βοηθήσῃ τῷ υἱῷ, τουτέστι τῇ τοῖαδε φύσει. Πρὸς τοῦτοις τό· « Ὁ υἱός σου ζῆ, » κατὰ ἀτυφίαν εἰρησθαι τῷ Σωτῆρι ἐξεληφεν, ἐπεὶ οὐκ εἶπε· Ζήτω, οὐδὲ ἐνέφησεν αὐτὸς παρεσχῆσθαι τὴν ζωὴν. Λέγει δὲ, ὅτι καταθὰς πρὸς τὸν κάμνοντα, καὶ ἰασάμενος αὐτὸν τῆς νόσου, τουτέστι τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ διὰ τῆς ἀφέσεως ζωοποιήσας εἶπεν· « Ὁ υἱός σου ζῆ. » Καὶ ἐπὶ λέγει πρὸς τό· « Ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος, » ὅτι εὐπιστος καὶ ὁ Δημιουργός ἐστιν (74), ὅτι δύναται ὁ

⁷⁰ Joan. iv, 54. ⁷¹ ibid. 47. ⁷² I Cor. xv, 53, 54.

(70) Ἔοικε δὲ βασιλικὸν ὁ Ἡρακλέων λέγειν. Hæc e Saturnili, Cerdonis et Marcionis officina comparaverat Heracleon. Hi enim Creatoris imperium a Christo abrogatum censebant. Scribit Epiphanius hæc. xxiii, c. 2, existimasse Saturnilium, τὸν Σωτῆρα ἀπεστάλθαι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ γνώμην τῶν δυνάμεων ἐπὶ καταλύσει τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων· « Salvatorem a Patre missum de communi virtutum sententia, ut Iudæorum Deum subigeret. » Et hæc. xli, cap. 1, credidisse Cerdonem docet, ἐπληθύνει τὸν Χριστὸν ἀπὸ τῶν ἄνωθεν ἐκ τοῦ ἀγνώστου Πατρὸς, εἰς ἀθέτησιν τῆς τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ δημιουργοῦ ἐνσταύθαι, φησὶν, ἀρχῆς καὶ τυραννίδος. « Christum de superioribus ab ignoto Patre descendisse, ut hic mundi Conditoris atque Opificis imperium ac tyrannidem everteret. » Vide et Irenæum lib. 1, cap. 29. Hærtius.

(71) Τὸν ἐν τῷ ὑποδεηκῷ μέρει, etc. Hæc Heracleoni Valentini schola suppeditavit. Irenæus lib. 1, cap. 2, 37; Epiphanius hæres. xxxi, cap. 18 et 19, docent quid sit μεσότης, quid ὕλη. Id.

(72) Οὐκ οἶδα δὲ ὅπως, etc. Corporum resur-

A quippe cum efficax sit sermo, efficiensque eorum omnium quæ velit loquens.

59. Videtur autem Heracleon dicere regnum mundi Opificem, quod et ipse imperium haberet in subditos sibi: sed quod parvum et temporarium esset ipsius regnum, nominatum fuisse regulum, veluti parvum quemdam regem, constitutum a rege universali super parvum regnum: **275** filium vero ejus in urbe Capharnaæ existentem interpretatur illum esse, qui sit in humiliori parte medietatis juxta mare, hoc est, in ea parte quæ conjuncta est materiæ: inquitque quod ærvus ipsius homo infirmus existens, hoc est, non secundum naturam se habens, in ignorantia et peccatis fuerit; deinde quod dicitur, « a Judæa in Galilæam », exposuit pro eo quod est a superna Judæa. Nescio autem quomodo motus in ea verba, « incipiebat autem », existimet subverti eorum opinionem qui animam immortalem ponunt; eodem conjici existimans tum animam, tum corpus, interire in gehenna. Nec immortalem esse existimat Heracleon animam, sed apte habentem ad salutem, ipsam esse dicens incorruptibile illud quod induit incorruptibilitatem; et mortale, quod induit immortalitatem, cum mors ipsius animæ absorpta fuerit in victoriam ⁷⁰. Ad hæc, illud etiam: « Nisi signa et prodigia videritis, non credetis », dicit inquit proprie ad talem personam, quæ per opera et per sensum naturam habeat obediendi, non autem credendi per rationem. Hoc etiam: « Descende, priusquam moriatur filius meus », dictum fuisse putat eo quod mors sit finis legis, nempe lege interficiente propter peccata. Antequam igitur perfecte moriatur filius propter peccata, eget pater solo Servatore, ut opem filio ferat, hoc est tali naturæ. Præterea verba illa, « Filius tuus vivit », interpretatus est dicta fuisse a Servatore propter modestiam, quoniam non dixerit: Vivat, neque ostenderit se ipsum præstitisse illi vitam. Dicit etiam quod cum descendisset ad infirmum, liberassetque eum ab infirmitate, hoc est a peccatis, ac vivificas-

⁷⁰ Joan. iv, 48. ⁷¹ ibid. 49. ⁷² ibid. 50.

rectionem negabant Saturnilus, Basilides, Cerdo et Marcio. Irenæus lib. 1, cap. 29; Epiphanius hæres. xli, cap. 1, et hæres. xlii, cap. 3; Theodoretus *Hæres. Fabul.* lib. 1, cap. 4; Valentinus autem, qui triplicem hominum naturam finxerat, τῶν πνευματικῶν, τῶν ψυχικῶν, καὶ τῶν οὐλικῶν, τοῖς πνευματικῶς animæ immortalitatem cum corporum resurrectione pollicebatur; ψυχικῶς solius animæ perennitatem spondebat; corporis vero corruptionem minitabatur; at οὐλικῶς animæ et corporis interitum denuntiabat. Vide Epiphanium hæc. xxxi, c. 7, et nostras observationes ad Comment. in Exod. x, 27. Id.

(73) Δι' ἔργων φύσιν ἔχον, καὶ δι' αἰσθήσεως. Origenes pag. sequenti, Ἔτι ἐπίπερ τὴν ψυχικὴν φύσιν ᾤήθη δι' ἔργων, καὶ αἰσθήσεως πείθεσθαι, οὐχὶ δὲ λόγων. Utrobique legendum putat Ferrarius διὰ πίστεως, Irenæo auctore, qui lib. 1, c. 2, et lib. 11, habet, « per opera et fidem. » Judicet lector. Id.

(74) Ὅτι εὐπιστος καὶ ὁ Δημιουργός ἐστιν. Δημιουργόν quippe stolidum et indoctum lingebat Valentinus. Irenæus lib. 1, cap. 2, c. 40. Id.

set propter remissionem, dixerit : « Filius tuus vivit ; » additque huic dicto : « credidit homo, » quod facilis ad credendum sit etiam mundi Opifex, quodque possit Servator etiam non præsens curare : servosque reguli interpretatus est angelos Opificis mundi, renuntiantes illis verbis : « Filius tuus vivit, » quod commode et probe haberet, non amplius agens a se aliena ; et hanc ob causam existimat servos renuntiare regulo quæ ad salutem filii pertinebant : primosque existimat angelos videre actiones hominum in mundo, **276** an fortiter et sincere vitam degant ab eo tempore quo Christus advenit. Ad hæc per horam septimam dicit designari naturam sanati. Deum : « Credidit ipse, et domus ejus tota, » interpretatus est dici de angelico ordine, deque hominibus ipsi [Effectori mundi] conjunctioribus. Inquit etiam inquiri de quibusdam angelis, utrum servabuntur necne, nempe de his qui descenderunt ad filias hominum ⁹⁵. Quinetiam virorum Effectoris mundi perditionem declarari existimat hoc dicto : « Filii regni exibunt in tenebras exteriores ⁹⁶, » Isaiamque de his prophettare illud : « Filios genui, et exaltavi ; ipsi autem spreverunt me ⁹⁷ ; » quos filios alienos, et semen nequam, et injustum appellat, vitemque quæ fecerit spinas ⁹⁸. Et hæc quidem sunt commentationes Heracleonis, quas et audacius et magis impie dictas oportuerat multo apparatu demonstrari, siquidem veræ erant. Sed nescio quomodo etiam de animæ immortalitate dubitat, cum non exposuerit quot sint ex mortis voce significationes. Verum enim significatum oportebat cum consideratione et diligentia videre ; et an juxta omnes significationes, anima sit mortalis, necne : nam si ex eo quod peccare potest anima, ipsa quæ peccat moritur, etiam nos eandem hoc modo mortalem dicimus : quod si vero universalem dissolutionem et demolitionem ejus, mortem existimat, nos non admittemus, ne animo quidem dispicere valentes substantiam mortalem transeuntem in immortale, et naturam corruptibilem in id quod est incorruptibile : hoc enim est perinde ac si diceremus transire aliquid a corpore in rem incorpoream ; perinde quasi subjectum aliquod commune sit naturæ corporum et rerum incorporearum : quod manet, quemadmodum manere dicunt materiale hisce in rebus clarissime, qualitatibus transeuntibus in incorruptibilitatem. Cæterum non idem est corruptibilem naturam induere incorruptionem, et corruptibilem naturam transire in incorruptionem ⁹⁹. Eadem etiam et de natura mortali dicenda sunt, quæ non immutatur in immortalitatem, sed eam induit. Præterea quandoquidem animalem animam existimavit per opera et sensum credere, non autem per rationem, interrogamus eum de Paulo, cujus natura erat : nam si

⁹⁵ Gen. vi, 2. ⁹⁶ Matth. viii, 12. ⁹⁷ Isa. i, 2. ⁹⁸ ibid. 4. ⁹⁹ I Cor. xv, 53.

(75) Codd. Bodleianus et Barberinus, πολιτεύοντο· Regius, perperam, πολιτεύειν τό, cujus loco Huetius ex conjectura legebat πολιτεύουσι.

A Σωτήρ καὶ μὴ παρὼν θεραπεύειν· δούλους δὲ τοῦ βασιλικοῦ ἐξείληφε τοὺς ἀγγέλους τοῦ Δημιουργοῦ, ἀπαγγέλλοντας ἐν τῷ· « Ὁ παῖς σου ζῆ, » ὅτι οικειῶς καὶ κατὰ τρόπον ἔχει, πράσων μὴκέτι τὰ ἀνοικεῖα· καὶ διὰ τοῦτο νομίζει ἀπαγγέλλειν τῷ βασιλικῷ τοὺς δούλους τὰ περὶ τῆς τοῦ υἱοῦ σωτηρίας· ἐπεὶ καὶ πρώτους οἶσται βλέπειν τὰς πράξεις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνθρώπων τοὺς ἀγγέλους, εἰ ἐβρωμένως καὶ εἰλικρινῶς πολιτεύοντο (75) ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτήρος ἐπιδημίας. Ἔτι πρὸς τὴν ἐβδόμην ὥραν λέγει, ὅτι διὰ τῆς ὥρας χαρακτηρίζεται ἡ φύσις τοῦ λαθέντος. Ἐπὶ πᾶσι τό· « Ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη, » διηγῆσατο ἐπὶ τῆς ἀγγελικῆς εἰρησθαι τάξεως, καὶ ἀνθρώπων τῶν οικειοτέρων αὐτῷ. Ζητεῖσθαι δὲ φησι περὶ τινῶν ἀγγέλων εἰ σωθήσονται, τῶν καταλεθόντων ἐπὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων θυγατέρας. Καὶ τῶν ἀνθρώπων δὲ τοῦ Δημιουργοῦ τὴν ἀπίθειαν δηλοῦσθαι νομίζει ἐν τῷ· « Οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐξελεύσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, » καὶ περὶ τούτων τὸν Ἡσαίαν προφητεύειν τό· « Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὑψωσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » οὐστinas υἱοὺς ἀλλοτρίους, καὶ σπέρμα πονηρὸν, καὶ ἄνομον καλεῖ, καὶ ἀμπελώνα ἀκάθαρτος ποιήσαντα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Ἡρακλέωνος, ἅπερ τολμηρότερον καὶ ἀσεβέστερον εἰρημένα ἐχρῆν μετὰ πολλῆς κατασκευῆς ἀποδεδεῖχθαι, εἴπερ ἦν ἀληθῆ. Οὐκ οἶδα δὲ πῶς καὶ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἀπιστεῖ, μὴ ἐκλαθὼν πόσα σημαίνεται ἐκ τῆς « θάνατος, » φωνῆς. Καθορῶντα γὰρ ἔδει τὸ σημαίνονμενον μετ' ἐπισκέψεως καὶ ἀκριβείας ἰδεῖν εἰ κατὰ τὰ πάντα σημαίνονμενα θνητὴ ἐστίν. Εἰ μὲν γὰρ, ὅτι δεκτικὴ ἁμαρτίας, ψυχὴ δὲ ἡ ἁμαρτανουσα αὐτὴ ἀποθάνεται, καὶ ἡμεῖς ἐροῦμεν αὐτὴν θνητὴν· εἰ δὲ τὴν παντελῆ διάλυσιν καὶ ἐξαφανισμόν αὐτῆς θάνατον νομίζει, ἡμεῖς οὐ προσησόμεθα, οὐδὲ μέχρι ἐπινοίας ἰδεῖν δυνάμενοι οὐσίαν θνητὴν μεταβάλλουσαν εἰς ἀθάνατον καὶ φύσιν φθαρτὴν ἐπὶ τὸ ἀφθαρτον· ὁμοιον γὰρ τοῦτο τῷ λέγειν μεταβάλλειν τι ἀπὸ σώματος εἰς ἀσώματον, ὡς ὑποκειμένου τινὸς κοινοῦ τῆς τῶν σωμάτων καὶ ἀσωμάτων φύσεως· ὅπερ μένει, ὥσπερ μένει φασὶ τὸ ὕλικόν οἱ περὶ ταῦτα δεινὸν, τῶν ποισήτων μεταβαλλουσῶν εἰς ἀφθαρσίαν. Οὐ ταυτὸν δὲ ἐστὶ τὴν φθαρτὴν φύσιν ἐνδύεσθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ τὴν φθαρτὴν μεταβάλλειν εἰς ἀφθαρσίαν. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ περὶ τῆς θνητῆς λεκτέον, οὐ μεταβαλλούσης μὲν εἰς ἀθανασίαν, ἐνδουμένης δὲ αὐτὴν. Ἔτι, ἐπεὶ περὶ τὴν ψυχικὴν φύσιν φήθη (76) δι' ἔργων καὶ αἰσθήσεως πείθεσθαι, οὐχὶ δὲ λόγων, πεισόμεθα αὐτοῦ περὶ Παύλου, ποίας φύσεως ἦν· εἰ μὲν γὰρ πνευματικῆς, πῶς διὰ τῆς τεραστίου ἐπιφανείας πεπίστευκεν ; εἰ δ' οὐκ ἄλλως ἐδύνατο πιστεύειν ἢ διὰ τῆς τεραστίου ἐπιφανείας, ἀκολουθεῖ κατ' αὐτοῦς καὶ αὐτὸν εἶναι ψυχικόν. Πῶς δὲ καὶ ἀσεβὲς τὸ πρὸ τοῦ Δημιουργοῦ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ θεωρεῖν τὸ ἐβρωμένον καὶ τὸ εἰλικρινὲς τῆς πολιτείας τῶν ὑπὸ τῆς δυνάμει τοῦ Σωτήρος βελτιωθέντων, καὶ παρὰ τὸ

(76) Codex Bodleianus, recte, φήθη· Regius vero νοηθῆ, cujus loco Huetius ex conjectura legi volebat ἐνόησε vel ἐνοήθη.

ἐναργῆς τοῦ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ λόγου, ἔτι δὲ καὶ παρὰ τὴν Γραφὴν τὴν λέγουσαν· « Εἰ κρυβήσεται ἀνθρώπος ἐν κρυφαίοις, κἀγὼ οὐκ ὄψομαι αὐτόν; » καί· « Κύριος ἐτάζων νεφροὺς καὶ καρδίας; » καί· « Κύριος γινώσκων τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων, κἀν ὡς μάταιοι; » Πῶς δὲ σώσει καὶ τό· « Ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν; » ἔτι δὲ μᾶλλον εἰ ἡ φύσις χαρακτηρίζεται τοῦ λαθέντος ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς ὥρας, εἴη φύσις τῆς λάσεως γινομένη τῷ οἰκείῳ τῇ ἀναπαύσει ἀριθμῷ; Τὸ δὲ διαφορᾶς εἶναι ψυχικῶν, ἐπὶ τέλει ὧν ἐξεθέμεθα, ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων, ἀναγεγραμμένον, ὁμωνυμία χρωμένου ἐστὶ, καὶ ἐτέραν φύσιν εἰσάγοντος τετάρτην, ὅπερ οὐ βούλεται.

hominum, quoniam vanæ sunt ¹? » Quomodo etiam servat illud : « Qui videt omnia ante ortum ipsorum ², » maxime si natura sanati designata ab horæ numero, sit natura medicamenti facta numero qui accommodatus est ad quietem? Quod vero scriptum est propter corruptionem eorum, qui sunt animales, in sine eorum quæ exposuimus ab eo dicta fuisse, æquivocatio utentis est, et introducens aliam quartam naturam, quod ipse non approbat.

60. « Τοῦτο δὲ πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. » Τὸ ῥῆτὸν ἀμφίβολόν ἐστι· σημαίνει γὰρ τὸ μὲν τοιοῦτον, ἐν τῇ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐπιδημία ὁ Ἰησοῦς δύο σημεῖα πεποίηκεν, ὧν τὸ περὶ τὴν ὕδιν τοῦ βασιλικοῦ δεύτερόν ἐστι· δύο γὰρ σημείων (77) ὄντων ἂ ἐποίησεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ὁ Ἰησοῦς, τὸ δεύτερον πεποίηκεν ἐλθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ τοῦτό γέ ἐστι τὸ δεκτὸν καὶ ἀληθές (78)· οὐ γὰρ τὸ πρότερον ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐλθὼν πεποίηκε· τὸ δὲ πρότερόν ἐστι τὸ περὶ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον, ὅπερ γέγονεν ἐν τῇ ἐπαύριον· ὅπερ αἴτιον ἐγένετο καὶ (79) τοῦ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν Σίμωνος Πέτρου, πυθόμενον τοῦ μένει, περὶ δεκάτην ὥραν τῆς ἡμέρας μεμενηκέναι παρὰ τῷ Κυρίῳ· γέγραπται γάρ· « Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ἐξελεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ εὗρισκε Φίλιππον. » Ὅρα δὴ τὴν οἰκονομίαν εἰ δυνάμεθα νοῆσαι, τῷ καὶ ἐπισεσημειῶσθαι τὸν εὐαγγελιστὴν περὶ τοῦ δεύτερου τοῦτο τὸ σημεῖον γεγόνεναι, κατελθόντος ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν τοῦ Κυρίου. Ἐλέγομεν δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω δυνάσθαι τὰς δύο εἰς τὴν Κανᾶ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἐπιδημίας εἰς σύμβολον λαμβάνεσθαι τῶν δύο αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν ἐπιδημιῶν, ἧτις παρὰ τὸ κτήμα αὐτοῦ γεγονέαι, εἰληφότος πᾶσαν ἐξουσίαν ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, Κανᾶ ὠνομάσθη (80). Τῇ μὲν οὖν προτέρᾳ ἐπιδημίᾳ μετὰ τὸ λουτρὸν ἡμᾶς εὐφραίνει συνδιαιωμένους αὐτῷ, καὶ διδούς τοῦ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ οἴνου πείν, ὕδατος μὲν τυγχάνοντος, ὅτε ἤντητο πρότερον· οἴνου δὲ γενομένου, ὅτε αὐτὸ (81) μετεποίησεν Ἰησοῦς. Καὶ γὰρ ἀληθῶς πρὸ μὲν Ἰησοῦ ἡ Γραφὴ ὕδωρ ἦν· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰησοῦ οἶνος ἡμῖν γεγέννηται. Τῇ δὲ δευτέρᾳ (82) ἐπιδημίᾳ ἀπολύει τοῦ πυρετοῦ,

¹ Jerem. xxiii, 24. ² Psal. vii, 10. ³ Psal. xciii, 11. ⁴ Dan. xiii, 42. ⁵ Joan. iv, 54. ⁶ Joan. i, 38, 39. ⁷ ibid. 43. ⁸ Matth. xxviii, 18.

(77) Codex Bodleianus, δύο γὰρ σημείων· Regius, τὸ δὲ τι τοιοῦτου σημείων.

(78) Codex Bodleianus, δεκτὸν καὶ ἀληθές· Regius omisit καί.

(79) Ὅπερ αἴτιον ἐγένετο καί. Deest in codice

A naturæ spiritualis, quomodo per prodigiosam apparitionem credidit? quod si non aliter quam per apparitionem prodigiosam credere poterat, consequitur juxta illorum opinionem etiam ipsum animale fuisse. **277** Sed quomodo non impium est, et præter evidentem rationem de mundi Opifice, quod ante ipsum mundi Opificem angeli ejus viderint sanum et sincerum modum vivendi eorum qui propter potentiam Servatoris meliores facti fuerint, contra Scripturam dicentem : « Num occultabitur homo in locis latentibus, et ego non videbo eum ¹? » et : « Dominus scrutans renes, et corda ²; » et : « Dominus cognoscens cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt ³? » Qui videt omnia ante ortum ipsorum ⁴, » maxime si natura sanati designata ab horæ numero, sit natura medicamenti facta numero qui accommodatus est ad quietem? Quod vero scriptum est propter corruptionem eorum, qui sunt animales, in sine eorum quæ exposuimus ab eo dicta fuisse, æquivocatio utentis est, et introducens aliam quartam naturam, quod ipse non approbat.

60. « Hoc autem rursus signum fecit secundum Jesus, veniens a Judæa in Galilæam ⁵. » Hic contextus est ambiguus; habet enim talem significationem, quasi Jesus duo signa fecerit, cum veniret a Judæa in Galilæam, quorum signum de filio reguli sit secundum : et quod duo signa cum sint quæ fecerit Jesus in Galilæa, secundum fecerit, veniens a Judæa in Galilæam : estque hoc receptum et verum; neque enim cum proficisceretur a Judæa in Galilæam, primum fecit, sed primum fecit quando mutavit aquam in vinum : factumque est postera die, fuitque etiam in causa ut Andreas, frater Simonis Petri, interrogans ubi maneret, circa decimam diei horam apud Dominum maneret ⁶; scriptum est enim : « Postridie voluit exire in Galilæam, et invenit Philippum ⁷. » Sed vide num intelligere possimus œconomiam : eo quod notarit etiam evangelista hoc secundum signum factum fuisse cum descenderet Dominus a Judæa in Galilæam. Diximus autem in superioribus duos Servatoris nostri adventus in Canam accipi posse pro duobus ipsius super terram adventibus : quæ quidem terra, quia facta sit possessio ejus, qui accepit potestatem omnem, ita in terra, quemadmodum in caelo ⁸, idcirco Kanā appellata est. Primo itaque adventu nos post lavacrum cum ipso conviventes exhilarat, etiam donans ut bibamus e vino potentie suæ, quod quidem aqua erat quando hauriebatur antea; **278** sed vinum facta est, quando immutavit illam Jesus. Etenim vere ante Jesum Scriptura erat aqua; simul autem atque venit Jesus, facta est nobis vinum. Secundo vero adventu liberat a febre, tempore judicii, quod illi a Deo concreditum fuit ut judicet, liberans a febre et per-

Regio, sed legitur in Bodleiano.

(80) Κανᾶ ὠνομάσθη. A τῷ, « possedit. »

(81) Bodleianus codex αὐτό, Regius et Barbertinus, αὐτόν.

(82) Τῇ δὲ δευτέρᾳ. In Regio codice deest δέ.

fecte sanans reguli filium, sive Abrahæ, sive principis alicujus qui regulus nominetur. Et hæc quidem veluti prætereundo superiores expositiones; quarum quoniam memores nos esse oportet, dicendum est fieri posse ut omnis creatura duplicem illius adventum hunc ad se consideret. Proinde inspicies num principalis dicendus sit hæc ratione primus, sequens vero secundus: adeo ut in principali exhiberentur hi qui eum receperint; in secundo vero liberentur ab omni morbo et ab ignitis inimici sagittis hi qui noluerant antea de ejus vino bibere. Et primum quidem miraculum indivisum est, nam Canæ est et qui aquam vertit in vinum, et qui bibunt; secundum vero miraculum quamdam veluti separationem habet: nam filius reguli ægrotans non erat ubi Jesus: non enim erat in Cana, sed in Capharnaio: et sermo quidem potentiae a Cana egreditur, nam « Filius tuus vivit » in Cana dictum est; opus vero sermonis efficitur in Capharnaio; illic enim ægrotus reguli filius sermone Jesu curatus est « hora septima »; invenimusque hunc a sermone curatum, cui non putabatur Jesus adesse, atque etiam centurionis servum. Etenim procul ab illo cum esset, non proficiscitur Dominus ad domum centurionis, qui dixit: « Domine, non sum idoneus, ut sub tectum meum intres, sed tantum dic verbum, et sanabitur puer meus »; propter quod inquit ad ipsum: « Vade, et ut credidisti, fiat tibi ».¹⁰ Observavimus autem utrosque ægrotantes in Capharnaio fuisse, scilicet reguli filium et centurionis servum. Quin socrus etiam Petri prostrata, febri laborabat in Capharnaio, cujus manus cum attigisset, prostratam sanavit, adeo ut erecta ministraret illi.¹¹ Et hi quidem die existente curati fuere in Capharnaio, nam reguli filius hora septima, centurionis autem servus et Petri socrus ante vesperam. « Vespera vero facta, » juxta Matthæum¹², « attulerunt illi » in Capharnaio « multos a dæmone vexatos: spiritusque ejecit sermone, omnesque male **279** habentes curavit. » Tardius ergo quidam, celerius alii curantur a Jesu: qui enim vespere, tardius curantur, quippe qui iis qui in die curati sunt, inferiores sint; nam a dæmone vexantur, et male habent. Proinde contendendum nobis est, ut congregemus loca ubi inventi fuere qui curatione egebant, notandumque est quibus in locis alia facta fuerint signa, et non ea quæ ad ægrotantes spectant: veluti in Samaria signum erat illud: « Quinque viros habuisti, et nunc quem habes, non est tuus vir »;¹³ propterea cum obstupuisset mulier, dixit: « Video te prophetam esse, » civibusque dicit:

¹⁰ Joan. iv, 50. ¹¹ ibid. 52. ¹² Matth. viii, 8. ¹³ ibid. 13. ¹⁴ Marc. i, 30. ¹⁵ Matth. viii, 16. ¹⁶ Joan. iv, 18.

(83) Codex Bodleianus, παρεξίουσαν· Regius et Barberinus, παραξίουσαν.

(84) Codex Bodleianus, αὐτῶν· Regius et Barberinus, ἐαυτῶν.

(85) Τὴν μὲν προηγουμένην. Scribendum videtur τῇ μὲν προηγουμένην.

A κατὰ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως ἦν ἐπιστευθεὶ κρίνειν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀπολύων τοῦ πυρετοῦ, καὶ ἰώμενα, παντελῶς τὸν τοῦ βασιλικοῦ υἱὸν, εἴτε Ἀβραάμ, εἴτε ἄρχοντός τινος ὀνομαζομένου βασιλικοῦ. Καὶ ταῦτο μὲν ὡς πρὸς τινα διήγησιν παρεξίουσαν (83) τὰς πρότερας· ἐπεὶ δὲ μεμνησθαι ἡμᾶς αὐτῶν (84) δεῖ, λεκτέον, ὅτι δυνατόν πάσῃ τῇ κτήσει αὐτοῦ τὴν διττὴν ταύτην νοεῖσθαι ἐπιδημίαν. Ἐπιστήσεις δὲ εἰ προηγουμένην μὲν κατὰ τοῦτο τὴν πρώτην λεκτέον, ἐπομένην δὲ τὴν δευτέραν, ὥστε τὴν μὲν προηγουμένην (85) εὐφραίνεσθαι τοὺς παραδεξαμένους αὐτὸν, τῇ δὲ δευτέρᾳ πάσης νόσου ἀπολύεσθαι, καὶ τῶν πεπυρωμένων τοῦ ἐχθροῦ βελῶν τοὺς μὴ βουλευθέντας πρότερον τοῦ οἴνου αὐτοῦ πιεῖν. Καὶ τὰ μὲν τῆς πρώτης δυνάμεως ἀμέριστά ἐστιν, ἐν Κανᾷ γὰρ ὁ ποῖων τὸ ὕδωρ οἶνον, καὶ οἱ πίνοντες· τὰ δὲ τῆς δευτέρας οἶνον εἶχει τινὰ μερισμόν· ὁ γὰρ τοῦ βασιλικοῦ υἱὸς νοσῶν οὐκ ἦν ὄπου Ἰησοῦς· οὐ γὰρ ἦν ἐν Κανᾷ, ἀλλ' ἐν Καφαρναοῦμ· καὶ ὁ μὲν τῆς δυνάμεως λόγος ἀπὸ τῆς Κανᾷ ἐξέρχεται· τὸ γὰρ· « Ὁ υἱὸς σου ζῆ » ἐν Κανᾷ εἴρηται· τὸ δὲ τοῦ λόγου ἔργον ἐν Καφαρναοῦμ γίνεται· ἐκεῖ γὰρ νοσῶν ὁ τοῦ βασιλικοῦ υἱὸς λόγῳ ἑθεραπεύθη τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἐβδόμην ὥραν· τοῦτον δὲ λόγῳ εὐρίσκομεν θεραπευθέντα ἀπὸ μὴ παρῆναι νομιζομένου αὐτῷ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὸν τοῦ ἑκατοντάρχου δοῦλον· καὶ γὰρ ἀπ' ἐκεῖνου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἑκατοντάρχου οὐ παραγίνεται ὁ Κύριος, εἰπόντος· « Κύριε, οὐκ εἶμι ἱκανός, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς, ἀλλὰ μόνον εἰπέ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου· » διὸ φησι πρὸς αὐτόν· « Ὑπάγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γεννηθήτω σοι. » Τετηρήκαμεν δὲ καὶ ὅτι ἐν Καφαρναοῦμ ἀμφοτέροι ἦσαν νοσοῦντες, ὅ τε τοῦ ἑκατοντάρχου παῖς καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ υἱὸς. Καὶ ἡ πενθερὰ δὲ Πέτρου βεβλημένη ἐπύρσεσεν ἐν Καφαρναοῦμ, ἥς ἀλάμενος τῆς χειρὸς ἴασατο τὴν βεβλημένην, ὡς ἐγερθεῖσαν διακοπεῖν αὐτῷ. Καὶ οὗτοι μὲν ἡμέρας ἑθεραπεύθησαν ἐν Καφαρναοῦμ· ὁ μὲν τοῦ βασιλικοῦ υἱὸς ὥραν ἐβδόμην, ὁ δὲ τοῦ ἑκατοντάρχου παῖς καὶ ἡ τοῦ Πέτρου πενθερὰ πρὸ τῆς ὀψίας· « Ὀψίας δὲ γενομένης, » κατὰ τὸν Ματθαῖον, « ἐν Καφαρναοῦμ προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλοὺς, καὶ ἐξέβαλλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσε. Βράδιον οὖν τινες ὑπὸ Ἰησοῦ θεραπεύονται, καὶ ἔτεροι τάχιον· οἱ γὰρ ὀψίας βράδιον, ὡς ἐλάττονες (δαιμονῶσι γὰρ, καὶ ἔχουσι κακῶς·) τῶν (86) ἡμέρας τεθεραπευμένων. Φιλοτιμητέον δὲ συναγαγεῖν τοὺς τόπους ἐνθα εὐρέθησαν οἱ δεόμενοι θεραπείας, καὶ σημειωτέον ἐν ποίοις τόποις ἄλλα γέγονε σημεῖα, καὶ οὐ τὰ περὶ τοὺς κάμωντας (87)· οἷον ἐν τῇ Σαμαρείᾳ σημείον ἦν τό· « Πέντε ἀνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις οὐκ ἔστι σου ἀντήρ· »

(86) Codex Bodleianus, οἱ γὰρ ὀψίας, ἢ βράδιον, ὡς ἐλάττονες ὄντες, (δαιμονῶσι γὰρ, καὶ ἔχουσι κακῶς·) μᾶλλον τῶν, εἰς.

(87) Καὶ οὐ τὰ περὶ τοὺς κάμωντας. Ferrarius legemat καὶ ποῦ τὰ περὶ τοὺς κάμωντας.

ἐφ' ἧ καὶ καταπλαγεῖσα ἡ γυνή φησι· «Θεωρῶ, ὅτι προσήτης εἶ σύ·» τοῖς τε πολῖταις λέγει· «Δεῦτε, ἴτετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;» Παρατηρητέον δὲ καὶ τοῖς λόγους αὐτοῦ, ποῦ, καὶ διὰ τί, καὶ ἐπὶ τίσι πεπραγμένοις λέγονται· ὑπὸ γὰρ μόνων τῶν τοιούτων παρατηρήσεων καὶ ἐξετάσεων τὰς βασάνους, εὐρήσεις κατὰ βραχὺ τοὺς καρποὺς τῶν πόνων, τὴν ἐν Ψαλμοῖς εὐλογίαν λέγουσαν· «Τοὺς καρποὺς τῶν πόνων σου φάγεσαι.» Ἔτι πρὸς τὸ, «Τοῦτο δὲ πάλιν δευτέρον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς,» καὶ τοῦτο λεκτέον, ὅτι οὐδαμῶ μὲν ὠνομάσθη μόνα τὰ τέρατα (88)· εἰ που γὰρ λέγεται, μετὰ τῶν σημείων ἀναγράφεται, ὡσπερ ἐν τῷ· «Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε·» πολλαχοῦ δὲ τὰ σημεῖα χωρὶς τῶν τεράτων εὐρηται (89), ὃν τρόπον καὶ νῦν. Καὶ ζητητέον γε εἰ ἔχει τινὰ διαφορὰν πρὸς ἄλληλα τὰ τέρατα καὶ τὰ σημεῖα· οἶμαι δὲ τὰς μὲν παραδόξους καὶ τεραστίους δυνάμεις κατ' αὐτὸ τὸ παράδοξον, καὶ ἐκβεδηκῆς τὴν συνήθειαν, θαυμάσιόν τε, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον γινόμενον, τέρατα ὠνομάζεσθαι· τὰ δὲ δηλωτικὰ τινῶν ἑτέρων παρὰ τὰ γινόμενα, σημεῖα λέγεσθαι. Διόπερ καὶ ἐπὶ τῶν μὴ παραδόξων τὸ ὄνομα τοῦ σημείου εὐρίσκωμεν· ἔχουν περὶ τὸ σημεῖον (90) λέγεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τούτῳ· «Περιτμηθήσεται τὴν σάρκα ὑμῶν πᾶν ἄρσενικόν, καὶ περιτμηθήσεθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν, καὶ ἔσται ἐν σημείῳ Διαθήκης ἀνά μέτρον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν.» Οὐδαμῶ δὲ μόνα τὰ τέρατα ὠνομάσθη· ἐπεὶ περ οὐκ ἔστι τι παράδοξον γινόμενον ἐν τῇ Γραφῇ, ὃ μὴ ἐστὶ σημεῖον καὶ σύμβολον ἑτέρου παρὰ τὸ αἰσθητῶς γεγενημένον· ὡς εἴπερ ἦν τεράστιόν τι γινόμενον οὐ συμβολικὸν ἑτέρου, ἐγγράπτο ἂν τοῦτο τὸ τέρας πεποιηκέναι τὸν Ἰησοῦν, ἢ, φέρε εἰπεῖν, Μωσῆα, ἢ τινα τῶν ἁγίων. Ὅτε μὲν οὖν διδασκόμεθα ἀπὸ τῆς Γραφῆς δεῖν ζητεῖν τὸ, οὐ σημείον ἐστὶ τὸ γεγενημένον, λέγεται· «Τοῦτο δὲ πάλιν δευτέρον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς·» ὅτε δὲ ὁ βασιλικὸς ὀνειδίξεται ὡς οὐκ ἂν πιστεύσων χωρὶς τῆς θέας τῶν παραδόξων, οὐκέτι λέγεται· «Ἐὰν μὴ σημεῖα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε·» οὐ γὰρ τὰ σημεῖα γινόμενα προκαλεῖται ἐπὶ τὸ πιστεύειν, ἢ σημεῖα ἐστὶν, ἐὰν τύχη τὸ σημεῖον μὴ εἶναι καὶ τέρας· ἀλλὰ· «Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε,» ὑμῶν μὲν πιστευόντων διὰ τὸ παράδοξον, ἡμῶν δὲ πρὸς τούτῳ καὶ διὰ τὸ, οὐ ἐστὶ σημεῖον, ἐπιτελούντων αὐτῷ. Ζητήσεις δὲ τὸ ἐν ἑβδομηχοστῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ, «Ὡς ἔθετο ἐν Αἰγύπτῳ τὰ σημεῖα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέρατα αὐτοῦ ἐν πεδίῳ Τάνεως,» πότερον τῷ ὑποκειμένῳ διαφέρει τὰ σημεῖα καὶ τέρατα, ἢ τὰ αὐτά, ἢ μὲν σημεῖα ἔπι, γέγονεν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ αὐτῆς τῆς Αἰγύπτου

A «Agite, videte hominem, qui dixit mihi omnia quaecunque feci: nunquid hic est Christus? » Observanda sunt etiam verba ipsius, ubi, et quamobrem, et propter quæ facta dicuntur. Sub talium enim solum observationum et disquisitionum examine, brevi laborum fructus reperies, benedictionem nimirum in Psalmis memoratam: «Laborum tuorum fructus comedes.» Præterea huic dicto, «Hoc autem rursus secundum signum fecit Jesus», hoc etiam addendum est; nullibi prodigia sola nominari, sed sicubi scribantur, ascribi etiam signa, quemadmodum in his verbis: «Nisi signa et prodigia videritis, non credetis»; frequenter vero signa sine prodigiis inveniri, quemadmodum etiam hoc in loco. Proinde quærendum est, habeant necne differentiam aliquam inter se prodigia et signa, et arbitror ea facta quæ superant opinionem quæque prodigiosa sunt, eo quod ipsam opinionem et consuetudinem transcenderint, sintque admiranda et supra hominem, prodigia nominari; quæ vero aliquid innuant præter ea quæ sunt, signa dici. Quam etiam ob causam nomen signi invenitur in his quæ non sunt præter opinionem, veluti signum nominatur a Deo in his: «Circumcidetur vobis omne masculinum, et circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signum Testamenti inter me et vos». Nullibi autem sola prodigia nominata sunt, quoniam non est aliquid paradoxon in Scriptura quod non sit signum et nota alterius rei, præter id quod sensibiliter fit: quoniam si fuisset prodigiosi aliquid factum alterius rei non index, scriptum fuisset hoc prodigium fecisse Jesum, vel Moysen, ut ita dicam, vel aliquem sanctorum. Quando igitur edocemur a Scriptura oportere quærere cuius signum sit id quod factum est, dicitur: «Hoc autem rursus secundum signum fecit Jesus»; quando autem regulo ceu probro datur quod crediturus non sit absque visione prodigiorum, non amplius dicitur: «Nisi signa videritis, non credetis»; non enim signa facta invitant ad credendum, in quantum signa sunt, si contingat ut signum non sit etiam prodigium; sed dicitur: «Nisi signa et prodigia videritis, non credetis»; vobis quidem creditibus propter prodigium, nobis autem præter hoc etiam honorem illi deferentibus propter illud cuius illud est signum. Quæres autem in septuagesimo septimo psalmo, «Sicut disposuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos,» utrum subjecto necne differant signa et prodigia; an eadem, in quantum signa sunt, facta sint in Ægypto, cum ipsa etiam Ægyptus ad intelligibilia quædam reducat; in quantum autem prodigia, facta sint in

¹⁴ Joan. iv, 19, 29. ¹⁵ Psal. cxxvii, 2. ¹⁶ Joan. iv, 54. ¹⁷ ibid. 48. ¹⁸ Genes. xvii, 10. ¹⁹ Joan. iv, 54. ²⁰ ibid. 48.

(88) Οὐδαμῶ μὲν ὠνομάσθη μόνα τὰ τέρατα. Novum duntaxat Testamentum hac observatione comprehendit, in quo τέρατα et σημεῖα semper conjuncta reperies. Secus in Veteri. Vide enim Exod. ii, 21; xv, 11, et psalm. xlv, 8; Isai. xxiv, 16;

xxviii, 29; Ezechiel. xii, 11, et Joel. ii, 30. ΗΟΥΤΙΟΥ.
(89) Εὐρηται. Ita codex Bodleianus; Regius, perperam, ἴδητε.

(90) Ἦρχον περὶ τὸ σημεῖον. Videtur legisse Ferrarius ἔχουν περ τὸ σημεῖον.

campo Taneos; cum alioquin prodigia, in quantum A prodigia, neque campus Taneos, in quantum est campus Taneos, allegoriam capiant. Quin etiam prodigia, in quantum signa sunt, sensu anagogico egent, et campus Taneos, in quantum est Ægyptus. Cæterum hoc in loco finiamus etiam decimum tertium tomum continentem explanationem eorum quæ sunt a principio usque ad septimum iter Jesu: nam primum Bethara proficiscitur, cum baptizatur apud Jordanem; secundo profectus Canam Galilææ ex aqua vinum fecit; tertio Capharnaum descendit, et congruit ut ubi sint ægroti, descendat; quarto Jerosolymam redit; quinto commoratur cum discipulis in terra Judæa; sexto in Samaria apud fontem Jacob docuit quæ pro viribus indagavimus; septimo denuo proficiscitur Canam Galilææ; in se- B quentibus vero, Deo dante, disseremus de his quæ ab ipso facta dictaque sunt Jerosolymis in die festo Judæorum.

ἀναγομένης ἐπὶ τινα νοητά· ἢ δὲ τέρατα, ἐν πεδίῳ Τάνεως, οὕτε τῶν τεράτων, ἢ τέρατα, οὕτε τοῦ πεδίου Τάνεως, ἢ πεδίον Τάνεως, ἀλληγορουμένων, ἀλλὰ καὶ τὰ τέρατα, ἢ σημεῖα ἐστὶ, δεῖται ἀναγωγῆς, καὶ τὸ πεδίον Τάνεως, ἢ Ἀίγυπτος. Αὐτόθι δὲ καταπαύσωμεν καὶ τὸν τρισκαιδέκατον (91) τόμον περιέχοντα διήγησιν τῶν μέχρι τῆς ἐβδόμης ἀρχῆθεν ἐπιδημίας τοῦ Ἰησοῦ· πρῶτον μὲν γὰρ ἐν Βαθαράῃ παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ βαπτιζόμενος γίνεται· δεύτερον δὲ τῇ Κανά τῆς Γαλιλαίας ἐπιδημήσας, τὸ ὕδωρ οἶνον ποιεῖ· τρίτον εἰς τὴν Καφαρναοὺμ καταβαίνει, καὶ ἀρμόζει γε ὅπου καταβαίνει εἶναι τοὺς ἀσθενοῦντας· τέταρτον εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνέρχεται· πέμπτον εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν συνδιατρίβει τοῖς μαθηταῖς· ἕκτον ἐν τῇ Σαμαρείᾳ παρὰ τῇ πηγῇ τοῦ Ἰακώβ (92) ἐδίδαξεν, ἃ κατὰ δύναμιν ἐξητάσαμεν· καὶ ἕβδομον ἐν Κανά τῆς Γαλιλαίας δεύτερον γίνεται· ἐν δὲ τῷ ἕξῃς, Θεοῦ δίδοντας, διαληψόμεθα περὶ τῶν ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Ἰουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις πεπραγμένων αὐτῷ καὶ εἰρημένων.

Λέγουσιν οἱ τόμοι τεσσαρεσκαιδέκατος, πεντεκαιδέκατος, ἕκκαιδέκατος, ἑπτακαιδέκατος, καὶ ὀκτωκαιδέκατος.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν

ΤΟΜΟΣ ΙΘ'.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS DECIMUS NONUS.

281 1. « Respondit Jesus: Neque me scitis, ne- C que Patrem meum; si me sciretis, et Patrem meum sciretis²¹. » Si oratio dicens, « Et me scitis, unde sim²², » et ea, quæ dicit: « Neque me scitis, neque Patrem meum, » ad eosdem diceretur, palam videretur contrarium esse quod dicitur; nunc vero illud, « et me scitis, » ad quosdam dicitur Jerosolymitas qui dixerunt: « Num vere cognoverunt principes hunc esse Christum? sed hunc scimus, unde sit; at Christus cum venerit, nullus agnosceret unde

²¹ Joan. viii, 19. ²² Joan. vii, 28.

(91) Τρισκαιδέκατος. Codex Bodleianus, ὀκτωκαιδέκατος.

(92) Τοῦ Ἰακώβ. Deest in codice Bodleiano.

(93) Deesse videtur hujus tomii initium. Nullum enim tomum incipit Origenes, quin pluribus vel paucis alloquatur familiarem suum Ambrosium, eique expressis verbis enuntiet quotus sit numero tomus ille, quem ei nuncupat ac mittit, quemadmodum videre licet in cæteris octo tomis qui supersunt. Hic vero nil simile reperitur. Tomus incipit ab abrupto contra morem: nulla præfatio, nulla

(93) « Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς· Οὐτε ἐμὲ οἴδατε, οὕτε τὸν Πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἂν ᾔδειτε. » Εἰ μὲν πρὸς τοὺς (94) αὐτοὺς ὁ λόγος ἦν ὁ λέγων, « Κάμῃ οἴδατε πόθεν εἰμὶ, » καὶ ὁ φάσκων (95), « Οὕτε ἐμὲ οἴδατε, οὕτε τὸν Πατέρα μου, » ἀντικρὺς ἂν ἔδοξεν ἐναντίον εἶναι τὸ λεγόμενον· νοῦν δὲ τὸ μὲν, « Κάμῃ οἴδατε, » πρὸς τινὰς τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀπαγγέλλεται εἰρηκότας· « Μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός; Ἄλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ

ipsius tomii enuntiatio. Præterea in fine plus quam dimidia sui parte mutilum eum esse inde liquet, quod desinat in versum 25 capitis viii Evangelii Joannis, vicesimus vero tomus incipiat a versu 57 ejusdem capitis; ac proinde manifeste deest explanatio undecim versuum, nimirum 26-36.

(94) Εἰ μὲν πρὸς τοὺς, etc. Codex Regius, perperam, ὁ μὲν πρὸς τοὺς, etc.

(95) Καὶ ὁ φάσκων. In codice Regio desideratur καί.

Χριστός ὅταν ἐρχῆται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστὶ· ἔτι δὲ, ὅτι « Οὐτε ἐμὲ οἴσαστε, » καὶ τὸ ἐξῆς, πρὸς τοὺς εἰπόντας αὐτῷ Φαρισαίους· « Σὺ μαρτυρεῖς περὶ σεαυτοῦ, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής. » Πῶς καὶ τοῖς Ἱεροσολυμίταις διὰ τῶν προτέρων, καὶ τοῖς Φαρισαίοις διὰ τῶν νῦν ἐξεταζομένων φησὶν, ὅτι, « Τὸν Πατέρα οὐκ οἴδατε· » τοῖς μὲν Ἱεροσολυμίταις διὰ τούτων· « Ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴσαστε· ἐγὼ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κάκεινός με ἀπέστειλε· » τοῖς δὲ Φαρισαίοις διὰ τοῦ· « Οὐτε ἐμὲ οἴδατε, οὐτε τὸν Πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἂν ᾔδειτε. » Καὶ ζητήσαι ἂν τις εὐλόγως ὅπως, εἰπερ ἀληθὲς τὸ, « Εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἂν ᾔδειτε, » οἱ Ἱεροσολυμίταις πρὸς οὓς φησι· « Κάμὲ οἴδατε, » οὐκ οἴδασι τὸν Πατέρα. Προσεπιτείνει δὲ τὴν εἰς τὸν τόπον ἀπορίας καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐπιστολῇ ταῦτα λέγων· « Ὁ ἀρνούμενος τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν· πᾶς γὰρ ὁ ἀρνούμενος τὸν Υἱόν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· » εἰ γὰρ ὁ ἀρνούμενος τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ ὁ ὁμολογῶν τὸν Υἱόν, καὶ τὸν Πατέρα ἔχει, » δηλον, ὅτι οἱ Ἱεροσολυμίταις, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει, τῷ μὴ γινώσκων τὸν Πατέρα, ἀρνοῦμενοι τὸν Πατέρα, ἀρνοῦνται καὶ τὸν Υἱόν· εἰ δὲ ἀρνοῦνται τὸν Υἱόν, πᾶς τὸ, « Κάμὲ οἴδατε, » ἀληθές; Πάλιν οἱ αὐτοὶ εἰ οἴδασι τὸν Υἱόν, διὰ τὸ, « Καὶ ἐμὲ οἴδατε (ἐπεὶ ὁ ὁμολογῶν τὸν Υἱόν, καὶ τὸν Πατέρα ἔχει), » ὁμολογοῦσι τὸν Πατέρα· εἰ δὲ ὁμολογοῦσι τὸν Πατέρα, πᾶς ἀληθὲς τὸ, « Ἄλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε; » Ἀκτέον δὲ πρὸς ταῦτα, ὅτι ἰσχυρὸν ὅτι μὲν περὶ ἑαυτοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου θαλέγεται, ὅτι δὲ ὡς περὶ θειοτέρας φύσεως, καὶ ἡνωμένης τῇ ἀγεννήτῳ (96) τοῦ Πατρὸς φύσει. Ἐπὶ μὲν γὰρ λέγει, « Νῦν ζητεῖτέ με ἀποκτείνειαι, ἀνθρώπων ὅς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, » τοῦτο φησὶν εἰδώς τὸ ζητούμενον ἀναιρεθῆναι εἶναι οὐ θεόν, ἀλλὰ ἀνθρώπων· ἐάν δὲ, « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν, » καὶ, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ, » καὶ, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις, » καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια, οὐ περὶ τοῦ ζητουμένου ἀναιρεθῆναι ἀνθρώπου διδάσκει. Οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὸ παρὸν ἡμῖν ζητούμενων ἐκ τῆς συμφράσεως κατανοητέον, τὸ μὲν, « Κάμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμι, » περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἑαυτοῦ διαλέγεται· τὸ δὲ, « Οὐτε ἐμὲ οἴδατε, οὐτε τὸν Πατέρα μου, » περὶ τῆς θεότητος· τῷ μὲν γὰρ, « Κάμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμι, » αὐτὰ προτέταχται (97)· « Ἐλεγον οὖν τινες ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν· Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτείνειαι; Καὶ ἔδε παρήρησα λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι. Μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός; ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστός ὅταν ἐρχῆται, οὐδεὶς γινώσκει

A sit 22; » hoc vero, « neque me scitis, » et quod sequitur, ad Phariseos dicitur, qui dixerunt illi : « Tu testificaris de te ipso, testimonium tuum non est verum 23. » Verumtamen Jerosolymitis etiam per superiora, et Phariseis per presentia, quæ nunc examinamus, inquit quod Patrem non norint; Jerosolymitis quidem per illa : « A me ipso non veni, sed est verax, qui me misit, quem vos non nostis : ego novi eum, quia ab ipso sum, et ille me misit 24; » Phariseis vero per hæc : « Neque me scitis, neque Patrem meum; si me sciretis, et Patrem meum sciretis. » Ac certe merito quis quæreret quomodo Jerosolymitæ, ad quos inquit, « et me scitis, » non norint Patrem, si verum est illud : « Si me sciretis, et Patrem meum sciretis. » Aduget autem loci difficultatem Joannes in Epistola Catholica hæc dicens : « Qui negat Patrem, negat etiam Filium : omnis enim qui negat Filium, is ne Patrem quidem habet 25; » quod si quis negat Patrem, is negat etiam Filium; et « qui Filium fatetur, is etiam Patrem habet 27, » perspicuum est Jerosolymitas, quod ad contextum attinet, negantes Patrem, eo quod Patrem non agnoscant, negare etiam Filium : proinde si Filium negant, 282 quomodo verum est, « Et me scitis ? » Rursus si hi Filium norunt propter illud, « Et me scitis (quoniam qui fatetur Filium, is etiam Patrem habet 28), » fatentur Patrem : quod si fatentur Patrem, quoniam pacto verum est illud : « Sed est verax qui me misit, quem vos nescitis 29 ? » Quibus respondendum est aliquando Servatorem de seipso veluti homine disse-rere, aliquando de diviniore natura, eaque unita ingeni-tæ Patris naturæ. Cum enim dicit, « Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum 30, » hoc loquitur sciens non Deum, sed hominem quæri ad mortem; cum vero inquit, « Ego et Pater unum sumus 31; » Ego sum veritas et vita 32; Ego sum resurrectio 33, » et his similia, non docet de eo homine qui quærebatur. Isto igitur modo de his etiam quæ a nobis in præ-sentia quærentur, ut similiter solvantur, conside-randum est; illud enim, « Et me scitis, et unde sim scitis 34, » de se ipso homine disputat; hoc vero, « Neque me scitis, neque Patrem meum 35, » de divinitate. Illis enim verbis, « Et me scitis, et unde sim scitis, » hæc præposita sunt : « Dicebant ergo quidam ex Jerosolymitis : Nonne hic est quem quærent interficere ? Et ecce cum fiducia loquitur, nec quidquam illi dicunt. Num vere cognoverunt principes hunc esse Christum ? sed hunc scimus unde sit : at Christus cum venerit, nemo agnosceret unde sit 36; » his vero, « Neque me scitis, neque Patrem meum, » hæc sunt præposita : « Dixerunt ergo

22 Joan. vii, 26, 27. 23 Joan. viii, 13. 24 Joan. vii, 28, 29. 25 Joan. ii, 22. 27 ibid. 28 I Joan. ii, 23. 29 Joan. vii, 28. 30 Joan. viii, 40. 31 Joan. x, 30. 32 Joan. xiv, 6. 33 Joan. xi, 25. 34 Joan. vii, 28. 35 Joan. viii, 19. 36 Joan. vii, 25 seq.

(96) Ἐνωμένης τῇ ἀγεννήτῳ. Codex Regius, ἀγενήτω. Cæterum erronea hæc videntur, neque enim natura divina θειοτέρα φύσις Filii unitur nature ingentæ Patris, sed eadem est; non ἕνωται,

sed ἡ αὐτὴ ἐστι.

(97) Προτέταχται. Sic codex Bodleianus; Regius, προστέταχται.

ei Pharisæi: Tu de teipso testificaris; testimonium tuum non est verum. Respondit Jesus, et dixit illis: Etiam si ego testificor de me ipso, testimonium meum verum est, quia novi unde veni et quo vado; vos secundum carnem iudicatis; ego non iudico quemquam; atque etiam si iudico ego, iudicium meum verum est, quod solus non sum, sed ego, et qui misit me, Pater ³⁷. » Ex his ergo perspicuum est a Jerosolymitis dictum fuisse, « Hunc scimus, unde sit, » hoc referentibus ad ortum ipsius in Bethleem, sciebantque hunc esse, cuius mater dicebatur Maria, et fratres ejus Jacobus et Joannes, et Simon Judas ³⁸; quam ob causam assentitur etiam his qui dixerant, « Scimus unde sit, » per hæc verba, « et me scitis unde sim. » **283** At Pharisæis de diviniore natura disserens, et, ut aliquis diceret, in quantum est primogenitus omnis creaturæ, hæc dixit: « Etiam si ego testificor de me ipso, testimonium meum verum est, quia scio unde veni et quo vado ³⁹. » Quamobrem interrogantibus eum contra hæc, et dicentibus, « Ubi est Pater tuus ⁴⁰? » respondet, ut aliquis diceret, alius existens ab eo qui dicit, « Et me scitis ⁴¹, » et inquit: « Neque me scitis, neque Patrem meum ⁴². » Cæterum ruditatis Pharisæorum erat, vel non intelligere Jesum de Deo universorum loqui, dum diceret, « Testificor de me, qui misit me, Pater ⁴³; » vel si intellexerant de Deo hæc dici, existimare Deum esse in loco, et idcirco respondere: « Ubi est Pater tuus? » Verum scire oportet quod hinc manifeste ostendi putent hæretici, Deum, cui serviebant Judæi, non esse Patrem Christi: nam si Pharisæis servientibus mundi Effectori, inquit, dicebat Servator, « Neque me scitis, neque Patrem meum, » manifestum est Pharisæos non nosse Patrem Jesu alterum existentem a mundi Effectore. Sed ne Jerosolymitæ quidem, inquit, eum norant, quibus supra dixerat: « Sed est verax, qui misit me, quem vos nescitis: » quæ dicunt, quia non legerunt Scripturas divinas, neque observaverunt consuetudinem locutionis ipsarum. Quamvis enim intelligere quis possit quæ ad Deum pertinent, a patribus edoctus huic soli serviendum esse, si vivat is non bene, hunc dicunt non habere cognitionem Dei. Si quisquam igitur alius novit quæ ad mundi Effectorem pertinent, et quæ ad cultum sacerdotalem, perspicuum certe est inter hos fuisse filios Heli sacerdotis, qui nutriti fuere in Dei cultu. Attamen eo quod peccaverint, scripta sunt hæc de illis in primo Regum ⁴⁴: « Et filii Heli, filii pestilentis, non cognoverunt Dominum. » [(1) Interrogemus enim eos qui etiam sectam sequuntur, annon

πόθεν ἐστὶ· τοῦ δὲ, « Οὐτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν Πατέρα μου, » ταῦτα· « Εἶπαν οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι· Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἐστὶν ἀληθής· Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἀληθής ἐστὶν ἡ μαρτυρία μου, ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα· καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθινή ἐστίν, ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με Πατὴρ. » Δῆλον οὖν ἐκ τούτων, ὅτι ὑπὸ μὲν τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἐλέγετο, « Τοῦτον οὐδαμὲν πόθεν ἐστίν, » ἀναφερόντων ἐπὶ τὸ ἐν Βηθλεὲμ αὐτὸν γεγενῆσθαι καὶ ἐπισταμένων ἦν (97*), ὅτι οὗτος ἦν οὗ ἡ μήτηρ ἐλέγετο Μαρία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰακωβός, καὶ Ἰωάννης, καὶ Σίμων Ἰούδας· **B** διόπερ καὶ μαρτυρεῖ τοῖς εἰρηκόσιν, « Οἴδαμεν πόθεν ἐστὶ, » διὰ τοῦ· « Κἀμὲ οἴδατε πόθεν εἰμὶ· » τοῖς δὲ Φαρισαίοις τὸ, « Καὶ ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἀληθής ἐστὶν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω, » τῇ θειοτέρᾳ φύσει διαλεγόμενος ἔφασκε ταῦτα, καὶ, ὡς ἂν εἴποι τις, καθ' ὃ πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἦν. Διόπερ τοῖς πρὸς ταῦτα πυθομένοις αὐτοῦ καὶ εἰρηκόσι, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Πατὴρ σου; » ἀποκρίνεται, ὡς ἂν εἴποι τις, ἕτερος ὢν τοῦ λέγοντος, « Κἀμὲ οἴδατε, » καὶ φησὶ· « Καὶ οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν Πατέρα μου. » Κατὰ δὲ τὸ ταπεινὸν τῶν Φαρισαίων ἦν, ἤτοι μὴ νοεῖν, ὅτι περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἔλεγε τὸ, « Μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με Πατὴρ, » ἢ, εἰ ἐξεδέχοντο περὶ (98) τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγεσθαι, νομίζειν, ὅτι ἐν τῷπῳ ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο ἀποκρίνεσθαι· « Ποῦ ἐστὶν ὁ Πατὴρ σου; » Χρῆ μέντοι γε εἰδέναι, ὅτι οἱ ἑτεροδόξοι (99) νομίζουσι σαφῶς ἐντεῦθεν παρίστασθαι τὸ μὴ τὸν Θεὸν ἢ ἐλάτρευον Ἰουδαῖοι Πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ τοῖς Φαρισαίοις λατρεύουσι τῷ Δημιουργῷ, φασὶν, ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ, « Οὐτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν Πατέρα μου, » σαφές, ὅτι ἕτερον ὄντα τοῦ Δημιουργοῦ τὸν Πατέρα Ἰησοῦ, Φαρισαῖοι οὐκ ἤδρασαν. Ἄλλ' οὐδὲ Ἱεροσολυμιταί, οἳς προειρήκει, « Ἄλλ' ἐστὶν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, » ταῦτα λέγουσιν, ὅτε μὴ ἀνεγνωκότες τὰς θείας Γραφὰς, μὴ δὲ τὴν συνθήειαν τῆς ἐν αὐταῖς λέξεως τετηρηκότες. Κἂν γὰρ διεξοδεύειν τις δύνηται τὰ περὶ Θεοῦ, ἐκ πατέρων μεμαθηκώς, ὅτι τούτῳ λατρεύειν μόνῳ δεῖ, μὴ βίολ δὲ καλῶς, τούτῳ φασὶν οὐκ ἔχειν γινῶσιν Θεοῦ. Εἰ τις γοῦν ἄλλος ἤδει τὰ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ θεραπείας, δῆλον, ὅτι καὶ οἱ Ἥλαι τοῦ ἱερέως υἱοὶ, παρὰ τῇ λατρείᾳ ἀνατεθραμμένοι· ἀλλ' ὁμοῦ, ἐπεὶ ἤμαρτον, γέγραπται ταῦτα περὶ αὐτῶν ἐν τῇ τῶν Βασιλειῶν πρώτῃ· « Καὶ οἱ υἱοὶ Ἥλαι, υἱοὶ λοιμοῦ, οὐκ ἐγνώσαν τὸν Κύριον. » Πευσώμεθα γὰρ τῶν ἑτεροδόξων, εἰ μὴ περὶ τοῦ Δη-

³⁷ ibid. 13 seq. ³⁸ Matth. xiii, 55. ³⁹ Joan. viii, 14. ⁴⁰ ibid. 19. ⁴¹ Joan. vii, 28. ⁴² Joan. viii, 19. ⁴³ ibid. 18. ⁴⁴ I Reg. ii, 12.

(97*) Lege hic ἐπισταμένων ὅτι, expuncto ἦν· quinque autem abhinc lineis, corrige κἂν ἐγὼ, pro, καὶ ἐγὼ. ΕΠΙΤ. ΠΑΤΡΟΛ.

(98) Ἦ εἰ ἐξεδέχοντο. Sic codex Bodleianus; Regius, ἐπεὶ ἐξεδέχοντο.

(99) Χρῆ μέντοι γε εἰδέναι, ὅτι οἱ ἑτεροδόξοι, etc. Cerdoniani, Marcionitæ, Valentiniani, aliique ejusdem ζύμης hæretici. Huertius

(†) Ἠκερ e Perionio.

μουροῦ γέγραπται τό· « Οὐκ ἔγνωσαν τὸν Κύριον· » καὶ ἀποκρινομένων, ὅτι περὶ τοῦ Δημιουργοῦ ἐστὶ ταῦτα, ζητήσομεν (f. σωμ-) διὰ τί εἰρηται περὶ τῶν υἱῶν Ἥλι· « Οὐκ ἔγνωσαν τὸν Κύριον· » πότερον διὰ τοὺς περὶ Θεοῦ τοῦ Δημιουργοῦ λόγους, ἢ διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῶν. Σαφές δὲ, ὅτι διὰ τὴν πονηρίαν λέγονται μὴ ἔγνωκεναι τὸν Κύριον· καὶ οὐ περὶ τῶν υἱῶν Ἥλι μόνον ἐστὶ τοῦτο εὐρεῖν, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων βασιλευσάντων ἐν Ἰσραὴλ καὶ Ἰουδα ἀμαρτωλῶν. Οὕτω τοῖνον καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὸν Πατέρα οὐκ ἤδεσαν· οὐδὲ γὰρ εἶδιον κατὰ τὸ τοῦ Δημιουργοῦ βούλημα. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο σημαίνονμενον τοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν, ἑτέρου ὄντος τοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν παρὰ τὸ πιστεύειν ψιλῶς εἰς τὸν Θεόν, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ· « Ὅσα ὁ νόμος λαλεῖ, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ αὐτό [f. αὐτά]. » Ἡ δὲ ὁλον, ὅτι καὶ τοὺς προφῆτας, ὧν τὰ βήματα, ὡς ἐν ἄλλοις ἀπεδείξαμεν, νόμος λέγεται· εἰρηται τοῖνον ἐν Ψαλμοῖς· « Σχολάσατε, καὶ γινώτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός. » Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσαι πιστεῦσαι γεγράφθαι ταῦτα λαῶ πιστεύοντι εἰς τὸν Δημιουργόν, ὅτινα γνῶναι οὐκ ἔστι μὴ σχολάσαντα, καὶ ἐκκαθάραντα τὸν νοῦν, τῶν νοούντων καὶ θειοτέρους ὀφθαλμοῖς βλέπόντων τὸν Θεόν, διὰ τὸ καθαρὰν τὴν καρδίαν πεποιηθέναι, τῆς χάριτος ταύτης ἀξιουμένων, ὡς ὁ Σωτὴρ μαρτυρεῖ λέγων· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ἑβονται; » Ἄμα δὲ καὶ πρὸς τὸ, « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, » φήσομεν, ὅτι οὐ ταυτὸν ἐστὶ τὸ γινώσκειν τὸν Πατέρα, καὶ πιστεύειν αὐτῷ. Οὐ μάχεται οὖν τὸ, « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, » τῷ· « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Εἰ δὲ τις οἰεται ἡμᾶς βιάζεσθαι λέγοντας μὴ ταυτὸν εἶναι τὸ πιστεύειν τῷ γινώσκειν, καὶ ἐνδέχεσθαι πιστεύειν μὲν, οὐκ ἔχειν δὲ γνῶσιν τοῦ πιστευομένου ὑπ' αὐτοῦ, τοῦ Ἰησοῦ ἀκουσάτω λέγοντος πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους· « Ἐάν μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, γινώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. » Παρατήρησι γὰρ, ὅτι πρὸς τοῦ, « Ἐάν μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, γινώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, » γέγραπται· « Ἐλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ Ἰουδαίους· » καὶ ἂ ἔλεγεν ἦν· « Ἐάν μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, γινώσεσθε τὴν ἀλήθειαν. » Πολλὸ δὲ διαφέρει τὸ πρὸς τῷ πιστεύειν ἐγνωκεναι, τοῦ πιστεύειν μόνον· « Ὁ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἑτέρω πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι. » Καὶ ταῦτα μὲν ὑπὲρ τοῦ παραστῆσαι ἕτερον εἶναι τὸ γινώσκεισθαι τὸν Θεόν τοῦ πιστεύεσθαι. Ὡς δὲ πρὸς τὸ ἀκριβὲς καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προσποδίσσομεν, ὅτι πρὸς οὓς φησιν, « Οὕτε ἐμὲ οἴδατε, οὕτε τὸν Πατέρα μου, » Φαρισαίους, εὐλόγως ἂν εἴπῃ τις· « Ἀλλ' οὐδὲ πιστεύετε εἰς τὸν Πατέρα μου· τῷ γὰρ ἀποσταλέντι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἐπίστευσαν· » Ὁ δὲ ἀρνούμενος τὸν Υἱόν, οὐδαμῶς « τὸν Πατέρα ἔχει· » καὶ οὐδαμῶς φημι, ὅτι οὕτε κατὰ πίστιν, οὕτε κατὰ γνῶσιν. Ὅρα δὲ εἰ μὴ καὶ ἄλλως ἡ Γραφή τοὺς ἀνακεκραμένους

A de mundi Opifice hoc scriptum sit : « Non cognoverunt Dominum ; » et respondentibus illis hæc ad mundi Effectorem pertinere, quæremus quamohren de filiis Heli dictum sit : « Non cognoverunt Dominum ; » utrum propter rationes de Deo mundi fabricatore, an propter malitiam ipsorum. Sed liquet propter malitiam, eos dici non agnovisse Dominum : quam rem non solum in filiis Heli invenire licet, verum etiam in aliis, qui cum regnarint in I rael et Judæa, peccatores fuere. Isto igitur modo etiam Pharisæi Patrem non norant, cum non viverent ex sententia mundi Effectoris. **284** Cum autem diversæ sint significationes agnoscendi Deum, diversum quoque est agnoscere Deum et credere nude in Deum, ut liquet ex eo ⁴⁴ : « Scimus autem quod quæcumque lex loquitur, his hæc loquatur qui sunt sub lege. » An non perspicuum est etiam prophetis, quorum verba, ut in aliis ostendimus, lex dicuntur. Dictum est igitur in Psalmis ⁴⁵ : « Vacate, et agnoscite, quod ego sum Deus. » Quis autem non fateretur se credere hæc scripta fuisse populo credenti in mundi Opificem ; quem agnoscere non valeat, qui non vacarit, purificaritque mentem ; dignis hoc munere habitis his qui oculis divinius Deum considerant, videntque quia cor mundum fecerint, quemadmodum testatur Dominus dicens ⁴⁷ : « Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt » Simul etiam in eo dicto ⁴⁸. « Nemo agnovit Patrem, nisi Filius, » dicturi sumus, non idem esse agnoscere Patrem et illi credere. Unde illud dictum, « Nemo agnovit Patrem, nisi Filius, » non pugnat cum hoc : « Credidit autem Abraham Deo, et imputatum est illi ad justitiam ⁴⁹. » Quod si quis existimet nos vim facere, qui dicamus non idem esse credere quod agnoscere, contingereque aliquando ut aliquis credat qui non habeat cognitionem rei ab ipso creditæ, Jesum audiat dicentem ad eos qui in ipsum crediderant, Judæos ⁵⁰ : « Si manseritis in sermone meo, agnoscetis veritatem, et veritas liberabit vos. » Observa enim quod ante ea verba, « Si manseritis in sermone meo, agnoscetis veritatem, » scriptum sit : « Dicebat igitur Jesus ad eos qui crediderant illi, Judæos ; » et quod quæ dixerit, hæc erant : « Si manseritis in sermone meo, agnoscetis veritatem. » Multa autem est differentia inter cognoscere conjunctim cum credere et inter credere solum : « Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem sermo cognitionis secundum eundem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu ⁵¹. » Et hæc quidem, ut ostenderemus aliud esse agnoscere Deum, ab eo quod est credere in Deum. Hoc vero quod ad accuratam interpretationem attinet, his quæ diximus addemus, merito ad Pharisæos, quibus inquit Jesus, « Neque me scitis, neque Patrem meum ⁵², » aliquem dicturum : Sed neque in Patrem meum creditis ; enim ei, qui a Patre missus fuerat, non crediderint ; et : « Qui negat

⁴⁴ Rom. III, 19. ⁴⁵ Psal. XLV, 10. ⁴⁷ Matth. V, 8.

III, 6 ; Jac. II, 23.

⁴⁶ Joan. VIII, 31, 32.

⁴⁷ I Cor. XII, 8, 9.

⁴⁸ Matth. XI, 27.

⁴⁹ Gen. XV, 6 ; Rom. IV, 3 ; Galat.

III, 19.

Filiū, is ne Patrem omnino (quidem habet⁸²): A omninoque, inquam, quia neque secundum fidem, neque secundum cognitionem. Vide vero an non alio etiam modo Scriptura dicat eos qui alicui rei commisti unitique fuerint, illam agnoscere, cui commisti fuerint communicaverintque; ante talem vero unionem, et communionem, etiamsi rationes aliqua de re assequantur, non agnoscere illam. Hinc **285** Adam cum diceret de Eva, «Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea⁸³,» non agnoscebat conjugem; cum vero illi adhæsit, tum dictum est illud: «Agnovit autem Adam Evam conjugem suam⁸⁴.» Quod si quis irrideat, quod de Dei cognitione tractantes acceperimus illud exemplum, «Cognovit autem Adam Evam conjugem suam,» primum quidem illud is notet: «Hoc mysterium magnum est⁸⁵;» deinde autem apponat et conferat quod dicitur apud Apostolum de mare et femina (nam eadem dictione utitur de homine et de Domino), «Qui adhæret,» inquit⁸⁷, «meretrici, unum est corpus; et qui adhæret Domino, unus est spiritus.» Itaque qui adhæret meretrici, meretricem agnoscat; qui adhæret conjugi, conjugem agnoscat, imo, potius quam hoc, qui adhæret Domino, et sancte agnoscat Dominum. Quod si hæc ita se habent, Pharisei non norant neque Patrem neque Filiū, verusque est sermo dicens⁸⁸: «Neque me scitis, neque Patrem meum.» Si vero isto modo non exponamus, dico autem secundum ultimam intelligentiam, verbum *agnoscere*; pro eo quod est commisceri et uniri, exponat aliquis illud: «Nunc autem agnoscentes Deum, magis autem agniti a Deo⁸⁹;» et illud: «Agnovit Dominus eos qui sunt ejus⁹⁰.» Judicio enim meo, agnovit Dominus eos qui sunt ejus, commistus illis, et suam ipsius divinitatem illis participans, assumensque ipsos, ut evangelica lectio habet, in sua ipsius manu: quippe cum in manibus sint Patris, qui crediderunt in Servatorem: quamobrem etiam non rapiuntur, ni ab ipsa cadant elongantes se a manu Dei; nullus enim eas rapit de manu Patris⁹¹. Post hæc inquires in illud dictum, «Neque me nostis, neque Patrem meum⁹²,» num sit aliquis qui agnoscat Deum et Patrem non cognoscat. Nam si alia illius notio est, in quantum Pater, alia in quantum Deus, fortassis aliquis cognoscat Deum, nullam Patris cognitionem habens, nisi quia sit ipse Deus. Inquit igitur Servator, post resurrectionem, Mariæ: «Vade autem ad fratres meos, et dic illis: Vado ad Patrem meum,

τινι και ενωθεντας γινώσκειν εκείνο φασιν, ὡ ἀνεκράθησαν και κεκοινωνήκασι· πρὸ δὲ τῆς τοιαύτης ἐνώσεως και κοινωνίας, κἀν τοὺς λόγους καταλαμβάνουσι περὶ τίνος, οὐ γινώσκουσιν εκείνο. Ὁ γοῦν Ἀδάμ περὶ τῆς Εὔας λέγων, «Τοῦτο νῦν ὄστον ἐκ τῶν ὀστέων μου, και σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου,» οὐκ ἴδδει τὴν γυναῖκα· ὅτε γὰρ αὐτῇ ἐκολλήθη, τότε εἴρηται· «Ἐγὼ δὲ Ἀδάμ Εὔαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.» Καὶ εἰ τίς γε προσκόπτοι διὰ τὸ παρεληφέναι ἡμᾶς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν παράδειγμα τὸ, «Ἐγὼ δὲ Ἀδάμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ,» πρῶτον μὲν τῷ, «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐπιστησάτω· δευτερον δὲ ἀντιπαράθετω τὸ περὶ ἀβρένος και θηλείας λεγόμενον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ (τῇ αὐτῇ λέξει χρῆται περὶ ἀνθρώπου και Κυρίου [2])· «Ὁ κολλώμενος,» φησί (3), «τῇ πόρῃ ἐν σῶμά ἐστι· και ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύμῳ ἐστίν.» Ἐγνωκέτω μὲν οὖν ὁ κολλώμενος τῇ πόρῃ τὴν πόρῃν, και ὁ κολλώμενος τῇ γυναίκῃ τὴν γυναῖκα, μᾶλλον δὲ τοῦτου και ἀγίως ἐγνωκέτω ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ τὸν Κύριον. Εἰ δὲ τοῦθ' οὕτως ἐχει, Φαρισαῖοι τὸν Πατέρα οὐκ ἴδδσαν, οὐδὲ τὸν Υἱὸν, και ἀληθῆς ἦν ὁ λέγων· «Ὅτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν Πατέρα μου.» Εἰ δὲ μὴ οὕτως ἐκλαμβάνομεν, λέγω δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκδοχὴν, τὸ γινώσκειν, ἀντὶ τοῦ, ἀνακεκράσθαι και ἠνώσθαι, διηγεῖσθαι τις τὸ, «Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,» και τό· «Ἐγὼ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ·» κατὰ γὰρ ἡμᾶς ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ ἀνακράθεις αὐτοῖς, και μεταδεδωκὸς αὐτοῖς τῆς ἑαυτοῦ θεϊότητος, και ἀνεληφώς αὐτοῦ, ὡς ἡ τοῦ Εὐαγγελίου λέξις φησιν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα, ἐν τῇ χεὶρὶ τοῦ Πατρὸς ὄντων τῶν εἰς τὸν Σωτῆρα πεπιστευκότων· διὸ και εἰ μὴ πέσοιεν ἀπ' αὐτῆς, ἑαυτοὺς μακρύνοντες ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀρπαγῆσονται· οὐδεὶς γὰρ ἀρπάξει ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Πατρὸς. Μετὰ ταῦτα ζητήσεις εἰς τὸ αὐτὸ, λέγω δὲ, «Ὅτε ἐμὲ οἴδατε, οὐδὲ (ἢ οὔτε) τὸν Πατέρα μου,» εἰ ἐστὶ γινώσκοντά τινα τὸν Θεὸν μὴ γινώσκειν τὸν Πατέρα· εἰ γὰρ ἑτέρα αὐτοῦ ἐπινοία ἐστὶ, καθ' ὃ ἐστὶ Πατὴρ, και ἑτέρα καθ' ὃ ἐστὶν ὁ Θεός, τάχα ἐστὶ τινα γινώσκειν μὲν τὸν Θεὸν, μὴ γινώσκειν δὲ τὸν Πατέρα, παρὰ τὸ εἶναι αὐτὸν Θεὸν, μὴ γινώσκειν δὲ τὸν Πατέρα. Φησὶν οὖν ὁ Σωτῆρ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῇ Μαρίᾳ· «Πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, και εἰπὲ αὐτοῖς· Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, και Πατέρα ὑμῶν, και Θεὸν μου, και Θεὸν ὑμῶν.» Καὶ ἐστὶ γε τοῖς ἑτεροδόξοις (4) λέγειν χαριζομένων αὐτοῖς, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν Πατέρα Μωϋσῆς και οἱ προφῆται· ὅπερ τάχα οὐκ ἐστὶν ἀληθές (5), ὅτι πάν-

⁸² I Joan. II, 23. ⁸³ Gen. II, 23. ⁸⁴ Gen. IV, 1. ⁸⁵ Ephes. V, 32. ⁸⁷ I Cor. VI, 16, 17. ⁸⁸ Joan. VII, 19. ⁸⁹ Galat. IV, 9. ⁹⁰ II Tim. II, 19. ⁹¹ Joan. X, 28, 29. ⁹² Joan. VII, 19.

(2) Ἀνθρώπου και Κυρίου. Ita codex Bodleianus. In Regio deest και.

(3) Φησί. Deest in codice Regio.

(4) Καὶ ἐστὶ γε τοῖς ἑτεροδόξοις. Cerdoniani, et Marcionitæ, quos hic lacessit, Δημιουργόν cognitum, Christi Patrem ignotum opinabatur. Epiphanius hæc. xlii, cap. 1, et xlii, cap. 2. Mox pro χαριζομένων αὐτοῖς, legendum videtur χαριζόμενοι αὐτοῖς, vel χαριζομένων ἡμῶν αὐτοῖς.

(5) Ὅπερ τάχα οὐκ ἐστὶν ἀληθές, etc. Sic habent omnes ms. Negandi particulam prætermisit Ferrarius, et quæ proxime sequuntur aliter legit. Perionius autem priorem illam pericopes partem neglexit. Tò οὐκ retinuit, ita volente sensu. Locī autem totius hæc est sententia: Ac heterodoxis quidem gratificantes concedere possumus Moysen et prophetas Patrem non cognovisse (quod tamen fortasse verum non est; nam si Patrem non agno-

ως ὁ μὴ ἔγνωκώς τὸν Πατέρα οὐκ ἔγνω τὸν Υἱόν· ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς ἔγνω τὸν Πατέρα, ὁ δὲ θεράπων τὸν Κύριον· καὶ ὡσπερ οὐκ ἂν ἀσεβήσαιμεν λέγοντες, ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἔγνω τὸν Κύριον· Υἱὸς γὰρ ὢν οὐ πεπείραται τοῦ Πατρὸς δεσπότητος· οὕτω τηροῦντες τὸν αὐτὸν Θεὸν, οὐδὲν ἀποπον παραδεξόμεθα (6) λέγοντες, ὅτι τῷ μὲν Υἱῷ ἔπρεπε γινώσκειν τὸν Πατέρα, τῷ δὲ θεράποντι τὸν Κύριον, καὶ οὕτε ὁ θεράπων ἔγνω τὸν Πατέρα, οὕτε ὁ Υἱὸς τὸν Κύριον. Μυρίων γοῦν οὐσῶν εὐχῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, καὶ ταῖς προφήταις, ἀλλὰ καὶ τῷ νόμῳ, οὐ πάνυ τι εὐρομέν εὐξάμενόν (7) τινα, καὶ λέγοντα τὸν Θεὸν Πατέρα· καὶ γὰρ εὐχόμενοι τῷ Θεῷ οὐ λέγουσι, Πάτερ (8)· τὰχα ἐπεὶ οὐκ ἔγνωσαν τὸν Πατέρα· εὐχονται δὲ αὐτῷ ὡς Θεῷ καὶ Κυρίῳ, περιμένοντες τὸν τὸ πνεῦμα ἧς υἰοθεσίας ἐκχόντα οὐκ ἔλαττον ἐπ' ἐκεῖνους ἢ ἐπὶ τοὺς μετὰ τὴν παρουσίαν εἰς Θεὸν δι' αὐτοῦ πιστεύοντας (9)· εἰ μὴ ἄρα ἡ νοητὴ αὐτοῖς γεγένηται ἐπιδημία Χριστοῦ, καὶ ἔσπον ποτὲ τελειωθέντες τὸ τῆς υἰοθεσίας πνεῦμα· ἐν ἀπορρήτῳ δὲ καὶ οὐ γνωστῶς πᾶσιν ἔλεγον ἢ ἔγραφον τὸν Θεὸν Πατέρα, ἵνα μὴ προκαταλάβωσι τὴν διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐκκενουμένην (10) παντὶ τῷ κόσμῳ χάριν, πάντας καλοῦντος ἐπὶ τὴν υἰοθεσίαν, ἵνα διηγησῆται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσῃ τὸν Πατέρα κατὰ τὸ γεγραμμένον· « Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσῃ σε. » Ὅτι μέντοι γε ὁ αὐτός ἐστι Θεὸς τῶν προφητῶν, καὶ τοῦ κόσμου δημιουργὸς, πολλαχόθεν μὲν ἴσoti θεωρησαί· ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος θεωρησαί τὴν τε Στεφάνου ἀπὸ τῶν Πράξεων πρὸς τὸν λαὸν δημηγορίαν, οὕτω λέγοντος· « Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε· Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραάμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ οἰκῆσαι αὐτὸν ἐν Χαββάν· καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, » καὶ τὰ ἑξῆς· δι' ὅλου γὰρ τοῦ λόγου ἀναντιρρήτως ἐστι μαθεῖν, τὸν τῶν προφητῶν Θεὸν, Πατέρα εἶναι Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου ἐν τούτοις· « Παῦλος, δούλος Χριστοῦ Ἰησοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγελάτο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις, περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἀγωγσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολήν, εἰς ὑπακοήν πίστειως ἐν

A et Patrem vestrum, et Deum meum, et Deum vestrum ⁶⁵. » Ac profecto gratificando illis qui ab Ecclesiae decretis dissident, dicere possumus Moysen et prophetas Patrem non agnovisse : **286** quod fortasse verum non est, propterea quod omnino qui Patrem non novit, neque Filium novit; Filius enim novit Patrem, servus autem Dominum; et quemadmodum impie non diceremus Filium non agnovisse Dominum, quia Filius cum sit, non experitur Patrem dominum; ita servantes eundem Deum, nihil absurdi admittemus dicentes decere ut Filius agnoscat Patrem, servus Dominum: et neque servus agnoscat Patrem, neque Filius Dominum. Cum innumeræ igitur preces in Psalmis sicut scriptæ, et prophetis, atque etiam lege, non admodum invenimus aliquem qui Deum appellet Patrem; siquidem preces Deo fundentes non dicunt, *Pater*: fortassis, quoniam non agnoverunt Patrem: fundunt autem illi preces veluti Deo, et Domino, expectantes eum, qui effudit spiritum adoptionis filiorum ⁶⁶, non minus super illos quam super credentes per eum in Deum, post ipsius adventum: nisi forte intelligibilem adventum Christi ipsi habuerunt, factique perfecti habuerunt aliquando adoptionis spiritum: clam autem, et non manifeste omnibus dicebant vel scribebant Deum, et Patrem, ne præoccuparent gratiam toti mundo per Jesum effusam, qui omnes vocabat ad filiorum adoptionem, ut enarraret Dei nomen fratribus suis, Patremque in Ecclesie medio laudaret, secundum quod scriptum est: « Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesie laudabo te ⁶⁷. » Quod ipse quidem sit Deus prophetarum, mundique procreator, multis ex locis videre possumus; sed in præsentia sufficiat videre concionem Stephani ex Actis ad populum hunc in modum dicentis ⁶⁸: « Viri fratres et patres, audite: Deus gloriæ apparuit patri nostro Abraham, cum esset in Mesopotamia, antequam habitaret in Chora; dixitque ad eum: Egredere e terra tua, et e cognatione tua, » et quæ sequuntur; per totam enim orationem citra contradictionem cernere licet prophetarum Deum Patrem esse Christi Jesu. Idem cernere etiam licet ex Apostoli Epistola ad Romanos, in his ⁶⁹: « Paulus servus Jesu Christi, vocatus **D 287** apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo genito ex semine David secundum carnem, declarato Filio Dei in virtute secundum Spiritum sanctificationis, ex eo quod

⁶⁵ Joan. xi, 17. ⁶⁶ Rom. viii, 23. ⁶⁷ Psal. cxi, 23. ⁶⁸ Act. vii, 2 seq. ⁶⁹ Rom. i, 1, 2 seq.

visse daremus, dandum esset utique nec Filium cognovisse, cum cognitum ab ipsis Filium, et vaticiniis celebratum fuisse constet), Filius quippe Patrem cognoscit, famulus herum. Quemadmodum autem dicere licet Filium non cognoscere herum; nam quatenus Filius est, Patris quatenus herus est imperium non experitur: ita dicere possumus nec famulos cognoscere Patrem; nam quatenus famuli sunt, herum quatenus Pater est, non cognoscunt. ΗΥΕΤΙΣ.

(6) *Παραδεξόμεθα*. Ita habet codex Bodleianus;

Regius, *παραδεξόμεθα*, male.

(7) *Εὐξάμενον*. Sic codex Bodleianus; Regius, *εὐξόμενον*, male.

(8) *Καὶ γὰρ εὐχόμενοι τῷ Θεῷ οὐ λέγουσι, Πάτερ*. Sic hunc locum, in Regio codice laxatum, sanitati restituit codd. Bodleianus et Barberinus.

(9) *Δι' αὐτοῦ πιστεύοντας*. Sic codex Bodleianus, optimo; Regius, male, *διὰ τοὺς πιστεύοντας*.

(10) *Ἐκκενουμένην*. Omnino legendum *ἐκχεομένην*.

resurrexit a mortuis Jesus Christus Dominus no- A ster, per quem accepimus gratiam et apostolatam, ut obedatur fidei in omnibus gentibus, pro nomine ejus, in quibus estis et vos vocati Jesu Christi: omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis, gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. » Ex his enim palam didicimus mundi procreatorem, Deum prophetarum, et Patrem Christi, Deum et Patrem nostrum esse. Pharisei igitur non solum cognitionem non habebant Patris Christi, qui legem dedit, quatenus Pater est, seu quatenus Deus; sed ne citra controversiam quidem ipsi credebant, quatenus Pater erat Jesu, et Deus ipsius, atque etiam fortasse quatenus Deus erat qui omnia creaverat. Sed ne Christum quidem no- rant; et bene Servator eos redarguit, dicens ¹⁰: « Neque me scitis, neque Patrem meum scitis. » Insuper hæc quæro: utrum hoc proloquium, « Si Patrem meum sciretis, et me sciretis, » idem valeat cum illo, « Si me sciretis, et Patrem meum sciretis, » an non. Et arbitrator hæc inter se non æquipollere, eo quod qui Patrem agnoscit, ascendat a cognitione Filii ad cognitionem Patris, nec alio modo videatur Pater quam visione Filii; « Qui enim vidit me, inquit, vidit et Patrem ¹¹, » qui misit me; nec tamen dixisset: Qui vidit Patrem, vidit me, quoniam qui Sermonem Dei videt, videt Deum, ascendens a Filio ad Patrem; fieri enim nequit ut videat quis Deum non habens ducem Λόγο, [seu Sermonem, et Filium Dei:] et qui C cognovit Sapientiam, quam creavit Deus ante sæcula ad opera sua ¹², a cognitione Sapientiae ascendit ad ipsius Sapientiae Patrem: fieri etiam nequit, ut sine hujus Sapientiae ductu intelligatur Sapientiae Deus. Quod idem de veritate dices: non enim intelligit aliquis Deum, vel videt ipsum, et postea veritatem; sed antea veritatem, ut isto modo veniat ad contemplandam essentiam, vel essentia superiorem potentiam et naturam Dei. Ac profecto fortasse, quemadmodum gradus quidam erant in templo per quos ingrediebatur aliquis in Sancta sanctorum, ita omnes gradus nostri unigenitus est Filius Dei; et sicut primus graduum Unigenitus est in rebus inferis, **288** itemque secundus primo superior, et sic deinceps usque ad supremum; sic omnes gradus sunt Servator: cujus humanus gradus inferior veluti primus est; per quam gradientes emetimur omnem graduum viam, et deinceps ea quæ ipse est; ita ut ascendamus per ipsum, qui Angelus est et cæteræ potentiae. Quin etiam propter considerations de ipso (quandoquidem aliud est via et aliud ostium), primum pergamus per viam necesse est, ut postea isto modo perveniamus ad ostium; et ad utendum eo, præcipue in quantum

πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ· πᾶσι τοῖς οὐσιν ἐν Ῥώμῃ ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Σαφῶς γὰρ ἀπὸ τούτων μεμαθηκαμεν, ὅτι ὁ Δημιουργὸς, καὶ Θεὸς τῶν προφητῶν, καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸς τε καὶ Πατὴρ ἡμῶν ἐστι. Φαρισαῖοι τοίνυν οὐ μόνον γινώσκιν οὐκ εἶχον, οὔτε καθ' ὃ Πατὴρ, οὔτε καθ' ὃ Θεός, τοῦ δεδωκότος τὸν νόμον Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' οὐδ' ἐπίστευσαν αὐτῷ ὁμολογουμένως μὲν καθ' ὃ Πατὴρ ἦν Ἰησοῦ καὶ Θεός αὐτοῦ, τάχα δὲ καθ' ὃ ὁ Θεός ὁ κτίσας τὰ πάντα ἦν· ἀλλ' οὐδὲ τὸν Χριστὸν ᾔδεισαν· καὶ καλῶς ἐλέγχει αὐτούς ὁ Σωτὴρ λέγων· « Οὐτε ἐμὲ οἴσαστε, οὔτε τὸν Πατέρα μου οἴσαστε. » Ταῦτα ζητῶ, πότερον B ἴσον δύναται τῷ, « Εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἂν ᾔδειτε, » τὸ, « Εἰ τὸν Πατέρα μου ᾔδειτε, καὶ ἐμὲ ἂν ᾔδειτε, » ἢ οὐ. Καὶ ἡγοῦμαι μὴ ἴσον ταῦτα δύνασθαι ἀλλήλοις, τῷ ἀναβαίνειν ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τὴν γινῶσιν τοῦ Πατρὸς τὸν γινώσκοντα τὸν Πατέρα, καὶ μὴ ἄλλως ὁρᾶσθαι τὸν Πατέρα ἢ τῷ ὁρᾶσθαι τὸν Υἱόν· « Ὁ γὰρ ἑωρακῶς, φησιν, ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα » τὸν πέμψαντά με· οὐκ ἂν ἐεἰρήκει τό· Ὁ ἑωρακῶς τὸν Πατέρα, ἑώρακε με· ἐπειπερ ὁ τὸν Λόγον τεθεωρηκῶς τοῦ Θεοῦ, θεωρεῖ τὸν Θεόν, ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Θεόν· ἀμήχανον δέ ἐστι μὴ ἀπὸ τοῦ Λόγου θεωρησαί τὸν Θεόν· καὶ ὁ θεωρῶν τὴν σοφίαν ἦν ἔκτισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς ἔργα αὐτοῦ, ἀναβαίνει ἀπὸ τοῦ ἐγνωκέναι τὴν σοφίαν ἐπὶ τὸν Πατέρα αὐτῆς· ἀδύνατον δὲ χωρὶς C τῆς σοφίας προσαγωγῆς (11) νοηθῆναι τὸν τῆς σοφίας Θεόν. Τὸ δ' αὐτὸ ἐρεῖς καὶ περὶ τῆς ἀληθείας· οὐ γάρ νοεῖ τις τὸν Θεόν, ἢ θεωρεῖ αὐτόν, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν ἀλήθειαν· ἀλλὰ πρότερον τὴν ἀλήθειαν, ἐν' οὕτως ἔλθῃ ἐπὶ τὸ ἐνδεῖν τῇ οὐσίᾳ, ἢ τῇ ὑπερέκεινα τῆς οὐσίας δυνάμει, καὶ φύσει τοῦ Θεοῦ. Καὶ τάχα γε ὡς περ κατὰ τὸν ναὸν ἀναβαθμοὶ τινες ἦσαν, δι' ὧν εἰσῆγει τις εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, οὕτως οἱ πάντες ἡμῶν ἀναβαθμοὶ ὁ Μονογενὴς ἐστι τοῦ Θεοῦ (12)· καὶ ὡς περ τῶν ἀναβαθμῶν ὁ Μονογενὴς ἐστι πρῶτος ἐπὶ τὰ κάτω, ὁ δὲ τούτου ἀνωτέρω, καὶ οὕτως ἐφεξῆς μέχρι τοῦ ἀνωτάτω· οὕτως οἱ μὲν πάντες εἰσὶν ἀναβαθμοὶ ὁ Σωτὴρ· ὁ δὲ οἷον πρῶτος κατωτέρω τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ, ᾧ ἐπιβαίνοντες δεδούμεν, καὶ τὰ ἐξῆς αὐτοῦ D ὄντα, τὴν πᾶσαν ἐν τοῖς ἀναβαθμοῖς ὁδόν, ὥστε ἀναβῆναι δι' αὐτοῦ ὄντος καὶ ἀγγέλου, καὶ τῶν λοιπῶν δυνάμεων. Καὶ κατὰ τὰς ἐπινοίας δὲ αὐτοῦ (εἴπερ ἕτερόν ἐστιν ὁδὸς καὶ θύρα), προαπαντήσαι δεῖ τῇ ὁδῷ, ἵνα μετὰ ταῦτα οὕτως φθάσῃ τις ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ ἄρχοντι χρήσασθαι αὐτῷ καθ' ὃ ποιμὴν ἐστίν, ἵνα τις δυνήθῃ αὐτοῦ ἀπολαύσαι καὶ βασιλέως, θνασθαί τε αὐτοῦ πρῶτον ὡς ἀμνοῦ, ἵνα πρῶτον ἔρῃ ἡμῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ μετὰ ταῦτα κεκαθαρισμένοι (13) φάγωμεν αὐτοῦ τῆς σαρκὸς, τῆς ἀληθινῆς τροφῆς·

¹⁰ Joan. viii, 19. ¹¹ Joan. xiv, 9. ¹² Prov. viii, 22.

(11) Προσαγωγῆς. Scribendum προαγωγῆς.

(12) Ὁ Μονογενὴς ἐστι τοῦ Θεοῦ, etc. Sic hunc locum, in Regio codice vitiatum, sanitati restituit

codex Bodleianus.

(13) Codd. Regius et Barberianus, κεκαθαρισμένοι· Bodleianus, κεκαθαρμένοι.

καὶ ἐπιμελέστερόν τε τὰ παρακείμενα τούτοις τις ἐξτάσας καὶ παραλαβὼν, ἀκούσεται (14), « Εἰ ἐμὲ οἴδατε, καὶ τὸν Πατέρα μου οἴδατε, » καὶ, Ἐπεὶ ἐμὲ οἴδατε, καὶ τὸν Πατέρα μου οἴδατε.

sciretis, et Patrem meum sciretis ⁷¹; » et: Quoniam me scitis, et Patrem meum scitis.

2. « Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐδεὶς ἐπίσταν αὐτόν, οἷ οὐπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ. » Εἰ μὴ τι χηρῆσιν ἦν μαθεῖν ἐκ τοῦ τὰ προειρημένα ἀπηγγέλλαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ λελαλήσθαι (15) ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, οὐκ ἂν προσέθηκεν ὁ Εὐαγγελιστὴς οἷς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, τό· « Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ. » καὶ πανταχοῦ γε ὅπου πρόσκειται· Ταῦτα τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησεν ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπιστήσας εὐρήσεις τὸ τῆς προσθήκης εὐλογον. Ἴν' οὖν νοηθῆ τί τὸ ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ ταῦτα τὰ ῥήματα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εἰρησθαι, παραθησόμεθα ἄπερ ἀπὸ Λουκᾶ καὶ Μάρκου μαμαθήκαμεν, ὀνομασάντων τὸ γαζοφυλάκιον· ἀπὸ μὲν τοῦ Λουκᾶ ταῦτα· « Ἀναβλέψας δὲ εἰς τοὺς βάλλοντας εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τὰ δῶρα αὐτῶν πλουσίους, εἶδὲ τινα χῆραν πενιχρὰν βάλλουσαν λεπτὰ δύο, καὶ εἶπεν· Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, οἷ ἡ χῆρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλε· πάντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς πάντα τὸν βίον ἑαυτῆς, ἐνεῖχεν (16), ἔβαλε. » Ἀπὸ δὲ τοῦ κατὰ Μάρκον· « Καὶ ἐστὼς ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου ἐθεοῦρει, καὶ πᾶς ἔβαλε (17) χαλκὸς [i. χαλκὸν] εἰς τὸ γαζοφυλάκιον, καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά· ἐλθοῦσα δὲ μία χῆρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης· καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπεν αὐτοῖς· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οἷ ἡ χῆρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλε τῶν βαλλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον· πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς. » Τί δὲ μοι βούλεται ἡ τῶν ῥητῶν παράθεσις τηρήσασθαι, οἷ τὸ γαζοφυλάκιον ἐν τῷ ἱερῷ ἦν, ὑπὲρ τοῦ νοησαί τὴν προκειμένην τοῦ Ἰωάννου λέξιν, ἡδὴ λέξομεν. Εἰ τὸ ἱερὸν (18) ἀνάγομεν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τὸν ναὸν, εἴτε τὸν πνευματικὸν λόγον, τούτῳ ἀκολουθῶς καὶ τὸ ἐν τῷ ἱερῷ γαζοφυλάκιον κατανοήσωμεν, ὅπερ ἐστὶ τόπος νομισμάτων εἰς τιμὴν Θεοῦ καὶ οἰκονομίαν ἀναπαύσεως πενήτων προσφερομένων. Τὰ δὲ νομίσματα τίνα ἂν εἴη ἢ οἷ θεῖοι λόγοι τὴν εἰκόνα τοῦ μεγάλου βασιλείως ἐντετυπωμένην ἔχοντες, ὑπὸ δοκίμων τραπεζιτῶν θεωρούμενοι, τῶν χωρίζειν ἐπισταμένων ἀπὸ τῶν δοκίμων τὰ ἀδόκιμα, προσποιούμενα δὲ εἶναι δό-

A est pastor, ut quis etiam eo ut Rege frui possit, junvarique ab ipso, primo gradu, ceu agno, ut in primis tollat peccatum nostrum ⁷¹; ac postea purificati comedamus ipsius carnem, nempe verum cibum: cuiusque quis diligentius perscrutatus fuerit his proxima perceperitque, illud audiet: « Si me sciretis, et Patrem meum sciretis ⁷²; » et: Quoniam me scitis, et Patrem meum scitis.

2. « Hæc verba locutus est in gazophylacio docens in templo: et nullus eum apprehendit, quod nondum venerat hora ejus ⁷³. » Nisi aliqua esset utilitas, eo quod prædicta nuntiata fuere ac dicta a Servatore in gazophylacio, haudquaquam additurus fuerat evangelista his quæ dixerat Jesus: « Hæc verba locutus est in gazophylacio docens in templo; » et frequenter ubi additur: Hæc verba locutus est in tali loco, si indagaveris rationem, invenies quod sit illi additamento consentanea. Ut igitur intelligatur aliquid, quare a Jesu dicta fuerint hæc verba in gazophylacio, apponemus ea quæ a Luca et Marco didicimus, qui mentionem gazophylacii fecerunt. Et hæc quidem Lucæ sunt verba ⁷⁴: « Respicens autem in divites munera sua in gazophylacium mittentes, vidit pauperulam quamdam viduam mittentem minuta duo, et dixit: Vere dico vobis hanc pauperem viduam plus quam omnes misisse: nam omnes hi ex eo quod sibi redundat, miserunt in dona Dei; hæc autem ex penuria sua universam substantiam suam, quam habebat, misit. » Marci vero verba sic se habent ⁷⁵: « Et cum sederet Jesus ex adverso gazophylacii, spectabat quomodo multitudo mitteret æs in gazophylacium: et multi divites mittebant multa; cum venisset autem quædam vidua pauper, misit minuta duo, quod est quadrans; vocatisque ad se ²⁸⁹ discipulis suis, dicit illis: Amen dico vobis, quia vidua hæc pauper plus misit quam omnes qui miserunt in gazophylacium: nam omnes ex eo quod illis supererat, miserunt; at hæc e penuria sua omnia quæcunque habebat, misit, totam substantiam suam. » Quid autem ego velim observans additionem verborum, nempe quod gazophylacium erat in templo, pro intelligentia contextus Joannis, quo de agitur, jam dicemus. Sive templum Dei, et quæ in templo sunt, sensu anagogico exponimus, sive spiritualem sermonem, huic consequenter gazophylacium etiam, quod in templo erat, diligenter considerabimus: quod quidem gazophylacium locus cum sit numismatum, quæ offeruntur ad honorem Dei et ad dispensationem requie pauperum, quid aliud sunt numismata quam divini sermones imaginem magni Regis impressam habentes, qui considerantur a men-

⁷¹ Joan. i, 29. ⁷² Joan. viii, 49. ⁷³ ibid. 20. ⁷⁴ Luc. xxi, 1, 2 seq. ⁷⁵ Marc. xii, 41 seq.

(14) Codex Bodleianus, ἀκούσεται· Regius, ἀκούσει τε.

(15) Καὶ λελαλήσθαι. In codice Regio deest καὶ, sed legitur in Bodleiano.

(16) Ὅν εἶχε. Ὅν excidit e codice Regio, sed existat in Bodleiano.

(17) Καὶ πᾶς ἔβαλε. Sic habent codices Bodleianus et Barberinus, ubi Regius perperam habet καὶ

πᾶσιν ἔβαλε. Vulgata Marci exemplaria Græca, πῶς ὁ ἄλλος βάλλει.

(18) Εἰ τὸ ἱερὸν, etc. Codex Bodleianus, εἴτε τὸ ἱερὸν, etc. Ferrarius videtur legisse εἴτε τὸ ἱερὸν ἀνάγομεν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ κατὰ τὸν ναὸν, εἴτε τὸν πνευματικὸν λόγον. Legendum fortasse εἰ τὸ ἱερὸν ἀνάγομεν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ κατὰ τὸν ναὸν εἰς τὸν πνευματικὸν λόγον.

causis probatis, gnaris dividendi probata ab impro- A
batis, quæ mentiuntur se esse probata, et servan-
tibus illud Jesu mandatum, « Estote probi trape-
zitarum ; » et Pauli doctrinam dicentis ⁷⁶ : « Omnia
probate ; quod bonum est tenete ; ab omni specie
mala abstinete vos ? » Unusquisque autem inferat
ad ædificationem Ecclesiæ, ferens ad gazophylaci-
um, quod mente cernitur, quæcunque potest ad
honorem Dei, et utilitatem communem. Quoniam
vero communitas duobus modis juvatur, verbis et
operibus quæ justus agit ; pulchre hæc etiam opera
referuntur ad gazophylacium, quod mente cernitur.
Sed quoniam non æquales, ac ne omnino quidem
similes omnibus sunt vires in hac vita (quando-
quidem dedit paterfamilias uni quinque talenta,
alteri autem duo, alii vero unum ⁷⁷, unicuique se-
cundum **290** propriam potentiam), animatus hujus
Sermo laudat quos laudat, respiciens ad potentiam
mittentium in illud, quod interpretati sumus gazo-
phylacium ; non respiciens ad solam quantitatem
rerum quæ offeruntur. Et quoniam est aliquis qui
plura potest, pauciora quidem faciens quam pro
potentia in se existenti, sed plura comparatione
eorum qui minus possunt ; magis laudantur hi qui
totis viribus suis fecerunt pauciora, quam hi qui
plura intulerint ex potentia, quæ ferre valeat longe
copiosiora ; quam etiam ob causam scripta sunt
quæ ex Luca et Marco apposuimus. Pariter etiam
docetur his dictis is qui spiritualiter hæc conside-
ravit, quod qui putant præcellere, extollere se

⁷⁶ 1 Thess. v, 21, 22. ⁷⁷ Matth. xxv, 15.

(19) *Τὴν ἐντολὴν Ἰησοῦ λέγουσαν*. Ad hoc ef- C
fatum alludit Origenes homil. 19 in *Jerem.*, num.
9 : « Ὁ Κύριος δοκιμάζει μὲν δίκαια, ἀποδοκιμάζει δὲ
ἀδίκαια, καὶ ἔστιν, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, τραπεζίτης δι-
καίων καὶ ἀδίκων. Et tom. xii in *Matth.*, num. 2,
μὴ δοκιμοὶ τραπεζίται· et in *Matth.* tom. xvii, num.
51 : « Ὁ κατὰ τὴν Γραφὴν ὀνομαζόμενος δοκιμὸς τρα-
πεζίτης » et tractat. xxvi in eundem evangelistam
num. 28 : « Tamen propter eos qui non possunt
quasi trapezitæ inter verba discernere, vera ha-
beantur, an falsa ; » et tractat. xxvii, num. 33 :
« Vere enim qui implet illud mandatum, quod ait :
Estote prudentes nummularii, » etc. Pamphilus in
Apologetico : « Ab his vero qui Origenis libros le-
gunt, istud penitus exclusum esse putant manda-
tum, quo probabiles effici jubentur trapezitæ. »
Idem profertur iisdem verbis Clemens Alexandr.
lib. 1 *Stromat.*, Epiphanius hæres. xlii, cap. 2,
et Hieronymus ep. ad Min. et Alex., quod frustra
tamen in Evangelii Novoque adeo Testamento quæ-
siveris. Existimat Croius *Observ. in Nov. Testam.*,
cap. 28, verba hæc non αὐτολεξεί a Patribus Chri-
sto tribui, sed e parabola de talentis, quæ habetur
Matth. cap. xxv et Luc. cap. xix sententiam fuisse
collectam a Patribus et conflatam. Ego secus sen-
tio : nam si sententiam solum Patres excepissent,
quomodo in eadem plane verba Christo tribuenda
conspirassent ? Verisimilius ergo mihi sit excepta
hæc fuisse ex Evangelio secundum Hebræos, in quod
plurima inseruerunt Nazaræi, quæ sibi ab apostolis
eorumve successoribus ore traditæ fuerant. Multa
certe ex hoc Evangelio de prompta fragmenta Hiero-
nymus nobis sparsim in libris suis representavit,
qui Evangelii hujus exscribendi facultatem a Naza-
ræis Bercæam habitantibus impetraverat. Sexcenta

κιμα, καὶ τηρούντων τὴν ἐντολὴν Ἰησοῦ λέγουσαν (19),
« Δόκιμοι τραπεζίται γίνεσθε, » καὶ τὴν Παύλου δι-
δαχὴν φάσκοντος, « Πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατ-
έχετε, ἀπὸ παντὸς εἶδους πονηροῦ ἀπέχεσθε ; »
Ἐκαστος δὲ εἰσφερέτω (20) εἰς οἰκοδομὴν τῆς Ἐκ-
κλησίας, φέρων ἐπὶ τὸ νοητὸν γαζοφυλάκιον ὃ δύνα-
ται (21), εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ὠφέλειαν τοῦ κοινῶ.
Ἐπεὶ δὲ ἔστιν ὠφελήθηται τὸ κοινὸν διχῶς, ἀπὸ τε
λόγων καὶ ἀπὸ πράξεων, ὧν ὁ δίκαιος πράττει (22),
καλῶς καὶ αὐτὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ νοητὸν γαζοφυ-
λάκιον. Ἄλλ' ἐπεὶ οὐκ ἴση οὐδ' ὅμοια πάντων (23) ἡ
δύναμις ἐν τῷ βίῳ τούτῳ (εἰ γε ἔδωκεν ὁ οἰκοδοσότης
τῷ μὲν πέντε τάλαντα, τῷ δὲ δύο, τῷ δὲ ἓν, ἐκάστῳ
κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν), ἀποδέχεται ὁ ἐμψυχὸς τούτου
λόγος, ἐνορῶν τῇ δυνάμει τῶν βαλλόντων εἰς ὃ δι-
ηγησάμεθα γαζοφυλάκιον, οὗς ἀποδέχεται, οὐ τῇ πο-
σότητι τῶν συνεισφερομένων ἐνορῶν μόνη. Διόπερ,
ἐπεὶ ἐστὶ τις πλείονα δυνάμενος, ὀλιγώτερα μὲν ὡς
πρὸς τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ δύναμιν ποιῶν, πλείονα
δὲ ὡς πρὸς ἐτέρων σύγκρισιν ἐλάττονα δυναμένῳ,
καὶ ἀποδέχεται τοὺς ὅλην δυνάμει τὰ ἐλάττονα πεποιη-
κότας παρὰ τοὺς πλείονα συνεισενεγκόντας ἐκ δυνά-
μεως πολλαπλασίονα φέρον δυναμένης, γέγραπται ἡ
παρεθέμεθα τοῦ τε Λουκᾶ καὶ τοῦ Μάρκου. Ἄμα δὲ
διδάσκει τὰ ῥητὰ ταῦτα τὸν νοήσαντα ταῦτα πνευμα-
τικῶς, μηδεπώποτε τοὺς νομιζομένους διαφέρειν ἐκαί-
ρεσθαι κατὰ τῶν ὡς πρὸς ἀνθρώπων κρίσιν ὑπε-
δεεστέρων· οὐ γὰρ πέπεισται πιστῶν ὑπολαμβαν-
μένων (24) πλείονα καὶ κρείττονα ποιεῖν, συγκρίκων
καὶ τὸν τοῖς ὅσον ἐπὶ ἀνθρωπίνῃ κρίσει ἐλάττω

antiqui Patres Christi apostolorumve dicta vel
facta memoriz prodiderunt, quæ in Novi Testamenti
libris non comparent ; quæque ex eo secundum
Hebræos Evangelio propagata, vel ex traditionibus
profecta sunt. Nos quidem plurima hujusmodi in
Origeneprehendimus. Quot putas facinora edi-
disse Christum, vel dicta protulisse, quæ scriptis
tradita non sunt : quæ si quis singula voluisset
persequi litteris, ne mundus quidem, ut ait Joan-
nes xxi, 25, tot libros capere universus potuisset ?
Quid quod innumera veterum prophetarum apoph-
theasmata memorizæ, non litteris mandata, scriptores
sacri prophetis illis recentiores usurparunt. Nec
minus verisimile est aliqua in Evangeliiis canonicis
olim fuisse habita, quæ demum interciderint : non
ejusmodi sane, quibus fidei dogmata continerentur ;
eorum quippe « iota unum, aut unus apex non præ-
teribit. » Ad reliqua quod attinet, quidam aliqua
excidisse credamus ; cum e Novi Testamenti diver-
sis lectionibus appareat multa inde sive temporis
diuturnitate, sive libroriorum negligentiam ex-
punctis ? Hæretus.

(20) Codex Regius, συνεισ φερέτω, Barberinus,
συνεισφερέτω, Bodleianus, εἰσφερέτω.

(21) Codex Bodleianus, ὃ δύναται· Regius et Bar-
berinus, ὃς δύναται.

(22) Codex Bodleianus, πράττει· Regius, περ-
ραμ, πρὸς ἄττη.

(23) Codex Barberinus, πάντων· Regius et Bod-
leianus, πάντως.

(24) Πιστῶν ὑπολαμβανόμενων. Codex Bodleia-
nus in margine habet ex conjectura, πιστῶς ὑπο-
λαμβάνων. Barberinus, item in margine, ὑπὸ πι-
στῶν ὑπολαμβανόμενων. Ferrarius videtur confi-
ciendo legisse πιστῶς ὑπολαμβανόμενος.

πράττουσιν, ὅτι πάντα ἃ δεδύνηται πεπονηκεν, ἢ ἐκεῖνος οὐ πάντα οἶός τε ἦν ἀπαιτεῖσθαι ἀπὸ τοῦ Λόγου ἃ ἀποδέδωκεν (24'). Ἀνέβλεψεν οὖν εἰς τοὺς βάλλοντας εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τὰ δῶρα αὐτῶν πλουσίους ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἰδὼν τὴν πενιχρὰν χήραν λεπτὰ βαλοῦσαν (25) δύο, τάχα τῷ γνωστικῷ τόπῳ καὶ τῷ πρακτικῷ ἀπλοῦστερον περὶ τῶν θείων φρονούσαν, καὶ ἀνάλογον τοῦτοις βιοῦσαν, εἶπεν· ἔ· Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλείον πάντων ἐβλε. » Καὶ τοῦτο εἶπε (26) καθορῶν τίνα τρόπον πολλαπλασίουνα δυνάμενοι φέρειν εἰς τὸ κοινόν, οἱ ὅσον ἐπὶ τῇ δυνάμει πλούσιοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ ἐλάχιστον (27) μέρος ὧν οἱοί τε ἦσαν συνεισφέρειν. Κατανόει δὲ καὶ τὰ τῆς χήρας ὑστερήματα, καὶ ὅτι βιασαμένη ἑαυτὴν πάντα ὃν εἶχεν βίον ἤνεγκεν εἰς τὸ ἐν τῷ ἱερῷ γαζοφυλάκιον, προσφέρουσα πᾶσαν τὴν δύναμιν ἑαυτῆς τῷ Θεῷ. Ἀεὶ τοίνυν ὁ Ἰησοῦς, κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν, ἀναδιέπων εἰς τοὺς βάλλοντας εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουτίους τὰ δῶρα αὐτῶν, ὁρᾷ καὶ τὴν πενιχρὰν χήραν βάλλουσαν λεπτὰ δύο· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον, ἐστὼς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου θεωρεῖ τίνα τρόπον πᾶς ὁ λαὸς βάλλει κατὰ δύναμιν τὸν νοητὸν χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον· καὶ ὡς μόνος δυνάμενος βλέπειν τοὺς πλουσίους, εἶδεν οἷά ποτε πτωχῆ ψυχῆ καὶ ὑστερουμένη (28) βάλλει ὅλην δυνάμει, καὶ διὰ τοῦτο (29) δικαιομένη παρὰ τοὺς πολλοὺς πλουσίους. Ἐπερ οὐ τοῖς τυχοῦσι λέγει, ἀλλ' ὡς φησὶ τὸ Μάρκος, τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· καὶ νῦν γὰρ, προσκαλούμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, διδάσκων βλέπειν, οὐχ ὡς ὄφεται ἀνθρώπος, ἀλλ' ὡς ὄφεται ὁ Θεὸς (ἀνθρώπος γὰρ ὄφεται εἰς πρόσωπον, ὁ δὲ Θεὸς ὄφεται εἰς καρδίαν), τὸ ἔ· Ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλείον πάντων ἐβλε τῶν βαλλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τί δὴ μοι ταῦτα πάντα βούλεται, προκαιμένου διηγῆσασθαι τὸ, ἔ· Ταῦτα. τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησεν ἐν τῷ γαζοφυλάκιῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, » ἢ παραστήσαι, ὅτι πάντων συνεισφερόντων ἐν τῷ γαζοφυλάκιῳ τοῦ ἱεροῦ τοῦ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τὰ θρέφοντα τοὺς δεομένους, μάλλον πάντων ἔχρῆν τὸν Ἰησοῦν φέρειν τὰ ὠφελήσαντα, ἄπερ ἦν ῥήματα ζωῆς αἰωνίου, καὶ διδασκαλία ἢ περὶ Θεοῦ, καὶ ἑαυτοῦ; Καὶ παντός γε νομίσματος τιμαλφέστερον ἦν τὸ, ἔ· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, » ἐν τῷ γαζοφυλάκιῳ εἰρημένον, καὶ τὸ, ἔ· Εἰ ἐμεῖ ἤδετε, καὶ τὸν Πατέρα μου ἂν ἤδετε, » καὶ ὅλα τὰ κατὰ τὸν τόπον. Καὶ ὁ πᾶς γε τῶν λοιπῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον φερόντων ἃ εἶχον χρυσὸς, φάμμος ἦν ὀλίγη ὡς πρὸς τὰ Ἰησοῦ ῥήματα· σοφία γὰρ ἦν πᾶς ὁ λόγος αὐτοῦ· Ἐπὶ δὲ χρυσὸς ἐν ὄφει σοφίας φάμμος ὀλίγη, καὶ ὡς πληρὸς λογισθῆσεται ἀργυρὸς ἐναντίον αὐτῆς. » Καὶ ταῦτά γε σαφῶς νοηθῆσεται τοῖς κατακοῦσιν μεμαθηκόσι τῆς τοῖς τε-

A non debent contra eos qui iudicio hominum sunt tenuiores : non enim cortus vel fideles, omniumque se meliora et copiosiora facere, conferens seipsum cum minima agentibus, quod omnia quæ potuit fecit ; vel quod per Sermonem, et Filium Dei non poterant exigi ab eo omnia quæ reddidit. Respexit ergo ad eos divites Jesus, qui munera sua mittebant in gazophylacium : et intuitus pauperulam viduam minuta duo mittentem (fortassis cogitantem simplicius de rebus divinis contemplatione, et actione, et consequenter his viventem), dixit : « Vere dico vobis viduam hanc pauperem plus quam omnes misisse ⁷⁰ : » quod dixit copiosiora ferre in commune divites, qui multo copiosiora ferre in commune valentes, quod ad potentiam attinet, ex eo quod illis redundabat, mittebant in munera Dei partem minimam eorum quæ inferre poterant. Considera etiam viduæ penurias, et quod vim sibi inferens, omnem quam habebat substantiam tulerit in templum, in gazophylacium, offerens omnem potentiam suam Deo. Semper igitur Jesus, juxta Lucam, respiciens in divites mittentes munera sua in gazophylacium, videt etiam pauperulam viduam mittentem minuta duo. Juxta Marcum vero, cum sederit ex adverso gazophylacii, videt quonam modo omnis populus mittit pro viribus suis æs spirituale in gazophylacium : et, tanquam qui solus videre possit divites, videt quænam tandem mittat in illud pro viribus suis etiam anima pauperula et egena : **291** quæ quia quod potest mittit, præ multis divitibus justificatur etiam. Nec hæc loquitur Jesus vulgaribus, sed, quemadmodum Marcus inquit, discipulis suis. Etenim nunc convocans ad se discipulos suos, dicit illis illud, edocens eos ut videant, non quemadmodum homo, sed quemadmodum videt Deus (homo enim videt in facie, Deus vero in corde ⁷¹) : « Amen dico vobis viduam hanc pauperem plus omnibus misisse, qui miserunt in gazophylacium, » et quæ sequuntur. Sed quidnam, quæso, putas me velle hoc longo hyperbato, cum propositum sit illud dictum exponere : « Hæc verba quæ locutus est Jesus in gazophylacio docens in templo, » nisi ostendere quod omnibus inferentibus in gazophylacium templi quæ in communi alimento futura essent egentibus, necesse sit uti Jesus magis quam omnes inferat quæ utilitati sint futura, nempe verba vitæ æternæ, et doctrinæ de Deo, et de se ipso? Ac splendidius profecto quovis numismate illud erat, « Ego sum lux mundi ⁷², » quod dictum fuit in gazophylacio : et illud : « Si me sciretis, et Patrem meum sciretis ⁷³ ; » sed et omnia quæ sunt in illo loco [splendida sunt.] Atque aurum sane omneceterorum qui in gazophylacio ferebant quæ habe-

⁷⁰ Luc. xxi, 3. ⁷¹ I Reg. xvi, 7. ⁷² Joan. viii, 12. ⁷³ ibid. 19.

(24') Ἄ ἀποδέδωκεν. Sic recte habet codex Bodleianus, Regius vero male omisit ἃ.

(25) Codex Bodleianus, βαλοῦσαν, Regius, βάλουσαν.

(26) Codex Bodleianus, εἶπε, Regius, εἰπών.

(27) Codex Bodleianus, ἐλάχιστον, Regius, ἐλα-

χίστη.

(28) Codd. Barberinus et Boileianus, οἷά ποτε πτωχῆ ψυχῆ καὶ ὑστερουμένη. In Regio pro οἷα legitur εἰ, et deest ψυχῆ.

(29) Καὶ διὰ τοῦτο. In codice Regio desideratur καί.

hant, arena erat pauca comparatione verborum Jesu. Sapientia siquidem erat quivis ejus sermo, de qua dicitur ⁸²: « Omne aurum coram sapientia est pauca arena; et ceu cœnum reputabitur argentum coram ea : » et hæc certe considerabunt, quotquot edocti sunt audire sapientiam illam quæ annuntiat inter perfectos, in mysterio absconditam, quam prædestinat Deus ante sæcula ad justorum suorum gloriam ⁸³. Considerabunt hæc etiam qui dispicere valent sapientiam Dei longe excellentiorem sapientia hujus sæculi, vel principum sæculi hujus ⁸⁴, qui destruantur, ceu qui utantur propriis prophetis, et tueantur qualescunque sermones, alios præter veritatem : nam cæteræ sapientiæ, quæ veluti aurum reputantur, arena sunt parva coram sapientia, quam creavit Deus principium viarum suarum ad opera sua ⁸⁵; argentumque splendida et eloquens multorum oratio ceu cœnum reputabitur coram castis sermonibus Domini, qui igniti sunt, et purgati, et probati septuplum ⁸⁶, quia processerunt ab illo Sermone qui erat in principio apud Deum ⁸⁷. Cæterum testimonia ex libro qui inscribitur Sapientia, alias apposimus, ut videremus vim dicti illius : « Hæc verba quæ locutus est **292** Jesus in gazophylacio docens in templo ⁸⁸ : » observetur enim expositio de pauperibus, deque vidua paupercula, ut explicata est, et si quis imitator est Christi, veniat ad templum Dei, quod mente cernitur, et non est in loco, mente iter faciens, et sequens spiritum, a quo manu duci ipse ad templum ipsum potest; afferatque probata numismata, nempe verba vitæ æternæ ad gazophylacium, et opera hujuscemodi verbis consona. Atque utinam aliquis nostrum non sit illa pauper neque illa vidua, quæ ferre plus nil valet duobus minutis, neque dives afferens ex eo solo quod redundat, sed omnes divitias Deo dedicet. Cæterum non omnia quæ habebat verba locutus est Jesus in gazophylacio docens, sed tot quot capiebat gazophylacium; nam ne mundum quidem ipsum totum arbitror capere Dei verbum ⁸⁹. Attamen tot verba in gazophylacio loquens, et docens Jesus in templo, nondum ab ullo tenetur; verba namque ipsius fortiora erant ipsum apprehendere volentibus; et certe quandiu loquitur, tandiu nemo illi insidias struentium apprehendere eum valent; sed si tacuerit, tunc tenetur; unde interrogatus a Pilato et flagellatus, quod vellet pro mundo pati, tacet ⁹⁰; alioquin si locutus fuisset, non crucifigendus ex infirmitate, quoniam non est infirmitas in his quæ Sermo Filius Dei loquitur: cumque existeret in gazophylacio, nondum insta-

A λείους λαλουμένης σοφίας ἐν μυστηρίῳ ἀποκακρωμένης, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς τὴν τῶν δικαίων αὐτοῦ δόξαν, καὶ δυναμένης ἐν ὁρᾷ ὑπεροχῆν σοφίας Θεοῦ παρὰ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου, ἣ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων οὐλοῖ προφήταις ἰδίῳις χρωμένων, τῶν ὁποιωνδήποτε λόγων ἐτέρων παρὰ τὴν ἀλήθειαν προῖσταμένων· ψάμμος γὰρ ὀλίγη αἰ λοικαὶ σοφαί, χρυσὸς εἶναι νομιζόμεναι, ἐν ὅψει σοφίας ἣν ἔκτισεν ὁ Θεὸς ἀρχὴν ὁδῶν (sic) αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· καὶ ἄργυρος ὁ τῶν πολλῶν λαμπρὸς καὶ πίθανός λόγος ὡς πηλὸς λογισθήσεται, τῶν ἀγνῶν λογίων (50) Κυρίου τῶν πεπρωμένων καὶ κεκαθαρισμένων ἐπιταπλασῶς, καὶ δοκίμων, ἅτε προσεληλυθῶτων ἀπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου. Τὰ δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιγεγραμμένης Σοφίας ἄλλως παρεθέμεθα εἰς τὸ συνιδεῖν τὴν δύναμιν τοῦ· « Ταῦτα τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησεν ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς (31) ἐν τῷ ἱερῷ· » τριεῖσθω γὰρ ἡ περὶ τῶν πλούσιων καὶ τῆς πενιχρᾶς χήρας διήγησις, ὡς ἀποδέδοται, καὶ εἰ τίς γε (32) μιμητῆς ἐστὶ Χριστοῦ, ἥξει ἐπὶ τὸ μὴ ἐν τόπῳ νοητῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ, ὀδεύων τῷ νῷ, καὶ ἀκολουθῶν τῷ πνεύματι χειραγωγῆσαι αὐτὸν ἐπ' αὐτὸ δυναμένῳ· καὶ φερέτω δόκιμα νομίσματα, ῥήματα ζωῆς αἰώνου, ἐπὶ τὸ γαζοφυλάκιον, καὶ ἔργα ἀκόλουθα τοῖς τοιοῦτοις ῥήμασιν. Ἄλλ' εἶθε μήτε πενιχρὰ τίς ἡμῶν, μήτε χήρα εἴη φέρεται μηδὲν πλεῖον δυναμένη δύο λεπτῶν, μήτε πλούσιος ἐκ μόνου τοῦ περισσεύματος φέρων, ἀλλὰ πάντα τὸν πλοῦτον ἀνατελεῖς τῷ Θεῷ! Ἰησοῦς καὶ οὐ πάντα ἃ εἶχε ῥήματα ἐλάλησεν ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ διδάσκων, ἀλλὰ τὸσαῦτα ὅσα ἐχώρει τὸ γαζοφυλάκιον· οὐδὲ γὰρ αὐτὸν γε οἶμαι χωρεῖν τὸν κόσμον τὸν ὅλον τοῦ Θεοῦ λόγον. Ὅμως δὲ τὸσαῦτα ῥήματα ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ λαλῶν καὶ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, ὅτι οὐδενὸς ἐκρατεῖτό πῶ· καὶ αὐτοῦ γὰρ οἱ λόγοι ἰσχυρότεροι ἐτύγγαλλον τῶν πιάσαι αὐτὸν θελώντων· καὶ ὅσον γε λέγει, τοσοῦτον (33) οὐδεὶς αὐτὸν πιάσαι τῶν ἐπιβουλευόντων αὐτῷ δύναται (34)· ἀλλ' ἐὰν σιωπήσῃ, τότε κρατεῖται· ὅθεν, ἐπεὶ ἐβούλετο ὑπὲρ τοῦ κόσμου παθεῖν, ἐξεταζόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου, καὶ μαστιγούμενος σιωπᾷ· εἰ γὰρ ἐλελάτῃκει, οὐκ ἔτι ἐγίνετο αὐτῷ τὸ ἐσταυρῶσθαι ἐξ ἀσθενείας· ἐπεὶ περ οὐκ ἐστὶν ἀσθένεια ἐν οἷς ὁ Λόγος D λαλεῖ· ὅντι δὲ αὐτῷ ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ οὐδέπω ἡ ὥρα ἐνεστήκει τοῦ πιασθῆναι αὐτὸν, ἀλλ' οὐδὲ ὅντι ἐν τῷ ἱερῷ (35)· χεῖμάρβρον δὲ τινα ἐχρῆν εἶναι τὸν τόπον, ἐνθα ἐβούλετο πιασθῆναι ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐδύνατο. Ἀλλὰ καὶ καιρὸν τοῦ κρατεῖσθαι αὐτὸν οὐκ ἔδει ἡμερινόν· « Ὁ γὰρ Ἰούδας λαβὼν τὴν στείραν, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας,

⁸² Sap. vii, 9. ⁸³ I Cor. ii, 6, 7. ⁸⁴ ibid. 6. ⁸⁵ Joan. viii, 20. ⁸⁶ Joan. xxi, 23. ⁸⁷ Joan. xix, 1, 11.

(50) *Ἐν τῷ ἀγνῶν λογίων.* Supple, ἐν ὅψει, quod præcedit; id vidit Ferrarius. Ad marginem codicis Barberini ex conjectura legitur, ἐπὶ τῶν ἀγνῶν λογίων.

(31) *Ὁ Ἰησοῦς.* Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(32) *Codex Bodleianus,* καὶ εἰ τίς γε· Regius,

ἐπεὶ τίς γε.

(33) *Τοσοῦτον.* Deest in codice Regio, sed habetur in Bodleiano.

(34) *Δύναται.* Desideratur in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(35) *Post ἐν τῷ ἱερῷ* codex Bodleianus habet *ἔδει πιασθῆναι.*

ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν, καὶ λαμπάδων, καὶ ὄπλων. » Α
 Περὶ δὲ τοῦ, « Ὁὐπω ἐλήλυθεν (f. ἐληλύθει) ἡ ὥρα
 αὐτοῦ, » ἐν τοῖς ἀνωτέρω διὰ πλειόνων διεληφάμεν,
 οἷς χρήσι καὶ εἰς τὰ παρόντα.
 erat, minime diurnum esse oportebat : « Nam Judas cum accepisset cohortem, et a principibus sacerdotum ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis, et facibus, ac armis ». Cæterum de hoc dicto, « Nondum venerat hora ejus », in superioribus disseruimus pluribus verbis, quibus etiam in præsentia uteris.

3. « Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς· Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ
 ζητήσατέ με, καὶ ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε·
 ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. » Καὶ
 ταῦτα ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ ἐν τῷ ἱερῷ, προστιθεὶς
 τοῖς προτέροις οὐ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἕτερα
 πλείονα (36) ἕως τοῦ· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν
 Ἄβραάμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμι. » Μετὰ δὲ τούτων τὸν
 λόγον ἀράντων λίθους, ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν, Ἰησοῦς
 ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ· ὅτε παράγων εἶδε
 τὸν ἀπὸ γενετῆς τυφλὸν, περὶ οὗ εἰσόμεθα, Θεοῦ
 διδόντος, γενόμενοι κατὰ τὸν τόπον. Λέγει δὲ ταῦτα,
 ἵνα τὸ ἐπιφερόμενον γένηται, « Ταῦτα γὰρ αὐτοῦ
 λαλοῦντος ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, » οἶονεὶ πένητες
 (37) ἐρχόμενοι ἐπὶ τὸ γαζοφυλάκιον, ἐν ἐκεῖθεν λά-
 θωσιν ἃ ἐκὼν δύνωνται, καὶ ἃ ἐκὼν μερισθῆ αὐτοῖς.
 « Πολλοὶ μὲν οὖν ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, » οὐ πολ-
 λοὶ δὲ ἔγνωσαν αὐτόν· ἐπεὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς
 αὐτόν οἱ μένοντες ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ, ἀληθῶς γινώ-
 μοι μαθηταὶ αὐτοῦ, γινώσκονται τὴν ἀλήθειαν· οὐχὶ
 δὲ οἱ πολλοὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτόν μένουσιν
 ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ· οὐδὲ οἱ πολλοὶ ἀληθῶς αὐτοῦ μα-
 θηταὶ γίνονται· διόπερ οὐδὲ πολλοὶ γινώσκονται (38)
 ἀλήθειαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐλευθεροὶ οὐ γίνονται·
 σφόδρα γὰρ ὀλίγοι χωροῦσι τὴν ἀλήθειαν (39). Τίνας
 δὲ εἰσιν οἱ γνωσόμενοι, ἢ οἱ ὑψοῦντες αὐτόν; ὡς αὐ-
 τὸς διδάσκει λέγων· « Ὅταν ὑψώσητε τὸν Υἱὸν τοῦ
 ἐκθρώπου, τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ εἰμι· » οὐδεὶς δὲ
 αὐτὸν ὑψοῖ γάλακτι ποτιζόμενος, παρασκευάζων ἑαυ-
 τὸν εἰς παραδοχὴν τῆς στερεᾶς τροφῆς· διόπερ τῷ
 τοιοῦτῳ λέγει· « Ἐκρίνα μὲν εἶδέναι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ
 Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τούτον ἑσταυρωμένον· » πρὸς
 δὲ καὶ ὁ τοῦ λόγου διάκονος ἐν ἀσθενείᾳ γίνεσθαι, ὡς
 φησὶ ὁ Παῦλος τοῖς τοιοῦτοις· « Κάγω ἐν ἀσθενείᾳ,
 καὶ ἐν φόβῳ, καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς
 ὑμᾶς. » Φησὶ τοίνυν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀρχὴν ποιού-
 μενος δευτέρων μαθημάτων τῶν ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ
 ἐν τῷ ἱερῷ· « Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσατέ με, καὶ
 ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. » Ζητῶ διὰ τὸ,
 « Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐ-
 τὸν, » μῆποτε οὐ πρὸς πάντας τοὺς παρόντας λέγει
 τὸ, « Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσατέ με, καὶ ἐν τῇ ἀμαρ-
 τίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε, » ἀλλὰ πρὸς τούτους οὐς
 ᾄδει μὴ πιστεύσαντας, καὶ διὰ τούτο ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ
 αὐτῶν ἀποθανομένους, καὶ μὴ δυναμένους ὀπίσω
 αὐτοῦ ἀκολουθῆσαι, μὴ δυναμένους δὲ διὰ τὸ μὴ βού-
 λουσι.

³⁶ Joan. xiiii, 3. ³⁷ Joan. viii, 20. ³⁸ ibid. 21.
³⁹ ibid. 31, 32. ³⁹ ibid. 28. ³⁹ Hebr. v, 12, 14.

(36) Codex Bodleianus, ἕτερα πλείονα, in Regio
 decesi ἕτερα.

(37) Codex Bodleianus, οἶονεὶ πένητες· Regius,
 ὅσον οἱ πένητες.

(38) Codex Bodleianus, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐλευθεροὶ

hat hora qua prehenderetur ; sed neque oportebat
 eum prehendi in templo ; torrentem esse necesse
 erat locum, ubi volebat Jesus prehendi, et ubi pos-
 terat prehendi. Quin etiam tempus quo capiendus
 erat, minime diurnum esse oportebat : « Nam Judas cum accepisset cohortem, et a principibus sacerdotum ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis, et facibus, ac armis ». Cæterum de hoc dicto, « Nondum venerat hora ejus », in superioribus disseruimus pluribus verbis, quibus etiam in præsentia uteris.

3. « Rursus ergo dixit illis : Ego vado, et quæ-
 retis me, et in peccato vestro moriemini ; quo ego
 vado, vos non potestis venire ». Et hæc in gazo-
 phylacio, in templo cum loqueretur, addidit supe-
 rioribus : nec solum hæc, sed alia multo plura us-
 que ad eum contextum ; « Amen dico vobis, anteq-
 quam Abraham fieret, ego sum ». Post hunc
 autem sermonem cum lapides tulissent Judæi ut
 lapidarent eum, Jesus abscondit se et exivit e tem-
 plo : **293** quando præteriens vidit cæcum a nati-
 vitate, de quo sciemus, Deo dante, cum ad locum
 pervenerimus. Hæc autem loquitur, ut eveniat id
 quod subjungitur, « Hæc eo loquente, crediderunt
 in eum », nimirum pauperes, qui ad gazophylaci-
 um venerant, inde accepturi quæ possent et quæ
 sibi distributa fuissent. Itaque « multi crediderunt
 in eum, » sed non multi agnoverunt eum ; quoniam
 ex his qui crediderunt in eum, manentes in sermo-
 ne ejus, vere facti discipuli ejus agnoscunt verita-
 tem ; sed non multi ex his qui crediderunt in
 eum, manent in sermone ejus ; ac ne multi quidem
 vere efficiuntur illius discipuli ; proinde ne multi
 quidem agnoscunt veritatem, et veritate liberi non
 redduntur : admodum enim pauci capiunt verita-
 tem. Sed quinam agniti sunt eum, nisi exaltantes
 eum ? ut etiam ipse docet, dicens : « Cum exal-
 taveritis Filium hominis, tunc agnosceitis quod ego
 sum : » nullus autem eum exaltat, qui lacte ali-
 tur præparans seipsum ad susceptionem cibi solidi ;
 quamobrem tali dicit : « Judicavi me nihil
 scire inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc cru-
 cifixum ; » penes quem etiam sermonis minister
 in infirmitate versatur, ut inquit Paulus talibus :
 « Et ego in infirmitate, et in timore, et in tremore
 multo versatus sum apud vos. » Inquit igitur ille
 Dei Sermo, ille Dei Filius, rursus docere inci-
 piens in gazophylacio in templo : « Ego vado, et
 quæretis me, et in peccato vestro moriemini ». Quæro
 propter hoc dictum, « Hæc eo loquente, multi
 crediderunt in eum, » nonquid ad omnes præ-
 sentes dixerit : « Ego vado, et quæretis me, et
 in peccato vestro moriemini ; » an potius ad eos
 quos, quia non credidissent, noverat in peccato
 suo morituros, non valentes pone ipsum sequi ;
 ibid. 58, 59. ³⁹ Joan. ix, 4. ³⁹ Joan. viii, 30.
³⁹ I Cor. ii, 2. ³⁹ ibid. 3. ³⁹ Joan. viii, 21.

οὐ γίνονται· Regius, καὶ εἰ μὴ ἀλήθεια ἐλευθεροί,
 ἐλευθεροὶ οὐ γίνονται.

(39) Codex Bodleianus ἀλήθεια· Regius vero,
 ἐλευθερίαν.

non valentes autem eo quod nollent; nam si volentes non poterant, haudquaquam illis rationabiliter diceretur: « In peccato vestro moriemini. » At vero aliquis contra hoc dicturus est: Si hæc dicebat non permanentibus in fide, quomodo talibus dicit: « Queretis me? » Nam querere Jesum sæpenumero est bonum, quod idem fere sit, quod querere Sermonem, et veritatem, et sapientiam. Sed respondebis hoc verbum, querere, dici aliquando de his qui insidias struunt, quemadmodum in illo dicto: « Querēbant eumprehendere, et nemo in eum injecit manus, quod nondum venisset hora ejus⁴; » et in hoc: « Novi vos Abraham semen esse, sed queritis me interficere, quod sermo meus non capit in vobis⁵; » et in hoc: **294** « Nunc autem queritis me interficere, hominem, qui locutus sum veritatem vobis, quam audiavi a Patre⁶. » Quam etiam ob causam dicitur illud eum non bene querentibus, « Et queretis me, » quod contrarium non est ei dicto: « Omnis qui querit, invenit⁷. » Ac certe differentia semper sunt querentium Jesum, cum omnes non sincere, et pro sua ipsorum salute, et ut ab eo juventur, querant eum. Sunt enim aliqui innumeris argumentis, quæ ab honesto deflexerunt, querentes Jesum: quamobrem soli recte querentes eum pacem invenerunt; qui etiam proprie dicuntur ipsum querere in principio existentem Sermonem, Sermonem apud Deum, ut ipsos adducat ad Patrem. Assistens autem ille *Λόγος*, [id est, ratio et Filius Dei.] et notiones suggerens, nisi admissus fuerit, minatur se abiturum, et dicit: « Ego vado; » eum nobis postea, si abeuntem quaesierimus, non inventuris, sed in peccato nostro morituris. Novit autem a quo discedit, et apud quem manet, nondum inventus, ut in tempore quaesitus inveniatur: quibus profecto isto modo habentibus eum, nec adhuc illum videntibus dicitur illud: « Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cælum? hoc est Christum deducere; vel: Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere. Sed quid dicit Scriptura? Admodum prope te est verbum in ore tuo, et in corde tuo⁸. » Proinde his etiam benigne Servator ostendit quæ ad regnum Dei pertinent, ne querant illud extra seipsos, neque dicant: « Ecce hic, vel ecce illic⁹; » inquit enim eis: « Regnum Dei intra vos est: » et quandiu quidem servamus animæ nostræ ingenita veritatis semina, ejusque principia, nunquam a nobis discedit ille *Λόγος*, [id est, ratio et Filius Dei.] Quod si malitiæ dissolutione corrupti fuerimus, tunc nobis dicturus est: « Vado; » non inventuris illum, etiam si queramus maxime, sed in peccato nostro morituris, deprehensis in eo, et assumptis ab his qui ordinati sunt ut repetant animam, juxta dicentem¹⁰: « Insuper, nocte hac animam abs te tuam

λεσθαι· εἰ γὰρ βουλόμενοι οὐκ ἐδύναντο, οὐκ ἂν εὐλόγως αὐτοῖς ἐλέγγοτο τό· « Ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. » Ἐρεῖ δέ τις πρὸς τοῦτο· Ἐπερ τοῖς ἐμμένουσι τῷ μὴ πιστεύειν ταῦτα εἴλεγε, πῶς τοῖς τοιοῦτοις φησὶ τό· « Ζητήσατέ με; » Πολλαχοῦ γὰρ ἀγαθὸν τὸ ζητεῖν τὸν Ἰησοῦν, ταυτὸν πῶς τυγχάνον τῷ ζητεῖν Λόγον, καὶ ἀλήθειαν, καὶ σοφίαν. Ἄλλ' ἔρεῖς, ὅτι καὶ περὶ ἐπιβουλεύοντων ποτὲ λέγεται τὸ ζητεῖν, ὡσπερ ἐν τῷ· « Ἐζητήσαν αὐτὸν πιάσαι, καὶ οὐδὲς ἐπέβαλλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὕτω ἐβλήθη ἡ ὥρα αὐτοῦ· » καὶ ἐν τῷ· « Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν· » καὶ ἐν τῷ· « Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς. » Δὲ καὶ λέγεται τοῖς μὴ καλῶς ζητοῦσι τό, « Καὶ ζητήσατέ με, » οὐκ ἑναντίον τῷ· « Πᾶς ὁ ζητῶν εὕρισκει. » Καὶ αἱ δὲ διαφοραὶ εἰσι τῶν ζητούντων τὸν Ἰησοῦν, οὐ πάντων γνησίως, καὶ ὑπὲρ τῆς ἐαυτῶν σωτηρίας, καὶ τοῦ ὠφελῆσθαι ἀπ' αὐτοῦ ζητούντων αὐτόν. Εἰσὶ γὰρ καὶ κατὰ μυρίας ἀποπεπτουκίας τοῦ καλοῦ προθέσεις ζητούντες τὸν Ἰησοῦν· διόπερ μόνον οἱ ὀρθῶς ζητούντες αὐτὸν εἰρήνην εὕρουσιν· οἱ καὶ κυρίως λέγοντ' ἂν αὐτὸν ζητεῖν τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον, πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἵνα αὐτοὺς προσάγοι τῷ Πατρὶ. Παρῶν δὲ, καὶ ἐμφανταζόμενος ὁ Λόγος, ἐπὶ μὴ παραδεχθῆ, ἀπειλεῖ τὸ ὑπάγειν, καὶ λέγει· « Ἐγὼ ὑπάγω· » καὶ ἂν, ἀπελθόντος γε αὐτοῦ, ζητῶμεν αὐτόν, οὐχ εὕρησομεν αὐτόν, ἀλλ' ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἡμῶν ἀποθανοῦμεθα. Οἶδε δὲ ἀπὸ τίνος ὑπάγει, καὶ τίνοι παραμένει, μηδέπω εὕρισκόμενος, ἵν' ἐν καιρῷ εὕρεθῆ (40) ζητηθείη· καὶ τοῖς γε οὕτως ἔχουσιν αὐτόν, καὶ μὴ τεθεωρηκόσιν αὐτόν λέγεται· « Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Τίς ἀναθήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τουτέστι· Χριστὸν καταγαγεῖν· ἢ, Τίς καταθήσεται εἰς τὴν θύσον; τουτέστι· Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν· ἀλλὰ τί λέγει ἡ Γραφή; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα σφόδρα ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. » Τουτοῖς δὲ φιλανθρώπως ὁ Σωτὴρ ὑποδεικνύσκει καὶ τὰ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας, ἵνα μὴ ζητῶσιν αὐτὴν ἕξω ἐαυτῶν, μηδὲ λέγωσιν· « Ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ· » φησὶ γὰρ αὐτοῖς· « Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν· » καὶ ὅσον γε σώζομεν τὰ ἐνσπαρέντα ἡμῶν τῇ ψυχῇ τῆς ἀληθείας σπέρματα, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, οὐδέπω ἀπελήλυθεν ἀφ' ἡμῶν ὁ Λόγος· ἂν δὲ ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν κακίαν χύσεως διαφθαρώμεν, τότε ἡμῖν ἔρεῖ, « Ὑπάγω, » ἵνα, κἂν ζητῶμεν αὐτόν, οὐχ εὕρησομεν, ἀλλ' ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἡμῶν ἀποθανοῦμεθα, καταλαμβανόμενοι ἐν αὐτῇ, καὶ παραλαμβανόμενοι ὑπὸ ταύτης ὑπὸ τῶν τεταγμένων ἐπὶ τῷ ἀπατεῖν τὴν ψυχὴν, κατὰ τὸν εἰπόντα· « Ἀφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἀπαιτοῦσι τὴν ψυχὴν σου ἀπὸ σοῦ. » Οὐ χρεὶ δὲ παρελθεῖν ἀνεξέταστον οὐδὲ καὶ τό· « Ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε· » εἰ μὲν κοινότερον λαμβάνεται, ὅτι οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ

⁴ Joan. vii, 30. ⁵ Joan. viii, 37. ⁶ Joan. viii, 40. ⁷ Matth. vii, 8. ⁸ Rom. x, 6, 8. ⁹ Luc. xvi, 21. ¹⁰ Luc. xii, 20.

(40) *Εὕρεθῆ*. Deest in codice Regio, at legitur in Bodleiano.

αὐτῶν ἀποθανοῦνται, οἱ δὲ δίκαιοι ἐν δικαιοσύνη· εἰ
 ἔτι τὸ « ἀποθάνεισθε » κατὰ τὸν ἕχθρὸν τοῦ Χριστοῦ
 θάνατον λαμβάνεται, ὡς τοῦ πρὸς θάνατον ἡμαρτηκό-
 τος ἀποθνήσκοντος, δῆλον, ὅτι οἷς ταῦτα ἐλέγτο, οὐ-
 δέπω ἀποτεθνήκεισαν. Καὶ ζητήσεις πῶς εἰ μὴ πιστεύ-
 οντες, ὅτι ἔξω μὲλλοντες ποτε ἀποθάνεισθαι (41)
 ἀπαντήσεται δὲ τις καὶ πρὸς τοῦτο λέγων, ὅτι κατ'
 ἐκεῖνο καιροῦ τὸ μηδέπω πιστεύειν οὐδὲ πρὸς θάνα-
 τον ἁμάρτημα ἦν, καὶ πρὸς οὐς ὁ Λόγος, οὐδέπω τὰ
 πρὸς θάνατον ἡμαρτήκεισαν, ἀλλ' ἔξω μὲν ἐν ἀσθε-
 νείᾳ τῆς ψυχῆς αὐτοῖς (42)· ἡ δὲ ἀσθένεια ἐκείνη πρὸς
 θάνατον ἦν διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ιατρός (43), βλέπων ὀλεθρίως
 αὐτοὺς ἀσθενούντας, ἔλεγεν ἀπογνοῦς αὐτῶν τὴν
 θεραπείαν· « Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν
 τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθάνεισθε. » Ἐπομεν (44) δὴ τό-
 ῦτο· Ἐπεὶ ἡ ἀσθένεια ἐκείνη ἦν αὐτοῖς πρὸς θάνατον,
 ἅτε μαθόντες ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ διαφορὰν ἀσθενείας,
 ἡσθένει δὲ καὶ ὁ Λάζαρος, ἀλλ' ἦβει ὁ Ιατρός, ὅτι ἡ
 ἀσθένεια αὐτοῦ οὐ πρὸς θάνατον ἦν· διόπερ φησὶν·
 « Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον. » Διὰ
 τοῦτο, κἄν ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν
 ἀσθενούντων, προσέχωμεν μήποτε πρὸς θάνατον ἀσθε-
 νήσωμεν, μεταβαλοῦσης τῆς νόσου ἀπὸ τοῦ ἔτι αὐτὴν
 εἶναι δύνασθαι (45) ἐπὶ τὸ ἀνάταν. Ἄμα δὲ σαφέστε-
 ρόν πως ἔσται καὶ τὸ, « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ
 δύνασθε ἔλθειν, » ἐπιφερόμενον τῷ· « Καὶ ἐν τῇ
 ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθάνεισθε. » ὅταν γὰρ ἀποθάνῃ τις
 ἐν τῇ αὐτοῦ ἁμαρτίᾳ, ὅπου ὑπάγει ὁ Ἰησοῦς, οὐ
 δύναται ἀπελθεῖν· οὐδεὶς γὰρ νεκρὸς ἀκολουθεῖν δε-
 νεται τῷ Ἰησοῦ· « Οὐδὲ γὰρ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσι
 σε, Κύριε, οὐδὲ πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς ἕδου·
 ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ζῶντες εὐλογήσομεν τὸν Κύριον. » Ἐτι
 πρὸς τὸ, « Ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθάνεισθε, » πα-
 ραθήσῃ τὸ ἐκ τοῦ Ἰεζεκιήλ οὕτως ἔχον· « Ψυχὴ ἡ
 ἁμαρτανόουσα, αὕτη ἀποθάνεται· » θάνατος γὰρ
 ψυχῆς ἁμαρτία· οἶμαι δὲ, ὅτι οὐ πᾶσα, ἀλλ' ἦν
 φησὶν Ἰωάννης πρὸς θάνατον· ἄμα δὲ καὶ διαστῆλλει,
 ὅτι τις ἁμαρτία θανάτος ἔστι ψυχῆς, καὶ τις ἁμαρτία
 ἀσθένεια αὐτῆς· τάχα δὲ καὶ τρίτον τις ἁμαρτία ζη-
 μία ψυχῆς ἔστιν, ἁμαρτία (46) δηλονότι ἐκ τοῦ· « Τί
 ὠφελθήσεται ἄνθρωπος, ἐὰν ὀλον τὸν κόσμον κερδή-
 σῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσῃ, ἢ ζημιωθῇ; » καὶ
 ἐκ τοῦ· « Εἰ τινος τὸ ἔργον κατακαθήσεται, ζημιωθή-
 σεται. » Τοῖς μὲν οὖν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἀποθανομένοις
 φησὶν· « Ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρ-
 τίᾳ ὑμῶν ἀποθάνεισθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ
 δύνασθε ἔλθειν. » τῷ δὲ Πέτρῳ· « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω,
 οὐ δύνασαι μοι νῦν ἀκολουθεῖσαι· ἀκολουθήσεις δὲ
 ὕστερον. » ἔξεστι γὰρ μαθητευόμενον τῷ Ἰησοῦ, νῦν
 μὴ μὴ παρεσκευάσθαι (47) πρὸς τὸ ἀκολουθεῖν αὐτῷ

A repetunt. » Sed ne hoc quidem dictum, « In pec-
 cato vestro moriemini, » absque indagine præter-
 eundum est; nam si communiter accipitur,
 perspicuum est peccatores in peccato suo mori-
 turos; justos vero in sua justitia: sin vero,
 « moriemini, » accipitur de morte, quæ est
 inimica Christi, ut is pereat qui ad mor-
 tem peccavit, perspicuum est nondum periis-
 se eos quibus hæc dicebantur. Quæres etiam
 quonam pacto qui non crediderant se vive-
 re in infirmitate, morituri sint aliquando;
 295 præsertim cum aliquis in horum defensione
 sit responsurum incredulitatem in illo tempore non-
 dum fuisse peccatum ad mortem; et idcirco illos
 penes quos loquebatur Servator, ad mortem non
 peccasse: vivebant illi tamen in infirmitate animæ
 suæ, eratque infirmitas illa ad mortem: propterea
 etiam medicus videns illos misere ægrotantes, at-
 que de illorum salute desperans, dicebat: « Ego
 vado, et quæretis me, et in peccato vestro morie-
 mini. » Dicamus igitur quod infirmitas illa illis ad
 mortem erat, tanquam a Jesu edocti differentiam
 infirmitatis: infirmabatur namque Lazarus, sed
 noverat medicus infirmitatem hujus non esse ad
 mortem; quamobrem inquit: « Infirmitas hæc non
 est ad mortem. » Hanc ob causam si suscipiamus
 infirmitates ipsorum ægrotantium, adhibeamus
 animum ne quando ad mortem ægrotemus, morbo
 facto immedicabili, cum adhuc spes esse posset.
 Pariter etiam apertius quodam modo erit hoc dic-
 tum, « Quo ego vado, vos non potestis venire¹¹, »
 quod subjungitur illis verbis: « Et in peccato vestro
 moriemini; » quando enim moritur quis in sue
 ipsius peccato, quo vadit Jesus non potest abire.
 nullus enim mortuus sequi potest Jesum, quando-
 quidem, « Non mortui laudabunt te, Domine, neque
 omnes qui descendunt in infernum; sed nos viven-
 tes laudabimus Dominum¹². » Ad hæc huic dicto,
 « In peccato vestro moriemini, » illud Ezechielis
 adjunges hunc in modum se habens: « Anima pec-
 cans, ipsa moritur¹³: » mors enim animæ pecca-
 tum; non omne tamen, meo judicio, sed illud quod
 dicit Joannes ad mortem¹⁴: qui pariter etiam dis-
 tinguat peccatum aliquod mortem esse animæ, et
 idem aliquod infirmitatem esse ejus: fortassis
 etiam tertio modo peccatum aliquod damnus est
 animæ, quod scilicet ex eo liquet: « Quid utilita-
 tis habebit homo, si universum mundum lucretur,
 animæ vero suæ detrimentum patiat¹⁵? » et ex
 eo: « Si cujus opus exustum fuerit, damnus habe-

¹¹ Joan. xi, 4. ¹² Joan. viii, 21. ¹³ Psal. cxvii, 17, 18. ¹⁴ Ezech. xviii, 20. ¹⁵ I Joan. v, 16, 17.

¹⁶ Matth. xvi, 26.

(41) Ferrarius videtur legisse πῶς οἱ μὴ πιστεύ-
 οντες, ὅτι ἔξω ἐν ἀσθενείᾳ, μέλλουσι ποτε ἀποθα-
 νείσθαι.

(42) Αὐτοῖς. Legendum videtur αὐτῶν.

(43) Καὶ ὁ Ιατρός. Decet in codice Bodleiano.

(44) Ἐπομεν. Ferrarius legebat εἰπωμεν.

(45) Ἀπὸ τοῦ ἔτι αὐτὴν εἶναι δύνασθαι. Legendum fortasse ἀπὸ τοῦ ἔτι λαθῆναι δύνασθαι, vel ἀπὸ

τοῦ ἔτι αὐτὴν λατὴν εἶναι δύνασθαι, vel quid si-
 mile.

(46) Ἄμαρτια δηλονότι. Ἄμαρτια videtur παρὰ
 xeliv.

(47) Νῦν μὴ παρεσκευάσθαι. Negandi partic-
 ula in Ferrario non comparat; quam genuinam
 tamen ratio et codices manuscripti et Perizonius
 clamant.

bit ¹⁷. » Atque in peccato quidem morientibus inquit ¹⁸ : « Vado, et quæretis me, et in peccato vestro moriemini : quo ego vado non potestis venire ; » ad Petrum vero : « Quo ego vado, non potes me modo sequi, sequeris autem postea ¹⁹ ; » fieri enim potest ut discipulus Jesu non sit nunc quidem paratus ad sequendum Christum abeuntem ad Patrem ; postea vero diligenter vestigiis insistat præceptoris, et sequatur Sermonem Dei. **296** Credibile est autem, propter ea quæ a nobis de fine intellecta sunt, aliquem animum ad id adversurum, « Quo ego vado, vos non potestis venire, » ad idque dicturum, fieri quidem posse ut nunc non possint, imposterum autem possint ; et si quidem aliquod est sæculum præsens, aliud vero futurum, eos quibus dicitur, « Non potestis venire, » hoc sæculo præsenti (multum autem ad ejus consummationem temporis superest) venire non posse ubi est Jesus, hoc est, ubi est veritas, et sapientia, et Sermo ; hoc enim significat, ubi est *Jesus* : at quosdam novi qui non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro a proprio peccato detineantur, veluti istos, de quibus Filius Dei inquit ²⁰ : « Qui blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habebit remissionem, neque in præsenti sæculo, neque in futuro ; » nec tamen sequitur, si non habet remissionem in futuro sæculo, non habere in superventuris sæculis. Sane Heracleon exponens dictionem gasophylactii, nihil dixit in eam. In hoc autem dictum, « Quo ego vado, vos non potestis venire, » inquit : « Quomodo qui in ignorantia et in infidelitate sunt, et in peccatis, incorruptibiles fieri possunt ? » neque hæc in re sibi consentiens : nam si in ignorantia, et in incredulitate, qui allquando fuerit in ignorantia, et in incredulitate, et in peccatis, facti sunt incorruptibiles ? Proinde possunt qui in incredulitate, et in ignorantia, et in peccatis sunt, fieri incorruptibiles, si immutentur ; facileque etiam factum est eos mutari.

4. « Dicebant ergo Judæi : Nunquid seipsum interfecturus est, quod dicit : Quo ego vado, vos non potestis venire ²¹ ? » Dignum quæsitum est undenam moti Judæi ad illud dictum, « Quo ego vado, vos non potestis venire, » dicant : « Nunquid interfecturus est seipsum, quod dicit : Quo ego vado, vos non potestis venire ? » Ut vero etiam detur simplicis eos dixisse, « Nunquid interfecturus est seipsum ? » quomodo qui poterant seipsum interficere, etiamsi non interficiant seipsum, neque vadant eo quo vadit qui seipsum interficit, eo abire non possunt quo recedit qui seipsum interficit ? Itaque respondeant oportet ad hæc quæsitæ, qui diligentius et profundius intelligunt quæ a Judæis dicuntur in

A ἀπίστων πρὸς τὸν Πατέρα, ὑστερον δὲ ἐξ ἐπιμελείας κατ' ἰχνη βαίνοντα ἀκολουθεῖν τῷ διδασκάλῳ, καὶ ἔπεσθαι τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Εἰκόξ δὲ, ὅτι διὰ τὴν περὶ τέλους ἡμῖν ὑπονοούμενα ἐπιστήσῃ τις τῷ· « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν· » καὶ πρὸς τοῦτο ἔρει, ὅτι ἔξεστι νῦν μὲν μὴ δύνασθαι, ὑστερον δὲ δυνήσεσθαι (48)· καὶ εἴπερ ἐστὶ τις ἐνεσθηκὼς αἰῶν, καὶ ἄλλος μέλλον, οὗτοι πρὸς οὗς λέλεκται, « Οὐ δύνασθε ἔλθειν, » κατὰ τὸν ἐνεσθηκὼς αἰῶνα (πολλὸς δὲ ὁ λείπων εἰς τὴν συντέλειαν αὐτοῦ ἐστὶ χρόνος) οὐ δύνανται ἔλθειν ὅπου Ἰησοῦς, τούτῃ ἐστιν, ὅπου ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ σοφία, καὶ ὁ Λόγος· τοῦτο γὰρ ἐστὶν, ὅπου Ἰησοῦς· οἶδα δὲ τινὰς, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κρατούμενους ὑπὸ τῆς ἰδίας ἁμαρτίας, ὡς τούτους

B περὶ ὧν φησὶ ὁ Λόγος· « Ἐὰν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα (49) τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι· » οὐ μέντοι γε εἰ μὴ ἐν τῷ μέλλοντι (50) αἰῶνι, ἤδη οὐδὲ ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις. Ὁ μέντοι γὰρ Ἡρακλείων, ἐκθλέμων τὴν περὶ τοῦ γαζοφυλακίου λέξιν, οὐδὲν εἶπεν εἰς αὐτήν. Εἰς δὲ τὸ, « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν, » φησὶ· « Πῶς (51) ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ, καὶ ἁμαρτήμασιν ὄντες, ἐν ἀφθαρσίᾳ δύνανται γενέσθαι ; » μηδὲ ἐν τούτῳ κατακοῦν ἑαυτοῦ· εἰ γὰρ οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπιστίᾳ, καὶ ἁμαρτήμασιν ὄντες, ἐν ἀφθαρσίᾳ οὐ δύνανται γενέσθαι, πῶς οἱ ἀπόστολοι, ἐν ἀγνοίᾳ (52) ποτὶ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ ἐν ἁμαρτήμασι γενόμενοι, ἐν ἀφθαρσίᾳ γεγόνασι ; δύνανται οὖν οἱ ἐν ἀγνοίᾳ, καὶ ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ ἐν ἁμαρτήμασι γενόμενοι γενέσθαι ἐν ἀφθαρσίᾳ, εἰ μεταβάλλουσιν· δυνατὸν δὲ αὐτοὺς (53) μεταβάλλειν.

C ἀμαρτήμασι γενόμενοι γενέσθαι ἐν ἀφθαρσίᾳ, εἰ μεταβάλλουσιν· δυνατὸν δὲ αὐτοὺς (53) μεταβάλλειν.
4. « Ἐλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· Μήτις ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν ; » Ἄξιον ζητῆσαι πόθεν κινήθεντες οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς τὸ, « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν (54), » φασὶ τὸ· « Μήτις ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν ; » Ἴνα δὲ καὶ δοθῇ ἀπλούστερον αὐτοὺς εἰρηκέναι τὸ· « Μήτις ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν ; » πῶς οἱ δύνάμενοι ἀποκτείνειν ἑαυτοὺς, ἂν μὴ ἀναιρῶσιν ἑαυτοὺς, μηδὲ γίνωνται ὅπου ὁ ἀναιρῶν ἑαυτὸν γίνεσθαι, οὐ δύναται (55) ἀπιέναι ὅπου ὁ ἀναιρῶν ἑαυτὸν ἀπέρχεται ; λεκτέον οὖν πρὸς τὰ ζητούμενα ταῦτα τοῖς ἐπιμελέστερον καὶ βαθύτερον ἀκούουσι τῶν λεγομένων ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, σαφές

¹⁷ I Cor. iii, 15. ¹⁸ Joan. viii, 21. ¹⁹ Joan. xiii, 36. ²⁰ Matth. xii, 32. ²¹ Joan. viii, 22.

(48) Sic recte habet codex Bodleianus, perperam vero Regius et Barberinus, δὲ δυνήσθαι.

(49) Legendum videtur ἐὰν βλασφημήσῃ τις εἰς τὸ Πνεῦμα, etc.

(50) Οὐ μέντοι γε εἰ μὴ ἐν τῷ μέλλοντι. Agnoscis hic semina Origeniani erroris, qui damnatorum pœnis finem imponebat. ΗΡΕΤΙΟΥΣ.

(51) Codex Regius, φησὶ γὰρ· Πῶς, etc.

(52) Ἐν ἀγνοίᾳ. In codice Regio male omititur ἐν.

(53) Δυνατὸν δὲ αὐτοὺς. In Regio codice deest δέ.

(54) Ἄξιον ζητῆσαι πόθεν κινήθεντες οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς τὸ· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν. Hæc desiderantur in Regio codice, sed restituntur e Bodleiano.

(55) Codex Regius, perperam, δύναται.

ἔστιν, ὅτι πολλά (56) κατὰ τινὰς παραδόσεις ἀποβή-
 τους καὶ ἀναχωρητικῆς ἔλεγον, ὡς ἐργωκότες ἕτερα
 παρὰ τὰ νοινὰ καὶ κατημαξέμενα. Ἐπὶν δὲ ἴδωμεν
 ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν ῥητῶν ἐκεῖνα, τότε ζητήσο-
 μεν εἰ καὶ τοῦτο ὑπ' αὐτῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος λέγε-
 ται, βαθύτερον τι βλεπόντων. Ὅτι δὲ κατὰ ἀναχε-
 χωρητικῶτας λόγους, καὶ μὴ κατημαξέμενους ἐφασκον
 τὸν ἄδολον (57) ἐν Βεελζεβούλ τῷ ἄρχοντι τῶν δαι-
 μονίων ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια, πάντως γὰρ περὶ
 δαιμόνων τι μεμαθήκεισαν, καὶ τοῦ ἄρχοντος αὐτῶν
 τὸ ὄνομα Βεελζεβούλ· ταῦτα δὲ οὐ πάνυ τι ἐν τοῖς
 φερομένοις κεῖται βιβλίοις (58), καὶ μαρτυρία τοῦ
 Σωτῆρος οὐ ψεύδει τῷ Βεελζεβούλ λόγων ὄντων (59).
 «Εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβούλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ
 υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι;» Παραδεξάμενος (60)
 γὰρ τὸ εἶναι τινα τὸν Βεελζεβούλ, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ
 ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια οἰολεῖ μερισμὸν τινα ἐνεργε-
 γεῖν τοῦ Σατανᾶ γίνεσθαι ἐφ' ἑαυτὸν, ταῦτ' α φησιν.
 Ἐσφάλῃσαν μὲν οὖν λέγοντες ἐν Βεελζεβούλ ὑπὸ
 τοῦ Σωτῆρος ἐκβάλλεσθαι τὰ δαιμόνια· κατελιήφεισαν
 δὲ, ὅτι εἴη τις Βεελζεβούλ ἄρχων δαιμονίων. Ἀλλὰ
 καὶ ἐὰν λέγωσι περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς Ἰωάννης
 ἐστίν, ἀναπαῖς ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἢ εἰς τις τῶν προ-
 φητῶν, πάντως δόγμα ἔχοντες περὶ ψυχῆς, ὡς ἐξη-
 γήσαμεν ἐν τοῖς περὶ Ἰωάννου, τοιαῦτα περὶ τοῦ
 Σωτῆρος ὑπονοοῦσιν. Εἰκόσ δὲ καὶ ἄλλα μυρία ἢ ἐκ
 παραδόσεως ἢ ἐξ ἀποκρύφων αὐτοὺς εἶδέναι παρὰ
 τοὺς πολλοὺς. Ἰδωμεν οὖν καὶ εἰς τό· «Μήτι ἀποκτε-
 νεῖ ἑαυτόν;» εἰ δύνανται μὴ κοινότερον τι καὶ
 ἀπιόσσερον νενοικήναι· ὡς ἑαυτὸν ἐξαγαγόντος τοῦ
 βίου ἦτοι ἀγχόνη, ἢ ἕξει, ἢ ὁποῖα δὴ ποτε ὀδῶ τῶν
 ἐντεῦθεν ἑαυτοὺς ἀπαλλατότων· καὶ μάλιστα ἐπελ-
 οῦνται αὐτὸν ἑαυτὸν ἀποκτείναντα (61) ἀπαλεύσεσθαι
 εἰς τόπον, εἰς δὲν ἄδύνατον ἦν αὐτοὺς γενέσθαι· καὶ
 εἰ μὴ δεισιδαιμονοῦντές γε περὶ τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ
 βέμποντες τὰ πράγματα μὴ εἰρισκόμενοι (62) ἄλλοις
 ὀνόμασι χρῆσθαι κατὰ τῶν πραγμάτων, τάχα, ἐν οὕτως
 εἶπω, θεϊότερον Ἰησοῦς αὐτὸν ἀπέκτεινεν· ὅπερ
 οὔτως παρίσταμεν. Πάντων μὲν αὖ ψυχῶν τῶν ἀπα-
 λαττομένων τοῦ σώματος, ἀπαιτούστων τινῶν αὐ-
 τᾶς (63) τῶν ἐπὶ τοῦτο τεταγμένων, παραλαμβάνου-

A Evangeliiis, clarum esse Judæos multa secundum
 quosdam traditiones occultas et separatas loqui;
 tanquam qui alia cognorint præter ea quæ publica
 erant **297** et trita. Cum autem viderimus ex ap-
 positione dictorum illa, tunc quæremus num etiam
 hoc ab ipsis de Servatore dicatur, videntibus quid-
 dam profundius. Quoniam vero secundum separata
 minimeque vulgares rationes, vel sermones, dice-
 bant eum, qui sine dolo erat, in principe dæmoni-
 orum Beelzebub ejicere dæmonia ²², omnino de
 dænoniibus deque eorum principe Beelzebub no-
 mine nonnulla didicerant, quæ haud ita ponuntur
 in libris qui circumferuntur : Servatorisque de
 Beelzebub testimonium hoc non est falsum : « Si ego
 in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quonam
 B ejiciunt ²³? » Cum enim admisisset esse quemdam
 Beelzebub, et qui illius præsidio dæmonia ejiceret,
 dissidium veluti quoddam Satanæ operari, eo quod
 secum ipse dissideret, hæc inquit. Atque illi quidem
 errabant dicentes per Beelzebub Servatorem dæmoni-
 nis ejicere ; perceperant tamen esse quemdam Beel-
 zebub principem dæmoniorum. Quin etiam cum di-
 cunt de Jesu quod ipse sit Joannes qui a mortuis
 resurrexit, vel unus aliquis prophetarum ²⁴, talia
 de Servatore cogitant, dogma omnino habentes de
 anima, ut antea accurate exquisivimus de Joanne
 tractantes. Proinde probabile est eos alia innumera
 vel ex traditione, vel ex occultis libris scire, præ
 multis. Videamus igitur etiam in hoc : « Nunquid in-
 terfecturus est seipsum ²⁵, » an facile factu sit
 C Judæos non intellexisse quidquam communius vel
 simplicius ; perinde quasi ipse seipsum e vita edu-
 ceret, vel laqueo, vel gladio, vel qualicumque tan-
 dem via eorum qui hinc seipsos liberant : et ma-
 xime quoniam existimant ipsum se interfecturum,
 eo abiturum quo difficillimum factu sit eos profi-
 cisci : et nisi circa nomina superstitiosi simus, sed
 intueamur res, non invenientes uti aliis nominibus
 de rebus, fortasse divinius, ut ita dicam, aliquo modo
 se interfecit Dominus : quam rem sic ostendemus :
 quia omnium animæ, qui ab hoc corpore discedunt,

²² Matth. xii, 24 ; Luc. xi, 15. ²³ ibid. 42. ²⁴ Marc. vi, 15 ; Luc. ix, 8. ²⁵ Joan. viii, 22.

(56) Πολλά. Drest in codice Regio.
 (57) Codices Regius et Barberinus, male, ἄδη-
 λον.
 (58) Ibidem codd. Regius et Barberinus, βί-
 βλους.
 (59) Οὐ ψεύδει τῷ Βεελζεβούλ λόγων ὄντων. Locus mendii valde suspectus. Ergo cum Peritio οὐ
 ψεύδης περὶ τοῦ Βεελζεβούλ, λέγοντος οὕτως : neque enim placet lectio codicis Boddleiani qui pro οὐ ψεύ-
 δει τῷ Βεελζεβούλ, etc., habet ψευδὸν περὶ τοῦ Βεελ-
 ζεβούλ λόγων ὄντων.
 (60) Codex Regius, παραδεξάμενοι.
 (61) Αὐτὸν ἑαυτὸν ἀποκτείναντα. Sic habet co-
 dex Boddleianus, Regius vero, αὐτὸν ἀποκτείνοντα.
 (62) Codex Boddleianus, εὐρισκόμενοι· Regius,
 εὐρισκόμενα. Legendum videtur εὐρισκόμεν.
 (63) Ἀπαιτούστων τινῶν αὐτᾶς, etc. Origenes
 infra tom. xviii in Joan., num. 5. Τάχα δὲ καὶ
 εἶδεν ὁ τηλικούτος Ἰησοῦς καὶ τὴν ψυχὴν αὐτὴν τοῦ
 Ἀζάρου, ἦτοι ἀγομένην ὑπὸ τῶν τεταγμένων ἐπὶ
 τούτοις ἢ, etc. Supra scripsit Origenes tom. xiii in
 Joan., num. 49, angelorum ministerio animas ho-

minum corporibus illigari : cui doctrinæ conse-
 quens erat eas quoque eorumdem ministrorum ope
 ab hominum corporibus dissolvi. Philastrus hæ-
 res. cxx : « Ignorantes quod anima hominis, cum
 exierit de sæculo, sive bona, sive mala, id est pia,
 atque impia, ab angelo ducitur in locum statutum,
 ut in futurum percipiat juxta quod gessit in hoc
 sæculo constituta. » Idem quoque ethnicis creditum
 fuisse video : ministros illos animarum ductores,
 ψυχοπομπούς appellat Plutarchus. Eisdem autem
 animarum in statuta loca deducendarum negotium
 suscipere dæmones, qui earum, dum corpori con-
 junctæ essent, curam gesserint, scribit Plato in
 Phædone : Λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα
 ἕκαστον ὁ ἐκάστου δαίμων, ὅπερ ζῶντα εἰλήγει, οὐ-
 τως ἄγειν ἐπιχειρεῖ εἰς δὴ τινα τόπον, ὃφθαί τοὺς
 συλλεγέοντας διαδικασαμένους, εἰς ἄδου πορεύεσθαι
 μετὰ ἡγεμόνος ἐκείνου ᾧ δὴ προστέτακται τοὺς
 ἐνθένδε ἐκέεισε πορεύσαι. « Ita autem circumfertur :
 nunqueni que morteum ab eo dæmone, qui vi-
 ventem sortitus fuerit, in quemdam locum duci, ubi
 oporteat omnes manes congregatos ex rati consti-
 18

repetentibus quibusdam eas ad **298** hoc ordinatis assumantur, uti probabile esse huic mitteri ob-eundo ordinatos, qui ipsis animabus sint præstantiores; illud enim: « Insiptens, hac nocte repetunt abs te animam tuam ²⁶, » tale quid declarat. Quod si quis dicat hoc quidem dici posse de malis, non vero de viris præstantioribus, deque his qui probe vixerint, illud notet, annon Dominus singulare quiddam præ omnibus, qui in corpus advenerint, de seipso renuntians dicat: « Nemo tollit a me animam meam; sed ego pono eam a meipso, et habeo potestatem ponendi eam, et iterum habeo potestatem sumendi eam ²⁷. » Consideremus enim aliquem qui cum voluerit, relinquat corpus, et exeat sine via ferente ad mortem: scilicet exiens sine viis violentis, vel sine morbis, rursusque, cum voluerit, rediens utensque instrumento corpore, quod reliquerat: ab hoc enim tali animam non repeti dicemus. Ac decens profecto est de Jesu anima isto modo dicere mortem fuisse; ipsumque ostendere volentem discipulis nobilitatem discessus hinc sui, dixisse: « Nemo tollit a me animam meam, sed ego pono eam a me ipso; » hoc enim neque Moyses, neque patriarcharum aliquis, neque prophetarum, ac ne apostolorum quidem aliquis dixit præter Jesum, [(64) quippe cum omnium hominum animæ ab eis auferantur.] Proinde, hoc considerato, manifestum esse illud potest quod in septimo et octogesimo psalmo dictum est hoc modo, ex persona Servatoris: « In mortuis liber. » Notans autem Evangeliorum scripta de discessu hinc suo, invenies in illis non dissonantem intelligentiam scriptorum de exitu suo: nam si mortuus fuisset perinde ac illi latrones qui cum eo crucifixi fuerunt ²⁸, et quorum milites fregissent damnatorum crura, haudquaquam dicere possemus animam a semetipso Jesum posuisse, sed aliqua via morientium. At nunc Jesus « voce valida cum clamasset, emisit spiritum ²⁹; » cumque etiam, quasi rex, reliquisset corpus, et cum virtute et potentia operatus fuisset quæ judicabat consentaneum esse facere, statim « velum templi scissum est a sursum usque deorsum, et terra mota est, et petrae scissæ sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt, et egressi e monumentis post resurrectionem ejus, ingressi sunt in sanctam civitatem, et apparuerunt multis: » ita ut « centurio, et qui cum illo erant, servantes Jesum, viso terræ motu **299** et quæ fiebant, valde timuerint, dicentes: Vere Filius Dei erat hic ³⁰. » Fortassis igitur ut in traditionibus de Christo erat eum nasciturum in

²⁶ Luc. xii, 20. ²⁷ Joan. x, 18. ²⁸ Joan. xix, 32.

tutique iudicii formula ad inferos proficisci, cum duce isto cui mandatum est eos illinc isthuc traducere. » Idem habet Plotinus *Enn.* iii, lib. iv. Animarum autem vel et εις αιδος εω deducendarum, vel inde evocandarum munus et officium vetusti fabulatorum assignavit Mercurio, qui inde πομπαιος, νεκροπομπός et ψυχαγωγός appellatus est. Ημετ. (64) Hæc e Perionio supplevimus.

ται· εικόη, ότι κρείττους εισι των ψυχων επι ταυτης της διακονιας τεταγμενοι· το γαρ· « Αφρον, ταυτη τη νυκτι την ψυχην σου απαιτουσιν απδ σου, » τοιουτον τε δηλοι. Έαν δε τις φάσκη τουτο μεν δυνασθαι επι των χειρωνων λεγεσθαι, ου μην και επι των κρειττωνων, και καλωσ βεδιωκοτων, επιστησατω ει μη εξαίρετον τι παρα πάντας τους εν σώματι γενομένους περι εαυτου απαγγέλλων ο Κύριός φησιν· « Ουδεις αφρει την ψυχην μου απ' εμου· αλλ' εγω τιθημι αυτην απ' εμαυτου· εξουσιαν εχω θεϊναι αυτην, και παλιν εξουσιαν εχω λαβειν αυτην. » Νοησωμεν γαρ τινα τε βουλεται (65) καταλειποντα το σωμα, και εξιόντα χωρις οδου της φερουσης· επι τον θάνατον, ητοι δια βιαίων οδων η δια νόσων, και παλιν επαν θελη επανιόντα, και χρωμενον οργάνω τω σώματι ο καταλειοιπε· τον γαρ τοιουτον ερομεν μη απατεισθαι την ψυχην. Και πρέπον γε επι της Ίησου ψυχης ουτω λεγειν τον θάνατον γεγονέναι, και αυτον παρασστησαι βουλομενον τοις μαθηταις το εξαίρετον της εντευθεν αυτου απαλλαγης, ειρηχένα· το· « Ουδεις αφρει την ψυχην μου απ' εμου, αλλ' εγω τιθημι αυτην απ' εμαυτου· » τουτο γαρ ουτ' αν Μωυσης, ου των πατριαρχων τις, η προφητων, ουτ' αν των αποστολων τις ειπε τω Ίησου, επει πάντων αι ψυχαι ανθρωπων αφρονται απ' αυτων. Τουτου δε νοηθέντος, δυναται σαφες εϊναι το εν π' ψαλμω τουτον ειρημενον τον τρόπον εκ προσώπου του Σωτηρος· « Εν νεκροις ελευθερος. » Επιστησας εκ των Ευαγγελιων τοις γεγραμμενοις περι της εντευθεν αυτου απαλλαγης, ευρήσεις μη απόδουσαν (66) την περι της εξόδου αυτου εκδοχην των αναγεγραμμένων· ει μεν γαρ ως οι συσταυρωθέντες αυτω λησται, των στρατιωτων κατεχάντων τα σκέλη των πεπονηότων, ετεθνήκει, ουκ αν ελέγομεν, ότι εθρηκε την ψυχην αυτου αφ' εαυτου, αλλά τινη οδω των αποθνησκόντων· νυχι δε ο Ίησους, « κράξας φωνη μεγάλη, αφηκε το πνευμα· » και ως βασιλέως καταλιπόντος το σωμα, και ενεργησαντος μετα δυνάμεως, και εξουσιας, απερ εκρινεν ευλογον εϊναι ποιειν, ευθεις « το καταπέτασμα του ναου εσχίσθη θνωθεν εως κάτω, και η γη εσεισθη, και αι πέτραι· εσχίσθησαν, και τα μνημεια ανεώχθησαν· και πολλὰ σώματα των κεκοιμημένων αγίων ηγέρθησαν, και εξελθόντες απδ των μνημείων μετα την εγερσιν αυτου, εισήλθον (67) εις την αγίαν πόλιν, και ενεφανίσθησαν πολλοις· » ως « τον εκατόνταρχον, και τους μετ' αυτου τηρουντας τον Ίησουν, ιδόντας τον σεισμον, και τα γενομενα, φοβηθηναι σφόδρα, λέγοντας· Άληθώς Θεου Υιός ην ούτος. » Τάχα ουν εν ταις περι Χριστου παραδόσεσιν ην, ωςπερ το γεγενησθαι αυτον εν Βηθλεεμ, και το εκ φυλης Ιουδα αναστφασθαι

²⁹ Matth. xxvii, 50. ³⁰ Matth. xxvii, 51 seq.

(65) Codex Bezaeianus, γαρ τινα τε βουλεται. Regius et Barberinus, γαρ τινας τε βουλεται. Legebat Perionius γαρ τινα, οτε βουλεται, quod mihi valde probatur.

(66) Codd. Regius et Barberinus, αποδουσαν, male.

(67) Idem codd. Regius et Barberinus, εισελθόντες, male.

κατὰ τὰς ὑγιεῖς ἐκδοχὰς τῶν προφητικῶν λόγων, οὕτω καὶ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὡς ἑαυτὸν ἴβ' ἐπομεν τρόπον ἀπαλλάξαντος τοῦ βίου. Καὶ εἰκόσ, ὅτι ἤδειςαν τὸν οὕτως ἐξελουσόμενον ἀπελευθερῆσαι εἰς χώραν ἔνθα οὐκ ἔδύναντο γενέσθαι οὐδ' οἱ ταῦτα νοοῦντες· ὥστε μὴ κατὰ τὸ ἀπλοῦστερον αὐτοῦ (68) εἰρηκέναι, ἀλλὰ κατὰ τινὰ περὶ Χριστοῦ παράδοσιν τό· « Μῆτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθεῖν; » Καὶ εἰ λέγουσι δὲ ταῦτα οἱ Ἰουδαῖοι, διστακτικῶς αὐτὰ φησι· τὸ γὰρ· « Μῆτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν; » τοιοῦτόν ἐστι. Καὶ οὐ θαυμαστὸν ἀμφιβάλλειν αὐτοὺς περὶ Χριστοῦ, ὅτε γε καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω οἱ ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ ἔλεγον· « Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης· ἄλλοι δὲ ἔλεγον· Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός· οἱ δὲ ἔλεγον· Μῆ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστός· ἔρχεται; Ὁὐχ ἡ Γραφή εἶπεν, ὅτι ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαυὶδ, ὁ Χριστός ἔρχεται; » ὅτε καὶ « σχίσμα γαγένηται ἐν τῷ ὄχλῳ δι' αὐτόν. » Ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγα ἐκαίνων γέγραπται, ὅτι ἀπεκριθῆσαν οἱ ὑπηρεταί· « Οὐδέποτε ἐλάλησεν οὕτως ἄνθρωπος· » ὡς καὶ τοὺς Φαρισαίους εἰρηκέναι τοῖς θαυμάζουσι τὸν λόγον αὐτοῦ· « Μῆ καὶ ὑμεῖς πεπλήνησθε; μὴ τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων; ἀλλ' ἡ ὁ ὄχλος (69) οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον ἐπάρατοί εἰσιν; » ὅτε καὶ Νικοδήμου εἰρηκότες· « Μῆ ὁ Νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ πρῶτον παρ' αὐτοῦ, καὶ γινῶ τί ποιεῖ; ἀπεκριθῆσαν· Μῆ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; » ἐρεῦνησον, καὶ ἴδε, ὅτι ἐκ τῆς Γαλιλαίας προφήτης οὐκ ἐξέρχεται, οὐδὲ ἐγείρεται. » Πῶς δὲ ἐδύναντο ἀπλοῦστερον νοεῖν αὐτόν ἑαυτὸν ἀναιρήσειν οἱ ἀκούσαντες αὐτοῦ λέγοντος· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν μοι οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' εἴη τὸ φῶς τῆς ζωῆς; » Πρὸς δὲ οἱ Φαρισαῖοι εἰρηκάν, ὅτι· « Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς· ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἐστὶν ἀληθής· οἷς ἀπεκρίναντο ὁ Ἰησοῦς λέγων· Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστίν, ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω. Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα· καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστίν, ὅτι μόνος οὐκ εἰμι, ἀλλ' ἐγὼ, καὶ ὁ πέμψας με Πατήρ. Καὶ ἐν τῷ Νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστίν· ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἑμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με ὁ Πατήρ. » Τί δὲ πιθανὸν πρὸς τὸ ἀποκτενεῖν ἑαυτὸν μετὰ τοὺς μεγαλοφυέτερον εἰρηκέναι τοῦτον τὸν τρόπον λόγους· « Ὅτε ἐμὲ οἶδατε, οὔτε τὸν Πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ἤδεις, καὶ τὸν Πατέρα μου ἂν ἤδεις; » Εἰκόσ γὰρ, ὅτι τούτοις ὁμοίως ἐξεδέχοντο καὶ τό· « Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσατέ με, καὶ ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ ὅμως ἀποθνεύσθε· ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθεῖν· » πρὸς δὲ καὶ ἀπεκρίναντο οἱ Ἰουδαῖοι· « Μῆτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθεῖν; » Πάνυ δὲ καὶ ἐμφανέται

A Bethlehem, proditurumque ex tribu Juda, juxta sanas intelligentias propheticorum sermonum⁶¹; sic de morte ipsius etiam erat, quod Christus seipsum e vita liberaturus esset eo modo quo diximus; et certe probabile est eos intellexisse eum, qui sic exiturus esset, abiturum in locum quo ne hi quidem hæc intelligentes proficisci possent: adeo ut non simpliciter, sed juxta quamdam de Christo traditionem dixerint: « Nunquid interfecturus est seipsum, quia dicit: Quo ego vado, vos non potestis venire⁶²? » Quod si etiam hæc loquuntur Judæi, ambigue hæc loquuntur; nam dicere: « Nunquid interfecturus est seipsum? » tale quiddam est. Nec sane mirum est eos de Christo ambigere, quando etiam in superioribus, cum turbæ audissent sermones Jesu, dicerent: « Ille est vere propheta ille; alii vero dicebant: Ille est ille Christus; quidam autem dicebant: Numnam ex Galilæa Christus venit? Nonne Scriptura dicit, quod ex semine David, et de Bethlehem castello ubi erat David, Christus veniet? » quando etiam « dissensio orta est in turba propter eum⁶³. » Sed paulo post illa scriptura est respondisse ministros: « Nunquam isto modo locutus est homo⁶⁴. » adeo ut Pharisei admirantibus sermonem ejus dixerint: « Num vos etiam decepti estis? num aliquis ex principibus, vel ex Phariseis in eum credit? Annon turba hæc, quæ non agnoscit legem, execrabilia sunt⁶⁵? » quando etiam cum dixisset Nicodemus: « Num lex nostra judicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, et cognoverit quid faciat? responderunt: Num et tu Galilæus es? Scrutare, et vide quod a Galilæa propheta non egreditur neque surgit⁶⁶. » Sed quomodo simplicius poterant intelligere futurum ut seipsum interficeret, audientes eum dicentem: « Ego sum lux mundi: qui sequitur me, nequaquam ambulaverit in tenebris, sed habebit lumen vitæ⁶⁷. » Ad quem Pharisei dixerunt: « Tu de teipso testificaris; testimonium tuum non est verum. Respondit Jesus, et dixit eis: Etiamsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum, quia scio unde venio, et quo vado. Vos secundum carnem judicatis, ego non judico quemquam: porro etiam si judicem ego, judicium meum verum est, quia solus non sum; sed ego, et qui misit me Pater. Quin et in lege 300 vestra scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum est: ego sum is qui testimonium fero de meipso, et testimonium fert de me, qui misit me Pater⁶⁸. » Cur vero verisimile erat, quod seipsum interfecturus esset post tot verba tam magnifice a se hunc in modum dicta: « Neque me scitis, neque Patrem meum; si me sciretis, etiam Patrem meum sciretis⁶⁹? » Credibile enim est eos, perinde atque hæc verba, intellexisse illud: « Ego vado, et quæretis me, et in peccato vestro moriemini; quo ego vado,

⁶¹ Mich. v, 2; Matth. ii, 6; Joan. vii, 42. ⁶² Joan. iii, 22. ⁶³ Joan. vii, 40 seq. ⁶⁴ ibid. 46. ⁶⁵ ibid. 47-49. ⁶⁶ ibid. 51, 52. ⁶⁷ Joan. viii, 12. ⁶⁸ ibid. 13-18. ⁶⁹ Joan. viii, 19.

(68) Αὐτοῦ. Lego αὐτοῦς.

(69) Ferrarius videtur legisse ἀλλ' ἢ οὐχ ὁ ὄχλος.

en vos non potestis venire ⁴⁰ : » [(70) cui etiam Judæi responderunt : « Nunquid interficiet seipsum, quia dicit : Quo ego vado, vos non potestis venire ? »] Valde etiam ostenditur potestas ejus tum in eo quod libera potestate et voluntate ipse moriatur relicto corpore; tum etiam in hoc dicto : « Ego vado; » et fortassis, quia dixit : « Ego vado, » subjungitur, « et quæretis me. » Verisimile enim est eos qui illi ita e vita migranti aderunt, ipsum quæsituros : idcirco autem quod in peccatis suis moriantur, neque post illa omnia pudore ita suffundantur, ut non dubitanter de ipso dicant : « Nunquid interfectorum seipsuum est ? » quo ipse vadii, eos abire non posse. Existimo etiam quod malignus nominantes illum quod erat in traditione de morte Christi, qui ad eos venerat, et non glorificantes eum e vita isto modo discedentem, dixerunt : « Nunquid seipsum interfectorum est ? » Licebat enim ambigue dicere, sed cum consensu ejus gloriæ, quæ erat penes mortem ejus, et quasi hunc in modum dicere : Nunquid anima ejus, quando ipse voluerit, exibat derelicto corpore, et hanc ob causam inquit : « Quo ego vado, eo vos non potestis venire ? » Simul etiam, quia disseruimus quomodo e vita discesserit, observabimus illum : « Et ascendens Jesus Jerosolimam, assumpsit duodecim seorsum, et in via dixit illis : Ecce ascendimus Jerosolimam, et Filius hominis tradetur principibus sacerdotum, et scribis, et condemnabunt eum morti, et tradetur gentibus conspuendus, et flagellandus, et crucifigendus, et tertia die resurget ⁴¹. » Quod si quis respondeat illum : « Ab eo tempore cepit ostendere discipulis suis, quod oporteret eum Jerosolimam proficisci, et multa pati a principibus sacerdotum, et Pharisæis, et scribis, et interfici ⁴²; » et illum : « Futurum est ut Filius hominis **301** tradatur in manus hominum, et occidat eum, et tertia die resurget ⁴³, » dices quod interfecerunt eum omnes dicentes : « Crucifige, crucifige eum ⁴⁴, » et hi qui rei fuerunt mortis ipsius, etiam si præoccupans milites venientes ut frangerent crura ejus, cum clamasset voce valida, exspiraverit ⁴⁵. Hinc etiam illud adjunges : « Omnis inveniens me occidet me ⁴⁶; » et illum : « Omnis qui interfecerit Cain, septuplo vindicabitur ⁴⁷; » quomodo enim omnis inveniens Cain, occidet eum, si unus anticipaverit interficere eum? Vel quomodo omnis qui interfecerit Cain, septuplum punietur, cum multi non interfecerint eum? nam veluti de multitudine dicta est vox *omnis*. Fortassis etiam humanius cum intellexisset Petrus quæ dicta sunt a Salvatore, inquit : « Propitius

⁴⁰ ibid. 21, 22. ⁴¹ Matth. xx, 17 seq. ⁴² Matth. ⁴³ Joan. xix, 32, 33. ⁴⁴ Gen. iv, 14. ⁴⁵ ibid. 15.

(70) Hæc supplevimus e Perionio.

(71) Έν τῷ. Deest in codice Regio.

(72) Πῶς τὸν βίον ἐξεληλύθε. Na tom. xxxii in Joan., num. 15, πρὸ τοῦ τούτου ἐξελεῖν τὸν βίον, ἦν ἐν τῷ κώλπῳ τοῦ Ἀδραάμ. Et in eodem tomo paulo inferius, num. 16, οὐ γὰρ μόνον κατὰ τὸ ἀπλούστερον ἐξῆλθε τὸν οἶκον.

(73) Codex Bodleianus, καὶ παραδοθήσεται, in Re-

gionis auctore ἐν τῷ (71) αὐτεξουσίως αὐτὸν ἀποθνήσκειν, καταλιπόντα τὸ σῶμα, καὶ ἐν τῷ « Ἐγὼ ὑπάγω » καὶ τάχα διὰ τὸ « Ἐγὼ ὑπάγω, » τὸ ἐπιφερόμενον γίνεται τὸ « Καὶ ζητήσέ με. » Εἰκὸς γὰρ καὶ τοὺς παρατυχόντας οὕτως αὐτῷ ἀπαλλασσομένην τοῦ βίου ζητεῖν αὐτόν· διὰ δὲ τὸ ἐν ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῶν ἀποθνήσκειν αὐτούς, μηδὲ μετὰ ταῦτα πάντα θυωπηθέντας πρὸς τὸ μὴ διστακτικῶς εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ· « Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν; » ἔπου ἄπεισι, μὴ δύνασθαι αὐτοὺς ἀπελθεῖν. Οἶμαι δ' ὅτι, καὶ κακοηθέτερον ὀνομαζόντες τὸ κατὰ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτοὺς ἐληλυθότες, καὶ μὴ δοξάζοντες τὸν οὕτως ἀπαλλαστόμενον τοῦ βίου, ἐρήχασιν τὸ « Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν; » Ἐνῆν γὰρ διστακτικῶς μὲν εἰπεῖν, μετ' ἐμφάσεως δὲ τῆς παρὰ τῷ θανάτῳ δόξης αὐτοῦ, καὶ οἴονεαι οὕτως εἰπεῖν· μήτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ὅτε αὐτὸς βούλεται, ἐξελεύσεται καταλειφθέντος τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο φησὶ τὸ « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν; » Ἄμα δὲ καὶ παρατηρήσεις διὰ τὰ εἰρημένα ἡμῖν περὶ τοῦ, πῶς τὸν βίον ἐξεληλύθε (72), τὸ « Καὶ ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς παρέλαβε τοὺς δώδεκα κατ' ἰδίαν, καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν αὐτοῖς· Ἴδού ἀναβαίνωμεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ γραμματέεσι, καὶ κατακρινούσιν αὐτόν θανάτῳ, καὶ παραδοθήσεται (73) τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. » Ἐὰν δὲ τις ἀνθυποφέρῃ τὸ « Ἀπὸ τότε ἤρξατο δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς ἑαυτοῦ, ὅτι δεῖ αὐτόν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνελεῖν, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων, καὶ Φαρισαίων, καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι. » καὶ τὸ « Μέλλει ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται, » ἐρεῖς, ὅτι ἀπέκτειναν αὐτόν οἱ λέγοντες πάντες· « Σταύρου, σταύρου αὐτόν, » καὶ οἱ γενόμενοι ἐνοχοὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· εἰ καὶ, προλαβὼν τοὺς στρατιώτας ἐρχομένους ἐπὶ τὸ πλῆξαι τὰ σκέλη αὐτοῦ, κράξας (74) φωνῇ μεγάλῃ, ἐξέπνευσε. Παραθήσεις δὲ εἰς τοῦτο τὸ « Πᾶς ὁ εὐρίσκων με ἀποκτενεῖ με, » καὶ τὸ « Πᾶς ὁ ἀποκτείνας Κάϊν ἐπὶ ἐκδικούμενα παραλύσει. » Πῶς γὰρ πᾶς ὁ εὐρίσκων τὸν Κάϊν ἀποκτενεῖ αὐτόν, ἐνὸς ἀποκτείναντος ἂν αὐτόν τοῦ προεληφθότος; ἢ πῶς πᾶς (75) ὁ ἀποκτείνας Κάϊν ἐπὶ ἐκδικούμενα παραλύσει, οὐκ ἂν πολλὸν ἀποκτείναντων αὐτόν; ὡς γὰρ περὶ πλήθους εἴρηται τὸ πᾶς. Τάχα δὲ καὶ ὁ μὲν Πέτρος, ἀνθρωπιώτερον ἐκλαβὼν τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, φησὶν· « Ἰλεῶς σοι, Κύριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο. » ὁ δὲ Σωτὴρ ἐπιτιμῶν αὐτῷ, ὡς

xvi, 21. ⁴⁶ Matth. xvii, 21, 22. ⁴⁷ Luc. xxi, 21.

gio deest καὶ.

(74) Cod. Bodleian., ἐπὶ τὸ πλῆξαι τὰ σκέλη αὐτοῦ, κράξας, etc. Regius, ἐπιπλῆξαι τὰ σκέλη, κράξας.

(75) Codex Bodleianus, ἢ πῶς πᾶς, Regius, ἢ ἐπὶ πᾶς. Paulo post in Regio perperam legitur ἀδικούμενα pro ἐκδικούμενα.

μη καλῶς ἐξειληφότει τὸ εἰρημένον, φησίν· « Ὑπαγε ἔπισω μου, Σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖ; τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. » Ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ λεγόμενον· « Ἐαυτὸν παρέδουκεν ὑπὲρ ἡμῶν θυσίαν τῷ Θεῷ, » ὅρα εἰ μὴ τοιοῦτόν ἐστιν. Οὕτως γοῦν μόνως δυνήσῃ σῶσαι αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἀρχιερέα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέχ, καὶ τὸν Ἄμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ἀφροντα τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, προσφερόμενον θυσίαν τῷ Θεῷ, οὐχ ὑπὸ ἀσεβῶν, ἀλλ' ὑπὸ ἀρχιερέων εὐσεβῶν (76). Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, κατὰ δύναμιν βασανίζοντες τὸ βουλήμα τῶν λεγόντων τὸ· « Μήτι ἀποκτενεῖ (77) αὐτὸν, ὅτι λέγει· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν, » μετὰ τὸ ἀκηκοέναι τηλικούτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λόγων, ἐκδεδύκαμεν. Εἰκὸς δέ τις προσκόπτοντας ὡς βεβιασμένη τῇ ἐρμηγείᾳ οἰεσθαι ἀπλούστερον αὐτοὺς εἰρηκέναι τὸ· « Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, » ὡς τοῦ μὲν Ἰησοῦ ἀποκτενοῦντος ἑαυτὸν, καὶ ἐσομένου ἐν χώρᾳ τῶν ἑαυτοῦς διαχειρισμένων, καὶ κολαθησομένων ἐπὶ τούτῳ, τῶν δὲ Ἰουδαίων παρὰ (78) τοῦτο οὐ δυναμένων ἐκεῖ γενέσθαι, παρὰ τὸ μὴ τῷ αὐτῷ ἐνόχους αὐτοὺς γίνεσθαι περὶ ἑαυτῶν ἀμαρτήματι. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐπιστησάψασαν εἰ δύνανται οἱ Ἰουδαῖοι ὑπονοηκέναι τὸν Ἰησοῦν ταῦτα εἰρηκέναι ἑαυτὸν καταδικάζοντα, ὡς ἀπελευσόμενον εἰς τόπον κολάσεως, ἔνθα οὐκ ἐδύναντο γενέσθαι, ὅσον ἐπὶ τῇ ἐκδοχῇ ταύτῃ, οἰοῦναι κρεῖττονος (79) αὐτοῦ· ἢ ἀκόλουθον ἔσται λέγειν, ὅτι, εἴπερ τοῦτο νοῦν ἐφασκεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ βουλόμενος ἑαυτὸν ἀποκτείνει, κρεῖττον ἐνόμιζε τὸ ἑαυτὸν ἀκαιρεῖν τοῦ μὴ τοῦτο ποιεῖν. Καὶ ὁ Ἡρακλέων μὲν C
τογε ὡς ἀπλούστερον εἰρημένου τοῦ· « Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, » φησίν, ὅτι πονηρῶς διαλογιζόμενοι οἱ Ἰουδαῖοι ταῦτα ἔλεγον, καὶ μείζονας ἑαυτοὺς ἀποζαινόμενοι τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὑπολαμβάνοντες, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπελεύσονται πρὸς τὸν Θεὸν εἰς ἀνάπαυσιν αἰώνιον· ὁ δὲ Σωτὴρ εἰς φθορὰν καὶ εἰς θάνατον ἑαυτὸν διαχειρισάμενος, ὅπου ἑαυτοῦς οὐκ ἐλογίζοντο ἀπέλθειν· καὶ αὐταῖς λέξεσι φησιν, ὅτι φοντο λέγειν τὸν Σωτῆρα οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Ἐγὼ ἑμαυτὸν διαχειρισάμενος εἰς φθορὰν μέλλω πορεύεσθαι, ὅπου ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. Οὐκ οἶδα δὲ πῶς κατὰ τὴν εἰπόντα· « Ἐγὼ εἶμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἦ λέγειν, ὅτι Ἐγὼ ἑμαυτὸν διαχειρισάμενος εἰς φθορὰν μέλλω πορεύεσθαι. Ἐὰν δὲ τις λέγῃ μὴ τὸν D
Σωτῆρα ταῦτα εἰρηκέναι, τοὺς δὲ Ἰουδαίους αὐτὸ (80) ὑπονοηκέναι, ὁῦλον ὅτι ἐρεῖ τοὺς Ἰουδαίους πεφρονηκέναι περὶ αὐτοῦ, ὅτι φείρονται οἱ ἑαυτοὺς διαχειρισάμενοι, καὶ οὐδὲν ἤττον ἐπόλει ταῦτα, πιστεύων φθαρήσεσθαι, καὶ κολασθήσεσθαι· ὅπερ ἦν κατὰ πάντα (81) ἔλλθθον.

crederet ut corrumperetur et puniretur; id quod erat

⁷⁶ Matth. xvi, 22. ⁷⁷ ibid. 23. ⁷⁸ Ephes. v, 2. ⁷⁹ ibid. 12.

(76) Codex Bodleianus, ἀρχιερέων εὐσεβῶν, Regius, ἀρχιερέως εὐσεβῶς.

(77) Codex Bodleianus, Μήτι ἀποκτενεῖ, Regius, Μὴ ἀποκτενεῖ.

(78) Codex Bodleianus, παρὰ, Regius, περὶ.

(79) Κρεῖττορος. Sic mss. et ipse Ferrarius, qui

esto tibi, Domine, hoc non erit tibi ⁷⁶; » at vero Servator increpans eum, quasi non bene intellexerit quod dictum fuerat, inquit : « Vade retro me, Satana, scandalum mihi es, quoniam non scis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum ⁷⁷. » Vide vero annon etiam quod apud Paulum dicitur ⁷⁸ : « Seipsum tradidit pro nobis hostiam Deo, » sit tale. Sic igitur solum servare poteris summum sacerdotem in sæculum secundum ordinem Melchisedech ⁷⁹, et Agnum Dei tollentem peccatum mundi ⁸⁰, oblatum hostiam Deo, non ab impiis, sed a piis pontificibus. Hæc quidem nos tradidimus pro viribus explorantes propositum dicentium : « Nunquid interfecturus est seipsum, quia dicit : Quo ego vado, eo vos non potestis venire ⁸¹ : » postquam audivissent tales B
tantosque sermones quos superius dixerat Jesus. Credibile autem est quosdam offensos hac interpretatione, tanquam coacta, existimare eos simplicius dixisse : « Nunquid interfecturus est seipsum, » perinde quasi Jesus interfecturus esset seipsum, et futurus in loco eorum qui sibi ipsis manus intulerint, et ob hoc sunt puniendi, Judæis non valentibus ob hoc illo ire, propterea quod obnoxii non essent illi peccato de seipsis. At vero hi notent num possint Judæi subcogitare Jesum hæc dixisse condemnantem seipsum, veluti profecturum ad locum supplicii, quo non poterant illi proficisci, quantum attinet ad hanc intelligentiam, quasi Jesu meliores ac præstantiores essent : vel consequens erit dicere, Jesum, si loquebatur hoc cogitans, et volens **302** seipsum interficere, melius putare seipsum interficere quam non se interficere. Heracleon sane, perinde quasi hoc dictum fuerit simplicius : « Nunquid interfecturus est seipsum, » inquit quod maligne cogitantes Judæi hæc loquerentur, seipsos etiam ostendentes ipso Servatore majores, et existimantes se quidem profecturos ad Deum in requiem sempiternam; Servatorem autem ad corruptionem, et ad mortem, vi sibi ipsi illata, quo seipsos non existimabant profecturos : et iisdem verbis inquit Judæos existimare Servatorem dicere : Ego, mihi ipsi vi illata, ad corruptionem profecturus sum, quo vos non potestis venire. Sed haud scio quonam pacto, cum dixisset Jesus : « Ego sum lux mundi ⁸², » et quæ sequuntur, possit dicere : Ego, mihi ipsi vi illata, profecturus sum ad corruptionem. Sin vero dicat aliquis, Servatorem hoc non dixisse, sed hoc Judæos subcogitasse, dicet scilicet Judæos cogitasse de eo quod corrumpuntur qui sibi ipsis mortem consciscunt; et nihilominus Jesum hæc facturum, etiamsi futurum modis omnibus fatuum.

⁸⁰ Psal. cix, 4. ⁸¹ Joan. i, 29. ⁸² Joan. viii, 29.

verit, « quasi Jesus melior, ac præstantior esset, » sed tamen legendum videtur κρεῖττονος, et ita lego.

(80) Codex Bodleianus, αὐτό· Regius, αὐτῷ.

(81) Κατὰ πάντα. Deest in Regio codice, sed legitur in codicibus Bodleiano et Barberino.

5. « Et dicebat illis : Vos ex infernis estis, ego e supernis sum ; vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo ⁸⁵. » In superioribus etiam dixit : « Qui est de terra, de terra est, et de terra loquitur ; qui e caelo venit, supra omnes est ; et quod vidit et audivit hoc testatur ⁸⁶. » Si igitur qui de terra est, de terra loquitur ; et qui e caelo venit, quod vidit et audivit, hoc testatur, quæres utrum idem sit esse e terra et esse ex infernis, an diversum. Simul autem observabis quod illic non dixerit : Qui est e caelo, e caelo est, et e caelo loquitur ; nam fortassis Servator non erat e caelo : non erat præsertim in quantum est primogenitus omnis creaturæ ⁸⁷. Quod enim attinet ad vocem, *e caelo*, secundus homo est e caelo, quemadmodum alicubi Paulus dicit : « Primus homo e terra, terrenus : secundus homo e caelo ⁸⁸. » Atque etiam hoc in loco notabis utrum tandem idem dicat dicendo : « Vos ex infernis estis, » et : « Vos ex hoc mundo estis, » an diversum sit esse e terra ab eo quod est esse ex hoc mundo. Similiter etiam in his verbis quæres : « Ego e supernis sum, » et : « Ego non sum ex hoc mundo. » Dignum est enim ut inspiciamus quid sit ex supernis esse, et quid sit non esse ex hoc mundo. Vide igitur annon qui assumpsit ortum a materia et corporibus, eo quod meliora reliquerit, sit e terra : **303** qui quatenus est e terra, de terra loquitur, altius aliquid intueri vel dicere non valens ; qui idem etiam ex infernis est : nam alia est consideratio esse ex infernis, alia esse e terra : vox enim *inferne*, consideratur in quodam veluti loco, itidem in dogmatibus, et in discursu mentis : omnisque profecto talibus dogmatibus et discursu mentis utens quæ sunt ex infernis, ex infernis est. Atque etiam hic mundus visibilis, materialis existens, propter eos qui materiali vita egent, loca quidem habet diversa ; quæ sane omnia comparatione rerum immaterialium, et invisibilium, et corpore carentium, inferna sunt, non tantum loco quantum comparatione ad res invisibiles. Quantum autem in hoc mundo loca mundi inter se comparanda sunt, quædam fuerint loca inferne, quædam superne : terræ enim proxima inferne sunt, caelestia vero superne, adeo ut hac ratione qui ex infernis sit, is etiam omnino sit ex hoc mundo ; at vero qui ex hoc mundo sit, non omnino sit ex infernis. Vide enim an municeps corporum aliquo pacto sit ex hoc mundo, non tamen ex infernis localiter ; verumtamen ipse etiam ex infernis est, comparatione rerum quæ in mente percipiuntur : etenim omnis municeps eorum quæ videntur ⁸⁹, quæque pertransiunt, et quæ sunt temporalia, ex infernis est, etiamsi comparatione locorum sit ex supernis : licetque profecto cuicumque qui ex infernis, et ex hoc mundo, et e terra fuerit, immu-

5. « Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμί ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. » Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἔλεγε τό· « Ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστί, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστίν· καὶ ὁ ἐώρακε, καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ. » Εἰ τοίνυν ὁ ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, καὶ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ὁ ἐώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ, ζητήσεις τοίνυν πότερον ποτε ταυτὸν ἐστί τὸ ἐκ τῆς γῆς εἶναι τῷ ἐκ τῶν κάτω εἶναι, ἢ ἕτερον. Ἄμα δὲ παρατηρήσεις, ὅτι κακεῖ οὐκ εἶπεν· Ὁ ὢν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐστί, καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λαλεῖ· τάχα γὰρ ὁ Σωτὴρ οὐκ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦν, μάλιστα καθὼ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἦν. Τὸ γὰρ· ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὁ δευτέρος ἄνθρωπος ἦν ἐξ οὐρανοῦ· ὡς καὶ ὁ Παῦλος που φησίν· « Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δευτέρος ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ. » Καὶ ἐνθάδε δὲ ἐπιστήσεις πότερον ποτε ταυτὸ λέγει ἐν τῷ· « Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, » καὶ, « Ὑμεῖς ἐκ τούτου τοῦ κόσμου ἐστέ, » ἢ ἕτερον ἐστί τὸ εἶναι ἐκ τῆς γῆς παρὰ τὸ εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Τὸ δ' ὁμοιον ζητήσεις καὶ ἐν τῷ· « Ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί, » καί· « Ἐγὼ οὐκ εἰμί ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. » Ἄξιον γὰρ ἰδεῖν τί τὸ ἐκ τῶν ἄνω εἶναι, καὶ τί τὸ μὴ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου εἶναι. Ὅρα τοίνυν εἰ μὴ ὁ τὴν ἀπὸ ὕλης γένεσιν καὶ σωμάτων ἀνειληγῆς, τῷ καταλειπόμεναι τὰ κρείττονα, ἐκ τῆς γῆς ἐστίν· ὅστις ὅσον ἐστίν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, ὑψηλότερον τι μὴ δυνάμενος βλέπειν, ἢ λέγειν. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἐκ τῶν κάτω ἐστίν. Ἄλλη μένοιγε ἡ ἐπίνοια ἢ ἐκ τῶν κάτω, καὶ τῆς γῆς· κάτω γὰρ ὡσπερ τόπων τιλ νοεῖται, οὕτως καὶ δόγμασι, καὶ διανοίᾳ· καὶ πᾶς γε ὁ τοιοῦτος (82) δόγμασι καὶ διανοίᾳ χρώμενος, ἀτινά ἐστίν ἐκ τῶν κάτω, ἐκ τῶν κάτω ἐστίν. Ἄλλὰ καὶ ὁ δεικνύμενος κόσμος, ὑλικὸς γενόμενος, διὰ τοὺς δεηθέντας τῆς (83) ἐνύλου ζωῆς, τόπους μὲν ἔχει διαφόρους, ὅστινες δὴ πάντες ὡς μὲν πρὸς τὰ δῦλα, καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ τὰ ἀσώματα κάτω εἰσίν, οὐ τόσον τῷ τόπῳ, ὅσον τῇ πρὸς τὰ ἀόρατα συγκρίσει· ὅσον δὲ (84) ἐπὶ τῷ κόσμῳ τόποις κόσμου συνεξετάζεσθαι. εἴεν ἂν τινες τόποι οἱ κάτω, καὶ ἄλλοι ἄνω· τὰ μὲν γὰρ περίγεια κάτω ἐστί, τὰ δὲ οὐράνια ἄνω· ὡς κατὰ τοῦτο τὸν μὲν ἐκ τῶν κάτω πάντως εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· τὸν δὲ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου μὴ πάντως εἶναι καὶ ἐκ τῶν κάτω. Ὁ γὰρ πολλῆς τῶν σωμάτων, ὅρα εἰ ἐστί μὲν πᾶς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, οὐ μὴν ἐκ τῶν τοικῶς κάτω· πλὴν καὶ αὐτὸς, ὡς πρὸς σύγκρισιν τῶν νοητῶν, ἐκ τῶν κάτω· καὶ γὰρ πᾶς ὁ τῶν βλεπομένων πολιτῆς, καὶ παρερχομένων, καὶ προσκαίρων, ἐκ τῶν κάτω ἐστί, κἂν ἐν συγκρίσει τόπων ἐκ τῶν ἀνωτάτω τυγχάνῃ. Ἐξεστί μὲνοιγε τὸν ἐκ τῶν κάτω, καὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐκ τῆς γῆς μεταβαλεῖν, καὶ γενέσθαι ἐκ τῶν ἄνω, καὶ μηκέτι ἐκ τοῦ κόσμου τού-

⁸⁵ Joan. viii, 23. ⁸⁶ Joan. iii, 31, 32. ⁸⁷ Coloss. i, 15. ⁸⁸ I Cor. xv, 47. ⁸⁹ II Cor. iv, 18.

(82) Codex Barberinus in margine habet τοιοῦτος, sicque videtur legisse Ferrarius.

(83) Codex Bodleianus, τῆς· Regius, τούς, male.

(84) Ὅσον δέ, etc. Legendum videtur ὅσον δὲ ἐστὶ ἐπὶ τῷ κόσμῳ τόποις κόσμου συνεξετάζεσθαι, εἴεν ἂν τινες, etc. In codice Bodleiano ante εἴεν legitur et.

του, και ἄλλον ἐκ μὲν τοῦ κόσμου τούτου, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ δέ. Φησὶ γοῦν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ (85)· « Ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, καὶ γὰρ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, καὶ οὐκέτι ἐστὲ ἐκ τοῦ κόσμου· » εἰπερ γὰρ ἦλθεν ὁ Σωτὴρ ζητῆσαι, καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς, ἦλθε τοὺς κάτω καὶ πολιτογραφηθέντας ἐν τοῖς κάτω μεταστῆσαι ἐπὶ τὰ ἄνω. Καὶ γὰρ εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς ὁ καταβάς αὐτός ἐστι διὰ τοὺς ἐν ταῖς κατωτάτω τῆς γῆς· ἀλλὰ καὶ ἀνέβη ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ὁδοποιῶν τοῖς βουλομένοις, καὶ γρησῶν αὐτῷ μαθητευομένοις, τὴν φέρουσαν ὄδον ἐπὶ τὰ ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, τουτέστιν ἐπὶ τὰ ἔξω σωματίων. Εἰ δὲ καὶ ποθεῖς μαθεῖν ἀπὸ τῆς Γραφῆς τίς ἐστὶν ὁ ἐκ τῶν κάτω, καὶ τίς ἐστὶν ὁ ἐκ τῶν ἄνω, ἀκουε· Ἐπεὶ ὅπου ὁ θησαυρὸς ἐκάστου, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ἐστίν· ἐὰν τις θησαυρίζῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐξ αὐτοῦ τοῦ θησαυρίζειν ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν κάτω γίνεται· ἐὰν δὲ τις θησαυρίζῃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, γεννᾶται ἄνωθεν, καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εἰκόνα τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλὰ καὶ ἄλλος διελθὼν πάντας τοὺς οὐρανοὺς ἐν τέλει εὐρίσκειται μακαριωτάτῳ. Εἴη δ' ἂν καὶ τὰ ἐκατέρου ἔργα, οἷα εἶπον (86)· ὥστε εἰπεῖν ἂν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς ποιεῖν τὸν ἐκ τῶν κάτω, τὸν δὲ καρπὸν τοῦ πνεύματος τὸν ἐκ τῶν ἄνω, καὶ πάλιν τὴν πρὸς τὸν κόσμον τοῦτον ἀγάπην τὴν (87) ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· ἐπεὶ, κατὰ τὴν Ἰωάννην, ὁ ἔχων τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνος οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· ὅς δὲ οὐκ ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐδὲ τὰ ἐν κόσμῳ, ἀλλὰ λέγων· « Ἐμοὶ μὴ γένοιτο καυχῆσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, καὶ γὰρ κόσμος, καὶ χωρῶν τὸ ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας αὐτοῦ, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας αὐτοῦ, τῷ μὴ θλίβεσθαι τὴν τοιαύτην ἀγάπην ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν κόσμον ἀγάπης, καὶ τὰ (88) ἐν τῷ κόσμῳ· ἀμήχανον γὰρ συνυπάρχειν τὴν πρὸς τὸν κόσμον ἀγάπην τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ· ὡς ἀμήχανον συνυπάρχειν ἀλλήλοις φῶς καὶ σκότος, ἢ Χριστὸν καὶ τὸν Βελιάρ, ἢ τὸν ναὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ ναοῦ τυγχάνοντος (89) εἰδῶλων. Ὡς διαφορᾶς μένοιτογε οὕσης τῶν κάτω πρὸς ἄλληλα, λέγεται ὑπερθετικῶς τό· « Ἐθεντό με ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ· » καὶ τό· « Εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς ὁ καταβάς, οὗτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς. » Διόπερ ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ « προπεσοῦνται μὲν πάντες οἱ καταβαίνοντες » εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, εἰς ἄδου· ἐπεὶ ἀληθὲς τό· « Οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου· ἐν δὲ τῷ ἄδῳ τίς ἐξομολογήσεται σοι; » Ἐὰν δὲ τις ἀνθυποφέρῃ τὸ καταβαίνειν αὐτὸν εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς, ἐπιτηρήσεις, ὅτι ἐπὶ τῶν καταβαίνόντων εἰς γῆν εἴρηται τό· προπεσοῦνται· ὑποπιπτόντων γὰρ τῷ Χριστῷ,

tari et fieri e supernis, nec amplius ex hoc mundo esse : alii etiam licet, ex hoc sæculo cum sit, fieri e caelo, dicente discipulis Servatore⁶⁰ : « Ex mundo eratis, et ego vos e mundo elegi, nec amplius ex mundo estis : » quandoquidem enim venit Servator quærere et servare quod perierat⁶¹, venit eos translaturus ad superna, qui inferne erant, et ascripti cives inter eos qui inferne erant. Etenim ipse est, qui descendit in inferiores partes terræ⁶², propter eos qui erant in infimis partibus terræ. Quin etiam ascendit super omnes cælos⁶³, viam præparans volentibus, atque etiam his qui ipsius discipuli sincere fuerint, ad ea quæ sunt supra omnes cælos, hoc est ad ea quæ sunt extra corpora. Quod si cupis a Scriptura discere quis sit ex infernis, itemque quis sit e supernis, audi : Quoniam ubi fuerit uniuscujusque thesaurus, illic erit et cor⁶⁴; si quis thesauros recondiderit in terra, ex ipso quod recondit thesauros in terra, ex infernis efficitur; sin vero thesauros recondiderit in cælis, nascitur e supernis, et assumit imaginem super-cælestis⁶⁵ : atque etiam alius **304** cum penetra- rit omnes cælos⁶⁶, in fine invenietur beatissimo. Sint autem utriusque opera, qualia dixi : ita ut dicamus opera carnis facere eum qui ex infernis est; fructum vero spiritus facere eum qui est e supernis; atque rursus anorem erga hunc mundum facere hominem ex hoc mundo existentem : quoniam, secundum Joannem, qui habet amorem Dei, ille non est ex hoc mundo; qui autem non diligit mundum, nec ea quidem quæ in mundo sunt diligit⁶⁷, sed dicit : « Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo⁶⁸, » et capit diligere Dominum Deum suum ex toto corde suo, et ex tota anima sua, et ex tota mente sua⁶⁹, eo quod non prematur talis amor ab amore mundi, et eorum quæ sunt in mundo. Fieri enim nequit ut simul existat amor erga mundum cum amore erga Deum, quemadmodum fieri nequit ut simul existant lux et tenebræ, Christus et Beliar : item fieri nequit ut idem templum sit templum Dei, et templum idolorum⁷⁰. Jam quasi differant inter se loca quæ inferne sunt, superlative dicitur : « Posuerunt me in lacu infimo⁷¹, » et illud : « Qui descendit ad infimas partes terræ, hic est etiam qui ascendit⁷²; » quocirca coram Christo « procident omnes descen- dentes⁷³ » ad inferiores partes terræ, nempe in infernum, quoniam verum est illud : « Non est in morte qui memor sit tui; in inferno autem quis confitebitur tibi⁷⁴? » Quod si contra quis obijciat ipsum etiam descendere ad inferiores partes ter-

⁶⁰ Joan. xv, 19. ⁶¹ Luc. xix, 10. ⁶² Ephes. iv, 9. ⁶³ ibid. 10. ⁶⁴ Matth. vi, 21. ⁶⁵ I Cor. xv, 49. ⁶⁶ Hebr. iv, 14. ⁶⁷ I Joan. ii, 15 seq. ⁶⁸ Galat. vi, 14. ⁶⁹ Matth. xxii, 37. ⁷⁰ II Cor. vi, 14-16. ⁷¹ Psal. lxxxvii, 7. ⁷² Ephes. iv, 9, 10. ⁷³ Psal. xxi, 30. ⁷⁴ Psal. vi, 6.

(85) Ὁ Σωτήρ. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(86) Sic habet codex Bodleianus, melius quam Regius, in quo legitur ἐκάστου ἔργα οἷον εἶπα.

(87) Codex Bodleianus, τὸν· Regius, τὴν, male.

(88) Codex Bodleianus, καὶ τῶν.

(89) Codex Bodleianus, τυγχάνοντος· Regius τυγ- χάνειν.

τῆ. observabis dictum esse de descendentibus in terram verbum, *procident* : namque ex his qui coram Christo cadunt, quique genu flectunt in nomine Jesu, quidam antea, quidam post coram eo cadent; et fortassis qui sunt super terram, ante cadent, et ante alios subjicientur; malorum namque est ultimo subjici; quam ob causam « ultimus » etiam « inimicus abolebitur mors »⁷⁶. » Postea quæres num quemadmodum locorum quæ sunt inferne, eo quod dicatur quid infimum, ita etiam eorum quæ sunt superne, sit differentia: idque præsertim, quoniam regni cælorum hæreditas nobis obtingat: qui cæli omnes hæreditate nobis obtingentes cum sint superne, non æqualiter tamen inter se habent illud superne. Quin etiam si animæ propter malitiam et prava **305** dogmata, intelligibilem notaveris descensum, et intelligibilem ipsius ascensum, non parvam invenies differentiam: latius enim considerabis intelligibiliter descendentes. Simul etiam vide an non sacratori modo et non localiter intelligas de anima Jesu illud: « Qui ascendit super omnes cælos »⁷⁶: » nam intelligibilis ascensus illius animæ ultra etiam omnes cælos transiit, jamque, ut ita dicam, ad ipsum pervenit Deum. Veruntamen præter hunc visibilem et sensibilem mundum, constantem e cælo et terra, vel e cælis et terra, est etiam alius quidam mundus in quo sunt quæ non videntur: et hoc totum est mundus inaspectabilis, mundus qui non videtur, mundus intelligibilis: cujus visione et pulchritudine fruentur qui puro sunt corde, quo hujus mundi intelligibilis visione antea bene parati penetrant, vel ad ipsum Deum videndum, quatenus videri natura potest Deus. Insuper etiam quæres an juxta aliquam significationem possit Primogenitus omnis creaturæ⁷⁷ esse mundus, et præsertim in quantum est sapientia multiformis⁷⁸: eo enim quod sint in sapientia omnes rei cujuscunque rationes juxta quas facta sunt omnia quæ facta fuere a Deo, ut inquit Propheta: « Omnia in sapientia fecisti »⁷⁹, » in ipso etiam mundus fuerit, tanto picturior, ornatiore atque etiam præstantior mundo sensibili, quanto ratio mundi nuda ab omni materia præstat hoc mundo materiali, non propter materiam, sed participatione illius Logou, [id est illius Filii Dei, qui est vera ratio,] et participatione sapientiæ, D quæ mundum et ornamentum afferunt materiæ omnium quæ mundo insignita fuerint. Ac vide num

⁷⁶ I Cor. xv, 26. ⁷⁶ Ephes. iv, 10. ⁷⁷ Coloss. i, 15. ⁷⁸ Ephes. iii, 10. ⁷⁹ Psal. ciii, 24.

(90) Καὶ γόνυ. In Regio codice deest καί.

(91) Codex Bodleianus, πρότερον · Regius, πρότεροι.

(92) Codex Bodleianus, ὑποταχθήσονται · Regius, ὑποτάσσονται.

(93) Codex Bodleianus, ἐστὶ βασιλείας · Regius, ἐστὶν ἡ βασιλεία.

(94) Codd. Bodleianus et Barberinus, καταβάσεως · Regius, βάσεως.

(95) Οὐχ ἀπλῶς, etc. Sic habet codex Bodleianus, quod per grammaticas leges non licet. In Regio et Barberino legitur, οὐχ ἀπλῶς εὐρήσεις διαφορὰν

καὶ γόνυ (90) καμπτόντων ἐν τῷ ἐνόματι Ἰησοῦ, τινὲς μὲν πρότερον (91), τινὲς δὲ ὕστερον προπεσοῦνται αὐτῷ · καὶ τάχα οἱ ἐπὶ γῆς προπεσοῦνται, καὶ πρὸ ἐτέρων ὑποταχθήσονται (92) · χειρόνων γὰρ τὸ ὕστερον ὑποτάσσεσθαι, διὰ καὶ « Ἐσχάτος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. » Μετὰ ταῦτα ζητήσεις εἰ, ὡς περ ἐστὶ τῶν κάτω διαφορὰ διὰ τὸ λέγεσθαι τι κατωτάτω, οὕτως καὶ τῶν ἄνω διαφορὰ · μάλιστα ἐπὶ κληρονομία ἐστὶ βασιλείας (93) οὐρανῶν πάντων κληρονομομένων οὐρανῶν ὄντων ἄνω, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ἐχόντων τὸ εἶναι ἄνω. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς νοητῆς καταβάσεως (94) τῆς ψυχῆς διὰ τὴν κακίαν, καὶ τὰ μοθηρὰ δόγματα, καὶ νοητῆς ἀναβάσεως αὐτῆς ἐπιστήσας, οὐχ ἀπλῶς (95) εὐρήσεις διαφορὰν · ἐπιπλεῖον γὰρ νοητῶς καταβαινουσῶν νοήσεις. Ἄμα δὲ ὄρα εἰ μὴ μυστικώτερον, καὶ οὐ τοπικῶς, περὶ τῆς (96) Ἰησοῦ ψυχῆς ἀκούσεις τό · « Ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν » ἡ γὰρ νοητὴ ἀνάβασις ἐκείνης τῆς ψυχῆς ὑπερπεπῆδηκε καὶ πάντας τοὺς οὐρανοὺς, καὶ, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἦδη ἐφθασε πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν. Πλὴν ἐστὶ τις καὶ ἕτερος παρὰ τὸν δεικνύμενον καὶ αἰσθητὸν κόσμον τὸν συνεστῶτα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἡ οὐρανῶν καὶ γῆς, κόσμος, ἐν ᾧ ἐστὶ τὰ μὴ βλεπόμενα, καὶ ὅλον τοῦτο κόσμος ἀόρατος, κόσμος οὐ βλεπόμενος, καὶ νοητὸς κόσμος · οὐ τῇ θεᾷ, καὶ τῷ κάλλει ἐνόβονται οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, προευτρεπιζόμενοι διὰ τοῦ ἐνορᾶν αὐτῷ ἐπὶ τὸ μετελθεῖν, ὡς τ' ἂν καὶ αὐτὸν ὄρᾳν, ὡς ὄρασθαι πέφυκεν ὁ Θεός, τὸν Θεόν. Ζητήσεις δὲ εἰ κατὰ τι τῶν σημαινομένων δύναται ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως εἶναι κόσμος, καὶ μάλιστα καθ' ὃ σοφία ἐστὶν ἡ πολυποικίλος · τῷ γὰρ εἶναι πάντας οὐτινοσὺν τοῖς λόγους, καθ' οὓς γεγένηται πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν σοφίᾳ πεποιημένα, ὡς φησὶν ὁ προφήτης · « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, » ἐν αὐτῷ εἶη ἂν καὶ αὐτὸς κόσμος, τοσοῦτω ποικιλιώτερος τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ διαφέρων, ὅσῳ διαφέρει γυμνὸς πάσης ὕλης τοῦ ὅλου (97) κόσμου λόγος τοῦ ἐνούλου κόσμου, οὐκ ἀπὸ τῆς ὕλης, ἀλλ' ἀπὸ τῆς μετοχῆς τοῦ Λόγου, καὶ τῆς σοφίας, τῶν κοσμοῦντων τὴν ὕλην κεκοσμημένων. Καὶ ὄρα εἰ δύναται ὁ λέγων · « Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, » ἡ ψυχὴ εἶναι τοῦ Ἰησοῦ ἐμπολιτευομένη τῷ ὅλῳ κόσμῳ ἐκείνῳ. καὶ πάντα αὐτὸν ἐμπεριερχομένη, καὶ χειραγωγούσα ἐπ' αὐτὸν τοὺς μεμαθητευμένους, ὅτι οὐδὲν (98) ἔχει ἐκεῖνος ὁ κόσμος κάτω, ὡς οὐδὲ (99) οὗτος, ὡς πρὸς τὸ ἀκριβὲς ἐξετάζοντι, ἄνω. Πῶς γὰρ δύναται ἔχειν τι ὁ κόσμος οὗτος ἄνω, οὐ ἢ κτίσις καταβολὴ ἐστὶν (1); Οὐ γὰρ ὡς ἔτυχεν ἀκου-

ἐπιπλεῖον νοητῶς καταβαινουσῶν νοήσεις. Huilius vocem νοήσεις exprungebat, vel ita certe legendum censebat, οὐχ ἀπλῶς εὐρήσεις, καὶ διαφορὰν ἐπιπλεῖον νοητῶς καταβαινουσῶν νοήσεις.

(96) Codex Bodleianus, περὶ τῆς · Regius, περὶ τοῦ.

(97) Τοῦ ὅλου. In codice Bodleiano deest ὅλου.

(98) Codex Bodleianus, ὅτι οὐδὲν · in Regio deest ὅτι.

(99) Codex Bodleianus, ὡς οὐδὲ · in Regio omittitur, ὡς.

(1) Οὐ ἢ κτίσις καταβολὴ ἐστὶν. In hac voce,

στῆν τοῦ, « Πρὸ καταβολῆς κόσμου » ἐπίτηδες διὰ
 τοιαύτην (2) ἐπίνοιαν πλασάντων ὄνομα τῶν ἁγίων
 τῶ, τῆς καταβολῆς. Καίτοιγε ἐδύνατο λέγειν πρὸ
 κτίσεως κόσμου, καὶ μὴ χρῆσασθαι τῷ τῆς καταβο-
 λῆς ὀνόματι. Ὅλος οὖν ὁ κόσμος, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ
 ἐν καταβολῇ ἐστίν· Ἐξω δὲ καταβολῆς κόσμου παν-
 τὸς γίνονται οἱ τοῦ Ἰησοῦ γνήσιοι μαθηταί, οὓς ἐξε-
 λέξατο ἐκ τοῦ κόσμου, ἵνα μηκέτι ὦσιν ἐκ τοῦ κό-
 σμου, ἀφροντες τὸν σταυρὸν ἑαυτῶν, καὶ ἀκολουθοῦν-
 τες αὐτῷ.

ei studiosè nomen hoc τῆς καταβολῆς [hoc est *dejectionis*] propter talem intelligentiam slexerint. Alio-
 quin dicere poterant πρὸ κτίσεως [hoc est *ante conditionem*] mundi, nec uti *dejectionis* vocabulo. Totus
 itaque mundus, et quæ in ipso sunt, in *dejectione* sunt; at vero extra *dejectionem* totius mundi 306
 existunt germani Jesu discipuli, quos e mundo elegerat, ut non amplius essent e mundo, tollentes crucem
 suam, et sequentes eum 89.

6. « Ἐἶπον οὖν ὑμῖν, ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρ-
 τίας ὑμῶν· ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγὼ εἰμι,
 ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. » Πότε εἶπεν
 αὐτοῖς· « Ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν, »
 ἢ ὅτε ἔρασκε· « Ζητήσεσθε (3) με, καὶ ἐν ταῖς ἁμαρ-
 τίας ὑμῶν ἀποθανεῖσθε; » Τί δὲ τὸ αἴτιον τοῦ ἐν
 ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν ἀποθνήσκειν ἀνθρώπους, ἢ τὸ
 μὴ πιστεύειν, ὅτι Ἰησοῦς ἐστίν ὁ Χριστός; αὐτὸς
 γὰρ φησιν· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγὼ εἰμι,
 ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. » Εἰ δὲ ὁ μὴ
 πιστεύων, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστίν, ἀποθάνεται
 ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἑαυτοῦ, δηλον, ὅτι ὁ μὴ ἀποθνή-
 σκων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτοῦ πεπίστευκε τῷ Χρι-
 στῷ· ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἑαυτοῦ,
 καὶ λέγει πιστεύειν τῷ Χριστῷ, ὡς πρὸς τὸ ἀληθὲς
 ὡ πεπίστευκεν αὐτῷ· ἐὰν γὰρ (4) λέγεται μὲν πί-
 στες, χωρὶς δὲ ἔργων τυγχάνη, νεκρὰ ἐστίν ἡ τοιαύ-
 τη, ὡς ἐν τῇ φερομένῃ Ἰακώβου Ἐπιστολῇ ἀνέγνω-
 μεν. Τίς οὖν ἄρα ἐστίν ὁ πιστεύων ἢ ὁ πεπονηὸς ἐκ
 τοῦ διακείσθαι κατὰ τὸν λόγον, καὶ συμπεφυκέναι
 αὐτῷ τὸ μὴ ἐμπεισεῖσθαι αὐν, ὅσον μὲν ἐπὶ τούτοις
 πᾶς ῥητοῖς, εἰς τὰ λεγόμενα πρὸς θάνατον εἶναι
 ἁμαρτήματα; ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ· « Πᾶς ὁ πιστεύων,
 ὅτι Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστίν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, »
 οὐκ ἁμαρτάνει καὶ πρὸς ὃ τὴν διποτοῦν τῶν παρὰ
 τὸν ὀρθὸν γινόμενον λόγον; Ἐτι δὲ μάλλον νοήσεις
 τί ἐστίν· « Ἐὰν » γὰρ « μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγὼ εἰμι,
 ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν, » ἢ ἐστίν ὁ
 Πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἀναλογιζόμενος. Οἷον ὁ
 πιστεύων τί ἐστίν ἡ δικαιοσύνη, οὐκ ἂν ἀδικῆσαι·
 καὶ διὰ τὸ τεθεωρηκέναι ἤτις ἐστίν ἡ σοφία, πεπι-
 στευκώς εἰς τὴν σοφίαν, οὐκ ἂν τι μωρὸν λέγοι, ἢ
 πρᾶττοι· ἐπεὶ ὁ πιστεύσας (5) τῷ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν
 Θεὸν Λόγῳ, ἐν τῷ κατανανοηκέναι αὐτὸν, οὐδὲν ἀλό-

A possit anima esse Jesu quæ dicit : « Ego non sum
 ex hoc mundo 90, » conversans in illo toto mundo,
 omnemque eum perlustrans, manumque ducens ad
 eum eos qui didicissent nihil inferne habere mun-
 dum illum intelligibilem; quemadmodum neque
 iste, si quis accurate perpendat, quidquam superne
 habet. Alioquin quomodo mundus iste habere ali-
 quid superne potest, cujus conditio est dejectio?
 Neque enim oscitanter legendam est illud, « ante
 dejectionem mundi 91, » cum sancti convenienter,

6. « Dixi ergo vobis quod moriemini in peccatis
 vestris; nisi enim credideritis quod ego sum, mo-
 riemini in peccatis vestris 92. » Quando dixit illis :
 « Moriemini in peccatis vestris, » nisi quando di-
 xit, « Quæretis me, et in peccatis vestris moriemini
 93? » Quid vero est in causa ut homines mori-
 antur in peccatis suis, nisi non credere Jesum esse
 Christum? ipse enim inquit : « Nisi credideritis
 quod ego ipse sum, moriemini in peccatis vestris. »
 Quod si quis non credit Jesum esse Christum, mori-
 ritur in peccatis suis; scilicet qui non moritur
 in peccatis suis, is Christo credit. At vero qui
 moritur in peccatis suis, etiamsi dicat se Christo
 credere, quantum ad veritatem ipsi non credidit;
 nam etiamsi dicatur fides, sed sit sine operibus,
 hujusmodi fides mortua est, ut legimus in Epistola
 quæ Jacobi nomine circumfertur 94. Quis igitur
 putas est credens, nisi ille qui eo pervenit ut non
 cadat, quantum ad hæc verba pertinet, in ea pec-
 cata quæ sunt ad mortem 95, eo quod affectus sit
 secundum rationem et coaluerit cum ea? quan-
 tum vero ad illa verba : « Omnis qui credit Jesum
 esse Christum, ex Deo natus est 97, » ut non pec-
 cet in ullo eorum quæ fiunt præter rectam ratio-
 nem? Insuper memoria repetens ea, quæ est Primo-
 genitus omnis creaturæ 98, considerabis quid sit :
 « Nisi credideritis quod ego sum, moriemini in
 peccatis vestris 99. » Verbi gratia, qui credit quid
 sit justitia, injuriam non inferet; et qui crediderit
 in sapientiam, quod satis explorete perceperit co-
 gnoveritque eam, is nec fatuum aliquid loquetur
 nec faciet. Ad hæc qui crediderit Λόγῳ, [id est
 rationi et Filio Dei] qui erat in principio apud
 Deum 99; dum illius cognitione fruatur, nihil a ra-

306

perperam legitur, ἐπίτηδες τοιαύτην ἐπίνοιαν πλα-
 σάντων ὀνομάτων ἁγίων.
 (3) Codex Bodleianus, ζητήσεσθε· Regius, ζη-
 τήτε.
 (4) Codex Bodleianus, ἐὰν γὰρ· Regius, ἐὰν δέ.
 (5) Ἐπεὶ ὁ πιστεύσας, etc. Ferrarius videtur
 legisse ἐτι ὁ πιστεύσας, etc.

89 Joan. viii, 23. 90 Joan. xvii, 24; Ephes. i, 4; I Petr. 1, 20. 91 Joan. xv, 49; Marc. viii, 34. 92 Joan. viii, 24. 93 ibid. 21. 94 Jac. ii, 20. 95 Rom. vi, 16. 96 I Joan. v, 1. 97 Coloss. i, 14. 98 Joan. viii, 24. 99 Joan. i, 2.

καταβολῆ, patrociniū quæsitiv Origenes opinionio
 nia, qua mundum conditum fingebat ex mentium
 diversitate, quæ huc defici merita sunt. Vide I. in
Peri ἀρχῶν, cap. 5, num. 4, et *Origeniana* nostra,
 lib. ii, quæst. 12, num. 2, ubi de mundo disseri-
 mus. HUGETIUS.

(2) Ἐπίτηδες διὰ τὴν τοιαύτην. Sic recte ha-
 bet codex Bodleianus, in Regio autem et Barberino

tionem alienam facturum est : sic qui credit quod ipse est pax nostra ⁹¹, haudquaquam quidpiam operabitur dissidii aut belli. Quin etiam, quandoquidem Christus est non solum Dei sapientia, verum etiam Dei potentia, qui credit illi, in quantum potentia Dei est, haudquaquam erit impotens ad præclara. Proinde necessario eum considerantes patientiam et fortitudinem, propter illud : « Et nunc quæ est patientia mea ? Nonne Dominus ⁹² ? » et, « Fortitudo mea ; » et, « Substantia mea Dominus ⁹³, » dicimus quod si cedimus ad labores, non credimus illi, in quantum est **307** patientia ; et si infirmamur, non credimus ei, in quantum est robur. Quod si collegeris cæteras Christi considerationes, non difficulter invenies, ex his quæ diximus, quonam pacto qui non credit Christo, moriatur in peccatis suis. Nam qui fuerit in his quæ contraria sunt considerationi earum rerum quæ est Christus, in suis peccatis moritur.

7. « Dicebant ergo illi : Tu quis es ⁹⁴ ? » Consequens erat ut, audientes quæ a Jesu dicebantur cum multa potestate, interrogarent quis esset talia loquens ; videbatur enim esse aliquis homine major, et natura quædam divinior Servator dicens : « Nisi credideritis quod ego sum, moriemini in peccatis vestris ⁹⁵. » Illud ergo : « Tu quis es ? » veluti postulantium est responsum, Ego sum Christus : vel, Ego sum propheta : vel, Ego sum Elias ; vel fortassis, Ego sum angelus Dei : neque enim, nisi unus ex his esset, ac similis eis, proferret talia **C** verba genuina.

αγωγὴ ποιῆσαι· πρὸς τοῦτοις ὁ πιστεύων, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, οὐκ ἂν τι πολέμου καὶ στάσεως ἐνεργοίη. Ἄλλὰ καὶ εἴπερ Χριστὸς ἐστὶν οὐ μόνον Θεοῦ σοφία, ἀλλὰ καὶ Θεοῦ δύναμις, ὁ πιστεύων αὐτῷ καθ' ὃ δύναμις ἐστὶν, οὐκ ἂν εἴη περὶ τὰ κατὰ ἀδύνατος. Ἀναγκαίως δὲ ὑπονοοῦντες αὐτὸν ὑπομονὴν καὶ ἰσχύϊν διὰ τὸ· « Καὶ νῦν τίς ἡ ὑπομονὴ μου ; Οὐχὶ Κύριος ; » καὶ τὸ· « Ἰσχύς μου, » καὶ τὸ· « Ὑπόστασις μου ὁ Κύριος, » φήσομεν, ὅτι εἰ ἐνδίδομεν (6) πρὸς πόνους, οὐ πιστεύομεν αὐτῷ καὶ καθ' ὃ ἐστὶν ὑπομονή· καὶ εἰ ἀσθενοῦμεν, οὐ πεπιστευκαμεν αὐτῷ καθ' ὃ ἐστὶν ἰσχύς. Ἐὰν δὲ ἀναλεγόμενος τὰς λοιπὰς ἐπινοίας τοῦ Χριστοῦ, οὐ χαλεπῶς ἐκ τῶν εἰρημῶν εὐρήσεις τίνα τρόπον ὁ μὴ πιστεύων τῷ Χριστῷ ἀποθάνεται ἐν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτοῦ· γινόμενος γὰρ ἐν τοῖς ἐναντίοις τῇ ἐπινοίᾳ ἧν ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ἐν αὐταῖς ἀποθνήσκει ταῖς ἁμαρτίαις.

7. « Ἐλεγον οὖν αὐτῷ· Σὺ τίς εἶ ; » Ἀκόλουθον ἦν τοὺς ἀκρωμένους μετὰ πολλῆς ἐξουσίας ἀπαγγελλομένων ὑπὸ τοῦ Κυρίου πυνθάνεσθαι τίς εἴη ὁ ταῦτα λέγων· ἐνέφαινε γὰρ τὸ εἶναι ἀνθρώπου μείζον (7), καὶ θειοτέρα τις φύσις τυγχάνειν ὁ Σωτὴρ φάσκων, ὅτι, « Ἐὰν μὴ πιστεύητε, ὅτι ἐγὼ εἰμι, ἀποθάνετε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. » Τὸ οὖν· « Σὺ τίς εἶ ; » οἰοῦνται αἰτούντων ἦν ἀπόκρισιν, ὅτι, Ἐγὼ εἰμι ὁ Χριστός· ἢ, Ἐγὼ εἰμι ὁ προφήτης· ἢ, Ἐγὼ εἰμι Ἠλίας· ἢ τάχα, Ἐγὼ εἰμι ἄγγελος Θεοῦ· οὐκ ἂν γὰρ μὴ εἰς τις τούτων ἦν, καὶ παραπλήσιος (8) αὐτοῖς τυγχάνων, προσεφέρετο γνησίους λόγους τριλικούτους.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ Κ'.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS VICESIMUS.

4. Vicesimum tomum in Evangelium a Joanne traditum commentaturi, Dei amantissime atque in Domino exercitatissime Ambrosi, decentissime precamur e plenitudine Filii Dei, in quem propenso

4. Εἰκοστὸν ὑπαγορεύοντες εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον τόμον, φιλοθεώτατε καὶ φιλομαθέστατε ἐν Κυρίῳ Ἀμβρόσιε, εὐχόμεθα ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα

⁹¹ Ephes. II, 14. ⁹² Psal. xxxviii, 8. ⁹³ Psal. cxvii, 14. ⁹⁴ Joan. viii, 25. ⁹⁵ ibid. 24.

(6) Codices Bodlicianus et Barberinus, εἰ ἐνδίδομεν. In Regio codice deest εἰ.

(7) Τὸ εἶναι ἀνθρώπου μείζον. Lego τι εἶναι ἀνθρώπου. Ferrarius videtur legisse τίς εἶναι ἀνθρώ-

που μείζων.

(8) Codex Regius, οὐκ ἂν μὴ ἐν τι τούτων ἦν, παραπλήσιον, sed Bodlicianus lectionem nostri textus exhibet.

τῆς θεότητος κατοικῆσαι, λαβεῖν νοήματα πλήρη, καὶ ἐν οὕτως εἶπω, ναστὰ, καὶ μηδὲν ἔχοντα διάκενον, τὸ Εὐαγγέλιον (9) κατὰ ἐξεταζόμενα ἡμῖν ἀποκαλυφθῆ, καὶ μήτε παραλειπόντων τι ἡμῶν τῶν δεόντων ἐξετάζεσθαι, καὶ ὑπομνηματικοῖς γράμμασι πιστεῦσθαι, μήτε ὡς οὐ χρῆ πλεονάζοντων, μήτε παρεκδεχομένων τὸν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν νοῦν. Θεὸς οὖν ἡμῖν πέμψαι αὐτὸν τὸν Λόγον ἑαυτὸν ἐμφανίζοντα, ἵνα τοῦ βῆθους αὐτοῦ, δωρουμένου τοῦ Πατρὸς, θεαταὶ γενώμεθα (10)!

2. *Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ἡμῖν. Δόξει μάχην περιέχειν τοῖς μὴ κατανοοῦσι τὰ σημαινόμενα ἀπὸ τῆς, σπέρμα, φωνῆς, καὶ τῆς, τεκνον, τό· Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, πρὸς τὸ εὐθέως ἐπενεχθῆσόμενον, καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς λεγόμενον· Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε. Ἴν' οὖν ταῦτα θεωρηθῆ, ἴδωμεν πρῶτον σωματικῶς σπέρματος καὶ τέκνου διαφορὰν. Καὶ σαφές γε, ὅτι τὸ μὲν σπέρμα τινὲς ἔχει τοὺς λόγους τοῦ σπεύροντος ἐν ἑαυτῷ, ἐτι ἡσυχάζονται; καὶ ἀποκείμενους; τὸ δὲ τέκνον, μεταβάλλοντός τοῦ σπέρματος καὶ ἐργασαμένου τὴν παρακειμένην αὐτῷ ὕλην ἀπὸ τῆς γυναικὸς, καὶ τῶν ἐπισυναγομένων τροφῶν μορφωθὲν, καὶ εἰς γένεσιν εὐτρεπισθὲν, ὕψίσταται καὶ εἶτι μέρους ἐστὶ κυρίως τέκνον τινός, ὡς πρὸς τὰ σωματικὰ, ἐκ σπέρματος ὑπέστη· εἰ δέ τι ἐστὶ σπέρμα, οὐ πάντως τέκνον γίνεσθαι. Τοῦτων δὲ ἡμῖν προδιαληθθέντων, εἰ μὲν σωματικῶς ἐχρῆν καὶν τό· Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, ἔδοξεν ἂν πάντως ἀκολουθεῖν τὸ καὶ τέκνα εἶναι τοῦ Ἀβραάμ πρὸς οὗς ὁ λόγος συγχωρουμένου, ὅτι ἐτι σπέρμα ἐστὶ τὸ τέκνον, καὶ οὐ κατὰ τὸ ἀκριβὲς διδομένου. Ἐπεὶ δὲ ἀπὸ ἡθους κρίνεται καὶ ἔργων τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, μήποτε ἀπὸ τινῶν σπερματικῶν (11) λόγων συγκαταβαλλομένων τισιν, ὡς οἶμαι, ψυχαῖς, δεῖ χαρακτῆρίζειν τοὺς ὄντας σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ. Καὶ εἴπερ (12), ὡς κατὰ τὸ σωματικόν, οὐ πάντες ἄνθρωποι σπέρμα εἰσὶ τοῦ Ἀβραάμ, οὕτω κατὰ τὰ νῦν ἀποδιδόμενα περὶ τοῦ, τίνες εἰσὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, ὅλον, ὅτι οὐ πάντες ἄνθρωποι μετὰ πάντῃ σπερματικῶν λόγων τῶν ἐγκατασπαρέντων αὐτῶν (13) ταῖς ψυχαῖς τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημήχασιν. Τὴν δὲ τούτων αἰτίαν κατὰ μεγάλας κρίσεις καὶ δυσδι-*

A animo fuit omnis plenitudo divinitatis habitare ⁹⁶, accipere sensus plenos, et ut ita dicam, solidos, nihilque vacui habentes : ut Evangelium quod a nobis examinatur, manifestetur ; nihil nobis omittentibus eorum quæ indaginem requirant quæque committi debeant commentationibus ; neque item exuberantibus, ubi non sit opus, ac ne pervertentibus quidem Servatoris nostri Jesu mentem. Atque utinam Deus nobis mittat suum ipsius Verbum, quod seipsum ostendat, ut profunditatem ipsius, donante Patre, videre possimus !

308 2. *Novi quod Abraham semen estis, sed queritis me interficere, quoniam sermo meus locum non habet in vobis* ⁹⁷. Hic contextus : *Novi quod Abraham semen estis, videtur non considerantibus quid significet vox, semen, et quid significet vox, filius, pugnare cum illo contextu qui mox inferendus est, quique ad eisdem dicitur, nempe : Si filii Abraham estis, opera Abraham facite* ⁹⁸. Ut ergo hæc considerentur, videamus in primis corporaliter filii et seminis differentiam. Ac certe perspicuum est quod semen illius cujus est semen, rationes in seipso contineat adhuc pausantes et reconditas : filium vero exoriri et subsistere, mutato semine, et operante in materiam sibi appositam a muliere, et ex nutrimentis collectis formatum, et ad ortum diligenter præparatum. Quod si aliquid alicujus est proprie filius, quod ad corporalia attinet, ex semine ortum est ; cum tamen si aliquid est semen, non continuo sit filius. Hæc cum præfati fuerimus, si quidem corporaliter intelligendus esset ille contextus : *Novi quod Abraham semen estis*, illud omnino videretur sequi, ut hi quibus loquebatur essent etiam filii Abraham ; concesso quod semen sit etiam filius, et non dato juxta accuratam intelligentiam. Sed quoniam ex moribus et operibus judicantur filii Abraham ; vide ne forte designandi sint qui sunt semen Abraham ex rationibus quibusdam seminalibus, insitis, ut opinor, quibusdam animis : et quemadmodum, quod ad corpus attinet, non omnes homines semen sunt Abraham ; ita juxta ea quæ nunc explicuimus, quinam sint semen Abraham, ne homines quidem omnes advenerunt ad hanc hominum vitam cum rationibus omnino seminalibus ingentis suis animabus : quorum causam, propter magna

⁹⁶ Coloss. II, 9. ⁹⁷ Joan. VIII, 57. ⁹⁸ ibid. 59.

(9) *Τὸ Εὐαγγέλιον*, etc. Legendum videtur cum Ferrario ἵνα τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τὰ ἐξεταζόμενα ἡμῖν ἀποκαλυφθῆ. Revera in codicibus Barberino et Bodleiano legitur ἀποκαλυφθῆ, sed in Regio ἀποκαλυφθῆνα.

(10) *Θεαταὶ γενώμεθα*. Multa post hæc verba deesse conjectat Ferrarius. At nullum hiatum agnoscunt codices nostri manuscripti.

(11) *Μήποτε ἀπὸ τινῶν σπερματικῶν*, etc. Hæc ab Origene non καταφατικῶς, sed διαπορητικῶς proponi notandum est. Multum autem a mente Origene aberraverit, qui ex hoc loco propugnasse eum dixerit sententiam illam quæ animas ex traduce propugnari sciscit, quam sextentis ipse locis obtulit. Ille quippe rationes quasdam seminales, mysticas,

νοητάς et πνευματικάς, agnoscit, animis inditas propter causas quæ connexionem ipsarum cum corporibus præcesserunt ; quæ rationes si rationum seminalium Abrahami, vel viri alterius justis animæ adhærentium similes sint, et excolantur, filios Abrahami, vel justis alterius viri eos efficiunt, quorum animis insitæ erunt ; nequaquam vero intelligendæ sunt rationes seminales paterno semini conjunctæ. Hanc esse mentem Origene apertissime evincitur ex iis quæ supra scripsit tom. XIII in Joan., num. 43. Hæc nos in *Origenianis* diligenter tractamus lib. II, quæst. 6, num. 4. Hæcivus.

(12) *Εἴπερ*. Forte legendum ὡςπερ.

(13) *Codex Regius*, τῶν αὐτῶν ἐγκατασπαρέντων αὐτῶν, sed in Bodleiano prius αὐτῶν non comparet.

judicia, eaque dicta difficilia, quæ videntur ab his qui mentem Christi perceperunt, ut videant quæ a Deo sibi donata sunt⁹⁹, pauci comprehendere possunt, qui diligentius commentati sunt quæ ortum præcedant quæque sint in ortu cujuscunque. Ac quoniam hæc talia quempiam conturbare possunt, qui illa quidem ponat, sed non explore, **309** periculo nos ipsi objicimus, quod de rebus ejusmodi hoc loco dicere et explicare periculosum sit, etiamsi vera sint: et certe periculosum est, propterea quod opus sit dispensatori mysteriorum Dei tempus quærere proferendi talia dogmata absque molestia auditoris: et modum observare, vel ejus quod deficit, vel quod superat, et, si temporis ratio habeatur, quod præter rectam rationem sit; quin et diligentius etiam perpendere utrum conservi sint, quibus traduntur talia, an servi cujuscumque alterius, qui diversus sit a Domino dominantium. Quod autem necessario perpendenda sint hæc omnia a dispensatore mysteriorum Dei, docet Scriptura, dicens: *Quisnam est fidelis dispensator ac prudens, quem præficiat Dominus famulitio suo, ut det in tempore tritici mensuram conservis suis*¹? Non omnes ergo homines semen sunt Abrahamæ; neque etiam suis animis ingenitas habent rationes, quæ valeant, si excolantur, facere filios Abrahamæ.

3. Quærat igitur aliquis, ad hæc dicens, fieri quidem posse ut vituperatione sit dignus qui genitus semen Abrahamæ, non etiam filius ipsius fiat; sed quo pacto jure incusaretur non faciens opera Abrahamæ, qui ne principio quidem habet ut sit semen Abrahamæ, a quo proficiscitur esse filios Abrahamæ? Ad quæ respondebimus, historia tanquam scala utentes, et vestigia veritatis hujus loci quærentes in litteris, si cum non esset quis Abrahamæ filius, nullius justii semen esset, etiam culpa vacare peccans posset; quippe qui nullam honesti causam a seminibus haberet. At nunc ut in seminibus corporalibus alter quidem complurium justorum semen est, alter vero pauciorum, ut perspicuum erit ex his, quæ dicentur, ita etiam esse dicendum analogon in seminibus mysticis. Abraham vicesimus genitus est a protoplasto: **310** nam decem gene-

⁹⁹ I Cor. ii, 12. ¹ Luc. xii, 42.

(14) *Ἐπεὶ ταραξάει*. Sic recte habet codex Barberinus. In Regio et Bodleiano legitur *ἐπιταραξάει*.

(15) Codex Bodleianus, *ἀληθεύεται*. Regius, *ἀληθεύεται*.

(16) Codex Bodleianus, *μὴ βλέποντα*. Regius, *βλέποντας*, omissa particula negativa *μὴ*.

(17) *Οὐδὲ γὰρ ἔχουσι*, etc. Hæc omnia dubitanter proponi ab Origene supra notabamus. Animas quidem ejusdem esse naturæ et ad salutem consequendam æque habiles; certas autem qualitates, cum corporibus illaberentur, accepisse censuit, propter causas quasdam antiquiores conjunctione ipsarum cum corpore; quæ qualitates si diligenter excolantur, homines virtutibus instructos et ornatos dabunt. Nec mihi probatur quod addit, non omnes in Abrahami filios evadere posse, quod qualitates illas animis suis insitas non habeant, quæ excoltæ ipsos Abrahami filios possent efficere:

γῆτους, θεωρουμένας ὑπὸ τῶν εὐληφῶτων τὸν Χριστοῦ νόον, ἵνα ἴδωσι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα αὐτοῖς, ὀλίγοις ἐστὶ δυνατὸν καταλαβεῖν, τοῖς ἐπιμελέστερον τὰ πρὸ γενέσεως καὶ τὰ ἐν γενέσει περὶ ἐκάστου διειληφῶσι. Καὶ ἐπεὶ ταραξάει (14) ἂν τινα τὰ τοιαῦτα, συνθέντα μὲν ταῦτα, μὴ ἀκριβοῦντα δὲ, κινδύνῳ παραβαλοῦμεν ἑαυτοὺς τῷ περὶ τῶν τοιούτων, ἔνθα τὸ λέγειν, καὶ ἀναπτύσσειν τὰ τοιαῦτα ἐστὶν ἐπισφαλές, κἂν ἀληθεύηται (15), καὶ ἐπισφαλές διὰ τὸ δεῖν τὸν οἰκονόμον τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων, καὶ τὸν καιρὸν ζητεῖν τῆς προσαγωγῆς τῶν τοιούτων δογμάτων, μὴ βλέποντα (16) τὸν ἀκούοντα, καὶ τὸ μέτρον περιθρῆν τοῦ ἐλλείποντος, ἢ πλεονάζοντος, κἂν ὁ καιρὸς τηρῆται, παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον γινόμενου, καὶ ἐπιμελέστερον ἐξετάζειν πότερον σύνδουλοι εἰσὶν οἷς παραδίδοται τὰ τοιαῦτα, ἢ δούλοι ἄλλου τινός παρὰ τὸν Κύριον τῶν κυριευόντων. Ὅτι δὲ δεῖ πάντα ταῦτα ἐξετάζειν τὸν οἰκονόμον τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ παρὶστησιν ἡ φάσκουσα λέξις: *Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος, ὃν καταστήσει ὁ Κύριος ἐπὶ τῆς οἰκετείας αὐτοῦ τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον τοῖς συνδούλοις ἑαυτοῦ*; Οὐ πάντες οὖν εἰσὶν ἄνθρωποι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ· οὐδὲ γὰρ ἔχουσι (17) τοὺς λόγους συγκατεσπαρμένους αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς, καὶ δυναμένους, εἰ γεωργηθεῖεν, ποιῆσαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ.

3. Ζητήσαι τις ἂν οὖν πρὸς ταῦτα φάσκων, ὅτι δύνανται μὲν ψεκτὸς εἶναι ὁ γενόμενος σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, εἰ μὴ καὶ τέκνον αὐτοῦ γένοιτο· πῶς δ' ἂν εὐλόγως μεμφθεῖ μὴ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ὁ μὴδὲ τὴν ἀρχὴν ἔχων τὸ εἶναι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, ἀφ' οὗ ἔρχεται τὸ γενέσθαι τέκνα τῷ Ἀβραάμ: Ἐροῦμεν δὲ πρὸς ταῦτα ὡςπερ εἰ ἐπιθάρα χρησάμενοι τῇ ιστορίᾳ, καὶ τὴν ἔχον τῆς κητὰ τὸν τόπον ἀληθείας ζητοῦντες ἐν τοῖς γράμμασιν, ὅτι, εἰ μὲν μὴ ὦν τις τέκνον τοῦ Ἀβραάμ, οὐδεὶς δικαίος σπέρμα ἦν, καὶ ἀνέγκλητος ἐτύγχανε τῶν ἀμαρτωλῶν τις, μηδεμίαν ἔχων ἀπὸ σπερμάτων ἀφορμὴν τοῦ καλοῦ· νοῦν δὲ ὡςπερ ἐπὶ τῶν σωμάτων, ὁ μὲν τις ἐστὶ πλειόνων δικαίων σπέρμα, ἕτερος δὲ ὀλιγοτέρων, (ὡς ὄηλον ἐστὶ ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν λεχθησομένων,) οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν τῆς ἀναγωγῆς τὸ ἀνάλογον ἐστὶ λέγειν. Ἀβραάμ εἰκοστὸς γεγέννηται (18) ἀπὸ τοῦ πρωτο-

nonne enim « potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahamæ? » Nihil magis mihi placet quod subjicit, culpa vacare reum, si neque Abrahami filius fuerit, neque justii ullius; quia causæ bene agendi nequiquam illi insitæ ad eumque transmissæ fuerint: nam tollit peccatum originis; et ad qualitates illas refert quod ad gratiam erat referendum. Ita tamen illum non fugit; scribit enim paulo inferius: Ἀλλ' οὐδὲ ἐλήλυθέ τις κενὸς σωτηρίων καὶ ἁγίων σπερμάτων· εἰ μὴ ἄρα δυσωπήσαι τις ἡμᾶς, καὶ εἰς τοῦτο ἅμα παρατιθέμενος τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ βοήθειαν, οὐκ ἀπογινώσκουσιν καὶ τοὺς κακίστους, καὶ χωρὶς ἀρίστων σπερμάτων εἰσαληλυθότας εἰς τὸν βίον, καὶ δυσωπήσαι ἀπὸ τοῦ. *Δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων ἐγείρει τέκνα τῷ Ἀβραάμ*. HUBERTUS.

(18) *Ἀβραάμ εἰκοστὸς γεγέννηται*, etc. Origenes homil. 4 in Num., num. 1: « Viginti et duo rursus

πλάστου· δέκα γὰρ γενεαὶ ἀπὸ Ἀδὰμ (19) ἐπὶ Νῶε, καὶ δέκα ἀπὸ Νῶε ἐπὶ Ἀβραάμ· καὶ τοῦ Ἀβραάμ γεγόνασιν ἀδελφοὶ Ναχώρ, καὶ Ἀρράμ· οἱ γὰρ τρεῖς ἦσαν υἱοὶ Θάρα· Ναχώρ μὲν οὖν καὶ Ἀρράμ οὐκ ἦσαν σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς Ἀβραάμ σπέρμα ἦν τοῦ Ἀβραάμ· ἦσαν δὲ οἱ τρεῖς σπέρμα ἐκαλῶν μὲν, ὡς ζητουμένων ἐτι τῶν (20) κατὰ τὸν Ἀδὰμ ἐν τίσιν ἀριθμητέον αὐτῶν, τοῦ Ζῆθ, ὃν ἐξανέτισεν ὁ Θεὸς ἀντὶ τοῦ Ἀβελ, καὶ τοῦ Ἐνῶς, ὃς ἤκτισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ· καὶ τοῦ Ἐνῶχ, ὃς εὐηρέστησε τῷ Θεῷ μετὰ τὸ γενεῆσαι αὐτὸν τὴν Μωθουάλα ἔτη διακόσια (21)· καὶ τοῦ Νῶε, περὶ οὗ εἰρηται, ὅτι Ἀνθρώπος δικαίος, τέλειος ἐν τῇ γενεῇ αὐτοῦ, τῷ Θεῷ εὐηρέτησε Νῶε· καὶ τοῦ Σῆμ, οὗ Κύριος ὁ Θεὸς πρώτου φαίνεται ἐν τῇ Γενέσει κεχρηματικῆναι Θεός, ὅπερ σαφές ἐστιν ἐκ τοῦ· *Εὐλογητός Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σῆμ*. Τῶν δὲ λοιπῶν παρὰ τούτους οὗτοι ἦσαν οἱ τρεῖς τοῦ Θάρα υἱοὶ σπέρμα. Ὅπερ οὖν εἴπομεν περὶ τοῦ σπέρματος τοῦ Ἀβραάμ, τοῦτο νοητέον περὶ τοῦ σπέρματος τοῦ Σῆμ, καὶ Νῶε, καὶ τῶν ἀνωτέρω δικαίων, ὧν τὰς ιδιότητας σπερματικῶς δοκοῦσι κοινῇ ἀνελθῆναι εἰς γένεσιν ἐρχόμενοι Ἀβραάμ, καὶ Ναχώρ, καὶ Ἀρράμ. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀβραάμ γεγεωργηκῆναι οὐδ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ σπερματικούς λόγους

A rationes sunt ab Adam usque ad Noe, et decem a Noe usque ad Abraham², fuereque fratres Abraham Nachor, et Arram, namque hos tres filios habuit Thara, atque Nachor quidem³, et Arram non erant semen Abraham, sed ne ipse quidem Abraham semen erat Abraham: sed erant hi tres semen justorum. Si modo ii etiam quaerantur qui ad Adami tempora pertinent, in quibus ipse Adam, numerandus est Seth, quem excitavit Dominus pro Abel⁴; et Enos, qui speravit invocare nomen Domini Dei; et Enoch, qui placuit Deo postquam genuit Mathusala annis trecentis⁵; et Noe, de quo dictum est: *Vir justus, et integer erat suo saeculo Noe; Deo placuit Noe*⁶; et Sem, cujus primi apparet Dominum Deum in Genes as libro vocatum fuisse Deum, ut B hisce verbis arum est: *Laudandus Dominus Deus Sem*⁷. Ceterum praeter hos justos, hi quoque Thara tres filii semen erant reliquorum. Proinde quod diximus de semine Abraham, idem censendum est etiam de semine Sem, Noe et superiorum justorum, quorum proprietates Abraham, Nachor, et Arram in ortum venientes seminaliter sumpsisse in communi videntur. Et Abraham quidem justorum omnium se praecedentium rationes seminales, quas in seipso habebat, cum excoluit, et, his etiam addi-

¹ Gen. v, 1 seqq. ² Gen. xi, 10 seq, 27. ³ Gen. iv, 25, 26. ⁴ Gen. v, 22. ⁵ Gen. vi, 9. ⁶ Gen. ix, 26.

a protoplasto Adam usque ad Jacob, ex cujus semine initium duodecim tribus sumunt. Patres fuisse memorantur. Et tom. xv in *Math.*, num. 34: *Εἶτα αἱ δέκα ἀπὸ τοῦ Νῶε ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ γενεαὶ καταλήγουσαι ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀρχὴν ἄλλης ὑπέβαλον κλήσεως*. Vides extritum Cainanem illum ὑποβλήματον, et chronologorum disputationibus celebre Arphaxadi filium, Salae patrem. Ita a Theophilo Antiocheno, Eusebio, Africano et Epiphania repudiatur, qui τῶν Ὁ τamen ἐπιλογισμούς secuti sunt: nec eum agnoscit Philo, nec in codicibus Samaritanorum, vel Judaeorum, vel Syrorum, vel Arabum, vel Chaldaeorum, vel Persarum usquam comparat. Unde LXX Interpretum codices per incuriam insedisse, et ad exemplar prioris illius Cainani, Enosi filii, in antediluviana patriarcharum serie quartum, ab incauto librario confictum; et exinde Lucae codices aliquos, non omnes, occupasse crehibile est. Ac a vetustis quidem temporibus hic in τοῖς Ὁ error inolevit; eum quippe Origeni agnitum, ab eoque Cainanem hunc obelo jugulatum fuisse testatur Procopius Gazæus. Ηϋετις.

(19) *Δέκα γὰρ γενεαὶ ἀπὸ Ἀδὰμ*, etc. Quaeritur quomodo ab Adamo ad Noachum decem; a Noacho ad Abrahamum decem item γενεαὶ intersint, cum novemdecim tantum interesse videantur. Ac posterior quidem quaestio facile solvetur, si Cainanem praetermittamus: in Semo quippe prior numerabitur γενεά, in Arphaxado secunda, in Sala tertia, in Hebero quarta, et ita ad Abrahamum, in quo decima γενεά constituitur; unde Abrahamum Semi abnepotem decimi gradus Hieronymus appellat epist. 116, ad Evagr. Major inest difficultas in γενεαῖς antediluvianis: nam si in Setho prima figatur γενεά, secunda in Enoso, tertia in Cainane, quarta in Malale, quinta in Jaredo, sexta in Enocho, septima in Mathusala, octava in Lamecho, in Noacho nona numerabitur, non decima. Id viros eruditos ita commovit, ut Origenem aperte damnarent, et novemdecim γενεαῖς ab Adamo ad Abrahamum, non viginti intercessisse affirmarent, nisi Cainan inanimatum illam sarciret. At dimisso illo Cainane Ori-

genem facile vindicabimus, si vocem γενεάν non pro duarum generationum intervallo hoc loco usurpatam (quod aliquando tamen fieri non diffiteor), sed pro generatione, vel, juxta eruditi Grotii sententiam, pro generata qualibet persona, contendamus. Has quidem significationes optimorum grammaticorum patrocinio possumus confirmare. Ita autem prima in Adamo γενεά constituitur; qui quamvis genitus non sit, sed a Deo ex luto confectus, improprie tamen genitus dici potest. Ita Luc. iii, 38: *Τοῦ Ἐνῶς, τοῦ Σῆθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ. ἢ Enos filii Seth, filii Adam, filii Dei.* Praeclare Hieronymus in *Ephes.* iii, 15: *«Solutus Pater (Deus) quia creator est omnium, et universorum causa substantiae, praestat ceteris ut patres esse dicantur. De terrenis caelestia contemplerur; Adam, quem primum plasmavit Deus, et creator ipsius et pater fuit; certe Deo Patri scit se debere quod substituit. Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illum intelligunt, ex quo orti sunt. Unde et in Evangelio secundum Lucam, cum paulatim a Christo, David, et Abraham retrorsum esset generatio supputata, ad extremum scriptum ait: «Filii Seth, filii Adam, filii Dei,» ut paternitatis in terra vocabulum a Deo primum ortum esse monstraret.* Quod si in Adamo prior numeretur γενεά, decima in Noachum cadet. Ηϋ.

(20) *Ὁς ζητουμένων ἐτι τῶν*, etc. Ipso contextu obscuriorem interpretationem hanc dedit Ferrarius: *«Cum quaeratur adhuc inter nepotes Adam, in quibus annumerandus sit Abraham ipse, veluti Seth,»* etc. Peronius: *«Ut si quaerantur etiam per Adam, in quibus ipse numerandus sit: primus fuit Seth,»* etc. At vero Huetius id reddendum censet ut in nostro textu, legendo ἐν οἷς pro ἐν τίσιν.

(21) *Ἐτη διακόσια*. Sequitur LXX Interpretes, qui priorum patriarcharum annos enumerantes, annis, qui παιδογονία precedunt, centum annos addidisse, ab iis qui sequuntur detraxisse tralaticium est: quod cur ita sit magna inest apud chronologos concertatio. Eos cui libet adire, per me licet. Ηϋετις.

dit sanctam suam qualitatem, nempe eam quæ erat in proprio semine : cuius participes esse possent, qui post ipsum vocarentur semen Abrahæ. At vero Arram minimam sui ipsius paterorumque in seipso seminum curam habuisse videtur : unde in rerum naturam producere Lot spirantem saltem aliquantum salutis potuit. Porro Nachor utrisque fratribus inferior fuisse videtur. **311** Quamobrem licet ei qui non sit semen Abrahæ, esse semen Noe ; eo quod omnino genitus sit, juxta diluvii historiam, a Noe, per successionem ; quod si hoc, etiam semen Enoch, omninoque etiam semen Enos et Seth. Incertum autem est nobis in multis posteris Noe, quisnam sit semen Sem, quis semen Cham, quisque sit semen Japhet, et sic deinceps ; cum nullus sit tamen qui omnino sit seminis justorum expers. Inspicio autem num forte facile factu sit, ut qui non sit semen Abrahæ, habeatque ocrasiones quas habuit Abraham ex prioribus seminibus, talis fieri possit ut similis sit Abrahæ, etiamsi alioquin semen illius non sit. Ut enim Abraham non ex semine Abrahæ existens, sed ex eorum quos supra recensuimus, factus est Abraham, sic facile factu est, ut quis alter fiat Abraham, si colerit meliora sibi ingenita semina ; nec omnino erit ex semine Abrahæ, sed ipse etiam idoneus erit seminare tanquam Abraham.

4. Interpretamur autem hæc omnia, referentes quæ dicuntur, non ad corpora, nec ad homines, sed ad quedam intelligibilia, et ad rationes plures, vel pauciores, quas participant diversimode descendentes, vel venientes in lucem ; fortassis aliquo etiam modo ascendentes. Inspicies etiamnum ad talia semina, atque etiam ad semina eorum, qui accipiebant in seipso ipsa, quæ sua nominabantur, illud referri possit : *Euntes ibant, et flebant, mittentes semina sua* ^a. Consideret enim qui potest quarundam animarum iter, venientium in ortum cum fletu et semina ferentium, vel plurium justorum, vel pauciorum, atque injustorum similiter. Is etiam intuens veluti agricolas pro seminibus quæ habeant sollicitos, consideret quomodo hæc quidem excolant, nempe semina præstantia ; illa vero non quidem seminant, quandoquidem venient etiam cum pravus seminibus. Qualem enim fletum probabile est hos plorare, de quibus inquit Sermo : *Euntes ibant, et flebant, mittentes semina sua* ? Ac profecto bona spes est in euntibus, ac fletibus, mittentibus semina sua ; hi namque tanquam omnino venientes venient in exultatione, portantes manipulos suos ^b.

^a Psal. cxxv, 6. ^b ibid.

(22) Προστέθεικε. Legendum censeo προστεθειλέναί.

(23) Codex Bodleianus, optime, σπέρμα του Σήμ. Regius, perperam, σπέρματος Σήμ.

(24) Codex Bodleianus, ελθόντες.

(25) Idem codex Bodleianus, βάλλοντες, Regius, κίροντες.

(26) Ἀγωνιώντας περιώντας, etc. Codex Regius habet, αγωνιώντας περιώντας περιών. Perionius

πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ δικαίων, καὶ τούτοις προστέθεικεν (22) ἄγιαν ἰδίαν ποιότητα, τὴν κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ σπέρμα, οὗ ἐδύναντο μετέχειν οἱ μετ' αὐτὸν καλούμενοι σπέρμα Ἀβραάμ· ὁ δὲ Ἀβραάμ ἐπὶ ἐλάχιστον ἑαυτοῦ ἐπιμέλειαν πεποιτῆσθαι, καὶ τῶν πατρικῶν ἐν ἑαυτῷ σπερμάτων· ὅθεν δεδύνηται προβαλεῖν πνέοντα κἀν ἐπὶ ποσὸν τῆς σωτηρίας τὸν Λώτ· ὁ δὲ Ναχωρ ἀμφοτέρων τῶν ἀδελφῶν ἐλάττων γεγονέναι. Ἔξεστι τοίνυν μὴ ὄντα σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, τῷ πάντως διὰ τὴν κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἱστορίαν ἀπὸ Νῶε τοῦ ἐξῆς γεγονέναι, εἶναι σπέρμα Νῶε· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ σπέρμα Ἐνώχ, πάντως δὲ καὶ σπέρμα Ἐνὼς, καὶ Σήθ· ἄθλον δ' ἡμῖν ἐπὶ τῶν πολλῶν κριτικῶν τοῦ Νῶε, τίς σπέρμα τοῦ Σήμ (23), καὶ τίς τοῦ Χάμ, καὶ τίς τοῦ Ἰάφεθ, καὶ τῶν ἐπὶ κριτικῶν πλὴν οὐκ ἔστι τις μηδαμῶς μετέχων σπέρματος δικαίων. Ἐπίστημι δὲ μήποτε δυνατόν ἔχοντα τὰς ἀφορμὰς, ἃς εἶχεν ὁ Ἀβραάμ ἐκ τῶν προτέρων σπερμάτων, γενέσθαι τὸν μὴ ὄντα σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ τοιοῦτον, ὥστε αὐτὸν οὐκ ὄντα ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἐξομωθῆναι τῷ Ἀβραάμ. Ὡς γὰρ Ἀβραάμ οὐκ ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ τυγχάνων, ἀλλὰ τῶν προειρημένων γέγονεν Ἀβραάμ· οὕτω δυνατόν τινα τὰ κρείττονα τῶν ἐν αὐτῷ συγκατασπαρέντων γεωργήσαντα, γενέσθαι ἄλλον Ἀβραάμ, οὐ πάντως ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἱκανὸν σπειρεῖν, ὡς Ἀβραάμ.

4. Ὅλων δὲ τούτων ἀκούωμεν ἀναφέροντες τὰ λεγόμενα οὐκ ἐπὶ σώματα καὶ ἀνθρώπους, ἀλλ' ἐπὶ τινα νοητὰ καὶ λόγους πλείοντας, ἢ ἐλάττονας, ὧν μετέχουσι διαφόρως οἱ κατιόντες εἰς γένεσιν, ἢ ἐσιόντες (24), καὶ τάχα δὲ πῶς καὶ ἀνιόντες. Ἐπιστήσεις δὲ εἰ δύναται ἐπὶ τὰ τοιαῦτα σπέρματα ἔσθαι, καὶ τῶν εἰς ἑαυτοὺς λαμβανόντων αὐτὰ ἴδια ὀνομαζόμενα ἀναφέρεσθαι τῷ Πορευόμενοι ἐπορεύοντες, καὶ ἐκκλιον, βάλλοντες (25) τὰ σπέρματα αὐτῶν· εἰ τις γὰρ δύναται, τὴν μετὰ κλαυθμοῦ πορείαν τῶν ψυχῶν εἰς γένεσιν ἐρχομένων κατανοησάτω, φερουσῶν τὰ σπέρματα, ἔτσι πλείονων δικαίων, ἢ ὀλιγοτέρων, καὶ ἀδικῶν ὁμοίως. Καὶ ἐννοεῖτω θεωρῶν ὡς περὶ γεωργοὺς ἀγωνιώντας περὶ ὧν (26) ἔχουσι σπερμάτων, πῶς τάδε μὲν γεωργήσωσι, λέγου δὲ τὰ διαφέροντα, τάδε δὲ μὴ σπειρώσιν, εἴτε ἔρχονται καὶ μετὰ χειρῶν σπερμάτων· ποιοῦν γὰρ εἰκὸς κλαυθμὸν κλαίειν τούτους, περὶ ὧν φησιν ὁ Λόγος· Πορευόμενοι ἐπορεύοντο, καὶ ἐκκλιον, βάλλοντες (27) τὰ σπέρματα αὐτῶν ; Καὶ ἐλπὶς γε ἀγαθὴ ἔστιν ἐν τοῖς πορευομένοις, καὶ κλαίουσιν, βάλλουσι (28) τὰ σπέρματα ἑαυτῶν· οὕτω γὰρ ὡς ἐπίπαν ἐρχόμενοι ἤξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, αἵροντες τὰ ἐπί-

einendavit, αγωνιώντας περιόντας περὶ ὧν. At in Bodleiano et Barberino legitur, αγωνιώντας περὶ ὧν, etc. quæ germana lectio est ; nam περιώντας ex postrema syllaba precedentis vocabuli, et tribus sequentibus videtur per librarii festinationem coaluisse.

(27) Codices Regius et Barberinus, βάλλοντες.

(28) Idem codices Regius et Barberinus, βάλλουσι.

ηματα αυτων. Ταχα δε ξεπροι ηλλον περι ων ειποις αν-
 πορευόμενοι επορευοντο, και εγγελων, βάλλοντες(29) τα
 σπέρματα αυτων· ος ακολουθήσει τό· Έρχόμενοι δε
 ηξουσιν εν κλαυθμῳ. αφροντες τα δράγματα αυτων·
 περι ων ειποις αν· Έγεννηθησαν ωσει χορτος δω-
 μάτων, δε, προδ του εκσπασθηαι, εξηράνθη· ου
 εκ απλήρωσε την χειρα αυτου ο θεριζων, και
 την κόλλων αυτου ο τα δράγματα συλλέγων·
 και ουκ ειπαν οι παράγοντες· Ευλογία Κυριου
 εν υμῶς. Καθ' ορα ει δύναται κατὰ τουτο βαθύτερον
 και μυστικώτερον λέγεσθαι από του Σωτήρος ημών
 τῷ Μακάριου κλειότες νυν, δει γελάσονται·
 και τό· Ουαι οι γελώντες νυν, δει πενήσσετε,
 και κλαύσετε. "Οσφ μένοιγε μεταγενεστέρων τις
 ἐπι δικαίων σπέρματος, τοσούτω (30) πλείονας φέ-
 ρει· δικαιοσύνης λόγους, ως δια τουτο μὲν γεγράφθαι·
 τῷ Σπέρμα Ἀβραάμ δούλοι αυτου· υιοι Ἰακώβ
 ἐλεκτοι αυτου. Διὰ τουτο δε πως είναι (31) και τὸ
 περι του Ἰωάννου ειρημένον· Μείζων εν γεννητοῖς
 γυναικῶν Ἰωάννου του Βαπτιστου ουδεις εστιν. Εν
 τούτοις δε γενόμενος τοῖς τόποις, πρόσχες ει μή λό-
 γον έχει τὸ αφανίζεσθαι τινα των σπερμάτων ὑπὸ
 θεου, ἵνα μή πλείονα τὰ κακὰ ἢ ἐπι τῆς γῆς, σπει-
 ρόμενων τῶν μή ἐχόντων ἀφορμὰς από κρισιτόνων
 πρὸς τὸ γεωργησαι τὰ από διαφερόντων σπερμάτων·
 διὰ τουτο γάρ κατακλυσμός γίνεται, ἵνα εξαφανισθῆ
 τὸ του Κάιν σπέρμα, ουκ αν δυνηθέντων των απ'
 αυτου γενομένων έχειν τί γεωργήσωσιν, ει μή τὰ από
 του Ἀδὰμ μόνα. "Οτι δε ο κατακλυσμός ὑπὲρ του
 εξαφανισθῆναι τὸ σπέρμα του Κάιν γεγένηται, παρ-
 ἴστησιν ἡ ἐπιγεγραμμένη του Σολομώντος Σοφία
 διὰ τούτων· Ἀποστάς δε απ' αυτης ἄδικος εν
 ἔργῳ αυτου, (δῆλον δ' ἐτι τῆς σοφίας,) ἀδελογοῦ-
 νται συναπώλετο θυμοῖς· δι' εν κατακλυζομένην
 γῆν πάλιν ἔσωσε Σοφία δι' εὐτελοῦς ἐύλου τῶν
 δικαίων κυβερήσασα. Τὸ αὐτὸ δε μοι δοκεῖ παρι-
 στάνειν και ο Σοδόμων εξαφανισμός και τῆς γῆς αὐ-
 τῶν, ὡν ἐτι μαρτύριον (32) τῆς πορνείας και νιζο-
 μένη καθέστηκε χέρσος, και ἀτελέσιν ὥραις
 κερποφοοῦντα φυτά. Καθ' αγαθου γε θεου ἔργον
 εν Σοδόμων εξαφανισαι την γῆν, και παν ὅπερ ὑπε-
 κειπετο νοτιδος ξηρῶναι απ' αυτης, ἵνα μηκέτι γέ-
 νηται ἀμπελος Σοδόμων, μήτε κληματις Γομόρρας,
 μηδὲ σταφυλὴ χολῆς, μηδὲ βότρως πικρίας, μηδὲ
 ὄνος, θυμός δρακόντων, και θυμός ἀσπίδων ἀνάτοσ.
 Τὸ δ' ὁμοιον ἐρεῖς και περι των Αἰγυπτίων, περι ων
 εἶρηται· Ἀλέκτεινεν εν χαλάζῃ την ἀμπελον
 αυτων, και τὰς συκαμίνους αυτων εν τῇ πάχρῃ·
 αγαθου γάρ θεου ἀποκτείνειν ἀμπέλουσ Αἰγυπτίων,
 και συκαμίνους των ἀσεδῶν. Ταῦτα προκειμενα τῇ
 ἐξήτασει του περι σπερμάτων λόγου Ἀβραάμ, ἡ τι-
 νος των δικαίων ημῶν εἶρηται, ὑπὲρ του φανῆναι
 πως και τίνα τρόπον εἶρηται τοῖς αυτοῖς ὑπὸ του Σω-

A Et fortassis etiam alii venerunt, de quibus illud dici
 posset: Euntes ibant, et ridebant, mittentes semina
 sua; quos illud sequetur: **312** Venientes autem
 venient cum ploratu, portantes manipulos suos; de
 quibus dici posset: *Geniti sunt veluti gramen do-*
morum; quod antequam evelleretur, exaruit: cuius
non implevit messor manum suam, et sinum suum,
qui manipulos colligit: et non dixerunt praterentes:
Benedictio Domini super vos ¹⁰. Et vide num hac
 ratione sacratius et profundius dixerit Servator
 noster: *Beati qui nunc sicut, quoniam ridebunt* ¹¹;
 et illud: *Vae vobis, qui nunc ridetis, quoniam plora-*
bitis, et flebitis ¹². Atque sane quanto quis est se-
 minis juniorum justorum, tanto plures justitiae fert
 rationes, adeo ut propter hoc scriptum sit ¹³: *Se-*
men Abraham, servi ejus; filii Jacob, electi ejus.
 Propter hoc etiam aliquo modo de Joanne illud di-
 ctum est ¹⁴: *Major inter natos mulierum Joanne Ba-*
B*ptista nemo est.* Ad quae loca cum perveneris, adhi-
 be animum, num rationem habeat deleri a Deo
 quaedam semina, ne mala multiplicentur super ter-
 ram, dum hi seminant qui nullas occasiones habent
 a melioribus progenitoribus excolendi praestantia
 semina; hanc enim ob causam diluvium fit, ut
 deleatur Cain semen: posteris ipsius alioquin ha-
 bere non valentibus aliquid quod excolerent, nisi
 semina sola ab Adam provenientia. Quod vero dilu-
 vium seminis Cain delendi causa factum fuerit, Sa-
 pientiae liber Salomoni inscriptus, his verbis docet ¹⁵:
Recedens autem ab ipsa (nempe sapientia)-injustus
in ira sua periit, cum animis fratricidis: per quem
inundatam terram rursus servavit Sapientia, vili li-
gno justum gubernans. Quin etiam idem mihi vide-
 tur docere de Sodomis Salomon, eos cum sua ip-
 sorum terra incendio peritisse memorans, quorum
 etiamnum malitiae testimonio fumorum restat solum,
 et plantae intempestivum fructum ferentes ¹⁶. Ac certe
 Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, et
 quidquid relictum ex ea fuisset humiditatis arefa-
 ciendo, ne in posterum oriretur vitis Sodomorum,
 neque malleolus Gomorrhæ, neque uva iræ, neque
 botrus amaritudinis, ac ne vinum quidem, furor
 draconum, et venenum aspidum insanabile ¹⁷. Si-
 mile quiddam dices etiam de Aegyptiis, de quibus
 dictum est ¹⁸: *Occidit in grandine vineam eorum, et*
moros eorum in pruina; boni enim Dei est interficere
vineas Aegyptiorum et moros impiorum. Haec
 adjuncta institutae disputationi de seminibus Abrahæ,
D 313 vel alicujus justi sint nobis dicta, ut ostende-
 remus quomodo et cur Servator eis dixerit: *Novi*
quod semen Abrahæ estis ¹⁹; et, *Si filii Abrahæ estis,*
opera Abrahæ facite ²⁰. Cæterum de filiis Abrahæ
 opera Abrahæ facientibus commodius, Deo dante,

¹⁰ Psal. cxxviii, 6-8. ¹¹ Luc. vi, 21. ¹² ibid. 25. ¹³ Psal. civ, 6. ¹⁴ Luc. vii, 28. ¹⁵ Sap. x, 3, 4. ¹⁶ ibid. 7. ¹⁷ Deut. xxxii, 32, 33. ¹⁸ Psal. lxxviii, 47. ¹⁹ Joan. viii, 37. ²⁰ ibid. 39.

(29) lidem codices Regius et Barberinus, βάλ-
 λοντες.
 (30) Codices Regius et Barberinus, οὕτω.
 (31) *Etrae.* Scribendum videtur ἐστὶ.
 (32) Codex Bodleianus, και περι Σοδόμων ο Σολο-

μών εξαφανισμὸν και τῆς γῆς και αυτων ἐτι μαρτύ-
 ριον, etc., et ita, vel quid simile legisse videtur
 Ferrarius in suo codice; Regius vero ut in nostro
 textu, nisi quod pro ο Σοδόμων habet ο Σολομών.

disseremus cum ad explorationem illius contextus A pervenerimus.

ποιεῖτε. Περὶ μέντοιγε τέκνων Ἀβραάμ τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιούντων, Θεοῦ διδόντος, εὐκαιρότερον ἐροῦμεν, φθάσαντες ἐπὶ τὴν βάσανον ἐκείνης τῆς λέξεως.

5. Ei ergo qui fuerit Abrahæ semen, licet etiam fieri, si diligentiam adhibeat, ejus filius; quemadmodum factu facillimum est, ut nulla diligentia, nullaque cultura adhibita, hoc etiam perdat, quod semen Abrahæ erat. Porro hi ad quos erat sermo, nondum erant deploratæ spei, sciente Jesu eos etiamnum Abrahæ semen esse, ac vidente eos nondum amisisse facultatem eam qua fieri poterant Abrahæ filii; tanquam enim facile factu esset, ut præterquam quod semen essent Abrahæ, etiam filii efficerentur, inquit ad eos: *Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite*. Ut autem sunt quidam semen Abrahæ, sic alii existentes semen, non sunt semen dicente Daniele: *Semen Chanaan, et non Juda*³¹; sic alii aliorum sunt, et non sunt, dicente Sapientia: *Semen exsecratione devotum ab initio*³². Quin etiam his addemus, quod ut in rebus corporalibus unum interdum semen operari valens, magis proficit quam multa semina, sic cernere etiam liceat in seminibus spiritualibus. Id autem quod dico ex his quæ mox dicentur liquebit; quoniam enim qui seminavit, rationes a majoribus acceptas in seipso habet et ingentitas, aliquando quidem prævalet ejus ratio, idque quod gignitur, editur seminanti simile; aliquando vero ratio fratris ejus qui seminavit, vel patris, vel avunculi, adde etiam avi, prævalet; quam ob causam, qui in lucem eduntur, oriuntur his vel illis similes. Cernere vero etiam est rationem conjugis, vel fratris ejus, vel avi ejus prævalere, juxta concussionem quæ sunt in mistionibus, dum simul omnes eousque concutiuntur, quoad prævaleat aliqua ratio seminalis. Hæc igitur transferantur ad animam seminibus intelligibilibus plenam, quæ venerint a quibusdam, qui patres ejus dicuntur, et veluti seminales quædam patrum rationes perficiantur, propter multam mobilitatem agilitatemque et intensionem ad tales imaginationes ejus partis animæ, quæ præstantissima est; quæ si excolantur, erit aliquis filius, hic quidem Abrahæ, **314** Noe nihilominus etiam filius; ille vero Noe; non ita tamen ut etiam Abrahæ sit filius; rursus alius Chanaan, et item alius alicujus justorum, vel injustorum. Attamen nec cum similibus iisdemque seminibus venimus omnes, nec etiam vacuus salutaribus et sanctis seminibus venit quispiam. Nisi forte hac in re quis nos refellat, prasidium a Deo proveniens adducens in medium, quod ne de pessimis quidem desperat, qui nullis seminibus optinis in vitam ve-

³¹ Dan. xiii, 56. ³² Sap. xii, 11.

(33) Ἔτι ἐλπίδων ἦσαν. Ad marginem codicis Barberini legitur ἔτι ἐν τῶς ἐλπίδων ἦσαν. Huertius scribendum censet, ἔτι ἐπὶ ἐλπίδων ἦσαν.

(34) Codex Bodleianus, οὕτως ἄλλοι ὄντες οὐκ εἰσιν, ὡς, etc.

(35) Idem codex Bodleianus, καὶ ἄλλοι ἄλλων, ὡς ἡ Σοφία φησί· Σπέρμα, etc.

τῆρος τὸ· Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, καὶ τὸ·

Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ

5. Ἐξεστὶ τοίνυν σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ τυγχάνοντα γενέσθαι αὐτοῦ δι' ἐπιμελείας καὶ τέκνον. Δυνατὸν δὲ καὶ ἐξ ἀμελείας καὶ ἀγεωργησίας ἀπολέσαι καὶ τὸ εἶναι αὐτοῦ σπέρμα. Οὗτοι μέντοιγε ἔτι ἐλπίδων ἦσαν (33) πρὸς οὗς ὁ λόγος, εἰδότες τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι σπέρμα ἔτι ἦσαν τοῦ Ἀβραάμ, καὶ θεωροῦντος, ὅτι οὐδέπω ἀπολωλέκεισαν τὸ δύνασθαι γενέσθαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ· ὡς γὰρ δυνατοῦ ὄντος τοῦ αὐτοῦς γενέσθαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, πρὸς τὸ εἶναι αὐτοῦς σπέρμα, φησὶν αὐτοῖς· *Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*. Ὡς δὲ εἶσι τινες σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, οὕτως ἄλλοι, ὡς (34) ὁ Δανιήλ φησί· *Σπέρμα τοῦ Χαναάν, καὶ οὐκ Ἰούδα*· καὶ ἄλλοι, ὡς ἡ Σοφία φησὶν· *Σπέρμα (35) κατηραμένον ἀπ' ἀρχῆς*. Καὶ εἰς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι ὡςπερ κατὰ τὰ σωματικὰ ἀπὸ πολλῶν σπερμάτων προκόπτει μᾶλλον ἐνεργῆσαι δυναθὲν ἐστὶ ὅτε ἐν τῶν σπερμάτων, οὕτως ἐστὶν ἰδεῖν καὶ τῶν πνευματικῶν σπερμάτων. Ὁ δὲ λέγω ἐστὶν σαφὲς ἐκ τῶν λεχθησομένων· ἐπεὶ γὰρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ προγονικούς τε καὶ συγγενικούς λόγους ὁ σπείρων, ὅτε μὲν κρατεῖ ὁ αὐτοῦ λόγος, καὶ ἀποτίκτεται τὸ γεννώμενον τῷ σπείραντι ὅμοιον, ὅτε δὲ ὁ λόγος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ σπείραντος, ἢ τοῦ πατρὸς τοῦ σπείραντος (36), ἢ τοῦ θεοῦ τοῦ σπείραντος, ἐνίστη καὶ πάππου τοῦ σπείραντος, παρ' ὃ γίνονται οἱ ἀποτικτόμενοι ὅμοιοι τοῖσδε, ἢ τοῖσδε. Ἔστι δὲ ἰδεῖν ἐπικρατοῦντα καὶ τὸν λόγον (37) τῆς γυναικὸς, ἢ τοῦ πατρὸς τῆς γυναικὸς, ἢ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς, ἢ τοῦ πάππου αὐτῆς, κατὰ τοὺς ἐν ταῖς μίξεσι βρασμούς, ἅμα πάντων σειομένων ἕως ἐπικρατήσῃ τις τῶν σπερματικῶν λόγων. Ταῦτα δὲ μεταγέσθω ἐπὶ τὴν πεπληρωμένην ψυχὴν νοητῶν σπερμάτων, ἐληλυθότων ἀπὸ τινῶν ὀνομαζομένων πατέρων αὐτῆς, καὶ τὸ παρὰ τὸ πολυκίνητον ἢ εὐκίνητον τοῦ ἡγεμονικοῦ, καὶ τὴν ἐπὶ τοιαύτῃ φαντασίας ἐπίστασιν προκυπτέτωσαν οἰονεὶ σπερματικοὶ τινες τῶν πατέρων λόγοι, ὧν γεωργουμένων ἐστὶν τις τέκνον, ὁ δὲ μὲν τοῦ Ἀβραάμ, δηλον δ' ὅτι αὐτὸς ὦν καὶ τοῦ Νῶε· ἄλλος δὲ τοῦ Νῶε· οὐχ ὥστε δὲ εἶναι καὶ τοῦ Ἀβραάμ· καὶ ἄλλος τοῦ Χαναάν, καὶ ἄλλος τινὸς τῶν δικαίων, ἢ τῶν ἀδίκων. Πλὴν οὐ μετὰ ὁμοίων, καὶ τῶν αὐτῶν ἐληλυθῶμεν πάντες σπερμάτων, ἀλλ' οὐδὲ ἐλήλυθε τις κενὸς σωτηρίων καὶ ἀγίων σπερμάτων· εἰ μὴ ἄρα δυσωπήσαι τις ἡμᾶς, καὶ εἰς τοῦτο ἅμα παρατιθέμενος τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ βοήθειαν, οὐκ ἀπογινώσκουσιν οὐδὲ τοὺς κακίστους (38), καὶ χωρὶς ἀρίστων σπερμάτων εἰσεληλυθότας εἰς τὸν βίον, καὶ δυσωπήσαι

(36) Ἡ τοῦ πατρὸς τοῦ σπείραντος. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(37) Καὶ τὸν λόγον. In codice Bodleiano deest καὶ.

(38) Codex Bodleianus, οὐδὲ τοὺς κακίστους· Regius, καὶ τοὺς κακίστους.

ἀπὸ τοῦ Ἀνάται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἄγειραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. Τὰ δὲ εἰρημένα πάντα περὶ σπέρματος Ἀβραάμ, καὶ τῶν ἀνάλογον τούτῳ ἐχόντων εὐλόγως ἂν παραδεξάμεθα, εἴπερ παραδεξόμεθα οὐ κατὰ τὸ (39) σωματικὸν εἰρησθαι τὸ οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, καὶ τὸ Οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τσαυτῆρ πιστὶν εἶδρον, καὶ ὅσα τούτοις εἰρηται παραπλησίως.

6. Ἐοικασί δὲ οὗτοι, πρὸς οὓς ὁ λόγος, μὴ χωρεῖν τὸν λόγον, οὐ δυνάμενον εἰς αὐτούς, δι' ὑπερβολὴν μεγέθους ἰδίου τοῦ ὑπὲρ αὐτούς, χωρεῖν· ἐπεὶ περ εἶπεν ἔτι ἦσαν σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ μόνον. Εἰ δὲ πρὸς τῷ (40) εἶναι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ ἐγεώργησαν, καὶ εἰς μέγεθος, καὶ αὕξην τὸ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ ἐπεδεδώκει, ἐν τῷ μεγεθεῖ, καὶ τῇ αὕξῃ τοῦ σπέρματος τοῦ Ἀβραάμ, ἐκεχωρήκει ἂν ὁ τοῦ Ἰησοῦ λόγος (41). Καὶ μέχρι γε τοῦ δεῦρο φήσεις, ὅτι ὁ Λόγος οὐ χωρεῖ ἐν τοῖς μὴ προκόψασιν ἀπὸ τοῦ εἶναι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, μηδὲ ἐληλυθόσιν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτοῖς (42) τέκνα. Οὗτοι δὲ καὶ ἀποκτείναι θέλουσι τὸν Λόγον, καὶ ὡσπερ εἰ συντριβίαι αὐτὸν, τὸ μέγεθος μὴ χωροῦντες αὐτοῦ. Καὶ αἰεὶ γε ἐστὶ θεωρεῖν τοὺς μὴ χωροῦντας τὸν Λόγον, διὰ τὸ βραχύτερα αὐτοῖς εἶναι σκευή, θέλοντας ἀποκτείναι τὴν ἐνότητά τοῦ μεγέθους (43) τοῦ Λόγου, ὡς δυναμένους (44) χωρήσαι μετὰ τὴν ἀναίρεσιν αὐτοῦ τὴν συντριβὴν αὐτοῦ, καὶ μέλη αὐτοῦ. Οἷς ἂν ἐγγένηται οὗτος ὁ Λόγος ὡσπερ εἰ ἀνελοῦσιν αὐτὸν φησὶ τὸ Δισκορπίσθησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Εἴπερ οὖν τις ἡμῶν ἐστὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ἐστὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ χωρεῖ ἐν αὐτῷ, μὴ ζητεῖτω ἀποκτείναι τὸν Λόγον, ἀλλὰ μεταβάλλων ἀπὸ τοῦ εἶναι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸ γενέσθαι τέκνον τοῦ Ἀβραάμ, δυνήσεται χωρήσαι ἂν τῶς οὐκ ἐχώρει Λόγον Θεοῦ (45).

7. Ἄ ἐγὼ ἐώρακα παρὰ τῷ Πατρὶ, λαλῶ καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε. Ὅσπερ ἀνθρώπους ἂν τινας εἰπομέν ἂν ἀρχῆς αὐτόπτας γεγονέναι τοῦ Λόγου, περὶ ὧν ὁ Λουκᾶς φησὶ Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἂν ἀρχῆς αὐτόπται, καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου· οὕτω τὸν Σωτῆρα αὐτόπτην (46) λέξομεν εἶναι τῶν παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ κατὰ τοῦτο εἰρησθαι τὸ Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐκ ἔτι αὐτόπτων ὄντων οἷς ἀνθρώπους (47) ἀποκαλύψει. Ἀλλοὶ δὲ τὸ αὐτόπτην τῶν ἐν τῷ Πατρὶ τυγχάνειν τὸν Σωτῆρα σαφῶς ἢ προκειμένη λέξις ἐν τῷ Ἄ ἐγὼ ἐώρακα παρὰ τῷ

²² Matth. iii, 9. ²³ Matth. xv, 24. ²⁴ Matth. viii, 10. ²⁵ Psal. xxi, 15. ²⁷ Joan. viii, 38. ²⁸ Luc. i, 2. ²⁹ Luc. x, 21.

(39) Codex Bodleianus, παραδεξόμεθα κατὰ τό, etc.; Regius, παραδεξάμεθα οὐ κατὰ τό, etc. Negationem non agnoscit Ferrarius, quam exhibent 13-men codd. Regius et Barberinus, et quam sensus requirit.

(40) Codd. Bodleianus et Barberinus, πρὸς τῷ· Regius, πρὸς τό.

(41) Codex Bodleianus, κχωρηκῖα τὸν τοῦ Ἰησοῦ λόγον.

(42) Omnes mss., αὐτούς. Huetius scribendum πῦαι αὐτοῦ.

(43) Τοῦ μεγέθους. Deest in codice Bodleiano.

(44) Ὡς δυναμένους, etc. Sic habent codd. Bo-

nerint; et sane ex hoc dicto refellere nos quis potest: *Potens est Deus ex hisce lapidibus suscitare filios Abrahæ* ²². Cæterum omnia quæ diximus de semine Abrahæ, deque his qui similitudinem cum hoc habent, jure admittemus, si admittamus non juxta corporalem intelligentiam dictum fuisse illud: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierant domus Israel* ²³; et illud: *Ne in Israele quidem tantum fidei inveni* ²⁴; et quæ his similia dicta sunt.

6. Videntur autem hi ad quos est sermo, non capere sermonem, qui præ præstantia magnitudinis suæ, quæ supra ipsos erat, non habebat locum in eis, quandoquidem semen Abrahæ adhuc tantum erant. Quod si Abrahæ semen cum essent, addidissent illud Abrahæ semen excolere, ut magnum fieret et augetur, accrevisset illud certe ad incrementum magnitudinemque seminis Abrahæ; atque percepissent Jesu sermonem. Et hactenus quidem dices Sermonem non cadere in eos qui non eo usque profecerunt, ut semen Abrahæ cum essent, fierent etiam ejus filii. Hi etiam interficere volunt Sermonem, velutique ipsum conterere, magnitudinem non capientes ejus. Proinde aliquos semper est ceruere non capientes Sermonem, quod breviora sint eorum vasa, volentes interficere unitatem Sermomis; quasi, cum ipsum interfecerint, capere possint contritionem ejus, et dividere eum in his in quibus fuerit. Hic sane Sermo veluti ad suos interfectores inquit: *Disperserunt omnia ossa mea* ²⁵. Itaque si ex nobis aliquis semen est Abrahæ, et adhuc in se locum non habet Sermo Dei, ne, quæso, quærat interficere Sermonem, sed ex semine Abrahæ immutatus in filium Abrahæ, Sermonem Dei hactenus non perceptum capere poterit.

315 7. *Ego quæ vidi apud Patrem, loquor; et vos ergo quæ audivistis a Patre, facite* ²⁷. Ut homines quosdam dicimus ab initio ipsosmet Filii Dei spectatores fuisse, de quibus Lucas inquit: *Sicuti tradiderunt nobis hi qui ab initio ipsimet spectatores ac ministri fuere Sermomis* ²⁸; sic Servatorem etiam dicemus ipsosmet spectatorem esse eorum quæ sunt apud Patrem; et hanc etiam ob causam dictum illud fuisse: *Nemo agnovit Patrem nisi Filius* ²⁹: cum homines, quibus Filius revelat, non sint autoptæ, hoc est per se spectatores. Ac etiam præsens contextus: *Ego quæ vidi apud Pa-*

dleianus et Barberinus; Regius vero, ὡς δυναμένων χωρήσαι μετὰ τὴν συντριβὴν αὐτοῦ, καὶ μέλη αὐτοῦ οἷς ἂν ἐγγένηται. Οὕτω ὁ Λόγος...

(45) Θεοῦ. Deest in codice Bodleiano.

(46) Οὕτω τὸν Σωτῆρα αὐτόπτην, etc. Nec desunt tamen qui Origenem dixisse contendunt Filium non videre Patrem. Jurene an secus, disputamus in *Origenianis*. Huetius.

(47) Ἀνθρώπους. Elementa Regii codicis sic sunt contracta, οἷς ἀνοῦς ἀποκαλύψει. Videtur legisse Perionius οἷς ἀνθρώπους· codex Bodleianus habet οἷς ἀνθρώπων ἀποκαλύψει· sed rectissime Ferrarius legit, οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψει.

trem, loquor, palam declarat Servatorem autoptam esse eorum quæ sunt in Patre. Sed quæres num aliquando futurum sit, ut angeli ipsi visuri sint quæ sunt apud Patrem, nullo mediatore ac ministro intercedente videntes ea : nam quando viso quis Filio viderit Patrem qui misit illum, per Filium videt Patrem ; cum vero Patrem et ea quæ apud Patrem sunt, videt quis, perinde atque Filius, is, quasi non aliter ac Filius, autoptes, ac per se spectator Patris, et eorum quæ Patris sunt, erit, non amplius per Filium, qui est imago Patris, considerans res Patris. Et sane reor hoc esse finem, cum tradiderit regnum Deo Patri, et quando Deus erit omnia in omnibus ²⁰. Itaque Servator, quæ vidit apud Patrem, loquitur ; Judæi vero qui crediderunt ei, non viderunt apud Patrem, sed audierunt a Patre, ut quæ audierint, faciant : hanc ob causam inquit ad eos Dominus : *Et vos igitur, quæ audivistis a Patre, facite*. Sed quærat aliquis, quando Judæi, qui Domino crediderant, a Patre audierint : ad quod qui simpliciter intellexerit hæc verba : *Quæ vos audivistis a Patre, facite*, dicet eos audivisse a Patre, eo quod Pater per Moysem et prophetas sanxerit quæ in lege et prophetis scripta sunt, facienda : quo testimonio quisquis contra eos qui ab Ecclesiæ decretis dissident, usus fuerit, is docebit non alium esse Deum, qui hanc dederit legem et prophetas, quam Christi Patrem. At vero alius his etiam verbis utens : *Omnis qui audivit a Patre, et didicit, venit ad me* ²¹ ; non quod Patrem quis viderit, nisi qui est apud Patrem, hic videt Patrem, **316** dicturus est ex animabus, quæ corpora induant, quasdam esse quæ, antequam oriantur, edoctæ fuerint apud Patrem, atque ab eo audierint, quæ etiam veniant ad Servatorem, atque ex earum numero fuisse hos Judæos, quos sibi cum credidissent, interrogat alloquiturque Dominus, dicens : *Vos igitur, quæ audivistis a Patre, facite*. Dicit etiam hos esse qui vocentur semen Abrahamæ. Rursus huic alius contradicet dicens hæc quidem verba : *Omnis qui audivit a Patre, et didicit, venit ad me*, ostendere quod qui a Patre audierit, et ab ipso didicerit, veniat omnino ad Servatorem ; illa vero : *Et vos igitur, quæ audivistis a Patre, facite*, dicta ad Judæos quærentes interficere Filium Dei

²⁰ I Cor. xv, 24, 28. ²¹ Joan. vi, 45.

(48) Οὐκέτι διὰ μέστρου καὶ ὑπηρέτου. Filium Patri ministrare tradidit non uno loco Origenes, veterum aliquot suffragio adjutus ; ut in *Origenianis disputamus*. HUETIUS.

(49) Οὐκ ἄλλος ἐστὶ τοῦ τὸν νόμον, etc. Marcionitas, Cerdonianos eorumque gregales pungit. Cæterum codex Bodleianus ita habet : οὐκ ἄλλος ἐστὶ τοῦτον τὸν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας δεδωκότος Θεοῦ ἢ ὁ Χριστοῦ Πατῆρ. Quæ lectio tolerari nequit, nisi pro δεδωκότος Θεοῦ legatur δεδωκώς Θεός, ἢ, etc.

(50) Εἰσὶ τινες τῶν ἐνσωματουμένων ψυχῶν, πρὶν εἰς γένεσιν, etc. Supra jam sepe huic Origenem dogmati adherere deprehendimus. Hieronymus in *Epist. ad Ephes.* 1, 17, hæc habet : *Quod vero ait, in agnitione ejus, id est, ἐπιγνώσει αὐτοῦ, quidam sic intelligunt, ut inter γνῶσιν et ἐπίγνω-*

A *Πατρὶ, λαλῶ. Ζητήσαις δ' ἂν εἰ ἔσται ποτὲ, ὅτε οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ θήσονται τὰ παρὰ τῷ Πατρὶ, οὐκέτι διὰ μέστρου καὶ ὑπηρέτου* (48) βλέποντες αὐτά· ὅτε μὲν ὁ ἑωρακὴς τὸν Υἱὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν, ἐν Υἱῷ τις ὄρᾳ τὸν Πατέρα· ὅτε δὲ ὡς ὁ Υἱὸς ὄρᾳ τὸν Πατέρα, καὶ τὰ παρὰ τῷ Πατρὶ ἔβηται τις, οἶοναὶ ὁμοίως τῷ Υἱῷ αὐτόπτης ἔσται τοῦ Πατρὸς, καὶ τῶν τοῦ Πατρὸς, οὐκέτι ἀπὸ τῆς εἰκόνης ἐννοῶν τὰ περὶ τοῦτου οὐ ἡ εἰκὼν ἐστὶ. Καὶ νομίζω γε τοῦτο εἶναι τὸ τέλος, ὅταν παραδίδωσι τὴν βασιλείαν ὁ Υἱὸς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, καὶ ὅτε γίνεται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ὁ μὲν οὖν Σωτῆρ, ἑωρακὴς παρὰ τῷ Πατρὶ, λαλεῖ· οἱ δὲ πεπιστευκότες αὐτῷ Ἰουδαῖοι οὐχ ἑωράκασι μὲν παρὰ τῷ Πατρὶ, ἤκουσαν δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἵνα ποιῶσιν ἃ ἤκουσαν· διόπερ φησὶν αὐτοῖς ὁ Κύριος· *Καὶ ὑμεῖς οὖν ἃ ἤκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε*. Ζητήσαι δ' ἂν τις, πότε ἤκουσαν παρὰ τοῦ Πατρὸς οἱ πεπιστευκότες τῷ Κυρίῳ Ἰουδαῖοι· καὶ πρὸς τοῦτο ὁ μὲν τις φησὶ, ἀπλοῦστερον ἀκούσας τοῦ· *Ἄ ἤκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε*· ὅτι ἤκουσαν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τῷ τὸν Πατέρα κεχηματικῆναι διὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, τὰ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις ἀναγεγραμμένα, ποιητέα· ὅστις τῷ ῥητῷ πρὸς τοὺς ἑεροδόξους χρώμενος, σαφῶς ἑπίστησιν, ὅτι οὐκ ἄλλος ἐστὶ τοῦ τὸν νόμον (49) καὶ τοὺς προφῆτας δεδωκότος Θεοῦ ὁ Χριστοῦ Πατῆρ. Ἐτερος δὲ συγχρώμενος καὶ τῷ Πᾶς ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρὸς μέ· οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα ἑώρακε τις, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τῷ Πατρὶ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα, ἔρει, ὅτι εἰσὶ τινες τῶν ἐνσωματουμένων ψυχῶν, πρὶν εἰς γένεσιν (50) ἔλθεῖν, μεμαθητευμένοι παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ ἀκούσασαι αὐτοῦ, αἴτινες καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Σωτῆρα, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ οἱ νῦν ἐξεταζόμενοι πεπιστευκότες αὐτῷ Ἰουδαῖοι, πρὸς οὓς ἔλεγεν· *Ἦμεῖς οὖν ἃ ἤκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε*. Καὶ ἔρει, ὅτι οὗτοι εἰσιν οἱ καλούμενοι σπέρμα Ἀβραάμ. Καὶ τοῦτω δ' ἂν τις ἀντιλέγοι φάσκων, ὅτι τὸ μὲν Πᾶς ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρὸς μέ, ἐμφανῆναι πάντως (51) ἔρχεσθαι πρὸς τὸν Σωτῆρα τὸν ἀκούσαντα παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μεμαθηκότα παρ' αὐτοῦ· τὸ δὲ· *Καὶ ὑμεῖς οὖν ἃ ἤκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε*, ἀπαγγελλόμενον πρὸς τοὺς ζητούντας ἀποκτεῖναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἰουδαίου (οἷς καὶ

sin, hoc est, inter notionem et agnitionem, illud intersit, quod notio eorum sit, quæ ante non scivimus, et ea postea scire cœpimus : agnitione vero eorum quæ prius scientes deinceps scire desivimus, eorumque postea recordamur, et priorem quamdam vitam in cœlestibus suspiciantur, postquam in corpora ista dejecti et oblitii Dei Patris, nunc eum per revelationem cognovimus, secundum illud : Reminiscuntur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ (Psal. xxi, 28), et cætera his similia replicantes. Quam sententiam quamvis aliis tribuat Hieronymus, ita tamen eam proponit, ut ab ea parum recedere videatur, quemadmodum ei a Rufino objectum est. Ac de his alibi. HUETIUS. — Vide *Origeniana*.

(51) Codex Bodleianus, πάντως· editio Huetii, πάντας.

ὡς μηδέπω οἷσι τέκνοις τοῦ Ἀβραάμ λέγεται τό· **A** *Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε* [52]), παρίστησι τὸ μηδέπω τούτους καρποὺς ἔχειν τοῦ ἐληλυθέναι πρὸς τὸν Σωτῆρα. Πρὸς δὲ τὸν οὕτως ἀντιλέγοντα ἀπαντήσεται τις, μὴ ταῦτὸν εἶναι φάσκων τό· *Πᾶς ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαθὼν, τῷ· Καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸ ἀκοῦσαι παρὰ τοῦ Πατρὸς μαθὼν πάντως ἔρχεται πρὸς τὸν Σωτῆρα· οἱ δὲ ἀκούσαντες μὲν, μὴ πάντως δὲ καὶ μεμαθηκότες, οὐδέπω τέκνα εἰσι τοῦ Ἀβραάμ.*

8. Πυθνανοίμεθα δ' ἂν τῶν τὰς φύσεις εἰσαγόντων, καὶ εἰς τὸ, ὅτι· *Ὁ Λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, ἀποδιδόντων κατὰ Ἡρακλέωνα, ὅτι διὰ τοῦτο οὐ χωρεῖ, ὅτι ἀνεπιτήδευοι ἦτοι κατ' οὐσίαν ἢ κατὰ γνώμην, πῶς οἱ ἀνεπιτήδευοι κατ' οὐσίαν ἤκουσαν παρὰ τοῦ Πατρὸς;* Ἀλλὰ καὶ πρότερόν ποτε πρόβατα οὔτοι ἦσαν τοῦ Χριστοῦ, ἢ ἄλλοτριοι ὑπῆργον αὐτοῦ; *Εἰ δὲ ἦσαν ἄλλοτριοι, πῶς ἤκουσαν παρὰ τοῦ Πατρὸς σαφῶς, ὡς οἴναι, λεγομένου πρὸς τοὺς ἄλλοτριους, ὅτι διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι οὐκ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν;* εἰ μὴ ἄρα θλιβόμενοι ἐτέρῳ ἀσέπῳ ἑαυτοὺς περιβάλλουσι λέγοντες, παρὰ μὲν τοῦ Πατρὸς ἀκηκοέναι τοὺς ἄλλοτριους, μὴ ἀκούειν δὲ τοὺς αὐτοὺς τούτους παρὰ τοῦ Σωτῆρος. *Εἰ δ' οἰκείοι τοῦ Σωτῆρος ἦσαν καὶ τῆς μακαρίας φύσεως, πῶς ἐῤῥησαν αὐτὸν ἀποκτείναι, καὶ πῶς ὁ τοῦ Σωτῆρος λόγος οὐκ ἐχώρει ἐν αὐτοῖς;*

9. *Ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπαν αὐτῷ· Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστὶ. Δόξαιεν ἂν τὴν ἀπόκρισιν οὔτοι πεποιθῆσθαι πολὺ ταπεινότερον ἐκδεξάμενοι περὶ τοῦ, εἰς αὐτῶν ἦν ὁ πατὴρ (53), ἢ ὡς ὁ Κύριος ἔλεγεν ἡμῖν γὰρ Ἰησοῦς ἀναφέρων ἐπὶ τὸν Θεὸν ἔφασκε τό· Καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε· οἱ δὲ ταπεινότερον τὸν τοῦ ἔθνους παρομοιοῦσιν (54) ἑαυτῶν πατέρα, λέγοντες· Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστὶ. Βοηθῶν δ' ἂν τις αὐτοῖς, ὡς καλῶς ἀποκρινάμενοις, φῆσει, ὅτι ὡς μέτριοι, καὶ μὴ διδόντες ἑαυτοῖς εἶναι υἱοὺς Θεοῦ, τοῦ Ἰησοῦ λέγοντος· Ἄ ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε, καὶ ἀναφέροντος ἐπὶ τὸν Θεόν, φασίν· Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστὶ. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ τοῦτο εὐθύνει ὁ Σωτῆρ, ὡς ψευδῶς εἰρημένον, διὰ τοῦ· *Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε.* Οὐκ ἀσέπως δὲ καὶ πρὸς ταῦτα ζητῆσαι τις ἂν, ὅτι πῶς παρὰ τὸν Σωτῆρά ἐστι, μὴ συγκατατιθέμενον εἶναι αὐτοῖς τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, τὸ λέγειν αὐτοῖς· *Καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε, ἀναφέροντος τοῦ, παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ τὸν Θεόν· ὁ γὰρ μὴ ὢν τέκνον τοῦ Ἀβραάμ κατὰ μέμνησιν ἀρετῆς ὁποιανῶν τῶν (55) μετὰ τὸν Ἀβραάμ, φεκτός, ὡς ἔστι, πρὸς οὗς ὁ λόγος, πολλῶ μᾶλλον οὐκ ἐστὶ τέκνον τοῦ Θεοῦ.* Ὅρα δὲ εἰ καὶ πρὸς τοῦτο δυνάμεθα λέγειν (ὅτι οὐκ εἴρηται· *Καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε**

(quibus etiam, tanquam qui non essent filii Abraham, dicitur : *Si filii Abraham estis, opera Abraham facite*) docere hos nondum habere fructus veniendi ad Servatorem. At vero ad hunc sic contradicentem respondebit alius, non idem esse : *Omnis qui audivit a Patre, et didicit, cum his verbis : Et vos igitur, quæ audivistis a Patre : illum namque, præterquam quod a Patre audierit et didicerit, etiam venire ad Servatorem ; hos vero qui audierint quidem, sed non omnino didicerint etiam, nondum esse Abraham filios.*

8. Sed interrogentur a nobis qui naturas introducunt, quique in hoc contextu : *Sermo meus locum non habet in vobis* ²², juxta Heracleonem explicant eum idcirco locum in eis non habere, quia sint natura vel animo inhabiles : quomodo inhabiles natura a Patre audierunt? Sed utrum tandem hi erant oves Christi, an ab ipso alieni? Quod si erant alieni, quomodo audierunt a Patre, palam, ut putant, dicente ad alienos : *Propter hoc vos non audistis, quod non sitis ex ovibus meis* ²³? Nisi forte cum urgeantur, in aliud absurdum seipsos conjiciunt, dicentes a Patre quidem audisse alienos, hos vero ipsos non audire a Servatore. Sed si familiares erant Servatoris, et beatæ illius naturæ, quomodo quærebant eum interficere, et quomodo Servatoris sermo non habebat locum in eis?

317 9. *Responderunt, et dixerunt ei : Pater noster Abraham est* ²⁴. Videntur hi abjectius longe respondere quam dixerit Dominus, declarantes quis ipsorum esset pater ; siquidem Jesus ad Deum referens dixerat : *Et vos igitur, quæ audivistis a Patre, facite* ²⁵ : hi vero abjectius patrem gentium ²⁶, patrem suum fatentur, dicentes : *Pater noster Abraham est* ²⁷. Quod si quis eos defendens, tanquam qui bene responderint, dicet, Jesu dicente : *Quæ audivistis a Patre, facite*, et voculam *Patris* referente ad Deum, eos dicere : *Pater noster Abraham est*, ceu modestos et nolentes sibi tribuere quod filii Dei essent, perspicuum est hoc etiam a Servatore corrigi, ceu falso dictum, his verbis : *Si filii Abraham estis, opera Abraham facite*. Neque vero absurde præter hæc quærat etiam aliquis quomodo Servator, qui eis ne filiis quidem esse Abraham concedebat, dicere posset : *Et vos igitur, quæ audivistis a Patre, facite*, relata voce *Patris* ad Deum : nam qui Abraham filius non est, qualicumque modo virtutem posteriorum Abraham imitando, is vituperabilis perinde atque hi ad quos est sermo, multo magis non erit filius Dei. Proinde vide an etiam ad hoc dicere possimus (quoniam non dictum fuit : *Et vos igitur, quæ audivistis a Patre vestro, vel a patre nostro, sed, a Patre*), quod licet aliquis sit pater,

²² Joan. viii, 37. ²³ Joan. x, 26. ²⁴ Joan. viii, 35. ²⁵ ibid. 38. ²⁶ Gen. xvii, 4, 5. ²⁷ Joan. viii, 39.

(52) Codex Bodleianus, ποιεῖτε· Regius, ἐποιεῖτε.

(53) Codex Bodleianus, recte, πατὴρ· Regius, Σωτήρ.

(54) Idem codex Bodleianus, ἀνομολογοῦσιν.

(55) Κατὰ μέμνησιν ἀρετῆς ὁποιανῶν τῶν, etc. Sic hunc locum, in codicibus Regio et Barberino luxatum, sanitati restituit Bodleianus.

non continuo tamen pater etiam sit eorum qui non sunt filii Abrahamæ, nec formati a semine Abrahamæ in filiis Abrahamæ; vel hæc verba indefinite dicta: *Quæ audistis a Patre*, sumi possunt pro eo quod est, a Patre meo, ut declarant illa verba: *Quæ ego vidi apud Patrem, loquor*; quæ idem valent ac si dicas, *apud Patrem meum*. Verum enimvero edocemur etiam in sequentibus quorumnam Deus sit Pater, per hæc quæ loquitur Servator: *Si Deus Pater vester esset, diligeretis utique me*³⁸. Ac profecto liquet, qui Filium quærant interficere, illum non diligere, et non diligentes eum, filios Dei non esse; unde perspicuum efficitur hæc verba: *Et vos igitur, quæ audistis a Patre, facite*³⁹, non minus valere ac si dictum fuisset, *a Patre vestro*.

318 10. *Dicit illis Jesus: Si filii Abrahamæ estis, opera Abrahamæ facite*⁴⁰. Respondeant, qui ex his quæ gessit Abraham, elegerunt unum quoddam opus, nempe: *Credidit autem Abraham Deo, et imputatum est illi ad justitiam*⁴¹, et hoc existimant esse ad quod referantur hæc verba: *Opera Abrahamæ facite*, ut etiam concedatur illis fidem esse opus, quod minime concederent qui auctoritatem illam admittunt: *Fides sine operibus mortua est*⁴², neque hi qui intelligunt melius esse justificari ex fide quam ex operibus legis⁴³, et dicant quare non dictum sit singulariter: *Si filii Abrahamæ estis, opera Abrahamæ facite*, sed numero plurium, *opera Abrahamæ facite*; quod meo iudicio perinde valet ac si dictum fuisset, *omnia opera Abrahamæ facite*. Sin vero idem est ac si diceremus, *omnia opera Abrahamæ facite*, et neque corporaliter adhærere ancillæ debet is qui uxorem habet; neque defunctæ conjugii aliam in senectute conjugem superinducere is qui, juxta Servatoris interpretationem, voluerit Abrahamæ filius declarari ex eo quod Abrahamæ opera fecerit, palam hinc discipulis necesse nobis esse, ut allegorice intelligentes omnem Abrahamæ historiam, singula quæ ipse corporaliter fecit, spiritualiter a nobis fiant, incipientes ab eo dicto: *Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstravero tibi*⁴⁴: id quod sane dictum est non soli Abrahamæ, verum etiam cuicumque qui ipsius filius sit futurus. Est enim quædam uniuscujusque nostrum terra, atque quædam ante divinum responsum non bona cognatio; et postremo quædam domus patris nostri, antequam perveniat sermo Dei ad nos: quæ omnia nobis propter sermonem Dei damnanda sunt et omitienda, si Servatorem audimus dicentem: *Si filii Abrahamæ*

A *παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, ἢ, παρὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς*: ὅστις κἀν ἢ πατήρ, οὐ πάντως καὶ τῶν μὴ τέκνων τοῦ Ἀβραάμ ἐστι πατήρ, καὶ μὴ μεμορφωμένον ἀπὸ σπέρματος Ἀβραάμ ἐπὶ τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ· ἢ ἀδιορίστως εἰρημένον τό· "Ἀκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς· δύναται λαμβάνεσθαι ἀντὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μου, καὶ τοῦτο ἐστὶ σαφές, ἐκ τοῦ· "Ἀ ἐγὼ ἐώρακα παρὰ τῷ Πατρὶ, λαλῶ, ἴσον δυναμένου τῷ, παρὰ τῷ Πατρὶ μου. Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς δὲ διδασκόμεθα τίνων ἐστὶν ὁ Θεὸς-Πατήρ, δι' ὧν ταῦτα λέγει ὁ Σωτήρ· *Εἰ ὁ Θεὸς Πατήρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπήτε ἀν ἐμέ*. Σαφές δὲ, ὅτι οἱ ζητούντες ἀποκτείνει τὸν Υἱὸν (56) οὐκ ἠγάπων αὐτόν· μὴ ἀγαπῶντες δὲ αὐτόν, οὐκ ἂν ἐχρημάτιζον υἱοὶ (57) τοῦ Θεοῦ· ὥστε δῆλον, ὅτι τό· *Καὶ ὑμεῖς οὖν ἂ ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ποιεῖτε*, οὐκ ἴσον δύναται τῷ, *παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν*.

B 10. *Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*. Θί ἐν τι (58) ἐπιλεξάμενοι τῶν τοῦ Ἀβραάμ ἔργων, τό· *Ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην*, καὶ τοῦτο νομίζοντες εἶναι ἐφ' ὃ ἀναφέρεται τό· *Τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*, ἵνα καὶ συγχωρηθῇ αὐτοῖς, ὅτι ἔργον ἐστὶν ἡ πίστις, οὐ συγχωρηθὲν ἂν ὑπὸ τῶν παραδεχομένων τό· *Πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστίν*, οὐδ' ὑπὸ τῶν ἀκούοντων, ὅτι διαφέρει τὸ δικαιοῦσθαι ἐκ πίστεως ἢ ἔργων νόμου, ἀπολεγέτωσαν (59) διὰ τί οὐκ εἰρηται· *Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὸ ἔργον τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*, ἐνικῶς, ἀλλὰ πληθυντικῶς, *Τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*, ἴσον, ὡς οἶμαι, τυγχάνον τῷ· *Πάντα τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*. Εἰ δὲ ἴσον ἐστὶ τῷ· *Τὰ πάντα ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*, καὶ μῆτε σωματικῶς παιδείσκη δεῖ προσελθεῖν τὸν ἔχοντα γαμετήν, μῆτε μετὰ τὴν τελευταίην (60) τῆς γεγαμημένης ἐν γῆρα ἄλλην γυναῖκα λαβεῖν, τὸν κατὰ τοῦ Σωτήρος ὑφήγησιν θέλοντα τέκνον ἀποδεχθῆναι τοῦ Ἀβραάμ, ἐκ τοῦ ποιεῖν τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ· σαφῶς καὶ ἐντεῦθεν μαυθάνομεν, ὅτι δεῖ πάσαν τὴν κατὰ τὸν Ἀβραάμ ἀλληγοροῦντα ἱστορίαν ἕκαστον πνευματικὸν ποιῆσαι τῶν πεπραγμένων ὑπ' αὐτοῦ, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ· *Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, εἰς τὴν γῆν ἣν ἄν σοι δεῖξω*, εἰρημένου οὐ μόνω (61) τῷ Ἀβραάμ, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ ἐσομένῳ τέκνῳ αὐτοῦ. "Ἔστι γάρ τις καὶ ἐκάστου ἡμῶν γῆ, καὶ ἡ πρὸ τοῦ θεοῦ χρηματισμοῦ οὐκ ἀγαθὴ συγγένεια, καὶ ὁ πρὸ τοῦ φθάσαντος εἰς ἡμᾶς λόγου Θεοῦ οἶκος (62) τοῦ πατρὸς ἡμῶν, δι' ἃ τίνα ἅπαντα κατὰ λόγον Θεοῦ δεήσει ἡμᾶς ἐπεξελεῖν, εἴπερ ἀκούομεν τοῦ Σωτήρος λέγοντος· *Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*: οὕτω γὰρ φθάσομεν, ὡς καταλιπόν-

³⁸ Joan. viii, 42. ³⁹ ibid. 38. ⁴⁰ ibid. 39. ⁴¹ Gen. xv, 16; Rom. iv, 3; Jac. ii, 23. ⁴² ibid. 20. ⁴³ Rom. iii, 28. ⁴⁴ Gen. xii, 1.

(56) Codex Bodleianus, Υἱὸν· Regius, Ἰησοῦν.

(57) Codex Regius, οὐ υἱόν.

(58) Codex Regius, περπερᾶν, ἐν τῇ.

(59) Codex Bodleianus, ἀποκριθῆτωσαν.

(60) *Μετὰ τὴν τελευταίην*, etc. Secundas nuptias

non omnino prohibere Origenem jam docuimus in *Origenianis*. HURTIVS.

(61) Codex Bodleianus, μόνω· Regius, μόνον.

(62) In codice Regio deest οἶκος.

τες την ημετέραν γῆν, ἐφ' ἣν δεῖξει ἡμῖν γῆν ὁ
 Θεὸς τὴν ἀληθῶς ἀγαθὴν, καὶ ὄντως πολλήν, ἣν
 ἀπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ πρέπει διδοῦσθαι τοῖς ποιή-
 σαι τὸ προστεταγμένον ἐν τῷ· *Ἐξελεθε ἐκ τῆς
 γῆς σου·* καὶ ὡς καταλιπόντες συγγένειαν οὐ
 καλὴν εἰς ἔθνος ἐσόμεθα μέγα, καὶ μεῖζον ἢ
 κατὰ ἀνθρώπους· καὶ ὡς καταφρονήσαντες οἴκου
 πατρὸς οὐκ ἐπαινετοῦ, εὐλογηθῆσόμεθα, μεγαλυ-
 νομένου τοῦ ὀνόματος ἡμῶν, γινόμενοι εὐλογη-
 τοὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς τοὺς μὲν εὐλογοῦντας ἡμᾶς
 εὐλογεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοὺς δὲ καταρνωμένους
 ὑπὸ κατάραν ἔσσεσθαι, πᾶσαν τε γῆς φυλὴν ἐν ἡμῖν
 εὐλογεῖσθαι· ὅτε καὶ περὶ ἡμῶν εἴποι ἄν ὁ λόγος·
 Ἐπορεύθη, ὡς εἴρηται περὶ Ἀβραάμ· *Καὶ ἐπο-
 ρεύθη Ἀβραάμ, καθάπερ ἐλάλησεν αὐτῷ Κύριος.*
 Οἶμαι δὲ, οἱ ἐν ταῖς ἀρχαῖς, καὶ ἐπὶ ποσὸν ὁ Λὼτ
 ἕψεται ἡμῖν, οὗ σύμβολον ἦν τό· *Καὶ ὄψεσθε μετ'
 αὐτοῦ Λὼτ,* καὶ ἐπανελθόντες εἰς γῆν Χαναάν δι-
 δεύσομεν τὴν γῆν ἕως τοῦ τόπου Συχέμ, οὕτω τῇ
 ἀναβάσει τῆς διανοίας προκόπτοντες, ἕως ἔλθωμεν
 ἐπὶ τὴν δρυὴν τὴν ὑψηλὴν, καὶ ὀφθήσεται ἡμῖν Κύ-
 ριος ὁ Θεός, ὁ ὀφθεὶς τῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐπαγγελεῖται
 περὶ τὴν ὑψηλὴν δρυὴν, γῆν δοῦναι τῷ νοητῷ τῆς
 ψυχῆς ἡμῶν σπέρματι. Τοῦ δὲ νοήσαντός ἐστι τό·
 Ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε, καὶ τὸ οἰκοδομῆσαι
 θυσιαστήριον Κυρίῳ, τῷ ὅπου ἡ ὑψηλὴ δρυς ἐπι-
 φαινομένη καὶ ἡμῖν, καὶ μετὰ ταῦτα ἀποστῆναι ἀπὸ
 τοῦ τόπου τῆς ὑψηλῆς δρυὸς ὡς ἐπὶ τὸ ὄρος, καὶ
 τοῦ ὄρους κατὰ τὰς ἀνατολάς τῆς Βαιθῆλ (ὅ ἐρμη-
 νεύεται οἶκος Θεοῦ), ἔνθα στήσει ἑαυτοῦ τὴν σκη-
 νήν, τῆς μὲν Βαιθῆλ ὡς ἐπὶ κατὰ θάλασσαν, τῆς δὲ
 Ἄγγαι (63) ὡς ἐπὶ κατ' ἀνατολάς; (ἐρμηνεύεται δὲ
 Ἄγγαι ὀροσται), καὶ ὡς προκόπτων γε ὁ τοιοῦτος
 μετὰ ταῦτα δεύτερον οἰκοδομήσει τῷ Κυρίῳ θυσια-
 στήριον· ἤδη καὶ ἐπικαλεῖσθαι δυνάμενος ἐπὶ τῷ
 ὀνόματι τοῦ Κυρίου, καὶ ἐξῆς ἀπαίρων κἀκεῖθεν, ὁ
 ἐσόμενος τέκνον τοῦ Ἀβραάμ, γενόμενός πως στρα-
 τητικώτερος, καὶ συνειὶς πρὸς ὄσους πολεμίους αὐ-
 τὸν παρασκευάσασθαι δεῖ, στρατοπεδεύσει ἐν τῇ
 ἐρήμῳ μετὰ ταῦτα πείραν λιμοῦ λήφεται τοῦ ἐπὶ
 τῆς γῆς, καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον καταθήσεται τοῦ
 παροικῆσαι (64) ἐκεῖ, ἵνα μὴ καὶ αὐτοῦ κατισχύσῃ
 ὁ λιμὸς ὁ ἐνισχύσας ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ καταθήσεται
 εἰς Αἴγυπτον μετὰ τῆς εὐπροσώπου ἑαυτοῦ γυναι-
 κὸς, συνθήκας τινὰς τιθέμενος (65) πρὸς αὐτήν, ἵνα
 ἑαυτῷ (66) δι' αὐτὴν οἱ Αἰγύπτιοι ἡμέρωσ χρῆσων-
 ται, καὶ γένωνται ἐν Αἰγύπτῳ αὐτῷ πρόβατα, καὶ
 μόσχοι, καὶ βοῖ, καὶ παῖδες, καὶ παιδίσκαι, καὶ
 ἴμιοι, καὶ κάμηλοι, περὶ ὧν ἐκάστου (67) σοφοῦ

A estis, opera Abrahæ facite; sic enim perveniemus,
quia reliquerimus terram nostram, ad eam terram
quam nobis ostendet Dominus: nempe ad terram
vere bonam vereque multam, quam a Domino Deo
dari par est his qui quod jubet in illo dicto,
Egredere de terra tua, peregerint. Quin etiam tan-
quam qui reliquerimus cognationem non bonam,
erimus in gentem magnam⁶³, eamque majorem
quam hominum: tanquamque qui despexerimus
domum patris illaudabilem, benedicemur, 319
magnificato nomine nostro, et ad tantam be-
nedictionem pervenientes, ut vel nobis quoque be-
nedicentes a Domino benedicantur, nobisque male-
dicentes, diris devevantur, atque etiam omnes fa-
milliæ terræ in nobis benedicantur: quando etiam
B de nobis sermo ille dicetur: Egressus est, ut dic-
ctum est de Abraham⁶⁴: Et egressus est Abraham,
quemadmodum locutus ei fuerat Dominus. Existimo
autem futurum ut in principio, et aliquandiu Lot
nos sequatur, cujus nota illud fuit: Et ambulavit
cum eo Lot⁶⁵, et redeuntes in Chanaan pertransibi-
mus regionem, usque ad locum Sichem; sic ascen-
sione cogitationis proficientes, donec perveniamus
ad quercum altam. Videbitur etiam nobis Dominus
Deus, qui visus est Abrahæ, ac promittet circa
quercum altam semini intelligibili animæ nostræ
dare terram. Porro ad eum qui hæc verba consi-
deraverit: Opera Abrahæ facite⁶⁶, pertinet quoque
aram ædificare Domino⁶⁷; Domino, inquam, qui
nobis quoque apparet, ubi est quercus alta; postea-
C que recedere a loco altæ quercus, quasi ad mon-
tem, et a monte ad orientem Bethel (quod si inter-
preteris, est domus Dei), ubi figet tentorium suum;
Bethel quidem tanquam ad mare, Angæ vero tan-
quam ad orientem (si interpreteris enim Angæ, son-
nat festivitates), atque is profecto ceu proficiens
post hæc rursus Domino ædificabit aram; jam
etiam invocare valens in nomine Domini, per ordi-
nemque inde solvens, qui futurus est filius Abrahæ,
factus aliquo modo ducendi exercitus peritior, in-
telligensque ad quot bella seipsum præparare oport-
eat, castrametabitur in solitudine; postea cum
famein ortam in terra sentiet, in Ægyptum descen-
det, illic habitaturus, ne adversum quoque se præ-
D valeat famas, quæ super terram prævaluerit; de-
scendetque in Ægyptum cum conjugē sua elegantī
forma, pactis quibusdam cum ipsa constitutis, quo
se mansuete Ægyptii illius causa utantur, sicutque
illi in Ægypto oves, et vituli, et asini, et servi, et

⁶³ Gen. xii, 2, 3. ⁶⁴ ibid. 4. ⁶⁵ ibid. 4 seq. ⁶⁶ Joan. vii, 39. ⁶⁷ Gen. xii, 7 seq.

(63) Ἄγγαι, etc. In codice Regio bis legitur Ἀγγάει. In codicibus τῶν Ο' legitur aliquando Ἀγγέι seu Ἀγγαί, quemadmodum existat in codice Bodleiano, seu Ἀγγέ, ut Genes. xii, 8, aliquando Γαί, ut Jos. viii, 2, et sæpe hoc libro; aliquando Αἰά, ut I Esdr. ii, 28; aliquando Αἰ, ut II Esdr. vii, 52, et aliquando Γαί, ut Jerem. xlii, 3. Id derivat Origenes a ἄγγι, *ser alius est*, quod non patitur Hebraica scriptura γγ, cui consentiunt Onkelos et Jonathan, Tawasius et Syrus interpretes, codex Samaritanus et Samaritarum interpretatio, quæ ha-

bet *Haina*, et Arabum, quæ *Alay*. *Huxitius.*

(64) Τοῦ παροικῆσαι. Sic habet codex Bodleianus; in Regio leest τοῦ.

(65) Codex Bodleianus pro τιθέμενος habet συνθέμενος.

(66) Ἰνα ἑαυτῷ, etc. Sic habet codex Bodleianus; Regius vero, *perperam*, ἵνα ἑαυτῷ δι' αὐτὴν οἱ Αἰγύπτιοι χρῆσωνται.

(67) Codex Bodleianus, ἐκάστου· Regius, ἐκατέρων.

ancillæ, et muli, et cameli, de quibus singulis, al-
cujus sapientis, et qui profunda Scripturæ docte pe-
netrare possit, officium erit dicere : et **320** certe
generatim omnem Abrahæ historiam explorantes,
et quæcunque de ipso sunt scripta, quæ unum di-
cunt, et aliud innunt, spirituales spiritualiter
omnia facere conabimur. Vide vero an non aperte
ex his quæ in hoc loco indagavimus, constet sapien-
tis cujusdam esse, et omni virtute ornati, fieri
Abrahæ filius. Quid enim opus est dicere quanta
opus sit sapientia, ut Abrahæ opera consideremus,
quantaque opus sit potentia, ut ea faciamus? Sed
quali sapientia qualique potentia egemus, nisi Chri-
sti, qui est Dei potentia et Dei sapientia ⁶⁸? Cum
ergo scriptum sit : *Si filii Abrahæ estis, opera Abra-
hæ facite* ⁶⁹, consequenter huic dixeris : Si filii Isaac
estis, facite opera Isaac ; similiterque de Jacob, et
de singulis sanctis patribus. Contra singuli peccan-
tes generatim quidem filii sunt diaboli, quoniam
Qui facit peccatum, ex diabolo natus est ⁷⁰ ; private
vero vel Cain, vel Cham, vel Chanaan, vel Pharaon-
is, vel Nabuchodonosor, vel alicujus impiorum.
Consequenter etiam his dices, unumquemque ex
hac vita migrantem proficisci ad suos patres ; omni-
bus enim hominibus decedentibus e vita, non soli
Abrahamo dici censendum est : *Tu autem ad patres
tuos ibis* ⁷¹, etiamsi non omnibus hominibus addatur
illud, *cum pace*. At vero perfectis, hisque qui spir-
itualiter longævii fuerint, illud etiam additur : *In
senectute bona* ⁷² ; quandoquidem *canities homini-
bus est prudentia* ⁷³, et *corona gloriationis est senec-
tus* ; et gloria veris ac divinis senibus canities illæ
sunt quæ mente cernuntur, ipsos ornantes.

*θρόνοις, καὶ στέφανος καυχήσεως γῆρας· καὶ δόξα τοῖς ἀληθινοῖς καὶ θεοῖς πρεσβυτέροις αἱ κοσμοῦ-
σαι αὐτοὺς νοηταὶ πολιταί.*

41. *Nunc autem quæritis me interficere, hominem,
qui veritatem locutus sum vobis, quam audiivi a Deo* ⁷⁴.
Jesum qui quærunť interficere, quoniam Deus non
interficitur, etiamsi interficiant, hominem interfici-
ent. Quod si quærunť interficere, et nondum in-
terficiant, insidias illi veluti homini struunt, non
Deum esse existimantes, cui struuntur insidiæ. Nam
nullus existimans Deum esse cui struuntur insidiæ,
insidias illi strueret. Cernere vero licet quosdam
aliquo modo semper Sermoni struentes insidias,
quoniam interficere quærunť eum et delere : tan-
quam hominem ipsum (hoc est humanum et mortale)
esse existimantes : qui vel humaniorem ipsius
partem, et, quod videtur, invadunt : **321** sed ut
corpus etiam Sermonis interficiant, perspicuum
est eos post hæc amplius aliquid facere non posse.

⁶⁸ 1 Cor. i, 24. ⁶⁹ Joan. viii, 39. ⁷⁰ 1 Joan. iii, 8. ⁷¹ Gen. xv, 15. ⁷² Sap. iv, 9. ⁷³ Prov. xvi, 31.
⁷⁴ Joan. viii, 40.

(68) Ἠμῖν. Non comparet in codice Bodleiano.
(69) Θεοῦ δύναμις. Θεοῦ deest in codice Re-
gio.

(70) Ζητεῖτέ με. Sic recte habet codex Bodleia-
nus ; in Regio deest με.

(71) Ἔστι δὲ πως ἀελ, etc. In codice Regio deest
πως. quod exstat in Bodleiano.

A τινος, καὶ ἐπὶ τὰ βᾶθη τῆς Γραφῆς ἐπισταμένως
φθάνειν δυναμένου ἔργον ἂν εἴη λέγειν· καὶ ἀπαξ-
απλῶς γε πᾶσαν τὴν κατὰ τὸν Ἀβραάμ ἱστορίαν
βασανίζοντες, καὶ ὅλα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα
ἄτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα, ὡς πνευματικοὶ πνευμα-
τικῶς ποιεῖν πειρασόμεθα. Ὅρα δὲ εἰ μὴ σαφῶς
ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὸν τόπον παρίσταται
ἡμῖν (68), ὅτι σοφοῦ τινος, καὶ πάσης ἀρετῆ κεκοσμη-
μένου τὸ γενέσθαι τοῦ Ἀβραάμ τέκνον. Τί γὰρ δι-
λέγειν ὅσης σοφίας χρῆζομεν εἰς τὸ νοῆσαι τὰ ἔργα
τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ὅσης δυνάμεως εἰς τὸ ποιῆσαι
αὐτά ; Ποίας δὲ σοφίας, ἢ ποίας δυνάμεως δεόμεθα,
ἢ Χριστοῦ, ὃς ἐστὶ Θεοῦ δύναμις (69), καὶ Θεοῦ σο-
φία ; Τὸ μὲν οὖν γεγραμμένον ἐστίν· *Εἰ τέκνα τοῦ
Ἀβραάμ ἐστέ, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε*· ἀκο-
B λούθως δ' ἂν παρὰ τοῦτο εἴποις· *Εἰ τέκνα τοῦ
Ἰσαάκ ἐστέ, τὰ ἔργα τοῦ Ἰσαάκ ποιεῖτε*· τὰ δὲ
ὁμοία καὶ περὶ τοῦ Ἰακώβ, καὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν
ἀγίων πατέρων. Καὶ ἐκ τῶν ἐναντιῶν δὲ ἔκαστος
τῶν ἀμαρτανῶν γενικῶς μὲν τέκνον ἐστὶ τοῦ δια-
βόλου· ἐπεὶ Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ δια-
βόλου· ἢ τοῦ Κάλιν, ἢ τοῦ Χάμ, ἢ τοῦ Χαναάν, ἢ τοῦ Φαραῶ,
ἢ τοῦ Ναβουχοδονόσορ, ἢ τινος τῶν ἀσεβῶν. Τοῦ-
τοις δὲ ἀκολούθως ἔρεις, ὅτι ἕκαστος ἀπαλλαττό-
μενος τοῦ βίου τούτου ἀπελεύσεται πρὸς τοὺς ἰδίους
πατέρας· νομιστέον γὰρ οὐ μόνον τῷ Ἀβραάμ, ἀλλὰ
καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις λέγεσθαι πρὸς τῆ ἐξόδῳ τῷ·
Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου· οὐκέτι
C δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἀγίοις τῷ·
μετὰ εἰρήνης· τοῖς δὲ τετελειωμένοις, καὶ πνευ-
ματικῶς μακροήμεροις γενομένοις καὶ τῷ· *Τραφεῖς
ἐν γῆρᾳ καλῶ*· ἐπεὶ περ *Πολιά ἐστὶ φρόνησις ἀν-*

41. *Nun̄ δὲ ζητεῖτέ με* (70) *ἀποκτεῖναι ἀνθρω-
πον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἢ
ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ*. Οἱ ζητοῦντες ἀποκτεῖναι,
ἐπεὶ Θεὸς οὐκ ἀποκτείνονται, καὶ ἀποκτείνωσιν,
ἀνθρωπον ἀποκτείνουσι. Κἂν ζητῶσιν ἀποκτεῖναι,
μήπω ἀποκτείνοντες, οὐχὶ Θεὸν νομίζοντες εἶναι, ὃ
ἐπιβουλεύουσιν, ὡς ἀνθρώπων ἐπιβουλεύουσιν· οὐδεὶς
γὰρ πειθόμενος εἶναι Θεὸν τούτον, ὃ ἐπιβουλεύει,
ἐπιβουλεύσαι ἂν αὐτῷ. Ἔστι δὲ πως ἀελ (71) θεω-
ρηῆσαι τοὺς τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἐπιβουλεύοντας, ὅτι
D ἀποκτεῖναι ζητοῦσι, καὶ ἐξαφανίσαι αὐτὸν, ἀνθρωπον
αὐτὸν, τουτέστιν ἀνθρώπινον (72), καὶ θνητὸν εἶναι
ὑπολαμβάνοντες, ἢ καὶ τῷ ἀνθρωπινωτέρῳ αὐτοῦ,
καὶ βλεπομένῳ ἐπιτίθενται· ἵνα δὲ καὶ ἀποκτείνωσι
τὸ σῶμα τοῦ Λόγου σαφῶς (73), ὅτι μετὰ ταῦτα
οὐδὲν δύνανται ποιῆσαι περισσώτερον· Διόπερ οὐ

(72) Codex Bodleianus, αὐτὸν, ὡς ἀνθρώπινον.
Paulo post, pro ἢ καὶ τῷ, etc., ad marginem codi-
cis Bodleiani legitur οἱ καὶ τῷ, etc., quod Ferrarius
secutus est.

(73) Σαφῶς. Legendum videtur σαφές, et ita le-
git Ferrarius.

φοβητέον ἡμῖν ἀπὸ τῶν (74) ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, μετὰ δὲ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσώτερον τι ποιῆσαι· οὐδὲ φοβητέον ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν τοῦ Λόγου μὴ δυναμένου ἀποκτείνειν· ἀλλ' εἰ τοιοῦτός τις ἐστὶ λόγος, ὥστε καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ τὴν ψυχὴν, τῷ ἄξιᾳ εἶναι ἀπολείεσθαι ἀπόλλυσθαι δύνασθαι, φοβητέον τὸν δυνάμενον Θεὸν Λόγον (75), καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι, καὶ ἐξαφανίσει, εἴτε ἐν γενέσει, εἴτε ὅπως βούλεται· ὁ Κύριος γὰρ Ἰησοῦς ἀναλοῖ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος (76) αὐτοῦ, καὶ καταργεῖ τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας ἑαυτοῦ τὸν ἀντικείμενον λόγον, καὶ ἐπαίρομενον ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα. Καὶ ζητοῦσι γε οὗτοι, πρὸς οὓς ὁ λόγος, ἀποκτείνει ἀνθρώπον ὅς τὴν ἀλήθειαν λελάληκεν, ἣν ἤκουσε παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἴληψε. Κἂν ἀπλούστερον μέντοι γε κατὰ τὸν τόπον ἐκλαμβάνωμεν, σαφῶς ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ, ὅτι τὸ ζητούμενον ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπὶ τῷ ἀναιρεθῆναι αὐτὸν Θεὸς οὐκ ἦν (77), ἀλλὰ ἀνθρώπος, ὅς καὶ ἀνηρέθη. Θεὸν γὰρ (78) οὐ θεμιτὸν ἀποθνήσκειν λέγειν· διόπερ ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγος, ἔστις καὶ Θεὸς Λόγος ἦν, οὐκ ἀπέθανε. Ζητήσεις δὲ, ἐπεὶ γέγραπται, ὅτι ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, πότερον ποτε ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος τῷ γεγονέναι σὰρξ, γέγονε καὶ ἀνθρώπος, ἢ οὐ γέγονεν ἀνθρώπος. Εἰ μὲν γὰρ γέγονεν ἀνθρώπος, δύναται αὐτὸς ἐζητηθῆναι ἀναιρεθῆναι· εἰ δὲ μὴ γέγονεν ἀνθρώπος, καὶ ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος οὐκ ἀναιρεθεὶς ἀπεκατέστη, καὶ ἀποκαθίσταται ἐκάστῳ ἐπὶ τοῦτο ὅπερ ἦν πρὶν γενῆται σὰρξ.

12. Τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησε. Τὸ μηδαμῶς δυνατὸνπραχθῆναι τῷ Ἀβραάμ, εἰ μὴ πεποίηκεν Ἀβραάμ, ὡς ἔτυχεν, ἀναιρεῖσθαι δόξει τὸ· Τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν· εἰποιεν γὰρ ἂν πρὸς τοῦτότινες, ὅτι μάτην λέγεται τὸ· Τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν, εἴπερ οὐκ ἐποίησε τὸ μηδαμῶς γενόμενον κατὰ τὸν χρόνον αὐτοῦ· οὐ γὰρ ἐγεγόνει κατὰ τὸν χρόνον αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς· ἀλλ' ἐπεὶ τὸ· Τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν, οἶονεἰ ἐν ἐπαίνῳ ὑπολαμβάνω εἰρησθαι τῷ περὶ τοῦ Ἀβραάμ, εἴποισ' ἂν, ὅτι κατὰ τὸν διδάξαντα Λόγον τὸ· Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν ἠγαλλιάσατο, **1v** Ἰδὴ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη, ἐστὶ τὸ γεγονέναι μὲν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ ἀνθρώπον λαλοῦντα ἦν ἤκουσε παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀλήθειαν, οὐ μὴν ἐζητηθῆναι αὐτὸν ἀνηρησθαι ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ. Καὶ ἐπίστησον, ὅτι οὐκ ἔστιν ὅτε ὁ κατὰ τὸν Ἰησοῦν τροπικῶς νοούμενος ἀνθρώπος οὐκ ἐπεδήμει τῷ βίῳ, καὶ μετὰ τοὺς τῆς περὶ αὐτοῦ ἱστορίας χρόνους, καὶ πρότερον. Κατὰ τοῦτο δὲ οἶομαι πάντα (79) τὸν ἀπαξ φωτισθέντα, καὶ γευσάμενον ὄψεως ἐπουρανίου,

A Quamobrem non est nobis timendum ab his qui occidunt corpus ⁷⁷, nihil reliqui postea quod faciant habentes; neque timendum est ab his qui occidunt corpus, animam vero Sermonis interficere non valent: sed si quispiam est ejusmodi sermo, cujus corpus et anima perdi possint, quia sint perditione digna, timendus est Dei Sermo, qui potest et corpus et animam perdere et delere, sive in gehenna ⁷⁸, sive quo ei lubitum fuerit: Dominus enim Jesus conficiet spiritu oris sui, et abolebit claritate adventus sui sermonem hunc sibi adversarium, et effertentem se adversum omnem qui dicitur Deus, aut numen ⁷⁹. Et sane hi ad quos est sermo, quaerunt interficere hominem, qui veritatem locutus est, quam audivit et accepit a Deo. Etiamsi simpliciter locum hunc interpretemur, aperte Servator docuit quod is quem quaerebant Judaei ut morti traderent, Deus non erat, sed homo, qui etiam interfectus est. Nam Deum dicere mori nefas est; et hanc ob causam Verbum illud quod erat in principio apud Deum, quod etiam Deus Verbum erat, non mortuum fuit. Sed quaeres, quoniam scriptum sit: *Verbum caro factum est*, utrum tandem Verbum caro factum, eo quod factum sit caro, factum etiam sit homo, aut non sit factum homo: nam si factum est homo, potest ipsum quaeri ut interficiatur; quod si non fuerit factum homo, Verbum etiam caro factum non interfectum, restitutum est; suntque singula ipsius restituta ad hoc quod erat antequam fieret caro.

C 12. Hoc Abraham non fecit ⁷⁶. Quod nullo modo Abrahæ facile factum erat, si non fecit Abraham, idque postea contigit, destruere atque abrogare videtur hunc contextum: *Hoc Abraham non fecit*, quibusdam ad hoc dicturis, frustra dici: *Hoc Abraham non fecit*, si id nullo modo fieri poterat ætate Abrahæ: non enim natus erat Abrahæ tempore Jesus. Sed dicerem ego (quoniam veluti in laudem dici Abrahæ opinor hæc verba: *Hoc Abraham non fecit*), juxta doctrinam Servatoris docentis ac dicentis: *Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, et vidit, 322 et gavisus est* ⁶¹, fuisse etiam Abrahæ tempore hominem, qui veritatem, quam a Deo audisset, loqueretur: quem tamen Abraham interficiendum non curavit. Et observa **D** quod homo, qui tropice intelligitur in Jesu, nunquam non advenerit in hanc vitam, et post tempora historię sui ipsius et antea. Hanc ob causam fieri non posse existimo, ut omnis qui semel illuminatus fuerit, quique donum cæleste gustaverit, et particeps factus fuerit Spiritus sancti, gustaveritque bonum

⁷⁷ Matth. x, 28. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ II Thess. ii, 3, 4. ⁶⁰ Joan. viii, 40. ⁶¹ ibid. 56.

(74) Ἀπὸ τῶν. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(75) Ferrarius legebat Θεοῦ Λόγον.

(76) Στόματος. Codices omnes habent σώματος: sed certissime legendum στόματος.

(77) Codex Regius, αὐτόθεος οὐκ ἦν.

(78) Θεὸν γάρ. In codice Regio deest γάρ.

(79) Κατὰ τοῦτο δὲ οἶομαι πάντα. etc. Sic ha-

bent mss. At Ferrarius legisse videtur, Κατὰ τοῦτο δὲ ἀδύνατον οἶομαι πάντα, etc., quod consentit Pauli verbis Hebr. vi, 4, Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας, etc., ex quibus ansam arripuerunt veteres quidam rejiciendæ hujus Epistolæ, quasi quæ Novatianis faveret: sed eos refellit Bellarminus lib. 1 *De Verbo Dei*, cap. 17, HUETIUS.

Dei verbum, ac virtutes futuri sæculi, et exciderit, A denuo reponatur per pœnitentiam, ab integro crucifigens sibimet ipsi Filium Dei, et infamans, vel, ante crucifigens, vel, denuo crucifigens Filium Dei, infamansque⁸⁰. sive antequam corporalis Servatoris nostri adventus historiis mandaretur, sive post. Non enim qui nunc post illuminationem, cæteraque Dei in se beneficia peccat, Filium Dei denuo crucifigit propter peccata ad quæ recurrit, nihil perficiens illius actionis quæ communius dicitur corporalis, ad crucifigendum Filium Dei: non idem autem etiam antea fieret; et qui peccat, postquam audierit divina verba, antea crucifixerat Filium Dei. Quod si cui placet admittere quod in Actis Pauli scriptum est, tanquam a Servatore dictum: *Denuo debeo crucifigi*, is quemadmodum post adventum admittit illud, *Denuo debeo crucifigi*, sic et ante adventum admittet locum habuisse, quando eadem causa est dicendi: *Jam debeo crucifigi*. Cur enim non etiam antea crucifixus est, ut crucifigendus est denuo? Vide vero an non tantum sanctorum, qui post Christi adventum fuere, sit vox illa: *Cum Christo crucifixus sum*⁸¹, sed æque ad priores etiam pertineat, ne differre dicamus sanctos, qui post Christi adventum fuere, a Moyse, et prophetis, et patriarchis. Vox illa quoque: *Vivo ego, non amplius ego, sed vixit in me Christus*⁸², æque etiam dicatur non solum de sanctis qui post Christi adventum fuere, verum etiam de his qui antea. Observo etiam et hoc dictum Servatoris: *Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; Deus autem non est mortuorum, sed viventium*⁸³, num forte Abraham, Isaac et Jacob, propter hoc sint viventes, quoniam et ipsi cum Christo consecuti resurrexerunt; non omnino tamen corporalis sepulture Jesu, vel corporalis resurrectionis ejus instar. Hæc hactenus de eo quod est: *Hoc Abraham non fecit*. **323** Quid autem hoc est aliud, nisi quærere interficere hominem qui veritatem locutus fuerit quam a Deo audierit? Tradimus enim et docemus nunquam defuisse sanctis spiritualem Jesu adventum atque dispensationem. Quod si hæc, perinde atque in aliis consideravimus, ad sensum anagogicum reduxeris, alius hæc omnia hujus loci similiter explanare tentabit, ad mysticum Abraham ea referens, omissa vulgari explanandi consuetudine, quærens horum singulorum consequentiam.

13. *Vos facitis opera patris vestri*⁸⁴. Quod ad dictum hoc attinet, clarum non est quem patrem Judæorum, qui sibi crediderant, quique nondum agnoverant veritatem, velit dicere: ad hos enim

⁸⁰ Hebr. vi, 4 seq. ⁸¹ Galat. ii, 19. ⁸² ibid. 20.

(80) Perperam in codice Regio legitur παραπεσόντας πάλιν ανακαινισμὸν ποιεῖν ἑαυτῶν εἰς μετανοίας.

(81) Ἐν ταῖς Παύλου Πράξεσι. Existimat Perionius legendum, Πέτρον, et hæc verba Petro tribui ab Hegesippo asserit. Certe Petri Acta ab Hieronymo commemorantur lib. *De script. eccles.* Sed tamen nihil mutò; nam Actorum Pauli mentio fit

μέτοχόν τε γερηθέντα Πνεύματος ἁγίου, καὶ πάλιν γηυσάμενον Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντα, πάλιν ἀνακαινίζειν ἑαυτὸν εἰς μετάνοιαν (80), ἤτοι πλοσταυροῦντα, ἢ ἀνασκαυροῦντα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντα, εἴτε πρὸ τῆς ἱστορουμένης σωματικῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας, εἴτε καὶ ὕστερον. Οὐ γὰρ ὁ μὲν νῦν μετὰ τὸν φωτισμὸν καὶ τὰς λοιπὰς εἰς αὐτὸν τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίας ἀμαρτάνων ἀνασταυροῖ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων, ἐφ' ἃ ἐπαλινδρόμησεν, οὐδὲν τῆς κοινότερον λεγομένης σωματικῆς πρὸς τὸ σταυρῶσαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας ἐπιτελών· οὐχὶ δὲ καὶ πρότερον τοῦτο ἐγένετο, καὶ ὁ ἀμαρτάνων μετὰ τὸ ἀκούσαι θεῶν λόγων προεσταυροῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Εἰ τῷ δὲ φίλον παραδέξασθαι τὸ ἐν ταῖς Παύλου Πράξεσι (81) ἀναγεγραμμένον, ὡς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον· Ἄνωθεν μέλλω σταυροῦσθαι, ὅσως ὡς μετὰ τὴν ἐπιδημίαν παραδέχεται τὸ· Ἄνωθεν μέλλω σταυροῦσθαι γινόμενον, ὅσως καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας, ὅταν τὰ αὐτὰ αἰτία γίνεται τοῦ λέγεσθαι ἄν· Ἐἴδη μέλλω σταυροῦσθαι, διὰ τί γὰρ οὐχὶ, ὡς ἄνωθεν μέλλει σταυροῦσθαι, καὶ πρότερον ἐσταύρωτο; Ὅρα δὲ εἰ μὴ μόνων τῶν μετὰ τὴν παρουσίαν ἐστὶν ἁγίων ἡ φωνή· Τῷ Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ἀλλὰ (82) καὶ τῶν προτέρων, ἵνα μὴ διαφέρειν λέγωμεν τοὺς μετὰ τὴν παρουσίαν ἁγίους, Μουσῆως, καὶ τῶν προφητῶν (83), καὶ πατριάρχων. Καὶ τὸ· Ζῶ οὐκ εἶ ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός, λεγέσθω μὴ μόνον ὑπὸ τῶν μετὰ τὴν παρουσίαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν προτέρων. Ἐπίστημι δὲ καὶ τῷ· Θεὸς Ἄβραμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ· Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μήποτε διὰ τοῦτο ζῶντές εἰσιν Ἄβραμ, Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ συνταφέντες τῷ Χριστῷ συνανέστησαν (84) αὐτῷ, οὐ πάντως κατὰ τὴν σωματικὴν τοῦ Ἰησοῦ ταφήν, ἢ σωματικὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Ταῦτα πρὸς τὸ· Τοῦτο Ἄβραμ οὐκ ἐποίησε. Τί δὲ τοῦτο ἢ τὸ ζητεῖν ἀποκτείναι ἀνθρώπον ὃς τῆ ἀλήθειαν λελάληκεν, ἣν ἤκουσε παρὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀποδίδομεν γὰρ, ὡς ἄρα κατὰ τὸν Ἰησοῦν πνευματικῆ οἰκονομίᾳ οὐκ ἔστιν ὅτε τοῖς ἁγίοις οὐκ ἦν. Ἐὰν δὲ ἀναγάγῃς ταῦτα (ὡσπερ ὑπονεοῦσθαμεν ἐν ἄλλοις), ἕτερος παρὰ τὸ κοινότερον ἐπὶ μυστικώτερον Ἄβραμ· ὁμοίως πάντα τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐξομαλίσαι πειράσεται (85) ζῆτων τὴν ἐκάστων τούτων ἀκολουθίαν.

13. Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὁμῶν. Ὅσον ἐπὶ τῷ βῆτῳ τούτῳ οὐκ ἔστι σαφές τίνα θέλει εἰπεῖν πατέρα τῶν πεπιστευκότων αὐτῷ Ἰουδαίων, καὶ μηδέπω ἐγνωκότων τὴν ἀλήθειαν· πρὸς αὐτοὺς

⁸⁴ Matth. xxii, 32. ⁸⁵ Joan. viii, 41.

apud nostrum Origenem lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2. HÆTIUS.

(82) Ἄλλὰ. Codex Regius perperam habet ἄμα. (83) Καὶ τῶν προφητῶν. Hæc verba nec in codice Bodleiano nec apud Ferrarium leguntur.

(84) Codex Regius, male, συναρέστησαν.

(85) Codex Bodleianus, πειράσεται· Regius, πειράσοι.

γὰρ ταῦτα πάντα φησὶ, καὶ εἰ μὴ ἐπεφέρετο μετ' ἄλλα τό· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν, καὶ σαφῶς οὐκ ἐγνώκειμεν τὸ βούλημα τοῦ εἰρημένου. Οὐ θαυμαστὴν δὲ εἰ τοῖς πεπιστευκόσιν αὐτῷ Ἰουδαίους, μηδέπω μείνασιν αὐτοῦ ἐν τῷ λόγῳ, ἵνα ἀληθῶς αὐτοῦ γένωνται μαθηταί, καὶ γνῶσιν τὴν ἀλήθειαν, ἐπὶ τῷ ἐλευθερωθῆναι ὑπ' αὐτῆς, ἔλεγε τό· Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν, καὶ, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐπιφέρεται, τό· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ. Κἀν γὰρ ἀπηγνῆς εἶναι δοκῆ τὸ τοιοῦτο λεγόμενον περὶ πεπιστευκότων μὲν αὐτῷ, καὶ μαθητευθέντων πως, οὐ μὴν ἤδη ἀληθῶς χρηματισάντων μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ, ὅμως κατανοή-
 τῶν καὶ τὸ ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐπιστολῇ ὑπὸ Ἰωάννου εἰρημένον περὶ υἱῶν Θεοῦ, καὶ υἱῶν διαβόλου. Ὁ ποιῶν γὰρ, φησὶ, τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. Εἰς τοῦτο ἐνεφανερῶθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου. Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Ἐν τούτῳ φανερά ἐστὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου· πᾶς ὁ μὴ ὢν δίκαιος οὐκ ἔσται ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Τῶν βρωτῶν τοίνυν τούτων οὕτως ἐχόντων, κατανοήσον εἰ μὴ σαφῶς εἴ-
 ρηται, ὅτι Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅσον ποιούμεν ἁμαρτίας, οὐδέπω τὴν ἐκ τοῦ διαβόλου γένεσιν ἀπεδυσάμεθα, καὶ πιστεύειν εἰς τὸν Ἰησοῦν νομιζώμεθα καὶ τοῦτο ἀκλόυθόν ἐστὶ τῷ λέγεσθαι τοῖς πεπιστευκόσιν Ἰουδαίους ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ· Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν, ἀναφερομένου τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὸν διάβολον, διὰ τό· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ. Εἰ δὲ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν, πᾶς ὁ μὴ ὢν ἐκ τοῦ διαβόλου οὐ ποιεῖ τὴν ἁμαρτίαν. Ἀλλὰ καὶ εἴπερ εἰς τοῦτο ἐφανερῶθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, ὅσον οὐδέπω τὰ ἐν ἡμῖν ἔλυσεν ἔργα τοῦ διαβόλου, τῷ μὴ παρεστη-
 κέναι ἡμᾶς ἑαυτοὺς τῷ λύοντι τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, οὐδέπω ἀπεθέμεθα τὸ εἶναι τέκνα τοῦ διαβόλου, ἀπὸ τῶν καρπῶν ἐπιγιγνώσκόμενοι τίνος ἐσμὲν υἱοί· καὶ ἐκ τούτων μέντοιγε δῆλόν ἐστιν, ὅτι οὐ διὰ κατα-
 σκευῆν (86) υἱὸς τίς ἐστὶ διαβόλου, οὐδὲ διὰ τὸ οὕ-
 πως δεδημιουργῆσθαι, υἱὸς τις ἀνθρώποις λέγεται τοῦ Θεοῦ· καὶ δῆλον, ὅτι δύναται ὅποτε υἱὸς τοῦ διαβόλου γενέσθαι υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὅπερ σαφῆς καὶ ὁ Ματθαῖος ποιεῖ ἀναγράφων τὸν Σωτῆρα οὕτως εἰρηκέναι· Ἡουσατε, ὅτι ἐρρέθη· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρὸν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπᾶτε (87) τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀρσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, τοῦ ἐν τοῖς οὐ-
 ρανοῖς. Προσεύχεσθε γὰρ, ὅτι ἐκ τοῦ, Ἀγαπᾶτε

⁸⁷ Joan. viii, 44. ⁸⁸ ibid. 44. ⁸⁹ I Joan. iii, 8-10.

(86) Οὐ διὰ κατασκευῆν, etc. Jactum hoc contra Valentianianos.

A hæc omnia loquitur, et nisi post pauca intulisset: Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere ⁸⁷, ne nunc quidem agnosceremus, saltem aperte, consilium loquentis. Nec mirum profecto si ad eos Judæos, qui ei crediderant, nec tamen tantum temporis in sermone ejus perman-
 serant ut vere ipsius facti discipuli agnoscerent veritatem, ut ab ea liberarentur, dixerit: Vos facitis opera patris vestri ⁸⁸; et illud etiam, quod in sequentibus subjungitur: Vos ex patre diabolo estis. Quamvis enim inhumanum hoc dictum videatur ad eos qui ei crediderant, quique aliquo modo ab eo edocti fuerant, non tamen eo usque ut vere discipuli Christi dicerentur, attamen necesse est consideremus illud a Joanne in Catholica Epistola dictum de filiis Dei, deque filiis diaboli. Qui committit enim, inquit, peccatum, ex diabolo est, quoniam ab initio diabolus peccat. Ad hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli. Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non committit, quoniam semen ipsius in eo manet, et non potest peccare, eo quod ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filii Dei, et filii diaboli: omnis qui non facit justitiam, non est ex Deo, et qui non diligit fratrem suum ⁸⁹. Quibus verbis sic habentibus, considera an non aperte dictum sit: Omnis qui committit peccatum, ex diabolo est. Proinde in quantum peccatum committimus, nondum exivimus ortum ex diabolo, etiam si credere in Jesum existimemur; et consequens est hoc dici a Jesu Judæis, qui ei crediderant: Vos facitis opera patris vestri, relationem habente voce patris ad diabolum, propter illud: Vos ex patre diabolo estis. Quod si omnis qui committit peccatum, **324** est ex diabolo; omnis qui non est ex diabolo, non committit peccatum. Quin etiam si ad hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli, quia huic non exhibuerimus nos ipsos solventi opera diaboli, nondum deposuimus esse filii diaboli; quia ab operibus agnoscimur cujus filii simus; ex quibus etiam perspicuum est, non propter opificium aliquem diaboli filium esse, neque quia sic creatus fuerit, filius quispiam in hominibus dici Dei: imo manifestum est quod qui aliquando fuerit diaboli filius, effici possit filius Dei. Id quod etiam Matthæus hunc in modum distinctat, Servatorem dixisse scribens: Audistis dictum esse: Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. At ego dico vobis: Diligite inimicos vestros, et orate pro persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est ⁹⁰. Orate enim, quia orantes pro persequentibus vos, et inimicos vestros amore prosequentes, filii efficiemini Patris cælestis, si quis antea ex vobis non fuerit illius filius. Quoniam autem manifesti sunt filii Dei, et filii diaboli, propter id quod superius dictum est de diaboli filiis, nempe:

⁹⁰ Matth. v, 43 seq.

(87) Ἀγαπᾶτε. Ita codex Bodleianus, Regius vero, ἀγαπήσατε.

Qui committit peccatum ex diabolo est ⁷¹; de filiis vero Dei: *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non committit, quoniam semen ipsius in eo manet, et non potest peccare, eo quod ex Deo natus est* ⁷², perspicuum est hominem omnem qui compleverit rationem, vel filium Dei, vel filium diaboli esse ⁷³. Aut enim committit peccatum, aut non committit: cum nihil sit inter committere peccatum et non committere peccatum; et si quidem peccatum committit, diaboli est; sin vero peccatum non committit, ex Deo natus est. Coniuncta sunt autem enuntiationi horum de filiis Dei et filiis diaboli, quæ in Epistola ipsa dicuntur de his qui sunt in Filio Dei, deque his qui non viderunt eum: *Omnis enim, inquit, qui in eo manet, non peccat; et omnis qui peccat, non vidit ipsum* ⁷⁴: Igitur si omnis qui in illo manet, non peccat; qui peccat, non manet in Filio: et si omnis qui peccat, non vidit ipsum; qui vidit ipsum, non peccat. Pariter hoc etiam notabis quid sibi velit Joannes dicens: *Omnis qui peccat, non vidit ipsum*, quasi his verbis, *vidit ipsum* ⁷⁵, innuens semper aliquos esse posse qui videant.

325 Filium Dei, quique ex ipsius visione participant potentiam nunquam peccandi. Præterea dices hæc verba: *Vos facitis opera patris vestri* ⁷⁶, aliquando quidem dici ad filios diaboli, aliquando vero ad filios Dei: qui peccata namque committunt, opera patris sui diaboli committunt; at vero qui præclare se gerunt, opera faciunt Patris sui Dei. Sed probabile est futurum ut aliquis ex his moveatur, cogitans an faciendo bona et mala seorsum, idem propter bona filius Dei, et propter mala filius diaboli esse possit. Sed hoc præterquam quod absurdissimum est, non innuitur ex dictis. Enuntiat namque Joannes quod unusquisque qui ex Deo natus est, peccatum non faciat, quod semen illius in seipso habeat, nec posse hunc peccare, eo quod ex Deo natus sit: *Omnis igitur, qui ex Deo natus est, peccatum non committit* ⁷⁶; nec tamen scriptum est quod omnis natus ex diabolo, justitiam non committit; sed: *Qui committit peccatum, ex diabolo est*. Rursus non quemadmodum dictum est: *Qui committit peccatum, ex diabolo est* ⁷⁷, ita scriptum est: Qui committit justitiam, ex Deo est. Et adhibe animum ad differentias propositionum, quonam pacto eum omni diligentia a Joanne dictæ fuerint: adeo ut miretur aliquis quomodo irreprehensibiliter et ut quidam dicerent, dialectice, illis usus fuerit, similia non afferens de his qui sunt ex diabolo deque his qui sunt ex Deo: similiter vero extulisset, si scripisset, quemadmodum, *Qui peccatum committit, ex diabolo est*; ita, Qui justitiam committit

Α τους ἔχθρους, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων, ὁ μὴ ὢν πρότερον τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς ὑστερον αὐτοῦ γίνεται υἱός. Ὅτι δὲ διὰ τὸ (88)· Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, προειρημένον (89) περὶ μὲν τῶν τοῦ διαβόλου τέκνων, ὅτι Ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶ· περὶ δὲ τῶν τοῦ Θεοῦ, ὅτι Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται ἀμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, σαφές, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος, συμπληρωτικῶς τὸν λόγον, ἦτοι τέκνον τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἢ τέκνον τοῦ διαβόλου· ἦτοι γὰρ ποιεῖ ἀμαρτίαν, ἢ ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ, οὐδενὸς ὄντος μεταξὺ τοῦ ποιεῖν ἀμαρτίαν καὶ τοῦ ἀμαρτίαν μὴ ποιεῖν· καὶ εἰ μὲν ποιεῖ ἀμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· εἰ δὲ ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Ἐχεται δὲ τῆς ἐν τούτοις περὶ τέκνων Θεοῦ καὶ τέκνων διαβόλου ἀποφάσεως τὰ ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ λεγόμενα περὶ τῶν ὄντων ἐν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν μὴ ἑωρακῶτων αὐτὸν· Πᾶς γὰρ, φησὶν, ὁ ἐν αὐτῷ μένων οὐχ ἀμαρτάνει· καὶ πᾶς (90) ὁ ἀμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτόν. Οὐκοῦν εἰ πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων οὐχ ἀμαρτάνει (91), ὁ ἀμαρτάνων οὐ μένει ἐν τῷ Υἱῷ· καὶ εἰ πᾶς ὁ ἀμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτόν, ὁ ἑωρακῶς αὐτόν οὐχ ἀμαρτάνει. Ἄμα δὲ καὶ σημειώσεις (92) τί νοῶν ὁ Ἰωάννης εἶπε τὸ· Πᾶς ὁ ἀμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτόν, διὰ τὸ ἑώρακεν αὐτόν, ὡς ἀπὸ δυνάμενων εἶναι τῶν ὄρωντων τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ ἑωρακέναι αὐτόν μεταλαμβάνοντων δυνάμεως πρὸς τὸ μηδαμῶς ἀμαρτάνειν. Ἐτι φησεῖς, ὅτι, Ἵμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὁμῶν, ὅτε μὲν λέγοιτ' ἂν πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ διαβόλου, ὅτε πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ἀμαρτάνοντες ποιοῦσι τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς αὐτῶν διαβόλου· οἱ δὲ κατορθοῦντες ποιοῦσι τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Θεοῦ. Εἰκὸς δὲ ἐκ τούτων τινὰ κινηθῆσθαι, μὴ ἄρα δύνηται (93) ὁ αὐτός, τῷ ποιεῖν ἀγαθὰ καὶ πονηρὰ ἔργα ἀνά μέρος, διὰ μὲν τὰ ἀγαθὰ τέκνον εἶναι Θεοῦ, διὰ δὲ τὰ ἐναντία τέκνον τοῦ διαβόλου. Ἀλλὰ τοῦτο πρὸς τῷ ἀλογώτατον εἶναι οὐ δηλοῦται ἀπὸ τῶν ῥητῶν. Ἀποφαίνεται γὰρ ὁ Ἰωάννης, ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται θμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Πᾶς ταῖνον ὁ γεννώμενος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀμαρτίαν οὐ ποιεῖ· οὐ μὴν γέγραπται, ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ διαβόλου δικαιοσύνην οὐ ποιεῖ· ἀλλ' Ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶ. Πάλιν οὐχὶ ὡσπερ εἴρηται· Ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν, οὕτως ἀναγέγραπται· Ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ. Καὶ πρότερος ταῖς διαφοραῖς τῶν προτάσεων, τίνα τρόπον μετὰ

⁷¹ I Joan. iii, 8 et 10. ⁷² ibid. 9. ⁷³ ibid. 10. ⁷⁴ ibid. 6. ⁷⁵ ibid. 41. ⁷⁶ I Joan. iii, 9. ⁷⁷ ibid. 8.

(88) Ὅτι δὲ διὰ τὸ, etc. In codice Regio deest δὲ. Ibidem non legit Ferrarius ἔργα, sed τέκνα, juxta I Joan. iii, 10, quod rectum videtur.

(89) Codex Regius, male, προειρημένων.

(90) Καὶ πᾶς. In codice Regio deest καὶ.

(91) Codex Bodleianus, recte, ὁ ἐν αὐτῷ μένων

οὐχ ἀμαρτάνει· Regius perperam habet ὁ ἐν αὐτῶν οὐχ ἀμαρτάνει.

(92) Σημειώσεις. Sic codex Bodleianus; Regius vero, σημειώση.

(93) Δύνηται. Sic codex Bodleianus; Regius vero, δύναται.

πάσης ἀκριβείας τῷ Ἰωάννῃ εἰρηναί· ὡς ἂν θαυμάσαι τινὰ πῶς ἀλήπτως, καί, ὡς ἂν εἰποιέν τινες, διαλεκτικῶς ἐξηγήκεν αὐτάς, μὴ τὰ ὅμοια (94) προσενεγκάμενος περὶ τῶν ἐκ τοῦ διαβόλου, καὶ τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ· ὁμοίως δ' ἂν ἐξηγήκεν, εἰ ἐπεποιήκει, ὡσπερ τό· Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν, οὕτως· Ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν· ἢ εἰ (95) ὡσπερ ἀνέγραφεν, ὅτι Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ἐπεποιήκει τό· Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ διαβόλου δικαιοσύνην οὐ ποιεῖ. Μήποτε δὲ καὶ τῷ, ἐστίν, εἰρημένω ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ διαβόλου, μὴ χρησάμενος ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἢ τῷ, γεγεννημένος, ἀναγεγραμμένω ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, μὴ συγχρησάμενος ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ διαβόλου, πάνυ σοφώτατα ἐξέδωκεν; Ἐπῆρε γὰρ τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένον τάξας ἐπ' αὐτοῦ· ὅπερ, εἰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ διαβόλου εἴρητο, χεῖρον ἂν τι ἐνέφαινε (96) παρὰ τὸ, Ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ἀλλὰ καὶ εἴπερ ὡς ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ διαβόλου ἔταξε τὸ, ἐστίν, ἐπεποιήκει ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ, Ἐλαττον ἂν περὶ τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ παρίστη, πολλῶν χρειττονος τυγχάνοντος; τοῦ γεγεννηθῆαι ἐκ τοῦ Θεοῦ παρὰ τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ. Φῆσει δὲ τις, ὅτι τινὰ τῶν κτισμάτων ἐστὶ μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐ μὴν γεγέννηται ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντως ταῦτα ἐλάττονα ἔχει τάξιν ἐν τῷ παντὶ τῶν γεγεννηθῆαι λεγομένων ἐκ τοῦ Θεοῦ. Καὶ γενόμενός γε κατὰ τὴν διαφορὰν, τούτέστιν ἐκ τοῦ διαβόλου, ἢ γεγεννηθῆαι ἐκ τοῦ Θεοῦ, ζητήσεις μήποτ' ἐστὶ τις ὁ καὶ γεγεννημένος ἐκ τοῦ διαβόλου, ὅστις πάντως καὶ ἐστίν ἐκ τοῦ διαβόλου, οὐ πάντως τοῦ ὄντος, ἐκ τοῦ διαβόλου γεγεννημένου· καὶ πάλιν ἐστὶ τις ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐ πάντως καὶ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὐκέτι δὲ παντός τοῦ ὄντος ἐκ τοῦ Θεοῦ, γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηρίζεται μέντοι ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ τῷ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖν, διὰ τὸ σπέρμα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ μένειν, καὶ ἀπὸ τῆς ἐκεῖνου δυνάμεως ἐνυπαρχούσης αὐτῷ ἐγγινομένου τοῦ μηκέτι δύνασθαι ἁμαρτάνειν. Καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις δὲ λέγεται τῆς Ἐπιστολῆς, ὅτι Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐχ ἁμαρτάνει, ἀλλὰ ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἄπτεται αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἄπτεται αὐτοῦ, ὁ μὴ τηρῶν ἑαυτὸν, ἢ ὁ πονηρὸς αὐτοῦ μὴ ἄπτηται, οὐ γεγέννηται ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ πᾶς οὐ ἄπτεται ὁ πονηρὸς, οὕτως οὐ γεγέννηται ἐκ τοῦ Θεοῦ· ἄπτεται δὲ ὁ πονηρὸς τῶν μὴ τηρούντων ἑαυτούς. Ἐπεὶ (97) δὲ τοῖς περὶ τοῦ Ἀβραάμ, οὐδενὸς γενομένου μεταξὺ διαλείμματος, ἐπιφέρεται τό· Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν, ἐζητούμεν μήποτε διὰ τὴν τῷ Ἀβραάμ πρώτην δεδομένην ἐντολήν τοῦτο ἀναγέγραπται. Ὁ πρῶτος δὲ χρηματισμὸς πρὸς αὐτὸν οὕτως ἔχει· Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ

A lit, ex Deo est; vel si, quemadmodum scripserat: *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non committit, scripserat: Omnis qui natus est ex diabolo, justitiam non committit. Annon etiam sapientissime admodum posuit verbum est, et vocabulum genitus; verbum est dictum de eo qui ex diabolo est, non ponens de his qui ex Deo sunt; et vocabulum genitus scriptum de his qui sunt ex Deo, non ponens de his qui sunt ex diabolo? Extulit enim eum qui ex Deo est, vocabulum genitus ponens de eo; quod si etiam de diabolo posuisset, pejus quiddam ostensurus erat quam si dixisset, est ex diabolo: atque etiam si posuisset verbum est de eo qui est ex Deo, quemadmodum posuit de eo qui ex diabolo est, minus ostensurus fuerat de eo qui ex Deo natus est, cum longe melius sit genitum fuisse ex Deo quam ex Deo esse. 326 Sed dicet aliquis quasdam creaturas esse ex Deo, quæ omnino genitæ non sunt ex Deo, hasque omnino inferiores esse omnibus quæ a Deo dicantur genita esse. Ac certe cum perveneris ad differentiam illam quæ est inter esse ex diabolo, et inter genitum esse ex Deo, quæres num forte aliquis sit qui etiam ex diabolo sit natus, cum omnino qui sit ex diabolo, non continuo etiam natus sit ex diabolo: et rursum num sit aliquis ex Deo, qui non etiam omnino ex Deo sit natus; cum si sit aliquis ex Deo, non omnino sit etiam natus ex Deo. Proinde formatur delineaturque qui natus est ex Deo, si peccatum non committat, eo quod semen Dei in ipso maneat, et a potentia Dei in se existente iagena vim habeat in posterum non peccandi. Dicitur etiam in extremo hujus Epistolæ: *Omnis qui natus est ex Deo, non peccat; sed qui genitus est ex Deo, servat seipsum, et malus non tangit eum* 78. [(98) Quod si is qui ex Deo natus est, seipsum tuetur et servat, nec improbus, id est diabolus, ipsum attingit,] qui seipsum non servat, ne malo illo tangatur, non genitus est ex Deo; et omnis quem tangit malus, ille non genitus est ex Deo; tangit autem malus ille eos qui seipsos non servant. Quoniam vero iis quæ de Abraham dicta sunt, nullo facto intervallo, hoc inferitur: *Vos facitis opera patris vestri* 79, quærebamus num forte propter primum Abraham datum mandatum hoc scriptum D sit. Primum namque divinum mandatum ad eum sic habet: *Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et vade ad terram quam ostendam tibi* 80. Exivit ergo Abraham de domo patris sui, quod non fecisse convincuntur hi qui reprehenduntur eo quod non bene dixerint: *Pater noster Abraham est* 81; nam si filii Abraham faciunt opera Abraham, et si primum opus est exire de terra sua, et de domo patris sui, et proficisci ad eam terram quam illi ostendit Deus, et hanc ob causam hi ad*

⁷⁸ 1 Joan. v, 18. ⁷⁹ Joan. viii, 41. ⁸⁰ Gen. xii, 1.

(94) Codex Bodleianus, καὶ τὰ ὅμοια, etc.

(95) Idem codex Bodleianus et Regius, ὅτι.

(96) Codex Bodleianus, εἴρητο, χεῖρον ἂν τι ἐνέφαινε· Regius, εἴρητο ἂν, τί ἐνέφαινε.

(97) Codex Bodleianus, Ἐπεὶ δὲ τοῖς περὶ Regius et Barberinus, male, ἐπεὶ δὲ τοῖς περὶ.

(98) Ilæc, a Ferrario prætermissa, e Peronio supplevimus.

quos est sermo, reprehenduntur tanquam qui non sint filii Abrahæ, liquet eos idcirco reprehendi quia non exierint e domo patris sui, tanquam adhuc ad malum patrem (diabolum) pertinentes, atque adhuc patris illius opera facientes. **327** His a nobis hunc in contextum dictis, palam opinor eos convictos, qui hinc ostendi existimant filios diaboli ex creatione esse.

ἑαυτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς ἑαυτοῦ, καὶ ἀπελθεῖν εἰς τὴν γῆν ἣν δέικνυσιν αὐτῷ ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι πρὸς οὓς ὁ λόγος ἐλέγχονται ὡς οὐκ ὄντες τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, δῆλον, ὅτι οὐκ ἐξεληλυθότες ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς ἑαυτῶν ὀνειδίζονται, ὡς ἔτι τοῦ πονηροῦ πατρὸς ὄντες, καὶ ἔτι ποιούντες τὰ ἐκείνου τοῦ πατρὸς ἔργα. Τούτων ἡμῖν εἰς τὸ ρητὸν εἰρημένων, σαφῶς οἶμαι ἐλέγχεσθαι τοὺς νομιζοντας ἐντεῦθεν παρίστασθαι (99), ὅτι εἰσὶ τινες ἐκ κατασκευῆς υἱοὶ τοῦ διαβόλου.

14. Dixerunt ergo illi: Nos ex stupro non sumus nati; unum patrem habemus Deum ⁹¹. Quaero num forte Judæi illi qui dicuntur Domino credidisse, redarguti quod non sint filii Abraham, acerbius non respondeant illi, tecte innuentes Servatorem ex stupro natum fuisse: hoc suspicantes, ut probabile est, quod admissus non fuerit celebris atque divulgatus illius ortus ex Virgine. Admodum enim præter rationem atque præter rem de qua agitur, videntur mihi hæc verba ipsi effutisse, cum neque ad superiora, neque consequenter posterioribus dictum fuisse possit, ac ne simpliciter quidem intelligi illud, *nos ex stupro non sumus nati*, quod ipsi dixerunt. Quin etiam quoniam patrem suum dicebat Deum Servator, neminem hominem patrem sui ipsius confitens, probabile est ipsos illi dicto, *nos ex stupro non sumus nati*, subjungere rursum infensos illud, *unum patrem habemus Deum*, tanquam si dicerent: Nos potius quam tu, habemus unum patrem Deum, qui te ortum dicis ex virgine, cum natus sis ex fornicatione; qui etiam dicis te unum solum Patrem habere Deum, quia jactes te natum ex virgine; fatentibus alioqui nobis Deum patrem, non tamen negantibus hominem etiam nos habere patrem. Sed dicit aliquis hæc sic intellecta non posse esse verba eorum Judæorum, qui illi crediderant. Ad quod dicendum est quod cum principio dictum fuisset illis illud: Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis, et agnosceitis veritatem ⁹², perinde ac possent manere in sermone Jesu, et non inanere, non difficillimum factu esse quosdam redargutos non mansisse in sermone ipsius; cumque non mansissent, acerbius et repugnantius illud dixisse: *Nos ex stupro non sumus nati; unum patrem habemus Deum*. Videntur autem mihi contentiosius quoque respondisse: cum enim

⁹¹ Joan. viii, 41. ⁹² ibid. 31, 32.

(99) Τοὺς νομιζοντας ἐντεῦθεν παρίστασθαι, etc. si erant Valentiniiani, qui τοὺς ὀλιγούς diabolo prognatos sangebant, ad omne bonum ineptos, ad malum propensos, ad peccata natos et ad interitum; cui doctrinæ par illa fuit Gallorum quorundam, qui ex male intellectis aliquibus Augustini in libro *De prædestinatione sanctorum* locis, liberi arbitrii ita infringebant vires, et gratiæ subsidium tam paucis largiebantur, ut quos Deus perditum iri præsciverit, eos etiam ad perditionem prædestinasse; quosque ad supplicium, eos etiam ad peccatum prædestinasse vellent. Huetius.

τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ ἀπελθε εἰς τὴν γῆν ἣν ἄρ σοι δείξω. Ἐξῆλθεν οὖν Ἀβραάμ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅπερ οὐ πεποιθήκασιν οἱ ἐλεγχόμενοι, ἐπὶ τῷ μὴ ὀγιῶσι εἰρηκεῖναι. Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἔσται. Εἰ γὰρ τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖ τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ, πρῶτον δὲ τῶν ἔργων ἐστὶ τὸ ἐξελεῖν ἐκ τῆς γῆς ἑαυτοῦ, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας

14. Εἶπον οὖν αὐτῷ· Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννημέθα, ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν. Ζητῶ μήποτε, ἐλεγχθέντες ὡς οὐ τέκνα (1) τοῦ Ἀβραάμ, πικρότερον ἀποκρίνονται οἱ λεγόμενοι πεπιστευκῆναι αὐτῷ Ἰουδαῖοι, παρακεκαλυμμένως ἀνισσόμενοι ἐκ πορνείας γεγεννησθαι τὸν Σωτῆρα, ὡς εἰκὸς τοῦτο ὑπονοοῦντες τῷ μὴ παραδέχεσθαι τὴν διαβόητον καὶ θεβρουλλημένην αὐτοῦ γέννησιν (2) ἐκ τῆς Παρθένου. Καὶ γὰρ πάντοι μοι φαίνεται ἄλογον ταῦτα αὐτοὺς ἀπορρίψαι τὰ ῥήματα πρὸς ἔπος· οὔτε γὰρ πρὸς τὰ πρότερα, οὔτε ἀκολουθῶς τοῖς ἐξῆς εἰρηθεῖν δύναται, ἢ ἀπλούστερον νοηθῆναι τὸ (3)· Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννημέθα, τὸ εἰρημένον ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐπεὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν ὁ Σωτῆρ, οὐδένα ἀνθρωπῶν πατέρα εἶναι ἑαυτοῦ ὁμολογῶν διὰ τὸ· Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννημέθα, εἰκὸς αὐτοὺς ἐπιφέρειν πάλιν προσκρούοντας τὸ· Ἐνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν· οἷσι ἔλεγον· Ἡμεῖς μᾶλλον ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν ἢ παρ σὺ, ὁ φάσκων μὲν ἐκ παρθένου γεγεννησθαι, ἐκ πορνείας δὲ γεγεννημένος, καὶ διὰ τὸ ἀχεῖν τὸ ἐκ παρθένου γεγεννησθαι λέγων ἕνα πατέρα ἔχειν, μόνον τὸν Θεόν, τῶν ὁμολογούντων (4) τὸν πατέρα Θεόν, οὐκ ἀρνούμενων καὶ ἀνθρωπῶν πατέρα. Ἄλλ' ἐρεῖ τις, ὅτι αὐτὰ οὕτω νοούμενα οὐ δύναται εἶναι ῥήματα τῶν πεπιστευκῶν αὐτῷ Ἰουδαίων. Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον, ὅτι, εἰρημένον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρὸς αὐτοὺς λόγου, τοῦ· Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἐστέ, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ δυναμένων αὐτῶν μένειν ἐν τῷ Ἰησοῦ λόγῳ, καὶ μὴ μένειν, οὐκ ἀδύνατον ἦν τινὰς ἐκ τῶν ἐλεγχόμενων (5) μὴ μεμνηκῆναι αὐτοῦ ἐν τῷ λόγῳ, καὶ μὴ μείναντας πικρότερον καὶ προσκροστικῶς εἰρηκεῖναι τὸ· Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννημέθα (6), ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν. Δοκεῖ δὲ μοι, ὅτι καὶ φιλονεικότερον ἀπε-

(1) Ὡς οὐ τέκνα. In editione Huetii deest οὐ, quod legitur in codice Bodleiano.

(2) Codex Bodleianus, γέννησιν editio Huetii. γένεσιν.

(3) Codex Bodleianus, νοηθῆναι· Regius, νοηθεῖν.

(4) Τῶν ὁμολογούντων. Ferrarius legebat ἡμῶν ὁμολογούντων.

(5) Codex Bodleianus, ἐκ τῶν ἐλεγχόμενων· Regius et Barberinus, ἐκ τῶν ἐλέγχων.

(6) Codex Bodleianus, γεγεννημέθα· Regius, γεγενήμεθα.

χρίναντο· ειλόντες γάρ πρότερον· *Σπέρμα Ἀβραάμ ἔσμεν*, καὶ οἶον τοῦτο τρανότερον ὁμολογήσαντες διὰ τοῦ· *Ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστίν, ἀκούσαντες πρὸς τοῦτο τό· Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ποιεῖτε, μείζονα τοῦ Ἀβραάμ ὁμολογοῦσιν ἑαυτῶν εἶναι τὸν πατέρα λέγοντες· Ἔνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν. Τάχα δὲ διὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων τινὰς μὲν εἶναι ἐκ τοῦ διαβόλου, ἑτέρουσ δὲ γεγεννησθαι ἐκ τοῦ Θεοῦ, πάντας ἀν ὑγιῶς λέγομεν τοὺς μὴ γεγεννημένους ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκ πορνείας γεγεννησθαι. Οὐ γάρ ἐκ νόμφης, ἀλλ' ἐκ πόρνῃς τῆς ὕλης οὖς γεννᾷ (7) ὁ διάβολος ἢ ποιεῖ τοὺς ἐξ αὐτοῦ, οἵτινες καὶ τοῖς σωματικοῖς προσπονηθότες, καὶ προσηλωμένοι κολλῶνται τῇ πόρνῃ ὕλῃ, γενόμενοι πρὸς αὐτὴν ἐν σῶμα, τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένων ἀφισταμένων τῆς πόρνῃς ὕλης, καὶ κολλωμένων τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐνουμένων τῷ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγῳ, καὶ τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, ἣν ἔκτισεν ἀρχτὴν ὀδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, ἵνα γένωνται πρὸς αὐτὴν ἐν πνεύμα· Ὁ μὲν γάρ κολλῶμενος τῇ πόρνῃ ἐν σῶμά ἐστιν· ὁ δὲ κολλῶμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύμα ἐστίν.*

15. *Εἶπερ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Εἰ ὁ Θεὸς πατήρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἀν ἐμέ· ἐγὼ γάρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον. καὶ ἦκω. Ἐπειπερ οἱ τὰς φύσεις εἰσάγοντες (8) χρωῖνται τῷ ῥήματι τούτῳ διηγοῦμενοι αὐτὸ, ὅτι ὡς οἰκεῖον ἀν ὑμῶν καὶ ἀδελφὸν ἐπέγνωτέ με, ἀλλὰ καὶ ὡς ἴδιον ἠγαπήσατε ἀν ἐμέ, εἰ ὁ Θεὸς πατήρ ὑμῶν ἦν· ἐπαπορητέον οὕτως πρὸς αὐτούς· Ἦν ὅτε Παῦλος ἐμίσει τὸν Ἰησοῦν· ἐμίσει δὲ αὐτὸν ὅτε ἐπόρθει, καὶ ἐδίωκε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀληθεύων γε ἔλεγε αὐτῷ ὁ πρῶτος χρηματισμός· *Σαούλ, Σαούλ, τί μὲ διώκεις*; Εἶπερ οὖν (9) ἀλτῆς τό· *Εἰ ὁ Θεὸς πατήρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἀν ἐμέ*· δῆλον, ὅτι καὶ τὸ τούτῳ ἀντιστρέφον ἐστὶν ὑγιῶς· *Εἰ μὴ ἠγαπᾶτέ με, οὐχὶ ὁ Θεὸς πατήρ ὑμῶν ἦν. Οὐκοῦν τῶν μὴ ἀγαπῶντων τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐστὶν ὁ Θεὸς πατήρ· Παῦλος δὲ ἦν ὅτε οὐκ ἠγάπα τὸν Ἰησοῦν· ἦν ἄρα καιρὸς ὅτε ὁ Θεὸς Παύλου πατήρ οὐκ ἦν· οὐ φύσει ἄρα Παῦλος Θεοῦ υἱὸς ἦν, ἀλλ' ὕστερον γέγονε Θεοῦ υἱός· ὅτε καὶ ὑγιῶς ἀν προσελάβομεν (10) τὸ ἀκόλουθον τῷ ἡγουμένῳ τοῦ συνημμένου λέγοντος, ὅτι, Ἀλλὰ μὴν ὁ Θεὸς, ὃ Παῦλε, πατήρ σου ἐστίν· ἀγαπᾶς ἄρα τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν χρόνων τῆς πίστεως Παύλου ἀληθοῦς ἔντος τοῦ· *Εἰ ὁ Θεὸς πατήρ ὑμῶν ἦν, ἀγαπᾶτε ἀν ἐμέ*, ὑγιῶς ἦν προσλαθεῖν οἰνεῖ λέγοντα τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ μὴν ἐμὲ οὐκ ἀγαπᾶς· οὐκ ἄρα ὁ Θεὸς πατήρ σου ἐστίν, ὃ Παῦλε. Πότε δὲ ὁ Θεὸς πατήρ γίνεται τις, ἢ ὅταν τηρήσῃ τις τὰς ἐντολάς; δι' αὐτὸ πρότερον ὡν τις υἱὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς γίνεται αὐτοῦ υἱός· ὅτε καὶ ὁ πατήρ εἰς ἀναγέννησιν ἄγων τοῦτον, ὡς υἱὸς αὐτοῦ**

⁸⁶ Joan. viii, 33. ⁸⁷ ibid. 39. ⁸⁸ ibid. 41. ⁸⁹ Joan. i, 2. ⁹⁰ Prov. viii, 22. ⁹¹ I Cor. vi, 16, 17. ⁹² Joan. viii, 42. ⁹³ Act. ix, 4.

(7) Ὑγιῶς οὖς γεννᾷ. Ferrarius legebat, ὕλης γεννᾷ οὖς γεννᾷ.

(8) *Οἱ τὰς φύσεις εἰσάγοντες.* Valentiniāni, quos iam sæpe vexit, quique aliquos Dei filios ita nasci sciscabant, ut filii diaboli fieri non possent, et e

A antea dixissent : *Semen Abrahæ sumus* ⁸⁶, et quasi hoc manifestius confessi fuissent per illud : **328** *Pater noster Abraham est* ⁸⁷, cum ad illud responderi audivissent : *Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite*, majorem Abrahamo suum ipsorum patrem latentur dicentes : *Unum patrem habemus Deum* ⁸⁸. Ac fortassis eo quod aliqui homines sint ex diabolo, alii vero orti ex Deo, omnes recte diceremus qui geniti ex Deo non essent, ex stupro ortos fuisse. Non enim ex sponsa, sed ex meretrice materia gignit, vel creat diabolus eos qui ab ipso sunt : qui etiam immodice affecti, et affixi rebns corporalibus agglutinantur meretrici materiæ, facti cum ipsa unum corpus : cum hi qui ex Deo fuerint geniti, a meretrice materia recedant, atque etiam agglutinentur Domino, uniti Sermoni illi qui in principio erat apud Deum ⁸⁹, et sapientiæ ipsius, quam creavit principium viarum suarum ad opera sua ⁹⁰; ut sint cum ipsa unus spiritus : *Qui enim agglutinatur meretrici, unum est corpus; qui vero agglutinatur Domino, unus spiritus est* ⁹¹.

15. *Dixit illis Jesus : Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me; ego enim ex Deo exivi, et venio* ⁹². Quoniam qui naturas introducunt, utuntur hoc textu, enarrantes ipsum, [ac si dixisset Jesus :] Tanquam agnatum vobis ac fratrem agnovissetis me, atque veluti proprium dilexissetis me, si Deus pater vester esset; movenda sunt contra ipsos dubia hunc in modum : erat quando Paulus oderat Jesum; eumque oderat, cum depopularetur et persequeretur Ecclesiam Dei, veraque narrans dicebat illi primum Dei oraculum : *Saule, Saule, quid me persequeris* ⁹³ ? Si ergo verum est illud : *Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me* ⁹⁴, perspicuum est quoque illud, quod cum hoc convertitur, rectum esse : Si me non diligeretis, nequam Deus pater vester esset. Ergo Deus pater non est eorum qui non diligunt Jesum : cumque tempus fuerit quo Paulus non diligebat Jesum, sequitur quoque tempus fuisse quo Deus pater Pauli non erat; non ergo natura Paulus erat Dei filius, sed postea factus est Dei filius : quando etiam recte assumeremus id quod sequitur, illud quod præcedit conjunctum dicens : *Atqui, o Paule, Deus pater est tuus, diligis ergo Jesum. Quin etiam ante tempora fidei Pauli, cum verum esset illud : Si Deus pater* **329** *vester esset, diligeretis utique me*, recte assumere posset Jesus dicens : *Atqui, o Paule, me non diligis, non ergo pater tuus Deus est. Quando autem Deus efficitur alicujus pater, nisi quando aliquis servaverit mandata ? quibus, cum antea non esset aliquis filius Patris cœlestis, efficitur ipsius filius ;*

contrario : quique homines quosdam ab ortu esse pneumaticos, alios psychicos, alios ulicous docebant, ut jam sæpe diximus. Hæretici.

(9) *Εἶπερ οὖν.* Lego εἶπερ οὖν.

(10) Legebat Ferrarius προσλάβωμιν.

quando etiam pater ducens hunc ad regenerationem, quasi pater ipsius efficitur, et habetur ipsius pater. His adungere possumus quæ in Evangelio secundum Matthæum scripta sunt hunc in modum ⁹²: *Audistis dictum esse: Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. At ego dico vobis: Diligite inimicos vestros, et orate pro his qui vos persequuntur, ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est.* Adhibe autem animum ad illud: *Ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est*, ostendens quod qui antea non est filius illius Patris qui est in cælis, deinde illius efficitur filius. Cumque diligenter observaveris illud *vestri*, quod additur vocabulo *Patris* (sic enim scriptum est, *ut sitis filii Patris vestri*), quæres utrum simpliciter illud dictum sit, an peccantibus exemplaribus additum sit illud *vestri*. Nihil enim quæsissemus, si scriptum fuisset: *Ut sitis filii Patris illius qui in cælis est*: et præsertim quoniam videntur hæc repugnare, ut aliquis sit filius non simpliciter Patris illius qui est in cælis, sed sui patris: nam si est pater ipsius, non efficitur postea filius ipsius; sin vero ipsius filius efficitur, non erat antea ipsius pater. Illud simul observabis, eo quod ex his qui censentur credere, quidam servi Dei, rursus alii dicantur filii Dei, an forte non quaecunque mandatum, sed quædam per excellentiam præclare acta faciant aliquem, qui ea obierit, effici filium Dei. Quamobrem cum in Matthæo multa sint dicta, illud observa: *Ut sitis filii Patris vestri, qui in cælis est*, quod subjungitur illis verbis: *Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, et orate pro his qui vos persequuntur.* Elucet enim similitudo erga Deum, atque imitatio ipsius diligentis omnia entia, et nihil abominantis eorum quæ fecit, et omnibus parcentis (quandoquidem ipsius Domini animarum amantis sunt omnia), in eo qui diligit inimicos suos, et precatur pro his qui persequuntur eum. Verum quomodo convenienter subjungeretur illud: *Ut sitis filii* **330** *Patris vestri qui in cælis est*, illis verbis: *Dictum est: Ne committas adulterium: at ego dico vobis: Quicumque aspexerit mulierem ad concupiscendam eam, jam adulterium commisit in corde suo cum ea* ⁹³, atque illis de perditione unius membrorum, ne totum corpus conjiciatur in gehennam? Quin etiam si post illud: *Dictum est antiquis: Non pejerabis, sed persolves Domino juramenta tua*; at ego dico vobis: *Ne juretis omnino* ⁹⁴, subjungeretur: *Ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est* ⁹⁵, multum profecto offendiculi ex se fecisset; nunc autem, ut ille Pater cælestis exoriri solem facit super malos et bonos ⁹⁶, sic unusquisque filiorum Dei dilectionem in semetipso veluti so-

⁹² Matth. v, 43-45. ⁹³ ibid. 27-29. ⁹⁴ ibid. 33, 34. ⁹⁵ ibid. 45. ⁹⁶ ibid.

(11) *Kal χρηματίζει*. Sic codex Bodleianus; in codice autem Regio deest *καί*.

(12) Codex Bodleianus, δ ἐπιφέρεται: in codice Regio deest δ.

(13) Ἄλλὰ καὶ εἰ ἐπεφέρετο, etc. Hoc est, non parum apud auditores offendisset Christus, si verba illa: *Ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est*, illis subiunxisset: *Dictum est antiquis: Non pejerabis, sed*

A γίνεται, καὶ χρηματίζει (11) τοιούτου πατῆρ. Ἔστι δὲ προσαχθῆναι εἰς ταῦτα ἀπὸ τῶν οὕτως ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ γεγραμμένων Ἠκούσατε, ὅτι ἐβρόθη· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Πρόσχε γὰρ τῷ· Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἐμφαίνονται, ὅτι οὐ πρότερόν τις ὦν υἱὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς γίνεται αὐτοῦ υἱός. Ἐπιμελῶς δὲ τηρήσας καὶ περὶ τοῦ προσκειμένου τῷ, τοῦ Πατρὸς, ὅπερ ἔστιν, ὑμῶν (γέγραπται γὰρ· Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν) ζητήσεις πότερον ἀπλούστερον εἴρηται, ἢ τῶν ἀντιγράφων ἡμαρτημένων πρόσκειται τὸ, ὑμῶν· οὐδὲν γὰρ ἐζητήσαμεν ἂν, εἰ ἐγγράπτο· Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς· καὶ μάλιστα ἐπεὶ δοκεῖ μάχην περιεχεῖν τὸ γίνεσθαι υἱὸν τινα οὐχ ἀπλῶς τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, ἀλλὰ τοῦ ἰδίου Πατρὸς. Εἰ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατῆρ ἔστιν, οὐχ ὕστερον γίνεται αὐτοῦ υἱός· εἰ δὲ γίνεται αὐτοῦ υἱός, οὐχ ἦν αὐτοῦ πατῆρ. Ἄμα δὲ ἐπιστήσεις διὰ τὸ τινὰς μὲν τῶν πεπιστευκέναι νομιζομένων λέγεσθαι δούλους τοῦ Θεοῦ, ἐτέρους δὲ χρηματίζειν αὐτοῦ υἱούς, μήποτε οὐχ ἡ τυχοῦσα ἐντολὴ, ἀλλὰ τινα κατ' ἐξάρετον κατορθοῦμενα ποιοῦσι γενέσθαι υἱὸν Θεοῦ τὸν κατορθώσαντα. Πολλῶν γοῦν ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον εἰρημῶν, παρατήρησι τὸ· Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δ ἐπιφέρεται (12) τῷ· Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπήσατε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς. Καὶ γὰρ ἐμφαίνεται ἡ πρὸς Θεὸν ὁμοιότης καὶ μίμησις αὐτοῦ ἀγαπῶντος τὰ ὄντα πάντα, καὶ μὴδὲν βδελυσσομένου ὧν ἐποίησε, καὶ φειδομένου πάντων (ἐπεὶ περ αὐτοῦ τοῦ φιλοφύχου δεσπότης ἐστὶ τὰ πάντα), ἐν τῷ ἀγαπῶντι τοὺς ἐχθροὺς ἑαυτοῦ, καὶ προσευχομένου ὑπὲρ τῶν διωκόντων αὐτόν. Πῶς δ' ἂν ἀρμοστὸν ἦν ἐπιφερόμενον τὸ· Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, τῷ· Ἐβρόθη, Ὁ μὴ χεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι Πᾶς ὁ βλάπων γυναικᾶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμολχευσε αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ τοῖς περὶ τῆς ἀπωλείας ἐνός τῶν μελῶν, ὑπὲρ τοῦ μὴ ὄλον εἰς γέενναν ἀπελθεῖν τὸ σῶμα; Ἄλλὰ καὶ εἰ ἐπιφέρετο (13) τῷ· Ἐβρόθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὄρκους σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὄλω· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, πολλῶν ἂν αὐτὸθεν ἐνεποίησε προσκοπήν· νυνὶ δὲ ὡς περὶ ὅ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατῆρ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, οὕτως ἕκαστος τῶν υἱῶν (14)

persolves, etc. Ratio est, quia ea verba similitudinem continent Patris et filiorum, Dei et hominum; at ea ex parte similes esse non possunt, quia Deus pejare non potest, homines autem possunt, et sæpe faciunt. HURTIIUS.

(14) Codex Regius, perperam, τὸν υἱὸν· Bodleianus vero ut in nostro textu, et sic legit Ferrarius in suo codice.

τοῦ Θεοῦ, οἷον ἐφίλον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀγάπην ἔχων, ταύτην ἀνατέλλει καὶ ἐπὶ πονηροὺς, ἐπὶ ἀγαπήσει τοὺς ἑαυτοῦ ἐχθροὺς. Καὶ πάλιν ὡσπερ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, οὕτως οἷον ἐστὶν εἰς τὴν προσευχὴν ὁ ἄγιος καταπέμπει ἐπὶ τοὺς κάτω που τυγχάνοντας, διὰ τὸ διώκειν αὐτὸν, καὶ περὶ πῶν τοιούτων προσευχόμενος. Ταῦτα μὲν εἰς τὸ ὑποπεσοῦν ἡμῖν τρανωθῆναι, τὸ Ἐὶ ὁ Θεὸς πατὴρ ἡμῶν, ἡγαπαῖτε ἂν ἐμέ.

16. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ Ἐγὼ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἦκω· εἰς δὲ χρησιμὸν μοι φαίνεται παραθέσθαι τὸ ἐκ Μιχαίου οὕτως ἔχον· Ἀκούσατε, λαοί, λόγους, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ἐν ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οὐρανοῦ ἀγίου-αἰθέρος· διότι Ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου ἑαυτοῦ, καὶ καταθήσεται, καὶ ἐπιθήσεται ἐπὶ τὰ ὄρη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες τακίθονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει· καὶ ὅρα μήποτε ἰσοδυναμῆι τὸ Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ· Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ· ἐπεὶ ὅτε ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἔστιν, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, πρὶν ἑαυτὸν κενῶσαι, οἷον ἐστὶν αὐτοῦ ὁ Θεός· καὶ εἰ τίς γε νοήσαι τὸν πρὸ τοῦ κενῶσαι ἑαυτὸν ἐν τῇ προηγουμένῃ ὑπάρχοντα Θεοῦ μορφῇ, βῆται τὸν μηδέπω ἐξεληλυθότα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Κύριον τὸν μηδέπω ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ τόπου ἑαυτοῦ· ἐπὶ δὲ ἐκεῖνη τῇ καταστάσει τοῦ Υἱοῦ συγχρίνη τὴν ἐκ τοῦ ἀνειληφέναι τὴν τοῦ οὐλοῦ μορφήν ἑαυτὸν κενῶσαντα, συνήσει πῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ ἦκε πρὸς ἡμᾶς, καὶ οἷον ἐξω γεγένηται τοῦ πέμψαντος αὐτόν· εἰ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν μόνον ὁ Πατὴρ, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ ἔστι, καὶ ἔστιν ἐν τῷ Υἱῷ, ὡσπερ καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ. Καὶ εἰ μὴ κατ' ἄλλον γε τρόπον νοήσαις εἶναι τὸν Υἱὸν ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς ἦν πρὶν ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, δόξει περιέχειν μάχην τὸ καὶ ἐξεληλυθέναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι τὸν ἐξεληλυθότα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἔτι ἐν τῷ Θεῷ. Ἄλλοι δὲ τὸ Ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διηγῆσαντο ἀντὶ τοῦ, Γεγέννημαι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· οἷς ἀκολουθεῖ ἐκ τῆς οὐσίας φάσκαι τοῦ Πατρὸς γεγεννηθῆναι τὸν Υἱὸν, οἷον ἐμειομένου, καὶ λείποντος τῆ οὐσίας, ἢ πρότερον εἶχε, τοῦ Υἱοῦ, ἐπὶ ἀν ἐγέννησε τὸν Υἱόν· ὡσεὶ νοήσαι τις τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἐγκυμονῶν. Ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ σῶμα λέγειν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, καὶ διηρῆσθαι τὸν Πατέρα, ἅπερ ἔστι δόγματα ἀνθρώπων, μὴ ἔναρ φύσιν ἀόρατον καὶ ἀσώματον πεφαντασμένων, ὡσαν κυρίως οὐσίαν· οὗτοι δὲ δῆλον ὅτι ἐν σωματικῷ τόπῳ δώσουσι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν τῶν ἐκ τόπου ἀμείψαντα σωματικῶς ἐπιδημηκέναι τῷ βίῳ, καὶ οὐχὶ κατὰστασιν ἐκ καταστάσεως, ὡσπερ ἡμεῖς ἐξελιθόμεθα.

17. Οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἑμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε. Ταῦτα νομίζω λέγεσθαι, ὡς τινος ἀπ' ἑαυτῶν ἐρχομένων, καὶ μὴ ἀπεσταλμένων

A lem habens, hanc exoriri facit etiam super malos, cum suos ipsius dilexerit inimicos. Ac rursus quemadmodum pluit Deus super justos et injustos⁹⁷, ita sanctus, veluti pluviam quamdam demittit precationem super eos qui deorsum degunt, eo quod illum persequabantur, pro talibus etiam orans. Hæc quidem in illud, quod mihi explanandum incidit: *Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me*⁹⁸.

16. Videamus vero et illud: *Ego ex Deo exivi, et venio*⁹⁹, cum quo conferre illud Michææ utile videtur sic habens: *Audite, populi, sermones, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt, et erit Dominus testis contra vos, Dominus, inquam, de domo sancta sua. Ecce egreditur Dominus de loco suo, et descendet, et calcabit super excelsa terræ, et commovebuntur montes sub illo, et valles liquescent sicut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ descendens per præceps defertur*¹; et vide an forte æquipolleat illud: *Exivi a Deo*, cum illo: *Dominus egreditur de loco suo*, quoniam quando Filius in Patre est, in forma Dei exsistens, antequam seipsum inaniat, veluti locus ipsius est Deus; et si quis consideret ipsum existentem in principali illa Dei forma, videbit nondum egressum a Deo Filium ipsius, et Dominum nondum egredientem de loco suo; cum vero cum hoc statu contulerit statum illius qui seipsum inaniavit, ex eo quod formam servi assumpserit, intelliget quomodo Filius Dei exierit, et venerit ad nos, ac **331** veluti extra eum qui misit illum, factus fuerit; etiamsi alio modo non dimiserit illum solum Patrem, sed est cum ipso qui etiam est in Filio, quemadmodum Filius est in Patre. Sin vero non consideraveris alio modo esse Filium in Patre quam erat antequam exiret a Deo, videbitur repugnare egressum esse a Deo, et egressum a Deo esse adhuc in Deo. Cæterum alii illud: *Exivi a Deo*, exposuerunt pro eo quod est, *Genitus sum ex Deo*: quos sequitur Filium dicere ex substantia genitum fuisse Patris, veluti diminuti, et carentis substantia Filii quam ante habebat, quando generavit Filium: tanquam si consideraret aliquis hoc etiam in prægnantibus. Consequitur autem illos dicere Patrem et Filium corpus esse, ac Patrem dividi: quæ dogmata hominum sunt eorum qui ne per somnium quidem rerum quæ animo cernuntur, et incorporam naturam (quæ proprie est substantia) imaginati sunt: unde etiam perspicuum est hos in corporali loco Patrem esse daturos, et Filium immutato loco, ex loco ad hanc vitam devenisse, nec mutasse statum ex statu, ut nos interpretati sumus.

17. *Neque enim a memetipso veni, sed ille me misit*². Hæc arbitror dici perinde quasi a semetipso veniant quidam, non missi a Patre, doctrinam, vel

⁹⁷ Matth. v, 45. ⁹⁸ Joan. viii, 42. ⁹⁹ ibid. ¹ Mich. i, 2-4. ² Joan. viii, 42.

prophetiam promittentes. Atque de talibus quidem hominibus docemur a Jeremia, apud quem scriptum est: *Non mittebam prophetas, et ipsi currebant* ³. An vero potentiae etiam aliquae non missae a Patre venerint ad homines, notabis, et an aliquae inter ipsas egressae sint a Deo, et idcirco peccarint, quia missae non fuerint ab ipso. Nec praetereundus est locus absque indagine de sermone animae; nam fortassis Jesu anima in sua ipsius perfectione existens, in Deo et in plenitudine erat; et inde egressa, quia missa fuerat a Patre, assumpsit corpus ex Maria; aliae vero non sic exierunt a Deo, hoc est non a Deo missae, neque a divina voluntate praemissae.

332 18. *Quare dicta mea non agnoscitis? quia non potestis audire sermonem meum* ⁴. Vos, inquit, non posse sermonem meum audire in causa est, cur dicta mea non agnoscatis. Unde primum comparanda nobis est vis audiendi divinum sermonem, ut deinde omnia Jesu dicta agnoscere possimus; licet enim illi qui antea non valebat audire sermones Jesu, postea eo pervenire, ut possit audire illos; quoniam quandiu non medicaverit alicujus auditum Sermo ac Filius Dei dicens surdo ⁵, *Adaperire, non potest ille audire*. Simul atque autem solutum fuerit vinculum, quod occasionem praebat surditatis, tunc audire quis poterit Jesum; quando etiam cognoscere potest ipsius dicta. Alioquin dicant nobis illi qui existimant hisce verbis constitui dogma de naturis, utrum poterant illi quibus medicatus est postea, surdi adhuc existentes audire, an non? Sed cum liqueat eos non potuisse, perspicuum est licere inamutari ab impotentia audiendi sermones Jesu, ad audiendum illos, et propter naturam incurabiliter habentem, quando non potest aliquis audire; suntque haec potissimum dicenda his qui ab Ecclesiae decretis dissident, gaudentes allegoriis, et sanationum: historiam reducentibus ad curationem animae, quam Jesus liberat ab omni morbo et ab omni molli-tie. Arbitror vero ego vocabulum *audire* positum nunc esse pro intelligere quae dicantur; vocabulum vero *agnoscere*, pro eo qui percipiens assentitur, illustratus luce cognoscendi ea. Sane Heraclion suspicatur causam reddi cur ipsi audire non possint Jesu sermones, neque illius dicta cognoscere, per illud: *Vos ex patre diabolo estis*, istisque verbis in-

³ Jerem. xxiii, 21. ⁴ Joan. viii, 43. ⁵ Marc. vii, 34.

(15) Codex Regius, Ἰερεμία.

(16) Idem cod. Regius, τοῦ Ἰησοῦ. Saepe animadvertimus Origenem animas ante corpora conditas credidisse. Huic doctrinae consecrarium est animam Christi ante corpus illius conditam quoque fuisse. Hoc dogmate inductum fuisse Eutychem suspicari se dicit Leo papa epist. 2 ad Julianum Coensem, ut duas in Christo prae tunc naturas statueret, quasi animam Christi existisse, priusquam carnem illigaretur, persuasum habuerit. Animam autem Christi tunc in sua perfectione fuisse dicit Origenes, idcirco quod arctissimo amoris vinculo ita Deo tunc

ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. Περὶ μὲν οὖν ἀνθρώπων τοιοῦτων διδασκαλίαν ἢ προφητείαν ὑπισχυομένων, διδάσκαλα μεθὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου (15), ἐνθα γέγραπται· *Οὐκ ἀπέστειλλον τοῖς προφήταις, καὶ αὐτοὶ ἔτρεχον*. Εἰ δὲ καὶ δυνάμεις τινὲς μὴ ἀποστελλόμενα ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἔρχονται πρὸς ἀνθρώπους ἐπιστήσαι, καὶ εἰ τινες ἐν αὐταῖς εἰσιν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξεληλυθῆναι, καὶ τούτῳ ἡμαρτηκῆναι, τῷ μὴ ἀπεστάλθαι ἀπ' αὐτοῦ. Οὐκ ἀζήτητον δὲ ἐατέον τὸν τόπον καὶ εἰς τὴν περὶ ψυχῆς λόγον· τάχα γὰρ ἡ μὲν τοῦ Ἰησοῦ (16) ψυχὴ ἐν τῇ αὐτῆς τυγχάνουσα τελειώτητι, ἐν Θεῷ καὶ τῷ πληρώματι ἦν· καὶ ἐκείθεν ἐξεληλυθῆναι τῷ ἀπεστάλθαι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἀνέλαβε τὸ ἐκ τῆς Μαρίας σῶμα· ἄλλαι δὲ οὐχ οὕτως ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τούτέστιν οὐκ ἀπεσταλμένοι, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βου-

B λήματος προπεμφθεῖσαι.

18. *Διὰ τί τὴν λαλίαν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν*. Αἰτιον, φησὶν, ἐστὶ τοῦ ὑμῖν μὴ γινώσκεισθαι τὴν ἐμὴν λαλίαν, τὸ μὴ δύνασθαι ἡμᾶς ἀκούειν τοῦ λόγου μου. Πρότερον οὖν δύναμις περιποιητέον ἀκουστικῆ τοῦ Θεοῦ λόγου, ἵνα μετὰ τοῦτο οἱοί τε γενώμεθα καὶ γινώσκων πᾶσαν τὴν Ἰησοῦ λαλίαν· ἔξεστι γάρ, πρότερον οὐ δυνάμενον ἀκούειν τῶν λόγων Ἰησοῦ, ὕστερον φθάνει ἐπὶ τὸ ἀκούειν δύνασθαι αὐτῶν· ἐπεὶ καὶ ὅσον μὲν οὐδέπω ἰάθη τις τὰς ἀκοὰς ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ λέγοντος τῷ κωφῷ· *Διαπολίχθητι*, οὐ δύναται ἀκούειν· ἐπὶ δὲ λυθῆ ὁ αἰτιος τῆς κωφότητος σύνδεσμος, τότε ἀκούειν τις οἶος ἔσται τοῦ Ἰησοῦ· ὅτε καὶ γινώσκων δύναται αὐτοῦ τὴν λαλίαν. Ἡ λεγέτωσαν ἡμῖν οἱ νομιζόντες καὶ διὰ τοῦτο συνίστασθαι τὸν περὶ φύσεως λόγον (17), πρότερον ἐδύνατο εἶναι κωφοὶ ὄντες ἀκούειν, οὐδὲ ὕστερον ἴασατο, ἢ οὐκ ἐδύνατο; Σαφοῦς δὲ ὄντος τοῦ οὐκ ἐδύνατο, ὅλως, ὅτι ἔξεστι μεταβαλεῖν ἀπὸ τοῦ μὴ δύνασθαι ἀκούειν τῶν Ἰησοῦ λόγων ἐπὶ τὸ ἀκούειν αὐτῶν, καὶ οὐ διὰ φύσιν ἀνιάτως ἔχουσαν, ὅτε οὐ δύναται τις ἀκούειν· καὶ μάλιστα ταῦτα προσακτέον τοῖς ἑτεροδόξοις, χαίρουσι ταῖς ἀλληγορίαις, καὶ ἀνάγουσι τὴν περὶ τῶν ἰσχυρῶν ἱστορίαν ἐπὶ τὰς τῆς ψυχῆς θεραπείας, ἀπολλομένης ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πάσης νόσου, καὶ πάσης μαλακίας. Νομίζω δὲ τὸ μὲν ἀκούειν, νῦν ἐπὶ τοῦ συνίεναι τάσσεσθαι τῶν λεγομένων· τὸ δὲ γινώσκων ἐπὶ τῷ καταλαμβάνοντα συγκατατίθεσθαι τῷ φωτὶ τῆς περὶ τῶν λεγομένων γνώσεως πεφωτισμένων (18). Ὁ μόντοιγε Ἡρακλέων ὀπολαμβάνει αἰτίαν ἀποδίδοσθαι τοῦ μὴ δύνασθαι αὐτοῦς ἀκούειν τὸν Ἰησοῦ λόγον, μὴδὲ γινώσκων αὐτοῦ τὴν λαλίαν ἐν αὐτῷ· Ὑμεῖς ἐκ

D

adhærebat, ut unus cum eo spiritus efficeretur, quemadmodum fusius ipse declarat lib. II *De Principiis*, cap. 6, et nos in *Origenianis*, lib. II, quæst. 3, num. 6 et seq. Huetius.

(17) *Τὸν περὶ φύσεως λόγον*. Legendum fortasse φύσεως. Supra initio numeri 15, οἱ τὰς φύσεις εἰσάγοντες, et ita Ferrarius. At Origenes tamen in *Epist. ad Rom.*, cap. xxiv *Philocalias*: *Κὰν πειθωνώτατα ἐκράτουν οἱ παρεισάγοντες τὸν περὶ φύσεως ἄτοπον λόγον*. Id.

(18) *Πεφωτισμένων*. In margine codicis Bodliani legitur ex conjectura πεφωτισμένων.

τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ. Αὐταῖς γοῦν λέξεσι φησι· « Διὰ τί οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν; ἢ ὅτι ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ. » (ἀντὶ τοῦ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου,) φανερῶν (19) αὐτοῖς λοιπὸν τὴν φύσιν αὐτῶν, καὶ προελέγξας αὐτοὺς, ὅτι οὔτε τοῦ Ἀβραάμ εἰσι τέκνα, οὐ γὰρ ἂν ἐμίσουν αὐτόν· οὐδὲ τοῦ Θεοῦ, διὸ οὐκ ἠγάπων αὐτόν. Καὶ εἰ μὲν τό· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, ἐξεδέχετο, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω διηγησάμεθα, καὶ ἔλεγε· Διὰ τὸ ἔτι ὑμᾶς εἶναι ἐκ τοῦ διαβόλου, οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν, κἂν παραβεξάμεθα αὐτοὺ τὴν διήγησιν· οὐκ ἔστι δὲ δῆλός ἐστιν ὁμοιοῦς τινὰς τῶν διαβόλων λέγων ἀνθρώπους, ἐτέρας, ὡς οἰονται οἱ ἀπ' αὐτοῦ, οὐσίας τυγχάνοντι παρ' οὓς καλοῦσι ψυχικοῦς, ἢ πνευματικοῦς.

19. Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἀμφίβολος ἡ λέξις ἐστὶ (20)· δηλοῦται γὰρ ἀπ' αὐτῆς ἐν μὲν, ὡς ἄρα ἔχει ὁ διάβολος πατέρα, ἐξ οὗ πατρὸς, ὅσον ἐπὶ τῶν ῥητῶν, ἐμφαίνονται εἶναι οὗτοι πρὸς οὓς ὁ λόγος· ἕτερον δὲ, ὃ βέλτιόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς ἐκ τοῦδε τοῦ πατρὸς ἐστέ, καθ' ὃν κατηγορεῖται τὸ, διάβολος. Ἀμφίβολον μὲν οὖν ἂν τὸ λεγόμενον, καὶ εἴπερ εἴρητο τὸ πρότερον ἄρθρον τὸ, τοῦ πλὴν μᾶλλον ἀνεφαίνετο σαφέστερον τὸ βούλημα τοῦ ῥητοῦ. Μέντοιγε ὁ συναγορεύων τὸ εἶναι τινα τοῦ διαβόλου πατέρα, οὗ υἱὸς δόξει λέγειν τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος ἐστὶ, χρήσεται τῶ ἐπιφερομένῳ οὕτως (21) ἔχοντι· Ὅταν λαλήῃ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων καλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ· καὶ φησὶ (22) ψεῦδος μὲν εἶναι τὸν διάβολον, ἄλλον δὲ παρὰ τοῦτον εἶναι τὸν τοῦ ψεύδους πατέρα· ἀλλ' οὐχ ὕμῳς τοῦτο λεγθήσεται· μᾶλλον γὰρ τὸ ψεῦδος ἐφαρμόσει τῶ ἐναντίῳ τοῦ εἰπόντος· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια· λέγω δὲ τῶ ἐναντίῳ Χριστοῦ, ᾧ (23) ψεύστης ἐστὶν ὁ πατήρ, ὁ διάβολος ὢν. Ἄλλ' εἰκόσ τινα προσκόψει τῶ ψεύδους εἶναι τὸν ἀντίχριστον, οὐκ ἔτι ψεκτὸν ἐσόμενον, ἐὰν τῇ ὑποστάσει ἕτερον μηδὲν ψεῦδος ἢ πρὸς ὃν παραθέμενος τό· Ἀπώλειαν ἐγένου, καὶ οὐχ ὑπέρβεις εἰς τὸν αἰῶνα, (εἰρημένον ἐν τῶ Ἰεζεκιήλ περὶ τινος διὰ τὴν κακίαν μεταβληκτός εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἀπώλειαν,) καθ' ὁμοιότητα παραμυθίστη (24) καὶ τὸ περὶ τοῦ ψεύδους οὐκ εἶναι τινα (25) τῇ ὑποστάσει ἐκ κατασκευῆς, ἀλλὰ ἐκ μεταβολῆς, καὶ ἰδίας προαιρέσεως, τοιοῦτον δὲ γεγεννημένον, καὶ οὕτως, ἵνα καινῶς ὀνομάσω, πσφυσιωμένον. Οὐ φεύγων (26) γοῦν τις ὡς ἀποπον τὸ φάσκειν εἶναι ψεῦδος τὸν ἀντίχριστον, ἐρεῖ καὶ πᾶσιν ἐφαρμόζειν τοῖς ψευδομένοις τό· Ὅταν λαλήῃ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν

A quit : « Quare autem non potestis audire sermonem meum, an quoniam vos ex patre diabolo estis ? (pro eo quod est, ex essentia diaboli) manifestans de cætero naturam ipsorum, cum prædixisset ipsos neque Abraham esse filios, haud enim odio persequerentur illum ; neque Dei, ex quo non diligebant illum. Cæterum si illud, vos ex patre diabolo estis, exposuisset, ut in superioribus exposuimus nos, et dixisset : Quia adhuc ex diabolo estis, non potestis audire sermonem meum, admisissimus etiam illius enarrationem ; nunc 333 autem aperte dicit quosdam homines esse [ὁμοιοῦς, hoc est] ejusdem substantiæ cum diabolo, qui alterius est substantiæ, ut existimant illius etiam sectatores, ab his quos vocant animales, B vel spirituales.

19. Vos ex patre diabolo estis, et desideria patriæ vestri vultis facere ^{6.66}. Ambiguus est contextus : [proinde quoque duplex ex eo elici potest sensus ;] alter, quasi diabolus habeat patrem, ex quo patre, quantum ad contextum attinet, ostendantur hi esse, ad quos est sermo ; alter, qui etiam melior est, Vos ex hoc patre estis, de quo prædicatur diabolus. Atque ambiguus quidem futurus erat hic contextus, si etiam, omisso primo articulo τοῦ, dictum fuisset ex patre, et non ex illo patre ; attamen apertius apparuisset voluntas contextus. Et quidem qui faveret credenti esse aliquem diaboli patrem, cujus filios videatur dicere hos ad quos est sermo, verbis quæ subjunguntur usus est sic se habentibus : Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quoniam mendax est, et pater ejus ⁶⁶ ; dicitque mendacium esse diabolum, diversum vero ab hoc esse mendacii patrem : sed non recte hoc diceretur ; nam magis conveniet mendacium contrario dicens : Ego sum veritas ⁶⁷ ; dico autem contrario Christi, cui mendax est pater, qui diabolus est. Sed consentaneum est aliquem offensum iri, eo quod dixerimus Antichristum esse mendacium, vituperabilem non amplius futurum, si hypostasi et essentia nil aliud sit mendacium ; contra quem cum attuleris in medium illud : Perditio factus es, et non eris in sæculum ⁶⁸ (quod in Ezechiele dictum est de quodam qui propter vitium immutatus fuerat, ut esset ipsa D perditio), tu similiter etiam proferes aliquem non esse natura mendacium, ex creatione, sed ex mutatione, et proprio proposito talem factum fuisse, et sic, ut nove dicam, naturatum. Quamobrem non fugiens quis ceu absurdum dicere Antichristum mendacium esse, dicit omnibus etiam congruere

^{6.66} Joan. viii, 44. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ Joan. xiv, 6. ⁶⁸ Ezech. xxviii, 19.

(19) Codex Bodleianus, φανερῶν· Regius, male φανερόν.

(20) Ἀμφίβολος ἡ λέξις ἐστὶ, etc. Ambigua sunt Græcæ, ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, hoc est, a patre diabolo estis, vel, a patre diaboli estis. Latina autem nullam habent ambiguitatem. HUETIUS.

(21) Οὕτως. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(22) Φησὶ. Ferrarius legebat φησει.

(23) Ἐναντίῳ Χριστοῦ, ᾧ. Ita codex Bodleianus, et sic legit Ferrarius ; codex vero Regius, ἀντιχριστοῦ, οὐ.

(24) Codex Regius, παραμυθίσει.

(25) Οὐκ εἶναι τινα. In codice Regio deest οὐκ.

(26) Οὐ φεύγων. In eodem codice Regio deest οὐκ.

mentientibus hoc dictum : *Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur*⁴⁹. Cum enim mendacium, quod in singulis mentientibus inest, loquitur, ex propriis mendacis loquitur. Quin etiam si hæc verba : *Mendax est, et pater ejus*⁵⁰, eo referas, ut unumquemque proferentem mendacium ex suo ipsius ore, dicas esse patrem ejus mendacii quod loquitur, hujusmodi sane assignatio absurda non erit. Sed dicta hæc **334** sunt veluti adjacentia amphiboliæ contextus nobis expositi.

20. [Sequitur (26*) : *Et desideria patris vestri vultis facere*⁵¹.] Enarrantes illa verba : *Vos facitis opera patris vestri*⁵², avertimus etiam in hos disserere, frequenter alioqui colligentes quæ nobis utilia visa fuerant ad enarrationem; proinde sine causa nunc hoc in loco non immorabimur. Quod si quis ortus fuerit ex diabolo, eo quod committat peccatum, et hunc ab illo ortum non aboleverit, hic non unum, sed plura desideria talis patris vult facere; cumque desideria quæ sunt in omnibus filiis diaboli, nascantur a desideriis quæ sunt in diabolo, perspicuum est desideria illius esse prudentiam materiæ et corruptionis, quas proprie inimicas dixerit aliquis esse adversus Deum. Atque cædes quidem, et injustitias, et avaritiam, si quis dicat illius esse desideria, quæ generent desideria his similia in filiis ejus, non dissentanea loquitur; atque etiam generaliter dicere immunditias, naturæ illi purissimæ contrarias existentes, esse illius desideria, a quibus desideria ingenerentur diaboli filiis ad res immundas, non gravate admittendum est; dicere etiam fornicationem, vel adulterium, vel amorem obscenum in pueros, vel mollitiem, esse illius desiderium, facile quis etiam admisit. Quod si dubitet quis quoniam pacto hæc desideria in hominibus oriuntur a desideriis quæ sunt in illo, quantum ad verba attinet, veluti quiddam universale doceatur de desideriis quæ sunt in hominibus, quod velint homines desideria patris sui facere, quia omnia quæ præter legem desiderant, antea fuerint desiderium patris sui (tale enim est quod dicitur : *Et desideria patris vestri vultis facere*), ad hæc dicendum est diabolum desiderare ut corrumpatur, verbi gratia, hic puer, illa adulterium committat, hi fornicentur; et hæc desiderando ingenerare his qui valent illi obsequi, desiderium faciendi quæ ille cupiat effici: ut hac ratione dicat aliquis diabolum committentem fornicationem, aut adulterium, prius fornicari et prius adulterium committere quam hominem. Idem etiam dices de omni peccato: verbi gratia, diabolum argentum non desiderat, at amat argenti cupidus facere, facereque homines rerum materialium affectibus obnoxios:

⁴⁹ Joan. VIII, 44. ⁵⁰ ibid. ⁵¹ ibid. ⁵² ibid. 41.

(26*) Uncinis inclusa in Græco non leguntur. EDIT. (27) Codex Bodleianus, recte, *ἀν ἐνέγκῃ*. Regius, *ἀνελέγκει*.

(28) Codex Bodleianus, optime, *ῥητοῦ*. Regius, *insulse*, *ἐκ τοῦ*.

(29) Codex Bodleianus, *φάσκειν*. Regius, *φάσκη*.

A *ἰδιῶν λαλεῖ*. τὸ γὰρ ἐν ἐκάστῳ τῶν ψευδομένων ψεύδος ἐπὶν λαλεῖ, ἐκ τῶν ἰδιῶν τοῦ ψεύδους λαλεῖ. Ἄλλὰ καὶ τὸ *Ψεύστης ἐστὶν ὁ πατὴρ αὐτοῦ*, ἀν ἐνέγκῃ (27) ἐπὶ τὸ ἐκαστὸν τῶν προφερόμενων ψεύδους ἐκ στόματος ἑαυτοῦ πατέρα εἶναι οὐ λαλεῖ ψεύδους, καὶ οὐκ ἀπίθανός τε ἔσται ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς παρακείμενα τῇ ἀμφιβολίᾳ τοῦ ἐκκειμένου ἡμῖν ῥητοῦ (28) εἰρήσθω.

20. Ἐπεὶ δὲ διηγούμενοι τὸ *Ἔμεις ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν*, προλαβόντες καὶ εἰς τοῦτο εἰρήκαμεν, πολλαχόθεν τὰ φανέντα ἡμῖν εἰς τὴν διήγησιν χρήσιμα συναγαγόντες, οὐκ εὐλόγως νῦν προσδιατρέψομεν τῷ τόπῳ. Πλὴν εἰ τις τῷ ποιεῖν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται, καὶ μὴ κατήγγησε τὴν ἀπ' ἐκείνου γένεσιν ἐξ ἑαυτοῦ, οὗτος οὐ μίαν, ἀλλὰ πλείονας ἐπιθυμίας τοῦ τοιοῦτου πατρὸς ποιεῖν ἐθέλει, καὶ τῶν ἐν παντὶ υἱῷ διαβόλου ἐπιθυμιῶν ἀπὸ τῶν ἐν τῷ διαβόλῳ ἐπιθυμιῶν γεννωμένων, σαφές, ὅτι αἱ ἐκείνου ἐπιθυμίας φρόνημα ὕλης εἰσὶ καὶ φθορὰς, ὡς κυρίως ἔχθρας εἶποι τις ἀν εἶναι πρὸς θεόν. Φόνους μὲν οὐκ καὶ ἀδικίας, καὶ πλεονεξίας φάσκειν (29) εἶναι τὰς ἐκείνου ἐπιθυμίας, γεννώσας ἐν υἱοῖς αὐτοῦ παραπλησίας ταύταις ἐπιθυμίας, οὐκ ἀπεμφαίνει, ἀλλὰ καὶ γενικῶς ἀκαθαρσίας τῇ φύσει ἐναντίας τυγανοῦσας τῇ καθαρότητι λέγειν εἶναι τὰς ἐκείνου ἐπιθυμίας, ἀφ' ὧν αἱ πρὸς τὰ ἀκάθαρτα ἐπιθυμίας γίνονται τέκνοις τοῦ διαβόλου, οὐ δυσπαράδεικτόν ἐστι τόδε· καὶ πορνείαν λέγειν εἶναι τὴν ἐκείνου ἐπιθυμίαν, ἢ μοιχείαν, ἢ παιδοφθορίαν, ἢ μαλακίαν (30), οὐκ εὐχερῶς ἀν τις παραδέξοιτο. Κἀν ἀπορῆ πῶς αἱ ἐπιθυμίας αὗται ἐν ἀνθρώποις ἀπὸ τῶν ἐν ἐκείνῳ γίνονται ἐπιθυμιῶν, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει, οἷον καθολικοῦ τινος παρισταμένου (31) περὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐπιθυμιῶν, ὡς ἄρα θέλουσιν οἱ ἀνθρωποὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς αὐτῶν ποιεῖν, ὥστε πάντα ἃ ἐπιθυμοῦσι παρανόμως, πρότερον ἐπιθυμίας εἶναι τοῦ πατρὸς αὐτῶν· τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ *Καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν*. λεκτέον δὲ πρὸς ταῦτα, ὅτι ὁ διάβολος ἐπιθυμεῖ φθαρῆναι τόνδε, φέρε εἰπεῖν, τὸν παῖδα, καὶ μοιχευθῆναι τήνδε, καὶ πορνεῦσαι τούτῳ, καὶ τούτων ἐπιθυμιῶν ἐμποκεῖ τοῖς δυναμένοις αὐτῷ ὀηρητῆσθαι ἐπιθυμίαν τῷ ποιῆσαι, ἅπερ ἐκεῖνος ἐνεργῆσαι βούλεται· ὥστ' ἀν κατὰ τοῦτο τὸν ἐνεργούντα τὴν πορνείαν, ἢ τὴν μοιχείαν πρότερον λέγειν τοῦ ἀνθρώπου πορνεύειν καὶ μοιχεύειν. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ πάσης ἁμαρτίας ἐρεῖς· οἷον διάβολος ἀργυρίων μὲν οὐκ ἐπιθυμεῖ, ἐπιθυμεῖ δὲ φιλαργύρους ποιῆσαι· καὶ προσπαθεῖς τοῖς ὑλικῶς πράγμασι· ταύτην δὲ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ θέλουσι ποιεῖν οἱ οὐκ ἄλλως ἢ τῷ θέλειν φιλοῦντες τὸ ἀργύ-

(30) Codex Bodleianus, *μαλακίαν*. Regius, *μαλακότητα*. Mox pro οὐκ εὐχερῶς legendum οὐ δυσχερῶς, vel delenda particula negativa οὐκ.

(31) *Ὅμοσι καθολικοῦ τινος παρισταμένου*. Perionius hæc verba sic reddit, *Ut si catholicus aliquis doceret de, etc.*

ρισιν. Διὸ περ ἀναγκαζόν ἐστιν ἐφιστάνειν ἡμᾶς πᾶσιν οἷς θέλομεν ποιεῖν, καὶ ἐξετάζειν, μήποτε ὁ θέλομεν ποιεῖν ἐκ τῶν τοῦ διαβόλου ἐπιθυμιῶν ἐστιν· ἵνα ἐκ τοῦ τεθεωρηθέναι τὰ ἐκ τῶν τοῦ διαβόλου ἐπιθυμιῶν παυσώμεθα θέλιν ποιεῖν ἐκεῖνα, εἰδότες πάντα τὸν θέλοντα ποιεῖν τὰς τοῦ διαβόλου ἐπιθυμίας ἐκ πατρὸς μὲν οὐδαμῶς εἶναι Θεοῦ, διαβόλου δὲ γεγενῆσθαι τέκνον, καὶ ἀπὸ τοῦ θέλιν ποιεῖν τὰς ἐπιθυμίας τοῦ χειρόνου μορφούμενον, καὶ κατ' εἰκόνα γινόμενον τοῦ πονηροῦ πατρὸς, ἀφ' οὗ ἔργονται, καὶ τυποῦνται μὲν ἐκεῖνου (32) τοῦ χοῖκου εἰκόνες· πρώτος γὰρ χοῖκος ἐκεῖνος τῶ πρώτος ἀποπεπτωκὸς τῶν κρείττωνων, καὶ ἐπιτεθυμηκὸς ἐτέρας παρὰ τὴν κρείττονα ζωῆς ζωὴν, ἀξιος γεγενῆσθαι τοῦ ἀρχῆν αὐτὸν εἶναι (33), οὔτε κτίσματος, οὔτε ποιήματος, ἀλλὰ πλάσματος Κυρίου, πεποιημένον ἐγκαταπαλιζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Καὶ ἡμῶν δὲ ἡ προηγουμένη ὑπόστασις ἐστὶν ἐν τῷ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος· ἡ δὲ ἐξ αἰτίας ἐν τῷ ληφθέντι ἀπὸ τοῦ χοῦ τῆς γῆς πλάσματι· καὶ εἰ μὲν, ὡς περ ἐπιλαθόμενοι τῆς ἐν ἡμῖν κρείττονος οὐσίας, ὑποτάξωμεν ἑαυτοὺς τῷ ἀπὸ τοῦ χοῦ πλάσματι, καὶ τὸ κρείττον τὴν εἰκόνα τοῦ χοῖκου λήψεται· εἰ δὲ, συνέντες τὸ ποιηθὲν κατ' εἰκόνα (34), καὶ τὸ ληφθὲν ἀπὸ τοῦ χοῦ τῆς γῆς, ὅλοι προσενύωμεν πρὸς τοῦτον (35), οὗ κατ' εἰκόνα γεγόναμεν, ἐσόμεθα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, πᾶσαν τὴν πρὸς ὕλην καὶ σῶματα προσπάθειαν, καὶ τὴν πρὸς τινα τῶν καθ' ὁμοίωσιν ἀπολείψαντες. Ἐπεὶ δὲ κατὰ θείας Γραφῆς ἡ ἐπιθυμία (36) τῶν μέσων ἐστὶν, οὐκ εἰδυίας τὴν Ἑλληνικὴν τῶν σημασιόμων παρὰ τοῖς τὰ τκαῦτα διαρθροῦσιν ἀκριβείαν, ὡς τ' ἂν τὸ μὲν ἀστείον βούλησιν ὀνομάσαι (37), ἣν ὀρίζονται εὐλογον ὄρεξιν· τὸ δὲ φαῦλον ἐπιθυμίαν, ἣν φασιν (38) εἶναι ἄλογον ὄρεξιν, ἡ σφοδρὰν ὄρεξιν, λεκτέον, ὅτι πᾶσα γεννητὴ φύσις τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἰδίου πατρὸς θέλει ποιεῖν· ὡς περ καὶ πᾶσα ποιεῖ τὰ ἔργα τοῦ ἰδίου πατρὸς, τοῦ μὲν πρώτως (39) ἀγίου Πατρὸς ἀγεννήτου τυγχάνοντος· οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ Θεός· τοῦ δὲ πρώτως πονηροῦ πατρὸς, ἐξ οὐδενὸς ὄντος πατρὸς· οὐδὲ γὰρ ὑπέστησέ τις ἐν αὐτῷ πατὴρ τὴν πονηρίαν, ἀλλ' ἡ ἀπὸ Θεοῦ ἐκτροπὴ γεγέννηκεν αὐτήν. Τὸ μὲν οὖν νῦν ἐξετάζομεν κατὰ τὸ· Καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν, σαφῶς, ὅτι ἀναφέρεται πρὸς τὸν διάβολον, προειρημένου τοῦ· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ ἐπιφερομένου τοῦ· Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Καὶ πρὸς ἕκαστον οὐδ' ἂν οὐ μόνον τῶν ἐκ τοῦ διαβόλου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὀγκῶς λεχθεῖν τὸ· Τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Λέγονται

³² Job xl, 14. ³³ Joan. viii, 44.

(32) Codex Regius, τυποῦνται οἱ ἐκεῖνου, Bodleiana ut in textu.

(33) Idem codex Regius, αὐτοῦ εἶναι.

(34) Τοῦ χοῖκου λήψεται· εἰ δὲ, συνέντες τὸ ποιηθὲν κατ' εἰκόνα. Hæc desiderantur in codicibus Regio et Barberino.

(35) Codex Regius, προσενύωμεν ἐπὶ τοῦτον.

(36) Codex Regius, ἣν ἐπιθυμία, male.

(37) Βούλησιν ὀνομάσαι, ἦν, etc. Laertius in Zenone de Stoicis loquens : Τῆ δὲ ἐπιθυμία ἐναντίαν φασὶν εἶναι τὴν βούλησιν, οὕσαν εὐλογον ὄρεξιν·

A quod ipsius desiderium facere volunt hi qui argentum non aliter quam **335** voluntate amant. Quamobrem omnia quæ acturi sumus, inspiciamus oportet et examinemus, ne forte quod facere volumus, sit ex desiderii diaboli : ut cum viderimus diaboli desideria, desinamus velle ea facere, scientes omnem qui diaboli desideria facere voluerit, ex Deo Patre baudquaquam esse posse, sed factum fuisse diaboli filium, atque etiam formatum et factum ad imaginem mali patris, eo quod velit pejoris desideria facere, a quo proficiscuntur formanturque terrestri illius imagines : primus enim terrenus ille, eo quod primus delapsus fuerit a rebus melioribus, et desideraverit alteram vitam præter vitam præstantiorem, dignus factus fuit ut esset principium ^B non creaturæ, non operis, sed figmenti Domini, factus ut illuderetur ab angelis ejus. Nostra vero principalis substantia in ea parte est, quæ ad similitudinem est Creatoris ; altera vero ex culpa in figmento, quod e pulvere terræ est sumptum. Atque equidem si obliti veluti substantiæ melioris, quæ in nobis est, ei figmento quod est e pulvere, subdiderimus nos ipsos, pars etiam præstantior imaginem terreni sumet ; sin vero intelligentes quod factum est ad imaginem, et quod sumptum est e pulvere terræ, inclinaverimus ad hunc ad cujus imaginem facti sumus, erimus etiam ad similitudinem Dei ; omni affectione erga materiam et erga corpora, atque etiam erga aliquem eorum qui sunt ad similitudinem, abolita. Quoniam autem ἐπιθυμία [hoc est desiderium] indifferens est in Scripturis divinis, non agnoscentibus accuratam vocabulorum significationem a gentibus, qui diligenter discernere, traditam, qui τὸ ἀστείον [hoc est, quod industum, studiosumque est] nomen βούλημα [hoc est voluntatem], eam definitives appetitum rationi consentaneum ; quod vero malum est, ἐπιθυμία [hoc est desiderium,] quod dicunt esse appetitum a ratione alienum, vel vehementem appetitum ; dicendum est omnem naturam genitam desideria patris sui velle facere : quemadmodum etiam omnis natura facit opera patris sui, in primis quidem illius Patris sancti, ingeni existenti, qui est Deus ; illius vero in primis mali patris, **336** qui ex nullo est patre, quippe in quo nullus pater effecerit, ut subsisteret pravitas, sed aversio a Deo genuerit eam. Quod igitur nunc examinatum a nobis est, nempe : *Et desideria patris vestri vultis facere* ^C, perspicuum est ad diabolum referri, cum superius

Cupiditati autem contrarium esse dicunt voluntatem, quæ est appetitio rationi consentanea. HÆTIUS.

(38) Ἐπιθυμίαν ἦν φασιν, etc. Cicero Tuscul. lib. iii : *Altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans.* Laertius in Zenone : *Ἐπιθυμία δὲ ἐστὶν ἄλογος ὄρεξις· Cupiditas autem est appetitio rationi non consentiens.* Id.

(39) Πρώτως. In codice Regio hic et infra scriptum est πρώτος, male. Ibidem pro ἀγεννήτου legitur ἀγενήτου.

dictum sit: *Vos ex patre diabolo estis, et subjungatur: Ille homicida erat ab initio.* Quin etiam ad unumquemque, sive is fuerit ex diabolo, sive ex Deo, recte dicitur: *Desideria patris vestri vultis facere.* Dicuntur enim etiam Dei quædam esse desideria, isto modo sic dictis voluntatibus ipsius; unde in decimo octavo psalmo ⁵⁵ dictum est: *Judicia Domini vera, justificata in idipsum; desideria super aurum et lapidem pretiosum multum.* Quod si legas, *desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum*, ut quædam habent exemplaria, dices desiderabilia digna esse ut aliquis desideret ea; sicut laudabilia, ut laudentur; et diligibilia, ut diligantur. Ut igitur benedicta magis a Deo benedicuntur, et diligibilia magis a Deo diliguntur, sic etiam desiderabilia rationabilius multo a Deo desiderantur, candidius, et in bonam, ut diximus superius, partem accipientes ἐπιθυμῶν [hoc est desiderium,] dicente etiam Servatore: *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar* ⁵⁶. Quod vero etiam in malam partem sumatur desiderium, etiamsi sufficere potest præsens contextus, quem nunc tractamus, nihilominus tamen ille etiam addendus est: *Qui inspexerit mulierem ad desiderandum eam, jam adulterium in corde suo cum ea commisit* ⁵⁷. Porro qui desiderat, non omnino id quod abest desiderat, quemadmodum neque qui vult, is omnino absentia vult. Hoc autem præmunivimus, propter desideria Dei et perfectorum desideria. Quisquis ergo alicujus filius fuerit, is etiam patris sui desideria vult facere; sique patris opera facit. [(40) Sic enim etiam Servator, et Patris sui desideria vult perficere, et ejusdem opera perficit. Itemque peccati filius, et perditionis filius patris sui cupiditatibus obedire vult, patrisque sui opera efficit:] omninoque in potestate nostra est, qui sumus homines, vel Dei, vel diaboli opera, et ea quæ volumus, facere, sive desiderium sit Patris nostri boni cœlestis, sive **337** diaboli, qui est inimicus illi; et si quidem facimus opera Dei, volumusque ejus desideria facere, filii sumus Dei; sin vero quæ diaboli sunt agimus volentes quæ ille desiderat facere, ex patre diabolo sumus. Quamobrem inspiciamus non solum quæ agimus, verum etiam quæ volumus. Ut enim aliquis sit diaboli filius, sufficit vel solum velle illius desideria facere; et fortassis etiam hac de causa post illud: *Vos facitis opera patris vestri* ⁵⁸, dictum est: *Desideria patris vestri vultis facere* ⁵⁹; ut hinc discamus nos esse diaboli filios, si vel solum velimus facere quæ diabolus desiderat. At aptissime

⁵⁵ Vers. 10, 11. ⁵⁶ Luc. xii, 15. ⁵⁷ Matth. v, 28.

(40) Hæc a Ferrario prætermissa, e Peronio supplevimus.

(41) Pro Κυρίου codex Regius habet τοῦ Θεοῦ.

(42) Ὡς τινα δὲ τῶν ἀντιγράφων ἔχει, etc. Hodie universi τῶν Ὁ codices habent ἐπιθυμητά, et interpretationes omnes, una excepta Arabica, quæ cum altera hac lectione consentit. HUETIUS.

A γὰρ τινες εἶναι καὶ Θεοῦ ἐπιθυμῶν, ὀνομαζομένων αὐτοῦ τῶν βουλήσεων. Ἐν γούν ἐν ψαλμῷ εἴρηται: *Τὰ κρῖματα Κυρίου (41) ἀληθινὰ, δεδίκαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό· ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθου τιμιου πολὺν· κἄν, ὡς τινα δὲ τῶν ἀντιγράφων ἔχει (42), ἢ· Τὰ ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθου τιμιου πολὺν*, φήσεις, ὅτι τὰ ἐπιθυμητὰ (43) τοῦ ἐπιθυμῆσαι τινα αὐτῶν ἀξιά ἐστιν, ὡς τὰ εὐλογητὰ τοῦ εὐλογηθῆσαι, καὶ τὰ ἀγαπητὰ τοῦ ἀγαπᾶσθαι. Ὡςπερ οὖν τὰ εὐλογητὰ (44) μᾶλλον ὑπὸ Θεοῦ εὐλογεῖται, καὶ τὰ ἀγαπητὰ μᾶλλον ὑπὸ Θεοῦ ἀγαπᾶται, οὕτω καὶ τὰ ἐπιθυμητὰ μᾶλλον ἂν ὑπὸ Θεοῦ εὐλογώτερον ἐπιθυμηθῆσιν (45), εὐγνωμονέστερον ἡμῶν ἀκούοντων, ὡς προειρήκαμεν, τῆς ἐπιθυμίας· καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησιν· *Ἐπιθυμῶ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν.* Περὶ δὲ τοῦ καὶ φαύλην εἶναι ἐπιθυμίαν ἀρκεῖ μὲν καὶ τὸ ἐν χειρὶ βητόν· οὐδὲν δὲ ἤττον παραθετόν καὶ τό· Ὅς ἂν ἐπιβλέψῃ γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν, ἤδη ἐμολχευσε αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Οὐ πάντως δὲ ὁ ἐπιθυμῶν ἀπόντος ἐπιθυμεῖ· ὡς οὐδὲ ὁ βουλόμενος πάντως τὰ ἀπόντα βούλεται. Τοῦτο δὲ προεθεραπεύσαμεν διὰ τὰ ἐπιθυμητὰ (46) τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰς τῶν τελείων ἐπιθυμίας. Πᾶς οὖν υἱὸς τινος τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἑαυτοῦ θέλει ποιεῖν, καὶ πᾶς υἱὸς τινος ποιεῖ τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σωτὴρ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ Πατρὸς ἑαυτοῦ θέλει ποιεῖν, καὶ ποιεῖ τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς ἑαυτοῦ. Καὶ ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπειθείας τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἑαυτοῦ θέλει ποιεῖν, καὶ ποιεῖ τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ἑαυτοῦ· καὶ ἐφ' ἡμῶν δὲ τῶν ἀνθρώπων πάντως τὰ ἔργα ἡτοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἢ διαβόλου, καὶ ἢ θέλομεν ποιεῖν, ἡτοῦ ἐπιθυμῶν ἐστὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς ἡμῶν, ἢ τοῦ ἐχθροῦ αὐτῷ διαβόλου· καὶ εἰ μὲν ποιούμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ θέλομεν τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ ποιεῖν, υἱοὶ ἐσμεν τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ τὰ τοῦ διαβόλου πράττομεν, θέλοντες ἢ ἐκεῖνος ἐπιθυμεῖ ποιεῖν, ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐσμεν. Ἐπιστήσωμεν οὖν μὴ μόνον οἷς ποιούμεν, ἀλλὰ καὶ οἷς θέλομεν. Ἀνταρκῆς γὰρ εἰς τὸ εἶναι τοῦ διαβόλου υἱὸν τὸ κἄν θέλῃ αὐτοῦ ποιεῖν τὰς ἐπιθυμίας· καὶ τάχα διὰ τοῦτο μετὰ τό· Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν, εἴρηται τό· *Τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν·* ἵνα μάθωμεν, ὅτι, εἰ καὶ μόνον θέλομεν ποιεῖν ἄπερ ἐπιθυμεῖ ὁ διάβολος, χρηματιούμεν διαβόλου υἱοί. Πιθανώτατα δ' ἂν τις πρὸς ταῦτα λέγοι, ὡς ἄρα ἀρκεῖ πρὸς τὸ εἶναι υἱὸν (47) Θεοῦ τὸ θέλῃν αὐτοῦ ποιεῖν τὰς ἐπιθυμίας, κἄν μὴ προσῆ τούτῳ ποιεῖν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ λεκτέον, ὅτι ἀνάγκη τὸν θέλοντα ποιεῖν τὰς ἐπιθυμίας

⁵⁸ Joan. viii, 41. ⁵⁹ ibid. 44.

(43) Codex Regius, ἐπιθυμητὰ, Bodlei us vero, ἐπιθυμητά.

(44) Idem codex Regius, εὐλογήματα.

(45) Idem codex Regius, ἐπιθυμητὰ.

(46) Idem codex Regius, περπεγαμ, ἐπιθυμητὰ.

(47) Codex Bodleianus υἱὸν, Regius, υἱοί.

τοῦ Θεοῦ καὶ ποιεῖν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ μόνον τὸ θέλειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὡς φησὶν ὁ Παῦλος, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἐπομένου πάντως τῷ καλῷ θέλειν τοῦ συζύγου αὐτοῦ (48) ἐνεργεῖν· καὶ γὰρ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ (49) εἰς ἀγαθόν, καὶ οὐκ ἂν καλὸν θέλειν ἀτελεῖς εἶσαι ὁ ποιῶν πάντα καλὰ λίαν. Ἄλλ' οὐδὲ ἐπινοηθῆναι δύναται καλὸν θέλειν μὴ συνεζευγμένης τῆς κατὰ τὸ οὕτω θέλειν ἐνεργείας καλῆς τῷ καλῷ θέλειν. Ἡ μὲντοιγε πρὸς τῷ θέλειν ἐνέργεια, κἂν ἐμποδίζοιτο ὑπὸ τῆς Προνοίας εὐλόγως πολλάκις, ὅτε ὑπὲρ τίνος καθολικῶς χρησίμου, ἢ ὅπως ποτὲ χρησίμου χρεῖα ἀνακόπτεσθαι τὸ κατὰ τὸ θέλειν τὸ χεῖρον ἔργον. Εἰς ταῦτα δὲ ὁ Ἡρακλέων φησὶ· « Πρὸς οὗς ὁ λόγος, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ διαβόλου ἦσαν· » ὡς ἑτέρας οὐσίας (50) τῆς τοῦ διαβόλου οὐσίας παρὰ τὴν τῶν ἁγίων λογικῶν οὐσίαν· ὅμοιον δὲ ἐν τούτῳ μοι πεπονηθέναι φαίνεται τῷ ἑτέραν οὐσίαν φάσκοντι ὀφθαλμοῦ παρορῶντος, καὶ ἑτέραν ὀρῶντος· καὶ ἑτέραν οὐσίαν ἀκοῆς παρακουούσης, καὶ ὑγιῶς ἀκουούσης. Ὡς γὰρ ἐν τούτοις οὐχὶ ἡ οὐσία διάφορος, ἀλλὰ τι αἴτιον ἐπισυμβέβηκε τοῦ παρακούειν, καὶ τοῦ παρορᾶν, οὕτως παντὸς τοῦ πεφυκότος λόγῳ παρακολουθεῖν ἢ παρακολουθεῖν οὐσία ἢ αὐτὴ ἐστίν, εἴτε παραδέχεται τὸν λόγον, εἴτε ἀνανεύει πρὸς αὐτόν· τί γὰρ διαφέρει ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων τὸ παρακολουθεῖν τοῦ μὴ παρακολουθοῦντος, οὐκ ἂν ἔχοιμεν εἰπεῖν, εἰ καὶ μετὰ τὸ συνιέναι τῶν εἰρημένων, ὁ μὲν τις ἐπικρίνας συγκατέθετο τῷ λεγομένῳ (51), ὁ δὲ ἀνένευσε πρὸς αὐτό. Πολλάκις δὲ εἴπομεν (52), ὅτι, ἐν συγχωρηθῆ τούτο τὸ ἀδύνατον, λέγω δὲ τὸ εἶναι οὐσίας ἑτέρας, καὶ ἀνεπίδεκτον τῶν κριτηρίων τὸν διάβολον, περὶ μὲν ἐκεῖνου ἀπελογησάμεθα, ὡς οὐδαμοῦ αἰτίου τῆς πονηρίας, τὸ δὲ ἔγκλημα τῷ αὐτὸν οὐκ ὠκίσαντι καὶ δημιουργήσαντι προσέφομεν, ἑτέρῳ ἐστὶ πάντων ἀτοπώτατον. Πρόδηλον δὲ τὸ παράλογον ἐστὶ τῷ κατανοήσαντι ψυχῶν ἀνθρωπίνων οὐσίαν, καὶ ἐνιδόντι, ὅτι ἀμήχανόν ἐστιν, ὡσπερ σώματα παρὰ σώματα εἶναι ἀνθρώπινα ἑτέρας καὶ ἑτέρας οὐσίας, οὕτω καὶ ψυχὰς παρὰ ψυχὰς, καὶ νοητικὸν παρὰ τὸ νοητικόν, καὶ τὸ διανοητικὸν παρὰ τὸ διανοητικόν. Τὸ δὲ ὅμοιον ἐρεῖς καὶ ἐπὶ τοῦ λογικοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ δυνάμεων, τῆς τε μνημονικῆς καὶ τῆς οὕτως φανταστικῆς· ἀνάγκη γὰρ, εἴ ἑτεροούσιός (53) ἐστὶν ἀνθρωπῶς τις παρ' ἑτερον, καὶ ἑτερογενεῖς εἶναι τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, καὶ ἑτερογενῆ εἶναι, φέρε εἰπεῖν, τὴν μνημονικὴν, καὶ τὴν διανοητικὴν, παρὰ τὴν διανοητικὴν. Ἐξεταζέσθω δὲ ὁ λόγος περὶ τούτων, ἃ ὁμοίως ἂν νοῆσαι καὶ διανοηθεῖν· ὥστε καὶ παραπλησίως συγκαταθέσθαι, ἢ ἐπιχεῖν, ἢ ἀνανεύσαι ὅν φασιν ἐκεῖνοι πνευματικῶν,

A quis ad hæc diceret sufficere etiam, ut simus filii Dei, velle desideria illius facere, etiamsi opera illius non faciamus; sed dicendum est quod necesse sit ei qui velit desideria Dei facere, ut etiam faciat opera Dei; non enim solum velle, verum etiam perficere, ut inquit Paulus⁴⁸, ex Deo est; cum hoc bonum velle sequatur omnino operatio, veluti sua, ut ita dicam, conjux: *Diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum*⁴⁹; nec Deus omnino bonum velle, imperfectum sinet, qui facit omnia opera valde bona⁵⁰. Quin ne excogitari quidem potest bonum velle, non conjuncta in tali voluntate operatione bona bono velle. Sane operatio velle conjuncta est, etiamsi plerumque rationi convenienter impediatur a Providentia, quando pro aliqua universalis utilitate, vel pro qualicumque utilitate, opus est interrompi opus deterius, secundum voluntatem. Sed in hæc inquit Heracleon: « Hi, ad quos est sermo, ex substantia diaboli erant; » perinde quasi diaboli substantia diversa sit ab essentia sanctorum angelorum rationis compote. Ac mihi simile quiddam in hoc passus fuisse videtur, atque ille qui diversam essentiam dicit esse oculi sani et oculi perperam videntis; et alteram esse essentiam auditus vitiatii, alteram auditus sani. Ut enim in his non essentia diversa, sed causa quædam contigit, ut auditus oculusque vitarentur; sic cujuscunque natura apti ad assequendam rationem essentia assecutiva, eadem est; sive rationem admittat, sive eam renuat. Quid enim in nobis hominibus differat vis illa quæ assecuta est, ab ea quæ non assequitur, haud equidem dicere queam; etiamsi **338** post dictorum intelligentiam alter quidem ea laudans acquiescat dicto, alter vero illud renuat. At frequenter diximus, si concessum fuerit essentias esse diversas, quod fieri nequit, minimeque rerum præstantium capacem diabolus esse, futurum esse, ut ille a nobis defendatur, perinde quasi pravitatis non sit auctor; notam alioquin inusturis ei qui illum creavit, quique ipsi essentiam est largitus; id quod omnium absurdissimum est. Manifesta autem erit absurditas intuenti humanarum animarum essentiam, et inspicienti quod quemadmodum fieri nequit ut corpora humana magis quam alia humana corpora, sint alterius et alterius essentia, ita fieri non posse ut animæ magis quam aliæ animæ, et res ad intellectum spectans magis quam res ad intellectum spectans, et vis cogitandi magis quam vis cogitandi, sit alterius essentia. Idem dices etiam de eo quod rationis est compo, et de potentiis quæ sunt in anima; nempe de potentia memoria, et de

⁴⁸ Philip. II, 13. ⁴⁹ Rom. VIII, 28. ⁵⁰ Gen. I, 31.

(48) Codices Bodleianus et Barberinus, αὐτῶ· Regius, αὐτό, forie legendum αὐτό.

(49) Codex Regius, συνεργεῖν· Bodleianus, συνεργεῖ.

(50) Ὡς ἑτέρας οὐσίας, etc. Ejusdem οὐσίας esse opinatus est Origenes quæcumque prædita essent ratione. Corporis solum discrimen aliquod angelos inter et demones constituit, ut in *Origenianis* de-

monstravimus. Cum ergo lib. III, num. 37, *contra Celsum* hæc scripta reliquerit: Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ θεῖοι καὶ ἅγιοι ἄγγελοι ἄλλης εἰσὶ φύσεως καὶ προαιρέσεως παρὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πάντας δαίμονας, videtur φύσιν distinxisse ab οὐσίᾳ. HUETIUS.

(51) Codex Bodleianus, εἰρημένῳ.

(52) Codex Regius, εἴπομεν, male.

(53) Idem codex Regius, ἑτεροούσιος.

potentia sic imaginandi. Si enim homo præ alio homine alterius est substantiæ, alterius quoque generis necesse est esse animæ potentias, et genere, ut ita dicam, differre memoriæ potentiam a memoriæ potentia et discurrendi potentiam a potentia discurrendi. Sed certis agamus, exemplo utentes eorum quæ similiter intelligunt et discurrunt: ita ut unus spiritualis alter terrestris, ut illi loquuntur, similiter assentionem, vel assensionem inhi-beant, aut abnuant; utrum hæc similitudo fuit in diversis essentiis, an potius passio similis fuit, quoniam id cui contingit passio, erat ejusdem essentiæ? Atque equidem si dixerunt easdem figuras imaginationum, et assensionum, et recordationum, et discursuum factas fuisse in his quæ essentia differant, alienum est a ratione; sin vero dicent eos qui sunt ejusdem essentiæ, quamdam et aliam in se habere essentiam particularem ab illis diversam, fatuum erit. Ostendant enim præter has potentias alteram quamdam essentiam non intelligentem, neque considerantem, neque reminiscentem, neque imaginantem, esse in his quos spirituales appellant, et in his quos terrestres, meliorem potentia intelligendi, atque cogitandi, vel similem, vel pejorem; neque enim dicturi sunt meliorem. Sed consentaneum est eos dicturos, quemadmodum contingit, ut ex eodem sigillo similiter imprimatur dissimilis essentia, puta auri, argenti, stanni, plumbi, et ceræ, sic facile factu esse ut ex iisdem imaginationibus imprimantur figuræ in diversas **339** essentias habentibus et imaginantibus, simile etiam de discursu, de intelligentia et reminiscencia dicturi. At vide ne forte, etiam admodum persuasibilis hæc videatur oratio, corripere magis ac decipere sic collata possit quam persuadere illi qui exemplum accurate adnotarit. Ac de imagine illud quidem possum ostendere quod figura in auro, qua ratione figura est, similis illi figuræ quæ est in argento, proprietatem ostendat, cur facta sit potius in auro quam impressa sit in argento vel in cæteris materiis. Quare vicissim vobis ostendant illi proprietatem ejus quod admisit majorem figuram, vel minorem, vel infirmam; ac tentent saltem nugari, ac circumloqui diversam essentiam figurarum suscipientium similiter impressionem; quod cum non exhibuerint, enuntiantur quidem, sed non demonstrabunt. Hactenus de Heracleone, qui exposuit, *ex patre diabolo*, pro eo quod est, ex substantia patris diaboli; qui rursus in hoc dictum, *desideria patris vestri vultis facere*, disputat dicens diabolum non habere voluntatem, sed desideria; cujus dicti absurditas apparet ex se, dum

(54) *Χοϊκόν*. Quem et *ὀλικόν* appellabant, et *σαρκοκόν*, et γήϊνον. HÆTIUS.

(55) *Διὰ τοῦτο*. Deest in codice Bodleiano.

(56) Codex Bodleianus habet τοῦτω.

(57) Codex Regius, *ἐτερουσοίς*.

(58) *Αὐτῶν*. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(59) *Ἄν ὁμοίως*. Forte legendum, *ἀνομοίως*. Ibidem, ubi codex Bodleianus habet *ἤπερ πείθειν*, legitur in Regio *ἐπερ πείθει*.

(60) *Ὅτι ἐν χρυσοῦ ὁ τύπος*, etc. Hæc intricata

A και ὃν λέγουσιν εἶναι χοϊκόν (54)· ἄρα γὰρ τὸ παραπλήσιον ἐν διαφόροις γέγονεν οὐσίαις, ἢ διὰ τοῦτο (55) παραπλήσιον γέγονε τὸ πάθος, ἐπεὶ ὁμοούσιον ἦν τοῦτο (56) ᾧ συμβέβηκε τὸ πάθος; Τὸ μὲν οὖν φάναι τοὺς αὐτοὺς τύπους φαντασιῶν, καὶ συγκαταθέσεων, καὶ διανοήσεων, καὶ μνημονεύσεων γεγενῆσθαι ἐν τοῖς ἐτερουσοίσις (57) ἄλογον· τὸ δὲ ἐν τοῖς ὁμοούσιοις ἐκ μέρους ὡς παρὰ ταῦτα εἶναι τινα καὶ ἄλλην οὐσίαν ἐν αὐτοῖς ἡλίθιον. Παραστηράτωσαν γὰρ παρὰ τὰς δυνάμεις ταῦτα ἑτέραν τινὰ οὐσίαν μὴ νοῦσαν, μηδὲ διανοουμένην, μηδὲ μεμνημένην, μηδὲ φαντασιουμένην, ἐν οἷς φασιν εἶναι πνευματικοῖς κρείττονα τῆς νοῦσης, καὶ διανοουμένης· ἢ ἐν τοῖς χοϊκοῖς ἦτοι ὁμοίαν, ἢ χείρονα· οὐδὲ γὰρ φήσουσι κρείττονα. Ἄλλ' εἰκὸς αὐτοὺς ἔρεῖν, ὅτι, ὡσπερ ἐν B δέχεται ἀπὸ τῆς αὐτῆς σφραγίδος ὁμοίως τυπωθῆναι τὴν ἀνόμοιον οὐσίαν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ κασσιτέρου, καὶ μολιίδου, καὶ κηροῦ, οὕτω δυνατὸν ἀπὸ τῶν αὐτῶν (58) φαντασιῶν τοὺς παραπλησίους ἐγγενέσθαι τύπους τοῖς ἐν διαφόροις οὐσίαις τυγῆάνουσι, καὶ φαντασιουμένοις· τὸ δ' ὁμοίον καὶ ἐπὶ διανοίας, καὶ νοήσεως, καὶ μνημονεύσεως φήσουσιν. Ἄλλ' ὅρα μήποτε, κἂν πάνυ πιθανὸς εἶναι ὁ λόγος οὗτος δοκῇ, συναρπάξαι μᾶλλον, καὶ σοφίζεσθαι δύναται ἂν ὁμοίως (59) παραβεβλημένος, ἤπερ πείθειν τὸν ἀκριβῶς τῷ παραδείγματι ἐπιστήσαντα· ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς εἰκόνος ἔχω δεῖξαι, ὅτι ἐν χρυσοῦ ὁ τύπος (60), ὁ ἐν ἀργύρῳ, ἢ μὲν ὁ τύπος, παραπλήσιος δεικνύεται τὴν ιδιότητα τοῦ ἐν χρυσοῦ γεγενῆσθαι, παρὰ τῷ ἐν ἀργύρῳ τετυπῶσθαι, ἢ ταῖς λοιπαῖς ὕλαις· οὕτω τοίνυν ἡμῖν παραστηράτωσαν ἰδίωμα τοῦ δεξαμένου τύπον μεζίονα (61), ἢ ἐλάττονα, ἢ ὑποδεέστερον· καὶ πειραθῆτωσαν κἂν περιλαλήσαι τὴν τῶν δεξαμένων τὴν ἀνάμαξιν τῶν τύπων παραπλησίως διάφορον οὐσίαν· μὴ γὰρ παριστάντες, ἀποφασθῶνται μὲν, οὐκ ἀποδείξουσι δέ. Τοσαῦτα καὶ πρὸς τὸν Ἡρακλέωνος λόγον εἰπόντος τὸ· Ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαδόλου, ἀντὶ τοῦ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τοῦ διαδόλου (62) εἰρήσθω· Πάλιν εἰς τὸ· Τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἡμῶν θέλετε ποιεῖν, διαστέλλεται λέγων τὸν διάβολον μὴ ἔχειν θέλημα, ἀλλ' ἐπιθυμίας· καὶ ἐμφαίνεται αὐτόθεν τὸ ἀδιανόητον (63) τοῦ λόγου· θέλειν γὰρ τὰ πονηρὰ πᾶς ἂν τις ὁμολογήσαι ἐκεῖνον. Συνάξεις δὲ D καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ ἐπὶ τοῦ (64) παρόντος ἐν προχείρῳ οὐκ ἔχομεν παραθέσθαι, εἰ που ἐν τῇ Γραφῇ τὸ θέλειν ἐπὶ τοῦ διαδόλου τέταχται. Μετὰ ταῦτα φησιν ὁ Ἡρακλέων ὡς ἄρα ταῦτα εἰρηται οὐ πρὸς τοὺς φύσει τοῦ διαδόλου υἱοὺς, τοὺς χοϊκοὺς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ψυχικοὺς θέσει υἱοὺς διαδόλου γενομένους· ἀφ' ὧν τῇ φύσει δύνανται τινες καὶ θέσει υἱοὶ Θεοῦ χρῆσθαι, quæ sic legisse videtur Ferrarius, Ὅτι ὁ ἐν χρυσοῦ τύπος, τῷ ἐν ἀργύρῳ, ἢ μὲν τύπος, παραπλήσιος δεικνύεται, etc., quæ mihi tamen non satisfaciunt. Nos locum hunc, dum succurrat Œdipus, non tangemus. HÆTIUS.

(61) Codex Regius, κρείττονα.

(62) Τοῦ διαδόλου. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(63) Codex Regius, διανόητον, male.

(64) Idem codex Regius, εἰ ἐπὶ τοῦ, omisso καί.

ματίσαι. Καί φησι γε, ὅτι παρὰ τῶ ἡγαπηθέναι τὰς A
ἐπιθυμίας τοῦ διαβόλου, καὶ ποιεῖν, τέκνα οὗτοι τοῦ
διαβόλου γίνονται, οὐ φύσει τοιοῦτοι ὄντες· καὶ δια-
στέλλεται ὡς ἄρα τριχῶς δεῖ ἀκούειν τῆς κατὰ τέκνα
ὀνομασίας, πρῶτον φύσει, δεῦτερον γνῶμη, τρίτον
ἀξία. « Καὶ φύσει μὲν, φησὶ, ἐστὶ τὸ γεννηθὲν ὑπὸ
τινος γεννητοῦ, ὃ καὶ κυρίως τέκνον καλεῖται·
γνῶμη δὲ, ὅτε τὸ θέλημα τις ποιῶν τινος διὰ τὴν
ἐαυτοῦ γνῶμην, τέκνον ἐκείνου οὐ ποιεῖ τὸ θέλημα
καλεῖται· ἀξία δὲ, καθ' ὃ λέγεται τινες γεέννης
τέκνα, καὶ σκότους, καὶ ἀνομίας, καὶ ὄφρων, καὶ
ἐχθιδῶν γεννήματα. Οὐ γὰρ γεννᾷ, φησὶ, τοιαῦτά
τινα (65) τῇ ἐκτυῶν φύσει· φθοροποιὰ γὰρ, καὶ
ἀναλλασκοντα τοὺς ἐμβληθέντας εἰς αὐτά· ἀλλ' ἐπεὶ
ἔπραξαν τὰ ἐκείνων ἔργα, τέκνα αὐτῶν εἰρησι.»
Τοιαύτην δὲ διαστολὴν δεδωκώς, οὐδὲ καθ' ὁπό-
σον (66) ἀπὸ τῶν Γραφῶν παρεμυθήσατο τὴν ἰδίαν
διήγησιν. Εἴπομεν δ' ἂν πρὸς αὐτὸν, ὅτι, εἰ μὴ
φύσει, ἀλλὰ ἀξία γεέννης τέκνα ὀνομάζεται, καὶ
σκότους, καὶ ἀνομίας, (φθοροποιὰ γὰρ ταῦτα, καὶ
ἀναλλασκοντα μᾶλλον ἢ περ συνιστάντα·) πῶς ὁ Παῦλος
φησὶ που τὸ· Ἦμεθα φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ
οἱ λοιποὶ; Ἡ λεγέτωσαν ἡμῖν, ὡς οὐκ ἔστιν ἀνα-
λωτικὸν, καὶ μάλιστα καθ' αὐτὸν φθοροποιὸν ἢ
ὀργῆς, ἧς ὀργῆς (67) τέκνα ἡμεθα. Πάλιν φησιν, ὅτι
τέκνα τοῦ διαβόλου λέγει νῦν τοὺτους, οὐχ ὅτι γεννᾷ
τινας ὁ διάβολος, ἀλλ' ὅτι τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου
ποιοῦντες ὁμοιωθήσαν αὐτῷ. Πόσω δὲ βέλτιον περὶ
πάντων τῶν τοῦ διαβόλου τέκνων τοῦτο ἀποφαί-
νεσθαι, ὡς ὁμοιομένων αὐτῷ τῷ ποιεῖν τὰ ἔργα
αὐτοῦ, καὶ οὐ διὰ τὴν οὐσίαν, καὶ τὴν κατασκευὴν,
τὴν χωρὶς ἔργων, τέκνων διαβόλου χρηματιζόν-
των;

maxime non corrumpere. Rursum inquit diaboli filios a Jesu hoc loco hos dici, non quod diabolus aliquos generet, sed quod diaboli opera facientes assimilati fuerint ipsi. At vero quanto melius de omnibus diaboli filiis hoc censuisset, idcirco eos diaboli filios haberi, quia illi assimilati sint faciendo opera ejus, non per essentiam, neque per creationem, in qua nulla sunt opera?

21. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ
ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔσθηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλή-
θεια ἐν αὐτῷ. Ἐπεὶ ἐστὶ τις κοινότερον ἀνθρωπο-
κτόνος, ὁπῶσποτε ἀπεκτονῶς ἀνθρώπων, ὅστις ἐστὶ
καὶ μέσος, καθ' ὃ καὶ ζήλιμ Θεοῦ πεποίηκεν ὁ Φι-
νεὲς ἀποκτείνας τὸν Ἰσραηλῆτην πορνεύοντα, καὶ
τὴν Μαδιανίτην, ἀνθρωποκτόνος οὐ ψεκτῶς (68) βή-
θήσεται καὶ ὁ Δαυὶδ ἐν ὀνόματι Κυρίου τῶν δυνά-
μεων Θεοῦ ἐπὶ τῆς παρατάξεως Ἰσραὴλ τὸν Γολιάθ,
ζητητέον τὴν ἀληθινὴν ἀνθρώπου ζωὴν, καὶ τὸν
ἐναντίον ταύτῃ θάνατον αὐτοῦ· ἵνα νοηθῇ ὁ ψεκτὸς
ἀνθρωποκτόνος. Καὶ ὅσον μὲν ἐπὶ τῆς ἱστορίας φή-
σεις τὸν Ἀδὰμ, καὶ τὴν Εὐάν ὅσον οὐχ ἡμαρτήκει-
σαν μὴ ἀνηρῆσθαι· ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἔφαγον ἀπὸ τοῦ
ἀπηγορευμένου ξύλου, εὐθὺς καὶ τεθνησκάναι, οὐκ
ἄλλου τινὸς ἀποκτείναντος αὐτοὺς ἢ τοῦ ἀνθρωπο-
κτόνου διαβόλου, ὅτε τὴν Εὐάν διὰ τοῦ ὄφρων ἡπά-

omnibus in confesso est illum mala velle, Coliges etiam tu ipse, etiamsi in praesentia non sit nobis ad manus quod in medium adducamus, an alieubi in Scriptura positum sit vocabulum, velle, de diabolo. Inquit etiam post haec Heracleon haec dicta fuisse, non ad terrenos natura existentes diaboli filios, sed ad eos qui sunt animales, factos diaboli filios positione; ex quibus possunt quidam natura et positione filii Dei esse. Inquit praeterea hos fieri diaboli, eo quod dilexerint faciantque diaboli desideria, cum natura hujusmodi non sint. Disputat etiam vocabulum filiorum trifariam intelligi debere; primum natura, alterum voluntate, tertium dignitate.

« Natura, inquit, illud est quod genitum est a quodam genito, quod etiam proprie filius vocatur; voluntate vero, cum quis voluntatem faciens alicujus, animi sui iudicio, illius filius, cujus facit voluntatem, vocatur; postremo dignitate, juxta quod dicuntur quidam gehennae filii, et tenebrarum, et iniquitatis, et serpentium, et viperarum progenies. Non enim generant haec, inquit, talia quaedam sua ipsorum natura; 340 cum potius corrumpant, consumantque eos qui in se conjecti fuerint; sed quoniam effecerint illorum opera, eorum filii vocantur.» Hanc autem differentiam cum dederit, cumque ne tantulum quidem suam narrationem ex Scripturis confirmarit, respondebimus illi: Si non natura, sed dignitate vocantur gehennae filii et tenebrarum, et iniquitatis (nam haec corrumpunt, et consumunt magis quam confirmant), quomodo Paulus quodam loco

hoc inquit: *Natura eram filii irae, sicut et caeteri?* Alioquin dicant nobis iram illam, cujus nos natura filii eram, non consumere, et ex se

21. *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit, quia non est veritas in eo* 66. Quoniam generatim homicida est ille qui quomodocunque hominem interfecerit; qui homicida aliquando etiam est indifferens, juxta id quod etiam fecit Phinees, qui zelo Dei accensus, Israelitam interfecit fornicantem, et Madianitam 66; juxta quod et David etiam absque vituperatione dicetur homicida, qui in nomine Domini Dei virtutum coram acie Israelis interfecit Goliath 66, quaerendum est quaenam sit hominis vera vita; et rursum quae sit hujus mors, vera vitae contraria; ut intelligamus quisnam sit vituperabilis homicida. Et quantum quidem ad historiam pertinet, dices Adam et Evam tandiu interfecitos non fuisse, quandiu non peccaverunt; mox vero perisse in ea die qua de ligno vitito comederunt; nullo alio interficiente eos, quam homicida illo dia-

65 Ephes. ii, 3. 66 Joan. viii, 44. 67 Num. xxv, 6, 8. 68 1 Reg. xvii, 45, 51.

(65) Codex Regius, ταῦτά τινα· Bodleianus vero ut in textu.

(66) Codex Bodleianus, κατὰ τὸ πῶσον.

(67) Φθοροποιὸν ἢ ὀργῆς, ἧς ὀργῆς. In codice

Regio deest ἢ ὀργῆς, et pro ἧς legitur ἧ.

(68) Ψεκτῶς. Codex Regius, ψεκτός, et mox pro ἐπὶ τῆς παρατάξεως habet παρὰ τάξεως.

hōlo, quando Evam decepit per serpentem, et Eva dedit viro de ligno, et comedit vir. Quantum vero ad profundiora dogmata, si consideraveris dictum illud: *Non moriar, sed vivam, et enarrabo opera Domini* ⁶⁷, et illud a Servatore dictum ad Sadducæos, occultissime his, qui quod dictum erat intelligere quirent, in Evangelio a Matthæo tradito ⁶⁸: *De resurrectione mortuorum annon legistis quod dictum est vobis a Deo, qui ait: Ego sum Deus Abraham, 341 et Deus Isaac, et Deus Jacob? Deus non est Deus mortuorum, sed viventium*; et in Evangelio a Luca tradito ⁶⁹: *Quod vero resurgant mortui, etiam Moses ostendit juxta rubum, cum dicit Dominum, Deum Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob: Deus autem non est mortuorum, sed viventium; omnes enim vivunt illi: adhuc autem et in Evangelio secundum Marcum ⁷⁰: De mortuis, quod resuscitentur, non legistis in libro Mosi, quomodo in rubo locutus sit illi Deus dicens: Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob? Non est Deus mortuorum, sed viventium: [si hæc, inquam, consideraveris,] videbis, si nunc vivit, quia ex mortuis resurrexerit Abraham, et Isaac, et Jacob, hos fuisse mortuos, antequam viverent. Nemo autem proprie dicitur mortuus, qui ante non vixerit. Inspice vero etiam hoc: *In Adam omnes moriuntur, et in Christo omnes vivificabuntur* ⁷¹ (quibus verbis neque mors media significatur hoc dicto: *In Adam omnes moriuntur*; neque indifferens vita, quæ neque bonum per se est, neque malum, in illo: *In Christo omnes vivificabuntur*), et videbis vitam hominis qui est ad imaginem; cujus vita considerata, intelliges quonam pacto homicida ille interfecerit viventem hominem; recte dicendus homicida, non quia unum quempiam privatim interfecerit, sed propter universum genus a se interfectum; unde in Adam omnes moriuntur. Hoc vero homicidium operatus est, cum incepisset ab initio: propter quod hujus homicidium unusquisque rem ipsam considerans, suumque proprium corpus, et cui accommodatum sit, hoc dicturus est seipsum dicens miserum, eo quod in Adam perierit: *Infelix ego homo, quis me liberabit ex hoc corpore morti obnoxio* ⁷²? videns etiam quonam pacto dictum sit illud ⁷³: *In pulverem mortis deduxisti me*, et illud ⁷⁴: *Humiliasti nos in loco afflictionis*, et illud ⁷⁵: *Corpus nostrum humile*. Est etiam occultius quiddam, propter quod homicida ille ab initio princeps sit hujus mundi, hoc est, terrestris loci, ubi sunt homines quos interfecit. Atque homicida quidem interfecit nos: nos vero Dei gratia consepulti sumus Christo, et consurreximus illi, conformes facti resurrectioni ejus, et in novitate vitæ ambulantes ⁷⁶. At vero homicida ille princeps est interfectorum itemque mortuorum, nullius viventis valens princeps esse. Quod si latius consideraveris quæ scripta sunt de mortuis, veluti*

τησε, καὶ ἡ Εὐα δέδωκε τῷ ἀνδρὶ ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγεν ὁ ἀνήρ. Κατὰ μέντοιγε τὰ βαθύτερα τῶν δογμάτων, νοήσας τό· Ὁὐκ ἀποθανοῦμαι, ἀλλὰ ζήσομαι, καὶ διηγήσομαι τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τοὺς Σαδδουκαίους, ἀπορήρητότατα τοῖς συνιέναι τοῦ λεγομένου δυναμένοις εἰρημένον ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον· Περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ βῆθ' ἐν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν· Ὅτι δὲ ἐγελρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνησεν, ὡς λέγει, ἐπὶ τῆς βάτου Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸν Ἰακώβ· οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν· ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ κατὰ Μάρκον· Περὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε, ἔτι ἐγελρονται ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ὡς εἶπεν ἐπὶ τῆς βάτου αὐτῷ ὁ Θεὸς λέγων· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, ἔπει, ὅτι, εἰ νῦν ζῆ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, νεκροί ἦσαν πρὶν ζῆσαι· νεκρὸς δὲ κυρίως οὐδεὶς λέγεται μὴ πρότερον ζῆσαι· Ἐπίστησον δὲ καὶ τῷ· Ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουσι, καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθῶσονται· (ἐν οἷς οὐτε ὁ μέσος θάνατος σημαίνεται κατὰ τό· Ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουσι, οὐτε ἡ ἀδιάφορος ζωῆ, καὶ μήτε ἀγαθὸν οὐσα καθ' αὐτὴν μήτε κακὸν, κατὰ τό· Ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθῶσονται,) καὶ ἔπει τὴν ζωὴν τοῦ καθ' εἰκόνα ἀνθρώπου. Νοήσας δὲ αὐτοῦ τὴν ζωὴν, συνήσεις τίνα τρόπον ὁ ἀνθρωποκτόνος ἀπέκτεινε τὸν ζῶντα ἀνθρώπον, οὐ διὰ τίνα ἕνα ἰδίως ποιόν, ἀλλὰ δι' ὅλον τὸ γένος, ὃ ἀπέκτεινε, καθ' ὃ ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουσι, ὑγιῶς λεχθησόμενος ἀνθρωποκτόνος. Ταύτην δὲ τὴν ἀνθρωποκτονίαν εἰργάσατο, ἀρξάμενος ἀπ' ἀρχῆς· δι' ἣν ἀνθρωποκτονίαν αὐτοῦ ἕκαστος τῶν νοούντων αὐτὸ, καὶ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, καὶ τίνι οἰκτιρῶν ἔστι, τοῦτο ἐρεῖ ταλανίζων ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ ἐν τῷ Ἀδάμ ἀποτεθνηκέναι, τό· Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; βλέπων καὶ τίνα τρόπον εἴρηται τό· Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με, καὶ τό· Σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν· Ἔστι δὲ καὶ ἀπορήρητότερον τι, δι' ὃ ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνος ἀρχὸν ἔστι τοῦ κόσμου τούτου, λέγω δὲ τοῦ περιγελοῦ τόπου, ὅπου εἰσὶν οὗς ἀπέκτεινεν ἄνθρωποι· Ὁ μὲν οὖν ἀνθρωποκτόνος ἀπέκτεινεν ἡμᾶς· ἡμεῖς δὲ χάριτι Θεοῦ συνετάφημεν τῷ Χριστῷ, καὶ συνανέστημεν αὐτῷ, εἰ γε σύμμορφοι γεγονάμεν τῇ ἀναστάσει αὐτοῦ, καὶ ἐν καινότητι ζωῆς περιπατοῦμεν· Ὁ δὲ ἀνθρωποκτόνος ἀρχεὶ τῶν ἀνηρημένων καὶ ἀρχεὶ τῶν νεκρῶν· ζῶντος δὲ οὐδενὸς ἠγεῖσθαι δύναται· Ἐὰν δὲ ἐπιπλείον ἐπιστήσης καὶ τοῖς περὶ τῶν

⁶⁷ Psal. cxvii, 47. ⁶⁸ Matth. xxii, 51, 52. ⁶⁹ Luc. xv, 37, 38. ⁷⁰ Marc. xii, 26. ⁷¹ I Cor. xv, 22. ⁷² Rom. vii, 24. ⁷³ Psal. cxi, 16. ⁷⁴ Psal. cxliii, 20. ⁷⁵ Philip. iii, 21. ⁷⁶ Rom. vi, 4.

νεκρῶν γεγραμμένοις, οἷον τοῦτο (69)· *Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ*, ἔπειτα τίνα τρόπον διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ οὐδὲ τῶν νεκρῶν κυριεύει· ἀπέθανε γὰρ ὁ Ἰησοῦς, ἵνα καὶ νεκρῶν κυριεύσῃ· ὅσον μὲν οὖν ζῆ ὁ ἄνθρωπος, οὐ φορεῖ τὴν τοῦ χοϊκοῦ εἰκόνα· ἀποθνήσκων δὲ, καὶ ἀναιρούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωποκτόνου, ἅμα τε οὐ συνέχει (70) τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, καὶ ἀναλαμβάνει τὴν τοῦ χοϊκοῦ καὶ νεκροῦ· νεκρὸς γὰρ ὁ χοϊκός, ὡσπερ ζῶν ὁ ἐπουράνιος· καὶ ὁ Θεὸς οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων Θεός· διόπερ εἰ μὲν συνανέστημεν ἐν καινότητι ζωῆς περιπατοῦντες, ὁ Θεός· ἔστιν ἡμῶν· εἰ δὲ ἔτι ἐσμὲν ἐν νεκροῖς, ὁ Θεὸς δὲ οὐ νεκρῶν, καὶ ὁ ἡμῶν οὐκ ἔσται Θεός. Παράκειται δὲ τῷ ἐξετάζειν τὰ περὶ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου, καὶ τὸ ἰδεῖν τίνες νεκροὺς μὲν, οὐκ ἐν ἄλλῳ δὲ ἢ ἐν Χριστῷ νεκροὺς, οἱ καὶ πρῶτον ἀναστήσονται· περὶ ὧν ἐν μὲν τῇ πρὸς Κορινθίους οὕτω λέγεται· *Σαλπίζει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἀναστήσονται ἀφθαρτοί, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγσόμεθα*· ἐν δὲ τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς· *Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ (71) Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας· δεῖ αὐτοὺς ὁ Κύριος ἐν κελύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται εἰς οὐρανὸν, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι ἅμα σὺν αὐτοῖς ἀρπαγσόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα*. Καὶ ἡγοῦμαι ζῶντας μὲν εἶναι ἐν Χριστῷ τοὺς τετελειωμένους, καὶ μηδαμῶς ἔτι ἁμαρτίαν ἐργαζομένους· νεκροὺς δὲ ἐν Χριστῷ τοὺς διακειμένους μὲν κατὰ τὴν ἐν Χριστῷ πίστιν, καὶ προαιρουμένους βιοῦν καλῶς, οὐ μὴν ἦδη κατωρθώκοντας, ἀλλ' ἔτι ἁμαρτάνοντας ἦτοι κατ' ἐγκοίαν τοῦ ἀκριβοῦς περὶ δικαιοσύνης ἀληθοῦς λόγου, ἢ, κατὰ ἀσθένειαν νικωμένων τῶν κριμάτων, ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας κατὰ τοῦ πνεύματος σαρκός. Καὶ τούτοις γε ἀκόλουθόν ἐστι τὸν Παῦλον, αἰσθανόμενον ἑαυτοῦ, λέγειν, διὰ τὸ ἦδη κατωρθωκέναι, τὸ· *Ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι (72)*. Οὓς δὲ εἰρήκαμεν νεκροὺς, οὗτοι μάλιστα δέονται τῆς ἀναστάσεως, οὐδὲ τῶν ζώντων δυναμένων ἀρπαγῆναι ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, πρὶν πρῶτον τοὺς ἐν Χριστῷ νεκροὺς ἀναστήναι· διὸ γέγραπται· *Οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες (73)*, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπιστήσεις δὲ εἰ καὶ διὰ τὴν ἀνθρωποκτονίαν αὐτοῦ οὐκ ἂν συστάνα τὰ ἐπὶ τῆς ἐπικαταράτου γῆς, ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ἐκβληθέντος ἀπὸ τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς Ἀδάμ, συνέστη. Πλὴν ἀνθρωποκτόνος οὗτος ἀπὸ τῆς τῶν ἐνεσθηκῶν γέγονεν ἀρχῆς· ὅστις, οἶμαι, γενόμενος ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου, ἐφθόνησε

A hoc 77 : *In hoc enim Christus et mortuus est, et resurrexit, ut mortuorum ac viventium sit princeps, videbis quomodo per mortem Jesu ne mortuorum quidem amplius sit ille princeps. Mortuus est enim Jesus, ut mortuis etiam dominetur : atque quandiu vivit homo, non gerit imaginem terreni ; sed cum moritur, interficiturque ab homicida illo, tum perdit Dei imaginem, tum recipit imaginem terreni, et mortificatur ; mortuus enim est terrenus, quomodo vivus est supercælestis ; et Deus non est Deus mortuorum, sed viventium ; ergo si quidem consurreximus in novitate vitæ ambulantes, Deus est noster ; quod si vero adhuc inter mortuos sumus, cum Deus non sit mortuorum, ne nostri quidem erit Deus. Cæterum institutæ disputationi de eo qui erat homicida ab initio, proximum est, ut videamus aliquos quidem mortuos esse, sed non in alio, præterquam in Christo ; qui etiam primum resurrecturi sunt ; de quibus in Epistola ad Corinthios sic dicitur 78 : *Clanget enim tuba, et mortui resurgent incorruptibiles, et nos immutabimur*. In Epistola vero ad Thessalonicenses 79 : *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quod nos qui vivemus, qui reliqui erimus in adventu Domini, nequaquam præveniemus eos qui dormiunt : quoniam ipse Dominus cum hortatu, et voce archangelii, ac tuba Dei, descendet de cælo, et mortui in Christo resurgent primum, deinde nos qui vivemus, qui reliqui erimus, simul cum illis rapiemur in nubibus, in occursum Domini in aera, et sic semper cum Domino erimus*. Itaque arbitror perfectos et qui nequaquam amplius peccata committant, viventes esse in Christo ; mortuos vero in Christo eos esse qui affecti quidem sint secundum eam fidem quæ est in Christo, quique deliberant optime vivere, haud tamen illud assecuti jam fuerint, sed adhuc etiam peccant ; vel propter ignorantiam accuratæ et veræ rationis de justitia, vel propter infirmitatem judiciorum quæ victa fuerunt a carne concupiscente adversus spiritum. Ac profecto his consequens est Paulum sibi metipsi conscium jam præclare se gessisse, dicere illud, *nos qui vivimus, qui reliqui erimus*. Cæterum, quos diximus mortuos, hi maxime indigent resurrectione, cum ne viventes quidem rapi possint in nubibus in occursum Domini in aera antequam primum resurgant mortui in Christo ; quocirca scriptum est : *Mortui in Christo resurgent primum, deinde nos qui vivemus*, et quæ sequuntur. Inspicis autem 343 num etiam propter homicidium suum effecerit, ut essent ea quæ non erant super terram maledictam, propter opera ejecti a paradiso deliciarum Adam. Verumtamen factus fuit homicida hic ab initio rerum existentium ; qui, opinor, factus principium signenti Domini 80, invidit his quæ creata fuere ut essent. Sic invidia mors*

77 Rom. xiv, 9. 78 I Cor. xv, 52. 79 I Thess. iv, 14 seq. 80 Job xl, 14.

(69) Codex Bodleianus, τούτω. Mox codex Regius habet εἰς τοῦτο Χριστός, absque γάρ.

(70) Οὐ συνέχει. In codice Regio deest οὐ.

(71) Ἐν λόγῳ. In eodem codice Regio deest ἐν.

(72) Οἱ περιλειπόμενοι. Deest in codice Bodleiano.

(73) Οἱ ζῶντες. Deest in codice Regio.

Introivit in mundum⁸¹; semper homines diabolo A
occidente, in quibus viventibus vitam invenerit,
donec omnibus inimicis positus sub pedes Filii Dei,
ultimus hostis ejus mors abolebitur⁸².

22. Videamus vero etiam de hoc, et in veritate non
stetit⁸³. Atque omnis quidem ac solus ille qui recta
firmiter habet dogmata, et propter firmitatem dog-
matum perpetuo constantis est sententiæ, nullo in-
fortunio, nullo corporali prætextu concussus, is stetit
in veritate; qui vero etiamnum appetitu vehe-
mentiore rerum venerarum, vel qualicunque culpa
concutitur, ita ut aliquantulum dimoveatur ab ho-
nesto, is merito non stetit existimetur in veritate.
Sed hæc oratio perveniat ad eas etiam naturas quæ
sunt extra carnem et sanguinem; est enim etiam
in illarum vita necessario dicendum, eas quæ præ-
clare se gesserint, stare in veritate; sin vero ali-
quis hunc in modum non vixerit, is non stetit in
veritate. Sed observo ne forte unum quiddam et
uniforme sit, stare in veritate; varium vero ac mul-
tiplex, non stare in ea; quibusdam conantibus in
ea stare, sed id assequi non valentibus, quod pe-
des habeant tremebundos, ut ita dicam, et vacil-
lantes; aliis vero, etiamsi hoc modo affecti non
fuerint, in periculo tamen constitutis, ne idem sibi
contingat; qualis erat qui dicit: *Mei autem pene
moti sunt pedes*⁸⁴; rursumque etiam aliis, in petra
labentibus, de quibus dici opinor⁸⁵: *Omnis, qui ce-
ciderit super petram hanc, conteretur*. Ad hoc stare
in veritate Dominus adhortans Mosen, dixit ad eum:
*Ecce locus apud me, et stabis super petram*⁸⁶; nam
si petra Christus erat⁸⁷, Christusque inquit: *Ego
sum veritas*⁸⁸, fortassis hoc dictum, *stabis super pe-
tram*, idem est atque hoc: *Stabis supra veritatem*;
id quod vix post multa tandem contingit alicui.
Unde ad id etiam usque temporis, quo dicta fuere
hæc verba Mosi: *Ecce locus apud me est, et stabis
super petram*, Moses non steterat super petram. Quod
si quis diligentius inspexerit naturam humanam non
facile valentem se mundare a **344** falsis dogmati-
bus, is visurus est quemadmodum omnis homo est
mendax⁸⁹, ita etiam nullum hominem stare in ve-
ritate; nam si aliquis non est amplius mendax, aut
stat in veritate, hujusmodi sane non est homo; ad-
eo ut Deus illi sive similibus dicat: *Ego dixi: Dii
estis et filii Excelsi omnes*⁹⁰; nec illud de eo sub-
jungetur: *Vos autem sicut homines moriemini*⁹¹.
Quod si igitur quisquam etiam alius non stetit in
veritate, profecto is fuit diabolus, qui ab initio fuit
homicida; et causa sane cur ipse non steterit in
veritate, dicta est hunc in modum: *quia veritas in*

⁸¹ Sap. II, 24. ⁸² I Cor. xv, 25. ⁸³ Joan. VIII, 44. ⁸⁴ Psal. LXXIII, 2. ⁸⁵ Matth. XXI, 44. ⁸⁶ Exod. XXXIII, 21. ⁸⁷ I Cor. X, 4. ⁸⁸ Joan. XIV, 6. ⁸⁹ Psal. CXV, 11. ⁹⁰ Psal. LXXIII, 6. ⁹¹ ibid. 7.

(74) Codex Bodleianus, recte, ὑγιῆ· Regius, ὑγιῆς, male.

(75) Προφάσεως, οἰονεὶ δύο ὑπομένει, τῶν πό-
νων, etc. Repræsentamus bona fide codicum ma-
nuscriptorum apices; quos tamen esse luxatos sat-
tis ostendit Ferrariana interpretatio. Sic paulo in-

τοῖς κτισθεῖσιν εἰς τὸ εἶναι. Οὕτω φθόνῳ θάνατος εἰ-
ῆθεν εἰς τὸν κόσμον, ἀεὶ ἐν οἷς ἐὰν εὐρῆ ζωὴν ἀ-
θρωποκτονούντος, ἕως ἂν πάντων τῶν ἐχθρῶν ὑπε-
τεθέντων τοῖς ποσὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἔσχατος ἐχθρὸς
αὐτοῦ, θάνατος καταργηθῆ.

22. Ἴδωμεν δὲ καὶ περὶ τοῦ· Καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ
οὐχ ἔστηκε. Πᾶς μὲν καὶ μόνος ὁ ὑγιῆ (74) βεβαίως
ἔχων δόγματα, καὶ διὰ τὴν βεβαιότητα τῶν δογμάτων
ἀσειστος τοῖς κρίμασι τυγχάνων ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ
ὑπὸ μηδεμιᾶς περιστάσεως, ἥ τινας σωματικῆς προ-
φάσεως, οἰονεὶ δύο ὑπομένει, τῶν πόνων (75), ἢ
σφοδρότερας ὀρέξεως ἀφροδισίων, ἢ ὁποίας δήποτε
αἰτίας σαλευόμενος, ὥστ' ἂν καὶ ἐπὶ ποσὶν μετακινή-
θῆναι ἀπὸ τοῦ καλοῦ, εὐλόγως ἂν ἔστηκέναι ἐν τῇ
ἀληθείᾳ νομίζοιτο. Οὗτος δὲ ὁ λόγος φθανέτω καὶ
ἐπὶ τὰς ἔξω σαρκὸς καὶ αἱματος φύσεις· ἔστι γὰρ
καὶ ἐν τῇ ἐκείνων ζωῇ τὰ κατορθοῦντα ἔστηκέναι ἐν
τῇ ἀληθείᾳ δεόντως λέγειν· εἰ δὲ τις μὴ οὕτως βιά,
οὐχ ἔστηκε ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Ἄλλ' ἐφίστημι μήποτε
ἐν μὲν τι καὶ μονοειδὲς ἔστι τὸ ἔστηκέναι ἐν τῇ ἀλ-
θείᾳ· ποικίλον δὲ τι καὶ πολὺτροπον τὸ μὴ ἔστηκέναι
ἐν αὐτῇ, τινῶν μὲν τρεμούσαις, ἢ οὕτως ὀνομάσω,
ταῖς βάσει, καὶ σειομέναις βιαζομένων ἐστάναι ἐν
αὐτῇ, καὶ μηδέπω τοῦτο ἐχόντων· ἑτέρων δὲ τοῦτο
μὲν οὐ πεπονηθέντων, ἐν κινδύνῳ δὲ τοῦ ἐν τούτῳ γε-
νέσθαι καθεστηκῶτων, ὁποῖός ἐστιν ὁ λέγων· Ἐμοὶ
δὲ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες, καὶ ἄλλων
καὶ πεπνωκῶτων ἐν αὐτῇ, περὶ ὧν οἶμαι λέγεσθαι τὸ
Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον συνθλασθή-
σεται. Ἐπὶ τοῦτο τὸ ἐστάναι ἐν τῇ ἀληθείᾳ προεβ-
λετο ὁ Κύριος Μωσῆ, εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἴδὸν τόπος
παρ' ἐμοὶ, καὶ στήση ἐπὶ τῆς πέτρας· εἰ γὰρ ἡ
πέτρα Χριστὸς ἦν, Χριστὸς δὲ φησὶν· Ἐγὼ εἰμι ἡ
ἀλήθεια, μήποτε τὸ, Στήση ἐπὶ τῆς πέτρας, ἴσον
δύναται τῷ, Στήση ἐπὶ τῆς ἀληθείας. Μόγις δὲ ποτε
τοῦτο καὶ μετὰ πολλὰ ἐγγίγνεται τινι. Μέχρι γοῦν
τοῦ· Ἴδὸν τόπος παρ' ἐμοὶ, καὶ στήση ἐπὶ τῆς
πέτρας, Μωσῆς οὐδέπω ἐστήκει ἐπὶ τῆς πέτρας. Καὶ
εἰ τίς γε ἐπιμελέστερον ἐνίδει τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει,
οὐκ εὐχερῶς (76) δυναμένη καθαρεύειν ἀπὸ ψευδῶν
δογμάτων, ὕφεται, ὅτι, ὡσπερ πᾶς ἄνθρωπος ψεύ-
στης, οὕτως πᾶς ἄνθρωπος οὐχ ἔστηκε ἐν τῇ ἀλ-
θείᾳ· εἰ γὰρ τις ἐστὶν οὐ ψεύστης (77) ἔτι, ἢ ἔστη-
κεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ὁ τοιοῦτος οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος·
ὥστ' ἂν εἰπεῖν αὐτῷ, καὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ τὸν θεόν·
Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Υἱοῦστον πάντες,
οὐκ ἐπενεχθισμένου αὐτῷ τοῦ· Ὑμεῖς δὲ δὴ ὡς
ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε. Εἰ τις οὖν καὶ ἄλλος οὐχ
ἔστηκε ἐν τῇ ἀληθείᾳ, δῆλον ὅτι καὶ ὁ διάβολος ὁ
ἀπ' ἀρχῆς ἀθροποκτόνος· καὶ ἡ αἰτία γε τοῦ μὴ
ἔστηκέναι αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ τοῦτον εἰρηται τὸν τρέ-
πον· Ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. Διὰ τοῦτο

ferius in istis, εὐλόγως ἂν ἔστηκέναι ἐν τῇ ἀληθείᾳ
νομίζοιτο, negandi particula manifesto desideratur.
Illeptus.

(76) Codex Regius, πεπερῆμ, εὐρώς.

(77) Codex Regius, male, ὁ ψεύστης.

ὅ· οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ, ἐπεὶ περ ἠπάτηται, καὶ ψευδῆ ὑπολαμβάνει, καὶ ἠπάτηται αὐτὸς ὑπ' αὐτοῦ, τούτων χειρῶν εἶναι λογισθεὶς τῶν λοιπῶν ἀπατωμένων, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ὑπὸ τούτου ἀπατώνται, αὐτὸς δὲ αὐτῷ δημιουργός ἐστι τῆς ἀπάτης. Ἄξιον δὲ ζητηῆσαι πῶς λέγεται τό· Ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· οἷον πρότερον οὐδὲν (78) ἀληθὲς ἔχει δόγμα, ἀλλὰ πάντα ὅσα ποτὲ δοξάζη (79) ψευδῆ ἐστίν· ἢ ὅτι οὐ μετέχει (80) Χριστοῦ, ὡς οἱ Χριστοῦ μέτοχοι μετέχουσι τοῦ εἰπόντος· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. Οἱ γὰρ μετέχοντες αὐτοῦ μετέχουσιν αὐτοῦ, καὶ καθ' ὃ ἐστὶν ἀλήθεια (81), καὶ διὰ τοῦτο ἀληθεία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς. Καὶ τρίτον δ' ἀν ἐν τῷ τύπῳ τοιοῦτον (82) προσαπορηθεῖν, ἐπιστησόντων τινῶν εἰ χρῆ λέγειν μὴ εἶναι ἀληθειαν ἐν τῷ ὀτιποῦν ψευδὸς ὑπολαμβάνοντι, καὶ μετὰ πολλῶν ἀληθῶν τοῦτο νομίζη. Ὡς γὰρ ψευδὸς τὸ ἐκ μυρίων ὄσων ἀληθῶν, καὶ ἐνὸς ψευδούς συμπλεγμένον, οὕτως ἐν τῷ δοξάζοντι μετὰ πολλῶν ἀληθῶν ἐν ψευδός, οἷον· τὸ τοιοῦτόν ἐστι συμπλεγμένον, ὡστ' ἀν εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῷδε οὐκ ἔστιν ἀλήθεια. Δείκνυμι δὲ τὸν μετὰ πολλῶν ἀληθῶν ἐν ψευδός ὑπολαμβάνοντα· καὶ τὰ τρία γε δόξει ἔχειν λόγον, τινὸς μὲν φήσοντος κατὰ τοῦτο εἰρησθαι τό· Οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ, ἐπεὶ οὐ μετέχει Χριστοῦ, ὃ γε καὶ προσπολεμεῖ· ἑτέρου δὲ, ἐπεὶ περ οὐδὲν ἀληθὲς φρονεῖ, ἀλλ' ἐν πᾶσι διέψευσαι καὶ διὰ τοῦτο ἐστὶ διάβολος, καὶ πονηρός, καὶ χειρῶν παντὸς οὐτινοσοῦν παλιόντος, ὅτι τάχα ἐν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐστὶ τι καὶ ἀληθὲς μετὰ πολλῶν ὧν σφάλονται· ἐν δὲ τούτῳ οὐδὲν ἀληθὲς. Καὶ τρίτος δὲ τις συναγορεύσει τῷ λοιπῷ λέγων ἀμήχανον εἶναι λογικόν τι τυγχάνον ζῶον περὶ πάντων ψευδοδοξεῖν, καὶ περὶ μηδενός, καὶ ἀσθενώς, τὸ ἀληθὲς ὑπολαμβάνειν. Πάντως γοῦν καὶ τοῦτο ἔχει ὁ διάβολος δόγμα ἀληθὲς, περὶ αὐτοῦ ἐνοῶν, ὅτι λογικός ἐστι, καὶ ὅτι τὸ τοιόνδε μὲν ἀνθρωπός ἐστι, τὸ τοιόνδε ἀγγελος, καὶ τὸ τοῖον μὲν σῶμα, καὶ ποῖον σῶμα, ἄλλο δὲ τι ἕτερον σώματος (83). Ἄλλ' ἵνα καὶ τὸ τελευταῖον μὴ λέγη, καὶ μὴ ἐνοῆ, ἀλλὰ γε αὐταρχῆ τὰ πρότα πρὸς τὸ μὴ ἀν δύνασθαι εἶναι ἀληθὲς περὶ αὐτοῦ τό· Ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς φρονεῖ. Ἡμεῖς μὲν οὖν τοῦ· Ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ἀκούομεν οὐκ ὡς φύσιν τοιαύτην ἐμφαίνοντες, οὔτε τὸ ἀδύνατον περὶ τοῦ ἔστηκεν· αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ παριστάμενος· ὁ δὲ Ἡρακλέων εἰς ταῦτα φησὶ τό· Οὐ γὰρ ἐκ τῆς ἀληθείας ἡ φύσις ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου τῇ ἀληθείᾳ, ἐκ πλάνης καὶ ἀγνοίας· διὸ φησιν οὔτε στήναι ἐν ἀληθείᾳ, οὔτε σχεῖν ἐν αὐτῷ ἀληθεῖαν δύναται, ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως ἴδιον ἔχων τὸ ψευδός, φυσικῶς μὴ δυνάμενός ποτε ἀληθειαν εἰπεῖν· λέγων (84) ὅ· ὅτι οὐ μόνος αὐτὸς ψεύστης ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὁ πατήρ αὐτῷ ἰδίως (πατήρ αὐτοῦ ἐκλαμβάνων τὴν φύσιν

⁷⁸ Joan. viii, 44. ⁷⁹ Joan. xiv, 6.

(78) Co: lex Regius, πρότερον ποτε οὐδὲν.

(79) Item codex Regius, ὅσα δοξάζη.

(80) Οὐ μετέχει. In codice Regio deest οὐ.

(81) Codex Regius male habet καὶ οὐ καθ' ὃ ἐστὶν ἀλήθεια.

(82) Τοιοῦτον. Deest in codice Bodleiano.

(83) Καὶ ποῖον σῶμα, ἄλλο δὲ τι ἕτερον σώματος. Diximus in Origeniano corpus angelis aliquando detrahere visum esse Origenem, quod tamen tenui ac

A eo non est ⁷⁸. Hanc autem ob causam non est in eo veritas, quoniam deceptus est falsaque opinatur; ipseque a seipso deceptus est, pejor is cæteris deceptis habitus, quod illi quidem decipiuntur ab hoc, ipse autem sibi fabricator et auctor est deceptionis. Sed dignum quæsitum est quomodo dicatur, *veritas in eo non est*: utrumne tandem quia nullum dogma verum habet, sed omnia quæcunque opinatur falsa sint; an potius quia particeps Christi non est, si qui sunt participes Christi dicentis: *Ego sum veritas* ⁷⁹. Qui enim participes sunt illius, illius sunt participes in quantum est veritas, et ideo veritas in eis est. Rursum tertio addubitabitur hoc in loco, quibusdam adnotaturis num dicere oporteat non esse veritatem in eo qui quæcunque mendacium opinatur, etiamsi cum multis veris ipsum opinetur. Ut enim falsa est complexio ex innumeris quæ valde vera sint, et uno mendacio constans, sic in eo qui cum multis veris unum mendacium opinatur, talis ferme est complexio et copulatio, ut in illo dicamus veritatem non esse. Ostendo autem cum multis veris unum mendacium suspicantem; ac tria sane videbuntur habere rationem: aliquo quidem dicturo propter hoc dictum fuisse: *Veritas in eo non est*, quoniam particeps non sit Christi, quippe cui etiam inferat bellum; altero autem, quoniam nil vere cogitet, sed in omnibus mentitus sit; propter quod etiam diabolus sit, et malus, et pejor quocunque cadente, quoniam fortassis in multis sit etiam aliquid veri admistum illis multis, quibus falluntur, in hoc vero nihil sit verum. Atque etiam tertius aliquis patrociniabitur reliquo, dicens fieri non posse ut aliquod animal rationis compos ita de omnibus falsa opinetur, ut de re nulla, saltem imbecilliter, cogitet verum. Nam omnino saltem hoc **345** diabolus dogma verum habet, quod seipsum rationis compotem esse intelligit; quodque talis etiam homo est, itidemque angelus; quodque corpus est tale et quale corpus; et aliud quiddam a corpore diversum. Sed ut postremum non dicat, nec consideret; al saltem satis sunt prima, ut verum esse non possit de eo, *quod nihil veri cogitat*. Atque nos quidem hoc dictum, *in veritate non stetit*, intelligimus non tanquam ostendentes naturam talem, neque docentes fieri non posse ut ipse stet in veritate. Heracleon vero in hæc inquit hoc: « Natura enim ipsius ex veritate non est, sed ex eo quod contrarium est veritati, nimirum ex errore et ignorantia. Quocirca, inquit, neque stare in veritate, neque veritatem in seipso habere potest; ex natura sua proprium habens mendacium; naturaliter aliquando non valens di-

subilli constare ipsos censuerit substantia, ut crassiorum ratione corporum penitus esse videantur incorporei. Cum ait ergo ejusmodi prædicitus esse ipsum corpore, quod sit diversum quid a corpore, id sibi vult, corpus ipsorum tantæ esse tenuitatis, ut præ terrenis corporibus spiritus meri corpore carentes dici possint. Hæc tunc.

(84) Codex Bodleianus, λέγω· Regius, λέγει.

cere veritatem : dico autem quod non solum ipse mendax est, verum etiam pater ipsius privatim (*pater ipsius*, exponens, naturam ipsius), quandoquidem ex errore et falsitate constat. » Quæ omnia diabolus liberant omni vituperatione, et culpa, et accusatione : nullus enim jure vel vituperaret, vel inculparet, vel accusaret non natum aptum natura ad præstantiora. Quamobrem infelix potius quam vituperabilis est diabolus, judicio Heracleonis. Sciendum vero est, quemadmodum diabolus in veritate non stetit, quoniam non est veritas in eo, sic etiam qui sunt ex patre diabolo, in veritate non stare, quoniam veritas non sit in ipsis : cujusmodi sunt omnes etiamnum peccantes, etiamsi Christi se dicant esse ; omnis enim qui committit peccatum, ex diabolo est⁹⁴.

23. *Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quoniam mendax est, et pater ejus*⁹⁵. Quoniam exponentes illud, *vos ex patre diabolo estis*⁹⁶, memores hujus dicti anticipavimus dicere quæ nobis tum in hunc textum succurrerunt, quærentes quid sit mendacium, et quid sit pater ejus ; expendenda quoque nunc sunt cum illis quæ a nobis dicuntur. Et arbitror ego omnem spiritum malum et fallacem, mendacium esse, et unumquemque horum, cum loquitur, ex propriis loqui, non ex his quæ Dei sunt : horum autem mendax pater diabolus est. Unde vero moti fuerimus ut diceremus omnem malum spiritum mendacium esse, nunc in medium adducemus. Scriptum est **346** in libro tertio Regum⁹⁷ : Sic dixit Michæas vocatus ab Achab prophetandi causa, utrum sibi conduceret ire in Rammoth Galaad ad bellum an non : *Vidi Deum Israelis sedentem in solio suo, et omnis exercitus cæli stabat juxta eum ad dexteram ejus, et ad sinistram ejus : dixitque Dominus : Quis decipiet Achab regem Israel, et ascendet, et cadet in Rammoth Galaad ? Cumque alius aliud diceret, egrediebatur spiritus, et stetit coram Domino, et ait : Ego decipiam eum ; dixitque ad eum Dominus : Qua in re ? et dixit : Egrediar, et ero spiritus mendacii in ore omnium prophetarum ejus. Et in secundo Paralipomenon⁹⁸ ipse Michæas ad Achab et Josaphat inquit : *Audite verbum Domini. Vidi Dominum sedentem in solio suo, et omnis potentia cæli stabat ad dexteram ejus, et ad sinistram ejus ; et dixit Dominus : Quis decipiet Achab regem Israel, et ascendet, et corruet in Rammoth Galaad ? Cumque alius aliud dixisset, egressus est spiritus, et stetit coram Domino, et dixit : Ego decipiam eum ; et dixit Dominus : Qua in re ? et dixit : Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Aperte igitur ex his declaratur quod si est aliquis spiritus mendax, spiritus etiam similes, spiritus sunt mendaces : quippe qui a patre suo mendace acceperint esse spiritus mendaces propter**

αὐτοῦ) ἐπέπερ ἐκ πλάνης καὶ ψεύσματος συνέστη. Ταῦτα δὲ ὅλα ῥύεται τὸν διάβολον παντὸς ψόγου, καὶ ἐγκλήματος, καὶ μέμφεως· οὐδεὶς γὰρ εὐλόγως ἀν ψέξει, ἢ ἐγκαλέσει, ἢ μέμφεται τῷ μὴ πεφυκότι πρὸς τὰ κρεῖττονα. Ἄτυχῆς οὖν μᾶλλον ἢ ψεκτὸς ὁ διάβολος κατὰ τὸν Ἡρακλέωνα ἔστιν. Ἰστέον μέντοιγε, ὅτι, ὡσπερ ὁ διάβολος ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ, οὕτως καὶ οἱ ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ὄντες ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστήκασιν, ὅτι ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς· πάντες δὲ τοιοῦτοι οἱ εἶσι ποιοῦντες ἁμαρτίας, κὰν λέγωσιν εἶναι Χριστοῦ· πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γένηται.

se dicant esse ; omnis enim qui committit peccatum,

23. *Ὁτιν λαλῆ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἔσται, καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ. Προλάβοντες μὲν εἰς τό· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἔστέ, ἐμνημονεύσαμεν τοῦ ῥητοῦ, καὶ τὰ ὑποπεσόντα ἡμῖν εἰς αὐτὸ εἰρήκαμεν, ζητοῦντες τί τὸ ψεῦδος, καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ, συνεξετάζεσθαι δεῖ (85) καὶ τὰ λεχθησόμενα νῦν ἐκαίνοις. Πᾶν πνεῦμα πονηρὸν καὶ ἀπατηλὸν νομίζω εἶναι ψεῦδος, καὶ ἕκαστον τούτων ὅταν λαλῆ, ἐκ τῶν ἰδίων, καὶ μηδαμῶς ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ λαλεῖν· τούτων δὲ ὁ ψεύστης πατήρ ὁ διάβολός ἐστι. Πόθεν δὲ ἐκινήθημεν εἰς τὸ πᾶν χεῖρον πνεῦμα ψευδὲς εἰπεῖν, νῦν παραθησόμεθα. Γέγραπται ἐν τῇ γ' τῶν Βασιλειῶν, ὡς ἄρα Μιχαῖας κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀχαάβ (86) εἰς τὸ προφητεῦσαι περὶ τοῦ, πότερον αὐτῷ καθήκει πορευθῆναι εἰς Ῥαμμὸθ Γαλαὰδ (87) εἰς πόλεμον, ἢ ἐπισχεῖν, τὸ Εἶδον Θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατεία τοῦ οὐρανοῦ εἰστήκει περὶ αὐτὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἐνωπίων αὐτοῦ· καὶ εἶπε· Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαάβ βασιλέα Ἰσραὴλ, καὶ ἀναθήσεται, καὶ πεσεῖται ἐν Ῥαμμὸθ Γαλαὰδ ; Καὶ εἶπεν οὕτως ἐν σοὶ (88)· καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν· καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Κύριος· Ἐν τίνι ; καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι, καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψεύδους εἰς τὸ στόμα πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ (89). Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων ὁ αὐτὸς Μιχαῖας πρὸς τὸν Ἀχαάβ φησι, καὶ τὸν Ἰωσαφάτ· Ἀκούσατε λόγον Κυρίου. Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ δύναμις τοῦ οὐρανοῦ εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἀριστερῶν αὐτοῦ· καὶ εἶπε Κύριος· Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαάβ βασιλέα Ἰσραὴλ, καὶ ἀναθήσεται, καὶ πεσεῖται ἐν Ῥαμμὸθ Γαλαὰδ ; Καὶ εἶπεν οὕτως, καὶ ἐξῆλθε (90) πνεῦμα, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν· καὶ εἶπε Κύριος· Ἐν τίνι ; καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι, καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψευδὲς ἐν στόματι πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ. Σαφῶς οὖν διὰ τού-*

⁹⁴ I Joan. iii, 8. ⁹⁵ Joan. viii, 44. ⁹⁶ ibid. ⁹⁷ III Reg. xxi 20 seq. ⁹⁸ II Par. xviii, 18 et seq.

(85) Codex Regius, δέ, male.

(86) Codex Regius, Ἀχαάμ, et sic ubique.

(87) Idem codex Regius, Γαλαὰθ.

(88) Libri antea editti, καὶ εἶπεν οὕτως οὕτως ἐν σοὶ.

(89) Codex Regius, ψευδὲς εἰς τὸ στόμα πάντων τῶν προφητῶν τούτων.

(90) Idem codex Regius, οὕτως οὕτως, ἐξῆλθε.

των δηλοῦται, ὅτι πνεῦμά τι ἐστὶ (91) ψευδές, καὶ πνεύματα τὰ ὅμοια εἴη ἂν ψευδῆ πνεύματα, ἀπὸ τοῦ ψεύστου πατρὸς εἰληφότα τὸ εἶναι ψευδῆ πνεύματα, κατὰ τὸ ψεῦδος καὶ τὴν κακίαν, καὶ οὐχ ὅτι κατ' οὐσίαν. Τὸ μὲν οὖν ἅγιον Πνεῦμα, ἡ ἀγγελικὸν πνεῦμα, ὅταν λαλή, οὐκ ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας καὶ τῆς σοφίας· ὅπερ δηλοῦται καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην, ἐνθα περὶ τοῦ Παρακλήτου διδάσκων ὁ Κύριός φησιν (92)· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Τὸ μέντοι ψεῦδος ὅταν λαλή, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ· ἐκ τῶν ἰδίων γὰρ ἐλάλησε καὶ τὸ ἐν τῇ γ' τῶν Βασιλειῶν ψευδές πνεῦμα ἀπατῶν τὸν Ἀχαάβ. Πλὴν παρατήρει, ὅτι, ψεύστης, ὄνομα ὁμοίως τέτακται ἐπὶ τε τοῦ γεννήσαντος τὸ ψεῦδος διαβόλου καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἐνθάδε μὲν γὰρ περὶ τοῦ ἀνθρώπου λέγεται τὸ Ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ· περὶ τοῦ διαβόλου λέγων ἐν δὲ *Ψαλμοῖς* ἐπὶ ἀνθρώπου μόνου, ὡς τὸ· Ἐγὼ δὲ εἶσαρ ἐν τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἀνθρώπος ψεύστης. Ταῦτα δὲ παρεθέμεθα, ἵνα πάσῃ δυνάμει τὸ εἶναι ἀνθρώποι (93), καὶ σπεύδωμεν γενέσθαι θεοί· ἐπειπερ ὅσον ἐσμὲν ἀνθρώποι, ψεύσται ἐσμεν, ὡς καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους ψεύστης ἐστίν. Ὅμοιον δὲ ἐστὶ τὸ μετέχειν ἡμᾶς ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, καὶ τοῦ σημεινομένου ὑπὸ τοῦ ὀνόματος πράγματος· ἡμᾶς δὲ ψεύστης εἴρηται (94).

24. Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι. Εἰ μεμνήμεθα πρὸς τίνας ἐστὶν ὁ λόγος, ὅτι πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, ἐπαγγελίαν λαμβάνοντας, ὅτι, ἐὰν μὲνωσιν ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Ἰησοῦ, τότε ἀληθῶς αὐτοῦ εἰσι μαθηταί, καὶ γινώσκονται τὴν ἀλήθειαν ἐλευθεροῦσαν αὐτούς· ἐπαπορήσομεν πῶς τοῖς τοιοῦτοις φησίν· Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι. Καὶ ἐπίστησον εἰ δύναται τις τῷ αὐτῷ κατὰ τίνα μὲν ἐπίνοιαν πιστεύειν, κατὰ δὲ ἑτέραν μὴ πιστεύειν ὅσον, παραδείγματος ἕνεκεν, οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου (95)

⁹¹ Joan. xvi, 13. ¹ *ibid.* 15. ² Joan. viii, 44. ³ *Psal.* cxv, 11. ⁴ Joan. viii, 45. ⁵ *ibid.* 51.

(91) Ὅτι πνεῦμά τι ἐστὶ, etc. Forte scribendum, ὅτι ἐπὶ πνεῦμά τι ἐστὶ. Perperam in antea editis totus hic locus ita legitur, ὅτι πνεῦμά τι ἐστὶ τὸ ψευδές πνεῦμα πάντα ὅμοια εἴη.

(92) *Codex Regius*, διδάσκων καὶ φησιν, omisso ὁ Κύριος.

(93) Ἴνα πάσῃ δυνάμει τὸ εἶναι ἀνθρώποι. Ἄκτε φεύγωμεν, vel quid simile: nam et id desiderat loci sensus, et habet *Ferrarius*, ut, quoad *seri potest*, fugiamus esse homines.

(94) *Codex Regius*, ὁ ψεύστης εἴρηται.

(95) Οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, etc. Eam perstringit sectam, quam infra tom. *xxiii* in *Joannem*, num. 9, his verbis suggillat: Ἡ πάλιν εἰ τις πιστεύων, ὅτι ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθεὶς, ἱερὸν τι χρῆμα καὶ σωτήριον τῷ κόσμῳ ἐπίδεικτον· ἀλλ' οὐκ ἐκ παρθένου τῆς Μαρίας, καὶ ἀγίου Πνεύματος τὴν γένεσιν ἀνέληφεν, ἀλλ' ἐξ Ἰωσήφ καὶ Μαρίας, etc. Ab ipsis autem religionis Christianæ primordiis deducta est hæc æresis, eamque sæpe *Ignatius 2 ad Trall.* et *3 ad Philadelph.* carpit. Hujus artifices memorantur multi, in quibus præcipuum est Carpocratis nomen, Ebionis, Cerinthi, Pauli Samosatani, Sabellii, aliarumque Christianismi vibicum. Vide *Theodoretum Hæret. Fabul.* lib. ii. At *ibidem* cap. 1 et 3, et lib.

A mendacium et propter vitium, non quia propter essentiam et naturam sint tales. Atque Spiritus quidem sanctus, vel angelicus spiritus cum loquitur, non ex propriis loquitur, sed loquitur a Sermone veritatis et sapientiæ⁹¹: id quod etiam manifestat Joannis Evangelium, in quo de Paracleto docens inquit¹: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Qui vero ex propriis loquitur, mendacium loquitur; ex propriis enim locutus est etiam ille in libro tertio Regum spiritus mendax decipiens Achab. Verumtamen observa vocabulum *mendax*, similiter positum fuisse de diabolo, qui mendacium genuit, et de homine. Atque hoc quidem in loco dicitur de homine et de diabolo, quoniam mendax est, et pater ejus²: in Psalmis vero de homine solum, ut illud: *Ego dixi in excessu meo: Omnis homo mendax*³. 347 Verum hæc omnia in medium adduximus, ut quoad fieri potest, fugiamus esse homines festinantes filii Dei effici: quoniam quoad homines sumus, mendaces sumus, sicut et pater mendacii mendax est. Simile est autem nos unius et ejusdem nominis fieri participes, et participare rem ab ipso nomine significatam: nos dico, si adhuc manserimus homines, et diabolum, qui mendax est dictus.

λέγω, ἐὰν εἴ τι μὲνωμεν ἀνθρώποι, καὶ τὸν διάβολον,

24. *Ego autem quia veritatem dico, non creditis mihi*⁴. Si memores sumus ad quos loquitur⁵, nempe ad eos qui crediderant ei Judæos, qui promissionem acceperant, si permansissent in sermone Jesu, tum vere discipulos ejus futuros, et agnituros veritatem liberantem eos, dubitabimus quomodo talibus dicat: *Ego autem quia veritatem dico, non creditis mihi*. Proinde vide ne forte juxta unam considerationem fieri possit, ut quis uni eidemque credat, et juxta aliam considerationem eidem non credat: verbi gratia, qui credunt in Jesum cruci-

n, cap. 14, discrimen aliquod Cerinthi inter et Ebionis hæresim inesse docet his verbis: Ὁ δὲ Κήρινθος τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐξ Ἰωσήφ καὶ Μαρίας ἐφησ γεννηθῆναι κατὰ τὸν κοινὸν τῶν ἀνθρώπων νόμον, ἀνωθεν δὲ τὸν Χριστὸν κατεληλυθότα ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν· Ἐβιωναῖοι δὲ, καὶ Θεοδοτιανοὶ, καὶ Ἀρτεμωνιανοὶ, καὶ Φωτεινιανοὶ, ψιλὸν ἀνθρώπων εἰρηκασιν ἐκ τῆς Παρθένου τὸν Χριστὸν γεγενῆσθαι. *Cerintus vero Jesum quidem ex Joseph et Maria communi hominum lege genitum dixit, Christum autem e superis in Jesum descendisse. Ebionæi rursus, et Theodotiani, et Artemoniani, et Photiniani, nudum hominem dixerunt ex Virgine natum esse. Eandem hanc Cerinthi de Christo sententiam Ophitæ postmodum, qui et Sethiani, amplexi sunt. Vide Theodoretum lib. 1 Hæret. Fab., cap. 14. Quid quod Ebionitis Valentinianos consensisse prodit Pamphilus in Apologia: Sive secundum eos, inquit, qui dicunt eum ex Joseph et Maria natum, sicut Ebionitæ et Valentiniæni. Id si verum est, ad Valentinianos, si forte, nonnullos, non ad ipsum Valentinum pertineat, quem demonstramus in Origenianis, corpus spiritale Christo, de cælo delapsum, per Virginem tanquam per fistulam in terras digressum tribuisse. Hæreticus.*

fixum tempore Pontii Pilati in Judæa, non credunt autem in eum qui natus est ex Maria virgine, hi in eum credunt et in eum non credunt. Rursumque qui credunt in Jesum, qui fecit in Judæa signa et prodigia quæ scripta sunt, non credunt autem in Jesum Filium ejus qui fecit cælum et terram, in Deum credunt et non credunt. Ac rursus qui credunt in Patrem Jesu Christi, non credunt autem in Opificem Factoremque hujus universi, hi in eum credunt et non credunt. Atque equidem qui credunt in Factorem cæli et **348** terræ; non credunt autem in Patrem Jesu crucifixi tempore Pontii Pilati, in Deum credunt et non credunt. Ne igitur statim sit contrarietas, perinde quasi qui hoc scribit hujusmodi Evangelium, non itidem hoc perspexerit, dices quod dicens eis qui crediderant ei Judæis: *Ego autem quia veritatem dico, non creditis mihi*⁶, secundum unam considerationem credentibus, secundum aliam considerationem non credentibus hæc dixerit. Et certe consentaneum est credidisse quidem eos juxta apparentiam propter prodigia, et non credidisse dictis ipsius profundioribus. Proinde hoc dictum: *Quia veritatem dico, non creditis mihi*, convenit cum illo, *agnoscetis veritatem*; quod perinde est, ac si non agnoscerent veritatem; tanquam si diceret: Quatenus prodigia facio, creditis mihi; quatenus autem veritatem dico, non creditis mihi. Quæ autem nunc etiam in multis cernere possis admirantibus quidem Jesum, cum illius historiæ intendunt; haud ita vero credentibus, simul atque profundior ac major, quam pro captu ipsorum, explicata fuerit illis ratio, sed suspicantibus illam esse falsam. Quocirca intendamus, ne forte nobis etiam dicat Sermo Dei Filii: *Quia veritatem dico, non creditis mihi*.

25. *Quis ex vobis arguit me de peccato?* Sermo Dei Filii, cum aperte voluntatem suam ob oculos posuisset, ita ut ne unus quidem audientium contradicere posset, etiam hæc dicit, visum perstringens eorum qui sibi non assentiebantur: Si non ostenditis ea quæ dicuntur peccata esse, jam jure a vobis exigo consensum. Magnam autem fiduciam habet Servatoris oratio in hoc dicto, nullo homine cum ea confidentia quæ nascitur ex non peccasse, dicere valente: *Quis ex vobis arguit me de peccato?* sed solo Domino nostro dicere hæc valente ad om-

⁶ Joan. viii, 45. ⁷ ibid.

(96) *Kal pálin oi pisteúontes mén eis tôn ποιήσαντα*, etc. Inter eos qui Christum merum hominem, non Dei Filium, sed virtute divinitus illapsa pollutem crediderunt, principes fuere Carpocrates et Cerinthus. His successerunt Ebionitæ, alique complures, quos loco proxime laudato commemorat Theodoretus, sed præcipue Paulus Samosatenus, qui cum Christi divinitatem labefactare conatus esset, Antiochenæ synodi anathematis fulmine percelli meritus est. ΗΥΕΤΙΟΣ.

(97) *Εἰς τὸν Υἱόν*. Ita recte habet codex Bodleianus, editio Huetii, perperam, *εἰς τὸν Ἰησοῦν*.

(98) *Εἰς τὸν Θεόν πιστεύουσι*. Ita legit Ferrarius, et ita legendum, vel *εἰς τὸν αὐτὸν πιστεύουσι*. Editio Huetii perperam habet *εἰς τὸν πιστεύουσι*.

Ἰησοῦν ἐσταυρωμένον ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, μὴ πιστεύετε δὲ εἰς τὸν γεγεννημένον ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου, οὐτοι εἰς τὸν αὐτὸν πιστεύουσι, καὶ οὐ πιστεύουσι. Καὶ πάλιν οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν ποιήσαντα (96) ἐν Ἰουδαίᾳ τὰ ἀναγεγραμμένα τέρατα, καὶ σημεῖα Ἰησοῦν, μὴ πιστεύοντες δὲ εἰς τὸν Υἱὸν (97) τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, εἰς τὸν Θεὸν πιστεύουσι (98), καὶ οὐ πιστεύουσι. Πάλιν τε αὐ οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν Πατέρα Ἰησοῦ Χριστοῦ (99), μὴ πιστεύοντες εἰς τὸν Δημιουργὸν καὶ Ποιητὴν τοῦδε παντός, οὗτοι εἰς τὸν αὐτὸν πιστεύουσι, καὶ οὐ πιστεύουσιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν Ποιητὴν (1) οὐρανοῦ καὶ γῆς, μὴ πιστεύοντες δὲ εἰς τὸν Πατέρα Ἰησοῦ τοῦ ἐσταυρωμένου ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, εἰς τὸν Θεὸν πιστεύουσι, καὶ οὐ πιστεύουσιν. Ἴν' οὖν μὴ παρὰ πόδας ἐναντιώμα ἦ, ὡς μὴ συνειραχότος τοῦ γράφοντος τὸ Εὐαγγέλιον τὸ τοιοῦτον, φήσεις, ὅτι ὁ λέγων πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους τὸ Ἔγω δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι, πιστεύουσι κατὰ τινα ἐπίνοιαν, καὶ καθ' ἑτέραν μὴ πιστεύουσι ταῦτα ἔφασκε. Καὶ εἰκόσ, ὅτι ἐπίστευον μὲν αὐτοὶ κατὰ τὸ ὁρατὸν διὰ τὰ τεράστια, οὐκ ἐπίστευον δὲ τοῖς βαθύτερον ὑπ' αὐτοῦ λεγομένοις καὶ ἀρμόζει γε τῷ Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, λεγομένῳ (2) μὴ ἐγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, τὸ, Ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι ὡς ἔλεγε· Καθ' ὃ μὲν τεράστια ποῶν, πιστεύετε μοι, καθ' ὃ δὲ τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι. Τοῦτο δ' ἂν καὶ νῦν ἐπὶ πολλῶν Ἰδοίς, θαυμαζόντων μὲν τὸν Ἰησοῦν, ἐπὶ ἑνορώσι τῇ περὶ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, μηκέτι δὲ πιστεύοντων, ἐπὶ ἄν βαθύτερος, καὶ μεῖζων τῆς ἔξεως αὐτῶν αὐτοῖς ἀναπτύσσεται λόγος, ἀλλ' ὑποπτευόντων αὐτὸν εἶναι ψευδῆ. Διόπερ προσέχωμεν (3) μήποτε καὶ ἡμῖν εἴπῃ ὁ Λόγος· Ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι.

25. *Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας;* Ὁ Λόγος ἐπὶ τανῶς αὐτοῦ παριστάνη τὸ βούλημα, ὡς μηδαμῶς ἀντιλέγειν δύνασθαι τινα τῶν ἀκούοντων, καὶ ταῦτα ἂν λέγοι δυσωπῶν τοὺς μὴ συγκατατιθέμενους, ὅτι, Εἰ μὴ ἐλέγχετε τὰ λεγόμενα ἡμαρτημένα, ἀπαιτεῖσθε ἂν εὐλόγως ἦδη τὴν συγκατάθεσιν. Ἐχει δὲ καὶ κατὰ τὸ ῥητὸν παρρησίαν τοῦ Σωτῆρος ἡλέως, μηδενὸς μὲν ἀνθρώπου δυνηθέντος εἰπεῖν μετὰ πεπονηθείσεως τῆς ἐπὶ τῷ μὴ ἡμαρτηκέναι τό· *Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας;* μόνου δὲ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησε, πεπεφραμένος κατὰ

(99) *Πάλιν τε αὐ οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν Πατέρα Ἰησοῦ Χριστοῦ*, etc. Hi erant Simoniani, Saturniliani, Cerdoniani, et Marcionitæ, Christi Patrem, bonum Deum; at mundi Opificem, seruum, et damnorum auctorem statuantes. ΗΥΕΤΙΟΣ.

(1) *Ἀλλὰ καὶ οἱ πιστεύοντες μὲν εἰς τὸν Ποιητὴν*, etc. Qui Christum prodigiosorum faciendorum auctorem hominem, at non Dei Filium agnoscebant, ejusmodi erant Carpocrates, et alii supra nominati, iidem Deum cæli et terræ conditorem venerabantur, at pro Christi Patre non habebant. Horum opinionem de Christo supra attigit; eorum nunc de Deo mundi Opificæ doctrinam declarat. Id.

(2) *Λεγομένῳ*. Codex Bodleianus, *δυναμικῶς*.

(3) *Ἐδίτῳ Ηυετίου, προσέχωμεν*.

πάντα καθ' ὁμοιοτητα, χωρὶς ἁμαρτίας, ταῦτα A
 πρὸς πάντας τοὺς πῦποτε ἐγνωκότας αὐτὸν εἰπεῖν δυ-
 ναμένου. Ἀκούω δὲ τοῦ· *Τίς ἐξ ὑμῶν*, λεγομένου οὐ
 πρὸς τοὺς παρόντας μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλον τὸ τῶν
 ἀνθρώπων γένος, ὡς εἰ οὕτως ἐσαφηνίζετο· *Τίς* ἐκ τοῦ
 γένους ὑμῶν, ἢ, *Τίς* ὅποιοις δὴποτε ἀνθρώπος ἐλέγξει
 με δυναίεται περὶ ἁμαρτίας; ἀλλ' εὖ οἶδ' ὅτι οὐδεὶς.
 Κατὰ τὸ δυνατὸν δὲ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τὸ· *Μιμη-
 ταί μου γίνεσθε, καθὼς κατὰ Χριστοῦ*, παντὶ τρόπῳ
 φιλοτιμητέον τοιαύτην ἀναλαβεῖν καθαροῦ συνειδήτος
 παρῆρσιαν πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὥστ' ἀνειπεῖν
 ἡμᾶς περὶ τῶν ἐξῆς, καὶ μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πίστεως
 χρόνῳ πρὸς ἕκαστον τῶν ἡμᾶς γινωσκόντων τὸ·
Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ καὶ μὴ
 δυνατὸν τοῦτο, ἐξ οὗ τὸν λόγον συμπληρώκαμεν,
 εἰπεῖν. Τοῦτο δὲ οὐ πρὸς ἀνθρώπους μόνον ἂν εἶπεν
 ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν διάβολον καὶ τὰς ὑπ'
 αὐτὸν δυνάμεις, μηδὲν ἐχούσας εἰπεῖν εἰς ἔλεγχον
 τὸν περὶ ἁμαρτίαν αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο γε ἀκόλουθόν
 ἐστὶ τῷ· *Ἐρχεται ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου,*
καὶ ἐν ἐμοὶ εὕρισκει σὺδέρ. Δυνατὸν δὲ καὶ ἡμῖν
 ἐκ πολλῆς ἐπιμελείας τὴν ἀπὸ τίνος ἀναλαβεῖν χρόνου
 παρῆρσιαν πρὸς τὸ εἰπεῖν ἡμᾶς τῷ ζητούντι καθ'
 ἡμῶν ἀφορμὴν διαδόχῳ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ
 παρὰ τὸν τῆς ἐξόδου καιρὸν· *Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει
 με περὶ ἁμαρτίας*;

26. *Εἰ ἀλήθειαν λέγω, διὰ τί ὑμεῖς οὐ πι-
 στεύτέ μοι*; Ἐξίον ἰδεῖν τί ὑποφάνεται ἐκ τοῦ
 πύματος· τοῦτο δὲ ὀφόμεθα εἰ καὶ ἐκείνοι πρὸς οὓς
 ὁ λόγος οὐκ ἀπεκρίναντο τὴν δέουσαν ἀπόκρισιν C
 ἐξενεγκόντες. Εἴποι γὰρ ἂν τις· Διὰ τοῦτο οὐ πι-
 στεύομεν, ἐπεὶ οὐ θεωροῦμεν τίνα τρόπον ὃ λέγει
 ἐστὶν ἀλήθεια· οὐ θεωροῦμεν δὲ τῷ μηδέπω κεκα-
 θάρθαι ἡμῶν τὰς τῆ φύσει διορατικὰς τῆς ἀληθείας
 βίβας· καὶ ἐπεὶ τοιοῦτοι ἐσμεν, οὐκ ἐσμεν ἐκ τοῦ
 Θεοῦ· εἰ οὐδέπω ἐσμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῆς
 ἀληθείας βίβας θεωρητικαὶ οὐκ εἰσι κεκαθαρμέναι,
 τῷ ἐπιεκαλύφθαι, ἢ πεπαχύνθαι, ἢ θεολῶσθαι
 αὐτὰς ὑπὸ τῆς κακίας. Κατανοοῦντες δὲ τί τὸ κυρίως
 πιστεύεις, καθ' ὃ· *Πᾶς ὁ πιστεύων, ὅτι Ἰησοῦς ὁ
 Χριστός ἐστιν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ αἰσθα-
 νόμενοι ὅσῳ τοῦ οὕτως πιστεύειν ἀπολείπομεθα,*
*ταῦτα ἀποκρινόμεθα, παρακαλοῦντες τὸν τῶν τῆς
 ψυχῆς βίβας λατρὸν τῆ ἐαυτοῦ σοφίᾳ καὶ φιλανθρω-
 πῶ πάντα ποιῆσαι τὰ ὑπὲρ τοῦ ἀποκαλυφθῆναι τοὺς D
 ὀφθαλμοὺς ἡμῶν· ἐτι κεκαλυμμένους ὑπὸ τῆς διὰ τὴν
 κακίαν ἀτιμίας ἡμῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον που·
*Ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς ἡ ἀτιμία ἡμῶν· ἐπακούσεται
 γὰρ ἡμῶν ὁμολογούντων τὰ αἰτία τοῦ μηδέπω ἡμᾶς
 πιστεύειν, καὶ ὡς κακῶς ἔχουσι, καὶ χρῆζουσιν
 λατροῦ βοηθῶν συνεργήσει πρὸς τὸ χωρῆσαι ἡμᾶς τὸ
 εἰς τὸ πιστεύειν χάρισμα, τρίτον παρὰ τῷ Παύλῳ ἐν
 τῷ καταλόγῳ τῶν χαρισμάτων τεταγμένον, μετὰ
 τὸν τῆς σοφίας λόγον, καὶ τὸν τῆς συνέσεως λόγον,
 ὡς ἐπιφέρει· Ἐτέρῳ πιστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύ-
 ματι· περὶ οὗ χαρίσματος καὶ ἐν ἄλλοις φησίν·
 Ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ὑμῖν ἐχαρίσθη, οὐ μόνον τὸ εἰς**

nes qui nunquam illum cognoverunt : qui peccatum
 non fecit, per omnia tentatus juxta similitudinem,
 absque peccato⁸. Quod autem dixit, *Quis ex vobis*,
 sic intelligo, ut id non ad praesentes tantum, sed
 ad universum hominum genus dictum sit ; tanquam
 si sic explanaretur : Quis ex vestro genere, vel, Quis,
 qualiscunque tandem sit ille homo, arguere poterit
 me de peccato? at certe nemo. Propter autem hoc
 dictum : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi*^{9,10},
 omni modo contendendum nobis est, ut juxta vires
 humanæ naturæ talem recipiamus fiduciam mun-
 dæ conscientiaē erga omnes homines, ut dicamus
 349 in futurum, ac post fidei principium, ad singu-
 los nos agnoscentes : *Quis ex vobis arguit me de
 peccato?* etiamsi factu facile non est ut hoc dica-
 mus cum complevinus rationem. Cæterum non ad
 homines tantum Servator dixit hoc, sed etiam ad
 diabolum atque ad Potentias illi subjectas, nihil
 valentes, quod ipse peccaret, ipsi objicere. Et hoc
 sane consequens est illi : *Venit princeps mundi
 hujus, et in me non habet quidquam, et nihil in me
 invenit*¹¹. Possumus vero etiam nos ex multa dili-
 gentia per aliquod tempus fiduciam recipere ad
 dicendum diabolo et angelis ejus, quærentibus ad-
 versum nos occasionem cum animam efflamus :
Quis ex vobis arguit me de peccato?

26. *Si veritatem dico, quare vos non creditis
 mihi*¹²? Dignum est ut videamus quid innuatur
 ex hac interrogatione ; at hoc videbimus etiam si
 illi ad quos erat sermo, non responderint profe-
 rentes conveniens responsum. Respondere enim
 posset aliquis : Hanc ob causam non credimus,
 quoniam non videmus quoniam pacto illud quod
 dicit sit veritas : non videmus autem eo quod non-
 dum mundati sint in nobis illi oculi qui vim per-
 spiciendæ veritatis natura habent : et quoniam tales
 sumus, non sumus ex Deo ; quod si nondum ex
 Deo sumus, etiam oculi vim perspicendæ veritatis
 habentes mundi non sunt, vel quia cooperti sint,
 vel quia sint crassi, vel quia sint turbidi propter
 vitium. Ac considerantes diligent quidem quid
 sit proprie credere, juxta illud dictum : *Omnia qui
 credit quod Jesus Christus est, ex Deo genitus est*¹³,
 sentientesque quantum absimus ab hoc credendi
 modo, hæc respondeamus, obsecrantes medicum
 oculorum animæ, ut sua ipsius tum sapientia, tum
 amore, quo genus humanum prosequitur, omnia
 faciat, quo aperiantur oculi nostri adhuc clausi ab
 ignominia nostra, propter vitium ; juxta illud :
*Cooperuit nos ignominia nostra*¹⁴. Exaudiet enim
 nos si confiteamur causas cur nondum credamus,
 et quasi male affectis atque medico egentibus opem
 ferens Dominus cooperabitur nobis ad percipiendum
 donum credendi, tertio loco apud Paulum positum,
 dum recenset dona ; nimirum post donum sapientiæ
 et post donum scientiæ, quibus subjungit : *Alii
 fides per eundem spiritum*¹⁵ ; de quo dono et alibi

⁸ Hebr. iv, 14. ^{9,10} I Cor. i, 1. ¹¹ Joan. xiv, 30.
¹² I Cor. xii, 9.

¹³ Joan. viii, 46. ¹⁴ I Joan. v, 1. ¹⁵ Jerem. iii, 25.

inquit : *Qui a Deo vobis donatum est, non solum ut in Christum credatis, verum etiam ut pro ipso patiamini* ¹⁶. Atque equidem si quis efficaciam credendi notarit, videbit manifesto non vulgare **350** donum Dei esse, quod quis credat nulli alii, præterquam soli vero, præsertim cum plura dogmata, eaque varia divulgentur a multis vera se docere promittentibus. Hoc enim jam probati etiam nummularii officium est, quem si quis perfectum nominarit, hand aberrabit; cum etiam in Hebræorum Epistola scriptum sit : *Perfectorum autem est solidus cibus, nempe horum qui propter assuetudinem sensus habent exercitatos ad discretionem boni pariter et mali* ¹⁷.

27. *Qui ex Deo est, verba Dei audit; propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis* ¹⁸. Qui diversarum naturarum introducunt commentum, quique dicunt filios Dei natura et a prima institutione tales existere, eosque solum capaces esse verborum Dei propter cognationem quam cum Deo habent, ex hoc etiam loco existimant se probare quod proposuerim: hoc contextu, quem mordicus etiam tenent, in suam opinionem trahentes rudes, et sine iudicio, nec valentes respondere ad probabilitatem voluntatis contextus, neque videntes ejus solutionem hunc in modum se habentem: Si palam est, quotquot receperunt lucem veram, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum ¹⁹, non quia sint ex Deo, recepisse eam (nam si eo quod essent ex Deo, recepissent illam, haudquaquam de eis scriptum fuisset: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis creditibus in nomen ejus, potestatem ut filii Dei fierent* ²⁰), liquet etiam eos qui non sunt ex Deo, potestatem non habere aliquo pacto filios Dei fieri, antequam acceperint veram lucem. Imo qui acceperint, ne filii quidem Dei adhuc sunt, sed, eo quod acceperint lucem, potestatem accipiunt filios Dei fieri, et tunc ex Deo geniti, etiam verba Dei audiunt, non amplius tantum simpliciter credentes, sed jam acutius res divini cultus intelligentes. Porro qui hujusmodi esse non contenderint, nec filii Dei sunt, nec sunt ex eo; et hanc ob causam neque audiunt verba ipsius, neque intelligunt voluntatem illorum; sed manent in statu præcedenti filios Dei; nempe in statu eorum, qui tantum crediderunt, servi Dei, eo quod acceperint servitutis spiritum in timore ²¹, nec contenderint eo procedere, et proficere, ut etiam adoptionis filiorum spiritum acciperent, per quem clamant illum habentes, *Abba pater*. Quod enim generatim nullus homo ab initio sit filius Dei, palam est tum ex hoc dicto ²²: *Eramus natura filii Israël*, **351** (id quod Paulus etiam de seipso dixit), tum ex eo: *Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, et*

¹⁶ Philip. 1, 29. ¹⁷ Hebr. v, 14. ¹⁸ Joan. viii, 47. ¹⁹ Joan. 1, 9. ²⁰ ibid. 12. ²¹ Rom. viii, 15. ²² Ephes. ii, 3.

(4) Codex Regius, perperam, εσσεθαι.

(5) Codex Regius, male, ἀμαρτήσατε.

(6) *Οἱ τὴν περὶ διαφορῶν*, etc. Valentiniani sci-

Χριστὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐνεργείας δὲ ἐπιστήσαντι σαφὲς ἔσται (4), ὅτι οὐχ ἡ τυχοῦσα δωρσά ἐστι τοῦ Θεοῦ, πλειόνων δογματικῶν διαφορῶν ὑπὸ πολλῶν κτηρυσσομένων τῶν διδάσκων τὰ ἀληθῆ ἐπαγγελιομένων, τὸ μηδενὶ ἢ μόνῃ τῷ ἀληθεὶ πιστεύσαι· τοῦτο γὰρ ἤδη καὶ δοκίμου τραπεζίτου ἔργον τυγχάνει, ὃν τέλειον ὀνομάζων οὐκ ἂν ἀμάρτοι (5)· καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους γεγραμμένου τοῦ· *Τελεῖται δὲ ἔστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἔξιν τὰ ἀσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.*

27. *Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.* Δοκοῦσιν οἱ τὴν περὶ διαφορῶν (6) φύσεων εἰσάγοντες μυθοποιῶν, καὶ λέγοντες εἶναι φύσει καὶ ἐκ πρώτης κατασκευῆς υἱοὺς Θεοῦ μόνον διὰ τὸ πρὸς Θεὸν συγγενὲς δεκτικῶς τῶν τοῦ Θεοῦ ῥημάτων, καὶ ἐντεῦθεν ἀποδεικνύναι τὸ προκείμενον αὐτοῖς. Συναρπάζουσι γὰρ τοὶ καὶ ἀπὸ τοῦτο τοῦ ῥητοῦ προσδιατρίβοντες αὐτῷ τοὺς ἀκρίτους καὶ μὴ δυναμένους πρὸς τὴν πιθανότητα τῆς χρήσεως τοῦ ῥητοῦ ἀπαντᾶν, μηδὲ βλέποντας αὐτοῦ τὴν λύσιν οὕτως ἔχουσαν· *Εἶπερ ὅσοι ἔλαβον τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, οὐ τῷ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰλήφασιν αὐτό· (εἰ γὰρ τῷ εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰλήφεισαν αὐτὸ, οὐκ ἂν περὶ αὐτῶν ἀνεγέγραπτο· Ὅσοι δὲ ἔλαβον ὑπόθετον, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ·)* δηλον, ὅτι οἱ μὴ ὄντες ἐκ τοῦ Θεοῦ, πρὶν μὲν λαβεῖν τὸ ἀληθινόν, οὐδὲ ἐξουσίαν πως ἔχουσι τοῦ τέκνα Θεοῦ γενέσθαι· ἐπὶν δὲ λάβωσιν αὐτὸ, τέκνα μὲν οὐδέπω γίνονται Θεοῦ, ἀλλ' ἐξουσίαν λαμβάνουσι, διὰ τοῦ εἰληφέναι τὸ φῶς, γενέσθαι τέκνα Θεοῦ. Τότε γινόμενοι ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ῥήματα ἀκούουσιν αὐτοῦ, οὐκέτι ἀπλοῦστερον πιστεύοντες μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ διορατικώτερον κατανοοῦντες τὰ τῆς θεοσεβείας πράγματα. Οἱ μὴ τοιοῦτοι φιλοτιμησάμενοι εἶναι τέκνα μὲν οὐ γίνονται Θεοῦ, οὐδὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀκούουσι τὰ ῥήματα αὐτοῦ, οὐδὲ συνλασι τοῦ βουλήματος αὐτῶν· μένουσι δὲ ἐν τῇ πρὸ τῶν (7) τέκνων τοῦ Θεοῦ καταστάσει, τῶν πεπιστευκότων μόνον, δοῦλοι Θεοῦ, τῷ εἰληφέναι τὸ τῆς δουλείας εἰς φόβον πνεῦμα, καὶ μὴ ἐσπουδακέναι προσηῖναι καὶ προκόψαι, ὥστε καὶ τὸ τῆς υἱοθεσίας χωρῆσαι, ἐν ᾧ κρᾶζουσιν οἱ ἔχοντες αὐτὸ, *Ἄβδᾶ ὁ πατήρ.* Ὅτι γὰρ καθόλου οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀρχῆθεν υἱὸς ἐστὶ Θεοῦ, δηλον μὲν καὶ ἐκ τοῦ· *Ἥμεθα τέκνα φύσει ὀργῆς*, Παύλου καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦτο εἰρηκότος· σαφὲς δὲ καὶ ἐκ τοῦ· *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπήσατε ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ*

licet.

(7) Codex Regius, πρώτων, et paulo post, κατασταθῆ pro καταστάσει.

προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως ἄγγελος υἱοῦ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Εἰ γὰρ Παῦλος φύσει ὀργῆς υἱός, τίς ὑπὲρ Παῦλον, ἴσον ἐπὶ τῇ κατασκευῇ, οὐκ ὀργῆς υἱός, πρὸ τοῦ λαβεῖν ἔξουσιαν τέκνα (7°) Θεοῦ γενέσθαι, καὶ πρὸ τοῦ ἰκόνον γενέσθαι Θεοῦ; Καὶ εἰ οὐκ ἄλλως γίνεται τις υἱός τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, ἢ ἐκ τοῦ ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθροὺς ἑαυτοῦ, καὶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων αὐτὸν, δῆλον, ὅτι οὐδεὶς τῶ φύσει εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει, ἀλλὰ τῶ λαβεῖν ἔξουσιαν τέκνον Θεοῦ γενέσθαι, καὶ κεχρησθαι εἰς δὲν τῇ ἔξουσίᾳ, καὶ τῶ ἡγαπηκέναι τοὺς ἐχθροὺς, καὶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων, γενόμενος υἱός τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, τότε ἐστὶ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει, συνιείς αὐτῶν καὶ ἐπιστήμην αὐτῶν ἀναλαμβάνων ὅπερ ἴδιον οὐ δούλων (8), ἀλλὰ τέκνον ἐστὶ Θεοῦ, τῶν πᾶσαν μὲν καταργησάντων γένεσιν, τὴν δὲ ἀπὸ Θεοῦ ἀνειληφότων διὰ τοῦ τῆς υἰοθεσίας πνεύματος. Ἄμα δὲ ἐπιμελέστερον κατανοητέον πῶς δεῖ δέχεσθαι τὸ· *Τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει*· ὅ ἴδιον ἐστὶ καὶ τὸ· *Τὰ ἐμὰ πρὸβρατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούουσι*. Εἰ γὰρ ἐπὶ φιλῆς συγκαταθέσεως τὸ, *ἀκούειν* (9), λάθουμιν, καὶ οἱ ψυχικοὶ (10) πρὸς χρόνον πιστεύοντες ἔσονται ἐκ τοῦ Θεοῦ, μεμαρτυρημένοι ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὅτι πρὸς καιρὸν τινες πιστεύουσιν· εἰ δὲ κατὰ τὸ, *ἀκούει*, ἐκλάθουμιν ἐπὶ τοῦ τηρεῖν τὰς ἐντολάς, δῆλον, ὅτι, κἀν ἐνὶ ἀμαρτάνων, οὐκ ἔσται υἱός Θεοῦ· ὅπερ ἡμᾶς μὲν οὐ θλίψει τοὺς λέγοντας ἐκ μεταβολῆς γίνεσθαι τίνα υἱὸν Θεοῦ, ἐκείνους δὲ μὴ πάνυ δεῖξαι δυναμένους ἀναμαρτήτους ἑαυτοὺς, καὶ τοὺς ἐν τοῖς αὐτοῖς μαθήμασι. Εἰ δὲ τὸ, *ἀκούει*, λαμβάνομεν ἐπὶ τοῦ συνιέναι, καὶ νοεῖν, δεικνύτωσάν τινα πάντων ἀκούοντα οὕτως τῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης λόγων, ἵνα ἐκεῖνον (11) εἴπωμεν υἱὸν Θεοῦ, εἰ μὴ ἐπιδέχαιτο ἀνατροπήν εἰς τὰ ἅγια γράμματα ἢ ἐκδοχὴ αὐτοῦ· ἡμεῖς γὰρ καὶ κατὰ ταῦτα μέγαν τινὰ καὶ θαυμαστὸν εἶναι φανταζόμενοι τὸν ἡδὴ υἱὸν Θεοῦ, οὐκ ἐλεγχθησόμεθα ἀναξίως τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξεληφότες τὸ· *Ὁ ὦν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει*. Ἡδὴ δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων παράδοξον ἂν τι φανὲν ἀποδειχθῆναι δυνατὸν ἔσται. Τί δὲ τὸ παράδοξον ἢ τὸ εἶναι τίνα ἐτέρου υἱοῦ Θεοῦ μᾶλλον υἱὸν Θεοῦ, καὶ διπλάσιον ὡς ἕτερον ἐτέρου εἶναι υἱὸν Θεοῦ; πῶς δὲ τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἐναντίου δεικνύται, οὕτω παραστήσομεν. Ἐν τῶ κατὰ Ματθαῖον ὁ πρὸς τοὺς γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους δεῦτερος ταλανισμὸς οὕτως ἔχει· *Ὁυαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι περιμάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ οὕτω γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλοῦτερον ἡμῶν* οὐκ οὖν κατὰ τοῦτο οὕτε φύσει υἱὸς γεέννης εἰσὶ τινες, οὕτε ἐπίσης οἱ τῆς γεέννης υἱοὶ υἱοὶ εἰσὶν αὐτοῦ, εἴγε ἕτερος ἐτέρου διπλοῦτερον υἱός ἐστιν αὐτοῦ.

A orate pro persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri caelestis ²³; nam si Paulus natura filius irae erat, quis superior est Paulo, quatenus ad creationem attinet, et quis non filius irae, antequam accipiat potestatem filium Dei fieri, et antequam filius Dei efficiatur? Quod si non aliter efficitur aliquis filius Patris caelestis, nisi diligendo suos ipsius inimicos et orando pro persequentibus se, perspicuum est nullum hominem, eo quod natura sit ex Deo, verba Dei audire, sed quia acceperit potestatem ut filius Dei efficiatur, eaque utatur commode, et eo quod dilexerit inimicos, et oraverit pro se laedentibus, factus filius Patris caelestis, tunc esse ex Deo, et verba Dei audire, intelligens ea, et scientiam illorum recipiens: quae res non propria est servis, sed his qui sunt Dei filii, qui omnem quidem ortum destruxerunt, sed ortum a Deo receperunt, duce spiritu adoptionis. Pariter illud etiam diligenter considerandum est, quomodo accipi opus sit hoc dictum: *Verba Dei audit* ²⁴; cui simile est illud: *Oves meae vocem meam audiunt* ²⁵. Nam si vocabulum *audit* de nudo sumamus consensu, etiam animales ad tempus credentes ex Deo erunt: de quibus Servator inquit ²⁶, quosdam esse qui ad tempus credant. Rursum si verbum *audit* sumamus pro eo quod est, servare mandata, perspicuum est vel in uno peccantein, non futurum filium Dei: quod quidem non nos premit, qui dicimus ex mutatione unumquemque filium Dei fieri; sed illos qui neque seipsos, neque iisdem disciplinis imbutos facile ostendere possunt [*ἀναμαρτήτους*, hoc est] impeccabiles. Quod si *audit* sumamus pro eo quod est intelligere, et considerare, ostendant aliquem omnes hunc in modum Novi Testamenti sermones audientem, ut illum dicamus filium Dei, si expositio illius in sacris Scripturis inversionem non recipiat: nos enim etiam in his magnum quemdam, et admirandum imaginantes esse eum, qui iam filius Dei effectus est, non indigne iis, qui ex Deo sunt, arguemur accepisse illud: *Qui est ex Deo, verba Dei audit*. Jam vero paradoxon etiam quidpiam quod ex contrariis emergere videtur explanari poterit. Quodnam est autem paradoxon, nisi quod aliquis filius Dei alio sit magis filius Dei, et quod alius filius Dei sit magis alio in duplo filius Dei? **352** quod quomodo ex contrario ostendatur, sic proponemus. In Evangelio a Matthaeo tradito secunda comminatio ad Phariseos et scribas sic se habet: *Vae vobis, scribae et Pharisei hypocritae, quia obitis mare et terram ut faciatis unum proselytum; et cum fuerit factus, facitis illum filium gehennae duplo magis quam vos estis* ²⁷; igitur hac ratione, neque quidam natura sunt filii gehennae, neque gehennae filii ex aequo sunt illius filii, si

²³ Matth. v, 44. ²⁴ Joan. viii, 47. ²⁵ Joan. x, 27. ²⁶ Luc. viii, 13. ²⁷ Matth. xviii, 15.

(7°) *Ieg. τέκνον*. Ed. PATROL.

(8) *Codex Regius*, οὐδ' ἄλλων· Bollaianus ut in textu.

(9) *Ἀκούειν*. Lego ἀκούει.

PATROL. GR. XIV.

(10) *Καὶ οἱ ψυχικοὶ*, etc. Secundus hominum ordo juxta Valentinum.

(11) *Ἴνα ἐκείνον*. Perperam codex Regius habet, εἶναι κείμενον.

alius duplo magis quam alius est gehennæ filius. Quod si alius duplo magis quam alius est gehennæ filius, cur non etiam perditionis, et mortis, et tenebrarum, et cæterorum, quorum qui varie peccant sunt filii? Quod si in his sic se res habet, cur non etiam filii lucis alii duplo magis quam alii erunt, et filii vitæ, et filii sapientiæ, atque etiam hunc in modum filii Dei? Quod si duplo alius magis quam alius efficitur filius Dei, cur non etiam multipliciter, et tanto multipliciter, quanto multipliciter dignum est considerare esse Primogenitum totius creaturæ Filium Dei super omnes, qui sunt filii Dei, et non amplius habent spiritum servitutis in timore, sed acceperunt spiritum adoptionis ²⁸? Fortassis igitur plura cum sint verba Dei, non solum quæ scripta sunt, verum etiam ineffabilia, et quæ homini dicere nefas est ²⁹, et ea de quibus inquit Joannes: *Nec ipse opinor mundus caperet eos, qui scriberentur, libros* ³⁰, quilibet qualiacunque verba Dei audiens et intelligens, jam ex Deo est; et quanto plura verba Dei audierit, tanto magis efficitur ex Deo; quemalmodum, si ita appellandus est, aliquis, auditis omnibus Dei verbis, si modo id cadat in aliquem eorum qui spiritum adoptionis accipiunt, perfecte et eximie fit filius Dei, et omnino, et totaliter, et totus ex Deo. Candidius autem sunt intelligendæ illæ voculæ *totaliter* et *totus*, ut respondeant totis dogmatibus, toti cognitioni et totis mysteriis, adeo ut totus et totaliter dicat se genitum ex Deo, qui noverit omnia mysteria et omnem cognitionem, feliciter etiam gestis quæ sunt perfectæ dilectionis. Vide vero an is consequenter huic dicto: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* ³¹, possit dicere: Et ex parte sumus filii Dei; et rursum: *Cum advenerit quod perfectum est, et quod ex parte est evacuatum fuerit*; et perfectissime ratio qua quis esse potest filius Dei adveniet, evacuans id quo quis ex parte filius Dei est. Nec hoc sinatur intactum, num fieri possit ut aliquis ex parte sit filius præstantioris partis, nempe divinæ, **353** et ex parte sit alterius partis contrariæ; an potius hoc impossibile sit sic se habere. Similiter inquires quomodo multi unius patris dicantur filii; utrum propter proavos, et propter successores illorum, an propter talem considerationem. At vero cum acceperimus potestatem ut efficiamur filii Dei, omnia faciamus ut simus ex Deo, et verba ejus audiamus, et proficiamus etiam quia sumus ex Deo, ut proficiamus etiam quia audimus verba Dei, plura ex his verbis semper manifestantes, donec omnia perceperimus verba Dei, quæ vel nunc, vel in posterum percipere possunt hi qui spiritu adoptionis digni habitii fuerint. Quoties autem verba quæ a Deo dicuntur, non audimus, hoc est, ea non intelligimus, toties consentaneum est nos redargui,

A EΙ δὲ ἕτερος ἑτέρου διπλότερός ἐστιν υἱὸς τῆς γενένης, διὰ τί οὐχὶ καὶ τῆς ἀπωλείας, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τοῦ σκότους, καὶ τῶν λοιπῶν, ὧν οἱ διαφόροι ἀμαρτάνοντες εἰσιν υἱοί; Εἰ δὲ ἐπὶ τούτων, διὰ τί καὶ οὐχὶ υἱοὶ φωτὸς διπλότεροι ἕτεροι ἑτέρων εἰσονται, καὶ υἱοὶ ζωῆς, καὶ υἱοὶ σοφίας, οὕτω δὲ υἱοὶ Θεοῦ; Εἰ δὲ διπλάσιον ὡς ἕτερος παρ' ἕτερον υἱὸς γίνεται Θεοῦ, διὰ τί οὐχὶ καὶ πολλαπλασιόνως, καὶ τοσαυταπλασιόνως ὀποσαπλασιόνως ἄξιον νοεῖν εἶναι τὸν Πρωτότοκον πάσης κτίσεως Υἱὸν τοῦ Θεοῦ παρὶ τοὺς λοιποὺς υἱοὺς τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς μικροὺς πνεῦμα δουλείας ἔχοντας εἰς φόβον, ἀλλ' εἰληφότας πνεῦμα υιοθεσίας; Τάχα οὖν οὕτως πλείονων ἔντων τῶν ῥημάτων τοῦ Θεοῦ, οὐ μόνον τῶν ἀναγεγραμμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρρήτων, ὧν (11') οὐκ ἔξδν ἀνθρώπων λαλῆσαι, καὶ τούτων περὶ ὧν φησιν ὁ Ἰωάννης: *Οὐδ' αὐτὸν οἶμαι τὸν κερμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία*, πᾶς μὲν οἰωντινωνοῦν ῥημάτων ἀκούων τοῦ Θεοῦ, ἥδη ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ· ὅσα δὲ πλείονων ἀκούει ῥημάτων τοῦ Θεοῦ, τοσαυταπλείονως γίνεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· ὡς, εἰ δεῖ οὕτως (12) ὀνομάσαι, πάντων ἀκούσας τις τῶν ῥημάτων τοῦ Θεοῦ, ἐάν γε τοῦτο φθάνη ἐπὶ τινὰ τῶν λαμβανόντων τὸ τῆς υιοθεσίας πνεῦμα, τελείως καὶ ἀνυπερδλήτως γίνεται υἱὸς Θεοῦ, καὶ πάντη, καὶ ἐξ ὄλων, καὶ ὄλως (13) ἐκ τοῦ Θεοῦ. Εὐγνωμονέστερον δὲ ἀκουστέον τοῦ ἐξ ὄλων καὶ ὄλως, ἀνάλογον ὄλοις τοῖς ὄγμοσι, καὶ πάσῃ τῇ γνώσει, καὶ πᾶσι τοῖς μυστηρίοις, ὥστ' ἂν εἰπεῖν ὄλον, καὶ ἐξ ὄλων γεγονέναι ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν εἰδὸτα πάντα τὰ μυστήρια, καὶ πᾶσαν τὴν γνώσιν, καὶ μετὰ τούτων τὰ τῆς τελείας ἀγάπης κατορθωκότα. *Ὅρα δὲ εἰ δύναται (14) ἀκολουθῆσαι τῷ· Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν*, εἰπεῖν ἂν τὸν τοιοῦτον· Καὶ ἐκ μέρους ἐσμὲν υἱοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πάλιν· *Ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον, καὶ τὸ ἐκ μέρους καταργηθῇ*, καὶ τὸ τέλειον τοῦ γενέσθαι υἱὸς Θεοῦ ἐλεύσεται, καταργοῦν τὸ ἐκ μέρους γεγονέναι υἱὸν τινὰ τοῦ Θεοῦ. Μὴ ἀζήτητον δὲ ἐάσω καὶ τὸ περὶ τοῦ πότερον ποτε δυνατόν ἐκ μέρους μὲν εἶναι υἱὸν τῆς διαφερούσης μερίδος τῆς περὶ τὰ θεῖα, ἐκ μέρους δὲ τῆς ἐναντίας· ἢ τοῦτο ἀμήχανον οὕτως ἔχειν ὅσον συνεξετάσεις πῶς λέγονται υἱοὶ πολλοὶ ἐνὸς πατρὸς, πότερον διὰ τοὺς προγόνους, καὶ τοὺς ἐξ ἐκείνων, ἢ κατὰ ταύτην τὴν ὑπόνοιαν. Λαβόντες οὖν ἐξουσίαν τέχνα Θεοῦ γενέσθαι, πάντα πράττωμεν, ἵνα γενώμεθα ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἀκούσωμεν, καὶ προκόπτωμεν καὶ τὸ εἶναι (15) ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα προκόπτωμεν καὶ ἐν τῷ ἀκούειν ῥημάτων τοῦ Θεοῦ, πλείονα ἐκ τούτων αἰετραπεύομεν, ἕως πάντα χωρήσωμεν τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅσα γε ἐνδέχεται χωρῆσαι, καὶ νῦν, καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς ἀξιουμένους τῆς υιοθεσίας πνεύματος. Ὅσακις δὲ ῥημάτων λεγομένων τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀκούομεν, τούτοις ἐστὶν, οὐ συνλεμὲν αὐτῶν, τοσαυτάκις νομιστέον ἐλέγχεσθαι, ὡς οὐκ ὄντας ἐκ τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο

²⁸ Rom. viii, 15. ²⁹ II Cor. xii, 4. ³⁰ Joan. xxi, 25. ³¹ I Cor. xiii, 9, 10.

(11') Leg. ὧν, vel potius ζ, ut in N. T. Ed. Patr.

(12) Ferrarius legebat, ἥδη οὕτως.

(15) Codex Bodlicianus, ὄλος.

(14) Vel legendum δυνατόν, vel paulo post, εἰπέτω ἂν τὸ τοιοῦτον.

(15) Καὶ τὸ εἶναι. Lego ἐν τῷ εἶναι.

γάρ οὐκ ἀκούει ὁ μὴ ἀκούων ῥημάτων Θεοῦ, ἐπει-
περ ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ
ἔστι παρ' ἑαυτὸν· καίτοιγε ἔσθ' ὅτε λαβῶν ἡδὴ ἐξου-
σίαν τέκνον Θεοῦ γενέσθαι, καὶ δυνάμενος ἐκ τοῦ
ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς, καὶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν
ἐπηρεαζόντων, γενέσθαι υἱὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς.

28. Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπαν αὐτῷ·
Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς, ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ,
καὶ δαιμόνιον ἔχεις; Εἰκὸς, ὅτι ταῦτα πολλάκις,
κατὰ τὴν σιωπαίμενον, πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον περὶ
τοῦ Σωτῆρός τινες, Σαμαρείτην μὲν αὐτὸν ὀνομά-
ζοντες, ὡς παραχαράσσοντα Ἰουδαϊκῶς, παραπλησίως
τοῖς Σαμαρείταις· Οὐ γὰρ συγγρῶνται Ἰουδαῖοι
Σαμαρείταις, ἐν πολλοῖς διαφωνοῦντες δόγμασι παρ'
ἐκείνους· ἄξιον δὲ ἔστι ζητῆσαι πῶς (16), Σαμαρει-
τῶν τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἀρνούμενων, καὶ μηδὲ τὴν
τῆς ψυχῆς ἐπιδιαμονὴν (17) προσιεμένων, τὸν Σω-
τῆρα ἐτόλμησαν εἰπεῖν, περὶ ἀναστάσεως καὶ κρί-
σεως πλεῖστα ὅσα διδάξαντα, Σαμαρείτην εἶναι (18).
Ἄλλὰ μήποτε ὡς λοιδοροῦντες αὐτὸν τοῦτο λέγουσι,
καὶ οὐ πάντως τὰ αὐτὰ ἐκείνους δογματίζοντα. Εἰ-
κὸς δὲ καὶ ὅτι τινὲς ὥνοντο αὐτὸν μὴ ἀπὸ διαθέσεως
τῆς περὶ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ τῆς περὶ κρίσεως, καὶ
ἀναστάσεως διδάσκειν, διακείμενον μὲν Σαμαρειτι-
κῶς, ὡς μηδενὸς μετὰ τὸν βίον ἀποκειμένου τοῖς
ἀνθρώποις, προσποιήσεως δὲ ἔνεκεν, κατὰ τὸ ἔνδοξον
καὶ ἀρέσκον τοῖς Ἰουδαίοις, τὰ περὶ ἀναστάσεως καὶ
τῆς αἰωνίου ζωῆς προφερόμενον. Καὶ δαιμόνιον δὲ
ἔχειν ἔλεγον αὐτὸν διὰ τοὺς ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτοῦ
λόγους, δι' ὧν Πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, καὶ ἐκ τοῦ
οὐρανοῦ καταβηθέναι, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ τῆς ζωῆς
ἄρτος πολλῶν κρείττων τοῦ μάννα, ὡς τὸν φαγόντα
τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἄλλα
μυρία ὧν πεπλήρωται τὰ Εὐαγγέλια. Δύναται δὲ καὶ
διὰ τὴν περὶ τὸν Βεελζεβοῦλ ὑπόνοιαν αὐτῶν εἰ-
ρησθαι· Σὺ δαιμόνιον ἔχεις, ἐπειπερ τινὲς ἐν
Βεελζεβοῦλ τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐνόμιζον αὐ-
τὸν ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια, οἷον εἶχοντα ἐν ἑαυτῷ
τὸν Βεελζεβοῦλ. Οἱ μὲν οὖν ἐχθροὶ εἰσονται λέγοντες
αὐτὸν δαιμόνιον ἔχειν· ἡμεῖς δὲ αὐτῷ πειθόμεθα
φάσκοντι· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω· οὐδὲ γὰρ
δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοῖξαι, ἢ ταῦτα τὰ
σημεῖα ποιεῖν, ἃ καὶ ἀναγράφονται, ὧν καὶ ἰσχυρὰ
καὶ λείμματα ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ὀνόματι Ἰησοῦ
μέχρι νῦν γίνονται. Μετὰ ταῦτα ζητῆσαι τις ἂν τί
δήποτε, δύο δυσσημίας αὐτῷ προσεψάντων, τὴν τε
Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ τὴν· δαιμόνιον ἔχεις, τῶν
ἀποκριθέντων αὐτῷ Ἰουδαίων, οὐκ ἐκείνων τῶν πε-
πιστευκότων αὐτῷ, οὐχὶ πρὸς τὰς δύο ἀπεκρίνετο,
ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν· δαιμόνιον ἔχεις, εἰπὼν· Ἐγὼ
δαιμόνιον οὐκ ἔχω. Καὶ ὅρα εἰ δύναται πρὸς τοῦτο

A perinde quasi non simus ex Deo; nam propter hoc
non audit, qui non audit verba Dei, quoniam ex
Deo non est, et ex Deo non est propter seipsum;
etiamsi aliquando acceperit potestatem fieri filius
Dei, possitque diligendo inimicos, et orando pro
his a quibus læditur, fieri filius Patris cœlestis.

28. Responderunt ergo Judæi, et dixerunt ei:
Nonne bene dicimus nos, quod Samaritanus es tu,
et dæmonium habes²²? Consentaneum est, propter
id quod tacetur, frequenter hæc inter se quosdam
de Servatore dixisse, Samaritanum illum appellau-
tes, tanquam qui res Judaicas adulteraret, non se-
cis atque Samaritani: Non enim contumuntur Judæi
Samaritanis²³, in multis dogmatibus ab illis dissi-
dentes. Sed profecto quæsitum dignum est quomodo,
Samaritanis futurum sæculum negantibus, et ne
animæ quidem permanentiam admittentibus, ausi
fuerint Servatorem dicere Samaritanum, qui quam
plurima docuerat et de resurrectione et de judicio.
At fortassis hoc dicunt illum mordentes, perinde
quasi non omnino eadem quæ illi derreta poneret.
Verisimile est etiam aliquos existimasse eum non
ex affectu de futuro sæculo, de resurrectione et de
judicio docere, sed Samaritice affectum, perinde ac
nihil reliquum foret post hanc vitam, simulationis
causa propter opinionem quam habebant Judæi, et
ut illis placeret, de resurrectione deque æterna
vita verba facere. Quin dæmonium quoque cum
habere dicebant, propter 354 ipsius sermones,
qui hominum captum transcendebant, quibus Pa-
trem proprium dicebat Deum, seque e cœlo descen-
disse, quodque esset panis vitæ longe melior man-
na, adeo ut qui ex hoc pane comederet, victurus
esset in æternum, aliæque innumera quibus Evan-
gelia repleta sunt²⁴. Potest etiam propter suspicio-
nem eorum circa Beelzebul dictum fuisse: Tu dæmo-
nium habes, quandoquidem quidam in Beelzebul
principe dæmoniorum existimabant eum ejicere dæ-
monia²⁵, tanquam qui in se haberet Beelzebul. Atque
inimici quidem dicentes ipsum habere dæmonium,
illi viderint: nos vero illi credamus dicenti: Ego
dæmonium non habeo²⁶: neque enim potest dæmo-
nium cæcorum oculos aperire, vel hæc signa facere
quæ scripta sunt, quorum etiam vestigia et reli-
quæ vel usque in præsens sunt in Ecclesiis, in no-
mine Domini. Præterea quærat aliquis cur respon-
dentibus Judæis, non illis qui crediderant ei, duo-
que crimina ei impingentibus, nempe: Samaritanus
es tu, et: Dæmonium habes, non ad duo, sed ad unum,
nempe: Dæmonium habes, respondet dicens: Ego
dæmonium non habeo. Et vide an ad hoc applicari

²² Joan. viii, 48. ²³ Joan. iv, 9. ²⁴ Joan. vi, 51-55 seq. ²⁵ Luc. xi, 15. ²⁶ Joan. vii, 49.

(16) Πῶς. Deest in codice Regio, sed legitur in
Bodleiano.

(17) Καὶ μηδὲ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιδιαμονήν, etc.
Origenes in *Matth.* tom. xvii, num. 29: Οἱ Σα-
δουκαῖοι μέντοι, λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν, οὐ
τὴν ἐν τῇ συνθεσίᾳ τῶν ἀπλουστέρων ὀνομαζομένην
ἀνάστασιν σαρκὸς ἡθέτου, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἀνή-
ρουν τὴν τῆς ψυχῆς οὐ μόνον ἀθανάσιαν, ἀλλὰ καὶ

ἐπιδιαμονήν, οἰόμενοι μηδαμῶ ἐν τοῖς Μωϋσέως
γράμμασι σημαίνεσθαι τὴν τῆς ψυχῆς μετὰ ταῦτα
ζωήν. Τὸ δὲ αὐτὸ τοῖς Σαδδουκαίοις δόγμα περὶ τῆς
τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς φρονούσι μέχρι τοῦ δευρο Σα-
μαρείς. Consule observationes in hunc locum.

(18) Σαμαρείτην εἶναι. Hæc desunt in editione
Huetii, sed leguntur in codice Bodleiano.

possit illud illius parabolæ, quæ est apud Evangelium Lucæ²⁷; nempe de eo qui cum descenderet a Jerusalem in Jericho, incidit in latrones; quem cum sacerdos, et Levita præterissent, Samaritanus iter faciens venit ad eum, et viso eo misericordia motus est, et cum accessisset, obligavit vulnera ejus, infundens oleum et vinum. Nam si poterit quis de hac parabola disputans ostendere ad nullum alium præterquam ad solum Servatorem, referri posse quæ de Samaritano dicuntur, qui semimortuum et delapsum in latrones curavit, is ostendet etiam quare Servator non negarit se Samaritanum. At vero alius, quia differant apud Paulum²⁸ Judæi ab his qui sunt sub lege, considerans, et sensu anagogico pro his qui sunt sub lege Samaritanos intelligens, inveniensque Servatorem magis quam Paulum omnibus omnia factum fuisse, ut omnes lucrifaceret, dicit eo quod factus sit sub lege his qui sub lege erant, veluti etiam Samaritanum fuisse factum; et idcirco non negasse etiam se Samaritanum fuisse. Rursus aliquis tertius interpretationem Samaritani intelligens significantis *custodem*, dicturus est, quamvis alia consideratione dixerint Judæi Jesum Samaritanum, ipsum tamen, significatione nominis perspecta, illud se esse non negasse; scientem se **355** *custodem* animarum hominum, de quo etiam dictum est: *Ecce non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel*²⁹; et: *Custodiens parvulos Dominus*³⁰. Hebræi etiam *Somer* dicunt *custodem*, sicque tradunt Samaritanos primum appellatos fuisse, quod missi fuerint ab Assyriorum rege ad custodiam terræ Israel, post captivitatem Israelis³¹, qui diversus erat a Juda: qui etiam Israel propter peccata multa in captivitatem deductus fuit Assyriorum.

29. Respondit Jesus: Ego demonium non habeo, sed honoro Patrem meum, et vos ignoramina afficitis me; ego non quero gloriam meam; est qui querit, et judicat³². Si lignum juxta decursus aquarum plantatum³³ hujusmodi est, ut fructum suum in tempore suo afferat, ita ut ne folium quidem ejus defluat, sed cuncta quæcumque fecerit, feliciter habeant successum, quid existimandum est de Servatore nostro Jesu, nisi quod, cum sit lignum vitæ quatenus est sapientia, et cum sapientia sit lignum vitæ omnibus recipientibus eam, et fructificat, et alia folia præter fructus talia habet, ut ne unum quidem ex ipsis defluat? Hanc ob causam

²⁷ Luc. x, 30 seq. ²⁸ I Cor. ix, 20, 21. ²⁹ Psal. cxix, 4. ³⁰ Psal. cxiv, 6. ³¹ IV Reg. xvii, 27 seq. ³² Joan. viii, 49, 50. ³³ Psal. i, 3.

(19) Αυτόν. Deest in codice Regio.

(20) Άλλορ. Deest in eodem codice Regio.

(20') Huetius addit εἶναι ante Σαμαρείτης.

(21) Οὕτω δὲ καὶ τοὺς Σαμαρείς πρώτον ὠνομάσθαι, etc. Origenes homil. 9 in Ezech., num. 4: *Samaria magis post captivitatem decem tribuum crevit, quando custodes ab Assiriis ad Israelis terram missi sunt, qui vocantur Samaritani; SOMER enim custos interpretatur lingua Hebræorum.* Eusebius ab Hieronymo conversus *Chronic.* l. ii, olymp. vii: *Sennacherib rex Chaldæorum ad custodiendam regionem Judæam incolas misit Assyrios, qui æmula-*

γενέσθαι τὸ τῆς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ παραβολῆς περὶ τοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Ἱεριχὴ καταβαίνοντος, καὶ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς· ὄντινα ὁ μὲν ἱερεὺς ἀντιπαρήλαε, καὶ ὁ λευίτης· ὁ δὲ ὀδεύων Σαμαρείτης, ἐλθὼν κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἐσπλαγγίσθη, καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ (19), ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐὰν γὰρ δυναθῆ τις διαλαμβάδων περὶ τῆς παραβολῆς δεῖξαι ἐπὶ μηδένα ἄλλον (20) ἢ ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ἀναφέρεσθαι τὰ περὶ τοῦ Σαμαρείτου, ὃς τὸν ἡμιθανῆ καὶ ἐμπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ἴασατο, παραστήσει καὶ διὰ τί οὐκ ἔρησαστο εἶναι Σαμαρείτης. Ἄλλος δὲ διὰ τὴν παρὰ Παύλῳ διαφορὰν Ἰουδαίων καὶ τοῦ [f. τῶν] ὑπὸ νόμον θεωρήσας, καὶ ἀναγαγὼν τοὺς ὑπὸ νόμον εἰς τοὺς Σαμαρείτας, καὶ μᾶλλον Παύλου καταλαβὼν τὸν Σωτῆρα τοῖς πᾶσι πάντα γενόμενον, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσῃ, ἐρεῖ διὰ τὸ τοῖς ὑπὸ νόμον αὐτὸν γεγονέναι ὡς ὑπὸ νόμον, ὁμοῦ καὶ Σαμαρείτην γεγονέναι, καὶ κατὰ τοῦτο μὴ ἔρησθαι τὸ Σαμαρείτης (20'). Καὶ τρίτος δὲ τις, τὴν ἐρμηνεύειαν τοῦ Σαμαρείτου ἐκλαβὼν, σημαίνοντος τὸν φύλακα, φῆσει, ὅτι, εἰ καὶ κατ' ἄλλο ἔλεγον Σαμαρείτην αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, αὐτὸς τὸ σημαίνοντον ἀπὸ τοῦ ὀνόματος ἐκλαβὼν οὐκ ἔρησαστο αὐτό· εἰδὼς, ὅτι φύλαξ ἐστὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, καὶ περὶ οὗ εἰρηται· Ἰδοὺ οὐ νυστάζει, οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσω τὸν Ἰσραὴλ, καὶ τὸ φυλάσσω τὰ κτήνια ὁ Κύριος. Σωμῆρ μέντοιγε Ἑβραῖοι λέγουσι τὸν φύλακα, οὕτω δὲ καὶ τοὺς Σαμαρείς πρώτον ὠνομάσθαι (21) παραδίδόσαι διὰ τὸ ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως φύλακας αὐτοὺς πεπεμφθαι τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, τοῦ ἐτέρου παρὰ τὸν Ἰούδαν Ἰσραὴλ διὰ τὰς πολλὰς ἀμαρτίας αἰχμαλωτευθέντος εἰς τοὺς Ἀσσυρίους.

29. Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν Πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετε με· ἐγὼ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων. Εἰ τὸ πεφυτευμένον ξύλον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὕδατων τοιοῦτόν ἐστιν, ὡς τὸν καρπὸν αὐτοῦ διδόναι ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ μηδὲ φύλλον αὐτοῦ ἀπορβῆναι, ἀλλὰ πάντα ὅσα ἂν ποιῆ κατεσοδοῦσθαι, τί νομιστέον περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, ἢ ὅτι αὐτὸς ὢν τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, κατὰ τὸ εἶναι σοφία, καὶ τὴν σοφίαν εἶναι ξύλον ζωῆς πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς, καὶ καρποφορεῖ, καὶ τὰ ἕτερα παρὰ τοὺς καρποὺς φύλλα τοιαῦτα ἔχει, ὡς μηδὲ ἐν αὐτῶν ἀπορβῆναι; Διὰ τοῦτο οὐδένα τοῦ Ἰησοῦ

³² Psal. cxix, 4. ³³ Psal. cxiv, 6. ³⁴ IV Reg. xvii, 27 seq.

tores legis Judææ facti Samaritæ nunciati sunt: quod Latina lingua exprimitur custodes. Sed Origenem et Eusebium, ipsisque etiam consentientes Epiphanium, Sulpitium Severum, et Eucherium coarguunt sacra litteræ III Reg. xvi, 24. Emitque (Amri rex Israel) montem Samariæ a Somer duobus talentis argenti, et edificavit eum, et vocavit nomen civitatis quam æstruxerat, nomine Somer domini montis, Samariam. Utamque notationem profert Epiphanius hæres. ix, cap. 1. Græci μυθοπλάσται Σαμαρείαν quasi σῶμα Ἄρεος dictam putant, ut i. Eusebii laudatum locum observat Scaliger. Huetius.

λόγον, καὶ ταῦτα ἀναγραφῆς ἀξιοθέντα ὑπὸ τῶν ἀγίων μαθητῶν αὐτοῦ, ὡς ἔτυχεν ἐκδεκτέον· ἀλλὰ πᾶσαν βάζανον καὶ τοῖς νομιζομένοις εἶναι σαφέσι προσακτέον, οὐκ ἀπογινώσκοντα, ὅτι καὶ περὶ τὸν ἀνυπονώθητον καὶ ἀπλοῦν εἶναι νομισθέντα λόγον αὐτοῦ εὐρεθῆσεται τοῖς ὀρθῶς ζητοῦσιν ἄξιόν τι τοῦ ἱεροῦ στόματος ἐκεῖνου. Εἰ δέ που μὴ εὐρίσκομεν, ἡμεῖς, καὶ οὐ λόγον τοῦ Ἰησοῦ αἰτιατέον, ὡς οὐ πνεῦμα τῶν ἐκ πληρώματος μεστῶν ἀληθείας καὶ σοφίας δογμάτων. Ταῦτα δέ μοι εἴρηται βουλομένη ἐξετάσαι τὸ· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω· δι' οὗ διδασκόμεθα πάντες οἱ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐντυγχάνοντες πρᾶγμα ὃ οὐκ ἤδειμεν καὶ πρὶν ἐντυχεῖν τῷ Εὐαγγελίῳ. Τί δέ τοῦτό ἐστιν ἤδη κατανοητέον. Ἀρέσκει κατὰ τὰς Γραφὰς τοὺς ἀμαρτάνοντας πολλὰ ποιεῖν παρὰ τὸν λόγον, οὐ δι' ἄλλο ἢ τῷ δεκτικῷ αὐτοῦ γεγενῆσθαι ἐνεργείας πονηροῦ πνεύματος, ἢ θελήματος ἀκαθάρτου δαιμονίου. Οὐκ ὠκνησαν οὖν καὶ τὰ νομισθέντα ἂν ἐλάχιστα εἶναι ἀμαρτημάτων δαιμονίοις προσάψαι οἱ φήσαντες τὴν ὀξύχολιαν δαιμόνιον εἶναι, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν καταλαλιάν. Εἰκὸς δὲ καὶ ἄλλα μυρία δαιμονίων φαντασιούτων ἡμᾶς, καὶ ἐνεργούντων, κατὰ τὸ ἐκεῖνων θέλημα ποιεῖν· καὶ ἔστιν ἐν ἀνθρώποις ὡσπερ οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, καὶ οὐδεὶς δίκαιος ἐπὶ τῆς γῆς, ὃς ποιήσει ἀγαθόν, καὶ οὐκ ἀμαρτήσεται· οὕτω καὶ οὐδεὶς ἀπὸ δαιμονίων καθαρεύσας, καὶ μηδέποτε γενόμενος τῆς ἀπὸ τούτων ἐνεργείας ἀνεπίδεκτος. Διόπερ, ἀλληγοροῦντες τὰς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ θεραπείας, ἐν αἷς εἶσι καὶ τῶν δαιμονίων ἀπελάσεις, ἐροῦμεν πάντων ἀεὶ ἀπελαύνεσθαι τοὺς δαίμονας ὑπὸ Ἰησοῦ, τῶν παρὰ τὸ θεραπεῦσθαι ὑπὸ τοῦ Λόγου μηκέτι παραδεχομένων τὰς τῶν δαιμόνων ἐνεργείας. Μόνου τοίνυν νομίζω εἶναι Ἰησοῦ φωνὴν (τοῦ μόνου ἀπεκδυσαμένου τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ δειγματίσαντος ἐν παύρῃσι, καὶ θριαμβεύσαντος ἐν ξύλῳ, τρόπαιον κατὰ πάσης ἀντικειμένης δυνάμεως τὸν σταυρὸν στήσαντος), ὡσπερ τὸ· Ἐρχεται ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν, οὕτως καὶ τὸ· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐτε ἔσχον, οὐτε ἔχω, οὕτε ἔξω. Τὴν δὲ φωνὴν δυνάμεθα μὲν καὶ ἡμεῖς πρηνέγκασθαι καὶ λέγειν· Δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλ' ἐλεγθησόμεθα ὁμοίως τοῖς ἀρνησαμένοις περὶ τοῦ δαιμονίου (22), καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασιν ἀποδειχθῆσιν, ὅτι ἐψεύσαντο. Ἡ οὐκ Ἐλεγχος (23) τοῦ δαιμονίου ἡμᾶς, ὅταν μεμνητῶν κατάστασιν ἔχοντες βοῶμεν, ἀπὸ θυμοῦ καὶ ὀργῆς φλεγόμενοι, ἢ λελυτηχότες, καὶ ὡσπερ εἰ χρεμετίζοντες (24) κἂν ταῖς ἰδίαις γαμπαῖς δικὴν ἵππων θηλυμανῶν ἐπιβαίνομεν, ἐκβάλλοντες (25) τοὺς περὶ ἀπαθείας λόγους Θεοῦ εἰς τὰ ὀπίσω; Ἀλλὰ κἂν ταπεινοὶ καὶ συννεφεῖς ὑπὸ τῆς λύπης καθελκόμενοι, καὶ τὸ ἴσον τῶν λογικῶν γαυρὸν ἀπόλεσαντες ἐπιλανθανόμεθα τοῦ ἄνευ Θεοῦ σπουθίου (25) πῖπτειν εἰς παγίδα,

⁴⁴ Job xiv, 4. ⁴⁵ Eccli. vii, 21. ⁴⁶ Coloss. ii, 15.

(22) Codex Bezae Cantabrigiae, περὶ τοῦ μὴ δαιμονίου.

(23) Codex Regius, ἔλεγχον, male.

(24) Idem codex Regius, ὡσπερ οἱ χρεμετίζοντες.

(25) Idem codex Regius, ἐκβάλλοντες.

(25) Leg. σπουθίου, in accusativo, nisi forte quis,

A nullum Jesu verbum, praesertim quod habitum dignum fuerit descriptione a sanctis ipsius discipulis, vulgariter intelligendum est. Quin etiam omnis diligentia adhibenda est a nobis his etiam quae existimantur aperta; non desperantes In ejus sermone, etiamsi extemporaneus et simplex esse credatur, inveniri semper aliquid illius ore sacro dignum a recte quaerentibus. Quod si aliquando non inventiamus, nos incusandi sumus, non Jesu sermo, tanquam qui non spiret ex plenitudine dogmata plena veritatis et sapientiae. Quae mihi dicta sunt volenti inquirere de eo: *Ego dæmonium non habeo*: per quod omnes Evangelium legentes rem docemur, quam, antequam Evangelium legeremus, non novimus: quae qualisnam sit jam consideranda est. Convenit juxta Scripturas multa peccantes facere praeter rationem, non ob aliud nisi quia facti fuerint capaces operationis mali spiritus, vel voluntatis immundi dæmonis. Non dubitarunt igitur vel ea quae existimantur esse levia peccata, dæmonibus 356 tribuere illi qui dixerunt repentinam iram similiterque detractionem dæmonium esse. Consentaneum vero est, dæmoniis in nobis imaginationes imprimantibus, in nosque operantibus innumera alia, nos juxta illorum voluntatem facere: et ut inter homines nullus est absque sordibus⁴⁴, et nullus justus super terram, qui faciat bonum, et non peccet⁴⁵; sic etiam nullus est semper a dæmonibus mundus, et perpetuo factus incapax operationis horum. Quocirca allegorice interpretantes curationes in Evangelio positas, in quibus sunt etiam dæmonum expulsioniones, dicemus Jesum ab illis omnibus semper dæmonas expellere, qui propterea quod curati fuerint a Filio Dei, non amplius admittunt dæmonum operationes: quamobrem solius Jesu vocem esse reor (qui solus exspoliavit principatus et potestates, et ostentans palam, et triumphans eas in ligno⁴⁶, tropæum adversus omnem potentiam contrariam statuit crucem), ita dicere: *Ego dæmonium neque habui, neque habeo, ac ne habiturus quidem sum, quemadmodum illud etiam dixit: Venit princeps mundi hujus, et in me non habet quidquam*⁴⁷. Possumus quidem etiam nos proferre et dicere: *Dæmonium non habeo*; sed refellemur perinde atque hi qui cum negaverint se insanire, ipsis factis convincuntur mentitos fuisse. Annon manifestum argumentum nos insanire, quando statum habentes insanientium clamamus, excandescencia et ira accensi? Vel cum rabie agitati, et tanquam hinnientes proprias etiam conjuges instar equorum equarum amore insanientium concendimus, post tergum ejicientes quidquid Deus dixerit de sedandis affectibus? Quin etiam quia abjecti, et obscuri a mærore detinea-

⁴⁷ Joan. xiv, 30.

solæcismum Origeni condonans, genitivum retinere velit propter attractionem, ut aiunt, articuli τοῦ præcedentis. Ut ut sit, deest particula negativa. EDIT. PATROL.

mur, propriaque generositate eorum qui rationis sunt compotes, amissa, obliviscimur ne unum quidem passerem absque Deo in laqueum cadere⁵⁸, iustaque esse quarumlibet rerum, quæ hominibus contingunt, iudicia, quid dicturi sumus, nisi nos hæc pati, quia vicerit nos diabolus, et quia etiam animæ partem præstantissimam (principatum quam vocant) offuscarit turbidarique? Quin etiam timores rerum non timendarum, gaudiaque elata de rebus nihili, quorum sunt actiones? Annon dæmonum, qui impleverunt eos qui cum veritate dicere nequeunt: *Ego dæmonium non habeo*? Sed consentaneum est futuros aliquos, qui sanctos patriarchas, vel servum illum sacrum, vel admirandos prophetas, vel potentissimos Servatoris **357** nostri Jesu apostolos in hanc disputationem afferentes, nos refutent, quasi hi perinde atque Jesus dicturi sint: *Ego dæmonium non habeo*; ad quos dicere licet: Num hi etiam aliquando peccarunt, an falsum est illud: *Omnes enim peccaverunt, ac destituerunt gloria Dei*⁵⁹? num etiam verum non est illud: *Nullus mundus est a sorde*⁶⁰? annon dictum est cum consideratione: *Non est justus super terram qui faciat bonum et non peccet*⁶¹? annon perspicuum est omnes Scripturas veras esse? Igitur non semper neque ab initio poterant hi dicere, ac ne hi qui transeunt ad vitam virtute constantem: *Ego dæmonium non habeo*; sed solius hominis, qui consideratur in Servatore, vox est illa ab initio: qui etiam hanc ob causam propriissime et perfectissime solus Patrem honoravit. Nullus enim honorans aliquid eorum quæ honorantur a Deo, honorat spernentem quæ ille honoret. Alioquin quomodo dicendus est aliquis honorare Patrem, qui spiritum adoptionis nullo prorsus modo acceperit? Nam nullus habet adoptionis spiritum peccans: *Qui enim ex Deo genitus est, non peccat*⁶². Præterea quomodo honorat quis Patrem, honorans gloriam quæ est ab hominibus; vel argentum, vel terrenas divitias, [aut (28) pulchritudinem quæ ex carne et sanguine constat], vel generatim quæ sunt propria materiei, et interitus? Itaque perspicuum est quomodo Servatoris vox illa sit: *Honoro Patrem*⁶³, quam pro virili contendere nos etiam debemus dicere, tribuentes Deo et Patri honorem, nec ulli alij tribuentes ipsum, contestante nobis conscientia in Spiritu sancto⁶⁴. Ac pulchre profecto cum advenisset temporis plenitudo, missus a Deo ut ex muliere nasceretur, fieretque sub lege⁶⁵, quasi qui esset sub lege dicente: *Honora patrem tuam et matrem tuam, ut bene sit tibi*⁶⁶, nullum alium habens patrem, nisi Deum cælestem, inquit: *Sed honoro patrem meum*⁶⁶. Dicemus vero etiam nos hanc vocem, si consideraverimus regenerationis lavacrum, lotique in eo, ut

A καὶ τοῦ δίκαια εἶναι τὰ περὶ ἐνός ἐκάστου τῶν τυμβαίνοντων ἀνθρώπων κρίματα, τί φήσομεν, ἢ ὅτι καὶ τοῦ δαιμονίου ἡμᾶς νικῆσαντος, καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ἡμῶν θολώσαντος, ταῦτα πάσχομεν; Ἄλλὰ καὶ φόβοι τῶν οὐ φοβερῶν, καὶ περιχάραι ἐπὶ τοῖς μηδενὸς ἀξίοις, τίνων ἂν εἴη ἐνεργήματα ἢ δαιμόνων πληρωσάντων τοὺς μὴ δυναμένους μετὰ ἀληθείας λέγειν· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω; Ἄλλ' εἰκόσ τινὰς τοὺς ἁγίους πατριάρχας, ἢ τὸν ἱερὸν θεράποντα, ἢ τοὺς θαυμασίους προφήτας, ἢ τοὺς δυνατωτάτους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ ἀποστόλους φέροντας εἰς τὴν ἐξέτασιν δυσωπήσειν ἡμᾶς ὡς ἄρα καὶ οὗτοι ἐποίησαν ὁμοίως τῷ Ἰησοῦ· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω· πρὸς δὲ οὕτως εἰπεῖν· Ἄρα καὶ οὗτοι ποτε ἤμαρτον, ἢ ψεῦδος τὸ Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἀληθῆς τὸ· Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδὲ θεθεωρημένως εἴρηται τὸ· Οὐκ ἔστι δίκαιος ἐπὶ γῆς, ὃς ποιήσει ἀγαθόν, καὶ οὐκ ἁμαρτήσεται; Ἄλλὰ σαφές, ὅτι ἀληθεῖς αἱ πᾶσαι Γραφαί, καὶ οὐκ ἀεὶ οὐδὲ ἐξ ἀρχῆς ἐδύνατο λέγειν, οὐδ' οἱ μεταβάλλοντες ἐπὶ τὸν κατὰ ἀρετὴν βίον, τὸ· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω· ἀλλ' ἡ μόνου τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα νοουμένου ἀνθρώπου ἀρχῆθεν ἦν φωνή, διὰ τοῦτο κυριώτατα καὶ ἀληθέστατα μόνον τὸν Πατέρα τιμήσαντος· οὐδεὶς γάρ, τιμῶν τι τῶν μὴ τιμωμένων (26) ὑπὸ Θεοῦ, τιμᾷ τὸν ἀτιμάζοντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ τιμώμενα· πῶς γὰρ λεκτέον, ὅτι τιμᾷ τὸν Πατέρα ὁ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας λαβῶν; Οὐδεὶς δὲ ἔχει τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἁμαρτάνων· Ὁ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννημένος οὐχ ἁμαρτάνει. Καὶ πῶς τιμᾷ τὸν Πατέρα ὁ τιμῶν δόξαν τὴν παρὰ ἀνθρώπων, ἢ ἀγγύριον, ἢ τὸν χοῖκὸν πλοῦτον, ἢ τὸ ἐκ σαρκῶν καὶ αἱμάτων κάλλος, ἢ ἀπαξιαπλῶς τι τῶν οικειῶν τῇ ὕλῃ καὶ τῇ φθορᾷ; Δῆλον οὖν πῶς τοῦ Σωτῆρός ἐστι φωνή· Τιμῶ τὸν Πατέρα, ἦντινα ὄση δύναμις φιλοτιμητέον, συμμαρτυρούσης ἡμῖν τῆς συνειδήσεως ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, εἰπεῖν, ἀποδοῦσαι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὴν τιμὴν, καὶ μὴ ἐτέρῳ (27) ἀπονέμουσιν αὐτήν. Καὶ καλῶς γε ὁ ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι ἐκ γυναικὸς, καὶ γενέσθαι ὑπὸ τὸν νόμον, ὡς ὑπὸ τὸν λέγοντα νόμον τυγγάνων τὸ· Τιμὰ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, Ἰνα εὖ σοι γένηται, οὐδὲνα ἄλλον ἔχων πατέρα ἢ τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς Θεὸν φησιν· Ἀλλὰ τιμῶ τὸν Πατέρα μου. Ἐροῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ταύτην τὴν φωνὴν, νοήσαντες τὸ τῆς παλιγγενεσίας λουτρὸν, καὶ λουσάμενοι κατ' αὐτὸ ἐπὶ τὸ γενέσθαι υἱοὶ Θεοῦ, καὶ μηκέτι καλοῦντες πατέρα ἐπὶ τῆς γῆς τῷ υἱοὶ γεγενῆσθαι τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς, καὶ ἀδελφοὶ τοῦ εἰπόντος· Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ὑμῶν. Δῆλον οὖν, ὅτι κυριώτατα καὶ τελεσιότατα εἰπόντος τοῦ Ἰησοῦ· Ἐγὼ δαιμόνιον

⁵⁸ Matth. x, 29. ⁵⁹ Rom. iii, 23. ⁶⁰ Job xiv, 4. ⁶¹ Rom. ix, 1. ⁶² Gal. iv, 4. ⁶³ Exod. xx, 12; Ephes. vi, 2. ⁶⁴ Joann. viii, 49.

⁶⁵ Eccl. vii, 21. ⁶⁶ I Joan. v, 18. ⁶⁷ Joan. viii, 49.

(26) Ferrarius videtur legisse τῶν τιμωμένων, deleta particula negativa μή.

(27) Codex Regius, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν, καὶ

μή ἐτέρῳ.

(28) Hæc supplevimus e Perionio.

οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν Πατέρα μου· οἱ μιμηταὶ αὐτοῦ, ἕκαστος κατὰ δύναμιν πάντα ἰσχύσας ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ αὐτὸς ἐρεῖ τό· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν Πατέρα μου. Τίς δὲ νεκροῖς συνῶν, καὶ ἐν τάφοις οὐκ ἔχω; ἢ τίς ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεόν, καὶ τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Λόγου προτασσόμενον τιμῶν, ἐτέρῳ τὴν τιμὴν διδοῦς, δέον τὴν τιμὴν ἀποδίδοναι αὐτῷ, εἴποι (29) ἄν, ὡς Ἰησοῦ μαθητῆς· Ἀλλὰ τιμῶ τὸν Πατέρα μου; Ἐξῆς ἐστὶ τοῦτοις τό· Καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με, εἰρημένον πρὸς τοὺς ἀτιμάσαντας αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ τό· Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς, ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις; οἰθθέντες τὴ κακῶς εἰρημένον καλῶς λελαληκέναι· κακῶς γὰρ νοοῦντες Σαμαρείτην καὶ δαιμόνιον ἔχοντα τὸν Σωτῆρα ἀπεφάναντο. Νομιστέον δὲ τό· Καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με, οὐχὶ καὶ ἐκεῖνοις μόνοις εἰρηθεῖν τότε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀεὶ ἀτιμάζουσι, δι' ὧν πράττουσι παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, τὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀτιμάζουσι, δι' ὧν ἀδικοῦσι, τὸν Χριστὸν, ὃς ἐστὶ δικαιοσύνη, καὶ ἀτιμάζουσι, δι' ὧν κατὰ ἀδυναμίαν καὶ ἀσθένειαν ἐπιτελοῦσι, τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ἥτις ἐστὶν ὁ Σωτῆρ· Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις. Καὶ παντὶ δὲ τῷ ἐξουθενοῦντι σοφίαν λεχθεῖ ἄν τό· Ἰμεῖς ἀτιμάζετέ με· ἐπεὶ περ Χριστὸς καὶ σοφία ἐστὶν· ἀλλὰ καὶ εἰ δέον τὸ ἐξ αὐτοῦ τινα μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύειν, ὡστ' ἄν εἰπεῖν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο· Μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην ἡμῶν εἰρηνηκός, καὶ δέον ἀναλαβεῖν τὴν ὑπὲρέχουσαν Θεοῦ πάντι νοῦν εἰρήνην, φρουροῦσαν τὴν καρδίαν καὶ τὰ νοήματα τοῦ ἀνειληφότος αὐτῆν. Εἰ δὲ πολεμικός (30) τις εἴη, καὶ δάκνων, καὶ κατατιμώμενος, καὶ κατεσθίων τὸν πλησῖον, καὶ πεπληρωμένος τῆς ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ἑαυτοῦ στάσεως τῶν παθῶν, καὶ τούτῳ ἄν λεχθεῖ τὸ· Ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με· Χριστὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν. Ἔτι δὲ ἐπεὶ περ πᾶς ὁ φαῦλα πράσσων μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, φῶς δὲ ἐστὶν ὁ εἰπών· Ἐγὼ εἶμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, δῆλον, ὅτι φαῦλα πράσσων, ἀτιμάζων τὸ φῶς, ἀτιμάζει Χριστὸν, καὶ αὐτὸς ἀκουσόμενος τό· Καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με. Καὶ τί με δεῖ ἐπὶ πλέον μῆκύνειν τὸν λόγον, ἀναπτύσσοντι, καὶ δεικνύντα τίνες εἰσὶν οἱ ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀκούοντες ὑπ' αὐτοῦ τό· Ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με, D Vos ignominia me afficitis: Christus enim pax nostra est⁵⁰. Rursus quoniam qui male agit, odit lucem, et non venit ad lucem⁵¹, luxque est ille qui dixit: Ego sum lux mundi⁵², perspicuum est quod qui male agit, ignominia lucem afficiens, ignominia etiam Christum afficiat; auditorus etiam: Et vos ignominia me afficitis. Et quid opus est in longum protrahere sermonem, explicantem et ostendentem quinam sint qui a Jesu redarguantur, et qui sint qui audiant ab ipso: Vos ignominia me afficitis, cum manifesti sint ex his quæ explicuimus, et ex his quæ

efficiamur filii Dei, non amplius vocabimus patrem super terram eo quod facti fuerimus filii Patris cælestis⁵⁷, fratresque dicentis: Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum, et Deum meum, et Deum vestrum⁵⁸. Quamobrem perspicuum est quod proptissime, et perfectissime dicente Jesu: Ego demonium non habeo, sed honoro Patrem meum, unusquisque nostrum imitator ejus, quoad fieri potest, et omnia potens in Christo Jesu eum corroborante⁵⁹, dicturus etiam est: Ego demonium non habeo, sed cohonesto Patrem meum. Cæterum quis inter mortuos versans, in sepulcrisque habitans dicere poterit: Ego demonium non habeo? vel quis quidpiam aliud honorans præter Deum, Verbumque ipsius, ac præter id quod a Verbo præcipitur alteri honorem tribuens, cum sit necesse honorem illi tribuere, dicturus est tanquam Jesu discipulus: Sed honoro Patrem meum? cui dicto proximum est hoc: Et vos ignominia me afficitis, quod dictum est ad eos qui illum contemptui habebant, quique illi dicebant: Nonne bene dicimus nos, quod Samaritanus es tu, et demonium habes? existimantes, quod male dixerant, se bene dixisse: male enim cogitantes enuntiarunt Servatorem Samaritanum, et demonium habentem. Nec vero existimandum est illis solis tunc dictum fuisse: Et vos ignominia me afficitis, sed his etiam qui perpetuo Christum, qui est justitia, ignominia afficiunt per ea quæ injuste agunt; atque etiam his qui ignominia potentiam Dei afficiunt, quæ est Servator (Christus enim est Dei potentia⁶⁰), ex his quæ efficiunt in debilitate et infirmitate. Quin etiam cuiusque spernenti Dei sapientiam dicitur: Vos ignominia me afficitis, quandoquidem Christus etiam est sapientia⁶¹ [atque etiam pax⁶²]. Quod si quispiam est ex ipso, is pacem etiam cum hominibus omnibus habeat oportet, adeo ut dicat propheticum illud: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus⁶³, opus etiam est ut recipiat pacem superantem omnem Dei intelligentiam⁶⁴, corque custodientem et sensus ejus qui eam receperit. Quod si quis, bellandi cupidus, mordeat etiam incusetque ac devoret proximum, sitque etiam plenus perturbationis, causa seditionis existentis in suo ipsius animæ principatu, huic etiam dicitur: Vos ignominia me afficitis: Christus enim pax nostra est⁶⁵. Rursus quoniam qui male agit, odit lucem, et non venit ad lucem⁶⁶, luxque est ille qui dixit: Ego

30. Μετὰ ταῦτα ἴδωμεν τί ἐστὶ τό· Ἐγὼ δὲ οὐ

359 30. Post hæc videamus quid sit: Ego autem

⁵⁷ Matth. xxi, 9. ⁵⁸ Joan. xx, 17. ⁵⁹ Philip. iv, 13. ⁶⁰ I Cor. i, 24. ⁶¹ ibid. ⁶² Ephes. ii, 14. ⁶³ Psal. cxix, 7. ⁶⁴ Philip. iv, 7. ⁶⁵ Ephes. ii, 14. ⁶⁶ Joan. iii, 20. ⁶⁷ Joan. viii, 12.

(29) Codex Regius, male, δέον τῷ τὴν τιμὴν ἀποδίδοναι αὐτῆν, εἴποι, etc.

(50) Item codex Regius, male, Ὁ δὲ παλαμικός.

non quæro gloriam meam : est qui quærit, et judicat ⁶⁸. Quærit Deus, qui nobis suum ipsius Filium dedit, in singulis qui eum receperint, gloriam Christi : quam quidem inveniet in his qui sui curam egerint, quique diligenter excolunt natura ingenitas ad virtutem causas : alioquin hanc non inventurus in his qui hujusmodi non fuerint : et non inveniens, judicat eos in quibus non invenit gloriam Filii sui, ad quos dicet : *Per vos jugiter nomen meum male audit inter gentes* ⁶⁹. Addubitabit etiam aliquis propter hoc : *Est qui quærit et judicat*, num ad Deum referri hoc opus sit, cum palam dixerit Servator : *Neque enim Pater quemquam judicat, sed omne judicium dedit Filio suo, ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* ⁷⁰. At vide an ad hoc uti possis eo dicto : *Non possum ego facere a me ipso quidquam : sicut audio, judico : et judicium meum justum est : quoniam non quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me* ⁷¹. Nam si, ut audit a Patre Servator, sic judicat, quærens non suam, sed Patris, qui eum misit, voluntatem, et hanc ob causam justum est ejus judicium ; fortassis judicium quod judicat qui a Patre audit, non est audientis, sed magis proprie ejus qui dicit audienti. Sin vero etiam dicit : *Judicium meum justum est*, audi eum in eodem Evangelio dicentem : *Omnia mea tua sunt* ⁷² ; nam si verum est quod a Servatore dictum est : *Omnia mea tua sunt*, perspicuum est judicium etiam ipsum, de quo inquit : *Judicium meum justum est*, Patris esse judicium ; quod si Patris est judicium, potest solvi dubium hujus dicti : *Ego autem non quæro gloriam meam ; est qui quærit, et judicat*. Habet autem quædam modestiæ emphasim convenientem Servatori quod dicitur : *Ego autem non quæro gloriam meam* : neque enim admodum decebat illum, ut gloriam exigeret, et ob hoc judicaret eos qui illi illam non reddidissent ; sed oportebat uti Pater, qui gloriam Filio dederat, exigeret eam ab his qui eum illa privabant, judicaretque eos propter illum. Fortassis etiam Servator, imitator Patris cum esset, gloriam Dei quærit ab his qui didicerunt quæ sunt Dei ; et nisi invenerit in aliquibus Patris gloriam, judicabit illos, tanquam qui potestatem acceperit faciendi judicium, quoniam Filius hominis est ⁷³. Heracleon sane illud : *Est qui quærit, et judicat*, **360** [(52) ad Patrem non refert, cum hæc dicat : « *Qui quærit, et judicat*,] est, qui me vindicat, minister ad hoc ordinatus, qui non temere gladium portat, vindex regis ⁷⁴ : Moyses autem est hic, quemadmodum superius illis dixit Jesus dicens : *In quem vos speravistis* ⁷⁵. » Postea subjungit : « *Qui judicat, et punit, est Moyses, hoc est ipse legislator.* » Postea dubium contra seipsum movet Heracleon dicens : « *Quomodo igitur dicit omne judicium sibi traditum fuisse ?* » et existimans se sol-

⁶⁸ Joan. viii, 50. ⁶⁹ Isa. lxi, 5 ; Rom. ii, 24. ⁷⁰ Joan. v, 22, 23. ⁷¹ ibid. 30. ⁷² Joan. xvii, 10. ⁷³ Joan. v, 27. ⁷⁴ Rom. xiii, 4. ⁷⁵ Joan. v, 45.

(31) *Περὶ τοῦ*. In codice Regio deest τοῦ.

(32) Hæc supplevimus e Perionio.

Ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων. Ζητεῖ ὁ Θεὸς, δούς ἡμῖν τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ, ἐν ἐκάστῃ τῶν εὐαγγελιστῶν αὐτῶν, τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ· ἦντινα εὐρήσει μὲν ἐν τοῖς ἐπιμελουμένοις ἑαυτῶν, καὶ ἐξεργαζομένοις τὰς ἐγκαταφυτευθείσας ἐπ' ἀρετῆς ἀφορμάς· οὐχ εὐρήσει δὲ ἐν τοῖς μὴ τοιοῦτοις· καὶ μὴ εὐρίσκων κρίνει ἐκείνους ἐν οἷς οὐχ εὐρίσκει τὴν δόξαν τοῦ Υἱοῦ ἑαυτοῦ, πρὸς οὓς ἐρεῖ· *Δι' ὑμᾶς διαπαρτὸς τὸ βρομᾶ μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν.* Ἐπαπορῆσαι δ' ἂν τις διὰ τό· *Ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων*, εἰ χρὴ τοῦτο ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν Θεόν, σαφῶς τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότους· Οὐδὲ γὰρ ὁ Πάτερ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, *ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσάν τὸν Πατέρα.* Ἄλλ' ὅρα εἰ δύνασαι πρὸς τοῦτο χρῆσασθαι τῷ· *Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἄπ' ἑμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν·* ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με. Εἰ γὰρ. καθὼς ἀκούει ὁ Σωτῆρ ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, οὕτως κρίνει, ζητῶν οὐ τὸ ἴδιον θέλημα, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς, καὶ διὰ τοῦτο δικαία ἐστὶν ἡ κρίσις αὐτοῦ· μήποτε κυριώτερον ἢ κρίσις, ἦν κρίνει ὁ ἀκούων, οὐκ ἔστι τοῦ ἀκούοντος, ἀλλὰ τοῦ λέγοντος ἀκούοντι. Κἂν λέγῃ δὲ, ὅτι *Ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν*, ἀκουε ἐν τῷ αὐτῷ Εὐαγγελίῳ λεγόμενου τοῦ· *Πάντα τὰ ἐμὰ σὺ ἐστίν·* εἰ γὰρ ἀληθὲς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένου τό· *Πάντα τὰ ἐμὰ σὺ ἐστίν*, δηλον, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις, περὶ ἧς φησιν· *Ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν*, τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἡ κρίσις· εἰ δὲ τοῦ Πατρὸς, ἐστὶν ἡ κρίσις, δύναται λελεῖσθαι τὸ ἐπιπορημένον περὶ τοῦ (31)· Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων. Ἐχει δὲ τινα καὶ ἀτυφίας ἔμφασιν προπούσης τῷ Σωτῆρι τὸ λεγόμενον ἐν τῷ· Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· οὐδὲ γὰρ πάνυ ἔπρεπεν αὐτὸν τὴν ἑαυτοῦ δόξαν ἀπαιτεῖν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κρίνειν τοὺς μὴ ἀποδεδοκότας αὐτὴν· ἀλλ' ἐχρῆν τὸν Πατέρα δόξαν δεδωκότα τῷ Υἱῷ ἀπαιτεῖν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀποστερουμένων, καὶ κρίνειν αὐτοὺς ἐπὶ ταύτῃ. Τάχα δὲ καὶ ὁ Σωτῆρ, μιμητῆς ὢν τοῦ Πατρὸς, ζητεῖ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μαθανόντων τὰ περὶ Θεοῦ· καὶ εἰ μὴ εὐροι τὴν τοῦ Πατρὸς δόξαν ἐν τισι, κρίνει ἂν ἐκείνους, ὡς ἐξουσίαν λαβὼν κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. Ὁ μέντοιγε Ἡρακλέων τό· *Ἔστιν ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων*, οὐκ ἀναφέρει ἐπὶ τὸν Πατέρα, τοιαῦτα λέγων· *Ὁ ζητῶν, καὶ κρίνων*, ἐστίν, ὁ ἐκδικῶν με, ὁ ὑπηρετῆς ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος, ὁ μὴ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορῶν, ὁ ἐκδικὸς τοῦ βασιλέως· Μωϋσῆς δὲ ἐστὶν οὗτος, καθὰ προείρηκεν αὐτοῖς λέγων· *Εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλίπισατε*· εἴτ' ἐπιφέρει, ὅτι *Ὁ κρίνων, καὶ κολάζων ἐστὶ Μωϋσῆς*, τουτέστιν αὐτὸς ὁ νομοθέτης. » Καὶ μετὰ τοῦτο πρὸς ἑαυτὸν ἐπαπορεῖ ὁ Ἡρακλέων λέγων· *Ἐπὶ οὗ (33) λέγει τὴν κρίσιν πᾶσαν παραδεδόσθαι αὐτῷ ;* καὶ νο-

(33) Ὁ redundare videtur, nec etiam legit Ferrarius.

μίζων λύειν τὴν ἀνθυποφορὰν, ταῦτα φησι : « Καλῶς λέγει· ὁ γὰρ κριτὴς, ὡς ὑπηρετὴς, τὸ θέλημα τούτου πῶν κρίνει, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων φαίνεται γινόμενον. » Πῶς δὲ ἄλλω τιμὴ ἀνατίθηται τὴν κρίσιν, ὡς ὑποδεεστέριον τοῦ Σιωτῆρος, καθ' ὃ νομίζει, τῷ Δημιουργῷ, οὐδ' οὕτως ἀποδειξασθαι δύναται, σαφῶς γεγραμμένου τοῦ· Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα· ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ· καὶ τοῦ· Ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν.

31. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὡσπερ ἐστὶ τις ζωὴ ἀδιάφορος, ἢ μήτε ἀγαθὴν, μήτε κακὴν τυγχάνουσα, καθ' ἣν λέγομεν ζῆν καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ τὰ ἄλογα ζῶα· καὶ ἑτέρα διάφορος, ἀλλ' ἀγαθὴν (34), περὶ ἧς φησιν ὁ Παῦλος· Ἡ ζωὴ ἡμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ θεῷ· καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· οὕτως τὸν μὲν ἐναντίον τῆ διαφόρῃ (35) ζωῆ θάνατον ἀδιάφορον ἐρεῖς· τὸν δὲ ἐχθρὸν τῷ εἰπῆναι· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ, πονηρὸν τινα καὶ χαλεπὸν θάνατον, ὃν ὁ ἀποθνήσκων ἐστίν ἐν τῷ θανάτῳ· περὶ οὗ γέγραπται· Ἐσχάτος ἐχθρὸς καταργεῖται, ὁ θάνατος. Καὶ περὶ τούτου γε τοῦ θανάτου νομιστέον λέγειν τὸν Ἀπόστολον ταῦτα· Διὰ τοῦτο ὡσπερ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσηλύθη, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διήλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. Ἄχρη γὰρ νόμον ἡ ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία γὰρ οὐκ ἔλλογεῖται μὴ ἔντος νόμου· ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ζυμώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ· καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰ γὰρ ἐν ἐνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἐνὸς, πολλῶ μᾶλλον οἱ τὴν περισσέειαν τῆς χάριτος, καὶ τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες ἐν ζωῇ βασιλεύουσι (36) διὰ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ Ἰησοῦ· τίς γὰρ ἐστίν ὁ διὰ τῆς ἁμαρτίας θάνατος εἰς τὸν κόσμον εἰσελθὼν, ἢ ὁ ἔσχατος ἐχθρὸς Χριστοῦ καταργηθόσμενος; καὶ τίς ὁ εἰς πάντας ἀνθρώπους θάνατος διελθὼν, τῷ πάντας ἥμαρτηκέναι, ἢ αὐτὸς οὗτος, ὃς καὶ ἐβασίλευσεν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως; Μωϋσῆς δὲ, τουτέστιν ὁ νόμος, ἦν μέχρι τῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ἐπιδημίας. Καὶ ἐβασίλευσέ γε ἐν ἐνῶ; παραπτώματι, διὰ τοῦ ἐνὸς, ἕως οἱ τὴν περισσέειαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δικαιοσύνης λαβόντες ἐν ζωῇ βασιλεύουσι διὰ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ Ἰησοῦ. Τούτων σὺν τὸν θάνατον οὐ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα ὁ τὸν λόγον τοῦ Μονογενοῦς καὶ Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως τηρήσας, πεφυκότα κωλύειν θεωρεῖσθαι τὸν θάνατον. Οὕτω δὲ ἀκουστέον τοῦ· Ἐὰν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς

A vere objectionem, hæc inquit : « Pulchre dicit : nam Moyses tanquam minister, voluntatem Christi faciens iudicat, quemadmodum apparet etiam in hominibus evenire. » Quomodo vero alii tanquam inferiori Servatore (nempe, ut ipse putat, Demiurgo, et mundi Effectori) iudicium tribuat, neque ostendere potest, cum aperte sit scriptum : Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio⁷⁰ : et illud : Potestatem dedit ipsi iudicium faciendi, quoniam Filius hominis est⁷¹.

31. Amen amen dico vobis, si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum⁷⁰. Quemadmodum est quædam vita quæ nobis est indifferens, neque bonum, neque malum existens, iuxta quam etiam impios et animalia bruta vivere dicimus; et altera, quæ non est indifferens, non malum, sed bonum existens, de qua inquit Paulus⁷⁰ : Vita nostra abscondita est cum Christo in Deo; et ipse Dominus noster de seipso⁸⁰ : Ego sum vita : ita mortem eam, quæ contraria sit indifferenti vitæ, indifferentem dixeris; illam vero quæ est inimica dicenti : Ego sum vita, malam quamdam et asperam mortem; qua qui moritur, est in morte; de qua scriptum⁸¹ : Ultimus inimicus aboletur, nempe mors. Ac profecto de hac morte censendum est Apostolum hæc loqui⁸² : Propter hoc, quemadmodum per unum hominem peccatum intravit in mundum, etiam per peccatum mors, et sic in omnes homines pertransiit, eo quod omnes peccaverunt. Usque ad legem enim peccatum erat in mundo : peccatum enim non imputatur, non existente lege : sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccaverunt ad similitudinem transgressionis Adam : et post pauca⁸³ : Etenim si per unius delictum mors regnavit per unum, multo magis hi qui exuberantiam gratiæ et justitiæ accipiunt, in vita regnabunt, auctore uno Jesu Christo. Quænam enim est mors quæ per peccatum introivit in mundum, nisi ultimus inimicus Christi abolendus? et quænam mors illa est, quæ in omnes homines pervasit, eo quod omnes peccaverint, nisi hæc quæ etiam regnavit ab Adam usque ad Moysen? Moyses autem, hoc est lex, fuit usque ad Servatoris nostri Jesu Christi adventum⁸⁴. Ac profecto regnavit unius delicto per unum, quousque qui exuberantiam gratiæ et justitiæ accipiunt per vitam, regnent auctore uno Jesu Christo. Hanc igitur mortem non videbit in æternum, qui sermonem Unigeniti et Primogeniti omnis creaturæ servaverit, natura aptum ad prohibendum ut mors non videatur. Sic igitur intelligendum est : Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum, perinde ac si hæc

⁷⁰ Joan. v, 23. ⁷¹ ibid. 27. ⁷² Joan. viii, 51. ⁷³ Colos. iii, 3. ⁷⁴ Joan. xi, 25. ⁷⁵ I Cor. xv, 26. ⁷⁶ Rom. v, 12 seq. ⁷⁷ Rom. v, 17. ⁷⁸ Luc. xvi, 16; Rom. x, 4.

(34) Καὶ ἑτέρα διάφορος, ἀλλ' ἀγαθὴν. Ita codices Regius et Boleianus, necnon Perizonius, qui vertit : Et alia differens, sed bonum. At videtur legisse Ferrarius, καὶ ἑτέρα ἢ ἀδιάφορος, οὐ κακὴν,

ἀλλ' ἀγαθὴν.

(35) Διαφόρῳ. Ferrarius legebat, ἀδιάφορῳ.

(36) Βασιλεύουσι. Lege, βασιλεύουσιν.

loquens, quia donasset lucem audientibus, diceret illis: Si quis meam hanc servaverit lucem, tenebras non videbit in æternum. Nam fieri non potest ut tenebræ oriantur illi qui servat hanc lucem; atqui si hanc lucem quis perdidit, futurum est ut mox talis videat tenebras. Isto igitur modo etiam vita facta est in Sermone, qui in principio erat apud Deum ⁵². Quocirca principium, hoc est Sapientia, quæ dicit: *Deus creavit me initium riarum suarum ad opera ejus* ⁵³, de sermone in seipsa existente, in quo facta est vita, docebit et dicit: *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum*: pariter enim servabit quis sermonem et vitam in ipso factam, ab ipsoque inseparabilem, quæ etiam vita lux est hominum lucens in tenebris, et ab ipsis non apprehensa ⁵⁷. Si igitur veluti percunctans Prophetia dicat: *Quis est homo qui vivet, et non videbit mortem* ⁵⁸? respondebimus a Servatore nostro edocti, et dicemus: Ille homo vivet, et non videbit mortem, qui servat sermonem dicentis: *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum*. Hoc in loco pariter quæro num forte vocabulum, in æternum, intelligendum sit communiter: ut totum sit hujusmodi: Si quis sermonem meum servaverit in æternum, mortem non videbit in æternum. Videtur enim aliquis tandiu non videre mortem, quandiu sermonem servat Jesu; simul enim atque quis eum perdidit, **362** mortem etiam vidit. Quod si recurrere quis potest ad profundiores rationes, et considerare quomodo dicatur ab homine: *Et in pulverem mortis adduxisti me* ⁵⁹, et a Paulo: *Quis me liberabit ex corpore hoc mortali* ⁶⁰? videbit etiam quomodo quandiu servatus fuerit sermo, tandiu mors visa non fuerit ab eo, qui ipsum servavit: et quomodo, cum quis ægre attendens observationi sermonis, et circa ejus custodiam negligens factus, eum cessarit custodire, tunc mortem viderit, non apud alium, quam apud seipsum. Ac profecto dogma legemque sempiternam censendum est hoc esse, perpetuo dicendum esse his qui receperint sermonem: *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum* ⁶¹. Ut autem, ut ita dicam, diutius visæ tenebræ aciem illius qui viderit obtundunt, sic mors conspecta ab eo qui sermonem non servavit, interimit, et mortificat, excæcatque aciem contemplationi assuetam, adeo ut opus habeat eo qui cæcorum oculos aperit. Ac profecto existimo idcirco cæcos, quorum nota fuerunt cæci, qui in Evangelio scribuntur amisisse oculos, eo quod, sermonem cum non servassent, mortem conspexerint.

⁵² *Dixerunt ei Judæi: Nunc cognovimus quod demonium habes* ⁵². Complures, hique sapientes, omne genus peccati, cujus una etiam species est,

⁵³ Joan. 1, 2. ⁵⁴ Prov. viii, 22. ⁵⁵ Joan. 1, 5. ⁵⁶ Psal. lxxxviii, 49. ⁵⁷ Psal. cxi, 16. ⁵⁸ Rom. v

(57) Codex Regius, ἀποκρινόμεθα.

(58) Codex Regius, ἀφανίζεν, malè.

(59) Οἱ μὲν πολλοὶ καὶ τῶν σοφῶν, etc. Plato

τὸν αἰῶνα, ὡς εἰ χαρισάμενος ὁ ταῦτα λέγων φῶς τοῖς ἀκούουσιν, ἔφασκεν αὐτοῖς· Ἐάν τις τὸ ἐμὸν τοῦτο τηρήσῃ φῶς, σκότος οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀδύνατον γὰρ γενέσθαι σκότος τῷ τηρούντι τὸ φῶς· εἰ μένοιγε ἀπολέσαι τις τοῦτο τὸ φῶς, ἔπειτα τῷ ἀπολωλεκῶτι εὐθέως ἰδεῖν τὸ σκότος. Οὕτως τοίνυν καὶ ἐν τῷ Λόγῳ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν γέγονεν ἡ ζωὴ· διόπερ ἡ ἀρχὴ, τούτέστιν ἡ Σοφία, ἡ λέγουσα· Ὁ Θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδοῦ αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, περὶ τοῦ ἐν αὐτῇ λόγου ἐν ᾧ γέγονεν ἡ ζωὴ, διδάξει, καὶ φήσει· Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἅμα γὰρ τηρήσῃ τις τὸν λόγον, καὶ τὴν ἀχώριστον αὐτοῦ γενομένην ἐν αὐτῷ ζωὴν, ἥτις ἅμα καὶ φῶς ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων, τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνον, καὶ μὴ καταλαβανόμενον ὑπ' αὐτῆς. Ἐν οὗτοι οἰνεὶ πυνθανόμενος ὁ Προφήτης λέγει· Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὃς ζήσεται, καὶ οὐκ ὑφέται θάνατον ἀποκρινόμεθα (57) μαθόντες ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ ἐροῦμεν, ὅτι ἀνθρωπῶς ἐστὶν, ὃς ζήσεται, καὶ οὐκ ὑφέται θάνατον, ὃς τηρεῖ τὸν λόγον τοῦ εἰπόντος· Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἄμα δὲ ἐν τῷ τόπῳ ζητήσῃ μῆποτε τὸ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπὸ κοινοῦ ληπτέον, ὡς ἂν εἶναι τοιοῦτον τὸ ὅλον· Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ. Καὶ γὰρ ἔοικεν ἐπὶ τοσοῦτόν τις μὴ θεωρεῖν τὸν θάνατον, ὅσον τηρεῖ τὸν τοῦ Ἰησοῦ λόγον· ἅμα γὰρ τὸν ἀπώλεσεν αὐτόν, καὶ θάνατον ἐθεώρησεν. Εἰ δὲ κατατρέχειν τις δύναται ἐπὶ τοὺς βαθυτέρους λόγους, καὶ νοεῖν πῶς ὑπὸ ἀνθρώπου λέγοιτ' ἂν τὸ· *Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με*, καὶ ὑπὸ Παύλου· *Τίς με φύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου*; θεωρήσει τίνα τρόπον ὅσον μὲν ἐτρεῖτο λόγος, θάνατος οὐκ ἐθεωρεῖτο τῷ τηρούντι αὐτόν, ὅτε δὲ τίς καμῶν ἐν τῇ προσοχῇ, καὶ τηρήσει τὸν λόγον, ἡ ἀπροσεκτίσας περὶ τὸ τηρεῖν, οὐκ ἐτι αὐτὸν τετήρηκε, τότε τὸν θάνατον ἐθεώρησεν, οὐ παρὰ ἄλλον ἢ παρ' ἑαυτόν. Καὶ νομιστέον γε τοῦτο δόγμα εἶναι, καὶ νόμον αἰώνιον, ἅει ἂν ἡμῖν λεχθησομένο παραλαβοῦσι τὸν λόγον, τοῦ· Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ ὑφέται εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅσπερ δὲ, ἴν' οὕτως ὀνομάσω, ἐπιπλείονως θεωρηθὲν τὸ σκότος ἀφανίζει (58) τὰς ὕψεις θεωρησαντος, οὕτως θεωρηθεὶς ὁ θάνατος ἀπὸ τὸν λόγον μὴ τηρήσαντος θανάτου, καὶ νεκροὶ τὸν θεωρήσαντα αὐτόν ἔβην, καὶ ἀποτυφλοῖ, ὡς διὰ τοῦ δετθῆναι τοῦ ἀνοίγοντος ὀφθαλμοὺς τυφλῶν. Καὶ οἱμαί γε, διὰ τοῦτο οἱ τυφλοὶ, ὧν σύμβολον ἦσαν οἱ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τυφλοὶ, τὰς ὕψεις ἀπολωλέκασι, ἐπεὶ περὶ τὸν λόγον μὴ τηρήσαντες τὸν θάνατον ἐθεώρησαν.

⁵² *Εἶπον αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι· Νῦν ἐγνώκαμε ὅτι δαιμόνιον ἔχεις*. Οἱ μὲν πολλοὶ καὶ τῶν σφῶν (59) πᾶν γένος ἀμαρτήματος, οὐ ἐν εἰδῆ ἐσφῶν

⁶⁰ Psal. lxxxviii, 49. ⁶¹ Psal. cxi, 16. ⁶² Rom. v

lib. ix *De legib.*, Plotinus *Ennead.* i, lib. i. At non ex perversis solum judiciis, sed ex malo etiam recte judicatorum usu peccata oriuntur. Cicero

καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἀμάρτημα, οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἀπὸ κρι-
μάτων μοχθηρῶν οἴονται (40) γίνεσθαι· οἱ δὲ ταῖς
ἀγίαις Γραφαῖς, ὡς θεαῖς πεπιστευκότες, διαλαμ-
βάνουσι περὶ τῶν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὑπ' ἀνθρώ-
πων πραττομένων, ὡς οὐ χωρὶς δαιμονίων, ἢ
ὀπιῶν δῆποτε δυνάμεων ἀντικειμένων τῶν τοιού-
των ἐπιτελουμένων. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τοίνυν κατὰ
(41) δαιμονίου ἐνέργειαν ὑπελάμβανον εἰρηκεῖναι τὸν
Ἰησοῦν τὸ· Ἄμην ἄμην λέγω ὑμῖν· Ἐάν τις τὸν
ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς
τὸν αἰῶνα. Καὶ τοῦτο ἐπεπόνθεισαν, μήτε τὸν λόγον
τηρήσαντες, μήτε τοῦ λεγομένου τὴν δύναμιν θεω-
ρήσαντες· ὁ μὲν γὰρ θάνατον τινα ἐχθρόν τῷ λόγῳ
ἐπιστάμενος, ὃν ἀποθνήσκουσιν οἱ ἀμαρτάνοντες,
τοῦτον ἔφασκε (42) μὴ θεωρεῖσθαι εἰς τὸν αἰῶνα
ὑπὸ τοῦ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρήσαντος· οἱ δὲ περὶ τοῦ
καυτέρου θανάτου νομίσαντες εἶναι τὸ λεγόμενον
παραπαλεῖν φροντο τὸν λέγοντα, ἀποθανόντος Ἀβραάμ,
καὶ τῶν προφητῶν, μὴ ἀποθανεῖσθαι εἰς τὸν αἰῶνα
πάντα τὸν τηρήσαντα αὐτοῦ τὸν λόγον.

33. Ἀβραάμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προσῆται, καὶ
οὐ λέγει· Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, οὐ μὴ
γεύσεται θάνατον (42) εἰς τὸν αἰῶνα· μὴ σὺ μέ-
λωρ εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέ-
θανε; καὶ οἱ προσῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυ-
τὸν ποιεῖς; Εἰ κατὰ (43) τὴν ἀπλουτέραν ἐκδοχὴν,
ὡς καὶ αὐτοὶ ἀποδεδώκαμεν, δοκεῖ εἶναι σαφές τὸ
τῆς ὑπολήψεως τῶν Ἰουδαίων ἀποκριναμένων πρὸς
τὸν τοῦ Σωτῆρος λόγον περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τῶν
προφητῶν, ὡς ἀποτεθηκότων, οὐδὲν ἤττον οὐκ
ἀπαρασῆμαντον τὴν ἐξέτασιν μετὰ συγκρίσεως τῆς
πρὸς ἕτερα παραπλήσια ἐατέον. Ἄρα γὰρ φροντο
σύν οὐδενὶ λόγῳ τὸν Σωτῆρα (44) εἰρηκεῖναι τὸ·
Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ
μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ διὰ τοῦτο σαφές
εἶ πρὸς τὸν λόγον αὐτοῦ ἀπεκρίναντο; ἢ, καθὼς (45)
ἐκώσαμεν οὐ περὶ τοῦ κοινότερου θανάτου αὐτὸν λε-
λιπῆκεναι, καὶ διαλαμβάνοντες περὶ Ἀβραάμ, καὶ
τῶν προφητῶν, ὡς καὶ αὐτῶν ἐν τῷ χεῖρονι θανάτῳ
γεγενημένων ποτὲ, τὸν λόγον αὐτοῦ μὴ παραδεξά-
μενοι, μηδὲ ὑπολαμβάνοντες αὐτὸν εἶναι τηλικούτον,
ὅποιον ἐπηγγεῖλατο ὁ λέγων· φασί· Νῦν ἐγνώκα-
μεν, οἱ δαιμόνιοι ἔχετε; Τὸ δὲ ὅμοιον καὶ ἐπ'
ἄλλων αὐτοῦ λόγων καὶ τῶν πρὸς αὐτοὺς ἀποκρίσεων
ἐπὶ πλείονων ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν· ὅσον ἐπὶ

A peccatum in sermone, non aliunde oriri existimant,
quam a pravis judiciis. At vero qui Scripturis sa-
cris tanquam divinis crediderunt, sic disputant de
hominibus præter rationem operantibus, tanquam
absque dæmoniis, vel qualibuscunque potentiis
contrariis peccata non perficiantur. Quamobrem
Judæi etiam existimabant Jesum juxta dæmonis
operationem dixisse³³: Amen, amen dico vobis:
Si quis sermonem meum servaverit, mortem non vi-
debit in æternum. Quod passi sunt, quia nec ser-
monem servaverunt, nec vim dicti viderunt. Nam
mortem quamdam sciens Jesus inimicam esse ra-
tioni, qua moriuntur peccantes, **363** hanc in
æternum non videri dicebat ab eo, qui sermonem
ipsius servaverit; illi autem de communi morte
B dictum esse existimantes, aberrare arbitrati sunt,
cum mortuus fuisset Abraham cæterique prophetæ,
dicentem neminem in æternum mori, qui prædata
sua servavit.

33. Abraham mortuus est et prophetæ, et tu di-
cis: Si quis sermonem meum servaverit, mortem
non gustabit in æternum; num tu major es patre
nostro Abrahamo, qui mortuus est? et prophetæ
mortui sunt. Quem teipsum facis³⁴? Etiamsi juxta
simpliciorē intelligentiam, quemadmodum et nos
interpretati sumus, videatur apertum esse id, quod
Judæi suspicati fuerant, respondentes ad Servatoris
sermonem de Abraham, cæterisque prophetis, per-
inde quasi illi mortui fuissent, nihilominus non
sinenda est disputatio inexplorata cum collatione
ostendente superiora similia. Utrum existimabant
Servatorem cum nulla ratione dixisse: Si quis ser-
monem meum servaverit, mortem non videbit in
æternum, et hanc ob causam manifestum quiddam
ad ipsius sermonem responderunt? an potius, sicut
consideravimus, non de communi morte ipsum
locutum fuisse opinabantur, et animo cogitantes
Abraham et prophetas aliquando spiritualiter mor-
tuos fuisse, sermone illius spreto, ut qui ne eum
quidem talem esse, qualem loquens se promittebat,
existimarent, inquirunt: Nunc cognovimus quod
dæmonium habes³⁵? Simile vero etiam in aliis ip-
sius sermonibus pluribus verbis in superioribus
D exquisivimus, veluti in Samaritide; quando cum

³³ Joan. viii, 51. ³⁴ ibid. 52, 53. ³⁵ ibid. 52.

Parad. iii Cum quidquid peccatur, perturbatione
peccetur rationis, atque ordinis. Clemens Alexandr.
Stromat. lib. viii: Μυρίων γ' οὐδ' ὄντων κατ' ἀρι-
θμὸν, ἀ πρᾶσσουσιν ἄνθρωποι, σχεδὸν δύο εἰσὶν ἀρχαὶ
πάσης ἀμαρτίας, ἀνοια καὶ ἀσθένεια· ἄμφω δὲ ἐφ'
ἡμῖν, τῶν μὴτε ἐθελόντων μανθάνειν, μὴτε αὐτῆς
ἐπιθυμίας κρατεῖν. Τούτων δὲ, δι' ἣν μὲν οὐ καλῶς
κρίνουσι· δι' ἣν δὲ οὐκ ἰσχύουσι τοῖς ὀρθῶς κριθεῖσιν·
ὅτε γὰρ, ἀπατηθεὶς τις τὴν γνώμην, δύναται ἂν εὖ
πράττειν, κἂν πάνυ δυνατὸς ἢ τὰ γνωσθέντα ποιεῖν·
ὅτε καὶ κρίνειν τὸ ἔδον ἰσχύουσι, ἀμεμπτον ἑαυτὸν
πράττειν· ἂν ἐν τοῖς ἔργοις ἐξασθενῶν. Cum igitur
innumera sint numero quæ agunt homines, duæ fere
sunt omnium peccatorum causa, ignorantia, et im-
becillitas: utraque autem in nostris potestate est, vel

cum discere nolumus, vel rursus cupiditatem mode-
rari. Harum autem rerum alia efficit ut male iudice-
mus: alia ut recte iudicatis uti non valeamus. Nec
enim falsus aliquis animi, recte agere vuleat, etiamsi
quæ animo decrevit omnino agere queat: nec qui
iudicare potest quid factu opus sit, inculpatum se
præstet, si in agendo fuerit imbecillus. Ημετίους.

(40) Codex Regius, male, οἶον γενέσθαι.

(41) In eodem codice Regio deest κατὰ.

(42) Codex Regius, perperam ἐφάσκειν.

(42) In Evang., οὐ μὴ γεύσεται θανάτου.

(43) Ferrarius legit, εἰ καὶ κατὰ, etc.

(44) Codex Bodleianus, σύν οὐδενὶ λόγῳ τὸν Σω-
τῆρα· Regius, male, οὐδενὶ τῷ τὸν Σωτῆρα.

(45) In codice Regio deest καθὼς.

dixisset ei Jesus : *Da mihi quod bibam*, post alia talia addidit : *Si scires donum Dei, et quis sit qui dicit tibi : Da mihi quod bibam, tu utique petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam. Et dicit illi mulier : Domine, neque haustorium habes, et puteus profundus est; unde ergo habes illam aquam vivam? et rursus : Domine, da mihi istam aquam vivam, ut non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum* ⁹⁶. Haud enim probabile est Samaritidem illi respondere de aqua sub sensum cadente, vel ab ipso petere corporalem aquam, ne in posterum sitiret, vel ne veniret ad hauriendum ex fonte Jacob sub sensum cadente. Quin etiam dicente Domino ⁹⁷ : *Panis quem ego dabo, caro mea est* **364** *pro mundi vita, quando pugnabant inter se Judæi dicentes : Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum* ⁹⁸ ? ostendimus non adeo stupidos fuisse, qui audiebant, ut opinarentur Jesum hæc loquentem invitare auditores ut accederent comesturi carnem ipsius. Consentaneumque certe est Judæos dixisse in præsentī contextu, quem nunc examinamus, hæc verba : *Abraham mortuus est, et propheta, quoniam didicissent quomodo per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pervasit, eo quod omnes peccaverunt* ⁹⁹. Consentaneum vero etiam est eos vidisse mortem regnasse in eos qui peccaverunt ad similitudinem transgressionis Adæ ¹, habuisseque sermonem de morte, quæ per peccatum in omnes homines pervasit, eo quod omnes peccaverunt. De his autem edocti, Jesu sermones non noverunt, quia quæ sequuntur non adniserunt; nimirum quod, *Non sicut delictum, ita et donum* ². Sed ne ratiocinari quidem poterant, quod *Si unius delicto multi periere, multo magis gratia Dei, et donum per gratiam, quæ fuit unius hominis Jesu Christi, in multos exuberavit* ³. Non intellexerunt etiam, quomodo donum non est simile morti quæ fuit per unum qui peccavit : neque enim eruditi fueraat aliquando *donum ex multis delictis fuisse ad justificationem* ⁴. Sed ne viderant quidem etiam quod *exuberantiam gratiæ et doni accipientes per vitam, regnabunt auctore uno Jesu Christo* ⁵. Atque Abraham quidem et prophetarum mortem versabant animo, audientes quod etiam Samuel, quasi per mortem sub terra existens, a pythonissa excitatus fuisset : quæ deos cum existimaret inferne sub terram esse, dicebat : *Ego vidi deos ascendentes e terra* ⁶. At vero vitam Abraham et prophetarum non apprehenderunt, ac ne apprehenderunt quidem Deum Abraham, et Isaac, et Jacob, Denm non esse ipsorum mortuorum, sed viventium ⁷; ac veluti suspicantes mortuos esse prophetas, fabricabantur illorum sepulcra ⁸; hanc etiam ob causam miseri

A τῆς Σαμαρείτιδος, ὅτι, εἰπὼν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς Δός μοι πιεῖν (46), μεθ' ἑτερα προσέθηκε τοιαῦτα· Εἰ ἤδεις τὴν ὕδαρ τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστι ὁ λέγων σοι· Δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδαρ ζῶν. Καὶ λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ Κύριε, οὐτε ἀντλήμα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδαρ τὸ ζῶν; καὶ πάλιν Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδαρ τὸ ζῶν, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ διέρχωμαι ἐνθάδε ἀντλήσιν. Οὐ γὰρ πιθανὸν ἦν περὶ αἰσθητοῦ ὕδατος ἀποκρίνεσθαι αὐτῷ τὴν Σαμαρείτιν, καὶ ἠτηκέναι αὐτὸν σωματικῶν ὕδαρ ἐπὶ τῷ μηκέτι διψῆσαι, μηδὲ διέρχεσθαι ἀντλεῖν ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰακώβ αἰσθητῆς πηγῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, ἢ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, ὅτε ἐμάχοτο πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες· Πῶς δύναται ἡμῖν δοῦναι τὴν σὰρκα φαγεῖν; ἀποδείκνυμεν, ὅτι οὐκ ἂν τοσοῦτον ἀνέστησαν οἱ ἀκούοντες, ὡς ὑπολαμβάνειν, ὅτι προκαλεῖται ὁ λέγων τοὺς ἀκρατὰς εἰς τὸ προσελθεῖν, καὶ ἐφαγεῖν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ. Καὶ εἰκόσ γε, ὅτι ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι ἐπὶ τῶν νῦν ἡμῖν ἐξεταζομένων βροτῶν, τὸ· Ἀβραὰμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προσῆται, μεμαθηκότες τίνα τρόπον δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ ἀμαρτίας εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἀμαρτίας ὁ θάνατος· καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διεῖληθεν, ἐξ' ᾧ πάντες ἡμάρτοιν. Ἐβλεπον δὲ καὶ ὅτι ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἐπὶ τοὺς ἀμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως· Ἀδὰμ, καὶ ἦν ἀνάτοξ ὁ λόγος περὶ τοῦ διὰ τῆς ἀμαρτίας θανάτου εἰς πάντας ἀνθρώπους διεληλυθότος ἐπὶ τῷ πάντας ἡμαρτηκέναι. Περὶ τούτων δὲ μεμαθηκότες τὰ ἐξῆς, ἅτε μὴ παραδεξάμενοι τοὺς Ἰησοῦ λόγους, οὐκ ἤδεισαν, καὶ ὅτι οὐκ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα. Ἀλλ' οὐδὲ συλλογίζεσθαι πῶς ἐδύναντο, ὅτι, Εἰ τῷ τοῦ ἐνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μάλλλον ἢ χάρις τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῆ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν. Οὐ συνίεσαν δὲ καὶ πῶς οὐκ ἦν τὸ δῶρημα ὁμοίον τῷ δι' ἐνὸς ἀμαρτήσαντος θανάτῳ· οὐδὲ γὰρ ἐπαπαίδευτό πῶς, ὅτι τὸ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων ἐγένετο εἰς ἐκκαλωμα. Ἀλλ' οὐδὲ ἔβλεπον, ὅτι οἱ τὴν περισσίσιν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς λαμβάνοντες ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἐνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἐνεβδουν μὲν τὸν θάνατον Ἀβραὰμ καὶ τῶν προφητῶν, ἀκούοντες, ὅτι καὶ Σαμουὴλ, ὡς διὰ τὸν θάνατον ὑπὸ γῆν ὢν, ὑπὸ ἐγγαστριμύθου (47) ἀνήγατο, θεοὺς οἰομένης κάτω πῦν εἶναι τῆς γῆς, καὶ λεγούσης· Θεοὺς ἐγὼ εἶδον ἀναβαίνοντας ἀπὸ τῆς γῆς· τὴν δὲ ζωὴν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῶν προφητῶν οὐ κατειλήφασιν, οὐδ' ὅτι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ Θεὸς ἦν, οὐ νεκρῶν αὐ-

⁹⁶ Joan. iv, 7, 10, 11, 15. ⁹⁷ Joan. vi, 52. ⁹⁸ ibid. 53. ⁹⁹ Rom. v, 12. ¹ ibid. 14. ² ibid. 15. ³ ibid. 16. ⁴ ibid. 17. ⁵ 1 Reg. xxviii, 13. ⁶ Matth. xxii, 52. ⁷ Matth. xxiii, 29.

(46) Pro Δός μοι πιεῖν codex Regius tantum habet ποιεῖν. — Superiori linea, pro 3τι, interpretis legit 3τι.

(47) Codex Regius male, ὑπὸ γαστρὶ μύθου.

των, ἀλλὰ ζώντων· καὶ ὡς ὑπολαμβάνοντες τε νεκροὺς εἶναι τοὺς προφήτας, ψυχοδόμου αὐτῶν τοὺς τάφους, καὶ διὰ τοῦτο ταλανιζόμενοι. Εἰ καὶ ἀπέθανεν οὖν Ἀβραάμ, ἀλλ' ἔζησε, καὶ οὐκέτι τὸν θάνατον θεώρει, ἀφ' οὗ ἰδὼν τὴν Ἰησοῦ ἡμέραν ἠγαλλιάσατο, καὶ ἐχάρη. Οἴμαι δὲ καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ· Ἀβραάμ ἀπέθανεν, εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διδάσκοντος, ὅτι Ἀβραάμ ἔζη, τὸ· Ἀβραάμ ὁ πατήρ ἡμῶν (47) ἠγαλλιάσατο, ἴνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη. Εἰ μὴ βούλεται τις οὕτως ἔχειν τὰ περὶ τοῦ Ἀβραάμ, λεγέτω ἡμῖν πρότερον πότε ὁ ἰδὼν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέραν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀγαλλιασόμενος, καὶ χαρῆς, ἢ θεωρεῖ τὸν θάνατον ἢ ὁ ἰδὼν τὴν ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἀγαλλιασόμενος, καὶ χαρῆς, ἀξιοθεῖς καὶ τῆς βίβως, ὡς ἀξίος αὐτῆς, ὕστερον ἐστέρηται ἢ θεώρησεν. Εἰ γὰρ ἐκάτερον τούτων ἀποπὼν ἐστίν, ὄν τὴν ἡμέραν Ἰησοῦ Ἀβραάμ, ἅμα τῷ ἰδεῖν ἵκουσε καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἐτήρησε, καὶ οὐκ ἐτιθέσθαι θεωρεῖ· καὶ οὐκ ὑγιῶς ἔλεγον, ὡς περὶ ἐτιθέσθαι (48) τυγχάνοντος αὐτοῦ, οἱ Ἰουδαῖοι τὸ· Ἀβραάμ ἀπέθανε. Τὸ δ' ὅμοιον ἐρεῖς καὶ περὶ τῶν προφητῶν· εἰ γὰρ ὁ θεὸς οὐκ ἐστὶ νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, καὶ ἐστίν, ὡς περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, οὕτως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν κίς, ζῶσι καὶ οἱ προφήται· καὶ γὰρ ἐτήρησαν τὸν λόγον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅτε λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς Ἰσραὴλ, ἢ λόγος ἐγένετο πρὸς Ἰσραὴλ, ἢ λόγος ἐγένετο πρὸς Ἰσραὴλ· οὐ γὰρ ἄλλος λόγος ἐγένετο πρὸς τινὰ τούτων, ἀλλ' ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος· καὶ τοῦτον, εἰ καὶ τις ἄλλος, καὶ οἱ προφήται τετήρηκασιν, καὶ ἐξ οὗ εἰλήφασιν τὸν λόγον, ἔπαυον οὐκ ἐτιθέσθαι. Ὁμοίως τοίνυν ψεύδος ἢ Νῦν ἐγνώκαμεν, ὅτι δαιμόνιον ἔχεις, τὸ· Ἀβραάμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προφήται, εἰρημένον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων· οὗτε γὰρ ἐγνώσαν δαιμόνιον ἔχειν τὸν πᾶντονα δαιμονίους· οὐδεὶς γὰρ γινώσκει τὸ μὴ παρῶν οὗτε Ἀβραάμ καὶ οἱ προφήται ἐν θανάτῳ εἶσιν, ὅτε ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι τὸ· Ἀβραάμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προφήται. Μετὰ ταῦτα ζητοῦμεν τί ἔπαυε, τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότος περὶ παντὸς τοῦ τῆ-
 ὄντος αὐτοῦ τὸν λόγον, ὅτι θάνατον οὐ θεωρήσει ἐν τῷ αἰῶνι, οἱ Ἰουδαῖοι μετὰ τὰ προεξετασθέν-
 ε, δὲν αὐτοὺς καταλλήλως τῷ θάνατον οὐ μὴ ἐπιφέρει εἰς τὸν αἰῶνα, εἰρηχέναι· Καὶ σὺ λέγεις·
 ἴδοντες τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσει, θάνατον οὐ μὴ
 ἐπιφέρει εἰς τὸν αἰῶνα· οἱ δὲ οὗτο, ἀλλὰ τὸ μὴ
 ἐπιφέρει (49) ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· φασιν· οὐ γὰρ εἶπεν·
 ἴδοντες τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσει, θανάτου οὐ μὴ
 ἐπιφέρει εἰς τὸν αἰῶνα, ὅπερ οὗτοι προφέρονται ὡς
 πρὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν εἰρημένον. Καὶ ὅρα εἰ μὴ τῷ
 ἴδι (50) διαφορὰν τοῦ μὴ θεωρεῖν θάνατον, καὶ τοῦ
 1 Joan. viii, 52. 10 ibid. 56. 11 Matth. xxii, 32. 12 Ose. i, 4. 13 Jerem. xiv, 1. 14 Isa. ii, 1.

(47) Legit interpretes ὁμοίως, et innox πρότερον τε... ἀγαλλιασόμενος· sic etiam scribere amant recentiores editores. Ed. PATROL.

(48) Ὁσπερ ἐτιθέσθαι, etc. Ita recte legitur ἐπιφέρει, cuius interpretationem adoptamus. At sicut legisse Ferrarius, ὡς περὶ αἰτίου θανάτου

A habiti. Etiam igitur si Abraham mortuus fuerit, revixit in posterum non amplius visurus mortem; ab eo enim tempore, quo vidit Jesu diem, exsultavit et gavisus est. Atque etiam ob hanc causam arbitrator Servatorem docentem Abraham vivere, cum dixissent: *Abraham mortuus est* 9, mox intulisse: **365** *Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum; et tidit, et gavisus est* 10. Quod si nolit aliquis res Abraham sic se habere, dicat nobis utrum qui vidit aliquando Servatoris nostri diem, et hanc ob causam exsultavit et gavisus est, [(51) etiam mortem videat: an qui Servatoris nostri diem vidit, et exsultavit, atque gavisus est], dignatus tali visione, tanquam ipsa dignus, postea privatus fuit ea re quam viderat. Nam si utrumque horum absurdum est, cum Abraham vidit Jesu diem, cum ipso pariter videre audivit etiam sermonem ipsius, et servavit, nec amplius mortem videt; nec recte Judæi dicebant: *Abraham mortuus est*, perinde quasi ipse etiam tum in morte esset. Simile etiam de prophetis dices: nam si Deus non est mortuorum, sed viventium, et ut est Abraham, et Isaac, et Jacob Deus 11, sic etiam est cæterorum prophetarum Deus, vivunt etiam prophetæ: ut qui servaverunt etiam sermonem Filii Dei, quando sermo factus est ad Oseam 12, vel sermo factus est ad Jeremiam 13, vel sermo factus est ad Isaiam 14: nec enim alius sermo ad aliquem horum factus est, præterquam sermo ille qui erat in principio apud Deum 15, Filius ipsius Dei sermo: quem, si quis alius, prophetæ in primis servaverunt, qui etiam, ex quo acceperunt sermonem, mortem amplius non viderunt. Æque igitur falsum est: *Nunc cognovimus quod dæmonium habes* 16, atque hoc: *Abraham mortuus est, et prophetæ* 17, quod dixerunt Judæi. Neque enim agnoverant dæmonium habere eum qui imperabat dæmonibus; nullus enim cognoscit quod non est; neque Abraham et prophetæ in morte amplius erant, quando dicebant Judæi: *Abraham mortuus est, et prophetæ*. Deinde quaerimus cur tandem, cum dixisset Servator de quocunque qui sermonem ipsius servat: *Mortem non videbit in æternum*, idque exigeret, uti Judæi post illa verba quæ antea examinavimus, consequenter his verbis: *Mortem non videbit in æternum*, dicerent: *Et tu dicis: Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum*, illi non hoc faciatis, sed respondeant quod Servator non dixerit. Neque enim dixerat Servator: *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non gustabit in æternum*, quod isti proferunt tanquam a Domino nostro dictum. Et vide an quia differentia sit inter videre mortem, et gustare mortem, a cæteris **366** pariter

τυγχάνοντος αὐτοῦ· vertit enim: *Perinde quasi mors Abraham in causa esset, ut etiam Christus moreretur*, (49) *Μὴ εἰρημένον*. In editione Huetii deest μὴ, quod legitur in codice Bouleliano.

(50) Codex Regius, τὸ εἶναι, male.

(51) Hac supplevimus e Perizonjo,

evangelistis dictum fuerit, eos qui prope Jesu essent non gustaturos mortem, quoad usque vidissent Filium hominis venientem in regno suo. Matthæus quidem sic habet : *Amen dico vobis, sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec viderint Filium hominis venientem in regno suo*¹⁸. Marcus vero : *Amen dico vobis, sunt quidam inter eos qui hic stant, qui non gustabunt mortem, donec viderint regnum Dei venisse cum potentia*¹⁹. At Lucas sic : *Vere sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in gloria sua*²⁰⁻²¹. Ut enim in corpore diversi sunt sensus, gustus et visus, sic juxta sensus qui a Salomone²² divini dicuntur, alia erit animæ potentia quæ vim videndi habet et contemplandi; alia quæ gustandi et adipiscendi qualitatem eorum ciborum qui animo percipiuntur. Et quoniam quatenus Dominus panis est vivus qui e cælo descendit²³, sub gustum cadit, nutriendi animam; cadens etiam sub visum, quatenus sapientia est, cujus pulchritudinis amatorem se esse fatetur ille, qui dicit²⁴ : *Amator factus sum illius pulchritudinis; nobis etiam illud præcipiens : Ama eam, et servabit te*²⁵; hanc ob causam in Psalmis dictum est²⁶ : *Gustate, et videte, quod suavis est Dominus*. Et ut Dominus sub gustum, et sub visum cadit, sic etiam adversaria ejus mors sub gustum et sub visum cadit. Mortem sub gustum cadere illud docet : *Sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt mortem*²⁷, et quæ sequuntur; quod vero sub visum etiam cadat, illud : *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum*²⁸; proinde gustat mortem, nec solum gustat, verum etiam morte, veluti cibo, expletur qui contraria verbis vitæ æternæ profert. Promissio etiam est meminens stantem in loco qui mente cernitur, quem demonstrat Jesus, gustaturum mortem. Observa enim tres evangelistas dixisse pariter : *Sunt quidam hic stantes, vel : Sunt quidam qui hic steterunt* : de quibus etiam scripserunt quod gustaturi non essent mortem, donec vidissent Filium hominis venientem in regno suo, vel in gloria sua, vel donec vidissent regnum Dei advenisse cum potentia. Et quoniam quasi fieri possit, ut qui stat cadat, dictum est : *Qui stare se existimat, videat ne cadat*²⁹. Hanc ob causam observa non de omnibus stantibus, sed de quibusdam scriptum fuisse : *Amen dico vobis : Sunt quidam hic stantes*. Atque stans quidem aliquis non gustat mortem, nimirum servans illud stare; **367** qui vero sermonem perceperit, et servat, mortem non videbit. Quamobrem si differentia quædam est gustandi mortem et videndi mortem, Judæi veluti auditores parum intelligentes, confundentesque Domini sermonem, pro eo quod est : *Non videbit mortem*, dixerunt : *Non gustabit mortem*, verbo delapsi in sensum deteriorem. Quæres etiam nunquid quemadmodum dicimus videre mortem, et gustare mortem, ita etiam sit in cæteris sensibus, vel audire mortem, vel odorare

Α μη γεύσθαι θανάτου, ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἅμα εὐαγγελιστῶν εἰρηται περὶ τοῦ μη γεύσθαι θανάτου ἐγγύς τοῦ Ἰησοῦ ἐστῶτας, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν Υἱὸν ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ· τοῦ Ματθαίου· Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσὶ τινες ὧδε ἐστῶτων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ· τοῦ δὲ Μάρκου· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσὶ τινες τῶν ἐστηκότων ὧδε, οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου, ἕως ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν ῥάμει· τοῦ δὲ Λουκᾶ· Ἀληθῶς εἰσὶ τινες τῶν ἐστῶτων, οἵτινες οὐ γεύσονται θανάτου, ἕως ἴδωσι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν δόξῃ αὐτοῦ. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ σώματος διάφορα αἰσθήσεις εἰσὶ, γεύσεις καὶ ὄψεις, οὕτως καὶ λεγομένας ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος θείας αἰσθήσεις, μὲν τις ἂν εἴη ὄρατικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις καὶ ῥητικὴ· ἄλλη δὲ ἡ γευστικὴ καὶ ἀντιληπτικὴ ποιότητος τῶν νοητῶν τροφῶν. Καὶ ἐπεὶ ὁ Κύριος καθ' ὃ μὲν ἄριστος ἐστὶ ζῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταγευστός ἐστι, τρόφιμος ὧν τῆ ψυχῆ, καθ' ὃ δὲ σῶς ἐστίν, ὄρατός ἐστιν, ἥς τοῦ κάλλους ἐραστῆς ὁμοίειναι ὁ λέγων· Ἐραστής ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς· καὶ προστάσσει ἡμῖν τό· Ἐράσθητι αὐτῇ καὶ τηρήσει σε· διὰ τοῦτο ἐν Ψαλμοῖς εἰρηται· Γεύσασθε, καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστός ὁ Κύριος· Ὅσπερ δὲ ὁ Κύριος γευστός καὶ ὄρατός, οὕτως ἡ ἐχθρὸς αὐτοῦ θάνατος γευστός ἐστι καὶ ὄρατός· τὴ μὲν γευστὴν αὐτοῦ παρίστησι τό· Εἰσὶ τινες ὧδε ἐστῶτων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου καὶ τὰ ἐξῆς· τὸ δὲ ὄρατὸν, τό· Ἐάν τις τὸν ἐμὸν λόγον τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς αἰῶνα. Γεύεται δὲ θανάτου, καὶ οὐ γεύεται μὴ ἄλλὰ καὶ ἐμπορεῖται ὡς τροφῆς τοῦ θανάτου ὁ φερόμενος τὰ ἐναντία τοῖς βήμασι τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ ἐπαγγελία ἐστὶ μὴ γεύσασθαι θανάτου τινὰ ἐστῶτων ἐν τῷ δεικνυμένῳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ νοητικῶν παρατήρει γὰρ, ὅτι οἱ τρεῖς τό· Εἰσὶ τινες ὧδε ἐστῶτων, ἢ, Εἰσὶ τινες τῶν ἐστηκότων ἅμα εἰρήχασιν· περὶ ὧν καὶ ἀνέγραψαν, ὅτι οὐ σονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἢ, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ, ἢ, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει. Καὶ ἐπεὶ, ὡς δυνατοῦ ὄντος τοῦ ἐστηκότου πεσεῖν, εἰρηται· Ὁ δοκῶν ἐστάναι, πέτω μὴ πέσῃ· διὰ τοῦτο οὐ περὶ πάντων τῶν κῶτων, ἀλλὰ περὶ τινῶν ἀναγράφεται τό· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐστῶτων· Ἐστῶτων οὖν τις οὐ γεύεται θανάτου, τηρῶν τὸ ἐστηκένα δὲ λόγον παραλαβὼν, καὶ τηρῶν, θάνατον οὐ θεωρεῖ· Εἶπερ οὖν διαφορὰ τις ἐστὶ τοῦ γεύσασθαι θάνατον καὶ τοῦ θεωρεῖν τὸν θάνατον, ὡς οὐ συνετοὶ ἄκριτοι Ἰουδαῖοι συγγέοντες τὸν τοῦ Κυρίου λόγον, τοῦ· Θάνατον οὐ θεωρήσει, εἰρήχασιν· Οὐ μὴ σῆται θανάτου, ἐπὶ τὴν ὑποδεστέραν αἰσθητικῶν ταπεσόντες τῷ λόγῳ. Ζητήσεις δὲ εἰ, ὡσπερ ἔστι

¹⁸ Matth. xvi, 28. ¹⁹ Marc. ix, 1; al. viii, 39. ²⁰ Sap. viii, 2. ²¹ Prov. iv, 6. ²² Psal. xxxiii, 9.

²⁰⁻²¹ Luc. ix, 27. ²² Sap. vii, 7. ²³ Joan. vi, 51. ²⁴ Matth. xvi, 28. ²⁵ Joan. viii, 52. ²⁶ I Cor. x, 31.

ρεῖν θάνατον, καὶ γεύεσθαι θανάτου, οὕτως καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ αἰσθητήρια, ἦτοι ἀκούειν θανάτου, ἢ ὀσφραίνεσθαι θανάτου, ἢ ἄπτεσθαι θανάτου· εἰ γὰρ αἱ χεῖρες τῶν ἀποστόλων ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς, μήτι αἱ χεῖρες τῶν ψευδοποστόλων καὶ ἔργατῶν δολίων, μετασχηματιζομένων εἰς ἀγγέλους δικαιοσύνης, ψηλάφησι περὶ τοῦ λόγου τοῦ θανάτου· καὶ εἰ τὰ πρόβατα Χριστοῦ ἀκούει τῆς φωνῆς αὐτοῦ, μήποτε τὰ μὴ αὐτοῦ πρόβατα πρὸς οὓς λέγει ἄν· Ὑμεῖς οὐκ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, ἀκούει τῆς φωνῆς τοῦ θανάτου. Ὅρα εἰ μὴ ὁσμὴ θανάτου ἐστὶν ἐν τοῖς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας μύλωσι, περὶ ὧν εἴρηται· Προσώλεσαν, καὶ ἐσάπησαν οἱ μύλωπέδες μου· καὶ ὁσμὴ θανάτου ἐν τῷ Λαζάρῳ, πρὶν ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν ἢς μὴ βουλόμενοι ὀσφραίνεσθαι οἱ ἀπόστολοι· ἔλεγον (52) τῷ Σωτῆρι τὸ· Κύριε, ἦδη ἔχει τεταρταῖος γὰρ ἐστίν. Εἰς δὲ τὸ περὶ τῆς νοσητῆς ὁσμῆς θανάτου, ἢ ὁσμῆς ζωῆς παρατηρεῖν δεήσει τὸ ἀποστολικὸν οὕτως ἔχον· Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν τῷ Θεῷ ἐν παντὶ τόπῳ, ἐν τοῖς σωζομένοις, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, οἷς μὲν ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, οἷς δὲ ὁσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν· εὐωδία μὲν γὰρ Χριστοῦ εἰσι, καὶ οὐδαμῶς δυσωδία, ἐν παντὶ τόπῳ οἱ ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι. Ἄλλ' ἐπεὶ ὡς περὶ ἡ σωματικῆς εὐωδία τινὰ τῶν ζῶων λέγεται ἀναίρειν, οὕτως διὰ τὴν προγενομένην κακίαν καὶ ἡ Χριστοῦ εὐωδία γένοιτο ἄν τισι τοῖς ἐκ θανάτου εἰς θάνατον αὐτῶν, τοῖς δὲ ἐκ ζωῆς ἀποβαίνει εἰς ζωὴν (53). Ταῦτα παρακείμενα ἡμῖν ἔδοξεν εἶναι τῇ ἐξετάσει τοῦ γεύεσθαι θανάτου, καὶ τοῦ θεωρεῖν, ἢ μὴ θεωρεῖν ἃν θάνατον. Μετὰ ταῦτα μὴ θεωροῦντες ὅσῳ ὑπερ-
C ἔχει Χριστὸς τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν, ἀλλὰ μὴδὲ πιστεύοντες Χριστὸν εἶναι τὸν τῆλικαῦτα διδάσκοντα, ἐπαποροῦσι λέγοντες· Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέθανεν; Οὐχ ὀρώσι δὲ, οὐ μόνον τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ καὶ παντῶν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γεγεννημένος, καὶ τῶν προφητῶν πάντων ὁ προφητευσάμενος· ὑπ' αὐτῶν, καὶ τῶν ἀποθανόντων ὁ ζωοποιήσας αὐτοὺς, οὐχ ἑαυτὸν ποιήσας τοιοῦτον, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πατρὸς λαβὼν. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔδωκεν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, οὐ δυναμένῳ ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδὲ ἕν, καὶ ζητοῦντι τὸ θέλημα οὐ τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτόν. Καὶ τὸ· Τίνα σεαυτὸν ποιεῖς; μὴ θεωρηκότων ἦν φωνὴ, ὅτι οὐχ ἑαυτὸν ὁ Ἰησοῦς πεποίηκεν ὅπερ ἐστὶν· διόπερ καὶ πρὸς τοῦτο δοκεῖ μοι ἀποκρίνεσθαι, διδάσκων τίς αὐτὸν ἐποίησεν ὅπερ ἦν, τὸ· Ἐὰν ἐγὼ δοξάσω ἑμαυτὸν, ἢ δοξάσω μου σὺν δὲν ἐστίν· ἔστιν ὁ Πατὴρ ὁ δοξάζων με. Καὶ ταῦτα δὲ, αὐτάρχη περιγραφῆν εἰληφότος τοῦ εἰκοστοῦ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν τόμου, τὴν περιγραφῆν ἐναυθὰ εἰληφέτω, ἵνα, Θεοῦ ἀποκαλύπτοντος ἡμῖν τὰ ἐξῆς, θεωρήσωμεν ἐν τῷ

A mortem, vel tangere mortem : et si manus apostolorum contractaverunt de verbo vitæ²⁸, nunquid manus pseudoapostolorum et operariorum dolosorum, qui transfigurantur in angelos justitiæ²¹, contractaverint de verbo mortis : et si oves Christi audiunt vocem ejus²², nunquid etiam quæ non sunt ejus oves, ad quos dicitur : Vos non estis ex ovibus meis²³, audiant vocem mortis. Proinde vide ne forte etiam sit odor mortis in his vibicibus, quæ ex peccato proveniunt, de quibus dictum est : Fetuerunt et corruptæ sunt vibices meæ²⁴ ; et odor mortis in Lazaro, antequam a mortuis resurgeret ; quem nolentes odorare apostoli dicebant Servatori : Domine, jam fetet ; quætriduanus enim est²⁵. At vero quod ad mortis odorem attinet, qui mente cernitur, et ad odorem vitæ, apostolicum illud observemus necesse est : Christi bonus odor sumus Deo in omni loco : in his qui servantur, et in his qui pereunt : istis quidem odor mortis in mortem, illis vero odor vitæ in vitam²⁶ : bonus enim odor Christi sunt in omni loco, et haudquaquam malus odor, homines in Christo. Verum enimvero quoniam ut corporalis bonus odor animal a quædam perire dicitur, sic etiam, propter præcedens vitium, bonus Christi odor his qui sunt ex morte, fit in mortem ipsorum, cum interim his qui sunt ex vita, fiat in vitam. Hæc nobis visa sunt : esse adjacentia disputationi de gustando mortem, vel de videndo aut non videndo mortem. Post hæc [Judei] non videntes quantum præstaret Christus patriarchis et prophetis, ac ne Messiam quidem esse credentes talia tantaque docentem, addubitant dicentes : Num tu major es patre nostro Abraham, qui mortuus est²⁷? Non videtur autem, quod qui genitus est ex Virgine, non solum Abrahamo ipso, verum etiam quocumque ex mulieribus genito sit major ; **368** itemque omnibus prophetis, prophetatus ab ipsis ; atque omnibus qui mortui fuerint, quia ipsos vivificaverit : nec hoc, quia seipsum talem fecerit, sed quia isthuc a Patre acceperit. Ut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit etiam Filio, ut vitam habeat in semetipso²⁸, Filio non valente a seipso facere quidquam, nec quærente voluntatem suam facere, sed ejus qui misit illum²⁹. Dicunt etiam : Quem teipsum facis³⁰ ? quippe qui non viderant
D quoniam non seipsum fecerat Jesus quod est : quam ob causam etiam videtur mihi ad hoc respondere, docens quis ipsum fecisset id quod erat : Si ego glorifico meipsum, gloria mea nulla est ; est Pater, qui me glorificat³¹. Sed hæc hoc in loco finem sumant, cum tomos vicesimus explanationum in Evangelium a Joanne traditum circumscriptionem sufficientem acceperit, ut, Deo nobis revelante, quæ restant, consideremus in sequenti tomo, prosequen-

²⁸ I Joan. i, 1. ²¹ II Cor. xi, 13, 15. ²² Joan. x, 27. ²³ ibid. 26. ²⁴ Psal. xxxvii, 6. ²⁵ Joan. xi, 39. ²⁶ II Cor. ii, 15, 16. ²⁷ Joan. viii, 53. ²⁸ Joan. v, 26. ²⁹ ibid. 19, 30. ³⁰ Joan. viii, 53. ³¹ ibid. 54.

(52) Οἱ ἀπόστολοι ἔλεγον, etc. Apostolis tribuit Marthe dictum Joan. xi, 39.

(53) Codex Regius, male, τοῖς εἰς ζωῆς ἀποβαλέσι ἢ ζωῆς.

tes ab illis verbis : Respondit Jesus : Si ego glorifico A μετά ταῦτα ἀπὸ τοῦ Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς· Ἐὰν
me ipsum, gloria mea nihil est. ἐγὼ δοξάσω ἑμαυτὸν, ἢ δόξα μου οὐδὲν ἔστιν.

Δείκνουν οἱ τόμοι εικοστὸς πρῶτος, καὶ εικοστὸς δεύτερος, καὶ εικοστὸς τρίτος, καὶ εικοστὸς τέ-
ταρτος, καὶ εικοστὸς πέμπτος, καὶ εικοστὸς ἕκτος, καὶ εικοστὸς ἑβδομος.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν

ΤΟΜΟΣ ΚΗ'.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS VICESIMUS OCTAVUS.

369 1. Qui naturas numerorum investigarunt, B primum quidem perfectum definiiverunt esse sex, qui ex suis ipsius constat partibus, ex concretionem scilicet duplicati ab unitate, (id est unius et duorum, quod est tria, numerus primus), et ex eo in quem pervenit duplicatio, quod est duo : multiplicatus enim duo per tria, effecit sex. Secundum autem perfectum dicunt esse viginti et octo, constantem ex concretionem duplicatorum ab unitate, donec fiat primus numerus ; et ex eo in quem terminavit duplicatio : porro quatuor est ille, qui ab unitate est duplicatus, in hunc modum, unum, duo, quatuor : horum autem concretio est septem, qui et ipse primus est numerus ab unitate sola dimensus : multiplicatus autem quatuor per septem, octo et viginti numerum effecit, qui et ipse par est suis partibus. Hanc ob causam Moſen reor in omni

(54) *Oi φύσεις ἀριθμῶν*, etc. Antequam ad ulteriora progrediamur, huc referendus est Eustathii Antiocheni locus, in quo profert depromptum ex Origenis in Joannem Commentariis fragmentum, iisque adeo, qui hic desiderantur, tomis. Sic ille libro *De Eugastrimytho* : Ὅχι ἔλαττον δὲ καὶ τὸ τῆς λιθοβολίας δράμα θεωρῶν, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο περιῶται τροπολογῆσαι, τοῦ εὐαγγελικοῦ καταφεύδεται γράμματος· Ὅχι πάνυ τι, λέγων, εὑρομεν ζητήσαντας ἐν τοῖς πρὸ τούτου, ὅτι ἐβάστασαν οἱ Ἰουδαῖοι λίθους ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν. Ἐἴτα μετ' ὀλίγα φησὶν· Εἰ γὰρ πάλιν ἐβάστασαν, πρότερον ἐβάστασαν· ἄνω δὲ καὶ κάτω βούλεται κατασκευάσαι, μὴ προηγεῖσθαι, καὶ ἄλλην ὁμοίως ἐκδοχὴν, ἵνα συστήσειεν, ὅτι λόγους, ἀλλ' οὐχὶ λίθους ἐβάστασαν ἀμελητὶ κατ' αὐτοῦ. Quorum hanc dedit interpretationem Leo Allatius : « Neque minus his dum lapidationis factum speculatur, illud etiam ac si per tropos factum in aliam sententiam educere obnitens, in evangelicis verbis mire mentitur. Licet, inquit, multum perscrutati fuerimus, nondum invenimus in his, quae scripta sunt, Judaeos arripuisse lapides, ut in illum injicerent. Et paucis additis : Nam si iterum

1. Οι φύσεις ἀριθμῶν (54) ἐρευνήσαντες πρῶτον μὲν τέλειον τὸν ἕξ εἰρήχασι, τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἰστέμενον, ἐκ τε τῆς συνθέσεως τοῦ ἀπὸ μονάδος διπλασιαζομένου ἑνὸς καὶ δύο (ἔστι τρία ἀριθμὸς πρῶτος [55]), καὶ τοῦ ἐφ' ὃν ἐξῆσεν ὁ διπλασιασμός, λέγω δὲ τοῦ δύο· γενόμενος γὰρ ὁ δύο ἐπὶ τὸν τρία ποίηκε τὸν ἕξ· δεύτερον δὲ τέλειον φασὶν εἶναι ἂν εἴκοσι καὶ ὀκτώ, συνιστάμενον ἐκ τε τοῦ συνθέτου τῶν ἀπὸ μονάδος διπλασιαζομένων, ἕως γένηται πρῶτος ἀριθμὸς, καὶ τοῦ ἐφ' ὃν ἐφῆσεν ὁ διπλασιασμός· τέσσαρα μὲν γὰρ ἔστιν ὁ ἀπὸ μονάδος διπλασιαζόμενος· ἐν τῷ, ἐν, δύο, τέσσαρα· ἐπὶ δὲ τούτων σύνθεσις, καὶ αὐτὸς πρῶτος ἀριθμὸς ὑπὸ μονάδος μόνης μετρούμενος· γινόμενος δὲ ὁ τέσσαρα ἐπὶ τὸν ἐπὶ τῷ, πεποίηκε τὸν εἴκοσι καὶ ὀκτώ, καὶ αὐτὸν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσον. Διὰ τοῦτο δ', οἶμαι, βῆδιον διαλαμβάνεται ἀπὸ τοῦ παιδευθέντος ἐν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων (56)

assumpserunt, prius assumpserunt : vult autem tum in superioribus, tum in inferioribus, nil tale praecessisse, ut probet verba, sed non lapides assumpsisse perperam in illum. » Caeterum de numero senario qui perfectus hic esse dicitur, sic Origenes ad psalmum lxxvi, 2, in Catena Corderiana : ἐν ἕξ· τέτακται ἀριθμῷ, τελείῳ τυγχάνοντι καὶ ἐν μονάδι καὶ ἐν δεκάδι. De psalmo sexagesimo sexto loquitur. Et ad Matth. x, 1, in Catena Possiniana : Τέλειος γὰρ ἔστι ὁ ἕξ ἀριθμὸς. Et supra tom. i in Joan., n. 25, οἱ δὲ ἐπιστάται ἑξακόσιοι τυγχάνοντες τῷ τοῦ ἕξ τελείῳ ἀριθμῷ οἴοντι ἐφ' ἑαυτὸν πολυπλασιαζομένῳ συνάπτονται. Huetius.

(55) *Τρία ἀριθμὸς πρῶτος*. Psellus *Compend. de Arithmet.* : « Primi (numeri) sunt quos sola metitur unitas : id genus sunt, tria, quinque, septem (sola quippe unitate metiri eos possumus) eorumque assimiles. » Ita Origenes paulo post : Ἐπὶ δὲ τούτων σύνθεσις, καὶ αὐτὸς πρῶτος ἀριθμὸς ὑπὸ μονάδος μετρούμενος. Io.

(56) *Coilex Regius*, παιδευθέντος πάσῃ σοφίᾳ καὶ Αἰγυπτίων. Sed Bodleianus lectionem nostri textus exhibet, optime, ita enim Act. vii, 22.

Μωσέως εἰς τὴν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου κατασκευῆν· αἱ γὰρ αὐλαὶ αἱ εἰκοσι καὶ ὀκτώ πηχῶν τὸ μήκος εἰσι· καὶ ἔχρην γε τὴν εἰς δόξαν Θεοῦ κατασκευαζομένην σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου μετὰ τῶν ἐξαιρέτων ἀριθμῶν ἔχειν καὶ τὸν εἰκοσι καὶ ὀκτώ· ἐφ' ὅν, ἰερὲ ἀδελφὲ Ἀμβρόσιε, φθάσαντες τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν (οὗτος γὰρ ἔσται, Θεοῦ χαριζομένου, εἰκοστὴς ὁδοὸς εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τόμος), ἐπικαλεσάμενοι τὸν τέλειον καὶ τελειότητος χορηγὸν Θεὸν διὰ τοῦ τελείου ἀρχιερέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐν ἡμῶν τὸν νοῦν δῶ εὐρεῖν τὴν περὶ τῶν ἐξετασθησομένων ἀλήθειαν, καὶ κατασκευὴν αὐτῶν, καὶ οὕτως δδούσωμεν καὶ ἐπὶ τὰ ἐξῆς.

2. « Λέγει ὁ Ἰησοῦς· Ἄρατε τὸν λίθον. » Ἐπεὶ περὶ ἐνθάδε μὲν τὸν ἐπικείμενον τῷ σπηλαίῳ λίθον, οὐκ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς αἰρεῖ, ἀλλὰ λέγει· « Ἄρατε τὸν λίθον· » ἐν δὲ τῇ Γενέσει, ἡνίκα λίθος ἦν μέγας ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ φρέατος, καὶ συνήγοντο ἐκεῖ πάντα τὰ ποιμνία, καὶ ἀπεκύλιον λίθον ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ φρέατος, καὶ συνήγοντο, καὶ ἐπότιζον τὰ πρόβατα, καὶ ἀποκαθίστων τὸν λίθον ἐπὶ τὸ στόμα τοῦ φρέατος εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ· καὶ τῷ μηδέπω τοῦτο γεγενῆσθαι, διὰ τὸ μὴ συνῆχθαι τὰ κτήνη, ὁ Ἰακώβ ἰδὼν Ῥαχὴλ τὴν θυγατέρα Λάβαν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ τὰ πρόβατα Λάβαν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, προσελθὼν αὐτὸς ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ φρέατος, καὶ ἐπότισε τὰ πρόβατα Λάβαν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ· βουλόμεθα ἀμφοτέρους τοὺς λίθους ἀλλήλοις συνεξετάσαι, ἵνα τὸ εὐλογον κατανοήσωμεν τοῦ ἐνθάδε μὲν μὴ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν ἡρξάναι τὸν λίθον ἀπὸ σπηλαίου, ἀλλ' εἰρηκέναι· « Ἄρατε τὸν λίθον· » ἐν δὲ τῇ Γενέσει αὐτὸν τὸν Ἰακώβ ἀποκεκυλίκεναι τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ φρέατος. Καὶ πρόσχετος εἰδύναμεθα λέγειν, ὅτι τοῦ μὲν ἐπὶ τῷ σπηλαίῳ λίθου, ἐπεὶ τὸ σπηλαίον μνημεῖον ἦν, οὐκ ἔχρην αὐτὸν ἀψαθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ προστάξαι μόνον τοῖς ἐπιτηδείοις πρὸς τὸ ἔργον ἄραι τὸν λίθον· τοῦ δὲ ἐπικείμενου τῷ στόματι τοῦ φρέατος, καὶ ἐμποδίζοντος τῷ πίνειν τὰ πρόβατα, ἀφ' ὧν ἐμελλεν ἠήσασθαι (57) τὰ ἐπίσημα, καὶ ἡ μερίς τοῦ Ἰακώβ, αὐτὸν ἔστι δίκαιον λαβέσθαι τὸν Ἰακώβ, καὶ προσελθόντα τῷ λίθῳ ἀποκυλίσει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ φρέατος, ἵνα ποτισθῇ τὰ πρόβατα Λάβαν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Καὶ ἔδει γε ἐπὶ μὲν τοῦ φρέατος αὐτὸν προσελθεῖν τὸν Ἰακώβ, ἔξω δὲ σπηλαίου στήναι τὸν Ἰησοῦν. Εἰ δὲ δύνασαι (58) ἐπιστῆσαι τί δήποτε ἐπὶ μὲν τοῦ σπηλαίου οὐ κεκύλισται ὁ ἐπικείμενος αὐτῷ λίθος, ἀλλὰ αἰρεταί· ἐπὶ δὲ τοῦ φρέατος οὐ παντελῶς αἰρεταί, ἀλλὰ μόνον ἀποκυλίεται. Ἐχρην πάντῃ μὲν ἀρθῆναι τὸν ἀπὸ τοῦ μνημείου λίθον, καὶ μὴ πάλιν κυλισθῆναι· τὸν δὲ ἐπὶ τοῦ φρέατος ἀποκυλίσει μόνον· (59) προσέληται γὰρ, ὅτι ἀπε. . . .

A scientia et disciplina Ægyptiorum eruditum⁵⁵, disponere facilius extructionem tabernaculi testimonii : cubitorum enim octo, et viginti longitudine sunt aulae⁵⁶ : oportebatque sane, ut tabernaculum testimonii, quod in Dei gloriam construebatur, cum præcipuis numeris haberet etiam vicesimum octavum. Ad quem, sacer frater Ambrosi, quia pervenimus (erit enim hic tomus explanationum in Evangelium a Joanne traditum, Deo largiente, vicesimus octavus), Deum in primis invocantes perfectum, ac perfectionem suppeditantem, auctore summo sacerdote nostro Jesu Christo, ut **370** nobis det intelligentiam inveniendi veritatem rerum exquirendarum, dispositionemque earum, sic pergemus ad ea quæ sequuntur.

B 2. « Dicit Jesus : Tollite lapidem⁵⁷. » Quoniam hoc in loco superimpositum speluncæ lapidem non ipse Jesus tollit, sed dicit : « Tollite lapidem : » in Genesi vero⁵⁸, ubi lapis erat ingens super ore putei, et ubi congregabantur omnes greges, et revolvebant lapidem ab ore putei, et collecti potum præbebant ovibus, et rursum restituebant lapidem super ore putei in locum suum; et ubi (quia nondum hoc factum fuisset, propterea quod nondum congregata fuissent jumenta) Jacob intuitus Rachel filiam Laban fratris matris suæ⁵⁹, et oves Laban fratris matris suæ, cum accessisset ipse revolvit lapidem ab ore putei, et potum præbuit ovibus Laban fratris matris suæ, volumus utrosque lapides inter se conferre, ut quod consentaneum est rationi consideremus : nempe quare hoc in loco non ipse Jesus sustulerit a spelunca lapidem, sed dixerit : « Tollite lapidem ; » in Genesi vero ipse Jacob revolverit lapidem ab ore putei. Et animum adhibe an dicere possimus non oportuisse ut Jesus tangeret lapidem speluncæ superimpositum, quoniam spelunca monumentum erat; sed præcipere tantum his qui muneri obeundo præerant, ut tollerent lapidem : justum vero esse, ut ipse Jacob hunc superpositum ori putei, et obstantem quominus oves biberent (a quibus futurum erat, ut adjuvarentur nobilia, et pars Jacob) acciperet; cumque ad hunc lapidem accessisset, revolveret eum ab ore putei, ut potum daret ovibus Laban fratris matris suæ. Ac profecto opus erat, ut ad puteum ipse accederet Jacob; extra speluncam vero staret Jesus. Vide vero an inspicere possis quamobrem superpositus speluncæ lapis non revolvatur, sed tollatur; a puteo autem non omnino tollatur, sed revolvatur. Oportebat quidem omnino a monumento lapidem tolli, nec rursum volvi; alterum vero revolvi tantum a puteo : superius enim dictum est **371** quod gloriam Dei, considerantes magnitudinem ejus

⁵⁵ Act. vii, 22. ⁵⁶ Exod. xxi, 2. ⁵⁷ Joan. xi, 39.

⁵⁸ Gen. xxi, 2, 3. ⁵⁹ ibid. 10

(57) Codex Bodleianus, recte, ἠήσασθαι· Regius, male, νήνασθαι. Ibidem pro αὐτὸν ἔστι δίκαιον λαβέσθαι, quemadmodum legitur in codice Bodliano, codex Regius perperam habet αὐτὸς ἔστι λαβέσθαι.

(58) Εἰ δὲ δύνασαι. Ferrarius legebat ἰδὲ δὲ εἰ δύνασαι.

(59) Προσέληται γὰρ, ὅτι ἀπε... Hæc in codicibus tum Regio, tum Bodleiano, excipit lacuna in-

fideli, quæ est ad justitiam, credamus. Quod si aliquis ex eorum numero qui se credidisse existimant, nondum gloriam Dei vidit, is discat se argui non credidisse, eo quod nondum vidit gloriam Dei: mentiri etenim ille non novit, qui non solum uni Marthæ, verum etiam cuicumque dicit: « Si credideris, videbis gloriam Dei ⁴⁷. »

3. « Sustulerunt ergo lapidem ⁴⁸. » Ut lapis speculancæ impositus tardius tolleretur, soror defuncti fecit: quæ veluti his, quibus jusserat Jesus dicens: « Tollite lapidem, » obstitit, cum dixisset: « Jam fetet; quatruiduanus enim est ⁴⁹; » et sane ni coercita fuisset Marthæ infidelitas, dicente illi Jesu: « Nonne dixi tibi, quod si credideris, videbis gloriam Dei ⁵⁰⁻⁵¹? » haudquaquam qui audierant, « Tollite lapidem, » sustulissent lapidem. Age enim ponatur, cum diceret Jesus, « Tollite lapidem, » defuncti sororem nec respondisse, nec dixisse: « Jam fetet, quatruiduanus enim est; » quid secuturum fuerat, quia scriptum fuisset: « Dicit Jesus: Tollite lapidem, » nisi, « sustulerunt igitur lapidem? » Nunc autem quæ dicuntur a sorore defuncti, inter hoc dictum, « Tollite lapidem, » et inter illud, « sustulerunt igitur lapidem, » impedimento fuere quominus tolleretur lapis. Ac ne ullo quidem modo, etiam si sero, sublatus fuisset, nisi respondens Jesus ad illius incredulitatem dixisset: « Nonne dixi tibi, quod si credideris, videbis gloriam Dei? » Quamobrem bonum est, si cum quid cuique jusserit Dominus, is nihil interposuerit inter ejus jussionem et operis impletionem; opinorque sane ei, qui ejusmodi est, convenire ut se imitatore Christi factum esse dicat. Ut enim Christo « dixit Deus, et facta sunt; mandavit, et creata sunt ⁵²; » sic fideli cum dixit Christus, fidelis fecit; cum Christus mandat, ille mandatum implet, nihil moræ interponens; vel sibi damnificus erit inobedientia, quia intercedat tempus inter imperium et imperti expletionem. Existimare enim debemus tempus illud, quod interponunt aliqui, postea mandata facientes, tempus esse inobedientiæ præcepti. Hanc etiam ob causam qui jubetur a patre in Evangelii parabola ⁵³ proficisci in agrum, et operari, quia non confestim fecit, sed quando pœnitentia motus abiit, **372** D non fecit voluntatem patris per id tempus, quod intercessit, antequam pœnitentia moveretur. Quo circa memores simus necesse est illius dicti: « Ne percuntes reverti ad Dominum, neque differas de die in diem ⁵⁴; » et illius: « Ne dixeris: Reditus redi, et cras dabo tibi, cum possis beneficium con-

⁴⁷ Joan. xi, 40 ⁴⁸ Ibid. 41. ⁴⁹ Ibid. 39. ⁵⁰⁻⁵¹ Ibid. 40. ⁵² Psal. xxxii, 9. ⁵³ Matth. xxi, 28, 29. ⁵⁴ Eccli. v, 8.

gens paginas fere duas complexa, quam in codice itidem suo reperit Ferrarius; unde tres illos codices ex uno fonte profectos fuisse perspicuum est.

(60) Codex Regius, male, τῆς σῆς δικαιοσύνης λογιζομένης.

(61) Codex Bodleianus, optime, εἶδε· Regius, male, εἶν.

(62) Codex Bodleianus, recte, μανθανέτω· Regius,

A δόξαν Θεοῦ, νοήσαντες τὸ μέγεθος τῆς εἰς δικαιοσύνην λογιζομένης (60) πίστεως πιστεύσωμεν. Εἰ δέ τις οὐδέπω εἶδε (61) τὴν δόξαν Θεοῦ τῶν οἰομένων πεπιστευκέναι, μανθανέτω (62), ὅτι ἐλέγχεται, δι' ὧν οὐδέπω εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, μὴ πεπιστευκῶς ἀψευδῆς γὰρ ὁ μὴ Μάρθα μόνη, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῶν λέγων τὸ· « Ἐάν πιστεύσῃς, ὄψε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. »

3. « Ἦραν οὖν τὸν λίθον. » Ἡ βραδύτης τοῦ ἀρθῆναι τὸν ἐπιχειρῶν τῷ σπηλαίῳ λίθον ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ τετελευτηκότος γεγένηται· οἶονε γὰρ ἐνεπόδισεν οἷς προσέταξεν ὁ Ἰησοῦς, εἰπὼν· « Ἄρατε τὸν λίθον, » φήσασα· « Ἡδὴ ὄζει· τεταρταῖος γὰρ ἐστὶ· καὶ εἰ μὴ ἐκεκώλυτό γε ἡ τῆς Μάρθας ἀπιστία, εἰπόντος αὐτῆ τοῦ Ἰησοῦ· « Οὐκ εἰπόν σοι, ὅτι, ἐάν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ; » οὐκ ἂν οἱ ἀκούσαντες· « Ἄρατε τὸν λίθον, » ἦραν τὸν λίθον. Φέρε γὰρ καθ' ὑπόθεσιν, εἰπόντος τοῦ Ἰησοῦ· « Ἄρατε τὸν λίθον, » μὴ ἀποκεκρίσθαι τὴν ἀδελφὴν τοῦ τετελευτηκότος, μηδὲ εἰρηκέναι· « Ἡδὴ ὄζει· τεταρταῖος γὰρ ἐστὶ, » τί οὖν ἠκολούθησεν ἂν τοῦτο γεγράφθαι, ἢ τοῦτο ὁ λέγει ὁ Ἰησοῦς· « Ἄρατε τὸν λίθον, ἦραν οὖν τὸν λίθον (62); » Νυνὶ δὲ μεταξὺ τοῦ· « Ἄρατε τὸν λίθον, » καὶ τοῦ· « Ἦραν οὖν τὸν λίθον, » τὰ εἰρηκέναι ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ τετελευτηκότος ἐνεπόδισε τῷ ἀρθῆναι τὸν λίθον. Καὶ οὐκ ἂν οὐδὲ τὴν ἀρχὴν, κἂν βράδιον, ἦρθη, εἰ μὴ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὴν ἐκεῖνης ἀπιστίαν εἰρήκει τὸ· « Οὐκ εἰπόν σοι, ὅτι, ἐάν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ; » Καλὸν οὖν τὸ μηδὲν γενέσθαι μεταξὺ τῆς Ἰησοῦ προστάξεως καὶ τοῦ ἀπὸ τῶν προστασομένων περὶ ὧν Ἰησοῦς ἐκέλευσεν, ἔργου (63). Καὶ οἱμαί γε ἀρμόσειν τῷ τοιούτῳ εἰπεῖν, ὅτι μιμητῆς γέγονε Χριστοῦ· ὡς γὰρ τοῦτῳ· εἶπεν ὁ Θεός, καὶ ἐγενήθησαν· ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν· οὕτως τῷ πιστῷ εἶπε μὲν ὁ Χριστός, πεποίηκε δὲ οὗτος· καὶ ἐνετείλατο οὗτος τοῦ Θεοῦ (64), οὗτος δὲ τὴν ἐντολὴν πεπλήρωκε, μηδὲν ὑπερβέμενος, μηδὲ ζημιώσας ἑαυτὸν παρακοῇ τοῦ μεταξὺ τῆς προστάξεως καὶ τοῦ ἔργου χρόνου· νομίστέον γὰρ τῷ ὕστερον ποιῶντι τὸ προστεταγμένον παρακοῆς χρόνον εἶναι περὶ τῆς ἐντολῆς, τὸν τῆς ἀναβολῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Εὐαγγελίου προσταχθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς πορευθῆναι εἰς τὸν ἀγρὸν, καὶ ἐργάσασθαι, μὴ παρακρήμα ποιήσας, ἀλλ' ὅτε ὕστερον μεταμεληθεὶς ἀπῆλθεν, οὐκ ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς ἐν τῷ πρὸ τῆς μεταμελείας χρόνῳ. Διὸ περ μνημονευτέον τοῦ· « Μὴ ἀνάμενε (65) ἐπιστρέψαι πρὸς Κύριον, μηδὲ ὑπερβάλλειν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, » καὶ τοῦ· « Μὴ εἴπησ· Ἐπανεληθὼν ἐπάνηκε, καὶ αὐριον δώσω, δυνατοῦ σου ὄντος εἰ ποιεῖν. » Χρὴ τοίνυν κατηγορίαν νομίζειν εἶναι τῆς

male, μανθάνεται.

(62) Locus, ut videtur, mendosus, quem vel aliter legit vel conjecturaliter reddidit interpres EDIT. PATROL.

(63) Codex Bodleianus, ἔργου, Regius, ἔργων.

(64) Οὗτος τοῦ Θεοῦ. Lege: ὁ Ἰδὸς τοῦ Θεοῦ.

(65) Codex Bodleianus, ἀνάμενε· Regius, ἀναμείνει.

Μάρθας βραδύτερον γεγραμμένον τό : Ἦραν οὖν ἅ τὸν λίθον, ἰδέον ἐξῆς αὐτὸ εἰρησθαι τῷ : Λέγει ὁ Ἰησοῦς : Ἄρατε τὸν λίθον. »

alioquin res postularet, ut cum dixisset Jesus, « Tollite lapidem, » deinceps sequeretur, « Tulerunt ergo lapidem. »

4. « Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε : τὰ γεγραμμένα. Περὶ τῶν ὀφθαλμῶν Ἰησοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τινὰς ἐπιμελῶς τηρητέον, καὶ ἐξεταστέον ὅσον ἐν μὲν τῷ κατὰ Λουκᾶν, ὅτε ἐμelle λέγειν τοὺς μακαρισμοὺς, καὶ τὴν ἐξῆς αὐτοῖς διδασκαλίαν, « ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἔλεγε » νυνὶ δὲ « ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἄνω, καὶ εἶπε » διδασκόμεθα γὰρ ἀπὸ μὲν τοῦ προτέρου, ὅτι μὴ κάτω εἰσιν οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταί· ὡς περ ἐπαίρονται οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Διδασκάλου εἰς αὐτοὺς, οἷς ἄξιον ἦν ἐπάραι αὐτὸν τοὺς ἑαυτοῦ ὀφθαλμοὺς. Διὰ δὲ τοῦ νῦν ἐξεταζομένου, ὅτι μετέθηκεν ἑαυτὸ τὸ διανοητικὸν ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς κάτω ὀμνίας, καὶ ἀνήγαγε, καὶ ὕψωσε προσάγων αὐτὸ τῇ πρὸς τὸν ὑπεράνω πάντων Πατέρα εὐχῇ. Ἄλλὰ καὶ εἰπερ μιμητῆς Χριστοῦ ἐστὶ Παῦλος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτῷ, ἀνάγκη τὸν κατὰ ζῆλον καὶ μίμησιν τῆς Χριστοῦ εὐχῆς εὐξόμενον, ἀρατα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς ἄνω, καὶ ἀναβιδάσαντα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν τῆδε πραγμάτων, καὶ μνήμης, καὶ ἐννοιῶν, καὶ λογισμῶν, οὕτως εἶπεν τῷ Θεῷ τοὺς λόγους τῆς εὐχῆς τοὺς περὶ μεγάλων καὶ ἐπουρανίων, μεγάλους καὶ ἐπουρανίους. Εἰ δέ τις πρὸς ταῦτα ἀνθυποίσει τὸν μηδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι θελήσαντα τελώνην, καὶ τύψαντα ἑαυτὸ τὸ στήθος, καὶ εἰπόντα : Ὁ Θεός, ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, » λεκτέον πρὸς αὐτόν, ὅτι, ὡς περ οὐ πάντιν, οὐδὲ ἀεὶ παραληπτέον τὴν κατὰ Θεὸν εὐχῆν, μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμέλητον (66) ἐργαζομένην, ἀλλ' ἢ μόνω, καὶ παντὶ τῷ ἄξια τοιαύτης λύτης ποιήσαντι, καὶ μέγα γινώσκοντι ἐπ' αὐτοῖς : καὶ παραληπτέον γε αὐτὴν ἀμέτρω καὶ μὴ περισσῇ (67), ἵνα μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύτῃ καταποθῇ ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· οὕτως μήποτε οὐ παντὶ κηθῆκει μηδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι θέλειν, ὡς οὐδὲ ἐπὶ τῶν μακρόθεν. Ἐκαστος δὲ ἑαυτὸν περὶ τῶν ταύτων κρινέτω, καὶ δοκιμαζέτω ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ οὕτως οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάρατω, καὶ ἀιρέτω αὐτοὺς ἄνω κατὰ τῆς εὐχῆς, ὑπατάσων ἑαυτὸν Θεῷ, καὶ ταπεινῶν ἑαυτὸν ἐκείνῳ λέγῃ (68). Εἰ νομίζωμεν τῷ ὀπωσποτοῦν βιοῦντι κηθῆκει ὁμοίως τῷ τελώνῃ μηδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι θέλειν, ὡς λέγειν ὁμοίως τῷ μὴ ἐπάραι θέλειν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἀπὸ μακρόθεν τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τῶν δεῖν. Ἰερὸν δὲ ποῖον ἂν εἴη ἢ Ἐκκλησία τοῦ ζώντος Θεοῦ ; ἥτις καὶ οἶκος Θεοῦ παρὰ τῷ Παύλῳ ὀνομάζεται λέγοντι : « Ἐὰν δὲ βραδύω, ἵν' εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζώντος, στυλός, καὶ ἐδραίωμα

A ferre ⁵⁵. » Itaque necessario nobis existimandum est, accusationem esse Marthæ, quod tardius scriptum fuerit : « Sustulerunt igitur lapidem : » cum

B discipulos suos inferne non esse, quæ ob causam elewantur Magistri oculi in eos, in quos dignum erat ut suos ipse oculos attolleret. Hoc autem, quod nunc tractamus, edocemur Jesum intelligentiam humanam transtulisse a consuetudine quam habebat cum his qui inferne debebant, eamque in sublime elevasse et exaltasse, evehens eam per precationem ad Patrem super omnia existentem. Quin etiam Paulus cum sui similibus, quandoquidem imitator Christi est ⁵⁶, exemplo et imitatione precationis Christi precaturus, necessario attollere debet oculos animæ sursum, eosque abducere a rebus præsentibus, nempe a memoria, a considerationibus, atque cogitationibus, sicque Deo dicere precationis verba magna, eaque cælestia, de rebus magnis, deque supercælestibus. Verum si quis opposuerit publicanum, qui ne oculos quidem attollere voluerit, quique percusserit pectus suam dicens : « Deus, propitius esto mihi peccatori ⁵⁷, » huic est respondendum : quemadmodum neque omnibus, neque semper assumendus est dolor, qui est secundum Deum, quique operatur pœnitentiam ad salutem ⁵⁸ haud pœnitendam, sed ei soli, et omni qui dignum aliquid tali dolore commiserit, ob eumque dolorem respuerit (isque sane assumendus est cum mensura, et non exuberans, ne exuberantiori dolore absorbeatur ⁵⁹ a Satana), ita fortassis non convenire, ut velint omnes semper attollere oculos, ut etiam non convenit semper stare procul. Cæternum unusquisque seipsum de rebus hujuscemodi iudicet probetque homo ⁶⁰, et sic non solum ex illo pane comedat, et ex calice bibat, verum etiam oculos elevet, superne eos attollens, precemque fundat subjiciens seipsum Deo, humiliansque illi. Quod si existimamus quomodocunque viventi licere, perinde ac publicano, nolle oculos ad cælum levare, commode dicemus volenti levare oculos suos, itidem ei standum esse procul a templo, quod quale aliud erit, nisi Ecclesia Dei viventis? quæ etiam a Paulo dicitur domus Dei, dum dicit ⁶¹ : « Quod si tardius

⁵⁵ Prov. iii, 28. ⁵⁶ Joan. xi, 41. ⁵⁷ Luc. vi, 20. vii, 10. ⁵⁸ II Cor. ii, 7. ⁵⁹ I Cor. xi, 28. ⁶⁰ I Tim.

⁵⁵ I Cor. iv, 16; xi, 2. ⁵⁶ Luc. xviii, 13. ⁵⁷ II Cor. iii, 15.

(66) Ἀμέλητον. Lego cum Ferrario ἀμεταμέλητον.

(67) Ἀμέτρῳ καὶ μὴ περισσῇ. Lego cum Fer-

rario σὺν μέτρῳ καὶ μὴ περισσῇ.

(68) Καὶ ταπεινῶν ἑαυτὸν ἐκείνῳ λέγῃ. Pendula oratio, quæ hiulcum locum prodit.

venero, ut noris quomodo oporteat te in domo Dei A
versari, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna, et
basis veritatis. » Ut igitur non deceat omnem non uti
illo pane, et non bibere ex illo calice, et esse procul a
domo Dei, et ab Ecclesia; sic non deceat omnem
nolle elevare oculos. Peccat autem aliquis, si, cum
deceat eum levare oculos, non levat eos; rursum-
que itidem peccat, si cum eum dedeceat levare oculo-
los, eos levat. Atque publicanus quidem in Evan-
gelio ⁶⁶ nec oculos levare volebat, decenter faciens,
quos jure levaret discipulus Jesu assistens, cui
etiam mandatum datur dicens: « Attollite oculos
vestros, et contemplamini regiones, quoniam albæ
jam sunt ad messem ⁶⁸. » Quin propheta quoque
inquit: « Levate in altum oculos vestros ⁶⁶: » et in
psalmo cxxii, qui Graduum est cantus quartus, B
tanquam qui decenter levaverit oculos suos ad Deum
inquit Propheta: « Ad te levavi oculos meos, qui
habitas in cælo. Ecce sicut oculi servorum ad ma-
nus dominorum suorum; et sicut oculi ancillæ ad
manus dominæ suæ, ita oculi nostri ad Dominum
Deum nostrum, donec misereatur nostri. » Quod
si apertius etiam docere opus est quem quidem deceat
imitari Jesum superne oculos attollentem, dum
etiam ipse attollit oculos suos; et quisnam hoc
facere non debeat, sed publicani imitatione, non
solum procul a templo stare, verum etiam non
velle oculos attollere, in medium adducemus ex Da-
niele quæ scripta sunt de iniquis senibus amatoribus
Susannæ, hunc in modum **374** se habentia ⁶⁷:
« Et averterunt mentem suam, et declinarunt oculo-
los suos, ne in cælum suspicerent, neque memores
essent judiciorum justorum. » Adducemus etiam in
medium quæ de Susanna scribantur hoc modo
dicta ⁶⁸: « At illa flens suspexit in cælum, quoniam
cor ejus fidebat Domino. » Observa enim in istis, quod
qui averterant mentem suam, declinarunt oculos
suos, ne in cælum suspicerent; ea vero quæ Do-
mino fidebat, consequenter fiduciæ quam habebat
in Domino, suspexit in cælum. Decebat enim pre-
caturam, ob fiduciam continentiae suspicere in
cælum, superneque oculos attollere; seniores vero
decebat nolle oculos levare, atque etiam procul,
perinde ac publicanus, stare verberareque pectora
sua et dicere: « Deus, propitius esto mihi peccatori ⁶⁹; »
si supponatur, postquam averterant mentem
suam, declinaverantque oculos suos, ne suspicerent
in cælum, neque recordarentur justorum
judiciorum, eos respuisse, atque post dolum inten-
tatum mulieri, impotes facti factos precari. Cæte-
rum erigentis oculos sursum, eosque decenter eri-
gentis in cælum officium quoque erit sustollere
manus sanctas, præsertim quando absque ira et
disceptationibus ⁷⁰ emittit precem. Sic enim nostris
etiam oculis sursum per cogitationem et contem-
plationem erectis, atque etiam manibus ipsis erectis

⁶⁶ Luc. xviii, 13.

⁶⁸ Joan. iv, 35.

⁶⁹ Isai. xl, 26.

⁷⁰ Dan. xiii, 9.

⁶⁸ ibid. 35.

⁶⁹ Luc. xviii,

⁷⁰ 1 Tim. ii, 8.

(68°) Forte leg. τοῦ οἴκου, et μοκ οὐ loco οὐν. EDIT. PATROL.

τῆς ἀληθείας. » Ὡς περ οὐ παντὶ καθήκει μὴ
χρῆσθαι τῷ ἀρτιῳ, καὶ μὴ πίνειν ἐκ τοῦ ποτηρίου, καὶ
μὴ πόρρω εἶναι τῷ οἴκῳ (68°) Θεοῦ, καὶ τῆς Ἐκκλη-
σίας· οὕτως οὐν παντὶ καθήκει τὸ μὴ θέλειν ἐπιβρα-
τοὺς ὀφθαλμοὺς. Ἄμαρτάνει δὲ εἰ τις, καθήκοντα
αὐτῷ ἐπαίρειν τοὺς ὀφθαλμοὺς, μὴ ἐπαίρει· καὶ εἰ
τις, καθήκοντος μὴ ἐπαίρειν, ἐπαίρει. Ὁ μὲν οὖν
κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, τελώνης οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς
ὀφθαλμοὺς ἐπάραι, καθήκοντως ποιῶν· ἐπάραι δὲ
ἂν αὐτοὺς εὐλόγως ὁ παρὼν τῷ Ἰησοῦ μαθητῆς·
πρὸς δὲ καὶ ἐντολὴ δίδοται ἡ λέγουσα· « Ἐπάρατε
τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χῆρας, ὅτι
λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Καὶ ὁ προφήτης
δέ φησιν· « Ἐπάρατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς
ὑμῶν· » ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκατοστῷ εἰκοστῷ δευτέρῳ
B φιλῶν, ὅντι ὡδὴ τῶν ἀναβαθμῶν τετάρτη, ὡς καθή-
κοντως ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν Θεόν·
φησιν ὁ προφήτης· « Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμοί
μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλ-
μοὶ δοῦλῶν εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡς ὀφθαλ-
μοὶ παιδίσκης εἰς χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς, οὕτως
οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, ἐν
οὐ οἰκτείρησθαι ἡμᾶς. » Εἰ δὲ καὶ σαφέστερον χρῆ
C ραστήσθαι τίνι μὲν ἤδη καθήκει μισεῖσθαι τὸν Ἰη-
σοῦν ἄρα τὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, ἐν τῷ καὶ αὐτὸς
ἐπαίρειν ἑαυτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τίνι τοῦτο μὴ
οὐ καθήκει, ὁμοίως δὲ τῷ τελῶνῃ οὐ μόνον μακροθῶ-
ἐστάναι τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ μὴ θέλειν ἐπάραι τοὺς
ὀφθαλμοὺς, παραθησόμεθα ἐκ τοῦ Δανιὴλ τὰ περὶ τῶν
ἐρασθέντων τῆς Σουσάννης ἀνόμων πρεσβυτέρων
οὕτως ἔχοντα· « Καὶ διέστρεψαν τὸν ἑαυτῶν νοῦν
καὶ ἐξέκλιναν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ μὴ βλέ-
πειν εἰς τὸν οὐρανόν, μηδὲ μνημονεύειν κριμάτων
δικαίων· » καὶ τὰ περὶ τῆς Σουσάννης τοῦτον εἶρη-
μένα τὸν τρόπον· « Ἡ δὲ κλαίουσα ἀνέβλεψεν εἰς
τὸν οὐρανόν, ὅτι ἦν ἡ καρδία αὐτῆς πεποιθῆτα ἐπὶ
Κυρίῳ· » παρατῆρει γὰρ ἐν τούτοις, ὅτι οἱ μὴ
διαστρέψαντες τὸν ἑαυτῶν νοῦν ἐξέκλιναν τοὺς
ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τὸν οὐρανόν·
ἡ δὲ, πεποιθῆτα ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἀκολούθως τῷ πε-
θῆναι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, ἀνέβλεψεν εἰς τὸν οὐρανόν·
Ἐπρεπε τοίνυν τῇ μὲν ἐπὶ τῇ περὶ τῆς σωφροσύνης
παρῆρησιᾶ μελλούσῃ εὐχεσθαι ἀναβλέπειν εἰς τὸν οὐ-
ρανόν, καὶ αἴρειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω· τοῖς
D πρεσβυτέροις, εἰ καθ' ὑπόθεσιν μετὰ τὸ διαστρέψαι
τὸν ἑαυτῶν νοῦν, καὶ ἐκκλίνειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ
τῶν, τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τὸν οὐρανόν, μηδὲ μνη-
μονεύειν κριμάτων δικαίων, μετενόουν, πείραν μὴ
προσαγαγόντες τῇ γυναικὶ, μὴ τυχόντες δὲ τοῦ ἐπι-
θυμουμένου καὶ μετὰ τοῦτο ἠδύχοντο, καὶ μὴ θέλειν
τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι, ἢ καὶ πόρρωθεν ὁμοίως
τελώνῃ ἐστηκέναι, καὶ τύπτειν ἑαυτῶν τὰ στήθη
καὶ λέγειν· « Ὁ Θεός, ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ
Τοῦ δὲ αἵροντος τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ ἐπι-
ροντος αὐτοὺς καθήκοντως εἰς οὐρανόν εἰη καθή-
καὶ τὸ ἐπαίρειν ὀσίους χεῖρας, μάλιστα ὅτε χεῖ-
ρας

ὄργης καὶ διαλογισμῶν (69) ἀναπέμπει τὴν εὐχὴν. A per actiones sustollentes atque exaltantes animam, Moseos more ⁷¹ ita sustollentis manus, ut etiam diceret: « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum ⁷²; » Amalecitarum, et omnes invisibiles inimici vincuntur; Israelitæ vero, nempe cogitationes nostræ vincunt. Hactenus de eo quod est, « sustulit oculos Jesus sursum, et dixit, » in quem locum diximus quæ nobis sunt visa conducere.

Θῶτα γὰρ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν αἰρομένων ἄνω, διὰ τῆς ἐννοίας, καὶ τῆς θεωρίας, καὶ τῶν χειρῶν ἐπαιρομένων ἐν πράξεσιν ἐπαιρούσαις, καὶ ὑψούσαις τὴν ψυχὴν, ὡς ἐπῆρε Μωϋσῆς τὰς χεῖρας, ὥστ' ἂν εἰπῆν· « Ἐπαρεῖς τῶν χειρῶν μου θυσία ἔσπερινή, » Ἀμαληκίται μὲν καὶ πάντες οἱ ἄρατοι ἐχθροὶ ἠττηθήσονται, οἱ ἐν ἡμῖν δὲ Ἰσραηλίται, λογισμοὶ νικησοῦσι. Τοσαῦτα καὶ εἰς τό· « Ὁ Ἰησοῦς ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, » κατὰ τοῦτο φανέντα ἡμῖν ἀνόλουθα.

5. « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. Ἐγὼ δὲ ᾔδειν, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περισσῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. » Εἶπερ τοῖς ἀξίοις τῶν ἐν σαρκὶ ζώντων, καὶ μὴ κατὰ σάρκα στρατευομένων εὐχομένων, τοιαύτη τις λέγεται ὑπὸ Θεοῦ περὶ τῆς εὐχῆς αὐτῶν ἐπαγγελία· « Καὶ ἔτι λαλοῦντός σου ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι, » τί χρῆ νομίζειν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ Κυρίου; ἢ, « Πρὶν λαλῆσαι σε, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι; » Ἄμα γὰρ « ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε. » Τί δὲ εἶπεν; Εἰ οἶόν τέ ἐστιν ὡς ἐν τοιούτοις στοχάζεσθαι (70), ἀκολούθως τῶ· « Πρὶν λαλῆσαι σε, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι, » ἵνα πλεῖον ἢ τὸ πρὸς τὸν Σωτῆρα (71) λεγόμενον παρὰ τὸ ἐν τῇ πρὸς τοὺς δικαίους ἐπαγγελίᾳ γεγραμμένον· « Ἐτι λαλοῦντός σου ἐρεῖ· Ἰδοὺ πάρεμι. » Τί οὖν εἶπε; Προέθετο μὲν εἰπεῖν εὐχὴν· προλαθόντος δὲ τὴν εὐχὴν αὐτοῦ τοῦ εἰπόντος ἂν αὐτῶ· « Πρὶν λαλῆσαι σε, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι, » ἀντὶ τῆς κατὰ πρόθεσιν ἂν λεχθείσης εὐχῆς λέγει τὴν ἐπὶ τῷ προλαθόντι τὴν εὐχὴν εὐχαριστίαν· καὶ ὡς ἐπακουσθεὶς ἐφ' οἷς ἐνένοησε μόνον, οὐ προήνεγκε δὲ τῷ εὐχεσθαι, φησί· « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. » Ἐμελλεν οὖν εὐχεσθαι περὶ τῆς Λαζάρου ἀναστάσεως, καὶ προλαθὼν αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ, ἤκουσε τῶν μελλόντων λέγεσθαι ἐν τῇ εὐχῇ, ἐφ' οἷς ἐν ἐπὶ τῶν περισσῶτων αὐτὸν ὄχλον ἀναπέμπει ἀντὶ εὐχῆς εὐχαριστίαν ὁ Σωτῆρ, δύο ἅμα ποιῶν, καὶ εὐχαριστῶν ἐφ' οἷς ἔτυχε περὶ τοῦ Λαζάρου, καὶ πιστοποιῶν τὸν περισσῶτα αὐτὸν ὄχλον· ἐβούλετο γὰρ αὐτοὺς παραδέξασθαι ὡς ἄρα ἀπὸ Θεοῦ ἀπεσταλμένους τῷ βίῳ ἐπιδοδήμηκεν. Ἐγὼ δὲ ἐπακουσθεὶς, ἐπειπερ πνεύματι εἶδεν, ὅτι ἀποκατέστη ἡ τοῦ Λαζάρου ψυχὴ ἐπὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἀναπεμφθεῖσα ἀπὸ τοῦ χωρίου τῶν ψυχῶν. Οὐ γὰρ νομιστέον, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ Λαζάρου παρῆν τῷ σώματι μετὰ τὴν ἔξοδον, καὶ ὡς παροῦσα ταχέως ἤκουσε κράξαντος Ἰησοῦ, καὶ εἰπόντος· « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω. » Ἡ εἶπερ τις τοῦτο περὶ τῆς Λαζάρου ψυχῆς ὑπολαμβάνει, καὶ προσίεται τὸ περὶ τῆς ἀπαλλαγείσης ψυχῆς τοῦ σώματος ἄστοπον, ὡς παρακαθεζομένης τῷ νεκρῷ, λέγεται πῶς ἤκουσθη ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, μένοντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Λαζάρου σώματος, καὶ τῆς ψυχῆς κεχωρισμένης μὲν, ὡς οἰηθείη ἂν τις (72)

⁷¹ Exod. xvii, 11. ⁷² Psal. cxl, 2. ⁷³ Joan. xi, 41, 42. ⁷⁴ II Cor. x, 3. ⁷⁵ Isai. lviii, 9. ⁷⁶ Matth. ix, 17. ⁷⁷ Joan. xi, 43.

(69) Codex Regius, male, διὰ λογισμοῦ.

(70) Codex Bodleianus, στοχάζασθαι.

(71) Codex Bodleianus, ὀρίμω, ἵνα πλεῖον ἢ τὸ πρὸς τὸν Σωτῆρα· Regius, male, ἀναπλείου ἢ πρὸς

τὸν Σωτῆρα.

(72) Ὡς οἰηθείη ἂν τις, etc. Theophylactus in eundem hunc Joannis locum: Μέγα δὲ ἔκτραξεν ὁ Κύριος διὰ τοῦτο, ἵνα τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐμφράξῃ

rit Jesus a Patre, manente adhuc mortuo Lazari corpore, et anima quidem separata, ut aliquis eorum, qui hoc asserunt diceret, assidente autem corpori. Ut enim hoc 376 concedatur, non tamen Jesum auditum esse dicere possumus, si audiendus erat, quod anima in corpore versaretur. Simile opinor factum fuisse, quando archisynagogi suscitavit filiam 78, precibus etiam pro hoc habitis. Petiit enim ut rediret anima, inhabitareque corpus rursuin. Cæterum an simile sit, necne, quod attinet ad viduæ filium qui efferebatur 79, inquires tu ipse, ut invenias consequentiam locorum omnium; nec enim alioquin tales digressiones decet nos facere. Fortasse vero cognovit etiam Jesus, talis tantusque, Lazari animam ipsam, vel adductam ab his quibus hoc opus obeundum præceptum fuit, vel ab ipsa Paterna voluntate, quæ Jesum exaudierat; qui cum vidisset ipsam ingredientem per locum unde ablatum erat lapis, dixit: « Pater, gratias ago tibi quod audisti me. » Sed quoniam antehac alia etiam innu-mera petierat et fuerat consecutus, hanc ob causam non propter Lazarum modo, sed etiam propter alia priora gratias agit dicens, propter Lazarum quidem: « Pater, gratias ago tibi, quod audisti me; » propter priora vere: « Ego autem noram quod semper me audis: id quod totum dixi, inquit, turbæ circumstantis causa, ut credant quod tu me miseris. » Sed de hoc contextu ac Lazari

78 Luc. viii, 55. 79 Luc. vii, 42.

στόματα τῶν μυθολογουμένων ἐν τῷ μνήματι εἶναι τὴν ψυχὴν. « Valide autem exclamavit Dominus idcirco ut Græcorum obturaret ora qui animam in sepulcro esse fabulantur. » Stephanus Gobarus Trithemita, apud Photium cod. ccxxxii, inter quæstiones utrinque disputatas, quæ fere Origenianis constant dogmatibus, illam ponit: « Ὅτι μετὰ θάνατον ἡ ψυχὴ οὔτε τοῦ σώματος οὔτε τοῦ τάφου χωρίζεται. Καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, ὅτι οὐ παραμένει τῷ σώματι ἡ ψυχὴ, οὔτε τῷ τάφῳ. » Animam a morte, neque corpore, neque sepulcro. » Animas, si corporibus puri exierint, ad superiora loca evadere; sin polluti et contaminati, circa corpora in monumentis versari tradit Plato in *Phædone*: « Ἐμβριθὲς δὲ γε, ὦ φιλε, τοῦ οἴεσθαι χρὴ εἶναι, καὶ βαρὺ, καὶ γεῶδες, καὶ ὁρατὸν· ὃ δὴ καὶ ἔχουσα ἡ τοιαύτη ψυχὴ βαρύνεται τε καὶ ἔλκεται πάλιν εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον, φόβῳ τοῦ αἰδοῦς τε καὶ ἄδου, ὡσερ λέγεται, περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τάφους καλινδουμένη· περὶ ἃ δὴ καὶ ὠφθη ἅττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἰδῶλα, αἱ μὴ καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὁρατοῦ μετέχουσαι· διὸ καὶ ὀρώνται. Εἰκόσ γε, ὦ Σώκρατες, εἰκόσ μέντοι, ὦ Κέβης· καὶ οὔτε γε τὰς τῶν ἀγαθῶν ταύτας εἶναι, ἀλλὰ τὰς τῶν φαύλων, αἳ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀναγκάζονται πλανᾶσθαι, δίκην τίνουσαι τῆς προτέρας τροφῆς, κακῆς οὖσης· « Hoc nimirum putandum est ponderosum, grave, terrenum, conspicabile: quo cum circumvolutus sit animus ejusmodi, gravatur et trahitur ad conspicabilem locum, inconspicibilis illius et inferni metu: et quemadmodum dicitur, circa monumenta et sepulcra oberrat: ad quæ et conspectæ sunt quedam tenebrose animarum imagines: quales species representant hujusmodi animæ, quæ non pure solutæ sunt, sed conspicabilis illius crassi aliquid adhuc retinent; ideo et conspiciuntur. Verisimile est, Socrates, verisimile nimirum est, Cebes: nec vero illas honorum hominum

τοῦτο λεγόντων, παρακαθεζομένης δὲ τῷ σώματι. Ἴνα γὰρ τοῦτο συγχωρηθῆ, οὐκ ἂν ἠκούσθαι εἰπομεν ἂν τὸν Ἰησοῦν μέλλοντα ἀκούεσθαι, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐνφωκίετο τῷ σώματι. Τὸ παραπλήσιον δ' οἶμαι γεγονέναι καὶ ὅτε τὴν τοῦ ἀρχισυναγωγῶ ἀνέστησε θυγατέρα, περὶ τούτου εὐξάμενος· ἤτησε γὰρ ἐπανελεῖν τὴν ψυχὴν, καὶ ἐνοικισθῆναι πάλιν τῷ σώματι. Εἰ δὲ καὶ περὶ τοῦ ἐκκομιζομένου υἱοῦ τῆς χήρας τὸ ὁμοῖόν ἐστιν, ἢ μὴ, καὶ αὐτὸς ζητήσεις, ἐν εὐρῆς τὸ ἀκόλουθον τοῖς κατὰ τοὺς τόπους ὁλοῦς· ἡμῖν γὰρ οὐ καθήκει τηλικαύτας ποιεῖσθαι παρεκβάσεις. Τάχα δὲ καὶ εἶδεν ὁ τηλικούτος (73) Ἰησοῦς, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτὴν τοῦ Λαζάρου, ἤτοι ἀγομένην ὑπὸ τῶν τεταγμένων ἐπὶ τούτοις, ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατρικοῦ βουλήματος ἐπακούσαντος τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδὼν αὐτὴν εἰσιούσαν διὰ τοῦ τόπου, ὅθεν ἤρθη ὁ λίθος, εἶπε· « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. » Ἄλλ' ἐπεὶ περὶ τούτου καὶ περὶ ἄλλων μύρων ἤτησε, καὶ ἔτυχε, διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἐπὶ τῷ Λαζάρῳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῖς προτέροις εὐχαριστεῖ φάσκων ἐπὶ μὲν τῷ Λαζάρῳ· « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. » ἐπὶ δὲ τοῖς προτέροις· « Ἐγὼ δὲ ἤδειν, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· καὶ τοῦτο πᾶν, φησὶν, εἶπον διὰ τὸν περισσώτα ὄχλον, ἵνα πιστεῦσωσιν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. » Ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου ἀποδεδώκαμεν. Ἡ δὲ κατὰ τὸν τόπον ἀναγωγῆ ἐκ τῶν προαποδεδομένων οὐ δυσχερὴς· ἤτησε γὰρ τὸν μετὰ

C animas esse, sed improborum, quæ circa illa loca coguntur obversari, pœnas pendentes prioris educationis, quippe malæ. » Hinc Origenes lib. vii *contr. Cels.*, num. 5: « Ἀλλὰ καὶ εἴπερ πεπίστευται οὐ παρὰ Χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις κόνους, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις πολλοῖς Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ὅτι ζῆ καὶ ὑπάρχει μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ.... ἡ δὲ φαῦλη καὶ ὑπὸ τῶν ἀμαρτάνων καθελκομένη ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ μηδ' ἀναπνεύσασι δυναμένη, τῆδε φέρεται καὶ καλινδύεται, ἡ μὲν τις ἐπὶ τὰ μνήματα, ἐνθα καὶ ὠφθη σκιοειδῶν ψυχῶν φαντάσματα, etc. At hominum omnium, tum bonorum tum malorum, animas corpora post mortem comitari veteres poetæ crediderunt. Virgilius in *Æneid.*:

Id cinerem et Manes credis curare sepultos.

Item:

Nec patris Anchisæ cineres Manesque revelli.

Et Ovidius in *Fastor.*:

Terque vale dixit, cineres ter ad ora relatas Pressit, et est illis visa subesse soror.

D Et Propertius lib. iv, eleg. 5:

Nec sedeunt cineri Manes, et Cerberus ultor Turpia jejuno terreat ossa sono.

Lucanus lib. viii:

Cur obicis tumulum Magno, Manesque vagantes Includis?

Et lib. ix:

Cineresque in littore fusos

Colligite, atque unam sparsis date Manibus urnam.

Servius ad illud *Æneid.* iii:

Animamque sepulcro

Condimus.

scribit tandiu corpori obnoxiam perseverare animam, quandiu durat et corpus: et peritos ægyptiæ ideo condita diutius reservare corpora, ne anima cito ad alia transeat. **ΗΟΥΡΙΟΥ.**

(73) Codex Regius, εἶδεν ὅτι τηλικούτος.

ἐν πρὸς αὐτὸν φίλαν ἡμαρτηκότα, καὶ νεκρὸν γε-
νόμενον τῷ Θεῷ, δυνάμει θείᾳ παλινδρομησάει ἐπὶ
τὴν ζωὴν, καὶ ἔτυχε, καὶ εἶδεν ἐν τῷ τοιοῦτῳ ζω-
τικῷ κινήματα, ἐφ' οἷς εὐχαριστεῖ τῷ Πατρὶ. Περι-
έστηκε δὲ ὄχλος τῶν τοιοῦτων νεκρῶν μηδέπω πιστευ-
όντων ὅτι Ἰησοῦν ἀπέστειλεν ὁ Θεός, καὶ ὅτι ὁ Λό-
γος οὗτος θεόθεν ἀνθρώποις ἐπιδημήμηκε. Καὶ περι-
εστώς γε οὗτος ὁ ὄχλος θαυμάσοι, ὅτι οὕτω δυσώ-
δης (74) ἀπὸ τῶν πρὸς θάνατον ἁμαρτημάτων τις
γεγεννημένος, καὶ ἀποθανὼν τῇ ἀρετῇ, ἐπαλινδρό-
μησεν ἐπ' αὐτήν· καὶ θαυμάσας πιστεῦσαι ἂν ποτε
τῷ ζωοποιήσαντι αὐτὸν Λόγῳ, ὡς θεόθεν ἀνθρώποις
ἐπιδημήσαντι.

6. « Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκράυασε·
Λάζαρε, δεῦρο ἔξω· καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκώς δεδεμένος
τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας χειρίαις· καὶ ἡ ὄψις αὐ-
τοῦ σουδαρίῳ συνδέδετο. Λέγει ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς·
Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε αὐτὸν ὑπάγειν. » Ἰησοῦς
ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ ἔτι μελλῶν εὐχεσθαι
ἐπηκούσθη, καὶ ἀντὶ εὐχῆς εὐχαρίστησε κατανοήσας
τὴν Λαζάρου ψυχὴν εἰσελθοῦσαν εἰς τὸ σῶμα, καὶ
δεομένην τῆς ἀπὸ προστάξεως Ἰησοῦ γεννησομένης ἀέ-
τῳ εὐτομίας πρὸς τὸ ἐξελεῖν ἀπὸ τοῦ μνημείου. Διὸ
μετὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα εὐχαριστίαν μεγάλην ἐχρή-
σατο φωνῇ, δύναιμιν ἐντιθεῖσθαι τῷ Λαζάρῳ, μεγάλῃς
χρηῖσται, ὡς οὐδέπω γενομένου ὀξυγκῶ τῆς προκα-
λουμένης αὐτὸν ἔξω τοῦ μνημείου κραυγῆς. Καὶ τοῦτο
ἔκ κομιστέον ἄξιον εἶναι τοῦ Ἰησοῦ ἔργον, τὸ μὴ μό-
νων εὐχεσθαι ἕνα ζῆσθαι ὁ νεκρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐμφοῖσαι
αὐτῷ, καὶ καλέσαι τὸν ἔνδον τοῦ σπηλαίου, καὶ τοῦ
μνημείου ἐπὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ. Χρὴ δὲ εἶδέναι, ὅτι εἰσὶ
τινες καὶ νῦν Λάζαροι (75) μετὰ τὴν φίλιαν Ἰησοῦ
ἀσθενήσαντες, καὶ ἀποθανόντες, καὶ ἐν μνημείῳ καὶ
νεκρῶν χώρᾳ μενάντες μετὰ νεκρῶν νεκροί· καὶ
μετὰ τοῦτο τῇ εὐχῇ τοῦ Ἰησοῦ ζωοποιηθέντες, καὶ
ἀπὸ τοῦ μνημείου ἐπὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ ὑπὸ Ἰησοῦ τῇ
μεγάλῃ αὐτοῦ φωνῇ καλούμενοι· ὅ· ὁ πειθόμενος,
ἐξέρχεται τοὺς ἀξίους τῆς νεκρότητος δεσμούς ἐκ τῶν
προτέρων ἁμαρτημάτων περιεχόμενος, καὶ τὴν ὄψιν
περιδεόμενος ἔτι, καὶ μήτε βλέπων, μήτε (76) πο-
ρευθῆναι δυνάμενος, μήτε τι ἐνεργῆσαι διὰ τοὺς τῆς
⁶⁰ Joan. xi, 43.

(74) Idem codex Regius, οὕτως ὄχλος θαυμάσοι
οὕτω δυσώδης.

(75) Χρὴ δὲ εἶδέναι, ὅτι εἰσὶ τινες καὶ νῦν Λά-
ζαροι, etc. Eustathius Antiochenus *De engastrimy-
tho*: Περὶ δὲ τοῦ Λαζάρου γράφων (nempe Origenes,
sic enim legendum, non, ut Allatius, γράφω) ἀντὶ
τοῦ δοξάσαι τὴν τοῦ Χριστοῦ μεγαλοφυΐαν, καὶ διὰ
τούτων ἀποδείξαι σαφῶς, ὅτι Θεός ἐστιν ὁ τὸν ὀδο-
ύντα νεκρὸν ἐκ τῶν μνημάτων ἐξουσία μεταπεμφά-
μενος, καὶ τῇ τοῦ ῥήματος ἀφέσει τὰ διωδηκότα σώ-
ματα ψυχάσας, οὐδὲν μὲν ἕνεκα τούτου λέγει, Λάζα-
ρον δὲ τὸν τοῦ Κυρίου φίλον, ὃν οὐκ ἀπεικόντως
ἠγάπα δι' ἀρετῆν, εἰς τὸν ἀσθενούντα καὶ τελευτῶντα
ταῖς ἁμαρτίαις ἀνήγαγεν. Οὐδεὶς δὲ κατὰ τοῦ δι-
καίου ταῦτα εἶπεν, οὐτ' ἐγραψεν· οὐ γὰρ ἂν οὕτως
ἀρίστως ἔσπεργεν ὁ Κύριος αὐτὸν, εἰ μὴ θεοσεβίας
ἐξῆτο πολιτείας· « De Lazaro autem scribens, cum
debuisset Christi ingens opus magnificere, illoque
palam demonstrare Deum esse, qui mortuum jam

A resurrectione hactenus quidem. Cæterum sensus
hujus loci anagogicus, ex his quæ explicuimus, haud
est difficilis. Petiit enim Jesus ut qui peccaverat
post amicitiam quam erga se habuerat, mortuus
factus Deo, divina virtute rediret denuo ad vitam;
votique conipos factus est, viditque in hujusmodi
homine vitales motus: pro quibus gratias agit Pa-
tri. Circa hujuscemodi autem mortuum stabat
turba nondum credentium Jesum a Deo missum fuisse,
nec Sermonem hunc divinitus ad homines accessisse.
Atque utinam hæc turba circumstans miretur, quod
aliquis adeo fetidus factus ob peccata ad mortem,
mortuusque virtuti, denuo ad vitam redierit; cum-
que mirata fuerit, credat Sermoni ipsam aliquando
vivificaturo, quod divinitus ad homines advenerit.

B 377 6. « Et hæc cum dixisset, voce magna cla-
mavit: Lazare, veni foras: et prodiiit qui mortuus
fuerat, manus et pedes habens revinctos fasciis fu-
neris; et facies illius sudario erat obvincta. Dicit
eis Jesus: Solvite eum, et sinite abire⁶⁰. » Preca-
turus Jesus cum sustulisset oculos, exauditus fuit,
et precum loco gratias egit, quia diligenter per-
spexisset Lazari animam corpus ingressam fuisse;
egentem superventura sibi ob jussionem Jesu stren-
uitate et vigore ad exeundum e monumento. Quo-
circa postquam Patri gratias egisset, voce magna
clamavit, robur impositura in Lazaro, magna voce
opus habente, quia nondum acumine præditus esset
audiendi clamorem invitantem se extra monumen-
tum. Atque hoc sane opus dignum Jesu esse dicen-
dum est, ut non solum pro mortui vita oret, verum
etiam in illo insonet, vocetque illum in monumento
existentem et in spelunca, ad prodeundum foras.
Sed notemus necesse est aliquos etiamnum Lazaros
esse, qui post contractam cum Jesu amicitiam in-
firmati sunt et periire: qui etiam in monumento
et in mortuorum loco manserunt cum mortuis mor-
tui, et postea oratione Jesu, qui illos e monumento
ad prodeundum foras voce sua magna vocavit, vi-
vificati; cui qui paret, egreditur, vinculis mortifi-
catione dignis ob priora peccata circumdatus; et
faciem etiamnum obvinctam habens, neque videns,
neque ambulare valens, neque aliquid operari pro-

D fetentem e monumento auctoritate evocaverat, et
verbi emissionem corpora tumefacta animaverat, his
omnibus silentio involutis, Lazarum amicum Do-
mini, quem non abs re propter virtutem diligebat,
in peccatis laborantem et mortuum transtulit. Quæ
nemo de justo aut dixit, aut dicta scriptis manda-
vit. Neque enim eum tam valido amore Dominus
prosecutus fuisset, nisi vitæ ratio quam profiteba-
tur, divina fuisset. » In quo sane, ut sæpe in aliis,
Origenem immerito carpit Eustathius; nam quan-
vis Lazaro hominem peccatis laborantem significari
docuerit, non ideo Lazarum peccatis laborasse vo-
luit: quemadmodum qui serpentem anemum in soli-
tudine a Moyse Israelitis propositum, dixerit Christi
typum fuisse, non idcirco serpentem anemum Chris-
tum fuisse dixerit. Atque hæc in *Origenianis* ex-
penduntur. HUETIUS.

(76) Codex Regius, male, μήποτε.

pter mortificationis vincula, donec Jesus jusserit solventibus eum, penes quos etiam facultas est sinendi eum abire. Et sane quisquis dicere valet : « An experimentum quæritis in me loquentis Christi ⁶¹? » is tentet talis fieri, ut sibi Christus voce magna clamans dicat : « Lazare, prodi foras ; » sibi, inquam, qui postquam mortuus fuit, invocavit quidem, sed non acute, et idcirco etiam opus habebat Jesu clamore. **378** Proinde cogita eum qui a Christo recessit, ad gentilem relapsus vitam, post acceptam veritatis cognitionem, et postquam illuminatus fuerit, gustaveritque donum supercælestis, participes factus Spiritus sancti, atque gustaverit bonum Dei verbum, virtutesque futuri sæculi ⁶²; cogita, inquam, talem in inferno esse cum umbris et mortuis, in loco ac regione mortuorum et monumentis. Simul atque igitur pervenerit Jesus ad hujuscemodi hominis monumentum, et extra illud stans pro tali oraverit, et exauditus fuerit, postulans suæ voci suisque sermonibus innasci robur, voce magna clamat illum quem sic adamabat, ad ea quæ præcul absunt a gentiliū vita, et a monumento, atque spelunca eorum vocans : quando Jesu sectatorum licet agnoscere, quoniam pacto talis propter Jesu quidem vocem prodeat, sed adhuc suorum peccatorum spiribus ligatus et strictus, atque ob prænitentiam quidem, atque quia audierit Jesus vocem, vivens; sed nec pedibus, quia nondum liberatus sit peccati vinculis, liberis ingredi, nec res eximias libere operari valens, manus et pedes revinctos habens vinculis mortuorum sepulcralibus. Ac talis profecto propter in se existentem mortificationem, præter vincula etiam manuum et pedum, faciem quoque ignorantia coopertam et obvinctam habet. Deinde quoniam non tantum voluit Jesus hunc vivere, nec amplius in monumento manere, extra monumentum cum venisset Lazarus ligatam, ut superius dictum est, faciem habens, atque impeditus, quatenus ligatus erat, e monumento prodire, dicit illis qui huic muneri obeundo idonei erant Jesus : « Solvite eum et sinite abire; » existimo quod non approbans rationem conversionis, postquam peccaverat; nec adhuc valens juxta illam vivere, quod detinerentur animæ illius potentia, nempe eundi, operandi et contemplandi, talis prodiit e monumento, adhuc manus et pedes revinctos habens fasciis sepulcralibus, faciemque suam sudario obvinctam. Sed postquam dicente Jesu Christo tanquam Domino : « Solvite eum et sinite abire, » his qui solvere illum poterant, ob jussionem Jesu solutus fuit pedibus et

⁶¹ II Cor. XIII, 3. ⁶² Hebr. VI, 4, 5.

(77) *Κηρήσαντι μὲν*. Sic habet codex Regius, Bodlicianus autem *κηρύξαντι*. Perionius vertit : « Cum post mortem fasciis sepulturæ vinctus est. » Finxit sibi verbum Perionius a *χειρίαί*, quod nusquam iuit. Ferrarius videtur legisse *καλέσαντι μὲν*.

(78) Codex Regius, male, *τὴν ἔθνικὴν*.

(79) Idem codex Regius, male, *ἐπακούσῃ*.

(80) Codex Bodleianus recte habet *μὴ μένειν*, in Regio perperam omittitur *μὴ*.

(81) *Καθὼς προεβλήθη, τῆς ζωῆς*, etc. Ita codex

A νεκρότητος δεσμούς, ἕως Ἰησοῦς κελεύσῃ τοῖς λύσασιν αὐτὸν, δυναμένοις καὶ ἀφιέναι αὐτὸν ἀπειναι. Καὶ πειράσθω γε πᾶς ὁ δυναμένος λέγειν · « Ἡ δοκίμην ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ; » τοιοῦτος γενέσθαι, ἵνα μὲν αὐτῷ Χριστὸς φωνῇ μεγάλη εἶπῃ κραυγᾶς τῷ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν κηρήσαντι μὲν (77), οὐκ ὀξέως δὲ, καὶ διὰ τοῦτο δεομένης τῆς Ἰησοῦ κραυγῆς, τό · « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω. » Καὶ νόμισον εἶναι ἐν ἄδου μετὰ τῶν σαῶν, καὶ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐν χώρᾳ νεκρῶν, ἢ μνημείοις, τὸν μετὰ τὸ λαθεῖν ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ φωτισθέντα, γευσάμενον τῆς τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μέτοχον γενομένον Πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσάμενον Θεοῦ ῥῆμα, δυναμίεις τε μέλλοντος αἰῶνος, ἀποστατήσαντα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπὶ τὸν ἐθνικὸν (78) παλινδρομήσαντα βίον. Ἐπὶ οὖν περὶ τοῦ τοιοῦτου ἐλθὼν αὐτοῦ εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ ἔξω αὐτοῦ στὰς ὁ Ἰησοῦς εὐξεται, καὶ ἐπακούσῃ (79), αἰτήσας ἐγγένεσθαι δύναμιν τῇ φωνῇ καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ, φωνῇ μεγάλῃ κραυγᾶζει ἐπὶ τὰ ἔξω τοῦ τῶν ἐθνικῶν βίου, καὶ τοῦ μνημείου αὐτῶν, καὶ τοῦ σπηλαίου, καλῶν γενομένον οὕτω φίλον ὅτε ἔστιν ἰδεῖν τὸν ἀκολουθοῦντα τῷ Ἰησοῦ, τίνα τρόπον ὁ τοιοῦτος ἐξέρχεται μὲν διὰ τὴν Ἰησοῦ φωνὴν, ἔτι δὲ σειραῖς τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων δεδεμένος καὶ ἐσφιγμένος, διὰ μὲν τὴν μετανοίαν, καὶ τὸ ἀκηχοῦναι τῆς Ἰησοῦ φωνῆς ζῶν, διὰ δὲ τὸ μηδέπω ἀπολελυθῆναι τῶν τῆς ἀμαρτίας δεσμῶν, μηδὲ ἤδη δύνασθαι ἐλευθέρους ἐπιβαίνειν τοῖς ποσίν, ἀλλὰ μηδὲ ἐνεργεῖν ἀπολελυμένως τὰ διαφέροντα, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας δεσμοῖς νεκρῶν χειρῶν. Καὶ ὁ τοιοῦτός γε διὰ τὴν ἐγγενομένην αὐτῷ νεκρότητα, πρὸς τοῖς ἔτι τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν δεσμοῖς, καὶ τὴν ὄψιν τῇ ἀγνοίᾳ κεκάλυπται, καὶ περιδέδεται. Ἐπὶ ἐπεὶ μὴ μόνον ζῆσαι αὐτὸν θεοῦληται ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐν τῷ μνημείῳ μὴ μένειν (80), ἐπὶ τὰ ἔξω τοῦ μνημείου οὕτως ἐλθὼν δέδεται, καθὼς προεβλήθη, τῆς ζωῆς (81), καὶ τοῦ ἐξεληλυθέναι ἀπὸ τοῦ μνημείου μὴ δύνασθαι, ὅσον δέδεται, λέγει τοῖς δυναμένοις ὑπηρετήσασθαι αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς · « Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἀφετε αὐτὸν ὑπάγειν. » νομίζω, ὅτι μὴ συγκαταθέμενος μὲν τῷ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς μετὰ τὸ ἡμαρτηθέναι λόγῳ · ἔτι δὲ ἀτονῶν κατ' αὐτὸν βιῶν, τῷ κατέχασθαι αὐτοῦ τὰς τῆς ψυχῆς πορευτικὰς, καὶ δραστηκὰς, καὶ θεωρητικὰς δυνάμεις, ὁ τοιοῦτος ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ μνημείου, καὶ ἔτι ἐστὶ δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας χειρῶν, καὶ ἡ βίβλος αὐτοῦ σουδαρίῳ περιδέδεται. Ἄλλ' ἐπὶ πάν, εἰπόντος Ἰησοῦ τοῖς λύσαι αὐτὸν δυναμένοις, διὰ τὴν πρόσταξιν ὡς δεσπότητος τοῦ Χριστοῦ, τό · « Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἀφετε αὐτὸν ὑπάγειν, » λυθῆ τὸς πόδας

Regius quem secutus est Perionius, qui sic habet : « Deinde quoniam eum Jesus vivere voluit, nec in sepulcro manere, cum ad ea quæ extra sepulcrum sunt prodiit, vinctus est, ut ante diximus, a vita, nec prodire potest e sepulcro, quandiu est ligatus : tum præcipit, » etc. Hæc partim e vitiosa lectione profecta esse, partim male conversa mihi certissimum est. Ferrarius videtur legisse *δέδεται*, καθὼς προεβλήθη, τὴν ὄψιν, etc. HUETIUS.

καὶ τὰς χεῖρας, καὶ ἀποθῆται τὸ ἐπιχείμενον αὐ-
τοῦ τῆ ὄψει κάλυμμα ἀφαιρεθὲν, πορεύεται τοιαύτην
πορείαν, ὥστε φθάσαι αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἕνα καὶ αὐτὸν γε-
νέσθαι τῶν συνανακειμένων τῷ Ἰησοῦ.

7. Μετὰ τοῦτο διὰ τὸ· « Ἐξῆλθεν ὁ θεθηκῶς, δε-
δεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας χειρίαις, » λε-
κτέον, ὅτι διαφορὰ ἐστὶ καὶ τῶν δεδεμένων τοὺς πό-
δας καὶ τὰς χεῖρας· καὶ οὐ ταῦτόν ἐστι (82) τὴν ἀρ-
χὴν τοῦ δεδέσθαι ἐκ τοῦ νενεκρωθῆαι εἰληφέναι, ὥστε
καὶ τοὺς δεσμοὺς ἐπιφέρεισθαι τὸ ὄνομα τῆς νεκρότη-
τος (νῦν γὰρ αἱ χειρίαι νεκρῶν εἰσι δεσμοί), τῷ δε-
δέσθαι (83) κρίσει Κυρίου γενέσθαι, τοῦ εἰσελθόντος
θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, καὶ εἰδότες τὸν μὴ ἐνδε-
δυμένον ἔνδυμα γάμου, καὶ περὶ αὐτοῦ εἰπόντος· « Ἀή-
σαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας ἐκβάλετε αὐτὸν εἰς τὸ
σκότος τὸ ἐξώτερον. » Ἔστι δέ τι ἐν τῷ τόπῳ δεδέ-
μενον διακρίσεως, ἐν τῷ· « Καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδα-
ρίῳ περιδέδετο, » καὶ ἐν τῷ κάλυμμα ἐπιχεῖσθαι τῷ
προσώπῳ Μωσέως, ἥνικα ἐλάλει τῷ λαῷ· τὸ μὲν γὰρ
ἐπιχείμενον τῆ ὄψει τοῦ Λαζάρου σουδάριον ἐκάλυ-
πεν αὐτοῦ νενεκρωμένας τὰς ὀράσεις· τὸ δὲ Μω-
σέως κάλυμμα κατ' οἰκονομίαν ἦν τῷ προσώπῳ αὐ-
τοῦ περιχείμενον διὰ τοὺς μὴ χωροῦντας ἀπὸ τοῦ
λαοῦ ἐνοραῖν τῆ ὄψεσιν αὐτοῦ. Ζητήσεις δὲ περὶ τοῦ μὴ
ἐνδεδυμένου (84) ἔνδυμα γάμου, περὶ οὗ εἴρηται·
« Ἀψαντες αὐτὸν ποδῶν καὶ χειρῶν, ἐκβάλετε αὐτὸν
εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, » πότερον εἰσαεὶ μέ-
νει (85) δεδεμένος, καὶ ἐν τῷ ἐξωτέρῳ σκότῳ (οὐ
γὰρ πρόσκειται τὸ, « εἰς τὸν αἰῶνα, » ἢ, « εἰς τοὺς
αἰῶνας), » ἢ λυθῆσεται ποτε· οὐ γὰρ ἐμφαίνεται ἐκ
τῆς περὶ αὐτοῦ λέξεως τὰ περὶ ἀπολύσεως ἐσομένης.
C γγραμμένα περὶ αὐτοῦ· οὐ δοκεῖ δέ μοι ἀσφαλὲς εἶ-
ναι μὴ καταλαβόντα ὅτι ποιοῦν, μάλιστα τῷ μὴ γε-
γράφθαι περὶ αὐτοῦ, ἀποφύνασθαι. Ζητήσεις δὲ διὰ
τὸ· « Λέγει Ἰησοῦς αὐτοῖς· Λύσατε αὐτὸν, » τίσιν,
αὐτοῖς; οὐτὲ γὰρ ὅτι μαθηταῖς ἀναγέγραπται, οὐδ'
ὅτι τῷ περισσῶτι δὴλω, ἀλλ' οὐδὲ ὅτι τοῖς μετὰ Μα-
ρίας οὖσι Ἰουδαίοις, καὶ παραμυθουμένοις αὐτῆν·
ὑπονοῆσαι δ' ἂν τις διὰ τὸ· « Ἀγγελοὶ προσῆλθον,
καὶ διηκόνουν αὐτῷ, καὶ διὰ τὴν κατὰ τὸν τρόπον ἀνα-
γωγῆν, ὅτι μήποτε κάκεινους δύναται εἰρησθαι τὸ·
« Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε αὐτὸν ὑπάγειν. »

8. Ἐτι ζητῶ εἰ πεπλήρωκεν ὁ Ἰησοῦς τὸ ἐπιφερό-
μενον τῷ· « Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται, » τὸ·
« Ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν· » ἐφίστημι D
οὐ μὴ ποτε ἐν τῷ εἰρηκέναι αὐτὸν φωνῇ μεγάλῃ
κραυγᾶσαντα· « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω· » ἢ γὰρ μεγάλῃ
φωνῇ καὶ ἡ κραυγὴ οὐκ ἂν ἀτόπως λέγοιτο ἐξυπνικέ-
ναι αὐτόν· καὶ εἰ δεῖ δύνασθαι ἀποφύνασθαι ἐν τού-
τῳ μᾶλλον πεπληρωθῆαι τὸ· « Πορεύομαι, ἵνα ἐξυ-
πνίσω αὐτόν, » ἢ περ ἐν τῷ τῆς εὐχῆς τοῦ Υἱοῦ ἀκού-

A manibus, ac depositum quod impositum **379** faciei
suae operimentum fuerat, instituit iter tale, ut etiam
ipse eo perveniat, ut sit unus ex accumbentibus cum
Jesu.

7. Jam propter illud : « Prodiit qui mortuus fue-
rat, vinclos habens pedes et manus fasciis funereis⁸², »
dicendum est differentiam esse inter eos qui vin-
ctos habent pedes et manus; nec idem esse coepisse
liguri ob mortificationem (nunc namque χειρίαι
vincula mortuorum significant), et ligatum fuisse
judicio Domini, qui ingressus ut videret accum-
bentes, cum vidisset non habentem vestem nuptia-
lem, de eo dixit : « Ligatis illius pedibus et mani-
bus, ejicite eum in tenebras exteriores⁸⁴. » Insuper
hoc in loco est nonnihil quod egeat inquisitione;
nempe dum dicitur Lazari « faciem sudario obvinctam
fuisse⁸⁴, » et velamen impositum faciei Moysis, cum
populum alloqueretur⁸⁵. Impositum namque Lazari
faciei sudarium tegebat illius mortificatas visiones;
at vero Moysis velamen per œconomiam faciei illius
impositum erat, ob illos ex populo qui gloriam vul-
tus ejus intueri non poterant. Sed quæres de eo
qui non indutus erat veste nuptiali, de quo dictum
est : « Ligatis illius manibus et pedibus, ejicite eum
in tenebras exteriores⁸⁶, » utrum perpetuo maneat
vinculus, et in tenebris exterioribus (non enim ad-
ditur vocabulum illud, « in sæculum, » vel, « in
sæcula »), an aliquando solvendus sit; non enim
apparet ex his quæ de ipso dicuntur, scriptum
fuisse de futura ejus liberatione; nec nihi tutum
esse videtur de aliquo pronuntiare quod assecutus
non fueris, præsertim cum litteris non sit id ex-
pressum. Quæres præterea, eo quod dicat Jesus Ip-
sis, « Solvite eum, » quinam sint hi ipsi quibus di-
xit: neque enim discipulis, neque circumstanti turbæ,
ac ne Judæis quidem qui cum Maria erant, quique
eam consolabantur, scriptum est eum dixisse; sed
fortasse aliquis propter contextum illum: « Acces-
serunt angeli, et ministrabant ei⁸⁷, » et propter
sensem anagogicum hujus loci suspicabitur illis
etiam dictum videri posse: « Solvite eum, et sinite
abire. »

380 8. Adhuc quæro an impleverit Jesus hoc
dictum : « Sed vado, ut a somno excitem eum⁸⁸, »
quod illi subjungitur : « Lazarus amicus noster dor-
mit. » Itaque inspicio an forte expletum fuerit hoc
dictum : « Vado, ut a somno excitem eum, » cum
Jesus voce magna clamans dixit : « Lazare, prodi
foras; » nam vox magna, et clamor, non absurde
dicitur excitasse eum. Inspicio etiam an possis
enuntiare in hoc magis impletum fuisse illud : « Vado,

⁸² Joan. xi, 44. ⁸³ Matth. xii, 13. ⁸⁴ Joan. xi, 44. ⁸⁵ Exod. xxxiv, 23. ⁸⁶ Math. xii, 45.
⁸⁷ Matth. iv, 11. ⁸⁸ Joan. xi, 14.

(82) Codex Bodleianus, recte, καὶ οὐ ταῦτόν ἐστι·
Regius, ταῦτόν ἐστι, male.

(83) Δεδέσθαι. Ferrarius legebat δεδεμένον.

(84) Codex Bodleianus, recte, μὴ ἐνδεδυμένου. In
editione Huetii deest μὴ.

(85) Πότερον εἰσαεὶ μένει. Sic habet codex Bo-

dleianus. In editione Huetii deest πότερον, et legitur,
εἰ ἀεὶ μένει. Ut ut est, videtur hoc locum Origenes
aliquantisper recedere a pervulgata sua et absorta
sententia, quæ damnatorum pœnis finem aliquando
impositum iri decernit. Id ex instituto disputatur
in Origenianis.

ut a somno excitem eum,) quam cum Pater audita Jesu precatione, Lazari animam fecit ad corpus ejus redire, quod in monumento repositum erat. Dicturus est enim aliquis Patrem cum audisset orantem Filium, Lazari animam ex mortuis excitasse, Jesum vero voce magna cum clamasset, ac dixisset, « Lazare, prodi foras, » id quod antea promiserat implere, « Sed vado, ut a somno excitem eum. » Atque hoc quidem qui astruit, differre dicens hoc dictum : « Lazarus amicus noster dormit, » ab hoc, « Lazarus mortuus est, » dicit ad vocabulum, « dormit, » Jesum promississe, dicentem : [(86) « Sed vado, ut a somno excitem eum ; » et ad verbum hoc, « mortuus est, » non respondisse illud :] « Vado, ut suscitem eum ex mortuis. » At vero qui solvit discrepantiam quæ in his esse videtur, et dat Lazari ex mortuis resurrectionem commune opus fuisse tum Filii precantis, tum Patris exaudientis, utetur testimonio Domini ad Martham dicentis : « Ego sum resurrectio et vita ⁹⁹ : » addetque illud etiam : « Ut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic etiam Filius, quos vult vivificavit ⁹⁹. »

9. « Multi igitur ex Judæis qui venerant ad Mariam, cum vidissent quæ fecisset Jesus, crediderunt in eum ⁹¹. » Et sane quemnam eorum qui demersi admodum fuere vitio, tanquam mortificatione et fetore, quique summa mutatione facta deposuerunt, imperio et cooperatione Filii Dei, non solum multum fetorem ex peccato contractum, verum etiam vincula vires animæ detinentia, nempe vires eundi et operandi, atque etiam præterea vim contemplandi ; quemnam, inquam, non moverunt hæc ad credendum, atque etiam ad vere credendum prædicationi Jesu? Perculsi enim qui glorificabantur se, multa diligentia adhibita, exerceri in verbo Dei, plenitudinem vero ejus non perciperant, crediderunt videntes Jesum in talibus tantum potuisse : **381** præsertimque credituri erant qui propter mortuum et omnino desperatum, quem et ipsi deploratum habebant, ad Mariam venerant officii gratia, plorantem ob fratris casum ; quorum etiam causa potius quam ejus qui mortuus fuerat, cum venisset ad defuncti speluncam, « sustulit oculos sursum, et dixit : Pater, gratias ago tibi, quod audisti me ; ego autem noveram quod semper me audis ⁹². » Quod enim horum gratia magis quam Lazari, hujuscemodi gratiarum actionem reddiderit, perspicuum est ex his verbis : [(88) « Sed propter populum, qui circumstat, dixi, ut credant quia tu me misisti ⁹². » Lazarus ergo ei curæ fuit,] nempe propter circumstantem turbam ; ut multi Judæorum, qui ad Mariam venerant, quique viderunt quæ fecisset Jesus, in ipsum crederent.

10. Sed audi etiam de his, verum non tantum corporaliter. « Quidam autem ex eis abierunt ad Phariseos, et dixerunt illis quæ fecisset Jesus ⁹³. »

⁹⁹ Joan. xi, 25. ⁹¹ Joan. v, 21. ⁹² Joan. xi, 45.

(86) Hæc supplevimus e Perionio.

(87) 'Ο 'Ιησοῦς. Decet in editione Huetii, sed le-

παντα τὸν Πατέρα πεποιθέναι τὴν Λαζάρου ψυχὴν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸ ἐν τῷ μνημείῳ ἀποκείμενον αὐτοῦ σῶμα · εἶποι γὰρ ἂν τις, ὅτι ὁ μὲν ἀκούσας εὐξαμένου τοῦ Υἱοῦ Πατρὸς ἐκ νεκρῶν τὸν Λάζαρον ἀνέστησεν · ὁ δὲ εἰπὼν φωνὴ μεγάλη, καὶ κραυγὰς · « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » ἐπλήρωσεν δὲ προεπηγγεῖλατο · « Ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν. » Καὶ ὁ τοῦτο γε κατασκευάζων διαφορὰν διδοὺς τοῦ · Λαζάρου ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται, » καὶ τοῦ · « Λάζαρος ἀπέθανεν, » ἔρει, ὅτι πρὸς μὲν τὸ, « κεκοίμηται, » ἐπηγγεῖλατο εἰπὼν · « Ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν · » πρὸς δὲ τὸ, « ἀπέθανεν, » οὐκ ἀποδέδωκε τό · « Πορεύομαι, ἵνα ἀναστήσω αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. » Ἀλλὰ ὁ λύων τὴν ἐν τούτοις δοκοῦσαν εἶναι διαφορὰν, καὶ διδοὺς τὴν τοῦ Λαζάρου ἐκ νεκρῶν **B** ἀνάστασιν κοινὸν ἔργον γεγονέναι Υἱοῦ τοῦ εὐξαμένου καὶ Πατρὸς τοῦ ἐπακούσαντος, χρῆσεται καὶ τῷ εἰρημένῳ ὑπὸ τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν Μάρθαν λέγοντος · « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ · » παραθήσεται καὶ τό · « Ὡσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτως καὶ ὁ Υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ. »

9. « Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς (87) ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. » Καὶ τίνα γε οὐκ ἂν κινήσειεν πρὸς τὸ πιστεῦσαι τῷ τοῦ Ἰησοῦ κηρύγματι, καὶ ἀληθῶς, ὡσπερὶ ἐκ νεκρότητος καὶ δυσωδίας, τῷ πάντῳ ὑπὸ τῆς κακίας καταβεβαπτισμένων, ἀκροτάτῃ μεταβολῇ ἀποσεισασμένων τῇ προστάξει καὶ συνεργείῳ τοῦ Λόγου οὐ μόνον τὴν ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας πολλὴν δυσωδίαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατέχοντας δεσμούς τὴν πορευτικὴν καὶ τὴν δραστηκὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν, ἐτι δὲ χωρὶς τούτων καὶ τὴν θεωρητικὴν ; Καταπλαγέντες γὰρ οἱ **C** ἰδόντες τὸν Ἰησοῦν ἐν τοῖς τοιοῦτοις τοσοῦτον δεδυνημένον, οἱ αὐχοῦντες μὲν περὶ λόγον ἀσχολεῖσθαι Θεοῦ τὸ πλήρωμα δὲ τοῦ λόγου μηδέπω παραδεξάμενοι καὶ πιστεύσαντες ἂν μάλιστα δοιοὶ ἐληλύθησαν ὡς ἐκ νεκρῶν, καὶ πάντα ἀπεγνωσμένοι, καὶ αὐτοὶ ἀπογνώστες τὸν τοιοῦτον, παραμυθησασθαι τὴν ἐπὶ τῇ ἐκπτώσει τοῦ ἀδελφοῦ ὀδυνωμένην · δι' οὓς τάχα πλεονεξία διὰ τὸν ταῦτα παθόντα, ἐλθὼν ἐπὶ τὸ σπῆλαιον τοῦ νεκροῦ, « ἤρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε · Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου · ἐγὼ δὲ ᾔδειν, ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις. » Ὅτι γὰρ διὰ τούτους μᾶλλον **D** ἢ τὸν Λάζαρον ταύτην ἀνεφθέγγετο πρὸς τὸν Πατέρα τὴν εὐχαριστίαν, δῆλον ἐκ τοῦ · « Ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περισσῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σύ μὲν ἀπέστειλας. » Ἐπραγματεύσατο οὖν περὶ τοῦ Λαζάρου διὰ τὸν περισσῶτα ὄχλον, ἵν' οἱ πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων, ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησε, πιστεύσωσιν εἰς αὐτόν.

10. Ἀλλὰ ἀκουε καὶ περὶ τούτων, μὴ μόνον σωματικώτερον. « Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς. » **92** Joan. xi, 41, 42. ⁹³ ibid. 42.

gitur in codice Bodleiano.

(88) Hæc supplevimus e Perionio.

ἔχει μὲν τι ἡ λέξις ἀμφίβολον· πότερον οἱ ἀπελθόντες πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἰπόντες αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἀπὸ τῶν πολλῶν Ἰουδαίων ἦσαν τῶν θεασαμένων ἃ ἐποίησε, καὶ πιστευσάντων εἰς αὐτόν, βουλόμενοι καὶ τοὺς ἐχθρῶς διαχειμένους πρὸς αὐτόν δυσωπῆσαι διὰ τῆς περὶ τοῦ Λαζάρου ἐπαγγελίας· ἢ οἱ λοιποὶ παρὰ τοὺς πολλοὺς, καὶ πιστεύσαντες (89), ὡς μὴ κινήθητες ἐκ τοῦ γενομένου εἰς τὴν περὶ Ἰησοῦ πίστιν, ὅτι τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς (90) καὶ κατ' αὐτοῦ τοὺς Φαρισαίους τὸν ἐν αὐτοῖς πονηρὸν ζῆλον ἐγείροντες διὰ τῆς περὶ τοῦ Λαζάρου ἐπαγγελίας. Καὶ δοκεῖ μοι τοῦτο μᾶλλον βούλεσθαι σημαίνειν ὁ Εὐαγγελιστῆς· διὸ καὶ ἐπιφέρεται τὸ· « Συνηγαγόν οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, » καὶ τὰ ἐξῆς. Πολλοὺς μὲν οὖν εἶπε, τοὺς διὰ τὸ θεάσασθαι τὰ περὶ τὸν Λάζαρον πιστεύσαντας· ὡσπερὶ δὲ ὀλιγωτέρους ἐφησεν εἶναι τοὺς μὴ τοιούτους, εἰπὼν· « Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Πρόσχευ δὲ καὶ τοῖς λεχθησομένοις εἰ δύναται ἡμᾶς κινήσαι πρὸς συγκατάθεσιν, ἐπεὶ μὴ εἴρηται μὲν· Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων τῶν ἐλθόντων πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασαμένων ἃ ἐποίησεν, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, γέγραπται δέ· « Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· » καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀναγωγὴν κινουμαι, μήποτε πάντες οἱ θεασάμενοι, τουτέστι θεωρήσαντες καὶ συνιέντες (91) ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· οἱ μάλιστα ἀπελθόντες πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἰπόντες αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπεὶ μὴ μεμαρτύρηται, ὅτι θεάσαντο, μήποτε τὸ ἐν ἐπαίνῳ λεγόμενον περὶ τῶν πιστευσάντων οὐκ ἔσχον, τὸ· Ἐθεάσαντο· ἐδύνατο γάρ, εἴπερ καὶ οὗτοι θεάσαντο, γεγράφαί, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ θεάσαντο πεποιηκότα τὸν Ἰησοῦν· ἢ, ἃ θεάσαντο καὶ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· νυνὶ δὲ τὸ· Ἐθεάσαντο, ἐπὶ τούτων μὲν οὐδαμῶς εἴρηται· ἐπὶ δὲ τῶν πιστευσάντων, οἵτινες καὶ ἐλθόντες ἦσαν πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· δι' οὗς, οἶμαι, καὶ εἶπε τὸ (92)· « Ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. » Ἄμα δὲ καὶ περὶ τούτου πρόσχευ εἰ δύνασαι τοὺς ἐλθόντας πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασαμένους ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ πιστεύσαντας εἰς αὐτόν, μόνους λέγειν, ἅτε καὶ πολλοὺς ὄντας, ὅτι οὗτοι ἦσαν ὁ περιεστῶς τὸν Ἰησοῦν ὄχλος, δι' ὃν εἶπε τὸ· « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου· ἐγὼ δὲ ᾄδω, ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις. » Εἰ γὰρ ταῦτα διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπεν, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι ὁ Πατὴρ αὐτόν ἀπέστειλε, καὶ λέγων διὰ τοῦτο εἶπεν, ἵνα ὁ περιεστῶς ὄχλος πιστεύσῃ· οὐκ ἂν δὲ, μὴ πιστεύσοντός τινος ἐξ αὐτῶν, τῷ Πατρὶ

A Nonnihil ambigui habet hic contextus; utrum qui inde ad Phariseos concesserant, dixerantque ipsis quæ fecisset Jesus, essent ex ea Judæorum multitudine qui crederant in eum, conspectis his quæ fecisset, hoc agentes, ut etiam eos flecterent qui hostili animo erga Jesum erant affecti, nuntiantes quæ Lazaro evenissent; an alii, præter illos multos qui crederant, ceu edito miraculo non moti ad credendum in Jesum; imo potius, quantum in seipsis erat, Phariseos atque zelum malum in seipsis existentem excitantes contra Jesum, per ea quæ de Lazaro nuntiabant; id quod videtur magis mihi significare voluisse evangelista. Quocirca subjungitur⁸⁹: « Collegerunt igitur pontifices et Pharisei, » et quæ sequuntur. Multos igitur dicens, intellexit eos qui, conspectis his quæ circa Lazarum egerat, crederant, quemadmodum pauciores dixit esse qui hujusmodi non essent, dicens: « Quidam autem ex ipsis abierunt, » et quæ sequuntur. Adhibe vero animum his etiam quæ dicturus sum; nempe an ad hujus approbationem movere nos possit, quod dictum non fuerit: Multi igitur ex Judæis, nempe hi qui venerant ad Mariam, et viderant quæ fecisset Jesus, crediderunt in eum; sed scriptum sit: « Multi igitur ex illis Judæis qui venerant ad Mariam, et viderant quæ fecisset Jesus, crediderunt in eum. » Moveor præsertim ob **382** anagogen, num forte omnes [οἱ θεασάμενοι, τουτέστι θεωρήσαντες, καὶ συνιέντες, hoc est] qui viderant et contemplati fuerant, et intellexerant quæ fecisset Jesus, crediderunt in eum, cum contra de his qui abierunt ad Phariseos, et dixerunt illis quæ fecisset Jesus, non dicatur quod viderint et contemplati fuerint. Et fortasse quia laudi datur his qui crediderunt, vocabulum videndi seu contemplandi, hi qui abierunt ad Phariseos, non habent vocabulum videndi seu contemplandi. Quandoquidem si etiam hi qui in eum crediderunt, contemplati fuissent, scriptum esset quosdam ex his ad Phariseos concessisse, dixissetque ipsis quæ contemplati fuissent fecisset Jesum, vel se contemplatos fuisse quod fecisset Jesus: nunc autem vocabulum contemplandi haudquaquam dictum est de hisce, sed de his qui crediderant, et venerant etiam ad Mariam, et viderant quæ fecisset Jesus; propter quos etiam opinor eum dixisse: « Sed propter circumstantem turbam dixi, ut credant quod tu me miseris⁹⁰. » Pariter etiam huc mentem adhibe, num possis eos solos qui ad Mariam venerint, quique contemplati fuerint quæ fecisset Jesus, quique in ipsum crediderint, dicere (quia multi essent) fuisse turbam circum Jesum stantem; cujus causa

⁸⁹ Joan. xi, 46. ⁹⁰ ibid. 47. ⁹¹ ibid. 42.

(89) Καὶ πιστεύσαντες. Scribendum videtur μὴ πιστεύσαντες.

(90) Ὅτι τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, etc. Persuadet Ferrarii interpretatio ut sic legamus, ὅτι τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς κατ' αὐτοῦ τοὺς Φαρισαίους καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς πονηρὸν ζῆλον ἐγείροντες. Multum tamen, ἐν

αὐτοῖς. Huetius.

(91) Codex Bodleianus, recte, συνιέντες· Regius, male, συνέντας.

(92) Codex Bodleianus, recte, εἶπε τὸ· Regius, corrupte, εἰ περὶ τὸ.

dixit illud : « Pater, gratias ago tibi, quoniam au- A
disti me ; ego autem sciebam quod semper me au-
dis. » Nam si hæc dixit turbæ circumstantis causa,
ut crederent quod Pater illum misisset, et propter
hoc loquens dixit ut turba circumstans credat, haud-
quaquam ad Patrem locuturus fuerat, perinde atque
aliquis homo futurorum ignarus, si futurum erat ut
aliquis ex ipsis non crederet : « Sed propter turbam
Proinde vide ne forte qui venerant ad Mariam, et contemplati fuerant quæ fecerat, et crediderant
in eum, soli sint turba circumstans Jesum ; cæteros vero neque contemplatos fuisse quæ fecerat Jesus,
neque circa eum stetisse.

11. « Collegerunt ergo pontifices et Pharisæi concilium, ac dicebant : Quid facimus, quia hic homo
multa signa edidit ? Si permiserimus eum sic, omnes
credent in eum ; venientque Romani, et tollent tum
locum nostrum, tum gentem ⁹⁷. » Quod attinet ad
contextum, Pharisæi et pontifices videbant facillimum
factu esse, ut ob magnitudinem prodigiorum
ac virtutum quas fecisset Jesus, totus Judæorum
populus **383** traduceretur ad credendum in eum,
et traductus despiceret cultum illius loci corporalem,
tum Leviticum, tum sacerdotalem ; adeo ut
res hujusmodi prætextus fieret, quia non fove-
rent Judæi locum, ut Romani haberent, causa Ser-
vatoris, tum locum dictum, quod ab illis plurimi
siebat, tum gentem Judæorum totam, nolentium
omnino servare confessionem, quod essent Judæi
ipsi. Deinde quoniam cultum divinum, et locum,
et gentis multitudinem omnibus præferebant, quæ
præ his majoris esse momenti censebantur ; hanc
ob causam consilium agitant contra Jesum, ne si-
nant eum vivere. Arbitrorque eos simili modo
dixisse, « hic homo, » tanquam ad destruendam
gloriam ejus ; nec enim credebant his quæ superius
dixerat, nempe quod esset ipse Deus, cum lapidare
eum voluerunt, tanquam pro blasphemia ; dicentes
illi : « Tu homo cum sis, facis teipsum Deum ⁹⁸ ; »
quando etiam sua benignitate respondit, docens
omnem ad quem sermo Dei factus est, dici Deum a
Deo ; cum non valeat solvi vel dissolvi Scriptura
prophetica quæ hoc enuntiat. Licet etiam ex his
quæ Pharisæi et pontifices dixerunt, considerare
illorum apertam malitiam, et cæcā ; apertam quide-
m, quoniam attestabantur illi eum multa fecisse
signa, posseque huic, qui tot signa egerat, insidias
strui ; perinde quasi sui causa nihil posset contra
factas sibi insidias ; id quod ipsum etiam nihilominus
cæcitatibus erat, cum ejusdem esset, qui multa
fecisset miracula, insidias etiam superare nolentium
eum sic dimittere. Nisi forte credebant eum facere
miracula, et item suspicabantur ea non fieri virtute
divina, ita ut hanc ob causam omnia ipse non pos-
set, neque se eripere ex illorum insidiis. Atque illi

⁹⁷ Joan. xi, 47, 48. ⁹⁸ ibid. 47. ⁹⁹ Joan. x, 33, 35.

(93) Codex Bodleianus, recte, τῶν τὸ μέλλον ἀγνο-
ούντων ἀνθρώπων · Regius, corrupte, τῶν τὸ μέλ-
λον τῶν οὐόντων ἀνθρώπων.

(94) Editio Huetii, τεραστίων δυνάμεων.

(95) Editio Huetii, male, ἐπί.

Α ἔλεγεν, ὡς εἴ τις τῶν τὸ μέλλον ἀγνοούντων ἀνθρώ-
πων (93) · « Ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περισσῶτα εἶπον,
ἵνα πιστεῦσασιν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας · » μήποτε οἱ
ἐλθόντες πρὸς τὴν Mariam, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησε,
καὶ πιστεῦσαντες εἰς αὐτὸν, μόνοι ἦσαν ὁ περισσῶς
τὸν Ἰησοῦν ὄχλος · οἱ δὲ λοιποὶ οὔτε ἐθεάσαντο ἃ
ἐποίησεν, οὔτε περιεστῆκισαν αὐτόν.

11. « Συνήγαγον οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι
συνέδριον, καὶ ἔλεγον · Τί ποιούμεν, ὅτι οὗτος ὁ ἀν-
θρώπος πολλὰ ποιεῖ σημεῖα ; Ἐὰν ἀφώμεν αὐτὸν
οὕτω, πάντες πιστεῦσουσιν εἰς αὐτόν · καὶ ἐλεύσονται
οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ
ἔθνος. » Ὡς πρὸς τὸ βῆτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιε-
ρεῖς εἴρων, ὅτι διὰ τὸ μέγεθος ὧν ἐπεποιήκει τε-
ραστίων καὶ δυνάμεων (94) ὁ Ἰησοῦς, δυνατὸν ἦν
καὶ πάντα τὸν λαὸν τὸν Ἰουδαῖον ὑπαχθῆναι τῇ εἰς
αὐτὸν πίστει, ὑπαχθέντα δὲ καταφρονῆσαι τῆς ἐν τῷ
τόπῳ σωματικῆς Λευιτικῆς, καὶ ἱερατικῆς λατρείας·
ὥστ' ἂν πρόφασιν τὸ τοιοῦτον γενέσθαι τοῦ, ἅτε μὴ
περιεπόντων Ἰουδαίων τὸν τόπον, Ῥωμαῖοις ὑπὸ τοῦ
Σωτήρος γενέσθαι, καὶ τὸν νομιζόμενον παρ' ἐκείνων
εἰρημένον τόπον, καὶ πᾶν τὸ ἔθνος Ἰουδαίων, οὐκ
ἐπὶ παντὶ τρόπῳ τηρεῖν ἐθελόντων τὴν περὶ τοῦ Ἰου-
δαίου εἰσόδου εἶναι ὁμολογίαν. Εἴτ' ἐπεὶ (95) πᾶν-
των προέκρινον τὴν λατρείαν, καὶ τὸν τόπον, καὶ τὴν
τοῦ ἔθνους σύστασιν, τῶν νομισθέντων ἂν εἶναι κρειτ-
τόνων παρὰ ταῦτα· διὰ τοῦτο σκοποῦσι κατὰ τοῦ
Ἰησοῦ, ἵνα αὐτὸν μὴ ἔασωσι ζῆν. Ὡς δ' αὐτοὺς οἶμαι
καὶ ἐπὶ καθαιρέσει τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ εἰρηκῆναι τό-
· « Οὗτος ὁ ἄνθρωπος · » ἠπίστουν γὰρ τοῖς καὶ ἀνω-
τέρῳ εἰρημένοις περὶ τοῦ (96) Θεοῦ αὐτὸν εἶναι, ἥνικα
λιθάξει αὐτὸν ἐβούλοντο, ὡς περὶ βλασφημίας, λέ-
γοντες αὐτῷ· « Σὺ, ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς ἑαυτὸν Θεόν · »
ὅτε κατὰ τὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν ἀπεκρίνατο,
διδάσκων, ὅτι πᾶς πρὸς ὃν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο,
Θεὸς λέγεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· μὴ δυναμένης λυθῆναι
καὶ καταλυθῆναι τῆς ἀποφνημαμένης προφητικῆς
Γραφῆς. Ἔστι δὲ ἐκ τῶν λεγομένων ἀπὸ τῶν Φαρι-
σαίων καὶ τῶν ἀρχιερέων κατανοῆσαι αὐτῶν καὶ τὸ
τῆς κακίας ἀνομολογούμενον καὶ τυφλόν· ἀνομολο-
γούμενον, ὅτι ἐμαρτύρουν αὐτῷ καὶ πολλὰ πεποιη-
κῆναι σημεῖα, καὶ δύνασθαι τῷ τοσαῦτα σημεῖα πε-
ποιηκῆναι ἐπιβουλεύσαι, ὡς μηδὲν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐν τῷ
ἐπιβουλεύεσθαι δυναμένη· τυφλόν δὲ οὐδὲν (97) ἤττον
καὶ αὐτὸ τοῦτο ἦν· κατὰ γὰρ τὸν πολλὰ ποιούντα
σημεῖα ἦν καὶ τὸ κρεῖττον εἶναι τῆς ἐπιβουλῆς τῶν
ἀφέναι αὐτὸν μὴ θελόντων· εἰ μὴ ἄρα καὶ ἐπίστευ-
ον, ὅτι ποιεῖ σημεῖα, καὶ ὑπενόουν αὐτὰ μὴ ἀπὸ θείας
γίνεσθαι δυνάμεως, ὥστε διὰ τοῦτο μὴ πάντα αὐτὸν

(96) Codex Bodleianus, recte, τοῦ, Regius, τὸν,
male, cum Christus secundum Origenem non sit ὁ
θεός. — Sex abhinc lineis, supple τοῦτο ante ἀπο-
φνημαμένης. EDIT. PATROL.

(97) Codex Regius, male, τυφλῷ δὲ οὐδέν.

δυνατήναι, μηδὲ αὐτὸν ρύσασθαι ἀπὸ τῆς ἐκείνων ἐπιβουλῆς (98). Ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἐσκόπουσαν μὴ ἀφιέναι αὐτὸν, οἰόμενοι διὰ τοῦτο ἐμποδίσαι τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν καὶ Ῥωμαῖος μέλλουσιν αἰρεῖν αὐτῶν τὸν τόπον, καὶ τὸ ἔθνος. Ἄλλ' ἐπεὶ ἡ Κύριος διασκεδάξει βουλὰς ἐθνῶν, καὶ ἀθετεῖ λογισμοὺς λαῶν, οὐδὲν ἤττον καὶ οὐκ ἀφήχαν αὐτὸν, καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἀνέστησε, καὶ ἀφήκε, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐδούλευσαν αὐτῷ, καὶ ἐλθόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἤραν αὐτῶν τὸν τόπον· (ποῦ γὰρ ὁ φασιν ἐκεῖνοι ἀγίασμα;) ἤραν δὲ καὶ τὸ ἔθνος, ἐκβάλλοντες αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ τόπου, καὶ μάστιγας ἐπιτρέψαντες αὐτοῖς εἶναι ἔπου βούλονται (99) καὶ ἐν τῇ διασπορᾷ. Εἰ δὲ χρὴ τολμησαὶ καὶ εἰς ἀναγωγὴν τῶν κατὰ τὰ ῥήματα ταῦτα, φήσομεν, ὅτι τὸν τόπον τῶν ἐκ περιτομῆς ἔλαβον τὰ ἔθνη· ἐτῷ γὰρ ἐκείνων παραπτῶματι σωτηρία γέγονε τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλώσαι αὐτοὺς· ἢ εἰς δὲ τὰ ἔθνη Ῥωμαῖοι παρελήφθησαν, ἀπὸ τῶν βασιλευσάντων οἱ βασιλευόμενοι ὀνομασθέντες· καὶ τὸ ἔθνος δὲ ὑπὸ τῶν ἐξ ἐθνῶν ἤρθη· γέγονε γὰρ ὁ λαὸς οὐ λαός· καὶ οἱ ἐξ Ἰσραὴλ οὐκέτι εἰσὶν Ἰσραὴλ· καὶ τὸ σπέρμα οὐκ ἐφθασεν ἐπὶ τὸ γενέσθαι τέκνα. Καὶ τούτων αἰτίον τὰ πολλὰ τοῦ Ἰησοῦ σημεῖα, καὶ ὅτι ἀφήκεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ κρείττονα γενόμενον τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων συνεδρευσάντων κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς. Ἀρχιερεῖς δὲ καὶ πᾶσα ἡ σωματικὴ ἐν Ἰουδαίῳ λατρεία, Φαρισαῖοι τε καὶ πᾶσα ἡ κατὰ τὸ γράμμα τοῦ Νόμου διδασκαλία ἐπιβουλεύει Ἰησοῦ, τῇ ἀληθείᾳ, καὶ βούλεται ὁ τύπος ἵνα ὑπεστήκη ἐμποδίζων (1) τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας· καὶ ὡσπερ ἡ σὰρξ καὶ κατὰ τοῦτο ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. Ἄλλ' ἰσχυρότερον ἢ τὸ ἐπιθυμοῦν κατὰ τῆς σαρκὸς πνεῦμα, καὶ ἡ ἀληθὴς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρχιερωσύνη, καὶ ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ διδασκαλία, διαλύει τὸ τῶν κατ' αὐτοῦ βουλευομένων (2) ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων συνέδριον. Ταῦτα δὲ ὑποληπτέον καὶ νῦν γίνεσθαι, ὡσπερ ἔστιν ἰδεῖν ἐν τοῖς τοῦ σωματικοῦ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ συστάσεως καὶ καταλύειν ἐθέλουσι τὴν πνευματικὴν Χριστοῦ διδασκαλίαν.

12. « Εἷς δὲ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, ἀρχιερεὺς ὢν τῷ ἑνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς· Ὑμεῖς οὐκ οἴσασθε οὐδὲν, οὐδὲ λογίζεσθε, ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἀνθρώπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ἅλων τὸ ἔθνος ἀπόληται. Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλ' ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἑνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφῆτευσεν, ὅτι ἔμελλεν Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους· καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἓν. » Οὐχί εἰ τις προφητεῖ, προφήτης ἔστιν ἐκεῖνος. Ὁ γοῦν Καϊάφας, « ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἑνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφῆτευσεν μὲν, ὅτι ἔμελλεν Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους· καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἓν, » οὐ μὴν καὶ προφήτης ἦν. Εἰ δὲ καὶ Βαλαάμ προεφῆτευσεν τὰ ἐν τοῖς

A quidem cogitabant non dimittere eum, existimantes futurum ut hanc ob causam impedimento essent credentibus in eum, et Romanis, qui ablaturi erant ab eis tum locum, tum gentem. Verum quia « Dominus dissipat consilia gentium, et reprobat cogitationes populorum ¹, » nihilominus etiamsi non dimiserunt eum, et Deus eum excitavit et dimisit, et omnes gentes servirunt ei, et Romani venientes tulerunt illorum locum (ubi enim quod illi vocant sanctuarium?) atque etiam tulere gentem, ablatis illis e **384** loco; vix concedentes illis stare ubi vellent, etiam in dispersione. Quod si audere necesse est in sensum anagogicum horum verborum, dicemus horum, qui ex circumcissione sunt, locum gentes accepisse, quia « illorum lapsus salus venerit gentibus, quo ipsis Judæi æmularentur ², » et pro gentibus Romanos fuisse dictos: hoc est, pro subditis, eos qui rerum potiebantur; proinde gens a gentibus ablata fuit; qui enim populus erat, factus est non populus ³; et qui ex Israel erant, non amplius sunt Israelis; quique semen erant, eo non pervenerunt ut filii fierent. Quarum rerum causa multa fuere Jesu miracula; et quia dimisit illum Pater superiorem factum pontificum et Phariseorum, qui concilium adversus eum collegerant, concilio. At vero pontifices, et totus Judæorum corporalis cultus, Phariseique, et tota Legis doctrina, juxta litteram insidias molitur veritatis (Jesu) vultque figuram subsistere, veritatis manifestationem impediens; et non secus ac caro, etiam hanc ob causam concupiscit adversus spiritum ⁴. Sed fortior cum sit spiritus concupiscens adversus carnem, et verus Servatoris nostri principatus sacerdotii spiritualisque illius doctrina, pontificum Phariseorumque concilium adversus eam insidias struentium dissolvit. Hæc autem etiamnum fieri censendum est, ut est cernere in his qui spiritualem Christi doctrinam per corporalem Judæismi conspirationem dissolvere volunt.

12. « Unus autem quispiam ex his, nomine Caiaphas, cum esset pontifex anni illius, dixit eis: Vos nescitis quidquam, nec perpeditis expedire nobis ut unus homo moriatur pro populo, ac non tota gens pereat. Hoc autem a semetipso non dixit; sed, cum esset pontifex anni illius, vaticinatus est Jesum moriturum esse pro gente; et non tantum pro gente, sed ut etiam filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum ⁵. » Non, si quis prophetat, ideo propheta est. Caiaphas igitur « pontifex cum esset anni illius, prophetavit » quidem « Jesum moriturum pro gente; et non pro gente tantum, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum; » haud tamen propheta erat. Quod si etiam Balaam prophetavit quæ in Numerorum libro sunt scripta, dicens: « Verbum **385** quod immiserit Deus in os meum, hoc

¹ Psal. xxxii, 10. ² Rom. xi, 11. ³ I Petr. ii, 40.

⁴ Galat. v, 17. ⁵ Joan. xi, 49 seq.

(98) Codex Regius, ἀπὸ τῆς ἐξ ἐκείνων ἐπιβουλῆς.
 (99) Codex Regius, βούλωμεναι.

(1) Idem codex Regius, ἐμποδίζων.
 (2) Codex Regius, βούλωμένων.

loquar⁹, et quæ sunt ab eo loco, et ex Mesopotamia accersivit me⁷, et sequuntur, perspicuum est quod propheta non erat; augurem enim fuisse scriptum est. Ac profecto si quis propheta est, is quidem prophetat; sin vero quis prophetat, non continuo etiam est propheta. Tanquam si de re alia quapiam meliore dicerem: Si quis est justus, jus etiam persequitur; at si quis jus persequitur, non tamen statim justus est; id quod intelliges notans dictum illud: « Juste quod justum est persequeris⁸; » quandoquidem hæc vocula *juste* non frustra præposita fuerit illis vocolis, et quod justum est persequeris. »

Facillimum enim factu esse reor, ut jus quis persequatur, sed non juste. Etenim qui faciunt opus aliquod ex se bonum, ut ab hominibus glorificentur, verbi gratia, in pauperes beneficii, rem quidem justam fecerunt, haud tamen ex habitu justitiæ, sed ob vanam gloriam. Ac mea quidem sententia, juxta comparationem dicti hujus: « Juste quod justum est persequeris, » dicitur etiam hoc: Modeste id quod modestum est persequeris; et: Viriliter id quod virile est persequeris; et: Sapienter id quod sapiens est persequeris; ac deinde similiter in cæteris virtutibus. Hæc autem diximus ut conferremus cum propheta augurem, qui similis illi cum sit, non tamen est propheta. Hanc etiam ob causam continenter in prophetiis de prophetis dici arbitrator: « Dicit Jeremias propheta⁹, » et si quid his est simile. Porro qui nominum vim tenent, inquirunt non continuo si quis quid fecerit quod ad medicinam spectet, vel rem quamquam quæ ad sanitatem conducatur, illum medicum esse; neque si quis quid fecerit quod ad artem ædificandi pertineat, domorum fabricatorem esse. Insuper ex his quæ de Caiapha scripta sunt, qui de Servatore prophetavit, dicere possumus animam quoque pravam suscipere prophetandi munus. Accusatur enim ab evangelistis Caiaphæ pravitas, qui erat pontifex anni illius, quando Servator noster, dum pro hominibus pateretur, perfecit œconomiam. Matthæus etenim inquit¹⁰: « Tunc profectus unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum dixit: Quid vultis mihi dare, et ego vobis illum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos: » et paulo post inquit¹¹: « Ecce Judas unus ex duodecim venit, et cum eo turba **386** multa cum gladiis et fustibus, a principibus sacerdotum, et senioribus populi. » Atque in his quidem principibus sacerdotum intelligimus etiam inesse Caiapham, quod de illo testatum sit eum pontificem esse anni illius¹². Aperte autem post hæc Matthæus inquit¹³: « At illi com-

⁹ Num. xxi., 38. ⁷ Num. xxiii., 7. ⁸ Deut. xvi., 20. ⁹ Jerem. xxviii., 5; vi., 15; xxxiv., 6; xli., 4. ¹⁰ Matth. xxvi., 14. ¹¹ ibid. 47. ¹² Joan. xi., 49. ¹³ Matth. xxvi., 57.

(3) Idem codex Regius, γεγραμμένα.

(4) Μάντις γὰρ εἶναι ἀναγγέλλεται. Jos. xiii, 22, ex Hebræo מַנְתִּים. At Num. xxii, 6, Βαλαάμ υἱὸν Βεώρ Φαθουρά, ex Hebræo פִּתְרוֹן, hoc est, et de Pethor, ut recte vertunt Onkelos, Tawassius Persa, Samaritanus et Arabs. Vulgata autem reddit, et hariolum; et Syrus, et somniorum interpretem, et quasi legerint פִּתְרוֹן. Jonathan utramque

Ἀριθμοῖς ἀναγεγραμμένα (3), φάσκων. Ἐὶ δὲ ῥῆμα δ' ἐάν ἐμβόλη ὁ θεὸς εἰς τὸ στόμα μου, τοῦτο λαλήσω. » καὶ εἶπὸν τὰ ἀπὸ τοῦ. Ἐκ Μεσοποταμίας μετεπέμψατό με, » καὶ τὰ ἐξῆς, σαφές, ὅτι προφήτης οὐκ ἦν. μάντις γὰρ εἶναι ἀναγγέλλεται (4). Εἰ τις μὲν οὖν προφήτης ἐστὶ, πάντως προφητεύει. εἰ δὲ τις προφητεύει, οὐ πάντως ἐστὶ προφήτης. Ὡσεὶ καὶ ἐπὶ ἐτέρου τινὸς τῶν χριστιάνων τοιούτων ἔλεγον. Εἰ μὲν τις ἐστὶ δίκαιος, τὸ δίκαιον διώκει. οὐ μὴν εἰ τις τὸ δίκαιον διώκει, δίκαιός ἐστιν ἐκείνου. ὅπερ (5) συνήσεις ἐπιστήσας τῶ. « Δικαίως τὸ δίκαιον διώξῃ, » εἴπερ μὴ μάτην τὸ, δικαίως, προτέτακται (6) τοῦ. « τὸ δίκαιον διώξῃ, » δυνατὸν γὰρ οἶμαι τὸ δίκαιον διώκειν, ἀλλ' οὐ δικαίως. καὶ γὰρ οἱ ποιοῦντες πρὸς τὸ δοξασθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων

ἔργον καθ' αὐτὸ καθήκον, φέρε εἰπεῖν, εἰς πένητας, δίκαιον μὲν τι πεποιθήσασιν, οὐ μὴν ἀπὸ ἐξουσίας δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀπὸ κενοδοξίας. Οἶμαι δ' ὅτι ἀνάλογον τῶ. « Δικαίως τὸ δίκαιον διώξῃ, » λέγοιτ' ἂν Σωφρόνως τὸ σῶφρον διώξῃ καὶ. Ἀνδρείως τὸ ἀνδρείον διώξῃ, καὶ. Σοφῶς τὸ σοφὸν διώξῃ, καὶ τὸ ἀνάλογον ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν. Ταῦτα δ' εἴπομεν ὑπὲρ τοῦ παραβαλεῖν ὁμοῖον τι τῶ προφητεύειν μὲν τινα, οὐ μὴν προφήτην εἶναι. Διὰ τοῦτο δ', οἶμαι, συνεχῶς ἐν ταῖς προφητείαις περὶ τῶν προφητῶν λέγεται τό. « Εἶπεν Ἰερემίας ὁ προφήτης, » καὶ εἰ τι τούτοις ὁμοῖον. Οἱ δὲ περὶ τὰ ὀνόματα δεινοί φασιν, ὅτι οὐχί, εἰ τις ἰατρικὸν τι ἐποίησεν, ἢ τῶν πρὸς υγιείαν συμβαλλομένων ἐν, ἰατρός ἐστιν ἐκεῖνος. οὐδὲ εἰ τις οἰκοδομικὸν τι πεποίηκεν, οἰκοδόμος ἐστὶν ἐκεῖνος. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τὸν Καϊάφαν ἀναγεγραμμένων, προφητεύσαντα περὶ τοῦ Σωτήρος, ἐστὶν εἰπεῖν, ὅτι καὶ (7) μοχθηρὰ ψυχὴ ἐπιδέχεται ποτε τὸ προφητεύειν κατηγορεῖται γὰρ ἡ τοῦ Καϊάφα μοχθηρία, ὅς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, ὅτε ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὴν ἐν τῶ πάσχειν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐπιτελεῖ οἰκονομίαν, ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν Ματθαῖος μὲν γὰρ φησὶ. « Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπε. Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὰρ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. » καὶ μετ' ὀλίγα. « Ἰδοὺ Ἰούδας, φησὶν, εἰς τῶν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολλὸς μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. » Ἐν τούτοις μὲν οὖν τοῖς ἀρχιερεῦσι νοοῦμεν εἶναι καὶ τὸν Καϊάφαν, ἐπὶ μεμαρτύρηται ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Σαφῶς δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Ματθαῖος φησὶν. « Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς τὸν Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν. » καὶ μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει.

notationem comprehendit, vultque a Balaamo, qui erat ἡφ patriam ejus ἡφ nomen traxisse. HUBIUS.

(5) Ὅπερ. Videtur præελεῖν et resacandum.

(6) Codex Regius, προστέτακται.

(7) Idem codex Regius, ἐστὶν ὅτε καὶ, etc., omisso εἰπεῖν, quod Bodlicianus restituit.

« Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ συνέδριον (8) ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως θανατώσουσιν αὐτόν· καὶ οὐκ εὔρον, πολλῶν προσελθόντων ψευδομαρτύρων· ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομαρτυρες εἶπον· Οὗτος ἔφη· Δύναμαι καταλύσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομηῆσαι. Καὶ ἀναστάς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ· Οὐδὲν ἀποκρίνη; Τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ· Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ ζώντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Σὺ εἶπας. Πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπάρτι βψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέβηκεν ἐν ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων· Ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρεῖαν ἔχομεν μαρτύρων; Ἴδού νῦν ἤκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ· τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον· Ἔνοχος θανάτου ἐστίν. » Ἔτα πάλιν μετ' ἕτερα· « Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων οὐδὲν ἀπεκρίνετο. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· « Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ἄλλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραβῆδ, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν. » Εἶτα μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος πορευομένων Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, καὶ τῆς ἄλλης Μαρίας, « ἰδοὺ τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσι πάντα τὰ γενόμενα· καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβουλίον τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις, λέγοντες· Εἶπατε, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐλθόντες νυκτὸς, ἐκλεψαν αὐτόν, ἡμῶν κοιμημένων· κἂν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πέισομεν αὐτόν (9), καὶ ὑμᾶς ἀμερίμους ποιήσομεν. » Λουκᾶς δὲ ἀνέγραψεν, ὅτι, « Εἰσῆλθε Σατανᾶς εἰς Ἰούδα ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα, καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατηγοῖς, ὅπως αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς. » Εἶτα μετ' ὀλίγα· « Εἶπε, φησὶν, ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγούς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους· Ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαίρων καὶ ξιφῶν; » καὶ μετ' ὀλίγα· « Συλλαβόντες αὐτὸν ἦγον, καὶ εἰσήγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως· » καὶ ἔτι μετ' ὀλίγα· « Εἰστήκεισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐτόκως κατηγοροῦντες αὐτοῦ· » καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· « Ὡς ἡμέρα (10) ἐγένετο, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς τε καὶ γραμματεῖς, καὶ ἀπήγαγον αὐτόν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν. » Ὁ δὲ Μάρκος φησὶν, ὅτι « Ἰούδας Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, προσῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῶ αὐτόν· οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν. καὶ ἐπηγγείλαντο (11) αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας Ἰσκαριώ-

¹⁴ Matth. xxvi, 59 seq. ¹⁵ Matth. xxvii, 42. ¹⁶ ibid. 20. ¹⁷ Matth. xxviii, 44 seq. ¹⁸ Luc. xxii, 3, 4. ¹⁹ ibid. 52. ²⁰ ibid. 54. ²¹ Luc. xxiii, 40. ²² Luc.

(8) *Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ συνέδριον*. Sic habet codex Bodleianus; Regius vero, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς καὶ τὸ συνέδριον.

(9) *Αὐτόν*. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

A prehensum Jesum abduxerunt ad Caiapham principem sacerdotum, ubi Scribæ et seniores convenerant; » post pauca etiam infert ¹⁴: « Principes autem sacerdotum et concilium quærebant falsum testimonium contra Jesum, ut morti eum traderent, et non inveniebant, etiam cum multi falsi testes accessissent: postremo autem advenerunt duo falsi testes, et dixerunt: Hic dixit: Possum destruere templum Dei, et in triduo ædificare illud. Et surgens princeps sacerdotum ait illi: Nihil respondes? Cur isti adversum te testificantur? Jesus autem tacebat. Et princeps sacerdotum dixit illi: Adjuro te per Deum vivum, ut dicas nobis an tu sis Christus Filius Dei. Dicit illi Jesus: Tu dixisti. Verumtamen dico vobis: jam hinc videbitis Filium hominis sedentem a dextris potentia, et venientem in nubibus caeli. Tunc princeps sacerdotum dirupit vestimenta sua dicens: Prolocutus est blasphemiam; quid insuper egemus testibus? Ecce nunc audistis blasphemiam ejus; quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt: Reus est mortis. » Deinde rursus post alia ¹⁵: « Et cum accusaretur a principibus sacerdotum et senioribus, nihil respondit. » Rursumque post pauca ¹⁶: « Principes autem sacerdotum et seniores persuaserunt multitudini, ut peterent Barabbam, Jesum vero perderent. » Postea post resurrectionem Servatoris, abeuntibus Maria Magdalena et altera Maria, « ecce quidam ex custodia venerunt in civitatem, ac nuntiarunt principibus sacerdotum omnia quæ acciderant: et congregati cum senioribus, consilio capto, pecuniam numerosam dederunt militibus dicentes: Dicite: Discipuli ejus nocte venerunt, et furati sunt eum, nobis dormientibus; et si hoc auditum fuerit sub præside, nos persuadebimus ei, et securos vos faciemus ¹⁷. » At Lucas ¹⁸ scripsit quod « ingressus » fuerit « Satanas in Judam, cui cognomen erat Iscariotes, qui erat ex numero duodecim, abiitque, et locutus est cum principibus sacerdotum, ac magistratibus, quomodo eum traderet illis. » Deinde post pauca ¹⁹: « Dixit, inquit, Jesus iis qui venerant **387** ad se, principibus sacerdotum, ac magistratibus templi, et senioribus: Quasi ad latronem existis cum gladiis et fustibus. » Et post pauca ²⁰: « Comprehensum autem eum duxerunt, et induxerunt in domum principis sacerdotum; » et adhuc post pauca ²¹: « Stabant autem principes sacerdotum et scribæ acriter accusantes eum; » rursusque post pauca ²²: « Ut illuxit, convenerunt seniores populi, principesque sacerdotum, et scribæ, duxeruntque illum in concilium suum. » Porro Marcus inquit ²³: « Judas Iscariotes, unus ex numero duodecim, accessit ad summos sacerdotes, ut proderet

(10) *Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· Ὡς ἡμέρα*, etc. Imc locus ille præcedentem debet præcedere, hic enim habetur Luc. xxii, 66, ille Luc. xxiii, 40. Huztius.

(11) *Codex Regius, male, ἐπηγγείλατο*

eum illis : hoc autem illi audito gavisi sunt , et polliciti sunt ei pecuniam se daturus ²⁴ ; » et post pauca : « Adhuc loquente Jesu, accedit Judas Iscariotes, qui erat unus e duodecim, et cum illo turba multa cum gladiis, et fustibus, a summis sacerdotibus, et scribis, et senioribus ; » et post pauca ²⁵ : « Abduxerunt Jesum ad summum sacerdotem Caiapham, et convenerunt ad illum omnes summi sacerdotes, et scribæ, et seniores ; » deinde rursum post pauca ²⁶ : « Et surgens summus sacerdos interrogavit Jesum, dicens : Non respondes quidquam? quid isti adversum te testificantur? At ille tacebat, neque quidquam respondebat. Rursum summus sacerdos interrogabat eum secundo dicens : Es tu ille Christus Filius illius Benedicti? At Jesus respondens dicit illi : Tu dixisti ; ego sum : et videbitis Filium hominis sedentem a dextra potentiae, et venientem cum nubibus caeli. At summus sacerdos dilaceratis statim vestibus suis [dicit : Quid præterea opus habemus tibi? Audistis blasphemiam.] » Deinde post pauca ²⁷ : « Et diluculo consilio inito summi sacerdotes cum senioribus, et scribis, ac toto consensu, vinctum Jesum abduxerunt in aulam, tradideruntque Pilatio. » Deinde post pauca ²⁸ : « Accusabant eum summi sacerdotes de multis, ipse vero nihil respondit. » Joannes vero inquit ²⁹ : « Adducunt Jesum a Caiapha in prætorium. » Hæc autem diutius exposuimus, ut multis omnium evangelistarum testimoniis ostenderemus effusionem vitiositatis Caiaphæ ; et quod adversum Jesum contendens nihilominus prophetarit. Atque quod prophetarit, manifeste docuit nos Joannes ³⁰.

388 13. Sed quæres an qui prophetat, is omnino e Spiritu sancto prophetet, etiamsi aliquibus non videatur hoc dictum quæstionem postulare. Verum quomodo non est hoc quæsitum dignum, si David post peccatum in Uriam commissum, timens ne ab se auferretur Spiritus sanctus, inquit : « Spiritum sanctum tuum ne auferas a me ³¹ ? » Quod si quis etiam admittat illud : « Spiritus sanctus disciplinæ effugiet dolosum, et recedet a pravis consiliis ³² , » aperte videbitur ostendere Spiritum sanctum animam dolosam fugere, etiamsi in ea aule dolum et peccatum habitaverit. Sic autem quæsitum dignum est illud de Spiritu sancto, an in peccatrice quoque anima esse possit, ut aliquis dicturus sit in ipsis quoque peccatoribus esse Spiritum sanctum, quandoquidem « nemine valente dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto ³³ , » multi tamen peccatores affecti inveniuntur erga Jesum, tanquam erga Dominum. Ac forte, quoniam qui peccant, postquam

²⁴ Marc. xiv, 43. ²⁵ ibid. 53. ²⁶ ibid. 60 seq. ²⁷ Joan. xi, 51. ²⁸ Psal. l, 15. ²⁹ Sap. i, 5. ³⁰ I Cor. xii, 3.

(12) Χιτώνας αὐτοῦ. Post hæc verba videtur legisse Ferrarius, λέγει· Τί ἐτι χρεῖαν ἔχομεν μαρτύρων ; at Perionius, Ἐκούσατε τῆς βλασφημίας.

(13) Codex Bodleianus, recte, δῆσαντες· Regius perperam habet λαλήσαντες.

(14) Codex Bodleianus, πλεῖστον.

(15) Codex Bodleianus, χύσιν, et ita legendum, non ut Ferrarius omni codicis Regii lectionem λύσιν

της, εἰς τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων, παρὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ γραμματέων καὶ τῶν Φαρισαίων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς Καϊάφην τὸν ἀρχιερέα, καὶ συνέρχονται πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς καὶ πρεσβύτεροι· » εἶτα πάλιν μετ' ὀλίγα· « Ἀναστάς ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν, λέγων· Οὐκ ἀποκρίνη οὐδέν ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν ; Ὁ δὲ εἰώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτησεν αὐτὸν ἐκ δευτέρου, λέγων· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Εὐλογητοῦ ; Ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ· Σὺ εἶπας, ὅτι ἐγὼ εἰμι· καὶ ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς διαβρόχης εὐθέως τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ (12)... » εἶτα μετ' ὀλίγα· « Πρωτὶ συμβούλιον ἐποίησαν οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν γραμματέων, καὶ ὄλον τὸ συνέδριον, καὶ δῆσαντες (13) τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον εἰς τὴν αὐλήν, καὶ παρέδωκαν Πιλάτῳ. » εἶτα μετ' ὀλίγα· « Κατηγόρουσιν αὐτοῦ οἱ ἀρχιερεῖς πολλὰ, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Ὁ δὲ Ἰωάννης φησιν, ὅτι· « Ἄγροισι τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. » Ταῦτα δὲ ἐπὶ πλεῖστον (14) ἐξεθέμεθα ὑπὲρ τοῦ διὰ πολλῶν ἀπάντων τῶν εὐαγγελιστῶν παραστῆναι τὴν χύσιν (15) τῆς τοῦ Καϊάφα κακίας, καὶ ὅτι κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀγωνιζόμενος οὐδὲν ἦστον προσφῆτευσεν· ὅτι μὲν οὖν προσφῆτευσεν, σαφῶς ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Ἰωάννης.

C 13. Ζητήσεις δὲ εἰ πάντως, εἰ τις προφητεύει, ἐκ Πνεύματος ἁγίου προφητεύει, κἂν τισι φαίνεται (16) μηδεμίαν ζητήσεως ἔχουσαι τὸ λεγόμενον. Πῶς δὲ οὐ ζητήσεως ἄξιόν (17) ἐστίν, εἰ γὰρ Δαυὶδ μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Οὐρίου ἁμαρτίαν, εὐλαβοῦμενος ἀφαιρέθη· ἀπ' αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, φησί· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν σου μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ ; » Εἰ δὲ τις προσίεται καὶ τό· « Ἄγιον Πνεῦμα παιδείας φέρεται καὶ δόλον, καὶ ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, » σαφῶς δόξει παρίστασθαι, ὅτι φεύγει ἀπὸ τῆς δεδολιευμένης (18) ψυχῆς, κἂν πρότερον τύχη πρὸ δόλου καὶ ἁμαρτίας γενόμενος ἐκεῖ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὕτω δὲ ζητήσεως ἄξιόν ἐστὶ τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰ δύναται εἶναι καὶ ἐν ἁμαρτωλῶ ψυχῇ, ὥστ' ἂν τινα εἰπεῖν ὅτι, εἴπερ ἔσθαι οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν διάκεινται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ὡς πρὸς Κύριον, καὶ ἐν αὐτοῖς ἂν εἴη τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ τάχα ἐπεὶ οἱ μετὰ τὸ τυχεῖν αὐ-

³¹ Marc. xv, 1. ³² ibid. 5, 5. ³³ Joan. xviii, 28.

secutus est, quam reddit per dissolutionem. Χύσις est cumulus, vel etiam exponi potest hoc loco, effusio, ex sensu quo aliquem in omne vitium effusum dicimus. Vox Origeni aliisque Græcis Patribus familiaris.

(16) Codex Regius, φαίνεται.

(17) Idem codex Regius, male, ἄξιος.

(18) Idem codex Regius, δεδολισμένης.

τοῦ ἀμαρτάνοντες, οὐκ ἂν τυγχάνοιεν ἀφέσεως, διὰ
 τοῦτο λέγεται περὶ τῶν πρὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματός
 τινι ἡμαρτημένων τό· « Πᾶσα ἀμαρτία καὶ βλασφη-
 μία ἀφεθήσεται τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· » περὶ
 δὲ τῶν μετὰ τὸ τυχεῖν ἁγίου Πνεύματος ἐπταικώτων
 τό· « Ὁ δὲ εἰς τὸ (19) ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσας,
 οὐκ ἔχει ἄφεσιν, οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν
 τῷ μέλλοντι· » βλασφημεῖ γὰρ ἔργοις καὶ λόγοις
 ἀμαρτίας εἰς τὸ παρὸν Πνεῦμα τὸ ἅγιον (20), ὃ καὶ
 παρόντος αὐτοῦ ἐν τῇ ψυχῇ ἀμαρτάνων. Οὕτω δὲ τις
 εἴρησθαι καὶ τὸ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους τοῦτον
 ἀναγεγραμμένον τὸν τρόπον· « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς
 ἀπᾶξ φιωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς
 ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος
 ἁγίου, καλὸν γευσαμένους Θεοῦ βῆμα, δυνάμεις τε
 μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαι-
 νίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὴν
 γῆν τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντάς. » Πρόσχε-
 γὰρ ἐν τούτοις τό· « Μετόχους γενομένους Πνεύ-
 ματος ἁγίου. » Εἰς δὲ τὸ ἐναντίον, ὡς, εἰ καὶ προ-
 εῖρησεσεν ὁ Καϊάφας, οὐδὲν ἤττον οὐκ ἦν Πνεῦμα
 ἅγιον ἐν αὐτῷ, λεχθεῖν ἂν τό (21)· « Ὅπως γὰρ ἦν
 Πνεῦμα, ὅτι Ἰησοῦς οὕτως ἐδοξάσθη· » καὶ εἶπερ (22)
 οὐκ ἦν Πνεῦμα οὐδὲν ἐν τοῖς ἀποστόλοις πρὸ τοῦ Ἰη-
 σοῦ δοξασθῆναι, πόσω πλέον οὐκ ἦν ἐν τῷ Καϊάφᾳ;
 Ἀναστὰς δὲ ὁ Σωτὴρ ἐνεφύσησε τοῖς μαθηταῖς,
 καὶ λέγει αὐτοῖς· Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, καὶ
 τὰ ἐξῆς. Τολμηρῶς μὲν οὖν τις παραθήσεται τὰ λε-
 χθησόμενα πρὸς τὸ μὴ ἀπὸ ἁγίου Πνεύματος προπε-
 φτευκῆναι τὸν Καϊάφαν, ὅμως δ' οὖν (23) ἐρεῖ,
 ὅτι δύναται καὶ πονηρὰ πνεύματα μαρτυρεῖν τῷ Ἰη-
 σοῦ, καὶ προφητεῦν περὶ αὐτοῦ, ἢ μαρτυρεῖν αὐ-
 τῷ (24), ὡσπερ τὸ λέγον· « Ὁδοῦμέν σε τίς εἶ, ὁ
 Ἄγιος τοῦ Θεοῦ· » καὶ τὰ παρακαλοῦντα αὐτὸν, ἵνα
 μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν, καὶ λέ-
 γοντα· « Ἠλθετε ἀπολέσαι ἡμᾶς (25) ; » Καὶ ἐν ταῖς
 πράξεσι δὲ τῶν ἀποστόλων γέγραπται ταῦτα· « Ἐγένε-
 ντο, πορευομένων ἡμῶν εἰς τὴν προσευχὴν, παιδίσκη-
 νὴν ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνα ὑπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις
 ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευο-
 μένῃ· αὕτη κατακολούθησα Παύλῳ καὶ ἡμῖν,
 ἔκραζε λέγουσα, ὅτι· Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ
 τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν
 σωτηρίας. » Φήσει οὖν ὁ τούτοις συγχρώμενος, ὅτι
 οὐδὲν ἀποδεῖ προφητείας ὁ τοῦ Πύθωνος λόγος, μαρ-
 τυρῶν τοῖς ἀποστόλοις, καὶ προτρέπων ὡς ἐπὶ ὁδὸν σω-
 τηρίας καταγγελλομένη πιστεῦναι τοὺς ἀκούσαντας.
 Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ τοῦ Βαλαὰμ περιεθέμεθα (25'), πρόσ-
 χε εἰ δύναται καὶ περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, ὅτι οὐ θεόθεν
 ἐλάλησεν ἀλλ' ἀπὸ ἀγγέλου· « Ἔστη· γὰρ, φησὶν,

A ipsum acceperint, non assecuturi sunt remissionem,
 hanc ob causam dicitur cuidam de his qui pecca-
 verunt ante acceptum Spiritum sanctum : « Omne
 peccatum et blasphemia remittetur filiis homi-
 num ²¹ ; » at vero de his, qui post acceptum Spi-
 ritum sanctum peccaverint, illud : « Qui vero in Spi-
 ritum sanctum blasphemiam dixerit, non habet rem-
 missionem neque in hoc sæculo, neque in futuro ²². »
 Blasphemat enim operibus et sermonibus peccati
 in præsens in Spiritum sanctum, qui peccat Spi-
 ritu sancto præsente in ejus anima. Sic autem di-
 cet aliquis dictum etiam illud fuisse, quod in Epi-
 stola ad Hebræos hunc in modum scriptum est ²³·
 « Impossibile enim est, eos qui semel illuminati
 fuerint, gustaverintque donum supercœlestis, parti-
 cipesque facti fuerint Spiritus sancti, et bonum Dei
 verbum degustarint potentiasque futuri sæculi,
 prolapsique fuerint, ab integro renovari ad pœnitentiam,
 crucifigentes sibimetipsis Filium Dei et infamantes. »
 Attende enim his verbis, « participes facti Spiritus sancti. »
 Ex adverso autem quod Caiaphas, etiamsi prophetarit,
 nihilominus non habuerit in se Spiritum sanctum, dici potest illud :
 « Nondum enim erat Spiritus, quod nondum esset
 Jesus glorificatus ²⁷. » Quod si ne in apostolis qui-
 dem erat Spiritus, antequam glorificaretur Jesus,
 quanto magis non erat in Caiapha ? Proinde
 cum surrexisset Servator, insuflavit discipulis,
 et dicit illis : Accipite Spiritum sanctum ²⁸, et
 C ³⁸⁹ quæ sequuntur. Atque audacter quidem ad-
 det aliquis ad illud, quod ex Spiritu sancto non
 prophetaverit Caiaphas, quæ dicenda sunt. Similiter
 igitur dicit iste malos etiam spiritus posse testimo-
 nium præbere Jesu, et prophetare de eo non secus
 atque ille qui dixit : « Novimus te quis sis ; nempe
 ille Sanctus Dei ²⁹ ; » et ut illi qui rogabant eum,
 ne præciperet illis in abyssum abire, et dicebant :
 « Venisti ad perdendum nos ³⁰ ? » Quin in aposto-
 lorum quoque Actis hæc scripta sunt ³¹ : « Contigit
 ut euntibus nobis ad precationem, puella quædam
 spiritum Pythonis habens nobis occurreret, quæ
 quæstum magnum præstabat dominis suis divinan-
 do : hæc subsecuta Paulum, et nos, clamabat di-
 cens : Isti homines servi Dei excelsissimi sunt, qui
 D annuntiant nobis viam salutis. » Proinde qui his
 testimoniis utitur, dicit nihil distare a prophetia
 orationem spiritus divinatoris, testimonium præ-
 bentis apostolis, et admonentis audientes ut viam
 salutis, quæ annuntiabatur, crederent. Quoniam
 autem in medium adduximus quæ dixit Balaam,

²⁴ Matth. xii, 31. ²⁵ ibid. 32. ²⁶ Hebr. vi, 4-6.
²⁷ Luc. viii, 54 ; Marc. i, 24 ; Luc. iv, 34. ²⁸ Act. xvi, 16, 17.

²⁷ Joan. vii, 39. ²⁸ Joan. xx, 22. ²⁹ Marc. i, 24.

(19) Idem codex Regius, ἐπταικώτων· τότε εἰς
 τὸ, etc.

(20) Codex Regius, εἰς τὸ παρὸν Πνεῦμα ἅγιον.

(21) Idem codex Regius, λεχθεῖν τό.

(22) Idem codex Regius, ὡσπερ, male.

(23) Ferrarius legebat ὁμοίως δ' οὖν.

(24) Ἡ μαρτυρεῖν αὐτῷ. Hæc videntur παρέλκειν.

(25) Καὶ λέγοντα· Ἠλθετε ἀπολέσαι ἡμᾶς
 Verba hæc non hominis hujus sunt, in monimen-
 tis versantis, et legione dæmonum vexati ; de quo
 Luc. vii, 27 et seq., ut hic scribit Origenes ; sed
 hominis illius, qui immundo spiritui erat obnoxius ;
 de quo Marc. i, 23, et Luc. iv, 33, 34. Huertius.

(25') Περιεθέμεθα. Forte παρεθέμεθα. Edit.

adhibe mentem an de illo quoque dici possit, divinitus eum non fuisse locutum, sed ab angelo: « Stetit enim, inquit ⁴², angelus Dei in via, dum transiret ipse, ascenditque Balaam super asinam suam, et duo sui pueri secum. Vidensque asina angelum Dei stantem e regione in via, gladiumque districtum in manu ejus, declinavit asina de via, et ivit in campum. At Balaam verberavit asinam virga, ut rediret in viam: stetit autem angelus Dei in angusta semita vinearum, eratque ex utraque parte maceria. » Deinde post pauca ⁴³: « Videns asina angelum Dei, succubuit sub Balaam. » Deinceps post pauca ⁴⁴: « Dixit angelus Dei illi: Cur jam ter verberasti asinam tuam? En ego egressus sum ut te impedirem; aberrat enim via tua coram me: et videns me asina declinavit jam ter; quæ si non declinasset coram me, nunc te interfecto ipsam incolumem servassem. Et dixit Balaam angelo: Domine, peccavi, quoniam non novi quod tu adversum me in via stares; et nunc si tibi displicet, revertar. Atque angelus Dei ad Balaam: **390** Vade cum viris illis; sed tantummodo verbum quodcumque locutus fuero ad te, hoc observabis loqui. » Observa enim quod angelus sit, qui dicit: « Verbum quodcumque locutus fuero ad te, hoc observabis loqui. » Verum dices paulo post Deum ipsi Balaam apparuisse, dixisseque illi Balaam ⁴⁵: « Septem aras paravi, et imposui in unaquaque vitulum et arietem. Et Deus sermonem indidit ori Balaam, et dixit: Reversus ad Balac sic loqueris. » At vero tu attende quomodo utraque vera sunt, et quod ab angelo dicitur, nempe: « Quodcumque locutus fuero ad te, hoc observabis loqui ⁴⁶; » et quod Scriptura pronuntiat: « Indidit Deus sermonem ori Balaam, et dixit ⁴⁷. » Cæterum veru transfiximus hæc verba: « Factus est spiritus Dei in ipso, » quod neque his simile quidquam in cæterorum editionibus invenimus. Rursumque e diverso post pauca: « Occurrit, inquit, Deus Balaam, et indidit sermonem in ore ejus, et dixit: Revertere ad Balac, et hæc loqueris ⁴⁸. » In hæc autem omnia audens aliquis, dicet de Saule etiam dictum fuisse: « Spiritus Dei malus suffocabat eum ⁴⁹. » Quin etiam cum exisset spiritus mendax factus est in ore omnium prophetarum Achab, dicente Domino: « Quis decipiet Achab? » et exeunte spiritu mendaci, et dicente: « Ego deciplam eum ⁵⁰. » Atque hæc quidem his in locis examinata sunt, cum alioquin valeat unusquisque a semetipso, consequenter his testimoniis quæ in medium protulimus, considerare quomodo prophetaverit Caiaphas.

⁴² Num. xxii, 22-24. ⁴³ ibid. 27. ⁴⁴ ibid. 32 seq. xxiii, 5. ⁴⁵ ibid. 16. ⁴⁶ I Reg. xvi, 14. ⁴⁷ III Reg.

(26) In codice Regio desideratur, τούτο τρίτον, και εἰ μὴ ἐξέκλινεν ἀπ' ἐμοῦ, sed restituitur ex Bodleiano.

(27) Codex Regius, perperam, τῷ Εὐαγγελίῳ.

(28) Βαλάκ. In cod. Regio perperam legitur Βαλαάμ.

(29) Τὸ δέ. « Ἐγενήθη πνεῦμα Θεοῦ ἐπ' αὐ-

A « ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ὁδῷ ἐνδιαβάλλειν αὐτὸν, και αὐτὸς ἐπιβεβήκει ἐπὶ τῆς ὄνου αὐτοῦ, και οἱ δύο παῖδες αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Και ἰδοῦσα ἡ βνος τὸν ἄγγελον τοῦ Θεοῦ ἀνεστηκότα ἐν τῇ ὁδῷ, και τὴν βομφαίαν αὐτοῦ ἐσπασμένην ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, και ἐξέκλινεν ἡ βνος ἐκ τῆς ὁδοῦ, ἐπορεύετο δὲ εἰς τὸ πεδίον. Και ἐπάταξε Βαλαάμ τὴν βνον ἐν τῇ βάρβῳ τοῦ εἰθῦναι αὐτὴν ἐν τῇ ὁδῷ· και ἔστη ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἀσλαξὶ τῶν ἀμπέλων, φραγμὸς ἐντεῦθεν, και φραγμὸς ἐντεῦθεν. » Εἶτα μετ' ὀλίγα· « Ἰδοῦσα ἡ βνος τὸν ἄγγελον τοῦ Θεοῦ συνκλίθεισεν ὑποκάτω Βαλαάμ. » Και πάλιν μετ' ὀλίγα· « Εἶπεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ· Διὰ τί ἐπάταξας τὴν βνον σου τοῦτο τρίτον; Ἰδοὺ ἐγὼ ἐξῆλθον εἰς διαβολὴν σου, ὅτι οὐκ εὐθεῖα ἡ ὁδὸς σου ἐναντίον μου. Και ἰδοῦσά με ἡ βνος ἐξέκλινεν ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο τρίτον· και εἰ μὴ ἐξέκλινεν ἀπ' ἐμοῦ (26), νῦν σε μὲν ἂν ἀπέκτεινα, ἐκείνην δ' ἂν περιποιησάμην. Και εἶπε Βαλαάμ τῷ ἄγγέλῳ (27)· Κύριε, ἡμάρτηκα· οὐ γὰρ ἠπιστάμην, ὅτι σὺ ἀνέστηκας εἰς συνάντησίν μοι ἐν τῇ ὁδῷ· και νῦν εἰ μὴ σοι ἀρέσκει, ἀποστραφήσομαι. Και εἶπεν ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ πρὸς Βαλαάμ· Συμπορεύθητι μετὰ τῶν ἀνωρθῶν· πλὴν τὸ ῥῆμα ὃ ἂν εἴπω πρὸς σέ, τοῦτο φυλάξῃ λαλήσαι. » Παρατήρει γάρ, ὅτι ἄγγελός ἐστιν ὁ λέγων· « Τὸ ῥῆμα ὃ ἂν εἴπω πρὸς σέ, τοῦτο φυλάξῃ λαλήσαι. » Ἄλλὰ φῆσεις, ὅτι μετ' ὀλίγα ἐφάνη ὁ Θεὸς τῷ Βαλαάμ, και εἶπε πρὸς αὐτὸν Βαλαάμ· « Τοὺς ἐπὶ βωμοῦς ἠτοίμασα, και ἀνεβίβασα μόσχον και χριὸν ἐπὶ τὸν βωμόν. Και ἐνέβαλεν ὁ Θεὸς ῥῆμα εἰς τὸ στόμα Βαλαάμ, και εἶπεν· Ἐπιστραφεῖς πρὸς Βαλάκ (28), οὕτω λαλήσεις. » Και σὺ δὲ πρόσχες πῶς ἀμφοτέρα ἀληθῆ ἐστί, και τὸ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου λεγόμενον ἐν τῷ, « Ὁ ἐὰν εἴπω πρὸς σέ, τοῦτο φυλάξῃ λαλήσαι, » και τὸ ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἀπαγγελλόμενον, ὅτι· « Ἐνέβαλεν ὁ Θεὸς ῥῆμα εἰς τὸ στόμα Βαλαάμ, και εἶπε· » τὸ δέ, « Ἐγενήθη πνεῦμα Θεοῦ ἐπ' αὐτῷ, » ὡδελισαμεν (29), μήτε αὐτὸ, μήτε παραπλήσιόν τι αὐτῷ εὐρόντες ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσει. Πάλιν τε αὐ μετ' ὀλίγα, « Συνήνησε, φησὶν, ὁ Θεὸς τῷ Βαλαάμ, και ἐνέβαλε ῥῆμα εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, και εἶπε· Ἀποστράφητι πρὸς Βαλάκ (30), και τάδε λαλήσεις. » Εἰς ταῦτα δὲ πάντα ὁ ἀποτολμῶν φησει, ὅτι και ἐπὶ τοῦ Σαοὺλ εἴρηται· « Πνεῦμα Θεοῦ πονηρὸν ἐπινγεν αὐτόν. » Ἄλλὰ και πνεῦμα ψευδὲς ἐξεληθὸν γέγονεν ἐν στόματι πάντων τῶν προφητῶν τοῦ Ἀχαάβ (31), εἰπόντος Κυρίου· « Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαάβ; » και ἐξεληθόντος πνεύματος ψευδοῦς, και εἰπόντος· « Ἐγὼ ἀπατήσω. » Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοὺς τόπους ἐξητήσθω, δυναμένου τινὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ ἀχόλουθα τοῖς ἐκτεθεῖσι ῥητοῖς σκοπήσαι περὶ τοῦ πῶς προεφῆρυσεν ὁ Καίφας. Μήποτε δὲ και ταῦτα

⁴⁸ Num. xiii, 4, 5. ⁴⁹ Num. xxi, 35. ⁵⁰ Num. xxii, 20-22.

τῷ, ὡδελισαμεν. Verba hæc reperiantur in Alexandrino codice et Sixtina editione: desiderantur in Complutensi, ut in Hebraico archetypo, reliquisque interpretationibus plane omnibus.

(30) Βαλάκ. In codice Regio male legitur Βαλαάμ.

(31) Codex Regius, Ἀχαάμ.

εις την προφητείαν αὐτοῦ λεκτέον, ὅτι, ἐπεὶ μὴ ἅγιος ἦν, εἰ καὶ προεφήτευσεν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ ἐμπνεύσεως Πνεύματος ἁγίου προεφήτευσεν (32). Ὡσπερ δὲ ζητήσεως ἄξιόν ἐστι, πῶς προεφήτευσεν Καϊάφας, οὕτω καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν ζητήσεις, πῶς (33) προεφήτευσαν οἱ ἄγγελοι τοῦ Σαοὺλ σταλέντες ἐπὶ τὸν Δαβὶδ, καὶ μετ' αὐτοὺς ὁ Σαοὺλ. Γέγραπται γάρ· « Καὶ ἀπηγγέλη τῷ Σαοὺλ, λέγοντες· Ἰδοὺ Δαυὶδ (34) εἰς Αὐὼθ ἐν Ῥαμᾶ. Καὶ ἀπέστειλε Σαοὺλ ἀγγέλους λαβεῖν τὸν Δαυὶδ, καὶ εἶδον τὴν ἐκκλησίαν τῶν προφητῶν, καὶ Σαμουὴλ εἰστήκει καθεστῆκώς ἐπ' αὐτῶν· καὶ ἐγενήθη ἐπὶ τοὺς ἀγγέλους Σαοὺλ πνεῦμα Κυρίου, καὶ προεφήτευσαν καὶ αὐτοί. Καὶ ἀπηγγέλη τῷ Σαοὺλ, καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους ἐτέρους, καὶ προεφήτευσαν καὶ αὐτοί. Καὶ ἐθυμώθη ὀργῇ Σαοὺλ, καὶ ἐπορεύθη εἰς Ἀρμαθαίμ, καὶ ἔρχεται ἕως τοῦ φρέατος τοῦ μεγάλου, καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἰς Σωφεὶμ· καὶ ἐπηρώτησε, καὶ εἶπε· Ποῦ Σαμουὴλ, καὶ Δαβὶδ; Καὶ εἶπον (35)· Ἰδοὺ εἰς Αὐὼθ ἐν Ῥαμᾶ. Καὶ ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς Αὐὼθ ἐν Ῥαμᾶ (36)· καὶ ἐγενήθη ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐπορεύετο πορευόμενος, καὶ προφητεύων, ἕως ἐλθὼν εἰς Αὐὼθ ἐν Ῥαμᾶ· καὶ ἐξεδύσατο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ προεφήτευσεν ἐνώπιον Σαμουὴλ· καὶ ἔπεσε γυμνὸς ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καὶ ὅλην τὴν νύκτα. Διὰ τοῦτο ἔλεγον· Εἰ καὶ Σαοὺλ ἐν προφήταις; » Ἀναγκαίως δὲ νομίζω καὶ ταῦτα παρατεθεῖσθαι ὑπὲρ τοῦ φανῆναι πῶς ἁμαρτωλοὶ προφητεύουσι, καὶ πότερον ἐξ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ἀπὸ ἄλλης δυνάμεως, ὅσον γε ἐπὶ τῷ μαρτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ, μὴ ψευδομένης. Πάλιν τε αὐτὸ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν εὐρίσκονται οἱ τῶν εἰδώλων μάντιες ὑποδεικνύντες τὰ περὶ τῆς κιβωτοῦ, καὶ ὅτι, ἐπὶ βόες πρωτοκοκοῦσαι (37), τὴν ὁδὸν Ἰησοῦ τοῦ Βεθσαμσαίου πορευθῶσι, σημαίνουσιν ἀπὸ Θεοῦ γεγονέναι τὴν πληγὴν τοῖς Φυλιστιαίοις. Οὐδὲ τὰ περὶ τὴν ἐγγαστρίμυθον καὶ τὸν Σαμουὴλ ἐν τοῖς τόποις τούτοις παρασιωπητέον, ἀφ' ὧν ἔμαθεν ὁ Σαοὺλ, ὅτι τῇ ἐξῆς ἔμελλεν ἅμα τοῖς υἱοῖς ἀνααιρεθῆσθαι ἡμέρη. Τὸ δὲ ἀκριβὲς ἐν τοῖς τόποις ὕφεται ὁ δυνάμενος διαλαθεῖν περὶ διαφόρων δυνάμεων, χειρόνων καὶ κρειτόνων, εἰ δὲ καὶ εἰέν τινες μεταξὺ, καὶ περὶ τούτων. Πάλιν τε αὐτὸ ὁ βουλόμενος ἀπὸ χειρόνος δυνάμεως προπεφητευκέναι τὸν Καϊάφαν, φησὶν ὅτι, οὐδὲν παράδοξόν ἐστι πονηρὰν δύναμιν ταῦτα εἰρηκέναι, ὅπου γε οὐ πάντῃ ἄγνων καὶ ὁ διάβολος εὐρίσκεται τὴν γῆν ὄντα Θεοῦ, ἐν τοῖς ἀναγραφεῖσιν ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν εἰρησθαι ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον. Φῆσει δὲ, ὅτι καὶ πονηρία τις ἔκκεται (37') τῇ ἐνεργούσῃ δυνάμει ταῦτα προφητεύεσθαι περὶ τοῦ Σωτήρος· σκοπὸς γὰρ ἦν αὐτῇ οὐ τὸ πιστοποιῆσαι τοὺς ἄκρωμένους, ἀλλ' ἔρεθίσαι τοὺς ἐν τῷ συνεδρίῳ ἄρχιερεῖς

A Vide vero an forte hæc etiam dicenda sint de prophetia ejus, quoniam non sanctus erat, etiamsi prophetarit, non tamen ex afflatu Spiritus sancti prophetasse Caiapham. Ut autem quæsitum dignum est, quomodo prophetaverit Caiaphas, sic etiam in primo Regum quæres, quomodo prophetarint nuntii Saulis missi ad Davidem, et post ipsos Saul. Scriptum est enim ³² : « Et nuntiatum est Sauli hisce verbis : Ecce David est in Avoth, in Rama. Et misit Saul nuntios qui adducerent Davidem, et viderunt cuneum prophetarum, et Samuelem stantem antistitem super eos ; factusque est spiritus Domini super nuntios Saulis, ut et ipsi prophetarent. Nuntiatumque est Sauli, **391** et misit alios nuntios, qui etiam ipsi prophetarunt. Et excaudit ira Saul, concessitque etiam ipse in Armathæam, et venit usque ad puteum magnum, et ad viam quæ est in Sophem ; et interrogans ait : Ubi est Samuel, et David? Et dixerunt : Ecce in Avoth in Rama. Et concedit illinc in Avoth in Rama : factusque est spiritus Domini super eum, et eundo ibat, atque prophetabat, donec cum venisset in Avoth in Rama, exutis vestimentis suis prophetavit coram Samuele ; et procidit nudus tota illa die, et tota nocte. Hinc dicitur : Num et Saul inter prophetas ? » Hæc vero necessario apposita fuisse reor, ut clareret peccatores quoque prophetare ; et utrum ex Spiritu sancto, an ex alia potentia non mentiente, quantum ad testificandum veritati attinet, hi prophetent. Rursumque in primo Regum ³³ inveniuntur idolorum vates, ostendentes de arca, denuntiantesque Philisthæis, quod si buculæ lactentes in viam ambulaverint Jesu Bethsamusæ, sciant sibi a Deo factam fuisse plagam. Ac ne illud quidem de muliere habente spiritum Pythonis, deque Samuele in his locis reticendum est : ex quibus didicit Saul futurum, ut postero die cum filii interficeretur ³⁴ : quorum locorum accuratam intelligentiam is visurus est, qui disserere potest de diversis potentiis, tum bonis tum malis, atque de his etiam quæ inter has mediæ sunt, si quæ sunt. Rursus qui velit Caiapham prophetasse vi potentia malæ, dicturus est nil mirum esse, si mala potentia hæc dixerit, quandoquidem inveniatur diabolus non omnino ignorare Jesum dictum fuisse in his quæ ab evangelistis sunt scripta, Filium Dei esse, cum ipse loqueretur ad Dominum. Dicit autem malitiam etiam quamdam inesse in potentia operante ut hæc de Servatore prophetarentur : quippe cui scopus esset non fideles facere auditores, sed summos sacerdotes Pharisæosque, qui convenerant in concilio

³¹ I Reg. xix, 19 seq. ³² I Reg. vi, 9. ³³ I Reg.

(32) Ἄλλ' οὐκ ἀπὸ ἐμπνεύσεως Πνεύματος ἁγίου προεφήτευσεν. Hæc in codice Regio, ac proinde in edit. Huetii, desiderantur, sed exstant in Bodleiano.

(33) Πῶς προεφήτευσεν Καϊάφας, οὕτω καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν ζητήσεις πῶς. Hæc quoque in codice Regio desiderantur, sed exstant in Bodleiano.

(34) Καὶ μετ' αὐτοὺς ὁ Σαοὺλ. Γέγραπται γάρ· Καὶ ἀπηγγέλη τῷ Σαοὺλ, λέγοντες· Ἰδοὺ Δαυὶδ.

xxviii, 49.

Hæc etiam in codice Regio ommissa sunt, sed exstant in Bodleiano.

(35) Codex Regius, εἶπεν.

(36) Καὶ ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς Αὐὼθ ἐν Ῥαμᾶ. Hæc desiderantur in editione Huetii.

(37) Πρωτοκοκοῦσαι. Sic nos cum Huetio ; alii πρωτοκοκοῦσαι. Edit.

(37') Ἐκκεται. Legendum videtur esse ἔχκεται Edit.

lium adversus Jesum, irritare, ut ipsum interficerent : quæ operatio non erat ex Spiritu sancto.

14. Vide vero an non concitare velit auditores sive Caiaphas, sive is qui illi vim prophetandi suppeditabat, ad interficiendum Jesum hisce verbis : « Vos nescitis quidquam, neque cogitatis quia expedit nobis ut unus homo moriatur pro populo, et non **392** tota gens pereat⁵⁴. » Utrum qui dicit, « expedit nobis, » quæ verba sunt prophetiæ ipsius pars, vera narrat an mentitur? Si vera narrat, servatur Caiaphas, cum his qui in concilio adversus Jesum contendunt, quia mortuus est Jesus pro populo, consequunturque omnes hi utilitatem; si vero absurdum est dicere Caiapham, eosque qui concilio aderant adversus Jesum, servari assecutosque eos fuisse utilitatem, quia mortuus fuerit Jesus, perspicuum est non dici Spiritum sanctum talia operatum fuisse : Spiritus enim sanctus non mentitur. Qui vero velit Caiapham, atque potentiam in ipso operantem vera narrare dicendo : « Expedit nobis, ut unus homo moriatur pro populo, » profundius intelliget hoc dictum, « expedit nobis, » propter rationem finis, uteturque eo testimonio : « Ut per gratiam Dei⁵⁵, » vel, « sine Deo, pro omni gustaret mortem; » et notabit illud, « pro omni, » et illud, « sine Deo, pro omni. » Uteatur pariter etiam illo : « Qui est Servator omnium hominum, præsertim fidelium⁵⁶; » et illo : « Hic est ille Agnus Dei, qui aufert peccatum mundi⁵⁷, » proprie intelligens auferri peccatum mundi, non partis ejus. Cæterum qui verum esse dicit : « Expedit nobis, ut unus homo moriatur, » dicit totum præsentem locum veram prophetiam esse, incipientem ab illo : « Vos nescitis quidquam. » Nihil enim norant summi sacerdotes et Pharisei, nescientes Jesum veritatem esse, sapientiam, justitiam et pacem : « Ipse enim est pax nostra⁵⁸. » Quin etiam non cogitabant hi nihil scientes, quonam pacto conduceret etiam illis, ut unus hic, quatenus homo est, moreretur pro populo. Jesus enim, qui mortuus est, homo est; quocirca ipse etiam inquit : « Nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui locutus sum veritatem⁵⁹. » Et quoniam homo quidem est, qui mortuus est; non erat autem homo veritas, sapientia, pax et justitia, et de quo scriptum est : « Deus erat Sermo⁶⁰; » non mortuus est ille Deus Sermo, et veritas, et sapientia, et justitia : si quidem imago invisibilis Dei, Primogenitus omnis creaturæ⁶¹ incapax est mortis. Pro populo autem moritur hic homo omnibus animantibus purior, qui peccata nostra tulit et infirmitates⁶², quia posset universum totius mundi peccatum in se receptum solvere, et consumere, et delere, quoniam « pec-

καὶ Φαρισαίους κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα αὐτὸν ἀποκτείνωσιν· ὅπερ οὐκ ἦν κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνεργῆσαι.

14. Ὅρα γὰρ εἰ μὴ παροξύναι βούλεται τοὺς ἀχρομένους (38) εἶτε ὁ Καϊάφας, εἶτε τὸ ἐνεργῶν αὐτὸν προφητεύειν, πρὸς τὸ ἀποκτείνειν τὸν Ἰησοῦν, διὰ τοῦ· « Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδὲν (39), οὐδὲ λογίζεσθε, ὅτι συμφέροι ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται. » Ἄρα γὰρ ὁ λέγων, « Συμφέροι ἡμῖν, » ὅπερ μέρος ἦν τῆς προφητείας αὐτοῦ, ἀληθεύει, ἢ ψεύδεται; Εἰ μὲν γὰρ ἀληθεύει, σώζεται ὁ Καϊάφας, καὶ οἱ ἐν τῷ συνεδρίῳ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀγωνιζόμενοι, ἀποθανόντος τοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ τυγχάνουσι τοῦ συμφέροντος· εἰ δὲ ἄστονον φάσκων τὸν Καϊάφαν καὶ τοὺς ἐν τῷ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ συνεδρίῳ σώζεσθαι, καὶ τοῦ συμφέροντος τετευχέναι ἀποθανόντος τοῦ Ἰησοῦ, δῆλον (39') οὐχ ἅγιον Πνεῦμα ἦν τὸ ταῦτα ἐνεργῆσαν λέγεσθαι· ἅγιον γὰρ Πνεῦμα οὐ ψεύδεται. Ὁ δὲ βουλόμενος ἀληθεύειν καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἐνεργῶν τὸν Καϊάφαν, λέγω δὲ τῷ φάσκων, « Συμφέροι ἡμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, » βαθυτέρον ἐξακούσεται τοῦ, « Συμφέροι ἡμῖν, » διὰ τὸν περὶ τέλους λόγον, καὶ συγχρησεται τῷ, « Ὅπως χάριτι, » ἢ, « χωρὶς Θεοῦ, ὑπὲρ παντὸς γεύσεται θανάτου. » καὶ ἐπιστήσει τῷ, « Ὑπὲρ παντὸς, » καὶ τῷ, « χωρὶς Θεοῦ, ὑπὲρ παντὸς. » Συγχρησεται δὲ καὶ τῷ· « Ὅς ἐστι Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν· » ὅτι [ἴ. ἐτι] δὲ, « Οὗτός ἐστιν ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, » ἰδίως ἀκούων τοῦ ἀφρεσθαι τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ οὐχὶ μέρους αὐτοῦ. Ὁ δὲ λέγων ἀληθὲς εἶναι τὸ, « Συμφέροι ἡμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, » φήσει καὶ ὅλα τὰ κατὰ τὸν τόπον προφητείας εἶναι ἀληθῆ, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ· « Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδὲν. » οὐδὲν γὰρ ᾔδεισαν οἱ τὸν Ἰησοῦν μὴ γνωρίζοντες Φαρισαῖοι καὶ ἀρχιερεῖς, ὄντα ἀλήθειαν, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ εἰρήνην. Ἀὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν. Ἄλλὰ καὶ οὐκ ἐλογίζοντο οὗτοι οἱ μηδὲν εἰδότες, τίνα τρόπον συνέφερε καὶ αὐτοῖς, ἵνα ὁ εἷς οὗτος, καθὼς ἄνθρωπος ἐστὶν, ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ· ἄνθρωπος γὰρ ἐστὶν ἀποθανὼν Ἰησοῦς· διὸ καὶ αὐτὸς φησι· « Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν λελάληκα. » Καὶ ἐπεὶ ἄνθρωπος μὲν ἐστὶν ὁ ἀποθανὼν, οὐκ ἦν δὲ ἄνθρωπος ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ σοφία, καὶ ἡ εἰρήνη, καὶ ἡ δικαιοσύνη, καὶ περὶ οὗ γέγραπται, « Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, » οὐκ ἀπέθανεν ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ σοφία, καὶ ἡ δικαιοσύνη· ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, θανάτου. Ὑπὲρ τοῦ λαοῦ δὲ ἀπέθανεν οὗτος ὁ ἄνθρωπος, τὸ πάντων ζῶων καθαριότερον, ὅστις τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἤρε, καὶ τὰς ἀσθενείας, ἅτε δυνάμενος πᾶσαν τὴν ὄλου τοῦ κόσμου ἁμαρτίαν εἰς ἑαυτὴν ἀναλαβὼν λύσαι, καὶ ἐξαναλῶσαι, καὶ ἐξαφανίσαι· ἐπεὶ « μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησε, μηδὲ εὐρέθη ὄσλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, » οὐδὲ ἔγνω ἁμαρτίαν. Κατὰ

⁵⁴ Joan. xi, 49, 50. ⁵⁵ Hebr. ii, 9. ⁵⁶ I Tim. iv, 40. ⁵⁷ Joan. i, 1. ⁵⁸ Coloss. i, 15. ⁵⁹ Isai. liii, 4.

(58) Eadem Huetii editio, male, ἀχρομένους.
(59) Ὁδδέρ. Desideratur in editione Huetii.

10. ⁵⁷ Joan. i, 29. ⁵⁸ Ephes. ii, 14. ⁵⁹ Joan. viii, 14.
(59') Δῆλον. Pro: hanc vocem desideratur ὧς, vel ὅτι. Edit.

τοῦτο δ' οἶμαι καὶ τὸν Παῦλον εἰρηκέναι οὕτως· « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ· » ἁμαρτίαν γὰρ αὐτὸν ἐποίησεν, εἶπε, μὴ γνόντα (40) ἁμαρτίαν, τῷ μὴδὲν αὐτὸν ἡμαρτηκότα τὰς πάντων ἁμαρτίας ἀνειληφέναι, καὶ εἰ δεῖ τολμήσαντα εἰπεῖν, πολλῶ μᾶλλον τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ περικάθαρμα αὐτὸν τοῦ κόσμου γεγονέναι, καὶ πάντων περιψήμα τῶν εἰπόντων· « Ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περιψήμα ἕως ἄρτι. » Περὶ δὲ τοῦ πολλάκις, ἐπικρατούντων τινῶν χαλεπῶν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, οἷον λοιμῶν, ἢ ἐπιπλασίων νηνεμιῶν, ἢ λιμῶν, λύεσθαι τὰ τοιαῦτα, οἷον καταργουμένου τοῦ ἐνεργούντος αὐτὰ πονηροῦ πνεύματος, διὰ τὸ ἑαυτὸν τινα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ διδόναι, πολλὰ φέρονται Ἑλλήνων, καὶ βαρβάρων ἱστορίαι, τὴν περὶ τοῦ τοιοῦτου ἐνοίαν οὐκ ἀποπτύοντων, οὐδὲ ἀποδοκιμαζόντων· πρότερον μὲν οὖν ἀληθὴ ἐστὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ μὴ, οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ καιροῦ μετ' ἐξετάσεως διαλαβεῖν. Πλὴν ὁ δυνάμενος ὑπὲρ ὅλου κόσμου, ἵνα πᾶς ὁ κόσμος καθαρθῇ, ἀναδέξασθαι ἐπὶ καθαρσίῃ αὐτοῦ, ἀπολομένου ἂν, εἰ μὴ ἀνεδέξατο τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀποθανεῖν, οὔτε ἱστορηταὶ πῦποτε, οὔτε ἱστορηθῆναι δύναται, μόνου Ἰησοῦ τὸ πάντων τῆς ἁμαρτίας φορτίον ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν ὄλων « χωρὶς Θεοῦ » σταυρῷ ἀναλαβεῖν εἰς ἑαυτὸν, καὶ βαστάσαι τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ ἰσχυρῇ δεδουνημένου. Καὶ γὰρ οὗτος μόνος ἐπιστήμων ἦν τοῦ φέρειν μαλακίαν, ὡς φησὶν ὁ προφήτης Ἡσαίας, λέγων· « Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν. » Καὶ οὕτως γε τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁνομίας ἡμῶν, καὶ ἡ ὀφειλομένη ἡμῖν εἰς τὸ παιδεύθῆναι καὶ εἰρήνην ἀναλαβεῖν κόλασις ἐπ' αὐτὸν γεγῆναι. Οὕτω γὰρ ἀκούω τούτων· « Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν. » Τάχα δὲ καὶ, ἐπεὶ ἐ τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν, « εἰποιμεν ἂν οἱ λαθόντες, ἐκ τοῦ σταυροῦ ἐλθόντος αὐτῷ τοῦ μύλωπος, τό· « Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, καὶ γὰρ τῷ κόσμῳ. » Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν παρέδωκεν ὁ Πατὴρ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ δι' αὐτὰς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐνώπιον τοῦ κείραντος ἄφωνος. » Τούτου ἐν τῇ ταπεινώσει, ἣν « ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, » ἢ κρίσις ἤρθη· οὕτω γὰρ ἀκούω τοῦ· « Ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· ὡς εἶναι τὰ ἐξῆς· Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις ἤρθη· οὕτως (41) δὲ ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἤχθη εἰς θάνατον. Ὑψοῦν ἀπέθανεν ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ διὰ τοῦτον οὐχὶ ὄλον τὸ ἔθνος ἀπώλετο. Καὶ ἐπίστησον, εἰ δύνασαι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ λαοῦ λαβεῖν εἰς τοὺς ἐκ περιτομῆς, τὸ δὲ τοῦ ἔθνους εἰς τοὺς λοιπούς· ἀπέθανε γὰρ οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὗ

A *catum non fecit, neque inventus est in ore ejus dolus* ⁶², neque agnovit peccatum. Hanc etiam ob causam opinor Paulum sic dixisse : **393** : « Eum, qui non novit peccatum, pro nobis peccatum fecit, » Deus ; « ut nos efficeremur justitia Dei in ipso ⁶³ : » peccatum enim, dixit, ipsum fecit, qui peccatum non novit, quia cum ipse nihil peccati commisisset, omnium in se peccata receperit ; et si audacius loqui audentum est, multo magis quam ceteri sui apostoli, purgamentum mundi factus fuerit rejectamentaque omnium dicentium : « Quasi purgamenta mundi facti sumus ; omnium rejectamenta usque nunc ⁶⁴. » Quod autem frequenter invalescentibus rebus quibusdam asperis, veluti peste, vel fame, vel nocuis ventorum agitationibus, in hominum genere, solvantur hæc, abolito, verbi gratia, spiritu illo malo qui hæc operabatur, eo quod aliquis seipsum pro communi salute dederit, multorum auctorum narrat historia, tum Græcorum, tum barbarorum, hanc nostram intelligentiam neque respicientium, neque reprobantium : quæ veræ sint, necne, non est præsentis temporis accurate exquirere. Verumtamen nullibi gentium, nullis historiis aliquando mandatum est, ac ne mandari quidem potest, fuisse aliquem qui se reciperet pro toto mundo mortem obiturum, ut totus mundus purgaretur illius sanctitate ; alioquin perdendus, ni pro eo servando mortem oppeteret : quippe quod solius sit Jesu posse omnium peccati onus in se recipere per crucem pro omnibus « sine Deo ⁶⁵, » atque ingentibus suis viribus illud portare. Calluit enim hic solus ferre languorem, ut inquit Isaias propheta, dicens : « Homo in plaga existens, et sciens ferre languorem ⁶⁶. » Atque hic sane peccata nostra accepit, et ægre affectus est propter iniquitates nostras ⁶⁷, in seque facta est punitio, quæ nobis debebatur, ut pacem recipiamus, dum erudimur castigati. Isto namque modo hoc intelligo : « Eruditio pacis nostræ super eum ⁶⁸. » Fortasse autem nos, quia « livore ejus sanati sumus, » livore ex cruce illi obviente sanati dicemus : « Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo ⁶⁹. » Traditus est a Patre propter peccata nostra hic Jesus ; qui etiam propterea « ad occisionem ductus est, ut agnus coram tondeute mutus ⁷⁰. » Hujus in humilitate, qua « humilem præbuit seipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis ⁷¹, » judicium sublatum est : sic enim hoc intelligo : « In humilitate judicium ejus sublatum est ⁷² ; » perinde ac diceret : In humilitate ejus judicium sublatum est : **394** et fuit sic, propter iniquitates populi Dei, ductus ad mortem. Mortuus

⁶² I Petr. II, 22. ⁶³ II Cor. V, 21. ⁶⁴ I Cor. IV, 13. ⁶⁵ Hebr. II, 9. ⁶⁶ Isai. LIII, 3. ⁶⁷ ibid. 4. ⁶⁸ ibid. 5. ⁶⁹ Galat. VI, 14. ⁷⁰ Isai. LIII, 7. ⁷¹ Philip. II, 8. ⁷² Isai. LIII, 8.

(40) Codex Bodleianus, ἐποίησεν, εἶπε, τὸν μὴ γνόντα, et sic legisse videtur Ferrarius ; Regius vero omittit εἶπε.

(41) Οὕτως. Sic codex Regius, Ferrarius vera legebat οὕτως, vertit enim, « et fuit hic. »

er: igitur hic homo pro populo, et propter hunc non tota gens perit. Ac vide num populi nomen referre possis ad eos qui sunt ex circumcissione, gentis vero ad cæteros. Mortuus etenim est hic homo, non tantum pro populo, sed etiam ne tota gens pereat; tanquam si dixisset, ne qui vocantur gens inter Judæos et omnes gentiles pereant.

15. His proximum est: « Hoc a semetipso non dixit ⁷⁴. » Hoc dicto nos discere opinor, quædam nos homines a nobismetipsis proferre, nullo spiritu nos ad id impellente, alia vero, veluti insonante ac suggerente nobis spiritu quopiam quæ dicamus, etiamsi omnino a nobis non alienemur, et in consequenter affecti erga ipsa quæ dicimus, videamur illa assequi. Contingit autem, ut assequentes ea quæ dicimus, non assequamur voluntatem et consilium eorum quæ dicuntur; quemadmodum nunc Caiaphas pontifex, qui nec a semetipso locutus est, nec sensum locutus est, ut prophetiam, quia prophetiam eorum quæ loquebatur non intellexit. Quin apud Paulum etiam sunt quidam legis doctores, « neque intelligentes quæ dicunt, neque de quibus affirmant ⁷⁵. » At vero sapiens non est hujusmodi, de quo loquitur in Proverbiis Salomon ille: « Sapiens intelliget quæ ex ore suo prodibunt, et in labiis suis portabit agnitionem ⁷⁶. » Ac meum profecto est iudicium, casum aliquoties in causa esse prophetandi, ut nunc Caiaphæ in causa fuit quod pontifex esset anni illius, quo moriturus erat Jesus, non tantum pro populo, sed ne tota gens pereat. Cum enim alii quoque pontifices essent, ut perspicuum est ex his quæ in medium protulimus, nullus prophetat, nisi pontifex anni illius quo passurus erat Jesus summus pontifex. Iidem casus fecit nuntios Saulis ad Davidem missos, ipsumque Saulin, prophetare: fere enim quia quæsierunt David, obvenit ut prophetarent, sed eo modo quo scriptum est. Quin et Balaam, assumpta parabola sua non dixisset: « Ex Mesopotamia accersivit me ⁷⁷, » et quæ sequuntur, ni vidisset Israel castrametatum fuisse: et semper aliam partem exercitus videns, ex novitate rei conspectæ movebatur ad dicendum pro Israele.

395 16. Moriturus ergo erat Jesus pro gente, quæ diversa erat a filiis Dei dispersis, ut perspicuum est hoc dicto: « Futurum erat, ut Jesus moreretur non tantum pro gente, sed etiam ut filios Dei, qui dispersi erant, congregaret in unum ⁷⁸. » Quinam vero alii, præter gentes, filii Dei dispersi essent nunc tempus est quærere: de quibus, qui naturas introducunt, dicturi sunt illos qui iudicio eorum sunt spirituales, filios esse Dei, spiritualiter non dijudicantes omnia. Hoc enim dicere consequens est eos qui naturas esse existimant, intelligentes

Α μόνον ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἵνα καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται, ὡσεὶ ἔλεγε, τὸ χρηματίζον τὸ ἔθνος (42) καὶ πάντες οἱ ἐθνικοὶ ἀπόλωνται.

15. Ἐξῆς τοῦτοϋ (43) ἐστὶ τό· « Τοῦτο ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν. » Ἄφ' οὗ μανθάνειν οἶμαι ἡμᾶς, ὅτι τινὰ μὲν οἱ ἀνθρωποὶ ἀφ' ἑαυτῶν λέγομεν, μηδεμιὰς ἡμᾶς ἐνεργούσης εἰς τὸ λέγειν δυνάμεως, ἕτερα δὲ ὡπερ εἰ ὑπηχούσης, καὶ ὑποβαλλούσης δυνάμεως τινος ἡμῖν τὰ λεγόμενα· κἂν μὴ τέλεον ἐξιστάμεθα, καὶ ἀπαρακολούθητως ἔχομεν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ δοκῶμεν παρακολουθεῖν οἷς λέγομεν, ἐνδέχεται παρακολουθεῖν ἡμᾶς ἑαυτοῖς ἢ λέγομεν, μὴ παρακολουθεῖν τῷ βουλήματι τῶν λεγομένων· ὡπερ νῦν Καϊάφας ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπε, καὶ οὐκ εἶπε τὸν νοῦν, ὡς προφητεῖαν, καὶ τὴν προφητείαν τοῦ λεγομένου (44) οὐκ ἐδέχετο. Καὶ παρὰ Παύλῳ δὲ νομοδιδάσκαλοι τινὲς εἰσι· « μὴ νοοῦντες, μήτε ἂ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαθεσθαιούνη. » Ἄλλ' οὐχ ὁ σοφὸς τοιοῦτος, περὶ οὗ φησιν ἐν Παροιμίαις ὁ Σολομὼν· « Σοφὸς νοήσει τὰ ἀπὸ ἰδίου πτόματος, ἐπι δὲ χεῖλεπ φορήσει ἐπιγνωμοσύνην. » Δοκεῖ δὲ μοι, ὅτι καὶ περιστασις αἰτία ποτὲ γίνεται τοῦ προφητεῦειν, ὡπερ καὶ νῦν τῷ Καϊάφῃ, τὸ εἶναι αὐτὸν ἀρχιερεῖα τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου ᾧ ἐμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἵνα μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται· δικτῶν γὰρ καὶ ἄλλων ἀρχιερέων, ὡς δῆλον ἐξ ὧν προ-
C παρεθέμεθα, οὐδεὶς προφητεῖει ἢ ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ᾧ ἐμελλε πάσχειν ὁ Ἰησοῦς, ἀρχιερεὺς. Περιστασις δὲ προφητεῦειν πεποιθε καὶ τοῦ Σαοὺλ ἀγγέλους πεμφθέντας ἐπὶ τὸν Δαβὶδ, καὶ αὐτὸν τὸν Σαοὺλ· οἶκει γὰρ τὸ ζητεῖν αὐτοῦ τὸν Δαβὶδ αἰτίον γέγονε προφητείας, ἀλλὰ τοιαύτης, ὅποια ἀναγέγραπται. Ἄλλ' καὶ Βαλαάμ οὐκ ἂν, ἀναλαβὼν τὴν παραβολὴν (45) αὐτοῦ, εἶπε τὸ, « Ἐκ Μεσοποταμίας μετεπέμψατέ με, » καὶ τὰ ἐξῆς, μὴ ἰδὼν τὸν Ἰσραὴλ ἐστρατοπεδευκότα, καὶ ἀεὶ ἄλλο μέρος στρατοπέδου βλέπων, ἀπὸ τῆς καινότητος τοῦ βλεπομένου ἐκινεῖτο πρὸς τὸ λέγειν περὶ τοῦ Ἰσραὴλ.

16. Ἐμελλε τοίνυν Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, ὅπερ ἕτερον ἦν τῶν διεσχορπισμένων τέκνων Θεοῦ, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ· « Ἰησοῦς ἐμελλεν ἀποθνήσκειν οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσχορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἑν. » Τίνα δὲ τὰ παρὰ τὸ ἔθνος διεσχορπισμένα τέκνα Θεοῦ, νῦν καιρὸς ἦδη ζητεῖν. Περὶ τούτων δὴ οἱ μὲν τὰς φύσεις εἰσάγοντες (46), τοὺς κατ' αὐτοῦ πνευματικούς φήσουσιν εἶναι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, πνευματικῶς οὐκ ἀνακρίναντες πάντας· τοῦτο γὰρ ἀκολουθεῖ λέγειν τοῖς φύσεις εἶναι οἰομένους, καὶ

⁷⁴ Joan. xi, 51. ⁷⁵ I Tim. i, 7. ⁷⁶ Prov. xvi, 23.

(42) Editio Huetii perperam in textu habet, ἔλεγον τὸ χρηματίζω ἔθνος, contra fidem codicis Bodleiani.

(43) Codex Regius, τοῦτο, male.

(44) Sic habet codex Bodleianus; in Regio autem tantummodo legitur, ὡς προφητεῖαν λεγομένου.

⁷⁷ Num. xxiii, 7. ⁷⁸ Joan. xi, 51, 52.

(45) Παραβολὴν. Sic recte codex Regius; Ferrarius vero legisse videtur ἀναβολὴν, verū enim, qui recepisset dilationem, dixisset, » etc., ut in nostro textu.

(46) Οἱ μὲν τὰς φύσεις εἰσάγοντες. Valentiniani, de quibus supra.

παρὰ τὸ τοῦ (47) Ἀποστόλου βούλημα ἔγνωεν τοὺς πνευματικούς, διδάσκοντος, ὅτι « Ὁ πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. » τοῦτ' ἔδε ἀκολουθεῖ, τὸν μὴ ἀνακρίνοντα πάντα μὴ εἶναι πνευματικόν, ἢ μηδέπω εἶναι πνευματικόν. Ἄλλὰ καὶ εἰ τις ὑπό τινος ἀνακρίνεται, ἔπειθ' ὁ πνευματικὸς ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται, οὐκ ἔστι πνευματικὸς, ἢ οὐκ ἔστι πνευματικὸς. Μήποτ' οὖν βέλτιον λέγειν, ὅτι γίνεται τις πνευματικὸς, οὐ πρότερον ὢν, ὅστις ἤδη καὶ κυρίως ἐστὶν υἱὸς Θεοῦ. Τίνα οὖν ἐστὶ τὰ λεγόμενα νῦν τέκνα Θεοῦ, εἰ μὴ εἰσι κατὰ τοὺς εἰσάγοντας τὰς φύσεις πνευματικοί, ὥρα σκοπεῖν· καὶ ὅρα εἰ τέκνα Θεοῦ διεσκορπισμένα ἕτερα παρὰ τὸ ἔθνος δύνασαι νοεῖν τοὺς ἤδη, ὅτε ταῦτα ἐλέγετο, δικαίους ἐν Θεῷ, εἴτε προκεκοιμημένους πατριάρχας, ἢ προφήτας, ἢ τινὰς ἄλλους ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ, εἴτε καὶ τοὺς ἤδη τότε ἰσχύοντες· ὡς γὰρ ὑπαρχόντων τῶν ἰσχύοντων, καὶ μηδὲ νοσοῦντων, φησὶν· « Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. » καὶ ὡς ὄντων δικαίων λέγει· « Οὐκ ἐλήλυθα καλεῖσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Ἐμελλεν οὖν Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ μὲν τοῦ ἔθνους, ἵνα μὴ ἀπόληται· ὑπὲρ δὲ τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ ὄντων ἐν διασκορπισμῷ, ἵνα συναχθῶσιν εἰς ἓνα λόγον, καὶ γενήσονται (48) μία ποίμνη, εἰς ποιμὴν· ὅτε οἴμαι πληροῦσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος εὐχὴν, λέγοντος· « Ἴνα ἐγὼ καὶ σὺ (49) ἔν ἐσμεν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἔν ὣσιν. » Εἰ δέ τι καὶ βαθυτέρον ἐστὶ περὶ Ἰσραὴλ οὐ φύσεως, ἀλλὰ γένους εἰπεῖν, περὶ οὗ γέγραπται, Ἰὺς πρωτότοκός μου Ἰσραὴλ ἐστὶ, γενομένου ἐν διασκορπισμῷ, καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις, ὡς εἶναι τοῦτον τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα, ὑπὲρ ὧν ἔμελλεν ἀποθνήσκειν Ἰησοῦς, ἵνα αὐτὰ συναγάγῃ εἰς ἓν.

17. « Ἀπ' ἐκεῖνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο, ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν. » Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, συναγαγόντες συνέδριον, καὶ σκεψάμενοι περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τί αὐτῷ ποιητέον, αὐτὸς Καϊάφα τοῦ ἀρχιερέως τὰ προεκτεθειμένα εἰπόντος, καὶ (50) ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ παροξυνθέντες, συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσι τὸν Κύριον. Διόπερ ζητήσεις ἀπὸ ποίου πνεύματος προσφητεύσαν, ὅτι ἔμελλεν Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους· καὶ πρότερον τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐν τοιοῦτῳ ἀνήγγησε, καὶ αἴτιον γεγένηται τῆς κατὰ τοῦ Ἰησοῦ συμβουλῆς, ἢ οὐκ ἔκεινο μὲν οὖν, ἄλλο δὲ, τὸ (51) θυνάμενον καὶ ἐν τῷ ἀσεβεῖ λαλῆσαι, καὶ τοὺς ὁμοίους ἐκείνῳ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ κινήσαι, οὐδὲν ἤττον καὶ ὥρα (52) τι εἰς τὸν Ἰησοῦν, ὡς κατὰ δύναμιν

¹⁷ I Cor. II, xv. ²⁰ Matth. ix, 12. ²¹ Marc. II, 17; Matth. ix, 13. ²² Joan. xvii, 21. ²³ Exod. iv, 22. ²⁴ Joan. xi, 53.

(47) Editio Huetii, τοὺς φύσεις εἶναι οἰομένοις, καὶ κατὰ τὸ τοῦ, etc. Sed codex Bodleianus lectio-nem quam sequimur exhibet, nec aliter legit Ferrarius. Codex Regius aliter habet, sic nempe, τοῦτα γὰρ ἀκολουθεῖν λέγειν τοῖς φύσεις εἶναι οἰομένοις, καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου βούλημά τ' ἔγνωεν τοὺς πνευματικούς διδάσκοντος, quæ manifeste corrupta sunt.

(48) Καὶ γενήσονται. Codex Regius, male, τῷ γενήσονται.

A hoc vocabulum spirituales præter voluntatem Apostoli dicentis ¹⁷: « Spirituales omnia dijudicat, et ipse a nullo dijudicatur; » quibus verbis efficitur, ut qui omnia non dijudicet, vel non sit spiritualis, vel nondum sit spiritualis. Quin si quis dijudicatur ab aliquo, quoniam spiritualis a nullo dijudicatur, vel non est spiritualis, vel nondum spiritualis. Vide vero an non melius dicendum sit effici aliquem spiritualem, qui antea non esset, qui proprie jam filius etiam Dei est. Quinam igitur sint qui nunc dicuntur filii Dei, si non sunt hi qui spirituales sunt iudicio eorum qui naturas introducunt, tempus est considerare: et vide an filios Dei dispersos, alios a gentibus, intelligere possis eos esse qui jam justi erant in Deo, cum hæc tantum dicerentur; sive patriarchas qui jam antea e vita excesserant, vel prophetas, vel quosdam alios Dei electos, sive etiam eos qui per id temporis sani erant; quasi enim aliqui sani essent, et non ægrotantes, inquit: « Non opus habent, qui sani sunt, medico, sed ægre affecti ²⁰; » et quasi essent etiam aliqui justi, dicit: « Non veni vocare justos, sed peccatores ad penitentiam ²¹. » Moriturus itaque Jesus erat pro gente, ut non periret; pro filiis vero Dei, qui in dispersione erant, ut congregarentur in unum sermonem, fierentque unus grex, unus pastor: quando, mea sententia, Servatoris precatio implebitur dicentis: « Ut ego et tu unum sumus, ut et ipsi unum sint ²². » Sin vero de Israelis non natura, sed genere altius aliquid dicendum sit; de quo cum in dispersione esset, scriptum est: « Primogenitus meus filius Israel est ²³, » hoc etiam ipse notabis, quasi hi sint filii Dei dispersi, pro quibus moriturus sit Jesus, ut eos in unum congregaret.

396 17. « Ab illo ergo die consultarunt una, ut interficerent eum ²⁴. » Pontifices et Pharisei, qui concilium collegerant, et consideraverant quid facere deberent Servatori nostro (cum Caiaphas pontifex quæ superius exposuimus dixisset, et hujus sermonibus fuissent incitati), consultarunt una ut interficerent Dominum. Quocirca quæres quo spiritu prophetarit Jesum moriturum pro gente; et utrum sanctus Spiritus hanc etiam in re operatus sit, auctore fuerit consilii adversus Jesum; an ille quidem non fuerit, sed alius spiritus, valens in impio etiam loqui, sibi que similes adversum Jesum movere, nihilominus etiam videret aliquid erga Jesum, ut pro viribus superius exquisivimus. Atque omnino qui respondere voluerit Spiritum sanctum auctorem videri

(49) Ἴνα ἐγὼ καὶ σὺ, etc. Lego, ἵνα, καθὼς ἐγὼ καὶ σὺ ἐν ἐσμεν, αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὣσιν.

(50) Εἰπόντος, καὶ. Hæc duæ voces in codice Regio atque adeo in editione Huetii desunt, sed restituuntur e codice Bodleiano.

(51) Codex Regius, ἀλλ' ὁ δὲ τὸ, etc.

(52) Ferrarius legebat ὅρα, vertit enim, « nihilominus vide. » (Hic locus aperte corruptus est. In textu, nisi præferatur Ferrarii lectio. Edit.)

fuisse, ut pontifices et Pharisei molli ex sermonibus Caiaphæ una consultarent interficere Jesum, dicit non alienum esse tale opus a sanctitate, quoniam ne Jesus quidem rem se indignam fecerit, in ruinam et resurrectionem multarum gentium quæ erant in Israel ⁸⁵, veniens et dicens : « Ego in iudicium in hunc mundum veni, ut non videntes videant, et videntes cæci fiant ⁸⁶. » Ut enim opus habemus sermone sapientiæ, quo defendamus quomodo rem se indignam ille non fecerit, qui se huic mundo accessisse in iudicium fatetur ; sic etiam in hoc, ut ostendamus pontifices et Phariseos ex Caiaphæ verbis una consultasse ut interficerent Jesum. Atque de eo quidem quod est : « In iudicium ego in hunc mundum veni, » in explanationibus illius loci pro viribus disseruimus : nunc vero, quod attinet ad id quo de agitur, hæc dicentur : nempe quod quemadmodum sacram Scripturarum intelligentiam, ob eorum utilitatem dictam qui ex ea juvari quærent, calumniantur hi qui eam in deteriore parte intelligunt, quo ansam habere videantur impiam confirmandi doctrinam eorum qui loquuntur in altitudinem injustitiam ⁸⁷ ; sic pontifices etiam et Pharisei, non recte intelligentes factam a Caiapha de Servatore nostro veram prophetiam, nempe quod expediret nobis ut unus homo moreretur pro populo et tota gens non periret, **397** sed aliam intelligentiam esse rati in voluntate consilii Caiaphæ, ab illo die una consultarunt, ut Jesum interficerent. Hæc autem dico sequens hanc intelligentiam, ut Spiritus sanctus sit ille qui prophetarit in Caiapha : non omnino confirmans hoc ita se habere, sed lectoribus iudicium relinquens utrum admitti oporteat de Caiapha quod quasi repente Spiritu sancto sit motus.

ἀλλὰ καταλείπων καὶ τοῖς ἐντυχάνουσι κρίνειν, ὁπότερον χρῆ παραδέξασθαι περὶ τοῦ Καϊάφα, καὶ ὡς ὑπὸ πύδας τοῦ Πνεύματος κεκινημένου.

18. « Jesus ergo jam non propalam ambulabat inter Judæos, sed abiit illinc in regionem deserto vicinam, in civitate quæ dicitur Ephraim, ibique versabatur cum discipulis suis ⁸⁸. » Hæc et his similia scripta fuisse censeo, volente Jesu nos advertere, ne iracundius ac inconsideratius insiliamus in certamen mortis, pro veritate testimonium præbituri. Etenim honestum quidem est, si incidere certamen pro confitendo Jesum, confessionem non differre, neque tardare mortem pro veritate oppetere : at non minus quam hoc honestum est tali tantæque tentationi occasionem non dare, sed omnimodo vitare eam, non solum quia tantæ rei exitus incertus sit nobis, verum etiam ne nos occa-

⁸⁵ Luc. II, 34. ⁸⁶ Joan. IX, 39. ⁸⁷ Psal. LXXII, 8.

(53) Codex Regius, ἀπολογισασθαι.

(54) Codex Regius, λόγων τοῦ ἁγίου Πνεύματος, sicque editio Huetii habet ; sed in codice Bodleiano deest τοῦ ἁγίου Πνεύματος, quod etiam videtur resecandum.

(55) Codex Bodleianus, ἀφορμάς.

(56) Codex Regius, βουλῆς. Paulo post pro οὖν

προεξητάσαμεν. Ὁ μόντοι βουλόμενος ἀπολογισθαι περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δοκοῦντος αἰτίου γεγονέναι, ἵνα συμβουλευσῶνται ἀποκτείναι τὸν Ἰησοῦν, ἐκ τῶν λόγων κινήθεντες τοῦ Καϊάφα οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φησὶν, ὅτι οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τὸ τοῦτο ἔργον τῆς ἀγιότητος, ἐπεὶ μηδὲ Ἰησοῦς ἀνάξιον ἑαυτοῦ πεποίηκεν, εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐθνῶν τῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐλθὼν, καὶ φάσκων· « Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται· » ὡς γὰρ δεόμεθα λόγου σοφίας εἰς τὸ ἀπολογισασθαι (53), πῶς ὁ ὁμολογῶν εἰς κρίμα τῷ κόσμῳ τοῦτῃ ἐπιδημηκέναι, οὐκ ἀνάξιον ἑαυτοῦ πεποίηκεν, οὕτως καὶ εἰς τὸ ἐκ τῶν διὰ τοῦ Καϊάφα λόγων (54) συμβουλευσῶνται τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς Φαρισαίους, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸν Ἰησοῦν. Περὶ οὖν τοῦ, « Εἰς κρίμα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, » ὅσα δεδυνήμεθα ἐν τοῖς εἰς τὸν τόπον ἐξηγητικῶς εἰρήκαμεν· περὶ δὲ τοῦ νῦν προκειμένου τοιαῦτα ἐν λέγοιτο, ὅτι, ὡς περὶ τὸν ἱερὸν νοῦν τῶν Γραφῶν, ἐπὶ ὠφελείᾳ λεγόμενον τῶν ζητούντων ἀπ' αὐτοῦ ὠφληθῆναι, οἱ ἐπὶ τὸ χεῖρον παρεκδεχόμενοι, ὥστε καὶ ἀφορμῆν (55) ἔχειν δοκεῖν πρὸς κατασκευὴν ἀσεβῶς διδασκαλίας τῶν ἀδικῶν εἰς τὸ ὕψος λαλοῦντων, συκοφαντοῦσιν· οὕτως τὴν τε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Καϊάφα γενομένην προφητείαν ἀληθεύουσαν ἐν τῷ συμφέρειν ἡμῖν, ἵνα εἰς ἀνθρώπος ἀποθήῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὄλον τὸ ἔθνος ἀπόλλῃται, οὐχ ὑγιῶς ἀκούσαντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ ἄλλον νομίσαντες εἶναι κατὰ τὸ βούλημα τῆς τοῦ Καϊάφα συμβουλῆς (56), ἀπ' ἐκεῖνης συνεβουλευσαντο τῆς ἡμέρας, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸν Ἰησοῦν. Ταῦτα δὲ φημι κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῇ περὶ τοῦ ἁγίου εἶναι Πνεῦμα τὸ διὰ τοῦ Καϊάφα προφητεύσαν ἐκδοχῆ, οὐ πάντως συνιστῶν (57) τοῦθ' οὕτως ἔχειν,

18. « Ὁ οὖν Ἰησοῦς οὐκέτι παρήρησιά περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν εἰς τὴν χώραν ἔγγυς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραῖμ λεγομένην πόλιν, καὶ ἐκεῖ ἔμεινε μετὰ τῶν μαθητῶν. » Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια ἀναγεγράφθαι νομίζω, βουλομένου τοῦ Λόγου ἐπιστρέφειν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θερμότερον καὶ ἀλογιστότερον ἐπιτηδῆν τῷ ἕως τοῦ θανάτου (58) ἀγωνίζεσθαι περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ μαρτυρεῖν καλὸν μὲν γὰρ, ἐμπεσόντα τὸν περὶ τοῦ ὁμολογεῖν τὸν Ἰησοῦν ἀγῶνα, μὴ ἀναδύεσθαι τὴν ὁμολογίαν (59), μηδὲ μέλλειν περὶ τὸ ὑπερρακοθανεῖν τῆς ἀληθείας· οὐκ ἔλαττον δὲ τοῦτου καλὸν, καὶ τὸ μὴ δίδόναι ἀφορμῆν τῷ τηλικούτῃ πειρασμῷ, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ περιστασθαι αὐτὸν, οὐ μόνον διὰ τὸ περὶ τῆς ἐν

⁸⁸ Joan. XI, 54.

ἐβουλεύσαντο legisse videtur Ferrarius συνεβουλευσαντο. (Repositimus Ferrarii lectionem utpote sanonem. EDIT.)

(57) Codex Bodleianus, συνιστῶν· Regius, ἰστέος.

(58) Codex Regius, male, τῷ ἐν τῷ ἕως θανάτου.

(59) Idem codex Regius, αὐτὴν ὁμολογίαν.

αὐτῷ ἐκβάσεως δῆλον ἦν, ἀλλὰ καὶ ἵνα μὴ (60) ἡμεῖς πρόφασιν γενώμεθα τοῦ ἀμαρτωλοτέρους γενέσθαι καὶ ἀσθεστέροις τοῖς οὐκ ἂν μὲν τῷ ἔργῳ τοῦ ἡμῶν ἐκκεχῦσθαι τὸ αἷμα γενομένοις ἐνόχοις, εἰ τὰ πρὸ ἑαυτοῦ ποιούντες ἐκκλίνομεν τοὺς μέχρι θανάτου ἡμῖν ἐπιβουλευόντας, ἐσομένοις δὲ ἐν πλεονί, καὶ βαρυτέρα κολάσει παρ' ἡμᾶς, εἰ φιλαυτοῦντες καὶ μὴ κατὰ ἐκείνων σκοποῦντες ἐπιδιδῶμεν αὐτοὺς τῷ ἀνατρεῖσθαι, οὐ τῆς ἀνάγκης εἰς τοῦτο καταλαβούσης. Εἴπερ γὰρ καὶ ὁ πρόφασιν τινι γενόμενος ἀμαρτίας, τῷ αὐτὸς ἐπὶ ταύτην κεινηχέται τὸν ἀμαρτάνοντα, τίσει δίκας ἐπὶ τοῖς δι' αὐτὸν ἀνθρώπων τινι ἡμαρτημένοις, πῶς οὐχὶ καὶ ὁ παρῶν [f. παρὸν] ἐκκλίνει, ἵνα μὴ ὁ δεῖνα προδότης Χριστιανοῦ γένηται, καὶ ἐπίβουλος τῆς κατὰ τὸν Ἰησοῦν θεοσεβείας μὴ ἐκκλίνας μὲν, καὶ προσπαροξύνας δὲ, οὐχὶ καὶ περὶ τῆς ἐκείνου ἀμαρτίας δώσει λόγον, κἂν, τὸ ὅσον ἐπὶ τῇ εἰς τὸ μαρτυρεῖν προθυμίᾳ καὶ τῇ εἰς τοῦτο ἀνδρείᾳ, τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς ἄξιος ἢ παρὰ τὸ εὐσεβοῦμένῳ Θεῷ, καὶ ὁμολογουμένῳ ὅτ' αὐτοῦ Σωτῆρι; Ὅτι δὲ ἡμῶν ἐνεκεν τὰ τοιαῦτα γέγραπται, ἵν' ἡμεῖς, παράδειγμα ἔχοντες τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐν τοῖς τοιοῦτοις αὐτοῦ μιμηταὶ γενώμεθα, παραστήσει ἡ λέγουσα Γραφή· «Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι, καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὐπα ἐηλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.» Ὡς γὰρ, κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦτο, διὰ τοῦτο, οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, παρόντα καὶ μὴ φεύγοντα, ἐπεὶ μήπω ἐηλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ, οὕτως καὶ χωρὶς τοῦ ἀναχωρεῖν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ μηδέπω αὐτοῦ ἐφεπτηχέαι τὴν ὥραν, οὐ κατέσχητο μὲν ἂν, ὅμως δὲ οὐκ ἐπέβαλεν αὐτῷ οὐδεὶς τὴν χεῖρα. Διόπερ (61) ἀκούστον οὐ μόνον τοῦ, «Ἐάν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν,» καὶ τῶν ἐξῆς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἦν ἵνα συνεβουλευσάντο, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸν Ἰησοῦν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, τὸ εὐλόγιστον τηρῶν, οὐκέτι παρῆρσις περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις· ἀλλ' οὐδὲ εἰς ἄλλην πόλιν ἀνεχώρησεν ὄχλων πεπληρωμένην, ἀλλὰ τινα ἀνακεχωρηκυῖαν· γέγραπται γάρ· «Ὁ οὖν Ἰησοῦς οὐκέτι παρῆρσις περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραῖμ λεγομένην πόλιν.» Καὶ οὐ μόνος γε ἐκεῖ ἀπελήλυθεν, ἀλλὰ μηδεμίαν ἀφορμὴν διδοὺς τοῖς ζητοῦσιν αὐτὸν, καὶ τοὺς μαθητὰς μεθ' ἑαυτοῦ παρέλιψε, «καὶ ἐκεῖ ἔμεινε μετὰ τῶν μαθητῶν.» Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον γεγραμμένον· ὅτε, «ἀκούσας, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρέθ, ἐλθὼν κατέκησεν εἰς Καφαρναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὅροις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.» καὶ ἐπὶ τὸν καιρὸν δὲ φθάσας τοῦ συλληφθῆναι, ἐτήρησεν, ὑπὲρ τοῦ μὴ παρ' ἑαυτὸν τοῦτο παθεῖν, μήτε ἐν Ἱεροσολύμοις εὐρεθῆναι, μήτε ἐν τῷ ἱερῷ, ἔνθα ἐδίδασκε πολλάκις, μήτε ἐν ἄλλῳ τοιοῦτῳ τόπῳ· «Ἐξῆλθε

sio simus ut magis peccatores magisque impii evadant illi, qui nondum sanguinem nostrum quidem reipsa effudisse rei sunt facti; si quæ in nobis sunt facientes, declinaverimus eos qui insidias nobis vel ad mortem usque moliantur; sed puniendi alioquin majori graviorique pœna nostri causa, si nostri amantes, rebus illorum posthabitis, exposuerimus nos ipsos interficiendo, nulla nos necessitate urgente. Nam si etiam qui alicui occasio peccati factus fuerit, is pœnas dabit ob ea quæ sui causa peccaverint aliqui homines; quomodo non etiam pœnas daturus est, qui cum declinandi facultatem habeat, ne proditor ille Christiani sit hominis, et insidiator cultus divini erga Jesum, non declinaverit; imo potius concitaverit, etiamsi quod ad promptitudinem attinet fortitudinemque, hac in re honore ac laude sit dignus apud Deum, quem pie colit, apudque Servatorem, quem confessus fuerit? Porro quod nostri causa hæc scripta fuerint, quo Jesum haberemus exemplar, **398** cujus in hujuscemodi rebus imitatores essemus, docet Scriptura dicens: «Quærebant igitur eum comprehendere, et nullus in eum conjecit manum, quod nondum venisset hora ejus.» Ut enim, juxta hunc textum, nullus in eum conjecit manum, præsentem, et non fugientem, quia nondum venisset hora ejus; sic etiam si non secessisset in eo tempore, quo nondum instabat hora ejus, eum laudquaquam detenturi fuissent, et similiter nullus in eum conjecit manum. Quocirca intelligendum est non tantum illud: «Si persecuti vos fuerint in una civitate, fugite ad aliam,» et ea quæ sequuntur; sed etiam hoc, quod quando una consultaverunt pontifices et Pharisei ut Jesum interficerent, id quod rationi erat maxime consentaneum servans, Servator non amplius propalam ambulabat inter Judæos; sed neque in aliam urbem secessit turbis plenam, sed in quamdam urbem seorsum positam. Scriptum est enim: «Jesus igitur jam non propalam ambulabat inter Judæos; sed abiit illinc in locum deserto proximum; nempe in civitatem quæ dicitur Ephraim.» Nec sane solus eo secessit, verum ne ullam occasionem se quærentibus daret, discipulos etiam secum assumpsit, «illicque versabatur cum discipulis.» Tale quiddam est etiam quod in Evangelio a Matthæo tradito scriptum est: «quando audiens Joannem traditum esse, secessit in Galilæam, relictaque Nazareth, profectus habitavit in Capharnaum civitatem maritimam, in finibus Zabulon, et Nephthalim;» et cum tempus appeteret ut comprehenderetur, observavit ne ultro illud pateretur, neque in Hierosolymis inveniretur, vel in simili loco: «Exivit enim cum discipulis suis

⁶⁰ Joan. vii, 30. ⁶¹ Matth. x, 25. ⁶² Matth. iv, 12, 13.

(60) *Μή*. Deest in codice Regio, sed exstat in Bodleiano.

(61) *Ὁὐ κατέσχητο μὲν ἂν, ὅμως δὲ οὐκ ἐπέβαλεν αὐτῷ οὐδεὶς τὴν χεῖρα· διόπερ, etc.* Sic

hunc locum optime restituit codex Bodleianus. In codice Regio vitiose legitur, κατέσχητο μὲν ἂν, ἡμεῖς διόπερ.

trans torrentem Cedron, ubi erat hortus, in quem intravit ipse, et discipuli ejus ⁹². Sic autem secessit per id temporis, et in publico non ambulabat, ut pontifices et Pharisei volentes illum comprehendere, egerent Juda, propterea quod discipulus ipsius cum esset, probe sciret loca secessus illius. Quocirca tunc « Judas cum accepisset cohortem, et ex principibus sacerdotum, ac Phariseis ministros, illuc venit cum laternis, et facibus, et armis ⁹³. » Cæterum hoc loco Evangelii declaratur quod siquidem nolisset capi, haudquaquam detentus fuisset: detentus autem fuit, cum humilem præbuit seipsum, et factus obediens ³⁹⁹ detinentibus vel usque ad crucem ⁹⁴. Quando igitur exivit, et dicit his qui ad hortum venerant: « Quem quæritis? » et responderunt ipsi: « Jesum illum Nazarenum; » cum illis dixisset: « Ego sum, » virtute sua divina « abiere retro, humique ceciderunt ⁹⁵. » Deinde post hoc cum voluisset recipere dispensationem, atque œconomiam per passionem, « rursum interrogavit eos: Quem quæritis? at illi dixerunt: Jesum Nazarenum. » Et post pauca ⁹⁶, « cohors, et tribunus militum, et ministri Judæorum comprehenderunt Jesum » volentem, « et ligaverunt ipsum » se præbentem vinculis. Nam si pati noluisset, num rursum dixisset, « Ego sum, » et abiissent hi, tot quot essent, retro, omnesque humi prostrati fuissent? Ut autem talibus rebus docet nos secedere in persecutionibus et in insidiis quæ adversum nos struuntur; sic etiam alibi reperias eum secedere ab his quæ bona mundus ducit, ut per hæc etiam doceat nos mundi dignitates fugere excellentiasque in ipso existentes. « Jesus enim cum aliquando cognovisset futurum ut venirent, et raperent eum, ut illum regem facerent, secessit in montem, » sed non cum discipulis, sed « solus ⁹⁷, » ne his occasionem quidem præbens, tanquam ipsum amantibus, et qui voluissent cum cæteris ipsum facere regem, jam mundane ipsorum etiam rex esset.

19. Hæc quidem in textum, et in doctrinam, quæ est ex evangelica littera, de secessu. At vero in anagogen talia dicuntur: Jesum olim propalam inter Judæos obambulasse, quando sermo Dei per prophetas inter eos versabatur: Jesu enim erat propalam vox illa: « Hæc dicit Dominus; » sed nunc non amplius Jesus inter Judæos propalam obambulabat, sed inde abiit, nec est Dei sermo inter Judæos: indeque digressus, nempe a Judæis, venit in locum deserto vicinum, de quo dicitur ⁹⁸: « Multi filii desertæ, magis quam ejus quæ virum habet; » et ad quam dicitur: « Lætare, sterilis, quæ non paris; erumpe, et clama, quæ non parturis ⁹⁹. » Est autem deserto vicina civitas Ephraim, ad quam venit

⁹² Joan. xviii, 4. ⁹³ ibid. 3. ⁹⁴ Philip. ii, 8. ⁹⁵ Joan. xviii, 4 seqq. ⁹⁶ ibid. 12. ⁹⁷ Joan. vi, 15
⁹⁸ Galat. iv, 27. ⁹⁹ ibid.

(62) Codex Bodleianus, ταπεινώσας.

(63) Καὶ ἀπὸ τῆρ θελις αὐτοῦ. Hæc desunt in editione Huetii, sed exstant in codice Bodleiano.

A γὰρ σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάρρου τῶν Κεδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτός, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Ὅτω δὲ ἀνεχώρει κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ οὐκ ἐδιημοσίευσεν, ὡς δεῖσθαι τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς Φαρισαίους, βουλομένους αὐτὸν συλλαβεῖν, τοῦ Ἰουδα, διὰ τὸ μεμαθητεῦσθαι αὐτῷ περιεργαζομένου καὶ τοὺς τόπους τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ· διὸ τότε « ὁ Ἰούδας, λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν, καὶ λαμπάδων, καὶ ὀπλῶν. » Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον τοῦ Εὐαγγελίου δηλοῦται, ὅτι, εἰ μὲν ἐβούλετο μὴ ἀλῶναι, οὐκ ἂν κατεσχέθη· κατεσχέθη δὲ ταπεινῶν (62) ἑαυτὸν, καὶ γινόμενος ὑπήκοος τοῖς κατέχουσι, καὶ μέχρι τοῦ σταυροῦ. Ὅπως οὖν ἐξῆλθε, καὶ λέγει τοῖς ἐλθοῦσιν εἰς τὸν κῆπον· « Τίνα ζητεῖτε; » ἀπεκρίθησαν αὐτῷ· « Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον; » καὶ ὁ μὲν εἶπεν αὐτοῖς, « Ἐγὼ εἰμι, » καὶ ἀπὸ τῆς θελίας αὐτοῦ (63) δυνάμειος « ἀπῆλθον εἰς τὰ ὄπισω, καὶ ἔπεσον χαμαί. » Ἐἴτα μετὰ τοῦτο, ὅτι [1. ὅτε] ἐβουλήθη ἀναδέξασθαι τὴν ἐν τῷ πάθει οἰκονομίαν, « πάλιν ἠρώτησεν αὐτούς· Τίνα ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἡ σπεῖρα, καὶ ὁ χιλιάρχος, καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν » ἐκόντα, « καὶ ἔδησαν αὐτὸν, » παρέχοντα ἑαυτὸν τοῖς δεσμοῖς· εἰ γὰρ μὴ ἐβούλετο παθεῖν, εἶπεν ἂν πάλιν, « Ἐγὼ εἰμι; » καὶ ἀπῆλθον ἂν οἱ τοσοῦτοι εἰς τὰ ὄπισω; καὶ πάντες ἔπεσον ἂν χαμαί; Ὅσπερ δὲ διὰ τῶν τοιούτων διδάσκει ἡμᾶς ἐν διωγμοῖς, καὶ ταῖς καθ' ἡμῶν ἐπιβουλαῖς ἀναχωρεῖν, οὕτως ἐν ἄλλοις εὖροις ἂν καὶ ἀπὸ τῶν νομιζομένων εἶναι ἐν κόσμῳ καλῶν ἀναχωροῦντα, ἵνα καὶ διὰ τούτων διδασκῆ φεύγειν τὰ ἐν κόσμῳ ἀζιώματα καὶ τὰς ἐν αὐτῷ ὑπεροχάς. « Ἰησοῦς γὰρ ποτε γνοὺς, ὅτι μέλλουσι ἐρχεσθαι, καὶ ἀρπάξαι αὐτὸν, ἵνα ποιήσῃ βασιλέα, ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ὄρος, » ἀλλ' οὐ μετὰ τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ « μόνος, » μὴ παρέχων μηδὲ τούτοις ἀφορμὴν, ὡς φιλοῦσιν αὐτὸν, καὶ βουληθεῖσιν ἂν μετὰ τῶν θελόντων ποιῆσαι αὐτὸν βασιλέα, ἵν' ἡδῆ γέννηται καὶ κοσμικῶς αὐτῶν βασιλεύς.

19. Ταῦτα μὲν εἰς τὸ ῥητὸν, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελικοῦ γράμματος περὶ ἀναχωρήσεως διδασκαλίαν. Εἰς δὲ τὴν ἀναγωγὴν λεχθεῖ ἂν τοιαῦτα· ὅτι Ἰησοῦς πάλαι μὲν παρῆρσια τοῖς Ἰουδαίοις περιπατεῖ, ὅτε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ διὰ προφητῶν αὐτοῖς ἐνεπολιτεύετο· Ἰησοῦ γὰρ ἦν παρῆρσια, ἡ· « Τάδε λέγει Κύριος· » ἀλλὰ νῦν οὐκέτι παρῆρσια ἐν τοῖς Ἰουδαίοις Ἰησοῦς περιπατεῖ, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ οὐκ ἔστι Θεοῦ λόγος ἐν Ἰουδαίῳ· καὶ ἀπελθὼν ἐκεῖθεν, λέγω δὲ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, εἰς τὴν ἐγγύς τῆς ἐρήμου ἦλθε χώραν, περὶ ἧς λέγεται· « Πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα· » καὶ πρὸς ἦν εἰρηται· « Εὐφράνθητι στείρα ἡ οὐ τέκτουσα· ῥῆξον, καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα. » Ἔστι δὲ ἡ

γγύς τῆς ἐρήμου πόλις Ἐφραΐμ, εἰς τὴν ἦλθεν Ἰη-
σοῦς, οὐκέτι παρῆρσις περιπατῶν ἐν τοῖς Ἰουδαίοις.
Ἐρμηνεύεται δὲ Ἐφραΐμ (64) καρποφορία, ἀδελφὸς
ἐν Μανασσῇ πρεσβυτέρου τοῦ ἀπὸ λήθης λαοῦ (65).
μετὰ γὰρ τὸν ἀπὸ λήθης λαὸν καταλειφθέντα, γεγέννη-
ται ἡ ἐξ ἔθνῶν καρποφορία, ὅτε « ποταμούς » μὲν
τοὺς ἐν τῷ Ἰσραὴλ « ἔθετο » ὁ Θεὸς « εἰς ἔρημον,
καὶ διεξόδους τῶν » ἐκεῖ « ὑδάτων εἰς δίψαν, καὶ
γῆν » αὐτῶν « καρποφόρον εἰς ἄλμην, ἀπὸ κακίας
τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ. » ἀπὸ δὲ τῶν ἔθνῶν
ἔρημον ἔθετο εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ γῆν ἀνυδρον »
αὐτῶν (66) γῆν « εἰς διεξόδους ὑδάτων. καὶ κατ-
έφυγεν ἐκεῖ πεινῶντας, καὶ συνεστήσαντο πόλιν κατοι-
κείσας, » τὴν Ἐκκλησίαν. ἔνθα « ἔσπειρον ἀγρούς »
κατὰ τὸν πεσόντα σπόρον ἐπὶ τὴν καλὴν καὶ ἀγαθὴν
γῆν, καὶ ποιούσας ἑκατονταπλασίονα. καὶ « ἐφύτευ-
σεν ἀμπελώνας. » κλήματα γὰρ εἰσὶν οἱ Κυρίου μα-
θηταί, οἵτινες καὶ « ἐποίησαν καρπὸν γεννήματος,
καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, καὶ ἐπληθύνθησαν σφόδρα. »
Ἄλλ' οὐδὲ τοὺς ἐν τούτοις ἀλογωτέροις μικροῦς εἶναι
ἐλογίσατο ὁ δὲ (66') ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώζων Κύ-
ριος· γέγραπται γάρ· « Καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν οὐκ ἐσ-
μίκρυνε. » Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι « ὠλιγώθησαν, καὶ
κακώθησαν ἀπὸ θλίψεως κακῶν, καὶ δόξης. καὶ
ἐξέχυθη ἐξουδένωσις ἐπὶ τοὺς » διὰ τὸν Ἀβραάμ
ἀρχοντας. καὶ ἐπλάνησεν αὐτούς ἐν ἀβάτῃ, καὶ
οὐκ ἐν δόξῃ. » μετ' ἐκείνους δὲ ὁ Θεὸς « ἐδοθήθη »
αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἔθνῶν « πένθητι. » λαὸν ἐκ πτωχείας, καὶ
ἔθετο « ὡς πρόβατα πατριάν, οὓς βλῶνται » εὐθύς
(67) ἄγγελοι, « καὶ εὐφρανθήσονται, καὶ πᾶσα ἀνο-
μία ἐμφράζει τὸ στόμα αὐτῆς. » Τούτοις δὲ μυστι-
κῶς προφητευομένοις ἐν ἑκατοστῷ ἕκτῳ ψαλμῷ ἐπι-
φέρεται· « Τίς σοφὸς, καὶ φυλάξει ταῦτα, καὶ συν-
έσται τὰ ἑλέη τοῦ Κυρίου; » Ἐλεούντος γὰρ τοῦ Κυ-
ρίου τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν, ὁ σοφὸς ταῦτα φυλάξει, συν-
εἰς τὰ ἑλέη τοῦ Κυρίου. Οὐκοῦν « Ἰησοῦς οὐκ ἔτι
παρῆρσις περιπατεῖ ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν
ἐκείθεν εἰς τὴν χώραν » τοῦ ὅλου κόσμου, « ἐγγύς
τῆς ἐρήμου » Ἐκκλησίας, « εἰς Ἐφραΐμ » τὴν καρ-
ποφοροῦσαν λεγομένην πόλιν, « κακεῖ ἔμεινε μετὰ
τῶν μαθητῶν. » καὶ ἔστι μέχρι τοῦ δεῦρο μετὰ τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ Ἰησοῦς ἐγγύς τῆς ἐρήμου, εἰς
Ἐφραΐμ λεγομένην πόλιν. πάρεστι γὰρ τῇ καρποφο-
ρίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ γενέσει γε τοῦ Ἐφραΐμ τούτου εἶποι
ἐν ὁ γεννήσας αὐτὸν σιτομέτρης ἡμῶν Κύριος, ὁ ταπει-
νώσας ἑαυτὸν, καὶ γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου,
θανάτου δὲ σταυροῦ. « Ἡβήσαί με ὁ Θεὸς ἐν τῇ γῇ
τῆς ταπεινώσεώς μου. »

20. « Ἦν δὲ ἐγγύς τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ
ἀνέβησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ
τῆς χώρας περὶ τοῦ Πάσχα, ἵνα ἀγγίωσιν ἑαυτούς.
Ἐστῆσαν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων
¹ Psal. cvi, 33 seq. ² Luc. viii, 8. ³ Psal.
Philip. ii, 8. ⁴ Gen. xli, 52.

(64) Ἐρμηνεύεται δὲ Ἐφραΐμ Καρποφορία.
Hieronymus De nom. Hebr., « Ephraim, » frugifer,
sive crescens. A פרה in fructum dedit. » Genes. xli, 52.
(65) Τοῦ ἀπὸ λήθης λαοῦ. Manasse enim dictus
est a פשח « oblitus fuit, » Genes. xli, 51. Ita Ma-
nasse regis Judæa nomen a Dei oblivione dictum vo-
luit Thalmudici Hieronymus De nom. Hebr. :

A Jesus, non amplius propalam obambulans inter
Judæos. Sonat autem Ephraim, 400 si interprete-
ris, fertilitas : sicutque Ephraim frater Manasse,
hoc est populi natu grandioris, maximeque obli-
vioni traditi. Simul atque enim derelictus est po-
pulus oblivioni traditus, orta est ex gentibus ferti-
litas : nempe cum « flumina » quidem, quæ sunt in
Israele, « vertit » Deus in desertum ; et venas
aquarum « illic existentium, « in loca siticulosa ;
et terram » eorum « frugiferam, in sterile solum,
propter incolarum vitiositatem ; » gentium vero
« desertum vertit in stagna aquarum, terramque »
eorum « siticulosam, in venas aquarum : ibique
collocavit famelicos, et exstruxerunt urbem cele-
brem ¹, » nempe Ecclesiam, ubi « seminavit agros, »
juxta semen, quod cecidit in terram præclaram,
et bonam, et facientem fructum centesimum ² ; et
« plantavit vineas, » cujus palmites erant discipuli
Domini, qui etiam « fecerunt fructum copiosum, et
benedixit eis, et multiplicati sunt valde ³. » Quin-
etiam ne hos quidem, qui a ratione alieniores
erant, parvos esse cogitavit ille, qui homines et
jumenta servat ⁴ ; scriptum est enim ⁵ : « Et jumenta
eorum non minuit. » Ac Judæi quidem « imminuti
sunt, et afflicti fuere a tribulatione malorum, et
dolore ; effuditque (Deus) contemptum in princi-
pes » propter Abraham ; « et errare fecit eos in invio,
et non in via. » Deus igitur post Judæos, populum
gentilem « pauperem exemit ex mendicitate, tracta-
vitque familias velut oves, quos videbunt » mox
angeli, « et lætabuntur, et omnis iniquitas obturabit
os suum. » His in psalmo sexto supra centesimum
mystice prophetatis subjungitur : « Quis sapiens, et
custodiet hæc, et intelliget misericordias Domini ? »
benefico enim existente Domino in gentiles, sapiens
hæc custodiet, intelligens beneficia Domini. « Jesus
igitur non amplius in publico obambulabat inter
Judæos, sed inde abiit in locum » totius orbis, Ec-
clesiæ « deserto vicinum ; » nempe « in urbem
Ephraim, » quæ dicitur frugifera civitas ; « illicque
versabatur cum discipulis : » estque ad hunc usque
diem Jesus cum discipulis suis in urbe, quam
vocant Ephraim, deserto vicinam : nam adest
fertilitati : et in ortu sane hujus Ephraim dicet
illius genitor Dominus noster frumenti erogator,
qui seipsum humilem præbuit factus obediens usque
ad mortem, mortem autem crucis ⁶ : « Auxit me
Deus in terra afflictionis meæ ⁷. »

401 20. « Instabat autem Pascha Judæorum,
et ascenderunt multi Judæorum Jerosolimam ex re-
gione ante Pascha, ut purificarent se. Quærebant
ergo Jesum, et colloquebantur inter se in templo
cvi, 37, 38. ¹ Psal. xxxv, 7. ² Psal. cvi, 38-43.

« Manasse, » oblitus, sive necessitas.

(66) Secundum istud γῆν videtur παρέλκειν et
resecandum.

(66') Ὁ δὲ. Hæc verba stare sic non possunt :
legendum est vel ὄγε, quod et melius, vel ὄδε aut
ὄδε ὁ. EDIT.

(67) Codex Bodleianus, εὐθὺς· editio Vuctii, εὐθὺς.

stantes : Quid videtur vobis, quod non venerit ad diem festum *?) Non idem censendum est esse Pascha Domini et Pascha Judæorum : nam Pascha secundum Legem, ad Dominum pertinet; ad eos vero qui sunt exleges, Pascha Judæorum. Quocirca animadvertendum est quando dicitur Pascha Domini, et alii dies, et quando non Domini, sed eorum qui redarguuntur ob peccata. Verbi gratia in Exodo post alia scriptum est de Paschate in primo præcepto : « Et comedetis illud festinanter; Pascha est enim Domini; » et in secundo : « Si dixerint ad vos filii vestri : Quinam cultus est vobis iste? respondete : Victimina est Pascha Domini, quoniam protexit domus filiorum Israel in Ægypto ⁸. » In Isaia vero, non sui ipsius, sed peccatorum inquit Dominus esse novilunia, et Sabbata, et jejunium, et ferias, et festivitates; quod si festivitates, liquet etiam quod Pascha, cum hæc una sit inter festivitates. Scriptum est autem hunc in modum : « Novilunia vestra, et Sabbata vestra, et diem magnum non tolero : jejunium, et ferias, et novilunia vestra, et festivitates vestras odit anima mea ⁹. » Quin in uno ex duodecim prophetis scriptum est : « Odi ac detestor festivitates vestras ¹⁰ : » et juxta expositam elocutionem, Pascha non Domini, sed Judæorum erat : dictumque est Judæorum Pascha, quod in ipso insidias molirentur Servatori nostro. Opinor etiam illis propheticè dictum fuisse : « Odi atque abominatus sum festivitates vestras : » opus enim non congruens festivitati Dei, sed scelestum in ipso Paschate fecerunt, interfecto Jesu. Verumtamen ante hoc Pascha Judæorum, multi ascenderunt ex regione, ut se purificarent. Præoccupans autem dicerem multos non considerasse quomodo purificarent seipsos, propterea quod existimantes suum ipsorum Pascha cultum præstare Deo, tantum abfuit ut se purificarent, ut etiam scelestiores fierent quam erant, antequam sanctificarent seipsos. Dixerunt enim Pilato qui Jesum illi tradiderunt Judæi : « Nobis non licet interficere quemquam ¹¹; » propter quos ille dixit Servatori : « Nunquid ego Judæus sum? Gens tua, et pontifices tradiderunt te mihi ¹². » Ac sane qui dicebant se ascendisse ut purificarentur, clamaverunt **402** dicentes) Pilato : « Hunc ne dimiseris, sed Barabbam : erat autem Barabbas latro ¹³; » et rursus clamaverunt Judæi : « Nos legem habemus, et secundum legem debet mori, quia Filium Dei se fecit ¹⁴. » Et rursus clamaverunt ad Pilatum dicentes : « Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris; nam quisquis se regem facit, contradicit Cæsari ¹⁵. » Ac rursus clamaverunt Judæi : « Tolle, tolle, crucifige eum ¹⁶. » Ac sane qui ascenderant ante Pascha seipsos purificaturi dicebant in eodem Paschate : « Non habemus regem nisi Cæsarem ¹⁷. »

Α ἐν τῷ ἱερῷ ἐστηκότας· τί ὑμῖν δοκεῖ, ὅτι (68) [add. οὐ] μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;) Οὐ τὸ αὐτὸ νομιστέον εἶναι Πάσχα τοῦ Κυρίου καὶ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, τὸ μὲν γὰρ κατὰ τὸν νόμον Πάσχα, ἐστὶ τοῦ Κυρίου, τὸ δὲ τῶν παρανόμων Πάσχα τῶν Ἰουδαίων. Αἰδ παρατηρητέον πότε λέγεται Κυρίου τὸ Πάσχα, καὶ ἄλλαι ἡμέραι, καὶ πότε οὐ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τῶν ἐλεγχόμενων ἐπὶ ἁμαρτίαις· οἷον ἐν μὲν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται μεθ' ἕτερα κατὰ τὴν πρώτην περὶ Πάσχα ἐντολήν· « Καὶ ἔδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς, Πάσχα ἐστὶ Κυρίου· » καὶ κατὰ τὴν δευτέραν· « Ἐὰν ἰσχυοῦσθε πρὸς ὑμᾶς οἱ υἱοὶ ὑμῶν· τίς ἡ λατρεία αὐτῶν ὑμῖν; καὶ ἔρετε· Θυσία τὸ Πάσχα τοῦ Κυρίου, ὡς ἐκέκασε τοὺς οἴκους τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐν Αἰγύπτῳ· » Ἐν δὲ τῷ Ἡσαΐα, οὐχ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τῶν ἁμαρτανότων ψῆφιν εἶναι ὁ Κύριος τὰς νομηνίας, καὶ τὰ σάββατα, καὶ νηστειαν, καὶ ἀργίαν, καὶ ἑορτάς· εἰ δὲ τὰς ἑορτάς, δῆλον, ὅτι καὶ τὸ Πάσχα· μία γὰρ αὐτῆ τῶν ἑορτῶν ἐστὶ. Γέγραπται δὲ οὕτως· « Τὰς νομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα ὑμῶν, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστειαν, ἢ καὶ ἀργίαν, καὶ νομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτάς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. » Καὶ ἐν τινι δὲ τῶν δώδεκα γέγραπται· « Μεμίσηκα, ἀπῶσαι τὰς ἑορτάς ὑμῶν· » καὶ κατὰ τὴν ἐκχειμένην τοῖνον λέξιν, τὸ Πάσχα οὐ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων ἦν· ὁ γὰρ Σωτὴρ ὑμῶν ἐν αὐτῷ ἐπεβουλεύετο· καὶ διὰ τοῦτο αὐτῶν οἶμαι τὸ Πάσχα εἰρηθεῖν ἀπὸ τοῦ προφητικῶς τό· « Μεμίσηκα, ἀπῶσαι τὰς ἑορτάς ὑμῶν· » ἔργον γὰρ οὐχ ἑορτῆς Θεοῦ, ἀλλ' ἐναγὲς ἐν αὐτῷ πεποιθήκασιν τὸν Ἰησοῦν ἀποκτείναντες. Πλὴν πρὸ τοῦ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων τοῦτου, πολλοὶ ἀνέβησαν εἰς Ἱερουσόλυμα ἐκ τῆς χώρας, ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτοὺς. Προλαβὼν δ' ἂν εἰποῦμι, ὅτι οὐκ ἐνόουν οἱ πολλοὶ πῶς ἂν ἀγνίσαιεν ἑαυτοὺς· διόπερ δοκοῦντες τὸ ἑαυτῶν Πάσχα λατρεῖαν προσφέρειν τῷ Θεῷ, τοσοῦτον ἐδέξαντο τοῦ ἀγνίσαι ἑαυτοὺς, ὥστε ἐναγέστεροι γενέσθαι οὐ ἦσαν ἐναγεῖς πρὶν ἀγνίσωσιν ἑαυτοὺς. Εἶπον γὰρ τῷ Πιλάτῳ οἱ παραδιδόντες αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν Ἰουδαῖοι· « Ἡμῖν οὐκ ἐξεστὶν ἀποκτείνειν οὐδένα· » δι' οὗς ἔλεγε τῷ Σωτῆρι· « Μῆτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; Τὸ σὸν ἔθνος, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. » Καὶ οἱ λέγοντες γε ἀναβεβηκέναι ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτοὺς, ἐκραύγασαν λέγοντες) τῷ Πιλάτῳ· « Μὴ τοῦτον ἀπολύσῃς, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν· ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς ληστὴς. » Πάλιν ἐἀπεκρίθησαν οἱ Ἰουδαῖοι· Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ἐποίησε. » Καὶ πάλιν οἱ Ἰουδαῖοι ἐκραύγαζον λέγοντες) πρὸς τὸν Πιλάτον· « Ἐν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος· πᾶς ὁ βασιλεὺς ἑαυτὸν ποιῶν ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι. » Καὶ πάλιν ἐκραύγασαν οἱ Ἰουδαῖοι· « Ἄρον, ἄρον, σταύρωσον αὐτόν. » Καὶ οἱ ἀναβεβηκότες γε πρὸς τὸ Πάσχα, ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτοὺς, ἔλεγον ἐν αὐτῷ τῷ Πάσχα· « Οὐκ ἔχομεν βασιλεῖα εἰ μὴ Καίσαρα. »

⁸ Joan. xi, 55, 56. ⁹ Exod. xii, 41; xxvi, 27. ¹⁰ Isa. i, 13, 14. ¹¹ Amos v, 21. ¹² Joan. xviii, 31. ¹³ ibid. 35. ¹⁴ ibid. 40. ¹⁵ Joan. xix, 7. ¹⁶ ibid. 12. ¹⁷ ibid. 15. ¹⁸ ibid.

(68) In codice Regio deest ὅτι.

Ὅπερ δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶπε προφητεῶν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, « Ἐρχεται ὥρα, ὅτε πᾶς ὁ ἀποκτείνων ὑμᾶς δόξει λατρεῖαν προσφέρειν τῷ Θεῷ, » τοῦτο ἀπ' αὐτοῦ ἀρξάμενον πεπλήρωται· οἱ γὰρ ἀξιώσαντες αὐτὸν ἀποθανεῖν, ἐδόκουν λατρεῖαν προσφέρειν τῷ Θεῷ, καὶ ἀναβεθήκεισαν εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸ τοῦ Πάσχα, ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτούς· ὁ δὲ ἀληθὴς ἀγνισμὸς οὐ πρὸ τοῦ Πάσχα, ἀλλ' ἐν τῷ Πάσχα, ὅτε Ἰησοῦς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἀγνιζομένων, ὡς Ἀμνὸς Θεοῦ, καὶ ἦρς τοῦ κόσμου τὴν ἁμαρτίαν. Καὶ ἐζήτουν γε οὗτοι Ἰουδαῖοι τὸν Ἰησοῦν, οὐχ ἵνα ὠφελθῶσιν, ἀλλ' ἵνα αὐτὸν ἀποκτείνωσι· πρὸς οὓς εἶπεν ἄν· « Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν, ὡς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐν αὐτῷ γε τῷ ἱερῷ ἐστηκότες ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ Ἰησοῦ· « Τί δοκεῖ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν; » Ἀλλ' οὐχ ὅπου οὔτοι ἐστήκεισαν, εἰώρταζεν Ἰησοῦς, ἀλλ' εἰς τὸ μέγα ἀνώγειον (69) τὸ σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον, ὅπου ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησε τὸ Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν φαγεῖν, πρὸ τοῦ παθεῖν. Εἶποις δ' ἄν, ὅτι καὶ νῦν ἐστήκασιν ἐν τῷ ἱερῷ ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἐπειροδόμενοι μὲν ὡς ἱεραῖς ταῖς Γραφαῖς, διὰ δὲ τὸ ἀκούειν τὸν ἐληλυθότα, ζητοῦντες τοῦτον μὲν καλογοεῖν, ἔπειρον δὲ τούτου Χριστὸν ὁμολογεῖν. Πρόσχετος δὲ εἰ δύνασαι καὶ ἄλλους Ἰουδαίους λέγειν, ἀναβαίνοντας εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἐρχομένους εἰς τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τῆς ἐξω Ἱεροσολύμων χώρας, καὶ ἐρχομένους ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτοὺς δυνηθῶσιν, ἦνίκα ἄν τὸ Πάσχα τυθῆ Ἰησοῦς, ἐορτάζειν μὴ ζύμη παλαιᾶ, μὴ ζύμη κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εὐκρινείας καὶ ἀληθείας. Καὶ οἱ οὐαυτοὶ γε ζητοῦσι τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ ἱερῷ ἐστηκότας τῶν Γραφῶν, καὶ ἐπαποροῦσι πρὸς ἀλλήλους, εἰ κεύσεται εἰς τὴν ἑορτήν Ἰησοῦς.

21. « Δεδώκεισαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολάς, ἵνα, ἐάν τις γινῶ αὐτὸν (70) ποῦ ἔστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν. » Ὅρα πῶς μεμαρτύρηται ἀναχερωρηκέναι, ἵνα καὶ ἡμεῖς γινώσκωμεν ἐν καιρῷ τὸ τοιοῦτο ποιεῖν. Καὶ πρόσχετος γε, ὅτι οὐκ ἤδεισαν ὅπου ἔστιν οὗτε οἱ ἀρχιερεῖς, οὗτε οἱ Φαρισαῖοι· καὶ μὴ εἰδότες διδάσιν ἐντολάς, ἵνα ἐάν τις γινῶ ποῦ ἔστι, μηνύσῃ αὐτοῖς, καὶ συλλάβωσιν αὐτόν. Καὶ ἄλλως δὲ φήσεις, ὅτι ἐπιβουλεύοντες τῷ Ἰησοῦ οὐκ οἶδασιν ποῦ ἔστι· διὸ διδάσιν ἐτέρας παρὰ τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς, διδάσκοντες διδασκαλίαις, ἐντέλλματα ἀνθρώπων· καὶ εἰσιν αὐτῶν αἱ ἐντολαὶ ἃς διδάσιν Φαρισαῖοι καὶ ἀρχιερεῖς τῶν σωματικῶν τυγχάνοντες Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Ἰησοῦ· βούλονται ἵνα τινὰς μηνύσῃ αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν, ἵνα αὐτὸν ἐπιβουλεύοντες λαβόντες προδώσιν. Καὶ φήσεις πάντα τὸν περιεργαζόμενον τὰ περὶ τὸν Χριστιανισμὸν, ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἀνατρέπειν, καὶ κατηγορεῖν, Φαρι-

Ceterum quod discipulis Servator dixerat prophetans, ac dicens : « Venit hora, cum quisquis vos interfecerit, videatur cultum præstare Deo ¹⁹, » hoc in seipso cum incerpisset, impletum est. Qui namque dignum esse censuerunt ut moreretur, videbantur cultum præstare Deo, et ascenderant Jerosolimam ante Pascha, ut se purificarent. At vero purificatio vera non ante Pascha, sed in ipso Paschate erat; tum scilicet, quando Jesus mortuus est pro his qui purificabantur, velut Agnus ille Dei, et tulit peccatum mundi ²⁰. Ac profecto Jesum quærebant hi Judæi, non ut adjuvarentur, sed ut eum interficerent : quibus dixisset : « Nunc vero quæritis me interficere, hominem, qui veritatem locutus sum vobis, quam audivi a Deo ²¹. » Et sane in templo ipso stantes colloquebantur inter se de Jesu : « Quid videtur vobis, quod non venerit ad diem festum ²²? » At non ubi hi stabant, diem festum agebat Jesus, sed in cœnaculo magno scopis purgato et mundato, ubi desiderio desideraverat Pascha manducare cum discipulis, antequam pateretur ²³. Diceres igitur eos etiamnum in templo stare quærentes Jesum, innixos veluti sacris Scripturis; sed quia quærentes ignorent eum qui venit, huic quidem maledicere, diversum vero ab hoc confiteri Christum. Adhibe vero mentem, an dicere possis alios quoque Judæos esse qui ascendant Jerosolimam, veniantque ad urbem Dei ex regione quæ est extra Jerosolimam, veniantque ut purificati diem festum tum agere possint, cum Pascha immolatus fuerit Christus ²⁴, non fermento veteri, neque fermento malitiæ et versutiæ, sed in panibus fermento carentibus, hoc est sinceritate et veritate. Hujusmodique sane quærent Jesum in templo Scripturarum stantes, et inter se dubitantes an venturus sit Jesus ad diem festum.

403 21. « Dederant autem Pharisei et pontifices mandatum, ut si quis cognovisset ubi esset, indicaret, ut comprehenderent eum ²⁵. » Vide ut dictus est secessisse, quo nos etiam discimus in tempore idem facere. Ac profecto attende neque pontifices, neque Phariseos nosse ubi sit Jesus, et quod nescientes dent mandatum ut si quis agnovit ubi sit, indicet illis ut comprehendant eum. Atque etiam aliter dices, quod qui Jesu insidias moluntur, nesciunt ubi sit; quam ob causam alia dant mandata a mandatis Dei, docentes doctrinas hominumque mandata ²⁶. Et sunt ipsorum mandata quæ Pharisei præbent, et pontifices corporalium Judæorum, adversus Jesum : volunt enim quosdam indicare sibi Jesum, ut illum mancipium acceptum prodant. Dices etiam omnem curiose perscrutantem Christianismum, quo subvertat illud et accuset, Phariseum quemdam esse, et non bonum pontifi-

¹⁹ Joan. xvi, 2. ²⁰ Joan. i, 29. ²¹ Joan. viii, 40. ²² Joan. xi, 57.

²³ Joan. xi, 56. ²⁴ Luc. xii, 12-15. ²⁵ I Cor. v, 8.

(69) Codex Bodleianus recte habet, ἀνώγειον· Regius vero male ἀναγκαλον.
(70) Codex Bodleianus, αὐτόν· Regius, ἑαυτόν.

cem, rerum ratione carentium dantem mandata, A quibus existimat se docere Jesum, ut ipsum sibi indicatum comprehendat et contumeliis affectum occidat. Verum cum satis amplitudinis acceperit vicesimus octavus tomus explanationum in Evangelium a Joanne traditum, hoc in loco finiemus orationem, in vicesimo nono quæ sequuntur, Deo dante, prosecuturi.

σαῖον εἶναι, καὶ οὐκ ἀγαθὸν ἀρχιερέα, ἔλλων λόγῳ διδόντα ἐντολὰς, οἷς οἴεται διδάξειν αὐτὸν τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν, ἵνα μὴ θυθῆνται αὐτὸν αὐτῷ πάσῃ, καὶ ὕβρισας ἀποκτείνῃ. Ἀλλὰ γὰρ, αὐτάρκη περιγραφῆς εὐληφτότος καὶ τοῦ ὀγδόου καὶ εἰκοστοῦ (71) τῶν ἐπιτῶν κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν τόμων αὐτοῦ καταπαύσωμεν τὸν λόγον, ἐν τῷ ἐννεακτοῦ καὶ εἰκοστῷ (72), Θεοῦ διδόντος, ἀρχόμενοι τῆς ἐξῆς (73).

Λέγουσιν οἱ τόμοι ἑνατὸς καὶ εἰκοστὸς, τριακοστὸς, καὶ πρῶτος καὶ τριακοστὸς.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΣΗΓΗΤΙΚΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΑΒ΄.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EVANGELIUM SECUNDUM JOANNEM

TOMUS TRICESIMUS SECUNDUS.

404 1. Deo nobis per Jesum Christum iter ex B animi sententia largiente, gradimur per Evangelii sancti viam magnam, eamque viventem, ut ad ipsius etiam finem perveniamus, si per eam a nobis agnitam ambulaverimus. Atque utinam cum nunc veluti secundam et tricesimam stationem, in his quæ dicenda sunt, ingredi conemur, nobis adsit columna illa lucidæ nubis Jesu, quæ nos præcedat, cum opus erit, rursusque stet cum oportebit; donec, o Ambrosi homo sacer, idemque frater, totum copiosis commentationibus explanaverimus Evangelium; non succumbentes ob longitudinem viæ prolixæ, neque defatigati ob nostram infirmitatem, sed conantes incedere per vestigia columnæ veritatis. Utrum autem velit Deus mentem nostram iter perficere Scripturæ totius Evangelii a Joanne traditi C explanationibus, an non, ipse novit. Tantum domi existentes in corpore, et ab ipso peregrinantes, ut præsentibus adsimus apud Dominum⁷¹, extra Evangelium non eamus, ut operibus sermonibusque beatitudines ferentibus, in paradiso deliciarum Dei fruamur.

⁷¹ II Cor. v, 6, 8.

(71) Codex Bodleianus, τριακοστοῦ πρώτου.

(72) Idem codex Bodleianus, ἐν τῷ τριακοστῷ δευτέρῳ.

(73) Ἀρχόμενοι τῶν ἐξῆς. Tres deinceps desiderantur tomi, de quorum aliquo hæc intelligenda sunt, quæ habet Origenes in *Math.* tom. xvi, num. 19: Πλὴν ἐν τινι τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐπιτοσὸν κατὰ ταῦτα ἐξητάσαμεν· ὅτε προέκειτο διηγῆσασθαι τό· Τῆ ἐπαύριον οὖν ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, καὶ τὰ ἐξῆς· c Verum tamen in quodam super Evangelium secundum

1. Ἀπὸ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εὐδοούμενοι ἐρχόμεθα (74) τὴν μεγάλην τοῦ Εὐαγγερίου ὁδὸν, καὶ ζώσαν ἡμῖν, εἰ καὶ γνωσθεῖη, καὶ ὀδευθεῖη ὑμῶν, φθάσαι αὐτῆς καὶ ἐπὶ τὸ τέλος. Νῦν μένοι τοιγε οἰοῦναι δευτέρας καὶ τριακοστῆς παρεμβολῆς ἐν τοῖς λεχθησομένοις ἐπιθῆναι πειρώμεθα· καὶ παρὲν γε ἡμῖν ὁ στῦλος τῆς φωτεινῆς νεφέλης Ἰησοῦ, προάγων ἡμᾶς ὅτε δεῖ, καὶ ἰστάς ὅτε χρῆ, ἐκείνου, καὶ τῆ ὑπαγορεύσει τῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ἱερῶ ἀνθρωπε καὶ ἀδελφε· Ἀμβρόσιε, διεξέλωμεν (75) τὸ Εὐαγγέλιον, μὴ ἐκκακούντες ἀπὸ τοῦ μακροῦ τῆς ὁδοπορίας, μὴ δὲ ἀποκάμνοντες διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, ἀλλ' ἐκβιαζόμενοι κατ' ἰσχυρὰ βαίνειν τοῦ στύλου τῆς ἀληθείας! Πότερον δὲ βούλεται τὸν ὁμῶν [i. ἡμῶν], νοῦν τελέσαι διὰ τῶν ὑπαγορεύσεων τῆς ὁδοπορίας τῆς ὁδοῦ [add. τοῦ] κατὰ τὸν Ἰωάννην Εὐαγγερίου γραφῆς, εἰ μὴ, αὐτὸς ἂν εἶδει ὁ Θεός Μόνον καὶ ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, καὶ ἐκδημοῦντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον, ἐφ' ὅτι τοῦ Εὐαγγερίου μὴ βαίνομεν, ἵνα καὶ τῶν τοῦ μακαρισμοῦ φερόντων ἔργων καὶ λόγων ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς τοῦ Θεοῦ ἀπολαύσωμεν.

Joannem Commentario, ea quoque aliqua ex parte a nobis expensa sunt; quando videlicet illud exponendum nobis propositum erat: *In crastinum autem turba multa, quæ venerat ad diem festum (Joan. xii, 12), et reliqua.*

(74) Codex Bodleianus, ἐρχόμεθα· Regius, ἐχόμεθα· Perionius autem videtur legisse ἐχόμεθα.

(75) Codex Regius, ἱερῶ ἀδελφε ἀνθρωπε Ἀμβρόσιε, διεξέλωμεν.

2. « Καὶ δεῖπνον γενομένου (75*), τοῦ διαβόλου ἦδη Ἀ βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος τοῦ Ἰσκαριώτου ἵνα παραδῶ αὐτὸν, εἰδὼς, ὅτι (76) πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ Πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια, καὶ λαβὼν λέντιον διέζωσεν ἑαυτὸν· εἶτα βάλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἔρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος. » Ἐν ταῖς εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν ὁμιλίαις συνεκρίναμεν ἀλλήλαις (77) τὰς παραβολὰς, καὶ ἐζητήσαμεν, τί μὲν σημαίνει τὸ κατὰ τὰς θείας Γραφὰς ἄριστον, τί δὲ παρίστησι τὸ κατ' αὐτὰς δεῖπνον. Καὶ νῦν τοῖνον λελέχθω, ὅτι ἄριστον μὲν ἔστιν ἡ πρώτη καὶ πρὸ τῆς συντελείας τῆς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἡμέρας πνευματικῆς τοῖς εἰσαγομένοις ἀρμόζουσα τροφή· δεῖπνον δὲ, ἡ τελευταία καὶ τοῖς ἦδη (78) ἐπὶ πλεον προκοκοφόσι παρατιθεμένη κατὰ λόγον. Καὶ ἄλλως δὲ εἶποι ἂν τις, ἄριστον μὲν εἶναι τὸν νοῦν τῶν παλαιῶν Γραμμάτων, δεῖπνον δὲ τὰ ἐναποκεκρυμμένα τῇ καινῇ Διαθήκῃ μυστήρια. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν προοίμιῳ λέλεχται ἐξετάζοντι, πῶς γενομένου δείπνου ἐγείρεται ὁ Ἰησοῦς ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ βαλὼν ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα ἄρχεται τοὺς τῶν μαθητῶν νίπτειν πόδας· οἶμαι γάρ, ὅτι οἱ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ δειπνοῦντες, καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τέλει τοῦ βίου τούτου ἡμέρᾳ μεταλαμβάνοντες σὺν αὐτῷ τροφῆς, δέονται μὲν καθαρσίου πινός, οὐ μὴν περὶ τι τῶν πρώτων τοῦ τῆς ψυχῆς, ἐν οὗτοις ὀνομάσσω, σώματος, ἀλλ', ὡς ἂν εἶποι τις, χρῆζουσιν ἀποπλύνασθαι τὰ τελευταία, καὶ τὰ ἐσχάτα, καὶ τῇ γῆ ἀναγκαιῶς ὀμιλοῦντα· καὶ τοῦτο τὸ καθάρσιον πρῶτον μὲν ὑπ' οὐδενὸς ἢ τοῦ Ἰησοῦ μόνου γενέσθαι δύναται, δεύτερον δὲ καὶ τὸ (78*) ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, πρὸς οὓς εἶπε· « Καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε τοὺς πόδας ἀλλήλων νίπτειν· ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα, καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε. » Καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς γε ἐν τούτοις μοι δοκεῖ, διεγείρων ἡμῶν τὸν νοῦν ἐπὶ τὸ νοητὸν (79) τῶν κατὰ τὸν τόπον, μὴ τετηρηκέναι μὲν σωματικὴν περὶ τοῦ νύφασθαι τὴν ἀκολουθίαν, ὅτε (80) πρὸ τοῦ δείπνου καὶ τῆς ἐπὶ τὸ δεῖπναι ἀνακλίσεως οἱ δεόμενοι τοῦ νύφασθαι τοὺς πόδας νίπτονται· ὑπερβάς δὲ τὸν καιρὸν ἐκείνον τῷ λόγῳ, ἦδη ἀνακλιθέντα τὸν Ἰησοῦν ἐπὶ τὸ δεῖπναι ἐγγεργέναι ἐκ τοῦ δείπνου, ἵνα δειπνησάντων ἄρξηται νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ Κύριος (81)· πρὸ μὲν γὰρ τοῦ δείπνου ἦσαν λελουμένοι, καὶ γενόμενοι ὄλοι καθαροί, κατὰ τὸ· « Λούσαθε, καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· μετὰ δὲ τὸ λουτρὸν ἐκεῖνο ἐδεθήσαν δευτέρου

2. « Et cœna facta, cum diabolus jam immisisset in cor Judæ Simonis Iscariotæ, ut proderet eum, sciens Jesus omnia dedisse sibi Patrem in manus, seque a Deo exisse, et ad Deum abire, surgit a cœna, et ponit vestimenta; cumque accepisset linteam, præcinxit se: deinde misit aquam in pelvim, et corpit lavare pedes discipulorum, et extergere linteo quo præcinctus erat¹⁸. » In homiliis quas in Lucam edidimus, parabolis inter se collatis, inquisivimus quid in divinis Scripturis significaret prandium, quidque rursus in his significaret cœna.

405 Dicatur ergo etiam nunc quod prandium sit ille primus cibus qui iis qui introducuntur convenit, atque etiam antequam finiatur dies spiritualis qui hac vita obtingit; cœnam vero esse ultimum illum cibum qui rationabiliter apponitur his qui plus profecerunt. Nisi dicat etiam aliquis prandium esse intelligentiam veterum Scripturarum, cœnam vero mysteria quæ in Novo Testamento sunt recondita. Hæc autem in proœnio dicta mihi fuere exquirenti quomodo facta cœna surgit Jesus, et missa aqua in pelvim corpit lavare pedes discipulorum. Arbitror enim ego eos qui cum Jesu cœnant, cibum cum ipso percipientes in ultimo hujus vitæ die, purificatione quidem aliqua opus habere; cum tamen non opus habeant ut primæ partes corporis animæ, ut ita loquar, illorum laventur: sed, ut aliquis diceret, illa illis tantum lavanda sint quæ sunt ultima et extrema, et quæ in terra necessario versantur; hancque purificationem primum quidem a nullo præterquam a solo Jesu fieri posse; deinde vero etiam a discipulis suis, quibus dixit: « Debetis et vos mutuo lavare pedes: exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, sic et vos faciatis¹⁹. » Quin evangelista etiam videtur mihi, excitans mentem nostram ad intelligentiam spiritualem præsentis loci non observasse hoc in loco corporalem lavandi consequentiam et ordinem; quandoquidem qui opus habent lavari, ante cœnam, antequam cœnæ accubitus pedes lavent; sed id temporis cum sermone consumpsisset, scripsisse Jesum, qui jam accubuerat cœnandi causa, a cœna surrexisse, ut discipulorum, qui jam cœnarant, Magister et Dominus inciperet pedes lavare; namque ante cœnam loti erant, et facti mundi toti, propter illud: « Lavamini, mundi estote, auferite vitia ab animabus vestris, coram oculis vestris²⁰, » et quæ sequuntur; post quod lavacrum secunda etiam aqua egebant ad solos pedes, hoc est ad eas solas corporis partes quæ infirmæ sunt. Nam fieri non posse arbitror, ut anima

¹⁸ Joan. XIII, 2 seq. ¹⁹ Joan. XIII, 14, 15. ²⁰ Isa. I, 16.

(75*) *Γενομένου*. Ita correximus hic et infra quod legebatur γινομένου. Edit.

(76) Codex Regius, εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῶ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, εἰδὼς, ὅτι, etc.

(77) Idem codex Regius, ἀλλήλας, male.

(78) *Ἡ τελευταία καὶ τοῖς ἦδη*, etc. Sic hiatus qui in codice Regio comparet replet codex Bodlicianus.

(78*) Forte legendum sit sine hoc articulo. Edit.

(79) Codex Regius, τὸν νοητόν, male.

(80) *Ὅτε*. Scribendum videtur ὅτι.

(81) Codex Regius, male, καὶ ὁ Κύριος. (Hæc Reg. cod. scriptura potest esse, levissima corruptione ac mutatione, pro, ὁ διδάσκαλος ὧν καὶ Κύριος, et ideo minus contemnenda. Edit.)

nihil sordium contrahat, ne in extremis quidem partibus, et quæ infimæ sunt, etiamsi quoad homines perfectus quis esse videatur. Atque multi quidem etiam post baptismum peccatorum pulvere caput replent, vel ea quæ **406** hoc sunt paulo inferiora : qui vero germane ipsius Jesu discipuli fuerint, adeo ut eo perveniant ut etiam cum eo ipso cœnent, solos pedes habent, qui egeant lavari ἀπὸ τοῦ Λόγου [hoc est a Filio Dei et ratione]. Et certe qui videt diversitates peccatorum, quique peccata considerat quantum ad accuratam et constantem rationem (quæ nec peccata existimantur esse apud multos), is visurus est quænam sint illa ob quæ opus habeant pedes lavari a Jesu. Sin vero talia sunt pedum inquinamenta, quid facturi sumus nos qui nunquam ad cœnandum cum Jesu pervenimus, quique non pedes tantum habemus inquinatos? dicente Jesu Petro tum nescienti, sed agnито postea mysterium lavationis pedum qui a Jesu mundantur : « Nisi lavero te, non habebis partem mecum ²¹; » quod quem sensum habeat inquires; utrumne huic : Nisi lavero te, nullam omnino bonam partem habiturus es; an illum : Ne mecum quidem præceptore ac Domino habiturus es partem, nisi te lavero, sed enim me inferioribus, inter quos sunt ii qui post baptismum nec cœnarunt mecum, nec pedes habuerunt a me lotos; vel si cœnarunt, a me tamen loti non fuerunt. Illud autem noto propter hæc verba : « Ecce ego sto ad ostium et pulso : si quis mihi apernerit ostium, ingrediar ad eum, et cœnabo cum eo, et ipse mecum ²²; » ne forte Jesus cum ullo non prandeat; neque enim eget introductione, et primis disciplinis, neque prandet aliquis cum eo, sed qui cum illo comedit tantum cœnat : « Plus quam » enim « Salomon, » inquit ²³, « hoc in loco, » de quo scriptum est : « Et erat prandium Salomonis » hoc, quod in Regum tertio recensitum est ²⁴. Ausim etiam hoc dicere tanquam consequens huic dicto : « Nisi lavero te, non habebis partem mecum, » Jesum Juda pedes non lavisse : nimirum quod illi jam diabolus immisisset in cor, ut Jesum traderet præceptorem et Dominum, cum invenisset eum non indutum omnem Dei armaturam, nec habentem fidei scutum, quo valet quis omnes mali illius sagittas ignitas extinguere ²⁵⁻²⁶ : intelligo enim hoc quod scriptum est : « Cum jam diabolus immisisset ²⁷, » sicut etiam Scripturæ hac de re in septimo psalmo docet, nimirum feriente diabolo, qui veluti sagittarius sagittas ignitas confecit iis qui omni custodia cor suum non servant. Est autem psalmi contextus talis ²⁸ : « Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit, et paravit **407** illum, et in eo paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit. Ecce parturiiit

ἄδατος εἰς μόνους τοὺς πόδας, τουτέστι τὰ κατωτέρω τοῦ σώματος· ἀδύνατον γὰρ εἶναι μηδὲν βυπωθῆναι τῆς ψυχῆς, μηδὲ τὰ τελευταῖα, καὶ τὰ κατωτάτω αὐτῆς, κἄν ὡς ἐν ἀνθρώποις τελείως τις εἶναι δοκῇ. Οὐ μὲν οὖν πολλοὶ καὶ μετὰ τὸ λουτρὸν κονιορτοῦ τῶν ἀμαρτημάτων πληροῦνται καὶ τὴν κεφαλὴν, ἢ τὰ ἄλλα (81*) ταύτης κατωτέρω· οἱ δὲ γνησίως τῷ Ἰησοῦ μαθητεύοντες, ὡς φθάσαι καὶ ἐπὶ τὸ συνδαιπνεῖν αὐτῶν, μόνους τοὺς πόδας δεομένους ἔχουσι τῆς ἀπὸ τοῦ Λόγου νίψεως. Ἐνορῶν δὲ διαφοραῖς ἀμαρτημάτων, καὶ κατανοῶν τὰ, ὡς μὲν πρὸς τὸ ἀκριβὲς καὶ τὸ ἐβρωμένον τοῦ λόγου, ἀμαρτήματα, πρὸς δὲ τοὺς πολλοὺς οὐδὲ νομιζόμενα (82*) εἶναι ἀμαρτήματα, ὕψαι τίνα ἐστίν, ἐφ' οἷς δέονται οἱ πόδες τοῦ νίψασθαι ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ εἴπερ τοιαυτὰ ἐστὶ τὰ κατὰ τοὺς πόδας μολύσματα, τί ποιήσομεν οἱ μηδέποτε ἐπὶ τὸ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ δεῖπνον ἐφακότες, μηδὲ τοὺς πόδας μόνως μεμολυσμένοι, λέγοντος Ἰησοῦ τῷ μὴ εἰδότε τότε Πέτρῳ, ἀλλὰ γνωσομένη μετὰ ταῦτα τὸ μυστήριον τῆς νίψεως τῶν ὑπὸ Ἰησοῦ καθαριζομένων ποδιῶν τῶν, « Ἐάν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ; » ὅπερ ζητήσεις τί δηλοῖ· πότερον, ὅτι, οὐδ' ὅλως ἔχεις μέρος, ἐάν μὴ νίψω σε, ἀγαθόν, ἢ· οὐ μετ' ἐμοῦ μὲν τοῦ διδασκάλου καὶ Κυρίου, μετὰ τῶν ἐλαττωτέρων δέ μου, ἐν οἷς εἰσιν οἱ μετὰ τὸ λούσασθαι μήτε δειπνήσαντες τὸ μετ' ἐμοῦ δεῖπνον, μήτε νιψάμενοι ὑπ' ἐμοῦ τοὺς πόδας, ἢ δειπνήσαντες μὲν, οὐ νιψάμενοι δέ. Ἐγὼ ἐπιστημι διὰ τό· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀνοίξῃ μοι τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτόν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ· » μήποτε ὁ Ἰησοῦς οὔτε ἀριστῆ μετὰ τίνος (οὐ γὰρ δεῖται εἰσαγωγῆς καὶ πρώτων μαθημάτων), οὔτε ἀριστῆ τις μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ μετ' αὐτοῦ ἐσθίων δειπνεῖ μόνον· « Πλεῖον » γὰρ, φησί, « Σολομῶντος ὕδα, » περὶ οὗ γέγραπται· « Καὶ ἦν τὸ ἀριστον Σολομῶν » τότε, ὃ κατελεικεται ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν. Καὶ τοῦτο δὲ τολμήσας εἶποιμ' ἂν, ὡς ἀκόλουθον τῷ, « Ἐάν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ, » ὅτι οὐκ ἐνίψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰουδα, ἥδη εἰς τὴν καρδίαν βεβλήκει ὁ διάβολος· ἵνα τὸν διδάσκαλον καὶ Κύριον παραδῶ, εὐρῶν αὐτόν οὐκ ἐνδεδωμένον τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἔχοντα τὸν τῆς πίστεως θυρεὸν, ᾧ δύναται τις πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι· γεγραμμένου γὰρ τοῦ, « Τοῦ διαβόλου ἦδη βεβληχότος, » ἀκούω, ὡς καὶ ἐν ἐβδόμῳ ψαλμῷ τῆς Γραφῆς περὶ τοῦτου διδασκαλοῦ, ὡς τοξότου, καὶ βέλη πεπυρωμένα ἐξεργαζομένου τοῖς μὴ πάσῃ φυλακῇ τηρουσὶ τὴν ἑαυτῶν καρδίαν. Ἐχει δὲ οὕτως ἡ τοῦ ψαλμοῦ λέξις· « Ἐάν μὴ ἐπιστραφήτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στείλωσει, τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε, καὶ ἠτοίμασεν αὐτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοίμασε σκευὴ θανάτου, τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιόμενοι ἐξειργάσατο. Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον· καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. » Πᾶς μὲν οὖν ὁμολογήσει τό

²¹ Joan. xiii, 8. ²² Apoc. iii, 20. ²³ Matth. xii, 42; Luc. xi, 31. ²⁴ III Reg. iv, 22. ²⁵⁻²⁶ Ephes. vi, 11, 16. ²⁷ Joan. xvi, 2. ²⁸ Psal. vii, 13, 15.

(81*) Ὀλίγα. Forte legendum ὀλίγω.

(82*) Πρὸς δὲ τοὺς πολλοὺς οὐδὲ νομιζόμενα.

Ita hunc locum in codice Regio mutilum sanitaliter restituit codex Bodleianus.

« Ἰσοῦ ὠδίνθησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἄνομίαν, » δύνασθαι ἀναφέρεισθαι ἐπὶ τὸν διάβολον· ἀποπον δὲ μὴ ὁμοίως τούτῳ καὶ αὐτὰ νομίζειν λέγεσθαι· « Ἐὰν μὴ ἐπιστραφήτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ σιλιθώσει, τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε, καὶ ἠτοίμασεν αὐτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοίμασε σκευὴ θανάτου· » σκευὴ γὰρ θανάτου ἄλλως οὐδεὶς ἐν τῷ τόξῳ ἑαυτοῦ ᾧ ἐνέτεινε ἠτοίμασεν, ἢ οὐ τῷ φθόνῳ θάνατος εἰσιῆθεν εἰς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τούτων τοίνυν τῶν βελῶν ἃ τοῖς καιομένοις ἐξειργάσατο ὁ διάβολος, ἐνέβαλεν εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου, οὗ ἤδη (83) βεβληγμένου ἐν τῷ δείπνῳ οὕτως, ὥστε δὲ καὶ ἀρέσκεισθαι αὐτῷ· ἐπειπερ ἡ τοῦ διαβόλου τούτου τροφή, καὶ ὁ οἶνος ὁ ἐν αὐτῷ, οὐκ ἐδύνατο γενέσθαι ἐν καρδίᾳ ὑπὸ τοῦ διαβόλου βεβληγμένη βέλεϊ (84) περὶ τοῦ προδοθῆναι τὸν τάχα ἐστιάτορα· ἐπεὶ μὴ σαφῶς ἐν τούτοις φαίνεται τίς ἦν, ὅφ' οὗ τὸ δείπνον ἐγένετο, ὡς ἐν τοῖς πρὸ τούτων, « Ἐποίησαν, φησὶν, αὐτῷ δείπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα διηκόνει, καὶ ὁ Λάζαρος εἰς ἧν ἐκ τῶν ἀνακειμένων σὺν αὐτῷ. » Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ Ἰούδα γέγραπται τό· « Τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληγότης εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῷ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης· » τούτῳ δὲ ἀκολουθῶς λέγοις ἂν περὶ ἐκάστου τῶν ὑπὸ τοῦ διαβόλου εἰς τὴν καρδίαν τετραμμένων· τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληγότης εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα πορνεύσῃ τοῦ δεῖνα, καὶ ἵνα ἀποστερήσῃ τοῦ δεῖνα, καὶ ἵνα δοξομαῶν εἰδωλολατρεῖαν ἀναδέξῃται τὴν τῶν δοκούντων εἶναι ἐπ' ἀξιώματος τοῦ δεῖνα· καὶ οὕτως ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀμαρτημάτων, ἅπερ ὁ διάβολος βάλλει εἰς τὴν γυμνὴν τοῦ θυροῦ τῆς πίστεως καρδίαν· ἐν ᾧ θυρεῷ πίστεως δύναται τις οὐχ ἔν οὐδὲ δύο, ἀλλὰ πάντα τὰ βέλη πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.

3. Ἐγγύζουσης τοίνυν τῆς κατὰ τὸ πάθος οικονομίας, ἐφ' ἧ ἐμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης τετραμμένος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, « Δείπνου ἤδη γινόμενου, εἰδώς, » φησὶν, « ὁ Ἰησοῦς, ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου. » Οὐκοῦν τὰ μὴ πρότερον ὄντα ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Ἰησοῦ δίδονται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ οὐ τινὰ μὲν, τινὰ δ' οὐδ', ἀλλὰ πάντα· ὅπερ πνευματικῶς (85) ὁ Δαβὶδ βλέπων φησὶ τό· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· » καὶ γὰρ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰησοῦ μέρος τι τῶν πάντων ἦσαν, οὐς ἤδει, ὅσον ἐπὶ τῇ προγνώσει, δεδῶσθαι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. Ἴνα δὲ σαφέστερον θεωρήσωμεν τί ἐστὶ τὸ, « Πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, » προσχωῖμεν τῷ· « Ὡσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ Χριστῷ (86) πάντες ζωοποιηθήσονται· » ἀλλ' εἰ καὶ πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται, οὐ

⁸³ Sap. II, 24. ⁸⁴ Joan. XII, 2. ⁸⁵ Joan. XIII, 2. CIX, 1. ⁸⁶ Joan. XIII, 3. ⁸⁷ I Cor. XV, 22.

(83) Ita hunc locum sanitati restituit codex Bodleianus, viliosse enim in codice Regiū legitur, βεβληγμένου τῷ δείπνῳ οὐχ ὥστε δὲ ἀρέσκεισθαι αὐτῷ, etc.

(84) Codex Regius, βέλη, male.

injustitiam, concepit laborem, et peperit iniquitatem. » Atque omnis quidem fatebitur verba hæc : « Ecce parturiiit injustitiam, concepit laborem, et peperit iniquitatem, » referri posse ad diabolum ; ad quorum etiam verborum similitudinem non existimare dictum fuisse illud : « Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit, et paravit illum, et in eo paravit vasa mortis, » absurdum est. Nam vasa mortis nemo alius arcu suo quem tetendit, paravit, nisi ille cujus invidia mors intravit in orbem ⁸³. Ex iis igitur sagittis, quas ardentibus confecerat diabolus, immisit in cor Judæ Simonis Iscariotis, jam sic in cœna saucii, ut etiam illi placeret celeriter convivatorem prodere : quoniam cœnæ hujus cibus, vinumque quod in ipsa erat, cor non poterat (diaboli enim erat sagitta saucium) penetrare. Nec aperte in his apparet quis esset ille a quo cœna fiebat, ut in superioribus : « Fecerunt illic, inquit, cœnam illi, et Martha ministrabat, eratque Lazarus unus ex recumbentibus cum ipso ⁸⁴. » Atque de Juda quidem scriptum est : « Cum jam diabolus immisisset in cor Judæ Simonis Iscariotæ, ut proderet eum ⁸⁵ ; » sed huic consequenter dices de singulis cor a diabolo saucium habentibus : cum jam misisset diabolus in cor illius ut fornicaretur ; et in cor illius ut fraudaret ; et ut perditæ opinionis admittat idolatriam alicujus ex his qui videntur esse in dignitate : et isto modo in cæteris peccatis etiam dices, quæ diabolus mittit in cor quod non habet fidei scutum ; quo fidei scuto non unam, aut duas, sed omnes mali sagittas ignitas extinguere quis potest ⁸⁶.

3. Appropinquante igitur œconomia passionis, in qua proditurus eum erat Judas Simonis Iscariotes, a diabolo saucius factus ; « cœna jam facta, sciens, » inquit, « Jesus omnia sibi dedisse Patrem in manus, sequæ a Deo exiisse, et ad Deum abire, surgit a cœna ⁸⁷. » Igitur quæ antea non erant in manibus Jesu, dantur a Patre in manu illius, nec aliqua quidem, et aliqua non, **408** sed omnia : quæ spiritualiter David videns inquit ⁸⁸ : « Dixit Dominus Domino meo : Sede ad dextram meam, donec inimicos tuos subdam scabellum pedibus tuis. » Et enim inimici Jesu pars quædam omnium erant quos noverat Jesus, quantum ad præscientiam, sibi datos fuisse a Patre. Ut autem videamus apertius quid sit, « Omnia dedit ei Pater in manus ⁸⁹, » inspiciamus hoc dictum : « Quemadmodum enim omnes in Adam moriuntur, sic etiam in Christo omnes vivificabuntur ⁹⁰ ; » nam quamvis dederit illi omnia Pater in manus, atque in Christo sint omnes vivi candi, non confunditur tamen justitia Dei, quin distributio fiat ex dignitate uniuscujusque ; quod

⁸⁸ Ephes. VI, 16. ⁸⁹ Joan. XIII, 2, 4. ⁹⁰ Psal.

(85) Codex Bodleianus, πνευματικῶς· Regius, πνεύματι καί.

(86) Codex Regius, ἐν τῷ Κυρίῳ, omisso χρῖ.

declaratur ex his quæ mox huic dicto, « Sic in Christo omnes vivificabuntur, » subjunguntur, nempe, « Unusquisque autem in suo ordine »⁴⁷. » Rursusque varie ipsos considerabis ordines eorum qui in Christo sunt vivificandi, quando impletur illud, « Omnia dedit ei Pater in manus »⁴⁸, » illud notans : « Primitivè Christus : deinde hi qui sunt Christi, in adventu ejus ; deinde finis ; » qui finis cum Christo in adventu ejus instabit, « cum tradiderit regnum Deo et Patri ; prius omni principatu, et omni potestate, ac virtute abolitis »⁴⁹. » [(87) Hæc autem sunt, ut arbitror, cum quibus lucta est, ut jam non sit principatus, non potestas, non etiam virtus, cum quibus est lucta et collectatio »⁵⁰ : ob eamque causam jam luctæ nullus erit relictus locus, omni principatu, potestate et virtute deletis.] Movet autem me ut credam principatum omnem, et potestatem omnem, et virtutem omnem quæ destruantur, ea esse adversus quæ nobis sit pugna, eo quod his quæ Paulus dixit mox subjungatur : « Oportet enim eum regnare, donec posuerit omnes inimicos sub pedes suos : deinde novissimus hostis aboleatur mors »⁵¹ ; » quod profecto cum hoc dicto, « Omnia dedit illi Pater in manus ejus »⁵², » convenit ; id quod apertius exponens Paulus inquit : « Cum autem dicat omnia illi subjecta esse, palam est excipiendum esse eum, qui subjecti illi omnia »⁵³. » Sin vero omnia subjecta fuere præter eum qui subjecti illi omnia, perspicuum est quod et is de quo scriptum est, « Coram Domino omnipotente collum fregit »⁵⁴, » erit ex his qui subduntur illi ; victus ut cedat Sermoni, Filio Dei, et ut subdatur imagini Dei, et sit subsellium Christi pedum. Œconomiam igitur aspiciens ad bonum finem jam tendentem, **409** propter illud : « Cum jam immisisset diabolus in cor Judæ Simonis Iscariotis, ut eum proderet »⁵⁵, » noverat omnia sibi Patrem dedisse, dedissetque in manus omnia capientes, ut omnia essent illi mancipia ; vel omnia dedisset sibi Patrem in manus noverat, hoc est in actiones suas et recte facta ; nam « Pater, » inquit, « meus ad hoc usque temporis operatur, et ego operor »⁵⁶. » Cæterum propter illa quæ a Deo exierant facta extra Deum, et extra eum qui noluisset principaliter exire a Patre, exivit a Deo Jesus, ut quæ exierant venirent in manus via et ordine Jesu, et disponerentur ad Deum ire sequentia Jesum ; et quia sequerentur Jesum, futura apud Deum, ex quo dictum est Petro : « Quo ego vado, non potes me nunc sequi ; sequeris autem postea »⁵⁷ : » adhuc enim habebat Petrus quod non permitteret illum sequi Adhuc [et Filium Dei]. Simile vero esse, sed juxta quamdam justam analogiam

συγγείται ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ κατ' ἐξῆς ἕκαστον οἰκονομῆσθαι· ὅπερ δηλοῦται ἐπιφερομένης τῷ· « Οὕτως ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται, » τοῦ· « Ἐκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι. » Πάντα τε αὐτὰ διαφόρως νοήσεις τάγματα τῶν ἐν Χριστῷ ζωοποιηθησομένων, ὅτε πληροῦται τὸ, « Πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, » ἐπιστήσας τῷ· « Ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἶτα τὸ τέλος· » ὅπερ τέλος μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἐνστήσεται, « ὅτε παραδώσει τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, πρότερον καταργήσας πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν. » Ταῦτα δ', οἶμαι, ἐστὶ πρὸς ἃ ἡ πάλῃ, ἵνα μηκέτι ἦ ἀρχὴ, καὶ ἐξουσία, καὶ δύναμις· πρὸς ἃ ἡ πάλῃ, καὶ διὰ τοῦτο μηκέτι ὑπάρχῃ πάλῃ, καταργηθείσης πάσης ἀρχῆς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως. Κινεῖ δέ με εἰς τὸ τὴν καταργουμένην πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν εἶναι τὰ πρὸς ἃ ἡ πάλῃ, τὸ ἐπιφερόμενον παρὰ τῷ Παύλῳ τούτοις, τό· « Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ θῆ ἅπας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ πόδας αὐτοῦ· εἶτα ἕσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· » καὶ συνάδει γε τῷ· « Πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατήρ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ· » ὅπερ σφαιρότερον ἐκτιθέμενος φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Ὅταν ἐλθῆ, ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δηλον, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑπατάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα· » εἰ δὲ ἅπαντα ὑποτέτακται, καὶ τοῦτο δηλον, ὅτι ὑποτέτακται πάντα ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα, καὶ οὗτος περὶ οὗ γέγραπται, « Ἐνώπιον Κυρίου παντοκράτορος ἐτραχηλίᾳσε, » τῶν ὑποτασσομένων αὐτῷ ἔσται, νικηθεὶς ἐπὶ τῷ εἶξαι τῷ Λόγῳ, καὶ ὑποταγῆναι τῇ εἰκόνι τοῦ Θεοῦ, καὶ γενέσθαι ὑποπόδιον τῶν Χριστοῦ ποδῶν. Τὴν τοίνυν οἰκονομίαν βλέπων ἐπὶ τὸ χρηστὸν τέλος ὀδεύουσας ἤδη, διὰ τὸ, « Τοῦ διαβόλου βεβληκτός εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῶ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, » ἤδει, ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατήρ, καὶ ἔδωκεν εἰς τὰς χωρούσας τὰ πάντα χεῖρας, ἵνα ἦ τὰ πάντα αὐτῷ ὑποχείρια, ἢ πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, τουτέστιν εἰς τὰς πράξεις αὐτοῦ, καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα· « Ὁ Πατήρ μου· » γὰρ, φησὶν, « ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι. » Διὰ τὰ ἐξεληθόντα δὲ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἔξω γενόμενα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ μὴ βουλευθέντος προηγουμένως ἐξελεῖν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐξεῆλθεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἴθῃ τὰ (88) ἐξεληθόντα εἰς τὰς χεῖρας ὁδῶ καὶ τάξῃ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ οἰκονομηθῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγειν ἀκολουθοῦντα αὐτῷ, διὰ τὸ ἀκολουθεῖν αὐτῷ ἐσόμενα πρὸς τὸν Θεόν· Πέτρῳ μὲν εἴρηται ποτε· « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οὐ δύνασαι μοι νῦν ἀκολουθεῖσαι· (89) ἀκολουθήσεις δὲ ὕστερον· » ἔτι γὰρ εἶχεν ὁ Πέτρος τὸ μὴ ἐπιτρέπον αὐτῷ ἀκολουθεῖν τῷ Λόγῳ ἤδη ποτε. Τὸ δ' ὅμοιον εἶναι νοεῖν σε δεῖ, ἀλλὰ κατὰ τινα δικαίαν ἀναλογίαν λεχθησόμενον πρὸς ἕκαστον τῶν

⁴⁷ I Cor. xv, 23. ⁴⁸ Joan. xiii, 5. ⁴⁹ I Cor. xv, ⁵⁰ Joan. xiii, 3. ⁵¹ I Cor. xv, 27. ⁵² Job. xv, 25.

23, 24. ⁵³ Ephes. vi, 12. ⁵⁴ I Cor. xv, 25, 26. ⁵⁵ Joan. xiii, 2. ⁵⁶ Joan. v, 17. ⁵⁷ Joan. xiii, 26.

(87) Hæc supplevimus e Perionio.

(88) Sic habet codex Bodleianus ; in codice autem Regio legitur : Διὰ τὰ ἐξεληθόντα δὲ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐξεῆλθεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἔξω γενόμενον τοῦ

Θεοῦ, καὶ τοῦ μὴ βουλευθέντος προηγουμένως ἐξελεῖν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐλθῆ τὰ, εἰς.

(89) Codex Regius, male, οὐ δύνασαι με νῦν ἀκολουθεῖσαι δὲ, εἰς.

πάντων ὃ ἔδωκε τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ εἰς τὰς χεῖρας· ἑκάστῳ μὲν γὰρ τῶν πάντων λεχθήσεται τό· « Ἀκολουθήσεις δέ μοι ὑστερον· » ἀλλ' εἰ μὴ ἅμα ἀκολουθήσουσιν, οὐκ ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀναφέρεται καιρὸν τὸ ἑκάστῳ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτῶν ἀρμόζον τὸ ὑστερον ἐν τῷ· « Ἀκολουθήσεις δέ μοι ὑστερον· » καὶ τοῦτό μοι νόει καὶ περὶ πάντων τῶν καταργουμένων, εἴτε θταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, εἴτε πᾶσαν ἐξουσίαν, εἴτε πᾶσαν δύναμιν, καὶ ἀπαξιαπλῶς ἀχρὶς οὐ θῆ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. « Εἰδὼς » οὖν « ὁ Ἰησοῦς, ὅτι πάντα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Πατήρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει, » καὶ εἰδὼς ὅσον ἐφ' ὅς κενήμεθα, ὡς διηγησάμεθα παριστάντες (90) τὸ φωνὴν ἡμῖν εἰς τὸ, « Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθε, » καὶ εἰς τὸ, « Πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει· » ἐγείρεται, » φησὶν, ἐκ τοῦ δειπνοῦ, » ὅπερ κατὰ τοῦτο κατανοήσομεν μετὰ τῶν ἐξῆς. Καὶ ὅρα εἰ δύνασαι ἐν τούτοις λέγειν, ὅτι ἀπεριστάτως μὲν αὐτὸν εὐφρανε τὸ μετὰ τῶν μαθητῶν δειπνεῖν· περιστατικῶς δὲ καὶ ἀναγκαίως διὰ τοὺς μαθητὰς ἀπὸ τοῦ δειπνοῦ ἐγείρεται, καὶ ἐπὶ πρὸν τοῦ δειπνεῖν παύσεται, ἕως τοὺς τῶν μαθητῶν καθάρσιον πόδας, οὐ δυναμένων ἔχειν μέρος μετ' αὐτοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸς νίψῃ.

4. Τί οὖν λέγεται μετὰ τὸ, « Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δειπνοῦ, » κατανοήσομεν. « Τίθησι, » φησὶ, « τὰ ἱμάτια, καὶ λαθίων λέντιον διεζύσατο. » Καὶ ἐν τούτοις δὲ εἴποιμεν ἂν τοῖς μὴ βουλομένοις ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀναβαίνειν, καὶ νοητῶς νοεῖν τὰ παρατιθέμενα ἐν τούτοις τῆς ψυχῆς βρώματα· Τί γὰρ ἐλύπει ἐνδεδυσμένον αὐτὸν νίψαι τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν; Ἀλλὰ μὴ πως, ἐὰν ἴδωμεν (91) ἀξίως τοῦ Ἰησοῦ τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ ἃ περιέκειτο δειπνῶν, καὶ εὐφρανόμενος μετὰ τῶν μαθητῶν, ἐνοήσομεν τίνα κῆμον περιέκειται ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος. Τοῦτον δὲ ἐν τινι ὑφάσματι λέξεω πρὸς λέξεις, καὶ φωνῶν πρὸς φωνὰς συνεστηκὸτα ἀποτίθεται, καὶ γυμνότερος μετὰ δουλικοῦ σχήματος, ὅπερ δηλοῦται διὰ τοῦ, « Λαθίων λέντιον, διεζύσατο, » γίνεται, ἵνα καὶ μὴ πάντῃ γυμνός, καὶ μετὰ τὸ νίψαι οικειοτέρῳ ὑφάσματι ἀπομάξῃ τοὺς τῶν μαθητῶν πόδας. Καὶ ὅρα ἐν τούτοις πῶς ἑαυτὸν σμικρύνει (92) ὁ μέγας καὶ δεδοξασμένος Λόγος γενόμενος σὰρξ, ἵνα νίψῃ τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν· « Βάλλει » γὰρ, φησὶν, « ὕδωρ εἰς τὴν νιπτῆρα. » Ἀβραάμ μὲν οὖν, « ἦν ἵνα ἀναβλέψας τοὺς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ εἶδε· καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες (93) εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν

A et rationem, illud quod dicendum est singulis illis omnibus quæ Pater Filio dedit in ipsius manus (singulis enim omnibus dicitur illud: « Sequeris autem me postea ») considerare te oportet: verum si simul non sequantur, cum dicitur, « Sequeris autem me postea, » vox *postea*, singulis qui secuti fuerint conveniens, non ad idem tempus refertur; id quo l etiam mihi considera de his quæ destruuntur, sive cum destruxerit omnem principatum, sive omnem potestatem, sive omnem virtutem, et generationem donec posuerit omnes inimicos suos sub pedes suos, atque ultimus hostis aholebitur mors⁸³. « Sciens » igitur « Jesus omnia dedisse sibi Patrem in manus, seque a Deo exisse, et ad Deum abire⁸⁴, » et sciens quantum in hæc moti sumus, ut exposuerimus in medium adducentes opinionem nostram in hoc dictum, « A Deo exivit, » et in hoc, « Ad Deum vadit; surgit, » inquit, « a cæna, » quod pariter considerabimus cum sequentibus. Et vide an possis in his dicere, summopere quidem illum oblectatum fuisse cœnando cum discipulis suis; afflictum vero, et necessario, propter discipulos, a cœna surgere, eatenusque a cœnando eum cessare, quatenus pedes mundet discipulorum non valentium habere partem secum, nisi ipse illorum pedes laverit.

410 4. Sed diligenter quid dicatur post hæc verba, « Surgit a cœna, » consideremus. « Ponit, » inquit, « vestimenta, cunisque accepisset linteam, præcinxit se⁸⁵. » Dicamus etiam in hoc contextu ad eos qui nolunt a verbis ascendere, et mente considerare animæ cibos in his verbis positos: Quid obstabat quominus indutus ipse discipulorum pedes lavaret? At vero nisi aliquo modo viderimus, ut dignum est ipsius Jesu, vestimenta quibus circumdabatur cœnans cum discipulis, et se exhilarans, considerabimus quod ornamentum circa se habebat caro factus Filius Dei Sermo. Hoc autem formatum in quadam textura et tela dictionum ad dictiones, et vocum ad voces deponit, sitque nudior cum figura servili, quod declaratur per illud, « Cum accepisset linteam, præcinxit se, » ut et non omnino nudus esset, et cum lavisset, tela ad id accommodatiore discipulorum abstergeret pedes. Et vide in his, quomodo magnus et glorificatus Sermo factus D caro seipsum minuat, ut lavet pedes discipulorum; « Mittit » enim, inquit, « aquam in pelvim⁸⁶. » Atque Abraham equidem « cum respexisset oculis suis vidit: et ecce tres viri steterunt juxta eum,

⁸³ I Cor. xv, 24-26. ⁸⁴ Joan. xiii, 3. ⁸⁵ Joan. xiii, 4. ⁸⁶ *ibid.* 5.

(90) Idem codex Regius, male, παριστάντες.

(91) Ἀλλὰ μὴ πως, ἐὰν ἴδωμεν, etc. Vitiosa hic erat Ferrariana interpretatio, quam correximus; rectior vero Perioniana, quanquam aliqua etiam in ea desidero. Talis autem illa est: « Sed si minus pro Jesu dignitate vestes vidimus, quibus amictus cum discipulis lætus cœnavit; certe animis nostris cernamus quo ornatu Verbum quod caro factum est, indutum erat. Hunc, qui ex textura quadam verborum cum verbis, et vocum cum vocibus cou-

stabat, detrahit, nudiorque sit cum servili habitu; quemadmodum ex illo perspicitur, » etc. Videntur legisse Ferrarius et Perionius, καὶ γυμνότερος γίνεται μετὰ, etc. Habitus autem ille, verbis constans, littera Scripturæ est; alter autem, anagoge.

(92) Codex Bodeianus, σμικρύνει· Regius perperam habet κρύνει.

(93) Codex Regius, ἰδοὺ ἄνδρες, omiſsa voce τρεῖς.

quos cum vidisset occurrit eis de ostio tabernaculi, et incurvavit se versus terram. et dixit: Amabo, Domine, si hanc gratiam a te impetrare possum, ne, quæso, prætereas servum tuum ⁹⁵. Non ipse accipit aquam, non promittit se pedes eorum, qui veluti hospites advenerant, lavare, sed inquit: « Sumatur, quæso, aqua, et laventur pedes vestri ⁹⁶. » Sed ne Joseph quidem aquam attulit ut lavaret undecim fratrum pedes, sed homo de domo Joseph « eduxit ad eos Simeon, et tulit aquam ut lavarent pedes suos ⁹⁷. » At vero ille qui dixit, « Ego veni, non tanquam qui recumbit, sed tanquam qui ministrat ⁹⁸, » quique dicebat juste, « Discite a me quia mitis sum, et humilis corde ⁹⁹, » ipse mittit aquam in pelvim; norat enim neminem sic posse lavare pedes discipulorum [(95) ut quod abluerentur, ipsi cum eo partem haberent, quemadmodum ipse posset. Aqua autem, mea quidem sententia, tale verbum erat, abluens discipulorum pedes], qui venerant **411** ad pelvim appositam sibi a Jesu. Deinde quæro cur tandem non scriptum sit: Lavit pedes discipulorum; sed dictum fuerit: « Et cœpit lavare pedes discipulorum ⁹⁷. » Utrum enim consuetudo talis est Scripturarum, juxta quam non jure, comparatione consuetudinis multorum, præponi videtur illud, *cœpit*? an cœpit quidem Jesus lavare pedes discipulorum, haud tamen tum cessavit illorum pedes lavare? lavit enim postea, atque ipsum lavare complevit, quoniam inquinati fuerant, juxta illud, « Omnes vos offendemini causa mea nocte hac ⁹⁸, » et juxta illud quod Petro est dictum: « Non cantabit gallus, donec ter abnegaris me ⁹⁹. » Cum enim hæc peccata commissa fuerunt, tunc opus habuerunt discipulorum pedes inquinati ut rursum lavarentur: quos lavare cœpit quando surgit a cæna, ac lavare complevit cum eos mundasset non amplius inquinandos. Hunc etiam in modum cœpit extergere pedes discipulorum; illos complens abstergere, cum complevit etiam lavare.

5. « Venit ergo ad Simonem Petrum; et dicit ei ille: Domine, tu mihi lavas pedes? Respondit Jesus, et dixit ei: Quod ego facio, tu nunc nescis; scies autem postea. Dicit ei Petrus: Nequaquam laveris pedes meus in æternum. Respondit ei Jesus: Si non laveris te, non habes partem mecum. Dicit ei Simon Petrus: Domine, non tantum pedes meos, sed et manus, et caput. Dicit ei Jesus: Qui lotus est, nihil opus habet, præterquam pedes lavare, ⁹⁸ Gen. xviii, 2, 3. ⁹⁹ ibid. 4. ⁹⁶ Gen. xliii, 23, 24. ⁹⁷ Luc. xxii, 27. ⁹⁸ Matth. xi, 29. ⁹⁹ Joan. xiii, 38.

(94) *Θύραξ*. Deest in codice Regio, sed legitur in Boileiano.

(95) Hæc a Ferrario prætermittitur, e Perioniana interpretatione supplevimus.

(96) *Ἦλθον, οὐχ ὡς ἀνακειμένος*, etc. Hæc ἀπολεξάει Jesum dixisse nullus evangelistarum scripsit, sed verborum securus, in sententia, quæ Luc. xxii, 27, exstat, acquievit Origenes, ut non illi solum, sed Patribus etiam fere omnibus usu venire solet. Huertius.

A προσέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας (94) τῆς σκηνῆς· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ εἶπε· Κύριε, εἰ ἄρα εὕρον χάριν ἐναντίον σου, μὴ παρέλθῃς τὸν παῖδά σου, ἵνα οὐκ αὐτὸς λαμβάνει ὕδωρ, οὐδὲ ἐπαγγέλλεται νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, ὡς ξένων ἐλθόντων πρὸς αὐτόν· ἀλλὰ φησι· Ἀγνοῶ δὲ ὅτι ὕδωρ, καὶ νεφέτωσαν τοὺς πόδας ὑμῶν. Ἄλλ' οὐδὲ Ἰωσήφ ἤνεγκεν ὕδωρ νίψαι τοὺς πόδας τῶν ἀδελφῶν, ἀλλ' ὁ ἐπὶ τοῦ οἴκου Ἰωσήφ ἀνθρώπος· ἐξήγαγε πρὸς αὐτοὺς τὸν Συμεῶν καὶ ἤνεγκεν ὕδωρ νίψαι τοὺς πόδας αὐτῶν. Ὁ δὲ εἰπὼν, « Ἦλθον οὐχ ὡς ἀνακειμένος (96), ἀλλ' ὡς διακονῶν, » καὶ δικαίως λέγων τὸ, « Μάθετε ἀπὸ ἐμοῦ, ὅτι πρῶτός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, αὐτὸς βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα· ἦδει γάρ, ὅτι οὐδεὶς οὕτω δύναται νίψαι τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὡς διὰ τὸ νίψασθαι ἔχειν αὐτοὺς τὴν μερίδα μετὰ αὐτοῦ, ὡς αὐτός. Τὸ δὲ ὕδωρ, κατ' ἐμὲ, τοιοῦτο λόγος ἦν, νίπτων τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ἐλθόντων ἐπὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ παρατιθέμενον αὐτοῖς νιπτῆρα. Εἶτα ζητῶ τί δήποτε οὐ γέγραπται μὲν τὸ Ἐνίψε τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν· λέλεχται δὲ τὸ Καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν. Ἄρα γὰρ συνήθειά ἐστι τοιαύτη (97) τῶν Γραφῶν καθ' ἣν δοκεῖ μὴ εὐλόγως, ὡς πρὸς τὴν τῶν πολλῶν συνήθειαν, προτάσσεσθαι τὸ, ἤρξατο; ἢ τὸ μὲν ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὁ Ἰησοῦς, οὐ μὴν ἐπαύσατο τότε νίψας αὐτῶν τοὺς πόδας; ὕστερον γὰρ ἐνίψε, καὶ ἐτέλεσε τὸ νίπτειν ἐπεὶ ἐμολύνθησαν, κατὰ τὸ, « Πάντες ὑμεῖς σκινδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοῖ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, » καὶ τὸ πρὸς Πέτρον λεγόμενον τὸ· « Οὐ μὴ φωνήσῃς ἀπὸ κτωρ, ἕως ἂν ἀρήσῃ με τρίς· » τούτων γὰρ γεννημένων τῶν ἀμαρτημάτων, νίψας πάλιν ἐδέοντο ἐμολυνθέντες τῶν μαθητῶν πόδες· οὗς ἤρξατο νίπτειν ἡνίκα ἐγείρεται ἐκ τοῦ δειπνου, συνετέλεσε τὸ νίπτειν καθαρίας αὐτοὺς οὐκ ἔτι μολυνθησομένους· οὕτως καὶ τὸ μὲν ἤρξατο ἐκμάσσειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, συνετέλεσε δὲ ἐκμάσσειν, ὅτε συνετέλεσε κνίπτων.

5. « Ἐρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· λέγει αὐτῷ· Κύριε, σὺ μου νίπτεις πόδας; Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ὁ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρει· γνώση δὲ μετὰ ταῦτα. Λέγει αὐτῷ Πέτρος· Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα· Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς αὐτῷ· Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος· Κύριε, οὐ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλὴν. Λέγει αὐτῷ Ἰησοῦς· Ὁ λ

(97) Ἄρα γὰρ συνήθειά ἐστι τοιαύτη, etc. Merito hæc erant in codice Ferrarii, cujus interpretationem emendamus. Optime vero codex Regius quem sic recte interpretatus est Perionius: « Utrum enim est hæc consuetudo scriptorum (legebat γροφῶν), ex qua non videtur recte, quod ad multorum morem attinet, præponi illud *cœpit*: an cœpit ille quidem tum abluere discipulorum pedes, non tantum eorum pedes abluere destitit? »

λουμένος οὐκ ἔχει χρεῖαν εἰ μὴ τοὺς πόδας νίφασθαι, ἄλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροὶ ἔστε, ἄλλ' οὐχὶ πάντες· ἦδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν· Οὐχὶ πάντες καθαροὶ ἔστε. » Τοῖς νῦν ὑπὸ τοῦ Πέτρου λεγομένοις ἐν καιρῷ χρῆσθε παραδείγματος ἕνεκεν, εἴ που δέοι, ὅτι ἔστι δυνατόν τινα κατὰ πρόθεσιν βελτίστην λέγειν ἐπὶ τὸ ἀνεπιστήμον τὸ μηδαμῶς αὐτῷ συμφέροντα· εἰ γὰρ συμφέρον μὲν ἦν πρὸς τὸ ἔχειν μέρος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸ νίφασθαι τοὺς πόδας ὑπ' αὐτοῦ, Πέτρος δὲ μὴ ἐπιστάμενος, ὅτι συμφέρον τοῦτο ἦν, πρότερον μὲν εἶπεν, οἶνον ἐπαπορῶν δυσωπητικῶς, ὃ, « Κύριε, σὺ μου νίπτεις τοὺς πόδας; » δεῦτερον δὲ τὸ, « Οὐ μὴ νίψῃς μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ τὰ λεγόμενα κωλυτικὰ ἦν ἔργου τοῦ φέροντος αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἔχειν μετὰ τοῦ Σωτῆρος τὸ μέρος, ὅλον, ὅτι, εἰ καὶ ὑγεῖ προθέσει καὶ σεβασμῷ πρὸς τὸν διδάσκαλον τοῦτο ἔλεγεν, ἐπιδραβῶς αὐτῷ ἔλεγε. Τοῦτο δὲ τοιοῦτου εἶδους τῶν ἀμαρτημάτων ὁ βίος πεπληρωταὶ τῶν ἐν τῷ πιστεύειν, προτιθεμένων μὲν τὰ κρείττονα, διὰ δὲ ἄγνοιαν τὰ ἐπὶ τὸ ἐναντίον φέροντα λεγόντων, ἢ καὶ πραττόντων. Καὶ τοιοῦτοί γε εἰσιν οἱ τὸ, « Μὴ ἄψῃ, μὴ γεύσῃ, μὴ θίγῃς, » φάσκοντες, « περὶ πάντων τῶν εἰς φθοράν, καὶ ἀπόχρησιν » τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τινα πολὺ τῆς θείας ὑποβεβηκυῖαν τῶν ὡς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ διδασκαλίαν (98). Τί δὲ δεῖ περὶ τῶν ἐν ταῖς αἰρέσεσι κλυδωνιζομένων καὶ περιφερομένων παντὶ ἀνέμῳ ἐπὶ τὴν κυβείαν τῶν ἀνθρώπων λέγειν, διαλαλούντων (99) σωτήρια τὰ ὀλέθρια, καὶ ὡς ἐπὶ σεβασμῷ τοῦ Ἰησοῦ τὰ ψεύδη περὶ αὐτοῦ δοξαζόντων; Πολλάκις δὲ τὸν Πέτρον τοιοῦτον ἡ Γραφή ἐσημεῖυσάτο θερμότερον εἰς τὸ ἐπαγγέλλεσθαι τὰ φαινόμενα αὐτῷ κρείττονα· καθάπερ καὶ ἐν τῷ ἀνεξετάστως εἰρημένῳ καὶ ἀθετητικῶς τῆς Ἰησοῦ περὶ τῶν μαθητῶν προφητείας εἰπόντος, « Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, » καὶ τὴν αἰτίαν παραϊπνάντος (1) ἐν τῷ· « Γέγραπται γάρ· Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς· » ἀνεξετάστως γὰρ πρὸς τοῦτο, καὶ ἀθετητικῶς τῆς Ἰησοῦ ἀποφάσεως εἶπε τὸ· « Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ (2), ἐγὼ οὐ σκανδαλισθήσομαι· » καὶ τοῦτο, ἔτι τότε προπετὲς ὄν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, αἰτίον ἢ καὶ γέγονε τοῦ ὑπὲρ τὸ μέτρον τούτων λοιπῶν σκανδαλισμοῦ ἡμαρτηκέναι αὐτὸν, ἀρνησάμενον τὸν Ἰησοῦν τρίς πρὶν ἀλεκτροφωνίας· διόπερ, ἐπιστήσας τοιαύτῃ προτέρᾳ αὐτοῦ προπετείᾳ, ὠφελήθη (3) τὰ μέγιστα, ὡς γενέσθαι σιδαρώτατος καὶ μακροθυμώτατος· ὅπερ δηλοῦται, Παύλου μὲν εἰπόντος αὐτῷ ἔμπροσθεν πάντων, « Εἰ σὺ, Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς ζῆς, πῶς τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις Ἰουδαῖζειν; » καὶ τὰ ἔθνη, τοῦ δὲ μετὰ στίβους σιωπήσαντος, περὶ οὗ ἐν

sed est mundus totus : et vos mundi estis, sed non omnes : sciebat enim, quisnam esset proditor ipsius : propterea dixit : Non estis mundi omnes. » His quæ nunc a Petro sunt dicta, opportune utemur exempli causa, sicubi opus fuerit, propterea quod facile factu sit, ut aliquis propter imprudentiam optimo proposito dicat quæ sibi minime sint utilia. Nam si Petro utile erat ad habendam partem cum Jesu, ut sui pedes lavarentur ab ipso, et Petrus nesciens utile hoc esse, prius quidem illud, veluti addubitans, dixit verecunde, « Domine, tu mihi lavas pedes? » ac denuo : « Non lavabis mihi pedes in æternum, » et 412 quæ Petrus dicebat, prohibebant opus quod eo eum eveheret, ut haberet partem cum Servatore, perspicuum est, etiamsi sano proposito, et venerando ad Præceptorem hoc dixerit, nocenter sibi dixisse. Itaque hac specie peccatorum vita eorum repleta est, qui dum ad fidem veniunt, res quidem proponunt sibi præstantes : propter ignorantiam tamen, quæ in contrarium ducunt dicunt, vel etiam faciunt. Atque hujusmodi profecto sunt qui dicunt : « Ne tetigeris, neque gustaveris, neque contrectaveris, de omnibus quæ sunt in corruptionem et abusum » hominum⁷¹, juxta quamdam divina longe inferiorem doctrinam earum rerum, per quas homo quasi moritur. Quid autem dicere oportet de his qui in hæresibus fluctuant, quique omni vento circumferuntur⁷² per versutiam hominum divulgantium salutaria esse quæ perniciem afferunt, ac tanquam in honorem Jesu falsa de ipso opinantium? Petrum itaque sæpenumero Scriptura talem notavit ferventiorē ad promittendum quæ sibi videbantur meliora; quemadmodum etiam in eo quod dixit absque ulla examinatione ac veluti spernens prophetiam Jesu de discipulis dicentis, « Omnes vos offendemini mea causa nocte hæc⁷³, » et causam ostendentis in eo quod ait : « Scriptum est enim : Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis⁷⁴; » absque ulla enim examinatione, et quasi spernens enuntiationem Jesu, dixit ad hoc : « Etiamsi omnes offendantur tua causa, ego tamen nunquam offendar⁷⁵; » id quod tum temporis temerarium existens in animo ipsius, etiam in causa fuit ut graviore præ cæteris lapsa peccarit ipse, D Jesum ter negando ante galli cantum. Hanc ob causam talem sui ipsius temeritatem priorem diligentius cum perspexisset, maximum ex ea fructum percepit, adeo ut postea factus sit fortissimus, atque ad quicquid accidisset æquanimitè ferendum paratissimus; quod declaratur ex eo quod Paulo dicente illi coram omnibus, « Si tu Judæus cum sis, gentiliter vivis, et non Judaice, quomodo gentes cogis Judæorum more vivere⁷⁶? » et quæ sequun-

⁷⁰ Joan. xiii, 6 seq. ⁷¹ Colos. ii, 21, 22. ⁷² Ephes. iv, 14. ⁷³ Matth. xxvi, 31. ⁷⁴ ibid. ⁷⁵ ibid. 33

⁷⁶ Galat. ii, 14.

(98) Τὸν ὡς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ διδασκαλίαν. Huius sic intelligit : juxta quamdam divina longe inferiorem doctrinam, quæ res monstrat, per quas homo interit.

(99) Codex Regius, male, διαλαλούντα.

(1) Codex Regius, male, περιστάντος.

(2) Idem codex Regius, mendose, σκανδαλισθήσεται ἐν ἐμοί, ἐγὼ, etc.

(3) Idem codex Regius, male, ὠφελήθηνα.

tur, hic cum fortitudine tacuit, [et patientissime quod illo in loco cum ratione factum fuerat non docuit,] qua de re accommodatius quis in Epistola ad Galatas disputabit. Quin in apostolorum quoque Actis constantia ipsius ad eandem imaginem transformati patebit singula observantibus et mentem adhibentibus. Igitur hoc etiam in loco, Jesu, qui a cœna surrexerat, **413** et posuerat vestimenta, quique præcinxerat se eo linteo quod acceperat, quique posuerat aquam in pelvim, atque incœperat lavare pedes discipulorum et abstergere linteo quo erat præcinctus, cum omnes exhibuissent pedes, consequenter opinioni quam jam ante de Jesu conceperant, videntes quod talis non sine causa, nec, ut multi dicerent, gravare volens discipulos, lavat ipsorum pedes; sed utile aliquid perficiens, quod exspectabant in posterum cognoscendum: considerantes ne forte hæc agerentur symbolum existens aliius rei, solus Petrus id quod in promptu erat et apertum intuitus, nullo alio consilio adhibito, veluti honorans Jesum, non præbuit illi suos pedes lavandos, sed primum quidem tentavit illum pudore perfundere dicens: « Domine, tu mihi lavas pedes? » deinde, cum debuisset parere dicenti, « Quod ego facio, tu nescis nunc; scies autem postea, » inquit: « Non mihi lavabis pedes in æternum. » Alioquin etiam cum cæteri discipuli commisissent seipsum Jesu fidei, de re nulla illi contradicentes, hic ex his quæ dicit, etiamsi recte se verba facere putabat, non solum Jesum incensat, tanquam qui sine causa discipulorum pedes lavare incœperit, verum etiam condiscipulos. Nam si ipse, opinione sua, dum prohibere vellet, officiosum se præbuit, illis id ipsum non considerantibus, etiam illos accusavit qui præter officium pedes suos lavandos Jesu præbuisent. Atque equidem si cogitasset, rei quæ cum ratione efficitur, non contradicendum, cogitassetque rationabile esse id quod fiebat, dum lavarentur discipulorum pedes a Jesu, haudquaquam repugnasset facto. Quamobrem apparet sine judicio eum cogitasse voluntatem Jesu de lavandis pedibus discipulorum rationi consentaneam non fuisse. Quod si opus est Scripturam perscrutari usque ad ea quæ minima esse putantur, quaerit aliquis cur tandem cum in numerandis apostolis primum locum obtineat Petrus (fortassis quia cæteris honorabilior, quoniam etiam vere omnium ultimus Judas ob malum affectum in ultimum locum

⁷⁷ Joan. xiii, 6, 7

(4) *Eis tñv aútñv, etc.* In codice Regio deest eis.

(4*) *Kal oú mόνος δὲ ὁ Πέτρος τῷ προχειροτέρῳ ἐνιδῶν.* Hæc ex anterioribus repetita, præmissis tantum duobus vocabulis ex iis quæ sequuntur, typographorum negligentia irrepsisse videntur, quamvis et in aliis recentioribus imp. legantur. Edit.

(5) Codex Regius, οὕτως.

(6) Idem codex Regius, πρὸ τοῦ.

(7) Idem codex Regius, male, τήν.

(8) Idem codex Regius, mendose, ἀν τὰ περὶ μόνος, cum omnino legendum sit ἀνταπερὶ μόνος.

(9) *Οὐκ ἀπὸ Πέτρον ἤρξατο, etc.* Ut crederet Origenes a Petro lavandi initium minime factum, ex

A τῇ πρὸς Γαλάτας οικειώτερον τις διαλήφεται. Καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι δὲ τῶν ἀποστόλων, τὸ καθεστῆκός αὐτοῦ εἰς τὴν αὐτὴν (4) εἰκόνα μεταμορφωθέντος τοῖς ἐκάστῳ ἐπιστάξει καὶ προσέχρῃσι φανεῖται. Καὶ ἐνθάδε τοῖνυν ἐγεθῆντι τῷ Ἰησοῦ ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ θέντι τὰ ἱμάτια, καὶ διαζωσταμένῳ δ' ἐληψε λέντιον, καὶ βάλλοντι ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἀρξάμενῳ τοὺς πόδας νίπτειν τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος, πάντες μὲν παροῖχον τοὺς πόδας ἀκόλουθον τῇ περὶ τοῦ Ἰησοῦ προλήψει, θεωροῦντες, ὅτι οὐκ ἂν ὁ τῆλικούτος ἀλόγως, καὶ, ὡς ἂν οἱ πολλοὶ λέγοιεν, βαρεῖν τοὺς μαθητῆς θέλων, νίπτει αὐτῶν τοὺς πόδας; ἀλλὰ τι χρῆσιμον ἐπιτελῶν, ὃ περιέμενον γινώσσεσθαι ὕστερον, ἐνοουόντες μήποτε σύμβολόν τινος ταῦτα πράττειτο, μόνος δὲ ὁ Πέτρος τῷ προχειροτέρῳ ἐνιδῶν (4*), καὶ οὐ μόνος δὲ ὁ Πέτρος τῷ προχειροτέρῳ ἐνιδῶν, καὶ οὐδένα ἕτερον λογισμὸν ἐκείνῳ παρατιθεῖς, ὡς σέβων τὸν Ἰησοῦν, οὐ παρεῖχεν αὐτοῦ εἰς τὸ νίφασθαι τοὺς πόδας, ἀλλὰ πρότερον μὲν δυσωπεῖν αὐτὸν ἐπιπράττον ἐν τῷ: « Κύριε, σὺ μου νίπτεις τοὺς πόδας; » μετὰ δὲ τοῦτο δέον αὐτὸν πεισθῆναι τὸ, « Ὅ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι· γνώση δὲ μετὰ ταῦτα. » φησὶ τὸ: « Οὐ μὴ νίψης μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἄλλως δὲ τὸν λοιπῶν μαθητῶν ἐμπιστευσάντων ἑαυτοῦ τῷ Ἰησοῦ, καὶ περὶ μηδενὸς ἀντιλεγόντων αὐτῷ, οὗτος (5) δι' ὧν λέγει, εἰ καὶ ὑγιῶς ἔδοξε προτιθεσθαι, οὐ μόνον τοῦ Ἰησοῦ κατηγορεῖ, ὡς ἀλόγως ἀρξάμενος νίπτειν τοὺς τῶν μαθητῶν πόδας, ἀλλὰ καὶ τῶν συμφοιτητῶν· εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν, ὡς φήθη, τὸ καθῆκον ἐν τῷ κωλύειν ἐθέλειν ἐποίησεν, ἐκείνοι δὲ μὴ ἐωράκασιν αὐτὸ, κατηγόρησεν ἐκείνων παρὰ τὸ καθῆκον ἑαυτῶν τοὺς πόδας ἐμπαρασχότων τῷ Ἰησοῦ, καὶ εἰ φρονεῖται τῷ εὐλόγῳ μὴ δεῖν ἀντιλέγειν, καὶ εὐλογον ἐνόμιζεν εἶναι τὸ γινόμενον ἐν τῷ νίπτεσθαι τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ ἀντέλεγε τῷ γινόμενῳ· φαίνεται οὖν ἀκριτως μὴ εὐλογον νενομικῆναι εἶναι τὸ περὶ τοῦ νίφασθαι τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν τὸ Ἰησοῦ βούλημα. Εἰ δὲ χρῆ μέγχι τῶν ἐλαχίστων εἶναι νομιζόμενων ἐρευνητὴν τὴν Γραφὴν, ζητῆσαι τις ἂν τί δήποτε, πρώτου (6) κατελεγεμένου τοῦ Πέτρον εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν δώδεκα (τάχι ὡς τῶν λοιπῶν τιμωτέρου, ἐπεὶ καὶ ὁ ἀληθῶς πάντων ἔσχατος Ἰούδας ἦν (7) ὑπὸ τῆς μοχθηρᾶς διαθέσεως ἐπὶ τὰ τελευταῖα ἀνταπερὶ μόνος [8]), ὁ Ἰησοῦς, ἀρξάμενος νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος, οὐκ ἀπὸ Πέτρον ἤρξατο (9)· καὶ λεκτέον

eo inductus est, quod postquam dixit Joannes, ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, subdit: ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον. At quanto verisimilius est lavationem pedum primo generaliter, ut sit, enuntiasse evangelistam, quam deinde singulatum descripsit. Id videtur insinuare illud, ἔρχεται οὖν. Dixit autem: ἤρξατο νίπτειν, pro, ἐνίψε, ut Luc. iii, 8. Καὶ μὴ ἀρξήσθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀδραάμ, et sæpe alias, ut supra ipse agnoscit Origenes. Idem est sæpenumero vocabuli *incipio* usus apud Latinos auctores, et præsertim apud poetas. Horat. lib. i *Epist.*, 5:

Potare et spargere flores

πρὸς τοῦτο, ὅτι, Ὡσπερ ἱατρὸς, πλείοσιν ἀρρώστοις κατὰ τὴν ἱατρικὴν διακονοῦμενος, ἀπὸ τῶν κατεπιγόντων καὶ χεῖρονα πεπονθότων τὴν ἀρχὴν ποιεῖται τῆς θεραπείας, οὕτως ὁ ἐβρῦπωμένους τοὺς πόδας νίπτων τῶν μαθητῶν ἀρχεται ἀπὸ τῶν μάλλον ἐβρῦπωμένων· καὶ τάχα ἐπὶ τελευταίον ἦλθε τὸν Πέτρον, ὡς ἐλαττον πάντων δεόμενον τῆς νίψεως τῶν ποδῶν· τάχα δὲ καὶ εἰς τὸ δοχεῖν ἀντιλέγειν ἢ ἕγγυς καθαρότητος κατάστασις τῶν ποδῶν αὐτοῦ συνεδάλλετο.

etiam status pedum suorum, qui proxime accedebat

6. Βασανιζόμενον δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εἰρημέων, τὸ, « Ὁ λελουμένος οὐκ ἔχει χρεῖαν νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὄλος· καὶ ὑμεῖς καθαροὶ ἔστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες, » τάχα ὑποβάλλει νοῦν τοιοῦτον, ὡς ἤδη νιψαμένων τοὺς πόδας ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τῶν μαθητῶν, καὶ πρὸς τῷ λελουῆσθαι οὐκ ἔτι ἐχόντων χρεῖαν νίψασθαι· ἔτι δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Πέτρου ἤδη ἔντος καθαροῦ, καὶ πρὶν νίψῃ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς. Ἐάν δέ τις πρὸς ταῦτα ζητῇ, τί δῆποτε ὦν, εἰπῶν, « Ὁ λελουμένος οὐκ ἔχει χρεῖαν νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὄλος, » μὴ χρεῖαν ἐχόντων νίψασθαι τῶν μαθητῶν, νίπτει τοὺς πόδας αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς; λεκτέον αὐτῷ τὸ· « Παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται, καὶ προστεθήσεται. » Ἐπεὶ τοίνυν εἶχον καὶ οἱ μαθηταὶ τὸ εἶναι καθαροὶ, προστίθησιν Ἰησοῦς τῇ καθαρότητι αὐτῶν καὶ τὸ νίπτειν αὐτῶν τοὺς πόδας· οὔτε τοὺς μὴ λελουμένους νίψων ἂν, οὔτε τοὺς μὴ ὄλους καθαρούς· ἀλλ' οὕτως ὥστ' ἂν εἰπεῖν περὶ τῶν οὕτως καθαρῶν, κἂν γάρ τις ἦ τέλειος ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ σοῦ (10), ἐν οὕτως ὀνομάζω, καθαρότητος ἀπουσίας, εἰς καθαρὸν οὐ λογισθήσεται. Καὶ ταῦτα δὲ ὕστερον ἐκτίθεμαι ὑποπεσόντα μετὰ τὸ ὑπαγορευθῆναι τὰ πρότερα, σωζόντων ἡμῶν καὶ τὴν τάξιν τῶν ὑπεισελθόντων νοῦν, ὡς πρότερον μὲν βλέπειν βυπωθέντας τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν δεδεῆσθαι τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ νίψεως, νῦν δ' ὅτι διὰ τοῦτ' αὐτῶν ἔνιψε τοὺς πόδας, ἐπεὶ ἔσαν ὡς ἐν ἀνθρώποις καθαροὶ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ παρὰ θεῶν χωρὶς γὰρ Ἰησοῦ οὐδεὶς παρὰ θεῶν καθαρὸς γίνεται, καὶ πρὸ αὐτοῦ (11) νομισθῇ διὰ τινος ἐπιμελείας αὐτὸν καθαρὸν πεποιηκέναι. Τοῖς δ' ὡς ἐν ἀνθρώποις καθαροῖς ἤδη γεγεννημένοις, καὶ λουσαμένοις τὸ τοῦ Ἰησοῦ βάπτισμα, καὶ νιψαμένοις ὑπ' αὐτοῦ τοὺς πόδας, ἐνοικεῖν καὶ τὸ ἅγιον δύναται Πνεῦμα,

¹⁰Joan. xiii, 10. ¹¹Matth. xxv, 29.

Incipiam, patiarque vel inconsultus haberi.

Propertius lib. II Eleg., 12 :

Fluminaque ad caput incipient revocare liquores.

Ei Juvenalis sat. 10 :

Eloquium aut famam Demosthenis, aut Ciceronis Incipit optare.

Christum itaque verisimile est a Petro lavationem fuisse auspicatum. Ita sentit Augustinus in hunc locum Joannis, cuius verba referre operæ pretium est : « Quamvis itaque magnæ fuisset audaciæ contradicere servum Domino, hominem Deo, tamen hoc Petrus fecere maluit, quam perpeti ut sibi pedes lavarentur a Domino et Deo. Nec putare debemus hoc Petrum inter cæteros formidasse atque recusasse, cum id alii ante ipsum libenter vel æquanimiter sibi fieri permisissent. Facilius quippe sic

A projectus jacet), cum Jesus incœpisset lavare pedes discipulorum, et abstergere linteo quo erat præcinctus, 414 non a Petro incœperit [sed ab illo]. Ad quod respondendum est : Ut medicus plurimis infirmis subministrans juxta artem medicinæ, initium medendi facit ab his qui urgentur quique pejus affecti sunt, sic discipulorum sordidos pedes lavantem, incœpisse a magis sordidis; atque equidem fortassis ad Petrum postremo venit, quia minus cæteris indigeret ut sibi lavarentur pedes : fortassis ad munditiam, effecit ut contradicere cogitaret.

6. Porro si examinenius quod dixit Jesus, nempe, « Qui lotus est, nihil opus habet præterquam pedes lavare, sed est mundus totus : et vos mundi estis, sed non omnes »¹⁰, » fortasse talem suggerit intelligentiam, perinde quasi discipuli lotos jam haberent pedes a Jesu, et quod post illam lavationem non amplius opus haberent lavari; quodque Petrus etiam mundus jam existeret antequam illius pedes lavaret Jesus. Quod si contra hæc quærat aliquis, cur cum dixisset, « Qui lotus est, non opus habet ut lavetur, sed est mundus totus, » lavet tamen Jesus pedes discipulorum, qui alioquin opus non habebant sibi eos lavari? huic illud dicendum est : « Omni habenti dabitur, et adjicietur »¹¹; » unde habentibus discipulis munditiam, Jesum, ut adjiceret munditiæ illorum, illorum pedes etiam lavare; illos alioquin non lavaturus, ni loti fuissent atque omnino mundi: ita tamen ut dicamus neminem ex his qui isto modo sunt mundi, etiamsi perfectus quis sit inter filios hominum, absente munditia, ut ita loquar, Jesu, mundum reputandum esse. Et hæc quidem ultimo expono quæ succurrerunt post priora superius dicta, servantibus nobis ordinem eorum quæ in mentem venerunt et intelligentiam: verbi gratia, cum prius conspexerimus sordidatos pedes discipulorum eguisse ut a Jesu lavarentur, 415 nunc idcirco illum illorum pedes lavasse dicimus, quia essent comparatione hominum mundi, sed non etiam apud Deum; nec enim sine Jesu aliquis sit apud Deum mundus, etiamsi coram se existimetur aliquis aliqua diligentia seipsum mundum fecisse. Jam in his qui hominum comparatione mundi sunt facti, quique loti sunt Jesu baptismo, quique etiam ab ipso lotos pedes habent, inhabitare potest etiam

accipiuntur ista verba Evangelii, quia cum dictum esset, *Cœpit lavare pedes discipulorum, et extergere linteo quo erat præcinctus*, deinde subjunctum est, *Venit ergo ad Simonem Petrum*, quasi aliquibus jam lavisset, et post eos venisset ad Petrum. Quis enim nesciebat primum apostolorum esse beatissimum Petrum? Sed non ita intelligendum est, quod post aliquos ad illum venerit, sed quod ab illis cœperit. Quando ergo pedes discipulorum lavare cœpit, venit ad eum a quo cœpit, id est, ad Petrum. » Ferrarius Origenem hoc loco interpretatur, quasi a Juda incepisse Christum scripserit. Hoc si verum est, quod in codice tamen Regio non comparet, consentientes habuerit Origenes Chrysostomum et Theophylactum. ΗΥΕΤΙΥΕ.

(10) Ferrarius legit ἀπὸ Ἰησοῦ.

(11) Løgebat Ferrarius κἂν πρὸ αὐτοῦ.

Spiritus sanctus, virtusque ex alto, cum vestimentum. Atque Petrus quidem, non considerans rationem voluntatis Jesu, qui incœperat lavare pedes discipulorum, et abstergere linteo quo erat præcinctus, dicit illi, « Domine, tu mihi lavas pedes? » dubitative, et veluti pudore illum afficere volens, hoc dicens : at vero « Jesus respondit, et dixit illi, Quod ego facio, tu nunc nescis, scies autem postea, » docens mysterium hoc esse. Sed quid erat illud quod faciebat Jesus lavando pedes discipulorum? An operabatur lavando ipsorum pedes, et abstergendo linteo quo erat præcinctus, ipsos speciosos, cum futurum esset, ut apostoli bona evangelizarent? Nam quando lavit pedes discipulorum Jesus, tunc opinor illud propheticè dictum de apostolis suis completum fuisse : « Quam speciosi sunt pedes evangelizantium bona »⁹⁰⁻⁹¹! Quod si pedes discipulorum lavans, pulchros eos facit, quod si dicturi sumus ingenerari a vera pulchritudine, his qui toti sunt baptizati a Jesu in Spiritu sancto et igni? Proinde pedes evangelizantium bona pulchri fuerant, ut loti et mundati et abstersi Christi manibus, incedere possent per sanctam viam, atque iter facere per illum qui dixit : « Ego sum via »⁹². Solus enim, et omnis cujus pedes laverit Jesus, viam perambulat hanc viventem et ad Patrem ducentem; nec capit hæc via pedes inquinatos et pedes qui nondum sunt mundi. Atque Moses quidem opus habebat solvere calceamentum ex pedibus suis, quoniam is locus ad quem pervenerat, et in quo stabat, terra sancta erat⁹³; similiter et Jesus Nave filius⁹⁴. At vero Jesu discipulis, ut per hanc viventem animatamque viam perambulent, non solum satis est in via calceos non habere, cum hoc Jesus discipulis suis præceperit⁹⁵; sed ad hanc ipsam viam conficiendam opus etiam habebant lavari a Jesu, qui deposuit vestimenta, fortassis ut mundos **416** illorum pedes existentes, mundiores faceret : fortassis etiam, ut immunditiam, quam in pedibus suis habebant discipuli, in suum ipsius reciperet corpus, mediante linteo eo quo solo præcinctus erat : fert ipse namque infirmitates nostras⁹⁶. Vide igitur quod lavaturus pedes discipulorum nihil aliud tempus elegerit, nisi quando jam diabolus immisisset in cor Simonis Judæ Iscariotis ut proderet eum, et quando facienda erat pro hominibus œconomia : ante hanc etenim non opportunum erat discipulos habere pedes a Jesu lotos : quis enim toturus fuerat pedum illorum sordes intra hoc tempus usque ad passionem? Sed ne tempore quidem passionis : neque enim alius erat Jesus qui illorum lavaret pedes. Ac ne post œconomiam quidem : jam enim aderat hora Spiritus sancti ad discipulos venturi jam factos mundos, et lotos habentes pedes,

⁹⁰⁻⁹¹ Isa. LII, 7. ⁹² Joan. XIV, 6. ⁹³ Exod. III, 5. Math. VIII, 17.

(12) Ὁδεύειν τὸν εἰπόντα. Origenes *Præfat. in Joannem*, tom. I præfixa, num. 10 : Τὸ ὄρατον καὶ ἐν καιρῷ γινόμενον τῶν ἀποστόλων ὀδεύοντων τὸν εἰ-

καὶ ἡ ὡς ἔνδυμα ἐξ ὕψους δύναμις. Ὁ μὲν οὖν Πέτρος, μὴ θεωρῶν τὸν λόγον τοῦ βουλήματος Ἰησοῦ ἀρξαμένου νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσει τῷ λεντίῳ, ᾧ ἦν διεξωσμένος, λέγει αὐτῷ, « Κύριε, σὺ μου νίπτεις τοὺς πόδας; » ἐπαπορητικῶς καὶ δυσωπητικῶς τοῦτο φάσκων· ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη, καὶ εἶπεν αὐτῷ, διδάσκων, ὅτι μυστήριον τοῦτο ἦν, τὸ· « Ὁ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι· γνώση δὲ μετὰ ταῦτα. » Τί δὲ ἦν ὃ ἐπολεῖ νίπτων τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὁ Ἰησοῦς; Ἡ εἰργάετο διὰ τοῦ νίπτειν αὐτῶν τοὺς πόδας, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεξωσμένος, ὠραίους αὐτοὺς, μελλόντων αὐτῶν εὐαγγελισασθαι τὰ ἀγαθὰ; Ὅτι γὰρ ἐνίψε τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὁ Ἰησοῦς, τότε, οἶμαι, πεπλήρωται τὸ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ προφητικῶς εἰρημένον· « Ὡς ὠραίοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ! » **B** Εἰ δὲ πόδας μαθητῶν νίπτων ὠραίους αὐτοὺς ποιεῖ, τί φησομεν ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους ἐγγίνεσθαι τοῖς ὑπὸ Ἰησοῦ βαπτισαμένους ὄλοις ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ; Ὁραίοι δὲ οἱ πόδες ἐγένοντο τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ, ἵνα, νιψάμενοι, καὶ καθηράμενοι, καὶ ἐκμαζάμενοι ἀπὸ τῶν Χριστοῦ χειρῶν, ἐπιδῆναι δυνήθωσι τῆς ἁγίας ὁδοῦ, καὶ ὀδεύειν τὸν εἰπόντα **(12)** τὸ· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός· » μόνος γὰρ καὶ πᾶς ὁ νιψάμενος τοὺς πόδας ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ὀδεύει τὴν ὁδὸν ταύτην τὴν ζώσαν, καὶ φέρουσαν πρὸς τὸν Πατέρα· καὶ οὐ χωρεῖ ἡ ὁδὸς αὐτῆ πόδας μεμόλυμένους, καὶ τοὺς ἐτι μὴ καθαρούς. Μωσῆς μὲν οὖν ἔδειτο ὑπολύσασθαι τὸ ὑπόδημα ἀπὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ἐπεὶ περ ἐφ' ὃν ἐφθάκει τόπον ἐν ᾧ εἰστήκει, γῆ ἁγία ἦν· ὁμοίως δὲ ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς. Οἱ δὲ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα ὀδεύσωσι τὴν ζώσαν καὶ ἐμψυχον ὁδὸν, οὐ μόνον ἀρκοῦνται τῷ μὴ ἔχειν ὑπόδηματα κατὰ τὴν ὁδὸν, τοῦτο τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ ἐντεταλαμένου τοῦ Ἰησοῦ· ἀλλὰ γὰρ ἔδει πρὸς τὸ ὀδεύσαι τὴν ὁδὸν ταύτην αὐτοῖς καὶ τὸ νίψασθαι ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἀποθεμένου τὰ ἱμάτια· τάχα μὲν ἵνα καθαρὸς αὐτοὺς **(13)** τοὺς πόδας ποιήσῃ καθαρωτέρους· τάχα δὲ ἵνα τὸν ἐν τοῖς ποσὶ τῶν μαθητῶν ῥύπον ἀναλάβῃ εἰς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα διὰ τοῦ λεντίου, ᾧ μόνῳ περιεξωσμένος ἦν· αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν φέρει. Ὅρα γὰρ, ὅτι, μέλλων νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, οὐκ ἄλλον καιρὸν ἐπελέξατο, ἢ ὅτε ὁ διάβολος ἤδη βεβλήκει εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῶ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, καὶ ἡ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐμελλε γίνεσθαι ὁικονομία· πρὸ γὰρ **D** τούτου εὐκαιρὸν οὐκ ἦν νίψασθαι τοὺς πόδας ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοὺς μαθητάς· τίς γὰρ ἂν τὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἕως τοῦ πάθους ῥύπον τῶν ποδῶν αὐτῶν ἀπένιψεν ἂν; Ἄλλ' οὐδὲ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους· ἄλλος γὰρ Ἰησοῦς οὐκ ἦν ὁ νίπτων αὐτῶν τοὺς πόδας. Ἄλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν ὁικονομίαν· ἤδη γὰρ ὠρα τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημήσαντος τοῖς μαθηταῖς ἦν γενομένοις καθαρῶς καὶ νιψάμενοις τοὺς πόδας, καὶ ἤδη ἔχουσιν ἐτοιμούς αὐτοὺς καὶ ὠραίους πρὸς τὸ ἐν τῷ Πνεύματι

⁹⁴ Josue v, 16. ⁹⁵ Matth. x, 10. ⁹⁶ Isa. LIII, 4;

πόντα· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, κήρυγμα νοήσας. **(13)** Αὐτοῖς. Scribendum αὐτῶν.

εὐαγγελίζεσθαι τὰ ἀγαθὰ. Τοιοῦτον οὖν ἐστὶ τό· « Ὁ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι· γνώση δὲ μετὰ ταῦτα· » σύμβολόν ἐστι τὸ νύψασθαι ὑμῶν τοὺς πόδας ὑπ' ἐμοῦ, τοῦ καθαρῆναι τὰς ββάσεις τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ἵνα γένηνται ὠραίοι, μελλόντων ὑμῶν εὐαγγελίζεσθαι τὰ ἀγαθὰ, καὶ καθαροῖς τοῖς ποσὶν ἐπιβαίνειν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς. Τοῦτο δὲ τὸ μυστήριον σὺ νῦν μὲν οὐκ οἶδας, ἅτε μηδέπω χωρῶν τὴν γνώσιν αὐτοῦ εὐκαιρότερον ἐσομένην ἐν σοί, ἐπὶ πάνι νύψη τοῦς πόδας ἀπ' ἐμοῦ· μετὰ δὲ ταῦτα γνώση ἐν τῷ τούτῳ συνίεναι, φωτισζόμενος τῇ περὶ οὐκ εὐκαταφρονήτου καὶ βραχέως τινὸς γνώσει. Ταῦτα δὲ λέγοντος τῷ Πέτρῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ μαθητὴς ἀποκρίνεται οὐκ ἐπιστημονικῆν ἀπόκρισιν, πλὴν φαντασίαν ἐξαποστέλλουσαν τοῦ πρὸς τὸν Ἰησοῦν τιμητικῆν καὶ σεβασμίου, φαντασίαν διειφυσμένην. Ἔτι δὲ περὶ μὴ συμφέρουσα ἦν τῷ Πέτρῳ ἢ ἀποκρίσις αὐτοῦ, οὐκ ἔβ' αὐτὴν γενέσθαι ἀληθῆ ὁ τὰ ἐπὶ βλάβῃ ἀληθευσόμενα τῇ τοῦ λέγοντος προπόντως ἐχυτοῦ τῇ χρηστότητι κωλύων. Ὁ μὲν γὰρ Πέτρος φησιν, « Οὐ μὴ νύψης μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ἀπεφῆνατο, κρινάντος τοῦ Ἰησοῦ νύπτειν αὐτοῦ τοὺς πόδας, τὸ μὴ νύψησθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ μὴ νύψησθαι εἰς τὸν ἄπαντα αἰῶνα· ὁ δὲ, βλέπων λυσιτελέστερον εἶναι τὸ ἐν τούτῳ ψεύσασθαι τὸν Πέτρον τοῦ ἀληθεύσαι αὐτὸν, ὑποδείκνυσι τὸ ἐν τῷ μὴ δεῖν ἀληθεύειν τοῦτο εἰρηκότα λυσιτελεῖς, φήσας· « Ἐάν μὴ νύψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. » Ἐπερ οὖν ὁ Πέτρος ἐμελλεν, ἀποφηνάμενος μὲν τὸ, « Οὐ μὴ νύψης μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ἀληθεύων ἐν τούτῳ, μὴ ἔξειν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ μέρος, ἐμελλε δὲ ἔχειν μέρος μὴ ἀληθεύων, ἐφ' ᾧ φθάσας εἶπα προπετῶς, τί ἄλλο πράττειν ἐχρῆν, ἢ μὴ ἀληθεύειν; ἵνα ἐκ τοῦ ἀληθεύειν τοῦτο ποιήσαι αὐτὸν μὴ ἔχειν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ μέρος, ψεύσθη αὐτὸν ἀποδείξαντος ἐν τῷ νύψασθαι τοὺς πόδας αὐτοῦ· γέγραπται γάρ· « Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης. » Εὐκαίρως δὲ ποτε χρησόμεθα τῷ ῥήτῳ ἐπὶ τῶν προπετέστερον καὶ ἀκρίτως εἰπόντων ποιήσιν, ὅπερ (14) αὐτοῖς μὴ λυσιτελεῖ ἐμμένονσι τῷ κακῶς κεκριμένῳ· ὑποδεικνύντες γὰρ αὐτοῖς, ὅτι οὐκ ἔξουσι μὲν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ μέρος, τὴν προπετῆ ἐν ἐπαγγελίᾳ τηρήσαντες φωνὴν, δυνήσονται δὲ ἀθετηθέντος τοῦ προσηρημένου ἐπιπέδα ἔχειν ἀγαθὴν, ἀποστήσομεν αὐτοὺς τοῦ ἐμμένειν τοῖς κακῶς κεκριμένοις, καὶ μετὰ ὄρκου διὰ πολλὴν προπέτειαν τὸ τοιοῦτόν ποτε γίνεται· καὶ φήσομεν, ὅτι, « Ὅπερ ὁ εἰπὼν Πέτρος, « Οὐ μὴ νύψης μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα, » κωλύεται ἐμμένειν τῇ τοῦ λεγομένου ὁμολογίᾳ, ἵνα ἔχη μετὰ τοῦ Ἰησοῦ μέρος· οὕτως καὶ σὺ ὁ δεινὰ ἀμαρτῶν τὴν προπέτειαν, καὶ ἀκρίτως ἐπαγγελάμενος τὸδε, βέλτιον ἂν ποιήσῃ (15) μεταθέμενος ἐπὶ τὸδε πρᾶξαι εὐλογώτερον ἀπὸ τοῦ ἐμμένειν τῷ κακῶς κριθέντι. Ἐπιστήσαντες δὲ τῷ τε, « Ὁ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι· γνώση δὲ μετὰ ταῦτα, » καὶ τῷ, « Ἐάν μὴ νύψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ, » οἱ μὴ βουλόμενοι τοῦτο, καὶ τὰ τούτῳ παραπλήσια τροπολογεῖν, αἰδεσθέντες παραδείξασθωσαν τὸ

A cosque promptos et pulchros ad evangelizandum in Spiritu sancto bona. Tale igitur illud est : « Quod ego facio, tu nunc nescis, scies autem postea. » Quod ego lavem pedes vestros, nota est quod animarum vestrarum purificentur gressus, ut sint pulchri, evangelizaturis vobis bona, et mundis pedibus ingressuris in hominum animas. Hoc autem mysterium tu nunc quidem nescis, quia nondum percipis cognitionem ejus opportunam in te futuram, simul atque ego lavero pedes tuos; postea vero cognosces dum hoc intelliges illuminatus cognitione non parva neque facile contemnenda. Cæterum hæc loquente Jesu Petro, discipulus respondet responsum non peritum, sed sententiam proficiscentem quidem ab affectu, et erga Jesum honoris et reverentiæ plenam, sed tamen qua falleretur. Quocirca quoniam utilis Petro non erat ejus responsio, non sinit eam ille veram esse, qui nocua utilitati dicentis et vere eventura prohibet, pro sua bonitate. Atque Petrus quidem inquit, « Non lavabis mihi pedes in æternum, » enuntiavitque, cum Jesus illius pedes lavare decrevisset, nunquam futurum ut lavaretur ab ipso, ac ne hoc quidem ullo unquam sæculo futurum; sed ille qui videbat Petro conducibilis esse ut hac in re mentiretur quam ut vera diceret, utilitatem ostendit in eo, quod non opus erat, ut qui hoc dixisset, vera loqueretur, dicens : « Nisi lavero te, non habes partem mecum. » Atque equidem si Petrus, qui enuntiavit, « Non lavabis mihi pedes in æternum, » vera dicens hac in re non habiturus erat cum Jesu partem (alioqui habiturus mentiens), eo quod temerarie præveniens locutus fuisset, quid aliud agere opus erat nisi mentiri? ne hoc, quod verum Petrus diceret, impedimento ipsi Petro esset, quominus haberet partem cum Jesu, qui ostendit illum mendacem lavando pedes ejus; scriptum est enim : « Omnis homo mendax. » Opportune autem utemur hoc dicto ad eos qui audacius ac sine delectu id se facturos dicunt quod minime illis conducit, præsertim si desistere nolint ab eo quod male promiserint : ostendentes enim illis quia nullatenus habituri sint partem cum Jesu, si vocem temerariam in promittendo servaverint, futurum vero ut bonam spem habere possint, si quod prius dixerant spreverint, adducemus eos a persistendo in his quæ male judicassent, etiamsi aliquando cum juramento tale fiat propter multam temeritatem : dicemusque, quemadmodum prohibetur Petrus, qui dixit, « Non lavabis mihi pedes in æternum, » persistere in eo quod dixerat, ut habeat partem cum Jesu; sic tu qui peccasti propter temeritatem, atque etiam promisisti nullo delectu, melius facturus sis, si desistens a permanendo in hoc quod male judicasti, ad hoc agendum quod magis est consentaneum transeas. Qui autem hoc dictum

(14) Codex Regius, male, ἐπὶ τὸν προτέστερον καὶ ἀκρίτως εἰπόντων ποιήσον, ὥσπερ, etc.

(15) Idem codex Regius, male, ποιήσαι. UtrunIQUE male : forte rectius legendum ποιήσαις. EdIt.

observaverunt, « Quod ego facio, tu nunc nescis, scies autem postea, » et illud, « Nisi lavero te, non habes partem mecum, » nolentes illud huicque similia ad tropologiam referre, p̄defacti admittant talem evangelicarum disputationum formam, vel nolentes ostendant qui consentaneum esset eum qui propter venerationem, ut isti dicturi sunt, qua Jesum prosequeretur, dicebat, « Non lavabis mihi pedes in æternum, » a Magistro audire, sic non habiturum se partem cum Filio Dei, perinde ac maximo peccato obnoxium, quod sui pedes ab ipso loti non fuissent. Nam dicere, Si hoc delictum commiseris, non habebis partem mecum, locum habet id quod dicitur, de peccatis apertis; at vero dicere, « Nisi lavero te; non habes partem mecum, » haudquamquam est consentaneum, si, quod nefas est dictu, Magister hæc videtur respondisse, quod est absurdissimum, discipulo Petro ipsum honoranti, præbere nolenti corporeos pedes suos lavandos ab eo qui statuerat lavare pedes ipsius mansuetissime. Hanc **418** ob causam præbeamus pedes nostros Jesu eisandum surgenti a cœna, et ponenti vestimenta, et linteum accipienti, et præcingenti se, et mittenti aquam in pelvim, et incipienti lavare pedes nostros, non secus atque si essemus sui discipuli, et extergere linteo quo præcingitur nostri causa, factus in medio nostri, tanquam qui ministrat ⁹⁸. Nam nisi hoc fecerimus, non habebimus partem cum eo, neque erunt pulchri pedes nostri, præsertim cum æmulemur charismata meliora ⁹⁹, volentes inter eos annumerari qui bona evangelizant ⁹⁹. Cæterum quando liberior est Petrus in loquendo importune, rogatus pedes suos præbere Jesu, cum audisset, « Nisi lavero te, non habes partem mecum ⁹¹, » mensuras petitionis ejus vult superare, non tantum solos pedes a Jesu lavandos exhibens, verum etiam manus, quas non amplius Jesu lavari volebat, cum panem comederent, despiciens eos qui dicerent: « Discipuli tui non abluunt manus, cum panem edunt ⁹². » Exhibuit etiam, præter manus, caput, quod non amplius volebat Jesus lavari; quippe quia in eo imago et gloria Dei jam esset; sufficit enim nobis, si eo pervenerimus, ut occasionem habeamus æque ac discipuli, præbendi illi pedes, quos solos lavat et abstergit: nam « qui lotus est, non opus habet lavari, sed est mundus totus ⁹³: » si quis vero non est mundus totus, is se non lavit. Sed quærat aliquis, si lotus non opus habet lavari, sed est mundus, et erant discipuli Jesu mundi, tanquam loti, quomodo mittit aquam in pelvim, et cœpit lavare pedes discipulorum Jesus? Cæterum hac de re cum supra disseruerimus ex parte anticipantes, nunc etiam hæc illis addemus, nimirum hæc verba. « Opus habemus, » posita esse de rebus necessa-

⁹⁸ Luc. xii, 27. ⁹⁹ I Cor. xii, 31. ⁹⁹ Isa. liii, 7.

(16) Forte scribendum ὑπὸ τοῦ νίπτοντος.

(16') Καταλύπτεσθαι. Sic imp. nullo sensu. Forte legendum καταλούεσθαι, vel κατανίπτεσθαι, vel

A τοιοῦτον εἶδος τῶν εὐαγγελικῶν ἐξετάσεων, ἣ μὴ βουλόμενοι δεικνύτωςαν πῶς εὐλογόν ἐστι τὸν (ὡς ἂν ἐκεῖνοι λέγοιεν) διὰ σεβασμὸν τοῦ Ἰησοῦ εἰπόντα, « Οὐ μὴ νίψης μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα, » τῷ διδασκάλῳ ἀκούσαι, ὡς ἄρα οὐχ ἔξει μέρος μετὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς διὰ μέγιστον ἀμάρτημα, τὸ μὴ νίψθαι τοὺς πόδας ὑπ' αὐτοῦ. Τὸ μὲν γὰρ, Ἐάν τότε τὸ πταίσμα ποιήσης, οὐχ ἔξεις μέρος μετ' ἐμοῦ, χώραν εἶχε λεγόμενον περὶ τῶν προφανῶς ἀμαρτημάτων· τὸ δὲ, « Ἐάν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ, » οὐδαμῶς ἔχει τὸ εὐλογον κατὰ τοῦ Ἰσταμένου ἐν τῷ τοὺς σωματικούς πόδας μὴ ἐθεληκέναι νίψασθαι τὸν Πέτρον, νίπτοντος (16) αὐτοῦ τοὺς πόδας ἡμερώτατα, ἃ, ὕπερ οὐ θέμις λέγειν, ὁ διδάσκαλος δόξει ἀποκεκριῶσθαι τῷ τιμῶντι αὐτὸν μαθητῇ, ὅπερ **B** ἐστὶν ἀτοπώτατον. Διὰ τοῦτο παρέχωμεν τῷ Ἰησοῦ τοὺς πόδας ἡμῶν καὶ νῦν ἐγειρομένου ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τιθέντι τὰ ἱμάτια, καὶ λαμβάνοντι λέντιον, καὶ διαζωννύοντι ἐαυτὸν, καὶ βάλλοντι ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἀρχομένην νίπτειν τοὺς πόδας ἡμῶν ὡς μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ, ᾧ δι' ἡμᾶς γενόμενος ἐν μέσῳ ἡμῶν ὡς διακονῶν διαζώννεται· ἐάν γὰρ μὴ ποιήσωμεν τοῦτο, οὐχ ἔχομεν μετ' αὐτοῦ μέρος, οὐδὲ ὠρατοὶ ἐσονται οἱ πόδες ἡμῶν, καὶ μάλιστα ὅτε ζηλοῦντες τὰ μείζονα χαρίσματα, θέλομεν ἐγκαταταχθῆναι τοῖς εὐαγγελιζομένοις τὰ ἀγαθὰ. Πλὴν ὅτε προπετής ἐστι Πέτρος ἀκούσας τὸ, « Ἐάν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ, » αἰτούμενος ἐν τῷ παρασχεῖν τοὺς πόδας τῷ Ἰησοῦ, ὑπερβάλλειν ἐθέλει τὰ μέτρα τῆς αἰτήσεως αὐτοῦ, καὶ παρεῖχε νιψθησομένους ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ οὐκέτι τοὺς πόδας μόνους, ἀλλ' ἤδη καὶ τὰς χεῖρας, ἃς οὐκέτι νίπτεσθαι ὁ Ἰησοῦς ἠθέληεν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσι, καταφρονῶν τῶν λεγομένων, ὅτι « Οἱ μαθηταὶ σου οὐ νίπτονται τὰς χεῖρας, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσι; » καὶ πρὸς ταῖς χεῖρας τὴν κεφαλὴν, ἣν οὐδὲ καταλύπτεσθαι (16') ἐτι Ἰησοῦς ἐβούλετο, ἐφ' ἧς ἡ εἰκὼν καὶ ἡ δόξα ἦδη ἦν τοῦ Θεοῦ· ἀρκεῖται γὰρ ἡμῖν, ἐπὶ ἀλλοιωμένῳ εἰς ταῦτο, τοῖς τοῦ Ἰησοῦ μαθηταῖς, καιροῦ, τοῦ τοὺς πόδας αὐτῷ παρέχειν νίψοντι καὶ ἐκμάσσουντι μόνους· ὁ γὰρ λελομένος οὐκ ἔχει χρεῖαν νίψασθαι, ἀλλ' ἐστὶ καθαρὸς ὅλος· » εἰ δὲ τις μὴ ἐστὶν ὅλος καθαρὸς, οὐκ ἐλεύσατο. Ζητήσαι δὲ τις ἂν, εἰ ὁ λελομένος οὐκ ἔχει χρεῖαν νίψασθαι, ἀλλ' ἐστὶ καθαρὸς, καὶ ἦσαν οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ καθαροί, ὡς λελομένοι, πῶς βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὁ Ἰησοῦς; Εἰς τοῦτο δὲ καὶ προλαβόντες μὲν ἐκ μέρους εἰρήκαμεν, καὶ νῦν ἐκεῖνοις ταῦτα προσθήσομεν, τὸ, « Χρεῖαν ἔχομεν, » ἐπὶ τῶν ἀναγκαίων, ὧν ἀνευ διαζῆν τις οὐ δύναται, τέτακται ὡς· ἂν ἐν σωματικοῖς εἰπεῖν χρεῖαν ἔχειν τὸν ἄνθρωπον οὐ πλείωνον, ἀλλὰ τούτων μόνων περὶ ὧν φησὶν ὁ Παῦλος· « Ἐχόντες δὲ διατροφήν καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθῶμεθα· » τὰ δὲ εἰς πλοῦτον καὶ τρυφήν

⁹¹ Joan. xiii, 8. ⁹² Matth. xv, 2. ⁹³ Joan. xiii, 10.

etiam, melius, κατακαλύπτεσθαι, velari, quod et sensui magis congruit ob οὐδὲ præmissum. EDIT.

συμβαλλόμενα ἐκ περιουσίας τοῖς ἀθροδιατοῖς περι-
γίνεται, οὐχ ὡς χρειώδη, καὶ ὧν οὐκ ἄνευ, ἀλλ' ὡς
περισσά (17). Οὕτω τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν θειοτέρων χρεῖα
μὲν ἡμῖν τῶν εἰσαγόντων εἰς ζωῆν, καὶ ποιούντων εἶ-
ναι ἐν τῷ λέγοντι· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· » τὰ δὲ ὑπὲρ
ταῦτα, περὶ ὧν λέγεται, « Κατατρώφῃσον τοῦ Κυρίου,
καὶ δώσει σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου, » καὶ
ὅσα νοεῖται κατὰ τὸν παράδεισον τῆς τρυφῆς, καὶ
τὸν πλοῦτον, καὶ τὴν δόξαν, τὰ ἐν ἀριστερᾷ τῆς
σοφίας, κατὰ τὸν εἰπόντα, « Μήκος γὰρ βίου, καὶ
ἐπιζωῆς ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτῆς· ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ αὐ-
τῆς πλοῦτος καὶ δόξα, » ὑπὲρ τὴν χρεῖαν εἶναι λεχθεῖν
ἄν. Καὶ μήποτε τοιοῦτὸν ἐστὶ τὸ μετὰ τὸ λούσασθαι
νίφασθαι τοὺς πόδας ὑπὸ τοῦ τηλικούτου διδασκάλου
καὶ Σωτῆρος· τὸ γὰρ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ὑπερπαλεῖ
τὴν χρεῖαν, ὥσπερ καὶ τὸ εἶναι ἐν δόξῃ ἡλίου, ἢ σε-
λήνης, ἢ ἀστέρων ἐν τῇ ἱερᾷ τῶν νεκρῶν ἀναστάσει.
Οὐκ ἔχει μὲν χρεῖαν ὁ καθαρὸς, καὶ λουσάμενος, νί-
φασθαι· νίπτεται δὲ κατὰ τὸ προαποδοδομένον· ἐπεὶ
« τῷ ἔχοντι παντὶ προστεθήσεται· » καὶ ὡς ὁ Ἰωάννης
φησὶ· « Καὶ ὁ καθαρὸς καθαρισθήτω ἔτι, καὶ ὁ ἄγιος
ἀγιασθήτω. » Τὸ δὲ, « Ὑμεῖς καθαροὶ ἐστέ, » ἀναφέ-
ρεται ἐπὶ τοὺς ἔνδεκα, ᾧ ἐπιφέρεται τὸ, « Οὐχὶ
πάντες, » διὰ τὸν Ἰσκαριώτην· ἥδει γὰρ τὸν παρα-
βλόντα αὐτὸν ἤδη ὄντα οὐ καθαρὸν· πρῶτον μὲν
ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν οὐκ ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι
κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον ἔχων τὰ βαλλόμενα
ἐβάσταξεν· ὕστερον δὲ ἐπεὶ, δειπνοῦ γινομένου, τοῦ
διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα πα-
ραδῶ αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, οὐκ ἀπώ-
σατο τὸ βεβλημένον. Διόπερ οἱ μὲν λουσάμενοι καθα-
ροὶ ἔνδεκα, ἔτι ἐγένοντο καθαρώτεροι, νιφάμενοι τοὺς
πόδας ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ὁ δὲ ἤδη μὴ καθαρὸς Ἰού-
δας (« Ὁ ῥυπαρὸς ἢ γὰρ, φησὶ, « ῥυπανθήτω ἔτι »)
γέγονε ῥυπαριώτερος καὶ ἀκάθαρτος, ὅτε μετὰ τὸ ψυ-
μιον εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς.

ipsius Juxta Simonis Iscariotæ ut proderet Jesum, non
diiores facti fuere, cum illorum pedes lavisset Jesus; et
Judas non mundus (« Sordidus » enim, inquit, « sor-
descat adhuc »), factus est sordidior et immundior,

7. « Ὅτε οὖν ἐνίψη τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαθε τὰ
ἰμάτια αὐτοῦ, καὶ ἀνέπεσε, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς·
Γινώσχετε τί πεποίηκα ὑμῖν; Φωνεῖτέ με, ὁ δι-
δάσκαλος, καὶ ὁ Κύριος, καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γὰρ
εἰ οὖν ἐγὼ ἐνίψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ Κύριος καὶ ὁ
διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς
πόδας· ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν· ἵνα καθὼς ἐγὼ
ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε. » Εἰκόσ τοὺς νοήσαν-
τας τὸ μέγεθος τῆς Ἰησοῦ δυνάμεως, καὶ συνέντας
τί πεποίηκε, νίψας τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, ἵνα καὶ
τὰ τελευταῖα, καὶ τὰ τυχόντα αὐτῶν καθάρη ἀπο-
πλύνας, καὶ τὰ τῇ γῆ ὀμιλοῦντα σώματα, ὧν ἦν τὰ
σώματα ἐκείνα σύμβολον, θαυμάσαντας τὸ ἐν τῇ νί-
ψει ἔργον, οὐκ ἂν τολμήσαι καὶ αὐτοὺς τὸ τηλικούτο
πράξει, μικροτέρους εἶναι νομίζοντας ἑαυτοὺς τοῦ

¹⁶ I Tim. vi, 8. ¹⁷ Joan. xi, 25. ¹⁸ Psal. xxxvi, 4.
¹⁹ Apoc. xii, 11. ²⁰ Joan. xiii, 10. ²¹ Joan. xii, 6.
²² ibid. 12 seq.

(17) Καὶ ὧν οὐκ ἄνευ, ἀλλ' ὡς περισσά. Perio-
nius ex Regio codice, « et quibus non sine aliis
abundent. » At Ferrarius, « et sine quibus non

A riis, sine quibus aliquis vivere non potest; ut si
dicamus in rebus corporalibus hominem non pluri-
bus opus habere, sed his solum quæ dicit Aposto-
lus¹⁶: « Habentes autem cibum, et operimentum,
his contenti sumus; » quæ vero ad divitias et deli-
cias conferunt, ex abundantia mollibus et delicatis
superesse, non tanquam necessaria, et sine quibus
non possint vivere, sed tanquam superflua. Sic
igitur et in diviniorebus opus quidem nobis est his
quæ introducant ad vitam, hisque quæ faciunt in eo
nos esse qui dicit: « Ego sum vita¹⁷; » quæ vero sunt
supra hæc de quibus dicitur¹⁸, « Deliciare in Domino,
419 et dabit tibi petitiones cordis tui, » et quæ-
cunque considerantur propter paradysum deliciarum,
et propter divitias, et propter gloriam, quæ sunt

B in sinistra sapientiæ, juxta dicentem¹⁹: « Longi-
tudo enim vitæ, et anni vitæ in dextera ejus; et in
sinistra ejus divitiæ et gloria, » supra necessitatem
esse dicentur. Ac fortasse tale est, cum alicujus
qui lotus fuerit, lavantur pedes a tali Magistro ac
Servatore; nam donum Dei excellit necessitatem,
quemadmodum etiam esse in gloria solis, vel lunæ,
vel astrorum²⁰, in sacra mortuorum resurre-
ctione; atque qui mundus est quidem et lotus, opus
non habet ut lavetur, sed lavatur propter illud
quod superius assignavimus, nimirum quod « omni
habenti dabitur, et adjicietur²¹; » et ut inquit
Joannes: « Et mundus mundetur adhuc, et sanctus
sanctificetur adhuc¹. » Cæterum illud, « Vos
mundi estis², » refertur ad undecim, cui subjun-
gitur illud, « Non omnes, » propter Iscariotem:
noverat enim eum, a quo tradebatur, non esse
mundum; primum quidem, quod pauperes illi non
essent curæ³, fur cum esset, et quod marsupium
habens, quæ immittebantur auferret; deinde quod
cæna facta cum jam diabolus immisisset in cor
repulit ferientem⁴. Quocirca loti undecim etiam mun-
diores facti fuere, cum illorum pedes lavisset Jesus; et
Judas non mundus (« Sordidus » enim, inquit, « sor-
descat adhuc »), factus est sordidior et immundior,

7. « Postquam ergo lavit pedes eorum, receptis-
que vestibus suis iterum accubuit, dixit eis: Scitis
quid fecerim vobis? Vos vocatis me Magistrum ac
Dominum, et bene dicitis; sum etenim: si ergo
lavi pedes vestros Dominus et Magister, vos quo-
que debetis invicem alii aliorum lavare pedes:
exemplum enim præbui vobis, ut quemadmodum
ego feci vobis, vos quoque faciatis⁵. » Probabile
est eos qui considerassent magnitudinem potentiæ
Jesu, qui lavavit pedes discipulorum, ut ultimas ac
viles ipsorum partes, ac corpora humi versantia,
quorum nota erant illa corpora, mundaret, admi-
ratos opus e lavatione proveniens, haudquaquam
ausuros fuisse rem talem etiam ipsos facere, te-
¹⁷ Prov. iii, 16. ¹⁸ I Cor. xv, 41. ¹⁹ Matth. xxv, 29.
²⁰ Joan. xiii, 2. ²¹ Apoc. xii, 11. ²² Joan. xiii, 27.

possint vivere, sed tanquam superflua; » videtur
legisse καὶ ὧν ἄνευ οὐκ ἔν δύναντο διαζῆν, ἀλλ' ὡς
περισσά. HUETIUS.

niores se esse existimantes, quam qui possent lavare pedes interiores et occulti hominis, vel eorum qui hæc amplectuntur Dei dogmata, **420** nisi Jesus per ea quæ exposita sunt, ad hoc adhortatus fuisset eos, figura cœnantis reassumpta, quando docturus erat ea quæ dicuntur ad eos qui jam cœnant. Atque summa quidem austeritate, orationeque ad admonendum maxime accommodata (quæ agnoscerent quod actum fuerat) dictum est : « Scitis quid fecerim vobis ? » Verbum autem scitis, per interrogationem legendum est, ut ostendat rei gestæ magnitudinem ; vel imperantis modo, *cognoscite*, ad excitandum illorum intelligentiam, qua illum cognoscerent perpendentes quid gestum fuisset. Summa autem Magistri auctoritate summaque animi intentione persuadendi illos, dictum est : « Vos vocatis me Magistrum ac Dominum, et bene dicitis ; sum etenim : si ergo ego lavi pedes vestros Magister et Dominus, et vos debetis alii aliorum lavare pedes ? » Lavit quidem Jesus discipulorum pedes, quatenus eorum Magister ; pedesque servorum, quatenus Dominus erat. Doctrina enim purgatur pulvis qui ex terra rebusque mundanis contractus, non ad aliud pertingit quam ad extremas infimasque partes discipulorum : dominatione vero principatum et potestatem habentis, abjiciuntur ea quæ pedes inquinant eorum qui adhuc vel vulgare ac qualecunque inquinamentum suscipiunt, quia etiamnum habeant spiritum servitutis. Nec ullus cordatus dicturus est Jesum, quatenus ostium, vel quatenus pastor, vel quatenus medicus est, discipulorum et servorum lavare pedes. Ego vero arbitror, quoniam discipulorum pedes necessitatem recipiunt ut a Magistro laventur, nondum percepisse quod illis esset satis ; sed etiamnum procul abesse ab illo dicto : « Sufficit discipulo, si sit similis præceptoris ipsius ¹⁰. » Atque hic profecto finis est magistri erga discipulum (quatenus magister est) facere discipulum sui similem, ne in posterum egeat magistro ; sed ut etiam ipse sit magister quo alius egeat. Ut enim finis medici (quo egent qui male habent, non qui validi sunt ¹¹) est sanare male habentes ab ægritudine sua, ne in posterum opera ejus egeant ; sic finis magistri est discipulo acquirere illud quod ἀρκετόν, [hoc est *sufficiens*,] dicitur, ut cum discipulus id habuerit quod sibi sufficit, sit similis præceptoris ipsius. At vero quod ad Servatorem nostrum attinet existentem Dominum, cernere est eum ex se longe plus existere quam alii domini, nolentes discipulos esse sicut magistros suos, vel servos sicut dominos. Talis igitur est ille **421** filius paternæ bonitatis et charitatis ejus. Dominus enim cum sit, operatus est ut sint sorvi sicut eorum Dominus ;

¹⁰ Joan. xiii, 12. ¹¹ ibid. 13, 14. ¹² Matth. x, 25

(18) Codex Regius, δογμάτων.

(19) Codex Regius, ἐπειδέχονται.

(20) Mss., ἄλλος, et sic ipse Ferrarius, qui paulo supra legisse videtur, ἀλλά καὶ αὐτὸς ἢ διδάσκα-

Α νίπτειν τοὺς πόδας τοῦ ἔσω καὶ ἐν κρυπτῷ ἀνθρώπου, ἢ τῶν τὰ αὐτὰ ἀσπαζομένων τοῦ Θεοῦ δόγματα (18), εἰ μὴ ὁ Ἰησοῦς διὰ τῶν ἐκκειμένων ἐπὶ τοῦτο αἰτούς προετρέψατο, τὸ σχῆμα τοῦ δειπνοῦντος, ὅτε διδάσκει αὐτοὺς ἡμελλε δειπνήσαντας τὰ λεγόμενα, ἀναλαβὼν δυσωπητικώτατα μὲν γὰρ, καὶ ἐπὶ τὴν γνῶσιν τοῦ γινομένου προτρεπτικώτατα λέλεκται τό· « Γινώσκετε εἰ πεποίηκα ὑμῖν ; » ὅπερ ἦτοι ἐρωτηματικῶς ἀναγνωστέον, ἢ ἐμφάναιτο τοῦ γενομένου τὸ μέγεθος· ἢ προστακτικῶς, ἵνα αὐτῶν διεγείρη τὸν νοῦν εἰς τὸ διὰ τοῦ ἐπιστήσαι τῷ ἔργῳ λαβεῖν αὐτοῦ τὴν γνῶσιν. Διδασκαλικώτατα δὲ μετὰ τοῦ δυσωπητικοῦ λέλεκται τό· « Ἔγὼ φρονεῖτέ με, ὁ Διδάσκαλος, καὶ ὁ Κύριος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ· εἰ οὖν ἐγὼ ἐνίψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ Κύριος, καὶ ὁ Διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας. » Ὁ μὲν Ἰησοῦς ἐνίψε τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, ἢ Διδάσκαλος αὐτῶν, καὶ τοὺς πόδας τῶν δούλων, ἢ Κύριος ἦν. Διδασκαλίᾳ γὰρ ὁ ἀπὸ γῆς καὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων κοινορτός, φθάνων οὐκ ἐπὶ ἄλλο τι ἢ ἐπὶ τὰ τελευταῖα καὶ τὰ κάτω τῶν μαθητῶν, ἀποκαθαίρεται· ἀλλὰ καὶ τῇ κυριότητι τοῦ ἀρχontos, ἐξουσιάζοντος τῶν, διὰ τὸ εἶναι ἔχειν τὸ τῆς δουλείας πνεῦμα, καὶ τὸν τυχόντα μολυσμὸν εἶναι δεχομένων, τὰ μολύνοντα τοὺς πόδας ἀποβάλλεται. Καὶ οὐκ ἂν τις εὐφρονῶν λέγοι, ἢ θύρα ἐστὶ, τὸν Ἰησοῦν, ἢ ἢ ποιμῆν, ἢ ἢ ἱατρός, νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ δούλων. Ἐγὼ δ' ἤρῳμαι, ὅτι ἐπιδέχονται (19) τὸ δεῖσθαι τῆς ἀπὸ τοῦ Διδασκάλου νίψεως οἱ πόδες τῶν μαθητῶν, ὅσον οὐδέπω εἰλήφασιν τὸ ἀρκετὸν, ἄλλ' εἶναι λείπουσιν εἰς τό·

« Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Καὶ τοῦτο τέλος ἐστὶ τὸ πρὸς τὸν μαθητὴν τοῦ διδασκάλου, ἢ διδασκαλος, ποιῆσαι τὸν μαθητὴν ὡς ἑαυτὸν, ἵνα μηκέτι δεῖται τοῦ διδασκάλου, ἢ διδασκαλος, εἰ καὶ ἄλλως (20) αὐτοῦ δεῖσεται. Ὡς γὰρ τέλος τοῦ ἱατροῦ, οὗ χρῆζονται μὲν οἱ κακῶς ἔχοντες, οὐ χρεῖαν δὲ ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἱατροῦ, τὸ παῦσαι τοὺς κακῶς ἔχοντας ἀπὸ τοῦ κακῶς ἔχειν, ἵνα μηκέτι αὐτοῦ χρῆζωσιν· οὕτω τέλος διδασκάλου περιποιῆσαι τῷ μαθητῇ τὸ λεγόμενον ἀρκετὸν ἐντῷ· « Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ » Περὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος ὄντος Κυρίου αὐτόθεν πλεῖον ἐστὶν ἰδεῖν παρὰ τοὺς ἄλλους κυρίους, μὴ βουλομένους ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος (21) ὁ μαθητῆς, ἢ, ὡς ὁ κύριος ὁ δούλος αὐτοῦ. Τοιοῦτος δὲ ὁ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ υἱός· Κύριος γὰρ ὢν, ἐνειργάζετο τοῖς δούλοις τὸ γενέσθαι ὡς ὁ Κύριος αὐτῶν, ὅτε οὐκέτι ἔξουσι τὸ πνεῦμα τῆς δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλὰ λήφονται τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κράζουσιν· « Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. » Πρὶν οὖν γένωσθαι ὡς ὁ Διδάσκαλος, καὶ ὁ Κύριος, δέονται τῆς νίψεως τῶν ποδῶν, ὡς ἐνδεεῖς τῶν μαθητῶν, καὶ ὡς εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς δουλείας ἔχοντες εἰς φόβον· ἐπὶ δὲ τῆς αὐτῶν κατὰ τὸ ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ

¹¹ Matth. ix, 12.

λος, etc.

(21) Codex Regius, ὁ διδάσκαλος, ὡς ὁ Κύριος αὐτοῦ. Τοιοῦτος.

διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δούλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ, γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ κύριος αὐτοῦ, τότε μιμησάσθαι δύναται τὸν νίψαντα τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ νίψαι τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ὡς ὁ διδάσκαλος, ὃν ὁ Θεὸς ἔταξεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τοὺς πρώτην χώραν ἐν αὐτῇ εὐληχότας ἀποστόλους, καὶ δεύτερον προφήτας. Εἰ δὲ τὸ, « Τῷ ἀδελφῷ σου δουλεύσεις, » φθάνειν δύναται ἐπὶ τοὺς ὑποδεεστέρους, καὶ τὸ, « Γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, » ἐπὶ τοὺς ὡς ὁ Ἰακώβ κρεῖττονας, δηλον, ὅτι γενόμενος ὁ δούλος ὡς ὁ κύριος, νίπτει τοὺς πόδας τῶν δουλεύοντων τῇ παρ' αὐτῷ διδασκαλίᾳ. ἔπει τὸ, « Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, ὁ διδάσκαλος, καὶ ὁ Κύριος, καὶ καλῶς λέγετε. εἰμὶ γάρ, » οὐκ ἀξιώ μὴδὲν ἔχειν βαθυτέρον, καὶ παρὰ τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν νενομημένον (22) οὐδέ τι γάρ τοις λέγουσι, « Κύριε, Κύριε, » λεγθήσεται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τό· « Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, ὁ Κύριε, καὶ καλῶς λέγετε. » Οὐ καλῶς οὐν λέγουσι, « Κύριε, » οἱ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη φήσοντες· « Κύριε, Κύριε, οὐκ ἐν τῷ ὀνόματι σου ἐπάγομεν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι σου ἐπίομεν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ δυνάμεις πεποιήκαμεν; » Φῆσει γοῦν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ· οὐδέποτε ἔργων ἔμας, ὅτι ἐργάται ἐστέ ἀδικίας· » οὐκ ἂν δὲ λέγουσιν αὐτοῖς καλῶς τὸ, « Κύριε, Κύριε, » εἶπε τό· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ. Ἄλλὰ καὶ, « οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, » παρίστησιν, ὅτι οὐ πᾶς ὁ λέγων, « Κύριε, Κύριε, » μαρτυρηθεῖν ἂν ὑπ' αὐτοῦ, ὡς νῦν οἱ ἀπόστολοι πρὸς οὓς εἶπε· « Καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ, » καὶ γὰρ ἀληθῶς κακία μὲν αὐτῶν οὐκ ἔτι κυρία ἦν, ὁ λόγος δὲ· καὶ ἀπαξιαπλῶς Κύριος ἡ πᾶσα ἐμψυχος καὶ ζῶσα ἀρετή. Ἄλλὰ καὶ εἶπερ « οὐδεὶς δύναται εἶπεν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » καὶ νοούμεν ἐν τούτῳ τί ἐστὶ τὸ εἶπεν, « Κύριος Ἰησοῦς, » ὁ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ λέγων, « Κύριος Ἰησοῦς, » καλῶς λέγει. Εἰ δὲ καὶ ὁ καλῶς λέγων πάντως ἐν Πνεύματι ἁγίῳ λέγει, ζητήσεις διὰ τὸ νῦν, « Καὶ καλῶς λέγετε, » συνεξαταζόμενον τῷ· « Οὐπω γὰρ ἦν Πνεῦμα, ὅτι Ἰησοῦς οὐπω ἐδοξάσθη. » Γνησίως οὐν δουλεύοντος τῷ Λόγῳ, ἔργον ἐστὶ τὸ καλῶς εἶπεν, « Κύριος Ἰησοῦς, » καὶ τοῦ ἀνάλογον τούτῳ μαθητοῦ τὸ καλῶς εἶπεν τῷ Σωτῆρι τό· « ὁ διδάσκαλος· » πρὸς ὃν λέγοιτ' ἂν τὸ, « Εἰμὶ γάρ, » οὐκ ἂν λεχθῶσόμενον ὑπὸ τοῦ Λόγου τῷ δουλεύοντι τῇ ἀμαρτίᾳ, καὶ τῷ μαθητευομένῳ τοῖς ψεύδεσι. Πλὴν καὶ ἅγιον ἔντα ἐνδέχεται δεῖσθαι τῆς νίψεως τῶν ποδῶν· ἐπεὶ καὶ ἡ καταλεγόμενη εἰς ἐκκλησιαστικὴν τιμὴν (23) χήρα ἐξετάζεται μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν καὶ ἐν τῷ, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψ· γλοιοῖν γὰρ οἶμα τυγχάνειν τὸ στήναι ἐπὶ τοῦ ῥητοῦ, καὶ φέρε εἶπεν, τὴν ἔχουσαν πάντα τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν ἁγίαν χήραν, καὶ τούτῳ μόνῃ λείπουσαν, μὴ κατατάχθαι· εἰς ἐκκλησιαστικὴν τιμὴν, πολλάκις διὰ

¹⁶ Rom. viii, 15. ¹⁷ I Cor. xii, 28. ¹⁸ Gen. xxvii, 40. ¹⁹ Ibid. 29. ²⁰ Matth. vii, 22, 23; Luc. xiii, 26, 27. ²¹ Matth. vii, 21. ²² I Cor. xii, 3. ²³ Joan. vii, 39.

(22) Codex Bezae Cantabrigiae, νενομημένον.

(23) Καὶ ἡ καταλεγόμενη εἰς ἐκκλησιαστικὴν τιμὴν, etc. Viduae autem illae ad ecclesiasticum

A quando scilicet non amplius habebunt spiritum servitutis iterum in timore, sed accipient spiritum adoptionis, per quem clamabunt; « Abba Pater ¹⁶. » Attamen, antequam fiant sicut Magister et Dominus, opus habent, perinde ac discipuli indigi, ut sui laventur pedes, et quasi adhuc servitutis spiritum in timorem habentes. At vero simul atque aliquis ex his habens quæ discipulo sufficiant ut sit sicut magister ejus, et servus sicut dominus, eo pervenerit ut sit sicut magister suus et dominus suus, tunc imitari poterit eum qui lavit pedes discipulorum; discipulorumque pedes lavare, sicut magister quem Deus in Ecclesia ordinaverit post apostolos, qui in ea primū sortiti sunt locum, ac post prophetas, qui secundum ¹⁷. Sin vero dictum hoc, « Fratri tuo servies ¹⁸, » referri potest ad eos quibus magis deest; et illud, « Esto dominus fratris tui ¹⁹, » ad eos qui Jacob instar sunt praestantiores, perspicuum est servum qui factus fuerit sicut dominus, lavare pedes eorum qui serviunt doctrinae quam penes se habet; quoniam non existimo dictum hoc, « Vos vocatis me Magistrum et Dominum, et bene dicitis; sum etenim, » nihil omnino habere profundum ac supra multorum intelligentiam, quandoquidem non omnibus qui dicunt, « Domine, Domine, » dictum fuerit a Jesu: « Vos vocatis me Dominum ac Magistrum, et bene dicitis. » Neque enim bene dicunt illi, « Domine, » qui in die illa dicturi sunt: « Domine, Domine, nonne in nomine tuo edimus, et in nomine tuo bibimus, et in nomine tuo daemonia ejecimus, et virtutes multas fecimus? » proinde dicit illis Jesus: « Discedite a me; nunquam vos novi, quia operari estis iniquitatis ²⁰; » quæ verba, nempe *Discedite a me*, non illis dixisset si illi bene dixissent, « Domine, Domine. » Quin etiam hoc dictum, « Non quisquis mihi dicit Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum ²¹, » palam docet non omnem dicentem, « Domine, Domine, » testimonium habiturum ab ipso, sicut nunc apostoli, quibus dixit: « Bene dicitis, sum etenim. » Vere enim vitium non amplius eis dominabatur, sed λόγος, [id est ratio,] et ut generatim dicam, Dominus, hoc est, universa animata et vivens virtus. Quin etiam si « nullus potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto ²², » et consideremus quid sit dicere in hoc loco, « Dominus Jesus; » **422** qui dicit, « Dominus Jesus, » in Spiritu sancto, bene dicit. An vero qui bene dicit, is omnino dicat etiam in Spiritu sancto, tu quæres, propter illud, « Et bene dicitis, » quod nunc examinatur cum illo dicto: « Nondum enim erat Spiritus datus, quia nondum esset Jesus glorificatus ²³. » Illius itaque qui sincere et ex animo servit Filio Dei, officium est bene dicere, « Dominus Jesus, »

honorem ascitæ, eæ erant quæ diaconissæ dictæ sunt; ejusmodi erat Phœbe illa Cenchreensis Ecclesiae diaconissa. HUETIUS.

cum ad discipulum æque pertineat hujus instar dicere, « Magister ; » ad quem ipse respondeat, « Sum etenim, » id quod alioquin dicturus non fuerat Jesus servienti peccato, et discipulo mendaciorum. Contingit attamen sanctum quoque opus habere, ut sibi laventur pedes : quoniam requiritur etiam a vidua ²⁰, quæ connumeratur in honorem ecclesiasticum, an inter alia bona, sanctorum quoque pedes laverit. Nam ridiculum existimo affligi litteræ, viduamque hæc omnia, ut ita dicam, habentem quæ sanctam delineent viduam, hacque una re carentem, non conjungi honori ecclesiastico, cum ipsa frequenter, mediantibus ancillis et vernis, prudenter egerit tempore quo abundabat, habebatque opportuna quibus beneficium conferret hospitibus, atque etiam his, ut generatim dicam, qui opus habebant ut ab ea perciperent aliquid officii humani. Nec mireris si tibi exponendum sit anagogico sensu hoc dictum, « Si sanctorum pedes lavit, » cum anus jubeantur pari ratione cum presbyteris honesta docere ²¹. Vide vero an non etiam operosum sit cuilibet Christi discipulo volenti implere mandatum dicens, « Et vos debetis alii aliorum lavare pedes ²², » si velit corporales ac sensibiles fratrum pedes lavare, ceu opus debitum, ut fideles in quovis vitæ genere existentes hoc faciant, sive qui videntur esse in sublimitate ecclesiastica episcopi, et presbyteri, sive in quibusdam aliis mundanis dignitatibus ; adeo ut hanc ob causam herus quoque veniat ad lavandos servi credentis pedes, et parentes filii. Qui mos quidem erat, sed nunc non fit, nisi supra modum rarissime, et apud admodum simplices rusticioresque.

423 Præter hæc autem meminisse debemus eorum quæ disseruimus in hunc contextum ²³, « Nisi laveris te, non habes partem mecum, » atque etiam illius : « Scitis quid fecerim vobis ? » Decet enim Jesum dedisse nobis exemplum de lavandis pedibus principalibus, quod respondet his quæ tropice dicta fuerunt a sponsa in Cantico canticorum, dum dicit : « Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos ²⁴ ? » Attende autem huic dicto, « Ut quemadmodum ego feci vobis, ita vos etiam faciatis ²⁵, » cum hoc pariter examinans : « Nisi laveris te, non habes partem mecum. » Verum si quispiam contra hæc dicat, quam-

²⁰ 1 Tim. v, 9, 10. ²¹ Tit. ii, 3. ²² Joan. xiii, 14.

(24) Codex Regius, εὐπορεῖ.

(25) Idem codex Regius, πρεσβύτεροι εἶναι καὶ καλοδιδάσκαλοι, sed Bodleianus ut in nostro textu.

(26) Codex Regius, τοὺς πιστεύοντος δούλου, καὶ τοὺς γονεῖς τοῦ υἱοῦ ὅπερ ἔθος ἦ οὐ γίνεται ἢ εἰς ὑπερβολὴν, etc. Cæterum ex hoc loco discimus ἢ εἰς ὑπερβολὴν, etc. Cæterum ex hoc loco discimus hunc morem fuisse tractatum ; at ab illis rursus ad Ecclesiæ primum rectorum, deinde etiam ad principis transiit ; quibus hodieque solemne est feriâ quinta in Cœna Domini pauperum pedes abluere. Hanc consuetudinem priscis temporibus arripuisse Mediolanensem Ecclesiam, et retinuisse, indeque ad alias plerasque fuisse propagatam docent veteres memorie. Morem hunc inter Ecclesiæ primores

A παιδισκῶν καὶ οἰκετῶν φιλοφρονησαμένην. ἐν ᾧ καιρῷ ἠὺπόρει (24), καὶ εἶχε τὰ ἐπιτήδεια, τοὺς ξένους, ἢ τοὺς ἀπαξιαπλῶς δεομένους τοῦ φιλόανθρωπῶν τι ἔργον ἀπ' αὐτῆς παθεῖν. Καὶ μὴ θαυμάσῃς εἰ ἀνάγειν σε δεῖ τὸ, « Εἰ ἁγίων πόδας ἐνίψεν, » ὅπου κελεύονται ἀνάλογον τοῖς πρεσβυτέροις πρεσβύτεροις εἶναι καὶ καλῶν διδάσκαλοι (25). Ὅρα δὲ εἰ μὴ καὶ ἐργῶδες ἐστὶ τὸ πάνθ' ὄντινον μαθητευόμενον τῷ Χριστῷ, θέλοντα πληροῦν τὴν λέγουσαν ἐντολὴν, « Καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας, » ὡς ὀφειλόμενον ἔργον ἐθέλειν ποιεῖν, τὸ νῖψαι τοὺς σωματικούς καὶ αἰσθητοὺς πόδας τῶν ἀδελφῶν, ὥστε τοὺς ἐν ποικιλοῦν ὑποθέσει βίου τυγχάνοντας πιστοὺς τοῦτο ποιεῖν, εἴτε ἐν ἐκκλησιαστικῇ δοκούντας εἶναι ὑπεροχῇ ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους, εἴτε καὶ ἐν ἄλλοις κοσμικοῖς τισιν ἀξιώμασιν ὥστε κατὰ τοῦτο καὶ τὸν δεσπότην ἦκειν ἐπὶ τὸ νίπτειν τοὺς πόδας τοῦ πιστεύοντος δούλου, καὶ τοὺς γονεῖς τοῦ υἱοῦ ὅπερ ἔθος ἦν, οὐ γίνεται δὲ νῦν, ἢ εἰς ὑπερβολὴν (26) σπανιώτατα, καὶ παρὰ τοῖς πάνυ ἀπλουστέροις καὶ ἀγροικωτέροις γίνεται. Μνημονευτέον δὲ εἰς ταῦτα καὶ τῶν εἰρημένων εἰς τὸ· « Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ, » ἀλλὰ καὶ τοῦ· « Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν ; » Καὶ γὰρ πρέπει ὑπόδειγμα ἡμῖν Ἰησοῦν δεδωκέναι τοῦ νίπτειν πόδας ἡγουμένων (27), τὸ ἀνάλογον τοῦ τροπικῶς ὑπὸ τῆς νόμφης ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁμαρτωίων εἰρημένοις ἐν τῷ· « Ἐνιψάμεν τοὺς πόδας μου, πῶς μολυνῶ αὐτούς ; » Πρόσθετε δὲ τῷ, « Ἰνα, καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιήτε, » συνεξετάζων αὐτὸ τῷ· « Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. » Ἐὰν δὲ τις πρὸς ταῦτα λέγῃ, ὅτι, κἂν ἀλληγορηθῆται, οὐδὲν ἤττον γεγονέναι (28) κατὰ τὸ ῥητὸν, ἀκουστέον μετὰ τοῦ τροπικοῦ καὶ τῆς φασκούσης λέξεως· « Εἰ οὖν ἐνίψα τοὺς πόδας ὑμῶν, ὁ Κύριος, καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας· ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, Ἰνα, καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιήτε ; » λεκτέον πρὸς τὸν τοιοῦτον· Ἄρ' ἐπεὶ κατὰ τὸ ῥητὸν γέγονε τὸ εἰρημένον πρὸς τὸν εἰπόντα Πέτρον, « Οὐ μὴ νίψῃς μου τοὺς πόδας εἰς τὸν αἰῶνα, » τὸ, « Ἐὰν μὴ νίψῃς σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ, » καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸ ῥητὸν τοῖς κατ' εὐλάβειαν μὴ ἐμπαρέχουσιν ἑαυτῶν τοὺς πόδας ἡμῖν, ἵνα αὐτοὺς νίψωμεν, φησομεν καὶ τολμήσομεν εἰπεῖν τοῖς τοιοῦτοις τὸ· « Ἐὰν μὴ νίψῃς

²³ Joan. xiii, 8, 12. ²⁴ Cant. v, 3. ²⁵ Joan. xiii, 15.

inusitatum fuisse Origenis temporibus intelligitur etiam ex ipsius homil. 6 in *Isaiam*, num. 3 : « Nemo quibuscunque venientibus assumens linteum diaconus, vel presbyter, sive episcopus lavat pedes. Sed si non intelligas ea quæ scripta sunt, qui vere beati sunt episcopi servientes Ecclesiæ mittunt aquam de Scripturis in tentum animæ, quod est secundum Scripturas, et tentant pedum discipulorum sordes lavare, et eluere, et projicere. Et sic custodiunt episcopi mandatum imitantes Jesum ; sic et presbyteri. »

(27) *Ἡγουμένους*. Deest in codice Regio, sed restituitur ex Bodleiano.

(28) *Γεγονέναι*. Forte scribendum γέγονε.

α, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. » Εἰ δὲ ἐνταῦθα οὐ
 εὐσωπαεὶ τὸ δ' εἶπον, ἐπίσχεσαι τί σε χρὴ λέγειν πρὸς
 τὴν περὶ τοῦ εἰ χρὴ καὶ τὴν λέξιν πάντως τηρεῖν
 ἐπαπόρησιν. Ὅτι μὲν οὖν ποτε καθήξει τῷδε μὲν
 νίψαι τοὺς πόδας τοῦ δεῖνα μαθητοῦ Ἰησοῦ, τῷ δὲ
 ἐμπαρασχεῖν αὐτοὺς νιφθισμένους ὑπ' αὐτοῦ, ὡς
 ἀπὸ ἀγάπης καὶ φιλοφροσύνης τὸν μὲν ποιῆσαι, τὸν
 δὲ παρασχεῖν, καὶ αὐτὸς ἂν ὁμολογήσασιν. Εἰ δὲ
 φήσομεν ἕκαστον τῶν μὴ συνειδῶτων (29) ἑαυτῷ
 τοῦτο πεποιηκέναι, καὶ ἀγίων οὕτω τοὺς πόδας νενι-
 σθέναι. ὀφειλομένην τινὰ ἐντολὴν μὴ ἀποδεδωκέναι
 τὴν, « Ὁφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας, » ὧρα
 που (30) λέγειν ἐγγύς που πάντας ὀφειλέτας εἶναι
 τῆς ἐντολῆς ταύτης.

suadet quod dixi, perpende quid dicere te oporteat
 sint servanda. Atque quod huic quidem aliquando
 aliquando suos ab ipso lavandos præbere, ita ut ille
 exhibeat, etiam ipse fateor. Sin vero dicemus unumquemque non
 conscientem sibi hoc fecisse, sanctorumque isto modo pedes non
 lavisse, debitum quoddam mandatum non persolvisse, nempe,
 « Debetis alii aliorum lavare pedes, » tempus est dicendi omnes
 aliquo modo hujus mandati debitores esse.

8. « Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν. Οὐκ ἔστι δούλος μείζων
 τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμ-
 ψαντος αὐτόν· εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοι ἔστε, ἐὰν
 ποιῆτε αὐτά. Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα
 τίνες ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ· Ὁ τρώγων
 μου τὸν ἄρτον ἐπήρην (31) ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. »
 Ἔτι καὶ ταῦτα ἔχουσθαί μοι δοκεῖ τοῦ ἰδεῖν τὰ περὶ
 τῆς τῶν ποδῶν νίψεως τροπολογεῖν· τὸ γὰρ, « Εἰ
 ταῦτα οἴδατε, μακάριοι ἔστε, ἐὰν ποιῆτε αὐτά, »
 οὐδενὸς ποιητέον προειρημένου ἢ περὶ τῆς νίψεως
 τῶν ποδῶν, ἐπ' ἐκείνην τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Τὰ δὲ
 κατὰ τὸν τύπον μαθήματα, πῶς τε πόδες μαθητῶν
 μολύνονται, ἤδη λουσαμένων, καὶ τίνα τρόπον πλύ-
 νονται, εἰδέναι ὡς ὁ Λόγος βούλεται, καὶ ποιεῖν ὡς
 θέλει ὁ Ἰησοῦς, ἀληθῶς μακαρίων ἐστὶν ἀνδρῶν (32)
 ἔργον· οὐ γὰρ τὸ τηλικούτου δνομα, τὸ μακάριον,
 εὐλογον ἐπὶ τοῖς τυχοῦσι φῆσαι παρεῖναι τισιν, ἐφ'
 ᾧ καὶ οἰκέτης ἂν πλύνων τοὺς πόδας τοῦ δεσπότητος,
 μακάριος ἂν κατ' αὐτὸ τοῦτο δοξάει τυγχάνειν, καὶ
 κλάξαι, καὶ ὑποκριτῆς· ὃ γὰρ ἡμεῖς ἀποδίδομεν,
 νίπτειν τοὺς πόδας μαθητῶν Ἰησοῦ, μέγαλον τινὸς
 ἔστι, καὶ Ἰησοῦν ἐν ἑαυτῷ ἔχοντος, καὶ ἀπαξαπλῶς
 μακαρίου. Χρὴ δὲ εἰδέναι τοῦτο, ὅτι παράκειται τῷ
 ῥητῷ τοῦτῃ ὅμοια, ἐν μὲν τῷ κατὰ Ματθαῖον τό·
 « Οὐκ ἔστι μαθητῆς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ
 δούλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ· ἄρκετον τῷ μαθητῇ
 ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς
 ὁ κύριος αὐτοῦ· » ἐν δὲ τῷ κατὰ Λουκᾶν τό· « Οὐκ
 ἔστι μαθητῆς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον· κατηρτισμένος
 δὲ πᾶς ἔστω ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Ἐξῆς τού-
 τῃ (33) ἔστι ζητῆσαι τὸ, « Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν
 λέγω, » ἐπὶ τί λελεγμένον ἀνοίσωμεν. Ὁ μὲν οὖν τις φῆ-
 σει (34) ἐπὶ τό· « Μακάριοι ἔστε, ἐὰν ποιῆτε αὐτά· »
 οὐ γὰρ μακάριος Ἰουδας. Οὐ νομίζω δὲ ὑγιῶς ἐπὶ

A vis per allegoriam dicantur, nihilominus juxta
 contextum facta fuisse, moraliterque etiam intelli-
 genda esse hæc verba : « Si igitur ego lavi pedes
 vestros Magister et Dominus, et vos debetis alii alio-
 rum lavare pedes : exemplum enim dedi vobis, ut
 quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis » :
 ad hujusmodi respondendum est : ergo quoniam
 juxta textum factum est quod Petro dicenti, « Non
 lavabis mihi pedes in æternum, » dictum fuit, nempe,
 « Nisi lavero te, non habes partem mecum, »
 etiam nos, juxta contextum, ob reverentiam pedes
 suos lavandos non præbentibus dicemus, audebi-
 musque talibus dicere : « Nisi lavero te, non habes
 partem mecum. » Quod si hoc in loco tibi non per-
 contra dubitationem, an omnino juxta textum hæc
 conveniat lavare pedes illius discipuli Jesu, illi vero
 ob charitatem et comitatem lavet, hic se lavandum
 unumquemque non conscientem sibi hoc fecisse, sancto-
 rumque isto modo pedes non lavisse, debitum quoddam mandatum non persolvisse, nempe,
 « Debetis alii aliorum lavare pedes, » tempus est dicendi omnes aliquo modo hujus mandati debitores esse.

8. « Amen, amen dico vobis : Non est servus ma-
 jor domino suo, neque legatus major est eo qui
 legavit ipsum : si hæc novistis, beati estis, si fece-
 ritis ea. Non de omnibus vobis loquor : ego scio
 quos elegerim ; sed ut impletur Scriptura : Qui
 edit meum panem, sustulit adversum me calcaneum
 suum » . 424 Adhuc et hæc cohæerere mihi videntur,
 ut sciamus ad mores reducere quæ dicuntur
 de lavatione pedum. Hæc enim verba, « Si hæc
 novistis, beati estis, si feceritis ea » , cum nihil
 antea præscriptum sit quod agere debeamus præ-
 terquam de lotione pedum, ad illa habent relatio-
 nem. Cæterum præsentis loci doctrinas scire ut Ser-
 mo vult, et facere ut vult Jesus, nempe quomodo
 discipulorum, qui jam laverant, pedes inquinantur,
 et quonam pacto laventur, vere opus est virorum
 beatorum : hoc enim tale tantumque nomen, nempe
 beatum, consentaneum non est dicere adesse qui-
 busdam vulgaribus ; adeo ut vel servo lavanti pedes
 domini videatur hanc ob causam beati nomen obtin-
 gere, etiamsi adulator et hypocrita fuerit, cum, ut nos
 explicavimus, lavare pedes discipulorum Jesu magni
 cujusdam sit, et Jesum in se habentis, et omnino beati.
 Sed sciamus necesse est similia huic textui inesse in
 Evangelio a Matthæo tradito ; sic enim habet » : « Non
 est discipulus supra præceptorem, neque servus supra
 dominum suum ; sufficit discipulo ut sit similis præ-
 ceptoris ipsius, et ut servus similis domini ipsius. »
 Lucas vero sic habet : « Non est discipulus supra præ-
 ceptorem suum ; perfectus autem omnis erit similis
 præceptoris ipsius » . Huic proximum est, ut quæ-
 ramus ad quid referemus id quod in fine dicitur
 : « Non de omnibus vobis dico » . Atque aliquis
 quidem dicet dictum hoc referri ad illud : « Beati

²⁹ Joan. xiii, 14, 15.

²⁷ ibid. 16 seq.

²⁸ Joan. xiii, 17.

²⁹ Matth. x, 24, 25.

³⁰ Luc. vi, 40.

³¹ Joan.

xiii, 18.
 (29) *Tῶν μὴ συνειδῶτων.* Scribendum videtur
 τὸν μὴ συνειδῶτα.

(30) *Codex Regius, ὧρα που.*

(31) *Codex Regius, τρώγων τὸν ἄρτον, ἐπήρην.*

(32) *Ἀνδρῶν.* Desideratur in editione Dueltii, sed
 legitur in codice Bodleiano.

(33) *Codex Regius, τοῦτο.*

(34) *Idem codex Regius, φησὶ.*

estis, si feceritis ea ³⁵; » neque enim beatus Judas. At ego non existimo recte hoc dictum eo referri ad illud dictum : « Beati estis, si feceritis ea. » Hoc enim totum, et de Juda, et de quovis, quamvis pravissimus sit, verum est : Beatus es, quisquis hæc feceris; tanquam si dicrem intemperanti (etiamsi non auditurus sit quæ dicuntur, neque temperantia usus), Beatus es, si temperate vixeris; et sapientiam spernenti, etiamsi ingrediatur hoc propositum : Beatus es tu, si sapientiam et disciplinam susceperis. Proinde vide ne forte hæc verba, « Non de omnibus vobis dico ³⁶, » referenda sint ad illud : « Non est servus major domino suo ³⁷. » Quoniam enim « quisquis peccatum committit, servus est peccati ³⁸, » committebat autem peccatum Judas, et maxime cum diabolus immisisset in cor ejus ut Servatorem proderet ³⁹, servus erat Judas peccati. Servus autem peccati cum esset, non erat Verbi Dei servus : istoque modo ne Jesu quidem amplius apostolus erat; jam enim factus erat diaboli, qui in cor ejus imiserat ut Servatorem proderet. **425** Idcirco negans Servator cum esse servum suum et apostolum, cum dixisset, « Non est servus major domino suo, neque apostolus major eo qui misit ipsum ⁴⁰, » addidit : « Non de omnibus vobis dico ⁴¹. » Post hoc videamus hoc dictum, « Ego scio quos elegerim, » quod simplicius tale est : Scio qualis sit unusquisque eorum quos elegerim : quomobrem scio etiam qualis sit Judas, nec me clam est quæ diabolus jam immiserit in cor ejus adversum me. Atque talem habet intelligentiam propter quamdam consuetudinem Scripturæ, cum utitur vocabulo *scio*, atque illi similibus; cujusmodi etiam est, *novi*, Servatore alicubi dicente futurum ut dicat dicturis, « In nomine tuo manducavimus, et bibimus, et dæmonia ejecimus ⁴², » hoc, « Nunquam novi vos ⁴³, » et illud : « Nescio vos unde sitis ⁴⁴ : » quod si simplicius intelligatur, videbimur infra dignitatem Salvatoris cogitare. Proinde vide ne forte, quoniam « cognovit Dominus qui sunt ejus ⁴⁵, » non agnoscat etiam qui non sint ejus; et quomodo de quibusdam inquit, « Nunquam novi vos, » sic dicat etiam de Juda, si non est ipsius : Nunquam novi te. Quod si cum esset Jesu Judas, postea lapsus fuit, dicturus certe est illi Jesus : Nescio te unde sis. Unde etiamnum, quia immiserit diabolus in cor ejus hæc adversus Jesum, nescit illum Jesus; quomobrem non dixit, Nunc ego scio omnes præsentibus, sed : « Ego scio quos elegerim ⁴⁶ (tanquam diceret, electos meos). Non de omnibus autem præsentibus inquit, « Ego scio quos elegerim ⁴⁷, »

Α τοῦτο ἀναφέρεισθαι τοῦ λεγόμενου· τοῦτο γὰρ ὅλον καὶ περὶ Ἰούδα καὶ παντὸς οὐτινοσοῦν, κἀν φαυλότατος ἦ, ἀληθὲς, τὸ Μακάριος εἶ ὁ δεῖνα, ἐὰν ποιήσης τὰδε· ὡς εἰ λέγοιμι καὶ τῷ ἀκολάστῳ (εἰ καὶ μὴ ἀκούσῃται τῶν λεγομένων, μηδὲ σωφρονήσῃ) Μακάριος εἶ, ἐὰν σωφρονήσῃ· καὶ τῷ σοφίαν ἐξουθενούντι, εἰ καὶ ἐπιβαίνει τῇ προαιρέσει ταύτῃ· Μακάριος εἶ, ἐὰν σοφίαν καὶ παιδείαν ἀναλάβῃς. Μήποτε οὖν τὸ, « Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω, » ἀνοίσομεν εἰς τὸ εἰρημένον, τὸ· « Οὐκ ἔστι δούλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ· » ἐκεῖ γὰρ « πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δούλος ἔστι τῆς ἁμαρτίας, » ἐπολεῖ δὲ τὴν ἁμαρτίαν ὁ Ἰούδας, καὶ μάλιστα τοῦ διαβόλου βεβληχότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἵνα παραδῶ τὸν Σωτῆρα, δούλος ἦν Ἰούδας τῆς ἁμαρτίας. Δούλος δὲ ὢν τῆς ἁμαρτίας, οὐκ ἦν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δούλος· οὕτω δὲ οὐδὲ ἀπόστολος τοῦ Ἰησοῦ ἔτι ἦν· ἤδη γὰρ τοῦ διαβόλου ἐγεγόνει, βεβληχότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἵνα παραδῶ τὸν Σωτῆρα· διὸ ἀρνούμενος αὐτὸν εἶναι δούλον ἑαυτοῦ ὁ Σωτῆρ καὶ ἀπόστολον, εἶπε καὶ τὸ· « Οὐκ ἔστι δούλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ κέψαντος αὐτόν, » τὸ (35)· Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω. » Μετὰ τοῦτο ἴδωμεν τὸ· « Ἐγὼ οἶδα τίνας ἐξελεξάμην, » ὅπερ ἀπλούστερον μὲν τοιοῦτόν ἐστι· Τίς ἐστὶν ἕκαστος ὧν ἐξελεξάμην οἶδα· οἶδα οὖν καὶ τίς ἐστὶν ὁ Ἰούδας, καὶ οὐ λανθάνει με, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληχότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ τὰ κατ' ἐμοῦ. Καὶ τοιοῦτον δὲ ἔχει νοῦν διὰ τινος τῆς Γραφῆς περὶ τοῦ οἶδα συνήθειαν, καὶ τῶν ὁμοίων τῇ λέξει ταύτῃ· ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ ἔγνω. Φησὶ που ὁ Σωτῆρ ἔρειν τοῖς λέξουσιν, « Τῷ ὀνόματι σου ἐφάγομεν (36), καὶ ἐπίομεν, καὶ δαιμόνια ἐξεβάλομεν, » τὸ, « Οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς, » καὶ τὸ· « Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· » ὅπερ ἐν ἀπλούστερον νοῆται, παρὰ τὸ ἀξίωμα δόξομεν τοῦ Σωτῆρος ὑπολαμβάνειν. Ἀλλὰ μήποτε, ἐκεῖ « ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ, » τοὺς μὴ ὄντας αὐτοῦ οὐκ ἔγνω· καὶ ὡς φησὶ περὶ τινων τὸ, « Οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς, » οὕτω εἶποι ἀν καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα, εἰ μὲν μὴ ὄντας αὐτοῦ· Οὐδέποτε (37) ἔγνω σε· εἰ δὲ γενόμενος μεταπέπτωκε, λεχθεῖν ἂν πρὸς αὐτόν· Οὐκ οἶδά σε πόθεν εἶ. Καὶ νῦν οὖν, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληχότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ τὰ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ οἶδεν αὐτόν ὁ Ἰησοῦς. Διὸ οὐκ εἶπε· Νῦν οἶδά πάντας τοὺς παρόντας, ἀλλ', « Ἐγὼ οἶδα τίνας ἐξελεξάμην, » ὡς εἰ ἔλεγε, τοὺς ἐκλεκτούς μου. Οὐ περὶ πάντων δὲ τῶν παρόντων φημὶ τὸ· « Ἐγὼ οἶδα τίνας ἐξελεξάμην, » καὶ γίνεται τὸ γενόμενον ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἐξ ὑμῶν παραδώσοντός με, ἵνα πληρωθῇ ἡ λέγουσα Γραφή· « Ὁ τρώγων μου τὸν ἄρτον ἐπήρην ἐπ' ἐμὲ τὴν πέτρην αὐτοῦ. » Πα-

³⁵ Joan. xiii, 17. ³⁶ ibid. 18. ³⁷ ibid. 16. ³⁸ Joan. vii, 34. ³⁹ Joan. xiii, 2. ⁴⁰ ibid. 18. ⁴¹ Matth. vii, 22; Luc. xiii, 26. ⁴² Matth. vii, 25. ⁴³ Luc. xiii, 27. ⁴⁴ II Tim. ii, 19. ⁴⁵ ibid. 18.

(35) Scribendum videtur καὶ τὸ.

(36) Τῷ ὀνόματι σου ἐφάγομεν, etc. Hæc ex Mattheo simul et Luca in unum confudit Origenes. Ferrarius legisse videtur : Κύριε, οὐκ ἐν τῷ ὀνόματι σου προσεφθεύσαμεν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι σου δαιμόνια, etc., siquidem interpretatur : « In nomine,

nonne nomine tuo prophetavimus, et nonne nomine tuo dæmonia, » etc., ex Mattheo solo.

(37) Codex Bodleianus, recte, εἰ μὲν μὴ ὄντας αὐτοῦ· οὐδέποτε, etc.; Regius, male, εἰ μὲν οὖν οὐδέποτε, etc.

ῥαπέφρασαι δὲ τὸ ῥητόν ἀπὸ τοῦ τεσσαρακοστοῦ ψαλμοῦ, οὕτως ἔχον· « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθλὸν ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερισμόν· » οὐκοῦν ὁ Σωτὴρ τὸ ῥητόν τοῦτο περὶ τοῦ Ἰούδα καὶ αὐτοῦ φησὶν εἰρησθαι· ἐν ᾧ ζητήσεις πῶς ἄνθρωπος εἰρήνης Ἰούδας ἦν, καὶ ἐπ' αὐτόν ὁ Σωτὴρ ἤλπισε. Δηλοῦσθαι οὖν διὰ τούτων νομίζω, ὅτι γνησίως ποτὲ ἐπεπιστεύκει· οὐ γὰρ ἂν, μηδέποτε υἱὸν εἰρήνης γενόμενον αὐτόν ἀποστέλλων μετὰ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων (38), ἔλεγε καὶ αὐτῷ· τοῖς γὰρ δώδεκα ἀναγέγραπται· εἰρηκέναι τό· « Εἶπατε· Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ· καὶ ἐὰν ἐκεῖ ἦ υἱὸς εἰρήνης, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτόν ἀναπαύσεται· εἰ δὲ μή γε, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει· » καὶ γὰρ ὄρα μεθ' ὅσα ὁ διάβολος ἐβλάσφημοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος, καὶ πρὸ ὀλίγου κλέπτῃς εἶναι μαρτυροῦνται· οὐκ ἂν δ', οἶμαι, ἀρχῆθεν κλέπτῃς ὢν, ἐπιστεύθη τὸ γλωσσόκομον· ἄξιός οὖν τοῦ πιστευθῆναι (39) ὢν (εἰ καὶ προεγνώσθη μεταπεσοῦμενος), ἐπιστεύθη· καὶ τηλικούτος ἦν ἄνθρωπος εἰρήνης Χριστοῦ, ὡς ἐλπίδας ἀγαθὰς ποτε τὸν Ἰησοῦν ἐπ' αὐτῷ ὡς καλῷ ἀποστόλῳ ἐσχηκέναι· ἄκουε (40) γὰρ τοῦ· « Ἐφ' ὃν ἤλπισα. » Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ λόγων ἀπορρήτων τροφίμων τῶν κεκοινωνήσας τοῖς ἀποστόλοις ἀπὸ Ἰησοῦ λαθῶν, περὶ ὧν εἶπεν· « Ὁ ἐσθλὸν ἄρτους μου· » τὸ δὲ (41)· « Ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, » μεταπέφρασαι εἰς τό· « Ἐπῆρην ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, » ὥστε ταῦτόν εἶναι τὸ, Ἐμεγάλυνε, τῷ, Ἐπῆρην. Καὶ εἰ χρὴ τὴν, « Ἐπῆρην ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, » καὶ, « Ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερισμόν αὐτοῦ, » σαφηνῆσαι λέξιν, φήσομεν, ὅτι τοῦτο ποιεῖ ὁ λέξιν ἐντείνων τινί· τοιοῦτος δὲ καὶ Ἰούδας ἦν, τὸν Ἰῆσον τοῦ Θεοῦ καταπατόν, καὶ τρώγων ἦν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν ἄρτον αὐτοῦ, ὅτε βλάβας ὁ Ἰησοῦς τὸ ψωμίον λαμβάνει, καὶ δίδωσιν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ, ἐπῆρην Ἰούδας ἐπὶ τὸν διδάσκαλον τὴν πτέρναν αὐτοῦ, ὅτι (42) μετὰ τὸ ψωμίον εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς εἰς τὸν Ἰούδα. Εἰ δὲ δύναται καὶ τό· « Ἡ ἀνομία τῆς πτέρνης μου κυκλώσει με, » συνεξεταζόμενον τῷ· « Ἐπῆρην ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, » ἀναφέρεσθαι ἐπὶ τὸν Ἰούδα γενόμενον ἐν τῇ μερίδι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ κτήμα χρηματίσαστα αὐτοῦ, καὶ ἀπόστολον, πτέρναν δὲ διὰ τὸ τελευταῖον αὐτόν γεγονέναι τροπικῶς λεγόμενον, καὶ αὐτὸς συνεπισκέψη.

natum cum eo : « Sustulit contra me calcaneum Jesu, et habitus possessio ejus, et apostolus, dictus fuerit, tu ipse etiam considerabis.

9. « Ἀπάρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα πιστεύσητε, ὅταν γένηται, ὅτι ἐγὼ εἰμι. » Τὴν ἀναφορὰν ἡ λέξις αὕτη ἔχει· ἐπὶ τὸ προσηρημένον τό·

⁴⁴ ibid. ⁴⁵ Luc. x, 5, 6. ⁴⁶ Psal. xl, 10. ⁴⁷ ibid. ⁴⁸ Joan. xiii, 6. ⁴⁹ Joan. xiii, 19.

(38) Ἀποστόλων. Editio Huetii perperam habet ἀποστέλλω.

(39) Πιστευθῆναι ὢν (εἰ καὶ προεγνώσθη μεταπεσοῦμενος), ἐπιστεύθη. Sic recte habet codex Bodleianus; in Regio vitiose legitur, πιστευθῆναι προεγνώσθη μεταπονούμενος, ἐπιστεύθη.

PATROL. GR. XIV.

A rim : » utque hoc eveniat, quod evenit, unus ex vobis est causa ; qui me est proditurus, ut impleatur Scriptura dicens : « Qui manducat panem meum, sustulit contra me calcaneum suum ». » Translatum autem est παραφραστικῶς dictum hoc a psalmo quadragesimo, sic habens : « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit adversum me supplantationem ; » quod dictum Servator de Juda, ac de seipso dictum fuisse inquit. In quo quæres quomodo homo pacis Judas fuerit, et quomodo Servator in eum speraverit. His verbis ergo declarari arbitror Judam aliquando sincere credidisse ; neque enim, ni aliquando fuisset filius pacis, misisset eum Dominus cum cæteris apostolis ; eique dixisset (nam duodecim scriptis aut eum dixisse), « Dicite : Pax huic domui ;

et si illic **426** fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra ; sin minus, ad vos revertetur pax vestra » ; » proinde vide post quanta diabolus immiserit hæc in cor ejus adversum Servatorem, et quia dictus est paulo ante fur esse. Non autem opinor quod marsupium ei conceditum fuisset, si a principio fur fuisset ; sed dignus cum esset cui illud crederetur (etiamsi eum præcississet lapsurum Jesus), illius illi cura credita fuit ; suitque laetus homo pacis Christi, ut in eo velut bono apostolo bonam spem habuerit aliquando Jesus ; considera enim illud : « In quo speravi ». » Proinde meum est judicium sermones eum occultos, et firmissimos, ac maxime nutrientes, quos a Jesu accepisset, apostolis communicasse, de quibus dixit : « Qui edebat panes meos ». Cæterum pro : « Magnificavit adversum me supplantationem suam, » fecit evangelista : « Sustulit adversum me calcaneum suum, » ut idem valeat *magnificavit quod sustulit*. Quod si contextus hic : « Sustulit adversum me calcaneum suum, » et, « Magnificavit adversum me supplantationem suam », » necessario nobis explanandus sit, dicemus hoc fieri a calce intendente plagas alicui ; cujusmodi etiam erat Judas Dei Filium decipiens, manducansque cum Jesu ejus panem, cum (immersam buccellam accipiente Jesu, ac Judæ Simoni Iscariotæ porrigente »,) sustulit Judas adversum Præceptorem calcaneum suum, quia post buccellam intravit Satanias in Judam. An vero illud : « Iniquitas calcanei mei circumdabit me », una ex amsuum, » referri ad Judam possit, qui fuit in parte vero calcaneum tropice, quod ipse ultimum proditor

9. « Nunc dico vobis antequam fiat, ut eum factum fuerit, credatis quia ego sum ». » Relationem habent verba hæc ad id quod superius est dictum :

⁴⁸ Joan. xiii, 18. ⁴⁹ Joan. xxvi, 27. ⁵⁰ Psal.

(40) Codex Bodleianus, ἄκουε· Regius, ἀκούο.

(41) Τὸ δὲ. Veesit in editione Huetii, sed legitur in codice Bodleiano.

(42) Ὅτι. Ferrarius legisse videtur ὅτε, vertit enim, « quando. »

« Non de omnibus vobis dico : ego scio quos elegerim ; sed ut impleatur Scriptura : Qui manducat panem meum, sustulit adversum me calcaneum suum ⁴³ ; » hoc enim futurum, ut Scriptura impleatur de eo qui sustulit adversum me calcaneum suum (qui est ille, qui manducat panem meum) ; nunc dico vobis, et dico antequam fiat, ut, cum factum fuerit quod prophetatum in Scriptura futurum est ut impleatur, credatis me esse eum **427** de quo hæc prophetata sunt, propter eum qui, cum manducaret panem meum, sustulit adversum me calcaneum suum. Sed quærat aliquis quomodo dictum sit discipulis, quorum laverat pedes Jesus, perinde quasi nondum credidissent ipsum esse Christum : « Nunc dico vobis antequam fiat, » et propter hoc dico, « ut cum factum fuerit, credatis me esse ⁴⁴ » Christum prophetatum. At videmus num possimus caventes accusare tales, tantosque Jesu discipulos, quasi qui nondum credidissent, consilium etiam servare dicentis : « Ut cum factum fuerit, credatis quia ego sum. » Qui recipit sapientiæ theorematia, interdum per priora, quibus jam sapiens est, percipit posteriora, in quibus antea non erat sapiens sapientiorque erit : quemadmodum illud etiam dicitur : « Hæc enim audiens sapiens, sapientior erit ⁴⁵. » Ut igitur si sapienti dicerentur quædam, et subjungeretur : Hæc te faciunt sapientem ; non omnino sapientem consideremus ex non sapiente, sed ex sapiente sapientiore, tanquam profectu succedente, et tendente ad perfectionem : sic mihi considera credentem posse magis credentem fieri : apostoli enim cum aliquando ad Dominum accessissent, non seipsos incusantes tanquam non credentes, dixerunt illi : « Domine, adauge nobis fidem ⁴⁶ : » siquidem in vocabulo, *adaugo*, aperte ostenditur fidem habuisse apostolos capientem additamentum. Quamobrem si hæc intelleximus, mihi considera additamenta rerum fidem facientium, post quædam quæ antea fidem fecerant, addidisse fidei ; adeo ut discipuli præter ea quæ habebant fidem facientia, etiam hoc assumpserint, ut viderent Scripturam dicentem : « Qui manducat panem meum, sustulit contra me calcaneum suum ⁴⁷, » impletam, ob oculos ponente eo qui prophetabatur se esse, de quo talia prædicta fuerant : videque ut intelligas hoc vocabulum, « Ut credatis ⁴⁸, » perinde ac sit, Ut operemini, permanentes in credulitate, nullam causam habentes qua mutemini. Ac certe nisi magnitudine magna fides esset, aut multitudine multa, haudquaquam dixisset Paulus ⁴⁹ : « Etiam si habuero omnem fidem. » Ut enim perfectus, et omnes habens virtutes, cum singulatim unamquamque virtutem perfectam perceperit, perfectam habet sapientiam, et

⁴³ Joan. xiii, 18. ⁴⁴ Joan. xiii, 19. ⁴⁵ Prov. i, 5. ⁴⁶ 1 Cor. xiii, 2.

(43) Ἦδη. Lego οἷς ἤδη.

(44) Codex Boulicianus, ἐθεσπίζετε ; Regius, τε-
θεσπίστε.

(45) Editio Huetii, τῷ, Ἰνα πιστεύσητε, ἐνεργήτε.

A « Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα τίνας ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ Γραφή πληρωθῇ· Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. » Τοῦτο γὰρ τὸ ἐσόμενον, ἵνα ἡ Γραφή πληρωθῇ περὶ τοῦ ἐπαίροντος ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ (ὃς ἐστὶ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον), ἀπάρτι λέγω ὑμῖν, καὶ λέγω πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα, ἐπὶ ἀν γένηται τὸ πληρωθῆσθαι τῶν προφητευθέντων ἐν τῇ Γραφῇ, πιστεύσητε, ὅτι ἐγὼ εἰμι· περὶ οὗ ταῦτα προπεφῆτευται, ἀπὸ τοῦ τρώγοντος μετ' αὐτοῦ τὸν ἄρτον, ἐπάραντος τὴν ἑαυτοῦ πτέρναν κατ' αὐτοῦ. Ζητήσῃ δ' ἂν τις πῶς εἴρηται τοῖς μαθηταῖς, ὧν ἐνίψε τοὺς πόδας ὁ Ἰησοῦς, ὡς μηδέπω πιστεύσασιν, ὅτι καὶ αὐτὸς εἶη ὁ Χριστός, τὸ· « Ἀπάρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, » καὶ διὰ τοῦτο λέγω, ἵνα, ὅταν ἐ γένηται, πιστεύσητε, ὅτι ἐγὼ εἰμι· ὁ προφητευθεὶς Χριστός. Καὶ ὅρα εἰ δυνατόμεθα κατηγοροῦντες τῶν τηλικούτων Ἰησοῦ μαθητῶν, ὡς οὐδέπω πεπιστευκότων, καὶ τὸ βούλημα σώζειν τοῦ εἰπόντος· « Ἰνα πιστεύσητε, ὅταν γένηται, ὅτι ἐγὼ εἰμι. » Παραλαμβάνων σοφίας θεωρήματα ἐστὶ ὅτε καὶ προτερείς ἤδη (43) σοφός ἐστιν ἀναλαμβάνει δεύτερα, ἐφ' οἷς οὐ πρότερον ἦν σοφός, καὶ σοφώτερος ἐστὶ· καθὼς λέγεται καὶ τὸ· « Τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφός, σοφώτερος ἐστὶ. » Ὡσπερ οὖν εἰ ἐλέγετο τῷ σοφῷ τάδε τινὰ, καὶ ἐπαφέρετο· — Ταῦτά σε ποιεῖ σοφόν, — οὐ πάντως ἂν ἐκ τοῦ μὴ σοφοῦ σοφὸν ἐνοήσαμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ σοφοῦ σοφώτερον, ὡς ἐπιγινομένης τῆς προκοπῆς, καὶ ὀδευούσης ἐπὶ τῇ τελειότητι· οὕτω μοι νοεῖ καὶ τὸν πιστεύοντα δύνασθαι πιστότερον γενέσθαι· καὶ γὰρ οἱ ἀπόστολοι, προσελθόντες πρὸς τῷ Κυρίῳ, οὐχ ἑαυτῶν κατηγοροῦντες ὡς ἀπίστον, ἔλεγον αὐτῷ τὸ· « Κύριε, πρόσθετος ἡμῖν πίστιν· » καὶ γὰρ ἐν τῷ πρόσθετος, σαφῶς παρίσταται, ὅτι πίστιν εἶχον χωροῦσαν προσθήκην. Εἰπερ οὖν συνήκαμεν ταῦτα, νοεῖ μοι τὰς προσθήκας τῶν πιστοποιούντων, μετὰ τινα πρότερον πιστοποιήσοντα, προστιθέναι τῇ πίστει· ὥστε καὶ τοὺς μαθητὰς πρὸς οἷς εἶχον πιστοποιητικούς, καὶ τοῦτο προσιληφέναι τὸ βλέπειν πληρωμένην τὴν λέγουσαν Γραφήν· « Ὁ τρώγων μου τὸν ἄρτον ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, » παριστάντος τοῦ προφητευμένου, ὅτι αὐτὸς ἦν περὶ οὗ ταῦτα ἐθεσπίζετο (44)· καὶ ἄκουε τοῦ, « Ἰνα πιστεύσητε, » ὡς ἴσον δυναμένου τῷ, « Ἰνα ἐνεργήτε (45), παραμένοντες τῷ πιστεύειν, καὶ μηδεμίαν ἀφορμὴν πρὸς τὸ μετατίθεσθαι ἔχοντες. Καὶ εἰ τοι μὴ μεγέθει μεγάλη ἡ πίστις ἦν, ἢ πλήθει πολλή, οὐκ ἂν ἔλεγεν ὁ Παῦλος τὸ· « Κἂν ἔχω πάσαν τὴν πίστιν· » ὥσπερ γὰρ ὁ τέλειος, καὶ πάσας ἔχων τὰς ἀρετὰς, τελείαν ἐκάστην ἀναλαβὼν, τελείαν ἔχει τὴν σοφίαν, καὶ τελείαν τὴν σωφροσύνην, οὕτω δὲ καὶ τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὰς λοιπὰς· οὕτως ἂν τις εἶπε τῇ τοῦ πιστεύειν ἀρετῇ τελείως τῷ πᾶσαν (46) ἔχει τὴν πίστιν. Ταῦτα δὲ φημι ὡς οὐ

⁴⁶ Luc. xvii, 5. ⁴⁷ Joan. xiii, 18. ⁴⁸ ibid. 19.

(46) Τελείως τῷ πᾶσαν, etc. Legendum fortasse, τελείαν καὶ πᾶσαν, etc., vel, τελειωθέντα πᾶσα, etc.

κυρίως ἂν λεχθῆσομένης τῆς ἀτελοῦς σοφίας, ἢ σωφροσύνης, ἢ εὐσεβείας, ἢ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ καταχρηστικῶς, καὶ τῶν ἐν ἐκάστῃ ἀρετῇ προσκοπῶν ὁμωνύμως τῇ τελείᾳ ὀνομαζομένῳ· οὕτω γὰρ σοφὸς λέγεται ὁ ἀμαρτάνων μὲν τίνα ὡς ἐλέγχου δεῖσθαι, οὐ μὴν καὶ μισῶν τοὺς ἐλέγχοντας, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀγαπῶν, καθὼς γέγραπται· « Ἐλεγχε σοφόν, καὶ ἀγαπήσει σε· » οὕτω δὲ καὶ σοφὸς λέγεται, ἐπιδεικτικῶς τῶν ἐτέρων θεωρημάτων σοφίας, καὶ μηδέπω ἔχων τὰ δευτέρα, καθὼς λέγεται καὶ τό· « Δίδου σοφὸν ἀφορμὴν, καὶ σοφώτερος ἔσται. » Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ ταῦτα ἐληλύθαμεν, δεῖκνύντες, ὅτι ἐνδέχεται τὸν φῶν πιστεύοντα μαθηθεῖν τινὰ, ἵνα πάλιν πιστεύῃ, καὶ διὰ τῆς προσθήκης τῶν μαθημάτων προστιθέται τῇ πίστει. Εἰ δὲ βουλόμεθα εἰδέναι τίς ἐστὶν ὁ πᾶσαν ἔχων τὴν πίστιν, λάθωμεν, ἐπὶ παραδείγματος, κεφαλαιωδῶς τὰ ἐν τῇ πιστεύεσθαι σώζοντα τὸν πιστεύοντα, φέρε εἰπεῖν, ὄντα τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν, καὶ λέγωμεν, ὅτι ὁ μὲν τὰ προειρημένα ἑκατὸν ἀδιστακτικῶς παραδεχόμενος, καὶ ἐκάστῳ αὐτῶν βεβαίως πιστεύων, πᾶσαν ἔχει τὴν πίστιν· ὁ δὲ λείπων ἐν τινὶ ἀριθμῷ τῶν ἐν τῇ πιστεύεσθαι σωζόντων, ἢ τῇ πρὸς τὰ πιστευόμενα βεβαιότητι, τοσοῦτον λείπει τοῦ πᾶσαν ἔχειν τὴν πίστιν, ὅσοις ἀριθμοῖς πιστεύων ἐνδέξῃ, ἢ ὅσον ἀφέστηκε τῆς περὶ τῶν πιστευόντων βεβαιότητος, εἴτε πάντων, εἴτε τινῶν· ἴν' ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμῆσι μὲν δύνασθαι βεβαίως πιστεύειν τινὰ· τίς δὲ πιστεύειν μὲν, οὐ βεβαίως δὲ· πλὴν ὁμολογουμένως δοθεῖ ἀμήχανον ἀποδείκνυσθαι τὸν ἐν ἐνὶ ἀτελῇ μηδὲν (47) ἔχειν βεβαιότητα· ὅτι οὐ τῶσον ἀπόστημα ἀπὸ τῆς πρὸς τὰ πιστευόμενα βεβαιότητος ἀπέχει ἕκαστος τῶν, ἴν' οὕτως ὀνομάσω κατὰ τὴν Γραφήν, ὀλιγοπίστων, καὶ τὴν πρὸς τὰ πιστευόμενα βεβαιότητα οὐδέπω ἀνειληφῶτων. Τούτοις δὲ ἔπεται διὰ τό· « Κατὰ τὴν πίστιν σου γεννηθήτω σοι, » καὶ διὰ τό· « Ἡ πίστις σου (48) σέσωκέ σε, » ἐκάστῳ ἀπαντήσαι κατὰ τὴν ἐν τῇ δικαίᾳ κρίσει τοῦ Θεοῦ ἀμοιβὴν, ἀνάλογον τοιᾶδε καὶ τοιᾶδε πίστει, καὶ σωτηρίᾳ (49)· εἴ-γε ἐστὶ τίς καὶ ἐν ταύτῃ σωζόμενων διαφορά, ὡς τό· « Ὁ μέτριω μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν, » φθάνειν καὶ ἐπὶ τὰ μέτρα τῆς πίστεως, καὶ τὰ μέτρα τῆς ἀπὸ Θεοῦ ἀμοιβῆς, καὶ σωτηρίας. Ὁ δὲ τὸν οὕτως κατανοήσας λόγον θεωρήσει πῶς εὐλόγως ὡς μὴ δυναμένοις κρίνειν τοῖς ἀνθρώποις λέγεται· « Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε, » καὶ τό· « Μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος. » Πάλιν εἰς ταῦτα, ἵπαι ἔλεγον, ὡς (50) ἐπὶ παραδείγματος, ἑκατὸν ὄντων τῶν σωζόντων ἐν τῇ πιστεύεσθαι, τὸν μὲν τοῖς ἑκατὸν βεβαίως πιστεύοντα πᾶσαν ἔχειν τὴν πίστιν, τὸν δὲ λείποντα τῇ πρὸς τίνα τῶν ἑκατὸν πίστει, τῇ πρὸς τὰ πιστευόμενα βεβαιότητι διαφόρως, μὴ πᾶσαν ἔχειν τὴν πίστιν· ἐκθήσομεν σαφηνείας ἕνεκεν τοιαῦτα. Πρῶτον πάντων πιστεύσον, ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ Θεός,

A perfectam modestiam, atque etiam sic pietatem, et cæteras virtutes; sic aliquis diceret perfectum in virtute credendi, eum omnem habere fidem. Hæc 428 autem dico, tanquam sapientia, modestia, pietas, cæteraque virtutes imperfectæ non possint a nobis proprie nominari, sed abusive; cum etiam perfectus qui efficitur in unaquaque virtute, nominetur æquivoce cum eo qui est virtute perfecta. Nam hunc in modum sapiens dicitur, qui in quibusdam quidem offendit, ut objurgatione «geat, haud tamen odit objurgantes, imo vero diligit, juxta quod scriptum est⁵⁹: « Argue sapientem, et diligit te; » hunc etiam in modum sapiens dicitur ille, qui capax cum sit aliorum speculationum sapientiæ, nondum quæ restant habet, juxta B quod dicitur illud etiam⁶⁰: « Da sapienti occasionem, et sapientior erit. » At enim huc devenimus, ostendentes contingere, ut qui jam credit, discat aliqua rursum crediturus, et per additamentum eorum quæ didicerit, addere fidei. Sin vero videre volumus quisnam sit qui omnem habeat fidem, sumamus, exempli gratia, breviter quæ credentem servant, dum creduntur: sintque, ut ita loquar, numero centum, et dicamus eum quidem qui hæc centum, quæ prædiximus, sine ulla hæsitatione accipit, singulis ipsis constanter credens, omnem habere fidem; deficientem vero in aliquo numero rerum earum quæ servant, dum creduntur, vel minus firmum existentem erga ea quæ creduntur, eo magis abesse ab habendo omnem fidem, quo plures numeri sibi credenti defuerint: quoque magis abfuerit a firmitate eorum quæ creduntur, sive omnium, sive aliquorum (ut interim demus aliquem aliquibus constanter credere posse, aliquibus vero credere, sed non constanter), attamen omnium consensu dederis difficillimum demonstratu esse, ut cui unus defuerit numerus, nihil habeat firmitatis: eo quod non æquali distantia distet a firmitate, erga ea quæ creduntur, unusquisque eorum qui sunt, ut ita loquar juxta Scripturam, exigua fide præditi, et qui nondum receperunt firmitatem erga ea quæ creduntur. His vero consequens est, propter illud: « Juxta fidem tuam fiat tibi⁶¹, » et illud: « Fides tua te servavit⁶², » D unumquemque habere retributionem quæ est in justo judicio Dei, juxta proportionem talis et talis fidei et salutis: quandoquidem in hac est eorum qui servantur differentia: adeo ut illud: « Qua mensura metiemini, eadem mensura remetietur vobis⁶³, » pertingat etiam ad mensuras fidei, et ad mensuras retributionis, et salutis quæ est a Deo. Hanc rationem qui considerarit diligenter, videbit quomodo merito dicatur hominibus, quasi judicare

⁵⁹ Prov. ix, 8. ⁶⁰ ibid. 9. ⁶¹ Matth. ix, 29. ⁶² ibid. 22; Marc. x, 52. ⁶³ Matth. vii, 2; Marc. iv, 24.

(47) Codex Regius perperam habet, ὁμολογουμένως δοθεῖσαν ἀμήχανον ἀποδείκνυσθαι τὸν ἐν ἀτελῇ μηδὲν, etc. At codex Bodleianus lectionem nostri textus exhibet, quæ certe vera est. — Cælius forsan ad verum accederet, si πρὸς ante μηδὲν

ex cod. Reg. restitueretur. EDIT. PATROL.
(48) Σου. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(49) Codex Regius habet σωτηρίαν, male.

(50) Codex Regius, πάλιν ταῦτα ἐπέλεγον ὡς, etc.

non valentibus : « Nolite judicare, **429** ne judicemini ⁶⁵, » et illud : « Ne judicetis quidquam ante tempus, donec venerit Dominus ⁶⁶. » Rursus in hæc, quoniam dixi exempli gratia, centum numero existentibus his quæ servant dum creduntur, his centum firmiter credentem, omnem habere fidem; non habentem vero fidem erga aliqua eorum centum, vel varie affectum firmitate erga ea quæ creduntur, non habere omnem fidem, explanationis gratia exponemus κλῖα : Ante omnia credito unum esse Deum, qui omnia condidit, et perfecit; quique omnia fecit ut essent, ex re non existente : quin etiam credamus necesse est Jesum Christum esse Dominum, et omni veritati, quæ de ipso dicitur tum juxta illius divinitatem, tum juxta illius humanitatem : in Spiritum etiam sanctum credendi necessitatem habemus : et quod liberi arbitrii cum simus, punimur ob ea quæ peccamus, honoremur vero ob recte facta. Age igitur ponamus, si quis se credere in Jesum putans, non credat unum esse Deum Legis, et Evangelii, cujus gloriam cæli, tanquam ab ipso facti, enarrant, et firmamentum annuntiat opera manuum suarum ⁶⁷, tanquam earum opus; huic profecto maximum deerit fidei caput. Vel rursus si quis credat Jesum sub Pontio Pilato præside cruci affixum, sacram rem quandam, et salutarem mundo attulisse; non item credens eum ex Maria Virgine, et sancto Spiritu ortum assumpsisse, sed ex Joseph et Maria : huic etiam deerunt maxime necessaria ad habendam omnem fidem. Rursus e regione si quis divinitatem illius admittat, humanitateque ejus offensus nihil humani circa eum factum fuisse credat, vel hypostasiam sumpsisse, huic quoque non vulgaria deerunt ad omnem fidem. Econtrario denuo si quis humanas de eo res admittat, spreta hypostasi Unigeniti et Primogeniti omnis creaturæ; haudquaquam is dicere poterit omnem se habere fidem. Sicque mihi per ordinem considera; ut videamus quanta res sit absque ullo defectu et constanter omnem habere fidem, adeo potentem, quando tota est in hominis anima, ut vel montes (qualescunque sint illi) transferre possit : **430** cum omnes quidem homines loco dimovere valeant montem, vel montes quos Jesus ostenderit; sin vero quædam defuerint perfectæ fidei, desit etiam potentia transferendi montes. Ac profecto tali in hujusmodi rebus utar exemplo : Ut tales, totque habentes vires, primum navium deducam in mare; sin vero vel unus cooperarius, vel vires alicujus rei his defuerint, non de-

⁶⁵ Matth. vii, 1. ⁶⁶ I Cor. iv, 5. ⁶⁷ Psal. xviii, 2.

(51) *Εἰ τις, δοκῶν*, etc. Quemadmodum Valentiniæ eorumque consecrati.

(52) *Ἄν τῷ μεγίστῳ λείποι τῆς πίστεως κεφαλαίῳ*. His verbis hiatus qui in codice Regio erat, reparatur ex codice Bodleiano.

(53) *Ἢ πάλιν εἰ τις πιστεύων, ὅτι*, etc. Hæc hæresis ad Carpocratianos, Ebionitas, Cerinthianos, aliaque Christiani nominis propudia pertinet.

(54) *Codex Regius, ἕτερον*.

(55) *Πάλιν τε αὐ εἰ τὴν μὲν*, etc. In ipsis Ec-

δὲ τὰ πάντα κτίσας, καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα. Χρῆ δὲ καὶ πιστεύειν, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ πάσῃ τῇ περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἀληθεῖα· δεῖ δὲ καὶ εἰς τὸ ἅγιον πιστεύειν Πνεῦμα· καὶ ὅτι αὐτεξούσιοι ὄντες κολαζόμεθα μὲν ἐφ' οἷς ἀμαρτάνομεν, τιμώμεθα δὲ ἐφ' οἷς εὖ πράττομεν. Φέρε οὖν καθ' ὑπόθεσιν, εἰ τις, δοκῶν (51) πιστεύειν εἰς τὸν Ἰησοῦν, μὴ πιστεύει, ὅτι εἰς ἔστιν ὁ Θεὸς ὁ Νόμος καὶ Εὐαγγελίου, οὗ τὴν δόξαν οὐρανοὶ, ὡς ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένοι, διηγούνται, καὶ τὸ στερέωμα ἀναγγέλλει τὴνποίησιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ὡς ἔργον τυγχάνον αὐτῶν· οὗτος ἂν τῷ μεγίστῳ λείποι τῆς πίστεως κεφαλαίῳ (52)· ἢ πάλιν εἰ τις πιστεύων ὅτι (53), ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθεὶς ἱερὸν (54) τι χρῆμα καὶ σωτήριον τῷ κόσμῳ ἐπιδεδήμηκεν· ἀλλ' οὐκ ἐκ Παρθένου τῆς Μαρίας, καὶ ἁγίου Πνεύματος τὴν γένεσιν ἀνεληφεν, ἀλλ' ἐξ Ἰωσήφ καὶ Μαρίας· καὶ τούτῳ ἂν λείποι εἰς τὸ πᾶσαν ἔχειν τὴν πίστιν τὰ ἀναγκαῖοτάτα. Πάλιν τε αὐ εἰ τὴν μὲν (55) θεότητά τις αὐτοῦ παραδέχεται, τῇ δὲ ἀνθρωπότητι προσκόπτων μὴδὲν ἀνθρώπινον περὶ αὐτὸν πιστεύει γεγενῆσθαι, ἢ ὑπόστασιν εἰληφέναι· καὶ τούτῳ ἂν λείποι πρὸς πᾶσαν τὴν πίστιν οὐ τὰ τυχόντα. Ἢ εἰ ἀνάπαλιν τὰ μὲν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπινα προσείκοιτο, τὴν δὲ ὑπόστασιν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως ἀθετοῖ· καὶ οὕτως οὐ δύναται λέγειν πᾶσαν ἔχειν τὴν πίστιν. Καὶ οὕτως καθεξῆς μοι νόμι, ἵνα θεωρήσωμεν ὀηλίικον ἔστι τὸ ἀνελλιπῶς καὶ βεβαίως πᾶσαν τὴν πίστιν ἔχειν, τοσοῦτον δυναμένην, ὅτε πᾶσά ἐστιν ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ, ὥστε ἂ τίνα ποτὲ ἔστι τὰ ὄρη, μεθιστάνειν αὐτὰ δύνασθαι· πάντων μὲν τῶν ἀνθρώπων δυναμένῳ μεθιστάνειν τὸ δεικνύμενον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄρος, καὶ τὰ δεικνύμενα αὐτῷ· εἰ δὲ λείποι τίνα τῇ πάσῃ πίστει, λείπειν τῇ δυνάμει τοῦ μετατιθέναι ὄρη. Καὶ χρῆσθαι γε καὶ τοιοῦτῳ καὶ εἰς ταῦτα παραδείγματι· ὡσπερ καθέλικουσιν οἱ τοσοῦτοι, τοιάνδε δύναμιν ἔχοντες, πρώτως εἰς θάλασσαν τὴν ναῖν· εἰ δὲ λείποιεν οὗτοι κἂν ἐνὶ τῶν συνεργῶν, ἢ τῇ δυνάμει τινός, οὐκ ἂν καθέλικται ἡ ναῦς· οὕτως οἰοῦν πολλοὶ μετατιθέντες εἰς τὰ ὄρη, ἢ πᾶσα πίστις· τοσοῦτον δὲ λείπει τῇ δυνάμει τῆς τῶν ὄρων μεταθέσεως, ὅσον λείπει πρὸς τὸ πᾶσαν τὴν πίστιν ἔχειν, ὅ ἐτι κατ' αὐτὴν ἀτελής. Καὶ ὅρα εἰ μὴ χρησίμως ὅλα ταῦτα ἐξήτασται διὰ τοὺς μαθητάς, ὧν ἐνίψεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς πόδας, πρὸς οὓς εἶπῶν, ὡς ἂν ὑπολάβοι ὁ μὴ ἐξετάσας, ὡς μηδέπω πιστεύσαντας, τό· « Ἀπάρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα πιστεύσητε, ἔσαν γένηται, ἔτι ἐγὼ εἰμι. » Ἄμα δὲ καὶ ἀναπτυσσόμενος ὁ λόγος δεικνύσει τηλική μὲν

clesiæ incunabulis succrevit hæc hæresis, eamque jugulat Joannes, I Epist. iv, 3 : Πᾶν πνεῦμα δὲ μὴ ὁμολογῇ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ Θεοῦ οὐκ ἔστι. Hæc erat τῶν φαντασιαστῶν ἐκ Θεοῦ ὁμοίωσις, quæ in varias sectas dissipata est. His Simon Magus, Saturninus, Basilides, Valentinus, Cerdon, Marcion, Apelles, aliique de se nomina fecerunt. Vide Theodoretum, *Hæretic. Fabul.* lib. v, cap. 11 et 14. Huertius.

ἔστιν ἡ κατὰ τὴν πᾶσαν πίστιν ἀρετὴ, καὶ ὅτι σπανίως εὐρισκομένη· πόσῃ δ' ἕκαστος ἡμῶν ἀπολείπεται τοῦ τὴν πᾶσαν ἔχειν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάσθαι. Πλὴν οὐκ εὐκαταφρόνητον πρὸς τὸ ποιεῖν πιστεύειν ἐστὶ κατὰ τὰ νῦν προκειμένα, τὸ τοὺς προφήτας μὲν προτεθεσπικῆναι τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ· κατὰ δὲ τὸν λόγον αὐτῶν ἀπηντηκῆναι τῷ Σωτῆρι τὰ προειρημένα.

quæ fiat, ut cum factum fuerit, credatis quia ego A ducitur navis; sic veluti multi transferentes montes est omnis fides, in qua qui fuerit imperfectus, quo minus habuerit omnem fidem, eo magis aberit a potentia transferendi montes. Proinde vide an non utiliter hæc omnia indagata fuerint propter discipulos, ad quos (cum lavisset Jesus eorum pedes) ut suspicari posset negligens lector, quasi ad nondum credentes, dixit: « Nunc dico vobis prius sum⁶⁷. » Pariter vero etiam explicata oratio, quanta res sit virtus omnem continens fidem ostendit, et quod raro inveniatur: ostendit præterea quam procul absit quivis nostrum, ut habeat illam omnem fidem, qua montes transferat. Cæterum non contemnenda res est quæ nos ad credendum inducit, juxta ea quæ nunc sunt proposita, quod prophetæ vaticinati antea fuerint quæ ad Jesum pertinent, et quod juxta sermonem illorum Servatori acciderint quæ ab ipsis prædicta fuerunt.

10. « Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν· Ὁ λαμβάνων ἕντινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων λαμβάνει τὴν πέμψαντά με. » Ὁ Ἰησοῦς πέμπει οὐ μόνον ἀγίους, ἀλλὰ καὶ ἀγίους καὶ ἀγγέλους· καὶ πέμπει μὲν τοὺς διὰ τὸ ἀποστέλλεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀποστόλους ὀνομαζομένους. Ἡδὴ δὲ τούτων οἱ μὲν ἄνθρωποι εἰσιν, οἱ δὲ δυνάμεις κρείττους· οὐ γὰρ ἀμαρτησόμεθα τὸ, ἀπόστολος, ὄνομα τάσσοντες καὶ περὶ τούτων περὶ ὧν γέγραπται· « Πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. » Εἰ γὰρ παρὰ (56) τὸ ἀποστέλλεσθαι ἀπόστολοι, πάντες δὲ εἰσιν ὑπὸ τοῦ ποιοῦντος τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πρὸς φλόγα, εἰς διακονίας (57) ἀποστελλόμενοι ὄντες λειτουργικὰ πνεύματα, καὶ οὗτοι ἂν εἰεν ἀπόστολοι τοῦ ἀποστέλλοντος αὐτούς· καὶ ἕκαστος γε τῶν πεμπομένων ἀπὸ τινος ἀποστόλου ἐστὶ τοῦ πέμψαντος· καθὼς ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέλεκται μετὰ τὸ· « Οὐκ ἐστὶ ὁὐλος μεζῶν τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μεζῶν τοῦ πέμψαντος αὐτόν. » Κατὰ τοῦτο δὲ οὐκ ἁμαρτήσεται καὶ τὸν Ἰωάννην ἀπόστολον λέγων Θεοῦ διὰ τὸ· « Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης. » καὶ τὸν Ἡσαΐαν διὰ τὸ· « Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; » ὅτε ἀπεκρίνατο λέγων· « Ἰδοὺ εἰμὶ ἐγὼ, ἀπόστολόν με. » Τί δὲ περὶ τούτων λέγω, ὅτε καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ (58) ὁ τριλικούτος ἡμῶν Σωτὴρ ἀπόστολος εἴρηται τοῦ Πατρός; γέγραπται γάρ· « Ἐχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν (59), καὶ ἀπόστολον Ἰησοῦν Χριστόν. » Καὶ νῦν οὖν ὃν ἐάν ἀποστέλλῃ ὁ Σωτὴρ διακονησάμενον τῇ τιμῶν σωτηρίας, ὁ ἀποστελλόμενος ἀπόστολός ἐστὶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἄλλ' ὁ ἀπόστολος, ὡς περὶ τοῦ ἀποστελλαντός ἐστὶν ἀπόστολος, οὕτως τίσι πρὸς οὓς ἀποστέλλεται μόνως (60) ἐστὶν ἀπόστολος· ὅπερ νοῶν ὁ Παῦλος ἔλεγε· « Εἰ καὶ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλὰ γε ὑμῖν εἰμὶ· ἡ γὰρ σφραγὶς μου τῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ. » Ἐξέστιν οὖν τίνα εἶναι ἀπό-

A ducitur navis; sic veluti multi transferentes montes est omnis fides, in qua qui fuerit imperfectus, quo minus habuerit omnem fidem, eo magis aberit a potentia transferendi montes. Proinde vide an non utiliter hæc omnia indagata fuerint propter discipulos, ad quos (cum lavisset Jesus eorum pedes) ut suspicari posset negligens lector, quasi ad nondum credentes, dixit: « Nunc dico vobis prius sum⁶⁷. » Pariter vero etiam explicata oratio, quanta res sit virtus omnem continens fidem ostendit, et quod raro inveniatur: ostendit præterea quam procul absit quivis nostrum, ut habeat illam omnem fidem, qua montes transferat. Cæterum non contemnenda res est quæ nos ad credendum inducit, juxta ea quæ nunc sunt proposita, quod prophetæ vaticinati antea fuerint quæ ad Jesum pertinent, et quod juxta sermonem illorum Servatori acciderint quæ ab ipsis prædicta fuerunt.

B 10. « Amen, amen dico vobis: Qui recipit quemcunque misero, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui misit me⁶⁸. » Mittit Jesus non solum sanctos, verum etiam et sanctos et angelos: nominanturque hi quos mittit, eo quod ab ipso mittantur, apostoli, [hoc est missi.] Jam vero horum apostolorum alii sunt homines; alii virtute præstantiores: nec enim a vero aberravimus apostoli nomen his angelis etiam ponentes, de quibus scriptum est⁶⁹, quod « omnes sint administratorii spiritus, qui in ministerium emittuntur, propter eos qui hæredes erunt salutis. » Nam si παρὰ τὸ ἀποστέλλεσθαι ἀπόστολοι [hoc est, a mittendo missi] omnesque ab eo « qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam⁷⁰, » in ministerium mittuntur administratorii spiritus, hi etiam apostoli [hoc est missi] dicentur ejus a quo mittuntur. Atque unusquisque profecto qui mittitur ab aliquo, apostolus, [hoc est missus,] est illius qui misit; juxta quod in superioribus est dictum post ea verba: « Non est servus major domino suo, neque apostolus major eo qui misit ipsum. » Hanc ob causam non aberrabit a vero qui Joannem etiam dixerit Dei apostolum propter illud: « Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes⁷¹. » Quin Isaias quoque apostolus crit, propter illud: « Quem mittam, et quis ibit ad populum hunc? » quando respondit dicens: « En ego sum, mitte me⁷². » Sed quid de hisce dico, quando et in Epistola ad Hebræos talis tantusque Servator noster dictus sit apostolus a Patre? Scriptum est enim: « Habentes igitur Pontificem magnum et apostolum Jesum Christum⁷³. » Quamobrem si Servator aliquem miserit qui aliquorum salutem administrarit, is qui mittitur, apostolus est Jesu Christi. Verum ut apostolus apostolus est ejus qui misit, sic quibusdam solis ad quos mittitur, est apostolus. Hanc rem considerans Paulus dicebat: « Etiamsi aliis non sim apostolus, vobis sum tamen; nam signa-

⁶⁷ Joan. xiii, 19. ⁶⁸ ibid. 26. ⁶⁹ Hebr. i, 14. ⁷⁰ ibid. 7 et Psal. ciii, 4. ⁷¹ Joan. i, 6. ⁷² Isa. vi, 8. ⁷³ Hebr. iii, 1; iv, 14.

(56) Παρὰ. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(57) Διακονίας. Forte legendum διακονίαν.

(58) Ἐπιστολῇ. Deest in codice Regio, sed est in Bodleiano.

(59) Ἐχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, etc. Duos locos in unum, memoria lapsus, ut contingere festinantibus solet, confudit hic Origenes; alterum Hebr. iii, 4, et iv, 14, alterum.

(60) Codex Regius, μόνως.

culum apostolatus mei vos estis in Domino ⁷⁴; » proinde licet alicui esse apostolo Jesu Christi ad unum solum misso; si, Dei providentia, uni soli sermone is administraverit. Quæ quidem diximus, ut rursus videamus eorum qui Jesu Christi apostoli fuerunt habitum, excellentiam: « Dexteras enim societatis mihi, et Barnabæ, inquit, dederunt, ut nos in gentes, ipsi vero in circumcisionem ⁷⁵. » Igitur Paulus gentibus solus erat apostolus, Petrus toti circumcisioni. Quod si ex nobis habitus fuerit aliquis dignus, ut ostendit apostolus, eundem ad aliquem, vel ad paulo plures, apostolus is efficitur. Nec extollatur factus Apostolus, illius dicti memor: « Quod superest autem, illud requiritur in dispensatoribus, ut fides aliquis inveniat ⁷⁶; » non enim si quaeritur aliquid, illud omnino invenitur. Cæterum propter hoc dictum: « Qui recipit si quem misero ⁷⁷, » quoscunque contigerit a Jesu mitti, hos nominat apostolos, etiamsi tales non sint ut diximus. Diximus etiam contingere, ut aliqua præstantiora, quam natura sit hominum, mittantur a Jesu; propterea, qui recipit quem miserit Jesus, Jesum in misso recipit; qui autem Jesum recipit, Patrem recipit: igitur qui recipit quem Jesus miserit, Jesu Patrem recipit, qui misit ipsum. Potest etiam hæc oratio talis esse: Qui recipit quem ego misero, me recipit, eo usque pertingens ut me recipiat; qui vero me non recipit per aliquem meum apostolum, sed **432** me recipit, non ab hominibus, neque per homines administratum, sed ad animas advenientem eorum qui se ipsos diligenter præparaverunt ad mei receptionem; hi Patrem, qui me misit, recipiunt, ita ut non solus ego Christus futurus sim in ipso, sed ipse quoque Pater. Possimus autem ex his repugnantia etiam considerare: qui namque recipit quem miserit filius mali, ille Antichristum recipit; qui vero recipit filium mali, et admittit sermonem Christo contrarium, fingentem se esse veritatem, falsoque promittentem se esse justitiam, is ipsum recipit malum. Quamobrem attendamus, ut tanquam boni nummularii, eorum quidem quæ vera sunt, ministrum probemus, falsa vero administrantem reprobemus. Atque hoc quidem in loco, « Qui recipit, inquit, si quem misero, me recipit; qui autem me recipit, recipit eum qui me misit ⁷⁸; » et: « Qui videt me, videt eum, qui misit me ⁷⁹; » at vero non dictum est: Qui credit in vos, credit in me; neque: Qui videt vos, videt me: ut enim recipiamus suos ipsius apostolos vult quidem ille, non tamen ut in illos credamus. Quamobrem recipiamus eos qui a Sermone ad nos tamen recipiamus apostolum Antichristi sermonemque falsum.

11. « Cum hæc dixisset Jesus, turbatus est spiritu, et testificatus est, et dixit: Amen, amen dico vobis, quod unus ex vobis me proditurus est ⁸⁰. »

⁷⁴ I Cor. ix, 2. ⁷⁵ Galat. ii, 9. ⁷⁶ I Cor. iv, 2. xiii, 21, 22.

(61) Sic codex Bodlicianus, Regius vero, εὐν δέχεται πέμψασθαι.

A στολον Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνὶ μόνῳ ἐξαποσταλέντα, εἰ ἐνὶ μόνῳ, Θεοῦ προνοίᾳ, τὸν λόγον διηκονήσατο. Καὶ ταῦτά φαμεν ἕνα πάλιν βλέπωμεν τὴν τῶν χρηματισάντων Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων ὑπεροχὴν· « Δεξιὰς γάρ, φησὶν, ἔδωκαν ἐμοὶ, καὶ Βαρνάβα κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομὴν. » Οὐκοῦν Παῦλος ἔθνεσι μόνους ἀπόστολος ἦν, καὶ Πέτρος ὅλη τῇ περιτομῇ. Ἡμῶν δὲ κἀν ἀξιωθῆ τις, ὡς παρέστησεν ὁ Ἀπόστολος, τοῦ γενέσθαι ἐνὶ που, ἢ ὀλίγῳ πλείοσιν, ἀπόστολος γίνεται. Κἀν γένηται δὲ, μὴ ἐπαίρεσθω, μεμνημένος τοῦ· « Ὁ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις ἕνα πιστὸς τις εὐρεθῆ. » οὐ γὰρ πάντως εἰ ζητεῖται, τὸ ζητούμενον εὐρίσκειται. Ταῦτα διὰ τοῦ· « Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω· » ὅσους ἐνδέχεται πέμπεσθαι (61) ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ὀνομάζει ἀποστόλους, κἀν μὴ, ὡς εἰρήκαμεν, τοιοῦτοι ὡσι, καὶ οἱ ἐνδέχεται καὶ τῆς ἀνθρώπων φύσεως κρεῖττονα ἵστα πέμπεσθαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ὁ οὖν λαμβάνων ὅν ἂν πέμψῃ ὁ Ἰησοῦς, τὸν ἐν τῷ ἀποσταλέντι Ἰησοῦν λαμβάνει· ὁ δὲ λαμβάνων τὸν Ἰησοῦν Πατέρα λαμβάνει· ὁ ἄρα λαμβάνων ὅν ἂν πέμψῃ ὁ Ἰησοῦς, λαμβάνει τὸν πέμψαντα τὸν Ἰησοῦ Πατέρα. Δύναται δὲ καὶ τοιοῦτος ὁ λόγος εἶναι· Ὁ μὲν λαμβάνων ὅν ἐάν ἐγὼ πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει, καὶ μέχρι τοῦ ἐμὲ παραδέξασθαι φθάνει· ὁ δὲ μὴ διὰ τινος ἐμοῦ ἀποστόλου ἐμὲ λαμβάνων, ἀλλὰ χωρῶν ἐμὲ οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐ δι' ἀνθρώπων διακονοῦμενον, ἀλλ' ἐπιδημοῦντα ταῖς τῶν εὐτρεπισάντων ἑαυτοῦς πρὸς τὴν ἐμὴν παραδοχὴν ψυχαῖς, τὸν πέμψαντά με λαμβάνει Πατέρα, ὡς μὴ μόνον ἐμὲ τὸν Χριστὸν εἶναι ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα. Ἔστι δὲ ἐκ τούτων καὶ τὰ κατ' ἐναντιότητα νοῆσαι (62)· ὁ γὰρ λαμβάνων ὅν ἐάν πέμψῃ ὁ υἱὸς τοῦ πονηροῦ, ἐκεῖνος τὸν Ἀντίχριστον λαμβάνει· ὁ δὲ λαμβάνων τὸν υἱὸν τοῦ πονηροῦ, καὶ παραδεξάμενος τὸν ἀντίχριστον λόγον, ὑποκρινόμενος εἶναι ἀλήθειαν, καὶ ψευδῶς ἐπαγγελλόμενος εἶναι δικαιοσύνην, οὗτος αὐτὸν λαμβάνει τὸν πονηρὸν. Διὸ προσέχωμεν, ἵν' ὡς καλοὶ τραπέζῃται δοκιμάζωμεν μὲν τὸν τῶν ἀληθῶν διάκονον, ἀποδοκιμάζωμεν δὲ τὸν τῶν ψευδῶν. Ἐνθάδε μὲν οὖν· ὁ λαμβάνων, φησὶν, ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων λαμβάνει τὸν πέμψαντά με· καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με· οὐτε δὲ εἰρηται· Ὁ πιστεύων εἰς ὑμᾶς πιστεύει εἰς ἐμὲ· οὐτε· Ὁ θεωρῶν ὑμᾶς θεωρεῖ ἐμὲ· λαμβάνει μὲν γὰρ ἡμᾶς βούλεται τοὺς ἀποστόλους ἑαυτοῦ, οὐ μὴν καὶ πιστεύειν εἰς αὐτούς. Λαμβάνωμεν οὖν τοὺς ὑπὸ τοῦ Λόγου ἡμῖν ἀποστελλομένους, καὶ αὐτὸν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ· μηδέποτε δὲ παραδέξομεθα ἀπόστολον Ἀντιχριστοῦ, καὶ λόγον ψευδοῦ. mittuntur, ipsumque Dei Sermonem; haudquaquam falsum.

11. « Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε καὶ εἶπεν· Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Ἀνω ⁷⁷ ibid. ⁷⁸ Joan. xiii, 20. ⁷⁹ Joan. xii, 45. ⁸⁰ Joan.

(62) Codex Regius perperam habet κατέγνωτι φηί τὰ νοῆσαι.

τέρω εἶπε· « Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάρακται· » νῦν δὲ λέγεται, ὅτι « Ταῦτα εἶπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι· » καὶ ζητῶ τοιαῦτα εἰς τὸν τόπον, τί δήποτε οὐκ εἴρηται ἀνάλογον τῷ· « Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάρακται, » τό· « Τὸ πνεῦμα » τοῦ Ἰησοῦ τετάρακται· ἢ ἀνάλογον τῷ· « Ἐταράχθη τῷ πνεύματι, » τό· « Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάρακται. » Καὶ ταῦτα ζητεῖν ἐτόλμησα μετρίως, τηρήσας ἐν πάσῃ (63) τῇ Γραφῇ διαφορὰν ψυχῆς καὶ πνεύματος, καὶ μέσον μὲν τι θεωρῶν εἶναι τὴν ψυχὴν καὶ ἐπιδεχομένην ἀρετὴν καὶ κακίαν· ἀνεπίδεκτον δὲ τῶν χειρόνων τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· τὰ γὰρ κάλλιστα καρποὶ λέγονται εἶναι τοῦ πνεύματος, οὐχ ὡς ἂν οἰηθεῖ τις τοῦ ἁγίου, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου· πρὸς ἀντιδιαστολὴν γὰρ τούτου φανερὰ λέγεται εἶναι τὰ ἔργα τῆς σαρκός, πάντα ψεκτὰ τυγχάνοντα· ἐπεὶ μὴδὲν ἔργον σαρκὸς ἐπαινετόν. Ἀπαξ δὲ λέγεται τοῦ δεῦρο εὐρον πνεῦμα φαύλου σκληρύνεσθαι λεγόμενον ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ· γέγραπται γὰρ οὕτως ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· « Καὶ οὐκ ἠθέλησε Σιών βασιλεὺς Ἐσεβὼν (64) παρελθεῖν ἡμᾶς δι' αὐτοῦ, ὅτι ἐσκήρυνε Κύριος ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ κατέσχευσε καρδίαν αὐτοῦ, ἵνα παραδοθῇ εἰς τὰς χεῖράς σου, ὡς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ· » ἀλλὰ τὰ περὶ μὲν τούτου οικειότερον ἐν τοῖς εἰς τὸ Δευτερονομίον ἐξετασθεῖα ἄν· νῦν δὲ πρόκειται λέγειν πῶς τὰ προειρημένα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη, οὐ τὴν ψυχὴν, οὐδὲ τῇ ψυχῇ, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τῷ πνεύματι. Ἰν' οὖν τὸ περὶ τοῦ πνεύματος παρατήρημα μὴ διαπίπτῃ, λεκτέον, ὅτι ἐν μὲν τῷ· « Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάρακται, » τὸ τῆς παρατῆς πάθος ψυχῆς ἦν· ἐν δὲ τῷ· « Ἐταράχθη τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, » ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀνθρώπινον, τὸ πάθος ἦν ἐρχόμενον τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ πνεύματος· ὡς γὰρ ὁ ἅγιος ζῆ πνεύματι προκατάρχοντι τῶν ἐν τῷ ζῆν, καὶ πάσης πράξεως, καὶ εὐχῆς, καὶ τοῦ πρὸς Θεὸν ὕμνου· οὕτως πᾶν ὃ τί ποτ' ἂν ποιῇ, ποιεῖ πνεύματι· ἀλλὰ κἄν πάσῃ, πάσχει πνεύματι. Εἰ δὲ ὁ ἅγιος, πῶσῃ μᾶλλον ταῦτα λεκτέον περὶ τοῦ τῶν ἁγίων ἀρχηγοῦ Ἰησοῦ, οὗ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῷ ἀνειληφέναι αὐτὸν ὄλον ἀνθρώπου, τὸ ἐν αὐτῷ ἀέσεισε τὰ λοιπὰ ἐν αὐτῷ ἀνθρώπινα; Καὶ οὕτως ἐταράχθη τῷ πνεύματι, ἵνα μαρτυρήσῃ, καὶ ἵνα εἴπῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ οἰονεῖ ὄρκου, τοῦ, « Ἀμήν, » τό· « Λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με· » τοῦ γὰρ πνεύματος, οἶμαι, θεωρήσαντος τὸ ἥδη ἀπὸ τοῦ διαβόλου βεβλημένον εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου, ἵνα τὸν Διδάσκαλον παραδῷ, φωτισθεῖσα τὸ ἐσόμενον (65) ἐταράχθη· καὶ ἐπεὶ ἡ παραχῆ ἀπὸ τῆς ἐν πνεύματι γνώσεως γεγένηται, ὃ καὶ ἐν παραχῇ ἐγένετο, Ἰησοῦς, εἴρηται, ἐταράχθη τῷ πνεύματι. Τὰγα δὲ καὶ κατὰ μίαν ἐκδοχὴν τὴν, « Ἡ σὰρξ ἐπιθένης, » καὶ ἡ σὰρξ τετάρακται· ταῦτα δ' ἦν ὁ Ἰησοῦς, περὶ οὗ ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ πρὸς τὴν Μαρίαν

A Superius dixerat : « Nunc anima mea turbata est » ; nunc vero dicitur : « Hæc cum dixisset Jesus, turbatus est spiritu ; » et quæro hunc in locum talia ; curnam scilicet dictum non fuerit, Spiritus Jesu turbatus est, perinde atque, « Nunc anima mea turbata est ; » vel cur hoc dictum : « Nunc anima mea turbata est, » ad similitudinem illius dicti : « Turbatus est spiritu, » pronuntiatum non fuerit. Quæ quærere ausus sum mediocriter, quod per totam Scripturam diligenter observaverim spiritus et animæ differentiam, mediumque quiddam viderim esse animam, capacemque virtutis et vitii ; spiritum vero hominis qui in ipso est, mala recipere minime posse ; quippe cum res optimæ fructus dicantur esse spiritus, et spiritus hominis, non Spiritus sancti, ut arbitraretur aliquis. Nam ad distinctionem hujus spiritus hominis, manifesta opera carnis nuncupantur ea omnia quæ sunt vituperabilia, quoniam nullum est carnis opus laudabile. **433** Hactenus autem semel inveni spiritum hominis mali indurari dictum a Domino Deo. Hunc enim in modum scriptum est in Deuteronomio : « Noluitque Seon, rex Esebon, præterire nos per ipsum, quod induraverat Dominus Deus spiritum ejus ; et occupavit cor ejus, ut traderetur in manus tuas, ut in die hac » ; quæ quidem accommodatus in Deuteronomio examinabuntur. Nunc autem propositum est nobis dicere, quomodo, quæ superius diximus, locutus Jesus, turbatus fuerit ; et cur turbatus non fuerit in anima, neque propter animam, neque a spiritu, sed spiritu. Ne igitur quod observavimus de spiritu prætereat, dicendum est, ubi dicitur : « Nunc anima mea turbata est, » illam turbationis affectionem fuisse animæ ; ubi vero dicitur : « Jesus turbatus est spiritu, » affectionem humanam fuisse venientem a dominio spiritus. Ut enim sanctus vivit spiritu auspicante in vita actionem omnem, et votum, et laudem ad Deum ; sic quidquid fecerit, id facit spiritu ; atque etiam, si patitur, spiritu patitur. Quod si sanctus sic se habet, quanto magis dicenda sunt hæc de Jesu sanctorum principe, cujus spiritus hominis qui in eo est, dum ipsum totum hominem assumeret, concussit cætera in ipso humana ? Huncque in modum turbatus est spiritu, ut testaretur, et diceret cum divino quasi juramento illud : « Amen dico vobis, quod unus ex vobis me proditorus est » ; cum enim, opinor, spiritus vidisset id quod jam immissum fuerat a diabolo in cor Judæ Simonis Iscariotæ, nimirum ut Præceptorem proderet, futurum prævidens turbatus est ; et quoniam perturbatio illa ex cognitione est orta quæ erat per spiritum, qui etiam spiritus perturbabatur, dictus est Jesus turbatus fuisse spiritu. Fortasse vero juxta unam

⁶¹ Joan. xii, 27. ⁶² Deut. ii, 30. ⁶³ Joan. xiii, 21.

(63) *Τηρήσας ἐν πάσῃ*, etc. Vide in *Matth.* tom. xiii, p. 2.

(64) *Codex Regius*, Σιών βασιλεὺς εὐσεβῶν.

(65) *Φωτισθεῖσα τὸ ἐσόμενον*. Sic habet *codex Regius*. Perionius vertit, « illustratus ad id quod

futurum erat ; » videtur legisse φωτισθεῖς εἰς τὸ ἐσόμενον. Eodem redit Ferrariorum interpretatio, « futurum prævidens, » quem tamen ita legisse non asseverarim. HUETIUS.

intelligentiam, nempe illam quæ dicit, « Caro est A infirma ⁶⁴, » caro etiam perturbata est: hæc autem caro erat Jesus, juxta illud quod a Gabriele Mariæ dictum est: « Ecce concipies in utero, et vocabis nomen ejus Jesum. Illic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur ⁶⁵. » Cæterum notabis in his quæ indagavimus, quomodo vox *testatus est* referatur ad ea verba, « Unus ex vobis me proditurus est. » Hoc etenim dictum discipulis, et prophetatum de Juda, qui **434** unus erat ex eis, testimonium erat æquivoce, opinor, cum illa significatione quæ a testando ei moriendo pro Dei cultu deducitur. Nec enim eandem significationem fuisse reor per vocem *testatus est*, quando declaratur verbum illud, a quo ὁ μάρτυς [hoc est *testis*] Dei et Christi sui figuratus est, et nunc quando refertur ad hæc verba, « Unus ex vobis me proditurus est. » Adhuc pro viribus observo, « Unus ex vobis me proditurus est, » quod refertur ad Judam, ne forte hoc ostendat eum ab ordine apostolico decidisse, in quo fuit et ipse sublimatus, quod aliquando æque affectus fuerit atque alii apostoli. Sic enim ego intelligo et illud: « En Adam factus est quasi unus ex nobis ⁶⁶; » quoniam ne illic quidem dictum fuerit *quasi nos*, vel *quasi ego*; sed propter unum qui cecidit a beatitudine, *quasi unus ex nobis*, quoniam unus cecidit; quod etiam concinere mihi videtur cum hoc versu: « Vos autem quasi homines moriemini, et quasi unus de principibus cadetis ⁶⁷. » Plures enim cum essent principes, unus ruit, cujus ruinam fere imitantes peccatores, illius ruina ruunt. Ut enim ille in divinitate existens ruit, sic et ii quibus sermo ille inquit: « Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes ⁶⁸. » Cum autem ceciderint a beatitudine, cum principaliter non essent homines, moriuntur quasi homines, et quasi unus ex principibus cadunt. Existimo vero etiam cum admiratione dicta fuisse hæc verba tali sensu: Qui me proditurus est, non est alienus a discipulis meis, ac ne unus quidem ex multis et vulgaribus discipulis, sed unus ex illorum apostolorum numero quos ego mihi honorando delegeram. Atque multi quidem qui Jesum condemnauerunt, dicunt: « Crucifige, crucifige eum ⁶⁹, » et, « Tolle hunc e terra ⁷⁰; » at eum tradere opus illius fuit qui vidit et cognovit eum: talium enim D tantarumque disciplinarum, quas seorsim cum apostolis audierat, cum sciret eum præceptorem, ac Dominum cum agnovisset, prodens eum, magnitudinem illius, quam norat, prodidit, cum nullus qui magnitudinem illius non vidisset, acturus fuisset hoc. Nam prodens proderet ille quidem magnum; at non in quantum est magnus, cum Jesum non nosset in

εἴρηται τό· « Καὶ Ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » Σημείωσι δὲ τίνα τρόπον ἐν τοῖς ἐξεταζομένοις τὸ, ἐμαρτύρησεν, ἀναφέρεται ἐπὶ (66) τό· « Εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Καὶ τοῦτο μὲν λεγόμενον καὶ προφητευόμενον τοῖς μαθηταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα τοῦ ἐνδὸς ἐξ αὐτῶν μαρτυρία ἦν ὁμῶνυμος, οἶμαι, τῷ παρὰ τὸ μαρτυρεῖν, καὶ ἀποθνήσκειν ὑπὲρ θεοσεβείας σημαινόμενῳ· οὐ γὰρ ταῦτα νομίζω σημαίνεσθαι ἐν τῷ, ἐμαρτύρησεν, ὅτε δηλοῦται τὸ ῥῆμα παρ' ὃ μάρτυς ἐσχημάτισται τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ νῦν ὅτε ἀναφέρεται ἐπὶ (67) τό· « Εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Ἔτι κατὰ δύναμιν ἐγὼ ἐφίστημι καὶ τῷ· « Εἰς ἐξ ὑμῶν, » ἀναφερομένῳ ἐπὶ τὸν Ἰούδαν, μήποτε ἐμφαίνει τὸ ἀπὸ τάξεως ἀποστολικῆς, ἐν ἧ καὶ αὐτὸς ὕψωται (68) τῷ διαθέσιν ποτε παραπλησίαν τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις ἔχειν αὐτὸν, ἀποπεπτωκένας· οὕτως γὰρ ἐγὼ ἤκουσα καὶ τοῦ· « Ἰδοὺ Ἄδὰμ γέγονεν ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν· » ἐπεὶ μὴ δὲ ἐκεῖ εἴρηται, ὡς ἡμεῖς, ἦ, ὡς ἐγὼ, ἀλλὰ διὰ τὸν ἕνα ἐκπεσόντα τῆς μακαριότητος, τό· Ὅς εἰς ἐξ ἡμῶν, ὡς εἰς πέπτωκε· καὶ συνάδει μοι δοκεῖ καὶ μετὰ τοῦ· « Ὑμεῖς (69) δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτετε· » πλειόνων γὰρ ἀρχόντων γενομένων, ὁ εἰς πέπτωκεν, ᾧ παραπλησίως μιμούμενοι τὴν ἐκείνου πτώσιν πίπτουσιν οἱ ἀμαρτάνοντες· ὡς γὰρ ἐκεῖνος ἐν θεότητι τυγχάνων πέπτωκεν, οὕτω καὶ πρὸς οὐδὲν λόγος φησὶ τό· « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· » ἀποπεσόντες δὲ τῆς μακαριότητος οὐ προηγουμένως ὄντες ἄνθρωποι, ἀποθνήσκουσι, καὶ ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτουσι. Νομίζω δὲ καὶ θαυμαστικῶς εἰρησθαι τοιοῦτον νῆν τὸ λεγόμενον· Ὁ παραδώσω με οὐκ ἀλλότριος τῶν ἐμῶν μαθητῶν ἐστίν, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τῶν πολλῶν μαθητῶν, ἀλλὰ εἰς τῶν ἐν ἐκλογῇ μοι τετιμημένων ἀποστόλων. Πολλοὶ μὲν οὖν καταψηφίζόμενοι τοῦ Ἰησοῦ φασι· « Σταύρου, σταύρου αὐτὸν, » καί· « Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· » τὸ δὲ παραδοῦναι αὐτὸν ἔργον ἦν τοῦ ἑωρακότος καὶ νενοηκότος αὐτὸν· διδάσκαλον γὰρ αὐτὸν ἐπιστάμενος τῶν τρηλικούτων καὶ τοσοῦτων (70) μαθημάτων, ἅ κατ' ἰδίαν μετὰ τῶν ἀποστόλων ἤκουσε, καὶ Κύριον αὐτὸν εἰδὼς, παραδοῦς (71) αὐτὸν, ὁ ἔγνω μέγθος αὐτοῦ παρέδωκεν, οὐκ ἂν ποιήσαντος τοῦτο τινος τὸ μέγεθος αὐτοῦ μὴ τεθεωρηκότος· τὴν μὲν γὰρ μέγαν παραδέδωκεν, οὐ καθὼς μέγας ἐστίν, ἐπεὶ μὴ εἶδε καθὼς μέγας ἐστίν· ὁ δὲ καὶ μαθὼν πῶς μέγας ἦν, καὶ ἀκροατῆς γενόμενος τοῦ μεγέθους τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας, καὶ λόγου, καὶ χάριτος, καὶ προδοῦς αὐτὸν προέδωκεν οὐ καθ' ὄλον ὁ εἶδε (72) μέγεθος. Διὰ τοῦτο συνέφερον αὐτῷ εἰ μὴ ἐγεννήθη, εἴτε τὴν τῆς παλιγγενεσίας γένεσιν, ὡς ἂν βαθυτέρον τις

⁶⁴ Matth. xxvi, 41; Marc. xiv, 35. ⁶⁵ Luc. i, 31, 32. ⁶⁶ Gen. iii, 22. ⁶⁷ Psalm. lxxxii, 7. ⁶⁸ ibid. 6. ⁶⁹ Luc. xxiii, 21. ⁷⁰ Act. xxii, 22.

(66) *Exl.* Deest in codice Regio.

(67) *Exl.* Deest in codice Regio.

(68) Codex Regius habet, ἐν ἧ αὐτὸς ὕψω, τῷ.

(69) Idem codex Regius, ὡς εἰς, συνάδει μοι δοκεῖ καὶ μετὰ τό· Ὑμεῖς.

(70) Codex Regius, τρηλικουτῶνδὲ καὶ τοσῶνδ.

(71) Idem codex Regius, παραδίδους.

(72) Pro οὐ καθ' ὄλον ὁ εἶδε, quod legitur in codice Bodleiano, Regius habet ὁ Λουκᾶς εἶδε.

ἀκούσαι (73), εἶτε καὶ τὴν κοινότερον νοουμένην · περι-
 ἤς ὁ πραγμάτων ἑαυτὸν ἀπαλλάττειν θέλων, καὶ ζη-
 τήσας ὅτι ᾧ συμφέρει, ὄντι συμφέρει, καὶ ὑπονοήσας
 οὐκ ἂν μὴ ὄντι (74) αὐτῷ συνέφερον, ἐπὶ τὴν δευτέ-
 ραν κατελθὼν (75) διήγησιν, ἐκείνην μᾶλλον παρα-
 δέξεται.

intelligeret, sive hoc communiori ortu: de quo ortu molestiis se eximere quis volens, cum inquisierit quod
 quidquid utile est, utile sit ei qui est, et considerans quod ei qui non sit nihil conferat, et utile sit, ad se-
 cundam expositionem cum devenierit, illam magis suscipiet.

12. « Ἐβλεπον δὲ εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπο-
 ρούμενοι περὶ τίνος λέγει. » Εἰ μὲν προφανῆς ἦν τοῖς
 Ἰησοῦ μαθηταῖς ἡ τοῦ Ἰούδα κακία, καὶ ἔγνωστο,
 εἰπόντος τοῦ Σωτῆρος, ὅτι, « Εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει
 με, » τίς ἦν ὁ παραδῶσων τὸν Διδάσκαλον · νυνὶ δὲ
 βλέπουσιν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπορούμενοι περὶ
 τίνος λέγει. Καὶ γὰρ Ἰούδας τάχα μὲν ἐκ πρότερον
 χρηστοτέρων ἐδυσώπει τοὺς ἀποστόλους πρὸς τὸ μη-
 δὲν ὑπονοῆσαι περὶ αὐτοῦ φαῦλον · τάχα δὲ καὶ τοῦ
 διαβόλου ἡδὴ βεβληκῶτος εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῷ
 αὐτὸν Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, οὐκ ἦν τῆς πο-
 νηρίας ἐξολῶν (76) · ἰεματώσων γὰρ προαιρέσεως
 ἀγαθῆς ὑπάρχοντος ἐν αὐτῷ, ἰδῶν, ὅτι κατεκρίθη,
 ἤκαθ' ἴσταντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν Πι-
 λᾶτῳ τῷ ἡγεμόνι, « μεταμεληθεὶς ἔστρεψε τὰ τριά-
 κοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, λέ-
 γων · Ἡμᾶρτον παραδοῦς αἷμα ἀθῶον » ὅτε, εἰπόν-
 των αὐτῶν · « Τί πρὸς ἡμᾶς; οὐ βῆψα · βίψας » ὁ φι-
 λάργυρος Ἰούδας « τὰ ἀργύρια, ἀπελθὼν ἀπήγαγον, »
 μὴδὲ περιμένοντας ἰδεῖν τοῦ περὶ τὸν Ἰησοῦν παρὰ τῷ
 Πιλάτῳ κρίματος τὸ τέλος. Καὶ γέγονεν αὐτῷ οὕτε
 καθαρά ἀπὸ ἁμαρτίας μετάνοια, οὕτε ἄκατος πρὸς
 τὴν χρηστότερον ἢ πονηρίαν· εἰ μὲν γὰρ καθαρῶς μετε-
 νέει, καὶ ὡς ὁ ληστής εἰπὼν · « Μνήσθητί μου, Ἰη-
 σοῦ, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου, » προσελθὼν τῷ
 Σωτῆρι ἐποίησε τὰ παρ' αὐτοῦ, πρὸς τὸ ἐξιλιάσασθαι
 αὐτὸν ἐπὶ τῇ φθασάτῃ γενομένῃ· προδόσει. Εἰ δὲ
 πάντῃ τὴν τοῦ καλοῦ εὐνοίαν ἐξεληκτικῶς ἦν τῆς ἑαυ-
 τοῦ ψυχῆς, οὕτ' ἂν μετεμελήθη ἰδῶν, ὅτι κατεκρίθη
 ὁ Ἰησοῦς · ἀλλὰ καὶ προσετίθει ἂν λόγους κατηγορῶν
 αὐτοῦ συγγενεῖς τῇ προδοσίᾳ· ἀλλὰ καὶ ἀπολαύων
 ἂν ὡς φιλάργυρος ὧν ἔλαβε τριάκοντα ἀργυρίων, τὴν
 τιμὴν τοῦ τετιμημένου, οὕτ' ἂν ἐβουλεύσατο ἀπώσα-
 σθαι τὰ ἀργύρια, οὕτ' ἂν ἔστρεψεν αὐτὰ τοῖς ἀρχιε-
 ρεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, οὕτ' ἂν ἐπ' αὐτῶν ἐκείνων
 ἐξωμολογήσατο, αὐτοῦ μὲν κατηγορῶν, τὸν Διδάσκα-
 λον δὲ ἐγκωμιάζων (77) ἐν τῷ · « Ἡμᾶρτον παραδοῦς
 αἷμα δίκαιον. » Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπάγξασθαι αὐτὸν οὐ-
 δὲς ἄλλος ἐποίησεν, ἡ ὁ βεβληκῶς αὐτοῦ εἰς τὴν καρ-
 δίαν, ἵνα παραδῷ τὸν Σωτῆρα (78) · καὶ τόπον γε
 κατ' ἀμφοτέρας ἔδωκε τῷ διαβόλῳ. Ταῦτα δὲ κατὰ
 δύναμιν ἐπεξεργασάμην, ἅμα μὲν παριστάς τοῖς ολο-

A quantum magnum. At vero hic qui didicerat, quo-
 modo sit magnus, auditor factus magnitudinis sapien-
 tia, quæ est in eo, et rationis, et gratiæ, et prodidit
 eum, et prodidit totam, quam novit, magnitudinem.

435 Hanc ob causam conducebat illi natum non
 fuisse¹¹, sive regenerationis ortu, ut profundius quis

intelligeret, sive hoc communiori ortu: de quo ortu molestiis se eximere quis volens, cum inquisierit quod
 quidquid utile est, utile sit ei qui est, et considerans quod ei qui non sit nihil conferat, et utile sit, ad se-
 cundam expositionem cum devenierit, illam magis suscipiet.

12. « Aspiciebant autem sese mutuo discipuli, dubi-
 tantes de quoniam diceret¹². » Equidem si aperta fuis-
 set Judæ malitia Jesu discipulis, agnitus etiam fuis-
 set ille qui Magistrum proditurus esset, dicente Ser-
 vatore: « Unus vestrum me proditurus est¹³; » at
 nunc intuentur sese mutuo discipuli, dubitantes de
 quo diceret. Judas etenim fortasse quidem ex his
 quæ antea recte egerat, persuaserat apostolis ut
 nihil de illo suspicarentur mali: fortasse vero non-
 dum Judas Simon Iscariotes perditæ malitiæ erat,
 etiamsi diabolus jam immisisset in cor illius ut
 proderet Jesum, reliquis etiamnum existentibus in
 ipso boni propositi, quibus cum perspexisset Jesum
 condemnatum, quando ligatum enim abduxerunt et
 tradiderunt Pilato præsidi, « pœnitundine ductus re-
 tulit triginta argenteos principibus sacerdotum, et
 senioribus, dicens: Peccavi tradens sanguinem in-
 nocentem; » quando et dicentibus illis: « Quid ad
 nos? tu videris; projectis argenteis » Judas, argenti
 ipse cupidus, « abiens laqueo se suspendit¹⁴, » ne
 videre quidem expectans judicii finem de Jesu apud
 Pontium Pilatum. Neque hic sincere a peccato res-
 ipuit, neque fuit hujus malitiæ ad aliquid boni im-
 pos; si enim sincere resipisset, etiam perinde ac
 latro ille qui dixit: « Memento mei, Domine, dum
 veneris in regnum tuum¹⁵, » ad Servatorem acce-
 dens fecisset quæ ad ipsum pertinebant, ut Jesum
 placatum redderet ob proditorem, quæ jam præ-
 cesserat. Quod si vero omnino expulisset ab anima
 sua boni notionem, haudquaquam resipisset videns
 Jesum condemnatum: imo illum accusans addidis-
 set sermones similes proditioni: quin etiam fruens,
 ceu argenti cupidus, argenteis triginta, quos ac-
 ceperat pretium appetiatis, neque voluisset argen-
 teos projicere; neque retulisset eos principibus sa-
 cerdotum et 436 senioribus: neque coram illis
 ipsis peccatum suum fassus fuisset seipsum accu-
 sans, et Magistrum laudans dicendo: « Peccavi tra-
 dens sanguinem justum. » Quin etiam præfocare se-
 ipsum laqueo nemo alius fecisset, præter illum qui
 in cor suum misisset ut proderet Servatorem. Ac
 profecto in utrisque dedit Judas locum diabolo. Ca-

¹¹ Matth. xxvi, 24; Marc. xiv, 21. ¹² Joan. xiii, 22. ¹³ ibid. 21. ¹⁴ Matth. xvii, 3 seq. ¹⁵ Luc
 xiii, 42.

(73) Ἀκούσαι. Deest in codice Regio.

(74) Editio Huetii, male, ὄντος.

(75) Κατελθὼν. Deest in codice Regio.

(76) Ἐξολῶν. Sic videtur legisse Perionius; ver-
 tum enim, « perditæ comploratiæque improbitatis
 causa erat. » Ferrarius vero legebat, nisi fallor, ἐξ

δλων, si quidem vertit: « non dum prorsus a mali-
 tia dependebat. » Neutrum satis placet Huetio; at-
 tamen rectius videtur legisse Perionius.

(77) Codex Regius, καὶ ἐγκωμιάζων.

(78) Idem codex Regius, Ἰησοῦν.

terum hæc pro viribus accurate inquisivi : simul ostendens his qui Judam existimabant salutis non capacem esse natura, talem non esse : simul etiam exponens quomodo merito intuerentur sese mutuo apostoli ob Domini sermonem, dubitantes de quonam diceret : sed sufficiat ad ostendendum eum corruiſſe, cum sanctus esset, afferre in medium lectionem propheticam ex psalmo quadragesimo sic habentem : « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos mecum, magnificavit super me supplantationem. » Inquit etiam illud : « Si inimicus meus conviciis me incessisset, sustinuissem utique ⁹⁵, » quod ad eundem refertur, declarat eum a principio inimicum non fuisse. Illud etiam : « Si is qui me oderat, adversum me mala locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo ⁹⁷, » palam ostendit hunc aliquando dilexisse Jesum : eo usque etiam amando pervenientem ut esset Jesu unanimis, juxta illud : « Tu autem homo unanimis, dux meus, et necessarius meus ⁹⁸. » Alioqui sexcenta alia invenias, ex quibus intelliges merito discipulos sese mutuo respexisse, dubitantes de quonam diceret. Porro Lucas scripsit, cum dixisset Jesus : « Verumtamen eu manus me tradentis est mecum in mensa : et Filius quidem hominis vadit, juxta id quod sibi definitum fuit, verumtamen væ homini illi, per quem tradetur ⁹⁹, » discipulos cœpisse inter se quærere quisnam eorum esset hoc facturum. Quærebant enim inter se dubitantes de quo diceret. Jam vero secundum Lucam non apparet unumquemque se suspectum habere, perinde atque apud Matthæum et Marcum, qui palam hoc ostendunt. Inquit enim Matthæus ¹ : « Et valde mœsti cœperunt dicere : Nunquid ego sum, Domine ? » At Marcus ² : « Cœperunt mœsti esse, et dicere illi singulatim : Nunquid ego ? et alius : Nunquid ego ? » Secum enim repuebant, opinor, se homines esse, et propositum adhuc proficientium mutabile esse, capaxque volendi repugnantia his quæ antea proposuisset, fortassis etiam edocti contra quæ sit nobis lucta, propter incertum rerum humanarum exitum, **437** verentur ne quandoque victi admittant proditionem de Magistro ; namque Petrus propositum quidem habebat, cum confirmatus dicebat : « Etiamsi omnes offendantur tua causa, ego tamen nunquam offendar ³, » non negandi Jesum, at victus propter timorem spiritus, ante galli cantum ter eum negavit. Istiusmodi igitur rationibus edocemur, ut « qui existimat se stare, videat ne cadat ⁴, » atque etiam « ne gloriaris de die crastino, quando nescis quid superventura pariat dies ⁵. » Fortasse vero etiam illud : « Intuebantur sese mutuo discipuli, » præter id

A μένος (79) αὐτὸν φύσει γεγονέναι ἀνεπίδεκτον σωτηρίας, ὅτι οὐ τοιοῦτος ἦν· ἄμα δὲ διηγούμενος, ὅτι εὐλόγως οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τῷ τοῦ Κυρίου λόγῳ ἐβλεπον εἰς ἀλλήλους, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει. Ἀρχεὶ δὲ παραθέσθαι καὶ προφητικὴν λέξιν ἀπὸ τοῦ τεσσαρακοστοῦ ψαλμοῦ, παριστάσαν, ὅτι ἅγιος ὢν μεταπέπτωκεν, ἐπεὶ· « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν· ἀλλὰ καὶ τό· « Εἰ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν, » ἐπ' αὐτὸν ἀναφερόμενον, δηλοῖ, ὅτι οὐκ ἀρχῆθεν ἐχθρὸς ἦν· ἀλλὰ καὶ τό· « Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλορρήμονησεν, ἐκρύθη ἄν ἀπ' αὐτοῦ, » παρίστανται, ὅτι καὶ ἡγάπα ποτὲ τὸν Ἰησοῦν, φθάσας ἐπὶ τὸ καὶ ἰσόφυχος αὐτῷ τυγχάνειν· ἐπεὶ γέγραπται· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόφυχε, καὶ ἡγεμών μου, καὶ γνωστὲ μου. » Καὶ ἄλλα δ' ἂν εὖροις μυρία, ἐξ ὧν συνήσεις, ὅτι εἰκότως οἱ μαθηταὶ ἐβλεπον εἰς ἀλλήλους, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει. Ὁ δὲ Λουκᾶς ἀνέγραψεν, ὅτι, εἰπόντος τοῦ Σωτῆρος· « Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης· ὁ μὲν Ἰῶδς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ ὠρισμένον αὐτῷ πορεύεται· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδεται, » οἱ μαθηταὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτούς, τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ μέλλων τοῦτο πράσσειν· συνεζήτουν γὰρ ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει. Ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν οὐκ ἐμφαίνεται, ὅτι ἕκαστος καὶ ἑαυτὸν ὑπενόει (80)· κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον καὶ τὸν Μάρκον καὶ τοῦτο παρίσταται· ὁ μὲν γὰρ Ματθαῖός φησι· « Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν· Μῆτι ἐγὼ εἰμι, Κύριε ; » ὁ δὲ Μάρκος, ὅτι· « Ἦρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτῷ εἰς καθ' ἕνα· Μῆτι ἐγώ ; καὶ ἄλλος, Μῆτι ἐγώ ; » Ἐμμένητο γὰρ, οἶμαι, ἄνθρωποι ὄντες, ὅτι τρεπτὴ ἐστὶν ἡ προαίρεσις τῶν ἐτι προκοπτόντων, καὶ ἐπιδοχομένη τῇ ἐναντία θέλειν οἷς πρότερον (81) προέθετο· τάχα δὲ καὶ μαθόντες πρὸς ἃ ἡμῖν ἐστὶν ἡ πάλη, εὐλαβοῦντο διὰ τὸ ἐν ἀνθρώποις ἀδύλον, μήποτε νικηθέντες παραδέξωνται καὶ τὴν τοῦ Διδασκάλου προδοσίαν· καὶ γὰρ ὁ Πέτρος πρόθεσις μὲν εἶχεν, ὅτε διασθεδαιόμενος ἔλεγεν· « Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθῆσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐ σκανδαλισθήσομαι, » μὴ ἀρνήσασθαι τὸν Ἰησοῦν· ἐκνικηθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ τῆς δειλίας πνεύματος πρὸ ἀλεκτροφωνίας τρις αὐτὸν ἠρνήσατο. Ἐκ τῶν τοιούτων δὴ λόγων διδασκόμεθα, ὅτι, « Ὁ δοκῶν ἐστάναι (82) βλεπέτω μὴ πέση, » καὶ, « Μὴ καυχῶ τὰ εἰς αὔριον· οὐ γὰρ οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιούσα. » Τάχα δὲ καὶ τό· « Ἐβλεπον εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, » πρὸς τῷ ἀπλούστερον νοουμένῳ καὶ τοιοῦτόν τι δηλοῖ, ὅτι ἕκαστος κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐνεώρα εἰς τὴν προαίρεσιν τοῦ ἐτέρου, ἐπαπορῶν εἰ δύναται ἡ τοιαῦτα πράξασα ψυχή, καὶ οὕτω πρὸς τὸν ἀψευδῆ Διδάσκαλον διατεθεῖσα ἀληθῶς μαρτυρήσαντα ἐν τῷ

⁹⁵ Psal. Lxiv, 13. ⁹⁷ ibid. ⁹⁸ ibid. 14. ⁹⁹ Luc. xii, 21, 25.

¹ Matth. xxiv, 33. ² I Cor. x, 12. ³ Prov. xxvii, 1. ⁴ Matth. xxvi, 22. ⁵ Marc. xiv, 19.

(79) *Τὸς οιομένους*. Valentinianis.

(80) Codex Bodleianus recte habet ὑπενόει, pro quo tantum legitur in Regio, νόει.

(81) Idem codex Bodleianus, optime, οἷς πρότερον· Regius, male, εἰς πρότερον.

(82) *Ὅτι, « Ὁ δοκῶν ἐστάναι, etc.* Sic sanitati restituitur hic locus ope manuscripti Bodleiani. In Regio mendose legitur, ὁ στήκων βλεπέτω μὴ πέση, καὶ μὴ οὐ γὰρ, etc.

ἐρχεῖναι· « Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, » ἐπὶ τοσοῦτον τραπήναι καὶ ἐπιλιθῆσθαι τῶν τοῦ Διδασκάλου μαθημάτων, ὡς καὶ ἐπὶ τὴν προδοσίαν αὐτοῦ φθάσαι· ἐμφαντικῆ γὰρ ἡ περὶ τῶν μαθητῶν λέξις ἡ, « Ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει· » οὐ γὰρ εὐπόρουν ἐννοῆσαι περὶ τίνος τὸ προειρημένον ἦν· ἀλλ' ἦσαν περὶ τούτου ἀπορούμενοι, καὶ οὐδὲν οὔτε νοεῖν, οὔτε λέγειν σαφῆς εὐρίκοντες.

discipulis, « dubitantes de quo diceret, » non enim habebant copiam cogitandi cui competeret quod prædictum fuerat, sed de hoc dubitabant, nihil apertum vel cogitare vel dicere invenientes.

13. « Ἦν ἀνακειμένος εἰς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς. Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος, καὶ λέγει αὐτῷ· Εἰπέ τις ἐστὶ περὶ οὗ λέγει· Ἀναπεσῶν ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ· Κύριε, τίς ἐστιν; Ἀποκρίνεται οὖν ὁ Ἰησοῦς· Ἐκεῖνός ἐστιν ὃ ἐγὼ βάψω τὸ ψωμίον. Βάψας οὖν τὸ ψωμίον λαμβάνει, καὶ δίδωσιν τοῦδε Σίμωνι Ἰσκαριώτῃ (83)· καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ὅ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον. Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἐγὼ τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ· τινὲς γὰρ ἐδάκον, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ Ἰησοῦς· Ἀγόρασον ὧν χρειαίαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑσπέρην· ἢ πῶς πτωχοῖς ἵνα τι δῶ. » Ὁ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἀνακειμένος εἰς τῶν μαθητῶν, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἔοικεν ὁ γράφας τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι Ἰωάννην· ἐπὶ γὰρ τῷ τέλει τοῦ Εὐαγγελίου γέγραπται ὡς ἔπειτα· Ἐπιστραφεὶς ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δεξιῳ ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδίδους σε; Τοῦτον οὖν ἰδὼν ὁ Πέτρος, λέγει τῷ Ἰησοῦ· Κύριε, οὗτος δὲ τί; Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ἐάν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; Σύ μοι ἀκολούθει. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· οὐκ εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι· Οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ'· Ἐάν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; » Ὅτι δὲ ὁ μαθητὴς οὗτος ὁ γράφας τὸ Εὐαγγέλιον Ἰωάννης ἐστίν, ἤλκον ἐκ τῶν ἐπιφερομένων, οὕτως ἐχόντων· ὅτι « Οὐκ ἐστὶν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράφας ταῦτα. » Παρατήρει δὲ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τόποις τοῦ Εὐαγγελίου τίνα τρόπον ὁ Πέτρος ὡς ἐπὶ πλεον αὐτῷ θαρβῶν, καὶ ἀνακεκλιμένος (84) ὅπου μὲν νεύει αὐτῷ, καὶ λέγει· « Τίς ἐστὶ (85) περὶ οὗ ὁ Ἰησοῦς προδώσοντός φησιν; » ὅπου δὲ ἰδὼν αὐτὸν ἀκολουθοῦντα, ὡς φροντίζων αὐτοῦ μᾶλλον παρὰ τοὺς ἰαπούς, λέγει τῷ Ἰησοῦ περὶ αὐτοῦ· « Κύριε, οὗτος δὲ τί; » βουλόμενος μαθεῖν καὶ τὸ κατὰ τὸν Ἰωάννην τέλος, ὁμοίως τῷ ἐγνωκέναι τὰ περὶ αὐτοῦ, ὅτι, ὅταν γηράσῃ, ἐκτενεῖ (86) τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἄλλος αὐτὸν ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλει. Εἶπερ δὲ ἂ ἔλαίε ῥήματα ὁ Ἰησοῦς, πνευμά ἐστι, καὶ οὐ γράμμα, δὲ ὧν ζωὴ ἐστὶ, καὶ οὐδαμῶς θάνατος, καὶ μι-

A quod simpliciter intelligitur, tale quiddam declarat, quod unusquisque juxta vires humanæ naturæ in propositum alterius intueretur, addubitans an possit anima quæ talia peregerit, et sic affecta erga veracem Magistrum, qui vere testatus fuerit dicendo : « Amen, amen dico vobis, quod unus ex vobis me proditurus est, » in tantum immitari, et oblivisci doctrinarum Magistri, ut ad eum tradendum pervenirent : emphasin enim habet dictio hæc de

13. « Erat autem unus ex discipulis Jesu recumbens in sinu ipsius, quem diligebat Jesus. Innuvit ergo huic Simon Petrus, et dixit ei, ut sciscitaretur quis esset de quo loqueretur. Itaque cum recubisset ille super pectus Jesu, dicit ei : Domine, quis est? Respondit Jesus : Ille est cui ego intinctam ofulam porrexero. Et cum intinxisset ofulam, dedit illam Judæ Simoni Iscariotæ : et post ofulam ingressus est in eum Satanæs. Dicit igitur ei Jesus : Quod facis, fac ocius. Hoc autem nemo discumbentium intelligebat ad quid ei dixisset : quidam enim putabant quia oculos habebat Judas, dixisse ei Jesum : Emne ea quæ opus sunt nobis ad diem festum, aut egenis ut aliquid daret? » Ille qui in sinu Jesu erat recumbens, unus ex discipulis, quem diligebat Jesus, videtur esse Joannes qui Evangelium scripsit, quod in fine Evangelii scriptum sit hunc in modum : « Conversus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Jesus, sequentem, qui et recubuit in cœna super pectus ejus, et dixit : Domine, quis est ille tui proditor? Hunc ergo cum vidisset Petrus, dicit Jesu : 438 Domine, hic autem quid? Dicit ei Jesus : Si eum velim manere, donec veniam, quid ad te? Tu me sequere. Exiit ergo sermo ille inter fratres, quod discipulus ille non moreretur, et non dixerat ei Jesus : Non moritur, sed si velim eum manere, donec veniam, quid ad te? » Quod autem discipulus iste qui scripsit Evangelium, sit Joannes, liquet ex his quæ subjunguntur : « Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his et scripsit hæc. » Observa autem in utrisque Evangelii locis, quoniam pacto Petrus velut quamplurimum illi fidens, et accumbens, aliquando quidem innuat Joanni dicens : « Quis est, de quo prodituro Jesus loquitur? » aliquando vero eum intuitus sequentem, veluti illius plusquam cæterorum curam habens, dicat Jesu de eo : « Domine, hic autem quid? » finem Joannis discere volens, perinde atque suum agnoverat. nempe quod cum senuisset, futurum erat ut manus suas extenderet, et alius eum cingeret, et duceret quo non vellet¹¹. Quod si vero verba quæ locutus est Jesus, spiritus sunt¹², et non littera, in quibus omnibus vita est, et nusquam mors, et di-

¹¹ Joan. xiii, 25 seq. ¹² Joan. xxi, 20, seq. ¹³ ibid. 24. ¹⁴ Joan. xiii, 24. ¹⁵ Joan. xxi, 24. ¹⁶ ibid. 18. ¹⁷ Joan. vi, 64.

(83) Codex Regius, Σίμωνος Ἰσκαριώτου.

(84) Codex Regius, προσκεκλιμένος.

(85) Idem codex Regius, εἰπέ τις ἐστὶ.

(86) Idem codex Regius, ἐκτείνει.

scipulus quem diligebat Jesus, ipsum imitans, spiritum et vitam scripsit, intelligendum est ihud : « Erat recumbens unus ex discipulis ejus in sinu Jesu, » pro dignitate honoris, quem conveniens est Filio Dei dare, et ei quem ipse dilexerit, accipere, et existimo quod quamvis symbolice recumberet tum temporis Joannes in sinu Jesu, hoc munere dignatus ceu præcipuo amore Magistri habitus dignus, hoc symbolicum denotare Joannem, addictum in Sermonem Filium Dei, propensum, et illi multum faventem, in rebusque secretioribus acquiescentem, recubuisse in sinibus Sermonis [Filii Dei], perinde atque ipse Dei Sermo est in sinibus Patris, juxta illud : « Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit ¹³. » Quin nisi abjectius intelligamus hoc dictum : « Evenit autem ut moreretur mendicis, et deduceretur ab angelis in sinum Abrahæ ¹⁴, » tale quiddam de sinu Abrahæ etiam considerabimus, quod hunc in modum enarrabimus, nos defendentes contra dubitationem ex ignorantia Scripturæ ductam ab eo qui spernere voluit enarrationem de divite et paupere. « Nam si recumbebat, inquit, Lazarus in sinu Abrahæ, **439** alter antequam hic ex hac vita excederet, erat in Abrahæ sinu, et ante illum alius : quin etiam alio, inquit, justo ex vita decedente, mendicis assurget. » Sed qui de hisce dubitat, non vidit sinum Abrahæ ; nec facile factu esse vidit, ut innumeris in sinu Abrahæ una conquiescant, participes rerum illi relectarum. Sin vero locum alium pro sinus nomenclatura in medium proferre opus fuerit ex Scriptura, age examinemus quoniam pacto dixerit Dominus Moysi : « Rursus infer manum tuam in sinum tuum ; et intulit manum suam in sinum suum ; cumque exerisset eam e sinu suo, erat manus ejus leprosa, velut nix. Et dixit : Inserere manum tuam in sinum tuum, et inseruit manum suam in sinum suum, et cum exerisset eam e sinu suo, rursus restituta est in colorem carnis suæ ¹⁵. » Atque difficile quidem est, ac supra captum nostrum videre, cujus rei nota possit esse hoc signum. Quoniam vero non oportet et nos a quaerendo dolere quod nobis succurrit tradentes ad judicandum lecturo, dicemus manum plerumque operationum notam esse ; sinum vero Moysis duas potentias habere : priorem quidem facientem juxta litteræ sensa operantis actionem, leprosam veluti nix, quantum ad Hebræorum vocem ; posteriorem vero ostendentem institutum vitæ sincerum, juxta spirituales legem, restitutum ad voluntatem naturæ et rationis. Et observa quod his subjungatur : « Si non crediderint tibi, neque exaudierint vocem primi signi, credent tamen voci posterioris signi ¹⁶ ; » nam qui non crediderit interpretationi litteræ, is ob animi

A μούμενος αὐτὸν ὁ μαθητὴς ὃν ἠγάπα, πνεῦμα καὶ ζωὴν ἀναγράφει· ἀκουστὸν τοῦ· « Ἦν ἀνακείμενος εἰς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ἀξίως τῆς τιμῆς ἣν πρέπει (87) διδόναι τὸν Ἰὺν τοῦ Θεοῦ, καὶ λαμβάνειν τὸν ἀγαπώμενον ὑπὲρ αὐτοῦ· καὶ νομίζω, ὅτι, εἰ καὶ συμβολικῶς τότε ἀνακείμενος Ἰωάννης ἦν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ γέρωσ τούτου ἀξιωθεὶς ὡς ἐξαίρετου ἀγάπης κριθεὶς ἀξίως τῆς ἀπὸ τοῦ Διδασκάλου, τὸ συμβολικὸν τοῦτο παρίστησιν, ὅτι Ἰωάννης ἀνακείμενος τῷ Λόγῳ, καὶ τοῖς μυστικωτέροις ἐναπαυόμενος, ἀνέκειτο ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Λόγου, ἀνάλογον τῷ καὶ αὐτὸν εἶναι ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, κατὰ τό· « Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. »

B Εἰ μὴ ταπεινότερον δὲ ἀκούομεν καὶ τοῦ· « Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον Ἀβραάμ, » τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τοῦ κόλπου Ἀβραάμ νοήσομεν (88)· ὅπερ, ἐὰν οὕτως διηγησώμεθα, ἀπολογησάμενοι πρὸς τὴν κατ' ἀγνοίαν περὶ τῆς Γραφῆς ἐπαπόρησιν, λεγθεὶς ἂν ὑπὸ τοῦ βουληθέντος ἀθετῆσαι τὴν περὶ τὸν πλούσιον καὶ τὸν πένητα διήγησιν· « Εἰ γὰρ ἀνέκειτο, φησὶν, εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ ὁ Λάζαρος, ἕτερος πρὸ τοῦ τούτου ἐξελεῖν τοῦ βίου, ἦν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ πρὸ ἐκείνου ἄλλος· ἀλλὰ καὶ ἄλλου, φησὶ, δικαίου ἐξελεθόντος, ὁ πτωχὸς ὑπαναστήσεται· » οὐ γὰρ ἑώρα τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ ὁ περὶ τούτων ἐπαπορῶν, καὶ ὅτι δυνατόν ἐστι μύριους ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἀβραάμ ἅμα ἀναπαύεσθαι·

C κοινωνούντας τῶν ἀποκαλυφθέντων αὐτῷ. Εἰ δὲ καὶ ἄλλον τόπον περὶ τῆς τοῦ κόλπου ὀνομασίας δεήσει παραθέσθαι ἀπὸ τῆς Γραφῆς, φέρε ἐξετάσωμεν τίνα τρόπον εἶπε Κύριος τῷ Μωϋσῆ· « Πάλιν εἰσένεγκον τὴν χεῖρά σου εἰς τὸν κόλπον σου· καὶ εἰσῆνεγκε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ· καὶ ἐξῆνεγκεν αὐτὴν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτοῦ· καὶ ἐγένετο ἡ χεὶρ αὐτοῦ λεπρῶσα (89) ὡσεὶ χιών. Καὶ εἶπεν· Εἰσένεγκε τὴν χεῖρά σου εἰς τὸν κόλπον σου· καὶ εἰσῆνεγκε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ· καὶ ἐξῆνεγκεν αὐτὴν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτοῦ, καὶ πάλιν ἀπεκατεστάθη εἰς τὴν χροάν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. » Χαλεπὸν μὲν οὖν ἰδεῖν καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς τίνας σύμβολον εἶναι δύναται τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐπειδὴ χρὴ καὶ ἡμᾶς μὴ ἀλγεῖν ἀπὸ τοῦ ζητεῖν τὸ ὑπο-

D πίπτειν εἰς κρίσιν παραδοῦναι τῷ ἐντευξομένῳ, φησομεν (90), ὅτι ἡ χεὶρ πράξεων πολλαχοῦ σύμβολόν ἐστιν· ὁ δὲ κόλπος Μωϋσέως δύο δυνάμεις ἔχει, τὴν μὲν προτέραν καὶ κατὰ τὰ τοῦ γράμματος νοήματα ποιοῦσαν τὴν πράξιν τοῦ πράττοντος ὡσεὶ χιών, ὅσον ἐπὶ τῆ Ἑβραίων φωνῆ, ἣ καὶ λεπρῶσαν· τὴν δευτέραν καὶ κατὰ τὸν πνευματικὸν νόμον καθάραν, ἀποδεικνύσαν τὴν πολιτείαν, καὶ ἀποκαθιστανομένην εἰς τὸ βούλημα τῆς φύσεως τοῦ λό-

¹³ Joan. i, 18. ¹⁴ Luc. xvi, 22. ¹⁵ Exod. iv, 6, 7. ¹⁶ ibid. 8.

(87) Idem codex Regius, ἀξίως τιμῆς ἣς πρέπει.

(88) Codex Regius, νοήσωμεν· ὅπερ ἐὰν οὕτως ἐτόμεθα, ἀπολογησάμενοι.

(89) Codex Regius, λεπρῶσα.

(90) Καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς τίνας εἰς κρίσιν παραδοῦναι τῷ ἐντευξομένῳ φησομεν. Sic hunc locum, qui in codice Regio omnino mæncus est, sanitaui restituit codex Bodlicianus.

γου. Καὶ τήρει γε, ὅτι ἐπιφέρεται τούτοις τό· « Ἐὰν μὴ πιστεῦσῶσί σοι, μὴδὲ εἰσακούσῶσι τῆς φωνῆς τοῦ σημεῖου τοῦ πρώτου, πιστεῦσῶσί σοι τῆς φωνῆς τοῦ σημεῖου τοῦ δευτέρου· » ὁ γὰρ μὴ πιστεύσας τῇ ἐκδοχῇ τοῦ γράμματος, διὰ μεγαλόνοιαν πιστεύσει τῇ πνευματικῇ τοῦ νόμου διηγήσει. Ἐὰν δὲ τις μὴ πιστεύσῃ τοῖς δυοῖς σημεῖοις τούτοις, τῷ μὲν πρώτῳ, ὅτι λεπρὰν ποιεῖ τὴν πρᾶξιν, τῷ δὲ δευτέρῳ, ὅτι ἀποκαθίστησιν αὐτὴν εἰς τὸ κατὰ φύσιν, τὸ ὕδωρ τοῦτῳ αἷμα γίνεται· γέγραπται γάρ· « Καὶ ἔσται ἔνθ' μὴ πιστεῦσῶσί σοι τοῖς δυοῖς σημεῖοις τούτοις, μὴδὲ εἰσακούσῶσι τῆς φωνῆς σου, λήξει ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἐκχεῖς ἐπὶ τὸ ξηρὸν· καὶ ἔσται τὸ ὕδωρ ὃ ἐν λάθῃ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ αἷμα ἐπὶ τοῦ ξηροῦ. » Καὶ πρόσχες δὲ, ὅτι ἐπὶ τούτου τοῦ σημεῖου οὐκ ἔτι λέγεται τὸ, ἢ, Πιστεῦσῶσί σοι, ἢ, Οὐ πιστεῦσῶσι· δηλοῦται γὰρ, ὅτι τῷ μὴ πιστεύσαντι τοῖς δυοῖς σημεῖοις τὸ λαμβανόμενον ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ὕδωρ αἷμα γίνεται, δι' ἀπιστίαν ποτίμου ἀπολαύειν οὐ δυναμένῳ λόγῳ. Ἀλλὰ γὰρ ἐπανελέθωμεν, πλείονα τοῦ δέοντος διὰ τὸν κόλπον τοῦ Ἰησοῦ παραλαβόντες εἰς τὸν τόπον ἐπὶ τὸ προκειμένον, καὶ μαθόντες, ὅτι ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἦν ἀνακείμενος ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, πάντα πράττωμεν πρὸς τὸ ἐγκριθῆναι τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ ἀγάπῃ· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸ ἀνακείμεθα ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ. Νεύει δὲ τῷ ἀγαπωμένῳ μαθητῇ Σίμων Πέτρος, καὶ μὴ ἀρχοῦμενος τῷ νεύματι φησι αὐτῷ· « Εἰπέ τίς ἐστὶ περὶ οὗ λέγει. » Ἐπεὶ οὖν τὸ νεύειν ἐν ταῖς Παροιμίαις εἰς διαβολὴν λαμβάνεται· ὁ γὰρ φαῦλος ἐνεύει μὲν ὀφθαλμῷ, σημαίνει δὲ ποδὶ, διδάσκει δὲ νεύμασι δακτύλων, καὶ διεστραμμένῃ καρδίᾳ τρεχάινεται (91) κακά· καί· « Ὁ ἐνεύων ὀφθαλμοῖς μετὰ δόλου συνάγει ἀνδράσι λύπας· » λεκτέον, ὅτι φαῦλον οὐ τὸ νεύειν ἐστίν, ἀλλὰ τὸ νεύειν ὀφθαλμῷ, τούτεστι, πλαγιάζειν τὸν ὀφθαλμὸν, καὶ μὴ ἔρθλ' βλέπειν, καὶ τὸ νεύειν μετὰ δόλου ἐστὶ τὸ ψεκτόν· νεύειν δὲ φιλομαθῶς Πέτρου ἔργον ἦν, καὶ ἀκολούθως τῷ τοιοῦτῳ νεύματι λέγειν τῷ συμφορητῇ, ὡς παρῆρσιαν πλείονα ἔχοντι πρὸς τὸν Διδάσκαλον· « Εἰπέ τίς ἐστὶ περὶ οὗ λέγει. » Ἐθούλετο γὰρ ἴσως τὸ κατὰ τὴν προδοσίαν ἦν προδίδωσαν Ἰούδας τὸν Ἰησοῦν μυστήριον ἰδεῖν ὅπερ ἵνα μάθῃ ὁ Πέτρος, Ἰωάννης πρότερον ἀνακείμενος ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐπαναβέβηκε, καὶ ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στήθος. Καὶ τάχα μὴ ἀναπεσόντι ἐπὶ τὸ στήθος, ἀλλὰ μείναντι ἐπὶ τοῦ ἀνακείσθαι ἐν τῷ κόλπῳ, οὐκ ἂν παρέδωκεν ὃν ἐπόθει· μανθάνειν Ἰωάννης ἢ Πέτρος λόγον. Εἰ καὶ ἀνακείμενος οὖν πρότερον μὲν ἦν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὕστερον δὲ ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Ἰησοῦ, διὰ τοῦ δευτέρου ἐν τοῖς τελευταίοις Εὐαγγελίου χαρακτηρίζεται, ὡς μείζονος καὶ διαφέροντος, ὁ τοῦ Ἰησοῦ γνήσιος μαθητῆς· γέγραπται γὰρ, ὅτι « Ἐπιστραφεὶς ὁ Πέτρος βλέπει τὴν μαθητὴν ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Κύριε, τίς ἐστὶν ὁ παραδιδούς σε ; » οὐ γὰρ γέγραπται· « Ὁς ἦν ἀνακείμενος ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ (92). »

A praestantiam credet spirituali legis enarrationi. Quod si quis vero his duobus signis non crediderit, priori quidem, quia leprosam facit actionem; secundo autem, quia eam restituit in naturam suam, aqua huic efficitur sanguis; scriptum est enim 17: « Et erit, si non duobus his signis crediderint, neque audierint vocem tuam; accipies de aquis fluminis, et effundes in siccam humum; eritque aqua illa, quam de flumine acceperis, 440 sanguis in siccam humum. » Et mentem adhibe, quod in hoc signo non amplius dicatur: Credent, vel, Non credent tibi. Innuitur enim, quod non credenti duobus signis, aqua de flumine sumpta fiat sanguis, nequeunti propter infidelitatem frui ratione potabili. Sed redeamus unde aberrarat oratio, cum plura quam praesens locus postulet, de sinu Jesu assumpserimus; cumque didicerimus cum quem amat Jesus recumbere in sinu Jesu, nihil non agamus, quo praecipuo ipsius amore digni judicemur: hunc enim in modum recumbemus etiam ipsi in sinu Jesu. At annuit dilecto discipulo Simon Petrus, nec annuisse contentus inquit illi: « Sciscitare, quisnam sit ille de quo loquitur 18. » Quamobrem quoniam annuere in Proverbiis assumitur in calumniam, nam malus annuit oculo, annuit et pede, docetque nutibus digitorum, corde perverso mala machinans 19; » et: « Qui annuit oculis cum dolo, aggregat viris moerore 20, » dicendum est malum non esse annuere, sed oculo annuere, hoc est, oculo transversa tueri, et non recte videre, et annuere cum dolo, vituperabile esse; at amanter annuere, Petri officium esse, et huic consequenter nutui dicere condiscipulo, tanquam majorem erga Magistrum libertatem habenti: « Sciscitare, quisnam sit ille, de quo loquitur. » Volebat enim fortassis mysterium, quod erat in proditione qua Jesus Judas prodit, nosse; quod ut discat Petrus, Joannes qui prius recubuerat in sinu Jesu, superascendit et recubuit super pectus. Et fortassis non recumbenti super pectus, sed perseveranti in sinu recumbere haudquaquam reddidisset Jesus, quem Petrus et Joannes desiderabant, sermonem. Quamvis igitur antea recumberet in sinu Jesu, deinde vero recubuerit supra pectus Jesu, tamen per secundum illud, utpote majus et excellentius, germanus Jesu discipulus in postremis Evangelii designatur; scriptum est enim: « Conversus Petrus, videt discipulum, quem diligebat Jesus, sequentem, qui et recubuit in caena super pectus ejus, et dixit: Domine, quis est qui tradet te 21? » non enim scriptum est, « Qui recubuit in sinu Jesu. »

17 ibid. 9. 18 Joan. XIII, 24. 19 Prov. VI, 13, 14. 20 Prov. X, 10. 21 Joan. XXI, 20.

(91) Codex Regius, male, τεκτενεύεται.

(92) Pro αὐτοῦ, codex Regius tantum habet τοῦ. Ferrarius legebat Ἰησοῦ.

441 14. Quil vero etiam respondens Dominus A dixerit, videamus. « Ille, inquit, est, cui ego offulam intingam, et porrexero ²². » Dixit igitur hoc Jesus; « cumque intinxisset offulam, » eam sumit, et « porrigit Judæ Simoni Iscariotæ, » et statim post offulam intravit in illum Satanæ ²³, » qui neque antea valuerat intrare, neque etiam mox cum misisset in illius cor ut eum proderet ²⁴. Necesse enim erat, opinor, ob dationem offulæ, ut Jesus reacceperet ab indigno illud præstantius quod habere videbatur, quandoquidem « ab eo qui non habet, et id quod videtur habere, auferetur ab eo ²⁵. » Privatus ergo Judas, veluti indignus, ab excellentiori qui precatus fuerat pacem, recepit ingressum Satanæ in se. Exempli autem gratia, ut intelligatur quomodo Judæ quidem dederit Dominus offulam, ille autem tunc illud a se repulerit quod in se exitium habebat, et fortasse pacem revertentem ab eo qui audivit, et non admisit, ad dicentem: « Si manserit illic filius pacis, pax vestra super illum requiescet; sin minus, pax vestra ad vos revertetur ²⁶, » in medium adducemus quæ in secunda ad Corinthios Epistola hunc in modum sunt scripta: « Vestra copia illorum inopia succurrat, ut et illorum copia vestræ inopiæ ²⁷. » Si enim consideraveris retributionem in hisce rebus rerum terrenarum ad spiritualia, scire poteris quomodo ei qui indignus erat pane, distribuierit offulam, ut per eam a Juda auferret pacem, tanquam indigno qui amplius audiret: « Etenim homo pacis meæ ²⁸; » nam « Sordidus sordescat adhuc ²⁹; » qua ablata, ille qui observabat occasionem ingrediendi in animam illius, et in dantem sibi ingrediendi locum, in Judam ingressus est. Pariter observa Satanam antea non ingressum fuisse in Judam, sed tantum misisse in cor ejus ut Magistrum proderet ³⁰; juxta ea vero quæ nunc accurate exquisivimus, post offulam introisse in eum. Quamobrem caveamus et nos ne quando diabolus in cor nostrum jaciatur qualemcunque sagittam sui ipsius ignitam; nam si jecerit, mox etiam observat tempus ingrediendi. Sed quærat aliquis quare scriptum non fuerit, « Ille est, cui ego offulam dedito ³¹, » sed cum adjectione hac, *intingam*: « Cui ego » enim, inquit, « intingam offulam et porrexero; et cum intinxisset buccellam, » sumit eam, et « porrigit Judæ Simoni Iscariotæ. » In similibus autem **442** locis mentem adhibe, an possis dicere sincerum panem non esse tinctum, sed ex se esse *τρόφιμον*, [hoc est *nutriens*]; illud vero quod Judæ dabatur, non fuisse panem, sed offulam; et non offulam absque im-

14. Τί δὲ καὶ ἀποκρινόμενος εἶπεν ὁ Κύριος, θεωρήσωμεν. « Ἐκεῖνος, φησὶν, ἐστὶν ὃ ἐγὼ βάρῃ τὸ ψωμίον, καὶ δώσω αὐτῷ. » Εἶπεν οὖν τοῦτο ὁ Ἰησοῦς· « καὶ βάρῃ τὸ ψωμίον, » λαμβάνει, καὶ « δίδωσιν Ἰουδᾶ Σίμωνι Ἰσκαριώτῃ (95), καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς, » οὐ δύνηθεις πρότερον εἰσελθεῖν, οὐδ' εὐθέως ἅμα τῷ βεβληκέναι εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῷ αὐτόν. Χρὴν γὰρ, οἶμαι, διὰ τῆς δόσεως (94) τοῦ ψωμίου ἀντιλαβεῖν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ἀναξίου ἔχειν τὸ κρεῖττον ὃ εἶδοκεῖ ἔχειν· « ἀπὸ γὰρ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὁδοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. » ἀφαιρεθεὶς οὖν ὁ Ἰούδας, ὡς ἀνάξιος τοῦ κρεῖττονος τοῦ εἰπόντος (94') κεχώρηκε τὴν εἰς αὐτόν τοῦ Σατανᾶ εἰσοδόν. Παραδειγματικὸς δὲ ἔνεκεν, ἵνα νοσηθῇ πῶς ψωμίον μὲν ἔδωκεν ὁ Κύριος τῷ Ἰουδᾶ, ἐκεῖνος δὲ τότε ἀπέθετο κρεῖττόν τι ἐνσπάρχον ἐν αὐτῷ, καὶ τάχα τὴν εἰρήνην, ὑποσπάρχουσαν ἀπὸ τοῦ ἀκούσαντος, καὶ μὴ παραδεξαμένου ἐπὶ τὸν εἰπόντα, κατὰ τὸ λεγόμενον (95), ὅτι, « Ἐάν μὲν ἦ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτὸν ἀναπαύσεται· ἐάν δὲ μὴ ἦ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει. » παραθητόμεθα καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς Κορινθίους δευτέρας Ἐπιστολῆς ταῦτα οὕτως γεγραμμένα· « Τὸ ὑμῶν περισσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνου περισσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα. » κατανοήσας γὰρ τὴν ἐν τούτοις ἀντιδοσὶν χοικῶν πρὸς πνευματικὰ, δυνήθη ἰδεῖν πῶς τῷ μὴ ἀξίῳ ἄρτου ψωμίον ἐπιδέδωκεν, ἵνα διὰ τοῦ ψωμίου ἀφέλῃ αὐτοῦ, — ὡς ἀνάξιος ἐτι ἀκούειν· « Καὶ γὰρ ὁ ἀνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, » — τὴν εἰρήνην· « Ὁ ῥυπαρὸς γὰρ ῥυπανθήτω ἐτι. » ἥς ἀφαιρεθείσης, ὁ ἐπιτηρῶν καιρὸν τῆς εἰς τὴν (96) ψυχὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ, καὶ τὸν διδόντα αὐτῷ τόπον εἰσελθεῖν, εἰς τὸν Ἰουδαν εἰσῆλθεν (97). Ἄμα δὲ παρατήρει, ὅτι πρότερον μὲν οὐκ εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς εἰς τὸν Ἰουδαν, ἀλλὰ ἐβεβλήκει μόνον εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ (98) ἵνα παραδῷ τὸν διδάσκαλον, κατὰ δὲ τὰ νῦν ἐξεταζόμενα μετὰ τὸ ψωμίον εἰσελθεῖν εἰς ἐκεῖνον. Διόπερ καὶ ἡμεῖς φυλαττώμεθα μὴ ποτε ὁ διάβολος βάλῃ εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν ὅτιποτὸν τῶν πεπυρωμένων αὐτοῦ βελῶν· ἐάν γὰρ βάλῃ, ἐπιτηρεῖ μετὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς εἰσελθεῖν. Ζητήσαι· ὃ ἂν τις διὰ τί οὐ γέγραπται· « Ἐκεῖνος ἐστὶν ὃ ἐγὼ δώσω τὸ ψωμίον, » ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς, *βάρῃ*· « Βάρῃ » γὰρ, φησὶ, « τὸ ψωμίον, καὶ δώσω καὶ βάρῃ τὸ ψωμίον, » λαμβάνει, καὶ « δίδωσιν Ἰουδᾶ Σίμωνι Ἰσκαριώτῃ. » Ὡς ἐν τοιούτοις δὴ τόποις πρόσθετος εἰ δύνασαι τὸν εἰλικρινῆ ἄρτον ἀφαρῆ φάσκειν εἶναι, καὶ καθ' αὐτὸν τρόφιμον· τὸ δὲ τῷ Ἰουδᾶ ἐπιδιδόμενον καὶ οὐκ ἄρτος ἦν τὸ ψωμίον, καὶ οὐ ψωμίον ἀφαρῆς, ἀλλὰ βεβαμμένον τῷ δυνά-

²² Joan. xxi, 26. ²³ ibid. 27. ²⁴ ibid. 2. ²⁵ Matth. xxv, 20; Marc. iv, 25. ²⁶ Luc. x, 6. ²⁷ II Cor. viii, 14. ²⁸ Psal. xl, 10. ²⁹ Apoc. xxii, 11. ³⁰ Joan. xiii, 2. ³¹ ibid. 26.

(95) Codex Regius, Σίμωνος Ἰσκαριώτου.

(94) Idem codex Regius, δόσης, male.

(94') Lacunam, quam asterisco notavit Ruæus, obivium est, sequentium ratione habita, sarcire supplendo εἰρήνην. EDIT. PATROL.

(95) Κατὰ τὸ λεγ. Deest in cod. Bodleiano.

(96) Cod. Reg., corrupte, καὶ βευστῆς εἰς τὴν, etc.

(97) *Εἰσῆλθεν*. Deest in codice Regio, sed legitur in Bodleiano.

(98) *Αὐτοῦ*. Deest in codice Regio, in quo mox legitur: "ἵνα παραδῷ Ἰουδᾶς Σίμωνος Ἰσκαριώτῃς τὸν διδάσκαλον.

μένω ἀποσπᾶσαι τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τοῦ λό-
 γου ἐπὶ ποσὸν ἐγγινομένην βαφῆν, ἵνα μετὰ τὸ ψω-
 μίον εἰσελθῆ ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Ἐγὼ δὲ ζητήσαιμ'
 ἂν ὡς τοῦτω (99) συγγενὲς τὸ ἀπὸ τοῦ κατὰ Ματ-
 θαῖον· « Ὁ ἐμβάψας τὴν χεῖρα μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ
 τρυβλίῳ, οὗτός με παραδώσει· » καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ κατὰ
 Μάρκον· « Ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυ-
 βλίον· » καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ κατὰ Λουκᾶν δὲ, εἰ καὶ μὴ
 ὀνομάζει· τό· « ἐμβάψας, » ἀλλ' ἦ φησὶ γε· « Πλὴν
 ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς
 τραπέζης. » Ὁ μὲν οὖν περὶ τούτου ἀληθῆς λόγος
 παρὰ τοῖς ἐμοῦ εὐρεθεῖται ἂν πολλῶ σοφωτέροις·
 ἐγὼ δὲ στοχάζομαι μήποτε καὶ τὸ ἀναιδὲς τοῦ Ἰουδα
 καὶ ἐν τούτῳ ἐμφαίνεται μὴ τιμῶντος τὸν Διδάσκα-
 λον, ἐν τῷ συνεσθίειν, μηδὲ παραχωροῦντος αὐτῷ
 τῆς εἰς τὸ τρυβλίον ἐμβάψεως, ὡς παρεχώρουσι οἱ
 λοιποὶ. Διόπερ ἐκεῖνον μὲν οὐδεὶς ἐνέβαπτε τὴν
 χεῖρα εἰς τὸ τρυβλίον μετ' αὐτοῦ· οὗτος δὲ, οὐκ
 ἀξιῶν μετ' αὐτῶν ἐμβάπτεται, μετ' αὐτοῦ ἐνέβαπτε,
 τὴν ἰσότητά θέλων ἔχειν πρὸς αὐτὸν, δέον αὐτῷ πα-
 ραχωρεῖν τῆς ὑπεροχῆς. Τάχα οὖν τοῦ αὐτοῦ ἔχε-
 ται· καὶ τό· « Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με
 μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης. » Καὶ χαριεντιζόμενος
 δὲ ποτε εἰς προτροπὴν νεοῖς περὶ τῆς ἐν ἐστίασει
 τιμῆς τῶν πρεσβυτέρων, συγχρῆσι (1) τῷ ῥητῷ,
 ἵνα μὴ συνθλίβουσι τὴν χεῖρα τῶν πρεσβυτέρων. Γέ-
 γραπται γὰρ καὶ τοῦτο· « Μὴ συνθλίβου μετ' αὐτοῦ
 ἐν τῷ τρυβλίῳ. » Οὐκ ἀγνοοῦντες δὲ δόξαν περιέργου
 ζητήσεως, καὶ πείθειν μὴ δυναμένης τὸν ἀκρατῆν
 ἀπολογίας ἀποφέρεσθαι (2) παρὰ τοῖς τούτων ἀκού-
 οῦσι, ταῦτα ἐτολμήσαμεν, κρείττον εἶναι νομίζοντες
 τὸ πάντα βασανίζειν τοῦ παρελθεῖν τι ἀβασάνιστον
 τῶν γεγραμμένων.

15. Εἰσελθόντος μέντοι τοῦ Σατανᾶ εἰς τὸν Ἰουδα,
 « φησὶν αὐτῷ (3) ὁ Ἰησοῦς· Ὁ ποιεῖς, ποιεῖ τά-
 χιον· » τίνι δὲ, αὐτῷ, ἀμφίβολον· ἐπεὶ δύναται αὐτῷ
 τῷ Ἰουδα (4), ἢ τῷ Σατανᾶ εἰρηκέναι ὁ Κύριος·
 « Ὁ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον, » προκαλοῦμενος τὸν
 ἀπαγωγιστὴν ἐπὶ τὴν πάλην (5), ἢ τὸν προδότην
 ἐπὶ τὸ διακονῆσαι τῇ σωτηρίῳ κόσμῳ ἐσομένη
 οἰκονομίᾳ· ἦν οὐκ ἔτι μέλλειν, οὐδὲ βραδύνειν,
 ἀλλ' ὄση δύναμις ταχύνειν ἤθελεν (6)· οὐ δειλιῶν,
 ὡς ὀνομαί τινες τῶν μὴ νοσηάντων τίνα τρόπον
 εἶπε· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον
 τοῦτο, » ἀλλὰ θαρβραλεώτατα ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ἔν' οὗ-
 τως εἶπω (7), ἀποδύομενος. Νομίζω δὲ καὶ τὸν κς'
 ψαλμὸν ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος προφητεῦσθαι
 παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, καὶ τοῦ πονηροῦ παν-
 στρατεῖ ἀγωνιζομένου κατ' αὐτοῦ· οὕστινας ἰδῶν ὀπλι-
 ζομένους καθ' αὐτοῦ, καὶ κινουμένους, ἠνίκα παρ-
 ἔστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθη-

mersione, sed tinctam, et immersam ab eo qui po-
 terat ab anima ipsius avellere omnem tincturam a
 ratione aliquantulum infusam, ut post offulam in-
 grederetur in illum Satanas. At ego adhuc quære-
 rem quod in Matthæo scribitur huic loco affine, sic
 habens : « Qui intinxit mecum manum in catino,
 hic me proditurus est » ; » item illud quod scribit
 Marcus ²² : « Intingens mecum in catino ; » rursus
 etiam quod Lucas ²⁵, etiamsi non dicat, « intin-
 xit, » sed tantum : « Verumtamen en manus me
 prodentis est mecum in mensa. » Atque verus qui-
 dem hisce de rebus sermo inveniatur apud eos qui
 me longe sapientia præstant, ego autem conjector
 ne forte impudentia Judæ appareat hac quoque in
 re, non honorantis Magistrum in convivio, dum una
 comederet ; neque deferentis illi, dum in catino
 immergeret, ut cæteri deferabant. Hanc ob causam
 cum nemo illorum immergeret cum Jesu, ipse qui
 non dignabatur cum illis immergere, æqualitatem
 volens cum illo habere, cum ipso immergebat, cum
 cedere debuisset excellentiæ ipsius. Quamobrem
 huic fortasse proximum est illud : « Verumtamen
 en manus me prodentis, mecum est in mensa. » Ac
 profecto quisquis urbane aliquando juvenes admo-
 nuerit, ut senioribus in conviviis deferant, hoc di-
 cto utetur, ne manum comprimant suorum senio-
 rum. Scriptum est enim et hoc quoque : « Ne con-
 primaris cum eo in catino ²⁶. » Cæterum non igno-
 rantes de curiosa quæstione, et de defensione per-
 suadere auditori non valenti, gloriam non reportari
 apud eos qui hæc audiunt, hæc ausi sumus, melius
 esse rati omnia explorare quam aliquid quod scri-
 ptum sit præterire intactum.

15. Cum vero ingressus fuisset Satanas in Judam,
 « dicit illi Jesus : Quod facis, fac ocus ²⁷ ; » sed
 cui dicat dubium est ; nam vel Judæ vel Satanæ
 potest dixisse Dominus : « Quod facis, fac ocus, »
 invitans vel antagonistam ad pugnam ; vel prodito-
 rem ad subministrandum dispensationi, quæ to-
 to orbi salutifera futura erat ; quam non ampli-
 us retardare, sed pro viribus accelerare
 volebat ; non metuens, ut quidam existi-
 mant, non intelligentes quomodo **443** dixe-
 rit : « Pater, si fieri potest, transeat a me
 calix iste ²⁷, » sed confidentissime ad certamen,
 ut ita loquar, exutus. Proinde arbitror vicissimum
 sextum etiam psalmum ex persona Servatoris pro-
 phetatum fuisse propter tempus passionis, diabolo
 totis viribus adversus eum contendente ; quos intuitus
 adversum se armatos, atque ad pugnam paratos,
 quando « astiterunt reges terræ, et principes una

²² Matth. xxvi, 23. ²³ Marc. xiv, 20. ²⁴ Luc. xxii, 21. ²⁵ Eccli. xxxi, 17, alias xxxiv, 14, 17. ²⁶ Joan. iii, 27. ²⁷ Matth. xxvi, 29.

(99) Codex Regius, male, τὴν τῷ pro τούτῳ.

(1) Συγχρῆσι. Deest in codice Regio.

(2) Ἀποφέρεσθαι. Legendum videtur οὐκ ἀποφέ-
 ρεσθαι.

(3) Φησὶν αὐτῷ. Codex Regius, λέγει, φησὶν
 αὐτῷ.

(4) Idem codex Regius, δύναται τῷ Ἰουδα.

(5) Codex Bodleianus, optime, πάλην. Regius,
 male, πόλιν.

(6) Sic optime habet codex Bodleianus ; Regius
 autem, pessime, ἀλλ' ἢς ἡ δύναμις ἰσχύειν ἤθελεν.

(7) Εἶπω. Deest in codice Regio.

convenerunt adversus Dominum, et adversus Christum ejus²⁸, » inquit²⁹ : « Dominus lux mea, et salus mea, a quo expavescam ? Dominus protector vitæ meæ, a quo expavescam ? Dum appropinquant super me nocentes, ut devorent carnes meas, tribulantes me, et inimici mei, ipsi infirmati sunt, et ceciderunt. Si aciem struant adversum me castra, non timebit cor meum ; si insurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo. » Verumtamen quod dixit Jesus, sive Judæ, sive Satanæ : « Quod facis, fac ocius, » nemo agnovit discumbentium ad quid dixerit ; quidam enim putabant, quod instaret Paschatis dies festus, Jesum dixisse habenti marsupium expensarum, et eorum quæ dabantur in usum pauperum, ut emeret ea quibus opus haberent ad diem festum ; vel ut ex his quæ collecta fuerant, daret pauperibus. At Jesus non hoc dixerat ; sed videns et Satanam ingressum, et Judam admittentem eum, omnesque adversus se insidias, ad certamen veluti exutus, et ad strenue se gerendum pro salute hominum adversum malum, id est diabolium, hoc dixit : « Quod facis, fac ocius. »

16. « Cum accepisset ergo ille offulam, exivit continuo : erat autem nox³⁰. » Dixerat quidem Servator Judæ : « Quod facis, fac ocius ; » at proditor hac una in re Magistro nunc paret ; sumpta namque offula non moratur, sed, ut scriptum est, « exivit continuo, » ut faceret ocium conditionis opus juxta jussionem Jesu ; et vere exivit ; nec enim tantum juxta simpliciore sensum exivit ex domo in qua cæna fiebat, sed etiam omnino exivit a Jesu ; non secus atque illud : « Exierunt a nobis³¹. » Arbitrorque Satanam in Judam ingressum post offulam, ferre non potuisse ut esset in eodem loco cum Jesu ; neque enim ulla convenientia est Christo ad Beliar³². Quæro insuper, nisi id curiosum est, quare tandem huic voci : « Cum accepisset offulam, » non addatur, *et comedisset* ; sed inspicias etiam in ipse ; huic enim verbo *accipiendi, comedendi* verbum addunt evangelistæ, cum volunt ; veluti in 444 panis benedictione scriptum est dixisse Jesum discipulis : « Accipite, comedite³³. » Age igitur, an acceptam offulam non comederit Judas (etiamsi quædam eorum quæ dicturi sumus, convenire non videantur cum superioribus), explanabimus in præsentis loco, judicante lecturo utrum oporteat admittere quæ dicentur. « Cum intinxisset, » inquit, Jesus « offulam³⁴, » et dimisisset eam, scilicet in catino, accipit (sic enim intelliges illud, « cum » ergo « intinxisset offulam, » ne redundet vox *accipit*) ; deinde dicitur : « Dat Judæ Simoni Iscariotæ, et post offulam, tunc ingressus est in illum Satanæ. » Post offulam igitur, fortasse a Juda non comestam, anticipante Sa-

σαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, » φησὶ (8) : « Κύριος φωτισμός μου, καὶ σωτήρ μου Κύριος, τίνα φοβηθήσομαι ; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, ἀπὸ τίνος δειλιάσω ; Ἐν τῷ ἐγγίξειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου, οἱ θλιβόντές με· καὶ οἱ ἐχθροὶ μου, αὐτοὶ ἠσθένησαν καὶ ἔπεσαν. Ἐὰν παρατάξῃται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου· ἐὰν ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν ταύτῃ ἐγὼ ἐλπίζω. » Πλὴν τὸ λεγόμενον εἶτε τῷ Σατανᾷ εἶτε τῷ Ἰούδᾳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, τό· « Ὅ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον, » οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἴρηται· οἱ μὲν γὰρ, διὰ τὸ ἐπικεῖσθαι τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν, ὥντο λέγειν αὐτὸν τῷ ἔχοντι τὸ γλωσσόκομον τῶν ἀναλωμάτων, καὶ τῶν εἰς τὴν χρεῖαν τῶν πτωχῶν διδομένων. B ὅτι· Ἀνήσει (9) οὗτος ὧν χρῆζομεν εἰς τὴν ἑορτὴν ; ἢ, Ἐκ τῶν συναχθέντων ὁς τοῖς πτωχοῖς. Ὁ γὰρ Ἰησοῦς οὐ τοῦτο ἔλεγεν· ἀλλὰ βλέπων καὶ τὸν εἰσελθόντα, καὶ τὸν παραδεξάμενον αὐτὸν, καὶ πᾶσαν τὴν καθ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν, ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδύμενος, καὶ ἐπὶ τὸ ἀριστεύσαι ὑπὲρ σωτηρίας ἀνθρώπων κατὰ τοῦ πονηροῦ, εἶπε τό· « Ὅ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον. »

16. « Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, ἐξῆλθεν εὐθύς· ἦν δὲ νύξ. » Ὁ μὲν Σωτήρ ἔλεγεν· « Ὅ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον, » τῷ Ἰούδᾳ· ὁ δὲ προδότης ἐν τούτῳ μόνῳ ἐπὶ τῷ Διδασκάλῳ πείθεται· λαβὼν γὰρ τὸ ψωμίον οὐκ ἐμέλλησεν, οὐδ' ἐβράδυνεν, ἀλλ' ὡς γέγραπται, ἐξῆλθεν εὐθύς ποιῆσαι τάχιον κατὰ τὴν πρόσταξιν τοῦ Ἰησοῦ τὸ τῆς προδοσίας ἔργον· καὶ ἀληθῶς ἐξῆλθεν· οὐ γὰρ μόνον κατὰ τὸ ἀπλούστερον ἐξῆλθε τοῦ οἴκου, ἐν ᾧ τὸ δεῖπνον ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ τέλει ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἀνάλογον τῷ· « Ἐξῆλθον ἐξ ἡμῶν. » Ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι οὐδὲ ὁ εἰσελθὼν μετὰ τὸ ψωμίον εἰς τὸν Ἰούδαν Σατανᾶς ἔχώρει φέρειν τὸ εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ· οὐδεμίαν γὰρ συμφώνησιν Χριστοῦ πρὸς Βελίαν ἔστιν. Εἰ δὲ μὴ περιέργως ζητῶ, τί δήποτε οὐ πρόσκειται τῷ· « Λαβὼν τὸ ψωμίον, » καὶ φαγῶν, καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις· ὅπου γὰρ βούλεται, προστίθεται καὶ τὸ φαγεῖν ὁ λόγος τῷ λαβεῖν· ὡσπερ ἐπὶ τῆς τοῦ ἄρτου εὐλογίας γέγραπται, ὅτι εἶπε τοῖς μαθηταῖς ὁ Ἰησοῦς· « Λάβετε, φάγετε. » Ἄρ' οὖν λαβὼν τὸ ψωμίον οὐκ ἔφαγεν ὁ Ἰούδας ; φέρε οὖν, εἰ καὶ μὴ συνᾶδειν τινὰ ὀφεί τῶν λεχθησομένων τοῖς προειρημένοις, γυμνάσωμεν τὰ κατὰ τὸν τόπον, κρινούντος τοῦ ἐντευξομένου ὁπότερον (10) χρὴ παραδεξασθαι τῶν λεγομένων. « Βάψας, φησὶ, τὸ ψωμίον » ὁ Ἰησοῦς, καὶ ὄηλον, ὅτι, ἐάσας αὐτὸ ἐν τῷ τρυβλίῳ, λαμβάνει· (οὕτω γὰρ νοήσεις τό· Βάψας οὖν τὸ ψωμίον, » ἵνα μὴ παρέλκη τὸ λαβεῖν·) εἶτα λέγεται, ὅτι· « Δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνι Ἰσκαριώτῃ (11), καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. » Μετὰ τὸ ψωμίον οὖν τάχα μὴ βρωθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰούδα, προλαβόν-

²⁸ Psal. ii, 2.

²⁹ Psal. xxvi, 1-3.

³⁰ Joan. xiii, 30.

³¹ I Joan. ii, 19.

³² II Cor. vi, 15.

³³ Matth.

xvi, 26.

³⁴ Joan. xii, 26.

(8) Idem codex Regius pro φησὶ habet καὶ, male.

(9) Idem codex Regius, ὡνήσῃ.

(10) Codex Regius, ὁπότερα.

(11) Idem codex Regius, Σίμωνος Ἰσκαριώτου.

της τοῦ εισελθόντος εἰς τὸν Ἰούδαν Σατανᾶ τὴν χρῆ-
σιν τοῦ ψωμίου, ἵνα μὴ δνηται ὁ Ἰούδας τῆς ἀπὸ
τοῦ Ἰησοῦ δόσεως τοῦ ψωμίου· τὸ μὲν γὰρ εἶχε δύ-
ναμιν ὠφελῆτικὴν τῷ χρησομένῳ· ὁ δὲ, ἀπαξ βαλὼν
αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδῶ τὸν διδάσκαλον,
φοβούμενος μὴ τὸ βεβλημένον ἐκπέσῃ τοῦ βληθέντος
διὰ τῆς τοῦ ψωμίου χρήσεως, προλαθὼν ἅμα τῷ λα-
εῖν τὸν Ἰούδαν τὸ ψωμίον, εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν, ὅτε
καὶ εἰρημένον τοῦ· «Ὁ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον,» λα-
βὼν τὸ ψωμίον Ἰούδας, ἐξῆλθεν εὐθύς. Καὶ οὕτως
ὁ ἄν οὐκ ἀπιθάνως εἰς τὸν τόπον λέγοιτο, ὡςπερ ὁ
ἀναξίως ἐσθίων τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, ἢ πίνων αὐτοῦ
τὸ ποτήριον, εἰς κρῖμα ἐσθίει, καὶ πίνει, τῆς μῖσθς ἐν
τῷ ἄρτῳ κρείττονος δυνάμεως, καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ,
ὑποκειμένη μὲν διαθέσει κρείττονι ἐνεργαζομένης τὸ
βελτίον, χεῖρονι δὲ ἐμποιοῦσης τὸ κρῖμα· οὕτω τὸ
ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ψωμίον ὁμογενὲς ἦν τῷ δοθέντι (12)
καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις, ἐν τῷ· «Λάβετε, φά-
γετε·» ἄλλ' ἐκείνοις μὲν εἰς σωτηρίαν, τῷ δὲ Ἰούδᾳ
εἰς κρῖμα, ὡς μετὰ τὸ ψωμίον εἰσεληλυθέναι εἰς αὐ-
τὸν τὸν Σατανᾶν. Νοεῖσθω δὲ ὁ ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον
οἷς μὲν ἀπλουστεραῖς κατὰ τὴν κοινοτέραν περὶ τῆς
Εὐχαριστίας ἐκδοχὴν· τοῖς δὲ βαθύτερον ἀκούειν με-
μαθηκόσι κατὰ τὴν θειοτέραν καὶ περὶ τοῦ τροφίμου
τῆς ἀληθείας Λόγου ἐπαγγελίαν· ὡς εἰ ἐν παραδει-
γματι (13) ἔλεγον, ὅτι καὶ ὁ κατὰ τὸ σωματικὸν τρο-
φιμώτατος ἄρτος πυρετον μὲν ὑποκειμένον αἰεῖ, εἰς
ὕγιαν δὲ τὴν εὐεξίαν (14) ἀνάγει. Διὸ πολλάκις λόγος
ἀληθῆς ψυχῇ νοσοῦση, οὐ δεομένη τοιαύτης τροφῆς
κόσμενος, ἐπιτριβεί αὐτὴν, καὶ πρόφασις (15) αὐτῆ
χρῆσιν γίνεται· καὶ οὕτως καὶ τὰ ἀληθῆ λέγειν
κλινωδῆς ἐστι. Τοῦτο δὲ μοι εἰρηται διὰ τὸ ψω-
μίον (16), ὃ ἐμβάψας δίδωσιν Ἰουδᾷ Σίμωνι τῷ Ἰσα-
ριώτῃ (17)· καὶ κεκινήκαμεν λόγον τὸν εἰς ἐκάτερα,
εἴτε χρῆ λέγειν αὐτὸν βεθρωκῆναι λαβόντα, εἴτε κε-
κλινωθῆναι ἀπὸ τοῦ εισελθόντος εἰς τὸν Ἰούδαν Σατανᾶ.
Εἰ δὲ χρῆ ὡς μὴ εἰκῆ παρεβρίμμενον ὑπὸ τοῦ εὐαγ-
γελιστοῦ (18) ἐξετάσει δὲ τὸ, «Ἦν δὲ νύξ,» λεκτέον,
ὅτι συμβολικῶς τότε ἡ αἰσθητὴ νύξ ἦν, εἰκὼν τυγχά-
κουσα τῆς γενομένης ἐν τῇ ψυχῇ Ἰουδα νυκτός·
ἡνίκα τὸ ἐπιφερόμενον σκότος ἐπάνω τῆς ἀδύσου ὁ
Σατανᾶς εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν· ἐκάλεσε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ
σκότος νύκτα· ὡστε νυκτός, φησὶν ὁ Παῦλος, οὐκ
ἐσμὲν τέκνα, οὐδὲ σκότους, λέγων· «Ἄρ' οὖν, ἀδελ-
φοί, οὐκ ἐσμὲν νυκτός, οὐδὲ σκότους τέκνα (19),» καὶ
τό· «Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ἦντες νήφωμεν.» Οὐκ ἦν οὖν
νύξ τοῖς νιπτομένοις τοὺς πόδας ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ,
ἀλλ' ἡμέρα λαμπροτάτη, καθαιρομένοις, καὶ ἀποβ-
ριπομένοις τοὺς ἐν τοῖς ποσὶ τῆς ψυχῆς αὐτῶν βύ-

⁴⁴ 1 Cor. xi, 29. ⁴⁵ Matth. xxvi, 26. ⁴⁷ Joan. xiii, 30. ⁴⁸ Genes. i, 5.

(12) Ὁμογενὲς ἦν τῷ δοθέντι, etc. In eo erant
utraq;ue ὁμογενῆ, quod comedenti pro sanctitate
sua vel impietate salubria esse poterant vel noxia.
In aliis discrepabant, et erant ἑτερογενῆ, ac in eo
praesertim quod offula Judae porrecta merus erat
panis; offula vero datae apostolis specie tantum pa-
nis erant, revera Christi corpus erant: contra quam
ex hoc loco ratiocinando conclusit Edmundus Alber-
tinus in opere *De sacramento Eucharistiae*, lib. ii, in
examine testimoniorum Origenis, cap. 2. Huetius.

(13) Codex Regius, ὡς ἐν παραδειγματι.

(14) Pro τὴν εὐεξίαν codex Regius habet, καὶ
εὐεξίαν, male.

(15) Codex Bodleianus, πρόφασις· editio Huetii,
προφάσεις, male.

(16) Codex Regius, ταῦτα δὲ μοι εἰρηται ψωμίου.

(17) Idem codex Regius, Σίμωνος Ἰσαριώτῃ.

(18) Codex Regius, εὐαγγελίου.

(19) Τέκνα. Deest in codice Regio.

rum filii⁴⁰; » et illud: « Nos autem qui diei filii sumus, sobrii simus⁴¹. » Quamobrem nox non erat his quorum pedes laverat Jesus, sed dies, eaque splendidissima, ut qui jam mundati essent abjicerentque sordes quas in pedibus animæ suæ habebant; excellentiori etiam modo nox non erat recumbenti in sinu Jesu, quod Jesus amore quo illum prosequeretur cunctas solvisset tenebras. Ac ne Petro quidem nox erat contenti id quod sibi cælestis ille Pater revelarat, nempe: « Iu es ille Christus, ille Filius Dei viventis⁴²; » cui tamen neganti nox confestim fuit. Etiam nunc igitur cum egressus est Judas sumpta offula, mox sibi egresso nox fuit; nec enim illic ille vir aderat, cui nomen est Oriens⁴³; scilicet reliquerat, dum egrederetur, justitiæ Solem⁴⁴. Ac Jesum quidem persequeretur Judas tenebrarum plenus; sed tenebræ, et qui ipsas receperat, non apprehenderunt lucem⁴⁵ quam persequerentur. Quocirca cum dixisset tanquam justitiæ sermonem: « Peccavi tradens sanguinem justum⁴⁶, » profectus laqueo se præfocavit; Satana nimirum qui in ipso erat, eum usque ad laqueum adducente, et in hoc ipsum præfocante; quando et animam ejus diabolus attigit; quippe qui talis non esset ut ad diabolium: « At illius animam ne attingas⁴⁷. »

47. « Cum ergo exiisset, Jesus dicit: Nunc glorificatus est Filius hominis, et Deus glorificatus est per eum. Si Deus glorificatus est per eum, et Deus glorificabit eum per se; et continuo glorificabit eum⁴⁸. » Tunc gloriari cœpit Filius hominis post gloriam quæ ob signa et prodigia contigerat, et post gloriam transfigurationis, 446 cum Judas cum Satana in ipsum ingresso, a loco ubi erat Jesus exiit. Quocirca dixit Jesus: « Nunc glorificatus est Filius hominis⁴⁹. » Præterea illud etiam: « Si ego exaltatus a terra fuero, omnia traham ad meipsum⁵⁰, » dictum est a Servatore significante quali morte glorificatus esset Deum; glorificavit enim etiam moriendo Deum. Hanc ob causam, quoniam initium dispensationis morituri Jesu perficiebatur, egresso post offulam Juda, ut contra Jesum negotiaretur, dictum est: « Nunc glorificatus est Filius hominis; » deinde quoniam non liceat glorificari Christum, non glorificato per ipsum Patre, propterea his verbis: « Nunc glorificatus est Filius hominis, » adduntur hæc: « Et Deus glorificatus est per ipsum. » Verumtamen gloria contingens ob mortem pro hominibus non pertinebat ad unigenitum λόγον, seu Sermonem, qui natura mori aptus non erat, neque ad sapientiam, et pietatem, et quæcunque alia esse dicuntur in Jesu diviniora; sed ad hominem, qui erat etiam Filius hominis, genitus ex semine David secundum carnem⁵¹. Quocirca superius quidem dixit: [(20) « Nunc quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum; » in iis au-

πους · και κατ' ἐξοχην οὐκ ἦν νύξ τῶ ἀνακειμένῳ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ · ἡγάπα γὰρ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, και τῆ ἀγάπῃ ἔλυε πᾶν τὸ σκότος. Ἄλλ' οὐδὲ Πέτρῳ ὁμολογοῦντι τὸ · « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, » ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, νύξ ἦν · ἀλλὰ νύξ ἅμα αὐτῷ (21) και ἀρρησις ἦν. Καὶ νῦν τοίνυν ὅτε λαβὼν τὸ ψωμίον ὁ Ἰούδας ἐξῆλθεν εὐθύς, τότε ἐξελθόντι αὐτῷ νύξ ἦν · οὐ γὰρ παρῆν αὐτῷ ὁ ἀνήρ ὃ νομα ἀνατολῆς, καταλιπόντι ἐν τῷ ἐξεληλυθέναι τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον. Καὶ εἶδωκε μὲν τὸν Ἰησοῦν ὁ Ἰούδας τῆς σκοτίας πεπληρωμένος · ἀλλ' ἡ σκοτία, και ὁ ἀνεληφρὸς αὐτῆν οὐ κατελιφε τὸ διωκόμενον φῶς. Διδ και ὅτε εἶπεν ὡς δικαιοσύνης λόγον τὸ · « Ἦμαρτον παραβῶς αἷμα δίκαιον, » ἀπελθὼν ἀπήγγεστο, τοῦ ἐν αὐτῷ Σατανᾶ μέχρι τῆς ἀρχῆς αὐτὸν χειραγωγῆσαντος, και ἐπὶ ταύτην αὐτὸν ἀναρτήσαντος, ὅτε και τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὁ διάβολος ἤψατο · οὐ γὰρ ἦν τοιοῦτος ὡς λεχθῆναι περὶ αὐτοῦ ὑπὸ Κυρίου, ὅπερ εἴρηται περὶ τοῦ Ἰωβ πρὸς τὸν διάβολον · « Ἀλλὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μὴ ἄψῃ. »

et in hoc ipsum præfocante; quando et animam de eo diceretur a Domino, quod de Job est dictum

17. « Ὅτε οὖν ἐξῆλθεν, ὁ Ἰησοῦς λέγει · Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, και ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ · εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, και ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν αὐτῷ · και εὐθύς δοξάσει (22) αὐτὸν. » Ἀρχὴ τοῦ δεδοξασθαι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὰς ἐπὶ τοῖς σημείοις και τέρασι δόξας, και τὴν ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει, τὸ ἐξεληλυθέναι τὸν Ἰούδαν μετὰ τοῦ εἰσελθόντος εἰς αὐτὸν Σατανᾶ ἀπὸ τοῦ τόπου ἔθα ἦν ὁ Ἰησοῦς. Διδ εἶπεν ὁ Κύριος τὸ · « Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Ἐτι δὲ και τὸ · « Ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἐλκύσω πρὸς ἑμαυτὸν, » εἴρηται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος σημαίνοντος ποιῶ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν · ἐδόξασε γὰρ και ἐν τῷ ἀποθνήσκειν τὸν Θεόν. Διδ τοῦτο, ὅτι (23) ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκονομίας τοῦ μέλλειν ἀποθνήσκειν τὸν Ἰησοῦν ἐνηργεῖτο, ἐξελθόντος μετὰ τὸ ψωμίον τοῦ Ἰούδα, ἵνα πραγματούσῃται κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, εἴρηται τὸ · « Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » εἶτ' ἐπει οὐκ ἔνεστι δοξασθῆναι τὸν Χριστὸν, μὴ ἐνδοξαζομένου ἐν αὐτῷ τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦτο πρόσκειται τῷ · « Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, » τὸ · « Καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. » Πλὴν ἡ διὰ τὸν ὑπὲρ ἀνθρώπων θάνατον δόξα οὐ τοῦ μὴ πεφουκὸς ἀποθνήσκειν ἦν μονογενοῦς Λόγου, και σοφίας, και ἀληθείας, και ὅσα ἄλλα εἶναι λέγεται τῶν ἐν τῷ Ἰησοῦ θειοτέρων, ἄλλα τοῦ ἀνθρώπου, ὅς ἦν και Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, γενόμενος ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα. Διὸπερ ἀνωτέρω μὲν εἶπε · « Νῦν ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἀνθρώπων ὅς τὴν ἀληθειαν ὑμῖν λελάληκα. » ἐν τοῖς ἐξεταζομένοις δὲ λέγει τὸ · « Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Τοῦ-

⁴⁰ I Thes. v, 5. ⁴¹ ibid. 8. ⁴² Matth. xvi, 16. ⁴³ Zachar. vi, 12. ⁴⁴ Malach. iv, 2. ⁴⁵ Joan. i, 5. ⁴⁶ Matth. xxvii, 4, 5. ⁴⁷ Job ii, 6. ⁴⁸ Joan. xiii, 31, 32. ⁴⁹ Joan. xiii, 31. ⁵⁰ Joan. xii, 32. ⁵¹ Rom. i, 5.

(20) Hæc a Ferrario prætermissis, e Peronio supplevimus.

(21) Codex Regius, ἅμα τῷ.

(22) Idem codex Regius. δοξάσει.

(23) Ὅτι. Sic legit Ferrarius; codex vero Regius ὅτε.

τον ὅ οἶμαι καὶ ὁ Θεὸς ὑπερύψωσε, γενόμενον ὑπὲρ
 κων μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ· ὁ γὰρ Λό-
 γος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸς (24) οὐκ ἐπιδέχεται
 τὸ ὑπερυψωθῆναι. Ἡ δὲ ὑπερύψωσις τοῦ Υἱοῦ τοῦ
 ἀνθρώπου γενομένη αὐτῷ δοξάσαντι τὸν Θεὸν ἐν τῷ
 ἑαυτοῦ θανάτῳ, αὕτη ἦν μηκέτι ἕτερον αὐτὸν εἶναι
 τοῦ Λόγου, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν αὐτῷ· εἰ γὰρ « ὁ κολλώ-
 μωνος τῷ Κυρίῳ ἐν πνευμά ἐστι, » ὡς καὶ ἐπὶ τούτου
 καὶ τοῦ πνεύματος μηκέτι ἀν λέγεσθαι τό· Δύο εἰσι,
 πῶς οὐχὶ μᾶλλον τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τοῦ
 Λόγου λέγοιμεν γεγενῆσθαι ἐν, ὑπερυψωμένου μὲν τοῦ
 μὴ ἀρπαγμὸν ἠγγισαμένου τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, μένοντος
 δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ ὕψει, ἥ καὶ (25) ἀποκαθισταμένου ἐπ'
 αὐτὸ τοῦ Λόγου, ὅτε πάλιν ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς
 Λόγος ὢν καὶ (26) ἀνθρώπος· ἐν δὲ τῷ θανάτῳ τοῦ
 Ἰησοῦ δοξάσαντος τὸν Θεὸν, τότε « ἀπεκδυσάμενος
 τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρήρ-
 σι φθιαμβεύσας ἐν τῷ ἔξῳ, » καὶ τό· « Εἰρηνο-
 παφίας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἰτε τὰ
 ἐπὶ τῆς γῆς, εἰτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » ἐν τούτοις
 γὰρ πᾶσιν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ Θεοῦ
 δόξασθέντος ἐν αὐτῷ. Ἐπει δὲ ὁ δοξαζόμενος ὑπὸ
 τῆς δόξάζεται, ζητήσεις ἐν τῷ· « Ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς
 τοῦ ἀνθρώπου, » τὸ, ὑπὸ τίνος· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῷ·
 « Ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. » Ὑπὲρ δὲ τῆς τῶν ῥητῶν
 σαφηνείας ἐπιμελῶς προσχώμεν πρώτῳ μὲν λεγομέ-
 νῳ τῷ· « Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, » δευ-
 τέρῳ δὲ τῷ· « Καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, » τρί-
 τῳ δὲ τοιοῦτον συνημμένῳ· « Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν
 αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει (27) αὐτὸν ἐν αὐτῷ, » τε-
 τάρτῳ δὲ· « Καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν. » Ἐὰν μὴ ἄρα
 τοῦτο φάσκη τις ἀναλαβεῖν εἰς συμπλοκὴν τὴν ἐν τῷ
 λήγοντι τοῦ συνημμένου, ἵνα ἀρχηται μὲν τὸ συνημ-
 μένον ἀπὸ τοῦ· « Ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, » λήγη
 ἔτι εἰς τό· « Καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτόν ἐν αὐτῷ, καὶ
 εὐθὺς δοξάσει αὐτόν. » Ἀναγκαιῶς δὲ προσχώμεν τῷ
 τῆς δόξης ὀνόματι, οὐ κειμένῳ ἐπὶ τοῦ παρά τισι τῶν
 Ἑλλήνων μέσου πράγματος (28), καθὸ ὀρίζονται εἶ-
 ναι δόξαν (29) τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἔπαινον· δῆλον,
 ὅτι ἐπ' ἄλλου παρά τοῦτο κέεται ὄνομα ἐκ τοῦ ἐν τῇ
 Ἐξέδῳ οὕτω εἰρημένου· « Καὶ δόξης Κυρίου ἐπλήσθη
 ἡ σκηνή· καὶ οὐκ ἐδυνήθη Μωϋσῆς εἰσελθεῖν εἰς τὴν
 σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, ὅτι ἐπεσκίαζεν ἐπ' αὐτὴν ἡ
 κερύει· καὶ δόξης Κυρίου ἐπλήσθη ἡ σκηνή. » Καὶ
 ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν τοῦτο ἀναγεγραμμένον

tem quæ nunc consideramus et tractamus, hæc ait :]
 « Nunc glorificatus est Filius hominis. » Hunc etiam,
 opinor, Deus exaltavit, factum obedientem usque ad
 mortem, mortem autem crucis⁶¹. Nam illud Verbum
 quod erat in principio apud Deum Deus⁶², non reci-
 pit exaltari. Cæterum exaltato Filii hominis sibi
 facta glorificanti Deum per suam ipsius mortem,
 hæc fuit, ut non amplius ipse aliud esset a Verbo,
 sed idem cum ipso. Nam si « qui adhæret Domino,
 unus est spiritus⁶³, » ut de hoc et de spiritu non
 amplius dicatur quod duo sint; quomodo non ma-
 gis diceremus id quod de Jesu est humanum, fa-
 ctum fuisse unum cum Verbo, exaltato quidem illo
 qui « non rapinam arbitratus est se esse æqualem
 Deo⁶⁴, » sed Verbo manente in sua altitudine, vel
 etiam restituto ad id ubi erat prius, apud Deum,
 Deus Verbum existens, et homo? Altera vero glo-
 rificatio Jesu, Deum per mortem suam glorifican-
 tis, tunc fuit, cum « expoliatos principatus, ac
 potestates ostentavit palam triumphans de illis per
 lignum⁶⁵, » et cum « pacificavit per sanguinem
 crucis ejus, sive quæ in terra sunt, sive quæ in
 cælis⁶⁶. » In his enim omnibus glorificatus est Fi-
 lius hominis, Deo etiam glorificato per eum. Cæterum
 quoniam qui glorificatur, ab aliquo glorificatur, quæ-
 res in his verbis : « Glorificatus est Filius hominis, »
 a quo glorificatus fuerit : similiter etiam in his facies :
 447 « Deus glorificatus est per eum. » Pro quo-
 rum verborum explanatione diligenter adhibeamus
 animum ad primum dictum, scilicet : « Nunc glo-
 rificatus est Filius hominis; » item ad secundum :
 « Et Deus glorificatus est per eum; » et ad tertium
 hoc conjunctum : « Si Deus glorificatus est per eum,
 et Deus glorificabit eum per se; » demum ad quar-
 tum : « Et continuo glorificabit eum⁶⁷. » Nisi forte
 quis dicat hoc repetere Christum ad conjunctionem,
 quæ est in eo quod claudit conjunctum, ut con-
 junctum incipiat ab illis verbis : « Et Deus glorifi-
 catus est per eum, » et desinat in ea : « Et Deus
 glorificabit eum per se, et continuo glorificabit eum. »
 Verum attendamus necesse est gloriæ vocabulo,
 quod apud nonnullos gentiles de re media ponitur,
 ex quo definiunt, gloriam esse laudem a multis profi-
 ciscentem. Perspicuum vero est alia de re hoc no-
 men etiam poni, ex eo quod hunc in modum in

⁶¹ Philip. II, 8, 9. ⁶² Joan. I, 2. ⁶³ I Cor. VI, 17. ⁶⁴ Philip. II, 6. ⁶⁵ Colos. II, 15. ⁶⁶ Colos. I, 20.
⁶⁷ Joan. XIII, 31, 32.

(24) Codex Regius, ὁ γὰρ Λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν
 Θεὸν ὁ Θεὸς Λόγος.

(25) Idem codex Regius, εἰ καὶ, etc.

(26) In eodem codice Regio deest καί.

(27) Codex Regius habet δοξάσει.

(28) Ἐπὶ τοῦ παρά τισι τῶν Ἑλλήνων μέσου
 πράγματος. Ii erant Siniici. Locus est insignis apud
 Lærtium in Zenone : Τῶν δὲ ὄντων φασὶ τὰ μὲν
 ἀγαθὰ εἶναι, τὰ δὲ κακὰ· τὰ δὲ οὐδέτερα. Ἀγαθὰ μὲν
 ὦν, τὰς τε ἀρετὰς, φρόνησιν, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν,
 σωφροσύνην, καὶ τὰ λοιπά· κακὰ δὲ, τὰ ἐναντία,
 ἀρροσύνην, ἀδικίαν, καὶ τὰ λοιπά· οὐδέτερα δὲ, ὅσα
 μὴτε ὠφελεῖ, μὴτε βλάπτει· ὅσον ζωὴ, ὑγεία, ἡδονή,
 εὐχέλως, ἰσχύς, πλοῦτος, εὐγένεια, καὶ τὰ τοῦτοις
 ἐναντία, etc. « Eorum autem quæ sunt, aiunt alia
 bona, mala alia, alia neutra. Bona quidem virtutes

esse, prudentiam, justitiam, fortitudinem, tempe-
 rantiam, et cætera id genus : mala vero his oppo-
 sita vitia, imprudentiam, injustitiam, et cætera :
 neutra vero, quæ neque prosunt, neque obsunt, ut
 est vita, sanitas, pulchritudo, voluptas, vires, opes,
 gloria, nobilitas; et quæ eis opposita sunt, » etc.
 HUETIUS.

(29) Καθὸ ὀρίζονται εἶναι δόξαν, etc. Cicero, II
 Tuscul. : « Gloria est solida quædam res, et ex-
 pressa, ea est consentiens laus bonorum, incor-
 rupta vox bene judicantium de excellenti virtute. »
 Seneca, ep. 102: « Gloriam quoque latius fusam
 intelligo : consensum enim multorum exigit. »
 Item : « Gloria multorum judiciis constat, claritas
 bonorum. » Quintilianus : « Consentiens laus bo-
 norum, gloria appellatur. » HUETIUS.

Exodo dictum sit⁶⁸: « Et gloria Domini repletum est tentorium; nec poterat Moyses ingredi in tentorium testimonii, quod obumbrasset illud nubes; et gloria Domini plenum fuit tentorium. » In tertio etiam Regum huic in modum est scriptum⁶⁹: « Et evenit, cum egrederentur sacerdotes e sanctuario, ut nubes repletet domum Domini, et non poterant sacerdotes stare coram nube ad ministrandum, quod repletet gloria Domini domum. » Quin de Moysis gloria scripta etiam sunt talia in Exodo⁷⁰: « Ut autem descendit Moyses de monte, duæque tabulæ testamenti in manibus erant Moysis: cumque e monte descenderet Moyses, non norat glorificatum fuisse aspectum cutis vultus sui, dum Deus sibi loqueretur. Viditque Aaron et omnes filii Israel Moysen, et erat glorificatus aspectus cutis vultus sui, et timuerunt ei appropinquare. » Hæc gloriæ significatio in Evangelio etiam Lucæ his verbis declaratur⁷¹: « Et facta est, dum oraret, species vultus ejus alia: et vestitus ejus candidus, ac refulgens. Et ecce duo viri loquebantur cum eo, qui erant Moyses et Elias: qui visi in majestate narrabant excessum ejus, **448** quem completurus erat Jerosolymis. » Vide vero in quibus etiam Paulus nomen gloriæ assumat; alicubi enim dicit⁷²: « Quod si administratio mortis, in litteris deformata in saxis, fuit in gloria, adeo ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysis, propter gloriam vultus ejus, quæ aboletur, cur non potius administratio Spiritus erit in gloria? Nam si administratio condemnationis gloria est, multo magis excellit administratio justitiæ in gloria: quandoquidem ne glorificatum quidem est, quod claruit in hac parte, propter eminentem gloriam: si enim quod aboletur, in gloria fuit, multo magis id quod manet, est in gloria. » Alibi vero⁷³: « At nos omnes relecta facie gloriam Domini in speculo representantes, ad eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu. » Rursumque post pauca⁷⁴: « Quod si adhuc velatum est Evangelium nostrum: in his velatum est qui pereunt: in quibus Deus hujus sæculi excæcavit sensus incredulorum, ne illucesceret illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei; » et iterum post pauca⁷⁵: « Quoniam Deus, qui jussit e tenebris lucem illucescere, ipse luxit in cordibus nostris ad illuminationem cognitionis gloriæ Dei, in facie Jesu Christi. » Quorum singula quamvis accurate nunc enarrare non posset proposita enarratio textus evangelici, tamen paucis hæc dicenda sunt. Quantum ad sensum humilem et corporalem attinet, divinior quædam manifestatio in tentorio, et in templo completo facta fuit, et in facie Moysis, qui cum divina natura conversatus fuerat, quantum vero ad anagogen, et aliterum intelligentiam, ea quæ de Deo accurate agno-

τούτων τὸν τρόπον· Καὶ ἐγένετο, ὡς ἐξῆλθον οἱ ἱερεῖς ἐκ τοῦ ἁγίου, καὶ ἡ νεφέλη ἐπλησε τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ οὐκ ἐδύναντο οἱ ἱερεῖς στήναι λειτουργίαν (30) ἐνώπιον τῆς νεφέλης, ὅτι ἐπλησε δόξα Κυρίου τὸν οἶκον. » Καὶ περὶ τῆς Μωϋσέως δόξης ἐν τῇ Ἐξόδῳ τοιαῦτα λέλεχται· « Ὡς δὲ κατέβαινε Μωϋσῆς ἐκ τοῦ ὄρους, καὶ αἱ δύο πλάκες τῆς Διαθήκης ἐπὶ τῶν χειρῶν Μωϋσῆ· καταβαίνοντος δὲ αὐτοῦ ἐκ τοῦ ὄρους, καὶ Μωϋσῆς οὐκ ᾔδει, ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἐν τῷ λαλεῖν αὐτὸν αὐτῷ. Καὶ εἶδεν Ἄαρων, καὶ πάντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐφοβήθησαν ἐγγίσει αὐτῷ. » Τοῦτο τὸ περὶ τῆς δόξης σηµαινόμενον καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ διὰ τούτων δηλοῦται· « Καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ προσεῦχέσθαι αὐτὸν, ἡ ἰδέα τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐτέρα· καὶ ἠλλοιώθη ὁ ἱματισµὸς αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο λευκὸς ἐξαστράπτων. Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο, συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωϋσῆς καὶ Ἡλίας· οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἐμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήµ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ ὅρα ἐπὶ τίσει τὸ ἄνομα τῆς δόξης παραλαµβάνει· ὅπου μὲν γὰρ λέγει· « Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωµένη λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε µὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωϋσέως διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουµένην, πῶς οὐχὶ µᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; Εἰ γὰρ τῇ διακονίᾳ τῆς κατακρίσεως δόξα, πολλῷ µᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ· καὶ γὰρ οὐ δεδόξασται τὸ δεδοξασµένον ἐν τούτῳ τῷ µέρει ἔνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης· εἰ γὰρ τὸ καταργουµένον διὰ δόξης, πολλῷ µᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ. » ὅπου δὲ· « Ἡμεῖς δὲ πάντες, ἀνακεκαλυµµένοι προσώπων τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα µεταµορφουµεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. » καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· « Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυµµένον τὸ Εὐαγγέλιον ἡµῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυµένοις ἔστι κεκαλυµµένον· ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήµατα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ µὴ καταυγάζαι τὸν φωτισµὸν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. » καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· « Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάµψαι, ὃς ἔλαµψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡµῶν πρὸς φωτισµὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἐκαστὸν δὲ τούτων ἀκριβῶς νῦν διηγήσασθαι οὐκ ἀπαιτεῖ ἡ προκειµένη τῆς εὐαγγελικῆς λέξεως διήγησις· πλὴν ὡς διὰ βραχέων τοιαῦτα λεχτέον· Ὅσον μὲν κατὰ τὸ σωματικὸν θειοτέρα τις γέγονεν ἐπιζάνεια ἐν τῇ σκηνῇ, καὶ ἐν τῷ ναῷ συντελεσθεῖσι, καὶ ἐν τῷ προσώπῳ Μωϋσέως τῇ θεῖᾳ φύσει ὁµιλήσαντος· ὅσον δὲ κατὰ τὴν ἀναγωγὴν τὰ περὶ Θεοῦ ἀκριβῶς γνωσκόµενα, καὶ τῷ ἐπιτηδεῖν δὲ ὑπερβολῆν καθαρότητος νῦν θεωρούµενα, δόξα ἂν λέγοιτο εἶναι Θεοῦ ὀφθεῖσα· ἐπεὶ ὁ κε-

⁶⁸ Exod. xi, 52, 33. ⁶⁹ III Reg. viii, 10, 11. ⁷⁰ Exod. xxxiv, 29, 50. ⁷¹ Luc. ix, 29, seq. ⁷² II Cor. iii, 7, seq. ⁷³ ibid. 18. ⁷⁴ II Cor. iv, 3, 4. ⁷⁵ ibid. 6.

(30) Vulgata Græca, στήκειν λειτουργεῖν.

καθαρμένος, καὶ ὑπερναδάς πάντα ὑλικὰ νοῦς, ἵνα Ἀ
ἀκριβῶσθαι τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν οἷς θεωρεῖ, θεο-
ποιεῖται· λεκτέον τοιοῦτον εἶναι τὸ δεδοξάσθαι τὸ
πρόσωπον τοῦ θεωρησαντος τὸν Θεόν, καὶ ὁμίλησαν-
τος αὐτῷ, καὶ συνδιατριψάντος τοιαύτη θέα, ὡς τοῦ-
το εἶναι τροπικῶς τὸ δεδοξασμένον πρόσωπον Μωϋ-
σέως, θεοποιηθέντος αὐτῷ τοῦ νοῦ. Κατὰ τοῦτο δὲ
καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔλεγε τὸ· « Ἡμεῖς δὲ πάντες, ἀνα-
καλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρι-
ζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα. » Ὁσ-
περ δὲ ἡ τοῦ νυκτερινοῦ φωτὸς λαμπρότης ἀνατελ-
λάντος τοῦ ἡλλοῦ ἀμαυροῦται, οὕτω ἡ ὑπὸ Μωϋσέως
δόξα ὑπὸ τῆς ἐν Χριστῷ σύγκρισιν γὰρ οὐκ εἶχεν ἢ
ἐν Χριστῷ ὑπεροχὴ ἢ γινώσκων (31) τὸν Πατέρα
ἐδόξασε περὶ αὐτοῦ πρὸς τὰ ὑπὸ Μωϋσέως γνωσθέν-
τα, καὶ δοξάσαντα τὸ πρόσωπον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· B
διὸ καταργουμένη εἶρηται ἡ ἐπὶ Μωϋσέως δόξα ἀπὸ
τῆς ὑπερβαλλούσης ἐν Χριστῷ δόξης.

agnificatus fuit quam fuerit Moyses ex his quæ a se cognita fuere, et quæ glorificaverunt faciem

18. Τούτων δὲ ἡμῶν κατὰ δύναμιν ἐν βραχέσιν,
εἰς δὲ παρεθέμεθα, λελεγμένων, ἐπανέλωμεν ἐπὶ τὸ·
« Nūn ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδο-
ξάσθη ἐν αὐτῷ. » Γινώσκει οὖν τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς,
αὐτῷ τῷ γινώσκειν αὐτὸν ὄντι μεγίστῳ ἀγαθῷ, καὶ
ὅσον ἂν ὁ ἐπὶ τελείαν γνῶσιν ὦν, ἢ γινώσκει (32)
ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα, ἐδοξάσθη· οἶμαι, ὅτι, καὶ ἑαυτὸν
γινώσκων, (ὅπερ καὶ αὐτὸ οὐ μακρὰν ἀποδεί (33) τοῦ
προτέρου,) ἐδοξάσθη ἐκ τοῦ αὐτὸν ἐγνωκέναι. Εἰ δὲ C
καὶ περὶ τῶν ὄλων γνῶσις (34) συμπληροῖ τὸ μέγε-
θος τῆς δόξης αὐτοῦ, ὅσα ἐστὶ κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ
γνωσκοντος, ζητήσεις· καὶ μήποτε (35) τοῦτό ἐστι
τὸ εἶναι αὐτοσοφία, ἢ τῷ λεγομένῳ αὐτουίῳ τοῦ ἀν-
θρώπου τὸ δεδοξάσθαι ἐκ τοῦ ἠνώσθαι τῇ σοφίᾳ. Ταύ-
την δὲ πᾶσαν τὴν δόξαν, ἢ ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀν-
θρώπου, δωρησαμένου τοῦ Πατρὸς ἐδοξάσθη. Πολλῶν
δὲ ὄντων τῶν συμπληρούντων τὴν δόξαν πᾶσαν τοῦ
ἀνθρώπου, τὸ κατ' ἐξοχὴν τούτων ἀπάντων ὁ Θεὸς
ἐστίν. ὅς, τῷ γινώσκεισθαι ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἀπλῶς
ἐστὶ δοξαζόμενος, ἀλλ' ἐν Υἱῷ δοξαζόμενος· καθ' ὃ
καὶ τολμηρὸν μὲν, καὶ μείζον ἢ καθ' ἡμᾶς ἐστὶ τὸ
εἰς ἐξέτασιν ἑαυτοῦς ἐπιδοῦναι τηλικούτου λόγου·
ὅμως δὲ τολμητέον ὑποβάλλειν τὸ ἐν τῷ τόπῳ ζητη-
θῆναι δυνάμενον. Ζητῶ δὲ εἰ ἐνεστι δοξασθῆναι τὸν
Θεόν, παρὰ τὸ δοξαζεσθαι ἐν Υἱῷ, ὡς ἀποδεδώκαμεν,
μειζόνως αὐτὸν (36) ἐν ἑαυτῷ δοξαζόμενον, ὅτε, ἐν
τῇ ἑαυτοῦ γινόμενος περιωπῇ, ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ γνῶσει,
καὶ τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ ὄσση μείζονι τῆς (37) ἐν Υἱῷ
θεωρίας, ὡς ἐπὶ Θεοῦ χρῆ νοεῖν τὰ τοιαῦτα, δεῖ λέ-

scuntur, quæque acie mentis dispiciuntur, apte pro-
pter excellentiam puritatis dicentur esse gloria Dei
conspicua, quoniam mens mundificata, et quæ ma-
terialia cuncta transcenderit, ut accurate intueatur
visionem Dei, ob ea quæ intuetur, deificatur. Dicen-
dum est etiam ejusmodi esse glorificari faciem ejus
qui Deum intuitus fuerit, et cum ipso conversatus,
quique cum hujusmodi visione consuetudinem ha-
buerit, ut tropice glorificata fuisse Moysis facies
intelligatur, quia mens illius deificata fuerit. In hac
sententiam Apostolus quoque dicebat 16: « Nos au-
tem omnes relecta facie gloriam Domini in speculo
representantes, ad eandem imaginem transforma-
mur. » Ut autem nocturnæ lucis splendor exoriente
sole offuscatur, sic Moysis gloriæ tenebras offundit
gloria quæ est in Christo: 449 cum alioqui ex-
cellentia quæ est in Christo comparationem non
habeat, qua agnoscens Patrem Christus, longe mag-
is a se cognita fuere, et quæ glorificaverunt faciem
destrui a supereminenti gloria quæ est in Christo.

18. Verum enimvero cum hæc pro virili paucis
disseruerimus de his quæ in medium protulimus,
redeamus ad illud: « Nunc glorificatus est Filius
hominis, et Deus glorificatus est per ipsum 17. » Agno-
scens Patrem Filius glorificatus est ipsa Patris agni-
tione, quæ est maximum bonum, et tale ut Filius
glorificetur in perfecta cognitione existens, quæ
agnoscit Patrem. Arbitror vero etiam quod seipsum
agnoscens (quæ ipsa res non procul a priori abest),
glorificatus sit, eo quod seipsum agnoverit. An vero
etiam universorum cognitio magnitudinem gloriæ
ipsius compleat, quæ sunt occulta, quæque aperta
cognoscentis, quæres, et vide ne forte hanc glori-
ficationem Filius hominis habeat, quia unitus sit Sa-
pientiæ cum ipse sit αὐτοσοφία vel, ut vocant αὐ-
τουίός [hoc est Sipientia ipsa, vel Filius ipse.]
Hac autem omni gloria, qua glorificatus est Filius
hominis, a Patre, qui hoc illi donavit, glorificatus
fuit. Multaque cum sint gloriam omnem hominis
quæ compleant, his omnibus præstans est Deus,
qui non simpliciter a Filio, dum cognoscitur, glori-
ficatur; sed per Filium glorificatur. Juxta quod,
audax quidem facinus, supraque captum nostrum
nosmetipsos permittere horum inquisitioni, sed tam-
en audendum est suggerere quod hoc in loco in
questionem adduci possit. Quæro autem an possit
gloria affici Deus, præter gloriam quam habet in
Filio, ita ut tradidimus, majori in se ipso gloria af-
fectus, cum in sua ipsius est specula, propter sui

16 II Cor. III, 18. 17 Joan. XIII, 31.

(31) Codex Regius, ὦν γινώσκων.
(32) Idem codex Regius, αἱ ἐπὶ τελείαν γνῶσιν, ἢ γινώσκει.
(33) Ὁσπερ αὐτὸ καὶ οὐ μακρὰν ἀποδεί, etc. Anonymus apud Photium cod. cxvii, hoc nomine accusatum scribit Origenem, quod Filium dixerit, non noscere Patrem ut seipsum. Quod ipsum hic videtur significare. Nos rem expendimus in Origeniana. HUETIUS.

(34) Codex Regius, male, γινῶσιν.
(35) Καὶ μήποτε, etc. Ita legitur in codice Bodleiano, rectius, opinor, quam in codice Regio, qui sic habet: Καὶ μήποτε τοῦτό ἐστι τὸ εἶναι αὐτῷ σοφία ἢ τῷ λεγομένῳ αὐτῷ Υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δεδοξάσθαι ἐκ τοῦ ἠνώσθαι τῇ σοφίᾳ.
(36) Codex Regius, male, μείζον ὡς.
(37) Τῆς. Deest in codice Regio.

cognitionem et sui contemplationem, quæ major est contemplatione quæ est in Filio, ut de Deo talia intelligere par est: dicendum est perfundi eum ineffabili quadam delectatione, et lætitia, et gaudio, In se ipso sibi placens et gaudens. Quibus vocabulis ego quidem utor non tanquam proprie convenientibus Deo, sed indigus indicibilium, ut ita loquar, verborum, quæ solus ipse, et Unigenitus Filius ejus cum ipso propria locutione effari potest vel cogitare de eo. **450** Cæterum quoniam in hunc locum devenimus, ubi Deus per Christum glorificatur, apposite quæremus quomodo etiam per Spiritum sanctum glorificetur, et per omnes a quibus respecta fuerit vel conspiciatur gloria Domini. Atque arbitrator ego quidem totius gloriæ Dei splendorem esse Filium, ut a Paulo traditum est, dicente: « Qui cum sit splendor gloriæ ⁷⁸; » pervenire tamen particulares splendores ab hoc splendore totius gloriæ ad reliquam naturam rationis capacem. Alioqui non arbitrator percipere aliquem posse omnem splendorem totius gloriæ Dei, nisi Filium Dei. Nunc autem quando œconomia, et mysterium passionis Filii hominis pro omnibus fit non sine Deo, (« Quam ob causam Deus illum superexaltavit ⁷⁹ ») glorificatus est, inquit ⁸⁰, Filius hominis, » non solus, « Deus enim per ipsum etiam glorificatus est. » Ad hujus loci similitudinem exponere quis poterit illud: « Nemo agnovit Filium, nisi Pater ⁸¹; » et illud: « Beatus es, Simon Barjona, quia caro, et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est ⁸². » Quatenus enim Filius non erat mundo agnitus (« In mundo enim erat, et mundus eum non cognovit ⁸³, ») nondum glorificatus erat per mundum, etiamsi, quod per mundum glorificatus non esset, damnum non erat Christi non glorificati, sed mundi Christum non glorificantis. Cum vero Pater cœlestis revelavit his qui e mundo erant Jesu cognitionem, tunc glorificatus est Filius hominis per illos, qui eum cognoverunt, et per eandem gloriam qua glorificatus fuit inter eos qui eum cognoverunt, acquisivit gloriam cognoscentibus ipsum. Qui enim resecta facie gloriam Domini in speculo repræsentant, ad illius imaginem transformantur ⁸⁴. Vide vero unde a gloria dicat et ubi ad gloriam, nimirum a gloria glorificati ad gloriam glorificantium. Cum igitur venit ad œconomiam, a qua et mundo illucescere atque etiam cognitus glorificari debebat, propter gloriam glorificantium eum, dixit: « Nunc glorificatus est Filius hominis: » et quoniam nemo cognovit Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit ⁸⁵, revelaturusque erat Patrem

⁷⁸ Hebr. 1, 3. ⁷⁹ Philip. 11, 9. ⁸⁰ Joan. XIII, 31. ⁸¹ Matth. 1, 27; Luc. x, 22. ⁸² Matth. XVI, 17. ⁸³ Joan. 1, 10. ⁸⁴ II Cor. III, 13. ⁸⁵ Matth. 1, 27; Luc. x, 22.

(38) Μετ' αὐτόν. Ferrarius legebat μετ' αὐτοῦ.

(39) Post verba, ἢ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, editio Huetii habet: εἰ προσέθου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ αὐτοῦ, ἀριστά σοι ἂν ἐθεολογεῖτο, καὶ τελειώτατα. Verum hæc a Ferrario ommissa sunt, et in codice Bodleiano est tantum observatio marginalis scribæ in Origencem animadvertentis.

γειν, ὅτι εὐφραίνεται ἄφατόν τινα εὐαρέστησιν, καὶ εὐφροσύνην, καὶ χαρὰν, ἐφ' ἑαυτῷ εὐαρεστοῦμενος, καὶ χαίρων. Χρῶμαι δὲ τοῦτοις ὀνόμασιν οὐχ ὡς κυρίως ἂν λεχθῆσομενοι ἐπὶ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀπορῶν τῶν, ἐν' οὕτως ὀνομάσω, ἀρρήτων ῥημάτων, ἃ μόνος αὐτοῦ δύναται, καὶ μετ' αὐτόν (38) ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ ἐν κυρίᾳ λέξει λέγειν, ἢ φρονεῖν περὶ αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ τόπῳ γεγόναμεν τοῦ τὸν Θεὸν δοξάζεσθαι ἐν Χριστῷ, παρακειμένως ἂν ζητήσασθαι πῶς δοξάζοιτο καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ ἐν πᾶσιν οἷς ὤφθη δόξα Κυρίου, ἢ δοθήσεται. Ὅλης μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν Υἱὸν, κατὰ τὸν εἰπόντα Παῦλον· « Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, » φθάνειν μέντοιγε ἀπὸ τοῦ ἀπαυγάσματος τοῦτου τῆς ὅλης δόξης μερικὰ ἀπαυγάσματα ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν· οὐχ οἶμαι γὰρ τινα τὸ πᾶν δύνασθαι χωρῆσαι τῆς ὅλης δόξης τοῦ Θεοῦ ἀπαύγασμα, ἢ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ (39). Νῦν οὖν, ὅτε ἡ οἰκονομία τοῦ ὑπερ πάντων πάθους (40) τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται οὐ χωρὶς Θεοῦ, (« Διδὸς Θεὸς αὐτὸν ὑπερ ὕψωσεν, ») « ἐδοξάσθη, » φησὶν, (« ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ») οὐ μόνος· « καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. » Καὶ οὕτως δ' ἂν τὰ κατὰ τὸν τόπον τις διηγήσαιο. Γέγραπται· « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, » καὶ εἰρηται· « Καὶ μακάριος εἶ, Σίμων Βαριῶνα, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ἢ ὁ Πατὴρ μου ὁ οὐράνιος. » Ὅσον οὖν οὐχ ἔγνωστο ὁ Υἱὸς τῷ κόσμῳ, (« Ἐν τῷ κόσμῳ γὰρ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω ») οὐδέπω ἐν κόσμῳ ἐδοξάσαιο (41), καὶ ἦν ἡ ζημία τοῦ μὴ δεδοξασθαι αὐτὸν ἐν τῷ κόσμῳ οὐ τοῦ μὴ δεδοξασμένου, ἀλλὰ τοῦ μὴ δοξάζοντος αὐτὸν κόσμου· ὅτε δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ οὐράνιος Πατὴρ οἷς ἀπεκάλυψεν ἀπὸ τοῦ κόσμου οὐσι τὴν τοῦ Ἰησοῦ γνῶσιν, τότε ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τοῖς ἐγνωκόσιν αὐτόν· καὶ δι' ἧς ἐδοξάσθη δόξης ἐν τοῖς ἐγνωκόσιν αὐτόν, περιποίησε δόξαν τοῖς ἐγνωκόσιν αὐτόν (42)· οἱ γὰρ ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζομενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφοῦνται. Ὅρα δὲ πόθεν ἀπὸ δόξης φησὶ, καὶ τοῦ εἰς δόξαν· ἀπὸ δόξης τῆς τοῦ δοξαζομένου, εἰς δόξαν τὴν τῶν δοξαζόντων. Ἦνίκα οὖν ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν, ἀφ' ἧς ἐμελλεν ἀνατέλλειν τῷ κόσμῳ, καὶ γινωσκόμενος δοξάζεσθαι ἐπὶ δόξῃ τῶν δοξαζόντων αὐτόν, εἶπε τό· « Νῦν ἐδοξάσθη ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου »· καὶ ἐπεὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὃ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ, ἐμελλε δὲ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀποκαλύπτειν τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. Ἦ τό· « Καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, » συνεξτάσεις τῷ· « Ὁ ἑωρακὸς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με· » θεωρεῖται γὰρ ἐν τῷ λόγῳ ὄντι Θεῷ,

(40) Codex Bodleianus, πάθους· editio Huetii, παθόντος.

(41) Codex Bodleianus, δεδοξασται.

(42) Καὶ δι' ἧς ἐδοξάσθη δόξης ἐν τοῖς ἐγνωκόσιν αὐτόν περιποίησε δόξαν τοῖς ἐγνωκόσιν αὐτόν. Hæc desiderantur in codice Regio, sed exstant in Bodleiano, eaque viderat Ferrarius

καὶ εἰκόνη τοῦ Θεοῦ ἀοράτου ὁ γεννησας αὐτὸν Πατήρ, αὐτὸν ἐνδύσαντος τῇ εἰκόνι τοῦ ἀοράτου Θεοῦ εὐθέως ἐνο-
 ρῶν δυναμένου καὶ τῷ πρωτοτύπῳ τῆς εἰκόνης τῷ Πα-
 τρι. Ἔτι δὲ καὶ οὕτως σαφέστερον ἂν τὰ κατὰ τὸν
 τύπον λαμβάνοιτο. Ὡς διὰ τινος τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ
 βλασημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὕτω διὰ τοὺς ἁγίους,
 ὧν βλέπεται τὰ κατὰ ἔργα λαμπρότατα ἐμπροσθεν
 τῶν ἀνθρώπων, δοξάζεται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς τοῦ
 ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ἐν τίνι οὖν ἐδοξάσθη τοσοῦτον ὅσον
 ἐν τῷ Ἰησοῦ, ἔπει ἵνα ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησε, μηδὲ
 εὐρέθη ὄλλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ἡ μηδὲ ἔγνω ἀμαρ-
 τίας; Καὶ τοιοῦτος οὖν ὧν ὁ Υἱὸς ἐδοξάσθη, καὶ ὁ
 Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐ-
 τῷ, ἀντιδιωρεῖται αὐτῷ ὁ Πατήρ τὸ μείζον οὐδ' ὁ Υἱὸς
 τοῦ ἀνθρώπου πεποιοήκε· μείζον γὰρ τῷ δοξάσαντι
 τὸν Θεόν, ἐλάττωσι τὸν διαφέροντα, κατὰ τὸ· Ὁ Πα-
 τὴρ ὁ πέμψας με μείζων (43) μου ἐστίν, ἡ τὸ δοξα-
 σθῆναι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ (44) τὸν ἐλάττωνα
 ἐν τῷ Θεῷ (45) κρείττωσι. Καὶ πολλῶν γε ὑπερέχουσα
 ἡ δόξα ἐν τῷ Υἱῷ ἐστίν, ὅτε δοξάζει αὐτὸν ὁ Πατήρ,
 ἢ ἐν τῷ Πατρὶ, ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ. Καὶ
 ἔκπερ ἐν τῷ μείζονα ἀμειβόμενον τὴν δόξαν, ἢ
 ἰδέσασεν αὐτὸν ὁ Υἱὸς, χάρισασθαι τῷ Υἱῷ τὸ δοξά-
 σαι αὐτὸν ἐν αὐτῷ, ἢ ὁ Υἱὸς ἢ ἐν τῷ Θεῷ δοξαζόμε-
 νος. Εἴτ' ἔπει δὸν οὐδέπω ταῦτα γίνεσθαι ἐμελλε,
 (λέγω δὲ τὸ δοξάζεσθαι τὸν Υἱὸν ἐν τῷ Θεῷ), διὰ τοῦ-
 το ἐπιφέρει τό· Καὶ εὐθύς δοξάσει αὐτόν. Ταῦτα
 δὲ οὐκ ἀγνοῦμεν πολλῶν εἶναι ἐλάττωνα ὧν χωρεῖ ὁ
 τύπος ἔξεταζόμενος, ἀποκαλύπτουτος τοῦ Θεοῦ, καὶ
 ἐπιδημουῦτος τοῦ Λόγου αὐτοῦ εἰς τὸ παραστήσαι τὴν
 δόξαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵψ δύναται δωρησασθαι ὁ Πατήρ
 ἰωρούμενος γνωσθῆναι τὴν πᾶσαν δόξαν τοῦ Θεοῦ.
 δι' ὧς βραχεῖς καὶ πολλῶν ταπεινότεροι τῆς ἀξίας τῶν
 λόγων, καὶ ἐπὶ τοῖς ἐκτεθεῖσι χάριτας ὁμολογοῦμεν
 τῷ Θεῷ οὖσι πολλῶν μείζοσι (46) τῆς ἡμετέρας
 ἀξίας.

presente existente Verbo suo ad demonstrandum
 omnis Dei gloria cognosceretur.] Quare veluti
 omnium exigat, gratias Deo agamus pro his quæ exposuimus; quæ longe sunt majora nostra dignitate.

19. « Τεχνία, εἶμι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· Ζητήσε-
 τί με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι Ὅπου
 ἐγὼ εἰμι, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν, καὶ ὑμῖν λέγω
 ἀρ. » Συναγαγὼν ἔκ τῶν Εὐαγγελίων τὰς ὡς ὑπὸ
 Πιτρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λεγομένας πρὸς τέκνα φω-
 νὰς, θάρρει λέγειν, ὅτι τινῶν ὁ Σωτὴρ Πατήρ ἐστίν· Ὁ
 τῷ μὲν γὰρ παραλυτικῷ φησι· Ὁ θάρσει, τέκνον,
 ἀφίενται σοὶ αἱ ἀμαρτίαι· ἡ τῇ δὲ αιμορροούσῃ· Ὁ θύ-
 γατερ, ἢ πίστις σου σέσωκέ σε. » Καὶ νῦν τοῖς μα-
 θηταῖς λέγει τό· Τεχνία, ἢ ἐμφαίνοντος, οἶμαι, τί
 καὶ τοῦ ὑποκοριστικοῦ, καὶ διδάσκοντος τὴν ἐπι βρα-
 χύτησ τῆς τῶν ἀποστόλων ψυχῆς τότε. Ἐὰν δὲ τις
 ζητῇ Ἄρ' οὖν ὁ παραλυτικὸς ἀκούων, Τέκνον, ἐντελέ-
 στερος ἦν τῶν (47) πρὸς οὐδ' ὁ Λόγος φησι, « Τεχνία »·
 ἀκούσει, ὅτι, εἰ τις μὲν ἐστὶ τεχνίον, πάντως ἐστὶ

Filius ex œconomia, hanc ob causam etiam Pa-
 ter per Filium glorificatus est. Vel illud : « Et
 Deus glorificatus est per ipsum, » examinabis simul
 cum illo dicto : « Qui vidit me, vidit Patrem, qui
 451 misit me 66. » Videtur enim in Sermone existi-
 menti Deo, et imagine invisibilis Dei Pater qui
 ipsum genuit : cum is qui inspexerit in imagine
 invisibilis Dei, statim inspicere etiam possit in
 Patre, qui est primum exemplar. Adhuc hunc in
 modum apertius etiam interpretari potest hic locus :
 cum enim per sanctos, quorum videntur bona opera
 splendidissima coram hominibus 67, glorificatur
 nomen Patris in cœlis, quemadmodum etiam nomen
 Dei per quosdam blasphematur inter gentes 68, in
 quonam perinde glorificatus est Pater, atque in
 Jesu, quandoquidem « peccatum non fecit, nec in-
 ventus fuit dolus in ore ejus 69, » neque cognovit
 peccatum ? Talis igitur cum esset Filius, glorifica-
 tus est, et Deus glorificatus per ipsum est. Quod ad
 Deum glorificatus est per ipsum, Deus illi vicissim
 donat quod majus est re illa quam fecit Filius
 hominis. Majus enim est quod Filius hominis glo-
 rificatus fuerit per Deum, inferior per præstantio-
 rem, quam quod inferior glorificaverit Deum præ-
 stantioiorem juxta illud : « Pater qui misit me, major
 me est 70. » Atque profecto longe excellentior gloria
 est in Filio, quando glorificat ipsum Pater, quam
 sit in Patre, quando glorificatus fuerit per Filium.

Decebatque profecto, ut major vicissim rependens
 gloriam, qua glorificarat eum Filius, gratificaretur
 Filio glorificando eum in se Patre. Deinde quoniam
 hæc jam futura erant (dico autem glorificari Fili-
 um hominis per Deum) idcirco subjungit : « Et
 continuo glorificabit eum 71. » Nec vero ignoramus
 hæc longe inferiora esse his quæ præsens requirat
 locus, quem nunc examinamus revelante Deo, et
 gloriam Dei : [(47') cuique Pater dare posset, ut

parvi, et longe abjectiores quam dignitas sermo-
 num exigat, gratias Deo agamus pro his quæ exposuimus; quæ longe sunt majora nostra dignitate.

19. « Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum.
 Quæretis me, et sicut dixi Judæis : Quo ego abeo,
 vos non potestis venire ; et vobis dico nunc 72. »
 Cum collegeris ex Evangeliiis voces quæ dicuntur a
 Servatore nostro, tanquam a patre ad filios, confi-
 dito dicere Servatorem esse aliquorum patrem.
 Inquit enim paralytico 73 : « Confide, filii, remittun-
 tur tibi 452 peccata ; » feminæ vero fluxu sangui-
 nis laboranti : « Filia, fides tua te salvam fecit 74. »
 Nunc etiam discipulis inquit : « Filioli ; » osten-
 dente, opinor, Jesu nonnullum blandientis affe-
 ctum, simulque docente apostolos etiam tum animo
 pusillos esse. Sin vero quærat aliquis num paraly-
 ticus dictus filius, honorabilior sit illis quibus
 Filius Dei dixit, « Filioli, » is sciatur eum qui sit filio-

66 Joan. xii, 45. 67 Matth. v, 16. 68 Rom. ii, 24. 69 I Petr. ii, 22. 70 Joan. xiv, 28. 71 Joan.

(43) Codex Regius, male, κατὰ ὁ Πατήρ ὁ πέμ-
 φας μείζων, etc.
 (44) Τοῦ. Deest in codice Regio.
 (45) Θεῷ. Deest in eodem codice Regio.
 (46) Codex Regius, μείζων.
 (47) Τῶν. Deest in codice Regio.
 (47') Hæc suppleviuus e Perionio.

lus, esse etiam omnino filium propter quod nec paralyticus dictus filius, prohibitus est esse etiam filiolus : quemadmodum etiam necesse non est ut paralyticus nuncupatus filius, honorabilior sit his quos Filius Dei dixit filiolos. Proinde sciamus necesse est, non ut in hominibus evenit, ut qui filius alicujus fuerit, is illius postea esse frater non possit, ita evenire in Jesu ut aliquis ex filio immutari non possit ut sit illius frater. Quamobrem hi quibus dixit, «Filioli,» post Servatoris resurrectionem (tanquam immutatus Jesu ex resurrectione) fratres illius efficiuntur, qui antea illis dixerat, « Filioli : » unde et scriptum est : «Vade ad fratres meos, et dic illis : Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum; et Deum meum, et Deum vestrum⁹⁵.» Et fortasse quemadmodum licet etiam ex servo Jesu immutari; nam servi erant etiam discipuli, antequam fierent filioli, ut ex hoc dicto perspicuum est : « Vos vocatis me Magistrum et Dominum, et bene dicitis, sum etenim⁹⁶; » et ex illis : « Non est servus major domino suo⁹⁷, » quod scriptum est ante hæc verba : « Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum⁹⁸; » inspicies an servus efficiatur primum discipulus, deinde filiolus, postremo frater Christi, et filius Dei. Inspicies etiam an discipulus inter hos dicendus sit, qui percepturus sit, eo quod seipsum exhibuerit, sermonis scientiam; addiscens a tali tantoque præceptore sapientiam Dei. Caterum hoc dictum : « Adhuc paulisper vobiscum sum, » juxta simpliciore[m] quidem sensum, quod ad contextum attinet, apertum est, quoniam jam futurus non erat amplius cum discipulis; primum quidem comprehensus a cohorte, et tribuno, et a Judæicis ministris qui eum ligatum abduxerunt ad Annam primum, postea vero Pilato traditus, et deinceps ad crucem condemnatus, ac demum factus tribus diebus et tribus noctibus in corde terræ. Juxta profundiore[m] vero sensum quæres an forte post illud « paulisper, » jam non fuerit cum illis, non eo quod illis non adfuerit **453** secundum carnem, et eo quod descenderit cum anima sua ad inferos (hujus enim rei causa non prohibebatur esse etiam cum discipulis ille qui dixerat : « Ubi duo, vel tres congregati fuerint in nomine meo, etiam ego sum in medio eorum⁹⁹; » et : « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi¹, » sed eo quod illud impleretur : « Omnes vos offendemini mea causa in nocte hac : scriptum est enim : Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis², » idcirco non amplius futurus esset cum illis, quia cum dignis est solis. Verum contra hoc objiciet aliquis illud : « In medio vestrum stat, quem vos nescitis³, » dicens eum cum

A τέκνον· διὸ οὐ κεκώλυται τὸν παραλυτικὸν λεγόμενον τέκνον εἶναι καὶ τεκνίον· ὥστε οὐκ ἀνάγκη τὸν ὀνομασθέντα τέκνον τὸν παραλυτικὸν εἶναι ἐντελέστερον τῶν πρὸς οὓς ὁ Λόγος εἶπε τὸ τεκνία. Χρὴ δὲ εἶδέναι, ὅτι οὐχ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὐ δύναται τὸ τέκνον γενέσθαι ὑστερον ἀδελφός οὐ ἐφθασεν εἶναι τέκνον, οὕτως ἀδύνατον μεταβαλεῖν ἐκ τέκνου τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸ γενέσθαι αὐτοῦ ἀδελφόν. Οὗτοι γοῦν πρὸς οὓς εἶπε, « Τεκνία, » μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν, (ὡσπερ εἰ μεταπονηθέντος (48) ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως Ἰησοῦ,) γίνονται τοῦ πρότερον εἰπόντος, « Τεκνία, » ἀδελφοί· διὸ γέγραπται· « Πορεύου πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου (49), καὶ εἶπε αὐτοῖς· Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Καὶ τάχα ὥσπερ ἔστι μεταβαλεῖν B ἐκ δούλου Ἰησοῦ, δούλοι δὲ ἦσαν οἱ μαθηταὶ πρὸ τοῦ εἶναι τεκνία, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ· « Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, ὁ διδάσκαλος, καὶ ὁ Κύριος, καὶ καλῶς λέγετε· εἰμι γάρ· » καὶ τό· « Οὐκ ἔστι δούλος μεῖζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, » ἀναγεγραμμένον πρὸ τοῦ· « Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· » ἐπιστήσεις δὲ εἰ ὁ δούλος πρότερον μαθητῆς γίνεται, εἶτα τεκνίον, εἶτα ἀδελφός Χριστοῦ, καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Μαθητὴν δὲ ἐν τούτοις λεκτέον τὸν ἐκ τοῦ παρέχειν αὐτὸν παραληψόμενον τὴν τοῦ Λόγου ἐπιστήμην, μανθάνοντα ἀπὸ τοῦ τηλικούτου διδασκάλου τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ (50). Τὸ δέ· « Ἐτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι, » κατὰ μὲν τὸ ἀπλοῦστερον, ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν, σαφές ἐστίν, ἐπεὶ ὅσον οὐδέπω ἐμελλε μηκέτι ἔσεσθαι μετὰ τῶν μαθητῶν πρότερον μὲν συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς σπείρας, καὶ τοῦ χιλιάρχου, καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν ὑπηρέτων, οἵτινες δήσαντες, αὐτὸν ἀπήγαγον πρὸς Ἄνναν πρῶτον· μετὰ δὲ τοῦτο τῷ Πιλάτῳ παραδοθεὶς, καὶ ἐξῆς τὴν ἐπὶ σταυρῷ καταδικασθεὶς· εἶτα ποιήσας ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας, καὶ τρεῖς νύκτας. Κατὰ δὲ τὸ βαθύτερον ζητήσεις μήποτε μετὰ τὸ μικρὸν οὐκ εἶ τι ἦν μετ' αὐτῶν· οὐ τῷ μὴ παρῆναι αὐτοῖς κατὰ σάρκα, καὶ τῷ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εἰς ἄδου καταθεθῆκέναι· (τούτου γὰρ ἔνεκεν ἐκώλυτο (51) εἶναι καὶ μετὰ τῶν μαθητῶν ὁ εἰπών· « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, καὶ ἐγὼ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν, » καὶ· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· ») ἀλλὰ τῷ, πληρωθέντος τοῦ· « Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· γέγραπται γάρ· Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς, » μηκέτι εἶναι μετ' αὐτῶν τὸν μετὰ τῶν ἀξίων μόνων τυγχάνοντα. Πρὸς τοῦτο δ' ἂν τις ἀνυποφέρῃ τό· « Μέσος ὑμῶν ἐστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, » λέγων αὐτὸν εἶναι καὶ μετὰ τῶν μὴ γνωσκόντων αὐτόν. Ὅρα δὲ μήποτε οὐ ταυτὸν ἔστι τὸ εἶναι αὐτὸν μετόπισθος, ὅπερ ἐν ἐπαγγελίᾳ ὡς ἀξίους δίδοσαι, τῷ ἐστηκέναι αὐτὸν καὶ μὴ γνωσκόμενον ἐν μέσῳ τῶν μὴ γνωσκόντων· ἐν ἐπαγγελίᾳ μὲν γὰρ τό· « Ὅπου δύο

⁹⁵ Joan. xx, 17. ⁹⁶ Joan. xiii, 13. ⁹⁷ ibid. 16. 20. ¹ Matth. xxvi, 31. ² Joan. 1, 26.
 (48) Codex Bodleianus, μεταπονηθέντος.
 (49) Μοῦ. Deest in codice Regio.
 (50) Μαθητὴν δὲ ἐν τούτοις... διδασκάλου τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Hæc desiderantur in codice Re-

⁹⁸ ibid. 33. ⁹⁹ Matth. xviii, 20. ¹ Matth. xxviii, 20.
 gio, sed exstant in Bodleiano, eaque viderat Ferrarius.
 (51) Ἐκωλύετο. Scribendum videtur οὐκ ἐκωλύετο.

ἡ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἔμδν δομα, κάγω εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν· » καὶ τό· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, » οὐ τοιοῦτον δὲ τό· « Μέσος ὑμῶν ἐστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. » Καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ τοίνυν ὁ εἰπὼν· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, » φησὶ τό· « Ἐτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. » Ὁ δὲ λέγων· « Ἐτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι, » οὐκ ἂν παρόντι αἰσθητῶς τῷ Ἰουδα, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἵνα παραδῶ τὸν Σωτῆρα, εἶπεν ἂν αὐτῷ τό· Μετὰ σοῦ (52) εἰμι· οὐκ ἔτι γὰρ ἦν μετ' αὐτοῦ, οὐδ' ὅτε βέβηκε τὸ ψωμίον ἐδίδοι αὐτῷ· ἀλλ' ὅτε μετὰ τὸ ψωμίον, ὅτε ἦλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς, πολλῶν πλέον οὐκ ἦν ὁ Χριστὸς μετὰ τοῦ Ἰουδα, μακρῶν ἄντων ἐαυτὸν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Τίς γὰρ συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελίαν; » Εἰ καὶ μικρὸν δὲ ἔτι μετὰ τῶν τεκνίων ἐμελλεν εἶναι ὁ πατὴρ αὐτῶν Ἰησοῦς, χρῆ εἶδέναι τὸ μέγα « τὸ μικρὸν » ἐκεῖνο, εἰ καὶ μὴ ἦν μετ' αὐτῶν, οὐδὲν ἤττον ἐκεῖνοι ζητεῖν ἐμελλον τὸν Ἰησοῦν· ὡς ὁ Πέτρος μετὰ τὸ ἀρῆψασθαι πικρῶς ἐκλαίεν, οἶμαι, ζητῶν τὸν Ἰησοῦν. Νῦν μὲν οὖν τό· « Ἐτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι, » λέλεκται· ὀλίγῳ δὲ ὑπερον, « Μικρὸν, φησὶ, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν ἔψεσθέ με· » ὅτε λεγόντων τῶν μαθητῶν· « Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει, μικρὸν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ· γνοῦς ὁ Ἰησοῦς καὶ ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, εἶπεν αὐτοῖς· Περὶ τοῦτο ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον, μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ἔψεσθέ με· Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε, καὶ θρηνησέτε ὑμεῖς· ὁ κόσμος δὲ χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται· » τὸ γὰρ μικρὸν ἐκεῖνο, ἐν ᾧ οὐκ ἐθεώρουν αὐτὸν, ἐζήτουν Ἰησοῦν· διὸ ἐκλαίον, καὶ ἐθρήνουν, τῆς λύπης αὐτῶν εἰς χαρὰν μεταβαλλούσης, ὅτε ἐπληροῦτο τό· « Καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ἔψεσθέ με. » Ἐν οἷς ἐξετάσεις εἰ ὁ μετὰ μικρὸν μὴ θεωρῶν αὐτὸν, εἰ μέλλει μετὰ τοῦτο ἔψεσθαι αὐτὸν, μετ' οὐ παλὺ πάντως ἔψεσθαι αὐτὸν, νοούντων ἡμῶν τό· « Καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ἔψεσθέ με. » Τὸ δὲ ζητεῖν τὸν Ἰησοῦν ζητεῖν ἐστὶ τὸν λόγον, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, ἅπερ πάντα ἐστὶν ὁ Χριστός. Τινὲς δὲ ζητοῦσιν αὐτὸν τῶν ἐωρακῶτων σημεῖα, καὶ σὺν τῷ ἐωρακῆναι λαθόντων ἀπ' αὐτοῦ ἄρτον, καὶ φαγόντων, αἰτίου τοῦ ζητεῖν αὐτοῖς γενομένου τοῦ τεθράφθαι ἀπὸ τοῦ Λόγου· « Ζητεῖτε γὰρ με, φησὶν, οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε. » Εἶτα ἐπεὶ πρότερον τοῖς Ἰουδαίοις εἰρήκει· « Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἐμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε, » καὶ, « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν, » ἐπ' ἐκεῖνο ἀναφέρων τὸ προκειμένον φησὶ· « Καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν, καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι· » ὡς γὰρ ἐκεῖνοις, φησὶ, τοῦ· εἶπον, οὕτως καὶ ὑμῖν· ἀλλὰ καὶ ὑμῖν τοῦτο λέγω, οὐ περὶ πλείονος χρόνου· οὕτω γὰρ ἀκούω τοῦ·

A his etiam esse a quibus non cognoscatur. Sed vide ne forte idem non sit esse cum aliquo, quod in promissione tanquam dignis datur, et stare in medio non agnoscentium eum. Cum enim sit in promissione illud : « Ubi duo, vel tres congregati fuerint in nomine meo, ego etiam in medio eorum sum ; » et illud : « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi , » non ejusmodi est illud : « In medio vestri stat, quem vos nescitis. » Proinde qui dixerat : « Ecce ego vobiscum sum, » in præsentī contextu inquit : « Adhuc paulisper vobiscum sum. » Et qui dicit : « Adhuc paulisper vobiscum sum, » haudquaquam præsentī sensibiliter Judæ, in cuius cor jam immiserat diabolus, ut proderet Servatorem, dixit : Tecum sum; non amplius enim erat cum ipso, cum intinctam offulam ipsi porrigeret. Quando vero post offulam ingressus est in Judam Satanas, multo minus erat cum illo Jesus, abducente procul seipsum a Servatore; « Quæ enim convenientia Christi cum Beliar ? » Quamvis autem adhuc paulisper cum filioliis futurus esset Jesus, ipsorum pater, sciamus oportet illud « paulisper, » magnum esse. Nam etiamsi cum illis non erat Jesus, nihilominus quæsituri erant Jesum; quemadmodum Petrus post negationem amare flevit, quærens, opinor, Jesum. Nunc igitur illud : « Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum » dictum est : paulo autem post ait : « Pusillum, et jam non videbitis me; et iterum pusillum, et videbitis me : » quando dicentibus discipulis : « Quid est hoc, quod dicit, Pusillum ? nescimus quid loquatur, cum intellexisset Jesus quia vellent eum interrogare, dixit illis : De hoc quæritis inter vos, quod dixi : Pusillum, et non videbitis me; et iterum pusillum, et videbitis me : Amen, amen dico vobis : Plorabit, 454 et lamentabimini vos; mundus autem gaudebit; vos autem mœrore afficiemini, sed mœrore vester vertetur in gaudium 5. » Illo enim pusillo tempore, quo non videbant eum, quærebant Jesum. Quocirca plorabant, et lamentabantur, sed mœrore commutato illis in gaudium, implebatur tunc illud : « Et iterum pusillum, et videbitis me. » In quibus disquires an is qui post pusillum ipsum visurus non est, si quidem postea illum visurus est, post tempus non longum ipsum omnino visurus sit; considerantibus nobis illud : « Et iterum pusillum, et videbitis me. » Cæterum quærare Jesum, est quærare sermonem, sapientiam, justitiam, veritatem et potentiam Dei, quæ omnia est Christus. Quærent vero quidam eum ex his qui signa viderunt, quique cum ipso videre sumpserunt ab eo panem, et comedunt : habentibus illis quærendi causam, eo quod nutriti fuerint a Adô et Filio Dei : « Quæritis enim me, inquit, non quia signa videritis, sed quia comederitis ex panibus, et saturati sitis 7. » Deinde quoniam antea

¹ II Cor. vi, 15. ²⁻⁵ Joan. xvi, 16-20. ⁷ Joan. vi, 26.

(52) Codex Regius, male, μετ' αὐτοῦ.

Judæis dixerat : « Ego vado, et quæretis me, et in peccato vestro moriemini »; et : « Quo ego vado, vos non potestis venire; » ad illud referens id de quo agimus, inquit : « Et sicut dixi Judæis : Quo ego abeo, vos non potestis venire; ita etiam vobis dico nunc. » Ut enim illis, inquit, hoc dixi, sic etiam vobis; sed vobis etiam hoc dico non de multo tempore. Sic enim ego intelligo illud, « etiam vobis dico nunc, » quæ non idem sonant ac si dixisset : Et vobis dico, absque additione vocabuli, *nunc*. Judæi enim, quos præviderat morituros in peccato suo, ire non poterant, nec ad breve tempus quo abibat Jesus; at vero discipuli post illud pusillum tempus, in quo non amplius futurus erat cum eis, propter ea quæ superius diximus, poterant sequi Sermonem abeuntem ad suas ipsius dispensationes. Et nisi his verbis, « quo ego vado, vos non potestis venire, » præposita fuissent hæc, « sicut dixi Judæis, » simplicius existimassemus hæc etiam dicta fuisse, referentes verbum *nunc* ad id temporis, quo anima Jesu e vita decedebat. Cæterum si Judæi perituri erant, et Jesus periturus, descensusque ad inferos, quomodo ire non poterant quo Jesus abibat? Sed dicit aliquis 455 quod in paradiso Dei etiam futurus erat Jesus, ad quem, qui in peccatis suis moriebantur, proficisci non poterant; discipulos vero Jesu cum tunc ire non possent, postea potuisse; idcirco Judæis in peccato suo morientibus dictum fuisse : « Quo ego abeo, vos non potestis venire »; discipulis vero : « Quo ego abeo, vos non potestis venire nunc »¹⁰. Elocutionis enim talis est ordo : Sicut dixi Judæis, etiam vobis dico : Quo ego vado, vos non potestis venire nunc. Quamquam sic etiam non parum quæstionis habet hic locus, propter hoc : « Filius hominis aget in corde terræ tres dies et tres noctes »¹¹. Nam quomodo tres dies et tres noctes egit in corde terræ, qui simul atque cum decessisset e vita, futurus erat in paradiso Dei, juxta illud : « Hodie mecum eris in paradiso Dei »¹²? Sic autem perturbavit hoc dictum nonnullos, ceu absolum, ut suspicari ausi fuerint hæc verba : « Hodie mecum eris in paradiso Dei, » addita fuisse Evangelio ab aliquibus illud adulterantibus. At vero nos juxta simpliciorum quidem sensum intelligimus, eum fortasse, antequam abiret in cor terræ, ut vocant, restituisse in paradiso Dei dicentem sibi : « Domine, memento mei, dum veneris in regnum tuum »¹³; juxta vero profundiorum sensum dicimus plerumque

¹⁰ Joan. viii, 21. ¹¹ Joan. xiii, 33. ¹² Joan. viii, 21. ¹³ Joan. xiii, 33. ¹⁴ Matth. xii, 40. ¹⁵ Luc. xiiii, 43. ¹⁶ ibid. 42.

(53) Οἱ δὲ μαθηταί, μεθ' ὧν ἔμελλε μικρὸν χρόνον μηκέτι εἶσεσθαι μετ' αὐτῶν, διὰ τὰ προειρημένα οὐκ ἐδύναντο, etc. Hæc videntur vertenda quemadmodum vertit Perionius, « Discipuli autem, cum quibus brevi tempore jam futurus non erat, ob ea quæ paulo ante dicta sunt, non poterant, » etc. Sed aliter fortasse legebat Ferrarius, et rectius quidem; ideoque nihil immutamus.

(54) Codex Regius, male, καθὼς εἶπε. Ibidem.

« Καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι, » ὅπερ οὐκ ἔστι ταυτῶν τῶν Καὶ ὑμῖν λέγω, χωρὶς προσθήκης τῆς, ἄρτι. Ἰουδαῖοι μὲν γάρ οὐκ προέβλεπον ἐν τῇ ἑαυτῶν ἀμαρτίᾳ ἀποθανομένους οὐκ ἐπὶ βραχυνόμῳ χρόνῳ οὐκ ἐδύναντο ἤκειν, ὅπου ὑπῆγεν ὁ Ἰησοῦς· οἱ δὲ μαθηταί, μεθ' ὧν ἔμελλε μικρὸν χρόνον μηκέτι εἶσεσθαι μετ' αὐτῶν, διὰ τὰ προειρημένα οὐκ ἐδύναντο (53) ἔπεσθαι τῷ Λόγῳ ἀπὸντι ἐπὶ τὰς ἑαυτοῦ οικονομίας. Καὶ εἰ μὴ προετίτακτο τοῦ· « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν, » τό· « Καθὼς εἶπον (54) τοῖς Ἰουδαίοις, » κἂν ἀπλούστερον ἐδόκουν μὲν ταῦτα εἰρησθαι, ἀναφερόμενα ἐπὶ τὴν ἀπὸ τοῦ βίου ἔξοδον τῆς Ἰησοῦ ψυχῆς νῦν. Εἰ δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἀποθνήσκουν ἔμελλον, καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποθανῶν, καὶ καταβαίνων (55) εἰς ἔδου, πῶς ὅπου ὁ Ἰησοῦς ὑπῆγεν, ἐκεῖνοι οὐκ ἐδύναντο ἀπελθεῖν; Ἄλλ' ἔρει τις, ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ ἔμελλε γίνεσθαι τοῦ Θεοῦ, ἐνθα οἱ μὲν ἐν ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῶν ἀποθανοῦμενοι γίνεσθαι οὐκ ἔμελλον, οἱ δὲ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ τότε μὲν οὐκ ἐδύναντο ἐκεῖ γενέσθαι, ὅτερον δὲ· διὰ τοῦτο πρὸς μὲν τοὺς ἐν ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῶν ἀποθανομένους Ἰουδαίους λέλεκται τό· « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν· » πρὸς δὲ τοὺς μαθητάς· « Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν ἄρτι· » τὸ γὰρ ἔξης τῆς λέξεώς ἐστι τοιοῦτον· Καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ ὑμῖν λέγω· Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν ἄρτι. Καὶ οὕτω δὲ οὐκ ὀλίγην ἔχει ζήτησις ὁ τόπος διὰ τό· « Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ποιήσει τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας· » πῶς γὰρ τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ποιήσει ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, ἅμα τῇ ἐξόδῳ ἐν τῷ παραδείσῳ ἔμελλον (56) εἶσεσθαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τό· « Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσθ ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ; » Οὕτω δὲ ἐτάραξεν ἱνασ ὡς ἀσύμφωνον τὸ εἰρημένον, ὥστε τολμήσαι αὐτοὺς ὑπονοῆσαι προστεθῆσθαι τῷ Εὐαγγελίῳ ἀποτινων ῥαδιουργῶν αὐτὸ τό· « Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσθ ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ. » Ἡμεῖς δὲ φάμεν ἀπλούστερον μὲν, ὅτι τάχα πρὶν ἀπελθεῖν εἰς τὴν λεγομένην καρδίαν τῆς γῆς ἀπεκατέστησεν εἰς τὸν παρὰ τὸν Θεοῦ τὸν εἰπόντα αὐτῷ· « Μνήσθητί μου, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου· » βαθύτερον δὲ, ὅτι πολλαχῶς τὸ, σήμερον, ἐν τῇ Γραφῇ καὶ ἐπὶ ὄλον παρατείνει τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα· ὥστερ δὲ καὶ ἐν τῷ· « Ἐφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον, » καί· « Οὗτος πατήρ Μωαβιτῶν μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας, » καί· « Σήμερον ἔαν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, καὶ μὴ ἀπόστητε ἀπὸ Κυρίου. » Ἐν τῇ σήμερον οὐκ ἡμέρα ἐπαγγέ-

pro κἂν ἀπλούστερον ἐδόκουν μὲν ταῦτα εἰρησθαι, ἀναφερόμενα, etc. Ferrarius videtur legisse : κἂν ἀπλούστερον ἐδοκοῦμεν ταῦτα εἰρησθαι ἀναφερόμενοι, etc., quæ lectio ferri non potest.

(55) Καὶ καταβαίνων. In codice Regio adest καί. Forte legendum ἀποθανῶν καταβαίνειν.

(56) ἔμελλον. Forte scribendum, μέλλων, vel legendum, ὅς ἅμα τῇ ἐξόδῳ ἐν τῷ παραδείσῳ ἐμελέν, etc.

λαται (57) αὐτῷ ἀξιώσαντι μνησθῆναι αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ τὸ ἐν τῷ ἐνεστηκότῃ αἰῶνι πρὸ τοῦ μέλλοντος ποιῆσαι αὐτὸν γενέσθαι σὺν αὐτῷ (58) ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν διὰ μέσου ἐν παρεκβάσει εἰς τὸ προειρημένον εἰρησθῶ· τοῖς δὲ μαθηταῖς ἀκολουθεῖν βουλομένοις τῷ Ἰησοῦ, οὐχ ὡς ἂν οἱ ἀπλούστεροι ὑπολάβοιεν σωματικῶς, ἀλλ' ὡς δηλοῖ τὸ· «Ὅς ἂν μὴ ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθήσῃ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος εἶναι μαθητῆς,» φησὶ νῦν ὁ Κύριος ὅτι, «Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθειν ἔρτι.» εἰ γὰρ ἐβούλοντο ἀκολουθεῖν τῷ Λόγῳ, καὶ ὁμολογεῖν αὐτὸν μὴ σκανδαλιζόμενοι ἐν αὐτῷ, ἀλλ' οὐκ ἐδύνατό πω τοῦτο ποιεῖν· Ὁὕτω γὰρ ἦν Πνεῦμα, ὅτι Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη. Καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ. Ἄπεισι δὲ ὁ Λόγος τὰς ἑαυτοῦ πορείας· καὶ ἀκολουθεῖ μὲν αὐτῷ ὁ Λόγος ἐπόμενος· οὐ δύναται δὲ ἀκολουθεῖν ὁ μὴ εὐτρεπισμένος ἀξίως αὐτοῦ ὡς κατ' Ἰγνη (59) βαίνειν τοῦ λόγου ὁδηγοῦντος πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα τοὺς πάντα πράττοντας, ἵνα καὶ δύνωνται αὐτῷ ἕπεσθαι, καὶ ἀκολουθῶσιν αὐτῷ, ἕως ἂν (60) εἴπωσιν ἀξίως τῷ Χριστῷ· «Ἐκολλήθη ὀπίσω σου ἡ ψυχὴ μου.» Ἀυτάρκη δὲ περιγραφὴν εἰληφότος τοῦ λβ' τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν, αὐτοῦ ποῦ καταπαύσομεν τὸν λόγον.

qui nihil non agunt ut possint illum sequi, et sequuntur eum, donec, ut Christo dignum est dicant: «Adbæsit anima mea post te¹⁵.» Verum cum secundus et tricesimus tomus Explanationum in Evangelium a Joanne traditum sufficientem scriptionem acceperit, illius sermonem hic finiemus (61).

Δείκουσιν οἱ τόμοι τριακοστὸς τρίτος, καὶ τριακοστὸς τέταρτος, καὶ τριακοστὸς πέμπτος, καὶ τριακοστὸς ἕκτος, καὶ τριακοστὸς ἕβδομος, καὶ τριακοστὸς ἔνατος.

EK TON

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

EX ORIGENIS

HOMILIIS IN ACTA APOSTOLORUM (62).

Ἐκ τῆς εἰς τὰς Πράξεις ὁμιλίας δ'.

⁵⁷ Ἐδει πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον διὰ στόματος Δαυὶδ περὶ Ἰούδα·

¹⁵ Matth. xxviii, 15. ¹⁶ Gen. xix, 37. ¹⁷ Psal. Joan. vii, 39. ²¹ I Cor. xii, 3. ²² Psal. lxii, 9. ²³

(57) Codex Regius, ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἐπαγγέλλεται. Ibidem pro αὐτῷ ἀξιώσαντι, forte scribendum αὖ τῷ ἀξιώσαντι.

(58) Σὺν αὐτῷ. In codice Regio deest σὺν.

(59) Codex Regius, εὐτρεπισμένος, ὡστε εὐτόνωσ αὐτ' Ἰγνη.

(60) Ἄν ἀξίως. Deest in codice Regio.

(61) Ambrosius Ferrarius in fine interpretationis suæ sic lectorem alloquitur: «Lector amice, scito me in hoc libro vertendo summa usum esse fide, ac diligentia, ut nihil prorsus sit immutatum ab eo, quod scribit Auctor. Scito præterea me nihil invenisse in hoc libro, quod videatur decretis sanctæ matris Ecclesiæ adversari; nam si invenissem, aut librum non vertissem, aut locum signassem sus-

vocabulum, hodie, in Scriptura extendere præsens tempus in totum sæculum, ut in illud: «Divulgatum est hoc verbum apud Judæosque hodie¹⁵;» et: «Hic est pater Moabitarum usque in hodiernum diem¹⁶;» et: «Hodie si vocem ejus audieritis, ne recedatis a Domino¹⁷.» Itaque oranti latroni ut sui memoria habeatur in regno Dei, promittit Christus in vocabulo hodie se facturum, ut latro ipse secum sit in regno Dei in præsentem sæculo ante futurum. Sed hoc per digressionem dictum sit in id quo de agimus. At vero discipulis volentibus sequi Jesum, non ut simpliciores rentur, corporaliter, sed ut significat illud¹⁸: «Qui non tulerit crucem suam, et me subsequutus fuerit, non est dignus meus esse discipulus,» inquit nunc Dominus¹⁹: «Quo ego abeo, vos non potestis venire nunc.» Nam etiamsi sequi volebant Verbum Dei Filium, et confiteri eum non offensi causa ipsius, nondum poterant tamen hoc facere: «Nondum enim erat Spiritus, quod nondum esset Jesus glorificatus²⁰.» «Et nullus potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto²¹.» Cæterum abit Ἀδὸς [id est Filius Dei,] pergens ad sua itinera, quem quidem sequitur qui λόγον, [hoc est rationem,] sequitur; non potest vero sequi, qui seipsum non præparaverit pro dignitate illius, ad suum ipsius Patrem adducentis eos

qui nihil non agunt ut possint illum sequi, et sequuntur eum, donec, ut Christo dignum est dicant: «Adbæsit anima mea post te¹⁵.» Verum cum secundus et tricesimus tomus Explanationum in Evangelium a Joanne traditum sufficientem scriptionem acceperit, illius sermonem hic finiemus (61).

Δείκουσιν οἱ τόμοι τριακοστὸς τρίτος, καὶ τριακοστὸς τέταρτος, καὶ τριακοστὸς πέμπτος, καὶ τριακοστὸς ἕκτος, καὶ τριακοστὸς ἕβδομος, καὶ τριακοστὸς ἔνατος.

E quarta homilia in Acta.

457 Oportebat impleri Scripturam, quam prædixerat Spiritus sanctus per os David de Juda²³: in quo xciv, 8. ¹⁶ Matth. x, 38. ¹⁷ Joan. xiii, 33. ²⁰ Act. 1, 16.

pectum. Tamen omnia judicio subjecta esse velim sanctissimæ matris Ecclesiæ, et quilibet caute, et cum judicio legat. In qua solemnii obstestatione Ferrarii candor, vel intelligentia rerum valde videntur requirenda. Nam præterquam quod paucula quædam vel a Græcis dissona, vel cum superioribus male cohærentia reperiantur, quæ nonnunquam duximus emendanda, consulto aliqua perversæ doctrinæ labe respersa detraxisse videtur; nec pauciora superesse passus est, quæ ab Ecclesiæ decretis non exiguo recedant intervallo. Hæc verò suis notata sunt locis, ac præsertim in *Origienia*.

(62) Desumptum est hocce fragmentum ex *Philocaliæ* capite septimo.

psalmo de Juda scriptum est. Dixit fortasse quispiam Spiritum sanctum non loqui; manifeste enim Servatoris sermo est dicentis: *Deus, laudem meam ne relinqueris; quia os peccatoris, et os fraudulentum in me apertum est, et quæ deinceps, usque ad ea verba: et episcopatum ejus accipiat alter*²⁴. Quomodo igitur, si Servator est qui hæc dicit, ait Petrus: *Oportebat impleri Scripturam, quam prædixerat Spiritus sanctus per os David?* Forsitan igitur quod hic docemur tale est. Personas fingit Spiritus sanctus in prophetis; et si personam induxerit Dei, non est Deus qui loquitur, sed Spiritus sanctus ex persona Dei loquitur. Si Christum induxerit, non est Christus qui loquitur, sed Spiritus sanctus ex persona Christi loquitur. Ita et si personam prophetæ exhibuerit, vel hujus aut illius populi, quamcumque tandem personam introducit, Spiritus sanctus est, qui omnes illas personas fingit.

Α ἐν τῷ ψαλμῷ τὰ περὶ τοῦ Ἰουδα γέγραπται (63). Ἐίποιοι τις ἄν, ὅτι οὐ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλεῖ· σαφῶς γὰρ τοῦ Σωτῆρός εἰσιν οἱ λόγοι λέγοντος· Ὁ Θεός, τὴν ἀλθεσίην μου μὴ παρασιωπήσης· ὅτι στόμα ἀμυρτωλοῦ, καὶ στόμα δολίου, ἐπ' ἐμὲ ἠνοιχθήκαὶ τὰ ἐξῆς ἕως· Καὶ τὴν ἐπισκοπήν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. Πῶς οὖν, εἰ ὁ Σωτὴρ ἐστὶν ὁ ταῦτα λέγων, φησὶν ὁ Πέτρος· Ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, ἢ προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαυὶδ; Μήποτε οὖν ὁ διδασκόμεθα ἐνταῦθα, τοιοῦτόν ἐστι. Προσωποποιεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τοῖς προφήταις· καὶ ἐὰν προσωποποιήσῃ τὸν Θεόν, οὐκ ἐστὶν ὁ Θεὸς ὁ λαλῶν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· καὶ ἐὰν προσωποποιήσῃ τὸν Χριστόν, οὐκ ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ λαλῶν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λαλεῖ. Οὕτως, καὶ ἐὰν προσωποποιήσῃ τὸν προφήτην, ἢ τὸν λαόν ἐκεῖνον, ἢ τὸν λαόν τούτον, ἢ ὅτι δῆποτε προσωποποιεῖ, τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστι τὸ πάντα προσωποποιοῦν.

RUFINI PRESBYTERI

AD HERACLIIUM

Præfatio in Explanationem Origenis super Epistolam Pauli ad Romanos.

458 *Volentem me parvo subvectum navigio oram tranquilli littoris stringere, et minutos de Græcorum stagnis pisciculos legere, in altum, frater Heracli, laxare vela compellis, relictoque opere, quod in transferendis Homiliis Adamantii senis habebam, suades ut nostra voce quindecim (64) ejus volumina, quibus Epistolam Pauli ad Romanos disseruit, explicemus: in quibus ille dum sectatur Apostoli sensum, in tam profundum pelagus aufertur (65), ut metus ingens sit illuc eum sequenti (66), ne magnitudine sensuum, velut immanitate opprimatur undarum. Tum deinde nec illud aspicias, quod tenuis mihi est spiritus ad implendam ejus tam magnificam dicendi tubam. Super omnes autem difficultates est, quod interpolati sunt ipsi libri. Desunt enim fere apud omnium bibliothecas (incertum sane quo casu) aliquanta ex ipso corpore volumina; et hæc adimplere, atque in Latino opere integram (67) consequentiam dare, non est mihi ingenii, sed, ut tu credis qui hæc exigis, muneris fortasse divini. Addis autem, ne quid laboribus meis desit, ut omne hoc quindecim (68) voluminum corpus, quod Græcus sermo ad quadraginta fere aut eo amplius millia versuum produxerit, abbreviem, et ad media, si fieri potest, spatia coarctem. Dura satis imperia, et tanquam ab eo qui pondus operis hujus scire nolit, imposita. Aggrediar tamen, si forte orationibus tuis, quæ mihi tanquam homini impossibilia videntur, aspirante Domino, possibilia fiant. Sed ipsum jam, si videtur, Origenem, qualiter præfationem suscepti operis dirigat, audiamus.*

²⁴ Psal. cvm, 2.

(63) Ἐν τῷ ψαλμῷ τὰ περὶ τοῦ Ἰουδα γέγραπται. Neque in hoc solum psalmo, sed et in xl etiam et liv Judæ nequitia et crimina produntur. HUGONIUS.

(64) Ita potiores mss. Manuscriptus vero codex Vallis-claræ, et unus Rægius habent decem. Sed juxta Cassiodorum legendum videtur viginti.

(65) Libri antea editi, effertur. Ms. unus Rægius, affertur, male.

(66) Ita potiores mss. Editi vero, et mss. qui-

dam, sequi... opprimar (al. opprimamur) undarum. Deinde ne illud quidem aspicias, etc.

(67) In quibusdam mss. legitur: Desunt enim fere (al. pene) apud omnium bibliothecas. Incertum sane quo casu aliquanta ex ipso corpore volumina subtrahantur, et hæc adimplere in Latino opere, et integram, etc. Sed rectius cæteri mss. et editi ut in nostro textu.

(68) Ita mss. plerique, et editi. Cæteri vero mss., alius decem, alii duodecim.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EPISTOLAM S. PAULI AD ROMANOS PRÆFATIO.

Quod cæteris apostoli Pauli Epistolis difficilior putatur ad intelligendum hæc quæ ad Romanos scripta est, duabus mihi videtur fieri ex causis. Una, quod elocutionibus interdum confusis et minus explicitis utitur; alia, quod quæstiones in ea plurimas movet, et eas præcipue, quibus innitentes hæretici astruere solent quod uniuscujusque gestorum causa non ad propositum debeat, sed ad naturæ diversitatem referri; et ex paucis hujus Epistolæ sermonibus totius Scripturæ sensum, qui arbitrii libertatem concessam a Deo homini docet, conantur evertere. Propter quod deprecantes prius Deum, qui docet hominem scientiam²⁸, et qui dat per Spiritum verbum sapientiæ²⁹, quiue illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum³⁰, ut dignos nos facere dignetur intelligere parabolas, et obscuros sermones, dictaque sapientium et ænigmata³¹, ita demum explanationis Epistolæ (69) Pauli ad Romanos contingemus exordium, præmittentes hæc quæ ab studiosis observari solent, quod videtur Apostolus in hac Epistola perfectior fuisse quam in cæteris. Etenim cum primam ad Corinthios scriberet, erat quidem in magnis profectibus; aliquid tamen de se velut nutabundus (70) eloquitur, cum dicit: *Sed macero corpus meum, et servituti subjicio, ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar*³². Sed et ad Philipenses 459 scribens, quiddam in se minus adhuc esse illius, quam postea assecutus est, perfectionis ostendit, cum dicit conformari se morti Christi, si quomodo occurrat in resurrectionem, quæ est a mortuis³³. Non enim diceret, si quomodo, si ei jam tunc res indubitata videretur. Sed et in consequentibus ejusdem Epistolæ hæc eadem ostendit, cum dicit³⁴: *Non quod jam consecutus sim, aut jam perfectus sim; sequor autem ut comprehendam, in quo et comprehensus sum a Christo. Fratres, ego me ipse non arbitrator apprehendisse* (71). Quod si quis putat per humilitatem dictum, videat in consequentibus quam magna de profectibus suis memorat, cum dicit³⁵: *Unum autem, ea quidem quæ retro sunt obliviscens, et ad ea quæ in ante sunt me extendens, secundum*

*A propositum sequor, ad palmam supernæ vocationis Dei in Christo Jesu; et post hoc dicit: Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. In quo ostendit duplicem esse perfectionem: unam, quæ est in expletionem virtutum, secundum quam dicit quod non sit perfectus; et aliam, cum ita quis proficit, ut decidere non possit, neque retrorsum aspicere, secundum quam dicebat: Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Quomodo ergo docebitur perfectior jam secundam ad Corinthios scripsisse quam primam? Ex his sine dubio quæ in ea scripta referuntur, cum dicit: Tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur, sed non exaporiamur; persecutionem patimur, sed non derelinquimur; dejicimur, sed non perimus; semper mortem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu in corpore nostro manifestetur*³⁶. Qui ergo semper mortem Jesu in corpore suo circumfererat, nunquam utique in eo (72) concupiscebat caro adversus spiritum, sed erat ei subjecta, utpote mortificata ad similitudinem mortis Christi. Quod si dicat nobis aliquis hæc verisimilia non videri, quia non multum temporis inter primam Epistolam fuerit ac secundam, potest et ex eo evidentius noscere, quod in prima Epistola ejectum eum qui fuerat incesti scelerem pollutus, et traditum Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret in die Domini³⁷ (73), in secunda³⁸ jam revocat, et Ecclesiæ membris associat. Quod utique non faceret, nisi processu temporis dignos in eo fructus pœnitentiæ pervidisset, et quod jam caro interitum, quem designaverat Apostolus suscepisset, peccato scilicet et vitiis mortua, ut ita demum viveret Deo³⁹. Cum ergo tantum spatii fuerit, quo peccator incestus salutem spiritus laudabili carnis interitu receperit, quomodo non putandum est multo velociore cursu Apostolum quæ perfecta sunt assecutum? Sed in illis quidem iste ejus fuerit profectus: quanto (74) autem sublimior et eminentior sit ad Romanos scribens, ex ipsius Epistolæ sermonibus colligamus, in qua dicit: *Quis nos separabit a charitate Christi? Tribulatio, an*

²⁸ Psal. XLIII, 10. ²⁹ I Cor. XII, 8. ³⁰ Joan. I, 9. ³¹ Prov. I, 6. ³² I Cor. IX, 27. ³³ Philip. III, 10, 11. ³⁴ ibid. 12, 13. ³⁵ ibid. 13, 15. ³⁶ II Cor. IV, 8-10. ³⁷ I Cor. V, 5. ³⁸ II Cor. II, 8. ³⁹ Rom. VI, 11.

(69) Epistolæ. Deest in editis.

(70) Sic mss. plerique. Editi vero et ms. Regius num. 1639, de sæculo ut nutabundus, male.

(71) Ita potiores mss. et editi. Mss. vero aliquot omittunt ipse et postea habent, nondum arbitrator comprehendisse.

(72) Sic mss. plerique. Libri vero editi et mss. quidam: semper mors Jesu in corpore nostro mani-

festatur. Qui ergo mortem Jesu in corpore suo circumferatur, nunquam in eo, etc. Ms. unus habet utrobique mortificationem, pro mortem.

(73) In die Domini. Hæc verba omittuntur in libris antea editis, et in ms. Regio num. 1639, sed restituntur ex cæteris mss.

(74) Mss. quidam et editi, quantum. Denique ms. Regius num. 1639, colligimus.

angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an A periculum, an gladius? Sicut scriptum est : Quia propter te morte afficimur (75) tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis. Sed in his omnibus supervincimus propter eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque præsentiæ, neque futura, neque virtus, neque altitudo, neque profundum, neque alia ulla creatura, poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro ⁷⁵. Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto ⁷⁶. Nunquid videtur (76) eadem sublimitate mentis dixisse : Macero corpus meum, et servituti subjicio, ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar ⁷⁷, qua et hic dicit : quia in his omnibus supervincimus ; et : Certus sum enim, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, et cætera quæ descripsit, poterint (77) nos separare a charitate Dei? His igitur nobis, prout potuimus, de sensu ejus in hac Epistola jam perfectiore conceptis, etiam illud haud absurde admo- nebimus, quod videtur hanc Epistolam de Corintho scribere, et aliis quidem pluribus indiciis, eviden- tius tamen ex eo quod dicit : *Commendo autem vobis Phœben sororem nostram ministram Ecclesiæ, quæ est Cenchris* ⁷⁸. Cenchris enim dicitur locus Corintho vicinus, imo portus ipsius Corinthi. Et ex hoc ergo apparet de Corintho scripta, et ex eo quod dicit : *Salutat vos Gaius hospes meus* ⁷⁹ : de quo Gaius scribens Corinthiis commemorat, dicens : *Gratias ago Deo meo, quod neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum et Gaium* ⁸⁰. Simile et deinde datur indicium ubi dicit : *Salutat vos Erastus arcarius civitatis* ⁸¹ (78) : de quo Erasto ad Timotheum **460** secundam Epistolam scribens dixit : *Erastus remansit Corinthi* ⁸². Ex quibus omnibus colligi certissima videntur indiciæ quod de Corintho scripta sit. Illud sane non parum cedit ad intelligentiæ difficultatem, quod multa de Lege Moysi in hac eadem contextuntur (79) Epistola, de vocatione gentium, de Israel secundum carnem, et de Israel qui non est secundum carnem, de circumcissione carnis et cordis, de lege spirituali et lege litteræ, de lege carnis et lege membrorum, de lege mentis et lege

peccati, de interiore et exteriori homine : quæ singula prædixisse sufficiat ; in his enim continentia haberi videtur Epistolæ. Nunc jam, prout viam nobis Dominus aperire dignatur, ad explanationem ipsius quantocius (80) properemus.

Prima nobis quæstio de nomine ipsius Pauli videtur exurgere, cur is qui Saulus dictus est in Actibus apostolorum ⁸³, nunc Paulus dicitur. Invenimus in Scripturis divinis quibusdam veterum commutata vocabula, ut ex Abram vocatus sit Abraham, ex Sarai Sara ⁸⁴, et ex Jacob Israel ⁸⁵. In Evangelii quoque ⁸⁶ ex Simone Petrus, et filii Zebedæi filii tonitruum nuncupati sunt. Sed hæc ex præcepto Dei legimus facta : nusquam vero erga Paulum invenimus tale aliquid gestum (81). De qua re quibusdam visum est, quod Pauli proconsulis, quem apud Cyprum Christi fidei subjecerat ⁸⁷, vocabulum sibi Aposto- lus sumpserit, ut sicut reges solent devictis, verbi gratia, Parthis Parthici, et Gothis Gothici nomi- nari, ita et Apostolus subjugato Paulo Paulus fuerit appellatus. Quod ne nos quidem usquequaque eva- cuandum putamus. Tamen quia nulla talis in Scri- pturis divinis consuetudo deprehenditur, magis ex his quæ in exemplo nostris sunt, absolutionem quæramus. Invenimus igitur in Scripturis aliquan- tos binis, alios etiam ternis usos esse nominibus, ut Salomonem, eundemque Jeddedi (82) ; Sedechiam, eundemque Joachim ; Oziam, eundemque et Azariam ⁸⁸ ; aliosque plurimos in Regum vel in Judicum libris, binis nominibus invenies vocatos. Sed nec Evangelia quidem hunc eundem renunt- tiorem. Nam et Matthæus ipse refert de se, quod cum transiret Jesus, invenit quemdam sedentem ad telonium, *Matthæum nomine* ⁸⁹. Lucas vero de eodem dicit, quia cum transiret Jesus, *vidit publicanum quemdam nomine Levi, et dixit ei : Sequere me* ⁹⁰. Sed et idem Matthæus in catalogo apostolo- rum dicit post multos (83) : *Matthæus publicanus, et Jacobus Alphæi, et Lebbæus, et Simon Chanæ- næus* ⁹¹. Marcus vero ita refert : *Matthæus publi- canus, et Thomas, et Jacobus Alphæi, et Thaddæus* ⁹². Hunc eundem, quem Matthæus Lebbæum, Marcus Thaddæum posuit (84). Lucas vero ita posuit : *Matthæus, Thomas, Jacobus, et Judas Jacobi* ⁹³. Igitur eundem, quem Matthæus Lebbæum, et Marcus

⁷⁵ Rom. viii, 35 sqq. ⁷⁶ Rom. ix, 1. ⁷⁷ I Cor. ix, 27. ⁷⁸ Rom. xvi, 1. ⁷⁹ ibid. 23. ⁸⁰ I Cor. i, 14. ⁸¹ Rom. xvi, 23. ⁸² II Tim. iv, 20. ⁸³ Act. ix, 1 seq. ⁸⁴ Gen. xvii, 5, 15. ⁸⁵ Gen. xxxv, 10. ⁸⁶ Marc. iii, 16, 17. ⁸⁷ Act. xiii, 9. ⁸⁸ II Reg. xii, 25 ; IV Reg. xxv, 27 ; xv, 1, 32. ⁸⁹ Matth. ix, 9. ⁹⁰ Luc. v, 27. ⁹¹ Matth. x, 5, 4. ⁹² Marc. iii, 18. ⁹³ Luc. vi, 15, 16.

(75) Sic ms. Regius num. 1639 et editi. Cæteri vero mss., *mortificamur* ; et quidam paulo post, *superamus*. Deinde editi hic et infra habent, *angustia pro angeli*.

(76) Mss. plerique, *videbitur*. Sed ms. Regius num. 1639 et editi, *videtur*.

(77) Editi, *poterit*. Ms. unus, *poterunt*.

(78) Genebrardus, hic de suo addidit, ὁ οὐκονόμος τῆς πόλεως : quæ verba nec in mss. nec in aliis editis reperiantur. Deinde editi omittunt *epistolam*.

(79) *Contextuntur*. Libri editi, *connectuntur*.

(80) *Quantocius*. Deest in omnibus mss. nostris,

sed exstat in editis.

(81) Sic mss. plerique et Rabanus. Editi vero et mss. quidam, *tale quid gestum*.

(82) Ita recte ms. Regius num. 1639, in quo convenit cum Græco qui habet II Reg. xii, 25, Ἰεδδεδι. Exemplaria tamen quædam Græca habent Ἰεδδεδιῶν, alia Ἰεδδεδιῶν et inde fit ut plerique mss. nostri, Rabanus et editi habeant, alii *Idida*, alii *Ididam* ; editio Veneta *Didoa dici* ; sed dici omittitur in plerisque mss. et apud Rabanum.

(83) Mss. plures, *post multa*.

(84) Alias, et Marcus Thaddæum posuit.

Thaddæum dixit, Lucas Judam Jacobi scripsit. Certum est autem evangelistas non errasse in nominibus apostolorum; sed quia moris erat binis vel ternis nominibus uti Hebræos, unius ejusdemque viri diversa singuli vocabula posuere (85). Secundum hanc ergo consuetudinem videtur nobis et Paulus duplici usus esse vocabulo; et donec quidem genti propriæ ministrabat, Saulus esse vocatus, quod et magis appellationi patriæ vernaculum videbatur; Paulus autem appellatus esse (86), cum

⁸⁶ Act. XIII, 9.

(85) Editi, *singuli nominum vocabula posuere*. Sed omnes mss. nostri et Rabanus omittunt *nominum*.

(86) Editi, *perperam, Paulum autem appellatum esse*. Deinde ms. Regius num. 1639, *Legis ac Evan-*

gelii *præcepta conscribit*. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu, nisi quod ms. unus Regius num. 1641 habeat *conscripsit loco conscribit*.
(87) Ms. unus Regius num. 1641, *Nunc jam cætera de explanationis corpore. . . exsequamur*.

gelii præcepta conscribit. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu, nisi quod ms. unus Regius num. 1641 habeat *conscripsit loco conscribit*.

(87) Ms. unus Regius num. 1641, *Nunc jam cætera de explanationis corpore. . . exsequamur*.

ORIGENIS

COMMENTARIORUM IN EPISTOLAM B. PAULI

AD ROMANOS

LIBER PRIMUS.

461 *A. Paulus servus Jesu Christi*⁸⁷. De Paulo jam diximus. Requiramus nunc cur servus dicatur is qui alibi⁸⁸ scribit: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum (88) in timore, sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus: Abba Pater; et iterum*⁸⁹: *Quia autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba Pater. Itaque jam non est servus, sed filius*. Quomodo ergo, cum etiam his quibus prædicabat, dicit quia *jam non est servus, sed filius, ipse se servum profitetur?* Sive id secundum illam humilitatem dictum putemus, quam Dominus docuit, dicens⁹⁰: *Discite a me quia mitis sum et humilis corde, non errabimus*. Neque enim per hoc læditur veritas libertatis in Paulo (89). Dicit enim et ipse: *Nam cum liber sim ab omnibus, omnibus me servum feci*⁹¹ (90). Servit ergo Christo, non in spiritu servitutis, sed in spiritu adoptionis, quia omni libertate nobilior est servitus Christi. Sive quasi imitator

⁸⁷ Rom. I, 1. ⁸⁸ Rom. VIII, 15. ⁸⁹ Galat. IV, 6, 7. ⁹⁰ Philip. II, 7. ⁹¹ I Cor. IX, 21. ⁹² I Cor. VII, 21-23.

(88) *Iterum*. Deest in pluribus mss., sicut et paulo post, *accepistis*. Deinde mss. fere omnes et editi, *quia estis filii.... in corda nostra, etc.*, sed rectius ms. unus ut in nostro textu.

(89) Ms. Regius num. 1639, *neque enim per hoc veritas laborat in Paulo*. Sed cæteri mss., et editi ut in textu.

B ejus pronuntiet qui dixerat⁹² (91): *Ecce ego sum in medio vestrum, non sicut discumbens, sed sicut ministrans*; et ejus qui semetipsum exinanivit formam servi accipiens⁹³, ut sicut iis qui in lege sunt sit et ipse sub lege, et iis qui sine lege sunt efficitur etiam ipse sine lege⁹⁴, ita et ipse pro his qui adhuc servi sunt, et nondum per spiritum adoptionis in libertatem perducti filiorum, servus efficiatur, contrarium non videbitur. Ad hoc potest etiam illud addi, quod ad Corinthios scribens idem Apostolus, et de nuptiis vel castitate præcipiens, tanquam alieno nomine quædam de libertate ac servitute interserit, dicens⁹⁵: *Servus vocatus es? Nihil curres: sed et si potes liber fieri, magis utere. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini: similiter et qui liber vocatus est, servus est Christi. Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum*. Quæ utique nonnullis contra rationem videntur inserta. Quid enim ad nuptiarum vel castitatis præcepta

⁹² Matth. XI 29. ⁹³ I Cor. IX, 19. ⁹⁴ Luc. XII, 27.

(90) Libri antea editi, et ms. Regius num. 1639, *ab omnibus, hominibus (al. omnium) me servum feci*.

(91) Sic mss. plerique, Salodanus et Merlinus. Genebrardus vero, *sive quia imitatur ejus pronuntiatum qui dixerat*. Ms. Regius num. 1636, *sive quis eum imitatore: ejus pronuntiet, qui dixerat, etc.*

commemoratio servitutis ac libertatis assumitur (92)? Sed nos sensum Pauli ita intelligimus, quod servum dicat eum qui jugali conditione contractus est: quia *mulier non habet potestatem corporis sui, sed vir ejus; et vir non habet potestatem corporis sui, sed uxor ejus*⁶⁶. Propter quod et in aliis dicit de eis, quia *non est servituti subjectus frater, vel soror in talibus*⁶⁷, scilicet, quod in aliis eos servituti sciret esse subjectos. Est ergo servus vocatus, qui in conjugio positus venit ad Christum, cui dicitur: *Servus vocatus es? Nihil ad te attingat: sed et si potes liber fieri, magis utere*⁶⁸; quia in conjugibus alterius (93) continentiae libertas alteri generat periculum castitatis. Non enim debent nisi ex consensu ad tempus vacare orationi⁶⁹, et iterum in idipsum est revertendum, ne eos tentet Satanas propter incontinentiam suam. Is ergo qui pro nexu conjugii servus vocatus est, libertus est Domini. Libertus enim neque ex integro liber, neque ex integro servus est (94). Si in cæteris virtutibus liber fuerit, si fidei, patientiæ, misericordiæ, justitiæ tenuerit libertatem, libertus Domini appellatur, utpote qui pro animi virtutibus liber sit, et pro conjugali necessitate (95) sit servus. Liber vero est qui sine uxore per puritatem continentiae venit ad Christum, qui tamen servus Christi efficitur, dum ex integro virtutibus servit. Paulus ergo, sicut quidam tradunt, cum uxore vocatus est; de qua dicit ad Philippenses scribens⁷⁰: *Rogate etiam te, germane compar, adjuva* 462 *illas: qui quoniam ab ipsa ex consensu liber effectus est, servum se (96) nominat Christi. Si vero, ut aliis videtur, sine uxore, nihilominus qui liber vocatus est, servus est Christi. Quid est autem servum esse Christi, nisi quod est servum esse verbi Dei (97), sapientiæ, justitiæ, veritatis, et omnium omnino virtutum, quæ omnia Christus est? Sed et illud, si videtur, in hoc loco addamus, quod sicut scientia, quæ nunc datur sanctis, per speculum datur et in ænigmate (98), et prophetia, et cætera dona Spiritus sancti⁷¹: ita et libertas, quæ nunc sanctis præstatur, nondum plena libertas est, sed velut per*

A *speculum, et in ænigmate*⁷²; et ideo sancti servos se esse dicunt, ad comparationem illius libertatis, quæ *facie ad faciem* tribuitur. Qui etenim potest in carne quis positus adipisci integram libertatem, ut in nullo jam serviat carni? Sicut nec adoptionem filiorum quis in corpore positus habere ex integro potest. Atque utinam hoc saltem obtineri possit in vita mortalium, ut servus quis Christi ex integro fiat: et non carni, non sanguini, non vanæ gloriæ, non cupiditati, non avaritiæ, non iracundiæ, non invidiæ; sed qui soli Christo, id est omnibus simul virtutibus serviat. Hæc de eo quod scriptum est: *Paulus servus Jesu Christo*.

B 2. *Vocatus Apostolus*⁷³. Nomen hoc, id est *vocatus*, quia ad omnes pertinet qui in Christo credunt, generale potest videri; sed unusquisque secundum id quod in eo prævidit et elegit (99) Deus, aut apostolus vocatur, aut propheta, aut magister, aut liber ab uxore, aut servus in conjugio; et pro diversitate gratiæ completur illud quod scriptum est⁷⁴: *Multi sunt vocati, pauci autem electi* (1). Sciendum tamen est quod possibile est aliquem esse vocatum apostolum, aut vocatum prophetam, aut vocatum magistrum, et si neglexerit vocationis suæ gratiam, decidere ex ea: sicut et Judas, qui apostolus vocatus est, et negligens vocationis suæ gratiam, ex apostolo effectus est proditor (2). Et fuit quidem vocatus apostolus, sed non fuit electus apostolus. Sed et ille propheta qui in tertio Regnorum libro refertur prophetasse de Jeroboam⁷⁵, vocatus propheta fuit; si autem et electus, ipse discutito, quoniam quidem prohibitus panem manducare in Israel, manducavit, et interemptus est a leone (3). Sunt et multi vocati magistri per omnes Ecclesias Dei, et vocati ministri; sed nescio qui in his electi magistri sint, et electi ministri. Sic et puto esse quosdam vocatos quidem ut patiantur (4) pro Christo, non tamen electos; id est, vocatos martyres, sed non electos (5) martyres: ut sunt illi qui post tormentorum agones et carcerum, non usque ad finem in confessionis tolerantia perdurant. Est et vocata virgo, sed non electa virgo;

⁶⁶ I Cor. vii, 4. ⁶⁷ ibid. 15. ⁶⁸ ibid. 21. ⁶⁹ ibid. 5. ⁷⁰ Philip. iv, 3. ⁷¹ I Cor. xii, 8 seq. ⁷² II Cor. xiii, 12. ⁷³ Rom. i, 1. ⁷⁴ Matth. xxii, 14. ⁷⁵ III Reg. xiii, 24, 25.

(92) Ms. Regius num. 1639, commemorata servitus ac libertas assumitur? Cæteri mss. et editi ut in textu.

(93) Editi, alteri. Et infra mss. quidam cum editis, esse revertendum.

(94) Sic mss. nostri, Salodanus et Merlinus. Genebrardus vero, servus est appellatus.

(95) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, pro actione virtutis. Deinde mss. plures, et pro jugali necessitate, etc.

(96) Ms. codex Ebroicensis, adjuva illas quæ cum ipsa sunt; quia cum ipse servus esset, ex consensu liber effectus, servum se, etc. Codex autem Vallisclaræ, et unus Regius num. 1639, adjuva illas. Qui cum ipsa ex consensu liber effectus est, etc. Editi et alter ms. Regius num. 1640, adjuva illas quæ cum ipsa sunt. Ex consensu igitur (al. deest igitur) liber effectus servum, etc.; sed rectius ms. Regius num. 1641, ut in textu.

(97) Sic mss. plerique. Cæteri vero et editi, Quid est autem servum esse Christi? Quod est (al. deest, quod est) servum esse verbi Dei, etc.

(98) Editi plerique, est per speculum in ænigmate..., et ut cætera dona, etc.

(99) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, prævidet et eligit, al. eligit. Deinde ms. unus Regius num. 1641, aut servus in conjugio.

(1) Editi et mss. quidam: Multi vocati, pauci electi.

(2) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, effectus est prædo et proditor.

(3) Ita mss. et Rabanus. Editi vero, et revertendo captus est a leone.

(4) Sic mss. nostri et Rabanus. Editi, putantur pati.

(5) Sed non electos. Hæc desiderantur in libris antea editis.

quam scilicet non fuerit sancta (6) corpore et spiritu¹⁶. Et est vocatus pastor, sed non electus pastor (7), qui præstet quidem gregi, et lacte ejus utitur, et lanis ejus operitur; sed infirmum non requirit, et clavum non colligit, et fortem circumscribit in labore¹⁷. Ita est et vocatus abstinent, sed

A non electus abstinent (8), scilicet qui jejunat tristicis, et exterminans faciem suam ut hominibus placeat¹⁸. Sed et per singulos gratiarum gradus similiter invenies multos quidem vocatos, paucos autem electos.

3. Segregatus in Evangelium Dei¹⁹ (9). In Paulo

¹⁶ I Cor. vii, 34. ¹⁷ Ezech. xxxiv, 3, 4. ¹⁸ Matth. vi, 16. ¹⁹ Rom. i, 4.

(6) Sic mss. et Rabanus. Editi, sed non electa, que scilicet virgo sancta fuerit, etc.

(7) Pastor. Deest in editis. Deinde ms. unus, non colligat.

(8) Abstinent. Deest in editis. Deinde mss. quidam, et exterminat. Cæteri vero, Rabanus et editi, et exterminans. Paulo post ms. unus, sic et per singulos, etc.

(9) Segregatus in Evangelium Dei, etc. Quam in illa sit Ruffini interpretatio, liquet ex Græcis, que Philocalie capite 25 sic representantur: Τρίτον

τὰ μέλλοντα, καὶ οὗς οὕτω προέγνων, καὶ προώρισε συμμόρφους ἐσομένους τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Ἔστιν οὖν τις ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἰκὼν τυγχάνων τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ τούτου εἰκὼν, καὶ λεγομένη εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἦν τινα νομιζόμεν εἶναι ἦν ἀνέλαβε ψυχὴν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνθρωπίνην· γενομένην διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ εἰκόνα. Ταύτης δὲ, ἦν οἰόμεθα εἰκόνας εἰκόνα εἶναι τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, συμμόρφους προώρισε γενέσθαι ὁ Θεός, οὗς διὰ τὴν περὶ αὐτῶν πρόγνωσιν προώριεν. Οὗ νομιστέον τοίνυν αἰτίαν τῶν ἐσομένων τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ εἶναι· ἀλλ' ἐπεὶ ἐμελλε γενέσθαι κατ' ἰδίαν ὁμὰς τοῦ ποιούτος, διὰ τοῦτο προέγνων· εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, τούτῳ μὲν τινος προέγνων καὶ προώρισε συμμόρφους ἐσομένους τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ἄλλους δὲ εἶδεν ἀπληροειρημένους. Ἐάν δὲ τις ἀνθυποφέρῃ πρὸς ταῦτα, εἰ δυνατόν ἐστι μὴ γενέσθαι ἢ τοιαῦτα ἕσθαι προεγίνωσκεν ἑσόμενα ὁ Θεός, φήσομεν ὅτι ἀδύνατον μὲν μὴ γενέσθαι, οὐχὶ δὲ εἰ ἀδύνατον μὴ γενέσθαι, ἀνάγκη μὴ γενέσθαι, ἢ γενέσθαι· καὶ γίνεται οὐ πάντως ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ δυνατόν ὄντος καὶ τοῦ αὐτὰ μὴ γενέσθαι. Τῆς δὲ λογικῆς ἔγεται ἐντρειφεῖν τε καὶ θεωρίας, περὶ τῶν δυνατῶν τόπος, ἵνα ὁ σημάξῃ ἑαυτοῦ τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς δυναθῆ τῆ λεπτότητι τῶν ἀποδείξεων παρακολουθήσας, κατανοήσῃ πῶς μέχρι τῶν τυγνόντων οὐκ ἐμποδίζεται τὸ εἶναι τις πολλὰ δυνατόν, ἐνὸς ἐκ τῶν πολλῶν ὄντος τοῦ ἐσομένου, προεγνωμένου τε οὕτως, ὅτι ἔσται μὲν, οὐκ ἐξ ἀνάγκης, δὲ ἔσται· ἀλλ' ἐνδεχομένους τυγχάνοντας τοῦ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ οὐ στοχαστικῶς εἰρημένον, ἀλλ' ἀληθῶς προεγνωσμένον. Μὴ νομιζέτω δὲ τις ἡμᾶς τὰ κατὰ πρόθεσιν σεσωπηκέναι, ὡς θλίβω ἡμῶν τὸν λόγον· ἐπεὶ φησὶν ὁ Παῦλος· **Οὐδὲν δὲ ἐστὶ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.** Ἀλλὰ προσέχετε, ὅτι οὐ κατὰ πρόθεσιν εἶναι κλητούς τὴν αἰτίαν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀποδέδωκεν εὐθὺς, εἰπόν, ὅτι, **Ὅθεν προέγνων, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ·** καὶ τίνα γε ἄλλον ἔχρησεν ἐγκαταχωρισθῆναι εἰς τὴν δικαιοῦσαν κληθῆναι τῆ πρόθεσιν τοῦ Θεοῦ, ἢ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν; Πάνυ δὲ τὴν ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῶν αἰτίαν παρίστησι τῆς πρόθεσεως καὶ προγνώσεως, τὸ· **Οὐδὲν δὲ ἐστὶ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν·** σχεδὸν γὰρ εἶπεν δεῖ πάντα τὰ συνεργούνα εἰς τὸ ἀγαθὸν διὰ τοῦτο συνεργεῖ, ἐπεὶ ἄξιοι εἶσι συνεργήσεως οἱ ἀγαπῶντες τὸν Θεόν. Ἀμα δὲ καὶ ἐρωτήσωμεν τοὺς τὰ ἐναντία λέγοντας, καὶ ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς ταῦτα· ἔστω καθ' ὑπόθεσιν εἶναι τινα ἐφ' ἡμῖν, καὶ τοῦτο ἐροῦμεν αὐτοῖς ἀναιρούσι τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἕως ἂν ἐκ τῆς ὑποθέσεως ἐλεγχθῇ αὐτῶν ὁ λόγος οὐχ ὑγιῆς ὢν. Ὑποτος δὲ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἄρα ὁ Θεός ἐπιβαλὼν τῷ εἰρημῷ τῶν ἐσομένων προγνώσεται τὰ πραχθησόμενα ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἐκάστῳ τῶν ἐχόντων τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἢ οὐ προγνώσεται; Τὸ μὲν οὖν λέγειν, οὐ προγνώσεται, ἀγνωστον ἐστὶ τὸν ἐπιπέσει νοῦν, καὶ μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ δώσουσιν ὅτι προγνώσεται, πάλιν ἐρωτήσωμεν αὐτοὺς· Ἄρα τὸ ἐγνωκέναι αὐτὸν αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ ἕσθαι τὰ ἐσόμενα, διδομένου τι εἶναι τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἢ ἐπεὶ ἔσται προέγνων, καὶ οὐδὰμὼς ἐστὶν αἰτία αὐτοῦ τῆς πρόγνωσεως τῶν ἐσομένων ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἐκάστῳ; Δυνατόν οὖν ἦν, τῶνδὲ τινῶν ἀπαντησάντων, μὴ τοῦδε, ἀλλὰ τοῦδε ἐνεργῆσαι τὸν δημιουργηθέντα αὐτεξούσιον εἶναι. Τούτων οὖν τοιούτων ἂν λεχθισόμενον, αἰσάζεται καὶ τὸ· **Εὖ, δοῦλε ἀγαθέ, καὶ πιστέ, ἐπι**

D ἐρωτήσωμεν τοὺς τὰ ἐναντία λέγοντας, καὶ ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς ταῦτα· ἔστω καθ' ὑπόθεσιν εἶναι τινα ἐφ' ἡμῖν, καὶ τοῦτο ἐροῦμεν αὐτοῖς ἀναιρούσι τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἕως ἂν ἐκ τῆς ὑποθέσεως ἐλεγχθῇ αὐτῶν ὁ λόγος οὐχ ὑγιῆς ὢν. Ὑποτος δὲ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἄρα ὁ Θεός ἐπιβαλὼν τῷ εἰρημῷ τῶν ἐσομένων προγνώσεται τὰ πραχθησόμενα ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἐκάστῳ τῶν ἐχόντων τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἢ οὐ προγνώσεται; Τὸ μὲν οὖν λέγειν, οὐ προγνώσεται, ἀγνωστον ἐστὶ τὸν ἐπιπέσει νοῦν, καὶ μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ δώσουσιν ὅτι προγνώσεται, πάλιν ἐρωτήσωμεν αὐτοὺς· Ἄρα τὸ ἐγνωκέναι αὐτὸν αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ ἕσθαι τὰ ἐσόμενα, διδομένου τι εἶναι τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἢ ἐπεὶ ἔσται προέγνων, καὶ οὐδὰμὼς ἐστὶν αἰτία αὐτοῦ τῆς πρόγνωσεως τῶν ἐσομένων ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἐκάστῳ; Δυνατόν οὖν ἦν, τῶνδὲ τινῶν ἀπαντησάντων, μὴ τοῦδε, ἀλλὰ τοῦδε ἐνεργῆσαι τὸν δημιουργηθέντα αὐτεξούσιον εἶναι. Τούτων οὖν τοιούτων ἂν λεχθισόμενον, αἰσάζεται καὶ τὸ· **Εὖ, δοῦλε ἀγαθέ, καὶ πιστέ, ἐπι**

non sola generalis vocatio ad apostolatam designatur, sed et electio protinus secundum Dei præscientiam subsecuta per hoc quod **463** segregatus dicitur in Evangelium Dei; sicut alibi ipse de se dicit: *Cum autem complacuit Deo, qui me segregavit de utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me*⁶⁰. Quod tamen hæretici ad calumniam vocant, dicentes eum segregatum esse ab

⁶⁰ Galat. I, 15, 16. ⁶¹ Psal. LVII, 4. ⁶² Dan. XIII, 42.

ἄλλα ἢς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· ἐπέλαθε εἰς τὴν χάριν τοῦ Κυρίου σου· καὶ πᾶς ἐπαινος· σώζεται δὲ καὶ τὸ εὐλογον τοῦ· Πορρὲ δουλε καὶ ἀνηρέ, ἔδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου εἰς τράπεζαν. Οὕτω δὲ σωθήσεται μόνως τὰ δικαίως λέγοντα πρὸς μεν τοὺς ἐκ δεξιῶν· Δεῦτε πρὸς με οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ὅτι ἐπέκρασα, καὶ ἔδωκα ἔμοι φαγεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς· πρὸς δὲ τοὺς ἐξ εὐωνύμων· Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατακράμεροι εἰς τὸ πύρ τοῦ ἀλώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· Ἴτι ἐπέκρασα, καὶ οὐκ ἔδωκα ἔμοι φαγεῖν· καὶ τὰ ἐξῆς· Ἀλλὰ καὶ εἶπερ τὸ, Ἀφωρισμένους εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, καὶ τὸ, Ὁ ἀφοριστὴς με ἐκ κοιλίας μητέρος μου, ἀνάγκην τινὰ περιεῖχε, πῶς ἂν εὐλόγως ἔφασκε τὸ· Ὑπὸ πιάτῳ μου καὶ δουλαγωγῳ τὸ σῶμα, μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένοιμαι· καὶ τὸ· Οὐαὶ γὰρ μοι ἐστίν, ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι. Σαφῶς γὰρ ἐκ τούτων παρίστησιν, ὅτι εἰ μὴ ὑπεπλαζεν αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγεί, οἷόν τε αὐτὸν ἄλλοις κηρύξασα ἀδόκιμον γενέσθαι, καὶ ὅτι δυνατὸν ἦν αὐτῷ οὐαὶ γενέσθαι, εἰ μὴ εὐηγγελίζετο. Μήποτε σὺν σὺν τούτοις ἀφώρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκ κοιλίας μητέρος, καὶ ἀφώρισεν αὐτὸν εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ σὺν τῷ ἐωρακέναι τὴν αἰτίαν τοῦ δικαίου ἀφορισμοῦ, ὅτι ὑποπίπτει τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῆσει, εὐλαβοῦμενος μὴ πως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένηται· καὶ ὅτι εἰδὼς αὐτῷ οὐαὶ ἔσεσθαι, ἐὰν μὴ εὐαγγελισθῆται, φόβῳ τῷ πρὸς τὸν Θεὸν πρὸς τὸ μὴ γενέσθαι αὐτῷ οὐαὶ, οὐκ ἐσιώπη, ἀλλ' εὐηγγελίζετο; Καὶ ταῦτα δὲ ἑώρα ὁ ἀφοριστὴν αὐτὸν εἰς τὸ ἑαυτοῦ Εὐαγγέλιον ὅτι ἐν κόποις ἔσται περισσύτερος, ἐν φυλακαῖς περισσευόντως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν θανάτοις πολλάκις, ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν λήψεται, τρις βιβδισθήσεται, ἅπαξ λιθασθήσεται, καὶ τὰδε τινὰ πείσεται, καυχώμενος ἐν ταῖς θλίψεσι, καὶ εἰδὼς ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, καὶ ὑπομένον προγινωσκόμενα ἔσεσθαι, καὶ ἀφοριζόμενος ἐκ κοιλίας μητέρος, καὶ ἀφωρίζετο εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ. Διὰ ταῦτα δὲ ἦν ἄξιον αὐτὸν ἀφορισθῆναι εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, οὐ διὰ τὴν φύσιν ἔχουσάν τι ἐξαιρετόν, καὶ ὅσον ἐπὶ τῇ κατασκευῇ, ὑπὲρ τὰς τῶν μὴ τοιούτων φύσεις, ἀλλὰ διὰ τὰς προεγνωσμένας μὲν πρότερον πράξεις, ὕστερον δὲ γενομένας ἐκάστην ἐπὶ τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἀποστολικῆς. Νῦν δὲ ἀποδιδόναι εἰς τὸ αὐτοῦ τοῦ Ψαλμοῦ ῥητόν, οὐκ ἦν εὐκαιρον, παρεκβατικὸν γὰρ ἦν· διὸ εἰς τὴν οικίαν τάζειν, Θεοῦ διδόντος, ἀποδοθήσεται, ὅταν τὸν Ψαλμὸν διηγησώμεθα. Ἀρέσκει δὲ καὶ ταῦτα πεπλονασμένα εἰς τὸ ἀφωρισμένον. Τετῖο loco examinandum est illud: Segregatus in Evangelium Dei (Rom. I, 4): et in Epistola ad Galatas, hæc de se prædicat Apostolus (Galat. I, 15): Cum vero placuit ei, qui me segregavit ab utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me. Hæc autem verba, qui prænotationem non intelligunt, sic interpretantur, quasi præfinitio causa sit cur eveniant quæ prænotia sunt; ob eamque rem quosdam ex natura et conditione sua salvos introducunt. Nonnulli ex illis verbis libertatem nobis arbitrii adimunt, utunturque his etiam psalmi verbis: Alienati sunt peccatores a vulva (Psal. LVII, 4, 5), quibus cum

A utero matris suæ ob hoc quod in eo naturæ bonitas inerat; sicut econtrario de his qui malæ naturæ sunt, dicitur in Psalmis⁶¹, quia segregati sunt peccatores ex utero. Nos autem dicimus quod neque Paulus fortuito aut naturali differentia electus est, sed electionis suæ causas in semetipso dedit ei qui scit cuncta antequam fiant⁶²; neque peccatores qui separantur a ventre iudicis iniquitate separantur.

interrogatione occurrere licet; scriptum est enim: Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre matris, locuti sunt falsa: furor illis secundum similitudinem serpentis. Et quæremus ab iis qui verba illa tanquam aperta accipiunt, an qui alienati sunt ab utero peccatores, simul ac materno utero egressi sunt, erraverint, et a via salutis suo aliquo B facto abducti sint. Quomodo vero abalienati ab utero peccatores, a ventre matris aberrarunt, et falsa locuti sunt? Non enim ostendent eos, simul ac nati sunt, veram ac plenam vocem, falsum quid proferentes, emisisse. Si vero ea respiciamus, quæ de præfinitione in hac quam explicamus Epistola dicuntur, poterimus, destructis iis quæ simpliciores in ejus sententiam pertrahunt qui divinam doctrinam injustitiæ accusat, de eo respondere qui ab utero matris destinatus, quique serum Jesu Christi vocatum Apostolum Paulum in Evangelium Dei segregat. Verba hæc sunt (Rom. VIII, 28, seq.): Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum ipsius vocati sunt, quia quos prænovit, eos et prædestinavit conformes imagini Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit: quos vero justificavit, hos et glorificavit. Dicorum igitur seriem attendamus. Justificat Deus quos prius vocavit: non autem justificavit quos non vocavit: vocat autem prædestinatos ante vocationem, quos non vocasset nisi prædestinasset; neque ipsis justificationis et vocationis principium est prædestinatio. Si enim hæc principium esset eorum quæ sequuntur, haud dubie vincerent qui absurdum de natura sermonem introducunt: sed ante prædestinationem prænotio est: Quos enim, inquit, prænovit, hos et prædestinavit conformes imaginis Filii sui. Deus igitur qui futurorum seriem prospexit, et libertatis nostræ propensionem cognovit, et aliquorum ad pietatem impetum affectuumque post hanc propensionem, quodque ii se totos virtuti daturi sint, ipsos prænovit: cognoscens quidem præsentia, præsciens vero futura; et quos ita prænovit, futuros conformes imaginis Filii sui, prædestinavit. Est igitur Dei Filii imago Dei invisibilis, et hujus imago, ea quæ Filii Dei imago dicitur, quam esse arbitramur eam quam Dei Filius assumpsit humanam animam, per virtutem imaginis Dei imaginem factam. D Hujus vero, quam imaginis Filii Dei imaginem esse putamus, conformes fieri prædestinavit Deus, quos per suam de ipsis prænotionem prædestinavit. Non est igitur existimanda futurorum causa esse prænotio Dei: sed quia futurum erat secundum proprios impetus et affectus facientis, propterea prænovit, qui novit omnia ante ortum eorum (Dan. XIII, 42); alios quos prænovit et prædestinavit imaginis Filii sui fore conformes, alios vidit abalienatos. Ad hæc autem si quis objiciat, fieri ne possit ut non sint quæ talia fore prænovit Deus: respondebimus fieri non posse ut non eveniant; sed non ideo quia fieri non potest ut non eveniant, necesse est non evenire, vel evenire. Fieri enim haudquaquam ex necessitate, sed fieri quoque potest ut non fiant. Sed rationis ac intelligendi acumen et perspicacitatem desiderat locus hic de iis quæ fieri possunt, ut qui mentis suæ oculum absterserit, demonstrationum subtilitatem assecutus, intelligere possit quomodo in minimis etiam rebus non impedia-

Denique statim in consequentibus vidē quid de his A
 dicat sermo divinus. Scriptum est enim⁶⁶: *Segre-*
gati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre,
locuti sunt falsa. Si intelligamus quomodo statim
 ut de ventre matris procedunt peccatores, errave-
 runt, vel locuti sunt falsa, pariter intelligimus quod
 iusti separantur a ventre. Ergo et Paulus quod se-
 segregatus in Evangelium dicitur, et segregatus a ven-
 tre matris suæ, causas in eo et merita quibus in
 hoc segregari debuerit, vidit ille quem non latet
 mens. Prævidit enim quod abundantius quam cæ-
 teri omnes laboraturus esset in Evangelio⁶⁸, quod
 in fame et siti, in frigore et nuditate, periculis la-
 tronum, periculis fluminum, periculis maris⁶⁹, præ-
 dicaturus esset Evangelium Christi, sciens quod vix
 sibi esset si non evangelizaret⁶⁶, et quod macera-
 turus esset corpus suum, et servituti subjecturus,
 ne forte cum **464** aliis prædicasset (10), ipse re-
 probus efficeretur⁶⁷. Hæc ergo et multa alia his
 similia (11) in eo de ventre matris prævidens Jesus,
 pro his segregavit eum in Evangelium. Si enim, ut

hæretici putant, vel sortis incerto, vel naturæ me-
 lioris prærogativa fuisset electus, nunquam utique
 timuisset ne si minus corporis sui frena tenuisset,
 evenire posset ut reprobus fieret, vel vix sibi futu-
 rum esset si evangelizare cessasset (12). Denique et
 ipse in consequentibus latius disserens ait, quia
 quos præscivit et prædestinavit conformes fieri ima-
 ginis Filii sui⁶⁸, evidenter ostendens, quod eos quos
 præscivit Deus tales futuros, ut Christo se in pas-
 sionibus conformarent, ipsos etiam conformes ac
 similes imaginis ejus prædestinavit et gloriæ. Præ-
 cedit ergo præscientia Dei, per quam noscuntur qui
 in se labores et virtutes habituri sint, et ita præ-
 destinatio sequitur; nec tamen rursus prædestina-
 tionis causa putabitur præscientia. Quod enim apud
 homines uniuscujusque meritum pensatur ex præ-
 teritis gestis, hoc apud Deum judicatur ex futuris;
 et valde impius est qui in hoc non credit Deo, ut
 quod nos in præteritis videmus, hoc ille videat in
 futuris. *Segregatus, inquit, in Evangelium Dei.* In
 aliis locis Scripturæ Evangelium Christi esse di-

⁶⁶ Psal. LVII, 4. ⁶⁷ I Cor. xv, 10. ⁶⁸ II Cor. XI, 26, 27. ⁶⁹ I Cor. ix, 16. ⁷⁰ ibid. 27. ⁷¹ Rom. VII, 29.

ur quominus sit aliquid, quod ad multa esse possit,
 cum unum sit e multis id quod futurum est; et ita
 prænotum sit fore quidem, sed non necessario fore.
 Sed cum fieri possit ut non sit, erit non conjectura
 dictum, sed vere prænotum. Neque vero quis putet
 nos illud, secundum propositum, reticuisse, quasi
 sententiæ nostræ noceat. Ait enim Paulus: Scimus
 autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperan-
 tur in bonum, iis qui secundum propositum vocati
 sunt. Sed consideret illius secundum propositum voca-
 tionis causam Apostolum statim reddidisse, cum
 dicit: Quos prænovit, eos et prædestinavit confor-
 mes imagini Filii sui. Et quem alium oportebat in
 justificentem vocationem proposito Dei discerni et se-
 segregari, præter eos qui ipsum diligunt? Hujus vero
 præpositi et prænotionis causam in nostra libertate
 esse satis declarat illud: Scimus quoniam diligen-
 tibus Deum omnia cooperantur in bonum: perinde
 quasi dixisset, omnia quæ ad bonum conducunt, ideo
 conducere, quia auxilio digni sunt qui diligunt Deum.
 Sed interrogandi sunt, qui contrarium tuerentur, ad
 hæc nobis respondeant. Ponamus in conditione, ali-
 qua in nostra esse potestate; idque adversus eos qui
 liberum arbitrium tollunt, donec ex conditione eorum
 sententia falsa convincatur. Si ergo in nobis libera
 voluntas, an igitur Deus futurorum seriem intuitus,
 prænoscet ea quæ ex libertate unusquisque nostrum
 libertatis compos acturus sit? an non prænoscet?
 Qui responderit non prænoturum, ignoret ille necesse
 est mentem infinitam, et magnitudinem Dei. Si præ-
 noturum agnoscant, rursus quæremus ex ipsis, an ejus
 scientia causa sit cur eventura sint futura, cum con-
 cedatur aliquid in nostra esse potestate; an quia fu-
 turum est prænovit: neque ullo modo prænotio causa
 est eorum quæ unicuique nostrum ex libertate arbi-
 trii futura sunt. Fieri ergo poterat, ut aliquibus oc-
 currentibus impedimentis non hoc, sed illud faceret,
 qui liber creatus est. Hæc igitur et similia si dicantur,
 id quoque servatur: Euge, serve bone et fide-
 lis, super pauca fuisti fidelis, super multa te consti-
 tuam: intra in gaudium Domini tui (Matth. xxv,
 21); tum et laus omnis, quæ bonis tribuitur; ac de-
 mum ostenditur jure dici: Serve nequam et ignave,
 oportebat te committere pecuniam meam trapezitæ
 (ibid. 26, 27). Sic etiam stabunt quæ juste dicuntur
 illis, qui ad dexteram assistent: Venite ad me, be-
 nedicti Patris mei; possidete præparatum vobis
 regnum a constitutione mundi; quia esurivi, et de-

distis mihi manducare (ibid. 34, 35), et quæ sequun-
 tur: iis autem qui a sinistris: Discedite a me, ma-
 ledicti, in ignem æternum præparatum diabolo et
 angelis ejus; quia esurivi, et non dedistis mihi
 quod ederem, et cætera. Quin etiam, si illud, De-
 stinatus in Evangelium Dei (Rom. I, 4); et istud,
 Qui destinavit me ab utero matris meæ (Galat. I,
 15), necessitatem aliquam continent, quomodo rectè
 diceret Paulus: Suggillo corpus meum, et in ser-
 vitutem redigo, ne cum aliis prædicaverim, ipse
 reprobus efficiar; et illud: Vix etenim mihi, nisi
 Evangelium annuntiavero (I Cor. ix, 27)? His enim
 aperte declarat, nisi castigaret corpus suum, et in ser-
 vitutem redigeret, posse se, postquam aliis prædica-
 set, reprobum fieri, et sibi esse vix, nisi Evangelium
 annuntiasset. Fortassis igitur, cum istis segregavit
 illum Deus ex utero matris, et segregavit in Evan-
 gelium Dei, causam videns justæ segregationis, quod ca-
 stigaturus esset corpus suum, et in servitutem reda-
 cturus, veritus ne postquam aliis prædicasset, ipse
 reprobus fieret, quodque sciens sibi fore vix, nisi
 Evangelium prædicasset, meliorem se sibi apud Deum
 vix esse, non siluit, sed Evangelium prædicavit. At-
 que hæc videbat qui eum segregavit in Evangelium
 suum, fore eum in ærumnis abundantius, in carce-
 ribus supra modum, in plagis plus justo, in mortibus
 frequenter: a Judæis quinque quadragies una
 minus accepturum, ter virgis cæsum iri, semel lapi-
 datum iri, et alia ejusmodi perpersurum (II Cor. xi,
 25, seq.); gloriantem in angustiis, et scientem tri-
 bulationem patientiam efficere, et sustententem quæ
 futura Deus prænoverat, segregatum ex utero matris,
 et segregatum in Evangelium Dei. Propterea autem
 dignus erat qui segregaretur in Evangelium Dei, non
 propter excellentem aliquam naturam, et quæ ita es-
 set comparata, ut eos qui tales non sunt, longe super-
 raret: sed ob præcitas prius actiones, quæ postea
 factæ sunt ex apostolica quadam institutione. Neque
 jam Psalmi dictum interpretari tempestivum fuit;
 erat enim extra propositum: quare proprio loco, Deo
 dante, explicabitur, cum Psalmum edidissetemus.
 Sed hæc copiosius in illud, Segregatus, etc., disputa-
 ta sufficiant.

(10) Al., prædicaret; al., prædicaverit.

(11) Sic mss. Editi vero: Hæc ergo, et his simi-
 lia, et alia multa, etc.

(12) Editi, cessaret.

cunt, sicut et Marcus evangelista scribit ⁸⁹: *Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scriptum est in Isaiâ propheta. Verum quoniam Christus Verbum est, et in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum (13), et Deus erat Verbum* ⁹⁰, unum atque idem est dici Evangelium Dei et Evangelium Christi, vel quia ipse Dominus dicit quod *ego et Pater unum sumus* ⁹¹: et iterum dicit ad Patrem: *Omnia mea tua sunt, et tua mea, et glorificatus sum in his* ⁹². Ergo et Evangelium Patris Evangelium Filii est. Sed et Paulus dicit: *Evangelium meum quod prædico inter gentes* ⁹³: quod fortassis ut hæres Christi dicit, et tanquam in Evangelio cohæres, quia et alibi etiam plurimorum dicit esse Evangelium, sicut ad Galatas: *Sed et si velatum est (14) Evangelium nostrum* ⁹⁴; nostrum, id est omnium qui cohæredes sumus Christi. Verum et secundum hoc quod ipse prædicator ejus est, recte suum dicit esse Paulus Evangelium.

465 *A. Quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis* ⁹⁵. Utrum simpliciter accipi debeat Evangelium per Scripturas propheticas a Deo repromissum; an ad distinctionem (15) alterius Evangelii quod æternum dicit Joannes in Apocalypsi ⁹⁶, quod tunc revelandum est cum umbra transierit et veritas venerit, et cum mors fuerit absorpta et æternitas restituta, considerato etiam in qui legis. Cui æterno Evangelio convenire videbuntur etiam illi æterni anni de quibus Propheta dicit: *Et annos æternos in mente habui* ⁹⁷. Eique adjungi potest et ille liber vitæ, in quo sanctorum nomina scripta dicuntur ⁹⁸: sed et illi libri qui apud Daniele ⁹⁹, cum judicium consedisset, aperti sunt; vel qui apud Ezechielem prophetam ¹ deintus et deforis dicuntur inscripti: quæ omnia (16) non atramento, sed spiritu Dei vivi scripta memorantur ². De quibus quamvis periculosum videatur chartulis committere sermonem (17), tamen non otiose prætereunda sunt dicta sapientium et ænigmata ³, sed subtili admodum mentis acie, in quantum res patitur, velut per quoddam speculum contemplanda: ne forte is qui Verbum caro factus ap-

A paruit positus in carne (18), sicut Apostolus dicit, quia manifestatus est in carne, justificatus in spiritu apparuit angelis, hoc quod apparuit angelis (18'), non eis absque Evangelio apparuit: sicut ne nobis quidem hominibus, ad quos missum se dicit evangelizare pauperibus, dimittere captivos in remissionem, et annuntiare annum Domini acceptum ⁴. Si ergo cum apparuit nobis hominibus, non sine Evangelio apparuit, consequentia videtur ostendere quod etiam angelico ordini non sine Evangelio apparerit, illo fortassis quod æternum Evangelium a Joanne ⁵ memoratum supra edocuimus. Si vero etiam in reliquis cœlestibus ordinibus tale aliquid ab eo gestum esse suspicandum sit, in ea qua singuli quique sunt forma apparens eis, et annuntians (19) pacem, quoniam quidem *per sanguinem crucis suæ pacificavit non solum quæ in terra, sed et quæ in cœlis sunt* ⁷, etiam tu apud te ipsum discutito. Quod promisit per prophetas suos in Scripturis sanctis ⁸. Quæ de Christo prædicta sunt per prophetas, hæc etiam de Evangelio prædicta esse sentiendum est, quamvis Marcus evangelista distinctionem facere videatur Christi et Evangelii, cum dicit ⁹: *Qui dimiserit patrem et matrem, etc., propter me, vel propter Evangelium. Quod et si proprie Evangelii promissiones requirendæ sunt, in prophetis abundanter invenies, ut est illud: Dominus dabit vobis evangelizantium virtute multa* ¹⁰; et: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona* ¹¹!

C Ad hoc respicit et: In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum ¹², et: *Velociter currit sermo ejus* ¹³; sed et: *Ecce ego mitto pastores multos, et venatores multos, et capient eos super omnem montem, et super omnem collem* ¹⁴. Per Jeremiam promittitur de Evangelio (20) quod nunc Paulus dicit, quia *promisit Deus per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo.*

5. (21) Qui Filius secundum carnem quidem ex semine factus est David ¹⁵. Factus est autem sine dubio id quod prius non erat secundum carnem. Secundum spiritum vero erat prius, et non erat quando (22) non erat. Observandum est enim quia

⁸⁹ Marc. 1, 1, 2. ⁹⁰ Joan. 1, 1. ⁹¹ Joan. x, 30. ⁹² Joan. xvii, 10. ⁹³ II Tim. ii, 8; Galat. ii, 2. ⁹⁴ II Cor. iv, 3. ⁹⁵ Rom. i, 2, 3. ⁹⁶ Apoc. xiv, 6. ⁹⁷ Psal. lxxvi, 6. ⁹⁸ Apoc. xvii, 8. ⁹⁹ Dan. vii, 10. ¹ Ezech. ii, 9. ² II Cor. iii, 5. ³ Prov. i, 6. ⁴ I Tim. iii, 16. ⁵ Isa. lxi, 1, 2. ⁶ Apoc. xiv, 6. ⁷ Colos. 1, 20. ⁸ Rom. 1, 2. ⁹ Marc. x, 29. ¹⁰ Psal. lxxvii, 12. ¹¹ Rom. x, 15. ¹² Psal. xviii, 5. ¹³ Psal. cxxvii, 15. ¹⁴ Jerem. xvi, 16. ¹⁵ Rom. 1, 2.

(13) Ita ms. Regius num. 1641. Cæteri vero D mss. et editi, *et in principio erat apud Deum, etc. Deinde editi, unum atque idem dicit, etc.*

(14) Mss. quidam, *revelatum est. Deinde mss. plerique et editi omittunt secundo loco nostrum, sed restituitur ex ms. Regio num. 1641.*

(15) Sic Rabanus, ms. unus Regius num. 1640 et alter Vallis-claræ. Cæteri vero mss. et editi, *a Deo repromissum, ad distinctionem, etc., omisso an.*

(16) Ita Rabanus. Omnes vero mss. nostri, *omniaque. Editi, omnia quæque.*

(17) *Sermonem.* In editis omittitur et in pluribus mss., sed exstat in aliis et apud Rabanum.

(18) Ms. Regius num. 1639 et Rabanus, *positus in carne.* Cæteri mss. et editi ut in textu.

(18') Vide *Origenian.* lib. ii, quæst. 3, num. 25.

(19) Editi, *apparuit eis, annuntians, etc.*

(20) Editi, *per Jeremiam promittitur, quod nunc Paulus dicit de Evangelio, etc.* Ms. unus addit *quæque* ante *promittitur.* Cæteri mss. ut in textu.

(21) Si hunc locum commemorat Pamphilus martyr in *Apologia pro Origene: Quod promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo qui factus est secundum carnem ex semine David. Factus est quod ante non erat. Manifestum enim est quia secundum carnem non erat prius; secundum spiritum vero erat ante, et non erat quando non erat.*

(22) Editi, *et non erat prius (ms. unus, tempus) quando, etc.*

non dicit : Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ¹⁶ : sed, Qui destinatus est Filius Dei (25). Et nemo putet nos de hoc sermone curiosius quam res patitur, perscrutari. Quamvis enim in Latinis exemplaribus (24) prædestinatus soleat inveniri, tamen secundum quod interpretationis veritas habet, destinatus scriptum est, non prædestinatus. Destinatur enim ille qui est, prædestinatur vero ille qui nondum est, sicut hi de quibus (25) dicit Apostolus ¹⁷ : Quos autem præscivit, illos et prædestinavit. Præsciri ergo et prædestinari possunt illi qui nondum sunt ; ille autem qui est, et semper est, non prædestinatur, sed destinatur. Hæc dicta sint a nobis propter eos qui in unigenitum Filium Dei impietatem loquuntur, et ignorantes differentiam destinati et prædestinati, putant eum inter eos qui, cum ante non fuerint, prædestinati sunt ut essent, numerandum : qui nunquam prædestinatus est ut esset Filius, sed semper fuit et est (26) sicut et Pater. Qui ergo semper est, destinatur, ut diximus, non prædestinatur ; qui autem prædestinatur, nondum erat tunc cum prædestinaretur, sed cœpit ex tempore. Necessaria igitur distinctione Apostolus utitur, eum qui ex semine David secundum carnem est, factum dicens ; eum vero quem Filium Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ¹⁸ nominat, destinatum. Etenim cum dixisset Filium Dei, non superfluo addidit, in virtute, indicans per hoc quod substantia Filius sit secundum spiritum sanctificationis. Christus **466** enim Dei virtus et Dei sapientia dicitur ¹⁹, qui et vapor virtutis Dei, et manatio gloriæ Omnipotentis purissima, et splendor lucis æternæ, et imago bonitatis Dei appellatur ²⁰. (27) Sed requiritur, si id quod de semine David nascitur (28), secundum carnem est, quod vero in virtute destinatur secundum spiritum sanctificationis, Filius Dei et in substantia Dei est, quomodo accipiendum est de anima Jesu, quæ hic nequaquam cum carne et

¹⁶ Rom. 1, 4. ¹⁷ Rom. viii, 29. ¹⁸ Rom. 1, 4. ¹⁹ 38. ²⁰ Joan. xii, 27. ²¹ Psal. xv, 10. ²² Rom. 1, 3. ²³ Matth. xix, 6. ²⁴ I Cor. 1, 50.

(25) Editi, qui destinatus est Filius Dei in virtute.

(24) Editi, in Latinis codicibus et exemplaribus. Deinde omittunt secundum.

(25) Sic ms. Regius num. 1641. Cæteri vero mss., Rabanus, et editi, alii, sicut de his de quibus (al. quibus omisso de) dicit, etc. ; alius, sicut de quibusdam dicit, etc.

(26) Ita ms. Regius num. 1641 ; cæteri vero mss., Rabanus et editi omittunt et est.

(27) Huc referendum videtur quod Pamphilus martyr in Apologia sua ex libro primo Epistolæ ad Romanos desumptum commemorat. Quærat fortassis aliquis si Filius charitas est, præcipue propter hoc, quod Joannes ad Deum Patrem retulit hanc vocem, dicens : Quia Deus charitas est (I Joan. iv, 8, 16). Sed rursus ex ipsa ejus Epistola proferemus et illud quod ait : Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo est (ibid 7). Qui ergo dixit : Quia Deus charitas est, ipse iterum charitatem docet esse ex Deo : quam charitatem non credo esse alium, nisi Unigenitum Filium ejus, sicut Deum ex Deo, ita charitatem ex charitate progenitum.

A spiritu sanctificationis vel divinæ virtutis substantia nominatur ; de qua alibi ipse Salvator dicit, quia tristis est anima mea usque ad mortem ²¹ ; et : Nunc anima mea turbata est ²² : quam et a semetipso posuit, imo quæ (29) usque ad infernum descendit, de qua et dicitur : Non derelinques animam meam in inferno ²³. Certum est enim quia hæc non de semine David generata sit. Dicit enim quia quod factum est ex semine David, secundum carnem est ²⁴. Quia ergo neque in eo quod secundum carnem est, videtur annumerari, neque in eo ubi destinatur (30) Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ²⁵, puto quod consuetudine sua Apostolus utatur etiam in hoc loco, sciens mediam semper esse animam inter spiritum et carnem, et aut jungere se carni, et effici unum cum carne ; aut sociare se spiritui, et esse unum cum spiritu : ex quo, si quidem cum carne sit, carnales homines fiant ; si vero cum spiritu, spirituales. Et idcirco extrinsecus eam non nominat, sed carnem tantum, vel spiritum ; scit enim alteri horum necessario animam cohærere, sicut et in his ad quos dicit : Vos autem in carne non estis, sed in spiritu ²⁶ ; et : Qui se jungit meretrici, unum corpus est (meretricem hic carnem vel corpus vocans), qui autem se jungit Domino, unus spiritus est ²⁷. Ita ergo etiam nunc sciens de anima Jesu, quia sociata Domino, et cohærens ei, unus cum ipso factus sit spiritus sanctificationis, non eam nominavit extrinsecus, ne solveret Jesum : Quod enim (31) Deus conjunxit, homo non separet ²⁸. Sanctificationis vero spiritus dicitur secundum hoc quod præbet omnibus sanctitatem, sicut et alibi ²⁹ de eo scriptum est : Qui factus est sapientia nobis a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio. Verum occurrunt nobis quidam quæstiones acerbissimas commoventes (32), quomodo videatur Christus descendere ex semine David, quem constat non esse ex Joseph natum, in quem Joseph series ex David descendentis genera-

²¹ I Cor. 1, 24. ²² Sap. vii, 25, 26. ²³ Matth. xxvi, 28. ²⁴ ibid. 4. ²⁵ Rom. viii, 9. ²⁶ I Cor. vi, 16, 17.

(28) Nascitur. Deest in antea editis. Paulo post mss. plures : Filius Dei et substantia Dei est.

(29) Editi et ms. unus, imo qua, etc. Sed cæteri mss. et Rabanus, imo qua, etc.

(30) Sic mss. et Rabanus ; editi vero, neque in eo ubi descendit, de qua dicitur : Non derelinques animam meam in inferno (Psal. xv, 10). Destinatur, etc.

(31) Enim. Deest in editis. Deinde ms. Regius num. 1639, et Rabanus, non separet. Cæteri mss. et editi, non separet.

(32) Editi, et ms. unus, quædam quæstiones acerbissime (al. acerrime) commoventes. Sed cæteri mss. et Rabanus, rectius, ut in textu. Socrates Hist. eccl. lib. vii, cap. 52, ait : Καὶ Ὀριγῆνης δὲ ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους τοῦ Ἀποστόλου Ἐπιστολῆς, ἐρμηνεύων πῶς θεοτόκος λέγεται, πλατῶς ἐξήτασε. Sed et Origenes in primo tomo Commentariorum in Epistolam Pauli ad Romanos, exponens qua ratione dicatur Deipara, eam quæstionem latissime pertractavit. Quod ab Origenes hoc in loco pertractatum fuisse verisimile est.

tionis adducitur. Quibus *decurrere* quamvis molestum sit secundum litteræ rationem, tamen respondetur a nostris, quod *Maria quæ desponsata Joseph antequam convenirent inventa est in utero habens de Spiritu sancto* ⁴⁰, secundum legem sine dubio contribuli suo et cognato conjuncta est. Et quamvis dicatur ad eam ab angelo, quia *et Elisabeth cognata tua etiam ipsa pariet filium in senectute sua* ⁴¹ (Elisabeth autem ex filiabus Aaron esse dicitur), tamen affirmatur a nostris (33) quod cognationis nomen non solum ad contribules, sed et ad omnes qui sunt ex genere Israel, inter se invicem competenter possit aptari, sicut et idem apostolus de omnibus simul dicit ⁴²: *Qui sunt cognati mei secundum carnem*. Hæc quidem et alia his similia (34) respondentur; verum quam sint valida adversum assertiones eorum qui nos de Scripturarum testimoniis perurgent, probato ut qui legis. Nobis tamen hæc intelligenda secundum spiritalem vel allegoricam rationem magis videntur, secundum quod nihil obest etiam quod Joseph pater Christi dicitur, cum omnino non sit ejus pater; quia et in generationibus a Matthæo refertur ⁴³, quod Josaphat genuerit Joram, et Joram genuerit Oziam; in quarto autem Regnorum libro scriptum est ⁴⁴, quod Joram genuerit Ochoziam, et Ochozias genuerit Joas, et Joas genuerit Amasia, Amasias vero genuerit Azariam, ipsum qui interdum Ozias nominatur; et Azarias Joatham. Hic ergo Ozias, qui et Azarias, cum in quarto Regnorum libro (35) dicatur Amasie esse filius, a Matthæo Joræ filius scribitur, tribus in medio generationibus prætermisissis. Cujus rei dissertio, certum est quod non secundum historiam, sed secundum spiritalem intelligentiam constet; quæ non est nobis nunc in transitu pulsanda: in suo enim loco tangetur (36). Interim sufficit nobis ad eos qui adversantur respondere, quod sicut Jesus Joseph filius esse dicitur, ex quo non est generatus; et Ozias genitus ex Joram, ex quo non est genitus: ita et ex semine David secundum carnem Christus potest accipi, ut quidquid **467** rationis vel assertionis in Joram protulerunt, et in Joseph, hoc et in David suscipiendum dicamus.

6. *Ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri* ⁴⁵. Quomodo quidem is qui secundum carnem factus esse dicitur ex semine David, Fi-

lius Dei sit ex resurrectione mortuorum, difficile non est advertere ei qui legerit illud quod scriptum est ⁴⁶: *Decebat enim eum per quem omnia, et in quo omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum per passiones consummari* (37). Finis autem passionum Christi, resurrectio est; et quia post resurrectionem *ultra jam non moritur, neque mors ei ultra dominabitur* ^{47, 48}; et iterum dicitur, *quia etsi agnovimus Christum secundum carnem, sed nunc jam non novimus* ⁴⁹, ideo omne quod est in Christo, jam nunc Filius Dei est. Quomodo autem hoc et ad cum qui Filius Dei in virtute destinatus est ⁵⁰ referatur, coarctat intelligentiam nostram, nisi quod per indissolubilem unitatem Verbi et carnis, omnia quæ carnis sunt ascribuntur et Verbo, quomodo et quæ Verbi sunt prædicantur in carne. Jesum vero, et Christum, et Dominum invenimus sæpe ad utramque naturam referri, ut est illud: *Unus Dominus noster Jesus Christus, per quem omnia* ⁵¹; et iterum: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum majestatis* (38) *crucifixissent* ⁵². Primitivus ergo vel *primogenitus ex mortuis* dicitur ⁵³ Christus. Sed requirendum nobis est, si solus est primogenitus vel primitivus ex mortuis, et non habet aliquos secum etiam in primitivatu (39) participes, de quibus dicit Apostolus quia *suscitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus* ⁵⁴. Ne forte ergo et isti quos dicit excitatos esse cum Christo, et cum eo sedere in cælestibus, et ipsi primogeniti sint, vel primitivi ex mortuis, sicut et illi fuerunt qui cum illo suscitati esse dicuntur, cum *monumenta aperta sunt, et multorum sanctorum corpora apparuerunt et ingressa sunt* (40) *in sanctorum civitatem* ⁵⁵. Et de his talibus fortassis Apostolus dicit ⁵⁶ esse illam Ecclesiam primitivorum, quam ascriptam memorat in cælis.

7. *Per quem accepimus gratiam et apostolatam ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine ejus* ⁵⁷. Per Christum accepisse se dicit gratiam et apostolatam, utpote mediatorem Dei et hominum ⁵⁸. *Gratiam et apostolatam*. Gratia ad laborum patientiam referenda est; apostolatus ad prædicationis auctoritatem, quia et ipse Christus apostolus dicitur ⁵⁹, id est missus a Patre, quippe qui ad evangelizandum pauperibus missum se dicit ⁶⁰. Omnia ergo quæ sua sunt, dat etiam discipulis suis. Gratia dicitur diffusa in labiis ejus ⁶¹. Dat et apostolis

⁴⁰ Matth. 1, 18. ⁴¹ Luc. 1, 56. ⁴² Rom. vi, 3. ⁴³ Matth. 1, 7. ⁴⁴ IV Reg. vii, 25: xi, 2; xiv, 1; xv, 1, 7, 50, 32, 34. ⁴⁵ Rom. 1, 4. ⁴⁶ Hebr. 11, 10. ⁴⁷⁻⁴⁸ Rom. vi, 9. ⁴⁹ II Cor. v, 16. ⁵⁰ Rom. 1, 4. ⁵¹ Cor. viii, 6. ⁵² I Cor. 11, 8. ⁵³ Colos. 1, 18. ⁵⁴ Ephes. 11, 6. ⁵⁵ Matth. xxvii, 52. ⁵⁶ Hebr. xii, 25. ⁵⁷ Rom. 1, 5. ⁵⁸ I Tim. 11, 5. ⁵⁹ Hebr. 11, 1. ⁶⁰ Luc. 14, 18. ⁶¹ Psal. xlii, 5.

(53) Editi, *affirmabitur a nostris*. Ms. Regius num. 1639, *affirmabitur a nobis*; cæteri vero mss. ut in textu.

(34) Editi, *et alia similiter*.

(35) Editi et mss. nostri fere omnes habent, *in tertio Regnorum libro*; sed male, cum constet non in tertio hæc, sed in quarto existare.

(56) Sic recte ms. Regius num. 1639; cæteri vero mss. et editi, *jungetur*. Verisimile est Origenem de

his disseruisse tomo 1 *Commentariorum in Matthæum*; sed hæc modo non existant.

(37) Editi et ms. unus, *consummare*.

(38) Editi et ms. unus, *gloria*.

(39) Sic mss. plerique; editi vero et ms. unus, *primatu*.

(40) Sic mss. At vero editi, *et multa sanctorum corpora qui dormierant, surrexerunt, et ingressi sunt*, etc.

nois gratiam, cum qua laborantes dicant: *Abundantius vero quam omnes illi laboravi: non autem ego, sed gratia Dei mecum* ⁵². Et quia de ipso dictum est: *Habentes igitur Pontificem et Apostolum confessionis nostræ Christum* ⁵³, dat discipulis suis apostolatus dignationem, ut et ipsi efficiantur apostoli Dei. Neque enim gentes, quæ erant *alienæ a testamento Dei, et conversatione Israel* ⁵⁴, credere poterant Evangelio, nisi per gratiam quæ apostolis fuerat data, per quam prædicantibus apostolis in fidem obedire dicitur ⁵⁵ (41), et in omnem terram de nomine Christi sonus gratiæ eorum commemoratur exiisse ⁵⁶, ita ut ad eos qui Romæ sunt perveniret, ad quos ait Apostolus: *In quibus estis et vos vocati Jesu Christi* ⁵⁷. Paulus vocatus apostolus dicitur, et Romani vocati quidem, non tamen apostoli, sed vocati sancti in obedientiam fidei. De diversitate autem vocatorum jam superius diximus (41').

8. *Omnibus qui sunt Romæ dilectis Dei, gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo* ⁵⁸. Benedictio hæc pacis (42) et gratiæ, quam dat dilectis Dei ad quos scribit apostolus Paulus, puto quod non sit minor quam fuit benedictio Noe in Sem et in Japheth ⁵⁹, quæ per Spiritum impleta est erga eos qui fuerant benedicti: similiter et ea in qua benedictus est Abraham a Melchisedech ⁶⁰, et Jacob a patre suo Isaac ⁶¹, et duodecim patriarchæ qua benedicuntur a patre suo Israel ⁶²; vel benedictio Moysi (43) qua benedixit duodecim tribus Israel ⁶³. Non ergo his omnibus inferiorem dno (44) hanc Apostoli benedictionem, qua benedixit Ecclesiis Christi. Ait enim et ipse de se ⁶⁴: *Puto enim quia et ego Spiritum Dei habeo*. In Spiritu ergo Dei scribit Apostolus et in Spiritu benedicit. Per ipsum ergo Spiritum benedictiones capient hi qui benedicuntur ab Apostolo, si tamen digni (45) inveniantur super quos veniat benedictio ejus. Alioquin fiet illud quod scriptum est ⁶⁵: *Si fuerit ibi filius pacis, pax vestra veniet super eum; sin autem, pax vestra ad vos revertetur*. Quod scriptum est ergo de pace, hoc et de gratia fiet, quia gratiam simul cum pace conjungit. Sciendum tamen est, quod hæc Apostoli consuetudo scribendi, non erga omnes ab eo servatur Ecclesiis. Nam ad Co-

rinthios quidem in prima et secunda, et ad Galatas, et ad Ephesios, et ad Philippenses similiter scribit ⁶⁶. Ad Colossenses vero ⁶⁷, *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro* dicit; et non addit, *et Domino nostro Jesu Christo*. Ad Thessalonicenses vero prima ita habet ⁶⁸: *Gratia vobis et pax*, **468** et nihil ultra. In secunda vero: *Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo* ⁶⁹. Ad Timotheum prima et secunda: *Gratia, misericordia et pax a Deo Patre, et Christo Jesu Domino nostro* ⁷⁰. Ad Titum vero ⁷¹: *Gratia, misericordia et pax a Deo Patre, et Christo Jesu Salvatore nostro*. Et quamvis curiosior videatur hujuscemodi observatio, tamen qui nihil otiosum credit esse in Scripturis divinis, etiam horum differentias et diversitates non inanes putabit.

9. *Primum quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro omnibus vobis, quoniam fides vestra annuntiatur in universo mundo* ⁷². Quoniam ad quosdam scribens Apostolus, dicit pro omnibus se gratias agere (46), sicut et nunc ad Romanos; ad alios vero scribens gratias quidem agit, sed non addit (47), *pro omnibus*; observans invenies quod ubi dicit *pro omnibus* se gratias agere, culpas aliquas graves aut probra in eos non exaggerat (48); ubi autem notat aliquos vel arguit, non addit ad gratiarum actionem (49), quod *pro omnibus* gratias agat, sicut et ad Corinthios ⁷³ vel ad Colossenses ⁷⁴. Ad Galatas vero ⁷⁵ omnino nec ponit gratiarum actionem, quod eos miratur *tam cito transferri ab eo qui vocavit eos, in aliud Evangelium*. Prima ergo vox incipit a gratiarum actione (50). Agere autem Deo gratias, hoc est sacrificium laudis offerre; et ideo addit, *Per Jesum Christum*, velut per Pontificem magnum. Oportet enim scire eum qui vult offerre sacrificium Deo, quod per manus pontificis debet offerre ⁷⁶. Sed et hoc quod dixit, *Deo meo*, non est otiose accipiendum. Non enim vox ista potest esse nisi sanctorum, quorum Deus dicitur, sicut Deus Abraham, vel Isaac, vel Jacob ⁷⁷. Non potest Dominum Deum suum dicere is cui venter Deus est ⁷⁸, aut cui avaritia Deus est, aut cui gloria sæculi, et pompa mundi, aut potentia rerum caducarum Deus est. Quidquid enim unusquisque supra

⁵² I Cor. xv, 40. ⁵³ Hebr. iii, 1, 4, 14. ⁵⁴ Ephes. ii, 12. ⁵⁵ Rom. i, 5. ⁵⁶ Psal. xviii, 5; Rom. i, 18. ⁵⁷ Rom. i, 6. ⁵⁸ ibid. 7. ⁵⁹ Gen. ix, 26, 27. ⁶⁰ Gen. xiv, 19, 20. ⁶¹ Gen. xxvii, 28, 29. ⁶² Gen. xlix, 3, seq. ⁶³ Deut. xxxiii, 6, seq. ⁶⁴ I Cor. vii, 40. ⁶⁵ Luc. x, 6. ⁶⁶ I Cor. i, 3; II Cor. i, 2; Galat. i, 3; Ephes. i, 2; Philip. i, 2. ⁶⁷ Coloss. i, 3. ⁶⁸ I Thess. i, 2. ⁶⁹ II Thess. i, 2. ⁷⁰ I Tim. i, 2; II Tim. i, 2. ⁷¹ Tit. i, 4. ⁷² Rom. i, 8. ⁷³ I Cor. i, 4. ⁷⁴ Coloss. i, 3. ⁷⁵ Galat. i, 6. ⁷⁶ Hebr. viii, 3. ⁷⁷ Exod. iii, 6. ⁷⁸ Philip. iii, 19.

(41) Ms. unus Regius num. 1641, *fidei obedirent*. Alter Regius num. 1639, *in fidem obedire dicuntur*. Cæteri mss., Rabanus et editi, *in fidem obedire dicitur*.

(41') Vide supra, num. 2.

(42) Rabanus, et ms. Regius num. 1639, *Benedictio autem pacis*, etc. Deinde idem ms., *puto quod non sit minor ea quæ fuit benedictio in Sem et in Japheth, quoniam per Spiritum*, etc. Sed cæteri mss. et editi ut in textu, nisi quod editi habeant, *quæ datur pro quam dat*.

(43) Ms. Regius num. 1639, *benedictione Moysi*.

Deinde editi, *qui benedixit tribus*, etc. Sed cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

(44) Editi et ms. unus, *dico*, male.

(45) Ms. Regius num. 1639, *si non indigni*!

(46) Ms. Regius num. 1639, *quando*. Deinde editi, *semper gratias agere*, etc.

(47) Editi, *agere, sed non addidit*.

(48) Editi, *aut probra non exaggeret*.

(49) Editi, *non addidit gratiarum actionem*.

(50) Sic mss. et Rabanus. At editi, *ad gratiarum actionem*.

cætera colit, hoc illi Deus est. Sed videamus quid est pro quo Apostolus gratias agit Deo suo. *Quoniam*, inquit, *fides vestra annuntiat in universo mundo. In universo mundo* si simpliciter accipiamus, hoc videtur designare (51), quod in multis locis mundi, hoc est terræ hujus, eorum qui Romæ sunt fides et religio prædicetur. Si vero, ut in nonnullis, etiam in hoc loco mundus designatur qui ex cælo constat et terra, atque omnibus quæ in eis sunt, potest etiam illud intelligi quod virtutes, de quibus dicitur quia *gaudium habeant super uno peccatore pœnitentiam agente* ⁷⁹, multo magis de conversione quoque et fide Romanorum lætentur, nuntiantibus sibi angelis illis qui ascendunt et descendunt ad Filium hominis ⁷⁹. Et ipsi enim mirantur de conversione gentium, et quod in omnem terram exivit sonus apostolorum Christi Jesu. Denique et agones ipsorum spectantes in hoc mundo lætantur, sicut Apostolus dicit ⁸⁰: *Quia spectaculum facti sumus huic mundo, et angelis, et hominibus*. Potest tamen et ita intelligi, quod fides ista quam Romani habent, ipsa eademque sit, et non alia, quam quæ in universo mundo annuntiat et ereditur, quæ non solum in terra, sed etiam in cælis prædicatur: quia Jesus pacificavit per sanguinem suum non solum quæ in terris sunt, sed et quæ in cælis ⁸¹; et in nomine ejus genu flectunt non solum terrestria, sed et cælestia et inferna ⁸¹. Et hoc est in universo mundo sibi prædicari, per quam omnis mundus sit (52) subditus Deo ⁸². Ob-

servandum sane est quia ad hoc quod dixit, *primum quidem*, non reddidit, verbi gratia, ut diceret: *Secundo autem*; sed ut prædiximus de elocutionibus minus finitis; nisi forte videatur in eo reddi cum dicit: *Nolo autem vos ignorare, fratres* ⁸⁴.
 40. *Testis enim mihi est Deus, cui servo in spiritu meo, in Evangelio Filii ejus* ⁸⁵. Deus testis est sanctis suis, quia et ipsi testes sunt Dei, secundum quod dicit propheta (53): *Eritis mihi testes, et ego testis, dicit Dominus* ⁸⁶. Sed et Salvator ad discipulos dicit ⁸⁷: *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in Samaria, et in omnibus finibus terræ, secundum illud quod scriptum est* ⁸⁸: *Qui confessus fuerit in me, et ego confitebor in eo coram Patre meo*. Videamus autem quid est quod dicit, *cui servo in spiritu meo*. D

A ipse Dominus dicebat ad Samaritanam mulierem: *Venit hora* (54), *et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate* ⁸⁹. Sed Paulus non solum adorat in spiritu, verum et deservit in spiritu. Nam adorare quis potest et sine affectu; deservire vero ejus est quem constringit affectus. Deservit ergo Apostolus Deo, non in corpore, neque in anima, sed in meliore sui parte, id est in spiritu. Hæc enim tria esse in homine designat ad Thessalonicenses scribens, cum dicit ⁹⁰: *Ut integrum corpus vestrum, et anima, et spiritus in die Domini nostri Jesu Christi servetur*. Et Daniel dicit: *Laudate, spiritus et animæ justorum, Dominum* ⁹¹. Apostolus ergo ubique spiritum præfert, et repudiat carnem vel quæ carnis sunt. Denique et legis ipsius spiritum laudat; litteram vero tanquam carnem spernit, cum dicit ⁹²: *Littera occidit, spiritus vero vivificat*. Sed et cum dicit ⁹³: **469** *Etenim in quo infirmabatur lex per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccati, carnem legis, sine dubio litteram legis dicit*. Per litteram namque infirmabatur lex, ut non posset impleri. Quis enim implet vel de Sabbato quod scriptum est ⁹⁴: *Non te movebis de loco tuo in die Sabbatorum* (quomodo enim fieri poterat, ut se aliquis penitus non moveret de loco suo in die Sabbatorum?), vel de legibus lepræ in stamine, vel in pariete, vel in pellicula exortæ ⁹⁵, et mille alia (55) in quibus secundum litteram tanquam secundum carnem infirmata est lex? Propterea ergo Apostolus dicit ⁹⁶, *quia lex spiritualis est*. Qui igitur legem intelligit esse spiritualem, hic spiritu servit Deo. Unde et alias dicit ⁹⁷: *Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini*, hoc est, secundum litteram quæ occidit; *si autem spiritu actus carnis mortificaveritis, vivetis*. Requirendum sane est si et patres antiqui, patriarchæ, vel prophetæ, qui etiam ipsi fuerunt perfecti, in spiritu Deo servisse (56) credendi sunt, quia et *Abraham desideravit ut videret diem Domini, et vidit, et lætatus est* ⁹⁸; et *Moyses et Elias apparuerunt in gloria colloquentes cum Jesu in monte* ⁹⁹. In quo ostenditur Legem et Prophetas cum Evangelii consonare, et in eadem gloria spiritalis aspectus atque intelligentiæ refulgere.

11. *Quomodo sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in*

⁷⁹ Luc. xv, 10. ⁷⁹ Joan. i, 52. ⁸⁰ I Cor. iv, 9. ⁸¹ Colos. i, 20. ⁸² Philip. ii, 10. ⁸³ Rom. iii, 19. ⁸⁴ Rom. i, 13. ⁸⁵ ibid. 9. ⁸⁶ Isai. xlvi, 12. ⁸⁷ Act. i, 8. ⁸⁸ Matth. x, 32. ⁸⁹ Joan. iv, 23. ⁹⁰ I Thess. v, 23. ⁹¹ Dan. iii, 86. ⁹² II Cor. iii, 6. ⁹³ Rom. viii, 5. ⁹⁴ Exod. xvi, 29. ⁹⁵ Levit. xiii, 48 seq. ⁹⁶ Rom. vii, 14. ⁹⁷ Rom. viii, 13. ⁹⁸ Joan. viii, 56. ⁹⁹ Matth. xvii, 3.

(51) Ms. Regius num. 1639, hoc vult designare.

(52) Alias, sit. Et infra, sed prædiximus, omisso ut.

(53) Ms. unus, secundum quod dicit per prophetam. Et paulo post alter ms. et editi, Qui confessus fuerit me, et ego confitebor eum, etc. Sed cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

(54) Mss. aliquot, Veniet hora, etc. Alter ms.

Mulier, venit hora, etc. Sed cæteri mss. et editi ut in textu.

(55) Sic. mss. plerique. Cæteri vero et editi, et multa alia, etc. Et paulo post: Unde et ad alios dicit.

(56) Editi, in spiritu Deo servi esse (ms. unus, in Spiritu sancto servi esse) et gavisus est, etc. Cæteri mss. ut in textu.

*voluntate Dei veniendi ad vos*¹. Quod sine intermissione pro his quibus scribit, orare se dicit, mandati sui memor complet opere quod sermone præcipit². Quia autem dicit obsecrare se si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeat, ut in voluntate Dei veniat ad Romanos, considerandum est quod apostolus Dei ad opus sanctum, id est opus Evangelii, proficiscens, exspectat donec obsecrationibus impetret non solum (57) prosperum sibi iter fieri, sed et in voluntate Dei prosperum fieri. Unde et multo magis nobis, quibus non est vel operis tanta vel meriti conscientia, cum aliquid agere disponimus, a Deo itineris prosperitas postulanda est. Puto tamen quod etiam hoc voluit intelligi Apostolus, quia non semper itineris prosperitas Dei voluntate perficitur. Denique et Balaam iter habuit prosperum eundi ad Balach, ut malediceret populo Israel³; sed non fuit illa ex voluntate divina prosperitas. Et multi in rebus sæculi prosperis utuntur successibus, et exsultant in prosperitatibus suis; sed non est talis prosperitas ex voluntate Dei, nisi cum tale est opus itineris nostri, quale hic designat Apostolus.

12. *Desidero enim, inquit, videre vos, ut aliquod tradam vobis donum spiritale* (58) *ad confirmandum vos, id est, consolari in vobis per eam, quæ invicem est, fidem vestram atque meam*⁴. Primo omnium discere debemus opus esse apostolicum desiderare fratres, sed non aliam ob eausam, nisi ut vel conferamus eis aliquid doni spiritualis si possumus, vel si non possumus, ipsi ut accipiamus ab his (59). Sive hoc enim non est probabile desiderium circumcuedi fratres. Quod autem dicit, *ut aliquod tradam vobis donum spiritale*, videtur indicare esse aliquid quod donum quidem sit, non tamen spiritale. Nam donum fidei sine dubio spiritale est, et donum sapientiæ, et scientiæ, et virginitatis similiter. Ubi autem dicit de nuptiis et virginitate loquens: *Sed unusquisque proprium habet donum a Deo, alius sic, alius autem sic*⁵; donum quidem dicit esse nuptias, quoniam, sicut scriptum est, *a Deo aptatur mulier viro*⁶; sed non istud donum est spiritale. Possunt et alia multa dona Dei dici, ut divitiæ et fortitudo corporis, ut formæ decor, ut regnum terrestre. A Deo enim etiam hæc donantur, sicut et Daniel dicit: *Quia ipse facit reges, et commutat*⁷; sed non sunt hæc dona spiritualia. Beati sunt ergo illi quibus spiritalem gratiam tradere vult Apostolus ad confirmationem fidei, ut ultra jam non sint parvuli,

A neque circumferantur omni vento doctrinæ⁸. Quod cum sit a Paulo, et ipse consolationem capit, opus suum firmum et stabile videns; et illi consolantur qui apostolicæ gratiæ participes fiunt.

13. *Nolo autem vos ignorare, fratres*⁹, *quia sæpe proposui venire ad vos (et prohibitus sum usque adhuc) ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in cæteris gentibus. Græcis ac barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum: ita quod in me est, promptus sum* (60) *et vobis, qui Romæ estis, evangelizare. Est quidem et hyperbaton in hoc loco; est et elocutionis defectio. Sed hyperbaton hoc modo possumus reddere: Nolo autem vos ignorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in cæteris gentibus, Græcis ac barbaris, sapientibus et insipientibus, et prohibitus sum usque adhuc. Defectio vero elocutionis hoc modo adimplebitur. In eo ubi dicit: Et in cæteris gentibus, Græcis ac barbaris, sapientibus et insipientibus, videtur deesse quibus, ut ea quæ subsequuntur sic legantur, quibus debitor sum; et sit talis consequentia: Sicut fructum habeo in cæteris gentibus, Græcis ac barbaris, sapientibus et insipientibus, quibus debitor sum, ita quod in me est, promptus sum etiam vobis, qui Romæ estis, evangelizare. Nunquam enim apud ullam gentem erubui 470 prædicare Evangelium, quia virtus Dei est in eo ad salutem omni credenti, Judæo primum, et Græco; quia in Evangelio justitia Dei revelatur¹⁰, quæ oblecta prius velabatur in Lege. Revelatur autem in his qui ex fide Veteris Testamenti ad fidem novam Evangelii veniunt, sicut et in propheta dictum est¹¹, quia *justus*, etiamsi in lege adhuc sit, Deo credens et famulo ejus Moysi, *ex fide vivit*; et cum ad Evangelium (61) venit, ex fide Legis in fidem Christi dirigitur, et ita ex fide in fidem proficit. Hæc, quantum ad consequentia verborum ipsius Apostoli pertinet, dicta sint. Nunc autem quod spectat ad intelligentiam requiramus. Quod ait, *quia sæpe proposui venire ad vos*, charitatem suam quam erga Romanos habebat, ostendit (62). Quod vero addidit, *et prohibitus sum usque adhuc*, si quidem putetur a Deo prohibitus, ostenditur per hoc etiam id curæ esse Deo, quo unusquisque apostolorum vel debeat ire vel non debeat, et quod dispensatione quadam aliis quidem sinat prædicari (63) verbum Dei, aliis prohibeat, sicut et alibi dicit¹²: *Et cum tentarem ire in Bithyniam, prohibuit nos Spiritus Jesu*; et in Evangeliiis a Salvatore dicitur:*

¹ Rom. 1, 9, 10. ² I Thes. v, 17. ³ Num. xxii, 22, seq. ⁴ Rom. 1, 11, 12. ⁵ I Cor. vii, 7. ⁶ Prov. xix, 14. ⁷ Dan. 11, 21. ⁸ Ephes. iv, 14. ⁹ Rom. 1, 13-15. ¹⁰ Rom. 1, 16-18. ¹¹ Habac. 11, 4. ¹² Act. xvi, 7.

(57) Alia, *Quod autem... considerandum quod Apostolus Dei ad opus sanctum Evangelii* (al. *ad opus sanctum, opus Evangelii*) ... *impleret* (al. *impetraret*) non solum, etc.

(58) Editi, *aliquid impartiar* (al. *impartiatur*) *vobis gratiæ spiritualis*.

(59) Alias, *ut ipsi capiamus ab eis*.

(60) *Promptus sum*. Sic mss.; editi, *promptum est*.

(61) *Ad Evangelium*, etc. Sic mss. plerique. Editi vero, et ms. unus, *de Evangelio venit, ex fide legis in fide Christi*, etc.

(62) Editi, *innotuit*.

(63) Mss. plures, *prædicari*. Alii vero et editi, *prædicare*. Paulo post editi, *cæteris autem parabolis*. Et infra mss. aliquot, *ad illud referatur de quo*, etc.

Vobis datum est ¹³ *nosse mysterium regni Dei, aliis autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non audiant.* Si vero, *prohibitus sum usque adhuc, ad illum referatur de quo ipse alibi dicit* ¹⁴, quia *impedit nos Satanas*, competenter ostendit se in orationibus sine intermissione certare, ut, devictis Satanae impedimentis, prosperum iter ejus fiat in voluntate Dei videre eos qui Romae sunt. Desiderat enim, et in orationibus obsecrare non cessat fructum aliquem capere ex ipsis, sicut ex caeteris gentibus. Unde velut multarum divitiarum cupidus Paulus, ex multis rationabilibus possessionibus reditus desiderat congregare. Congregat fructus ex Graecis, congregat ex barbaris, congregat ex sapientibus, aliquid etiam ex insipientibus colligit ¹⁵, dum aliis tanquam perfectis sapientiam loquitur, aliis tanquam insipientibus nihil aliud scire se dicit, nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum ¹⁶; dum alios ex Lege et Prophetis docet, alios signis et virtutibus suadet. Verum hos omnes fructus affert Paulus, quia tanquam palme bonus permanet in vite vera, quae est Christus, quem frequentius Pater purgat agricola, et ideo fructum plurimum affert ¹⁷. Purgat autem eum in laboribus, in tribulationibus, in persecutionibus. Sunt enim (64) alii palmites, qui in vite quidem permanent, fructum vero non ferunt, sed sunt aridi. Ex quibus sunt illi qui nomine quidem permanent in Christo, operibus autem et actibus infructuosi inveniuntur et aridi; quid dicuntur excidi a Patre (65), et in ignem mitti. Sicut enim primus homo Adam vitis quaedam fuit, et radix humani generis, quae attulit quosdam quidem palmites fructuosos, ut Seth, Enos, Enoch (66), et reliquos usque ad Noe; alios autem infructuosos et inutiles, ut Cain, et omnem quae ex ipso procreata est stirpem: ita et in Christo, qui est novissimus Adam, sunt quidam palmites fructuosos, velut in vite vera fructificantes; quidam vero aridi et Patre agricola excidendi. Sed et illud observandum est, quod singulari numero Apostolus bonorum nominat fructum, sicut et alibi ¹⁸: *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax*; opera autem carnis quae exprobrat, pluraliter profert ¹⁹. Quod si quis objiciat illud quod in Psalmo scriptum est ²⁰, *Labores fructuum tuorum manducabis*, pro bono et pluraliter dictum; sciendum est quod sicut is qui margaritas negotiabatur (67) plures, inveniens unam pre-

¹³ Luc. viii, 10. ¹⁴ I Thes. ii, 18. ¹⁵ I Cor. ii, 2, 6. ¹⁶ Rom. xv, 9, 16. ¹⁷ Joan. xv, 1, seq. ¹⁸ Gal. v, 22. ¹⁹ ibid. 19. ²⁰ Psal. cxxvii, 2. ²¹ Matth. xiii, 45, 46. ²² I Cor. xiv, 18. ²³ I Cor. ix, 17. ²⁴ ibid. 16. ²⁵ Rom. i, 16. ²⁶ Isa. li, 7. ²⁷ I Cor. ii, 15. ²⁸ Rom. i, 19. ²⁹ Joel. ii, 25. ³⁰ Psal. lvi, 12.

(64) Ms. unus, *Sunt autem*. Caeteri mss. et editi, *Sunt enim*.

(65) *A Patre*. Haec duo verba desunt in editis.

(66) *Enoch*. In editis desideratur.

(67) Editi, *negotiatur*. Deinde ms. unus, *venditis omnibus emit, etc.*

(68) *Eloqui*. Editi, *eloquia*, male.

(69) *Qvis*. Deest in editis.

(70) Rabanus, *qui*. Mss. plures, *quia*. Ms. Regius num. 1639 et editi, *quod*. Deinde ms. Regius num.

1639, *Promptus enim quidem est, etc.* Et paulo post editi, *sciendum est illud.... si autem invito dispensatio ista credita est mihi*. Unus e mss. nostris habet etiam, *sciendum est illud*; sed caeteris mss. et Rabanus ut in textu.

(71) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, *persecutionibus*.

(72) Editi et ms. unus, *et erit virtus, etc.* Deinde editi, *in Psalmis dicitur*. Sed caeteri mss. et Rabanus recte ut in textu.

quia Christus virtus Dei dicitur ³¹, et Evangelium virtus Dei ³². Christus sicut et alia multa, ita etiam Evangelium intelligi debeat, et forte æternum quod dicitur Evangelium ³³ de ipso dici sentiendum sit. *Omni, inquit, credenti, Judæo primum, et Græco* ³⁴. Græci primo (73) duabus appellationibus omne hominum censuerant genus, id est, vel Græcum dicentes esse unumquemque, vel Barbarum: et distinctio eorum talis fuerat, ut omnis qui Græcus non esset, Barbarus haberetur. Sed multo veriore distinctione nititur Paulus, Judæos primo dicens, et postmodum Græcos, postremo Barbaros. Cum enim Græci, quia ipsi legibus utebantur, omnes reliquos tanquam sine legibus viventes Barbaros appellaverint, merito Judæi etiam ipsis Græcis ab Apostolo præferuntur, quia et ante ipsos legibus vivere cœperunt, et leges eorum a Deo, et non ab hominibus, promulgatæ sunt.

15. *Justitia (74) enim Dei revelatur ex fide in fidem* ³⁵. Justitia enim Dei in Evangelio revelatur per id quod a salute nullus excipitur, sive Judæus, sive Græcus, sive Barbarus veniat. Omnibus enim æque Salvator dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis* ³⁶. De fide autem in fidem jam superius diximus (75) quia et prior populus in fide erat, quia crediderat Deo et Moysi famulo ejus, ex qua fide nunc ad fidem Evangelii transiit. Quod autem dicitur ex testimonio Habacuc prophetæ, quia *justus ex fide meæ vivit* ³⁷; sive is qui in lege est intelligitur (76), ut etiam Evangelii credat, sive is qui in Evangelii est, ut etiam Legi credat et Prophetis. Alterum enim sine altero integritatem non habet vitæ.

16. *Revelatur enim ira Dei de cælo (77) in omnem impietatem et iniquitatem hominum, qui veritatem in iniquitate detinent: propterea quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit* ³⁸. De ira Dei plenius a nobis in aliis locis dictum est (78): paucis tamen etiam in præsentibus dicitur. Igitur ira Dei nunc revelari dicitur non in parte aliqua, sed in omnem impietatem et iniquitatem; nec tamen in omnes homines, sed in illos solos qui veritatem Dei in iniquitate detinent: deti-

nent quidem, sed in iniquitate eam detinent (79).

Quibus etiam dicit manifestum esse id quod notum est Dei, ostendens esse aliquid Dei quod notum sit, et aliquid ejus quod ignotum sit. Dicit ergo revelari iram Dei his qui veritatem in iniquitate detinent. Quæ revelantur, de obscuris et reconditis ad notitiam proferuntur, de obscuris et hic non ignorantibus veritatem, sed tenentibus eam, licet male tenentibus, ira Dei de cælo dicitur revelari, videtur quod rationem et scientiam ut iram Dei (80) manifestam dicat esse his quibus veritas nota est, licet eam in iniquitate detineant. Quod quidem, ut ex consequentibus declaratur, de sapientibus hujus mundi, et eruditis, vel philosophis dici intelligitur, qui cum veritatem et justitiam Dei cognovissent, *non sicut Deum magnificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, conversi ad idola; et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, quia commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium* ³⁹. In quibus etiam hoc ostendit Apostolus, quod ea quidem quæ ad sapientes sæculi de veritatis scientia pervenerunt, Deo revelante pervenerunt: sed dum aut vanæ gloriæ student, aut adulantur erroribus vetustis, aut metu principum refrenantur, damnationis suæ ipsi iudices fiunt; a quibus veritas quam Deo revelante cognoverant, aut exclusa libertate contegitur, aut gestorum iniquitate denegatur. Ita ergo Dei ira videtur interdum **472** virtus ipsa, quæ præest pœnarum ministris, et quæ supplicia infert peccatoribus, dici; sicut significari existimo in eo quod refertur, quia ira Dei commoverat (81) David ut juberet Joab numerare populum ⁴⁰. Sed et ministri ejus significantur ac socii, in eo quod dicitur. *Inmisit in eos iram furoris sui, tribulationem, et iram per angelos malos*. Interdum etiam ipsius conscientie, cum delinquimus, ultores et vindices stimuli ira appellantur (82), sicut idem Apostolus dicit ⁴¹: *Recondis tibi ipsi iram in die iræ; et alibi: Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cum judicabit Deus occulta hominum* ⁴². Sed et tribulationis vel tentationis afflictio ira Dei nomina-

³¹ I Cor. 1, 24. ³² Rom. 1, 16. ³³ Apoc. xiv. 16. ³⁴ Rom. 1, 16. ³⁵ ibid. 17. ³⁶ Matth. xi, 28. ³⁷ Rom. 1, 17; Habac. ii, 4. ³⁸ Rom. 1, 18. ³⁹ ibid. 21-23. ⁴⁰ II Reg. xxiv, 1, 2. ⁴¹ Rom. ii, 15. ⁴² ibid. 15, 16.

(73) Mss., primo; Rabanus, primum; editi, enim. Deinde ms, unus, postremos barbaros; editi, postremum vero barbaros; cæteri vero mss. et Rabanus ut in textu.

(74) Sic mss. At editi, *Justitia enim Dei in Evangelio*, etc.

(75) Sic mss. nostri; editi vero, *Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivit (Rom. 1, 17). Jam superius diximus*, etc. Paulo post ms. Regius num. 1639 habet, *quando crediderat Deo*, etc.

(76) *Intelligitur*. Oest in editis et in pluribus mss., sed restituitur ex ms. Regio num. 1639. Alier Regius num. 1641, habet dicitur pro intelligitur.

(77) Sic mss.; editi vero, *super omnem impietatem et iniquitatem hominum eorum, qui veritatem Dei*

in iniquitate detinent: quia, etc.

(78) De ira Dei loquitur Origenes lib. iv *Contra Celsum* num. 72, et in psalmum secundum, pag. 540, 541, necnon et homilia 22 in *Lucam*; sed ad alia loca hic respicere videtur, quæ modo non exstant.

(79) *Detinent quidem, sed in injustitia eam detinent*. Hæc omnia in editis, restituantur ex mss. et Rabano.

(80) Sic ms. unus Regius num. 1640. Alter Regius num. 1641, *secundum rationem et scientiam iram Dei*, etc. Cæteri mss. et Rabanus, *rationem et scientiam iram Dei*, etc. Editi, *ratione et scientia iram Dei*, etc.

(81) Mss. quidam, *quod ira Dei commoverit*, etc.

(82) Editi, *ultores vindices stimuli iræ appellantur*.

tur, sicut et Job dicit : *Ira autem Domini est in corpore meo* ⁸³. Cur autem de cœlo nunc ira dicitur revelari? Fortassis ad distinctionem alterius iræ, quæ non est de cœlo, ut est illud (85) : *Furor draconum vinum eorum, et furor serpentium insanabilis* ⁸⁴. Aut forte quod ipsi adversum quos sermo dirigitur, non in ignorantia, sed in scientia veritatis peccare dicuntur, ideo in eos de cœlo pœna dirigitur : inde enim pœnarum minister (84) accipit potestatem. Vel certe quia spiritalia nequitiae adversum quæ nobis certamen est ⁸⁵, in cœlestibus esse dicuntur, consequenter in eos qui ab his superantur, ira Dei de cœlo dicitur jaculari : velut si dicamus quia ignita in eos tela inde vibrantur, et vulnera, quibus in peccata currunt (85), inde suscipiunt : hi vero qui totius veritatis expertes sunt, velut qui nihil habeant commune cum cœlo et luce, iram vel vitiorum suorum, passionumque, vel dæmonum, quibus se sponte subdiderunt, perferunt. *In omnem impietatem et iniquitatem hominum, qui veritatem in iniquitate detinent* ⁸⁶. Impietas, in Deum peccare est ; iniquitas, in homines. In Deum ergo et in homines peccant qui veritatem in iniquitate detinent. Quam veritatem agnovisse credendi sunt homines naturalibus et a Deo animæ insitis rationibus ; quibus tantum prudentiæ (86) concessum est, ut quod notum est Dei, id est, quod agnoscere de Deo potest per conjecturam creaturæ, ex his quæ videri possunt invisibilia ejus agnoscerent. Hoc ex pacto justum erit iudicium Dei etiam erga eos qui ante adventum Christi, cum potuerint Deum agnoscere, ab ejus cultu declinantes, ad imagines hominum adorandas et animalium divertierunt. Ut enim breviter, et omni in unum collecta definitione dicamus, adorare alium quempiam præter (87) Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, impietatis est crimen. *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis : Deus enim illis manifestavit* ⁸⁷. Jam et superius diximus, quia notum est Dei hoc quod ex hujus mundi consequentia vel rationibus assequi possunt, sicut et ipse Apostolus ex consequentibus indicat ⁸⁸, dicens invisibilia ejus per ea quæ facta sunt contemplari. Ignotum autem Dei intelligendum est ratio substantiæ ejus vel naturæ ; cujus quæ sit proprietas, puto quod non solum nos homines, sed et omnem lateat creaturam : aut si aliquando tantus erit naturæ rationali profectus, ut in hanc quoque possit pervenire notitiam, Dei est nosse. Tale enim aliquid mihi spe-

randum videtur ex his quæ a Salvatore dicuntur : quia *Filium nemo novit, nisi Pater : neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* ⁸⁹. Non enim addidisset (88), *Et cui voluerit Filius revelare, nisi sciret aliquos esse quibus revelare velit*.

17. *Invisibilia enim ejus a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, et sempiterna ejus virtus ac divinitas, ut sint inexcusabiles : quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum magnificaverunt, aut gratias egerunt ; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et contenebratum est insipienter eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, et immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium* ⁹⁰. Pene jam de his singulis in superioribus dissertum est (89). Diximus enim hæc quamvis ad omnes homines quibus inest ratio naturalis, maxime tamen spectare ad sapientes hujus mundi, et eos qui philosophi nominantur, quibus præcipue creaturas mundi, et omnia quæ in eo facta sunt, discutere disciplina est, et per hæc quæ videntur, ea quæ non videntur ratione colligere. Sciendum tamen est quod hic invisibilia quæ nominat, de creaturis dicit ; de quibus et in alio loco idem Apostolus scribit : quia *omnia per ipsum, id est per Jesum Christum, facta sunt, sive quæ in cœlo sunt, sive quæ in terra, visibilia et invisibilia* ⁹¹. Et ideo præter ea quæ invisibilia dixit, addit : *Et sempiterna ejus virtus, ac divinitas*. Virtus ergo Dei quæ sempiterna est, et divinitas quæ nihilominus sempiterna est, ex conjecturis agnoscitur creaturæ. Virtus est qua regit omnia ; divinitas qua replet universa. Ex hoc ergo inexcusabiles fiunt : quia cum manifestante Deo cognoverint (90) Deum, non ut dignum est coluerunt, aut gratias egerunt ; sed **473** per cogitationum suarum vanitatem, dum formas et imagines requirunt in Deo, in semetipsis Dei imaginem perdidit, et qui jactare se in luce sapientiæ videbantur, in profundas stultitiæ tenebras devoluti sunt. Quid enim tam tetrum, tam obscurum, tamque tenebrosum, quam gloriam Dei ad corporalem et corruptibilem humanæ formæ effigiem vertere, ut moris est his qui simulacra venerantur, et divinæ majestatis eminentiam volucris, et quadrupedibus, et serpentibus exæquare?

18. Pro quibus causis justissime utique *tradidit eos Deus in desideriis cordis eorum* (91) in immu-

⁸³ Job vi, 4. ⁸⁴ Deut. xxxii, 53. ⁸⁵ Ephes. vi, 12. ⁸⁶ Rom. i, 20. ⁸⁷ Rom. i, 19. ⁸⁸ ibid. 20.

(83) Ita mss. Editi vero, *et venenum aspidum insanabile*.

(84) Editi, *magister*. Paulo post, *spiritalis nequitiae*.

(85) Editi, *et vulnera qui in peccato currunt, etc.*

(86) Sic omnes mss. Editi vero, *quibus tamen id prudentiæ*.

(87) Ita editi. Ms. vero Regius num. 1639, *alium quem præter, etc.* Cæteri mss., *aliquem præter, etc.*

(88) Alias, *Non enim adderet* (al. *addidit*) : *Sed*

12. ⁸⁹ Rom. i, 18. ⁹⁰ Rom. i, 19. ⁹¹ ibid. 20.

cui, etc.

(89) Sic mss. Editi vero : *Pene jam in superioribus de his omnibus dictum est*.

(90) Alias, *cognoverunt*.

(91) Sic omnes mss., quorum tamen plerique omittunt *utique*, et unus Regius habet, *in desiderium cordis eorum*. Editi vero, *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, etc.*, et addunt *Amen* in fine contextus.

*atiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semet-ipsis: qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula*⁸⁹⁻⁹². Quæ singula, quamvis juxta Ecclesiæ fidem consequenter explanari videantur, quod præcedentibus causis calparum jure et merito deserantur a Deo hi qui veritatem, quam Deo revelante cognoscunt, in iniquitate detentant, et per hoc quod deseruntur, traduntur desideriis cordis sui; quorum desideria cordis hæc erant, ut immunditia et contumeliis afficerent corpora sua in semetipsis: et quali judicio erga divinitatis usi sunt venerationem (92), dum Dei incorruptibilis gloriam ad fœdas et indignas deducunt hominum vel animalium formas, tali etiam erga semetipsos utantur vice, ut rationabiles homines vivant more irrationabilium belluarum: tamen requiramus ab his qui Deum bonum negant etiam justum esse judicem, quid respondeant de his quæ dicit Apostolus, quod *tradidit eos Deus in desiderii cordis in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua*. Videbitur enim in hoc non solum ipsorum ratio, quæ penitus excluditur, sed et nostra responsio coarctari. Quomodo enim justum erit eum qui traditur, quamvis pro peccatis tradatur, tamen ad concupiscentias tradi, et ad hoc tradi, ut immunditiis et concupiscentiis afficiat corpus suum? Sicut enim huic qui, verbi causa, tenebris traditur ad pœnam, imputari non potest quod in obscuro sit; et qui igni traditur, culpari pro hoc ipso non potest cur uratur, ita his qui desideriis et immunditiis traduntur ut contumeliis afficiant corpora sua, non digne videbitur imputari, si in desideriis et immunditiis positi, corpora sua contumeliis maculent. Marcion ergo, et omnes qui de schola ejus velut serpentium germina (93) pullularunt, horum absolutiones ne extremo quidem digito attingere audebunt: quippe qui propter hujuscemodi quæstiones Vetus Instrumentum, sicubi forte in eo tale aliquid legerant, abjecerunt. Sed quid eis profuit, cum similibus nihilominus Novi Instrumenti quæstionibus præfocentur (94)? Nos tamen qui unum Deum bonum et justum Legis et Prophetarum, et Evangeliorum Patrem Christi fatemur, eisdem explanationibus et in Novo et in Veteri utimur Testamento, invocantes eum qui posuit in Sion lapidem offensionis, et petram scandali⁹⁵, ut ipse nobis per Spiritum sanctum suum offensionem et scandalum le-

⁸⁹⁻⁹² Rom. i, 24, 25. ⁹³ Rom. ix, 33. ⁹⁴ Galat. v, 17. ⁹⁵ I Cor. vi, 16, 17. ⁹⁶ Gen. vi, 3. ⁹⁷ Rom. viii, 9. ⁹⁸ Ephes. vi, 12. ⁹⁹ Matth. xviii, 10. ¹⁰⁰ Hebr. i, 14. ¹⁰¹ Joan. x, 15. ¹⁰² Deut. xxx, 15; Eccli. xv, 17, 18.

(92) Mss. *venerationem*: editi, *rationem*, male.

(93) Alias, *genimina*.

(94) Ms. unus, *provocentur*: editi, *præferantur*. Cæteri mss. rectius, *præfocentur*.

(95) *Sunt præterea (sicut in multis Scripturæ locis invenimus) etiam utriusque partis vel utriusque viæ factores quidam et adjutores angeli*. Alludit manifestissime Origenes ad caput 18 epistolæ sancti Barnabæ de duabus viis et de angelis utriusque viæ prepositis.

(96) Ita recte mss. plerique. Editi vero et Raba-

tionis apostolicæ, per quam dubiæ mentes offenduntur, aperiat. Frequenter in Scripturis invenimus, et a nobis sæpe dissertum est, quod homo spiritus, et corpus et anima esse dicatur. Verum cum dicitur quia *caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem*⁹⁶, media procul dubio ponitur anima, quæ vel desideriis spiritus acquiescat, vel ad carnis concupiscentias inclinatur: et si quidem se junxerit carni, unum cum ea corpus in libidine et concupiscentiis ejus efficitur⁹⁷: si vero se sociaverit spiritui, unus cum ea spiritus erit. Idcirco denique de his quorum se animæ ex integro cum carne junxerant, dicit Dominus in Scripturis: *Jam non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt*⁹⁷: de his autem quorum anima fuerat spiritui sociata, Apostolus dicit: *Vos autem non estis in carne, sed in spiritu*⁹⁸. Sunt præterea (sicut in multis Scripturæ locis invenimus) etiam utriusque partis, vel utriusque viæ factores quidam et adjutores angeli (95). Nam carni concupiscenti (96) adversus spiritum favet diabolus, et angeli ejus, et omnes spirituales nequitie in cœlestibus⁹⁹, cunctique adversum quos hominibus luctamen est, principatus, et potestates, et mundi hujus rectores tenebrarum. Econtrario vero spiritui adversus carnem decertanti, animamque humanam, quæ media est, ad se revocare conant, favent et adjuvant angeli boni omnes illi (97) de quibus Dominus ait, quia *angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est*; et de quibus Apostolus ad Hebræos ait¹⁰⁰: *Nonne omnes sunt ministri spiritus, ad ministerium missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis*¹⁰¹? Favet et ipse Dominus, quippe qui etiam animam suam ponit pro ovis suis¹⁰². Sed ex utraque parte favoris disciplina servatur. Non enim vi res agitur (98), neque necessitate in alteram partem anima declinatur; alioquin nec culpa ei, nec virtus posset ascribi; nec boni electio præmium, nec declinatio mali supplicium mereretur: sed servatur ei in omnibus libertas sui arbitrii, ut in quod voluerit **474** ipsa declinet, sicut scriptum est¹⁰³: *Ecce posui ante faciem tuam vitam et mortem, ignem et aquam*. Vita ergo Christus est, et mors novissimus inimicus, qui est diabolus. Habet ergo in arbitrio suo anima, si velit, eligere vitam Christum, aut in mortem diabolum (99) declinare. Quod si agnoscentes anima Deum, Christum vitam suam amplexata non fuerit, nec sicut

(99) Editi, *in mortem ad diabolum*, male.

(98) Ms. Regius num. 1639, *Non enim vires per-*

Deum magnificaverit, aut gratias egerit, sed evanuerit in cogitationibus suis, et mutaverit gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum, et quadrupedum, et serpentium ⁶⁵, et in his omnibus declinaverit ad carnem, atque eos qui carnis desideriis favent: derelinquetur sine dubio et deseretur ab eis qui eam favore suo ut spiritui jungeretur animabant: et concedent eam, vel tradent (1) desideriis cordis sui, quibus carni sociatur et adhæret. Neque enim obsistentem eam ac reluctantem, ad ea quæ refugit ac respuit revocabunt. Cujus rei imaginem, si adhuc videtur obscura, tali quadam specie manifestiorem planioremque reddemus. Ponamus esse aliquod domicilium, in quo cum corpore et spiritu velut cum duobus consiliariis habitet anima; pro foribus vero hujus domicilii astare pietatem, omnesque cum ea virtutes: ex alia vero parte impietatem, omnesque luxuriarum ac libidinum formas, et expectare animæ nutum, quem ex duobus pro foribus observantibus chorum introduci ad se desideret, quem repelli. Nonne si spiritui obtemperans, et meliori usa consiliario, pietatis et pudicitix ad se evocaverit chorum, ille alius spretus repudiatusque (2) discedet? Si vero carnis usa consilii, impietatis ad se et libidinis introduxerit turmam, omnis illa sanctitatis et pietatis corona, cui malorum anima concilium prætulit, iusta cum indignatione recedet, relinquens eam desideriis cordis sui, ut (3) ignominia et contumeliis afficiat corpus suum in semetipsa, quæ commutavit veritatem Dei in mendacium, et introducens ad se impietatis et infidelitatis (4) principem, colit et servit potius creaturæ quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Quibus sane ex causis anima humana tanti hujus discriminis tam ancipitem subeat statum, non est præsentis loci discutere. Eorum ergo est contumeliis afficere corpora sua, qui deseruiunt simulacris: et eorum est colere creaturam, qui reliquerint Creatorem. Nos autem qui nullam creaturam, sed Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum colimus et adoramus, sicut non erramus in cultu, ita nec in actibus quidem et conversatione peccemus; neque imitemur eos qui contumeliis afficiunt corpora sua in semetipsis: sed aspicientes quod dicit Apostolus ⁶⁶: *An nescitis quia corpora vestra membra Christi sunt?* et iterum: *Quia corpus vestrum templum est Spiritus sancti*: ut membra Christi, et templum Spiritus sancti, corpora nostra

⁶⁵ Rom. 1, 21-24. ⁶⁶ I Cor. vi, 15-19. ⁶⁶ Joan. xiv, 23. ⁶⁷ Rom. 1, 26 seq. ⁶⁸ Rom. 11, 4. ⁶⁹ Rom. 1, 21 seq. ⁷⁰ ibid. 23 seq.

(1) Mss. quidam et Rabanus, *et concedunt eam, vel tradunt, al. trahunt*, etc. Cæteri mss. editi recte ut in textu.

(2) Ita mss. et Rabanus. Editi vero, *alius spiritus repudiatus*.

(3) Sic mss. nostri et Rabanus. Editi vero, *præposuit, ista cum indignatione recedet, et membrum Christi, et templum Spiritus sancti relinquens, eam in desideriis cordis sui permittet, ut, etc.*, nisi quod plerique omittant et.

(4) Ita editi et mss. aliquot. Ms. vero Regius

A in omni sanctitate et puritate servemus, quo non solum digna angelorum ingressibus fiant, verum et habitatione Spiritus sancti, et mansione Patris ac Filii qui dicit de eo qui in mandatis suis permanet: *Ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus* ⁶⁹.

19. *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominix. Nam et femine eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum qui (5) extra naturam est. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu femine, accensi sunt in desiderium sui in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitiam, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, nequitia, avaritia; plenos invidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate; susurratores, obrectatores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos; sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. Qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt quoniam talia agunt, digni sunt morte; non solum qui faciunt illa, sed et qui consentiunt facientibus* ⁶⁷. *Propterea inexcusabilis es, o homo omnis qui judicas: in quo enim alium judicas, teipsum condemnas. Eadem enim agis, quæ judicas* ⁶⁸. Tertio invenimus (6) ab Apostolo positum: *Tradidit illos Deus. Et primæ quidem traditionis causas dedit* ⁶⁹, *Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum magnificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et contenebratum est insipienter cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, et immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium. Propterea, inquit, tradidit eos Deus in desideriis cordis eorum in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis. Secundæ traditionis causam videtur præmittere cum dicit* ⁷⁰, *quia commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori. Propterea, ait, tradidit illos Deus in passiones ignominix. Quæ tamen secunda traditio gravioribus flagitiis videtur obnoxia. Etenim femine, 475 inquit, eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum qui extra naturam est. Similiter et masculi, relicto naturali usu femine, accensi sunt*

num. 1639 et Rabanus, *veritatem Dei mendacio, et introducens ad se impietatem et infidelitatem* (Rabanus, *infelicitatem*) *colit*, etc. Alter ms. Regius num. 1641, *veritatem Dei in mendacio, et introducens ad se impietatis chorum et infelicitatis, colit*, etc.

(5) Editi et ms. unus hic et in sequentibus hujus contextus Vulgata utuntur; sed cæteri ms. ut in textu.

(6) Ita omnes mss. Rabanus, et editio Veneta. Cæteri vero editi, *Ter invenimus*, etc.

n desiderium sui in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. Tertiarum quoque traditionis causas videtur dare cum dicit ⁷¹: *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitiam, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, cæterisque sceleribus, quæ consequenter enumerat.* Verum distinctiones istæ causarum non mihi videntur satis congruere ad ea, quæ singulis quibusque subjecta (7) sunt, crimina. Quomodo enim turpioribus flagitiis traditur is qui creaturæ servit, magis quam ille qui gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium mutavit? Aut quomodo supra utrumque horum velut (8) examini cuidam traduntur malorum hi qui non probaverunt Deum habere in notitiam? Unde magis mihi videntur omnes hæ causæ, quæ traditionibus singulis præferuntur, in unum coacervandæ, et rursus traditionum species in unum, ut (verbi causa) ita dicamus: Quoniam quidem homines mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium; et quia commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, nec probaverunt Deum habere in notitiam: propter hæc omnia tradidit eos Deus in desideriis cordis eorum in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua; et tradidit eos in passiones ignominiarum, ut feminæ eorum immutarent naturalem usum, in eum qui extra naturam est. Similiter quoque et masculi (9), relicto naturali usu feminæ, accenduntur in desiderium sui invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes. Sed et tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, quia erant repleti omni iniquitate, malitia, nequitiaque et avaritia, pleni erant invidia, homicidiis, contentione, dolo, et cæteris, quæ scripta sunt, malis: quique cum cognovissent justitiam Dei, non intellexerunt hanc esse, ut qui talia agunt digni sint morte, non solum qui faciunt illa, sed et qui consentiunt facientibus. Et ideo pro his omnibus malis inexcusabiles erunt, dum alios in his, quæ ipsi agunt, sceleribus et judicant, et condemnant. De se enim pronuntiat quis, cum de his quæ ipse committit, alium punit. Arbitror au-

tem sufficere ea quæ de traditionis specie supra dicta sunt, quomodo Deus tradere dicitur eos, quorum actus et animum a se declinantem et indulgentem vitis abhorrescit et deserit, et eadem repetere superfluum puto. Duo sunt sane quæ in hoc loco indicari reor, quorum alterum designari videtur ex altero. Certum namque est, quod si quemquam tradiderit (10) Deus vel in desideria cordis sui, vel in passiones ignominiarum, vel in reprobum sensum, continuo tanquam in terra pessima et reproba, omnis illa in eo qui traditur, seges criminum surgat. Et rursus si quis, cum cognoverit Deum, non sicut Deum magnificet, aut gratias agat, sed sit talis qualem per singula apostolicus sermo descripsit, dubium non est hujuscemodi animam derelictam esse a Deo, et traditam. Neque enim possibile est cum his malis habitaculum esse Deo, aut hæc mala inde procedere ubi habitat Deus. Verum quia in his tribus universas impietatis species enumerasse videtur Apostolus, vel eorum qui idola colunt, vel eorum qui creaturæ deserviunt potius quam Creatori, sed et eorum qui non probaverunt Deum habere in notitiam: in quorum primo titulo promiscue pagani, in alio sapientes eorum et philosophi designantur: puto quod in hoc tertio indicentur hæretici vel creatorem Deum negantes, vel diversas blasphemias in Excelsum loquentes. Igitur si singuli (11) quique horum, quos supra diximus in cultu divinitatis errare, talibus malorum titulis designantur, nos qui videmur in Ecclesia esse (12), et fidem rectam tenere, consideremus nosmetipsos, et omni circumspectione pensemus ne forte solo ab his veri cultus nomine separati, rebus eis atque actibus sociemur. Certum est enim quia qui (verbi causa) repletus est iniquitate, malitia, nequitia, avaritia, non probavit (13) Deum habere in notitiam, et est de numero eorum quos tradidit Deus in reprobum sensum. Et iterum quorum feminæ, vel masculi, relicto naturali usu, accenduntur in eum usum qui contra naturam est, certum est quia ex illorum numero sunt qui serviunt creaturæ potius quam Creatori, et quos tradidit Deus in passiones ignominiarum. Sed et si qui in immunditia contumeliis afficiant corpora sua, ex illis sunt qui commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis hominis; nisi quod (14) graviore sacrilegio is qui jam fidelis est, templum Dei, quam profanus adhuc templum contaminat idolo-

⁷¹ Rom. 1, 28, seq.

(7) *Subjecta. Editi, objecta.*

(8) *Velut. Editi, vel.*

(9) Editi et mss. plerique, *similiter autem et masculi. Sed et tradidit illos Deus, etc.*, omissis intermediiis, quæ restituuntur ex ms. Regio, num. 1639.

(10) Ita ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. nostri, et editio Veneta Theophili Salodiani, *quod si quidem tradiderit, etc.* Alii editi, *quod si quem tradiderit, etc.* Paulo post ms. Regius num. 1641, *omnis mala in eo... seges criminum, etc.* Sed cæteri mss. et editi ut in textu.

(11) Editi et ms. unus, *Igitur singuli.*

(12) Editi, *in Ecclesia fidem rectam tenere, etc.*

(13) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, *quia (verbi causa) repletus... non probatur, etc.*

(14) Ita ms. Regius num. 1639. Similiter et Rabanus, nisi quod omittat, *in similitudinem imaginis hominis.* Cæteri vero mss. et editi, *sed et si qui immunditia et contumeliis afficiant* (ms. unus Regius, *sed et qui... afficiunt*) *corpora sua, ex illis sunt* (editi omittunt sunt) *qui commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei; nisi quic, etc.*

rum. Non **476** est sane prætereundus ne iste quidem apostolicus sermo, in quo dicens (15), quoniam *commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis hominis*, non solum eos qui idola colunt arguere, sed et Anthropomorphitas intelligendus est confutare (16), qui in Ecclesia positi imaginem corpoream hominis, Dei esse imaginem dicunt, ignorantes illud quod in Genesi scriptum est, ad imaginem Dei factum esse hominem: de quo homine quid sentiendum sit, ab Apostolo interpretatur cum dicit (17): *Deponentes veterem hominem cum actibus suis* ⁷², *et induentes novum, qui secundum Deum creatus est* ⁷³. Audis quia novum hominem dicit secundum Deum creatum? Hunc autem eundem novum hominem, alibi ⁷⁴ *interiorem hominem* vocat: corruptibilem vero hunc, cujus hic imaginem respuit, exteriorem nominat, cum dicit: *Nam et si is qui foris est homo noster corrumpatur, sed qui intus est renovatur* ⁷⁵. Et ut planius adhuc ejus sententiam sciant isti qui de

A imagine Dei errant, audiant quem dicat esse Apostolus hominem qui ad imaginem Dei creatus est, cum ad Colossenses hoc modo scribit: *Nolite mentiri, inquit, spoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, et induentes novum, qui renovatur in agnitione* (18) *secundum imaginem ejus qui creavit eum* ⁷⁶. Ex quibus evidenter ostendit, quod interior homo, qui per agnitionem renovatur, ipse ad imaginem Dei creatus est. Qui autem exteriorem hominem, id est corporeum et corruptibilem, ad imaginem Dei esse dicunt, cum his ab Apostolo sociantur, qui commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. Verum oportuit ne hæc quidem in explanatione apostolici sermonis omitti, ut et in hoc capitulo Apostoli sicut et in cæteris plurimis, Anthropomorphitæ, id est qui corpoream (19) hominis imaginem, Dei esse imaginem dicunt, convictos se et confutatos esse cognoscerent. Sed nos jam in his continentiam primi voluminis concludamus.

LIBER SECUNDUS.

1. « Scimus autem quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt ⁷⁷. » Judicium quidem Dei secundum veritatem, non solum in eos qui hæc agunt quæ superius enumerata sunt, verum et in omnes qui quoquo modo boni quid malive (20) gesserunt, exspectandum est et credendum. Sed illud est quod in loco hoc videtur ostendi: quia solius Dei sit (21) secundum veritatem judicium. Sunt enim quædam quæ committuntur opere quidem malo, animo autem non malo: ut si quis, verbi causa, homicidium non voluntate commiserit. Et alia fiunt opere quidem bono, sed animo non bono: ut si quis misericordiam, non pro mandato Dei (22), sed ut laudetur ab hominibus, faciat. Alia vero sunt in quibus sive in bono, sive in malo, animus cum opere (23) concordat. Et quia

C corda hominum nosse solius Dei est, et mentis secreta dignoscere, idcirco ipse solus est qui secundum veritatem potest habere judicium. Sed requiritur, si erga eos (24) quorum remissæ sunt iniquitates per baptismi gratiam, vel quorum tecta sunt per pœnitentiam peccata ⁷⁸, vel quibus imputandum non est peccatum per martyrii gloriam, secundum veritatem videatur Deus servare judicium. Veritas quippe judicii hoc postulat, ut malus mala, et bonus recipiat bona: et quamvis dona et largitio Dei nequaquam curiositatem discutientis admittant (25), tamen etiam in hoc quanta sit judicii ejus veritas ostendamus. Communis professio est bonum non debere puniri, nec malum consequi bona. Si quis ergo sit, verbi gratia, qui egerit aliquando

⁷² Colos. III, 9. ⁷³ Ephes. IV, 24. ⁷⁴ Rom. VII, 22. ⁷⁵ II Cor. IV, 16. ⁷⁶ Coloss. III, 9, 10. ⁷⁷ Rom. II, 2. ⁷⁸ Psal. XXXI, 1, 2.

(15) Sic recte ms. Regius num. 1640, quibus satis consentiunt cæteri mss. et Rabanus, nisi quod alii habeant *dicat*, alii *dicitur pro dicens*. Editi vero, *prætereundum, ne istum quidem apostolicum sermonem* (editio Veneta, *ne iste quidem apostolicus sermo*) in quo dicitur, etc.

(16) Sic mss. plerique et Rabanus. Editi vero, *sed inter Anthropomorphitas intelligendi sunt computari*. Ms. Regius num. 1640, *sed inter Anthropomorphitas intelligendus est computare*.

(17) Ita ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, *de quo homine sentiendum sit ab* (editi, *et ab*) *Apostolo interpretari, cum dicit*, etc.

(18) Ms. Regius num. 1641, *in agnitione Dei; et*

infra, qui per agnitionem Dei renovatur. Sed et cæteri mss. et editi utrobique omittunt *Dei*.

(19) Editi, *corporei*.

(20) Editi, « quicumque modo boni quiddam malive, » etc. Ms. Regius num. 1639, « qui quidquam boni quidem, malive, » etc. Cæteri vero mss. ut in nostro textu.

(21) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, « sed illud quid est, quod in hoc loco videtur ostendi. Quia solius Dei sit, » etc.

(22) Editi, « non pro mandato Dei in bono. »

(23) Editi, « corpore, » male.

(24) Editi, « ergo eis. »

(25) Rabanus et Salodanus, *perperam, « amittant. »*

477 mala, certum est quia malus erat tunc, cum agebat mala. Is vero si præteritorum pœnitens mentem suam corrigat ad bona, et bene agat, bene loquatur, bene cogitet, bene velit; qui hæc agit, non tibi videtur bonus, et merito recipere bona? Similiter et si ex hono quis convertatur ad malum, non jam bonus, quod fuit, et non est, sed malus iudicabitur, quod est. Actus enim sive boni sive mali prætereunt, sed secundum sui qualitatem agentis mentem imaginantur, et formant, eamque vel bonam relinquunt vel malam, seu pœnæ, seu præmiis destinandam. Erit ergo iniquum vel bonam mentem pro malis gestis puniri, vel malam pro bonis actibus munerari. Verum ut adhuc planius fiat quod dicimus, addamus etiam hæc: ponamus esse animam in qua habitat impietas, injustitia, stultitia, luxuria, et multitudo omnis malorum, quibus scilicet ministram se famulamque subdidit. Quod si in semetipsam regressa (26) hæc anima, pietati rursus, et virtutibus mentis suæ januam pandat, nonne ingressa pietas impietatem continuo depellet? Similiter et justitia injustitiam trudet, et sapientia stultitiam, et sobrietas luxuriam fugabit; atque ita depulsis ex semetipsa habitatoribus barbaris, civile et legitimum virtutibus præbebit hospitium. Quomodo ergo jam plenam virtutibus animam justum erit de his arguere quæ gesserit cum nondum esset amica virtutum, et de impietate piam, de injustitia justam, de luxuria sobriam condemnare? Hoc ergo modo etiam in his quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tectâ sunt peccata⁷⁹, credendus est Deus secundum veritatem servare iudicium.

2. « Existimas autem hoc, o homo omnis qui iudicas eos qui talia agunt, et facis illa, quia tu effugies iudicium Dei⁸⁰? » Si omnia quæ Lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur; et quæ Evangelium, vel Apostolus nunc loquitur, non principibus sæculi, nec regibus mundi, sed Ecclesiarum rectoribus et principibus loquitur, his videlicet qui iudicant eos qui intus sunt, id est episcopis, vel presbyteris et diaconibus. His ergo dicit ne existiment se effugere iudicium Dei, si ea committant ipsi, de quibus alios iudicant et condemnant. Et ideo oportet unumquemque de sua prius conscientia iudicare, et tunc ejus quem iudicat, gesta discutere. Quod si fieret, omnis penitus adeundi honoris ecclesiastici abscinderetur ambitio, si se iudicandos potius quam

A iudicatuos hi qui præesse volunt populis cogitent. Nemo ergo existimet quod effugere possit iudicium Dei, sicut et Propheta dicit: « Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam⁸¹? » Et quia hæc ad eos maxime dicuntur qui præsumunt iudicii populorum (27), ideo et alibi dicit, quod « de domo Dei incipiet iudicium⁸². » Et item alibi Dominus dicit: « In his qui approximant mihi sanctificabor⁸³; » sicut in Nadabet Abiud gestum est, cum alienum ignem, id est non sacrum, divinis altaribus obtulerunt. Incipit ergo iudicium a filiis prius. « Flagellat enim Deus omnem quem in numerum recipit filiorum⁸⁴. » Verum, ut ego existimo, nec, si posset quis, deberet velle effugere iudicium Dei. Non venire enim ad iudicium Dei, hoc est ad emendationem, vel ad sanitatem, et remedium non venire.

3. « Aut divitias bonitatis ejus, et sustentationis, et patientiæ contemnis? Ignoras (28) quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit⁸⁵? » Divitias bonitatis Dei ille agnoscere potest, qui considerat quanta in terris mala quotidie homines gerunt, et quomodo pene omnes declinantes, et simul inutiles facti⁸⁶, latam et spatiosam perditionis ambulantiæ viam, angusto vitæ itinere neglecto⁸⁷, et tamen (29) his omnibus Deum producentem solem suum quotidie, et pluvias ministrantem⁸⁸; et qui considerat (30) quanti quotidie in Deum blasphemant, et in cælum extendunt linguas suas⁸⁹. Jam quid de fraudibus, de vi (31), de scelere, de sacrilegiis et piaculis dicam? Quibus tamen omnibus in hoc loco illi videntur in scelere præferri, qui alios iudicantes, ipsi committunt quæ in cæteris puniunt. Si quis ergo hanc bonitatem Dei, et sustentationem ejus, et patientiam contemnit, ignorat quod per hæc ad pœnitentiam provocatur. Sustentatio vero a patientia hoc videtur differre, quod qui infirmitate magis, quam proposito delinquant, sustentari dicuntur: qui vero pertinaci mente velut exsultant (32) in delictis suis, ferri patienter dicendi sunt. Sed sicut omnia in mensura fecit Deus, et pondere, et numero⁹⁰, ita etiam patientiæ ejus certa mensura est: quam mensuram credendum est esse consummatam (33) vel ab his qui diluvio perierunt, vel ab his qui in Sodomis cælesti igne vastati sunt. Unde et de Amorrhæis dicitur: « Nondum enim repleta sunt (34) peccata Amorrhæorum usque nunc⁹¹. »

⁷⁹ Psal. xxxi, 4. ⁸⁰ Rom. ii, 3. ⁸¹ Psal. cxxxviii, 7. ⁸² I Petr. v, 17. ⁸³ Levit. x, 3. ⁸⁴ Prov. iii, 12; Hebr. xii, 6. ⁸⁵ Rom. ii, 4. ⁸⁶ Psal. lxxi, 4. ⁸⁷ Matth. vii, 13, 14. ⁸⁸ Matth. v, 45. ⁸⁹ Psal. lxxii, 9. ⁹⁰ Sap. xi, 21. ⁹¹ Gen. xv, 16.

(36) Ms. Regius num. 1639, « reversa; » alter Vallis-Claræ, et Genebrardus, « ingressa. » Cæteri mss. et editi, « regressa. »

(27) Rabanus, « qui præsumunt, et sunt iudices populorum. » Paulo post ms. Regius num. 1639, « qui alienum ignem. » Et infra, in fine articuli, omnes editi habent, « non pervenire. »

(28) Mss. duo, « ignorans. » Cæteri mss., Rabanus et editi « ignoras, » etc. Mox ms. Regius num. 1639, « divitias quippe bonitatis Dei, » etc.

(29) « Tamen. » In antea editis desideratur, et in

uno ms. Regio, sed restituuntur ex cæteris mss.

(30) Sic ms. Vallis-Claræ. Cæteri vero mss., Rabanus et editi « si quis consideret, » etc.

(31) Sic recte mss. plerique. Editi vero et ms. unus Regius num. 1640, « de vitis. » Rabanus « de divitiis. »

(32) Ita mss. plerique et editi. Rabanus vero et ms. unus Regius num. 1641, « insultant. »

(33) Sic Rabanus et rectius quidem quam « consumptam, » ut habent editi et mss. nostri.

(34) Mss. quidam « completa sunt. » Cæteri vero mss., editi et Rabanus, « repleta sunt. »

Fert ergo Deus patienter, et expectat uniuscujusque poenitentiam. Sed non nos dissolvat hoc, et tardos ad conversionem faciat, quia rursus patientiæ ejus et sustentationis certa mensura est.

4. « Secundum duritiam autem tuam, et cor impoentens, thesaurizas tibi ipsi iram in die iræ, **478** et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus⁹². » Cor durum in Scripturis dici videtur, cum mens humana velut cera frigore iniquitatis obstricta signaculum imaginis divinæ non recipit. Hoc idem alibi cor crassum appellatur, sicut cum dicitur (35): « Incrassatum est cor populi hujus⁹³. » Contrarium vero est duro molle, quod in Scripturis cor carneum nominatur⁹⁴; et crasso (36) subtile, vel tenue, quod Apostolus spiritalem hominem vocat⁹⁵ eum qui examinat omnia. Igitur cum quis scit quæ bona sunt, et non agit bona, per duritiam cordis contemptum omnium bonorum habere credendus est. Crassitudo vero cordis est, ubi subtilis et spiritalis intelligentiæ non recipitur sensus: et ita cor impoentens effectum thesaurizat sibi ipsi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei, dum bonum opus non agitur per duritiam; intellectus vero bonus per crassitudinem cordis excluditur. (37) De ira autem Dei et superius, quantum res pati voluit, et in aliis locis sæpe dissertum est. Quod vero dicit, « Theaurizas tibi ipsi iram in die iræ, » considerandum est. Theaurus appellatur, quo diversi generis opes, et divitiæ congregantur. Hujus in Scripturis significantiam triplicem legimus. Dicitur enim in Evangelio⁹⁶ thesaurus esse quidam in terris, in quo prohibet Dominus thesaurizari: et alius thesaurus in cælo, in quo jubet fideles thesaurizari: et hic nunc Apostolus dicit iræ thesauros. Omnes ergo homines per hæc quæ agunt in hoc mundo, in uno aliquo ex istis tribus congregant thesauros. Aut enim infidelis est quis et iniquus, et per duritiam cordis, et cor impoentens in thesauro iræ actus suos recondit. Aut terrenus est, et de terra sapit, ac de terra loquitur⁹⁷, et cum ei attulerit ager fructus uberes, destruit horrea sua, et majora ædificat⁹⁸, et thesaurizat in terra. Et ille quidem durus, hic autem stultus appellatur. Dicitur enim ad eum: « Stulte, hac nocte repetent abs te animam tuam, et quæ parasti, cujuserunt⁹⁹. » Aut sapiens est, et in Deum dives, et in terris ambulans (38) conversationem habet in cælis, atque

A omnia quæ agit digna sunt regno cælorum: et iste talis divitiarum suarum thesauros condit in cælis. Ita igitur uniuscujusque thesauri possessor et conditor potest alius quidem carnalis, alius vero animalis nomen, alius autem spiritalis appellari. Nunc jam videamus quæ est dies iræ, quam hic Apostolus nominat, quæ tamen facilius dignoscetur, si de ea quid etiam reliquæ Scripturæ indident requiramus. Quæ ergo ad præsens exempla occurrere poterunt, aptabimus, et ex his quæ sit dies iræ monstrabitur. Scriptum est in Amos propheta¹⁰⁰: « Væ his qui desiderant diem Domini. Ut quid vobis diem Domini? et hæc est tenebræ, et non lux. Quemadmodum si effugiat homo a facie leonis, et occurrat ei ursus, et intret in domum suam, et extendat manus suas ad parietem, et mordeat eum serpens. Nonne tenebræ sunt dies Domini, et non lux et caligo quæ non resplendet? » Sed et Joel dicit ad sacerdotes, et eos qui altari deserviunt¹⁰¹: « Clamate ad Dominum sine cessatione: Heu me, heu me in diem, quia prope est dies Domini, et sicut miseria ex miseria veniet! » Et post pauca¹⁰²: « Tuba canite in Sion, prædicate in monte sancto meo, et confundantur omnes qui habitant super terram, quia adest dies Domini, quia prope est dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et nebulæ. Sicut matutinum effundetur super montes populus multus et fortis. Similis ei non fuit a sæculo, et post ipsum non erit usque in annos sæculi sæculorum. Ante ipsum ignis consumens, et post ipsum flamma accensa. Sicut paradisi deliciarum erit terra ante faciem ejus, et post tergum ejus campus exterminii (39), et nullus est qui evadat eum. Sicut aspectus equorum: facies eorum; et sicut equites, ita sequentur. Sicut vox currum super vertices montium insilient. » Sed et omnia in consequentibus de eadem scribit usque ad eum locum ubi dicit¹⁰³: « Et Dominus dabit vocem suam ante faciem virtutis suæ, quia ingens est valde multitudo castrorum ejus, et valida opera verborum ejus. Propter quod magna est dies Domini, magna et nobilis valde: et quis erit idoneus ei? » Sophonias vero ita dicit¹⁰⁴: « Revereamini (40) a facie Domini Dei, quoniam prope est dies Domini, et præparavit Dominus victimam suam, sanctificavit vocatos suos. » Et post pauca¹⁰⁵: « Prope est dies Domini magna, prope est, et velox (41) valde. Vos diei Domini amara, et dura posita est, et valida. Dies iræ, dies illa, dies angustiarum et necessitatis

⁹² Rom. II, 5, 6. ⁹³ Matth. XIII, 15; Isa. VI, 10. ⁹⁴ Ezech. XI, 19, 20. ⁹⁵ Joan. III, 31. ⁹⁶ Luc. XII, 16-18. ⁹⁷ Ibid. 11, 1-5. ⁹⁸ Ibid. 11. ⁹⁹ Sophon. I, 7. ¹⁰⁰ Ibid. 14-18.

(35) Sic ms. Regius num. 1659. Cæteri vero mss., Rabanus, et editi « dicit. »

(36) « Crasso. » Deest in editis. Mox ms. unus, « quia Apostolus, » etc.

(37) Vide supra lib. I, num. 18, et lib. IV, contra Celsum, num. 72, et in psalm. II, necnon et homil. 22 in Lucam. Sed ad alia loca hic respicere videtur Origenes quæ nunc non exstant.

(38) Sic ms. Regius num. 1659. Ita etiam cæteri mss. et editi; nisi quod omittant « et » ante « in Deum. »

Rabanus vero, « aut si sapiens est in Deum, dives in terris ambulans, » etc.

(39) Sic omnes mss. Editi vero, « caput exterminii: » male.

(40) Ita legendum videtur juxta Scripturæ exemplaria Græca, quæ omnia ferunt εὐλαβεῖσθε; sed tamē omnes mss. nostri, et editi habent, « Reveretimini. »

(41) Sic omnes mss. Editi vero, « et velox ad mis. »

dies acerbitalis et perditionis, dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et nebulæ, dies tubæ et clangoris super civitates munitas, et super muros excelsos. Et afficiam homines, et ambulabunt sicut cæci, quoniam Domino peccaverunt: et effundam sanguinem eorum sicut pulverem, et carnes eorum ut stercorea. Aurum eorum, et argentum eorum non poterit liberare eos in die iræ Domini. In igne æmulationis ejus consumetur omnis terra, quoniam **479** consummationem et festinationem faciet super omnes qui habitant terram. » Isaïas quoque similiter memorat: « Ecce enim dies Domini veniet insanabilis furoris et iræ, ponere orbem terræ desertum, et peccatores perdere ex eo ». Et post pauca: « Cælum enim furore accendetur, et terra movebitur a fundamentis suis, propter furorem iræ Domini Sabaoth, in die qua supervenerit furor ejus ». His tot et talibus de die iræ testimoniis congregatis, puto quod ultra locus hic expositione non egeat. Evidenter enim in his omnibus dies iræ, vindictæ dies et judicii designatur (42). Inde denique ad diem iræ addit Apostolus, « et revelationis. » Sic enim dicit: « In die iræ et revelationis justi judicii Dei. » Revelanda namque esse omnia, etiam in Evangelio designatur, cum dicitur: « Nihil occultum quod non manifestetur; nec opertum, quod non reveletur ». Sed et Apostolus in consequentibus hujus Epistolæ dicit: « Cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die, cum judicabit Deus occulta hominum ». In quo utique ostendit occulta hominum revelanda non nisi in die qua judicaturus est Deus, sicut et ad Corinthios evidentius dicit: « Nolite ante tempus, » inquit (43), « judicare, usquequo veniat Dominus, qui et illuminabit occulta tenebrarum, et manifestabit consilia cordium ». Quæ utique omnia de hac eadem die dici intelliguntur, in qua tenebræ, et mœror, et tristitia futura dicuntur, propter eos qui multis peccatorum vulneribus confossi ignis remediis indigebunt. Quo in tempore dicetur ad sanctos: « Perge, populus meus, intra in promptuaria tua, claude ostium tuum, occultare paulisper, donec transeat furor iræ meæ ». In quibus sermonibus quantæ divitiæ bonitatis Dei occultentur, propter eos qui patientiam ejus bonitatemque contemnant, manifestare non opus est. Requiritur sane a quibusdam cur dies hic, de quo superius bibliothecas propheticas movimus, in fine mundi statutus sit, ut omnes qui ab initio sæculi usque ad finem

A ipsius defuncti sunt, ad hunc ultimum diem judicandi reserventur. Cujus rei interiores causas ceitum est secretioribus mysteriis contegi. « Mysterium » vero « regis abscondere bonum est ». Tamen explanationis gratia dicemus, in quantum possibile est paginis verba committere. Multi sunt qui ex hac vita abeuntes, vel honorum vel malorum post se quædam semina reliquerunt, ex quibus qui supersunt homines, occasiones vel salutis vel perditionis accipiunt: verbi gratia dixerim, ut sunt omnes qui pravas sectas et alienas a Deo inter philosophos condiderunt; vel qui magica sacrilegia, aut qui errores astrorum, et decreta sinxerunt; vel (44) certe qui apud nos auctores hæreticorum et pravorum dogmatum libris editis existere; vel etiam qui schismata in Ecclesiis, et scandala ac dissensiones operati sunt. E contrario vero apostolicarum litterarum opus, profectusque per has universæ Ecclesiæ, et conversio ad Deum, atque emendatio totius mundi est (45). Quorum omnium causæ non nisi cum ipsius mundi fine claudentur: et ideo non esset justum judicium Dei, donec de his singulis vel profectus, vel impedimenta penderent. Quod et Apostolus significare videtur, cum dicit. « Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium; quorumdam autem et subsequuntur. » Jam vero si etiam extra corpus positi vel sancti, qui cum Christo sunt, agunt aliquid, et laborant pro nobis ad similitudinem angelorum, qui salutis nostræ ministeria procurant; vel rursus peccatores etiam ipsi extra corpus positi agunt aliquid secundum propositum mentis suæ, ad angelorum nihilominus similitudinem sinistrorum, cum quibus et in æternum ignem mittendi dicuntur a Christo ¹⁵⁻¹⁸, habeatur et hoc quoque (46) inter occulta Dei, nec chartulæ committenda mysteria. Sufficiant ista de die iræ et revelationis. Nunc requiramus de justo judicio Dei, in quo reddet unicuique secundum opera sua. Et primo quidem excludantur hæretici, qui dicunt bonas vel malas animarum naturas; et audiant quia non pro natura unicuique Deus, sed pro operibus suis reddet. Secundo in loco ædificentur fideles, ne putent sibi hoc solum sufficere posse quod credunt; sed sciant justum judicium Dei reddere unicuique secundum opera sua. Sane quoniam dicit in hoc esse justum judicium Dei, ut unicuique reddat secundum opera sua (47), videbuntur nequaquam pro hoc sermone excludi posse gentiles, si forte et ipsi boni

⁶ Isa. XIII, 9. ⁷ ibid. 13. ⁸ Matth. x, 26. ⁹ Rom. II, 15, 16. ¹⁰ I Cor. IV, 5. ¹¹ Isa. XXVI, 20. ¹² Tob. XII, 7. ¹³ I Tim. V, 24. ¹⁴⁻¹⁸ Matth. XXV, 41.

(42) Sic mss. plerique et Rabanus. Editi vero, et ms. unus Regius num. 1644, « dies iræ et vindictæ, dies judicii designatur. »

(43) « Inquit. » Deest in editis, et restituitur ex mss.

(44) Editi, Rabanus et ms. Regius num. 1639, omittant « vel ».

(45) « Est » post « totius mundi, » omittitur in editis, et in plerisque mss. nostris. Rabanus hanc vocem ponit post « apostolicarum litterarum opus. »

Ms. Regius num. 1639, « totius mundi manifestabitur: quorum, » etc.

(46) Ms. unus, « habeantur et hæc quoque, » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(47) « Sane quoniam dicit in hoc esse justum judicium Dei, ut unicuique reddat secundum opera sua. » Hæc desiderantur in libris antea editis, et in ms. Regio num. 1639, necnon apud Rabanum; sed restituantur ex cæteris mss.

aliquid operentur, et emendatius agant. Sed et illud quod in Ezechiele scriptum est, huic sententiæ videtur adversari. Dicit enim: « Cum averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniquitatem secundum omnes iniquitates quas fecit iniquus, omnes justitiæ ejus quas fecit non commemorabuntur in lapsu ejus quo lapsus est; sed in peccatis (48) suis quæ peccavit, in ipsis morietur¹⁹. » Etenim si nihil ex justitia justus, cum lapsus fuerit, memorabitur, quomodo unicuique reddet Deus secundum opera sua? Sed videamus ne forte absolutionem sui in se ipse sermo divinus inveniat, si observemus quomodo scriptum est quod **480** dicit: « Cum aversus fuerit justus a justitia sua, » et non suffecerit eum dicere: « Cum aversus fuerit a justitia sua (49); » sed addiderit: « Et fecerit iniquitatem secundum omnes iniquitates quas fecit iniquus. » In quo videtur latenter hujusmodi inseruisse intellectum, ut si forte non secundum omnes iniquitates quas fecit iniquus, fecerit justus, non omnes justitiæ ejus de memoria auferantur; si vero omnes iniquitates fecerit quas iniquus agit (50), tunc demum omnes justitiæ in lapsu ejus de memoria subtrahuntur. Hæc quamvis occultaverit in Scripturis Spiritus sanctus propter hos qui divitias bonitatis et patientiæ ejus contemnunt, non tamen penitus abstulit: quia et thesaurus in agro absconditus non quidem ab omnibus invenitur, ne facile diripiatur et pereat: invenitur tamen a prudentibus, qui possint ire, et vendere omnia quæ habent, et emere agrum illum²⁰. Et hæc ergo quamvis abscondita sint in Scripturis, sicut scriptum est²¹: « Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te! » tamen inveniuntur ab his, qui non solum justum, sed etiam bonum esse Deum legis et prophetarum, ex his (51) quæ in Scripturarum mysterio sunt occultata, defendunt. Ex quibus necessitas exegit pauca patefacere gratia (52) exponendi apostolicum sermonem, quo ait: « Justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. »

5. « His quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam, et honorem, et incorruptionem quærunt, vitam æternam: his autem qui ex con-

¹⁹ Ezech. xviii, 24. ²⁰ Matth. xiii, 44. ²¹ Psal. xxx, 20. ²² Rom. ii, 7 seq. ²³ Rom. iii, 2. ²⁴ ibid. 29. ²⁵ Ephes. vi, 12. ²⁶ Luc. xxi, 19. ²⁷ Matth. xxvi, 10. ²⁸ Exod. xxxiv, 29.

(48) Ms. Regius num. 1640, « non commemorabuntur; sed in lapsu ejus quo lapsus est, et in peccatis, » etc. Ita etiam editi, nisi quod omittant « sed. » Cæteri vero mss. et Rabanus rectius ut in textu, quod sequentia monstrant. Deinde mss. plerique; Rabanus et editi, « Dicent enim: Si nihil, » etc. Sed rectior videtur lectio ms. Regii num. 1639, « Etenim si nihil, » etc.

(49) « Et non suffecerit eum dicere: Cum aversus fuerit a justitia sua. » Omissa hæc sunt in plerisque editis. Cæteri editi, mss. plerique et Rabanus, « et non sufficeret » (Erasmus, « suffecit » cum diceret... sed addidit (al. addit), Et fecerit omnem impietatem, » al. « omnem iniquitatem, » etc. Sed rectius habere videtur ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

tentione, et qui diffidunt quidem veritati (53), obtemperant autem iniquitati, ira et indignatio: et tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum, et Græci: gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Judæo primum, et Græco. Non enim personarum acceptio est apud Deum²². Quærentibus, inquit, gloriam, et honorem, et incorruptionem, pro boni operis patientia vita æterna dabitur, non solum Judæis, quibus credita videntur eloquia Dei²³, sed etiam Græcis, quia justum est Dei judicium, et non tantum Judæorum Deus est, sed et gentium²⁴. His vero qui per contentionem mentis (54), et animi pravitatem veritati non credunt, sed iniquitatem sequuntur, redditur ira et indignatio, tribulatio et angustia, non solum gentili, sed et Judæo, quia non est personarum acceptio apud Deum. Hæc quidem quantum ad sermonum ordinem spectat. Sed nunc quæ ad interiorum sensum pertinent requiramus. « His, inquit, qui per patientiam boni operis. » Quod dicit: « Patientiam boni operis, » ostendit laborem quemdam et agones imminere his qui bonum opus facere volunt. « Luctamen est » enim, sicut et idem Apostolus dicit²⁵, « non adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, et potestates, et mundi hujus rectores; » quæ omnia bono operi adversantur: et ideo patientia necessaria est, quia scriptum est²⁶: « In vestra patientia acquiratis animas vestras. » Videamus autem quod dicit opus bonum. Dominus in Evangelio de ea muliere, quæ alabastrum unguenti pretiosi effudit super caput ejus, pronuntiat quia « Opus bonum operata est in me²⁷, » designans quod qui verbo Dei unguentum superfuderit, id est, qui opera cum verbo sociaverit, ille opus bonum operetur. Odoratus namque efficitur omni unguentorum suavitate repletus sermo, cum fuerit opere et actibus (55) exornatus. Nunc quid est gloriam et incorruptionem quærere, requiramus (56). Multis in locis Scripturæ sanctæ de gloria scribunt. Nam in Exodo de Moyse dicitur²⁸, quod cum descenderet de monte, glorificatus sit vultus ejus. Hoc retexens Apostolus ad Corinthios dicit: « Quod si ministerium mortis in litteris formatum in lapidibus, factum est in glo-

D (50) « Agit. » Hanc vocem omittunt ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Ms. Regius num. 1641 habet, « facit. » Cæteri cum editis, « agit. »

(51) Sic omnes mss. Editi vero, perperam: « et prophetarum testimoniis ex his, » etc.

(52) Ita editi, et rectius quidem quam mss. nostri, qui omnes habent, « pauca patefacere exponenti, » unus, « exponentibus, » etc.

(53) Editi, « et qui non acquiescunt veritati. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(54) Ms. Regius num. 1641, « per contemtionem mentis. » Cæteri vero mss. et editi ut in textu.

(55) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « ut oportet actibus, » etc.

(56) Ita Rabanus et ms. Vallis-Claræ. Sic etiam ms. Regius num. 1641, nisi quod omittat « quærere. »

ria; ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi, propter gloriam vultus ejus, quæ aboleretur; quanto magis ministerium Spiritus erit in gloria! Si enim in ministerio damnationis gloria (57) est, quanto magis abundabit ministerium justitiæ in gloria? Et post pauca addit: « Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem (58) transformamur a gloria in gloriam tanquam a Domini Spiritu ⁵⁹. » Est ergo quædam gloria secundum Apostolum, quæ non glorificatur, ut illa quæ in vultu Moysi fuit, quæ dicitur esse destructa, quæ Legis littera intelligi potest, habens quidam gloriam præceptorum, sed quæ glorificari non possit. Est et alia gloria, quæ permanet et glorificatur in Christo. Cum enim ascendisset in montem cum Petro, et Jacobo, et Joanne, transformatus esse in gloriam scribitur. « Et tunc apparuerunt, » inquit, « Moyses et Elias colloquentes cum eo ⁶⁰. » Per quod ostenditur, quia legis et prophetarum gloria tunc apparuit, cum Christus fuisset transformatus in gloria, ut illius gloria illuminata prophetia et lex, amoto velamine litteræ, intelligatur in spiritu. Verum quia et in Exodo dicitur ⁶¹ gloria Dei replese tabernaculum testimonii; et iterum in dedicatione templi **481** nihilominus descendisse gloria Dei, et replese domum fumo, caligine, et nube, in quo utique ipsa adesse Dei præsentia designatur ⁶²: illa in his putanda est dici (58) gloria, de qua Apostolus scribens ad Hebræos dicit de Filio, quia sit « splendor gloriæ, et imago expressa substantiæ ejus ⁶³. » Per quæ hoc declaratur (59), ipsum fontem gloriæ Patrem dici, ex quo splendor gloriæ Filii generatur, cujus participatione omnes creaturæ gloriæ habere dicuntur: sicut de his qui ex resurrectione sunt, scribitur: « Alia gloria solis, alia gloria lunæ, alia gloria stellarum. Stella a stella differt in gloria ⁶⁴. » Hanc ergo gloriæ, quæ ex resurrectione est, qui requirunt, et honorem, et incorruptionem, illud sine dubio invenient quod scriptum est: « Seminatur corpus in ignominia, surget in gloria; seminatur in corruptione, surget in incorruptione ⁶⁵. » Et ideo inquisitor hujus gloriæ, et honoris, et incorruptionis per patientiam boni operis vitam consequitur æternam. Verum quia de gloria, ut potuimus, discussimus, videamus quid et honor indicet, quia qui ad æternam vitam festinant, non solum gloriæ, sed et honorem quærunt. Scriptum est

quia « homo, cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis ⁶⁶. » Quærit ergo illum honorem quem habebat (60) antequam compararetur jumentis insipientibus, id est illum quem habebat in paradiso, antequam peccaret, honorem quo Dei vocem merebatur audire, honorem quo paradisi fructibus et ligno vitæ fruebatur. Sed et illud quod dicit Apostolus: « Reddite omnibus debita; cui honorem, honorem ⁶⁷, » ad hoc mihi respicere videtur. Ego enim sic intelligo honorem debitum reddi Deo (61), si quod debetur justitiæ reddatur, et nihil ex ejus parte injustitiæ concedatur: similiter et veritati si quæ sua sunt ita reddantur, ut nihil ex ejus partibus mendacio relinquatur: sapientiæ quoque, et innocentiae, bonitatisque si ita reddamus quæ sua sunt, ut nihil ex eorum bonis, vel stultitiæ, vel calliditati, vel malitiæ permittamus. Cum enim, verbi gratia, in judicando vel personam potentis acceperis, vel pro amici gratia quæ sunt vera suppresseris, non reddidisti honorem debitum justitiæ, nec veritati, sed dehonorasti justitiam, et fecisti contumeliam veritati: et cum Christus sit justitia, et sanctificatio, et veritas ⁶⁸, eris similis illis qui Christum colaphis ceciderunt, et qui in faciem ejus conspuerunt, et qui in calamo caput ejus percutientes, vertici ejus imposuerunt spineam coronam ⁶⁹. Quis autem honor (62) est qui his omnibus virtutibus ab homine debetur, in Evangelii edocemur, dicente Domino ⁷⁰: « Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. » Honorificat ergo Patrem et Filium, qui honorem dignum et studium defert sapientiæ, et justitiæ, et veritati, omnibusque his quæ esse dicuntur Christus. Hoc ergo modo quærunt gloriæ, et honorem, et incorruptionem, qui festinant ad æternam vitam. Sed et incorruptio quid indicet, cito sciemus, si quod ei contrarium est discutiamus. Incorruptio contrariam habet corruptionem. Corruptio duobus modis accidere dicitur: corporaliter, et spiritualiter. Corporaliter accidit, cum evenerit illud quod scriptum est: « Si quis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus ⁷¹. » Spiritualiter vero, cum illud acciderit quod nihilominus Apostolus dicit ⁷²: « Vereor autem ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, sic corrumpantur sensus vestri a simplicitate fidei, quæ est in Christo Jesu. » Si quis ergo ab his quæ supra diximus manserit corpore et spiritu incorruptus, iste incor-

⁵⁹ II Cor. III, 7-9, 18. ⁶⁰ Matth. XVII, 1-3. ⁶¹ Exod. XL, 32. ⁶² II Paral. VII, 1. ⁶³ Hebr. I, 3. ⁶⁴ I Cor. XV, 41. ⁶⁵ Ibid. 42. ⁶⁶ Psal. XLVIII, 13. ⁶⁷ Rom. XIII, 7. ⁶⁸ I Cor. I, 50. ⁶⁹ Marc. XV, 17, 18, 19. ⁷⁰ Joan. V, 23. ⁷¹ I Cor. III, 17. ⁷² II Cor. XI, 3.

Cæteri vero mss. et editi, « Nunc quidem gloriæ et incorruptionem requiramus. »

(57) Ms. Regius num. 1641, « Si enim ministerium damnationis in gloria est. »

(58) Ms. Regius num. 1639, « eadem imagine, » etc.

(58) Sic omnes mss. Editi vero, « Dei. » Rabanus et editio Veneta Theophili Salodiani, « dei. »

(59) Ita editi. Mss. vero nostri, « Per quæ hæc (ul. Per

quæ et) declaratur. » Rabanus, « Per quæ declarat. » (60) « Quem habebat. » Hæc desunt in editis, et restituuntur ex omnibus mss.

(61) « Deo. » Omittitur in editis, et in plerisque mss., sed restituatur ex mss. Regio num. 1639.

(62) Sic mss. nostri. Editi vero, al., « Quem autem honorem; » al., « Quis autem honorem, » al., « Quia autem honorem. »

raptionem quære dicitur, quo scilicet per hanc A observantiæ incorruptionem, illam quæ ex resurrectione est incorruptionem consequi (63) mereatur. Quid autem detur hæc requiruntibus videamus. « Vita, » inquit, « æterna : » illa de qua Salvator docet, cum dicit : « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum »⁴³. » Per quod ostendit in agnitione Dei, et Christi Jesu, vitam æternæ manere substantiam. Agnitio vero Dei quomodo haberi possit, docemur in Psalmis, cum dicitur⁴⁴ : « Vacate, et agnoscite quoniam ego sum Deus. »

6. « His autem » qui ex contentione, et qui diffidunt quidem veritati, obtemperant autem iniquitati, ira et indignatio, tribulatio et angustia⁴⁵. » Qui simpliciter hæc accipit, sufficere credit ad intellectum, B secundum (64) ea quæ supra dicta sunt, reddere Deum unicuique secundum opera sua : id est, sicut illis, qui per patientiam boni operis quærunt gloriam (65), et incorruptionem, vitam reddit æternam; ita et istis qui ex contentione diffidunt quidem veritati, obtemperant autem iniquitati, iram et indignationem, tribulationem et angustiam reddat. Sed qui in apostolicis litteris, per quas (66) Christus loquitur, iota unum, aut unum apicem non credit otiosum⁴⁶, asseverabit non per errorem Apostolo contigisse ut tali locutione uteretur, dicens⁴⁷ : « Qui reddet his quidem, qui per patientiam boni operis gloriam et honorem quærunt, vitam æternam. » His vero qui ex contentione obtemperant iniquitati, non dicit, iram et indignationem, ut et hoc referatur ad « reddet, » quod superius dixerat; sed ait : « Ira et indignatio, tribulatio et angustia. » Unde qui spiritalis est, et intelligit quid Spiritus loquatur (67) in Paulo, dicit non hæc Apostolum per imperitiam, sed per divinam peritiam conscripsisse : scilicet ut per hæc ostenderet ea quidem quæ secundum patientiam boni operis quærentibus gloriam et incorruptionem reddenda sunt, per Deum reddi, id est vitam æternam : ea vero quæ consequuntur eos qui per contentionem diffidunt quidem veritati, obtemperant vero iniquitati, non a Deo dari, cujus dona utique permanentia, et ipso digna sunt : sed ex consequentia gestorum suorum his qui operantur malum, ira et indignatio, tribulatio et angustia erit, secundum ea quæ thesaurizaverunt C sibi ipsi. Nam utique sicut ibi « vitam æternam » casu accusativo protulerat, ita et hic iram et indignationem, tribulationemque et angustiam casu ac-

⁴³ Joan. xvii, 3. ⁴⁴ Psal. xlv, 11. ⁴⁵ Rom. ii, 8, 30. ⁴⁶ Isa. l, 11. ⁴⁷ Psal. cii, 2, 3. ⁴⁸ Isa. v, 21.

(63) Ita mss. plerique, editi et Rabanus. Mss. vero quidam, « per hanc observantiam, illam, quæ ex resurrectione est, consequi, » etc.

(64) « Secundum. » Deest in mss. Regio num. 1659.

(65) Editi, « credunt, vel quærunt gloriam. » Mss. omnes omittunt, « credunt, vel. »

(66) Ita Genebrardus. Sed cæteri editi et mss. nostri omnes, « per quos. »

(67) Ms. Regius num. 1659, « quod Spiritus loqui-

casativo protulisset, si id ad reddentis Dei personam referre voluisset. Quod et in aliis Scripturæ locis similiter intelligitur designari, sicut in primo libro Regnorum, ubi dicit Dominus : « Glorificantes me glorificabo, spernentes me spernentur »⁴⁸. » In quo evidenter ostenditur dicere Dominus eos qui glorificandi sunt, per se glorificandos; de his vero qui spernendi sunt, non retulisse ad se, sed absolute dixisse, quia spernentur. Si enim ut bona per semetipsum præstat, ita et mala per semetipsum retribueret Deus, consequens erat, ut quo modo dixit, « Glorificantes me glorificabo, » ita diceret : Et spernentes me spernam. Sed et in alio loco per prophetam simile quid videtur ostendi in eo, quod hi qui eunt in ignem (68), non a Deo, sed a semetipsis eum inveniant accensum, sicut dicit Isaias : « Ite in lumine ignis vestri, et flamma (69) quam accendistis »⁴⁹. » Et ut adhuc planior horum fiat dissertio, additur etiam hæc : Si quis contra præceptum medici sumptis malorum ciborum succis, et corporis turbata temperie, vel febres vel quoslibet hujusmodi incurrerit morbos, certum est quod non per medicum, sed per intemperantiam suam pestem languoris acceperit; si vero medici præcepta custodiens in sospitate perduret, utique per medicum dicitur habere gratiam sanitatis. Hoc ergo modo consequenter videbitur Deus ipse per se reddere unicuique secundum opera sua, quæ bona sunt : mala autem venire intelligentur non a Deo, sed ex pessimis intemperantiæ succis, et cruda pravitate gestorum. Verum et hoc ipsum quod dixit : « Qui ex contentione diffidunt quidem veritati, obtemperant autem iniquitati, » indiscussum non omittamus. In his enim singulis languores quidam animæ ab Apostolo designantur, quorum medelam nullus inveniet, nisi prius morborum cognoverit causas. Et ideo in divinis Scripturis ægritudines animæ numerantur et remedia describuntur, ut hi qui se apostolicis subdiderint disciplinis (70), ex his quæ scripta sunt agnitis languoribus suis, curati possint dicere : « Lauda, anima mea, Dominum, qui sanat omnes languores tuos »⁵⁰. » Unus ergo ex cæteris animæ languor, et quidem pessimus, contentio esse intelligenda est, per quam omne opus pravum geritur. Per hanc hæreses nascuntur, per D hanc schismata, et omnia scandala in Ecclesiis generantur, dum hi qui apud semetipsos prudentes sunt, et in conspectu suo sapientes⁵¹, quidquid libuerit pro lege defendunt : et inde fit ut diffidatur

9. ⁴⁸ Matth. v, 18. ⁴⁹ Rom. ii, 6, 7. ⁵⁰ I Reg. ii,

tur, » etc. Alter Regius num. 1640, « qui Spiritus loquatur, » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(68) Ms. Regius num. 1639, « quod iniqui eunt in ignem. » Cæteri vero mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

(69) Ita mss. et editi. Rabanus vero, « Ite, illuminate ignes vestros, et flammam, » etc.

(70) Genebrardus, « discipulis, » male.

quidem veritati, obtemperetur autem iniquitati. A Diffidere porro, pro non credere, vel non obtemperare, solet in Scripturis sanctis inveniri, sicut et in hoc loco: quod forte aptius Latinus interpres posuisset (71), si dixisset: Qui non obediunt veritati, sed obediunt iniquitati. Omnis ergo qui alienum a veritate iter ingreditur, nec sequitur eum qui dixit, « Ego sum veritas »⁷¹, diffidit veritati, et inobediens est ei. Sic qui non solum (72) in actibus, sed et in sensibus et in fide errant; quod maxime ex contentione contingit. Sed et qui sapientiæ obstant, et justitiæ ac sanctificationi, Christo diffidunt, qui sicut veritas est, ita et sapientia, ita et sanctificatio est⁷². Non obtemperare autem Christo qui justitia est, hoc est obtemperare iniquitati, et his actibus quos (73) sine dubio consequuntur illa quæ scripta sunt, « ira et indignatio, tribulatio et angustia »⁷³. De ira sæpe jam diximus quod interdum ipse qui ex peccati conscientia animæ incutitur cruciatus, ira appelletur: indignatio autem, ipsius iræ tumor quidam significatur (74), et per singula quæque commotio: ut si, verbi gratia, vulnus aliquod pessimum iram ponamus, hujus autem tumor et distentio, indignatio vulneris appelletur. Tribulatio vero quam subsequitur angustia, non est similis putanda illi tribulationi de qua dicit Apostolus, quia « tribulatio patientiam operatur »⁷⁴. Illa enim talis tribulatio angustiam non habet subsequentem, sicut et ipse Apostolus dicit: « Tribulationem patimur, sed non angustiamur »⁷⁵. Imo vero **483** non solum nullam angustiam tribulatio illa sanctorum, sed latitudinem habet. Denique sic dicit justus: « In tribulatione dilatasti me »⁷⁶. Hujus latitudinis et Apostolus conscius sibi ad Corinthios scribit⁷⁷: « Non angustiamini in me, sed angustiamini in visceribus vestris. » Et addidit: « Dilatamini et vos. » Idcirco ergo Deus de sanctis suis quos dilatari novit, et habere intra cordis sui domicilium spatia longe lateque diffusa, dicit: « Habitabo in eis, et inambulabo »⁷⁸. Hoc munus a Deo inter cætera sapientiæ munera accepit et Salomon, sicut scriptum est: « Et dedit, » inquit, « Dominus Salomoni (75) prudentiam multam valde, et latitudinem cordis »⁷⁹. In hac ergo sanctorum cordis latitudine non solum habitat, sed et inam-

bulat Deus. In peccatorum vero cordibus ubi angustia sunt, quia locum dederunt diabolo ingrediendi, ingreditur quidem diabolus (76), sed non ut habitet, neque ut inambulet; angustia enim sunt: sed ut lateat tanquam in caverna; est enim serpens. Sic ergo in se infelix anima quam pessimus hic anguis obsederit, serpentino frigore rigens atrahitur, et coarctatur, atque in omnes angustias cogitur: illa vero quæ obtemperat veritati, instar cœli dilatatur, atque diffunditur, et solis justitiæ illustratur radiis, et aula sapientiæ ac veritatis efficitur.

7. Cur tamen ira et indignatio Judæo primum et Græco⁸⁰? Quia et gloria et honor ipsis primum. Prius enim illis credita sunt eloquia Dei⁸¹, et ipsi dicunt: « Beati sumus Israel, quia quæ placent Deo, nobis nota sunt »⁸². Et ideo secundum Evangelii sententiam, « servus, qui cognovit voluntatem domini sui, et non fecit, digne plagis vapulabit multis, » hoc est Judæus: « qui autem non cognovit, Græcus, id est gentilis, » vapulabit paucis⁸³. Interest enim cognovisse Deum, et cognovisse voluntatem Dei, quia cognosci Deus « a creatura mundi per ea quæ facta sunt » etiam a gentilibus potuit, et « sempiterna ejus virtus ac divinitas »⁸⁴: voluntas vero ejus non nisi ex Lege cognoscitur, et prophetis. Verum quoniam et ad pœnam et præmium Judæos præfert, et Græcos postponit Apostolus, requirendum est quos hic Græcos, quos Judæos velit intelligi. Si illos dicit Judæos, qui adhuc sub Lege sunt, et ad Christum non veniunt, et Christianos Græcos, id est qui ex gentibus credunt, videtur contra totius mysterii venire sententiam. Quomodo enim illi primi dicentur de quibus dictum est: « Ecce erunt primi novissimi »⁸⁵; et ad quos iterum dicit: « Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta »⁸⁶? Et iterum, cum accessisset ad scilicet Salvator, in qua non invenit fructum, dixit, quia « nunquam ex te fructus nascatur »⁸⁷. Et duo populi in utero Rebeckæ designabantur, ex quibus dicitur, quia « major serviet minori, » et minor accepit benedictionem primatus⁸⁸ (77). Sed et alia secundum hoc innumera in Scripturis invenies. Si vero Judæos nos, id est Christianos appellat, et eos, qui ex omni genere crediderunt,

⁷¹ Joan. xiv, 6. ⁷² I Cor. i, 30. ⁷³ Rom. ii, 8, 9. ⁷⁴ II Cor. vi, 12, 13. ⁷⁵ Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, Rom. iii, 2. ⁷⁶ Baruch. iv, 4. ⁷⁷ Luc. xii, 47, 48. ⁷⁸ Math. xxi, 19. ⁷⁹ Gen. xxv, 23; xxvii, 29.

⁸⁰ Rom. v, 5. ⁸¹ II Cor. iv, 8. ⁸² Psal. iv, 2. ⁸³ III Reg. iv, 29. ⁸⁴ Rom. ii, 9, 10. ⁸⁵ Rom. i, 20. ⁸⁶ Math. xx, 16. ⁸⁷ Math. xxiii, 28.

(71) Sic recte ms. Regius num. 1641. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « quod forte aptius » (ms. Regius num. 1659, quod fortius) « Latinus interpretari potuisset, si, » etc. Paulo post ms. Regius num. 1659, « Omnis ergo qui alieno a veritate itinere graditur. » Sed cæteri mss., Rab. et editi ut in textu.

(72) Ita recte mss. plerique. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « si qui non solum » (al. « qui non solum, » omisso « si » vel « sic; » al. « sic non solum, » omisso « qui; » al. « sed qui non solum) in fide errat, » al. « errant, » etc.

(73) Sic ms. Regius num. 1640, Merlinus, Erasmus et Genebrardus. Cæteri vero mss., « et hi sunt

quos; » Salodanus et Rabanus, « et his quos. »

(74) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « tumor qui dicitur significatur. »

(75) Mss. plures, « et dedit ei, inquit, » etc., omisso « Salomoni. »

(76) « Diabolus. » Deest in mss. et apud Rabanum, sed exstat in editis.

(77) Sic editi plerique, et ita legendum videtur. Attamen omnes mss. nostri, alii, « et junior accipiet benedictionis primatus; » al. « et minor accipiet benedictionis primatum; » al., « et minor accepit benedictionis primatus. » Editio Veneta, « et minor accepta benedictione prælatus. »

quos ipse dicit in occulto Judæos ⁷⁰, restat ut Græcos gentiles illos dicat, qui nondum crediderunt. Sed quomodo Apostolus tantam spem gentibus nondum credentibus ponit, cum ecclesiastica regula videatur obsistere, quæ statuit ut « nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non » possit « introire in regnum cælorum ⁷¹; » et iterum Petrus in Actibus apostolorum de Christo pronuntiat dicens: « Neque enim est aliud ullum nomen sub cælo, in quo oporteat nos salvos fieri ⁷²? » Quomodo ergo hic gentes gloriæ, et honoris, et pacis secundo post Judæos loco participes facit ⁷³? Sed videamus ne forte illa quæ solet bonitas et dulcedo Dei abscondi in Scripturis sanctis, aliquid etiam hic moliat occultum. Tres mihi hoc in loco ordines fecisse videtur Apostolus. Primo enim dicit de his, « qui secundum patientiam boni operis gloriam, et honorem, et incorruptionem quærent, » quod ipsis reddit Deus « vitam æternam ⁷⁴. » Patientiam autem boni operis in illis esse certum est. qui agones, et certamina perferunt pietatis: quod supra exposuimus evidenter de Christianis dici (78), apud quos martyres fiunt. Probatur id etiam per hoc quod Dominus dicit ad apostolos, quia « tribulationem habebitis in hoc mundo, et mundus gratulabitur, vos autem lugebitis ⁷⁵: » et addidit post pauca: « In patientia vestra acquiratis animas vestras ⁷⁶. » Christianorum ergo est pressuram pati in hoc sæculo, et lugere, quorum est vita æterna. Et vis scire quod nullius est vita æterna, nisi ejus qui credat in Christum? Audi Salvatoris ipsius vocem evidenter in Evangeliiis designantem: « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum ⁷⁷. » Omnis ergo qui non agnovit Patrem solum verum Deum, et Filium ejus, Jesum Christum, alienus est ab æternitate vitæ. Hæc enim ipsa agnitio et fides vita esse designatur æterna. Est igitur primus (79) hic Christianorum locus, quibus per patientiam boni operis gloriam, et honorem, et incorruptionem quærentibus vita æterna reddetur ⁷⁸, illa sine dubio qui dicit: « Ego sum via, veritas, et vita ⁷⁹. » In Christo autem, qui vita æterna est, bonorum omnium est plenitudo (80). Secundo

A in loco ponuntur hi, « qui ex contentione, **484** et qui diffidunt quidem veritati, obtemperant autem iniquitati; » quibus « ira et indignatio, tribulatio et angustia ⁸⁰ » imminet; id est, omni animæ operanti (81) malum, Judæo primum, et Græco. His autem eisdem etiam bonorum retributio tertio in loco pari cum distinctione promittitur, cum dicit: « Gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Judæo primum et Græco ⁸¹. » Quod, ut ego capere possum, de Judæis, et gentibus dicit, utrisque nondum credentibus. Potest enim fieri, ut vel ex his qui in Lege sunt, si quis persuasionem quidem communi (82) Christo non credit, operetur tamen quod bonum est, justitiam teneat, misericordiam diligat, castitatem et continentiam servet, modestiam lenitatemque custodiat, atque omne opus (83) bonum operetur, hic etiamsi vitam non habet æternam, quia credens soli vero Deo, non credidit et Filio ejus Jesu Christo quem misit, tamen gloria operum ejus, et pax, et honor poterit non perire. Sed et Græcus, id est gentilis, si cum (84) legem non habeat, ipse sibi est lex, ostendens opus legis in corde suo ⁸², et naturali ratione immotus, sicut videmus nonnullos in gentibus, vel justitiam teneant, vel castitatem servet, vel prudentiam, temperantiam, modestiamque custodiat: iste licet alienus a vita videatur æterna, quia non credit Christo, et intrare non possit in regnum cælorum, quia renatus non est ex aqua et Spiritu ⁸³, videtur tamen (85) quod per hæc quæ dicuntur ab Apostolo, bonorum operum gloriam, et honorem, et pacem perdere penitus non possit. Si enim secundum ea quæ in superioribus disseruimus, videtur Apostolus condemnare gentiles, ex eo quod naturali intelligentia cum cognovissent Deum, non sicut Deum magnificaverunt ⁸⁴, quomodo non putamus quod etiam collaudare eos possit, et debeat, si qui in his cognoscentes Deum, sicut Deum magnificent? Dubitari igitur non puto quod is qui pro malo opere condemnari meruisset, idem si operatus esset opus bonum (86), remuneratione boni operis dignus haberetur. Vides enim dicentem Apostolum (87), quia « omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis, prout

⁷⁰ Rom. II, 29. ⁷¹ Joan. III, 5. ⁷² Act. IV, 12. XXI, 19. ⁷³ Joan. XVII, 5. ⁷⁴ Rom. II, 7. ⁷⁵ Joan. 45. ⁷⁶ Joan. III, 3. ⁷⁷ Rom. I, 21.

⁷⁸ Rom. II, 10. ⁷⁹ ibid. 7. ⁸⁰ Joan. XVI, 20. ⁸¹ Luc. XV, 6. ⁸² Rom. II, 8, 9. ⁸³ ibid. 10. ⁸⁴ ibid. 14.

(78) Editi, « quod supra diximus et exposuimus... apud quos martyres fuerint: » sed omnes mss. et Rabanus ut in textu. Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, « Probatur » (al. « Probantur») autem etiam, » etc. Sed rectior videtur lectio ms. Regii num. 1639, « probatur id etiam, » etc.

(79) Ita editi, et sic legendum videtur. Omnes tamen mss. nostri et Rabanus, « est igitur plurimus hic, » etc.

(80) Alias, « bonorum omnis est plenitudo, » editi omittunt « est. »

(81) Ms. Regius num. 1639, « omni homini operanti, » etc. Sed cæteri mss. et editi ut in textu. Rabanus, perperam, « omni in me operanti, » etc.

(82) Sic mss. plerique, Rabanus et Salodrianus.

D Cæteri vero editi et ms. unus; al., « communitus; » al., « communitus. »

(83) « Opus. » In editis omittitur.

(84) Ita ms. Regius num. 1639. Alter Regius num. 1641 habet, « sed et si Græcus qui cum, » etc. Cæteri mss., Rabanus et editi, « sed et Græcus qui cum, » etc.

(85) « Tamen. » Deest in editis et in plerisque mss., necnon et apud Rabanum; sed restituitur ex duobus mss.

(86) Editi, « idem si operatur bonum. » Ita etiam Rabanus, qui omittit « idem. » Ms. Regius num. 1639, « idem si operaretur bonum. » Sed cæteri mss. ut in nostro textu.

(87) Ita mss. plerique et Rabanus. Salodrianus

gessit, sive bonum, sive malum ⁸⁸. » Inde denique est quod et in hoc loco subjungit : « Non enim personarum acceptio est apud Deum ⁸⁹. » Quod si adhuc tibi dubium videtur, audi et Petrus quid (88) in Actibus apostolorum pronuntiet, cum ad gentilem Cornelium fuisset ingressus : « Compertum, inquit, habeo quod Deus personarum acceptor non est, sed in omni loco, et in omni gente, qui facit voluntatem ejus, acceptus est ei ⁹⁰. » Sed objici nobis potest illud quod Dominus in Evangelio dicit : « Omnis qui credit in me, non judicabitur. Qui autem non credit, jam judicatus est, quia non credit in nomine unigeniti Filii Dei ⁹¹. » Sed videamus quomodo non judicamur qui credimus Christo, ut sciamus quomodo et ille jam judicatus sit qui non credit. Numquidnam putamus qui crediderit in Christo, et post hoc homicidium, vel adulterium commiserit, aut falsum testimonium dixerit, aut aliquid hujusmodi gesserit, quæ nonnunquam videmus admittere etiam fideles, quia pro his jam non judicabitur qui credidit in Christo ? Certum est hæc omnia venire ad judicium ; et ideo sic intelligendus est Domini sermo quem dicit, « Qui credit in me, non judicabitur, » quia secundum hoc quod credidit non judicabitur quasi incredulus et infidelis : de actibus vero suis sine dubio judicabitur. Ita ergo et ille jam judicatus est qui non credit, secundum hoc quod non credidit ; et sicut credenti, si extrinsecus peccati aliquid commiserit, salva fide, judicium manet : ita et non credenti, si quid boni operis gesserit, excepta infidelitate, remuneratio non peribit. Nisi forte quis aliquid grave et intolerabile velit objicere, ut dicat eum qui peccat, computandum non esse inter credentes ; quia si credat quis, non peccat : si vero peccat, ex hoc ipso arguatur quod non credat. Sed hæc quam dura sit sententia nulli ambiguum puto. Quotus enim quisque invenietur in terris, qui ita vitam suam libret (89), ut in nullo penitus delinquat ? Sed et Joannes Apostolus in Epistola sua evidenter etiam opinionem hujusmodi notat, cum dicit : « Si quis dicit quia peccatum non habet, hic mendax est, et veritas in eo non est ⁹². — Si autem confiteamur peccata nostra, habemus advocatum apud Patrem, Jesum justum, qui exorat pro peccatis nostris ⁹³. » Hæc ergo a nobis in hoc loco, prout potuimus, discussa sunt, considerantibus etiam illud quod dicit Apostolus : « An Judæorum Deus tantum ? Nonne et gentium ? Imo et gentium ⁹⁴ ; » ut

A per hæc evidentior fiat explanatio quomodo Judæi primo, deinde Græci ponuntur ab Apostolo. Sed tamen in arbitrio legentis sit probare quæ dicta sunt. Nos autem plura adduximus in tractatum, ne quid de Apostoli sensu indiscussum relinquere videremur.

485 8. « Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege et peribunt, et quotquot in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur ⁹⁵. » Cum dicat Apostolus eos qui sine lege peccaverunt, sine lege perituros, requiritur utrum de sola Moysi lege intelligendum sit, an et de lege Christi, vel etiam de quacunque humana lege sub qua utrumquemque mortalium vivere contingit, quod secundum ipsam judicari possit qui in ea peccat : an qui extra solam Moysi legem est, etiamsi sub aliqua lege vivat, velut extra legem positus, cum peccaverit, pereat. Nam et ipse apostolus Paulus, cum dicit se his qui sine lege sunt, quasi sine lege esse, et addit : « Cum utique sine lege non essem, sed in lege essem Christi ⁹⁶, » ostendit se quidem in lege Moysi non esse, esse tamen sub lege. Sed et humanæ, ut diximus, leges, si ad hoc ipsum reputari debeant, videto (90). Naturalis vero lex, quæ communiter omnibus hominibus inest, considerandum est si omnes pene faciat in lege peccare, sicut in consequentibus dicit : « Cum enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis ⁹⁷. » Nisi eos forte dicamus extra legem positos, qui neque scriptis legibus, neque conscientia, et cogitationibus propriis reprehendentibus se et arguentibus parent. Quomodo autem dicit (91) : « Quotquot in lege peccaverunt, per legem judicabuntur ? » Utique qui in lege Christi est, per legem Christi ; et qui in lege Moysi, per legem Moysi judicabitur ; neque qui sub lege Christi est, quamvis etiam legi Moysi subditus videatur, judicari tamen secundum eam putandus est cur non sit circumciscus, vel cur Sabbatum non servet. Quod et si juxta legem Moysi putandus est judicari, secundum hoc quod lex spiritualis est, judicabitur. Hoc est enim non auditorum legis, sed factorem justificari. Quod vero graviore sententia percuti videtur is qui sine lege peccaverit, quoniam periturus pronuntiat, cum utique et miseratione aliqua dignus videatur, qui adjutorio non usus est legis, videamus ne quid iterum, ut in cæteris docuimus, divinæ bonitatis hic lateat, quam

⁸⁸ II Cor. v, 10 ⁸⁹ Rom. ii, 11. ⁹⁰ Act. x, 34, 35. ⁹¹ Joan. iii, 18. ⁹² I Joan. i, 8. ⁹³ I Joan. ii, 1. ⁹⁴ Rom. iii, 29. ⁹⁵ Rom. ii, 12, 13. ⁹⁶ I Cor. ix, 21. ⁹⁷ Rom. ii, 14, 15.

vero, « videns dicente Apostolo : » cæteri editi, « vide dicente Apostolo, » mss. duo, « Vides enim dicente Apostolo. »

(88) Sic mss. plerique, Rabanus et editio Veneta Salodiani. Cæteri vero editi et ms. unus, « audi et Petrum quid, » etc. : male.

(89) Ita ms. unus Regius num. 1640 et plerique editi. Cæteri vero mss., Rabanus et editio Veneta,

« liberet : » male.

(90) Mss. fere omnes et editi, « non video. » Solus ms. Regius num. 1639, « videto, » quod rectius videtur.

(91) Ita ms. Regius num. 1639. Alii autem duo mss. Regii, « Qui autem dicit. » Ms. Vallis-Clare, « Quod autem dicit. » Editio Veneta, « Qui autem diceris ; » cæteri vero editi, « Qui autem dicis : »

semper abscondit timentibus se ⁹². Fortassis enim ob hoc sibi (92) propensioem curam pro his qui pereunt inesse ipse Dominus in Evangelio ostendit, cum dicit quia « venit Filius hominis quærere et salvare quod perierat ⁹³. » Et iterum dicit ⁹⁴: « Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel. » Et David dicit ⁹⁵: « Erravi sicut ovis perdita, require servum tuum. » Sed et in Evangelio drachma (93) quæ perierat, mundata domo invenitur a muliere ⁹⁶; et gaudet pater super filio juniore pœnitente, qui « mortuus fuerat, et revixit; perierat, et inventus est ⁹⁷, » magis quam super eo qui non perierat nec inventus est (94). Qui junior filius, ut ego arbitror, etiam ipsam naturalem jam fugerat legem (95): hoc enim videtur indicari in eo quod consumpsit partem paternæ substantiæ quæ eum contingebat, vivendo luxuriose. Sed et in Ezechiele propheta ⁹⁸ pastoribus imputatur, quod infirmum non colligaverint, et quod perierat non quæsierint; et post pauca ipse Dominus dicit: « Et quod periit, inquit, « ego requiram ⁹⁹. » Verumtamen observandum est quod in his omnibus nusquam Deus aliquem dicitur perdidisse, sed unusquisque ex se pati hoc quod perit, ut in hoc ipso ait: « Sine lege et peribunt; » et: « Venit Filius hominis quærere quod perierat ¹⁰⁰, » non quod perdidit: et « ad oves perditas domus Israel ¹⁰¹, » non quas perdidit. Et cum ipse Dominus dicit: « Omnes, » inquit, « quos dedisti mihi, servavi, et nullus ex eis periit ¹⁰²; » non dixit: Nullum ex iis perdidit. Sane sicubi Deus perdere dicitur, pro reprobare (96) magis invenies dictum, sicut cum dicit: « Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium reprobabo ¹⁰³. » Quod autem dicit, quia « quotquot in lege peccaverunt, per legem judicabuntur, » intuere ne forte secundum vindictas has, quæ in Lege scriptæ sunt ¹⁰⁴, quibus agebantur judicia, ubi lapidari, vel in ignem tradi, vel civitatem refugii adire, vel alia hujusmodi pati jubeantur: ita sit et judicium futurum: quoniam quidem typo, et umbræ cœlestium deservire ¹⁰⁵ dicuntur hi qui sub lege sunt; ne forte simili quadam ratione agatur etiam futurum judicium in eos qui prævaricati fuerint legem. Cum ergo diversas in Scripturis dici clauerit leges, si quis in tantum omnes has refugerit, ut etiam naturalis ipsa lex, quæ nulli fere deest (97), vel per duritiam, vel per crassitudinem cordis obli-

terata in eo videatur et abolita, de isto potest videri dictum quod sine lege pereat; judicandus vero per legem dicatur is qui sub lege vivit, quia et Apostolus ¹⁰⁶ contestatur omnem circumcidentem se, quod debitor sit universæ legis faciendæ.

9. « Cum enim gentes quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hi (98) legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente eis conscientia, et inter **486** se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus (99), in die cum judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum, per Jesum Christum ¹⁰⁷. » Certum est quod gentes quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt facere non pro Sabbatis vel Neomeniis dicantur, vel sacrificiis quæ in lege scripta sunt. Non enim hæc lex in cordibus gentium scripta est (1): sed hoc est quod sentire naturaliter possunt: verbi gratia, ne homicidium, ne adulterium faciant, ne furentur, ne falsum testimonium dicant; ut honorent patrem et matrem, et horum similia. Fortassis et quod Deus unus creator sit omnium, scriptum est in cordibus gentium. Magis tamen mihi videntur hæc, quæ in corde scripta dicuntur, cum evangelicis legibus convenire, ubi cuncta ad naturalem referuntur æquitatem. Quid enim ita naturalibus sensibus proximum, quam ut quæ nolunt sibi fieri homines, hæc ne faciant aliis ¹⁰⁸? Legi vero Moysi concordare lex naturalis secundum spiritum, non secundum litteram potest. Nam quæ erit in hoc intelligentia naturalis, verbi gratia, ut octava die quis circumcidat infantem, aut cum lino simul ne lana textatur, vel ne quis in die Novorum fermentatum aliquid edat ¹⁰⁹? Quæ cum aliquoties objecissemus Judæis, et exigeremus (2) ut si quid in his utilitatis esset, ostenderent, scimus eos hoc solum respondere solitos, quia ita visum sit legislatori. Nos vero qui hæc omnia spiritualiter intelligenda sentimus, idcirco et non auditores, sed factores legis justificandos ¹¹⁰ credimus, non legis secundum litteram, quæ utique pro sui impossibilitate non potest habere factorem, sed secundum spiritum, per quem solummodo impleri lex poterit. Hoc est ergo opus legis, quod etiam gentes Apostolus dicit implere naturaliter posse. Cum enim agunt quæ legis sunt, « scripta » videtur lex in cordibus

⁹² Psal. xxx, 20. ⁹³ Luc. xix, 10. ⁹⁴ Matth. xv, 24. ⁹⁵ Psal. cxviii, 176. ⁹⁶ Luc. xv, 8. ⁹⁷ ibid. 24. ⁹⁸ Ezech. xxxiv, 4. ⁹⁹ ibid. 16. ¹⁰⁰ Luc. xix, 10. ¹⁰¹ Matth. xv, 24. ¹⁰² Joan. xvii, 12. ¹⁰³ 1 Cor. i, 19. ¹⁰⁴ Exod. xxi, xxii. ¹⁰⁵ Hebr. viii, 5. ¹⁰⁶ Galat. v, 3. ¹⁰⁷ Rom. ii, 14-16. ¹⁰⁸ Tob. iv, 16. ¹⁰⁹ Levit. xii, 3; Deut. xxi, 11; Exod. xii, 15, 19. ¹¹⁰ Rom. ii, 13.

(92) « Sibi. » In editis omittitur.

(93) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, « mna » pro « drachma. »

(94) « Magis quam super eo qui non perierat, nec inventus est. » Hæc in antea editis desiderantur, et in plerisque mss. necnon apud Rabanum, sed restituantur ex duobus mss.

(95) Sic codex Vallis-Claræ et duo Regii. Saldianus pro « fugerat » legit « suggerat; » cæteri editi, « fregerat. » Codex vero Ebroicensis et unus Regius, « etiam ipsam naturalem jam adeptus fuerat legem. » Rabanus, « etiam ipse secundum na-

turalem jam fuerat legem. »

(96) Ita Rabanus, quod rectius videtur quam « pro bono, » ut ferunt omnes mss. nostri et editi.

(97) Alias, « defert, » male.

(98) Editi, « ejusmodi; » et postea, « conscientia ipsorum. »

(99) Editi, « cogitationum accusantium, aut etiam defendentium. »

(1) Sic recte mss. duo Regii. Cæteri vero et editi, « dicitur scripta. »

(2) Ita mss. Editi vero, al. « urgeremus, » al. « ingeremus, » al. « ingereremus. »

eorum a Deo, « non atramento, sed Spiritu Dei A
vivi ¹⁶. » Quod autem dicit, « in cordibus, » non
est putandum quia in membro corporis, quod cor
appellatur, lex scripta dicatur. Unde enim caro
aut tantos prudentiæ sensus possit emittere, aut
tanta memoriæ receptacula continere (3) ? Sed
sciendum est rationalem animæ virtutem cor so-
lere nominari. Atque (4) testimonio sanæ conscientie
uti Apostolus dicit eos, qui descriptam conti-
nent in cordibus legem. Unde necessarium videtur
discutere, quid istud sit quod conscientiam Aposto-
lus vocat : utrumne alia sit aliqua substantia, quam
cor, vel anima. Hæc enim conscientia (5) et alibi
dicitur, quia reprehendat, non reprehendatur, et ju-
dicet hominem, non ipsa judicetur, sicut ait Joa-
nes : « Si conscientia, » inquit, « nostra (6) non
reprehendat nos, fiduciam habemus ad Deum ¹⁶. »
Et iterum ipse Paulus alibi dicit ¹⁷, quia « gloria-
tio nostra hæc est, testimonium conscientie nos-
træ. » Quia ergo tantam ejus video libertatem,
quæ in bonis quidem gestis gaudeat semper, et ex-
sultet, in malis vero non arguatur, sed ipsam ani-
mam cui cohæret, reprehendat, et arguat, arbitror
quod ipse sit spiritus, qui ab Apostolo esse cum
anima dicitur, secundum quod in superioribus edo-
cimus, velut pædagogus ei quidam sociatus, et
rector, ut eam de melioribus moneat, vel de culpis
castiget, et arguat ; de quo et dicit Apostolus, quia
« nemo scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiri-
tus hominis, qui in ipso est ¹⁸ ; » et ipse sit con-
scientiæ spiritus, de quo dicit : « Ipse Spiritus tes-
timonium reddit spiritui nostro ¹⁹. » Et forte hic ipse
spiritus est, qui cohæret animabus justorum, quæ
sibi in omnibus obediens fuerint ; et ideo scri-
ptum est : « Laudate, spiritus et animæ justorum,
Dominum ²⁰. » Si vero inobediens ei anima et con-
tumax fuerit, dividetur ab eo post excessum, et se-
parabitur. Et propter hoc puto dictum esse in Evan-
gelio de malo villico (7), quia « dividet eum Domi-
nus, et partem ejus cum infidelibus ponet ²¹. » Ipse
fortassis est spiritus, de quo scriptum est, quia « in-
corruptibilis est spiritus in hominibus ²². » Et se-
cundum ea quæ superius diximus, quia dividitur ac
separatur (8) ab anima peccatrice, ut illa cum infi-
delibus accipiat partem, potest similiter his aptari D
et illud quod dictum est : « Erunt duo in agro, unus
assumetur, et unus relinquetur : et duæ ad mo-
lam, una assumetur, et una relinquetur ²³. » Hæc
de eo quod scriptum est : « Testimonium reddente
conscientia. »

¹⁶ I Cor. III, 3. ¹⁷ I Joan. III, 21. ¹⁸ II Cor. I, 12. ¹⁹ I Cor. II, 14. ²⁰ Rom. VIII, 16. ²¹ Dan. III, 86. ²² Luc. XII, 46. ²³ Job. XXXII, 8. ²⁴ Matth. XXIV, 40, 41. ²⁵ Rom. II, 15, 16. ²⁶ Joan. V, 22. ²⁷ Rom. II, 16. ²⁸ ibid. 17 seq.

(3) Sic editi plerique et mss. duo. Cæteri vero mss. et editio Veneta, « aut tanta memoriæ receptacula convenire ? » Rabanus, « aut tanto memoriæ receptaculo convenire ? »

(4) « Atque. » Restituitur ex ms. Regio num. 1639, qui postea habet sicut et Rabanus, « testimonia sanæ conscientie, » etc. Cæteri mss. et editi, « Te-

10. Nunc videamus quod sequitur : « Et inter se
invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam de-
fendentibus in die, cum Judicabit Deus osculta homi-
num secundum Evangelium meum, per Jesum Chri-
stum ²⁴. » Rectum judicium Dei esse quis dubitet,
ubi accusatores, et defensores adhibentur et tes-
tes ? Et quidem de hoc justo Dei judicio nos homi-
nes capiamus exemplum, nec putemus unquam sine
accusante, et defendente, et testibus justum haberi
posse judicium. Deinde videndum est quomodo in
illa die, cum judicabit Deus occulta hominum, cogita-
tiones ²⁵ vel accusabunt animam, vel defen-
dent, non utique illæ cogitationes quæ tunc erunt,
sed istæ quæ nunc sunt in nobis. Cum enim sive
bona, sive mala cogitamus, velut in ceris (9), ita
B in corde nostro tam bonarum quam malarum cogi-
tationum rotæ quædam et signacula relinquuntur,
quæ in occulto nunc pectoris posita, in illa die re-
velari dicuntur a nullo alio, nisi ab eo qui solus
potest occulta hominum scire : quorum signorum,
vel quarum notarum causas non latere Deum etiam
nostra conscientia contestabitur. Quod tamen ju-
dicium, secundum Evangelium Pauli (hoc est, quod
Paulus annuntiat) per Jesum Christum fiet. « Pater
enim neminem judicat, sed omne judicium dedit
Filio ²⁶. » Marcion tamen, et omnes qui diversis
figmentis varias introducunt animarum naturas,
hoc ex loco apertissime confutantur, cum a Paulo
dicitur ²⁷ Deus occulta hominum judicare per Je-
sum Christum : et ostenditur unumquemque non
naturæ privilegio, sed propriis cogitationibus ac-
cusatum, vel excusatum, conscientie suæ testimo-
nio judicandum.

11. « Si autem tu Judæus cognominaris, et re-
quiescis in lege, et gloriaris in Deo, et cognoscis
voluntatem ejus, et probas utiliora, instructus per
legem, et confidisti te ducem esse cæcorum, lumen
eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium,
magistrum infantium, habentem formam scientiæ et
veritatis in lege. Qui vero doces alium, te ipsum
non doces : qui prædicas non furandum, furaris :
qui dicis non mœchandum, mœcharis : qui abomi-
naris idola, sacrilegium committis : qui in lege
gloriaris, per prævaricationem legis Deum de-
honoras. Nomen enim Dei per vos blasphematur
inter gentes, sicut scriptum est ²⁸. » Quemadmo-
dum in Scripturis prophetis observavimus, non
solum dicentis personam latenter et subito com-
mutari, verum et eorum ad quos sermo, vel de
quibus sermo fit ; verbi gratia, ut nunc ex Patris

stimonio sane conscientie, » etc., omisso « atque. »

(5) « Conscientia. » Deest in antea editis.

(6) « Nostra. » In editis omittitur.

(7) Editi, « giudice : » male.

(8) Editi, « dividetur ac separabitur. »

(9) Alias, « cæteris : » male.

persona, nunc ex Filii, vel Spiritus sancti, nunc etiam ex persona prophetæ, aut aliorum quorumlibet aliqua dicantur; et nunc quidem sermo ad Israeliticam gentem, nunc ad exterarum nationes, aut ad reges, et ad mille alios dirigatur: ita mihi videtur etiam hæc ad Romanos (10) scripta esse Epistola, ut interdum et dicentis persona mutetur, et aliquando quidem Paulus spiritualis loquatur, sicut in multis Epistolæ locis; aliquando vero Paulus carnalis, sicut, verbi gratia, cum dicit: « Ego autem carnalis sum venundatus sub peccato ²⁸, » ostenditur (11), cum ad ipsum locum, Domino dirigente, venerimus. Interdum vero fit et eorum personæ, ad quos sermo est, commutatio, ita ut nunc ad omnem Romanorum dicatur Ecclesiam: « Gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in universo mundo ²⁹: » in aliis vero non ad omnem Ecclesiam, sed ad omnem qui iudicat alium, et ipse facit ea quæ in aliis condemnat, et est inexcusabilis. Nunc autem neque ad Ecclesiam, neque ad eum qui iudicat fit sermo hic, in quo dicit: « Si autem tu Judæus cognominaris, et requiescis in lege, et gloriaris in Deo, et cognoscis voluntatem eius, » et cætera, usque ad eum locum: « Et iudicabit quod ex natura est præputium, legem perficiens, te, qui per litteram, et circumcisionem prævaricator es legis. » Sicut in Scripturis prophetis vigilanter oportet intendere eum qui vult intelligentiam eorum quæ scripta sunt capere, vel dicentium, vel ad quos, vel de quibus sermo fit, personis (12): ita nunc in Epistola ad Romanos agendum mihi videtur. Sed videamus jam quæ sunt quæ dicit Apostolus ad eum qui cognominatur Judæus. Primo namque hoc observandum est, quod non dixit de eo: « Si autem tu » Judæus es; sed, « Judæus cognominaris: » quia non idem est esse Judæum, et cognominari Judæum. Ipse etenim Paulus docet in consequentibus, quod vere Judæus sit ille qui « in occulto » circumcisus est circumcissione cordis, qui « spiritu, non littera » legem custodit, « cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. » Qui autem « in manifesto, in carne » circumcisus est, legem ad hoc observans ut videatur ab hominibus, iste non est vere, sed cognominatur Judæus. De his enim et ipse Apostolus dicit ³⁰: « Videte circumcisionem: nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus. » Sed et Joannes in Apocalypsi de quibusdam ita dicit ³¹: « Qui dicunt se esse Judæos, et non sunt: » quos etiam « de synagoga Satanae, » esse pronuntiat. Sciendum tamen est, quod iste qui « in occulto » et vere Judæus est, ab illo Juda vocabulum trahat, de quo

²⁸ Rom. vii, 14. ²⁹ Rom. i, 8. ³⁰ Philip. iii, 2, 3.

³¹ Apoc. iii, 9. ³² Gen. xlix, 8, 9. ³³ Matth. xv, 14.

³⁴ Matth. vi, 25. ³⁵ Psal. xlv, 14. ³⁶ Jerem. xiii, 17. ³⁷ Osee, ii, 19, 20. ³⁸ Joas. ii, 19.

³⁹ Joan. v, 46.

(10) Sic omnes mss. Editi vero, « hoc modo ad Romanos. »

(11) Ita mss. Editi vero, « ostendemus. »

(12) Ms. Regius num. 1659, « personas. » Cæteri

scriptum est: « Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum. (Catalus leonis Juda ³², » et cætera, quæ in Salvatorem Dominum prophetata sunt. Igitur si claruit de differentiis personarum, et quis vere sit Judæus, quis autem solo nomine cognominetur, videamus quæ ad hunc qui se jactat esse Judæum, et non est, sermo apostolicus dicat. Tu, inquit, qui Judæus cognominaris, et omnem tibi requiem in legis littera collocas, et gloriaris in Deo tanquam qui portio ejus sis, et cui concessum sit scire voluntatem Dei, et velut probandi gnarus jactas te scire posse et discernere quæ sint utiliora, et differentia, ita ut non solum quæ sint bona scias, verum etiam quæ sint meliora **488** et utiliora discernas, confidit quoque quod dux possis esse cæcorum: nimirum ex illis es ducebis de quibus dicebat Dominus: « Cæci sunt duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadunt ³³. » Confidit ergo ducem se esse cæcorum, lumen eorum quoque qui in tenebris sunt. Sed et ad istos nihilominus Dominus dicit: « Si autem lux, quæ in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ sunt ³⁴: » Confidunt tamen quod eruditores sint insipientium, et magistri infantium, tanquam qui ex legis littera formam scientiæ et veritatis acceperint. Et quia hæc profitentur quidem, non tamen vere tenent, dicit ad eos Apostolus: « Qui ergo doces alium, te ipsum non doces: et qui prædicas non furandum, » tu adventum et præsentiam Christi, quæ universo mundo effulsit, « furaris: qui dicis non mæchandum, » in synagogam populi Dei adulterium committis, sermonem doctrinæ pravum et adulterinum ei superducens: et collocas eam cum legis littera quæ foris est, cum scriptum de ea legas, quia « omnis gloria filia regis intrinsecus ³⁵: » et ad quam legis per prophetam nihilominus dictum: « Nisi occulte audieritis, plorabit anima vestra ³⁶. » Qui ergo negas mæchandum, tam grave adulterium committis, ut adulterinum sensum introducas ad eam de qua dictum legis a Deo: « Ego te mihi desponsabo in fide et misericordia ³⁷. » Qui abominaris idola, sacrilegium committis, verum templum Dei, quod est Christus Jesus, violans. Solvis (13) enim templum Dei quod in tribus diebus resuscitatum est ³⁸ iis qui credunt. Sed et qui ex lege et prophetis sermonem Christum pronuntiantem furatur et occultat, ne populus audiat et credat, sacrilegium committit, et vere Dei templum violat. Idem quoque hic qui cognominatur Judæus, et gloriatur in littera Legis Moysi, prævaricator Legis arguitur cum non credit Christo. Si enim crederet Moysi, crederet utique huic, de quo Moyses scripsit ³⁹.

mss. et editi, « personis. »

(13) Ita ms. Regius num. 1659. Cæteri vero mss. et editi, « Solvistis. »

Propter istos ergo tales qui dicuntur Judæi, et non sunt, nomen Dei blasphematur inter gentes, non solum pro operibus eorum pessimis, sed et propter humilem et dejectam intelligentiam, quam habent in lege et prophetis. Ridicula namque etiam ipsis gentibus fiunt, cum Legis litteram sequentes dicunt (14) : « Ne tetigeris, ne gustaveris, ne contaminaveris : quæ sunt omnia in corruptionem secundum mandata et doctrinas hominum ⁴⁰. » Verum hæc Apostolus quidem ad eum qui nomine, non opere Judæus est, dicit; pertinere tamen etiam ad omnem hominem possunt, in quo nomen tantum religionis et pietatis est, opera autem, et scientia, et fides deest. Et ideo majore cura hæc in nobis ipsis quam in his qui ad fidem Christi non veniunt, discutere debemus, ne quis nostrum qui per fidem Christi et circumcisionem in baptismo datam verus Judæus effectus est, et in lege Christi requiescit, gloriatur quoque se idolorum errore depulso agnovisse Deum, et ejus sibi innotuisse voluntatem (scit enim probare quod bonum, et beneplacitum est, et perfectum ⁴¹, et eo usque pervenit, ut etiam dux et doctor Ecclesiæ sit ad illuminandos (15) eos qui in scientia cæci sunt, et instruendos parvulos in Christo) : ne is, inquam, talis alios quidem velit docere districtius, et de his quos instruit summam disciplinam castitatis exigere (16), ipse vero intemperantiæ vitio et cupiditatis urgeatur, nonnunquam etiam flammis occulta libidinis æstuet. Ad hujusmodi ergo hominem apostolicus hic sermo competenter aptatur, dicens ei : « Tu qui doces alium, teipsum non doces : qui prædicas non furandum, furaris; qui dicis non mœchandum, mœcharis. » Quod si etiam, ut nonnunquam fieri solet, munera oblata Deo, et stipem in usus pauperum datam, ad propria lucra converterit, recte ei dicitur : « Qui abominaris idola, sacrilegium facis. » Si vero etiam aperta incurrat opprobria, et de avaritia ejus, atque iniquis judiciis, et temulentia publicam jam teneat notam, dehonoriatur Deus in actibus ejus : et cum doctor Ecclesiæ talis esse populis innotuerit, nomen Dei blasphematur in gentibus. Certi sunt enim magistro similes esse discipulos. Possunt tamen hæc eadem tertio loco etiam hæreticis aptari. Et ipsi enim cognominantur Christiani, et nonnulli eorum etiam Legem tenere, per quam instructi, ducto-

A res (17) se esse cæcorum, et magistros infantium profitentur, probantes utiliora quæ latere ab ecclesiasticis dicunt. Sed isti quoniam furantur verba Dei, et intellectum eorum perversa expositione subripiunt, et adulterinum fidei sensum ad sponsam Christi Ecclesiam in regios thalamos inducunt, recte ad eos (18) dicitur : « Qui prædicas non furandum, furaris; qui dicis non mœchandum, mœcharis; et qui » abominantur « idola, sacrilegium » committunt, pretiosa vasa de templo Dei, id est, veræ fidei margaritas de Scripturis sanctis furantes : per quos et « nomen Dei blasphematur inter gentes, » dum casta et honesta Ecclesiæ dogmata corruptis ac turpibus maculant (19) hæreticæ pravitatis erroribus. **489** Ex illis enim et infanticidii, et incesti, cæterorumque similium scelerum probra ad invidiam sanctæ religionis exorta sunt. Sciendum tamen est, hæc Apostolum per ironiam dicere ad Judæos. Neque enim qui vere requiescit in Lege, et gloriatur in Deo, et probat utiliora, hæc quæ enumerata sunt facere credendus est. Testimonium sane quod posuit, id est, « Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes, » de Isaia sumptum est ⁴².

12. « Circumcisio quidem prodest, si legem custodias : si autem prævaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. Si igitur præputium justitias legis custodiat, nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur, et judicabit id quod ex natura est præputium, legem perficiens, te, qui per litteram et circumcisionem prævaricator es legis ? Non enim qui in manifesto Judæus est, neque quæ in manifesto est in carne circumcisio; sed qui in occulto Judæus est; et circumcisio cordis in spiritu, non littera; cujus laus non ex hominibus est, sed ex Deo ⁴³. » Quæ sit circumcisio quam prodesse dicit Apostolus, vel quæ lex prosit, si custodiatur (20), diligentius requirendum videtur; ut cum hæc intellexerimus, possimus et nos circumcidi. Quippe si prodest circumcisio, secundum verbum Apostoli dicentis, quia « circumcisio prodest, si legem custodias, » ipse Apostolus in consequentibus docet, quia « non illa quæ in manifesto est in carne circumcisio, » sed « circumcisio cordis » per spiritum, non per litteram facta,

⁴⁰ Coloss. II, 21. ⁴¹ Rom. XII, 2. ⁴² Isa. LI, 5.

(14) Sic mss. Editi vero, « etiam gentibus ipsis legis litteram sequentes dicunt. » Deinde ms. Regius num. 1639, « Ne tetigeritis, ne gustaveritis, ne contaminaveritis; » et postea omnes mss., « in corruptione. »

(15) Mss. plerique, Rabanus et editi, « ut esset dux et doctor Ecclesiæ ad illuminandos, » etc. Sed melior videtur lectio ms. Regii num. 1639, ut in nostro textu.

(16) Mss. duo, « summam disciplinæ et castitatis exigere. » Cæteri vero mss., Rabanus et editi ut in textu.

(17) Sic ms. Regius num. 1639. Mss. vero duo, « etiam legem tenere videntur, » al. « dicuntur. »

⁴³ Rom. II, 25-29.

Cæteri mss. et Rabanus, « etiam legem tenere, » omisso « videntur, » vel « dicuntur; » et pro « ductores cæcorum » habent, « doctores cæterorum. » Editi vero, « etiam lege tenes, per quam instructi doctores, » etc.

(18) Mss. nostri et Rabanus, « ad eos. » Editi, « de his. »

(19) Editi, « maculantur. »

(20) Ita editi : Rabanus vero, « Vere, inquit, prodest lex, si custodiatur. » Ms. codex Ebroicensis; « vel quid prodest, vel quæ lex prosit, si custodiatur; » mss. Reg., al. « vel in quo prodest, vel quæ lex, si custodiatur; » al. « vel quid prodest, vel quæ lex, si custodiatur. »

laudem habet non ex hominibus, sed ex Deo : et alibi dicit ⁴⁶ : « Videte circumcisionem : nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, et non in carne confidimus. » Hæc, ut opinor, est circumcisio quam prodesse dicit Apostolus, si legem custodias : non legem litteræ, cujus utique circumcisionem in carne non recipis, sed legem spiritus, secundum quam circumcideris corde. « Littera enim occidit, spiritus autem vivificat, » quia et lex Dei « non refertur atramento scripta, » sed digito Dei, qui est spiritus ejus, « et non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis ⁴⁷. » Verum potest nobis objici, quia si Apostolus circumcisionem prodesse dicit, quæ utique alia non intelligitur esse quam animæ purgatio, et abjectio vitiorum : quomodo addit adhuc, ita demum prodesse hujusmodi circumcisionem si legem custodias, cum hæc ipsa circumcisio non nisi ex legis observantia fieri videatur. Sed intueri ne forte abscindere vitia, et cessare a malis, circumcisionem significet : agere autem quæ bona sunt, et efficere quæ perfecta sunt, custodire sit legem. Neque enim in eo perfectio est si cessetur a malis, sed in eo si agantur bona, sicut in Psalmo evidentius perdocemur, cum dicit : « Declina a malo, » et non hic stetit, sed addidit : « et fac bonum ⁴⁸. » Similiter ergo et Apostolus, utpote in his inbutus, ita demum dicit, prodesse circumcisionem et abjectionem malorum, si custodias legem honorum. Neque enim perfectus quis esse potest si nihil egerit mali, sed si aliquid egerit boni. Unde et ipsa circumcisio quæ fiebat in carne, non absque hujus intelligentiæ, quam nunc exponimus, significabitur imagine. Denique octava die parvulis dabatur ⁴⁷, qui nihil utique adhuc operis egerant. Quod si quis nobis proferat illud quod in principio libri Job de laude ejus positum est, ubi dicitur : « Et erat Job homo verax, sine querela, justus, Dei cultor, abstinens se ab omni re mala ⁴⁸ : » cur præcedente boni operis laude, in ultimo mali continentia numeretur : illud quidem arbitror indicari quod sæpe fieri solet, quia plurimi hominum agunt quidem quæ bona sunt, miscent tamen aliquid et operis mali : pauci vero sint sicut Job, qui ita et veraces et irreprehensibiles, ita justus sint et cultores Dei, ut hæc omnia agentes abstineant se ab omni re mala. « Si ergo, inquit, prævaricator sis legis, » sicut supra exposuimus, non agendo quæ bona sunt, « circumcisio tua præputium facta est, » dum et hoc tibi, quod abstinere a malo visus es, opera fidei et justitiæ non agenti ad infidelitatem reputatur. Neque enim possibile est alicui carnalem circumcisionem rursus in præputium verti, cum utique abscissa præputii caro ultra redire non

possit. Dignius ergo et evidentius intelligitur, quod continentia mali operis, quæ per circumcisionem significatur, si opera fidei non habeat, ad immunditiam reputetur. Sed et in Ecclesia qui per (21) baptismi gratiam circumciditur, si post hæc prævaricator sit legis Christi, circumcisio baptismi ad infidelitatis ei præputium reputabitur : quia et « fides sine operibus mortua » dicitur ⁴⁹, et mali vilici pars cum infidelibus ponitur ⁵⁰.

13. « Si autem præputium justitias legis custodiat, nonne judicabit id quod ex natura est præputium, legem perficiens, te, qui per litteram et circumcisionem prævaricator es legis ⁵¹ ? » Superius diximus quod duos Judæos et duas circumcisiones discutiat Apostolus, et nunc de carnali, nunc vero de spiritali (22) commemoret. Videtur ergo in præsentem loco præputium dicere gentes, quæ in præputio **490** carnis ad fidem Christi venerunt : quas legem spiritalem servantes componit et comparat Judæis, qui per litteram et circumcisionem carnis prævaricatores sunt legis, quos et judicandos ab his dicit in quibus non carnis circumcisio, sed legis observatio est. Possumus autem ex hac comparatione etiam nostros in Ecclesia commoneare ; verbi causa, si dicamus in præputio adhuc esse catechumenos, aut etiam gentiles ; et circumcisos esse fideles per gratiam baptismi. Si ergo catechumenus qui nondum per gratiam lavacri circumcisus est, legem Christi servet, justitias et mandata custodiat, nonne ex hac comparatione judicatur eum, qui fidelis dicitur et præcepta non servat, ac legem Christi, et mandata contemnit ? Denique et ipse Dominus dicebat ⁵² : « Regina Austri surget in judicio cum viris generationis hujus, et condemnabit eos, quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis. » Hæc quidem ad instruendam Ecclesiam nobis dicta sint. Verum considera si possit in hoc loco et ille intellectus admitti, ut dicatur etiam post adventum Christi carnalis circumcisio, quæ ex lege observatur (23), prodesse aliquid custodientibus legem, secundum hoc quod in initio fidei nostræ adhuc a credentibus observabatur : ut in Actibus apostolorum docetur ⁵³ vel Petrus in discretionem ciborum, vel Paulus in sacrificiis purificationis ⁵⁴ fecisse : si forte etiam hic hujusmodi circumcisionem proposuisse videatur Apostolus, quam prodesse dicit ita si etiam lex servetur : si minus, circumcisionem hanc in præputium vertendam, hoc est, nihil profuturam : imo etiam majus (24) habere judicium eum qui per circumcisionem carnis videatur legis observantiam profiteri, et prævaricando legem judicari ab eo qui non susceperit quidem circumcisionem carnis, ju-

⁴⁶ Philip. iii, 2, 3. ⁴⁷ II Cor. iii, 6, 3. ⁴⁸ Psal. xxxvi, 27. ⁴⁹ Gen. xvii, 12 ; Levit. xii, 3. ⁵⁰ Job. i, 1. ⁵¹ Jac. ii, 26. ⁵² Luc. xii, 46. ⁵³ Rom. ii, 26, 27. ⁵⁴ Matth. xii, 42. ⁵⁵ Act. x, 11 seq. ⁵⁶ Act. xxi, 26.

(21) « Sed et in Ecclesia qui per, » etc. Ita mss. et Rabanus. Editi vero : « Sed et si in Ecclesia per, » etc.

(22) « De carnali. nunc vero de spiritali. » Ille

desiderantur in antea editis.

(23) Sic mss. Editi vero, « observabatur. »

(24) « Majus. » Editi, « in aliis, » male.

stittas tamen servaverit legis. Si ergo et hic sensus recipi debeat, videto etiam tu qui legis, quoniam quidem ipse Apostolus profitetur ⁵⁵ se Judæis fieri Judæam, et his qui sine lege sunt, quasi qui sine lege sit (25), et omnibus omnia fit, ut omnes lucrifaciat, ne forte propterea hic videatur indulgere Judæis ea quæ ad Galatas scribens, his qui ex gentibus crediderant non indulget. Dicit enim : « Quia si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit ⁵⁶. » Nihil ergo proderat circumcisio his qui ex ea putabant aliquid justificationis assumi ; proderat autem his, qui putabant sibi ad Christum non esse veniendum, si eis circumcidere filios vetaretur. Erant enim nonnulli in initiis, qui circumcisionem veluti insigne vernaculum gentis suæ nimio amore servarent : et impediri videbantur a file, si hoc (26) eis vetaretur quo carere non poterant. Ergo videtur Apostolus ad hujusmodi homines dicere, ne eis fidei januam claudat, quia « circumcisio prodest, si legem custodias : si autem prævaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. » E contrario autem si credentes ex gentibus ad circumcisionem cogerentur, fidei Christi et prædicationi verbi fieri videretur injuria. Sed et illud observandum est, quod cum dixerit : « Circumcisio quidem prodest, si legem custodias : » non addidit, Si autem non custodias, sicut consequens videbatur, sed ait : « Si autem prævaricator sis legis. » In quo ostendit aliud esse non custodire legem, aliud prævaricari legem. Nam et Paulus ipse non semper legem custodit, nunquam tamen prævaricator est legis. Propterea in consequentibus dicit : « Si autem præputium justitiam legis custodiat, nonne judicabit quod ex natura est præputium, legem perficiens, te, qui per litteram et circumcisionem prævaricator es legis ? » Custodit ergo legem is qui eam secundum litteram observat ; et is prævaricatur eam, qui spiritalem ejus non tenet sensum. Justitia vero legis, moralis ejus est locus (27). Lex enim generale vocabulum est : justitia vero pars legis est. Continet enim lex justitias, et judicia, et mandata, et justificationes, aliasque quamplurimas species. Si ergo præputium non ait ipsam legem, sed si justitias legis custodiat, in tantum præfertur circumcisioni prævaricanti legem, ut etiam judicet eam. Et bene addidit, « legem perficiens. » Ille enim qui secundum litteram vivit, custodire dicitur legem ; iste vero qui secundum spiritum, perficere : perfectio autem legis in Christo est, qui dixit : « Non veni solvere legem, sed adimplere ⁵⁷. » Adimplere autem legem, hoc est perficere legem. Custodit ergo legem car-

nalis Judæus, perficit autem spiritualis, et qui in occulto Judæus est. In quo ille quidem prævaricator legis, hic autem judex prævaricatoris efficitur. Prævaricator autem efficitur (28) carnalis Judæus, quia lex ipsa infirmabatur per carnem. Nisi enim infirmata fuisset secundum carnem, non utique diceretur : « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem ⁵⁸. » Per spiritum autem infirmari legem nunquam invenies scriptum, et ideo « qui in carne sunt, Deo placere non possunt ⁵⁹ ; » qui autem per spiritum actus carnis mortificaverint, non solum vivunt, sed judices erunt non tantum hominum, sed et angelorum : quia illius laus ab hominibus est, hujus a Deo ⁶⁰. Hæc quidem dicta sint a nobis ad **491** explanationem sermonis apostolici, quem disserere proposuimus. Non tamen importunum videbitur etiam circumcisionis ipsius generalem discutere rationem, quandoquidem de ea locus ipse commonuit. Repetamus igitur, et in medium proferamus, si qua in lege de ea, vel in Scripturis cæteris continentur. Invenimus in Genesi scriptum primum de circumcisione mandatum, cum responsa darentur ad Abraham hoc modo ⁶¹ : « Et dixit Deus ad Abraham : Tu autem testamentum meum servabis, et omne semen tuum post te in generationes suas. Et hoc testamentum, quod disposui inter me et vos, et inter me et inter medium seminis (29) tui post te in generationes eorum : circumcidetur omne masculinum vestrum, et circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signum testamenti inter me et vos : et puer octava die circumcidetur in vobis, omnis masculus in generationibus vestris : vernaculus, et pecunia emptus ab omnibus filiis alienigenarum, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur vernaculus domus tuæ, et pecunia comparatus a te : et erit testamentum meum super carnem vestram testamentum æternum : et incircumcisus masculus qui non fuerit circumcisus in carne præputii sui die octava, exterminabitur anima illa de genere suo (30), quia testamentum meum dissipavit. » Non nos tamen latere debet, quod in aliis exemplaribus non habetur positum, « octava die, » in hoc duntaxat loco. Item in Levitico scriptum est ⁶² : « Et locutus est Dominus ad Moysen dicens : Loquere filiis Israel, et dices ad eos : Mulier quæcunque susceperit semen, et pepererit masculum, immunda erit septem diebus, secundum dies purgationis immunda erit, et die octava circumcidet carnem præputii ejus, et triginta tribus diebus sedebit in sanguine suo immunda. » Hæc quidem de lege Moysi testimonia posuimus. Salvator vero in Evangelio ait, circumcisio-

⁵⁵ I Cor. ix, 20-22. ⁵⁶ Galat. v, 2. ⁵⁷ Matth. v, 17. ⁵⁸ Rom. viii, 3. ⁵⁹ ibid. 8 13. ⁶⁰ Rom. ii, 29. ⁶¹ Gen. xvii, 9 seqq. ⁶² Lev. xii, 1 seqq.

(25) Editi, « quasi sine lege sit. »

(26) « Hoc. » Deest in editis.

(27) Ita mss. nostri. Ast editi, « Justitiæ vero legis, moralis est locus. »

(28) « Efficitur. » In editis omittitur.

(29) « Et inter medium seminis, » etc. Sic edit. Mss. vero : « et inter semen tuum post te in generatione sanctorum. »

(30) Editi, « anima illa de genere suo. » Mss., « ille de populo suo. »

nem accipere hominem in Sabbato, et non solvi legem Moysi; et dicit eam ex patribus esse, et ante Moysen datam ⁶³. Cujus sententiæ auctoritate, simul et legalis præcepti gravitate permoti, etiam post adventum Jesu suasi sunt quidam circumcidi, cum essent ex gentibus. Alii vero, horrescentes pondus præcepti, refugerunt penitus etiam ab ipsis legibus in quibus hæc scripta videbantur, ita ut putarent hæc non esse boni Dei mandata, nec ejus quæ Dominus et Salvator noster prædicare venisset. Et ideo mihi videtur diligentior in talibus locis adhibenda discussio, si sit aliquid in hujusmodi mandato utilitatis etiam secundum litteram: et si sint quibus utile sit, vel quem ad finem tendat ejus utilitas, aut si aliquid utilius figuratiter indicetur. Igitur repetentes ea quæ ex lege protulimus testimonia, discutiamus attentius, utrumne soli Judæorum genti videatur hujusmodi imminere mandatum, an et omnes qui ex gentibus crediderunt, æqua sorte constringat. Intueamur ergo illud quod ad Abraham defertur oraculum, quo jussus est circumcisionis testamenta servare. « Tu, inquit, testamentum meum servabis, et omne semen tuum post te per generationes suas. Et hoc est testamentum quod disposui inter me, et te, et ipsos, ut circumcidatur omne masculinum eorum, et circumcidant carnem præputii sui, ut sit in signum testamenti inter me, et ipsos; et omnis masculus octava die circumcidatur ⁶⁴. » Quos sane (31) etiam ex alienigenis, id est, qui minime ex Abraham stirpe dicuntur, circumcidi velit (32), manifeste pronunciat. Ait namque: « Vernaculus tuus, et pecunia emptus ab omnibus filiis alienigenarum, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidatur ⁶⁵. » Nusquam fecit proselyti, id est advenæ, mentionem; sed vernaculum servum, profecto gentis illius, domi natum, vel etiam pretio mercatum circumcidi jubet; non liberum, non hospitem constringit, non advenam. Perscrutemur nunc etiam Levitici legem, quomodo etiam Moysi præcipiat Deus ⁶⁶: « Loquere, inquit, filiis Israel, et dices ad eos: Mulier si susceperit semen, et pepererit masculum. » Et post aliquanta: « Octava, inquit, die circumcidet carnem præputii ejus ⁶⁷. » Intuere et hic quemadmodum de lege circumcisionis tantum ad filios Israel Moyses loqui jubetur, et alienigenarum nulla sit mentio. Si enim credimus per divinum Spiritum scripta esse quæ inferuntur in lege; utique non frustra aut addi aliquid putandum est, aut sileri: et ideo cum in quibusdam mandatis dicitur: « Loquere ad filios Israel, et dices ad eos ⁶⁸, » in quibusdam vero additur, ut non solum filiis Israel, sed et proselytis, id

⁶³ Joan. vii, 22, 23. ⁶⁴ Gen. xvii, 9, 12. ⁶⁵ ibid. ⁶⁶ Exod. viii, 16. ⁶⁷ Num. vi, 23. ⁶⁸ Num. xviii, 26. ⁶⁹ Levit. i, 2. ⁷⁰ Levit. iv, 1, 2. ⁷¹ Levit. vi, 8, 9. ⁷² ibid. 24, 25. ⁷³ Lev. x, 9. ⁷⁴ Lev. ix, 10-12.

(31) « Quos sane. » Mss. Regius n. 1639, « quod sane; » cæteri vero mss. et editi, « quos sane, » quod rectius videtur.

(32) « Circumcidi velit. » Ita editi et mss. plures.

est advenis, loquatur, necessario utique observanda distinctio est: quia sicut in his locis ubi dicitur: « Loquere ad Aaron ⁶⁹; » et alibi ⁷⁰: « Loquere ad filios Aaron; » et alibi ⁷¹: « Loquere ad Levitas, et dices ad eos, » certum est non subjacere reliquos filios Israel his legibus, quæ vel filiis Aaron, vel Levitis, vel ipsi Aaron promulgatæ sunt: ita etiam quæ filiis Israel jubentur, nec alienigenarum memoria ulla sit, non est putandum commune in his esse mandatum, vel communem fieri legem, ubi appellationis habetur exceptio. Pauca tamen ad horum probationem testimonia adhibeamus ex pluribus, per quæ necessariam esse vel adjectionem, vel exceptionem hujusmodi nominum comprobemus. In primis Levitici partibus **492** ad solos filios Israel fertur hujusmodi lex: « Loquere, inquit Dominus, filiis Israel, et dices ad eos: Homo ex vobis si offerat dona Deo ex pecoribus ⁷², » et cætera; et iterum: « Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Loquere filiis Israel: Anima si peccaverit non voluntate ⁷³, » et cætera. Hæc et hujusmodi quis dubitet quod ad solos filios Israel mandentur? Alia vero non ipsis, sed Aaron, vel filiis ejus, ut dicit in consequentibus: « Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Præcipe Aaron et filiis ejus dicens: Hæc est lex holocaustorum ⁷⁴, » etc.; et rursus: « Locutus est Dominus ad Moysen dicens: Loquere Aaron et filiis ejus dicens: Hæc est lex peccati: In loco quo jugulaverint holocaustum, ibi jugulabunt pro peccato in conspectu Domini ⁷⁵; » et iterum ad Aaron: « Vinum, inquit, et siceram non bibetis tu et filii tui tecum, cum introieritis in tabernaculum testimonii ⁷⁶. » Alia autem neque Aaron, neque filiis Israel mandantur, sed senioribus Israel hoc modo: « Loquere, inquit, ad seniores Israel dicens: Accipite hircum ex capris pro peccato ⁷⁷, » etc. Nunquid dubitatur quod hæc lex solis senioribus filiorum Israel præcipitur? Sed et de mundis et immundis animalibus specialis nihilominus lex filiis Israel dari videtur. Ita namque scriptum est ⁷⁸: « Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron dicens: Loquimini filiis Israel, dicentes ad eos: Hæc sunt animalia quæ manducabitis, » et reliqua. Sic ergo etiam de circumcisione, vel in his quæ ad Abraham responsa sunt (33), vel in his quæ in Levitico continentur, non alius quisquam circumcisionis lege constringitur, nisi sit vel ex Abraham originem trahens, vel vernaculus eorum, aut pretio emptus. Vis autem videre, quia sicubi vult etiam alienigenas una eademque lege connecti, significanter ostendat? Audi quid scriptum sit ⁷⁹: « Et locutus est, inquit, Dominus ad Moysen dicens:

⁶⁹ Lev. xii, 2. ⁷⁰ ibid. 3. ⁷¹ Num. vi, 2 et alib. ⁷² Levit. i, 2. ⁷³ Levit. iv, 1, 2. ⁷⁴ Levit. vi, 8, 9. ⁷⁵ ibid. 24, 25. ⁷⁶ Lev. x, 9. ⁷⁷ Lev. ix, 10, 12. ⁷⁸ Levit. xi, 1, 2. ⁷⁹ Levit. xvii, 1, 2.

Quidam tamen, perperam, « circumcidi velle. »

(33) « Vel in his quæ ad Abraham responsa sunt. » Hæc desunt in editione Genebrardi.

Loquere aut Aaron, et ad filios ejus, et ad omnes filios Israel, et dices ad eos: Homo ex filiis Israel, vel ex advenis qui fuerint in vobis, quicumque manducaverit omnem sanguinem, statuum animam meam super animam illam quæ manducaverit sanguinem, et disperdam eam de populo suo, quia anima omnis carnis sanguis illius est: et ego dedi vobis illum, ut ex ipso supra altare propitiatur pro animabus vestris, quia sanguis pro anima expiabit. Propterea dixi filiis Israel: Omnis anima ex vobis non manducabit sanguinem, et advena quicumque fuerit in vobis non manducabit sanguinem. Vides ergo hanc de observatione sanguinis legem, quæ communiter et filiis Israel, et advenis data est, observari etiam a nobis qui ex gentibus per Jesum Christum credimus Deo. Nos enim proselytos et advenas Scriptura nominare consuevit, cum dicit⁵⁵: Advena qui est (34) in te, ascendet super te sursum; tu autem descendes deorsum. Ipse erit tibi caput; tu autem eris ejus cauda. Ideo ergo legem de observatione sanguinis communem cum filiis Israel etiam gentium suscepit Ecclesia. Hæc namque ita (35) intelligens in lege scripta, tunc beatum illud apostolorum concilium decernebat, dogmata et decreta gentibus scribens, ut absternerent se non solum ab his quæ idolis immolantur, et a fornicatione, sed a sanguine et a suffocato⁵⁶. Verum fortasse requires, si ut de sanguinis observantia claruit, ita etiam de suffocato doceatur, utrum communis filiis Israel cum advenis data sit lex, quia etiam de hoc observare gentes apostolorum statuta decernunt. Audi quam observanter etiam super hoc in Dei legibus cautum sit⁵⁷: Homo, homo, inquit, ex filiis Israel, et ex advenis qui sunt in vobis, quicumque venatus fuerit feram, aut avem, quæ manducantur, effundat sanguinem ejus, et cooperiat terra, quia anima omnis carnis sanguis ipsius est. Vide ergo quam observanter legislator in quo mandatum commune vult esse, conjungit advenas filiis Israel: in quo vero specialia dat præcepta, a quibus ea velit observari distinguit. Verum quoniam inter illa quæ de Levitico superius protulimus, etiam hoc scriptum refertur⁵⁸: Homo, homo ex filiis Israel, vel ex advenis qui sunt in eis, quicumque fecerit holocaustum aut sacrificium, et ad ostium tabernaculi testimonii non adduxerit facere illud Domino, exterminabitur homo ille de populo suo: et per hoc videtur etiam advenæ et de sacrificiis injungi, et Ecclesia ex gentibus offerendis holocaustis (36) obnoxia fieri: etiam hæc diligentia verba, et syllabæ, ut ita dicam, observandæ sunt legis. Ait enim, si fecerit holocaustum vel sacrificium, ut adhibeat illud ad ostium tabernaculi testimonii. Lex non ut

⁵⁵ Deut. xxviii, 43, 44. ⁵⁶ Act. xv, 20. ⁵⁷ Levit. xvi, 17, 18. ⁵⁸ Exod. xii, 48, 49.

(54) Qui est. Editi, et quidem.

(55) Ita. In editione Genebrardi omittitur.

(56) Holocaustis. Deest in editione Genebrardi.

(57) Deducatur. In editione Genebrardi, et decla-

PATROL. GR. XIV.

A faciat jubet, sed si forte fecerit, quomodo facere debeat docet. Certum est enim, nec dubitari potest, quod dum Jerosolymis templum constaret, et religio patribus tradita vigeret, plurimi etiam gentium veniebant adorare, et offerre sacrificia. Sed hoc quoniam in loco uno tantummodo fieri præceptum est, de quo etiam hic mandat ut ad ostium tabernaculi jugulanda victima deducatur (37), tandiu potuit legitime fieri, quandiu status loci permansit incolumis. Denique et Salvator 493 ad illos decem leprosos quos mundaverat: Ite, inquit, et ostendite vos sacerdoti: et offerte pro vobis hostias, sicut præcepit Moyses⁵⁹; ex quibus cum unus regressus fuisset ad Salvatorem gratias agens, ait Dominus: Nonne decem purgati sunt? Ubi sunt illi novem? Non est inventus qui rediret, et gratias ageret Deo, nisi hic alienigena⁶⁰. Ita ergo constante templi statu, etiam alienigenis offerendi sacrificia moris fuit: nunc vero quid exposcitur ab advenis, quod exhibere ne propriis quidem cultoribus licet? Hæc autem omnia dicta sunt a nobis, ut ostenderemus quanta sit in lege distinctio mandatorum, et præcipue ut de circumcisionis præcepto doceremus, quod non aliis quam his qui ex Abraham genus ducunt, vernaculisque eorum, vel pretio emptis esset injunctum: liberos vero esse ab hujusemodi legibus eos, qui per Christum Deo ex gentibus credunt. Quæ tamen idcirco interim absque ullius allegoriæ adjectione discussimus, ne qua, ut solet, his qui sunt ex circumcissione, obstrepenti adversum veritatem resideret occasio. Sed adhuc validum adversum nos levare poterunt telum, confrimantes etiam proselytos per legem circumcissioni obnoxios fieri, ex his quæ in Exodo scripta sunt hoc modo: Si vero quis accesserit ad vos proselytus, et fecerit Pascha Domino, circumcides ei omne masculinum, et tunc accedet facere illud, et erit sicut indigena. Omnis incircumcisus non edet ex eo. Lex una erit indigenæ et advenæ qui advenit ad vos⁶¹. Quæ quamvis arguta videatur objectio, tamen admiranda legislatoris ubique cautela succurrit. Considera enim quod et hic non dixit, quia advena qui venerit ad vos, faciat Pascha Domino, et circumcidatur; sed observantissima moderatione decernit dicens: Si accesserit ad vos, et fecerit Pascha. Nec dubitari enim de hoc potest, quod si quis cum Judæis Judaicum Pascha fecerit, et circumcidi debeat: unum hoc interim, quo retundantur contradicentes, legislatoris cautela prospexit. Est et illud præterea ad quod mutire non poterunt. Pascha quod lex fieri præcipit, in loco illo fieri jubet quem elegit Dominus Deus, id est Jerosolymis (58). In illo etenim tem-

xvii, 15, 14. ⁵⁹ ibid. 8, 9. ⁶⁰ Matth. viii, 4. ⁶¹

ratur, male.

(58) Editi, et Pascha quod lex fieri præcipit in illo loco quem elegit Dominus Deus, id est, Jerosolymis, celebrandum est.

plo tantum offerri sacrificia decernuntur. Recupere-
rent ergo prius statum templi, et tunc de circum-
cisione contendant: si vero ibi secundum sententiam
Salvatoris⁸⁷ non remansit lapis super lapidem,
qui non sit destructus, superflua (39) est de cir-
cumcisione causatio. In tantum autem circumcisio
vernaculum ipsius, et nullius alterius gentis, insi-
gne est, ut nusquam alius quis in historiis veterum
pro hac referatur correptus, nisi filius Moysi,
cujus mater Sephora vim angeli comminantis exitium
filii circumcisione compescuit⁸⁸. Ex his ergo
omnibus ostenditur Israel ille, qui secundum car-
nem est (40), solus circumcisioni carnis obnoxius:
liber autem et alienus ab ea populus proselytus
qui advenit ad eam, qui ascendit, et factus est sur-
sum; ille autem descendit, et factus est deorsum⁸⁹:
et per misericordiam Christi factus est iste
populus in capite, et ille in cauda. Facti sunt enim
« novissimi primi, et primi novissimi⁹⁰: » et ob
hoc judicat id quod ex natura est præputium legem
perficiens, illos qui per litteram et circumcisionem
prævaricatores sunt legis. Non enim purificat ani-
mam hæc quæ in manifesto fit in carne circumci-
sio; sed illa quæ in occulto est circumcisio cordis,
ipsa purificat mentem, et vitiorum maculas ab-
scindit⁹¹. Hactenus nobis de circumcisione carnali
pro viribus dictum sit. Age jam secundum eum
qui dixit, « quia lex spiritalis est⁹²: » et qui de
his quæ referuntur in lege, dicit quod per allego-
riam dicta sint⁹³: quid etiam allegoricis legibus
de ea sentiendum sit videamus. Scio multorum de
hoc ferri dicta vel scripta; sed et nos quæ Dominus
dederit, ad ea quæ ab aliis commode composita
videntur addemus. Circumcidere, est ex genitali
membro, per quod successio humani generis et
carnalis propago ministratur, amputare aliquam
partem. Per hoc ergo indicari figuraliter reor,
amputandam esse ab anima, si qua illi ex consor-
tio carnis adhæsit impuritas, si quis eam libidinis
malesuadæ sensus obtexit. Idcirco igitur non aliis
ista desectio (41), sed genitalibus membris insig-
nitas, ut clareat quod hujusmodi vitia animæ non
ex propria substantia, sed ex genuino motu et in-
centivo carnis adveniunt. Quod autem octava die
circumcisio datur⁹⁴, illud designari arbitror, quod
præsentem quidem sæculo septimana deputata est:
octavus autem dies futuri sæculi mysterium tenet.
Illorum ergo est circumcisio spiritalis, qui futuro
sæculo militant, in quo « neque nubent, neque nu-
bentur, sed erunt sicut angeli Dei⁹⁵: » et eorum

A « qui seipsos castraverunt propter regnum Dei⁹⁶: »
et quorum in terris ambulantium « in cælis est
conversatio⁹⁷, » quique prospiciunt non ea « quæ
videntur, sed quæ non videntur, » et sciunt quia
« quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non
videntur, æterna sunt⁹⁸. » Verum, ut superius me-
moravimus, dictum est et ab aliis quod circumcisio
spiritalis sit omnem immundam (42) cogitationem,
atque impuros sensus abscindere a corde et abji-
cere. Sed occurritur hujusmodi editionibus ex
his quæ apud 494 Ezechielem scripta referuntur,
ubi dicit Dominus: « Omnis filius alienigena incir-
cumciscus corde, et incircumciscus carne, non in-
troibit in sancta mea in omnibus filiis alienigena-
rum qui sunt in medio domus Israel⁹⁹. » Evidenter
etenim duas circumcisiones hoc in loco ostendit
sermo propheticus dicens: « Incircumciscus corde,
et incircumciscus carne. » Unde cogimur secundum
allegoricas leges utriusque circumcisionis formas
ac species assignare, quamvis hoc possit nobis
etiam in illis quas supra exposuimus rationibus
objici. Sed interim nunc persequamur quæ (43)
possit duarum circumcisionum secundum allego-
riam figura servari: et videamus ne forte referri
queat ad duo generalia peccata, in quibus incir-
cumciscos esse non expedit, id est, in fide, et in
operibus: ut sit incircumciscus corde qui non habet
fidem (44), et incircumciscus carne qui opera non
habet. Alterum namque sine altero reprobatur,
quia et fides sine operibus mortua dicitur¹, et ex
operibus sine fide nemo apud Deum justificatur². Sic
ergo, ut ego arbitror, dictum propheticum conve-
nienter aptabitur fidelium populo, quibus dicitur:
« Omnis alienigena qui est in vobis in medio domus
Israel incircumciscus corde, et incircumciscus
carne, non introibit in sancta mea³. » Hoc est
nimirum quod et Dominus in Evangelio dicit: « Qui
credit in me, mandata mea custodit⁴: » et iterum:
« Qui audit verba mea hæc, et facit ea⁵: » et ite-
rum: « Quid autem dicitis mihi: Domine, Domine,
et non facitis quæ dico⁶? » Vides ergo ubique fidem
cum operibus jungi, et opera sociari cum fide.
Cordis itaque est circumcisio (45), nihil sordidum,
nihil indignum sentire de fide. Carnis circumcisio
D est, nihil immundum, nihil contaminatum in opere
gestisque committere. Qui enim in altero horum
incircumciscus fuerit et immundus, Dei vocibus in-
gredi prohibetur in sancta. Ingressus tamen et
alienigena in sancta, quo non licebat ingredi se-
cundum legem litteræ nisi solis sacerdotibus⁷.

⁸⁷ Matth. xxiv, 2. ⁸⁸ Exod. iv, 24, 25. ⁸⁹ Deut. xxviii, 43, 44. ⁹⁰ Matth. xx, 16. ⁹¹ Rom. ii, 27-29.
⁹² Rom. vii, 14. ⁹³ Galat. iv, 24. ⁹⁴ Gen. xvii, 12; Levit. xii, 3. ⁹⁵ Matth. xxii, 30. ⁹⁶ Matth. xix, 12.
⁹⁷ Philip. iii, 20. ⁹⁸ II Cor. iv, 18. ⁹⁹ Ezech. xliv, 9. ¹ Jac. ii, 17. ² Galat. ii, 16. ³ Ezech. xliv, 9.
⁴ Joan. xiv, 23. ⁵ Matth. vii, 24. ⁶ Luc. vi, 46. ⁷ Num. xviii, 7.

(39) Genebrardus, « superflue, » male.
(40) Ita mss. nostri. Editi vero, « secundum car-
nem, solus, » etc.
(41) Genebrardus, « defectio, » male.
(42) Genebrardus, « immunditiam. »
(43) Sed interim nunc persequamur quæ, etc. Sic

mss. Editi vero, « Sed interim videamus nunc
quæ, » etc.
(44) Editi, « ut sit circumciscus corde qui habet
fidem, » male.
(45) Cordis itaque est circumcisio. Ita mss. no-
stri. Editi vero, « Cordis ista circumcisio. »

Datur vero nunc et alienigenis ut ingrediantur (46), ut sint fidei et actuum circumcissione purgati. Si quis autem nos ad superiores quæstiones revocare contendat, et iterum nobis replicet hoc quod scriptum est de alienigena, quod ab eo volente ingredi in sancta, non solum cordis circumcissio, sed et carnis exigitur: huic ita moleste persistenti obvertimus et nos illud quod Jeremias propheta dicit: « Ecce incircumcisæ sunt aures » vestræ⁹. Ostendat nobis iste carnalis circumcissionis exactor aurium circumcissionem sensibilem et corporalem, si potest: sed certum est quod nullo pacto id facere queat. Revertetur ergo ad allegorias necessitate compulsus, et dicit circumcidi aures, cum, secundum Salomonis monita⁹, non recipiunt auditionem vanam, et cum oppillantur ne audiant iudicium sanguinis, et cum sepiuntur spinis ne recipiant obreptionem, sed ut soli verbo Dei pateant, et his quæ ad ædificationem dicuntur. Sit ergo talis et illa cordis, qualis et hæc aurium circumcissio, quæ communiter videtur exposita. Hoc autem modo et incircumcissus labiis dicitur, qui non circumciderit blasphemiam, scurrilitatem, turpiloquium de ore suo, qui non posuerit custodiam ori suo, et ostium circumstantiæ labiis suis¹⁰, qui non etiam a verbo otioso circumciderit os suum. Denique ubi dicit Moyses ad Dominum: « Provide, Domine, alium quem mittas, ego autem tardus lingua, et gracili voce sum¹¹: » ipsi in Hebræis exemplaribus habere se dicunt: « Ego autem incircumcissus sum labiis¹⁰. » Quod si hoc modo, quo superius diximus, potest quis incircumcissus videri auribus, et incircumcissus labiis, cur non et simili forma incircumcissus præputio carnis suæ dicatur is qui erga naturalem coitus motum immoderatus et intemperantius effluit: circumcissus vero habeatur, si quis in hujuscemodi negotio legitimis et quantum posteritati sufficit, utatur officiis? Verum quoniam de circumcissionis ratione tractamus, etiam illud his adjungere non absurdum videtur, quod Jesus filius Nave ex præcepto Domini filios Israel secundo circumcidisse culiris saxeis memoratur¹²: quod utique, quantum ad litteram spectat, impossibile factum videtur. Semel enim circumcissus in carne præputii, quid invenire posset secunda circumcissio quod auferret? Jesus vero noster, qui vere post Moysen filios Israel in terram sanctam fluentem lac et mel, in terram repromissionis inducit, evidens est quomodo non semel, sed secundo circumcidat credentium populum. Prima namque est ejus circumcissio, qua ab eis vel idolorum cultum, vel commenta philosophicæ persuasionis exsecuit. Secunda vero utitur

A circumcissione, cum ab eis veteris hominis consuetudinem, et passiones ac vitia carnis abscidit: et tunc completur quod in Jesu Nave scriptum est: « Hodie a vobis abstuli opprobria Ægypti¹³. » Opprobria namque Ægypti secum circumfert, si quis in Ecclesia positus, et sub Jesu duce militans, Ægyptios mores et motus animi barbaros servet. Marcion sane, cui per allegoriam nihil placet intelligi, quomodo exponat 495 quod dicit Apostolus¹⁴, circumcissionem prodesse, omnino non inveniet. Sed ne de singulis quidem quæ inferuntur ullatenus reddere poterit rationem. Adversari sane, et cum irrisione quadam innotare Deum legis qui circumcissionem dederit, solet non solum ipse, sed et omnes hæretici qui vetus Testamentum repudiant, una cum gentilibus, qui omnes adversum Deum legis talia quædam velut fœderata (47) obreptione congeminant. Stoici aiunt: Indicet aliquid mysticum circumcissio, et figuram teneat allegoricam; itane oportuit ut cum pœna et periculo parvulorum, cum cruciatibus teneræ et adhuc innocentis infantia, figurarum species (48), et legis ænigmata conderentur? Sic non habebat legislator ubi formas mysticas poneret, nisi in dedecoratione (49) verecundorum locorum; et Dei omnipotentis lex, æternique testamenti signaculum non potuit nisi in obscenis membrorum partibus collocari? Itane bonus est Deus iste qui natum hominem statim in primis novæ lucis auspiciis præceperit vulnerari? Et si, ut vobis videtur, ipse est et animæ creator et corporis, aut superfluo se plasmasse partem illam corporis notat quam postmodum mandat abscindi; ut per miserorum supplicia proprium emendet (50) errorem; aut quod necessario et utiliter fecit, non recte mandat auferri. Tum præterea si curæ est Deo plurimos ad cultum suæ religionis adduci, maximum ex circumcissione obstaculum nascitur. Cum eo enim quod supplicium unusquisque declinat, tum etiam irrisionem turpitudinis refugit: unde magis impedimentum hoc religionis, quam insigne ducendum est. Hæc et multa his similia vel gentiles adversum legislatorem, vel hæretici perstrepunt: quibus respondere necessarium puto, sed primo gentibus. Nemo sapiens ea in aliis notat, quæ apud se honesta ducit et magna: etenim circumcissio apud vos, o gentiles, ita magni habetur, ut non passim vulgo ignobili, sed solis sacerdotibus, et his qui inter ipsos electioribus studiis mancipati fuerint, credatur. Nam apud Ægyptios qui in superstitionibus vestris et vetustissimi habentur et eruditissimi, a quibus prope omnes reliqui ritum sacrorum et cæremonias mutuati sunt; apud hos, inquam, nullus aut geo-

⁹ Jerem. vi, 10. ⁹ Eccli. xxviii, 28. ¹⁰ Psal. cxl, 3. ¹¹ Exod. iv, 10, 13. ¹² Exod. vi, 30. ¹³ Josue v, 2. ¹⁴ ibid. 9. ¹⁵ Rom. ii, 25.

(46) Sic editi; sed mss. omnes, « ingredi tantum, ut, » etc.

(47) Velut fœderata. Editi: « vel fœda. »

(48) Innocentis infantia figurarum species. Editi perperam: « innocentis partis, in facie figurarum

species. »

(49) Ita mss. Editi vero, « decurtatione. »

(50) Mss. nostri, « et per miserorum... emendat, » etc.

metriæ studebat, aut astronomiæ, quæ apud illos præcipuè ducuntur; nullus certe astrologiæ et geneseos, qua nihil divinjus putant, secreta rimabatur, nisi circumcissione suscepta. Sacerdos apud eos, aruspex, aut quorumlibet sacrorum minister, vel, ut illi appellant, propheta omnis, circumcissus est. Litteras quoque sacerdotales veterum Ægyptiorum, quas hieroglyphicas appellant, nemo discerebat nisi circumcissus. Omnis hierophantes, omnis vates, omnis cœli, ut putant, infernique mystes et conscius apud eos esse non creditur, nisi fuerit circumcissus. Hoc igitur apud nos turpe et obscenum judicatis, quod apud vos ita honestum habetur et magnum, ut cœlestium infernorumque secreta nonnisi per hujuscemodi insignia enuntiari vobis posse credatis? Quod si apud vos pro tot et tantis secretorum vestrorum causis quæ ministra circumcissione peraguntur, necessarium erit rationem queri, et talem quæ contemni non debeat, ne cum ea cunctæ pariter vobis cæremoniæ subruantur (51), cur non id etiam apud nos fieri posse speretis? Verum si replicetis historias vestras, invenietis non solum Ægyptiorum sacerdotes et hierophantas usos esse circumcissione, sed et Arabas et Æthiopas, et Phœnices, aliosque quorum studia erga hujuscemodi superstitiones nobiliter vigeant (52). Hæc sufficienter dicta sint adversum gentiles, quibus de legis nostræ mysteriis loquendum apertius non erat. Nunc jam nobis ad eos sermo dirigatur, qui Christo quidem credunt, sed Legem non recipiunt et Prophetas. Fatemini sine dubio verum esse quod scriptum est in Epistola Petri: « Quia redempti » sumus « non corruptibili pretio argenti et auri, sed pretioso sanguine » Unigeniti ¹⁶. Si ergo « pretio empti » sumus, ut etiam Paulus astipulatur ¹⁷, ab aliquo sine dubio empti sumus, cujus eramus servi, qui et pretium poposcit quod voluit, ut de potestate dimitteret quos tenebat. Tenebat autem nos diabolus, cui distracti fueramus peccatis nostris. Poposcit ergo pretium nostrum sanguinem Christi. Verum donec Jesu sanguis daretur, qui tam pretiosus fuit, ut solus pro omnium redemptione sufficeret, necessarium fuit eos qui instituebantur in lege, unumquemque pro se, velut ad imitationem quamdam futuræ redemptionis, sanguinem suum dare; et propterea nos, pro quibus completum est pretium sanguinis Christi, non necesse habemus pro nobis ipsis pretium, id est, sanguinem circumcissionis offerre. Si vero culpabile vobis videtur quod Deus legis inferri jubet infantibus vulnera, et sanguinem fundi: hoc etiam in Christo

factum culpatis, qui et octava die circumcissus est ¹⁸, et vulnera passionis excepit, et cum crucis pœna sanguinem suum fudit. Quod **496** vero circumcissionis horrore difficilis vobis ad religionem videtur accessus (53), difficilior multo videtur ingressus ad Evangelium, ubi non partem exiguum corporis, sed ipsam quis animam ponere jubetur ¹⁹. Sed exempla martyrum, secundum vos, prohibebunt homines accedere ad fidem. An eo magis (54) creditur firma religio, quod nihil remissum, nihil delicatum pollicetur aut molle? Quod et si nihil aliud sacramenti figuraliter circumcissio teneret, quid esset absurdi, si ad discretionem cæterarum gentium populus, qui sub lege Dei instituebatur, proprium aliquod gestaret insigne? et si necessaria visa est partis alicujus amputatio, quid tam conveniens fuit, quam eam invenire quæ videbatur obscena, et illa auferre quorum diminutio nihil ad officium corporis impediret? Quod vero dicunt, quia si necessaria non erat illa pars membri, fieri a Creatore non debuit: si necessario facta est, non debet auferri: interrogemus eos et nos, si necessariam dicant filiorum procreationem. Necessariam sine dubio respondebunt. Erunt ergo culpabiles qui, continentiæ et virginitatis obtentu, necessariis naturæ officiis non ministrant: et erunt cogendi ad nuptias omnes qui secundum Evangelii legem « semetipsos castraverunt propter regnum Dei ²⁰, » habentes exempli hujus auctorem cum multis alios sanctorum, tum etiam ipsum Dominum Jesum. In summa vero dicendum est quod sicut multa necessaria erant baptismata ante baptismum Christi, et multæ purificationes antequam purificatio per Spiritum sanctum fieret, et multæ hostiæ antequam una hostia Agnus immaculatus semetipsum Patri offerret hostiam Christus ²¹: ita etiam multis circumcissionibus opus fuit, usquequo una in Christo circumcissio omnibus traderetur: et multorum sanguinis effusio præcessit, usquequo per unius sanguinem omnium redemptio fieret. Hæc quidem nobis ad præsens occurrere de circumcissionis ratione potuerunt: quæ tamen ea lege dicta sint a nobis, ut si quis melius et rationabiliter dixerit, illa magis quam hæc nostra teneantur. Verum post excessum **D** justo forsitan largiorem, ad apostolici conclusionem capituli revertamur. Igitur quoniam frequens est Apostolo iste tractatus, quo per singulos quosque (55) binos homines esse designat: quorum alterum exteriorem nominare, alterum interiorem solet: eorumque alterum secundum carnem esse, alterum secundum spiritum dicit, (opinor, ex illis

¹⁶ I Petr. 1, 18, 19. ¹⁷ I Cor. vii, 25. ¹⁸ Luc. ii, 21. ¹⁹ Matth. x, 39; xvi, 25. ²⁰ Matth. xix, 12. ²¹ Hebr. ix, 14; I Petr. 1, 19.

(51) Ne cum ea cunctæ pariter vobis cæremoniæ subruantur. Sic mss. Editi vero, « ne cum eo cuncta pariter subruantur. »

(52) Editi, « gratia hujuscemodi superstitionis nobiliter vigeant. »

(53) Editi perperam, « ascensus. »

(54) An eo magis. Ita habent editi et mss. nostri: sed tamen legendum videtur: « At eo magis, » etc., vel, « Annon eo magis. »

(55) Singulos quosque. Editi, « singula quæque. » male.

institutus (56) quæ in Genesi scripta sunt, ubi alius A ad imaginem Dei factus, alius de limo terræ plasmatus refertur⁵⁶), et hos ipsos nunc alium in manifesto, alium in occulto Judæum vocat⁵⁷: sciendum est quod horum uterque in quibusdam dissonis, in nonnullis vero communibus utitur institutis. Nam sunt quædam quæ ab interiore homine initium sumunt, et usque ad exteriorē perveniunt: alia vero ab exteriorē homine inchoata perveniunt usque ad interiorē. Quod autem dicto tale est. Si castitas ab interiore homine sumat exordium, pervenit sine dubio (57) usque ad exteriorē. Neque enim fieri potest, ut si ante quis non mœchetur in corde, mœchari possit in corpore. Sed non continuo si quis ab exterioris hominis incipiat castitate, pervenit etiam ad interiorē continentiam; ut si non mœchetur in corpore, nec in corde mœchetur (58). Secundum hæc ergo circumcisio interioris et exterioris hominis allegoricis legibus intelligatur, cum jam neque interior ille concupiscit in corde, neque exterior iste concupiscentiæ ministrat in corpore: ut circumcisus dicatur in carne ille, quem Apostolus dicit⁵⁸ jam non esse in carne, sed in spiritu, et qui actus carnis per spiritum mortificat⁵⁹. Verum quoniam qui circumcisus est, aliquam carnem perditum dedit, aliquam servavit incolorem, in eo quod perditum dedit (59), illam carnem significari puto de qua scriptum est⁶⁰: « Omnis caro fenum, et omnis gloria ejus quasi flos feni. » Caro autem quæ servatur, et incolomis permanet, puto quod formam teneat illius carnis de qua dicitur⁶¹, quia « omnis caro videbit salutare Dei (60). » Sed opus est auribus quæ audire possint quæ sit caro quæ pereat, et quæ sit caro quæ videbit salutare Dei: quæ post depositionem carnis præputii salva permaneat, cum illa ut flos feni deciderit. Quod qui intellexerit, inveniet ingentium mysteriorum formas in circumcisionis ratione præmissas, et inveniet eum qui in occulto Judæus est, et qui in interiore homine circumcisus est, tantum præstare, et eminentiorem esse illo qui secundum carnem Judæus est, quantum præstat et eminet Judas ille, quem collaudant fratres sui, et qui dormivit ut leo, et ut catulus leonis suscitatus est⁶², illi Judæi qui ex femoribus Jacob secundum

D carnem natus est.
14. « Quid ergo amplius est Judæo? aut quæ utilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas eorum fidem Dei evacuabit? Absit! Fiat autem

⁵⁶ Gen. ix, 6; ii, 7. ⁵⁷ Rom. ii, 28, 29. ⁵⁸ Rom. viii, 9. ⁵⁹ ibid. 13. ⁶⁰ Isai. xl, 6. ⁶¹ Luc. iii, 6, 8. ⁶² Gen. xlix, 8, 9. ⁶³ Rom. i, 1, 4-4. ⁶⁴ Rom. ii, 8, 9. ⁶⁵ ibid. 10. ⁶⁶ ibid. 12. ⁶⁷ ibid. ⁶⁸ ibid. 14, 15. ⁶⁹ ibid. 17. ⁷⁰ ibid. 24. ⁷¹ ibid. 25. ⁷² ibid. ⁷³ ibid. 26. ⁷⁴ ibid. 27.

(56) Editi, « institutis. »

(57) *Sine dubio.* Deest in editis.

(58) *Ut si non mœchetur in corpore, nec in corde mœchetur.* Hæc desiderantur in libris antea editis.

(59) Editi, « perditum dedit » Mss., al. « periit, » al., « perditum dedit. »

497 Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris⁶³. » In hac Epistola Paulus velut arbiter quidam inter Judæos residents, et Græcos, id est eos qui ex gentibus credunt, utrosque ad fidem Christi ita evocat et invitat, ut neque Judæos offendat penitus destruendo Judaicos ritus, neque gentibus injiciat desperationem confirmando observantiam legis et litteræ; et sive de re promissionibus memoret, sive de pœnis, ad utrumque populum dividit verbum. Ut, verbi gratia, cum dicit: « His autem, qui ex contentione sunt, et qui diffidunt quidem veritati, credunt autem iniquitati, ira, et indignatio: tribulatio, et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum, et Græci⁶⁴. » Ista de pœnis. De re promissionibus vero subjungit: « Gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Judæo primum et Græco⁶⁵. » Rursum de gentibus dicere videtur: « Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt⁶⁶. » Et iterum de circumcisis: « Et quotquot in lege peccaverunt, per legem judicabuntur⁶⁷. » Rursum vero gentes sublevans dicit: « Cum enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis⁶⁸, » etc. Et iterum sermonem convertit ad Judæos dicens: « Si autem tu Judæus cognominaris, et requiescis in lege⁶⁹, » et reliqua usque ad eum locum ubi dicit: « Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes⁷⁰. » Et ne videretur nimius esse in increpationibus Judæorum, dicit: « Circumcisio quidem prodest, si legem custodias⁷¹. » Sed iterum ne erigeret eos qui nimiam in circumcisione gloriam ponunt, addidit: « Si autem prævaricator sis legis, circumcisio tua præputium facta est⁷². » Ut autem paululum et eorum qui ex gentibus credunt animos allevaret, subjungit: « Si autem præputium justitias legis custodiat, nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur⁷³? » Atque ut validius erigeret animos gentium, et scirent posse se, si legem perfectius observarent, etiam meliores effici Judæis, dicit⁷⁴: « Et judicabit id quod ex natura est præputium, legem perficiens, te, qui per litteram et circumcisionem prævaricator es legis. » Verum quoniam sciebat multas in Lege et Prophetis esse re promissiones quæ ad Judæos fieri videntur, ne possent (61) desperare gentes tanquam quæ nihil societatis in conscriptis re promissionibus habeant, docet eos quod (62) secundum mysticam rationem

(60) Editi, hic et paulo infra legunt, « Salvatorum Dei. »

(61) Editi, « re promissiones ad Judæos, ne possent, » etc.

(62) Al., « qui, » male.

etiam ipsi Judæi sint, et habeant circumcisionem. Propterea dicit : « Non enim qui in manifesto Judæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio ; sed qui in occulto Judæus est, et circumcisio cordis in spiritu, non littera ; ejus laus non ex hominibus, sed ex Deo est ⁶¹. » Verum quoniam in his omnibus superiorem quodammodo causam gentium fecerat, rursus velut querelis eorum qui ex circumcissione sunt occurrens, proponit sibi ipsi quæ in præsentî capitulo continentur, dicens : « Quid ergo amplius est Judæo ? aut quæ utilitas circumcissionis ? Multum per omnem modum ⁶². » Si ergo, inquit, is « qui in manifesto Judæus est, et quæ in manifesto in carne est circumcisio » non reputatur, « sed qui in occulto Judæus est, et circumcisio cordis » quæ sit « in spiritu ⁶³, » ipsa est vera circumcisio, dices mihi : Quid amplius est in his Judæis qui hac appellatione censentur ? vel quæ in corporali circumcissione habetur utilitas ? Ad hæc ne videatur inter utrumque populum minus justus arbiter resedisse, pronuntiat (63) quid amplius habeat Judæus, et ea quæ in carne est circumcisio, et dicit eos habere amplius multum per omnem modum. Quid autem multo sit amplius subjungit. « Primo, inquit, quia credita sunt illis eloquia Dei ⁶⁴. » Quamvis enim et gentibus nunc credantur eloquia Dei, sed illis, ait, primo sunt credita. Requiro tamen quid est quod dicitur primis eis credita esse eloquia Dei : utrumne de litteris hoc dicat et libris, an de sensu et intelligentia legis. Videmus enim plurimos Judæorum ab infantia usque ad senectutem semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes : et quomodo videbitur verum esse quod dicitur, quia amplius aliquid habeant in eo quod primis eis eloquia Dei credita sunt, in quibus non intelligunt « neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant ⁶⁵ ? » Si vero sapiens ille dicitur secundum Salomonem, qui « intelligit quæ ex proprio ore sunt, et » qui « in labiis portat intellectum ⁶⁶ : » de Moyse et prophetis, cæterisque horum similibus hæc intelligenda sunt dici, quibus credita sunt eloquia Dei, quia et ipsos Judæos fuisse, et habuisse circumcisionem, non potest dubitari : sed et si quis apud eos sapiens, et intelligens auditor, et mirabilis consiliarius fuit, quos auferre dicitur Dominus a Jerusalem offensus impietatibus populi. Sic enim dicit Isaias : « Ecce dominator Dominus Sabaoth auferet ab Jerusalem et a Juda validum et fortem (64) ; » et post aliquanta : « Et prophetam, inquit, et æstimatorem, et seniore ⁶⁷, et quinquaguarium, et mirabilem consiliarium, et sapientem archie-

⁶¹ Rom. II, 28, 29. ⁶² Rom. III, 1, 2. ⁶³ Rom. II, 28, 29. ⁶⁴ Rom. III, 2. ⁶⁵ I Tim. I, 7. ⁶⁶ Prov. I, 7, 23. ⁶⁷ Isai. III, 1-3. ⁶⁸ III Reg. XIX, 18 ; Rom. X, 4. ⁶⁹ Act. IX, 15. ⁷⁰ Rom. III, 2. ⁷¹ II Cor. III, 6. ⁷² Joan. V, 46. ⁷³ Matth. VIII, 10. ⁷⁴ ibid. 11. ⁷⁵ Rom. III, 2. ⁷⁶ Amos VI, 1. ⁷⁷ Psal. LXXII, 8.

(63) Editi, « Ad hæc videtur in utroque populo minus justus arbiter resedisse pronuntians, » etc., male.

(64) Validum et fortem. Hæc verba desunt in

editis. (65) Al., « senatorem. » (66) Eloquia. Deest in antea editis. (67) Alias, « isto modo. » Editi, « istud. »

etum, et prudentem auditorem (65). » Illis ergo talibus existimandum **498** est primis eloquia (66) credita esse divina, et in his fatendum est fuisse amplius multum per omnem modum ; sed et si qui alii his similes fuerunt, sicut in Regnorum libris scriptum Apostolus memorat : « Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua sua ante Baal ⁶⁸. » Sed et ipsi apostoli Christi, et ipse vas electionis ⁶⁹ Paulus ex Judæis et ex circumcissione veniens, amplius habebat his quos docebat ex gentibus per omnem modum. Credita namque sunt eis eloquia Dei. Sed et hoc ipsum quod dicit, « Quia credita sunt illis eloquia Dei ⁷⁰, » considerandum est quia non dixerit litteras esse creditas, sed, « eloquia Dei. » Unde via nobis datur intelligendi quod his qui legunt et non intelligunt, et qui legunt et non credunt, littera sola sit credita, illa de qua dicit Apostolus, quia « littera occidit ⁷¹ : » eloquia autem Dei illis sint credita, qui intelligentes, et credentes his quæ Moyses scripsit, credunt et Christo, sicut et Dominus dicit ⁷² : « Quod si credidissetis et ipsi Moysi, crederetis utique et mihi : de me enim ille scripsit. » Sed esto (67), habeat amplius Judæus in litteris, habeat aliquid et in eloquiis Dei : nunquid penitus relicti sunt hi qui ex gentibus veniunt ad Christum ? an et ipsis est ubi habeant aliquid amplius ? Audi Dominum dicentem ad centurionem ex gentibus credentem : « Amen dico vobis, nec in Israel tantam fidem inveni ⁷³. » Vide ergo ubi venit ad fidem, quantum amplius habeant gentes ; de quibus in alio loco Dominus dicit ⁷⁴ : « Quia venient ab oriente et occidente, et a quatuor ventis terræ, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno Dei : filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores. » Ubi ergo ad leges venit et litteras, habent Judæi amplius « multum per omnem modum ⁷⁵ ; » ubi vero venit ad fidem, ut ex comparatione dixerim, habent amplius gentes « multum per omnem modum. » Requirendum sane est si etiam Samaritis dicendum est primis credita esse eloquia Dei, quoniam quidem etiam apud ipsos lex Moysi servari videtur. Sed illis ego ne ipsam quidem litteram quæ occidere dicitur, creditam dixerim. Dicit enim de eis propheta : « Væ his qui spernunt montem Sion, et confidunt in monte Samaritæ ⁷⁶ ; » ipsi quippe se alienos a litteris Dei faciunt, repudiantes prophetas. Sed et hæreticis qui iniquitate loquuntur in Excelsum ⁷⁷, et qui impietate sua dividunt unitatem Deitatis, et qui legem ab Evangelis separant, non dixerim credita esse eloquia Dei, pro eo quod divina apud eos

volumina relegi videntur; sed quia nihil in his sentiunt spirituale, nihil Deo dignum, solam apud eos locum quæ occidit habere litteram (68) dixerim. Verum si forte Judæi nolint recipere Apostoli noscitur sententiam, quæ dicit quia « littera » legis « occidit »⁵⁸ : » et injuriam putent legi fieri, si secundum litteram sperni videatur : revertamur ad ipsum Moysen, et videamus ipse quam magni fecerit (69) litteram legis; qui cum accepisset tabulas lapideas inscriptas digito Dei, tantum honoris detulit litteræ legis, ut projiceret de manibus suis tabulas, et comminueret quidem digito Dei scriptas⁵⁹, nec tamen pro hoc impietatis culpa notatus sit. Vides ergo quia non solus Paulus spernit litteram legis, sed multo ante eum Moyses et sprevit, et abiecit, et contrivit litteras legis, hoc sine dubio jam tunc designans, quod honor, et virtus legis non esset in litteris, sed in spiritu. Sed et Dominus in Evangelio cum dicit⁶⁰, ad Judæos loquens : « Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructum ejus : » puto quod sensum legis regnum Dei (70) dixerit, qui ablatus est a Judæis, manentibus apud illos solis litteris legis, et datus est gentibus quæ possint per fidem fructum spiritus facere. Quæ cum ita sint, cur tam ignavi et desides sumus, ut non tandem abjecta omni malitia, cum simplicitate et puritate cordis ad suscipienda Dei eloquia properemus, et ad capiendum de eis sensum Christi, quippe cum audiamus in his esse regnum Dei? Certe unusquisque pro viribus capiat eloquia Dei quæ potest, et si idoneus est ad solidum cibum, illa suscipiat eloquia Dei (71) quæ sunt sapientia quam Apostolus loquitur inter perfectos⁶¹. Qui vero ad hanc idoneus nondum est, suscipiat eloquia Dei in quibus agnoscat nihil amplius quam Christum Jesum, et hunc cruxifixum⁶². Qui nec hoc potest, in eo suscipiat eloquia Dei, ut lacte utatur, et non cibo forti⁶³. Si vero adhuc infirmatur in fide, eloquia Dei in oleribus sumat⁶⁴. Tantum est ut omnes communiter noverimus « eloquia Dei » esse « eloquia casta, » et « argentum igne examinatum, probatum (72) terræ, purgatum septuplum⁶⁵ : » id est, ut in castitate, et sanctitate cordis et corporis divina servemus eloquia. Credita sunt ergo primis illis de quibus supra diximus eloquia Dei; sed quidam, ut dicit⁶⁶, non crediderunt sive Deo, sive eloquiis Dei. Vides quia qui non credunt, ipsi sunt secundum carnem, de quibus et alibi dicit :

A « Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei; stultitia est enim illi⁶⁷. » Sed horum incredulitas non **499** evacuat fidem Dei⁶⁸. Fidem Dei vel eam intelligimus, quam fidem habet Deus his quibus credit eloquia sua, vel eam fidem qua credunt Deo ii qui ab eo eloquia divina suscipiunt. Commoneamus ergo ut infidelitas (73) eorum qui vel non accedunt ad fidem, vel decidunt ex ea, si forte irrideant nos opera fidei agentes, vel cum jejunamus, vel cum misericordias facimus, vel cum studiis (74), et legi Dei operam damus, vel etiam cum pro martyrio Christi tormenta sufferimus, meminerimus semper quia infidelitas eorum fidem Dei quæ in nobis est non evacuat. Post hæc quod sequitur, minus quidem composite videtur adjunctum; dicit enim : B « Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est : Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris⁶⁹. » Tamen tali quadam circumflexione superioribus id aptare tentabimus. Licet, inquit, non crediderint quidam Judæorum, de infidelitate tamen eorum dicendum est, quod Deus quidem solus sit verax, omnis autem homo sit mendax : quia etiam si quis justus est (75), necesse est tamen ut in aliquo a veritate decidat, quam in omnibus servare humanæ naturæ pene impossibile est. Quia ergo omnis homo mendax est, propterea Judæorum quidam ut homines mendaces non crediderunt. Nam quia omnis homo mendax est, necessario in die illa, cum ad judicium venerit Dominus cum hominibus, solus ipse justificabitur in verbis suis. Ipsius enim verba in omnibus vera, quia verba sunt veritatis. Quod autem Dominus ad judicium veniat cum hominibus, propheta dicit : « Venite, et iudicemur, dicit Dominus⁷⁰; » et : « Ipse Dominus ad judicium veniet cum senioribus populi⁷¹; » et iterum : « Memento tu, et iudicemur, dicit Dominus⁷². » Hæc autem introduxit Apostolus observans illam objectionem quam sibi in alio loco proponit, ubi (76) dicit : « Si autem injustitia nostra justitiam Dei commendat⁷³. » De qua, cum ad locum ejus ventum fuerit, requiremus. Nunc ergo videamus quid est quod dicit : « Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax⁷⁴. » Ita enim in Græcis exemplaribus habetur. Nam Latini D *sit pro fiat* legunt. Primo ergo hoc sciendum est, quia quod dixit, *fiat*, non imperativo modo dicit. Stultum est enim si putetur imperandum esse Deo ut verax fiat. Sed ut dicimus : « Fiat voluntas tua,

⁵⁸ II Cor. III, 6. ⁵⁹ Exod. xxxi, 18; xxxii, 19. ⁶⁰ Matth. xxi, 43. ⁶¹ I Cor. II, 6. ⁶² Ibid. 2. ⁶³ Hebr. v, 12. ⁶⁴ Rom. xiv, 2. ⁶⁵ Psal. xi, 7. ⁶⁶ Rom. III, 3. ⁶⁷ I Cor. II, 14. ⁶⁸ Rom. III, 3. ⁶⁹ Ibid. 2. ⁷⁰ Mich. vi, 2. ⁷¹ Isai. III, 14. ⁷² Isai. XLIII, 26. ⁷³ Rom. III, 5. ⁷⁴ Ibid. 4.

(68) Editi, « solam apud eos quæ occidit haberi litteram, » etc.

(69) Editi, « et videamus quam magnificaverit, » etc.

(70) *Regnum Dei*. In editis omittitur.

(71) *Quæ potest, etsi idoneus est ad solidum cibum, illa suscipiat eloquia Dei*. Hæc desiderantur in antea editis.

(72) *Probatum omittitur in editis*.

(73) Editi, « incredulitas, »

(74) Genebrardus, « custodiis, » male.

(75) Editi, « qui etiam si quid justum est. » Codex Ebroicensis, « qui etiam si quid quod justum est agit. » Sed melior videtur lectio cæterorum eodum, « quia etiam si quis justus est. »

(76) Al., « ibidem. »

sicut in cœlo, et in terra ⁷⁶; » vel, ut iterum dicimus: « Fiat pax in virtute tua ⁷⁶, » non Imperantes, sed optantes, imo potius pronuntiantes, etc., quia non potest pax fieri nisi in virtute Dei: ita et hic velut pronuntiantis sermo accipiendus est: « Fiat autem (77) Deus verax, omnis autem homo mendax. » Sed et hoc sciendum est, quod sermo iste, id est, « Omnis homo mendax, » de psalmo centesimo decimo quinto ⁷⁷ assumptus est, ubi dicit: « Ego dixi in excessu meo: Omnis homo mendax. » Hic vero ad evidentius illuminandum Apostoli sensum non videatur (78) legentibus onerosum si psalmi ipsius continentiam, unde assumit testimonium, breviter exponamus. Videtur ergo mihi talem quemdam Prophetam nuntiare sensum. Cum multa sint, incult, apud homines dogmata, et multi de veritatibus inquisitione philosophentur, cumque oporteat in his omnibus quæstionibus præcedere Filium Dei: alii quidem qui non prius credentes quæsierunt, non invenerunt: ego autem quia credidi antequam quærerem, idcirco quod quærebam inveni, et non solum inveni, sed et locutus sum, et annuntiavi populis quam inveneram veritatem. Nec tamen inventa veritate elatus sum in sapientia, neque inflatus in scientia mea; sed eo magis humiliatus sum, cum agnovi et intellexi Dominum esse qui docet omnem scientiam ⁷⁸. Deinde considerans quæ homines et quanta vel inter philosophos, vel inter cæteros barbaros de veritate locuti sunt, et quia cum multo labore multa dicentes, nihil invenerunt, quia non crediderunt antequam quærerent: considerans omnia eorum vel dicta, vel scripta, et in excessu mentis effectus, id est, stupore cordis attonitus, quod omnia illa philosophorum volumina, quæ splendida et præfulgida videbantur oratione composita, procul a veritate consistenter, in excessu et in stupore mentis effectus dixi: « Omnis homo mendax ⁷⁹. » Ego vero cui hæc ostenderat Deus, ingratus non fui, sed cogitavi et quæsi apud memetipsum, quid pro hoc quod mihi Dominus præstitit scientiam veritatis, Domino rependerem muneris: intellexi tamen quod natura illa æterna, et omnium domina, nullius indiget. Unum ergo inveni solum quod me offerre oportet Deo, id est ut crederem de eo quod nunquam possit ab homine aliquid accipere, sed semper dare; et ideo dixi: « Calicem salutaris accipiam ⁸⁰; » velut si responderem (79) dicenti: Potes « calicem bibere, quem ego bibiturus sum ⁸¹? » et dicerem (80): Possum, Domine. Sic ergo aio: Calicem passionis tuæ libenter, et tota voluntate suscipiam; et ut calicis tui, id est passionis, gratiam ad finem usque conservem, non **500** meis viribus agam.

⁷⁶ Matth. vi, 10. ⁷⁷ Psal. cxxi, 7. ⁷⁸ vers. 11.

⁸¹ Matth. xx, 22. ⁸² Psal. cxv, 13. ⁸³ Rom. iii, 4.

(77) Al., « Erat autem, » sed mss. nostri ubique, « Fiat. »

(78) Editi, « Verum ad evidentius illuminandum Apostoli sensum, ne videatur. »

(79) Editi, « responderet, » male.

A sed « nomen Domini invocabo ⁸³. » Pretiosa est enim apud te mors, quæ pro pietate (84) et veritate suscipitur. Secundum hoc igitur etiam in apostolicis dictis accipiendum est « Omnis homo mendax, » sive is qui in legis littera sine fide confidit, sive is qui in quibuslibet dogmatibus et litteris gloriatur. Sed obicitur nobis: Si omnis homo mendax est, ipse Paulus ⁸⁴, quia homo est, erit ergo mendax. Sed et David qui hæc dixit, quia homo fuit, si omnis homo mendax est, erit et ipse mendax, et hoc ipsum falsum quod dicit: « Omnis homo mendax, » quia mendacem se necessario cum cæteris hominibus ipse pronuntiat; et si mendax est, utique non erit verum quod a mendace dicitur, quia « omnis homo sit mendax. » Videtur ergo sermo ejus incurrisse in syllogismum qui dicitur aporus, id est, insubstantivus (82), qui et falsus appellatur. Sed si redeamus ad anteriorem Scripturæ intellectum, inveniemus quod omnes prophetæ vel apostoli ex illis sint ad quos sermo Dei (85) fit, sicut scriptum est: « Et factum est verbum Domini » ad illum, vel illum prophetam. Hos ergo ad quos sermo Dei fit, Dominus in Evangelio non homines pronuntiat esse, sed deos. Sic enim dicit: « Quod si illos dicit deus ad quos sermo Dei fit, et non potest solvi Scriptura ⁸⁴. » Quia ergo et ad David tanquam prophetam, et ad Paulum tanquam apostolum sermo Dei factus est, sine dubio non erant homines, sed dii, ad quos sermo Dei factus est. Igitur quia non erant homines, sed dii, verum est quod de hominibus cæteris pronuntiat ad quos sermo Dei non factus est, quia « omnis homo mendax » sit. Sed et quod sequitur nihilominus de psalmo quinquagesimo assumptum est, id est: « Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. » Est autem in psalmo integer sensus hoc modo positus: « Tibi sol. peccavi, et malum coram te feci, ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. » Et quoniam grandis excessus est ut ab initio psalmi repetamus, brevitatis causa hunc tantummodo, quem in medio posuimus, discutiamus sermonem; in quo statim in primo hæc difficilis videtur explanatio. Si enim historiam sequamur quæ in prætitulatione psalmi scripta est, ibi refertur perempto Uria Etneo uxorem ejus accepisse David ⁸⁵. Quomodo ergo dicit: « Tibi soli peccavi; » cum utique et in ipsum Uriam peccaverit, et in propinquos ejus, sed et in ipsam Bersabee atque omnem domum ejus, cui intulisse maculam videtur adulterii. Sed sciendum quod non semper prætitulationis historiam psalmi continentia sequitur, ut in plurimis psalmis qui observabit inveniet. Et ut exempli causa dixerim, psalmi decimi septimi prætitulatio est: « In finem,

⁷⁹ Psal. xciii, 10. ⁸⁰ Psal. cxv, 11. ⁸¹ ibid. 13. ⁸² Joan. x, 35. ⁸³ II Reg. xi, 26, 27.

(80) Al., « diceret; » deinde « ait » pro « aio, » m. l. e.

(81) Al., « deitate. »

(82) *Insubstantivus*. Sic. mss. Editi vero, « du bius. »

(83) *Dei*. In editis omnibus omittitur.

inquit, puero Domini David, qui locutus est verba A canticum hujus in die qua liberavit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, et de manu Saul, et dixit. » Continentia vero psalmi longe aliud quam prætitulatio continet. Quæ enim fundamenta montium commota sunt? aut quomodo (84) tremefacta est terra, cum pugnaret David adversum inimicos suos? Aut ubi refertur caligo sub pedibus Domini fuisse? vel ubi indicatur ascendisse super cherubim, et volasse, vel super pennas ventorum, et cætera pene omnia quæ a prætitulationis historia omnimode discrepant? Hoc ergo modo et in quinquagesimo psalmo quæ (85) secundum historiam non conveniunt. Videndum est ne forte mulieris in prætitulatione per figuram idcirco facta sit mentio, ut sub hac appellatione intelligatur aliqua talis mulier, B vel qualis describitur illa fortis quæ duplices chlamydes fecit viro suo ⁸⁶, vel certe huic contraria (86) ut fuerunt illæ quæ dicuntur declinasse cor Salomonis ⁸⁷, ut ædificaret aras gentium, et idola. Quæ utique in allegoriam sumptæ, non sunt ex divina sapientis, sed ex illis quæ sunt ei contrariæ, id est, alienæ a Deo sectæ. Talis ergo et hæc Uriæ uxor Ethelvi viri alieni ab Israel intelligi potest, quam positus in superioribus David inspexerit lavantem immunditias suas in aquis ⁸⁸, et sordes suas diluere volentem, eamque desideraverit et acceperit. Sed quia non fuit voluntas Domini alienas a veritate Dei sectas introduci (87) in domum David, prima ejus nativitas, et primus fructus exstinguitur, ut secunda progenie rex de alienigena sapiens nasceretur ⁸⁹. Sed longum est horum figuras, et ænigmata perse-

qui. Illud tamen quod ad rem pertinet, breviter prosequemur. Cum, inquit, multa subtilitas sit in varietate sectarum, et qui sensus secundum Deum sit, qui vero alienus a Deo in tractationibus et disputationibus sapientium, nullius sit scire, vel judicare, nisi solius Dei, qui solus potest comprehendere sapientes in astutia sua ⁹⁰: ideo « tibi soli peccavi, et malum coram te feci ⁹¹, » quia cæteri omnes, utpote animales homines, me, qui spiritualis sum, etiamsi erravi, dijudicare non possunt: quia « spiritualis judicat omnia, ipse vero a nemine judicatur ⁹². » Sed quia addit Paulus « spiritualis, » et dicit: « Qui autem judicat me, Dominus est ⁹³: » hoc sciens et David quod solus Dominus est qui spiritalem dijudicat, vel prophetam (88), idcirco B **501** dicit: « Tibi soli peccavi, » a quo solo possum dijudicari. Nam humana dies dijudicare non potest spiritalem ⁹⁴. Sed et quod sequitur ad hunc respicit sensum: « Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris ⁹⁵. » Judicatur namque Deus in disputationibus sapientium, dum alii hoc modo, alii alio, et diverse singuli de Deo sentiunt. Ipse vero vincit eos qui de se judicant, cum errantibus cunctis suam de se quomodo vel qualiter credendus ac venerandus sit revelat ipse sententiam. Sed sufficiat hucusque spatia secundi voluminis esse producta. Nescio quo etenim pacto, dum piget omittere si qua explanationi necessaria suggeruntur, evolvimur a brevitate: quam, si res pateretur, lectoris fastidio consulentes, magnopere servare cuperemus.

LIBER TERTIUS.

1. « Si autem iniquitas nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus Deus qui intendit iram? Secundum hominem dico. Absit. Alioquin quomodo judicabit Deus hunc mundum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ejus, quid adhuc et ego tanquam peccator judicor, et non (sicut blasphemamur, et sicut dicunt nos quidam dicere) faciamus mala ut veniant bona? quorum damnatio justa est ⁹⁶. » Multum fortassis inconsequens videbitur ordo dicendi per omnem pene textum hujus Epistolæ ab apostolo Paulo digestus, dum sermo ejus nunc adversum gentes dirigitur, nunc pro gentibus temperatur, et rursum adversum Judæos, et iterum de Judæis, aut

C etiam pro Judæis ponitur: et ex ipsis alios quidem laude dicit dignos, alios vituperat. Quæ rursum sensuum varietas extra lineas eum propositæ actionis (89) putabitur abduxisse, veluti cum exclamatione utitur illa qua ait: « Fiat autem (90) Deus verax, omnis autem homo mendax ⁹⁷; » vel etiam ea quam consequenter adjungit cum dicit: « Si autem iniquitas nostra Dei justitiam commendat, » et reliqua, ut per hoc de excessu in excessum videatur elapsus. Sed qui credimus ei dicenti, quia « idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti, non litera, sed spiritu ⁹⁸, » sensum ejus multo celsiorem quam humanæ artis ratio habere creditur, invenimus. Per omnem namque hujus Epistolæ textum du-

⁹⁶ Prov. xxxi, 22. ⁹⁷ III Reg. xi, 3 seq. ⁹⁸ II Reg. xi, 21. ⁹⁹ II Reg. xii, 19, 24. ¹⁰⁰ Job v, 13; I Cor. iii, 19. ¹⁰¹ Psal. l, 6. ¹⁰² I Cor. ii, 14, 15. ¹⁰³ I Cor. iv, 4. ¹⁰⁴ I Cor. iv, 3. ¹⁰⁵ Psal. l, 6. ¹⁰⁶ Rom. iii, 5-8. ¹⁰⁷ Rom. iii, 4. ¹⁰⁸ II Cor. iii, 6.

(84) Alias, « quando. »

(85) Editi, « quod. »

(86) Alias, « bis contraria, » male.

(87) Al., « introducere. »

(88) Vel prophetam. Deest in antea editis.

D (89) Sic recte mss. nostri. Editi vero et mss. quidam perperam habent: « Qui rursum sensuum varietates extra lineas propositæ actionis, » etc.

(90) Al., « cum ait: Sit autem. »

cere vult quæ fuerit vel ante adventum Christi salus secundum legem viventibus, vel quomodo per Salvatoris adventum, rursus ex incredulitate Israel salus gentibus conferatur; et rursus quod neque ex integro gentes, nisi quæ crediderint, veniant ad salutem; neque ex integro abjiciatur Israel, sed « reliquæ » credentium « salvæ » fiant⁹⁹. Et ideo confusus, ut dixi, videtur ordo dicendi, dum diversitates credentium et non credentium partis utriusque prosequitur. In quibus necessario sermonem convertit et ad Deum ut in his omnibus assumptionum repulsionumque differentiis, vera quidem et justa Dei doceat esse judicia, multum autem in hominibus abundare mendacii; et ideo dicit: « Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax; sicut scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris¹, » de quibus prout potuimus in superioribus diximus. Ad hæc ergo nunc videns posse sibi e contrario verisimile objici quia si ut Deus verax sit, mendacem esse omnem hominem necesse est, et si justitia Dei per hominum injustitiam commendatur, injustus videbitur Deus, qui iram hominibus inferat, cum per hominum injustitiam suam justitiam videat approbari: si enim nostra, hoc est, hominum injustitia Dei justitiam commendat, non utique pœna digni homines videbuntur per quos justitia Dei probabilior habetur et clarior: Sed absit, inquit, ut hoc ita recipiamus, iniquum videri Deum qui inducat iram adversum homines. Quomodo enim injustus putabitur qui judicat mundum, cum ipso nomine judicis (94) ostendatur nihil sine judicio facere? Ubi autem judicium est, constat esse justitiam. A justitia namque et iudex et judicium nominatur. Si ergo, ut injusti (92), inquit, 502 nos affirmare constringunt, « veritas Dei in meo mendacio abundavit, » superfluo « ego tanquam peccator judicor. » Sed illud magis videbitur in quo blasphemant nos, inquit, quasi hoc videamur dicere, ut si veritas Dei in hominum mendacio magis ostenditur, et justitia ejus per hominum injustitiam comprobatur, « Faciamus ergo nos « mala, ut » ex malis « eveniant bona; » et mentiamur nos, ut ex nostro mendacio Dei veritas clarescat. Sed hæc quidem de nobis constringunt blasphemantes nos, quod quasi ex ipsius assertionis D nostræ: (93) consequentia hæc dici vel consequi videantur. Quod ratio dogmatis nostri omnino non recipit, qui justam et verum intelligimus judicem Deum. Sciendum sane est, quod in quibusdam etiam Græcis exemplaribus sic invenitur: « Nunquid iniquus Deus, qui infert iram adversum homines? » Et magis secundum hunc sensum videbuntur

A quæ diximus convenire. Secundum hoc vero quod in Latinis exemplaribus, et nonnullis Græcorum invenimus: « Nunquid iniquus Deus, qui infert iram? Secundum hominem dic. Absit; » ita intelligendum videtur. Hoc quod dicitur « iniquus Deus qui infert iram, » pro eo quod « injustitia nostra justitiam Dei commendat, » non secundum Deum, neque secundum sapientiam Dei dicitur, sed « secundum hominem, » et secundum hoc quod dicitur « omnis homo mendax². » Hæc autem diximus ipsum adhuc ordinem sermonum et dictorum consequentiam pertractantes, ut divisio ipsa verborum apertioem nobis faceret intelligendi viam. Nunc vero jam qualis in his sermonibus habeatur sensus secundum dignationem apostolicam requiramus. B Omnis disciplina ex prosperis, et ex adversis, vel contrariis constat. Verbi gratia: medicina scientiam non solum sanitatis, sed et languoris proficitur: et quamvis sanitatis studium gerat, non potest tamen nescire quæ languoris sunt. Similiter et prudentia per boni et mali scientiam constat: et temperantia quæ eligenda et quæ cavenda sint, movit: et fortitudo non ignorat quæ ad formidinem spectant. Ita et justitia. Si scire volumus quid est justitia, necesse est (94) nos scire quid est injustitia: cum autem plenam scientiam injustitiæ ceperimus, ex ipsa quæ sit etiam justitia cognoscemus: cum enim claruerit quid sit injustum, consequenter quid etiam justum sit apparebit. Et quoniam justitia in Deo est, cujus natura humano sensui inaccessa est: C injustitia vero in nobis hominibus, vel etiam in unaquaque rationabili creatura habetur; ex hac nostra injustitia quæ nobis nota est, illa quæ nobis velut inaccessa est, et incomprehensibilis, Dei justitia (95) cognoscitur, et commendatur, et velut ex contrario contrarium proditur. Notat igitur apostolus Paulus imperitiam (96) eorum, qui insequentem objiciunt quæstionem, putantes iniquum esse Deum qui iram in hominibus inducat, pro eo quod justitia ejus ex nostra justitia commendatur: ignorantes autem non peccatorum nostrorum beneficio, sed ipsius rationis fieri consequentia, ut contraria ex contrariis approbentur. Ideo ergo sic dicit Apostolus: « Si autem injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus Deus, qui infert iram? Secundum hominem dico. Absit. Alioquin quomodo judicabit Deus mundum³? » Non ergo in hoc iniquus approbatur Deus, si disciplinæ ratio (97) contraria ex contrariis approbat, et ex injustitia justitiam commendat: sed cum omni consequentia digne meritoque inimica est et adversatur (98) injustitiæ justitia, sicut ini-

⁹⁹ Rom. ix, 27. ¹ Rom. iii, 4; Psal. l, 6. ² Psal. cxv, 11. ³ Rom. iii, 5, 6.

(91) Al., « cum in ipso nomine judicii. »

(92) Mss. quidam et editi perperam habent, « isti. »

(93) Nostræ. Deest in antea editis.

(94) Al., « Ita et si justitiam scire volumus, necesse est, » etc.

(95) Editi: « nobis vel inaccessa est, vel incom-

prehensibilis Dei justitia, » etc.

(96) Al., « injuriam. »

(97) Alias, « ratione. »

(98) Editi, « digne merito, quia inimica est quæ adversatur, » etc.

mica et adversa est vita morti, et lux tenebris. Et ideo dicitur Deus in quo est justitia, inferre iram hominibus in quibus habitat injustitia. Istæ enim sibi naturaliter adversantur. Et quomodo etiam ex hoc ipso injustus videbitur Deus, qui adversatur injustitiæ? Et idcirco fortassis non dixit Apostolus, quia nos homines injusti commendamus justitiam Dei; sed ait: « Si injustitia nostra Dei justitiam commendat: » ut ostenderet non Deum hominibus, sed justitiam injustitiæ esse contrariam: induci autem hominibus iram pro eo quod in semetipsis locum injustitiæ dederint. Non ergo injustus videbitur Deus qui est justitia, cum irascitur adversus injustitiam, cui eum non decet esse propitium: sed pervenit ira hæc etiam in homines, qui se ministros injustitiæ, cui Deus irascitur, præbuerunt. Neque enim in ullo potest subsistere injustitia vel (99) justitia: sed sicut justitia effectus est justi rectique operis, qui primo in Deo, tum etiam in his qui imitantur eum, invenitur: ita et injustitia effectus est justi pravique operis, qui primo in diabolo, tum etiam in his qui eum volunt imitari, deprehenditur. Et ideo digne eis ira memoratur inferri, quamvis ex injustitia eorum velut ex contrario videatur Dei claruisse justitia. Poterant namque sicut receperunt in se affectum (1) injusti pravique operis, multo magis justi rectique recipere. Juste igitur a Deo ira super omnes homines induci dicitur. Illi enim in quibus ira non habet locum, jam non homines, sed supra homines 503 appellandi sunt. Et propterea fortassis idem apostolus Paulus de omnibus hominibus pronuntiat dicens, quia « eramus natura filii iræ, sicut et cæteri ». Non enim dixit, « Eramus filii iræ, » sed addidit: « Eramus natura filii iræ, sicut et cæteri. » Omnes enim homines natura filii iræ effecti sunt, ex eo quod erant dii et filii Excelsi, et per hoc homines appellati sunt. Attende enim diligentius quomodo dicit: « Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi; » et addidit, « omnes vos. » Quæ adjectio omne simul sub hoc titulo humanum significat genus connexum (2). Denique in consequentibus dicit: « Vos autem ut homines moriemini ». Unde et illud quod scriptum est: « Et recogitavit Deus quia fecit hominem super terram; et pœnituit in corde suo, et dixit Deus: Delebo hominem quem feci a facie terræ: » non solum pro excidio diluvii dictum puto, sed aliquid ex hoc etiam sub mysterio de futuris prædictum: ut eo modo sentiat quod dictum est, « Delebo hominem, » quo et per prophetam dicit Deus: « Ecce enim deleo sicut nubem iniquitates tuas; » ut videatur delens eum secundum hoc quod homo est,

A post hæc facere eum deum tunc cum erit « Deus omnia in omnibus ». Ad hunc autem sensum etiam illud applicari potest, quod in Genesi dicitur: « Tempus omnis hominis venit in conspectu meo: » ut non solum de illo tunc diluvii tempore dictum putetur, sed et de mysterio baptismi; quemadmodum dicit apostolus Petrus ¹¹, quia sicut tunc ex diluvio salvus factus est Noe, ita et nunc simili forma per baptismum salvi fiunt credentes. Et ita potest hoc quod dicit, « tempus omnis hominis » advenisse, intelligi ad salutem, ut per gratiam baptismi credentes intelligantur ex hominibus in superiorem ordinem commutandi, cum dies resurrectionis advenerit, ubi sancti quique « erunt sicut angeli Dei ¹². » Hæc de eo quod dictum est ¹³: « Nunquid iniquus Deus qui infert iram, » vel « adversum homines, » ut in quibusdam exemplaribus legi diximus, vel, ut nos habemus, « secundum hominem dico. Absit, » prout occurrere nobis potuit, dicta sint. Quod autem ait: « Alioquin quomodo judicabit Deus mundum ¹⁴, » in hoc loco « mundum » homines qui in hoc mundo sunt dicit, sicut et alibi legimus, « quia omnis mundus in maligno positus est ¹⁵; » quod utique homines qui in hoc mundo habitant, in malitia esse positos ostendit. Post hoc jam videamus quomodo dictum sit: « Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius. » Multæ sunt in hoc mundo religionum species, multæ philosophorum sectæ, multa dogmata falsis assertionibus tradita, et argumentis conscripta mendacibus, quorum auctores falso licet sapientiæ nomine, non tamen exiguæ aut contemptæ auctoritatis viri habentur: ex quorum prærogativa falsa pro veris recepta sunt, ut universum pene mundum mendacibus erga (3) religionem opinionibus occuparint, ita ut in errorem inducerentur, si dici potest, etiam electi ¹⁶. Quia ergo veritas Dei, et sapientia ejus, et Verbum ejus adveniens arguit et confutavit omne mendacium, atque omnes falsorum dogmatum assertiones fide veritatis exsecuit, per unumquodque mendacium, quod prius ab hominibus fuerat assertum, abundavit veritas Dei subreptitias verisimilitudines arguendo, et in singulis quibusque dogmatibus tradendo simplicem fidei veritatem: et hoc modo Apostolus dicit veritatem Dei in hominum mendacio abundasse. Verum, ut adhuc manifestius fiat quod dicimus, aliqua exempli causa proferamus. Erat in hominibus dogma, quod summum bonum pronuntiaret esse voluptatem; in quo et illud consequenter asseritur, non esse Providentiam, quippe si non ex legibus, sed ex voluptate vivendum: et hæc lauto (4) satis ornatoque sermone, et argumentis validissimis per

¹ Ephes. 11, 3. ² Psal. LXXXI, 6. ³ ibid. 7. ⁴ Genes. vi, 6, 7. ⁵ Isai. XLIV, 22. ⁶ I Cor. xv, 28. ⁷ Gen. vi, 13. ⁸ I Petr. III, 20, 21. ⁹ Matth. xxii, 30. ¹⁰ Rom. III, 6. ¹¹ ibid. ¹² I Joan. v, 19. ¹³ Matth. xxiv, 24.

(99) Sic mss., Rabanus et Salodanus. Cæteri editi, « et. »

(1) Ita mss., Rabanus, Salodanus et Melanus. Alii editi, « effectum. »

(2) Mss. quidam habent: « humanum contextit (al. connexit) genus. »

(3) Al., « contra. »

(4) Al., « lato. »

innumera volumina digeruntur. Sed intueri nunc quomodo is qui veritatem Dei defendit, et qui secundum Christum, qui est Dei veritas et Dei sapientia ¹⁷, philosophus est, docet homines summum bonum esse vitam æternam: hanc autem esse æternam vitam, ut cognoscant homines unum solum verum Deum, et Filium ejus Jesum Christum ¹⁸; et quomodo cum omni fiducia providentiam Dei asserat, quæ dicit: « Nonne duo passeris asseverneunt, et unus ex ipsis non cadit in terram sine Patris voluntate ¹⁹? » et quia ipse « solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos ²⁰. » Per hæc autem singula dum illa falsæ scientiæ dogmata confutantur, in hominum mendacio abundat veritas Dei. Sunt item alii qui dicant tres esse species boni: unam erga animam, aliam erga corpora, tertiam extrinsecus. Quæ singula cum conducibiliter (5) habeantur, ex ipsis summum bonum constare confirmant. Isti etiam Dei providentiam resecantes, usque ad lunæ eam globum supervenire contendunt: infra vero, hoc est ad homines, eam minime descendere. Sunt item alii qui invisibile et incorporeum nihil dicant esse, sed omnia quæ sunt corporibus assignant, unde et Patrem omnium Deum corpus esse dixerunt. Verum quia urgebat eos rationis suæ consequentia, qua constat omne corpus esse corruptibile, ut si etiam Deum corpus esse asserant, sine dubio et corruptibilem fateantur, **504** verterunt stropham verbi, et dixerunt naturæ quidem eum esse corruptibilis, nec tamen corrumpi, pro eo quod non sit aliquid ipso superius, a quo corrumpi possit aut solvi. Sunt et alia innumera hominum fragmenta dialecticis argutiis et sophismatum fraude composita. Quæ cum singula per ecclesiasticos viros et divina sapientia eruditos veritas Dei convincit, et argumentorum decipulas redarguit, in hominum mendacio Dei veritas dicitur abundare, et non solum abundare, sed abundare ad gloriam ejus ²¹. Quod hoc modo intelligendum puto: si doctor Ecclesiæ simplices quosque auditores doceat, et nondum falsis dogmatibus occupatos, atque his de singulis quibusque rationem divinæ veritatis aperiat, in hujuscemodi doctrina Dei veritas videbitur abundare. Si vero ad eos sermo sit qui obstant veritati, qui sanæ doctrinæ sermonibus contradicant (6), et contradicentes confutentur et convincantur, ita ut errorum tenebris derelictis ad lucem veritatis accedant; tunc non solum abundabit veritas Dei, sed et ad gloriam ejus abundabit. Glorificatur enim Deus per eum qui de errore mendacii ereptus lumen veritatis aspexit. Hæc ergo qui ita

A intellexerit, non utique dicit illud quod in consequentibus stulta objectione profertur: « Quid adhuc et ego tanquam peccator judicor ²²? » sed advertit merito se judicandum, si permaneat in mendacio hominum: et qui secundum ea quæ supra exposuimus ex Dei veritate convictus errasse se sentit, ab errore conversus Deum verum agnita veritate glorificat, nec blasphematur ultra eos qui prædicant (7) veritatem, tanquam dicentes: « Faciamus mala ut veniant bona ²³, » sciens in hoc verbo justam esse blasphemantis damnationem. Observandum quoque est, quod eos qui veritatem prædicant, non tam maledici, quod ad homines, sed blasphemari, quod ad Deum pertinet, posuit.

B 2. « Quid ergo tenemus amplius (8)? Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est justus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonitatem, non est usque ad unum. Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est: veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum ²⁴. » Prædiximus jam quod in hac Epistola Paulus, velut arbiter quidam inter eos qui ex circumcisione crediderunt, et eos qui ex gentibus, temperet sermonem semper et libret, ut nunc hos, nunc illos in quibusdam videatur arguere, et rursus singulas partes certa spe promissionis animare (9). Quia ergo visus fuerat in superioribus dicere, quoniam si præputium justitias legis custodiat, judicabit eum qui in circumcisione prævaricator est legis ²⁵: rursus ut eos quos humiliaverat allevaret, addidit: « Quid ergo amplius est Judæo? aut quæ utilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primo quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei ²⁶. » Post hæc, cum his consequenter quasi quædam fuisset prosecutus, addit nunc, et dicit: « Quid ergo tenemus amplius? Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse ²⁷. » Quod si omnes sub peccato sunt, ergo non erit electionis causa uni adversum alium, cum uterque non ex sua justitia, sed ex Dei misericordia veniat ad salutem. Probavit ergo Græcos quidem, id est gentiles, esse sub peccato, cum ait ²⁸: « Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt: et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium: propter quod tradidit

¹⁷ I Cor. I, 24. ¹⁸ Joan. XVII, 3. ¹⁹ Math. X, 29. ²⁰ Ibid. 9 seq. ²¹ Rom. II, 26, 27. ²² Rom. III, 1, 2.

²³ Math. V, 45. ²⁴ Rom. III, 7. ²⁵ Ibid. ²⁶ Ibid. 8. ²⁷ Ibid. 9. ²⁸ Rom. I, 22-24.

(5) Al., « cum docibiliter; » editi, « si conducibiliter. »

(6) Editi, « Si vero ad omnes sermo sit qui obstant..... contradicunt, » etc.

(7) Alias, « nec blasphematur ultra eos qui non

prædicant. »

(8) *Quid ergo tenemus amplius?* Sic mss. nostri. Editi vero, « Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquam. »

(9) Editi, « animet, » male.

eos Deus in reprobum sensum, » et reliqua : Judæos vero, cum dicit : « Si autem tu Judæus cognominaris, et requiescis in lege », et reliqua. Quibus addidit ²⁰ : « Qui ergo doces alium, teipsum non doces : qui prædicas non furandum, furaris, » etc. Post hæc ergo dicit, quia « causati sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse ²¹. » Post hæc vero, ut ei moris est, de Scripturis sanctis vult affirmare quod dixerat ; simul et doctoribus Ecclesiæ præbet exemplum, ut ea quæ loquuntur ad populum, non propriis præsumpta sentiatis, sed divinis munita testimoniis proferant. Si enim ipse tantus ac talis Apostolus auctoritatem doctorum suorum sufficere posse non credit, nisi doceat in Lege et Prophetis scripta esse quæ dicit, quanto magis nos minimi hoc observare debemus, ut non nostras cum docemus, sed sancti Spiritus sententias proferamus ? Illud etiam necessario ducimus admonendum, quod in nonnullis Latinorum ea quæ subsequuntur testimonia in tertio decimo psalmo consequenter ex integro posita inveniuntur ; in Græcis autem pene omnibus non amplius in decimo tertio psalmo, quam usque ad illum versiculum, ubi (10) scriptum est : « Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. » Sed et quod dixit Apostolus : « Sicut scriptum est : Quia non est justus quisquam : non est intelligens, non est requirens **505** Deum, » non eisdem sermonibus invenitur in psalmo, sed alii permutantur, alii assumuntur, alii relinquuntur. Quod ab studiosis quibusque si observetur diligentius, puto dari in hoc apostolicam auctoritatem, ut cum Scripturæ testimoniis utendum fuerit, sensum magis ex ea, quam verba capiamus. Hoc enim et in Evangeliiis factum frequenter invenies. In tertio decimo igitur psalmo ita scriptum est : « Dominus de cælo respexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, aut requirens Deum. » Sed in quinquagesimo secundo psalmo ita dicit : « Deus de cælo respexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, aut requirens Deum. » Et videtur idem servari sensus etiam in eo quod Apostolus posuit : « Non est intelligens, non est requirens Deum ²². » Et quod dixit : « Non est justus quisquam ²³, » puto quod ex eo sumpserit quod scriptum est ²⁴ : « Non est qui faciat bonitatem, non est usque ad unum (11) : » in quo etiam si sermo converti videtur, sensus tamen unus idemque servatur. Quod vero in consequentibus dicitur : « Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant ²⁵, » in quinto (12) psalmo reperies. Post hoc : « Venenum aspidum sub

labiis eorum ²⁶, » quod et ipsum ex quodam psalmo assumptum, immutatis, ut supra diximus, sermonibus, puto. Quod autem sequitur : « Quorum os maledictione, et amaritudine plenum est ²⁷, » ex nono psalmo videtur acceptum. Tum deinde : « Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, » vel in Isaia invenies, vel in Proverbiis ²⁸. Sed et, « Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt ²⁹, » non quidem ad integrum recorder ubi scriptum sit : suspicor tamen in uno prophetarum inveniri posse. In Psalmis autem scriptum est ³⁰ : « Non est timor Dei ante oculos eorum. » Hæc autem omnia testimonia videtur congregare voluisse ob hoc, ut ostenderet, quia quod causatur « Judæos et Græcos omnes sub peccato esse ³¹, » non tam suam, quam sanctæ Scripturæ sententiam pronuntiat. Sed requiramus quid est hoc ipsum (13) sub peccato esse : sine exceptione enim sermo ejus omnes, sive Judæi sint, sive gentiles, videtur involvere. Sed occurrit nobis alia ipsius sententia, qua dicit : « Ubi autem non est lex, nec prævaricatio ³². » Apud Judæos quidem legem Moysi esse manifestum est : apud gentiles vero legem naturæ esse confirmat (14), quæ testimonio conscientiæ arguat delinquentem. Ubi ergo quærimus hominem in quo non sit lex, et qui per hoc non videatur esse in prævaricatione peccati, quia et ipse Paulus de semetipso dicit : « Ego autem vivebam sine lege aliquando ³³ ? » Quando Paulus sine lege vixit, qui rursus de semetipso dicit : « Circumcisus octava die (15) Hebræus ex Hebræis ³⁴ ? » Quomodo ergo verum erit eum aliquando sine lege vixisse, qui octava die (16) nativitatis suæ signum circumcisionis ex lege suscepit ? Unde constat tunc fieri hominem sub lege, quando ad id ætatis venerit, ut eligere possit, et discernere quid sit lex : nec prius legis illius extrinsecus jugum suscipere, quam internæ, et naturalis legis habere incipiat (17) firmitatem. Denique in eo loco ubi dixit : « Ego autem vivebam sine lege aliquando, » addidit : « Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit ³⁵. » In quo hoc quidem ostendit, quia in pueritia prius quam discretionem quis habeat boni et mali, sine lege esse dicitur ; cum etiam si peccat, quia lex in eo non est, peccatum ei non imputatur ³⁶. Cum vero discretionem boni malique acceperit, venisse ei dicitur lex, et dedisse mandata. Ubi autem inest vis mandati, hoc est, conscientia redarguens, peccatum, quod prius in eo mortuum erat, dicitur revivisse. Ex hoc ergo jam tempore si quis subdat se legi Moysi, ut eam secundum litteram observet, efficitur

²⁰ Rom. II, 17. ²¹ ibid. 21. ²² Rom. III, 9. ²³ Rom. III, 11. ²⁴ ibid. 10. ²⁵ Psal. XIII, 2. ²⁶ Rom. III, 13; Psal. V, 11. ²⁷ ibid. et psal. CXXXIX, 4. ²⁸ Rom. III, 14; Psal. IX, 7. ²⁹ Rom. III, 15; Isai. LIX, 7; Prov. VI, 18. ³⁰ Rom. III, 16; Isai. LIX, 7, 8. ³¹ Psal. XXXV, 2; Rom. III, 17. ³² ibid. 9. ³³ Rom. IV, 15. ³⁴ Rom. VII, 9. ³⁵ Philip. III, 5. ³⁶ Rom. VII, 9. ³⁷ Rom. V, 13.

(10) Ubi. In editis omititur.

(11) Editi, « non est usque ad unum qui faciat. »

(12) Al., « secundo. »

(13) Editi, « relinquamus quidem hoc ipsum. »

(14) Al., « firmat (al. affirmat) quo. »

(15) Sic mss. fere omnes. Quidam vero cum editis, « circumcisionem accepi octavi diei, » etc.

(16) Die. Deest in antea editis.

(17) Al., « inciperet. »

in manifesto Judæus ⁴⁷. Si vero secundum spiritum eam sequatur, efficitur in occulto Judæus. Hæc pro eo quod dictum est: « Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse ⁴⁸. » Scilicet « omnes » intelligatur de illis dictum, quos vel naturali vel scripta lege ne peccent constat edoceri. Nam et de gentibus sub peccato factis eodem modo intelligimus quo supra diximus: cum cœperint naturaliter quæ legis sunt facere ⁴⁹, et ipsi sibi esse lex, tum redarguuntur a conscientia in his quæ contra legem facere videntur. Propter quod et consequenter mihi videntur vere sensisse hi, qui legem naturæ legem Dei dicunt, legem autem Moysi legem scriptam appellant (18). Si ergo Paulus de lege scripta, hoc est de lege Moysi, diceret: « Peccatum autem non imputatur, cum lex non est ⁵⁰, » videbitur nec Cain reputatum esse peccatum (19), nec illis qui diluvio perierunt, nec illis quos in Sodomis ignis absumpsit. Sed quoniam videmus illis non solum reputata esse peccata, sed et ultionem in eos datam, ostenditur ex his de naturali lege Paulum dicere, quæ, excepta prima ætate pueritiæ, in omnibus hominibus inest: et per hoc rectissime dicit: « Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse. » **506** Unde non mihi videtur quidam (20) ex sapientibus contra rationem desinisse, quod in omni mortalium genere, cum ad id ætatis ventum fuerit ubi discretionem recti pravique ingressu naturalis legis quis excipiat, primo omnium malitiam suscitari, post hæc jam eruditionibus, institutis, monitis paulatim eam depelli, et ad virtutem transiri. Consona namque his etiam Paulus mihi sensisse videtur in eo quod dicit: « Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit. » Sed et Salvator cum dicit in Evangeliiis: « Nisi venissem, et locutus eis fuisset, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo ⁵¹, » videbitur secundum hanc dixisse rationem, quod virtute ea qua replere (21) dicitur mundum, ad unumquemque hominem veniat, et loquatur in corde ejus, ac boni malique judicium doceat. Ideo ergo Paulus scriptum esse dicit: « Quia non est justus quisquam; non est intelligens, non est requirens Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt ⁵²; » sicut et alibi Propheta dicit: « Quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens ⁵³. » Quod fortassis contrarium videatur aliis Scripturis, quæ nonnullis testimonium perhibent quasi justis; in tantum ut etiam ad Jerusalem de Sodomis dicatur, quia « justificata est Sodoma ex te ⁵⁴. » Sed intueri diligentius cautelam Scripturæ divinæ, quomodo non dicit: « Justificata est Sodoma; » sed ait (22): Quo-

⁴⁷ Rom. II, 28. ⁴⁸ Rom. III, 9. ⁴⁹ Rom. II, 14. ⁵⁰ Rom. V, 13. ⁵¹ Joan. XV, 22. ⁵² Rom. III, 10-12; Psal. XIII, 1-3. ⁵³ Psal. CXLII, 2. ⁵⁴ Ezech. XVI, 54, 52. ⁵⁵ Apoc. V. ⁵⁶ Apoc. III, 7. ⁵⁷ Joan. V, 19.

(18) Sic recte ms. unus. Editi vero et cæteri mss. nostri habent, « legem autem scriptam positione (al. positionis, al. positam) legem esse appellant. »
(19) Editi, « non imputabatur, cum lex non esse videbatur, nec Cain reputatum esset peccatum. »

niam tu scelera multa committis, et talia sunt quæ agis, ut omnes supergrediaris in magnitudine peccatorum, ad comparisonem scelerum tuorum jam Sodoma justificata est. Et hic ergo quod dixit: « Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens, » non hoc sentiri voluit quod non justificabitur omnis vivens, sed « in conspectu tuo, » hoc est Dei, non justificabitur. Quantumvis enim quis justus, quantumvis sanctus sit, non solum inter homines, sed et in supernis atque eminentioribus creaturis, ad comparisonem Dei certum est eum justificari non posse. Denique et in Apocalypsi Joannis ⁵⁵, ubi liber signatus offertur in conspectu vetusti dierum, et quæritur ex omni tribu, lingua, et populis, qui eum possit aperire, nullus inventus est nisi solus **B** Agnus de tribu Juda, qui justificatus est in conspectu Dei: et ipse solus librum meruit aperire, qui solus ipse est « qui aperit, et nemo claudit; claudit et nemo aperit ⁵⁶. » Solus ergo Salvator noster Dominus Jesus Christus justificatur in conspectu Patris, quia « quæcunque facit Pater, hæc et Filius facit similiter ⁵⁷. » Omnis autem creatura ex comparatione inferiorum justificatur. Ut si, verbi causa, dicamus: ad comparisonem reliqui populi justa fuit Maria soror Moysi: et rursus ad comparisonem Mariæ justus erat Aaron: et iterum ad comparisonem Aaron, justus erat Moyses. Beatus tamen est qui ex comparatione meliorum justus appellatur, et non ex comparatione pessimorum, sicut Sodoma, quæ ex comparatione Jerusalem justificata memoratur. Unde et ego vereor ne ex nobis qui videmur esse in Ecclesia Dei et legi ejus operam dare, ac præceptis evangelicis deservire, inveniantur aliqui infidelium justificandi. Ut verbi causa dicam, si nos libidini et impudicitæ serviamus, et gentilis qui alienus est a fide Christi, custodiat castitatem, ille gentius justificatur ex nobis. Similiter et si nos avaritia, rapacitate, superbia, et cæteris hujusmodi malis involvamus, abstineat autem ab his omnibus gentilis, et hi qui legem Dei nesciunt, illi justificabuntur ex nobis, et nos ex illorum comparatione damnabimur. Quin potius operam demus, ut sicut fide præcedimus gentes, ita actibus et operibus præcellamus, ne mala nostra fiant aliena bona, et illorum temperantia nostram redarguat intemperantiam. Potest adhuc et alio modo explanari quod dixit: « Non est justus quisquam ⁵⁸; » vel quod ait: « Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens ⁵⁹; » quia donec quis vivit in corpore, justificari non potest nec pronuntiaris justus, sed cum exierit de corpore, et de vitæ hujus agone discesserit, sicut et Scriptura dicit:

(20) Alias, « videtur quemdam; » al., « videntur quidam. »
(21) Al., « quod virtus ea quæ replere, » etc.
(22) Editi, « ut, » male.

« Ne beatificaveris hominem ante mortem, quia nescis quæ erunt ejus novissima ⁶⁰; » et iterum dicit Ecclesiastes ⁶¹: « Et laudavi homines defunctos qui jam mortui sunt, magis quam vivos qui adhuc vivunt: sed melior super utrosque qui nondum natus est. » Habes adhuc et aliam Scripturæ sententiam quæ dicit, quia quicumque minimus est in regno Dei, major sit eo qui in corpore est, etiamsi Joannes ille sit, quo major inter natos mulierum non fuit ⁶². « Non est » ergo « justus quisquam. » Et addidit: « Non est intelligens ⁶³. » Et revera cum Apostolus ipse ex parte se dicat agnoscere, et ex parte intelligere ⁶⁴, quis erit qui dicatur intelligens? Quantumcunque enim quis intellexerit, in speculo et in ænigmate videbitur intelligere ⁶⁵: quia post depositionem terreni corporis refertur (23) facie ad faciem intelligere: nunc vero, ut ait Scriptura ⁶⁶: « Corruptibile corpus aggravat animam, et demergit terrena habitatio sensum multa cogitantem. » Unde fit ut non sit « intelligens » quis, nec « requirens Deum ⁶⁷. » Dum enim corporis sollicitudinibus occupamur, et quæ hominum sunt querimus ⁶⁸, Deum querere, vel quæ Dei sunt cogitare non possumus.

5. « Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt ⁶⁹. » **507** Mihi videtur quod non dicitur declinasse, nisi is qui aliquando in via recta stetit. Unde apparet primum illud naturæ rationalis opus, quod a Deo factum est, fuisse rectum, et in via recta Creatoris ipsius munere collocatum. Sed quia ab hac ad lævam (24) peccati iter detorsit, merito nunc dicitur declinasse, sicut exemplo est (25) primus homo Adam, qui de paradisi via recta malesuadi fraude serpentis ad pravas et tortuosas mortalis vitæ semitas declinavit. Consequenter ergo omnes qui ex ipsius successione in hunc mundum veniunt, declinaverunt, et simul cum ipso inutiles facti sunt. Propter hoc puto et Dominum in Evangeliiis dare mandatum, ut cum omnia præcepta fecerimus, meminerimus tamen quid simus, et dicamus: « Servi inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus ⁷⁰. » Donec enim quis hoc facit tantum quod debet, id est, ea quæ præcepta sunt, inutilis servus est. Si autem addas aliquid præceptis, tunc non jam inutilis servus eris, sed dicetur ad te: « Euge, serve bone, et fidelis ⁷¹. » Quid autem sit quod addatur præceptis, et supra debitum fiat, Paulus apostolus dicit: « De virginibus autem præceptum Domini non habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino ⁷². » Hoc opus super præceptum est. Qui ergo completis præceptis addiderit etiam hoc, ut virginitatem custodiat, non jam inu-

tilis servus, sed servus bonus et fidelis vocabitur. Et iterum præceptum est, ut hi qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivant ⁷³. Paulus tamen dicit, quia « nullo horum usus sum; » et ideo non inutilis erat servus, sed fidelis et prudens. « Omnes » ergo « declinaverunt, simul inutiles facti sunt. » Quibus addidit: « Non est qui faciat bonitatem, non est usque ad unum ⁷⁴. » Gravis sententia, et quæ difficile astrui possit. Quomodo enim videtur fieri posse, nullum omnino, nullum usque ad unum, vel in Judæis, vel in Græcis inveniri potuisse qui faceret bonitatem? Siccine credimus (26) quod nullus fuerit qui vel hospitem aliquando receperit, vel esurienti panem dederit, vel nudum texerit, vel innocentem de manibus potentis eripuerit, vel tale aliquid boni operis egerit? Non mihi videtur tam incredibilem sermonem voluisse asserere Paulus apostolus: sed hoc modo intelligendum puto; quod neget quemquam fecisse bonitatem. Verbi gratia, velut si quis fundamenta jaciatur domus, et unum aut duos parietes exstruat, aliquid etiam materiæ convelat, nunquid dicitur fecisse domum, quamvis operatus videatur in domo? Sed ille dicitur domum fecisse, qui totius ædificii ad perfectum singula quæque membra perduxerit. Ita arbitror et hic Apostolum dicere neminem fecisse bonitatem, hoc est, a nullo eam ad perfectum et ad integrum consummatam. Si autem requiramus quis sit vere bonus, et qui perfectam fecerit bonitatem, illum inveniemus solum qui dicit: « Ego sum pastor bonus; » et iterum: « Pastor bonus animam suam ponit pro ovibus suis ⁷⁵. » Post hæc de quinto, ut supra diximus, psalmo sumens (27), dicit: « Sepulcrum patens est guttur eorum. » Diversa in his, ut mihi videtur, humani generis peccata describit. Omne sepulcrum immunditiam defuncti cadaveris contegit; unde et Dominus dicebat in Evangelio de Scribis et Pharisæis, quod essent sepulcra dealbata, « quæ foris quidem speciosa videntur hominibus, intus autem plena sunt omni immunditia ⁷⁶. » Videtur autem Paulus hoc in loco majus aliquid in istis, de quibus sermo est, ostendere criminis, cum eos sepulcrum non tectum, neque co-opertum, sed « patens » appellat. Clausa enim sepulcra dicuntur, quos aliquantulum pudor cohibet palam delinquere, et proferre ad publicum crimina sua. Patens vero sepulcrum dicuntur hi qui immunditias suas et impuritates in propatulo habent: quibus assiduitas et usus scelorum, quod est in malis ultimum, etiam commissorum verecundiam sustulit: ut jam non aperiant os suum, et proferant verbum Dei, verbum vivum; sed (28) aperiant gut-

⁶⁰ Eccli. xi, 30. ⁶¹ Eccli. iv, 2, 3. ⁶² Matth. xi, 11. ⁶³ Rom. iii, 10, 11. ⁶⁴ I Cor. xiii, 9. ⁶⁵ ibid. 12. ⁶⁶ Sap. ix, 15. ⁶⁷ Rom. iii, 11. ⁶⁸ I Cor. vii, 32, 33. ⁶⁹ Rom. iii, 12. ⁷⁰ Luc. xvii, 10. ⁷¹ Matth. xxv, 21. ⁷² I Cor. vii, 25. ⁷³ I Cor. ix, 14, 15. ⁷⁴ Rom. iii, 12. ⁷⁵ Joan. x, 11. ⁷⁶ Matth. xxiii, 27.

(23) Al., « revelabitur, » al., « merebitur, » al., « revertetur. »
(24) Al., « lævum. »
(25) Al., « exemplum est. »

(26) Al., « Si in eis credimus. »
(27) Sumens. Deest in antea editis.
(28) Al., « verbum Dei vivum; sed, » etc.

tur suum, et proferant verbum mortuum, verbum diaboli, non de corde, sed de sepulcro. Si quando ergo videris hominem lascivo ore impudica verba jactantem, aut tumido et furibundo contumelias et maledicta proferentem, non dubites de hoc dicere, quia « sepulcrum patens est guttur » ejus. « De abundantia enim cordis os loquitur⁷⁷. » Ad hæc additur : « Linguis suis dolose agebant. » Dolus est, cum aliud quis lingua loquitur, et aliud volutat in corde. Quod crimen nescio si vel justos quosque et electos relinquat immunes; sed puto quod alius plus, alius autem minus, nemo tamen sit ab hoc ad perfectum purus, nisi ille solus de quo scriptum est : « Qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus⁷⁸. » Nam et si inveniatur quis diligens et cautus, potest fortassis in gravioribus se observare : quem autem invenias, qui in hæc vel præ verecundia, vel præ negligentia non incurrat ? Interdum et per oblivionem omittuntur quæ curanda fuerant, et ne appareat culpa, excusantur aliter quam (29) gesta sunt. Unde et Petrus, sciens istas esse diversitates doli, **508** in Epistola sua scribit dicens : « Deponentes ergo omnem dolum, et simulationem, et invidiam, et obreccationem, quasi modo geniti infantes, rationabiles, et sine dolo, lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem⁷⁹. »

4. « Venenum aspidum sub labiis eorum⁸⁰. » Morsus serpentis veneno corpus (30) interimit : morsus verbi venenati fraude animam necat. Potest accidi hoc et de his qui calumniarum commentis circumveniunt homines : potest et de his, qui per hæreticam doctrinam veneno diaboli infectam, animas decipiunt simplicium. « Quorum os maledictione, et amaritudine plenum est⁸¹. » De veneno quidem aspidum non dixit plena esse labia. In illo enim vitio plures fortassis inveniantur, non tamen plures qui plene, et ad integrum veneni illius virus exerant (31). Maledictione autem et amaritudine repleri os, valde multorum est. Quis enim ita emendati oris est (32), quem non maledicendi consuetudo sollicitet, non dicam adversum eos qui maledictione digni sunt, sed adversum eos quos Dominus non maledixit, id est, justos et innocentes viros ? Promptum hoc et proclive vitium est fragilitatis humanæ erga subjectos præcipue et inferiores : ita ut jam appellationem hanc non maledictionem putent. Et ideo plenum esse os eorum, et tanquam de pleno oris vasculo indesinenter dicitur fluere maledictio. Huic tamen et amaritudo conjungitur, quia ex iracundiæ felle depromitur. Per iracundiam enim ac furorem ad maledicendum lingua compellitur. Et ideo dicit idem Apostolus⁸² : « Benedi-

⁷⁷ Matth. xii, 34. ⁷⁸ I Petr. ii, 22. ⁷⁹ ibid. 1, 2. ⁸⁰ Rom. iii, 15. ⁸¹ ibid. 14. ⁸² Rom. xii, 11. ⁸³ Hebr. xii, 15. ⁸⁴ Rom. iii, 15. ⁸⁵ ibid. 9. ⁸⁶ Psal. lxxii, 2. ⁸⁷ Rom. vii, 16, 17. ⁸⁸ Psal. l, 19. ⁸⁹ Jerem. ii, 20 : v, 5. ⁹⁰ Psal. xlviii, 13, 21. ⁹¹ Rom. iii, 17. ⁹² Psal. cxviii, 165. ⁹³ Psal. lxxv, 5. ⁹⁴ Rom. iii, 18. ⁹⁵ Psal. xiii, 5.

(29) Al., « quæ. »

(30) Al., « Morsu serpentis venenum corpus, » etc.

(31) Al., « exercent. »

A cite, et nolite maledicere ; » et alibi⁸³ : « Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impelial. » Additur in consequentibus⁸⁴ : « Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. » Quod tamen crimen non fortassis pluribus aptari posse videbitur eorum de quibus dixit : « Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse⁸⁵ ; » nisi forte ita intelligamus, quia non corporaliter tantum sanguis effunditur eorum quorum corpora trucidantur, sed et hi qui quolibet scandalo animam a Deo separant, viri sanguinum nominantur. Sicut enim homicida dicitur ille qui corpus ab anima separat, per quam vivificatur : ita multo etiam verius ille homicida dicendus est, qui animam a vera vita separat, quæ (33) est Deus. Pedes autem hoc in loco illos intellige de quibus dicit Propheta : « Mei autem peccati moti sunt pedes⁸⁶ ; » hoc est, consilium quo agimus iter vitæ.

5. « Contritio, et infelicitas in visis eorum : et viam pacis non cognoverunt⁸⁷. » Contritionem hic dicit, non illam qua spiritus peccatis contribulatur pro poenitentia, unde dicitur in Psalmis⁸⁸ : « Cor contritum et humiliatum Deus non spernit : » sed illam dicit contritionem qua peccatores dicuntur conterere jugum Domini et projicere a cervicibus suis⁸⁹. Similiter et « infelicitas, » vel, sicut alibi legitur, « miseria » accipienda est, qua miser effectus est homo et infelix, qui « cum in honore esset, non intellexit, » sed « comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est eis⁹⁰. » Et viam pacis non cognoverunt⁹¹. » Pax nostra Christus est. Via ergo pacis, via Christi est. Sed et si accipiamus quod peccatores dum vitiorum bellis semper urgentur, viam pacis ignorant, recte intelligimus. Dicit enim propheta ad Dominum : « Pax multa diligentibus nomen tuum, et non est illis scandalum⁹². » Sed et ille populus qui de Ægypto eductus est, per viam pacis incessit, ut ad terram repromissionis veniret, et habitaret in Jerusalem, quæ interpretatur visio pacis, sicut et Propheta dicit : « Factus est in pace locus ejus, et habitatio ejus in Sion⁹³. » Plenius autem viam pacis agnoscit qui ad cœlestis Jerusalem habitaculum tendit, ut ad sanctam civitatem Dei viventis ascendat. Post hæc additur : « Non est timor Dei ante oculos eorum⁹⁴. » Si quis sit qui semper de timore Dei cogitet, quid ei placeat requirat, quidve displiceat, huic timor Dei esse ante oculos dicitur. Sed peritus debet esse, et ex lege Domini diligenter eruditus⁹⁵, ne forte illic timeat timore, ubi necessarius non erit timor. Ponendus est ergo semper timor Dei ante oculos : non istos oculos carnis (neque enim visibile aliquid, aut corporeum quæritur), sed ante oculos mentis (34); qui-

(32) Al., « emendatioris est vitæ. »

(33) Editti, « qui. »

(34) Alias, « sed dicitur de oculis mentis. »

bus timoris Dei et intellectus et doctrina perspicitur, per quam, sicut superius diximus, intelligatur quid timendum sit, aut quid non sit timendum. Qui Deum timet, potestates sæculi non timet. Et quid dico de potestatibus sæculi? Nec illos principatus, et potestates, et mundi hujus rectores, neque spiritalia nequitiae in cœlestibus timet⁹⁹. Et ut ipsius hoc (35) Pauli auctoritate firmemus, audi quomodo dicit de humanis potestatibus: « Vis, inquit, non timere potestatem? Fac quod bonum est, et habebis laudem ex ea⁹⁷. » Et Propheta dicit: « Dominus mihi adjutor est, non timebo quid faciat mihi homo⁹⁸. » De adversis vero potestatibus spirituum idem Propheta sensisse mihi videtur, ubi dicit: « Multi qui debellant me de excelso, per diem timebunt⁹⁹; » et iterum: « Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum¹. » Opus ergo grande est et magnificum semper habere ante oculos cordis timorem Dei: illum timorem, qui replevit virgam quæ surrexit de radice Jesse, et florem qui de radice ejus surrexit: de quo dixerat: « Et replebit eum spiritus timoris Domini². » In tantum autem perfectum reddit hominem Dei timor, ut nihil ei desit, ut Propheta dicit (36), quia « nihil deest timentibus eum³. » Hæc, prout potuimus, singulis quibusque quæ a Paulo assumpta fuerant aptavimus, quomodo convenire viderentur his de quibus dicit: « Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse⁴. » Quæ tamen ita potest debere intelligi, non ut in singulis hominibus omnia hæc fuisse arguantur, sed aliud in alio (37), et aliud in alio, ita tamen ut in omnibus impleteretur universitas ista vitiorum.

6. « Scimus autem, quoniam quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur, ut omne os obstruatur et subditus fiat omnis mundus Deo. Propterea (38) ex operibus legis non justificabitur omnis caro in conspectu Dei (39). Per legem enim agnitio peccati⁵. » Præfati sumus in principiis (40) Apostolum in hac Epistola de pluribus legibus tractaturum, quarum discretio et distinctio nisi per loca singula habeatur, confundere poterit sensum legentis. Igitur etiam in præsentī loco quod dicit: « Scimus autem, quoniam quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur, » diligentius requirere debemus quæ sit lex quæ loquatur ad eos qui in lege sunt, et per hoc quod ad eos loquitur omni eos excusatione denudet, ne peccatorum suorum possint invenire perfugia: hoc enim est quod dicit: « Ut omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo. » Quod si velimus de lege

A Moysi intelligere, quæ illis sine dubio solis loquitur, quos ex matris utero circumciderit et docuerit, quomodo consequens videbitur quod per hanc legem, quæ unam tantummodo institutis suis contigit gentem, omne os obstruatur, et omnis per eam mundus Deo teneatur obnoxius? Quid enim commune ad hanc legem gentes omnes, quid totus habere mundus credendus est? Quomodo autem et agnitio peccati per legem Moysi fieri dicitur, cum inveniantur plurimi et ante eam agnovisse peccatum suum? Cain denique cum peccasset ita ait: « Majus est peccatum meum, quam ut remittatur⁶. » (41) Sed et patriarchæ cum ad Joseph descendissent in Ægyptum, et simulata ab eo consutatione urgerentur, ita ad alterutrum dicunt: « In peccatis sumus pro fratre nostro, quia despeximus tribulationem ejus animæ cum rogaret nos, et non exaudivimus eum: propter hoc venit super nos tribulatio hæc⁷. » Sed et Job, quem ante legem fuisse constat, ita dicit: « Quod et si peccavi invitus, si occultavi peccatum meum, aut confusus sum multitudine populi, quominus annuntiarem delictum meum⁸. » Qui omnes evidenter docentur agnovisse peccatum suum. Ex his ergo colligitur Paulum apostolum non de lege Moysi hæc dicere, « Quia lex his qui in lege sunt loquitur⁹, » sed de naturali lege quæ scripta est in cordibus hominum. Hæc ergo lex quæcunque dicit, his qui in lege sunt dicit. In lege autem sunt hi qui id ætatis agunt, quo discretionem boni mali que jam capiunt. Sine lege vero illi sunt quibus nondum hujusmodi discretionis sensus advenit, secundum quod et Paulus dicit: « Ego autem vivebam sine lege aliquando¹⁰. » Secundum hanc ergo legem naturalem consequenter Apostolus dixisse videbitur (42) omne os obstruendum, et omnem mundum obnoxium Dei judicio futurum. Hujus enim legis quæ naturaliter hominibus inest, nullus est expers, neque Judæorum, neque gentilium: et ideo consequenter dictum videtur etiam illud, quod justificetur Deus in verbis suis, et vincat cum judicatur¹¹. Ut verbi causa dicamus: si requiratur quid Deus homini contulerit, et quid homo ex his quæ a Deo accepit operatus sit, judicari cum hominibus Deus videbitur: et invenietur quidem Deus dedisse homini omnes affectus, omnesque motus quibus ad virtutem niti possit et progredi: Insuper etiam vim rationis inseruisse, qua agnosceret quid deberet agere, quid cavere. Hæc ergo invenitur Deus communiter omnibus hominibus præstitisse. Sed si his acceptis homo neglexerit iter virtutis incedere, cui ex Deo nihil defuit,

⁹⁹ Ephes. vi. 12. ⁹⁷ Rom. xiii. 3. ⁹⁸ Psal. cxvii. ⁹⁹ Psal. xxxiii. 10. ¹ Rom. iii. 9. ² ibid. 19, 20. ³ Rom. iii. 19. ⁴ Rom. vii. 9. ⁵ Psal. l. 6.

6. ⁶ Psal. lv. 3. ⁷ Psal. xxvi. 3. ⁸ Isai. xi. 4, 5. ⁹ Gen. iv. 13. ¹⁰ Gen. xlii. 21, ¹¹ Job xxxi. 33.

(35) *Huc.* In editis omittitur.

(36) *Al.*, « ut cui nihil desit, ut Propheta dicat. »

(37) *Et aliud in alio.* Hæc omittuntur in editis.

(38) *Propterea.* Sic mss. Editi, « quia. »

(39) *Al.*, « coram Deo. »

(40) Vide Præfationem Origenis.

(41) Sic mss. fere omnes. Quidam cum editis, « remitti possit. »

(42) *Al.*, « videbatur. »

invenitur ipse defuisse iis quæ a Deo data sunt sibi. Merito ergo dicitur in tali iudicio Deus vincere et justificari in verbis suis. Hæc ergo lex naturalis loquitur omnibus qui in lege sunt : ex cujus præceptis soli mihi immunes fieri videntur infantes, quibus nondum inest pravi rectique iudicium. Sed his si etiam illi sociandi sint qui quacunquæ ex causa impotes sunt (43) mentis, videto. Exceptis vero his nullus hominum mihi effugere videtur hanc legem. Considerandum est autem ne forte non solum homines, sed et angelos, et omnem, quæcunque illa est, rationabilem creaturam lex ista constringat. Si enim recte a sapientibus definitum est, legem esse quæ (44) dicet quod agi debeat, et quod agi non debeat vetet, quomodo non huiusmodi lex etiam supernis et cœlestibus ordinibus inserta videbitur ; quibus utique et observandi quiddam, **510** et quiddam cavendi disciplina est ? Et nisi hac lege tenerentur, nunquam de eis diceret Scriptura divina : « Angelos quoque, qui non servaverunt principatum suum, sed dereliquerunt proprium domicilium, Deus ad iudicium magni diei æternis vinculis in tartaro (45) constrictos sub caligine reservavit »¹². » Unde constat inesse eis legem ; qua non observata passi sunt hæc quæ superius Scriptura testata est. Sed et Paulus cum dicit : « An (46) nescitis quia angelos iudicabimus »¹³ ? quid aliud nisi sub lege scit esse positos eos quos pronuntiat ad iudicium deducendos ? Sed si quis nobis occurrat ex eo quod supra diximus Deum esse cum hominibus iudicandum, quasi etiam ipsum dicere videamur esse sub lege, audi quanta de hoc cautela in Apostoli Litteris invenitur, qui Christum non in lege esse, sed plenitudinem esse legis commemorat : et sicut ipse est iustitia ex qua omnes iusti fiunt, et ipse est veritas ex qua omnes in veritate consistunt, et ipse est vita ex qua omnes vivunt, ita et ipse est lex, ex qua omnes in lege sunt. Venit ergo ad iudicium, non tanquam qui in lege sit, sed tanquam qui lex sit. Ego autem puto quod hi qui jam perfecti sunt, et Domino conjuncti unus spiritus cum ipso effecti sunt¹⁴, nec ipsi in lege sunt, sed magis ipsi sunt lex, sicut et alibi idem Apostolus dicit : « Quia iusto lex non est posita »¹⁵. » Ita : « Quæcunque lex loquitur iis qui in lege sunt loquitur, ut omne os obstruatur, » secundum ea quæ supra diximus, « ut subditus fiat, » vel, ut alibi legimus, « obnoxius fiat omnis mundus Deo »¹⁶, quod et magis cum Græcis exemplaribus convenit. Sed requiramus omnem mundum (47) hic quid appellaverit. Nunquidnam putabitur per omnem

A mundum ita terrenus hic debere intelligi locus, ut et arbores, et lapides, et herbæ, ac semina, et paleæ quæ in ipso sunt, pariter nominatæ sint ? Partes enim mundi hæc esse singula videntur. Non arbitror ita quempiam ineptum inveniri, ut hæc possit asserere. Restat igitur ut omnem mundum omne rationale animal dicat : et sicut omne quod irrationale est, excipitur ab hoc sensu, ita nulla mihi videtur ab hac conditione rationalis creatura secerni. Omnis ergo mundus obnoxius fit Deo per hoc quod legem naturalem inseruit omnibus : de quibus et in alio loco dicit, quia « in nomine Jesu omne genu flectetur (48) cœlestium, terrestrium et infernorum »¹⁷. » Quod utique si faciat, complexus videbitur legem ; si non faciat, esse obnoxius legi : per legem autem consequenter et Deo. Si cui vero de solis hominibus hoc videbitur dictum, quod et legem naturalem ipsis inesse dixerit, et de solis ipsis scriptum accipiat (49) : « Ut omne os obstruatur, et obnoxius fiat omnis mundus Deo »¹⁸, » uetur (50) occasione subsequentis sermonis, quo dicit : « Quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro »¹⁹. » Quod utique dictum videbitur de his tantum qui in carne sunt positi. Sed qui priorem sensum magis tenere volunt, observabunt diligentius quomodo Apostolus dixerit ex operibus legis non justificari omnem (51) carnem : quia ad eos qui in carne sunt opera legis spectant ; ad eos vero qui in spiritu sunt, id est superiores ordines cœlestium ministeriorum, sensus pertinet legis. « Ex operibus » igitur « legis » quod « non justificabitur omnis caro in conspectu ejus, » hoc modo intelligendum puto : quia omnis qui caro est, et secundum carnem vivit, non potest justificari ex lege Dei, sicut et alibi dicit idem Apostolus, quia « qui in carne sunt, Deo placere non possunt »²⁰ ; » item alibi : « Quia sapientia carnis inimica est Deo, legi enim Dei non est subjecta : nec enim potest »²¹ ; » et propheta dicit : « Omnis caro fenem »²² ; » et in Evangelio scriptum est : « Spiritus est qui vivificat : caro autem (52) non prodest quidquam »²³. » De his ergo dicit, quia ex lege Dei « non justificabitur omnis caro coram ipso. » Sed et hoc quod addidit « coram ipso, » non otiose prætereat, sicut jam frequentius admonuimus, quia aliud est coram Deo justificari, aliud coram hominibus : hoc est, ad comparisonem aliorum hominum potest alius homo qui emendatius vixerit, iustus videri ; ad comparisonem autem Dei, non solum homo non justificabitur, sed et sicut Job dicit : « Stellæ autem (55) non sunt mundæ coram ipso »²⁴ ; » quæ utique coram

¹² Jud. 6. ¹³ I Cor. vi, 3. ¹⁴ ibid. 17. ¹⁵ I Tim. i, 9. ¹⁶ Rom. iii, 19. ¹⁷ Philip. ii, 10. ¹⁸ Rom. iii, 19. ¹⁹ ibid. 20. ²⁰ Rom. viii, 8. ²¹ ibid. 7. ²² Isai. xl, 6. ²³ Joan. vi, 64. ²⁴ Job xxv, 5.

(43) Al., « dementes fiunt. »

(44) Al., « dicat. »

(45) Al., « in tartarum. »

(46) Al., « Aut. »

(47) Genebrardus, « omnis mundus » ; Salodanus vero et Merlinus : « omnem mundum, » et omittunt « per. »

(48) Al., « flectatur. »

(49) Al., « accipiatur. »

(50) Al., « ulitur. »

(51) *Omnem*. Deest in antea editis.

(52) *Autem*. In editis omittitur.

(55) *Autem*. Desideratur in editis.

nobis mundæ sunt, hoc est, ad comparationem A
hominum mundæ habentur et sanctæ (54); ad
comparationem vero Dei mundæ esse non possunt.
« Per legem enim agnitio peccati ²⁴. » Videamus quo-
modo per legem fit agnitio peccati. Dum per legem
discimus quid agendum sit, quid cavendum, simul et
quid peccatum sit, et quid non sit agnoscimus. Non
ergo, ut hæretici Deum legis accusant, mala radix
est lex, et mala arbor per quam peccati venit agnitio :
quia non dixit : Ex lege « agnitio peccati, » sed, « per
legem, » ut scias non ex ipsa ortum, sed per ipsam
agnitam esse peccatum. Ut, verbi gratia, si dicere-
mus : **511** Per artem medicinæ datur languoris
agnitio, nunquidnam videretur tibi causa languo-
ris esse medicina, quia per ipsam qualitas languoris
agnoscitur ? Sed, sicut constat bonam esse medici-
nam quæ ægritudinis intelligentiam præstat, qua
possit vitari (55) infirmitas, ita et lex bona est per
quam deprehenditur et agnoscitur peccatum. Ser-
vat autem, ut puto, hujusmodi expositio etiam il-
lius explanationis consequentiam, quam supra edi-
dimus de eo quod scriptum est : « Causati enim
sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse,
sicut scriptum est : Quia non est justus quisquam,
non est intelligens, non est requirens Deum ²⁵. »

7. « Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata
est, testificata a lege et prophetis. Justitia autem
Dei per fidem Jesu Christi in omnes et super omnes
qui credunt in eum. Non enim est distinctio. Omnes
enim peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati C
gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ
est in Christo Jesu ²⁷. » Quod astruximus in supe-
rioribus, dicentes non de lege Moysi dictum, « Quia
quæcumque lex loquitur, his qui in lege sunt loqui-
tur ²⁸, » putabit aliquis non tam vere, quam violen-
ter assertum, cum videat nunc nomen legis non ad
naturæ, sed ad Moysi legem referri : et dicet quod
in præsentī loco justitia Dei pronuntietur ab Apo-
stolo manifestari per legem, et non solum per le-
gem, sed et per prophetas, ut sine ulla ambiguitate
de lege Moysi intelligantur dicta esse quæ scripta
sunt : ex qua lege justitia Dei per fidem Christi Je-
su manifestetur in omnes qui credunt, sive ex Ju-
dæis, sive ex gentibus venientes, qui tamen non ex
operibus justificentur, sed ex gratia Dei, redempto-
re (56) eis effecto ipso Jesu Christo ²⁹. Hæc quidem
dicet is qui sensum Apostoli in his quæ supra ex-
posuimus, violenter a nobis accusabit inflexum. Sed
illud est quod constanter possumus affirmare : quia
sicut nos qui hæc asserunt (57) putant in hoc ser-
mone Apostoli, quem nunc proposuimus, nihil in-

venire posse quo astruamus hæc non de Moysi, sed
de naturæ lege conscripta : ita nec illi quidem in-
venire aliquid poterunt quomodo quæ superius di-
cta sunt, ad Moysi potius, quam ad naturæ legem
respicere videantur : et ideo sicut illis non idcirco
priora stabunt, quia videntur posteriora constare,
ita nec nobis quidem poterunt prima turbari, si se-
cunda non eodem currere tramite videantur. Quid
igitur ? Contraria sibi scribere dicemus Apostolum ?
Et hæc erit egregii explanatoris assertio ! Quod ac-
cidere illis solet qui in diversos sectarum sensus
enim fidei dogma dirumpunt, et illa tantum de
Scripturis divinis testimonia explorant, quibus prop-
rium dogma constituent, earum vero quæ e diver-
so veniunt Scripturæ divinæ sententiarum absolu-
tiones ne extremo ³⁰, ut ait Dominus, digito contin-
gunt. Sed qui fideliter et integre sacrorum Volumi-
num colligit sensum, debet ostendere quomodo ea
quæ videntur esse contraria, non sunt vere contra-
ria. Tentabimus ergo etiam in præsentī loco osten-
dere quomodo priori expositioni nostræ hæc subse-
quens non repugnet. Sæpe diximus, et evidentius in
præfatione diximus (58), quod ita Apostolus in hac
Epistola multarum legum faciat mentionem, ut cum
de una ad alteram transit, deprehendi nisi ab in-
tento satis lectore vix possit. Dixerat in superiori-
bus, quia « per legem agnitio peccati est ; » et quia
sensit posse scilicet responderi : Ergo si ex lege na-
turali agnitio peccati est, potest ex ipsa et agnitio
esse justitiæ, secundum illam scilicet quam supra
medicinæ artis imaginem dedimus : ut quemadmo-
dum per illam languor agnoscitur ut sanitas inve-
niatur, ita etiam per legem naturæ si potest agnitio
fieri peccati, similiter possit et justitiæ fieri. Hoc
ergo cum vidisset posse sibi objici, postquam dixit :
« Per legem enim agnitio peccati, » subjungit :
« Nunc autem, sine lege (59) justitia Dei manifestata
est. » Tale est ergo quod dicit : Non (60) sicut per
legem agnitio peccati, ita et manifestatio justitiæ Dei
per legem fit ; sed sine lege manifestatur justitia Dei.
Poterat enim naturæ lex arguere peccati naturam,
et notitiam ejus ostendere : justitia autem Dei super-
greditur et supereminet hoc quodcumque mens hu-
mana solis naturalibus sensibus potest rimari. Ne-
que enim sufficit ad intelligendam et considerandam
non quancumque humanam, sed ipsam Dei justitiam,
et judicia quæ ex ipsa descendunt, de quibus dicitur
quia sunt « abyssus multa ³¹, » et quia tam pro-
funda sit justitia Dei et judicia, ut Apostolus dicat :
« Quam inscrutabilia sunt judicia Dei ³² ! » Sed et
Sapientia ita ad homines loquitur, quasi non possit

²⁴ Rom. III, 20. ²⁵ Rom. III, 9-11. ²⁷ ibid. 21 seq.

²⁸ Psal. xxxv, 7. ²⁹ Rom. xi, 35.

³⁰ ibid. 19. ³¹ Tit. iii, 5-7. ³² Matth. xxiii, 4.

(54) *Mundæ sunt, hoc est ad comparationem
hominum, mundæ habentur et sanctæ.* Sic. mss. et
Rabanus. Editi vero, « mundæ habentur sane, ad
comparationem vero Dei, » etc.

(55) Ita ms. unus. Editi vero et cæteri mss.,
« vitare quæ velit. »

(56) Al., « in redemptionem. »

(57) Editi, « asserimus, » male.

(58) Vide præfationem Origenis.

(59) In antea editis deest « subjungit, » et legitur,

« Num autem ait : Sine lege. »

(60) Editi, « nam, » male.

justitia Dei naturæ solius motibus sciri, sed per doctrinæ studium quæri; et ideo dicit: « Discite justitiam qui judicatis terram ³⁵. » Quamobrem ad Dei justitiam agnoscendam nihil prorsus opitulabitur lex naturæ, etiamsi videatur sentire aliquid de humana justitia. Illa enim lex potest sentire quod inter homines justum sit ut quod in se quis pati non vult, hoc **512** ne proximo faciat ³⁶. Nunquid naturaliter potest sentire (61) de illa justitia quæ dicit: « Videte ne faciatis justitiam vestram coram hominibus ³⁷; » et, « ut nesciat sinistra tua quid faciat dextra tua ³⁸? » Hæc et hujusmodi justa (62) dictare non potest lex naturæ; et ideo dicit Apostolus: « Nunc autem sine lege, » naturæ scilicet, « justitia Dei manifestata est ³⁹, » testimonium habens legis Moysi et prophetarum, in quibus sanctus Spiritus multa per figuras et ænigmata de justitia Dei scripserat. Et nolo mireris quod unum vocabulum legis secundo in eodem loco positum diversa significet. Invenimus hanc esse Scripturæ consuetudinem et in aliis locis: ut ibi ⁴⁰: « Nonne vos dicitis, quia adhuc quatuor menses sunt ut veniat messis? Elevate oculos vestros, et videte regiones, quia albæ sunt ad messem. » Nonne et hoc loco messis secundo nominata, primo ad corporalem messem refertur, secundo ad spiritalem? Et iterum in Evangelio cum dicit ad Samaritanam mulierem Salvator, « Da mihi bibere ⁴¹, » et post responsum ejus iterum dicit ad eam: « Si scires quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere; tu utique petisses eum, et dedisset tibi aquam vivam. » Et iterum addidit ad eam: « Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam ego do ei, non sitiet in æternum ⁴². » Vides quomodo et bibere, et aqua, nunc quidem (63) corporaliter, nunc autem spiritaliter in uno eodemque accipitur loco? Est et illic similiter positum, ubi cæcus a nativitate curatur ⁴³. Post hoc dicit Salvator: « In judicium ego veni in hunc mundum, ut qui non vident videant, et qui vident cæci fiant ⁴⁴. » Nonne etiam hic et videre, et non videre nunc corporaliter, nunc spiritaliter intelligitur? Ita ergo etiam in hoc loco Apostolus cum sine lege dicit justitiam Dei manifestari, naturæ lex intelligitur; cum vero dicit: « Testificata a lege et prophetis, » Moysi legem designat. Quod si adhuc tibi minus planum putatur esse quod diximus, addemus etiam hæc: Si enim videtur quod (64) eadem lex sit de qua dicitur: « Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, » quæ est et illa de qua ait: « Testificata a lege et prophetis; » si quidem sine lege (65) manifestata est, non accipit testimo-

onium legis; si autem ex lege accipit testimonium, non ergo sine lege manifestata est. Quod cum insolubile sit, nec aliqua possit ratione convelli, dicendum est justitiam quidem Dei manifestari a Christo Jesu, præbente ei testimonium non lege naturæ, quæ adhuc est utique exigua et parva; sed lege Moysi; non ea quæ secundum litteram, sed quæ secundum spiritum est, de qua idem dicit Apostolus: « Quia lex spiritalis est ⁴⁵. » Similiter autem et prophetæ per eum qui in ipsis locutus est spiritum Dei. Est præterea et illa apud Apostolum de hoc sermone, si quis diligentius observet, mira distinctio. Moris est apud Græcos nominibus ἄρθρα præponi, quæ apud nos possunt articuli nominari. Si quando igitur Moysi legem nominat, solitum nomini præmittit articulum; si quando vero naturalem vult intelligi, sine articulo nominat legem. Et hoc ergo in loco ubi dicit, « Nunc sine lege justitia Dei manifestata est, » articulum non habet; in sequenti vero ubi dicit, « Testificata a lege et prophetis, » secundo in loco legem cum articulo posuit. Si ergo sufficienter patuit de legis appellatione diversitas, videamus nunc quæ justitia sine naturali lege manifestetur. Idem apostolus Paulus dicit de Christo, quia « factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio ⁴⁶. » Hæc ergo justitia Dei, quæ est Christus, manifestatur sine lege quidem naturali, non tamen sine lege Moysi vel prophetis (66). Dat enim ei testimonium lex sicut et ipse dicit: « Scrutamini Scripturas; ipsæ sunt quæ testimonium reddunt de me ⁴⁷. » Nam lex quidem naturalis potest occasiones præbere, et intellectum dare, ut diximus, vel ad ea quæ inter homines æquitas poscit, vel ad hoc ipsum, ut esse sentiat Deum. De Christo autem quod sit Filius Dei, sentire naturaliter quis potest? Ideo ergo sine hac (67) lege, justitia Dei, quæ est Christus, manifestata est, testificata ex lege Moysi et prophetis. Verum priusquam ad consequentia properemus, omittenda non videtur ne hæc quidem observatio, quod in peccato quidem agnitionem posuit, in justitia vero manifestationem. « Omne enim quod manifestatur, lux est ⁴⁸; » et si quod manifestatur lux est, peccatum quod lux non est non manifestatur, sed agnoscitur. D Ego sic accipio et illud: « Nihil occultum quod non manifestetur, nec opertum quod non reveletur ⁴⁹. » Sed ad propositum revertamur. Lex ergo et prophetæ testes sunt justitiæ Dei; quæ justitia per fidem Jesu Christi manifestatur in omnes credentes, in quibus nulla est distinctio, utrum ex Judæis, an ex gentibus credant. Vide autem quia manife-

³⁵ Sap. 1, 1; Psal. 11, 10. ³⁶ Tob. 14, 6. ³⁷ Matth. 23, 1. ³⁸ ibid. 3. ³⁹ Rom. 13, 21. ⁴⁰ Joan. 17, 35. ⁴¹ ibid. 7, 10. ⁴² ibid. 13. ⁴³ Joan. 19, 1 seq. ⁴⁴ ibid. 39. ⁴⁵ Rom. 7, 14. ⁴⁶ I Cor. 1, 30. ⁴⁷ Joan. 5, 39. ⁴⁸ Ephes. 5, 13. ⁴⁹ Luc. 8, 17.

(61) Al. « sentiri. »

(62) Hæc et hujusmodi justa. Sic mss. et Rabanus. At editi, « hanc et hujusmodi justitiam. »

(63) Sic mss. Editi vero, « Et bibere ex aqua, nunc quidem, » etc.

(64) Editi, « si tibi videtur, quod, » etc.

(65) Al., « Hæc quidem quæ siue lege, » etc., male.

(66) Al., « vel prophetarum. »

(67) Hæc. Deest in antea editis.

standæ justitiæ Dei (68) non unam posuit causam tantummodo fidei, sed et legem sociat (69) et prophetas, quia neque fides sola **513** sine lege et prophetis manifestat justitiam Dei, neque rursus lex et prophetæ sine fide: alterum ergo hæret ex altero, ut sit ex utroque perfectio. Nulla, inquit, distinctio est inter Judæos et Græcos, cum constet ex æquo omnes sub peccato factos esse, sicut supra claruit, et nunc justitiam Dei, legis et prophetarum testimoniis sustulit, per fidem Jesu Christi ex æquo omnibus datam. Ex eo quod omnes sub peccato facti fuerant, alieni sine dubio effecti sunt etiam a gloria Dei, quod eam nec opere ullo genere poterant, nec mereri. Quomodo enim peccator auderet dare gloriam Deo, ad quem dicit Propheta: « Peccatori autem dixit Deus: **B** Quare tu enarras justitias meas? » Et iterum alia Scriptura dicit: « Non est speciosa laus Dei in ore peccatoris ». Idcirco justitia Dei per fidem Jesu Christi ad omnes perveniens qui credunt, sive Judæi sint, sive Græci, purgatos eos a prioribus sceleribus justificat, et capaces facit gloriæ Dei: et hoc non ex meritis eorum, nec pro operibus facit, sed gratis gloriam credentibus (70) præstat. « Per redemptionem, inquit, quæ est in Christo Jesu. » Videmus attentius quid sibi velit redemptio quæ est in Christo Jesu. Redemptio dicitur id quod datur hostibus pro his quos in captivitate detinent, ut eos restituant pristinæ libertati. Detinebatur ergo apud (71) hostes humani generis captivitas peccato tanquam bello superata: venit Filius Dei « qui factus est nobis » non solum « sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, » sed « et redemptio »: et semetipsum dedit redemptionem, id est semetipsum hostibus tradidit, ac sitientibus eis suum sanguinem fudit: et hæc est credentibus facta redemptio, sicut et Petrus in Epistola sua scribit, dicens: « Quia non corruptibili argento vel auro redempti estis, sed pretioso sanguine unigeniti Filii Dei ». Hoc fortassis et Salomon sub mysterio designabat, dicens: « Redemptio animæ viri propriæ divitiæ ejus ». Si enim requiras quæ sint animæ propriæ divitiæ, invenies sapientiam divitias ejus esse, et justitiam, et sanctificationem. Hæc autem omnia (72) Christum esse dicit Apostolus. Christus ergo est animæ divitiæ, et ideo ipse est redemptio ejus. Nam corporales divitiæ pernicies magis animæ quam redemptio ejus esse credendæ sunt, nisi ad bonum opus conversæ justitiæ et misericordiæ fiant, et ex corporalibus divitiis ad animæ divitias transferantur.

8. « Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ejus, ad ostensionem justitiæ suæ, per (73) remissionem præcedentium delictorum, in sustentationem Dei, ad ostensionem justitiæ ejus in hoc tempore: ut sit ipse justus, et justificans eum, qui ex fide est Jesu Christi ». Cum multa nos et admiranda docuisset sanctus Apostolus de Domino nostro Jesu Christo, quæ per mysterium de eo dicuntur, hoc in loco eminentius aliquid protulit, quod non facile in aliis Scripturæ locis arbitror inveniri. Nam cum superius dixisset, quod pro omni genere humano redemptionem semetipsum dedisset, ut eos qui in peccatorum captivitate tenebantur redimeret; dum « sine Deo pro omnibus mortem gustat »: nunc addit aliquid sublimius, et dicit, quia « proposuit eum Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius: » quo scilicet per hostiam sui corporis propitium hominibus faceret Deum, et per hoc ostenderet justitiam suam, dum eis remitteret præcedentia delicta, quæ pessimis tyrannis serviendo contraxerant eo tempore quo sustinebat et patiebatur Deus hæc fieri. Sed ad hoc patiebatur, ut post hæc, id est in hoc tempore (74), ostenderet justitiam suam. In consummatione etenim sæculi, in novissimo tempore manifestavit Deus justitiam suam, et redemptionem dedit eum quem propitiorem fecit: ne forte si prius propitiorem misisset, non tam multos humani generis repropitiasset Deo, quam in his temporibus quibus jam mundus repletus videtur hominibus. Deus enim justus est, et justus justificare non poterat injustos (75): ideo intervenit voluit esse propitiatoris, ut per ejus fidem justificarentur qui per opera propria justificari non poterant. Hæc, quantum ad sermonis ipsius explanationem spectant, præmissa sint, ut apostolica lectio evidentior fiat. Nunc autem, ut nobis moris est, quid interior sensus apostolici sermonis contineat requiramus; et primo omnium quomodo dictum sit: « Quem proposuit Deus propitiatorum (sive propitiorem) per fidem in sanguine ejus. » Certum est in omnibus penè locis Apostoli sensum ex legis et prophetarum manare thesauria. Inquiramus ergo ubi appellationem propitiarii invenerit, et unde hoc nomen assumpserit. Memini in Exodo loquentem Dominum ad Moysen, et præcipientem quæ oporteret eum facere, primo quidem mandare arcam, et vectes ejus atque annulos per arcæ latera fieri; post hæc: « Et facies, inquit, propitiarium ex auro puro, duos cubitos et semis longitudinem ejus, et unum cubitum et semis latitudinem ejus. Et facies deo cherubin **514** aurea tornata,

⁶⁸ Psal. XLIX, 16. ⁶⁹ Eccli. xv, 9. ⁷⁰ I Cor. I, 30.
⁷¹ Rom. III, 25, 26. ⁷² Rom. III, 24; I Tim. II, 6.

⁷³ I Petr. I, 18. ⁷⁴ Prov. XIII, 8. ⁷⁵ I Cor. I, 30.
⁷⁶ Hebr. II, 9. ⁷⁷ Exod. XXV, 10 seq.

(68) Editi, « quia manifestat de justitia Dei. »

(69) Al., « sed legem posuit. »

(70) *Credentibus*. Deest in antea editis.

(71) *Detinebatur ergo apud*. Al., « Detinebatur apud. »

(72) *Omnia*. In editis omittitur.

(73) *Alias*, « quem proposuit Deus propitiorem »

per fidem in sanguinem ipsius, ad ostensionem justitiæ suæ, propter, » etc.

(74) Editi, « Sed adhuc patiebatur, ut post hæc idem in hoc tempore, » etc.

(75) *Injustos*. Ms. codex Vallis-claræ habet « nisi injustos. »

et superpones ea per singula latera propitiatorii (76): A supra duos cubitos habere a quod designatur, licet anum cherubin ex latere hoc; et aliud cherubin ex latere altero propitiatorii: et facies ut cherubin duo sint ex duobus lateribus ejus extendentia alas suas, et obumbrantia super propitiatorium: et facies suæ contra se super propitiatorium erunt. Et facies cherubin, et impones propitiatorium super arcam, et in arcam mittes testimonia quæ dabo tibi: et innotescam (77) tibi inde, et loquar ad te desursum super propitiatorium inter medium duorum cherubin quæ sunt super arcam testamenti, secundum omnia (78) quæ præcipiam tibi ad filios Israel ⁶⁶. Evidenter apparet quod nomen propitiatorii Apostolus in his locis inventum, in suis nunc Litteris posuit de quo nobis sermo est. Et videtur propitiatorium hoc, de quo scriptum est in Exodo, ad nulum nisi ad Salvatorem Dominum retulisse cum dicit, quia hunc posuit « Deus propitiatorium per fidem ⁶⁹. » Quomodo sane hujus veri propitiatorii forma et figura fuerit illud quod in Exodo describitur ⁶⁸ ex auro purissimo factum, operæ pretium est investigare. Et primo quidem considerandum est, quibus in locis aurum quod in opere assumitur, aurum purum dicatur: quibus vero in locis aurum tantummodo sine ulla adjectione ponatur. Quod ego in pluribus observans, deprehendisse mihi videor, quod sicubi cum adjectione aurum purum dicitur, indicet sanctam illam et puram Jesu animam, quæ « peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus ⁶⁷: » et ipsi convenient mensuræ istæ longitudinis ac latitudinis propitiatorii: quamvis hæc explanare sit arduum, et aptare animæ illi sanctæ singula quæque quæ de propitiatorio referantur. Primo ergo videamus quod dicit, longitudinem propitiatorii neque duos solum cubitos habuisse, qui numerus sociandis generandisque aptari corporibus solet: neque tres integros, qui numerus excedere appellationem creaturæ consuevit, et naturæ incorporeæ consecrari. Duos ergo cubitos et dimidium longitudinem dicit propitiatorii, et unum ac dimidium latitudinem. Quod si audere in talibus fas est, quoniam dicit idem Apostolus de Christo, quod « Dei et hominum mediator est ⁶⁵, » videtur mihi inter Deum et hominem media hæc esse anima, quæ inferior quidem sit a Trinitatis natura, minus aliquid habens, nec tamen cum inde infra sit, duali numero qui in corpore positus deputatur (79), absque eximia et præcellenti virtutum suarum eminentia misceatur. Hoc enim ostenditur quod mensura ejus

A supra duos cubitos habere a quod designatur, licet minus tribus. Sed et quod latitudo ejus unum et dimidium memoratur cubitum habere, propterea quidem de monade ac singulari sua statione describitur, non tamen ex toto in dualem numerum, qui interdum etiam pro immundis ponitur, crevisse (80). Quamvis enim carnem naturæ nostræ susceperit, ex incontaminata tamen Virgine assumpta, et casta sancti Spiritus operatione formata est. Propterea ergo et Apostolus de Mediatore disserens, evidentem distinctionem signavit, dicens: « Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus; » quo scilicet mediatorem non ad deitatem Christi, sed ad humanitatem, quæ est ejus anima, referendum doceret. Longitudo ergo ponitur ejus et latitudo. Longitudo illud significat quod tendit ad Deum Trinitatisque sociatur; latitudo, quod inter homines qui latam spatiosamque viam incedere solent, conversatur: et ideo Mediatoris recte nomine nuncupatur, quia, ut diximus, anima hæc sancta media quidem fuit inter divinitatem Trinitatis, et fragilitatem humanitatis. Hæc ergo intelligi potest propitiatorium, secundum ea quæ supra diximus, cui superponi dicuntur duo cherubin, unum ex latere hoc (81), et unum ex latere altero ⁶⁸. Cujus ergo formam duo ista cherubin habere existimanda sunt? Cherubin enim in nostram linguam interpretatum plenitudinem scientiarum significat. Ubi ergo dicitur plenitudinem scientiarum, nisi in eo de quo dicit Apostolus: « In quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi ⁶⁷? » De Verbo utique Dei hæc dicit Apostolus. Sed et de Spiritu sancto similia scribit cum dicit: « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum: Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei ⁶⁸. » Significatur igitur, ut ego arbitror, in isto propitiatorio, hoc est in anima Jesu, Verbum Dei, qui est unigenitus Filius, et Spiritum ejus sanctum semper habitare: et hoc est quod indicant duo cherubin propitiatorio superposita. Sed et illud observa, quod non dixit: Cherubin unum ex latere dextro, et cherubin aliud ex latere sinistro; sed ait: « Cherubin unum ex latere hoc, et cherubin aliud ex latere altero: » ut ostenderet in illo propitiatorio, hoc est in anima Christi, sinistram nihil fuisse. Sunt autem et pennata duo hæc cherubin; et non solum pennata, sed et alas suas pandentia. Si quis sanctorum summum 515 habere a Deo testimonium meruit, dictum est quod Deus esset cum eo, sicut de Jesu Nave dicitur ⁶⁶: « Et Deus erat cum ipso, sicut fuit

⁶⁶ Exod. xxv, 17 seq. ⁶⁷ Rom. iii, 25. ⁶⁸ Exod. xxv, 17. ⁶⁹ I Petr. ii, 22. ⁷⁰ I Tim. ii, 5. ⁷¹ Exod. xxv, 18, 19. ⁷² Coloss. ii, 3. ⁷³ I Cor. ii, 10. ⁷⁴ Josue i, 5.

(76) Al., « Unum cherub ex latere hoc, et aliud cherub ex latere altero propitiatorii. » Sed hæc desunt in libris antea editis.

(77) Alias, « innotescant, » male.

(78) Alias, « opera » pro « omnia. »

(79) Sic Erasmus et Genebrardus, et recte quidem. Cæteri vero editi et mss. nostri omnes, « qui in corpore positus deputatur. » Deinde ms. unus,

« pro eximia, » etc.

(80) Al., « cubitum habere a propheta, propterea quidem [al., « cubitum habere, prophetia quidem »] de monade, ac singulari sua statione [al., « singulari vastatione, » al., « singulari quid vastius »] describitur, » etc. Deinde mss. nostri omnes perperam, « corruisse » pro « crevisse. »

(81) Alias, « unus ex latere hoc, et unus. »

cum Moysæ famulo ejus. » Sicubi vero pollicitatio majoris a Deo muneris datur, dicit Deus : « Et ero in eis, et ambulabo inter eos ⁹⁷. » Nullam vero inter homines ita beatam et ita excelsam reperies animam, nisi hanc solam, in qua tantum latitudinis, tantum capacitatis invenit Verbum Dei, et Spiritus sanctus, ut non solum habitare, sed et alas pandere, et novo sacramenti ritu aliquando etiam volitare dicatur. Faciem quoque contra se invicem super hanc beatam animam cherubin utraque habere dicantur, per quod concors ei et consonus a Filio Dei, et a Spiritu sancto divinitatis sensus (82) infunditur. Ubi autem superponitur hæc anima Deo plena, in qua complacuit habitare omnem plenitudinem Deitatis ⁹⁸ ? « Super arcam, inquit, testamenti ⁹⁹. » Potest arca testamenti sancta ejus caro, in qua beata hæc anima collocatur, intelligi, habens in se testimonia Dei, quæ intelliguntur Christi quas in carne pertulit passiones divinis olim prædictæ (83) testimoniis. Possunt etiam virtutes cœlestes intelligi arca Dei, quæ et ipsæ capaces quidem sunt Verbi Dei, et Spiritus sancti, sed præponitur eis anima Jesu, et ipsa quodammodo mediatrice gratiam divinæ largitionis accipiunt. Post hæc : « Et innotescam tibi, inquit, inde, et loquar ad te desuper propitiatorio ¹⁰⁰. » Non solum Moysi, sed et unicuique sanctorum qui famulus Dei est, non aliunde innotescit Deus, nec aliunde cognoscitur, nisi de propitiatorio isto quod supra exposuimus, et de medio cherubin. Hoc et Habacuc propheta significat ubi dicit : « In medio duorum animalium cognosceris : dum appropinquerint anni cognosceris, et cum adfuerit tempus ostenderis ¹⁰¹. Nemo enim scit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare ¹⁰². » Sed et Paulus dicit, quia « nobis revelavit Deus per Spiritum suum ¹⁰³. » Propterea ergo dicit quod « innotescam tibi inde, et loquar tibi desuper propitiatorio inter duo cherubin quæ sunt super arcam testamenti ¹⁰⁴. » Puto autem quod non importune ea quæ de Exodo assumpsimus explanata sint, ut evidens fletet sensus quomodo Apostolus in præsentī loco propitiatorii nomen assumpsit cum dicit : « Quem proposuit Deus propitiatorium per fidem. » Sed et hoc ipsum quod dixit, « proposuit, » magis de anima Jesu, quam de deitate ejus dictum sentitur (84). « Proposuit » enim intelligitur quasi prius posuit, hoc est priusquam esset. Quod enim est ponitur, quod nondum est proponitur. Non ergo convenit de eo qui semper erat, id est de Verbo Dei, dici quia propositus

est : sed de anima ejus, quæ licet inseparabilis sit a Verbo Dei, creata tamen est, et Unigeniti deitate posterior : nec inconveniēter videbitur de ea dictum, quod antequam esset proposita est et præordinata ut esset propitiatorium. Quia ergo, secundum ea quæ supra exposuimus, Jesum Christum « proposuit Deus propitiatorium per fidem in sanguine ejus ¹⁰⁵, » necessarium videtur requirere de divinis legibus quæ sit propitiatio quæ per sanguinem fiat, ut ex his colligere possimus quomodo etiam per sanguinem Jesu propitiatio facta sit. Scriptum est in Levitico post pontificis hostiam : « Quod si omnis Synagoga Israel ignoraverit, et lætuerit sermo ab oculis ejus, et fecerit unum de mandatis Domini quod non fiet, et deliquerit, et innotuerit eis peccatum quod peccaverunt, adducet Synagoga vitulum ex bobus (85) pro peccato ; » et post pauca : « Et inferet sacerdos qui unctus est, ex sanguine vituli in tabernaculum testimonii ; » et post pauca iterum : « Et faciet, inquit, vitulum, quemadmodum fecit vitulum pro peccato, et repropitiabit pro his sacerdos, et remittetur eis ¹⁰⁶. » Per sanguinem ergo (86) repropitiat sacerdos pro omni Synagoga ut remittatur eis. Requiritur nunc singula quæque nomina quæ de Salvatore scripta sunt, et in singulis appellationibus quæ sint quæ designentur diligentius contemplerur. Invenies igitur, quoniam quidem in ipso complacuit habitare omnem plenitudinem divinitatis corporaliter, esse ipsum et propitiatorium, et pontificem, et hostiam quæ offertur pro populo ¹⁰⁷. Et quidem de propitiatorio jam satis est dictum. Sed et de pontifice evidenter David in Psalmo ¹⁰⁸, et apostolus Paulus ad Hebræos ¹⁰⁹ scribit. Quod autem sit et hostia, testatur Joannes, dicens : « Hic est Agnus Dei qui tollit peccata mundi ¹¹⁰. » Secundum hoc ergo quod hostia est, profusione sanguinis sui propitiatio efficitur in eo quod dat remissionem præcedentium delictorum : quæ tamen propitiatio ad unumquemque credentium per viam fidei venit. Nisi enim daret remissionem præcedentium delictorum, propitiatio non probaretur effecta. Cum vero peccatorum remissio tribuatur, certum est propitiationem effusione sacri sanguinis adimpletam ¹¹¹ : « Absque sanguinis » enim « effusione, » sicut Apostolus dicit, « non fit remissio » peccatorum. Verum ne Paulus tibi solus præsumpsisse (87) **516** propitiationis nomen videatur in Christo, audi quomodo et Joannes consone (88) de hoc sensu loquatur cum dicit : « Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis.

⁹⁷ Levit. xxvi, 12. ⁹⁸ Coloss. i, 19. ⁹⁹ Exod. xxv, 21. ¹⁰⁰ ibid. 22. ¹⁰¹ Habac. iii, 2. ¹⁰² Matth. xi, 27. ¹⁰³ I Cor. ii, 10. ¹⁰⁴ Exod. xxv, 22. ¹⁰⁵ Rom. iii, 25. ¹⁰⁶ Levit. iv, 13, 14, 16, 20. ¹⁰⁷ Coloss. i, 19; ii, 9. ¹⁰⁸ Psal. cix, 4. ¹⁰⁹ Hebr. ii et seq. ¹¹⁰ Joan. i, 29. ¹¹¹ Hebr. ix, 22.

(82) Alias, « pensus, » male.

(83) Al., « prædicata, » Deinde, « Possunt etiam virtutes cœlestes, » etc. Sanctus Basilius, lib. « De Spiritu sancto, » cap. 29, locum hunc sic commemorat : Αἱ ἐπαὶ δυνάμεις χωρητικαὶ τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητος. « Sacrae virtutes capaces sunt Unigeniti, et sancti Spiritus dei-

latis. »

(84) Alias, « sentiatur. »

(85) Alias, « duobus, » male.

(86) Ergo. Editi, « vero. »

(87) Alias, « proposuisse. »

(88) Alias, « consona, » al., « consono. »

Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum : et ipse est propitiatio pro peccatis nostris ; non solum autem pro nostris , sed et pro universi mundi ⁸⁸. » Uno igitur eodemque sensu apostoli « propitiatorium, » vel « propitiationem, » vel, ut in Latinis codicibus frequentius invenitur, « Propitiatorem » nominant Christum. Sed nihil interest sive « propitiator, » sive « propitiatorium, » sive « propitiatio, » sive etiam « exoratio » scriptum sit, cum apud Græcos uno semper eodemque sermone proferatur. Nisi forte videatur quibusdam « propitiatio » ipsa ejus divina substantia ; « propitiator » vero, cum dispensationes in hominibus explet (89), intelligi. Sed et quod dixit Joannes, quia « ipse est exoratio (sive « propitiatio ») pro peccatis nostris ; non solum autem pro nostris, sed et pro universi mundi, » quædam nobis intulisse videtur augmenta mysterii, ut ostendat Jesum propitiatorem esse non solum credentium, verum et totius mundi ; non tamen prius mundi, et tunc nostrum ; sed prius nostrum, et ita demum totius mundi. Quamvis enim universa creatura gratiam Redemptoris expectet, unusquisque tamen in suo ordine veniet ad salutem. Hoc indicari arbitror et in Levitico ⁸⁹, ubi repropitiationis hostiæ per pontificem mandantur offerri. Nec tamen in his sacrificiorum confusus ordo proponitur ; sed primo quidem dicit quæ sit propitiatio, et qualis hostia, si sacerdos peccaverit, offeratur ⁹⁰. Secundo, si omnis Synagoga deliquerit per ignorantiam, cujusmodi victimis placetur Deus ⁹¹. Tertio, si princeps peccaverit, quo ordine purificandus sit scribitur ⁹². Quarto, si anima a peccaverit, etiam de hoc quis sit expiandi ritus exponitur ⁹³. Quæ singula mystico intellectu futuram Christi (90) propitiationem non solum pro peccatis nostris, sed et pro universo mundo certis quibusque ordinibus, et modis causisque designant : si quis tamen hæc secundum illam revelationem quæ Moysi in monte demonstrata esse dicitur, sancto Spiritu illuminatus aspiciat. Fit ergo per repropitiationem sanguinis Christi remissio « præcedentium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensionem justitiæ suæ ⁹⁴. » Sustentatio Dei est, ubi peccator non statim punitur ut peccat, sed secundum quod ibidem Apostolus dixit ⁹⁵, per patientiam Dei adducitur ad pœnitentiam : et in hoc ostendere dicitur justitiam suam Deus. Bene autem addidit, « in hoc tempore ; » præsentis enim sæculi tempore in sustentatione est justitia Dei ; futuri vero in retributione (91). Justum namque apud Deum visum est, ut quia futurum sæculum ad

A Judicium statuerat, præsens sustentationi et patientiæ deputaret. Nam si puniret in hoc tempore peccatorem, justum non videretur (92) iterum ad Judicium quem punierat evocare. Si vero sustentet et patiat in præsentis sæculo, recte erit justus judex in futuro. Justificat ergo eum qui ex fide est, sicut et de Abraham scriptum est, quia « credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam ⁹⁶. » Quod si Abraham credidit, et ex fide justificatus est, consequens sine dubio erit ut et nunc qui credit (93) Deo, per fidem Jesu Christi justificetur cum fidei Abraham ⁹⁴.

9. « Ubi est ergo gloriatio tua ? Exclusa est. Per quam legem ? Operum ? Non : sed per legem fidei. Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis ⁹⁵. » Iterum ac sæpius commoneamus eos qui scripta Pauli diligentius advertere cupiunt, distinctionem illam, quam supra diximus, observare tenacius, quomodo (94) nunc circumcisionis causam, nunc præputii, id est Judæorum vel gentilium, discreto semper tramite prosequatur. Si enim paululum quid fugerit legentem, continuo angusta hæc et exilis intelligentiæ semita (95) perturbabitur. Igitur cum superius ⁹⁶ ostendisset Apostolus quid esset amplius Judæo, aut quæ utilitas circumcisionis : et docuisset quia primis illis credita sunt eloquia Dei, et per hæc visus fuisset extollere eorum jactantiam qua adversum gentiles erigi solent : et rursus contra hæc in sequentibus ⁹⁷ objecisset justitiam Dei per fidem Jesu Christi esse in omnes qui credunt, neque habere aliquam distinctionem, sed omnes deliquisse Judæos et Græcos, et egere gloria Dei, et justificari per gratiam ac redemptionem quæ est in Christo Jesu : ipsumque esse propitiatorium per fidem, et justificari ab eo omnem (96) qui ex fide est : nunc jam velut conclusionem assertionum suarum ponens in hoc loco dicit : « Ubi est ergo gloriatio tua ? » Exclusa est. Per quam legem ? Operum ? Non : sed per legem fidei. Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis ⁹⁸ : et dicit sufficere solius fidei justificationem, ita ut credens quis tantummodo, justificetur, etiamsi nihil ab eo operis fuerit expletum. Imminet igitur nobis qui integram esse Scripturam **517** Apostoli conamur asserere, et ordine suo cuncta constare, ut requiramus quis sine operibus sola fide justificatus sit. Quantum igitur ad exemplum pertinet, sufficere arbitror illum latronem qui cum Christo crucifixus clamavit ei de cruce : « Domine Jesu, memento mei cum veneris in regnum tuum ⁹⁹. » Nec aliud quidquam describitur

⁸⁸ I Joan. 11, 4, 2. ⁸⁹ Levit. 17, 20. ⁹⁰ ibid. 5 seq. ⁹¹ ibid. 13 seq. ⁹² ibid. 22, seq. ⁹³ ibid. 27, seq. ⁹⁴ Rom. 111, 25, 26. ⁹⁵ Rom. 11, 4. ⁹⁶ Galat. 111, 6. ⁹⁷ ibid. 9. ⁹⁸ Rom. 111, 27, 28. ⁹⁹ ibid. 1, 2. ¹⁰⁰ ibid. 22-26. ¹⁰¹ ibid. 27, 28. ¹⁰² Luc. xxiii, 42, 43.

(89) *Dispensationes . . . explet.* Sic omnes editi et plerique mss. Ms. tamen unus habet, « cum dispensationem humanitatis in hominibus explet ; » quæ lectio rectior videtur.

(90) Editi, « per figuram Christi. »

(91) Alias, « in retributionem. »

(92) Alias, « videtur, » male.

(93) Alias, « credidit. »

(94) Alias, « quo nunc. »

(95) Alias, « hac intelligentiæ semita. »

(96) *Omnem.* Deest in editis.

boni operis ejus in Evangelis, sed pro hac sola fide ait ei Jesus : « Amen dico tibi : Hodie mecum eris in paradiso. » Aptemus nunc, si videtur, causæ hujus latronis verba apostoli (97) Pauli, et dicamus ad Judæum : « Ubi est ergo gloriatio tua ⁹⁷ ? » Certum quia exclusa est; exclusa autem non per legem operum, sed per legem fidei. Per fidem enim justificatus est hic latro sine operibus legis : quia super hoc Dominus non requisivit quid prius operatus esset; nec exspectavit quid operis cum credidisset expleret, sed sola confessione justificatum comitem sibi eum, paradisum (98) ingressurus, assumpsit. Sed et mulier illa de qua in Evangelio secundum Lucam refertur, quia « cum cognovisset quod Jesus recubuit in domo Pharisæi, detulit vas unguenti, et stans retro ad pedes ejus, ac flens, lacrymis lavit pedes ejus, et capillis capitis sui detersit, et osculabatur atque ungebat unguento. Videns autem Pharisæus qui eum vocaverat, dixit intra semetipsum : Hic si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit pedes ejus, quia peccatrix est ⁹⁸. » Jesus autem dixit ad eum parabolam quingentorum vel quinquaginta denariorum; et ex nullo legis opere, sed pro sola fide ait ad eam : « Remittuntur tibi peccata tua ⁹⁹; » et iterum : « Fides tua te salvam fecit, vade in pace ¹. » Sed et in multis Evangelii locis hoc sermone usum legimus Salvatorem, ut credentis fidem causam dicat esse salutis ejus. Ex quibus omnibus claret quod recte arbitratur Apostolus justificari hominem per fidem sine operibus legis ². Sed fortassis hæc aliquis audiens resolvatur, et bene agendi negligentiam capiat, siquidem ad justificandum fides sola sufficiat. Ad quem dicemus quia post justificationem si injuste quis agat, sine dubio justificationis gratiam sprebit. Neque enim ob hoc quis accipit veniam peccatorum, ut rursus sibi poterit peccandi licentiam datam. Indulgentia namque non futurorum, sed præteritorum criminum datur. Igitur ut ad propositum redeamus, justificatur homo per fidem, cui ad justificandum nihil conferunt opera legis. Ubi vero fides non est quæ credentem justificet, etiamsi opera quis habeat ex lege, tamen quia non sunt ædificata supra fundamentum fidei, quamvis videantur esse bona, tamen operatorem suum (99) justificare non possunt, quod eis deest fides, quæ est signaculum eorum qui justificantur a Deo, sicut superius diximus, quia « credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam ³. » Tantum est, ut is qui justificatur per gratiam fidei, dicat secundum Paulum, quia « gratia

A Dei quæ mihi data est, inanis non fuit ⁴. » Excluditur ergo omnis gloriatio quæ ex legis operibus venit. Et ut adhuc manifestius fiat quod dicimus, exemplum dabimus ex his quæ in Evangelio scripta sunt, ubi ascendit Pharisæus et Publicanus ad templum Dei; « et stans, inquit, Pharisæus in medio, dicebat : Deus, gratias ago tibi, quoniam non sum sicut cæteri homines, raptores, injusti, adulteri, vel ut etiam publicanus iste : jejuno his in Sabbato; decimas do omnium quæ possideo ⁵, » et reliqua. Et hæc fortassis vere dixerit, sed secundum Domini sententiam jactantiæ morbo corruptus non descendit justificatus de templo. Talis ergo gloriatio quæ veniebat ex operibus legis, excluditur (1), quia non habet humilitatem crucis Christi; in qua qui gloriatur audi quid dicit : « Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini « mei » Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo ⁶. » Vides Apostolum non gloriantem super justitia sua, neque super castitate, neque super sapientia, neque super cæteris virtutibus vel actibus suis, sed apertissime pronuntiantem et dicentem : « Qui gloriatur, in Domino gloriatur ⁷. » Et sic exclusa est Judaica gloriatio, non per legem operum, sed per legem fidei ⁸ quæ est in Christo Jesu, in cujus cruce gloriatur Apostolus. Quis enim recte vel super castitate sua gloriabitur, cum scriptum legat, quia « si quis aspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo ⁹ ? » Unde et propheta dicit : « Quomodo gloriabitur quis castum se habere cor ¹⁰ ? » Aut quis gloriabitur super sapientia, cum scriptum videat, quia « mundus per sapientiam non cognovit Deum : et ideo placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes ¹¹ ? » Et iterum : « Quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes ¹² ? » Quis autem vel super justitia sua gloriabitur, cum audiat Deum per prophetam dicentem, quia « omnia justitia vestra sicut pannus mulieris menstruata ¹³ ? » Sola igitur justa gloriatio est in fide crucis Christi, quæ excludit **518** omnem illam gloriationem, quæ descendit ex operibus legis. Hæc autem a nobis dicta sunt pro eo quod tanquam interrogantis sermone dixit (2) Apostolus : « Ubi est ergo gloriatio tua ¹⁴ ? » Et ad hæc sibi ipse respondit : « Exclusa est. » Et rursus quasi ipse se (3) interroget ait : « Per quam legem ? Operum ? » Et respondit sibi ipsi : « Non : sed per legem fidei. Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis ¹⁵. » De his jam superius diximus (4). Quod vero etiam in præsentis loco duarum legum facit iterum men-

⁹⁷ Rom. III, 27. ⁹⁸ Luc. VII, 37 seq. ⁹⁹ ibid. 48. ¹ 1 Cor. I, 10. ² Luc. XVIII, 10-14. ³ Galat. VI, 14. ⁴ Prov. XX, 9. ⁵ 1 Cor. I, 21. ⁶ ibid. 27. ⁷ Isa.

¹ ibid. 50. ² Rom. III, 28. ³ Rom. IV, 3. ⁴ 1 Cor. I, 31. ⁵ Rom. III, 27. ⁶ Matth. V, 28. ⁷ Lxiv, 6. ⁸ Rom. III, 27, 28. ⁹ ibid. 29, 30.

(97) Editi, « Aptemus nunc, si videtur, hujus latronis verba causæ Apostoli, » etc.

(98) Editi, « comitemque sibi paradisum, » etc.

(99) Editi, « bona opera, operatorem suum, » et omittunt « tamen, » deinde, « si eis » pro « quod eis. »

(1) Excluditur. Desideratur in libris antea editis.

(2) Alias, « interrogans dixit. »

(3) Ipse se. Hæc verba in editis omittuntur.

(4) Al., « De his superius dixit. »

tionem, et dicit legem operum et legem fidei (5), considera etiam ipse, qui legis, utrum ad legem Moysi et legem naturalem sermo hic debeat inclinari; an ad legem litterarum et legem spiritus: quia lex litterarum occidit, et mortem operatur; lex autem spiritus vitæ liberat a lege peccati et mortis.

10. Unde et convenienter in consequentibus ponit: « An Judæorum Deus tantum? Nonne et gentium? Imo et gentium. Quoniam quidem unus Deus qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ¹⁸. » His quidem qui alium volunt esse Judæorum Deum, et alium gentium, id est alium Legis, et alium Evangeliorum, satis de hoc erit angusta et arcta responsio, apostolo Paulo abundantius satis dante sententiam suam (6) cum non solum unum dicat esse Deum Judæorum et gentium, sed et addat quod idem atque ipse sit qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem. Quod et si circumcisionem per allegoriam suscipere voluerint, ita ut sanctos et spirituales quosque ab eo circumcisionem dicant esse appellatos, statim in consequentibus invenient obicem (7). Si enim circumcisionem sanctos, vel, ut illi nominant, spirituales appellavit, consequens est ut præputium peccatores dixerit, quos illi animales vocant (8). Et quomodo conveniet, ut bonus Deus pariter spirituales animalesque justificet? Illis ergo in his Apostoli sermonibus nodus inextricabilis erit. Secundum nos vero, qui circumcisionem eos qui ex Judæis crediderunt, et præputium nihilominus eos qui ad fidem ex gentibus vocati sunt dicimus, plana erit et facilis expositio. Idem enim ipse Deus ex utroque populo credentes non circumcisionis aut præputii privilegio, sed solius fidei contemplatione justificat. Superest et unius syllabæ differentia, in qua variasse videtur Apostolus. Non nos otiose prætereat quod dicit (9), quia circumcisionem ex fide justificet Deus, et non per fidem ¹⁹; præputium vero per fidem, et non ex fide. Non enim mihi videtur superflua apud eum haberi ista præpositionum commutatio (10), quia invenimus ab eo et in aliis locis, non ut libet, sed observanter hæc posita, et necessario differentiam distinctionis hujus esse servatam, sicut cum de Deo loquens dicit: « Quoniam ex ipso, et per seipsum, et in ipso sunt omnia ¹⁷. » Et iterum alibi dicit: « Sicut enim mulier ex viro, sic et vir per mulierem: omnia autem ex Deo ¹⁸. » Tale est et quod ad Corinthios scribit: « Alii quidem per Spiritum datur sermo

A sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu ¹⁹. » Et non solus Paulus apostolus harum distinctionum observantias tenet, sed et Joannes, qui cum de Verbo Dei dicat quia « omnia per ipsum facta sunt ²⁰, » vitam non per ipsum, sed in ipso factam esse testatur, dicens: « Quod factum est, in ipso vita erat ²¹. » Et quoniam multum est ut ea quæ nunc exempli causa protulimus exponantur, sensum eorum pro captu nostro breviter colligamus. Cum dicitur, « ex ipso, » principale aliquid hujus præpositionis indicio videtur ostendi. Cum vero « per ipsum » dicitur, sequentis causæ, id est ejus quæ post principalem est, intelligentia designatur (11). Ut verbi causa dicamus quod ait, « Ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia ²²: » — « ex ipso, » primæ creationis omnium, et hoc ipsum quod quæ sunt, ex Deo esse cœperunt, significantiam dedit; « per ipsum, » quod ea quæ prius facta fuerant, reguntur et dispensantur per eum a quo subsistendi initium trahunt; « in ipso, » quod hi qui jam correcti et emendati sunt, in ipsius perfectione consistunt. Sic ergo hæc plenissimæ rationis tenere differentias edocentur (12), ut quod subsistimus, « ex Deo » habere dicamur: quod dispensamur et regimur, « per ipsum » fieri designetur: quod vero in summa perfectionis consistimus, « in ipso » esse declaretur. Potest et in præsentī loco talis quædam observari differentia, ut circumcisio quæ velut primo loco et ordine justificatur, ex fide, et non per fidem justificandam memoretur: præputium vero quod secundo loco ad justificationem trahitur, non ex fide, sed **519** per fidem justificandum dicatur. Puto autem quod et in ea differentia, quam supra diximus: « Sicut enim mulier ex viro, ita et vir per mulierem ²³, » plenius ista designentur. Primo etenim loco vir est, ex quo descendere mulier dicitur, et non per virum. Secundo vero in loco per mulierem vir; quia mulier ministrare quodammodo videtur auctori viro, et ideo per mulierem vir dicitur nasci, et non ex muliere. Sed fortassis occurrat aliquis huic de muliere et viro expositioni nostræ, et objiciat illud, quod dixit Apostolus de Christo: « Factum ex muliere, factum sub lege ²⁴; » et non dixit, factum per mulierem. Cui hoc modo respondeandum puto. De omni quidem homine conveniet dici quod per mulierem factus sit, quoniam quidem priusquam per mulierem nasceretur, ex viro accepit exordium; Christus vero, qui non ex semine viri carnis sue

¹⁸ Rom. III, 30. ¹⁷ Rom. XI, 36. ¹⁸ I Cor. XI, 12, XI, 36. ²³ I Cor. XI, 12. ²⁴ Galat. IV, 4.

(5) Editi, « Dei. »

(6) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, « satis de hoc angusta et arcta responsio ab apostolo Paulo præstat: satis ostendit sententiam suam. »

(7) Al., « objicere, » male.

(8) Alias, « quos ille animales vocat. »

(9) Al., « Superest ut unius... non nos [al., nec nos] otiose prætereat quid dicit. »

(10) Al., « præpositionis » nunc « commutatio. »

¹⁹ I Cor. XII, 8. ²⁰ Joan. I, 3. ²¹ ibid. 4. ²² Rom.

Rabanus, « præpositionis » per « commutatio. »

(11) Codex Ebroicensis et Merlinus, « quæ post principale est, intelligentia designatur; » Genebrardus vero, « quæ post principale intelligentia, designat, » rectius alii mss. nostri ut in nostro textu.

(12) Sic potiores mss. nostri et Rabanus. Al., « edocemur. »

sumpsit originem, merito « ex muliere » factus dicitur. Ipsi namque, id est mulieri, et ipsa principalis origo carnis ejus ascribitur, et recte non per mulierem, sed « ex muliere » factus ab Apostolo memoratur. Justificat ergo unus atque idem Deus circumcisionem ex fide, et præputium per fidem²². Quod si (13) requirat aliquis curiosius, ii qui ex fide justificantur, per quem justificentur; et rursus ii qui per fidem justificantur, ex quo justificentur: licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen convenienter dicere possumus, quod qui ex fide justificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem honorum operum consummantur, et qui per fidem justificantur, a bonis operibus exorsus (14) per fidem summam perfectionis accipiunt. Ita utrumque sibi adhærens alterum ex altero consummatur.

11. Et propterea puto Apostolum statim in consequentibus posuisse: « Legem ergo evacuamus per fidem? Absit; sed legem statuimus²³. » Quoniam in superioribus ad fidem cuncta visus est revocare, ipse sibi quod ab alio proponi posset obtendit (15), et dicit: Si per fidem justificatur homo, et non ex operibus legis, et si Deus circumcisionem ex fide justificat, et præputium per fidem, legem ergo Moysi, o Paule, destruis per fidem? Sed ad hoc ipse respondens dicit: « Absit; imo legem statuimus, » hoc est confirmamus. Sed operæ pretium est videre quomodo legem se confirmare pronuntiet, qui in superioribus dixerit, quia non justificetur homo ex operibus legis²⁷. Salvator in Evangeliiis dicit, quia « Moyses de me scripsit²⁸. » Qui ergo non credit Christo, de quo Moyses scripsit in lege, destruit legem; qui autem credit Christo, de quo Moyses scripsit, legem confirmat per fidem, quia credit in Christum. Fidem autem dicimus in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum integram, plenam, perfectam, quæ (16) nihil diversum, nihil discrepans aut extraneum in Trinitate profitetur. Nam Marcion, qui alium dicit Deum legis, alium Patrem Christi, per fidem suam non statuit, neque confirmat, sed destruit legem. Hoc et Ebion facit; hoc et omnes qui in fide catholica aliquid corruptionis interserunt. Ego etiam illud convenienter adjiciam, quod omnis qui credens Christo bene agit, et continet se ab omni macula peccati, hic legem Dei recte vivendo confirmat; qui vero præceps peccatorum vitiis agit, et sine ullo pœnitendi retinaculo assiduitate scelerum maculatur, hic etiam si credere Christo videatur, per fidem suam non statuit, sed destruit

A legem. Sed et illa nequaquam nobis prætereunda videtur objectio, quam proferre quis potest, et dicere quod contraria sibi scribere videatur Apostolus, cum in præsentem quidem loco dicit non destrui legem, sed confirmari (17); in secunda vero ad Corinthios ita scribit: « Quod si ministerium mortis in litteris formatum in lapidibus, factum est in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus quæ destruitur, quomodo non magis ministerium Spiritus erit in gloria²⁹? » Et paulo post: « Si enim quod destruitur, per gloriam est; multo magis quod manet, in gloria est³⁰. » Dicit ergo potest quia gloria vultus Moysi quæ destruitur, et hoc quod dicit: « Si enim quod destruitur, per gloriam est, » contrarium B videri huic sententiæ qua pronuntiat: Non destrui-mus legem per fidem, sed statuimus et confirmamus²¹. Sed vide si possumus (18) hoc modo quod intentatur absolvere. Non est idem quod dixit (19): « Legem destrui-mus, » et, lex destruitur. Paulus ergo in præsentem loco hoc pronuntiat, quod legem ipse non destruat. Nam et si destruitur lex per eam quæ supereminet gloriam, non per Paulum, neque per alium aliquem sanctorum destruitur. Unde et ipse Dominus dicebat: « Non veni solvere legem, sed adimplere³¹. » Nullus ergo sanctorum, nec 520 ipse Dominus destruit legem, sed gloria ejus temporalis et pertransiens a gloria æterna et permanente destruitur et superatur. Unde vide quam C caute et perspicaciter apostolicæ legendæ sint Litteræ. Non dixit: « Neque enim glorificatum est quod gloriosum est³², » et sicut; alioquin falsum videretur (quomodo enim quod gloriosum est non esset glorificatum?), sed addidit: « Propter eam quæ supereminet gloriam; » ut ostenderet non a quocunque destrui gloriam Moysi, id est legis, sed, ut diximus, ex comparatione majoris gloriæ quæ in Christo est, obtegi et obscurari eam gloriam quæ in lege est; et ideo dicit: « Si enim quod destruitur, per gloriam est; multo magis quod manet, in gloria est³³. » Manere quæ Christi sunt dicit, destrui quæ Moysi sunt: sed destrui non per hominem, sed ex comparatione, ut diximus, supervenientis (20) gloriæ; quoniam quidem « lex pædagogus noster fuit in Christo » donec veniret « plenitudo temporum³⁴; » et, sicut dicimus, necessarium esse opus pædagogi, donec parvulus est is qui sub pædago est, destrui autem et non esse necessarium officium pædagogi, cum ad perfectionem venerit is qui sub pædago fuit; ita dicimus destrui

²² Rom. III, 30. ²³ ibid. 31. ²⁷ Rom. III, 20.
²¹ Rom. III, 31. ²⁴ Matth. V, 17. ²⁵ II Cor. III, 10.

²⁸ Joan. V, 45. ²⁹ II Cor. III, 7, 8. ³⁰ ibid. 11.
³¹ ibid. 11. ³² Galat. III, 24.

(13) Quod si, etc. Vide Origenianorum lib. II, quest. 7, num. 11.

(14) Genebrardus, « extorsi, » male.

(15) Idem Genebrardus, « ostendit, » male.

(16) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « Fidere autem dicimus in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, qui integram substantiam, plenam, perfectam, qui, » etc.

(17) Sic mss. At Rabanus, « eum in præsentem quidem non destrui legem, sed confirmare; » editi vero, « cum in præsentem quidem loco dicit, non destruit legem, sed confirmat. »

(18) Editi, « Sed inde possumus, » male.

(19) Alias, « dicit. »

(20) Sic mss. nostri omnes. Alias, « supereminentis, » male.

jam opus legis « ubi advenit plenitudo temporis²⁶, » et filius qui aliquando nihil differebat a servo, hæres factus est paternæ substantiæ. Quod autem hæc ita (21) debeant intelligi quæ destruenda appellat Apostolus, consuetudinem ejus super hoc vocabulo etiam in aliis disce, ubi dicit : « Ex parte scimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, destruentur ea quæ ex parte sunt²⁷. » Et in hoc loco scientia Pauli vel prophetia destrui dicitur absque injuria apostolicæ gratiæ : quo scilicet intelligamus ad comparationem perfectorum vacare et otiosa esse ea quæ imperfecta sunt. Ita ergo et in præsentī sermone Paulus quidem legem non destruit, sed confirmat. Gloria autem Christi cum revelata fuerit, eam gloriā quæ apparuit in Moyse, et ex qua glorificatus fuerat, ipsa comparatione sui qua supereminet, et confutat, et arguit, et ostendit nec gloriā computandam. Tale est et

A quod alibi dicitur : « Illum oportet crescere, me autem minui²⁸; » et quod ipse Paulus dicit : « Cum autem factus sum vir, destruxi quæ erant parvuli²⁹. » Hoc ostendit et similitudo pædagogi, cujus opus destruitur et cessat cum ad perfectam ætatem venerit parvulus. Propterea ergo cautissime dicit Apostolus : « legem ergo destruimus per fidem? Absit³⁰! » et, non dixit : lex ergo destruitur per fidem, sed : « legem ergo destruimus? » Et rursus in sequentibus : « Non; sed legem statuimus. » Nam et si destruitur lex, non per fidem destruitur, sed per supereminentem gloriā. Per fidem autem non solum non destruitur lex, sed statuitur per apostolos et confirmatur : quia Christum quem lex et prophetæ venturum prædixerunt, isti prædicant B jam venisse : et confirmatio utique prophetiæ vel legis est, cum quæ prædicta fuerant, monstrantur impleta.

LIBER QUARTUS.

1. « Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriā, sed non apud Deum. Quid enim Scriptura dicit? Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei vero qui non operatur, credit autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam. Sicut et David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum³¹. » Cum superius³² duas proposuerit leges, quarum unam operum, aliam fidei nominavit, per quam legem fidei excludi gloriationem dicit eorum qui in legis operibus gloriantur; et pronuntiaverit fide 521 justificari hominem sine operibus legis : consequenter nunc ut hæc de Scripturis asserantur, Abrahæ producit exemplum, et dicit quia « Abraham, si ex operibus justificatus est, habet gloriā (22), sed non apud Deum³³. » Quod quidem non sine arte dialectica dissevit. Nam si .is qui ex operibus justificatur, non habet gloriā (23) apud Deum, Abraham autem constat habere gloriā apud Deum, ergo non ex operibus, sed ex fide justificatus est Abraham, ut necessario habeat gloriā apud Deum. Sic enim Scriptura pronuntiat :

Quia « credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam³⁴. » Quod si Deus reputavit illi ad justitiam, sine dubio et gloria ejus apud Deum est. Propterea ergo Apostolus testimonio huic quod assumpsit ex libro Genesis adjungit et sermonem pro- C prium, et dicit quia « ei qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum; ei vero qui non operatur, credit autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam³⁵. » Per omnem itaque hunc locum Apostolus hoc videtur ostendere, quod duæ quædam sint justificationes, quarum unam ex operibus nominal, aliam vero ex fide. Et illam quidem quæ ex operibus est, dicit habere quidem gloriā, sed in semetipsa, et non apud Deum; illam vero quæ ex fide est, habere gloriā apud Deum, utpote apud inspicientem corda hominum, et scientem quis est qui credit in occulto, et quis est qui non credit. Et ideo merito apud solum Deum habet gloriā, D qui affectum fidei ejus pervidet (24) in occultis : qui vero justificationem ex operibus sperat, potest fieri ut opera ejus etiam ab hominibus comprobentur. Falam namque est, et videri oculis potest quidquid opere manifestum est; et si fides in occulto est, opera autem palam sunt, conveniet in hoc assumi illud quod scriptum est : « Quæ occulta sunt Domino Deo tuo, quæ autem manifesta sunt vobis et filiis vestris³⁶. » Sed et illud his aptare

²⁶ Galat. iv, 4. ²⁷ I Cor. xiii, 9, 10. ²⁸ Joan. iii, 30. ²⁹ I Cor. xiii, 11. ³⁰ Rom. iii, 31. ³¹ Rom. iv, 1, 8. ³² Rom. iii, 27, 28. ³³ Rom. iv, 2. ³⁴ Gen. xv, 6. ³⁵ Rom. iv, 4, 5. ³⁶ Deut. xxxi, 29.

(21) « Ita » deest in libris antea editis.

(22) Editi perperam habent « mercedem. »

(23) Editi, « Nam si justificatus non habet glo-

riam, » etc.

(24) Alias, « prævidet. »

conveniet quod scriptum est, quia « justus ex fide mea vivet »⁴⁷. » Competenter igitur dicimus quia hi qui secundum interiorem hominem circumciduntur, et in occulto Judæi sunt, spiritu, non littera, horum laus et gloria non apud homines, sed apud Deum est. Qui vero ex operibus justificantur, quoniam palam sunt et manifesta opera eorum, potest esse gloria eorum vel apud sanctos quosque et justos qui accipiunt a Deo potestatem de humanis operibus visibilibus judicandi, vel etiam apud angelos, cæterasque virtutum cælestium potestates, qui utique glorificare eum cujus opera probaverunt possunt. Occulta vero cordis quoniam solius Dei est noscere, ipse pervidet si in unoquoque fidei habitat aliquis affectus (25) : et ideo qui ex fide justificatur, apud solum Deum habet gloriam qui occultorum notitiam habet (26), et fidei solus inspector est. Igitur et « Abraham si ex operibus, inquit, justificatus est, habet » quidem « gloriam » ex operibus venientem, « sed non » illam quæ « apud » solum (27) « Deum » est ; at certum est Abraham apud solum Deum habere gloriam : consequens ergo est ut non ex operibus, sed ex fide justificatus sit. Non autem putes quod si quis habeat talem fidem ex qua justificatus habeat gloriam apud Deum, possit simul cum ea habere et injustitiam. Nulla enim pars est fidei simul cum infidelitate, nulla justitiæ cum iniquitate communio, sicut nec luci cum tenebris potest esse societas »⁴⁸. Si enim « qui credit quod Jesus est Christus, ex Deo natus est, » et, « qui ex Deo natus est, non peccat, » manifestum est quia qui credit Jesu Christo, non peccat : quod si peccat, certum est quia non credit ei. Indicium igitur veræ fidei est ubi non delinquitur, sicut econtra ubi delinquitur infidelitatis indicium est (28). Propterea ergo et in alio Scripturæ loco »⁴⁹ dicitur de Abraham, quod ex operibus fidei justificatus sit : quia certum est eum qui vere credit, opus fidei, et justitiæ, et totius bonitatis operari, et capacem fieri utriusque gloriæ, tam ejus quæ apud Deum in occulto est, quam etiam ejus quæ palam est, et non solum apud Deum est. His ita pro viribus explanatis, etiam illud prætereundum minime videtur quod patrem nostrum secundum carnem nominavit Abraham »⁵⁰. Gentium etenim pater Abraham secundum fidem, non secundum carnem videtur. Nam ipsius quidem Apostoli potest et secundum carnem dici : ex genere enim Israelitico

etiam secundum carnem patrem nominare (29) potuit Abraham ; cæteræ vero gentes in spiritum eum patrem, non in carne nominabunt : nisi utpote in locis ita angustis ad allegoricæ intelligentiæ latitudinem convertamur, ubi pater secundum carnem accipi potest is qui doctrinæ carnalis, id est legis secundum litteram prima elementa tradiderit, et magister in divina lege primæ institutionis extiterit. Quod autem magistri etiam patres 522 appellentur et apostolus Paulus dicit, quia « in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui »⁵¹. » Sed et tu qui legis, ex divinis Voluminibus ipse tibi testimonia in hoc aspicientia congregato. Additur in consequentibus : « Credidit Abraham Deo, et reputatam est illi ad justitiam »⁵². » Hic sermo ex libro Genesis sumitur, eo ex loco ubi non Abraham, sed Abram dicit ad Dominum (30) : « Quoniam non dedisti mihi semen, hic vernaculus meus hæreditabit me. Et dixit Dominus ad eum : Non erit hæres tuus iste, sed qui exierit de te, hic erit hæres tuus. Et eduxit, inquit, eum (31) foras, et dixit ad eum : Respice ad cælum, et numera stellas, si potueris dinumerare eas. Et ait ad eum : Sic erit semen tuum. Et credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam »⁵³. » Latius loca ipsa exempli gratia (32) de libro Genesis repetivimus, ut quæ justificationis hujus causa fuerit nosceremus. Unde et acrius intendendum est, si ob hoc solum quod dandum sibi credidit filium, et ex eo progeniem ad multitudinem siderum propagandam, dicitur quia reputata est fides ejus ad justitiam : an pro hoc et pro omnibus quæ jam ante crederat. Neque enim putandum quod absque fide fuerit illud, ut exiret de terra sua, et de cognatione patris sui, et veniret in terram quam ei demonstraverat Deus »⁵⁴; vel illud, cum separato a se Lot, dicit ad eum Dominus : « Aspice oculis tuis, et vide ex hoc loco in quo stas, et intueri ad septentrionem, et meridianum, et ad occidentem, atque ad orientem, quia omnem terram hanc quam vides tibi dabo eam, et semini tuo in æternum »⁵⁵. » Sed et illud quis dicat absque fide factum, quod veniens Abraham habitavit apud quercum Mambre in Hebron, et ædificavit ibi altare Domino »⁵⁶ ? Quomodo autem et illud non erat fidei opus, cum Melchisedech benedixit Abraham, et ait : « Benedictus Abraham Deo excelsio qui creavit cælum et terram : et benedictus Deus excelsus, qui tradidit inimicos ejus in manibus ejus »⁵⁷ ? » Ex

⁴⁷ Habac. II, 4; Hebr. x, 58. ⁴⁸ II Cor. vi, 14, 15. ⁴⁹ Jac. II, 21, 22. ⁵⁰ Rom. IV, 1. ⁵¹ I Cor. IV, 15. ⁵² Rom. IV, 3. ⁵³ Gen. xv, 3 seq. ⁵⁴ Gen. XII, 1. ⁵⁵ Gen. XIII, 14, 15. ⁵⁶ ibid. 18. ⁵⁷ Gen. XIV, 19, 20.

(25) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « ipse enim prævidet quis in unoquoque fidei habitat affectus. »

(26) Notitiam habet. Hæc desunt in antea editis.

(27) Solum. In editis desideratur.

(28) Sicut e contra ubi delinquitur infidelitatis indicium est. Sic editi et mss. nostri. Mss. tamen unus pro his verbis habet ; « infidelitatis indicium est ubi peccatur. »

(29) Editi : alii « nominat, » alii « nominare, » omisso « potuit. » Mss. unus habet « solet » pro « potuit. » Alter, « nominavit. »

(30) Editi, « ex libris Genesis sumitur, ex eo loco ubi non Abram, sed Abraham dicit ad Deum, » etc. Male.

(31) Eum. Deest in editis.

(32) Gratia. In antea editis omittitur. Al. « causa. »

quibus omnibus colligitur quod in his singulis fides A
quidem fuerit Abrahæ, sed ex parte; in eo autem
ubi dicitur, quia fides ejus reputata est ad justitiam³³, fides perfecta declaretur. Sicut enim scientiam et prophetiam ex parte dicit esse Apostolus, et rursus dicit esse perfectam in eo cum scribit³⁴:
« Ex parte scimus, et ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, destruentur ea quæ ex parte sunt (33): » ita et fidem possumus intelligere esse aliquando ex parte, et aliquando perfectam. Ut autem quod dicimus aliis adhuc Scripturæ sanctæ testimoniis muniatur, audi in Evangelio ad Dominum dicentes apostolos: « Domine, auge nobis fidem³⁵. » Nonne per hæc evidenter ostendunt habere se quidem fidem, sed talem quæ egeret augmento? Sed et ipse apostolus Paulus cum dicit, « Si habeam omnem fidem, ita ut montes transferam³⁶, » omnem cum dicit, ex partibus totam docet esse compositam. Neque enim omne potest nominari, ubi aut qualitatis aut quantitatis diversitas non (34) est. Videtur ergo etiam in præsentī loco cum multæ fides Abrahæ præcesserint per singula quæque quæ ex parte superius memoravimus, in hoc nunc universa fides ejus esse collecta, et ita ei ad justitiam reputata. Jam sane considerabis, sicut de fide dictum est quia reputata est ei ad justitiam, ita et de aliis virtutibus dici possit quia, verbi gratia, misericordia unicuique reputari potest ad justitiam, aut sapientia, aut scientia, aut mansuetudo, et humilitas, vel certe si omni credenti fides ad justitiam reputetur. Sed cum ad Scripturas redeo, non omnibus credentibus invenio quod fides ad justitiam reputetur. Denique scriptum est de filiis Israel, quia « crediderunt Domino, et famulo ejus Moysi, »³⁷ nec tamen additur quod de Abraham scriptum est, quia reputata est illis ad justitiam. Ob hoc arbitror, quod non illis erat, sicut in Abraham docuimus, ex multis partibus fidei in unum coacervata perfectio, quæ meretur ad justitiam reputari. Quod autem dicit: « Ei vero qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum; credenti autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ad justitiam³⁸: » videtur ostendere quasi in fide quidem gratia sit justificantis, in opere vero justitia retribuentis (35). Sed ego cum considero sermonis eminentiam, qua dicit operanti secundum debitum reddi, vix mihi suadeo quod possit ullum opus esse, quod ex debito remunerationem Dei deposcat, cum etiam hoc ipsum quod agere aliquid possumus, vel cogitare, vel proloqui, ipsius dono

et largitione faciamus. Quod ergo erit debitum illius, cujus erga nos sensus præcessit (36)? Et ideo videndum magis est ne forte quod dixit, « Ei autem qui operatur, merces secundum debitum reputabitur, » sinistri magis operis intelligendum sit debitum. Debita etenim peccata dici in divinis Voluminibus frequenter invenies, ut ipse Dominus in oratione nos docuit³⁹ dicere: « Dimitte nobis⁴⁰ debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: » et iterum cum dicit ipse Dominus⁴¹: « Cuidam patrifamilias erant duo debitores: unus debebat denarios quingentos, et alius quinquaginta: » et hoc de peccatis dici ipse interpretatus est. Ne forte ergo et in hoc loco mercedem operis quæ secundum debitum redditur, ad hunc sensum, quem supra diximus, Apostolus traxerit de his qui ita operantur sicut et Cain operatus est terram: et sicut alibi dicit: « Discedite a me, operarii iniquitatis⁴²: » quibus utique quasi debita pœna pro mercede iniquitatis exsolvitur. Unde idem Apostolus in alio loco⁴³: « Stipendia, inquit, peccati mors; » et non addidit ut similiter diceret: Stipendia autem justitiæ vita æterna, sed ait: « Gratia autem Dei vita æterna⁴⁴: » ut stipendium quod utique debito et mercedi simile est, retributionem pœnæ esse doceret et mortis, vitam vero æternam soli gratiæ consignaret. Secundum hunc sensum et illud quod in Evangelio scribitur, « Qua mensura mensi fueritis, eadem remetietur vobis⁴⁵, » de sinistris operibus accipiendum puto. Neque enim gratiæ suæ mensuram statuit Deus, cum scriptum sit: « Non enim ad mensuram dat Deus spiritum⁴⁶. » Si ergo hæc putantur recte discussa, consequenter utique ea quæ cohærent videbuntur intelligenda, ut operanti quidem opera iniquitatis merces secundum peccati debitum rependatur; credenti vero in eum qui justificat impium, fides ad justitiam reputetur: si quidem bene meminimus superiora, in quibus ostendimus non ei qui ex parte, sed qui ex integro, et qui perfecte credit, fidem posse ad justitiam reputari: quæ fides tanta est, ut justificet etiam eum qui impius fuerit, ut ultra jam non sit impius, sicut ille latro qui pendeat in cruce et blasphemabat, sed sit sicut ille qui confitebatur et dicebat: « Domine Jesu, memento mei cum veneris in regnum tuum⁴⁷. » Post hæc velut ad confirmationem (37) sermonis sui quem dixerat: « Ei autem qui non operatur, credit autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ad justitiam⁴⁸, » assumit testimonium de Psalmis, et dicit: « Sicut et David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam⁴⁹. »

³³ Rom. iv, 5. ³⁴ I Cor. xiii, 9, 10. ³⁵ Luc. xvii, 5. ³⁶ I Cor. xiii, 2. ³⁷ Exod. xiv, 31. ³⁸ Rom. iv, 4, 5. ³⁹ Matth. vi, 12. ⁴⁰ Luc. vii, 41. ⁴¹ Luc. xiii, 27; Matth. vii, 23. ⁴² Rom. vi, 23. ⁴³ ibid. ⁴⁴ Luc. vi, 38; Matth. vii, 2. ⁴⁵ Joan. iii, 34. ⁴⁶ Luc. xxiii, 42. ⁴⁷ Rom. iv, 5.

(33) Ms. unus, « evacuabitur quod ex parte est. »

(34) Non. In editis prætermittitur.

(35) Alias, « tribuentis. »

(36) Sic omnes mss. nostri; editi vero, « cujus gratia nos præcessit. »

(37) Alias, « firmationem. »

tiam sine operibus ⁷³ : Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata : beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum ⁷⁴. » Vides per hos sermones consequenter approbari posse quod reputetur homini justitia sine operibus. Unde mihi videtur hoc intellexisse Apostolus, quia impossibile sit in homine, cui jam per ætatem discernendi de bono et malo adest intellectus, neque injustitiam inesse, neque justitiam. Quod si ita est, sine altero e duobus inveniri anima non potest; et certum est si desiderit (38) a malis, quod jam inveniatur in bonis. In malis autem non est illa anima, cujus « remissæ sunt iniquitates, » et cujus « tecta sunt peccata, » et « cui non imputavit (39) Dominus peccatum ⁷⁵ : » conveniens ergo est ut sit in bonis. Competenter igitur ad remissionem iniquitatum et obtectionem peccatorum, et ad id quod non (40) imputat Dominus peccatum, dicit Apostolus quod homini justitiæ reputetur ⁷⁶, licet nondum opera justitiæ egerit, sed pro eo tantum quod credidit in eum qui justificat impiam. Initium namque justificari a Deo, fides est quæ credit in justificantem. Et hæc fides cum justificata fuerit, tanquam radix imbre suscepto hæret in animæ solo, ut cum per legem Dei excoli cœperit, surgant in ea rami qui fructus operum ferant. Non ergo ex operibus radix justitiæ, sed ex radice justitiæ fructus operum crescit, illa scilicet radice justitiæ, qua Deus accepto fert justitiam sine operibus ⁷⁷. Unde propterea puto et David tricesimo primo (41) psalmo, quem super-

scripsit, « Intellectus David, » dedisse istud initium, admonens per ipsam superscriptionem altiore debere requiri intellectum in his quæ dicitur erat, quia « beati quorum remittuntur iniquitates : » de quibus, prout potuimus, diximus, cum de Psalmis per ordinem dictarem. Sed promovet nos ordinis ipsius differentia, quod primo dixit, « Beati quorum remissæ sunt iniquitates; » secundo, « Quorum tecta sunt peccata : » tertio, « Cui non imputavit (42) Dominus peccatum ⁷⁸. » Et vide si forte potest iste ordo in anima una eademque intelligi : ut quia initium est conversionis animæ mala derelinquere, pro hoc iniquitatum remissionem mereatur accipere : cum autem cœperit bona facere, velut singula quæque quæ præcesserant mala bonis recentibus obtegens, et abundantiore numerum bonorum introducens quam prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur : ubi vero jam ad perfectum venerit, ita ut omnis de ea malitiæ radix penitus amputetur, eo usque ut nullum in ea vestigium possit inveniri

⁷³ Rom. iv, 6. ⁷⁴ Psal. xxxi, 1, 2. ⁷⁵ Rom. iv, 7, 8; Psal. xxxi, 1, 2. ⁷⁶ Rom. iv, 5. ⁷⁷ ibid. 6.

⁷⁸ Psal. xxxi, 1, 2. ⁷⁹ Rom. iv, 9 seq. ⁸⁰ ibid. 3. ⁸¹ ibid. 8. ⁸² Psal. xxxi, 2; Rom. iv, 8.

⁸³ ibid. 6, 7.

(38) Alias, « et cum esse desiderit. »

(39) Alias, « imputabit. »

(40) Alias, « et aliquid quod non. »

(41) *Primo*. Deest in antea editis.

(42) Alias, « imputabit. »

(43) Sic ms. unus. Cæteri vero mss. et editi,

« quod committitur, » omissis vocibus « sine lege. »

(44) Sic mss. Editi vero, « in circumcissione tan-

tum monet. »

A nequitia, ibi jam summa perfectæ beatitudinis promittatur, cum nullum possit Dominus imputare peccatum. Iniquitas sane a peccato hanc habet differentiam, quod iniquitas in his dicitur, quæ contra legem committuntur : unde et Græcus sermo ἀνομία appellat iniquitatem, hoc est, quod sine lege (43) committitur; **524** peccatum vero etiam illud dici potest, si contra quam natura docet, et conscientia arguit, delinquatur.

2. « Beatitudo ergo hæc in circumcissione (44), an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abraham fides ad justitiam. Quomodo ergo reputata est? Cum in circumcissione esset, an cum in præputio (45)? Non in circumcissione, sed in præputio. Et signum accepit circumcissionem, signaculum

B justitiæ fidei, quæ est in præputio : ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur et illis ad justitiam, et sit pater circumcissionis, non his tantum qui sunt in circumcissione, sed et illis qui sectantur vestigia ejus quæ est in præputio fidei patris nostri Abraham ⁷⁹. » Cum dixisset superius, quia « credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam ⁸⁰, » et hujuscemodi fides quid haberet beatitudinis ostendisset ex his quæ in tricesimo primo (46) scripta sunt psalmo, quia ita credenti non reputaret Dominus peccatum ⁸¹, proponit nunc interrogationem, ex cujus responsione doceat (47), et ex ipsa temporum ratione, quod beatitudo justificationis Abraham non in circumcissione, sed adhuc

C in præputio posito data est. Quod si Abraham cum esset adhuc in præputio ex fide justificatus est, potest et omnis qui credit Deo justificari per fidem, etiamsi sit in præputio, et pertinere etiam ad ipsum hæc beatitudo de qua dicitur (48) : « Beatus cui non imputavit Dominus peccatum ⁸². » Ostendit ergo quia non cuilibet Dominus non imputet peccatum, sed ei qui crediderit propter fidem suam peccata non reputet. Sicut enim Abraham reputata est fides ad justitiam, ita et omni credenti cui fides ad justitiam reputatur, peccata utique non imputantur. Neque enim de justis dicit quia reputatur eis fides ad justitiam. Quod si ita putetur (49), quæ videbitur gratia justo reputari? Justitia ad justitiam? Sed utique illi dicit fidem reputatam esse ad justitiam, qui antequam haberet hanc fidem, justitiam non habebat; et iste est utique beatus, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus, et cui non imputatur peccatum, cui etiam remissæ sunt iniquitates, et obtecta si qua antea fuerant peccata ⁸³. Simul autem et edocet nos diligentius intendere

⁷³ Rom. iv, 6. ⁷⁴ Psal. xxxi, 1, 2. ⁷⁵ Rom. iv, 7, 8; Psal. xxxi, 1, 2. ⁷⁶ Rom. iv, 5. ⁷⁷ ibid. 6.

⁷⁸ Psal. xxxi, 1, 2. ⁷⁹ Rom. iv, 9 seq. ⁸⁰ ibid. 3. ⁸¹ ibid. 8. ⁸² Psal. xxxi, 2; Rom. iv, 8.

⁸³ ibid. 6, 7.

tum monet. »

(45) Editi, « in circumcissione, an in præputio? »

(46) Editi, « septimo. »

(47) Alias, « doceatur, » al., « deceatur. »

(48) Sic mss. unus; cæteri vero mss. et editi,

« quæ dicit. »

(49) Alias, « Quod si reputaretur. » Deinde omnes mss., mendose, « Justitiam ad justitiam. »

lectioni, cum tam vigilanter enarrat ea quæ scripta sunt de Abraham, quia « reputata est ei fides ad justitiam. » Vult a nobis considerari etiam quando (50) reputata sit, quo et temporis ratio in his quæ scripta sunt colligatur, utrumne in præputio adhuc esset cum ista dicta sunt, an transisset jam (51) ad circumcisionem; et ait: « Quomodo ergo reputata est fides ejus ad justitiam? Cum esset in circumcisione, an cum esset in præputio⁸⁴? » Si enim fuisset id temporis in circumcisione, videretur utique a fidei hujus gratia exclusum esse præputium. Nunc vero ostendit, quod in præputio adhuc posito reputata est fides ad justitiam, et ideo pronuntiat, quia cum Abraham in præputio positus per fidem justificatus sit, sine dubio princeps et pater merito dicitur omnium credentium per præputium. Quod vero post fidem quæ fuit in præputio accepit circumcisionem, consequenter causam qua circumcisisio ei data fuerit exponit. Ut esset, inquit, signaculum ejus fidei quam habuit in præputio positus, ut per hoc « sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur illis ad justitiam, et sit pater circumcisionis, non his tantum qui sunt ex circumcisione, sed et illis qui sequuntur vestigia ejus quæ est in præputio fidei patris nostri Abraham⁸⁵. » Quod si Abraham cum esset adhuc in præputio, ex fide justificatus est, potest fieri etiam pater (52) eorum qui in circumcisione nascuntur, si tamen ad illam fidem pertineant quæ in præputio positum justificavit. Et quoniam in præputio positum justificavit Abraham, efficitur ergo utriusque generis pater, his qui sunt in præputio per fidem, et his qui sunt in circumcisione per carnem: et post circumcisionem generat primo Isaac, atque ab ipso auspiciatur oğdoadis initium, id est, octavi diei in ipso consecrantur prima mysteria, et exinde incipit posteritas Abraham duplici currere sacramento. Sicut enim fides natura sui aliud esse intelligitur, et aliud justitia quæ ei per fidem reputata est; ita et alia ejus esse in præputio, alia in circumcisione posteritas. Nam eos qui incircumcisi sunt, ipsos esse lapides puto, de quibus posse dicitur Deus suscitare filios Abraham⁸⁶, in quibus et illud completur quod scriptum est: Quia « benedicentur in te omnes tribus terræ⁸⁷. » Sed repetamus adhuc quod dicit⁸⁸: « Et signum accepit circumcisionem, » signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio (53) ac profundam in his Pauli sapientiam contemplanur. Fortassis enim aliquibus eundem sermonem secundo dicere

⁸⁴ Rom. iv, 10. ⁸⁵ ibid. 12. ⁸⁶ Matth. iii, 9. 39, 40. ⁸⁷ Luc. ii, 34. ⁸⁸ Rom. iv, 11. ⁸⁹ Rom. xi, 25, 26. ⁹⁰ Rom. iv, 12.

(50) Alias, « cum tam vigilanter ea quæ scripta sunt de Abraham... commendans vult a nobis considerari etiam quomodo, » etc. Al. deest et « enarrat, et commendans. »

(51) Sic mss. nostri; edit. vero, « utrumne in præputio Abraham ista dicta sunt, an cum transiret jam, » etc.

(52) Sic ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, « ut per hoc pater fieret etiam eorum qui in circumcisione nascuntur: si tamen ad illam

A videatur, id est, « signum, » et « signaculum (54). » Sed mihi uterque sermo multam inter se videtur 525 habere differentiam. Signum namque dicitur, cum per hoc quod videtur aliud aliquid indicatur: sicut cum, verbi gratia, dicit Dominus in Evangelio: « Generatio hæc signum querit: et signum non dabitur ei, nisi signum Jonas prophete. Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, ita et Filium hominis oportet esse in corde terræ (55) tribus diebus et tribus noctibus⁸⁹. » Hoc est ergo signum ubi Jonas videbatur, et Christus intelligebatur. Similiter et de ipso Domino in Evangelio dicitur: « Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum cui contradicetur⁹⁰. » Contradicebatur enim B signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, et aliud intelligebatur. Caro cernebatur, et Deus credebatur. Sic ergo accepit et Abraham signum: et quod esset signum in consequentibus dicit: « Circumcisionem, » inquit: quæ circumcisisio esset « signaculum justitiæ fidei⁹¹, » quam habuit antequam circumcideretur. Bene ergo circumcisionem signum appellavit in Abraham, quia et ipsa aliud videbatur, et aliud intelligebatur; et ostendit quia jam tunc carnalis illa circumcisisio signum erat spiritualis circumcisionis, quæ non in carne suscipitur, sed in cordè. Quod vero dicit C « signaculum, » ita intelligendum puto. Signaculum dicitur cum alicui rei servandæ pro tempore custodia imponitur, quod nemo alius nisi ipse qui impressit debeat resignare. Per istud ergo signaculum, ut exponit Apostolus, justitia fidei (56) quam in præputio positus Abraham accipere meruit indicatur, et pater esse multarum gentium: quod tunc credimus resignandum cum plenitudo gentium introierit, et omnis Israel salvabitur⁹². Tunc enim fiet quod dicit Apostolus⁹³, non solum gentium, sed etiam circumcisionis per fidem pater Abraham. Et adhuc apertius de signo et signaculo disseramus. Cum signum sit, ut diximus, ubi indicatur ali quid per hoc quod videtur, signaculum vero ubi concluditur pro tempore aliquid et non patet, potest etiam ita intelligi, quod mysteria quæ in leg et patriarchis adumbrabantur, hujusmodi erant quæ et signis indicanda essent, et signaculis observanda. Quod ergo signis indicanda erant in (56) his qui credebant ex gentibus, signum cepisse dicitur Abraham: quod vero his qui in circumcisione non erant credituri, observanda erant et obtegenda

⁸⁹ Gen. xii, 3. ⁹⁰ Rom. iv, 11. ⁹¹ Matth. xii, 39, 40. ⁹² Rom. ix, 25, 26. ⁹³ Rom. ix, 12.

fidem pertineant quæ in præputio justificavit Abraham. Efficitur ergo utriusque generis pater, » etc.

(53) Alias, « circumcisionis. »

(54) Editi, « id est signaculum, » omisiss his et his, « signum, » etc.

(55) Alias, « ita erit Filius hominis in corde terræ, » etc.

(56) Alias, « justitiæ fidei, » etc.

(56) In. Deest in editis.

signaculum dicitur accepisse. Quod signaculum illo utique in tempore resignabitur, cum in novissimis diebus postquam plenitudo, ut diximus, gentium introierit, omnis Israel salvus fiet. Idcirco denique ante Abraham justificatur (57) in fide dum adhuc esset incircumcisus, et postea circumciditur, ut ostenderetur primo pater futurus multarum gentium, et postea eorum qui ex circumcisione credituri sunt. Neque enim hi qui secundum carnem nascuntur ex Abraham, filii Abraham dicendi sunt, nisi fidem et opera habeant Abraham. Inde denique et Dominus in Evangelio dicit ad Judæos, qui se jactabant filios esse Abraham: « Si filii Abraham essetis, opera utique Abraham faceretis ⁵⁷. » Vis autem et ex veteri Scriptura perdoceri quod filius quis dicitur non tantum ejus de cujus carnali semine descendit, sed et ejus cujus actus imitatur et opera? Audi Daniel quid dicat ad unum ex illis senioribus quos arguit adulterii: « Semen, inquit, Chanaan, et non Juda, species seduxit te, et concupiscentia evertit cor tuum ⁵⁸. » Vides eum qui carnaliter de genere Juda descenderat, negari filium esse Juda, sed Chanaan, ejus scilicet cujus actus et opera sequebatur. Ita ergo et hi qui de Abraham semine secundum carnem genus ducunt, non dicuntur filii Abraham, si ejus non habent fidem. Sic denique et propheta dicit ad eos: « Pater tuus Amorrhæus, et mater tua Cethæa ⁵⁹, » quibus utique non eos necessitudo generis, sed morum similitudo jungebat. « Ut esset ergo, inquit, pater omnium credentium per præputium, ut reputetur illis ad justitiam, et sit pater circumcisionis, non his tantum qui sunt ex circumcisione, sed et illis qui sequuntur vestigia ejus quæ est in præputio fidei patris nostri Abraham ⁶⁰. » In quo evidenter ex utroque populo, sicut superius diximus, pronuntiat non carnis originem, sed notabilitatem fidei requirendam. De circumcisionis autem sacramento latius jam in superioribus diximus, sed et in aliis pluribus locis quæ pro re et pro tempore occurrere visa sunt exposuimus. Sed diligentem lectorem, quem iota unum aut unus apex de lege non præterit ⁶¹, ne illud quidem latere debet, quia hoc quod Apostolus dixit, « Reputata est Abraham fides ejus ad justitiam ⁶², » illo tempore cum de eo scriptum est quod crediderit Deo, et reputatum sit ei ad justitiam ⁶³, nondum Abraham vocabatur, sed Abram erat nomen ejus. Adhuc enim incircumcisus manebat, ut interpretatur Apostolus ⁶⁴. De quo aliquibus forte videbitur error in exemplaribus haberi, quod facile Abraham pro Abram scribi potuerit. Sed quia hæc

A existimatio potius incerta est quam firma approbatio, nos compendiosius respondeamus quod observans Apostolus sententiam Dei qui dixit, « Jam non Abram, sed Abraham erit nomen tuum ⁶⁵, » appellavit nunc eum non **526** ut in loco Genesis scriptum est, sed ut de eo pronuntiaverit Deus. Quæ enim divinitus sancuntur, observari in posterum convenit. Hæc, prout potuimus, in locis tam arduis et tam difficilibus prolata (58), si quis forte animi nostri studium consideret, amplecti poterit. Si vero infirmitatem sensus nostri notare velit, veniam petimus, et ei qui melius de his disserere vel explanare potuerit, libenter cedimus. Nos vero ad ea quæ sequuntur segni licet gressu convertimus pedem.

B 3. « Non enim per legem promissio Abraham, aut semini ejus, ut hæres esset mundi: sed per justitiam fidei ⁶⁶. » Hoc in loco mihi videtur de lege Moysi Apostolus disputare, et asserere quod promissio quæ facta est ad Abraham ut hæreditatem mundi, id est terræ totius acciperet ipse vel semen ejus, non ex Moysi lege constaret. Ante enim quam Moyses legislator existeret, visus est, inquit, Dominus Abraham, et dixit ad eum (59): « Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam ostendero tibi: et faciam te in gentem magnam, et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus: et benedicam benedicentes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁶⁷. »

C Quod ergo dicit, « Benedicentur in te omnes tribus terræ, » hoc est hæredem factum esse totius mundi. Quæ utique promissio ad Abraham antea facta est, quam per Moysen de legis observantia mandaretur. Sic ergo non est ex lege promissio Abraham, neque semini ejus, ut hæres sit mundi, sed per justitiam fidei. Quæ est ista justitia fidei? De qua (60) in superioribus scribitur (61), ut sæpe jam diximus, quia « credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam ⁶². » Nec immerito: legis enim observantia pœnam tantummodo effugit; fidei vero meritum (62) spem repromissionis expectat: et præceptum servis ponitur, fides quæritur ab amicis. Sed et si secundum ea quæ in superioribus disseruimus, de lege naturali Paulus hæc dicere intelligatur, non erit contrarium rationibus superius redditis. Quamvis enim lex naturæ de bono et malo testimonium reddat secundum judicium conscientiæ, tamen legi fidei non potest exæquari, quia Deo (63) credidit Abraham, et justificari meruit atque amicus Dei appellari ⁶⁴.

⁵⁷ Joan. viii, 59. ⁵⁸ Dan. xiii, 56. ⁵⁹ Ezech. xvi, 3. ⁶⁰ Rom. iv, 11, 12. ⁶¹ Matth. v, 18. ⁶² Rom. v, 9. ⁶³ Gen. xv, 6. ⁶⁴ Rom. iv, 10 seq. ⁶⁵ Gen. xvii, 5. ⁶⁶ Rom. iv, 15. ⁶⁷ Gen. xii, 1, seq. ⁶⁸ Rom. iv, 3; Gen. xv, 6. ⁶⁹ Jac. ii, 23.

(57) Alias, « justificatus. »

(58) Alias, « probare. »

(59) Ms. unus, « videns, inquit, Dominus Abraham, dixit ad eum, » etc.

(60) Editi: « Et est ista justitia fidei, de qua, »

etc.

(61) Alias, « dixit. »

(62) Alias, « meritum. »

(63) Alias, « æquari, quia Deo, » etc.

4. « Si enim qui ex lege, hi (64) hæredes sunt, A
 exinanita est fides, et evacuata (65) est promissio. Lex enim iram operatur. Ubi autem non est lex, nec prævaricatio ». Si, inquit, non ex lege promissio data est Abrahamæ ut hæres esset mundi, sed per fidem quæ ei ad justitiam reputata est, consequens sine dubio erit, ut et omnes qui sperant sibi a Deo justitiam reputandam, non per legem, sed per fidem sperent. Et ut hoc evidentius ostenderet, addidit : Si, inquit, hi qui ex lege sunt, ipsi hæredes erunt repromissionis illius quam per fidem meruit Abraham, evacuabitur illud quod ex fide justificatus est Abraham : cum utique si ex lege futura esset hæreditas, oportuerit et Abraham legem prius implere, et ita hæreditatem justitiæ promereri. Et ut ostendat nullo modo hoc ita fieri potuisse, dicit quod lex iram operatur. Ubi autem ira est, hæreditas non est ; et addidit : « Ubi autem non est lex, nec prævaricatio. » Sed repetamus paululum (66), et videamus de qua lege ista dicantur. In superioribus quidem ubi dicit, « Si enim qui ex lege, hi hæredes sunt, exinanita est fides, et evacuata est promissio, » potest et ad Moysi legem, et ad naturalem referri. Certum est enim quod si ex lege Moysi præstatur hæreditas, evacuatur (67) illud quod scribitur, Abraham fidei credulitate meruisse (68) : et rursum si ad naturalem legem convertatur intelligentia, hæc dici possunt (69) : Si sufficere potuisset lex naturalis ad fidem, superfluum videretur quod dictum est ad Abraham : « Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam ostendero tibi ». Ut quid enim exiret de terra sua, et de domo sua, si ei lex sufficeret naturalis, quam utique et in terra sua positus habere et custodire potuisset ? Sed nunc velut illa minus sufficiente jubetur legem fidei sequi, sine qua (70) nec hæres esse mundi ipse vel semen suum, nec amicus Dei poterat appellari : sic ergo potest ab utraque lege subtractum ad solam fidei legem respicere quod dicit : « Si enim qui ex lege, hi hæredes sunt, exinanita est fides, et evacuata est promissio. » Jam vero in hoc loco ubi dicit, « Lex enim iram operatur, » diligentius intuendum est ad quam legem respicere videatur hic sermo ; sed et ille qui sequitur, « Ubi enim non est lex, nec prævaricatio. » Sed priusquam a nobis plenior explanatio requiratur, ad illa breviter respondeamus, quæ de hoc loco hæretici nobis solent obtendere. Aiunt enim : « Ecce quomodo Apostolus dicit quia lex Moysi iram operatur, ubi vero lex illa non fuerit, ibi nec prævarica-

tio 527 erit. » Requiramus ergo ab eis : Si ubi lex est, et prævaricatio erit transgressæ legis ; ergo et ubi fides est, transgressæ fidei prævaricatio erit. Si enim prævaricator efficitur qui declinat a lege, sine dubio et ille prævaricator (71) est qui declinat a fide : et si prævaricationi illi quæ in lege est lex ipsa in causa est, etiam prævaricationi huic quæ in fide est fides in causa esse creditur. Si vero (72) absurdum est dicere quia fides in causa est ut quis prævaricetur a fide, et si non accessisset ad fidem, prævaricator fidei non fuisset ; ita absurdum erit prævaricationem legis ex eo accipere quod susceperit quis observantiam legis. Sed et illud addamus (73). Quid dicent nobis de his qui ante legem Moysi in prævaricatione facti sunt ? Si enim nullus ante Moysen prævaricator exstitit, nemo condemnatus est, nemo punitus. Quid dicent de Sodomitis ? quid de his qui in diluvio condemnati sunt ? quid de Cain ? quid de ipso Adam ? quid de Eva respondebunt, de qua Apostolus dicit : « Mulier autem seducta in prævaricatione facta est » ? Si sine lege Moysi non est prævaricatio, unde Adam, unde Eva prævaricatores ab Apostolo nominantur ? Verum, ut etiam in superioribus sæpe jam diximus, diversas in hac Epistola leges Apostolus introducit, et nunc de lege Moysi loquitur, nunc legem fidei nominat, sicut cum dicit : « Ubi est ergo gloriatio tua ? Exclusa est. Per quam legem ? Operum ? Non ; sed per legem fidei ». Inducit præterea et alias leges, de quibus dicit : « Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem : video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati » ; et ita de una ad alteram legem transit, ut nisi sensus vigilans et intentus sit, deprehendere eum et sequi vix possit. Videndum est ergo ne forte illa lex quæ est in membris nostris (74), et captivos nos ducit in lege peccati, ipsa sit lex quam Apostolus iram dicit operari. Operatur enim sine dubio iram ei, quem captivum duxerit in lege peccati. Ubi autem lex ista non fuerit, certum est quod ibi nec prævaricatio erit. Qui vero sub ista lege fuerint, consequenter nec hæredes erunt. Quod et si de lege Moysi commemorari quis velit, et dicere quia iram operatur, pro eo fortassis solo hoc poterit affirmare quod peccantem in se (75) aut lapidari continuo, aut cremari ignibus jubet, vel si quod aliud peccantibus decernitur in lege supplicium : ut poena ipsa quæ peccanti infertur ex lege, ira nunc ab Apostolo no-

⁸ Rom. iv, 14, 15. ⁹ Gen. xii, 1. ¹⁰ I Tim. ii, 14. ¹¹ Rom. iii, 27. ¹² Rom. vii, 22, 23.

(64) *Hi*. Deest in antea editis.

(65) *Et evacuata*. Al. « et abolita. »

(66) Alias, « Sed repetamus Paulum. »

(67) Editi : « ut evacuetur. »

(68) Ms. unus : « per fidei credulitatem meruisset ; » al. deest « per. »

(69) Editi : « intelligentia hæc, dici potest. »

(70) *Sine qua*. Editi, « quasi, » male.

(71) Editi, « qui declinat a fide, et si prævaricationi, » etc. Multa itaque ommissa erant quæ ex mss. codicibus restituuntur.

(72) Alias, « Sicut vero. »

(73) Alias, « Et illud addimus ; » al., « addimus. »

(74) Alias, « meis. »

(75) Alias, « peccantem se. »

minata videatur. Similiter et de prævaricatione, ut non omnem prævaricationem generaliter in hoc loco adstruat appellatam, sed ejus qui in lege positus deliquerit : ut gravius delictum videatur ejus qui per legem prohibitus peccat (76), quam ejus qui nulla fuerit lege commonitus. Sed et illud videndum est, quia non dixit Apostolus quod ubi lex fuerit, ibi et prævaricatio, sed ait : « Ubi autem non est lex, nec prævaricatio⁷⁶. » In quo ostendit quod prævaricatio quidem esse omnino non possit, nisi lex fuerit; non tamen si lex sit, omni genere etiam prævaricatio erit. Potest enim fieri ut sit lex, et prævaricatio non sit : non potest tamen fieri ut prævaricatio sit, ubi lex non est. Nam et si Moysi legem ponamus, non continuo (77) omnes qui sub Moysi lege vixerunt, in prævaricatione facti sunt : alioquin simul et prophetas, et omnes justos videmur involvere : nisi forte dicat aliquis justos omnes et prophetas non tam sub lege, quam sub fide vixisse; peccatores vero et injustos legis vinculis fuisse constrictos, sicut et Apostolus dicit⁷⁷ : « Quia justo lex non est posita, sed injustis et non subditis, impiis et peccatoribus, scelestis et profanis, patricidis et matricidis, homicidis, fornicatoribus, masculorum concubitoribus, plagiatoribus, mendacibus, perjuris, et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur. » Quod si talibus lex posita est, non tibi multo meliores illi videbuntur de quibus dicitur : « Cum enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hujusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente eis conscientia⁷⁸. » Et statuamus ante oculos, si videtur, duos aliquos, verbi gratia, qui cum masculis non concubuerunt concubitu muliebri (78); unum ex his præcepto legis prohibitum, ejus si metum non habuisset, fortasse fecisset : et alium qui propriæ mentis judicio hujusmodi contagionem ne cogitationes quidem suas adire permiserit : nonne multo illum præferas qui nulla legis interminatione deterritus, immunem se a flagitii contaminatione servavit? Similiter etiam de cæteris peccatis si habeatur examen. Et ideo sive Moysi lex intelligatur, sive etiam ea quæ in nostris membris est, et iram operatur, non possunt qui ex ipsa sunt, hæredes esse, sed illi qui sunt ex lege fidei : **528** fidei autem illius ex qua justificatus est Abraham. Sed fortasse requirat aliquis quomodo non et qui sub lege Moysi est, sub lege fidei esse videatur, cum scriptum sit in Exodo : « Credidit autem po-

ulus Deo, et Moysi famulo ejus⁷⁸; » et iterum Dominus in Evangelio dicat : « Si crederetis Moysi, crederetis utique et mihi : de me enim ille scripsit⁷⁹. » Videbitur enim sicut de se dixit, quia « qui credit in me, credit et in eum qui misit me⁸⁰, » ita et de Moyse dicere, quod « si crederetis Moysi, crederetis utique et mihi. » Ad quod respondebimus, quia illud quod dictum est in deserto, « Credidit populus Deo, et Moysi famulo ejus, » narratio est, qua ostenditur quod per ministerium Moysi quo signa et mirabilia ministravit, populus credidit Deo : in hoc verbo ubi dicit, « Si crederetis Moysi, crederetis utique et mihi, » arguit infidelitatem eorum qui dum sibi non credunt, ostendunt se nec Moysi litteris credere in quibus de adventu Christi prophetali sermone comprehensum est : ubi vero dicit, « Qui credit in me, credit in eum qui misit me, » spem credentium elevat usque ad Deum Patrem, ut sicut quis cum videt (79) Filium, vidisse se sciat et Patrem⁸¹, ita cum credit Filio, credidisse se (80) sciat et Patri.

5. « Ideo ex fide, ut secundam gratiam firma sit promissio omni semini, non ei (81) quod ex lege est tantum, sed et ei (82) quod ex fide est Abraham, qui est pater omnium nostrum (sicut scriptum est : Quia patrem multarum gentium posui te) ante eum cui credidit (83) Deum, qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt⁸². » In superioribus distinctionem dedit mercedis et gratiæ, dicens mercedem rem debiti esse; gratiam autem nullius esse debiti, sed benevolentiam beneficium. Et in præsentem ergo loco ostendere volens Deum hæreditatem promissionum non ex debito, sed per gratiam dare, dicit quia hæreditas a Deo his qui credunt, non ex mercedis debito, sed fidei munere concedatur. Sicut enim (ut exempli causa dixerim) hoc quod subsistimus non potest intelligi quasi (84) ex operis nostri mercede subsistamus, sed evidenter Dei munus est quod sumus, et gratia Conditoris, qui esse nos voluit : ita et si hæreditatem promissionum Dei capiamus, divinæ gratiæ est, non alicujus debiti aut operis merces. Quod si forte videatur hoc ipsum quod dicitur ex fide, non esse gratis, quippe si offerenda sit fides prius ab homine, et ita a Deo gratia promerenda : audi quomodo in aliis etiam de hoc idem Apostolus docet. Etenim ubi enumerat dona Spiritus⁸³, quæ dicit secundum mensuram fidei credentibus dari, ibi inter cætera etiam donum fidei asserit per Spiritum sanctum tribui. Post multa namque ita etiam de

⁷⁶ Rom. iv, 15. ⁷⁷ I Tim. i, 9, 10. ⁷⁸ Rom. ii, 14, 15. ⁷⁹ Exod. xiv, 31. ⁸⁰ Joan. v, 46. ⁸¹ Joan. xii, 44. ⁸² Joan. xiv, 9. ⁸³ Rom. iv, 16, 17. ⁸⁴ I Cor. xii, 8.

(76) Editi, « prohibetur et peccat. »

(77) Sic omnes mss., Rabanus et Salodanus. Cæteri vero editi, « Non etsi Moysi legem ponamus, continuo, » etc.

(78) Ita Rabanus; editi vero et mss. quidam, « non petierint concubitum muliebrem. » Cæteri mss. nostri, « non concupiverunt » [al., « non concupierint] concubitum muliebrem. »

(79) Alias, « qui videt. »

(80) Se. Deest in antea editis.

(81) Alias, « qui. »

(82) Alias, « qui. »

(83) Alias, « ante Deum cui credidisti; » al., « credidit. »

(84) Editi et mss. plures, « quia ». Rectius mss. unus, « quasi. »

hoc dicit : « Alii fides in eodem Spiritu ²² : » ut ostendat quia etiam fides per gratiam datur. Sed et alibi idem Apostolus docet dicens : « Quia a Deo vobis datum est non solum ut credatis in Christum, sed etiam ut patiamini pro illo ²³. » Invenis hoc et in Evangeliiis designari, ubi apostoli intelligentes quod ea quæ ex homine est fides, non potest esse perfecta, nisi addita fuerit etiam ea quæ ex Deo est, dicunt ad Salvatorem : « Auge nobis fidem ²⁴. » Ex quibus omnibus apertissime comprobatur quod hic dicit Apostolus : « Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio ²⁵ : » quia etiam fides ipsa qua credere videmur Deo, dono in nobis gratiæ confirmatur. Hæc autem est gratia quam invenire sicut thesaurum magnum meretur si quis beatus est ²⁶. Hanc invenit Noe; et ideo scriptum est de eo : « Noe autem invenit gratiam in conspectu Domini Dei ²⁷. » Hanc invenerat gratiam et Moyses; et ideo dicebat ad Deum : « Si inveni gratiam in conspectu tuo ²⁸. » Invenimus tamen aliquos sanctorum, non solum in conspectu Domini Dei invenisse gratiam, sed etiam in conspectu hominum. Denique de beato Joseph scriptum est : « Et invenit Joseph gratiam in conspectu domini sui ²⁹. » Sed ista gratia quæ in conspectu hominum invenitur, Deo largiente conceditur. Sic enim scriptum est de eodem Joseph : « Et erat Dominus cum Joseph, et infudit super eum misericordiam, et dedit illi gratiam in conspectu principis carceris ³⁰. » Amplius adhuc aliquid de hujusmodi gratia in divinis litteris memoratur de beata Esther. Sic enim ait : Quia « erat Esther inveniens gratiam apud omnes qui videbant eam ³¹. » Paulo post dicit Scriptura : « Invenit gratiam Esther super omnes cæteras virgines, et imposuit ei rex diadema muliebre ³². » Hæc autem non importune, arbitror, de Scripturis sanctis requisivimus ad confirmationem apostolici dicti, in quo de fide et gratia disputat. Ait ergo : « Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio ³³. » Sed et hoc notandum est quod ait, « Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio, » quasi ostendere volens quod si ex lege esset, et non ex gratia promissio, firma non esset; nunc autem idcirco firma sit, quia non ex lege, sed per gratiam. In quo ego puto quod tale aliquid intelligi velit, quia quæ ex lege sunt, extra nos sunt : quæ autem per gratiam, intra nos habentur. Verbi causa, **529** quæ in lege scripta sunt, calamo et atramento in membranis vel chartulis scripta sunt; quæ autem ex gratia descendunt, per Spiritum Dei in

A corde nostro descripta sunt, sicut idem ipse Apostolus minister hujus gratiæ in aliis designat, et dicit : « Epistola nostra vos estis, inscripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus ³⁴. » deo, ut mihi videtur, firmitera dicit ea quæ per gratiam quam ea quæ ex lege sunt, quia illa extra nos sunt, et hæc intra nos : et illa in fragili materia consistunt, ita ut facile possint exolescere : hæc vero Dei Spiritu inscripta, et in animæ penetralibus impressa, firmitatem perpetuitatis obtineant. Talibus ergo litteris promissionis inscribitur anima quæ fidem suam Deo velut ceras obtulerit præparatas (85), ut in his Dei gratia dignanter possit inscribi : et ideo hujusmodi fides reputatur ad justitiam, quæ capax gratiæ cœlestis exstiterit. Hoc autem contingit semini Abraham, non ei tantum quod ex lege est (86), sed et ei quod ex fide est. Multo enim Abraham nobilior ex fide est, quam ex carne successio, quia non ex carne, sed ex fide justificatus esse memoratur. Si enim non ex fide, sed ex semine danda successio est, conveniens erit et Ismaelis posteritatem, et eos qui ex Cethura descendunt, ad promissionum sacramenta perducere. Quod utique non recipitur, sed sola legis ac fidei posteritas introducit. Verum non nos prætereat Apostoli in hoc loco notabunda quedam et ambigue prolata locutio. Quod enim dixit, « Ut firma sit promissio omni semini, non ei quod ex lege est tantum, sed et ei quod ex fide est ³⁵, » si ita intelligatur quasi aliud ex lege semen, et aliud ex fide dixerit, ut tanquam ab utroque semine promissio hæreditatis (87) debeat expectari, invenitur contraria dicere his quæ superius scripsit, cum ait ³⁶ : « Non enim hi qui ex lege, hæredes sunt (88); » item alibi ³⁷ : « Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis; » et rursum ³⁸ : « Si enim hi qui ex lege, hæredes sunt, evanescit est fides. » Etenim si ex fide justificatur homo sine operibus legis, et hæredes non sunt (89) hi qui ex lege sunt, quomodo non contrarium videbitur quod in hoc loco dicit, firmam esse promissionem per gratiam, non ei tantum semini quod ex lege est, sed et ei quod ex fide est? Et cum in superioribus eos qui ex lege sunt repulisse videatur, hic eos quomodo exæquat his quos ex fide sperare gratiam dicit? Sed mihi videtur quod dicit, « Omni semini, non ei quod ex lege est tantum, sed et ei quod ex fide est ³⁹, » legem hic, sicut sæpe jam diximus, indicare naturalem, et hoc asserere, quod non his qui ex lege naturali solum veniunt, firma sit promissio, sed et his qui ex fide legi addiderint naturali

²² I Cor. xii, 9. ²³ Philip. i, 29. ²⁴ Luc. xvii, 5. ²⁵ Rom. iv, 16. ²⁶ Prov. iii, 13-15. ²⁷ Gen. vi, 8. ²⁸ Exod. xxxiii, 13. ²⁹ Gen. xxxix, 4. ³⁰ ibid. 21. ³¹ Esther ii, 15. ³² ibid. 17. ³³ Rom. iv, 16. ³⁴ II Cor. iii, 3. ³⁵ Rom. iv, 16. ³⁶ ibid. 14. ³⁷ Rom. ii, 28. ³⁸ Rom. iv, 14. ³⁹ Rom. iv, 16.

(85) Al., « ceris obtulerit præparatis. »

(86) Mss. plures, « non ei tantum qui ex lege est, sed ei qui ex fide est. »

(87) Hæreditatis. Deest in editis.

(88) Non enim hi qui ex lege, hæredes sunt. Sic

omnes mss. nostri et editi; attamen legendum videtur, « Non enim per legem promissio Abraham, aut semini ejus, ut hæres esset mundi; sed per justitiam fidei. »

(89) Editi, « non fuerint, » male.

eam fidem quam habuit Abraham pater noster : A ut non duos populos, unum ex fide, et alium ex lege indicare videatur, sed unum atque eundem, qui non solum ex lege naturali qua omnes homines utuntur, sed ex fide cujus Abraham auctor exstitit, placeat Deo : quo scilicet ostendat, quod si quis habeat integra omnia quæ lex edocet naturalis, et in nullo eum peccati conscientia reprehendat, non tamen habeat etiam fidei gratiam, non posse eum justificari. Fides enim est, quæ ad justitiam reputatur. Et hoc modo habita distinctio reddit intelligentiam planiorem : atque ea quæ contraria putantur, consona esse et sibi invicem concordantia deprehenduntur. De diversitate autem legum, quod in hac præcipue Epistola sæpe Apostolus etiam latenter et subito ab alia ad aliam legem sermonis ordinem mutat, B frequenter ostendimus, et eadem iterare superfluum est. Bene autem de Abraham non dixit : Pater omnium ; sed ait : « Pater omnium nostrum ⁴⁶ ; » id est, non qui ex lege descendimus, sed qui ex fide a lege succedimus (90). Et quia omnium qui hujusmodi sunt pater est, merito promissionis divinæ sententiam in consequentibus posuit dicens : « Sicut scriptum est : Quia patrem multarum gentium posuisti, ante eum qui credidit Deum ⁴⁷. » Si ergo pater futurus esse promittitur multarum gentium, non immerito pater et eorum qui ex gentibus, et eorum qui ex circumcissione veniunt, nominatur. Et recte addidit ex sua interpretatione Apostolus : « Ante eum qui credidit Deum : » hoc est, pater positus est multarum gentium ante ipsum Deum cui credit, C cujus promissiones, et a quo signaculum fidei in circumcissione suscepit. Quomodo ergo circumcisio patrem sibi proprie defendit Abraham (91), cum ille ipse Deus, qui ei circumcissionem dedit, multarum eum gentium posuerit patrem ? Quod si aliquis hoc ad Ismaelis posteritatem voluerit vel Cethuræ convertere, occurrit ei quod scriptum est ⁴⁸ : Quia « benedicentur in te omnes tribus terræ. » Hoc etiam in Evangelio Joannes dicebat (92) : « Quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham ⁴⁹. » Addidit autem in subsequentibus ⁵⁰ : « Qui vivificat 530 mortuos, et vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt. » Mortuos hic secundum animæ peccatum intelligimus, quoniam « anima, inquit, quæ peccat, morietur ⁵¹. » Sicut enim in morte corporali pereunt sensus, ut ne quis ultra per corpus, neque auditum, neque odorem, aut gustum recipiat (93), vel tactum : ita et qui spiritalis sensus in anima perdidit, ut non videat Deum, neque audiat ver-

bum Dei, neque suavem odorem capiat Christi, neque gustet bonum Dei verbum ⁵², neque manus ejus pertractent de verbo vitæ ⁵³, hujusmodi homines merito mortui appellantur. Tales invenit nos adventus Christi, sed vivificavit per gratiam suam, sicut et alibi dicit idem Apostolus : « Et nos cum mortui essemus delictis et peccatis nostris, simul cum illo resuscitavit nos ⁵⁴. » Vis autem tibi et de Scripturis prophetiis approbati quod omnes qui idola colunt, et confidunt in eis, mortui sunt ? audi David quomodo dicit : « Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur : oculos habent, et non vident : aures habent, et non audient ⁵⁵. » Et post aliquanta : « Similes, inquit, sicut eis qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. » Vides mortuos esse, et similes simulacris effectos eos qui colunt ea et qui confidunt in eis. Unde diligentius intueamur si forte sicut hi qui colunt idola et confidunt in eis, similes eis fieri dicuntur : ita et hi qui verum Deum colunt, et confidunt in eo, similes ei fiant. Et hoc est fortassis quod in initiis homo, cum propositum fuisset ut ad imaginem et similitudinem Dei fieret, ad imaginem quidem factus est, similitudo autem dilata est ob hoc ut prius consideret in Deum, et ita fieret similis ei, et ipse audiret quia similis ei fiet omnis qui confidit in eum. Hæc per excessum quemdam sociavimus his quæ de mortis genere disseruimus, ut manifestius fieret quibus modis Deus vivificat mortuos. Sed et quod in consequentibus dicit, « Et vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt ⁵⁶, » quomodo intelligi debeat, videamus. Frequenter et in aliis exposuimus quod Deus solus est qui dicit : « Ego sum qui sum ⁵⁷ ; » et una est illa Dei substantia quæ semper est ; cui si quis se adjunxerit, unus fit cum eo spiritus ⁵⁸, et per illum qui semper est, etiam ipse esse dicitur. Qui vero longe est ab eo, nec participium ejus sumit, ne esse quidem dicitur, sicut eramus nos gentes priusquam ad agnitionem veritatis divinæ veniremus ; et ideo dicitur Deus vocare « ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt. » Inter eos enim qui sunt, id est qui participationem habent ejus qui est, Abraham, et Isaac, et Jacob, et cæteri sancti numerantur. Quod si gentes credendo in fidem veniunt Abraham, consequenter pronuntiat Apostolus quod Deus vocaverit « ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt. » Potest tamen etiam illud adverti, ut in hoc loco erga laudes Dei Apostolus latius videatur effusus, et initium primæ ejus creaturæ cum admiratione memorasse,

⁴⁶ Rom. iv, 16. ⁴⁷ ibid. 17. ⁴⁸ Gen. xii, 3. ⁴⁹ Matth. iii, 9. ⁵⁰ Rom. iv, 17. ⁵¹ Ezech. xviii, 4, 20. ⁵² Hebr. vi, 5. ⁵³ I Joan. i, 4. ⁵⁴ Ephes. ii, 5. ⁵⁵ Psal. cxiii, 4 seq. ⁵⁶ Rom. iv, 17. ⁵⁷ Exod. iii, 14. ⁵⁸ I Cor. vi, 17.

(90) Ita editi. Mss. vero, « sed qui ex fide ac lege succedimus. » Ms. unus, « sed qui ex fide a lege succedimus ; » quæ verba sic emendantur in eodem codice, « sed qui fidei ex lege succedimus. » Fortasse legendum, « sed qui ex fide legi succedimus. »

(91) Abraham. Deest in antea editis, qui postea habent, « cum ipse Deus qui eam circumcissionem dedit, » etc.

(92) Sic ms. unus. Cæteri vero mss. et Salodiani editio habent, « Dominus dicebat. » Merlinus, Erasmus et Genebrardus, « Baptista dicebat. »

(93) Sic Rabanus. Mss. vero nostri, « nec quis [al., et nec quis ; al., et nec quid] ultra per corpus recipit, » etc. Editi similiter, « et nec quis ; » deinde omittunt « per » ante « corpus, » et habent « odoratum » pro « odorem. »

cum ex nihilo esse fecit universa, et ea quæ non erant, virtute potentie suæ tanquam quæ essent et subsisterent evocavit: et ita ei in creando nihil fuisse difficile, ut cum nihil existeret, omnia subito vocata ita adfuisent tanquam quæ semper existerint (94). Quod si quis nobis objiciat illum Apostoli sermonem, quem ad Corinthios scribit ubi dicit, quia « contemptibilia mundi elegit Deus, et quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ut non gloriaretur omnis caro coram Deo »: et dicat secundum hanc expositionem non convenire ut destrui dicantur quæ sunt cum ea quæ non sunt electa sint (95), dicemus ad hæc quia in illo loco alios dixit eoa qui sunt, et alios in hoc capite in Epistola ad Romanos. Declaravit enim ad Corinthios quia de his diceret quos supra enumeraverat. Dixit enim superius: « Videte enim vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes inter vos secundum carnem, non multi potentes (96), non multi nobiles: sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia. » Sicut ergo stulta mundi elegisse dicit Deum, hoc est gentes, ut confunderet sapientes, sine dubio Judæos; et infirma mundi, ut confundat fortia, eodem ordine in hoc loco dicit et de his quæ non sunt, ut ea quæ sunt destruat: et non esse gentes, esse autem Judæos ostendit, id est, qui in lege erant, sed legem non implebant, ut destruerentur, et inducerentur (97) illi qui non erant in lege, et Abraham fidei credulitatis merito jungerentur. Quod autem dixit: « Ut confundat sapientes: » non quo vere sapientes essent (98); alioqui nunquam confunderet Deus eos qui secundum Dei sapientiam sapientes sunt: sed illos dicit qui se putant esse sapientes, et non sunt, sicut et alibi dicit: « Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquistator hujus sæculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? » Hujus mundi ergo sapientes confundit eligens stultos, non quia similiter stulti essent et isti per (99) penuriam sensus, sed secundum illud quod dictum est: « Qui vult sapiens esse, 531 stultus fiat in hoc mundo, ut sit sapiens apud Deum: quia sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum. »

6. « Qui contra spem in spem credit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum sicut stellæ cæli, et

⁹⁴ I Cor. 1, 28, 29. ⁹⁵ ibid. 26, 27. ⁹⁶ Isai. v, 21, 18-22. ⁹⁷ Gen. 2, 3. ⁹⁸ ibid. 4-6. ⁹⁹ Rom. iv, 22, 11, 8. ¹⁰⁰ Matth. ix, 22-29. ¹⁰¹ Rom. iv, 18.

(94) Ita ms. unus Regius num. 1639. Rabanus vero, editi, et mss. quidam, « ut cum nihil existeret [al., existerent] omnia subito vocata ita adfuisse [al., ita fuisse; al., ita ut fuisse] tanquam quæ semper existerint. »

(95) Ita omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « vocata sunt. »

(96) Non multi potentes. Hæc desunt in antea editis.

(97) Alias, « judicarentur, » male.

(98) Sic mss. nostri omnes. Editi vero, « non

arena maris (t). Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum jam emortuum, cum fere centum esset annorum, et emortuam vulvam Saræ. In repromissione etiam Dei non hæsitavit diffidentia: sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, et plenissime sciens quia quæcunque promisit, potens est et facere. Ideo et reputatum est illi ad justitiam ⁹⁸. » Videtur mihi quod dixit Apostolus, « contra spem, » aspexisse illud quod in Genesi refertur Abraham dixisse ad Dominum: « Dominator Domine, quid mihi dabis? Ego autem dimittor sine filiis: hic autem filius Masech (2) vernaculæ meæ Damascus Eliezer. Et dixit Abraham (3): Quoniam mihi non dedisti semen, hic vernaculus meus hæres meus erit ⁹⁹. » Ex quibus utique verbis Abraham de filiis suscipiendis intelligitur desperasse. Quod vero dixit, « in spem credit, » datum rursus ei spem, opinor, inde colligit ubi scriptum est: « Et vox Domini facta est ad eum dicens: Non est hic hæres tuus: sed qui exierit de te, ipse erit hæres tuus. Eduxit autem eum foras, et dixit illi: Respice ad cælum, et numera stellas, si potueris dinumerare eas. Et ait ad eum: Sic erit semen tuum. Et credit Deo, et reputatum est ei ad justitiam ¹⁰⁰. » Ex his ergo verbis et desperatio prius, et postmodum data ei spes Dei promissionibus declaratur. Cui quia credit, scribitur de eo hoc quod nunc proponit (4) Apostolus, quia « reputatum est ei ad justitiam ¹⁰¹. » Merito autem, et more (5) sibi solito ubi de fide tractat, Apostolus conjungit et spem, sciens fidei spem inseparabiliter coherere, sicut et in Epistola ad Hebræos idem docet dicens: « Est autem fides sperandarum rerum substantia, indicium non apparentium ¹⁰². » Et iterum in hac eadem ad Romanos Epistola in posterioribus dicit: « Spe autem salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si vero quod non videmus speramus, per patientiam expectamus ¹⁰³. » Quod ait, « spe salvi facti sumus, » hoc idem est quod alibi dicit, quia « per fidem salvati sumus ¹⁰⁴: » et, « Fides tua te salvam fecit; » et, « Secundum fidem quam contingat tibi ¹⁰⁵. » Quæ utique illis dicuntur qui credentes in Jesum spem gesserunt ab eo se posse curari. Sicut autem Abraham « contra spem in spem credit ¹⁰⁶, » ita omnes qui per fidem filii sunt Abraham, contra spem in spem credunt de

¹⁰⁰ I Cor. 1, 20. ¹⁰¹ I Cor. iii, 18, 19. ¹⁰² Rom. iv, 18-22. ¹⁰³ Rom. vii, 24, 25. ¹⁰⁴ Ephes. i, 11, 1. ¹⁰⁵ Rom. vii, 24, 25. ¹⁰⁶ Ephes.

quod vere sapientes essent. »

(99) Sapientes confundit eligens stultos, non quia similiter stulti essent et isti per. Hæc desiderantur in antea editis.

(1) Sicut stellæ cæli, et arena maris. Hæc desiderantur in omnibus mss. nostris; sed exstant in editis.

(2) Masech. Editi, « manet, » male.

(3) Editi, « Et addidit Abram, »

(4) Mss. unus, « pronuntiat, »

(5) Mss. unus, « ex more. »

singulis quibusque quæ credunt, sive de resurrectione mortuorum, sive de hæreditate regni cælorum. Hæc enim, quantum ad naturam humanam spectat, contra spem videntur; quantum autem ad potentiam Dei, in spem creduntur (6); exemplo Abraham credentis quia « quæcunque promisit Deus, potens est et facere »⁶⁷; » si tamen his qui credunt maneat fides, spes, et charitas. Et puto quod prima salutis initia, et ipsa fundamenta fides est: profectus vero et augmenta ædificii spes est: perfectio autem et culmen totius operis charitas: et ideo « major omnium » dicitur « charitas »⁶⁸. Igitur Abraham « contra spem in spem credidit, ut pater fieret multarum gentium » quæ futuræ essent sicut stellæ cæli, non solum multitudine, sed et claritate: quique promittenti (7) fideliter credens, « non, inquit, infirmatus est fide. » Quod dicit, « non infirmatus est fide, » ostendere mihi videtur esse quandam infirmitatem in fide. Quod si est infirmitas, est sine dubio et sanitas, sicut et in aliis ostendit, cum dicit: « Increpa illos acriter, ut sani sint in fide »⁶⁹. Beatus ergo est qui non infirmatur in fide. Si vero quis infirmetur, curam ejus describit Apostolus cum dicit: « Infirmantem autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Nam alius credit manducare omnia; qui autem infirmus est, olera manducet »⁷⁰. Per quod utique designat, verbi olera præbenda esse ei qui infirmatur in fide, ne plena fidei doctrina cunctantibus in ea et quodammodo ægotantibus ingeratur. Sana autem fides dicitur quæ perfecta est, et cui nihil deest: et ipsa est quæ credit manducare omnia, id est, quæ capere potest omnia: quam qui habet, spiritualis appellatur, et dijudicat omnia⁷¹, et in nullo sermone scandalizari potest. Unde evidenter apparet esse augmenta quædam et profectus in fide, et aliquos habere partem fidei exiguam, alios magnam, alios vero habere omnem fidem. Unde et Apostolus dicebat: « Si habeam omnem fidem, ita ut montes transferam »⁷². Sed et in Evangeliiis discipuli dicunt ad Dominum, quasi quibus nondum plena inesset fides: « Auge nobis fidem »⁷³. Considera sane, si secundum ea quæ de fide dicimus, etiam de charitatis augmentis similiter possimus intelligere, ita ut dicamus et de charitate, sicut ille dixit, « Si habeam omnem fidem, » Si habeam omnem charitatem: et illum habere omnem charitatem, qui omnia illa habuerit quæ propria charitatis

532 sunt, sicut dicit Apostolus⁷⁴: « Charitas patiens est, benigna est, non inflatur, non æmularur, non ambitiosa est, non perperam agit, non

⁶⁷ Rom. iv, 21. ⁶⁸ I Cor. xiii, 13. ⁶⁹ Tit. i, 13. ⁷⁰ Luc. xvii, 5. ⁷¹ I Cor. xiii, 4, 5, 7. ⁷² Rom. iv, 7. ⁷³ Coloss. iii, 5.

(6) Alias, « in spe creduntur; » al., « in spem credunt. »

(7) Editi, « cuique promittenti, » male.

(8) Ita et de charitate dici potest, quia reputata est charitas ei ad justitiam. Hæc desiderantur apud Genebrardum.

⁷⁴ Rom. xiv, 1, 2. ⁷⁵ I Cor. ii, 15. ⁷⁶ I Cor. xiii, 2, 9. ⁷⁷ ibid. 19, 20. ⁷⁸ ibid. 20. ⁷⁹ Gen. xxv, 1, 2.

(9) Mss. nostri et Rabanus habent, « Jembram [al., Membram] et Zexan, et Madan, [al., Medam] et Madian, et Jesoc [al., Jeroch, al., Jesboc] et Soe, » al. « Sue. »

(10) Mss. nostri, alii, « sex liberos, » alii, « septem liberos. »

A irritatur: omnia tolerat, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, » et cætera his similia. Quæ si quis habeat, recte mihi videtur dici quod habeat omnem charitatem: quæ charitas sine dubio ex his singulis ab Apostolo supra memoratis partibus constat. Similiter autem et de misericordia, et pietate cæterisque virtutibus arbitror dici posse. Et forte per hæc singula sicut de fide dictum est, quia « fides reputata est ad justitiam »⁷⁵, » ita et de charitate dici potest, quia reputata est charitas ei ad justitiam (8), aut pietas, aut misericordia. Sed videamus jam ea quæ consequuntur. « Et non, inquit, infirmatus est in fide nec consideravit suum corpus jam emortuum, cum fere centum annorum esset, et emortuam vulvam Saræ: in re-
B missionem etiam Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide »⁷⁶. » Quantum quidem ad simplicem pertinet intellectum, evidentem protulit rationem, quod Abraham cum audiret sibi a Deo sobolem repromitti, non respexit ad emortuas centenarii corporis vires, de quo utique nequaquam sperari poterat ulla successio: sed potentiam promittentis intuitus, nihil difficile esse credidit in his quæ promittebat Omnipotens: sed dedit, inquit, « gloriam Deo »⁷⁷, » intelligens solius Dei esse munus, ubi humanæ secunditatis jura cessaverant. Merito igitur dedit gloriam Deo, qui naturæ fuerat desertus auxiliis. Hæc, ut dixi, quantum ad simplicem intelligentiam pertinet, sufficienter dicta videbuntur. Si vero quis objiciat nobis: Quomodo poterit Abraham in centenatio annorum numero positus emortui corporis dici, qui posteaquam suscepisset Isaac, et defuncta esset Sara, quæ eum nonagenaria conceperat, et vixerat annis centum viginti septem, postea etiam quam annorum quadraginta factus Isaac accepit Rebeccam, post ista omnia scribitur: « Et apponens Abraham accepit uxorem cui nomen Cethura: et peperit ei Zamram (9), et Jecsan, et Madan, et Madian, et Jesboch, et Sue »⁷⁸? Quomodo ergo videbitur emortui corporis, qui multo senior effectus quam tunc erat, et uxorem accipere, et sex liberos (10) potuit procreare? Quas objectiones ut decenter possimus excludere, expositionem emortui corporis illo
D transferimus, ut dicamus Abraham non infirmitate ætatis emortuum, sed secundum illam virtutem quam sancti in semetipsis primo implentes, etiam cæteros habere monent, et dicunt: « Mortificate membra vestra quæ sunt super terram »⁷⁹. Nam et absurdum puto si hoc bonum quod in se Paulus habuit (neque enim aliis imperaret quod ipse non

fecerat), si, inquam, hoc bonum quod Paulus habuit, Abraham tantum patriarcham, quem etiam suum patrem dicit Apostolus ⁹⁰, non credamus habuisse. Fuit ergo etiam in illo mortificatio ista membrorum: non incitabatur luxuria, non urebatur libidine, sicut illi de quibus Apostolus dicit: « Melius est nubere, quam uri ⁹¹. » Hoc idem erat et in Sara, quia defecerant Saræ fieri muliebria ⁹². Non enim erat in illa lascivia muliebris, aut incontinentiæ dissolutio, neque in usum libidinis præcipitabantur invit: sed ubi audiunt tantam posteritatis spem, et nobilis suæ gloriæ cælo et sideribus exæquandam, ubi hæc audiunt, non aspiciunt ad propria bona, ad continentiam gratiam, ad membrorum mortificationem, sed hæc omnia quæ sibi lucra ducebant, arbitrantur detrimenta, ut Christum lucrifaciant ⁹³. Sed fortassis errasse me credis, quod cum de posteritate Abraham et semine ejus dicere debuerim, de Christo dixerim (11). Non erramus, sed cum Apostolo loquimur. Ipse enim hæc de Christo dicta esse interpretatur cum dicit: « Scriptum est: Tibi dabo terram hanc, et semini tuo. Non dixit: Et seminibus, tanquam in multis: sed, Semini tuo, tanquam in uno, qui est Christus ⁹⁴. » Vides ergo quomodo nos Apostolus docet sic Dominum locutum esse ad Abraham, ut in semine suo Christum intelligeret (12) debere sentiri: et ob hoc puto quod adjecerit Apostolus, et dixerit: « Dans gloriam Deo ⁹⁵. » Non enim tantum gloriæ Abraham potuisset offerre de nativitate Isaac, quantam (13) dare potuisset gloriam Deo, si intellexit Christum de suo emortuo jam et vitis defæcate corpore nascenturum. Sed et tu si mortifices membra tua quæ sunt super terram ⁹⁶, si, abjecto omni fervore libidinis emortuum servas et nullis obnoxium vitis corpus, potes etiam tu fructus ex eo optimos generare, potes generare Isaac, quod est gaudium; et hic est primus spiritus fructus: potest semen tuum, id est, opera tua (14) ascendere ad cælum, et effici opera lucis, et stellarum fulgori splendorique conferri, ut cum dies resurrectionis adfuerit, tanquam stella a stella (15) differas in claritate ⁹⁷. Amplius adhuc dico: potes si tam purus **533** monte, tam sanctus corpore, tam immaculatus actibus fueris, etiam ipsum generare Christum, secundum illum qui dicebat: « Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis ⁹⁸. » Et sic ipse de se Dominus dicit: « Qui fecerit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse meus frater, et soror, et mater est ⁹⁹. » Quæ ergo erit mater Jesu, nisi cujus vulva emortua est? ut

A ita demum parturiat filios castitatis, sicut et mulier de qua dicit Apostolus: « Salva autem erit per filiorum generationem, si permanserit in fide et castitate ⁹⁰. » Unde etiam pro his convenienter additum puto: « Et reputatum est ei ad justitiam. » Quomodo enim non ad justitiam reputaretur ei, qui non solum in fide, sed et in omnibus virtutibus perfectionem tenebat?

7. « Non est autem scriptum propter ipsum tantum, quia reputatum est ei ad justitiam, sed et propter nos, quibus reputabitur creditibus in eum qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum a mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram ⁹¹. » Hoc in loco quod dicit, « Non propter ipsum tantum, » intelligendum est de ipso; et iterum quod dicit, « Sed et propter nos, » hoc est et de nobis. Manifestum namque est quia hoc quod dicitur, « Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam ⁹², » non propterea Moyses scripsit ut Abraham legeret, qui utique olim fuerat defunctus, sed ut nos profectum fidei ex hujusmodi lectione caperemus (16), intelligentes quia et si nos ita credamus Deo ut ille credidit, etiam nobis reputabitur fides ad justitiam « creditibus in eum qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum a mortuis. » Velim sane requirere quid est quod in hoc loco Apostolus Deum nominans, cui credimus (17), et cui Abraham credidit, non dixit, « creditibus » in Deum excelsum, vel, « creditibus in eum » qui fecit cælum et terram, vel « in eum » qui fecit angelos cæterasque cælestis gloriæ virtutes; sed ait: « qui suscitavit Dominum Jesum a mortuis. » Qua ergo de causa ad comparisonem fidei Abrahæ titulus iste resurrectionis Domini assumitur requiramus. Nunquid Abraham in eum crediderat qui suscitavit Dominum Jesum a mortuis, cum Jesus tunc nondum fuisset resuscitatus a mortuis? Velim ergo considerare quid visum sit Paulo promittenti nobis quia sicut Abrahæ reputata est credenti fides ad justitiam, ita et nobis reputabitur creditibus in eum qui suscitavit Jesum Dominum nostrum a mortuis. In quo ego pro parvitate sensus mei illud adverto, quod multo sit magnificentius in laudibus Dei resuscitasse Jesum Dominum nostrum a mortuis, quam fecisse cælum et terram, creasse angelos, et cælestes condidisse virtutes. Illud enim fuit facere quæ non erant, hoc autem reparare quæ perierant. Illud fuit nondum deleta instituere, hoc jam deleta restituere (18). Illud denique jussione, hoc passione perfectum est. Sed hujus tanti tamque magnifici

⁹⁰ Rom. iv, 1. ⁹¹ I Cor. vii, 9. ⁹² Gen. xviii, 14. ⁹³ Philip. iii, 7, 8. ⁹⁴ Galat. iii, 16. ⁹⁵ Rom. iv, 20. ⁹⁶ Coloss. iii, 5. ⁹⁷ I Cor. xv, 41. ⁹⁸ Galat. iv, 19. ⁹⁹ Matth. xii, 50. ¹⁰⁰ I Tim. ii, 15. ¹⁰¹ Rom. iv, 23-25. ¹⁰² Gen. xv, 6.

(11) Al., « et seminis ejus [al., et semine ejus] dicerem, non debuerim de Christo dicere. »

(12) Alias, « intelligeres. » Al., « intelligi debere sentiret. »

(13) Al., « Non enim tantam gloriam, quantum, » etc.

(14) Alias, « et opera tua, » etc.

(15) A stella. Hæc verba desunt in editis, et in pluribus mss.

(16) Editi, « paremus, » male.

(17) Alias, « qui credidit. »

(18) Ed. ti., « quod perierat. Illud fuit nondum de-

mysterii in fide Abrahamæ forma et imago præcesserat. Ille enim crediderat cum offerre unicum jubetur, quia et a mortuis eum suscitare potens esset Deus; crediderat etiam quod non illi tantum Isaac res tunc goreretur, sed et semini ejus qui est Christus, plena sacramenti veritas servaretur. Inde denique gaudens unicum offerebat, quia in eo non interitum posteritatis, sed reparationem mundi, et innovationem totius creaturæ, quæ per resurrectionem Domini restituta est, cogitabat, et ideo dicit Dominus de eo, quia « Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum; et vidit et gavisus est⁹². » Hoc ergo modo competenter videbitur habita comparatio fidei Abraham, et eorum qui credant in eum qui suscitavit Dominum Jesum; quia quod ille futurum credidit, a nobis creditur factum. Simul autem et illud ostenditur quod hæreticis non placet, quia Deus cui credidit Abraham, et fidem ejus ad justitiam (19) reputavit⁹³, ipse est qui et Dominum Jesum resuscitavit a mortuis; nec relinquitur locus ut alius Deus legis, alius Domini nostri Jesu Christi Pater intelligatur. Sed adhuc requiramus, cum sint quamplurima quæ Christus esse dicitur (nam et sapientia, et virtus, et justitia, et verbum, et veritas, et vita ipse appellatur⁹⁴) cur potissimum de resurrectione ejus in fide nostra Apostolus (20) faciat mentionem. Dicit in aliis idem Apostolus, quia « cum Christo coexistavit nos Deus, et simul cum ipso sedere fecit in cælestibus⁹⁵. » Hoc est ergo quod admonet: Si creditis Christum surrexisse a mortuis, credite etiam vosmetipsos cum ipso pariter surrexisse; et si creditis quia sedet ad dexteram Patris in cælis, etiam vosmetipsos credite jam non in terrenis, sed in cælestibus collocatos; et si creditis vos Christo commortuos, credite quia et convivetis ei; et si creditis quia Christus mortuus est peccato, et vivit Deo, etiam vos mortui estote peccato, 534 et vivite Deo⁹⁷. Et hoc est quod auctoritate apostolica protestatur, et dicit: « Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram⁹⁸; » quia qui hæc agit, hic se ostendit credere in eum qui suscitavit Jesum Dominum nostrum a mortuis, et hinc vere fides reputatur ad justitiam. Neque enim possibile est ut habenti in se aliquid injustitiæ possit justitia (21) reputari, etiam si credat in eum qui suscitavit Dominum Jesum a mortuis. Injustitia namque cum justitia nihil potest habere commune,

A sicut nec lux cum tenebris, nec vita cum morte⁹⁶. Ita ergo et credentibus quidem Christo, nec tamen deponentibus veterem hominem cum actibus suis injustis¹, fides reputari non potest ad justitiam. Simili autem modo possumus dicere, quia sicut injusto non potest justitia reputari, ita nec impudico pudicitia, nec iniquo æquitas, nec avaro liberalitas, nec impio pietas reputari potest, donec vetusta vitiorum indumenta non abjicit, et « novum » se induit (22) « hominem, qui secundum Deum creatus est, et renovatur in agnitione Dei ad imaginem ejus qui creavit eum². » Propterea enim et iu sequentibus adjungit et dicit de Domino Jesu: « Qui traditus est, inquit, propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram³; » ut ostendat quia ea pro quibus Christus traditus est, etiam nos abhorrere debeamus, et abjicere. Si enim propter peccata nostra traditum eum credimus, quomodo non alienum nobis et inimicum ducitur omne peccatum, pro quo Redemptor noster traditus memoratur in mortem? Nam si nobis aliqua rursus societas cum peccato, aut amicitia fiat, ostendimus quod nihil ducamus mortem Christi Jesu, amplectentes et sequentes ea quæ ille expugnavit et vicit. Idque totum simul connectens Apostolus, tanquam corpus ipsum peccati, indumentum veteris hominis appellavit, quod deponendum suadet⁴ his qui credunt ei qui suscitavit Dominum Jesum a mortuis, ut abjecto indumento injustitiæ induant se Dominum Jesum, qui est verum justitiæ indumentum (23), ut merito credentibus fides ad justitiam reputetur. « Traditus est ergo propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram⁵. » Etenim si consurreximus cum Christo, qui est justitia, et in novitate vitæ ambulamus, et secundum justitiam vivimus, surrexit nobis Christus ad justificationem nostram. Si vero nondum deposuimus veterem hominem cum actibus suis, sed in injustitia vivimus, audeo dicere quod nondum nobis resurrexit Christus ad justificationem, nec traditus est propter peccata nostra. Si enim hoc credo, quomodo illud amo, pro quo ille perulit mortem? Si hoc credo quod ille ad justificationem meam surrexit, quomodo mihi (24) injustitia placet? Justificat ergo eos Christus tantummodo qui novam vitam exemplo resurrectionis ipsius susceperunt, et vetusta injustitiæ atque iniquitatis indumenta velut causam mortis abjiciunt. Sed illud velim requirere, si pro hoc solo dicit Apostolus quia

⁹² Joan. viii, 56. ⁹³ Rom. iv, 5. ⁹⁴ I Cor. i, 24, 30; Joan. i, 1; xiv, 6. ⁹⁵ Ephes. ii, 6. ⁹⁶ Rom. vi, 8, 10, 11. ⁹⁷ Coloss. iii, 1, 2. ⁹⁸ II Cor. vi, 14, 15. ¹ Coloss. iii, 9. ² ibid. 10. ³ Rom. iv, 25. ⁴ Coloss. iii, 9, 10. ⁵ Rom. iv, 25.

jecta instituere, hoc autem dejecta restituere. » Sed codices nostri mss. legunt, alii « dilecta, » sicut et Rabanus; alii, « deleta; » alii vero « dirupta. »

(19) Ad justitiam. Editi, « Dei justitiam. »

(20) In fide nostra Apostolus, etc. Sic recte duo potiores mss. Regii. Alii et editi, « in fide nunc Apostolus, » etc.

(21) Alias, « justitiæ. »

(22) Sic mss. nostri, Salodanus et Merlinus. Genebrardus vero, « indumenta abjiciat, et novum se inducat, » etc., pro « induat, » ut legunt Salodanus et Merlinus.

(23) Alias, « quod est verum justitiæ indumentum. »

(24) Mihi. Desideratur in antea editis.

« non propter » Abraham « solum (25) scriptum est, sed et propter nos », quod dixit : « Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam ». Putasne solus hic sermo ex omnibus quæ dicuntur de Abraham, non solum propter illum, sed et propter nos scriptus est ? An et alia aliqua videbuntur non solum propter illum, sed et propter nos scripta ? An certe omnia quæ de ipso dicuntur, non de ipso solo, sed et pro nobis dicuntur (26) ? Et non solum de Abraham, sed vide ne forte hæc eadem etiam de Isaac similiter accipienda sint, ut quæ de ipso scripta sunt, non ipsum solum, sed et nos aspiciant. Similiter et de Jacob et cæteris patriarchis. Nam quæ ratio videbitur ad de Abraham quidem quæ scripta sunt, etiam ad nos pertinere dicantur, non autem simili forma etiam de Isaac, et de Jacob, et de Juda, vel de Joseph, et cæteris ? Quod si nihil rationis videbitur cur de uno patriarcha hoc ita accipi debeat, et non etiam de cæteris, consequens erit ut de omnibus quæ scripta sunt, non solum propter illos qui tunc erant, sed et propter nos scripta videantur. In quo (27) me præcipue suadet ita sentire ille Evangelii sermo, in quo Dominus et Salvator noster ad eos qui sibi dixerant, quia « pater noster Abraham est » respondit : « Si semen Abraham essetis, opera utique Abraham faceretis. Nunc autem queritis me occidere, hominem qui veritatem locutus sum vobis, quam audivi a Patre meo : hoc Abraham non fecit ». Per quod utique ostendit, quia qui faciunt opera Abraham, isti sunt filii Abraham (28) ; et propter illos scripta sunt, quæ de Abraham scripta sunt. Hic jam sapientis viri et a Deo illuminati est intueri et perspicere quomodo unumquodque opus quod de Abraham scribitur, in semetipso videatur expleri ; verbi gratia, quod dictum est ad illum : « Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni 535 in (29) terram quam tibi ostendam : » quomodo et is qui de semine Abraham esse ex operibus vult videri, his debeat obsequi, quæ utique sunt non propter illum tantum scripta, sed et propter eos qui credunt in eum qui suscitavit Jesum Dominum nostrum a mortuis ; et cum hæc impleverit, quomodo sperare etiam illud quod jungitur debeat, id est : « Et faciam te in gentem magnam et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus : et benedicam benedicentes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ » ; et iterum cum dicit Scriptura : « Abiit autem Abraham secundum ea quæ locutus

est ei Dominus » : quomodo etiam hoc non totum propter Abraham, sed et propter nos scriptum videatur, ut ambulemus secundum omnia quæ locutus est Dominus. Sed et de Isaac, vel de cæteris quæ similiter scribuntur, quomodo etiam ad nos pertinere videantur. Non est autem præsentis temporis omnia nos adducere in medium, et singula quæque discutere, quo ordine etiam in nobis qui credimus in eum cui credidit Abraham, quæ de Abraham vel de cæteris sanctis in Scripturis divinis dicta vel facta sunt compleantur : sed in quantum præsentis operis necessitas patitur, aperimus viam qua latius qui in Scripturis exerceri desiderat, possit incedere. Hactenus de ratione fidei ejus quæ ad justitiam reputata est, et diversarum legum observantia, ac præputii circumcisionisque diversitate, disputationis sermo cucurrerit. Nunc jam qualiter hi qui ex fide, et non ex operibus justificati sunt, informantur (30) ab Apostolo, videamus.

8. « Justificati igitur ex fide, pacem habeamus ad Deum (31) per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem et accessum habemus per fidem in gratiam istam in qua stamus, et gloriamur in spe gloriæ Dei ». Apertissime per hoc eum qui intellexit (32) quid sit ex fide et non ex operibus justificari, ad pacem Dei quæ superat omnem mentem, in qua et summa perfectionis consistit, invitatur. Sed ut diligentius sensum perspiciamus Apostoli, quid sibi velit pacis nomen, et ejus pacis quæ per Dominum nostrum Christum est, perquiramus. Pax dicitur ubi nemo dissidet, nemo discordat, ubi nihil hostile, nihil barbarum geritur. Nos ergo qui aliquando fuimus inimici Dei, sequentes hostem et tyrannum diabolum, nunc si illius arma projecimus, et signum Christi et crucis ejus vexilla suscipimus (33), pacem utique habemus ad Deum, sed per Dominum nostrum Jesum Christum qui nos per hostiam sanguinis sui reconciliavit Deo, sicut scriptum est : « Cum essemus inimici Dei, reconciliati sumus per sanguinem crucis Filii ejus (34). » Et alibi idem Paulus addidit his dicens : « Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo ». Si quis ergo habet pacem ad Deum, et reconciliatus est (35) per sanguinem Christi, ultra non contingat (36) ea quæ inimica sunt Deo. Vis autem audire quæ sunt ista quæ inimica sunt Deo ? Paulus ipse te docet, qui ait : « Sapientia carnis inimica est Deo : legi enim Dei non est subjecta ». Si ergo carnaliter sapias,

⁶ Rom. iv, 23. ⁷ ibid. 3. ⁸ Joan. viii, 39, 40. ⁹ Genes. xii, 1. ¹⁰ ibid., 2, 3. ¹¹ ibid. 4. ¹² Rom. v, 1, 2. ¹³ Philip. iv, 7. ¹⁴ Rom. v, 10. ¹⁵ II Cor. v, 20. ¹⁶ Rom. viii, 7.

(25) *Solum*. In editis omittitur.

(26) *Al.*, « quæ dicuntur de ipso solo, sed et pro nobis dicuntur. »

(27) *Alias*, « In quod ; » al., « idque. »

(28) *Ms.* unus habet, « juste fiunt filii Abraham. »

(29) *In*. Merlinus et Genebrardus, « ad, » male.

(30) *Ms.* codex Vallis-Claræ, et unus Regius, « confirmentur. »

(31) *Alias*, « habemus ad Deum. »

(32) *Editi*, « in spe gloriæ filiorum Dei. Apertis-

sime enim per hæc quæ intellexit, » etc.

(33) *Mss.* nostri : alii, « projecimus... suscipimus ; » alii, « projecimus.. suscepimus.. » alii, « projecimus.. suscipimus. »

(34) *Editi*, « reconciliati sumus Deo. Si quis ergo habet, » etc. *Mss.* quidam pro « crucis Filii ejus » habent « crucis ejus, » omissa voce « Filii. »

(35) *Ms.* unus : « Si quis ergo habebatur inimicus Dei, et reconciliatus est, » etc.

(36) *Editi*, « non cogitat, » male.

vel vitam tuam cupiditatibus carnis exponas, et affluentia deliciarum resolveris (37), aut si de legis intellectu carnaliter et non spiritaliter sentias, et hæc assertionibus humana arte quæsitis, magis quam spiritali gratia et intellectu subtiliore defendas, per sapientiam carnis inimicus efficeris Deo. Nec solus hæc Paulus in suis Litteris scribit: audi et Jacobum fratrem Domini similia protestantem, cum dicit: « Qui voluerit amicus esse sæculi hujus, inimicus Dei constituetur¹⁷. » Sed et Joannes paria testatur: « Filioli, inquit, nolite amare mundum, neque ea quæ (38) in mundo sunt: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vitæ (39), quæ non est ex Deo¹⁸. » Igitur in quo hæc sunt, non potest habere pacem ad Deum, sed rursus inimicitias suscitatur, illas pro quibus solvendis Christus advenit, sicut et idem Apostolus dicit de Christo: « Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem sepius solvens, inimicitias in carne sua: legem mandatorum in decretis evacuans, ut duos conderet in semetipso, in uno novo homine faciens pacem¹⁹. » Quod si Christus advenit ut inimicitias solveret, pacem faceret, ac dissidentes nos propter sepe malitiæ quam peccando texuimus, reconciliaret Deo peccati sepe resoluta: qui iterum ad peccata convertitur, sine dubio rursus inimicitias reparat, et sepe dissensionis intexit, et per hæc opus Christi solvit, et crucem passionis ejus evacuat. Sed nos « justificati ex fide, pacem habeamus 536 ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. » Habeamus pacem ut ultra non adversetur caro spiritui, nec legi Dei obsistatur a lege membrorum. Non sit in nobis « est et non²⁰, » sed unum dicamus omnes, eadem sapiamus, nec intra nosmetipsos, nec extrinsecus ad invicem habeatur ulla dissensio, et tunc pacem habebimus (40) ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. Illud autem certissime sciendum est, quia omnis in quo est malitiæ vitium, nunquam potest habere pacem. Dum enim semper cogitat quomodo lædat proximum suum, dum semper nocendi artes requirit, nunquam mens ejus in pace consistit. Quod si requiras a me quomodo justus potest habere pacem, qui impugnat a diabolo, qui tentationum bella sustentat, ego ipsum magis supra omnes cæteros habere dixerim pacem. Vide enim et Apostolus quam observanter scribat. Non dixit: « Justificati igitur ex fide, pacem habeamus, » et siluit; sed adjungit: « Pacem

A habeamus ad Deum: » sciens quia bellum contra diabolum pacem præstat (41) ad Deum, et tunc magis in pacem Dei venimus, quando adversum diabolum persistimus impacati (42), et quando adversum carnis vitia dimicamus. Denique et Jacobus apostolus ita dicit: « Resistite diabolo, et fugiet a vobis: appropinquate Deo, et appropinquabit vobis²¹. » Vides et ipsum ita sensisse, quod tunc appropietur Deo, quando resistitur diabolo. « Pacem » ergo « habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. » Et addidit: « Per quem et accessum habemus in gratiam istam in qua stamus. » Quomodo accessum habemus ad gratiam per Dominum nostrum Jesum Christum, ipse Salvator dicit: « Ego sum ostium²²; » et: « Nemo venit ad Patrem, nisi per me²³. » Per ipsum ergo qui ostium est (43), accessum habemus ad gratiam. Sed videamus quale est ostium, ut sciamus quales esse debeant qui intrent per ipsum, et accessum habeant ad gratiam. Istud ostium veritas est, et per ostium veritatis non possunt introire mendaces. Et rursus istud ostium justitia est, et per ostium justitiæ non ingrediuntur injusti. Istud ostium dicit: « Discite a me quia mitis sum et humilis corde²⁴. » Per ostium ergo humilitatis et mansuetudinis nec iracundus ingreditur, nec superbus. Si quis itaque est qui secundum Apostoli verbum, per Dominum nostrum Jesum Christum accessum vult habere in gratiam Domini, in qua Paulus, et si qui sunt similes ejus, stare se dicit, oportet eum ab his omnibus quæ supra memoravimus esse purgatum. Alioquin non patietur hoc ostium introire eos per se qui ea quæ a se aliena sunt gerunt, sed continuo clauditur et transire per se non sinit dissimiles sibi. Hoc nimirum est quod et illis quinque insipientibus virginibus accidit, quæ quoniam oleum bonorum operum in vasculis suis non collegerant, venientes post moras, clausum ostium invenerunt²⁵. Nec enim poterant insipientes animæ per ostium introire sapientiæ, et accessum habere in gratiam (44). Bene autem apostolus Paulus in gratia stare se dicit, qui et alibi dixit: « Abundantius autem quam omnes illi laboravi: non autem ego, sed gratia Dei mecum²⁶. » Unde si quis est alius qui laboret abundantius, et qui gloriatur in infirmitatibus suis, qui in periculis sæpe versetur, « periculis maris, periculis fluminum (45), periculis latronum, periculis in falsis fratribus²⁷, » et in his omnibus stet semper in fide, iste similiter stare dicitur in gratia. Sed et quod sequitur, « Et gloriamur in spe gloriæ

¹⁷ Jacob. iv, 4. ¹⁸ I Joan. ii, 15, 16. ¹⁹ Ephes. ii, 14, 15. ²⁰ I Cor. i, 17-19. ²¹ Jacob. iv, 7, 8. ²² Joan. x, 9. ²³ Joan. xiv, 6. ²⁴ Matth. xi, 29. ²⁵ Matth. xxv, 8, 10. ²⁶ I Cor. xv, 10. ²⁷ II Cor. xi, 26.

(37) Alias, « resolveris. »

(38) Editi, « pari spiritu attestatur: Filioli, nolite amare ea quæ, » etc. Ms. unus habet, « Filioli mei, » pro « Filioli, inquit. » Rabanus, et mss. quidam omittunt et « inquit » et « mei. »

(39) *Et superbia vitæ.* Hæc verba non comparent in mss. nostris, nec apud Rabanum.

(40) Alias, « habemus. »

(41) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, « patrat. »

(42) Alias, « contra peccata; » al., « in peccatis, » male.

(43) Alias, « quia ostium est. »

(44) Alias, « in gratiam istam. »

(45) *Periculis fluminum.* Hæc adduntur verba ab uno ms. Regio et a Rabano.

Dei ²⁴, quale sit videamus. Movet me cur non dixerit gloriari se in gloria Dei, sed « in spe gloriæ Dei : » in quo deesse quidem aliquid elocutionis videtur, ita ut subaudiri debeat, « in spe » videndæ « gloriæ Dei. » Edocet autem nos per hæc, sicut et »libi ipse dicit, quia « quæ sperantur, æterna sunt; quæ autem videntur, temporalia ²⁵. » Nam vidisse dicitur et Moyses gloriam Dei ²⁶; vidisse dicitur et populus in consecratione domus Domini gloriam Dei Israel ²⁷. Sed et de hujusmodi gloria quæ videri potuit, ausus est Paulus, qui erat mysteriorum Dei gnarus, pronuntiare ²⁸, quod illa gloria destruetur, quæ etiam in vultu Moysi videbatur. Hæc autem gloria quæ speratur, de qua dicit, « In spe gloriæ Dei ²⁹, » nunquam destruetur. Est enim talis de qua idem Apostolus dicit loquens de Christo : « Qui est, inquit, splendor gloriæ, et figura expressa substantiæ ejus ³⁰. » Hujus ergo gloriæ videndæ spem gerunt hi de quibus dictum est : « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt ³¹, » tunc cum jam aufugerit dolor, et tristitia, et gemitus, et cum ea quæ in speculo nunc videntur et in ænigmate, destruentur, et manebunt (46) illa quæ sunt facie ad faciem ³². Quod si cui forte videbitur huic expositioni nostræ illud econtrario objici posse quod ipse Apostolus dicit : « Nos autem revelata facie gloriam Domini specularantes, eadem imagine transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu ³³; » et dicit : Quomodo adhuc spem gloriæ gerit, qui revelata jam facie speculari se dicit gloriam Domini, et a gloria in gloriam transformari? vide

537 si possimus hoc modo solvere quod objectum est. Differentias mihi Apostolus videtur ostendere gloriarum, et aliam fuisse gloriam quæ Moysi ministerio (47) revelata est, de qua jam in superioribus diximus: aliam fuisse quæ in adventu carnali Salvatoris ministrata est, de qua dicit et Joannes in Evangelio : « Et vidimus gloriam ejus, gloriam tanquam Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis ³⁴. » De qua gloria non possumus dicere quod ipsa sit quæ speranda est : hanc enim vidisse dicunt apostoli; et vera est illa sententia quæ dicit : « Quod enim videt quis, quid sperat ³⁵? » Illa vero gloria (48) quæ speranda est, de qua etiam in præsentī loco dicit Apostolus gloriari se (49) « in spe gloriæ Dei, » potest ipsa intelligi de qua Salvator dicit in Evangelio : « Cum venerit Filius hominis in gloria Patris, et sanctorum angelorum ³⁶. » Quod autem dixit, « Patris, et sanctorum angelorum, » non quod Dei Patris et angelorum unam esse glo-

riam dicat; sed hoc mihi videtur ostendere, quod istæ gloriæ quæ vel per Moyses prioribus, vel nobis per adventum carnis Christi delatæ sunt, non fuerunt angelorum, sed hominum; hominibus enim ministratæ sunt, et fuerunt ejus mensuræ quas capere homines possent : illa vero, in qua Filius hominis ad judicium mundi venturus est, gloria Patris tanta erit, quæ a solis angelis capi possit. Si vero etiam sanctorum aliqui capaces illius gloriæ existerint, illi nimirum erunt de quibus dicitur, Quia « erunt sicut angeli Dei ³⁷. » Et hoc modo recte de futura gloria, quæ speranda est, dictum videtur quod Filius hominis veniat « in gloria Patris, et sanctorum angelorum, » id est, quam non jam homines terreni, sed sancti angeli capere mereantur.

B Pro capacitate etenim mentium dispensat Deus etiam magnitudines gloriarum. Sed sicut istam gloriam quam vidisse se apostoli in Evangelis dicunt, « gloriam tanquam Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis ³⁸, » nec credere quis, nec capere potuit, nisi et illa gloria quæ per Moysen (50) in lege ministrata est, viam tenuisset intelligentiæ, sicut contestatur ille qui dicebat ad Nathanael : « Quem scripsit Moyses, et prophetæ, invenimus Jesum a Nazareth ³⁹ : » (in quo utique ostendit, quia ex Lege et Prophetis illuminati, hujus gloriæ, quæ erat tanquam Unigeniti a Patre, lumen aspexerint) ita et quod Apostolus dixit ⁴⁰, « Nos autem revelata facie gloriam Domini specularantes, eadem imagine transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu, » intelligi debet quod et qui istam gloriam Unigeniti revelata facie, hoc est, plena fidei intelligentia contemplatur (51), eadem imagine qua de Lege venit ad Evangelia, et ad carnalem Salvatoris adventum, illuminato per fidem cordis intuitu, in secundum nihilominus gloriæ adventum aciem mentis intendat, et a gloria præsentī ad futuram quæ speratur gloriam transformetur. Unde arbitrator nec posse quempiam, nec mereri futuræ illius gloriæ fieri capacem, nisi jam hinc usum et meditationem quandam ejus accipiat, secundum quod Apostolus dicit ⁴¹, in speculo eam (52) et in ænigmate contuendo, ut ex hac imagine meditationis assiduæ, quam in carne positus de divina gloria gerit, paratior ad capacitatem veræ illius gloriæ per virtutem sancti Spiritus transferatur.

D 9. « Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia vero probationem, probatio vero spem; spes autem non confundit, quia charitas

²⁴ Rom. v, 2. ²⁵ II Cor. iv, 18. ²⁶ Num. xvi, 43. ²⁷ Levit. x, 25; III Reg. viii, 11. ²⁸ II Cor. iii, 7. ²⁹ Rom. v, 2. ³⁰ Sap. vii, 26; Hebr. i, 3. ³¹ Matth. v, 8. ³² I Cor. xiii, 12. ³³ II Cor. iii, 18. ³⁴ Joan. i, 14. ³⁵ Rom. viii, 24. ³⁶ Luc. ix, 26. ³⁷ Matth. xxii, 30. ³⁸ Joan. i, 14. ³⁹ ibid. 45. ⁴⁰ II Cor. iii, 18. ⁴¹ I Cor. xiii, 12.

(46) Alias, « ut maneant; » al., « et manent. »
 (47) Ms. unus, « Moysi in mysterio. »
 (48) Editi, « quæ speratur. Illa vero gloria, » etc., ommissis intermediis.
 (49) Sc. Deest in editis.

(50) Alias, « nisi et in illa gloria quæ per Moysen, » etc.
 (51) Alias, « plenam [al., plena] fidei intelligentiæ contempletur, »
 (52) Eam. In editis omittitur.

Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis ⁴⁵. » Primus statim sermo capituli hujus ambiguitatis aliquid continet : non enim habet in consequentibus ad quid referri (53) debeat quod dixit : « non solum autem. » Unde vide si possimus hoc modo ambiguitatem elocutionis absolvere. Quoniam in superioribus multa nobis per Dominum nostrum Jesum Christum præstita esse perdocuit, ut cum dicit justificatos nos esse ex fide per Dominum nostrum Jesum Christum, et per ipsum accessum habere in gratiam istam, per ipsum etiam gloriari in spe gloriæ Dei ⁴⁶; ad hæc omnia quæ dicta sunt, referri puto debere, « non solum autem : » hoc est, non solum autem quæ supra (54) dixi; sed et hoc quod gloriamur in tribulationibus nostris, per Dominum nostrum Jesum Christum habemus. Cæteris enim in tribulatione tristantibus, nos gratiæ ipsius virtute roborati, in tribulationibus gloriamur. Didicimus namque novam ex eruditione ipsius disciplinam, ut per tribulationes bonum patientiæ capiamus : habentes vero patientiæ bonum probabiles judicemur : et per patientiam multarum tribulationum probati, spem futuræ (55) a Deo remunerationis habeamus : quæ spes, quia certa et vera est, non confundit sperantes. Fidem namque **538** et spem consequitur charitas Dei, quæ omnium major (56) est ⁴⁷, et non solum replet mentem nostram, sed et abundat ac diffunditur in cordibus nostris, pro eo quod non humana a nobis arte acquiritur (57), sed per gratiam sancti Spiritus infunditur. Hæc secundum sermonis ipsius vel litteræ consequentiam pro adaptione (58) apostolici eloquii explanata sint. Nunc jam quid interior sensus contineat requiramus. Et primo de gloriatione videamus quod dixit : « Gloriamur in tribulationibus nostris. » Sermo enim gloriationis (59), interdum laudabiliter in Scripturis, interdum culpabiliter ponitur. Etenim cum dicit Jeremias : « Hæc dicit Dominus : Non gloriatur sapiens in sapientia sua, nec fortis in fortitudine sua, neque gloriatur dives in divitiis suis : sed in hoc gloriatur qui gloriatur, intelligere et agnoscere me, quia ego sum Dominus qui statuo misericordiam, et iudicium, et justitiam super terram ⁴⁸; » in uno eodemque capitulo gloriationem et laudabiliter et culpabiliter posuit. Nam si quis, inquit, gloriatur vel in sapientia sua, vel in fortitudine, vel in

divitiis, culpabiliter gloriatur : si quis vero in agnoscendo Dominum gloriatur, et in intellectu iudiciorum ejus, et misericordiæ, et justitiæ, laudabiliter gloriatur. Cum ergo sermo iste ad utrumque respiciat, requirendum nobis est in quibus recta gloriatio sit, et in quibus minus recta gloriatio. Quod ita demum poterimus agnoscere, si naturas rerum competenti distinctione teneamus. Quod autem dicimus tale est. Omnia quæ sunt vel aguntur, aut bona sunt, aut mala, aut indifferentia. De quibus quamvis latior haberi debeat disputatio, tamen quantum ad præsentem locum sufficit proferemus. Bona illa certum est proprie dici, quæ ad virtutes animi pertinent ; et mala ea sola defini, quæ ad malitiam spectant, et contra legem Dei aguntur ; cætera vero indifferentia esse, id est, neque bona, neque mala nominanda (60), ut sunt divitiæ, species corporis, et fortitudo vel proceritas, atque ea quæ corporis usibus serviunt. Si quis igitur distinctionem diversitatis hujus ignorat, et gloriatur in his quæ non sunt vere bona, nec ad virtutem animi pertinent, culpabiliter gloriatur. Paulus vero, qui in his erat peritissimus, cum dixisset, quia « gloriamur in tribulationibus nostris, » ne forte putaretur in rebus indifferentibus et mediis gloriari, reddit continuo rationem, et ostendit quod gloriatio sua, quam in tribulationibus habet, ad virtutes animi pertineat. Dicit enim, quia « tribulatio, » pro qua glorior, « patientiam operatur, patientia vero probationem, probatio vero spem, spes vero non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum ; » et in his edocet quod per succedentes sibi virtutes gloriatio tribulationum usque ad sancti Spiritus culmen (61) ascendat, sicut et alibi dicit : « Qui gloriatur, in Domino gloriatur ⁴⁹. » Neque ergo in sapientia propria, neque in fortitudine, neque in divitiis, sed in solo Deo convenit gloriari. Sed fortasse dicas : Nunquid non sapientia ad virtutes animi spectat ? Et cur culpabile ducitur in sapientia gloriari ? Vide ergo quam cautus (62) est Scripturæ sermo, qui impolitus videtur et agrestis. Non dixit : « Non gloriatur sapiens in sapientia, » et siluit ; sed ait : « Non gloriatur sapiens in sapientia sua ⁵⁰. » Qui enim in sua, et non in Dei sapientia gloriatur, culpabiliter gloriatur, quia et alibi dicit propheta : « Væ his qui sapientes sunt apud

⁴⁵ Rom. v, 3-5. ⁴⁷ ibid., 1, 2. ⁴⁸ I Cor. xiii, 13. ⁴⁹ Jerem. ix, 23, 24. ⁵⁰ I Cor. i, 31. ⁵¹ Jerem. ix, 23.

(53) Alias, « aliquid ad quod referri, » etc.

(54) Editi, « non solum autem hæc : non solum autem quæ supra, » etc. Sed omnes mss. nostri et Rabanus ut in nostro textu.

(55) Ms. unus, « et per patientiam multarum tribulationum probationem ; per probationem spem futuræ, » etc.

(56) Editi, « quæ est omnium maxima. »

(57) Mss. nostri hic sibi non cohærent. Unus solus habet « acquiritur, » alii, « quæritur : » deinde alii itidem solus habet « infunditur, » cæteri vero « mundatur, » et alius « mundatur. » Sed tamen

legendum videtur ut in nostro textu. Editi et Rabanus habent « quæritur » et « inundatur. »

(58) Editi, « ad apertionem. »

(59) Editi plerique, « Gloriam in tribulationibus nostris. Sermo etiam gloriationis, » etc.

(60) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « neque bona, nec quæ ad virtutem animi pertinent, neque mala nominanda, » etc.

(61) Sic omnes mss. nostri ; editi vero, « cultum. »

(62) Editi, « astutus. »

semetipsos, et in conspectu suo eruditi ⁵⁵. » Dei ergo sapientia est Deum cognoscere, et intelligere misericordiam ejus, et iudicium, et justitiam quam fecit super terram ⁵⁶, in quo qui gloriatur, in Domino gloriatur. Humana vero sapientia non potest scire et intelligere Dominum, neque agnoscere iudicia, et misericordiam, et justitiam ejus quam fecit super terram; et ideo indifferens est, et media. Potest enim fieri ut ex hac humana sapientia eruditus quis, ad intelligentiam divinæ sapientiæ paratior veniat, et in hac exercitatus ad illam capacior fiat. Simili modo qui utitur cæteris quæ media esse diximus, fortitudine duntaxat, vel divitiis: quæ dum media sunt, hoc est, dum non in opere Dei quis fortis est, neque in misericordiis pauperum dives, gloriari neque in fortitudine, neque in divitiis debet. Si vero ista quæ media sunt, ad animi virtutem, et ad fructum boni operis convertantur, gloriatioe digna efficiuntur: sicut rursus si ad malum opus conferantur, ut per divitias quis opprimat pauperem, et per fortitudinem prosternat infirmum, jam non hæc media, sed mala esse putantur. Idcirco igitur natura sui indifferentia et media dicuntur, quia et ad malum opus sociata, mala dici possunt, et bonis operibus juncta, bona appellari. Sine hac vero inclinatione **539** ad alterum e duobus, qui ea bona dicunt, imperiti et ignari rationabilium definitionum appellationumque credendi sunt. Abusive tamen et fabrum dicimus sapientem, et gubernatorem, et architectum, et mulierem texendi sapientem nominamus. Quod ergo in præsentī capitulo Apostolus dicit, « Quia tribulatio patientiam operatur, » si patientiam unam esse ex animi virtutibus constat, tribulatio sine dubio quæ virtutes animi parit, neque mala, neque indifferens, sed bona appellanda est. In tantum (63) autem, sicut supra diximus, patientia virtus animi dicenda est, ut per patientiam dicat probationem nostri fieri, et per probationem spem dari: quæ utique quoniam in Deo sita est, qui virtutum omnium pater est, non confundit sperantem. Simul enim cum spe et charitatis abundantiam tenet, quæ primo loco, quia « major omnium est charitas ⁵⁷, » Spiritui copulatur. Quod si quis nobis occurrat, et dicat medium esse et indifferens tribulationem, quoniam quidem invenimus etiam malos et impios tribulari (64), et non continuo quia tribulantur pro malis actibus suis, virtus animi tribulatio eorum reputanda est: vide si possimus hoc modo respondere, quod tribulatio quidem proprie sanctorum est; impiorum autem et injustorum tribulatio flagella appellentur. Denique in Psalmo sic dicit: « Multæ tribulationes justorum ⁵⁸. » De istis autem ait: « Multa flagella peccatoris ⁵⁹. » Et fortassis propterea tribulatio et angustia ad sanctos

A pertinet, quia ipsi sunt qui arctam et angustam viam incedunt, et propterea tribulari dicuntur. Quod etiam in ipso Domino, qui vera est via quam sauci incedunt, intellexisse apostolos arbitror, cum ad eum dicerent: « Turbæ te comprimunt et coarctant, Magister ⁶⁰. » Tribulationes ergo justorum non solum eas debemus accipere quæ extrinsecus veniunt ex istis rebus quas indifferentes vel medias supra diximus, id est vel damnis, vel languoribus, vel ex quolibet corporis cruciatu: sed et in eo quod etiam in requie positi semetipsos affligunt, et atterunt resistendo voluntatibus suis, refrenando libidinem, coercendo licentiam (65), et omnia quæ ad bonum continentiae pertinent profligando, secundum hunc ipsum qui dixit: « Macero corpus meum, et servituti subicio, ne forte cum aliis prædica-vero, ipse reprobis efficiar ⁶¹. » Et hoc modo justorum tribulatio non potest indifferens dici, sed aperte bona, per quam bona virtutis implentur. Injusti vero, etiamsi tribulentur, quod magis a Scriptura flagella diximus appellari, quoniam nihil in his ipsis flagellis et correptionibus secundum virtutem animi gerunt, nihil ad patientiam ducunt, nec probationem per patientiam sperant: idcirco is illis non tribulatio quæ ad hæc bona pervenit, sed flagella, ut Scriptura voluit, nominanda sunt, etiam si abusive aliquando et super injustos dici tribulationis nomen invenias. Ut autem scias quia justorum tribulatio non angustat animi virtutem, sed potius dilatat, audi et ipse Paulus Corinthiis scribens quomodo ista distinguat: dicit enim ita: « In omnibus tribulationem patimur, sed non angustamur; deicimur, sed non perimus ⁶². » Vides quoniam se tribulationem pati non in uno, sed in omnibus dicit, hoc est, et in his quæ forinsecus accidunt, et ab aliis inferuntur; et in his quæ ipse intra semetipsum pro corporis continentia, et optimarum institutionum laboribus perfert: et propterea dicit, quia « in omnibus tribulationem patimur, sed non angustamur. » Neque enim angustari potest qui virtutibus dilatatur. Et ut adhuc quod dicimus hoc modo clarius fiat, ipse Paulus scribit in consequentibus: « Scio et humiliari, scio et abundare, (in omnibus, et ad omnia imbutus sum) et saturari, et esurire, et abundare, et penuriam pati ⁶³. » Igitur si verum est illud quod superius dixit, « In omnibus tribulationem patimur, » certum est hoc ab eo indicari, quia et cum penuriam patitur, tribulatur; et cum abundat (66), nihilominus tribulatur. Tribulatur autem in penuria, quia deest; in abundantia vero, quia semetipsum refrenat, ne per abundantiam resolvatur, vel ne minus competenter ea quæ videntur abundare dispense. Sic et cum esurit, et cum saturatur, et cum persecutiones patitur, et cum in requie degit. Atque hoc modo qui

⁵⁵ Isai. v, 21. ⁵⁶ Jerem. ix, 24. ⁵⁷ I Cor. xiii, 13. ⁵⁸ Psal. xxxiii, 20. ⁵⁹ Psal. xxxi, 10. ⁶⁰ Luc. viii, 45. ⁶¹ I Cor. ix, 27. ⁶² II Cor. iv, 8. ⁶³ Philip. iv, 12.

(63) Editi, « interim, » male.

(64) Ms. unus, « et in aliis impios tribulari. »

(65) Ms. unus, « coercendo lasciviam. »

(66) Alias, « abundet. »

in his omnibus tribulatur, recte in tribulationibus suis gloriatur : ex quibus sine dubio nascitur patientia, quæ probabilis effecta pariat spem, quæ eum charitati conjuncta Spiritui sancto consociet (67). Quod autem dixit, « Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, » diligentius considerandum est in quorum cordibus Dei charitas diffundatur. Ego puto quod in illorum qui jam non habent « spiritum servitutis iterum in timore ⁶¹, » sed et illorum in quibus « perfecta charitas foras mittit timorem ⁶², » et quibus spiritus « adoptionis » datur qui clamet in cordibus eorum, « Abbe pater ⁶³. » Non est ergo cujuscunque hominis nisi perfecti, et talis qualis erat Paulus, in cujus corde diffundatur charitas Dei « per Spiritum sanctum. » **540** Sed et illud mihi considerandum videtur, utrumne hic charitatem istam dicat qua nos diligimus Deum, an illam qua diligimur a Deo, diffusam esse per Spiritum sanctum in cordibus nostris. Et si quidem ista charitas qua Deum diligimus intelligatur, sermo iste assertionem non indiget : si vero quia dixit effusam esse Dei charitatem in cordibus nostris ⁶⁴, ista potius intelligenda sit qua diligimur a Deo, certum est quod velut summum et maximum donum sancti Spiritus charitatem ponat, quo velut munere (68) prius suscepto a Deo, per hoc ipsum diligere possimus Deum, quod diligimur a Deo. Nam et ipse Paulus nominat spiritum charitatis ⁶⁵, et Deus charitas dicitur ⁶⁶, et Christus filius charitatis appellatur ⁶⁷. Quod si et spiritus charitatis, et filius charitatis, et Deus charitas (69) invenitur, certum est quod ex uno Paternæ Deitatis fonte et Filius intelligendus est, et Spiritus sanctus, ex cujus abundantia etiam sanctorum cordibus ad participationem capiendam divinæ naturæ, sicut Petrus apostolus edocuit ⁶⁸, abundantia charitatis infunditur : ut per istud sancti Spiritus donum compleatur ille sermo quem Dominus dicit : « Sicut tu Pater in me, et ego in te, et isti in nobis unum sint ⁶⁹ : » divinæ scilicet naturæ participes effecti, in abundantia charitatis per Spiritum sanctum ministratæ.

10. « Adhuc enim Christus, cum essemus infirmi (70), secundum tempus pro impiis mortuus est. Vix enim pro justo quis moritur. Nam pro bono forsitan quis audeat mori ⁷⁰. » Plenius volens virtutes charitatis ostendere quam diffusam in cordibus nostris dixerat per Spiritum sanctum, quibus hoc causis intelligere deberemus exposuit, edocens nos (71) quod Christus non pro piis, sed pro

impis mortuus est. Impii namque eramus antequam converteremur ad Deum, et Christus utique mortem pro nobis antequam crederemus excepit : quod procul dubio non fecisset, nisi nimiam erga nos habuisset et abundantissimam charitatem vel ipse Dominus noster Jesus Christus moriendo pro impiis, vel Deus Pater Unigenitum suum pro impiorum redemptione tradendo. Cum enim vix aliquis pro justo moriatur, et dubitet unusquisque mortem subire, etiam si mortis justa sit causa, quantus est hic, et charitas ejus erga nos quanta pensanda est, qui secundum illud tempus quo passus est, pro impiis et injustis mortem perpeti non refugit? In quo utique summæ illius divinæ bonitatis indicium est. Nisi enim esset hic ex illa veniens substantia, et illius Patris Filius, de quo dictum est, quia « nemo bonus, nisi unus Deus Pater ⁷¹, » tantam utique erga nos bonitatem non potuisset ostendere. Unde quia ex hoc tantæ bonitatis indicio ipse esse hic agnoscitur bonus, pro hoc bono forsitan quis et audeat mori. Cum enim cognoverit unusquisque tantam erga se bonitatem Christi, charitatemque ejus habuerit in corde diffusam, non solum mori pro hoc bono, sed et audacter mori desiderabit. Quod rebus ipsis et operibus sæpe videmus impleri, cum hi in quorum cordibus abundanter diffusa est charitas Christi, sponte etiam et cum omni audacia semetipsos persecutoribus offerunt, et nomen Christi, audiente mundo, coram angelis et hominibus constituentur, ut non solum (72) injuriam pati pro nomine ejus, sed et mortem pro hoc bono subire audeant, quam vix (73) pro justo quis perfert. Est enim amor vitæ hujus tantus, ut etiam cum justa causa mortis advenerit, vix unusquisque mortem patienter accipiat. Justa autem causa mortis videtur, cum naturæ lege defertur : et quamvis justum sit conditione mortalitatis, vix tamen amplectitur animus (74) naturæ legibus cedere. « Vix ergo pro justo quis moritur ⁷². » Nam pro bono audeat quis mori et audacter occumbit, præcipue si intellexit, quia cum adhuc secundum tempus impii essemus et infirmi, ipse prior pro nobis mortuus est. Et quomodo non qui hæc sibi ab illo præstita prius esse cognoscit, mortem quam ille malis impendit, hic bono reddat? Arguitur autem illorum error, qui hunc locum ita (75) interpretandum putarunt, ut quod dixit, « Vix enim pro justo quis moritur, » de Deo legis, quem justum, non etiam bonum dicunt, intelligi debere confirmet; bonum autem Christum,

⁶¹ Rom. viii, 15. ⁶² I Joan. iv, 18. ⁶³ Rom. viii, 15. ⁶⁴ Rom. v, 5. ⁶⁵ Rom. xv, 30. ⁶⁶ I Joan. iv, 8. ⁶⁷ Coloss. i, 13. ⁶⁸ II Petr. i, 4. ⁶⁹ Joan. xvii, 21. ⁷⁰ Rom. v, 6, 7. ⁷¹ Marc. x, 18. ⁷² Rom. v, 7.

(67) Sic mss. ; editi vero, « quæ cum charitati conjuncta sit, Spiritui sancto consocietur. »

(68) Alias, « quod velut munere, » etc.

(69) *Deus charitas*. Hæc desunt in editione Genebrarii. Cæteri vero editi, « et Deus charitatis. »

(70) Sic mss. nostri. Editi vero, « Ut quid enim Christus, cum adhuc essemus infirmi, » etc.

(71) Editi, « debemus exposuit. Edocemur nos, » etc. Ms. unus idem, « edocemur nos. » Rabanus,

« et docet nos, » sed cæteri mss. ut in nostro textu.

(72) Alias, « et non solum. »

(73) Alias, « audent, quamvis, » male.

(74) Sic omnes mss. nostri. Rabanus vero, « conditio mortalitatis vix tamen amplectitur animum, » etc. Editi, « conditioni, » pro « conditione. »

(75) *Ita*. Desideratur in libris antea editis.

tanquam boni Patris Filium, asseverent. Sed quid agent, quia invenimus et in lege martyres multos? Legant Machabæorum libros, ubi cum omni instantia beata mater cum septem filiis martyrium suscipit⁷⁵, quique non solum martyrii patienter excipiunt, verum et contumelias ingerunt in tyrannum: et videant si verum est quod dicunt, quia « vix pro justo quis moritur. » Videant tres pueros in camino ignis ardentis cum omni fiducia pro fidei libertate coniectos⁷⁶, et dicant quia « vix pro justo quis moritur. » Sola ergo mors est pro Deo, **541** quæ cum omni audacia (76) suscipitur: omnis autem reliqua mors vix toleranter subitur etiam si justa sit, et humanæ conditionis lege descendat (77).

11. « Commendat autem suam charitatem Deus in nobis: quoniam si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est (78), multo magis nunc ergo iustificati in sanguine ipsius, salverimus ab ira per ipsum⁷⁸. » Cum dixisset in superioribus, quia « Christus secundum tempus adhuc pro impiis mortuus est, » nunc ostendere ex hoc vult Dei charitatis erga homines magnitudinem, quia si erga impios et peccatores tanta exstitit, ut pro salute eorum unicum Filium daret, quanto magis erga conversos, et emendatos, et, ut ipse ait, suo sanguine redemptos largior et diffusior erit? Non puto sane quod otiosa sit apud Paulum varietas ista verborum, quod aliquando infirmos, aliquando impios, aliquando peccatores nominat, pro quibus Christum mortuum dicit: et quamvis imperitum se fateatur in sermone⁷⁹, non tamen arbitrator quod in his ille per imperitiam, sed potius per profundam scientiam variaverit. Per hæc namque tria (79) omne peccati colligitur genus. Aut enim ignorans Deum quis, peccat in tenebris, et vocatur impius: aut volens servare mandatum, vincitur fragilitate carnis, et illecebris præsentis vitæ decipitur, et infirmus appellatur: aut sciens volensque contemnit mandatum, et odit disciplinam Dei, ac projicit sermones ejus post se⁸⁰, et peccator nominatur. Atque ita Paulus qui se imperitum, ut diximus, in sermone profertur, in tribus his diversitatibus universa, pro quibus Christus prædicatur mortuus esse, complexus est (80). Quod si interdum etiam hi qui sub lege sunt, et Deum colere videntur, impii in Scripturis divinis nominantur;

A idcirco sit (81), quod relinquentes Deum patrum suorum, deos gentium colunt. Quod vero Paulus se cum peccatoribus numerat⁸⁰, qui in aliis dicit, « Nos natura Judæi, et non ex gentibus peccatores⁸⁰, » humilitatis ejus est virtus. Imitatur enim illum, « qui cum peccatum non fecisset, peccatum pro nobis factus est⁸⁰; » et cum Deus esset, inter homines conversatus est⁸¹. « Commendat ergo suam charitatem Deus (82) in nobis. » Hic « commendat, » vel confirmat intelligitur, vel amabilem facit pro beneficiis. Quod enim « Christus, cum adhuc peccatores essemus, pro nobis mortuus est, » spem nobis dat quod multo magis nos a peccato purgatos et iustificatos, ab ira quæ imminet peccatoribus salvabit per ipsum: et qui alienos et inimicos ita dilexit, ut pro nobis ad mortem Unicum suum daret, multo magis suos effectos et reconciliatos sibi, æterna salute donabit. Quomodo autem Christus pro nobis mortuus sit, et quomodo cum sit Agnus Dei⁸², tulerit peccatum mundi, et infirmitates nostras portaverit, et pro nobis doluerit⁸², sæpe a nobis in aliis dicta sunt locis, ubi adhibemus et ea quæ in sæcularibus historiis feruntur (83), quod etiam apud ipsos nonnulli pestilentias, vel turbines, aliaque his similia perhibentur morti se objiciendo repulisse, et patriam, vel gentem suam imminentis cladis excidio liberasse. Quæ quidem quam vere scripta sint, vel quid rationis habeant, si vera sunt, Dei est nosse solius. Nullus tamen ipsorum, de quibus ista narrantur, ne ficto quidem sermone totius mundi peccata absolvisse perhibetur, nisi Jesus solus, « qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit⁸⁴, » et secundum voluntatem Patris, forma servi suscepta, obtulit victimam pro universo mundo, tradens sanguinem suum principi hujus mundi, secundum sapientiam Dei (84), « quam nemo principum hujus mundi cognovit: si enim cognovissent, nunquam Dominum majestatis crucifixissent⁸⁵, » nec sanguis ille (85) quem sitierant, non tam sitim, quam vires eorum exstingueret, regnumque destrueret: nec accideret eis illud quod Dominus in Evangelio dicit: « Ecce nunc princeps hujus mundi judicatus est⁸⁶; » et illud: « Ecce videbam Satanam sicut fulgur cadentem de celo⁸⁷. — Multo ergo, inquit, magis

⁷⁵ II Mach. vii, 4 seq. ⁷⁶ Dan. iii, 20 seq. ⁷⁸ Rom. v, 8. ⁷⁹ Galat. ii, 15. ⁸⁰ II Cor. v, 21. ⁸¹ Baruch. iii, 36, 38. ⁸² Joan. i, 29. ⁸³ Isai. Liii, 4; Matth. viii, 47. ⁸⁴ Philip. ii, 6. ⁸⁵ I Cor. ii, 8. ⁸⁶ Joan. xvi, 41. ⁸⁷ Luc. x, 18.

⁷⁸ Rom. v, 8, 9. ⁷⁹ II Cor. xi, 6. ⁷⁷ Psal. XLIX, 17. ⁸¹ Baruch. iii, 36, 38. ⁸² Joan. i, 29. ⁸³ Isai. Liii, 4; Matth. viii, 47. ⁸⁴ Philip. ii, 6. ⁸⁵ I Cor. ii, 8. ⁸⁶ Joan. xvi, 41. ⁸⁷ Luc. x, 18.

(76) Alias, pro « audacia » legitur « fiducia; » al., « cum omni fiducia et audacia. »

(77) Alias, « vix toleratur, vix subitur etiam si justa sit, et humanæ conditionis legi condescendat. »

(78) Editi, « Christus pro nobis secundum tempus mortuus est. » Sed omnes mss. nostri omittunt, « secundum tempus. »

(79) Editi, « nomina, » deinde, « Aut enim ignorans Deum quis, et volens servare, » etc., omissis verbis, « peccat in tenebris, et vocatur impius; aut. »

(80) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero,

« prædicatur, et mortuus esse commemoratur, complexus est, » etc.

(81) *Fit*. Deest in editis, et apud Rabanum. Alias, « est. »

(82) *Deus*. Desideratur in antea editis.

(83) *Ubi adhibuimus et ea quæ in sæcularibus historiis feruntur*. Vide librum *contra Celsum*, num. 31, et tom. vi *Comment. in Joannem*, num. 36, et tom. xviii etiam in *Joan.*, num. 15.

(84) *Dei*. Deest in libris antea editis et in plerisque mss.

(85) Alias, « ne sanguis ille, » etc.

justificati nunc in sanguine ejus, salvi erimus ab ira per ipsum ⁸⁶. » In superioribus quidem dixerat : « Justificati igitur ex fide, pacem habeamus ad Deum ⁸⁷; » et nunc dicit : « Multo magis nunc justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum ⁸⁸. » Ex quo ostendit, quod neque fides nostra sine Christi sanguine, neque sanguis Christi nos sine fide nostra justificat; ex utroque tamen multo magis sanguis Christi nos (86), quam fides nostra justificat. Et ideo mihi videtur, cum in superioribus simpliciter dixerit, **542** « Justificati ex fide ⁸⁹, » hic addidisse, « multo magis ergo nunc justificati in sanguine ejus ⁹⁰, » ut doceret, quod ab ira ventura etiam si fides nostra nos salvet, etiamsi opera justitiæ, super hæc tamen omnia multo magis sanguis Christi salvos nos faciat ab ira ventura. Ira vero Dei quomodo intelligi debeat, in secundi a nobis psalmi expositione plenius dictum est, et quomodo possit impleri quod scriptum est, ut salvi efficiamur fugientes ab ira ventura, et iram quidem fugientes ita ut non nos comprehendat, sectantes vero justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem ⁹¹, et cætera his similia. Ira itaque est (87), cui traditur unusquisque pro mensura et merito peccatorum, Deo tamen, secundum quod scriptum est in septuagesimo septimo psalmo, non accendit omnem iram suam. Quis enim sufferre posset si omnem iram adversum peccatores accenderet Dominus, cum tam (88) terribile sit illud quod in cantico Moysi pronuntiatur, ubi dicit : Quia « ignis accensus est in furore meo, et ardebit usque ad infernum inferiorem : comedit terram et nascentia ejus, conflabit fundamenta montium ⁹²? » Intuere ergo quia ignis iste qui de ira vel de furore Domini accenditur, terram et infernum inferiorem comedit, et opera terrena consumit : conflatur etiam non excelsa montium, sed fundamenta, id est non sublimes animas, neque cælestes sensus, sed humilique in terram dejectos, vel etiam in profundum terræ, ut sunt montium fundamenta, demersos. Paululum ergo etiam de ira (89) oportuit disseri, ut apertius nosceretur a quibus nos malis Christi sanguis eripuit.

12. « Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius. Non solum autem, sed et gloriamur in Deo per Dominum

nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus ⁹³. » Quod dicit, « cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo, » evidenter ostendit non esse aliquam substantiam, quæ secundum definitionem Marcionis vel Valentini naturaliter inimica sit Deo : alioquin si quod inimicum est, naturæ esset et non voluntatis, reconciliationem utique non haberet (90). Ubi autem ex inimico quis amicus efficitur, certum est quod dum ea opera agit quæ non amat Deus, inimicus est Dei, et unusquisque tam gravis et tam odibilis inimicus efficitur, quam (91) multiplicaverit opera inimicitiiis digna. Sunt ergo mensuræ et gradus quidam in his peccatorum qualitate vel quantitate distincti, qui inimici sunt Deo. Unde et ille qui supra omnia peccavit, a Paulo ultimus inimicus destruendus esse memoratur ⁹⁴. Versa autem vice et ordine etiam eos qui reconciliati sunt per mortem Filii ejus, in amicis (92) haberi certum est : et esse aliquem ita amicum, sicut Moyses amicus Dei appellatus est ⁹⁵ : esse quoque alios quibus (93) dicit Salvator : « Jam non dicam vos servos, sed amicos ⁹⁶. » Credo autem esse adhuc magis familiares aliquos in cælestibus amicos apud Deum, vel illos qui semper vident faciem Dei, vel eos qui semper adstant in conspectu Altissimi : ut sicut supra diximus esse quemdam novissimum inimicum, ita et ibi pro virtutum meritis habeantur aliqui summi amici. Cum ergo hæc ita sint, nescio si is qui adhuc permanet in his operibus (94) quæ odit Deus et pro quibus inimicitia sunt inter Deum et homines, reconciliatus esse Deo per sanguinem Christi merito dicatur. Quomodo enim reconciliatus est, qui quæ inimici sunt gerit (95)? Paulus ergo merito de se et sibi similibus dicit, quia « cum inimici essemus, reconciliati sumus per mortem Filii ejus. » Grandis pudor est, ubi talis reconciliatio facta est, ubi inimicitias inter Deum et homines non sermo peccatoris, sed sanguis intercessoris absolvit, iterum nos converti ad inimicitias, et agere ea quæ odit ille, quem nobis nisi (96) effusio sanguinis sacri reconciliaverat nemo. Plenius autem etiam ad Ephesios ipse Paulus scribens de ratione reconciliationis et inimicitia (97), ac profusione sanguinis Christi commemorat : quæ si his jungamus, aperire locum præsentis capituli facilius possunt. Ait ergo ita ⁹⁸ : « Propter quod memores estis (98) vos, qui aliquando gentes in carne dicebamini præputium

⁸⁶ Rom. v, 9. ⁸⁷ ibid. 1. ⁸⁸ ibid. 9. ⁸⁹ ibid. 1. ⁹⁰ ibid. 9. ⁹¹ I Tim. vi, 11. ⁹² Deut. xxxiii, 22. ⁹³ Rom. v, 10, 11. ⁹⁴ I Cor. xv, 26. ⁹⁵ Exod. xxxiii, 11. ⁹⁶ Joan. xv, 15. ⁹⁷ Ephes. ii, 11, seq.

(86) Nos. In editis desideratur.

(87) Editi, « ista itaque. » Ms. unus, « Ira utique. »

(88) Tam. Deest in editis.

(89) Ira. Editi, « terra, » male.

(90) Sic editi et mss. Rabanus vero, « qui inimici sunt Deo, reconciliationem utique non haberent. »

(91) Editi « quantum, » male.

(92) Sic omnes mss. nostri. Salodanus vero et Merlinus, « inimicos, » Genebrardus, « amicos. »

(93) Editi, « de quibus. »

(94) Editi, « adhuc in his operibus est, » etc. Sed « est » deest in editione Merlini.

(95) Quæ inimici sunt gerit. Merlinus et Genebrardus perperam habent « causam inimici secum gerit. »

(96) Rabanus habet « non nisi, » omisso « nemo » in fine.

(97) Editi, « inimicitia; » ms. unus, « inimicitiarum. »

(98) Alias, « memores sitis vos; » al., « memores esse debetis vos. »

ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta, quoniam eratis illo tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel, et peregrini promissionis testamentorum ejus, spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceræ solvens, inimicitiam in carne sua, legem mandatorum in decretis evacuans, ut duos conderet in semetipso, in uno novo homine faciens pacem, ut **543** reconciliaret utrosque in uno corpore (99) Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso, et veniens evangelizavit pacem vobis (1) qui longe, et pacem his qui prope, quoniam per ipsum habemus accessum utrique in uno Spiritu ad Patrem. Sed præcipue in his illud observa (2), quod Christus medium parietem maceræ solvit in carne sua, id est inimicitiam, et quod reconciliavit utrosque in uno corpore Deo per crucem, et quod interfecit inimicitiam in cruce. In quo non sine causa mihi Paulus secundo videtur inimicitiam nominasse, et in uno quidem dixisse quod solverit inimicitiam Christus (3) in carne, in secundo vero interfecisse eam in cruce. Solvere nanque mihi videtur in his qui adhuc certamen gerunt adversum peccatum, et repugnant ei pro viribus: interficere vero in his qui peccatum jam nequaquam omnino recipiunt, sed omni ex parte membra sua mortificaverunt peccato: ex quibus erat et ille qui dicebat: « Christo con crucifixus sum. Vivo autem, jam non ego; vivit vero in me Christus¹. » Hoc ergo modo etiam Christus occidit inimicitiam in carne sua, cum morte suscepta exemplum dedit hominibus usque ad mortem resistere adversum peccatum: et ita demum resoluta inimicitia in carne sua, reconciliavit per

A sanguinem suum homines Deo, eos duntaxat qui inviolatum reconciliationis fœdus ultra non peccando custodiunt. Igitur mors ejus mortem inimiciæ dedit ei quæ erat inter nos et Deum, et reconciliationis initium. Resurrectio autem ipsius et vita salutem credentibus contulit, sicut et alibi Apostolus dicit de Christo²: « Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel; quod autem vivit, vivit Deo. » Peccato mortuus dicitur, non suo: neque enim peccatum fecit³: sed ipse peccato mortuus est, id est velut qui morte sua peccato ipsi intulerit (4) mortem. Vivere autem dicitur Deo, ut et nos non nobis, neque nostræ voluntati, sed Deo vivamus ut ita demum in vita ipsius salvi esse possimus, secundum eum qui dixit: « Vivo autem, jam non ego; vivit vero in me Christus⁴. » Quod vero similiter ut in superioribus posuit: « Non solum autem, sed et nunc gloriamur in Deo, » et nihil addidit ad « non solum autem, » similiter ut superius intelligendum est de his dictum quæ supra comprehensa sunt: id est, quod non solum (5) « com inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, » et non solum « in vita ipsius salvi erimus, sed et nunc gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem reconciliationem accepimus. » Non autem sine causa addidit, « nunc, » cum potuisset dicere: « Sed et gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum (6), per quem reconciliationem accepimus; » sed ut ostenderet gloriamur nobis non solum in futuro, sed et in præsentem datam de agnitione Dei, et emendatione vitæ, et errorum correctione (7), sicut et in aliis idem (8) Apostolus dicit: « Spem habentes et præsentis vitæ, et futuræ⁵: » præsentis, quod honestior et emendatior est; futuræ, quod æterna est.

LIBER QUINTUS.

1. « Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et sic in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt. Usque ad legem enim peccatum erat (9) in hoc mundo. Peccatum autem non imputatur, cum lex non est. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, in eos qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri⁶. » Posteaquam edocuit differentiam fidei et legis, et eorum **544** qui per fidem justificantur, atque eorum qui promissiones quæ ad patres factæ fuerunt, non possunt sperare per legem: cumque aperuisset arcani secreta mysterii, quod « cum inimici essemus Deo, per mortem Filii ejus reconciliati sumus⁷, » nunc et causas vel cur inimici fuerimus, vel cur morte Filii Dei indigerit ista reconciliatio consequenter exponit: ut intuentes quanta nobis præstiterit Jesus, imo pro nobis non solum. »

(99) *In uno corpore.* Alias, « in corpore; » al., « in suo corpore. »
 (1) Editi, « nobis. »
 (2) Editi, « sed præcipue in his illud, ad Patrem, observa. »
 (3) Genebrardus, « Christi, » male.
 (4) Editi, « peccato intulit. »
 (5) Editi, « id est, pro non solum; » al., « id est,

quanta pertulerit, radiciore erga eum fide, et inseparabili (10) charitate teneamur. Ideo ergo licet non usquequaque patefactam (11), indicat tamen nobis et alterius secreti rationem diceus: « Propterea sicut per unum hominem peccatum introivit in hunc mundum (12), et per peccatum mors⁸, » et cætera. Sed priusquam ad explanationem totius capituli veniamus, pauca de eo qui videtur in consequentibus ipsius eloquii defectu dicenda sunt. Ubi enim dicitur, « Propterea sicut, » necessarium videtur quod addi debeat adimpletio quædam, ut dicatur. Ita et illud vel illud, ut et ipse in nonnullis aliis locis scribit, verbi gratia, cum dicit⁹: « Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. » Hic autem cum dixerit: « Sicut per unum hominem peccatum introivit in hunc mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt, » non retulit (13) ut diceret, verbi causa: Ita et per unum hominem justitia introivit in hunc mundum, et per justitiam vita, et sic in omnes homines vita pertransiit, in qua omnes vivificati sunt: hoc enim videbatur propositi eloquii sensus expetere, secundum ea quæ in aliis ipse proloquitur. Neque enim multum differt illud quod alibi dicit¹⁰: « Sicut enim in Adam omnes moriuntur, » et quod hic dicit: « Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum introivit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt; » et iterum quod dixit¹¹: « Ita et in Christo omnes vivificabuntur, » nihil differt ab eo sensu, quem supra deesse elocutioni diximus (14), et intellectui legentis relicto. Sed mihi videtur Paulus qui dicit¹² quia « sufficientia nostra ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti; » et qui iterum dicit: « An documentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus¹³? » non hæc per defectum (15) passus eloquii, sed prospexisse per hæc aliquid utilitatis, quo etiamsi intelligi deberent ea quæ deesse elocutioni et subintelligenda diximus, tamen propter negligentiores quosque qui forte resolverent, si audirent quod sicut mors in omnes homines per peccatum, ita et in omnes homines pertransiit vita per Christum, consideravit palam hæc D et publice non debere: simul et illud ostendens, quod etiamsi per unum hominem justitia introivit in hunc mundum, et per justitiam vita, et sic in omnes homines pertransiit, tamen non hoc in præsentem statim contingere, nec otiosis accidere,

A sed his qui multo labore et sudore potuerint quæ occulta sunt quærere, pulsare quæ clausa sunt, desiderare quæ abscondita sunt. Denique et in eo capitulo, quod pro similitudine horum dictorum in medium (16) adduximus, id est, « Sicut enim in Adam omnes moriuntur¹⁴, » non dixit, « ita et in Christo omnes » vivificati sunt, aut vivificantur, sed « vivificabuntur, » ut ostenderet quidem præsens tempus esse laboris et operis, in quo per bonam conversationem merita conquirantur; futurum vero esse in quo vivificabuntur hi qui in præsentem vitam Christo commoriuntur, sicut et alibi¹⁵ dicit idem Apostolus: « Si enim commorimur, et convivemus. » Et ideo etiam in præsentem loco dissimulat exsequi, et adimplere sermone ea quæ sensu et B consequentia videntur intelligi. Alius fortasse dicit, quia hoc quod videtur deesse in his quæ supra diximus secundum elocutionis ordinem, tarde quidem, sed in posterioribus redditur, ubi dicit¹⁶: « Sed non sicut delictum, ita et donatio. Si enim unius delicto mortui sunt multi, multo magis gratia Dei, et donum, in (17) gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit; » et asserit ex his completa esse quæ defuisse in superioribus videbantur: nec multum interesse quod ibi in omnes homines dixerit pertransisse peccatum, hic vero donum et gratiam Jesu Christi in plures abundasse, cum et omnes homines plures esse intelligantur, et plures omnes intelligi non videatur absurdum, maxime cum in subsequentiis¹⁷ dicat apertius: « Sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem; ita et per unius justitiam in omnes homines ad justificationem vitæ. » Et ut evidentius ostenderet omnes homines et multos homines idem esse, addidit his¹⁸: « Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justii constituentur multi. » Et quod superius omnes dixerat homines, hic eodem sensu multos nominavit. Nisi si quis dicat, quod magis permiscere et confundere volens Apostolus id quod superius aperuerat, ne, ut diximus, dissol- 545 veret ac relaxaret audientes, eos quos ante « omnes » dixerat, hic « plures » nominavit, ut et illud quod « omnes » dixit, ad eos tantummodo traheretur (18), qui donum Christi gratiæ consecuti sunt, qui tamen non pauci, sed plures sunt. Etenim moris est apostolo Paulo, cum de benignitate Dei, et ineffabili ejus bonitate aliqua patefecerit (19), rursum propter negligentiores quosque auditores paululum velut exasperare quæ dixit, et metum

⁸ Rom. v, 12. ⁹ I Cor. xv, 22. ¹⁰ ibid. ¹¹ ibid. ¹² II Cor. iiii, 5, 6. ¹³ II Cor. xiii, 3. ¹⁴ I Cor. xv, 22. ¹⁵ II Tim. ii, 11. ¹⁶ Rom. v, 15. ¹⁷ ibid. 18. ¹⁸ ibid. 19.

(10) Alias, « insuperabili. »

(11) Alias, « patefactum. »

(12) Sic recte ms. unus. Cæteri vero et editi, « Propterea sicut per unum hominem mors introivit in hunc mundum, et cætera. »

(13) Ita ms. unus Regius. Cæteri vero mss. et editi, « et ita in omnes homines pertransiit: non retulit, » etc.

(14) Editi, « dixi, et; » al., « dixi, sed; » alias « dixisset. »

(15) Genebrardus, « per hæc defectum. »

(16) Editi, « in medio. »

(17) In. Desideratur in libris antea editis.

(18) Ms. unus, « retraheret. »

(19) Alias, « patefaceret; » al., « patefacit. »

aliquem remissioribus intentare, ut cum de fine omnium Corinthiis disputans ait ¹⁹: « Sicut enim in Adam omnes (20) moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur; » et paulo post: « Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, » et cætera. Pro quibus verens ne quis divitias bonitatis Dei, et patientiæ, et longanimitatis contemnens, secundum duritiam suam et cor impediens thesaurizaret sibi iram in die iræ et revelationis (21) iusti iudicii Dei ²⁰, addidit post illa quæ de fine (22) dixerat: « Nolite seduci. Corruptunt mores bonos colloquia mala. Expergiscimini iusti, et nolite peccare. Ignorantiam enim quidam habent, ad confusionem vobis dico ²¹. » Agit ergo tanquam prudens dispensator verbi: et cum venerit ad ea loca in quibus de Dei bonitate dicendum est, propter se-gniores quosque et occultius hæc et obscurius profert, ne forte, ut diximus, divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnant, et iram sibi thesaurizent in die iræ, in quam necesse est incurrere omnes qui sibi hujusmodi gesta thesaurizaverint. Etiam tu post hæc videris quid fiat (23). Sed et quod ait, « Usque ad legem enim peccatum erat in hoc mundo (24): peccatum autem non imputatur cum lex non est, » hoc videtur ostendere, quod usque ad legem, hoc est, usquequo Christus veniret qui tollit peccatum mundi ²², peccatum erat in mundo. Manifestum est autem peccatum non posse imputari, ubi lex non est quæ arguat peccatorem. « Regnavit autem mors, » quæ per peccatum fuerat ingressa, « usque ad Moysen, » hoc est usquequo lex permansit, « in eos qui peccaverunt secundum similitudinem peccati Adam, » per quem mors ipsa accepit ingressum; « qui » Adam « forma futuri est, » non secundum quod prævaricatus est, sed secundum hoc quod sicut per ipsum mors, ita per novissimum Adam vita ingressa est in hunc mundum ²³: et sicut per illum in omnes homines condemnatio, ita et per Christum in omnes homines justificatio. Hæc de ipsis eloquiis apostolici continentia dicta sint. Videamus nunc quid etiam interior habeat intellectus. Sed et illud primo in loco admonendum puto, quod videtur mihi apostolus Paulus in his præcipue locis quæ nunc habentur in

A manibus, ita quodammodo hæc loqui (25), velut si quis fidelis famulus et prudens a rege magno et domino suo introducatur in thesauros regios, et ostendantur ei diversa et magna domicilia, quorum aditus varii sint (26) et incerti, ita ut ei per alium ingressus, et per alium monstretur (27) egressus; interdum autem ex diversis ingressibus ad unum conclave veniatur, ut sæpe in terris quædam (28) videmus exstructa palatia: ostendatur etiam huic qui circumducitur fideli famulo thesaurus argenti regii, et alius auri, lapidum quoque et margaritarum, variorumque monilium, purpuræ etiam regie locus, et alius diadematum: demonstrentur adhuc reginæ thalami (29) in multis diversisque mansionibus positi, et tamen (30) singula hæc non penitus ad integrum patentibus januis reserentur, sed ex parte subapertis ita ut agnoscat (31) quidem thesauros dominicos, et regias opes, nec tamen ad liquidum et ad perfectum singula quæque cognoscat. Post hæc vero iste servus qui tam fidelis habitus est, ut ei rex et dominus opum suarum magnitudinem fecerit innotescere (32), mittatur ut exercitum congreget regi (33), delectum habeat, milites probet: pro eo quidem quia fidelis est, ut plures invitet ad militandum, et majorem exercitum congreget regi, necessitatem patietur proferre (34) ex parte quæ viderit: et rursus quia prudens est, et scit necessarium esse abscondere mysterium regis, iudiciis quibusdam magis quam relationibus utitur; ita ut potentia quidem regis non lateat; ordinis autem, atque ornatus palatii, et habitus occulta tamen maneat dispensatio (35). Ita ergo, et dixi, videtur mihi etiam apostolus Paulus in his sermonibus facere, et non solum pro eo quod et ipse dicit, quia ex parte sciat, et ex parte cognoscat ²⁴, sed et propter nos qui nec ea quidem quæ ex parte scit capere possumus, temperare sermonem, et 546 uniuscujusque conclave mysterii (36) singulis aut vix binis perstringere et subaperire sermonibus: et nunc per unum aditum ingressus per alium digredi, nunc ex alio ingressus ad aliud conclave concurrere, ita ut si requiras eum illo aditu quo ingressus est, non invenias egressum. Hæc ergo prius de his quæ Paulus scribit, in mente

¹⁹ I Cor. xv, 22, 24. ²⁰ Rom. ii, 4, 5. ²¹ I Cor. xv, 33, 34. ²² Joan. i, 29. ²³ I Cor. xv, 22. ²⁴ I Cor. xiii, 9, 12.

(20) Omnes. Deest in libris antea editis.
(21) Iræ et revelationis. Hæc desunt in editis et in plerisque mss.

(22) Editi, « fide. »

(23) Alias, « omnem qui... thesaurizavit, etiamsi post hæc Judæus quis fiat; » al., « omnem qui... thesaurizavit, etiamsi post hæc videris quis fiat. » Sed recte ms. unus ut in nostro textu.

(24) Alias, « usque ad legem autem peccatum in hoc mundo, » etc.

(25) Editi, « ita et quodammodo hoc loqui. »

(26) Sint. Prætermittitur in editis et in plerisque mss.

(27) Editi, « ministretur. »

(28) Alias, « quædam; » al., « quæque; » al., « unque; » al., « inter quæque. »

D (29) Ms. unus, « regii thalami. »

(30) Tamen. Sic recte ms. unus; cæteri vero mss. et editi, « tunc. »

(31) Editi, « aut agnoscat, » male.

(32) Alias, « faceret innotescere. »

(33) Regi. Deest in editis et in quibusdam mss.

(34) Et majorem, etc. Editi, « majorem exercitum congreget regni, necessitatem patietur referre, » etc. Merlinus, « majorem exercitum congreget ob regni necessitatem, patietur referre, » etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(35) Alias, « ordinatio atque ornatus » (al., « ordinis tamen atque ornatus) palatii et habitus occulta maneat dispensatio. »

(36) Editi, « conclavis mysterium; » sed omnes mss. ut in nostro textu.

nostra atque animis ordiantes, nunc jam ad inspicienda et contuenda ea quæ in manibus habentur, pro viribus convertamur. Et primo videamus quomodo « per unum hominem peccatum introivit in hunc mundum, et per peccatum mors ».²⁵ » Fortassis enim requirat aliquis, si ante Adam mulier peccavit, de qua dicitur, quia « seducta in prævaricatione facta est »;²⁶ » et rursum ante ipsam peccavit serpens. Peccavit enim cum dixit mulieri: « Ut quid hoc dixit Deus, ut non manducetis de omni ligno paradisi »?²⁷ » Et iterum peccavit, cum Deus dixerit (37), quia « quacunquē die manducaveritis ex eo, morte moriemini »,²⁸ » et ille dixerit ad mulierem: « Non morte moriemini; sed sciebat Deus quia quacunquē die manducaveritis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii scientes bonum et malum ».²⁹ » Si ergo ante Adam mulier peccavit, et ante mulierem serpens, et in alio loco dicit Apostolus, quia « Adam non est seductus, mulier autem seducta est »,³⁰ » quomodo per unum hominem, et non magis per unam mulierem videbitur introisse peccatum? A muliere enim initium peccati, et ante mulierem a serpente, sive a diabolo, de quo dicitur in Evangelio, quia « ille homicida erat ab initio ».³¹ » Sed vide in his Apostolum naturæ ordinem tenuisse, et ideo quoniam de peccato loquebatur, ex quo mors in omnes homines pertransierat,³² successione posteritatis humanæ quæ huic mortui succubuit ex peccato venienti, non mulieri ascribit, sed viro. Non enim ex muliere posteritas, sed ex viro nominatur, sicut et ipse Apostolus (38) in aliis dicit: « Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro; » et iterum: « Sicut enim mulier ex viro, ita et vir » non ex muliere, sed « per mulierem »;³³ » et ob hoc mortalis posteritas, et corporalis successio, viro potius tantquam (39) auctori, et non mulieri deputatur. Sed ut adhuc evidentius fiat quod dicimus, addemus etiam hoc quod idem Apostolus ad Hebræos scribit:³⁴ « Sed et Levi qui decimas accepit, decimatus est. Adhuc enim in lumbis patris erat » (Abrahæ) « cum obviavit ei Melchisedech regresso a cæde regum. » Si ergo Levi, qui generatione quarta post Abraham nascitur, in lumbis Abrahæ fuisse perhibetur, multo magis omnes homines qui in hoc mundo nascuntur, et nati sunt, in lumbis erant

A Adæ, cum adhuc esset in paradiso; et omnes homines cum ipso vel in ipso expulsi sunt de paradiso, cum ipse inde depulsus est; et per ipsum mors, quæ ei ex prævaricatione venerat, consequenter et in eos pertransiit qui in lumbis ejus habebantur; et ideo recte Apostolus dicit: « Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificantur ».³⁵ » Neque ergo ex serpente qui ante mulierem peccaverat, neque ex muliere quæ ante virum in prævaricatione facta est,³⁶ sed per Adam ex quo omnes mortales originem ducunt, dicitur introisse peccatum, et per peccatum mors. Sed hic nimirum est unus homo per quem peccatum introivit, et per peccatum mors,³⁷ quem et alibi ipse Apostolus (40) dicit primum hominem de terra terrenum, secundum vero de cælo cælestem, cum exhortatur nos abjecta imagine terreni, imaginem portare cælestis;³⁸ id est ut secundum verbum Dei viventes renovemur, et reformemur secundum interiorem hominem ad imaginem Dei qui creavit eum.³⁹ Hic ergo homo qui jam reformatur et reparatur ad imaginem Dei, neque terrenus, neque in hoc mundo est, sed in cælis esse dicitur conversatio ejus⁴⁰: et ideo secundum eum qui dixit, « Vos autem non estis de hoc mundo »⁴¹, mors in eum non potest pertransire. Qui autem adhuc in hoc mundo est, et terrenus est, ac terreni (41) imaginem portat, de ipso dicitur, quod per eum peccatum in hunc mundum introivit, et per peccatum mors.⁴² Quod si peccatum et mors in hunc mundum (42) introivit, et in hoc mundo habitat, certum est alienos a morte et a peccato esse eos qui per Christum vel cum Christo mortui sunt huic mundo, et cum ipso resuscitati, cum ipso etiam sedere in cælestibus meruerunt⁴³, conversationem non jam (43) in hoc mundo, sed in cælis habentes⁴⁴. Unde et pari consequentia ostenditur, quod omnis homo primò « de terra terrenus » est, sicut idem Apostolus alibi⁴⁵ dicit; cum imaginem terreni portat, et secundum imaginem terreni ambulat (44), carnem cogitat, et quæ carnis sunt sapit, et vix aliquando est ut convertatur ad Dominum, et spiritu Dei agatur, atque effectus spiritalis fiat « novissimus Adam in Spiritum vivificantem » (45). » Require sane, quoniam per unum hominem in hunc mundum di-

²⁵ Rom. v, 12. ²⁶ I Tim. ii, 14. ²⁷ Gen. iii, 1. ²⁸ Gen. ii, 17. ²⁹ ibid. 4, 5. ³⁰ I Tim. ii, 14. ³¹ Joan. viii, 44. ³² Rom. v, 12. ³³ I Cor. xi, 8, 12. ³⁴ Hebr. vii, 1, 9, 10. ³⁵ I Cor. xv, 22. ³⁶ I Tim. ii, 14. ³⁷ Rom. v, 12. ³⁸ I Cor. xv, 47, 49. ³⁹ Coloss. iii, 10. ⁴⁰ Philip. iii, 20. ⁴¹ Joan. xv, 19. ⁴² Rom. v, 12. ⁴³ Ephes. ii, 5, 6. ⁴⁴ Philip. iii, 20. ⁴⁵ I Cor. xv, 47, 49. ⁴⁶ ibid. 45.

(37) Ita mss. nostri et Rabanus, nisi quod primo habeant alius « dixit, » alius « dixerat; » secundo, alius iterum « dixit, » alius « dicerat: » sed rectius unus codex Regius num. 1639 habet utrobique, « dixerit. » Editi vero, « et iterum peccavit cum dixit: Scit enim Deus quia quacunquē manducaveritis ex eo, aperientur, » etc., omiſſis cæteris.

(38) *Apostolus. Deest in editis.*

(39) *Tanquam. Desideratur in libris antea editis.*

(40) *Alias, « idem Apostolus. »*

(41) *Alias, « in mundo est, terrenus est, ac terreni, » etc.*

(42) *Ms. unus, « Quod si peccatum mors, et per peccatum mors in hunc mundum, » etc.*

(43) *Jam. Deest in editis.*

(44) *Alias, « cum in imagine terreni ambulat, et secundum imaginem terreni ambulat. »*

(45) *Editi, « in Spiritu vivificante. »*

cit introisse peccatum, et certum est quia hic A mundum terrenum hunc appellat locum in quo homines habitant, si in nullo alio loco introivit peccatum, neque in illis locis invenitur, ubi spiritualia nequitiae in caelestibus⁴⁷ nominantur. Sed et illud apud temetipsum pertracta, unde in hunc mundum introivit peccatum, aut ubi erat priusquam huc introiret, aut si omnino erat, vel si fuit ante illum ad quem dicitur: « Usquequo inventae sunt iniquitates in te, et propter hoc projecit te in terram⁴⁸. » Nobis autem de his non est tutum plura disserere, cum videamus Apostolum vix singulis haec perstrinxisse sermonibus (46). « Per unum ergo hominem peccatum introivit in hunc mundum⁴⁹. » Mundus autem, ut diximus, intelligendus est (47) vel locus in quo habitant homines, vel terrena et corporalis vita, in qua mors habet locum; cui mundo, hoc est terrenae vitae, crucifixos se dicunt sancti⁵⁰, et mortuos. « Et per peccatum, » inquit, « mors, » illa sine dubio mors de qua et propheta dicit, quia « anima quae peccat ipsa morietur⁵¹: » cuius mortis hanc corporalem mortem umbram merito quis dixerit. Quocumque enim illa incesserit, hanc necesse est subsequi, velut umbram corpus. Quod si objiciat quis quia Salvator peccatum non fecit, nec mors in eo fuit animae per peccatum⁵², et tamen mortem sustinuit corporalem, respondebimus ei quia Salvator sicut cum ipse peccatum non fecerit, pro nostra tamen salute per assumptionem carnis ipse dicitur factus esse peccatum⁵³: ita et cum mortem istam nulli deberet, nec ei esset obnoxius, pro salute tamen nostra hanc velut umbram illius susceptae dispensationis, quam supra diximus, sponte, non necessitate suscepit, sicut ipse dixit: « Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam⁵⁴. » Sed videamus quomodo « in omnes homines pertransiit mors, in quo omnes, » inquit, « peccaverunt. » Absoluta sententia pronuntiavit Apostolus in omnes homines mortem pertransisse peccati, in eo in quo omnes peccaverunt, sicut et alibi. « Omnes enim, » inquit, « peccaverunt, et egent gloria (48) Dei⁵⁵. » Et ideo etiam si Abel illum justum dixeris, non potest excusari. « Omnes enim peccaverunt. » Cur enim « post dies » obtulit, et post Cain (49) obtulit hostiam ex primogenitis⁵⁶, et non ante ipsum, et non statim? Etiam si Enos dicas, qui « speravit invocare nomen Domini⁵⁷. » Cur speravit, et cur non statim

invocat, sed dissimulat et moratur? Etiam si Enoch dicas: non scribitur placuisse, usquequo generaret Mathusalam⁵⁸. Mathusalam autem interpretatur *emissio mortis*. Ex quo ostenditur quia mors ista quae in omnes homines pertransiit, etiam in ipsum transierit: sed vix aliquando sensit esse intra se mortem (50), et conversus ad Dominum emisit eam a se, et abiecit per poenitentiam: et ideo Mathusalam dicitur genuisse, quod a se mortem quae eum obsederat abjecisset. Recte ergo quod jam morti non esset obnoxius, sed abjecisset eam a se et effugasset, dicitur quod transtulerit illum Deus, uti ne videret mortem⁵⁹. Sed et de Noe si requiras attentius, invenies quod quingentesimo demum anno (51) scribitur de eo, quia « Noe invenit B in conspectu Domini Dei, » et quia « justus erat in generatione sua, » et quia « placuit Deo⁶⁰; » quod utique si prius meruisset, nunquam id, opinor, Scriptura divina siluisset. Sed et si quis velit quod bibit vinum, et inebriatus est ac nudatus⁶¹ reputare, inveniet ex his omnibus non immerito ab Apostolo dici, « In quo omnes peccaverunt, » etiam si evigilavit Noe a vino suo. Quid autem dicam et de Abraham cui dicitur: « Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui⁶²? » Quod utique non diceretur, si in domo patris Deo placere potuisset. Sed non opus est cum ingenti periculo in his singulos quosque enumerare sanctorum, cum sufficiat et Apostoli sententia quae mortem dicit in omnes homines pertransisse, et illius qui dixit: « Nemo mundus a sorde, etiamsi unius diei fuerit vita ejus⁶³. » Sed ista mors peccati quae in omnes pertransiit, cum venisset ad Jesum, et tentasset eum perforare aculeo suo (« aculeus enim mortis peccatum est⁶⁴ ») repulsa est et contracta (52). « Vita » enim « erat⁶⁵, » et mors necessario exterminabatur a vita; et tunc ad eam dicitur: « Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, victoria tua⁶⁶? » Idcirco enim quia omnes vicerat, hic dicitur ad eam: « Ubi est, mors, victoria tua? » Sed et quod peccatum quidem non dixit in omnes homines, sed « in mundum » introisse: mortem vero non in mundum, sed « in omnes homines, » et non introisse, sed pertransisse: non puto quod frustra hac diversitate usus sit Paulus. Arbitror quod « mundum » hic terrenos quosque, et in terrena conversatione permanentes designet; « homines » vero eos dicat qui jam se incipient agnoscere, et scire quod ad imaginem Dei facti sunt. In illos ergo

⁴⁷ Ephes. vi, 12. ⁴⁸ Ezech. xxviii, 17. ⁴⁹ Rom. v, 12. ⁵⁰ Galat. vi, 14. ⁵¹ Ezech. xviii, 4. ⁵² Isa. lxxxiii, 9. ⁵³ II Cor. v, 21. ⁵⁴ Joan. x, 18. ⁵⁵ Rom. iii, 23. ⁵⁶ Gen. iv, 3, 4. ⁵⁷ ibid. 26. ⁵⁸ Gen. v, 22. ⁵⁹ ibid. 24; Hebr. xi, 5. ⁶⁰ Gen. vi, 8, 9. ⁶¹ Gen. ix, 21. ⁶² Gen. xii, 1. ⁶³ Job xiv, 4, 5. ⁶⁴ I Cor. xv, 56. ⁶⁵ Joan. i, 4. ⁶⁶ I Cor. xv, 55.

(46) Sic potiores mss. Rabanus vero, « vix de singulis haec perstrinxisse sermonibus. » Editi et ms. unus, « vix singulis haec pertransisse sermonibus. Per unum hominem, » etc., omisso « ergo, » qui nec in plerisque ms. nec apud Rabanum reperitur.

(47) Est. In editis omittitur.

(48) Editi et mss. plerique, « gratia, » male,

(49) Editi, « et prius Cain. »

(50) Ms. unus, « sed vix aliquo modo sensit intrare mortem. » Caeteri vero mss. et editi ut in nostro textu.

(51) Ms. unus, « quingentesimo decimo anno, » etc.

(52) Ita mss. Editi vero, perperam, « aculeus tum mortis repulsus est et contractus. »

qui mundus appellantur, id **548** est, terrenes (53), A intrasse dicit peccatum, et nusquam ejus exitum ponit. In eos vero quos jam homines vult intelligi, dicit pertransisse peccatum, id est fuisse quidem, sed per pœnitentiam conversionis (54) depulsum esse, et pertransisse, nec ultra in eis stetisse. Unde apparet, in Litteris Pauli ne unam quidem syllabam vacuum sentiri debere mysteriis. Videamus nunc quomodo dictum est: « Usque ad legem enim peccatum in hoc mundo; peccatum autem non imputatur, cum lex non est. » Hoc in loco secundum eam similitudinem quam supra exposuimus, videtur mihi Paulus per alium aditum ingressus, et per alium egressus. Quis enim eum potest sequi per istum aditum quo pluribus videtur ingressus, ut de lege Moysi dicere intelligatur quia « usque B ad legem peccatum in hoc mundo: peccatum autem non imputatur, cum lex non est? » quasi ante legem peccatum non fuerit, et nemo peccaverit, nec reputatum fuerit ulli peccatum (55) antequam lex Moysi daretur, cum legamus et Cain, et Lamech reputatum esse peccatum, et (ne per singulos immoremur) in tantum pro peccatis hominum exacerbatum esse Deum, ut diluvium mundo introduceret, et diceret: « Delebo omnem carnem quæ super terram est ⁶⁷; » et rursum Sodomitas igneus imber et sulphurea flamma vastaverit ⁶⁸. Quomodo ergo in his, vel in hujuscemodi (56) peccatis dici potest non fuisse peccatum, vel in vindictis talibus negabitur reputatum esse peccatum? Et ideo occultiore aditu digressus nobis requirendus est Pauli in eo quod dicit, « Usque ad legem enim peccatum in hoc mundo: peccatum autem non imputatur, cum lex non est. » Invenimus eum et in (57) posterioribus hujus Epistolæ dicentem hoc modo: « Siæ lege enim peccatum mortuum erat: ego autem vivebam sine lege aliquando ⁶⁹. » In quo unus mihi atque idem sensus videtur utriusque capituli. Quod enim hic deerat in sermone, ibi adimplevit. « Usque ad legem enim peccatum in hoc mundo, » deest « mortuum, » quod ibi evidentius expressit. Si ergo etiam hic jungamus istum sermonem, et dicamus: « Usque ad legem enim peccatum erat in hoc mundo » mortuum: « peccatum autem non imputatur, cum lex non est, » vide quia integre stare po- D

⁶⁷ Gen. vi, 7. ⁶⁸ Gen. xix, 24. ⁶⁹ Rom. vii, 8, 9. ⁷⁰ Exod. xxi, 15. ⁷¹ ibid. 17. ⁷² Rom. vii, 9. ⁷³ Philip. iii, 5.

(53) Alias, « terreni. »

(54) Alias, « conversationis, » male.

(55) Editi, « nec reputatum [al., « nec peccatum »] fuerit illi peccatum. »

(56) Alias, « Quomodo ergo vel in hujuscemodi, » etc., absque « vel in his. »

(57) Editi, « Invenimus eum in, » etc.

(58) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, perperam, « usque ad legem enim naturalem, quæ certo ætatis tempore, » etc.

(59) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, « pro eo quod est cum intrinsicæ lex quæ vetat, ratio ostendat non esse faciendâ.

(60) Si (ut fieri solet) indignatus virga percutiat. Sic recte ms. unus; cæteri vero, « sicut

ferri solet indignatus virga percutiat. » Editi omit-
tunt « virga. »
(61) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, « mori
debet. »
(62) Ita recte ms. unus Regius num. 1639. Alter
vero Regius num. 1641 habet, « non est in hoc cri-
men impietatis: eminet quia et est quidem species
peccati, » etc. Cæteri vero mss. et editi habent,
« vel sciat in hoc crimen impietatis admitti: et est
quidem species peccati, » etc.
(63) Sic ms. unus Regius num. 1641. Cæteri vero
mss. et editi, « matrem enim percutit, vel maledi-
citur. »
(64) Intelligi. Deest in editis.

ferri solet indignatus virga percutiat. » Editi omit-
tunt « virga. »

(61) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, « mori
debet. »

(62) Ita recte ms. unus Regius num. 1639. Alter
vero Regius num. 1641 habet, « non est in hoc cri-
men impietatis: eminet quia et est quidem species
peccati, » etc. Cæteri vero mss. et editi habent,
« vel sciat in hoc crimen impietatis admitti: et est
quidem species peccati, » etc.

(63) Sic ms. unus Regius num. 1641. Cæteri vero
mss. et editi, « matrem enim percutit, vel maledi-
citur. »

(64) Intelligi. Deest in editis.

pravique patebat examen. Quod de naturali lege A putatur. Et quomodo ante legem Moysi vel serpenti in sequentibus evidenter ostendit, cum dicit ⁷⁴: « Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit: **549** ego autem mortuus sum. » Per quod declaratur illius ætatis peccata fuisse quidem, sed mortua habita, quia non reputabantur ad culpam. Ubi vero cœpi, inquit, scire quid agendum sit, quid cavendum et vitandum (63), et mandatum legis intra me vigentis accipere; tunc in me revixit peccatum, quod prius per absentiam legis mortuum videbatur, et « ego, » inquit, « mortuus sum ⁷⁵: » cœpit enim jam mihi reputari peccatum. Sed hæc Basilides non advertens de lege naturali debere intelligi, ad ineptas et impias fabulas sermonem apostolicum traxit, et in μετασωματώσεως dogma (66), id est, quod animæ in alia atque alia corpora transfundantur, ex hoc Apostoli dicto conatur astruere. « Dixit enim, inquit, Apostolus, quia « Ego vivebam sine lege aliquando ⁷⁶: » hoc est, antequam in istud corpus ventrem, in ea specie (67) corporis vixi, quæ sub lege non esset; pecudis scilicet, vel avis. » Sed non respexit ad id quod sequitur, id est: « Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit. » Non enim dixit se venisse (68) ad mandatum, sed ad se venisse mandatum; et peccatum non dixit non fuisse in se, sed mortuum fuisse, et revixisse. In quo utique ostendit quod de una eademque vita sua utrumque loqueretur. Verum Basilides, et si qui cum ipso (69) hoc sentiunt, in sua impietate relinquuntur. Nos autem Apostoli sensum secundum pietatem ecclesiastici dogmatis advertamus. Sed et hoc ipsum quod dicit, « Peccatum erat in hoc mundo ⁷⁶, » et non dixit, in hominibus, cum utique sint in mundo et pecudes, et cætera animalia, et arbores, vel ex quibuscunque hic mundus constat, nec tamen in his creditur esse peccatum, quale sit requiramus. Videtur mihi quod hic Apostolus (70) homines illos sentiat qui jam rationis capaces sunt, et naturalibus legibus parent: illam vero ætatem quæ nondum ad capacitatem rationis accessit, non tam homines quam mundum appellaverit, pro eo quod partes quidem mundi sint, nondum tamen in hoc venerint ut imaginem in se Dei, ad quam homo factus esse dicitur ⁷⁷, capacitatis rationis expresserint. Sed et illud velim (nisi plus justo curiosum videtur) inquirere, ne forte, secundum eos qui Moysi legem in his intelligi volunt, per hoc quod dicit, « Peccatum autem non imputatur, cum lex non est, » videatur etiam diabolus et angeli ejus absolvi, si ubi lex non est, peccatum non re-

condemnatum est, vel invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum? Quomodo etiam quod Judas apostolus in Epistola catholica dicit, poterit explanari? Ait enim ita: « Angelos quoque qui non servaverunt principatum suum, sed dereliquerunt domicilium suum, in judicium magni diei æternis vinculis constrictos sub caligine reservavit ⁷⁸. » Ex quibus omnibus magis ac magis constat de ea lege hæc Apostolum dicere, quam unusquisque sive (71) hominum, sive etiam angelorum, divina quadam dispensatione vel munere intra se naturaliter gerit: cujus tanta vis est, et tanta potentia, ut etiam angelos arguat, nec personam ullius dignitatis excipiat, et ipsa fecerit hoc quod superius apostolus Judas dicit, ut angeli qui non servaverunt principatum suum, sed dereliquerunt domicilium suum, ad judicium magni diei æternis astricti vinculis servarentur. Ipsa est lex, quæ etiam diabolus et angelus ejus in ignem æternum, qui eis præparatus est ⁷⁹, pertrahit. Et sicut certum est quia neque illi angeli æternis astricti vinculis ad judicium servarentur, neque isti in ignem æternum qui eis præparatus est mitterentur, nisi quia positam sibi a Deo legem non servaverunt, neque ad judicium venirent, nisi contra legem aliquid commisissent, ita certum videtur quia si custodissent positam sibi legem, neque isti in ignem æternum, neque illi sub æterna caliginis vincula decidissent. Superest ut etiam illud pro viribus discutiamus quomodo dictum sit: « Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen in eos qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri ⁸⁰. » Tertio nunc Apostolus de morte commemorat. Primo ait quod « per peccatum mors introivit in hunc mundum; » secundo, « In omnes homines, » inquit, « mors pertransiit ⁸¹. » Nunc vero, « Regnavit, » inquit, « mors ab Adam usque ad Moysen ⁸². » Et sciens esse per hæc singula aliquas differentias, quando (72) quidem introierit, et quando regnaverit, indicavit. Tunc, inquit, introivit, cum primus homo deliquit. Et quomodo introierit dixit. « Per peccatum (73), » inquit. Et nunc regnavit ejus tempus « ab Adam usque ad Moysen » designat: quomodo autem (74) in omnes homines pertransierit non ostendit. Videtur ergo mihi in his describere Apostolus velut tyranni alicujus ingressum, qui voluerit regnum legitimi regis invadere, et primo quidem fauces ipsas et aditus regni **550** occupaverit prævaricatione custodis: tunc deinde cunctorum animos ad se inclinare ten-

⁷⁴ Rom. vii, 9. ⁷⁵ ibid. 10. ⁷⁶ ibid. 9. ⁷⁶ Rom. v, 13. ⁷⁷ Gen. i, 27. ⁷⁸ Jud. i, 6. ⁷⁹ Math. xvi, 41. ⁸⁰ Rom. v, 14. ⁸¹ ibid. 12. ⁸² ibid. 14.

(65) *Et vitandum.* In editis omittitur.

(66) *Et in μετασωματώσεως dogma.* Sic mss. nostri. Editi vero, « in Pythagoricum dogma, » omisso « et » Codices quidam perperam habent, « et in αλητέως μετασώσεως dogma. »

(67) Editi, « in eam speciem. »

(68) Editi « sed advenisse. »

(69) Alias, « et qui cum ipso, » etc.

(70) *Apostolus.* Desideratur in libris antea editis.

(71) *Sive.* Deest in editis.

(72) Ita recte editi. Mss. vero nostri: alii, hic et infra, « quoniam; » alii, « quomodo. »

(73) *Per peccatum.* Al., « Peccatum, » omisso « per. »

(74) Alias, « quando autem. » Deinde, « in omnes homines » omittuntur in editis.

taverit, et maxima ex parte potuerit, et ita inle-
bitum sibi vindicaverit regnum. Hoc ergo per ty-
rannidem regnante, mittitur dux electus a rege le-
gitimo Moyses, qui occupatos ab eo populos ad ci-
vilibus imperii jura revocaret, et veri regis uti legibus
edoceret. Ille tunc tyrannus, id est mors peccati,
qui per prævaricationem primi custodis irrepserat,
regnabat super omnes illos qui ad eum simili, ut
ille primus, prævaricatione declinaverant. Sed iste
legitimi principis dux agit omnia quatenus aliquos
ex peccati et mortis regno diripiat; et obtinuit tan-
dem ut unam gentem, et si quis se huic voluit so-
ciare, converteret: et ex præcepto regis primus (75)
sacrificia instituit, quibus certa solemnitate oblati
sicut deceret, remitteretur eis peccatum (76). Et ita
demum ex parte aliqua homines cœperunt de regno
peccati mortisque liberari. Nam tyrannus ille qui
dicitur mors, ab Adam qui primus prævaricatione
sui ingressum ei dederat ut in omnes homines per-
transiret, regnabat usque ad Moysen istum (77) quem
diximus ducem, qui missus a Deo omnium rege
regnum ejus cœpit infringere, et sub lege (78) justi
principis revocare. « Regnavit » ergo « mors ab
Adam usque ad Moysen »⁸², secundum eam speciem
quam supra posuimus, non super omnes, sed « in
eos qui peccaverunt in similitudinem prævari-
cationis Adæ. » Nam introivit quidem mors in mun-
dum, et in omnes pertransiit, non tamen in omnes
regnavit. Aliud est enim pertransire, et aliud re-
gnare (79). Peccatum enim pertransiit etiam in
justos (80), et levi quadam eos contagione perstrin-
xit. In prævaricatoribus vero, id est his qui se ei
tota mente ac devotione subjiciunt, regnum tenet,
et omni potestate dominatur. « Regnavit » ergo
« mors ab Adam, » qui primus transitum peccato
in hunc mundum prævaricando patefecit, « usque ad
Moysen, » id est usque ad legem. Per legem enim
purificatio peccatorum cœpit aperiri, et ex parte
aliqua tyrannidi ejus obsisti per hostias, per ex-
piationes varias, per sacrificia, per præcepta. Sed
quoniam tanta ejus erat dominatio, quæ vires legis
excederet, mittuntur in auxilium legis prophetæ (81).
Sed et ipsi pervidentes supra vires suas esse ty-
ranni potentiam, adventum præsentiamque ipsius
regis exorant, clamantes ad Deum⁸³: « Emitte lu-
cem tuam, et veritatem tuam; » et iterum⁸⁴: « In-
clina cœlos tuos, et descende; » et rursus⁸⁵: « Ex-
surge, Domine, ser opem nobis. » Adfuit ergo Je-
sus Christus Filius Dei, et « in quo » lex « infirma-

⁸² Rom. v, 14. ⁸³ Psal. XLII, 3. ⁸⁴ Psal. CXLIII, 5.
⁸⁵ Coloss. II, 15. ⁸⁶ Luc. XVI, 16. ⁸⁷ Gen. III, 6, 7,
23. ⁸⁸ III Reg. XV, 26 seq. ⁸⁹ Gen. IV, 4.

(75) Ms. unus, « primis, » editi, « primi. »
(76) Sic ms. unus Regius num. 1644. Cæteri vero
mss. et editi habent, « quibus certa solemnitate
oblati, diceret: Et remitteretur ei peccatum. »

(77) Editi, « justum. »
(78) Editi, « et sub legem. »

(79) Ms. unus, « aliud est enim transire, aliud
pertransire: aliud pertransire, aliud regnare. »

(80) *In justos.* Editi, « justos, » omisso « in. »
(81) Editi, « regis prophetæ. Sed et ipsi prævi-

ditur per carnem, Deus Filium suum mittens in si-
militudinem carnis peccati, de peccato damnavit
peccatum in carne⁸⁷, » et mundum quidem recon-
ciliavit Deo⁸⁸: exiit autem principatus et potesta-
tes tyranni triumphans eas in semetipso⁸⁹. Verum
in hæc per excessum quemdam prolapsi videmur,
sed ad propositum redeamus. Igitur mors peccati
regnabat ab Adam usque ad Moysen, id est usque
ad adventum Christi. Moyses enim lex appellatur,
et lex, sicut scriptum est, usque ad Joannis bap-
tismum habuit locum⁹⁰, ex quo cœpit Jesus regnum
Dei prædicare. Quod autem excepit certos quosque
in quibus mors regnaverit, cum dicit: « Regnavit
mors in eos qui peccaverunt (82) in similitudinem
prævaricationis Adæ, » non mihi videtur dici absque
mysterii alicujus indicio (83). Ne forte ergo fuerint
aliqui usque ad illud tempus, quo sub lege velut
sub pædago homines habebantur, qui tale ali-
quid egerint quale Adam (84) in paradiso egisse
describitur, et contigisse ex ligno sciendi bonum
et malum, et erubuisse nuditatem suam, atque ab
habitatione paradisi decidisse⁹¹. Aut magis sim-
pliciter accipiendum videtur, et similitudo præva-
ricationis Adæ absque aliqua discussione recipien-
da, ut hoc sermone omnes qui ex Adam prævari-
catore nati sunt indicari videantur, et habere in
semetipsis similitudinem prævaricationis ejus non
solum ex semine, sed ex institutione susceptam (85).
Omnes enim qui in hoc mundo nascuntur, non solum
nutriuntur a parentibus, sed et imbuuntur, et
non solum sunt filii peccatorum, sed et discipuli.
Ubi vero ætas adoleverit, et agendi quæ sentit liber-
tas accesserit, ibi jam aut pergit quis in viam pa-
trum suorum, sicut de nonnullis regibus scribitur⁹²,
aut certe incedit in viam Domini Dei sui. Denique
de Abel tale aliquid mihi indicari videtur in eo
quod scriptum est: « Obtulit autem post dies Abel
hostiam Deo ex primogenitis ovium, et ex adipibus
earum⁹³. » Quod ergo dixit, « post dies, » hoc os-
tendit, quia primis quidem vitæ suæ diebus pa-
ternæ prævaricationis institutionibus tenebatur;
post illos vero dies ubi resipuit, ubi respexit ad
Deum naturæ lege commonitus, dicitur tunc ob-
tulisse hostiam Deo. Potest ergo vel hoc modo
locus iste simpliciter exponi, vel occultatum,
551 in eo quod dicit, « in similitudinem præ-
varicationis Adæ, » sacramentum, et prope ineffa-
biliter reconditum subtili quadam intelligentiæ li-
nea colligi: ut si quis ponat mortem hic (86), quæ

⁸⁶ Psal. XLIII, 26. ⁸⁷ Rom. VIII, 3. ⁸⁸ II Cor. v, 19,
23. ⁸⁹ III Reg. XV, 26 seq. ⁹⁰ Gen. IV, 4.

dentes, » etc.
(82) Alias, « in eos etiam qui non peccaverunt, »
male.

(83) Mss. nostri, « indicio. » Editi, « indicatione, »
al., « indictione, » al., « indictione. »

(84) Editi, « quod Adam. »

(85) Alias, « non solum ex genere, sed... sus-
cepta. »

(86) Sic mss. editi vero, « mortem hanc. »

regnisse dicitur ab Adam usque ad Moysen, id est A usque ad legis finem et principium Christi, illam dici (87) de qua in propheta scribitur tanquam ex persona Domini dicentis: « De manu inferni eripiam eos, et de morte liberabo eos ⁸⁶: » aut certe quod sint excepti aliqui, et occultiore mysterio designati, qui ad similitudinem prævaricationis Adæ peccasse memorantur, in quos solos regnaverit mors. Si vero, ut in nonnullis exemplaribus habetur, « etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, » mors ista, id est, quæ in inferno animas detinebat, regnasse dicatur, intelligimus et sanctos quosque sub ista morte, etiam si non peccandi, at certe moriendi lege decidisse: Christum vero idcirco in infernum descendisse, non solum ut ipse non teneretur a morte, sed ut et eos qui inibi non tam prævaricationis, ut diximus, crimine, quam moriendi conditione habebantur, abstraheret (88): sicut scriptum est: quia « nulla corpora sanctorum dormientium surrexerunt cum illo, et ingressi sunt in sanctam civitatem ⁸⁹. » In quo et Prophetæ dicta complentur quibus ait (89) de Christo: « Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem ⁹⁰. » Et hoc modo per resurrectionem suam mortis quidem jam regna destruxit, unde et captivitatem scribitur liberasse. Ipsum vero inimicum et tyrannum, cujus regna dissolvit (90), audi quomodo dicat Apostolus destruendum: « Novissimus, » inquit, « inimicus destruetur mors ⁹¹. » Regnum vero jam mortis destructum est, et captivitas quæ sub ea tenebatur abducta est. Sed quia ipse inimicus et tyrannus adhuc in novissimo et in fine sæculi destruendus est (91), idcirco etiam nunc videmus enim non tam regnare, quam latrocinari; et depulsum regno, per deserta et avia circumeuntem quærere sibi infidelium manum; et ideo clamabat Apostolus: « Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus ⁹². » Verum nos contenti perstrinxisse paucis ea quæ Apostolus obiecta (92) esse voluit, sequentia requiramus. Addidit post hæc: « Qui est forma futuri. » Quod quidem ambiguum mihi videtur, utrum ex eo tempore quo hæc scribebat Apostolus, Adam futuri forma dicitur, quod est sæculi venturi; an a semetipso, id est, ab Adam futuri, ut in Christo accipiatur: quod tempus Apostolo hæc scribenti futurum non erat, sed præteritum: quamvis et in alio loco cum de Adam et Eva loqueretur idem Apostolus, dixerit: « Mysterium hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia ⁹³: » in quo videtur hoc magis nobis ad intelligendum dedisse, quod forma futuri dicatur Adam in eo quod adve-

nit Christus ad Ecclesiam sibi sociandam. Nescio sane quomodo quis possit et prævaricationem ejus, et peccatum, et hoc quod mors per ipsum in omnes homines pertransiit, in formam Christi coaptare, nisi forte ex contrariis, ut idem Apostolus in superioribus exponit, enim dicit: « Sicut enim per unum hominem mors, ita et per unum resurrectio mortuorum ⁹⁴; » et iterum: « Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justii constituentur multi ⁹⁵. » Si vero intelligamus Apostolum a suis temporibus quibus hæc scribebat, dixisse Adam futuri esse formam, ita magis intelligitur, quod sicut in hoc sæculo mors regnavit per unum Adam, et mortale effectum est omne hominum genus, ita et in futuro sæculo vita regnabit per Christum, et immortalitate donabitur omne hominum genus. Similiter autem ut in hoc ambiguum diximus esse sermonem quo ait, « Qui est forma futuri ⁹⁶, » invenimus et ad Colossenses ambigue scriptum, ubi dicit: « Non ergo vos judicet quisquam in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniis, aut Sabbatis, quæ sunt umbra futurorum ⁹⁷. » Et item alibi idem Apostolus dicit: « Umbra enim habet lex honorum futurorum ⁹⁸. » In quibus utique similis dubitatio (93) est, utrum cibus, et potus, et dies festi, et neomeniæ, et Sabbata, ita habeant umbram futurorum, ut in adventu Christi veritas umbræ ipsius adimpleta sit; an in futuro sæculo sit implenda. Sed et quod dicit Apostolus, totam legem umbram habere futurorum honorum, utrum in adventu Christi, an in futuro sæculo umbræ istius explenda sit veritas, incertum est; quia et in alio loco scribitur etiam de his quæ sub lege sunt, quod formæ et umbræ deserviant celestium ⁹⁹. Qui ergo vult astruere quod in adventu Christi ista completa sint, cibi et potus rationes confirmabit expletas in eo ubi Petrus per visionem vidit in limbo omne genus animalium deponi, et audivit vocem: « Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris ¹⁰⁰: » quod ad diversos utique hominum **552** mores refertur: et poculum dicit esse calicem Novi Testamenti: diem quoque festum probabit, ubi « pascha nostrum immolatus est Christus ¹⁰¹, » et diem festum celebramus « non in fermento veteri, sed in azymis sinceritatis et veritatis ¹⁰². » Similiter et neomenias, hoc est novos menses fieri ostendet per Christum Solem justitiæ ¹⁰³, et apostolos Jesus. Sed et Sabbata observari docebit, non portando onera peccati, sed stando unumquemque stabiliter in loco suo, non accendentem ignem ¹⁰⁴, de quo per prophetam dicitur: « Ite in lumine ignis vestri, et flammæ quam ac-

⁸⁶ Osee xiii, 14. ⁸⁷ Matth. xxvii, 52, 53. ⁸⁸ Psal. lxxvii, 49. ⁸⁹ I Cor. xv, 26. ⁹⁰ Rom. vi, 12. ⁹¹ Ephes. v, 32. ⁹² I Cor. xv, 21. ⁹³ Rom. v, 19. ⁹⁴ ibid. 14. ⁹⁵ Coloss. ii, 16. ⁹⁶ Hebr. x, 1. ⁹⁷ Hebr. viii, 5. ⁹⁸ Act. x, 15. ⁹⁹ I Cor. v, 7. ¹⁰⁰ ibid. 8. ¹⁰¹ Malach. iv, 2. ¹⁰² Exod. xvi, 29; xxxv, 3.

(87) *Dicit*. In antea editis omittitur.

(88) *Abstraheret*. Sic rectius Rabanus. Editi vero et mss. nostri, « absolveret. »

(89) Editi, « qui ait. »

(90) Editi, « dissolvuntur. » Deinde ms. unus,

« audi quando dicat Apostolus, » etc.

(91) *Est*. Deest in editis.

(92) Editi, « objecta, » male.

(93) Editi, « disputatio. »

cendistis vobis ¹². » Alius vero qui formas istas et A umbram legis ad futurum sæculum transfert, et ministeriorum cœlestium has esse ducit (94) imagines in illa cœlesti Jerusalem complendas, de cibo et potu conabitur assignare secundum ea quæ Dominus dicit ¹³: « Donec bibam illud novum vobiscum in regno Patris mei. » Sed et diem festum dicit secundum prophetæ dictum: « Quid facietis in die solemnitatis, et in die festo Domini ¹⁴? » Neome-nias vero, id est novos menses, in illis æternis annis requiret de quibus dicit Propheta: « Memoratus sum annos æternos, et meditatus sum ¹⁵; » et iterum in cantico Deuteronomii: « Recordamini dies æternos ¹⁶; » et de Sabbato dicitur: « Relinquitur ergo sabbatismus populo Dei ¹⁷. » Et astruet, quia sicut hæc singula formam futuri sæculi tenent, B ita potest etiam Adam de quo dicitur, « Qui est forma futuri ¹⁸, » conferri ad futuri sæculi rationem: et propterea cum præmissum esset de his « qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, » additam est: « Qui est forma futuri. »

2. « Sed non sicut delictum, ita et donum. Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit. Et non sicut per unum peccatum (95), ita et donum. Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in justificationem ¹⁹. » Cum in superioribus dixisset Apostolus de Adam: « Qui est forma futuri, » videns requiri posse (96), quia si Adam C forma Christi est, ergo et in eo quo peccavit necesse est ut formam Christi habuerit, et in eo quo regnavit mors ab Adam usque ad Moysen: hoc autem de Christo sentire videbatur absurdum, continuo subjungit: « Sed non sicut delictum, ita et donum: » et incipit ex hoc sermone veluti semetipsum explanare quomodo formam Christi dixerit esse Adam. « Si enim, » inquit, « unius delicto multi mortui sunt, » in Adam videlicet, « multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit: » id est, si in uno peccante locum mors inveniens in plures potuit diffundi (97), multo magis gratia Dei, quæ in Christo copiosius et latius abundavit quam mors in Adam, in plures diffunditur; et in tantum non est eadem D conditio delicti, quæ et doni, ut cum iudicium habitum sit de Adam, ex uno ipso (98) delinquente condemnatio in omnes homines venerit; econtrario vero per Christum ex multis delictis, quibus omne genus hominum tenebatur, justificatio data sit in

omnes: ut sicut mors per unum regnaverat in delictis, ita et per unius obedientiam vita regnaret per justitiam. Igitur non sine profunda arte dicendi Apostolus formam Christi esse Adam posuit, quæ sit per genus similis, per speciem contraria. Per genus namque similis est forma in eo quod sicut ab uno Adam in plures homines diffunditur, ita et ab uno Christo in plures homines diffundatur. Per speciem vero contraria, quod ex Adam prævaricatione cœpta, « peccatores constituti sunt multi; » Christi vero « obedientia iusti constituentur multi ²⁰. » Quia ergo quatenus forma Christi fuerit Adam, sive in similibus, sive in contrariis, secundum rationem eloquii ipsius explanatum est, nunc etiam quid interioris sensus Apostolus indicet in his (99), vel potius contegat, videamus. Et quamvis periculosum videatur ea quæ occultius in Apostoli scriptis posita sunt patefacere, tamen, qua ex parte possibile est, indicia quædam ex his divinæ bonitatis colligere non puto absurdum videri. Proposuit Apostolus ostendere quid humano generi intulerit « primus Adam, » qui « factus est in animam vivam; » quid etiam « secundus Adam, » qui est « in spiritum vivificantem ²¹. » Ex illius, inquit, prævaricatione peccatum apparuit, et per peccatum mors ingressa est in omnes homines ²²: imo, ut servemus Pauli Litteris moderationem suam quam in præsentī loco tenuit, in multos homines mors pertransiit ²³. Per obedientiam vero Christi justificatio, et per justificationem vita multo magis in plures abundavit ²⁴. Et ostendere vult quod multo sit fortior vita quam mors, et justitia quam peccatum: et per hoc edocere quia si ita peccatum et mors (1) regnare in omnibus potuit, accipiens ex unius hominis inobedientia initium, quanto potentius et dignius per justitiam vita regnabit, initium accipiens per unius 553 obedientiam (2) Christi; Christi, inquam, qui ad hoc opus non conditionis necessitate, sed sola miseratione permotus accessit. « In forma » enim « Dei » erat, et videns unius hominis delicto mortem regnare per populos, creaturæ suæ non obliviscitur, « nec rapinam ducit esse se æqualem Deo ²⁵: » hoc est, non sibi magni aliquid deputat quod ipse quidem æqualis Deo et unum cum Patre est, opus vero suum depascitur mors unius hominis ingressa delicto. « Exinanivit » igitur « se ipsum » de æqualitate et forma Dei, et « servi » suscepit « formam ²⁶, » et fit homo, ad quem tentandum auderet quidem venire ille qui regnabat in omnibus, sed intrare non posset. Mortem tamen istam communem suscepit, cum illam peccati, quæ

¹² Isai. L, 11. ¹³ Matth. xxvi, 29. ¹⁴ Osee ix, 5. ¹⁵ Psal. lxxvi, 6. ¹⁶ Deut. xxxii, 7. ¹⁷ Hebr. iv, 9. ¹⁸ Rom. v, 14. ¹⁹ Ibid. 15, 16. ²⁰ Ibid. 19. ²¹ I Cor. xv, 45. ²² Rom. v, 12. ²³ Ibid. 45. ²⁴ Ibid. 19. ²⁵ Philip. ii, 6. ²⁶ Ibid. 7.

(94) Alias, « dicit. »

(95) Mss. plures, « Et non sicut per unum peccatiem, » etc.

(96) Editi, « quia requiri posset. »

(97) Editi, « abundabit, id est, si uno peccante. » Deinde, « quæ in Christo est, copiosius et latius abundabit, quam mors Adam in plures diffundatur. »

(98) Alias, « et ex uno ipso. »

(99) Editi et mss. quidam, « quæ [al., « qui, » al., « quid] interior sensus Apostoli indicet in his, » etc.

(1) Alias, « si ita per peccatum mors, » etc.

(2) Editi, « Christi; Christus, inquam, ad hoc opus, » etc. Mss. quidam semel habent « Christi. »

regnabat in omnibus, non receperit: ut sicut « per A hominem mors, ita et per hominem » fieret « resurrexerit mortuorum »²⁷: » et sicut « unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures » abundaret²⁸. Non autem absque profunda sapientia, quam Paulus inter perfectos loqui se dicit²⁹, in hoc loco sermones suos moderatus est, et quos alibi « omnes » dixerat, hic « multos » vel « plures » appellavit, ubi comparisonem diffusi in omnes homines peccati et mortis ab Adam facit, et justificationis ac vitæ a Christo; ne forte si absolute pronuntiaret quia pari ratione atque eodem ordine quo ab Adam in omnes homines mors diffusa peccati est, etiam justificatio et vita, quæ a Christo est, in omnes homines diffunditur, resolveret B filii parentibus, sed et discipuli fiunt, et non tamen natura urgentur in mortem peccati, quam disciplina. Verbi causa (7) enim, si quis a Deo recedens idola colat, nonne continuo etiam filios si genuerit docebit idola (8) venerari, et sacrificia offerre demoniis? Hoc secundum Adam facit, et in hoc regnat mors ab Adam, hoc est a nativitate, usque ad legis tempus, quo ad discretionem recti pravi que operis veniens, capax Christi gratiæ effici potest: et ibi relinquit Adam qui eum vel genuit, vel docuit in mortem, et sequitur Christum, qui eum et docet, et gignit ad vitam. Vis autem scire quia non solum nativitatis, sed et doctrinæ est, in quo mors regnavit ab Adam? Disce hoc ex contrariis. Etenim Dominus Jesus Christus cum venisset quæ C perperam gesta fuerant emendare, pro eo quod in mortem generaret illa quæ ex Adam veniebat prima nativitas, introduxit secundam nativitatem, quam non tam generationem, 554 quam regenerationem appellavit (9), per quam sine dubio vitium primæ nativitatis aboleret: et sicut generationi substituit regenerationem, ita et doctrinæ (10) substituit aliam doctrinam. Mittens etenim ad hoc opus discipulos suos, non dixit tantum: *Ite, baptizate omnes gentes; sed ait: « Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti »*³⁰. Sciens igitur utrumque esse in culpa, utriusque remedium dedit (11), ut generatio mortalis regeneratione baptismi mutaretur, et impietatis doctrinam doctrina pietatis excluderet (12). Non ergo nihil peccantibus nobis mors regnavit in nobis: sicut rursus non otiosis nobis, et nihil agentibus vita regnabit in nobis. Sed initium quidem

²⁷ I Cor. xv, 21. ²⁸ Rom. v, 15. ²⁹ I Cor. ii, 6. ³⁰ Rom. v, 14. ³¹ Sap. x, 1. ³² I Cor. i, 24. ³³ Rom. v, 18. ³⁴ Matth. xxviii, 19.

(3) Editi, « resolverentur auditores. »

(4) Editi, « imprimunt. »

(5) Alias, « dicti sint. »

(6) Sic recte ms. unus. Editi vero et cæteri mss., « quia primus [al., « per unius »] gratiam in omnes homines justificatione vitæ; [al., « in justificationem vitæ; al., « justificatio est vitæ], » omissis cæteris.

(7) Alias, « quam discipulatu. Nam verbi causa, si, » etc.

(8) *Idola*. Dcest in antea editis.

(9) Editi, « quam regenerationem appellavit. » Mss. quidam, « quod non tam regenerari, quam regenerari appellavit. »

(10) Editi, « et sicut generationem » [al., « generationi »] substituit, ita et doctrinæ, » etc.

(11) Alias, « utrumque remedium dedit. »

(12) Alias, « et impietatem doctrina pietatis excluderet; » male. Deinde Genebrardus, « Tunc ergo; » Salodanus et Merlinus, « Nunc ergo; » sed mss. nostri omnes, « Non ergo. » Postea vero alii habent, « regnavit, » alii, « regnabit. »

vitz datur a Christo, non invitis, sed credentibus, A et pervenitur ad perfectionem vitæ perfectione virtutum, sicut et in mortem dudum prævaricationis similitudine et vitiorum expletione perventum est. Et quamvis tanquam prudens dispensator verbi Dei apostolus Paulus occulta hæc in Litteris suis esse voluerit et oblecta, inseruit tamen, nec siluit in eo ubi dicit: « Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen in eos qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ ²⁶. » Videsne ut a peccato nullum Paulus excuset? Sed et peccati genus designat, similitudinem prævaricationis Adæ in unoquoque constituens, licet ubi, quando, aut quomodo ab unoquoque similitudo ista prævaricationis admissa sit, tutum non crediderit apertius proloqui. Sed qui creditus est ex lege Domini, scit intelligere obscurum sermonem dictaque sapientium et ænigmata ²⁶. Ideo denique etiam de salute quæ in Christo est (13), occultius loquitur; et cum dixisset: « Sicut enim in Adam omnes moriuntur ²⁷, » non dixit, « ita et in Christo omnes » vivificantur, sed, « vivificabuntur »; et rursus cum dixisset: « Sicut enim unius peccato mors regnavit per unum, ita et per unius justificationem ²⁸, » non dixit, regnat vita, sed, « regnabit vita per unum Jesum Christum. » Scit enim, ut dixi, scriptum esse quia « fidelis spiritu celat negotia ²⁹; » et item alibi: « Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te ³⁰. » Si enim interrogas quando vita regnabit per Jesum Christum, et quando justitia ejus in omnes homines in justificationem vitæ efficietur (14), quando in omnes ista beatitudo perveniet: ipsius Domini Jesu Christi sermonibus discere, quibus dicit ad discipulos: « Audistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam, Domine. Ait eis: Beati estis, si feceritis ea ³¹. » Tunc ergo beati erimus cum verbum Dei non solum audire et intelligere, sed et facere poterimus (15). Quamvis enim promittatur exeundum esse quandoque de carcere, tamen designatur non inde exiri posse, nisi reddat unusquisque etiam novissimum quadrantem ³². Quod si etiam quadrans, quod est minimi peccati pœna, non remittitur (16), nisi in carcere et per supplicia luat, quomodo quis spe impunitatis resolvetur, aut donum gratiæ peccandi libertatem

putabit? Igitur ex uno quidem Adam cœpit in hoc mundo regnare peccatum, et regnavit in eos qui secuti sunt prævaricationis Adæ similitudinem: et ideo « judicium ex uno in condemnationem ³³; » et rursus per unum Dominum nostrum Jesum Christum gratia regnare cœpit per justitiam; quæ et regnabit in omnibus qui obediunt ei, et custodiant verba ejus, et per hæc ex multis delictis veniunt ad justificationem vitæ.

3. « Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis qui abundantiam gratiæ et donum justitiæ accipiunt, in vita regnabunt per unum Jesum Christum ³⁴ (17). » Si esset sicut delictum ita et donum, dixisset utique Apostolus, quia sicut unius delicto mors regnavit per unum, ita et per unius justitiam vita regnabit per unum Jesum Christum. Nunc autem dicit quia « mors » quidem « unius delicto regnavit per unum. » Qui autem abundantiam gratiæ (18), et donum justitiæ accipiunt, non solum ultra non regnat in eis mors (quod et ipsum utique non parvæ est gratiæ) sed et alia duo eis conferuntur bona: unum, quod pro morte vita in eis regnat Christus Jesus: aliud, quod etiam ipsi regnabunt per unum Jesum Christum. Cum ergo necessaria hæc in eos veniant bona, id est, ut regnum mortis effugiant, et pro morte regnet in eis vita, imo ut et ipsi regnent in vita per unum Jesum Christum, manifestum est quomodo « non » sit « ita delictum sicut et donum ³⁵, » et quomodo dicatur: **555** « Multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundabit: » et illud: « Gratia autem ex multis delictis in justificationem: » sed et hoc quod dicit in præsentem: « Multo magis qui abundantiam gratiæ, et donum justitiæ accipiunt, in vita regnabunt (19) per unum Jesum Christum » Dominum nostrum ³⁶. Quod ergo ait, « Unius delicto mors regnavit per unum ³⁷, » ostendit quia per delictum morti regnum datur, nec potest regnare in aliquo, nisi jus regni (20) accipiat ex delicto. Per quod indicari videtur, quod cum libera a Deo creata sit anima, ipsa se in servitutum redigat per delictum, et velut chirographa immortalitatis suæ, quæ a creatore suo acceperat, D morti tradat. « Anima enim quæ peccat, ipsa mo-

²⁶ Rom. v, 14. ²⁷ Prov. i, 6. ²⁸ I Cor. xv, 22. ²⁹ Rom. v, 17, 18. ³⁰ Prov. xi, 13. ³¹ Psal. xxx, 20. ³² Matth. xiii, 51; Joan. xiii, 17. ³³ Matth. v, 26, 15, 17. ³⁴ ibid. 16.

(13) Est. Deest in editis.

(14) Alias, « justificationem vitæ efficiet. »

(15) Alias, « possimus; » al., « possumus. »

(16) Sic optime ms. unus Regius num. 1639. Editi vero, « quadrantis, quæ est minima peccati pœna, pœna non remittitur. » Cæteri mss., « quadrantis, quod est, » etc., ut in textu.

(17) Alias, « multo magis qui abundantiam gratiæ et donationis justitiæ accipientes erunt, in vita regnabunt per Jesum Christum. »

(18) Alias, « Omnes autem abundantiam gratiæ et dona justitiæ accipiunt, ut non solum ultra non regnet in eis mors (quod et ipsum utique non parvæ esset gratiæ), » etc. Al., « Qui autem abundant gra-

tia et dono justitiæ, accipiunt ut non solum ultra non regnet in eis mors (quod et ipsum utique non parvæ esset gratiæ), » etc. Al., « Qui autem abundantiam gratiæ et doni justificationem accipiunt, non solum ultra non regnat in eis mors (quod et ipsum non parvæ esset gratiæ), » etc.

(19) Sic recte ms. unus. Cæteri vero mss. et editi, « Multo magis abundabit gratia, et donum justitiæ accipitur, in vita regnabit, » etc. Al., « Multo magis qui abundat gratia, et donum justitiæ accipit, » etc. Al., « Multo magis qui abundantiam gratiæ, et donum justitiæ accipit, » etc.

(20) Alias, « ejus regnum, » male.

rietur ⁴⁸. » Ipsa denique anima clamat per Prophetam, dicens : « In pulverem mortis deduxisti me ⁴⁹. » Quod utique ei nisi ex delicto non potuisset accidere. Unde evidenter apparere eam per delictum chirographa sui conscripsisse cum morte, ut et libertate immortalitatis amissa, jugum peccati, et regnum mortis exciperet. Volens igitur Apostolus ostendere quanto majora per Christum anima recipit, quam amiserat per Adam, frequenter istos sermones, ut dicat, « Multo magis, » et, « abundantiam gratiæ, et donum justitiæ, » et, « regnabunt (21) per unum Jesum Christum ⁵⁰. » Quæ omnia utique declarant multo abundantiora esse dona quam damna. Sed requires, isti quos dicit regnatos in vita per Jesum Christum, super quos regnabunt. Videtur mihi quod sicut mortis regnum in eos ostendit fuisse quos sibi peccando fecit obnoxios, ita et eorum qui abundantiam gratiæ, et donum justitiæ accipiunt, et per unum Jesum Christum regnaturi dicuntur, regnum ostendat futurum super illos qui eis in eruditione regni Dei subtili fiunt, et, ut ita dicam, qui sapientiæ, et justitiæ, ac vitæ quæ in eis est, et per quam regnant, capaces fuerint inventi. Unde et non otiose videtur mihi Apostolus, qui in cæteris locis dixerat, quia « in omnes homines mors pertransiit ; » et iterum : « Gratia Dei (22) in plures abundavit ; » et iterum : « Gratia ex multis delictis in justificationem ⁵¹, » hoc in loco neque omnes, neque multos, neque plures posuisse ; sciens ad paucos pertinere istius beatitudinis summam, « qui abundantiam gratiæ, et donum justitiæ accipientes, in vita regnabunt per unum Jesum Christum ⁵². » Ipsius autem mortis hic describitur regnum, quæ alias ⁵³ dicitur (25) inimicus esse Christi ultimus vel novissimus destruendus. Destruetur autem in eo, ut ultra non regnet. Quod si non regnat, certum est jam nec delictum futurum esse, in quo solo mortis est regnum, tunc sine dubio cum ad eam dicitur : « Ubi est, mors, aculeus tuus ⁵⁴ ? » quoniam quidem, ut ipse Apostolus dicit, « aculeus mortis peccatum est, virtus autem peccati lex ⁵⁵. » Restat ergo tunc neque legem futuram, si quidem peccati virtus ipsa dicatur, ut peccati virtute sublata, merito possit et regnum mortis aboleri. Sed hæc in excessu nunc dicta sint : suis enim in locis opportunius requirentur. Velim tamen percontari (quoniam quidem mortem regnum usque ad præsentiam Christi, qui est vita, diximus tenuisse ; venisse

A vero Christum dicit Apostolus non solum ad mortem destruendam, sed et ad illum ipsum, qui habebat mortis imperium, id est diabolum, in medio hoc, id (24) est, antequam illud fiat quod scriptum est : « Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri ⁵⁶ : ») quis regnat. Si enim dicamus id quod consequens videtur, quia vita regnat morte destructa ; potest nobis occarri : Quomodo ergo peccatur ? Et manifestum est mortem regnare per peccatum. Si vero dicamus in quibusdam regnare Christum, hoc est vitam, et in quibusdam mortem : quos, aut ubi inveniemus, in quibus ita regnum sit vitæ, ut regnum mortis in eis non habeat potestatem, hoc est, qui penitus absque peccato sint ? Quæ mihi videntur magis ad futurum pertinere regnum, et ibi hæc esse complenda, ubi (25) dicitur quod « sit Deus omnia in omnibus ⁵⁷. » Idcirco enim et in oratione Dominica dicere docemur, « Adveniat regnum tuum ⁵⁸, » quasi quod nondum advenerit : et ipse Dominus in initio prædicationis suæ non dicit : Venit regnum cælorum ; sed, « Appropinquavit regnum cælorum ⁵⁹. » Præsens vero tempus non tam regni dixerim videri quam belli : per quod bellum futurum regnum quæretur, quamvis hoc ipso belli tempore, quia jam ex aliqua parte regnum mortis infringitur, et paulatim destruitur, quod prius in omnes homines fuerat dilatatum, Christus regnare dicatur, secundum illud quod scriptum est : « Oportet enim eum regnare, donec ponat omnes inimicos ejus sub pedibus ejus ⁶⁰ ; » et item alibi dicit : « Nunc autem necdum videmus subjecta esse ei (26) omnia ⁶¹. » Unde apparet quia hoc quod dicit, « Oportet enim eum regnare, » 556 pro regnum parare, posuerit. Certum est enim quia prius (27) pugnandum est, et alligandus est fortis, et sic vasa ejus diripienda sunt ⁶². Et ideo etiam ipse Salvator dicit : « Non veni pacem mittere, sed gladium ⁶³. » Tandiu vero pugnandum est ab his qui regnare volunt in vita per Jesum Christum, donec « novissimus inimicus » destruat « mors ⁶⁴. » Sed et de abundantia gratiæ, et dono justitiæ sciendum est quia ad illud regnum, quod diximus præparari per bellum, non venit aliquis qui unam gratiam solum consecutus est, hoc est, qui in uno aliquo opere placuerit ; sed abundantia gratiæ ab eo requiritur, secundum eum qui dicit : « Abundantius autem quam omnes illi laboravi, non autem ego, sed gratia Dei mecum ⁶⁵. » Similia quæque (28) etiam his quos imbuat precæ-

⁴⁸ Ezech. xviii, 4. ⁴⁹ Psal. xxi, 16. ⁵⁰ Rom. v, 17. ⁵¹ ibid. 12, 15, 16. ⁵² ibid. 17. ⁵³ 1 Cor. xv, 26. ⁵⁴ ibid. 55. ⁵⁵ ibid. 56. ⁵⁶ ibid. 24. ⁵⁷ ibid. 28. ⁵⁸ Math. vi, 10. ⁵⁹ Math. iii, 2. ⁶⁰ 1 Cor. xv, 25. ⁶¹ Hebr. ii, 8. ⁶² Math. xii, 29. ⁶³ Math. x, 34. ⁶⁴ 1 Cor. xv, 26. ⁶⁵ 1 Cor. xv, 10.

(21) Sic ms. unus Regius. Editi vero, « Multo magis et abundantia gratiæ, et donum justitiæ regnabit, » etc. Alter ms. « multo magis et abundantiam gratiæ, et doni, et justitiæ, et regnabunt, » etc. Alius Regius num. 1639 habet tantummodo, « regnabunt per unum Jesum Christum, » omissis cæteris.

(22) Gratia Dei, et iterum paulo post, gratia, desunt in editis, et in plerisque mss.

(23) Alias, « hoc describitur regnum, quæ in aliis dicitur, » etc.

(24) In medio hoc, id. Hæc desunt in editis. Ms. unus pro « in medio » habet « moriendo. »

(25) Ubi. In editis omittitur.

(26) Ei. Desideratur in editis.

(27) Prius. Nusquam in editis comparat.

(28) Alias, « similia quoque. »

tur, eum dicit: « Gratia vobis et pax multiplicetur ⁶⁶. » Multiplicatur ergo gratia et abundat, si et sermo noster semper in gratia sale sit conditus, et opus nostrum cum gratia humilitatis et simplicitatis fiat, et omnia quæ agimus ad gloriam Dei agamus. Similiter etiam de dono justitiæ accipiendum est. Nihil enim sine justitia agere debet qui justificatur a Christo, secundum eum qui dicit: « Beati qui custodiunt iudicium, et faciunt justitiam in omni tempore ⁶⁷; » et secundum quod Sapientia pronuntiat dicens, quia « et si perfectus sit quis in filiis hominum, si non adsit ei justitia a Deo, in nihilum reputabitur ⁶⁸; » et hoc modo qui habuerint abundantiam gratiæ et donum justitiæ, in vita regnabunt per unum Jesum Christum ⁶⁹.

4. « Itaque sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, ita et per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ ⁷⁰. » Jam et superius diximus quod per delictum Adæ velut aditus quidam datus est, quo in omnes homines vel peccatum, vel mors peccati, vel condemnatio perveniret. Econtrario ergo Christus aditum justificationis aperuit, per quem vita ingrederetur ad homines, et ideo dicebat de semetipso: « Ego sum ostium. Per me si quis ingressus fuerit, salvabitur ⁷¹. » Sed de his jam in superioribus satis est dictum. Illud tamen observandum est, quod non dixit: « Sicut in omnes homines in condemnationem » mortis, sed tantummodo, « in condemnationem », quo scilicet in omnibus probet multo abundantius donum esse quam delictum. Quomodo sane, vel quæ condemnatio in omnes homines venerit videndum est. Et sufficere forsitan potest secundum simplicem expositionem, ut dicamus condemnationem esse delicti communem hanc mortem, quæ omnibus venit, et veniet, etiam si justii videantur. Quod si forte aliquis objiciat de Enoch et Elia qui translati sunt ne viderent mortem ⁷²: hoc modo hæc causa salvatur (29), quod non continuo falsa videantur ea quæ de omnibus dicuntur, si aliqua dispensatio Dei in uno vel duobus hominibus facta est. Sed et illud quibus competenter, ut arbitrator, proferet in loco, quia cum deliquisset Adam, scriptum est ⁷³ quod ejecit eum Dominus Deus de paradiso, et constituit eum in terra hac contra

5. « Sicut enim per inobedientiam unius hominis

A peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justii constituentur multi ⁷⁴. » Potest quidem fieri ut secundum ea quæ in superioribus observavimus, Paulus, volens mysteria secretiora contegere, quos alibi « omnes » dixerat, alibi multos ponat, ne forte si dixisset « per unius inobedientiam peccatores » factos esse omnes, et necessario subjunxisset, « ita et per unius obedientiam justii constituentur » omnes, videretur ex hujusmodi promissionis securitate resolvere animos eorum quibus expedit esse sub metu. Et ideo nos fidelis et prudentis in verbo Dei dispensatoris consilium servantes, pro eo magis satisfacere debemus quomodo per unius inobedientiam non omnes, sed multi sunt peccatores facti. Nam per unius obedientiam quomodo non omnes, sed multi constituentur, difficultatem non habebit intelligentiæ, secundum illud quod Dominus dicit in Evangelio ⁷⁵: « Multi enim venient ab Oriente et Occidente, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno Dei, » et non dixit, Omnes venient. Peccatores autem quomodo multi et non omnes videantur, cum idem Apostolus dicat quod « omnes peccaverunt, » debemus ostendere. Aliud est peccare ⁷⁶, aliud peccatorem esse. Peccator dicitur is qui multa delinquendo, in consuetudinem, et, ut ita dicam, in studium peccandi jam venit; sicut econtrario justus non dicitur is qui semel aut bis aliquid justitiæ fecerit, sed ille qui semper juste agendo, in usu et consuetudine justitiam ⁷⁷ 557 habet. Nam si quis in cæteris fere omnibus injustus sit, semel autem vel bis aliquid justii operis egerit, iste quidem in eo opere in quo justitiam tenuit, juste egisse dicitur, non tamen ex hoc justus appellabitur. Ita et justus peccasse quidem dicitur (30) si aliquid commiserit aliquando quod non licet, non tamen ex hoc peccator appellabitur, qui peccandi usum et consuetudinem non tenet: sicut et medicus ille non dicitur qui aut leviter ruptæ capitis cuti scit imponere araneam, aut qui tumorem vulneris aqua calida fovet, quamvis etiam hoc medicinæ esse videatur: sed ille dicitur medicus qui usum, ac studium, et disciplinam habet medendi. Ex quibus omnibus puto sufficienter ostendi quod aliud sit peccare, aliud peccatorem esse. Omnes enim potest fieri ut peccaverint, etiamsi sancti fuerint, quia « nemo mundus a sorde, nec si unius diei fuerit vita ejus ⁷⁸. » Quis enim est qui non aut in facto, aut in verbo, aut qui cautissimus certe est, vel in cogitatione peccaverit? Et ideo, ut dixi, peccasse quidem omnes merito dicuntur, peccatores autem facti non omnes; sed multi. Simili quoque forma et justii multi habebuntur, non omnes, etiamsi omnes justii aliquid operis agant. Bene au-

⁶⁶ I Petr. i, 2. ⁶⁷ Psal. cv, 3. ⁶⁸ Sap. ix, 6. ⁶⁹ Rom. v, 17. ⁷⁰ ibid. 18. ⁷¹ Joan. x, 9. ⁷² Gen. v, 24; IV Reg. ii, 11. ⁷³ Gen. iii, 23, 24. ⁷⁴ Rom. v, 19. ⁷⁵ Matth. viii, 11. ⁷⁶ Rom. v, 12. ⁷⁷ Job xiv, 4, 5.

(29) Alias, « id quod modo [al., « in hoc mundo, » al., « hoc modo »] excusabitur. » Sed rectius

ms. unus ut in nostro textu.

(30) Alias, « dicitur. »

tem ab Apostolo etiam temporum ratio custoditur. A Nam cum multos constitutos esse peccatores ad præteritum retulerit ⁷⁸, justos constituendos esse multos ad futurum transtulit tempus, sciens sine dubio quod processu prædicationis evangelicæ justorum multitudo major accresceret. Quod autem justii multi fuerint etiam ante Salvatoris adventum idem Dominus testatur in Evangeliiis, cum dicit ⁷⁹: « Multi prophetæ et justii cupierunt videre quæ videtis. » Sed aliter hic multos dicit Salvator justos, et aliter Apostolus posuit (31). Nam Salvator apostolorum numerum respiciens, ad ipsorum comparationem multos dixit justos et prophetas: in præsentii vero loco Apostolus multos ad omnium quii in hoc mundo nati sunt et nascentur comparationem intelligendus est revocasse. Igitur « per unius inobedientiam peccatores constituti sunt multi ⁸⁰, » secundum eam observantiam multi peccatores intelligendi, quam supra de peccante et peccatore protulimus. Quod si quis nobis objiciat illud quod de se ipso dicit Apostolus: « Quia Christus Jesus venit in hunc mundum (32) peccatores salvos facere, quorum primus ego sum ⁸¹, » quasi etiam se peccatorem dicere videatur, dicemus quod allud est ex persona Scripturæ, vel prophetæ, vel Domini aliquem peccatorem designari, aliud est justum ipsum sui fieri accusatorem, et humiliare semetipsum ut exaltetur a Deo; quamvis et Paulus in eo quod dicit persecutum se esse Ecclesiam Dei, et expugnasse eam, et traxisse viros ac mulieres, et in vincula coniecisse, licet ignorantia hæc fecerit, et misericordiam consecutus sit ⁸², tamen cum hæc faceret non immerito fortassis peccatorem se dici debuisse fateatur. Ut autem distinctionis hujus quam dedimus inter peccantem et peccatorem esse, evidenter adhuc (33) ratio clarescat, vide Cain, qui cum manifeste peccator sit, fecit tamen aliquid rectum: propter quod Dominus ad eum dixit: « Si recte offeras ⁸³. » Et Pharaoh cum dicit: « Dominus justus; ego autem et populus meus impii ⁸⁴: » justum aliquid fecit, sed non ex hoc justus dicitur. Et multa hujusmodi in Scripturis divinis invenies, ex quibus et justum peccasse aliquid, et peccatorem justii aliquid egisse deprehendas: nec tamen aut justum (34), quod in aliquo peccaverit, peccatorem dictum; aut peccatorem, quod aliquid justii egerit, justum invenies appellatum. Verum ne illud quidem intentum prætereat auditorem, quod ubi « inobedientiam unius » dicit, addit et « hominis, per quem peccatores con-

stituti sunt multi. » Ubi vero « obedientiam » ponit « unius, » non addit, hominis, « per quem justii constituentur multi (35). » Hic enim per quem justii fiunt, sine dubio ipsa justitia est, sicut et idem Apostolus dicit de Christo: « Qui factus est nobis justitia a Deo ⁸⁵. » Dedit ergo Adam peccatoribus formam per inobedientiam; Christus vero e contrario justis formam per obedientiam posuit, sicut et alibi scriptum est ⁸⁶: « Obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis. » Propterea enim et ipse « obediens factus est usque ad mortem ⁸⁷, » ut qui obedientiæ ejus sequuntur exemplum, justii constituentur ab ipsa justitia, sicut illi inobedientiæ formam sequentes constituti sunt peccatores.

B 6. « Lex autem (36) subintravit, ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit peccatum, superabundavit gratia, ut sicut regnavit peccatum in mortem, ita et gratia regnet per justitiam in vitam æternam, per Jesum Christum Dominum nostrum ⁸⁸. » Si quidem antequam lex per Moysen daretur nemo peccasset, volentes accipere legem ex his Apostoli verbis Marcion et cæteri hæretici occasionem capere viderentur, tanquam **558** hæc fuerit causa datæ legis, ut peccatum, quod ante legem non fuerat, abundaret. Sed nescio quod tempus inveniant vacuum peccatis ante legem. Quando interficiebat Cain Abel, et terram fraterno sanguine polluebat, ita u' diceretur ad eum, « Maledicta terra in opere tuo (37), quæ aperuit os suum ut susciperet sanguinem fratris tui ⁸⁹, » non abundabat peccatum? Abundabat plane. Quid enim cum (38) et homines abundarent vel tunc cum dicebat Lamech: « Virum occidi in vulnere meo, et juvenem in livore meo? Et de Cain quidem vindicatum est septies, de Lamech vero septuagies septies ⁹⁰. » Noe vero temporibus in tantum abundavit delictum, ut « videns, inquit, Dominus quia multiplicatæ sunt malitiæ hominum super terram, et omnis homo cor suum diligenter apposuit in malitia omnibus diebus vitæ suæ, recogitavit Dominus quia fecerat hominem super terram, et pœnituit in corde suo, et dixit: Delebo hominem quem feci a facie terræ, ab homine usque ad pecus, et a reptilibus usque ad aves cœli, quoniam pœnitet me quod fecerim eos ⁹¹. » Et iterum, cum dicitur: « Corrupta est terra in conspectu Domini, et repleta est terra iniquitatibus. Et vidit Deus terram, et erat corrupta valde, quia corruperat omnis caro viam suam super terram ⁹². » Quis ergo est ita sto-

⁷⁸ Rom. v, 19. ⁷⁹ Matth. xiii, 17; Luc. x, 24. ⁸⁰ Rom. v, 19. ⁸¹ I Tim. i, 15. ⁸² Galat. i, 13; Act. ix, 2. ⁸³ Gen. iv, 7. ⁸⁴ Exod. ix, 27. ⁸⁵ I Cor. i, 30. ⁸⁶ Rom. vi, 17. ⁸⁷ Philip. ii, 8. ⁸⁸ Rom. v, 20. ⁸⁹ Gen. iv, 11, 12. ⁹⁰ ibid. 23, 24. ⁹¹ Gen. vi, 5, 9. ⁹² ibid. 11, 12.

(31) Alias, « dicit. »

(32) Editi, « in hoc mundo, » male.

(35) Editi, « evidenter adhuc. »

(34) Sic mss. Editi vero, « deprehendes; nec tamen justum, » etc.

(35) Ubi vero obedientiam ponit unius, non addit, hominis, per quem justii constituentur [al., constituti sunt] multi. Hæc desiderantur in libris antea editis.

(36) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, perperam, « ut qui inobedientiæ formam sequentes constituti sunt peccatores, obedientiam Christi imitantes salvi fiant. Lex autem, » etc.

(37) In opere tuo. Hæc desunt in editis, et in plerisque mss.

(38) Sic rectius ms. unus. Alii vero, « et quidem cum, » etc.

lidus, qui in his omnibus neget abundasse peccatum? Vel certe cum de Sodomitibus dicitur a Deo: « Descendi ut viderem si secundum clamorem Sodomitum consummantur iniquitates eorum »; vel cum circumsteterunt domum Lot, impudicitiae suae scelus etiam in angelos molientes? Aut tunc fortasse non abundabat peccatum, cum Pharaeo affligebat filios Israel in luto et latere, et natos eorum necari jubebat (39) in flumine? Et utique nondum Moysi lex subintraverat, cum hæc tanta peccatorum labes diffundebatur in terra. Ex quibus colligitur, hæreticos quos supra diximus, vel si qui sunt qui cum illis (40) hæc de Moysi lege dicta suscipiant, ne leviter quidem apostolicum sensum potuisse contingere. Magis ergo illud in hoc loco debet intelligi, esse, ut sæpe jam diximus, legem naturæ quæ « scripta » est « non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus; non atramento, sed spiritu Dei vivi »: quæ lex ab illo qui ab initio creavit hominem ita in principali cordis ejus ascripta est, ut opportuno tempore, cum jam pagina ipsæ menti (41) adoleverint, vel potius, ut Scriptura nominavit, ubi tabulæ cordis carnales cœperint augmento ætatis aperiri (42), diffundi incipiat per interna conscientiae, et replere rationibus sensus. Tunc ergo adversum præcepta quæ ex hujusmodi lege naturaliter suggeruntur, voluntas carnis exurgit, et alia suggerit desideria: et hoc est quod ipse Apostolus « legem in membris positam » nominavit, « resistantem legimentis » (43). Hanc ergo nunc legem membrorum posuisse in hoc loco videtur Apostolus, quam subintrasse dicit ut abundaret peccatum. Nam et ipse sermo quo usus est, plenissime mihi videtur hæc quæ dicimus indicare. Aliud namque est intrare, aliud subintrare; sicut aliud est ducere, et aliud subducere; aliud trahere, et aliud subtrahere. Subintrare namque hoc indicat, cum alio ingresso, sub obtentu illius alius ingreditur (44). In quo ratio, quam supra exposuimus, evidenter ostendit quod sub obtentu legis naturalis, quam legem mentis nominavit Apostolus, quæ legi Dei consentit, orta sit lex membrorum quæ desideria carnis suggerens, et captivum hominem ducens libidini ac voluptatibus inclinatum (45), facit in eo abundare peccatum. Sic ergo « lex subintravit, et abundaret delictum. Sed ubi abundavit, inquit, peccatum, superabundavit gratia ». Sicut in superioribus docuimus, ubi per singula quæque comparisonem facit eorum quæ ex prævaricatione

A Adam accidisse videntur adversa, et multo majora ostendit esse quæ per gratiam Christi ad medium collata sunt: et in præsentis loco cum dixisset abundasse peccatum, sermone dignissimo usus est quo abundantiam vinceret, et superabundantiam poneret. Superabundavit autem gratia Christi in eo, ut non solum a præteritis peccatis absolveret hominem, verum etiam communiret a futuris. Siquidem duo quædam regna ostendit in homine: unum quo peccatum in mortem regnavit; aliud quo gratia per justitiam regnet in vitam. Gratia ergo est quæ de regno suo, id est, de membris nostris peccatum ejecit et expulit, cum quo necessario etiam mors exiit pariter et expulsa est (46), ut ita demum regnum sibi in nobis gratia per justitiam vindicaret, et ubi mors fuerat, æterna vita consisteret. Hoc autem est quod et alibi idem Apostolus dicit: « Non ergo jam regnet peccatum in vestro mortali corpore »; et idem alibi: « Sicut enim exhibuistis membra vestra arma iniquitatis peccato, ita nunc exhibete membra vestra arma justitiæ Deo ». Est ergo grandis superabundantia ex eo quod ubi peccatum fuit et mors, ibi nunc est gratia, et justitia, et vita æterna. Et hæc omnia sunt quidem supra cætera (47) per Dominum nostrum Jesum Christum. Potest autem fieri, ut sicut hæc omnia bona dixit exsistere per Dominum nostrum Jesum Christum (48), ita et illa mala intelligi voluerit exstissee per diabolum, sed siluisse de auctoris eorum nomine, ut superabundantiam gratiæ in omnibus designaret (49). Nam sicut Christus unum quidem est per substantiam, multa autem virtutibus et operationibus designatur (nam et gratia ipse esse intelligitur, sicut justitia, sicut pax, sicut vita, sicut veritas, sicut Verbum), ita fortassis et diabolum in diversis significationibus sæpe potest intelligi (50). Nam et peccatum quod regnare dicitur, ipse putandus est; et mors ipse credendus est, de quo dicitur, quia « novissimus inimicus destructur mors ». Sed et perditio ipse intelligitur, secundum illud quod dictum est a propheta: « Perditio factus es, et non subsistes in æternum tempus ». Sed et quod dicit Apostolus, « Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore », puto quod inagis de ipso dictum sit. Ipse est enim auctor peccati, et mortis, et perditionis; et consequenter ab inventis rebus auctor inventi nominatur. Non ergo potest fieri ut sine rege aliquando sit anima; sed hoc providendum est ut Christum regem habeat, cujus jugum

³⁹ Gen. xviii, 21. ⁴⁰ Gen. xix, 4. ⁴¹ Exod. i, 14, 32. ⁴² II Cor. iii, 3. ⁴³ Rom. vii, 23. ⁴⁴ Rom. vi, 20. ⁴⁵ Rom. vi, 12. ⁴⁶ Ibid. 13, 19. ⁴⁷ I Cor. xv, 26. ⁴⁸ Jerem. li, 26. ⁴⁹ Rom. vi, 12.

(39) Alias, « volebat, » male.

(40) Editi, « vel si qui cum illis, » etc.

(41) Alias, « mentis, » male.

(42) Editi, « augmento tanto aperiri. »

(43) Editi, « quod ait Apostolus, legem in membris positam, resistantem legi mentis. »

(44) Mss. plerique, « quod cum alio, ingressu obento, alius ingreditur. » Deinde editi et mss. quidam, « In qua ratione, quam supra exposuimus, evidenter ostenditur, etc. »

(45) Sic mss. nostri. Editi vero, « libidini ac vo-

luptatibus inquinatum, » al., « deditum. »

(46) Editi, « mors pariter exclusa est. »

(47) Alias, « sunt quod est super cætera. »

(48) *Nostrum Jesum Christum.* Desunt in antea editis.

(49) Alias, « in hominibus assignaret; » al., « assignasset; » al., « commendaret. » Deinde editi et mss. unus: « multis autem virtutibus, » etc.

(50) Alias, « esse potest intelligi; » al. decet « æpe, » et, « esse. »

suave est, et onus leve⁸; et non diabolus, cuius A regnum grave est. Iniquitas enim est quæ sedet super talentum plumbi⁹. Christus autem ubi regnat, ibi superabundant gratia et iustitia in vita æterna.

7. « Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in eo? » Quoniam superius⁸ dixerat, quia « ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia, » nascentem ex hoc quæstionem nunc sibi ipse proponit, quia si abundantia peccati gratiæ superabundantiam parit, ergo peccandum est, ut gratia plus abundet. Sed absolutionem citam (51) quæstionis ostendit cum dicit, « Absit: » et continuo subiecit rationem, mortuos dicens esse peccato eos in quibus abundaverit gratia. Certum est autem mortuum peccato peccatorem esse non posse (52). Non ergo permanere poterit in peccato qui mortuus est peccato. Verum hæc ut apertius clarescant, requiramus quid est vivere peccato, et quid est mori peccato. Sicut Deo vivere dicitur is qui secundum voluntatem Dei vivit, ita et peccato vivere dicitur is qui secundum voluntatem peccati vivit, ut idem designat Apostolus, cum dicit: « Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ad obediendum desideriis ejus⁹. » In quo ostendit quod obedire desideriis peccati, hoc est vivere peccato. Quod si facere desideria peccati peccato vivere est; non facere desideria peccati, nec obedire voluntati ejus, hoc est mori peccato: quod tamen peccatum velut sedem quamdam et solium regni sui in nostro corpore collocatum habere dicit Apostolus. Est enim familiarior ei pars ista substantiæ et amica quædam cum carnis voluptatibus societas (53), ex qua occasiones incitamenti naturalis assumens, parvo diverticulo in præcipitium mortis naturæ ordinem vergit. Sed ut quod dicimus adhuc apertius explanetur, exempli causam ponamus. Naturales appetentias habet caro cibi et potus, quæ intra certas mensuras sufficientiæ continentur; quas si quis excedat persuasionem peccati, jam non cibum et potum qui naturæ sufficit, caro, sed luxuriam temulentiamque deposcit. Simili etiam modo inest carni incitamentum naturale, quo misceri feminæ causa reparandæ successione exposita; sed si ex hac occasione persuadente peccato declinetur a lege, et naturalis libidinis motus ad illicita concitentur, peccato vivit qui in his singulis non Dei legi, sed peccati persuasionibus pareat. Si ergo commonitus quis morte Christi

⁸ Math. xi, 30. ⁹ Zach. v, 7, 8. ¹ Rom. vi, 4, 2. ² Rom. v, 20. ³ Rom. vi, 12. ⁴ Rom. v, 6. ⁵ Coloss. 1, 20. ⁶ Hebr. ii, 9. ⁷ Rom. v, 12. ⁸ Rom. vi, 1. ⁹ 1 Tim. i, 19.

(51) Editi, « etiam, » male.

(52) Mss. plures, « mortuum peccare non posse; » al., « mortuum peccatorem esse non posse. » Sed rectius ut in nostro textu.

(53) Societas. Deest in libris antea editis. Ms. unus pro « societas » habet « obligatio, » et alter pro « voluptatibus » habet « voluntate. »

(54) Vere. In editis omittitur.

(55) Sic mss. nostri omnes. Salodrianus vero, « et illud velut sine Deo sine dubio pro omnibus gusta-

ret mortem. » Cæteri editi, et « illud velit quod sine dubio pro omnibus gustarit mortem. »
 (56) Alias, « dicit, » male.
 (57) Editi, « mortem. »
 (58) A se. Alias, « in se. »
 (59) Vide *Origenianorum* lib. ii, quæst. 11, num. 18.
 (59') Caute lege.
 (60) Alias, « novissimam inimicam.... destruendam. »

D quamvis permaneat quis in peccato, quamvis sub mortis regno et potestate perduret, non tamen ita æternum istud mortis esse arbitror regnum (59'), ut est vitæ atque iustitiæ; maxime cum novissimum inimicum mortem ab Apostolo (60) audiam destruendam. »

qui « pro impiis mortuus est¹⁰, » pœniteat in his omnibus, et velut pessimum regem regnantem in sua carne depellat, alienumque se ab ejus desideriis faciat ac præceptis, iste vere (54) per mortem Christi peccato mortuus esse dicitur. Hic autem peccatum ipsum peccati auctorem arbitror nominari. Si ergo moritur quis peccato, certum est quia per pœnitentiam moritur. Quomodo ergo quis permanebit in peccato ut gratia abundet, cum gratia ex eo abundet, quod peccato quis moritur? Si enim permanemus, ut proponitur, in peccato, certum est quia non morimur, sed vivimus peccato: viventibus autem peccato gratia non potest abundare. Requiritur sane, si in solis hominibus superabundet gratia, in quibus abundavit aliquando peccatum; et in nullo superabundet gratia, nisi in quo abundavit peccatum; 560 an et in aliquibus potest superabundare gratia, in quibus nunquam vel abundaverit, vel fuerit peccatum. Et si quis illud aspiciat quod dicit Apostolus, quia « pacificavit Christus per sanguinem suum non solum quæ in terris sunt, sed et quæ in cælis¹¹; » et illud, « Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem¹² (55), » putabit et ibi similiter aliquam abundantiam fuisse peccati, ut nihilominus etiam gratiæ superabundantia fieret. Si vero ad hoc quod superior lectio commemoravit attendas, ubi peccatum in hunc mundum per unum hominem dicitur (56) introisse, et per peccatum mors (57), et ita in omnes pertransisse¹³; dices ex illi initio prodire etiam ista quæ habentur in vanibus, ut de his solis quæ in initio proposuit Apostolus, tractare videatur, id est, quæ ad homines tantummodo spectant. Observandum sane est quam librato sermone usus sit Apostolus ut diceret: « Permanebimus in peccato¹⁴? » Permanere namque, est a cœpto non desinere. Quod utique si quis faciat, certum est quod nec initium conversionis acceperit. Illud autem interdum accidit, ut non quidem permaneat quis in peccato, sed cum desierit, rursus redeat ad vomitum, et fiat infelicissimus, ut post depulsum a se (58) regnum peccati et mortis, et regnum vitæ iustitiæque susceptum, iterum se dominationi peccati subternat et mortis. Et ista sunt quæ naufragia fidei appellat Apostolus¹⁵. Verumtamen (59)

ret mortem. » Cæteri editi, et « illud velit quod sine dubio pro omnibus gustarit mortem. »

(59') Caute lege.
 (60) Alias, « novissimam inimicam.... destruendam. »

hum¹⁶. Et revera si eadem æternitas mortis ponatur esse, quæ vitæ est, jam non erit mors vitæ contraria, sed æqualis. Æternum namque æterno contrarium non erit, sed idem. Nunc autem certum est mortem vitæ esse contrariam; certum est ergo quod si vita æterna est (61), mors esse non possit æterna: unde et necessarium locum tenet resurrectio mortuorum. Cum enim mors animæ, quæ est noxissimus inimicus, fuerit destructa, etiam hæc communis mors, quam illa velut umbram esse diximus, necessario aboletur; et tunc consequenter resurrectioni mortuorum dabitur locus, ubi regnum mortis pariter cum morte destructum erit. Sed nos non expectemus quando iste novissimus inimicus destruat, « qui semel illuminati » sumus, et gustavimus « donum cœleste, ac participes facti » sumus « Spiritus sancti, et bonum » gustavimus « Dei verbum, virtutes quoque sæculi venturi¹⁷; » sed permaneamus in gratia, nec expectemus ut iterum post lapsum renovemur « ad pœnitentiam, rursum crucifigentes » nobis ipsis « Filium Dei, et ostentui habentes, » sed regnum justitiæ in nobis fiat regnum æternum; nec iterum confugiamus in regnum mortis (62), ex quo liberati ad regnum vitæ æternæ pervenimus, ut « gratia per justitiam regnet » in vobis « in vita æterna per Jesum Christum Dominum nostrum¹⁸. » Quod ergo dixit: « Mortui sumus peccato, » hoc est quod alibi ait, conformes nos Christi morti effectos, qui « semel peccato mortuus st¹⁹. » Quod autem dicit « semel, » ex integro significat. Ex integro namque Christus peccato mortuus st, « qui peccatum non fecit, nec inventus est dōs in ore ejus²⁰. »

8. « An ignoratis quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus illi per baptismum in mortem; ut quemadmodum surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus²¹. » Observa diligentius ordinem ditorum et consequentiam. Comparat enim mortem per Adam est, vitæ quæ per Christum est; et dicit: « Non sicut delictum, ita et donum²²; » et item post hæc ait²³ legem subintroisse ut abundaret peccatum; bundante vero peccato superabundasse gratiam; et his solvit quod videbatur esse contrarium, et dicit: « Qui enim mortui sumus peccato, quomodo vivemus adhuc in eo²⁴? » Nunc ergo volens rebus ipsis ostendere quid est mortuum esse peccato, dicit:

A « An ignoratis quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus ei per baptismum in mortem²⁵; » docens per hæc quia si quis prius mortuus est peccato, is necessario in baptismo consepultus est Christo; si vero non ante quis moritur peccato, non potest sepeliri cum Christo. Nemo enim vivus aliquando sepelitur. Quod si non consepelitur Christo, nec legitime baptizatur. Verum de ratione baptismatis, cum exponeremus Evangelium secundum Joannem, ubi ventum est ad eum locum in quo dicit Joannes de Jesu (63): « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto²⁶; » et item ubi ipse Salvator dicit: « Nisi quis renatus fuerit denuo ex aqua et **561** Spiritu, non potest introire in regnum Dei²⁷, » pro viribus nostris quæ occurrere potuerunt, imo quæ donavit Dominus diximus, ubi et sermonis ipsius vim quo dicitur (64): « Nisi quis renatus fuerit denuo, » alius aperire tentavimus. Quod enim nos Latini habemus « denuo, » Greci ἀνωθεν dicunt, qui sermo utrumque significat, et « denuo, » et « de superioribus. » In hoc ergo loco, quia qui baptizatur a Jesu, in Spiritu sancto baptizatur, non ita « denuo (65) » dicitur, ut de superioribus intelligi conveniat: nam « denuo » dicimus, cum eadem quæ gesta sunt repetuntur: hic autem non eadem nativitas repetitur vel iteratur, sed, terrena hæc omissa (66), de superioribus suscipitur nova nativitas; et ideo rectius legeremus in Evangelio: « Si quis non fuerit renatus de superioribus, non potest introire in regnum Dei: » hoc enim est in Spiritu sancto baptizari. Cui rationi, ut de superioribus esse baptismum confirmetur, non immerito ad sanctum Spiritum junguntur etiam « aquæ quæ super cœlos sunt, et laudant (67) nomen Domini²⁸. » Et quamvis secundum typum Ecclesiæ traditum (68) omnes baptizati simus in aquis istis visibilibus, et in chrismate visibili, tamen qui mortuus est peccato, et vere baptizatur in morte Christi, et consepelitur ei per baptismum in mortem, iste vere in Spiritu sancto et aqua de superioribus baptizatur. Et intuo adhuc diligentius mystici ordinis consequentiam. Mori prius oportet te peccato, ut possis sepeliri cum Christo. Mortuo enim sepultura debetur. Si enim vivis adhuc peccato, consepeliri non potes Christo, nec in novo ejus sepulcro collocari, quia vetus homo tuus vivit, et non potest in novitate vitæ ambulare. Propterea namque curæ fuit Spiritui

¹⁶ I Cor. xv, 26. ¹⁷ Hebr. vi, 4-6. ¹⁸ Rom. v, 21. ¹⁹ Rom. vi, 2, 5, 10. ²⁰ I Petr. ii, 22. ²¹ Rom. i, 3, 4. ²² Rom. v, 15. ²³ ibid. 20. ²⁴ Rom. vi, 2. ²⁵ ibid. 3. ²⁶ Matth. iii, 11. ²⁷ Joan. iii, 3. ²⁸ Psal. cxlviii, 4.

(61) Sic recte ms. unus Regius num. 1659. Edidit vero, « quia sic vitæ æternæ mors esse non possit æterna. » Cæteri mss.: alius, « quia si vitæ æternæ est mors contraria, esse non possit æterna; » alius, « quia si vitæ æternæ mors esse non possit contraria, mors esse non possit æterna; » niale.

(62) Editi, « hoc interim fugiamus regnum mortis. »

(63) Vide tom. vi in Joannem, num. 26, ubi hic scripturæ locus exponitur.

(64) Alias, « ubi et sermonis id quod dicitur. » (65) Ms. unus omittit « denuo. » Deinde mss. plures habent « convenit. »

(66) *Terrena hæc omissa.* Hæc desunt in editis et in plerisque mss.

(67) Alias, « junguntur... quæ sub cœlo sunt, et laudent, » etc.

(68) Editi, « Ecclesiæ traditum. » Al., « ecclesiasticæ traditionis. »

sancto tradere per Scripturas quod et sepulcrum A
novum fuerit in quo sepultus est Jesus, et quod in
sindone munda obvolutus sit²⁸ : ut sciat omnis qui
consepeliri vult Christo per baptismum, nihil vetu-
statis ad sepulcrum novum, nihil immunditiæ ad
mundam sindonem deferendum. Ista est ergo beata
mors, de qua dicit Apostolus, quia « semper mor-
tem Jesu Christi in corpore nostro » circumferi-
mus²⁹ ; et iterum : « Quotidie morior³⁰. » Sed et
illud cum dicit : « Omnia vestra sunt, sive Paulus,
sive Apollo, sive Cephas, sive hic mundus, sive vita,
sive mors³¹, » mortem hanc qua peccato morimur,
et Christo consepelimur enumerat. Verum potest
quis in his locis requirere cur Apostolus de
baptismo nostro (69) loquens et de Jesu, dixerit :
« Consepulti ei sumus per baptismum in mortem³², »
et item alibi³³ : « Si commorimur ei, et convive-
mus ; » et item : « Si compatimur, et conregnabi-
mus ; » et nusquam dixit : Christo conbaptizati
sumus ; cum utique sicut mors morti, et vita vitæ,
ita et baptismus baptismum conferri debuisse videatur.
Sed vide in Apostoli litteris quanta cautela sit ; ait
enim : « Quicumque baptizati sumus in Christo
Jesu. » Nostrum ergo baptisma in Christo Jesu esse
dicit. Ipse autem Christus a Joanne baptizatus (70)
refertur, non eo baptismo quod in Christo est, sed
eo quod in lego est. Ita enim et ipse ait ad Joan-
nem : « Sine modo : sic enim decet nos adimplere
omnem justitiam³⁴. » In quo ostendit, quod bap-
tismus Joannis expletio erat veterum, non inchoatio
novorum. Denique refertur in Actibus apostolo-
rum³⁵, quod quidam ex discipulis qui baptismo
Joannis fuerant baptizati, apostolorum sententia re-
baptizati sunt in nomine Domini Jesu. « Quicumque »
ergo « baptizati sumus (71) in Christo Jesu, in morte
ipsius baptizati sumus³⁶. » Requiras fortassis etiam
hoc, quod cum ipse Dominus dixerit ad discipulos³⁷
ut baptizarent omnes gentes in nomine Patris, et
Filii, et Spiritus sancti, cur hic Apostolus solius
Christi in baptismo nomen assumpserit (72) dicens :
« Quicumque baptizati sumus in Christo, » cum uti-
que non habeatur legitimum baptisma, nisi sub no-
mine Trinitatis. Sed intueri prudentiam Pauli, quon-
iam quidem in præsentī loco non tam baptismatis
rationem, quam mortis Christi discutere cupiebat,
ad cujus similitudinem etiam nos suaderet mori de-
bere peccato, et consepeliri Christo. Et non erat
utique conveniens (75), ut ubi de morte dicebat,

vel Patrem nominaret, vel Spiritum sanctum.
« Verbum » enim « caro factum est³⁸, » et merito
ubi caro est, ibi de morte tractatur. Nec convenie-
bat ut diceret : « Quicumque baptizati sumus » in
nomine Patris, vel in nomine Spiritus sancti, « in
morte ipsius baptizati sumus. » Unde observanda
est ex hoc loco etiam in cæteris (74) consuetudo
Apostoli, quod non semper cum illud ex Scriptu-
ris assumit, integrum textum verborum, ut in suo
loco positus est, assumit, sed ea tantum, quæ præ-
sentis causæ requirit as-³⁹, sicut et in præsentī
sermone, quia (75) de morte Christi docere cupie-
bat, sufficit (76) ei dicere : « Quicumque baptizati
562 sumus in Christo, in morte ipsius baptizati
sumus. » Mihi vero ne illud quidem otiose præmi-
B sisse in hoc capitulo videtur Apostolus quod dicit
« An nescitis (77) ? » Per quod ostendit, quia tunc,
hoc est apostolorum temporibus, non, ut nunc fieri
videmus, typus tantummodo mysteriorum his qui bap-
tizabantur, sed virtus eorum ac ratio tradebatur, et
tanquam scientibus et edoctis quia qui baptizantur,
in morte Christi baptizantur, et consepeliuntur et
per baptismum in mortem ; et quia sicut Christus
surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita in novi-
tate (79) vitæ ambulare debeant hi qui baptizati
sunt⁴⁰. Hæc Apostolus scribit. Adhuc fortassis etiam
hoc in præsentī capitulo requiratur : Si mortui so-
mus peccato, et consepulti sumus Christo, et con-
surreximus cum eo, necessarium videbitur secun-
C dum hanc formam ostendi quomodo etiam cum ipse
tres dies, et tres noctes in corde terræ sepulti fecer-
imus (79). Et vide si possimus tres dies consepulti
Christo facere, cum plenam Trinitatis scientiam ca-
pimus : lux est (80) enim Pater, et in lumine ejus
qui est Filius lumen videmus Spiritum sanctum.
Facimus autem et tres noctes, cum destruimus te-
nebrarum et ignorantie patrem una cum mendacium
quod ex eo natum est, et « mendax est sicut et pa-
ter ejus, et eum loquitur mendacium, de suis pro-
priis loquitur⁴¹. » Sed et tertio loco spiritum erro-
ris destruimus, qui inspirat pseudopphetas ut di-
cant : « Hæc dicit Dominus, quos Dominus non mi-
sit⁴². » Destruimus hæc et conculcamos, si conse-
pulti sumus Christo, etiam secundum illud quo
D ipse dicit : « Ecce dedi vobis potestatem calcare
super serpentes et scorpiones, et super omnes
virtutem inimici⁴³. » Quæ singula ita sunt contra
ria Trinitati, ut nox diei, et tenebræ luci, et men-

²⁸ Matth. xvii, 60, 59. ²⁹ II Cor. iv, 10. ³⁰ I Cor. xv, 31. ³¹ I Cor. iii, 22. ³² Rom. vi, 4. ³³ Tim. ii, 11, 12. ³⁴ Matth. vi, 15. ³⁵ Act. xix, 3, 5. ³⁶ Rom. vi, 3. ³⁷ Matth. xxviii, 19. ³⁸ Joan. i, 14. ³⁹ Rom. vi, 3, 4. ⁴⁰ Joan. viii, 44. ⁴¹ Ezech. xiii, 6. ⁴² Luc. x, 19.

(69) Alias, « de baptismo novo [al. de bap-
tismi nomine] loquens et de Jesu, [al. deest « et »],
dixerit : consepulti enim sumus per baptismum ;
et iterum alibi. »

(70) *Baptizatus*. Deest ih editione Genebrardi.

(71) *Sumus*. In antea editis desideratur.

(72) Editi, « quod ipse Dominus dixit... nomen
assumpsit. »

(73) Editi, « et non utique conveniens. »

(74) Editi, « in hoc loco, et in cæteris. »

(75) Alias, « sicut in præsentī sermone diximus
quia, » etc.

(76) Alias, « sufficit. »

(77) *An nescitis?* Al., « aut nescitis. »

(78) Mss. plerique, « sicut Christus surgens
mortuis per gloriam Patris, in novitate. »

(79) Alias, « sepulti fuimus. »

(80) *Est*. Deest in antea editis.

dacium veritati. Hæc interim nobis (81) in præsentia loco occurrere potuerunt. Si quis autem aliquid melius senserit, non pigeat his omissis illa recipere. Verumtamen hoc est quod colligitur ex his Apostoli dictis per altiore intelligentiam, quod sicut nemo vivus potest sepeliri cum mortuo, ita nemo qui adhuc vivit peccato, potest in baptismo conspeliari Christo qui mortuus est peccato: et ideo qui festinant ad baptismum, hoc prius curare debent ut moriantur ante peccato, et sic possint conspeliari Christo per baptismum, ut et ipsi dicant: « Semper mortem Jesu Christi (82) in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu Christi manifestetur in carne nostra mortali »⁸². Quomodo autem manifestetur vita Jesu Christi in corpore, ipse Paulus ostendit cum dicit: « Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus »⁸³. Hoc idem est quod apostolus Joannes in Epistola sua scribit, cum dicit: « Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est »⁸⁴. In quo utique non is qui syllabas istas pronuntiaverit et communi confessione protulerit (83), Dei spiritu agi videbitur, sed qui vitam suam ita formaverit, et ita fructus operis attulerit, ut Christum in carne venisse, et mortuum esse peccato, ac vivere Deo, ipsa operum suorum et sensuum religione monstraverit. Videamus nunc, postquam quid sit conspeliari Christo pro viribus aperuimus, etiam hoc quod ait: « Ut sicut currexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus »⁸⁵. Si conspeliari (84) sumus Christo, secundum ea quæ supra diximus, id est, secundum quod mortui sumus peccato, consequenter utique resurgente Christo a mortuis, et nos cum ipso simul resurgemus, et illo ascendente ad cælos, cum ipso simul ascendemus, sedente ipso ad dexteram Patris, cum ipso simul in cælestibus sedere dicemur, secundum quod idem apostolus in aliis dicit, quia « coexcitavit nos Christo, simulque fecit sedere in cælestibus »⁸⁶. Surrexit Christus per gloriam Patris; et nos si mortui sumus peccato, et Christo conspeliati, et omnes (85) qui vident opera nostra bona, glorificant patrem nostrum qui in cælis est »⁸⁷, merito Christo consurrexisse per gloriam Patris dicemur (86), ut in novitate vitæ ambulemus. Novitas autem vitæ est, ut « veterem hominem cum actibus suis » deposui-

mus, et induimus « novum, qui secundum Deum creatus est »⁸⁸, et « qui renovatur in agnitione » Dei, « secundum imaginem ejus qui creavit eum (87). » Neque enim putes quod innovatio vitæ, quæ dicitur semel facta, sufficiat; sed semper, et quotidie (88), si dici potest, ipsa novitas innovanda est. Sic enim dicit Apostolus: « Nam et si is qui foris est homo noster corrumpitur, sed qui intus est renovatur de die in diem »⁸⁹. Sicut enim vetus semper veterascit, et de die in diem vetustior efficitur, ita (89) et novus hic semper innovatur, et nunquam est quando non innovatio ejus augeat. Intuere denique **563** eos qui in fide proficiunt, et quotidie in virtutibus enitescunt, quomodo semper bonis operibus adjiciunt meliora, et honestis actibus honestiora conquirunt, quomodo in intellectu, in scientia sapientiaque ditescunt, et ea quæ ante minus plana ad intelligendum videbantur, aperta postmodum dilucidaque perspiciunt (90). Et vide si non rebus ipsis hujusmodi hominem quotidie dixeris innovari, sicut e contrario, ut diximus, si quis veteris effici cœperit, proficiet in pejus, et quotidie vetustior et semetipso deterior invenietur. In novitate ergo vitæ ambulemus, ostendentes nosmetipsos ei, qui nos cum Christo suscitavit, quotidie novos, et, ut ita dixerim, pulchriores, decorem vultus nostri in Christo tanquam in speculo colligentes, et in ipso gloriam Domini speculantes in eadem imaginem (91) transformemur »⁹¹, quia Christus surgens a mortuis ab humilitate terrena, ad gloriam paternæ majestatis ascendit. Sed adhuc quod dixit, « In novitate vitæ ambulemus »⁹², vide ne forte mysterium illud ostendat, quod donec (92) proficiat quis, ambulare dicatur. Nec tamen putandum est quod sine studeo ambulare dicatur (93), sed venire aliquando ad eum locum eos qui in his profectibus ambulant, ubi standum sit. Sic denique primo martyri Stephano qui jam ad perfectionis venerat gradum, stans a dextris virtutis apparuit Jesus Christus »⁹³; et ad Moysen, qui et ipse post multos profectus ad perfectionem pervenerat, dicit Dominus: « Tu autem hic sta mecum »⁹⁴. Sed et Paulus ubi in semetipso consummationem perfectionis agnovit, dicit: « Cursum consummavi »⁹⁵. His autem qui se putarent perfectos esse, nec tamen essent, dicit: « Qui se putat stare, videat ne cadat »⁹⁶.

⁸¹ Il Cor. iv, 10. ⁸² Galat. ii, 20. ⁸³ I Joan. iv, 2. ⁸⁴ Coloss. iii, 9, 10; Ephes. iv, 24. ⁸⁵ Il Cor. iv, 16. ⁸⁶ Deut. v, 31. ⁸⁷ Il Tim. iv, 7. ⁸⁸ I Cor. x, 12.

⁸⁹ Rom. vi, 4. ⁹⁰ Ephes. ii, 6. ⁹¹ Matth. v, 16. ⁹² Il Cor. iii, 18. ⁹³ Rom. vi, 4. ⁹⁴ Act. vii, 55.

(81) Editi, « contraria veritati et Trinitati... ut nebræ luci, ut mendacium veritati. Hæc interim hæc nobis, » etc.

(82) Editi, « mortem Domini nostri Jesu Christi. »
(83) Ms. unus, « et omnia hæc confessione protulerit. »

(84) Editi, « Sicut conspeliati. »

(85) Alias, « quia omnes. » Deinde editi, « gloriificent. »

(86) Editi, « dicimur. »

(87) Editi, « in agnitione Dei secundum imagi-

nem Dei, secundum imaginem ejus qui, » etc.

(88) Editi, « sed semper quotidie. »

(89) Editi, « vetustior fit, ita, » etc.

(90) Alias, « conquirant... ditescant... perspiciant. »

(91) Editi, « gloriamque in ipso Domino speculantes eadem imagine. »

(92) Editi, « videte ne forte mystice illud ostendat, ut donec. »

(93) Mss., « ambuletur; » al., « ambulent. »

Imperfectis vero et adhuc initia habentibus dicitur A ut ambulent post Dominum Deum suum; et de aliis dicitur: « Dimittere eos jejunos nolo, ne forte deficiant in via⁸⁷. »

9. « Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, etiam resurrectionis erimus (94), hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est ei, ut destruat corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato. Qui (95) enim mortuus est, justificatus est a peccato⁸⁸. » Omnia hæc ad illam respiciunt quæstionem, ne videatur locum dedisse peccandi in eo quod dixit (96): « Ubi autem abundavit peccatum, superabundavit gratia⁸⁹. » Idcirco namque et mortuus nos dicit esse peccato, et quicumque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizatos nos dicit⁹⁰: et nunc complantatos nos ad mortis ejus similitudinem scribit⁹¹, addens quod si similitudinem mortis ejus, qua peccato mortuus est, geramus, etiam resurrectionis similitudinem sperare debeamus. Sed hoc quatenus possit fieri ostendit dicens, quia vetus homo noster concrucifigi (97) debeat Christo⁹². Vetus autem homo noster intelligendus est vita prior quam duximus in peccatis, cujus finem et interitum quendam facinus ubi recipimus in nobis fidem (98) crucis Christi, per quam ita destruitur corpus peccati, ut membra nostra, quæ serviebant peccato, ultra ei non serviant, sed Deo. Sed nunc repetentes sermonem, videamus quid est complantari similitudini mortis Christi, in quo velut plantam alicujus arboris ostendit mortem Christi, cui nos complantatos vult esse, ut ex succo radicis ejus radix quoque nostra suscipiens producat ramos justitiæ, et fructus afferat vitæ. Quod si vis de Scripturis agnoscere quæ ista sit planta cui complantati esse debeamus, et cujus generis arbor, audi quid de Sapientia scribitur: « Arbor, inquit, vitæ est omnibus sperantibus in se; et qui confidunt in ea tanquam in Domino⁹³. » Christus ergo Dei virtus, et Dei sapientia⁹⁴, ipse est arbor vitæ, cui complantari debemus, et novo quodam atque amabili Dei dono mors illius nobis arbor vitæ efficitur. Bene autem Apostolus, sciens se in præsentī loco non de communi hac, sed de peccati morte tractare, non dixit: « Si enim complantati sumus » morti ejus, sed, « similitudini mortis ejus. » Christus enim ita semel mortuus est peccato, ut peccatum omnino non fecerit, nec dolus inventus sit in ore ejus⁹⁵. Quod in alio homine ex integro inveniri omnino non poterit. « Nemo enim mundus a peccato, nec

⁸⁷ Matth. xv, 32. ⁸⁸ Rom. vi, 5-7. ⁸⁹ Rom. vi, 20. ⁹⁰ Rom. vi, 2, 3. ⁹¹ Rom. vi, 5. ⁹² ibid. 6. ⁹³ Prov. iii, 18. ⁹⁴ I Cor. i, 24. ⁹⁵ I Petr. ii, 22. ⁹⁶ Job xiv, 4, 5. ⁹⁷ Rom. vi, 5, 10. ⁹⁸ Joan. xv

(94) Alias, « simul et resurrectionis erimus. »
(95) Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. Hæc verba desunt in omnibus mss. codicibus nostris, sed exstant in editis.

(96) Editi, « diximus. »

(97) Mss. plures, « crucifigi; » editi, « simul concrucifigi. »

(98) Editi, « finem, » male.

si unius diei fuerit vita ejus⁹⁶. » Idcirco ergo ipsa quidem morte qua Jesus mortuus est peccato, ut peccatum omnino non fecerit (99), nos non possumus mori ut omnino nesciamus peccatum: similitudinem tamen habere possumus (1), ut imitantes eum, et vestigia ejus sequentes abstineamus nos a peccato. Hoc est ergo quod recipere potest humana natura, ut in similitudinem mortis ejus fiat (2), dum ipsum imitando non peccat. Nam omnino ex integro nescire peccatum, solius Christi est. Sed hoc non intelligentes quidam hæreticorum, constanter sunt ex hoc Apostoli loco asserere quod Christus 564 non vere mortuus sit, sed similitudinem mortis habuerit, et visus sit magis mori, quam vere mortuus sit. Quibus respondere quoniam per facile est, non puto necessarium ex cæteris vel Apostoli, vel Evangeliorum dictis, ubi simpliciter mors ejus, et non similitudo mortis scribitur, testimoniorum pondus adhibere, cum possimus ad eos dicere: Si similitudo mortis fuit, et non vera resurrectio, et nos ergo videbimur resurgere, et non vere resurgemus: et videbimur mori peccato, et non vere moriemur. Et omne ergo quod gestum est, et geritur, visum est geri, sed non est gestum. Superest igitur ut et quod salvati sumus, visi simus salvari, sed non vere salvati simus. Unde quoniam hæc tam absurda sunt, ut non indigeant probationibus, nos ad explanationem eorum quæ habentur in sequentibus convertamur. Igitur complantari nos vult mortis ejus similitudini, qua peccato mortuus est semel, ut possimus et resurrectioni ejus esse complantati⁹⁷. Ad utrumque enim subaudiri debet « complantati. » Et vide quam necessario formam plantationis assumpserit. Omnis etenim planta post hiemis mortem resurrectionem veris expectat. S ergo et nos in Christi morte complantati sumus in hieme sæculi hujus et præsentis vitæ, etiam ad futurum ver inveniemur fructus justitiæ ex ipsius radice proferentes; et si complantati sumus ei, necesse est ut Pater agricola purget nos tanquam palmites vitis veræ, ut fructum plurimum afferamus, sicut et ipse in Evangeliiis dicit: « Ego sum vitis vera, vos palmites, et Pater meus agricola est Omnem palmitem qui in me non manet, excidet illum Pater meus. Qui autem manet in me, purgabit eum, ut fructum plurimum afferat⁹⁸. » Hoc ergo modo complantati sumus similitudini mortis ejus, ut et resurrectionis ejus similitudini complantati simus. Quid sit autem similitudini resurrectionis ejus esse complantatum Joannes apostolus

(99) Ut peccatum omnino non fecerit. Hæc desunt in editis, et in plerisque mss.

(1) Ut omnino nesciamus peccatum, similitudinem tamen habere possumus. Hæc desiderantur in libris antea editis.

(2) Editi plerique, « ut ad similitudinem mortis ejus hoc fiat. »

lus docet : « Filioli (3), nondum scimus quid futuri sumus. Si autem revelatus nobis fuerit, similes illi erimus⁶⁶. » Et iterum ipse Salvator dicit⁷⁰ : « Pater, volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum (4) ; » et iterum : « Sicut ego in te, et tu in me, ut et isti in nobis unum sint⁷¹. » Quod utique de illis dicit, qui in præsentī vita complantati fuerint similitudini mortis ejus. Puto autem quod græte hoc et de illo latrone dici possit, qui simul in cruce pependit cum Jesu ; et per confessionem suam qua dixit, « Memento mei, Domine, cum veneris in regnum tuum⁷², » et alium blasphemantem corripuit, complantari per hæc visus sit similitudini mortis ejus : sed et resurrectioni ejus complantatus sit per hoc quod ei dicitur : « Hodie mecum eris in paradiso⁷³. » Digna namque erat planta paradisi, quæ arbori vitæ sociata est. Propterea ergo quod dixerat Apostolus complantari similitudini mortis Christi, alia rursus figura repetit (5), et dicit : « Quia vetus homo noster simul crucifixus est ei, ut destruat corpus peccati⁷⁴. » In multis, et sæpe jam diximus, quid est con crucifigi Christo ; et de veteri homine sæpe tractavimus ; unde breviter in præsentī loco veterem hominem dicimus, qui secundum Adam vixit prævaricationi obnoxius et peccato, et cui dominata est mors peccati, de quo chirographa peccati tenuit ille qui habebat mortis imperium : quæ quia Christus sanguine suo delens cruci suæ affixit⁷⁵, etiam nos secundum veterem hominem qui peccato obnoxius fuit, crucifixi esse debemus, « ut destruat corpus peccati, et ultra (6) non serviamus peccato⁷⁶. » Observandum autem puto quod Apostolus ubi dicit destruendum esse corpus, » ponit « peccati : » ubi autem non dicit destruendum, non « corpus peccati, » sed nos ipsos dicit esse qui non serviamus peccato, ut ostendat quia si destructum fuerit corpus peccati, jam nos non serviamus peccato, cui scilicet servivimus donec in nobis non erat destructum, nec erant mortificata membra nostra quæ sunt super terram⁷⁷. Sed diligentius adhuc repetendum est quomodo dixerit « corpus peccati. » In quo duplex dari videtur intellectus, vel quia nostrum corpus peccati esse dixerit corpus (7) ; vel quia peccati ipsius dicat esse proprium aliquid corpus, quod destruendum sit his qui non debent ultra servire peccato. Quia ergo utraque sensus in hoc loco ad-

mitti potest, de utroque quid nobis videatur exponemus. Etenim si proprium corpus ponamus esse peccati, videbitur quod sicut de his qui in novum hominem reparati sunt dictum est, quia « vos estis corpus Christi, et membra ex parte⁷⁸ (8), » ita et de his qui veterem hominem nondum crucifixerunt, dici posse quod sint corpus peccati et membra, cuius corporis (9) caput sit diabolus, sicut Christus caput est corporis Ecclesiæ non habentis maculam aut rugam⁷⁹. Possunt autem membra ex quibus corpus istud peccati constat, illa videri quæ superius 565 enumeravit (10) Apostolus membra esse super terram, id est fornicationem, immunditiam, impudicitiam, avaritiam, contentiones, iram, dolos, rixas, dissensiones, hæreses, invidiam, comessationes⁸⁰, et his similia : ex quibus omnibus membris digne dicatur corpus constare peccati, et hoc corpus vetus homo (11) appellari. Quod si quis per crucem Christi destruat (12), et in novum hominem qui secundum Deum creatus est commutetur⁸¹, ultra non dicetur servire peccato, qui sine dubio servit donec alicui horum subjacet quæ supra exposuimus membra esse peccati. Si vero magis hoc corpus nostrum dixisse intelligatur Apostolus corpus peccati, secundum illam profecto accipietur intelligentiam, qua et David de semetipso dicit, quia « in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea⁸². » Sed et ipse Apostolus in aliis dicit : « Quis me liberabit de corpore mortis hujus⁸³? » et iterum « corpus humilitatis » nominat corpus nostrum⁸⁴. Sed et de Salvatore quodam loco dicit, quia venerit « in similitudinem carnis peccati, » ut « de peccato » damnaret « peccatum in carne⁸⁵. » In quo ostendit quod nostra quidem caro peccati sit caro, Christi autem caro similis sit carni peccati. Non enim ex semine viri concepta est, sed Spiritus sanctus venit super Mariam, et virtus Altissimi obumbravit ei, ut quod nascebatur ex ea, Filius vocaretur Excelsi⁸⁶. Sic ergo Paulus per ineffabilem Dei sapientiam, quæ data est ei, arcanum nescio quid intuens et reconditum, corpus nostrum « corpus peccati, » et « corpus mortis, » et « corpus humilitatis » appellat. Sed et David de eodem Spiritu secretorum cælestium gnarus dicebat de corpore : « Et in pulverem mortis deduxisti me⁸⁷; » et iterum : « Humiliata est in pulvere anima nostra⁸⁸. » Jeremias quoque similis

⁶⁶ I Joan. iii, 2. ⁷⁰ Joan. xvii, 24. ⁷¹ ibid. 21. ⁷² Luc. xxiii, 42. ⁷³ ibid. 43. ⁷⁴ Rom. vi, 6. ⁷⁵ Coloss. ii, 14. ⁷⁶ Rom. vi, 6. ⁷⁷ Coloss. iii, 5. ⁷⁸ I Cor. xii, 27. ⁷⁹ Ephes. v, 27. ⁸⁰ Rom. i, 29; Coloss. iii, 5. ⁸¹ Ephes. iv, 24. ⁸² Psal. l, 7. ⁸³ Rom. vii, 24. ⁸⁴ Philip. iii, 2. ⁸⁵ Rom. viii, 3. ⁸⁶ Luc. i, 35. ⁸⁷ Psal. xxi, 16. ⁸⁸ Psal. xliii, 25.

(3) Alias, « Quid est autem similitudini resurrectionis ejus esse complantatus? Joannes apostolus dicit: Filioli, » etc.

(4) Sic mss. et editi. Ms. tamen quidam, « illic sit et minister meus, » male.

(5) Ita recte mss. unus. Cæteri vero mss. et editi, « aliam rursus figuram repetit. »

(6) Alias, « etiam nos qui peccato secundum veterem hominem obnoxii fuimus, crucifixi esse debemus.... ut ultra. »

(7) Alias, « vel quia nostrum corpus peccati ipsius dicat esse, vel proprium aliquid corpus. »

(8) Editi, « vos estis membra Christi, et corpus ex parte. »

(9) Corporis. Deest in libris antea editis.

(10) Alias, « memoravit. »

(11) Editi, « et hoc corpus peccati vetus homo, » etc.; al., « et hoc corpus veteris hominis, » etc.

(12) Editi, « destruat. »

mysterii per Dei Spiritum conscius, in Lamentationibus suis dicit, quia vincti (13) terræ sint omnes homines, corporis scilicet causa, et ait: « Ut humiliet sub pedibus ejus omnes vinctos terræ, quia declinaverunt iudicium viri in conspectu Altissimi, et condemnaverunt hominem in iudicando⁹⁹. » Corpus ergo peccati est corpus nostrum; quia nec Adam scribitur cognovisse Evam uxorem suam et genuisse Cain⁹⁹, nisi post peccatum. Denique et in lege⁹¹ pro parvulo qui natus fuerit (14) jubetur offerri hostia, par turturum, aut duo pulli columbini: ex quibus unus pro peccato, et alius in holocaustomate. Pro quo peccato offertur hic pullus unus? Nunquid nuper editus parvulus peccare jam potuit? Et tamen habet peccatum pro quo hostia jubetur offerri a quo mundus negatur quis esse, nec si unius diei fuerit vita ejus⁹⁹. De hoc ergo etiam David dixisse credendus est illud quod supra memoravimus, quia « in peccatis concepit me mater mea⁹⁹. » Secundum historiam enim nullum matris ejus declarat peccatum. Pro hoc et Ecclesia ab apostolis traditionem suscepit, etiam parvulis baptismum dare. Sciebant enim illi quibus mysteriorum secreta commissa sunt divinatorum, quod essent in omnibus genuinæ sordes peccati, quæ per aquam et Spiritum ablui deberent; propter quas etiam corpus ipsum corpus peccati nominatur, non (ut putant aliqui eorum qui animarum transmigrationem in varia corpora introducunt [15]) pro his quæ in alio corpore posita anima deliquerit, sed pro hoc ipso quod in corpore peccati et corpore mortis atque humilitatis effecta sit; et sicut ille dixit, quia « humiliasti in pulvere animam nostram⁹⁴. » Hæc interim ad præsens de corpore peccati nobis occurrere potuerunt. Quæ autem e duabus expositio (16) sensui conveniat apostolico, aut si neutra, probet qui legit. Quod autem in aliis dicit Apostolus⁹⁹ consurrexisse jam nos Christo, et simul coexcitatos, simulque sedere in cœlestibus, et hic dicit: « Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, etiam resurrectionis erimus⁹⁹, » hoc est, quod alibi jam factum dixit, hic nunc futurum et sperandum dicit, illa est causa, quod duplex intelligitur resurrectio: una qua mente et proposito ac fide cum Christo a terrenis resurgimus ut cœlestia cogitemus et futura requiramus; alia quæ generalis omnium erit in carne resurrectio. Ergo quæ secundum mentem est ex fide resurrectio, jam (17) in his qui « ea quæ sursum sunt » sapiunt, « ubi Christus est in dextera Dei⁹⁷, » videtur im-

⁹⁹ Thren. III, 34, 36. ⁹⁹ Gen. IV, 4. ⁹¹ Levit. XII, 8. ⁹⁹ Job XIV, 4, 5. ⁹⁹ Psal. I, 7. ⁹⁴ Psal. XLIII, 25. ⁹⁹ Ephes. II, 6. ⁹⁹ Rom. VI, 5. ⁹⁷ Coloss. III, 1, 2. ⁹⁹ Rom. VI, 8-10. ⁹⁹ Rom. VI, 3-5. ⁹⁴ ibid. 8. ⁹⁹ Coloss. III, 3, 4. ⁹⁹ II Cor. IV, 12. ⁹⁴ Matth. XXVII, 50. ⁹⁹ Luc. XXIII, 46. ⁹⁹ Rom. I, 10. ⁹⁹ Coloss. III, 5. ⁹⁹ II Cor. IV, 10.

(13) Editi, « juncti, » male.

(14) Alias, perperam, « pro illo qui natus fuerit. »

(15) Mss. nostri, « qui metensomatosisiu introducunt. »

(16) Alias, « Quæ autem e duabus expositionibus. »

(17) Jam. Deest in antea editis.

(18) Mss. aliquot, « completur. »

A pleta. Generalis autem illa carnis resurrectio quæ ad omnes pertinet, adhuc futura est: quia hæc in primo, illa in secundo Domini complebitur (18) adventu.

10. « Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia et convivemus ei (19), scientes quia Christus surgens a mortuis jam non moritur, mors ei jam ultra non dominabitur. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo⁹⁹. » In omnibus quæ supra dixit Apostolus, hoc ostendere voluit, quia si Christus mortuus est prior peccato, et nos mortui sumus peccato cum ipso. Et cum dicit: **566** « In morte ipsius baptizati sumus; » et, « Complantati sumus similitudini mortis ejus⁹⁹, » per hæc omnia ostendit quia mortui sumus cum Christo peccato, ex eo quod Christus quidem pro peccatis nostris mortuus est secundum Scripturas; et unicuique credentium mortem peccati ipsius tanquam munus quoddam fidei ex sua morte donavit, his scilicet qui cum ipso se mortuos et crucifixos et conspultos ei credunt, et per hæc, peccatum in eis tanquam in mortuis non potest operari, atque ita dicuntur (20) mortui esse peccato. Idcirco ergo præsentem sermonem Apostolus conclusionem facit omnium quæ in superioribus astruxerat, et dicit: « Si autem mortui sumus cum Christo, » per hæc scilicet quæ superius ostendimus, « credimus quia et convivemus ei⁹⁹. » Non dixit: et conviximus, sicut dixit, « mortui sumus; » sed, « convivemus, » ut ostendat quia mors in præsentem operatur, vita autem in futuro, tunc scilicet « cum Christus manifestatus fuerit, qui est vita nostra abscondita in Deo⁹⁹. » Nunc ergo, » ut ipse Paulus docet, « mors in nobis operatur⁹⁹. » Sed et ipsa mors quæ operatur in nobis, videtur mihi aliquas habere differentias. Sicut enim in Christo aliud fuit tempus mortis, de qua dicitur: « Et exclamans voce magna exspiravit⁹⁴, » et aliud est cum in sepulchro positus clauso ostio jacuit⁹⁴, aliud vero cum requisitus in monumento non est inventus, quia jam resurrexerat, cujus resurrectionis initium visibile nulli hominum fuit; ita etiam in nobis qui credimus ei (21), triplex ista ratio mortis habenda est. Et primo quidem confessione vocis ostendenda in nobis est mors Christi, cum « corde quidem creditur ad justitiam, ore autem confessio sit ad salutem⁹⁴. » Secundo vero, in mortificatione membrorum quæ sunt super terram⁹⁹, cum semper mortificationem Christi in corpore nostro nunc (22) circumferimus⁹⁹; et hoc est quod dicit, quia « mors in

(19) *Convivemus ei*. Sic mss. Editi vero, « simul vivemus cum eo; » al., « simul etiam vivemus cum Christo. »

(20) Editi, « dicuntur. »

(21) *Ei*. Deest in editis.

(22) Mss. plures omittunt « nunc. »

nobis operatur⁹. » Tertio vero, cum jam resurgi-
mus a mortuis, et in novitate vitæ ambulamus¹⁰.
Et ut brevius ac lucidius explicemus, prima dies
mortis est renuntiassæ sæculo; secunda, renun-
tiasse etiam vitiis carnis; plenitudo vero perfectio-
nis in lumine sapientiæ, tertia resurrectionis est
dies. Quas tamen in unoquoque credentium diffe-
rentias, et profectuum gradus solus ille potest scire
et discernere, cui soli patent cordis occulta. Ve-
rum tu vide Pauli in scribendo sapientiam, qui ad
Timotheum scribens dixit, quia « si commorimur,
et convivemus¹¹; » quique commorientibus Christo
quasi consequens et necessarium cum junxit (23)
quod convivant ei, hic addidit, « credimus, » ut osten-
deret quia quamvis consequens et necessarium sit
commorienti convivere, fide tamen hoc media et
credulitate perficitur, certi, inquit, et « scientes
quia Christus surgens a mortuis jam non mori-
tur¹². » Si enim iterum moreretur, sicut conse-
quens et necessarium ostendimus quod hi qui com-
moriuntur etiam convivant ei, ita sine dubio conse-
quens videbatur (24), ut si post resurrectionem
et vitam iterum moreretur, etiam hi qui convivant
ei, iterum morienti commorerentur. Idcirco igitur
absoluta sententia definit Apostolus quod Christus
jam non moritur (25), ut et hi qui convivant ei, de
æternitate vitæ securi sint. Post hæc autem (ut et
ego ipsius Apostoli verbis utar, quibus ait: « Isaias
autem audet et dicit¹³, » et ego dico: Paulus autem
audet et dicit: « Mors ei ultra non dominabitur¹⁴. »
Hocine ausus es (26), o Paule, dicere de Christo,
« Mors ei ultra non dominabitur, » quasi aliquando
dominata sit? Cujus vox Evangelii fertur per omne
corpus Ecclesiæ luce clarior (27), qua dicit: « Ne-
mo tollit a me animam meam (28), sed ego pono
eam, et potestatem habeo ponendi eam, et potesta-
tem habeo iterum sumendi eam¹⁵. » Huic ergo
mortem dicis esse dominatam, qui animam non
solum voluntate posuit, sed et potestate suscepit (29)?
qui solus fuit inter mortuos liber¹⁶, » et quem so-
lum mors tenere non potuit? Hæc, ut opinor, et his
similia movebunt adversus Paulum hi qui (30) te-
nero erga Jesum tenentur affectu, et nihil de eo
humile, nihil indignum patiuntur audire. Sed et nos
cum respicimus ad Paulum, non putamus esse ali-

quem qui eum possit in amore Christi superare :
unde nec putandus est aliquid de eo contra quam
ipso dignum est prolocutus esse (31). Et ideo indagamus
subtilius per gratiam sancti Spiritus verbum
sapientiæ quo sensum Pauli possimus advertere,
imo sensum Christi qui in eo est, secundum quod ipse
profittetur¹⁷: « Nos autem sensum Christi habemus. »
567 Potest ergo (32) quis compendiosius in his di-
cere quia hic mortem, communem hanc dicit et me-
diam qua « mortuus est, » sicut idem Apostolus di-
cit, « secundum Scripturas¹⁸, » et nihil absurdum
videri, si is qui formam servi susceperat, domina-
tum pertulerit mortis, quæ sine dubio dominatur
omnibus qui in carne positi sub servili forma cen-
sentur. Sed et illud assertioni huic adjacet, quod
propterea forma hæc servi, id est ipsa (33) etiam
nostra caro, seminatur in corruptione, ut surgat in
in corruptione, et seminatur in infirmitate, ut sur-
gat in virtute, et seminatur in contumelia, ut sur-
gat in gloria, et seminatur corpus animale, ut re-
surgat corpus spiritale¹⁹, siue dubio ut mors ipsi
ultra non dominetur, quæ dominata est ei dum es-
set in infirmitate, et contumelia, et corruptione. De
tali enim carne quæ adhuc in his est passionum vi-
tiis, ipse Paulus dicit: « Quia caro et sanguis re-
gnum Dei possidere non possunt, neque corruptio
in corruptionem possidebit²⁰. » Sed et quod alibi²¹
idem Apostolus corpus « mortis » nominavit, is qui
hæc asserit, hujus mediæ mortis intelligendum di-
cit, quæ hujuscemodi corpori dominatur donec ani-
male est et corruptibile, et necdum per resurre-
ctionis gloriam commutatam, atque ex corruptibili
in corruptibile effectum, et ex ignobili gloriosum.
Illud autem quod huic assertioni (34) valde contra-
rium est (id est, quod mortui sumus cum Christo,
et consepulti sumus ei; quod utique nullo modo de
communi hac morte potest intelligi), hoc modo ex-
planare conabitur (35), ut sicut in superioribus,
cum de diversitate legum exponeremus, ostendimus
Apostolum in uno eodemque loco legem nunc
naturalem, nunc Moysi, nunc etiam peccati nomina-
re, et hoc in usu esse Scripturæ divinæ etiam ex
aliis locis adhibitis docuimus testimoniis, ita et in
præsenti nunc mortem communem, nunc peccati,
nunc etiam ipsum auctorem mortis, qui et novissi-

⁹ II Cor. iv, 12. ¹⁰ Rom. vi, 4. ¹¹ II Tim. ii, 11. ¹² Rom. vi, 9. ¹³ Rom. x, 20. ¹⁴ Rom. vi, 9.
¹⁵ Joan. x, 18. ¹⁶ Psal. lxxxvii, 5. ¹⁷ I Cor. ii, 16. ¹⁸ I Cor. xv, 3. ¹⁹ I Cor. xv, 42-44. ²⁰ ibid. 50.
²¹ Rom. vii, 24.

(23) Editi, « et necessarium sit, conjunxit, » etc.
(24) Editi, « videbitur. »

(25) Alias, « morietur; » al., « moreretur. »
(26) Sic Rabanus. Editi vero, « Hic in eo ausus
es, » etc. Mss. nostri alii, « Hoc in eo ausus es; »
al., « Hoc adeo ausus es; » al., « Hoc ausus es. »

(27) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæ-
teri vero mss., Rabanus, Salodiani et Merlinus,
«cujus vox per Evangelium fertur omni corpore
lucidior; » al., « collucidior; » al., « perlucidior. »
Editio vero Genebrardi, « omni sole lucidior. » Ms.
Regius num. 1641, « omni eorusco lucidior. »

(28) In editis omittuntur « meam, sed ego pono
eam. »

(29) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæ-

teri vero mss., Rabanus et editi, « qui eam non so-
lum voluntate, sed et potestate suscepit? »

(30) Editi, « eos qui, » male.

(31) Ms. unus Regius, ms. Vallis-Claræ et editio
Veneta Salodiani, « unde nec putandum est aliquid
de eo contra quia ut ipso dignum est prolocutus
est. » Ita etiam Merlinus ac Genebrardus, nisi quod
in fine habeant, « contra quam et ipso dignum est,
prolocutum esse: Et ideo indagabimus. » Sed recti-
tius cæteri mss. ut in nostro textu.

(32) Ergo. Desideratur in antea editis.

(33) *Apse*. Nusquam reperitur in editis.

(34) Editi, « quod addidit assertioni, » etc.

(35) Alias, « conabimur. »

mus destruendus dicitur inimicus²¹, nunc etiam locum inferni, in quo mortis habere imperium diabolus dicitur, confirmet ab Apostolo nominari. Et hic ergo (36) quod ait : « Mors ei ultra non dominabitur²², » de ista morte dictum confirmabit, qua communiter mortuus creditur Christus. Quæ tamen assertio quam sit valida, probet qui legit. Alius vero qui profundior in his Pauli sensum in virtute Spiritus contuetur, dicit quia mors hic (37), de qua dicitur quod ultra non dominabitur Christo, ille ipse intelligendus est novissimus inimicus, qui figuram habuit (38) ceti illius qui absorberat Jonam, de quo in Job scriptum est : « Sed maledicat illam qui maledixit illam diem, ille qui magnum (39) cetum perempturus est²³. » In quam mortem tanquam Jonas (40) in ventrem ceti Christus ingressus est, in eum scilicet locum quem Salvator ipse eor terræ nominavit²⁴, in quo tres dies et tres noctes exemplo Jonæ facturum (41) esse Filium hominis dicit, ut eos qui inibi a morte detinebantur eximeret. Propterea enim formam servi suscepit, ut ad ipsum locum, ubi mors regnum tenebat, posset intrare, secundum quod et Propheta ex persona ipsius dicit : « Et deputatus sum cum his qui descendunt in lacum²⁵; » et iterum : « Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem²⁶? » Quod ut adhuc planius possit adverti, tali iterum similitudine utemur. Regem ponamus justum et nobilem, adversum injustum aliquem tyrannum ita bellum gerere (42) volentem, ne violento videatur cruentoque vicisse conflictu, quia militantes sub tyranno sui erant, quos non perdere, sed liberare cupiebat. Consilio igitur meliore habitum sumit eorum (43) qui apud tyrannum erant, et specie per omnia sit similis eis, donec sub dominatione positus tyranni eos quidem (44) qui ei parebant suaderet abscedere, et ad regnum legitimum repedare, ipsi vero fortem tempore opportuno alligaret (45), et potestates ejus ac principatus exueret, et avulsam captivitatem quæ ab eo tenebatur, abstraheret. Hoc ergo modo etiam Christus voluntate quidem « exinanivit » tunc « semetipsum, » et « formam servi » accepit, passusque est dominatum tyranni, « factus obediens usque ad mortem²⁷; » per quam mortem destruxit eum qui ha-

bebat mortis imperium, id est diabolus, ut liberaret (46) eos qui tenebantur a morte. Hic enim alligato forte, et in cruce sua triumphato, perrexit etiam in domum ejus, in domum mortis, in infernum, et inde vasa ejus diripuit, id est animas quas tenebat abstraxit. Et hoc erat quod ipse per ænigmata loquebatur in Evangelio dicens²⁸ : « Quis potest introire in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi 568 prius alligaverit fortem? » Prius ergo eum alligavit in cruce, et sic ingressus est domum ejus (47), id est infernum, et inde « ascendens (48) in altum, captivam duxit captivitatem²⁹, » eos scilicet qui cum ipso surrexerunt, et ingressi sunt sanctam civitatem Jerusalem cœlestem³⁰. Unde recte Apostolus in presenti loco dicit³¹, quia « mors ei ultra non dominabitur. » Non enim dabit ultra semetipsum in dominationem tyranni, neque iterum exinaniet se ut formam servi accipiat, et fiat obediens usque ad mortem; ne (49) rursus in forma servi, quamvis voluntate et non necessitate positus, dominationem tamen tyranni mortisque patiator. Unde miror quosdam contra hanc evidentissimam Pauli sententiam velle asserere, quod in futuris iterum sæculis vel eadem vel similia pati necesse sit Christum, ut liberari possint etiam hi quos in presenti vita dispensationis ejus medicina sanare non potuit. Aiunt enim : « Nunquid potest sæculum esse aliquod in futuro ubi neque boni aliquid, neque mali agatur, sed stupeant res, et maneant profunda silentia? » Absurdum hoc videri asserunt. Dabimus ergo agi aliquid. « Et ubi agatur aliquid, necesse est, aiunt, ut aliquid recte, aliquid etiam minus recte agatur, et in ipso actu alii proficiant, et meliores fiant, alii deteriores. Libertas enim arbitrii semper naturæ rationabili permanebit, et sicut possibile fuit etiam illum qui pro splendore gloriæ Lucifer erat (50), et propter lumen scientiæ mane oriebatur³², commutari de gloria sua, et effici tenebras propter malitiam quam recepit; et illum qui fuit immaculatus a nativitate sua, et habitavit cum cherubim, et in medio lapidum igneorum conversatus est, et indutus est omne ornamentum virtutum, nec fuit ulla in paradiso Dei arbor virtutum quæ ei comparari posset, post hæc inventæ sunt iniquitates D in eo, et de cœlo in terram projectus est³³; ita

²¹ I Cor. xv, 26. ²² Rom. vi, 9. ²³ Job iii, 8. ²⁴ Matth. xii, 40. ²⁵ Philip. ii, 7. ²⁶ Matth. xii, 29. ²⁷ Ephes. iv, xiv, 12. ²⁸ Ezech. xxviii, 14-17.

(36) Editi, « et hæc ergo. » Deinde, « confirmabitur. »

(37) Alias, « continet, dicit quia mors hæc, de qua, » etc.; al., « contuetur, intelligit quod mors hic, » etc.

(38) Editi, « habuerat. »

(39) Editi, « sed maledicant illam qui maledicunt diei illi qui magnum, » etc.

(40) Jonas. Deest in editionibus Merlini et Genebrardi.

(41) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, « futurum; » Rabanus, « mansurum. »

(42) Editi, « bellum gerentem. »

(43) Editi, « habito sumit eos. » Deinde ms. unus Regius num. 1640, habet, « qui a parte tyranni

erant. »

(44) Alias, « donec sub dominatione tyranni positus, eis quidem, » etc.; al., « donec sub dominatione positus tyranni, eos quidem, » etc. Rabanus, « donec sub dominatione positi ejus tyranni, et eos quidem, » etc.

(45) Editi, « alligare. »

(46) Mss. quidam et editi, « et liberavit, » etc.

(47) Mss. plerique et editi omittunt « ejus. » Ms. unus, « et sic ingressus domuit infernum, et inde, » etc.

(48) Editi, « ascendit. »

(49) Sic mss. plerique et Rabanus. Editi vero, « neque. »

(50) *Erat.* In editis omittitur.

potest fieri ut in quocunque statu fuerit anima, et in quacunque perfectione virtutum, quoniam virtus mutabilis est, lapsum possit incurrere, ut sicut a vitiis ad virtutem, ita et a virtutibus inclinatur ad vitia. Quod si est, consequens videbitur requirere medicum ubi languor est, quia, secundum Salvatoris ipsius vocem, «opus est medico his qui male habent³¹». Hæc ergo et his similia proponentes, eadem etiam in futuris sæculis dispensationes a Christo repetendas esse arbitrantur. Sed ad hæc nos breviter prout possumus respondebimus. Manere quidem naturæ rationabili semper liberum arbitrium non negamus; sed tantam esse vim crucis Christi, et mortis hujus, quam in sæculorum sine suscepit, asserimus, quæ ad sanitatem et remedium non solum præsentis et futuri, sed etiam præteritorum sæculorum, et non solum humano huic nostro ordini, sed etiam cælestibus virtutibus ordinibusque sufficiat. Secundum sententiam namque ipsius Pauli apostoli. Christus pacificavit «per sanguinem crucis suæ» non solum «quæ in terra sunt,» sed et «quæ in cælis³²». Quid autem sit quod in futuris sæculis teneat arbitrii libertatem, ne (51) rursus corrumpatur in peccatum, brevi nos sermone Apostolus docet, dicens: «Charitas nunquam cadit³³». Idcirco enim et fide et spe major charitas dicitur³⁴, quia sola erit per quam delinqui ultra non poterit. Si enim in id anima perfectionis ascenderit, ut ex toto corde suo, et ex tota anima sua, et ex totis viribus suis diligat Deum, et proximum suum tanquam seipsam³⁵, ubi erit peccati locus? Idcirco denique et in lege hoc dicitur primum esse mandatam, et in Evangelii supra cætera omnia de charitate mandatur; et Petro eum summa rerum de pascendis ovibus traderetur, et super ipsum velut super terram fundaretur Ecclesia, nullius alterius ab eo virtutis confessio, nisi charitatis (52) exigitur³⁶; et Joannes cum multa de charitate, tum etiam hoc dicit, quia «qui manet in charitate, in Deo manet³⁷». Et ideo merito charitas quæ sola omnium major est, omnem creaturam continebit a lapsu. Tunc erit Deus (53) omnia in omnibus³⁸. Ad hunc namque perfectionis gradum ascenderit apostolus Paulus, et in hoc stans confidenter (54) dicebat: «Quis enim nos separabit a charitate Dei quæ est in Christo Jesu? Tribulatio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius³⁹?» et iterum: «Certus sum enim

quia neque vita, neque mors, neque præsentia, neque futura, neque angeli, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro⁴⁰.» Ex quibus omnibus evidenter ostenditur, quia si hæc omnia quæ enumeravit Apostolus, separare nos non possunt a charitate Dei, cum in illud quis culmen perfectionis ascenderit, multo magis libertas arbitrii nos ab ejus charitate separare non poterit. Quamvis enim sit etiam ista (54) virtus, et maneat in natura, tamen tanta charitatis vis est, ut ad se omnia trahat, omnesque sibi societ vindicetque virtutes, maxime cum charitatis causas prior nobis dederit Deus, «qui unico Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum», et «cum illo nobis omnia donavit⁴¹». Unde vel ille qui Lucifer fuit, et in cælo oriebatur (35)⁴², vel ille qui immaculatus erat a nativitate sua⁴³, et cum cherubim positus labi potuit antequam erga beneficia Filii Dei charitatis vinculis stringeretur, postea vero quam charitas Dei diffundi in cordibus omnium cœperit per Spiritum sanctum⁴⁴, certum erit illud quod pronuntiavit Apostolus, quia «charitas nunquam cadet⁴⁵». Hæc prout potuimus ad ea quæ hoc loco commota (56) sunt diximus, ut manifestius claresceret quomodo semel Christus mortuus est peccato, et ultra jam non moritur; et quia quod vivit, vivit Deo. Vivere autem Deo ita intelligendum est, quasi expleto eo (57) quod in forma Dei positus exinanivit semetipsum, et formam servi accepit, et factus est obediens usque ad mortem⁴⁶, rursus permaneat in forma Dei, atque æqualis Patri. Unde et merito in consequentibus ponit (58): «Ita et vos existimate vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro⁴⁷»; quæ scilicet imitatione Christi peccato moriamur alieni ab eo effecti, et Deo vivamus jungentes nos ei, et unus cum ipso spiritus facti (59). Non sine causa autem hoc dixit: «Existimate vos mortuos esse peccato;» quod melius quidem in Græco habetur: «Cogitate vos mortuos esse peccato.» Res enim de qua sermo est, in cogitatione magis, et ratione subsistit, quia hujusmodi mors non in effectu, sed in cogitatione habenda est. Qui enim cogitat vel existimat apud semetipsum mortuum se esse, non peccat. Verbi gratia: si me concupiscentia mulieris trahat; si

³¹ Math. ix, 12. ³² Coloss. i, 20. ³³ I Cor. xiii, 8. ³⁴ I Cor. xiii, 13; Joan. xxi, 15-17. ³⁵ I Joan. iv, 16. ³⁶ I Cor. xiii, 13; I Cor. xv, 28. ³⁷ Rom. viii, 35. ³⁸ ibid. 38, 39. ³⁹ ibid. 32. ⁴⁰ Isai. xiv, 12. ⁴¹ Ezech. xxviii, 14. ⁴² Rom. v, 5. ⁴³ I Cor. xiii, 8. ⁴⁴ Philip. ii, 7. ⁴⁵ Rom. vi, 11.

³⁷ ibid. 13. ³⁸ Math. xxii, 37-39. ³⁹ Math. xvi, 13; I Cor. xv, 28. ⁴⁰ Rom. viii, 35. ⁴¹ ibid. 38, 39. ⁴² Rom. v, 5. ⁴³ I Cor. xiii, 8. ⁴⁴ Philip. ii, 7.

(51) Legendum videtur «nec;» attamen omnes ms. nostri et editi habent, «ne.»

(52) Editi, «charitas.»

(53) Editi, «maxima est... tunc cum erit Deus,» etc. Ms. unus, «mater est... cum erit Deus,» etc.

(54) Editi, «ascendebat Apostolus, et in hoc stans confidens, [ms. unus, «et in hoc stans et confidens] dicebat.»

(54) Ita. Desideratur in libris antea editis.

(55) Editi, «operabatur.» Deinde «Immaculatus fuit.»

(56) Editi, «commemorata sunt.»

(57) Quasi expleto eo. Hæc desunt in editione Genebrardi.

(58) Editi, «in consequenti hæc ponit.»

(59) Merlinus et Genebrardus, «ut unius cum ipso spiritus facti.»

argenti, si auri, si prædii cupiditas pulset, et ponam in corde meo quod mortuus sim cum Christo, et de morte cogitem, exstinguitur continuo concupiscentia et effugatur peccatum. Aut si odio vel ira inflammatus ad necem conciter inimici mei; si me existimem mortuum esse cum Christo, et cogitationes mortis ponam in animo meo, exstinguitur sine dubio furor, cessat odium, conquiescit ira, peccato non datur locus, et hoc modo peccato quis mori invenitur, et vivere Deo. Sed et hoc quod ad-

A didit, « *Viventes Deo in Christo Jesu,* » non mihi otiosum videtur. Simile enim puto esse, quasi dixisset: *Viventes Deo in sapientia, in pace, in justitia, in sanctificatione, quæ omnia Christus est.* In his ergo vivere Deo, hoc est in Christo Jesu vivere Deo. Quod si sine justitia, sine pace, sine sanctificatione cæterisque virtutibus nemo vivit Deo, certum est quod nemo vivat Deo, nisi in Christo Jesu. Amen (60).

LIBER SEXTUS.

1. « *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ad obediendum desideriis ejus (61), neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viventes: et membra vestra arma justitiæ Deo. Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub lege estis, sed sub gratia⁶².* » In superioribus ait: « *Sicut regnavit peccatum in morte⁶³.* » Nunc autem non dixit: *Non ergo regnet peccatum in morte; sed ait: « Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ad obediendum desideriis ejus; » docens per hoc sedem quamdam et regnum peccatum habere (62) 570 in corpore. Hoc est quod et alibi dixit⁶⁴: « Prudentia carnis inimica est Deo; » et iterum: « Prudentia carnis mors est⁶⁵.* » Sed et omnia peccata Apostolus opera carnis esse pronuntiat⁶⁶, quæ dicit esse fornicationem, immunditiam, passionem, concupiscentiam malam, impudicitiam, idololatriam, maleficia, inimicitias, certamina, zelum, furorem, contentiones, dissensiones, hæreses, invidiam, ebrietates, comessiones, et his similia. Sed si requiras quomodo etiam hæreses inter carnis opera numerentur, invenies eas de sensu carnis procedere. Sic enim dicit Apostolus de quodam: « *Frustra, inquit, inflatus a sensu (63) carnis suæ, et non tenens caput⁶⁴.* » Hæc autem diximus ut manifestior fieret intellectus, quomodo peccatum regnet in corpore. Omnia namque illa quæ superius opera carnis esse enumeravimus, velut exercitus quidam armatus est (64) sub hoc rege peccati militans, et legi ejus parens, quæ in membris carnis inscripta est. Certum est enim, quia ex eo quod desideriis peccati caro obedientiam præ-

B bet, concupiscat (65) « *caro adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, et hæc sibi invicem* » adversentur⁶⁶. Illud tamen adverte, quod ostendens in nostra potestate positum ut non regnet in nostro mortali corpore peccatum (66), præceptum dat Apostolus, dicens: « *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ad obediendum desideriis ejus⁶⁷.* » Nisi enim esset in nostra potestate ut non regnaret in nobis peccatum, præceptum utique non dedisset. Quomodo ergo possibile est ut peccatum in carne nostra non regnet? Si faciamus illud quod idem Apostolus dicit: « *Mortificate membra vestra quæ sunt supra terram⁶⁸,* » et si « *semper mortem Christi in corpore nostro* » circumferamus⁶⁹. Certum namque est, quia ubi mors Christi circumfertur, non potest regnare peccatum. Est enim tanta vis crucis Christi, ut si ante oculos ponatur, et in mente fideliter retineatur, ita ut in ipsam mortem Christi intentus oculus mentis aspiciat, nulla concupiscentia, nulla libido, nullus furor, nulla superare possit invidia; sed continuo ad ejus præsentiam totus ille quem supra enumeravimus peccati et carnis fugatur exercitus: ipsum vero peccatum nec subsistit, quippe cum nec substantiæ ejus usquam sit nisi in opere et gestis. Est ergo in nobis et concupiscentia peccati, quæ regnum habet in carne; et concupiscentia spiritus, quæ regnum habet in mente, secundum id quod supra diximus, quia « *caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem⁷⁰.* » Cum ergo concupiscimus quod non licet, vel quod non decet, vel quod non expedit, concupiscentia carnis est. Cum vero concupiscit et deficit anima nostra

⁶² Rom. vi, 12-14. ⁶³ Rom. v, 21. ⁶⁴ Rom. viii, 7. ⁶⁵ ibid. 6. ⁶⁶ Galat. v, 19, seq. ⁶⁷ Coloss. ii, 18, 19. ⁶⁸ Galat. v, 17. ⁶⁹ Rom. vi, 12. ⁷⁰ Coloss. iii, 5. ⁷¹ Il Cor. iv, 10. ⁷² Galat. v, 17.

(60) *Jesu. Amen.* Hæc desunt in libris antea editis. Mss. tamen plerique omittunt « Amen. »

(61) Sic mss. Editi vero, « ut obediatis concupiscentiis ejus. »

(62) Editi, « per hæc sedem quamdam regnum peccati habere, » etc.

(63) Editi, « frustra quod afflatus de sensu. »

(64) Alias, « damnatus est; » al. « clamatus est; » male.

(65) Editi, « concupiscit, » et paulo post, « adversantur. »

(66) In editione Genebrardi pro « peccatum, » legitur « ad obediendum. »

quando videat (67) salutare Dei ⁶⁶, ista concupiscentia spiritus est. Unde apparet mediam quodammodo esse animam inter carnem et spiritum; et si quidem junxerit se (68) carni ad obediendum desiderii peccati, efficitur cum ea unum corpus; si vero junxerit se Deo, efficitur cum eo unus spiritus, secundum illud quod dictum est: « Qui enim jungit se meretrici, unum corpus est; qui autem jungit se Domino, unus spiritus est ⁶⁵. » Nec mireris si carnem meretricem vocet, quæ illis omnibus quæ supra enumeravimus vitiis atque peccatis, tanquam turpissimis amatoribus subjacet. Requiro autem cur addiderit, « in corpore vestro mortali, » cum utique suffecisset dicere: « Non ergo regnet peccatum in vestro corpore. » Ut quid additur et « mortali (69), » quasi dubitaret aliquis corpus esse mortale? Sed mihi videtur quod non sine causa etiam hoc addiderit. Admonuit enim per hoc quomodo (70) possit in corpore non regnare peccatum, secundum quod et alibi ipse dixerat: « Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vita est (71) propter justitiam ⁶⁶. » Si ergo sciamus quia corpus nostrum mortificari potest, et mortuum esse peccato, potest fieri ut non regnet in eo peccatum. Secundum hoc namque quod mortuum est, justificatum dicitur (72) a peccato ⁶⁷. Neque enim mortuus concupiscit aut irascitur, aut furit (73), aut diripit aliena. Si ergo ab his omnibus concupiscentiis corpus reprimamus, mortuum peccato dicitur esse corpus. Et hoc est quod in præsentii loco ista Apostoli commonere videtur adjectio dicentis (74), « in corpore vestro mortali. » Alius fortasse dicit, quia ad distinctionem alterius corporis quod immortale est, hoc corpus in quo nunc sumus, mortale nominavit. Quid sit autem corpus immortale, idem Apostolus docet in aliis ⁶⁸, ubi ait: « Necessè est enim ut corruptibile hoc induat **571** incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem; » et dubium non est quin dempta mortalitate (75) hoc ipsum quod nunc mortale est, immortale efficiatur corpus. Post hæc sequitur ⁶⁹: « Neque exhibeatis membra vestra arma iniquita-

lis peccato; sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viventes, et membra vestra magis arma justitiæ Deo. » Intuere per singula sapientiam Pauli, quia (76) necessariis discrepationibus utitur. Ubi dicit arma non esse præbenda peccato vel iniquitati, non nos, sed membra nostra ponit: ubi vero suadet ut Deo nos exhibeamus, non ante membra (77), quam nos ipsos exhiberi vult Deo, hoc est animam, vel propositum nostrum, ut cum pios nos ipsos exhibuerimus Deo, et adhæserimus ei, ita demum etiam membra nostra efficiamus arma justitiæ Deo. Sicut enim manus sanctæ dicuntur, quæ sanctis operibus ministraverint, ut Apostolus dicit: « Levantes puras manus sine ira et disceptatione ⁷⁰; » et rursum manus dicuntur plenæ sanguine, quæ ad effundendum sanguinem ministraverint (78): ita et in præsentii loco membra quæ peccato deserviunt et iniquitati, arma iniquitatis appellantur: et rursum si peccati concupiscentiam mortificemus in corpore nostro mortali, et in opere justitiæ laboremus, atque omnibus membris nostris (79) justitiæ ministremus, efficiamur tanquam ex mortuis viventes, peccato scilicet mortui et justitiæ viventes; et consequenter etiam membra nostra fiunt arma justitiæ Deo. Bene autem metaphoram superius propositam custodivit, ut quia regnare dixerat peccatum, arma peccati membra nominaret, et rursum Deo regi arma justitiæ flerent membra nostra (80). Sequitur post hæc: « Peccatum enim vobis non dominabitur. Non enim sub lege estis, sed sub gratia ⁷¹. » Etiam hic intuere miram in Apostoli sermone cautelam. Cum de nobis loquitur, dicit (81): « Peccatum vobis non dominabitur: » cum de Salvatore loqueretur, non dixit: Peccatum non dominabitur (neque enim ita de eo dici decebat), sed ait: « Mors ei ultra non dominabitur ⁷². » Mortis enim in eo fuit locus, peccati nullus. At contra de nobis nec conveniebat dici: Mors vobis non dominabitur; hoc enim cavere non possumus; sed, « Peccatum vobis non dominabitur; » quod sine dubio sciret vitare non posse (82), secundum ea quæ superius diximus, si mortificemus concupiscentias carnis, in quibus peccatum poterat dominari. Pro-

⁶⁵ Psal. LXXXIII, 3. ⁶⁶ I Cor. VI, 16, 17. ⁶⁶ Rom. VIII, 10. ⁶⁷ Rom. VI, 7. ⁶⁸ I Cor. XV, 53. ⁶⁹ Rom. VI, 13. ⁷⁰ I Tim. II, 8. ⁷¹ Rom. VI, 14. ⁷² ibid. 9.

(67) Alias, « quomodo videat; » al., « quando viderit. »

(68) Editi, « junxit se. »

(69) Editi, « Cur igitur additur mortali, » etc. Sed mss. ut in nostro textu.

(70) Editi, « quod. »

(71) Vita est. Editi, « vivit. »

(72) Editi, « quod mortuus est, justificatus dicitur. » Mss. quidam et Rabanus, « qui mortuus est, » etc. Sed rectius ms. unus ut in nostro textu.

(73) Alias, « aut furatur. »

(74) Ms. unus, « in præsentii capitulo Apostolus commonere videtur adjiciens, » etc. Editi, « in præsentii loco ita Apostolus videtur commonere dicens: In corpore vestro mortuo. Alius fortasse diceret quod. » Deinde, « mortuum nominavit. » Sed potiores mss. ut in nostro textu.

(75) Editi, « adepta immortalitate. » Mss. quidam, « indepta immortalitate, » male. Sed recte ms. unus ut in nostro textu.

(76) Alias, « qua; » al., « quam. » Et paulo post editi perperam, « arma nostra præbenda peccato, » etc.

(77) Alias, « non tam membra. »

(78) Editi, « ad effundendum eum ministraverint. »

(79) Alias perperam, « atque in omnibus membris nostris. »

(80) Editi, « vestra, » male.

(81) Editi, « dicens. »

(82) Ms. unus, « Quod sine dubio scire et vitare non posse constat... si mortificemus, » etc. Alias, « Quod sine dubio scire et vitare non possumus... si non mortificemus, » etc.

pterea enim subjungit : « Non enim sub lege estis, A sed sub gratia ; » et evidenter ostendit ex his nos non esse sub lege illa quam in membris positam repugnare dicit legi mentis⁷², quia qui mortificat membra sua, certum est quod non sit sub lege membrorum, sed sub gratia Dei. De hac lege et alibi dicit, quia « virtus peccati lex⁷³. » Si quis vero (83) velit hæc accipere de lege Moysi, illud sine dubio dicet, quod non sumus sub lege litteræ quæ occidit, sed sub lege spiritus quæ vivificat⁷⁴, quam hic gratiam nominavit.

2. « Quid ergo? Peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit⁷⁵. » Simile videtur hoc illi dicto, quod superius exposuimus : « Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato ut gratia abundet? Absit⁷⁶; » et ideo una atque eadem utrique B loco sufficiat explanatio. Hoc solum est quod videtur habere differentiam, quod in superioribus ubi dicit : « Quid ergo? Permanebimus in peccato? » quasi his qui nondum discesserint a peccato dici videtur, ne permancant in eo in quo esse adhuc videbantur : hic vero tanquam ab his qui jam (84) discesserint a peccato, fieri videtur interrogatio : et ibi, ut quasi gratia, quæ nondum erat, abundaret ; hic autem tanquam præsentem jam gratia dicit, « quia non sumus sub lege, sed sub gratia⁷⁷. »

3. « Nescitis quia cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obedientiæ ad justitiam (85)? Gratias autem Deo quoniam fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis. Liberati autem a peccato, servi facti estis justitiæ⁷⁸ (86). » Videtur fortassis minus integra elocutio quod ait : « Servi estis (87) ejus cui obedistis, sive peccati ad mortem, sive obedientiæ ad justitiam ; » cum ratio poposcerit dici : Servi estis ejus cui obedistis, sive peccati, sive justitiæ per obedientiam. Sed in eo qui se imperiti sermonis sponte proficitur⁷⁹ (88), artem compositionis verborum requirere superfluum puto, cum sensus evidens habeatur. Hoc est ergo quod in hoc loco Apostolus docet ; quia unusquisque in manu sua habet et in arbitrii potestate, 572 ut aut peccati servus sit, aut justitiæ. Ad quamcunque enim partem inclinaverit obedientiam (89), et D cuiuscunque parti parere voluerit, hæc sibi eum vin-

dicat servum. In quo, ut dixi, absque ulla cunctatione in nobis esse ostendit arbitrii libertatem. In nobis namque est exhibere obedientiam nostram vel justitiæ, vel peccato. « Nemo » autem « potest duobus simul dominis servire, » peccato et justitiæ. « Aut enim unum odio habebit, » peccatum scilicet, « et alium amabit, » id est justitiam : « aut patietur unum, » scilicet peccatum duntaxat, « et alium contemnet⁸¹, » id est justitiam. Simile ergo est et quod dixit Apostolus : « Servi ejus estis cui obedistis, sive peccati, sive justitiæ⁸². » Sed et quod dicitur : « Omnis qui (90) facit peccatum, servus est peccati⁸³, » ad hoc respicit, quamvis etiam non adjecerit : Et omnis qui fecerit justitiam, servus est justitiæ. Quod fortassis putet alius idcirco subrelictum, ut quasi ex consequentibus debeat intelligi. Mihi tamen videtur (91) consulto non additum. Neque enim conveniebat dici, quia omnis qui facit justitiam, servus est justitiæ. Nam et Deus ipse facit justitiam, et non idcirco servus justitiæ dici potest, sed justitiæ Dominus (92). Non ergo ita omnis qui facit justitiam, servus est justitiæ, ut omnis qui facit peccatum, servus est peccati. Nam et ipse diabolus sine dubio peccati servus est, quippe qui discessit a servitute justitiæ, et in conspectu Domini omnipotentis rebellavit, propter quod et apostata appellatus est. Constat ergo ex his verbis quibus Paulus dicit (93) : « Quia cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis cui obedistis, sive peccati, sive justitiæ⁸⁴, » quia sponte nostra ipsi nos (94) exhibemus, nullo cogente, vel peccato servire vel justitiæ per obedientiam nostram : et ideo semper horum meminisse debemus, ne inanes querelas in peccati excusatione proferamus, quod diabolus fecerit ut peccaremus, aut naturæ necessitas, aut fatalis conditio, aut cursus astrorum (95). Sed audi apertam Pauli sententiam, qua dicit : « Cui vos exhibetis servos ad obediendum, servi estis cui obedistis, sive peccati, sive justitiæ. » Post hæc : « Gratias, inquit, Deo, quia fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis⁸⁵⁻⁸⁶. » Videtur hæc ad eos dicere, de quorum vita profectuque præsumit, et de quibus jam superius dixerat : « Gratias ago Deo per Jesum Christum pro omnibus verbis, quia fides vestra annuntiatur in universo mun-

⁷² Rom. vii, 23. ⁷³ I Cor. xv, 56. ⁷⁴ II Cor. iii, 6. ⁷⁵ Rom. vi, 15. ⁷⁶ ibid. 1. ⁷⁷ ibid. 15. ⁷⁸ ibid. 16, seq. ⁷⁹ II Cor. xi, 6. ⁸⁰ Matth. vi, 24. ⁸¹ Rom. vi, 16. ⁸² Joan. viii, 34. ⁸³ Rom. vi, 16.

⁸⁴⁻⁸⁶ ibid. 17.

(83) Vero. Desideratur in antea editis.

(84) Jam. In editis omittitur.

(85) Ms. unus, « sive justitiæ in sanctificationem. »

(86) Editi, « servi autem facti estis justitiæ. »

(87) Alias, « quia ait : servi estis cui obedistis, sive peccati, sive obedientiæ (al. obeditionis) ad justitiam, cum ratio posceret : Servi estis (al. Ergo servi estis), etc. »

(88) Alias, « qui imperitiam sermonis sponte confitetur. »

(89) Editi, « Ad quamcunque enim potestatem inclinaverit obedientiæ. » Ms. unus, « Ad quamcunque

enim partem inclinaverit se homo obedientiæ. »

(90) Editi, « Nam omnis qui, » etc. Mss. plerique, « Sed et omnis qui, » etc., absque « quod dicitur. »

(91) Alias, « Mihi autem videtur. »

(92) Alias, « sed justus Dominus. »

(93) Editi, « ex his esse servos (al. ex his servis) quibus Paulus dicit, » al., « ex his verbis » (al., ex his sermonibus) Pauli, quibus dicit. »

(94) Editi, « quia sponte. Nam ipsi nos. »

(95) Alias, « quia » (al. « quod, » al. « quam) diabolus fecit ut peccatorem, aut naturæ... aut cursus astrorum efficiat, » al. « faciat. »

do⁷⁷. » Tum deinde et illud ostendit, quod omnes homines primo serviant peccato. Sic enim scriptum est: Quia « non est justus super terram qui faciat bonum, et non peccet⁷⁸. » Primo enim necesse est in omni homine illud compleri quod scriptum est: « Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit⁷⁹. » Hoc vero quod sequitur ad paucos dicitur, et eos qui jam emendantur, scilicet quod dicit: « Gratias autem Deo, quia fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis⁸⁰⁻⁸¹. » Servi ergo fuimus omnes peccati; sed ubi tradita est nobis forma doctrinæ, et huic non utcunque, neque solis verbis, sed ex corde, ex animo, ex tota devotione elegimus obedire, liberamur a servitute peccati, et efflicimur servi justitiæ. Unde vereor ne forte plures simus qui videamur suscepisse formam doctrinæ justitiæ, et verbis quidem vel professione justitiæ videamur obedire, corde vero obediamus peccato, carnis adhuc in nobis vitiis dominantibus. Et ideo ante omnia indigemus illa de qua superius docuit mortificatione membrorum. Quod autem dixit: « Formam (96) doctrinæ, in quam traditi estis, » requirendum puto quomodo unusquisque tradatur. Invenimus namque quod eos qui « non » probant « Deum habere in notitiam, » tradat « Deus secundum desideria cordis eorum in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis: » et alios qui « commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, » tradat « in passiones ignominie⁸², » de quibus in locis suis prout potissimum diximus. Et hos ergo qui semetipsos exhibent servos justitiæ per obedientiam (97), Deus tradidit ut instituantur et imbuantur secundum formam doctrinæ justitiæ. Movet autem me etiam hoc, quod non dixit, « Obedistis (98) ex corde » doctrinæ, « in quam traditi estis, » sed « formam doctrinæ » posuit. Nec puto quod unum esse senserit Apostolus doctrinam, et formam doctrinæ; sed mihi videtur quod formam doctrinæ minus esse scierit, quam ipsam doctrinam; et nunc quidem in præsentem vitam dum in hoc corpore sumus, et « aggravat terrenum hoc habitaculum sensum multa cogitantem⁸³, » formam doctrinæ habeamus, non ipsam doctrinam, sicut idem Apostolus in 573 aliis dicit: « Nunc autem videmus per speculum in ænigmate; » ipsa autem doctrina sit de qua dicit: « Tunc autem videbimus facie ad faciem⁸⁴. » Unde et in præsentem vitam puto quod for-

am atque umbram virtutum tenere possimus; ipsas vero virtutes, tunc cum venerint illa quæ perfecta sunt. Et ideo justus nunc (99) magis, ut mihi videtur, in umbra virtutum, quam in ipsis virtutibus vivit (1). Et ob hoc fortassis Jeremias in Lamentationibus dicit: « Spiritus vultus nostri Christus Dominus, cui diximus: In umbra ejus vivemus in gentibus⁸⁵. » Quod si Christus est justitia, et sapientia, et veritas, et dicimus, « in umbra ejus vivemus in gentibus: » ergo in umbra justitiæ, et in umbra sapientiæ, et in umbra veritatis vivimus, etiam si justus, et sapientes (2), et veritatis amatores esse videamur. Propterea ergo dicitur: « Si quis se putat cognovisse, nondum cognovit quemadmodum oporteat scire⁸⁶. » Fortassis enim etiam ipsum Verbum Dei, secundum hoc quod « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis⁸⁷, » aliter in præsentem vitam statu, aliter cum venerit quod perfectum est⁸⁸, cognoscetur; et aliter nunc in forma servi, tunc vero aliter in forma Dei, et in Patris æqualitate sentietur. Pro quibus omnibus, vel « in forma doctrinæ, » ut Apostolus dicit, et nondum in ipsa doctrina, vel « in umbra Christi, » ut Jeremias nominavit⁸⁹, et nondum in ipso Christo, vivere videmur inter gentes. « Liberati autem a peccato, servi facti estis justitiæ⁹⁰. » Expositio est in his eorum quæ superius dixit. Si enim ultra non serviat peccato, certum est quia liberati ab eo servi facti estis justitiæ. Sed requiritur quis est qui liberat a peccato. Sine dubio veritatis agnitio. Sic enim dicebat Jesus ad Judæos qui crediderant ei: « Si credideritis verbo meo, agnoscetis veritatem, et veritas liberabit vos⁹¹. » Veritas est ergo quæ liberat a peccato, et veritatis agnitio. Certum est autem quod omnis qui liberatus fuerit a peccato, justitiæ serviat. Quod autem dicimus, justitiæ serviat, quoniam justitia una est ex virtutum choro, simile est ac si diceremus, quia si quis liberatus est a peccato, serviet veritati, et serviet sapientiæ, et serviet pudicitie, et serviet pietati (3). Sic enim ego audio et illud quod dictum est: « Aperite mihi portas justitiæ, et ingressus in eas confitebor Domino⁹². » Non enim solius justitiæ portas ingreditur qui confiteri vult Domino, sed et veritatis, et sapientiæ, et pietatis, et pudicitie. Omnium namque una est aula virtutum, cujus sibi justitiæ nomine pauci januas postulat (4) justus.

⁷⁷ Rom. 1, 8. ⁷⁸ Eccli. vii, 21. ⁷⁹ Rom. vii, 9. ⁸⁰⁻⁸¹ Rom. vi, 17. ⁸² Rom. 1, 28, 24, 23, 26. ⁸³ Sap. ix, 15. ⁸⁴ I Cor. xiii, 12. ⁸⁵ Thren. iv, 20. ⁸⁶ I Cor. viii, 2. ⁸⁷ Joan. 1, 14. ⁸⁸ I Cor. xiii, 10. ⁸⁹ Thren. iv, 20. ⁹⁰ Rom. vi, 18. ⁹¹ Joan. viii, 31. ⁹² Psal. cxvii, 19.

(96) Editi, « Quam autem dixit formam, » etc.
 (97) Alias, « Et hic ergo qui [al. eo qui] semetipsos exhibent servos per obedientiam justitiæ; » et paulo post editi, « secundum formam justitiæ doctrinæ. »
 (98) Editi, « obedientiæ. » Ms. unus, « obedientes. »
 (99) Nunc. Deest in editionibus Merlini et Genebrardi.
 (1) Editi, « vixit, » male.

(2) Ms. unus, « etiam si justitiæ, et sapientiæ, » etc. Deinde idem ms., « si quis se putat cognovisse Deum.... oporteat scri. » Al., « eum scire. »
 (3) Editi, « et serviet pudicitie, prudentie, et pietati. » Sed omnes mss. omittunt « prudentie. » Quidam etiam non habent « serviet » ante « pietati. »
 (4) Editi, « nomine Paulus » (al., Pauli) januas postulat aperiri. »

4. « Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae. Sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiae, et iniquitati ad iniquitatem (5), ita nunc exhibete membra vestra servire justitiae in sanctificationem ⁶. » Pudorem quemdam per hanc incutit Apostolus auditoribus, ut hoc saltem obsequii dependant justitiae et sanctificationi, quod prius immunditiae iniquitaeque detulerant. Quid ergo tam humanum, hoc est, quid tam leve, quid tam sine onere, et quod nulla prorsus possit carnis infirmitas excusare (6)? « Sicut, inquit, exhibuistis membra vestra servire immunditiae, et iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra servire justitiae in sanctificationem. » Ingloriosum quidem est ut ita quis virtutibus sicut vitis serviat. Multo enim amplius et multo intentius honoranda justitia est. Sed ego, inquit, humane et communiter ago: eadem postulo, similia requiro. Dudum currebant pedes vestri ad daemonum templa, nunc currant (7) ad Ecclesiam Dei. Currebant prius ad effundendum, nunc autem ad liberandum sanguinem currant. Protendebantur prius manus ut aliena diriperent, nunc protendantur ut propria largiantur. Circumspiciebant prius oculi mulierem, aut alienum aliquid ad concupiscendum, nunc circumspiciant pauperes, debiles, egenos ad miserandum. Aures delectabantur auditu vano, vel honorum derogationibus, nunc convertantur ad audiendum verbum Dei, ad explanationem legis, et ad capiendam sapientiae disciplinam (8). Lingua quae conviciis, maledictis, et turpiloquiis assueta est (9), convertatur nunc ad benedicendum Dominum in omni tempore ⁸: sermonem sanum proferat, et honestum, ut det gratiam audientibus, et veritatem loquatur cum proximo suo ⁹. Sed quid opus est hanc singula persequi, cum pateat etiam tibi, uniuscujusque membri ministerium, quod exhibuit vitis, aptare virtutibus, et actum quem exhibuit immunditiae, ad castitatem nunc sanctificationemque convertere? Videtur sane hic justitiam pro omnibus simul virtutibus nominasse, sicut e contrario iniquitatem pro omnibus simul vitis posuisse. Addidit (10) sane, « justitiae in sanctificationem, » quo videlicet castitatis partem et generaliter cum caeteris, et per semetipsam specialiter commendaret. Sed et illud aspice, quod ubique per hanc arbitrii libertatem designat, **574** et ostendit unumquemque habere in sua potestate, ut quae ante iniquitati ad iniquitatem servitia dependebat (11), haec, converso in melius proposito, justitiae sanctificationique depen-

dat: quod utique fieri non posset, si aut natura (12), ut quibusdam videtur, repugnaret, aut astorum cursus obsisteret.

5. « Cum enim servi essetis peccati, liberi eratis justitiae. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam ⁷. » Quomodo (13) quis peccati servus sit, sufficienter jam in superioribus dictum est, cum exponeremus illum locum: « Nescitis quia cui vos exhibetis servos ad obediendum, servi estis ejus cui obedistis, sive peccati, sive justitiae ⁸? » Cum ergo quis peccato servit, justitiae liber est, hoc est, alienus a justitia. Illic enim liberum alienum dicit, et recte quidem. Nemo enim potest simul et peccato servire, et justitiae, sicut et Salvator dixit, quia « nemo potest duobus dominis servire ⁹. » Sed de his plenius supra diximus. Illud sane notandum est, esse et libertatem culpabilem, et laudabilem servitutem. Nam liberum esse justitiae, crimen est; servum vero esse, laudabile. Quod autem dicit justitiae servum fieri, simul intellige et sapientiae, et pietati, et pudicitiae, et omnibus una virtutibus: sicut e contrario qui peccata, servus est simul et concupiscentiae malae, et irae, et furoris, et impudicitiae, et rapinae; et omnibus simul vitis ac sceleribus servit. Unde nosmetipsos semper discutere debemus per singula quaeque quae gerimus, et in unoquoque actu considerare cuinam serviamus, peccato ad iniquitatem, an justitiae in sanctificationem. « Quem ergo, inquit, fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est ¹⁰. » Fructum et bonorum et malorum esse docet Scriptura divina, ut ipse Salvator in Evangeliiis dicit: « Aut facite arborem bonam, et fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, et fructum ejus malum ¹¹. Non potest arbor bona fructus malos facere, neque arbor mala fructus bonos facere ¹². » In quibus propositum et voluntas hominis, arbor dici videtur vel bona, vel mala, fructus vero ejus opera. Si quis convertat animos et propositum ad justitiam, erubescit sine dubio, et ipse se notat (14) de prioribus gestis quae egit positus sub peccato, quia « finis illorum mors est. » Sed requiro quae mors? Certum est quia (15) non ista communis. Non enim quis post mortem convertitur ad justitiam, vel pro male gestis praeteritis erubescit. Quid ergo est? Nunquidnam peccati mortem dicere videtur, quoniam « anima quae pec-

⁴ Rom. vi, 19. ⁵ Psal. xxxiii, 2. ⁶ Zachar. i, 16; Ephes. iv, 25. ⁷ Rom. vi, 20, 22. ⁸ ibid. 16. ⁹ Matth. vi, 24. ¹⁰ Rom. vi, 21. ¹¹ Matth. xii, 33. ¹² Matth. vii, 18.

(5) Alias, « injustitiam. »

(6) Editi, « nulla ratione prorsus possit infirmitatis excusari. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(7) Alias, « nunc autem concurrant. »

(8) Editi, « sapientiam et disciplinam. »

(9) Genebrardus, « erat assueta. »

(10) Editi, « Addit quoque, » ms. unus, « addidit quoque. »

(11) Editi, « dependebant, » et infra, « dependant. »

(12) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « si necessitas naturae. »

(13) Alias, « Quoniam; » al., « Quod. »

(14) Alias, « et ipse se renovat, » al., « et ipsa notat. »

(15) Quia. Deest in libris antea editis.

cat, ipsa morietur ¹³ ? » An illud magis potest intelligi quod istam mortem dicat (16) qua cum Christo peccato morimur, et vitii ac sceleribus finem damus, ut propter hoc dixisse videatur, quia « finis illorum mors est ? Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam. » Fructus fructibus comparat : et peccati quidem fructus pro quibus nunc, hoc est, postea quam liberati a peccato, et servi facti Deo, sancti erubescunt, pronuntiat morte fluiri : fructus vero iustitiæ qui sunt in sanctificationem, finem dicit accipere vitam æternam. In quo illud primo non est omitendum, quod fructus quidem eos pro quibus nunc erubescimus (17), in quo sint noluit nominare : eorum vero fructum qui liberati sunt a peccato, et servi facti sunt Deo, dicit esse in sanctificationem. Bonorum enim frequentius quam malorum habenda memoria est. Quod autem prius de malis fructibus et sine eorum, postea vero de fructibus qui in sanctificationem sunt (18), et de sine eorum, quæ est vita æterna, memoravit, vide quia simile est hoc dicto prophætico illi quo ipse ait : « Ego occidam, et ego vivere faciam ¹⁴ ; » et iterum : « Percutiam, et ego sanabo ; » et rursus in Job : « Ipse dolere facit, et remedium dat : percutit, et manus eius sanat ¹⁵. » Quæ omnia illuc aspiciunt, quod ante moriendum est cum Christo, et ita convivendum : et ante compatiendum, et ita conregnandum. Nisi enim prius per pœnitentiam peccato moriamur, non possumus per iustitiam vivere Deo. Sed et hoc quod (19) superius dixit ¹⁶ : « Liberati autem a peccato, servi facti estis iustitiæ : » nunc autem cum similiter dixerit : « Liberati autem a peccato ¹⁷, non similiter dicit, « servi facti estis iustitiæ, » sed, « servi facti estis Deo : » non est otiosa distinctio. Per hoc enim ostenditur, quod posteaquam quis liberatus a peccato fuerit, servire debet primo iustitiæ et omnibus virtutibus simul, ut inde per profectum ascendat ad hoc, ut servus fiat Deo, quamvis et servire iustitiæ, servire sit Deo. Christus est enim iustitia, et servire Christo, servire Deo est. Est tamen ordo profectuum, et sunt **175** in virtutibus gradus (20) : et ideo dicitur Christus regnare, profecto secundum hoc quod iustitia est, donec in unoquoque compleatur plenitudo virtutum, ubi vero mensura fuerit perfectionis completa, tunc dicitur tradere « regnum Deo et Patri, » ut jam sit « Deus omnia in omnibus ¹⁸. » Sed et illud adhuc observandum puto (quoniam colla-

¹³ Ezech. xviii, 4. ¹⁴ Deut. xxxii, 39. ¹⁵ Job v, 18. ¹⁶ Jerem. ii, 21. ¹⁷ Math. xiii, 27. ¹⁸ Luc. xvi, 12.

(16) Editi, « dicit. » Et paulo post, « ut post hæc »

ms. unus, « ut post hoc. » Rabanus, « ut Aposto-
¹⁵ hæc) dixisse videatur, » etc.

(17) Editi, perperam, « non erubescimus. »

(18) Alias, « in sanctificatione sunt. »

(19) Editi, « quia superius dixerit. »

(20) Alias, « et sunt profectibus gradus ; » al., « et
 sunt profectibus et virtutibus gradus. »

(21) Editi, « Nam illi alieni sunt in nobis non se-

tionem diximus fructuum malorum, et fructuum bonorum fecisse Apostolum) quod ibi quidem ubi de malis fructibus dicebat, non dixit : Fructum vestrum habuistis « in quibus nunc erubescitis : » sed dixit : « Quem ergo fructum habuistis ? » ubi vero de bonis fructibus dicit, addit « vestrum. » Sic enim scribit : « Habetis fructum vestrum in sanctificationem : » per quod indicare mihi videtur quod fructus malus, fructus erubescendus et pœnitendus, non est noster fructus. Non enim malam in nobis arborem Deus plantavit quæ fructus malos proferret, sicut et ipse dicit per prophetam : « Ego te plantavi vitem fructiferam totam veracem, quomodo conversa es in amaritudine vitis alienæ ¹⁹ ? » Fructus ergo malos etiam si afferamus, non sunt nostri, sed alieni, id est peccati ; fructus vero bonos si afferamus in sanctificationem, nostri sunt fructus. Istos enim fructus ut afferret humana natura a conditore suo suscepit. Nam illi alieni non sunt in nobis seminati a Deo (21). Vis autem scire quia Dominus non seminat malos fructus ? audi eum in Evangelio dicentem : « Nonne bonum semen seminavimus in agro ? Unde ergo habet zizaniam ? Et respondens dixit (22) : Inimicus homo hoc fecit ²⁰. » Et adhuc vis amplius discere quia isti carnis fructus non sunt nostri, sed alieni ? Ipse iterum (23) Dominus in Evangelio dicit : « Si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis ²¹ ? » Sic ergo profundæ rationis mysterio in malo quidem fructu Apostolus non addidit « vestrum ; » de bono autem dicit : « Habetis fructum vestrum in sanctificationem. » Quod autem perfectiores dicat hos (24) quos servire Deo nominat, quam illos quos primo servire iustitiæ dixerat, etiam ex hoc probatur, quod horum fructum in sanctificationem posuit ; qui intelligi possunt hi esse qui se castitati et continentia devoverunt ; illi autem quos servos dixit esse iustitiæ, possunt etiam hi videri qui in conjugiiis positi, iustitiæ tamen et omnibus virtutibus operam præbent. De vita autem æterna quamvis et in aliis locis sæpe a nobis dictum sit, tamen et in præsentibus breviter perstringendum est, quod æternitas in Scripturis aliquando pro eo ponatur ut finem nesciat, aliquando vero ut in præsentibus quidem sæculo finem non habeat, habeat tamen in futuro. Aliquando temporis alicujus, vel etiam vitæ unius hominis spatium æternitas appellatur, ut est illud in lege scriptum de servo Hebræo ²² : « Si dilexerit, » inquit, « uxorem suam, et filios suos, et permanere voluerit in servitute propter ipsos (25),

¹⁹ Rom. vi, 18. ²⁰ ibid. 22. ²¹ I Cor. xv, 24, 28.

²² Exod. xxi, 5, 6.

minati a Deo. » Ms. unus, « Nam illi sunt alieni [al., « alienati sunt »] non sunt in nobis seminati a Deo. »

(22) Editi, « et respondentes dixerunt : » mss. quidam, « Et respondit. »

(23) Editi, « ipse etiam. »

(24) Mss. plerique, « dicat hic. »

(25) Sic ms. unus. Cæteri vero mss. et editi, « propter ipsam. »

subula, inquit, pertundes aurem ejus in poste, et erit tibi servus in æternum. » Æternum hic sine dubio tempus vitæ hominis posuit. Et iterum in Ecclesiaste dicitur ²²: « Generatio vadit, et generatio venit, terra autem in æternum stat: » hic æternum » præsentis sæculi tempus ostendit. Ubi vero dicit « vitam æternam, » ad illud aspiciendum est quod ipse Salvator dixit: « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum ²⁴: » et iterum: « Ego sum via, et veritas et vita ²⁵. » Et ipse Apostolus in aliis dicit, quia « rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, et ita semper cum Domino erimus ²⁶. » Sicut ergo semper cum Domino esse, finem non habet, ita et vita æterna nullum finem habere credenda est.

6. « Stipendia enim peccati mors: gratia autem Dei, vita æterna, in Christo Jesu Domino nostro ²⁷. » Simile est, hoc quod dixit, « Stipendia peccati mors, » illi quod superius dixerat, « Finis autem illorum mors ²⁸. » Quorum autem? Illorum sine dubio « pro quibus nunc erubescitis, » quorum fructus nec nominare quidem æstimat dignum (26). Et iterum: « Gratia autem Dei, vita æterna, in Christo Jesu Domino nostro, » simile est illi quod dixit: « Habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam ²⁹. » Bene autem metaphoram, id est figuram militiæ ex initio propositam servat, ut militantibus sub peccato rege (27), imo potius tyrannidi ejus parentibus, stipendia debita mortem dicat exsolvi. Deum vero non erat dignum militibus suis stipendia quasi debitum aliquod dare, sed donum et gratiam, quæ est « vita æterna in Christo Jesu Domino nostro. » Ego non puto etiam hoc vacuum esse, quod ad vitam æternam addidit « in Christo Domino nostro; » sed quia fortassis sciri voluit aliud esse vitam æternam solum, et aliud vitam æternam in Christo Jesu. Et illi enim qui surgent in confusionem et opprobrium sempiternum ³⁰, habebunt quidem vitam æternam, non tamen in Christo Jesu, sed in confusione 576 et opprobrio æterno; justi vero qui surgent (28) in vitam æternam in Christo Jesu habebunt vitam æternam. Peccatum ergo (29) militibus suis in quibus regnat, stipendia digna largitur mortem. Mortem autem dicimus non hanc corporalem, sed illam

A de qua scriptum est, quia « anima, quæ peccat, ipsa morietur ³¹. » Et quamvis de diversitate mortis a nobis sæpe jam dictum sit, tamen quia præsens admonuit locus, apertius eadem repetere, et in unum quæ sparsim sunt dicta colligere neque mihi pigrum sit, neque legentibus onerosum. Mors in Scripturis unum quidem nomen est, sed multa significat. Etenim separatio corporis ab anima mors nominatur. Sed hæc neque mala (30), neque bona dici potest: est enim media, quæ dicitur indifferens. Et rursus separatio animæ a Deo mors appellatur, quæ per peccatum venit. Hæc aperte mala est, quæ et peccati stipendium nominatur ³². Hanc mortem Deus non fecit, neque lætatur in perditione vivorum: sed invidia diaboli mors hæc introivit (31) in orbem terrarum. Et iterum ipse auctor mortis hujus diabolus mors appellatur, et ipse est qui dicitur inimicus Christi novissimus destruendus ³³. Sed et inferni locus in quo animæ detinebantur a morte, etiam ipse mors appellatur. Dicitur vero et illa mors (32) laudabilis qua peccato quis moritur, et Christo consepelitur, per quam emendatio sit animæ et vita æterna conquiritur. Cum ergo tanta differentia in hoc uno nomine mortis habeatur, si audias Deum dicentem, « Ego occidam, et ego vivere faciam ³⁴, » intelligere debes quæ sit mors quam decet inferre Deum (33): illa sine dubio quæ conferat vitam, id est ut moriatur quis peccato, et vivat Deo. « Cum occideret eos, » inquit, « quærebant eum, et revertebantur ^{35, 36}. » Apertissime docens per hoc, quia (34) quem Deus occidit, propterea occidit, ut peccato moriatur, et quærat Deum. Sic ego audio et illud quod scriptum est ³⁷, quia occidit Deus Her filium Judæ, quoniam malignus erat; et si quid aliud hujusmodi de Deo legimus scriptum. Sic et Apostolus peccatorem tradebat in interitum carnis, ut spiritum faceret salvum ³⁸, hoc est, ut moreretur peccato, et viveret Deo. Et in præsentis igitur loco stipendia quæ dat peccatum, mors esse dicuntur: non ista mors quæ separat corpus ab anima, sed illa qua per peccatum separatur anima a Deo. Et rursus nos in morte Christi dicimur baptizati, in illa sine dubio morte (35) qua peccato mortuus est semel, ut et nos separemur a peccato, et vivamus Deo ³⁹. Tali namque morte qui moritur (36) justificatus esse dicitur a peccato ⁴⁰. Sic ergo habenda distinctio

²² Eccle. 1, 4. ²³ Joan. xvii, 3. ²⁴ Joan. xiv, 6. ²⁵ 1 Thess. iv, 16. ²⁶ Rom. vi, 25. ²⁷ ibid. 21. ²⁸ ibid. 22. ²⁹ Jerem. xxiii, 40. ³⁰ Ezech. xviii, 4. ³¹ 1 Cor. xv, 26. ³² Deut. xxxii, 59. ³³ Psal. lxxvii, 34. ³⁴ Gen. xxxviii, 7. ³⁵ 1 Cor. v, 5. ³⁶ Rom. vi, 3, 9, 10. ³⁷ Rom. vii.

(26) Editi, « quorum fructus ne nominare dignum. Et iterum: Gratia autem Dei in Christo, » etc., omissis vocibus, « vita æterna. »

(27) Ms. unus cum editis, « sub peccati rege. » Alter ms., « sub peccati lege. » Sed rectius ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in nostro textu.

(28) Alias, « surgunt; » et paulo post, « habent, » male.

(29) Editi, « Peccatum vero. »

(30) Neque mala. Hæc desunt in editione Genebrardi. Deinde ms. unus, « atque dicitur indifferens, » quibus verbis addunt editi, « id est communis, » quod omittitur in omnibus mss. nostris.

(31) Editi, « invidia diaboli mors introivit, » etc., absque « sed. » Al., « invidia autem diaboli mors introivit, » etc.

(32) Editi, « etiam ipsa mors appellatur. Dicitur etiam illa mors; » et postea ms. unus, « per quam emundatio sit animæ. »

(33) Editi et mss. quidam perperam habent, « quam dicit inferre Deum. »

(34) Alias, « Cum occideret eos, inquirebant eum. Apertissime dicens, quia, » etc.

(35) Morte. In editis omittitur.

(36) Ms. unus, « justificatus est a peccato, » male.

est, quod Deus etiamsi occidere dicitur et morti tradere, talis quædam sit mors quæ a Deo datur, ut conferat vitam. Nihil enim mali datur a bono (37), licet triste sit, licet doloris plenum, prospectu tamen medendi, et contemplatione sanitatis infertur, ut animam quam separaverat a Deo illecebra et dulcedo peccati, severitatis austeritas separet a peccato. Econtrario vero peccatum quidquid dederit, quidquid contulerit, animæ mors est, etiam si stipendia largiatur.

7. « An ignoratis, fratres (scientibus enim legem loquor) ⁴¹ quia lex dominatur in homine, quanto tempore vivit? Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit vir, soluta est a lege viri. Igitur, vivente viro, cognominabitur adultera, si fuerit cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir, liberata est a lege viri, ut jam non sit adultera si fuerit cum alio viro. Itaque, fratres mei, et vos mortificati estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus (38) Deo. Cum enim essemus in carne, vitia peccatorum (39), quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus a lege mortui, in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ. » Latius in superioribus (40) de fide et lege disserens, per omnia esse præferendam ostendit fidem eorum duntaxat qui credunt « in eum qui suscitavit Jesum Dominum nostrum a mortuis ⁴². » Post hæc qualis etiam eorum conversio (41) deberet esse subjungit, in quibus et de peccato Adam, ac justitia Christi disseruit: sed et de servitute (42) ac libertate qua vel justitiæ quis servit et liber est a peccato, vel peccato servit et justitiæ liber est, disputavit. Nunc ergo post excessum quemdam latius habitum (43) redit **577** denuo ad tractatum legis et Christi, talia quædam in præsentī disserens loco: quæ paululum repetentes, secundum litteræ consequentiam prius aperire tentabimus: tum etiam pro viribus quid unusquisque sermo virtutis habeat, requiremus. Loquor, inquit, vobis qui scientiam legis habetis, et scitis sensum ejus non esse in vetustate litteræ, sed in spiritu novitate: hoc est, « scientibus legem loquor ⁴⁴, » et appello vos, propter hujus legis scientiam, « fratres; » et dico: Nunquid ignoratis quia lex unicuique mancipato et servienti sibi dominatur, sicut vir junctæ sibi (44) mulieri: et sicut in omni vita sua dominatur mulieri legibus sibi

junctæ, ita et homini qui sub lege est, quandiu vivit et valet, dominatur lex (45). Sed sicut viro, cui legibus subjuncta fuerat mulier, si accidat mori, libera efficitur mulier, et a viri potestate resolvitur, ita et is qui sub lege est, si accidat legem mori, ab operibus legis liber efficitur: et sicut mulier quæ prioris viri legibus absoluta est, habet libertatem ut alii viro jungatur, ita et is qui sub potestate legis vixit, ubi mortuam videt litteram, habet potestatem viventi Verbo tanquam viro sociari. Si vero viventem adhuc priorem virum voluerit mulier relinquere, et alii sociari, adultera sine dubio appellabitur. Quod simili forma etiam in eum cadit qui legem ut virum viventem (46) deserit, et alii jungitur. Hæc autem tanquam « scientibus, » ut dixi, « legem loquor, fratres, » ut intelligatis quia et vos legem tanquam virum mortuum reliquistis (47). Mors autem illius per adventum Christi et assumptionem corporis ejus est, per quod vos effecti estis alterius (48), id est juncti alii viro, illi scilicet qui a mortuis resurrexit, et ultra mortem non recipit, quam recepit prior ille vir, id est lex. Vos ergo nunc facti estis ejus viri qui a mortuis resurrexit sponsa: et ideo secundum voluntatem ipsius vivere debetis, quia jam non sumus in carne, sed in spiritu ⁴⁵, etiam si aliquando in carne positi peccati et carnis passionibus urgebamur; quæ passiones per occasionem legis in membris nostris fructificabant, non Deo, sed mortis, illi morti quam Deus non fecit. Nunc ergo sicut cum moritur vir, libera est et absoluta mulier a lege viri, ita et nos liberi facti sumus a lege quæ videbatur nobis dominari tanquam vir. Cui legi sine dubio etiam nos mortui sumus, et alieni a conditione ejus « in qua detinebamur, » ut jam post hæc « serviamus non in vetustate litteræ » sicut prius, sed « in novitate spiritus ⁴⁶: » quem spiritum a sponso nostro tanquam nuptiale pignus accepimus, sicut et alibi dicit: « Qui dedit nobis pignus Spiritus ⁴⁶. » Hic est ordo eloquii, et hæc apostolici compago sermonis. Sed nunc repetentes quæ dicta sunt, discutiamus per singula. « An ignoratis (49), inquit, fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex dominatur in homine, quanto tempore vivit? » Hyperbaton statim in principio habet, quod ita redditur: « An ignoratis, fratres, quia lex dominatur in homine quanto tempore vivit? » et post hæc redditur illud quod in medio insertum est: « Scientibus enim legem loquor. » Quod autem dixit: « Scientibus legem loquor, » simile est illi

⁴¹ Rom. vii, 1-6. ⁴² Rom. iv, 24. ⁴³ Rom. vii, 1.

⁴⁴ Rom. viii, 9. ⁴⁵ Rom. vii, 6. ⁴⁶ II Cor. v, 5.

(37) Sic potiores mss. nostri. Editi vero, « a bono Deo. » Ms. unus, « ab illo, » et paulo post Genebrardus, « lenitatis » pro « sanitatis. »

(38) Alias, « ut fructificetis, » al., « ut fructificaveritis. »

(39) Alias, « passiones peccati, » al., « vitia peccati, » et postea, « absoluti sumus a lege mortis, » etc. Sed potiores mss. ut in textu.

(40) Editi, « in superiore. »

(41) Mss. quidam, « conversatio. »

(42) Editi, « virtute, » male.

(43) *Habitu*. Deest in editis, sed restituitur ex mss.

(44) *Sibi*. Deest in editis.

(45) Alias, « Sed sicut vir (al., « virum ») cui legibus subjecta, » etc.

(46) *Viventem*. Desideratur in libris antea editis.

(47) Editi, « tanquam mortuam reliquistis. »

(48) *Alterius*. Omittitur in editis et in quibusdam mss.

(49) Alias, « Aut ignoratis, » quod postea repetitur.

quod paulo post dicit : « Scimus autem quoniam A
lex spiritalis est. » Legem vero spiritalem esse non
solus Paulus sciebat (50), sed et hi qui ab ipso im-
buebantur : qui tamen spiritales erant, de quibus
dicit : « Spiritalis autem examinat omnia ⁴⁷. » Nam
de Galatis non possum pronuntiare quod sciant legem
spiritalis esse, de quibus dicit : « O insensati
Galatæ (51) ⁴⁸ ! » Nisi forte tunc scierint cum spi-
ritu cœperant : sed non permanserunt in hac scientia,
quia carne consummati sunt. Apostolorum vero
doctrina (52), et eorum qui ab ipsis instituebantur
ad docendum, talis erat, quæ doceret homines ser-
vire legi « non in vetustate litteræ, » sed « in novi-
tate spiritus ⁴⁹. » Quod non solum apostolos, sed
et prophetas, et si qui erant tunc sapientes in po-
pulo Dei, sensisse arbitror, quia lex spiritalis est,
licet multitudinis causa etiam carnalem viderentur
observantiam custodire. Nec mirum, cum et ipse
Paulus dicat : Quia « factus sum Judæis tanquam
Judæus, ut Judæos lucrifacerem ⁵⁰. » Ita ergo multi
in populo priore proficiebant in scientia spiritali, et
videbant gloriam Verbi Dei, sicut Isaias vidisse
scribitur gloriam Filii Dei, ut testatur Joannes cum
dicit : « Hæc autem dixit Isaias, quando vidit gloriam
ejus ⁵¹. » Scientibus ergo legem loquitur Paulus, id
est scientibus quæ sit (53) in lege vetustas litteræ,
et novitas spiritus; quod qui bene scit, novit sine
dubio quia ita lex dominatur homini quandiu vivit,
sicut vir mulieri; et sicut morte viri liberatur mulier
a lege **578** conjugii, et sociandi se viro alii
accipit libertatem, ita et anima cujus vir lex est,
cum vetustatem litteræ in lege deprehenderit, quia
quod veterascit prope exterminium est, veluti mor-
tua sibi lege secundum litteram accipit nubendi alii
viro, qui est spiritus legis : « Spiritus autem Domi-
nus est ⁵². » Quod autem dixit, « Lex dominatur
homini quanto tempore vivit, » non ad hominem,
sed ad legem refertur. Hoc enim et in consequenti-
bus indicat, ubi dicit : « Vivente viro alligata est
legi; » et ipsius exempli quod assumptum est plenius
idem ordo declarat : legem enim loco viri po-
suit, et de ipsa dicit : « Si autem mortuus fuerit vir,

A soluta est a lege viri. » Quæ tamen si de aposto-
lis (54), vel de his qui ex circumcisione crederentur
dicta intelligantur, nil commovebitur quæstionis :
clarum namque est quod hi legem velut virum ha-
buerunt, sub cujus potestate vivebant. Sed ubi venit
plenitudo temporum ⁵³, lex infirmari cœpit in car-
ne, et infirmitatem mors consecuta est, et si qui (55)
sub potestate hujus viri vixerant tanquam mulier,
mortua littera spiritui nubunt Christo credentes.
Hi vero qui ex gentibus Domino crediderunt, non
videbuntur (56) sub hujus viri, id est sub legis
potestate vixisse, nec habuisse virum legis sermo-
nem. Testimonium autem hujus rei, id est quod hi
qui ex circumcisione sunt sub viro fuerint, hi autem
qui ex gentibus sine viro, Isaias declarat di-
cens (57) : « Lætare sterilis quæ non parit, erumpe
et clama quæ non parturis; quoniam multi filii de-
sertæ, magis quam ejus quæ habet virum ⁵⁴. » Mul-
tos filios dicit desertæ magis quam ejus quæ habet
virum, quod multo plures ex gentibus quam ex cir-
cumcisione crediderint; et ostendit eam quæ habet
virum, Synagogam esse (58) quæ habet legem; de-
sertam vero, et vagam, ac sine ulla potestate legis
viventem, gentium multitudinem, quæ et sterilis
erat, nullus legitimi verbi proferens germen. Po-
nitur ergo in his ab Apostolo homo qui sub lege
vivit, tanquam mulier quæ sub viro est. Virum au-
tem ponit sermonem legis, quem tamen virum mor-
tuum dicit (59), qui est secundum litteram sermo
legis. Sed is quomodo sit mortuus, pervidendum
est. Potest quidem etiam in hoc videri (60) mor-
tuus, cum spiritalis intelligentia excludit et velut
interimit corporalem, et ostendit refugiendam esse
occidentem litteram, et sequendum vivificantem
spiritum. Sed et hoc modo mortuus esse hic vir
evidentius approbabitur. Etenim donec lex umbram
gerebat futurorum honorum ⁵⁵, et in Jerusalem ter-
rena (61) cœlestis culturæ typus et imago gerebat-
tur, et altare manebat, et sacerdotium, sermo legis,
littera videlicet, vivere (62) videbatur. Nondum
enim introierat in sancta non manufacta Christus ⁵⁶,
nec accesserat ad velamen interioris, quod ad He-

⁴⁷ I Cor. II, 15. ⁴⁸ Galat. I, 3. ⁴⁹ Rom. VII, 6. ⁵⁰ I Cor. IX, 20. ⁵¹ Joan. XII, 41. ⁵² II Cor. III, 17.
⁵³ Galat. IV, 4. ⁵⁴ Isai. LIV, 1; Galat. IV, 27. ⁵⁵ Hebr. X, 1. ⁵⁶ Hebr. IX, 24.

(50) Alias, « Legem vero spiritalem non solum D
Paulus sciebat. »

(51) Ms. unus Regius num. 1641 sic habet, « qui
tamen spiritales erant. Nam id quidam carnales ne-
sciebant, de quibus dicit : O insensati Galatæ ! »
Cæteri vero mss. et editi ut in nostro textu.

(52) Ms. unus, « Apostolorum enim doctrina. »
Deinde editi plerique, « instruebantur ad docendum,
talis erat, quæ docet, » etc.

(53) Sic mss. plerique. Editi vero et ms. unus :
« Hoc autem dicit Isaias quod (al., « quoniam ») vidit, »
etc. Deinde mss. quidam cum editis, « Scientibus
enim (al., « ergo ») legem loquor, inquit Paulus, id est
scientibus quia sit, » etc.

(54) Ms. unus, « si de populis. » Al., « si de apo-
stolorum, » etc., male.

(55) Ms. unus, « et sic qui, » etc. Deinde editi,
« mulier, spiritui nubunt. » Mss. quidam, « mulier.

D maritaliter spiritui nubent. » Sed rectius mss. no-
stri et Rabanus, « mulier, mortua littera spiritui
nubunt. »

(56) Editi, « Hi vero qui ex gentibus credide-
runt, Domino crediderunt, et non videntur, » etc.

(57) Ms. unus, « Isaias dabit dicens. » Rabanus,
« Isaias clamabat dicens. »

(58) *Esse.* In editis omittitur.

(59) Sic ms. unus. Cæteri vero mss.; Rabanus et
editi, « mortalem dicit, » male.

(60) Editi, « providendum est. Potest quidem in
hoc videri, » omisso « etiam. »

(61) Editi, « et inhiabant in terrena; » Rabanus,
« et in Hierusalem terrena. » Mss. quidam alius, « et
inhiabant terrenis; » alius, et « inhiabant terrena. »
Sed potiores mss. ut in nostro textu.

(62) *Videlicet vivere.* Hæc verba desiderantur in
editis.

bræz scribens Apostolus ⁷⁷ carnem Christi esse interpretatur. Ubi vero « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ⁷⁸, » a præsentia ejus Jerusalem terrena cum templo (63) et altari, atque omnibus quæ ibi gerebantur, eversa est. Tunc mortuus est vir ejus, id est secundum litteram lex. An non jure dicitur in hac parte mortuus sermo legis, cui nulla sacrificia, nullum sacerdotium, nulla Levitici ordinis ministeria deferuntur? Homicidam punire non potest, nec adulteram (64) lapidare: hæc enim sibi vindicat Romanorum potestas: et dubitas adhuc si mortua sit secundum litteram lex? Ter in anno apparere Domino omnis masculus non ascendit (65): ovis in festivitate Paschæ in civitate quam elegisse putatur Dominus Deus nulla jugulatur; manipuli primitiarum non offeruntur, nulla celebratur oblatio; nulla lepra, nulla purgatur immunditia (66). Et dabitari potest in his omnibus mortuam esse litteram legis? Cum ergo clauerit per hæc omnia mortuum esse virum priorem, nulla prævaricatio est Christo tanquam viro alteri sociari, sicut mulieri crimen non est si viro priore defuncto suscipiat secunda connubia. Et propterea dicit: « Igitur vivente viro cognominabitur adultera, si fuerit cum alio viro, » ut ostendat quia et anima hominis, si jam venit ad Christum, et Christo velut secundo viro sociata est, nullo genere vivere ei debet vetustas litteræ, quæ est quasi prior vir, ne forte si **579** illum habeat in se viventem, efficiatur adultera, quæ ita secundo sociata est, ut ei adhuc viveret prior (67). Hoc est quod per aliam figuram et in superioribus dixit, quia mori prius oportet, et ita conspeliari Christo. Denique etiam hoc addit in posterioribus: « Itaque, fratres mei, et vos mortui estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo ⁷⁹ (68). » Vides quomodo, licet figurarum diversitas videatur, ad unum tamen sensum cuncta revocantur. Nam et quod legem nobis mortuam dicit, hoc idem vult intelligi, quod et nos mortui sumus legi per

⁷⁷ Hebr. x, 20. ⁷⁸ Joan. i, 14. ⁷⁹ Rom. vii, 4.

(63) Sic ms. unus et Rabanus. Editi vero et mss. quidam, « a præsentia ejus lex cum templo, » etc. Alter ms. codex, « ac præsentia ejus Jerusalem terrena cum templo, » etc.

(64) Editi, « nec adulterum. »

(65) Editi, « litteræ lex. » Deinde ms. unus, « Ter in anno apparere Domino jubetur omnis masculus; non ascendit. »

(66) Sic ms. unus Regius num. 1639. Rabanus vero, « manipuli primitiarum offeruntur nulli . . . nulla expiatur immunditia, » etc. Cæteri mss. et editi, « manipuli primitiarum (al., « de manipulis primitiarum ») nulla celebratur oblatio: nulla lepra, nulla pecoris (al., « peccatoris ») immunditia, dabitari potest, » etc.

(67) Alias, « quia ita adhuc secundo sociata est, ut ei (al., « ut si ») adhuc viveret prior. »

(68) Editi: « Vides quomodo figurarum, » etc., misso « licet. »

(69) Sic mss. unus Regius num. 1641. Alter ms. num. 1639: « Nam equidem legem nobis mortuam dicit per corpus Christi, in quo corpore, » etc., omissis intermediis. Cæteri vero mss., Rabanus,

A corpus Christi, in quo corpore (69) « iniquitates nostras tulit, et peccata nostra portavit ⁸⁰, » et in quo exiit « principatus et potestates, triumphans eas in semetipso ⁸¹. » Festinandum est ergo ad istas secundas nuptias, quæ beatiores sunt multo quam primæ. Et vide si forte jam tunc lex tale nescio quid adumbrabat in eo cum jubebat (70) ut mulier, mortuo priore viro, de quo semen non susceperat (talis enim fuerat qui fructum non posset afferre) juberetur fratri ejus nubere ⁸². Frater enim videtur legis litteræ secundum spiritum lex, ut de ipso magis mulier afferat fructum. Sed hæc plenius in locis suis requiruntur. Nunc autem, ut diximus, prius moriendum est legi litteræ, ut sic conjungi possimus Christo, qui ex mortuis resurrexit. Potest B autem fieri ut hoc non solum de lege Moysi quæ est secundum litteram sentiat, sed de omni homine (71): quoniam certum est quod quibuscunque institutis, quibuscunque moribus agatur, quasi sub lege hac qua vitur vivere credendus est: cui utique vel ipse mori debet, vel ipsa illi (72), ne forte sub alio viro posita anima ad Christum veniens, non tam nuptias ejus adire, quam adultera effici videatur, quippe si prioris (73) adhuc viri legibus vivit. Quod tamen Apostolus alia rursus figura ad eundem sensum (74) explanationis adducit. Subjungit enim: « Cum enim essemus in carne, vitia peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris ut fructificarent morti. C Nunc autem soluti sumus a lege mortui, in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ. » Apparet et in his, ut in superioribus per exemplum cujusdam similitudinis diximus (75), Paulum ex alio in aliud conclave incertis et occultis gressibus digredi. Cum enim in superioribus de lege litteræ disputasset, quod utique ad eos videretur tantum qui ex circumcisione crediderant, pertinere: nunc latenti quadam conversione carnis et vitiorum discutit legem,

⁸⁰ Isai. lxxv, 4, 11. ⁸¹ Coloss. ii, 15. ⁸² Deut. xxv, 5.

nus, et editi: « Nam et quod legem nobis mortuam dicit, hoc idem libet (al., « videtur ») intelligi, quod et si (al., « et sic ») mortui sumus (al., « mortificati sumus ») legi per corpus Christi, » etc. Deinde, « principatum et potestatem, triumphans eos in semetipso. »

(70) Sic potiores mss. nostri, et Rabanus, nisi quod alius pro « jubebat, » habet « jubeat; » alius pro « juberetur, » habet « jubeatur, » et alius pro « qui fructum, » habet « quæ fructum. » Editi vero, « in eo cum juberet (al., « jubeat ») ut mulier, mortuo priore viro de quo semen non susceperat, fratri ejus nubere. » Mss. quidam, « in eo cum conjux, mortuo priore viro, de quo semen non susceperat, jubebatur fratri ejus nubere. »

(71) Sic recte ms. unus, et editi; Rabanus vero et mss. plerique, « sed omnis homo. »

(72) Editi plerique, « vel ipsa mori debet, vel ipse illi. »

(73) Merlinus et Genebrardus: « quippe quæ sub prioris, » etc.

(74) Editi plerique, « eum sensum. »

(75) Vide supra lib. v, num. 1.

ob id sine dubio ut etiam ad cæteros homines, non eos solos qui ex circumcissione sunt, tractatus iste pertinere videatur. Ait ergo: «Cum enim essemus in carne.» Et quidem, quantum ad rem spectat, in carne utique positus ista dicebat: sed «cum in carne essemus,» hoc est cum secundum carnem viveremus, «vitia peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris.» Quænam lex ista est per quam vitia peccati operantur (76)? Nunquid lex Moysi etiam si secundum litteram observetur, illa generat peccatorum? Sed in aperto est quod illam legem dicat in membris, quæ resistit (77) legi mentis, de qua et ante tractavimus, quomodo «lex subintroivit ut abundaret peccatum»⁶⁹. Ipsa ergo lex est quæ facit in his qui secundum carnem vivunt, vitia peccatorum abundare ut fructificent morti (78). Ad hoc namque est illa lex in membris nostris, ut resistens adversum legem mentis captivos nos ducat peccato, et hos fructus offerat morti. «Nunc autem soluti sumus a lege mortui, in qua detinebamur.» Ab hac ergo lege, in qua detinebamur, nunc soluti sumus. «Nunc.» Quando? Sine dubio quando cum Christo mortui sumus, et consepulti ei (79) per baptismum, et crucifixi cum ipso: et ideo dicit: «Soluti sumus a lege mortui (80).» Nisi enim quis mortuus fuerit cum Christo, ab ista lege non solvitur. Scio et in aliis exemplaribus scriptum: «A lege mortis, in qua detinebamur;» sed hoc, id est «mortui,» et verius est et rectius. Quod vero addit in conclusione: «Ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ,» quod sine dubio **580** de lege litteræ dictum videtur, hoc modo consequente (81) intelligi poterit. In carne quidem positi, et secundum carnem viventes, propter peccatorum vitia, quæ lex illa, quæ erat in membris nostris, alebat ut fructificarent morti, non poteramus servire novitati spiritus dum illa lex membrorum vivebat in nobis, imo, dum nos secundum illam vivebamus. Ubi vero Christus pro nobis mortuus est, et nos cum ipso mortui sumus peccato, liberati sumus (82) per ipsum a lege peccati in qua detinebamur, et possumus jam servire legi Dei; servire autem

⁶⁹ Rom. v, 20. ⁷⁰ II Cor. iii, 15-17. ⁷¹ Rom. vii,

(76) Alias: «operabantur?»

(77) Ms. unus, et editi: «legem dicat membrorum, quæ,» etc. Rabanus: «legem dicat in membris operari, quæ resistat,» etc.

(78) Editi: «vixerint;» et postea: «afferat morti.»

(79) Sic rectius ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus, et editi, «a lege, in qua mortui (al., «a lege mortis,») in qua detinebamur. Ab hac ergo lege nunc soluti sumus, quando sine dubio cum Christo mortui sumus et consepulti cum eo,» etc.

(80) Editi: «a lege mortis,» male.

(81) Editi, «consequenter,» deinde ms. unus, «quod in carne quidem positi,» etc., et postea editi, «ut fructificaret morti, non poteramus servire novitati Spiritus Domini: illa lex membrorum vivebat in nobis; in modum quo nos,» etc.

(82) Editi, «liberi sumus.» Deinde ms. unus et

in novitate spiritus, non in vetustate litteræ. Non enim idcirco nos Christus abstraxit a lege peccati, ut vetustati litteræ serviamus, id est ut circumcissionem recipiamus, et Sabbata vel cætera quæ vetustas legis litteræ continet: sed ut legem Dei in spiritus novitate servemus, id est ex omnibus quæ in ea scripta sunt spiritalem sensum Spiritu donante capiamus, sicut et idem Apostolus in aliis dicit, quia «velamen est positum in facie Moysi: cum autem conversus fuerit quis ad Dominum auferetur velamen. Dominus enim spiritus est. Ubi autem spiritus Domini, ibi libertas»⁷⁰. Novitatem sane spiritus scio quosdam male (83) intelligentes illuc traxisse, ut dicerent novum esse Spiritum, tanquam qui ante non fuerit, nec veteribus innotuerit: et nesciunt se in hoc gravissime blasphemare. Ipse enim Spiritus est in lege, ipse in Evangelio, ipse semper cum Patre et Filio est, et semper est, et erat, et erit, sicut Pater et Filius. Non ergo ipse novus est, sed credentes innovat, cum eos a veteribus malis ad novam vitam et novam religionem (84) Christi observantiam adducit, et spirituales ex carnalibus facit.

8. «Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem vivebam sine lege aliquando. Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit. Ego autem mortuus sum: et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. Peccatum enim occasione accepta per mandatum seduxit me, et per illud occidit. Itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum. Quod ergo bonum est, mihi mors est (85)? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum peccator ipsum peccatum per mandatum»⁷¹. In his locis positis crebro nos necesse est de legum diversitatibus commovere (86). Hoc enim vult **581** Paulus qui sub uno legis nomine sensum de una ad 7 seqq.

D Rabanus, «possumus.» Alter ms. «ut possumus.» (83) Male. Deest in libris antea editis. Postea vero pro «ut dicerent,» editi habent, «ubi dicerent.»

(84) Ms. unus, «Christianæ religionis.»

(85) Editi, «mihi factum est mors?» Ms. unus, «mihi malum est?» Sed cæteri mss. ut in nostro textu.

(86) In his locis positis crebro nos necesse est de legum diversitatibus commovere, etc. Huc referendum videtur fragmentum Græcum quod e parte nona in hac Epistolam ad Romanos desumptum exhibet caput nonum *Philocaliæ*, unde iterum discere licet quam infida sit Rufini interpretatio: «Τί οὖν; Ὁ νόμος ἀμαρτία; Ὁὐχ ὡς περ ὄνομα ἐν ἐστὶ νόμος. οὕτω καὶ εἰς ὁ περὶ νόμου πανταχοῦ τῆς Γραφῆς λόγος. Διὸ καθ' ἕκαστον χρῆ τὸν τρόπον αὐτῆς ἐπιμελῶς ἐπιστήσαντα θεωρῆσαι, ὅν μὲν τί σημαίνεται ἐκ τῆς νόμου φωνῆς, ὅν δὲ τί χρῆ τὸ τοιοῦτον ἐνοεῖν. Ἄλλῃ

aliteram tacitis iudiciis transfert, illo ut arbitror (87) A ea quæ inspirati divinitus (88) proloquuntur, im-

politis hominibus et minus adhuc vel fidei vel studii

καὶ περὶ ἄλλων πλειόνων, ὁμώνυμοι γὰρ καὶ ἐπὶ ἄλλων εἰσὶ κατὰ τὴν γραφὴν φωναί. Αἱ τινες συγχέουσι τοὺς νομίζοντας, ὅτι ὡς ὄνομα ἐν ἔστιν, οὕτως καὶ τὸ σημαίνονμενον ἐν, ὅπου ἂν τοῦτο ὀνομασθῆ. Ὅτι δὲ ἡ, νόμος, φωνὴ οὐκ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πλειόνων εἴτακται, τὰ πολλὰ παραλιπόντες καὶ δεδόμενα κατασχευῆς, ἔχοντα ἀνθυποφορὰν λύσεως δεομένην, ἐκθησόμεθα τὰ πάνθ' ὀντινὸν δυσωπήσας δυνάμενα, ὡς τῆς, νόμος, φωνῆς κειμένης ἐπὶ πλειόνων, ὅσον ἔπᾶν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας λέγεται: «Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσὶ: γέγραπται γὰρ ἔπι-κατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιήσαντος αὐτά. » Σαφές ὅτι νόμος ὁ κατὰ τὸ γράμμα δηλοῦται Μωυσέως τὸ προστακτικὸν μὲν ὦν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὦν οὐ ποιητέον τοῖς αὐτῷ ὑποκειμένοις. Τὸ δ' αὐτὸ δηλοῦται ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ καὶ ἐν τῷ: «Ὁ νόμος γὰρ τῶν παραβάσεων χάριν ἐτέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπιγγέλται, διαταγαῖς δ' ἀγγέλωιν ἐν χειρὶ Μωϋσέου: » καὶ ἐν τῷ: «Ὅστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιο-φωμέν. Ἐλευθέρωσθε δὲ τῆς πίστεως οὐκέτι ὑπὸ παιδα-γωνῶν ἔσμεν, πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πί-στεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Σημαίνεται καὶ ἡ παρὰ Μωυσεὶ ἀναγεγραμμένη ἱστορία ἀπὸ τῆς, νόμος, φωνῆς, ὡς ἀπὸ τῆς αὐτῆς Ἐπιστολῆς ἐστὶ λαβεῖν ἐκ τοῦ: «Λέγετέ μοι, οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔθηκεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας: ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γέγεν-νηται: ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. » Οὕτω καὶ τοῦς Ψαλμοὺς ὀνομαζόμενος νόμον, ὡς δη-λῶν ἐκ τοῦ: «Ἰνα πληρωθῆ ὁ λόγος ὃ ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν γεγραμμένος, ὅτι ἐμίστησάν με δωρεάν. » Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Ἰσαΐου προφητεία νόμος παρὰ τῷ Ἀπο-στόλῳ λέγεται φάσκοντι: «Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται: Ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χεῖλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονται μου, λέγει Κύριος. » Εὐρον γὰρ τὰ ἰσοδυναμοῦντα τῇ λέξει αὐτῇ ἐν τῇ τοῦ Ἀκύλου ἐρμηνείᾳ κείμενα. Λέγεται νόμος καὶ ἡ μυστικώτερα καὶ θειοτέρα τοῦ νόμου ἐκ-βολή: ὡς ἐν τῷ: «Οἶδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευμα-τικὸς ἐστὶ. » Παρὰ δὲ ταῦτα πάντα λέγεται νόμος, ὁ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐνεσπαρμένος τῇ ψυχῇ, καὶ ὡς ὀνομάζει ἡ Γραφή, ἐγγεγραμμένος τῇ καρδίᾳ λό-γος, προστακτικὸς μὲν ὦν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ, ὦν οὐ ποιητέον· καὶ τοῦτο δὲ δηλοῦται ἐν τῷ: «Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοὺς εἰσι νόμος, ὅτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γρα-πτῶν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμυρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως. » Ὁ γὰρ γραπτὸς ἐν ταῖς καρδίαις νόμος, καὶ ἐν ἔθνικοις φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιοῦσιν, οὐκ ἄλλος ἐστὶ τοῦ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας φύσει ἐγγεγραμμένου τῷ ἡγεμονικῷ ἡμῶν, καὶ τρανωτέρου μετὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ λόγου δεσμέραι γενο-μένου. Τοῦτο τὸ σημαίνονμενον ἦν τοῦ νόμου καὶ ἐν τῷ: «Ἀμαρτία οὐκ ἔλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.» καὶ ἐν τῷ: «Τὴν ἀμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νό-μου.» Πρὸ γὰρ τοῦ κατὰ Μωυσέα νόμου ἐλλελόγηται ἀμαρτία καὶ τῷ Κάιν, καὶ τοῖς τὸν κατακλυσμὸν πα-θούσιν, ἔτι δὲ καὶ Σοδομίταις, καὶ ἄλλοις μυριοῖς· πολλοὶ τε ἔγνωσαν τὴν ἀμαρτίαν καὶ πρὸ τοῦ Μωυ-σέως νόμου. Καὶ μὴ θαυμάσιος εἰ δύο σημαίνονενα τοῦ ἐνὸς ὀνόματος τοῦ νόμου ἐν τῷ αὐτῷ παρελιηται τῷ πῶ. Εὐρίσσομεν γὰρ ταύτην τὴν συνήθειαν καὶ ἐν ἄλλαις Γραφαῖς· ὅσον: «Οὐχ ὤμεῖς λέγετε ὅτι πετρά-μηγὸς ἐστὶ, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἐπάρατε τοὺς ἐπιβαλοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασιε τὰς χώρας, ὅτι λευ-καὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. » Δις γὰρ ὁ θερισμὸς ὀνομασθεὶς κατὰ μὲν τὸ πρότερον ἐπὶ τὸν σωματικὸν ἀναφέρεται· κατὰ δὲ τὸν δευτέρον, ἐπὶ τὸν πνευμα-τικόν. Τὸ δὲ ὅμοιον εὐρήσεις καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπὸ γενετῆς

τυφλοῦ θεραπευθέντος, ᾧ ἐπιφέρει: σωματικῶς γενο-μένην τυφλῷ τό: «Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τυ-τον ἤλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέ-ποντες τυφλοὶ γένωνται.» Οὕτω καὶ: «Νῦν χωρὶς μὲν νόμου τοῦ τῆς φύσεως, δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη δὲ ὑπὸ νόμου τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν.» Εἰποῖμι δ' ἂν πρὸς τοὺς ἔτι ὀκνοῦντας παραδέξασθαι τὸ διττὸν σημαίνονμενον τοῦ νόμου, ὅτι εἴπερ ὁ αὐτὸς νόμος παρελιηται ἐν τε τῷ: «Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται.» καὶ ἐν τῷ: «Μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προ-φητῶν,» εἰ μὲν χωρὶς νόμου πεφανέρωται, οὐχ ὑπὸ νόμου μαρτυρεῖται· εἰ δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου μαρτυρεῖται, οὐ χωρὶς νόμου πεφανέρωται. Τῇ ταῖ-νων δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ φανερούμενη ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρεῖ μὲν οὐδαμῶς ὁ τῆς φύσεως νόμος· μικρότερος γὰρ ἐστὶν αὐτῆς· ὁ δὲ Μωυσέως νόμος, οὐ τὸ γράμμα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, καὶ οἱ ἀνάλογον τῷ πνεύματι τοῦ νόμου προφηταί. Καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς πνευ-ματικοὶ λόγοι διὰ χρῆ ἐπιμελῶς τὸν ἀναγινώσκοντα τὴν θείαν γραφὴν, τηρεῖν ὅτι οὐ πάντως ταῖς αὐταῖς λέξεσιν ἐπὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων χρωταῖαι ἀ γρα-φαί· τοῦτο δὲ ποιοῦσιν, ὅτε μὲν παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν; ὅτε δὲ παρὰ τὴν τροπολογίαν, καὶ ἐσθ' ὅτε παρὰ τὴν σύμφρασιν ἀπαιτοῦσαν ἄλλως τῇ λέξει χρῆσασθαι ἐν τοῖσδε ἑτισιν, ἧ ὡς κείται ἐν ἑτέροις. Καὶ τοῦτο ἐάν ἐπιμελῶς φυλαττώμεθα, πολλῶν σφαλμάτων ἀπαλ-λαττώμεθα καὶ παρεκδοχῶν. Χρῆ οὖν εἰδέναι ὅτι τὸ, «Ἐώρακεν,» οὐκ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κείται ἀεὶ. Ἀλλ' ὅτε μὲν ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ὄραν, ὅτε δὲ ἀντὶ τοῦ νοεῖν. Καθόλου γὰρ τοῦτο ἰστέον, ὅτι προκειμένου κρῦψαι, καὶ μὴ φανερώς ἐκθέσθαι τὰ νοήματα τῆς ἀληθείας, τῶ ἐν τοῖς προφήταις πνεύματι, καὶ ἐν τοῖς ἀποστό-λοις Χριστοῦ λόγῳ, πολλαχοῦ καὶ ὑπὸ τῆς φράσεως συγγεῖται, καὶ οὐχ ὡς ὑπὸ μίαν λέγεται ἀκολουθίαν, ἵνα μὴ καὶ ἀνάξιτοι εἰς κρίμα τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς εὐ-ρωσι τὰ συμπερόντως αὐτοῖς ἀποκεκρυμμένα· καὶ τοῦτο πολλαχοῦ αἰτίον ἐστὶ τοῦ δοκεῖν μὴ ἔχειν σύν-ταξιν, μηδὲ ἀκολουθίαν τὴν ὅλην γραφὴν, καὶ μάλι-στα, ὡς προείπομεν, τὴν προφητικὴν καὶ τὴν ἀποστο-λικὴν. Καὶ μάλιστα τῆς ἀποστολικῆς τὴν πρὸς Ῥω-μαίους Ἐπιστολὴν, ἐν ἧ τὰ περὶ νόμου διαφόρους ὀνο-μάζεται, καὶ ἐπὶ διαφορῶν πραγμάτων κείμενα· ὡστε δοκεῖν ὅτι οὐκ ἔχεται ὁ Παῦλος ἐν τῇ γραφῇ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ προκειμένου αὐτῷ σκοποῦ. (Quid igitur? Lex peccatum est? (Rom. vii, 7.) Non quom-odo lex unum nomen est, sic unum est ubique de lege Scripturæ sermo. Quare in singulis locis opus est eam accurate persequi ac contemplari, et nunc eandem significatur legis nomine, nunc vero quid illud sit perpendere. Sed et in aliis compluribus vocibus, id tenendum est. Sunt enim in Scriptura aliis signi-ficandis rebus eandem sortitæ appellationem voces, quæ confundunt eos qui existimant, quemadmodum una vox est, ita unum esse significatum, ubicunque nomen id locum habuerit. Quod autem legis vox non eadem significando, sed pluribus ponatur, multis prætermisissis, quæ ad impeditos sensus quos conti- nent solvendo, operam tam et studium efflagitent, exponemus ea quæ sedare quemlibet possunt, ut leg- is voce pluribus (significandis) posita: veluti cum in Epistola ad Galatas dicitur: Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledictione sunt; scri- ptum est enim: Exsecrabilis qui non adhæret omni- bus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea (Ga- lat. iii, 10). Planum est his verbis significari Moysis

(87) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, « de uno ad alterum tacitis iudiciis transfert, illo ut arbitra- mur, » etc.

(88) Ita mss. omnes. At editi, « quæ inspirata di- vinitus prolocutus, » etc.

deferentibus in propatulo ponerentur, et pedibus, ut ita dixerim, conculcanda traderentur: sed ut, secundum ea quæ supra per quamdam similitudinem diximus, mysterium sui regis ad paucos et occultius perveniret. Ait itaque: « Quid ergo dicemus? Lex peccatum est⁶⁶? » Putasti, inquit, me de lege Moysi dicere quia peccatum est? « Absit, absit. » Ad utrumque sufficiat quia neque de lege Moysi loquor, neque de ipsa dico quia peccatum est: sed, « Peccatum non cognovi nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces⁶⁷. » Intellige, inquit, de qua lege loquar, quæ (89) nisi esset, peccatum nemo cognosceret. Nunquid Moysi lex est per quam Adam cognovit peccatum suum, et abscondit se a conspectu Domini⁶⁸? Nunquid Moysi lex est per quam cognovit

⁶⁶ Rom. vii, 7. ⁶⁷ ibid. 7. ⁶⁸ Gen. iii, 8.

⁶⁹ II Cor. iii, 3.

Moysis legem, quæ imperat facienda iis qui ipsi subjacent. Hoc autem declaratur in eadem Epistola et his verbis: *Lex enim propter transgressiones posita est, donec venerit semen cui promissum est, ordinata per angelos in manu Mediatoris (Galat. iii, 19); et his: Adeo ut lex noster pædagogus fuerit in Christum, ut ex fide justificemur: at ubi venit fides, non jam sub pædagogo sumus. Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Jesu (ibid. 24 seq.)* Legis etiam nomine significatur historia apud Moysen descripta, quemadmodum ex ea ipsa Epistola discimus his verbis: *Dicite mihi, qui sub lege vultis esse, legi non auscultatis; scriptum est enim: Abraham duos filios habuit, unum ex ancilla, et unum ex libera; sed qui ex ancilla, secundum carnem natus est; qui autem ex libera, per promissionem (Galat. iv, 21 seq.)* Scio et Psalmus legem appellari, ut planum est ex iis: *Ut impleatur sermo qui in lege ipsorum scriptus est: Quia oderunt me gratis. (Joan. xv, 25).* Sed et Isaia vaticinium lex vocatur ab Apostolo dicente: *In lege scriptum est: Et in aliis linguis et labiis aliis loquar populo huic, et neque sic audient me, dicit Dominus (I Cor. xiv, 21).* Inveni enim in Aquilæ interpretatione, quæ huic dicto ex æquo responderent. Dicitur et lex, abstrusior et divinius legis intelligentia, sicuti in hoc loco: *Scimus enim legem esse spiritalem (Rom. vii, 14).* Ad hæc, lex dicitur, quæ secundum communem sensum, animæ insita est, et, ut loquitur Scriptura, inscripta cordi, imperans quæ faciendæ, et vetans quæ non faciendæ, quod et his verbis declaratur: *Cum enim gentes quæ legem non habent, naturæ, quæ legis sunt, faciant: hi qui legem non habent, sibi ipsi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium perhibente ipsorum conscientia (Rom. ii, 14, 15).* Quæ enim in cordibus scripta est lex, et in gentibus natura quæ lex jubet facientibus, non alia est ab ea, quæ secundum communem sensum natura inscripta est principi parti nostræ, et quæ quotidie cum rationis perfectione ac consummatione adultior fit et solidior. Hic erat legis significatus et in hoc loco: *Peccatum non imputatur cum non est lex (Rom. v, 13);* et in hoc: *Peccatum non cognovi nisi per legem (Rom. vii, 7);* ante legem enim Moysis imputatum est peccatum et Cain, et qui diluvio absorpti sunt, et Sodomitis, et aliis innumeris. Et multi ante legem Moysis peccatum cognoverunt. Nec mireris quod duæ legis significationes vocis hujus in eodem loco accipiuntur. Hunc enim morem et in aliis Scripturis inveniemus; quemadmodum: *Nonne dicitis quatuor*

A Cain peccatum suum et dixit: « Majus est peccatum meum, quam ut relinquar⁶⁹? » Aut per quam Pharaon cognovit peccatum suum, et dixit: « Dominus justus est, ego autem et populus meus impii⁷⁰? » Quod si hi omnes, alique innumeri ante Moysi legem cognoverunt peccatum suum, non 582 erit sine dubio Moysi lex de qua dicit Apostolus, quia « peccatum non cognovi nisi per legem⁷¹; » et de qua dicit (90): « Concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: Non concupisces; » sed est illa lex de qua frequenter diximus, quæ in hominum cordibus « scripta est, non atramento, sed Spiritu Dei vivi⁷², » et docet unumquemque quid agendum sit, quid cavendum. Ipsa est ergo per quam cognoscit homo peccatum suum. Aperte hic naturalem legem dicit tandiu ignorari a nobis, quandiu ætatis processu

⁶⁹ Gen. iv, 13.

⁷⁰ Exod. ix, 27.

⁷¹ Rom. vii, 7.

menses superesse et messis venit? Attollite oculos, et videte regiones, quia jam albæ sunt ad messem (Joan. iv, 35). Bis enim messis nominatur: prius quidem ad corpoream messem refertur; posterius vero ad messem spiritus. Simile autem invenies in cæco ab ipso natu curato, cui hæc loquitur corpore cæcutienti: *Ego ad judicium in hunc mundum veni, ut qui non vident, videant, et qui vident, cæci fiant (Joan. ix, 39).* Sic et: *Nunc sine lege naturæ justitia Dei apparuit, testimonio legis Moysis et prophetarum prænuntiata (Rom. iii, 21);* dixerim vero iis qui dubitant duplicem legis significatum recipere, si lex eadem accipitur et in hoc loco: *Nunc sine lege justitia Dei illustrata, et in illo: A lege et prophetis prænuntiata.* Si absque lege apparuit, non a legis testimonio prænuntiatur: si vero legis testimonio comprobatur, non sine lege declarata est. Justitiam itaque Dei, quæ a Jesu Christo declarata est, nequaquam suo testimonio comprobatur naturæ lex: minor enim est ipsa. Lex autem Moysis, non littera, sed spiritus, et spiritui legis respondentes prophetæ: et qui in ipsis sunt sermones spirituales. Quare diligenter observare oportet eum qui divinas Scripturas pervolutat, non eas semper iisdem vocibus, non iisdem rebus uti: quod interdum faciunt per cognominationem, quandoque per figuratam rationem, aliquando propter elocutionis contextum, qui exigit ut aliter in aliquibus dictionibus usurpetur, quam ut in aliis posita est. Quod si attente observemus, multos lapsus evitabimus et sinistras interpretationes. Sciendum est itaque non eodem semper significato poni, vidit, sed aliquando in visu corporis, idem interdum esse quod intelligere. Id enim universe sciendum est, quod cum decretum sit Spiritui qui in prophetis loquitur, abscondere, neque palam exponere sensa veritatis; quemadmodum Christi verbo, in apostolis; sæpe et sub locutione permiscetur, neque quasi sub unam seriem orationis contextitur, ne videlicet indigni ad animæ suæ judicium inveniant quæ utiliter illis abscondita sunt. Quæ ut plurimum causa est, cur videantur Scripturæ non satis apta compositione et consecutione coherere, maxime vero, uti superius diximus, prophetica et apostolica, Epistola præsertim ad Romanos, in qua quæ de lege dicuntur, diversis modis dicuntur, et diversis rebus imponuntur, ut videatur Paulus in illa Epistola rem propositam non exsequi.

(89) Editi, « quod, » male.

(90) Editi, « dicebat. »

noverimus inter bonum et malum discernere, et a conscientia nostra (91) audierimus. Loquitur enim nobis intra conscientiam (92), et dicit: « Non concupisces. » Sed quoniam non semper, nec ex initio ut nascitur homo, lex ista invenitur in homine, sed aliquandiu, dum ætas nondum patitur, sine hac lege vivitur, sicut et ipse Paulus fatetur qui dicit: « Ego autem vivebam sine lege aliquando, » in illo tempore quo sine lege viximus, concupiscentiam nesciebamus. Non dixit, non habebam, sed ait, « nesciebam, » tanquam quæ esset quidem, ignoraretur tamen quod esset concupiscentia. Ubi autem venit ratio, et lex naturalis locum in nobis processu ætatis invenit, docere nos cœpit quæ essent bona, et prohibere a malis. Hæc ergo dum dicit (93), « non concupisces, » quod ante nesciebamus, ab ipsa didicimus malam esse concupiscentiam. « Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. » Lex illa de qua dicit, quia « concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces, » ipsa etiam mandatum appellatur. Ait ergo quia occasione (94) mandati hujus quo concupiscere prohibemur, peccatum vehementius (95) exarsit in nobis, et omnem operatum est in nobis concupiscentiam. In eo namque (96) in quo concupiscit caro adversus spiritum, id est, adversus legem quæ dicit, « non concupisces, » etiam adversatur ei, et certamen quodammodo gerit, ut non solum concupiscentiæ satisfaciatur (97), sed etiam adversarium vincat. Hæc est ergo occasio quam dicit venire ex mandato. Nescio quo etenim pacto ea quæ prohibentur ardentius desiderantur; et deo cum mandatum sanctum, et justum et bonum sit (quod enim prohibet malum, necessario bonum est), dum prohibendo concupiscentiam magis eam provocat et inflammat, per bonum mihi operatum est mortem. Indicat tamen Apostolus in his, quod origo peccati ex concupiscentia orta sit, dum prohibente (98) lege sive Moysi, quæ dicit: « Non concupisces »⁷³, sive etiam, ut supra exposuimus, naturali, eo contentiosius quod prohibetur expetitur. Sciendum sane est quod concupiscentia hic culpabilis ponitur. Est autem in multis et laudabilis, sicut supra ostendimus (99). « Sine lege enim peccatum mortuum est. Ego autem vivebam sine lege

aliquando. Sed ubi venit mandatum, peccatum revixit. Ego autem mortuus sum; et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem »⁷⁴⁻⁷⁵. De his pene omnibus jam in superioribus plene tractatum est; unde ne eadem sæpius revolvamus, breviter quæ dicta sunt in memoriam revocabimus. Sine lege autem peccatum mortuum esse in nobis, hoc est antequam per ætatem rationalis intra nos sensus vigeret, ostendimus, cum etiam exemplum (1) pueri percutientis patrem aut matrem, vel maledicentis adduximus. In quo secundum legem quidem prohibentem percuti vel maledici patrem aut matrem »⁷⁶, peccatum fieri videtur: sed istud peccatum mortuum esse dicitur, quia lex nondum adest in puero, quæ eum doceat hoc quod facit, fieri non licere. Sine hac autem lege et Paulum et omnes homines certum est aliquando vixisse, hoc est in ætate puerili. Omnes enim similiter per illud tempus nondum capaces hujus naturalis legis existunt. Nam utique non videretur de hoc Pauli vera esse professio. Quomodo enim sine lege Moysi probabitur Paulus aliquando vixisse, cum ipse se Hebræum ex Hebræis, et octava die circumcisum secundum legis præcepta, fateatur »⁷⁷? Sed hoc modo quo diximus, sine lege naturali vixit etiam ipse aliquando in pueritia. Quo in tempore non dixit non fuisse in homine peccatum, sed mortuum fuisse, et revixisse postmodum ubi lex naturalis adveniens prohibere concupiscentiam cœpit: quæ lex veluti mortuum suscitavit peccatum (2). Peccati namque natura hæc est, si fiat quod lex fieri vetat. Reviviscente ergo peccato, « ego, inquit, mortuus sum »⁷⁸. Ego. » Quis? Anima sine dubio quæ fecerat **583** quod fieri lex vetabat: « Anima » enim « quæ peccat, » ut propheta dicit (3), « ipsa morietur »⁷⁹. Inventum est ergo mandatum quod datum fuerat ad vitam, animæ scilicet, ut eam doceret opera vitæ, cessisse ei ad mortem, dum prohibita non tam refugit, quam ardentius expetit. Movet me tamen in his quomodo dixerit peccatum mortuum esse et revivisse (4). Videtur enim quia non possit dici mortuum nisi quod aliquando vixerit, et postmodum vita caruerit. Sed et hoc ipsum quod dicit, « revixit, » non nuper datam vitam, sed priorem redditam docet: ipse enim sermo, « revixit, » rur-

⁷³ Exod. xx, 16. ⁷⁴⁻⁷⁵ Rom. vii, 8-10. ⁷⁶ Exod. xxi, 15. ⁷⁷ Philip. iii, 5. ⁷⁸ Rom. vii, 10. ⁷⁹ Ezech. xviii, 4.

(91) Alias, « non novimus; » al., « non noverimus. » Deinde, « et non a conscientia nostra, » etc. Sed potiores mss. nostri et Rabanus omittunt « non. »

(92) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « Loquitur enim intra nos conscientia. »

(93) Editi, « Hoc ergo est dum dicit, » etc.

(94) Alias, « ipsa autem etiam, » etc. Mss. quidam et editi, « ipsam autem etiam mandatum appellat, cum ait, quia occasione, » etc. Manifeste redundat vox « autem. »

(95) Editi, « vehementer. »

(96) Editi, perperam, « Ideo namque. »

(97) Editi, « Certamen quoddam gerit, ut non solum concupiscentiæ non satisfaciatur, » etc. Salo-

dianus omittit « non » ante « satisfaciatur, » sicut et Rabanus et omnes mss. nostri.

(98) Editi male, « prohibetur. »

(99) Editi, « est autem et in multis laudabilis, sicut supra diximus. »

(1) Cum etiam exemplum, etc. Vide supra, lib. v, n. 1.

(2) Sic mss. et Rabanus, nisi quod habeat « quia lex, » pro: « quæ lex. » Editi vero, « prohibuit concupiscentiam, cœpitque lex veluti mortuum suscitare peccatum. »

(3) Ut propheta dicit. Hæc verba desiderantur in editis.

(4) Editi, « Movet me tamen quomodo dixerit in his peccatum mortuum revivisse. »

sum vixisse significat. Si ergo in anima dicitur revixisse peccatum, quomodo hi de hoc sermone Apostoli quo ait, « Ego autem vivebam sine lege aliquando, » dogma μετασωματώσεως introducunt, quod animas hominum prius in pecudibus, vel avibus, aut piscibus docet fuisse, et sic ad homines venisse: et propterea (5) dixisse Apostolum, « Ego autem vivebam sine lege aliquando, » quasi qui antequam in hoc corpus veniret humanum, vixerit in eo ordine (verbi gratia) aut avium, aut animalium, ubi lex nulla haberetur. Quomodo, inquam (6), ad hoc poterunt respondere, cum in anima non nuper exortum, sed quod erat mortuum dicat revixisse peccatum? Et certum est quod is qui reviviscit, vixit aliquando. Nunquam ergo anima in eo ordine fuisse videbitur, ubi peccatum sine lege nec fuisse potuit, nec vixisse. Hæc adversum illos dicta sint, qui Apostoli sermonem ad dogma impium trahunt. Nos autem mortem hanc peccati beneficio Dei datam dicimus tempore eo, quo sine lege vivebamus. Quod et si veniente mandato, quod « et sanctum, et justum, et bonum est, » reviviscit in nobis peccatum, et occidit nos (« peccatum enim accepta occasione per mandatum seduxit me, et per illud occidit ») non est accusatio mandati per hoc quod occasionem qua occidit me peccatum venisse dicit ex mandato, sed hæc est dicti hujus consequentia. Lex dicitur quæ docet quid fieri debeat, quid caveri; et necesse est ut illud quod caveri dicit, edoceat (7) quale sit, quo per hoc caveri facilius possit. Nemo enim potest vitare quod nescit. Si quis ergo edoctus per legem quale sit illud quod cavere debet, non tanti caveat, quam faciat illud; occasione quidem legis non faciendæ rei scientiam videbitur accepisse: sed lex non idcirco eum docuerat ut faceret quod non debebat, et moreretur; sed ut non faceret, et viveret. Sic ergo « peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me, et per illud occidit. » Aut certe quia dixit (8), « Peccatum per mandatum seduxit me, et per illud occidit, » potest hic « peccatum » vel ipsum auctorem dixisse peccati, de quo scriptum est: « Serpens seduxit me »: » vel etiam personam finxisse peccati, quæ visa sit hominem seduxisse occasione mandati, ut suavem faceret concupiscentiam, et anima dum suavitate concupiscentiæ delectatur, prævaricando mandatum quod dicebat, « non concupisces, » mo-

^{oo} Gen. III, 13.

(5) Sic mss. codices. Editi vero, « quomodo de hoc sermone Apostolus ait: Ego autem vivebam sine lege aliquando. Respondent Pythagorizantes hæretici qui docent animas hominum prius in pecudibus, vel avibus, aut piscibus fuisse, et sic ad homines fluxisse, propterea, » etc.

(6) Editi, « inquit, » male.

(7) Sic recte ms. unus Regius num. 1659. Alter vero Regius num. 1641, « et necesse illud quod caveri dicit, ut doceat, » etc. Editi et Rabanus, « et necesse est illud ut caveri dicat (Rabanus, « et quod caveri dicit ») et doceat, » etc.

(8) Alias, « Aut certe quia (al., « quod ») frequenter dixit. »

A reretur. Sed ne quis (9) hoc mandato legis ascriberet, quod occasione præcepti a peccato (10) seducta est anima et occisa, subjungit Apostolus, et dicit: « Itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum. » Bonum namque est mandatum, et lex sancta est. Bona enim præcipit, et bonorum observantiam mandat. « Quod ergo, » inquit, « bonum est, mihi mors est? Absit. » Objectionem refellit necessario consurgentem, et dicit: Non quod bonum legis et mandati mortem mihi intulerit; « sed peccatum, » inquit, « ut » quam iniquum sit « appareat, per bonum mihi intulit mortem (11). » Bonum namque est mandatum cum servatur: si vero non servetur, necessario malum erit illi qui perdidit bonum. Fit ergo B « ipsi peccatum supra modum peccator » ex occasione mandati. Diximus et superius quod quasi personam finxerit peccati, et de ipsa dicat supra modum peccatorem effectum ipsum peccatum, de cuius persona loquitur, ex occasione mandati. Minus enim peccati est (12), si id quod non prohibetur admittas. Si vero vetita et interdicta commiseris, supra modum, ut ita dicam, peccator es: quia non solum commisisti quod non debuisti, sed et præceptum prævaricatus es. Quod autem diximus « peccatum peccator, » maluimus vitium sermonis recipere, quam sensum Apostoli non integre exprimere: quia in Latino sermone angustavit nos nomen peccati, quod neutro genere declinatur: 584 in Græco vero femininum est; et ideo peccatorem eum nos appellavimus: nam ibi peccatrix appellari potest.

9. « Scimus enim quia lex spiritalis est: ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Quod enim operor, ignoro: non enim quod volo (13), hoc ago; sed quod odi, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio, consentio legi, quoniam bona est. Nunc autem jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Velle enim adjacet mihi: perficere autem bonum non invenio. Non enim quod volo facio bonum; sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem (14) quod nolo, ego facio, non jam ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Invenio igitur legem, volenti mihi D facere bonum, quoniam mihi malum adjacet. Condelector enim legi Dei secundum interiorem homi-

(9) Quis. Deest in editis. Alias, « Sed ne hoc mandato legis ascriberetur, » etc.

(10) A peccato. Desideratur in antea editis.

(11) Alias, « Non quod bonum legis et mandatum » (al. « Non quod bonum legis mandatum. » Al., « Quod non bonum legis et mandati ») intulerit; sed peccatum, inquit, ut eo quod iniquum sit, per bonum, » al., « ut quia iniquum sit, per bonum. » Al. « ut quam iniquum sit cognoscerem, per bonum, » mihi operatum est mortem. »

(12) Ms. unus, « Minus enim peccator es, » etc.

(13) Sic mss. plerique et Rabanus. Editi vero. « quod volo bonum; » deinde, « quod odi malum. »

(14) Editi, « Si enim, » male.

nem : video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei (15) per Jesum Christum Dominum nostrum⁸¹. a Si cui forte illa expositio, quam de legum diversitate tenebamus, violenter præsumpta videbatur, advertat nunc in hoc capitulo, quomodo (16) non solum legum, sed et personarum diversitas introducitur. Nam Paulus qui in aliis dixit⁸², « Nos enim in carne ambulantes non secundum carnem militamus (17), » in præsentī loco dicit se esse carnalem : et hic sub peccato dicit se esse venundatum, qui in aliis dixit (18) : « Pretio empti estis⁸³; » et iterum : « Christus nos redemit⁸⁴; » et rursus in aliis dicit : « Vivo autem, non jam ego, vivit vero in me Christus⁸⁵. » Et iterum qui ait, « Propter inhabitantem Spiritum ejus in » nobis⁸⁶, nunc dicit : « Quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. » Quod si non habitat in carne ejus bonum, quomodo dicit⁸⁷, quia corpus nostrum (19) templum est Dei, et templum Spiritus sancti? Sed et cætera in quibus (20) confitetur a lege quæ in membris suis est, et repugnat legi mentis suæ, captivum duci se in lege peccati⁸⁸, quomodo apostolicæ convenient (21) dignitati, et Paulo præcipue, in quo Christus et vivit et loquitur? Sed colligamus ex his quomodo moris est Scripturæ divinæ et personas latenter, et res, et causas de quibus dicere videtur, et nomina commutare, imo potius eisdem nominibus in aliis atque aliis rebus uti, ut in præsentī loco ait Apostolus : « Scimus enim quia lex spiritalis est. » Hoc adhuc (22) quod dixit : « Scimus quia lex spiritalis est⁸⁹, » apostolica auctoritate pronuntiat. Non enim scit legem spiritalem esse qui carnalis est, et sub peccato venundatus est; sed qui habet in se Spiritum Dei, ille scit quia lex (23) spiritalis est : quod de Moysi lege convenit dictum. Ipsa namque est quæ ei qui spiritaliter illam intelligit (24), lex spiritalis est, et Spiritus vivificans; qui vero carnaliter, lex fuerit et littera occidens esse memoratur (25).

A Quod vero dicit, « Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato, » hic jam tanquam doctor Ecclesiæ personam in semetipsum suscipit infirmorum; propter quod et alibi dixit : « Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrærer⁹⁰. » Et hic ergo infirmioribus quibusque, id est carnalibus, et qui sub peccato venundati sunt, efficitur Paulus carnalis et sub peccato venundatus, et loquitur ea quæ illis loqui moris est vel excusationis vel incusationis obtentu. Ait ergo de se (26) tanquam ex persona illorum loquens : « Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato : hoc est secundum carnem vivens, et in peccati potestatem libidinis et concupiscentiæ pretio redactus. « Quod enim operor ignoro. Non enim quod volo facio; sed quod B odi, hoc ago. » Quod ergo ait, quia « ignoro quod operor, » non tamen rem ipsam quam operatur quis ignorat, licet carnalis sit, sed causam rei quam agit dicitur ignorare (27). Quod vero dicit (28), « Non enim quod volo ago; sed quod odi, illud facio, » ostendit quod licet carnalis sit, et sub peccato venundatus qui hæc loquitur, tamen etiam resistere aliquantulum vitiis conetur, legis scilicet naturalis instinctu, sed vincatur a vitiis et opprimatur invitus (29) : ut sæpe accidit (verbi gratia) cum proponit quis patienter ferre instigantem se, et ad ultimum vincitur iracundia, et patitur hoc invitus : irascitur ergo etiam cum nolit irasci. Hoc idem etiam timoris vitio accidere solet, ut contra voluntatem quis metu et formidine terreatur; hoc et in elatione subiti vel inopinati honoris sæpe C 585 contingit, ut arrogantior fiat (29*) et tumidior quam vult. Vincitur ergo in his singulis qui nondum spiritalis est, etiam contra voluntatem : quia voluntas ista nondum ita fortis, et ita robusta est, ut definit apud se usque ad mortem pro veritate certandum; nec talis est quæ dicat, « Est, est; non, non⁹¹; » et ideo non potest operari quæ vult, sed quæ non vult. Tamen ex ea parte qua non vult malum, consentit legi Dei quia bona est, quæ prohibet malum; et in consonantiam quamdam ad legem Dei lex naturalis adducitur (30), ut eadem velint, atque

⁸¹ Rom. vii, 14. ⁸² II Cor. x, 3. ⁸³ I Cor. vii, 23. ⁸⁴ Galat. iii, 13. ⁸⁵ Galat. ii, 20. ⁸⁶ Rom. vii, 11. ⁸⁷ I Cor. vi, 19. ⁸⁸ Rom. vii, 23. ⁸⁹ Rom. vii, 14. ⁹⁰ I Cor. ix, 22. ⁹¹ Matth. v, 37.

(15) Editi, « et captivantem me in lege peccati, » D etc. Deinde, « Infelix ego homo quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei, » etc. Ms. unus, « nisi gratia Dei, » etc.

(16) Editi, « Si cui (Genebrardus, « sicut ») forte... præsumpta videatur, advertat nunc in Apostolo, quomodo, » etc.

(17) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. Rabanus, et editi, perperam, « Non enim secundum carnem vivimus, nec (al., « sed ») secundum carnem militamus. »

(18) Editi, « qui in alio dixit. » Ms. unus et Rabanus, « qui aliis dixerat. »

(19) Alias, « inhabitat in carne bonum . . . quia corpora nostra, » etc.

(20) Editi et mss. quidam perperam habent, « Sed et certe in quibus, » etc.

(21) Alias, « convenient. »

(22) Editi, « Illic adhuc. »

(23) Lex. Desideratur in editis et in plerisque mss.

(24) Sic ms. unus. Alias vero, « que his (al., « quæ in his ») qui spiritaliter intelligunt. » Rabanus, « quæ hic a quibus spiritaliter intelligitur. »

(25) Alias, « lex litteræ occidens esse memoratur. » Al., « lex litteræ et lex occidens esse memoratur. »

(26) De se. Hæc verba desunt in libris antea editis.

(27) Mss. fere omnes, Rabanus et editi habent, « tam; » sed ms. unus recte legit, « tamen. » Alter ms. habet, « non dicit tanquam semetipsum qui jam operatur quis ignoret, » etc.

(28) Editi, « Quod enim dicit. »

(29) Mss. plerique, Rabanus et editi, « in vitiis, » male.

(29*) Alias, « sit; » al., « quis fiat. » Sed omnes mss. et Rabanus omittunt « quis. »

(30) Editi, « Adducit. »

eadem nolint. Quod si secundum voluntatem legi Dei consentimus, malum ergo quod facinus, non jam nos id, sed peccatum quod in nobis est, operatur, id est lex et voluntas carnis, quæ captivos nos ducit in lege peccati quæ in membris est (31). Et hic quidem Paulus carnalis dicit, quia « jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. » Paulus vero spiritualis in aliis dicit, quia « abundantius quam omnes illi laboravi; non autem ego, sed gratia Dei mecum ». » Ut ergo iste labores suos non sibi, sed gratiæ Dei, quæ in ipso operabatur, ascribit, ita et ille carnalis opera non bona non sibi, sed peccato, quod in se habitat et operatur, adnumerat. Ideo ergo dicit: « Non jam ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Non enim habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. » Nondum enim in eo Christus inhabitat, neque corpus ejus templum Dei est (32). Veruntamen non usquequaque hic, cujus persona proponitur, alienus est a bonis, sed proposito quidem et voluntate cœpit bona requirere, nondum tamen potest bona rebus et operibus obtinere. Est enim talis quædam infirmitas in his qui initia conversionis accipiunt, ut cum velint quis (33) statim facere omne quod bonum est, non statim voluntatem sequatur effectus. Nam et (34) meditatus apud semetipsum decernit (verbi causa) ut non irascatur, et hoc in voluntate defuit: sed quoniam longo usu et consuetudine diutina vitium in eo iracundiæ dominatum est, obsistit etiam voluntati et proposito; ac solito sibi usa itinere (35) vis furoris erumpit. Similiter agit et libidinis vitium. Pari quoque consuetudinis morbo et mendacium subripit, formido deterret; et in his singulis iste qui jam initia conversionis accipit, competenter dicit, quia « velle adjacet mihi, proficere autem bonum non invenio. Non enim quod volo bonum, hoc ago; sed quod odi malum, illud facio. » Quod si judicium de bono habet voluntas, consuetudo autem carnalium vitiorum, quæ lex carnis vel lex membrorum appellata est, obsistit et subripit, ex eo quod boni voluntatem (36) gero, licet agam mala, tamen quia invitus ago, « consentio legi Dei quoniam bona est. » Odi enim mala, et cupio agere bona quæ lex jubet. Quod si contra voluntatem mala ago, victus consuetudine vitiorum usumque peccandi, « non jam ego, » hoc est, interior homo, « quod bonum volo, hoc facio; sed quod habitat in me peccatum. » Consuetudinem namque

³¹ I Cor. xv, 10.

(31) Quæ in membris. Hæc verba desiderantur in editis, qui postea habent, « Et hic, id est Paulus, » etc.

(32) Alias, « templum est Spiritus sancti. » Sed potiores mss. et Rabanus ut in textu.

(33) Alias, « initia conversationis accipiunt, ut cum velint quidem, » etc., male.

(34) Editi, « mediator apud semetipsum discernit; » ms. unus, « meditatur apud semetipsum decernit; » al., « decernitque. »

(35) Sic ms. unus Regius num. 1639 ac Rabanus. Editi vero, « et insolita sibi rursus itinera. » Al.,

peccandi peccatum nominavit. « Invenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quia mihi adjacet malum. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem. » Et in his, ut sæpe in superioribus (37) commonuimus, non videntur elocutiones integre explicari, sed conjunctionum vel abundantia, vel proprietatibus impediri. Tali ergo quodam ordine legere debemus, ut intellectus lucidior fiat: igitur, quia malum mihi adjacet, volens facere bonum invenio legem Dei, et condelector ei secundum interiorem hominem. Per quod ostendit, quia interior homo, hoc est voluntas et propositum quo initium accipit converti ad Dominum, legi Dei consentit, et delectatur in ea. Sed, ut superius diximus, non statim ut voluntatem quis habuerit converti ad bona, etiam usus boni operis subsequutus est. Cita enim res est voluntas, et sine impedimento convertitur; opus vero tardum est, quia et usum, et artem, et laborem requirit operandi. Quod ut evidentius fiat, utamur etiam similitudine exempli. Verbi gratia, vult quis sapiens fieri, nec tamen statim ut voluit, sapiens effectus est; sed voluntas quidem præcessit, nec sine voluntate aliquis fieri sapiens potest; sed tamen cum voluntas adfuerit, adhibendus est labor, studium, sollicitudo, vigiliæ, doctrina, institutio; et vix aliquando usu longo et meditatione continua sapiens efficitur. Iste ergo ab initio quidem statim voluntatem habuit ut esset sapiens, sed non statim adfuit ei opus sapientiæ. Sed et in eo **586** ipso cum eruditur ut sapiens fiat, quanta stulte et contra sapientiam gessit (38)! Qui tamen intelligere quidem potuit quam stulte gesserit: habebat enim (39) jam studium sapientiæ; non tamen ita jam sapiens erat, ut cavere posset ne quid insipienter admitteret. Iste ordo et de pudicitia habendus est, quod non statim quis ut voluerit pudicitiam profiteri, etiam opere implebit ut nullis concupiscentiæ stimulis agitur. Sic et de mansuetudine, et de patientia, et de singulis quibusque virtutibus sciendum est. In quibus omnibus dici convenit, quia « condelector legi Dei, » hoc est virtutibus, « secundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati, quæ est in membris meis. » Quod supra dixerat « velle enim bonum adjacet mihi, » hic voluntatem boni legem mentis nominavit; quæ lex mentis convenit cum lege Dei, et consentit ei. Sed rursus motus

« Ac solito sibi itinere. » Al., « ac solito sibi et assueti itinere. »

(36) Editi, « bona voluntate (ms. unus « bonam voluntatem ») gero. »

(37) Editi, « Et in his vero, ut superius, » etc. Deinde ms. unus, « vel impropriatibus. »

(38) Alias, « sed in eo ipso (al., « sed et in eo ipso ») eruditus ut sapiens fiat, quod ante stulte (al., « quanto stulte; » al., « quanta stulte ») et contra sapientiam gessit; quæ tamen intelligere potuit quod stulte gesserit. »

(39) *Enm.* Decet in editis.

corporis et (40) desideria carnis legem membrorum dicit, quæ captivam ducit animam, et peccati legibus subdit. Certum est namque quod desideria carnis animam trahant (41) ad peccatum, et eam legibus ejus subdant : et sicut lex mentis, quæ consentit cum lege Dei, si animam potuerit obtinere, adducit eam ad legem Dei, ita et lex quæ in membris est, et concupiscentia carnis, si seduxerit animam, peccati eam legibus subdet. Sed cum hæc Paulus, assumpta fragiliore persona, intra hominem haberi certamina (42) docuisset, et ostendisset quod etiam contra voluntatem per desideria carnis anima usu ipso peccandi in peccati jura raperetur, exclamatione utitur adhuc ex persona illius quem descripsit (43), et dicit : « Miser ego homo ! Quis me liberabit de corpore mortis hujus ? » Videt se miserum, intra quem tot leges sibi invicem repugnant, tot prælia commoventur : « Pugnat caro adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem » : lex quæ in membris est repugnat legi mentis, et captiva ducitur anima in lege peccati, et sub jugo ejus efficitur, etiam cum interior homo Dei lege delectetur : quomodo in his tot et talibus malis non miserum se dicat homo, et in corpore mortis habitare ? Merito namque corpus mortis appellatur, in quo habitat peccatum quod mortis est causa. Fit ergo (44) exclamatio hæc ex persona illius quem initia quidem conversionis accepisse describit Apostolus, in eo quod voluntas ei (45) adjacet boni, sed nondum in effectum venerit boni. Non enim invenit perficere bonum quia nondum in eo usus inoleverat exercitiumque virtutum. Respondetur vero ei ad hoc quod dixerat : « Quis me liberabit de corpore mortis hujus ? » jam non ex illius persona (46), sed ex apostolica auctoritate : « Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. » Unde apparet quod propterea hæc omnia descripsit Apostolus, et mala quæ intra nos agebantur (47) exposuit, ut ad ultimum ostenderet et doceret de quantis nos malis, et de quantis mortibus Christus eripuit. Quod autem moris sit in Scripturis divinis sanctos personas assumere peccatorum, et magistros suscipere in semetipsos infirmitates discipulorum, ex libro quidem Psalmorum plenissime perdoceatur cum dicitur : « Non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum, quia iniquitates superpositæ sunt capiti meo, et

A sicut onus grave gravatæ sunt super me. Computruerunt et exesæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ. Miseriis afflictus sum, et curvatus sum usque in finem (48), » et cætera quibus pene integer hic scribitur Psalmus. Quod si forte alicui videbitur hæc David magis de semetipso, pro his quæ acciderant ei, dicere potuisse, quam de aliis, quid etiam de Daniele dicemus, cujus peccatum quidem nullum refertur (49) exhomologesis tamen in jejuniis et cilicio et cinere describitur, et oratio hujusmodi, in qua inter cætera etiam hæc dicit : « Peccavimus, iniquitatem fecimus, injuste egimus, impietatem commisimus, et discussimus, et declinavimus a mandatis tuis et a judiciis tuis, et non audivimus servos tuos prophetas, qui loquebantur nobis in nomine tuo, et regibus, et principibus nostris (50), et patribus nostris, et omni populo terræ ? Et tibi, Domine, justitia, nobis autem confusio faciei ». Quis est qui in his verbis negare possit personam peccatorum a Daniele esse susceptam, pro quibus tanquam pro seipso hæc dicere videatur ? Unde conveniens est nos legentes dicta sanctorum, cum ab eis tale aliquid dici videmus, intelligere et sentire quia nostras in semetipsis passiones nostraque peccata describunt ; et propterea **587** hæc illi desunt, ut illorum fletibus nos inviteamur ad lacrymas. Considerabant enim neminem ita durum et ingratum (51) posse inveniri, qui cum ab aliis videat vulnera sua lugeri, ipse nullum de suis vulneribus sensum doloris accipiat. Ita ergo et in præsentī capitulo Apostolus ne quis nostrum erubesceret de his quæ intra se geri sentiret, aut etiam conversus ad Dominum, et mutata jam voluntate (52), ne hæc adhuc intra semetipsum moveri sentiens desperaret, ipse ea quasi in semetipso geri descripsit, ut exemplo Apostoli nec corporis naturæ pudeat quemquam, nec pro emendatione desperet, nec malorum suorum multitudines ignoret, ex quibus per Christum gratiam liberatur.

C 10. « Itaque ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati ». Forte aliquis dicet quod Apostolus, qui nunc usque non quasi ipse, sed assumpta alterius persona locutus est, modo velut personæ immutationem designans dicat, « Ego ipse, » ut ostendat hæc quæ dicenda sunt, ad se ipsum idem Apostolus pertinere (53). Dicit autem

⁴⁰ Galat. v, 17. ⁴¹ Psal. xxxvii, 4-7. ⁴² Dan. ix, 5 seq. ⁴³ Rom. vii, 25.

(40) Et. Desideratur in antea editis.

(41) Alias, « trahunt, » et postea, « subdunt. »

(42) Alias, « certamen habere. »

(43) Quem descripsit. Hæc verba in editis omituntur.

(44) Editi, « Sit ergo. »

(45) Ei. Deest in editis.

(46) Persoga. Nullibi in antea editis comparet.

(47) Alias, « gerebantur. »

(48) Alias, « quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum.... Putruerunt et corruptæ sunt (al. « exarserunt ») cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ. Miser factus sum (al. « Miser afflictus ») et curvatus sum usque in finem. »

(49) Editi, « refertur, sed vir desideriorum dicitur, tamen in jejuniis. »

(50) Alias, « Peccavimus, inique fecimus, injuste egimus, et impietatem.... et declinavimus a mandatis et judiciis (al. « a mandatis et a judiciis tuis ») et non obedivimus servis tuis prophetis... et regibus nostris, et principibus nostris, » etc.

(51) Editi plerique, « ignarum, » male.

(52) Alias, « et mutata quis jam voluntate. »

(53) Alias, « ut ostendat hæc dixisse (al., deest « dixisse ») ad seipsum idem Apostolus pertinere. » Alias, « ut ostendat hæc qua dicenda sunt, ad se ipsum, id est ad Apostolum pertinere. »

quia mente serviat legi Dei, carne autem legi peccati, quasi tanta sit peccandi vis, tanta carnis tyrannis, quam nec Apostolus possit effugere; et propterea in aliis dixerit, quia « macero corpus meum (54), et servituti subjicio, ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar »⁷. Sed hæc qui ex persona Apostoli accipit dicta, desperationem mihi videtur incutere omni animæ, quod nemo sit prorsus qui non peccet in carne. Hoc est enim carne servire legi peccati (55). Mihi ergo magis videtur illius adhuc tenere personam, quam supra in semetipso descripsit, quasi voluntate jam et proposito ad meliora conversi, et mente atque animo legi Dei servientis, nondum tamen id obtinuisse, ut etiam carnis obedientiam in consensum (56) mentis adduceret. Etenim quoniam in superioribus de mortificatione corporis disseruerat, et Christo commoriendum esse docuerat, in his nunc quam non sit otiosum hoc opus videtur ostendere, et docere quia non statim ut vult aliquis, et ut proposerit bonum, continuo etiam facto adimpletur, sed vel consuetudinis tanta vis, vel vitiorum tanta dulcedo est, ut cum animus jam intendat ad virtutem, et legi Dei servire decernat (57), carnis tamen desideria servire peccato, et legibus ejus parere persuadeant.

11. « Nihil ergo nunc damnationis est his qui sunt in Christo Jesu (58). Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis »⁸. Quæ esset diversitas in his qui velut in quodam certamine positi mente quidem secundum legem Dei vivunt, carnis vero desideriis aguntur in legem peccati (59), in superioribus docuit. Nunc vero de his dicit, qui non jam ex parte in carne, ex parte in spiritu, sed ex integro in Christo sunt: et pronuntiat in his nihil damnatione esse dignum (60), quia « lex spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit eos a lege peccati et mortis. » Lex autem spiritus vitæ una eademque est quæ et lex Dei: sicut rursum una atque eadem est lex peccati et mortis. Nihil ergo damnationis erit his qui a lege peccati, quæ est lex mortis, penitus liberantur, et legi Dei, quæ est lex spiritus, serviunt. Servire

A autem legi Dei, et esse sub lege spiritus, hoc est Christo servire. Christo autem servire, hoc est servire sapientiæ, hoc est servire (61) justitiæ, servire veritati, omnibusque simul servire virtutibus. Unde non est putandum quod ad subitum (62) quis, et statim ut voluerit, a servitio legis peccati translatus efficiatur in Christo Jesu, ita ut nihil in eo jam obtentu peccati damnationis habeatur. Requirit autem (63) in unoquoque partes suas justitia: probat si ita jam emendatus est et correctus (64), ut nihil in eo injusti operis inveniat ex quo damnatio subsequatur. Similiter et veritas requirit in unoquoque partem suam, si translatus quis a lege peccati nulla jam ex parte inveniat obsequia veritatis contaminare mendacio (65). Similiter et pudicitia partem suam discutit, si nullis ab eo impudicis (66) desideriis maculatur. Sic pietas, sic sapientia partes suas in unoquoque discutunt, quas si recte et integre in eo constare repererint, tunc in Christo esse, et nihil damnationis habere putabitur. Quæ 588 utique dubium non est quin usu et meditatione longa et labore pervigili conquirantur (67). Et ideo non otiosis hæc accidere aut segnibus certum est; sed paulatim proficiendo, et primo pauca, tunc deinde minima, ad ultimum, si obtinere potuerint, nulla peccando. Et hoc sentiens videtur mihi idem Apostolus scripsisse in aliis: « Præterita obliviscens, ad futura me extendens »⁹: » docens per hæc præterita debere esse ea in quibus culpabile aliquid fuerit, et oblivione dignum: futura vero esse quæ in Christo sunt, et hæc esse ad quæ nosmetipsos debemus extendere, eaque tota aviditate mentis expetere. Legem sane spiritus vitæ quod diximus ipsam debere intelligi legem Dei, secundum eam videlicet diximus partem qua lex dicitur esse spiritalis. Ideo addidit: « Lex spiritus vitæ. » Nam de lege litteræ dicere hoc non poterat, de qua in aliis pronuntiaverat, quia « littera occidit. » Hæc et in aliis « ministerium mortis » dicitur¹ (68). Utrumque ergo continet lex, et litteram occidentem, et spiritum vivificantem. Unde considera ne forte hujus rei formam teneat et illud lignum de quo scriptum est:

⁷ I Cor. ix, 27. ⁸ Rom. viii, 1, 2. ⁹ Philip. iii, 13. ¹ II Cor. iii, 6, 7.

(54) Editi, « et propterea in aliis dixit: Macero D corpus meum, » etc.

(55) Editi, « Hoc est enim servire carnem legi peccati, » male.

(56) Alias, « legi deservientis, nondum tamen ita obtinuisse.... in consensu, » etc.

(57) « Est et jam » omittuntur in editis. Deinde mss. quidam, et editi, « legi deservire decrevit. » Al., « legi servire decreverit. »

(58) Editi post « qui sunt in Christo Jesu, » addunt, « qui non secundum carnem ambulant. » Sed hæc verba desunt in omnibus mss. nostris et apud Rabanum.

(59) Alias, « aguntur lege peccati. »

(60) Genebrardus, « qui jam non ex parte in Spiritu, sed ex integro in Christo sunt, pronuntiat in his nihil damnationis dignum, » etc.

(61) Hoc est servire. Hæc desiderantur in libris antea editis.

(62) Alias, « subito. » Sed plerique mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(63) Editi, « Requirens autem; » al., « Requirit autem. »

(64) Ms. unus, « et correctus. » Deinde, « inveniat, » male.

(65) Alias, « inveniantur obsequia veritatis contaminari mendacio. »

(66) Editi, « impudiciæ. »

(67) Editi, « comparantur et comparentur. »

(68) Sic ms. unus Regius num. 1641. Editi vero et ms. quidam, « Lex est sane spiritus vitæ. Nam de lege litteræ quod diximus ipsam debere intelligi legem Dei, secundum eam videlicet partem qua lex esse dicitur spiritalis. Ideo addidit: Lex spiritus »

« Sciendi bonum et malum ². » Utrumque enim in uno sicut et in lege continetur (69). Sed et illud non omittamus, quod hic quidem qui liberat a lege peccati et mortis, « spiritus vitæ » dicitur ; in Evangelio autem secundum Joannem scriptum est Domino dicente : « Si manseritis in verbo meo, agnoscetis veritatem, et veritas liberabit vos ³. » In quo mihi quidem videtur, quod quamvis opere hæc a se diversa videantur vel nomine, tamen re ipsa unum sint. Christus enim vita est, et ipse est qui liberabit ; et hic spiritus vitæ liberat. Et quomodo non in utroque una libertas est ? Quæ enim agit Spiritus, hæc et Christus agit, et quæ Christi sunt, Spiritus agit (70). Sicut enim quos sanctificat Spiritus sanctus, sanctificat Christus : ita et quos liberat spiritus vitæ, liberat et vita. Tantum est ut liberati a lege spiritus vitæ, in Christo maneamus, nec ultra inveniamur servire legi peccati : quia sicut is qui liberatur a lege spiritus vitæ, permanet in Christo qui est vita ; ita qui servit legi peccati permanet in morte quæ venit ex condemnatione peccati.

12. « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt : qui vero secundum spiritum, quæ sunt spiritus. Prudentia enim carnis, mors est : prudentia autem spiritus, vita et pax : quoniam prudentia carnis inimica est Deo : legi enim Dei non est subjecta : nec enim potest. Qui autem in carne sunt (71), Deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu : si tamen Spiritus Dei habitat in vobis ⁴. » Cum in superioribus tot leges nominaverit (dixit enim et legem Dei, et legem mentis, et legem spiritus vitæ), econtrario quoque cum legem quæ in membris est, et legem mortis, et legem peccati commemoraverit (72), hic nunc de qua harum lege dicat, « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur (73) per carnem, » non est parvæ deli-

berationis eligere. Puto tamen quod legem Moysæ etiam hic, sicut et in aliis sæpe diximus, in duas partes Apostolus dividat, et aliud in ea carnem, aliud spiritum nominet : et illam quidem observantiam quæ secundum litteram geritur, sensum carnis appellet, sicuti dicit de hujusmodi Judæo ⁵, « Frustra inflatus a sensu carnis suæ (74) : » illam vero quæ accipitur spiritaliter, spiritum nominet (75), sicut et alibi dicit ⁶ : « Littera occidit, spiritus autem vivificat. » Et in hoc ergo loco quod dicit « impossibile legi, » et « in quo infirmabatur per carnem, » intellectus qui secundum litteram est accipi potest. Ipse enim et impossibilis erat, et infirmus, si secundum carnem, id est secundum litteram sentiretur. Quid enim tam impossibile quam Sabbati observatio secundum litteram legis, ut in multis sæpe jam diximus ? Jubetur enim non exire (76) de domo sua, non se movere de loco suo, nihil oneris levare. Quæ quia impossibilia vident Judæi (77) qui secundum carnem legem observant, inepta quædam et ridicula commentantur, quibus impossibilitatem legis sarcire videantur. Quid **589** autem dicam de sacrificiorum ratione, quæ simul omnis ex integro impossibilis (78) facta est ? Quippe ubi nec templum est, nec altare, nec ullus prorsus sacrificando locus. In quibus singulis lex non dicam impossibilis et infirma, sed et plane jam mortua est. Nam ante hanc mortem infirmabatur (79) tunc cum sanguine vitulorum et hircorum conabatur, nec tamen poterat, auferre peccata (80) : et infirmabatur in legibus lepræ ⁷, quas nec explanare unquam potuit, nec implere. In his ergo omnibus aliisque innumeris et impossibilis erat lex, et infirmabatur, quantum ad carnis intelligentiam spectat : et ideo « Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato, » vel, ut verius habetur apud Græcos, « et pro peccato damnavit peccatum in carne. » Quod dixit, « in similitudinem carnis peccati, » ostendit nos quidem habere carnem peccati, Filium vero Dei similitudinem habuisse carnis peccati, non carnem peccati. Omnes enim nos homines qui ex semine viri cum muliere convenientis concepti sumus, illa necessario utimur voce qua (81)

¹ Gen. ii, 9. ² Joan. viii, 31, 32. ³ Rom. viii, 3 seq. ⁴ Coloss. ii, 18. ⁵ Il Cor. iii, 6. ⁶ Levit. xiii, 14.

vitæ. Dicere hoc non poterat, de qua in aliis pronuntiaverat, quia *littera occidit*. Hoc et in aliis *ministerium mortis* dixerat. » Alter ms. Regius num. 1639: « Legem sane spiritus vitæ hic nominat. De lege litteræ per quam diximus ipsam debere intelligi legem Dei, secundum eam videlicet partem quæ lex esse dicitur spiritalis. Ideo enim addit: *Lex spiritus vitæ*. Dicere hoc non poterat de qua in aliis pronuntiaverat, quia *littera occidit*; quam et in aliis *ministerium mortis* dixerat. »

(69) Editi, « Utrumque ergo in uno sicut in lege continetur. »

(70) Editi, « et quem sibi Christi Spiritus agit. »

(71) Alias, « Qui enim in carne sunt. »

(72) Alias, « dixit enim et legem mentis, et legem spiritus vitæ : econtrario quoque legem in membris esse, et legem mentis, et legem peccati

cognominaverit ; » al., « commemoraverit. »

(73) Alias, « legis quæ infirmabatur, » etc.

(74) Sic plerique mss. et Rabanus. Ms. vero unus, « Judæos frustra inflatos a sensu carnis suæ. » Editi, « Judæis frustra inflatos sensu carnis suæ. »

(75) Editi, « nominat. »

(76) Ms. unus, « Jubet enim lax non exire, » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi habent ut in nostro textu.

(77) Alias, « videntur, Judæi. »

(78) Editi, « Quid autem de sacrificiorum ratione, quæ simul omnis facta est impossibilis ? » Ms. unus, « Quid autem dicent, » etc., ut in nostro textu.

(79) Editi, « Nam ante mortem infirmabatur. »

(80) Peccata. Deest in libris antea editis.

(81) Editi, « necessaria utimur voce qua ; » al., « quam. »

dicit David, quoniam « in iniquitatibus concepit me mater mea ⁸. » Verum qui ex nulla viri contagione, sed solo Spiritu sancto super Virginem veniente (82), et virtute Altissimi obumbrante venit ad corpus immaculatum, naturam quidem corporis nostri habuit, pollutionem tamen peccati quæ ex concupiscentiæ motu conceptis traditur, omnino non habuit. Idcirco ergo « in similitudinem carnis peccati » venisse dicitur Filius Dei. « Et pro peccato, » inquit, « damnavit peccatum in carne. » Quod hostia pro peccato factus sit Christus, et oblatum sit pro purgatione peccatorum, omnes Scripturæ testantur, et præcipue Paulus ad Hebræos scribens, cum dicit ⁹ : « Hoc enim fecit semel, semetipsum offerendo hostiam; » et iterum : « Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum ¹⁰. » Per hanc ergo hostiam carnis suæ, quæ dicitur « pro peccato (83), » damnavit peccatum in carne, sicut idem Apostolus in aliis dieit ¹¹, quia « apparuit in novissimis diebus ad destructionem peccati : » et iterum propheta dicit : « Ipse peccata nostra tulit, et iniquitates nostras portavit ¹². » Pro peccato ergo, hoc est per hostiam carnis suæ quam obtulit pro peccato, « damnavit peccatum in carne sua, ut justificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. » Per hanc (84) etenim hostiam carnis, quæ oblata est pro peccato, et damnavit peccatum, hoc est fugavit peccatum, et abstulit, ut justificatio legis impleretur in nobis qui legem secundum spiritum custodimus, et non secundum carnem : in qua parte, secundum ea quæ supra exposuimus, impossibilis erat lex et infirma. « Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt : qui vero secundum spiritum, quæ sunt spiritus. » Hic jam apertius quasi (85) inter nos et Judæos in medio statuens legem Moysi dicit, « Qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt, » hoc est, Judæi, quos dicit secundum carnem Israel, quæ (86) carnis legis sunt sapiunt, in eo quod secundum carnem legem intelligunt : « qui vero secundum spiritum (de his dicens quos Judæos dicit spiritu, non littera), quæ sunt spiritus (87). » Et adhuc satiat eundem sensum, et aperit evidentius, cum dicit : « Prudentia enim carnis, mors est : prudentia autem spiritus, vita et pax. » Nunquid non unum atque idem est quod dicit, « Prudentia carnis mors est, » et illud :

« Littera occidit ¹³ ? » Igitur « prudentia carnis mors est. » Cui mors est (88) ? Animæ sine dubio. Qui enim legem secundum carnem, id est secundum litteram, intellexerit, non venit ad Christum qui est vita, et ideo « prudentia carnis, mors est : prudentia vero spiritus, vita et pax. » Vitam namque et pacem, quæ est Christus (89), habet qui spiritaliter intelligit legem. « Quoniam sapientia carnis inimica est Deo : legi enim Dei non est subjecta : nec enim potest. » Videtur adhuc idem intellectus evolvi. Quomodo enim sapientia carnis, hoc est carnis intelligentia, non sit inimica Deo, quæ adversatur Christo; quæ non recipit eum quem misit Deus; quæ dicit : « Nos legem habemus, et secundum legem debet mori, quia Filium Dei se fecit ¹⁴ ? » Quomodo ergo hæc talis sapientia, et talis intelligentia in lege Deo non dicatur inimica, et legi ejus? Ei scilicet quæ secundum spiritum est, non est subjecta, nec potest subjici : quia sicut (90) contraria sibi sunt mors et vita, ita contraria sunt sibi littera legis occidens (91) quæ et sapientia carnis est, et spiritus vivificans qui vere lex Dei est. « Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis, sed in **590** spiritu : si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. » Eadem perdurat intelligentia. « Qui in carne sunt, » inquit, hoc est, qui secundum litteram sequuntur legem, « Deo placere non possunt. » Hoc enim et olim per Isaiam pronuntiatum est a Deo, cum dicit : « Jejunia, et ferias, et diem magnum vestrum non sustineo : neomenias et Sabbata vestra odit anima mea ¹⁵. » Sed et « vos, » inquit, in quibus Spiritus Dei habitat, si tamen habitat (92), « in carne non estis, sed in spiritu, » hoc est, non intelligentiam carnalem legis sequimini, sed spiritalem, per quam venistis ad Spiritum vivificantem, si tamen actus vestri tales sint et conversatio, ut Spiritum Dei in vobis habere mereamini. In duas ergo, ut diximus, partes dividens legem Moysi, id est, in spiritum, et carnem, quæ sunt spiritus, quam et spiritalem legem appellavit, nobis tradidit : quæ vero carnis sunt, carnalibus Judæis reliquit. Sic denique et illud interpretatus est de Abraham cum dixit : « Sed is quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est : qui autem ex libera, per repromissionem. Et sicut tunc is qui secundum carnem natus est, persequeretur eum qui secundum spiritum; ita et nunc ¹⁶. » Certum est

⁸ Psal. I, 7. ⁹ Hebr. VII, 27. ¹⁰ Rom. VIII, 32. ¹¹ Joan. XIX, 7. ¹² Isai. I, 13, 14. ¹³ Galat. IV, 23.

¹⁴ Hebr. IX, 26. ¹⁵ Isai. LIII, 4. ¹⁶ II Cor. III, 6.

(82) Ms. unus, « super virginem descendente. »

(83) Editi, « æque dicitur, pro peccato, » etc.

(84) Editi, « Post hanc. »

(85) In editis deest « quasi. »

(86) Alias, « quia quæ, » etc. al., « qui ea quæ, » etc. Sed utraque vox deest in editis et in mss. plerisque.

(87) Alias, « quæ sunt spiritus sapiunt; » al., « sentiunt. » Et paulo post ms. unus et editi, « et sapit evidentius. »

(88) Alias, « Cujus mors est? »

(89) Alias, « quod est Christus. »

(90) Sic ms. unus et Rabanus. Editi vero, « in lege Dei non dicatur inimica Deo et legi ejus? Ei quæ secundum spiritum ejus non est subjecta, nec posset subjici, quia sicut, » etc. Mss. duo, « in lege Dei non dicatur inimica Deo et legi ejus, ei scilicet quæ secundum spiritum est non esse subjecta, nec posse subjici, quia sicut, » etc.

(91) *Legis occidens.* Hæc desunt in editis.

(92) Alias, « in quibus habitat Spiritus, s: tamen, habitat. »

enim quia illi (93) qui secundum carnem sunt Judæi, persequuntur nos qui sumus non in manifesto, sed in occulto Judæi, et legem secundum spiritum, non secundum carnem custodimus. Illi ergo qui secundum carnem sapiunt, consequenter etiam reprobationes legis carnaliter sperant. Nos vero eas spiritualiter expectamus secundum sermonem Pauli dicentis : « Ut reprobationes Spiritus accipiamus ¹⁷ ; » et iterum : « Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cœlestibus in Christo ¹⁸. » Ex quibus omnibus et quæ sit lex secundum carnem, et quæ secundum spiritum, vel quæ spes reprobationis carnalis, vel quæ spiritualis (94) ostenditur. Potest et secundum aliam expositionem, si repetamus ab initio, « Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, » et de lege mentis intelligi, quam supra dixit (95) velle facere bonum, sed per infirmitatem et fragilitatem carnis implere non posse, et propterea misisse Deum Filium suum in similitudinem carnis peccati, et de peccato, hoc est per hostiam pro peccato oblatam, damnasse peccatum. Data enim nobis remissione (96) peccatorum fugatum est et exterminatum de carne nostra peccatum, et cepit in nobis justificatio legis impleri, illius dumtaxat legis quæ condelectatur legi (97) Dei, quæ impletur cito cum jam non resistit ei lex peccati quæ erat in membris nostris, si tamen non secundum carnem ambulemus, sed secundum spiritum. Nam donec in carne est quis, et secundum carnem vivit, quæ carnis sunt sapit ; cum vero converterit se ad spiritum, et mortuus fuerit legi peccati et carnis, quæ sunt spiritus sapit. Nam secundum carnem sapere, mors est animæ ; secundum spiritum vero, vita et pax est : quia « sapientia carnis inimica est Deo ; » hoc est, dum caro resistit spiritui, et non est subjecta legi mentis quæ lex Dei est, inimica est Deo : et ideo qui carnaliter vivunt, Deo placere non possunt. Sed « vos, » inquit, « non estis in carne, » hoc est non secundum carnem vivitis (98), sed secundum spiritum, « si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. » Hæc possunt et secundum aliam, ut diximus, expositionem in hoc (99) loco coaptari. Eligat tamen qui legit, et quod aptius probaverit, si tamen probaverit (1), hoc sequatur.

13. « Si quis autem Spiritum Christi non habet,

A hic non est ejus. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vita (2) propter justificationem. Quod si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis habitat in vobis ; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis vivificabit et mortalia vestra corpora propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis ¹⁹. » Quod constantibus et dialectica arte collectis utatur syllogismis apostolus Paulus vel in hoc loco, vel in aliis Epistolis suis, non mihi nunc (3) exponendum videtur, ne forte non tam scientiæ (4) ejus, quam sermonis in quo non vult se peritum dici ²⁰, assertores videamur esse : et ideo propositi magis capituli sensum discutere properabimus. In superioribus ubi dixit : « Vos autem in carne non estis, sed in spiritu ; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis ²¹ : » duplici modo quid est in Spiritu (5) esse explanavimus, id est, vel legem non secundum litteram, sed secundum spiritalem sensum intelligere ; vel etiam mortificationem corpore, spiritus, et non carnis legibus vivere. ²² nunc ergo quod dicit, « Si quis autem Spiritum Christi ²³ non habet, hic non est ejus ; » et subjungit, « Si autem Christus in vobis est, » requirendum est utrum diversum sit Spiritum Dei esse in aliquo, an Spiritum (6) Christi : vel etiam ipsum Christum, aut Spiritum ejus qui suscitavit Jesum a mortuis. Sed quantum vel consequentiam (7) loci presentis intueor, vel illud quod Salvator in Evangelio d. Spiritu sancto dicit, quia « a Patre procedit, » et, « De meo accipiet ²⁴, » et hujus verbi explanationem in consequentibus jungit, dicens : « Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea : propterea dixi quia de meo accipiet ²⁵ (8) : » cum, inquam, tantam hanc unitatis inter Patrem et Filium aspicio rationem (9), Spiritus Dei et Spiritus Christi unus atque idem mihi Spiritus dici videtur. Possumus tamen et hoc modo intelligere quod dixit, « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus » (quia et revera abrupte pronuntiatum videtur), ut, si quis non tantus et talis esse meruerit qui Spiritum Christi habere dignus sit, continuo Christi esse denegetur, cum in Psalmis dicat : « Meæ sunt omnes feræ silvarum, jumenta in montibus, et boves ²⁶. » Et si feræ et jumenta ejus sunt, quomodo D homines non sunt ejus? Sed potest, ut dixi, hoc sic intelligi, ut illud in Evangelio : « Qui non tollit

¹⁷ Galat. III, 14. ¹⁸ Ephes. I, 3. ¹⁹ Rom. VIII, 9 seq. ²⁰ II Cor. I, 6. ²¹ Rom. VIII, 9. ²² Joan. IV, 26 ; XVI, 14. ²³ Joan. XVII, 10 ; XVI, 15. ²⁴ Psal. XLIX, 10.

(95) Quia illi. Hæc verba desunt in libris editis. (94) Vel quæ spiritualis. Hæc desiderantur in antea editis, et in pluribus mss.

(95) Ms. unus, « impossibilitas legis, in quo infirmabatur per carnem, de lege membrorum intelligi, jam supra diximus, » etc.

(96) Ms. unus, « Tanta enim nobis remissione ; » editi, « Tanta enim reprobatione. »

(97) Editi, « delectatur legi ; » sal., « leg. »

(98) Hoc est, non secundum carnem vivitis. Hæc editis omittuntur.

(99) Deest « hoc » in editis.

(1) Si tamen probaverit. Hæc desiderantur in editis.

(2) Vita. Alias, « vivit. »

(3) Deest « nunc » in editis.

(4) Editi, « sententiæ, » deinde, « et ideo propositi magis Apostoli sensum discutere properabimus. In posterioribus ubi dixit, » etc.

(5) Alias, « quidem in Spiritu. »

(6) Editi, « ac Spiritum. »

(7) Editi, « consequentia. »

(8) Editi, « Pater omnia tua mea sunt, et mea tua omnia, propterea dixit quod de meo accipiet. »

(9) Editi, « hanc audio unitatis inter Patrem et Filium aspirationem. »

cruccem suam, et sequitur me, non est me dignus²⁵. A Et hic ergo qui non habet Spiritum Christi (10), hoc est, qui non eodem Spiritu agitur, ut pro justitia, pro veritate, pro verbo Dei annuntiando, pro regno caelorum praedicando, pro littera legis abjicienda et spiritum ejus aperiendo, pro resistendo adversum peccatum, pro his omnibus qui non usque ad mortem venire paratus est, non est ejus discipulus (11). Qui ergo non est talis, nec talem in se Spiritum gerit, hic creatura quidem ejus est sicut feræ silvarum, et jumenta in montibus, et boves, sed discipulus ejus non est. Sic ergo, « Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus; si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, Spiritus vero vita (12) propter justitiam, » Spiritum Christi, et Christum, B in hoc loco unum mihi atque idem dicere videtur. In quo ergo Christus est, ipse dicit, quia « semper mortem Christi in corpore nostro circumferimus²⁶. » Mors autem corpori peccati causa, id est, ne peccet, imponitur. Quod si corpus peccato mortuum est, necessario spiritus ad faciendam justitiam vivit. Qui enim in corpore mortuus est, nec servit peccato, necesse est ut in spiritu vivat et justitiæ serviat. Sic et idem Apostolus in quodam loco²⁷ dicit tradidisse se quemdam in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat. « Quod si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. » Quoniam supra dixerat de C his qui ad similitudinem mortis Christi corpora sua mortificant ne peccent, necessario nunc mentionem facit ejus qui suscitavit Christum a mortuis, ut simili modo et pari ratione qua (13) commortui sunt et consepulti, sciant se per Spiritum ejus qui suscitavit Jesum a mortuis vivificandos esse, et ad Christi similitudinem resuscitandos a mortuis. Et quatenus id fiat ostendit, dicens: « Propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. » Si enim Spiritus Christi habitat in vobis, necessarium videtur Spiritui reddi habitaculum suum, templumque restitui. Velim tamen hoc ipsum (14) quod dicitur

vel Spiritus Christi, vel Spiritus Dei, vel etiam ipse Christus in nobis habitare, quale sit intueri (15): utrumnam ex initio omnibus iste Spiritus datur, et postmodum pessimis et a Deo alienis actibus effugatur, secundum illud quod scriptum est: « Non permanebit Spiritus meus (16) in hominibus istis, quia caro sunt²⁸, » an vitæ merito, et fidei gratia postmodum datur, secundum ea quæ in Actibus apostolorum docentur²⁹, quia Spiritus sanctus tanquam linguæ igneæ venit super unumquemque eorum; vel certe sicut in Evangelio docentur, cum ipse Salvator posteaquam resurrexit a mortuis ad discipulos dixit: « Accipite Spiritum sanctum, et insufflavit in unoquoque eorum³⁰. » Unde mihi videtur quod et meritis conquiratur hoc donum, et vitæ innocentia conservetur, et unicuique secundum profectum fidei augeatur et gratiæ; et quanto purior anima reddiur, tanto largior ei Spiritus infundatur. Quod autem dixit, « Non permanebit Spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt, » illuc respicit ut, quoniam anima eorum, repudiata Spiritus servitute, ad carnis servitia se tota convertit, 592 etiam ipsa ejus cui se conjunxit carni, et cum qua unum effecta est, nomen accipiat (17). Diversis ergo modis haberi potest Spiritus. Vel Spiritus Christi habetur, secundum id (18) quod supra diximus, ex inspiratione divina, ubi ait: « Accipite Spiritum sanctum, et insufflavit in eis³¹; » et rursus eo modo quo in Actibus apostolorum dicitur gestum (19), ut diversis linguis loquerentur apostoli³². Est et ille modus, qui in Regnorum libris refertur, cum dicit Scriptura: « Et insulit Spiritus super Saul, et cepit prophetare³³. » Est et ille adhuc alius modus, ut, cum Salvator post resurrectionem cum Cleopha et alio discipulo ite: agens et aperiens eis Scripturas, ignivit (20) eos spiritu oris sui, ita ut illi dicerent: « Nonne cor nostrum erat ardens intra nos, cum aperiret nobis Scripturas³⁴? » Vis autem scire quia non solum Jesus loquens tradidit audientibus Spiritum suum, sed et qui in nomine ejus loquitur verbum Dei, tradit audientibus Spiritum Dei? Vide in Actibus apostolorum (21) quomodo loquente Petro ad Corbe-

²⁵ Matth. x, 58. ²⁶ II Cor. iv, 10. ²⁷ I Cor. v, 5. ²⁸ Gen. vi, 3. ²⁹ Act. ii, 3. ³⁰ Joan. xx, 22. ³¹ ibid. ³² Act. ii, 4. ³³ I Reg. x, 10. ³⁴ Luc. xxiv, 32.

(10) Ms. unus, « Et hic ergo quod dixit: Qui non habet Spiritum Christi. » Deinde editi, « hoc est, eodem Spiritu, » omisso, « qui non. »

(11) Sic ms. unus et Rabanus. Editi vero et cæteri mss., « et Spiritu ejus amplectendo » (al., « aperiendo; » al., « appetendo), adversum peccatum, pro his omnibus qui non usque ad mortem ejus venire paratus, non est ejus discipulus. »

(12) Alias, « Spiritus autem vivit. »

(13) Editi, « ut similitudine et pari ratione, qua, » etc.; mss. aliquot, « ut simili et pari ratione qua; » al., « ut simili modo qua, » omissa « et pari ratione. » Sed Rabanus ut in nostro textu.

(14) Editi, perperam, « restitui, vel Jesum. Tamen hoc ipsum, » etc.

(15) Editi, « intueri. »

(16) *Spiritus meus.* Desunt in libris antea editis.

(17) Alias, « ad carnis servitia tota convertitur, (al., « convertit ») etiam ipsa ei (al., « ipsa eis; » al., « ipse ejus) cui se conjunxit carni » (al., « carne). et cum qua unum effecta est (al., « effectus est ») non accedat » al., « non accedit, » al., « nomen accipit, » al., « nomen accipit. »

(18) Ms. unus, « Diversis ergo modis accipi potest Spiritus Dei, vel Spiritus Christi: secundum id, » etc.

(19) Alias, « dixit gestum. » Deinde, « Et illo modo quo in Regnorum, » etc., et postea, « et item adhuc alio modo, ut cum Salvatore, » etc. Sed mss. duo ut in nostro textu.

(20) Editi, « afflavit. »

(21) Editio Veneta Salodiani, « Unde in Actibus apostolorum conscripsisse. » Merlinus, « Unde in Actibus apostolorum habetur. » Genebrardus. « In

lium repletur Spiritu sancto ipse Cornelius, et qui A
 eum eo erant ²². Unde et tu si loquaris (22) verbum
 Dei, et loquaris fideliter ex conscientia pura, nec
 ipse redarguaris ex verbis tuis quasi qui aliter do-
 ceas et aliter agas, potest fieri ut loquente te audi-
 torum corda sancti Spiritus ignis inflammet, et con-
 tinuo concalescant (23) et ardeant ad complenda
 universa quæ doces, ut rebus impleant quæ sermo-
 nibus didicerint, et « quæ sursum sunt » quærant,
 « ubi Christus est in dextera Dei sedens : quæ sur-
 sum sunt » sapiant, « non quæ super terram ²⁴. »
 Sed et sic unusquisque habere in se probatur Spi-
 ritum Christi. Christus sapientia est : si sit quis
 sapiens secundum Christum, et quæ Christi sunt
 sapiat, habet in se per sapientiam Spiritum Christi.
 Christus iustitia est : si quis habeat in se iustitiam
 Christi, per iustitiam habet (24) in se Spiritum
 Christi. Christus pax est : si quis habeat in se pacem
 Christi, per Spiritum pacis habet in se Spiritum
 Christi. Sic et charitatem, sic et sanctificationem,
 sic et singula quæque, quæ Christus esse di-
 citur qui habet, hic Spiritum Christi (25) in se ha-
 bere credendus est, et sperare quod mortale corpus
 suum vivificabitur propter inhabitantem in se Spi-
 ritum Christi.

14. « Ergo, fratres, debitores sumus, non car-
 nis, ut secundum carnem vivamus. Si enim secun-
 dum carnem vixeritis, moriemini ; si autem spiritu
 actus carnis (26) mortificetis, vivetis ²⁷. » Spiritum
 Christi habitare in nobis, et dona Spiritus nobis
 collata, superius docuit. Consequenter ergo nunc
 addit quia « debitores sumus, » eorum sine dubio
 quæ a Spiritu Christi consecuti sumus. « Carnis »
 autem, inquit, « debitores non sumus. » Non enim
 propterea nos fecit Deus ad imaginem suam, ut
 carnis servitio essemus obnoxii, sed potius ut crea-
 tori suo anima deserviens, ipsa servitio ac ministe-
 rio carnis uteretur. Sed fortasse dicat aliquis :
 Quomodo carnis non sumus debitores, cum et vic-
 tiam ei et indumentum providere naturæ necessi-
 tate cogamur ? Sed ut ostendat non carni aliquid
 conferre, sed ipsam vitam carni mancipare culpa-
 bile haberi, ideo addit : « Si enim secundum carnem
 vixeritis, moriemini. » Quid autem sit (27) secun-
 dum carnem vivere sæpe iam dictum est. Hoc est D

carnis desideriis indulgere. In hoc ergo negat nos
 esse carnis debitores, sicut et alibi dicit : « Et car-
 nis curam ne feceritis in concupiscentiis ²⁸ (28) : »
 non utique negans curam carnis habendam in ne-
 cessariis, sed in concupiscentiis. Ita ergo et hic,
 « Si enim, inquit, secundum carnem vixeritis,
 moriemini. » Et addit : « Si autem spiritu actus
 carnis mortificaveritis, vivetis (29). » Et de hoc
 jam supra dictum est ²⁹, quomodo corpus quidem
 mortuum esse debeat propter peccata, spiritus vero
 vita propter justificationem. Qui ergo secundum
 spiritum agens mortificat actus carnis, vivet propter
 inhabitantem in se spiritum vitæ. Mortificat autem
 quis actus carnis hoc modo. Fructus est Spiritus
 charitas ³⁰, odium carnis est actus : odium ergo
 per charitatem mortificatur et extinguitur. Gau-
 dium similiter fructus est spiritus, tristitia vero
 huius sæculi, quæ mortem operatur ³¹, carnis est
 actus : hæc ergo extinguitur, si sit in nobis gau-
 dium spiritus. Pax fructus est spiritus ; dissensio
 et discordia carnis est actus : sed certum est dis-
 cordiam mortificari posse per pacem. Sic et patien-
 tia spiritus, impatientiam carnis (30) extinguit,
 et bonitas malitiam perimit, et mansuetudo fe-
 rociam, et continentia intemperantiam (31),
 593 et castitas impudicitiam necat, talique ordine
 qui per spiritum actus carnis mortificaverit (32),
 vivet. Intuendum sane est, quod sicut mortem non
 istam communem, sed illam peccati dicit, « Si enim
 secundum carnem vixeritis, moriemini, » ita et
 vitam non hanc communem, sed illam dicit æter-
 nam, ad quam perveniet omnis qui secundum ea
 quæ supra exposuimus, perfectus spiritu mortifica-
 verit (33) actus carnis. Sed et illud scire debemus,
 quod ista mortificatio actuum carnis per patien-
 tiam fiat, et non ad subitum, sed paulatim. Primo
 languescere eos necesse est in his qui incipiunt (34) ;
 tum deinde cum ardentius proficere cœperint, et
 abundantiore spiritu repleti, actus carnis non so-
 lum languescere, sed et tabescere incipient : ubi
 vero ad perfectum jam venerint, ita ut nulla in eis
 prorsus vel in facto, vel in dicto, vel in cogitatu
 peccati oriantur indicia, tunc plane actus carnis
 (35) mortificasse, et ad integrum morti tradidisse
 credendi sunt.

²² Act. I, 44. ²³ Coloss. III, 1, 2. ²⁴ Rom. VIII, 12, 13. ²⁵ Rom. XIII, 14. ²⁶ Rom. VIII, 10. ²⁷ Galat. I, 22. ²⁸ II Cor. VII, 10.

Actibus apostolorum habetur. » Sed rectius mss.
 nostri ut in nostro textu.

(22) Editi, « loqueris. »
 (23) Editi, « convalescant ; » tum paulo post,
 « et rebus impleant. »

(24) Editi, « Si quis habet in se iustitiam, per
 iustitiam Christi habet, » etc.

(25) Editi, « et singula quæcumque Christus esse
 dicitur, qui habet hæc, Spiritum Christi, » etc.

(26) Actus carnis. Sic mss. Editi vero, « facta
 carnis. »

(27) Alias, « Quid enim sit, » etc.

(28) Editi, « ne feceritis in desideriis et in con-
 cupiscentiis. »

(29) Editi, « mortificetis, vivetis. Sed de hoc, » etc.

(30) Editi, « violentiam carnis. »

(31) Alias, « incontinentiam. »

(32) Editi, « mortificat. »

(33) Editi, « mortificet. »

(34) Alias, « in his quæ incipiunt. »

(35) Editi, « tandem actus carnis ; » al., « tunc
 actus carnis ; » al., « tum plane actus carnis. »

LIBER SEPTIMUS.

1. Sicut diversas commemorari leges in hac Epistola a Paulo sub uno vocabulo legis ostendimus, et diversas mortes sub una mortis appellatione nominari, ita et diversos spiritus nunc videmus sub uno nomine Spiritus indicari. Ait ergo in præsentis capitulo: « Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei⁴²; » in quo utique ipsum Dei Spiritum dicit. Et iterum in sequenti: « Non enim accepistis, inquit, spiritum servitutis iterum in timore⁴³. » In hoc ostendit spiritum servitutis alium esse quam illum quem supra dixit Spiritum Dei. Et propterea subjungit: « Sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba [Pater]. » In hoc spiritum adoptionis ostendit ipsum esse quem dixit supra Spiritum Dei, de quo et repetit: « Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro⁴⁴, » hoc est, ipse Spiritus Dei, in quo Patrem Deum clamamus, testimonium reddit spiritui nostro. Qui spiritus noster alius sine dubio est quam vel ille spiritus servitutis, qui datur in timore, vel hic qui ei de invocatione Patris testimonium reddit (36). Omnes ergo homines, ut videtur, aguntur aliquo spiritu, sicut ipse Paulus scripsit: « Scitis autem et vos, cum essetis gentes, quomodo ad idola muta agebamini⁴⁵. » In hoc ostendit quia etiam gentes ad idola aguntur aliquo spiritu. Est ergo Spiritus Dei idem qui est et Spiritus Christi (37), idemque ipse et Spiritus sanctus est. Sed et spiritus adoptionis idem dici videtur, sicut præsens apostolicus declarat (38) sermo. David quoque qui dicit, « Spiritum sanctum tuum ne auferas a me⁴⁶; » et, « Spiritu principali confirma me⁴⁷, » de eodem dicere videtur: quemque principalem Spiritum propterea arbitror nominatum, ut ostenderetur esse quidem multos spiritus, sed in his principatum et dominationem hanc Spiritum sanctum, qui et principalis appellatur, tenere. (39) Sicut enim multi sunt filii Dei, ut Scriptura dicit: « Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes⁴⁸, » unus tamen est natura Filius et Unigenitus de Patre, per quem omnes filii appellantur, ita et spiritus multi quidem sunt (40), sed unus est qui vere ex ipso Deo procedit, et cæteris omnibus vocabuli ac sanctificationis suæ gratiam donat. Quod autem plures sint

A spiritus, declarat idem Apostolus ad Hebræos scribens et dicens: « Nonne omnes sunt ministeriales spiritus ad ministerium missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis⁴⁹? » Sed et David dicit: « Qui facit angelos suos spiritus⁵⁰. » Et Daniel nihilominus testatur, et dicit: 594 « Benedicite, spiritus et animæ justorum, Dominum⁵¹. » Et in præsentis loco Paulus, « Ipse Spiritus, inquit, testimonium reddit spiritui nostro; » et in aliis⁵²: « Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus in die Domini nostri Jesu Christi servetur. » Quæ omnia dubium non est quin de rationabilibus spiritibus dicta sint. Appellantur præterea spiritus mali et angeli mali, sicut et David dicit⁵³: « Emisit eis iram indignationis suæ, emissionem per angelos malos; » et ut (41) in Regnorum libris scriptum est de Saul⁵⁴: « Et Spiritus Domini discessit a Saul, et suffocabat eum spiritus malignus a Domino; » utque in libro Judicum (42) refertur: « Et immisit Deus spiritum malignum inter medium Abimelech, et inter medium virorum Sichimorum⁵⁵. » Hic ergo spiritus malignus, qui dicitur vel exisse ut suffocaret Saul, vel Abimelech Sichimosque ut dirimeret, et a Domino exisse ac missus esse memoratur, tanquam carnifex quidam intelligendus est missus ad exigendas de peccatoribus pœnas. Et quamvis mali propter propositum suum voluntatemque dicantur, in his tamen qui pœna digni sunt divinæ voluntati exhibent ministerium, sicut et ille, de quo refert Michæas propheta, spiritus mendax, qui, cum a Deo dictum fuisset, « Quis seducet mihi Achab? » respondit: « Ego seducam. Et dixit Dominus: In quo? At ille: Ero, inquit (43), spiritus mendax in ore omnium prophetarum, » et dicam ut ascendat in Galaad, et ibi cadet. « Et dixit Dominus: Vade; seduces, et quidem poteris⁵⁶. » Sic ergo etiam hi qui dicuntur mali spiritus, officium Deo erga pœnarum exhibent ministeria. Sunt præterea et alii spiritus, de quibus dicit David: « In spiritu violento (44) conteres naves Tharsis⁵⁷; » et « spiritus procellæ » dicuntur⁵⁸, et « spiritus ardoris⁵⁹. » Quos tamen ego materiales magis quam rationabiles spiritus dixerim.

2. Tali igitur de appellatione spiritus distinctione

⁴² Rom. viii, 14. ⁴³ ibid. 15. ⁴⁴ ibid. 16. ⁴⁵ I Cor. xii, 2. ⁴⁶ Psal. l, 13. ⁴⁷ ibid. 14. ⁴⁸ Psal. lxxxii, 6. ⁴⁹ Hebr. i, 14. ⁵⁰ Psal. ciii, 4. ⁵¹ Dan. iii, 86. ⁵² I Thess. v, 23. ⁵³ Psal. lxxvii, 49. ⁵⁴ I Reg. xvi, 14. ⁵⁵ Judic. ix, 23. ⁵⁶ III Reg. xxii, 20. ⁵⁷ Psal. xlvii, 8. ⁵⁸ Psal. cv, 25. ⁵⁹ Isai, iv, 4.

(36) *Reddit*. Alias, « præbet; » al., « perhibet. »

(37) Sic ms. unus Regius num. 1659. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « qui idem est et Spiritus Christi, » etc.

(38) Ms. unus, « sicut præsens Apostoli locus declarat. »

(39) Vide tom. v, in Joannem, pag. 99.

(40) Ms. unus Regius num. 1659, « et Unigenitus a Patre, per quem omnia, et a quo filii appellantur

multi; ita et spiritus quidem multi sunt; » al., « ita et spiritus si quidem sunt multi. »

(41) *Ut*. Deest in editis.

(42) Alias, « atque in libro Judicum. »

(43) Alias, « Ait ille, Ero, inquit, » etc. Et postea editi, « equidem poteris. »

(44) In libris antea editis deest « David, » et « violento. »

præmissa, nunc quod dixit, « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba [Pater ⁶⁶ (45)], » quale sit videamus. Scriptum est et in Malachia propheta ⁶¹: « Filius honorificat patrem, et servus dominum suum: et si Pater sum ego, ubi est honor meus? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus? dicit Dominus omnipotens. » Certum est autem quod filius quis Dei per adoptionis spiritum fiat, servus autem Dei per spiritum servitutis. Initium ergo serviendi Deo, quia « initium sapientiæ timor Domini » est ⁶², per spiritum timoris impletur, cum parvulus adhuc quis dicitur. Et parvulis quidem pædagogus est timor. Unde et Apostolus de tali parvulo dicit: « Quoad hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium; sed sub tutoribus et procuratoribus est usque ad prædñitum tempus a patre; ita et nos, cum essemus parvuli, sub elementis hujus mundi eramus servientes ⁶³. » Vides secundum concessam sibi a Deo sapientiam Paulus quomodo spiritus qui datur in timore (46), hic tutores parvulorum ac procuratores appellaverit, qui unumquemque nostrum donec parvulus est, secundum interiorum hominem in timore custodiant (47), usquequo ad id ætatis veniat quo spiritum adoptionis filiorum mereatur accipere, et sit jam filius ac dominus omnium. « Omnia enim, inquit, vestra sunt ⁶⁴, » et cum Christo nobis Deus omnia donavit ⁶⁵ (48). Hoc ergo est quod docet Paulus, quia posteaquam commortui sumus Christo, et Spiritus ejus factus est in nobis, non iterum spiritum servitutis accepimus in timore, hoc est, non rursus parvuli et initia habentes effecti sumus, sed quasi perfecti semel jam accepimus spiritum adoptionis, « in quo » spiritu « clamamus: Abba Pater. » Neque enim patrem alius quis nisi filius vocat. Quod vero addit, « Abba, » patriæ lingue vocabulo id ipsum iteravit, velut si dixisset: Pater, pater.

3. Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. Si autem filii, et hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: si tamen compatimur, ut et conglorificemur

A mur ⁶⁶ (49). Ipse ergo spiritus adoptionis per quem in filium quis adoptatur (50), reddit testimonium, et confirmat spiritum nostrum quia sumus filii Dei, posteaquam a spiritu servitutis in adoptionis spiritum venerimus, cum jam nihil inest timoris, id est nihil propter metum pœnæ gerimus (51), sed propter amorem patris cuncta perficimus. Bene autem non animæ, sed spiritui, qui melior (52) in homine pars est, dicitur reddere testimonium **595** Spiritus Dei. Potest autem ad discretionem eorum qui spiritu servitutis aguntur in timore, et eorum qui spiritu filiorum, etiam illud assumi, quod Abraham hæreditatem quidem suam dedit Isaac, filiis vero ancillarum vel concubinarum non hæreditatem, sed dona dicitur dedisse vel munera ⁶⁷. In quo sine dubio hoc adumbratur (53), quod nec illi quidem penitus spernuntur qui adhuc in timore serviunt Deo, sed sunt illis dona, sunt et munera, hæreditas tamen per quam Christo conglorificantur, eorum est qui adoptionis spiritum merentur accipere. Post hæc jam ex consequentibus syllogismum necit Apostolus, et dicit: Si spiritum adoptionis accepimus, ergo filii sumus. Quod si filii sumus, sine dubio et hæredes (54). Mercedem namque servus exspectat, hæreditatem filius sperat. Et rursus aliud addit (55) conclusionis augmentum: « Hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi ⁶⁸. » Hæres quis efficitur Dei, cum quæ Dei sunt meretur accipere, id est incorruptionis et immortalitatis gloriam, thesauros sapientiæ et scientiæ reconditos ⁶⁹: cohæres (56) vero Christi, cum « transformabit corpus humilitatis nostræ conforme corpori claritatis suæ ⁷⁰, » sed et (57) cum illud adipisci meruerit quod dicit ipse Salvator: « Pater, volo ut ubi ego sum, et isti sint necum ⁷¹. » Est præterea (58) et illa dignitas cohæredum Christi, quod Pater quidem « omne iudicium dedit Filio ⁷². » Sed et Filius dicit ad cohæredes suos: « Sedebitis et vos super duodecim thronos, iudicantes duodecim tribus Israel ⁷³. » Et hoc modo cohæredes suos Christus non solum in partem hæreditatis, sed etiam in consortium potestatis adducit. « Si tamen, » inquit, « compatimur, ut et conglorificemur ⁷⁴. » Com-

⁶⁶ Rom. viii, 15. ⁶¹ Malach. i, 6. ⁶² Eccli. i, 16. ⁶³ Galat. iv, 1-3. ⁶⁴ I Cor. iii, 22. ⁶⁵ Rom. viii, 32. ⁶⁶ ibid. 16, 17. ⁶⁷ Gen. xxv, 5. ⁶⁸ Rom. viii, 17. ⁶⁹ Coloss. ii, 3. ⁷⁰ Philip. iii, 21. ⁷¹ Joan. xvii, 24. ⁷² Joan. v, 22. ⁷³ Math. xix, 28. ⁷⁴ Rom. viii, 17.

(45) Sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, Pater. Hæc desunt in mss. codicibus nostris, sed exstant in editis.
 (46) Editi, « Vides (al., « Vide) secundum concessam a Deo sapientiam Pauli, quomodo spiritum (al., « spiritus ») servitutis qui datur in timore, » etc.
 (47) Editi, « custodiat. »
 (48) Editi plerique, « Omnia enim nostra sunt, et cum Christo omnia nobis donavit. »
 (49) Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, etc. usque ad, et conglorificemur. Hæc desunt in mss. codicibus nostris.
 (50) Editi, « qui adoptatur, » male.
 (51) Cum jam nihil inest timoris, id est, nihil propter metum pœnæ gerimus. In omnibus mss.

nostris, apud Rabanum et Salodanum vox « inest » omittitur. Deinde editi, « propter pœnam gerimus. »
 (52) Alias, « quæ melior. » Deinde ms. unus, « Postea autem ad discretionem eorum qui... etiam illud assumit, quod Abraham, » etc.
 (53) Alias, « obumbrabatur » (al., « adumbrabatur »), et mox, « spernerentur; » al., « sperneuntur. »
 (54) Quod si filii sumus, sine dubio et hæredes. Hæc nullibi in editis comparent.
 (55) Addit. Deest in libris antea editis. Deinde ms. unus habet « argumentum » pro « augmentum. »
 (56) Alias, « cohæredes. »
 (57) Et. In editis omittitur.
 (58) Editi, « et ipsi sint necum; » qui postea habent cum ms. quibusdam, « Est ergo præterea, » etc..

patitur Christo qui dicit: « Christo con crucifixus sum; » et: « Vivo autem, jam non ego (59), vivit vero Christus in me ⁷⁵; » et iterum qui dicit: « Si commortui sumus, et convivemus: si contuleramus (60), et coregnabimus ⁷⁶; » vel etiam qui dicere potest, quia « quod deerat passionum Christi, repleo in corpore meo ⁷⁷. » Sicut autem Christum, quia humiliaverat « se factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, superexaltavit Deus, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen ⁷⁸; » ita et eos qui Christo compatiuntur, et passionum ejus imitantur exemplum, Deus cum illo exultat in gloria. Hæc namque via est, quam cohæredibus suis Christus aperuit, ut neque ex fortitudine, neque ex sapientia, sed ex humilitate exaltentur, et ex tribulationum patientia æternæ hæreditatis consequantur gloriam.

4. « Existimo enim quoniam non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram gloriam (61) quæ revelabitur in nobis. Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe: quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim quoniam omnis creatura congemiscit (62) et condolet usque adhuc ⁷⁹. » Si quis intueatur quod pro eo quod quis efficiatur filius excelsi Dei, et hæres bonitatis ejus et gloriæ (63), Christique unigeniti Filii Dei cohæres, etiamsi in omnium mandatorum observantia et justificationibus Domini sine querela permaneat, et pervigili in his mente perduret; si omnia etiam pœnarum genera quæ inferri humanæ intrinsecus naturæ vel extrinsecus possunt; aut etiam si quis illa sustineat quæ de Job scripta esse memorantur ⁸⁰ (64), ubi non solum ea quæ extra ipsum in facultatibus ac liberis esse videbantur Satan exstinxit, verum etiam ossa et carnem ipsius contigit, et percussit eum vulnere pessimo a pedibus usque ad caput, ita ut testam sumens raderet saniem de ulceribus suis fluentem: si, inquam, his adhuc possunt esse graviora quæ perferat is qui in hæc vita brevissima in omnibus tribulationem patitur, qui animo et corpore cruciatur, et conferat hæc « ad futuram gloriam quæ revelabitur » in san-

⁷⁵ Galat. II, 19, 20. ⁷⁶ II Tim. II, 11, 12. ⁷⁷ Coloss. I, 24. ⁷⁸ Philip. II, 8, 9. ⁷⁹ Rom. VIII, 18, seq. ⁸⁰ Job I, 2. ⁸¹ I Cor. II, 9. ⁸² Rom. VIII, 18. ⁸³ II Cor. IV, 17. ⁸⁴ Philip. III, 21. ⁸⁵ Psal. CXXXI, 19. ⁸⁶ Rom. VIII, 18.

(59) Alias, « compatiatur ergo qui dicit: Christo confixus sum. Vivo, ait, jam non ego, » etc.

(60) Alias, « si toleramus. » Rabanus, « si compatiatur, »

(61) Alias, « ad futuram gloriam. »

(62) Editi et mss. quidam, « Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et dolet; » al., « parturit. »

(63) Alias, « quod pro eo ut quis, » etc.; et postea editi, « bonitatis ejus gloriæ. »

(64) *Intrinsecus*. Deest in editis. Deinde ms. unus, « quæ de Job gesta memorantur. »

(65) *Alius*. Desideratur in antea editis.

(66) Alias, « Nihil quidem dignum, » etc.

(67) Editi, et Rabanus, « inquit. » Sed omnes mss. nostri, « inquam. »

Actis, et his quæ « oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit ⁸¹, » intelligere potest quomodo Paulus alius (65) ista considerans dicit: « Existimo enim: quoniam non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis ⁸². » Nihil enim dignum (66) inveniri vel comparari ad futuram gloriam potest. In quo enim mortale immortalibus conferas? aut invisibilibus visibilia? aut æternis temporalia? aut caduca perpetuis? Si quæ tamen in præsentī vita velut quædam possunt semina gloriæ colligi feturæ, ista, inquam (67), semina ex tribulationibus et passionibus colliguntur, **596** sicut et in aliis dicit idem Apostolus: « Quod enim in præsentī (68) momentaneum est, et leve tribulationis nostræ, supra modum in immensum æternæ gloriæ pondus operatur nobis, non respicientibus quæ videntur, sed quæ non videntur ⁸³. » Ostendit enim per hæc quod qui illa respicit quæ non videntur (69), et æterna sunt, omnem tribulationem quæcumque acciderit ei, quamvis sæva (70), quamvis longa videatur, momentaneam ducit et levem: etiamsi si tormentis subiciatur, et aculeis, et unguis, eo tempore quo supplicii corpus affigitur, si aspiciat ad futuram gloriam quæ revelanda est, et consideret quomodo post tanta tormenta (71) corpus hoc humilitatis sæ transformabitur, ut fiat conforme corpori gloriæ Filii Dei ⁸⁴, tribulationem præsentem momentaneam ducit, et levem; pondus autem futuræ gloriæ grave.

hoc est, magnum deputat, et æternum (72): et quanto magis multiplicari sibi tribulationum viderit pœnas, tanto amplius intelligit (73) sibi pondus et magnitudinem gloriæ cumulari. Quod autem ex tribulationum quantitate mensura quædam et magnitudo gloriæ colligatur, puto etiam David prophetam indicare cum dicit (74): « Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes uæ lætificaverunt animam meam ⁸⁵. » Unde puto quod in præsentī vita consolatio quæ datur justis, secundum mensuram cruciatuum et vulnerum detur: futura vero gloria (75), de qua Apostolus dicit quia « revelabitur in nobis, » non secundum mensuram passionum: « non enim condignæ sunt passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in » sanctis ⁸⁶: sed sicut (76) ad Corinthios di-

(68) Ms. unus, « in præsentī vita. »
 (69) Alias, « vidit; » al., « vidit. » Deinde, « cecidit ei. »
 (70) *Quamvis sæva*. Hæc desiderantur in libris antea editis.
 (71) Editi, « tot tormenta. » Ms. unus et Rabanus, « ista tormenta. »
 (72) Editi, « deputat in æternum. »
 (73) Alias, « intelliget. »
 (74) Editi, « puto affirmet etiam David propheta cum dicit, » etc.
 (75) Alias, « futuræ vero gloriæ. »
 (76) Alias, « sunt hæc passiones ad futuram gloriam, sed sicut, » etc.

(76) Alias, « sunt hæc passiones ad futuram gloriam, sed sicut, » etc.

clum protulimus, ex momentaneo et levi tribulationum nostrarum labore ⁸⁷ semina quædam collecta supra modum in immensum nobis æternæ pondus gloriæ (77) præparabant. Quod vero etiam in præsentī vita iustis secundum mensuram passionum suarum etiam consolatio divina tribuatur, confirmat idem Apostolus in secunda ad Corinthios scribens ⁸⁸: « Quia sicut abundant passiones Christi in nobis, ita abundat et consolatio nostra. » Et non dixit: *Supra modum abundat, aut in immensum* (78); sed quantum passiones sunt, tantum et consolationes. Quod autem dicit, « Ad futuram gloriā, quæ revelabitur in nobis ⁸⁹, » supra jam puto quod sufficienter ostendimus de differentia gloriarum, quæ sit gloria quæ jam revelata est, et quæ sit quæ revelanda sit; et quomodo quæ nunc videmus, « per speculum videmus et in ænigmate, tunc autem, » cum venerit Filius hominis in gloria Patris et sanctorum angelorum, videbimus: facie ad faciem ⁹⁰, » sicut et Joannes dixit: « Quia videbimus eum sicuti est ⁹¹. » Sed et illa potest videri (79) gloria quæ revelanda est, cum de singulis quibusque rationibus mundi, vel eorum quæ supra mundum sunt, cœperit doctrina cognosci, et thesauri sapientiæ ejus ac scientiæ revelari ⁹². Post hæc dicit: « Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. » Volens ostendere Apostolus quanta qualisque sit gloria quæ revelanda est in ipso, vel in his qui agones Christi integre desudaverint, ait etiam creaturam, utpote rationabilem, habere expectationem quamdam, et spem gerere temporis illius quo revelanda est gloria filiorum Dei, hoc est, cum revelabuntur ea quæ præparata sunt his qui filii Dei esse merebuntur (80), aut certe cum ablati ab his velamine quo obteguntur, manifestati fuerint ipsi quia filii Dei sunt. Quæ autem est creatura quæ « revelationem filiorum Dei expectat? » Hæc, inquit, quæ nunc « vanitati subjecta est: » subjecta autem « non volens, » nec sponte propria, sed voluntate ejus qui dispensat universa. Propter ipsum ergo (81) subjecta est; subjecta autem non ea conditione ut maneat semper subjecta vanitati, sed eam quadam spe. Quæ autem sit spes ista, commemorat, dicens: « Quoniam et ipsa, » inquit, « creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei. » Ait autem Paulus scire se et similes sibi, « quoniam omnis creatura

aliis habetur exemplaribus, « congemiscit et parturit usque adhuc. » Congemiscere autem et condolere est cum alio dolente vel gemente gemere vel dolere, hoc est, cum ipse quidem causam gemendi non habeat vel dolendi, gemit tamen pro eo qui causam habet gemendi vel dolendi. Hoc autem dicit facere creaturam pro eo quod vanitati subjecta est, et in servitute corruptionis posita est. Hæc, quantum ad ipsius apostolici sermonis ordinem pertinet, explanata sint. Nunc repetentes discutiamus intentius quæ est ista vanitas cui creatura dicitur esse subjecta, et quæ est ista corruptio de cuius servitute liberandam se **597** sperat. Mihi videtur quod de hac materiali et corruptibili corporis substantia ista dicatur. Neque enim corruptio alii cuiquam (82) nisi corpori dominatur. Nam ille interior homo qui secundum Deum creatus est, et ad imaginem Dei factus, incorruptibilis est et invisibilis, et secundum propriam sui rationem (83) etiam incorporeus dici potest. Exterior vero homo et corporeus et corruptibilis (84) dicitur; propter quod et Paulus dicebat ⁹³: « Nam et si is qui deforis est homo noster corrumpitur, sed qui intus est renovatur. » Interioris autem hominis renovatio (85), utpote qui est rationalis et (86) mens, in agnitione Dei et capacitate sancti Spiritus constat. Verum ut aliqua de tam profundis rebus breviter ac strictim (87) etiam chartulis committamus, ex ipsa interioris hominis, hoc est, animæ mentisque substantia colligamus imaginem, quomodo « vanitati creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe ⁹⁴; » et ipsum, si videtur, Paulum ponamus in medio, cuius utique anima vel mens, qui est interior ejus homo, supergreditur et ascendit omne quod corporeum est, quod visibile, quod sensui subjacet et aspectui, et ipsius divinæ naturæ efficitur capax. Sed hæc tanta et talis (88) animæ ejus substantia quæ rationes et intelligentiam cœlestium divinarumque sensuum tenet (quibus ex causis, Deus viderit), subjecta est servituti corporis corruptibilis, et vanitati ejus devincta est. Considera enim necessitates corporis, appetentiam cibi, digestionum pudorem (89), posteritatis reparandæ verecundiam, ut seritur soboles, ut editur, ut nutritur; et vide in his quanta vanitas habeatur, quanta corruptio, cui creatura animæ nobilis et rationalis licet non volens subjecta est, subjecta

⁸⁷ II Cor. iv, 17. ⁸⁸ II Cor. i, 5. ⁸⁹ Rom. viii, 18. ⁹⁰ II Cor. iv, 16. ⁹¹ Rom. viii, 20.

(77) Alias, « in immensum nobis æternum gloriæ pondus, » etc.

(78) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, « aut in mensura. »

(79) Alias, « Sed etiam illa potest, » etc., al., sic et illa potest, » etc.

(80) Editi, « vocari merebuntur. »

(81) Ergo. Editi, « autem. »

(82) Editi, « alicui quidquam, » male.

(83) Editi, « sibi rationem. »

(84) Editi, perperam, « et corpore corruptibilis. »

(85) Sic Rabanus et ms. unus Regius. Editi vero,

« Interioris autem hominis in his renovatio. » Mss. quidam, « Interioris autem hominis cuius renovatio, » male.

(86) Et. Deest in editis.

(87) Editi, « statim, » male. Deinde mss. quidam et Rabanus, « et ipsam interioris hominis, hoc est, animæ mentisque substantiæ, » etc. Sed melior videtur lectio codicis Regii num. 1639 et editorum, quam in textum retinimus.

(88) Editi, « Sed et tanta et talis, » etc.

(89) Sic ms. unus Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero et mss. plerique, « digestionum pudorem. »

tamen in spe; tempus videlicet sperans quo liberetur, cum filiorum Dei (90) tempus libertatis advenit. Hoc est ergo quod et in aliis apertius jam de se ipse dicebat Apostolus, quia (91), » dum sumus in habitaculo hoc, ingemiscimus ⁹². » Hoc et Sapientia per Salomonem dicebat, quia « corruptibile corpus aggravat animam, et deprimit terrena habitatio sensum multa cogitantem ⁹³; » et idem Paulus: « Dum enim sumus in corpore, peregrinamur a Domino ⁹⁴, » et cupit magis peregrinari a corpore et adesse ad Dominum. Hoc indicat, et multo apertius exponit etiam in eo loco ubi dicit: « Coarctor autem ex duobus; desiderium habens reverti, et cum Christo esse; multo enim melius permanere autem in carne magis necessarium propter vos ⁹⁵ (92). » In quo aperte ostendit quod non volens, quantum ad ea spectat quæ animæ suæ conscius erat, corruptioni huic vanitati serviret, sed propter eum qui hæc ita voluit, et propter nos, ut salvi esse possimus. Permanet ergo in carne (93) propter nos: ut autem revelati fuerint filii Dei, et congregati in unum per Ecclesiam quam statuit « uni viro, virginem castam exhibere Christo ⁹⁶, » tunc et ipse liberabitur a servitute corruptionis, sicut et ipse dicit: « Ego autem jam immolor, et tempus resolutionis meæ iustat. Cursum consummavi, fidem servavi: de cætero reposita est mihi corona justitiæ ⁹⁷. » Hoc est liberatum esse a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Sed ab his, si videtur, exemplis etiam ad superiora conscende, et vide ipsius solis, et lunæ, ac stellarum cæli, et totius mundi ministeria quomodo subjecta sunt vanitati, corruptionique deserviunt. Ad usus namque hominum alunt segetes, arborum fructus (94) producant, herbamque camporum: atque eosdem in se revertentes anni circulos volvunt. Reparant enim quæ prætereunt, et præterire rursum quæ reparata sunt, sinunt. Ipsos quoque angelos, si ad sententiam Pauli respicias quæ dicit, quia « omnes ministeriales sunt spiritus ad ministerium missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis ⁹⁸, » intelliges tale aliquid gerere, et huic corruptioni esse subjectos (95): credo etiam ipsos non volentes, sed propter eum qui subiecit eos in spe. « Voluntati enim illius quis resistit ⁹⁹? »

A Ego etiam de archangelis tale aliquid intelligere propheticis invitor eloquiis. Quid enim tantæ vanitatis et tantæ corruptionis invenias, quam bella gerere in hoc mundo, pugnas adversum se regum et gentium commovere? Vide ergo quod et in his præcipuum archangelici operis habetur officium (96), sicut Daniel propheta testatur ¹⁰⁰ cum dicit, quia archangelus loqueretur ad eum, qui diceret ei quod pugnaverit **598** adversum principem Persarum, « et nemo, » inquit, « fuit mihi adjutorio, nisi (97) Michael princeps vester ¹⁰¹. » Per hæc ergo singula deprehenditur rationalis « creatura vanitati esse subjecta non volens, sed propter eum qui subiecit in spe ¹⁰². » Spes namque est ab his rebus corporeis et corruptibilibus aliquando cessandum. B Hanc enim habet expectationem creatura ista rationalis, ut revelatio fiat filiorum Dei propter quos angeli mittuntur in ministerium, ut et ipsi cum his quibus ministraverunt hæreditatem capiant salutis ¹⁰³, ut terrestrium et cælestium fiat unus grex et unus pastor ¹⁰⁴, et « sit Deus omnia in omnibus ¹⁰⁵. » Et ut evidentius de his quæ dixerat confirmaret, addidit: « Scimus enim quoniam omnis creatura congemiscit, et condolet usque adhuc ¹⁰⁶. » Superius dixerat: « Existimo enim quoniam non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam ¹⁰⁷; » et cum ibi se existimare dixerit, in his scire se dicit quod omnis creatura congemiscat et condolet (98), quo scilicet nihil in hoc sensu dubitationis habeatur. Creatura enim, licet non volens subjecta sit, tamen quoniam voluntati cedit ejus qui subiecit, etiam affectum (99) quemdam et charitatem circa eos exhibet, pro quibus videtur esse subjecta, et pro doloribus eorum dolet, et pro gemitibus gemit. Si vero, ut in aliis exemplaribus invenitur, ita legamus, « congemiscit et parturit, » secundum illum sensum accipiemus « parturit, » quo dicit Apostolus genuisse se per Evangelium eos quos per fidem Christi produxit ad lucem ¹⁰⁸; vel sicut de aliis alibi (1) dixit: « Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis ¹⁰⁹. » Parturit ergo et creatura eos quos (2) regenerat ad salutem. Quod si etiam hoc legentibus visum fuerit requirendum, cur in superioribus certio nominaverit creaturam, et nusquam dixerit om-

⁹⁰ II Cor. v, 4. ⁹¹ Sap. ix, 15. ⁹² II Cor. v, 6, 8. ⁹³ Philip. i, 25. ⁹⁴ II Cor. n, 2. ⁹⁵ II Tim. iv, 6-8. ⁹⁶ Hebr. i, 14. ⁹⁷ Rom. viii, 20. ⁹⁸ Rom. ix, 19. ⁹⁹ Dan. x, 15. ¹⁰⁰ Dan. x, 21. ¹⁰¹ Rom. viii, 20. ¹⁰² Hebr. i, 14. ¹⁰³ Joan. x, 16. ¹⁰⁴ I Cor. xv, 28. ¹⁰⁵ Rom. viii, 22. ¹⁰⁶ ibid. 18. ¹⁰⁷ I Cor. iv, 15. ¹⁰⁸ Galat. iv, 19.

(90) Editi, « quo liberetur in filiis Dei, cum tempore libertatis, » etc.

(91) *Quia*. Desideratur in editis.

(92) Editi, « permanere in carne magis propter vos. »

(93) Editi, « Permanet autem in carne, » etc. Deinde mss. quidam, « ut autem revelati sunt; » et postea, « liberatur. »

(94) Editi, « arbores, fructus. »

(95) Alias, « tale quid gerere, et huic rationi esse subjectos; » male.

(96) *Officium*. Deest in libris antea editis.

(97) Editi, « et nemo, inquit, fuit in adjutorio » (al., « fuit mihi adjutor) nisi, » etc.

(98) Editi, « et in his scire se dixit quod omnis creatura congemiscit et condolet usque adhuc. »

(99) Editi plerique, « qui subiecit eam, affectum, » etc.

(1) *Alibi*. Desideratur in editis, qui postea habeat, « Filioli mei quos adhuc parturio; » sicut et mss. unus Regius.

(2) Sic mss. unus Regius num. 1639, Rabanus et editi. Mss. vero duo habent, « Parturit ergo et creat eos, quos, » etc.

nis creatura ; ad ultimum vero dicat : « Scimus A enim quoniam omnis creatura congemiscit, et con- dolet ¹⁶ (3) : » potest sic intelligi, quia non omnis quidem (4) creatura est quæ ingemiscit et dolet, hoc est quæ necessitati corporis corruptibilis sub- jacet : omnis autem creatura est quæ dolentibus condolet, et quæ gementibus congemiscit. Omnis autem creatura superior agones et certamina no- stra spectat, et dolet cum vincimur, cum vero vin- cimus gaudet (5) ; et multo plus quam nobis, illis (6) inest gaudere cum gaudentibus et dolere cum do- lentibus ¹⁶.

5. « Non solum autem, sed et nos ipsi primitias Spiritus habentes, etiam ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum (7) exspectantes, redemptionem corporis nostri. Spe enim salvi facti sumus. B Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Sed si quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus ¹⁶. » Con- suetudinem apostolicæ elocutionis esse sæpe docui- mus, cum dicit, « Non solum autem, » et nihil sub- jungit cui aptari debeat, superioribus dictis esse referendum, sicut et in præsentī capitulo intelligi datur. Tale namque est quod dicere videtur : Non solum omnis creatura congemiscit et condolet ; sed et nos ipsi primitias Spiritus habentes, intra nos gemimus. Et nos enim exspectamus adoptionem fi- liorum Dei, et redemptionem corporis nostri. Quan- vis hoc ipso jam quod Christo credimus, salutem nobis præstitam noverimus, tamen in spe adhuc est salus ista, non in aspectu visibilium (8). Si enim jam videretur, non utique speraretur. Sperat enim quis ut videat. Si vero videat quæ sperabat, super- fluum est ultra sperare quæ videt (9). Nos autem spem non habemus in his quæ videntur, ne inanis sit spes nostra, sed in his quæ non videntur. Et ideo quia quæ non videntur speramus, et tam ma- gna sunt tamque gloriosa, ut multis laboribus, multisque tribulationibus et periculis capiantur, idcirco ea per patientiam exspectamus, tanquam vix aliquando ventura. Hæc diximus directum quemdam, et lucidiorem sermonibus ipsis apostoli- cis ordinem dantes. Nunc, si videtur, quid est quod novo hoc sermone indicet videamus, quo dixit : D

« Sed et nos ipsi primitias Spiritus habentes. » Scimus enim scriptum esse in lege ¹⁷ (10) : « Primitias aræ, et primitias torcularis non frau- dabis : » et ¹⁸ : « Primitias omnium frugum tua- rum inferes in domum Domini Dei tui. » Quid er- go ? Sicut primitiæ aræ et primitiæ torcularis ejusdem frugis sunt, cujus est et reliqua area, vel ejusdem (11) liquoris cujus et torcular, itane videbitur **599** et quod dicit primitiæ Spiritus ex multis reliquis spiritibus sanctis et beatis unus ali- quis esse præcipuus? An illud potius intelligemus, quod, secundum ea (12) quæ superius disseruimus, multi sint spiritus ministeriales ministrantes in ministerio propter eos qui hæreditatem capiunt salutis ¹⁹, sub quibus agens unusquisque creden- tium velut sub tutoribus et procuratoribus insti- tuitur usque ad prælitum tempus a Patre ²⁰, hoc est, usquequo ad legitimam ætatem animæ per- fectionis advenerit, ubi quis jam supergressus (15) spiritum servitutis quem acceperat in timore, a quo velut pædagogus servaretur, dignus efficiatur accipere adoptionis spiritum primitias Spiritus (14), per quem adoptatus in filium possit etiam primiti- vorum Ecclesiæ quæ in cælis est sociari? Et sicut multo differt filium esse quam servum, ita multo differt a ministerialibus spiritibus Spiritus sanctus, cujus primitias Paulus cum suis similibus habere se dicit. Unus hic modus sit quo sermonis hujus intelligentiam potuimus indagare. Videamus nunc et alium. Legimus apud ipsum apostolum Paulum dona vel gratias sancti Spiritus multos spiritus nomi- nari, ut cum dicit : « Nunc autem quoniam æmulo- res estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite ut abundetis ²¹; » et item alibi : « Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt ²²; » subjectos dicens spiritus (15) prophetarum ; non quasi me- liori inferiores, sed pro eo quod habens quis pro- phetiæ spiritum non invitus loqui cogitur, ut illi qui habent spiritus immundos, sed cum vult et ratio postulat dicit : cum vero dicere opportunum non videbitur, silet, bene sciens quia tempus sit tacendi et tempus loquendi ²³. Et ideo non ad in- juriam dicitur, quia prophetis subjecti sunt spiri- tus, sed ad dispensationem, sicut et illud dictum

¹⁶ Rom. viii, 22. ¹⁷ Rom. xii, 15. ¹⁸ Rom. viii, 22-25. ¹⁹ Num. xviii, 27. ²⁰ Exod. xxxiv, 26. ²¹ Hebr. i, 14. ²² Galat. iv, 2. ²³ I Cor. iv, 12. ²⁴ ibid. 32. ²⁵ Eccle. iii, 7.

(3) Editi, « congemiscit et parturit, et condolet, » male.

(4) *Quidem*. In editis omittitur.

(5) Editi, « Cum ergo vincimus gaudet. »

(6) In editis deest « illis. »

(7) Editi, « et ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei, » etc., et postea, « Si autem quod non videmus, » etc.

(8) *Non in aspectu visibilium*. Sic mss. omnes, Rabanus et editi, nisi quod plerique omittant « in. » Sed tamen legendum videtur, « non in aspectu visibili. »

(9) Editi, « non est ultra sperare quod videt. »

(10) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « Scriptum est enim, ut scimus, in lege. »

(11) Editi et ms. unus Regius num. 1639, « ejusdem liquoris est cujus torcular ; itane videbitur, » etc., et deest, « frugis sunt, cujus est et reliqua area, vel ejusdem, » etc.

(12) Editi et mss. quidam, « intelligimus quod cum, secundum ea. » Deinde ms. unus, « ministeriales in ministerium missi. » etc., et paulo post editi, « instruitur, » pro « instituitur. »

(13) Sic editi et mss. fere omnes. Ms. tamen unus Regius num. 1639, « usquequo ad legitimam hæreditatem animæ perfectionis advenerit, ut gradatim supergressus, » etc.

(14) *Primitias Spiritus*. Hæc verba desunt in ms. Regio num. 1639.

(15) *Spiritus*. Desideratur in editis.

accipimus de Salvatore (16), quia « tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia ²⁴. » Et hic enim « subjectus » non quasi inferior dicitur. Quomodo enim inferior dici potest qui Filius est et omnia est quæ Pater (17) ? « Omnia enim, » inquit, « Pater, tua mea sunt ²⁵. » Sed in his quos Patri subdit credentes in se, quoniam in unoquoque eorum se esse dicit, et se in eis dicit ²⁶ esurire, et sitire, et nudum esse, siveque pasci in eis et indui proficitur, idcirco et in illis ipse dicitur esse subjectus (18). Sed hæc per excessum quemdam dicta sint. Nunc autem ad propositum quidem redeamus. Dona ergo diversa Spiritus a Paulo multi spiritus appellantur. Horum autem multorum donorum quidquid est summum et magnum sine dubio apostoli consecuti sunt, ut idonei essent, sicut et ipse Paulus dicit ²⁷, ministri Novi Testamenti, et ut replere possent Evangelium (19) ab Jerusalem in circuitu usque ad Illyricum ²⁸. Hoc ergo quod in eos præ cæteris sublimius et præclarior collatum est sancti Spiritus donum, merito primitias sancti Spiritus appellavit. Et ideo dicit, « sed et nos ipsi. » In quo specialiter designare videtur apostolicam dignitatem. « Nos » ergo, inquit, « ipsi, » hoc est apostoli, « primitias Spiritus habentes, » qui electi sumus ad hoc ut primitias Spiritus acciperemus, etiam « ipsi intra nos gemimus. » In tantum, inquit, nulla creatura est quæ doloribus et gemitibus vacet, ut etiam nos ipsi qui summa a Spiritu sancto et electa dona percepimus, tamen expectantes (20) adoptionem filiorum, id est, perfectionem eorum quos docere et instituere missi sumus, donec videamus eos in tantum proficere, ut adoptari mereantur in filios, necessario dolemus et gemimus. Donec ergo nos, inquam, qui instituimur ab eis (21), negligimus, et moramur, et emendationis nostræ tempus longius protelamus, donec non invisibilia quærimus, sed visibilibus delectamur, dolores apostolis commovemus, ac luctum, ut ita dicam, universæ creaturæ et gemitus suscitamus. Universæ namque creatura ingemiscit et condolet duritiæ et dissimulationis nostræ damna suspirans. Alius hic nobis explanationis ordo de primitiis Spi-

ritus, videris si probandus occurrit. Adhuc autem addemus (22) et tertium. Idem ipse Apostolus iterum dicit (23) de Domino Jesu Christo, quia si « primogenitus omnis creaturæ ²⁹. » Ne forte ergo ut ille « primogenitus (24) » dicitur « omnis creaturæ, » tali quadam ratione etiam multorum spirituum primitiæ dicatur Spiritus sanctus. Sit et iste expositionis tertius (25) modus. Probet autem qui legit, quid horum magis sensui conveniat **600** apostolico. Si vero quod dixit, « Et nos ipsi primitias Spiritus habentes, » de omnibus dictum qui gratiam baptismi consecuti videntur accipias, sperandum est illud quod idem Apostolus dixit ³⁰ : « Quod si primitiæ sanctæ, et massa : et si radix sancta, et rami. » Quod et si ita sit, tamen ipsius massæ in qua videtur indicari multitudo fidelium, primitiæ necessario videbuntur (26) in apostolis collocatæ. Sic enim scriptum est ³¹, quia « in Ecclesia posuit Deus primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores. » Isti ergo qui primo loco constituti sunt, competenter primitias sancti Spiritus gratiæ spiritualis habere credentur. Nunc jam videamus quomodo adoptionem filiorum expectare se dicat qui in superioribus dixit ³², quia « ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quia sumus filii Dei ; » et iterum quomodo redemptionem corporis sperat qui in aliis dicit : « Christus nos redemit ³³. » Sed (27), ut mihi videtur, ipse hoc eo sermone qui in sequentibus habetur, absolvit. **C** Alit enim : « Spe salvi facti sumus. » Quod ergo filii sumus, et redempti sumus, et quod salvati sumus, in spe consistit. « Nunc enim videmus per speculum, et in ænigmate ; tunc autem facie ad faciem ³⁴ : » per speculum ergo et in ænigmate accipimus (28) et adoptionem et redemptionem. « Advenit enim « plenitudo temporum, » et « misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus ³⁵. » Recipimus ergo (29) adoptionem, sed istam quæ est per speculum et in ænigmate. Cum autem venerint quæ perfecta sunt, tunc adoptionem « facie ad faciem » consequemur. Quod autem dixit, « redemptionem corpo-

²⁴ I Cor. xv, 28. ²⁵ Joan. xvii, 10. ²⁶ Matth. xxv, 36 seq. ²⁷ II Cor. iii, 6. ²⁸ Rom. xv, 19. ²⁹ Coloss. i, 15. ³⁰ Rom. xi, 16. ³¹ I Cor. xii, 28. ³² Rom. viii, 16. ³³ Galat. iii, 13. ³⁴ I Cor. xiii, 12. ³⁵ Galat. iv, 4, 5.

(16) Editi, « accepimus a Salvatore. »

(17) Editi, « poterat qui Filius et omnia est quæ Pater. »

(18) *Subjectus*. Deest in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex codice Regio num. 1639.

(19) Sic ms. unus Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, « et ut repleri (al., « replere ») possint Evangelio (al., « ab Evangelio, ») etc.

(20) Editi, « tantum expectantes. »

(21) Editi, « ab aliis. »

(22) Editi, « duritiæ dissimulationis nostræ damna suspirans. Alius hic nobis explanationis ordo de primitiis spiritus videtur, si probandus occurrit. Adhuc addemus ; » ms. unus, « Adhuc tamen addemus, » etc.

(23) Mss. plerique, « Item ipse Apostolus dicit, » etc., et omittunt « iterum, » sicut et editi.

(24) Editi, « Ne forte ergo ubi ille primogenitus. »

(25) Editi, « Spiritus sanctus. Sit ergo iste expositionis (Genebrardus, « propositionis ») tertius, » etc.

(26) Sic editi et ms. unus. Cæteri vero mss. et

Rabanus, « videbantur. »

(27) *Sed*. Editi, « Sic. »

(28) Editi, « Nunc autem videmus per speculum, videmus in ænigmate : per speculum et in ænigmate accipimus, » etc. Ms. unus Regius num. 1639, « Nunc enim videmus per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Ergo et ænigmata accipimus, » etc. Alii vero mss., « Nunc autem videmus per speculum et in ænigmate : per speculum ergo, » etc., ut in textu.

(29) Editi plerique, « Recipimus ergo. »

ie nostri, » ego arbitror quod totius Ecclesiae in-
 icet corpus, sicut et alibi dicit : « Vos autem estis
 opus Christi, et membra ex parte ³⁰. » Omne ergo
 opus Ecclesiae redimendum sperat Apostolus, nec
 utat posse quæ perfecta sunt dari singulis quibus-
 ue membris, nisi universum corpus in unum fuerit
 ongregatum. Potest autem et sic intelligi, ut re-
 emptionem corporis nostri dicat illam quæ in re-
 urrectione futura est, cum non solum animæ, sed
 l corpora venient « ante tribunal Christi, ut re-
 ortet unusquisque propria corporis prout gessit ³¹, »
 l secundum illud quod dictum est : « Timeate ma-
 is eum qui potest et corpus et animam perdere in
 ebennam ³². » Et ideo dolendum unicuique est in
 oc sæculo et gemendum, ne forte per malos actus
 l præsentis vitæ negligentiam non mereatur re-
 emptionem corporis sui consequi; sed inveniat
 um ista sententia quæ corpus et animam gehennæ
 quibus damnat (30). Post hæc dicit : « Spe enim
 alii facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est
 pes. » Sicut superius de creatura dixerat, quia « va-
 itati subjecta est propter eum qui subiecit in
 pe ³³ : » ita et hic de semetipso vel quoscumque
 erum annumerari novit, dicit : « Spe enim salvi
 tati sumus : » sicut et gemitibus creaturæ suos
 uoque gemitus sociavit. Quomodo autem in spe
 it salus (31) : spes vero non sit in his posita quæ
 identur, sed quæ non videntur, jam superius edo-
 uimus. Illud solum breviter addemus, quod et ex
 is sermonibus, et ex illis in quibus dicit, « Non
 apicientes illa quæ videntur, sed quæ non viden-
 ir ³⁴, » edocet nos in futuris bonis nihil eorum
 æ nunc videntur, vel videri possunt, sperare de-
 ere, etiamsi cælum videas istud visibile, etiamsi
 ram. Audi de his, quia « cælum et terra præter-
 nat ³⁵, »abilia enim sunt; et quod vides,
 id speras ³⁶? Nihil ergo prorsus sperandum est
 futuro de his quæ videntur. « Oculus » enim « non
 idit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »
 idet autem oculus cælum et terram; non ergo
 portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a
 eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores,
 tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ
 rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est
 nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et
 terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et
³¹ I Cor. xii, 27. ³² II Cor. v, 10. ³³ Matth. x, 28.
³⁴ Rom. viii, 24. ³⁵ I Cor. ii, 9. ³⁶ Rom. viii, 25.
³⁷ II Cor. xii, 7, 8. ³⁸ ibid. 9.

(30) Editi, « sed inveniatur cum ista sententia
 . . . damnet. »

(31) Alias, « gemitus sociant. Quomodo autem in
 pe sit (al., « fit ») salvus, » etc.

(32) Editi, « secum labores gemitusque, » etc.

(33) Alias, « parum, » sicut et infra.

(34) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero,
 miserationis affectus. Ipse enim, inquit, Spiritus

A cum tempore finiuntur, « quæ autem non videntur,
 æterna sunt, » quæ speranda Apostolus docet. Id-
 circo namque et ipsa corporis nostri reparatio ex
 corruptibili incorruptibilis, et ex mortali immorta-
 lis, et ex infirmitate in virtute restituitur, et ex ani-
 mali corpore corpus efficitur spiritale, ut, cum spiri-
 tale factum fuerit, possit etiam invisibilibus perfrui
 bonis : quæ bona in præsentis sæculo non videntes,
 per spem speramus, et per patientiam expectamus ³⁸.

6. « Similiter et Spiritus adjuvat infirmi-
 tatem nostram. Nam quid oremus secundum
 quod oportet nescimus; sed ipse Spiritus pro

601 nobis interpellat gemitibus inenarrabilibus.
 Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spi-
 ritus; quia secundum Deum interpellat pro sanctis ³⁹. »

Cum in superioribus dixisset ⁴⁰, quia omnis
 creatura his qui in agone hujus vitæ sunt positi
 congemisceret et condoleret, hoc est collaboraret,
 viresque conferret, tum etiam seipsum Paulus ac
 sui similes proferre gemitus pro laborantibus me-
 morasset ⁴¹, ut per hæc solaretur in certamine po-
 sitos, cum viderent omnes sanctos universamque
 creaturam affectu secum laborare, gemitusque (32)
 conjugere; addit nunc excelsius aliquid et subli-
 mius. Ne, inquit, parvum (33) putetis quod omnis
 nobiscum congemiscit et condolet creatura : ne
 parvum videatur quod nos ipsi gemimus pro labo-
 ribus vestris. Etiam divinæ ipsi naturæ erga agones
 nostros (vobiscum enim me quoque conjungo) inest
 quidam miserationis affectus, et ipse « Spiritus ad-
 juvat (34) infirmitatem nostram. » Denique quid nos
 orare, quid a Deo petere oporteat, ignoramus. In-
 terdum enim quæ contraria saluti sunt cupimus,
 infirmitate cogente. Sicut enim quis in ægitudine
 corporis positus non ea quæ sanitati congruunt vel
 conducunt, sed ea quæ præsentis infirmitatis desi-
 derium suggesserit, poscit a medico : ita et nos in
 hujus vitæ (35) infirmitate languentes interdum a
 Deo petimus quod non expedit nobis. Denique ego
 ipse Paulus qui hæc loquor ad vos, cum mihi pro-
 pter sublimitatem revelationum ne extollerer datus
 fuisset a Domino « angelus Satanæ qui me » cola-
 phizaret, « ter Dominum rogavi ut discederet a
 me ⁴², » nesciens quid orarem : et ideo quia ne-
 sciebam secundum quod oportet orare, non me au-
 divit Dominus, sed dixit mihi (36) : « Sufficit tibi
 gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur ⁴³. »

Sic ergo « quid oremus secundum quod oportet ne-
 scimus; sed ipse Spiritus interpellat pro nobis ge-
 mitibus inenarrabilibus. » Magnum nescio quid Pau-
³⁹ Rom. viii, 20. ⁴⁰ II Cor. iv, 18. ⁴¹ Matth. xxiv,
⁴² Ibid. xxvi, 27. ⁴³ Rom. viii, 22. ⁴⁴ ibid. 23.

D Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ
 rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est
 nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et
 terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

« Oculus » enim « non vidit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »

« Idet autem oculus cælum et terram; non ergo portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores, tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

« Oculus » enim « non vidit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »

« Idet autem oculus cælum et terram; non ergo portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores, tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

« Oculus » enim « non vidit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »

« Idet autem oculus cælum et terram; non ergo portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores, tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

« Oculus » enim « non vidit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »

« Idet autem oculus cælum et terram; non ergo portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores, tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

« Oculus » enim « non vidit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »

« Idet autem oculus cælum et terram; non ergo portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores, tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

« Oculus » enim « non vidit quæ præparavit Deus his qui diligunt eum ³⁷. »

« Idet autem oculus cælum et terram; non ergo portet hoc quod videtur, credi præparatum esse a eo his qui diligunt eum; sed cælum quidem, imo-
 tius cælos multo eminentiores et excelsiores, tam est illud firmamentum quod videri oculis po-
 est. Sed et terra speranda est, non tamen hæc quæ rida dicitur et oculis subjacet, sed illa erit man-
 tetorum terra quam oculus non vidit. Evidens est nim Apostoli sententia, quæ docet non visible et
 rporalia speranda in futuris, sed spiritalia et terna : quia « quæ videntur temporalia sunt, » et

lus in gemitibus sentit : ecce enim jam tertio gemitus ponit. Nam et « creatura, » inquit, « congemiscit, » et « nos ipsi gemimus, » et « ipse Spiritus gemitibus interpellat Deum pro sanctis. » Addidit sane in his gemitibus quos per Spiritum Deo dicit offerri, quod sicut inenarrabiles. Hoc autem neque de totius creaturæ, neque de suis gemitibus dicit. Et vide si possumus in istis gemitibus multum fiducia et libertatis in conspectu Dei intelligere, quod oratio quæ cum dolore et gemitu offertur Deo, accipiat fiduciam a Spiritu sancto ascendendi ad Deum. Denique Adam cum peccasset, perdidit fiduciam, et abscondit se a facie Dei ⁵⁰. Sanctus autem David dicit, quia « gemitus meus a te non est absconditus ⁵¹. » Sed videamus quid est quod dicit : « Ipse Spiritus interpellat pro nobis ⁵². » Hoc enim et Joannes Jesum facere designat, cum dicit : « Filii, hæc scribo vobis, ut non peccetis : si autem et peccaverit aliquis nostrum, advocatum habemus apud Patrem justum Jesum, qui et interpellat pro nobis ⁵³. » Et hic, Spiritus interpellat pro nobis ⁵⁴. Hoc autem facit Spiritus juvans infirmitatem nostram. Quæ autem sit infirmitas nostra, ipse Dominus docet cum dicit : « Spiritus promptus, caro autem infirma ⁵⁵. » Igitur infirmitas nostra ex carnis infirmitate descendit. Ipsa est enim quæ concupiscit adversus spiritum ⁵⁶; et dum concupiscentias suas ingerit, puritatem spiritus impedit, et sinceritatem orationis offuscat. Sed ubi viderit Spiritus Dei labore spiritum nostrum (37) in adversando carni, et adhærendo sibi, porrigit manum, et adjuvat infirmitatem ejus : et velut si magister suscipiens rudem discipulum (38), et ignorantem penitus litteras, ut eum docere possit et instituere, necesse habet inclinare se ad discipuli rudimenta, et ipse prius dicere nomen litteræ, ut respondendo discipulus discat (39), et sit quodammodo magister ipse incipienti discipulo similis, ea loquens et ea meditans quæ incipiens loqui debeat ac meditari : ita et Spiritus sanctus (40) ubi oppugnationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit, et nescientem quid orare debeat secundum quod oportet, ipse velut magister orationem præmittit, quam no-

A ster spiritus, si tamen discipulus esse sancti Spiritus desiderat, prosequatur : ipse offert gemitibus noster spiritus doceatur (41) ingemiscere, et repropitiæ sibi Deum. Si vero Spiritus quidem doceat, et noster spiritus, id est mens nostra non sequatur, suo vitio infructuosa ei sit magistri doctrina. Et istud Paulus mysterium (42) intra hominem geri sciens, dicebat ⁵⁷ : « Nam si linguis loquar, spiritus meus orat, sed mens mea sine fructu ⁵⁸ est : » spiritum suum dicens gratiam sancti Spiritus quæ a Deo hominibus datur. Unde et exhortans nos ut non habeamus infructuosum hoc sancti Spiritus beneficium, addit et dicit : « Quid ergo cum Orabo spiritu, orabo et mente : per alium dicam spiritu, psalmum dicam et mente ⁵⁹. » Igitur quamvis hæc inenarrabilia esse Paulus ipse signavit, et inenarrabilibus gemitibus geri (43), tamen præ possibile nobis fuit, imaginem quamdam rerum quæ divinitus geruntur, quasque ipse oblectus (44) profert, edidimus. Qui autem spiritualis est examine omnia ⁶⁰, et si quid his altius investigare poterit habeat apud se : « Fidelis » enim « spiritu celat negotia ⁶¹. » Admonendi tamen sunt qui prosperitatem sibi præsentis vitæ, et sanitatem, vel divitias, et honores postulant a Deo, quia quid orant secundum quod expedit nesciunt ⁶². Sæpe enim fit ut a damnum animæ vel opprobrium ejus sempiternum cedant (45) præsentia hæc lucra et dignitas secularis. Et ideo illud magis tenendum est, quod nos in oratione dicere (46) docuit Dominus : « Fiat voluntas tua ⁶³. »

Qui autem scrutatur corda, scit quid desiderat Spiritus, quia secundum (47) Deum interpellat pro sanctis ⁶⁴. Ostendit quidem a Deo non tam verbis nostra in oratione, quam cor mentemque perpendit ipse enim est qui scrutatur corda et renes ⁶⁵. Quo autem secundo dicit, quia « Spiritus interpellat, hoc est quod edocet : non minimam dispensationem etiam (48) per Spiritum sanctum in hominibus geri. Quamvis enim unigenitus Filius Dei pro salute humani generis incarnatus et passus sit, et morte sua destruxerit mortem, et resurrectione reddiderit vitam, nihilo segnius (49) tamen absque

⁵⁰ Gen. iii, 8. ⁵¹ Psal. xxxvii, 40. ⁵² Rom. viii, 26. ⁵³ I Joan. ii, 1. ⁵⁴ Rom. viii, 26. ⁵⁵ Matth. xvii, 41. ⁵⁶ Galat. v, 17. ⁵⁷ I Cor. xiv, 14. ⁵⁸ I Cor. xiv, 15. ⁵⁹ I Cor. ii, 15. ⁶⁰ Prov. xi, 18. ⁶¹ Rom. viii, 26. ⁶² Matth. vi, 10. ⁶³ Rom. viii, 27. ⁶⁴ Psal. vii, 10.

(37) *Nostrum*. Deest in editis, et in pluribus mss.

(38) Editi, « suscipiens ad rudimenta discipulum. » Mss. quidam, « suscipientem rudimenta discipulum. » Rectius vero ms. unus Regius num. 1639 et Rabanus, « suscipiens rudem discipulum. »

(39) Ms. unus, « dicat. » Deinde editi plerique, « et sit, » male.

(40) Mss. plerique et Rabanus legunt, « ita ergo et sanctus Spiritus, » etc. Sed redundare videtur vox « ergo, » quæ propterea omittitur in ms. Regio num. 1639 et in editis.

(41) Editi, « discat ; » sed omnes mss. nostri et Rabanus, « doceatur. »

(42) Alias, « et istud Paulus in mysterium, » etc. Deinde vero editi habent : « Nam si linguis loquar, spiritus autem meus non orat, mens mea sine fructu est.... quæ a Deo omnibus datur. » Sed omnes mss.

et Rabanus ut in nostro textu, nisi quod unus habet, « Nam si linguis hominum loquar. »

(43) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Ceteri vero mss. et editi, « et inenarrabilibus gemitibus genere. »

(44) Editi, « objectus, » male.

(45) Editi perperam, « concedantur. »

(46) *Dicere*. Desideratur in editis.

(47) Editi omittunt « secundum. » Deinde, « Ostendit quidem Deum non tam... perpendere. » Mss. quidam, « Ostendit quidem ex eo non tam... perpendi. » Sed ms. unus Regius et Rabanus melius ut in textu.

(48) *Etiam*. In editis omittitur.

(49) Sic Rabanus et ms. unus Regius num. 1639. Ceteri vero mss. et editi, « insignis tamen. »

incarnatione magna geruntur etiam per Spiritum sanctum. Tantum est quod ille pro impiis (50) mortuus est (sic enim et ipse Paulus ostendit cum dicit: « Adhuc enim Christus, cum infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est ⁶³ »), » sanctus autem Spiritus non pro impiis jam interpellat, sed pro sanctis: » et interpellat non secundum carnem, sed « secundum Deum: » Christus autem non secundum Deum mortuus dicitur, sed secundum carnem. Ideo non verbis offerre dicitur Spiritus interpellationem pro sanctis, sed « gemitibus: » et non communibus istis gemitibus, sed « inenarrabilibus. » Quomodo enim enarrari potest quod Spiritus Dei loquitur Deo, cum interdum nec ipse quidem noster spiritus quod sentit et intelligit sermone possit exponere?

7. « Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nam quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri (51) imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus ⁶⁴. » Si Spiritus, inquit, interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, et universa creatura congemiscit; et condolet usque nunc, quæ liberabitur tunc deum a servitute corruptionis, cum libertas gloriæ filiorum Dei advenerit, quomodo non competenter pronuntiabitur quia (52) « scimus quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum? » In tantum enim omnia cooperantur in bonum (53), et collaborant his qui diligunt Deum, ut et ipse Spiritus adjuvet, nec dedignetur divina natura dux esse itineris ad bonum. Verumtamen (54) si sunt aliqui habentes spiritum servitutis in timore, alii vero sunt superiores his, qui spiritum adoptionis accipiunt, ex eo quod non jam timore Deum, sed amore venerantur, et quod « perfecta » in eis « charitas foras mittit timorem ⁶⁵: » videndum est ne forte non omnia cooperentur in bonum his qui adhuc in spiritu permanent servitutis; sed aliqua quidem cooperentur etiam ipsis, non tamen omnia; et nescio si ad ipsum bonum, seu potius, ut ita dixerim, ad januas boni perducant. His vero qui diligunt Deum, et toto ei inhærent charitatis affectu, omnia (55), ut diximus, collaborant et juvant, atque aliquid sui studii conferunt, quatenus eos in ipso

⁶³ Rom. v, 6. ⁶⁴ Rom. viii, 28, 29. ⁶⁵ I Joan. iv, 18. ⁶⁶ Coloss. i, 13, 15. ⁶⁷ Philip. ii, 6, 7. ⁶⁸ Gal. at. iv, 19. ⁶⁹ I Cor. ii, 6. ⁷⁰ Prov. ix, 10.

(50) Ita recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss., « Tamen quia ille pro impiis, » etc. Itaque, « quia et ille pro impiis, » etc., omisso « tamen. » Editi, « Tamen quia (al., « quod) » et ille pro impiis, » etc.

(51) Hic et infra in ms. Regio num. 1639 omittitur « fieri. »

(52) Quia. Deest in editis. Alias, « quoniam. »

(53) In bonum. Hæc verba desunt in editis et in quibusdam mss., necnon apud Rabanum.

(54) Ms. unus Regius habet « verum » pro « verumtamen. »

(55) Omnia. Deest in editis.

(56) Editi, « dicuntur, » et postea, « in forma servi esse propositum. »

A bono, quod nunquam potest permutationem recipere, constituent. Quod si alii sunt qui diligunt Deum, et alii qui spiritum servitutis accipiunt, videndum est ne forte et hoc quod dicit, « His qui secundum propositum vocati sunt, » et, « Quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, » non conveniat illis qui in spiritu servitutis sunt. Possunt enim et illi vocati quidem dici, non tamen « secundum propositum » vocati: et pro eo quod adhuc in spiritu servitutis sunt, non possunt statui inter multos fratres quorum primogenitus est filius charitatis, et « imago invisibilis Dei, » ac « primogenitus omnis creaturæ ⁶⁶. » Sed et hoc quod dixit: « Conformes **603** imaginis Filii sui, » volo requirere cujus formæ conformes fieri dicantur (56). Legimus

B enim Filium Dei aliquando in forma Dei, aliquando in forma servi esse positum ⁶⁷. Cui ergo formæ harum duarum conformes dicat futuros Apostolus eos qui diligunt Deum, et quibus omnia cooperantur in bonum, non otiosi mihi videtur esse discriminis. Arbitror ergo secundum ea quæ in aliis idem Paulus designat, ubi dicit: « Filii mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis ⁶⁸, » formari in his qui ad perfectionem tendunt Christum dicat (57), secundum hoc quod Verbum est, ut in eis Verbi Dei sinceritas ad purum informetur; et secundum hoc quod veritas est, ut veritas in eis absque ullius fuci admistione consistat; et secundum hoc quod sapientia est, ut sapientia Dei in eis illa quam inter perfectos loquitur Paulus ⁶⁹, pura et absque

C ullo erroris diverticulo conservetur. Sic et secundum omnia quæ Christus est, vel iustitia, vel sanctificatio, vel cæteræ quæque virtutes (58), si in eis formantur ad liquidum, isti videbuntur ad illam formam, qua in forma Dei est, conformes imaginis esse effecti. Si vero adhuc in initiis quis conversetur (« initium » autem « sapientiæ timor Dei (59) » est), et in timore ⁷⁰ adhuc positus prima cuius Dei elementa suscipiat, secundum formam servi, quam suscepit ad hoc ut rudes et ignaros (60) timorem Dei doceret, conformes fieri intelligendi sunt hi qui prima initia in Dei timore suscipiunt. Quia, inquit, « quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui. » Non omitteremus nec de eo quod dixit: « Præscivit et prædestinavit (61). » Puto enim

D

(57) Editi, « quod formari in his qui ad perfectionem tendunt Christus dicatur. » Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu.

(58) Editi, « vel certe quæque virtutes. » Deinde ms. unus, « quæ in forma, » etc.

(59) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « timor dicitur. » Al., « timor Domini, et in timore, » etc.

(60) Editi, « ut rudibus et ignaris. » Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu. Deinde ms. unus, « intelligi possunt, » etc.

(61) Sic ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi omittunt: « Non omitteremus de eo quod dixit, Præscivit et prædestinavit, » et vocem « enim » post « Puto. »

quod sicut non de omnibus dixit qui prædestinati sunt, ita nec de omnibus quos præsciit. Non enim secundum communem vulgi opinionem putandum est bona malaque præscire Deum, sed secundum Scripturæ sanctæ consuetudinem sentiendum est (62). Observet enim qui studiosus est in Scripturis, sicubi invenit Scripturam dicere, quia malos præscierit Deus, sicut in præsentī loco de bonis manifeste dicit, quia « quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri (63) imaginis Filii sui. » Si enim quos præscivit, hos et prædestinavit conformes esse imaginis Filii sui, nullus autem malus conformis potest imaginis esse Filii Dei, manifestum est quia de bonis tantum dicit: « Præsciit quos et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui; » cæteros vero non inodo præscire, sed nescire quidem dicitur Deus. « Novit » enim « Deus eos qui sunt ejus ⁷²; » ad eos autem qui non sunt digni ut sciantur a Deo, Salvator dicit: « Discedite a me, quia nunquam cognovi vos (64), operarii iniquitatis ⁷³. » Sic ergo etiam in hoc præsentī loco « quos præscivit » Deus, ipsos « et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui. » Cæteri autem præsciri non dicuntur: non quod aliquid latere possit illam naturam quæ ubique est, et nusquam deest; sed quia omne quod malum est, scientia ejus vel præscientia habetur indignum. « Quos » ergo « præsciit, et prædestinavit. » Sed et hoc intueri, si præscire et prædestinare dici potest Deus de his qui nondum sunt; an de his (65) qui aut quidem, nondum tamen conformes sunt imaginis Filii sui: et si præscientiam in hoc esse magis convenit, quam in eo quod futurum sit id quod nondum est. In hoc enim voluntas magis est quam præscientia conditoris. Nam præscientia in quo videbitur, cum id quod futurum est, pendeat in factoris arbitrio? Videbitur fortassis ab attentis lectōribus etiam hoc requiri, cur non dixerit, conformes Filii sui; sed, « conformes imaginis Filii sui. » Dicet enim qui hæc excitat, quia sicut ipse Filius qui « imago Dei invisibilis » dicitur ⁷⁴, quantum ad personam spectat (66), alius est ab illo cujus imago est: ita et hic quæ dicitur imago Filii ejus, alia debet esse ab illo (67) cujus imago est. Et quamvis ardua hæc videantur et difficilia, tamen vide si possumus illud dicere, quia, quamvis omnis

⁷² Il Tim. II, 19. ⁷³ Matth. VII, 23. ⁷⁴ Coloss. I, 15. ⁷⁵ Rom. VIII, 30. ⁷⁷ ibid. 29. ⁷⁸ ibid. 30.

(62) Editi, « sciendum est. »

(63) *Fieri.* Deest in mss. codicibus nostris, et apud Rabanum, sed exstat in editis.

(64) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « Discedite a me vos, operarii iniquitatis, quia non cognovi vos. Sic ergo et in hoc, » etc.

(65) Editi, alii: « Unde his, » alius, « vel his. » Et postea, « imaginis Filii ejus, et præscientiam in hoc esse, » etc.

(66) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss., « quantum ad personam specialius (editi, « specialis) est ab illo, » etc.

(67) *Ab illo.* Hæc duo verba desunt in libris antea editis.

(68) Mss. nostri et Salodanus, « ad illius se imaginem ac similitudinem tendat. » Sed tamen vox

A qui se ad eam formam quam supra posuimus excoluerit, imago sit Dei, hoc est imago Filii Dei, tamen specialis ac propria imago ejus quæ eum totum atque ex integro suscepit, et in semetipsa formavit, ipsa Jesu anima dicenda est, quæ se per omnia Verbo ac Sapientiæ Dei ita coaptavit, ut in nullo prorsus ab ejus similitudine decolor haberetur, ita ut quicumque summam perfectionis ac beatitudinis consecutur, ad illius se imaginem ac ⁶⁰⁴ similitudinem (68) tendat, quæ primo loco et super omnes cæteros Filii Dei imago est: ita « ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, » in his videlicet quorum in conformatione imaginis Filii Dei primatum tenet.

8. « Quos autem prædestinavit, illos et vocavit: et quos vocavit, illos et justificavit; quos autem justificavit, illos et glorificavit ⁷⁵ (69). » Supra dixit ⁷⁶: « Quos præscivit, hos et prædestinavit, » et nunc addit: « Quos autem prædestinavit, illos et vocavit: et quos vocavit, illos et justificavit. » Et si « præscivit » et « prædestinavit » communi opinione sentiāmus, videbitur utique qui justificatus est, propterea justificatus esse quia vocatus est; et qui vocatus est, propterea justificatus esse (70) quia prædestinatus est; et qui prædestinatus est, propterea prædestinatus esse quia præcognitus est. Et rursus e contrario intelliges (71): si quis autem justificatus non est, ideo non est justificatus quia non est vocatus; et qui vocatus non est, ideo vocatus non est quia non est prædestinatus; et qui prædestinatus non est, ideo non est prædestinatus quia non est præcognitus. Et vide (72) in quam absurdam sententiam decidant hi qui præscientiam Dei in hoc tantum accipiunt, quasi qui ea quæ postmodum futura sunt, ante prænoscat. Invenitur enim secundum hoc quod supra exposuimus (73), non præscisse Deum quos non prædestinavit. Et rursus si ad communem referatur intelligentiam hoc quod dicit, quia « quos vocavit, illos et justificavit ⁷⁸, » ingentem fenestram patefaciemus his qui negant esse in hominis potestate ut salvus fiat. Aiunt enim: Si Deus quos præscivit, illos et prædestinavit; et quos prædestinavit, illos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit; nihil culpæ habent hi qui non justificantur, quia nec vocati sunt, nec prædestinati, nec

D præcogniti. Tum etiam illud aperte nobis adversa-

« se » redundare videtur, et eam omittunt cæteri editi.

(69) Editi, « magnificavit. »

(70) *Quia vocatus est; et qui vocatus est, propterea justificatus esse.* Hæc desiderantur in antea editis.

(71) Alias, « intelligis. » Et postea editi, « et quia non est vocatus, ideo non est prædestinatus; et quia prædestinatus non est, ideo non est præcognitus. » Sic etiam mss. nostri nisi quod habeant « qui » pro « quia. » Sed Rabanus ut in nostro textu, et recte quidem.

(72) *Et vide.* Editi, « Vide, » et mox, « quasi qui et quæ, » etc.

(73) Editi, « secundum hæc postea quæ supra exposuimus. » Ms. unus, « secundum hæc per ea quæ supra exposuimus. » Sic etiam Rabanus, nisi quod omittat « secundum. » Sed cæteri mss. ut in nostro textu.

tur, quod non omnes qui vocantur, etiam justificantur. Nam et Judas apostolus vocatus est, sed non est justificatus. Quod et si justificatum eum contendat aliquis eo ipso quo vocatus est; non est certe glorificatus. Sed et illi de quibus dicit Apostolus, quia « naufragaverunt a fide ⁷⁹, » vocati quidem fuerunt, sed non sunt justificati. Et secundum Evangelii parabolas ⁸⁰, illi ad quos missi fuerant servi, et excusaverunt se, vocati fuerunt; sed non sunt justificati: et ille qui ingressus convivium regis non habuit vestem nuptialem ⁸¹, vocatus est; sed non est justificatus. Cum ergo hæc singula ita se habeant, quomodo videbitur verus esse sermo Apostoli, quem vel de prænoscendo, vel de prædestinando, vel de vocando, vel etiam de justificando memoravit? Sed ego secundum ea quæ supra exposuimus, quomodo noscat vel prænoscat Deus, ad consuetudinem Scripturæ redeundum puto, quæ vernacula quadam appellatione in hoc sermone, id est in cognoscendo uti solet: velut cum dicit: « Et cognovit Adam Evam uxorem suam (74), » pro eo ut dicat ⁸², admistus est uxori suæ. Et iterum de Rebecca dicit: « Virgo erat, vir non cognoverat eam ⁸³. » Sed et de filiis Levi dicitur, cum prævaricatores punirent, quia non cognoverit unusquisque patrem suum aut matrem suam ⁸⁴. In quo sine dubio hoc ostenditur, quia non junxit affectum suum et amorem cum patre vel matre. Sed et multa secundum hunc sensum in Scripturis de cognoscendo invenies dicta: et ideo etiam in præsentī loco constat Apostolum secundum Scripturæ sacræ consuetudinem cognoscendi posuisse sermonem, ut illos ostenderet præcognitos a Deo, in quibus, sciens quales essent, amorem suum Deus affectumque posuisset, secundum quod etiam illud scriptum est: « Cognovit Dominus eos qui sunt ejus ⁸⁵; » cum utique, quantum ad istam communem scientiam pertinet, Deus non solum eos qui sui sunt, sed et eos qui errant a se non ignoret. Sed cognovisse suos dicitur (75), hoc est in dilectione habuisse, sibi que sociasse. Ita ergo « quos præcivit » Deus, « illos et prædestinavit: et quos prædestinavit, illos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit. » Superest nobis adhuc illius quæstionis absolutio, quomodo « quos vocavit, illos et justificavit, » cum secundum ea quæ supra diximus, constet multos esse vocatos, paucos autem electos ⁸⁶. Sed videtur mihi esse quædam vocationis differentia, secundum illud quod in superiori capitulo exposuimus, quia omnes quidem vocati sunt, non tamen omnes « se-

secundum propositum » vocati sunt ⁸⁷. Nam hi qui secundum propositum bonum, et bonam voluntatem quam circa Dei cultum gerunt, vocantur, ipsi sunt qui « secundum propositum » vocati dicuntur, et isti sunt qui vocati justificantur. Bono enim eorum proposito deerat sola vocatio. Hi vero qui **605** non habent bonum fixumque propositum vel erga divinum cultum, vel erga opus bonum, vocantur quidem et ipsi, ne eis excusatio relinquatur, et hæc ipsa possint causari cum judicantur: Quia et nos si vocati fuissetus, potuissemus utique justificari; et non solum justificari, sed et glorificari. Ideo ergo vocantur quidem et ipsi; sed quasi si in terra petrosa seminetur semen, cito quidem exoritur; incremente autem tribulationum sole, quia non habent altam radicem boni propositi, continuo arcescunt et pereunt ⁸⁸. Et ipsi sunt de quibus dicit Apostolus, quia « naufragaverunt a fide ⁸⁹. » Quos ergo vocavit, id est, quos secundum propositum vocavit boni, illos et justificavit. Quod etsi « secundum propositum ⁹⁰, » ad Deum referatur, hoc est, ut secundum Dei propositum, qui sciens in eis religiosam mentem, et salutis inesse desiderium, vocati dicantur, non videbitur his quæ exposuimus etiam hoc esse contrarium. Hoc ergo pacto neque in præscientia Dei vel salutis vel perditionis nostræ causa consistit; neque justificatio ex sola vocatione pendeat; neque glorificari de nostra penitus potestate sublatum est. Nam et si communi intellectu de præscientia sentiamus, non propterea erit aliquid, quia id scit Deus futurum: sed quia futurum est, scitur a Deo antequam fiat. Nam et si, verbi gratia, fingeremus (76) Deum non prænocere aliquid, futurum sine dubio erat quod est, ita ut est: ut puta, Judas proditor factus est, et hoc ita futurum prophetæ prædixerunt. Non ergo quia prophetæ prædixerunt, idcirco prodidit Judas; sed quia futurus esset proditor, ea quæ ille ex propositi sui nequitia gesturus erat prædixerunt prophetæ: cum utique Judas in potestate habuisset ut esset similis Petro et Joanni, si voluisset: sed elegit pecuniæ cupiditatem magis quam apostolici-consortii gloriam: et hanc ejus voluntatem futuram prævidentes prophetæ, librorum tradidere monumentis. Ut autem scias quia non in præscientia Dei unicuique salutis causa ponitur (77), sed in proposito et actibus suis, vide Paulum verentem ne forte cum aliis prædicaverit, ipse reprobus efficiatur, macerare corpus suum, et subjicere servituti ⁹¹. Adhuc adversum eos qui nobis hujusmodi quæstiones objiciunt (78),

⁷⁹ I Tim. i, 19. ⁸⁰ Luc. xiv, 17. ⁸¹ Matth. xxii, 11. ⁸² Gen. iv, 1. ⁸³ Gen. xxiv, 16. ⁸⁴ Deut. xxxiii, 9. ⁸⁵ II Tim. ii, 19. ⁸⁶ Matth. xx, 16. ⁸⁷ Rom. viii, 28. ⁸⁸ Matth. xiii, 5, 6. ⁸⁹ I Tim. i, 19. ⁹⁰ Rom. viii, 28. ⁹¹ I Cor. ix, 27.

(74) Sic ms. unus Regius num. 1659. Cæteri vero mss. et editi omittunt « Evam. » Rabanus, « Cognovit autem Adam uxorem suam, pro eo quod ut dicat, » etc.

(75) Editi et ms. unus, « Sed cognovisse eos dicitur. »

(76) Alias, « fingimus. » Deinde editi, « aliquid, futurum sine dubio erat, quod ita, ut puto (al., ut puta) Judas, » etc.

(77) Editi, « Ut autem scias non in præscientia Dei unicuique salutis causam poni. » Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(78) Alias, « et subjicere servituti. Hoc adversus

etiam hæc possumus dicere : Si quos præscivit, illos et prædestinavit ; non autem omnes prædestinavit ; ergo non omnes præscivit : et secundum eos erunt aliqua quæ ignoret Deus. Si vero prænoscere secundum hoc accipiatur quod supra diximus, hoc est, in affectum recipere sibi sociare, verum erit quia sicut non omnes prædestinavit, ita neque omnes præcognovit. Sic enim et Jesus (79) dicitur non cognovisse peccatum⁸². Nunquidnam dicemus quia nescierit Jesus quid esset peccatum, hoc est, quia nescierit homicidium peccatum esse, vel adulterium, vel furtum, et his similia ? An hoc est quod dicitur nescire peccatum, quia peccato se non miscuit, neque adhæsit ei peccatum ? Sic et alibi (80) scriptum est⁸³ : « Qui servat mandatum, non cognoscet malum verbum, » hoc est non recipiet verbum malum, non credet, non libenter audiet, neque admittet ingredi mentem suam. « Quos » ergo secundum hunc modum « præscivit » Deus, « illos et prædestinavit ; et quos prædestinavit, illos et vocavit, » ea vocationis distinctione qua diximus : « et quos vocavit, illos et justificavit : et quos justificavit, illos et glorificavit. » De glorificatione possumus et in præsentem sæculo secundum (81) illud intelligere quod dicit Apostolus⁸⁴ : « Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, eadem imagine transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu. » Est ergo et hæc gloria quam justificati quique in præsentem vitam percipiunt : est et illa quæ speratur in futuro, cum corpus hoc humilitatis nostræ quod « seminatur in contumelia, surget in gloria⁸⁵ : » et cum « sicut alia est gloria solis, et alia gloria lune, et alia gloria stellarum, et sicut stella a stella differt in gloria, ita erit et resurrectio mortuorum⁸⁶ (82). »

9. « Quid ergo dicemus ad hæc ? Si Deus pro nobis, quis contra nos ? Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit⁸⁷ ? » Deus quomodo pro nobis sit, manifestum est ex his quæ supra exposuit, id est quod Spiritus

A Dei habitat in nobis⁸⁸, et quod Spiritus Christi, vel Christus in nobis est⁸⁹, vel quod Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mortuis **606** habitat in nobis⁹⁰ (83), vel quod Spiritu Dei agimur, vel quod spiritum adoptionis accepimus⁹¹ ; vel quod sumus filii Dei et hæredes et cohæredes Christi⁹² ; vel quod primitias Spiritus accepimus⁹³ ; vel quod ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus⁹⁴ ; vel quod universa creatura nobis congemiscit et condolet⁹⁵ ; vel quod omnia nobis cooperantur in bonum diligentibus Deum⁹⁶ ; vel quod secundum propositum vocati sumus, et præcogniti, et prædestinati, et justificati, et glorificati⁹⁷. Horum etenim omnium veluti epilogum faciens (84), et simul omnia repetens ait : « Quid ergo dicemus ad hæc ? » hoc est, ad hæc omnia quæ supra diximus : quia si sic Deus pro nobis est, ut hæc nobis cuncta concesserit, quis esse adversum nos poterit ? Non quo omnino neminem nobis esse dicat adversarium : alioquin quomodo stabit illud (85) quod dictum est a Petro : « Adversarius vester diabolus sicut leo rugiens circuit quærens quem transoret⁹⁸ ? » Sed hoc est quod ostendit, quia Deo agente pro nobis, contemptibilis et nullus efficitur (86) adversarius noster. Similiter autem et David dicit⁹⁹ : « Dominus illuminatio mea, et Salvator meus, quem timebo ? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo ? » Non ergo nullum dicit esse quem metuat, et qui adversetur ei, sed quamvis, inquit, « appropiaret super me ut edant carnes meas qui tribulant me inimici mei¹⁰⁰, » tamen Domino defendente vitam meam, « infirmati (87) sunt, et ceciderunt. » Dat præterea indicium maximum ingentis erga nos amoris Dei, qui in tantum, inquit¹⁰¹, nos dilexit, ut nec « proprio Filio suo » pepercerit, « sed pro nobis omnibus » ad passionem tradiderit « eum (88). » Et ut majore nos admiratione constringeret, addidit sermonem ingentis arcani conscium dicens, quia « proprio Filio suo non pepercit. » Dixerat enim superius¹⁰², quia etiam nos qui spiritum adoptionis accepimus, filii Dei sumus. Ne ergo communi ista

⁸² II Cor. v, 21. ⁸³ Eccl. viii, 5. ⁸⁴ II Cor. iii, 18. ⁸⁵ I Cor. xv, 43. ⁸⁶ ibid. 41. ⁸⁷ Rom. viii, 31, 32. ⁸⁸ ibid. 9. ⁸⁹ ibid. 10. ⁹⁰ ibid. 11. ⁹¹ ibid. 14, 15. ⁹² ibid. 17. ⁹³ ibid. 23. ⁹⁴ ibid. 26. ⁹⁵ ibid. 22, 28. ⁹⁶ ibid. 29, 30. ⁹⁷ ibid. 31. ⁹⁸ I Petr. v, 8. ⁹⁹ Psal. xxvi, 1. ¹⁰⁰ ibid. 2. ¹⁰¹ Rom. viii, 32. ¹⁰² ibid. 15, 16.

eos, qui nobis hujusmodi quæstiones suscitant, » D al., « movent, » etc.

(79) Sic recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi hic et infra habent « is, » al., « his, » pro « Jesus. »

(80) Editi, « Sicut et alibi. »

(81) Secundum. Deest in libris antea editis.

(82) Sic recte ms. unus Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero et mss. alii, « cum corpus hoc humilitatis nostræ seminatur in contumelia, et » (al., deest et) « surget in gloria ; et est alia gloria » (al., « et cum alia gloria ; » al., « et sicut alia gloria).... et stella a stella differt in claritate » (al., « a claritate) sic erit in resurrectione mortuorum. »

(83) *Et quod Spiritus Christi, vel Christus in nobis est, vel quod Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mortuis, habitat in nobis.* Hæc nusquam comparent in libris antea editis.

(84) *Epilogum faciens.* Omnes mss. nostri et Rabanus, « anacephaleosin faciens. » Quod Græce idem est ac Latine « epilogum, » seu « rerum collectionem. »

(85) Editi, « Quomodo enim stabit illud, » etc., omissa voce, « alioquin, » quam præferunt omnes mss. et Rabanus.

(86) Editi plerique. « Sed hoc ostendit, quia.... et nihil » (al., « et nihili) efficitur, » etc.

(87) Sic plerique mss., Rabanus et editi. Ms. tamen unus Regius num. 1639, « sed cum, inquit, appropiaret super me nocentes ut edant carnes meas, qui.... ipsi, meam Domino defendente vitam, infirmati, » etc.

(88) Editi, « tradidit enim. » Deinde ms. unus Regius num. 1639, « Et ut ad majorem nos admirationem constringeret, addit, » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

appellatione filiorum unum aliquem ex his tradidisse putaretur qui in filios videbantur adsciti, addidit « proprio Filio, » ut eum qui solus ex ipso Deo ineffabili nativitate generatur, ostenderet. « Pro nobis ergo omnibus tradidit eum, » non illa traditione qua scriptum est ¹⁸ : « Tradet autem frater fratrem in mortem, et parentes filios, » sed tradidisse eum dicitur hoc ipso, quod cum in forma Dei esset, passus est eum exinanire seipsum, et formam servi suscipere, et usque ad mortem crucis pervenire ¹⁹ : ut in ipso omnibus exemplum obedientiæ poneret, et viam resurrectionis mortuis aperiret (89).

« Pro omnibus ergo tradidit eum. » Non solum pro sanctis, non solum pro magnis, sed et pro minimis, et pro omnibus (90) omnino qui sunt in Ecclesia tradidit Filium proprium Pater : et ideo etiam si minimorum aliquem et infirmorum lædat quis, percussus est eius infirmam conscientiam, in Christum peccare dicitur, quoniam quidem scandalizat animam pro qua Christus mortuus est. Quia ergo pro omnibus nobis tradidit Filium Pater, nullus omnino, ne minimus quidem qui est in Ecclesia, contemnendus est : et ideo Dominus ipse dicebat : « Si quis scandalizaverit unum ex pusillis istis minimis, expedit molam (91) asinariam ligari circa collum ejus, et præcipitari eum in mare, quam ut scandalizet unum ex his ¹⁷. » Deus ergo, qui nos pretiosos proprii Filii pro nobis pretiosum fundendo sanguinem fecit, « quomodo non cum ipso omnia nobis donabit ? » Nihil est enim sive visibilis, sive invisibilis (92) creaturæ, quod Filio possit adæquari : nullo enim pacto creatori suo creatura potest conferri ; et si creator ipse donatus est nobis, quomodo non cum ipso nobis omnis (93) creatura donabitur ? Quamvis sermo hic dupliciter possit intelligi, id est, quod « cum illo nobis omnia donabit. » Nam et hoc potest videri quod si habeamus in nobis Christum secundum hoc quod Verbum et sapientia, et veritas, et justitia, et pax est, et cætera omnia quæ de eo scripta sunt, cum hac plenitudine virtutum nobis omnia donabuntur, ut jam non unum ex omnibus creaturis, et parvum terræ hunc locum quem nunc videmur habitare, teneamus (94), sed omnia quæcunque creavit Deus visibilia et invisibilia, occulta et manifesta, temporalia et æterna cum Christo pariter habeamus. Potest autem et alio modo sic intelligi quod dixit : « Cum ipso om-

¹⁸ Matth. x, 21. ¹⁹ Philip. ii, 6, 7. ¹⁷ Matth. xviii, n, 22. ²⁰ Joan. xiv, 30. ²¹ Isai. xlii, 22. ²² Isai. i, 18. ²³ Rom. viii, 26. ²⁴ ibid. 34. ²⁵ ibid. 32.

²⁶ Joan. xiv, 6. ²⁷ Isai. v, 20. ²⁸ Psal. l, 6.

(89) Editi, « et viam resurrectionis a mortuis, » etc. Ms. unus, « spem etiam resurrectionis mortuis, » etc.

(90) Et pro omnibus. Hæc verba desunt in plerisque mss. et in editis, et apud Rabanum ; sed restituntur ab uno ms. Regio.

(91) Editi, « melius est molam, » etc.

(92) Editi, « dedit. Nihil est visibilis, sive invisibilis, » etc.

(93) Omnis. Omittitur in antea editis.

(94) Editi, « ut jam non in unum ex omnibus creaturis, et parvum terræ hunc locum quem non

nia nobis donabit : » hoc est, ipsi quidem ut hæredi, nobis vero ut cohæredibus ejus pariter cum ipso perfrui universa dabitur creatura.

10. « Quis accusabit adversus electos Dei ? Deus qui justificat ; quis est qui condemnet ? 607 Christus Jesus qui mortuus est, imo autem qui resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis ¹⁶. » Videtur mihi quod ait : « Quis accusabit adversus electos Dei ? » de diabolo dicere. Nullus enim ita electus et ita magnus (95), quem ille non audeat accusare, nisi illum solum « qui peccatum non fecit ¹⁵, » qui et dicebat (96) : « Nunc venit princeps hujus mundi, et in me nihil invenit ²⁰. » Sed quamvis ille exerat (97) nequitiam propositi sui, Deo justificante et delente sicut nubem iniquitatem electorum suorum ²¹, et sicut caliginem peccata eorum, et a prioribus delictis eos dealbante ut nivem, et sicut lanam candidam faciente ²², quid proficiet accusator ? Sed et cum Christus pro eis mortuus sit, imo potius a mortuis resurrexerit, et stet a dextris Patris, et interpellet pro his, quis eos poterit condemnare ? In superioribus sanctus « Spiritus interpellat, inquit ²³, pro nobis gemitibus inenarrabilibus ²⁴ : » hic « Christus Jesus qui mortuus est et resurrexit, » ipse « interpellat pro nobis ²⁵. » Deus qui proprium Filium tradidit pro nobis, ipse justificat electos : quis erit ultra qui audeat condemnare ? Sed diligentius intueri quomodo Apostolus nusquam in sermonibus suis ab insita sibi cautela discedat. Non dixit : « Quis accusabit » adversum vocatos, sed « adversum electos ? » Nisi enim fueris electus, nisi in omnibus te exhibueris probabilem Deo, habebis accusatorem. Si enim causa tua mala est, si te crimen tuum astringit, quid tibi proderit advocatus, etiamsi Jesus sit qui interpellat ? Jesus enim veritas est ²⁶ : non potest ergo pro te veritas fallere. In hoc tibi opitulabitur (98) advocatus, ne accusatoris calumniis involvaris, ne tibi præterita peccata, quæ per baptismum deleta sunt, imputentur. Si vero post hæc iterum delinquas, nec ullis hæc pœnitentiæ lacrymis diluas, accusatori tuo criminandi te materiam dabis : et quamvis Jesus interpellet pro nobis, non potest tamen (99) dicere : Jesus tenebras lucem esse, neque amarum dulce ²⁷.

Si ergo vis vincere cum judicaris ²⁸ (1), fac quod de justo scriptum est : « Dispone sermones tuos in ju-

6 ; Luc. xvii, 2. ¹⁵ Rom. viii, 33, 34. ¹⁶ I Petr. i, 18. ²⁰ Rom. viii, 26. ²¹ ibid. 34. ²² ibid. 32.

videmus, habitare timeamus. »

(95) Sic mss. plerique, Rabanus et editi. Ms. tamen unus, « Nullus enim est electus ita magnus, » etc.

(96) Editi, « nisi ille solus . . . qui dicebat hæc, » etc. Deinde ms. unus, « et in me non invenit quidquam. »

(97) Exerat. Genebrardus, « exerceat, » male.

(98) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, « In quo tibi opitulabitur, » etc.

(99) Tamen. Desideratur in editis.

(1) Editi, « quod judicaris. »

dicio : Præpara opera tua ad exitum : Memento novissimorum tuorum, et in æternum non peccabis (2)²⁹ : » ne tibi contingat illud quod de quodam scriptum est³⁰ : « Cum judicatur, exeat condemnatus. » Vide autem quomodo audias quia Jesus « interpellat pro nobis. » Ipse est enim de quo et alibi scriptum est, quia « Pater neminem judicat, sed omne iudicium dedit Filio³¹, » et sicut ipse est hostia et sacerdos, et ipse est in forma servi et in forma Dei, sic ipse est et advocatus et iudex³².

11. « Quis ergo separabit nos a charitate Dei ? Tribulatio ? an angustia ? an persecutio ? an fames ? an nuditas ? an periculum ? an gladius ? (sicut scriptum est : Quia propter te mortificamur tota die : æstimati sumus sicut oves occisionis.) Sed in his omnibus superamus per eum qui dilexit nos³³. » Pro his, inquit, omnibus quæ supra enumeravimus, id est, quod jam non sumus in carne, sed in spiritu ; et quod Spiritus Dei habitat in nobis ; et quod Christus in nobis est³⁴, per quem corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vita (3) est propter justificationem ; et quod jam non sumus debitores carnis ut secundum carnem vivamus, quia spiritu actus carnis mortificavimus ; et quod per spiritum adoptionis filii effecti sumus Dei, et si filii, etiam hæredes Dei, cohæredes autem Christi ; et quod universa creatura congeniscit nobis et condolet, revelationem filiorum Dei expectans ; et quod diligentibus nobis Deum omnia cooperantur in bonum ; et quod præscivit et prædestinavit nos conformes imaginis Filii sui qui secundum propositum vocati sumus³⁵ : cum pro his, inquit, omnibus beneficiis quæ consecuti sumus, fixi et radicati sumus in charitate Dei, quis nos ab ea poterit separare ? Tribulatio si venerit, dicemus ad Deum, « In tribulatione dilatasti me (4)³⁶. » Angustia si fuerit mundi, et ex necessitate (5) corporis veniens, sapientiæ Dei, et scientiæ latitudinem requiremus, in qua nos angustare non potest mundus. Redibo enim ad Scripturarum divinarum amplissimos campos : intellectum verbi Dei spiritalem requiram, et nulla me in eo coarctabit angustia. Per largissima (6) enim spatia intelligentiæ mysticæ et spiritualis equitabo. Persecutionem

A si patiar, et confitear Christum meum coram bonis minibus, certus sum quia et ille me confitebitur coram Patre suo (7) qui in cœlis est³⁶. Fames si adfuerit, turbare me non potest : habeo enim panem vitæ qui de cœlo descendit³⁷ et reficit animas esurientes ; nec aliquando potest panis iste deficere : est enim perfectus et æternus. Nuditas me non confundit : indutus sum enim Dominum Jesum **608** Christum³⁸, et habitaculum nostrum quod de cœlo est, superindui spero³⁹ : « Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem, et corruptibile hoc induere incorruptionem⁴⁰. » Periculum non timebo : « Dominus enim illuminatio mea, et salus mea, quem timebo (8) ? » et « Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo⁴¹ ? » Gladius terrenus terrere me non potest : habeo enim fortio-rem mecum « gladium Spiritus, quod est verbum Dei⁴² ; » et mecum est « vivens et efficax sermo Dei, » qui est « penetrabilior omni gladio utrinque acuto (9)⁴³. » Si ergo gladius mundi venerit super cervices meas, majorem mihi ad Deum conciliat charitatem. Dicam namque ad eum, quia, « sicut scriptum est : Propter te mortificamur tota die : æstimati sumus (10) ut oves occisionis⁴⁴. » Non enim mihi sufficit una hora mori pro Christo, vel cruciari, sed « tota die, » hoc est omni vitæ meæ tempore. Si enim totam vitam meam in persecutionibus et periculis agam, dicam quia « non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis⁴⁵. » Breve est enim hujus vitæ tempus, et exiguum quod in persecutionibus ducimus ; æternum vero et perpetuum quod expectamus in gloria. Et ideo « in his, inquit, omnibus superamus » non nostra virtute, sed « per eum qui dilexit nos⁴⁶. » Dum enim in illius amore peudemus, sensum doloris non recipimus. Illius enim charitas qua nos dilexit, et nostrum ad se rapuit affectum, cruciatum corporis, et dolorem non sentire nos facit. Ideo ergo « in his omnibus superamus. » Tale aliquid et in Canticis sponsa dicit ad Verbum, quia « vulnerata, inquit, charitate ego sum⁴⁷. » Ad hunc ergo modum et anima nostra a Christo vulnere charitatis (11) accepto, etiamsi tradat gladio corpus, non sentiet vulnera carnis præ vulnere charitatis.

²⁹ Psal. cxl, 5 ; Prov. xxiv, 7 ; Eccli. vii, 40. ³⁰ Psal. cviii, 7. ³¹ Joan. v, 22. ³² Philipp. ii, 6. 7. ³³ Rom. viii, 35-37. ³⁴ Rom. viii, 9, 10, 12, 13, 15, 17, 22, 23, 28, 29. ³⁵ Psal. lv, 2. ³⁶ Matth. x, 52. ³⁷ Joan. vi, 51. ³⁸ Rom. xiii, 14. ³⁹ II Cor. v, 2. ⁴⁰ I Cor. xv, 53. ⁴¹ Psal. xxvi, 1. ⁴² Ephes. vi, 17. ⁴³ Hebr. iv, 12. ⁴⁴ Rom. viii, 36 ; Psalm. xliii, 22. ⁴⁵ Rom. viii, 18. ⁴⁶ ibid. 37. ⁴⁷ Cant. ii, 5.

(2) Alias, « et non peccabis, » absque « in æternum. »

(3) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, « Spiritus autem vivit. »

(4) Editi, « dilatati sumus. » Ms. unus, « dilatasti mihi. »

(5) Editi, « necessitatibus. » Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, « Redeo enim, » etc. Sed recte ms. unus, « Redibo enim. »

(6) Sic ms. unus Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, « latissima. »

(7) Editi, « coram Patre meo. »

(8) Editi, « Periculum enim non timebo. Dominus illuminatio mea, quem timebo ? » ommissis verbis, « et salus mea, » quæ omittunt etiam mss. plures.

(9) Mss. duo, « gladio ancipiti. » Sed postea editi, male, « cervicibus nostras. »

(10) Editi, « exstimatus sum (al., æstimatus sum) ut ovis, » etc.

(11) Omnes mss. et editio Salodiani, « pro vulnere charitatis ; » sed legendum videtur « præ vulnere charitatis. » Deinde editi, « Certus sum enim, » etc. Sed omnes mss., « Confido enim, » etc.

12. « Confido enim quia neque mors, neque vita, A neque angeli, neque principatus, neque presentia, neque futura, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro ⁴⁸. » Duos videtur ordines Apostolus ostendisse eorum quæ hominibus tentationes suscitare consueverunt. Et in his quidem quæ prius disseruimus, humanarum tentationum intelligitur ordo descriptus: de quibus etiam Corinthiis dicebat, utpote qui majora ferre non poterant: « Tentatio vos non apprehendat, nisi humana: fidelis autem Deus, qui non permittet vos tentari supra id quod potestis ⁴⁹. » Nunc vero in his sermonibus quos habemus in manibus, non humanas tentationes indicat, sed majores humanis. Et ideo puto quod in prioribus cum enumerasset singula quæque, ad ultimum dicit: « Sed in his omnibus superamus. » In his vero secundæ ordinis tentationibus non ita confidenter dicit, « Superamus, » sed valde tenuiter ait, quia nihil horum « poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu. » De humanis enim tentationibus tanquam parvis et levibus confidenter nos eas superare pronuntiat: illas vero superiores, et plus quam humanas, etiamsi superare et prosternere non valemus (hoc enim solius Christi opus est, qui « exiit principatus et potestates, triumphans eas in semetipso ⁵⁰ »), tamen et hoc in victoriæ loco est (12), si cum omnes in nos impugnationum suarum machinas torserint, a charitate tamen Dei nos separare non valeant. Sed jam tentemus singula discutere, et quid de unoquoque sermone Apostoli sentiendum sit pro viribus aperire. Quamvis altiora in his contigisse videantur Apostolus, quam expositionis nostræ ferre sufficiat virtus, vel ratio brevitatis admittat (13); requiramus tamen si omnia ista quæ enumeravit Apostolus, an quædam ex ipsis, hoc studii vel intentionis gerunt, ut humanas (14) animas a charitate Dei separare contendant, et propterea moliantur in nos cuncta quæ patimur (15). Videtur enim posse quidem hoc agere, ut a charitate Dei separemur, mors fortassis, et angeli, et principatus, et virtutes adversantes nobis sine dubio, et presentia quæ sunt utique lubrica et caduca. Sed et profundum potest similiter intelligi. Vita D autem, et futura, et altitudo, et creatura alia, quomodo a Dei charitate separare nos certent non otiosam videtur exponere. Nisi si quis forte dicat

hyperbolice hæc Apostolum dicere, hoc est, non solum per ea quæ accidere possunt, sed ne per ea quidem quæ evenire omnino non possunt, ullo pacto a Dei charitate deflectimur: verbi causa, ut si alia nobis daretur vita, quam hæc quæ a Deo data est, aut si futurorum spes alia nobis promitteretur, vel altitudo, vel etiam creatura alia quam est illa quæ pro nobis congemiscit et condolet⁵¹, quod fieri utique non potest, ne hæc quidem a charitate Dei separare nos possent. Est ergo hic unus expositionis modus. Videamus tamen ne forte possit etiam iste intellectus admitti. « Mors » quam hic dicit (16), ille accipiendus est quem supra exposuimus inimicum Christi destruendum novissimum dici ⁵². Qui utique propterea mors dicitur, quia sicut hæc communis mors animam separat a corpore, ita et ille contendit animam separare a charitate Dei: et hæc utique est animæ mors. Potest ergo fieri ut sit et aliqua vita de parte illius, quæ cum ipso agit ut nos a charitate separet Dei: quæ vita est peccati. Nisi enim mala esset hæc vita, nunquam nos suaderet Apostolus ut moreremur peccato, et in morte Christi baptizaremur, et consepeliremur ei ⁵³. Potest ergo fieri ut hæc vita peccati sit, quæ nos cupit separare a charitate Dei. Ego autem puto quod et singula quæque peccata habeant aliquam vitam suam intra nos: nam unumquodque vitium vita peccati est. Quanto ergo plura intra nos vitia deprehenduntur, tanto plures esse peccatorum vitæ videbuntur in nobis. Et propterea forte dictum sit: quia « melior est misericordia tua super vitas ⁵⁴. »

« Neque angeli, neque principatus, neque virtutes ⁵⁵. » In promptu est illos angelos intelligere, quibus ignis æternus a Salvatore cum diabolo dicitur præparatus ⁵⁶: principatus autem et virtutes, illas sine dubio adversum quas nobis certamen est ⁵⁷: vel illos principatus et potestates, de quibus dicit: « Cum autem destruxerit omnem principatum, et potestatem (17), et virtutem ⁵⁸. » Ex quibus et princeps hujus mundi appellatur ⁵⁹. Post hæc, « Neque presentia, » inquit, sive instantia. » Potest hoc de his dictum videri, quos in aliis ⁶⁰ idem Apostolus « rectores mundi hujus et tenebrarum » nominavit: vel etiam quod presentium rerum voluptas et delectatio, et vana hujus mundi gloria studeat nos « a Dei charitate » deducere, « quæ est in Christo Jesu Domino nostro ⁶¹. » Post hæc videamus quæ sint « futura, » quæ volunt quidem,

⁴⁸ Rom. viii, 38, 39. ⁴⁹ I Cor. x, 13. ⁵⁰ Coloss. ii, 15. ⁵¹ Rom. viii, 22. ⁵² I Cor. xv, 26. ⁵³ Rom. vi, 2-4. ⁵⁴ Psalm. lxxii, 4. ⁵⁵ Rom. viii, 38. ⁵⁶ Matth. xxv, 41. ⁵⁷ Ephes. vi, 12. ⁵⁸ I Cor. xv, 24. ⁵⁹ Joan. xii, 31. ⁶⁰ Ephes. vi, 12. ⁶¹ Rom. viii, 39.

(12) Editi, et mss. plures, perperam, « tamen adhuc victoriæ locus est; » deinde editi, « etiamsi omnes in nos . . . torserint, quando a charitate Dei nos minime separamus. » Et postea, « quamvis altiora contigisse » (ms. unus « conguessisse »), etc. Sed potiores et Rabanus ut in nostro textu.

(13) Sic ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et Rabanus, « quam expositionis nostræ sufficit virtus . . . admittit. » Editi plerique, « expo-

sitioni vel nostra sufficit virtus . . . admittit. »

(14) Editi, « an quædam ex ipsis (hoc enim studiosi quæerunt) humanas. »

(15) Ms. Regius num. 1639, « quæ peruerint. » Deinde editi, « hæc agere. »

(16) Sic editi; at vero mss. omnes, « Mors quod dicit. »

(17) Et potestatem. Hæc desunt in libris antea editis.

sed non possunt Paulum et similes ejus (18) separare a charitate Dei. Dupliciter mihi etiam hoc intelligentium videtur. Possunt enim « futura (19) » intelligi ab eo tempore quo hæc scribebat, ut hoc dicere videatur : Si qua tentamenta, si quæ tribulationes supervenerint, a charitate Dei me separare non poterunt. Vel etiam « futura » intellige ea quæ de mundo hoc recedentibus (20) occursura sunt, cum princeps hujus mundi ⁶⁵, aliæque virtutes quæ sub ipso sunt, retinere certabunt animam de corpore proficiscentem (21), sed non poterunt retinere eas quibus « perfecta charitas, » quæ est in Christo Jesu, « foras mittit timorem ⁶⁶. » Videbitur (22) autem hunc sensum confirmare et illa Scriptura quæ dicit : « Dum enim sumus in corpore, peregrinamur a Domino : cupimus enim (23) magis peregrinari a corpore, et adesse ad Dominum : » et, « conmittimur autem sive absentes, sive præsentis placere ei ⁶⁷ (24) : » absentes nos dicens in corpore positos, præsentis autem de corpore recedentes : et ostendit quod studeant sancti etiam de corpore recedentes placere Deo. Si ergo in eis perfecta sit charitas, nec ulla quæ futura sunt, in quibus placendum est Deo, poterunt eos ab ipsa separare, cum utique non placebunt Deo hi qui tam mobiles erunt in charitate Dei, ut possint ab ea separari. Hæc nobis duplici modo dicta sint de futuris. Potest autem fieri, ut sit et aliquis tertius modus his superior (25), quem qui investigare potuerit, dignum iudicet his præferre. Subjungit deinde : « Neque virtutes. » Species videtur esse una ex pluribus rationabilibus creaturis, non in corpore mortali vitam ducens, sed ut angeli, ex alio tamen ordine quam sunt angeli. Et ipsæ ergo virtutes habent certamen separare nos a charitate Dei ; sed nec ipsæ, inquit, poterunt, si radicata sit et fundata. Similiter et « altitudo, » et « profundum » impugnat nos, sicut et David dicit ⁶⁸ : « Multi qui debellant me de alto, » sine dubio cum a spiritibus nequitiae ⁶⁹ de cælestibus urgeretur (26) : et sicut iterum dicit : « De pro-

A fundis clamavi ad te, Domine ⁶⁷ : » cum ab his qui in inferno deputati sunt, et gehennæ spiritibus impugnaretur. Sed ne hæc, inquit Paulus, separare nos poterunt a charitate Dei. « Neque, inquit, creatura alia. » Potest intelligi aliam creaturam dixisse præter hanc quam videmus : est enim alia nobis invisibilis nunc. Potest autem et sic accipi : Præter illa quæ superius enumeravi ; hoc est, angelos, et virtutes, et si quæ est alia creatura, ne singula per species enumerando longum sermonem trahere videretur **610** et superfluum. Aut et alio modo. Quoniam quidem sciebat Paulus multas esse et innumeras Dei creaturas, quarum etiam ipse non omnem, sed ex parte scientiam ceperat, quarumque non solum species, sed et nomina in præsentis sæculo ignorentur : de quibus et in aliis item Apostolus (27) dicit Salvatorem sedisse (28) « super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro ⁶⁸ ; » propter hæc ergo quæ scit non solum posse in præsentis sæculo, sed etiam in futuro (29) nominari, dixisse videbitur : « Neque ulla creatura alia poterit nos separare a charitate Dei ⁶⁹. » Verumtamen ex his omnibus ostendit Paulus salutis suæ confidentiam, cum jam neque angelis adversantibus, neque virtutibus impugnantibus, neque presentibus, neque futuris sibi oblectantibus (30), neque ulla prorsus creatura adversante, a charitate Dei dicit se posse divelli, nec ullum tot adversariorum capere metum, ut vere ostenderet (31) quod perfecta charitas et ex ipso (32) foras jam misit timorem ⁷⁰. Habuit enim aliquando etiam ipse metum, et timuit ne forte caderet : et iste qui modo cælestium virtutum adversum se si commoveantur bella non timuit, aliquando carnem suam timuit, et ex ea consurgentes insidias formidavit, quando dicebat scribens ad Corinthios : « Macero corpus meum, et servituti subjicio, ne forte cum aliis prædicaverim (33), ipse reprobus efficiar ⁷¹. » Et ideo præ cæ-

⁶⁵ Joan. xii, 51. ⁶⁶ I Joan. iv, 18. ⁶⁷ II Cor. v, 6, 8. ⁶⁸ Psalm. lv, 3. ⁶⁹ Ephes. vi, 12. ⁷⁰ Psalm. cxxix, 1. ⁷¹ Ephes. 1, 21. ⁶⁹ Rom. viii, 39. ⁷⁰ I Joan. iv, 18. ⁷¹ I Cor. ix, 27.

(18) Editi, « et similem ejus. »

(19) *Futura*. Desideratur in antea editis.

(20) Sic rectius ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, « Vel etiam futura intelligi ea quæ mundum hunc excedentibus, » etc.

(21) Genebrardus, « proficiscentem, » male.

(22) Editi, « Videbatur autem. » Ms. unus, « Videatur autem. »

(23) *Enim*. Alias, « autem. »

(24) Alias, « contendimus autem.... placere Deo. »

(25) Editi, « ut sit et aliquis alius tertius horum superior. » Sic etiam mss. quidam nisi quod omitant « alius. » Sed ms. unus Regius num. 1639 recte addit « modus. »

(26) Alias, « a spiritalibus nequitiae. » al., « ab spiritibus nequitia, » al., « a spiritalibus nequitia. » Deinde editi, « et iterum : De profundis, » etc. Mss. quidam, « et iterum dicit : De profundis, » etc. Sed ms. Regius num. 1639, optime ut in nostro textu.

(27) Editi, « multas et innumeras creaturas Dei, quarum etiam non omnem, sed ex parte scientiam

D ceperat, quarumque species et nomina in præsentis loco ignorentur : de quibus et in aliis item Apostolus, » etc.

(28) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, « ascendisse ; » al., « audisse. » Deinde « omnem » deest in libris ante editis.

(29) Editi, « Propterea ergo quoniam scit hæc non posse in præsentis sæculo, sed in futuro, » etc. Mss. quidam, « Propterea ergo hæc quæ scit non posse in præsentis sæculo, sed in futuro, » etc. Sed recte ms. unus Regius ut in textu.

(30) Editi, « oblectationibus. » Mss. quidam, « oblectantibus, » male.

(31) Editi, « nec ex ullo tot adversariorum capere metum, ut verum ostenderet, » etc.

(32) *Et ex ipso*. Hæc desiderantur in editis, sed restituuntur ex mss.

(33) Sic ms. unus. Editi vero, « et in servitute redigo, ne forte cum aliis prædicaverim, » etc. Mss. alii, « et servituti redigo, ne forte aliis prædicans, » etc.

teris omnibus carnis insidiæ formidandæ sunt, et ille qui de nobis procedit hostis ipse cavendus est, donec in tantum profectum veniat anima, ut dulcedine charitatis Deo astricta, corporis blandimenta et carnis illecebras abhorrescat unus cum Deo spiritus facta.

13. « Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia est mihi magna, et continuus dolor cordi meo. Optabam enim anathema esse ipse ego a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, et gloria, et testamenta, et legislatio, et obsequium, et promissiones, quorum patres, et ex quibus (34) Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula ⁷⁴. » Videns Paulus quod si secundum ea in quibus supra exposuit (35), nulla vi, cælestibus vel terrestribus, præsentibus vel futuris adversantibus sibi, possit a Christi charitate separari, contrarium et incredibile videretur quod nunc dicere proponebat, optare se a Christo quem tam inseparabiliter diligebat, anathema fieri, hoc est, alienum effici; ne mendacii notam (36) subire videretur, satisfactionem præmittit, ut nequaquam de ejus sermone dubitetur, et dicit: « Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto. » Sed videamus quare dixerit, « veritatem dico in Christo, » quasi ostendens esse aliquam veritatem quæ non sit in Christo. Et vide si possimus tali quodam modo veritatem quæ in Christo est, ab ea quæ non est in Christo, distinguere: quia et alibi idem Apostolus dicit: « Est veritas Christi in me, quia non mentior ⁷⁵. » Veritas ergo Christi esse credenda est tibi, ubi sunt (37) et reliquæ virtutes quæ Christus esse describuntur: id est, ubi justitia, ubi pax, ubi est verbum Dei, ibi est et veritas Christi. Est autem veritas et in injustitia ⁷⁶: ut si, verbi causa, dicamus, daemonium illud Pythonis, quod in Actibus apostolorum ⁷⁷ refertur in ancilla quâdam habitasse, et clamasse post apostolos, quia « hi servi Dei summi sunt, qui annuntiant hominibus viam Dei ⁷⁸, » erat veritas in his verbis: verum enim erat quod dicebatur: sed non erat ista veritas in Christo; et propterea conversus ad eam Paulus dixit: « Obmutesce, et exi ab ea ⁷⁹. » Sed et illud veritas fuit quod dixit Caiphas (38): « Exedit vobis ut

unus moriatur homo pro populo, et non universa gens pereat (39) ⁸⁰: » sed tamen ista veritas non fuit in Christo. Et ideo Apostolus, ad distinctionem veritatis ejus quæ extra Christum est, se dicit in Christo loqui veritatem. Sed et hoc quod dicit: « Testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, » similem mihi habere videtur intelligentiam. Reddit enim **611** testimonium conscientia etiam gentibus; secundum quod in superioribus idem Apostolus ait ⁸¹: « Testimonium reddente eis conscientia, et inter se invicem cogitationum accusantium, aut etiam defendentium. » In illis ergo in quibus cogitationes suæ habent aliquid quod accusent, et conscientia ad testimonium venit, non potest dici quod pro malis actibus (40) in Spiritu sancto conscientia testimonium reddat. In Apostolo vero ubi cogitatio jam non habet quod accuset, recte conscientia in Spiritu sancto testimonium reddit. Vide tamen magnitudinem pectoris apostolici. A Dei charitate non potest separari: quod loquitur, in Christo loquitur (41): quod in conscientia habet, Spiritu sancto continetur. Qui, quæso, cæli, qui throni, quæ amplissimæ virtutum cælestium mentes tam amplis sedibus totam poterunt capere Trinitatem? « Quoniam, inquit, tristitia est mihi magna, et continuus dolor cordi meo. » Esto, habeas tristitiam: esto, dolorem capias de perditione fratrum tuorum « qui sunt cognati secundum carnem: » nunquid eo usque ut optes anathema fieri a Christo? Et quid tibi prodest illorum salus, si tu a salute separeris? et quid salvabis alios (42), si ipse pereas? Non, inquit, ita est (43): sed ego didici a Magistro et Domino meo, quia « qui vult animam suam salvam facere, perdet eam; et qui perdiderit eam, inveniet eam ⁸². » Quid ergo mirum si Apostolus pro fratribus suis anathema fieri velit, qui sciat eum qui erat in forma Dei, exinanisse se de ea, ac suscepisse formam servi ⁸³, et factum esse pro nobis maledictum ⁸⁴? Quid ergo mirum si cum Dominus pro servis maledictum factus sit (44), servus pro fratribus anathema fiat? Hoc autem arbitror esse quod et Moyses, cum peccasset populus, dicebat ad Dominum ⁸⁵: « Et nunc si quidem remittis eis peccatum, remitte: sin autem, dele me de libro vitæ quem scripsisti. » Quid ergo? Inferiorem vis Moysæ Paulum videri? Ille se deleri petit de libro vitæ pro fratribus suis; Paulus non debet optare anathema esse pro fratribus suis?

⁷⁴ Rom. ix, 1 seq. ⁷⁵ II Cor. xi, 10. ⁷⁶ Rom. i, 18. ⁷⁷ Act. xvi, 16. ⁷⁸ ibid. 17. ⁷⁹ ibid. 18. ⁸⁰ Joan. xi, 50. ⁸¹ Rom. ii, 15. ⁸² Marc. viii, 34. ⁸³ Philip. ii, 6, 7. ⁸⁴ Galat. iii, 15. ⁸⁵ Exod. xxxii, 31, 32.

(34) Editi, « et testamentum, et legislatio, et obsequium, et promissa, quorum patres ex quibus. » Et post « in sæcula » addunt « sæculorum. Amen, » quæ postrema verba omittuntur in mss. nostris.

(35) Ms. unus, « secundum ea quæ supra posuit. » Deinde editi perperam, « nulla in cælestibus... adversantibus sibi, creatura possit... separari, » etc.

(36) Editi, « et mendacii notam. »

(37) Sunt. Deest in editis et in plerisque mss.

(38) Editi, « erat quod dixit Caiphas. »

(39) Sic ins. unus, editi et Rabanus. Mss. vero

quidam, « tota gens pereat. »

(40) Editi, « pro quot malis actibus. »

(41) Sic ms. unus et Rabanus. Editi vero et mss. plerique perperam habent, « Quod loquor, in Christo loquor, » et postea, « in Spiritu sancto continetur. »

(42) Editi, « et cur salvabis alios. » Mss. quidam et Rabanus, « et quod salvabis alios. »

(43) Editi, « Nunquid ita est? » male.

(44) Editi, « sit factum. » Et postea, « Hæc autem arbitror quod, » etc.

Sed fortasse dicat aliquis, quia Moyses hoc offerens, salutem populo meruit impetrare : Paulus vero optat quidem, sed non est auditus. Quid si ostendam tibi magis Paulum auditum esse, quam Moysen ? Omnes enim illi qui per Moysen exierant de Ægypto (45), ceciderunt in deserto. Posterius vero eorum qui terram repromissionis acceperunt, etiam nunc vagantur (46) ab ea exsules et extorres. Paulus vero audi quid dicat de Israel : « Nolo vos, inquit, ignorare, fratres, mysterium hoc, quia cæcitas ex parte Israeli contigit (47), donec plenitudo gentium subintraret, et sic omnis Israel salvus fieret ⁸⁶. » Vides ergo quia exauditus est Paulus et quia se obtulit anathema, salutem meruit fratribus. Et ideo mihi videtur illa omnia præmississe, quod nulla vi possit a Dei charitate divelli (48), ut cum se offert anathema pro fratribus suis, non lapsum ejus possibilem iudices : sed sicut ille qui inseparabilis a Patre est per naturam, et immortalis in mortem venit, et in inferna descendit ; ita et iste imitandum magistrum, cum separari a Christi charitate non possit, a Christo anathema fiat pro fratribus suis, devotione utique, non prævaricatione. Quod autem « cognati secundum carnem ⁸⁸ » sint Paulo Israelitæ, expositione non indiget. « Quorum, inquit, adoptio est (49) filiorum ⁸⁶. » Adoptati etenim sunt filii Israel a Deo tunc « cum divideret Excelsus gentes, et dispergeret filios Adam secundum numerum angelorum Dei (50), et facta est portio Domini Jacob, et funiculus hæreditatis ejus Israel ⁸⁷. » Ista est ergo adoptio filiorum. « Et gloria, et testamenta (51), et legislatio. » De gloria latæ legis sæpe jam dictum est, sicut et ipse Apostolus dicit : « Si enim quod evacuatur, per gloriam est, » hoc est Vetus Testamentum, « multo magis quod manet, in gloria est ⁸⁸, » Evangelii scilicet prædicatio. Sicut quod dicit, « Testamenta et legislatio, » unum fortasse dicere videatur. Lex enim quæ lata est, ipsa etiam Testamentum appellatur. Sed ego hanc esse distinctionem puto, quod legislatio quidem fuerit una, et semel habita per Moysen ; testamenta vero (52) frequenter statuta sunt. Quoties enim peccaverunt, et abjecti sunt, toties exhæredati videntur. Et rursus, quoties re-

⁸⁶ Rom. xi, 25, 26. ⁸⁷ Rom. ix, 5. ⁸⁸ ibid. 4. ⁸⁹ Deut. xxxii, 8, 9. ⁹⁰ II Cor. iii, 11. ⁹¹ Galat. iii, 7. ⁹² Ose. ix, 12. ⁹³ Luc. ii, 54. ⁹⁴ Psal. xvii, 45. ⁹⁵ Rom. ix, 5. ⁹⁶ Rom. i, 5, 4. ⁹⁷ Rom. ix, 5.

(45) De Ægypto. Hæc verba desunt in editis et in plerisque mss., necnon et apud Rabanum, sed restituantur ex uno ms. Regio num. 1659.

(46) Editi, perperam, « jactantur. »

(47) Ms. Regius num. 1659 et Rabanus, « in Israel contigit, » etc.

(48) Sic niss. et Rabanus. Editi vero, « quod nulla vis possit eum a charitate Dei divellere. » Deinde omnes mss., Rabanus, et editi, « possibilem ; » sed tamen legendum videtur « possibilem. »

(49) Est. Deest in antea editis.

(50) Dei. Omittitur in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex uno ms. Regio.

(51) Editi, « Et gloriæ testamentum. » Mss. plerique etiam « testamentum ; » sed legendum « te-

stamentum » cum ms. uno Regio.
 (52) Vero. Deest in editis et in plerisque mss.
 (53) Editi, « repropitiatus est Deus, » etc. Et postea, « toties reparasse testamentum. » Mss. quidam, « toties reparasse testamento. »
 (54) Sic mss. Editi vero, « sicut per prophetam dicitur. » Rabanus, « sicut et propheta dicit, » qui deinde omittit, « Væ illis, quia caro mea ex ipsis est. Cur autem. »
 (55) Ibi. Omittitur in editis. Vide lib. i in hanc Epistolam, num. 5.
 (56) Ita editi. Mss. vero duo, « Deum qui est super omnia regnantem, » etc. Alter ms. omittit et « benedictus » et « regnantem. »
 (57) Alias, « perscribitur. »

merque est Deus, quia non est aliud Filio divinitatis initium quam Pater; sed ipsius unius Paterni fontis, sicut sapientia dicit, « purissima » est « manatio »⁸⁸ Filius. Est ergo Christus « Deus super omnia. » Quæ « omnia? » Illa sine dubio quæ et paulo ante diximus, « super principatus, et potestates, et virtutes, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro »⁸⁹. Qui autem super omnia est, super se neminem habet. Non enim post Patrem est (58) ipse, sed de Patre. Hoc idem autem Sapientia Dei etiam de Spiritu sancto intelligi dedit, ubi dicit: « Spiritus Domini replevit orbem terrarum: et qui continet omnia, scientiam habet vocis »⁹⁰. Si ergo Filius « Deus super omnia » dicitur, et Spiritus sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est « ex quo omnia, » evidenter ostenditur naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quæ est super omnia.

14. « Non autem excidit verbum (59) Dei. Non enim omnes qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitæ: nec qui sunt semen Abraham, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen: id est, non qui filii carnis, hi filii sunt Dei: sed qui filii promissionis sunt, deputantur in semen »⁹¹. Quoniam supra dixerat⁹² quod pro fratribus suis, « qui sunt cognati secundum carnem, qui sunt Israelitæ, » optaret etiam anathema fieri, eo quod ipsorum esset et adoptio filiorum (60), et legislatio, et promissiones; de his nunc dicit quia verbum Dei non excidit, hoc est, promissio quæ eis (61) facta est, non evanuit. Qui enim verus fuerit Israel, non ex carnali genere tantum de Abraham genus ducens (« Non enim qui filii carnis » sunt, « hi et filii Dei » sunt), sed qui secundum repromissionem fidei de Abraham descendit, ipse etiam Dei promissa consequitur. Nam de genere Israel multi sunt, sed non omnes Israel appellantur. Israel namque Deum videndo nominatus est. Sic enim et ipse Jacob dicit: « Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea »⁹³. Ergo quia vidit Deum, Israel appellatus est. Qui vero non videt eum qui dixit, « Qui me videt, videt et Patrem »⁹⁴, Israel non potest dici. « Nec quia semen sunt Abraham, omnes etiam filii » sunt. Hoc videlicet jam tunc (62) designabatur in Abraham, cum ei multos filios habenti, quos Apostolus filios carnis appellat,

A in solo Isaac qui erat repromissionis filius, seminis sui posteritas poneretur. Et nunc ergo qui secundum Isaac filii repromissionis sunt, id est fidei illius per quam promissionem Abraham meruit futuræ hæreditatis accipere, ipsi tantum deputantur in semen: in ipsis enim hæreditatis successio declaratur (65).

15. « Promissionis enim verbum hoc est: Ad hoc tempus veniam, et erit Saræ filius.

613 Non solum autem, sed et Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac patris nostri (64). Nam cum nondum nati fuissent, aut aliquid egissent boni vel mali, ut secundum electionem propositum Dei maneat, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia major serviet minori, sicut scriptum est: B Jacob dilexi, Esau autem odio habui »⁹⁵. Proposuit Apostolus persequi, quod licet repudiatus sit populus Israel per infidelitatem, non tamen ex promissiones Dei quæ erga eos habitæ fuerant, deciderint et frustratæ sint (65): docetque quod cum multi filii fuerint Abrahæ, in solo Isaac sit facta promissio. « Non » enim, inquit, « qui filii carnis sunt, hi sunt filii Dei. » Et contendit ostendere, quomodo Isaac non sit filius carnis, sed sit filius Dei; et redit ad ea quæ de ipso in Genesi scripta sunt. « Promissionis, » inquit, « verbum hoc est: Ad hoc tempus veniam, et erit Saræ filius »⁹⁶. Non ergo, inquit, per ordinem nativitatis carnalis Isaac nascitur; quippe cum et Abraham emortui jam corporis haberetur, et vulva Saræ esset jam enortua⁹⁷, sicut supra dictum est; sed per virtutem ejus qui dixit, « Ad hoc tempus veniam, et erit Saræ filius »⁹⁸. Merito igitur non carnis, sed Dei filius dicitur, qui ex adventu et sermone nascitur Dei. Hæc ergo, inquit, ratio non solum de Isaac, sed et de Jacob recipienda est. Nam et Rebecca, inquit, non secundum carnalis (66) nativitatis ordinem protulit partum. Cum enim ex uno concubitu Isaac geminos concepisset, nondum partu edito, neque ullis actibus puerorum bonis malive inter homines habitis (67), erga Jacob divina habetur electio (68), et dicitur, « quia major serviet minori, » et, « Jacob dilexi, Esau autem odio habui. » Cur autem hæc ita dicta sint, docet (69): « Ut secundum electionem, inquit, propositum Dei maneat, D non ex operibus, sed ex vocante dictum est; » hoc est, ut non qui filii carnis, sed qui filii Dei sunt, ipsi deputentur in semen. Sicut enim ibi ex multis filiis

⁸⁸ Sap. vii, 25. ⁸⁹ Ephes. i, 21. ⁹⁰ Sap. i, 7. ⁹¹ Rom. ix, 6-8. ⁹² ibid. 3, 4. ⁹³ Gen. xxxii, 30. ⁹⁴ Joan. xiv, 9. ⁹⁵ Rom. ix, 9 seq. ⁹⁶ Genes. xviii, 10. ⁹⁷ Rom. iv, 19. ⁹⁸ Rom. ix, 9.

(58) Omittitur « est » in editis. Deinde iidem editi, « Hoc autem (id est sapientia Dei) etiam de, » etc.

(59) Editi, « evidenter ostenditur natura Trinitatis, et substantia una, quæ est super omnia. Non autem quod exciderit verbum, » etc.

(60) Editi, « sed qui filii promissionis æstimantur in semine. Quoniam supra dixerat pro fratribus... qui Israelitæ, optare se anathema fieri, quorum esset adoptio filiorum, » etc.

(61) Editi, « quæ ex eis. »

(62) Editi, « Hæc discretio jam tunc, » etc.

(63) Editi, « et ipsis hæreditatis successio declaratur. » Ms. unus, « collocatur » pro « declaratur. »

(64) Ms. Regius num. 1639, « sed et Rebeccæ ex uno concubitu habens Isaac patri nostro. »

(65) Editi, « deciderunt et frustratæ sunt. » Et postea, « facta est repromissio. »

(66) Editi, « non solum secundum carnalis, » etc.

(67) Editi, « partu editi, neque ullis actibus puerorum boni malive inter homines habitis. »

(68) Editi, « dilectio. »

(69) Editi, « Cur autem ita sint, docet. »

carnis Isaac eligitur a Deo qui adoptetur in filium Dei (70), ita et hic ex duobus minor eligitur Jacob, qui adoptetur in filium Dei; et sic verum sit quod promissiones Dei non in filiis carnis, sed in Dei filiis constant. Sed hæc omnia eo spectant, ut illud probet Apostolus, quod si vel Isaac vel Jacob pro his meritis electi fuissent a Deo quæ in carne positi acquisierant (71), et per opera carnis justificari meruissent, posset utique meriti eorum gratia ad posteritatem carnis quoque et sanguinis pertinere. Nunc vero cum electio eorum non ex operibus facta sit, sed ex proposito Dei, et ex vocantis arbitrio, promissionum gratia non in filiis carnis impletur, sed in filiis Dei, hoc est, qui similiter ut ipsi ex proposito Dei eliguntur, et adoptantur in filios. Complectur namque etiam in his illud quod jam supra exposuimus quia « quos præscivit, illos et prædestinavit; et quos prædestinavit, illos et vocavit: et quos vocavit, illos et justificavit: et quos justificavit, illos et glorificavit ».¹⁰ Quæcunque autem de his sermonibus supra exposuimus, eadem etiam ad præsentis loci explanationem satis abundeque sufficiunt, ne iterando eadem fastidium (72) legentibus generemus.

16. « Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas est apud Deum? Absit. Moysi enim dicit: Miserebor ejus misereor, et misericordiam præstabo cui miserebor. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim Scriptura Pharaoni: Quia ad hoc ipsum te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur (73) nomen meum in universa terra. Ergo cui vult miseretur, et quem vult indurat. Dicis itaque mihi: Quid ergo adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resistit¹¹ (74)? » Legentem hæc meminisse attentius convenit similitudinis illius, quam in superioribus libris de apostolici sermonis dispensatione posuimus, quod tanquam in regia quadam domo, quæ multiplicibus sit ingressibus egressibusque distincta, ex uno in aliud conclave ita transeat, ut vix ingredientis indicia, aut egredientis appareant: ita etiam Paulus divinorum secreta paululum quidem subaperiens videatur, non tamen plane aperte pandens (75). Denique cum pro his quæ superius dixerat de Isaac et Jacob, quod per electionem et ex proposito Dei, antequam aliquid operis boni malive gessissent, Deus dixerit (76) vel de illo: « Ad hoc tempus veniam,

et erit Saræ filius; » vel de hoc: « Jacob dilexi, Esau autem odio habui^{12,13}, » cum in præsentis capitulo introduxisset aliquam personam vel contradicentem sibi et quæstionem moventem, et diceret: « Nunquid iniquitas est apud Deum? » respondissetque, « Absit (77), » sed « non volentis, neque¹⁴ currentis, sed miserentis (78) Dei est: » et si Pharaonem propterea elegit, ut in ipso potentiam suæ virtutis ostenderet: et si ipse cui vult miseretur, et quem vult indurat: ut quid de hominibus, inquit, queritur (79)? et cur qui peccat culpatur, cum talis de unoquoque ipsius voluntas habeatur? Hæc ergo et his similia commoventi, atque in hujus se mysterii cubiculum protervius et importunius ingerenti, cum increpatione dignissimæ exclamationis occurrit, et dicit: « O homo! tu quis es qui contra respondeas Deo? » Quasi diceret: Tu quis es qui te in aulam regis immergis, et interioris cubiculi ausus es secreta penetrare? Idcirco igitur et nos in talibus suspensio pede tanquam in aula regia positi, pauca sermone, plura silentio transeamus, ipso nobis apostolo Paulo magistro et duce hujus itineris facto. Igitur ex persona contradicentis sibi dicit Apostolus: « Nunquid iniquitas est apud Deum? » et statim in initiis respondet: « Absit; » ut ad omnia cætera quæ ex persona contradicentis obijcienda sunt, ab Apostolo semper responderi videatur, « Absit. » Iste ergo qui contradicit, utitur et Moysi verbis, quibus dicit ad eum Dominus: « Miserebor ejus miserebor¹⁵. » Quod si est, inquit, non ergo volentis neque currentis est salus, sed ejus cui miseretur Deus. Nam et Pharaoni (80), inquit, dicitur, « quia ad hoc ipsum te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra¹⁶; » ut ex hoc videatur ostendi, quia si ad hoc electus est Pharaon, ut per eum virtus Dei hominibus declaretur, non fuit in sua potestate quod perii. Et addit (81) post omnia: « Ergo cui vult miseretur, et quem vult indurat. » Hoc est, inquit, quod asseveras tu qui contradicis, quia sine causa conqueritur et arguit homines Deus. Si enim ipse quem vult eligit, et quem vult abjicit, voluntati illius quis resistit (82) per quem omnia? Illud sine dubio contradictio ista molitur, quod in homine non sit libertas arbitrii, nec habeat unusquisque

¹⁰ Rom. viii, 29, 30. ¹¹ Rom. ix, 14 seq. ¹²⁻¹³ Genes. xviii, 10; Malach. i, 2. ¹⁴ Exod. xxxiii, 19; Rom. ix, 15, 16. ¹⁵ Exod. ix, 16; Rom. ix, 17.

(70) Ita Rabanus hic et infra. Mss. vero plerique et editi, « in filios Dei. » Ms. Regius num. 1659, « in filio Dei. »

(71) Editi, « ad ea quæ in carne positi quæsierant. »

(72) Editi, « dispensationem..... ne iterato fastidium, » etc.

(73) Editi, « ut ostendam in te virtutem, et annuntietur. » Mss. quidam, « annuntiem, » etc.

(74) Editi, « Dicitis itaque mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resistet? »

(75) Editi, « ut tanquam regia ejusdem domus quæ multiplicibus ingressibus.... et ex uno in aliud

conclave, ita transeat. » Deinde iidem editi et mss. quidam, « ita etiam Paulum subaperientem videri.... aperteque pandentem. »

(76) Editi, « dixerat. »

(77) Respondissetque, Absit. Hæc desiderantur in antea editis, et in ms. Regio num. 1639, qui postea habet, « si non volentis, » etc.

(78) Editi, « misericordia, » et « misericordiæ. »

(79) Editi, « queritur, » male.

(80) Editi, « neque currentis salus, sed ejus cui miseretur. Nam Pharaoni, » etc.

(81) Editi, « in ejus potestate.... Et addidit. »

(82) Editi, « resistet. »

in sua potestate ut aut salvetur (83), aut pereat. De quibus plenius quidem a nobis in eo libello ubi de arbitrii libertate disseruimus, pro viribus singula quæque discussa sunt (84), quæ ad instructionem satis superque sufficiant. Paucis tamen etiam nunc de his quæ ibi dicta sunt, admonēbimus. Quod dixit, « Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei, » ita accipitur, sicut et David dicit in Psalmo ¹⁶: « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam. » In quo ostendit non quia is qui domum ædificat, nihil agat, et otiosus sit, et ita eam ædificet Dominus; sed ipse quidem quantum est in homine sollicitudinis et laboris expendat; Dei autem sit, ut obstaculis omnibus amotis, opus perveniat ad effectum (85). Cum ergo per hoc doceatur quod homo quidem laborem impendat et sollicitudinem, Deus autem successum operi tribuat et effectum, pium utique et religiosum est ideo et homini quod in se est operis, summam Deo magis quam homini deputare (86). Sic et cum Paulus plantabat, et Apollo rigabat, Deus dare dicitur incrementum ¹⁷; et additur: « Itaque neque qui plantat, neque qui rigat est aliquid, sed qui incrementum dat Deus ¹⁸. » Ita ergo etiam in præsentī loco possumus dicere; itaque neque qui currit est aliquid, neque qui vult; sed qui effectum dat Deus. Qui enim vult, et qui currit, hoc videntur esse quod est ille qui plantat, et ille qui rigat; sed eum qui plantat (87) et eum qui rigat nihil dicit esse Apostolus: non quod nihil agant; sed quod ad comparationem Dei qui incrementum dat operi, vel effectum, illi nihil esse dicantur. Sed et hoc quod dicitur ad Pharaonem, « Quia ad hoc ipsum te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam ¹⁹, » quale sit videamus. Certum est Deum non solum scire uniuscujusque propositum ac voluntatem, sed et præscire. Sciens autem et prænosens, tanquam bonus dispensator et justus, uniuscujusque motibus et proposito nititur ad ea opera efficienda (88) quæ uniuscujusque animus ac voluntas eligit. Velut si, verbi causa, dicamus: Paterfamilias si quis sit sapiens, et justus, et habens multa servitia, nonne, quanta fieri potest

A sagacitate, contemplabitur quorum ex his animus aptus sit ad rus colendum, et ipsos ruri deputabit? Cujus vero ad negotiandum, cujus etiam ad nutriendum pecus (89), cujus vero ad ministerium, et observandi **615** cubiculi sui aptum probabit (90) ingenium, et ita unumquemque competentibus officiis, utpote sapiens, mancipabit? Verum quoniam non latet eum, sive paterfamilias, sive rex iste sit, quod necesse est interdum rebellare subjectos, et disciplinæ jura corumpere, et ob hoc correptione ac verberibus indigere, necesse est ergo ut eligat ex omnibus apta et ad hoc ingenia, si qua illa sunt atrocius incitata, quæ suis quidem motibus ferantur, emendationem tamen delinquentibus necessariam conferant. Ponamus ergo vel patremfamilias istum, vel regem vidisse tempus, quo emendari debent hi qui contra mores et disciplinam multa commiserunt, et elegisse dirissimum (91) aliquem, et his ipsis qui corripiendi sunt multo diriorem (92), qui pro sceleribus suis jam non sit dignus emendatione, sed morte. Volens vero interitum ejus ad emendationem prolificere cæterorum, mittit eum ad illos quos morte ejus corrigi cupit, et dicit ei: « Quia ad hoc ipsum te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra ²⁰. » Vide enim quia non dixit: « Quia » ad hoc ipsum te feci; alioquin ad conditorem referri culpa videretur: sed ait: « Ad hoc ipsum te suscitavi: » hoc est, ut per animi tui malitiam quam tibi infrenis (93) et sine Dei timore vivendo quæstisti, et in alios irrogetur utilis et fructuosa correctio, et in te ipsum ad posteritatis exemplum famosissimum conferatur interitus. Quod autem dicit, « Ergo (94) cui vult miseretur, et quem vult indurat, » ex his quæ in Exodo scripta sunt videtur assumere. Ibi enim dicit: « Indurabo cor Pharaonis, uti ne dimittat populum ²¹. » Indurabatur autem (95) cor Pharaonis hoc modo. Noluī Deus in eum subitam et plenam dare vindictam. Quamvis enim esset consummatæ malitiæ, tamen per patientiam suam Deus (96) nec ipsi facultatem conversionis excluserat: et ideo primo lenioribus, tum etiam paulatim ingravescentibus in eum verberibus utitur (97). Sed quod Deus gerebat per patientiam, ex hoc ille indu-

¹⁶ Psal. cxxvi, 1. ¹⁷ I Cor. iii, 6. ¹⁸ ibid. 7. ¹⁹ Rom. ix, 17; Exod. ix, 16. ²⁰ ibid. ²¹ Exod. iv, 21.

(85) Alias, « nec habeat unusquisque sui potestatem ut salvetur, » etc.

(84) Vide lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1.

(85) Editi, « quantum est in homine, vim sollicitudinis et laboris expendat; sicut obstaculis omnibus amotis.... ad perfectum. »

(86) Editi, « pium et religiosum est, ideo et bonum quod in se est operis summa.... putare. » Ms. unus Regius, « pium utique et religiosum est de eo et homine quod in se agitur opere, summam Deo magis, » etc. Ms. codex Vallis-Claræ, « Deo et homini quod in se est operis summam.... imputare. » Sed cæteri mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(87) *Et ille qui rigat; sed eum qui plantat.* Hæc desunt in editis.

(88) Editi, « perficienda. »

(89) Editi et mss. plures, « nutriendi pecoris. » Rabanus, « ad nutriendum pecora. »

(90) Editi, « cubiculi sui aptum probat, » al., « probarit, » etc.

(91) Alias, « debuissent.... commiserunt.... durissimum. »

(92) Alias, « duriores. » Et postea, « Volens ergo interitum ejus, » etc.

(93) Editi, « infrunitate; » sed omnes mss. et Rabanus, « infrenis. »

(94) *Ergo.* Non reperitur in antea editis.

(95) Deest « autem » in editis.

(96) « Deus » omittitur in editis. Deinde mss. quidam, et Rabanus, « lenioribus, » pro « levioribus. »

(97) Alias, « utebatur. »

rabatur ad contemptum, majorem sibi iram recon-
dens, ita ut ad ipsum dici conveniat illud quod scri-
bit Apostolus ²² : « An divitias bonitatis ejus, et pa-
tientiae (98), et longanimitatis contemnis, ignorans
quoniam patientia Dei ad poenitentiam te adducit?
Secundum duritiam autem tuam et cor impoentens
thesaurizas tibi ipsi iram in die irae. » Non ergo
quem vult Deus indurat, sed qui patientiae (99) ob-
temperare noluerit, induratur. Superfluum ergo est
quod dicit Apostolo, o tu qui adversaris (1) : « Quid
ergo adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resi-
stit? » Voluntati quidem Dei certum est quod nullus
obstat; sed voluntatem ejus justam rectamque
esse scire nos convenit (2). Ut boni enim aut mali
simus nostrae voluntatis est: malus autem ad cujus-
modi verbera, et bonus ad cujusmodi gloriam desti-
netur, voluntatis est Dei.

17. « O homo, tu quis es qui contra (3) respon-
deas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit:
Quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figu-
lus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in
honorem, aliud vero in contumeliam ²³? » Legimus
et in Evangeliiis ²⁴, eos (4) qui proterve et infideli-
ter inquirebant a Domino in qua potestate hæc facer-
et quæ faciebat, et quis ei dedisset potestatem
hanc, ne responsione quidem dignos habitos. Simi-
liter quoque et in præsentis loco motum quidem (5)
videmus Apostolum et adversum insolentes quæstio-
nes, ac per ea quæ respondit (6), proponentis con-
tumaciam confudisse. Ait enim: « O homo, tu quis
es qui contra respondeas Deo? » Hoc est enim homo
apud Deum, quod apud figulum lutum. Et sicut ser-
vus nequam, si forte videbitur domino fieri debere
aliquid opus quod et rationis et utilitatis plenum
sit, ille autem operari nolens, ea quæ dominus ju-
bet discutere incipiat, et requirere a domino:
Ut quid hoc opus fieri jubes? Cui prodest? Cui ne-
cessarium est? contumaci servo quæ erit (7) tam
digna responsio, nisi ut dicatur ei: « Tu quis es,
qui contra respondeas domino? ita placet; ita do-
mino videtur. Non puto autem quod si fidelis servus
et prudens interroget, volens intelligere et mirari
sapientiam domini (8), quod dicatur ei: « Tu quis
es? » Denique cum Daniel propheta voluntatem
Domini desiderasset agnoscere, unde et « vir deside-
riorum ²⁵ » appellatus est, non est (9) ei dictum:
« Tu quis es? » sed missus est angelus, qui eum de

A omnibus Dei dispensationibus **616** et judiciis edu-
ceret ²⁶. Et nos ergo si aliquid de secretis Dei et re-
conditis (10) desideramus agnoscere, si desiderio-
rum et non contentionum (11) viri sumus, occultius
in divinis litteris inserta Dei judicia fideliter et hu-
militer requiramus. Propterea namque et Dominus
dicebat: « Scrutamini Scripturas ²⁷, » sciens hæc non
ab his qui in aliis negotiis occupati transitorie vel
audiunt vel legunt, sed his qui recto et simplici
corde, jugi labore, continuisque vigiliis altius Scri-
pturas divinas scrutantur, aperiri: ex quibus me
non esse ego bene novi. Si quis tamen sit qui ita
quærat, inveniet. Verum et nos pro viribus ad ea
quæ habentur in manibus convertamur. « Nunquid
dicit figmentum, inquit, ei qui (12) se finxit:
B Quid me sic fecisti? Annon habet potestatem figu-
lus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas ad
honorem, aliud vero ad contumeliam? » Et apud
Jeremiam prophetam tale aliquid legimus, ubi jube-
tur a Deo introire in domum figuli, et videre eum
figentem: utique vas collapsum de manibus suis
recolligens rursus finxit illud secundum volunta-
tem suam. « Et factus est, inquit, sermo Domini
ad eum dicens: Nunquid ego non possum facere
domum Israel sicut figulus iste ²⁸? » Et Sapientia
dicit ²⁹: « Vasa figuli probat fornax, et homines
justos tentatio. » Habet ergo nostri Deus potesta-
tem sicut et figulus luti, ut faciat ex massa eadem
vasa ad honorem, et vasa ad contumeliam. Tibi
ergo qui insolenter respondes Deo, hæc audisse suffi-
ciat. Qui vero opera sapientiae Dei in dispensationi-
bus (13) ejus desiderat contueri, audiat in alio loco
de his ipsis Paulum divinatorum secretorum conscium
disputantem. « In domo autem magna non sunt,
inquit, tantummodo vasa aurea et argentea, sed
et lignea et fictilia, et alia quidem ad honorem,
alia autem ad contumeliam. Si ergo quis emunda-
verit semetipsum ab his, erit vas ad honorem san-
ctificatum, et utile Domino, ad omne opus bonum
paratum ³⁰. » Audis Paulus in his in quibus non
habuit protervum contradictorem, quomodo vaso-
rum diversitates aperuit? Nam ibi ubi auditor non
erat dignus, sed contradictor erat, sola fictilia
vasa commemorat; hic autem et aurea dicit esse,
D et argentea, et lignea, et fictilia: et alia quidem
dicit (14) esse ad honorem, alia vero ad contume-
liam fieri. Similiter et ubi memoravit (15) rationem

²² Rom. II, 4, 5. ²³ Rom. IX, 20, 21. ²⁴ Marc. XI, 28; Luc. XX, 2. ²⁵ Dan. IX, 23. ²⁶ ibid. 21 seq.
²⁷ Joan. V, 39. ²⁸ Jerem. XVIII, 5, 6. ²⁹ Eccli. XXVII, 6. ³⁰ II Tim. II, 20, 21.

(98) Editi prætermittunt « ejus et patientiae. »
(99) Editi, « patienter. » Ms. unus et Rabanus,
« patientiae. » Cæteri mss., « poenitentiae. »
(1) Editi, « quod dicit, tu qui Apostolo adversa-
ris. » Rabanus, « quod dicit Apostolus, tu qui, »
etc. Sed cæteri mss. ut in nostro textu.
(2) Editi post « convenit » addunt, « Attende quid
dicit. » Sed hæc verba nusquam comparent in mss.
nec apud Rabanum.
(3) Contra. Deest in editis.
(4) Eos. Omittitur in editis.
(5) Quidem. Desideratur in antea editis.

(6) Editi, « per ea quæ respondet. » Mss. quidam,
« per eas quæ responsiones, » etc.
(7) Editi, « contumacis ergo quæ erit, » etc.
(8) Editi, « et admirans sapientiam domini. »
(9) Omittitur « est » in editis.
(10) Editi, « Si aliquid secreti Dei et reconditi. »
(11) Editi, « contemptionum, » male.
(12) Editi, « figulus ei inquit qui, » etc.
(13) Editi, « opera Dei sapienter in dispensatio-
nibus, » etc.
(14) Dicit. Deest in editis.
(15) Editi, « Similiter et hic memoravit, » etc.

quare alia ad honorem, alia vero ad contumeliam A 617 hic nihil tale reddit, sed quasi vagam conjunctionem istam reliquit; quæ etiam si non assumatur, lucidior absque ea dabitur intellectus: verbi causa, ut ita legamus: « Volens Deus ostendere iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in perditionem, ut notas faceret divitias gloriæ suæ in vasis misericordiæ. » In quo hoc videtur intelligi, quia dum sustinet Deus et patienter fert incredulos et infideles, notam facit hominibus et patientiam et potentiam suam: patientiam, dum diu sustinet, si forte respiscant, et convertantur; potentiam, dum aliquando punit, et flagitia non usquequaque inulta derelinquit. Et rursus « in vasis misericordiæ, » hoc est, qui semetipsos emundaverunt ab omni orde peccati, ex qua « mundus non est quisquam, etiamsi unius diei fuerit vita ejus » (22). » notas facit divitias gloriæ suæ: quæ vasa non irrationali aliqua, aut fortuita gratia, sed quoniam ipsa a supradictis (23) sordibus se expurgaverant, præparavit in gloriam. Quod autem subjungit: « Quos et vocavit nos (24); » pro eo ut si dixisset: Sicut nos quos vocavit « non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus. » Superiora enim quasi de Pharaone qui fuit vas iræ, et de filiis Israel qui erant vasa misericordiæ, prosecutus videtur. Illic ergo quod subjungit, « Quos et vocavit nos, non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus, » similitudinem videtur assumere: hoc est, ut ita dictum videatur: Sicut et nos sumus vasa misericordiæ, quos vocavit non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus. Hæc, quantum ad ipsius apostolici sermonis ordinem explanationemque verborum pertinet, dicta sint. Nunc breviter repetentes, aliqua etiam de intellectu interiore requiramus. Quomodo ergo Deus notam facit (25) iram suam? Per vasa, inquit, iræ aptata in perditionem. Obstupesco ego apud memetipsum (26) sancti Spiritus consilium in divinis voluminibus contuens. Nam iram quidem Dei quæ est a natura ejus extranea, notam fieri hominibus dicit, sicut præsens hic Apostoli indicat locus: bonitatem vero ejus, et dulcedinem, quod naturæ ejus est proprium, abscondi memorat, et occultari, sicut David dicit: « Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te »! » Quid ergo causæ dicemus quod Deus iram manifestat hominibus, et dulcedinem celat?

18. « Quod si volens Deus ostendere iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in perditionem, ut notas faceret divitias gloriæ suæ in vasis misericordiæ, quæ præparavit in gloriam suam: quos et vocavit nos non solum (19) ex Judæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam; et non dilectam, dilectam; et non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Et erit: In loco, ubi dictum est eis: Non plebs mea vos: ibi vocabuntur filii Dei vivi ».

Sæpe de incompositis elocutionibus Apostoli defectibusque earum commorimur, quod et in præsentī loco nihilominus invenitur. Non enim redditur ad aliquid hoc (20) quod ait in principio capituli: « Quod si volens Deus. » Verbi causa, ut et in aliis ipse dixit »: « Quod si primitiæ sanctæ, et massa (21): »

¹¹ Il Tim. II, 21. ²² Gen. xxv, 27. ²³ Malach. I, 2; Rom. ix, 15. ²⁴ ibid. 22 seq. ²⁵ Rom. xi, 16. ²⁶ Job xiv, 4, 5. ²⁷ Psal. xxx, 20.

(16) Editi, « maculam abluerit. »

(17) Alias, « proponit. »

(18) Alias, « emundavit. »

(19) Editi, « sustinet in multa patientia vasa iræ apta ad interitum, ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasa... quæ præparavit in gloriam, quos et vocavit non solum, » etc.

(20) Sic mss. plerique, Rabanus, et editi. Ms. vero Regius num. 1659, « Non enim reddidit aliquid ad hoc, » etc.

(21) Alias, « et massæ. »

(22) Editi post « vita ejus » addunt « super terram, » quæ verba desunt in omnibus mss. nostris et apud Rabanum.

(23) Editi, « sed cum ea supradictis, » etc. Ms. unus, « sed quoniam se supradictis, » etc. Rabanus, « sed quoniam ecce quæ a supradictis, » etc. Sed mss. duo recte ut in nostro textu.

(24) Deest « nos » in editis.

(25) Editi, « notam faciet. »

(26) Editi, « intra memetipsum. »

Scit sine dubio fragile esse hominum genus, et ad lapsum proclive per negligentiam, quibus expediat magis esse sub metu iræ, quam spe benignitatis Dei et dulcedinis relaxari, sicut et Sapientia Dei dicit ²⁷: « Qui parcat baculo, odit filium suum. Si enim percusseris eum virga, non morietur: animam autem ejus salvam facies a morte. » Notam facit (27) ergo potentiam suam Deus, dum impios castigat et corripit, ut secundum Scripturæ sententiam « dum flagellatur pestilens, innocens astutior fiat ²⁸. » Notas autem facit etiam « divitias gloriæ suæ in vasis misericordiæ, quæ præparavit in gloriam. » Innotescunt divitiæ (28) Dei cum erga eos qui inter homines spernuntur, et humiles sunt, misericordia ejus ostenditur, qui non in divitiis suis, nec in potentia sua, sed in Domino sperant. Sicut et tunc Hebræorum gens desperata inter homines et abjecta, a Deo misericordiam consecuta est; ita ergo (29) et nunc populus gentium qui spernebatur, et desperabatur ab his qui in circumcissione gloriantur, misericordiam consecutus est. Sed illud est quod acrius debemus intendere, quia et illi consecuti sunt misericordiam, et plebs Dei appellati sunt, et dilecti Dei fuerunt; sed quoniam servare (30) acceptam gratiam nescierunt, dicitur ad eos: « In quibus innotescit commoratio Israel (31), dimisi eam, et dedi ei libellum repudii in manus suas ³²; » et item alibi: « Facti estis mihi in satietatem (32), jam non dimittam peccata vestra. » Et per Jeremiam Dominus dicit: « Sicut spelunca hyænæ facta est mihi hæreditas mea ³³. » Ne forte etiam nos qui non fuimus plebs (33) Dei, sed per divitias gloriæ suæ vocavit nos plebem suam, et qui non fuimus dilecti, sed facti sumus dilecti, et filii Dei vivi, si non ut filii Incis et filii Dei ambulemus, si non ut plebs Dei ita agamus, « ut videntes homines opera nostra bona, magnificent Patrem nostrum qui in cælis est ³⁴, » verendum est ne illum sermonem incurramus Apostoli, quo ait: « Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, nec tibi parcat ³⁵. Sicut in Osee dicit (34): Vocabo non plebem meam, plebem meam; et non dilectam, dilectam; et non misericordiam consecutam,

²⁷ Prov. xiii, 24; xxiii, 13, 14. ²⁸ Prov. xix, 25. ²⁹ Jerem. iii, 8. ³⁰ Jerem. xii, 9. ³¹ Matth. v, 16. ³² Rom. xi, 21. ³³ Rom. ix, 25. ³⁴ Ose. 1, 63 Rom. ix, 26. ³⁵ Philip. iv, 7.

(27) Sic ms. unus et Rabanus. Editi vero et cæteri mss. « percusserit... Notam faciet. »

(28) Ms. Regius num. 1639, « ut innotescant divitiæ, » etc.

(29) Ergo. Desideratur in libris antea editis. Eiusdem ms. Regius num. 1639, « despicietur » pro « desperabatur. »

(30) Editi, « observare. »

(31) Editi, « commemoratio Israel, dimisi eam, dedi ei, » etc.

(32) Facti estis mihi in satietatem, etc. Ilunc Scripturæ locum nec in Vulgata reperi, nec apud Septuaginta.

(33) Editi, « qui non sumus plebs Dei. »

(34) Hic Apostoli contextus, « Sicut in Osee dicit, »

misericordiam consecutam. Et erit: In loco ubi dictum est eis: Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filii Dei vivi ³⁶. » Testimonium sane hoc quod de Osee assumit Apostolus, quantum ad locum ipsam prophetæ (35) pertinet, non videtur de gentibus, **618** sed de ipso populo Israel dici. Sed, ut in superioribus diximus, ex simili Paulus sumit exemplum, ut ostendat quia sicut illis quondam cum abjecti essent et desperati, dictum est primo: « Vos non populus meus, et ego non sum vester Deus ³⁷; » et additur post hæc (36): « Et erit: In loco in quo dictum est eis: Non mea plebs vos: vocabuntur et ipsi filii Dei vivi ³⁸; » ita, inquit, et « nos quos vocavit non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus, » qui ante non eramus plebs ejus, nunc plebem suam nos (37) vocavit, « et non dilectam, dilectam; et in loco ubi dictum est nobis, « Non plebs mea vos; ibi » vocabimur filii Dei vivi. » Sed fortassis requirant a nobis hi qui ex circumcissione sunt, et dicant: Ubi enim ad vos dictum est, quia non sitis plebs Dei vos, ut ibi vocemini filii Dei vivi? Asserent enim quod Deus hæc in Judæa locutus est (in ipsa enim tantummodo notus est Deus ³⁹), et nihil hæc ad nos spectant, quia « lex ad eos qui in lege sunt loquitur ⁴⁰. » Imo ego ostendam locum multo digniorem, ubi Deum loqui et decuit et possibile fuit. Neque enim consequenter Deus loqui in montibus, et rupibus, et quibuscunque terrenis locis dicitur (38): sed in mente hominis loquitur Deus, in sensu rationabili, et in principali cordis, et ibi cum indigni et alieni a Deo actus conscientia redarguente culpantur, ibi, inquam, pronuntiatur, ibi dicitur ad singulos quosque, quia « non plebs mea vos ⁴¹. » Si vero emundet se quis ab his et purificet, et « pax Dei, quæ exsuperat omnem mentem ⁴², » cor ejus incipiat custodire, ibi, hoc est, in cordis secreto, pacificus effectus, filius Dei conscientia astipulante vocabitur.

19. « Isaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ salvæ sient. Verbum enim consummans et brevians in æquitate: quia verbum brevium faciet Dominus super terram: et sicut prædixit

D usque ad, « ibi vocabuntur filii Dei vivi, » nec in editis, nec in mss. nostris comparet; sed restituitur ex Rabano. Et restituendum eum esse sequentia verba indicant, « Testimonium sane hoc quod de Osee assumit Apostolus, » etc., quæ verba nullatenus referri possunt ad præcedentem contextum « Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, » etc., utpote qui ex Osee minime assumitur.

(35) Editi, « ipsius prophetæ; » et postea, « sed de ipso Israel dici. »

(36) Sic ms. Regius num. 1639. Editi vero et mss. quidam, « Et addit post hæc, » etc. Rabanus, « Et addidit propheta, et dicit: Et erit, » etc.

(37) Nos. Deest in editis.

(38) Editi, « dicitur. »

Isaias : Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetus. Quid ergo dicemus? Quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, comprehenderunt justitiam; justitiam autem quæ ex fide est. Israel autem sectans legem justitiæ, in legem non pervenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est : Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali : et qui credit in eum, non erubescet ⁵⁰. » Posteaquam per Dei sapientiam quam loquitur (39) Paulus inter perfectos ⁵¹, secreta et abscondita divinæ dispensationis exposuit, et ostendit qua ratione quove ordine vel iram Deus ostendat in vasis iræ, vel divitiæ gloriæ suæ in vasis misericordiæ : et docuit quod vas iræ fiat unusquisque ex eo quod per duritiam suam et cor impœnitens thesaurizet (40) sibi ipsi iram in die iræ ⁵²; vasa autem misericordiæ sint hi qui se emundaverint ab his, et ad omne opus bonum præparaverint ⁵³ : nunc ut hæc ipsa majore auctoritate confirmet, etiam in prophetis docet hæc esse præscripta (41) : « Isaias, inquit, clamat pro Israel : Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ salvæ fient. » Providens etenim de futuris propheta, videbat quod plurimi ex Israel, et hi maxime qui arenæ maris comparantur, per duritiam suam et cor impœnitens ⁵⁴ futuri erant « vasa iræ aptata ad perditionem, » non credentes vitæ suæ, sed Dominum majestatis crucifigentes ⁵⁵. « Si ergo, inquit, fuerint tanquam arena maris, reliquæ salvæ fient. » Illi qui non salvantur, tanquam arena maris sunt; reliquæ vero quæ salvæ fient, tanquam stellæ cæli sunt. Utrumque etenim promissionis, quæ ad Abraham facta est, continet sermo (42) : « Erit, inquit, semen tuum sicut arena maris, et sicut stellæ cæli ⁵⁶. » Et hoc est quod dicit : « Verbum enim consummans et brevis in æquitate : quia verbum brevium faciet Dominus super terram. » Verbum brevium, ubi multi vocati sunt, pauci autem electi ⁵⁷. Possumus autem et totius doctrinæ verbum dicere brevium, ut quod prius Lex et Prophetæ continebant in latitudine præceptorum, veniens Dominus pronuntiaret, et diceret : « Dili-

ges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis : et proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis omnis Lex pendet et Prophetæ ⁵⁸; » in quo evidenter Prophetas et Legem duobus his sermonibus breviavit. Potest et « verbum brevium » dici fides symboli quæ credentibus traditur, in qua totius mysterii summa paucis connexa sermonibus (43) continetur. « Et sicut prædixit, inquit, Isaias : Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetus. » Quod semen Isaias a Domino dicit derelictum? Illud sine dubio quod idem Apostolus exponit in aliis, cum dicit ad Abraham dictum esse : « Tibi dabo terram hanc, et semini tuo.

B Non dixit : Et seminibus, quasi in multis; sed, semini tuo, tanquam in uno, qui est Christus ⁵⁹. » Hoc est ergo quod (44) dicit Isaias : **619** « Nisi Dominus reliquisset nobis semen, » id est, nisi dedisset nobis Christum ut ex nobis nasceretur, « sicut Sodoma fuissetus ⁶⁰, » quantum ad impietatis magnitudinem spectat, nisi quia et gravius aliquid apud Israelitas gestum est. Nam Sodomitæ in hospites incesti referuntur (45) et impudici ⁶¹; populus vero Israel in eum sacrilegus exstitit qui cum Dominus majestatis sit, frater eorum (46) et dici voluit et esse. Nisi ergo semen istud Dominus reliquisset, per quod reliquæ salvæ fierent, et vasa misericordiæ salvarentur, interisset populus ille ut Sodoma. Et tamen non otiose Isaias « semen » nominavit quod relictum est. Semen namque dicitur quod seminatur in terra, et fructum multiplicem reddit : docens per hoc, etiam Christum seminandum esse, id est sepeliendum esse in terra, et inde resurgentem fructum plurimum totius Ecclesiæ multitudinis prolaturum, sicut et ipse Dominus dicit : « Nisi granum frumenti in terram ceciderit, et mortuum fuerit, fructum non afferet (47); si autem mortuum fuerit, fructum plurimum afferet ⁶². »

« Quid ergo dicemus? Quod gentes quæ non sectabantur justitiam, comprehenderunt justitiam (48); justitiam autem quæ ex fide est ⁶³. » Videatur fortassis hoc contrarium esse vel illis de quibus supra diximus, quod unusquisque emundet se et expurgat, ut fiat vas utile, et vas misericordiæ : vel illis

⁵⁰ Rom. ix, 27 seq. ⁵¹ I Cor. ii, 6. ⁵² Rom. ii, 5. ⁵³ II Tim. ii, 21. ⁵⁴ Rom. ii, 5. ⁵⁵ I Cor. ii, 8. ⁵⁶ Gen. xxii, 17. ⁵⁷ Matth. xxii, 14. ⁵⁸ Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37, 39, 40. ⁵⁹ Galat. iii, 16. ⁶⁰ Isai. i, 9. ⁶¹ Gen. xix, 5. ⁶² Joan. xii, 24. ⁶³ Rom. ix, 30.

(39) Salodanus, « Postea quæ per Dei sapientiam quam loquitur, » etc. Merlinus, « Postea quæ per Dei sapientiam loquitur, » etc. Genebrardus, « Posteaquam per Dei sapientiam locutus, » etc.

(40) Editi, « thesaurizat, » et omittunt cum mss. plerisque, « ipsi, » et, « in die iræ. » Deinde iidem editi habent, « sunt hi qui se emundaverunt ab his, et... præparaverunt. »

(41) Ms. unus, « etiam in propheta docet hoc esse scriptum. » Editi vero, Rabanus et alii mss. ut in nostro textu, nisi quod editi habeant « scripta » pro « præscripta. »

(42) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « Utrasque enim promissiones quæ ad Abraham factæ sunt,

continet sermo. »

(43) Editi, « paucis nexa sermonibus, » etc.

(44) Editi, « quod est Christus. Non ergo est aliud, quod, » etc.

(45) Alias « fuerunt, »

(46) Editi, « pater eorum. »

(47) Ms. unus Regius, « ipsum solum manet. » Alter Regius num. 1639, « fructum non afferet... fructum plurimum afferet. » Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

(48) Mss. duo, « consecutæ sunt justitiam. » Editi et ms. unus, « apprehenderunt justitiam. » Sed Rabanus ut in nostro textu.

quæ in superioribus disseruimus, quod naturali lege, in qua sine dubio est et iustitia, utantur etiam gentes. Quomodo ergo hic dicit quia « gentes quæ non sectabantur iustitiam, comprehenderunt (49) iustitiam? » Vide ergo si hoc modo possumus respondere. Aliud est sectari, aliud insitum habere (50). Sectari dicitur ille qui per doctrinam et lectionem multam assequi aliquid cupit: unde et a sectando sectæ appellatæ sunt huiusmodi doctrinæ quæ hominum traditione discuntur. Gentes ergo (51) quia legem tabulis vel libris sic scriptam non habuerunt, non dicuntur sectatæ esse iustitiam: habuerunt tamen insitam, quam lex eos naturalis edocuit. Idcirco ergo proximi fuerunt iustitiæ ei quæ ex fide est, id est, Christo. « Israel vero sectans legem iustitiæ, in legem non pervenit ⁶⁴. » Et hic locus, sicut supra observandum diximus, in uno eodemque versiculo diverse nominat legem (52). Certum est enim quia Israel sectabatur legem iustitiæ secundum litteram, sed in legem non pervenit. Quam legem? Sine dubio spiritus. Neque enim hoc diceret Apostolus, quia legem quam sectabatur, et quam tenebat, et quam habebat, in hanc non pervenerit. Reddit ergo rationem, cur in legem Israel non potuerit pervenire. « Quia non ex fide, inquit, sed (53) quasi ex operibus ⁶⁵. » De fide Christi et operibus legis, abunde in initiis hujus Epistolæ disseruimus (54): et ideo ne eadem sæpius iteremus, præsentem locum paucis ipsis Apostoli sermonibus explicemus, quibus dicit: « Ignorantes enim Dei iustitiam, et suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subjecti. Finis enim legis Christus, ad iustitiam omni credenti ⁶⁶. » Quia ergo legem sectabantur non secundum opera iustitiæ Dei, sed secundum opera suæ iustitiæ, idcirco « offenderunt in lapidem offensionis, de quo scriptum est (55): Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali: et qui credidit in eum, non erubescet ⁶⁷. » Sciendum autem est, quod in Isaia propheta hoc testimonium ita scriptum est: « Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, præclarum in fundamenta ejus; et qui crediderit

⁶⁴ Rom. ix, 31. ⁶⁵ Rom. ix, 32. ⁶⁶ Rom. x, 3, 4, 14. ⁶⁷ Psalm. ix, 24; alias x, 3. ⁷¹ Matth. xxiii, 13, 15. ⁷⁵ Ose. ii, 6.

(49) Editi, « Quomodo ergo hic dicit gentes ... D comprehenderit, » etc. Mss. duo habent « comprehensas, » pro « comprehenderit. » Sed rectius ms. unus et Rabanus ut in nostro textu.

(50) Libri antea editi, « Aliud sectari, aliud insectari habere. » Mss. duo omittunt « insitum, » quod restituunt codex Regius num. 1639, et Rabanus.

(51) Editi, « vero. » Et postea, « habuerunt tamen insita quæ lex, » etc.

(52) Sic recte ms. Regius num. 1639. Ita etiam alii duo mss. Regii, nisi quod pro « nominat, » habeant « nominari. » Editi vero perperam, « Et hic locus sicut supra observandus. Diximus enim in uno eodemque versiculo diversæ nominari leges. »

(53) Editi, « Quare? Quia non ex fide, sed, » etc.

A in eum, non erubescet ⁶⁸. » Apostolus autem, « lapidem offensionis, et petram scandali, » de alio loco ipsius Isaia propheta huic testimonio inseruit, in quo ita scriptum est: « Et non tanquam lapidi offensionis occurretis ei, neque ut lapidi ruinæ ⁶⁹; » et ex utroque loco excerpens quæ assertionibus suis commoda videbantur aptavit (56). Verumtamen Dominus Jesus, quem plurimis, sed bonis et salutaribus nominibus compelliari invenimus, mirum fortasse videatur cur in hoc loco quem de Isaia propheta sumpsit Apostolus, lapis offensionis et petra scandali nominetur; cum utique bono Domino, et boni Patris Filio quæcunque bona et salutaria (57) videntur aptanda sint, ut pax, et iustitia, et veritas, et ostium quo intratur ad Patrem, et pastor, et leo de tribu Juda, vel catulus leonis qui excitatur a somno, vel sanctificatio, vel redemptio, et cætera huiusmodi quæ dignationi ejus convenire videantur. Sed vide si possumus etiam « lapidem offensionis et petram scandali » ostendere quatenus ei **620** competenter possit aptari. Offensio et scandalum unum prope atque idem significat. Scandalum etenim dicitur cum in via obex aliquis invenitur, qui gressum incedentis vel scandentis impediatur. Inde ergo scandalum tractum est. Quia igitur hi qui erant in Sion, vias non bonas incedentes, iter perditionis concito pede currebant, malis suis faventes invicem, sicut Propheta dicit ⁷⁰, quia « laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et qui iniquus est (58) benedicitur: » veniens Dominus et Salvator noster, arguere cœpit vias eorum, et dicere: « Væ vobis Scribæ et Pharisei ⁷¹; » et iterum: « Væ vobis divitibus ⁷²; » et iterum: « Væ tibi, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi (59) sunt ⁷³. » Sed et multa his similia dicens, et arguens eos, impedire cœpit vias perditionis eorum, et effectus est eis lapis offensionis et petra scandali, non sinens eos ingredi viam latam quæ ducit ad mortem ⁷⁴. Sic denique et in Osee propheta scriptum est de his qui peccati iter incedunt: « Propter hoc, inquit, ecce ego sepiam viam ejus sudibus (60), et obstruam vias ejus, et semitam suam non inveniet ⁷⁵. » Ponamus

⁶⁷ Rom. ix, 32, 33. ⁶⁸ Isai. xxviii, 16. ⁶⁹ Isai. viii, 13. ⁷⁰ Luc. vi, 24. ⁷¹ Matth. xxiii, 37. ⁷² Matth. vii,

(54) Vide supra, lib. iii, num. 9.

(55) Editi, « Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est. » etc.

(56) Sic mss. duo. Editi vero et ms. unus, « Apostolum ... inseruisse ... excerpentem quæ assertionibus suis ... aptasse. » Rabanus, « Apostolus ... inseruisse videtur ... excerpendo ... aptasse. »

(57) Editi, « et Patris bono Filio quæcunque salutaria, » etc.

(58) *In desideriis animæ suæ, et qui iniquus est.* Hæc desunt in editis ubi legitur, « laudatur peccator, usque benedicitur: veniens ergo Dominus, » etc.

(59) Ms. Regius num. 1639, « et lapidas missos ad te. »

(60) Editi, « spinis. »

ergo iterum, si videtur, in medio ipsum Paulum, qui acceptis quondam epistolis a sacerdotibus, Damascum pergebat ut omnes viros ac mulieres Christo credentes vinculos perduceret in Jerusalem⁷⁶. Cum ergo ageret istud iter peccati, occurrit ei Dominus Jesus in via, et ad tempus eum cæcitate percussit : et factus est illi, quantum ad ipsum pro-

positum spectat quo illuc pergebat (61), lapis offensionis et petra scandali, ut illud iter peccati quod tenebat, explere non posset, sed conversus crederet ei qui viam suam excluserat, et quibusdam audibus (62) comminationis obstruxerat; et credens in eum non erubesceret.

LIBER OCTAVUS.

1. « Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio apud Deum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem Dei habeant, sed non secundum scientiam. Ignorantes enim Dei justitiam, et suam justitiam quærentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti⁷⁷. » Et ex initio, et procedente (63) textu Epistolæ, diximus Paulum nunc pro gentibus, nunc etiam pro Israel facere sermonem. Quia ergo in his quæ nuper exposita sunt, multis testimoniis adversum Israel usus est prophetarum, ita ut proferret de Isaia : « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetis⁷⁸; » et iterum⁷⁹ : « Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ salvæ fient : » et his addit (64-65), quia « Israel sectans legem justitiæ, in legem non pervenit⁸⁰; » propterea nunc consolari rursus populum suum volens, et per hoc invitare ad fidem, dicit : « Fratres, voluntas quidem cordis mei, et obsecratio apud Deum fit pro illis in salutem⁸¹. » Et causam cur voluntas sua et obsecratio pro illis apud Deum (66-67) habeatur ostendit. « Testimonium enim, inquit, perhibeo illis, quod æmulationem quidem Dei habeant, sed non secundum scientiam⁸². » Quamvis, inquit, tot et tantis involuti sint peccatorum suorum malis, tamen est eis ineffabilis zelus et æmulatio Dei. Et hæc me commovit causa obse-

⁷⁶ Act. iv, 2, 3. ⁷⁷ Rom. x, 1-3. ⁷⁸ Rom. ix, 29; Isai. i, 9. ⁷⁹ Rom. ix, 27; Isai. x, 22. ⁸⁰ Rom. ix, 31. ⁸¹ Rom. x, 1. ⁸² ibid. 2. ⁸³ Rom. x, 3. ⁸⁴ Num. xxv, 7, 8. ⁸⁵ III Reg. xix, 10. ⁸⁶ I Mach. ii, 24.

(61) Sic editi et mss. plerique, nisi quod posteriores habeant, « quo illud pergebat. » Ms. Regius num. 1639, « quantum ad illud propositum spectat quo pergebat. » Deinde editi, « explere non posset. Sed conversus credidit ei qui, » etc.

(62) Editi, « sentibus; » et postea, « non erubescet. »

(63) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, perperam, « præcedente. » Loca hic citata ab Origene reperuntur supra, tom. iii, num. 1, 2, 9, tom. vi, num. 8.

(64-65) Editi, « et hic addit. » Deinde mss. quidam, editi et Rabanus, « in legem justitiæ non pervenit. » Male. Nam supra vox « justitiæ » in omnibus mss. et apud ipsum Rabanum omittitur, et hic etiam deest in ms. Regio num. 1639.

(66-67) *Apud Deum.* Hæc verba desunt in editis, qui postea habent, « ostendit dicens : Testimonium perhibeo illis, quod, » etc.

(68) Editi, « tamen ineffabilis zelus et æmula-

tiore Deum pro ipsis (68), ut vel in fine aliquando perveniant ad salutem. Habent enim zelum Dei, sed non secundum scientiam. Et probat quomodo non secundum scientiam zelum Dei habeant : quia « ignorantes, inquit⁸³, Dei justitiam (69), » justitiæ suæ obtemperant. Non multum ergo prodest habere zelum Dei, et non habere scientiam zeli (70). Denique Judæi putantes se zelo Dei agere, sacrilegi exstiterunt in Filium Dei : quia non secundum scientiam zelati sunt sicut Phinees filius Eleazari, qui secundum scientiam zelatus interemit Madianitem pariter et Israelitam fornicantem cum ea⁸⁴; et sicut Elias qui dixit : « Zelatus sum Domino omnipotenti Deo Israel, quia dereliquerunt te filii Israel (71), prophetas tuos occiderunt, et altaria tua subverterunt⁸⁵; » et sicut Mathathias, de quo in primo libro Machabæorum, scriptum est⁸⁶, quia « zelatus est in lege Dei, et intremuerunt renes ejus, et ascendit furor ejus secundum judicium. » Horum omnium zelus et æmulatio secundum scientiam fuit. Judæorum vero zelus non erat secundum scientiam, idcirco quia ignorantes Dei justitiam, propriam conabantur, id est, quæ hominibus justitia videbatur, implere; cum utique ipsos magis Dei justitiæ, quæ est Christus (72), convenerit obedire. Sed vide nunc ne forte non illis solis dici sermo iste videatur, quia (73) « zelum Dei habeant, sed non secundum scien-

tiore Dei, hæc me commovit causa, ut obsecratio fieret pro ipsis ad Deum. » Rabanus, « tamen quia ineffabilem zelum, et æmulationem Dei habent, hæc me commovit causa obsecrasse Deum pro ipsis. » Ms. unus Regius num. 1639, « tamen inest illis zelus et æmulatio Dei. Hæc me commovet causa obsecrare Deum pro ipsis. » Cateri vero mss. ut in nostro textu.

(69) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « habent, dicens : Ignorantes enim Dei justitiam, et suam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti. »

(70) Editi, « scientiam Dei, » qui postea cum duobus mss. habent, « putantes zelum se Dei habere. » Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus rectius ut in nostro textu.

(71) Editi, « quia dereliquerunt pactum Domini filii Israel. »

(72) Editi, « qui est Christus. »

(73) Editi, « qui. »

tiam ⁸⁷. » Similiter enim potest dicere Apostolus et de aliis, quia « testimonium perhibeo eis » quod timorem Dei habeant, sed non secundum scientiam : et de aliis, quia (74) charitatem Dei habeant, sed non secundum scientiam. Si enim habeat quis affectum erga Deum, ignoret autem quia charitas patiens (75) debet esse, benigna, non invidens, non perperam agens, non inflata, non ambitiosa, non quærens quæ sua sunt ⁸⁸ : et hæc et his similia si in charitate non habeat, sed in solo affectu diligit Deum, competenter et ad ipsum dicitur quia charitatem Dei habet, sed non secundum scientiam. Similiter autem dici potest et de alio, quia fidem Dei habet, sed non secundum scientiam, si ignoret quia « fides sine operibus mortua est ⁸⁹ : » et quia fides Dei non in solis verbis est, quæ interdum ab alio composita vel scripta discuntur, sed in affectu mentis tali quodammodo (76), qualem habuit illa quæ dixit intra se : « Si tetigero simbriam vestimenti ejus, salva ero ⁹⁰. » Si quis ergo non ita habeat fidem ut ex actibus suis bonis cui credit ostendat, potest et ad ipsum dici quia fidem Dei habet, sed non secundum scientiam. Potest et de alio dici quia castitatem Dei habet (77), sed non secundum scientiam. Et alius curam pauperum habet, sed non secundum scientiam (78) : quippe si ab hominibus laudari vult. Et alius abstinens potest dici, sed non secundum scientiam, si propterea jejunit ut hominibus pareat ⁹¹. Et sic per singula quæque quæ gerimus, nisi secundum scientiam et intellectum geramus (79), potest ad nos dici, quia habemus zelum operis boni, sed non secundum scientiam. Et ideo danda præcipue est opera scientiæ, ne res nobis infeliciter accidat, ut in fide positi frustremur a fide, et zelum habentes honorum decidamus a bonis. Vis autem scire quia potest quis, si scientiam non habeat (80), evanescere in fide? Audi ipsum Paulum quibusdam dicentem : « Nisi sine causa credidistis ⁹². » Accidit ergo sine causa credidisse, his qui scientiæ operam non dant, ut in eo quo crediderunt etiam intellectum veritatis accipiant. Denique et apostoli hanc esse differentiam fidei simpliciter traditæ, et fidei quæ est secundum scientiam pervidentes, dicebant ad Salvatorem : « Auge nobis fidem ⁹³, » hoc est, ut habentes eam fidem quæ non est secundum scien-

tiam, habeamus et eam quæ est secundum scientiam. Itaque (81) Judæis testimonium perhibet Paulus, quod æmulationem Dei habeant, licet non secundum scientiam. Tamen quia utcumque habent æmulationem Dei, causam dederunt Apostolo qua obsecrationem pro illis offerret Deo. Melius enim est habere zelum Dei, licet non secundum scientiam, quam penitus non habere. « Qui enim habet, » sicut scriptum est, « dabitur ei ⁹⁴ » vel in novissimis cum omnis Israel salvus fiet ⁹⁵ : « qui autem non habet, etiam quod habet auferetur ab eo ⁹⁶. »

2. « Finis enim legis Christus, ad justitiam omni credenti. Moyses enim scribit, quia justitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, vivet in ea. Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit : Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendit in cælum? hoc est, Christum deducere : Aut quis descendit in abyssum? hoc est, Christum **622** a mortuis reducere. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo : hoc est verbum fidei, quod prædicamus. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit in salutem. Dicit enim Scriptura, quia omnis qui credit in eum, non erubescet (82) ⁹⁷. » Finis enim legis Christus : hoc est, perfectio legis, et justitia Christus est, sed credentibus. Non credentes vero, quia non habent Christum (83), perfectionem non habent legis ; et idcirco nec ad justitiam poterunt pervenire. « Moyses enim scribit, quia justitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, vivet in ea. Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit. » Jam et in superioribus Apostolus duarum justitiarum fecerat mentionem, ubi dicit, quia ignorans Dei justitiam, suam justitiam statuere quærebat Israel : et hic nunc duas iterum justitias dicit, unam quæ ex lege est, et aliam quæ ex fide est. Sed mihi videtur quod illa, quam superius dixit ignorari ab Israel Dei justitiam, ipsa sit justitia hæc quæ ex fide est ; illa vero de qua dicit : « Suam justitiam quærentes statuere (84), » ipsa sit de qua et hic Moysi verbis insinuat, quia « justitiam quæ ex lege est qui fecerit, homo, vivet in ea. » Sed vide justitiarum differentiam, pariter et vitarum. Illa enim justitia Dei, id

⁸⁷ Rom. x, 2. ⁸⁸ I Cor. viii, 4, 5. ⁸⁹ Jacob. ii, 20. ⁹⁰ Matth. ix, 21. ⁹¹ Matth. vi, 16. ⁹² I Cor. xv, 2. ⁹³ Luc. xvii, 5. ⁹⁴ Matth. xiii, 12. ⁹⁵ Rom. xi, 26. ⁹⁶ Matth. xiii, 12. ⁹⁷ Rom. x, 4 seqq.

(74) Editi, « qui. »

(75) Editi, « ignorat autem quia charitas patiens est, debet esse benigna. »

(76) Sic ms. Regius num. 1639. Ita etiam cæteri mss. nostri, nisi quod habeant « quodam, » pro « quodammodo. » Editi vero, « sed in affectu mentis. Talem quondam habuit illa quæ dixit : Si tetigero, » etc. Rabanus, « sed in affectu mentis sunt aliquando, qualem habuit, » etc.

(77) Editi, « charitatem Dei habet, » male. Ms. Regius num. 1639, « castitatem quidem habet. »

(78) Et alius curam pauperum habet, sed non secundum scientiam. Hæc desiderantur in editioni-

C bus Merlini et Genebrardi.

(79) Editi, « nisi scientiam et intellectum geramus. »

(80) Editi, « qui scientiam non habet. »

(81) Ms. unus Regius num. 1639, « interim. » Rabanus vero, « itaque. » Mss. duo et editi, « in tantum. »

(82) Prope est verbum, etc. usque ad, non erubescet, desunt in libris antea editis.

(83) Editi, « qui non habent Christum. » Deinde ms. Regius num. 1639, « potuerunt pervenire. »

(84) Editi, « volentes statuere. »

est, Christus « qui factus est nobis justitia a Deo ⁸⁸, » et pax, vide quomodo dicit : « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum ⁸⁹. » Hæc ergo justitia non tantum vitam præbet, sed æternam vitam. Illam vero legis justitiam (85) « qui fecerit homo, » non dixit in æternum vivet, sed tantummodo « vivet in ea : » quoniam si finis legis, ut Apostolus dicit ¹, Christus est, nec ipsam quæ ex lege est justitiam sine Christo adimplere poterit qui finem legis non suscipit Christum. Hæc ergo quæ ex fide est justitia, quæ est Christus, tanquam vivens et subsistens, hæc, inquit, dicit : « Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendit in cælum? hoc est, Christum deducere : Aut quis descendit in abyssum? hoc est, Christum a mortuis reducere ². » Nec mireris quod cum Christus ipse sit justitia, quasi de alio ita de se hæc dicere videatur. In multis enim locis invenies Salvatorem quasi de alio ita de se loqui ; ut in Evangelio dicit ³ : « Et statuet oves à dextris ; hœdos autem a sinistris (86) : et dicet his qui a dextris sunt, et iterum qui a sinistris sunt, » ea quæ scripta sunt. Quod ergo ait : « Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendit in cælum, aut quis descendit in abyssum? » exceptis his quæ media interserit, « hoc est, Christum deducere, vel a mortuis reducere : » sed et, « Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo, » de Deuteronomio videtur assumptum, ubi hoc modo scriptum est : « Mandatum hoc, quod ego mando tibi hodie, non est superexaltatum a te, neque longe a te. Non est in cælo ut dicas : Quis ascendet nobis in cælum, et accipiet illud nobis, ut audientes faciamus illud? Neque trans mare est, ut dicas : Quis transibit nobis trans mare, et accipiet illud, ut audientes faciamus illud? Juxta te est verbum valde in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis, ut facias illud ⁴. » Cum ergo hæc ex Deuteronomio assumpta sint, et Apostolus scribat quia justitia, quæ ex fide est ⁵, ipsa hæc dicit, quæ est Christus ; sine dubio (87) quæ in Deuteronomio dicuntur Apostolus a Christo dicta esse pronuntiat. Ipse est ergo qui dicit : « Mandatum hoc, quod ego do tibi hodie, non est super-

A exaltatum a te, neque longe a te ⁶ (88), » et cætera quæ sequuntur. Quid ergo est quod per hoc Apostolus docet? Ne scilicet dicamus in corde nostro, et putemus quod Christus in loco aliquo continetur, et non ubique est, ac per omnia ipse diffunditur : quippe qui cum esset in terris, dicebat quia esset et in cælo. Sic enim loquebatur ad apostolos suos : « Nemo ascendit in cælum, nisi qui de cælo descendit, Filius hominis qui est in cælo ⁷ (89). » Non dixit, qui fuit, sed, « qui est in cælo. » Et rursus ne putemus eum in cælo esse tantummodo, vacare autem ejus præsentia abyssum, ideo justitia quæ ex fide est dicit : « Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendit in cælum ⁸? » Et quasi simile sit hoc dicenti, Christum de cælo deducere, ita addidit Apostolus : « Hoc est, Christum deducere. » Et rursus si quis mente et cogitatione descendat in abyssum, putans ibi tantum contineri Christum, quasi simile sit Christum revocare a mortuis, ita subjungit : « Hoc est, Christum reducere a mortuis. » Sed ita, inquit, debes sentire de Christo, tanquam de Verbo, et veritate, et sapientia, et justitia Dei. Hæc autem omnia non in loco quæruntur, sed ubique adsunt : neque ab infernis locis (90) evocantur, **623** sed mentes sola intellectuque capiuntur. Tanquam Verbum ergo et sapientia prope est in ore tuo et in corde tuo. Et « hoc est, inquit, verbum fidei (91) quod prædicamus. Quia si constitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit in salutem ⁹. » Debemus etiam hoc scire, quod aliud est possibilitatem esse in aliquo, aliud efficaciam vel efficientiam (92), quod Græci δύναντες et ἐνεργείαν (93) vocant. Verbi causa : Parvulus nuper natus possibilitate rationalis homo est : potest enim esse rationalis si adoleverit. Et possibilitate etiam faber, et gubernator, et grammaticus dicitur : possibile enim est ut horum aliquid sit. Efficacia vero vel efficientia, hoc est, re ipsa atque effectu, nihil horum est dum est parvulus : sed si cœperit vel rationis jam capax esse, vel aliquid fabrilis artis, aut cujuslibet alterius efficere, tunc jam efficacia rationalis dicitur, vel faber, velsicut illud est (94) quod

¹ I Cor. i, 30. ² Joan. xvii, 3. ³ ibid. 4. ⁴ ibid. 6, 7. ⁵ Matth. xxv, 33, 34, 35, 41. ⁶ Deut. xxx, 11-14. ⁷ Rom. x, 6. ⁸ Deut. xxx, 11. ⁹ Joan. iii, 13. ¹⁰ Rom. x, 6. ¹¹ Rom. x, 8-10.

(85) Editi, « Illa vero legis justitia, quam qui fecerit homo, non dixit in æternum, sed tantummodo, vivet in ea : quod finis legis (ut Apostolus dicit) Christus est, nec ipsa quæ ex lege est justitia, sine Christo adimpleri potuit, quia finem, » etc. Mss. duo Regii : « Illa vero legis justitia qui fecerit homo.... quod finis (al., « quod si finis) legis, » etc. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus recte ut in nostro textu, nisi quod alius habeat, « quoniam finis legis ; » alius vero, « quod si finis legis, » etc.

(86) Alias, « qui a dextris sunt, et a sinistris, ea, » etc.

(87) Editi, « ordine pio, » male.

(88) Ms. Regius num. 1639, recte, « tibi ; » cæteri vero ms., Rabanus et editi perperam, « vobis. » Deinde editi, « non est superexaltatum, neque longe, et cætera quæ, » etc.

(89) Non dixit qui fuit, sed, qui est in cælo. Hæc

D desiderantur in editione Genehrardi.

(90) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, « neque ab inferni locis, » etc.

(91) Editi, « Tanquam Verbum ergo et Sapientia. Prope est verbum in ore tuo et in corde tuo, et hoc est verbum fidei, » etc.

(92) Sic editi et ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et Rabanus, « quod aliud est possibilitate esse in aliquo, aliud efficacia vel efficientia. »

(93) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero, « endelechiam et energiam vocant. » Mss. quidam, « didami, et energia vocant. »

(94) Rabanus et editi, « vel si quid aliud est, » etc. Mss. plerique, « vel si quid illud est, » etc. Sed rectius ms. unus Regius num. 1641 ut in nostro textu.

effectu operis agit. Hoc ergo modo etiam Christus, qui est Verbum Dei, possibilitate quidem juxta nos, hoc est, juxta omnem hominem, esse credendus est tanquam ratio parvulis: efficacia vero tunc (95) in me esse dicitur, cum in ore meo confessus fuero Dominum Jesum, et in corde meo credidero quod Deus illum suscitavit a mortuis. Vis autem scire quia adest ubique, et medius est etiam eorum qui ignorant eum, et non constentur? Audi quomodo Joannes Baptista de eo hæc ipsa testatur: « Medius, inquit (96), vestrum stat quem vos nescitis, qui post me venit ¹⁰. » Est ergo medius etiam inter eos qui eum nesciunt, sed possibilitate eis medius est, non efficacia. Possunt enim eum capere, sed nondum capiunt. Efficacia vero vel efficientia inter illos medius est quibus dicebat: « Ubiunque fuerint congregati duo vel tres in nomine meo, ibi sum in medio eorum ¹¹. » Isti enim constabantur in ore suo Dominum Jesum, et credebant in corde suo quod Deus illum suscitavit a mortuis. Alioquin absurdum videtur (97) si et inter eos qui in nomine ejus congregantur, medius esse dicitur, et inter eos qui eum nesciunt: nisi hujusmodi differentia teneatur, quod inter ignorantes et nondum credentes possibilitate medius dicitur; inter credentes vero efficacia, id est rei ipsius et operis effectum. Verum et illud observa quod ait: « Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. » Videbitur enim quibusdam per hoc, quia etiamsi desint alicui boni operis privilegia, etiamsi virtutibus operam non dederit, hoc ipso tamen quod credidit, non pereat, sed salvetur, et habeat salutem, etiamsi beatitudinis gloriam habere non poterit (98). Sed vide ne magis illud intelligi debeat, quod qui vero et non falso constetur ore Dominum Jesum, et corde credit, pariter constetur se dominatui subjectum esse sapientiæ, et justitiæ, et veritatis, et omnibus quæ Christus est: nec sibi ultra esse dominum mammonam, id est, neque avaritiam sibi ultra, neque injustitiam, neque impudicitiam, neque mendacium dominari. Semel enim Jesum Chri-

¹⁰ Joan. 1, 26. ¹¹ Matth. xviii, 20. ¹² Rom, x, 14; Isa. xxviii, 16. ¹³ Gen. iii, 8. ¹⁴ Rom. x, 12. ¹⁵ Coloss. ii, 3. ¹⁶ Prov. 1, 28.

(95) Tunc. Deest in editis.

(96) Inquit. Desideratur in editis.

(97) Videtur. Omittitur in editis.

(98) Editi, « non potuerit. »

(99) Editi, « certum est quia suscitavit eum ad justificationem sui » omisso « credit. » Ita etiam Rabanus, qui habet « credit » in fine. Sic etiam ms. unus, qui habet « cordis » pro « credit. » Sed cæteri mss. ut in nostro textu, nisi quod unus habeat « suscitantem » pro « suscitatum. »

(1) Ita editi. Sed omnes mss. nostri et Rabanus, « Ego si non in novitate, » etc. Deinde mss. duo et editi, « et vetustatis peccandi consuetudinem; » sed Rabanus et ms. unus Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(2) Ms. unus Regius num. 1639, « qui ad hunc ruborem, » etc. Rabanus, « qui adhuc cum ruborem peccati incurrit, » etc.

(3) Sic mss. plerique et editi. Ms. vero Regius num. 1639, « Nam idem Dominus omnium, » etc.

stum Dominum confessus, nulli horum se servire profitetur. Sed et credens in corde suo quod Deus illum suscitavit a mortuis, certum est quia suscitatum eum ad justificationem sui credit (99). Alioquin, quid proderit scire me et credere quod Jesus Deus suscitavit a mortuis, si in me ipso eum non habeam suscitatum? Ergo si non in novitate (1) vitæ ambulo, et vetustam peccandi consuetudinem non fugio, nondum mihi Christus resurrexit a mortuis. Ad hunc autem sensum etiam ea conveniunt quæ sequuntur, quando ait: « Dicit enim Scriptura, quia omnis qui credit in eum, non erubescet ¹². » Hoc autem apud Isaiam scriptum est. Quod si omnis qui credit in eum, non erubescet: erubescit autem omnis qui peccat, sicut Adam peccavit, et erubuit, et abscondit se ¹³: qui adhuc ruborem (2) peccati incurrit, credere non videtur.

3. « Non enim est distinctio Judæi et Græci. Idem enim ipse Dominus omnium (3), dives in omnes qui invocant illum. Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit ¹⁴. » Quomodo non sit distinctio in fide Judæi et Græci, supra jam frequenter ostendimus. Quod autem idem sit Dominus omnium, secundum hæc accipies quæ nuper edidimus; hoc est, si justitia nobis, et veritas, 624 et sanctificatio, et sapientia, quod totum est Christus Dominus, dominetur. Hæc enim sunt ejus divitiæ (4), utpote « in quo thesauri sapientiæ et scientiæ sunt absconditi ¹⁵. » Quas tamen divitias non dixit largiri eum omnibus hominibus, sed omnibus quicumque invocaverint nomen ejus. Sed et in hoc similis videtur quæstio ut in prioribus oboriri. Neque enim omnes qui quoquo modo invocaverint nomen Domini (5) salvi esse possunt, etiamsi non egerint opera invocati nominis digna, maxime cum et Sapientia Dei in Proverbiis dicat: « Erit enim cum invocaveritis (6) me: ego autem non exaudiam vos ¹⁶. » In quo videtur mihi Sapientia cohortari (7) et perurgere eos qui salvari volunt, ut citius invocent Sapientiam, nec morentur, neque differant: ne forte cum statutum tempus excesserit, hoc est, in quo (8) poenitendi facultas est, tarde post hæc in-

Deinde, « Quomodo non est distinctio, » etc.

D (4) Ms. Regius num. 1639, « Hæc enim sunt ejus divitiæ. » Mss. quidam omittunt « enim. » Rabanus omittit « ejus. »

(5) Editi, « Neque enim omnes quicumque invocaverint nomen ejus. »

(6) Editi, « Erit enim tempus cum invocabitis, » etc. Sed omnes mss. nostri omittunt « tempus; » et alius habet « invocetis; » alii vero omittunt « autem. »

(7) Editi, « coarctari, » alias, « coarctare. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(8) Editi, « Ne forte cum statutum tempus acceptabileque præterierit, in quo. » Codex Vallis-Claræ, « ne forte cum statutum tempus excesserint hoc, in quo. » Sed cæteri mss. ut in nostro textu, nisi quod duo omittant « est » post « hoc ». Deinde editi, « tarde hi post hæc; » et postea mss. quidam et editi, « et tunc dicit quia invocabitis, » etc. Sed ms. Regius num. 1639, rectius, « et hiuc dicit. »

vocent ubi pœnitentiæ locus non est. Et hinc dicit A eos ¹⁸, » sine dubio Christum Jesum Dominum invocant: et si invocare nomen Domini, et orare Dominum, unum atque idem est; sicut invocatur Deus, invocandus est Christus; et sicut oratur Deus, ita et orandus est Christus; et sicut offerimus (16) Deo Patri primo omnium orationes, ita et Domino Jesu Christo; et sicut offerimus postulationes Patri, ita offerimus postulationes et Filio; et sicut offerimus gratiarum actiones Deo, ita et gratias offerimus Salvatori. Unum namque utriusque honorem deferendum, id est Patri, et Filio, divinus edocet sermo cum dicit: « Ut omnes (17) honorificent Filium, sicut honorificant Patrem ¹⁹. » Quod modo (18) autem de Epistola ad Corinthios proposuimus, ubi Apostolus primo quidem dicit: « Ecclesie Dei, quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo B Jesu, vocatis sanctis ²⁰, » et post hæc, quasi alterius gradus et alterius ordinis sint (19), ita subjungit quosdam, de quibus dicit: « Cum universis qui invocant nomen Domini nostri (20) Jesu Christi in omni loco ipsorum et nostro ²¹: » videbitur fortassis habere aliquid differentie, quod illos quidem Ecclesiam Dei nominat, et sanctificatos et vocatos sanctos: istos autem tantum, « qui **625** invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. » Et vide ne forte ista diversitas tale aliquid ostendat, quale et præsens videtur habere capitulum, in quo docet non posse invocari (21) nomen Domini, nisi prius credatur in Christum ²². Cum autem crederit quis Christo, etiamsi nondum sanctificatus sit, et Ecclesie corpori sociatus, tamen necesse est ut jam invocet eum cui credidit. Christus enim venit mundum reconciliare Deo, et credentes sibi offerre Patri. Quos autem offert Patri, Spiritus sanctus suscipit, ut sanctificet eos, et tanquam celestis (22) Ecclesie primitivorum ²³ membra vivificet, atque in soliditatem totius corporis perfectionemque restituat, et ita demum Ecclesia Dei non habens maculam neque rugam ²⁴ (23) appellari mereantur. Prius ergo quam ad gradum istius perfectionis accedant (24), tanquam mediatoris Dei et

5. « Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo vero prædicabunt nisi mittantur? Sicut scriptum est: Quam speciosi pedes evangelizantium bona ²⁵ (12)! » Manifeste in his per hoc quod dicit: « Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? » illud quod superius posuit de propheta dictum, quia « omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit, » ad Christum Dominum docuit referendum. Postquam enim dixit: « Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit (13), » subjungit: « Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? » Christo enim Judæi non crediderunt, et ideo nec invocant eum cui non crediderunt. Sed et in principio Epistolæ quam ad Corinthios scribit, ubi dicit: « Cum omnibus qui invocant nomen Domini nostri (14) Jesu Christi in omni loco ipsorum et nostro ²⁶, » eum cuius nomen invocatur, Dominum Jesum Christum (15) esse pronuntiat. Si ergo et Enos, et Moyses, et Aaron, et Samuel « invocabant Dominum, et ipse exaudiebat

¹⁷ Joel. II, 30-32. ¹⁸ Gen. IV, 26. ¹⁹ Psal. xcviij, 6. ²⁰ Rom. x, 14, 15. ²¹ I Cor. I, 2. ²² Psal. xcviij, 6. ²³ Joan. v, 25. ²⁴ I Cor. I, 2. ²⁵ ibid.

(9) Sic mss. plerique et editi. Ms. tamen quidam et Rabanus, « horribilis. » Deinde ms. Regius num. 1639 et editi, « et omnis quicumque, » etc.

(10) Editi et mss. quidam omittunt (enim.) Ms. unus Regius num. 1639, « Non enim de quibuscunque verbis, sed ingentibus et præcipuis Scripturis, Enos primus, » etc. Male.

(11) Editi, « prius speravit, » etc.

(12) Sic omnes mss. nostri. Editi vero habent, « evangelizantium pacem, evangelizantium bona! Manifeste apparet in his per hoc quod dicit, » etc.

(13) Ad Christum Dominum docuit referendum. Postquam enim dixit: Omnis quicumque invocaverit nomen Domini salvus erit. Hæc in editis nusquam reperiuntur.

(14) Deest « nostri » in antea editis.

(15) Editi, « Deum Jesum Christum. »

(16) Editi, « et adorare Deum unum atque idem est, sicut invocatur Christus, et adorandus est Christus, et sicut offerimus, » etc. Ms. unus Regius

num. 1639 et Rabanus, « et orare Dominum . . . sicut invocatur Christus, ita et orandus Christus. » Rabanus tamen omittit « ita. » Sed cæteri mss. ut in nostro textu, nisi quod initio omnes perperam habeant « Dominum, » cum necessario legendum sit cum editis « Deum. »

(17) Omnes. Deest in libris antea editis.

(18) *Modo*. Restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(19) Deest « sint » in editis.

(20) *Nostri*. Omittitur in editis.

(21) Editi et Rabanus, « invocare, » male,

(22) Editi, « Spiritus suscipit, ut sanctificet eos, tanquam celestis, » etc.

(23) Editi, « ut ita demum Ecclesia Dei non habens maculam aut rugam, » etc.

(24) Ita Rabanus. Ms. Regius num. 1639, « Prius enim quam . . . ascendant, » etc., ut in textu. Cæteri mss. et editi, « Prius ergo ad gradum istius perfectionis accedant . . . invocent nomen Domini, » etc.

²⁶ Rom. x, 14. ²⁷ Hebr. xii, 25. ²⁸ Ephes. xv, 27.

D num. 1639 et Rabanus, « et orare Dominum . . . sicut invocatur Christus, ita et orandus Christus. » Rabanus tamen omittit « ita. » Sed cæteri mss. ut in nostro textu, nisi quod initio omnes perperam habeant « Dominum, » cum necessario legendum sit cum editis « Deum. »

(17) Omnes. Deest in libris antea editis.

(18) *Modo*. Restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(19) Deest « sint » in editis.

(20) *Nostri*. Omittitur in editis.

(21) Editi et Rabanus, « invocare, » male,

(22) Editi, « Spiritus suscipit, ut sanctificet eos, tanquam celestis, » etc.

(23) Editi, « ut ita demum Ecclesia Dei non habens maculam aut rugam, » etc.

(24) Ita Rabanus. Ms. Regius num. 1639, « Prius enim quam . . . ascendant, » etc., ut in textu. Cæteri mss. et editi, « Prius ergo ad gradum istius perfectionis accedant . . . invocent nomen Domini, » etc.

hominum invocant nomen Domini nostri Jesu Christi : postea vero quam Spiritus Dei fuerit in corde eorum clamans, « Abba pater ²⁵, » ipse Spiritus eos etiam nomen Patris edocet invocare. Ideo ergo « quomodo, » inquit, « invocabunt (25), in quem non crediderunt? » et in hoc arctissima eos conclusione constringit. Salus, inquit, non est nisi invocanti. Nemo vero invocat qui non credit. Ergo quia non creditis, non invocatis; et quia non invocatis, non salvamini. Sed « quomodo, » inquit (26), « credent ei, quem non audierunt? » Quod non audierunt possumus sic intelligere, quia vel ipsum in carne positum, vel apostolos ejus (27) prædicantes de eo audire noluerint. Sic enim et ipse Dominus dicit ²⁸ : « Qui vos audit, me audit : et qui vos spernit, me spernit. » Potest autem et hoc intelligi, quod etiam et nunc et semper Christus tanquam Verbum et Ratio unicuique loquatur in corde, et de pietate doceat, de justitia suadeat, de castitate, de pudicitia et de omnibus simul virtutibus protestetur, sicut et ipse dicit ²⁹ : « Oves meæ vocem meam audiunt. » Sic denique et in corde Pauli loquebatur, ita ut ille diceret : « An experimentum ejus curatis qui in me loquitur Christus ³¹? » Sequitur : « Quomodo autem audient sine prædicante? » In hoc magis per prædicantium sermonem Christum ostendit audiri (28), in quibus, secundum ea que supra diximus, Christus loqui et docere monstratur. « Quomodo autem prædicabunt, nisi mittantur? » Difficultas mihi quædam in hoc sermone videtur exurgere. Si enim ita intelligamus quod propterea non prædicent, quia non mittuntur (29); nullo autem prædicante non audient; non audientes vero non credent (30); non credentes autem non invocabunt; non invocantes non salvabuntur : colligitur ex his, ut causa qua non sunt salvati, ad vitium (31) redeat auctoris, qui non miserit prædicantes. Sed magis ad illum nos, qui rector est, intelligentiæ tramitem deflectamus : et quod dixit, « Quomodo prædicabunt, nisi mittantur, » sic acci-

A piamus quasi dicat Apostolus : Nos præcones et prædicatores Christi non possemus prædicare, nec annuntiandi nobis virtus ulla subsisteret, nisi adesset nobis ipse qui misit (32). Quod si prædicantibus nobis audire non vultis, vestra jam culpa est, et si audientes non creditis, et non credentes non invocatis, et non invocantes salvi esse nequitis. Quia ergo missi sunt ad prædicationem, idcirco de his qui ab ipso missi sunt scriptum est : « Quam speciosi pedes evangelizantium bona ³³ ! » Quod pedes hic speciosos non corporales, sed spirituales dicat, puto quod quamvis amicus sit quis litteræ, negare non possit. Neque enim in id ridiculi deducet apostolicum sensum, ut evangelistarum pedes qui corporeis oculis videri possunt, putet (33) ab eo decoros dici et speciosos; sed illi sunt decori et speciosi pedes, qui ambulant per viam vitæ. Secundum illum enim (34) qui dixit, « Ego sum via ³³, » intellige decoros et speciosos evangelizantium pedes, qui per talem viam (35) merentur incedere. Isti sunt pedes quibus et Paulus cucurrisset cursum se dixit, et sic currere ut comprehendat ³⁴, id est vigor animæ quo tenditur et properatur ad cælum. Gratificæ autem pedes istos esse firmabis (36), quos Jesus discipulis lavat, et linteo quo præcinctus est tergit ³⁵. Et quamvis corporali tunc specie fuerit impletum, tamen **626** Petro hoc solum quod fieri videbat intelligenti (37), et quasi honoris causa ne sibi servo pedes lavaret Dominus excusanti, audi quam profundi mysterii proditur sermo. « Si te, » inquit, « non laverò, non habebis partem mecum ³⁶. » Et iterum aliam similem huic vocem tanquam de secretis scientiæ profert thesauris ³⁷, et dicit : « Quod ego feci vos nescitis modo : scietis autem postmodum; » et addit, quia « sicut ego Dominus (38) et magister lavi pedes vestros : et vos invicem (39) lavate pedes alterutrum. Exemplum enim dedi vobis ³⁶. » Videamus ergo quod sit istud exemplum, quo magistri discipulorum lavare debeant pedes, aut de qua aqua lavare. Si quis inveniat aquam vi-

²⁵ Rom. viii, 15. ²⁶ Luc. x, 16. ²⁷ Joan. x, 27. ²⁸ I Cor. ix, 24, 26. ²⁹ Joan. xiii, 5. ³⁰ Joan. xiii, 8.

³¹ II Cor. xiii, 3. ³² Isa. lii, 7. ³³ Joan. xiv, 6. ³⁴ ibid. 7. ³⁵ ibid. 14, 15.

(25) Mss. quidam, « Ideo, inquit : Quomodo D ergo invocabunt, » etc. Sed ms. Regius num. 1639, Rabanus et editi ut in nostro textu.

(26) Inquit. Deest in editis.

(27) Ejus. In editis omittitur.

(28) Editi, « In hoc magis prædicantium sermonem Christum ostendit audire. » Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu.

(29) Editi, « intelligimus . . . quia non mittantur. »

(30) Non audientes vero non credent. Hæc resituuntur ex ms. Regio num. 1639.

(31) Sic recte editi. Mss. vero nostri omnes et Rabanus, perperam, « ad initium. » Deinde editi, « Sed magis ad illum nos qui rectiorem intelligentiæ tramitem continet, deflectamus. »

(32) Ms. Regius num. 1639, « non possemus prædicare, nec annuntiare vobis, nisi ipse nos misisset. »

(33) Editi, « videri possint, putem, » etc.

(34) Enim. Deest in editis.

(35) Sic mss. nostri omnes et editi. Rabanus vero, « qui per spiritalem viam, » etc. Deinde mss. duo Regii, et editi, « Isti sunt ergo pedes quibus . . . sed et sic currere » (editi, « cucurrisset) ut comprehendat, id est, animæ vigor » (editi, « animo) quo tenditur, » etc. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in nostro textu.

(36) Editi, « Gratificæ autem pedes istos esse firmavit. » Rabanus vero, « Speciosos autem pedes istos esse firmabitur. » Deinde editi, « et quamvis corporaliter specie, » etc., omisso « tunc, » quod etiam deest in pluribus mss., sed exstat in ms. Regio num. 1639 et apud Rabanum.

(37) Mss. duo, perperam, « non intelligenti. »

(38) Editi, « tanquam de se credentis scientiæ profert thesaurus, » (Ms. Regius num. 1639, « de tam secretis scientiæ profert thesauris) et dicit : Quod ego feci vobis, nescitis modo; scietis autem postea : et addit, quia si ego Dominus. » Ms. unus Regius omittit « quia » ante « sicut. »

(39) Invicem. Deest in editis.

ram, et si quis accipiat bibere a Jesu, et aqua illa fiat in eo fons aquæ salientis in vitam æternam³⁹, iste de hac aqua doctrinæ spiritualis potest lavare pedes discipulorum, et omnes ex anima ipsorum immunditias sordesque diluere: et hoc faciens datum a magistro implebit exemplum. « Speciosi » ergo « sunt pedes evangelizantium bona. » De ipsis puto pedibus etiam (40) in Canticis canticorum Sponsa dicit ad Verbum Dei: « Lavi pedes meos, quomodo inquinabo eos⁴⁰? » Et de ipsis nihilominus dicitur: « Tibiæ tuæ sicut columbæ marmoreæ cum basibus argenteis⁴¹. » Et fortassis quia hæc pulchritudo est in pedibus evangelistarum, propterea non vult eos Dominus Jesus calcementis operire, et occultare speciem pulchram; sed præcipit eis neque calcementum habere in via⁴². Quæ autem bona sint quæ evangelizant, hoc est, quæ annuntiant, videamus. Quamvis hoc ipsum quod dicitur evangelizare, interpretetur « bona annuntiare, » quæ sint tamen bona quæ bonis addidit, requiramus. Unum et verum bonum est Deus⁴³, cujus imago unitatis est Filius⁴⁴, et Spiritus ejus, qui dicitur bonus⁴⁵. Istud ergo (41) unum bonum, quia in Deo Patre, et Filio, et Spiritu sancto est, « bona » nominavit. Hoc est enim quod annuntiant evangelistæ, secundum præceptum Domini et Salvatoris nostri dicentis: « Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti⁴⁶. » Hæc sunt ergo evangelizantium bona⁴⁷. Sed quoniam et ipse bonus nuntius dicitur, et nuntiare de bonis, illa sit ratio quod non solum bona nuntiant, sed et bene bona nuntiant. Sunt enim nonnulli qui annuntiant quidem (42) et prædicant de Patre, et Filio, et Spiritu sancto; sed non sincere, non integre: ut sunt omnes hæretici, qui Patrem quidem, et Filium, et Spiritum sanctum annuntiant; sed non bene, neque fideliter annuntiant. Aut enim male separant Filium a Patre, ut alterius naturæ Patrem, alterius Filium dicant: aut male confundunt, ut vel ex tribus compositum Deum, vel triuæ tantummodo appellationis in eo esse vocabulum putent. Qui autem bene annuntiat bona, proprietates quidem Patri, et Filio, et Spiritui sancto suas cuique dabit; nihil autem diversitatis esse confitebitur in substantia vel natura. Qui ergo ita annuntiant Evangelium, non solum bona annun-

liant, sed bene et integre annuntiant bona. Exemplum vero hoc de Isaia (43) videtur assumptum: sed ibi propheta ad ipsum Dominum evangelizandi officium retulit. Ita enim ait: « Quoniam ego ipse qui loquebar, adsum, tanquam aurra in montibus, ut pedes evangelizantis (44) auditum pacis, ut evangelizans bona⁴⁵. » Verum videtur mihi Paulus, quia propheta dixerat, « ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut evangelizans bona, » et hoc quasi ex alterius comparatione memorasse; velut si diceret: Ita adero ut homo qui evangelizat pacem, et evangelizat bona. Hoc autem faciunt apostoli: idcirco de semetipsis hoc dictum, id est, de apostolis, accepisse videtur (45), ad quorum comparationem adfuturum et evangelizaturum bona per prophetas se dixerat Christus.

B 6. « Sed non omnes obediunt Evangelio. Isaïas enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro? Ergo fides ex auditu; auditus autem per verbum Christi. Sed dico: Nunquid non audierunt? In omnem terram exiit sonus eorum; et in fines orbis terræ verba eorum. Sed dico: Nunquid Israel non cognovit? Primus Moyses dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insensatam, in iram vos inducam. Isaïas autem audet et dicit: Inventus sum a non quærentibus me: palam apparui inter eos qui me non interrogabant. Ad Israel autem quid dicit? Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem⁴⁸ (46). » Neque omnes (47) ex gentibus Evangelio crediderunt, neque omnes ex Israel: **627** plures tamen, et multo plures ex gentibus, quam ex Israel. Quod ergo ponit Apostolus quia Isaïas dixerit: « Domine, quis credidit auditui nostro⁴⁹? » *Quis*, pro raro dictum est: et observare debemus quod sermo hic in Scripturis interdum pro raro, interdum pro *nullo* omnino ponitur; verbi gratia, ut cum dicit: « Quis sapiens, et intelliget hæc⁵⁰? » et, « Quis ascendet in montem Domini⁵¹? » et, « Quis est homo qui vult vitam⁵²? » in his omnibus rarum *quis* (48) significat. Ubi vero dicit: « Quis ascendet in cælum? hoc est, Christum deducere: vel quis descendit in abyssum? hoc est, Christum a mortuis reducere: » hic *quis* nullus intelligitur. Nullus est enim qui ascendit in cælum Christum inde deducere. Nunc ergo, « Do-

³⁹ Joan. iv, 14. ⁴⁰ Cant. v, 3. ⁴¹ ibid. 15. ⁴² Matth. x, 10. ⁴³ Matth. xix, 17. ⁴⁴ Sap. vii, 26. ⁴⁵ Psal. cxlii, 10. ⁴⁶ Matth. xxviii, 19. ⁴⁷ Isa. lii, 7. ⁴⁸ Isa. lii, 6, 7. ⁴⁹ Rom. x, 16 sqq. ⁵⁰ Isa. liii, 1; Rom. x, 16. ⁵¹ Osee xiv, 10. ⁵² Psal. xxxiii, 3. ⁵³ Psal. xxxiii, 13.

(40) Editi, « De istis, ut puto, etiam pedibus, » etc.

(41) Ms. Regius num. 1639, « et qui Spiritus ejus dicitur. Istud ergo, » etc.

(42) Ms. unus Regius num. 1639, « sed et bene nuntiant. Bona sunt enim quæ nonnulli annuntiant quidem. » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

(43) Editi, « Exemplum vero de Isaia, » etc.

(44) Editi, « tanquam ora in montibus, ut pedes evangelizantium, » etc. Ms. Regius num. 1639, « tanquam hora... ut pedes evangelizantis... et evangelizantis, » etc.

(45) Videtur deest in omnibus mss. et editis, sed supplendum videtur. Deinde editi, « futurum. » Et paulo post ms. Regius num. 1639, « per prophetam. »

(46) Domine quis credidit, etc. usque ad, non credentem, et contradicentem, desunt in editis, sed restituantur ex omnibus mss. nostris.

(47) Editi et Rabanus, « Neque enim omnes, » etc. Sed omnes mss. nostri omittunt « enim. »

(48) Quis. Ita recte ms. unus Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « quemque. » Sic et paulo infra.

mine, quis credidit auditui nostro ⁵⁴? » quod dicit A
Isaias, rarem *quis* significat. Scire tamen nos con-
venit, quod « Domine, quis credidit auditui nostro? »
in Hebræis exemplaribus *Domine* non habeat, sed
in interpretatione Septuaginta Seniorum sit : et
Apostolus (49) hoc probans quod apud illos est,
posuit *Domine*. Videtur tamen Isaias hæc ex persona
apostolorum prophetare, quibus creditum fuerat
prædicationis officium : et ipsi cum raritatem cre-
dentiū præcipue de populo Israel viderent (50),
dicunt ad Dominum : « Domine, quis credidit au-
ditui nostro ⁵⁵? » sicut et illud ex persona ipsorum
dicitur, quia « annuntiavimus (51) sicut puer ante
ipsum, sicut radix in terra sitiēti ⁵⁶. » Et ipsi sunt
nihilominus qui dicunt velut cum ipso positi et viden-
tes eum in habitu humano, quia « vidimus eum, B
et non habebat speciem neque decorem ⁵⁷, » et reli-
qua. Sed et si ad personam ipsorum prophetarum
referantur hæc verba, quasi qui apud Dominum
conquerantur quod his quæ de Christo prophetave-
rint, nemo aut admodum pauci ex populo illo (52)
crediderint, non videbitur alienum. Aut non est
putandum quia Moyses dicat ad Dominum : Domine,
nemo credidit auditui meo? Si enim credidissent
litteris meis, credidissent utique et Christo : de ipso
enim ego scripsi : « Ergo fides ex auditu; auditus
autem per verbum Christi. » Hic « verbum Christi »
prædicationem de Christo significat. Neque enim
illi soli crediderunt qui verbum ab ipso Christo
Jesu (53) Domino loquente audierunt; sed multo
plures sunt, qui aliis eum prædicantibus audierunt,
sicut et ipse Dominus prædixerat loquens ad Tho-
mam ⁵⁸ : « Quia vidisti me, » inquit, « credidisti;
beati non videntes et credentes (54). » Omne ergo
verbum quod apostoli, et si qui alii ab ipso ac-
cepta gratia de Christo prædicaverunt, verbum
Christi esse pronuntiat. Sed et in Ecclesia si quis
sapientiam quæ ex Deo est, et veritatem Dei lo-
quatur, si quis viam Dei, quæ Christus est, doceat,
et iustitiam ejus exponat, sine dubio quod loquitur,
verbum Christi est. « Sed dico : Nunquid non au-
dierunt? In omnem terram exivit sonus eorum, et
in fines orbis terræ verba eorum. » Hæc de psalmo
octavo decimo assumitur, ubi ait : « Non sunt lo-

quelæ neque sermones, quorum non audiantur (55)
voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum,
et in fines orbis terræ verba eorum. » In quo pro
linguarum et sermonum varietate gentes sine du-
bio intelliguntur : et dicitur quia apostolorum
Christi in omnem quidem terram sonus exierit : in
fines vero orbis terræ non sonus, sed verba perve-
nerint. Quod ita intelligi potest, quia « terram »
imperitos quosque et indocibiles homines dicat (56),
ad quos non verba, in quibus ratio fidei continetur
et explanatio sapientiæ, sed sonus fidei communi et
simplici prædicatione pervenerit : finem vero orbis
terrarum eruditores quosque et prudentiores ap-
pellaverit. Finis enim perfectionem indicat rerum.
Ad hos ergo tales non sonum vocis, sed (57) verba
et rationem pervenisse pronuntiat, qui utique au-
dientes sermonem fidei, etiam perscrutari possunt
et perquirere Scripturas divinas, ut cognoscant
eorum verborum, quæ eis per apostolos annuntiata
sunt, veritatem. Et hanc esse in his differentiam
sciens Apostolus, id est in sono et verbis, quodam
loco ita dicit : « Et sermo meus, et prædicatione mea
non fuit in suasoriis (58) sapientiæ verbis, sed in
ostensione Spiritus et virtutis ⁵⁹; » ut ostenderet
verbum quidem esse quo per virtutem Spiritus sap-
ientia Dei lucidius explanatur : prædicationem
vero hanc esse de qua dicit Propheta, quia « in
omnem terram exivit sonus eorum ⁶⁰ : » in qua sci-
licet simplex annuntiatio est (59) fidei, et simpli-
cioribus quibusque sufficiens. Sed et alibi ⁶¹ de
semetipso dicit, quia sit « prædicator et 628
apostolus, et magister gentium. » In quo apostolus
quidem generale indicat nomen officii, qui non so-
lum prædicet, sed et doceat : prædicet quidem sim-
plicem fidem, ut illis quibus ait : « Nihil enim ju-
dicavi me scire inter vos, nisi Jesum Christum, et
hunc crucifixum ⁶²; » doceat vero eos quibus dice-
bat : « Sapientiam autem loquimur inter perfec-
tos ⁶³. » In quibus ostenditur quod illis quidem
sonum prædicationis protulit, his vero sapientiam
Dei per verba disseruit. « Sed dico : Nunquid
Israel non cognovit? Primus Moyses dicit : Ego ad
æmulationem vos adducam in non gentem, in gen-
tem insensatam; in iram vos inducam (60). » Vide-

⁵⁴ Isa. LIII, 1; Rom. x, 16. ⁵⁵ Joan. XII, 58. ⁵⁶ Isa. LIII, 2. ⁵⁷ ibid. ⁵⁸ Joan. xx, 29. ⁵⁹ I Cor. II, 4. ⁶⁰ Psal. xviii, 5. ⁶¹ II Tim. I, 11. ⁶² I Cor. II, 22. ⁶³ ibid. 6.

(49) Editi, « Domine, non habetur, sed juxta interpretationem LXX Seniorum : sic et Apostolus, » etc. Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro textu, nisi quod alius habeat « ex interpretatione, » et alii omittant particulam « in » vel « ex. »

(50) Editi, « vident. »

(51) Editi plerique, « ex persona illorum dicitur; qui » (al., « quia) annuntiamus, » etc.

(52) Deest « illo » in libris antea editis.

(53) Christo Jesu. Hæc verba desiderantur in editis.

(54) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, « beati qui non viderunt et crediderunt. » Deinde ms. Regius num. 1639 et Rabanus, « Omne ergo verbum quod apostoli, et si qui, » etc. Sed cæteri mss. et editi

D habent « apostolus » pro « apostoli. »

(55) Ms. Regius num. 1639, « quibus non audiantur, » etc.

(56) Ms. unus Regius num. 1639 habet « indicat » pro « dicat. »

(57) Ms. Regius num. 1639, « non solum voces, sed, » etc. Deinde idem ms. et Rabanus, « qui utique. » Cæteri vero mss. et editi, « quia utique. »

(58) Editi, « non sunt in suasoriis, » etc. Deinde ms. unus Regius num. 1639 addit « humanæ » ante « sapientiæ; » sed vox « humanæ » deest in reliquis mss. necnon in editis, et apud Rabanum.

(59) Est. Omittitur in editis. Rabanus, « sit. »

(60) Editi, « insipientem, in iram vos mittam, » sed omnes mss. ut in textu.

tur ea quæ superius dixit, de gentibus prolocutus; **A** bus, nunc de Israel facere sermonem; nec tamen nunc vero, ut sibi moris est, etiam de Israel subjungere: et vult quod inexcusabilis sit Israel testibus idoneis comprobare. Ipse, inquit, Moyses dicit ex persona Dei: « Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem: » de Christianis sine dubio dicens, qui a Deo ad æmulationem prioris populi increduli et contemptoris assumpti sunt. Sed videatur fortassis gentem a Deo fidei merito et devotionis electam Moyses injuriosius compellasse, cum dicit, « In non gentem, » et (61) ita nihili ducere, ut nec gentem eam appellare dignetur; aut si appellet, insipientem (62) nominare. Sed non est injuriosus Moyses, utpote amicus Dei, erga electos ejus: nec contumelia videbitur in sermone, si ratio sermonis appareat. Unaquæque gens, verbi causa, Ægyptiorum, aut Syrorum, aut Moabitarum, pro eo quod propriis terminis, et lingua, et habitu, et moribus atque institutis discernitur, gens illa vel illa appellatur: et neque Syri, Ægyptii aliquando dicuntur: neque Moabitæ, Idumæi appellantur; aut Arabes Scythæ (63). Christiani vero non est una gens, sed ex omnibus gentibus unus populus: et ideo Moyses pro summo honore « non gentem » eam nominavit, quia non erat una gens, sed, si ita dici potest, omnium gentium gens (64). Verum excludi videbitur in his quæ subsequuntur, ubi dicit: « In gentem insensatam, in iram vos inducam: » quod et gentem eam, et insipientem nominaverit. Verum ne in hoc quidem famulus Dei Moyses contumeliam facit populo Dei; sed prævidebat in spiritu quoniam si quis vult sapiens esse in hoc mundo, insipiens fieri debet, ut sit sapiens apud Deum ⁶⁵; et « quia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes ⁶⁶: » et quia per prædicationem crucis Christi, quæ est stultitia gentibus ⁶⁷, congregabitur populus qui fiat in hoc mundo stultus, ut sit sapiens apud Deum. Irascuntur ergo (65) Judæi quod ipsis excusantibus et refutantibus, ad convivium regis invitati sunt gentes, non aspicientes ad ea quæ dudum de hoc mysterio « Isaias audet et dicit: Inventus sum (66) a non quærentibus me: palam apparui inter eos qui me (67) non interrogabant. Ad Israel autem quid dicit? Tota die expandi manus meas ad populum non credentem et contradicentem. » Sicut in superioribus sæpe ostendimus apostolum Paulum nunc de genti-

bus, nunc de Israel facere sermonem; nec tamen evidenter et palam immutationem declarare personæ (68); ita et Isaias in his sermonibus facit, quos ad exemplum Apostolus protulit; et primas quidem partes, id est, « inventus sum a non quærentibus me; palam apparui inter illos qui non interrogabant me, » sine dubio de gentibus dicit: et ubi ille personam latenter immutat, Apostolus evidentem distinctionem sermonibus suis dedit in eo quod addidit: « Ad Israel autem quid dicit? » et superiora quidem ad gentes; sequentia vero exponit ad Israel esse referenda, in quibus ait: « Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem. » Sed primo omnium quod ait, « Isaias audet et dicit, » videamus quid audeat, vel quæ hic prophetæ doceatur audacia. Si intendamus (69) verbis beati Stephani dicentis ⁶⁷: « Quem enim prophetarum non persecuti sunt patres vestri, qui annuntiabant de adventu Justi? » tunc Isaiæ intelligimus audaciam, qui persecutionibus et morte proposita ausus est tamen de adventu Justi prædicare, et pro bono audet etiam mori ⁶⁸. In quo tamen simul et illud ostenditur, quia non, ut aliqui putant, prophetæ nesciebant quid dicerent, et quasi alienato sensu suo prophetabant. Quod enim dicit Apostolus de Isaiâ, quia « audet et dicit, » hoc indicat, quia mortem contemnens et persecutiones quæ inferebantur, quamvis sciret sibi imminere periculum, audet tamen et prædicat verbum Dei, sicut et ipse Paulus dicebat: « Scio quia vincula et carceres manent me in Jerosolymis; sed ego non facio chariorem animam meam mihi ⁶⁹. » Sic ergo (70) et Isaias sciebat quidem secundum se esse et interficiendum ⁶²⁹ ab impijs, audet tamen, et ex persona Christi dicit: « Inventus sum a non quærentibus me ⁷⁰. » Certum est autem quod gentes erant quæ Christum nec quærere noverant, nec de eo interrogare didicerant. Invenierunt tamen quem non quæsierunt, quia ipse eos prior quæsitivus. Pastor est enim bonus ⁷¹, et ovem quæ perierat requisivit ⁷²; et sapientia est quæ drachmam perditam quæsitivus, et quærens invenit ⁷³. Judæi autem usque adhuc quæruunt de Christo, et interrogant Scripturas de eo, et non inveniunt; quia crux ejus Judæis est scandalum ⁷⁴ (71): et ideo dicit ad eos: « Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem ⁷⁵: » hoc est, cum penderet in cruce, illi non solum non invenerunt eum, sed in-

⁶⁴ I Cor. III, 18. ⁶⁵ I Cor. I, 21. ⁶⁶ ibid. 23. ⁶⁷ Act. VII, 52. ⁶⁸ Rom. V, 7. ⁶⁹ Act. XX, 23, 24. ⁷⁰ Isa. LXV, 1. ⁷¹ Joan. X, 14. ⁷² Luc. XV, 4. ⁷³ ibid. 8. ⁷⁴ I Cor. I, 23. ⁷⁵ Isa. LXV, 2.

(61) Deest « et » in editis.
 (62) Editi, « insipientes, » male.
 (63) Ms. unus Regius num. 1639 habet « Getæ. » Sed cæteri mss. et Rabanus, « Scythæ. »
 (64) Editi, « omnium gentium gentes. »
 (65) Sic Ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero et mss. plerique, « irascuntur ergo, » etc.
 (66) Editi, « de hoc mysterio. Isaias autem audet et dicit: Inventus sum, » etc. Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(67) Editi, « apparui his qui me, » etc.
 (68) Editi, « in mutationem declinare personæ. » Sed omnes mss. ut in nostro textu.
 (69) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero et mss. plerique, « videamus. Quid audet? vel quæ hic Prophetæ audacia? Si intendamus, » etc.
 (70) Ms. unus Regius num. 1639, « animam meam, quam me. » Deinde editi, « Si ergo, » etc.
 (71) Editi, « quia crux ejus eis est scandalum. »

super dixerunt : « Si Filius Dei es, descende nunc de cruce, et credimus tibi ⁷⁶. » Sed audi quid etiam in Sapientia Salomonis dicatur ⁷⁷, quia « non inveniatur ab his qui tentant eum : apparebit vero his qui non sunt increduli ad eum. » Sed ne hoc quidem a nobis convenit ignorari, quod in exemplaribus Hebræorum non habetur « et contradicentem. » Apostolus autem serutus est Septuaginta Interpretum veritatem in suis scriptis, et sicut illi interpretati sunt ponit (72).

7. « Dico igitur : Nunquid repulit Deus plebem suam ? Absit. Nam et ego Israelita sum (73) ex semine Abraham, et tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam quam præscivit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura : quomodo interpellat Deum adversum Israel ? Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærent animam meam. Sed quid dicit illi responsum divinum ? Reliqui mihi septem millia virorum qui non curvaverunt genua Baal. Sic igitur et in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus : alioquin gratia jam non sit gratia ⁷⁸. » Quoniam ex his quæ supra dicta sunt, videretur forsitan populus Judæorum repulsus esse a Deo, nec aliquid spei gerere, si quidem in æmulationem induxerit eum Deus in non gentem, et in fram, in gentem insensatam ⁷⁹, et manifestus factus (74) sit his qui eum non quærebant, et inventus sit ab his qui de eo non interrogabant (75) : propterea Apostolus, volens ista curare, et ostendere quia supersit salutis via populo (76) Israel si credant, et quia non idcirco repulsi sunt quia genus sint Israel (77), sed quia increduli fuerint, ait : « Non repulit Deus plebem suam quam præscivit. » Et ut hoc præsentem probaret exemplo, subjungit : « Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, et tribu Benjamin, » et tamen fidem Jesu doceo, et annuntio quia ipse est Christus. Quod si mihi non obfuit quia sum Israelita ex semine Abraham, quo-

⁷⁶ Matth. xxvii, 40, 42. ⁷⁷ Sap. i, 2. ⁷⁸ Rom. xi, 4, seq. ⁷⁹ Rom. x, 19, 20. ⁸⁰ Rom. viii, 30.

(72) Editi, « scriptis : sicut illi interpretati sunt, exponit. »

(73) « Nam et ego Israelita sum, » etc., usque ad, « alioquin gratia jam non sit gratia, » omituntur in editis ; sed restituuntur ex omnibus mss.

(74) *Factus*. Deest in editis, et in pluribus mss., sed exstat in ms. Regio num. 1639 et apud Rabanum.

(75) Editi, « ab eo qui non interrogabat. »

(76) Editi, « quantum supersit salutis populo, » etc. Codex vero Vallis-Clariæ, « quam supersit salutis suæ populo, etc. Rabanus : « quæ supersit salutis suæ a populo, » etc. Sed recte ms. unus Regius num. 1639, « quia supersit salutis via populo, » etc. Cæteri mss. habent itidem « quia, » sed « suæ » pro « via. » Deinde mss. plerique et editi habent, « et non idcirco, » etc., omisso « quia, » quæ vox restituitur ex ms. Regio num. 1639 et Rabano.

(77) Editi, « quia gens sit Israel. »

(78) Editi, « Deum, non tantum, » etc. Omnes mss. nostri, « Deus, non tam, » etc.

minus Christo crederem, et ex fide ejus justificarer ; certum est quia « non repulit Deus plebem suam quam præscivit. » Quomodo autem « quos præscivit, illos et vocavit ; et quos vocavit, illos et justificavit ⁸⁰, » supra jam dictum est : et quod præscire Deus, non tantum (78) præscoscere futura (quod nec dubitari potest), sed probare, et scientia sua digna ducere, in Scripturis ponatur. Verum ne parvum videretur quod exemplo sui (79) non esse repulsam plebem Dei docebat Apostolus, validiora requirit exempla, et dicit : « An nescitis in Elia quid dicit Scriptura ? Quomodo interpellat Deum adversum Israel ? Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærent animam meam. Sed quid dicit illi responsum divinum (80) ? » In quibus docetur propheta aliquando zelo Dei repletus, cum apud Deum (81) querelam populi prævaricatoris exponeret, qui non solum prophetas occidisset, et altaria subvertisset, verum et Eliam qui videbatur solus superesse et prophetis Domini, conaretur extinguere. Et hoc Elia apud Deum deplorante, audi quid ad eum oracula divina respondeant : « Reliqui mihi (82) septem millia virorum qui non curvaverunt genua Baal. » Baal idoli nomen est, ad cujus cultum populus ille, relicta Dei lege, dederat. Hæc sunt quæ Apostolus ad exemplum temporis præsentis adducit. Et addit : « Sic igitur et in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ (83) salvæ factæ sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus : alioquin gratia jam non sit gratia. » Ostendendum ergo pro viribus nobis est, quomodo sicut factum est sub Elia, ubi omnem populum **630** propheta simul putaverat refutatam (84), invenitur septem millia viri, qui permanserunt in testamento Dei ; sic factum est etiam in adventu Christi, et his temporibus quibus prædicabat Paulus. Et vide si forte possumus Joannem Baptistam, qui Salvatoris præcessit adventum, ponere loco Eliæ : quandoquidem et Evangelium (85) tale ei testimo-

(79) Editi, « ne parum videretur quod exemplo suo, » etc.

(80) *Sed quid dicit responsum divinum ?* Hæc in mss. nostris non comparent. Deinde mss. plerique, et editi : « In quibus docet quod propheta, » etc. Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(81) Editi, « cum aliquando apud Deum, » etc. Sed vox « aliquando » deest in mss. nostris.

(82) Mss. plerique, « Reliqui mihi, inquit, » etc. Deinde iidem mss. et editi, « genua sua ante Baal. » Sed ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(83) Editi, « secundum electionem gratiæ Dei, » etc. Sed omnes mss. nostri et Rabanus omittunt « Dei. » Deinde iidem editi, et mss. plures, « jam non est gratia, » sed ms. Regius, num. 1639 ubique habet « sit » pro « est. »

(84) Rabanus, « repudiari ; » sed omnes mss. nostri et editi, « refutatam. »

(85) Ita ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. nostri et editi, « et Evangelista, » etc.

ium perhibet, quia « in spiritu et virtute » venerit A
 Eliæ⁸¹; » et ipse Dominus dixerit de eo : « Et
 i vultis scire, ipse est Elias. Qui habet aures au-
 liendi, audiat⁸². » Hic ergo qui in spiritu et vir-
 ute venerat Eliæ, in tantum desperaverat de populo
 illo, ut non eos diceret esse generationem Abra-
 hæ (86), sed generationem viperarum; et his ad-
 leret : « Nolite dicere quia patrem habemus Abra-
 ham. Dico enim vobis, quia potens est Deus de
 lapidibus istis suscitare filios Abraham⁸³. » Huic
 ergo ista de populo conquerenti respondeatur a
 Domino et Salvatore nostro : « Ego scio quos ele-
 gerim⁸⁴; » et iterum : « Oves meæ vocem meam
 audiunt, et ego præcedo eas, et sequuntur me
 meæ⁸⁵; » et iterum : « Habeo alias oves quæ non
 sunt de hoc ovili : oportet me et illas adducere⁸⁶. »
 Hic autem et ipse numerus septem millia virorum
 indicet videamus. Septenarius numerus (87) ad
 requiem pertinet. « In septima » enim « die requie-
 rit Deus⁸⁷. » Audi ergo et Christus credentes sibi
 quomodo ad requiem invitat, et dicit : « Venite ad
 me omnes qui laboratis, et onerati estis : et inve-
 stietis requiem animabus vestris⁸⁸. » Ad istum ergo
 septenarium numerum pertinet omnis qui veniens
 ad Christum deposuit onera peccati, et requiem
 alius invenit (88). Recte ergo Apostolus dicit,
 quia « sic et in hoc tempore reliquiæ secundum
 electionem gratiæ salvæ factæ sunt; » reliquias di-
 cens eos qui ex circumcisione crediderunt, tam
 postolos cum quibus se quoque annumerat, quam
 ceteros qui cum ipsis secuti sunt fidem Jesu
 Christi. Sed quod dicit, « secundum electionem
 gratiæ » salvas factas esse reliquias, hæc mihi non
 videtur superflua esse electionis adjectio (89). Po-
 nit enim dicere : « Reliquiæ » per gratiam « sal-
 væ factæ sunt; » sed ostendit per hæc esse gra-
 tiam et sine electione, et cum electione. Nam om-
 nes quidem qui per fidem salvantur, per gratiam
 sine dubio salvantur : qui autem per « electionem
 gratiæ » salvantur, perfectioris (90) animæ mihi
 videntur ostendi. Sicut enim Israel dicitur omnis
 qui descendit de genere Israel : ille autem verus
 Israel est, qui mente pura et corde sincero videt
 Deum : ita et de hoc accipere possumus (91), quod
 omnes quidem qui ad fidem veniunt Christi, per
 gratiam veniunt : qui vero donum gratiæ operibus
 virtutis et puritate cordis exornat, iste non solum

per gratiam, sed per « electionem gratiæ » salvari
 dicetur (92) a Christo. Denique et ipse apostolus
 Paulus, si quis eum in verbis suis diligenter ob-
 servet videt quomodo hujusmodi distinctionibus
 utitur; alibi secundum carnem nominans Israel,
 alibi super eo carnis omnino non faciens mentio-
 nem, sicut in præsentī loco, ubi cum diceret, quia
 « non repulit Deus plebem suam, » et nobilitatem
 Israeliticæ animæ vellet exponere, ait : « Nam et
 ego Israelita sum. » In secunda vero ad Corinthios,
 ubi quibusdam de Israelitico genere secundum car-
 nem gloriantibus cogitur respondere, vide quæ præ-
 misit : « Quæ loquor, inquit, non secundum Deum
 loquor, sed quasi in insipientia in hac substantia
 gloriantur. Quoniam quidem multi gloriantur secun-
 dum carnem; et ego gloriabor⁸⁹. » Et post ali-
 quanta dicit : « Hebræi sunt, et ego; Israelitæ sunt,
 et ego; semen Abraham sunt, et ego⁹⁰. » Sic ergo
 ubi de Israel loquebatur, illo interiore homine (ta-
 lis enim est plebs illa quam præscivit Deus, et non
 repulit), non dicit « secundum carnem » Israel;
 ad eos vero qui in carnis genere gloriabantur præ-
 misit, quod de hujusmodi gloriatione neque « secun-
 dum Deum » loqueretur, neque in sapientia; sed,
 ut ipse dicit, « in insipientia. » Tales sunt ergo
 « reliquiæ » quæ « secundum electionem gratiæ
 salvæ factæ sunt. » Et addidit : « Si autem gratia,
 jam non ex operibus. » Sciendum est opera quæ
 Paulus repudiat, et frequenter vituperat, non esse
 opera justitiæ quæ mandantur in lege, sed ea qui-
 dem in quibus hi qui secundum carnem legem cus-
 todiant, gloriantur, id est, vel circumcisio carnis,
 vel sacrificiorum ritus, vel observatio sabbatorum
 et neomeniarum. Hæc et hujusmodi ergo (95) sunt
 opera ex quibus dicit neminem potuisse salvari, et de
 quibus in præsentī loco dicit, quia « non ex operibus :
 alioquin gratia, jam non sit gratia. » Si enim per
 hæc quis justificatur, non gratis justificatur. Qui au-
 tem per gratiam justificatur, ista quidem opera ab
 eo minime quærentur; sed observare debet ne ac-
 cepta gratia inanis fiat in eo, sicut et Paulus dicit,
 631 quia « gratia ejus in me inanis non fuit, sed
 amplius quam omnes illi laboravi⁹¹. » Et iterum addit
 tanquam memor gratiæ : « Non ego, » inquit, « sed
 gratia Dei mecum. » Non facit ergo inanem gratiam
 ille qui digna ei opera subjungit, et gratiæ Dei non
 existit ingratus. Qui enim post consecutam gra-

⁸¹ Luc. i, 17. ⁸² Matth. xi, 14, 15. ⁸³ Matth. iii, 7, 9. ⁸⁴ Joan. xiii, 18. ⁸⁵ Joan. x, 27. ⁸⁶ ibid. 16. ⁸⁷ Gen. ii, 2. ⁸⁸ Matth. xi, 28, 29. ⁸⁹ II Cor. xi, 17, 18. ⁹⁰ ibid. 22. ⁹¹ I Cor. xv, 10.

(86) Editi, « quia in spiritu... ut non eos diceret filios Abraham... de lapidibus suscitare filios Abraham. »

(87) Editi, « Septimus numerus. » Deinde, « Septima enim die, » etc.

(88) Sic omnes mss. nostri. Editi vero et Rabanus, « inveniet. »

(89) Sic recte mss. plerique. Rabanus vero, ms. Regius num. 1641 et editi, « hæc mihi videntur superflua esse electionis adjectio, » etc. Deinde ms. Regius num. 1639, « et sine electione esse electionem. »

(90) Recte ms. Regius num. 1639, « perfectioris. »

Cæteri vero mss. Rabanus et editi, perperam, « perfectiores. »

(91) Editi, « et hoc accipere possumus, » etc., omisso « ita. »

(92) Editi, « exornant, isti non solum... salvari dicuntur. » Deinde mss. plerique et Rabanus, « vide » (ms. Regius num. 1639 et editi, « videt) quomodo hujusmodi distinctionibus, » etc.

(95) « Ergo » omittitur in editis. Deinde iidem editi et mss. quidam, « et de quibus in ipso loco dicit, » etc., sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus, rectius, ut in nostro textu.

nam peccat, ingratus sit ei qui præstitit gratiam. Si autem non inanem feceris gratiam, multiplicabitur tibi gratia, et tanquam mercedem boni operis gratiarum multitudinem consequeris, sicut et ipse scribit, et Petrus in Epistola sua dicit: « Gratia vobis et pax multiplicetur (94) in recognitione Dei »; et iterum alibi: « Ut boni dispensatores multiplicis gratiæ Dei ».

8. « Quid ergo est? Quod quærebat Israel, hoc non est consecutus: electio autem consecuta est: cæteri vero excæcati sunt; sicut scriptum est: Dedit illis Deus spiritum compunctionis (95); oculos ut non videant, et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. Et David dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsum illorum semper incurva ».
In his Apostolus Israel in duas dividit partes: quarum unam electionem vocat, quæ consecuta sit quod quærebat; aliam cæteros appellat qui non solum consecuti non sunt quod quærebant, sed excæcati sunt spiritu compunctionis. Quibus etiam Deum dedisse dicit « oculos, ut non videant, et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem, » hoc est, usque ad consummationem sæculi. Sed quæstio nobis movetur quomodo de bono Deo digne dictum videatur (96) quod ipse dederit oculos residuo Israel quibus non videat, et aures quibus non audiat. Et vide ne forte hæc magis retributio sit et merces incredulitatis, secundum ea quæ in superioribus exposuimus, ubi dicitur (97), quia « non probaverunt Deum habere in notitiam, tradidit eos Deus in reprobum sensum ».
Et hic enim oculos et aures cordis, non corporis dicit, quibus excæcati sunt (98) et non audiunt hi utique qui Christum videntes in corpore, et audientes doctrinam ejus (99), neque credere operibus quæ videbant, neque verbo quod audiebant obedire voluerunt. Verum de hac ipsa quæstione sufficienter a nobis in primis hujus Epistolæ partibus dictum est. Ubi tamen (1) scriptum sit hoc ipsum quod dicit Apostolus: « Sicut scriptum est: Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem; » ego hactenus invenire non potui. Si quis vero diligentius quam nos intendit in Scri-

pturis divinis, si invenerit manifestet. Puto tamen hoc modo dixisse Apostolum: « Cæteri vero excæcati sunt; et sicut scriptum est de eis: Dedit illis Deus spiritum compunctionis; » ut suis verbis dicere videatur dedisse eis Deum (2) spiritum compunctionis, secundum ea quæ de cæcitate oculorum, et auditu aurium per Isaïam dicta sunt. Isaïas enim ita dicit: « Vade, et dic populo huic: Auditum audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt: et oculos suos clauserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos ».
Nunc ergo (3) sensum Isaïæ videtur Apostolus suis quidem sermonibus protulisse; sed quia prophetæ sensum dicebat, addidisse: « Sicut scriptum est. » Similiter autem et de his facit quæ per David dicta esse pronuntiat. Ait enim (4): « Et David dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsum illorum semper incurva. » Quod enim dicit: « Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum; » in captionem in Psalmo non habetur scriptum, neque in nostris Septuaginta Interpretum exemplaribus, neque in Hebræorum. Et rursum in Psalmo habetur: « Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum: » Apostolus autem nec posuit coram ipsis. Hæc de sermonum ordine et assumptorum testimoniorum qualitate memoravimus, ut ostendamus per singula, quod auctoritas apostolica nequaquam Hebræorum exemplaribus fidem facit, nec verbis semper interpretum servit (5), sed Scripturarum sensum verbis quibus competit explicat. Nunc ergo videamus quomodo propositi capituli sensus debeat explanari. Cæcitate cordis, qua reliquus Israel, hoc est, qui non creditur, excæcatus est, duobus propheticis testimoniis probat, vel quod ex Isaïa, vel quod ex David videtur assumptum; et in utroque unus quodammodo sensus exponitur (6). Nam et hic oculi eis dantur quibus non videant, et aures quibus non audiant; et illic optatur ut coram ipsis mensa eorum fiat in laqueum, et in captionem, et in retributionem, et in scandalum; et ut obscurentur oculi eorum ne vi-

⁹⁴ II Petr. i, 2. ⁹⁵ I Petr. iv, 10. ⁹⁶ Rom. xi, 7 sq. ⁹⁷ Rom. i, 28. ⁹⁸ Isa. vi, 9, 10. ⁹⁹ Psal. lxxviii, 25, 24. ¹⁰⁰ Rom. xi, 8; Isaï. vi, 10. ¹⁰¹ Rom. xi, 9, 10; Psal. lxxviii, 23, 24.

(94) Editi, « multiplicabitur. »

(95) Dedit illis Deus spiritum compunctionis, etc., usque ad, et dorsum illorum semper incurva, desiderantur in libris antea editis, sed restituuntur ex omnibus mss.

(96) Ita ms. Regius num. 1639, Rabanus et editi, cæteri vero mss., « Sed quæstio nobis videtur exoriri quomodo de bono Deo digne dictum videatur, » etc. Ms. Regius num. 1639 et editi omittunt « digne. » Deinde editi et mss. quidam habent, « quibus non videant... quibus non audiant. »

(97) Dicitur. Omittitur in plerisque mss. necnon apud Rabanum, et in editis; sed restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(98) Editi, « quia excæcati sunt. »

(99) Ejus. Deest in editis.

(1) Editi, « Ubi vero. »

(2) Deum. In editis prætermittitur. Deinde ms. Regius num. 1639, « Secunda ea quidem de cæcitate oculorum, » etc. Sed cæteri mss. Rabanus et editi ut in nostro textu.

(3) Sic mss. plerique et Rabanus. Editi vero et ms. unus Regius, « Hunc ergo, » etc.

(4) Editi omittunt, « Ait enim. » Mss. quidam omittunt, « Et David dicit. »

(5) Editi, « nec verbis semper interpretatum servet, » et, « servat. »

(6) Editi, « et in utroque quodammodo idem sensus exponitur. »

deant. Et quomodo hæc digne credantur dici, et A maxime ex persona Christi in psalmo, non otiosum videtur ostendere (7). Vide ergo si hoc modo possumus explicare quod quæritur. Sicut oculis corporeis utitur unusquisque ad videndum sive bona, sive mala, et in potestate habet vel elevare oculos ad cælum, et per id quod videt, conditorem ejus agnoscere, et collaudare creatorem, vel conferre ad spectacula circi, vel theatri, vel quarumlibet sordidarum oblectamenta visionum, quibus aut ad libidinem, aut ad rapacitatem, vel alia quæque vitia animus inflammatur: ita mihi intellige (8) etiam animæ oculos, quibus alii utuntur quidem ut verbum Dei et doctrinam veritatis agnoscant, ac sapientiæ ejus quotidie capiant profectum; alii vero utuntur his oculis in contrarium, exercentes scilicet semetipsos quotidie, et inquirentes (9) quomodo dogmata veritatis infringant, et fidem Christi quantum ipsis videtur impugnent. Ponamus ergo aliquem orare pro his qui perspicaces et argumentosi sunt in falsa scientia, et dicere: Det illis Deus « oculos ut non videant » perversi sensus acumina, « et aures ut non audiant » mendacii scilicet magistros, et « obscurentur oculi eorum ne videant; » non tibi videtur amplectendus is qui hæc optat eis per quæ eorum peccata minuuntur? Multo enim melius est non sapere, quam male sapere. Non, inquam, tibi videtur quod Marcion, qui adversum creatorem Deum blasphema scripta composuit, vel Basilides, vel Valentinus, vel cæteri auctores (10) pravorum dogmatum, beati fuissent, si non illos, quibus male saperant, cordis oculos habuissent? De his enim (11) Isaias dicit: « Væ scribentibus! Scribentes enim lequitiam scribunt¹. » Similiter autem et pro his qui male docent, et male loquuntur, orat David in Psalmis, et dicit²: « Muta efficiantur labia iniqua, quæ loquuntur adversum justum, scelus in superbia et contemptu. » Sic ergo et de Israel dicitur: « Obscurentur oculi eorum ne videant³, » et, Det eis Deus « oculos ut non videant⁴. » Hæc, quantum ad oculos cæcitatem pertinet quæ male videnti incredulo Israel tanquam pro remedio quodam dari a Deo videtur (12), dicta sint. Nunc etiam de mensa quæ « in laqueum, et in captionem, et in scanda-

lum, et in retributionem eis » fieri dicitur⁵, videamus. Sed primo ad eos pauca dicenda sunt qui allegorias in Scripturis divinis refutant, et ridere solent (13) eos qui non in omnibus sequuntur historicum sensum. Dicant ergo nobis si mensam hic Judæorum illam dicit Propheta in qua prandere vel cœnare solent, ut ipsa eis fiat in laqueum ut capiat eos: vel si ipsa mensa efficiatur eis in retributionem, ut ab ipsa pro his quæ deliquerunt recipiant ultionem: vel quomodo eis in scandalum sit exponant. Quod si de his singulis explicare se non valent (14), et risum suum in confusionem viderint versus, tunc nobiscum pariter veniant, et requirant de Scripturis divinis qualiter mensa hæc Israel possit intelligi. Nobis igitur pro captu sensus nostri B ita videtur, quod omnes Scripturæ quæ ante adventum Domini erant apud Israel (« primis » enim « illis credita sunt eloquia Dei⁶ »), et omne quod appellatur Vetus Testamentum, mensa est Israel: in qua mensa si quis volebat edere verbum Dei, appositis sibi legis et prophetarum sermonibus pascabatur. Et hanc puto esse mensam de qua dicit Salomon: « Si sederis cœnare ad mensam potentis, intelligibiliter intellige (15) quæ apponuntur tibi, et mitte manum tuam, sciens quia talia te parare oportet⁷. » Sed et Salvator ubi dicit: « Cum manducaveritis et biberitis ad mensam meam⁸; » quid aliud mensam ejus intelligimus, nisi ubi (16) dignos, et eos qui capere possunt verbum sapientiæ, et rerum scientiam, docet (17)? Hoc et in Proverbiis Salomon de Sapientia protestatur dicens: « Sapientia ædificavit sibi domum, et supposuit septem columnas: immolavit victimas suas, miscuit in cratera vinum suum, et paravit mensam suam⁹. » Omnis ergo Scriptura mensa est Sapientiæ. Sed videamus quomodo hanc mensam orat David fieri Israelitis (18) incredulis in conspectu eorum 633 in laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem¹⁰. » Fit eis in laqueum Scriptura divina, cum legunt ea quæ de Christo prophetata sunt: « Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei convertet¹¹: » et dicunt non esse hæc sub Jesu completa (19). Neque enim D ædificavit, aiunt, civitatem Dei, neque captivitatem

¹ Isa. x, 1. ² Psal. xxx, 19. ³ Psal. lxxviii, 24. ⁴ Rom. iii, 2. ⁵ Prov. ix, 1, 2. ⁶ Luc. xxii, 30.

⁷ Rom. xi, 8. ⁸ Psal. lxxviii, 23; Rom. xi, 9. ⁹ Prov. ix, 1, 2. ¹⁰ Psal. lxxviii, 23. ¹¹ Isa. xlv, 13.

(7) Ms. Regius num. 1639, Rabanus et editi, « ostendere. » Cæteri mss., « exponere. »

(8) Editi, « quibus aut libidinem, aut rapacitatem, vel alia quæque vitia amans » (al., « amens) inflammatur: ita mihi intelligo » (al., « intelligi: » Rabanus, « intelligere »); ms. unus, « ita hic intellige, » etc.

(9) Editi, « semetipsos, quotidie inquirentes, » omisso « et. »

(10) Editi, « doctores. » Deinde iidem, et mss. quidam, « si nullos quibus male sapientes erant, » etc. Sed ms. Regius num. 1639 rectius ut in nostro textu.

(11) Enim. Deest in editis.

(12) Editi, « pertinent... viventi... videntur, »

male.

(13) Ms. Regius num. 1639, « Sed primo pauca dicenda sunt contra eos qui... refutantes ridere solent, » etc.

(14) Editi, « explicare non valeant. »

(15) Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, « diligenter intellige, » etc.

(16) « Ubi » deest in editis. Deinde mss. plures et Rabanus, « Verbum, sapientiam, et rerum scientiam, docet. » Sed ms. Regius num. 1639 rectius ut in nostro textu.

(17) Editi, « docere, » male.

(18) Alias, « Israeliticis. »

(19) Ms. Regius num. 1639, « a Jesu completa. »

populi revocavit. Sed hæc dicunt, quia sedentes ad mensam potentis non faciunt illud quod admo-
nuit (20) Salomon ¹¹, ut intelligibiliter intelligant
quæ apposita sunt eis. Non enim visibiliter hæc,
sed intelligibiliter, hoc est, spiritaliter facturus
prophetatus est Christus (21). Nam ædificavit vere
civitatem Dei, sed ex lapidibus vivis, ex quibus (22)
suscitavit filios Abrahamæ, et ex ipsis ædificavit Ec-
clesiam Dei; et convertit captivitatem populi,
eorum quos in peccatis captos diabolus detinebat.
Illis ergo non ita intelligentibus, mensa hæc Scri-
pturæ divinæ facta est « in laqueum, et in captio-
nem. » Potest autem et illa captio mensæ hujus
videri, qua Dominus eos cepit cum dixit ad eos :
« Quid vobis videtur de Christo? Cujus Filius est?
At illi responderunt: David. Et Dominus: Quo-
modo ergo (23), inquit, David Dominum eum vo-
cat, dicens: Dixit Dominus Domino meo: Sede a
dextris meis (24)? Et non poterant ei respondere
verbum ¹². » Fit autem et « in retributionem » eis
hæc mensa, ut breviter dicam, secundum verbum
Domini quo ait: « Putatis quia ego accuso vos
apud Patrem? Est qui vos accuset Moyses ¹³; » et
secundum illud quod Apostolus dicit: « Quotquot
per legem (25) peccaverunt, per legem judicabun-
tur. » Fit autem et « in scandalum » eis mensa hæc
hoc modo. Ex Scripturis didicerant Judæi, quia
« Christus in æternum manet ¹⁴; » Jesum vero vi-
dentes in carne, et non solum in carne, sed et in
morte, et morte crucis, scandalizabantur in eum
rescipientes quia « etsi passus est ex infirmitate »
carnis, « sed vivit ex virtute Dei ¹⁵. » Hæc ergo
singula quia non intelligibiliter acceperunt, quæ
apposita sunt eis ad mensam potentis, scandali-
zati sunt, et ipsa mensa Scripturarum divinarum
facta est eis in scandalum, et obscurati sunt oculi
eorum secundum ea quæ supra diximus, et dorsum
eorum curvatum est semper ¹⁶. Neque enim debe-
rent ultra cælum aspicere, qui in creatorem cæli
peccaverunt, et in Dominum majestatis. Sed et
unicuique nostrum verendum est ne forte hæc di-
vinorum verborum mensa, ad quam videmur con-
sederisse ut cibum verbi Dei pro possibilitate sum-
amus, fiat in laqueum, vel in retributionem, vel in
scandalum, si non intelligibiliter, et ut dignum est,
mundos ex ea, et puros ac spirituales cibos sapien-
tiæ capiamus: etiam illud pariter observantes ne

A immundis et sordidis vestimentis, id est, corpore
aut corde (26) polluto ad mensam sapientiæ consi-
deamus; sed speciem futuri in cælis convivii jam
nunc meditantes, per conversionem et penitentiam
indumenta quotidie mundiora et nuptialia præpa-
remus, quibus utentes, aulam sapientiæ, et thala-
mos filii regis intrare mereamur ¹⁷.

9. « Dico ergo: Nunquid sic offenderunt ut ca-
derent? Absit. Sed illorum delicto salus gentibus,
ut illos æmulentur. Quod si delictum illorum diviti-
æ mundi, et diminutio eorum divitiæ gentium:
quanto magis plenitudo eorum ¹⁸? » Cum expo-
suisset Apostolus ea in quibus repudiatus est Israel,
et introductæ sunt gentes; et enumerasset etiam
prophetias quæ de cæcitate ipsorum, et laqueo, et
retributione, scandaloque prædixerant (27): ne
rursum gentibus insultandi causas et elationis ma-
teriam præberet, ipsum Israelis lapsum dicit talem
fuisse, non ut illi caderent, sed ut delicto suo sa-
lutem gentibus darent: et ait: « Dico ergo: Nun-
quid sic offenderunt ut caderent? Absit. Sed illo-
rum delicto, salus gentibus. » Et quomodo ex illo-
rum delicto salus gentibus detur, ostendit: « Ut
illos, » inquit, « æmulentur (28): » hoc est, ut con-
versionem gentium videntes, et testamentum Dei,
quod ipsi prius acceperant, illis traditum, et le-
gem ac prophetas apud eos majore et digniore ha-
beri observantia, zelum capiant etiam ipsi in no-
vissimis saltem temporibus: et sicut nunc illorum
lapis salutem gentibus dedit, ita gentium fides
et conversatio Israeli æmulationem conversionis
conferat et salutis. Observandum tamen est, quod
aliud ponit Paulus (29) offendere ac delinquere, et
aliud cadere: et offensio quidem vel delicto re-
medium ponit: cecidisse autem eos, quasi despera-
tio in hoc sit aliqua, non recipit. Dicit **634**
enim: « Nunquid sic offenderunt, ut caderent?
Absit. Sed illorum delicto salus gentibus. » Et est
mirum quomodo in tot et talibus quæ de eis omnis
Epistolæ textus exponit, cecidisse tamen eos neget
Apostolus. Sed videtur mihi quod Paulus cadendi
differentias bene noverit, et aliud sciat esse ca-
dere, secundum illud quod scriptum est: « Septies
cadet justus, et resurget ¹⁹⁻²⁰; » et iterum: « Noli
mihi insultare, inimica mea, quia cecidi: et resur-
gam ²¹; » et secundum quod Jeremias dicit: « Nun-
quid qui cadit, non adjiciet ut resurgat? aut qui

¹¹ Prov. xxiii, 1. ¹² Math. xxii, 42 sqq. ¹³ Joan. v, 45. ¹⁴ Joan. xii, 34. ¹⁵ II Cor. xiii, 4. ¹⁶ Psal. lxxviii, 23, 24. ¹⁷ Math. xxii, 12. ¹⁸ Rom. xi, 11, 12. ¹⁹⁻²⁰ Prov. xxiv, 16. ²¹ Mich. vii, 8.

(20) Alias, « commonuit, » (al., « monuit); Salo-
mon quod intelligibiliter, » etc.

(21) Editi, « hoc est, spiritaliter facturus est
Christus, et prophetatus est Christus. » Deinde ms.
unus Regius num. 1639, perperam, « Qui non ædi-
ficavit vere, » etc.

(22) Ms. Regius num. 1639, omittit « ex quibus. »
Editi vero habent, « in quibus; » et postea, « ut
convertat captivitatem, » etc.

(23) Ergo. Deest in editis.

(24) Sede a dextris meis. Hæc desiderantur in
antea editis.

(25) Ms. Regius num. 1639, « Quotquot in lege. »

etc. Alias, « Quicumque per legem, » etc.

(26) Sic ms. Regius num. 1639. Editi vero, « ac
corde, » etc. Mss. quidam et Rabanus, « et corde, »
etc. Deinde iidem habent, alius, « aut speciem, » alii,
« et speciem, » etc. Male.

(27) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, « Prophe-
tas qui de cæcitate ipsorum... et retributione
scandali prædixerant. »

(28) Ut illos, inquit, æmulentur. Hæc desunt in
editis, et in plerisque mss. et apud Rabanum: sed
restituuntur ex ms. Regio num. 1639.

(29) Paulus. Deest in antea editis.

aversus est, non convertetur ³⁰ (30)? Sed et Job de semetipso dicit: « Tempore constituto paratum est ei cadere sub aliis, et donum ejus (31) diripi ab alienis ³²; » et in quarto Regnorum libro scriptum est: « Cecidit Ezechias ab elatione cordis sui ³³. » Et omnes hi casus de quibus in supradictis sermonibus Scripturam pronuntiassent memoravimus (32), habent utique resurrectionem; et aversio eorum habet conversionem. In presenti vero capitulo, quasi sciens Apostolus quia si cecidissent, resurgere omnino non possent, ita negat eos cecidisse, et valde excusat in eo quod dicit: « Nunquid sic offenderunt ut caderent? Absit. » Ne forte ergo ad alium casum respiciens Apostolus, Israel excuset et abneget cecidisse; illum fortasse (33) de quo dicebat Dominus et Salvator noster ³⁴, quia « videbam Satanam sicut fulgur cecidisse de cælo: » sed et illum de quo Isaias dicit: « Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur ³⁵? » Hic ergo tali casu (34) negat cecidisse Israel. Illorum enim vel in fine sæculi conversio erit tunc cum plenitudo gentium subintraverit, et omnis Israel salvus fiet ³⁷; istius autem qui de cælo cecidisse dicitur nec in fine sæculi erit ulla conversio. Hunc ergo casum quem superius diximus, id est, in quo qui cadet adjiciet (35) ut resurgat ³⁶, similem esse huic quem in ipso loco offensionem nominat Apostolus advertamus, et quem delictum appellat: quod mihi tale videtur esse. Si quando justus in uno aliquo victus, verbi causa, vel in fragilitate carnis, vel alio quolibet delicto ceciderit, non tamen ideo ab omni legis observantia discesserit (36), sed justitiam teneat, misericordiam colat, fidem, pietatem, mansuetudinem servet, et legem Dei meditari non negligat: de hoc possumus dicere, quia « Nunquid sic offendit ut caderet? Absit. » Ita et Israelitæ (37), quamvis redemptorem suum negaverint, et eos qui ab ipso missi sunt, lapidaverint et persecuti sint ³⁸: tamen habent adhuc aliquid residui. Est apud illos meditatio legis, licet non credant (38), nec intelligant. Est apud illos et æmulatio Dei, licet non secundum

A scientiam ³⁹. Et propterea dicit Apostolus, quia non « sic offenderunt ut caderent; » hoc est, ut ab omni legis Dei observantia, vel meditatione penitus (39) declinarent. Et hujusmodi casum delictum nominavit. « Illorum » enim, inquit, « delicto salutem gentibus. » Propterea ergo et David, sciens hujusmodi esse delicta, in quibus qui ceciderit surgat; et esse alia, in quibus qui ceciderit (40) non resurgat nec in consummatione sæculi, dicebat: « Delicta, » sive lapsus, « quis intelligit ⁴¹? » Sequitur post hæc: « Quod si delictum illorum divitiarum mundi, et diminutio eorum divitiarum gentium; quanto magis plenitudo eorum? » Considera in his Dei sapientiam, quomodo apud eum ne ipsa quidem delicta et lapsus inutilitati cedunt: sed cum unusquisque ex propositi sui libertate delinquit, dispensatio divinæ sapientiarum hoc ipso in quo illi damno suæ negligentiarum pauperes fiunt, alios divites facit. Etenim « cum divideret Deus gentes, et dispergeret filios Adam, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum Dei. Facta est tunc pars Domini Jacob, et funiculus hæreditatis (41) ejus Israel ⁴². Illis autem angelis, quibus pars gentium fuerat (42) distributa, seducentibus quodammodo singulos quosque de parte Domini ac depravantibus, fecerunt eos offendere, ita ut diceret Dominus per prophetam: « Facta est mihi portio mea desiderabilis in execratione ⁴³; » necessarium fuit ut illa refutata ac (43) repudiata, esset alia pars Domini super terram, quæ gloriam, et testamenta (44), et legislationem, et obsequia ⁴⁴ cultus Dei (quæ omnia divitiarum erant partis Domini) susciperet, et pars Domini pro illa parte quæ offenderat vocaretur. Idecirco « delictum illorum » sit « divitiarum mundi (45). » Nunc enim jam non una Hebræorum gens, sed totus mundus pars Domini effecta est. Si enim ipse

635 Salvator dicit: « Quia ego veni non ut judicem mundum, sed ut salvetur mundus per me ⁴⁵. » Et ne ambiguum videretur mundi nomen, quoniam quidem sæpe ad cælum et terram, sæpe ad solam terram, interdum vero etiam (46) ad omnes homi-

³² Jerem. viii, 4. ³³ Job xii, 5. ³⁴ IV Reg. xx, 17; II Paral. xxxii, 26. ³⁵ Luc. x, 18. ³⁶ Isa. xiv, 12. ³⁷ Rom. xi, 25, 26. ³⁸ Jerem. viii, 4. ³⁹ Matth. xxiii, 37; Luc. xiii, 34. ⁴⁰ Rom. x, 2. ⁴¹ Psal. xviii, 15. ⁴² Deut. xxxii, 8, 9. ⁴³ Jerem. xii, 10. ⁴⁴ Rom. ix, 4. ⁴⁵ Joan. xii, 47.

(30) Editi, « non revertetur. »

(31) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, « paratus est ei cadere sub aliis, et donum ejus, » etc.

(32) Ms. Regius num. 1639, « Et omnes hi casus quos supradictis sermonibus Scripturarum pronuntiare memoravimus, » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu. Deinde « utique » deest in editis.

(33) Fortasse. Deest in editis.

(34) Sic Rabanus. Ms. vero Regius num. 1639, « Hoc ergo tali casu. » Cæteri vero mss. et editi, « Hunc ergo talem casum, » etc.

(35) Editi, « non adjiciet, » male.

(36) Editi perperam, « ceciderit. »

(37) Sic recte ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. Rabanus et editi, « Quia et Israelitæ, » etc.

(38) Editi, « non credentes. »

D (39) Penitus et paulo post enim desunt in editis.

(40) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi omittunt « surgat, et esse alia, in quibus qui ceciderit. »

(41) Juxta numerum angelorum Dei. Facta est tunc pars Domini Jacob, et funiculus hæreditatis. Hæc desunt in editis, et in plerisque mss. nec non apud Rabanum, ubi pro his verbis legitur: « et reliqua usque ad, Hæreditas ejus Israel. »

(42) Fuerat. In editis prætermittitur; sed restituitur ex ms. Regio num. 1639. Rabanus habet « fuerit. » Cæteri mss., « fuit. »

(43) Hæc verba, « refutata ac, » desunt in editis.

(44) Editi, « et testamentum, »

(45) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « sicut divitiarum mundi. »

(46) Etiam omittitur in editis.

nes mundi appellatio refertur : idcirco repetit Apostolus, et manifestius in quo dixerit mundum designat. Ait enim : « Et diminutio (47) eorum, divitiarum gentium. » Quod enim illis qui offenderunt diminutum est et ablatum, ad divitias gentium collatum est, qui per fidem pars Domini et hæreditas ejus (48) effecti sunt. Bene autem ad diminutionem reddidit plenitudinem, et non sine profundo quodam sensu populum Israel Paulus plenitudinem vocat. In quo ego pro viribus meis tale aliquid intelligo : Nunc quidem donec omnes gentes veniant ad salutem, congregantur divitiarum Dei ex credentium multitudine : sed donec Israel in incredulitate persistit, nondum plenitudo portionis Domini dicetur (49) esse completa. Deest enim ad integrum populus Israel. Cum veroplentitudo gentium subintraverit ⁵⁰, et Israel in novissimo tempore per fidem venerit ad salutem, ipse erit populus qui prior quidem fuerat ; sed novissimus veniens ipsam quodammodo hæreditatis et portionis Domini plenitudinem complebit (50). Et ideo « plenitudo » appellatur, quia quod deerat in portione Dei, in novissimis ipse complebit : et ita omnipotentis et boni Dei dispensatio delicta aliorum fructuosa aliis efficit, sicut in præsentibus delicta Israel divitias mundi facit, et diminutionem eorum divitias gentium. Jam sane si et ex gentium delictis quæ necessario delinquant, tale aliquid faciat omnium dispensator, et aliquibus ex eis divitias conferat, ne hoc quasi speciale solitiis Israel fuisse videatur, sed æquitas apud justum et bonum Deum super omnibus habeatur, etiam tu apud te ipsum qui legis, requirito (51).

10. « Vobis enim dico gentibus : Quandiu quidem ego sum apostolus gentium, ministerium meum illustrabo, si quo modo in æmulationem immittam (52) carnem meam, et salvos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quæ est assumptio, nisi vita ex mortuis ⁵³ ? » Sicut sæpe observavimus in hac Epistola Paulum aliquando pro Judeis, aliquando pro gentibus, interdum vero ad alterum horum, vel ad utrumque facere sermonem, sicut cum dicebat, « Si autem tu Judæus cognominaris ⁵⁴, » quasi ad Judæum loquens : et iterum, « Judæo primum, et Græco ⁵⁵, » loquens (55) quasi ad utrumque ; ita nunc vero aperte ad gentes, hoc est ad eos maxime qui in urbe Roma ex genti-

bus crediderant, dicit : « Vobis enim dico gentibus. » Quid ergo dicat gentibus videamus. « Quandiu quidem ego sum, inquit, apostolus gentium, ministerium meum illustrabo, si quo modo in æmulationem immittam carnem meam, et salvos faciam aliquos ex illis. » Dicit aliquis : Quod ait, « Quandiu ego sum apostolus gentium, » hoc videtur ostendere, quod non semper erit apostolus gentium ; sed completo ministerio, aliorum quorumlibet apostolus sit futurus. Sed quantum et ex ipsius sermonibus, et ex rerum gestarum ratione colligitur, quandiu in hoc mundo fuit, permansisse in fide et veritate apostolus gentium comprobatur. Quid ergo dicemus ? Nunquidnam, tanquam servus bonus et fidelis, qui in paucis fuerat fidelis ⁵⁶, sciebat se super multa constituendum, et apostolum futurum etiam post exitum suum non solum gentium, sed et Israelitarum, et aliorum fortassis invisibilium, ibi ubi benedicunt spiritus et animæ justorum Dominum ⁵⁷, hymnum dicunt, et superexaltant eum in sæcula ? An potius simpliciter dictum (54) debemus accipere, « Quandiu ego sum apostolus gentium, » sicut et Dominus ad apostolos dicit : « Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi ⁵⁸ ? » non quod dicat se post consummationem sæculi non futurum cum eis, sed ut ostenderet se nunquam ab eis discessurum, « usque ad consummationem sæculi » dixit ; ita et Apostolus, « Quandiu ego sum apostolus, » dixisse (55) pro *semper et sine fine*. Quæ autem ex utraque recipi debeat expositio, relinquimus legentis arbitrio. Igitur quandiu apostolus est gentium Paulus ministerium suum illustrare se dicit : et quid tam dignum, quam ut unusquisque ministerium suum (56), quod per Dei providentiam suscipit, exornet ? Exornat autem et illustrat ministerium suum, qui bene ministrat, sicut econtrario dehonestat ministerium suum, et notabile facit, **636** qui negligenter et indigne ministraverit. Verbi causa, in ministerio Ecclesie « diaconus, inquit, qui bene ministraverit, bonum gradum sibi acquirit, et multam fiduciam in fide Jesu Christi ⁵⁹. » Si vero non bene ministraverit ; hoc est, si non se talem exhibuerit qualem describit Apostolus ⁶⁰, gravem, non bilinguem, non multo vino deditum, non turpis lucri appetitorem, sed habentem mysterium fidei in conscientia pura : non

⁵⁶ Rom. xi, 25. ⁵⁷ ibid. 13 seqq. ⁵⁸ Rom. ii, 17. ⁵⁹ Rom. i, 16. ⁶⁰ Matth. xxv, 23. ⁶¹ Dan. iii, 86, ⁶² Matth. xxviii, 20. ⁶³ I Tim. iii, 13. ⁶⁴ ibid. 8.

(47) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « Hæc diminutio, » etc.

(48) Editi, « quæ, » et, « qui per fidem pars Domini effecta sunt hæreditas ejus. »

(49) Alias, « dicitur. »

(50) Editi et Rabanus, « compleat, » male.

(51) Ita mss. Editi vero, « Jam sane fiet ex gentium delictis quæ necessario delinquant, tale aliquid : omnium enim dispensator, et aliquibus ex eis divitias confert : ne hoc quasi spiritale solius Israel... ista require. » Ms. Regius num. 1639 perperam habet, « non quia specialis alius Israel fuisse videatur ;

sed ; » cætera vero ut in textu.

(52) Editi, « honorificabo, si quo modo ad æmulationem provocem, » etc.

(53) Loquens, nec non et paulo post *ita*, desunt in editis, et in plerisque mss.

(54) Dictum. Desideratur in antea editis.

(55) Sic mss., et editio Veneta. Ms. tamen Regius num. 1639 habet « dixit » pro « dixisse. » Cæteri vero editi, « sæculi ; dicatur ita et Apostolus. . . dixisse, » etc.

(56) *Summ.* Deest in libris antea editis hic et infra.

am bonum gradum, sed malam sibi pœnam con-
puit (57), tanquam qui contumeliam fecerit divino
ministerio. Similiter autem et qui presbyterii gra-
lum suscipit in Ecclesia, satis agat illustrare mini-
sterium presbyterii. Ad ipsum enim pertinent et
Ha quæ de presbyteris ad Titum scribit Aposto-
lus⁴⁶ : et ea quæ Isaias scribit, cum dicit : « Ipse
Dominus in iudicio (58) veniet cum presbyteris po-
puli, et cum principibus ejus judicabitur; » et addit :
« Vos autem utquid succenditis vineam meam, et
direptio pauperum in domibus vestris est? Ut quid
injuriam facitis populo meo, et personas pauperum
confunditis⁴⁷? » Secundum hæc autem et episcopus
illustrat ministerium suum in episcopatu, si sit se-
cundum quod describit Apostolus⁴⁷, irreprehensi-
bilis, vigilans, prudens, ornatus, hospitalis, doctor,
non vinolentus, non percussor, sed modestus; non
litigiosus, non avarus, domum suam bene regens,
filios habens in obsequio cum omni gravitate, non
elatus superbia, ne in iudicium incidat diaboli. Qui
talisis est, illustrat ministerium episcopatus sui, ut
et ipse audiat : « Euge, serve bone et fidelis; super
pauca fuisti fidelis, super multa te constituam⁴⁸. »
Similiter autem et vidua⁴⁹ si permanet in oratio-
nibus et obsecrationibus nocte ac die, illustrat mi-
nisterium viduitatis suæ. Si vero sit talis qualem
Apostolus notat⁵⁰, otiosa, et verbosa, et non solum
verbosa, sed et curiosa, loquens quæ non oportet;
aut sit in deliciis degens (59), et vivens mortua;
hæc dehonora vit, et non illustravit ministerium vi-
duitatis suæ. Eodem modo etiam virgo consecrata
Deo illustrat ministerium virginitatis suæ, si sit
sancta corpore et spiritu, et non cogitet quæ homi-
num sunt, sed quæ Dei, quomodo placeat Deo⁵¹. Si
vero aliter agat, non solum (60) non illustrat mini-
sterium virginitatis suæ, nec illustrat lampadem
suam, sed econtrario lumen ejus exstinguitur, et
efficitur una de insipientibus virginibus. Hæc eadem
et unusquisque in Ecclesia positus apud semetipsum
reputet, ut in quocunque loco stat, sive in clero,
sive in plebe, illustret ministerium fidei (61) suæ,
et tales faciat actus suos, « ut videntes » homines

« opera » ejus « bona, magnificent Patrem qui in
cœlis est⁵². » Hoc enim faciebat et Paulus docendo
gentes, quorum erat apostolus, et instruendo, in-
firmos⁵³ olere (62), parvulos lacte alendo⁵⁴, robustis
fortiorem verbi cibum præbendo, errantes, et in fide
titubantes, ac velut in abortivum quoddam reda-
ctos (65) materno affectu rursus parturiendo, donec
Christus formaretur (64) in eis⁵⁵ : et per hæc om-
nia illustrando ministerium apostolatus sui, in
æmulationem fidei et zelum bonæ conversationis
adducebat carnem suam (65), id est, secundum car-
nem cognatos; ut si non omnes, aliquos tamen sal-
vos faceret ex illis. Sic ergo dum pervigilem curam
et jugem sollicitudinem erga doctrinam gentium
gerit, et conversationem eorum ac vitam valde pro-
babilem facit, videntes hæc Israelitas (66) qui erant
cognati ejus secundum carnem⁵⁶, ad imitandos eos
qui proficiunt in fide Dei invitat, et provocat : et
est gloria ministerii ejus cum ex eruditione eorum
etiam illis profectus (67) accesserit. « Si enim amis-
sio eorum reconciliatio est mundi, quæ est assum-
ptio, nisi vita ex mortuis? » Hoc mihi ostendere in
his sermonibus videtur Apostolus, quod abjecta
Israel, et ad gentes necessario prædicatione trans-
lata, mundus (hoc est, universæ gentes [68]) re-
conciliatus est Deo, secundum quod scriptum est :
« Quia Deus erat in Christo mundum reconcilians
sibi, non reputans illis delicta ipsorum⁵⁷; » et ite-
rum sicut Paulus dicit : « Qui posuit in nobis ver-
bum reconciliationis; » per quod verbum dicebat :
« Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo. » Si
ergo, inquit, Israeliticæ gentis hujus abjectio recon-
ciliationem præstitit mundo, et si tanta fuit erga gen-
tem istam gratia, quæ sublata ab ea (69) universum
mundum Deo reconciliare sufficeret, quantum putas
tunc merebitur mundus, cum etiam gens ista reconci-
liari meruerit Deo (70)? Et quid illud sit quod ex
637 reconciliatione Israel mundus acquirat, bre-
viter ostendit dicens : « Vita ex mortuis. » Tunc
enim erit assumptio Israel, quando jam et mortui
vitam recipient, et mundus ex corruptibili incor-
ruptibilis fiet, et mortales immortalitate donabu-

⁴⁶ Tit. i, 6 seq. ⁴⁷ Isai. iii, 14, 15. ⁴⁸ I Tim. iii, 2 seqq. ⁴⁹ Matth. xxv, 23. ⁵⁰ I Tim. v, 5, v, 16. ⁵¹ Rom. xiv, 2. ⁵² I Cor. iii, 2. ⁵³ Galat. iv, 19. ⁵⁴ Rom. ix, 3. ⁵⁵ II Cor. v, 19, 20.

(57) Ms. unus Regius num. 1641, « sed malum D sibi acquirit. » Cæteri vero mss., Rabanus et editi ut in textu.

(58) Ms. Regius num. 1639, « in iudicium; » cæteri vero mss., Rabanus et editi, « in iudicio. » Deinde editi, « judicabit, » et ita legendum vide-
tur. Mss. tamen nostri omnes et Rabanus habent, « judicabitur. »

(59) Editi, « sed in deliciis agens. »

(60) Illustrat ministerium virginitatis suæ, si sit sancta corpore et spiritu, et non cogitet quæ hominum sunt, sed quæ Dei, quomodo placeat Deo. Si vero aliter agat, non solum. Hæc in editis non compar-
rent, sed restituuntur ex mss. et Rabano.

(61) Editi, « ministerium suum fidei. »

(62) Editi, « infirmos alere. »

(63) Editi, et Rabanus, « in abortum quemdam redactos. »

(64) Editi, « formetur. »

(65) Suam. Deest in libris antea editis.

(66) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, « videntes hæc Israelitæ. » Rabanus, « vi-
dens autem Israelitas. »

(67) Editi, « cum ex eruditione etiam illis, » etc. Rabanus, « cum ex eruditione horum æquus illis profectus, » etc. Mss. plerique, « cum ex eruditionis honore etiam illis profectus, » etc. Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(68) Hoc est, universæ gentes. Hæc desunt in editis, et in plerisque mss. necnon apud Rabanum; sed restituuntur ex ms. Regio num. 1639.

(69) Editi, « erga gentes ista gratia, quæ sublata ab eo. »

(70) Editi, « reconciliari merebitur Deo. » Mss. Regius num. 1639, « reconciliata fuerit Deo. » Sed cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

tur. Absurdum namque videretur si cum offensio **A** tem elegerit bona; aut mala dicatur, si elegerit (71) ipsorum reconciliationem mundo donaverit, assumptio ipsorum non majus aliquid mundo et præstantius largiretur.

11. « Quod si delibatio sancta est, et massa: et si radix sancta, et rami. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum esses oleaster, insertus es in illis, et socius factus es radicis et pinguedinis olivæ, noli gloriari adversus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Dicis ergo: Fracti sunt rami, ut ego inserar. Bene: propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas: noli superbe sapere (72), sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem et severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate. Alioquin et tu excideris, et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali oleastro excisus es, et contra naturam insertus es in bonam olivam, quanto magis hi secundum naturam, inserentur suæ oli-
væ? « Nescio quomodo ⁸⁸ hi qui de schola Valentini et Basilidis veniunt, hæc ita a Paulo dicta non audientes, putant esse naturam animarum quæ semper salva sit, et nunquam pereat, et aliam quæ semper pereat, et nunquam salvetur: cum aperte Paulus dicat fractos esse ramos bonæ oli-
væ propter incredulitatem suam, et divinæ severitatis (75) indignis vindicta: et rursus oleastri ramos, quæ apud illos natura perdita ponitur, insertos esse radici et pinguedini oli-
væ. Sed illis quidem per hæc facile responsum sit (74). Nihilominus autem etiam nobis qui unam esse naturam omnium hominum, imo (75) omnium rationalium dicimus, et ad salutem æqualiter habilem, et ad perditionem si negligat, occurri potest et dici: Quomodo ergo Paulus olivam bonam et oleastrum ponit, cum utique si unam sciret esse naturam omnium, diversi generis arborum non introduxisset exemplum? Dicendum ergo ad hæc: Sicut omnis materia corporalis, cum sine dubio unius naturæ sit, per accidentes sibi qualitates diversas species profert vel corporum, vel arborum, vel herbarum: ita et cum omnium rationalium una natura sit, arbitrii proprii æqualiter libertate donata, uniuscujusque proprii motus ex arbitrii potestate prolatis, vel ad virtutem, vel ad libidinem subjectam sibi animam perducentes, vel in bonæ eam, vel in malæ arboris speciem formant: ut aut bona arbor dicitur, si per arbitrii potestatem

⁸⁸ Rom. xi, 16 sqq. ⁸⁹ Matth. xi, 33. ⁹⁰ Rom. viii,

(71) Editi, « sicut offensio, » etc.

(72) Editi, « noli alium sapere. » Sed ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(73) Sic recte ms. Regius num. 1639. Editi vero, « et ibi severitatis, » etc. Mss. plerique, « et ibi ne severitatis, » etc.

(74) Editi, « pinguis oli-
væ. Sed illis per hæc facilis responsio sit. » Mss. quidam, « pinguedinis oli-
væ; » et paulo post omittunt « quidem, » sed ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(75) Sic ms. Regius num. 1639. Editi vero omit-

tunt, « omnium hominum, imo. » Cæteri mss. habent « imo, » sed omittunt « omnium hominum. »
(76) Editi, « et unusquisque secundum propositum sui motus, » etc.
(77) Alias, « si accedit; » al., « si accedit. »
(78) Alias, « in semetipso. » Deinde editi, « vigentem (et hæc arbitrii) libertatem, quæ vel, » etc. Et postea, « accidentes extrinsecus, » etc.
(79) Sic mss. Editi vero, « et aliæ qualitate perfrictæ vel malitiæ, » etc.
(80) Editi, « utpote corruptibiles corporis, » etc.

tem elegerit bona; aut mala dicatur, si elegerit mala: et sic unusquisque secundum propositum sui motus (76) aut bona olivæ, si iter virtutis incedat, aut si contraria sectetur, oleaster nominabitur. Inde denique et Dominus in Evangelio dicebat: « Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos; aut facite arborem malam, et fructus ejus malos; » ut ostenderet arborem bonam vel malam non nasci, sed fieri. Jam vero si accedat (77) aliquid ad arbitrii libertatem, quod extrinsecus vel ad mala provocet, vel hortetur ad bona per ineffabiles quasdam divinæ Providentiæ dispensationes, in nullo consequentiam propositæ absolutionis offendit. Habet enim in semetipsa (78) natura rationalis vigentem et ad hæc arbitrii libertatem, qua vel obedire, si velit, provocanti, vel, si nolit, spernere possit hortantem. Quod autem diximus, quia materiæ corporali accedentes extrinsecus qualitates reddunt species diversas, aliquas quidem ad multum tempus permanentes, aliquas ad breve, nonnullas vero non solum annis exiguis, sed interdum etiam mensibus aut diebus paucis vix durantes, ita intelligitur. Verbi causa: species cœli, et solis, aut lunæ, vel astrorum talibus quibusdam formatæ sunt qualitatibus quæ usque ad sæculi finem perdurare sufficiant, et nequequo liberentur « a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei ⁹⁰. » Aliæ vero sunt terrenorum corporum qualitates, et in ipsis est multa differentia. Nonnullorum enim animalium corpora, vel arborum, vel avium, multis admodum possunt durare temporibus; aliorum vero paucis, aut valde exiguis. Quod si hæc bene intellexisti, transeamus nunc ab exemplis corporeæ qualitatibus ad naturæ rationalis qualitatem: et vide quomodo aliæ quidem in qualitatibus beatitudinis sæcula multa perdurant: et aliæ in qualitate malitiæ (79) nihilominus 638 sæcula multa consumunt: aliæ ex ipsis parvo tempore vel in virtutibus, vel in malitiis manent; aliæ perexiguo, aliæ admodum brevi. Quorum per singula notitiam nos quidem homines, utpote corruptibilis corporis (80) pondere prægravati, perexiguam, aut etiam nullam capere possumus. Qui vero scrutatur omnia, etiam alta Dei ⁹¹, Spiritus sanctus universa novit, et nota facit cui ipse voluerit revelare. In his etenim præcipue, id est, in dispensatione rationalis naturæ apostolicum illud dicendum est: « O altitudo divitiarum sapientiæ, et scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ⁹²! » Sic ergo unusquisque ex arbitrii potestate aut bona olivæ,

21. ⁹¹ I Cor. ii, 10. ⁹² Rom. xi, 33.

tunt, « omnium hominum, imo. » Cæteri mss. habent « imo, » sed omittunt « omnium hominum. »

(76) Editi, « et unusquisque secundum propositum sui motus, » etc.

(77) Alias, « si accedit; » al., « si accedit. »

(78) Alias, « in semetipso. » Deinde editi, « vigentem (et hæc arbitrii) libertatem, quæ vel, » etc. Et postea, « accidentes extrinsecus, » etc.

(79) Sic mss. Editi vero, « et aliæ qualitate perfrictæ vel malitiæ, » etc.

(80) Editi, « utpote corruptibiles corporis, » etc.

aut oleaster efficitur, aut Israelitici generis, aut alterius culpabilis gentis, ut dicatur de eo : Quia alienati sunt peccatores ab utero (81), erraverunt a ventre : locuti sunt falsa ⁶² : ita ut sint peregrini testamentorum, et hospites promissionum Dei ⁶³. Et alii in Deum jactantur ex utero, et dicunt : In te jactatus sum ex utero, de ventre matris meae Deus meus es tu ⁶⁴. Sed quoniam, ut diximus, permanet semper naturae huic libertas arbitrii, possibile est ut cum sit quis Israeliticæ gentis, et bonæ olivæ ramus, decidat in incredulitatem, et frangatur : et rursus alius qui elegerat gentis esse culpabilis (82) et peccatricis, et per hoc ramus oleastri dicebatur, si convertatur ad fidem (habet enim in se arbitrii sui (83) libertatem, qua converti possit ad bonum [84]), inseritur bonæ olivæ per fidem, et efficitur socius radicis, et pinguedinis olivæ ⁶⁵. Radicem vero hanc alii Abraham nominant, alii Seth, alii aliquem unum ex patribus bene meritis ponunt (85). Ego autem radicem aliam quæ sancta sit, et sanctas primitias nescio nisi Dominum nostrum (86) Jesum Christum. Ipse est enim primitiæ omnium, vel « delibatio, » ut in præsentī loco habemus Apostoli, secundum id quod alibi de eo dicitur : « Qui est primogenitus omnis creaturæ ⁶⁷. » Huic namque radici omnis qui salvatur inseritur, et ex hac delibatione sancta omnis massa humani generis sanctificatur : et vere sicut radix sancta manentibus in se ramis sanctitatis pinguedinem præbet, dum per Spiritum suum sanctum adhærentes sibi vivificat, verbo excolit, sapientia floridos reddit, et in omnium virtutum plenitudine afferre fructus uberes facit : ita ut et ipsa dicat de eis : « Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei ⁶⁸. » Etenim si rami qui fracti sunt, propter incredulitatem fracti sunt, et qui stant, fideant : quis alius erit in quo stant nisi Jesus Christus ? et quis est alius a quo per incredulitatem fracti sunt, nisi ipse cui non crediderunt ? Semper ergo quicumque advenæ ad fidem, vel ad conversationem Israel (87) veniebant, Christo qui erat verus Israel inseriebantur. Præcipue tamen ex tempore adventus ejus multos oleaster inseritur (88) huic radici, vel ramis ejus, apostolis scilicet et prophetis Dei : ut qui inseruntur eis, socii fiant radicis et pinguedinis Christi. Post hæc D

docet nos Apostolus non extolli adversus radicem, vel fractos ramos Israelitas, neque insultare eis : quia non nos radicem portamus, sed radix nos. Non enim habemus (89) quod non accepimus. Si autem accepimus, quid gloriamur quasi non accepimus ⁶⁹ ? Tum deinde quasi quibusdam impudentius insultantibus et dicentibus : Si « fracti sunt rami (90) : bene : propter incredulitatem fracti sunt, ut ego insererem » qui credebam : hos ergo reprimens Apostolus dicit : Illi quidem per incredulitatem fracti sunt, et tu insertus es per fidem, et in fide stas : sed memento quia « omnis qui se exultat humiliabitur ⁷⁰ ; » et ideo « noli superbe sapere (91), » noli alta et elata proloqui. Quamvis enim in radice stes, et bene stes, timeto tamen videns quia et alii quibus insultas ibi steterunt ubi et tu stas : et tu cum ibi non esses, ad olivæ (92) hujus radicem aliunde translatus es, et possibile est etiam te peccare. Nam et hoc ipso quod superbis et exaltaris, jam peccas : et scito quoniam « si Deus naturalibus ramis non pepercit, nec tibi parceret. » Post hæc vero iste (93) qui superbit et insultat lapsis, altioribus ab Apostolo sensibus humilitatis imbuitur ; et dicitur ad eum : Tu qui hæc dicis, « vide bonitatem et severitatem Dei : » et cum vides severitatem ejus erga defructos ramos, metuendum tibi est ne forte et tu dum superbis et insultas lapsis, severitatem Dei quæ peccatores perurget, incurras ipse peccando. Bonitas enim ejus permanet in his qui in bonitate permanserint. « Alioquin » eodem ordine « et tu, » si in bonitate non permanseris, « excideris : et illi si in incredulitate non permanserint, inserentur. » Deo enim non est impossibile « iterum inserere illos » si recedant ab incredulitate **639** per quam fracti sunt : quandoquidem facilius videtur propriæ arboris ramos radici suæ reddere, quam inserere alienos. Quod autem dixit, « ex naturali oleastro, » et iterum : « secundum naturam inserentur suæ olivæ, » naturam olivæ vel oleastri secundum hoc debemus accipere quod supra exposuimus, quod (94) arbitrii libertas naturam fecerit unicuique vel oleastri, vel bonæ olivæ. Observandum sane est quod hi quidem qui ex propria oliva deciderunt, fracti dicuntur ; hi vero qui ex oleastro inseruntur, si iterum peccaverint, non frangendi, quod utique esset

⁶² Psal. LVII, 4. ⁶³ Ephes. II, 12. ⁶⁴ Psal. XXI, 11. ⁶⁵ Rom. XI, 17. ⁶⁶ Coloss. I, 15. ⁶⁷ Psal. LI, 10. ⁶⁸ I Cor. IV, 7. ⁶⁹ Luc. XVIII, 14.

(81) Editi, « a vulva, erraverunt ab utero, » etc.
 (82) Editi, « genus esse culpabilis, » etc.
 (83) Sui. Deest in editis.
 (84) Editi, « ad fidem boni. »
 (85) Editi, « bonæ mentis ponunt. » Ms. unus Regius num. 1639, « boni meriti ponunt. » Cæteri vero mss. et Rabanus ut in textu.
 (86) Sic editi et Rabanus. Ms. Regius num. 1639, « meum. » Cæteri mss. omittunt vel « nostrum » vel « meum. »
 (87) Mss. duo habent, « ad conversionem Israel. »
 (88) Editi, « insertus. »
 (89) Ms. Regius num. 1639, « Post edocet nos Apostolus non extolli adversum ramos fractos, id est Israelitas... Nihil enim habemus, » etc. Sed cæ-

teri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu, nisi quod editi omittant « vel, » et Rabanus habeat « et » pro « vel. »

(90) Editi, « impudentibus... Sed fracti sunt rami, » etc.

(91) Editi, « superba sapere. »

(92) Ms. Regius num. 1639, « et tu cum ibi stes, ad olivæ, » etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(93) Iste. Omittitur in editis ; qui postea habent, « et dicit ad eum. »

(94) « Quod » omittitur in editis, sed restituitur ex ms. Regio num. 1639 et Rabano. Cæteri vero mss. habeat « ut » pro « quod. »

levius, sed excidendi appellantur. In quo vehementior profecto Dei severitas indicatur, si posteaquam quis (95), cum esset oleaster, et ex peccatorum silva collectus, ad radicem fidei ac sanctitatis adductus est, rursus amaros malitiæ proferat succos. Sed ne hoc quidem lateat nos in hoc loco, quod non eo ordine Apostolus olivæ, et oleastri similitudinem posuit, quod apud agricolas habetur. Illi enim magis olivam oleastro inserere, et non olivæ oleastrum solent: Paulus vero apostolica auctoritate ordine commutato res magis causis, quam causas rebus aptavit (96).

12. « Nolo enim (97) vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis apud vosmetipsos sapientes: quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium subintraret: et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet et avertat impietates ab Jacob: et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum ⁷¹. » Adhuc ad eos qui ex gentibus crediderant, quasi clatos et superbientes adversum ramos qui fracti sunt, et putantes quod hoc non Dei bonitate (98) et ineffabili dispensatione sapientiæ ejus, sed suis meritis consecuti sunt, ut illis defractis, ipsi cum essent oleastri, insererentur in bonam olivam, dicit: « Nolo vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis apud vosmetipsos sapientes; » quia insultare lapsis, et gloriari adversum ramos qui fracti sunt, non sit per Dei sapientiam, sed per humanam notabilem (99), et ignorantem mysterium Dei. Qui enim secundum Deum sapit, in beneficiis Dei non insultat abjectis, sed cum timore gratias agit misericordiæ largientis. Est ergo mysterium quod ignorabatur ab iis qui insultabant, hujusmodi; quomodo in dispersione filiorum Adam cæteris quibusque gentibus secundum angelorum numerum distributis, propria quædam pars Dei (1) facta sit Israel ⁷², sicut et in aliis ubi oportuit, et in his ipsis paulo superius memoravimus, ad quos et repromissiones bonorum, et testamenta, et legislatio facta est ⁷³. Manente ergo parte illa (2) Domini in statu

A suo, possibile non erat nos, qui eramus gentes, introire in hæreditatem Dei, et in sceptri ejus jura succedere. Idcirco igitur patitur Deus ex parte, id est non omnibus, sed aliquibus ex Israel fieri cæcitatem, ab illis sine dubio angelis obtentu invidiæ æmulationis illatam (3), qui cæterarum gentium sortiti fuerant principatum. Passus est ergo Deus, et cum posset prohibere, noluit, ut pro his qui cæcitate decepti, id est cordis obtusione prolapsi sunt, ipsorum qui istos deceperant portiones suam Deus faceret portionem, ut quodammodo in eo (4) ipso quo ceperant, caperentur. Avertentes enim ad se per peccati (5) illecebras Dei plebem, locum fecerunt gentibus ingrediendi in hæreditatem Dei, Deo cum ipsis communi quodam et æquissimo jure habente B iudicium, ut donec illi plebem Dei in cæcitatibus (6) captivitate detinerent, quasi ad vicem eorum, quos ab initio ex portione Dei et segregata ejus hæreditate subtraxerant, gentium numerus redderetur: cum vero plenitudo gentium fuisset expleta, et æmulatione salutis eorum cæpisset Israel discutere a semetipso cæcitatem cordis, et elevatis oculis suis Christum verum lumen aspicere, ita secundum (7) præcedentes prophetias salutem quam obcæcatus amiserat Israel, quæreret instigatus, dicens apud semetipsum illud propheticum ⁷⁴: « Revertar ad virum meum priorem, quoniam melius mihi erat ante, quam modo. » Quod autem hæc illis promissa sint per prophetas, in multis quidem propheticis voluminibus invenitur: ponemus tamen quod sufficiat ad præsens, unum de Jeremia testimonium ⁷⁵ ita continens: « Si exaltetur cælum in excelsis, et terra humilietur deorsum, ego non reprobo genus Israel pro omnibus quæ fecerunt ⁷⁶. » Si ergo pro eo ut introiret gentium plenitudo, cæcitas facta est in Israel pro omnibus quæ fecerunt, sine dubio cum ingressa fuerit gentium plenitudo, cæcitas cessabit (8). Quod si vis, inquit Apostolus, scire quomodo etiam post cæcitatem salvandus sit Israel, audi quomodo scriptum est: « Veniet ex Sion qui liberet, et avertat impietatem ab Jacob: et hoc illis

⁷¹ Rom. xi, 25 seq. ⁷² Deut. xxxii, 8. ⁷³ Rom. ix, 4. ⁷⁴ Osee ii, 7. ⁷⁵ Jerem. xxxi, 57; al. xxxviii, 57.

(95) Ita legendum videtur. Ms. Regius num. 1639, « si postea quis quam, cum, » etc. Cæteri mss. et Rabanus omittunt « quis. »

(96) Sic mss. fere omnes, Rabanus et editi. Ms. vero Regius num. 1636, « Paulus vero apostolica auctoritate spiritali huic et novæ agriculturæ novum ac spiritualem colendi ordinem posuit. »

(97) Enim. Desideratur in antea editis. Deinde iidem editi habent « intraret » pro « subintraret, » et « eripiat » pro « liberet. »

(98) Editi, « qui fracti sunt, putantes quod non Dei bonitate, » etc.

(99) Editi, « culpabilem. » Rabanus et ms. Regius num. 1639, « notabilem; » et recte quidem, nam « notabilis » apud Quintilianum idem est ac « reprehensibilis. » Ms. Regius alter, « mutabilem; » alter « notabilem. »

(1) « Dei » omittitur in plerisque mss. et apud Rabanum; sed exstat in editis, et in ms. Regio num. 1630. Deinde editi, « sicut in aliis, et sicut oportet in his

D ipsis... et repromissio bonorum, » etc., sed mss. et Rabanus ut in textu, nisi quod quidam omittant « et » ante « in his ipsis. »

(2) Illa. Omittitur in editis.

(3) Sic ms. Regius num. 1639. Alter vero Regius num. 1640 et editi, « obtentu invidiæ et æmulationis illatam. » Cæteri mss. et Rabanus, « obtentu invidiæ æmulationis illatam. »

(4) Editi, « portionem suam Deus faceret, quodammodo in eo, » etc.

(5) Editi, « Avertentes enim ad se (mss. quidam, « Avertentes enim a se ») per peccati, » etc.

(6) Editi, « ut donet illis (al., « illi ») plebem Dei quam (Salodanus omittit « quam ») in cæcitatibus, » etc.

(7) Mss. plerique et Rabanus, « aspiceret, ita secundum, » etc. Sed ms. Regius num. 1639 et editi, ut in nostro textu. Deinde mss. quidam, « quæreret instigatus diceret, » etc., male.

(8) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « cessat. »

a me testamentum, cum abstulero peccata eorum.) Sciendum sane est, quod in propheta Isaia, unde testimonium istud Paulus assumit, pro eo quod dixit Apostolus, « veniet ex Sion, » scriptum est, « veniet propter Sion; » et quod ait hic, « cum abstulero peccata eorum, » ibi omnino scriptum non est, sed nec apud Hebræos quidem : Apostoli tamen auctoritate præsumptum est. Interim veniens Dominus ex Sion liberat, et avertit impietates ab Jacob. Avertit autem (9) impietates ab eo secundum illud quod scriptum est ⁷⁶ : Quia « diluet Dominus sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem mundabit (10) de medio ejus in spiritu iudicii, et spiritu ustionis (11) ; » et hoc ita fieri testamentum eis erat a Deo, ut sic ab eis averterentur impietates, et auferrentur peccata. Quis autem sit iste omnis Israel qui salvus fieret, vel quæ erit ista plenitudo etiam gentium, Deus solus novit, et Unigenitus suus, et si qui forte amici ejus sunt; ad quos dicat ⁷⁷ : « Jam non dicam vos servos, sed amicos; quia nota vobis feci omnia quæ audivi a Patre. » Hoc tamen potest etiam nostro sensui occurrere, quod sicut Israel, quandiu permanet secundum carnem Israel, et non etiam secundum spiritum factus fuerit Israelita verus mente videns Deum, pertinere (12) non potest ad salutem, ita nec gentes quidem omnes omnino salvari possunt, nisi quæ intra plenitudinem fuerint repertæ, quæ-
 onque illa est quæ ab Apostolo plenitudo (13) nominatur. Ita ergo mysterium Dei ineffabili quadam sapientiæ ejus dispensatione tractatur, ut etiam cum sibi anima sortem malorum ipsa consciverit, ille qui novit universa disponere, abjectionem ejus et pœnam, aliorum faciat salutem. Sed et illud videtur mihi in hoc (14) loco diligentius contuendum, quod cæcilitatem istam non dicit omni Israel contigisse, sed « ex parte. Reliquiæ » enim « secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt ⁷⁸. » De quibus reliquiis et Isaias prophetaverat dicens : « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen ⁷⁹. » Itæ ergo reliquiæ in beatitudine conferuntur cum plenitudine gentium : cæteri vero qui excæcati sunt ex Israel, conferuntur bis gentibus quæ non potuerunt ad plenitudinem pervenire. Sic ergo (15) quæ inveniuntur in sermonibus prophetarum de repromissionibus scripta beatitudinem continentia, si de Israel, ad reliquias istas quæ electæ sunt, pertinent : si de gentibus, ad plenitudinem spectant. Si

A qua vero tristitia, si quidem de Israel dicuntur, ad illos sine dubio reliquos qui excæcati sunt referuntur : si vero de gentibus, illos profecto qui sunt extra plenitudinem stringunt. Omnia tamen finis perurget, et eos quidem qui beati sunt, sive illi ex Israel, sive etiam ex gentibus veniant, præsentis temporis (16) evangelicæ doctrinæ sermo purificat, ut sint tales sicut erant illi ad quos Dominus dicebat ⁸⁰ : « Ecce jam vos mundi estis propter sermone quem locutus sum vobis. » Qui vero verbi Dei et doctrinæ evangelicæ purificationem spreverit, tristibus et pœnalibus purificationibus semetipsum reservat, ut ignis gehennæ in cruciatibus purget, quem nec apostolica doctrina nec evangelicus sermo purgavit, secundum illud quod scriptum est ⁸¹ : « Et purificabo te igni ad purum. » Verum in hac ipsa purgatione quæ per pœnam ignis adhibetur, quantis temporibus, quantisque sæculis de peccatoribus exigatur (17) cruciatus, solus scire potest ille cui « Pater omne iudicium tradidit ⁸², » qui ita diligit creaturam suam, ut pro ipsa evacuaverit semetipsum de Dei forma, et servi formam susceperit, humilians semetipsum usque ad mortem ⁸³, volens « omnes homines salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire ⁸⁴. » Verumtamen meminisse semper debemus, quod præsentem locum Apostolus quasi mysterium haberi voluit (18), quo scilicet huiusmodi sensus fideles quique et perfecti intra semetipsos velut mysterium Dei silentio tegant, nec passim imperfectis et minus capacibus proferant. « Mysterium enim regis, » ait Scriptura ⁸⁵, « celare bonum est. »

13. « Secundum Evangelium quidem inimici propter vos : secundum electionem autem charissimi propter patres. Sine penitentia enim sunt dona et vocatio Dei, Sicut enim vos aliquando non credidistis Deo, nunc autem **641** misericordiam consecuti estis propter ipsorum incredulitatem : ita et isti nunc crediderunt in vestri misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur : conclusit enim Deus omnes in incredulitate, ut omnibus miseretur. O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei : quam inscrutabilia sunt iudicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis illi consiliarius fuit? Aut quis prior dedit ei, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen ⁸⁶ (19). » Eadem per-

⁷⁶ Isa. iv, 4. ⁷⁷ Joan. xv, 15. ⁷⁸ Rom. xi, 5. ⁷⁹ Isa. i, 9. ⁸⁰ Joan. xv, 3. ⁸¹ Isa. i, 25. ⁸² Joan. v, 22. ⁸³ Philip. ii, 7. ⁸⁴ I Tim. ii, 4. ⁸⁵ Tob. xii, 7. ⁸⁶ Rom. xi, 28 seq.

(9) Editi, « liberet, et avertat impietates ab Jacob. Avertit autem, » etc.

(10) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « delevit... mundavit. »

(11) Editi, « et spiritu ustionis. »

(12) Editi, « pertingere, » et ita legendum videtur; Rabanus vero et mss. nostri omnes, « pertinere. »

(13) Plenitudo. Deest in antea editis.

(14) « Hoc » deest in editis, et restituitur ex duobus mss.

(15) Editi, « Si ergo. »

(16) Editi, « sive et ex gentibus veniant, præsentis temporis, » etc. Ms. Regius num. 1639, « præsentis tempore. »

(17) Ita ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, « Et purificabo te igni ad purificationem. Verum hæc ipsa purgatio... de peccatoribus exigit, » etc. Hæc caute legenda. Vide *Origenianor.* lib. ii, quæst. 11, num. 16.

(18) Editi, « habere voluit. »

(19) Hæc verba, « conclusit enim Deus, » etc., usque ad, « in sæcula sæculorum, Amen, » desunt in editis, et restituantur ex omnibus mss.

sequens adhuc de Israel et gentibus Apostolus, et ramis oleastri qui insultabant ramis olivæ defractis (20) imputans etiam hæc addit : Quia Israel secundum Evangelium quidem inimicus factus est Deo, quia non credidit Christo : quantum autem spectat ad honorificentiam patrum, electus est, et charissimus habetur apud Deum. Semel autem donata electione semini patrum, et dilectione concessa, servat sine dubio Deus dona et vocationem suam erga semen eorum quorum meritis id aliquando largitus est : nec pœnitudo incurrit in Deum, etiamsi minus digni videantur existere hi erga quos promissa patribus beneficia conferuntur. Verum, ut sæpe commonuimus, etiam in præsentis loco illa est observanda distinctio, quod Israel quidem qui inimicus est Deo, ille dicatur qui clamat de Christo : « Tolle, tolle, crucifige eum⁸⁷. » Quomodo enim non dicantur inimici Dei (21), qui vel tunc, vel etiam nunc dixerint ista, vel dicant? Sed quod dicit, « propter vos, » hoc est (22), quorum saluti scilicet invident, prohibentes apostolos gentibus loqui, et persequentes eos qui annuntiant Christum. Secundum reliquias vero quæ salvandæ dicuntur, in quibus electio credentium secuta est ex Israel, « charissimi » sunt « propter patres : » quorum scilicet fidem sequentes, credunt « in eum qui suscitavit Christum (23) Jesum a mortuis⁸⁸. » Et secundum hoc erga huiusmodi semen « sine pœnitentia sunt dona et vocatio Dei. » Post hæc vero etiam (24) latentes et profundiores incredulitatis eorum aperit causas, et dicit : Quia sicut vos gentes quondam non credebatis Deo, nec tamen idcirco penitus reliquit vos Deus, sed aliquando ad ultimum misericordiam consecuti estis : occasio tamen conferendæ in vos misericordiæ, populi Israel incredulitas existit : ita etiam hi qui nunc de populo Israel non crediderunt, et pro incredulitate sua derelicti sunt, ut ad vos Dei misericordia flecteretur (25), non usquequoque relinquuntur in incredulitate sua ; sed posteaquam plenitudinis gentium fuerit impleta

⁸⁷ Joan. xix, 15. ⁸⁸ Rom. iv, 24. ⁸⁹ Ephes. ii, 4. ⁹⁰ Rom. x, 12.

(20) Editi, « et ramis ejus oleastri qui insultabat (al. « insultabant») ramis olivæ fractis. »

(21) Editi, « Deo. »

(22) Hoc est. Restituitur ex ms. Regius num. 1639. Deinde editi, « invidentes prohibent apostolos, » etc.

(23) Christum. Omittitur in editis, sed restituitur ex omnibus mss.

(24) Etiam. Deest in editis. Deinde ms. Regius num. 1639, « latentis et profundioris, » etc.

(25) Sic ms. Regius num. 1639, Rabanus et editi. Cæteri vero mss., « ut vos Dei misericordia amplecteretur. » Paulo post Rabanus, « sed posteaquam plenitudo gentium intraverit. » Sed omnes mss. et editi ut in textu.

(26) Sic recte ms. Regius num. 1639. Editi vero, « quia incredulitatem illorum salutem facit, inquit : Concluserit enim Deus omnia, » etc. Mss. duo Regii, « quia incredulitatem Israel aliorum salutem facit, » etc. Rabanus, « quia per incredulitatem aliorum salutem facit, » etc., ut in textu.

(27) Et ipsi. Omittuntur in editis, sed restituuntur ex ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et

A dispensatio, etiam ipsi misericordiam consequentur. In quo volens Apostolus bonitatem Dei ostendere, qua incredulitate aliorum, aliorum salutem facit : « Concluserit, inquit, Deus omnes (26) in incredulitate, ut omnibus misereatur ; » non quo ipse eis injecerit incredulitatis propositum, sed ex ipsorum incredulitatis proposito credendi aditum aliis qui et ipsi (27) prius increduli fuerant, patefecit. In his autem positus locus Paulus, et altius intuens huiusmodi causas, quomodo Deus malum propositum non continuo resecat et excidat, sed patiatur et reservet (28) : prospiciens quia aliquid boni in aliis futurum sit per alterius propositum malum : ab his, opinor, de quibus loquebatur, retulit oculos cordis sui ad ipsam malitiæ originem, quod eam Deus ex initio (29) in his quibus oborta est, quicumque illi sunt, pullulantem, et arbitrii libertate crescentem utile non judicaverit resecat ; sed permiserit eos uti proposito suo, sciens et prospiciens quod multorum (30) profectus et utilitas ex malitiæ illorum occasione consurgat, et intantum apud bonum (31) Deum virtuti locus est, ut et malitiæ opus quamvis illi perniciosum sit de quo procedit, beneficium tamen præstare dispensetur cui agones commovet, cum fuerit superata. Considerans igitur sanctas Apostolus tantas esse bonitatis Dei (32) divitias, et tantum divinæ sapientiæ opus erga rationabiles agi naturas, et quia tantum « Deus dives est in misericordia⁹⁰, » et « dives in omnes qui invocant eum⁹⁰, » et tanta est bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis 642 magnitudo, repente interioribus eas cordis oculis (33) intuens, immensitatemque earum perspicens, stupore simul et pavore percussus exclamat et dicit : « O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! » Unde etenim humanæ mentis sensus ista posset opinari, ut servata unicuique arbitrii libertate, alterius malitiæ opus verteretur alteri ad salutem (34), et vincenti se malitia palmam conferret, quæ utenti se

Rabanus habent « etsi. »

(28) Editi, « compatitur et reservat. » Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, « prospiciens quia aliquid boni in aliis futurum sit per alterius propositum mali. » Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(29) Ms. Regius num. 1639, « quam Deus ex initio, » etc. Cæteri mss., Rabanus et editi, « quod eam ex initio, » etc.

(30) Sic ms. Regius num. 1639 et editi. Cæteri mss. habent, « quam multorum. » Rabanus, « quia multorum. » Deinde alter ms. Regius habet « consurgat » pro « consurgat. »

(31) Bonum. Desideratur in antea editis.

(32) Editi, « tantæ esse bonitatis Dei, » etc.

(33) Sic mss. plerique et Rabanus, nisi quod ille omittat « magnitudo. » Editi vero, « tantæ est bonitatis, et patientiæ, et longanimitatis, repente interioribus eam cordis oculis, » etc. Ms. Regius num. 1639, « et tantæ sunt divitiæ bonitatis, » etc., omisso « magnitudo. »

(34) Sic recte ms. Regius num. 1639. Cæteri ve-

perniciem præbet? His igitur generali, quantum videtur, Apostolus ratione perspectis, exclamat et dicit, quia tanta est altitudo divitiarum Dei, et sapientiæ ejus tanta est altitudo, et scientiæ nihilominus tanta est altitudo (ad omnia enim hæc altitudinis sermo deservit [35]), ut scrutari judicia ejus, quibus unamquamque animam atque omnem naturam rationabilem dispensat, nemo sufficiat, nec vias Dei quibus providentia ejus incedit (36) investigare aliquis possit. Aliquis autem dicimus non solum hominum, sed et totius creaturæ. Neque enim inscrutabilia judicia ejus (37), et investigabiles viæ ejus dicerentur, nisi quia nulla est creatura quæ vel investigare valeat illa, vel scrutari. Solus est enim Filius qui noverit Patrem³⁵, et solus est « Spiritus » sanctus qui « scrutatur omnia, etiam altitudinem Dei » (38). » Et ideo hanc altitudinem Dei, quam et inscrutabilem dicit et investigabilem, creaturæ omni inscrutabilem et investigabilem dicit. De Filio vero et Spiritu sancto dicere ista non poterat, quia Filius in Evangelio dicit ad Patrem: « Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea »³⁶; et de Spiritu sancto ipse Paulus pronuntiat dicens³⁷: « Nemo enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est: ita et quæ in Deo sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei (39). » Vides ergo quod Paulus in præsentis capitulo in his quæ dicit: « Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis illi consiliarius fuit (40)? » de creaturis dicat; naturam vero Trinitatis excipiat: quippe cui nihil sit cum creatura commune, nisi beneficentiæ opus. Sed et quod ait: « Quis illi consiliarius fuit? » Non quasi minus ipse sufficiens consilio indigeret alterius, sed consilii participem nullum quidem inter creaturas (41) esse pronun-

tiat. Consilium vero sapienti necessario in sapientia sua est, qui est Christus, et in sanctitate, qui est Spiritus sanctus. Simili autem modo et « Quis prior dedit ei, et retribuetur ei? » intelligendum est. Nemo enim aliquid factori suo prior contulit: quippe cum etiam hoc ipsum quod est, unusquisque a conditore susceperit. « Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia. » Vides quomodo in ultimis ostendit, quod in omnibus quæ supra dixit, signaverit (42) mysterium Trinitatis. Sicut enim in præsentis loco quod ait: « Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, » convenit illis dictis quæ idem Apostolus in aliis memorat locis cum dicit³⁸: « Unus Deus Pater ex quo omnia, et unus Dominus noster Jesus Christus per quem omnia; » et item in Spiritu Dei dicit revelari omnia³⁹, et per hæc designat in omnibus esse providentiam Trinitatis; ita et cum dicit: « Altitudo divitiarum, » Patrem, ex quo omnia dicit esse, significat: et sapientiæ altitudinem, Christum, qui est sapientia ejus, ostendit: et scientiæ altitudinem, Spiritum sanctum, qui etiam alta Dei novit³⁷, declarat (45). Verumtamen quod dicit: « Ex ipso, » hoc ipsum quod sumus indicat: « Per ipsum » autem, quod per ejus providentiam dispensamur in vita: « In ipso » vero, quod perfectio omnium et finis in ipso erit tunc cum erit Deus omnia in omnibus⁴⁰: et tunc « ipsi gloria in sæcula sæculorum (44): Amen. In sæcula, » propter hoc quod perfectio omnium (45) non intra unum sæculum concluditur, sed in multa protenditur, et vix aliquando adimplenda speratur. Jungit autem et « Amen, » ut intelligamus per illum ad istam beatitudinem veniendum, de quo scriptum est in Apocalypsi: « Hæc dicit qui est Amen »⁴¹.

LIBER NONUS.

643 1. Cum per omnem textum Epistolæ in superioribus docuisset Apostolus quomodo a Judæis ad

³⁵ Matth. xi, 27. ³⁶ I Cor. ii, 10. ³⁷ Joan. xvii, 10. ³⁸ I Cor. ii, 11. ³⁹ I Cor. viii, 6. ⁴⁰ I Cor. ii, 10. ⁴¹ ibid. ⁴² ibid. xv, 28. ⁴³ Apoc. iii, 14.

ro mss., Rabanus et editi, « incomprehensibilia... Unde enim... ista possit (editi, « ita possit ») opinari... verteretur (editi, « vertatur, » Rabanus, « verteret) ad salutem, » etc. »

(55) Editi plerique et ms. unus omittunt (« ad, » sicut et Rabanus, qui in fine habet « disseruit » pro « deservit. »

(36) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « nec vias Domini quibus providentia incedit, » etc.

(37) Ejus, et paulo post illa, desunt in plerisque mss. et apud Rabanum, necnon et in editis, sed restituuntur ex ms. Regio num. 1639.

(38) Ms. Regius num. 1639, « alta Dei. » Cæteri vero mss., Rabanus et editi, « altitudinem Dei. »

(39) Mss. quidam, Rabanus et editi, « nisi Spiritus Domini. » Sed rectius mss. Regii num. 1639 et 1640 ut in nostro textu.

(40) Editi, « aut quis consiliarius fuit, aut quis

gentes, a circumcissione ad fidem, a littera ad spiritum, ab umbra ad veritatem, ab observantia carnali

prior dedit illi, et retribuetur ei? » Sed hæc postrema verba: « aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? » nec in mss. nostris nec apud Rabanum reperiuntur.

(41) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero, « nullam in creaturis. » Mss. quidam habent etiam « nullam. » Deinde idem editi, « in sapientia sua est quidem Christus, et in sanctitate quidem Spiritus sanctus. » Sed cæteri mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(42) Editi, quibus consentiunt omnes nostri mss. codices, « segregaverit. » Sed rectius Rabanus, « signaverit. »

(43) Declarat. Prætermittitur in libris antea editis.

(44) Sæculorum. Deest in editis et in ms. Regio num. 1639.

(45) Editi, « perfectio omnis. »

ad observantiam spiritalem religionis summa (46) A in librum Levitici aliqua diceremus (53), pro viribus translata sit, et hæc ita futura prophetice ostendisset vocibus designata : jam nunc spiritualis hujus observantiæ, ad quam cultus Dei ritum docuit esse translatum, aggreditur mores et instituta (47) sancire, et ait : *Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis* (48) *corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Et nolite conformari huic sæculo : sed reformamini renovatione sensus vestri : ut probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum, et beneplacitum, et perfectum* ¹. Quoniam, inquit, ostendimus a sacrificiis carnalibus recedendum, secundum quod et Propheta dicit : *Hostias et oblationem noluit, nec placita sunt tibi* ² : nunc, ait, doceo vos quibus hostiis delectetur Deus : et hæc doceo non quasi imperans, nihil enim proficit legis imperium, sed quasi qui officium susceperim reconciliandi vos Deo, *obsecro vos, fratres* ; et obsecro non per potentiam, sed *per misericordiam Dei*. Quia enim, sicut supra ostendi (49), omnes conclusi sunt sub peccato ³, nunc jam non in meritis, sed in misericordia Dei salus humana consistit. Quid autem est quod vos obsecro ? *Ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem*, ut sit (50) *rationabile obsequium vestrum*. Obsequium hic cultum Dei dicit. Qui cultus quoniam dudum in pecudum mutorum corporibus consistebat, nunc, inquit, in corpore rationalis hominis offeratur, et corpora magis vestra quam pecudum fiant sacrificium Deo, atque in sacris altaribus collocentur. Hi enim qui membra sua mortificant ab incentivo libidinis et furoris, et actus corporis sui Deo placitos habent, hostiam viventem, sanctam, placentem, Deo rationabiliter offerunt, et legem sacrificiorum quæ in Levitico lata est (51) secundum spiritalem intelligentiam complent. Verbi causa, ut ibi offerebant vitulum primo loco, vel secundo arietem, aut tertio hircum, aut quarto turtures, vel etiam pullos columbarum, ut in his uniuscujusque anima purificaretur pro qualitate gestorum ; hæc nunc in suo corpore unusquisque purificans, et spirituali sensu discernens, rationabili obsequio viventem hostiam offert (52) Deo. De quibus singulis, cum

¹ Rom. xii, 1, 2. ² Psal. xxxix, 7 ; Hebr. x, 16. ³ II Cor. 1, 3. ⁴ Colos. ii, 3.

(46) Editi, *religio summa*.

(47) Ms. Regius num. 1639, *et statuta*.

(48) Hæc verba, *ut exhibeatis*, etc., usque ad, *et beneplacitum, et perfectum*, desiderantur in libris antea editis, sed restituntur ex omnibus mss.

(49) Ms. unus, *sicut supra ostendit*.

(50) *Ut sit*. Hæc verba desunt in libris antea editis ; deinde paulo infra post *cultum*, vox *Dei* mittitur itidem in editis, et in plerisque mss. necnon et apud Rabanum, sed restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(51) Alias, *data est*, al. *collata est*. Deinde mss. quidam, *ut ubi offerebant vitulum primo in loco*, etc. Ms. Regius num. 1639, *ibi offerebant*, etc., omisso *ut*.

(52) Mss. plerique, Rabanus et editi, *obtulit*. Sed rectius ms. Regius num. 1639, *offert*.

A in librum Levitici aliqua diceremus (53), pro viribus explanare tentavimus quomodo unusquisque rationabili obsequio cultus Dei, si superbiam (54) corporis sui vincat, imolet vitulum ; si iracundiam superet, arietem jugulet ; si libidinem vincat, in holocaustum offerat hircum ; si vagos et lubricos cogitationum reseceat volatus, columbas et turtures imolet (55). Sed hæc, ut dixi, si quis scire dignum putat, ibi latius disserta reperiet. Nunc autem Paulus obsecrat credentes in Christo, ut corpora sua exhibeant *hostiam viventem, sanctam, placentem Deo*. Viventem dicit hostiam, quæ vitam, hoc est, Christum in se gerit, et dicit : *Mortem Jesu in corpore nostro* (56) *circumferimus, ut et vita Jesu Christi in corpore nostro manifestetur* ⁴. Sanctam dicit, in qua sanctus Spiritus habitat, secundum quod in alio loco dixit ^{5,6} : *An nescitis quia* **644** *templum Dei estis, et Spiritus* (57) *Dei habitat in vobis* ? Placentem Deo, utpote a peccatis et vitiis separatam. Hæc autem omnia rationalis cultus est Dei. Potest enim pro tali cultu reddi ratio, et ostendi quia dignum est Deo tales hostias immolari (58) : arietes autem, et hircos, et vitulos immortali et incorporeo Deo offerri nulla ratio recta et honesta suscipiet. Hæc ergo ita facere, et ita colere Deum eos qui Christo crediderunt, non solum docet Apostolus, sed et obsecrat *per misericordiam Dei* : ut ostendat per hoc humano generi (quoniam proclive est ad delictum) hujusmodi hostias Dei miseratione provisas : quibus si unquam lapsus acciderit, per rationabile obsequium et hostias eo modo quo supra diximus immolatas, reparari possit anima ac restitui ad salutem. Quod autem multæ sicut misericordiae Dei, designat Paulus in secunda ad Corinthios, dicens : *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi Pater misericordiarum* ⁷. Audis Deum, sicut (59) Christi Pater est, et sapientiæ pater est, et justitiæ pater est, quæ omnia Christus est, ita esse et misericordiarum patrem. Ergo Christus sicut cætera omnia est, et misericordiae ipse est, misericordiae multæ, non una (60) : hoc est, sicut thesauri sapientiæ et scientiæ in ipso sunt, sed sunt absconditi ⁸ ; ita et misericordiae thesaurus

⁸ Gal. iii, 22. ⁹ II Cor. iv, 10. ^{10,11} I Cor. iii,

D (53) Vide homil. ii in *Levitico*, num. 2.

(54) Ms. unus, *cultus Dei faciat ; si superbiam* etc.

(55) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, *immolaverit*.

(56) *Nostro*. Deest in editione Genebrardi.

(57) Editi, *Spiritus sanctus*.

(58) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, *immolare* ; et paulo post, *Hoc ergo ita fieri*, etc.

(59) Editi, *Audi Deum sicut*, etc.

(60) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, *Ergo Christus sicut et cætera omnia, et misericordia est : ipse est misericordiae multæ, non una*. Deinde mss. Regius num. 1639, *ita et misericordiarum thesaurus in ipso est*, etc.

in ipso est, sed est absconditus: ne forte si ad A
subitum et ante tempus proferatur, faciat me, et si
quis mihi in desidia similis esse voluerit, negligem-
tem. Videbitur ergo præcipue hostia vivens, et
sancta, et Deo placens, corpus esse incontamina-
tum. Verum quoniam videmus nonnullos sancto-
rum, aliquos etiam apostolorum habuisse conjugia,
non usquequaque possumus hoc (61) de sola virgi-
nitate sentire, quamvis in hujusmodi hostiis habere
primum ordinem possit (62): sicut et in lege alia
erat hostia sacerdotis, alia principis, alia Synago-
gæ, et alia unius animæ⁹. Et quamvis in Ecclesia
prima post apostolos hostia martyrum, secunda
virginum videatur, tertia continentium; uto
tamen quod neque illi qui in conjugis positi sunt,
et ex consensu ad tempus vacant orationi¹⁰, velut
Nazæorum vota solventes, si in cæteris sancte
agent et juste, negandi sunt corpora sua exhibere
posse *hostiam viventem, sanctam, Deo placentem*;
nec rursus corpora virginum vel continentium, si
aut superbiz macula, aut avaritiz sordibus, aut
linguæ maledicæ, vel mendacii immunditia polluan-
tur, hostiam sanctam et Deo placentem putandi
sunt ex sola virginitate (63) corporis obtulisse:
quia et in lege hostia cum offerretur, inspiciebatur
a sacerdote diligentius non solum si ex mundis
esset animalibus, sed ne aut in oculo haberet
vitium, aut in auribus, aut in pedibus, ne claudum,
ce luscum, ne surdum animal (64) divino admove-
retur altari¹¹. Sic ergo per omnia membra discu-
titur et pertractatur hostia vivens, sancta, Deo
placens, quæ rationabiliter offerenda est. *Et nolite
conformari huic sæculo; sed reformamini renova-
tione sensus vestri, ut probetis quæ sit voluntas Dei,
quod bonum, et beneplacitum, et perfectum*¹² (65).
Sciendum est quod in Græco habetur: *Ut probetis
quæ sit voluntas Dei bona, et beneplacita, et perfecta*.
Sed nos, quia unus in utroque potest sensus videri,
consuetudinem sequimur Latinorum. *Nolite ergo
(66), inquit, conformari huic sæculo*. In quo
ostendit esse quamdam formam hujus sæculi, et

aliam esse sæculi futuri: et si qui sunt qui amant
præsens sæculum, et ea quæ sunt in hoc mundo,
secundum formam sæculi præsentis aptantur: qui
vero non respiciunt ea quæ videntur, sed quæ non
videntur et æterna sunt¹³, transformantur et reno-
vantur ad futuri sæculi formam: et inde fit ut eos
non agnoscat hic mundus, sed odio habeat, et perse-
quatur¹⁴. Sed agnoscunt (67) istam formam angeli
Dei, qui sunt de illo sæculo venturo. Et simile
mihi videtur esse hoc illi dicto quo ait: *Sicut
portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem
cælestis*¹⁵. Vide ergo ne forte cum venit ira in eor-
tum, conformem te faciat huic sæculo (68): simi-
liter autem et concupiscentia mala, et avaritia, cæ-
teraque vitia quibus præsens sæculum delectatur,
B formam tibi sæculi præsentis imponant. Si vero econ-
trario mansuetudo, patientia, lenitas, continentia,
fides, veritas, cæteræque virtutes habitent in sensu
645 tuo, conformem te futuri sæculi facient, et ita
pulchram animæ tuæ speciem reddent, ut Verbum Dei
quod despondit eam sibi in misericordia¹⁶ et fide,
dicat ad eam: *Tota es formosa, proxima mea* (69),
*et macula non est in te*¹⁷. Intende autem diligentius
quod ait: *Sed reformamini renovatione sensus ve-
stri* (70), ut ostendat formam quidem culpabilem:
prius enim formam malitiæ habuit omnis anima.
Sed adhortatur ex hoc sermo apostolicus, ut, illa
abjecta, ad singularum virtutum speciem reforme-
mur, et ita demum possimus revelato vultu cordis
gloriam Domini speculari ab hujusmodi imagine
transformati. Quomodo autem in hæc transforme-
mur ipse edocet dicens: *Renovatione sensus ve-
stri* (71). (Renovatur autem sensus noster per exer-
citia sapientiæ, et meditationem verbi Dei, et legis
ejus intelligentiam spiritalem: et quanto quis quoti-
die ex Scripturarum proficit lectione, quanto
altius intellectus ejus accedit, tanto semper novus
et quotidie novus efficitur (72). Nescio autem si
potest renovari sensus qui piger est erga Scriptu-
ras divinas et intelligentiæ spiritualis exercitia,
quibus possit non solum intelligere quæ scripta

⁹ Levit. iv, 5, 13, 22, 27 seq. ¹⁰ II Cor. vii, 5. ¹¹ Levit. xii, 21 seqq. ¹² Rom. xii, 2. ¹³ II Cor. iv, 18. ¹⁴ Joan. xv, 19, 20. ¹⁵ I Cor. xv, 46. ¹⁶ Osee ii, 19. ¹⁷ Cant. iv, 7.

(61) Deest hoc in editis.

(62) Editi, prius ordinem possit.

(63) Editi, putanda sunt ex sola virginitate, etc.

(64) Ms. Regius num. 1639, recte, ne surdum; et hanc lectionem confirmat quod supra dicitur, aut in auribus. Cæteri vero mss., Rabanus et editi alii, ne vulsum animal, al. ne avulsum animal, al. ne evulsum animal. Editi omittunt animal.

(65) Sed reformamini in novitate sensus vestri, ut probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum, et beneplacitum, et perfectum. Hæc verba desiderantur in libris antea editis. Paulo post vero ms. Regius num. 1639 habet, Sed nos signamus quidem quid sit in Græco; consuetudinem tamen sequimur Latinorum.

(66) Ergo. Omittitur in editis et in plerisque mss., necnon et apud Rabanum, sed restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(67) Mss. plerique, Rabanus et editi, agnoscant.

D Rectius ms. unus, agnoscunt.

(68) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero: Vide ne forte cum venerit ira... conformem te facias (editio Veneta facient; Rabanus faciunt)... similiter et concupiscentia mala... et cætera quibus præsens sæculum, etc.

(69) Editi, amica mea, male.

(70) Sic ms. Regius num. 1639. Editi vero et Rabanus, in novitate sensus vestri. Cæteri mss., renovatione in novitate sensus vestri. Deinde mss. nostri omnes et Rabanus, Ut ostendat quia formam quidem culpabilem prius formam malitiæ, etc. Rectius vero editi ut in nostro textu. Genebrardus, pro culpabilem, perperam habet probabilem.

(71) Editi, In renovatione sensus vestri.

(72) Editi, et quantum quis quotidie... quanto altius intellectus incedit, tanto semper novus magis et quotidie novior efficitur. Deinde mss. quidam, Nescio autem si renovari potest sensu qui piger est, etc.

sunt, verum et explicare apertius (73), et manifestare diligentius. Potest tamen fieri ut non omnis sensus in hoc possit renovari, ut agnitione scientiæ dilatetur. Potest enim renovari sensus ad justitiam, ad continentiam, ad misericordiam, fidem, patientiam. Sed vide quid in sequentibus huic renovationi sensus adjungat Apostolus. *Ut probetis*, inquit (74), *quæ sit voluntas Dei, quod bonum, et beneplacitum, et perfectum*. Et utique nisi ad omnem scientiam renovatus sit sensus, et totus Dei sapientia illuminatus, probare non potest quæ sit voluntas Dei. In multis enim putatur esse voluntas Dei, et non est. In quo hi utique qui sensum non habent renovatum, errant et falluntur. Est autem revera non cujuscumque sensus (75), sed valde renovati, et (ut ita dicam) ad Dei jam imaginem reformati, probare in singulis quibusque quæ agimus, quæ loquimur, quæ cogitamus, si sit voluntas Dei; et nihil omnino vel agere, vel dicere, vel cogitare quod voluntati Dei non senserit convenire. *Quæ sit*, inquit, *voluntas Dei, quod bonum, et beneplacitum, et perfectum*. Si secundum hoc legamus quod in Latinis codicibus invenimus, hic erit sensus: Quia voluntas Dei est quidquid bonum, et beneplacitum, et perfectum est (76): nec potest (77) aliud velle Deus, nisi quod bonum est: et utique quod bonum est et perfectum, sine dubio hoc Deo placeat. Si vero secundum hoc quod diximus apud Græcos haberi, id est *ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, et beneplacita, et perfecta*, potest quidem idem quod supra diximus, videri, quod (78) omnis voluntas Dei bona sit, et beneplacita, et perfecta. Potest autem et tale aliquid in his sermonibus sentiri, quia Dei quidem voluntas semper bona est, sed non semper bona ejus voluntate dispensari mereamur, neque beneplacita et perfecta. Verbi causa, ut ungeretur Saul in regem fuit quidem voluntas Dei, sed non beneplacita, neque perfecta. Irascens enim populo, qui refutaverat Deum habere super se regem, regem eis hominem jussit institui¹⁸. Sed et Propheta ex persona Dei dicit: *Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ut irent in cupiditatibus suis*¹⁹. Sic ergo aliquando sit voluntas Dei in his in quibus concupiscimus et desideramus: sed qui renovatus est sensu, probare debet si voluntas

¹⁸ I Reg. vii, 7 seq. ¹⁹ Psalm. lxxx, 13. ²⁰ Rom. xii, 3 seq. ²¹ Rom. iv, 17. ²² Exod. iii, 14. ²³ I Cor. ii, 4.

(73) Editi, *ea applicare apertius*.

(74) Inquit. Deest in editis et in pluribus mss. necnon apud Rabanum, sed restituitur ex duobus mss. Regiis. Deinde mss. plerique et editi, *Et utique nisi ad omnes* (Rabanus, *ad omnia*) *renovatus sit sensus, et totus* (Rabanus, *et tota*) *Dei sapientia illuminatus*, etc. Sed mss. Regius num. 1639, ut in nostro textu, nisi quod pro *et totus Dei sapientia*, habeat *et ita Dei sapientia*. Paulo post vero idem ms. Regius et editi habent numero singulari, *in quo is utique qui sensum non habet renovatum, errat, et fallitur*; sed cæteri mss. et Rabanus pluraliter ut in nostro textu.

(75) Editi, *non cujusque sensus*.

(76) Si secundum hoc legamus quod in Latinis codicibus invenimus, hic erit sensus: Quia voluntas

A Dei hæc bona est, et beneplacita, atque perfecta; et non talis quæ magis desideriis nostris indulgeat, quam utilitatibus consulat. Sed jam ad sequentiâ convertamur.

2. *Dico enim per gratiam, quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos: non plus sapere* (79) *quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem: unicuique sicut divisit Deus mensuram fidei*. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, membra autem omnia non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo; singuli autem alter alterius membra²⁰. Sciendum primo est, quod ubi nos habemus, *omnibus qui sunt inter vos*, in Græco habetur, *omni qui est in vobis*. Qui sermo utique ad eos indicat verbum fieri, qui cum ante non fuerint, nunc esse cœperunt. Deus enim, ut idem Apostolus (80) ait²¹, *vocat quæ non sunt, tanquam quæ sunt*. 646 Non sunt autem hi qui participes non sunt ejus qui vere est, qui dixit ad Moysen²²: *Dic filiis Israel* (81): *Qui est, misit me ad vos*. Quod ergo ait Paulus: *Dico enim omnibus qui sunt inter vos*; vel, ut in Græcis haberi diximus, *omni qui est in vobis*, simile est ac si diceret: *Dico enim omni qui in Deo est, non plus sapere quam oportet sapere*. Verumtamen videndum est, quia Paulus, sicut et in aliis dicit, non in suasoriis sapientiæ carnalis verbis²³, sed per gratiam quæ sibi data est loquitur. Est enim multa differentia per gratiam loquentis, et per humanam sapientiam. Denique et rebus ipsis sæpe compertum est, nonnullos eloquentes et eruditos viros non solum in sermone, sed et in sensibus præpotentes cum multa in Ecclesiis dixerint, et ingentem plausum laudis acceperint, neminem tamen auditorum ex his quæ dicta sunt compunctionem cordis accipere, nec proficere ad fidem, nec ad timorem Dei ex recordatione eorum quæ dicta sunt incitari: sed suavitate quadam, et delectatione sola auribus capta disceditur (82): sæpe autem viros non magnæ eloquentiæ, nec compositioni sermonis studentes, verbis simplicibus et incompositis multos infidelium ad fidem convertere, superbos inclinare ad humilitatem, peccantibus stimulum conversionis insigere. Et hoc utique signum est, sicut in præsentī Apostolus dicit, per gratiam loqui quæ data est eis (83). Ego

D *Dei est quidquid bonum, et beneplacitum, et perfectum est*. Hæc desunt in libris antea editis.

(77) Editi, *non potest*, etc.

(78) Rabanus, *potest quidem, ut supra diximus, videri, quod, etc.*

(79) Hæc verba, *non plus sapere, etc.*, usque ad, *alter alterius membra*, desunt in editis; sed restituantur ex omnibus mss.

(80) Editi, *cœperint*. *Deus enim, ut dicit Apostolus, etc.* Ms. Regius num. 1639 itidem *cœperint*; sed reliqua ipse et cæteri mss. necnon Rabanus habent ut in textu.

(81) Editi, *Hæc dices filiis Israel, male*.

(82) Sic ms. Regius num. 1639 et editi. Mss. vero plerique, *discitur*.

(83) Mss. plerique et editi, *signi est... quæ data*

autem puto, non solum in verbo Dei Ecclesiam do-
centibus adesse gratiam, si talis sit sermo qualem
supra diximus, qui auditorem non tam delectet,
quam stimulet, et ad profectum aliquem virtutis
adducat; sed et in omnibus fere quæ aguntur in
vita, ita esse deprehendes (84). Est enim aliquis
qui et in eo quod agit et in eo quod loquitur, habet
gratiam; et alius qui interdum et prudentius loquitur,
et diligentius ac laboriosius agit, neque in ver-
bis suis, neque in gestis invenit gratiam. Denique,
sicut et in aliis jam diximus (85), scriptum est quia
et Joseph invenit gratiam in conspectu principis
carceris⁸⁴, et Esther invenit gratiam apud regem⁸⁵.
Reperimus autem nos in quodam secretiore libello
scriptum quasi angelum quemdam esse gratiæ, qui
etiam vocabulum ex gratia traheret. Ananahel enim
dicitur (86), quod est interpretatum *gratia Dei*.
Hoc ergo scriptura illa continebat, quod missus
esset a Domino iste angelus ad Esther, ut ei gra-
tiam daret apud regem. Sic ergo alia virtus est ser-
monis qui per gratiam dicitur, et alia vis doctrinæ
potestas. Alius autem sermo (87) est ex eruditione
communis, qui quamvis lautus sit et arte compositus,
tamen si non per gratiam vel dicitur vel scribitur,
delectare fortassis potest legentem, adducere autem
ad profectum non potest auditorem. Paulus igitur
non solum ipse quæ dicit (88) per gratiam dicit,
sed et auditoribus suis precatur gratiam dari; et
non solum gratiam, sed et multitudinem gratiæ.
Sic enim scribit: *Gratia vobis multiplicetur*⁸⁶: et
in omnibus Epistolis suis dicit: *Gratia vobis, et
pax*. Sed videamus quid (89) est quod per gratiam
quæ data est sibi, Apostolus dicit omnibus qui sunt
inter Romanos. *Non plus, inquit (90), sapere quam
oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem*. Videtur
adhuc ad superbientes ramos oleastri, et insultantes
ramis qui de bona oliva defracti sunt⁸⁷, etiam
hunc (91) aptare sermonem, et dicere eis, non de-
bere plus sapere quam oportet sapere: quod simile
est illi sermone quem dixit: *Noli superbe sapere*⁸⁸;
hoc est enim plus sapere (92) quam oportet. Scien-
dum tamen est, quod et cæteri eruditi viri utuntur

⁸⁴ Gen. xxxix, 21. ⁸⁵ Esther. ii, 17. ⁸⁶ I Petr. i, 2.
⁸⁷ Gen. iii, 4. ⁸⁸ Luc. xvi, 8. ⁸⁹ I Tim. iv, 4-3.

est ei. Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in D
nostro textu.

(84) Editi, *deprehendet*. Deinde iidem et mss. ple-
rique: *Est enim qui et quod agit et quod loquitur*.
Sed ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(85) Editi, *jam scriptum esse diximus*.

(86) Editi, *Reperimus autem in quodam... quasi
angelum quemdam gratiæ, qui... Anahel enim di-
citur*, etc. Mss. etiam plerique habent *Anahel*: sed
rectius ms. unius, *Ananahel*. Ita etiam interpretatum
reperies Ananahel filium Salom, in *Jerem.* cap. xxxii.
vers. 8, tom. III.

(87) Ita omnes mss. nostri: ms. tamen Regius
num. 1639, omittit *vis*. Editi vero, *et alia vis do-
ctrinæ, quæ potestas vocatur. Alius sermo est*, etc.,
omisso *autem*.

(88) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, *non solum
ista que dicit*, etc.

(89) Editi, *quidem*.

hac definitione, ut naturam vel causam peccati in
eo ponant, si aut addatur aliquid virtutibus, aut
minuatur. Verbi gratia, justitia virtus est: et si
quis minus aliquid facit (93) quam justitia patitur,
sine dubio injustus est. Si quis vero sub specie justi-
tiæ erga vindictas nimius fiat, et sævius agiet ul-
tiones, in crudelitatem (94) ex justitia devolutus
est. Unde et Salomon dicit⁸⁹: *Noli fieri justus (95)
multum*. Similiter et libertas, si intra temper-
tantiam suam sit, virtus est; si minus habeat,
timiditas: si amplius, temeritas nominatur. Pari
modo et prudentia si in sua mensura sit, virtus
est; si minus habeat, imprudentia; si plusquam
oportet, malitia appellatur. Inde puto quod et ser-
pens 647 in paradiso prudentior dicitur sit cæteris
B bestiis⁹⁰, hoc est excedens mensuram prudentiæ,
et in partes malitiæ prolapsus. Inde et filii hujus
sæculi prudentiores dicuntur quam filii lucis⁹¹;
plus enim sapiunt quam oportet sapere. Et sic in
singulis quibusque virtutibus potest aliquis plus
sapere quam oportet sapere. Potest etiam in casti-
tate aliquis plus sapere quam oportet sapere, ut
sunt illi *qui attendunt spiritibus seductoribus, et
doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi falsa loquentes,
cauteriatam habentes conscientiam suam, prohiben-
tes nubere, et abstinentes se a cibis quos (96) Deus
creavit*⁹². Isti plus sapiunt de castitate quam oportet.
Minus autem sapit quam oportet luxuriosus et in-
cestus. Ego autem dico quod et hæretici plus sa-
piunt de Christo quam oportet sapere, qui negant
eum Dei creatoris esse Filium, sed alterius nescio
cujus melioris Dei (97). Sed et illi plus de Christo
sapiunt quam oportet sapere, qui negant eum in
carne venisse, et natum esse ex Virgine, sed cæleste
ei corpus assignant. In his ergo omnibus Paulus
nos vult *non plus sapere quam oportet sapere, sed
sapere ad sobrietatem*, quod in Græco dicitur
σωφροσύνη, in nostris autem codicibus, hoc est in
Scripturis divinis, *sobrietas* a majoribus interpreta-
tum est, ab aliis tamen eruditis viris *temperantia*
ponitur, quæ temperantia una ex quatuor generali-
bus virtutibus habetur. Et in hoc ergo loco melius

⁹⁰ Rom. xi, 17. ⁹¹ Rom. xi, 20. ⁹² Eccle. vii, 17.

(90) *Inquit*. Prætermittitur in editis.

(91) Editi, *et insultantes quidem bonæ olivæ, etiam
hunc*, etc.

(92) *Hoc est enim plus sapere*. Hæc in editis non
comparent.

(93) Editi, *et si quid minus aliquis facit*.

(94) Editi et mss. quidam, *et sævius agat, in ul-
tionis crudelitate*, etc. Sed rectius ms. Regius num.
1639 et Rabanus ut in nostro textu.

(95) Editi, *in multo justus*. Et paulo post ms.
Regius num. 1639 habet, *si minus habeat, formido*.

(96) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss.,
Rabanus et editi, *loquentium, cauteriatam habentes
(Rabanus, habentium) . . . prohibentium nubere, et
abstinere a cibis, quos*, etc.

(97) Ms. Regius num. 1639, *minoris Dei*; sed
omnes alii mss., Rabanus et editi rectius ut in
textu.

Apostoli dicta lucerent, si haberemus et nos scriptum secundum Græci sermonis virtutem, *sed sapere ad temperantiam*: hoc est, ut in omnibus vel quæ agimus, vel quæ loquimur, vel quæ sentimus, temperantiam teneamus. In his enim quæ supra enumeravimus neque amplius neque minus fieri debere, modum servare novit sola temperantia. Post hæc ait: *Unicuique sicut divisit Deus mensuram fidei*: hoc est, ut sciat minusque et intelligat quæ in eo sit mensura gratiæ Dei, quam consequi meruit per fidem. Interdum enim accipit quis a Deo ut sapiat in opere (98) charitatis, aut ut sapiat in officio visitandi, aut erga misericordias pauperum, aut circa debiliū curam, aut erga viduarum et pupillorum defensionem, aut erga hospitalitatis sollicitudinem. Hæc ergo singula divisit unicuique Deus secundum mensuram fidei. Sed si is qui accepit gratiam ut de uno aliquo horum saperet, non intelligat mensuram (99) gratiæ sibi datæ, sed velit sapere de sapientia Dei, de verbo doctrinæ, de profundioris scientiæ ratione, in quo gratiam non accepit, et non tam discere velit, quam docere quæ nescit; iste cum minus sapiat, plus vult sapere quam oportet. Non enim sapit ad temperantiam ut custodiat *unicuique sicut divisit Deus mensuram fidei*. Verum ut evidentius adhuc de his (1) Apostolus designaret, introducit exemplum, et dicit: *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, membra autem omnia non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra*: ordinalissime per hæc componens omne corpus Ecclesiæ, ut sicut membra corporis singula quæque proprios habent actus, et officiis suis unumquodque deservit, nec tamen possibile est ut non consensu mutuo sibi invicem cedant: ita, inquit, et in Ecclesia quæ est corpus Christi, diversos singuli habemus actus. Verbi gratia: alius studium omne erga sapientiam Dei et doctrinam verbi adhibet, et in meditatione legis divinæ die ac nocte persistit; et est magni hujus corporis oculus. Alius, ut supra diximus, erga ministerium fratrum, et indigentium curat (2); et est sancti hujus corporis manus. Alius studiosus auditor est verbi Dei; et auris est corporis. Alius ad visendos decumbentes, et requirendos tribulantes, D et positos in necessitatibus eruendos est impiger; qui pes sine dubio (3) ecclesiastici corporis appel-

⁹⁸ Rom. ix, 21. ⁹⁹ Joan. vii, 18. ¹⁰⁰ Rom. xii, 6-8

(98) Editi, *accidit, ut quis a Leo sapiat in opere, etc.*

(99) Editi, *non intelligit mensuram, etc.*

(1) *De his*. Deest in editis. Deinde mss. plerique et Rabanus pro *designaret* habent *assignaret*. Sed ms. Regius num. 1639 et editi ut in textu.

(2) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, et indigentium curam. Rabanus, et indigentium curam habet.

(3) Editi, et pes sine dubio, etc. Deinde, et ita invenies unumquemque pro posse erga unum aliquod officium spirituale operam dare.

(4) Editi, spirituale officium habet ut videat, verum tamen, etc.

(5) Editi, unum aliquod bonum spirituale meruit.

A latur. Et ita invenias unumquemque propensius erga unum aliquod officium, et specialius operam dare; cætera vero sequentia habere. Neque enim hoc dicimus quod unum sufficere debeat, sed secundum formam propositi exempli. Sicut, verbi gratia, oculus speciale officium habet ut videat, unum tamen (4) est ex omnibus et in omnibus membris, et cum singulis agit omnia, et cum ipso singula quæque agunt omnia; ita et qui per gratiam fidei unum aliquod donum speciale meruerit (5), illud quidem principaliter administrat; in omnibus vero actibus socius cum cæteris habetur et particeps. Quomodo autem corpus istud in Christo sit, id est in veritate, et sapientia, et justitia, et sanctificatione, quæ omnia Christus est, sæpe jam diximus. Jam **648** vero si in hoc corpore, verbi gratia, ut sit (6) aliquis oculus, quod est in corpore toto nobilior; vel manus, quod sequenti loco haberi potest; aut auris, aut lingua, aut cætera quæque quæ videntur honestiora esse: et rursus ut sit aliquod aliud membrum ex his quæ videntur inhonestiora esse; ipse aliquid causæ præstiterit (7), an Dei voluntate absque ullis omnino causis ille illud, vel ille (8) illud constitutus sit membrum, supra nostram esse intelligentiam puto. Verum ne li qui naturas diversas asserunt animarum, et a diversis conditoribus institutas, locum confirmandi dogmatis sui invenire videantur, ea quæ nobis in superioribus de vasis honoris et vasis contumeliæ ⁹⁸ disserta sunt, etiam in (9) præsentibus sufficiant loco. Nunquam enim concedendum est, ut sive in præsentibus, sive in præteritis, sive etiam in futuris sæculis, non ita unumquemque dispenset (10) divina Providentia, ut uniuscujusque meritum arbitrii libertate collectum materiam præbuerit dispensanti. Justus est enim Deus, et injustitia non est apud eum ⁹⁹.

3. *Habentes enim (11) dona secundum gratiam quæ data est nobis, differentia, sive prophetiam secundum rationem fidei, sive ministerium in ministrando, sive qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate* ¹⁰⁰. Cum dixisset singulos quosque credentium membra esse unius corporis Christi; nunc quasi diversorum membrorum diversitatem operis enumerat; et verbi causa, velut oculo visum, ita menti, quæ est interior oculus, prophetiæ assignat officium; et alii

(6) Ms. Regius num. 1639 et editi, recte, *ut sit*, et paulo post, *et rursus ut sit aliquod aliud*. Cæteri mss. utrobique omittunt *ut*.

(7) Sic ms. Regius num. 1639. Ms. codex Vallis-Claræ addit *an post ipse*. Cæteri vero mss. et editi: *ipse aliquid causæ præstitit*.

(8) Deest ille in editis.

(9) Editi et ms. Regius num. 1639 omittunt *in*.

(10) Ms. Regius num. 1639, *in præsentibus . . . aut non uniuscujusque . . . materiam præbuerit dispensandi*. Cæteri vero mss. ut in textu. Ita etiam editi, præter præest pro præbuerit.

(11) *Enim*. Deest in libris antea editis. Alias, autem pro enim.

tanquam manui ministerium adscribit; et alii tanquam linguæ doctrinam tribuit: similiter etiam cætera. Illud quoque quod nobis in superioribus ambiguum videbatur, absolvit, ubi quærebamus utrum unumquodque membrum ad honesta, vel minus honesta corporis officia aliquid ex se causæ præbendo venerit: an nullis ex causis, sed sola Dei voluntate honestum, vel minus honestum esse membrum unicuique delegatum sit (12). Quod ergo ibi nobis minus clarum fuit, hic Apostolus evidenter aperuit dicens, *sive prophetiam* (13), *sive ministerium*, sive reliqua dona gratiarum *secundum rationem fidei* dari: quamvis sermo iste, hoc est, *secundum* (14) *rationem fidei*, apud Latinos minus proprie translatus videatur. Ἀναλογία enim in Græco, non tam ratio quam mensura competens dici potest, ut quia uno non potest, duobus sermonibus explicetur. *Secundum* (15) *mensuram* ergo *fidei* uniuscujusque diversitates dari pronuntiat gratiarum, ut, verbi causa, accepta quis gratia, illud vel illud membrum in Christi corpore fiat. Et hic quidem *mensuram fidei* causam capiendarum posuit gratiarum; ad Corinthios vero scribens ait: *Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad id quod expedit* 16; et post pauca addit: *Omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique* (16) *prout vult* 17. Unde mihi videtur, tam ad Romanos quam ad Corinthios scribens, tres capiendæ gratiæ modos docere, ut ex nobis in eo agi aliquid ostendat, plurimum tamen in Dei largitione consistere. Ponit ergo et *mensuram fidei* esse, per quam quis gratiam capit; ponit et *ad id quod expedit* dari; et Spiritum dividere *prout vult*. Ut ergo tanta in nobis fides inveniat, quanta possit sublimiorem gratiam promereri, nostri operis videtur et studii: ut autem ad id detur quod expedit, et utile sit accipienti, Dei iudicium est; vel omnino si dari velit, in ipso est. Ideo et in aliis idem Apostolus dicit: *Nunc autem Deus posuit in corpore unumquodque membrum prout voluit* 18. Voluit autem Deus *secundum rationem* vel *mensuram fidei* quæ est in nobis (17); vel voluit *ad id quod expedit*. Nisi forte ita aliquis et hoc velit intelligere, *Deus posuit in corpore unumquodque membrum prout voluit*, ut voluit ad membrum magis referatur, hoc est, *prout voluit*, prout elegit, prout operam dedit;

A ne videatur de homine arbitrii potestas auferri. Veruntamen ex hoc quod ait dari gratiam *ad id quod expedit*, potest fieri ut etsi sit (18) in aliqua mensura fidei tanta, quæ excelsiorem gratiam mereatur accipere, si sanctus Spiritus futura prospiciens expedire accipienti non iudicet, necessario dividat unicuique prout vult et expedit. Denique nonnullos videmus accepisse gratiam doctrinæ vel exhortationis ad plebem, et ex hoc ipso elatos atque in superbiam versos in iudicium incidisse diaboli: alios accepisse quidem gratiam, sed 649 negligentia animi et vitæ desidia corrumpisse: unde erat et ille qui acceptum denarium in sudario colligavit, nec operari ex eo aliquid voluit 19. Propterea denique et Apostolus scribit ad charissimum sibi filium dicens: *Noli negligere gratiam quæ in te est* 20; tanquam sciens posse gratiam per negligentiam deperire. Quod autem dixit: *Secundum rationem* vel *mensuram fidei* 21, puto jam plene in superioribus expositum quæ sit fides quæ a nobis requiratur, et quæ sit quæ a Deo per gratiam datur secundum hoc quod idem Apostolus dicit: *Alii fides in eodem Spiritu* 22; et item ubi (19) apostoli ad Dominum dicunt: *Auge nobis fidem* 23: quod fides quidem quæ speret et credat, et absque ulla dubitatione confidat, in nobis est: ratio vero fidei ipsius, et scientia, et perfectus eorum quæ credimus intellectus, donatur a Deo. Sed et illud in loco non omittamus quod videtur secretioris esse mysterii. Si enim in præsentis sæculo dat Deus unicuique gratiam *secundum mensuram fidei*, sine dubio et in futuro dabit unicuique gratiam pro mensura meritorum; et si in præsentis sæculo talis est Dei dispensatio, et talis erit etiam in futuro; quomodo non et in præteritis sæculis (20), quæ fuerunt ante nos, similis Dei dispensatio erga omnem rationabilem creaturam fuisse credetur? Sed jam videamus quæ sint (21) dona quæ enumerat secundum gratiam data. Prophetia, inquit, et ministerium, et doctrina, et exhortatio, et tributio, hoc est præstatio, et præesse, et misereri. His jungit et charitatem, et cætera. De quibus dicat fortasse aliquis: Si hæc omnia per gratiam dantur (22), non erit in culpa si quis non prophetet, aut non ministret, aut non doceat, aut non exhortetur, aut non tribuat, aut non præsit, aut non misereatur, aut non dili-

16 I Cor. xii, 7. 17 ibid. 11. 18 ibid. 18. 19 Luc. xix, 20, 21. 20 I Tim. iv, 14. 21 Rom. xii, 3. 22 I Cor. xii, 9. 23 Luc. xvii, 5.

(12) Ms. Regius num. 1639, *unusquisque derelictus sit*. Sed cæteri mss. et editi ut in textu.

(13) Editi *perperam, sive prophetia*.

(14) *Secundum*. Omittunt in editis.

(15) Editi, *secundum ergo fidei mensuram unicuique diversitates dari*, etc.

(16) Alias, *singulis*, sed ms. Regius num. 1639 et editi, *unicuique*.

(17) Editi, *secundum fidei mensuram quæ est in nobis*.

(18) Ms. plures, *ut si sit*, etc. Deinde editi, *tanquam excellentiorem gratiam*, etc. Paulo post vero ms. Regius num. 1639 omittit *necessario dividat*, et habet, *unicuique prout vult expedit*.

(19) Ms. Regius num. 1639, *alibi*. Deinde Apostoli desideratur in antea editis.

(20) Editi, *talis erit etiam... quomodo non præteritis sæculis*, etc. Mss. plerique omittunt utrobique et; sed ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(21) Editi, *credetur. Sed jam videamus quæ sunt*, etc. Deinde, *Prophetia, inquit, est ministerium*, etc. Et paulo post ms. Regius num. 1639, *sed tribuere, hoc est, præstare, et præesse*, etc. Sed cæteri mss. ut in nostro textu.

(22) Editi, *dat pro dantur*. Deinde ms. Regius num. 1639, *non erit in culpa si quidem non prophetet... qui horum omnium gratiam non accipit*. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

gat; quia horum omnium gratiam non accepit. Sed ad hæc dicemus: Sicut est fides quam docuimus esse in nobis, et rursus est fides quæ per gratiam datur, sicut supra diximus scriptum esse: *Alii fides in eodem Spiritu* ⁴⁴: ita etiam in unoquoque horum quæ supra enumeravimus a Deo per gratiam dari, est (23) et in nobis aliquid, ad cuius unusquisque mensuram vel rationem gratiam promeretur. Neque enim de sola sapientia accipiendum illud quod scriptum est, quia *etsi sit* (24) *aliquis perfectus in filiis hominum, si desit ei sapientia quæ ex te est, ad nihilum reputabitur* ⁴⁵. Eodem namque modo possumus dicere: Etiam si sit aliquis perfectus in fide (25) in filiis hominum, si desit ei fides quæ ex tua gratia est, in nihilum reputabitur. Ita etsi perfectus sit quis in ministerio, si desit ei a Deo ministerii gratia, in nihilum reputabitur (26). Ita etsi perfectus sit in doctrina quis, et desit ei doctrinæ gratia (27) quæ ex Deo est, in nihilum reputabitur. Et ita in omnibus his quæ enumerata sunt, est quædam perfectio inter filios hominum quam labore et studiis propriis assequuntur, sive in sapientia, sive in doctrina, sive in aliis officiis: quæ tamen si non habeant a Deo gratiam datam, nihil erunt: quia si desit eis gratia Spiritus, nec membra esse Christi corporis possunt. Sed in his queritur si potest esse aliqua in nobis vel ex nobis prophetiæ species, quæ non totum habeat ex Deo, sed aliquantulum etiam (28) ex humanis studiis capiat. Hoc quidem apud cæteros valde impossibile videbitur; apud Paulum tamen evidenter probatur dicentem: *Æmulamini autem dona majora, magis autem ut prophetetis* ⁴⁶. In quo sicut æmulator quis ministerium (29), et doctrinam, et exhortationem, et cætera, per hoc quod adhibet erga hæc studium ac laborem, ita et erga prophetiam fieri debere ostendit Apostolus. Unde prophetia intelli-

⁴⁴ I Cor. xii, 9. ⁴⁵ Sap. ix, 6. ⁴⁶ I Cor. xii, 31; ⁴⁷ Luc. xvi, 16. ⁴⁸ I Cor. xiv, 3. ⁴⁹ I Cor. x, 24, 25. ⁵⁰ I Cor. ii, 10. ⁵¹ Hebr. iv, 12.

(23) Sic ms. Regius num. 1639. Rabanus et editi, qui editi solummodo perperam habent *erit pro est*. Mss. vero duo Regii habent, *est et in nobis aliquid ad cuius meritum unusquisque mensuram vel rationem gratiæ* (al., gratiam) promeretur.

(24) Editi, *quia si sit*, etc. Deinde iidem editi, et mss. duo bis, *quæ ex Deo est*. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus, *quæ ex te est*, sicut et infra, *quæ ex tua gratia est*.

(25) In fide. Hæc duo verba desiderantur in editis. Ms. Regius num. 1639, *in fide et in filiis hominum*; sed cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

(26) Ita et si perfectus sit quis in ministerio, si desit ei a Deo ministerii gratia, in nihilum reputabitur. Hæc nec in editis, nec apud Rabanum comparant.

(27) Editi, *doctrina gratiæ*, male.

(28) Etiam. Prætermittitur in editis.

(29) Editi, *in quo quis æmulatur in ministerium*, etc.

(30) Stetit, secundum quod in Evangelio scriptum est: *Lex et Prophetæ usque ad Joannem*. Hæc in editis frustra requiras, sed restituuntur ex omnibus mss. et Rabano.

(31) Editi, *sed illam*, etc. Omnes vero mss. et Rabanus, *sed illa*, etc.

genda est hæc quam docet Apostolus, non illam esse per quam dicitur: *Hæc dicit Dominus*; illa enim usque ad Joannem stetit, secundum quod in Evangelio scriptum est ⁴⁷: *Lex et Prophetæ usque ad Joannem* (30): sed illam (31) de qua idem Apostolus ait ⁴⁸: *Qui prophetat, hominibus loquitur* (32) *ad ædificationem, et exhortationem, et consolationem*. Prophetia ergo dicitur apud Paulum cum quis loquitur hominibus ad ædificationem, et cum loquitur ad exhortationem et consolationem; et ideo adhibere studium ad hujusmodi **650** prophetiam possibile nobis est, et est in nostra potestate ut nobis in hæc operam dentibus, si secundum rationem vel mensuram fidei hæc facimus, addatur et illa quæ ex Deo est prophetia (33). Est autem secundum Apostolum etiam alia species prophetiæ, de qua dicit ⁴⁹: *Si vero prophetetis, intret autem quis infidelis, vel idiota, arguitur ab omnibus, judicatur ab omnibus, occulta quoque cordis ejus manifesta fiunt* (34), *et tunc cadens in: faciem pronuntiabit quia vere Deus in vobis est* (35). Sicut enim Spiritus Dei omnia scrutatur ⁵⁰, ita et verbum Dei omnia etiam quæ in occulto sunt perscrutatur: maxime cum verbum vivens sit, et efficax, et penetrabilius omni gladio utrinque acuto, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, compagum quoque ac medullarum ⁵¹. Etenim cum moralis in Ecclesia sermo tractatur (36), tunc uniuscujusque intra semetipsum conscientia stimulat, recognoscentis ex his quæ dicuntur propria peccata, et recordantis si qua sorte in occulto commiserit. Interdum autem et æstimatio ipsa prudentium, vel ex vultu, vel ex moribus, vel ex motu uniuscujusque conscientiam (37) colligentium, prophetiæ speciem tenet. Hæc nobis de prophetiæ gratia dicta sint. Post hæc sequitur: *Sive ministerium in ministrando*. Possumus hæc omnia ad illam regulam revocare

(32) Editi, *omnibus loquitur*, etc. Deinde: *Prophetia autem*, etc. Ms. Regius num. 1639, *hominibus loquitur ædificationem, et consolationem*. Prophetia ergo, etc. Sed cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

(33) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero, *et in nostra potestate, ut nobis in Dei opere sudantibus secundum rationem et mensuram fidei, si hæc facimus, addat et illam quæ ex Deo est prophetiam*. Duo mss. Regii iidem, *ut nobis in Dei opere sudantibus*; sed cætera ut in textu.

(34) Sic mss. plerique et editi. Mss. vero quidam, *occulta quæque cordis ejus manifesta fiunt*; editi, *sunt*.

(35) Editi, *in nobis est*.

(36) Sic recte ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi: *Etenim cum oramus in ecclesia, et sermo tractatur*. Deinde editi, perperam, *tunc unusquisque... stimulat, recognoscente ex his quæ dicuntur propria peccata, recordante si qua*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod alii habeant, *si quæ*; alius, *si quid*, et plerique omittant et ante recordantis.

(37) Conscientiam. Deest in editis et in plerisque mss., sed restituuntur ex ms. Regio num. 1639.

quæ superius dicta est; hoc est: *Non plus sapere quam oportet sapere*: ut, verbi causa, dicamus non debere eum qui ministrat, in ministrando plus sapere quam oportet sapere: et qui docet, in doctrina non plus sapere quam oportet sapere: et qui exhortatur, in exhortatione non plus sapere (38) quam oportet sapere. Multi enim accepto ministerio, vel accepta doctrina plus sapuerunt quam oportuit sapere (39): et elati in arrogantiam, vel in delicias resoluti, præcipientes corruerunt. *Qui exhortatur in exhortando*. Exhortatio (40) species est doctrinæ et verbi, quo affectu animæ Scripturarum divinarum prudenter aptatis et in unum collectis sermonibus relevantur. Accidit enim sæpe animæ tribulationum nimietate desperatio: nec facile reparari, aut refici quibuscunque verbis potest, quamvis polita illa sint et plausibilia. Si vero sermo habens virtutem gratiæ Dei fuerit adhibitus, tunc cor ejus penetrat, et consolationem præbet, ac spem revocat desperatione submota, secundum illud quod per prophetam dictum est a Domino (41): *Sacerdotes, loquimini in corde Jerusalem* ⁴².

3 *Qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate* ⁴³. Qui tribuit et præstat indigentibus, oportet, inquit, ut in simplicitate cordis hoc faciat (42); hoc est, ne videatur quidem benefacere indigentibus, corde vero laudem quærat ab hominibus. Non est ergo simplicitas (43) si aliud agi videatur in manibus, et aliud quærat in corde. Qui vero præest fratribus, vel qui præest Ecclesiæ, in sollicitudine esse debet non humanarum causarum, nec sæcularium rerum (hæc enim sollicitudo aliena debet esse ab his qui Ecclesiæ præstant): sed talem recipiat (44) sollicitudinem qualem Apostolus dicit: *Concursum in me quotidianus, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror* ⁴⁵? Qui ergo præest Ecclesiis talem sollicitudinem habere debet, et illam aliam sæcularem habere omnino non debet. *Qui miseretur in hilaritate*. Videatur (45) fortassis unum atque idem esse quod supra dixit: *Qui tribuit in simplicitate*, et hoc: *Qui miseretur*. (46) *in hilaritate*. Sed mihi videtur unum

fortasse opus esse, non tamen et operis ipsius unus affectus. Aliud est enim dare indigenti, et aliud est affectu misericordiæ cum indigente partiri: et ideo non vult in tali opere esse tristitiam. Qui enim prærogat (47) pecuniam suam, si infidelis sit, et recepturum se desperet, necessario tanquam qui eam perdiderit contristatur. Qui vero cum fide et spe hoc agit, in hilaritate et lætitia agit (48), certus quod parva hæc quæ pro mandato Dei expendit, ingentes sibi opes cœlestium divitiarum, insuper autem et æternam conferant vitam.

4. *Charitas sine simulatione* ⁴⁶. Ego puto quod omnis charitas quæ non est secundum Deum, simulata sit, et vera non sit. Etenim creator animæ Deus idcirco ei cum cæteris virtutibus etiam affectum charitatis inseruit, ut diligat Deum, et ea quæ vult Deus. Cum ergo opus hoc in animam dederit charitatis, quicumque aliud aliquid (49) dilexerit quam Deum, et quæ Deo placent, charitas in eo ficta et simulata dicenda est. Sed et si quis proximum suum diligat, et cum errantem eum viderit non commoneat, non corrigat, simulata charitas ista dicenda est. Et ideo nihil habere adulatorium, nihil fucatum charitas debet, sicut et alibi idem Apostolus dicit: *Charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* ⁴⁷.

5. *Odientes malum, adhærentes bono* ⁴⁸. Mirum fortasse sit, quod inter cætera bona virtutum assumitur etiam odium, et tanquam necessarium ab Apostolo (50) ponitur. Unde certum est inesse animæ odii affectum: est enim laudabile odisse vitia, odisse peccata. Nisi enim quis odio habeat vitia, non potest amare, nec conservare virtutes. Verbi gratia, si quis pudicitiam custodire proponat, non potest eam tuto servare, nisi odium quoddam et execrationem adversum impudicitiam sumat. Difficilis enim, et valde difficilis est illa continentia, ubi desideratur illud a quo abstinetur, et cupiditas animi solo metu futuri iudicii refrenatur. Periculosa hæc, et valde periculosa sunt, nisi secundum consilium Apostoli odientes mala, et impacata quodammodo (51) adversum ea odiorum bella peragentes, sic adhæreamus bono. Observandum etiam hoc,

⁴² Isa. xl, 2. ⁴³ Rom. xii, 8. ⁴⁴ II Cor. xi, 28, 29.

(38) Alias, in exhortando non plus sapere, etc.

(39) Editi, perperam, quam oportet sapere. Ms. unus, quam oportet sapere.

(40) Exhortatio. Deest in editis.

(41) Ms. Regius num. 1639, dicit Dominus. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(42) Editi, oportet, inquit, in simplicitate cordis hæc facere.

(43) Mss. duo, Non est ergo bona simplicitas, etc. Sed bona amittitur in antea editis, et in plerisque mss. et apud Rabanum. Deinde ms. Regius num. 1639 omittit præest fratribus, vel.

(44) Recte ms. Regius num. 1639, recipiat: Cæteri mss., Rabanus et editi, recipiant.

(45) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, Videtur. Deinde editi, dixerat.

(46) Ms. Regius num. 1639, et hic, Qui miseretur, etc. Editi, et hoc, id est, qui miseretur, etc. Sed cæteri mss. ut in textu.

⁴⁶ Rom. xii, 9. ⁴⁷ I Tim. i, v. ⁴⁸ Rom. xii, 9.

(47) Sic omnes mss. nostri. Rabanus vero et editi, erogat.

(48) Mss. duo, hoc agit; et postea editi, certus et quod, etc. Deinde iidem editi et mss. plerique, expendit indigentibus, sibi opes, etc. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in nostro textu.

(49) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, hoc opus anima dederit (editi, dedit) charitati, quicumque aliud aliquid, etc. Rabanus, hoc opus in anima dederit, charitate quicumque aliud, etc., omisso aliquid, quod etiam omittit ms. Regius num. 1639.

(50) Editi, Mirum fortasse siquidem inter cætera... necessario ab Apostolo, etc.

(51) Editi, odientes malum, et peccata, et quodammodo, etc. Rabanus, in peccata, pro impacata. Deinde ms. Regius num. 1639 addit sic autem adhæreamus.

quod sicut in aliis dicit : *Qui adhæret Domino, unus spiritus est* ⁶⁷, ita et hic dicit : *Adhæreamus bono, sine dubio ut contingat nobis unum esse cum bono.*

6. *Charitatem fraternitatis invicem diligentes* ⁶⁸. Hoc mandatum, ut diligamus invicem, sicut et Deus dilexit nos ⁶⁹, cum sit primum post primum (primum namque est diligere Deum ; et inter homines iterum hoc primum est, ut invicem diligamus), nescio quomodo quasi ultimum et minus necessarium inter homines spernitur, et odium quod nobis insitum esse diximus ad hoc ut mala odio habeamus, præpostero ordine exercemus in bonis (52), et vitia carnis ac peccata diligentes fratres odio habemus. Nec aliter accidit odisse nos quæ non oportet (53), nisi quia diligimus quæ non oportet. Fratres ergo jubemur diligere, non judicare (54). Si enim putas aliquem impium esse, et ideo eum non judicas diligendum, audi quod *Christus pro impiis mortuus est* ⁷⁰. Aut si quia peccator est frater tuus, ideo eum non putas diligendum, audi quia *Christus Jesus in hunc mundum venit peccatores salvos facere* ⁷¹. Si vero justus est, multo magis dilectione dignus est, *Dominus enim diligit justos* ⁷².

7. *Honore invicem prævenientes* ⁷³. Hoc est quod et Dominus docuit, cum notaret Scribas et Pharisæos prima sibi loca in conviviis vindicantes ⁷⁴, et doceret, ut cum vocatus fueris tu ad cœnam, in novissimo loco recumbas (55).

8. *Sollicitudine non pigri* ⁷⁵. Superius eum qui præest, in sollicitudine debere esse commonuit : *Lunc vero omnibus dat hoc in commune mandatum, ne quis nostrum audiat a Domino : Serve male et piger* ⁷⁶.

9. *Spiritu ferventes* ⁷⁷. Et hoc ad impigrum et sollicitum spectat. Vult enim (56) ut nos, qui sub lege spiritus vivimus, nihil remissum, nihil tepidum habeamus in nobis, sed cum fervore spiritus, et calore fidei cuncta peragamus.

10. *Domino servientes* ⁷⁸. Ille Domino servit, qui potest dicere : *Nobis unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum* ⁷⁹, nec ultra ei aut libido, aut avaritia, aut inanis gloria domina-

tur. Scio autem in nonnullis Latinorum exemplaribus haberi, *tempori servientes*, quod non mihi videtur convenienter insertum, nisi si (57) quis forte ita dictum putet, ut in aliis idem Apostolus ait : *Tempus breve est, superest ut qui habent uxores, tanquam non habentes sint* ⁸⁰; vel ut illud dictum est : *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt* ⁸¹.

11. *Spe gaudentes, in tribulatione patientes* ⁸². Spe gaudet qui non respicit ea quæ videntur, sed ea quæ non videntur exspectat ⁸³; et qui scit quia *non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis* ⁸⁴. Idem ipse et in tribulatione patiens erit; quia *tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio vero spem* ⁸⁵, si tamen sermonem qui subsequitur impleamus, id est *orationi instantes* ⁸⁶. In quo enim non sufficit humana fragilitas, auxilium Dei orationibus implorandum est.

12. *Usibus (58) sanctorum communicantes* ⁸⁷. Memini in Latinis exemplaribus magis haberi : **652** *Memoria sanctorum communicantes* : verum nos nec consuetudinem turbamus, nec veritati præjudicamus, maxime cum utrumque conveniat ædificationi. Nam usibus sanctorum honeste et decenter, non quasi (59) stipem indigentibus præbere, sed censum nostrum cum ipsis quodammodo habere communem, et meminisse sanctorum sive in collectis solemnibus, sive pro eo ut ex recordatione eorum proficiamus, aptum et conveniens videtur.

13. *Hospitalitatem sectantes* ⁸⁸. Quam digne hospitalitatem sectantis munificentiam (60) uno sermone comprehendit ! Dicens enim sectandam esse hospitalitatem, non illud solum ostendit, ut venientem ad nos hospitem suscipiamus ; sed et requiramus, et solliciti simus, et sectemur, ac perquiramus ubique hospites, necubi forte in plateis sedeant (61), ne extra tectum jaceant. Recordare Lot ⁸⁹, et invenies quod non illum hospites, sed ipse quæsierit hospites ; et hoc erat hospitalitatem sectari.

14. *Benedicite persequentibus vos, benedicite, et nolite maledicere* (62). Moralem locum latius Apostolus exsequens, actus, mentem, propositum, os quoque ipsum discipulorum, linguamque componit.

⁶⁷ I Cor. vi, 17. ⁶⁸ Rom. xii, 10. ⁶⁹ Joan. xv, 12. ⁷⁰ Rom. v, 6. ⁷¹ I Tim. i, 15. ⁷² Psal. cxlvi, 8. ⁷³ Rom. xii, 10. ⁷⁴ Luc. xiv, 7, 10. ⁷⁵ Rom. xii, 11. ⁷⁶ Matth. xxv, 26. ⁷⁷ Rom. xii, 11. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ I Cor. viii, 6. ⁸⁰ I Cor. vii, 29. ⁸¹ Ephes. v, 16. ⁸² Rom. xii, 12. ⁸³ II Cor. iv, 18. ⁸⁴ Rom. viii, 18. ⁸⁵ Rom. v, 3, 4. ⁸⁶ Rom. xii, 12. ⁸⁷ ibid. 13. ⁸⁸ Rom. xii, 13. ⁸⁹ Gen. xix, 1.

(52) Sic recte Rabanus et editi. Mss. vero nostri, *D* et infra habet *necessitatibus* pro *usibus*.

(53) Editi, quem non oportet.

(54) Fratres ergo jubemur diligere, non judicare. Hæc desiderantur in libris editis.

(55) Editi, et docet, ut cum vocatus fueris ad cœnam, in novissimo recumbas. Mss. quidam et Rabanus itidem et docet. Ms. Regius num. 1639, edocens. Sed ceteri mss., rectius, et doceret.

(56) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, *Et hoc ad integrum spectat. Vult enim, etc.*

(57) Deest si in editis. Mss. quidam, si qui.

(58) Sic omnes mss. et editi. Rabanus vero hic

(59) Rabanus, *nec consuetudine turbamur... Nam necessitatibus sanctorum honeste dicit, non quasi, etc.* Paulo infra ms. Regius num. 1639, quoquo modo habere communem. Deinde Rabanus, *id aptum et conveniens videtur.*

(60) Ms. Regius num. 1639, *hospitalitatis munificentiam.* Cæteri mss. et editi, *hospitalitatem sectantis magnificentiam.*

(61) Editi, ne forte in plateis sedeant.

(62) Sic editi et Rabanus. Mss. vero nostri omnes habent tantummodo, *Benedicite, et nolite maledicere.*

Non vult credentes Christo de ore suo proferre maledictum, sed bene loqui, bene dicere, bene precari, ut ex hoc et boni domini servi, et boni magistri credantur esse discipuli. Sciendum tamen est quod sermo hic benedictionis in Scripturis diverse positus invenitur. Nam et Deus benedicere vel homines, vel cætera quæ creaverat, invenitur⁶⁰; et homines (63), vel cæteræ creaturæ Deum benedicere jubentur⁶¹. Sed Dei quidem benedictio aliquid muneris (64) semper his qui ab eo benedicuntur impertit: homines vero Deum benedicere, pro eo quod est laudare, et gratias referre, dicuntur. Hic tamen Apostolus dicens (65), *Benedicite, et nolite maledicere*, quasi cum provocamur ab inimicis, vel cum instigamur injuriis, monet ne pro maledictis maledicta reddamus; sed faciamus quod ipse de semetipso scribit, ubi dicit⁶²: *Benedicimus, et benedicimus* (66).

15. *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus*⁶³. Habenda est etiam in hoc competens (67) et apta distinctio. Non enim quibuscunque gaudiis Christianorum gaudia socianda sunt, nec quibuscunque flentibus lacrymæ nostræ jungendæ sunt. Neque enim si videam gaudere aliquem super quæstu pecuniæ, aut possessionum latituæ, aut sæcularis honoris eminentia, congratulari debeo talibus, qui sciam quod hujusmodi gaudia luctus sequantur et lacrymæ. In tantum etenim (68) non est gaudendum de talibus, ut Dominus discipulis suis ne inde quidem gaudere concesserit quod dæmonia sibi videbant esse subjecta, sed ait eis: *Nolite gaudere quia dæmonia vobis subjecta sunt; sed gaudete, inquit, quia nomina vestra scripta sunt in libro vitæ*⁶⁴. Et nos ergo si videamus ab aliquo tale opus geri, quod in cælo scribi dignum sit, sive justitiæ opus, sive charitatis, sive pacis, sive misericordiæ; et ita gestum, ut in libro vitæ referri mereatur, debemus gaudere cum talibus (69). Sed et si quem videamus ab errore conversam, et relictis ignorantie tenebris ad lucem veritatis venisse, et remissionem peccatorum, et gratiam sancti Spiritus meruisse, debemus gaudere cum talibus. Similiter autem *flere cum flentibus*, non cum illis qui flent mortuos suos⁶⁵, jubemur, aut qui flent damna sæcularia, scientes quia *hujus sæculi tristitia mortem operatur*⁶⁶. Non sunt ergo lacrymæ nostræ jungendæ cum talibus; sed cum illis flendum est de quibus Jecit Dominus: *Beati*

*qui flent, quoniam ipsi consolabuntur*⁶⁷. Si quis fleret pro peccatis suis, si quis post delictum convertitur ad pœnitentiam, et errorem suum lacrymis lavat, si quis ingemiscit etiam in habitaculo isto positus, et ad Christum redire desiderat, et sanctum desiderium lacrymarum profusione solatur (70), jungamus cum talibus lacrymas nostras, et gemitus sociemus; nam (71) *tristitia quæ secundum Deum est, salutem stabilem per pœnitentiam operatur*⁶⁸.

16. *Idipsum invicem sentientes*⁶⁹. Sermo iste non natura sui, sed interpretatione obscurior factus est. Hoc est enim quod dicit, ut ita de fratre sentiamus, ut de nobis ipsis; et ita velimus proximo, sicut et nobis volumus: ut et Dominus in Evangelio dicit: *Quæ vultis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis*⁷⁰.

17. *Non alta sentientes, sed humilibus consentientes*⁷¹. Superbiam per omnia (72) refugiendam docet; hoc enim dicit alta sentire. **653** Et merito superbia fugienda est, cum Scriptura dicat, quia *initium discedendi a Deo, superbia est*⁷³. Bene autem uno sermone institutionem humilitatis exposuit; consentire enim humilibus, et amare humiles, atque inclinare se ad eos, hoc est consuescere imitari eum qui cum in forma Dei esset, formam servi suscepit, et humiliavit se usque ad mortem⁷⁴.

18. *Nolite esse prudentes apud vosmetipsos*⁷⁵. Qui sibi ipsi prudens esse videtur, hic cum arrogantia stultus est; nec potest veram sapientiam Dei scire, qui suam stultitiam quasi sapientiam colit. Denique in superioribus hanc fuisse incredulitatis causam Judæis, ipse Paulus edocuit, dicens de eis, quia *ignorantes Dei justitiam, et suam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti*⁷⁶. Sic ergo et qui apud semetipsum sapiens est, non potest esse sapiens apud Deum.

19. *Nulli malum pro malo reddentes*⁷⁷. Si malum inferre peccare est, et reddere malum non, ut quibusdam videtur, justum est, sed simile peccatum est, aut, ut ego arbitror, etiam gravius. Nam ille qui malum prior intulit, forte (73) non sensit malum esse quod fecit. Qui autem reddidit malum, eo ipso quo ad ulciscendum est motus, confessus est sensisse malum esse quod reddidit. Et ideo respiciendum semper est ad

⁶⁰ Gen. i, 22. ⁶¹ Dan. iii, 57 seq. ⁶² I Cor. iv, 12. ⁶³ Rom. xii, 15. ⁶⁴ Luc. x, 20. ⁶⁵ Matth. viii, 22. ⁶⁶ II Cor. vii, 10. ⁶⁷ Matth. v, 5. ⁶⁸ II Cor. vii, 10. ⁶⁹ Rom. xii, 16. ⁷⁰ Matth. vii, 12. ⁷¹ Rom. xii, 16. ⁷² Eccli. x, 14. ⁷³ Philip. ii, 6. ⁷⁴ Rom. xii, 16. ⁷⁵ Rom. x, 3. ⁷⁶ Rom. xii, 17.

(63) Editi, quæ creavit, invenitur, item homines, etc.

(64) Ms. unus et Rabanus, aliud muneris.

(65) *Dicens*. Deest in antea editis, et in plerisque mss. Rabanus habet aut pro dicens.

(66) Editi, sed benedicimus.

(67) Editi, etiam hic competens, etc.

(68) *Etenim*. Deest in libris antea editis.

(69) Ms. Regius num. 1639, hic et infra, de talibus.

(70) Sic recte ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, et secundum desiderium lacrymarum profusione lavatur. Rabanus, et sanctum desiderium...

lavat.

(71) Nam. Deest in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex Rabano. Ms. Regius num. 1639, habet, *Tristitia enim pro Nam tristitia*.

(72) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, *Superbiam super omnia... hoc enim beneplacitum est Deo. Et merito superbia fugienda est, cum scriptum sit, Quia initium discedendi a Deo superbia est Unde Apostolus in uno (Rabanus, in primo) sermone institutionem humilitatis commendat*.

(73) Forte. Deest in editis et in plerisque mss. necnon et apud Rabanum. Sed restituitur ex uno ms. Regio num. 1640.

eum qui dixit : *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus* ⁹⁷.

20. *Providentes bona coram omnibus hominibus* ⁹⁸. Coram omnibus hominibus providet quis bona, si non placeat singulorum vel vitii, vel moribus. Alioquin contraria erit (74) illa Apostoli ipsius sententia quæ dicit : *Ego si hominibus placere vellem, Christi servus non essem* ⁹⁹. Sed qui vitæ suæ, et morum, atque actuum tenet libram, ut non possit ab ullo hominum reprehendi, iste bona coram omnibus hominibus providet. Sed et hoc advertamus, quomodo non dixit Apostolus, ut omnibus placeamus (75), sed, ut provideamus bona coram omnibus hominibus, hoc est ut agamus nos bona coram omnibus hominibus sive illis placeant quæ bona sunt, sive non placeant.

21. *Si possibile est, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes* ¹. Sciens Apostolus pacem inter quos pax habetur, non ex una parte, sed ex utraque constare, ne nos alterius animus, si forte impacatus evenerit, a bono pacis impedire videretur, moderatissimum dedit præceptum : ut interim (76) noster animus semper sit paratus ad pacem, et discordiæ culpa non penes nos, sed penes alterum constet. Sed fortasse dicat aliquis : Quomodo potest fieri ut pacem cum omnibus hominibus habeamus? Et quid faciemus de Scriptura quæ dicit : *Furem videbas, et concurrebas cum illo, et cum adulteris portionem tuam ponebas* ²? Ideo ergo bene Apostolus addidit : *Quod ex vobis est*; hoc est, quod proposito vestro et fidei vestræ convenit. Cum malis enim habere pacem et societatem, fidei nostræ (77) propositoque non convenit, quamvis et alia in loco possit haberi distinctio. Aliud est enim homines amare, aliud crimina diligere. Qui homines amat, amat creaturam Dei : qui crimina diligit, diaboli sectatur inventa (78). Qui ergo perfecti sunt, ipsos in quibus oderunt crimina homines amant : et odio habentes in eis illud quod peccant, illud quod Deus creavit amare non desinunt.

22. *Non vos vindicantes, charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim : Mihi vindictam, ego*

⁹⁷ Deut. xxxii, 35. ⁹⁸ Rom. xii, 17. ⁹⁹ Galat. i, 10. ¹ Rom. xii, 18. ² Psal. xliix, 18. ³ Rom. xii, 19. ⁴ Rom. ii, 5, 6. ⁵ Rom. xii, 20. ⁶ Matth. v, 42; Luc. vi, 27 seq. ⁷ Isa. xlvii, 14.

retribuam, dicit Dominus ³. Hi qui seipso non vindicant, quomodo iræ locum dent, dupliciter mihi videtur intelligi. Nam et hoc ipso quod verbi causa manum manui non referunt (79), aut convicio convicium non reddunt, iræ illius qui fecit injuriam pertranseundi et evanescendi locum dederunt. Nemo enim ita rabidus invenietur, qui, illata injuria, si vicem non recipiat, iterum sæviat; sed quasi effuso ac digesto furore, necessario mitescit. Est ergo et grande lucrum ubi et peccantis multitudo compecitur peccatorum, et injuriam passi patientia (80) probabilis fit apud Deum. Est autem et hoc modo iræ locum dare, quando pro his quæ inferuntur injuriis qui peccant, secundum ipsius Pauli sententiam, iram sibi thesaurizant in die iræ, tunc cum reddet Deus unicuique secundum opera sua ⁴. Si ergo nosmetipsos vindicemus, non est magnum quod pro injuria suscepta reddimus, verbi causa, aut palmam pro palma, **654** aut saxum pro saxo, aut pro contumelia sermonis (81) sermonis nihilominus contumeliam. Si vero reservemus ea vindictæ Dei, in eo (82) qui læsit nos locum damus iræ, illi sine dubio quam sibi ipse suis malis actibus thesaurizat, quæ de eo in judicio Dei multo graviores quam nos inferre possumus, exigat pœnas.

23. *Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitierit, potum da illi : hoc enim faciens carbones ignis congeres super caput ejus* ⁵ (83). Hæc quidem et Dominus in Evangelii præcipit ⁶. Et quamvis in propatulo sit intellectus iste, quo secundum ea quæ supra diximus, in quantum inimicis et lædentibus non solum vicem non reddimus, sed et bona præstamus, in tantum pœnas eorum in Dei judicio cumulamur (est enim vere justa damnatio si arguantur ante Deum his intulisse mala a quibus perceperint bona), tamen videamus ne forte dignius aliquid mandati hujus contineat intellectus. Dicit enim et Jeremias propheta (84) ad peccatricem filiam Babylonis : *Habes carbones ignis, sede super eos, hi erunt tibi in adjutorium* ⁷. Fortassis ergo et hic isti carbones ignis qui congregantur super ca-

ipsum quod oderint crimina, etc. Sed rectius mss. duo ut in nostro textu.

(79) Sic omnes mss. Editi vero, *manum manum non referunt*, Genebrardus, *referunt*.

(80) Alias, *et injuriæ* (al. *injuriarum*) *passio patientia, etc.*; alias, *et injuriam passus patientia, etc.* Deinde ms. Regius num. 1639 et Rabanus omittunt quando, sed restitunt cæteri mss. et editi.

(81) *Sermonis*. Omittitur in editis, et in ms. Regio num. 1639, et apud Rabanum; sed restituitur ex cæteris mss.

(82) Alias, *Si vero servemus ea vindictæ... qui de eo, etc.*

(83) Sic ms. Regius num. 1639, Rabanus, et editi. Cæteri vero mss. *congregas super caput ejus*.

(84) *Dicit enim et Jeremias propheta*. Vel Origenes, vel Rufinus, vel fortassis uterque memoria lapsus est Jeremiæ ascribendo quod ex Isaia depromitur.

put inimici, in adiutorium ipsius congregantur. Potest enim fieri ut animus ferus ac barbarus inimici (85), si sentiat beneficium nostrum, si humanitatem, si affectum, si pietatem videat, compunctionem cordis capiat, commissi pœnitentiam gerat, et ex hoc ignis in eo quidam succendatur, qui eum pro commissi conscientia (86) torqueat, et adurat; et isti erunt carbones ignis qui super caput ejus ex nostro misericordiae et pietatis opere congregantur. Caput vero, principale cordis appellatur: et merito caput dicitur, cujus intellectu et prudentia membra reguntur universa.

24. *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum* ⁹. Vincitur a malo, qui malis provocatus reddit malum. In bono autem vincit malum qui acceptis malis restituit bona. Certum est enim hanc esse mali naturam, ut ex similibus suis augeatur et crescat; sicut igni si ignem jungas; sicut si noctis tenebris aeris (87) nubilum societur. Bonum vero si adhibeas, exterminatur malum. Contraria namque contrariis perimuntur, sicut per aquam ignis exstinguitur, et per lucem tenebrae fugantur. Sed fortasse dicat aliquis Paulum per imperitiam sermonis a proposito decidisse; proposuit enim loqui de donis gratiarum quae per Spiritum sanctum dantur. Et quidem quod ait: *Sive prophetia, sive ministerium, sive doctrina, sive exhortatio* ⁹, possunt haec ad dona spiritalia pertinere. Fortassis et hoc quod sequitur: *Qui tribuit in simplicitate, qui praest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate* ¹⁰, superioribus possit adjungi: ea vero quae post haec enumerat, ut sit *charitas sine simulatione, odientes malum, adherentes bono, charitate fraternitatis invicem diligentes, honore invicem praevinentes* ¹¹, et caetera hujusmodi, praepcepta potius dicat esse quam dona. Sed consideremus diligentius ne forte quoniam quidem in his omnibus moralem locum tractare instituit, et non solum in fide veritatis stabilem et immobilem, verum et in moribus ornatum (88) facere Christianum, ideo ad munera gratiarum etiam moralia praepcepta conjungat (89), ut ostendat Christianis etiam haec per Dei gratiam dari. Sunt enim et nonnulli gentilium compositis moribus et honeste institutis (90), qui tamen hoc sum quod habent, non ad Deum referunt, nec ab

A ipso sibi datam gratiam confitentur; sed aut propriae industriae ascribunt, aut super magistris et institutoribus gloriantur. Nobis autem ostendit Apostolus omne quod bonum est, a Deo esse, et per Spiritum sanctum dari, sicut et Jacobus apostolus dicit: *Omne datum bonum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum* ¹²; ut *qui gloriatur, in Domino gloriatur* ¹³.

25. Videamus ergo nunc quid etiam in consequentibus adjungat Apostolus: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subiaceat* ¹⁴ (91). Videtur mihi in hoc valde laudabiliter animam nominasse, quam subjacere potestatibus jubet. Nunquam enim dixisset, omnis spiritus subiaceat potestati, sed, *omnis anima*. De qua differentia saepe jam diximus, quod interdum per animam, interdum per carnem, interdum per spiritum, homo nominatur. Sed cum a parte meliore nominandus est, quasi qui spiritalis intelligi debeat, spiritus dicitur: quando ab inferiore, anima: cum vero a **655** deteriore nominatur, caro dicitur: et horum testimonia de Scripturis saepe protulimus. Nunc ergo quoniam praepcepta credentibus ponit Apostolus, vult nos quietem, quantum in nobis est, praesentis vitae pacemque servare. Et si quidem tales sumus qui conjuncti Domino unus cum eo spiritus simus ¹⁵, Domino dicimur esse subjecti. Si vero nondum tales sumus, sed communis adhuc anima est in nobis quae habeat aliquid hujus mundi, quae sit ei aliquo alligata negotio (92), huic praepcepta Apostolus ponit, et dicit ut subjecta sit potestatibus mundi: quia et Dominus dixit, ut hi qui habent in se superscriptionem Caesaris, reddant Caesari quae sunt Caesaris ¹⁶. Petrus et Joannes nihil habebant quod Caesari redderent; dicit enim Petrus: *Aurum et argentum non habeo* ¹⁷. Qui hoc non habet, nec Caesari habet quod reddat, nec unde sublimioribus subiaceat potestatibus. Qui vero habet aut pecuniam, aut possessiones, aut aliquid in saeculo negotii (93), audiat: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subiaceat* ¹⁸.

26. *Non est enim, inquit* (94), *potestas nisi a Deo* ¹⁹. Dicit fortasse aliquis: Quid ergo? Et illa potestas quae servos Dei persequitur, fidem impugnat, religionem subvertit, a Deo est? Ad hoc breviter respondemus. Nemo est qui nesciat quod et visus

⁹ Rom. xii, 21. ¹⁰ ibid. 6, 8. ¹¹ ibid. 8. ¹² ibid. 9 et 10. ¹³ Jacob. i, 17. ¹⁴ I Cor. i, 31. Rom. xiii, 1. ¹⁵ I Cor. vi, 17. ¹⁶ Matth. xxii, 21. ¹⁷ Act. iii, 6. ¹⁸ Rom. xiii, 1. ¹⁹ ibid.

(85) Editi, *ut amens, ferus, et barbarus inimicus*.
(86) Sic rectius ms. Regius num. 1639. Caeteri pro mss. et editi, *pro commissio* (al., *pro commissi conscientiae*, etc.

(87) *Alias, sicut ignis* (al., *igni*) *si ignem jungas: ut noctis tenebrae si aeris*, etc.

(88) Mss. plerique et editi, *stabilem, verum et immobilem, in moribus ornatum*, etc. Ms. Regius num. 1639, *stabilem, verum et in omnibus ornatum*, etc., omisso *immobilem*. Rabanus, *stabilem et mobilem, moribus ornatum*, etc., omisso *verum*. Legendum videtur ut in nostro textu.

(89) Editi, *conjungit*.

(90) Editi, *honestis institutis*: sed omnes mss. et Rabanus ut in textu. Fortasse legendum, et ho-

neste instituti.

(91) Editi, *videamus ergo nunc quid in consequentibus dicat Apostolus. Omnis anima.... subdita sit. Videtur mihi in hoc valde laudabiliter*, etc. Sed omnes mss. nostri et Rabanus ut in textu, nisi quod habeant, *Videtur mihi in hoc non valde laudabiliter*, etc.: sed vox non redundare videtur.

(92) Editi, *in aliquibus alligata negotiis*. Rectius ms. Regius num. 1639, *ei aliquo alligata negotio*. Caeteri mss. et Rabanus, *in aliquo alligata negotiis*.

(93) *Negotii*. Omititur in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex ms. Regio num. 1639 et Rabano.

(94) *Enim, inquit*. Haec verba desunt in editis.

nobis a Deo donatus est, et auditus, et sensus. Cum ergo a Deo habeamus hæc, in potestate tamen nostra est ut visu vel ad bona vel ad mala utamur; similiter (95) et auditu, et motu manuum, et cogitatione sensus: et in hoc est justum iudicium Dei quod his quæ ille ad usus bonos dedit, nos abutimur (96) ad impia et iniqua ministeria. Ita ergo et potestas omnis a Deo data est ad vindictam quidem malorum, laudem vero bonorum²⁰, sicut idem Apostolus in subsequentibus dicit²¹. Erit autem justum iudicium Dei erga eos qui acceptam potestatem secundum suas impietates, et non secundum divinas temperant leges.

27. Et ideo dicit: *Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit; qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt*²² (97). Non hic de illis potestatibus dicit quæ persecutiones inferunt fidei; ibi enim dicendum est: *Deo oportet obtemperare magis quam hominibus*²³, sed de istis communibus dicit quæ non sunt timori boni operis, sed mali²⁴: quibus utique qui resistit, ipse sibi damnationem pro gestorum suorum qualitate conquirat.

28. *Vis autem, inquit, non timere potestatem? fac quod bonum est, et habebis laudem ex illa; Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem quod malum est feceris, time: non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est: vindex in ira ei qui quod malum est agit*²⁵. Movet me in his sermonibus Paulus, quod potestatem sæculi et iudicem mundi Dei ministrum dicit; et hoc non semel, sed secundo et tertio repetit. Velim ergo requirere quomodo iudex mundi Dei minister sit. Invenimus scriptum in Actibus apostolorum, quia convenientes in unum apostoli statuerunt decreta quæ observare deberemus nos qui ex gentibus credidimus Christo (98), in quibus hæc continentur: *Apostoli et presbyteri fratribus qui sunt apud Antiochiam, et Syriam, et Ciliciam, omnibus qui ex gentibus crediderunt, salutem. Quoniam quidem audivimus quosdam exisse a vobis et perturbare vos, quibus non mandavimus*²⁶. Et post aliquanta additur: *Placuit ergo (99) sancto Spiritui et nobis, nihil amplius superponi vobis ponderis, præter ea quæ necessaria sunt, ut abstinereis*

²⁰ I Petr. II, 14. ²¹ Rom. XIII, 3, 4. ²² ibid. 2. ²³ Act. XV, 23, 24. ²⁴ ibid. 28, 29. ²⁵ Rom. II, 12. ²⁶ Matth. XXV, 21.

(95) Sic ms. Regius num. 1659. Cæteri vero mss. et Rabanus, cum ergo hæc a Deo sint, in potestate tamen nostra est uti visu vel ad bona, vel ad mala; similiter, etc. Editi, Cum hæc ergo a Deo in potestate nostra sint; tamen uti visu vel ad bona vel ad mala possumus.

(96) Editi, his quos ad usus ille bonos dedit, nos abutimur, etc. Mss. quidam habent abutamur.

(97) Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. Hæc neque in mss. neque apud Rabanum reperiuntur; sed exstant in editis. Deinde ms. Regius num. 1659, Non hoc de illis, etc.

(98) Editi, credimus Christo. Deinde iidem editi et mss. quidam, qui sunt Antiochiæ, et Syriæ, et Ciliciæ. Sed ms. Regius num. 1659 et Rabanus ut in nostro textu, nisi quod Rabanus habeat per pro apud.

(99) Editi, autem. Sed omnes mss. et Rabanus, ergo.

*vos ab his quæ idolis immolantur, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione, a quibus custodientes vosmetipsos bene ageis. Valet*²⁷. In his ergo præceptis in quibus dicit nihil amplius imponendum esse oneris his qui ex gentibus credunt, nisi ut abstineant se ab his quæ idolis immolantur, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione, neque homicidium prohibetur, neque adulterium, neque furtum, neque masculorum concubitus, neque cætera crimina quæ divinis et humanis legibus puniuntur. Quod si illa sola quæ supra memoravit (1), observanda dicit esse Christianis, videbitur eis de cæteris dedisse licentiam. Sed vide ordinationem Spiritus sancti: quoniam quidem cætera crimina sæculi legibus vindicantur, et superfluum videbatur esse ea nunc divina lege prohiberi, quæ sufficienter humana lege plectuntur; **656** illa sola de quibus nihil humana lex dixerat et quæ religioni videbantur convenire, decernit (2). Ex quo apparet iudicem mundi partem maximam Dei legis implere. Omnia enim crimina quæ vindicari vult Deus, non per antistites et principes Ecclesiarum, sed per mundi iudicem (3) voluit vindicari; et hoc sciens Paulus, recte eum ministrum Dei nominat et iudicem in eum (4) qui quod malum est agit. Quod autem dicit de potestate: *Fac quod bonum est, et habebis laudem ex ea*, alius requirendum mihi videtur. Non enim consuetudo est potestatibus sæculi laudare hos qui non fuerint criminosi. Nam peccantes quidem puniunt, non peccantes vero laudare eis mos nullus est. Sed videamus ne forte Paulus etiam cum moralia videtur docere, inserere seipsum etiam de mysteriis aliquid non omittat. Etenim sciens (5) quod omnes qui in lege peccaverunt, per legem iudicabuntur²⁸: unumquemque autem in iudicio illa lex sine dubio arguet secundum quod vixit (ostendimus autem sanctum Spiritum in multis humanæ legi locum dedisse) certum est ergo (6) quia in die iudicii habebit etiam ex istis legibus laudem apud Deum is qui nihil contra statutas commiserit leges, cum dicetur ei a Domino: *Euge, serve bone et fidelis, super pauca fuiti fidelis, super multa te constituam*²⁹. Sciendum tamen est quod *justo lex non est posita, sed injustis*

²⁷ Act. V, 29. ²⁸ Rom. XIII, 3. ²⁹ ibid. 3 et seq.

D (1) Editi, memorari.

(2) Editi, quoniam quidem cætera crimina sæculi legibus iudicantur, et superfluum videbatur ea nunc divina lege prohibere, quæ sufficienter humana lege plectuntur; illa sola de quibus nihil humana lex dixerat, religioni (ms. Regius num. 1659 hic addit tamen) videbatur convenire decernere (Rabanus, decerni).

(3) Alias, iudices.

(4) Editi, et iudicem in eum, etc. Deinde iidem editi et mss. quidam, Et hoc quod dicit de potestate, etc. Sed ms. Regius num. 1659 et Rabanus ut in nostro textu.

(5) Sic omnes mss. nostri et editi. Rabanus vero, etiam sciens, etc.

(6) Ergo. Deest in editionibus Erasmi et Græbrardi. Cæteri editi habent enim. Sed omnes mss. et Rabanus, ergo.

et non subditis, scelestis, homicidis, contaminatis, A perjuris, et cæteris qui hujusmodi sunt ²⁰. Ipsi enim sunt qui timent legem. Qui autem facit bonum, hoc est qui non metu legis, sed amore boni facit quod bonum est, iste jam non sub lege litteræ, sed sub lege spiritus vivit.

29. Ideo necesse est subditos esse, non solum propter iram, sed et propter conscientiam (7). Ideo enim et tributa penditis. Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum instantes ²¹. Ordinatur quidem per hæc Paulus Ecclesiam Dei, ut nihil adversi principibus et potestatibus sæculi gerens, per quietem et tranquillitatem vitæ, opus justitiæ et pietatis exerceat. Si enim ponamus, verbi gratia, credentes Christo potestatibus sæculi non esse subjectos, tributa non reddere, nec vectigalia pensitare, nulli timorem, nulli honorem deferre, nonne per hæc rectorum et principum merito in semetipsos arma converterent, et persecutores quidem suos excusabiles, semetipsos vero culpabiles facerent (8)? Non enim jam fidei, sed contumaciæ causa impugnari viderentur: et esset eis causa quidem mortis digna, meritum vero (9) mortis indignum.

30. Hæc ergo Paulus per immensam sapientiam providens dicit: *Reddite omnibus debitum: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis* ²². Puto tamen quod etiam hæc Paulus non absque solitis sermonum suorum proferat sacramentis. Etenim omnem creaturam, omnesque spiritus sive bonos et rectos, sive etiam pravi malique propositi (10), Deo ministrare et exhibere unumquemque ad quod aptum se præbuerit ministerium in superioribus jam docuimus. De omnibus enim simul pronuntiavit Apostolus ubi dixit: *Nonne omnes sunt ministeriales spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis* ²³? Ministrant ergo omnes spiritus hominum vitæ; unusquisque tamen, ut diximus, pro dignitate et merito sui: nam (11) et illi ministri dicuntur quorum ministerio quæ ad mundum pertinent peraguntur. Unde et Apostolus, qui dixerat de se, quia *mihi mundus crucifixus est, et ego*

²⁰ I Tim. i, 9. ²¹ Rom. xiii, 5, 6. ²² Rom. xiii, 7, 8. ²³ Hebr. i, 14. ²⁴ Galat. vi, 14. ²⁵ I Cor. ii, 12, 26. ²⁶ Rom. xiii, 5. ²⁷ Matth. xxi, 41. ²⁸ Matth. xvii, 23, 26. ²⁹ Joan. xiv, 30. ³⁰ Psal. lxxxvii, 6.

(7) Sic omnes mss. nostri. Editi vero et Rabanus, D *Ideoque necessitate subditi estote... sed etiam propter conscientiam, etc.*

(8) Editi, redderent, male.

(9) Editi, et esse eis causa quidem mortis, meritum vero, etc., ommissa voce digna, quam omittunt etiam plerique mss.

(10) Sic mss. Editi vero, omnesque spiritus sive recti sive etiam pravi malique propositi.

(11) Nam deest in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex ms. Regio num. 1659. Deinde editi, quorum ministeria quemadmodum pertinet peraguntur.

(12) Editi, et hoc mihi videtur, etc., omisso ob. Deinde iidem editi, ideo necessitate subditi estote, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(13) Sic recte ms. Regio num. 1659. Cæteri vero mss. et editi, ideo necessitate subditi, cum habet, etc.

mundo ²⁴, ait etiam hoc: *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est* ²⁵.

Qui autem adhuc de mundo est, et quæ mundi sunt sapit, et quæ carnis sunt quærit, necessario subjectus est ministris mundi; subjectus autem propter iram, quam sibi thesaurizavit ex peccatis. Et ob hoc mihi videtur (12) dicere: *Ideo necesse est subjectos esse, non solum propter iram, sed et propter conscientiam* ²⁶; quoniam qui subditur, habet (13) in se quod accusetur a conscientia. His ergo etiam tributa quædam pendimus, dum adhuc secundum carnem vivimus, et quæ carnis sunt cogitamus. Nam si vineam Domini colamus, et vitem veram, quæ est Christus (14), exerceamus in nobis, de ista vinea non ministris sæculi pendemus tributa, sed ipsi Domino

B *fructus in tempore reddemus: secundum quod ipse Salvator in Evangeliiis* ²⁷ dicit, quia *colonis malis tollet*

657 *vineam, et dabit eam aliis colonis qui reddant ei fructus in tempore.* Sed et hoc ipsum quod dicit: *Reddite omnibus debita; cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal*: ab eo quod in sequentibus additur: *Cui timorem, timorem; cui honorem, honorem*, divisum (15) mihi videtur: et ad eos quidem quos supra diximus ministros, pertinere tributa et vectigalia. Exigunt enim de nobis tributa terræ nostræ, et vectigalia negotiationis nostræ. Et quid dico, de nobis? Exactus est tributum etiam Dominus noster Jesus Christus in carne positus (16): quod idcirco se dicit exsolvere, non quod debitor sit, sed ne scandalizet eos ²⁸. Quod si ille qui nihil habebat in se Cæsaris (17), et in quo princeps hujus mundi veniens non invenit quidquam de suis ²⁹, cum liber esset, solvit tamen tributum (venit enim et in mortem ut esset et inter mortuos liber ³⁰)

C quanto magis nos necesse est ista tributa carnis expendere, et negotiationis nostræ, si tamen negotiamur margaritas regni cælorum, per diversas tentationes exigentibus nos (18) spiritibus vectigalia pensitare? Timorem vero et honorem ad illum potius referre debemus qui dicit per prophetam: *Nonne et Dominum, et Patrem vocatis me? Et si Dominus sum ego, ubi est timor meus? et si Pater sum ego, ubi est honor meus* (19) ^{31, 32}? Posteriora sane

(14) Editi, qui est Christus.
(15) Editi, diversum. Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro textu. Deinde ms. duo, *Exigunt enim nos tributa, etc.* Editi plerique et ms. Regio num. 1639, *Exigunt enim a nobis* (Rabanus, *de nobis; editio Veneta, nobis*) *tributa, etc.*
(16) Sic omnes mss. nostri, quibus consentire videtur Rabanus, licet in hoc loco vitiosus. Editi vero: *Et quid dico, de nobis? Exsolvit tributum etiam Dominus noster Jesus Christus in carne positus, etc.*
(17) Ms. Regio num. 1639, *Quod si ille in quo nihil habebat Cæsar, etc.*
(18) Ms. Regio num. 1639, *a nobis.*
(19) Sic mss. et Rabanus; editi vero, *ubi est amor meus, et honor?* Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, *ut nemini quidquam debeamus; sed ms. Regio num. 1639 rectius ut in nostro textu.*

³¹ I Cor. ii, 12, 26. ³² Joan. xiv, 30. ³³ Psal. lxxxvii, 6.

(14) Editi, qui est Christus.

(15) Editi, diversum. Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro textu. Deinde ms. duo, *Exigunt enim nos tributa, etc.* Editi plerique et ms. Regio num. 1639, *Exigunt enim a nobis* (Rabanus, *de nobis; editio Veneta, nobis*) *tributa, etc.*

(16) Sic omnes mss. nostri, quibus consentire videtur Rabanus, licet in hoc loco vitiosus. Editi vero: *Et quid dico, de nobis? Exsolvit tributum etiam Dominus noster Jesus Christus in carne positus, etc.*

(17) Ms. Regio num. 1639, *Quod si ille in quo nihil habebat Cæsar, etc.*

(18) Ms. Regio num. 1639, *a nobis.*

(19) Sic mss. et Rabanus; editi vero, *ubi est amor meus, et honor?* Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, *ut nemini quidquam debeamus; sed ms. Regio num. 1639 rectius ut in nostro textu.*

quæ addidit, id est : *Nemini quidquam debeatis* ; certum est ad ministros referri, quibus debitor quis efficitur cum peccaverit. Debitum enim peccatum esse in multis et (20) frequenter ostendimus. Vult ergo Paulus peccati quidem omne debitum solvi, nec remanere omnino apud nos debitum peccati, permanere tamen et nunquam cessare a nobis debitum charitatis : hoc enim et quotidie solvere, et semper debere expedit nobis (21).

31. Denique quantæ virtutis sit charitas, in consequentibus ponit. *Qui enim*, inquit (22), *diligit proximum, legem implevit. Nam non adulterabis, non occides, non furtum facies, non falsum testimonium dices; non concupisces, et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo restauratur: Diliges proximum tuum tanquam teipsum* ⁴⁶. Et ad ultimum rationem tanti hujus boni (23) breviter colligens ait : *Dilectio proximi malum non operatur: plenitudo ergo legis est dilectio*. Supra dixerat quia *qui diligit proximum, legem implevit*; et quia difficile videbatur quomodo possit quis omnem legem in (24) uno sermone complere, plenissimam reddit rationem dicens : *Dilectio proximi malum non operatur*, et ideo *plenitudo legis est dilectio*. Pone enim per singula mandata legis dilectionem, et vide quam facile cuncta complentur. Nunquid qui diligit proximum, occidere eum potest? Certum est quod nemo quem diligit interficiat. Est ergo dilectio per quam impleatur mandatum quo præcipitur (25) : *Non occides*. Et iterum, nunquid (26) qui proximum suum diligit, in uxorem ejus adulterium committit? Nunquam profecto. Si ergo diligas proximum, nec adulterium committes. Similiter et qui diligit proximum, quæ ejus sunt non furatur; et qui diligit proximum, falsum adversus eum testimonium non dicit. Similiter et cætera mandata legis, si sit erga proximum dilectio, absque aliquo labore servantur. Puto tamen quod et in hoc voluit nos Apostolus aliquid compendiosius discere (27). Nam si diligentius requiras quis sit proximus noster, discas in Evangelio ⁴⁷ illum esse proximum nostrum qui venit, et jacentes nos vulneratos a latronibus, et nudatos a dæmonibus jumento corporis sui superposuit, et ad stabulum Ecclesiæ detulit, et stabulario pro cura nostra et diligentia (vel ipsi Paulo, D

ac Veteris Testamenti ad nostræ curæ concessit expensas. Hunc ergo proximum si diligamus, omnem legem et universa mandata in ipsius amore complemus (28). *Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti* ⁴⁸; nec fieri ullo pacto potest, ut qui ex toto corde, et ex totis visceribus suis diligit Christum, faciat aliquid quod non placeat Christo. Illum enim qui diligit, non solum non occidit, quod prohibet lex; sed nec irascitur fratri suo (29). Qui ita delectatur illo quem diligit, non solum non facit adulterium, sed nec mulierem respicit ad concupiscendum; sed dicit ad ipsum magis : *Concupiscit et deficit anima mea in Deum virum* ⁴⁹. **658** Qui diligit Christum, quomodo de furto cogitet, qui etiam sua omnia quæcunque habet relinquit (30) ut sequatur Christum? Qui Christum diligit, quando falsum testimonium dicit, cum sciat ipsum quem diligit falso testimonio proditum (31)? Necessario autem qui diligit Christum, diligit et proximum suum ⁵⁰. Hoc enim solo indicio Christi esse discipulus designatur, si charitatem cum proximis habeat ⁵¹. Certum est enim quod qui non diligit proximum, nesciat Christum ⁵².

32. *Et hoc scientes tempus, quoniam hora est jam de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, induamus autem arma lucis, sicut in die honeste ambulemus* ⁵³. Cum post illas dissertationes quas vel de gentibus, vel de Judæis Apostolus persecutus est, introduxisset etiam moralem locum, quo magis ac magis auditores incitet ad conversionem, introducit nunc etiam perurgentem (32) temporis rationem, quod est in rebus omnibus summum. Nemo enim ita somnolentus et piger est, quem advenientis diei non excitet claritas, et cui sol oculis infusus non aperiat aspectum. Est ergo etiam animæ somnus quidam. Si enim sunt ei, ut sape jam diximus, proprii oculi, et aures propriæ, et manus et pedes; quæ singula non tam membra corporalia inesse ei, quam virtutes quibus ad unumquodque movetur et incitatur reputandæ sunt, accidit sine dubio ei secundum oculos suos etiam somnus. Si enim non agat tempore opportuno quæ Dei sunt, sed desidiosa torpescat, merito dormire dicetur (33). Idcirco igitur Paulus præco Christi cir-

⁴⁶ Rom. xiii, 8, 9. ⁴⁷ Luc. x, 29 seq. ⁴⁸ Rom. x, 4. ⁴⁹ Psal. lxxxiii, 3. ⁵⁰ Joan. iv, 20, 21. ⁵¹ Joan. xiii, 35. ⁵² I Joan. iv, 8. ⁵³ Rom. xiii, 11-13.

(20) Deest et in editis.

(21) Mss. quidam, et quotidie debere expedit nobis.

(22) Inquit. Deest in editis.

(23) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, tanti hujus præcepti. Editi mittunt hujus.

(24) In. Omittitur in editis.

(25) Editi, quod præcipitur, male.

(26) Nunquid. Desideratur in libris antea editis.

(27) Editi, puto etiam quod et in hoc voluit nos aliquid compendiosius docere. Mss. aliquot, Puto non et aliud in hoc voluit nos Apostolus, etc., ut in textu. Sed rectius Rabanus et ms. Regius, num.

1639, Puto tamen quod et in hoc, etc.

(28) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero, et plerique mss., et universa mandata ipsius complemus.

(29) Sic recte ms. Regius num. 1639; cæteri vero mss. Rabanus et editi, quia (Rabanus, qui) us delectatur ille (al., illo) quem diligit, et non solum, etc.

(30) Alias, cogitat reliquit.

(31) Editi, perditum. Male.

(32) Editi, quo magis auditores ... introducit modo perurgentem, etc.

(33) Editi, sed desidiosi (Rabanus, desiderio) torpescat, merito dormire dicitur. Mss. plerique habent

euiens mundum in somno desidie positum, annuntiat adesse jam lucem, et tempus esse ut surgatur et somno; noctemque, hoc est tempus illud quo ignorantia hominibus dominata est, præcessisse (34), et proximante justitie solis adventu, rarescentibus tenebris, imminere jam agnitionis diem: atque ideo clamat expergiscendum esse, ne per segnitiam quis noctem patiat in luce; et abjicienda esse opera tenebrarum, atque arma lucis induenda. *Opera tenebrarum sunt actus illi qui a Deo alieni (35) sunt; arma vero lucis, assumptio virtutum.* Et sicut diximus dedecorosum esse die jam perurgente dormire, multo est dedecorosius sub (36) tempore diei et lucis opera gerere tenebrarum. Verum sciendum est, adventum lucis hujus et diei duplici modo accipiendum: et generalem omnibus, et unicuique specialem (37). Generalis omnibus adierit lux et dies, cum futuri sæculi tempus advenerit: ad cuius comparationem præsentis hujus mundi spatium tenebræ appellantur. Quod tempus labascensibus quotidie diebus appropriat, et spatia quæ præteritis augentur, futuris sine dubio minuuntur: et ideo *propior est (38)*, inquit, *nunc nostra salus, quam cum credidimus*, et quotidie fit propior: sicut et Dominus cum consummationis sæculi signa distingueret, dixit ⁵⁴: *Cum autem videritis hæc omnia, alleivate capita vestra, quoniam appropriat redemptio vestra.* Fit autem et per singulos diei hujus adventus. Et nobis enim si Christus in corde sit (39), diem nobis facit: si ignorantias nostras scientiæ ratio fuget, et indignos actus declinantes pia quæque et honesta seetetur, in luce sumus positi, et quasi in die honeste ambulamus.

33. Quæ sint autem opera tenebrarum quæ abjicienda sunt, consequenter enumerat, et dicit: *Non in comensationibus et ebrietatibus; non in cubilibus et impudiciis; non in contentione et æmulatione* ⁵⁵. Ista sunt opera tenebrarum, quæ et carnis opera appellantur, in his qui carnem suam luxuriæ et impudiciæ, non sanctitati neque Domino manciparunt. Comensationes enim, hoc est inhonesta ac luxuriosa convivia, quibus necessario comes est turpissima temulentia, quid aliud subsequetur, nisi cubilia et impudiciæ? A fœdis cubitationibus cu-

bilis appellata sunt, quæ non tam rationabilibus (40) videantur hominibus, quam feris et belluis convenire. *Non in contentione et æmulatione.* Illa quæ supra dixit (41) carnis sunt vitia: hæc jam et animi: quamvis omnia simul (42) carnis opera dicantur, et opera tenebrarum, quia revera contentio et æmulatione in animis eorum est qui (43) secundum carnem vivunt, et qui in tenebris ambulant. Qui autem in luce est, et sicut in die honeste ambulat, nihil per contentionem, nihil per inanem gloriam gerit (44). Hoc ergo modo abjicit quis (quod ait supra) opera tenebrarum.

659 34. Quod vero dixit: *Induamus arma lucis*, quomodo debeat fieri nunc exponit. *Sed induite*, inquit, *Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in concupiscentiis* (45). Frequenter diximus Christum sapientiam esse, et justitiam, et sanctificationem, et veritatem, et omnes simul virtutes: quas utique qui assumpserit, Christum dicitur induisse. Si enim hæc omnia Christus est, necessario qui hæc habet, habet et Christum. Qui enim hæc habet, carnis curam (46) in concupiscentiis non facit. Moderatione solita Apostolus utitur, cum non per omnia carnis curam negat habendam. Certum est enim quod in necessariis habenda est; in deliciis vero, et luxuria, atque omni concupiscentia, penitus excludenda.

35. *Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum.* Alius quidem credit *manducare se omnia: qui autem infirmus est, olera manducet* ⁵⁶. Et in superioribus de fidei infirmitate mentionem fecit (47) Apostolus, ubi ait de Abraham: *Cum fere centum annorum esset, non infirmatus est fide* ⁵⁷. De qua infirmitate fidei in illis locis quæ occurrere potuerunt exposuimus. Sed et nunc de infirmo in fide commemorat (48), quem in eo dicit infirmum, quia non credit manducare omnia, sed tam exigua est fides ejus, ut sola olera competentem sibi esse existimet cibum. Quod potest quidem (49) videri dictum ad eos qui ex gentibus crediderunt, extollentes se in libertatem fidei, quia nihil commune aut immundum esse crederent (50) adversum eos qui ex circumcisione crediderunt, observantes adhuc secundum traditionem legis ci-

⁵⁴ Luc. xxi, 28. ⁵⁵ Rom. xiii, 13. ⁵⁶ Rom. xiv, 1, 2. ⁵⁷ Rom. iv, 19.

eiam dicitur, sed ms. Regius num. 1639, et Rabanus, dicitur.

(34) Editi, *processisse*, male.

(35) Mss. quidam, *alienati*.

(36) Deest *sub* in libris antea editis.

(37) Ms. Regius num. 1639, *Est et generale omnibus, et unicuique speciale*.

(38) Ita Ms. Regius num. 1639. Cæteri veromss., Rabanus, et editi, *et ideo propior est* (editi omitunt *est*) *nostra salus*, etc., omisso inquit.

(39) Editi, *fit autem et per singulos dies hujusmodi adventus nobis: etsi Christus in corde sit*, etc.

(40) Ms. Regius num. 1639, *A fœdis cogitationibus*. Deinde editi, *cum non tam rationabilibus*, etc.

(41) Editi, *supra dixi*.

(42) Deest *simul* in libris antea editis.

(43) Alias, *in malis eorum est qui*, etc.

(44) Sic mss. plerique. Editi vero, *et inanem*

gloriam gerit. Ms. Regius num. 1639, *neque per inanem gloriam gerit*, al. *quarit*.

(45) Editi, *exponitur. Sed induimini... in desideriiis*.

(46) Editi, *si enim hæc omnia Christus, necessario qui hæc habet, habet Christum. Qui habet, carnis curam*, etc. Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, *Moderatione sollicita Apostolus utitur, non per omnia*, etc. Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(47) Editi, *de fidei firmitate mentionem fecit*, etc.

(48) Editi, *de infirmitate in fide commemorat*. Male.

(49) Sic recte ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, *Quia potest quidem*, etc.

(50) Editi, *esse credunt*.

horum differentiam : ut eos reprimere videatur et monere ne insultent eis quibus longa consuetudo in observandis cibis discretionem adhuc aliquam et cunctationem movebat. Jubet ergo eum qui ita in hac fide infirmus est, assumi magis, et non abjici, nec quasi infidelem judicari. Aliud est enim infidelem esse, aliud infirmari in fide. Nam infidelis dicitur qui non habet fidem; infirmus autem in fide, qui dubitat in parte aliqua fidei.

36. Componens igitur Apostolus in pace corpus Ecclesiae, dicit (51) : *Qui manducat, non manducantem non spernat : et qui non manducat, manducantem non judicat ; Deus enim illum assumpsit. Tu quis es (52), qui judicas alienum servum ? Suo domino stat, aut cadit : stabit autem : potest enim Deus statuere illum* ⁵³; quo scilicet per hanc nulla esset inter credentes ciborum causa dissensio. Sed videtur hanc Paulus profundiore magis sensu elocutus. Neque enim ex circumcisione venientibus de edendis oleribus lex aliquid mandaverat, ut ipsis convenire videatur quod ait : *Qui autem infirmus est, olera manducet*. Unde constat eum de cibo verbi ista tractare, et infirmum dicere esse (53) in fide eum qui non ita perfectus est sensibus ut possit omnem cibum verbi Dei sumere, sicut et ipse Apostolus in aliis dicit : *Perfectorum autem est cibus solidus, eorum qui pro possibilitate sumendi exercitatos habent sensus ad discretionem boni et mali* ⁵⁴. Et iterum ad alios dicit : *Lac vobis potum dedi, non escam : nondum enim poteratis* ⁵⁵. Et nunquid ita inepti erimus, ut putemus Apostolum qui missus est praedicare verbum Dei, lac portasse secum quod Corinthiis potum daret (54) ? Sed manifestum est hanc eum de qualitate verbi proloqui, et propterea dicere : Si quis infirmior est sensibus, et non est ita perfectae fidei, ut de secretioribus mysteriis capiat verbum, non debere ei per ea quae intelligere non potest, disceptationes cogitationum moveri (55). *Alius enim, inquit, credit manducare omnia*. Non per hanc Paulus ad omnia comedenda discipulos hortatur; nec gulae et gurgitis est magister : sed de illis sine dubio dicit, quorum fides perfecta est, et nullis in verbo Dei discretionibus impeditur (56) : quos idem Apostolus in aliis spiritalis appellat cum dicit ⁵⁷ : *Spiritalis autem examinat omnia*. Ipse est ergo de quo hic dicit : *Alius autem credit mandu-*

care omnia. Denique et apostolis, antequam Spiritum sanctum acciperent, dicebatur a Domino : *Multa adhuc habeo quae loquar vobis ; sed non potestis illa modo audire. Veniet autem Paracletus Spiritus veritatis, et ipse vos docebit omnia* ⁵⁸. Ista sunt ergo omnia quae credit manducare is qui pro fidei perfectione per gratiam sancti Spiritus capax verbi secretioris exstiterit. Habet tamen et infirmus quod sumat ex verbo Dei, et est species quaedam verbi quam hic Apostolus *olera* appellavit, quae audientis sensum non tam robustum reddat et fortem, quam **660** sustentet et interire non faciat (57). In multis etenim de interioribus animae sensibus Scriptura divina quasi de exterioribus corporis loquitur membris; et sicut saepe docuimus interioriorem hominem vel videre, vel audire, vel ambulare nominari, ita et nunc ipse interior homo aut omnem cibum dicitur posse percipere si perfectus est, aut si infirmus est olera manducare. Sed ut perfectorum in Ecclesia concordiam et imperfectorum (58), tanquam inhonestorum in corpore membrorum honestorumque componat, nec habeatur in eis ulla dissensio, dicit ⁵⁹ : *Qui manducat, non manducantem non spernat : et qui non manducat, manducantem non judicat*. Hoc est quod et alibi dicit : *Quia non potest dicere oculus manui : Non es mihi necessaria ; et caput pedibus : Non desidero operam vestram. Sed multo magis quae videntur membra corporis inhonestiora esse, necessaria sunt* ⁶⁰. Et his ergo quorum fides tanta est ut omnia possint manducare, et omnem verbi speciem capere ne superbiant et spernant eos qui inferiores sunt praecipit; et rursus his qui incapaces sunt perfectioris doctrinae mandat ne judicent eos quorum sensus capacior est, et intellectus eminentior. Solent enim perverso ordine imperiti peritos judicare, et desides studiosos. Interdum tamen et hi qui scientiae aliqua initia ceperint, inflantur et extolluntur adversum eos qui videntur minus capaces esse. Idcirco igitur increpatione apostolica auctoritatis Paulus utriusque partis insolentiam reprimens dicit : *Tu quis es, qui judicas alienum servum ? Suo domino stat, aut cadit*. Quod dicit, *stat, aut cadit*, secundum sensum ejus quem increpat (59) dicit. Nam et imperitior si videat quempiam profundius aliquid, et ut ipse capere non potest (60), sentientem, cecidisse eum iudicat a fidei statu; et rursus qui inflantur ex scientia, et non

⁵⁸ Rom. xiv, 3, 4. ⁵⁹ Hebr. v, 14. ⁶⁰ I Cor. iii, 2. ⁶¹ I Cor. ii, 15. ⁶² Joan. xvi, 12, 13. ⁶³ Rom. xiv, 3. ⁶⁴ I Cor. xii, 21, 22.

(51) Sic recte mss. Regius num. 1639. Caeteri vero mss., in pace corda ex his dicit. Ita etiam editi, nisi quod omittant ex his, et habeant, is qui manducat, etc.

(52) Haec verba. Tu quis es, etc., usque ad, statuere illum, omittuntur in editis; sed restituuntur ex omnibus mss.

(53) Esse. In editis praetermittitur.

(54) Sic mss. Regius num. 1639, Rabanus, Salodanus et Merlinus. Mss. vero quidam, lac portasse, secundum quod ait ad Corinthios, ut potum daret. Genebrardus, lac portasse secundum quod Corinthiis

potum daret.

(55) Editi, non debere eum per ea quae intelligere non potest, disceptationibus cogitationum moveri.

(56) Editi, impedita.

(57) Editi, non sinat.

(58) Editi, sed ut perfectorum et imperfectorum in Ecclesia concordiam, et imperfectorum, etc.

(59) Editi, increpabat, male.

(60) Et ut ipse capere non potest, etc. Sic omnes mss. nostri et Rabanus. Editi vero, quod ipse capere non potest, etc.

cum charitate, sicut Paulus commonet, agunt (61), similiter de imperitoribus quibusque opinantur : et ideo potestatem fratri judicandi fratris exemit. Bene autem *alienum seruum* ait, quia Dominus dicit : *Vos autem omnes fratres estis* ⁶⁰. Omnes, hoc est universa creatura, et unus est solus Dominus Jesus Christus, qui est *Dominus omnium, dives in omnibus* ⁶¹. Simul et bonitatem Dei ineffabilem manifestat, cum dicit de eo qui cecidisse videtur, etiamsi vere ceciderit, quia *potens est Deus* (62) *statuere illum* ⁶². *Dominus enim erigit elisos* ⁶³.

37. *Alter judicat alternos dies; alter autem* (63) *judicat omnem diem. Unusquisque in suo sensu abundet* ⁶⁴. Diximus superius secundum litteræ apostolicæ consequentiam videri hæc de ciborum (64) continentia, vel libertate tractari : quoniam vocatio quidem quæ in Christo est, nihil commune aut immundum ponit in cibis, sed continentia ratio suadet etiam a licitis abstinere. Non enim, ut et ipse in aliis dicit, quia omnia licent, idcirco etiam omnia expediunt, vel omnia ædificant ⁶⁵. Ipsa tamen abstinentiæ ratio diversa est pro voto et proposito voventis (65). Alius namque hoc judicat, et ita apud animos suos decernit, ut omnem diem, hoc est continuum vitæ suæ tempus exigit in abstinentia. Alius vero tempus aliquod velut votiva professione decernit. In quo sive ut jugem, sive ut temporalem suscipiat continentiam, uniuscujusque sensibus dat liberam facultatem. Utrumque tamen acceptum fieri (66) apud Dominum pollicetur, et propterea subjungit :

38. *Qui sapit diem, Domino sapit; et qui manducat, Domino manducat : gratias enim agit Deo : et qui non manducat, Domino non manducat, et gratias agit Deo* ⁶⁶. Gratia ergo (67) Deo ab utroque referuntur : ab illo quidem pro fructu continentia; ab hoc vero pro libertate vescendi. Sed quoniam, ut in anterioribus ostendimus, profundior invenitur Apostoli sensus, quam ciborum carnalium ratio continet, in spiritali expositione, secundum ea quæ supra disseruimus de his quorum alius omnem diem, alius vero alternos judicat dies, possumus illud sentire, quod in Scripturis divinis unumquod-

⁶⁰ Matth. xxiii, 8. ⁶¹ Rom. x, 12. ⁶² Rom. xiv, 4. ⁶³ Psal. cxliv, 14. ⁶⁴ Rom. xiv, 5. ⁶⁵ I Cor. vi, 12; I Cor. x, 23. ⁶⁶ Rom. xiv, 6. ⁶⁷ Malach. iv, 2. ⁶⁸ Matth. v, 18. ⁶⁹ Rom. xiv, 7-9. ⁷⁰ Rom. vi, 8.

(61) *Agunt*. Deest in libris antea editis.

(62) *Editi, quia potens est enim Deus*, etc.

(63) Sic mss. Editi vero et Rabanus, *Nam alius judicat diem inter diem; alius autem*, etc.

(64) *Editi, videri hic de ciborum*, etc.

(65) Ms. Regius num. 1639, *volentis, male*. Deinde editi, *et apud animum suum decernit*. Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu.

(66) *Utrumque tamen acceptum fieri*, etc. Sic mss. Regii num. 1639 et num. 1640, et editi. Rabanus vero et cæteri mss., *Utrumque tamen in acceptum ferri, al. fieri*.

(67) *Ergo*. Deest in editis. Deinde ms. Regius num. 1639, *restituit quidem*; et postea habet, *sed quoniam in anterioribus ostendimus quod profundior*, etc. At cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

A que capitulum in quo dogma pietatis et fidei continetur, dies dicatur. Vere enim dies est (68) qui illuminat mentem, qui ignorantia tenebras fugat, qui Christum, qui sol est justitiæ ⁷¹, habet in sese. Si quis ergo sit qui ita divinis litteris operam impendat ac studium, ut omnem diem et omnem sensum Scripturæ divinæ discutiat et dijudicet, ita ut non eum transeat de lege iota unum vel unus apex ⁷², hic omnem diem videbitur judicare. Qui autem non est tantus ingenio, alternos, id est paucos **661** ex multis capiet sensus, qui si non ad plenitudinem scientiæ sufficiant, at certe qui ad summam fidei satis sint (69). Uterque ergo secundum apostolicum consilium gratias agat Deo (70); ille qui sapit omnem diem, et qui manducat omnia, id est **B** qui agnoscit et intelligit omnia; et ille qui licet non omnia manducet, et non universorum intelligentiam capiat, brevi tamen fidei confessione salvatur. Et ideo etiam non manducans omnia, nec omnium scientiam sumens, agere tamen etiam ipse gratias dicitur Deo.

39. *Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur; sive etiam vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. Sive igitur vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus et mortuus est, et vixit, ut et mortuorum et vivorum dominetur* ⁷³. Quid sit vivere in Christo, et quid sit mori in Christo, dictum sæpe a nobis est in hujus Epistolæ expositione, et præcipue in eo loco ubi explauare tentavimus sermonem Apostoli quo ait : **C** *Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia et convivemus ei* ⁷⁴. Si ergo meminimus quæ in hoc loco dicta sunt, ex ipsis etiam propositus in præsentii sermo Apostoli apertior et lucidior fiet, quomodo nemo (71) nostrum sibi vivat, et nemo sibi moriatur. Non enim unusquisque ipse sibi dat, sed a Christo sumit mortis exemplum, qui solus peccato mortuus est (72), ut et ipse imitatione ejus possit alienus et mortuus effici a peccato. Sed et vitæ exemplum non ipsi ex nobis habemus, sed ex Christi resurrectione suscipimus, ut idem Apostolus dicit : *Ut sicut Christus resurrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambule-*

D (68) Ms. Regius num. 1639, *quia illuminat... quia ignorantia... quia Christum*, etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

(69) Sic ms. Regius num. 1640. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, *capiat* (al., *capiet*) *sensus, et si non qui ad plenitudinem scientiæ sufficiant, at certe qui ad summam fidei satis sint*, editi, *funt*.

(70) Editi, *secundum apostolicum sensum et consilium gratias agit Deo*. Ms. Regius num. 1639, *secundum Apostoli consilium, gratias agat Deo*. Cæteri vero mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(71) Editi, *in presenti sermone Apostolus apertior et lucidior fiet : quomodo nemo*, etc. Mss. quidam, *in presenti sermo Apostoli videtur apertior, et lucidior fiet*, etc. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in nostro textu.

(72) Editi, *quæ soli* (al., *solo*) *peccato mortuus est*.

mus⁷⁵. Novitas ergo vitæ qua in Christo per fidem resurrectionis ejus vivimus, Domino deputatur, quia non a nobis, sed ab ipso sumit exordium; et ideo: *Sive vivimus (75), Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. Sive igitur vivimus, sive morimur, Domini sumus*⁷⁶. Mortem etenim appellat illam, qua Christo, ut diximus, consepulti, et in morte ipsius baptizati⁷⁷, peccato mortui sumus, et vitam qua alieni effecti ab hoc mundo, et, ut ipse ait, *ex mortuis viventes*⁷⁸ (74), non nobis, id est non carni vivimus, sed Deo, secundum ea quæ in subsequenti jungit. *In hoc enim, inquit, Christus mortuus est et vixit* (75), *ut et mortuorum et vivorum dominetur*. Mortuum dicit esse Christum dispensatione sine dubio passionis; vixisse autem per sacramentum resurrectionis. Unde et nobis primo passionis et mortificationis, postea etiam resurrectionis et vitæ novitatis reliquit exemplum. Sed moveat aliquem fortassis quod dicit Apostolus, idcirco mortuum esse et vixisse, ut mortuorum et vivorum dominetur; quasi qui hoc dederit intelligendum, quod nisi mortuus fuisset, mortuorum dominatum non habuisset; et nisi post mortem rursus vixisset, non tenuisset dominationem vivorum. Sed ad hæc ita respondendum puto. Duobus ex modis constat in omnem creaturam Christi dominatio. Uno, per quem ut Creator omnium et potestatem gerens universorum, vi majestatis et necessitate potentie⁷⁹ (76) habet cuncta subjecta, per quem modum non solum bonis et sanctis mentibus ab spiritibus dominatur, verum et nequam, et refugis, et his quos Scriptura divina⁸⁰ malignos angelos appellavit. Idcirco enim et omnitenens, vel omnipotens (77) dicitur, secundum quod Joannes designat in Apocalypsi, dicens: *Hæc dicit qui est, et qui erat, et qui venturus est, omnipotens*⁸¹. Hic ergo unus est modus quo Christus omnibus dominatur. Alius vero est, quo tanquam bonus et boni Patris Filius non vult rationabiles spiritus ad obedientiam legis suæ violenter inflectere, sed expectat ut sponte veniant, ut voluntate et non necessitate bonum quærant, et docendo magis quam im-

perando, invitando potius quam extorquendo persuadeat (78). Iude denique est, quod usque ad mortem dignatur accedere, ut exemplum obedientiæ, et moriendi formam volentibus peccato et vitii emori derelinquat. Et propter hoc in præsentī loco Apostolus scribit idcirco eum mortuum esse et vixisse, *ut et vivorum et mortuorum dominetur*; vivorum, profecto illorum qui resurrectionis ejus exemplo novam et cælestem in terris exigunt vitam; mortuorum, illorum (79) sine dubio qui mortificationem Christi in corpore suo circumferunt⁸², et mortificant membra sua quæ sunt super terram⁸³.

662 40. Quod si hæc ita se habent: *Tu, inquit, quare judicas (80) fratrem tuum? Aut tu quare spernis fratrem tuum*⁸⁴, cum sive mortificatio sit in te carnis et vitiorum, non ex te orta sit, sed Christi morte donata: sive tibi novitas vitæ est⁸⁵, et in terris ambulans conversationem habes in cælis⁸⁶, Christi hoc resurrectione merueris? Bene autem utriusque vitii notam vernacula appellatione signavit, illi quidem dicens (81): *Quare spernis? Et huic: Quare judicas fratrem tuum? Solent enim hi qui aliquantulum videntur in scientia (82) profecisse, spernere et nihili ducere eos qui altioris intelligentiæ minus capaces sunt; econtrario autem imperiti et indociles judicare, hoc est incusare et condemnare eos qui altiora et profundiora perquirunt, quam ipsi capere aut assequi possunt (83). Et ideo Apostolus, rescicare culpam volens ex utraque parte nascentem, illis quidem præcipit, ne inferiores spernant atque despiciant; his vero, ne superiores se judicent, cum peritiam non habeant judicandi. Quamvis ergo (84) utrumque reprehendat, et eum qui spernit fratrem inferiorem, et eum qui judicat superiorem, tamen ut ostenderet illum gravius in judicando, quam hunc in spernendo fratrem peccare, ommissa spernitionis culpa, præsumptionem judicantis (85) fratris exaggerat, et ideo in consequentibus jungit:*

41. *Omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flecietur omne genu, et confitebitur omnis lin-*

⁷⁵ Rom. vi, 4. ⁷⁶ Rom. xiv, 8. ⁷⁷ Rom. vi, 5. ⁷⁸ ibid. 13. ⁷⁹ Luc. viii, 2. ⁸⁰ Apoc. i, 8. ⁸¹ II Cor. iv, 10. ⁸² Coloss. iii, 5. ⁸³ Rom. xiv, 10. ⁸⁴ Rom. vi, 4. ⁸⁵ Philip. iii, 20.

(75) Editi, *sive enim vivimus*, etc.

(74) Ms. Regius num. 1639, *velut mortui viventes*. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(75) Sic omnes mss. nostri, editi vero et Rabanus. *In hoc enim Christus mortuus est, et resurrexit*, etc.

(76) Ms. Regius num. 1639, *Unus est, per quem... suæ majestati ex necessitate potentie*, etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu, nisi quod posteriores habeant cætera subjecta.

(77) Editi, *idcirco igitur et omnitenens, et omnipotens*, etc. Ita etiam ms. Regius num. 1639, nisi quod omittat igitur. Sed cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

(78) Ms. Regius num. 1639, *Alius vero est tanquam bonum et boni Patris Filium non ultra... sed expectare... quam extorquent, persuadere*. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in nostro textu.

D (79) *Illorum*. Deest in antea editis.

(80) Editi, *tu autem quid judicas*, etc. Deinde iidem editi et mss. quidam, *et in terris ambulans conversationem habens*, etc. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in nostro textu.

(81) Editi, *vernacula appellatio signavit, illi dicens*, etc., omisso quidem, quod etiam omittitur in ms. Regio num. 1639 et apud Rabanum; sed restituitur ex cæteris mss.

(82) *In scientia*. Desideratur in editis.

(83) Editi, *condemnare et incusare eos qui... quæ ipsi capere aut assequi non possunt*. Sic etiam Rabanus, nisi quod habeat, *incusare et contemnere*. Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod quidam habeant *accusare*, pro *incusare*.

(84) *Ergo*. Prætermittitur in editis.

(85) Sic ms. Regius num. 1639. Editi vero, *judicandi*. Cæteri mss. et Rabanus, *judicati*, male.

qua Deo. Itaque (86) unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius invicem judicemus: sed hoc judicate magis, ne ponatis offensionem fratri, vel scandalum⁸⁶. Assumens Apostolus (87) causas ex his in quibus non recte judicant hi qui judicant fratres, recti et justi introducit divini iudicii formam, et ait: Omnes enim nos stare oportet ante tribunal Dei; quo scilicet noverit is qui iudicat fratrem, tantum se crimen elationis incurere, ut tribunal Dei sibi videatur assumere, et Unigeniti iudicium prævenire. Verum quid sibi velit hoc ipsum quod Apostolus tribunal Dei memorat, et quomodo intelligendum sit videamus. Non solum enim (88) in hoc loco, sed et ad Corinthios scribens, tribunalis facit nihilominus mentionem, ubi ait: Propter quod studemus sive præsentem, sive absentem placere illi. Omnes enim nos (89) manifestari oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque per corpus prout gessit, sive bona, sive mala⁸⁷. Sed et apud Danielem prophetam invenimus talia quædam de iudicandi specie descripta. Videbam, inquit, et ecce sedes positæ erant, et Vetustus dierum sedebat, et indumentum ejus sicut nix candidum, et capilli capitis ejus sicut lana munda. Thronus ejus flamma ignis, rotæ ejus ignis inflans, fluvius ignis curriebat ante ipsum. Millies millia ministrabant ei, et decies millies dena millia assistebant ante eum. Iudicium constituit (90), et libri aperti sunt⁸⁸. In duodecim quoque prophetarum libro, sub mysterio dicitur⁸⁹ quia in valle Josaphat Dominus iudicet populum suum: ipsam autem vallem Josaphat paulo post vallem iudicii nominat. Sed de his nunc singulis, quæ similitudinis causa protulimus, disserere longum videtur. Ea tamen quæ ad Corinthios scripsisse Apostolum diximus, conferentes cum præsentem loco, vel cæteris quæ apud prophetas (91) scripta memoravimus, declarari videmus ex omnibus certissime futurum esse iudicium Dei; cujus species ut notior hominibus fieret, iudicandi forma ex his quæ inter homines geruntur assumpta est, quo scilicet nosceremus, quia sicut iudex iste terrenus celsiorem quemdam locum quod tribunal appellatur, ascendit, ut ex eo

altior et eminentior cæteris qui iudicandi sunt, fiat, ne conspectum ejus lateant vel reorum (92) supplicia, vel allegationes innocentium; ita intelligamus et iudicem omnium Christum natura et majestate cunctis eminentem introspicere corda et conscientias singulorum, manifestare occulta, et oblecta revelare, ut et bonis actibus laudem tribuat, et mali pœnam quam merentur excipiant (93). Quod si manet 663 futurum iudicium Dei, et tale iudicium in quo non solum unusquisque recipiet pro actibus suis, sed et pro omni otioso verbo reddet rationem, secundum sententiam Domini⁹⁰: cogitationes quoque malæ (94) confutabuntur redarguente conscientia, et in omnibus unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo, inquit, amplius invicem judicemus, sicut et in aliis dicit: Itaque nolite ante tempus quid iudicare, usquequo veniat Dominus qui illuminabit occulta tenebrarum, et manifestabit consilia cordium: et tunc laus erit unicuique a Deo⁹¹ (95). Nudabitur enim universæ, ut ego arbitror, creaturæ rationabili cor nostrum, et revelabuntur occulta, vel etiam manifestabuntur. Est enim differentia. Videntur enim ea quidem quæ revelantur, ad malos pertinere, de quibus dicitur: In igne enim revelabitur⁹²; ea vero quæ manifestantur, ad bonos; et ideo dicitur: Omnis enim quod manifestatur, lux est⁹³: et tanquam libri quidam descripti, vel tabulæ incisæ continentes litteras actuum cogitationumque nostrarum, ab omni, ut diximus, creatura rationabili relegentur. Et hoc est quod arbitror indicari per Danielem ubi dicit: Et libri aperti sunt⁹⁴, qui scilicet in corde nunc involuti sunt et oblecti, continentes quidem scripta quæ gerimus (96), et notis quibusdam conscientiæ sulcati, nec tamen ulli nisi soli Deo cogniti. Isti ergo libri animæ nostræ, vel hæ cordis nostri paginæ aperientur in conspectu throni flammei, et rotarum ignis ardentis, et fluminis ignei ac percurrentis ante Vetustum dierum⁹⁵. Videbunt hæc, et legent etiam angeli, et illa millies millia angelorum, et decies millies dena millia ministrorum⁹⁶, et ita criminum nostrorum in quibus nunc unum saltem testem pati confundimur, cœ-

⁸⁶ Rom. xiv, 10-13. ⁸⁷ II. Cor. v, 9, 10. ⁸⁸ Dan. vii, 9, 10. ⁸⁹ Joel. iii, 2, 12. ⁹⁰ Matth. xii, 36. ⁹¹ I Cor. iv, 5. ⁹² I Cor. iii, 13. ⁹³ Ephes. v, 13. ⁹⁴ Dan. vii, 10. ⁹⁵ ibid. 9. ⁹⁶ ibid. 10

(86) Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius invicem judicemus, sed hoc judicate magis, ne ponatis offensionem fratri, vel scandalum. Hæc, quæ restituunt mss. et Rabanus, in libris antea editis non comparent.

(87) Apostolus. Deest in omnibus mss. nostris, et apud Rabanum, sed exstat in editis.

(88) Deest enim in libris antea editis.

(89) Enim nos. Hæc verba desiderantur in editis.

(90) Editi, rotæ ejus ignis accensus, fluvius igneus.

(91) Editi, millies millia ministrant ei... assistebant ei, et ante eum iudicium constitutum, etc. Deinde iidem editi et mss. quidam, In duodecimo quoque, etc.

(92) Ita mss. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, prophetam.

(93) Editi, ne conspectui ejus lateant vel malorum, etc. Ms. Regius num. 1639, ne conspectus ejus lateat vel reorum (Rabanus, lateant vel rerum) suppli-

cia, etc. Deinde editi omittunt ita ante intelligamus; et paulo post habent, cæteris eminentem.

(93) Sic Rabanus, ms. Regius num. 1639 et editi. Mss. vero plerique, et malos pœna quam merentur excipiant.

(94) Ita ms. Regius num. 1639. Editi vero, recipiet pro actibus, sed pro omni verbo otioso reddetur ratio... cogitationesque malæ, etc. Cæteri mss. et Rabanus, redditur ratio... cogitationes quæque (Rabanus, quoque) malæ, etc.

(95) Sicut et in aliis dicit: Itaque nolite ante tempus quid iudicare, etc., usque ad, et tunc laus erit unicuique a Deo. Hæc desiderantur in editis; sed restituuntur ex mss. nostris. Ms. tamen unus pro his verbis habet, sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum, quod minime cohæret cum sequentibus.

(96) Editi, quedam scripta quæ gerimus.

lestium tunc virtutum testes catervas innumera- A biles patiemur. Cum autem Paulus dicat, quia *omnes stabimus ante tribunal Dei*, et dum (97) se cum his societ qui stabunt ante tribunal Dei, quisnam est qui semetipsum ita decipiat et fallat, ut ad iudicium se Christi, et ad tribunal cognitionis ejus non putet esse venturum, aut manifestandum se non putet in his quæ sive recte, sive etiam minus recte commiserit? Quod vero in præsentem quidem loco *tribunal Dei*, ad Corinthios vero ⁹⁷ *tribunal Christi* posuit, ego quidem nullam puto esse (98) differentiam quominus unum atque idem *tribunal Christi et tribunal Dei* nominetur, secundum quod ipse Salvator in Evangelio dicit: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt* ⁹⁸; et iterum: *Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea* ⁹⁹. Si quis tamen putat in sermonibus Pauli, quia nulla in ejus litteris otiosa vel syllaba est, causas varietatis hujus esse requirendas, poterit fortassis tale aliquid dicere: Christi vocabulum, quantum ad proprietatem appellationis ipsius pertinet, Verbi in carne positi et mundum Deo reconcilians indicium est, sicut et idem Paulus dicit, quia *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi* ¹; sed reconciliationis hujus spatia conversionis nostræ dilatio et emendationis negligentia distendit, et longiora constituit; et donec evacuet omnes principatus et potestates, et ponat omnes inimicos sub pedibus suis, ac novissimum inimicum destruat mortem, ita eum regnare oportet ², ut mysterium (99) susceptæ in carne dispensationis exerceat, et bonos quidem manifestet, culpabiles autem recipiant unusquisque secundum opera sua: ubi vero ³ tradiderit regnum Deo et Patri, id est conversos et emendatos omnes obtulerit Deo, et ad integrum mysterium mundi reconciliationis expleverit, tunc ait ante tribunal Dei astare omnes (4), ut impleatur hoc quod sequitur: *Vivo ego, dicit Dominus, quia mihi flectetur omne genu, et confitebitur omnis lingua Deo*. Flectet autem genu omnis creatura Deo in nomine Jesu, per quem reconciliata est ei, secundum quod idem Apostolus dicit, quia *in nomine Jesu omne genu flectetur caelestium, terrestrium, et infernorum* ⁴. Flectere sane genu, et omnem linguam confiteri Deo, de Isaïæ prophetæ sermonibus ⁵ assumpsit

⁹⁷ II Cor. v, 10. ⁹⁸ Joan. xvi, 15. ⁹⁹ Joan. xvii, 10. ¹ II Cor. v, 19. ² I Cor. xv, 24-26. ³ ibid. 24. ⁴ Philip. ii, 10. ⁵ Isai. xlv, 24. ⁶ Psal. ciii, 4. ⁷ II Cor. v, 10. ⁸ Job xxxii, 8. ⁹ Matth. xxvii, 3, 4.

(97) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus, et editi omittunt dum.

(98) Ms. Regius num. 1639, *nullam causam puto esse*. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(99) Editi et Rabanus, *ut ministerium*, etc. Omnes vero mss. nostri, *ut mysterium*, etc. Deinde editi, *accipiant unusquisque secundum opera sua. Ubi ergo*, etc.

(1) Ms. Regius num. 1639, *tunc jam ante tribunal Dei astare dicantur*. Rabanus, *tunc, ait, ante tribunal Dei astare dicitur*. Sed cæteri mss. et editi rectius ut in nostro textu.

(2) *Credantur*. Deest in libris antea editis.

(3) Editi, *creduntur? aut quæ linguæ in ignis spe-*

Apostolus. Quod tamen non est carnaliter accipie- dum, ut putemus quod etiam caelestia, quæ dicit genu flectere, carnalibus membris facere hæc credantur (2): verbi causa, ut putetur vel sol, vel luna, vel stellæ, vel etiam angeli, et quæcumque sunt quæ caelestia nominantur, corporalibus inflexa genibus adorare, aut etiam lingua carnali, et tali membro quali nos homines loquimur, putentur confiteri Deum, de quibus dicitur quia sint spiritus et ignis, secundum quod Propheta dicit ⁶: *Qui facit angelos suos spiritus, 664 et ministros suos ignem urentem*. Et quæ genua in spiritibus esse credentur? aut quæ lingua in ignis specie requiretur? Sed genu flectere, subjecta esse cuncta, et cultui Dei obedire declarat (3). Movet me (4) adhuc ex his quæ de

B Epistola ad Corinthios assumpsimus, ubi dicit: *Uti recipiat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bona, sive mala* ⁷, utrum quia in omnibus hominibus necesse est aliquid boni esse, et aliquid mali; nec ullum in bonis inveniri, qui non aliquid habuerit et mali; vel iterum aliquem in malis, qui non habuerit aliquid et boni, propter Scripturam quæ dicit: *Spiritus enim incorruptibilis in hominibus est* ⁸ (5), propterea dixerit ut unusquisque et pro bonis suis bona, et pro malis suis recipiat mala; an honos illos dicat quibus nihil mali ascribendum sit, et illos malos quibus boni nihil omnino debeatur. Sed si hoc novissimum putemus, videlicet contra evidentem venire rationem. Nullus enim, ut dixi, ita bonus invenietur, cui non aliquid insitum sit mali (6), ut ex multorum sanctorum perfacile colligi videtur exemplis; et rursus nemo est pessimorum, etiamsi ipse Judas ponatur qui supra omnem impietatem (7) impius fuit, ut non aliquid etiam ipse boni habuisse videatur. Nam ut illa omittam, quæ cum apostolis positus quasi unus ex ipsis gerebat, quamvis et ibi jam bonis ejus miscerentur et mala (8) (erat enim pecuniæ cupidus) tamen hoc ipsum quod *pœnitentia ductus reportavit triginta argenteos ad sacerdotes, et dixit: Peccavi tradens sanguinem justum* ⁹, fuit aliquid boni. Ex quibus omnibus videtur mihi, quoniam non potest unus atque idem bona simul recipere et mala (neque enim simul et in paradisu quis, aut in

D regna cœlorum, et in gehennam mitti potest) in

cie requirentur? Sed genuflectere... et cultu Dei obedire declarat.

(4) Ms. Regius num. 1639, *Movet me*, etc. Deinde mss. plerique et editi, *necesse est esse aliquid boni, esse et (al., et esse) aliquid mali*. Sed rectius mss. Regius num. 1639 et Rabanus ut in textu, nisi quod Rabanus in fine habeat, *aliquid et mali*.

(5) Ita editi; mss. vero nostri omnes et Rabanus, *Spiritus enim incorruptibilis in omnibus est*.

(6) Ms. Regius num. 1639, *inustum sit mali*.

(7) Editi, *etiamsi ipse Judas ponitur, qui super impietatem*, etc.

(8) Editi, *quamvis et ibi jam bonis misceret et mala*.

illis tantummodo rationem boni non haberi, in quibus valde præponderant mala (9); et in illis rationem mali non accipi, in quibus præponderant bona, et in quibus malorum vestigia pœnitentia conversionis abolevit. Ut autem ad propositi capituli finem conclusionemque redeamus, cum, inquit, tanta sit apud Deum et apud Christum ejus judicii veritas, tanta futuræ examinationis indago, non ergo, ait, amplius invicem judicemus. Sed hoc judicate magis, ne ponatis offensionem fratri, vel scandalum. Hoc judicate, id est hoc statuite ne per observantiam ciborum offensiones fratribus vel scandala generetis. De offensione vel scandalo jam supra diximus quod scandalum sit cum in via qua inceditur aliquid invenitur objectum, in quo offendant (10) scandentium vel incedentium pedes. Hoc est ergo quod patiuntur hi qui viam fidei nuper ingressi, priorum vel contentionibus, vel negligentis, vel contemptu et elationibus offenduntur, atque exemplis eorum recessi (11) avertuntur a fide.

42. Scio et confido in Domino Jesu, quia nihil est commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, jam non secundum charitatem ambulat. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est ¹⁰ (12). Diximus et in aliis, quod in Scripturis sanctis vernacula quadam appellatione quod sanctum vel mundum non est, commune nominetur; quæ tamen appellatio in Novo Testamento frequentius invenitur (13), in Veteri vero non recordor sicubi nominata est, ut in Evangelio Salvator dicit, quia de corde procedunt cogitationes malæ, homicidia, fornicationes, adulteria, furta, falsa testimonia: et ista sunt quæ communicant (14) hominem. Non lotis autem manibus manducare, non communicat hominem ¹¹. Quamvis in nonnullis exemplaribus Latini pro communicant, coinquant posuerint, et licet eadem virtus sit, proprietas tamen sermonis communicat habet (15). Sed et in Actibus apostolorum Dominus dicit ad Petrum: Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris ¹². Puto ergo inde usum hujus sermonis assumptum, ut quia, verbi gratia, vasa templi ministerio segregata, vasa sine dubio Domini appel-

labantur, ad horum autem distinctionem (16) reliqua vasa communia dicebantur; ita et ad ciborum distinctionem, eorum quos quasi mundos et secundum legem edendos Scriptura segregavit, reliqui omnes communes appellati sunt. Sed Judæi vim verbi ignorantes (17), unde communis diceretur homo, quem **665** communem appellabant, sermonis usum sine significationis intelligentia tenuerunt. Neque enim (18) cibi quos Deus creavit, aut ignoranter aut simpliciter sumpti communem facere hominem poterant et immundum; sed mens illa hominis quæ Deo soli segregata est, merito munda appellatur: quæ vero aliena a Deo est, quoniam non ab uno spiritu immundo, sed a plurimis possidetur, idcirco talis homo communis appellatur, quasi qui multorum sit (19) vel vitiorum, vel dæmonum servus, secundum illum qui interrogatus, Quod tibi nomen est? respondit, Legio: Multi enim sumus ¹³: et secundum illud quod a Salvatore dicitur, quia cum exierit immundus spiritus ab homine, circuit loca arida, quærens requiem, et non inveniens redit: et inveniens domum vacantem et scopis mundatam, assumit secum septem alios spiritus nequiores se; et intrantes habitant in eo (20) ¹⁴. Et sine dubio iste talis homo communis dicitur, eorum videlicet servus effectus omnium spirituum malignorum qui habitant in eo. Merito ergo sciens sermonis hujus hanc esse rationem Paulus, dicit: Scio et confido in Domino Jesu, quia nihil est commune per ipsum. Nihil enim in creaturis Dei natura sui (21) immundum est (omnia namque a bono Deo creata, bona esse constat et munda) sed ei, inquit, qui existimat aliquid esse commune, ipsi commune est; hoc est, qui intentione cordis immundum aliquid cogitat, et observantiam diversitatis admittit, sicut et in consequentibus dicit: Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est; quia non ex fide. Omne enim quod non est ex fide, peccatum est ¹⁵. Nec tamen in his distinctionem legis exclusit, ut absolute diceret nihil esse commune aut immundum eorum quæ lex definiit immunda. Præmisit enim causam cur per semetipsum nihil commune dicatur. Scio, inquit, et confido in Domino Jesu. In Domino ergo Jesu nihil commune per semetipsum, hoc est, natura sui

¹⁰ Rom. xiv, 14, 15. ¹¹ Matth. xv, 19, 20. ¹² Act. x, 15. ¹³ Luc. viii, 30. ¹⁴ Matth. xii, 43-45. ¹⁵ Rom. xiv, 23.

(9) Editi, ex quibus omnibus videtur mihi, quia non potest unus atque idem bona simul recipere et mala. Neque enim simul aut in paradysum quis, aut in regna cælorum, aut in gehennam mitti potest. Respondemus in illis tantummodo rationem vitæ bonæ non haberi, in quibus valde præponderant mala, etc. Sed mss. nostri et Rabanus ut in textu.

(10) Editi, in quo offenduntur. Rabanus, in quod offendant, etc.

(11) Editi et ms. unus, repercussi. Sed rectius veteri mss. nostri, et Rabanus, recessi.

(12) Si enim propter cibum frater tuus contristatur, jam non secundum charitatem ambulat. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Hæc desiderantur in editis. Mss. plerique contextum Apostoli prosequuntur, alter usque ad ver-

sum 19 inclusive, alter usque ad medium vers. 20. Sed cum tomus decimus incipiat a versu 16, recte usque ad hunc versum tantummodo prosequitur ms. Regius num. 1639.

(13) Invenitur. Deest in antea editis.

(14) Alias, coinquant, male.

(15) Editi, et licet eadem istic sit proprietas, tamen sermo communicat habet.

(16) Editi, definitionem, male.

(17) Editi, vim verbi Dei ignorantes.

(18) Enim. Desideratur in editis.

(19) Deest sit in editis.

(20) Editi, et intrant in eum. Rabanus, et intrantes habitant in ea. Sed omnes mss. ut in textu.

(21) Editi, de natura sui.

dicitur; *sed illi, inquit, qui existimat, et qui putat aliquid esse commune, ipsi commune est.* Et ne mireris quod cogitatio mentis cibum qui natura sui communis vel pollutus non est, faciat pollutum, cum econtrario cibum vere pollutum (vere enim pollutus est qui idolis immolatur) simplicitas mentis, et nulla cogitationis scrupulositas injecta (22), omni suspicione contaminationis absolvat. Et rursus etiamsi mundus sit cibum, suspensionem tamen aliquis patiatur quasi quod idolis immolatus sit, pollui dicitur pro conscientiae scrupulo. *Si enim propter cibum frater tuus contristatur (23), non jam secundum charitatem ambulat. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.* Cum definisset apostolico dogmate per Dominum Jesum nihil commune aut immundum natura sui putandum, et dedisset erga usus ciborum fidelibus quibusque absolutissimam libertatem, rursus ad aedificationem fraterni amoris licentiam resecat libertatis, et dicit: *Etiamsi commune nihil est, et usus omnium ciborum licenter admittitur, tamen tu si propter cibum quem licito putas sumendum, fratrem tuum, qui nondum scientiae hujus capax est, scandalizas, jam non secundum charitatem ambulat, nec affectum in te fraterni amoris ostendis. Quid enim laederis, si ut fratrem tuum non contristes, etiam a licitis abstineas? Tibi enim abstinere a licitis crimen nullum est; illi vero in quibus discernit et putat non licere, condemnabilis usus est (24). Qui enim discernit, si manducaverit, damnatus est.* Quod si facias, tu utique fratrem tuum perdis *pro quo Christus mortuus est, et tu ei causas perditionis acquiris.* Magnificentius autem de his idem Paulus ad Colossenses scribens, dicit: *Nemo itaque vos iudicat in esca, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniis, aut Sabbato, quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi. Nemo vos seducat volens in humilitate cordis et religione angelorum quam non vidit extollens se, frustra inflatus a mente carnis suae (25), et non tenens caput* 16; et post pauca: *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid velut viventes in hoc mundo decernitis? Ne tetigeris, ne gustaveris, ne attaminaveris (26): quae*

A sunt omnia in corruptionem ipso usu, secundum praecepta et doctrinas hominum: quae sunt rationem quidem habentia sapientiae in observatione religionis, et humilitate per vexationem corporis, non in honore aliquo ad saturitatem carnis 17. De quibus per singula disserere non est praesentis operis; de his enim nunc quae ad Romanos scribit Apostolus conamur exponere (27). Hoc est tamen quod etiam praesenti asseritur exemplo: ne in cibo, vel in potu, vel in huiusmodi observantiis, quae apud Iudaeos velut 666 angelorum religio putatur, iudicemur ab aliquo. Extollunt enim se in his quae videntur, et inflati sunt de visibilibus rebus. Quae tamen elatio non est secundum sapientiam spiritus, sed secundum sensum carnis. Non autem de carnalibus rebus praecipuum est: *Ne tetigeris, ne attaminaveris, ne gustaveris (28)* 18. Haec enim omnia, hoc est carnalia, ad usum hunc corruptibilem data sunt; et quae potest esse in corruptione observantia puritatis? Sed cum lex haec de rationabilibus praecipit, quae, si immunda sunt, vere tangenda non sunt, neque gustanda, ne participes nos faciant peccati et immunditiae suae, praecepta hominum et doctrinas relinquentes, hunc spiritalem (29) sensum ad carnalia haec et corporalia transtulerunt, quae rationem sapientiae habent in observatione religionis et humilitate corporis, non tamen ut occasione huiusmodi observantiae honor (30) aliquis apud homines et carnis deliciae requirantur, dum pro paucorum abstinentia multi cibi requiruntur et electi. Vera autem observantia est ubi ita sumitur cibum, et ita aguntur omnia, ut non de talibus dicatur: *Quorum Deus venter est* 19. Abstinerere enim (31) conveit ab omni cibo quem concupiscentia et libido praesumit, quem deliciae parant, quem luxur excogitat. Videndum namque est (32) non solum quali, sed et quanto cibo, et quo in tempore, et quam parco utamur. Sic enim omnia munda mundis mentibus sunt; *contaminatis autem, ut dicit Apostolus, et infidelibus nihil mundum* 20. In quo ostendit, quia etiam ea quae apud Iudaeos munda nominantur in cibis, si quis contaminatus sit et infidelis, munda ei esse non possunt. Consequens igitur erit, ut si

16 Coloss. II, 16-18. 17 ibid. 20 seq. 18 Coloss. II, 21. 19 Philip. III, 19. 20 Tit. I, 15.

(22) Sic mss. Regius num. 1639 et Rabanus. Mss. vero plerique, et nulla cogitatione scrupulositas injecta. Editi, et in cogitatione nulla scrupulositas injecta.

(23) Editi, *frater tuus scandalizatur vel contristatur*, etc. Deinde, *cum enim definisset... per Christum Jesum*, etc. Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu.

(24) Mss. plerique, Rabanus et editi, *contaminabilis usus est: sed rector videtur lectio codicis Regii num. 1639, condemnabilis usus est.*

(25) Sic mss. Regius num. 1639. Ita etiam caeteri mss., omisso a. Editi, *inflatus sensu carnis suae.*

(26) Ita mss. plerique. Editi vero et mss. Regius num. 1639, *Ne tetigeritis, ne gustaveritis, ne attaminaveritis*, etc.

(27) Ms. Regius num. 1639, *non est praesentis temporis. De his nunc... conamur exponere*, etc.,

omisso enim. Editi omittunt nunc, et habent etiam cum plerisque mss. *conamur exponere*. Sed rector videtur lectio mss. Regii num. 1640, *conamur exponere*. Deinde editi, *Hoc est tantum*, etc.

(28) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, *ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis*.

(29) Editi, et doctrinae (mss. plerique, et doctrinas) relinquentes, hunc spiritalem, etc. Ms. tamen unus Regius num. 1640 habet *observantes, pro reliquentes*.

(30) Editi, *non tantum vero occasione huius observantiae honorabilis*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(31) Enim. Deest in libris antea editis.

(32) Editi, *Videndum sane est*. Deinde, *Sic enim omnia munda munda fiunt*. Mss. plerique, *Sic enim omnia munda munda fiunt*. Sed mss. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

ea quæ munda sunt, contaminatis immunda efficiantur, etiam ea quæ dicuntur immunda, sanctis et fidelibus munda fiant. *Sanctificantur enim per verbum Dei* (33) *et orationem, quia omnis creatura Dei bona, et nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur* ³¹. Per orationem autem non cujuscunque sanctificantur, sed eorum qui levant *puras manus sine ira et disceptatione* ³². Vis autem magnificentius adhuc de mundis et immundis, quod non de corporibus, sed de animis dicantur et mentibus, edoceri (34)? Audi ipsius Domini et Salvatoris in Evangelio sententiam dicentis: *Non quæ intrant in os, communicant* (35) *hominem, sed quæ ex ore procedunt; quoniam ab intus de corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria* ³³, etc. Cogitatio ergo est et mens non recte sentiens quæ polluit hominem, non ciborum qualitas, quæ cujuscunque modi fuerit, pari eodemque exitu usum cor-

ruptionis explebit. Et nihil mirum si sanctus cibum quem sumit, verbo Dei, et oratione sanctificat, cum etiam ipsa quibus induitur sancta sint vestimenta. Sudaria denique Pauli ³⁴ et semicinctia tantum ex ipsius puritate sanctificationis acceperant, ut ægris adhibita corporibus (36) fugarent morbos, et redderent sanitatem. Nam de Petro quid dicam, cujus etiam umbra corporis tantum sanctificationis gerebat ³⁵, ut quoscunque præteriens non ipse, sed sola ejus umbra tetigisset, continuo ab omni ægritudine levarentur? Sed paulo latius excessimus de mundis cibus et communibus disserentes, ut Apostoli sensum, quantum possibile est, consideraremus excelsius. Sed memores propositæ brevitatis, in his noni voluminis conclusionem facta, decimi ejusdemque ultimi aggrediamur exordium (37).

LIBER DECIMUS.

667 1. *Non blasphemetur ergo bonum nostrum* (38). *Non enim regnum Dei est esca et potus, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. Nam qui in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus* ³⁶ (39). Requiro quomodo blasphemari possit bonum nostrum (40). Bonum est legem spiritualiter intelligere, et impia atque inepta hæreticorum, vel falsæ philosophiæ studentium dogmata tanquam immundos cibos pollutosque vitare. Hoc enim est quod spirituali lege sancitur. Tamen si quis ex Judæis, verbi causa, aut ex his qui Encratitæ appellantur (41), velit Christo credere, putet tamen non parum inesse momenti in observantia continentiæ, vel eorum ciborum qui lege prohibeantur, vel quos quasi castitati adversantes æstimant nonnulli etiam Scripturarum auctoritate declinandos: hujusmodi hominem si perurgas ad communes omnium cibos, nec dicas eum aliter posse salvari, vel ad fidem Christi et gratiam pervenire, nisi sumptis his quos refugit cibus, tunc vere bonum spiritalis sententiæ (42) blasphematur, putante eo quem perurges hanc apud nos haberi fidem, ut salvum fieri nullum credamus, nisi

qui suillis vescatur carnibus, vel aliis hujusmodi communibus et indifferentibus cibus. Addit autem his: *Non enim regnum Dei esca et potus est, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto.* In quo iterum vehementer admiror sapientiam Pauli, qui præsentis temporis culpas futuri sacramenti auctoritate compescit, et ut Ecclesiæ formam statuatur, regni cælorum mysterium prodit. Ait ergo: Quid opus est tantopere pro cibus et escarum qualitatibus fraternam pacem charitatemque turbare, cum regnum Dei propter quod laboramus et currimus, neque per escas constet, neque per potum: sed aliena hæc sint a regno Dei (43), et ab illa conversatione futura? Ibi enim sicut *neque nubunt, neque nubuntur, sed sunt sicut angeli Dei* ³⁷; sic neque escam neque potum sumunt, sed sunt sicut angeli Dei. Igitur absolutissimo dogmate et evidenti ab Apostolo sententia (44) terminatum est in regno Dei neque escas corporales neque potum habere locum, sed justitiam et pacem in Spiritu sancto; et ideo hortatur ut in illis nos exerceamus, et illa bona jam hic habere meditemur, atque illam substantiam possidere, quæ

³¹ I Tim. iv, 5, 4. ³² I Tim. ii, 8. ³³ Matth. xv, 11, 19. ³⁴ Act. xix, 12. ³⁵ Act. v, 15. ³⁶ Rom. xiv, 15-18. ³⁷ Matth. xxii, 30.

(33) *Dei.* Desideratur in antea editis.

(34) *Edoceri.* Omittitur in editis, et in plerisque mss., sed restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(35) Editi, *coinquinant, male.*

(36) *Corporibus.* In antea editis prætermittitur.

(37) Editi, *decimi ejusdem aggrediamur exordium.* Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(38) Editi, *bonum nomen.*

(39) *Nam qui in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus.* Hæc in editis non comparant; et restituantur ex mss. nostris.

(40) Editi, *bonum nostrum nomen.*

(41) Editi plerique, *tamen si quis Judæus, verbi causa, aut ex his qui Severiani Tatiani que appellantur, etc.* Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro

textu.

(42) Ita mss. plerique et editi. Ms. vero Regius num. 1639, *scientiæ. Rabanus, gratiæ; qui paulo post habet, suilla vescatur carne.*

(43) Editi, *sed aliena hæc sunt a regno Dei, etc.* Deinde iidem editi, Rabanus et mss. plerique, *neque nubent, neque nubentur... neque potum sumunt, etc.* Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(44) Sic recte ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Ita etiam ceteri mss. nisi quod habeant, *ab Apostoli sententia.* Editi vero, *igitur absolutissimo et evidenti dogmate ab Apostoli sententia... neque escas carnales.*

nobiscum transire possit (45) ad regna cœlorum. Pax ergo, et iustitia, et si qua huiusmodi sunt, quæ per Spiritum sanctum conquiruntur, ipsa nobis erunt cibus et substantia in regno Dei : et ideo per hæc docet non escarum corporalium rationes, quæ nullæ erunt in futuro, sed virtutum curam gerendam, quæ nobiscum et in præsentī vita, et in futuro permaneant in regno Dei. Et ideo dicit, quia *qui in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est* (46) *hominibus* 22. Hoc est quod et de seipso in aliis dicit : *Sicut et ego, inquit, omnibus per omnia placeo, non querens quod mihi utile sit, sed quod multis* 23. Ideo enim et cum esset apostolus Christi, fiebat Judæis Judæus, sine dubio ut placens Judæis salvaret eos : et his qui sine lege erant fiebat et ipse sine lege, ut placens 668 eis salvos faceret eos 24. Placere autem se hominibus ita dicit, non obsecundando vitiiis, sed (47) infirmitates eorum per patientiam sustentando. Sed ne illud quidem otiose prætereamus quod ait : *Nam qui in hoc, hoc est, in Spiritu sancto, servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus* (48). In Spiritu sancto Christo servire secundum hoc dicit quod et alibi ait 25 : *Nemo dicit Dominum Jesum* (49), *nisi in Spiritu sancto*. Servit ergo Christo in Spiritu ipse Paulus, qui accepta gratia sancti Spiritus servit verbo Dei, servit sapientiæ, servit iustitiæ, et omnibus simul virtutibus, quæ Christus esse memoratur. Et ideo placere in his dicitur Deo qui implet voluntatem Dei, secundum verbum quod ipse pronuntiavit, dicens : *Hic est Filius meus dilectus in quo bene complaceui* (50), *ipsum audit* 26. Qui ergo audit Deum, et servit Christo in quo complacevit Deus, placet Deo, et probatus est hominibus.

2. *Itaque quæ pacis sunt sectemur, et quæ ædificationis sunt in invicem. Nolite propter cibum* (51) *solvere opus Dei* 27. Supra 28 dixit : *Hospitalitatem sectantes*; et hic similiter, *quæ pacis sunt, inquit, sectemur, et quæ ædificationis in invicem* : et sicut ibi ostendimus qualiter sectanda sit hospitalitas, ita

22 Rom. xiv, 18. 23 I Cor. x, 33. 24 I Cor. x, 20, 21. 25 I Cor. xii, 3. 26 Math. iii, 17; Luc. ix, 35. 27 Rom. xiv, 19, 20. 28 Rom. xii, 13. 29 Psal. xxxiii, 15. 30 Rom. xiv, 20, 21. 31 ibid. 14.

(45) Editi, *nobiscum transferri possit, etc.* Deinde iidem editi, Rabanus et mss. plerique, *pacem ergo, et iustitiam, etc.* Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(46) Sic editi et ms. Regius num. 1639, in singulari numero. Mss. vero plerique, *quia qui in hoc serviunt.... placent.... probati sunt, etc.*

(47) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, *placere autem hominibus ita dicit, non obsecundando vitia* (al., *non obsecundanda vitia*; al., *non oblectando vitiiis*) *sed, etc.*

(48) Editi; *Nam qui in hoc est, in Spiritu sancto servit, placet Deo, probatus hominibus.*

(49) Ms. Regius num. 1639, *quod et alibi dixit : Nemo dicit, Dominus Jesus, etc.* Deinde editi, *servit autem Christo in Spiritu ipse Paulus, quia, etc.*

(50) Ita ms. Regius num. 1639. Rabanus addit *mihi, sicut et editi.* Cæteri vero mss. habent, *in quo mihi bene complacevit, nec male.* Deinde ergo deest in editis. Mss. quidam habent autem pro ergo.

A et hic qualiter pax sectanda sit intelligamus, quia et David similiter dicit 29 : *Inquire pacem, et sectare eam.* Licet in Latinis codicibus habeatur, *sequere eam, sectare* tamen etiam ibi scriptum est. In quo hoc mihi videtur ostendi : quoniam quidem a multis, inquit, inquiete et insolenter agentibus turbata est (52) pax, et effugata velut subterfugit ab hominibus; econtrario ab his qui Christum didicerunt et ipsi serviunt, etiam fugitans consectanda est, et modis omnibus revocanda. Sectatur autem pacem, qui ea quibus pax constare potest, etiam cum labore suo, cum damno, cum opprobrio quoque, et si ita necesse sit, etiam cum periculo vitæ famæque custodit. Hæc enim non solum pacem, verum et ædificationem ad invicem servant (53).

B *Ædificatur enim is qui viderit te non quæ tibi soli, sed et quæ aliis expediunt requirentem; et sic crescit ædificium fidei* (54), ac templum Dei ex lapidibus vivis per constructionem charitatis assurgit; et ideo addit : *Nolite propter cibum solvere opus Dei.* Solvit enim opus Dei, et ædificium destruit charitatis, qui propter ciborum intemperantiam scandalum fratribus ponit.

3. *Omnia quidem munda sunt, sed malum est homini qui per offensionem manducat. Bonum est non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur* 30 (55). Quod dixit, *Omnia quidem munda, sed malum est homini qui per offensionem manducat*, simile est illi quod superius dixit 31, *quia nihil commune per seipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est.* Igitur secundum naturam sui et rationem creaturæ, quæ cuncta quæ sunt, a Deo facta sunt, omnia munda sunt (56); et immundum, vel quod commune dicitur, nihil est. Duas tamen causas posuit, quibus vel quæ munda sunt, immunda fiant, vel quæ bona sunt, mala. Ait enim in præsentī quidem loco : *Sed malum est homini qui per offensionem manducat.* Quod ergo sui natura bonum est, ex offensione efficitur malum, id est in eo quod offenditur frater te

(51) Editi et Rabanus, *et quæ ædificationis sunt invicem custodiamus. Noli propter cibum, etc.* Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod plerique retineant *custodiamus*, quam vocem recte omittit ms. Regius num. 1639, utpote quæ paulo infra omittatur in omnibus mss. et editis, necnon et apud Rabanum.

(52) *Inquit et est post turbata, desunt in plerisque mss. et in editis, necnon et apud Rabanum, sed restituuntur ex ms. Regio num. 1639.*

(53) Editi, *Hic enim non solum pacem, verum ædificationem.... servat.*

(54) Editi, *ædificium Dei.* Deinde iidem editi ac mss. quidam, *et per constructionem, etc.* Sed recte ms. Regius num. 1639 et Rabanus omittunt et.

(55) Editi, *offendiculum.... frater tuus scandalizatur.* Sed omnes mss. et Rabanus hic et infra ut in nostro textu.

(56) Editi, *et rationem creaturæ cuncta quæ a Deo facta sunt, omnia munda sunt, Rabanus, omnia a Deo munda sunt*

utente his cibis (57) in quibus ille scandalum patitur. Alia vero causa est qua commune vel immundum efficitur quod natura sui immundum non est, si existimet quis, et apud se ita habeat quod commune sit. Illi ergo ipsi tantummodo qui hoc ita existimat, commune efficitur vel immundum. Ex quibus evidenter (58) Apostolus edocet non in rebus vel in substantiis, sed in actibus et cogitationibus minus rectis immunditiam pollutionemque consistere; quamvis Moysi lex⁵⁷ quaedam munda, et quaedam immunda signaverit: in quibus distinctiones quasdam ponere voluit, ut populus qui sub lege censebatur, discerni per huiusmodi observantias a cæteris gentibus videretur. Et quoad quidem populus ille sanctus et segregatus a cæteris nationibus habebatur, etiam discretio de mundis et immundis necessaria videbatur, **669** quæ segregaret et secerneret specialem populum Dei a nationibus quas ignorantia Dei et idolorum cultus faciebat immundas: ubi vero janua fidei gentibus aperitur, et invitatur omnes ad Deum, ostenduntur Petro omnia quadrupedia, et repentia, et volatilia exposita in linteo quod cælius fuerat deductum, et dicitur ei: *Surge, Petre, occide et manduca*⁵⁸. Cumque legalis observantiæ memor respondisset ad Dominum et dixisset: *Abiit, Domine, quia nunquam commune aut immundum introivit in os meum*, cœlesti sententia prouuntiat: *Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris*. Ubi ergo omnes gentes per agnitionem fidei a contaminatione mundantur, ibi et omnis cibus verbo Domini et oratione purgatur: et ob hoc Apostolus dicit quia *omnia munda sunt*, tantum ut illud vitetur quod in sequentibus ponit, ne per offensionem fratris manducanti rursus fiant immunda quæ munda sunt. Jam vero quod subjungit, *Bonum est non manducare carnem, et non bibere vinum*, nisi addidisset, *neque in quo frater tuus offenditur*, contrarium fortassis prioribus videretur. Manducare enim carnem et non manducare, vel bibere vinum aut non bibere, neque malum, neque bonum, sed medium haberi docuit et indifferens. Potest enim non manducare carnem et non bibere vinum etiam malus homo et a fide alienus, ut sæpe etiam nonnullos idolorum causa facere hoc certum est. Interdum etiam malarum artium fertur talis haberi observatio. Hæreticorum certe non paucis observare hæc moris est (59); et tamen non continuo dicimus: Bonum est eis quia non manducant carnem, neque bibunt vinum. Sed illo plane modo quo in conse-

A quentibus posuit, *in quo frater offenditur*, non manducare carnem et non bibere vinum, non jam medium aut indifferens, sed vere bonum est. Bonum est (60) enim non ponere offensionem fratri vel scandalum. Propter hoc enim et in aliis dicit: *Sine offensione estote et Judæis et Græcis, et Ecclesiæ Dei*⁵⁹. Et ideo videant si recte faciunt hi qui qualibet ex causa continentes a carnibus et vino, cogunt omnimodis degustare, quo scilicet per hoc (61) ab eis videatur auferri suspicio, qua superstitione putantur ciborum discretionibus inhærere. Considerent namque Apostolum non dixisse: *Bonum est manducare et bibere vinum*; sed, *non manducare carnem, et non bibere vinum*, si in eo frater offenditur. Noluit ergo ut pro his qui manducandum judicant, cogatur ille ad manducandum qui in hoc offenditur; sed pro illo qui non putat manducandum, abstinere præcipit etiam his qui judicant manducandum. Verendum namque est ne forte abrupto semel muro continentis, et accepta licentia, in gulæ procellam ac profundum luxuriæ decidatur, et pariter subsequantur naufragia castitatis. Omnia igitur fieri oportet ob hoc ne destruat opus Dei: et ideo et manducandum (62) est, si in hoc frater ædificatur; et non est manducandum, si per hoc non crescit opus Dei; et bibendum est, si per hoc proficit frater ad fidem; et non est bibendum, si per hoc frater damnus fidei, aut tu detrimentum charitatis incurras.

4. Post hæc dicit: *Tu fidem quam habes apud te metipsum, habe coram Deo*⁶⁰. Fidem hic illam dicit qua credit quis manducare omnia, sicut supra dixit: *Alius credit manducare omnia*⁶¹, ille sine dubio qui credit quod nihil in creaturis Dei commune, nihil immundum sit. Sed (63) sufficit tibi, inquit, habere coram Deo huiusmodi fidem, non tamen ideo cogendus est et (64) alius ut omnia manducet, qui nondum habet talem fidem ut credat omnia esse manducanda. Quod autem dixit, *habes apud te metipsum*, jactantiam resecat, ne magis in ostentatione sit quod credimus, quam in virtute. Addidit autem (65), *habe coram Deo*, ut doceret satisfacendum nobis, non ut apud homines fides nostra difametur, sed ut apud Deum probetur. Multum est autem coram Deo habere probabilem fidem. Apud Deum enim etiam apostolorum fides parva (66) judicatur, unde dicitur ad Petrum: *Modicæ fidei, quare dubitasti*⁶²? Idcirco ergo vere magnus est qui coram Deo habet probabilem fidem.

⁵⁷ Levit. xi, 2 seq. ⁵⁸ Act. x, 13-15. ⁵⁹ I Cor. x,

(57) Editi, *super te utente his cibis*, etc. Deinde, *qua commune et immundum*.

(58) Editi, *qui hoc existimat ita commune efficitur et immundum*. Quibus evidenter, etc. Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu.

(59) Editi, *hoc certum est: interdum etiam malarum artium fertur talis haberi observatio hæreticorum, et non paucis observare hæc moris est*, etc. Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu: qui omnes paulo post habent, *et non continuo dicimus* (al., *dicimus*) omisso tamen, quod præciserunt editi.

(60) Est. Omittitur in editis.

(61) Editi, *omnimode degustare, quo scilicet per hæc*, etc.

(62) Editi, *etiam manducandum est*, etc. Deinde ms. Reginus num. 1639, *aut detrimentum charitatis incurrat*. Sed cæteri mss., Rabanus, et editi ut in nostro textu.

(63) Sed ommittitur in editis. Rabanus habet *et pro sed*.

(64) Deest et in editis.

(65) Autem. Prætermittitur in antea editis.

(66) Parva. Omittitur in editis.

5. *Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod non est ex fide, peccatum est* ⁶⁷ (67). Beatus quis dicitur non solum si faciat ea quæ competit, sed et si non faciat ea quæ non competit : ut ille *beatus* dicitur *qui non abiit in consilio impiorum* ⁶⁸, et ille nihilominus beatus qui ambulat in lege Domini ⁶⁹. **670** Ille ergo, quia non ambulat in via peccatorum ; hic, quia ambulat in lege Domini, beatus est (68). Ita et in præsentī loco Apostolus : *Beatus*, inquit, *qui non iudicat semetipsum in eo quod probat*. Sed cuius operis sit ista beatitudo videamus (69). Multi enim sunt qui probant aliquid boni facere, verbi gratia, qui audientes de præmiis castitatis probant et statuunt caste vivere ; sed processu temporis, vel subripiente negligentia, vel superante libidine, id quod observandum probaverant maculatur et corrumpitur : et est infelix iste, qui in eo quod observare decreverat victus, semetipsum iudicat et condemnat. Beatus vero ille est, qui in eo quod probat et statuit, ita permanet fixus et stabilis, ut in nullo semetipsum iudicet, in nullo reprehendat. Hoc autem et (70) in observantia ciborum, secundum eam regulam quam superius texuit, habendum dicit, ut si quis est qui per scientiam spiritualis legis probat omnia manducanda, et omnia esse munda, non rursus iudicat semetipsum, et dubitationem capiat utrum sumere debeat, necne : quia qui hoc modo discernit, hoc est (71), qui dubitat utrum vere mundum sit an immundum quod sumit, iste ex ipsa animi sui dubitatione conscientia arguente damnatur. Causam quoque huius damnationis exponit, dicens : Quia non ex fide sumitur (72), sed utique ex dubitatione. Et post hæc generalem super omnibus sententiam proponit (73), dicens : *Omne autem quod non est ex fide, peccatum est*. In hoc sermone credentium quorumque negligentes et desides animas vinculo arctiore constringit (74), ut nihil sine fide agant, nihil absque fide dicant, nec absque fide aliquid cogitent : quia sive quid gesseris sine fide,

sive locutus fueris, sive etiam cogitaveris, peccas. Hoc idem est quod et in aliis dicit : *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia ad gloriam Dei facite* ⁶⁶. Sed requirat aliquis si et hæretici quæ faciunt, quia secundum hoc quod credunt faciunt, ex fide facere credantur : an quia fides apud illos mala est (75), omne quod faciunt peccatum pronuntiandum sit, quia non sit ex fide. Ego puto illorum credulitatem appellari magis quam esse fidem. Sicut enim pseudoprophetæ falso nomine interdum prophetæ appellantur ; et falsa scientia, scientia dicitur ; et falsa sapientia, sapientia abusive nominatur : ita et hæreticorum credulitas falso nomine fides appellatur. Unde videndum est ne forte etiam si quid boni operis apud illos geritur, quia non sit ex fide, convertatur in peccatum, sicut et de quodam dictum est : *Fiat oratio ejus in peccatum* ⁶⁷. Est interdum et castitas quæ non est ex fide, eorum duntaxat *qui attendunt spiritibus seductoribus et doctrinis demoniorum in hypocrisi falsa loquentium, cauteriatam habentium conscientiam, prohibentium nubere, et abstinentium se a cibis quos Deus creavit* ⁶⁸. Est ergo et falsa fides (76) eorum qui *circa fidem naufragaverunt* ⁶⁹ ; est et falsa sapientia, *hujus scilicet mundi, et principum hujus mundi* ⁷⁰, quæ destruetur. Sicut enim piratæ solent in mari in locis vadosis occultisque scopulis, per obscurum noctis lumen accendere, quo navigantes sub spe confugiendi ad portum salutis, ad naufragia perditionis invitent ; ita et istud lumen ^C falsæ sapientiæ vel falsæ fidei a principibus mundi et spiritibus aeris hujus accenditur, non per quod evadant, sed per quod pereant homines mundi hujus fluctus et vitæ pelagus navigantes. De his, opinor, piratis dicebat et Job : *Sagittæ piratarum ejus super me venerunt* ⁷¹. Et ob hoc nimirum etiam ipse Paulus apostolus dicit, quia et *ipse Satanas transfiguratur se in angelum lucis* ⁷² (77). Propterea ergo navigantes vitæ hujus undas, non omni lumini, id est non omni sapientiæ credere debemus ; sed sicut monet Apostolus, probare *spiritus, qui ex*

⁶⁶ Rom. xiv, 22, 25. ⁶⁷ Psal. i, 1. ⁶⁸ Psal. cxviii, 1. ⁶⁹ I Cor. x, 31. ⁷⁰ Psal. cviii, 7. ⁷¹ I Tim. iv, 2, 3. ⁷² I Tim. i, 19. ⁷³ I Cor. ii, 6. ⁷⁴ Job vi, 4. ⁷⁵ II Cor. xi, 14.

(67) *Omne autem quod non est ex fide, peccatum est*. Hæc desiderantur in editis, et restituuntur ex mss.

(68) *Ille ergo, quia non ambulat in via peccatorum : hic, quia ambulat in lege Domini, beatus est*. Hæc prætermittuntur in editis. Rabanus perperam habet, *inutile beatus est qui non stat in via peccatorum, sicut ille qui meditatatur quotidie in lege Domini beatus est*. Ms. Regius num. 1639, *hic quia ambulat in via Dei*. Sed cæteri mss. recte ut in nostro textu.

(69) Ms. Regius num. 1639, Rabanus et editi habent, *Multi sunt qui probant, omisso enim, quod ferunt mss. plures*.

(70) Deest et in editis.

(71) *Hoc est*. Omittitur in libris antea editis. Deinde lidem editi, *iste ex animi sui dubitatione conscientia urgente damnatur. Causam vero, etc.* Mss. quidam habent etiam, *conscientia urgente, sed*

D ms. Regius num. 1639 et Rabanus rectius ut in nostro textu.

(72) Editi et mss. plerique, *quoniam non ex fide dicitur*. Ms. vero Regius num. 1639 rectius ut in textu. Deinde Rabanus restituit *utique, quod omittitur in editis et in omnibus mss.*

(73) Editi alii, *super omnia sententiam exponit* ; alii, *super omnium scientiam exponit*. Mss. vero alii, *super omnes* (alii, *super omnium*) *sententiam ponit*. Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(74) Editi, *quorundam... animos vinculo acricre constringit*.

(75) Ms. Regius num. 1639, *nulla est*. Paulo post editi, *Et puto... quam fidem*.

(76) Merlinus et Genebrardus, *et illa fides, male*.

(77) Editi, *sicut angelum lucis*. Paulo post omittunt ergo.

Deo sunt⁷⁸ (78). Et ideo debemus indesinenter precari auxilium Domini, et sperare quod ipse eripiet nos de laqueo venantium, ut et nos dicamus: Quia anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium: laqueus contritus est, et nos liberati sumus. Adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum et terram⁷⁹ (79).

6. Debemus autem nos firmiores imbecillitates **671** infirmorum sustinere, et non nobis placere. Unusquisque vestrum proximo placeat in bono (80) ad ædificationem. Nam et Christus non sibi placuit; sed sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus⁸⁰. Videtur in his Paulus firmum semetipsum pronuntiare, sicut et in prima ad Corinthios dicit, quia factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrarer⁸⁰. Et ibi enim non se dicit infirmum esse, sed fieri infirmum: et non utique, si infirmus fuisset, fieri potuisset infirmus. Sed non ex hoc accipias (81) eum quasi immemorem mandati illius loci quo dicitur: Laudet te proximus tuus, et non tuum os; extraneus, et non tua labia⁸¹. Non ergo pro laude propria, sed pro rerum consequentia firmum semetipsum pronuntiat. Si enim ipse humilitatis specie inter firmos vitasset enumerari, quis ex his qui aliorum infirmitates portare deberent, audeat subire istud officii, ut quasi firmus ipse fragilitates infirmorum ferre niteretur? Sed ideo commune facit istud officium, ut unusquisque nostrum in quo potest, etiamsi non in omnibus, tamen in quo videtur firmior proximo suo esse, portet infirmitatem ejus; sicut et in aliis dicit: Invicem onera vestra portate⁸². Sed videtur onera hic pro corporeis necessitatibus nominasse, ut si quis in facultatibus opulentior est, onus pauperioris portet, et penuriam soletur abundantia. In eo vero ubi dicit, ut firmiores infirmorum sustineant infirmitates, non aliud intelligi potest, quam ut ea in quibus alii per infirmitatem delinquant, robustiores quique patienter ferant, et non continuo spernant eos, abjiciant, abhorrescant, si forte in aliquo infirmitatis vitio vincuntur, neque sub (82) specie purioris vitæ, a con-

ventu fratrum et Ecclesiæ societate depellant. Qui enim hoc facit, non est imitator illius de quo Isaias dicit: Ipse infirmitates nostras portat, et pro nobis dolet (83); et nos putabamus eum in dolore esse, et in plaga, et in afflictione⁸³. Quod si Christus portat infirmitates nostras, et Deus patienter fert delicta nostra, quomodo et nos eorum qui paulo inferiores (84) videntur nequaquam delicta et negligentias toleramus? Hoc est nimirum ipsum Christum avertere ab hoc affectu, ne portare velit infirmitates nostras. Nemo enim ita perfectus est, qui apud Deum in aliquo non inveniatur infirmus, et portetur a Christo; et ideo sympathiam magis in hoc docet, id est compati invicem (85) et condolere, sicut et in aliis scribit: Donantes vobis invicem delicta vestra, sicut et Deus in Christo donavit vobis⁸⁴. Hoc autem non idcirco præcipit, ut delinquentes nutriat, et infirmantes indulgentia laxiore (86) dissolvat; sed sciens quoniam si portetur infirmus, aut erubescit diutius portari, et corrigit vitium delinquendi; aut si emendare se non valet, erit certe fructus iste portantis eum, quod non proficit in pejus, nec semetipso deterior efficitur, sicut illi de quibus dicit Apostolus⁸⁵: Nequam autem homines et seductores proficient (87) in pejus, seducentes et errantes. Debemus autem ad id quod infirmitates portamus infirmorum, addere etiam hoc, ut non nobis ipsis placeamus, sed proximo, in bono tantum, et ad ædificationem⁸⁶. Philautiæ vitium, id est sibi ipsi placendi et in aliis culpam propheta cum dicit: Væ his qui apud semetipsos sapientes sunt, et in conspectu suo eruditi⁸⁷. Similiter ergo et in hoc possumus dicere: Væ his qui sibiipsis placent, et in conspectu suo boni videntur. Oportet enim in conspectu Dei primo placere, secundo etiam proximis. Sicut enim primum est diligere Dominum Deum, et secundo proximum, ita et primum (88) placere Deo, secundo etiam proximis. Sed fortasse dicat aliquis contraria sibi Paulum dicere in eo quod jubet nos placere proximis, qui in aliis dixerit: Ego si hominibus placerem, Christi servus non essem⁸⁸. Et utique huic sententiæ videtur esse contrarium, ut unusquisque nostrum proximo placeat, et quod in aliis dicit: Sicut et ego omnibus per omnia placeo (89),

⁷⁸ I Joan. iv, 4. ⁷⁹ Psal. cxxiii, 7, 8. ⁸⁰ Rom. xv, 4 seq. ⁸¹ I Cor. ix, 22. ⁸² Prov. xxvii, 2. ⁸³ Galat. vi, 2. ⁸⁴ Isa. lxxxiii, 4. ⁸⁵ Ephes. iv, 32. ⁸⁶ II Tim. iii, 13. ⁸⁷ Rom. xv, 2. ⁸⁸ Isa. v, 21. ⁸⁹ Galat. i, 10.

(78) Editi, probate spiritus quod ex Deo sunt. Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod unus habeat, si ex Deo sunt.

(79) Et nos liberati sumus. Adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum et terram. Hæc desiderantur in editis et restituuntur ex mss.

(80) Unusquisque vestrum (al. nostrum) proximo placeat in bono, etc., usque ad spem habeamus, desunt in antea editis, sed restituuntur ex mss.

(81) Editi, aspicias. Deinde ms. Regius num. 1639, mandati illius et eloquii quo dicitur, etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi, ut in textu.

(82) Sub. Deest in editis.

(83) Editi, dolens.

(84) Editi, infirmiores. Deinde, Hoc enim nimirum ipsum Christum avertere est ab hoc, etc. Sed omnes

mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(85) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, et ideo magis in hoc decet itidem compati invicem, etc.

(86) Laxiore. Sic mss. et Rabanus. Editi, largiore. Deinde itidem editi, si non (mss. quidam, quod si non) proficit in pejus. Sed rectius ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in textu.

(87) Editi, Nequaquam autem homines seductores proficient, etc. Ms. Regius num. 1639 et Rabanus, proficiunt.

(88) Editi, Sicut primo est diligere... ita et primo, etc.

(89) Editi, unusquisque proximo suo placeat, quod in aliis dicit: Sicut et ego per omnia hominibus placeo, etc.

non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant⁶⁶. Dicendum ergo ad hæc, quia aliud est studium habere placendi hominibus ut laudem ab eis quærat, et aliud est studium habere placendi hominibus in eo ut vita sua irreprehensibilis sit apud homines, et proficiant ex eo omnes qui vel vident talem vel audiunt. Ibi ergo placendum non est hominibus, ubi contra fidem (90), contra honestatem, contra religionem est in quo placeatur; et ideo dicit, Quia si hominibus placerem, hoc est incredulis et infidelibus **672** Judæis, Christi servus non essem⁶⁶. Si enim voluisset Paulus placere Judæis, Damascus cum epistolis missus traxisset utique viros et mulieres victos Jerosolymam, et visioni delatæ sibi in via⁶⁷, cœlestique voci (91) minime credidisset. Sed et si quis nos aliquid agere exigit contra justitiam, contra sanctitatem, contra regulam Christianam, et nisi hoc agamus odia et inimicitias minatur, tunc oportet nos meminisse hujus sermonis qui dicit: Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem⁶⁸. Cum autem dicitur: Unusquisque vestrum proximo placeat⁶⁹, necessaria distinctio sociatur, quæ in quo (92) placendum sit proximo evidenter ostendit cum dicit: In bono ad ædificationem. Cum ergo bene agimus, et bene docemus, placemus proximo, et ædificamus eum. Non enim gloriam ab hominibus quærendam monet, sed ædificationem de actu et sermone nostro proximis dandam; sicut et in eo quod dicit Salvator⁷⁰, ut luceat lux vestra coram hominibus, et videntes (93) opera vestra bona, glorificent Patrem vestrum qui in cælis est. Per quod non utique ad quærendam ab hominibus gloriam discipulos adhortatur, sed ut recte honesteque viventes ædificationem videntibus præbeant (94), et glorificetur Deus qui hominibus viam emendationis et salutis aperuit. Nam et Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. In hoc videtur ostendere, quia et Christus non sibi placens, nec rapinam arbitrans esse se æqualem Deo, semetipsum exinanivit⁷¹; sed volens hominibus placere, hoc est homines salvare, impropria improperantium pertulit, sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi (95)

A ceciderunt super me⁷². Quod evidentius fiet si ea quæ in Evangelio scripta sunt recolamus, quomodo ut prodesset hominibus, et salvos faceret eos, cum peccatoribus et publicanis manducabat et bibebat, et ad hæc impropertantes Judæi dicebant: Quare magister vester cum publicanis et peccatoribus manducat⁷³? vel iterum cum peccatricem mulierem non prohibebat contingere pedes suos, et lacrymis suis (96) rigare, vel capillis detergere, ac myrrha perungere; et pro hoc impropertantes et exprobrantes Judæi dicebant, quia si hic propheta esset, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est⁷⁴. Quod si requiras cur exemplum quod de Psalmo protulit (97), ita habeat quasi impropria quæ impropertentur Deo, ceciderunt super; Christum; ita possumus explanare; quia sicut dixit: Qui me recipit, recipit eum qui me misit⁷⁵, ita et hoc accipi potest: Quia qui mihi impropertat, impropertat ei qui misit me (98). Exemplum ergo quod assumpsit, in sexagesimo octavo psalmo hoc modo scriptum est: Alienus factus sum fratribus meis, et hospes filiis matris meæ. Quia zelus domus tuæ comedit me, et impropertantium tibi ceciderunt super me.

Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt⁷⁶. Simile est hoc illi quod ipse in aliis dicit: Scripta sunt autem propter nos, in quos fines sæculorum devenerunt⁷⁷. Quod si requiritur quomodo propter nos scripta sint (99) quæ scripta sunt, vide quia propter nos scriptum est: Non obturabis os bovi trituranti; non enim de bobus cura est Deo, sed de nobis dicit⁷⁸; et propter nos scriptum est, quia Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera, ut nos sciamus quia hæc sunt allegorica, et hæc sunt duo testamenta⁷⁹. Propter nos et illud scriptum est⁸⁰, quia populus manducavit manna in deserto, et bibit aquam de petra ut nos intelligeremus quia spiritalem escam manducaverunt, et spiritalem potum biberunt, bibentes de sequenti petra, quæ petra erat Christus⁸¹. (1) Et hæc, atque alia hujusmodi erant mysteria, quæ occulta sunt temporibus æternis⁸², manifestata autem nunc per Scripturas propheticas, et adventum Do-

⁶⁶ I Cor. x, 33. ⁶⁷ Galat. i, 10. ⁶⁸ Act. ix, 2 seq. ⁶⁹ Galat. i, 10. ⁷⁰ Rom. xv, 2. ⁷¹ Matth. v, 16. ⁷² Philip. ii, 6. ⁷³ Psal. lxxviii, 10. ⁷⁴ Marc. ii, 16. ⁷⁵ Luc. vii, 39. ⁷⁶ Luc. ix, 48. ⁷⁷ Rom. xv, 4. ⁷⁸ I Cor. x, 11. ⁷⁹ Deut. xxv, 4; I Cor. ix, 9. ⁸⁰ Galat. iv, 22. ⁸¹ Exod. xvi, 55; xvii, 6. ⁸² I Cor. x, 4. ⁸³ Rom. xiii, 25, 26.

(90) Editi, Deum pro fidem. Deinde ms. Regius num. 1639 et Rabanus, in quo placetur. Sed cæteri mss. et editi ut in textu.

(91) Editi, cœlestique vitæ. Deinde, Sed et si quis nos aliud agere. Et paulo post ms. Regius num. 1639, tunc oportet nos meminisse sermonis hujus quo dicitur: Si, etc. Sed cæteri mss. et editi ut in textu, nisi quod editi habeant, Quia si, etc.

(92) Ms. Regius num. 1639, atque in quo, etc. Paulo post Rabanus, evidenter ostendat. Deinde editi, in bonum, etc.

(93) Ita omnes mss., Rabanus, et editio Veneta. Cæteri editi, ut videntes, etc.

(94) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, ad ædificationem videntibus

D placeant.

(95) Tibi. In antea editis prætermittuntur.

(96) Suis. In editis omittitur.

(97) Protulit. Desideratur in libris antea editis

(98) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, exemplum enim, etc., deinde omittunt octavo, quod restituant omnes mss.

(99) Sic recte ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi omittunt, quæ scripta sunt.

(1) Editi, Hæc atque alia hujusmodi erant mysteria, quæ occulta sunt temporibus æternis: sed mss. et Rabanus ut in nostro textu, nisi quod alius habet occulta sunt; alius, occulta fuerunt; et alii, temporibus præteritis.

mini et Salvatoris nostri Jesu Christi⁸³. Sed ut ad hoc manifestius fiat quomodo quæ scripta sunt, propter nos scripta sunt, de priori populo dicit propheta, quia *aure audietis, et non audietis; et videntes videbitis, et non intelligetis*⁸⁴. De nobis autem dicitur, quia *quibus non est nuntiatum de eo, videbunt; et qui non audierunt, intelligent*⁸⁵. Considera ergo ex hoc propter quod quæ scripta sunt scripta videantur (2). Quæ enim scribuntur, sine dubio propter eos scribuntur qui visuri et intellecturi sunt, non propter eos qui neque visuri neque intellecturi dicuntur. Qui autem intelligunt quæ scripta sunt, illud sine dubio invenient quod consequenter adjungitur: *Ut per patientiam, et consolationem Scripturarum, spem habeamus ad Deum* (3). **673** Consolationem namque ex Scripturis non ille qui neque credit, neque intelligit, sed ille qui et credit et intelligit, capit.

7. *Deus autem patientiæ et consolationis det vobis id ipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum: ut unanimes* (4) *uno ore honorificetis Deum, et Patrem Domini nostri Jesu Christi. Propter quod suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei*⁸⁷. Si patientia virtus est, omnis autem virtus a Deo est; et patientia a Deo est. Cum ergo dicitur *Deus patientiæ*, hoc est quod videtur ostendi, quia Deus cum his est qui habent in se virtutem patientiæ: sicut cum dicitur Deus justitiæ, ostenditur in his esse Deus qui servant justitiam. Similiter et Deus veritatis, et Deus sapientiæ (5) intelligitur. Sed et *Deus consolationis* cum dicitur, cum illis esse ostenditur Deus qui ex divinis Scripturis per intelligentiam spiritali consolationem Spiritus capiunt. *Deus ergo patientiæ* (6) *et consolationis det vobis*, inquit, *id ipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum*. In hoc Paulus patriarcharum more et prophetarum, quorum benedictiones scriptæ referuntur, benedictiones tribuit Romanis, exorans eis dari a Deo ut id ipsum sapiant in alterutrum. Grandis est ista benedictio (7), ut unum sapiant omnes atque sentiant, et sicut sibi, ita (8) unusquisque velit et proximo suo. Vis autem scire quantum valeat unanimitatis gratia? Salvator in Evangeliiis⁸⁸ pronuntiat, quia *si duo vel tres in unum consenserint, de omni re quamcumque petierint a Deo* (9), *fit illis*; et iterum de semetipso dicit⁸⁹, quia *ubi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, hoc*

est, unum atque idem sentientes in nomine Jesu Christi, *ibi*, inquit (10), *ero in medio eorum*. Vis et aliud accipere exemplum, quomodo unum sentientibus Christus medius fiat? Vide in Actibus apostolorum quomodo post ascensionem Domini, cum elevasent, inquit, undecim (11) apostoli cum cæteris vocem, et unanimitè orassent, motus est locus in quo stabant, et præsentiam sancti Spiritus meruerunt⁹⁰. Ut autem adhuc quanta sit unanimitatis virtus, et quanta gratia clarius fiat, non puto absurdum videri, si ea quæ nobis de his etiam in Veteri Testamento a patribus rationabiliter tradita sunt, his scilicet qui ex Hebræis ad Christi fidem venerunt, in medium proferamus. Aiebant ergo tres (12) illos filios Core quorum nomina invenimus in Exodo⁹¹, id est, Aser qui interpretatur *eruditio*, et Elchana qui in nostra lingua dicitur *possessio Dei*, et Abiasaph qui in Latino sermone indicat *congregationem patris*, cum pater eorum Core peccasset una cum Dathan et Abiron⁹², et omnibus qui consenserunt eis, et divinæ ultionis in eos pararetur excidium, istos segregasse se a cœtu nefario (13), et ab impia conspiratione sequestratos unanimitè ad Deum precem pœnitentiæ profudisse: atque exauditos a Deo non solum veniam pœnæ, sed et prophetiæ gratiam meruisse; et hoc quoque eis a Deo poscentibus esse præstitum, ne quid triste aut exitiabile prophetare juberentur: et ob hoc omnes Psalmos quicumque nominibus eorum attitulati referuntur, nihil triste adversum peccatores aut asperum continere. Hoc autem protulimus, ut quanta sit unanimitatis virtus, et unum sentire, atque unum invicem sapere, magnificentiùs nosceretur. Ego etiam illud, quod Paulus in quibusdam Epistolis aliorum vocabula secum jungit, et dicit, *Paulus, et Sosthenes frater*⁹³; et alibi, *Paulus, et Sylvanus, et Timotheus*⁹⁴; puto non inaniter factum; sed per hoc ostendi, quia duobus vel tribus in uno positus Spiritus sanctus unum de eis sensum atque unum elicuerit sermonem: ut qui Ecclesias (14) docere cupiebant unum dicere omnes atque unum sapere, ipsi prius unum se dicere atque unum sapere demonstrarent, et uno ore honorificarent Deum, et Patrem Domini nostri Jesu Christi. Unum namque os dicitur, ubi unus atque idem per diversorum ora sensus et sermo procedit. Bene autem Apostolos

⁸³ II Tim. i, 10. ⁸⁴ Isa. vi, 9. ⁸⁵ Rom. xv, 21; Isa. LII, 15. ⁸⁶ Rom. xv, 4. ⁸⁷ Rom. xv, 5 sq. ⁸⁸ Matth. VIII, 19. ⁸⁹ ibid. 20. ⁹⁰ Act. i, 11. ⁹¹ Exod. vi, 24.

⁹² Num. xvi, 1 sq. ⁹³ I Cor. i, 1. ⁹⁴ I Thes. i, 1.

(2) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, *Considera ergo ex hoc propter quod scripta sunt, videlicet ut scripta videantur*.

(3) *Ad Deum*. Desiderantur hæc in antea editis.

(4) *Ut unanimes*, etc., usque ad, *in honorem Dei*, desiderantur in editis; sed restituuntur ex omnibus mss.

(5) Editi, *et Deus patientiæ*, male.

(6) Editi, *Deus autem patientiæ*, etc.

(7) Sic mss. et Rabanus. Editi vero, *Gratia Dei est benedictio ista*.

(8) *Ita*. Deest in editis.

(9) *A Deo*. Omititur in libris antea editis.

(10) *Ibi*, inquit. Hæc duo verba desiderantur in

editis, et in pluribus mss., sed restituuntur ex ms. Regio num. 1639 et Rabano, qui tamen omittit *ibi*.

(11) Libri antea editi habent *duodecim*; Rabanus vero et omnes mss. nos:ri, *undecim*.

(12) Editi, *hi*. Mss. vero, *tres*, qui paulo post habent, *Asyr... Helchana* (unus, *Helchan*)... *et Abiasa*, al., *Abyssa*, al., *Abyssa*.

(13) Editi, *ab actu nefario*.

(14) Editi, *Ecclesiam*, male. Deinde omittunt, *omnes*: et paulo post habent, *et uno ore honorificetis Deum*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

ubi ait, *idipsum sapere in alterutrum*, addidit, *secundum Jesum Christum*. Posset enim fieri ut et in malitia aliqui unanimiter consentirent, et unum saperent in pejus. Ob hoc ergo addidit, *secundum Jesum Christum*. Qui autem secundum Jesum Christum sapit, sine dubio omne quod bonum est sapit. Post hæc ait : *Propter quod suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei*. Quod dicit, *suscipite invicem*, ad illud referendum est quod primo proposuerat (15), ubi occasione mundorum vel immundorum ciborum **674** diversa sentientes ab invicem discrepabant; et ait : *Suscipite invicem, sicut et Christus suscepit vos*, qui nullius horruit immunditias, nec reputavit alicui delicta sua. Nihil ergo de immunditia (16) animalium judicetis, sicut nec ille immunditias credentium reputavit. Et qui in superioribus dixerat : *Qui autem manducat, non manducantem non judicet; Deus enim illum assumpsit*⁹⁸, hic dicit : *Sicut Christus (17) suscepit vos*: ut ostenderet unum atque idem esse a Deo suscipi, et a Christo. Addit autem et hoc, quod honor Dei sit suscipi a Christo. Quos enim suscipit Christus, docet eos ita agere debere, *ut videntes homines opera eorum bona, glorificent Patrem eorum qui in cælis est*⁹⁹.

8. Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad stabilendas promissiones Patrum. Gentes autem pro misericordia honorare (18) Deum, sicut scriptum est : *Propterea confitebor tibi in gentibus, et in nomine tuo cantabo*. Et iterum dicit : *Lætamini, gentes, cum populo ejus*. Et iterum : *Laudate Dominum, omnes gentes, et magnificate eum, omnes populi*. Et Isaias rursus dicit : *Erit radix Jesse, et qui exsurgat regere gentes, in eo gentes sperabunt*⁹⁷. Quomodo Christus minister fuerit circumcisionis ad stabilendas promissiones Patrum, duplici modo intelligi potest. Sive pro eo quod circumcisionem in carne sua ipse suscepit, ut manifestissime nosceretur quod ex semine Abraham veniens, cui promiserat Deus quod in semine suo benedicerentur (19) omnes gentes⁹⁸, completeret in semetipso quæ Patribus fuerant repromissa : et ut per hoc, secundum propositum totius Epistolæ ordinem,

⁹⁸ Rom. xiv, 3. ⁹⁹ Matth. v, 46. ⁹⁷ Rom. xv, 8 sq. ⁹⁸ Gen. xxii, 18. ⁹⁹ Rom. ii, 28. ¹ Coloss. ii, 11. ² Psal. xvii, 50. ³ Deut. xxxii, 43. ⁴ Isa. xl, 10.

(15) Ms. unus, *posuerat*. Sed cæteri mss., Rabanus et editi *proposuerat*.

(16) Editi, *Nihil enim de immunditia, etc.*

(17) Mss. plerique, Rabanus et editi, *hic dixit* (al., *dicit*) *quia Christus, etc.* Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu. Deinde mss. quidam, *Addit et hoc, ut honor sit Dei, etc.* Sed melius ms. Regius num. 1639 et Rabanus ut in textu. Editi omittunt autem, sed habent quod pro ut.

(18) *Gentes autem pro misericordia honorare, etc., usque ad, in eo gentes sperabunt*, desiderantur in antea editis, et restituantur ex mss., quorum unus habet, *in eum pro in eo*.

(19) Editi, *quia in semine tuo benedicentur, etc.*

(20) *Exstiterit : sive alio modo, ut illius circumcisionis Christus minister*. Hæc prætermittuntur in libris antea editis.

(21) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæ-

quo nunc eos qui ex circumcisione crediderant, nunc etiam eos qui ex gentibus adversum se invicem superbientes erant refrenat ac reprimat, doceat non esse penitus judicandos eos qui in legis observationibus demorantur; quandoquidem etiam Christus in carne sua circumcisionis minister exstiterit : sive alio modo, ut illius circumcisionis Christus minister (20) fuisse dicatur, de qua idem Apostolus dicit⁹⁸ : *Non enim qui in manifesto Judæus est, neque quæ manifesta in carne est circumcisio, sed qui in occulto Judæus est, (21) et circumcisio cordis in spiritu, non littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est*; et secundum quod idem Apostolus in aliis dicit¹ : (22) *In quo etiam circumcisi estis circumcisio non manufacta in exspoliatione corporis carnis, sed in circumcisioe Christi, conscripti ei in baptismo*. Per hujusmodi ergo circumcisionem certum est Patrum promissiones esse completas. Quæ autem fuerint promissiones, subditis declarat exemplis quibus dicit : (23) *Propterea confitebor tibi in gentibus, et nomini tuo cantabo*. Quod ex septimo (24) decimo psalmo videtur assumptum, parva immutatione habita, non sensus, sed sermonum. Ibi enim dicit Propheta : *Propterea confitebor tibi in gentibus, Domine, et psallam nomini tuo*². Quod autem ait : *Lætamini, gentes, cum populo ejus*, eisdem verbis in Deuteronomii cantico scriptum est³ : *Laudate vero Dominum, omnes gentes, et magnificate eum, omnes populi*, in centesimo sexto decimo psalmo legitur; tantum est quod ibi pro *magnificate, collaudate* positum est. Ultimum vero exemplum ipse Paulus de Isaia dicit esse assumptum, in cujus corpore ita scriptum est (25) : *Et erit in die illa radix Jesse; et qui exsurgat regere gentes, in eo gentes sperabunt. Et erit requies ejus honor*⁴. Omissis autem in primo quidem duobus sermonibus, id est, *in die illa*; et in ultimis, *et erit requies ejus honor*, cætera eisdem verbis posuit quibus Septuaginta Interpretes ediderunt. Unde sciendum est quod in omnibus pene Apostolus editionem Septuaginta Interpretum tenet, nisi si qua forte ei quam exsequitur assertioni minus necessaria videntur (26), aut si quando non tam verbis Interpretum, quam sensibus Scripturæ

teri vero mss. et editi, *et circumcisioe cordis quæ* (al., *qui spiritu, etc.*

(22) Editi, *sed in circumcisioe corporis Christi, conscripti ei in baptismum*.

(23) Sic mss. codices nostri; editi vero, *quibus dicit : gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est. Propterea, etc.*

(24) Editi, *octavo*; mss., *septimo*, et recte quidem.

(25) *Ultimum vero exemplum ipse Paulus de Isaia dicit esse assumptum, in cujus corpore ita scriptum est. In editis hæc prætermissa sunt, quorum loco legitur, Et rursus Isaias ait : Et erit in die illa, etc.*

(26) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, *nisi quia forte... videtur, editi, videntur*.

uti vult sua enuntiatione prolatis. Hunc autem sermonem de radice Jesse melius quidem in explanatione ipsius prophetae Isaiae visum est disseri. Et in praesenti tamen loco dicitur (27), quoniam Jesse interpretatur in nostra lingua, *est mihi*. In adventu ergo Christi omnis qui credidit ei, convenienter dixit: *Est mihi*. Ille enim, de quo Moyses dixit ⁵, *qui est misit* 675 *me ad vos*, ipse est mihi, hoc est, in ipsum credo qui est, non qui ex nihilo factus est, ut impiis placet (28), sed qui est, et semper est, et hoc ei nomen est: et ipse est qui surrexit ex radice Jesse, et in ipso gentes sperabunt. Pro qua misericordia, quam ab eo consecuti sunt, ut is qui semper erat nasceretur ex radice Jesse ad salutem gentibus dandam, pro hac, inquam, sibi collata misericordia gentes honorant et magnificant Deum.

9. *Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti* ⁶ Qui superius dixerat quod in Isaia scriptum est: *Et in eo gentes sperabunt* ⁷ gratanter adjecit, *Deus autem spei*; ut si scriptum fuisset, *in ipso gentes* credent, adjecisset sine dubio, *Deus autem fidei*, ut nunc a sperando gentes Deum spei invocat super eos qui sperant in eum, a quo eis benedictionis munus precatur augeri. Est autem benedictio hujusmodi: Ut repleantur omni gaudio, et omni pace. Similiter autem et Propheta in quodam loco dicit: *Et erit in diebus ejus justitia et multitudo pacis, usquequo auferatur luna* ⁸. Sed quia haec de Christo dicuntur, in illo recte possumus multitudinem pacis advertere, pro eo quod pacificavit per sanguinem crucis suae non solum quae in terra sunt, sed etiam quae in caelis sunt ⁹. In omnibus autem quomodo possit impleri (29) hoc quod precatur Apostolus, ut repleantur omni gaudio et omni pace, difficile mihi videtur exponi, maxime cum etiam ipse Apostolus in his quae per gratiam Spiritus consecutus est, ex parte se dicat scire, et ex parte prophetare ¹⁰. Sed ego puto in eo posse habere credentes plenitudinem pacis (30), cum reconciliantur Deo Patri per fidem, secundum verbum Pauli dicentis: *Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo* ¹¹; et cum in pacem redeunt (31) cum Filio Dei per sanguinem crucis ejus, et cum sancto Spiritui

⁵ Exod. III, 14. ⁶ Rom. XV, 15. ⁷ ibid. 12; Isa. XI, 10. ⁸ Psal. LXXI, 7. ⁹ Colos. I, 20. ¹⁰ I Cor. XIII, 9. ¹¹ II Cor. V, 20. ¹² Rom. XV, 14. ¹³ ibid. 15. ¹⁴ ibid. 15.

(27) Ita ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Caeteri vero mss. et editi, *visum est disseruisse. In praesenti tamen* (editi, tantum) *loco dicitur*, etc. Origenes homil. 3 in *Isaiam*, tom. III, p. 110, de radice Jesse fusius quidem disserit; sed non in hunc Isaiae contextum, quem videtur Commentariis suis in hunc prophetam explanasse. Sed haec modo non extant.

(28) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Editi vero, *qui non ex nihilo, ut impiis placet*, etc. Mss. quidam, *qui est, non ex nihilo factus est, ut impiis placet*, etc.

(29) Ita recte ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Caeteri vero mss. et editi, *sed etiam quae in caelis sunt in omnibus. Quomodo possit* (al., *Quomodo vero vossit*) *involeri*, etc.

A sociantur cum se emendaverint ab omni inquinamento, et effecti fuerint vasa sancta, ut ita denum quis repletus videatur omni pace, si in plenitudine crediderit Trinitatis. Propter hoc denique subiungit Apostolus et dicit: *Repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti*. Si enim qui credit, virtute sancti Spiritus munitur (32), certum est quod plenitudinem gaudii semper habeat, et plenitudinem pacis.

10. *Certus sum autem, fratres, et ego de vobis, quoniam et ipsi pleni estis bonitate, repleti omni scientia, ita ut possitis et alios monere* ¹² (33). Eadem ratione qua supra diximus repleti omni gaudio et omni pace credentes ¹³, etiam hic plenos esse bonitate et omni scientia eos ad quos fit sermo confir-

B mat. Similiter autem et Corinthiis scribens dicit: *In omnibus divites facti estis in illo, in omni verbo et in omni scientia* ¹⁴; qui, ut superius diximus, etiam de semetipso pronuntiat quod non omnem scientiam, neque omnem prophetiam habeat, sed ex parte ¹⁵; de quo et in aliis quidem saepe nos dixisse memini. Et nunc nihilominus dicemus quod Paulus, et si qui sunt tales, ad comparisonem caeterorum perfecti dicuntur; ad illam autem summam scientiam, vel ad illam perfectionem quae in caelestibus est ordinibus, nullus potest inter homines vel dei vel esse perfectus. Ut si dicamus: In puerilibus studiis, ad comparisonem illius qui nuper imbuitur, et prima litterarum suscipit elementa, magister ipse librarius perfectus appellatur; sed non est ita perfectus, ut est ille qui grammaticam docet. Ipse vero grammaticus quamvis sit perfectus, superior est tamen perfectio rhetoris (34); et his omnibus longe eminentior philosophicae doctrinae perfectio. Cumque in his omnibus litteraturae doctrina (35) sit, diversus tamen gradus perfectionis et magisterii in unoquoque habetur. Ita ergo potest fieri ut et Paulus cum dicit: *Non quod jam assecutus sim, aut perfectus sim* ¹⁶, ad illum apicem caelestis perfectionis aspiciens videatur haec scribere. Cum vero dicit: *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus* ¹⁷ (36), ad humanae tantum perfectionis respicit gradum. Sic ergo et in praesenti loco intelligendi sunt vel pace, vel gaudio, vel etiam bonitate, vel

(30) Ms. Regius num. 1639, Rabanus et editi, *plenitudinem pacis*. Mss. duo, *multitudinem pacis*.

(31) Editi, *in pace redeunt*, etc.

(32) Sic mss. plerique et editi. Ms. vero Regius num. 1639, *Si enim credit quis, et virtute Spiritus sancti muniatur*. Rabanus, *Si enim qui credit, ex virtute... muniatur*.

(33) Editi et Rabanus, *dilectione... alterutrum monere*. Mss. vero ut in textu.

(34) Sic mss. et editio Veneta Salodiani: *Merlinus vero et Genebrardus, superior est, et tamen perfectior rhetor*.

(35) Editi, *litteratura doctrina*.

(36) Ita mss. Editi vero, *Quicumque ergo perfecti sentiamus*.

etiam scientia (37) repleti sive Romani, sive Corinthii, in quantum possibile est repleti eos qui docentur in Ecclesia, et sub perfectis doctoribus agunt (38). Designat autem et scientiæ ipsius mensuram, cum dicit : *Ita ut possitis et alios monere*. In quo ostendit, quia in eo quod didicit (39) unusquisque, debet etiam alium monere, et hujusmodi cum condiscipulis habere colloquia, quibus se et moneant invicem, **676** et ædificent. Potest enim conferre plurimum eruditionis alterna collatio si cum charitate habeatur (40), et de profundioribus quibusque vel obscurioribus expectet eruditorum perfectorumque sententiam, secundum quod et Moyses dicit : *Interroga patres tuos, et annuntiabunt tibi; presbyteros tuos, et dicent tibi*¹⁸.

11. *Audacius autem scripsi vobis ex parte, tanquam commemorans vos per gratiam datam mihi a Deo, ut sim ministrans Christo Jesu in gentibus, sanctificans Evangelium Dei, ut sit oblatio gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto*¹⁹. Tanquam qui conscius sit sibi in omni textu Epistolæ, dum ad eos interdum qui ex circumcissione sunt, interdum vero ad eos qui ex gentibus crediderunt faceret verbum, quod nonnulla etiam de secretioribus mysteriis et profundioribus contigerit (41), et studio reddendæ rationis plura quæ habebantur in occultis patefecerit, licet in singulis dispensationem verbi cauta moderatione servaverit, et ex aliqua parte indicans, ex multa rursus parte contexerit, idcirco dicit : *Audacius autem scripsi vobis ex parte, tanquam commemorans vos per gratiam quæ data est mihi*. Audis (42) Apostolum dicentem : *Ex parte scripsi?* Unde neque nobis aliquis succenseat, si mysteriorum divinatorum rationem explanare ad liquidum non valemus, cum audiat eum qui nobis hæc ipsa tradidit, ex parte tradidisse : neque quisquam sub scientiæ titulo ita inflatus incedat, tanquam universa cognoverit, cum ipse Paulus a quo scientiæ nobis sermo transfusus est, ex parte se dicat scribere, et ex parte cognoscere²⁰. Ego tamen arbitròr quod quamvis etiam ipse Paulus ex parte se

A scire fateatur, plura tamen et multo plura scierit, quam scripserit. Tanquam enim (43) qui ipse multa sciret, nec tamen auderet multa proferre, audaciam sibi fuisse dicit ut aliqua saltem scripturæ committeret. Quod vero ait, *commemorans vos per gratiam datam mihi*, indicat fuisse quidem sibi jam sermonem de talibus, et disseruisse se sæpe de mysteriis; sed quoniam quæ solo sermone dicta sunt facile (44) intercipere posset oblivio, per hæc, inquit, pauca quæ scripsi per gratiam datam mihi, illorum vobis memoriam revoco, quæ a me latius sæpe disserta sunt. De gratia autem quam sibi datam Paulus commemorat, supra jam diximus. Quam gratiam ob hoc sibi datam dicit, ut *sim, inquit, ministrans Christo Jesu in gentibus, sanctificans Evangelium Dei*. Quod nos habemus, *sanctificans Evangelium Dei*, Græci magnificentius dicunt, *ἱεροουργούντα τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ*, quod licet non plene a nobis (45), posset tamen dici *sacrificans Evangelium Dei*; per quod ostenditur sacrificale opus esse annuntiare Evangelium. Idcirco denique subjungit : *Ut fiat oblatio gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto*. Sicut ergo pontifices cum offerebant, necessario eis erat providendum ne macula inesset hostiæ, ne vituperatio, ne vitium (46), ut posset accepta esse Deo et grata²¹; ita et qui Evangelium sacrificat, et verbum Dei annuntiat, curare omnimodis debet, ne qua in prædicando macula, ne quod in docendo vitium, ne qua in magisterio culpa nascatur; sed, ut ita dixerim, si fieri potest, semetipsum primo immolet, se primum vitii jugulet, sua prius peccato membra mortificet, ut non solum doctrina, sed et vitæ exemplo discipulorum salutem oblationem suam (47) acceptam faciat Deo. *Sanctificata, inquit, in Spiritu sancto*. Sanctificationis fons Spiritus sanctus est, et ideo oblatio gentium quæ Paulo sacrificante (48) offertur, non per observantiam legis, sed per Spiritum sanctum accepta fieri dicitur Deo.

12. *Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me*

¹⁸ Deut. xxxii, 7. ¹⁹ Rom. xv, 15, 16. ²⁰ ibid. 15; I Cor. xiii, 12. ²¹ Levit. xxi, 21; Deut. xv, 21.

(37) Sic mss. Editi vero, *vel bonitate, vel scientia*, D omisso his etiam.

(38) Editi, *aguntur*.

(39) Omnes mss., *dicat*; Rabanus, *didicit*; editi, *discit*.

(40) Mss. quidam, *si cum hilaritate habeatur*, Deinde ms. Regius num. 1639, *expectatur eruditorum perfectorumque sententia*. Et paulo post mss. aliquot, *Interroga patrem tuum*, etc. Sed potiores mss. Rabanus et editi ut in nostro textu.

(41) Ms. Regius num. 1639, *contexerit*. Paulo post editi, *patefecerit, licet in singulis dispensatione verbi moderationem servaverit, ex aliqua parte indicans, ex multa rursus parte contagens*, etc. Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu; nisi quod quidam perperam habeant cum Rabano, *patefecerit luce*, al. *lucere*.

(42) Sic mss. unus et Rabanus. Cæteri vero mss. nostri et editi, *Audi*.

(43) *Enim*. Restituitur ex ms. Regio num. 1639.

D Paulo infra editi loco *proferre* habent *referre*. Ms. unus, *ferre*. Et post pauca ms. Regius num. 1639, *indicat fecisse quidem se jam sermonem, etc.*

(44) Editi, *de facili*. Mss. et Rabanus, *facile*.

(45) Sic Rabanus et editi. Omnes vero mss. nostri habent tantummodo *ἱεροουργῶν*, quod licet non plene a nobis. Deinde mss. duo, *possit*; Rabanus et editi, *possit*; ms. Regius num. 1639, *potest*. Et paulo post mss. et Rabanus, alii, *sacrificale opus*; alii, *pontificale opus*. Editi, *sanctificale opus*.

(46) Editi et mss. quidam, *ne vituperationis vitium*. Male. Deinde editi, *ut possit*, etc. Scilicet ms. Regius num. 1639 et Rabanus recte ut in nostro textu. Et paulo post editi, *sanctificat*: at omnes mss. et Rabanus, *sacrificat*.

(47) Sic mss. plerique et editi. Ms. vero Regius num. 1639, *discipulorum salutem oblationem suam, etc.* Rabanus, *discipulorum salutem oblationem suam, etc.*

(48) Editi *sanctificante*. Mss. omnes et Rabanus, *sacrificante*.

non efficit Christus in obedientiam gentium, verbo et factis, per potestatem signorum et prodigiorum (49) in virtute Spiritus Dei; ita ut ab Jerusalem in circuitu usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. Sic autem hoc prædicavi Evangelium non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem: sed sicut scriptum est: Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent²². Vera quidem gloriatio ad Deum non est, nisi illa quæ est in Christo Jesu. Sine Christo autem gloriari in Deo tale est, quale si quis **677** dicat posse se habere gloriam apud Deum sine iustitia, sine sapientia, sine veritate. Hæc enim omnia Christus est; et ideo in solo Christo vera gloriatio est ad Deum. Simile est hoc illi quod in aliis ipse dicit: Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur²³. Quomodo autem culpabilis sit gloriatio omnis quæ extra Christum est, verbi causa, in divitiis, vel honoribus sæculi (50), vel sapientia mundi, vel cæteris artibus quæ extra Christum sunt, supra jam latius disseruimus (51). Sciendum sane est quod hic Latini gloriam (52) pro gloriatione posuerunt. Non enim, inquit, audeo aliquid loqui eorum quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium, verbo et factis, per potestatem signorum et prodigiorum in virtute Spiritus Dei. Quæ loquor, inquit, non sunt alieni operis verba, nec alienorum gestorum laudator efficio; sed quæ scio Christum per me effecisse, hæc vobis scribo, quæ per obedientiam gentium verbo in me et opere explevit, verbo prædicationis, opere signorum et prodigiorum. Quæ autem sit differentia inter signa et prodigia, et in aliis jam latius diximus (53), et in præsentī loco compendiosius explicabimus. Signa appellantur, in quibus cum sit aliquid mirabile, indicatur quoque aliquid futurum; prodigia vero, in quibus tantummodo mirabile aliquid ostenditur. Signa vero (54) et prodigia quasi quæ utrumque contineant dixit. Scriptura tamen divina interdum tenet istas proprietates, interdum autem abusive et prodigia pro signis, et signa pro prodigiis ponit. Paulus ergo per potestatem signorum et prodigiorum, quæ tamen signa et prodigia in virtute Spiritus sancti faciebat, ab Jerusalem usque ad Illy-

ricum replevit Evangelium Christi. Moysi et Aaron dederat Deus potestatem signorum et prodigiorum, sicut scriptum est²⁴: Posuit in eis verba signorum et prodigiorum in terra Cham, ut filios Israel castigata Ægypto liberarent: sed illi vix rarumque potuerunt (55) ex Ægyptiorum gente convertere. Paulus, accepta potestate signorum et prodigiorum non unam gentem, neque duos aut tres populos (56), sed omnes ab Jerusalem usque ad Illyricum nationes ac populos prædicatione verbi et operum virtutumque potentia ad Christi sacramenta convertit (57). Sic autem prædicavit hoc Evangelium, ut non alienis laboribus, neque alienæ prædicationi additamentum suis sermonibus insereret, ne ab alio positīs fidei fundamentis ipse ædificium propriæ prædicationis imponeret, et alieni operis subripere gloriam videretur. Observanda hæc sunt Ecclesiarum rectoribus (58), et diligenti intentione servanda, ut neque loqui aliquid videantur eorum quæ per ipsos non effecerit Christus, neque alienos labores et studia decolorent. Loquitur autem quis ea quæ per se non efficit Christus hoc modo; si loquatur de continentia et doceat, cum ipse continens non sit; vel si loquatur de sobrietate, vel de iustitia, vel de largiendis opibus, et contemnendis facultatibus pro regno Dei, et in ipso qui hæc docet, nihil horum effecerit (59) Christus. Et ideo formam sui Apostolus ponit, et dicit ea se loqui, et ea cæteris prædicare. quæ per ipsum Christus prius impleverit. Sed sicut scriptum est, inquit, Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent. Observavit ergo diligenter Apostolus, ut secundum propheticum eloquium illis nuntiaret Christum, quibus a nullo fuerat nuntiatum, et ut illi de eo intelligerent, qui a nullo ante didicissent. Et ista, ut opinor, causa fuit, quæ eum frequenter proponentem Romam pergere prohibebat, sicut dicit: Propter quod impediabar plurimum venire ad vos (60); non, ut in aliis dicit²⁵, impeditus a Satana, sed fundandi Ecclesias occupatione detentus, et in his locis fundandi, ubi nullum fidei præcesserat fundamentum. Exemplum autem de Isaia sumptum est²⁶, et iisdem ex integro verbis quibus apud prophetam legitur, positum.

²² Rom. xv, 17 seq. ²³ I Cor. i, 31. ²⁴ Psal. civ, 27. ²⁵ I Thess. ii, 18. ²⁶ Isa. lii, 15.

(49) In obedientiam gentium verbo et factis per potestatem signorum et prodigiorum, etc., usque ad, et qui non audierunt, intelligent, nusquam reperitur in editis, sed restituuntur ex mss.

(50) Editi, et honoribus hujus sæculi.

(51) Vide supra, lib. iv, num. 9.

(52) Editi, gloria.

(53) Vide tom. xvi, in Joan., num. 60.

(54) Rabanus, signa ergo, etc. Paulo post mss. quidam, Paulus autem per potestatem, etc.

(55) Editi, sed illi vix rarumque aliquem potuerunt, etc. Ms. Regius num. 1639, sed illi vix rarum quemque potuerunt, etc. Cæteri mss. et Rabanus ut in textu.

(56) Editi, aut duos aut tres populos.

(57) Editi post hæc verba, sacramenta convertit, addunt: Sic autem prædicavi Evangelium hoc un-

ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sicut scriptum est; sed hic Apostoli contextus in mss. nostris codicibus non reperitur.

(58) Sic omnes mss. et Rabanus. Editi vero, Ecclesiarum principibus et rectoribus, etc.

(59) Editi, et ipse qui docet hæc, nihil horum effecerit. Deinde ms. unus, et ideo formam sui apostolatus ponit, etc. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(60) Editi post hæc verba, Propter quod impediabar plurimum venire ad vos, addunt, et prohibitus sum usque adhuc. Sed hæc posteriora Apostoli verba neque in mss. nostris, neque apud Rabanum comparent, et desunt etiam in plerisque Scripturæ exemplaribus Græcis.

13. *Nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus, desiderium autem habens venire ad vos jam ex multis præcedentibus annis, cum in Hispaniam proficiscar, spero quod prætergrediens videam vos, et a vobis deducar illuc, cum primo ex parte fruius fuero vobis* 17. Videtur hæc in Achaia positus dicere apud Corinthum, sicut et in primis Epistolæ partibus jam pro viribus demonstravimus (61): quæ utique Achaia vicina et cohærens est Macedoniæ. In quibus locis degens, cum singula quæque peragrasset Evangelium prædicans in his duntaxat finibus in quibus Christus ante non fuerat prædicatus (62), et agnitione Dei repleret universa, dicit ulterius se locum non habere in his regionibus, hoc est, locum nullum **678** sibi superesse Christi prædicationis vacuum, et tempus jam adesse designat quo desiderium suum videndi eos qui Romæ sunt debeat adimplere: quod conceptum ex multis annis gerebat, dilatatum autem fuerat et dissimulatum, donec omnem locum in quo Christus non fuerat prædicatus, agnitione Evangelii ejus repleret. Quod autem dixit, *Cum in Hispaniam proficiscar, spero quod prætergrediens videam vos*, non ita accipiendum est quasi tam parvo amore Paulus erga Romanos teneretur, ut eos in transitu tantummodo et aliorum pergens judicaret visendos. Vide enim in subsequentibus quid adjungit. *Cum primo, inquit, ex parte fruius fuero vobis*. In quo utique in ipsorum videtur ponere potestate, quando ab eis iter propositum debeat relaxari: et per hoc quodam modo amorem ipsorum erga se invitat et nutrit, ut si ipsi insatiabiliter erga affectum teneantur Apostoli, sciant (63) etiam ipsum id habere propositi non prius ab eis discedere, neque alio proficisci (64), quam charitatis ipsorum gratia perfruat. Quam tamen charitatem tantam præsentis futuram, cui nec possit ex integro satisfieri, sed *ex parte*, inquit. Præmonet (65) enim quod in omnibus evangelizandi necessitas præferenda sit. Bene autem his quos nondum secundum carnem viderat, et ad quos nondum in corpore advenerat (66), præsentiam sui et remotionem moderatius pollicetur. Desiderabilius enim suscipimus bona quæ cito metuimus auferenda: securius vero negligimus quod retenturos (67) nos diutius credimus. In-

¹⁷ Rom. xv, 23, 24. ¹⁸ Rom. xv, 25, sq. ¹⁹ II Cor. ii, sq. ²⁰ ibid. 7. ²¹ ibid. 10. ²² II Cor. ix, 1, 2.

(61) Vide Præfat. in hanc Epist.

(62) Ms. Regius num. 1639, in quibus Christi ante non fuerat prædicationis. Sed cæteri mss. Rabanus et editi ut in textu.

(63) Ms. Regius num. 1639, ut sint ipsi insatiabiles erga affectum Apostoli, sciant, etc. Sed cæteri mss., Rabanus, et editi ut in textu.

(64) Ita editi et plerique mss. Ms. vero Regius num. 1639, neque alias (Rabanus, neque ad alios) proficisci.

(65) Sic editi, et Rabanus. Mss. vero nostri alii, Præmonet; alii, Proponit.

(66) Editi, in carne advenerat.

(67) Editi, securius vero et negligentius quod retenturos, etc. Mss. duo, retentaturos, pro retenturos. Et paulo post editi, ut morationem suam... collocet.

tantum autem erga se Romanorum nutrit affectum, et remotionem suam in ipsorum arbitrio collocat, ut dicat se ab ipsis deducendum ad Hispaniam, et tunc deducendum, cum ipsis prius in amore satisfecerit: in quo utique si propensiores existerint, demorandi diutius causas ipsi Apostolo dabunt.

14. *Nunc vero proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis. Placuit enim Macedoniæ et Achaia (68) collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Jerusalem. Complacuit enim, et debitores sunt eorum (69): quoniam si spiritualium eorum participes factæ sunt gentes, debent et in carnalibus ministrare eis. Hoc ergo cum consummavero, et assignavero eis fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. Scio enim quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam* 20. Quoniam placuerit Macedoniæ et Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Jerusalem, possumus et de secunda Epistola ad Corinthios plenius discere, in qua hoc modo scribit (70): *Notam autem facio vobis, fratres, gratiam Dei quæ data est mihi in Ecclesiis Macedoniæ, quia in multa probatione tribulationis abundantia gaudii eorum, et profunda paupertas eorum abundavit ad divitias simplicitatis eorum: quoniam secundum virtutem (testimonium perhibeo eis) et supra virtutem sua sponte, multis precibus (71) obsecrantes nos gratiam et communionem quæ fit in sanctos* 21, et reliqua. Et sicut in his testimonium reddit Macedonibus, ita rursus cohortatur et Corinthios, dicens: *Sed sicut in omnibus abundatis fide, et verbo, et scientia, et nostra in vos charitate, ita et in hac gratia abundetis* 22, et reliqua. Sed et in aliis collaudans Corinthios quia erga communionem pauperum qui sunt in Jerusalem prompti fuerint, dicit: *Et consilium in hoc do: hoc enim vobis expedit, qui non solum facere, sed et velle coepistis ab anno priore: nunc autem et facto perficite* 23. Sed et in reliquis de hac eadem sanctorum (72) communionem prosequitur, et post alliquanta addit: *De ministerio autem quod sit in sanctos, superfluum est vobis scribere. Scio enim promptam voluntatem vestram, pro qua gratulor de vobis Macedonibus, quia Achaia parata est ab anno priore, et vestra æmulatio provocavit multos* 24.

Male.

(68) Editi, Probaverunt enim Macedoniæ et Achaia, etc.

(69) Hæc verba, Complacuit enim, et debitores sunt eorum, etc., usque ad, possumus et de secunda Epistola ad Corinthios, etc., desiderantur in editis, sed restituuntur ex mss.

(70) Sic omnes mss. et Rabanus. Editio autem Veneta, in qua hæc ibi scribit. Cæteri editi, in qua hæc scribit.

(71) Ita mss. plerique, Rabanus et editi. Ms. vero Regius num. 1639, et supra virtutem suam spontanei fuerunt, multis precibus, etc., quod rectius videtur; sed nihil immuto.

(72) Sanctorum. Deest in libris antea editis.

Quod autem post hujusmodi Macedoniae et Achaiae ministerium (75), quod sit in sanctos qui sunt in Jerusalem, proposuisset Apostolus etiam Romam videre, indicatur in Actibus apostolorum hoc modo: *Cum autem expleta essent haec, posuit Paulus (74) in Spiritu sancto, ut cum perambulasset Macedoniam et Achaiam, proficisceretur Jerosolymam, dicens: Quia postquam fuero ibi, necesse est me et Romam videre* ²⁵. Ex his autem omnibus verbis colligitur, quia non solum prima ad Corinthios, sed et secunda ante scripta est, quam haec ad Romanos quam habemus in manibus; simulque illud advertitur, quod quanto posterior Paulus in unaquaque invenitur Epistola, tanto et perfectior: ut verus sit ille ejus sermo quem dixit, quia *praeterita obliviscens, ad futura me extendo, ad perfectum sequens palmam supernae vocationis* ²⁶. Quod autem dicit, *Placuit Macedoniae et Achaiae (75) collationem ali-* **679** *quam facere in pauperes sanctorum*, subtiliter et verecunde dum Corinthios laudat, hortatur Romanos. Facilius enim devotae mentes ad benefaciendum exemplis, quam sermonibus invitantur. Sed et in eo quod addit: *Placuit enim, et debitores sunt eorum*, quid aliud sentire vult Romanos, nisi ut si Achivi (76) et Macedones debitores sunt pauperibus sanctorum qui sunt in Jerusalem, eadem ratione qua unam eandemque, quam illi, fidem (77) Christi etiam Romani tenent, advertant et semetipsos his eisdem factos esse debitores? Neque enim soli Macedones et Achivi in spiritalibus participes sunt facti sanctis qui sunt in Jerusalem, ut et in carnalibus eis debeant ministrare; sed et Romani; et ideo pari conditione debitores sunt: sed de illis tantum pronuntiat, ut et isti se noverint simili sententiae subjacere (78). Haec quidem secundum communem litterae dicta sint intellectum. Verum magnificentiam solitam requiramus in litteris Pauli. Non enim puto quod ita senserit, ut intra solam Jerusalem, unam duntaxat Palaestinae urbem, pauperes sanctorum concluderet (79), quos et spirituales

A appellavit; reliquos vero qui in omni terra sunt, gentes dixerit, qui habitantibus Jerusalem tanquam solis spiritalibus ministrare in carnalibus debeant: cum utique liceat et extra Jerusalem spirituales inveniri, quos non locus, sed conversatio sancta, et fidei ac scientiae perfectio fecerit spirituales, sicut et ipse Paulus scribens dicit (80): *Fratres, et si praecipuus fuerit quis in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis* ²⁷. Quid ergo est quod in his sentire nos convenit? Quod omnis qui spiritalis est, id est qui spiritu Deo servit, et qui non secundum carnem vivit, sed secundum spiritum, iste in Jerusalem, hoc est, in loco pacis habitat, et in pacis visione consistit: et iste est pauper sanctorum, ex illis scilicet beatis pauperibus ad quos dicitur: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum* ²⁸. Ita est ergo beata paupertas quae dicit: *Aurum et argentum non habeo; sed quod habeo, hoc tibi do* (81). *In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula* ²⁹. Iste talis pauper in Jerusalem semper habitat, divitias possidens spirituales. Aurum ejus sapientia est (82), argentum sermo scientiae: indumenta ejus Christus est, dapes ejus et deliciae mensa est sapientiae, et cibus affluens in verbo Dei: vinum laetitiae bibit, quod in cratere suo miscuit Sapientia ³⁰, et de intelligentiae ejus victimis edit (83) cibus solidos, et Verbum carnem factum. Istae sunt spirituales divitiae (84), quibus gentes in carne adhuc positae communicare festinant. Videtur ergo mihi his quos nominat gentes, imperfectiores quasque animas indicare, quae perfectorum magisterio indigeant: et si forte dignae habitae fuerint ut participes eis fiant (85) in intellectu et scientia spiritali, ipsae debeant in carnalibus ministrare eis: hoc est, cum spiritus eorum imbui coeperit ad scientiam celsiorem (86), debet etiam caro continentiae et castitatis frena suscipiens spiritalibus ministrare praecipis; ne forte si adhuc in carnalibus lasciviat, sessorem suum Dei Verbum incauta et effrenata deiciat. Sed et ipsa

²⁵ Act. xix, 21. ²⁶ Philip. iii, 13, 14. ²⁷ Galat. vi, 1. ²⁸ Matth., v, 3. ²⁹ Act. iii, 6. ³⁰ Prov. ix, 2, 5.

(75) Editi, *post hujus et Achaiae ministerium*, D mss. duobus.

(74) Editi, *Cum autem expleta esset haec, proposuit Paulus, etc.*

(75) Et Achaiae. Haec duo verba desiderantur in editis, et in plerisque mss.; sed restituuntur ex ms. Regio num. 1639 et Rabano.

(76) Sic omnes mss. nostri. Editi vero, nisi Achaiae. Rabanus, nisi ut si Achaiae, etc.

(77) Ita legendum videtur. Sed ms. codex Vallis-Clarae, et unus Regius num. 1640, eadem ratione qua unamquamque illi fidem, etc., ut in textu. Editi, eadem ratione qua unam fidem, etc. Ms. Regius num. 1644, eadem ratione qua unam quam fidem, etc. Rabanus habet, eadem ratione etiam Romani, qui fidem Christi tenent, advertant et semetipsos, etc. Ms. Regius, num. 1639, eadem ratione qua unam eandemque fidem Christi quam Romani teneant, advertant et semetipsos, etc.

(78) Editi, ubi (al., uti) et isti se norunt sententia subjacere; omisso simili, quae vox deest etiam in plerisque mss. et apud Rabanum; sed restituitur ex

mss. duobus.

(79) Sic recte ms. codex Regius num. 1639. Caeteri vero mss. collegerit: editi, collocet.

(80) Ms. Regius num. 1639, scribens Corinthiis dicit. Et paulo post, *Id ergo est quod in his sentire nos convenit.*

(81) Editi, *hoc dabo tibi.*

J. (82) Editi, *Aurum enim (ms. unus, aurum ei) sapientiae est, etc.* Deinde omnes mss. et editi, *dapes ejus et divitiae*: sed tamen legendum videtur *deliciae pro divitiis.*

(83) Editi, *et de intelligentiis ejus victimis edit, etc.*

(84) Ita editi et ms. Regius num. 1639. Caeteri vero mss., *deliciae*. Deinde editi, *Videtur ergo mihi hic... indicare imperfectiones quasque animas in carne, quae, etc.* Editio Veneta omittit *indicare*. Sic etiam mss. plerique, nisi quod habeant *esse pro indicare, et indigent, pro indigeant*. Sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(85) Editi, *ut participes ejus fiant, etc.*

(86) Ms. Regius num. 1639, *a scientia celsiore.*

differentia sermonum qua erga utramque partem usus est (87) Paulus, non mihi videtur otiosa. In spiritualibus enim communionem vel participationem posuit; in carnalibus vero ministerium; et hoc debitum esse, illud vero communicari dicit: ut ostendat quia perfectiora quæque tanquam cœlestia terrenis non tam debentur, quam commodantur; terrena vero et carnalia (88) tanquam pro debito exiguntur. Debitores enim effecti sumus secundum illum qui primitus acceptum immortalitatis et incorruptibilitatis censum in paradiso perditione serpentis; et ideo debitores efficitur omnes quotquot in similitudinem Adæ sorte prævaricationis astringimur. Idcirco ergo et præcepta donantur, ut debita persolvamus. Denique et in Evangelio Salvator ita dicit: *Cum autem feceritis omnia que præcepi vobis* (80), *dicite quia servi inutiles sumus; quod debuimus facere, fecimus*⁸⁹. Ea vero quæ supra debitum facimus, non facimus ex præceptis. Verbi causa, virginitas non ex debito solvitur: neque enim per præceptum expeditur, sed supra debitum offertur. Audi denique Paulum **680** dicentem: *De virginibus autem præceptum Domini non habeo*⁹⁰. Sic ergo de spiritualibus et perfectioribus communionem (90), dixit: de inferioribus vero et carnalibus debitum ministerium nominavit. Ego autem per huiusmodi ministerium etiam illud advertendum puto quod est in Psalnis: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis*⁹¹, ut scilicet angelos bonos, spiritus appellaverit tanquam spiritalis, eos vero qui præsentunt ministeriis pœnarum, et flammam peccatoribus parant, ministros flammæ ardentis nominaverit (91). Hæc quamvis per excessum quemdam dicta esse videantur, tamen quia locus admonuit, de omnisimul. Post hæc dicit: *Hoc ergo cum consummavero et assignavero eis fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. Scio enim quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam. Vide cum* (92) quanta cautela consignaturum se fructum offerentium repromittit. Quo putas signaculo fructum sancti operis consignat Apostolus? Illo puto quo imago Dei exprimitur, hoc est, ut in complendo opere nulla sit alienæ cogitationis admistio, non laus ab hominibus quaeratur, sed ut in simplicitate cordis qui tribuit tribuat, et non ex tristitia: *hilarem enim datorem diligit*

⁸⁹ Luc. xvii, 10. ⁹⁰ I Cor. vii, 25. ⁹¹ Psal. ciii, 4; Hebr. i, 7. ⁹² II Cor. ix, 7. ⁹³ Rom. xv, 30 sq.

(87) Ms. Regius num. 1659, *erga utrumque usus est*, etc.

(88) Editi, *terrena vero et temporalia, sive carnalia*. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(89) Mss. plures, *quæ præcipio vobis*.

(90) Editi, *commune*. Paulo post ms. Regius num. 1659, *Ergo per huiusmodi ministerium*, etc.

(91) Editi, *nominavit*, male.

(92) Sic Rabanus. Mss. vero et editi omittunt *cum*. Paulo post Rabanus, *nulla sit alienæ conversationis admistio*.

(93) Sic mss. nostri textum Apostoli exhibent. Editi vero hunc tantummodo prosequuntur usque ad, *et per charitatem Spiritus*, et ipsis Vulgatæ ver-

*Deus*⁹³. Et cætera his similia qui observat in opere Dei, opus suum signaculo divinæ imaginis signat. *Cum ergo*, inquit, *hoc consummavero*, tunc *per vos ad Hispaniam proficiscar*. Promittit sane grande munus Romanis, et dicit: *Scio enim quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam*: quod non nisi per Spiritum sanctum et prophetiæ gratiam pollicetur. Supra hominem namque est hæc scire de futuris, quod non solum in benedictione Christi, verum etiam et in abundantia benedictionis venturus sit ad eos. In quo et venientis gratia, et suscipientium pariter merita designantur.

15. *Deprecor igitur vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus* (93), *ut adjuvetis me in orationibus ad Deum, ut liberer ab incredulis qui sunt in Judæa, et ministerium hoc meum acceptum fiat sanctis in Jerosolyma, ut veniens ad vos in gaudio cum voluntate Dei, requiescam vobiscum*⁹⁴. Licet in superioribus dixerit, *Scio enim quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam*⁹⁵, nihilominus tamen sciebat etiam in his quæ manifeste futura cognoverat, orationem esse necessariam: quæ utique si, verbi causa, non fuisset adhibita, sequeretur sine dubio non impleri quod fuerat prophetatum. Quis ergo est qui hæc legens, quod Paulus deprecetur eos qui Romæ sunt fratres orare pro se, contemnat vel despiciat orationes Ecclesiæ postulare, etiamsi inferiores meritis esse videantur hi a quibus oratio postulatur? Ecce enim Paulus apostolicis præditus meritis non solum Romanos orare pro se, sed et Corinthios adhortatur. Vide autem et quam validis eos astringit religiosisque sacramentis. *Per Dominum*, inquit, *nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus deprecor vos ut adjuvetis me in orationibus ad Deum* (94). Quod nostri posuerunt, *adjuvetis me in orationibus*, magnificentius legitur apud Græcos, *συναγωγίσασθαι* (95): in quo hoc est quod indicatur, *ut adjuvetis me in agone orationum ad Deum*, ostendens quasi agonem habeat ipse et certamen orationis, adversantibus sibi sine dubio illis de quibus dicebat: *Non enim nobis certamen est adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus et potestates, adversus mundi hujus rectores tenebrarum, adversus spiritualia nequitiae in cœlesti-*

bis utuntur, quemadmodum et Rabanus.

(94) Editi, *Per Dominum nostrum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus ad Deum*. Sed mss. et Rabanus ut in textu; nisi quod quidam omittant, *inquit*, et plerique omittant etiam *deprecor vos*, quæ verba restituuntur ex ms. Regio num. 1659.

(95) Mss. nostri, Rabanus et Genebrardus habent tantummodo *συναγωγίσασθαι*, licet corrupte. Sed editio Veneta Salodiani et Merlinus, ejus sequax, omisso hocce verbo, habent, *ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἑμοῦ*. Deinde editi et mss. quidam *quando hoc est quod indicatur*.

48. Et certum est quod isti omnes sicut adversantur fidei et resistunt pietati, sicut contrarii sunt justitiæ, et veritati, et omnibus bonis, ita sine dubio resistunt et adversantur orationi. Et ideo ostendit Paulus esse non minimum etiam (96) in oratione certamen, si quidem in hoc certamine etiam auxilium eorum qui Romæ sunt crediderit implorandum. Obsistunt enim vere dæmones et contrariæ potestates in oratione primo per illud, ne talis inveniatur is qui in orationis agone desudat, ut levet *puras manus sine ira* 48. Quod etsi hoc quis obtinere poterit (97) ut sine ira sit, vix est ut effugiat esse sine disceptatione, hoc est sine superfluis et vanis cogitationibus. Vix enim invenies ut oranti cuiquam non aliquid inanis et alienæ cogitationis occurrat, et intentionem qua in Deum mens dirigitur, declinet ac frangat, atque eam per ea quæ non competit rapiat (98). Et ideo agon magnus 681 est orationis, ut obsistentibus inimicis, et orationis sensum in diversa rapiantibus, fixa ad Deum semper mens stabili intentione contendat, ut merito possit etiam ipse dicere (99) : *Certamen bonum certavi, cursum consummavi* 47. Nunc ergo orat Apostolus adjuvari se in agone orationum, ut liberetur ab incredulis qui sunt in Judæa, a quibus non tam pati timet, neque perferre ea quæ ad apostolatus ejus gloriam pertinent, quam impediri veretur ne diutius obstaculis eorum retentus, vel minus gratum exhibeat sanctis ministeriis, quod et ipsum orationibus indiget ut fiat acceptum (1) : vel ne desiderium ejus quod erga Romanos habet visendum, diutius differatur. Si, inquit, hoc ita cesserit ut et ministerium meum acceptum fiat sanctis in Jerosolyma (2), et liberatus ab incredulis qui sunt in Judæa, venire ad vos non impediar, pro bene gestis rebus gaudens profecto ad vos veniam cum voluntate Dei, et requiescam vobiscum. Non corporalem utique requiem quærit Paulus, sed illam quæ consolationem habet ex Deo, sicut et ipse in primis Epistolæ hujus partibus dixit 48 : *Consolari in (3) vobis per eam quæ invicem est fidem vestram atque meam.*

16. *Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen* 49. Ingenti benedictione muneratur Romanos,

48 Ephes. vi, 12. 49 I Tim. ii, 8. 50 II Tim. iv, 7. 51 Rom. i, 12. 52 Rom. xv, 33. 53 Philip. iv, 7. 54 Rom. xvi, 1, 2. 55 Gen. xix. 56 Gen. xviii. 57 Rom. xvi, 3, 4, 5.

(96) *Etiam.* Deest in antea editis.

(97) *Editi, Quod et si quis obtinere poterit ut,* etc.

(98) *Editi, neque eam per quæ (al., per quam) non competit rapiat.* Deinde ms. Regius num. 1639, *Et ideo quia agon magnus est orationis, obsistentibus,* etc., omisso ut. Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(99) Ms. Regius num. 1639, *etiam ipsa dicere,* etc.

(1) Ita mss. nostri. Editi vero, *quod et ipsis orationibus indigentium fiat acceptum.*

(2) *Et.* Omittitur in editis, qui postea habent in Jerosolymis.

(3) *In.* Desideratur in editis, et paulo post *Amen* omittitur in omnibus mss. nostris, sed exstat in editis et apud Rabanum.

A ut Deus pacis sit cum eis, id est, ut *pax Dei, quæ exsuperat omnem mentem, custodiat corda eorum in Christo Jesu* (4) qui pax est nostra 49.

17. *Commendo autem vobis Phæben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cenchris,* 51 *ut eam suscipiatis in Domino digne satis, et assistatis ei in quibuscunque indigerit vestri. Nam ipsa quoque astitit multis et mihi ipsi* (5). Et hic locus apostolica auctoritate docet etiam feminas in ministerio Ecclesiæ constitui. In quo officio positam Phæben apud Ecclesiam quæ est in Cenchris, Paulus cum laude magna et commendatione prosequitur, enumerans etiam gesta ipsius præclara, et dicens : *Quia in tantum omnibus astitit, hoc est, in necessitatibus præsto fuit, ut etiam mihi ipsi in necessitatibus meis apostolicisque laboribus tota devotione mentis astiterit.* Simile autem opus ejus dixerim (6) hospitalitati Lot, qui dum semper hospites suscepit, meruit aliquando et angelos hospitio suscipere 52. Similiter et Abraham, dum semper occurrit hospitibus, meruit ut et Dominus cum angelis diverteret ad tabernaculum ejus 53. Ita et hæc religiosa Phæbe dum astat omnibus et omnibus obsequitur, assistere et obsequi etiam Apostolo meruit. Et ideo locus hic duo pariter docet, et haberi, ut diximus, feminas ministras in Ecclesia, et tales debere assumi in ministerium, quæ astiterint multis, et per bona officia usque ad apostolicam laudem meruerint pervenire. Hortatur etiam illud, ut qui bonis operibus in Ecclesiis dant operam, vicem recipiant a fratribus et honorem, ut in quibuscunque necessarium fuerit sive carnalibus officiis, honorifice habeantur,

18. *Salutate Priscam et Aquilam, adjutores meos in Christo Jesu (qui pro anima mea suas cervices posuerunt : quibus non solum ego gratias ago, sed et universæ Ecclesiæ gentium)* 54, *et domesticam eorum Ecclesiam* (7). Videntur mihi ipsi esse, de quibus in Actibus apostolorum ita scriptum est : *Post hæc autem discedens Paulus ab Athenis, venit Corinthum ; et invento ibi quodam Judæo nomine Aquila, Pontico genere, qui nuper venerat de Italia* (8), *et Priscilla, uxore ejus, propter quod præceperat Claudius discedere Judæos omnes a Roma, accessit ad eos ; et quia*

(4) *In Christo Jesu.* Hæc præternittuntur in editis, qui postea legunt *pax vestra.*

(5) *Ut eam suscipiatis in Domino digne satis, et assistatis ei in quibuscunque indigerit vestri. Nam ipsa quoque astitit multis, et mihi ipsi.* Hæc desiderantur in antea editis, et restituantur ex mss. et Rabano.

(6) Mss. plerique, Rabanus et editi, *dixit ;* sed rectius ms. Regius num. 1639, *dixerim.*

(7) Ms. Regius num. 1639 et Rabanus, *et domestica eorum Ecclesia.* Sed cæteri mss. et editi ut in textu ; et ita legendum esse demonstrat conclusio hujus articuli.

(8) Ms. Regius num. 1639, *et invenit ibi quemdam Judæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia ; et Priscilla, uxor ejus, etc.*

erant constans artificii, mansit apud eos, et operabantur simul. Erant enim artifices tabernaculorum⁸², hoc est, sutores. Nec mirum si Priscam Paulus in Epistola scribit, quæ in Actibus Priscilla scripta est, cæteris concordantibus. Potest autem fieri ut quia (9) illo tempore, pulsus ex urbe Judæis per præceptum Cæsaris, Corinthum venerant, rursus edicti cessante sævitia, Romam regressi (10) salutentur a Paulo. Quos tamen apparet Judæorum insidiis Paulo periclitante semetipsos objecisse, ut ille liber abscederet: hoc autem et Jason quidam fecisse in Actibus Apostolorum, refertur⁸³: et hanc eorum laudem Apostolus non silet, sed omnibus eam Ecclesiis admirandam tradit, et ideo dicit: *Quibus non solus ego gratias ago, sed et universæ Ecclesiæ gentium*. Unde apparet eos officiosos et hospitalis^B exstitisse erga omnes fratres fideles, non solum qui ex Judæis, sed etiam qui ex gentibus credidissent. Magna enim gratia in hospitalitatis officio non solum apud Deum, sed et apud homines invenitur. Quæ tamen res quoniam non solum in voluntate et proposito⁶⁸² dominorum, sed et grato ac fideli constitit (11) ministerio famulorum, idcirco omnes qui ministerium istud cum ipsis fideliter adimplebant, *domesticam eorum nominavit Ecclesiam*.

19. *Salutate Ephenetum dilectum meum, qui est initium Asiæ in Christo*⁸⁷. Hic Ephenetus videtur mihi omnium primus ex Asia credidisse; unde et *initium* eum Ecclesiæ appellavit, vel, ut in Græco habeatur, *primitias Asiæ*: nisi aliquid profundius (12) sermo iste significet, ut intelligamus angelos Dei, qui Ecclesiis præsent, offerre singulos quosque primitias Deo ex his qui credunt; primitiæ autem apud illos judicentur non in his qui tempore primi sunt, sed qui virtutibus et meritis præcellunt. Quorum sciens per Spiritum Paulus electionem erga Ephenetum, et quod (13) ipsum ex omni fide-^Clium numero, qui erant in Asia, electio invenerit angelorum, appellavit eum *primitias Asiæ*. Sed et in alia Epistola⁸⁸ dicit de quibusdam, *Quia sint primitiæ Achaiæ*; eandem sine dubio sacramenti rationem etiam in illis aspiciens.

20. *Salutate Mariam, quæ multum laboravit in vobis*⁸⁹ (14). Docet et in hoc debere etiam feminas^D

laborare pro Ecclesiis Dei. Nam et laborant cum docent adolescentulas sobrias esse, diligere viros, filios enutrire, pudicas esse, castas, domum bene regentes, benignas, subditas viris suis⁹⁰, hospitium recipere, sanctorum pedes lavare⁹¹, et cætera omnia quæ de officiis mulierum scripta referuntur, in omni genere castitate (15).

21. *Salutate Andronicum et Juniam, cognatos meos et concaptivos meos, qui sunt nobiles in apostolis, qui et ante me fuerunt in Christo*⁹². Potest quidem fieri ut et secundum carnem isti cognati fuerint Pauli, et ante ipsum crederent, et nobiles habiti sint in apostolis Christi; de quibus possibile est et illud intelligi, quod fortassis ex illis septuaginta duobus qui et ipsi apostoli nominati sunt, fuerint, et ideo nobiles eos in apostolis dicat, et in his apostolis qui ante eum fuerunt. Sed et illud me movet quod ait; *concaptivos meos*. Quæ enim erat Pauli captivitas, in qua sibi etiam Andronicum et Juniam concaptivos esse testatur (17)? nisi forte profundiore mysterio ad illam respiciamus captivitatem, quam Christus venit absolvere, de qua scriptum est⁹³, venire et dare eum captivis remissionem, cæcis visum. In qua captivitate videntur una atque eadem ratione isti esse, qua et Paulus erat. Verbi enim gratia si dicamus: Cum captivus esset populus Israel apud Assyrios vel Babylonios, omnes quidem videbantur esse captivi; sed alia ratio in cæteris captivitatis (18), alia in Daniele, et Anania, atque Azaria vel Misael. Illi enim captivi erant pro peccatis suis; isti vero pro consolatione captivorum erant etiam ipsi captivi: et ideo si diceret Daniel de aliquo uno ex plebe: *Concaptivus meus*, non ita convenienter dici videbatur, ut si diceret de Anania, et Azaria, et Misael, *concaptivi mei*. In istis enim una captivitatis est ratio, quæ longe a reliqui populi ratione diversa est (19). Ita ergo et Paulus tale aliquid de se et Andronico, ac Junia, secundum occultioris sacramenti intuens rationem, *concaptivos* eos sibi in hoc mundo nominat, et *nobiles in apostolis*.

22. *Salutate Ampliatum dilectum meum in Domino*⁹⁴. Huic quamvis nihil egregium præ cæteris in laude videatur ascribere, tamen hoc ipso quod di-

⁸² Act. xviii, 1-3. ⁸³ Act. xvii, 5 sq. ⁸⁷ Rom. xvi, 5. ⁸⁸ I Cor. xvi, 15. ⁸⁹ Rom. xvi, 6. ⁹⁰ Tit. ii, 4. ⁹¹ I Tim. v, 10. ⁹² Rom. xvi, 7. ⁹³ Luc. iv, 19. ⁹⁴ Rom. xvi, 8.

(9) Rabanus, ut qui, male.

(10) Editi, Romam ingressi, male.

(11) Ms. Regius num. 1639, consistit. Paulo post editi, adimpleverit, et, adimpleverunt. Deinde eorum restituitur ex ms. Regio num. 1639.

(12) Ms. Regius num. 1639, nisi si aliquid profundius. Deinde omnes mss. et editi, sermo iste significat; sed rectius Rabanus, significet. Paulo post editi, judicentur (ms. Regius num. 1639, judicantur) non hi qui tempore primi sunt.

(13) Sic omnes mss. et editi. Rabanus vero, eo quod, etc.

(14) Editi et ms. Regius num. 1639, in vobis.

(15) Ita ms. Regius num. 1639. Sed cæteri mss., Rabanus et editi, in omni genere castitatis.

(16) Sic mss. Regius num. 1639. Ita etiam editi plerique, qui habent in fine, in Christo Jesu. Sed cæteri mss., et qui ante fuerunt in Christo, omissis me et Jesu, quæ voces omittuntur etiam a Rabano et in editione Veneta.

(17) Editi, cognatos et concaptivos esse testatur?

(18) Editi, Verbi enim gratia sic dicamus quod cum captivus esset populus Israel apud Assyrios vel Babylonios, omnes quidem erant captivi, sed alia ratio in cæteris captivis, etc. Sed mss., Rabanus, et editio Veneta hunc locum restitunt ut in nostro textu. Ms. tamen Regius num. 1639 et Rabanus habent ut in editis, sed alia ratio in cæteris captivis, etc.

(19) Editi, quæ longe a reliquis ratione diversa est.

lectus est Pauli, laudabilis et salutatione dignus efficitur.

23. *Salutate Urbanum adiutorem meum* (20) in Christo, et *Stachyn dilectum meum* 65. Stachyn in salutatione conjungit, sed Urbanum in laudibus prætulit. Illum enim adiutorem in Christo; Stachyn vero dilectum tantummodo sibi, sicut Ampliatum nominavit. Adjutor autem Apostoli in Christo, non aliud intelligitur quam apostolici operis particeps.

23. *Salutate Apellem probum in Christo* 66 (21). Puto hunc Apellem per multas tribulationes transisse patienter et fortiter sustentatas, et ideo pronuntiari ab Apostolo *probum*, secundum ea quæ ipse in aliis dixit, quia *tribulatio patientiam operatur, patientia vero probationem, probatio vero spem* 67. Videndum sane est ne forte ipse sit hic qui in Actibus apostolorum 68 Apollo nominatur, Alexandrinus, in Scripturis eruditus.

25. *Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo* 69. Quoniam nihil otiose in litteris Apostoli vel additur vel minuitur, istos qui 683 sunt vel de domo, vel de familia Aristobuli, non frustra neque dilectos, neque probos, neque adiutores in Christo nominat: sed forte quia nihil tale habebant in meritis, idcirco eos solo titulo salutationis honoravit.

26. *Salutate Herodionem cognatum meum* 70. Et hic, similiter ut Andronicus et Junias, cognatus Pauli dicitur: sed neque conceptivus ut illi, neque nobilis in apostolis, in his qui ante Paulum fuerunt in Christo, nominatur. Unde intelligendum est etiam in his quod cognatos suos Paulus appellat, esse multam differentiam, secundum illam, ut ego arbitror, rationem, quam superius aperire tentavimus.

27. *Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino* 71. Videntur quidem plures fuisse ex domo vel familia Narcissi, sed non omnes in Domino fuisse: et ideo addidit eos salutandos esse qui sunt in Domino.

28. *Salutate Triphænam, et Tryphosam, quæ laborant in Domino* 72. Bonum de his dat testimonium, quarum laborem non hujus mundi (22), neque communis vitæ, sed in Domino esse testatur. Multi enim laborant, sed non omnium laborem constat esse in Domino.

65 Rom. xvi. 9. 66 ibid. 10. 67 Rom. v. 3, 4. 68 Act. xviii. 24. 69 Rom. xvi. 11. 70 ibid. xvi. 11. 71 ibid. 72 ibid. 12. 73 ibid. 74 ibid. 13. 75 II Cor. xiii. 3. 76 Matth. xxii. 14. 77 Joan. xix. 26. 78 Rom. xvi. 14. 79 Eccli. viii. 6. 80 Rom. xvi. 15. 81 ibid. 16.

(20) Editi, *adiutorem nostrum*. Deinde mss. plerique, Rabanus et editi, *Et istos in salutatione conjungit*; sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(21) Ms. unus, *in Domino*. Paulo post editi, *sustentatum*: mss. plerique, *sustentatus*; Rabanus, *sustinuisse*. Deinde iidem habent, *pronuntiatum*; sed rectius ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(22) *Mundi*. Omittitur in libris antea editis.

(23) *In Domino*. Prætermittitur in editis. Deinde idem editi, Rabanus et mss. plerique, *Et hic Rufus, etc., omisso sicut, quod restituit ms. Regius num. 1639.*

(24) Editi, *pariter haberet matris affectum*. Sed omnes mss. et Rabanus ut in textu, nisi quod qui-

29. *Salutate Persidam charissimam, quæ multum laboravit in Domino* 73. Videtur hæc magis laudari quam Tryphæna et Tryphosa, quoniam quidem illas laborasse dicit in Domino, hanc autem laborasse multum in Domino, cui addidit et *charissimam*.

30. *Salutate Rufum electum in Domino, et matrem ejus et meam* 74. Non puto in istis salutationibus inaniter fieri per singulos quosque laudis et salutationis differentiam. Qui enim scit quia Christus loquitur in Paulo 75, certus est quod pro merito alius quidem probus dicitur ab eo, alius charissimus, alius laborans in Domino, alius multum laborans in Domino (23), alius electus, sicut et hic Rufus, de quo nunc nobis sermo est, electus in Domino salutatur. Credo quod sciret Paulus esse eum de numero non multorum qui vocati sunt, sed paucorum qui electi sunt 76: cujus et mater tantum meritum habuit, ut eam Paulus suam nominaverit matrem, cum quo etiam ipse, sicut Jesus cum Joanne 77, unum partitur matris affectum (24).

31. *Salutate Asyncretum, Phlegontam, Hermem, Patrobam, Hermam, et si qui sunt cum eis fratres* 78. De istis simplex est salutio, nec aliquid eis insigne laudis adjungitur. Puto tamen quod Hermas iste sit scriptor libelli illius qui *Pastor* appellatur, quæ scriptura valde mihi utilis videtur, et ut puto divinitus inspirata. Quod vero nihil ei laudis (25) ascripsit, illa opinor, est causa, quia videtur, sicut scriptura illa declarat, post multa peccata ad pœnitentiam fuisse conversus: et ideo neque opprobrium ei aliquod scripsit: didicerat enim a Scriptura non impropere homini convertenti se a peccato 79: neque laudis aliquid tribuit, quia adhuc positus erat sub angelo pœnitentiæ (26), a quo tempore opportuno Christo rursus deberet offerri. Intelligitur autem quod simul habitaverint hi quorum salutio sociata est.

32. *Salutate Philologum et Juliam, Nereum et sororem ejus, et Olympiadem, et omnes sanctos qui cum eis sunt* 80. Potest fieri ut Philologus et Julia conjuges fuerint; cæteri domestici eorum, ad quos simplex salutio dirigitur.

33. *Salutate invicem in osculo sancto* 81. Ex hoc sermone, aliisque nonnullis similibus, mos Ecclesiis traditus est ut post orationes osculo se invicem

dam vitiose habeant *patitur pro partitur*; deinde in hæc verba, *Salutate Asyncretum, Phlegontam, Hermem, Patrobam, Hermam*, non concordant inter se mss. nostri, Rabanus et editi. Alii habent *Asyncretum*; alii *Phlegoniam, Phlegonam, et Phlegonia*; alii *Hermen, Patrobam, Herman*. Sed secuti sumus ms. Regium num. 1639 et Rabanum.

(25) Editi, *Quod vero nihil eis laudis, etc.* Deinde mss. plerique, *illa opinor ex causa*. Ms. unus, *illa ut opinor causa*. Sed Rabanus et editi ut in nostro textu.

(26) Sic ms. Regius num. 1639 et editi. Rabanus, vitiose, *posita erat sub angelo pœnitentiæ*. Cæteri vero mss., *positus erat sub angelo in pœnitentiæ*.

suscipiant fratres. Hoc autem osculum sanctum appellat Apostolus. Quo nomine illud docet (27) primo, ut casta sint oscula quæ in ecclesiis dantur; tum deinde ut simulata non sint, sicut fuerunt Judæ, qui osculum labiis dabat, et proditorem corde tractabat. Osculum vero fidelis (28) primo, ut diximus, castum sit; tum deinde pacem in se simplicitatemque habeat in charitate non ficta.

34. *Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi* ²⁸. Nunquid non in una Ecclesia positus Paulus hæc scribit (29)? Et quomodo verum est quod omnium simul Ecclesiarum salutem Romanæ mittat Ecclesiæ? Sed pro eo intelligere debemus vel quod unus spiritus erat in Paulo atque omnibus Ecclesiis Christi, vel salutare dicat per fidem, et per spiritum jungi.

684 35. *Rogo autem vos, fratres, ut observetis eos qui dissensiones et offendicula præter doctrinam quam vos didicistis faciunt, et declinate ab illis. Hujusmodi enim Christo Domino nostro (50) non serviunt, sed suo ventri: et per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium. Vestra enim obedientia ubique pervulgata est. In vobis ergo gaudeo* ²⁹(31). Hæc et ad eos qui Ecclesiis præsent, et ad omnes credentes per Spiritum sanctum scribere credendus est Paulus, ut diligentius considerent, et perspiciant qui sint qui dissensiones et offendicula in Ecclesiis generent, et alieni sint ab illa beatitudine quam Dominus repromisit dicens: *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur* ³⁰(32). Hoc enim, inquit, ut pacifici sitis, a Domino per Evangelium didicistis; dissensiones vero commovere vel scandala, præter doctrinam est quam vos didicistis; et ideo alienus a vobis sit, nec omnino recipiatur inter vos qui certamina commovet, qui serit jurgia, qui lites excitat, et studia contentionis exercet. Qui enim tales sunt, *Christo Domino nostro, qui est pax nostra, non serviunt, sed suo ventri*. Sed et quid causæ sit qua jurgia in Ecclesiis suscitantur, et lites, divini Spiritus instinctu aperit. Ventris, inquit, gratia; hoc est, quæstus et cupiditatis. Inde est unde nonnulli circumeunt domos loquentes ad gratiam cum omni adulatione et deceptione, non ut in verbo Dei ædificent animas ad virtutem, sed ut adulatoriis dulcibusque sermonibus permanere, vel etiam proficere eas hortentur in vitiis, laudantes et bona dicentes ea quæ corruptione digna sunt; *ponentes lucem tenebras, et te-*

²⁸ Rom. xvi, 16. ²⁹ Rom. xvi, 17-19. ³⁰ Matth. v, 9. ³¹ Isa. v, 20. ³² Act. v, 29. ³³ Matth. vii, 15.

(27) Rabanus, *dicit*. Ms Regius num. 1639, *docetur*. Cæteri mss. et editi, *docet*.

(28) Sic mss. Editi vero et Rabanus, *Osculum vero fidele*, etc.

(29) Ita ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, *Nunquid non in una æde positus erat (editi, stat positus) Paulus hæc scribens?* Deinde mss. quidam et editi, *mittit Ecclesiæ*.

(30) Rabanus omittit, *nostro*. Deinde editi, *in omni loco divulgata est*.

(31) *In vobis ergo gaudeo*. Hæc desunt in editis, et restituuntur ex mss.

nebras lucem; dulce amarum, et amarum dulce ³¹; et in his *seducunt corda innocentium*. Et ideo diligenter oportet intendere quo prospectu doceat ille qui docet; utrum gratiam et honorem ab auditoribus quærens, an mercedem a Domino pro iustificatione et profectu discentium sperans. Subtiliter sane Paulus indiscretam et facilem Romanorum obedientiam notat, eamque asserit ubique non laudatam, sed pervulgatam. Sed ne eos rursus, si pro hoc apertius castigaret, inobedientes efficeret, addit: *In vobis ergo gaudeo*. Sed dices: Quomodo vulgarem in eis notat obedientiam, cum dicat se gaudere in eis? Primo quidem aliud est notare vitium; aliud homines. Potest enim fieri ut gaudeat in his in quibus multa alia bona deprehenderit; vitium autem quod ei displicuerat notet, ne putetur ei etiam ipsum cum cæteris placuisse. Potest autem et pro eo dixisse Apostolus gaudere se in eis, quod qui inobediens est, neque ad malum, neque ad bonum trahi potest: qui vero obediens est, si quidem ad inutilia trahatur, imperitiæ culpa sit. Ignoterat enim inutilia esse ea quibus obedientiam sui præbet: cum vero didicerit quæ sunt utilia, habens paratum obedientiæ bonum, continuo iter per eam virtutis ascendit. Gaudet ergo Paulus super obediens, certus quod cum docuerit eos non vulgari obedientia, quam incaute omnibus præbent, uti debere, sed illa sola qua *obedire oportet Deo magis quam hominibus* ³², relictis cæteris illa sola utentur (33). Nam et revera non est parvæ discretionis, sed probabilis et exercitatissimi iudicii, scire cui verbo, cuive operi obediendum sit, et cui renitendum. Denique ipse Dominus in Evangelio dicit ³³: *Attendite vobis ab his qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces*. Et ideo vigilans sensus et intenta mens requiritur, quæ probare noverit vel ovis in propatulo simplicitatem, vel lupi latentem rapacitatem. Unde vide quam proximi periculo (34) fiant hi qui exerceri in divinis litteris negligunt, ex quibus solis hujusmodi examinationis agnoscenda discretio est. Continuo ergo in brevi speciem propositæ distinctionis ostendit, et dicit: Quoniam quidem facilis et indiscreta est vestra obedientia, accipite quid servare, quid cavere debeatis.

36. *Volo, inquit, vos sapientes esse in bono, et simplices in malo* ³⁴. Simile est hoc illi dicto quod

(32) Sic ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss., Rabanus et editi, *quam Deus repromisit (Rabanus, promiserat): Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur, omissis vocibus dicens, et ipsi; quam tamen postremam vocem addit etiam Rabanus*.

(33) Sic ms. Regius num. 1639. Ita etiam Rabanus nisi quod in fine habeat, *ipsa sola utantur*. Editi vero et mss. plerique, *ut eos debere præ illa sola... ut relictis cæteris ipsa laudetur*.

(34) Alias, *periculis*; alias, *periculi*; sed ms. Regius num. 1639 *periculo*.

ad Corinthios scribit dicens : *Malitia parvuli estote, A* *ut sensibus perfecti sitis* ⁹⁰. Sed et illud quod Dominus ait : *Quia filii sæculi hujus prudentiores sunt quam filii lucis in generatione sua* ⁹¹, huic convenit dico. Filii enim sæculi hujus prudentiores sunt in malitia, pro eo quod semper aliquid profundius et subtilius inveniant in ea unde plus noceant, et vehementius lædant. In bono autem stulti sunt : vix enim inveniunt quid faciant boni (35). Econtrario vero Paulus vult nos sapientes esse in bono, hoc est semper aliquid plus invenire, plus exquirere, et profundius cogitare quid faciamus boni : ita ut etiamsi impediamur per alicujus malitiam ab opere bono, **685** nos, si sapientes sumus, excogitemus (35) quomodo si opus bonum non possumus, vel sermonem bonum proferamus : quod si nec hoc licet, votum saltem bonum et animum demonstramus. Sic ergo sapientes esse debemus in bono, simplices vero in malo, ut si pulsamur malitia, pulsamur injuria, non simus callidi et versuti (36), artes et argumenta quærentes, quibus reddere malum pro malo, et nequitiam pro nequitia debeamus. Sed in tali loco meminisse debemus illius sententiæ quæ dicit : *Si quis vult sapiens esse apud Deum, stultus fiat in hoc mundo* ⁹². Simus ergo stulti accipientes injuriam et non reddentes, ut sapientes simus apud Deum qui dixit : *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus* ⁹³ (37). Nam de impiis et Jeremias dicit : *Sapientes sunt ad malefaciendum; bene autem facere nesciunt* ⁹⁴. Ad hoc respicit et illud **C** quod Dominus dixit, simplices debere nos esse sicut columbas, et prudentes sicut serpentes ⁹⁵. Quod si aliquis nobis ex infidelibus argute occurrat, et dicat : Quomodo potest idem ipse et sapiens esse et stultus (38)? dicemus ad eum : Respice ad artes istas quæ in usu hominum habentur, quomodo ille qui, verbi causa, sapientissimus est grammaticus, in arte fabrili insipientissimus invenitur; vel rursus sapientissimus gubernator, quomodo in arte medicinæ invenitur insipiens. Sic ergo possibile est in his quæ ad Deum pertinent, esse sapientem; et in his quæ ad sæculum perti-

nent, esse insipientem. Sciendum sane est quod ibi ait : *Hujusmodi enim Christo Domino nostro* (59) *non serviunt*; non quod ipsi se profiteantur Christo Domino non servire, sed quod discrepantes a servitutis ejus regula, rebus ipsis ostendant se Christo Domino non servire. Non enim videtur simul quis et Christo servire posse et ventri; ac voluptatis pariter amator esse, et Dei; sicut (40) nec Deo quis simul servire potest et mammonæ ⁹⁶.

37. *Deus autem pacis conteret Satanam sub pedes vestros velociter* ⁹⁷. Quæritur in hoc loco quem dixerit Satanam sub pedes eorum quibus scribit, a Deo conterendum velociter. Si enim ad unam personam referatur, illam scilicet de qua in Evangelio dicitur : *Ecce video Satanam sicut fulgur* (41) *de cælo cadentem* ⁹⁸, quique Satanus humani generis indicatur adversarius (42), videbitur utique, si vere dicit Paulus quæ dicit, quod sub pedes eorum quibus tunc scribebat velociter conteratur, ultra jam non esse Satanam qui agones et certamina et persecutiones credentibus excitet : quod utique non admittit fides rerum. Sed videtur mihi in hoc loco Satanam dixisse omnem spiritum qui credentibus adversatur. Satanus enim in lingua nostra *adversarius* interpretatur. Quidquid ergo animæ tendenti ad Deum resistit et adversatur, et quidquid paci ejus contrarium est, hoc ei satanas esse nominatur (43). Ideo denique præmisit, dicens : *Deus pacis*, hoc est, Deus cui pax placet, conteret eum qui contrarius est paci et dissensiones operatur. Sic denique et in Regnorum libris (44) legitimus, quia *suscitavit Deus Salomoni Satanam Ader Idumæum* ⁹⁹ : hoc est Salomoni qui erat pacificus, suscitavit Satanam qui est contrarius paci. Sed sicut his quos Apostolus docet, si sic agant (45), et tales se exhibeant, quales ejus sermo descripsit, pro emendatione vitæ promittit sub pedibus eorum a Deo pacis Satanam velociter conterendum : ita nihilominus Deus pacis ei qui pacem ejus non in corde puro et conscientia munda servaverit, succitat Satanam, hoc est adversarium; ut qui bonum pacis neglexerit, impugnationum amaritudinæ

⁹⁰ I Cor. xiv, 20. ⁹¹ Luc. xvi, 8. ⁹² I Cor. iii, 18. ⁹³ Dent. xxxii, 35. ⁹⁴ Jerem. iv, 22. ⁹⁵ Matth. x, 16. ⁹⁶ Matth. vi, 24. ⁹⁷ Rom. xvi, 20. ⁹⁸ Luc. x, 16. ⁹⁹ III Reg. xi, 14.

(35) Sic omnes mss. et editi. Rabanus vero, *vix enim inveniunt unde proficiant in bono*. Deinde editi omittunt *vero* post *concontrario*.

(35*) Editi, *sic* (al., *sed*) *nos sapientes simus, et excogitemus*, etc.

(36) Sic omnes mss. nostri. Ita etiam editi, nisi quod habeant, *non simus callidi, non simus versuti*, etc. Rabanus vero, *non simus callidi, et perversutæ artis argumenta quærentes*, etc.

(37) *Dicit Dominus*. Hæc desunt in editis et in ms. Regio num. 1639; sed exstant in cæteris mss. et apud Rabanum.

(38) Editi, *idem esse sapiens et stultus*.

(39) Editi, *esse sapientem : in his quæ ad sæculum pertinent, insipientem. Sciendum sane est quod ubi ait : Hujusmodi enim non serviunt Christo Domino nostro*. Sed omnes mss. nostri, et Rabanus ut in textu, nisi quod quidam habeant *itidem, ubi ait, et omittant nostro post Domino*.

(40) *Sicut*. Omittitur in omnibus editis. Mss. Regius num. 1639, *si*.

(41) *Sicut fulgur*. Hæc duo verba desunt in editis et restituntur ex mss. et Rabano.

(42) Sic mss. plerique Ms. vero Regius num. 1639, *humano generi indicatur adversari*. Rabanus et editi, *humano generi indicatur adversus*.

(43) Editi, *commemoratur*.

(44) Editi, *in Regnorum libro*. Deinde mss. plerique et editi, *Satanam adversus eum*. Rabanus, *Satanam ad deridendum eum*. Sed recte ms. Regius num. 1639 ut in textu.

(45) Editi, *Sed sicut his quoque Apostolus docet, si agant*, etc. Ms. Regius num. 1639, *Sed sicut his Apostolus, si ita agant*, etc. Cæteri vero mss. et Rabanus ut in textu, nisi quod unus omittat *ita* vel *sic*; et Rabanus habeat, *si satagant pro si sic agant*.

perferat, et ita demum pacis quam temeravit, dulcedinem in oppugnatione positus recordetur. Ex utroque igitur ædificemur Scripturæ divinæ loco, quo vel suscitare (46) Deus Satanam dicitur negligentibus, vel contere ac subdere studiosis, ut illos ad agones concitet, istis de prostrato adversario palmam victoriæ tribuat, et virtutis præmia largiatur. Possumus autem (47) et per singulos quosque agones, si legitime certemus, dicere quia Deus conteret Satanam sub pedes nostros velociter. Verbi causa, si quis agonem susceperit castitatis, si usque ad finem immaculata **686** conscientia perduravit, dici de eo potest quia Deus (48) contrivit Satanam sub pedes ejus, id est spiritum qui erat contrarius castitati. Similiter et qui agonem fidei suscipit, si stans ante reges et præsides cum fiducia confiteatur Dominum Jesum Christum, et usque ad finem in confessione permaneat, Deus contrivit Satanam sub pedes ejus, cum per fidem constantem (49) infidelitatis spiritum vicit. Sic et qui concordiam perseveranter colit, dissensionis dæmonem sub pedibus conterit: qui mansuetudinem servat, iracundiæ Satanam patientiæ vestigiis calcat. Hoc est mirum quod Dominus in Evangelio dicit⁹⁹: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici.*

38. *Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum*¹. Gratia Dei, et gratia Domini nostri Jesu Christi una atque eadem gratia accipienda est. *Sicut enim Pater quos vult vivificat, et Filius quos vult vivificat; et sicut Pater habet in se vitam, et Filio* (50) *dedit habere in semetipso vitam*², ita et gratiam quam dat Pater, hanc et Filius dat. Sciendum sane est, quod omne quod habent homines a Deo, gratia est³. Nihil enim ex debito habent. *Quis enim prior dedit illi, et retribuatur ei?* Gratia ergo est quidquid habet is qui non fuit, et est, accipiens ab eo qui semper fuit, et est, et erit in æternum.

39. *Salutat vos Timotheus adjutor meus, et Lucius, et Jason, et Sosipater cognati mei*⁴. Videtur mihi de istis quos sequestravit ab omni catalogo salutantium, plus aliquid sensit. Denique et Ti-

motheum adjutorem suum dicit, et omnes simul cognatos suos. Et quidem de Timotheo plenissime refertur in Actibus apostolorum⁵ quod fuerit Derbæus civis, filius mulieris viduæ fidelis, ex patre gentili: de quo et ipse Paulus dicit, quia propterea rogaverit (51) eum permanere Ephesi, ut denuntiet quibusdam ne aliter doceant, neque attendant fabulis et genealogiis infinitis⁶. Sed et Lucium quidam ipsum (52) perhibent esse Lucam qui Evangelium scripsit, pro eo quod soleant nomina interdum secundum patriam declinationem, interdum etiam secundum Græcam, Romanamque proferri. Jason vero ille est de quo etiam in Actibus apostolorum⁷ scribitur quod Thessalonicam pro Paulo et Sila seditionem commoventibus turbis, semetipsum dederit, ut apostolis discedendi (53) faceret libertatem. Sosipater quoque qui his jungitur, suspicor quod ipse sit qui in Actibus apostolorum⁸ scribitur *Sosipater Pyrrhi Beroensis*. Sed qui Pauli Litteras curiosius tanquam Christo in eo loquente considerat, movebitur sine dubio quomodo Paulus qui se Tharso Ciliciæ natum professus est⁹ Hebræum ex Hebræis, nunc vel Timothei Derbensis civis ex patre gentili cognatus vel consanguineus esse dicatur, vel Jasonis Thessalonicensis, vel Sosipatris Pyrrhi Beroensis. Quod si pro eo aliquis dicat quia etiam ipsi qualibet ex parte ex circumcissione veniebant: non ergo oportuit de his specialiter dicere, sed et de omnibus qui ex Judæis erant, quod essent cognati Paulo. Nunc vero cum cæteris nequaquam hoc nomen indulgeat, his vero et aliis nonnullis ascribat, certum est eum aliam quamdam cognationem nominare, quæ sibi cum Timotheo, et Luca (54), aliisque paucis horum similibus communis habeatur: quam cognationem vel consanguinitatem ex illa sine dubio sciat sibi cum his paternitate descendere, de qua in alio loco dicit: *Hac enim causa curvo genua mea ad Patrem* (55) *Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælo et in terra nominatur*¹⁰. Sciens igitur esse aliquam paternitatem in cælo sicut est et in terra, certum est quod istos qui sibi nequaquam secundum cognationem paternitatis terre

⁹⁹ Luc. x, 19. ¹ Rom. xvi, 20. ² Joan. v, 21, 26. ³ Rom. xi, 35. ⁴ Rom. xvi, 21. ⁵ Act. xvi, 1. ⁶ 1 Tim. i, 3, 4. ⁷ Act. xvii, 5 sq. ⁸ Act. xx, 4.

(46) Editi, quod suscitare.

(47) *Au:em*. Omittitur in editis, qui postea habet cum mss. quibusdam *videre pro dicere*. Sed ms. Regius num. 1639 et Rabanus rectius ut in textu.

(48) *Deus*. Omittitur in plerisque mss. et apud Rabanum, sed exstat in editis et in ms. Regio-num. 1639.

(49) Ita editi. Rabanus vero et mss. nostri omnes omittunt *per fidem constantem*. Deinde mss. duo et editi, *Sed et qui, etc.* Cæteri mss. et editi, *Sic et qui, etc.*

(50) Mss. duo Regii, *sic et Filius... et sicut Pater.... ita et Filio*, etc. Sed ms. Regius num. 1639 et editi rectius ut in nostro textu.

(51) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, *rogaverat*.

(52) *Ipsium*. Desideratur in editis. Deinde ms. Regius num. 1639, *pro eo quod soleat nominari, etc.*

⁵ Act. xvii, 3. ⁶ Act. xx, 4. ⁷ Act. xvii, 5 sq. ⁸ Act. xx, 4. ⁹ Rom. xi, 35. ¹⁰ Rom. xvi, 21. ¹¹ Act. xvi, 1.

D Sed cæteri mss., Rabanus et editi ut in textu.

(53) Sic mss. et Rabanus. Editi autem, *ut Apostolo dicendi, etc.*

(54) Ita ms. Regius num. 1639. Cæteri vero mss. et editi, *quæ isti Sosipatro, Timotheo* (editi, *cum Timotheo*) *et Luca, etc.*

(55) Sic recte ms. Regius num. 1639 restituit hunc locum ab his verbis, *ex illa sine dubio sciat, sibi, etc.*, usque ad *Gratias ago Deo, etc.* Cæteri vero mss. nostri habent tantummodo, *quam cognationem ejus vel consanguinitatem ejus ex illa sine dubio sciat sibi. Gratias ago Deo, etc.*, omissis omnibus intermediis. Editi, *quam cognationem vel consanguinitatem arbitror esse ex baptismo contractam. Saluto vos ego Tertius qui scripsi Epistolam in Domino. Salutat vos Caius hospes meus univærsæ Ecclesiæ. Illic est Caius de quo alibi dicit: Gratias ago Deo meo, etc.*, cæteris prætermisissis.

junguntur, Jungi sibi noverat secundum cognationem paternitatis celestis. Et ideo eos cognatos, et conceptivos vocat, et adjutores; utpote cum quibus unam ad evangelizandum cognationem nascendi sorte susceperit, et captivitatem mundi hujus Babylonice perferendi. Aut si quis hæc non tali quadam tropologia patitur explanari, exponat nobis quomodo Timotheus, et Lucius, et Jason, et Sosipater longe diversarum non solum urbium, sed et provinciarum cives, Paulo secundum carnem cognati et consanguinei esse potuerunt: et non solum isti, sed et Andronicus, et Junias, et Herodion, quos omnes et **687** cognatos suos, et conceptivos appellat.

40. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi Epistolam in Domino¹¹. Tanquam qui dignus habitus sit Epistolam Romanis Paulo dictante perscribere, inserit ei etiam suum nomen, non temeritate usus aut jactantia, sed quia sciebat se non solum præstitisse scriptoris officium, sed scripsisse in Domino: quoniam quidem justus omnia quæ facit, ad gloriam Dei facit¹². Et si scribit ergo, ad gloriam Dei scribit, et ideo in Domino scribit: propter quod est dignum ut Epistolæ sui quoque nominis inderet mentionem. Vel certe quoniam vim sensuum Pauli dictantis exceperat, et intellexerat non hominis, sed Domini quæ scribebat, idcirco eum in Domino scripsisse commemorat.

41. Salutat vos Gaius (56) hospes meus, et totius Ecclesiæ¹³. Intelligitur Gaius hic esse de quo ad Corinthios scribens commemorat, dicens: *Gratias ago Deo, quoniam neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum et Gaium*¹⁴. Videtur ergo indicare de eo quod vir fuerit hospitalis, qui non solum Paulum ac singulos quosque adventantes Corinthum (57) hospitio receperit, sed Ecclesiæ universæ in domo sua conventiculum ipse præbuerit. Fertur sane traditione majorum, quod hic Gaius primus episcopus fuerit Thessalonicensis Ecclesiæ.

42. Salutat vos Erastus, arcarius civitatis, et Quartus (58) frater¹⁵. Ipsum puto esse Erastum quem dicit¹⁶ quia remansit Corinthi, quique videtur dispensator civitatis ostendi (59). Sed non puto quod ex hoc officio magnopere Paulus mentionem in Epistola sua fecerit, nisi forte aliquid in eo amplius D senserit, et arcariam eum, id est dispensatorem illius civitatis dixerit cujus artifex et conditor Deus;

¹¹ Rom. xvi, 22. ¹² I Cor. x, 31; Coloss. iii, 17. ¹³ II Tim. iv, 20. ¹⁴ Rom. xvi, 25-27. ¹⁵ Rom. xv, 25.

(56) *Gaius*. Sic ubique mss. nostri, Rabanus et editio Veneta. Cæteri editi, *Gaius*.

(57) Editio Veneta, *adversantes Corinthum*. Cæteri editi, *diversantes Corinthi*. Deinde iidem editi et msa. plerique, *hospitio reciperet*, et paulo post omittunt *primus*. Sed ms. Regius num. 1639 ut in nostro textu.

(58) Mss. et editi plerique habent *Marcus*; sed ms. Regius num. 1639, Rabanus et Genebrardus, *Quartus*.

(59) Sic ms. Regius num. 1639 et Rabanus. Cæteri vero mss. et editi, *Corintho* (al., *Corinthi*) *quique evidenter designato civitatis officio ostenditur*.

A et ideo nec nomen posnerit cujus civitatis, sed tantummodo eum arcarium nominaverit civitatis (60). Utrum ergo tali modo aliquo, an vero simpliciter magis accipiendum sit, et nihil profundius in Pauli Litteris requirendum, considerato qui legis.

43. Ei autem qui potens est vos confirmare secundum Evangelium meum, et prædicationem Jesu Christi, secundum revelationem sacramenti temporibus sæculorum in silentio habiti, manifestati autem modo per Scripturas propheticas secundum præceptum æterni Dei ad obedientiam fidei in omnes gentes manifestati, soli sapienti Deo per Jesum Christum claritas in sæcula sæculorum. Amen¹⁷ (61). Caput hoc Marcion, a quo Scripturæ evangelicæ atque apostolicæ interpolatæ sunt, de hac Epistola penitus abtulit; et non solum hoc, sed et ab eo loco (62) ubi scriptum est, *omne autem quod non est ex fide, peccatum est*¹⁸, usque ad finem cuncta dissecuit. In aliis vero exemplaribus, id est in his quæ non sunt a Marcione temerata, hoc ipsum caput diversè positum invenimus. In nonnullis etenim codicibus post eum locum quem supra diximus, hoc est, *omne autem quod non est ex fide, peccatum est*, statim cohærens habetur, *ei autem qui potens est vos confirmare*. Alii vero codices in fine id, ut nunc est positum, continent (63). Sed jam veniamus ad capituli hujus explanationem. Duas mihi causas Paulus videtur ostendere, quibus roborantur hi qui in fide Evangelii confirmantur: unam qua eis prædicatio Pauli, quæ est et Christi prædicatio, innotescit (64); et aliam qua revelatur eis sacramentum quod omnium temporibus sæculorum in silentio habitum est, nunc vero, hoc est in adventu Christi præsentia corporali manifestatum est et apertum, et quantum spectat, non sine idoneis testibus, sed Scripturis prophetis astipulantibus declaratum. Ita enim præceptum exstitit æterni Dei, ut per prædicationem quidem (65) Evangelii gentes ad obedientiam fidei vocarentur: ex revelatione vero sacramenti agnita Dei sapientia, gloria et claritas soli sapienti Deo redderetur in sæcula sæculorum. Sed iterum recurramus, et consideremus quomodo dictum est: *Ei autem qui potens est vos confirmare secundum Evangelium meum, et prædicationem Jesu Christi, secundum revelationem sacramenti temporibus sæculorum in silentio habiti*. Non mihi videtur

C

¹⁷ Rom. xvi, 25. ¹⁸ I Cor. i, 14. ¹⁹ Rom. xvi, 23.

(60) *Civitatis*. Restituitur ex ms. Regio num. 1639. Deinde mss. quidam et editi habent *videndum pro accipiendum*, quod præferunt ms. Regius num. 1639 et Rabanus.

(61) *In sæculo sæculorum. Amen*. Hæc verba desunt in editis, et restituuntur ex mss. codicibus.

(62) Ms. Regius num. 1639, *sed et in eo loco*, etc. Editi omittunt *loco*.

(63) Editi, *in fine, id est, ut nunc est positum, continent*. Deinde ms. Regius num. 1639, *ad capituli ipsius explanationem*.

(64) Editi, *innotescat*.

(65) Editi, *ut prædicatione quidem*. etc.

quod ad omnes pertineat ista utriusque generis confirmatio; sed ad omnes quidem pertinet credentes duntaxat Evangelium Pauli, et prædicatio Christi: revelatio vero sacramenti temporibus sæculorum in silentio habiti, non ad plures, sed ad paucos et electos qui capaces esse possint sapientiæ et scientiæ Dei, de quibus dicitur¹⁹: *Multi 668 vocati, pauci vero electi*. Sed et de eo quod ait, *sacramenti in silentio habiti*, requirendum est utrum ita (66) id dicat in silentio habitum, ut omnino nullus agnoverit, ne ipsi quidem qui annuntiabant prophetæ: an altior aliqua silentii intelligenda est ratio. Mihi quidem valde absurdum videtur ut dicamus prophetas ita scripsisse de sacramentis divinis (67), ut non intellexerint ea ipsa quæ dicebant, cum Scriptura dicat: *Sapiens intelligit quæ de ore ejus procedunt, et in labiis portat intellectum*²⁰. Si ergo prophetæ non intellexerunt quæ de ore proprio proferebant, non erant sapientes. Verum si stultum est prophetas confiteri, et negare eos sapientes fuisse, restat ut sapientes fuerint, et intellexerint (68) quæ ex ore proprio proferebant, et habuerint intellectum in labiis suis. Quæ ergo silentii ratio? Videamus ne illa sit quam et ipse Paulus sibi traditam pro sacramentorum dispensatione (69) perdocuit, ubi dicit abductum se esse in tertium cælum, et inde in paradysum, et audisse non edicenda verba, quæ non licet homini loqui²¹. In quod utique ostendit non quod ipse ignoret quod audierit, sed quod proferre, et aliis hominibus pandere quæ sibi sunt indicata non liceat (70). Ita ergo po-

A test et in hoc loco dictum videri sacramentum temporibus sæculorum in silentio habitum, quod scierint quidem prophetæ (ex Scripturis enim prophetis manifestatur [71]), sed hominibus, id est vulgo non manifestaverint nec patefecerint, sed silentio texerint secundum præceptum æterni Dei, usquequo tempus adesset ut Verbum caro fieret, et habitaret in nobis²², et manifestaretur omnibus gentibus ad obedientiam fidei. Quod vero ait, *soli sapienti Deo*, sapientem Deum non ita accipias, quasi quem sapientia fecerit sapientem, ut inter homines habetur. Sapiens enim inter homines dicitur unusquisque ex participatione sapientiæ; Deus vero non quasi qui ex sapientia sapiens factus sit, sed quasi qui ipse auctor sit et genitor sapientiæ, B Sapiens appellatur. Non enim, ut diximus, ex sapientia sapiens Deus, sed ex sapiente Deo sapientia procedit. Merito ergo dicitur: *Soli (72) sapienti Deo*. Solus est enim ita sapiens Deus, ut sapientiam ipse magis genuerit²³, quam ex sapientia sapiens factus sit. Et recte ei *claritas per Jesum Christum* refertur, quia ita sapientem esse solum Deum, ut ipse sapientiam genuerit²⁴ (75), Christus Jesus, qui est Dei virtus et Dei sapientia²⁵, declaravit. In sæcula vero sæculorum quod ait, moris est Scripturæ divinæ immensitatem per hoc temporem designare. Amen autem quasi ad confirmationem omnium quæ superius scripta sunt, in fine posuit, per quod vernaculo Hebræorum sermone C vera et fidelia esse quæ sunt scripta signaret.

RUFINI PRESBYTERI

AD HERACLIVM

Peroratio in Explanationem Origenis super Epistolam Pauli ad Romanos.

Hactenus nobis in Epistolam (74) ad Romanos, prout potuimus, dictantibus, plurimo et labore et tempore desudatum sit. Fateor namque, Heracli frater amantissime, quod dum tuis desideriis satisfacere cupio, oblitus sum pene mandati quo præcipitur: « Onus supra vires tuas ne levaveris »²⁶; » quamvis nobis nec in cæteris quæ te insistente, imo potius pensum diurni operis exigente, in Latinum vertimus, desuerit plurimus labor, dum supplere cupimus ea quæ ab Origene in auditorio Ecclesiarum ex tempore, non tam explanationis,
¹⁹ Matth. xxii, 14. ²⁰ Prov. xvi, 23. ²¹ II Cor. xii, 2-4. ²² Joan. 1, 14. ²³ Eccli. 1, 1. ²⁴ Eccli. xv, 10. ²⁵ I Cor. 1, 24. ²⁶ Eccli. xiii, 2.

(66) Ita. Præmittitur in editis.

(67) Editi, de testamentis divinis.

(68) Ms. Regius num. 1639, restat ut quia sapientes fuerunt intellexerint. Deinde idem ms. et Rabanus, Quæ ergo sit silentii ratio videamus, ne illa sit, etc.

(69) Ita mss. nostri omnes et Rabanus. Editi vero, per sacramentorum dispensationem.

(70) Editi, non quod ignoret ipse quod (mss. quidam, quid) audierit, sed quod proferre non licebat, et aliis, etc.

(71) Sic Rabanus et Ms. Regius num. 1639, quibus satis consentire videtur codex ms. Vallis Claræ. Cæteri vero mss., quod ut scirent quidem prophetæ

D ex Scripturis quidem prophetis manifestatur, etc., ut in textu. Editi vero, quod ut scirent quidem perfecti, ex Scripturis prophetis manifestatur: sed hominibus, id est vulgo non manifestaverunt nec patefecerunt, sed silentio texerunt, etc.

(72) Ms. Regius num. 1639, Merito autem soli, etc. Cæteri vero mss. et editi, Merito ergo soli, etc. Rabanus. Merito soli, etc.

(73) Editi, qui ita sapientem esse solum Deum ostendit, ut ipse sapientiam genuerit Jesus Christus, qui est Dei virtus et Dei sapientia. Sed omnes mss. et Rabanus ut in nostro textu.

(74) Omnes mss. nostri, in Epistola.

quam ædificationis intentione perorata sunt : sicut in homiliis sive in orationibus (75) in *Genesim* et in *Exodum* fecimus, et præcipue in his quæ in *librum Levitici* ab illo quidem (76) perorandi stylo dicta, a nobis vero explanandi specie translata sunt. Quem laborem adimplendi quæ deerant idcirco suscepimus, ne pulsatæ questiones et relictæ, quod in homilistico dicendi genere ab illo 689 sæpe fieri solet, Latino lectori fastidium generarent. Nam illa quæ in *Jesum Nave*, et in *Judicum* *librum* (77), et in *tricesimum sextum*, et in *tricesimum septimum*, et *tricesimum octavum psalium* scripsimus, simpliciter ut invenimus (78), et non velle cum labore transtulimus. Quamvis ergo et in cæteris quæ supra diximus laboratum nobis sit in suppleendis his quæ omiserat, in hoc tamen opere *Epistolæ ad Romanos* pro his causis quas in *Præfatione* comprehendimus, immensus nobis et inextricabilis (79) incubuit labor. Sed delectavit indulgisse laboribus; si modo non, ut in aliis experti sumus, malevolæ mentes vigiliis nostris contumelias reddant, si non studia obrectationibus, et labores remunerentur insidiis. Novum quippe apud eos culpæ genus subimus. Aiunt enim mihi : In his quæ scribis, quoniam plurima in eis tui operis habentur, da titulum nominis tui, et scribe : *Rufini* (80), verbi gratia, in *Epistolam ad Romanos* *Explanationum libri*, sicut et apud auctores, inquirunt, si *culares* non illius qui ex *Græco* translatus est, sed illius qui transtulit nomen titulus tenet. Hoc autem totum mihi donant non amore mei, sed odio auctoris (81). Verum ego qui plus conscientiæ meæ, quam nomini defero etiam si addere aliqua videor et explere quæ desunt, aut brevare quæ longa sunt, curari tamen titulum ejus qui fundamenta operis jecit, et construendi ædificii materiam præbuit, rectum non puto. Sit sane in arbitrio legentis cum opus probaverit, operis meritum cui velit ascribere. Nobis enim (82) propositum est non plausum legentium, sed fructum proficientium querere. Post hoc sane vocat nos opus quod olim quidem injunctum est, sed nunc a beato *Gaudenzio* episcopo vehementius perurgetur, *Clementis scilicet Romani episcopi apostolorum comitis ac successoris de Recognitione libri* ut in *Latinum* vertantur (83). In quo opere bene novi quod laborem labor multiplicat, si sortem suscipiat (84). Satisfaciam sane in eo amicis meis : dabo titulo nomen meum, auctoris nihilominus vocabulo permanente. Nam *Rufini Clementis* scribetur (85). Quod si me *Dominus* implere permiserit, redibo rursus et ad tua desideria, ut vel in *Numerorum*, vel in *Deuteronomii libros*, *Deo* permittente, aliqua dicamus (hoc enim solum nobis de *Septateucho* deest) vel de reliquis apostoli *Pauli* *Epistolis* quæ possumus, *Domino* dirigente, dicemus (86).

(87) EX LIBRIS ORIGENIS IN EPISTOLAM AD GALATAS

Ex initio libri primi.

690 Ex eo quod dixit *Apostolus* : *Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum* ²⁷, manifeste datur intelligi quia non erat homo *Christus* *Jesus*, sed erat divina natura. Non enim si homo esset, dixisset *Paulus* hoc quod ait : *Paulus apostolus non ab hominibus,*

²⁷ Galat. I, 1.

(75) Mss. duo, vel *orationibus*, etc.

(76) Mss. duo omittunt *quidem*; et habent cum editis, *dictata*.

(77) *Librum*. Omittitur in omnibus mss. nostris, sed exstat in editis.

(78) Editi, *simpliciter expressimus ut invenimus*. B Sed omnes mss. omittunt *expressimus*.

(79) Editi, *inæstimabilis*. Deinde ms. *Regius* num. 1659. et *laborem remunerentur insidiis*.

(80) Sic omnes mss. Editi vero, et *scribe Hieronymi*. Deinde omnes mss. habent, in *Epistola ad Romanos*, etc.

(81) Ms. unus habet, *auctoritatis*; alter, *actoris*.

(82) Ms. *Regius* num. 1639, *Nobis autem*, etc.

(83) Sic recte ms. codex *Regius* num. 1639. Editi vero, *apostolorum comitis, quorum* (al., quod) *ut successoribus dare cognitionem libri a nobis in Latinum vertuntur*. Codex ms. *Ebroicensis*, et unus *Regius* num. 1640, *apostolorum comitis et* (al., ut) *successorum, dare cognitionem libri, ut in Latinum vertatur*. Ms. *Regius* num. 1641, *apostolorum comitis et successoris dare cognitionem libri ut in Latinum vertatur*. Ms. codex *Vallis-claræ* ut in *textu*, nisi quod habeat *dare intentionem, pro de*

A neque per hominem. Si enim homo fuit *Jesus*, et per ipsum assumptus est in apostolatam *Paulus*, utique per hominem factus erat apostolus. Si autem per hominem erat apostolus, nunquam dixisset, quia *neque per hominem* : sed manifeste separat ab humana natura *Jesum* *Paulus* per hæc verba. Non enim sufficit ei dixisse : *neque per hominem*; sed

Recognitione. *Recognitionum libri* etiamnum exstant ex interpretatione *Rufini*; sed *Clementi Romano* abjudicantur.

(84) Ms. *Regius* num. 1639, quod *laborem labor multiplicata sorte suscipiet*. Sed cæteri mss. et editi ut in *textu*.

(85) Sic ms. codex *Vallis-claræ* et ms. *Regius* num. 1639. Editi vero, *Nam Hieronymi ne puietur, Clementis scribetur*. Cæteri vero mss., *Nam putamus Clementis scribetur*. Deinde editi, et mss. plerique : *Quod si hæc mihi* (editi, *Quod si me*) *Dominus implere permiserit, redibimus ad illos, et ad tua desideria, ut in Numerorum, et in, etc.* Sed rectius ms. *Regius* num. 1639 ut in nostro *textu*.

(86) Sic ms. *Regius* num. 1639. Editi autem, *hoc enim solum vobis de Septateucho vel de reliquis apostoli Pauli Epistolis quæ possumus Domino protegente debemus*. Cæteri mss., *hoc enim solum vobis de Heptateucho deest, vel de reliquis apostoli Pauli Epistolis quæ possumus* (al., quæ si possumus) *Domino dirigente dictabimus*.

(87) Desumpta sunt hæc fragmenta ex *Apologia* *Pamphilii martyris pro Origene*.

adjecit dicens : *sed per Jesum Christum. Quem utique quia sciebat excellentioris esse naturæ, propterea se dixit non assumptum esse per hominem.*

Ex sequentibus libri ipsius in illum versiculum : « Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium quod prædicavi vobis, quoniam non est secundum hominem : neque enim ab homine accepi illud, sed per revelationem Jesu Christi ».

Adverte ergo quid scribit, quia convenienter quis et hæc adjungens prioribus intelligere poterit, et ostendere his qui negant deitatem Jesu Christi, sed hominem eum solum pronuntiant, quod non est homo, sed Deus, Dei Filius Jesus Christus. Sic enim dicit Apostolus : *Quia Evangelium quod evangelizavi vobis, non est secundum hominem, sed secundum Jesum Christum. Evidenter ergo ostendit quia Christus Jesus non est homo : si autem non est homo, sine dubio Deus est ; imo non aliud erit nisi Deus et homo. Et iterum si verum est quod dicit Paulus, quia non ab homine accepit Evangelium, sed per revelationem Jesu Christi, certum est quia Jesus Christus qui revelavit, plus quam homo est. Alienum est enim ab homine revelare quæ in occulto sunt, et velata sunt : quod etiam si aliquando per hominem fiat, non tamen ab homine sit, sed ab eo qui in homine loquitur Christus.*

Et in alio loco.

Adjungendum est etiam illud his quæ supra diximus, quoniam corpus Christi non erat alienum a terrena substantia secundum hoc quod filius est David, et filius Abraham, sicut scribit Matthæus : *Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham* : et sicut Paulus dicit, Christum esse ex semine Abraham et ex semine David secundum carnem. Quod ergo dictum est, quia *consummatis quadraginta diebus jejunii, et quadraginta noctibus, postea esurii*, sine dubio hoc indicat, quod evacuati et repleti similiter ut corpora nostra solent, etiam illius poterat corpus. Si vero quis objiciat nobis hujus miraculi rationem de quadraginta dierum jejuniis, facile solvi potest cum adhibetur etiam illud exemplum de Moyse et Elia, qui similiter pertulisse jejuniis referuntur. Sed et illud, quod itineris et æstus labore fatigatus sedens super puteum requiescit et sitit, quid aliud indicat nisi nervorum fatigatione, et solis ardore nimio elementum corporei humoris assumptum ? Quod vero in melioribus occupatus hoc quod bibere voluerat distulit nec bibit, non propterea dicendum est quia neque passus est sitim. Sed et illud quod frequenter per cœnas vocatur, et in conspectu omnium manducat et bibit, non decipiens vel fallens oculos videntium facit, neque putative, ut quidam arbitrantur, hæc gerit, maxime cum ita sumeret cibum ac potum, ut a quibusdam etiam quasi pro præsumptione nimia culparetur, velut cibum ac potum

A propensius appetens. Si autem quis violentius veli affirmare ideo hæc dicta esse, quia per phantasiam manducabat, et illi quomodo id fieret nesciebat, respondendum est ad ea ex his quæ ipse Dominus dixit : *Venit Joannes Baptista neque manducans, neque bibens, et dicunt : Dæmonium habet. Venit Filius hominis manducans et bibens, et dicunt : Ecce homo devorator et vinum bibens. Ipso enim Salvatore dicente quia venit Filius hominis manducans et bibens, quomodo ausus est aliquis dicere neque manducasse eum, neque bibisse ? Quæ utique manifesta incredulitas est doctrinæ ejus. Si autem manducabat et bibebat, et substantia vini atque esse in carnem ejus efficiebatur, sine dubio per omnes cor-*

691 poris ejus compages ac membrorum perplexiones diffundebatur. Spiritalem enim naturam (sicut quidam de ejus corpore sentiunt, quod imperie satis et absurde faciunt) impossibile est vini atque escæ recipere substantiam. Si vero quis indignus obscenasque ad hæc proferat inquisitiones, requirens si etiam digestiones in corpore fiebant ; nihil absurdum videtur sateri secundum consequentiam naturæ corporeæ. Si vero etiam exemplis a nobis hoc exigant affirmari, ostendendum est illos satis hæc insipienter inquirere. Ubi enim ista vel de apostolis, vel de cæteris sanctis facta esse referuntur, vel etiam de impiis et peccatoribus, et abundantiam de eo requiritur. Sed et circumcisionis ejus ratio nobis quidem non generabit angustiam, dicentibus eum consequenter humano corpore et circumcisum esse, et præputium ejus terræ mandatum fortassis usque ad tempus ; aut si aliter est, in alia disputatione requiretur. Hæc tamen ejus circumcisio satis coangustabit eos qui ex diverso sunt. Spiritale enim corpus quomodo poterat circumcidi ferro terreno ? Propter quod non erabuerunt quidam ex ipsis de præputio circumcisionis ejus etiam liberos edere, quibus ostendere conaretur quod in substantiam cesserit spiritalem. Non minus autem angustabuntur etiam illi qui animæ corpus dicunt esse corpus Christi. Sed et de sanguine ejus et aqua quæ processit de latere ejus hasta compuncto a milite, eadem sentienda sunt. Sed his qui sciunt quid audiatur per hoc quod dicitur, quia fixuræ clavorum erant in ejus corpore, manifeste declaratur quia caro erat terrena, id est humanæ naturæ : quæ utique non erat talis, ut recipiendorum vulnerum subterfugeret qualitatem. Quid, si non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, anima perturbatur, et tristis est pro ea usque ad mortem ? Quæ omnia evidenter ostendunt quod non falso, sed quasi homo dixerit : *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*. Eadem nihilominus ostendit etiam somni ratio, cum dicitur, quia *erat in puppi super cervicali dormiens*, sicut Marcus refert, et alii

²⁸ Galat. i, 11, 12. ²⁹ Matth. i, 4. ³⁰ Galat. iii, 16 ; Rom. i, 3. ³¹ Matth. iv, 2. ³² Exod. xxxiv, 28 ; III Reg. xix, 8. ³³ Joan. iv, 6, 7. ³⁴ Matth. xi, 18, 19. ³⁵ Joan. xix, 34. ³⁶ Joan. xx, 25 seq. ³⁷ Joan. xii, 27 ; Matth. xxvi, 38. ³⁸ Marc. xiv, 38. ³⁹ Marc. iv, 38.

omine suscitatur a somno. Hæc enim licet habeant A tamen certum est etiam tunc gesta esse quæ per
piritalem intellectum, tamen manente prius histo-
riam referuntur. Sic ergo sanum est sensum
iæ veritate, etiam spiritalis recipiendus est sensus.
Scripturæ recipere, nec oportet inclinare aurem
licet enim cæcos semper curet secundum spirita-
bis qui dicunt per Mariam, et non ex Maria eum
em intelligentiam, eum ignorantia excæcatus illu-
natum; quod Apostolus præsciens ita prædixit:
minat mentes; tamen et corporaliter tunc cæcum
Cum autem venit plenitudo temporum, misit Deus
anavit. Et mortuos semper suscitavit; fecit tamen
Filium suum factum ex muliere, factum sub lege,
tunc hujusemodi mirabilia, sicut filiam principis
ut eos qui sub lege erant redimeret ⁴¹. Vides quia
synagogæ, et filium viduæ, et Lazarum susci-
endo ⁴². Et quamvis semper eum excitatur a disci-
ulis compescat Ecclesiæ turbines, vel procellas,

tamen certum est etiam tunc gesta esse quæ per
historiam referuntur. Sic ergo sanum est sensum
Scripturæ recipere, nec oportet inclinare aurem
bis qui dicunt per Mariam, et non ex Maria eum
natum; quod Apostolus præsciens ita prædixit:
Cum autem venit plenitudo temporum, misit Deus
Filium suum factum ex muliere, factum sub lege,
ut eos qui sub lege erant redimeret ⁴¹. Vides quia
non dixit, factum per mulierem, sed, *factum ex*
muliere.

EX LIBRO TERTIO ORIGENIS IN EPISTOLAM AD EPHESIOS (88).

illud: *Qui uxorem suam diligit, seipsum diligit. Nemo enim unquam suam carnem odit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam* ⁴³.

Dicamus quod illam carnem quæ visura sit Salu- B
are Dei, anima diligit et nutrit, et foveat eam
isciplinis erudiens, et cælesti saginans pane, et
Christi sanguine irrigans, ut refecta et nitida possit
hero cursu virum sequi, et nullo debilitatis ponere
prægravari. Pulchre etiam in similitudinem
Christi nutrientis et foventis Ecclesiam, et dicentis
Jerusalem: *Quoties volui congregare filios tuos,*
et gallina congregat pullos suos sub alis suis, et
olivi ⁴⁴? anime quoque fovent corpora sua, ut

corruptivum hoc induat incorruptionem ⁴⁵, et al-
rum levitate suspensum, in aerem facilius suble-
vetur. Foveamus igitur et viri uxores nostras, et
anime nostræ corpora, ut et uxores in viros, et
anime nostræ corpora, ut et uxores in viros, et
corpora redigantur in animas, et nequaquam sit
sexuum ulla diversitas: sed quomodo apud angelos
non est vir et mulier, ita et nos, qui similes ange-
lis futuri sumus ⁴⁶, jam nunc incipimus esse quod
nobis in cælestibus repromissum est.

EX LIBRO TERTIO ORIGENIS IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES (89).

692 Data est autem lex Moysi per angelos in C
manu et virtute mediatoris Christi ⁴⁷, qui cum esset
in principio Verbum Dei, et apud Deum esset, et
Deus esset Verbum ⁴⁸, Patri in omnibus ministra-
it. *Omnia enim per ipsum facta sunt* ⁴⁹, id est
non solum creaturæ, sed et lex, et prophetæ; et
ipse est mediator Dei et hominum ⁵⁰. Quod Verbum
in fine quidem sæculorum homo factus est Jesus

Christus, sed ante hunc manifestum in carne
adventum mediator quidem erat hominum, sed
nondum erat homo. Erat tamen et tunc mediator
Dei et hominum; unde et data lex per angelos, sine
ipsius Mediatoris manibus data esse non dicitur,
ut esset *lex sancta, et mandatum sanctum, et justum,*
et bonum ⁵¹; et omnia hæc sanctificarentur a
Christo.

EX LIBRO TERTIO ORIGENIS ΕΞΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES PRIMAM (89*).

De eo quod et omnes quidem non dormiemus ⁵², etc.

Quid est ergo quod scribunt Thessalonicensibus D
verbo Dei Paulus, et Sylvanus, et Timotheus:

*Nos qui vivimus, qui residui sumus, in adventu Do-
mini non præveniemus eos qui dormierunt* ⁵³? Qui

⁴⁰ Luc. viii, 55; Joan. xi, 44. ⁴¹ Galat. iv, 4. ⁴² Ephes. v, 28, 29. ⁴³ Matth. xxiii, 37. ⁴⁴ I Cor.
v, 53. ⁴⁵ Matth. xxii, 30; Marc. xii, 25; Luc. xx, 35. ⁴⁶ Galat. iii, 19. ⁴⁷ Joan. i, 1. ⁴⁸ ibid. 2.
I Tim. ii, 5. ⁴⁹ Rom. vii, 12. ⁵⁰ I Cor. xv, 51. ⁵¹ I Thess. iv, 14.

(88) Ex Hieronymi libro primo Apologiæ adver-
sus Rufinum.

(89) Ex Apologia Pamphili martyris pro Ori-

gene.

(89*) Ex epistola Hieronymi ad Minervium et
Alexandrum.

sunt isti viventes qui loquuntur talia? Utique *Paulus non ab hominibus, nec per homines apostolus*⁵⁵; et charissimus ejus filius in fide Timotheus; et Sylvanus qui illis erat et affectione et virtutibus copulatus. Et hoc non solum illi, sed quicumque Pauli et scientia et conversatione similis est, dicere potest: *Nos qui vivimus*⁵⁶; quorum corpus mortuum est propter peccatum, spiritus autem vivit propter justitiam⁵⁷; et quorum mortificata sunt membra super terram⁵⁸, ita ut nequaquam concupiscat caro contra spiritum⁵⁹. Si enim adhuc desiderat caro, vivit; et quia vivit, desiderat; et non sunt mortificata membra illius super terram. Quod si mortificata sunt, nequaquam contra spiritum concupiscunt quæ mortificatione sui hujuscemodi desiderium perdidit. Sicut igitur qui vita carere præsentem, et ad meliora translati sunt, magis vivunt, deposito mortis corpore et vitiis omnium incentivis; sic qui mortificationem Jesu in corpore suo circumferunt⁶⁰, nequaquam vivunt juxta carnem, sed juxta spiritum; vivunt in eo qui vita est, et vivit in eis Christus de quo scriptum est: *Vivens est sermo Dei, et efficax*⁶¹, qui est Dei virtus, Dei que sapientia⁶². Vivunt enim in quibus vivit virtus Dei, omni humana fragilitate deposita, et in quibus vivit sapientia quæ est abscondita in Deo⁶³, et in quibus vivit et operatur justitia. Christus enim factus est nobis non solum justitia ex Deo, sed et sapientia⁶⁴, et omne quod virtus est. Et si quidem in præsentem loco se a dormientibus et in Christo mortuis, qui hanc scribunt Epistolam separarent, videbatur superflua adnotatio, et ex uno loco assumptum testimonium non valeret: nunc vero eodem sensu, quia et eodem spiritu, in prima ad Corinthios loquitur: *Omnes non dormiemus, omnes autem immutabimur, in momento, in motu oculi, in novissima tuba. Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur*⁶⁵. Hoc quod in præsentem loco scriptum est: *In tuba Dei descendet de caelo*⁶⁶, compara illi quod ad Corinthios dicitur: *In novissima tuba: canet enim tuba, etc.*; illi autem quod ad Thessalonicenses legitur: *Et mortui in Christo resurgent primi*⁶⁷, hoc quod ad Corinthios scriptum est: *Et mortui resurgent incorrupti*. Porro quod sequitur: *Deinde nos qui vivimus, qui residui sumus*⁶⁸, illi respondet: *Et nos immutabimur*. Quorum utrumque sic intelligi potest: Nos qui vivimus, qui residui sumus in adventu Domini, et nos qui immutabimur, et non sumus ex his qui appellantur mortui, sed vivimus, idcirco præsentiam Domini non in morte, sed in vita præstolamur, quia de Israelitico genere sumus, **693** et electæ sunt de nobis reliquiæ⁶⁹, de quibus olim Dominus loquebatur: *Dereliqui mihi septem millia virorum*

A *qui non curvaverunt genu Baal*⁷⁰. In Joannis quoque Evangelio vivorum et non vivorum duplex ordo describitur: *Omnis qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet; et omnis qui vivit et credit in me, non morietur in æternum*⁷¹. Si vivos ita intelligimus ut jam a nobis dictum est, dormientes et in Christo mortuos illos esse credamus, qui cum velint in Christo vivere, tamen peccato mortui sunt. Si autem reliquiæ et electio secundum gratiam⁷², appellantur viventes; qui non ita credunt, nec de Israelitica nobilitate generati sunt, dormientes et mortui appellantur in Christo.

Sunt qui hunc locum ita edisserant: Vivi appellantur qui nunquam peccato mortui sunt; qui autem peccaverunt, et in eo quod peccaverunt, mortui sunt, et postea conversi ad penitentiam purgant antiqua delicta, mortui appellantur, quia peccaverunt; in Christo autem mortui, quia plena ad Deum mente conversi sunt. Porro qui vivunt et habent testimonium fidei, et necdum receperunt promissionem Dei, qui et de aliis melius quiddam cogitant, ut non absque his qui justus sunt coronentur, in eo habent beatitudinem quod fruuntur bono conscientia, et vivunt, et relicti sunt in adventu Domini Salvatoris. Sed quia clemens est Deus, et vult salvare etiam eos qui dormierunt, et in Christo mortui sunt, non prævenit illos, neque soli rapiuntur in nubibus; sed, juxta exemplum evangelicæ parabolæ⁷³, unum denarium unamque mercedem et undecimæ horæ operarii, et primæ, qui in vineam missi sunt, salutis pretium accipient. Nec hoc alicui videatur injustum, ut dispar labor unum præmium consequatur. Magna quippe diversitas est eorum qui post vulnera sunt sanati, et eorum qui nunquam viderunt mortis errorem. De his puto dictum: *Quis est homo qui vivit et non videt mortem? redimet de morte animam suam*⁷⁴? Neque enim, ut quidam putant, quis, pro eo quod est nullus accipitur: sed quasi dixerit: *Quis putas? juxta illud quod scriptum est: Quis sapiens, et intelliget hæc*⁷⁵? et in alio loco: *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo*⁷⁶? et iterum: *Quis cognovit sensum Domini*⁷⁷? Residui ergo erunt de credentibus pauci qui adventum Domini videant secundum id quod Deus Verbum factum est, nequaquam in vilitate carnis, sed in gloria triumphantis. Et considerandum quomodo primum dormientes appellaverit: deinde in Christo mortuos, quos viventes prævenire non poterunt. Qui enim non custodierit hoc quod scriptum est: *Ne dederis somnum oculis tuis, neque palpebris tuis dormitationem, ut salvus sis sicut caprea de vinculis, et sicut avis de laqueis*⁷⁸, dormiet et culpabili sopore torpescet; cumque dormierit, transibit in mortem. Sicut enim move-

⁵⁵ Galat. 1, 1. ⁵⁶ I Thess. iv, 14. ⁵⁷ Rom. viii, 10. ⁵⁸ Coloss. iii, 5. ⁵⁹ Galat. v, 17. ⁶⁰ II Cor. iv, 10. ⁶¹ Hebr. iv, 12. ⁶² I Cor. i, 24. ⁶³ I Cor. ii, 7. ⁶⁴ I Cor. i, 30. ⁶⁵ I Cor. xv, 51, 52. ⁶⁶ I Thess. iv, 15. ⁶⁷ I Thess. iv, 15. ⁶⁸ Ibid. ⁶⁹ Rom. xi, 4, 5. ⁷⁰ III Reg. xix, 18. ⁷¹ Joan. xi, 25, 26. ⁷² Rom. xi, 5. ⁷³ Matth. xx, 1 seq. ⁷⁴ Psal. i, lxxviii, 49. ⁷⁵ Osee. xiv, 10. ⁷⁶ Psal. xiv, 1. ⁷⁷ Rom. xi, 34. ⁷⁸ Prov. vi, 4.

tor qui vigilat, sic qui dormit jacet immotus, et a mortis torpet similitudine. Quod autem dormitionem sequatur mors, et prima ad Corinthios Epistola docere nos poterit, in qua ita scriptum est: *Nunc autem Christus surrexit ex mortuis, primitiæ dormientium: quia per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum; et post paululum: Non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in novissima tuba. Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur*⁷⁷. Cum ergo hæc de dormitione dicantur et morte, et illud legamus in Apostolo, *Surge qui dormis, et exsurge de mortuis, et illuminabit te Christus*⁷⁸, juremus Domino, et votum faciamus Deo Jacob, unusquisque dicens in corde suo: *Si ascendam super stratum meum, si dederò somnum oculis meis et palpebris meis dormitionem, donec inveniam locum Domino*⁷⁹: haud dubium quin in anima sua tabernaculum Deo Jacob, ut Deus in illo æterna sede requiescat.

Sequitur: *Quia ipse Dominus in jussu*⁸⁰, et reliqua. Descendet enim missus a Patre, non diversitate virtutis, sed dispensatione judicis; et descendet ad eos qui deorsum sunt Verbum Dei, et sapientia, et veritas, atque justitia. Et quanquam mortui sint ad quos dignatur descendere, non tamen sunt ab eo alieni: mortui enim vocantur in Christo⁸¹. Qui autem vivunt, hoc habent privilegium, quod eliguntur e pluribus. Attamen utrumque agmen, et mortuorum in Christo, et viventium, rapiuntur pariter in nubibus obviam Christo⁸², ut non eum expectent donec ad terrena descendat, sed præsentia illius et contubernio in sublimibus perfruantur. Quantaque elementia Christi, ut pro salute nostra non solum caro factus sit, sed ad mortuos usque descenderit, et in ipsa morte habeat signa viventium! aqua enim et sanguis de latere ejus egressa sunt⁸³. Descendit igitur sermo divinus voce archangeli præcedente, et præparante sibi viam in his qui ejus possunt ferre præsentiam.

Quod ut queamus intelligere, primi adventus mysteria cognoscamus. Scriptum est de Joanne qui præcursor ejus fuit, quod in eremo dixerit: *Ego vox clamantis in deserto*⁸⁴; et reliqua. Quid clamavit vox in deserto: *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*⁸⁵? Ob quod præmium quamve mercedem: *Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt prava in directa, et aspera* 694 *in vias planas; et videbit omnis caro Salutare Dei*⁸⁶? Hoc autem ideo, quia *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*⁸⁷. Nunc autem nequaquam vox prophetæ in deserto erit, sed vox archangeli parantis vias non in carnis humilitate

venienti, sed ei qui est apud Patrem Verbum Deus. Et tunc quidem egrediebantur in desertum, ut audirent assumpti hominis præcursorum, et viderent arundinem vento agitatam⁸⁸, de qua factæ sunt tibiæ, et vocalis calamus qui in ore puerorum dulci sonat modulamine, canentium in plateis atque dicentium: *Cantabimus vobis, et non saltastis*⁸⁹. Nunc autem in voce archangeli præcedentis Dominum descendentem de cælis, et in clarissima tuba, unusquisque credentium vel ad prælium, vel ad sacerdotalia ministeria provocatur. Legimus in Numerorum libro⁹⁰ sacratas Deo tubas, quæ ante hostias personent. Sin autem magna est vox angeli, et tubæ, et archangeli, quanto magis erit tubæ Dei quæ parat vias primum dormientium et mortuorum in Christo, deinde eorum qui vivunt, et residui sunt, et sermonis Dei præstolantur adventum? Forsitan simplicis tubæ clangor dormientibus et mortuis in Christo necessarius est; vox autem archangeli et tuba Dei his qui vivunt et in præsentia Dei reservantur.

Videamus quid possit intelligi et id quod sequitur: *Simul cum illis rapiemur*⁹¹. Quo verbo ostendi puto subitum ad meliora transcendendum, et idcirco raptum se voluisse dicere, ut velocitas transeuntis sensum cogitantis excederet. Quod et in alio loco ejusdem verbi proprietate signavit: *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore, nescio, sive extra corpus, nescio, Deus scit, raptus istiusmodi usque ad tertium cælum. Et scio hujusmodi hominem, sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit, quia raptus est in paradysum, et audivit verba ineffabilia quæ non licet homini loqui*⁹². Alii enim proficientes, et, ut ita dicam, gradientes ad majora crescebant, donec fierent, juxta id quod scriptum est, *magni valde nimis*⁹³; et quosdam in cælum assumptos legimus. Paulus autem vas electionis in tertium cælum raptus ascendit, et idcirco audivit verba ineffabilia. Quomodo autem hi qui rapiuntur in nubibus, rapiantur obviam Christo⁹⁴, diligentius contemplandum est. Scimus nubes prophetas, quibus præcepit Deus⁹⁵ ne pluerent super Israelem imbrem, quando impleverunt mensuram patrum suorum⁹⁶, et facta est lex et prophetæ usque ad Joannem Baptistam⁹⁷. Et quia Deus posuit in Ecclesia primum apostolos, secundo prophetas⁹⁸, non solum prophetæ, sed et apostoli nubes intelligendi sunt. Si quis igitur rapitur ad Christum, ascendit super nubes legis et Evangelii, super prophetas et apostolos; et assumptis alis columbæ, eorumque doctrinæ ad excelsa sublatus, occurrit, non deorsum, sed in aere, et spirituali intelligentia Scripturarum. Occurrens autem in spiritualibus, et terrena dimittens, sive ille si

⁷⁷ I Cor. xv, 20, 21, 51, 52. ⁷⁸ Ephes. v, 14. ⁷⁹ Psal. cxxxii, 2, 4, 5. ⁸⁰ I Thess. vi, 15. ⁸¹ ibid. ⁸² ibid. 16. ⁸³ Joan. xix, 34. ⁸⁴ Matth. iii, 3; Marc. i, 3. ⁸⁵ Luc. iii, 4; Joan. i, 23. ⁸⁶ Isa. xl, 5, 4; Luc. iii, 5, 6. ⁸⁷ Joan. i, 14. ⁸⁸ Luc. vii, 24. ⁸⁹ Matth. xi, 17; Luc. vii, 32. ⁹⁰ Num. x, 10; xxxi, 6. ⁹¹ I Thess. iv, 16. ⁹² II Cor. xii, 2 seq. ⁹³ Gen. xxvi, 13. ⁹⁴ I Thess. iv, 16. ⁹⁵ Isai. v, 6. ⁹⁶ Matth. xxiii, 32. ⁹⁷ Matth. xi, 13. ⁹⁸ Ephes. iv, 11.

dormiens, sive in Christo mortuus, sive vivens et A erit, et perfruetur Verbo Dei, et sapientia, veritas illius presentiam reservatus, semper cum illo tale, atque iustitia.

EX LIBRO ORIGENIS IN EPISTOLAM AD TITUM.

De eo capitulo in quo dicit Apostolus: *« Hæreticum hominem post unam correptionem devota, sciens quis perversus est, et peccat, qui est a semetipso damnatus (90) »*,

Nomen hæresis, quantum ego deprehendere potui, etiam in Epistola ad Corinthios designatur hoc modo: *Oportet enim hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos*¹. Et iterum ad Galatas, inter opera carnis hæresis quoque nomen ascribitur, sicut ait: *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, idololatria, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, discordiæ, hæreses, ebrietates, comessiones, et his similia, quæ prædico vobis, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt*². Per quæ cognoscimus quoniam, sicut hi qui fornicationibus, vel immunditiis, atque impudiciis, et idolorum cultibus maculati sunt, regnum Dei non possidebunt, ita et hi qui in hæresim declinaverint. Neque enim putandum est tanti Apostoli tam absolutam sententiam posse ullo genere vacillare. Apostolus enim est omnium Ecclesiarum Christi, *non ab homine, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem electus*³. **695** Propterea ergo, secundum auctoritatem sententiæ ipsius, oportet nos, sicut reliqua mala quæ numeravit, ita etiam nomen hæresis devitare, neque cum talibus orationis societate misceri. *Et post hæc paucis quibusdam per medium inserit adjecit.*

Quid vero sit hæreticus homo, pro viribus nostris secundum quod sentire possumus, describamus. Omnis qui se Christo credere constituit, et tamen alium Deum legis et prophetarum, alium Evangeliorum Deum dicit, et Patrem Domini nostri Jesu Christi non eum dicit esse qui a lege et prophetis prædicatur, sed alium nescio quem ignotum omnibus atque omnibus inauditum, hujusmodi homines hæreticos designamus, quamlibet variis ac diversis et fabulosis concinnent ista figmentis, sicut sectatores Marcionis, et Valentini, et Basilidis, et hi qui se Teitianos appellant. Sed et Apelles, licet non omnibus modis Dei esse deneget legem vel prophetas, tamen et ipse hæreticus designatur, quoniam Dominum hunc qui mundum edidit, ad gloriam alterius ingeniti et boni Dei eum construxisse pronuntiat: illum autem ingenitum Deum in consummatione sæculi misisse Jesum Christum ad emendationem mundi, rogatum ab eo Deo qui

eum fecerat, ut mitteret Filium suum ad mundi sui correctionem. Et si quidem hic solummodo qui de Deo Patre aliter sentit quam regula pietatis exposcit, hæreticus habendus esset, sufficeret utique quod superius dictum est. Sed nunc unam atque idem credendum est etiam de eo qui de Domino nostro Jesu Christo falsi aliquid senserit, sive secundum eos qui dicunt eum ex Joseph et Maria natum, sicut sunt Ebionitæ et Valentiniani; sive secundum eos qui primogenitum eum negant, et totius creaturæ Deum, et Verbum, et Sapientiam quæ est initium viarum Dei antequam aliquid foret, ante sæcula fundatam, atque ante omnes culles generatam⁴; sed hominem solum eum dicentes: vel secundum eos qui Deum quidem eum fateantur, non tamen assumpsisse animam corpusque terrenum: qui sub specie quasi amplioris gloriæ Domino Jesu deferendæ, omnia quæ ab eo gesta sunt, visa geri magis quam vere gesta esse testantur: quique nec de virgine natum fateantur, sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa. Alii vero ex virgine quidem eum credunt esse progenitum; sed putasse se magis virginem peperisse, non tamen vere peperisse confirmant. Latuisse quippe etiam virginem putativæ generationis asserunt sacramentum. Qui quomodo non ab Ecclesia longe ponendi sunt, cum philarchiæ morbo languentes dogmata statuerint, quibus ad suum nomen discipulos declinarent? Sed et eos qui hominem (91) dicunt Dominum Jesum præcognitum et prædestinatum, qui ante adventum carnalem substantialiter et proprie non exstiterit, sed quod homo natus Patris solam in se habuerit deitatem, ne illos quidem sine periculo esse Ecclesiæ numero sociari: sicut et illos qui superstitione magis quam religiose, uti ne videantur duos deos dicere, neque rursum negare Salvatoris deitatem, unam eandemque subsistentiam Patris ac Filii asseverant, id est duo quidem nomina secundum diversitatem causarum recipientem, unam tamen ὑπόστασιν subsistere, id est, unam personam duobus nominibus subjacentem, qui Latine Patripassiani appellantur. Sed et si qui sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicant esse qui fuit in prophetis, alium autem qui

¹ Tit. III, 10, 11. ² I Cor. XI, 19. ³ Galat. V, 19-21. ⁴ Galat. I, 1. ⁵ Prov. VIII, 22, 23, 26.

(90) Ex Apologia Pamphili martyris pro Origene.

(91) Sed et eos qui hominem. Errorem Berylli

Bostrenorum episcopi hic designat Origenes. De hæc hæresi vide quod diximus *Origenianor.* lib. I, cap. 3, art. 8.

fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi, unum atque idem delictum impietatis admittunt, quod illi, qui, quantum in se est, naturam Deitatis secant, et seindunt unum legis et Evangeliorum Deum. Sed et illi qui non omnes humanas animas unius ejusdemque naturæ dicunt esse vel substantiæ, sed diversas naturas animarum, inter eas hæreses numerandi sunt quæ iniquitatem in Excelsum loquuntur, et injustitiam iniquitatemque ejus accusant. Necnon et illi qui liberi arbitrii potestatem ex animabus auferre nituntur velut perniciose dogmata, communi humanæ vitæ, et virtuti continentæ labem quamdam inferre judicandi sunt, ne humani propositi res putetur bonum quid vel facere, vel dicere, vel sentire, ex quo ad contemptum ac negligentiam divini judicii mens humana formabitur. Sit autem in ecclesiastico ordine etiam de peccatorum suppliciis fides, et de his qui præmia bonæ conversationis et vitæ in regno Domini justo ejus judicio recepturi sunt. Si quis ergo horum aliquid quæ supra exposuimus, commutare vel subvertere conatur, velut *perversus*, et a *semetipso damnatus* ⁶⁹⁶ secundum sententiam Apostoli, etiam a nobis præcepto obsequentibus ejus similiter habendus est. Designet autem ecclesiasticum virum cum his omnibus quæ supra exposuimus, etiam de mortuorum resurrectione fides, de qua sanctus apostolus Paulus ita pronuntiat ⁶⁹⁷, quia, si quis negat resurrectionem mortuorum, consequens est ut Christi resurrectionem neget. Habeatur ⁶⁹⁸ nihilominus in ecclesiastico ordine etiam de diabolo ratio, et de omni ejus exercitu, quod agones quosdam et certamina adversum omnes homines, præcipue tamen adversus eos qui credunt in Christum Dominum Jesum, movent; et quod necessitatem quidem imponere peccandi per agones et certamina non valent, persuadere tamen et decipere ad subversionem possunt eos qui non omni custodia sua corda præmuniunt. Habendum est autem in ecclesiasticis observationibus, quod neque hominum quis a Deo in perditionem traditus est, sed unusquisque pereuntium sua negligentia pereat et culpa, qui habens arbitrii libertatem, eligere quod

bonum est et potuit et debuit. Quod etiam de ipso diabolo sentiendum est, qui in conspectu Domini omnipotentis describitur restitisse ⁶⁹⁹, et deseruisse statum suum in quo fuerat immaculatus: qui utique potuisset in hoc statu in quo ab initio fuit, usque ad finem perseverare si voluisset. Designatus, ut arbitror, nobis est, prout potuimus, et descriptus quis et qualis esset hæreticus, et quæ, vel in quibus ejus dogmata, falsæque opiniones habeantur, et quæ sit ecclesiasticæ observantæ puritas.

Et post pauca.

Requisierunt sane quidam utrum hæresim, an schisma oporteat vocari eos qui Cataphrygæ nominantur, observantes falsos prophetas, et dicentes: « Ne accedas ad me, quoniam mundus sum: non enim accepi uxorem, nec est sepulcrum pateus guttur meum, sed sum Nazareus Dei, non bibens vinum sicut illi. »

Postea autem.

Sunt vero et alia quædam dogmata quæ in apostolicis traditionibus non habentur, de quibus requirere si oportet eos qui quodlibet de his sentiunt vel pertractant, hæreticos putandos; ut puta, verbi causa dixerim, si quis rationem humanæ animæ inquirat, cum de ea neque quod ex seminis traduce ducatur, neque quod honorabilior et antiquior corporum compage sit, tradiderit ecclesiastica regula. Propter quod multi nec comprehendere potuerunt qualiter sentiri oporteret de animæ ratione: sed et qui aliquid sentire vel disserere visi sunt, a nonnullis in suspitione habentur velut novi aliquid introducentes.

Deinde post pauca ait:

Sed et tu ipse apud teipsum discutiens considera si oportet eum qui quolibet modo de his opinatur, vel hæreticum, vel ecclesiasticum temere definiri; aut si non est periculosum de eo pronuntiare quoniam et ipse perversus sit et peccet, et sit a semetipso damnatus ⁷⁰⁰, quod de hæreticis dicitur, si quis forte ex his quæ supra diximus, quamlibet opinionem, licet novam et quamplurimis peregrinam, videatur inducere.

EX COMMENTARIO ORIGENIS IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM (92).

Sed et de singulis sanctorum qui in Scriptura sancta conscripti sunt, quosque justos et electos Dei esse Scriptura testatur, debet esse fides ab his qui salvari cupiunt. Non enim potest esse perfecta in Deum fides, nisi quis habeat et hanc fidem qua de sanctis quod sancti sunt creditur. Quod autem dicimus tale est. Qui crediderit in Deum, et dogma-

ta ejus vera esse susceperit, credit et hoc, quod Adam quidem primus homo formatus est; credit et de Eva, quod unam e costis Adam sumens Deus ædificaverit eam ut esset ejus mulier: credit et quod Enos vere speraverit invocare nomen Domini Dei ⁷⁰¹, et quod Enoch, quia in annis ducentis placuerit Deo, postea quam Malthusalem genuit, trans-

⁶⁹⁶ Tit. III, 11. ⁶⁹⁷ I Cor. xv, 13. ⁶⁹⁸ Dan. x, 13; Apoc. XII, 7; Jud. 6. ⁶⁹⁹ Tit. III, 11. ⁷⁰⁰ Gen. IV, 26.

(92) Ex Apologia Pamphili martyris pro Origene.

latus est : et de Noe, quia responsa accepit ut fabricaret arcam, et solus salvatus est ex diluvio cum his tantummodo qui secum arcam fuerant ingressi. Similiter et de Abraham, quod meruerit testimonium Dei, et quod suscepit hospitio, cum esset sub ilice Mambre, tres viros ex quibus unus Dominus erat. Credit et de Isaac vel quomodo natus est, vel quomodo oblati sunt a patre, vel quomodo responsa Dei audire meruerit : sed et de Jacob quod, mutato nomine, Israel a Deo cognominatus est : et de **697** Moyse, quod per signa et virtutes ministraverit Deo. Credit et quod Jesus Nave exauditus a Deo, stare fecerit solem super Gabaon, et lunam super vallem Helon. Quid autem dicendum est de fidelibus iudicibus, et de his quæ per eos gesta referuntur : vel in Regnorum libris de Samuel, quod messium tempore pluvias a Deo poposcerit et acce-

perit : et de David quem assumpsit Dominus ab ovibus ut regeret Jacob puerum suum, et Israel hæreditatem suam : et de Nathan, quod propheta-verit, necnou et Gad : sed et de Salomone, quod apparuerit ei in visu Dominus : et de Elia, quod assumptus est per ascensionem in cælum, effectus illis omnibus, quæ scripta sunt, signis et prodigiis : sed et de Eliseo, quoniam non solum resuscitavit filium Sunamitis, sed et mortuum super ossa sua projectum ? Oportet ergo unumquemque fidelium credere et omnibus quæ scripta sunt de Ezechia, quod in diebus ejus retrorsum repedaverit umbra solis. Est ergo fides nostra primo quidem omnium in Dominum nostrum Jesum Christum, consequenter vero etiam in omnes sanctos patriarchas, vel prophetas, vel apostolos Christi, eo ordine quo superius diximus.

EX LIBRIS ORIGENIS IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS (93).

Lex autem æterna quid aliud est sentiendum, quam Deus Pater, qui nunquam fuit quando lux quidem esset, splendor vero ei non adesset? Neque enim lux sine splendore suo unquam intelligi potest. Quod si verum est, nunquam est quando Filius non Filius fuit. Erit autem non sicut de æterna luce diximus innatus, ne duo principia lucis videamur inducere, sed sicut ingenitæ lucis splendor, ipsam **C** illam lucem initium habens ac fontem, natus quidem ex ipsa, sed non erat quando non erat.

Deinde probans Filium unius cum Patre esse substantiæ, alienum vero a substantiis creaturæ, ait.

Interrogamus igitur eos quos piget confiteri Deum esse Filium Dei, quomodo poterat sola humana natura nihil in se habens eximium, neque aliquid divinæ substantiæ, hæreditatem capere omnem principatum, et omnem potestatem, et virtutem, et his omnibus præferri ac præponi a Patre. Unde rectum videtur quod præstantior esse debeat is qui hæreditatem capit, et genere utique, et specie, et substantia, et subsistentia vel natura, atque omnibus quibusque modis debet esse præstantior.

Et post pauca.

Cum autem discutitur hoc quod dictum est de Filio Dei, quod sit splendor gloriæ, necessario vide-

tur simul disserendum et illud quod dictum est, non solum quod splendor est lucis æternæ, sed et quod huic simile in Sapientia Solomonis refertur, in qua seipsam Sapientia describit dicens : *Vapor enim est virtutis Dei, et aporrhæa gloriæ Omnipotentis purissima* ¹⁰.

Et post aliquanta.

D Oportet autem scire nos quia per ineffabilia quædam, et secreta, ac recondita quemdam modum sibi faciens Scriptura sancta conatur hominibus indicare, et intellectum suggerere subtilem. Vaporis enim nomen inducens, hoc ideo de rebus corporalibus assumpsit, ut vel ex parte aliqua intelligere possimus quomodo Christus qui est sapientia, secundum similitudinem ejus vaporis qui de substantia aliqua corporea procedit, sic etiam ipse ut quidam vapor exoritur de virtute ipsius Dei : sic et sapientia ex eo procedens, ex ipsa Dei substantia generatur. Sic nihilominus et secundum similitudinem corporalis aporrhææ, esse dicitur aporrhæa gloriæ Omnipotentis pura quædam et sincera. Quæ utraque similitudines manifestissime ostendunt communionem substantiæ esse Filio cum Patre. Aporrhæa enim *δμοουσιος* videtur, id est unius substantiæ cum illo corpore ex quo est vel aporrhæa, vel vapor.

EX ORIGENIS HOMILIIS IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS (94).

698 Stylus Epistolæ, quæ inscribitur ad Hebræos, caret illa sermonis rusticitate, quæ propria ¹⁰ Sap. vii, 25.

(93) Ex Apologia Pamphili martyris pro Origene.

Ὁ χαρακτήρ τῆς λέξεως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιγεγραμμένης Ἐπιστολῆς οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικόν.

(94) Desumpta sunt hæc fragmenta ex Eusebio lib. vi *Histor. eccles.*, cap. 25.

κόν τοῦ Ἀποστόλου, ὁμολογήσαντος ἑαυτὸν ἰδιώτην εἶναι τῷ λόγῳ, τούτέστι, τῇ φράσει. Ἄλλὰ ἐστὶν ἡ Ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς, ὁμολογήσαι ἂν πάλιν τε αὐτὸν ὅτι τὰ νοήματα τῆς ἐπιστολῆς θαυμάσιά ἐστι, καὶ οὐ δευτέρα τῶν ἀποστολικῶν ὁμολογουμένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο ἂν συμφέσαι εἶναι ἀληθὲς πᾶς ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ ἀποστολικῇ.

Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων

Ἐγὼ δὲ ἀποφαινόμενος εἰποίμ' ἂν, ὅτι τὰ μὲν νοήματα τοῦ Ἀποστόλου ἐστὶν, ἡ δὲ φράσις, καὶ ἡ σύνθεσις, ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικὰ, καὶ ὡσπεραι σχολιογραφῆσαντος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Εἰ τις οὖν Ἐκκλησία ἔχει ταύτην τὴν Ἐπιστολὴν ὡς Παύλου, αὕτη εὐδοκιμεῖτω καὶ ἐπὶ τούτῳ, οὐ γὰρ εἰκὴ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Παύλου αὕτην παραθεδύκασαι. Τίς δὲ ὁ γράψας τὴν Ἐπιστολὴν, τὸ μὲν ἀληθὲς Θεὸς οἶδεν. Ἡ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάσασα ἱστορία, ὑπὸ τινων μὲν λεγόντων, ὅτι Κλήμης ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος (95) Ῥωμαίων ἔγραψε Ἐπιστολὴν ὑπὸ τινων δὲ, ὅτι Λουκᾶς ὁ γράψας τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὰς Πράξεις.

11 II Cor. 1, 6.

(95) Ὅτι Κλήμης ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος, etc. A Clemente Romano pontifice scriptam non esse, vel ex eo liquet quod in Epistola sua ad Corinthios plurima ex ea αὐτοῦξεῖ deprobat, teste ipso Euse-

A est Apostoli, quippe qui rudem atque imperitum sese constietur in sermone 41, id est in forma ac ratione dicendi. Verum Epistola illa et in verborum compositione majorem præfert Græci sermonis elegantiam, ut fatebitur quisquis de styli differentia perite judicare potest; et præterea sententias continet admirabiles, nec scriptis apostolicis ullatenus inferiores. Atque id verissimum esse assentientur quicunque apostolorum scripta attente perlegerint.

Paucis deinde interjectis hæc subjungit.

Ego vero ita censeo: sententias quidem ipsas Apostoli esse; dictionem autem et compositionem verborum esse aliterum cujusdam qui dicta Apostoli commemorare et quasi in commentarios redigere voluerit ea quæ a magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc Epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur. Neque enim temere majores eam Pauli esse tradiderunt. Quis autem revera illam scripserit, soli Deo notum esse opinor. Sed scriptores quorum monumenta ad nos usque pervenerunt, partim Clementi Romanæ urbis episcopo eam ascribunt; partim Lucæ, qui Evangelium et Actus apostolorum litteris prodidit.

bio lib III *Hist.*, cap. 38. Satius fuerit dicere a Paulo Hebraice primum fuisse scriptam; a Luca, vel a Clemente fuisse interpretatam, ut multos existimasse tradit ibidem Eusebius. HURTIIUS.

ORIGENIS PHILOCALIA

SUMMATIM EDITA.

Lemmata capitum damus, cum indicatione loci, juxta editionem nostram, unde hausere collectores.

Περὶ τοῦ θεοπνεύτου τῆς θείας Γραφῆς, καὶ πῶς ταύτην ἀναγνωστέον καὶ νοητέον, τίς τε ὁ τῆς ἐν αὐτῇ ἀσαφείας λόγος, καὶ τοῦ κατὰ τὸ ῥητὸν ἐν τισὶν ἀδυνατόν ἢ ἀλόγου.

Κεφάλαιον πρῶτον.

Ἐκ τοῦ τετάρτου τοῦ Περὶ ἀρχῶν, καὶ διαφόρων ἄλλων συναγμάτων Ὀριγένους.

Ἐπειδὴ περὶ τηλικούτων, etc. Ex lib. IV Περὶ ἀρχῶν, Opp. I. I, numm. 1-23, ἡ ἀναρίθμητος. Tum pergit Philocalia:

Ὅσπερ δὲ πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ δωρήματα εἰς ὑπερβολὴν μείζονα ἐστὶ τῆς θνητῆς ὑποστάσεως· οὕτω καὶ ὁ ἀκριβὲς λόγος τῆς περὶ πάντων τούτων σοφίας, παρὰ τῷ Θεῷ, τῷ καὶ οἰκονομήσαντι ταῦτα γραφῆναι, τυγχάνων, θέλοντος τοῦ Πατρὸς τοῦ Λόγου, γένοιτο ἂν ἐν τῇ ἄκρως μετὰ πάσης φιλοτιμίας καὶ συναισθήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας τῇ περὶ τὴν κατάληψιν τῆς σοφίας κεκαθαυμένη ψυχῇ. Εἰ δὲ τις προπετέστερον ἑαυτὸν ἐπιδώ, μὴ συνιδὼν τὸ ἀπόρρητον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου, καὶ αὐτοῦ Θεοῦ ὄντος· καὶ ὅτι κατὰ τὸν Λόγον καὶ Θεὸν, καὶ κατὰ τὴν παρ' αὐτῷ σοφίαν, ταῦτα καὶ ζητητέον, καὶ εὐρετέον· καὶ ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον, εἰς μυθολογίας καὶ φλυαρίας ἐκπίπτοντα καὶ ἀναπλασμούς, τῷ περὶ ἀσεθείας ἑαυτὸν ὑποβαλεῖν κινδύνῳ. Διόπερ μνημονευτέον καὶ τῆς παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν τῷ Ἐκκλησιαστήῃ περὶ τῶν τοιούτων ἐντολῆς, λέγοντι· Ἐμὴ σπεύσης τοῦ ἐξενεγκεῖν λόγον

πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σὺ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω· διὰ τοῦτο ἐστῶσαν οἱ λόγοι σου ὀλίγοι. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἔργα γράμματα πιστεύειν μηδεμίαν κεραλίαν ἔχειν κενὴν σοφίας Θεοῦ· ὁ γὰρ ἐντειλάμενος ἐμοὶ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ λέγων· Ἐμὴ ὀφθῆσθαι ἐνώπιόν μου κενός· ἢ πολλῶ πλέον αὐτὸς οὐδὲν κενὸν ἔρει. Ἐκ γὰρ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ λαβόντες οἱ προφῆται λέγουσι· Ἐμὴ πάντα πνεὶ τῶν ἀπὸ πληρώματος. Καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἐν προφητείᾳ, ἢ νόμῳ, ἢ Εὐαγγελίῳ, ἢ Ἀποστόλῳ, ὃ οὐκ ἐστὶν ἀπὸ πληρώματος. Διὰ τοῦτο ἐπεὶ ἐστὶν ἀπὸ πληρώματος, πνεὶ τοῦ πληρώματος τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς βλέποντας τὰ τοῦ πληρώματος, καὶ ὠτα ἀκούοντα τῶν ἀπὸ πληρώματος, καὶ αἰσθητήριον τῆς εὐωδίας τῶν ἀπὸ πληρώματος πνεόν. Ἐάν δὲ ποτε ἀναγινώσκων τὴν Γραφὴν προσκόψῃς νοήματι, ὄντι καλῶ λίθῳ προσκόμματος καὶ πέτρῳ σκανδάλου, αἰτιῶ σεαυτὸν. Μὴ ἀπελπίσης γὰρ τὸν λίθον τοῦτον τοῦ προσκόμματος, καὶ τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου ἔχειν νοήματα, ὥστ' ἂν γενέσθαι τὸ εἰρημένον· Ἐμὴ οὐ πιστεύων οὐ καταισχυθῆσεται. Ἐπιστεύον πρῶτον, καὶ εὐρήσεις ὑπὸ τὸν νομιζόμενον σκάνδαλον πολλὴν ὑφέλειαν ἁγίαν.

Ἐκ τῶν εἰς τὸν πενηκοστὸν ψαλμὸν ἐξηγητικῶν. Ἐν μέρει τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν ἱστορίας τὴν ἀρχὴν ἀλληγορήσας, ἐπιφέρει·

Εἰ δὲ τῷ βίαιον εἶναι δοκεῖ, etc. Opp. I. II, cōl. 1453-1456. Des. ἀσειστος ἢ.

Ἀπό τῆς εἰς τὸ Λευτικὸν ὀμίλλας δευτέρας, Α' εὐθύς μετὰ τὴν ἀρχήν.

Μὴ νοήσαντες, etc. Tom. II, col. 421.

Ὅτι κέκλεισται καὶ ἐσφράγισται ἡ θεία Γραφή. Κεφάλαιον δευτέρον.

Ἀπὸ τοῦ εἰς τὸν πρῶτον ψαλμὸν τόμου.

Κεκλεισθαι, etc. Opp. t. II, col. 1076, 1077. Des. εἰσελθεῖν.

Καὶ μεθ' ἕτερα.

Μέλλοντες, etc. Opp. t. II, col. 1080, συγκρίνοντες. Καὶ μετὰ πολλὰ συγκρίνων τοὺς ἐτικῶς κειμένους μακαρισμοὺς πρὸς τοὺς πληθυντικῶς εἰρημένους, φησὶν.

Εἰ δὲ τὰ λόγια Κυρίου, etc. Ibid., col. 1080, 1081, Θεοῦ.

Αὐτὰ τί εἰκοσι δύο πὰ θεόπνευστα βιβλία.

Κεφάλαιον τρίτον.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν πρῶτον ψαλμὸν τόμου.

Ἐπεὶ δέ, etc. Ibid., col. 1084, βιβλία.

Περὶ σολοικισμοῦ καὶ ἐυτελοῦς φράσεως τῆς Γραφῆς. Β' Κεφάλαιον τέταρτον.

Ἐκ τοῦ τετάρτου τόμου τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, μετὰ τρία φύλλα τῆς ἀρχῆς.

Ὁ διαρῶν παρ' ἑαυτῷ φωνῆν, etc. Opp. Orig. t. IV, col. 184. Des. δυνάμεις.

Εἶτα, εἰπὼν τὸν τοῦ Εὐαγγελίου σολοικισμὸν, ἐπάγει.

Ἄτε δὲ οὐκ, etc. Ibid., col. 185, προσειληφέναι.

Τίς ἡ πολυλογία, καὶ τίνα τὰ πολλὰ βιβλία· καὶ ὅτι πᾶσα ἡ θεόπνευστος Γραφή ἐν βιβλίῳ ἐστίν.

Κεφάλαιον πέμπτον.

Ἐκ τοῦ πέμπτου τόμου τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ προοίμιον.

Ἐπεὶ μὴ ἀρκούμενος, etc. Ibid., col. 185-188, καταλείπειναι.

Εἶτα, ἀκριβοῦσάμενος προφήτους καὶ ἀποστόλους, ὅλγη ἐκδοτοῦ, ἢ οὐδὲ ὅλγη γραψάντος, ἐπάγει μετὰ ταῦτα.

Ἰλιγγίῃ μοι, etc. Ibid., col. 189-196, ἐπιδιδωμί.

Ὅτι ἐν ὄργανον Θεοῦ τέλειον καὶ ἡρμοσμένον ἡ θεία Γραφή.

Κεφάλαιον ἕκτον.

Ἐκ τοῦ δευτέρου τόμου τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, εἰς τὸ· Ἐκείνοι οἱ εἰρηνοποιοί.

Τούτω δὲ τῷ ἐκατέρω, etc. Opp. t. III, col. 832, 833, φιλοκρινούσιν.

Περὶ τοῦ ἰδιώματος τῶν προσώπων τῆς θείας Γραφῆς.

Κεφάλαιον ἕβδομον.

Ἐκ τοῦ εἰς τὸ Ἄσμα μικροῦ τόμου, ὃν ἐν τῇ νεοετικῇ ἐκτύπωσιν Ὀριγένης.

Τῷ μὴ ἐξελεῖσθαι, etc. Tom. II, col. 35. Καὶ πάλιν ἐκ τῆς εἰς τὰς Πράξεις ὀμίλλας τετάρτης.

Ἐδεὶ πληρωθῆναι τὴν Γραφήν, etc. Opp. t. IV, col. 829-832.

Περὶ τοῦ μὴ δεῖν τὰ σολοικοειδῆ, καὶ μὴ σώζοντα τὴν κατὰ τὸ βῆτον ἀκολουθίαν βῆτὰ τῆς Γραφῆς, ἐπιχειρεῖν διορθοῦσθαι, πολλὴ τοῖς συνιέναι δυναμένοις τὸ τῆς διανοίας ἀκόλουθον σώζοντα.

Κεφάλαιον ὄγδοον.

Ἐκ τῶν εἰς τὸν Ὀσην ἐξηγητικῶν.

Ἐπειδὴ τὰ σολοικοειδῶς, etc. Opp. t. III, col. 825-828, ἡ Γραφή.

Τίς ὁ λόγος τοῦ τὴν θείαν Γραφήν κατὰ διάφορα σημαινόμενα τῷ αὐτῷ ὀνόματι κεχρηθῆσαι πολλάκις, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ.

Κεφάλαιον ἕνατον.

Ἐκ τοῦ εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους τόμου ἐννάτου, εἰς τὸ· Τί οὖν; ὁ νόμος ἁμαρτία;

Ὁὐ ὡσαύτῳ νομο ἐστὶ νόμος, etc. Opp. t. IV, col. 1076-1078 in nota.

Περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ δοκούντων ἔχειν τι λῆθον προσκόμματος, ἢ πέτραν σκανδάλου.

Κεφάλαιον δέκατον.

Ἐκ τῆς τριακοστῆς ἐνάτης ὀμίλλας τῶν· εἰς τὸν Ἱερεμίαν ἐξηγητικῶν, εἰς τὸ· οὐκ ἠδύνατο Κύριος φέρειν ἀπὸ προσώπου ποτηρίου ὕμῳν.

Ἐάν ποτε ἀναγινώσκων, etc. Tom. III, col. 541-544.

Ὅτι χρὴ πάσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς τὸ τρέφον διώκειν, καὶ τὰ ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν παρασθέντα ῥητὰ δυσφήμις ἐπαπορήσει μὴ ἀποτρέψασθαι, μηδὲ ὑπερηφανεῖν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν μεταλαμβάνειν τῆς ἐν ἀπιστίᾳ παραχῆς ἐκτός.

Κεφάλαιον ἑνδέκατον.

Ἐκ τοῦ εἰκοστοῦ τόμου τῶν εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ. Τάδε λέγει Κύριος Κύριος, etc. Opp. t. III, col. 664, 665.

Πρὸς τὸ μὴ ἐκκαεῖν ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς θείας Γραφῆς τὸν μὴ συνιέντα τὸ σκοτεινὸν τῶν ἐν αὐτῇ αἰνιγμάτων καὶ παραβολῶν.

Κεφάλαιον δωδέκατον.

Ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς ὀμίλλας τῶν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν Ναυῆ.

Ἡ μὲν ἄκρα ὠφέλεια, etc. Opp. t. II, col. 917-922. Πότε καὶ τίσι τὰ ἀπὸ φιλοσοφίας μαθήματα χρῆσιμα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν διήγησιν μετὰ γρυφικῆς μαρτυρίας.

Κεφάλαιον τρισκαίδεκατον.

Χαῖρε ἐν Θεῷ, etc. Est epistola Origenis ad Gregorium, qua exstat Opp. Orig. t. I, initio.

Ὅτι τοῖς θέλουσι μὴ σφάλαισθαι περὶ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ νοεῖν πὰς θείας Γραφᾶς, ἀναγκαιότατόν ἐστι τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὴν χρῆσιν εἰδέναι λογικὰ μαθήματα, ἢ τοῖς προκαιδέματα, ὧν ἀνευ ἀκριβείαν σημασινομένου δύναται εὖ δεῖ τὸν τρόπον παρίστασθαι.

Κεφάλαιον τεσσαρακαίδεκατον.

Ἐκ τοῦ τρίτου τόμου τῶν εἰς τὴν Γένεσιν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός, etc. Opp. t. II, col. 87-89, τῆς νυκτός.

Πρὸς τοὺς Ἕλληνων φιλοσόφους τὸ εὐτέλες τῆς τῶν θείων Γραφῶν φράσεως διασύροντας, καὶ τὰ ἐν Χριστιανισμῷ καλὰ βέλτιον παρ' Ἕλλησιν εἰρησθαι φάσκοντας· καὶ προσέτι δυσειδῆς τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα λέγοντας· καὶ τίς ὁ λόγος τῶν διαφόρων τοῦ λόγου μορφῶν.

Κεφάλαιον πεντεκαίδεκατον.

Ἐκ τῶν κατὰ Κέλσον, τοῦ κατὰ Χριστιανῶν γραψάντος, τόμου ἕκτου καὶ ἑβδόμου.

Ἐκτον τούτων, etc. Opp. t. I, col. 1288-89, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ, lin. 6 a fine. Tum interserui Philocalia :

Ἔστι γάρ τις οικεία ἀπόδειξις τοῦ λόγου, θεοσιόρα παρὰ τὴν ἀπὸ διαλεκτικῆς Ἑλληνικῆν· ἦν ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει ἀπόδειξιν πνεύματος καὶ δυνάμεως· πνεύματος μὲν, διὰ τὰς προφητείας, ἱκανὰς πιστοποιῆσαι τὸν ἐντυγχάνοντα, μάλιστα εἰς τὰ περὶ Χριστοῦ· δυνάμεως δὲ, διὰ τὰς τεραστίους δυνάμεις, αἷς κατασκευαστέον γεγονέναι καὶ ἐκ πολλῶν μὲν ἄλλων, καὶ ἐκ ἰχθῆν αὐτῶν ἐτι σώζεσθαι παρὰ τοὺς κατὰ βούλημα τοῦ λόγου βιοῦσιν. Ἐπι δὲ καὶ τοῦτο φησὶν ὁ θεῖος λόγος· οὐκ αὐταρχος, etc., col. 1289, lin. 6 a fine. usque ad col. 1297, πάντες παρθένους.

Μετὰ ταῦτα δὲ ἴδωμεν, etc. Tom. I, col. 1504-1508. τὰ εἰρημένα, lin. 7 a fine.

Καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ πάλιν, πρὸς τὸν δυσειδῆς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου λέγοντα Κέλσον οὕτως· Ἐξῆς τούτους λέγει, etc. Opp. t. I, col. 1409-1416, παραδόντων, lin. 5.

Πρὸς δὲ τοῦτο λεχτέον, ὅτι σχεδὸν τὸ πᾶσαν ἱστορίαν, etc. Opp. t. I, col. 737. Des. γέγραπται.

Ἔοικε μὲν ὁ Κέλσος, etc. Opp. t. I, col. 777, θεοσιώρων.

Εἰ γὰρ μὴ ἦσαν φιλαλήθεις, etc. Tomo eodem, col. 825, lin. 18. Des. lin. 30. ἀνήσεως.

Ἐχει δὲ τι καὶ μυστικὸν ὁ λόγος, etc. Opp. t. I, col. 1416, lin. 7, usque ad verba βροντῆς εἶναι, lin. 35. Tum pergit Philocalia :

Καὶ τὰ ἱμάτια δὲ αὐτοῦ κάτω ἄλλα ἔσταν, οὐκ ἐστὶ λευκὰ, οὐκ ἐστὶν ὡς τὸ φῶς· ἐὰν ἀναβῆ εἰς τὸ ὄρος τὸ ὑψηλόν, ὄψει αὐτοῦ τὸ φῶς, καὶ τὰ ἱμάτια.

Ἱμάτια τὰ τοῦ λόγου αἱ λέξεις εἰσι τῆς Γραφῆς.

ἐνδύμα τῶν θείων νοημάτων τὰ ῥήματα ἐστὶ ταῦτα. Ὡς οὖν αὐτὸς κάτω ἄλλοιός φαίνεται, καὶ ἀναβάς μεταμορφούται, καὶ γίνεται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, οὕτως καὶ τὰ ἐνδύματα, οὕτως καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· ὅταν δὲ ἦς κάτω, οὐκ ἐστὶ λαμπρὰ, οὐκ ἐστὶ λευκά· ἐὰν δὲ ἀναβῆς, ἔχει τὸ κάλλος καὶ τὸ φῶς τῶν ἱματίων, καὶ τὸ πρόσωπον θαυμάσιον τοῦ Ἰησοῦ μεταμορφωθέν. Ὅρα δὲ, εἰ μὴ ὁμοίον ἐστὶ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τοῦ Σωτῆρος μαθεῖν. Τὰ μὲν γὰρ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ γενεαλογουμένου ἐξ Ἀβραάμ, καὶ γεννωμένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, βιβλός ἐστι ἡ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· τὰ δὲ θεϊότερα καὶ μεζόνα τῶν περὶ αὐτοῦ λεχθησομένων, ἂν καὶ ὑπ' αὐτὸ ἀπαγγελλομένων, ᾗσιν ὁ Ἰωάννης, ὡς ἄρα μὴδὲ τὸν κόσμον οἶμαι χρεῖν τὰ γραφόμενα βιβλία. Τὸ γὰρ μὴ γινώσκον τὸν κόσμον τὰ γραφόμενα βιβλία, οὐ διὰ τὸ πλήθος τῶν γραμμάτων, ὡς τινες, ἐκδεκτόν, ἀλλὰ διὰ τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων· τοῦ μεγέθους τῶν πραγμάτων οὐ μόνον οὐ δυναμένου γράφεσθαι, καὶ οὐδὲ διὰ γλώσσης σαρκίνης ἀπογγελλέσθαι, οὐδὲ ἐν διαλέκτοις καὶ φωναῖς ἀνθρωπίναις σημαίνεσθαι. Ὅθεν καὶ Παῦλος, ἐπὶ μανθάνειν μέλλῃ τὰ θεϊότερα, ἔξω τοῦ καθ' ἡμᾶς περιγίνοι κόσμου γίνεται, καὶ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀρπάζεται· ἵνα τὰ ἐνθάδε ἄρρητα ῥήματα ἀκούσῃ δυνήθη. Τὰ γὰρ ἐνθάδε λαλούμενα, καὶ λόγος εἶναι Θεοῦ νομιζόμενα τοῦ Λόγου σαρκωθέντος, καὶ καθὼς Θεός ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν ἐαυτὸν κενούντος, ἀπαγγέλλεται. Διὸ περὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐπὶ γῆς, ἔπει ἀνθρωπος γέγονε, ἀνθρώπινον βλέπομεν· αἶψα γὰρ ἐν ταῖς Γραφαῖς ὁ Λόγος σαφῶς γίνεται, ἵνα κατασκηνώσῃ ἐν ἡμῖν· ἀλλ', ἐὰν εἰς τὸ στήθος τοῦ σαρκωθέντος Λόγου ἀνακλιθώμεν, καὶ ἀνιόντι αὐτῷ εἰς τὸ ὑψηλὸν βρος ἀκολουθῆσαι δυνήθωμεν, ἐροῦμεν τὸ· «Ἔιδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ·» τὰ γὰρ μὲν τινων καὶ ἐτέρων περὶ τοὺς ἀνακλιθέντας ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθήσαντας αὐτῷ εἰς τὸ βρος τὸ ὑψηλὸν, λεζόντων τὸ· «Ἔιδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ·» οὐκέτι δὲ προσησόντων τὸ· «Δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.» Ἰωάννης γὰρ καὶ τοῖς ἐμοῖσι πρόποσα αὐτῷ ἡ φωνή. Καθ' ἑτέραν δὲ ὑψηλοτέραν διήγησιν οἱ δυνήθέντες τοῖς ἔχουσιν Ἰησοῦ κατακολουθεῖν ἀναβαίνοντας, καὶ μεταμορφουμένου ἀπὸ τῆς ἐπὶ γῆς ἔψεως, βύονται αὐτοῦ τὴν μεταμόρφωσιν καθ' ἑκάστην Γραφήν, οἷον τοῦ μὲν τοῖς πολλοῖς φαινόμενου Ἰησοῦ τῆς προχείρου λέξεως βρος· τοῦ δὲ εἰς βρος ὑψηλὸν ἀνιόντος καὶ μεταμορφουμένου, σφόδρα ὀλίγοις τῶν μαθητῶν καὶ τοῖς ἀκολουθῆσαι εἰς τὰ ὑψηλά δεδυνημένοις, τοῦ ἀναπάτου καὶ ὑψηλοτάτου νοῦ περιέχοντος λόγια τῆς ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένης σοφίας, ἣν ἡ προῤῥισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν· τῶν δικαίων αὐτοῦ.

Ἄλλὰ πῶθεν Κέλσος, etc. *Rursus ed. tom. et col. cit. lin. 35.*

Περὶ τῶν διαβαλλόντων τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἰρέσεις. Κεφάλαιον ἑκκαίδεκατον.

Ἐκ τοῦ κατὰ Κέλσον τόμου τρίτου.

Εἴτ' ἐπεὶ, ὡς κατηγορῶν τοῦ λόγου, etc. *Opp. D. i. 1. col. 933-936.* Χριστιανῶν λόγον.

Ἔστωσαν οὖν ἐν ἡμῖν, etc. *Opp. i. 1. col. 1277, lin. 11, usque ad Χριστιανολ., lin. 30.*

Καὶ βλασφημοῦσι δὲ, etc. *Opp. i. 1. col. 1284, lin. 15, usque ad Χριστιανισμ., lin. 38.*

Πρὸς τοὺς λέγοντας τῶν φιλοσόφων μὴδὲν διαφέρειν τῷ παρ' Ἑλλῆσι φερομένῳ νόματι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καλεῖν ἢ Δία, ἢ τῷ ὀνόματι, φέρε' εἰπεῖν, παρ' Ἰνδοῖς, ἢ τῷ δεῖναι παρ' Αἰγυπτίους.

Κεφάλαιον ἑπτακαίδεκατον.

Ἐκ τοῦ τρίτου καὶ πέμπτου τόμου τῶν κατὰ Κέλσον.

Μετὰ ταῦτα φησιν, etc. *Opp. i. 1. col. 701-708,* τοῦ παντός Δημιουργῷ.

Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τάδε περὶ τοῦ αὐτοῦ φησιν·

Ἄλλ', ἐπεὶ Κέλσος οἰεῖται, etc. *Opp. i. 1. col. 4249 1253,* ἀμαρτήσεται.

Οὐδὲ Ἀπόλλωνα δὲ τὸν ἥλιον, etc. *Tom. I, col. 4108, lin. 7-18.*

Πρὸς τοὺς Ἑλλήνων φιλοσόφους πάντα ἐπαγγελλομένους εἰδέναί, καὶ αἰτιωμένους τὸ ἀνεξέταστον τῆς τῶν πολλῶν ἐν Χριστιανισμῷ πίστεως· καὶ ὡς προτιμῶντων τῆς ἐν βίῳ σοφίας τὴν μωρίαν· καὶ ὅτι οὐδεὶς σοφὸς ἢ πεκαυδευμένος μεμαθήτευται τῷ Ἰησοῦ· ἀλλ' ἢ ναῦται καὶ τελῶναι πονηρότατοι ἠλιθίου καὶ ἀναισθητοῦ, ἀνδράποδά τε καὶ γύναια καὶ παιδάρια ὑπάγοντες τῷ κηρύγματι.

Κεφάλαιον ὀκτωκαίδεκατον.

Ἐκ τῶν κατὰ Κέλσον τόμου πρώτου καὶ τρίτου.

Μετὰ ταῦτα προτρέπει, etc. *Opp. i. 1, col. 672-677, lin. 2, σωτηρίας.*

Λεγέτω δὲ ἡμῖν, etc. *Opp. i. 1, col. 693 C, 696 C 7, δοκεῖ.*

Εἴτ' ἐπεὶ φησιν ὁ Κέλσος, etc. *Opp. i. 1, col. 677-680,* καὶ Θεοῦ σοφίαν.

Καὶ πρὸς τῷ τέλει τοῦ αὐτοῦ τόμου πρώτου, περὶ τοῦ μὴδένα σοφὸν ἢ πεκαυδευμένον μαθητεύσθαι τῷ Ἰησοῦ·

Ἄλλ', ἐπεὶ τοῖς δυναμένοις, etc. *Opp. i. 1, col. 773, lin. ult., 777 C, lin. 4, εἰμὶ ἐγώ.*

Τὶ οὖν ἄποπον, *Ibid., col. 780, lin. 4, omissis intermediis,* οὐκ οἶδα ... τοῦ Θεοῦ. *Des. col. 781 B, lin. 11.*

Τί δὲ καὶ σε νήπιον, etc. *Ibid. col. 784, lin. 4. Des. lin. 10, οὐκ εἶδονατο.*

Ἡμεῖς δ' αὐτῷ πιστεύοντες, etc. *Col. cit. B. Des. B, 11, οικονομουμένων.*

Τὶ οὖν ἄποπον, etc. *Ibid. col. cit. C 9, 785, τὸν τόπον.*

Ὅμοιον δὲ, etc. *Tom. cit., col. 781 B 11, C 9, ἀσεδήσωιν.*

Καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς κατὰ Κέλσον πραγματείας τάδε φησιν·

Εἴθ' ἐξῆς τοῦτοις ὁ Κέλσος, etc. *Opp. i. 1, col. 976 D, 987 fin., ἑπτακίναί.*

Ὅρα δὲ μετὰ ταῦτα, etc. *Tom. cit., col. 989 B, 992 C, πάντα Θεῷ.*

Ὅμοιον δὲ ποιεῖ ἐν τῷ φάσκειν μὴδένα φρόνιμον πείθεσθαι τῷ λόγῳ, περισπῶμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν προσερχομένων αὐτῷ, τῷ φάσκοντι διὰ τὸ πλήθος τῶν κατὰ τοὺς νόμους ἀγομένων ἰδιωτῶν, etc. *Opp. i. 1, col. 1016, lin. 12, 1017, lin. 5, γραφάντων.*

Ἄλλ', ἐπεὶ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν πίστις μὴδὲν κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὴν ἄλογον τῶν ἐθνῶν διδασκαλίαν πιστῆν, ἐπαίνετῃ τὴν ἐστὶ καὶ ταῖς ἀρχῆθεν κοιναῖς ἐννοιαῖς συναγορεύει. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας, πῶς ἐκ θνητοῦ σώματος ἔντα τὸν Ἰησοῦν Θεὸν νομιζόμεν.

Κεφάλαιον ἑνεακαίδεκατον

Καὶ πάλιν ἐν τοῖς πρὸ τούτων τοῦ αὐτοῦ τόμου.

Περὶ μὲν οὖν τοῦ Ἀντινόου, etc. *Opp. i. 1, col. 969 A, 973 C,* τὴν χανίαν.

Πρὸς τοὺς λέγοντας, μὴ διὰ τὸν ἀνθρωπινόν, ἀλλὰ διὰ τὰ ἄλογα ζῶα γεγόνεαι τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ τοὺς ἀνθρώπους· ἐπεὶ ἀπονώτερον ἡμῶν τὰ ἄλογα ζῷα, καὶ ὅτι σοφώτερα ἡμῶν ἔντα, θεοφιλῆ τέ ἐστι, καὶ ἐννοίαν ἔχει Θεοῦ, καὶ προγινώσκει τὰ μέλλοντα. Ἐν οἷς καὶ κατὰ μετεμολύσεως, καὶ περὶ ὀλιωστικῆς, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἀπάτης.

Κεφάλαιον εἰκοστόν.

Ἐκ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου κατὰ Κέλσον.

Μετὰ ταῦτα φησιν, etc. *Opp. i. 1, col. 1144 C, 1148 C 14,* ὡστράχεται.

Ἐξῆς δὲ τοῦτοις αὐτῷ ἀνυποφέρει, etc. *Tom. cit., col. 1149 B, contra Celsum lib. iv, numm. 78-99.*

Περὶ αὐτέξουσι, καὶ τῶν δοκούντων ἀναιρεῖν τοῦτο γραφικῶν βητιῶν λύσις καὶ ἐρμηνεία.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν πρώτον.

Ἐκ τοῦ Περὶ ἀρχῶν τρίτου τόμου.

Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ κηρύγματι, etc. *Opp. i. 1, Περὶ ἀρχῶν lib. iv, numm. 1-22,* αὐτέξουσι.

Τίς ἡ τῶν ἐπὶ γῆς λογικῶν ἦτοι ἀνθρωπίνων ψυχῶν διασπορὰ ἐπακεκρυμμένης δηλουμένη ἐκ τῆς οἰκονομίας τοῦ πύργου, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν συγχύσεως

των γλωσσῶν· ἐν ᾧ καὶ περὶ πολλῶν κυρίων ἐπι-
τεταγμένων τοῖς διασπαρείται κατὰ ἀναλογίαν τῆς
καταστάσεως.

Κεφάλαιον εικοστὸν δεύτερον.

Ἐκ τοῦ πέμπτου τόμου τοῦ κατὰ Κέλσου.

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὴν ἐξῆς τοῦ Κέλσου λέξιν, etc.
Opp. t. I, col. 1215 D, 1224 A, ἀτοπώτερον.

Διὰ τούτων δὲ ὀδύειν δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ὁ λόγος, etc.
Opp. t. I, col. 1235 D, 1236 D, ἐμφαγεῖν.

Ἀπλούστερον μὲν οὖν, etc. Tom. cit., col. 1224
A, 1229 C, Πατέρα αὐτοῦ.

Περὶ εἰμαρμένης, καὶ πῶς προγνώστου ὄντος τοῦ
θεοῦ τῶν ὑφ' ἐκείνου πραττομένων, τὸ ἐφ' ἡμῖν
σώζεται· καὶ τίνα τρόπον οἱ ἀστέρες οὐκ εἶσι
ποιητικοὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαντικοὶ δὲ μόνον·
καὶ ὅτι ἀνθρώποι τὴν περὶ τούτων γνῶσιν ἀκριβῶς
ἔχειν οὐ δύνανται, ἀλλὰ δυνάμει θείαις τὰ ση-
μεῖα ἔκκεται· καὶ τίς ἡ τούτων αἰτία. Ἐν ᾧ καὶ
Κλημεντος ἐπισκόπου Ῥώμης, ἐν τῷ πρὸς πατέρα
ἐν Λαοδικεῖ λόγῳ, ἀναγκαιότατόν τι θεώρημα ἐν
οἷς δοκεῖ ἀληθευεῖν ἀστρολογία.

Κεφάλαιον εικοστὸν τρίτον.

Ἐκ τοῦ τρίτου τόμου τῶν εἰς τὴν Γένεσιν.

« Καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς
ἡμέρας, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἡμέρας
γεγονῆναι τοὺς φωστῆρας, etc. Opp. t. II, col. 49 D,
69 B, πάντως; »

Ἐπι περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῶν
κατὰ Κέλσον.

Ὁ μὲν Κέλσος οἶεται etc. Opp. t. I, col. 836 B,
840 C, παραδῶσει.

Φέρε δὲ, ἀγωνισώμεθα καὶ περὶ τοῦ τοῦ ἀστέρας
μηδαμῶς εἶναι ποιητικοῦ τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαν-
τικῶς δὲ μόνον. Σαφὲς δέ, etc. Opp. t. II, col. 69
C, 88 A, εἶπεν.

Περὶ τῆς ὕλης, ὅτι οὐκ ἀγέννητος, οὐδὲ κακῶν αἰτία. C
Κεφάλαιον εικοστὸν τέταρτον.

Ἐκ τῆς Εὐσεβίου Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς
λόγου ἑβδόμου.

Ἵτι μὲν ὑπάρχειν ἀδύνατον ἀγέννητα δύο ἅμα, etc.
Opp. t. I, col. 1812 C, l. 13 seq. Auidi Philocalia :

Ταῦτα ὑπὸ τοῦ ἑβδόμου λόγου τῆς Εὐσεβίου τῶ
Παμφίλου εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς παραχθέντα
εἶναι. Μαξίμου δὲ εἶναι, ὡς φησὶν ὁ αὐτὸς Εὐσεβίος,
οὐκ ἀσῆμου ἐν τοῖς Χριστιανοῖς συγγραφέως. Αὐτο-
λεξεί δ' εὐρηταὶ ταῦτα κείμενα καὶ ἐν τῷ Ἀριγένους
πρὸς Μαρκωνιστῆς καὶ ἄλλους αἰρετικούς διαλόγῳ,
Εὐτροπίου δικάζοντος, Μεγέθου δὲ ἀντιλέγοντος.

Ἵτι ὁ ἐκ προγνώσεως ἀφορισμὸς οὐκ ἀναίρει τὸ
αὐτεξούσιον.

Κεφάλαιον εικοστὸν πέμπτον.

Ἐκ τοῦ πρώτου τόμου τῶν εἰς τὴν πρὸς Ῥω-
μαίους ἐξηγητικῶν, εἰς τό· « Ἀφωρισμένος εἰς
Εὐαγγέλιον Θεοῦ. »

Τρίτον ἐστὶν ἰδεῖν, etc. Opp. t. IV, col. 841 B,
845 D.

Περὶ τοῦ· Τίνα τὰ ἀγαθὰ, καὶ τίνα τὰ κακὰ, καὶ ὅτι
ἐν προαιρετικοῖς ταῦτα, καὶ ἐν ἀπροαιρέτοις κατὰ
τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν· ἀλλ' οὐχ ὡς Ἀρι-
στοτέλης οἶεται.

Κεφάλαιον εικοστὸν ἕκτον.

Ἐκ τοῦ τρίτου τόμου τῶν εἰς τὸν τέταρτον ψαλμὸν,
εἰς τό· « Πολλοὶ λέγουσι· Τίς δεῖξει ἡμῖν τὰ
ἀγαθὰ; »

Πολλῆς παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ζητήσεως, etc. Opp.
t. II, col. 1149 D, 1164, lin. 8, διδάσκοντι.

Εἰς τό· « Ἐσκήρυνε Κύριος τὴν καρδίαν Φαραῶ. »
Κεφάλαιον εικοστὸν ἑβδόμον.

« Ἐσκήρυνε δὲ Κύριος τὴν καρδίαν Φαραῶ, καὶ
οὐκ ἠβουλήθη ἐξαποστεῖλαι αὐτούς. » Παλλάκις ἐν τῇ
Ἐξόδῳ, etc. Opp. t. II, col. 265 A, 281 B, φύσιν.

Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ δευτέρου τόμου τῶν εἰς τό
ἄσμα τῶν ἁσμάτων.
Πρόσχευ δὲ καὶ τούτοις, etc. Opp. t. III, col. 112, 113.

INDEX ANALYTICUS.

A

A et a, Christus, et quatenus, 21, 23, 34, 35, 36 et
alibi passim.

Aaronis ordo, 5. Juxta Aaronis ordinem quinam sint
sacerdotes, 5.

Abel quare « post dies » obtulerit hostiam Deo, et quid
intelligatur per hæc verba, « post dies, » 550.

Abiasaph interpretatur congregatio patris, 673.

Abraham ex semine justorum, 311. Ante omne opus
creatus, 84. Eum prius fuisse angelum contemnit Orige-
nes, 84, 85. Quomodo contra spem in spem credidit, 531
et seq. Adhuc in præputio justificatus est ex fide, et non
operibus, 521 et seq., 524 et seq. Ejus fides primum erat
ex parte, sed actibus sæpius repetita, perfecta evasit, et
universa collecta et ad justitiam reputata est, 522, 523.

Quorum pater sit secundum carnem, et secundum fidem,
521, 524 et seq., 525, 529 et seq. Quomodo pater omnium
credentium, 103, 521, 524 et seq., 525, 529 et seq. Ejus
filii, filii sunt actionum et scientiæ ejus, 104. Abraham qui
non est filius, vel nullius justi semen, is culpa vacare
peccans posset, juxta Origenem. 309 et not. Abraham semen
Christus, 532 et seq., 533. In semine Abraham quinam
deparentur, 612. Abraham ex semine qui non est, an
Abraham similis fieri possit, 311. Abraham qui fuerit semen,
diligentia potest fieri filius ejus, vel negligentia
hoc etiam perdere quod semen Abraham erat, 515, 514,
517. Abraham quomodo hæres mundi, 526. Abraham suc-
cessio ex lege et ex fide, 529. Quæ nobilitas ejus suc-
cessio, et unde, 529. Abraham quatenus corpus emortuum
habuerit, 552 et seq. Post mortem Saræ Cethuram uxorem
accepit, ex qua sex habuit filios, 552 et seq. De
Abraham et cæteris patriarchis quomodo quæ scripta sunt,
propter nos scripta sint, 554 et seq., 555 et seq. Ad Abra-

ham a Noe quot sint generationes, 509 et not., 510 et
not.

Abstinentia superstitionis ciborum damnatur, 665, 666,
669. Abstinentia ciborum qualis esse debeat Christianis,
666, 669.

Achaia, provincia vicina et cithærens Macedoniae,
677.

Acta et alia scripta apostolorum an dici possint Evan-
gelium, 4, 5, 7. In Acta apostolorum homilias scripsit
Origenes, cujus fragmentum Græcum exstat ex homilia
quarta, 457.

Acta Petri, liber apocryphus, 522 not. Acta Pauli, liber
apocryphus, 522 et not.

Actione et contemplatione via Domini dirigitur, 119.
Actio quævis bona a nobis in proximum collata ad Evan-
gelium refertur, 14. Actionem omnem bonam erga Jesum
factam continet Evangelium, 15. Et accusationem eorum
qui deliquerunt, 14.

Adam a Deo genitus, vel creatus, 310 not. Perfectus
creatus, 247. Ab Adam ad Abrahamum quomodo inter-
sint generationes viginti, 310 not. Adam et Eva si non
peccassent, Christus mortuus non fuisset, 22. In Adam
quomodo omnes peccaverint, 546 et seq. Ab Adam usque
ad Moysen quomodo regnaverit mors, 545, 550 et seq.,
551. Ab Adamo quomodo in omnes homines mors per-
transiit, 545, 550 et seq., 551 et 547 et seq. Adam quo-
modo forma futuri, 545, 551 et seq. Quomodo forma Chri-
sti, 545, 552 et seq. Adam ultimus; eo nomine Christus
vocatus, 20, 36, et alibi passim. Adam quo sensu dicatur
agnovisse Evam conjugem suam, 285.

Adoptionis spiritus, qualis, 593, 594 et seq., 595 et
seq., 602. Adoptionis spiritum qui acceperint, filii Dei
vocantur, 606. Adoptionis filii cuiusnam formæ Christi sint
conformes, 605.

Adorare quempiam præter Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, impietatis est crimen, 472.

Adventus Christi in terram, duplex, 693 et seq., 694.

Adventus Christi duplex in urbem Canan, geminum ipsius in terram adventum notat, 271, 277.

Adventum Christi Valentiniani negabant fuisse prænuntiatum a prophetis, quorum testimonia subvertere conabantur, 86, 87 et seq., 88.

Adventus Christi, antequam corpore in terram descenderet, intelligibilis multo ante factus fuit perfectioribus, 9, 16.

Adventum Christi in corpore expectantes sancti Veteris Testamenti, a signis et prodigiis eum manifestandum expectabant, 273.

Adventus spiritualis Christi nunquam defuit sanctis, 323.

Adventum Christum circa tempus, quo et ipse in terram venit, ex Scripturis sacris collegerat Scribæ et legisperiti, 111.

Adventum Christi primum quare præcesserit Joannes Baptista, 91, 92.

Adventum Christi secundum præcedent Joannes Baptista aut Elias, et quare, 92.

Adventus diei et lucis tropice duplex, 638.

Advocatus noster quatenus dicatur Christus, 24, 39, 41, 45 et alibi passim.

Ægritudines animæ numerantur in Scripturis divinis, et earum remedia describuntur, 482.

Ægyptii in superstitionibus vetustissimi et eruditissimi, 495.

Ab his reliqui omnes fere legislatores ritum sacrorum et cæremonias mutuati sunt, 495.

Apud ipsos omnis sacerdos, aruspex, aut quorumlibet sacrorum minister, omnis hierophantes, vates, cæli inferniq; mystes; quisquis litteras sacerdotales, seu hieroglyphicas discibat; quisquis astrologiæ aut geneseos secreta rimabatur; quicumque geometriæ et astronomiæ studebat, circumcidebatur, 495.

Ægyptii commemorant quatuor præstitos deos nascentibus hominibus adesse, *Δαιμόνες, Τύφω, Ἐπίου, Ἀνίταρ*, 227 not.

Ægyptii et Chaldæi vetustissimi astrologi sortes omnium rerum astris deputabant, 226 not., 227 not.

Ægypti regem et regnum symbolice exprimit crocodilus, 148 not.

Ægyptii cur corpora condire soliti sint, 376 not.

In Ægypto, tempore Origenis, non leve jam incrementum cuperat res Christiana, 268 not.

In Ægypto prophetæ et ipse Christus honorati tempore Origenis, 268 not.

Ægyptii monachi corpus Deo affingebant, 250 not.

Æman pro Ætham habent Hebræi codices, Numerorum xxxiii, 6. Græca vero exemplaria mendose hoc loco habent Butban, 141 et not.

Æones e Platonis idæis et Græcorum theologia Valentiniani confinxerunt, 77 et not. Suggillantur, 77 et not. et 221, 229 et alibi sæpius.

Æternum in Scripturis non semper significat quod finem nesciat, sed varie accipitur, 575.

Ejus diversæ significationes, 575.

Æterna vita est, non vero mora, 560.

Ætham. Vide Æman, vel Butban.

Æthiopicum sacerdotes, aruspices, hierophantes, vates, mystæ, geometri, astronomi, astrologi, et quorumlibet sacrorum ministri circumcidebantur, 495.

Ætius Anomeorum antesignanus primariam causam esse Patrem, instrumentum Filium credidit, 61 not.

Ἄγιος et ἁγιος quid differant, 61 not.

Vocis ἁγιος multiplex significatio, 61 not.

ἁγιος solus Pater, 61 not.

ἁγιος Spiritus sanctus, 60.

Et quatenus ἁγιος dici possit, 60 not.

Quo sensu Pater etiam dicatur ἁγιος, 61 not.

Agere juste, et justus esse, quid differant, 550, 557.

Ἄγλα, vox hæc unde oriatur, et quid significet, 519 et not.

Agnitio peccati quomodo per Legem fiat, et per quam Legem, 510, 511 et seq.

Agnoscere, hujus verbi diversæ sunt significationes, 284 et seq., 332.

Agnoscere et noscere quid differant, 316 not.

Agnoscere Deum, et illi credere, differunt, 284 et seq., 295.

Agnoscere Deum quomodo possit quis, 481.

Agnoscere potest aliquis Deum, et Patrem non agnosce, 285.

An agnoverint Patrem Moyses et prophetæ, 285, 286 et seq.

Agnoscent Patrem, a cognitione Filii ad agnitionem Patris ascendit, 287.

Non agnoscebant Pharisæi Patrem quatenus Deum et quatenus Patrem Jesu, 287.

Agnovit Adam Evam conjugem suam, de Dei agnitione interpretatur, 285.

Agnus symbolice quid significet, 152.

Agnus quatenus dicatur Christus, 25, 24, 38 et seq., 288 et alibi sæpius.

Agon et difficultas orationis, 680, 681.

Albani deos colebant Solem, et Jovem, et Lunam, maxime vero Lunam, 227 not.

In Albanis templum erat proximum Iberiæ, Lunæ, et Meni, seu Soli consecratum, 227 not.

Albertinus (Edmundus) refellit, 444 not.

Alexandriæ Scripturam Commentariis illustrare exor-

sus est Origenes, 4 et not.

Ac primum ibi in Evangelia scripsit, et ab Evangelio Joannis exordium fecit, 4 et not., 5, 6 et not.

Hujus Evangelii Commentaria usque ad tomum sextum Alexandriæ proserutus est, cujus tomi initium, persecutiones Demetrii episcopi fugiens, ibi reliquit, 101 et not., 102.

Allegorias Legis, Moyses, Josue, et Prophetæ intelligebant, 104, 105.

Per allegoriam nihil in Scripturis sanctis Marcionitæ volebant intelligi, 494.

Allegorias in Scripturis sanctis refutantes, et historicum sensum solummodo sequentes perstringuntur, 632 et seq.

Allegorias quæ destruunt litteram improbat Origenes, 532.

Allegoricis tamen Scripturæ interpretationibus nimium tribuit Origenes, 162 et not.

Ἀνατόλιος. Unde facta videatur hæc vox, 227 not.

Ἀνατολίος templa posuerunt Persæ in Hircania et Cappadocia, 227 not.

Ambrosius Origenis amicus, 3, 48, 101, 160, 212, 307, 369, 404 et alibi.

Ejus laudes, 3, 48, 101, 160, 212, 307, 369.

Ab hæresi Valentiniana, Origenis opera, ad catholicam fidem conversus, 99 et not.

Origenis *ἑρμηνεύσεις*, 94 et not., 101.

Ambrosii jussu Origenes Scripturam commentariis illustrare aggreditur, 4 et not.

Ac primum in Evangelia, primoque in Evangelium Joannis, ejus hortatu, scripsit Origenes, 4, 5, 6 et not.

Ab eo se junctus erat Origenes ut Alexandriam migraret, cum in Evangelium Joannis scribere exorsus est, 3, 4, et not., 6.

Ipsi nuncupantur singuli Commentariorum in Joannem tomi, 3, 48, 101, 160, 161, 212, 307, 369, 404.

Amici Dei plures, et in diverso gradu, 512 et seq.

Amicus Dei quatenus dicatur Israel, 611 et seq.

Amicus peccati nihil ducit mortem Christi, 554 et seq.

Amor erga mundum et amor erga Deum simul existere nequeunt, 504.

Ἀναφωταίνω, quid, 48 not.

Anagoge. Per anagogen solvitur dissonantia apparens Evangeliorum, 162, 163, 164, 167 et seq., 168, 179 et seq., 180, 181, 182, 183, 184, 185 et seq., 193 et seq.

Ἀναϊδος, seu Lunæ, templa posuerunt Persæ in Hircania et Cappadocia, 227 not.

Ἀναλογία quid significet, 648.

Anameel quid interpretetur, 646 not.

Ananahel, Anahel, quid interpretetur, 646 et not.

Ananahel angelus a Deo missus ad Esther, ut ei gratiam daret apud regem Assuerum, juxta quemdam librum apocryphum, 646.

Angæ. Vide ἄγγελοι.

Angeli, sic vocati propter officium, 75.

Quando creati sint non satis liquido cognoscere se proficitur Origenes, 18 et seq. et not.

Angelis corpus admodum tenue ac subtile affingit Origenes, 545 et not.

Angelos inter et dæmones corporis solum discrimen aliquod constituit, 537 not.

Aliquando angelis corpus et materiam detrahere videtur, 18 not.

Angeli vitæ immaterialem et incorpoream in beatitudine degunt, 18.

Angeli facti a Deo spiritus, existentes ignis flamma, et ministri Patris universorum, 14, 15.

Præter eos angelorum ordines qui in Scriptura nominantur, alios esse numero infinitos, et hominibus ignotos, opinati sunt Origenes, Chrysostomus, Theodoretus, Obocumenius, et Theophylactus, 31 et not., 35.

Angolorum prior et excellentior ordo, eorum est qui vocantur Dii, 34, 35.

Angelicus quidam ordo vocatus Sabab, unde nomen Sabaoth, juxta Hebræum quemdam, 51.

Angelus Uriel (de quo in *Præcatone Joseph*, libro Hebræorum apocrypho), qualis, 84.

Angeli et homines ejusdem naturæ, 75 et seq. et not.

Angeli et hominis vocabula in Scripturis confunduntur, 75 et not.

Angeli omnes homines sancti vocati, 75 et seq. et not.

Angeli an homines fieri possint, 81 et not., 83 et not., 84, 85, 91.

Angeli prius erant omnes homines sancti, 81 et not., 85 et not., 84, 85, 91.

Angeli in beatorum ministerium missi, 191.

Angeli apostoli, 450.

Angeli evangelistæ, 14, 15, 16, 17.

Angeli verba effecti sunt in prophetis, Christum imitantes, 83 et not.

Angelus qui in veteri Lege mandata Dei obisse legitur, et quasi ex persona Dei sæpe esse locutus, Deus ne esset, angelus, 226 not.

Sub angeli forma patriarchis et prophetis apparuit, ac locutus est Christus, 55 et not.

Sicut hominibus hominem, ita angelis angelum factum, et in forma angeli apparuisse Christum, nec non eis Evangelium prædicasse, et pro his mortem subisse dicere videntur Origenes, et alii ante eum, 35 et seq. et not., 463, 468, 516.

Angeli et cætera rationabiles creaturæ an naturali lege constriuantur, 509, 510 et seq.

Angeli boni et mali, 595, 594 et seq.

Angeli boni, vel mali, quibus officii præsent, 680.

Angeli boni nostram salutem adjuvant, 479.

Angeli utriusque viæ fautores, juxta sancti Barnabæ epistolam, id est, boni et mali, 475 et not.

Angelus gratiæ, Ananahel nomine, missus ad

Esther, juxta libellum quemdam apocryphum, 646. Angelus poenitentiae, e libro Pastoris, 683. Angelos nullos admittebat Sadducei, eos agnoscebat Pharisaei, 226 not. Angeli indigent cibis intelligibilibus, 244. Angeli aliquando cibos intelligibiles praebent discipulis Jesu, 244. Angeli ἀγγέλοι et φωνηταί, quorum ministerio animas corporibus illigari, curari dum corpori illigatae sunt, nec non e corporibus solvi, et post mortem in statutum locum deduci docent Origenes, Clemens Alexandrinus, et Philastrius, 261 et not., 262, 263, 297 et not., 298, 376. Angelis serviebat Judaei, 226 et not. Unde cultus ille ortus sit, 226 et not. Angelis damnosum et vetitum cultum exhibentium haeresis florebat apud Phrygas Pauli temporibus, et a synodo Laodicena damnata est, 226 et not. Angeli et archangeli quomodo vanitati subjecti, 597, 598 et seq. Angeli in singulas quasque nationes potestatem tenebant, 262 et not. In adventu Christi potestatem hanc amiserunt, 262 et not. Boni, praedicantibus apostolis, sibi subditos ad fidem Christi adduxerunt, 262 et not., 263. Mali ad iracundiam concitati sunt, ideoque etiam nunc adversantur et bonis angelis, et illorum custodiam traditis hominibus, 262 et not., 263 not. Ab angelis, qui caeterarum gentium sortitii fuerant principatum, caecitas invida emulacione facta est in Israel, 639 et seq. Angeli mali an post peccatum primi omnium creaturarum in materia et corpore alligati, 18. Angeli mali salutem nostram obstant, 479, 480. Angeli mali proposito et voluntate mali, 594. Angeli mali ministri Dei sunt ad exigendas de peccatoribus penas, 594.

Angustiam et tribulationem, iram et indignationem sibi melitipis contrahunt peccatores, non vero eis retribuit Deus, 482 et seq. Angustiae peccantium, quae, 483. Angustias peccantium quinam effectus sequatur, 483. Angustia sequitur tribulationem, 483.

Anima. De anima ex professo scribere meditatur Origenes, nec tamen quidquam de ea nisi transitorie scripsisse novimus, 116. De animae ratione nihil tradidit ecclesiastica regula, 696. Animarum diversas esse naturas statuebat Valentiniiani et Ebionitae. Vide Naturae vel Valentiniiani. Animarum una eademque natura, dogma fidei, 695. Anima capax virtutis et virtutis, 432. Anima medium quid inter spiritum et carnem, 112, 113, 432, 466, 473, 570. Anima et spiritus quid differant, 112, 113, 432, 466, 473, 570. Ab anima et spiritu quid differat virtus, 112, 113. Anima secunda pars hominis inferior spiritu, 634. Animae pars praesentissima, principatus dicta, 137, 189, 235, 256, 265, 336. Ea pars animae in medio totius corporis, id est in corde consistit, 137. Animas hominum de caelo peti credidit Origenes, 81 et not., 83 et not., 84. Lapsas esse de caelo senserunt Pythagoras, Platonici, et Origenes, 233 not. Eas esse ex propria Dei substantia opinati sunt Stoici. Maicheus et Priscillianus, 233 not. Animarum ἀνάστασις, seu praesistentia, 81, 82, 83, 84, 235, 316 not., 331 et not. Animae Joannis praesistentia, 81, 82, 83, 84, 85. Animae Christi praesistentia, 331 et not. Animae ex traduce non propagantur, 83. Animae immortalitatem in dubium revocat Heracleon, 276. Contra statuit Origenes, 276 et seq. De animae immortalitate quoniam sit Valentini sententia, 275 et not., 276, 277. Animam corporatam esse decrevit Origenes, 233 not. Animae permanentiam et futurum saeculum non admittebant Sadducei et Samaritani, 333 et not. Animas hominum sanctorum ipsos esse angelos credidit Origenes, 81 et not., 83 et not., 84. Animam astris tribuit, 18 et not., 42. Eam esse corpoream decernit, 18 et not. Animas ad resagendas excitat et movet sol, 226 not. Animas propter recte vel male ante vitam gesta, variis variisque corporibus immitti docet Origenes 85 not. Docet et Hieronymus, 316 not. Animarum ἀνάστασις et ἀναστροφή quid differant, 116. Anima an semel tantum corpore induatur, 116 et not. Animae, an cum corpore subierint, reminiscantur earum rerum quae in caelestibus in praecedenti vita didicerant, 316 et not. Animae a Deo corporibus immitti docuit aliquando Origenes, 261 not. Saepius vero eas ministerio angelorum corporibus inseri, atque, dum corpori illigatae sunt, ab angelis curari; ab illis dissolvi corporibus hominum, et in statutum locum deduci docet, nec non Clemens Alexandrinus, et Philastrius, 261 et not., 262, 263, 297 et not., 298, 376. Idem munus animarum, dum corpori conjunctae essent, curandarum, in statuta loca deducendarum, et inde evocandarum, demonibus ac Mercurio assignabant Plato, Plotinus, Plutarchus, alii ethnici, et vetusti fabulatores, 297 not. Animam corpori post mortem adsidere plerique philosophi et poetae ethnici crederunt, 376 not. Animae Lazari, archisynagogi Bethsae, et viduae filii, corpori mortuo non assidebant, 375 et not., 376. Animos puros ad superiora evadere, impuros circa monumenta versari credidit Plato, 375 not.

Animis rationes quaedam feminales insitae sunt, juxta Origenem, et quoniam sint rationes illae, 308 et not., 313. Animae generosiores divitioresque, montes tropice dictae, 215. Anima rationalis naturaliter est templum Dei, 185. Animae intelligibiles ascensus et descensus, qualis, 301, 305. Anima non potest esse sine rege Deo, vel diabolo, 359. Animi morbus omnis, daemonium vocatur, 355, 356 et seq. Animae morbi numerantur in Scripturis sacris, et remedia describuntur, 482. Animae somnus, qualis, 638 et seq. Animae languor pessimus, contentio, 482. Animam in judicio futuro quomodo cogitationes accusabunt vel defendent, 486, 487. Anima Christi medium quid inter Deum et hominem, 514, 515. Beatissima et excessivissima omnium animarum, 515. Creata, et Unigeniti deitate posterior, 515. Et Divinitatis sensus a Verbo Dei, et Spiritu sancto infunditur, 515. Ante corpus illius condita, ut et reliqua animae, 331 et not. Missa a Patre corpus assumpsit ex Maria, 331 et not. Inseparabilis a Verbo Dei, 515. Verbo arctissimo amoris vinculo conjuncta antequam corpori ejus adingeretur, 58 et not., 331 et not. Anima Christi descendit ad inferos, 466. Anima Christi ultra omnes caelos transiit, et usque ad ipsum Deum pervenit, 365. Propitiatio, propitiatorium nuncupatur, 514 et seq. Ad animam Christi referuntur propitiatorii mensurae, 514 et seq. In anima, vel propter animam quare non turbatus Christus, 435 et seq. Non animam Eliam, sed ejus spiritum et virtutem habebat Joannes Baptista, 112, 113 et seq. Animam, corpusque terrenum non ex Maria assumpsisse Christum, sed phantasicum corpus per Mariam, ac triginta annorum virum eum in Judaea apparuisse, et quae gesta ab eo dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse contendebat Simon Magus, Saturninus, Basilides, Valentinus, Cerdon, Marcion, Apelles, et alii ἀποκρίσεις et ἀποκρίσεις vocati, 429 et not., 690, 691 et seq., 693 et a hi passim. Animas ad res gerendas excitat et movet sol, 226 not.

Animalia quoniam offerrebantur a Judaeis super altare, 130, 151. Animalia quaedam bono odore corporali periri dicuntur, 567. Animalium omnium prudentior quare dicatur serpens, 647.

Animata. Ab animatis abstinendum censebant Encratitae, 667.

Annueri oculis, in malam partem sumitur, 440.

Ἄνωτος quid significet, 561.

Ἄρπια, quid, 523.

Anomoei et Ariani vocis ἀνομοίος significatione variè abusi diu simplices homines iudicati sunt, 61 not.

Anthropomorphitarum pater Audius, 250 not. Anthropomorphitae, qui, 250 not. Celsus Epicureus opinabatur Christianos omnes esse Anthropomorphitas, 250 not. Confutatur ab Origene, 250 not. Anthropomorphitarum haeresis quae, 250 not. et 476. Confutatur, 476.

Antihelcomarianitae, qui, 6 not. Eorum haeresim contrivit Hieronymus, 6 not.

Ἄρπια, quid, 4 not. Ἄρπια et ἀποκρίσεις quid differant, 4 et not. Ἄρπια post omnes fructus deicatur, 4 et not. Ἄρπια totius Scripturae est Evangelium, 4, 5.

Apelles haereticus Christum non in carne venisse dicebat, 429 et not. Apelles non omnibus modis negabat Deum esse Legem et Prophetas; sed Dominum hunc qui mundum edidit, ad gloriam alterius ingeniti et boni Dei eum construxisse fingebat: illum autem ingentium Deum in consummatione saeculi misisse Jesum Christum ad emendationem mundi, rogatum ab eo Deo, qui eum fecerat, ut mitteret Filium suum ad mundi correctionem, 695.

Appellationes Christi diversas non proprie, sed tropice intelligebant Valentiniiani, Marcosii, et Colarbasii, in sola Verbi appellatione insistentes, veluti solum Verbum astruerent esse Christum, 22, 23, 26, 29, 30, 43 et not. Appellatio Verbi Christo tributa allegorice explicanda est, 29, 30 et seq. Explicatur, 23, 25, 26 et seq., 33, 43 et seq. Appellationem Verbi non magis Christo convenire quam alias plerasque appellationes perpetram censuit Origenes, 22, 23, 26 et seq., usque ad pag. 45. Appellatio Christi quatenus Jesu conveniat, 31, 32. Appellationes humanae quomodo Deo conveniant, 45.

Aphrodisaeus (Alexander) quintae essentiae Peripateticorum a Xenarcho impugnatae patrocinatus est, 231 not.

Ἄρπια ex IV Reg. i, 14, quid, 146 not.

Apocalypsis Joanni apostolo adjudicabatur Marcionitae, 16 not. Apocalypseos auctor Joannes Evangelista, 16, 98. Apocalypseos locus unus ex cap. xix, 11, 12, 13, 14, exponitur, 55, 56, 57, 58.

Apocryphi libri Hebraeorum, 84, 297. Apocryphorum librorum duplex erat ordo apud Hebraeos, ἀποκρίσεις seu μύθους, et νόμους, 226 et not.

Apollinarius beatam Mariam post partum Josepho juratam fuisse censebat, 6 not.

Apothegmata innumera veterum prophetarum memoriae, non litteris, mandata, scriptores sacri prophetis illis recentiores usurparunt, 289 not.

Aporrhœa gloriæ omnipotentis Dei purissima, quomodo Filius, 697.

Aporus syllogismus, qualis, 500.

Apostolus est omnis qui mittitur, illius qui mittit, et aliquando illius ad quem mittitur, 430, 431 et seq. Apostoli vocantur Christus, angeli, Isaias, et Joannes Baptista, 430, 431 et seq., 467. Apostoli et prophetae quare dicitur appellentur, 500. Apostoli sapientiores non fuerunt quam prophetæ, 106. Apostolis quæ manifestata sunt, prophetæ intellexerunt, 105. Apostoli menses, prophetæ satores, 257. Apostoli et eorum imitatores non poterant evangelizare bona, hoc est Christum, nisi ea Christus prius ipsis evangelizasset. 15 Quare, 15. Apostoli non nisi per gratiam ipsis dala m gentes ad fidem Christi adduxerunt, 467. Apostoli lux mundi vocati, 27. Apostoli idiotæ locutione, non intellectu, 93. Inter apostolos primum locum tenet Petrus, 413 Cæteris apostolis honorabilior Petrus, 413. Apostolorum cur ultimus Judas traditor, 413, 414. Apostolus esse quando deserit Judas, 421, 425 Apostola Samaritarum Samaritis mulier, 258. Apostolorum scripta an dici possint Evangelium, 4, 5, 7, 15. Apostolica scripta reliquæ Scripturæ sacræ paria non sunt, 4. Apostolicorum scriptorum et Evangeliorum interpolator Marcion dicitur, 98 et not., 165 et not., 697.

Aqua qua Christus lavit pedes discipulorum, tropice quæ, 410.

Aquilæ, Theodotionis et Symmachi editiones nondum depravatæ erant tempore Origenis, 141.

Arabes Meneth seu Meni Deum colebant, 227 not. Arabum sacerdotes, aruspices, hierophantæ, vates, mystæ, geometri, astronomi, astrologi, etc., circumcidebantur, 435.

Arbitri et principes Judaicæ religionis, Pharisei, 226 not.

Arbitrii libertatem tollunt Valentiniani naturis suis diversis, 438, 463 not. Refelluntur, 463, 464 et not. Arbitrii libertas statuitur, 475, 474 et seq., 571, 572, 573, 574 et seq., 614 et seq., 615, 637, 638, 648, 649, 650, 693, 696 et alibi passim. Arbitrii libertatem non tollit præscientia Dei, 464 not. Arbitrii libertas etiam in futuro sæculo manebit, 568. Arbitrii libertas quid in causa erit ne corrumpat, 568 et seq.

Arbor vitæ, Christus, 563.

Arca Testamenti tropice quid, 515.

Archangelus potentie Domini dictus Jacob, 84.

Ariani et Anomæi vocis ἀρίωνος varia significatione abusi diu simplices homines ludificati sunt, 61 not.

Aristoteles corporalia esse omnia, ipsumque Deum corpus esse dicebat, 250 et not., 251, 503. Deos animantes esse putabat, 250 not. Quintam essentiam admittebat, 231 not.

Arma iniquitatis aut justitiæ quatenus sint membra nostra, 571 et seq.

Armenia a Meni nomen traxit, 227 not. Armeni cum Syris lingua et moribus multum cognationis habebant, 227 not. Armenis et Romanis solum erat jurare per fortunam et genium principis, 227 not. In Armenia templum Fortunæ et Meni seu genio Pharnacis consecratum, 227 not.

Arrogantior et tumidior a quando etiam invitus fit, qui subitum et inopinatum honorem adipiscitur, 584, 585. Quare, 584, 585.

Artemoniani Jesum merum nomen ex Joseph et Maria natum dicebant, 347 not., 429 et not.

Aruspices circumcidebantur apud Ægyptios, Arabes, Æthiopes, Phœnices, et alios supersticiosos populos 495.

Ascepium. Hujus verbi usus notatur, 414 not

Ascei templum apud Antiochiam, quæ est ad Pisidiam, Lunæ, et Meni seu Soli consecratum, 227 not.

Aser interpretatur eruditio, 673.

Asia præquæ gentes a Persis Lunæ et Solis cultum videntur accepisse, 227 not.

Asinis Judæi ad gravia onera portanda utebantur, 190

Asina quam conscendit Christus, ejusque pultis, tropice quid significant, 189, 190, 191 et seq. Asinam solventes duo discipuli, tropice quid significant, 189.

Aspidochelone, quid, 335.

Astris animam tribuunt Origenes, Valentiniani, et multi alii, 18 et not., 28 et not., 42 et not. Ea esse peccato obnoxia, et pro ipsis Christum mortuum fuisse censet Origenes, 42. Asira corpus æthereum habere censebant Valentiniani, quæ si terrenum suscepissent, a periculis omnino et a peccando non immunia fore opinabantur, 28 et not. Astra gentibus colenda dedisse Deum, ut per eorum cultum ad Deum assurgerent opinatur Clemens Alexan-

drinus, 52 et not. Astris sortes omnium rerum deputabant veteres astrologi Chaldaei et Ægyptii, 226 not., 227 not. Astra lux sunt sub sensum cadens, sed non sunt lux vera, 47.

Astrologi et astronomi circumcidebantur apud Ægyptios, Arabes, Æthiopes, Phœnices, et alios supersticiosos populos, 495. Astrologi veteres Chaldaei et Ægyptii sortes omnium rerum astris deputabant, 226 not., 227 not.

Atticus Platonici philosophus, apud Eusebium, negat Platoni cognitam fuisse quintam essentiam, seu naturam, 231 not.

Auctor spiritus, caloris, et luminis, sol, 227 not. Audire duplici modo dicitur, 105.

Audius Audianorum et Anthropomorphitarum pater, 250 not. Corpus Deo affingebat, 230 not.

Augmenta sunt et prolectus virtutum omnium, 522, 528, 531, 532.

Augur et propheta quid differant, 584, 585. Augur erat Balaam, non propheta, 384, 385.

Augusti nummis appictus est crocodilus, 148 not.

Aunan, sic a Græcis appellatur Onan, 141. Quid hæc vox significet, 141 et not.

Auris Ecclesiæ, quoniam sit, 647.

Aurum purum quid significet in Scripturis sacris, 514.

Ἀβραάμης, Christus, 12.

Ἀβραάμης, Christus, 107.

Ἀβραάμης, Christus, 12.

Ἀβραάμης, Christus, 12, 107, 108.

Ἀβραάμης, Christus, 39.

Ἀβραάμης eorum quæ sunt in Patre, Filius, 215.

Ἀβραάμης, Christus, 449.

Ἀβραάμης, Deus Pater, 50.

Ἀβραάμης, Christus, 449.

Azarias etiam Ozias dictus, 460, 466. Azarias, qui et Ozias, an Amasiæ, an Joræ filius, 466.

Azuma Judei aliquando faciebant ex novo frumento, 428.

B

Balaam propheta non erat, sed augur, vel ariolus, seu somniorum interpretator, 385 et not. Balaam filius Beor, 385 not. Patria ejus Petior, 385 not.

Balnea Gadarena tempore Origenis celeberrima; 141.

Baptismus Joannis inferior erat baptismo Jesu, 153.

Baptismi Joannis, quæ utilitas, 153. Baptismus Joannis expletio erat veterum, non inchoatio novorum, 561. Ad baptismum Joannis veniunt Pharisei, 123, 124 et seq. Baptismus sanguinis, qualis, 145. Baptismus aquæ inferior erat baptismo spiritus, 154. Baptismus aquæ symbolum ablutionis animæ, 153 et not. Principium ac fons munerum divinatorum, 153 et not. Baptismus in Christo Jesu, 561 et seq. Baptisma legitimum non habetur, nisi in nomine Trinitatis, 561 et seq. Baptismata veteris legis ea necessaria erant usque ad baptismum Christi, 496. Baptizandis non solum mysteriorum typus, sed et virtus ac ratio tradebatur temporibus apostolorum, 562.

Baptizari in Spiritu sancto, quid, et quis baptizetur, 560, 561.

Barbaros quosdam appellaverint Græci, 471. Barbaros cur Græcis postponat Apostolus, 471. Barbari et Græci quid differant, 471. Barbaris et Græcis quomodo debitor Paulus, 470.

Barnabæ (S.) epistolam inter libros sacros reponere videtur Origenes, 475 et not.

Basilides Christum non in carne venisse dicebat, 429 et not. Nec vere mortuum esse, sed similitudinem carnis habuisse fingebat, 563, 561. Corporum resurrectionem negabat, 275 not. Μυστικώτατος admittebat, 549. Arguitur, 549. Triplicem hominum naturam fingebat, Πνευματικόν, Ψυχικόν, et Φυσικόν seu Χολικόν quorum priores peccare et perire non possunt, postremi ad exitum conditi sunt, medii pro recte vel male gestis consequi salutem, vel exitum promereri possunt, 637 et seq., 648. Confutatur, 648. Basilides alium Deum Legis et Prophetarum, alium Evangeliorum Deum fingebat, nec Patrem Christi eum esse dicebat qui a Lege et Prophetis prædicatur, sed alium nescio quem omnibus ignotum et inauditum, 15 et not., 695. Confutatur, 15 et not., 16. Joannem Baptistam negabat cognovisse Christi deitatem, 15 et not., 16.

Basilidiant, Basilidis sectatores. Vide Basilides.

Beatus, quis, 669, 670.

Beeri, vox hæc unde facta, 48 not. Beeri, vel Beori, interpretatur Puteus, 48 et not.

Benedictionis vocabulum diverse in Scripturis positum, 652. Benedictio Jacob ad Joseph, et benedictio Moysis ad Judam, an ad Christum referri possint, 256, 257. Benedictiones, quas dat Paulus Ecclesiis Christi, non semper eadem sunt, 467, 468. Benedictio qua Paulus benedixit Ecclesiis Christi, inferior ea non est, qua patriarchæ be-

medixerunt filios suos, 467. Benedicendi mos tribus primoribus digitis erectis, quo etiamnum utuntur episcopi, unde proflexerit, 96 not.

Berillus Bostrenorum episcopus, et post eum Sabellius, docebat Christum, antequam humano sese illigaret corpori, nihil habuisse proprium, sed Deum divinitate paterna tantum, non vero propria ac sua fuisse, 695.

Beroæ habitantes Judæi facultatem Hieronymo concesserunt Evangelium secundum Hebræos exscribendi, 289 not.

Bethabara. In Bethabara, non vero in Bethania. Joannes baptizabat, 140, 142 et not. Pro Bethabara, mendose in quibusdam Origenis codicibus legitur Bethara, vel Betharaba, 140 et not., 142 et not., 145. Bethabara vox unde orta, 140 not. Bethabara ubi sita, 140. Interpretatur domus instructionis, 140 et not., 148.

Bethania mendose in omnibus fere Evangeliorum exemplaribus posita est pro Bethabara ubi Joannes baptizabat, 140. Bethania patria Lazari. Mariæ et Marthæ, 140. Ubi sita, juxta mendosa Evangeliorum exemplaria, 140. Interpretatur domus obedientiæ, 140.

Bethara et Betharaba mendose legitur in quibusdam Origenis codicibus pro Bethabara, 140 et not., 142 et not., 145. Betharaba interpretatur domus humilis, domus vesperæ, 140 et not.

Bethel interpretatur domus Dei, 319.

Bethphage locus est sacerdotalis, 192. Interpretatur domus maxillarum, 192.

Blasphemia in Spiritum sanctum cur non remittatur neque in hoc sæculo, neque in futuro, 61, 62.

Bonitas Filii imago est bonitatis Patris, 216. Bonitatem cur celet Deus hominibus, et iram eis manifestet, 617.

Bonus Deus, an a justo Deo differat, 41. Bonus nullus est, qui non habeat aliquid et mali, 664 et seq. Ut boni aut mali simus nostræ voluntatis est, 615. Bonos esse natura alios, alios malos, alios neque bonos neque malos dicebant Valentiniani, Basilides et Ebionitæ. Vide Valentiniani, vel Naturæ, vel Ebionitæ, vel Basilides.

Bona, quæ, 538. Boni tres esse species, unam erga animam, aliam erga corpus, tertiam extrinsecus; et ex ipsis summum bonum constare dicebant peripatetici, 503. Summum bonum in voluptate ponebat Epicurus, 505. Boni voluntas lex mentis vocata, 586. Bonum expectatum a populo, a Legge et Prophetis nuntiatur, Christus Jesus, 7, 8 et seq. Bona omnia ut esset Jesus a Patre accepit, 15. Bona multa in Christo varie considerata, 20. Bona per semetipsum retribuit Deus, non item mala, 482 et seq. Boni aliquid elicit Deus ex malo, 611, 612. In bono vincere malum, quid, 654. Boni aliquid habet et malus, 664 et seq. Bona quomodo provideat quis coram omnibus hominibus, 653. Bonorum frequentius quam malorum habenda memoria est, 574. Bona evangelizare, quid, 626. Bona bene aut male evangelizare, quid, 626. Evangelizantes, quare bona dicantur evangelizare, et quæ bona, 626. Bona omnia, quæ evangelizantur ab iis quorum pedes sunt pulchri, ea sunt Jesus, 10, 12 et seq., 13, 16. Bona evangelizare non poterant apostoli et eorum imitatores, nisi ea Jesus prius ipsis evangelizasset, 13. Quare, 13. Bona evangelizantur, bona quoque Jesus evangelizat, noc est, seipsum, 15. Bona Christus evangelizat pauperibus spiritu, 13. In bonum num omnia, num aliqua saltem cooperentur permanentibus adhuc in spiritu servitutis, 602 et seq. Itineris ad bonum dux Spiritus sanctus 602.

Bonosus B. Mariam, postquam Christum enixa est, Josepho junctam fuisse docebat, 6 not.

Βούλων, quid, 355 et not.

Βούλων, quid, 355 et not.

Breviatum Verbum, quod, 618.

Buthan mendose habent Græca Scripturæ exemplaria Num. xxxiii, 6, pro Æman quod ferunt Hebræi codices, 141 et not.

Byssina indumenta quibus induuntur sequentes Sermonem Dei, de quibus in Apocalypsi, qui, 55, 58.

C

Cabiris urbs caput Armeniæ, 227 not. Ibi templum erat, quod Menis Pharnacis appellabatur, et consecratum erat Meni seu dæmoni et genio Pharnacis, 227.

Cadere dupliciter intelligitur, 634 et seq.

Cæcitas duplex, corporis et mentis, 581 not. Cæcitas non omni Israel contingit, sed parti, 640. Cæcitas quare et a quibus facta est Israel, 639. Cæcitas Israel aliquando cessanda, 639, 640 et seq., 641. Cæcos semper curat Christus, et quomodo, 691.

Cæremonias et ritum sacrorum ab Ægyptiis legislatores fere omnes mutuati sunt, 495.

Cainan *Ἰσραηλῆος* unde confectus, 309 not. Cainan e serie autem diuiviana patriarcharum extritus, 309 et 310 not.

Caiphas quomodo prophetaverit, 388, 389 et seq. Caiphas eo quod prophetaverit, non propterea propheta, 383, 389 et seq.

Caius, seu Gaius, de quo Paulus in Epistola ad Romanos xvi, 25, fertur primus fuisse Thessalonicensis Ecclesiæ episcopus, 687.

Calceamenta Jesu, ipsorumque corrigia, tropice quid, 154, 155 et seq., 159 et seq. Calceamentorum Jesu corrigiam solvere, tropice quid, 154, 155 et seq.

Caloris et luminis auctor sol, 227 not.

Canis interpretatur possessio, 277 et not. In Cana Galiliæ primum signum edidit Jesus, 172. In urbem Canana duplex Christi adventus, geminum ipsius super terram adventum notat, 271, 277.

Canon Librorum sacrorum, apud Hebræos, quis olim erat, 225 et not.

Capharnaum, unde facta hæc vox, 168 not. Capharnaum interpretatur ager consolationis, 168 et not., 172, 273. In Capharnaum quid fecerit Jesus et docuerit, 170, 171, 172.

Cappadocia. In Cappadocia et Hircania templa *Ἰσραηλῆος* et *Ἰσραηλῆος*, seu *Ἰσραηλῆος*, vel *Ἰσραηλῆος*, id est Lunæ et Solis, posuerunt Persæ, 227 not.

Caput, principale cordis appellatur, 654. Caput corporis Ecclesiæ, Christus, 561. Caput corporis peccati, diabolus, 561.

Caro, tertia et deterior pars hominis, 654, 655. Carnis opera, quæ, 570, 633, 694. Caro, quare meretrix dicta, 570. Carnis concupiscentia, quæ, 570 et seq. Carnis acta qualiter mortificanda et extinguenda, 592, 595. Carnis prudentia, quæ, 570. Caro legis, littera, 469. Carnis lex, quæ, 585, 586, 587, 588 et alibi passim. Caro Christi tropice per arcam Testamenti significatur, 515. Significabatur etiam per ve um interius tempore, 578. Caro Christi an turbata fuerit prodicione Judæ, 433. Carnis et Verbi indissolubilis unitas, 467. In carne sua quomodo Christus damnavit peccatum, 589. Carnem veram non ex Maria assumpsisse Christum, sed phantasiam per Mariam, ac triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa, et quæ gesta ab eo dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse contendebant Simon Magus, Saturninus, Basilides, Valentinus, Cerdon, Marcion, Apelles, et alii *ἑσθησάν* et *ἑσθησάν* vocati, 429 et not., 690, 691 et seq., 695 et alibi passim.

Carpocrates Jesum merum hominem ex Joseph et Maria natum, sed Christum e superis in Jesum descendisse fingebat, 347 not., 429 et not.

Casus aliquando causa est prophetandi, 394.

Cataphrygæ an hæretici, an schismatici, 696.

Catechumenis, apostolorum temporibus, non solum typus mysteriorum, sed virtus eorum ac ratio tradebatur, 562.

Catholicus vir, quis, 695, 696. Catholicorum figura sunt Judæi, 225.

Catinus. In catino manus seniorum non comprimenda, 412. In catino intingens manum Judas cum Jesu, quid inuauit, 412.

Causas, res, personas, nomina, latenter et subito sæpe commutat Scriptura sacra, 584 et seq., et alibi passim.

Cenchrus, locus Corintho vicinus, et ipsius Corinthi portus, 459.

Cerdo et Cerdoniani principia duo fingebant, seu duos duorum Testamentorum deos, Opificem, et Christi Patrem, 15 et not., 16, 80 et not., 285 et not., 285 et not., 286 et not., 287, 347 et not., 491, 495, 496, et seq., 510. Christi Patrem, bonum Deum ignotum, Novi Testamenti auctorem; Opificem vero mundi, malum, ferum, cognitum, damnorum et Legis auctorem statuebant, ac conviciis prosciuebant, 41, 65 not., 80 et not., 275 et not., 285 et seq., et not., 285 et not., 286 et not., 547 et not., 491, 495, 496 et seq., 510, 553, 540, 595. Ideoque Legem et Prophetas repudiabant, ac circumcissionem et ipsum Legem auctorem irridebant, 491, 495, 496 et seq., 510. Opificis imperium a Christo abrogatum esse censebant, 274 et not. Christum nec assumpsisse animam corpusque terrenum, nec de Maria natum, sed triginta annorum virum apparuisse in Judæa, et quæ ab eo gesta dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse opinabantur, 165 et not., 429 et not., 563, 664, 695. Corporum resurrectionem negabant, 275 et not. Joannem Baptistam ignorasse Christi divinitatem contendebant, 15 et not., 16. Arguuntur locis quibus supra, nec non 165 not., 315 et not., 617 et alibi passim.

Cerinthus et Cerinthiani Jesum merum esse hominem ex Joseph et Maria natum; sed Christum e superis in Jesum descendisse dicebant, 347 et not., 429, et not., 695. Cerinthi hæresis, de Christi ortu, ab heresi Ebionis quid discrepabat, 347 et not. Cerinthi de Christi ortu hæresim Ophitæ postea amplexi sunt, 347 et not. Arguuntur, 347 et not., quo supra.

Cete magnum draco vocatum in Scripturis, quodnam, 18.

Cethura, secunda uxor Abraham, ex qua sex filios genuit, 532.

Chaldaei et Ægyptii veteres astrologi sortes omnium rerum astris deputabant, 226 not., 227 not.

Charitas, animæ inserta, 650, 651. Charitas cur major omnium virtutum dicatur, 531, 568 et seq. (charitas vera, et ficta, quæ, 630, 651. Charitatis vis et efficacia, 568 et seq., 657 et seq. 658. Charitatis, cæterarumque virtutum augmenta sunt et profectus, 531, 552 et seq. Charitatem omnem habere, quid, 531, 552. Charitas Dei in quorum cordibus diffundatur, 559. Charitas Deus, charitatis illius Christus, spiritus charitatis Spiritus sanctus, 540. Charitas ex charitate Filius, 466 not.

Cherubim interpretatur plenitudo scientiarum, 514.

Christus coequalis Patri, 590. Omnia quæ habet Pater, et ipse habet, 644. Abstrahitur eorum quæ sunt in Patre, 315. Christus solus et Spiritus sanctus contemplari et cognoscere possunt Deum, 80. Christus universorum Deus post Patrem, 12 et not. Christum mittunt Pater et Spiritus sanctus, 62. Christus an Spiritu sancto postponatur, 62 et seq., 63. An Christus solus redimere potuerit genus humanum, an etiam Spiritus sanctus, 63 et not. Christi principium natura divinitas, 19, quoad nos humanitas, 20. Christi divinitas statuitur, 690 et seq. Christi vera humanitas statuitur contra phantasiastas, 690 et seq., 691. Christi divinam naturam ingenitæ Patris naturæ unitam perperam dicit Origenes, 282. Non enim unita, sed eadem est, 282 not. Christi præcipua hypostasis pervadit omnem mundum, 49 et not. Christus et Spiritus Christi, unumquæque idem est, 591. Christi Spiritum quinam et quomodo habeant, 592. Christus solus nescit peccatum, 565. Christus omnino impeccabilis, peccatum tamen pro nobis factus est, 79 et seq. Christus quare factus ex muliere, non per mulierem, 519. Christus unus; sed per illum christi multi fiunt, 108. In Christo quod humanum erat ante passionem, jam nunc Filius Dei est, jam nunc unum factum fuit cum Verbo per mortem, 446, 467. In Christo solus homo mortuus est, non vero Verbum, Sapientia, etc., 446. De Christi divinitate Joannes evangelistarum omnium purissime et manifestissime disseruit, 6. Christus quo sensu missus ad prophetas, 49. Christus erat in prophetis, 158. Christi adventum a prophetis fuisse præannuntiat negabant Valentiniiani, 86, 87 et seq., 88. Multo ante quam corpore ad terras descenderet, ad perfectos advenerat, et gloriam ejus contemplati sunt patriarchæ, Moyses, ac reliqui prophætæ, 9, 16. Sub angeli forma patriarchis et prophetis apparuit, et locutus est, 35 et not. In Christo spem habebant universi Judæi, 7, 8. Christum adventurum circa tempus quo etiam adventi in terram, ex Scripturis collegerant Scribæ et regisperiti, 111. Christus Judæis loquens videbatur homine major, et natura quædam divinior, 307. Christus multa est secundum varias notiones, 21, 165.

Christus omnia est in omnibus, 56. Christus est omnes simul virtutes, 592, 603 et seq., 647 et alibi passim. Christus quatenus universa est virtus diversis modis intelligi potest et significari, 120. Christus continet in se multa bona, quæ diversimode considerari possunt, 20. Christus bonorum omnium plenitudo, 483. Christus, quatenus Deus et homo, multiplices habet proprietates, multiplicia nomina, officia, et attributa, quorum licet separatæ sint significationes, non tamen separatur Christi substantia, 21 et not., 22, 23, 24, 25 et seq., 52 et seq. usque ad pag. 48. Christi variæ considerationes, 91, 92, 306, 307. Christi appellatio quatenus Jesu conveniat, 51, 52. Christus quatenus est a et e, 21, 23, 34 et seq., 55, 56 et alibi passim. Christus quatenus Abraham semen, 552 et seq., 553 et alibi passim. Christus vocatus ultimus Adam, et quatenus, 20, 56 et alibi passim. Christus quatenus advocatus ad Patrem, 21, 31, 43 et alibi passim. Christus Agnus, et quatenus, 25, 21, 38, 288 et alibi passim. Christus apostolus Dei Patris, et quatenus, 451, 467. Christus charitatis Filius dictus, 540. Christus verus cibus, 288. Christus quatenus dicitur Creator, 20 et not., 21 et not., 22. Christus quatenus David appellatus, 25, 42. Christo plurima conveniunt quæ de David dicuntur, 25. Quomodo ex semine David natus sit secundum carnem, 466 et seq. Christus quatenus Dominus, 23, 55 et alibi passim. Duplici nodo Dominus dicitur omnium tam vivorum, quam mortuorum, 661 et seq. Christus ut alia multa, sic et Evangelium est, 471. Christus *ἀγαπᾷ*, ipse Filius, 23, 24, 53, 49 et alibi passim. Christus, quatenus Filius unigenitus Deus, solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius, natus ex ipsi Patris mente, sicut voluntas ex mente, sine divisione vel imminutione substantiæ, 92, lestinatatus, non prædestinatus, 463, 466 et seq. Christus quomodo finis Legis, 622. Christus flos, et quatenus, 25,

42, 43. Christus gladius acutus, 57. Christus est omnes gradus, 287, 288. Christus Jacob et Israël appellatus, et quatenus, 21, 42. Christo conveniunt quæ de Jacob et Israël dicuntur, 25. Christus imago Dei invisibilis, et quatenus, 19, 461 not. Christus ut imago Patris, ita homines imagines imaginis, id est Christi, 51 et alibi passim. Christus justitia quatenus dicitur, 12, 22, 24, 32, 41 et seq., 622. Christus solus justificatur in conspectu Patris, 506. Christus quatenus Judas vocatus, 24, 42. Christo plurima conveniunt quæ de Juda dicuntur, 21, 42. Christo quo sensu lapis dicitur, 23, 43, quatenus lapis angularis, 56. Christus lex ipsa, non in Lege est, 510. Christus quatenus lignum vitæ dicitur, 553. Christus *ἀγῶν*. Vide Ratio, Sermo, Verbum. Christus Lux simpliciter, et quatenus, 75, 76, 558 et alibi passim. Quatenus lux vera, 11, 26, 27, 29, 50, 75, 76 et alibi passim. Quo sensu lux mundi, 11, 22, 26, 27, 29, 50, 42, 45, 76, 158 et alibi passim. Quomodo lux hominum, 11, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 72, 73, 74 et seq., 75, 76 et alibi passim. Quo sensu lux gentium, 23, 26, 27, 76, 77 et alibi passim.

Christus, lux quæ in tenebris lucet, 76, 79 et seq. An etiam lux sit in qua nullæ sunt tenebræ, 79. An luceat his duntaxat qui rationis capaces sunt, 27 et not., 50. Christus magister, et quatenus, 25, 53. Christus medicus, 22 et alibi passim. Christus Messias, 25 et alibi passim. Christus ostium, et quatenus, 12, 22, 26, 31, 268, 556. Christus panis vitæ, panis vi-us, quo sensu, 23, 33, 34 et alibi passim. Christus quatenus pastor, 22, 51, 32, 43, 71, 288 et alibi passim. Christus pater est aliorum, 451, 452 et seq. Christus pax, 538 et alibi passim. Christus potentia Dei, et quatenus, 12, 24, 39, 40 et seq., 47, 520, 558 et alibi passim. Christus pontifex, 41, 42 et alibi passim. Christus præceptor, 45. Christus primogenitus omnis creaturæ, 7, 19, 20, 21 et alibi sæpius. Christus non erat e cælo in quantum est primogenitus omnis creaturæ, 502. Primogenitus ex mortuis, 21 et alibi sæpius. An solus primogenitus ex mortuis, 467. Christus primus et novissimus, principium et finis, et vivens et factus mortuus, et quo sensu, 6, 25, 34 et seq., 35, 36. Quatenus principium rerum dicitur, 20, 21, 56. Principium eorum est qui læti sunt ad imaginem Dei, 19. Christus quomodo propitiatio, propitiator, propitiatorum, aut exoratio appellatur, 21, 39, 41, 43, 514 et seq., 515, 516. Christus consideratus quatenus Ratio, Sermo, Verbum, 17 et seq., usque ad 92 et alibi passim. Vide infra. Christo quatenus Ratione vel Verbo participes sunt omnes homines, 44 et seq. Christus reconciator, et quatenus, 5, 25 et alibi passim. Quatenus redemptio nuncupetur, 12, 21, 59, 40 et seq., et alibi passim. Quatenus resurrectio, 6, 10, 12, 22, 43 et alibi passim. Quatenus rex, 23, 51, 52, et seq., 45, 288 et alibi passim. Christus consideratus quatenus Sacerdos magnus secundum ordinem Melchisedech, 3, 24, 41, 42 et alibi passim. Quatenus sagitta electa, 23, 37, 45. Quatenus sanctificatio, 12, 24, 39, 40 et seq. Quatenus Sapientia Dei, Sapientia animata, 12, 20, 21, 22, 21, 59, 40 et seq., 57, 71, 520, 558, 449. Christus, quatenus Sapientia, principium est entium, non quatenus Verbum, 21, 56. Christus, quatenus Sapientia, lignum est vitæ, 553. Christi omnibus nominibus antiquus est Sapientia nomen, 21, 47 et seq., 64. Christus Sermo. Vide infra. Christus Verbum. Christus Sermo, Joannes vox, 149. Christus revelat Patrem in quantum Sermo est, 45. Christus quatenus servus Dei, 25, 37, 38, 43. Christus templum Dei, 488. Christus consideratus quatenus Verbum Patris, Sermo, Ratio, 17 et seq., 25, 26 et seq., usque ad 92, et alibi sæpius.

Christus, quatenus Verbum, seu Sermo, requiescit in sinu Patris, annuntiat et revelat Patrem his quos ad eum Pater attraxerit, 92. Christus quo sensu revelat Patrem, 45. Non quatenus Verbum, sed quatenus Sapientia est Christus principium est rerum, 21, 56. Christus via, veritas et vita. Quatenus veritas, 6, 11, 20, 22, 30, 51, 107 et alibi sæpius. Quatenus vita, 6, 20, 22, 26, 50, 71, 288 et alibi passim. Quatenus vitæ, 20, 21, 22, 51, 71, 72 et seq., 74 et seq., 215. Christus, quatenus vita, principium est vitæ, 21, 56. Christus vita una, sed per eum multiplices vitæ, 108. Christus quatenus virga dicitur, 25, 42, 45. Christus vir veniens post Joannem, et ante ipsum factus quomodo dicitur, 24, 38, 39. Christus quatenus vitis, et vitis vera dicitur sit, 23, 26, 33, 34. Christi varia nomina, officia, et attributa, 22, 559, 619, 622, 625, 644, 647, 639, 668, 677, 692, 693, 697 et alibi sæpius. Christi anima medium quid inter Deum et hominem, 514, 515. Christi animam, ut et reliquas animas, ante corpus illius conditam censuit Origenes, 331 et not. Christi anima creata, et Unigeniti deitate posterior, 515. Et divinitatis sensus a Verbo Dei et Spiritu sancto infunditur, 515. Christi anima missa a Patre corpus assumpsit ex Maria, 331. Beatissima

et excelsissima omnium animarum, 515. Christi anima inseparabilis a Verbo Dei, 515. Christi animam Verbo fuisse artissimum amoris vinculo conjunctam, antequam corpori ejus adungeretur, censuit Origenes, 331 et not. Christus cum anima sua descendit ad inferos, 433. Christi anima ultra omnes cœlos ascendit, et usque ad ipsum Deum pervenit, 305. Christus cur non turbatus fuerit in anima, neque propter animam, 433 et seq. Christi anima nuncupatur propitiatio, propitiatorium, vel exoratio, 21, 39, 41, 43, 514 et seq., 515, 516. Ad animam Christi referuntur propitiatorii mensuræ, 514 et seq. Christus caput corporis Ecclesiae, 564. Christi corpus figura Ecclesiae, 196, 197 et seq., 202, 203, 209. Christi caro tropice per arcam Testamenti significatur, 515. Christi caro an turbata fuerit proditione Judæ, 435. In Christo duæ formæ, Dei, et servi, 603. Christus et Joannes Baptista forma similes, 148. Christi adventus, seu descensus ad homines, duplex, 693 et seq., 694. Christi adventum in corpore sancti Veteris Testamenti expectantes, a signis et prodigiis eum manifestandum expectabant, 273. Christi adventus spiritalis nunquam defuit sanctis, 323. Christus cur baptizetur a Joanne, 83. Christus tenebras nostras in se suscepit, ut beneficio homines afficeret, 79. Christus mortuus non fuisset, si primi parentes non peccassent, 22. Christus sanguinem suum principum hujus mundi tradidit, 541. Christi sanguis sine fide nostra, et fides nostra sine Christi sanguine nos non justificat, 541. Multo tamen magis Christi sanguis sine fide justificat, quam fides sine Christi sanguine, 541 et 542. Christus moriens pro impiis, Patris voluntatem magis faciebat, quam suam, 156. Christus descendit in inferiores partes terræ, 504. Christum ad inferos descendisse antiqui non negabant, 135 not. Christi descensus in infernum tropice quid intelligatur, 154, 135. Christus per mortem suam multipliciter glorificavit Patrem, et ipse glorificatus est, 446, 449 et seq., 450 et seq. Christus propriissime et perfectissime solus Patrem honoravit, 357. Christi resurrectio multo magnificentius opus Dei est, quam condidisse cœlum et terram, ac cœlestes virtutes, 535. Per Christum Deus glorificandus, 13. Christus quomodo orandus, 17, 624. Christus vivit in perfectis, 6. Sine Christo nemo fit apud Deum mundus, 415. Christus minister circumcisionis duplici modo, 674. A Christo ministratur materia gratiarum, 62. Per Christum qualiter gratia Dei in pures abundaverit, quam mors per Adam, 552, 553, 554, 555 et seq. Christus Legis et Prophetarum velamen abstulit, et mysteria reservavit, 8. Christus perfecit ut Evangelium corpore esset præditum, 8. Christi Evangelium, et Dei Evangelium, idem, 464. Christi imprimis est Evangelium, 15. Christi et Evangelii distinctionem facere videtur Marcus evangelista, 485. De Christo quæ prædicta sunt per prophetas, hæc etiam de Evangelio prædicta sunt, 465. Christi verbum nullum in Evangelio vulgariter est intelligendum, 355. Christus per seipsum, non per alios, disci poterat ab evangelizatoribus bona, 15. Christus evangelizatoribus bona, bona quoque evangelizat, id est, seipsum, 15. Christus, nisi apostolis bona evangelizasset, ipsi, et eorum imitatores, non poterant bona evangelizare, 13. Christus est bona omnia, quæ evangelizantur ab his quorum pedes sunt pulchri, 10, 12 et seq., 13, 16. Christus pauperibus spiritu evangelizat bona, 10, 12 et seq., 13, 16. Christus propensorem curam habet pro his qui pereunt, 485. Christus accepta sibi refert quæ in discipulos suos collocata sunt, 14. Christus discipulorum pedes loturus an a Petro, an a Juda inceperit, 414 et not. Christi potentia non minor apparuit in ejicientibus vendentibus et ementibus e tempore, quam in sanandis infirmis, 270. Christus quomodo damnavit peccatum in carne sua, 589. Christi solius est nescire peccatum, 563. Christus quomodo in medio nostri, 625 et seq. Christus quomodo solverit medium parietem maceræ, et interfecerit inimicitias per crucem, 543. Christus Samaritanam quo tempore adiverit, 249 et seq. Christus Jerusalem ingrediens tropice quid significet, 189. Christi adventus duplex in urbem Canam, geminum ipsius in terram adventum denotat, 271, 277. Christus cibis intelligibilibus indiget, 244. A solo Patre cibos sumit absque ullo mediatore, 244. Semper instruitur a Patre, 244. Christus oculos in cœlum attollens quid significet, 572 et seq. Christum quærentes recte, soli inveniunt pacem, 294. Christi servus quis, et quenam sit ejus conditio, 461 et seq., 462. Christus spiritaliter jam non erat cum Juda, cum intinctam illi osulam porrigeret, 453. Christus cum loquitur, insidiis non appetitur, cum silet, tenetur, 292.

Christus juvit homines a demonibus oppressos, 262 et not. Christo servire, et servire in spiritu, quid, 587, 668. Christo concurrenli, quid, 564 et seq. Christo conspelliri, quid, 561 et seq. Christi crucis quanta vis et efficacia, 568, 570. In Christo credere, et credere in nomine ipsius,

quid differat, 210 et seq. Christum natum ex stupro Judæi videntur credidisse, 327. Christum cur Samaritanum esse et demonium habere dixerint Judæi, 333, 354 et seq. Christus cur Samaritanum se esse non negarit, 354, 355. In Christo ut duas naturas *supra* *sub* statueret unde adductus sit Eutyches, 331 not. Christum merum hominem ex Joseph et Maria natum, non Dei Filium, sed virtute divinitus illapsa pollentem fingebant Carpocrates, Cerinthus, Theodotiani, Artemoniani, Photiniani, Ophitæ, qui et Sethiani, Valentiniiani nonnulli, Paulus Samosatensis, et Sabellius, 165 et not., 347 et not., 429 et not., 695 et alibi passim. Christum nec assumpsisse animam corpore terrenum, nec de Maria natum, sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa, et quæ ab eo gesta dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse censebant Simon Magus, Saturnilus, Basilides, Valentinus, Cerdo, Marcion, Apelles, Manichæus, alique dicti *θεωρητικοί* et *ἀσκητικοί*, 165 et not., 166, 347 not., 429 et not., 563, 564, 691, 695 et alibi passim. Christum, antequam humano sese illigare corpori, nihil habuisse proprium, sed Deum divinitate paterna tantum, non propria ac sua, fuisse docebat Beryllus Bostrenorum episcopus, et postea Sabellius, 695. Christo varia nomina imposita tropice, non proprie, intelligebant Valentiniiani, Marciosii, et Colarbusii, in sola Verbi appellatione insistentes, veluti solum Verbum astruerent esse Christum, 22, 23, 26, 29, 50, 43 et not. Idem Christum, quatenus Verbum et Filium Dei, paternam esse prolationem in syllabis positam, ideoque hypostasim propriam non habere censebant: quam hæresim postea renovavit Paulus Samosatensis, 25 et not., 26, 45 not. Christi divinitatem Joannem Baptistam ignorasse contendebant Basilidiani, Valentiniiani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii ejusmodi hæretici, 15 et not., 16. Christi Patrem bonum Deum, et alium esse ac Legis Deum fingebant Saturniliani, Simoniani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii hæretici, 491, 495 et seq., 496 et seq., 510, 553, 540. Christum ab Opifice mundi distinguebant Saturnilus, Cerdo, Marcio, Valentinus, Heraclæus, et alii quidam hæretici, 274 et not., 347 et not. Christum multum Opificem intelligebant quidam hæretici, ac minorem eum Patre fingebant, 41. Christum, sicut hominibus hominem, ita angelis Angelum factum fuisse, cæterarumque creaturarum rationalium formam assumpsisse, Evangelium eis prædicasse, ac pro his mortuum fuisse dicere videtur Origenes, 55 et not., 41, 42 et not., 63 et not., 465, 468, 516. An etiam demonum, et cæterarum creaturarum rationalium, quæ in inferis degunt, formam assumpserit, ut eos redimeret, 55 et not. An etiam mortuus fuerit pro astris, 42 et not. Christum in futuris sæculis iterum esse passurum contendebant quidam hæretici, 568 et seq. Refelluntur, 568 et seq. Christus et prophetae in Ægypto honore afficerantur tempore Origenis, 268 et not. Christum cur se esse dicebat Juda Galilæus, 111.

Christiani non sunt una gens, sed ex omnibus gentibus unus populus, 628. Christiani quomodo potestatibus subjiciantur, 633, 636. Christiani soli patientiam boni operis habent, 485. Apud Christianos solos proprie martyres sunt, 485. Christiani esse debemus spiritu et corpore, 10. Christianorum est ligare et pati in hoc sæculo, 483. Christianorum usus cibos benedicendi, 666. Christianis qualis esse debeat ciborum abstinentia, 660, 669. Christianus quem honorem quærat, 481.

Chrysostomus (Joannes) opinatus est, præter eos angelorum ordines, qui in Scriptura nominantur, alios esse numero infinitos, et hominibus ignotos, 34 et not., 54. Creditit Christum a Juda laudari discipulorum pedes intulum fecisse, 414 not.

Cibus omnis panis abusive dicitur, 177. Cibi communes, qui, 664. Ciborum omnium usus licitus, 665. Cibus versus Christus, 288. Cibus decens Filio Dei, quando efficit voluntatem paternam, 245, 246, 248. Cibus intelligibilibus non solum indigent homines et angeli, sed et Filius, et Spiritus sanctus, 244. A solo Patre cibos sumit Christus absque ullo mediatore, 244. Cibus perfectorum et inimorum, qualis, 243 et seq., 244, 245, 659 et seq., 660 et seq. Cibus sumit vulgus ciscentium et discipulis Jesu: discipuli vero ab ipso Jesu, vel etiam interdum a sanctis angelis, 244. Ciborum superstitiosa abstinentia damnatur, 665, 666, 669. Ciborum abstinentia qualis esse debeat apud Christianos, 666, 669. Cibus benedicendi usus apud Christianos, 6.6.

Circumcisio insigne vernaculum Judææ gentis, 490, 493, 496. Circumcisione utebantur non solum Judæi, sed et Ægyptiorum, Arabum, Æthiopum, Phœnicum, et eorumque superstitiosorum populorum sacerdotes, hierophantæ, aruspices, vates, mystæ, geometri, astronomi, astrologi, etc., 495. Circumcisio duplex, 489 et seq., 493. Circumcisio quænam prosit si custodiatur, 489 et seq.

400 et seq., 495. Circumcisio carnis, quæ, 495, 494 et seq. Circumcisionis carnis quænam fuerit utilitas, 490 et seq., 495, 496, 497, 498. Circumcisio carnis ad necessaria esset ante adventum Christi, 495, 496. An Judæis credentibus profecisset post adventum Christi, 490 et seq. Circumcisionis carnis lege quænam constringantur, 491 et seq., 492, 493. Circumcisio carnis figura circumcissionis spiritalis, 493, 494, 496, 525. Circumcisio carnis quid sacramenti figuratiter teneret, 495, 496. Circumcisio spiritalis, quæ, 495, 494 et seq. Circumcisio spiritalis signaculum justitiæ fidei, 525. Circumcisio cordis, quæ, 494. Circumcisio secunda, quæ Josue ex præcepto Dei filios Israël circumcidisse cutris saxeis memoratur, an fieri poterit ad litteram, 494. Circumcisio hæc tropice quid significet, 494. Circumcisio an petra acutissima, an gladio oïni fiebat apud Judæos, 145 et not. Circumcisionis minister duplici modo dicitur Christus, 674. Circumcisio vocatur Judæi credentes, 518 et seq. Circumcidebant filios suos Judæi credentes in initiis Ecclesiæ, 490. Quare, 490. Circumcidi suas sunt quidem ex gentibus etiam post adventum Christi, 491. Ad circumcissionem carnalem quare Petrus et Paulus suo tempore nec cogebant gentes, nec ab ea arcebant Judæos, 499 et seq. Circumcisionem quare justificet Deus ex fide, et non per fidem, 518 et seq., 519. Circumcisionem quare et quomodo judicabit præputium, 491. Circumcisionem et ipsum circumcissionis auctorem Deum irridebant Simoniani, Saturniliani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii hæretici, nec non gentiles, ac præsertim Stoici, 491, 495 et seq., 496 et seq., 510, 695 et alibi passim.

Clamor non semper pro elata voce accipitur, 119. Clamor Joannis Baptistæ in deserto, Isaïæ, Christianique, quid significet, 119.

Clementi Romano nonnulli ascribunt Epistolam ad Hebræos; cuius tamen auctor non est, sed fortassis interpres, 698 et not. Clementis Romani episcopi, apostolorum somitis et successoris libros De recognitione in Latinum vertit Rufinus, 689. Clementi Romano abudicantur iidem libri, 689 not.

Clemens Alexandrinus astra gentibus colenda Deum dedisse opinatur, ut per eorum cultum ad Deum assurgerent, 52 not.

Cælum et terram quomodo impleat Deus, 153, 140. Cæli apertio, de qua in Apocalypsi, 11, 19. Quid significet, 55, 56. In cælum oculos tollens Jesus, quid significet, 572 et seq. In cælum oculos tollere quem deceat, 572, 573 et seq.

Cæna et prædium allegorice quid significant, 404, 405.

Cogitationes quomodo accusabunt vel defendent animam in iudicio futuro, 486, 487.

Cognitio, cognoscere. Cognitio et sapientia differunt, 77. Cognitio Patris an major sit cognitione Filii, 50 et not., 51. Cognoscit perfecte Patrem Filius, 449. An cognoscat Patrem Filius ut seipsum, 449 et not. Cognoscere et contemplari Patrem potest solus Filius et Spiritus sanctus, 80. Cognitio Filii et Spiritus sancti aequalis cognitioni Patris, 612 et seq. Cognoscere Deum, et cognoscere voluntatem Dei, quid differat, 485. Cognitionis universæ elementum quoddam minimum brevissimaque introductio est universa Scriptura etiam accurate intellecta, 116, 117.

Cognominari Judæus, et Judæus esse, quid differat, 485, 487 et seq.

Colarbasii in sola Verbi appellatione insistebant, veluti solum Verbum astruerent esse Christum; cætera nomina Christo imposita non proprie, sed tropice interpretabantur, 22, 25 et not., 26, 29, 30, 45 et not. Nomen Filium Dei paternam esse prolationem in syllabis positam, ideoque hypostasum propriam non habere censebant, 25 et not., 26, 45 not.

Collyba, vitæ et contemptibilia numismata, 191.

Comessionationes, quid, 658

Commentariis Scripturam illustrare aggreditur Alexandria Egypti Origenes Ambrosii jussu, 4 et not. Ac primum ibi in Evangelia, primumque in Evangelium Joannis scribere coepit, 4, 5, 6 et not. Commentariorum in Joannem tomus xxxii, alias xxxix, scripti, Præfat. et 496. Singuli eorum tomus Ambrosio nuncupantur, 3, 6, 48, 101, 160, 161, 212, 307, 569, 404. Tomi quinque priores Alexandria sub imperatore Alexandro ab Origene sunt elaborati, 101 et not. Sextus ibidem inchoatus, sed denuo eum exordiri Casaræ Palestinæ necesse habuit Origenes, eo quod priorem descriptionem Alexandria discredens secum non aportasset, 101 et not., 102. Cæteri in Joannem tomus ubi et quo tempore elaborati, 101 not., 102 not. Commentaria in Joannem post homilias in Lucam edita sunt, 404. Eadem Commentaria in Joannem Latine vertit Am-

brosius Ferrarius, cujus interpretationem exhibemus, 1 et seq. Vide et Præfat. Eadem et vertit Joachimus Perionius, Benedictinus Cornetiæcensis, cujus interpretationis laciniæ exhibemus ubique deficit Ferrarii interpretatio Præfat. et pag. 55 et not., et alibi passim. Commentariorum in Epistolam ad Romanos quindecim tomus (viginti, juxta Cassiodorum) scripsit Origenes, 458 et not. Sublimes sunt hujus operis sensus, 458. Rufini tempore aliquanta jam deperdita erant volumina, 458. Græcus eorum contextus continebat quadraginta fere, aut eo amplius, millia versuum, 458. Hoc tuo tantum Græca fragmenta supersunt, 462 not., 465 not., 580 not., 581 not. Totum opus Latine vertit Rufinus hortatu Heraclii, cui nuncupatur ejus interpretatio, et ad media fere spatia circaravit; quæ deerant, de suo adimplevit, 458, 688, 689. Hujus operis quam infida sit interpretatio intelligitur ex fragmentis Græcis, et ex ipso Rufino, 462 not., 463 not., 580 not., 581 not., 688, 689. Commentaria in Job Origeni falso tribuuntur, 95 not. Commentaria in Evangelium Joannis reliquit Heraclion hæreticus, 117 et alibi sæpissime.

Commercium Judæi cum Samaritanis non habebant, 355, sed tamen habuisse videntur tempore Christi, 219.

Commodare, qui, 679, 680.

Commune quid appellet Scriptura, 664 et seq., 666, 668. Commune seu immundum ratione sui nihil est in creaturis, 665 et seq., 668 et seq., 669 et seq. Commune seu immundum qua ratione fiat quod natura sui mundum est, 665 et seq., 668, 669 et seq. Communis homo, quis, et quomodo dicatur, 664, 665. Communes cibi, qui, 664.

Communicare, quid, 679, 680. Communicare usius vel memoris sanctorum, quid, 651, 652.

Communio hæreticorum vitanda, 695.

Complantari similitudini mortis Christi, quid, 564 et seq.

Concupiscentia quædam laudabilis, quædam culpabilis, 582. Concupiscentiæ bonæ vel malæ usus, 570. Concupiscentia carnis, quæ, 570 et seq. Concupiscentia peccati regnum habet in carne, 570 et seq. Concupiscentia spiritus regnum habet in mente, 570 et seq.

Conformes imaginis Filii Dei, qui, 19, 51, 602, 603 et seq., 604. Conformes quinam sicut formæ Dei aut servi, 605.

Conscientia, quid, 486 et seq. Conscientia testis et accusatrix, 486 et seq., 487.

Consentire humilibus, quid, 652, 653.

Consepeliri Christo, quid, 562 et seq.

Consoationem spiritus quinam capiant ex Scripturis, 675.

Consuetudinis quanta vis, 585 et seq., 586, 587. Consuetudo victorum lex carnis, lex membrorum, lex peccati vocata, 585, 587. Consuetudo peccandi, peccatum dicitur, 585.

Contemplatio Patris an major sit contemplatione illius quæ est in Filio, 449 et not. Contemplari et cognoscere Patrem potest solus Filius et Spiritus sanctus, 84. Contemplatione et actione via Domini dirigitur, 119.

Contentio quæ mala gignat, 482. Contentio pessimus animæ languor, 482.

Contritio duplex, 508.

Conversionis initium, mala derelinquere, 525.

Convivia. In conviviis juvenes senioribus deferant, 442. Convivia Fortunæ ponebant Judæi, 227 not. Convivia diis ponere solebant Persæ, 227 not.

Cor, quid, 486. Cordis principale, caput dicitur, 654. Cor in medio totius corporis, et sedes est principatus animæ, 89 et not., 157. Cor durum seu crassum, vel carneum seu molle, quodnam vocetur in Scripturis, 478. Cordis latitudo, donum Dei, 485. Cordis latitudinem dedit Deus Salomoni, 485. In cordis sanctorum latitudine habitat et inambulat Deus, 485. Cordis latitudo sequitur tribulationem, et quamnam tribulationem, 482, 483. Cor Dei, quodnam sit, 45, 46.

Core tres filii quid interpretentur, 675. De Core filiis quænam sit traditio Hebræorum Christianorum, 675. Core filii prophetæ, 675. Nominibus eorum psalmi attributi quare nihil triste aut asperum continent adversus peccatores, 675.

Corinthus urbs in Achaia, 677. Corinthi portus, Cenchris, 459. E Corintho scripta videtur a Paulo Epistola ad Romanos, 459, 460, 677. Ad Corinthios Epistola. Vide Epistola.

Corpus omne Deo abjudicat Origenes, 250 et not., 251, 505, 504 et alibi passim. Corpus a-Inmodum tenue ac subtile angelis ac demonibus assignat, 545 et not. Aliquando angelis ac sanctis omnibus in beatitudine degentibus corpus et materiam detrahente videtur, 18 et not. Corporalia omnia, ipsumque Deum corpus esse dicebant Plato,

Aristoteles, Porphyrius, Stoici, Epicurus, poetæ, et vulgus ethnicorum; necnon Seleucus et Hermias Galatæ, ac, juxta nonnullos, Valentinus quoque, et Audius Audianorum et Anthroponomorphitarum pater, Tertullianus, et alii, 250 et not., 251, 505. Corporeorum omnium primus a Deo factus est diabolus, 18. Corpus nostrum quatenus vocet Paulus corpus peccati, mortis, et humilitatis, 564 et seq., 565 et seq., 567, 586. Corpus peccati quodnam sit, 564 et seq., 565 et seq., 567, 586. Corporis peccati quænam sint membra, 564, 565. Corpus mortis quodnam sit, 563, 567, 586. Corpus immorale, quod, et quomodo fiat, 570, 571. Corporum resurrectionem negabant Sadducæi et Samaritani, 333 et not., negabant et Saturnilus, Basilides, Cerdo, Marcio, et alii hæretici, 275 et not. De corporum resurrectione quænam sit Valentinianorum sententia, 275 et not., 276, 277. Corpus verum non ex Maria assumpsisse Christum, sed phantasticum per Mariam, ac triginta annorum virum eum in Judæa apparuisse, et quæ gesta ab eo dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse contendebant Simon Magus, Saturnilus, Basilides, Valentinus, Cerdo, Marcio, Apelles, et alii hæretici, et alii vocati, 429 et not., 690, 691 et seq., 695 et alibi passim. Corporis species, fortitudo, vel proceritas, res mediæ et indifferentes, 538. Corporis Ecclesiæ caput, Christus, 564. Corpus Christi figura Ecclesiæ, 196, 197 et seq., 202, 203, 209. Corporis ac rerum sensibilem amantes Judæi, 196. Corporum præsul, Luna, 227 not. Corporeas res lunæ curæ esse putabant veteres astrologi Chaldæi et Ægyptii, 226 not., 227 not. Corpus et spiritum in potestate habet luna, juxta Vettium Valentem, 226 not. Corpora cur condire soliti sint Ægyptii, 276 not.

Corrigia calcamentorum Jesu, tropice quid, 134, 135, 136, 137, 139 et seq. Corrigiam calcamentorum Jesu solvere, tropice quid, 134, 135, 136, 137, 139 et seq.

Corruptio duplex, corporalis, et spiritalis, 481.

Creatio ex nihilo, 19. Creatio mundi cur vocetur, 305.

Creator quatenus dicatur Christus, 20 et not., 21 et not., 229. Creatoris imperium Christum abrogasse censebant Saturnilus, Cerdo, Marcio, Heracleon, Valentinus, et alii hæretici, 274 et not. Vide Opifex.

Creaturæ omnes rationales ad imaginem et similitudinem Dei factæ, 75. Creaturarum rationabilium triplex genus; cælestium, terrestrium, et infernorum, 34, 35 et not., 52. Creaturæ rationabiles non eandem cum Deo substantiam, sed divinæ affinem habere censuit Origenes, 235 et not. Creaturæ omnes rationis compotes an lege naturali constringantur, 509, 510 et seq. Creatura ultima rationalis an homo, an dæmones, 35 et not. Creaturam an principium sit Draco, 18. In creaturis Dei nihil est immundum seu commune natura sui, 665 et seq., 668 et seq., 669 et seq. Creaturæ omnes ministrant Deo, 656. Gloriam Dei participant, 481. Creatura nulla investigare et scrutari valet vias Dei, 642. Neque percipere Dei perfectiones, 80. Ad creaturas rationis compotes Filii vim pertinere credidit Origenes, 27 et not. Penes creaturas omnes rationis compotes commoratur Jesus, 11. Creaturas rationales tantum superari a Filio et Spiritu sancto, quantum ipsi a Patre superantur, quatenus dicat Origenes, 51, 52, 53 et not., 235 et not. Creatura rationalis quomodo vanitati subiecta, 597 et seq. Creaturam omnium rationabilium formam assumpsisse Christum, ut omnes lucrifaceret, et pro omnibus passum ac mortuum fuisse sancit Origenes, 55 et not., 41, 42 et not., 63 et not., 516.

Crederet Deo, et illum agnoscere, differunt, 281 et seq., 295. Credere in Jesum, et credere in nomine ipsius differunt, 210 et seq. Credere Christo, aut non credere, quis dicendus sit, 306, 521. Qui credit Christo quomodo non judicabitur: qui autem non credit, quomodo jam judicatus est, 481. Qui credit Christo an in nullo penitus delinquat, 481. Credendi viæ multæ, 157. Credere contra spem in spem, quid, 531 et seq. Credidit aliquando sincere Judas proditor, 425, 426, 451, 456. Non omnibus credentibus fides ad justitiam reputatur, 522.

Credulitas hæreticorum abusive fides appellatur, 670. Credulitas et fides quid differant, 670.

Crimina et nequitia Judæi traditoris produntur in psalmis xl, lvi et cviii, 457 et not.

Crocodylus Arabicus quomodo dicitur, 148 not. Crocodylus in aquis quietem capere solet, 148 not. Ægypti regem et regnum quibolice exprimit, 148 not. Augusti nummis applictus, 148 not.

Crucifigi cum Christo, quid, 564 et seq.

Crucis Christi vis et efficacia, 568, 570. Per crucem quomodo Christus inimicitias solverit, 545.

Cubilia, quid, et unde dicta, 658.

Cultus Dei in quo consistat, 613 et seq., 614 et seq.

Cultus divinus obsequium dicitur, 643. Cultus divinus antiquorum Patrum tum intelligentia, tum fide, tum Christi expectatione, sacer erat, et Deo charus, 88. Cultus angelis vetitum et damnosum exhibuisse videntur Pharisæi, 226 not. Idem cultus vigeat olim apud Phrygæ temporibus apostoli Pauli, 226 not. Cultui angelorum *μαρτ* seu Solis, et Lunæ seu Fortunæ dediti erant Judæi 226 not., 227 not. Cultus ille unde ortus, et qualis fuerit 226 not., 227 not. Cultui Lunæ minus dediti erant Judæi quam cultui Solis, 227 not. Cultum Solis et Lunæ a Persis acceptisse videntur pleræque Asiæ gentes, 227 not.

Cupiditatis definitio, 335 et not., 336, 337.

Currus Ephraim tropice qui, 195.

Custodire Legem, et perficere Legem, quid differat, 490. Non custodire Legem, et Legem prævaricari, quid differat, 490 et seq.

Custos et genitor vitæ humanæ, Sol, 227 not. Custodes angeli, 191, 473 et not., 479, 616, 680.

D

Dabir, quid, 203.

Dæmonibus corpus affingit Origenes, licet admodum tenue ac subtile, 345 et not. Dæmones inter et angelos corporis solum discrimen aliquod constituit, 337 not. An dæmones, an homines sint ultima creatura rationabilis, 33 et not. Dæmones respicere posse et poenitentia duci existimavit Origenes, 274 et not. Dæmones *πυροποιος*, id est animarum, duo corpori conjunctæ essent, curam gerere, et eas in infernum aut in statuta loca post mortem deducere putabant Plato et alii ethnici, 261 et not., 262, 263, 297, et not., 298, 376. Dæmonis sorem solii tribuebant veteres astrologi Chaldæi et Ægyptii, 226 not., 227 not. Dæmonium formam an Christus assumpsit, ac pro illis mortem obierit, ut eos redimeret, 55 et not. A dæmonibus oppressos homines juvit Christus, 262 et not. Dæmones quomodo orationi obstant, 680, 681.

Dæmonium habere Christum, ac Samaritanum esse cur dixerit Judæi, 355, 354 et seq. Dæmonium signa facere non potest, quæ faciebat Christus, 354. Dæmonium, omnis morbus animi, 355, 356 et seq.

Damnatorum poenis tñem statuit Origenes, 16 et not., 296 et not., 379 not., 580, 640. Ab hac sententia aiquantisper recedere videtur, 379 et not.

David: eo nomine Christus appellatus, et quatenus, 25, 42. De David plurima quæ dicuntur, Christo conveniunt, 25. Ex semine David quomodo natus sit Christus secundum carnem, 466 et seq. David an et ipse mendax, cum dixerit omnem hominem esse mendacem, 500.

Deceptionis auctor, diabolus, 342.

Decimis et primitiis in omnibus fruebantur sacerdotes et Levitæ, 5. Decimas et primitias pro pontificem offerbant Deo sacerdotes et Levitæ; cæteræ tribus per sacerdotes et Levitæ, 5.

Defuncti homines inter creaturas infernas numerantur, 35 et not.

Demetrius Alexandrinus episcopus Origeni infensus, 101 et not. Adversus Origenem synodum episcoporum Ægypti collegit, eumque litteris passim disseminatis traducere conatus est, 101 not.

Denarius numerus laudatur, 161. Denarius numerus sanctus, 90.

Descensus Christi ad homines, duplex, 695 et seq., 694. Descensus illorum Dei ad filias hominum tropice quid significet, 142.

Destinatus et prædestinatus quid differant, 463.

Devotio quorundam gentilium pro patria liberanda, 541.

Deus unum quid et simplex, 21. Principium omnium rerum, 19. Solus vivit, 71. Solus immortalis, 71. Solus justus, 70. Deus spiritus, et quatenus, 230, 235, 254. Deus ignis consumens, et quatenus, 230, 232, 233. Deus lux, 78. Lux in qua nullæ sunt tenebræ, et quatenus, 230, 231, 232. Deus cum articulo *θεός*, et Deus sine articulo *θεός*, quid differat, 50 et not., 51 et seq. Deus Pater *αὐτόθεος*, seu Deus a se, et fons divinitatis, 50 et not., 51 et seq. Fons omnium virtutum, 673. Deus a Patre, Filius, 673. Deus Pater, charitas, 540. Deus Pater lux æterna, lucis principium et fons, 697. Deum Verbum alios deos superare, ipsum a Deo Patre superari statuere videtur Origenes, 51, 52, 53. Deum nemo contemplari et cognoscere potest, præter Christum et Spiritum sanctum, 80. Dei Patris contemplatio an major sit contemplatione illa quæ est in Filio, 449. Dei perfectiones nulla creatura percipere valet, 80. Nec vias ejus scrutari et investigare, 642. Deus quomodo agnosci possit, 481. Deum nemo videre potest Verbum ducent non habens, 587. Deum quo sensu viderint et audierint prophetæ, 104. Deus omnia fecit ex nihilo, 19. Deus quomodo cælum et terram im-

pleat, 159, 140. Ex Deo esse, et genitus esse ex Deo, quid differat, 326. Ex Deo genitus esse melius est, quam esse ex Deo, 325. Deus esse in aliquo, et Deus esse cum aliquo, quid differat, 515. Deo vivere aut mori, quid, 539 et seq., 569 et seq. Deo credere, et Deum agnoscere, quid differat, 284 et seq., 295. Deum potest aliquis agnoscere, et Patrem non agnoscere, 285. Deum cognoscere, et voluntatem Dei cognoscere, quid differat, 485. Deus per Christum glorificandus et orandus, 15, 17, 602 et seq. Deum quomodo cognoverint ethnici philosophi et sapientes, 471, 472, 484 et alibi passim.

Deus in quo notam faciat patientiam suam, 617 et seq. Deus quomodo et a quibus iudicetur, 401. Deus per semetipsum retribuit bona, non item vero mala, 482 et seq. Deus quomodo et cur sit pro nobis, 605, 606 et seq. Deus neminem in perditionem tradit, 696. Deus Pater operatur materiam gratiarum, 62. Deum ex tribus compositum fingebant quidam hæretici, 626. In Deo trinæ tantummodo appellationis esse vocabulum putabant alii hæretici, 626. Deum et rationabiles creaturas ejusdem esse substantiæ dixisse Origenem falso accusat Hieronymus, 255 not. Deo corpus assignebant Plato, Aristoteles, Porphyrius, Stoici, Epicurus, poetæ et ethnicorum vulgus; nec non Seleucus et Hermias Galatæ, Melito Asianus, ac, juxta nonnullos, Valentinus quoque: Audius Audianorum et Anthropomorphitarum pater, Tertullianus, et alii plures, 250 et not., 251, 503. A Deo tamen omnem cogitationem, unde oritur interitus, abjudicabat Epicurus, 250 not., 503, 504. Deo corpus omne abjudicabat Origenes, 250 et not., 251, 503, 504 et alibi passim. Deo humana forma et humana membra allegorice tribuuntur, 251. Deo quatenus humanæ appellationes conveniant, 43. Deum, quatenus Patrem Christi, non agnoscebant Pharisei, 237. Deum bonum a justo Deo distinguebant quidam hæretici, ac justum esse Opificem mundi, bonum vero Deum Christi Patrem esse statuebant, 41. Deum Legis alium esse ac Evangeliorum Deum fingebant Simoniani, Saturniliani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii hæretici, nec non et gentiles, ac præsertim Stoici; atque priorem irridebant, malumque ac ferum; alterum vero bonum, Christicæ Patrem statuebant, 15 et not., 16, 285 et not., 286, 317 not., 473, 491, 493 et seq., 496 et seq., 510, 518, 535, 540, 695 et seq. et alibi passim.

Dii multi facti sunt per adoptionem, et participatione Dei, 51, 52, 99, 393. Dii imagines quædam primi exemplaris, 51, 52. Quantum differant ab uno et vero Deo, 99. Deos ita a Deo Verbo superari, ac Deus Verbum a Deo Patre superari, sancit Origenes, 51, 52, 53. Deorum duplex genus, 52, 53. Dii vocantur prior et excellentior angelorum ordo; hincque Deus idcirco deorum Deum dici contendit Origenes, 54, 55. Dii quo sensu dicantur apostoli et prophetæ, 300. Dii sunt omnes ad quos sermo Dei fit, 500. Deos præstitos quatuor nascentibus hominibus adesse commemorant Ægyptii, *ἑταῖροι, ἑταῖροι, ἑταῖροι, ἑταῖροι*, 227 not. Deos animantes esse fingebant Plato, Aristoteles, Porphyrius, Epicurei, et alii plures, 250 not.

Dextra et sinistra in Deo quid significant, 471.

Diabolus. De diabolo quænam sit Ecclesiæ fides, 696. Diabolus et omnes mali, non quatenus mali, sed quatenus creaturæ, a Deo facti sunt, 65, 66. Diabolus corporeorum omnium primus a Deo factus est, 18. Diabolus Dei non esse opificem contendebant Marcionitæ, et gregales eorum, 65 et not., 66. Diabolus *ἑρπετοειδής* constituitur et appellatur Valentiniani, 225 et seq. et not. Diabolus, mors, peccatum, perditio vocatus, 559, 576, 583, 609. Diabolus caput corporis peccati, 564. Diabolus auctor deceptionis, 342.

Diaconissæ, 422 et not., 681. Quales assumendæ, 422 et not., 681, 682.

Diademata in capite Sermonis Dei, de quibus in Apocalypsi, quæ, 53, 58.

Dies in Scripturis, quid, 660. Post dies cur Abel obtulerit hostiam Deo, et quid intelligatur per hæc verba, Post dies, 530. Dies iræ et vindictæ in Scripturis, quid, 478 et seq., 479. Dies iræ cur in fine mundi statutus sit, 479 et seq. Diei et lucis adventus tropice duplex, 658. Diem natalem epulis celebrabant Persæ, et quare, 227 not.

Diffidere, quo sensu vox hæc accipiatur in Scripturis sacris, 482. Diffidere veritati, quid; et quinam sint qui diffidunt, 482.

Dignus et idoneus, quid differant, 156.

Dilectionis proximi vis et efficacia, 657 et seq., 658.

Discipuli Christi lux mundi vocati, et quatenus, 27 et seq., 158. Discipuli Christi cibos intelligibiles sumunt ab ipso Jesu, vel etiam interdum a sanctis angelis, 244. Discipulis Christi quæcumque collata sunt, Christus sibi accepta refert, 14. Discipulorum pedes lavandi initium a

Juda fecisse Christum credidit Origenes, cui consentiunt Chrysostomus et Theophylactus, 414 et not.

Dispensatur unusquisque a divina Providentia, et quomodo, 618.

Dissonantia apprensus Evangeliorum solvitur per anagogen, 162, 163, 164, 167 et seq., 168, 179 et seq., 180, 181, 182, 183, 184, 185 et seq., 193 et seq. Dissonantia apprensus evangelistarum, unde oritur, 164, 165 et seq., 166.

Divinitatis totius fons Pater, 50 et not., 51 et seq. Divinitas natura principium Christi, 19. Quoad nos, humanitas, 20. Divinitas Filii imago est divinitatis Patris, 246. Divinitas Filii et Spiritus sancti statuitur contra hæreticos, 612, 690 et seq. De divinitate Christi Joannes omnium evangelistarum apertissime disseruit, 6. Divinitatem Christi Joannem Baptistam ignorasse contendebant Basilidiani, Valentiniani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii hujusmodi hæretici, 16.

Divitiæ, res media, seu indifferens, 538. Divitiæ gloriæ Dei quomodo innotescant, 617, 618.

ἁμαρτία, hæresis quæ, 429 et not.

Doctrina, et forma doctrinæ, quid, 572, 573 et seq. Doctrina Veteris et Novi Testamenti concordat, 99. Doctrina catholica quænam sit, 695 et seq., 696 et seq. Doctrina Hebræorum circa paradisum et infernum, qualis, 135 not. Doctrina perfecta litteraturæ humanæ, quænam sit, 675.

Dogmata fidei quænam sint, 695 et seq., 696 et seq.

Dolus, quid, 507.

Dominus et magister quatenus dicatur Christus, 23, 33. Dominus omnium, tam vivorum, quam mortuorum, dicitur Christus, 661 et seq. Domini nomen et Patris nomen invocantes, quid differant, 625 et seq.

Donis omnis quo tempore ædificanda, 100, 101.

Dona omnia sunt Dei, sed non omnia spiritualia, 469.

Donum divinum nemo potest accipere, nisi qui petit illud, 213. Dona Spiritus sancti a Paulo multiplices spiritus dicta, 399. Dona Spiritus sancti secundum mensuram fidei dantur, 528. Dona gratiarum, quæ, 648, 649 et seq., 654 et seq. Dona gratiarum pro fidei ratione vel mensura distribuuntur, 648 et seq. Donum ex plenitudine Christi ceperunt prophetæ, 105, 107. Dona gratiæ quomodo a Deo promerantur, 648, 649 et seq. Dona humana, quæ, 648, 649 et seq.

Donatistæ martyrem dicebant quicumque mortem sibi conscisciebat, 88 not.

Dormientes in Christo, qui, 693 et seq.

Dositheus Samaritanus Messiam se esse fingebat, 237.

Dosithei sectatores etiamnum erant tempore Origenis, Dosithei libros circumferentes, et fabulas quasdam enarrantes de eo, quasi ille non perierit, sed alicubi in hac vita degat, 237. Dosithei sectatores ab Origene vocati aliquando Dositheani, aliquando Dositheeni et Dositheini, 237 not.

Draco magnum cete vocatus, quis, 18. Draco, an principium creaturarum, 18.

Dualis numerus sociandis generandisque corporibus aptari solet, 514. Dualis numerus aliquando pro immundis ponitur, 514. Aliquando in corpore positus deputatur, 514.

Ducere, et subducere, differunt, 558.

Dux itineris ad bonum, Spiritus sanctus, 602.

E

Ebion et Ebionitæ Christum merum esse hominem ex Joseph et Maria natum dicebant, 347 et not., 349 et not., 519, 693. Ebionis hæresis de Christi ortu ab hæresi Cerinthi in quo discrepabat, 347 not. Ebionitæ alios esse natura malos, alios bonos, alios neque bonos neque malos dicebant, 28 et not., 194 not., 264 et not., 274 not., 275 et not., 276 et seq., 277, 316, 324 et not., 327 et not., 528 et not., 532, 538 et seq., 539 et seq., 545, 550, 351, 395 et not., 436 et not., 458, 463 et seq., et not., 464 et not., 479, 487, 518, 542, 575 et seq., 627, 643, 695 et alibi passim.

Ecclesia est vera Jerosolyma, 225, 225. Ecclesia per mundum tropice significatur, 158, 159, tropice etiam per lunam significatur, 155. Ecclesia figurative corpus Christi, 196, 197 et seq., 202, 203, 209. Ecclesiæ caput, Christus, 564. Ecclesia an lux mundi, 158. Ecclesiæ mundus, 5. Ecclesiæ fides quænam sit, 695 et seq., 696 et seq., 697. Ecclesiæ lingua quis dicitur, 648. Ecclesiæ manus, quis, 647, 648. Ecclesiæ oculus, quis, 647, 648. Ecclesiæ pes, quis, 647. In Ecclesiis, tempore Origenis, vestigia etiamnum fiebant signorum Christi, 554. Ecclesiis Christi non semper eodem modo benedicit Paulus in Epistolis suis, 467, 468. Ecclesia Mediolanensis priscis temporibus lavandi pauperum pedes feria quinta in Cena Domini morem arripuit ac retinuit, 422 not. Unde morem hunc acceperit, 422 not. Pieræque Ecclesiæ morem hunc ab ea

assumpserunt, 423 not. Ecclesiæ præsulorum qualis esse debeat sollicitudo, 650.

Ecclesiasticus vir, quis, 695, 696 et seq.

Ecclesiasticum inter dubios libros olim referebant Hebræi, 226 not.

Ecloga, quid, 274 et not. Eclogæ ex τὴν ἀποφραγμένων editioni Clementis Alexandri subjectæ citantur, 226 not.

Editiones Aquilæ, Theodotionis et Symmachi temporibus Origenis nondum inquinatæ erant, 141, quam editionem maxime sequatur Paulus in citandis Scripturis, 627, 629, 671, 674.

Elchana interpretatur possessio Dei, 673.

Electio Dei ob prava merita, 465 et seq., 464 et not. Electio non ex operibus, sed ex proposito Dei, et vocantis arbitrio, 615. Electio gratiæ, quid, 650. Per electionem gratiæ quinam salventur, 650.

Electi et vocati quid differant, 462 et seq.

Elementum quoddam minimum universæ cognitionis, brevissimaque introductio est universa Scriptura sacra etiam accurate intellecta, 116, 117.

Elias ante ortum prophetatus fuit, 125. Elias et Moyses colloquentes in monte cum Jesu, quid significant, 469. Elias præcedet secundum Christi adventum, et quare, 92. Eliam Phinees esse arbitrabantur Hebræi ex apocryphis libris, 115, 116. Eliæ non animam, sed spiritum et virtutem habebat Joannes Baptista, 112, 115 et seq. Elia atque prophetis majorem esse Joannem Baptistam hæretici minus suspicati sunt, 122.

Elisabeth interpretatur Dei mei iusjurandum, vel, Dei mei septimum, 86. Elisabeth prophetissa elicitur, 149.

Eloquentia humana ab divina quid differat, 646 et seq.

Eloquia Dei Judæis primo credita, quæ, et quibus Judæis credita sint, 497, 498 et seq. An Samaritanis etiam credita sint, 498.

Ementes et vendentes templo dejecti a Christo, qui, 191, 192, 195. Ementes et vendentes templo deicere non minoris erat potentie, quam ægros curare, vel aquam in vinum commutare, 186, 270. Ementes et vendentes num reapse e templo eiecit Christus dubitare videtur Origenes, 186, 188, 189.

Enclitæ matrimonium damnabant, et abstinendum censebant a viuo et animatis, 667.

Enochi liber, apocryphus, 142 et not. Hunc librum Græce scriptum, atque ejusdem auctoris falsa et supposita præ manibus habuit Scaliger, 142 not.

Ἐνοχίου βιβλίον et παρὰ νοσημάτων quid differant, 116.

Ephraim interpretatur fertilitas, 399 et not., 400. Curus Ephraim tropice quinam sint, 193.

Epicurus et Epicurei Deum corporeum esse fingebant, at a Deo tamen omnem coagmentationem abjudicabant, 250 not., 251, 503, 504. Summum bonum in voluptate ponebant, 505. Providentiam tollebant, 505.

Episcopi quo gestu olim populum alloquebantur, 96 not. Episcoporum mos populum benedicens tribus primoribus digitis erectis, unde oriatur, 96. Episcoporum qualis esse debeat sollicitudo, 650.

Epistolæ Pauli et aliorum apostolorum an dici possint Evangelium, 4, 5, 7, 15. Epistolæ Pauli caute et perspicaciter legendæ, et quare, 519, 520. Epistola ad Romanos et Corintho scripta videtur a Paulo, 459, 460, 677. Post Epistolam primam et secundam ad Corinthios scripta est, 678. Perfectior videtur cæteris Pauli Epistolis, 458, 459 et seq., 678. Quare, 458, 459 et seq., 678. Epistola ad Romanos quibus de rebus agat, 458, 460, 501, 504 et seq., 509 et alibi passim. Cæteris Pauli Epistolis difficilior ad intelligendum, et quare, 458, 460, 487 et seq., 501, 504, 509, 511, 516, 527, 529, 548 et seq., 549, 579 et seq., 581 et not., 584 et seq., 613, 614 et seq., et alibi passim. In Epistolam ad Romanos quindecim (alias viginti) Commentariorum tomos, seu libros, scripsit Origenes, 458 et not.

Sublimes sunt horum librorum sensus, 458 et not. Rufini tempore aliquanta jam perperita erant volumina, 458 et not. Græcus sermo continuabat quadraginta, et eo amplius, nulla versuum, 458 et not. Hæc duo tantum supersunt fragmenta Græca, 462 not., 463 not., 581 not. Totum opus Latine vertit Rufinus hortatu Heraclii, cui nuncupatur ejus interpretatio, et ad media fere spatia coarctavit, quæ deerrant de suo adimplevit, 458, 688, 689. Quam infida sit ejus interpretatio intelligitur ex fragmentis Græcis, et ex ipso Rufino, 462 not., 463 not., 580 not., 581 not., 688, 689. Ex Epistolæ ad Romanos paucis contextibus, totus Scripturæ sensum, qui arbitrii libertatem concessam a Deo hominibus docet, Valentiniani conabantur evertere, 458.

Epistolæ prima et secunda ad Corinthios ante Epistolam ad Romanos scriptæ sunt a Paulo, 678. Inter primam et secundam multum temporis intercessit, 459. Cum primam scriberet Paulus, etiam quidem in magnis profectibus, sei-

perfectior erat quando scripsit secundam, 478, 459 et seq. In Epistolam ad Galatas, ad Ephesios, ad Colosenses, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebræos commentaria scripsit Origenes, quorum etiamnum fragmenta exstant, 690 usque ad 698. In Epistolam ad Hebræos homilias etiam scripsit Origenes, quarum duo fragmenta Græca supersunt, 698. Epistolam ad Philippenses quando scripsit Paulus, nondum perfectus erat, 459. Epistolæ ad Hebræos compositor stylus, quam cæterarum Pauli Epistolarum, 698. Ea continet sententias admirabiles, 698. Sententiæ ipsius Pauli esse videntur, dictio alterius, 698. Auctor ejus incertus, 698. Scriptores quidam partim Clementi Romano, partim Lucæ eam ascribunt, 698. Clementis Romani eam non esse quædam argumenta demonstrant, 698 not. Multi existimarunt a Paulo Hebræice primum fuisse scriptam, a Luca vel a Clemente Romano Græce fuisse interpretatam, 698 not. Epistolam ad Hebræos rejiciebant veteres quidam, quod Novatiani ea favere videretur, 322 not. Epistolam ad Hebræos an adulteraverint Nestoriani, 41 not. Epistolæ, secunda Petri, secunda et tertia Joannis, nec non Epistolæ Jacobi et Judæ, a multis olim in dubium revocabantur, 95 et not. Alibi tamen Origenes Epistolam, secundam Petri, secundam et tertiam Joannis, ut genuinas admittit, 95 not. Duæ postremæ Epistolæ Joannis vir versus continentur, 95 not. Epistolam sancti Barnabæ inter libros sacros reponere videtur Origenes, 475 et not.

Ἐπιθυμία, quid, 335 et not., 336, 337. Epulis die natali indulgebant Persæ, et quare, 227 not.

Equus, tropice quis, 43. Equus fallax ad salutem, tripice quis, 193. Equus albus quo vehitur sermo, seu, Verbum Dei, de quo in Apocalypsi, quid significet, 55, 56, 58. Equi alibi quibus vehuntur sequentes Sermonem, seu Verbum Dei, de quibus in Apocalypsi, quid significet, 55, 58.

Esse ex Deo, et genitus esse ex Deo, quid differat, 526. Esse ex Deo minus est, quam genitus esse ex Deo 325. Esse Judæus, et Judæus cognominari, quid differat 485, 487 et seq. Esse justus, et juste agere, quid differat, 530, 537.

Essentiam quintam Plato et Platonici Aristoteles et Peripatetici agnoscent, 251 et not. Essentiam quintam Platonii cognitam fuisse negat Atticus Platonici philosophus apud Eusebium, 251 not. Essentiam quintam Onomacritus ἕκτον στοιχείον vocat; eamque Proclus appellari docet εἰκαστόν στοιχείον, et εἰκαστόν νόμον, et ἄξιον εἰκαστόν, 251 not. Essentiam quintæ a Xenarcho impugnata Alexander Aphrodisæus patrocinatus est, 251 not. Ejusdem ac Deum essentia homines qui Deum in spiritu et veritate adorant, lingebat Heraclion, 251, 253 et not.

Esther quomodo invenit gratiam apud Assuerum regem, 646.

Esurire et sitire duplicem habent significationem, 215, 214 et seq.

Ethnici. Vide Gentes, Gentiles, Græci, Infideles, Pagani, Philosophi, Sapientes.

Eucharistiæ sacramentum, 444 et not., 445. In Eucharistiæ sacramento panis et vinum dupliciter consideratur, 444 et not., 445 et not.

Eunomius perpetuam B. Mariæ virginitatem negabat, 6 not.

Eustathius immerito culpatur Origenem, 377 not.

Eutyches unde adductus sit ut duas in Christo naturas ἐπὶ τῆς ἰσότητος statueret, 351 not.

Eva et Adam si non peccassent, Christus mortuus non fuisset, 22. Evam conjugem suam quo sensu dicatur Adam cognovisse, 285.

Evangelium, quid, 7 et seq. Evangelium virtus Dei in salutem omni credenti, 471. Evangelium, et Vetus Testamentum, quid differant, 5, 8, 9. Evangelii initium Joannes Baptista, 15, 16. Evangelii initium est Vetus Testamentum, 15, 16. Evangelium initium, media, et fines habet, 15. Evangelium dici potest tota Scriptura, 16. Evangelium est ἀγγελία, seu, primitiæ totius Scripturæ, 4, 5. Evangelium quando dici potuerit vetus Scriptura, 8, 9, 16. Evangelium est omne Novum Testamentum, 7, 8. Quatuor Evangelia velut elementa fidei Ecclesiæ sunt, 5. Evangelia quatuor unum sunt Evangelium, 98. Cum Evangelii consonant Lex et Prophetæ, 469. Evangelii leges magis concordant legi naturali quam Lex Moysis, 486. Evangelium umbram docet mysteriorum Christi, 9. Evangelium nos a vetustate litteræ abduxit, et spiritus novitatem luce cognitionis illustravit, 9. Evangelium continet omnem bonam actionem erga Jesum factam, 15. Et accusationem eorum, qui deliquerunt in eum, 14. Ad Evangelium refertur quævis actio bona a nobis in proximum collata, 14. Evangelium est eorum omnium, qui coheredes sunt Christi, 104. Evangelii promissiones a prophetis factæ, quæ,

463. Evangelium non compositione verborum, sed divina virtute persuadetur, 11. Evangelium aliis Deus sinit prædicari, aliis vero prohiberi, 470. Evangelio credere non poterant gentes, nisi per gratiam apostolis datam, 467. In Evangelio nullum verbum vulgariter est intelligendum, 335. Evangelium est in primis Jesu Christi, 15. Christus, ut alia multa, sic et Evangelium est, 471. Evangelium Dei, et Evangelium Christi, idem, 464. Evangelii, et Christi distinctionem facere videtur Marcus evangelista, 463. De Evangelio quæ prædicta sunt per prophetas, hæc etiam de Christo prædicta sunt, 463. Evangelium æternum, quodnam sit, 9, 463, 471. Evangelium intelligibile et spirituale, quodnam, 10. Evangelium sensibile, quodnam, 10. Evangelium corporale, quodnam, 10. Evangelium ut esset corpore præditum perfecti Christus, 8. Evangelium non solum ab hominibus, sed et ab angelis, cæterisque cælestibus virtutibus, et ab ipso Christo administratum, 17. Evangelium divulgandum dicitur non solum in terra, sed et in celo, 16. Evangelium angelis prædicasse Christum dicere videtur Origenes, 35 not., 463, 468. An Evangelium itidem reliquis cælestibus et infernis ordinibus annuntiaverit, 35 not., 463, 468. Evangelium illud quodnam sit, 35 not., 463, 468. Evangelium qui annuntiat, qualis esse debeat, 676, 677. Evangelium annuntiare, sæviticare est, 676. Evangelium primus tradidit Matthæus scripsisse Hebræis, qui Christi fidem fuerant amplexi, 6, 132. Evangelium Joannis est primitivæ primitiarum, seu primitivæ Evangeliorum, 4, 5, 6. Evangelii a Joanne traditi sensum qui percipere possit, 6. Evangelium scripsit Joannes alter ac alii tres evangelistæ, 193. In Evangelio suo Joannes, seu sermone rudis, obscure quædam scripsit quæ mente conceperat, 267, 268. Evangelium nullum adeo pure et aperte Christi divinitatem manifestat, ac Evangelium Joannis, 6. Evangelium an dici possint scripta apostolorum, 4, 5, 7, 13. Evangelium quare Paulus suum dicit, 15, 461, 687. Evangelium Hebræorum, seu, secundum Hebræos, liber apocryphus, 63, 289 not. Evangelio secundum Hebræos Nazaræi multa, quæ ex traditione didicerant, inseruerunt, 289 not. Evangelii secundum Hebræos exscribendi facultatem a Nazaræis Berœeam habitantibus impetravit Hieronymus, 289 not. Hujus Evangelii fragmenta sparsim in libris suis nobis representavit idem Hieronymus, 289 not. Ex hoc Evangelio Origenem, et antiquos Patres multa deprompsisse et memoriæ prodidisse quæ in Novi Testamenti libris non comparent, verisimile est, 289 not. Evangelii solœcismus, 95. Evangeliorum exemplaria mendosa, et quare, 140, 141 et seq. In Evangeliiis canonicis aliqua olim existisse, quæ demum interdicendi, verisimile est; non tamen ejusmodi, quibus fidei dogmata continerentur, 289 not. Evangelia habent nonnulla, quæ juxta litteram stare non possunt, 162, 163, 164 et seq. Evangeliorum apprensus dissonantia solvitur per anagogen, 162, 163, 164, 167 et seq., 168, 179 et seq., 180, 181, 182, 183, 184, 185 et seq., 193 et seq. Evangeliorum Deum alium esse ac Legis Deum fugebant Simoniani, Saturniliani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii hæretici, nec non et gentiles, ac præsertim Stoici, 15 et not., 16, 491, 495 et seq., 496 et seq., 510, 518, 533, 540, 695 et alibi passim. Evangelia Matthæi, Marci, et Joannis repudiabant Marcionitæ, 98 et not. Evangeliorum, et apostolicorum scriptorum interpolator Marcion, 98 et not., 165 et not., 687. Evangelium Lucæ admittentibus Marcionitæ, sed ita ut a Marcione fuerat interpolatum, 98 not. In Evangelium Joannis tomos xxxv vel xxxix Commentariorum scripsit Origenes Ambrosii jussu, Præfat. et 456. Tomi quinque priores Alexandriæ Aegypti Alexandro imperante sunt elaborati, 101 et not. Sextus ibidem inchoatus, sed eum denuo Casarææ Palæstinæ exordiri necesse habuit Origenes, eo quod priorem scriptionem Alexandria descendens secum non asportasset, 101 et not., et 102. Cæteri in Joannis Evangelium tomi ubi et quo tempore lucubrati, Præfat. et 101 not., 102 not. Commentaria Origenis in Evangelium Joannis post hominibus in Lucam edita sunt, 404. Evangelium Joannis Commentariis explanavit Heraclion hæreticus, quorum fragmenta refert et inseritur Origenes, 117 et alibi sæpe.

Evangelistæ munus, quodnam sit, 5. Evangelistæ neque falsi, neque mendaces, neque de iisdem rebus varie locuti sunt, 134. Evangelistæ non errant in nominibus apostolorum, 460. Evangelistæ prophetica quæ citant loca decurrant, 127. Evangelistarum speciosa dissonantia unde oriatur, 164, 165 et seq., 166. Evangelistæ conciliantur in hæc Verba: Vox clamantis in deserto, etc., et in increpationem Phariseorum a Joanne Baptista, 125, 126, 127, 128, et seq. Evangelistarum apprensus dissonantia solvitur per anagogen, 162, 163, 164, 167 et seq., 168, 179 et seq., 180, 181, 182, 183, 184, 185 et seq., 193 et seq. Evangelistarum nullus tam pure et aperte manifestavit divinitatem

Christi, quam Joannes evangelista, 6. Evangelistæ angeli, 14, 15, 16, 17.

Evangelizare, quid, 626. Evangelizare bona, quid, 626. Evangelizantes, quare bona dicantur evangelizare, et quæ bona, 626. Evangelizare bona bene aut male, quid, 626. Evangelizantes quales esse debeant, 676, 677. Christus evangelizat bona pauperibus spiritu, 13. Jesus evangelizat pauperibus quæ sanctis reposita sunt, 10. Evangelizaturis bona Christus quoque bona, id est, seipsum, evangelizat, 10. Ab evangelizaturis bona Christus per seipsum, non per alios, disci poterat, 10. Evangelizare bona non poterant apostoli et eorum imitatores, nisi ea Christus prius ipsis evangelizasset, 10. Evangelizantium pedes quales, et quomodo speciosi, 623, 626 et seq.

Exemplaria Scripturarum errant circa nomina, 140 et seq., 141 et seq., 142. Exemplaribus Hebræorum, aut Septuaginta Interpretum verbis non servit Paulus in citandis Scripturis, 631. Exemplaria Hebræorum minus sequitur Paulus in citandis Scripturis, quam Septuaginta Interpretes, 627, 629, 674. Exemplaria Græca Scripturarum quid a Latinis differant, 499, 504, 510 et alibi passim.

Exhortatio, quid, 630.

Εὐαγγέλιον quid, 274 et not. Εὐαγγέλιον λέγειν προφητείας editioni Clementis Alexandrini subjectæ citantur, 226 not.

Exodus. In Exodum Origenis homiliæ. Vide Homiliæ. Exoratio, propitiatio, propitiator, propitiatorium, idem significant, 514 et seq., 515, 516. Exoratio, propitiatio, propitiator, propitiatorium, Christus, 514 et seq., 515, 516.

Exsultatio Joannis Baptistæ in utero testimonium luit de divinitate conceptionis et ortus Christi, 91.

F

Fabulas quasdam de Dositheo narrabant ejus discipuli, quasi ille non perierit, sed alicubi in hac vita degat, 337. Faciei Moysis gloria, qualis, et unde destruat, 519, 520 et seq. Facie similes Christus et Joannes Baptista, 148.

Falsum non est quod sensu percipitur, si verum non est, 28 et not.

Femine in Ecclesia ministræ, 422 et not., 681. Quales assumendæ, 422 et not., 681 et 682.

Fetus in utero fingit Deus angelorum ministerio, 261 et not., 262, 263, 297 not.

Ferrarius (Ambrosius) Commentariorum Origenis in Evangelium Joannis interpres, 456 not. In eo candor vel intelligentia rerum valde videntur requiranda, 456 not.

Ferrum. An ferro, an petra acutissima olim circumcidebantur Judæi, 145 et not.

Fides, donum Dei, 528. Fides initium justificationis, 519, 523. Fides initium et fundamentum salutis, 531.

Ante fidem justitia nulla, 521. Extra fidem Christi nemo vivit, 69. Sine fide quidquid fit, peccatum est, 670. Fidei indicium est ubi non delinquitur, 521. Per fidem summa perfectionis accipitur, 519. Fides et Lex quid differant, 526. Per fidem Lex non destruitur, sed statuitur, 519, 520.

Sub fide magis vixerunt justi omnes et prophetæ, quam sub Lege, 527. Fidei sub lege non fuerint qui Legi Moysi crederent, 528. Fidei lex, et lex operum, quid, 518.

Fides sola justificat apud Deum sine operibus Legis, 516, 517 et seq., 520, 521 et seq., 523 et seq., 524 et seq. Ex fide, non vero per fidem, quare circumcissionem justificat Deus, 518 et seq., 519. Fides non omnibus creditibus ad justitiam reputatur, 522. Fides qualis esse debeat ut ad justitiam reputetur, 522. 523. Fides Abrahæ qualis primum, et quando reputata est ad justitiam, 522, 523.

Fides quibus ad justitiam reputetur, 531. Fides sine Christi sanguine, et sanguis Christi sine fide non justificat, 541. Multo tamen magis sanguis Christi sine fide, quam fides sine sanguine Christi justificat, 541 et 542.

Fidei augmenta sunt et profectus, 522, 528, 531. Fides et spes inseparabiliter cohærent, 531. Pro fidei mensura dona Spiritus sancti tribuuntur, 528. Pro fidei mensura dona gratiarum distribuuntur, 618 et seq. Fides diversæ, 522. Fidei duplex definitio, 499. Fides gemina : alia a nobis, seu humana, infirma, et ex parte; alia a Deo, seu perfecta, 522, 528, 531 et seq., 618, 649 et seq. Fides, quæ ex homine est, non potest esse perfecta, nisi addita fuerit ea quæ ex Deo est, 528. Fides non solum in terra, sed et in cælis prædicatur, 465, 468. Fidei Ecclesiæ velut elementa sunt quatuor Evangelia, 5. Fides Ecclesiæ, quæ, 695 et seq., 696 et seq., 697. Fides et credulitas quid differant, 670. Fides abusive appellatur hæreticorum credulitas, 670. In fide quis dicatur infirmus, 639 et seq.

Fidelis an in nullo penitus delinquat, 484. Fidelis quomodo non judicabitur, 484. Fideles quomodo flere debeant cum fletibus, et gaudere cum gaudentibus, 652 et seq. Vide Christiani.

Figura Veteris Testamenti Joannes Baptista, 13. 16. Figura Christi, Jordanes, 146 et seq. Figura Christi, Josue, 144. Figura Christi, Salomon, 203. Figura Ecclesiæ, corpus Christi, 196, 197 et seq., 202, 203, 209. Figura hæreticorum, Samaritana mulier, 215, et Samaritani, 221, 263, 264. Figura Catholicorum, Judæi, 225.

Filius Dei animatum Verbum, 235. Filius Dei solus a principio natura Filius, 61 et not. Filius Dei ab æternis, 449. Filius principium Pater, 19. Filius Deus a Patre, 50 et not., 51 et seq. Filius unigenitus Deus, 92, 99. Solus a Patre generatus, 92, 99. Natura et non adoptione Filius, 92, 99. Natus ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente, sine divisione vel imminutione substantiæ, 92. Semper et inseparabiliter Filius, 99. Inseparabilis a Patre per naturam, 61. Immortalis etiam per naturam, 611. Filius Dei substantia Filius, et in subsistentia Dei, 465, 466. Filius et Spiritus sancti divinitas et æqualitas cum Deo Patre statuitur contra hæreticos, 599, 612. Filium Dei ejusdem esse substantiæ ac Patrem negabant quidam hæretici, 626. Filius an a Patre substantia differat, 76 et not. Filius differat a Patre secundum hypostasim, non secundum substantiam, 190. Filius proprietatis an alia sit a proprietate Patris, 50. Filius Dei æternitatem negabant quidam hæretici, 465. Filius ab æterno genitus, 55. Æternus sicut et Pater, 465, 697. Filius fons rationis, Pater fons divinitatis, 50 et not., 51 et seq. Filius et Patris unam esse personam duobus nominibus subjacentem dicebant Patripassiani, 695. Filium Dei paternam esse prolationem in syllabis positam, ideoque hypostasim propriam non habere censebant Valentiniani, Marcossi, Colarbasii, et Paulus Samosatensis, 22, 23 et not., 26, 29, 50, 45 et not. Filius Dei sicut Deus ex Deo, ita charitas ex charitate, 466 not. Filius Dei, charitatis Filius, 510. Filius lux Patris, 562. Filius, sicut et Pater, lux simpliciter dicitur, 76. Filius et Pater, duæ lucēs, 76. Filius imago Patris, seu Dei invisibilis, et quatenus, 246, 603. Filius divinitas, voluntas, bonitas, imago est divinitatis, voluntatis, bonitatis Patris, 246. Filius imago, non Dei, sed ejus bonitatis, 255, 256. Filius splendor æternus lucis æternæ, 697. Filius quomodo splendor gloriæ Dei, vapor virtutis ejus, et aporrhæa sit purissima omnipotentis ejus gloriæ, 697. Filius splendor totius gloriæ Patris, 450, 481. Solus percipere potest omnem splendorem totius gloriæ Dei, 450. Filius splendor dicitur, non Dei, sed ejus gloriæ, et ejus lucis æternæ, 256. Radius, non Patris, sed ejus potestatis, 256. Sincera præpotentis ejus gloriæ fluxio, 256. Speculum immutabilis ejus operationis, 256. Filius æternus; eorum quæ sunt in Patre, 215. Filius cognitio an minor sit cognitione Patris, 50 et not., 51. Filius perfecte cognoscit Patrem, 449. An noverit Patrem ut seipsum, 449 et not. Filius et Spiritus sancti cognitio æqualis cognitioni Patris, 642 et seq. Filius contemplatio an minor sit contemplatione Patris, 449 et not. Filius solus et Spiritus sanctus contemplari et cognoscere Patrem possunt, 80. Filius solus effari potest quæ sunt in Patre, 449. Filium an minorem Patre statuat Origenes, 51, 52, 53, 76 et not., 235 et not., 256, 449 et not., 451. Filius solus et Spiritus sanctus totam capiunt Patris voluntatem, 246. Filius voluntas immutabilis a voluntate Patris, ita ut non sint duæ voluntates, sed una voluntas, 245. Filius universorum Deus post Patrem, 12 et not. Filius proprietatis an alia sit a proprietate Patris, 50. Filium Patris nulla re comparari quatenus dixerit Origenes, 235 et not., 256. Filium Dei et Spiritum sanctum ita a Deo Patre superari, ac ipsi superant deos et alias creaturas ratione præditas, quomodo dixerit Origenes, 51, 52, 53, 235 et not. Filius Dei destinatus, non prædestinatus, 465, 466 et seq. Filium Patris ministrum quatenus vocet Origenes, 515 et not. Filius ministrat gratiarum materiam, 62. An Filius solus redimere poterit humanum genus, 65 et not. Filius vim ad resurrectionem computes pertinere credit Origenes, 27 et not. Filius quomodo glorificaverit Patrem, et ipse glorificatus sit, 446, 449 et seq., 450 et seq. A Filii agnitione ad agnitionem Patris ascendit qui Patrem agnoscit, 287. A Filio Spiritus sanctus edoctus, 71 et not. Filius et Spiritus sanctus indigent cibis intelligibilibus, 244. Filius a solo Patre cibos sumit absque ullo mediatore, 244. Filio Dei decens cibis, quando efficit paternam voluntatem, 245, 246, 248. Filius Dei jam nunc est quidquid erat in Christo ante passionem, 467. Filii Dei imagines, seu imaginis ejus conformes, qui, 19, 51, 602, 605 et seq., 604. De cæteris vide Christus, Jesus, Verbum, Sermo, *Adp.*, Ratio.

Filii Dei quomodo multi et unus, 99, 595, 606. Filii Dei quantum differant ab unigenito Filio Dei, 99. Filii Dei, qui, 606. Filii Dei multi per adoptionem, 595. Filii Dei dicuntur qui ex adventu et sermone Dei nascuntur, 615. Filii Dei Isaac et Jacob; et quare, 615. Filii Dei imaginis conformes, qui, 602, 605 et seq., 604. Filius Christi

potest effici ejus frater, deinde Filius Dei, 452. Filius esse Christi minus est, quam esse ejus filiolus, 452. Filius et semen quod differant, 508, 515 et seq. Filius Abrahæ secundum carnem et secundum fidem, qui sint, 521, 522, 524 et seq., 525 et seq. Filii Abrahami, filii sunt scientiæ et actionum ejus, 104. Filius Abrahæ diligentia fieri potest qui fuerit semen ejus, vel negligentia hoc etiam perdere quod semen erat Abrahæ, 515, 514, 517. Filius Abrahæ qui non esset, vel nullius Justi semen, culpa vacare peccans posset, juxta Origenem, 509 et not. Filiorum Dei ad filias hominum descensus tropice quid significet, 142. Filii hujus sæculi quomodo prudentiores dicantur filii lucis, 647, 684. Filii iræ quare et quomodo erant natura, 593 et seq. Filios suos in initiis Ecclesiæ Judæi credentes circumcidebant, et quare, 490.

Finis perfectionem indicat rerum, 627. Finis Legis, quis, 550, 551. Finis et principium quatenus dicatur Christus, 6. Finis Legis Christus, et quomodo, 622. Fines orbis terræ quinam dicantur, 627. Finis Veteris Testamenti, Joannes Baptista, 15. In fine mundi cur dies iræ statutus sit, 479 et seq.

Flagella impiorum improprie tribulationes vocantur, 559.

Flere cum flentibus quomodo debeant fideles, 652.

Flos quatenus dicatur Christus, 25, 42, 43.

Fluvii quatuor paradisi terrestrem irrigantes, qui, 147 not.

Fluxio sincera præpotentis gloriæ Patris Filius, 256.

Fons divinitatis Pater, fons rationis Filius, 50 et not., 51 et seq. Fons omnium virtutum Deus, 675. Fons Jacob a legorice Scripturam significat, 116, 117.

Forma similes Christus et Joannes Baptista, 148. Formæ duæ in Christo, Dei, et servi, 605. Formæ Dei, aut servi, quinam conformes, 605. Ut formam hominis, ita formam angelorum, dæmonum, et aliarum creaturarum rationabilium assumpsisse Christum, et Evangelium eis prædicasse dicere videtur Origenes, 35 et not., 465, 468. Forma humana allegorice Deo tribuitur, 251. Forma futuri Adam et Lex, et quomodo, 545, 551 et seq., 552 et seq. Forma doctrinæ, quid, 572, 575 et seq. Formam præsentis aut futuri sæculi quinam habeant, 644, 645. Forma Græcica expressa sunt nomina Hebraica in Novo Testamento, 86. Fortitudo unde constat, 502. Fortitudo corporis, res media, seu indifferens, 558.

Fortunæ sortem veteres astrologi Chaldaei et Ægyptii Lunæ tribuebant, 226 not., 227 not. Fortuna dæmon esse censebatur, 227 not. Fortunæ et Meni seu genio varia templa consecrata, 227 not. Fortuna et genius simul culti, et iisdem religionibus placati, 227 not. Fortunam et genium principis adjurare solebant Armeni et Romani, 227 not. Fortunæ convivia ponebant Judæi, 227 not. Fortuna seu Luna, Hebraice Gad dicitur, 226 not.

Fructus singulari numero, et fructus plurali numero, tropice quod differant, 470. Fructus Spiritus sancti, qui, 592, 595. Fructus justitiæ, qui, 574, 575 et seq. Fructus peccati, qui, 574, 575 et seq. Ante omnes fructus dedicatur prima genitura, 4 et not.

Frumentum. Ex frumento novo aliquando azyma faciebant Judæi, 248.

Fundamentum salutis, fides, 551.

Futura quomodo præsciat Deus, 605, 604, 605 et seq. Futurorum umbra, Lex, 8, 9. Futurorum umbram quomodo habeat Lex, 551, 552 et seq. Futuri forma Adam et Lex, et quomodo, 545, 551 et seq., 552 et seq.

G

Gad interpretatur Luna, seu Fortuna, 226 not. Gad adorabant Judæi, 226 not., 227 not. Quo cultu, 226 not., 227 not.

Gadara civitas Judææ, neque mare, neque stagnum in proximo habet, 141. Circa eam celeberrima balnea sunt, 141. Non in Gadarenorum regione porci et rupe præcipitati sunt, et a dæmoniis in mare suffocati, sed in regione Gergesæorum, 140, 141.

Gaius, seu Caius, de quo Paulus in Epistola ad Romanos, xvi, 25, fertur primus fuisse episcopus Ecclesiæ Thessalonicensis, 687.

Galgat. In Galgais petra acutissima circumciduntur Israelitæ, 145 et not.

Galilæa nota est deterioris cujusdam rei, Judæa vero melioris, 268.

Galium album comedi vetabat Pythagoras, quod is esset Meni seu Soli sacer, 227 not.

Galli quidam, Augustini temporibus, homines aliquos a Deo prædestinatos ad peccatum et supplicium censebant, 527 not.

Garisim mons pro sancto habitus a Samaritanis, 222. Garisim interpretatur discussio, vel divisio, vel adventus,

225 et not.

Gaudentius episcopus Rufini familiaris, 689. Ipso perurgente libris Clementis Romani papæ De Recognitione in Latinum vertit Rufinus, 689.

Gaudere spe, quid, 651. Gaudere quomodo debeant fideles cum gaudentiis, 652 et seq. Gaudii plenitudinem quinam habeant, 675.

Gazophylacium, quid, 289, 290 et seq.

Genealogia. In genealogia Christi tres generationes prætermisit Matthæus, 466.

Gemitibus inenarrabilibus quomodo interpellat pro nobis Spiritus sanctus, 601 et seq.

Γενεός et γενεός quid differant, 61 not. Γενεός, unde oritur hæc vox, 61 not. Γενεός, Spiritus sanctus quatenus dicitur, 61 not., 62.

Generationes quot sint ab Adamo usque ad Noachum, et a Noacho ad Abraham, 309 et not., 310 et not. Generationes quomodo numerentur, 310 not. Generationes tres in genealogia Christi prætermisit Matthæus, 466.

Genitor et custos humanæ vitæ, sol, 227 not.

Genitura prima, et primitivæ, quid differant, 4 et not. Genitura prima ante omnes fructus dicitur, 4 et not. Genitura prima Scripturæ, lex Moysis, 4.

Genitus esse ex Deo, et ex Deo esse, quid differant, 526. Genitus esse ex Deo melius est, quam esse ex Deo, 525.

Genius, dæmon, 227 not. Genio seu Meni, varia templa consecrata. 227 not. Genius et Fortuna simul culti, et fisdem religionibus placati, 227 not. Genium et fortunam principis adjurare solitum erat apud Armenos et Romanos, 227 not.

Gentes seu gentiles naturalibus et a Deo insitis animæ rationibus pro conjecturam creaturarum Deum cognoverunt, sed non adoraverunt, ideoque juste puniuntur, 471, 472 et seq., et 481. Gentiles circumcissionem et ipsum Legis auctorem Deum irridebant, 491, 493 et seq., 496 et seq. Gentiles nonnulli in calamitatibus publicis pro liberanda patria se devoverunt, 541. Gentes quosnam appellet Paulus, 485 et seq., 496, 497 et seq., 504 et seq. Gentes quid amplius aut minus habeant Judæis, 497 et seq., 498. Gentes præputium vocat Apostolus, 489, 518 et seq. Gentes incircumcisæ quare et quomodo judicabunt Judæos circumcisos, 490. Gens non gens, gens insensata, quinam dicuntur, 628 et seq. Gentes quid lex naturalis doceat, 486. Gentes quomodo quæ legis sunt naturaliter faciant, 486 et seq. Gentium plurimi Jerosolymam, dum templum staret, veniebant adorare et offerre sacrificia, 492, 493. Gentibus ad credendum incredulitas Israel aditum patefecit, 641. Gentium plenitudo quomodo ingressa est in hæreditatem, et facta portio Dei, 679, 640. Gentes cur Judæis postponat Apostolus, 496, 497 et seq. Gentium plenitudo confertur in beatitudine cum reliquis Israel: quæ vero ad plenitudinem non potuerunt pervenire, conferuntur cum cæteris qui excæcati sunt ex Israel, 640, 641. Gentium plenitudo quæ salva fiat, quinam sit, 640. Gentium Lux. Vide Lux gentium. Gentes, tropice quæ, 679. Gentes, serundum mysticam rationem, etiam ipsi Judæi sunt, 497. Gentiles excludi non videntur a præmiis recte factorum, 479, 480, sed vitam æternam non accipiunt, 481 et seq. Gentes circumcissionis carnalis lege a Moyse non constringuntur, 491 et seq., 492, 493. Gentium tamen plurimum sacerdotum, hierophantæ, aruspices, vates, mystæ, geometri, astronomi, astrologi, etc., circumcissione utebantur, 495. Ex gentibus quidam etiam post adventum Christi suasi sunt circumcidi, 490, 491. Gentes ad fidem Christi venientes quare Petrus et Paulus circumcidi non jubentur, 490. Gentes credere non poterant Evangelio nisi per gratiam apostolis datam, 467. De cæteris, vide Græci. Infideles, Pagani, Philosophi, Sapientes. Genufflexio, quid, 663, 664.

Genera et species entia non esse statuebant Peripatetici, 63 not.

Geometri circumcidebantur apud Ægyptios, Arabes, Æthiopes, Phœnices, et alios supersticiosos populos, 495.

Gerasa, urbs Arabia, neque stagnum, neque mare in proximo habens, 140. Non in Gerasenorum regione porci in mare præcipitati sunt, et suffocati a dæmoniis, sed in regione Gergesæorum, 140, 141, 179.

Gergesa urbs antiqua ad mare Tiberiadis, juxta quam rupes est stagno adjacentes, e qua ostenditur porcos a dæmonibus in præceps delatos fuisse, 141. Gergesa interpretatur habitatio ejicientium, 141 et not., et 172. Pro Gergesa legendum forte Gergesæa, 141 not.

Gergesæa. Vide supra Gergesa.

Gersam. Vide infra Gerson.

Gerson, alias Gersam, filius primogenitus Levi, in pluribus exemplaribus Græcis mendose vocatus Geson, 141 et not. Gerson interpretatur advena ibi, aut advena pu-

pillæ, aut ejectio eorum, 141 et not.

Geson. Vide supra Gerson.

Gestus quo etiamnum episcopi populum benedicunt, tribus primoribus digitis erectis, unde oritur, 96 not.

Gladius acutus quatenus dicitur Christus, 37. An gladio, an petra acutissima olim circumcidebantur Judæi, 143 et not.

Globus. Ad globum usque lunæ providentiam Dei supervenire, ad homines vero minime descendere contendebant Peripatetici, 503.

Gloriæ definitio, 447 et not., 448 et seq. Gloria, res media seu indifferens apud gentiles, 447 et not. Gloria, quænam sit differentia 596. Gloria a Deo duplex, terrena, et cælestis, 605. Gloria quædam glorificata, gloria quædam non glorificata, 480. Gloria Dei, et gloria Moysi, quid differant, 536, 537 et seq. Gloria Christi et gloria Moysi quodnam sit discrimen, 480. Gloria vultus Moysi, quænam, et unde destruat, 519, 520 et seq. Gloria fons Deus Pater, 481. Gloria Patris sincera fluxio. Filius, 236. Totius gloria Patris splendor Filius, 450, 481. Quomodo, 697. Totius gloria Dei splendorem omnem percipere potest solus Filius, 450. Gloria Patris, non vero Patris ipsius, splendor quomodo dicatur Filius, 236. Gloria Dei quomodo divitiæ innotescant, 617, 618. Gloria Dei participant omnes creature, 481. Gloria magnitudines pro capacitate mentium dispensat Deus, 537. Gloria quærere, quid, 480 et seq., 481. Gloria quomodo quærenda, 480, 481. Gloria quærentes quid consequantur, 480, 481. Gloria Christi quis quærat, 481. Gloria apud creaturas ratione præditas, sed non apud Deum, unde acquiratur, 521 et seq. Gloria Christi multo ante contemplati sunt Moyses et prophetæ, quam Christus corpore in terram descenderet, 9, 16.

Gloriationis vocabulum in Scripturis sacris aliquando in bonam, aliquando in malam partem ponitur, 538, in quo gloriandum, 538 et seq. Gloria sola bona et justa, quæ, 517. Gloriatio vera apud Deum non est, nisi in Christo, 676, 677. Gloriatio Judæorum per quam legem exclusa, 516, 517 et seq., 520.

Glorificatio duplex, terrena, et cælestis, 605. Glorificari in cælis in nostra potestate est, 605. Glorificandum Patrem, glorificatus est et ipse Filius, 446, 449 et seq., 450 et seq. Quomodo glorificaverit Patrem Spiritus sanctus, 450. Glorificatio Jesu glorificantis Patrem per suam ipsius mortem, multiplex fuit, 450. Glorificatio qua Filius glorificatus est a Patre, major est ea qua ipse glorificavit Patrem 451. Quosnam glorificet Deus, et quare glorificat, 504, 605. Glorificandus Deus per Christum, 15.

Gnosticos Valentiniani in spiritualium hominum ordinem referebant, 194 not.

Gratus omnes quatenus dicatur Christus, 287, 288. Gratus et perfectio sunt virtutum, 574, 575.

Græcos quosnam appellet Paulus, 485 et seq., 496, 497 et seq., 501 et seq. Græcos cur Judæis postponat Paulus et ad præmium et ad penam, 471, 485 et seq., 484, 496, 497 et seq. Græci quid amplius aut minus habeant Judæis, 497 et seq., 498. Ante Græcos Judæi legibus vivere coeperunt, 471. Græci quosnam barbaros appellaverint, 471. Græci et barbari quid differant, 471. Græcos cur barbaris præferat Paulus et ad præmium et ad penam, 471. Græcis et barbaris quomodo debitor Paulus, 470. Græci naturalibus et a Deo insitis animæ rationibus pro conjecturam creaturarum Deum cognoverunt, 471, 472, sed non adoraverunt, ideoque juste puniuntur, 471, 472 et seq., et 481. Græca exemplaria Scripturarum quid a Latinis differant, 499, 504, 510. Græcanica forma expressa sunt Hebraica nomina in Novo Testamento, 86. Græcorum paradoxa, quæ, 69. Apud Græcos ea quæ feruntur paradoxa, minus paradoxa videntur, quam quædam loca Scripturæ sacræ, 69. De cæteris vide, Gentes, Gentiles, Infideles, Pagani, Philosophi, Sapientes.

Gratia, quid, 528. Gratia Dei mensura nulla, 523. Gratiarum materia a Deo Patre operatur, a Filio ministratur, a Spiritu sancto existit, 62. Gratia et veritas per Jesum facta, 107. Gratiarum dona, quæ, 648 et seq., 649 et seq., 654 et seq. Gratia dona quomodo promereamur a Deo, 648, 649 et seq. Gratiam divinam promereri in arbitrii potestate situm est, 648, 649, 650. Gratiarum dona pro fidei ratione vel mensura distribuuntur, 648 et seq. Gratiam invenire in conspectu alicujus Deo largiente conceditur, 528. Gratiam invenire in conspectu Dei vel alicujus hominis, quid, et quomodo ea inveniat, 646. Gratia Angei, Ananæ nomine, missus ad Esther ut gratiam ei daret apud regem, juxta libellum quemdam apocryphum, 646. Gratia divinæ capiendæ triplex ratio, 648, 649, 650. Gratia qualiter abundet in nobis, 556. Gratia Dei qualiter per Christum in plures abundaverit, quam mors per Adam, 552, 553, 554, 555 et seq. Gratia in quibus superabundet,

539, 560. Gratiam Iranem qui non faciunt, quid consequantur, 631. Gratiarum multitudo, merces boni operis, 631. Gratia sermo, qualis, 646 et seq. Gratia apostolis data, qualis, et cur data, 467. Sine gratia apostolis data credere non poterant gentes Evangelio, 467. Gratia sine electione, et gratia per electionem, 630. Per gratiam quam salventur, et quam per electionem gratiae, 630. Per gratiam quomodo firma sit promissio, 529, 529 et seq. Ubi gratias agit Paulus in Epistolis suis, et non addit pro omnibus se gratias agere, culpas aliquas graves notat et arguit, 468.

Gustare mortem, et videre mortem, differunt, 365, 366, 367.

H

Hæreditas. In hæreditatem quomodo ingressa est plebs gentium, et facta est portio Dei, 639, 640.

Hæresis nomen vitandum, 675. Hæreses quomodo inter opera carnis numerentur, 690, 694.

Hæreticus homo, quis, 695 et seq., 696 et seq. Hæreticorum figura, Samaritani, 223, 263, 264, et Samaritæ mulier, 215. Hæreticorum communio vitanda, 693. Hæretici omnes Joannem Baptistam Elia atque prophetis omnibus majorem esse suspicant, 122. Hæretici quidam fingebant Christum non vere mortuum fuisse, sed solummodo visum mori, 563, 564. Hæreticorum credulitas abusive fides appellatur, 670.

Hebræi hinc vel etiam ternis nominibus utebantur, 460 et seq. Apud Hebræos quis olim erat canon Librorum sacrorum, 226 et not. Hebræi libros Machabæorum, Sapientiam Salomonis, et Ecclesiasticum inter dubios libros olim referebant, 296 not. Hebræorum doctrina circa infernum et paradysum, qualis, 153 not. Hebræi ex apocryphis suis libris persuasum habebant Phinees immortalitatem esse promissam in libro Numerorum, 116. Iidem ex apocryphis existimabant ipsum esse Eliam, 115, 116. Nec Hebræorum exemp. aribus, nec Septuaginta Interpretum vocabis servit Paulus in citandis Scripturis, 631. Hebræorum exemplaria minus sequitur Paulus in citandis Scripturis, quam Septuaginta Interpretes, 627, 629, 674. Hebræorum Evangelium, liber apocryphus, 63, 289 not. Vide Evangelium Hebræorum. Hebræis qui fidem Christi amplexi fuerant primus traditur Mathæus Evangelium scripsisse, 6, 152. Ad Hebræos Epistola. Vide Epistola.

Hebræica nomina Veteris Testamenti peculiari libro interpretatus est Philo, 86 not. Hebræica nomina Novi Testamenti peculiari libro interpretatus est Origenes, et libro Philonis adiunxit, 86 et not. Hebræicorum nominum intelligentia et interpretatio conducit ad Scripturas probe intelligendas, 140. Res utiles ex eis significantur, 142. Hebræica nomina Græcica forma expressa sunt in Novo Testamento, 86. Hebræica linguæ parum consultus Origenes, 86 not.

Helias. Vide Elias.

Helvidius perpetuam B. Mariæ virginitatem negabat: quem luculento opere confutat Hieronymus, 6 not.

Heraclion hæreticus Commentaria reliquit in Evangelium Joannis, 117 et alibi sæpissime. Aliquid addidit Scripturæ sacræ ad suum sensum, 66. Falso censebat Joannem Baptistam solum inter natos mulierum ante ortum ejus propheta fuisse, 125. Eos, qui in spiritu et veritate Deum adorant, ejusdem ac Deum essentiae esse docebat, 234, 235 et not. Sæculum, et quæ in sæculo sunt, ante Verbum existitisse, adeoque nec facta fuisse per Verbum contendebat, 66. Opificem mundi esse Verbi ministrum, adeoque Christo inferiori esse censebat 67, 86, 159, 360 et alibi sæpius. Christum Opificis imperium abrogasse opinabatur, 274 et not., et alibi sæpissime. Animæ immortalitatem in dubium revocabat, 276. Doctrinam suam hausit e scholis Marcionis, Valentini, et aliorum hujusmodi hæreticorum, ac generatim refellit, 66 et seq., et not., 67, 73, 74, 102, 117, 120, 121 et seq., 122 et seq., 123, 125, 130, 138, 139 et seq., 159, 170, 171, 179, 180, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 220, 221, 224 et seq., 225 et seq., 226 et seq., 229 et seq., 230, 234, 235 et not., 237, 238, 239, 241, 242, 248, 251, 252, 253 et seq., 256, 261, 263, 264, 265, 267, 274 et not., 275, 276, 277, 296, 502, 516, 532, 533, 537, 538, 539, 540, 545, 560 et alibi passim. Heraclion multa sumpsit ex libro apocrypho cui titulus est, Prædicatio Petri, 226.

Heraclius Rufini amicus, 458, 688. Ejus hortatu Rufinus in Latinum vertit Commentaria Origenis in Epistolam ad Romanos, ejusdem Origenis homilias in Genesim, in Exodum, in Leviticum, in Jesum Nave, in Judicium librum, in tricesimum sextum, tricesimum septimum, et tricesimum octavum psalmum, 458, 688, 689. Ejus hortatu Commentaria Origenis in Epistolam ad Romanos ad media cære snatia coarctavit Rufinus, 458. Ipsi Rufinus eorum-

dem Commentariorum interpretationem suam nuncupat, 458, 688, 689.

Hermas auctor libri Pastoris, 683. Hermas post multa peccata ad penitentiam videtur fuisse conversus, 683.

Hermias et Seleucus Galatæ corpus Deo affligebant, 230 et not., 231 et seq.

Hic, et ille, cum agitur de Sermone seu Verbo Dei, quid differant, 59 et seq., 60.

Hieronimus credidisse videtur animas corpora subire pro male ante vitam gestis, 516 not., reminiscantiam eorum rerum quæ in præcedenti vita celesti didicerant animæ, antequam corpus humanum subirent, admittere videtur, 516 not. Luculentum adversus Helvidium opere perpetuam B. Mariæ virginitatem asseruit, 6 not., falso accusat Origenem quasi dixerit Deum et rationabiles creaturas ejusdem esse substantiæ, 235 not. Evangelii secundum Hebræos exscribendi facultatem a Judæis Beroram habitantibus impetravit, 289 not., hujus Evangelii fragmenta sparsim in libris suis nobis repræsentavit, 289 not.

Hierophantes circumcidebantur apud Ægyptios, Arabes, Æthiopes, Phœnices, et alios superstitiosos populos, 495.

Hierosolyma, Hierusalem. Vide Jerosolyma, Jerusalem.

Hircania (in) et Cappadocia templa *εἰς ἀναστάσεως καὶ ἰσχυροῦ* seu *ἀναστάσεως*, id est, Lunæ et Soli posuerunt Persæ, 227 not.

Historia quæ in Scripturis sacris referuntur, licet sensum spiritalem recipiant, ad litteram tamen gestæ sunt, 691. Historicum solummodo sensum sequentes, et allegorias refusant perstringuntur, 632 et seq.

Hodie, in Scriptura, præsens tempus extendit in totum sæculum, 455.

Homilias in Genesim, in Exodum, in Jesum Nave, in Judicium librum, in psalmos tricesimum sextum, tricesimum septimum, et tricesimum octavum scripsit Origenes, 688, 689. Eas in Latinum vertit Rufinus Heraclii hortatu, 688, 689. In homiliis in Genesim, in Exodum, et in Leviticum multa de suo addidit Rufinus, et quæ deerant adimplevisse factur, 688, 689. In homiliis vero in Jesum Nave, in Judicium librum, et in psalmos tricesimum sextum, tricesimum septimum, et tricesimum octavum, nihil addidisse, sed simpliciter ut eas invenerat, et non multo cum labore, transtulisse testatur, 688, 689. Homilias suas in Lucam citat Origenes, 404. Homilias in Lucam prius edidit Origenes, quam Commentaria in Joannem, 404. Homilias in Acta apostolorum scripsit Origenes, quarum fragmentum Græcum exhibetur ex homiliis quarta, 457.

Homo constat spiritu, anima, et carne seu corpore, 466, 469, 473, 631, 653. Homo ad imaginem Dei factus, 73 et seq., 496. De limo terræ plasmatus, 496. An homo solus ad imaginem Dei factus sit, 73 et seq. Homo interior et exterior, qualis, 496, 507. Homo secundum carnem, et homo secundum spiritum, quis, 496. Homo celestis, et homo terrenus, quis, 546 et seq. Homo vetus et novus, et quomodo uterque proficiat, 562, 563. Homo communis, quis, et quomodo dicatur, 664, 665. Homo, et spiritalis, quid differant, 74. Homines spiritalis an idem sint ac Verbum, 75. Homo Dei, qualis, 85. Homines imagines sunt Christi, 19, 51, 602, 605 et seq., 604. Hominum animas et cælo peti credidit Origenes, 81 et not., 85 et not., 84. Hominum et angelorum eandem esse naturam docet Origenes, 75 et seq., et not. Homines sanctos esse ipsos angelos existimat Origenes, 75 et not., 81 et not., 85 et not. Hominum lux. Vide Lux hominum. Homo an ultima creatura rationalis, 35 et not. Homines defuncti inter creaturas infernas numerantur, 35 et not. Hominum triplex genus, seu tres diversas naturas, fingebant Valentini, 28 et not. Vide Valentini. Hominiibus nascentibus quatuor præstitos deos adesse commemorant Ægyptii, *Δελφον, Ἡρην, Ἰσραὴλ, Ἀνδρόν.*, 227 not. Omnem hominem esse mendacem cum dixerit David et Paulus, num et ipsi fuerit mendaces, 500. Omnes homines aliquo spiritu aguntur, 593. Homines omnes qui in spiritu et veritate Deum adorabant, ejusdem ac Deum essentiae fingebat Heraclion, 234, 235 et not. Homines aliquot a Deo prædestinatos ad peccatum et supplicium censebant Galii quidam Augustini temporibus, 327 not. Homines indigent cibis intelligibilibus, 244. Hominum vulgus cibos sumit a discipulis Jesu, 244. Homines a dæmonibus oppressos juvit Christus, 263 et not. Ad homines providentiam Dei non descendere contendebat Peripateticus, 503.

Honorem querere, quid, 481. Honorem querentes quid consequantur, 480, 481. Honor, quem querit Christianus, quam sit, 481. Honor debitus Deo, qualis, et quomodo addatur, 481 et seq. Læmor subitus et incipina-

tus homines arrogantiores ac tumidiores etiam invitos aliquando reddit, 584, 585. Quare, 584, 585.

Hospitalitas commendatur, 681. Hospitalitas quomodo sectanda, 682.

Hostiæ veteris Legis an necessariæ erant usquequo Christus semetipsum hostiam offerret Patri, 496. Hostiam cur Deo obtulerit Abel post dies, et quid intelligatur per hæc verba, Post dies, 500. Hostia vivens, sancta, Deo placens, quamnam sit, 645, 644 et seq. Hostiam viventem, sanctam, Deo placentem quamnam offerant Deo, 645, 644.

Humana forma, humanaque membra allegorice Deo tribuuntur, 231. Humanæ appellationes quatenus Deo conveniunt, 45. Humanitas verbi Christi statuitur contra Pharisæos, 690 et seq., 691.

Humilibus consentire, quid, 652, 653.

Humilitatis corpus quatenus Paulus vocet corpus nostrum, 565.

Hydria Rebecca laudabilis, 240. Hydria Samaritidis tropice quid significet, 259, 241.

Hypostases tres in Trinitate, 61 et not., 62. Hypostasis Filii diversa ab hypostasi Patris, 199. Hypostasis præcipua Christi pervadit omnem mundum, 89 et not. Hypostasim propriam non habere Filium, sed paternam eum esse prolationem in syllabis positam ceusebant Valentini, Marcossii, Colarbasii, et postea Paulus Samosatenus, qui in sola Verbi appellatione insistebant, veluti solum Verbum astruerent esse Christum, 22, 25 et not., 26, 29, 30, 43 et not., et alibi passim.

I

Ideæ universales entia non sunt, 63 et not.

Idoneus et dignus, quid differant, 156.

Ignis bifarium dicitur, corpora is, et spiritualis, 252, 251. Ignis consumens quatenus dicitur Deus, 250, 252, 253. Ignis iræ Dei, qualis, 542. Ignis æternus non a Deo, sed a peccatoribus accensus, 482.

Ille, et Hic, cum agitur de Sermone, seu Verbo Dei, quid differant, 59 et seq., 60.

Imago Dei Patris invisibilis quatenus sit Filius, 19, 51, 246, 464 not., 635. Imago Patris quatenus etiam dicitur Spiritus sanctus, 246. Imago divinitatis, voluntatis, bonitatis Patris, divinitas, voluntas, bonitas Filii est, 246. Imago archetypa multarum imaginum dicitur, 51. Imago non Dei, sed ejus bonitatis quatenus dicitur Filius, 255 et not., 256. Imagines Filii Dei, vel conformes imaginis ejus, seu imagines imaginis, homines, 19, 51, 602, 603 et seq., 604. Ad imaginem Dei factus homo, 496. Ad imaginem Dei an solus homo factus, 75 et seq. Imaginem orthodoxorum gerunt Judæi, 225, 226. Imago hæreticorum Samaritanis mulier et Samaritani, 213, 225, 226.

Immortalis nemo, præter Deum, 71.

Immortalitatem animæ in dubium revocat Heracleon, quam statuit Origenes, 276 et seq. De immortalitate animæ quænam sit Valentianorum sententia, 275 et not., 276, 277. Immortalitatem induere, et transire in immortalitatem, differunt, 275 et not., 276, 277.

Immunditia in quo consistat, 665 et seq., 668.

Immundum seu commune nihil est natura sui in creaturis, 665 et seq., 668 et seq., 669 et seq. Immuunda et munda quare designavit Moyses, 668, 669.

Imperitium sermone quamvis se dicat Paulus, peritissimum tamen ostenditur, 541, 552 et seq., 553, 571.

Impietas et iniquitas quid differant, 472. Impietas est adorare quempiam præter Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, 472.

Impius, peccator, et infirmus, quid differant, 541. Impii, qui, 541. Pro impiis moriens Christus, Patris voluntatem magis faciebat, quam suam, 136. Impiorum flagella improprie tribulationes vocantur, 559. Pro impiis non interpellat Spiritus sanctus, sed pro sanctis, 602.

Impossibilitatem legis Moysi ad litteram adimplendam agnoscebant Judæi, et inepta quædam ac ridicula commentabantur, quibus ejus impossibilitatem sarcire viderentur, 588.

Incipio. Verbi hujus usus notatur, 414 not.

Incorporatio et transcorporatio quid differant, 116.

Incorruptio duplex; corporalis, et spiritalis, 481. Incorporationem querere, quid, 480, 481. Incorruptionem quis querat, 481. Incorruptio quomodo querenda, 480, 481. Incorruptionem querentes quid consequantur, 481. Incorruptionem induere, et in incorruptionem transire, quid differant, 276.

Incredulitas Israel gentibus ad credendum aditum patefacit, 641. Incredulitas tempore Christi non erat peccatum sed mortem, 295.

Indifferentia, seu res mediæ, quæ, 538 et seq.

Indignatio et ira quid differant, 482. Indignatio quid appelletur, 482. Indignationem et iram, tribulationem et angustiam sibi contrahunt peccatores, non ipsis retribuit Deus, 482 et seq.

Induere immortalitatem aut incorruptionem, et transire in immortalitatem aut in incorruptionem, quid differant, 276.

Indumenta byssina quibus induuntur sequentes Sermonem Dei, et de quibus in Apocalypsi, quæ, 53, 58.

Infernus, quo loco situs, juxta Origenem, veteresque Patres, 135 et not. Infernus superior et inferior, 155 not.

Circa infernum et paradisum qualis sit Hebræorum doctrina, 155 not. Infernum superiori conignationi paradisi assignat Tertullianus, 135 not. Infernum loca diversa, 304. In inferiore parte terræ Christus descendit, 304. Ad inferos Christum descendisse non negabant antiqui, 235 not. Ad inferos animas deducebant dæmones, juxta ethnicos, 261 not., 297 not. Infernarum creaturarum ratione pollentium duplex generis, dæmonum, et hominum defunctorum, 35 et not. An infernarum creaturarum ratione pollentium formam assumpserit Christus, ut eas redimeret, 35 et not. Ex infernis esse, et esse e terra, differunt, 303 et seq. Infernus mors appellatur, 376.

Infidelis quis dicitur, 659. Inter infideles an computandus sit omnis qui peccat, 484. Infideles recte factorum mercedem a Deo accipiunt, sed non ad vitam æternam, 479, 480, 481 et seq. Infidelis quomodo jam judicatus est, 484. Vide Gentes, Gentiles, Græci, Pagani, Philosophi, Sapientes.

Infidelitatis indicium est, ubi delinquitur, 521. Infirmitatem nostram in orationibus quomodo adjuvat Spiritus sanctus, 601 et seq.

Infirmus, peccator, et impius, quid differant, 541. Infirmi, qui, 541. Infirmus in fide quis dicitur, 659 et seq. Infirmitas et perfectorum cibis, quæ, 243 et seq., 244, 659 et seq., 660 et seq.

Inimicitia, quantum malum, 243. Inimicitias quomodo soverit Christus per crucem, 545. Inimicitias interficere, quid, 545.

Inimici Dei plures, et in diverso gradu, 542 et seq. Inimicus ultimus, quis, et quomodo destruendus, 542 et seq. Inimicus Deo quatenus dicitur Israel, 641 et seq.

Iniquitas et impietas quid differant, 472. Iniquitas et peccatum quid differant, 523, 524. Iniquitas pro omnibus vitiis ab Apostolo posita, 573. Iniquitatis aut justitiæ arma quatenus sint membra nostra, 571 et seq. In iniquitate detinere veritatem, quid, et quamnam detineat, 471 et seq.

Initium justificationis, fides, 519, 523. Initium salutis, fides, 531. Initium Evangelii, Joannes Baptista, 15, 16. Initium conversionis, mala derelinquere, 523. Initium ogdoæ is, quæ, e, 524.

Injustitia quomodo justitiam Dei commendat, 502 et seq. Injustitia justitia cognoscitur, 502 et seq.

Inobediens neque ad bonum neque ad malum trahi potest, 684.

Insertio. De insertione olivæ in oleastrum, 638 et seq. Insertio olivæ in oleastrum similitudine inverso ordine usus est Paulus, 639. Insertio olivæ in oleastrum, non vero oleaster in olivam, 639.

Insigne vernaculum Judaicæ gentis, circumcisio, 490, 493, 496.

Instrumentum Vetus et Novum. Vide Testamentum. Insipientibus et sapientibus quomodo debitor Paulus, 470.

Intelligentia nominum Hebræorum conducit ad Scripturas probe intelligendas, 140.

Interficere inimicitias, quid, 545. Interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus Spiritus sanctus, et quomodo, 601 et seq.

Interpretes Veteris Testamenti Aquila, Theodotio, Symmachus, et Septuaginta Senes. Vide Aquila, Theodotio, Symmachus, et Septuaginta. Interpretes plurimum Origenis operum, et Clementis Romani papæ Recognitionum Rufinus. Vide Rufinus. Interpretes Commentariorum Origenis in Joannem Ferrarius et Perionius. Vide Ferrarius, et Perionius. Interpres Origenis Philocaliæ Tarinius. Vide Tarinius.

Interpretatio nominum Hebræorum conducit ad Scripturas probe intelligendas, 140.

Intrare, et subintrare, quid differant, 558.

Introductio quædam brevissima est universæ cognitionis Scripturæ sacra etiam accurate intellecta, 116, 117.

Invenire gratiam in conspectu Dei vel alicujus hominis, quid, et quomodo ea invenitur, 646. Invenire gratiam in conspectu alicujus Deo targiente conceditur, 528.

Invocantes nomen Domini, et invocantes nomen Patris, quid differant, 625 et seq.

Ipse. t. x ipso, per ipsum, in ipso, ex Rom. xi, 36, quid significent, 518, 612.

Ira quid appelletur, 482. Ira et indignatio quid differant, 482. Iræ locum dare, quid, 633 et seq., 634. Iræ dies in Scripturis, quid, 478 et seq., 479 et seq. Iræ dies cur in fine mundi statutus sit, 479 et seq. Ira Dei, qualis, 512 et seq. Ira Dei vocantur omnes iræ ejus ministri tam in celo, quam in terra, 472 et seq. Iram quomodo dicatur Deus inferre hominibus, 502 et seq., 503 et seq. Iram cur manifestet Deus hominibus, et bonitatem cœlet, 617. Iram et indignationem, tribulationem et angustiam sibi contrahunt peccatores, non ipsis retribuit Deus, 482 et seq. Iræ Dei ignis, qualis, 512. Iræ illi quare et quomodo natura erant, 503 et seq. Iram quænam lex operetur, 526, 527 et seq. Iræ vasa quinam sint, 616, 617 et seq.

Isaac ante omne opus creatus, 84. Isaac angelum prius fuisse contendit Origenes, 84, 85. Isaac extra ordinem nativitatis carnalis natus, 613. Isaac filius Dei dictus, et quare, 613.

Isaias apostolus dictus, 431. Isaiæ prophetiæ lex appellantur, 581 not. Isaiæ prophetiæ pars est aliqua principii Evangelii, 16. Isaiæ clamor quid significet, 119.

Israel. Sic Jacob a Deo vocatus; ab hominibus autem vocatus Jacob: vir videns Deum; primogenitus omnis animantis a Deo animati: angelus Dei; archangelus potentia Domini; princeps tribunus militum inter filios Dei; minister primus in persona Dei; spiritus primarius, 84. Israel unde nomen acceperit, 612, 640. Israel extra ordinem nativitatis carnalis natus, 613. Israel Christus vocatus, 24, 42. De Israel et Jacob plurima quæ dicuntur, Christo conveniunt, 25. Israel filius Dei dictus, et quare, 613 et seq.

Israel, seu Israelitæ. Israel quatenus amicus et inimicus Dei, 611 et seq. Israel olim pars Domini, nunc repudiatus, 634, 639. Israelii quare et a quibus cæcitas facta est, 639. Non omni Israelii cæcitas contigit, sed parti, 640. Israelis aliquando cæcitas cessanda, et ipse salvandus, 639, 640 et seq., 641. Israel omnis qui salvus fiet, quisnam sit, 640. Israelis incredulitas gentibus ad credendum aditum patefecit, 641. Israelis reliquiæ in beatitudine conferuntur cum penititudine gentium: qui vero excæcati sunt ex Israel coneruntur cum his gentibus quæ non potuerunt ad plenitudinem pervenire, 640, 641. Israel quisnam verus sit, 612, 630 et seq., 640. Israelis mensa est omne Vetus Testamentum, 632. Israelitæ quid habeant residui, 634. Israelitæ pauci qui credant, 2. Israelitæ petra acutissima circumciduntur in Galgalis, 145 et not.

Iuneris ad bonum dux Spiritus sanctus, 602.

J

Jacob extra ordinem nativitatis carnalis natus, 613. Jacob angelum prius fuisse contendit Origenes, 84, 85. Jacob, ita vocatus ab hominibus, a Deo autem vocatus Israel, vir videns Deum, angelus Dei, archangelus potentia Domini, princeps tribunus militum inter filios Dei, minister primus, spiritus primarius, primogenitus omnis animantis a Deo animati, 84. Jacob filius Dei dictus, et quare, 613 et seq. Jacob quatenus Christus dicatur, 24, 42. De Jacob plurima quæ dicuntur, Christo conveniunt, 24, 25, 42. Jacob mortientis verba ad Judæm dicta referri possunt ad Christum, 21, 25, 42. Fons Jacob allegorice Scripturam significat, 116, 117.

Jacobi apostoli Epistola non ab omnibus olim pro genuina habebatur, 95 et not.

Jao interpretatur elatio, 49 et not.

Jar, mensis erat apud Judæos, quo messis fiebat, 248.

Jared interpretatur descendens, 42.

Jecsan Abraham filius ex Cethura, 532.

Jeddedi. Eo nomine Salomon etiam vocatus, 460.

Jeroboam interpretatur Judicium populi, vel, Dijudicans populum, 225 et not.

Jerosolyma, Jerusalem. Jerosolyma Palestinæ urbs, 679. Jerusalem quid interpretetur, 679. Tropice quid significet, 189, 190, 191. Jerosolyma tropice dicitur Ecclesia, 223, 225. Jerosolymitanum templum tropice quid significet, 196, 197, 375. Jerosolymam Christum ingrediens quid tropice significet, 189. Jerosolymam, dum templum staret, plurimi gentium veniebant adorare, et offerre sacrificia, 492, 493.

Jesboch filius Abraham ex Cethura, 532.

Jesse interpretatur est mihi, 674.

Jesus Mariæ filius unicus, 6. Jesu quatenus conveniat Christi appellatio, 31, 32. Jesus expectatum a populo bonum, quod a Lege et Prophetis annuntiabatur, 7, 8 et seq. Per Jesum gratia et veritas facta, 107. Jesus est a et o, principium et finis, primus et novissimus, 6 et alibi

sæpius. Jesus lux mundi, lux vera, lux hominum, 6, 11 et alibi sæpiissime. Jesus ostium, 6 et alibi. Jesus pastor bonus, 6 et alibi. Jesus resurrectio, 6, 10, 12 et alibi. Jesus via, veritas, et vita, 6, 11 et alibi sæpius. Jesus a Patre accepit ut esset omnia bona, 13. Jesus evangelizat pauperibus quæ sanctis reposita sunt, 10. Jesus in omnibus, et penes omnes rationis compotes ac sanctos commoratur, 14. Vide Christus, Filius Dei, 447⁹⁶. Ratio, Sermo, Verbum.

Jesus Nave. Vide Josue.

Joachim etiam dicitur Sedechias, 460.

Joannes interpretatur gratia a Deo, 86. Joannes Baptista unde et a quo missus, 81 et not., 82, 83 et not., 84, 85. Joannem Baptistam angelum prius fuisse contendit Origenes, 81 et not., 82, 83 et not., 84, 85 et not. Joannes Baptista cur Christus antiquior, 85. Joannis Baptistæ exsultatio in utero testimonium fuit de divinitate conceptionis et ortus Christi, 91. Joannes Baptista vox, Christus Sermo, seu Verbum, 85, 118 et seq., 119 et seq., 149. Joannes Baptista non solum in terris, sed et ubique testis et præcursor Christi est, 91. Joannes Baptista cur venerit ad testificandum de luce, et non etiam venerit ut testificaretur de vita, de Sermone, de principio, et de cæteris Christi considerationibus, 91, 92. Joannes Baptista sicut primum venit ad testificandum de luce, ita ipse aut Elias præcedet secundum Christi adventum ad testificandum de Vita, de Sermone, de Sapientia, 92. An etiam de cæteris Christi considerationibus testificatur sit, 92. Joannes Baptista et Christus, forma similes, 148. Joannem Baptistam quare Judæi interrogabant an ipse esset Christus, 111. Quo eum proposito interrogant Pharisæi, 125. Ad Joannis baptismum veniunt Pharisæi, 125, 121. A Joanne Pharisæi increpantur et quare, 124 et seq. Joannem Baptistam soium inter natos mulierum ante ortum suum prophetatum fuisse falso censebat Heracleon, 125. Joannes Baptista an propheta, 117 et seq. Joannem Baptistam Elia atque omnibus prophetis majorem esse suspicari sunt omnes hæretici, 122. Joanni Baptistæ æquales prophetæ multi, 122. Joannem Baptistam majorem esse inter natos mulierum bifariam verum est, 122. Joannes Baptista non animam Eliæ, sed ejus spiritum et virtutem habebat, 113 et seq. Joannes Baptista figura Veteris Testamenti, 15, 16. Fines exhibuit Veteris Testamenti, 15. Initium est Evangelii, 15, 16. Joannes Baptista apostolus, 451. Joannes Baptista cur clamet in deserto, et non simpliciter dicat, 119 et seq. Joannis Baptistæ clamor in deserto, quid significet, 119 et seq. Joannem Baptistam igne esse Christi deitatem contendebant Basilidiani, Valentiniiani, Cerdoniani, Marcionitæ, et alii ejusmodi hæretici, 16. A Joanne cur baptizetur Christus, 85. Joannis baptismum inferior erit baptismum Jesu, 133.

Joannes evangelista quo sensu dicatur esse alter Jesu ab ipso Jesu, 6. Joannes evangelista is esse videtur qui in Cæna recubuit in sinu Christi, 457, 458, 440. Cur hoc honore dignatus sit, 438. Symbolice recumbebat in sinu Domini, 438. Prius recubuit in sinu Jesu, deinde in pectore ejus, 440. Joannes Evangelium aliter scripsit ac tres alii evangelistæ, 193. Joannis Evangelium est primitia primitiorum, seu primitia Evangeliorum, 4, 5, 6. Joannes omnium evangelistarum purissime et apertissime Christi divinitatem manifestavit in Evangelio suo, 6. Joannis Evangelii sensum quis percipere possit, 6. Joannes ceu sermone rudis, obscure quædam in Evangelio suo scripsit quæ mente conceperat, 267, 268. Joannis Evangelium Commentarii illustrantur Heracleon hæreticus, et Origenes. Vide Commentaria, vel Evangelium. Joannis Epistolæ tres admodum breves, 93. Prima semper genuina habita est: de secunda vero et tertia non omnes consentiebant; quas tamen genuinas esse alibi fatetur Origenes, 95 et not. Joannes evangelista auctor Apocalypses, contra Marcionitarum opinionem, 16 et not., 95.

Job. In Job Commentarii Origeni falso tribuuntur, 95 not.

Jordanes fluvius, unde sic dicitur, 142 not. Jordanes interpretatur descensus ipsorum, vel, vide judicium, 142 et not. Jordanes tropice quid exprimat, 143, 144. Jordanes figura Christi, 146 et seq.

Joseph. De Joseph patriarcha gloriantur Samaritani, 236. Joseph benedictus ab Jacob tropice quid innuat, 237. Joseph precatio, liber apocryphus Hebræorum, 84.

Ex Joseph et Maria natum fingebant Christum Carpocrates, Ebion, Cerinthus, Paulus Samosatenus, Sabellius, Theodotiani, Artemoniani, Photiniani, Ophitæ, qui et Sethiani, et Valentiniiani nonnulli, 347 et not., 429 et not., 319, 695. Joseph quomodo dicatur pater Christi, etiamsi non sit, 466 et seq.

Josias ante ortum suum prophetatus fuit, 123.

Josue figura Christi, 144. Josue, Moyses, et Elias inter igne bant allegorias Legis, 104, 105. In Josue librum hominibus Origenis. Vide Homiliæ.

Jovinianus perpetuam B. Mariæ virginitatem negabat, 6 not.

Judæa patria prophetarum, 268. Judæa nota est melioris ejusdam rei. Gallæa vero deterioris, 268.

Judæi ante Græcos legibus vivere cuperant, 471. Judæi binis vel etiam ternis nominibus utebantur, 460 et seq. Judæorum insigne vernaculum circumcisio, 490, 493, 496. Judæi non solum circumcissione utebantur, sed et alii populi, 493. Judæi petra acutissima circumciduntur in Galgalis, 145 et not. An petra acutissima, an gladio olim apud Judæos fiebat circumcisio, 145 et not. Judæis primo credita sunt eloquia Dei, et quibusnam Judæis credita, 497, 498 et seq. Judæi impossibilitatem legis Moysi ad litteram adimplendam agnoscebant, et inepta quædam ac ridicula commentabantur, quibus ejus impossibilitatem sarcire viderentur, 388. Judæi secundum traditiones quasiam occultas multa loquebantur, 296, 297. Judæos inter varie disputatum est, an angelus qui in veteri Lege Dei mandata obisse sæpe legitur, et quasi ex persona Dei sæpe locutus, Deus esset, an angelus, 226 not. Judæi ex apocryphis libris suis existimabant Phinees immortalitatem esse promissam in libro Numerorum, ac eum esse Eiam, 115, 116. Judæorum libri apocryphi, 84, 226 et not., 297. Apud Judæos canon librorum sacrorum quibus olim erat, 226 et not. Judæi libros Machabæorum, Sapientiam Salomonis, et Ecclesiasticum inter dubios libros olim referebant, 226 et not. Judæi cum Samaritanis commercium non habebant, 335, sed tamen habuisse videntur tempore Christi, 219. Judæi montem Sion divinum esse reunt, 222. Judæi ex instrumento novo aliquando azyma faciebant, 248. Asinus utuntur ad onera gravia portanda, 190. Judæi corporis amantes ac rerum sensibilibus, 196. Judæi serviebant angelis ^{max} seu Soli, ac Lunæ seu Fortunæ, 226 et not., 227 not. Quoniam cultus, 226 et not., 227 et not. Cultus Lunæ minus dediti erant, quam cu tui Solis, 227 not. Fortunæ convivia ponebant, 227 not. Judæi universi in Christo spem habebant, 7, 8. Judæorum Scribæ et legislperi ex Scripturis collegerant Christum adventurum circa tempus quo et ipse advenit, 111. Judæi. Christus videbatur esse aliquis homine major, et natura quædam divinator, 307. Judæi credentes circumcisio vocati, 518 et seq. Judæorum gloriatio per quam legem excusa sit, 516, 517 et seq., 520. Judæos cur Græcis seu gentibus præferat Apostolus et ad pœnam et ad præmium, 471, 483 et seq., 484, 496, 497 et seq. Judæi quid amplius aut minus habeant Græcis seu gentibus, 496, 497 et seq., 498. Judæus esse, et Judæus cognominari, quid differat, 483, 487 et seq. Judæus in manifesto, et Judæus in occulto, quis, 496, 505. Judæi quinam sint secundum mysticam rationem, 497. Judæi imaginem gerunt orthodoxorum, 223, 226. Judæi aliquot metempsychosin admittebant, 112, 113, 114, 115 et seq., 116, 117 et seq. Judæi quare Joannem Baptistam interrogabant an ipse esset Christus, 111. Judæi videntur credidisse Christum ex stupro natum, 327. Judæi cur Christum esse Samaritanum, et dæmonium habere dicebant, 333, 334 et seq. Judæos circumcisos quare et quomodo gentes incircumcisæ judicabant, 490. Judæorum quænam sit doctrina circa paradysum et infernum, 135 not. Judæi credentes in initiis Ecclesiæ filios suos circumcidebant, et quare, 490. Cur morem hunc non veterint Petrus et Paulus, 490. Judæis credentibus an proderat circumcisio carnalis post adventum Christi, 490 et seq. Judæi Beoræam habitantes facultatem Hieronymo dederunt Evangelium secundum Hebræos exscribendi, 289 not. Judæorum religionis principes et arbitrii, Pharisei, 226 not. Judæorum victimæ typus mysteriorum quorundam celestium, 131, 132 et seq.

Judas. Eo nomine Christus vocatus, et quatenus, 24, 42. De Juda plurima quæ dicuntur, Christo conveniunt, 24, 42. Ad Judam quæ dixit Jacob moriens, referri possunt ad Christum, 24, 42.

Judas Jacobi vocatus etiam Lebbaeus et Thaddæus, 460. Judæ Epistola non ab omnibus olim tanquam genuina habebatur, 95 not. Vide Epistola.

Judas cur ultimus apostolorum, 413, 414. Judæ traditoris nequitia et crimina produntur in psalms xl, liv et cvii, 457 et not. Judas intingens manum in paropside cum Jesu, quid innuat, 442. Judas, postquam in cor ejus immisit diabolus ut Christum proderet, apostolus esse desiit, 424, 425, 434. Judas, post datam offulam, perdidit quod habere videbatur præstantius, 441, et exivit a Jesu corporaliter et spiritaliter, 443. Judæ Christum prodituro nox symbolice erat, 445. Cum Juda jam non erat Christus, quando intinctam ipsi offulam porrigebat, 455. Judas an acceptam a Jesu offulam comederit, nec ne, 444, 445. An Judæ, an Satana Judam jam ingressu dixerit Jesus: Quod factis, fac citius, 449, 445. Judas aliquando sincere credi-

dit, 425, 426, 434, 436. Judas, etsi supra omnem impietatem impius, habuit tamen aliquid et boni, 661. Judas nondum perditæ malitiæ erat quando prodidit Christum, neque ad aliquid boni impos erat, neque sincere a peccato resipuit, 435, 436. A Juda pedes discipulorum lavandi initium fecisse Christum credidit Origenes, cui consentiunt Chrysostomus, et Theophylactus, 414 et not. An a Juda, an a Petro discipulorum pedes lavandi initium fecerit Christus, 414 et not. Judæ pedes non lavit Christus, 406. An de Judæ prodicione caro Christi turbata fuerit, 433.

Judas Gallæus quare Christum se esse dicebat, 111.

Judex unde nominetur, 501. Judex omnis interior est ipsa justitia, 56, 57. Judex hujus mundi quomodo Dei minister est, 635 et seq., 636 et seq.

Judices. In Judicium librum hominias scripsit Origenes, et Latine vertit Rufinus, 688, 689. Vide Homilia.

Judicat in justitia et pugnat Sermo Dei fidelis et verax, 53, 57. Quomodo judicatur Deus, et a quibus, 401. Quomodo non judicabitur Christo credens, quomodo autem jam judicatus est non credens, 484.

Judicium unde nominetur, 501. Judicium haberi non potest sine accusante et defendente, 486. Judicium extremum quam certissimum sit, et quale futurum, 476, 477, 485, 662, 663 et seq., 664. Judicii dies cur in fine mundi status sit, 479 et seq. Judicii dies vocatus dies iræ et vindictæ, 478 et seq., 479 et seq. In judicio futuro quomodo cogitationes accusabunt animam, vel defendent, 486, 487. Ad judicium Dei venire, quid, 477.

Jurare per genium et fortunam principis solitum erat apud Armenos et Romanos, 227 not.

Jus quisquis persequitur, justus ideo non est, 383.

Justificationis initium, fides, 319, 323. Justificationes duæ, alia ex operibus, alia ex fide, 21 et seq. Justificatio ex operibus, quæ, 521 et seq. Justificatio ex fide, sine operibus Legis, 316, 317 et seq., 520, 521 et seq., 523 et seq., 524 et seq. Justificatio ex fide, et justificatio per fidem, quid differant, 518 et seq., 519. Justificatio non ex sola vocatione pendet, 603. Justificatio ex comparatione inferiorum, 506. Justificatio nemo in conspectu Dei præter Christum, 536. Justificandus nemo ante mortem, 506. Justificati pauci, vocati plures, 604 et seq., 605 et seq. Quosnam justificet Deus, et quare justificat, 604 et seq., 605. Justificare non potest lex naturalis, etiam recte servata, sine gratia fidei, 529.

Justitia una, sed ab illa difflunt multæ justitiæ, 54, 107, 108. Justitia quatenus dicatur Christus, 12, 22, 24, 32, 41 et seq., 107, 108, 622 et alibi passim. In justitia judicat et pugnat Sermo Dei fidelis et verax, 53, 57. Justitia nulla ante fidem, 524. Justitia radix operum, non verò opera radix justitiæ, 523. Justitia injustitia cognoscitur, 502. Justitia ipsa inferior est judex, 56, 57. Justitia pro omni virtute ab Apostolo ponitur, 575. Justitiam Dei quomodo commendat injustitia nostra, 502 et seq. Justitia Dei per quam legem manifestata sit, 511 et seq., 512 et seq. Justitiæ fructus, qui, 574, 575 et seq. Ad justitiam quando reputata sit Abrahæ fides, 522, 523. Ad justitiam fides non omnibus credentibus reputatur, 522. Ad justitiam quibusnam fides reputetur, 554. Ad justitiam ut fides reputetur, qualis esse debeat, 522, 523. Justitiæ aut peccati servus aut liber, quis, et quomodo, 571, 572 et seq., 574 et seq. Justitiæ aut Deo servire quid differat, 575. Justitiæ aut iniquitatis arma quatenus sint membra nostra, 571 et seq.

Justus solus Deus, 70 et alibi passim. Justus quatenus Christus dicatur, 41 et alibi passim. Justus Deus an a bono Deo differat, 41. Justus non est quisquis jus persequitur, 383. Justus esse, et juste agere, quid differant, 536, 557. Justus quis dicendus, 536, 557. Justo lex non est posita, 510. Justi quomodo segregantur ab utero, 463 et seq., et not. Justi omnes non tam sub Lege, quam sub fide vixerunt, 527. Justorum seminis nullus expertus, 311, 314. Justorum juniorum quanto quis ex semine est, tanto plures fert justitiæ rationes, 312. Justus ullius qui non esset semen, aut filius Abrahæ, culpa vacare peccans posset, juxta Origenem, 509 et not. Justorum tribulationes multæ et variæ, 539.

Juvenes in conviviis senioribus deferant, nec manuum eorum compriment in catino, 442.

K

Καταβολή, cur mundi creatio vocetur, 305.

Καίρις, quid, 379.

L

Languor pessimus animæ, contentio, 482. Languores animæ numerantur in Scripturis divinis, et remedia describuntur, 482.

Lapis simpliciter, et lapis angularis quatenus Christus

dicatur, 25, 36, 45. Lapidis, ex quibus suscitandi dicuntur filii Abraham, qui, 524, 529.

Latina exemplaria Scripturarum quid a Græcis differant, 499, 504, 510.

Latitudo cordis, donum Dei, 483. Latitudinem cordis Salomon accepit a Deo, 485. In latitudine cordis sanctorum habitat et inambulabat Deus, 483. Latitudo cordis sequitur tribulationem, et quam tribulationem, 482, 483.

Lavandi pedes discipulorum initium a Juda fecisse Christum credidit Origenes, cui consentiunt Chrysostomus et Theophylactus, 414 et not. Lavandi initium a Petro, an a Juda fecerit Christus, 414 et not. Non lavit Christus pedes Judæ, 406. Lavandi fidelium pedes mos olim vigebat apud Christianos cujusque vitæ conditionis essent, 422 et not. Mos ille jam inusitatus erat tempore Origenis, et ab optimatibus ad simpliciores rusticioresque tractudus, 422 et not. Ab illis rursus ad Ecclesiam primum rectores, deinde ad principes transit, quibus hodieque solemnè est feria quinta in Coena Domini pauperum pedes abluere, 422 not. Hanc consuetudinem priscis temporibus arripuisse Mediolanensem Ecclesiam, et retinuisse; indeque ad alias plerasque Ecclesias propagatam docent veteres memorie, 422 not. Lavare pedes, tropice quid, 422 et seq., et not., 423 et seq.

Lazarus mortuus, et a mortuis suscitatus, quid significet, 376, 377 et seq. Lazarus an peccatis laboraverit, 376, 377 et not. Lazari anima corpori ejus mortuo non assidebat, 375 et not., 376.

Lebbæus etiam Thaddæus dictus, et Judas Jacobi, 460.

Legentibus Scripturam observare necesse est quæ dicuntur, a quibus, et quando dicuntur, 410.

Legisperiti et Scribæ Christum adventurum circa tempus, quod et advenit in terram, ex Scripturis collegerant, 111.

Legislatores fere omnes ritum sacrorum et cæremonias ab Ægyptiis mutuati sunt, 495.

Levi; eo nomine Mathæus etiam dictus, 460.

Levitæ et sacerdotes decimis et primitiis in omnibus fruebantur; nullis vero reliquæ tribus, 3. Levitæ et sacerdotes decimas et primitias offerrebat Deo per pontificem; cæteræ vero tribus per sacerdotes et Levitas, 3. Levitæ et sacerdotes vocari possunt qui divino dicati sunt verbo, 3. Leviticus ordo cæteras tribus honore præstabat, 1.

Legis definitio, 509, 510, 585. Lex est aliquo modo et mandatum *ἀγος* quatenus ratio, 67. Lex mandat dicitur, 582. Lex et Testamentum quid differant, 611. Legibus vivere cœperunt Judæi ante Græcos, 471. Leges diversæ, 585 et seq., 527 et seq., 529, 548 et seq., 549, 558 et seq., 579, 580, 581 et not., 582 et seq., 588 et seq., et alibi passim. Leges diversas in uno eodemque versiculo sub uno Legis vocabulo subito et latenter introducit Paulus in Epistola ad Romanos, 529, 548 et seq., 549, 558 et seq., 579 et seq., 581 et not., 584 et seq., 593, 619 et alibi passim. Lex naturæ, lex est Dei; Lex Moysi, lex est scripta, 505. Lex naturalis omnibus insita, et omnibus loquitur, 483, 509 et seq., 510 et seq. Legis naturalis vis et efficacia, 505 et seq., 506, 510, 549, 581 et not., 582 et seq. Lex naturalis quid doceat gentes, 486. In lege et sine lege quinam sint, 485 et seq., 505 et seq., 509 et seq., 510 et seq., 548 et seq., 549. Sine lege quomodo vixerit aliquando Paulus, 505 et seq., 548 et seq., 549. Lex naturalis quando vigeat in nobis, 582, 583. Lex naturalis, an præter homines, angelos etiam constringat, et cæteras creaturas ratione præditas, 509, 510 et seq. Legis naturalis nondum capaces peccant quidem, sed peccatum mortuum est, nec eis imputatur, 548 et seq., 549. Quæ legis sunt quomodo gentes naturaliter faciant, 486 et seq. Lex naturalis magis convenit cum evangelicis legibus, quam cum lege Moysi, 486 et seq. Lex naturalis legi Moysi concordare secundum spiritum, non secundum litteram, potest, 486 et seq. Lex naturæ legi Moysi non potest exæquari, 526. Lex naturalis etiam recte servata, non potest justificare sine gratia fidei, 529. Quænam lex loquatur ad eos qui in lege sunt, 509 et seq., 510, 511. Lex unde et a quibus vel destruat vel statuatur, 519 et seq., 520. Lex non destruitur per fidem, sed statuatur, 519, 520. Per legem quomodo peccatum dicatur revixisse, 505. Sine lege qui peccaverunt, quomodo sine lege peribunt; et quomodo qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur, 485 et seq. Sine lege qui peccaverunt, quare gravius punientur, 485 et seq. Legi Dei servire, quid, 587. Legem non custodire, et legem prævaricari, quid differat, 490 et seq. Legem custodire, et legem perficere, quid differat, 490 et seq. Lex quam prosit si custodiatur, 489 et seq. Lex et fides quid differant, 526. Non tam sub lege, quam sub fide vixerunt prophetæ et justi omnes, 527. Lex operum et lex fidei quid intelligantur, 518.

Sub lege fidei num fuerint qui legi Moysi erant, Jerint, 528. Sine legis operibus fides sola justificare potest apud Deum, 516, 517 et seq., 520, 521 et seq., 525 et seq. Sine lege nulla prævaricatio est, 527.

Lex causa non est prævaricationis, 527. Per quam legem iustitia Dei manifestata sit, 511 et seq., 512 et seq. Per legem quomodo fiat agnitio peccati, et per quam legem, 510, 511 et seq. Lex cum articulo, et lex sine articulo, quid differant apud Græcos, 512. Lex et Adam forma futuri, et quomodo, 545, 551 et seq., 552 et seq. Lex, Moyses sic dictus, 550, 551. Lex per Moysen, non a Moysæ, data, 107. Lex umbra futurorum, 8, 9. Lex quomodo umbram habeat futurorum honorum, 551, 552 et seq. Legis finis, quis, 550, 551. Legis iustitia et finis quomodo sit Christus, 622. Lex ipsa, non in lege est, Christus, 510. Lex justo quare non est posita, 510. Lex quibus posita, 527. Lex vocatur libri Moysi etiam historici, Psalmi, et prophetiæ, 284, 581 not. Legis et prophetarum velamen abstulit Christus, et mysteria reseravit, 8. Legis allegorias intelligebant Moyses, Josue, et prophetæ, 104, 105. Lex Moysi est *ἡ πρώτη γενεά*, seu prima generata, Scripturæ, 4. Lex et prophetæ cum Evangelii consonant, 469. Legi Moysi qui crederentur an sub lege fidei fuerint, 528. Lex caro, littera, 469. Lex Moysi secundum litteram pro sui impossibilitate non potest habere factorem, sed secundum spiritum, 469, 486, 588, 589 et seq., 590 et seq., et alibi passim. Legis Moysi adimplendæ ad litteram impossibilitatem agnoscebant ipsi Judæi, et inepta quædam ac ridicula commentabantur, quibus ejus impossibilitatem scire viderentur, 588. Legis litteram respuere videtur Origenes, 489 et seq., 490 et seq., 493, 497, 498 et seq., et alibi passim. Legem esse spiritalem quis sciat, 584. Legis veteris quænam præcepta non etiamnum perstringant, 492 et seq. Legis veteris purificationes an necessariæ erant usque ad purificationem legis novæ per Spiritum sanctum, 496. Lex spiritus vitæ, eadem quæ et lex Dei, et quatenus, 587, 588 et seq. Lex mentis, lex Dei est, 586, 587, 588. Lex mentis vocatur boni voluntas, 586. Lex iram operans, quæ, 526, 527 et seq. Lex carnis, lex membrorum, lex peccati, lex mortis, quæ, 583, 586, 587, 588 et alibi passim. Lex allegorice significatur per virum Samaritidis, 218. Legem sacrificiorum, quæ in Levitico lata est, quinam secundum spiritalem intelligentiam compleant, 613 et seq., 614 et seq. Legis Deum alium esse ac Evangeliorum Deum stantebat Simoniani, Saturniani, Cerioniani, Marcionitæ, Valentiniiani, et alii hæretici, nec non et gentiles, ac præcipue Stoici, 518. Legis auctorem Deum alium esse ac Christi Patrem fidem dicebant, 533. 540. Legis auctorem esse mundi opificem, huncque malum fingebant fidem et irridebant, adeoque legem et prophetas repudiabant, 285 et not., 286 et not., 347 not., 475, 491, 495 et seq., 496 et seq., 510, 605 et alibi passim.

Libros multos sancti non composuerunt, 94, 95, 96, 97. Libros multos conscribi quo sensu veterit Salomon, 94, 96, 97, 98, 99. Librorum sacrorum apud Hebræos quis olim erat canon, 226 et not. Libros Machabæorum, Sapientiam Salomonis, et Ecclesiasticum, inter dubios libros olim referebant Judæi, 226 not. Libri apocryphi Judæorum, 226 not., 297. Libri omnes Scripturæ sacræ iber unus sunt, 97, 98. Libri Moysi etiam historici, et libri prophetarum lex vocatur, 284, 581 not. Libri quos Daniel dicit apertos, qui, 665. Liber scriptus intus et foris, et obsignatus, quem vidit Joannes evangelista, quisnam sit, 97, 98.

Liber aut servus iustitie, quis, et quomodo, 574. Liber Christianus, quis, 461, 462. Liber solus et omnis sapiens, paradoxon est Græcæ rum, 69.

Libertas. Hujus vocis definitio apud gentiles Græcos, 69. Libertas arbitrii. Vide Arbitrium. Libertas quædam culpabilis, 574. Libertas quænam detur sanctis, 461, 462. Libertus Domini, quis, et ejus conditio, 461, 462.

Lignum vitæ quatenus dicatur Christus, in quantum Sapientia est, 355.

Lingua Ecclesiæ, quid dicatur, 618. Linguae Hebræicæ parum consultus Origenes, 86 not.

Littera Dei, quæ, 55. Littera, caro legis, 469. Littera legis Moysi infirma et impossibilis ad implendum, 469, 588, 589 et seq., 590 et seq., et alibi passim. Litteræ legis Moysi adimplendæ impossibilitatem agnoscebant ipsi Judæi, et inepta quædam ac ridicula commentabantur, quibus ejus impossibilitatem scire viderentur, 588. Juxta litteram stare non possunt nonnulla quæ Evangelia habent, 162 et seq., 163 et seq., 164, 165. Ad litteram gestæ sunt historiae quæ in Scripturis referuntur, licet solitalem recipient sensum, 691. Litteram legis respuere videtur Origenes, 489 et seq., 490 et seq., 495, 497, 498 et seq., et alibi passim. In ouden littera prophetiam esse postquam Scribæ et Pharisei existimabant, 269.

Litterarii Scribæ vocati, eo quod uude litteræ adhaere-

rent, 269.

Litteraturæ humanæ doctrina perfecta quænam sit, 575.

Ἀπόρος interpretatur Verbum, Sermo, Ratio, 21, 22, 26 et alibi passim. Ἀπόρος, seu Verbum, antiquor omnibus creaturis, 54. Ἀπόρος, quatenus ratio, ingenitus est in unoquoque ab eo Ἀπόρος, seu Verbo, qui erat in principio, 67. Ἀπόρος, quatenus ratio, qui in singulis ingenitus est, an idem sit cum eo Ἀπόρος (Verbo) qui erat in principio Deus apud Deum, 68, 69. Ἀπόρος, seu ratio, qui in hominibus est, bifariam dicitur, 41. Ἀπόρος, quatenus ratio, lex est aliquo modo, et mandatum, 67. Ἀπόρος sine articulo, et ἄ Ἀπόρος cum articulo, quid differant, 50, 51. ὁ Ἀπόρος archetypa imago multarum imaginum, 51. Ἀπόρος, quatenus Verbum seu Sermo, unus, non plures Ἀπόροι, 54, 55. Ἀπόροι, seu rationes plures, 51, 52, 53, 54. Ἀπόροι ἕκαστος, 52, 53.

Lotio pedum. Vide Lavare vel Pedes.

Lucas Lucius dictus, 686. Lucæ Evangelium interpolaverat Marcion, 98 et not. Lucæ Evangelium admittebant Marcionitæ, sed ita ut a Marcione fuerat interpolatum, 98 et not. In Lucæ Evangelium homilias suas citat Origenes, 404. In Lucam homilias suas prius edidit Origenes, quam Commentaria in Joannem, 404. Lucæ quidam adscripserunt Epistolam ad Hebræos, 698. A Lucæ, vel a Clemente Romano Pontifice Epistolam ad Romanos fuisse Græcè interpolatam existimarunt multi, 698 not.

Lucifer a Jesu esse contempendus, 15. In terram delapsus, 15.

Luminis et calor auctor sol, 227 not.

Luna lux est mundi sub sensum cadens, 27. Luna tropice Ecclesiam significat, 155. Luna diversimode nominata apud Græcos, 227 not. Luna est Fortuna, 226 not., 227 not. Luna, seu Fortuna Hebraice Gad dicitur, 226 not. Lunæ sortem, Fortunæ; soli vero sortem dæmonis tribuebant veteres astrologi Chaldæi et Ægyptii, 226 not., 227 not. Lunæ res corporeas curæ esse putabant veteres astrologi Chaldæi et Ægyptii, 226 not., 227 not. Luna corporum præsul, 227 not. Luna in potestate habet corpus et spiritum, juxta Vettium Valentem, 226 not. Lunæ et Soli templa posuerunt Persæ in Hircania et Cappadocia, 227 not. Lunæ Solisque cultum pleræque gentes videntur a Persis accepisse, 227 not. In Lunæ et Solis adorationem proclives fuerunt Judæi, 227 not. Lunæ serviebant Judæi, 226 et not. Lunæ cultui minus dediti erant Judæi, quam cultui Solis, 227 not. Usque ad Lunæ globum providentiam Dei supervenire, ad homines vero minime descendere contendebat Peripatetici, 503.

Lux bifariam dicitur, corporalis, et spiritalis, 232. Lucem tenebræ persequuntur, 73, 76, 79, 80 et seq. Lux a tenebris non deprehensa, quæ, 91. Lux simpliciter tam Pater, quam Filius, 73, 76, 78, 230, 231, 232 et seq., 358, 562 et alibi passim. Lucis duæ sunt Pater et Filius, 76. Lux in qua nullæ sunt tenebræ, Deus Pater, 76, 78, 79, 230, 231 et seq., 232 et seq. Lux in qua nullæ sunt tenebræ an etiam sit Filius, 79. Lux quæ in tenebris lucet, Christus, 76, 79. Lucem in qua nullæ sunt tenebræ, majorem Lucæ quæ in tenebris lucet, statuere videtur Origenes, 76 et not. Lux æterna lucis principium ac fons, Deus Pater, 697. Lux Patris, Filius, 562. Lucis æternæ splendor æternus, Filius, 697. Lucis æternæ Dei, non vero Dei ipsius, splendor dicitur Filius, 236. Lux vera, Christus, et quatenus, 11, 26, 27, 29, 50, 75, 76 et alibi passim. Lucem veram inferiorem Patre Lucis statuere videtur Origenes, 76. Lux vera non sunt astra, 47. Lux mundi, Christus, et quatenus, 6, 11, 22, 26, 27, 29, 50, 42, 43, 76, 78, 158 et alibi passim. Lux mundi et lux hominum, quid differant, 28. Lux mundi, discipuli Christi, et quatenus, 27 et seq., 29, 158. Lux mundi, Ecclesia, et quatenus, 27, 158. Lux mundi, sanctus omnis, 78. Lux mundi sub sensum cadens sunt sol, luna, et stellæ, 27, 29, 50. Lux hominum, Christus, et quatenus, 11, 21, 26, 29, 30, 72, 74 et seq., 75, 76, 77, 78, 91 et alibi passim. Lux hominum in tenebris lucet, 91. Lux hominum genus est duarum specialium rerum, 77, 78. Lux hominum, et vita, eadem est, 72, 74 et seq., 76, 91. An lux hominum et vita tantummodo sit Christus, 74 et seq., 75. Lux hominum, vita, et reliquæ Christi intellectiones an per Verbum factæ sint, 64. Lux gentium, Christus, et quatenus, 23, 26 et seq., 27, 37, 58, 76, 77 et alibi passim. Lux facta in Verbo, etiam vita existens est, 79. An luceat Christus his duntaxat qui rationis capaces sunt, 27 et not., 50. Lucis filius solus vivens, 73. Lux fieri potest in Domino, quisquis in tenebris est, 75. Ad lucem quænam tenebræ festinent ac eam apprehendunt, 81. Lux sunt Dei mandata, 78. Lux scientiæ, 78. De luce Joannes Baptista cur venerit ad testificandum, et non etiam venerit ad testificandum de vita, de sermone, de principio, vel de cæteris Christi considerationibus, 91, 92. De Luce sicut Joannes

Baptista primum venit ad testificandum, ita ipse, aut Elias, præcedent secundum Christi adventum ad testificandum de vita, de sermone, de sapientia, et de cæteris Christi considerationibus, 92. Lucis et diei adventus tropicè duplex, 658. Lucis filius quomodo prædicator dicantur filii hujus sæculi, 647, 684.

M

Macedonia, provincia vicina et cohærens Achaia, 677.

Maceriæ medium parietem quomodo solverit Christus, 545.

Machabæorum martyres, 540. Machabæorum libros Judæi olim inter dubios libros referebant, 226 not.

Madan, filius Abraham ex Cethura, 532.

Madian, alter filius Abraham ex Cethura, 532.

Magister et Dominus quatenus dicatur Christus, 23, 35.

Magistrorum infantes docentium exemplum Spiritui sancto accommodatur, cum ad orandum ab eo adjuvatur, 601.

Malitiæ perditæ nondum erat Judas quando prodidit Christum, 435, 436.

Mala, quæ, 538. Mali natura, quæ, 654. Mala a Deo non oriuntur, 576, 577. Mala, seu peccata, entia non sunt, 65 et not. Ex malo Deus elicit bona, 641, 642. Malorum capax non est spiritus hominis, 432. Mala per semetipsum non retribuit Deus, sed tantummodo bona, 482 et seq. Mala sibi ipsi contrahunt peccatores, 482 et seq. Mala derelinquere, initium conversionis, 523. Malum pro malo reddere gravius peccatum est quam malum inferre, 655. Malum in bono vincere, et vinci a malo, quid, 654. Malorum minus frequenter habenda memoria est, quam bonorum, 574.

Malos natura esse alios, alios bonos, alios neque bonos neque malos dicebant Valentiniani, Marcionitæ, et Ebionitæ. Vide Valentiniani, vel Marcionitæ, vel Ebionitæ, vel Naturæ. Malus nemo a Deo creatus, 575 et seq. Mali omnes, et ipse diabolus, non quatenus mali, sed quatenus creaturæ, a Deo facti sunt, 65, 66. Ut mali aut boni simus nostræ voluntatis est, 615. Malus nullus est qui non habeat aliquid et boni, 664 et seq. Mali etiam prophetare possunt et prophetarunt, 385, 387, 388 et seq. Mali hominis spiritum indurari a Deo semel invenitur in tota Scriptura, 455.

Manasse interpretatur oblitus, sive necessitas, 400 et not.

Mandata prophetarum sunt spiritus ipsorum, 113.

Mandata Dei lux sunt, 78. Mandatum Lex appellatur, 582. Mandatum et Lex est aliquo modo ἡ, quatenus Ratio, 67. Mandato nondum advento, peccatum nullam habet operationem, 67.

Mane non habet Deus, neque vesperam, 35.

Manes, unde dicti, 227 not. Manes, genii, 227 not. Manis, bonus, 227 not.

Manichæus animas ex propria Dei esse substantia dicebat, 235 not. Manichæus Christum non vere mortuum esse, sed mortis habuisse similitudinem fingebat, 563, 564.

Manifestare, et revelare, quid differant, 663.

Manna minus vitalis erat, quam panis demessus ab Israelitis in terra sancta, 145.

Manus seniorum a juvenibus in catino non comprimebant, 442. Manu silentium quomodo facebant antiqui, 96 not. Manum cum Jesu Judas intingens in paropside, quid innuat, 442. Manus sanctæ et puræ, et contra, quæ, 571. Manus Ecclesiæ quisnam sit, 647, 648.

Marcion Evangeliorum et apostolorum scriptorum interpolator et temerator, 98 et not., 165 et not., 687. Marcionitæ unum tantum esse contendebant Evangelium, nec ullum admittebant præter Evangelium Lucæ, sed ita ut a Marcione fuerat interpolatum, 98 et not. Contendebant Apocalypsim non esse Joannis, 16 not. In Scripturis sacris nihil per allegoriam volebant intelligi, 494. Marcionetali hæretici tempus quoddam peccatis vacuum ante legem a Moyse datam fingebant, 557, 558 et seq. Marcionitæ contendebant Joannem Baptistam ignorasse Christi divinitatem, 15 et not., 16. Triâ rerum principia statuebant, Christi Patrem, Creatorem seu Opificem, et diabolum, 63 not. Marcionitæ quidam duo tantum principia ponebant, Opificem, et Christi Patrem, 285 et not., 287. Alium legis et prophetarum, alium esse Evangeliorum Deum fingebant, 15 et not., 16, 518, 519, 533, 540, 695 et alibi passim. Christi Patrem, bonum Deum, ignotum, et omnibus inauditum, Opificem vero, Deum malum, ferum, damnorum et legis auctorem dicebant, adeoque eum irridebant et conviciis proscindebant, ac circumcissionem, legem et prophetas repudiabant, 41, 65 not., 80 et not., 275 et not., 285 et seq. et not., 285 et not., 286

et not., 347 not., 475, 491, 495 et seq., 496 et seq., 510, 695 et alibi passim. Marcionitæ Opificem mundi Christo Inferiorem esse censebant, 66, 67, 139, 360. Opificis Imperium Christum abrogasse existimabant, 274 et not. Marcionitæ contendeabant Christum juxta divinam naturam ex Maria natum non esse, nec animam corpusque terrenum assumpsisse, sed per Mariam carnem phantasticam assumpsisse, atque triginta annorum virum eum in Judæa apparuisse, et quæ gesta ab eo dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse, 165 et not., 166, 429 et not., 690, 691 et seq., 695 et alibi passim. Adeoque Christum non vere mortuum esse, sed similitudinem mortis habuisse docebant, 563, 564. Marcionitæ et eorum sequaces diaholum opificium non esse Dei contendeabant, 63 et not., 66. Diversas hominum naturas introducebant, 487, 512. Vide Naturæ, vel Valentiniæ, vel Ebionitæ. Marcionite materiam ingentiam esse fingeant, 19. Resurrectionem corporum negabant, 273 not. Generatim suggillantur, 63 et not., 66, 80 et not., 165 et not., 315 et not., 347, 647 et alibi sæpiissime.

Marcosii Filium Dei paternam esse prolationem in syllabis positam, adeoque hypostasim propriam non habere censebant, sed diversa nomina Christo imposita tropice, non proprie, immutabant, in sola Verbi appellatione insistentes, veluti solum Verbum astruerent esse Christum, 22, 25 et not., 26, 29, 50, 43 et not.

Marcus evangelista distinctionem facere videtur Christi et Evangelii, 465.

Maria Virgo an ex tribu Juda erat, et de domo et familia David, 466. Mariæ Filius unicus Jesus, 6. Ex Maria et Joseph Christum merum hominem esse natum dicebant Carpocrates, Valentiniæ nonnulli, Ebion, Cerinthus, Paulus Samosatenus, Sabellius, Theodotiani, Artemoniani, Photiniani, Ophitæ qui et Sethiani, 347 et not., 429 et not., 519, 695. Ex Maria natum non esse Christum, juxta divinam naturam, nec verum corpus assumpsisse, sed per Mariam tanquam per fistulam transisse, carnemque phantasticam sumpsisse docebant Cerdoniani et Marcionitæ, 165 et not., 166, 429 et not., 690, 691 et seq., 695. Mariam peperisse se putasse, nec tamen vere peperisse, ac latuisse eam putativæ generationis sacramentum contendeabant quidam hæretici, 695. Mariam perpetuo virginitatem servasse negabant Tertullianus, Apollinarius, Eunomius, Helvidius, Jovinianus, et Bonosus, eamque, postquam Christum enixa est, Joseph junctum fuisse censebant, 6 not. Mariæ perpetuam virginitatem luculento adversus Helvidium opere asseruit Hieronymus, 6 not. Asseruit et Origenes pluribus in locis, 6 not.

Martyr. Hujus vocis definitio, 88 et not. Martyrem Donatistæ vocabant quicumque mortem sibi consciscerat, 88 et not. Martyres quid efficiat, apud quos fiunt, et unde illorum constantia, 483. Martyres proprie fiunt apud solos Christianos, 483. Martyrum mors destructio est maleficarum potentiarum, 153. Martyres mundi purgamenta, 154. Martyres etiam in lege, 540.

Mater Christi quomodo dicatur et esse possit Spiritus sanctus, 64.

Materiam ingentiam esse fingeant Marcionitæ et Valentiniæ, 19 et not. Materie omnis expertem vitam sancti in beatitudine degunt, 18 et not. Materiam gratiarum operatur Deus Pater, ministrat Filius, suppeditat et existere facit Spiritus sanctus, 62.

Mathusalem interpretatur emissio mortis, 547.

Matrimonium damnatum Encratitæ, 667.

Matthæus etiam Levi dictus, 460. Matthæus primus tradit Evangelium scripsisse Hebræis qui ex circumcisione crederant, 6, 132. Matthæus in genealogia Christi tres generationes prætermisit, 466.

Medicinæ scientia quid profiteatur, 502.

Medicus quis dicendus, 557. Medicus quatenus dicatur Christus, 22.

Mediolanensis Ecclesia prisca temporibus lavandi pauperum prædes feria quinta in Cœna Domini morem arripuit ac retinuit, 422 not. Unde morem hunc acceperit, 422 not.

Medicæ res, seu indifferentes, quæ, 558 et seq.

Melchisedecus ordo, qualis, 5.

Melito Asianus Deum corpore constare putabat, 250 not.

Membra humana Deo allegorice tribuntur, 251. Membrorum corporis ad Ecclesiæ corpus perapta comparatio, 647 et seq., 648 et seq. Membra nostra quatenus arma sint iniquitatis aut justitiæ, 571 et seq. Membrorum lex vocatur consuetudo vitiorum, 585, 586, 587, 588 et alibi passim. Membra quænam sint corporis peccati, 564, 565.

Memoria, vel usus, sanctorum communicare, quid, 631, 652. Memoria nimium confusus Origenes, parum li-

dellet loca Scripturæ referebat, 126 et not., 367 et not., 389 et not., 431 et not., 445.

Mens ex Meni Hebraico oritur, 226 not., 227 not. Mens est, Dæmon, seu Genius, 226 not., 227 not. Mens Sol est, 226 not., 227 not. Mens vox ex mens facta, et Lunam significat, 227 not. Mens, menses, et unde sic dicti, 227 not. Mens et Fortunæ varia templa consecrata, 227 not. Mens mons, quis, 227 not. Mens, pagus in Phrygia, ubi templum Mens seu Soli sacrum fuisse videtur, 227 not. Mens gallum album Pythagoras sacrum esse censebat, ideoque eum comedi vetabat, 227 not. Mens serviebant Judæi, 226 et not., 227 not. Mens seu Solis cultui magis dediti erant Judæi, quam cultui Lunæ, 227 not. Mens perperam interpretis vertit mensi, 226 et not., 227 not.

Menas patriarcha Constantinopolitanus nuda nomen acceperit, 227 not.

Mendaces num fuerint David et Paulus, cum dixerint omnem hominem esse mendacem, 500.

Mendacium. Contra mendacium pugnat sermo Dei, 57, 58. In mendacio hominum quomodo veritas Dei abundet in gloriam ejus, 503 et seq., 504 et seq.

Meneth, deus Arabibus cultus, idem ac Meni esse videtur, 227 not.

Mentis lex, quæ, 586, 587, 588. Mentis lex boni voluntas appellata, 586. Mens mens dictus, 226 not., 227 not. Mens Moysis visione Dei delictata, 448.

Mensa sapientiæ est omnis Scriptura, 632. Mensa Israel est omne Verbum Testamentum, 632.

Menses ab mensis, et unde sic dicti, 227 not. In mense Nisan, vel Jar, messis in Judæa fiebat, et Pascha agebatur, 248.

Mensura nulla gratiæ Dei, 523. Mensuræ Propitiatori ad animam Christi referuntur, 514 et seq.

Merces, quid, 528. Merces secundum debitum, qualis, et quomodo reddatur, 522, 523 et seq. Merces boni operis, gratiarum multitudo, 631.

Mercurius Ἡρμῆς, Ἡρμεῖος, et Ἡρμεύς appellatus, eo quod animarum vel in orbem deducendarum, vel inde evocandarum munus ei assignarent vetusti fabulatores, 261 not., 297 not.

Messias, Valentianorum, 275 et not.

Messias quid significet, 8, 237. Messias Christus, 23 et alibi passim. Messiam se esse fingeat Dositheus Samaritanus, 237.

Messis variæ significationes, 252, 253, 254, 255, 256, 581 not. Messis in Judæa fieri incipiebat circa mensem Nisan, vel in mense Jar, 248.

Messias et iohannis quid differant, 116. Messias admitebant Basilides, ejus consecrati, et aliquot ex Judæis, 112, 113, 114, 115, 116, 117 et seq., 549.

Messias qui admittit, an servet mundum incorruptibilem, 116 et not. Messias dogma exploditur, 112 et not., 113, 114, 115, 585 et alibi passim. Contra Messias ex professo scribere meditatur Origenes, nec tamen quidquam nisi transitorie de ea scripsisse novimus, 116.

Minister primus in persona Dei, Jacob dictus, 84. Ministrum Dei Paris Filium quatenus vocet Origenes, 60 et not., 61, 67, 157, 315 et not. Ministerium Verbi esse Opificem mundi, adeoque Verbo Inferiorem esse censebat Heracleon, 66, 67, 139, 360 et alibi sæpius. Minister circumcisionis duplici modo dicitur Christus, 674. Ministri Dei boni et mali, qui, 594, 635, seq., 656, 657. Minister Dei quomodo sit Judex hujus mundi, 655 et seq., 656 et seq. Ministri omnes iræ Dei tam in cælo, quam in terra, ira Dei vocantur, 472 et seq.

Miracula Christi prophetiis confirmantur, 87. Miracula a Christo operata jam pene pro fabulis habebantur tempore Origenis, 87.

Misericordiæ Dei multæ, 644. In misericordia Dei consistit humana salus, 645. Misericordiæ vasa quædam sint, 617 et seq., 618.

Missi a Deo, qui, 83 et seq.

Monachi Egypti corpus Deo affingebant, mortemque intendant Theophilo Alexandrino episcopo, ni ipse etiam Deo corpus affingeret, 250 not.

Mons Sion pro divino habitus a Judæis, 222. Mons Garizim pro sancto habitus a Samaritanis, 222. Mons Garizim interpretatur discidium, vel divisio, vel advena, 225 et not. Mons Meni, mons Solis est, 227 not. Montes in quibus se loquentem adfuturum dicit Jesus, qui, 15. Montes, animas generosiores divitioresque significant, 215. Monte spiritum malum significari falso Heracleon putabat, 225.

Morbis omnis animi dæmonium dicitur, 235, 236 et seq. Morbi animæ numerantur in Scripturis, et remedia describuntur, 482.

Mori vel vivere Deo, quid, 559 et seq., 569 et seq.

Mori aut vivere peccato, quid, 559 et seq., 560, 561 et seq., 568 et seq. Mortuus est qui peccato vivit, 69. Mortuum quomodo dicatur peccatum, et postea revixisse, 548 et seq., 549, 585 et seq. Mortuum quibus sit peccatum, 548 et seq., 549.

Mors, res media, seu communis et indifferens, 567 et seq. Mors vitæ contraria, 73. Mors quia vitæ contraria, ideo non est æterna, 560. Mors multiplex, 235, 294, 560, 566, 574, 576 et seq. Mortis variorum significationes, 574, 576 et seq. Mortes diversas sub uno mortis vocabulo latenter et subito introducit Paulus in Epistola ad Romanos, 593. Mors quando et quomodo introierit in hunc mundum: quando et quantum regnavit, 549, 550 et seq., 551 et seq. Mors quomodo ab Adam usque ad Moysen regnavit, 545, 550 et seq., 551. Mors in omnes pertransiit, sed non in omnes regnavit, 550. Mors in quibus regnavit, in quibus solum pertransiit, 550. Mors ab Adam quomodo non in omnes pertransiit, 546 et seq., 547 et seq., 549, 550 et seq. Mors per Adam quomodo in pauciores abundaverit, quam gratia Dei per Christum, 552, 553, 554, 555 et seq. Mortis corpus, quodnam, et quatenus vocatur, 567, 586. Mortis corpus ab Apostolo corpus nostrum vocatum, 565. Mors diabolus vocatur, 559, 576, 609. Mors infernus dicta, 576. Mortis lex, quæ, 585, 586, 587, 588. In morte est quisquis est in tenebris, 75. Per mortem suam Christus multipliciter glorificavit Patrem, et ipse glorificatus est, 446, 449 et seq., 450 et seq. Mortis similitudinem habuisse Christum, non autem vere mortuum fuisse dicebant Valentiniiani, Marcionitæ, et alii quidam hæretici, 563, 564. Mortis Christi similitudini complantari, quid, 564 et seq. Mors pro Deo solo ducta subitur, 540, 541. Mortem Christi nihil dicit amicus peccati, 534 et seq. Mors martyrum destructio est maleficarum potentiarum, 153. Mortem gustare et mortem videre, quid differant, 565, 566, 367. Mors voluntaria nonnullorum gentium in calamitatibus publicis pro patria liberanda, 541. Ante mortem nemo justificandus, 506. Post mortem sanctis cura est de populo, 273.

Mortuorum resurrectio, dogma fidei, 695. Mortui tropice, qui, 530. Mortui in Christo, qui, 695 et seq. Mortuus quomodo semper suscitetur Christus, 691.

Moyses, multo ante quam Christus corpore in terram descendere, gloriam ejus contemplatus est, 9, 16. Moysis mens visioque Dei deificata fuit, 448. Moyses et prophetæ an agnoscerint Patrem, 285, 286 et seq. Moyses lex dictus, 550, 551. Moysis lex, lex est scripta, 505. Moyses quinque solum libros reliquit, 93, 97. Moysis quinque solum libros ex tota Scriptura admittunt Samaritani, 236. Moysis libri, etiam historici, lex vocantur, 581 not. Per Moysen, non a Moysæ, lex data, 107. Moysis lex *ἡ πρώτη* seu prima gentium Scripturæ, 4. Moyses munda et immunda quare signaverit, 668, 669. Moyses, Josue, et prophetæ intelligebant allegorias legis, 104, 105. Moysis regi qui crediderint, an sub lege fidei fuerint, 528. Moysis lex impleri non poterat juxta litteram, sed tantummodo juxta spiritum, 469, 486, 588, 589 et seq., 590 et seq. Moysis legis adimplendæ juxta litteram impossibilitatem agnoscebant ipsi Judæi, et inepta quædam ac ridicula commentabantur, quibus ejus impossibilitatem sarcire viderentur, 588. Ad Moysen ab Adam quomodo mors regnavit, 545, 550 et seq., 551. Moyses et Elias colloquentes in monte cum Jesu, quid significant, 469. Moysis et Dei gloria quid differat, 480, 536, 537 et seq. Moysis vultus gloria, quid, et unde destruat, 519, 520 et seq.

Mulier quare ex viro, et vir per mulierem, 518, 519. Per mulierem, et non ex muliere, cur vir dicitur nasci, 519, 546. Ex muliere, non per mulierem quare Christus natus dicitur, 519. Non per mulierem, nec per serpentem, sed per virum cur peccatum in hunc mundum introisse dicitur, 546 et seq. Mulieres in Ecclesia ministræ, seu diaconissæ, quales assumendæ, 422 et not., 681, 682. Mulier Samaritæ Samaritarum apostola, 258. Mulier Samaritæ hæreticorum figura, 213. Ex mulierum natis majorem esse Joannem Baptistam bifarium verum est, 122. Ex mulierum natis Joannem Baptistam solum ante ortum prophetatum fuisse falso censebat Heraclæon, 123.

Multitudo gratiarum, merces boni operis, 631.

Mundus quid dicitur, et ejus multiplex definitio, 16, 28, 303, 468, 505, 510, 547, 549, 635 et alibi passim. Mundi creatio cur vocetur *κόσμος*, 505 et not. Mundus Deo per Christum reconciliatus, 5. Mundi lux. Vide Lux mundi. Mundus, tropice qui, 27, 28. Mundus tropice Ecclesiam significat, 158, 159. Mundus Ecclesiæ, 5. Mundi opifex. Vide Opifex mundi. In mundi fine cur iudicium dei statutum sit, 479 et seq. Mundi hujus iudex quomodo Dei minister est, 635 et seq., 636 et seq. Mundi hujus tempus tropice vox dicitur, 177, 178. Mundum incorruptibilem num ser-

vet qui metempsychosin admittit, 116 et not. Mundus nemo fit apud Deum sine Christo, 415. Munda, et immunda quare significaverit Moyses, 668, 669. Munda, omnia natura sui in creaturis Dei, 665 et seq., 668 et seq., 669 et seq. Mundum quod est per se, et natura sui, qua ratione immundum fiat, 665 et seq., 668, 669 et seq. Mystæ circumcedebantur apud Ægyptios, Arabes, Æthiopes, Phœnices, aliosque superstitiosos populos, 495.

Mysteria legis et prophetarum reseravit Christus, 8. Mysteriorum Christi umbram docet Evangelium, 9. Mysteriorum quorundam cælestium typus sunt vicium Judæorum, 151, 152 et not. Mysteriorum non solum typus, sed et virtus catechumenis tradebatur apostolorum temporibus, 362.

N

Nascentibus hominibus deos præstitit quatuor adesse commemorant Ægyptii, *Νεχρη, Νεχρη, Νεχρη, Νεχρη*, 227 not.

Natura vel substantia una Trinitatis, personæ distinctæ, et proprietates diversæ, 612, 626. Naturæ divinæ Verbi aut multiplices Origenes allingat proprietates, 21 et not. Naturam Christi divinam naturæ Patris ingenitæ unitam perperam dicit Origenes. Non enim unita, sed eadem est, 282 et not. Naturas duas ut in Christo stateret Eutyches unde adductus sit, 351 not. Naturam angelorum et hominum eandem esse docet Origenes, 75 et seq. et not. Naturæ spirituales an aliquando possint esse tenebræ, 75. Naturam quintam Plato et Platonici, Aristoteles et Peripatetici agnoscunt, 251 et not. Naturam quintam Platoni cognitam fuisse negat Atticus Platonicus philosophus apud Eusebium, 251 not. Naturam quintam Onomacritus vocat *ἀπύρρον στοιχείον*, eamque Proclus appellari docet *ἀπύρρον στοιχείον, ἀπύρρον ἄβυσσος, et ἄπύρρον ἄβυσσος*, 251 not. Naturæ quintæ a Xenarcho impugnatæ Alexander Aphrodisæus patrocinatus est, 251 not. Naturam hominum triplicem esse fingebat Valentiniiani, Ebionitæ et Marcionitæ, *Προπαυτοῦ, Φυσιῶν, et ψυχῶν*, quorum priores peccare et pereire non possint, postremi ad exitum conditi sint, mediis pro recte vel male gestis consequi salutem vel exitum promereri possint, 28 et not., 267, 293, 300, 304, 307, 324 et not., 327 et not., 328 et not., 332, 333, 345, 350, 351, 365, 395 et not., 405, 425, 426, 456 et not., 458, 463 et seq. et not., 464, 479, 487, 518, 542, 575 et seq., 637, 648, 695 et alibi passim. Naturæ lex, lex est scripta, 505. Vide Lex naturalis. Natura mali, quæ, 654.

Natus. Inter natos mulierum majorem esse Joannem Baptistam bifarium verum est, 122. Inter natos mulierum Joannem Baptistam solum prophetatum fuisse ante ortum falso censebat Heraclæon, 123.

Nequitia et crimina Judææ proditionis panduntur in psalmi xl, *κiv et cvii*, 457 et not.

Nestoriani an Epistolam ad Hebræos adulteraverint, 41 not.

Nihil idem est ac non ens, 65, 66. Nilus, fluvius ita dictus ab aquarum nigrore, 147 not. Nimbus nubescens sunt circa Deum, et quomodo, 80. Nisan, mensis erat apud Judæos quo messis fieri incipiebat, et quo Pascha agebatur, 248.

Noe. A Noe ad Abraham, et ab Adam ad Noe, quot sint generationes, 309 et not., 310 et not.

Noetus personas Trinitatis confundebat, 50 et not., 61 et not.

Nomina varia Christo attributa, et Christi variæ significationes, licet separentur, non tamen separatur Christi substantia, 21 et not., 22 et seq. usque ad 48. Omnibus nominibus Christi antiquior est sapientia, 21, 47 et seq., 64. Nomina propria quorundam veterum commutata ex præcepto Dei in Scripturis sacris, 460. Nomina, personæ, res, et causas subito et latenter sæpe immutat Scriptura sacra; imo potius eisdem nominibus in aliis et aliis rebus utitur, 584 et seq. et alibi passim. Nomina diversa Christo imposita Valentiniiani, Marcosii, et Colarbasti immutabant non proprie, sed tropice, in sola Verbi appellatione insistentes, veluti solum Verbum astruerent esse Christum, 22, 25, 26, 29, 50, 45 et not. et alibi passim. Nominibus binis vel etiam ternis Hebræi utebantur, 460 et seq. Nominum propriorum erratim in Scripturarum exemplaribus, 140 et seq., 141 et seq., 142. Nominum Hebraicorum interpretatio et intelligentia conducit ad Scripturas probe intelligendas; resque utiles ex eis significantur, 140, 142. In nominibus apostolorum non errant evangelistæ, 460. Nomina Hebraica Veteris Testamenti peculiari libro interpretatus est Philo, 86 not. Nomina Hebraica Novi Testamenti peculiari libro interpretatus est Origenes, libroque Philonis adjuncti, 86 et not. Nomina Hebraica in Novo Testamento forma Græcænicæ expressa sunt, 86. Nomen Patris, et nomen Domini invocantes, quid differant, 625 et seq. In nomen Jesu credere,

et credere in Jesum, quid differat, 210 et seq. Nomen hæresis vitandum, 693.

Notariis utebatur Origenes ad dictata excipienda, 101. Notio et agnitio quid differant, 316 not.

Novatianis Epistolam ad Hebræos favere veteres quidam opinabantur, eamque idcirco rejiciebant, 322 not.

Novissimus et primus quatenus dicatur Christus, 6, 23, 34 et seq., 56.

Novum Testamentum. Vide Testamentum.

Nox duplex, corporis et animæ, 443. Nox tropice mundi hujus tempus, 177, 178. Nox symbolice erat quando exiit Judas Christum proditurus, 443. Nox non erat cæteris apostolis, 445 et seq. Nox fuit Petro Christum neganti, 445 et seq.

Nubes nimbusque sunt circa Deum, et quomodo, 80.

Numerus dualis sociandis generandisque corporibus aptari solet, 514. In corpore positus deputatur, 514. Pro immundis aliquando ponitur, 514. Numerus ternarius naturæ incorporæ consecratur, 514. Numerus ternarius, numerorum primus, 569 et not. Numerus senarius quid significet juxta Heracleonem et Origenem, 202. Numerus senarius est primus numerus perfectus, 203, 369 et not. Numerus septenarius nota est quietis, 273, 277, 630. Numerus decennarius laudatus et sanctus, 90, 161. Numerus viginti octo est numerus secundus perfectus, 369. Numerus quadragenarius quid significet, 202.

In Numerorum caput xxiii, vers. 6, Origenis obeli, 390.

Nummis Augusti appingitur crocodilus, et quare, 148 not.

Nuptias secundas omnino non probat Origenes, 218 et seq., 219 et seq.

O

ὁ ἐὼς, cum agitur de ἁγίῳ seu Verbo Dei, quid differat, 39 et seq., 60.

Obeli Origenis in Numeror. cap. xxiii, v. 6, 390.

Obsequium quid vocet Paulus, 611, 612. Obsequium pro cultu, 643. Obsequium rationale in quo consistat, 643, 644 et seq.

Oculos in cælum attollens Jesus quid significet, 372 et seq. Oculos in cælum tollere quem deceat, 373 et seq., 574 et seq. Oculis annuere, in malam partem sunitur, 440. Oculis Ecclesie, quis, 617, 648.

Odiū quale animæ insertum, 631. Odiū laudabile piorum, 631. Odiū vitiorum servantur virtutes, 631 et seq.

Odor bonus corporalis animalia quædam perimere dicitur, 367.

Ōcumenius opinatus est, præter eos angelorum ordines, qui in Scriptura nominantur, alios esse numero infinitos, et hominibus ignotos, 54 et not., 35.

Offensio, quid, 620.

Offula Judæa Christo porrecta, a ejusdem erat generis ac eæ quas reliquis apostolis dedit Christus, cum dixit, Accipite, et manducate, 444. Offula quæ Judæa porrecta fuit, et offul quæ apostolis, in quo erant ἁγίως, in quo ἁγίως, 444 not. An offulam acceptam comederit Judas, 444, 445. Offulam intinctam cum Judæa porrigeret Jesus, jam non erat spiritaliter cum eo, 453. Post offulam datam perdidit Judas quod habere videbatur præstantius, 441, et exiit a Jesu corporaliter et spiritaliter, 443.

Ogdoas initium, quale, 524. Ogdoas, quid, 524.

Oleaster. Vide infra Oliva.

Olera quoniam debeant manducare, 245. Olera cum pace edere melius est, quam vitulum saginatum cum iniuncta, 638.

Oliva. De oliivæ in oleastrum insertione, 638 et seq., 639. De oliivæ in oleastrum insertionis similitudine inverso ordine usus est Paulus, 639. Oliva inseritur oleastro, non vero oleaster oliivæ, 639. Oliva quomodo quis eliciatur, 638.

Ὀλιβός, Ὀλιβός, vel Ἄλιβός, Sol. Unde vox hæc facta videatur, 227 not. Ὀλιβός seu Soli templa posuerunt Persæ in Hircania et Cappadocia, 227 not.

Omnis de multitudie dicitur, 301.

Onan, secundus filius Judæ, in exemplaribus Græcis mendose vocatus Aunan, 141. Onan interpretatur labor ipsorum, vel mœror eorum, 141.

Onomacritus essentiam seu naturam quintam Platonico-rum et Peripateticorum vocat ἁγίως ὀνομαζόμενος, 231 not.

Onus in qua significatione positum, 671. Ad onera gravia portanda Judæi asinus utebantur, 190.

Operationem nullam habet peccatum, antequam veniat lex et mandatum, 67. Operationis immutabilis Patris speculum est Pater, 236.

Ophitæ de Christi ortu Cærinthi hæresim amplexi sunt, 517 not. Ophitæ Christum merum hominem ex Joseph et Maria natum fingebant, 547 not., 429 et not., 519. 695 et

alibi passim.

Opificem mundi alium ac Christi Patrem, justumque eum esse, cognitum, malum, ferum, stolidum, indoctum, damnorum ac legis auctorem lingebant, conviciisque proscindebant Simoniani, Saturniliani, Cerdoniani, Marcionitæ, Valentiniiani, Heraclæon, alique hæretici, 41, 65 not., 80 et not., 275 et not., 283 et seq. et not., 285 et not., 286 et not., 287, 347 not., 473, 491, 495, 496 et seq., 510, 533, 540. 695 et alibi passim. Opificem mundi ministrum esse Verbi, adeoque Verbo inferiorem esse censebat Heraclæon, 66, 67, 139, 360. Opificis imperium Christam abrogasse censebant Saturnilius, Cerdo, Marcion, et Heraclæon, 274 et not. Opificem mundi Christum intelligebant quidam hæretici, ac per hoc minorem eum Patre stabebant, 41.

Opificium Dei non esse diabolium Marcionitæ et eorum sequaces contendebant, 63 et not., 66.

Opus Dei solvere, quid, 668. Opera triplicis generis sunt, bona, mala, et media seu indifferentia, 538. Opera carnis, quæ, 658. Inter opera carnis hæreses numerantur, et quomodo, 570, 694. Opera tenebrarum, quæ, 658. Opera prava et falsa scientia sunt tenebræ, 78. Opera non sunt radix justitiæ, sed justitia radix est operum, 523. Operum et fidei lex, quæ, 518. Opera sine fide, nulla sunt apud Deum, 516, 517 et seq., 520 et seq., 521 et seq. Ex operibus, et ex fide justificatio, quæ, 521 et seq. Sine operibus legis fides sola justificare potest apud Deum, 516, 517 et seq., 520, 521 et seq., 523 et seq. Operis boni patientia, quid, 430, 483. Operis boni patientia consequitur vitam æternam, 480, 483. Operis boni patientiam quoniam habeant, 483. Operis boni merces, multitudo gratiarum, 631. Operibus quomodo et qualis merces secutum debitu reddatur, 522, 523 et seq.

Orandus quomodo sit Deus, 15, 17, 602 et seq. Orandus quomodo sit Christus, 624.

Orationis agon et difficultas, 680, 681. Oratori quomodo obsistant dæmones, 681. In Orationibus quomodo Spiritus sanctus adjuvat infirmitatem nostram, et interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, 631 et seq.

Orbis terrarum quinam dicantur fines, 627.

Ordo Aaronis, qualis, 3. Ordo Melchisedecis, qualis, 3. Ordines angelorum numero infinitos esse, et hominibus ignotos, præter eos qui in Scriptura nominantur, opati sunt Origenes, Chrysostomus, Theodoretus, Ōcumenius, et Theophylactus, 34 et not., 35. Ordinibus omnibus celestibus an Christus in ea qua singuli sunt forma apparuerit, et Evangelium annuntiaverit, 35 et not., 463, 468. Ordo leviticus cæteras tribus honore præstabat, 1.

Origenes perulstrat vestigia Jesu, discipulorum ejus, et prophetarum in Palæstina, 140. Quoniam tempore id contigisse videatur, 140 not. Origenes notariis utebatur ad dictata excipienda, 101. Demetrius Alexandrinum episcopum sibi infensum expertus est, 101 et not. Alexandria procella jactatus Casaream Palæstinæ migrat, 101 et not. Origenes Ambrosium ab hæresi Valentiniiana ad catholicam fidem convertit, 39 et not. Ab Ambrosio excitatur ad Scripturam commentariis illustrandam, 4 et not., 94 et not., 101. In Evangelia, primumque in Evangelium Joannis Commentaria scribere exorsus est hortatu Ambrosii, cui nuncupantur eadem commentaria, quemque diversis laudibus afficit, 3, 4 et not., 3, 6 et not., 48, 101, 160, 161, 212, 307, 369, 404. Ab Ambrosio sejunctus erat ut Alexandriam migraret, cum in Evangelium Joannis scribere cœpit, 3, 4 et not., 6. Alexandria quinque priores tomos in Evangelium Joannis scriptis sub Alexandro imperatore, 101 et not. Sextum ibidem inchoavit, sed deuo eum Casaream Palæstinæ exordiri necesse habuit; eo quod priorem scriptionem Alexandria discedens secum non asportasset, 101, 102. Cæteros in Joannem tomos ubi et quo tempore lucubraverit, 101 not., 102 not. Commentaria in Joannem post homilias in Lucam edidit, 404. Origenis Commentaria in Joannem Latine vertit Ambrosius Ferrarius, cujus interpretationem exhibemus. Præfat. et pag. 1 et seq. Qua fide, 456 not. Verit et Joachimus Peronius monachus Benedictinus Cormeriacensis, cujus interpretationis lacinias exhibemus ubique deficit vel prava videtur Ferrarii interpretatio. Præfat. et pag. 53 et not. et alibi passim. Origenis homilias in Genesim, in Exodum, in Leviticum, in Jesum Nave, in librum Judicum, in psalmos xxxvii, xxxviii et xxxviii, Latine vertit Rufinus hortatu Heraclii, 688, 689. Qua fide, 688, 689. Origenes suam in psalmum in enarrationem citat, 542. Memorat et explanationem suam in psalmum xxxi et in alios per ordinem psalmos, 523. Citat homilias suas in Lucam, 404. Scripsit homilias in Acta apostolorum, cujus fragmentum Græcum exhibemus ex homilia quarta, 457. Scripsit quindecim tomos (juxta Cassiodorum, viginti) Commentariorum in Epistolam ad Romanos, 458 et not. et

seq. Sublimes sunt hujus operis sensus, 458. Rufini tempore aliquanta jam deperdita erant volumina, 458. Græcus sermo continebat quadraginta fere, aut eo amplius, millia versuum, 458. Hodie duo tantum fragmenta Græca supersunt, 463 not., 465 not., 580 not., 581 not. Totum opus Latine vertit Rufinus Heracii jussu, cui nuncupatur ejus interpretatio, et ad media fere spatia coarctavit, quæ deerant, de suo adimplevit, 458. Hujus interpretatio quam infusa sit intelligitur ex fragmentis Græcis, 463 not., 465 not., 580 not., 581 not. Origenes Commentaria scripsit in Epistolas ad Galatas, ad Ephesos, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Titum, ad Philemonem, et ad Hebræos, quorum Latina fragmenta exhibentur, 690 et seq. usque ad 697. Scripsit etiam homilias in Epistolam ad Hebræos, quarum fragmentum Græcum exhibetur, pag. 698. Citat Stromatum suorum librum tertium, 256. Origenes peculiari libro interpretatus est nomina Hebraica Novi Testamenti, ad instar Philonis, qui nomina Veteris interpretatus fuerit, 86 not. Origenes Hebraicæ linguæ parum consultus, 86 not. Origenes meditatur ex professo scribere contra *hereticos*, 116. Origenis obeli in Numeror. caput xxiii, vers. 6, 905. Origenes memoriæ nimium confusus parum fideliter Scripturæ loca referebat, 126 et not., 367 et not., 389 et not., 451 et not., 445.

Originale peccatum tollere videtur Origenes, 509 et not. Orthodoxorum imaginem gerunt Judæi, 225, 226. Os unum omnium quomodo dicatur, 675. Osculandi mos olim in Ecclesia post orationes, 683. Osculum sanctum, quod, 683. Oseas interpretatur servatus, 48. Ostium quatenus dicatur Christus, 6, 12, 22, 26, 31, 288 536 et alibi passim.

Ostia ab *opibus* distinxisse videtur Origenes, 337 not. *Ostia* ejusdem esse opinatus est Origenes quæcunque ratione prædita essent, 337 et not., 358 et seq.

Oves, tropice quæ, 44. Ovis vocatus etiam Azarias, 460, 466. Ovis an Amasæ, an Joræ filius, 466.

P

Pagani. Vide Ethnici, Gentes, gentiles, Græci, Infideles, Philosophi, Sapientes.

Palæstinam perlustravit Origenes, et quonam tempore, 110 et not.

Panis abusive dicitur omnis cibus, 177. Panis in terra sancta demensus vitalior erat quam manna, 145. Panis vite, Panis vivus, quatenus dicatur Christus, 25. Panis et vinum in sacramento Eucharistiæ dupliciter considerantur, 414 et not. Panis qui Judæi porrectus est, et panis ille qui apostolis, in quo erant *eparyvovs*, in quo *εραρροπυλός*, 414 not.

Paradisus terrestris, ubi situs, et quibus fluvii irrigabatur, 147 not. De paradiso et inferno qualis sit Hebræorum doctrina, qualis Patrum Ecclesiæ, 135 not.

Paradoxon. Hujus vocis definitio apud Græcos, 69. Paradoxon nullum est in Scriptura, quod non sit signum alterius rei, 279. Paradoxa magis videntur quædam loca Scripturæ sacræ, quam ea quæ apud gentiles Græcos feruntur Paradoxa, 69. Inter Paradoxa gentilium Græcorum duo hæc recensentur: Solus et omnis sapiens est sacerdos; et Solus et omnis sapiens est liber, 69.

Parietem medium maceriæ quomodo solverit Christus, 543.

Paropsis. In paropside Judas manum intingens cum Jesu, quid innuat, 442.

Pascha simpliciter, Pascha divinum, Pascha Domini, quid differant a Paschate Judæorum, 172, 173, 174, 175 et seq., 179, 210, 401. Pascha Judæorum apud Judæos agebatur in mense Nisan, 218.

Pastor, liber apocryphus, cujus Hermas auctor esse videtur, 19, 683. Utilis valde videtur Origeni, et divinitus inspiratus, 683.

Pastor, et pastor bonus quatenus dicatur Christus, 22, 31, 52, 45, 71, 288 et alibi passim. Pastorum Ecclesiæ qualis debeat esse sollicitudo, 650.

Pater (Deus) solus ingenuus, 61 et not., 92. Deus a se, 50 et not., 51 et seq. Principium ac fons totius divinitatis, 50 et not., 51 et seq. Unus et verus Deus, 99. Solus immortalis, 79, 99. Indivisibilis natura, 92. Fons gloriæ, 481. Lucem habitat inaccessibilem, 99. Lux simpliciter, lux in qua nullæ sunt tenebræ, lux æterna lucis principium ac fons, 76, 78, 79, 562, 697. Charitas, 540. Bonus, et quatenus, 41. Primario et per se universorum Deus, 12 et not. Nullius egens, sed sibipati sufficiens, 244. Pater Filii principium, 19, 50 et not., 51 et seq. Sine divisione vel immunitate substantiæ Filium genuit, 92. An mens, aut cor, aut sensus dicendus sit, 92. Indiscussus permanens, germen proferens voluntatis factus est Verbi Pater,

92. Patris lux, Filius, 562. Tam Pater, quam Filius lux simpliciter nominantur, 76. Pater et Filius duæ lucis, 76. Patrem lucis luce vera majorem statuere videtur Origenes, et quatenus, 76. Patris invisibilis imago Filius, 19, 51, 216, 464 not., 603. Non Patris, sed ejus divinitatis, voluntatis, bonitatis, imago dicitur Filius, 255, 256, 246. Patris totius gloriæ splendor Filius, 450, 481. Patris præpotentia gloriæ sincera fluxio, et radius potestatis illius, Filius, 256. Patris operationis immutabilis speculum, Filius, 256. A Patre Jesus accepit ut esset omnia bona, 13. Patrem et Filium ejusdem esse substantiæ negabant quidam hæretici, 626. Pater an a Filio substantia differat, 76 et not. Patris ingentia naturæ naturam Christi divinam unitam perperam dicit Origenes: non enim unita, sed eadem est, 282 et not. Pater et Filius differunt secundum hypostasim, non secundum substantiam, 199. Patris proprietates an alla sit a proprietate Filii, 50. Patris ac Filii unam esse personam duobus nominibus subjacentem dicebant Patripassiani, 695. Patris totam voluntatem soli capiunt Filius et Spiritus sanctus, 246. Patris et Filii una voluntas, non duæ voluntates, 245. Patrem perfecte cognoscit Filius, 449. An Patrem noverit ut seipsum, 449 et not. Patris cognitioni æqualis cognitio Filii et Spiritus sancti, 612 et seq. Patris cognitionem majorem cognitione Filii quatenus dixerit Origenes, 30 et not., 51. Patris contemplatio an major sit contemplatione illa quæ est in Filio, 449 et not. Patrem veritatis et sapientiæ majorem veritate et sapentia statuere videtur Origenes, 76. Pater, juxta Origenem, ita Filium ac Spiritum sanctum superat, ac Filius et Spiritus sanctus superant alios deos, ac reliquas creaturas, 51, 52, 53, 235. Patris vim ad res omnes creatas pertinere credidit Origenes, 27 et not. Pater, Filius, et Spiritus sanctus soli adorandi, 472. A Patre, non etiam a Verbo, sed per Verbum condita esse omnia docet Origenes, 60 et not., 61. Pater operator materiam gratiarum, 62. Pater et Spiritus sanctus mittunt Christum, 62. Patrem quo sensu revelet Christus, 145. Patrem solus Christus propriissime et perfectissime honoravit, 357. Patris voluntatem Christus magis faciebat, quam suam, enim pro impiis mortuus est, 156. Patrem glorificando, glorificatus est et ipse Christus, 446, 449 et seq., 450 et seq. Patrem quomodo glorificaverit Filius, et ipse glorificatus sit, 446, 449 et seq., 450 et seq. Patrem quomodo glorificaverit Spiritus sanctus, 450. Patris nomen, et Domini nomen invocantes, quid differant, 625 et seq. Patrem qui agnoscit, ab agnitione Filii ascendit ad agnitionem Patris, 287. Patrem nun agnoverint Moyses et prophetae, 285, 286 et seq. Patrem, quatenus Deum et quatenus Patrem Jesu, non agnoscebant Pharisei, 287. Patrem Christi bonum Deum, ignotum, alium a mundi effectore ac legis auctore fugebant Simoniani, Saturniliani, Cerdontiani, Marcionitæ, Valentiniani, et alii hæretici, 41, 65 not., 285 et not., 286 et not., 286 et not., 287, 547 not., 473, 491, 495, 496 et seq., 510, 535, 540, 695 et alibi passim.

Patientia unde oritur, 537, 539. Patientia et sustentatio quid differant, 477. Patientiam suam in quo notam faciat Deus, 617 et seq. Patientia boni operis, quid, 480, 485. Patientia boni operis consequitur vitam æternam, 480, 485. Patientiam boni operis quinam habeant, 485.

Patres. Patrum antiquorum cultus divinus, tum fide, tum intelligentia, tum Christi expectatione, sacer erat et Deo charus, 88. Pater secundum carnem, et Pater secundum idem, quid dici possit, 521, 522, 524 et seq., 525. Pater Christi quomodo dicatur Joseph, etiam non sit, 466 et seq. Pater est aliquorum Christus, 451, 452 et seq. Patrum Ecclesiæ qualis sit doctrina de paradiso et inferno, 153 not.

Patria. Pro Patria liberanda nonnulli apud gentes in calamitatibus publicis se deoverunt, 541. Patria prophetarum, Judæa, 268. In patria sua spreiti et male habiti sunt prophetae, et viri aliqua sapientia clari, 268, 269.

Patriarchæ et prophetae perfecti, 469. In spiritu Deo servierunt, 469. De patriarcha Joseph gloriabantur Samaritani, 256. Patriarchæ gloriæ Christi, multo antequam corpore ad terram descenderet, contemplati sunt, 9, 16. Ad patriarchas advenerat Christus multo ante manifestum suum adventum, 9, 16. Patriarchis et prophetis sub angelii forma Christus apparuit ac locutus est, 35 et not. De patriarchis quomodo quæ scripta sunt, propter nos scripta sint, 534 et seq., 535 et seq. Patriarcharum vestigia perlustravit Origenes in Palæstina, 140 et not.

Patripassiani unam eandemque substantiam Patris ac Filii dicebant, id est, duo quidem nomina secundum diversitatem causarum recipientem, unam tamen *substantiam* subsistere, id est unam personam duobus nominibus subjacentem, 695.

Paulus, unde sic appellatus, cum prius Saulus vocaretur, 460. Paulus Paulum proconsulem ad fidem Christi convertit, 460. An a Paulo proconsule Pauli nomen postea assumpsit, 460. Paulus binomus, 460. Paulus quo-

modo segregatus a ventre matris suae, et segregatus in Evangelium, 462, 463 et seq. et not. Paulus non solum vocatus, sed et electus apostolus, 463. Paulus electus ob praevia merita, 463 et seq., 464 et not. Paulus an uxorem habuerit, et cum ipsa vocatus sit, 461, 462. Paulus quomodo dixerit se sine lege vixisse aliquando, 505 et seq., 548, 549. Quomodo dixerit peccatum prius in se mortuum postea revivisse, et seipsum mortuum fuisse, 548, 549. Paulus licet imperitum se dicat in sermone, peritissimum tamen ostenditur, 541, 552 et seq., 553, 571. Paulus lux mundi, 27. Pauli Epistolae caute et perspicaciter legendae, 520. Quare, 519, 520. Paulus Epistolam ad Romanos e Corintho scripsisse videtur, 459, 460, 677. Scripsit Epistolam ad Romanos post Epistolam primam et secundam ad Corinthios, 678. Perfectior videtur in Epistola ad Romanos, quam in caeteris, et quare, 458, 459 et seq., 678. Difficilior est ad intelligendum in Epistola ad Romanos quam in caeteris, et quare, 458, 460, 487 et seq., 501, 504, 509, 511, 516, 527, 539, 548 et seq., 549, 579 et seq., 581 et not., 584 et seq., 615, 614 et seq. et alibi passim.

Pauli Epistola ad Romanos quibus de rebus agat, 458, 460, 501, 504 et seq., 509 et alibi passim. In Pauli Epistola ad Romanos quindecim (alias viginti) Commentariorum tomos scripsit Origenes, quos Rufinus abbrevians in Latinum vertit. Vide Epistola, vel Commentaria, vel Origenes, vel Rufinus. Paulus Epistolam ad Corinthios secundam diu post primam scripsit, 459. Cum primam scriberet, erat quidem in magnis profectibus, sed perfectior erat cum scriberet secundam, 458, 459 et seq. Nondum perfectus erat, quando scripsit ad Philippenses, 459. Paulus quare Evangelium dicat esse suum, 15, 464, 687. Pauli Epistolae, et aliorum apostolorum, an dici possint Evangelium, 4, 3, 7, 15. Pauli Acta, liber apocryphus, 522 et not. Paulus in citandis Scripturis quid observet, 504, 505, 461. Nec Hebraeorum exemplaribus servit, nec Septuaginta Interpretum vocibus; sed Scripturarum sensum verbis quibus competit explicat, 631. Saepae tamen magis Septuaginta Interpretes sequitur, quam Hebraeorum exemplaria, 627, 629, 674. Paulus quosnam Graecos appellet, 483 et seq., 496, 497 et seq., 504 et seq. Graecos cur barbaris praefert et ad poenam, et ad praemium, 471. Judaeos cur Graecis praefert et ad poenam, et ad praemium, 471 et 483 et seq., 484, 496, 497 et seq. Paulus quare debitor Graecis et barbaris, sapientibus et insipientibus, 470. Paulus in Epistolis suis non semper eodem modo benedicit Ecclesiis Christi, 467, 468. Pauli benedictio data Ecclesiis Christi, minor non est benedictionibus patriarcharum datis filiis suis, 467. Paulus in Epistolis suis cum dicit se gratis agere, et non addit pro omnibus, culpas aliquas graves notat et arguit, 468. Paulus et David an mendaces, cum dixerint omnem hominem esse mendacem, 500. Paulus ac Petrus quare suo tempore nec gentes ad fidem Christi venientes circumcidi jubebant, nec Judaeos credentes vetabant, 490 et seq.

Paulus proconsuli a sancto Paulo apostolo conversus, 460.

Paulus Samosatenus haeresim Valentinianorum, Marcionum, et Colarbasiorum renovavit circa varias Christi appellationes, quas non proprie, sed tropice intelligebat, in sola Verbi appellatione insistens, quasi solum Verbum astrueret esse Christum, 25 not. Christum morum hominem ex Joseph et Maria natum, non Dei Filium, sed virtute divinitus illapsa pollutem sangebant, 547 not., 429 et not. A synodo Antiochena ob labefactam Christi divinitatem anathemate percussus est, 547 not.

Pauperibus spiritu Jesus evangelizat bona, quae sanctis reposita sunt, 10, 13. Pauperum dedes lavare. Vide Lavare, vel Pedes.

Pax. Ejus definitio, 535. Pax quatenus Christus dicitur, 538 et alibi passim. Pacem quomodo habeamus ad Deum, 553 et seq., 556 et seq. Pax in terra per Jesum futura, 15. Pax cum omnibus quomodo habenda, 633 et seq. Pax quomodo sectanda, et quis eam seletur, 668. Pacem quinam inveniant, 294. Pacis plenitudinem quinam habeant, 675. In pace olera edere melius est, quam vitulum saginatum cum inimicitia, 243.

Peccare, et peccator esse, quid differant, 556, 557. Qui peccaverunt sine lege, quomodo sine lege peribunt; et quomodo qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur, 485 et seq. Qui peccaverunt sine lege, quare gravius puniantur, 485 et seq. Qui peccat, non credit in Christum, 521. Peccans omnis an inter infideles computandus sit, 484. Peccantes filii sunt diaboli, 520, 523, 524 et seq.

Peccator esse, et peccare, quid differant, 556, 557. Peccator, infirmus et impius, quid differant, 541. Peccatores quinam dicendi, 541, 556, 557. Peccatores quatenus dicantur non existentes, 65. Peccatorum personas saepe

assumpti sancti in Scripturis divinis, 586 et seq., 587. Peccatores etiam prophetant, 585, 587, 588 et seq. Peccatores quomodo segregantur ex utero, 463 et seq. et not. Peccatorum supplicia, dogma fidelium, 695. Peccatores iram et indignationem, tribulationem et angustiam sibi contrahunt, non ipsis retribuit Deus, 482 et seq. A peccatoribus, non a Deo, ignis aeternus accensus, 482 et seq. Peccatores defuncti an agant contra nos, et salutem nostram obsistant, 479.

Peccatum et iniquitas quid differant, 525, 524. Peccatorum triplex genus, 295. Peccata ex perversis judiciis, vel malo recte judicatorum usu oriuntur, 562 et not. Peccatum consuetudo peccandi dicitur, 585. Peccatum diaboli vocatur, 559, 583. Peccatum personam esse aliquam fingere videtur Apostolus, 583. Peccati vita, quae, 609. Peccata singula aliquam vitam suam habent intra nos, 609. Peccati substantia non est, nisi in opere et gestis, 570. Peccati corpus quodnam sit, 564 et seq., 565 et seq. Peccati corporis quoniam sint membra, 561, 565. Peccati corporis caput diabolus, 564. Peccatum, qualis rex, 575. Peccata an per Verbum facta sint, 64, 65, 66, 67. Peccata, entia non sunt, adeoque nihil sunt, 65 et not., 66, 406. Peccata omnia carnis sunt opera, 570. Peccatum originis tollere videtur Origenes, 509 et not. Peccatum cur per virum, non per mulierem, nec per serpentem introisse dicitur in hunc mundum, 546 et seq. Peccatum quomodo dicitur prius mortuum, et postea revivisse, ac nos fuisse mortuum, 505, 548, 549, 585 et seq. Quibusnam prius mortuum postea revixit, 548 et seq., 549. Quibus mortuum sit, nec imputetur, 548 et seq., 549. Peccatum nullam habet operationem, antequam lex veniat et mandatum, 67. Quomodo per legem agnoscat, et per quam legem, 505, 510, 511 et seq., 518 et seq., 549, 583 et seq. Peccati lex, quae, 585, 586, 587, 588. Peccati servus aut liber, quis, et quomodo, 571, 572 et seq., 574 et seq. Peccatum quomodo pro nobis factus sit Christus, licet omnino impeccabilis, 79. Peccatum quomodo damaaverit Christus in carne sua, 589 et seq. Peccatum nescire solius est Christi, 565. Peccatum infidelitatis indicium est, 521. Peccatum est quidquid sine fide sit, 670. Peccati amicus nihil ducit mortem Christi, 554 et seq. Peccato vivere, aut mori, quid, 559 et seq., 560, 561 et seq., 568 et seq. Peccato qui vivit, mortuus est, 69. In peccato permanere, quid, 560. A peccato liberat veritas, 575. Peccati fructus, qui, 574, 575 et seq. A peccato suo detinentur quidam in praesenti saeculo, et in futuro, 296. Peccata in Spiritum sanctum cur non remittantur, 61, 62. Peccatum gravius est malum pro malo reddere, quam malum inferre, 635. A peccato non sincere resipuit Judas proditor, 435, 436. Peccatis vacuum quoddam tempus ante legem per Moysen datum sangebant Marcion, et alii haeretici, 557, 558. Ad peccatum et supplicium homines aliquos a Deo praedestinatos fuisse censebant Galli quidam temporibus Augustini, 527 not.

Pectus. In pectus Domini recubuit Joannes Evangelista, postquam prius recubisset in sinu ejus, 440. In pectus Jesu recumbere perfectus et excellentissimus est, quam recumbere in sinu ejus, 440.

Pentateuchum solum admittentibus Samaritani ex omnibus Libris sacris, 236.

Perdit neminem Deus, sed unusquisque perditionis suae causa est, 485, 696. Perdere sicubi dicitur Deus, quomodo id intelligendum, 485, 696.

Perditio dicitur diabolus, 559. In perditionem Deus neminem tradit, 485, 696.

Perfectio duplex, 459. Perfectio non in eo est si cessatur a malis, sed in eo si agantur bona, 489. Perfectio hominis sine Deo nihil est, 649. Perfectionis summa per fidem accipitur, 519. Perfectio quandonam ventura et adimplenda, 642. Perfectiones Dei creatura nulla potest percipere, 80. Perfectio et gradus sunt virtutum, 574, 575. Perfectio virtutum non est nisi in caelis, 573.

Perfectis adventus intelligibilis Christi multo ante factus est, quam corpore ad terras descendere, 9, 16. In perfectis vivit Christus, 6. Perfectorum cibus, qualis, 659 et seq., 660 et seq. In arithmetis numeris quinam numerus sit perfectus primus, quinam perfectus secundus, 503, 569 et not.

Perficere legem, et legem custodire, differunt, 496.

Perionius (Joachimus), Benedicinus Cormeriacensis, Latine vertit Commentaria Origenis in Joannem, quorum laciniis exhibemus ubiqueque deficit Ferrarii interpretatio. Praefat. et pag. 53 et not., et alibi passim.

Peripatetici boni tres esse species, unam quae erga animam, aliam erga corpus, tertiam extrinsecam, et ex ipsis summum bonum constare dicebant, 503. Providentiam Dei usque ad lunam globum supervenire, ad homines vero minime descendere contendebant, 503. Corporalia omnia,

ipsumque Deum corpus esse docebant, 503. Genera et species entia non esse stuebant, 63 not.

Peritissimus in sermone Paulus, licet imperitum se dicat, 541, 552, 553, 571.

Permanentiam animæ tollebant Samaritani, et Sadducæi, 553 et not.

Permanere in peccato, quid, 560.

Persæ convivia diis ponere solebant, 227 not. Diem natalem epulis celebrabant, sic forte solem ortus omnium præsum venerantes, 227 not. In Hircania et Cappadocia templa posuerunt, τῆς Ἀνατρίδος, καὶ Ἀρμενῶς, seu Ὀρμανῶς, vel Ὀρμανῶς, id est, lunæ et soli, 227 not. A Persis Asiæ pleræque gentes solis ac lunæ cultum videntur accepisse, 227 not.

Personas Trinitatis confundebant Noetus, Sabellius, et alii hæretici, 50 et not., 60 not., 61 et not., 626. Personam unam esse Patris et Filii duobus nominibus subjacentem dicebant patripassiani, 695. Personas Trinitatis distinctas, et proprietates diversas, 510, 612, 626. Personas fingit in prophetis Spiritus sanctus, 437. Personas peccantium sæpe suscipiunt sancti in Scripturis divinis, 586 et seq., 587. Præter personas Trinitatis adorare quempiam impietas est, 472. Personam aliquam esse peccatum finxisse videtur apostolus Paulus, 585. Personas diversas subito et latenter introducit et immutat Scriptura sacra, ac præcipue Paulus in Epistola ad Romanos, 487 et seq., 501, 584 et seq., 587, 613, 614 et seq., 620, 628 et alibi passim.

Pertransire et regnare, quid differant, 550.

Pes Ecclesiæ quisnam sit, 647. Pedes evangelizantium, qui, et quomodo speciosi, 625, 626 et seq. li, quorum pedes sunt pulchri, quænam bona evangelizent, 10, 12 et seq., 15, 16. Pedes discipulorum cor laverit Christus, 414, 415 et seq., 419. Cur post cenam, 416. Pedes discipulorum loturus Christus, an a Petro, an a Juda lavare cepit, 414 et not. Pedes Judæ non lavit Christus, 406. Pedes fidelium lavandi mos olim vigeat in Ecclesia inter optimates tum ecclesiasticos, tum sæculares, 422. Mos ille jam exoleverat tempore Origenis, et ab optimatibus ad simpliciores rusticioresque transierat, 422 et not. Ab illis rursus ad Ecclesiæ primum rectores, deinde ad principes transit, quibus hodieque solemne est feria quinta in Cæna Domini pauperum pedes abluere, 422 et not. Hunc morem præcis temporibus arripuisse Mediolanensem Ecclesiam ac retinuisse, indeque ad alias plerasque Ecclesias propagatum docent veteres memoriam, 422 et not. Pedes lavare, tropice quid, 422 et seq., et not., 423 et seq.

Petavius reprehendit Origenem, quod Christum creatorem dixerit, 20 not., 21 not. Reprehendit etiam, quasi divinæ Christi naturæ multiplices affinere proprietates, 21 not. Confulatur, 21 not.

Petra acutissima circumciduntur Israelitæ in Galgalia, 145 et not. An petra acutissima, an gladio, olim fiebat circumcisio apud Judæos, 145 et not.

Petrus, unde sic dicitur, 91. Petrus et Paulus lux mundi vocati, 27. Petrus inter apostolos primum locum obtinet, 415. Petrus cæteris apostolis honorabilior, 415. Ferventior ad promittendum, 412. Imprudens in promittendo, 412, 413 et seq., 415, 416, 417, 418. Ad patendum paratissimus et fortissimus, 412. Petro neganti nox confestim fuit, 445. A Petro lavandi pedes discipulorum finem fecisse Christum credit Origenes, cui consentiunt Chrysostomus et Theophylactus, 414 et not. An a Petro, an a Juda pedes discipulorum lavandi initium fecerit Christus, 414 et not. Petrus minus sordidus, quam cæteri apostoli, 414 et not. Petrus et Paulus quare suo tempore nec gentes ad fidem Christi venientes circumcidi jubebant, nec Judæos credentes vetabant, 490 et seq. Petrus unam duntaxat Epistolam reliquit omni consensu velut canonicam receptam: de secunda vero ambigitur; quam tamen genuinam alibi fatetur Origenes, 95 et not. Petri Acta, liber apocryphus, 522 not. Petri Prædicatio, liber apocryphus, 226 et not., 227 not. Ex eo libro multa sumpsit Heracleon hæreticus, 226.

Phantasiastæ Christum nec assumpsisse animam corpusque terrenum, nec de Maria natum; sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa, et quæ ab eo gesta dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse censebant, 165 et not., 166, 429 et not., 565, 561, 691, 695 et alibi passim.

Pharao quid significet, 148 not. Pharao quomodo dicatur suscitatus a Deo ut ostendat virtutem ejus, 614, 615 et seq. Quomodo dicatur induratus, 615 et seq.

Pharisæi interpretantur divisi, præcisi, segregati, 123 et not., 269. Pervertaces erant et seditiosi, 123 et not., 269. Eadem non sentiebant ac sacerdotes, Levitæ, ac cæteri Judæi, 123 et not., 269. Judaicæ religionis principes

erant et arbitri, 226 not. Ad baptismum Joannis veniunt, 123, 124 et seq. Quo proposito interrogat Joannem Baptistam, 125. Increpantur a Joanne Baptista, et quare, 124 et seq. Deum Patrem, quatenus Deum, et quatenus Patrem Christi, non agnoscebant, 287. Superstitionibus valde erant dediti, 226 not. Angelos agnoscebant, Sadducæi nullos, 226 not. Angelis damnosum et vitium cultum exhibuisse videntur, 226 not. Pharisæi in nuda littera prophetiam positam esse putabant, 269.

Pharoacis Fortunæ, et Meni seu Genio, templum Cabiris in Armenia consecratum, 227 not.

Philautæ vitium, quid, 671.

Philo Hebraica nomina Veteris Testamenti peculiari libro interpretatus est, 86 et not.

Philosophi ethnici naturalibus et a Deo inasitis animæ rationibus per conjecturam creaturam Deum cognoverunt, 471, 472, sed non adoraverunt, et ideo juste puniuntur, 471, 472 et seq., et 484.

Phinees longævam vitam egit, 115. Eum esse Eliam Hebræi persuasum habebant ex libris apocryphis, 115 et 116. Ei immortalitatem esse promissam in libro Numerorum Hebræi ex apocryphis existimabant, 116.

Phœnicum sacerdotes, aruspices, hierophantes, vates, mystæ, geometri, astronomi, astrologi, et quorumlibet sacrorum ministri circumcidebantur, 495.

Photiniani Jesum merum hominem ex Joseph et Maria natum dicebant, 517 et not., 429 et not., 519, 695.

Phrygia. In Phrygia templa duo erant Lunæ, et Meni seu Soli sacra, unum inter Laodicæam et Caruram, alterum in pago Menis vocato, 227 not. In Phrygia, Pauli apostoli temporibus, vigeat hæresis exhibentium angelis damnosum cultum, 226 not.

~~Phrygia ab Origenis distinctisse videtur Origenes, 557 not.~~

Pictor exprimere nequit omnes rei depictæ proprietates, 58.

Placendum quomodo sit Deo et hominibus, 667, 668, 671, 672 et seq.

Planta Christianorum, Christus, 563.

Plato et Platonici corporalia omnia, ipsumque Deum corpus esse dicebant, 250 et not., 251, 505. Deos animantes esse putabant, 250 not. Animas lapsas esse de cælo opinabantur, 255 not. Animos puros ad superiora evadere, impuros circa monumenta versari censebant, 375 not. Dæmones animarum post mortem ad inferos vel in statuta loca deducendarum negotium suscipere putabant, 297 not.

Plenitudo gentium quomodo ingressa est in hereditatem, et facta est portio Dei, 639, 640. Plenitudo gentium confertur in beatitudine cum reliquis Israel: quæ vero non potuerunt ad plenitudinem pervenire, conferuntur cum cæteris qui execacati sunt ex Israel, 640, 641. Plenitudo gentium quæ salva fiet, quænam sit, 640. Ex plenitudine Christi donum ceperunt prophætæ, 105. Plenitudinem pacis et gaudii quinam habeant, 675.

Pleroma Valentianorum, 194 et not., 221, 229 et alibi passim.

Pœnæ peccatorum, dogma fidei, 695. Ad poenam et ad præmium cur Græcos barbaris, et Judæos Græcis præferat Paulus, 471, 483 et seq., 484, 496, 497 et seq. Pœnis damnatorum finem statuit Origenes, 16 et not., 296 et not., 560, 640. Ab hac sententia tantisper recedere videtur, 379 et not.

Pœnitentiæ angelus, e libro Pastoris, 685. Pœnitentiæ ducl et respiscere posse dæmones credit Origenes, 274 et not.

Ponere et proponere quid differant, 515.

Pontifex, Christus, 41, 42 et alibi passim. Per pontificem decimas et primitias offerebant Deo sacerdotes et Levitæ, 3.

Populus Dei olim in duodecim tribus ordinemque Leviticum divisus erat, 1. Populus Christi tribuum ipsarum proprietates habet, idque sacratius, 1. De populo sanctis cura est post mortem, 275.

Porci ubi a dæmonibus in mare fuerint præcipitati; an in Gerasenorum, an in Gadarenorum, an in Gergesæorum regione, 140, 141, 179.

Porphyrius philosophus corporalia omnia, ipsumque Deum corpus esse censebat, 503. Deos animantes esse fingeat, 250 not.

Portio Domini quomodo facta sit plenitudo gentium, 639, 640.

Potentia Dei quatenus dicatur Christus, 12, 21, 39, 40 et seq., 47, 520, 558 et alibi passim. Potentiæ, quæ, 47. Potentiam suam in quo notam faciat Deus, 617 et seq. Potentia Christi non minor apparuit in ejiciendis e templo vendentibus et ementibus, quam in sanandis infirmis et debilibus, 270.

Poteslatis Dei Patris radius Fœnus, et quatenus, 250.

Potestas quomodocumque nulla, nisi a Deo, 655. Potestas sæculi hujus quomodo Dei sit ministra, 655 et seq., 656 et seq. Potestates quomodo Christiani subiciantur, 655, 656. In potestate luna habet corpus et spiritum, juxta Vettium Valentem, 226 not. In potestate hominis est ut salvetur aut pereat, 614. Vide Arbitrium.

Præcepta quænam veteris legis nos etiamnum contrahant, 492 et seq. Præcepta moralia etiam dona gratiarum dicuntur, 654.

Præceptor quatenus dicatur Christus, 43.

Præcognitio. Vide Præscientia.

Præcursor et testis Christi Joannes Baptista non solum in terris, sed et ubique, 91.

Prædestinatio sequitur præscientiam, 463 not., 464 et not. Prædestinationis causa non est præscientia, 464 et not. Prædestinatio circa quos versetur, 604 et seq., 605. Quosnam prædestinet Deus, et quare prædestinat, 602, 603, 604 et seq., 605.

Prædestinatus et destinatus quid differant, 463. Prædestinatos a Deo aliquos homines ad peccatum et supplicium Galli quidam censebant temporibus Augustini, 527 not.

Prædicatio de Christo Verbum Christi nuncupatur, 627.

Prædicationis verbi Dei unde vis et efficacia, 625. Prædicari verbum Dei aliis sinit Deus, aliis vero prohibet, 470.

Prædicatio Petri, liber apocryphus, 226 et not., 227 not. Ex eo libro multa sumpsit Heraclion, 226.

Præexistentiam animarum statuit Origenes, 81, 82, 83, 84, 253, 516 et not., 531 et not. Præexistentia animæ Joannis Baptistæ, 81, 82, 83, 84, 85. Præexistentia animæ Christi, 531 et not.

Præfinitio. Vide Præscientia.

Præmium. Ad præmium et ad poenam cur Græcos barbaris, et Judeos Græcis præferat apostolus Paulus, 471, 583 et seq., 484, 496, 497 et seq. A præmiis recte factorum excludi non videntur gentiles, 479, 480.

Prænotio Dei. Vide Præscientia.

Præpositionum accurata distinctio apud apostolum Paulum, accuratos doctrinæ sensus ostendit, 518 et seq., 519.

Præputium gentes vocat Apostolus, 489, 518 et seq. Præputium cur justificet Deus per fidem, et non ex fide, 518 et seq., 519. Præputium quomodo et quare judicabit circumcisionem, 490. Præputium Christi terræ mandatum, forte usque ad tempus, 691. Præputium Christi in substantiam cæsisse spiritalem libris dedita opera scriptis non tendebant quidam, 691.

Præscientia Dei præcælit prædestinationem, 463 not., 464 et not. Præscientia Dei causa non est cur eveniant quæ prænotata sunt, 463 not., 464 et not. Causa non est prædestinationis, 464 et not. Causa non est nostræ salutis aut perditionis, 605. Non tollit arbitrii libertatem, 464 et not. Circa quæ et circa quos versetur, 603, 604, 605. Quomodo futura præsciat Deus, 603, 604, 605, 614 629. Præscit Deus bonos, non malos, 605.

Præsulum Ecclesiæ qualis debet esse sollicitudo, 650.

Prævaricatio nulla est sine lege, 527. Prævaricationis causa non est lex, 527. Prævaricari legem et legem non custodire, quid differant, 490 et seq.

Prædium et cœna allegorice quid significant, 404, 405.

Præcatio Joseph, liber apocryphus Hebræorum, 84.

Primitiæ. Quid hæc vox significet, 682. Primitiæ, et prima genitura, differunt, 4 et not. Primitiæ post omnes fructus dedicantur, 4 et not. Primitiis et decimis in omnibus fruebantur sacerdotibus et Levitæ, 3. Primitiis et decimas per pontificem offerunt sacerdotibus et Levitæ; cæteræ vero tribus per sacerdotibus et Levitas, 3. Primitiæ Spiritus, quæ, et quantum eas habeant, 598, 599, 600. Primitiæ totius Scripturæ, Evangelium, 4, 5. Primitiæ primitiarum, seu primitiæ Evangeliorum, Evangelium Joannis, 4, 5, 6.

Primogenitus omnis animantis a Deo animati quatenus Jacob dicatur, 84. Primogenitus omnis creaturæ, Christus, 7, 19, 20, 21 et alibi passim. In quantum primogenitus omnis creaturæ, Christus non erat a cœlo, 302. Primogenitus ex mortuis est Christus, 21; an solus, 467.

Primus et novissimus, Christus, 6, 23. Quatenus, 34 et seq., 53, 56.

Principis genium et fortunam adjurare solitum erat apud Armenos et Romanos, 227 not. Principi hujus mundi sanguinem suum tradidit Christus, 541. Principes et arbitri Judaicæ religionis, Pharisei, 226 not.

Principale cordis caput dicitur, 654.

Principatus et principium differunt, 247. Principatus animæ, pars illius præstantissima, in medio totius corporis existit, id est, in corde, et cor dicitur, 89 et not., 137, 189, 253, 256, 261, 265, 356, 357.

Principium et principatus differunt, 247. Principium, vox multa significans, et ejus variæ definitiones, 17, 18, 19,

20, 21, 22, 91. Principium rerum omnium Deus, 19. Principium Christi, Pater, 19. Principium Christi, natura divinitas, 19. Quoad nos, humanitas, 20. Principium et finis, Christus, et quatenus, 6, 23, 34, 35, 36. Principium est verum, et non principium, Christus diversimodè consideratus, 20, 21, 36. An principium sit rerum Christus quatenus Verbum, 36. Principium entium Christus, quatenus Sapientia, 21, 36. Principium vitæ Christus, quatenus vita, 21, 56. Principium eorum qui facti sunt ad imaginem Dei, Christus, 19. An principium sit creatorum Draco, 18. De principio et cæteris Christi considerationibus cur Joannes Baptista non venerit ad testificandum, cum venerit ad testificandum de luce, 91, 92. Principia tria rerum stabebant Marcionitæ, et sequaces eorum, Patrem Christi, Creatorem seu Opilicem, et diabolum, 63 et not. Principia duo tantum ponebant Marcionitæ quidam, et Valentiniani, Opilicem, et Christi Patrem, 283 et seq., et not., 287. Vide Valentiniani.

Priscillianus animas e propria Dei esse substantia opinabatur, 235 not.

Proceritas corporis, res media seu indifferens, 558.

Proclus essentiam quintam Aristotelis et Peripateticorum appellari docet, *ἀκέραιον στοιχείον, ἀκέραιον κίνησις, et ἀκέραιον ἕκαστον*, 231 not.

Prodigia et signa quid differant, 279, 280 et seq., 677. Prodigia tamen interdum abusive pro signis in Scripturis ponuntur, 677. Prodigia in Novo Testamento sola non nominantur, sed cum signis; signa vero sine prodigiis nominantur, 279. A prodigiis et signis adventum Christi in corpore manifestandum expectabant sancti Veteris Testamenti, 273.

Proditionem Judæ prophetati sunt psalmi, xl, li et ceteri, 457 et not. Cum prodidit Judas Jesum, nondum perditæ militiæ erat, 1455, 456. De proditione Judæ an turbata fuerit caro Christi, 435.

Profectus et augmenta sunt virtutum omnium 522, 528, 531, 552.

Prolationem paternam in syllabis tantummodo positam esse Filium Dei, ideoque propriam hypostasim non habere censebant Valentiniani, Marcossii, Colarbasii, et Paulus Samosatensis, 22, 25, 26, 29, 50, 45 et not. et alibi passim.

Promissiones Evangelii a prophetis factæ, quæ, 465. Promissiones Dei in quibus consistunt, 612. Promissio quomodo per gratiam firma sit, 528, 529 et seq. Promissa temeraria non servanda, 417.

Promovet Deus voluntates nostras, et quomodo, 611, 615 et seq.

Propheta cum articulo et propheta sine articulo differunt, 117. Propheta non est quisquis vaticinatur, 584, 585. Prophetarum patria, Judæa, 208. Propheta et viri in aliqua sapientia elari a civibus suis spreto et male habito, 268, 269. An propheta erat Joannes Baptista, 117 et seq. Prophetae multi Joanni Baptistæ aequales, 122. Propheta non erat Balaam, sed augur, 384, 385. Prophetae et patriarchæ perfecti, 469. Prophetae et patriarchæ in spiritu Deo servierunt, 469. Prophetarum spiritus mancipium est ipsorum, 113. Prophetae et apostoli quare dii appellantur, 500. Prophetae quo sensu Deum viderunt et audierunt, 104. Prophetae an agnoverint Patrem, 285, 286 et seq. Ad prophetas Christus quo sensu missus, 49. Prophetas adventum Christi prænuutiasse negabant Valentiniani, 86, 87 et seq., 88. Prophetae gloriam Christi multo ante contemplanti sunt, quam corpore ad terras descenderet, 9, 16. In prophetis erat Christus, 138. Prophetae ex plenitudine Christi donum ceperunt, 103, 107. In prophetis verba effecti sunt angeli, Christum imitantes, 85 et not. Prophetae non minus sapientes fuerunt, quam apostoli, 105, 106. Prophetae intellexerunt quæ prophetaverunt, et quæ apostolis manifestata fuerunt, 104, 105, 628, 629, 688 et seq. Prophetae non vident omnia, 224. Non omnes prophetæ desiderarunt videre quæ viderunt apostoli, et quare, 103 et seq., 104, 105, 106. Prophetae quæ prædixerunt de Christo, hæc etiam prædixerunt de Evangelio, 465. Quasnam promissiones de Evangelio fecerint, 465. Prophetae satores, apostoli messores, 257. Prophetae lex vocatur, 284, 581 not. Prophetae et Lex cum Evangelii consonant, 469. Prophetae et justi omnes non tam sub lege, quam sub fide vixerunt, 527. Prophetae, Moyses, et Josue intelligebant allegorias Legis, 104, 105. Prophetarum et Legis velamen abstulit Christus, et mysteria reseparavit, 8. Prophetis et patriarchis Christus sub angelii forma apparuit ac locutus est, 35 et not. In Prophetarum libris personæ subito et latenter immutantur, 487. Prophetarum loca quæ citantur in Evangelio evangelistæ decurtarunt, 127. Prophetarum veterum innumera apophthegmata memoria non litteris mandata, Scriptores sacri prophetis illis recentiores usurparunt, 289 not. Prophetas ac Legem repudiabant Saturniliani, Simoniiani Cerdo

niant et Marcionitæ, et quare, 491, 493, 496 et seq., 510. Prophetis omnibus, ipsæque Elia majorem esse Joannem Baptistam suspicari aut omnes hæretici, 122. Prophetæ, et ipse Christus honorati in Ægypto tempore Origenis, 268 et not. Prophetarum, Christi, et discipulorum ejus vestigia perlustravit Origenes in Palestina, 140. Quo tempore id contigisse videatur, 140 et not.

Prophetare, et propheta esse, differunt, 384, 385. Omnis qui prophetat, an a Spiritu sancto prophetet, 388, 389 et seq. Prophetandi causa est aliquando casus, 394. Prophetare possunt et prophetaverunt aliquando peccatores et pravi. 283, 387, 388 et seq. Prophetati sunt Samson, Josias, et Joannes Baptista ante ortum, 123. Prophetatum Joannem Baptistam solum fuisse inter natos mulierum falso censebat Heracleon, 123.

Prophetiæ plures species, 649 et seq., 650. Prophetia, quid apud Paulum, 649, 650. Prophetia perfecta, et ex parte, quæ, 649, 650. Prophetiæ Lex vocantur, 284, 381 not. Prophetiæ non tantum Christum venturum prædicant, sed multam theologiam docent omnes tum Christo antiquiores tum posteriores, ac quomodo se habeat Pater ad Filium, et Filius ad Patrem, 87, 88. Prophetiæ de Christo miracula ejus confirmant, 87. Prophetiam in nuda littera positam esse putabant Scribæ et Pharisei, 269.

Propitiatio, Propitiator, Propitiatorium, idem significant, 514 et seq., 515, 516. Propitiatorii nomen unde sumperit Apostolus, 513, 514. Propitiatio, Propitiator, Propitiatorium. Christus, et quatenus, 21, 39, 41, 45, 514 et seq., 515, 516. Propitiatio per sanguinem quænam sit, 515. Propitiatio quomodo facta sit per sanguinem Christi, 515, 516 et seq. Propitiatorii mensuræ ad animam Christi referuntur, 514 et seq.

Proponeere et ponere quid differant, 515.

Proprietates omnes rei depictæ pictor nequit exprimere, 56. Proprietates Filii an alia sit a proprietate Patris, 50. Proprietates diversæ personarum Trinitatis, 626. An proprietates multiplices divinæ Verbi naturæ affingat Origenes, 21 et not. Proprietates tribuunt ipsarum sacratius habet populus Christi, 1.

Προποσίτωνα et Ἀπαρρί differunt, 4 et not. Προποσίτωνα ante omnes fructus dicitur, 4 et not. Προποσίτωνα totius Scripturæ est lex Moysis, 4 et not.

Providentia divina quomodo unumquemque dispenset, 648. Providentiam Dei usque ad lunæ globum supervenire, ad homines vero minime descendere contendebant Peripatetici, 503. Providentiam tollebat Epicurus, 603.

Providere bona coram omnibus hominibus, quid, 653.

Proximus. In proximum quomodo affecti esse debeamus, 650 et seq., 651, 652 et seq. Proximi dilectio quantæ sit virtutis et efficacæ, 657 et seq., 658.

Prudentia unde constet, 502. Prudentia quatenus virtus aut vitium, 616, 647. Prudentia carnis, quæ, 570.

Prudentiores quomodo dicantur filii sæculi filiis lucis, 647, 684. Prudentior cæteris animantibus quare et quomodo dicatur serpens, 647.

Psalmi lex appellatur, 581 not. Psalmi quidam non respondent suæ prætitulationi, 500. Psalmi qui attuluntur Filio Core, nihil triste aut asperum adversus peccatores continent, et quare, 673. Psalmus xxvi prophetatus fuit ex persona Servatoris propter Passionis tempus, 443. Psalmi xl, li et cviii, propter proditorem Judæ prophetati sunt, 457 et not. Psalmi xxxi duo priores versus exponuntur, 523. Psalmi i versus sextus exponitur, 500 et seq. Psalmus cxv exponitur, 499 et seq., 500 et seq. In psalmum ii suam ipse enarrationem citat Origenes, 542. Idem in psalmum xxxi et in alios per ordinem psalmos explanationem suam memorat, 525. In psalmos xxxvi, xxxvii et xxxviii. Homilias scripsit Origenes, quas Latine vertit Rufinus hortatu Heraclii, 688, 689. Qua fide eas interpretatus sit Rufinus, 688, 689.

Ψυλατομοί angeli, qui, 261 et not., 262, 263, 297 et not., 298, 376.

Ψυλατομοί angeli, qui, 261 et not., 262, 263, 297 et not., 298, 376.

Pudicitia qua ratione servanda, 651.

Pueri nondum rationis seu legis naturalis capaces peccant quidem, sed mortuum esse peccatum, nec eis imputatur, 548 et seq. Pueri percussentis patrem aut matrem similitudo ad legem accommodata, 548 et seq.

Pullus asinæ qua vehebatur Christus tropice quid significet, 189, 190, 191 et seq.

Purificationes veteris legis an necessariæ erant usque ad purificationem legis novæ per Spiritum sanctum, 496. Purificationibus prænalibus quinam reserventur, 640.

Pythagoras censebat animas hominum lapsas esse de celo, 235 not. Vetabat gallum album comedi, quod esset Meni seu Soli sacer, 227 not.

Q

Quadragenarius numerus quid significet, 202.

Quærere honorem, quid, 481. Quærentes honorem quid consequantur, 480, 481. Quem quærat honorem Christianus, 481. Quærere incorruptionem, quid, 480 et seq. Quærenda quomodo sit incorruptio, 480 et seq., 481. Quis quærat incorruptionem, 481. Quærentes incorruptionem quid consequantur, 481.

Quatuor fluvii paradisi terrestrem irrigantes, qui, 147 not. Quatuor deos præstitit nascentibus hominibus adesse commemorant Ægyptii Διόσκουρος, Πύθων, Ἴσους, Ἄδων, 227 not. Quatuor evangelia unum sunt Evangelium, 98. Quatuor Evangelia velut elementa sunt fidei Ecclesiæ, 5. Quatuor Evangeliorum primitiæ sunt Evangelium Joannis, 4, 5, 6.

Quietis nota est septenarius numerus, 275.

Quinque priores viri Samaritidis tropice significant quinque corporis sensus, 219.

Quinta essentia seu natura Aristotelis et Peripateticorum, 251 not. Quintam essentiam Plato et Platonici agnoscunt, 251 not. Platoni cognitam fuisse negat Atticus Platonicus philosophus apud Eusebium, 251 not. Quintam essentiam Onomacritus ἄριστον στοιχείον vocat, eamque Proclus appellari docet πέμπτον στοιχείον, πέμπτον λόγον, et σφῆρα πέμπτον, 251 not. Quintæ essentiæ a Xenarcho impugnata Alexander Aphrodisæus patrocinatus est, 251 not.

Quis interrogative. In Scripturis sacris interdum pro raro, interdum pro nullo omnino ponitur, 627.

R

Radius, non Patris ipsius, sed potestatis Patris, Filius, 256.

Radix operum, justitia, non vero opera radix justitiæ, 525. Radicem sanctam quamnam voret Apostolus, 658.

Rationis fons, Filius, 50 et not., 51 et seq. Ratio quatenus dicatur Christus, 17 et seq., usque ad 92, et alibi passim. Vide Christus, λόγος, Sermo, Verbum, Ratio, seu Christo Verbo, participat omnes homines, 44 et seq. λόγος, quatenus Ratio, ingenuus est in unoquoque ab eo λόγος qui erat in principio, 67. λόγος, quatenus Ratio, ingenuus in singulis, an idem sit cum eo λόγος qui erat in principio Deus apud Deum, 68, 69. λόγος, seu rationes plures, 51, 52, 53, 54. Ratio, seu λόγος, quæ in hominibus est, bifariam dicitur, 44. λόγος, quatenus ratio, lex est aliquo modo et mandatum, 67. An rationis duntaxat capacibus creaturis luceat Christus, 27 et not., 50. In omnibus, et penes omnes rationis computes creaturas, et sanctos commemoratur Jesus, 14. An omnium creaturarum ratione pollentium formam assumpserit Christus, ut omnes lucrifaceret, 55 et not. Ratione pollentium creaturarum triplex genus, 34, 35 et not. An homo sit ultima creatura ratione pollens, 35 et not. Rationis solus sanctus est capax, 69. Ratione nondum perfecta, omnia que insunt hominibus vituperabilia sunt, 44. Rationes seminales animis insitæ, quæ, 253, 308 et not., 309 et not., 311 et seq. Ratio seminalis corporibus ingentia et a majoribus accepta, sicut in causa est cur qui in lucem eduntur sint vel avo, vel patri, vel matri, vel patruo, vel avunculo, vel alii ex parentibus similes, ita ratio seminalis animabus insita, 513, 514. Ratio mysteriorum ac virtus catechumenis tradebatur apostolorum temporibus, 562.

Rebeccæ hydria laudabilis, 240.

Reconciliatio et reconciliator quatenus dicatur Christus, 5, 24, 39 et alibi passim.

Recumbere in pectus Jesu perfectius et excellentius est, quam recumbere in sinum ejus, 440. Recubuit Joannes evangelista in pectus Domini, postquam prius recubisset in sinum ejus, 440. Cur hoc honore dignatus sit, 437, 438, 440.

Reddere malum pro malo gravius peccatum est, quam malum inferre. 655. Non reddit Deus per semetipsum mala, sed tantummodo bona, 482 et seq.

Redemptio quatenus dicatur Christus, 12, 24, 39, 40 et seq., et alibi passim. Redemptio, quid, et quomodo per Christum facta sit, 513. Redemptio generis humani Filium Dei magis decebat, quam Spiritum sanctum: eam tamen uterque poterat administrare, ut docet S. Thomas Aquinas, 263 not.

Regnare et pertinans quid differant, 550.

Regula fidei catholicæ, quæ, 695 et seq., 696 et seq.

Reguli nomen parum usitatum apud Judæos, 271. Regulus Capharnaïta incertum an Judæus fuerit, an gentilis, an homo Cæsaris vel Herodis, 271 et 272. Regulus allegorice quid significet, 272, 273. Reguli servi, tropice qui, 275.

Religionis Judaicæ principes et arbitri, Pharisei, 226 not.

Reliquias vel semen quosnam vocet Paulus, et quare

sunt, 619, 630, 640, 641. Re'iquiæ Israel in beatitudine conferuntur cum plenitudine gentium: qui vero excaeca: unt ex Israel, conferuntur cum his gentibus quæ non poterunt ad plenitudinem pervenire, 640, 641.

Reminiscantiam earum rerum quæ sciebant animæ antequam corpus humanum subirent, admittit Origenes, et admittit videtur Hieronymus, 316 et not.

Res, causas, personas, et nomina latenter et subito sæpe immutat Scriptura sacra, 584 et seq., et alibi passim.

Resipiscere dæmones posse, et poenitentia duci, extimavit Origenes, 274 et not. Non resipuit sincere Judas a peccato, 435, 436.

Resurrectio quatenus dicatur Christus, 6, 10, 12, 22, 45 et alibi passim. Resurrectio mortuorum, dogma fidei, 695. Resurrectio duplex, 565. Resurrectio, vox usurpata pro nativitate, 112, 115. Resurrectio Christi multo magnificentius et excellentius Dei opus est, quam condidisse cælum et terram, ac cælestes virtutes, 535. Resurrectionem negabant Samaritani et Sadducæi, 555 et not., negabant et Saturnilus, Basilides, Cerdo, Marcion, et alii hæretici, 275 et not. De resurrectione corporis quænam sit Valentinianorum sententia, 275 et not.

Retribuit bona per semetipsum Deus, non item mala, 482 et seq.

Revelare et manifestare, quid differant, 665. Revelare duobus modis dicitur, 105.

Rex quatenus dicatur Christus, 25, 51, 52 et seq., 45, 288 et alibi passim. Rex qualis sit peccatum, 575.

Ritus et cæremonias sacrarum ab Ægyptiis mutuati sunt omnes fere legislatores, 495.

Romanis et Armenis solum erat jurare per gentem et fortunam principis, 227 not. Ad Romanos Epistola. Vide Epistola. In Epistolam ad Romanos Commentaria scripsit Origenes, quæ Latine vertit Rufinus. Vide Commentaria, Epistola, Origenes, Rufinus.

Rufinus presbyter hortatu Heraclii Latine vertit Commentaria Origenis in Epistolam ad Romanos, Homilias ejusdem in Genesim, in Exodum, in Leviticum, in Jesum Nave, in Judicum librum, in psalmos xxxvi, xxxvii et xxxviii, 688, 689. Commentaria in Epistolam ad Romanos ad media fere spatia coarctavit, et quindecim vel viginti Origenis tomos ad decem reduxit, 688, 689. Aliquantula volumina, quæ suo jam tempore perperita erant, de suo adimplevit, 688, 689. Interpretationem hujus operis Heraclio nuncupavit; quæ quam infida sit, intelligitur ex duobus quæ supersunt fragmentis Græcis, 688, 689 et 462 not., 463 not., 580 not., 581 not. In his Commentariis vertendis quætopere desudaverit, 688, 689. In Homiliis, in Genesim, in Exodum, et in Leviticum fatetur se brevissime quæ longa erant, adimplesse quæ deerant, et aliqua de suo addidisse, 688, 689. In Homiliis in Jesum Nave, in librum Judicum, in psalmos xxxvi, xxxvii et xxxviii testatur se nihil addidisse, sed eas simpliciter ut invenerat, et non multo cum labore transtulisse, 689. Hortatu Heraclii sibi proponit Origenis Homilias in Numeros et Deuteronomium interpretari, 689. Gaudentio episcopo perurgente in Latinum vertit Clementis Romani pape libros De recognitione, 689. Sua sætate, et se fatente, accusabatur quod interpretationes suæ nomen auctoris potius quam suum præferrent, cum plus de suo quam de auctore continerent, 689. Idcirco promittit se Clementis librorum interpretationem nomine suo intitulaturum, 689.

S

Saba, nomen ejusdem generis angelorum hominibus ignotorum; unde Sabaoth Deus vocatur, quasi princeps hujus generis angelorum, juxta Hebræorum quendam, 34.

Sabaoth. Unde sic vocetur Deus. Vide supra Saba.

Sabbatismi extremitas, Vetus Testamentum, 86.

Sabellius Christum, antequam humano sese corpori illigaret, nihil habuisse proprium, sed Deum divinitate paternam tantum, non propria et sua fuisse, eumque merum hominem ex Joseph et Maria natum docebat, 547 et not., 429 et not., 519, 695. Personas Trinitatis confundebat, 50 et not., 60 not., 61 et not.

Sacerdotes et Levitæ decimis et primitiis in omnibus fruebantur, 3. Decimas et primitias offerunt per pontificem, cæteræ vero tribus per sacerdotes et Levitæ, 3. Sacerdos magnus, et sacerdos secundum ordinem Melchisedech quatenus dicatur Christus, 5 et 24, 41, 42 et alibi passim. Sacerdotes juxta ordinem Aaronis, homines, 3. Sacerdotes sunt juxta ordinem Aaronis, qui cæteris suæ sætatis hominibus præstant, 3. Sacerdotes et Levitæ si vocari possunt qui divino dicati sunt verbo, 3. Sacerdotes, et quorumlibet sacrarum ministri apud Ægyptios, Arabes, Æthiopes, et Phœnices, aliasque supersticiosas gen-

tes, circumdebantur, 495. Sacerdos est solus et omnis sapiens, paradoxon Græcorum gentium, 69.

Sacramentum Eucharistiæ, 444 et not., 445. In sacramento Eucharistiæ panis et vinum dupliciter considerantur, 444 et not.

Sacrificare, est Evangelium annuntiare, 676 Qui sacrificat Evangelium, qualis esse debeat, 676, 677.

Sacrificiorum legem, quæ in Levitico lata est, quinam compleant secundum intelligentiam spiritalem, 645 et seq.

Sacrarum ritus et cæremonias ab Ægyptiis mutuati sunt omnes fere legislatores, 495.

Sadducæi nullos admittent angelos, 226 not. Animæ immortalitatem ac perseverantiam, resurrectionemque corporum negabant, 555 not.

Sæculum, et quæ in sæculo sunt, ante Verbum existisse, adeoque per Verbum facta non fuisse, contendebat Heraclion, 66. Sæculum futurum, et animæ permanentiam non admittent Samaritani et Sadducæi, 555 et not. In sæculo præsentis et futuro quidam a peccato suo detineantur, 296 Sæculi præsentis aut futuri formam quinam habeant, 644, 645. Per sæcula sæculorum immensitas temporum designatur, 688.

Sagitta electa quatenus Christus vocetur, 25, 57, 45 et alibi passim.

Salomon figura Christi, 205. Interpretatur Pacificus, 101, 205, 685. Vocatus etiam Jeddedi, 460. Cordis Institutinam a Deo accepit, 485. Salomonis Ecclesiasticus et Sapientia inter dubios libros olim ab Hebræis referebantur, 226 not. Salomon quo tempore templum edificaverit, 204 et not. Num illud quadraginta et sex annis edificaverit, 200, 201 et seq. Salomonis templum figura et imago Salvatoris, 202.

Salvator. Vide Christus, Filius Dei, Jesus, Ratio, Sermo, Verbum.

Salus humana in misericordia Dei consistit, 645. A salute nullus excipitur, 471. Salutis initium et fundamentum, fides, 551. Salutis causa in quo posita sit, 658. Salutis nostræ an obstant peccatores defuncti, et agant contra nos, 479. Salutis profectus et augmentum est spes, 551. Ad salutem hominum operandam quando missus sit Spiritus sanctus, 65.

Salvus ut quis fieret negabant quidam in hominis esse potestate, 604. Contrarium statuit Origenes, 614. Salvi quomodo spe fiamus, 600 et seq.

Samaria unde nomen accepit, 555 et not. Samaritaniam quo tempore adiverit Christus, 249 et seq.

Samaritani unde nomen duxerint, 555 et not. Samaritanus interpretatur custos, 554. Samaritani gloriantur de patriarcha Joseph, 256, 257. Samaritani cum Judæis commercium non habebant, 555. Cum Judæis tamen commercium habuisse videntur tempore Christi, 219. Samaritani res Judæas adulterantes, 555. Garizim montem sanctum existimabant, 222. Samaritanis an credita sint eloquia Dei æque ac Judæis, 498. Samaritani ex omni Scriptura Pentateuchum solum Moysis admittent, 256 et seq. Samaritani esse Christum cur dicebant Judæi, 553, 554 et seq. Samaritanum se esse cur non negaverit Christus, 554, 555. Samaritani futurum sæculum, et animæ permanentiam non admittent, 555 et not. Samaritani figura sunt hæreticorum, 225, 226. Samaritana mulier Samaritanorum apostola, 258, 259, 240. Samaritidis vir allegorice legem significat, 218. Samaritidis quinque priores viri tropice significant quinque sensus corporis, 219. Samaritis mulier imago hæreticorum, 215. Samaritidis mulieris hydrya tropice quod significet, 259, 241.

Samson ante ortum prophetatus fuit, 125.

Sanctificatio quatenus Christus appelletur, 12, 21, 59, 40 et seq., et alibi passim.

Sancti vitam omnium materiæ corporisque expertem in beatitudine degunt, 18 et not. Sanctiorum hominum animas ipsos esse angelos creditit Origenes, 75 et not., 81 et not., 85 et not., 84. Sancti Veteris Testamenti expectantes adventum Christi in corpore, a signis et prodigiis eum manifestandum expectabant, 275. Sanctis nunquam deficit adventus Christi spiritalis, 525. Penes sanctos commoratur Jesus, 14. Sanctis materiam gratiarum suppeditat Spiritus sanctus, 62. Sancti soli proprie mittuntur a Deo, 85. Sanctus solus rationis capax, 69. Sanctus solus vivens, 70. Sanctus quinque lux est mundi, 76. Sancti defuncti an agant pro nobis, et salutem nostram adjuvent, 479. Sanctis post mortem cura est de populo, 275. Sancti sæpe in Scripturis divinis personas peccatorum suscipiunt, 586 et seq., 587. Sanctorum usibus veteris memoris communicare, quid, 651, 652. De sanctis qui in Scriptura sacra memorantur quænam sit Ecclesiæ fides, 696, 697. Sanctorum proprie tribulatio est, 559.

Sanguinem suum principii hujus mundi tradidit

511. Per sanguinem quænam sit propitiatio, et quomodo facta sit per sanguinem Christi, 515 et seq., 516 et seq. Sanguis Christi sine fide nostra, et fides nostra sine sanguine Christi nos non justificat, 511. Multo tamen magis sanguis Christi sine fide, quam fines sine sanguine Christi, justificat, 541 et 542.

Sapere ad sobrietatem, quid, 646, 647 et seq. Non sapere melius est, quam male sapere, 632.

Sapientes hujus sæculi naturalibus et a Deo insitis animæ rationibus per conjecturam creaturarum Deum cognoverunt, 471, 472, sed non adoraverunt, et ideo juste puniuntur, 471, 472 et seq., et 484. Sapientes quosnam confundat Deus, 530. Sapientes gentiles, et prophætæ in patria sua spretri et male habiti fuerunt, 268, 269. Sapientes non minus fuerunt prophætæ, quam apostoli, 105, 106. Sapientibus et insipientibus quomodo debitor Paulus, 470. Solus et omnis sapiens est sacerdos; solus et omnis sapiens est liber, paradoxa Græcorum, 69. Vide Gentes, Gentiles, Græci, Philosophi.

Sapientia Dei et sapientia humana quid differant, 538. Sapientia humana, res media seu indifferens, 518. Sapientia et cognitio differunt, 77. Sapientia quatenus dicitur lignum vitæ, 533. Sapientia quatenus Christus vocatur, 12, 20, 21, 22, 24, 39, 40 et seq., 57, 71, 320, 358, 449. Sapientia antiquior omnibus nominibus Christi, 21, 47 et seq., 64. In quantum sapientia est Christus, principium est entium, 21, 36. Sapientia una, non plures sapientiæ, 54, 55. Sapientiam inferiorem Patre sapientiæ dicere videtur Origenes, 76. Sapientiæ mensa est omnis Scriptura, 632. De sapientia et cæteris Christi considerationibus ad testificandum Joannes Baptista aut Ipse Elias præcedent secundum Christi adventum, sicut præcesserunt primum, ad testificandum de luce, 92. Sapientia Salomonis inter dubios libros olim referebatur ab Hebræis, 226 not.

Sara quoto anno ætatis pepererit, et quandiu vixerit, 532.

Satanas quid interpretetur, 685. An Satanæ in Judam jam ingresso, an Judæ ipsi dixerit Jesus, Quod facis, fac citius, 442, 445. Satanam quem et quomodo vel suscitavit vel conterat Deus sub pedibus suorum, 685 et seq., 686. Satanæ tropice tenebræ, 445.

Saturnilus et Saturniliani principia duo ponebant, Opificem, et Christi Patrem; alium esse legis et prophetarum, alium esse Evangeliorum Deum fugebant: Christi Patrem, bonum Deum, ignotum et omnibus inauditum; opificem vero Deum malum, ferum, damnorum et legis auctorem dicebant, adeoque eum irridebant, conviciis proscindebant, atque circumcissionem, legem ipsam et prophetas repudiabant: Opificem mundi Christo inferiorem censebant, cujus Christus imperium abrogasse opinabantur. Christum juxta divinam naturam æ Maria natum non esse, nec animam corpuseque terrenum assumpsisse, sed per Mariam carnem phantasticam assumpsisse, atque triginta annorum virum eum in Judæa apparuisse, et quæ gesta ab eo dicuntur, visa geri magis, quam vere gesta esse, nec eum vere mortuum esse, sed similitudinem mortis habuisse contendebant; resurrectionemque mortuorum negabant. Vide Marcion et Marcionistæ cum quibus idem fere sentiebant Saturniliani.

Saulus non solum vocatus, sed et electus apostolus, 462. Saulus cur Paulus postea appellatus, 460. Paulum proconsulem ad fidem Christi convertit, 460. An a Paulo proconsule Pauli nomen postea assumpsit, 460. Saulus binomius, 460. Vide Paulus.

Scandalum, quid, et unde dictum, 620, 664. Scandala unde nascantur, 482.

Schismata unde nascantur, 482. An schisma, an hæresis dici debeat Cataphrygarum opinio, 696.

Scientiæ lux, quæ, 78. Falsa scientia et opera prava sunt tenebræ, 78.

Scribæ literarii dicti, eo quod nudæ litteræ adhærent, 269. Scribæ et Pharisei in nuda littera prophetiam positam esse putabant, 269. Scribæ et legisperiti, quo tempore advenit Christus in terram, tempus illius iustare ex divinis Scripturis collegerant, 111.

Scripta apostolorum an divi possint Evangelium, 4, 5, 7, 15. Scripta apostolica reliquæ Scripturæ auctoritate paria non sunt, 4 apostolice scripturæ et Evangeliorum interpolator Marcion dicitur, 98 et not., 165 et not., 697. Quæ scripta sunt quomodo propter nos scripta sint, 672 et seq.

Scripturæ sacræ libri omnes unus est liber, 97, 98. Vetus Scriptura et Evangelium, in quo differant, 5, 8, 9. Vetus Scriptura quare non est Evangelium, 5, 8, 9. Scriptura tota dici potest Evangelium, et quatenus, 16. Vetus Scriptura quomodo potuerit dici Evangelium, 8, 9, 16. Scripturæ *ἁγιωγραφία*, seu prima genitura est Lex Moysis, 4. Totius Scripturæ *ἀρχαία* seu primitivæ est Evangelium, 4, 5. Scripturæ reliquæ paria non sunt

scripta apostolorum, et quare, 4. Scripturæ dictæ quare humilis, 94. Omnis scriptura mensa est sapientiæ, 632. Scriptura Veteris Testamenti mensa est Israel, 632. Scriptura allegorica significatur per fontem Jacob, 116, 117. Universa Scriptura etiam accurate intellecta elementum est quoddam minimum universæ cognitionis, brevissimaque introductio, 116, 117. Scripturam legentibus observare necesse est quæ dicuntur, a quibus, et quando dicuntur, 110. Ad Scripturas probe intelligendas conducit intelligentia et interpretatio nominum Hebræicorum, resque utiles ex eis significantur, 140, 142. Scripturæ loca quædam magis paradoxa videntur, quam ea quæ apud Græcos gentiles feruntur paradoxa, 69. In Scriptura paradoxon nullum est, quod non sit signum alterius rei, 279. In Scripturis sacris nihil per allegoriam Marcion volebat intelligi, 494. Scripturæ sensum historicum solummodo admittentes, et allegorias refutantes perstringuntur, 632 et seq. In Scripturis sacris historiæ quæ referuntur, licet spiritalem recipiant sensum, ad litteram tamen gestæ sunt, 691.

In Scripturis sacris nomina propria quorundam veterum ex præcepto Dei commutata, 460. Scripturæ sacræ moris est personas, res, et causas, et nomina laetenter et subito immutare: imo et eisdem nominibus in aliis et aliis rebus uti, 487 et seq., 501, 584 et seq., 587, 615, 614 et seq., 620, 628 et alibi passim. In Scripturis divinis personas peccantium sæpe suscipiunt sancti, 586 et seq., 587. Ex Scripturis quinam consolationum capiant spiritus, 675. Ex Scripturis collegerant Scribæ et legisperiti Christum in terram adventurum circa tempus quo et reipsa advenit, 111. In Scripturis citandis quid observet Paulus, et quid nobis observandum, 504, 505, 561. In Scripturis citandis Paulus nec Hebræorum exemplaribus servit, nec Septuaginta Interpretum verbis; sed Scripturarum sensum verbis quibus competit explicat, 631. Sæpe tamen magis sequitur Septuaginta Interpretes, quam Hebræorum exemplaria, 627, 629, 674. Scripturarum exemplaria errant circa nomina, 140 et seq., 141 et seq., 142. Scripturarum exemplaria Græca quid a Latinis differant, 499, 504, 510 et alibi passim. Scripturæ sacræ aliquid addebat Heracleon ad suum sensum, 66. Totius Scripturæ sensum, qui libertatem arbitrii a Deo concessam hominibus docet, Valentiniiani conantur evertere ex paucis Epistolæ ad Romanos contextibus, 458. Scripturæ loca parum fideliter referebat Origenes memoriæ nimium confusus, 126 et not., 367 et not., 389 et not., 431 et not., 445.

Sectæ unde dictæ, 619

Sectari, quid, 619.

Sedeclias vocatus etiam Joachim, 460.

Seleucus et Hermias, Galatæ, corpus Deo affingebant, 250 et not., 231 et seq., 505.

Semen, et filius, quid differant, 308, 313 et seq. Semen vel reliquias Israel quosnam vocet Paulus, et quales sint, 619, 630, 640, 641. Semen Abrahæ, Christus, 532 et seq., 533. Ex semine David quomodo Christus natus sit secundum carnem, 466 et seq. In semine Abrahæ quinam deputentur, 612. Seminis justorum nullus expers, 311, 314. Ex semine qui non est Abrahæ, an Abrahæ similis fieri possit, 311. Ex semine juniorum justorum quanto quis est, tanto plures justitiæ fert rationes 312. Semen qui fuerit Abrahæ potest vel diligentia fieri filius ejus, vel negligentia hoc etiam perdere quod semen erat Abrahæ, 313, 314, 317. Semen qui non esset ullius justus, vel filius Abrahæ, culpa vacare peccata posset, juxta Origenem, 309 et not. Semina quædam mala aliquando delet Deus, 312 et seq. Seminales rationes animis insitæ, juxta Origenem, 255, 308 et not., 309 et not., 311 et seq. Seminalis ratio corporibus ingenua et a majoribus accepta, sicut in causa est cur qui in lucem eduntur sint vel avo, vel patri, vel matri, vel patruo, vel avunculo, vel alii ex parentibus similes; ita semialis ratio animabus insita, 313, 314.

Senarius numerus quid significet, juxta Heracleonem et Origenem, 202. Senarius numerus primus est perfectus, 203, 369 et not.

Senioribus juvenes in conviviis deferant, nec manum eorum comprimant in catino, 442.

Sensus fallunt; sed quod sensu percipitur, si non est verum, idcirco non est falsum, 28 et not. Sensus nostri quomodo renoventur, 615 et seq. Sensus Scripturæ sacræ historicum tantummodo sequentes et allegorias refutantes perstringuntur, 632 et seq. Sensus litteralis Scripturæ sacræ astruitur, 691.

Septenarius numerus requiem continet, 273, 277, 650

Septuaginta Interpretum nec verbis servit Paulus in citandis Scripturis, nec Hebræorum exemplaribus, sed Scripturarum sensum verbis quibus competit explicat,

631. Septuaginta tamen Interpretes sæpe magis sequitur Paulus in citandis Scripturis, quam Hebræorum exemplaria, 627, 629, 674. Septuaginta Interpretes fefellit vox Hebræica לֵב , quæ habetur, III Reg. v., 18, pag. 204, not. Septuaginta Interpretum lectiones citantur, 65, 146 not., 147 not., 148 not., 204 not.
- Sepulcrum novum in quo sepultus est Christus, quid significet, 561.
- Sermo quatenus dicitur Christus, 17 et seq., usque ad 92 et alibi passim. Vide, Christus Λόγος , Christus Ratio, Christus Sermo, Christus Verbum; seu Λόγος , Ratio, Verbum. Sermo seu Verbum, unus, non plures, 54, 55. Sermo simpliciter, et Sermo Dei, quid differant, 54, 55 et seq. Sermo qui in principio erat apud Deum, unus ex multis sententiis compositus, 96. Quisnam sit ille Sermo, 96 not. et 97. Sermo qui factus esse dicitur ad prophetas, est Sermo Filius Dei, 365. Sermo Dei fidelis et verax, 55, 56, 58. In iustitia iudicat et pugnat, 55, 57. Sermo Dei pugnat contra mendacium, 57, 58. Sermo et vox quid differant, 85. Sermo Christus, vox Joannes Baptista, 85, 118 et seq., 119 et seq., 149. De Sermonibus et cæteris Christi considerationibus testificatori Joannes Baptista aut ipse Elias præcedent secundum Christi adventum, sicut præcesserunt primum ad testificandum de luce, 92. Sermo gratiæ, qualis, 616, et seq. Sermones tenebrosi, qui 81. Sermonis imperitum se dicit Paulus, qui tamen in sermone peritissimus ostenditur, 541, 552 et seq. 553, 571.
- Serpens quomodo prudenter cæteris animantibus dicitur, 647. Neque per serpentem, neque per mulierem, sed per virum cur peccatum in hunc mundum introisse dicitur, 546 et seq.
- Servire Deo, et servire iustitiæ, quid differat, 575. Servire Christo, quid, 587. Servire Christo in spiritu, quid, 668. Servire legi Dei, quid, 587. Quis serviat virtutibus, 575.
- Servitus quædam laudabilis, 574. Servitutis spiritus, qualis, 593, 594 et seq., 595 et seq. Servitutis in spiritu adhuc permanentibus an omnia, an aliqua saltem coeperent in bonum, 602 et seq. Servitutis in spiritu perinantes cuinam formæ Christi sint conformes, 605.
- Servus Dei quatenus dicitur Christus, 25, 37, 38, 45. Servi, et Dei formam habet Christus, 603. Servi aut Dei formæ quoniam sint conformes, 605. Servus Christi, quis, et quoniam sit ejus conditio, 461, 462. Servus peccati aut iustitiæ, quis et quomodo, 571, 572 et seq., 574 et seq. Servi reguli tropice qui, 275.
- Sethiani, qui alio nomine Ophitæ vocantur, Christum merum hominem ex Joseph et Maria natum fingebant, sicut et Cerinthus, cujus hæresim amplexi sunt, 347 et not., 429 et not., 519, 695.
- Sideribus animam tribuit Origenes, 18 et not., 42 et not. Ea esse peccato obnoxia, ac pro ipsis Christum mortuum fuisse censet, 42. Sidera gentibus colenda dedit Deus, ut per eorum cultum ad Deum assurgerent, 52 et not. Sideribus sortes omnium rerum deputabant veteres astrologi Chaldaei et Ægyptii, 226 not. Sidera lux sunt sub eorum cadens, sed non sunt lux vera, 47.
- Signaculum et signum quid differant, 524, 525, et seq. Signati centum quadraginta quatuor millia ex omni tribu filiorum Israel, de quibus in Apocalypsi, anagogice interpretantur de iis qui crediderunt in Christum, 1, 2, 3.
- Signum et signaculum quid differant, 524, 525 et seq. Signa et prodigia quid differant, 279, 280 et seq. Signa sine prodigiis frequenter nominantur in Novo Testamento, sed nunquam prodigia sine signis, 279. Signa tamen interdum abusive pro prodigiis ponuntur in Scripturis, 677. A signis et prodigiis adventum Christi manifestandum expectabant sancti Veteris Testamenti. 275. Signa facere non potest dæmonium, quæ faciebat Christus, 554. Signorum Christi vestigia fiebant in Ecclesiis tempore Origenis, 554.
- Sileo. Cum silet Christus, tenetur; cum loquitur, insidiis non appetitur, 292. Silentium manu quomodo faciebant antiqui, 96 not.
- Similitudo pueri percutientis patrem aut matrem ad legem accommodatur, 548 et seq. Similitudinem carnis, et similitudinem mortis habuisse Christum, non verovere incarnatum, nec vere mortuum fingebant Marcion, Cerdon, Simon Magus, Basilides, Valentinus, et alii hæretici, 563, 564. Similitudini mortis Christi complantari, quid, 564 et seq.
- Simon Magus et Simoniani idem sentiebant ac Saturnus et Saturniliani. Vide Saturnus et Saturniliani.
- Sindon munda qua in sepulchro obvoluitus erat Christus, quid significet, 561.
- Sinistra et dextera in Deo quid significet, 471.
- Sinus duplex significatio, 439. In sinum Domini in Cœna recubuit Joannes Evangelista, et quomodo, 457, 458, 440. Quare hoc honore dignatus est, 458. In sinu Jesu prius recubuit Joannes, deinde in pectus ejus, 440. In sinum Jesu recumbere minus est, quam recumbere in pectus ejus, 440.
- Sion interpretatur specula, vel speculator, 225 et not. Sion montem divinum esse rentur Judæi, 222.
- Sitire et esurire duplicem habent significationem, 215, 214 et seq.
- Sobrietas. Ad sobrietatem sapere, quid, 646, 647 et seq.
- Sol lux est mundi sub sensum cadens, 27, 29. Soli et aliis sideribus vitam tribuit Origenes, 18 et not., 42. Soli animam esse corpoream censet idem Origenes, 18 et not. Sol temporibus numerandis dividendisque præest, 27 not. Sol auctor spiritus, calor, ac luminis, humanæ vitæ genitor et custos, 227 not. Sol animas ad res gerendas excitat et movet, 226 not. Sol mens est, dæmon, seu genius, 226 not., 227 not. Sol Μῆρ , vocatus, 226 et not. 227 not. Soli res ad animam pertinentes curæ esse putabant veteres astrologi Chaldaei et Ægyptii, 226 not., 227 not. Soli sortem dæmonis deputabant idem astrologi, 226 not., 227 not. Soli templa posuerunt Persæ in Hircania et Cappadocia, 227 not. Solis et Lunæ cultum pleræque Asiæ gentes a Persis videntur accepisse, 227 not. Soli et Lunæ serviebant Judæi, 226 et not., 227 not. Quoniam culta, 226 et not., 227 not. Solis cultui magis dediti erant Judæi quam cultui Lunæ, 227 not. Soli gallum album sacrum esse censent Pythagoras, ideoque comedi vetabat, 227 not.
- Sollicitudo præsulum Ecclesiæ qualis esse debeat, 650.
- Solæcismus Evangelii, 95.
- Solomon. Vide Salomon.
- Solvere opus Dei, quid, 668. Solvere medium parietem maceris, quid, et quomodo eum solverit Christus, 545.
- Somer interpretatur custos, 555 et not.
- Somnus animæ, qualis, 638 et seq.
- Sortes omnium rerum astris deputabant vetusti astrologi Chaldaei et Ægyptii, 226 not. Sortem dæmonis, soli: sortem vero fortunæ, lunæ deputabant iidem, 226 not., 227 not.
- Species et genera entia non esse statuebant Peripatetici, 65 not.
- Species corporis, res media seu indifferens, 558.
- Speculum imitabilis operationis Patris Filius, 256.
- Spes in quo sita sit, 598, 600 et seq. Spes et fides inseparabiliter coherant, 551. Spes profectus et augmentum salutis 531. Spem in Christo habebant Judæi universi, 7, 8. Contra spem in spem credere, quid, 551 et seq. Spe quomodo salvi sumus, 600 et seq. Spe gaudere, quid, 651.
- Spiritualis et homo quid differant, 74. Spirituales homines et Verbum an idem sint, 75. Spirituales quosnam vocet Paulus, 659. Spiritalem quisnam sciat esse legem, 584.
- Spiritus quatenus Deus dicitur, 250, 235, 254. Spiritus sanctus πνεῦμα et ἀγίασμα , 60 et not., 61 not., 62. Spiritus sanctus charitatis Spiritus dicitur, 540. Sanctificationis fons, 676. Spiritus principalis dicitur, 595. Spiritus sanctus cur non dicitur Filius, 61 et not. Spiritu sancto an antiquior sit Sermo seu Verbum, 60. Spiritus sanctus an Christo sit honorati, 62, 65. Spiritum sanctum an Verbo inferiore dixerit Origenes, 65 et not. Spiritus sanctus an a Verbo, an a Patre per Verbum factus sit, 60, 61 et not., 62, 63, 64. A Deo Patre per Filium procedit juxta Origenem, et alios antiquos Patres, 61 et not., 595. Spiritus sanctus præstantior omnibus quæ per Verbum facta sunt, et ordine iis omnibus quæ a Patre per Verbum condita sunt, 61 et not. Spiritum sanctum et Filium tantum a Patre superari sancit Origenes, quantum ipsi superant rationabiles creaturas, 235 et not. Spiritum sanctum novam esse creaturam antea non existentem, nec veteribus notam blasphemabant quidam hæretici, 580. Spiritus sancti cum Patre et Filio divinitas, aequalitas, coæternitas statuitur contra hæreticos 580 et 612. Spiritus sanctus et Filius soli contemplari et cognoscere possunt perfectiones Dei Patris, 80. Spiritus sanctus an omnia de Patre capiat quæ Filius cognoscit, 72. Spiritus sancti ac Filii cognitio æqualis cognitioni Patris, 642 et seq.
- Spiritus sanctus æque ac Filius totam capit Patris voluntatem; quamobrem imago ipsius est æque ac Filius, 246. Spiritus sanctus Christi notionum particeps, 61, 62. Spiritus Dei, Spiritus Christi, Spiritus sanctus, unus atque idem Spiritus, 591, 592 et seq., 593. Spiritus sanctus adorandus æque ac Pater et Filius, nec fas adorare alium quempiam præter Trinitatis personas, 472. Spiritus sanctus quomodo mater Christi dicitur, et esse possit, 64. Spiritus sanctus misit Christum sicut et Pater, 62. Spiritum sanctum humanum genus redimere non potuisse sancit Origenes, quamvis ad ipsum quodammodo perti-

neret, 65. Eum quidem minus quam Filium redemptionem humani generis decuisse; utrumque autem id muneri pariter exsequi potuisse docet S. Thomas Aquinas, 65 not. Spiritus sanctus a Filio edoctus, 71 et not. Spiritus sanctus personas fingit in prophetis, 457. Spiritum sanctum alium qui fuit in prophetis, alium qui in apostolis, dicebant quidam hæretici, 695. Spiritus sanctus quando ad operandam hominum salutem missus sit, 63. Spiritus sanctus quomodo glorificaverit Patrem, 450. Dux itineris ad bonum, 602. Spiritus sancti vim ad sanctos pertinere credit Origenes, 27 et not. Spiritus sanctus materiam gratiarum existere facit et suppediat sanctis, 62. Spiritus sancti dona secundum mensuram fidei dantur, 528. Spiritus sancti dona multiplices Spiritus a Paulo dicta, 599. Spiritus sancti fructus, qui, 592, 593. Spiritus sanctus meritis acquiritur, vitæ innocentia conservatur, et juxta profectum fidei et gratiæ largius infunditur, 591. Spiritus sanctus diversis modis haberi potest, 592 et seq. In Spiritum sanctum peccata cur non remittantur, 61, 62. In Spiritu sancto per Christum Deus orandus, 17. Spiritus sanctus quomodo adjuvet infirmitatem nostram in orationibus, et interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, 601 et seq. Non interpellat pro impiis, sed pro sanctis, 601. Spiritus sanctus intelligibilibus cibis indigere et nutriti dicitur ab Origene, 244. In Spiritu Dei esse, quid, 590. Spiritus et virtus differunt, 112, 113 et seq. Spiritus quomodo multi et unus, 595. Spiritus diversos sub uno Spiritus vocabulo subito et lateater introducit Paulus in Epistola ad Romanos, 593, 594 et seq. Spiritu aliquo aguntur omnes homines, 593. Spiritus primarius Jacob dictus, 84. In Spiritu Deo servierunt patriarchæ et prophetæ, 469. Spiritus prophetarum mancipia sunt ipsorum, 113. Spiritus Christi et Christus unum, atque idem est, 591. Spiritum Christi quinam et quomodo habeant, 592. In Spiritu Christo servire, quid, 668. Spiritus primitiæ, quæ, et quinam eas habeant, 598, 599, 600. Spiritus adoptionis, qualis, 593, 594, 595 et seq. Spiritum adoptionis qui acceperint, filii Dei vocantur, 606. Spiritus vitæ, qualis, 588. Spiritus vitæ quænam sit lex, 587, 588. Spiritus consolationem quinam capiant ex Scripturis, 575. Spiritus servitutis, qualis, 593, 594, 595 et seq. In Spiritu servitutis adhuc permanentibus an omnia, an aliqua saltem cooperentur in bonum, 602 et seq. In Spiritu servitutis permanentes quinam formæ Christi sint conformes, 603. Spiritus noster, qualis, 595. Spiritus omnes ministri Dei et hominum, 636, 637. Spiritus boni et mali, 593, 594 et seq. Spiritus rationabiles et materiales, 594 et seq. Spiritus mali proposito et voluntate mali, 594. Spiritus mali ministri Dei sunt ad exigendas de peccatoribus pœnas, 594. Spiritus malus tropice per montem significatur, 225. Spiritus et anima quid differant, 112, 113 et seq., 452, 453 et seq., 486. Spiritus prima et melior pars hominis, 468, 486, 651. Spiritus hominis malorum capax non est, 432. Spiritum hominis mali indurari a Domino Deo semel invenitur in tota Scriptura, 433. In Spiritu cur turbatus fuerit Christus, non vero a spiritu, neque in anima, neque propter animam, 455 et seq. Spiritum et virtutem Eliæ habebat Joannes Baptista, non vero ejus animam, 112, 113 et seq. Spiritus, caloris, et luminis auctor Sol, 227 not. Spiritum et corpus luna in potestate habet, juxta Vettium Valentem, 226 not.

Splendor æternus æternæ lucis, Filius, 236, 697. Splendor totius gloriæ Patris, Filius, 236, 450, 481, 697. Splendor omnem totius gloriæ Dei percipere potest solus Filius, 450. A splendore totius gloriæ Dei, nempe a Filio, splendoribus particulares ad creaturas rationis competes perveniunt, 450.

Stare in veritate, quid, 343, 344 et seq. Stare juxta litteram non possunt nonnulla quæ Evangelia habent, 162, 163, 164 et seq.

Stellæ lux sunt mundi sub sensum cadens, 27, 29, 30. De stella quæ magis apparuit quid sentiant Valentini, 29.

Stipendium, retributio pœnæ, 525.

Stoici corporalia esse omnia, ipsumque Deum corpus esse dicebant, 250 et not., 251, 503. Deum legis alium esse statuebant ac Evangeliorum Deum, 518. Deum legis malum lingebant et conviciis proscindebant, ipsamque legem, circumcionem, et prophetas irridebant, 491, 495, 496 et seq., 510 et alibi passim. Animas et propria Dei esse substantia docebant, 235 not.

Stromatum suorum librum tertium citat ipse Origenes, 256.

Stuprum. Ex stupro natum Christum credidisse videntur Judæi, 327.

Subducere et ducere, quid differant, 538.

Subintrare et intrare, quid differant, 538.

Substantiæ ejusdem esse Patrem et Filium negabant quidam hæretici, forte Ariani, 626. Substantia an eadem Patris et Filii et Spiritus sancti, 76 et not., 199, 540 et alibi passim. Substantiæ ejusdem esse Deum et rationabiles creaturas falso criminatur Hieronymus dixisse Origenem, 235 not. Substantia Christi non separatur, licet separentur variæ attributorum ejus significationes, 32. E substantia Dei propria esse animas opinantur Stoici, Manichæus, et Priscillianus, 233 not. Substantia peccati non est nisi in opere et gestis, 570.

Subtrahere et trahere differunt, 558.

Sue filius Abrahæ ex Cethura, 532.

Summa perfectionis per fidem accipitur, 519.

Superbia quomodo fugienda, 632, 633.

Supernorum loca diversa, 304, 305.

Superstitio. In superstitionibus vetustissimi et eruditissimi Ægyptii, 495. Ab iis superstitionum cæremonias et ritum mutuati sunt reliqui fere omnes legesatores, 493.

Superstitionibus valde dediti Judæi, 226 not.

Supplicia peccatorum, dogma fidei, 695. Ad supplicium et ad præmium cur Paulus præferat Græcos barbaris, et Judæos Græcis, 471, 483, 484, 496, 497 et seq. Ad supplicium aliquos homines prædestinatos esse a Deo censebant Galli quidam tempore Augustini, 527 not. Supplicis damnatorum finem statuit Origenes, 16 et not., 236 et not., 360, 640. Ab hac sententia tamen paulisper recedere videtur, 379 et not.

Sustentatio Dei, quid, 516. Sustentatio et patientia, quid differant, 477.

Syllogismus dictus Aporus, qualis, 500.

Symmachi, Aquilæ, et Theodotionis editiones nondum depravatæ erant tempore Origenis, 141.

Sympathia, quid, 671.

Synodus Laodicena damnavit hæresim exhibentem damnosum angelis cultum, 226 not. Synodum episcoporum Ægypti adversus Origenem collegit Demetrius, Alexandriæ episcopus, 101 not.

Syri et Armeni lingua et moribus multum inter se cognationis habuerunt, 227 not.

T

Tarinus (Joannes) Philocaliæ Origenis Interpres, 95, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 457, 463 not., 464 not., 590 not., 581 not.

Τετραπλόγος ad dictata excipienda utebatur Origenes, 101.

Temperantia unde constet, 502.

Templum Jerosolymitanum quo tempore a Salomone ædificatum, 204 et not. Quomodo quadraginta et sex annis fuit ædificatum, 200, 201. Dum stabat, gentium plurimi Jerosolymam veniebant adorare et offerre sacrificia, 492, 493. Templum Jerosolymitanum figura et imago corporis Christi et Ecclesiæ, 196, 197 et seq., 202, 205, 208 et seq. Templum Dei, Christus, 488. Templi velum interius significabat carnem Christi, 578. Templum Dei naturaliter est omnis anima, 185. E templo vendentes et ementes non revera ejecerit Christus dubitare videtur Origenes, 186, 188, 189. Templo vendentes et ementes dejicere non minoris erat potentia, quam aquam in vinum commutare, aut ægros curare, 186, 270. E templo vendentes et ementes a Christo dejecti, qui, 191, 192, 193. Tempia varia Meni et Fortunæ, seu Soli et Lunæ consecrata, 227 not. Ubi sita, et a quibus posita, 227.

Temporibus numerandis ac dividendis præest sol, 227 not. Tempus quoddam vacuum peccatis ante legem a Moyse datam lingebant Marcion, et alii hæretici, 557, 558. Circa tempus quo Christus advenit in terram, eum esse adventurum ex Scripturis collegerant Scribæ et legisperiti, 111. Tempus hujus mundi nox tropice appellatur, 177, 178.

Tenebræ, genus duarum specialium rerum, 78. Tenebræ bifariam dicuntur, 232. Tenebræ luci contrariæ, 73. Tenebræ lucem non apprehendunt, 76, 79, 80 et seq., 91. Tenebræ lucem persequuntur, 76, 79, 80 et seq. Tenebræ sunt circa Deum, et quomodo, 80. Tenebræ in Deo non sunt ullæ, 78. Lux in qua nullæ sunt tenebræ, Deus, et quatenus, 6, 250, 251, 252. Lux in tenebris lucens, Christus, 76, 79. An Christus etiam lux sit in qua nullæ sunt tenebræ, 79. Tenebras nostras Christus in se suscepit, ut beneficio homines irradiaret, 79. Lucem in qua nullæ sunt tenebræ, majorem luce quæ in tenebris lucet statuere videtur Origenes, 76 et not. Lux hominum in tenebris lucet, 91. In tenebris ambulare, quid, 78. Qui in tenebris est, is etiam est in morte, 73. Tenebræ non semper in malam partem, sed aliquando in bonam accipiuntur, 80. Qui in tenebris est, lux fieri potest in Domino, 73. Tenebræ an aliquando esse possint natura

- spiritalis, 73. Quasdam tenebræ festinent ad lucem, et eam apprehendant, 81. Tenebræ sunt prava opera, et falsa scientia, 78. Tenebrarum opera, quæ, 658. Tenebræ tropice quæ, 445, 658. Tenebrosi sermones, qui, 81. Tenebrosi thesauri Christo a Deo dati, 81.
- Tentatio duplex, 608 et seq.
- Ternarius numerus naturæ incorporeæ consecratur, 514. Ternarius numerus numerorum primus, 569 et not.
- Terra, locus bellis infestus, 15. In eam delapsus est Lucifer, 15. Pax per Jesum in ea futura, 15. Terram ac cælum quomodo impleat Deus, 139, 140. E Terra esse, et esse ex infernis, differunt, 505 et seq. Terra tropice, quid significet, 158. Terra quinam vocentur, 627. Orbis terræ fines quinam dicantur, 627.
- Terrenus aut cælestis homo, quis, 546 et seq. Terreni quinam sint intelligendi, 547, 544.
- Tertullianus corpus Deo affligebat, 250 not. Perpetuam Mariæ virginitatem negabat, 6 not. Paradisum assignat superiori inferorum contiguationi, 135 not. Citatur, 55 not., 61 not., 66 not., 88 not., 194 not. et alibi passim.
- Testamentum et lex quid differant, 611. Duorum Testamentorum duos asserebant deos Simoniani, Saturnilliani, Basilidiani, Valentiniiani, Cerdoniani, Marconitæ, Tethiani, et alii ejusdem farinae hæretici, 15 et not., 16 et not., 695. Vetus Testamentum fidem repudiabant, 491, 495, 496 et seq., 695. Vetus Testamentum et Evangelium quid differant, 5, 8, 9. Vetus Testamentum non est Evangelium, et quare, 5, 8, 9. Vetus omne Testamentum mensa est Israel, 652. Vetus Testamentum quando potuerit dici Evangelium, 8, 9, 16. Vetus Testamentum Sabbatismi extremitas, 86. Veteris Testamenti figura est Joannes Baptista, 15, 16. Veteris Testamenti fines exhibuit Joannes Baptista, 15. Testamenti arca tropice carnem Christi significat, 515. Testamenti utriusque doctrina concordat, 99. Vetus Testamentum Evangelii initium est, 15, 16. Omne Testamentum novum est Evangelium, 7, 8. Novum Testamentum a vetustate litteræ nos abduxit, et spiritus novitatem luce cognitionis illustravit, 9. Veteris Testamenti nomina Hebraica peculiari libro interpretatus est Philo, 86 et not. Novi Testamenti itidem nomina Hebraica peculiari libro interpretatus est Origenes, 86 et not. In Veteris Testamenti Græcis exemplaribus errata plurima sunt circa nomina propria, 141 et seq. In Novo Testamento Hebraica nomina forma Græcica expressa sunt, 86.
- Testificandi de vita, de Sermone, de Sapientia, de Principio, et de cæteris Christi considerationibus Elias et Joannes secundum Christi adventum præcedent, sicut primum præcesserunt ad testificandum de luce, 91, 92.
- Tethiani hæretici alium Deum legis et prophetarum, alium Evangeliorum Deum fingeant, nec Patrem Christi eum esse dicebant qui a lege et prophetis prædicatur, sed alium nescio quem omnibus ignotum et inauditum, 695.
- Thaddæus vocatus etiam Iebbæus et Judas Jacobi, 460.
- Theodoretus opinatus est, præter eos angelorum ordines qui in Scriptura nominantur, alios esse numero infinitos, et hominibus ignotos, 54 et not. Citatur, 27 not., 60 not., 88 not., 135 not. et alibi passim.
- Theodotionis, Symmachi, et Aquilæ editiones nondum inveniuntur erant tempore Origenis, 141.
- Theodotiani Christum merum hominem 'ex Joseph et Maria natum dicebant, 547 et not., 429 et not., 519, 695.
- Theophylactus censebat Christum lavandi discipulorum pedes initium a Juda fecisse, 414 not. Idem sentiebat ac Theodoretus de infinitis angelorum ordinibus. Vide, Theodoretus.
- $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ cum articulo δ quatenus Deus Pater dictus sit ab Origene, et Filius $\Theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ sine articulo, 50 et not., 51 et seq.
- Thesaurus, quid, et quotuplex, 478. Thesauri tenebrosi a Christo dati, qui, 81.
- Thomas (S.) Aquinas docet redemptionem generis humani Filium Dei magis decere, quam Spiritum sanctum; eam tamen utrumque posse administrare, 65 not.
- Thronus Judicis Dei, qualis, 662, 663. Thronus Dei, et thronus Christi, idem, 665.
- Tibia, vocalis calamus ex arundine factus, 694.
- Titulum suum non sequuntur psalmi quidam, 500.
- Tollens oculos in cælum Jesus, quid significet, 372 et seq. Tollere oculos in cælum, quem deceat, 375 et seq., 374 et seq.
- Traditio. Tradere Dei, quid, 474, 475 et seq. Tradere Dei triplex, 474, 475 et seq. Quare tradit Deus, 474, 475 et seq. Quos tradit Deus, quinam sint, 474.
- Traditionem hanc quis effectus sequatur, 475.
- Secundum traditiones quasdam occultas multa Judæi loquebantur, 296, 297.
- Trahere et subtrahere, quid differant, 558.
- Transcorporatio et incorporatio, seu *Metempsychosis* et *Avatary*, quid differant, 116. Transcorporationem admittentibus Basilides, et ejus sectatores, 549. Admittentibus et aliquot Judæi, 112, 113, 114, 115, 116, 117 et seq. Transcorporationem qui admittit, an servet mundum incorruptibilem, 116 et not. Transcorporationis dogma confutatur, 112 et not., 113, 114, 115, 116, 583 et alibi passim. Contra transcorporationem ex professo scribere meditatur Origenes, nec tamen quidquam de ea nisi transitorie scripsisse novimus, 116.
- Transire in immortalitatem, et induere immortalitatem, differunt, 276.
- Tribulatio duplex : aliam sequitur angustia, aliam latitudo cordis, 482, 483. Tribulatio neque mala, neque indifferens est, sed bona, 559 et seq. Tribulatio proprie sanctorum est, 559 et seq. Tribulationes impiorum flagella appellantur, 559 et seq. Tribulationem et angustiam, iram et indignationem sibi contrahunt peccatores; non ipsis retribuit Deus, 482 et seq.
- Tribunal Judicis Dei, quale, 662, 663. Tribunal Dei et Christi, idem 663.
- Tribunus princeps militum inter filios Dei, Jacob appellatus, 84.
- Tribus. In tribus duodecim, et ordinem Leviticum olim divisus erat populus Israel, 1. Tribus Levi cæteras tribus honore præstabat, 1. Decimis et primitiis in omnibus fruebatur, nullis vero cæteræ tribus, 5. Decimas et primitias offerebat Deo per pontificem, cæteræ tribus per Sacerdotes et Levitas, 5. Ex omni tribu floribus Israel centum quadraginta quatuor milia signati qui numerantur, anagogice interpretantur de iis qui crediderunt in Christum, 1, 2, 5. Tribus Dan omittitur in enumeratione signatorum a Joanne facta in Apocalypsi, 1. Tribuum ipsarum proprietates habet populus Christi, idque sacratis, 1.
- Trinitatis personas confundebant, et Trinitatem tantum appellacionis esse vocabulum censebat Noetus, Sabellius, et alii quidam hæretici, 50 et not., 60 not., 61 et not., 626. In Trinitate tres hypostases seu personæ distinctæ, et proprietates diversæ, 61 et not., 62, 540, 626. Trinitatis substantia, vel natura, una statuitur, 540, 612, 626. Trinitatis unitas et æqualitas, 591, 642 et seq. Præter Trinitatis personas impium est quempiam adorare, 472.
- Tuba simplex, et Tuba Dei, tropice quid, 694. Tuba simplicis, et Tubæ Dei vox, quibus necessaria, 694.
- Turbæ, quæ Christum ingredientem Jerosolymam præcedebant et sequebantur, tropice quid significant, 190, 191.
- Typus non solum mysteriorum, sed et virtus ac ratio tradebatur catechumenis apostolorum temporibus, 562. Typus mysteriorum quorundam cælestium erant victimæ Judæorum, 151, 152 et seq.
- Tyrri interpretantur continentes, 206.

U

Ua, Valentianorum, 275 et not.

Ultimus et primus quatenus dicitur Christus, 6, 25, 34.

Umbra futurorum, lex, 8, 9. Umbram futurorum quomodo habeat lex, 551, 552 et seq. Umbram mysteriorum Christi docet Evangelium, 9. Umbra tantummodo virtutum est in terris; perfectio vero earum in cælis, 575.

Unanimitatis in bono quanta sit virtus et grama, 675 et seq.

Unguentum superfundere Verbo Dei, quid, 480.

Unigenitus solus a principio natura Filii, 61 et not. Vide Filius Dei, Christus, Verbum.

Unitas Trinitatis, 591. Unitas fuit anima Christi cum Verbo antequam corpori ejus adjungeretur, 58 et not., 59. Unitas indissolubilis Verbi Dei, et carnis, 467.

Universalia, seu idææ universales, an per Verbum facta sint, 65 et not. Universalia entia non sunt, 65 et not.

Universorum Deus est Filius post Patrem, 12 et not. Uriel angelus Dei. Nomen ejus ante omnem angelum.

Descendit ad terram, et habitavit inter homines. Vocatus Jacob : octavus ab illo : pugnavit cum eo (si fides Preca-tioni Joseph, libro Hebræorum apocrypho). 84.

Usibus vel memoriis sanctorum communicare, quid, 651, 652.

Uterus. Ex utero quomodo segregentur peccatores, 465 et seq.

V

Valens (Vettius) putabat sortem fortunæ et sortem Dæmonis ad lunam et solem pertinere, 226 not. Idem censebat lunam in potestate habere corpus et spiritum, 226 not.

Valentinus et Valentiniani corpus Deo affingebant, 250 et not., 231 et seq. Principia duo ponebant, Opificem, et Christi Patrem, 285 et not., 287 et alibi sæpius. Alium legis et prophetarum, alium esse Evangelicorum Deum stantebant, 15 et not., 16, 285 et not., 287, 429 et not., 518, 519, 535, 540, 695 et alibi passim. Christi Patrem, bonum Deum, ignotum, et omnibus inauditum, nec eum qui a lege et prophetis prædicatur; Opificem vero Deum malum, ferum, stolidum, indoctum, damnorum et Legis auctorem dicebant, adeoque eum irridebant, conviciis proscindebant, atque circumcisionem, legem, et prophetas repudiabant, 41, 65 not., 80 et not., 86, 275 et not., 285 et seq., et not., 285 et not., 286 et not., 347 not., 475, 491, 495 et seq., 496 et seq., 510, 695 et alibi passim. Filium Dei paternam esse prolationem in syllabis positam, adeoque hypostasin propriam non habere censebant, sed diversa nomina Christo attributa tropice, non proprie, interpretabantur, in sola Verbi appellatione insistentes, veluti solum Verbum astruerent esse Christum, 22, 25 et not., 26, 29, 30, 45 et not. Christum non in carne vera venisse, sed spiritale corpus de cælo delapsum, et per Virginem tanquam per fistulam digressum assumptisse docebant, 347 not., 429 et not. Valentiniani quidam idem sentiebant ac Ebionitæ de Christi ortu, 347 not., 429 et not., 693. Valentiniani negabant Christi adventum fuisse prænuntiatum a prophetis, quorum testimonia subvertere conabantur, 86, 87, 88. Joannem Baptistam ignorasse Christi divinitatem asserabant, 16. Materiam ingentem fingebant, 19. Diabolum *διοπαρονομα* constituebant et appellabant, 225 et seq., et not. Astra animata censebant, eaque corpus æthereum habere; quæ si terrenum suscepissent, a periculis omnino et a peccando non immunia forent, 28 et not. Quid sentiebant de stella quæ in Oriente Magia apparuit, 29. Triplex hominum genus, vel tres diversus hominum naturas fingebant, *πρωτογενῶν*, *φύλακον*, et *υἱοῦ* sive *υἱοῦ*, quorum priores peccare et perire non possint; postremi ad exitium conditi sint; medii pro recte vel male gestis consequi salutem, vel exitium promereri possint, 28 et not., 191 not., 264 et not., 274 not., 275 et not., 276, 277, 316, 324 et not., 327 et not., 328 et not., 332, 338, 339, 345, 350, 551, 395 et not., 436 et not., 458, 463, et not., 464 et not., 479, 487, 518, 542, 575 et seq., 637, 648, 695 et alibi passim. Ex paucis Epistolæ ad Romanos contextibus totius Scripturæ sensum, qui arbitrii libertatem concessam a Deo hominibus docet, conabantur evertere, 458. Valentiniani naturis suis arbitrii tollunt libertatem, 458 et 464 et not., et alibi passim. Valentinii sententia quænam sit de immortalitate animæ et corporis resurrectione, 275 et not., 276, 277. Valentinianorum pleroma, 194 et not., 221, 229 et alibi passim. Valentinianorum *Æones* confinxerint, 77 et not. Valentinianorum *Μαθηταί* et *ἑταί*, 275 et not. Valentiniani generatim arguuntur locis supra citatis, et 66 et not., 77 et not., 80 et not., 106 et alibi passim.

Valesius (Henricus) interpres Historicæ Ecclesiasticæ Eusebii Cæsariensis, ac proinde fragmentorum quorundam Origenis quæ in ea affert ipse Eusebius, 95, 698 et alibi passim in notis.

Vanitati quomodo creatura rationalis subjecta, 597 et seq.

Vapor virtutis Dei quomodo Filius, 697.

Vasa ad honorem aut ad contumeliam quænam efficiantur, 616. Vasa misericordiæ quænam sint, 617 et seq., 618. Vasa iræ quænam sint, 616, 617 et seq., 618.

Vates Ægyptiorum, Arabum, Æthiopum, Phœnicum, aliorumque superstitionum populorum circumcidebantur, 495.

Velamen legis et prophetarum abstulit Christus, et mysteria reservavit, 8.

Velleius Epicureus apud Ciceronem lib. 1 De natura deorum, deos animantes esse statuit, 250.

Velum interioris templi significabat carnem Christi, 578.

Vendentes et ementes e templo dejecti a Christo, qui, 191, 192, 193. Vendentes et ementes num reapse e templo ejecerit Christus, dubitare videtur Origenes, 186, 188, 189. Vendentes et ementes templo ejicere non minoris erat potentis, quam aquam in vinum commutare, aut ægros curare, 186, 270.

Verbi plures significaciones, 96 et not., 97. Verbum simpliciter, et Verbum Dei, quid differant, 54, 55 et seq.

Verbum unum, non plurima Verba, 54, 55. Verbum, *ἀγος*, Sermo, Ratio, quatenus dicatur Christus, 17 et seq., usque ad 92, 118, 119 et seq., 137, 149, 235 et alibi passim. Verbum quoniam pacto erat apud Deum, 48 et seq. Existit cum Sapientia, 137. An antiquus sit omnibus creaturis, 54. An antiquus Spiritu sancto, 60. An majus aut inferius Spiritu sancto, 62, 63 et not. Verbum et Spiritum sanctum tantum a Patre superari, quantum ipsi superant alios deos rationabilesque creaturas pronuntiat Origenes, et quatenus, 51, 52, 53, 235 et not. Verbum paternam esse prolationem in syllabis positam, nec hypostasin propriam habere censebant Valentiniani, Marcossii et Colarbasii, qui in sola Verbi appellatione instabant quasi Filium Dei solum esse Verbum astruerent, 22, 25 et not., 26, 29, 30, 45 et not. Verbi divinitatis naturam multipliciter affingit proprietates Origenes, 21 et not. Verbum substantialiter subsistit secundum subjectum, 137. Verbum an principium, 21, 56. Verbum requiescit in sinu Patris, annuntiat et revelat Patrem his quæ ad eum Pater attraxerit, 92. Verbum per universam orbis machinam permeat, 137, 138, 139. Verbum est universorum Deus post Patrem, 12 et not. Verbi ministrum esse Opificem mundi, adeoque Verbo inferiorem esse censebat Heracleon, 66, 67, 139, 560 et alibi sæpius. Idem Heracleon contendeat ante Verbum existisse sæculum et quæ in sæculo sunt, adeoque nec ea per Verbum facta fuisse, 66. Non a Verbo, sed a Patre per Verbum condita omnia stant, ut Origenes, 60 et not., 61, 67, 137. An a Verbo, an a Patre per Verbum factus sit Spiritus sanctus, 60, 61 et not., 62, 63, 64. In Verbo, non per Verbum vita facta est, 20, 21, 69, 518. Per Verbum an factæ sint reliquæ Christi consideraciones, 64. In Verbo lux facta, existens etiam vita est, 79. Per Verbum cum facta sint omnia, an etiam vitia et peccata per Verbum facta sint, 64, 65, 66, 87. An etiam per Verbum factæ sint idææ universales, 65 et not. Verbo unita fuit anima Christi antequam corpori ejus adjungeretur, 38 et not., 39. Verbi et carnis indissolubilis unitas, 467. Non Verbum, sed solus homo in Christo mortuus est, 446. Quod humanum erat in Christo ante passionem, unum cum Verbo factum fuit post mortem et resurrectionem, 467. Verbo seu Ratione participes sunt omnes homines, 44. Verbum Dei intra nos est, 44. Verbum et spiritales homines an idem sint, 73. Verbum decem non habens nemo Deum videre potest, 287. Verba effecti sunt in prophetis angeli, Christum imitantes, 83 et not. Verbum Christi nullum vulgariter est intelligendum, 355. Verbum Christi dicitur prædicatio de Christo, 627. Verbum Dei aliis Deus sinit prædicari, aliis vero prohibet, 470. Verbum brevium, quodnam sit, 618. Verbo Dei unguentum superfundere, quid, 480. De Verbo, de Vita, et de cæteris Christi considerationibus testificaturi venient Elias et Joannes Baptista ante secundum Christi adventum, sicut primum præcesserunt ad testificandum de luce, 91, 92.

Veritas quatenus dicatur Christus, 6, 11, 20, 22, 30, 31, 107 et alibi sæpissime. Veritatem Patre Veritatis inferiorem fingere videtur Origenes, et quatenus, 76. Veritas una, non plures veritates, 54. Veritas una, sed ab illa difflunt multæ veritates, 107. Veritas quomodo per Jesum facta, 107. Veritas liberat a peccato, 575. In veritate stare, quid, 343, 344 et seq. Veritas Dei quomodo in mendacio hominum abundet in gloriam ejus, 503, 504 et seq. Veritas in Christo, et Veritas in injuria, quænam sit, 610. Veritatem in iniquitate detinere, quid, et quænam detineant, 471 et seq. Veritati diffidere, quid, et quænam sint qui diffidunt, 482. Si verum non est quod sensu percipitur, idcirco non est falsum, 28 et not. Vesperam non habet Deus, neque mane, 35.

Vestimenta Jesu, quæ, 410 et not. Vestimentum sanguine tinctum quo Sermonem seu Verbum indutum vidit Joannes in Apocalypsi, quid significet, 58. Vestimenta bysina, quibus induuntur sequentes Sermonem Dei in Apocalypsi, quæ, 55, 58. Vestimenta sordida, quibus indutus erat Christus, juxta Zachariam, quæ, 79.

Vestigia signorum Christi adhuc fibant in Ecclesiis tempore Origenis, 354. Vestigia Jesu discipulorumque ejus, et prophetarum perlustravit Origenes in Palæstina, 140. Quo tempore id contigisse videatur, 140 not.

Vettius Valens. Vide Valens.

Via quatenus dicatur Christus, 6, 20, 22, 26, 50, 51, 71, 120, 288 et alibi sæpissime. Viæ multæ credendi, 137. Via Domini bifariam dirigitur, contemplatione, et actione, 119. Via bona longissima est, 17. Viæ Dei nulla creatura investigare et scrutari valet, sed solus Filius et Spiritus sanctus, 612.

Victimæ Judæorum typus mysteriorum quorundam celestium, 151, 152 et seq.

Vicus ubi alligabantur asina et pullus, tropice quid si-

guifcet, 191.

Videre, duplici modo dicitur, 103. Videre mortem, et gustare mortem, quid differant, 365, 366, 367.

Vidua ad ecclesiasticum honorem ascitæ, seu diacônissæ, 423 et not., 681. Quales assumendæ, 422 et not., 681 et 682.

Viginti octo, secundus numerus perfectus, 569.

Vinci a malo, et vincere in bono malum, quid, 634.

Vincula quibus alligabantur asina et pullus, tropice quid significant, 192.

Vindicta Deo relinquenda, 653, 654 et seq. Vindictæ et iræ dies vocatur iudicii extremi dies, 478, 479 et seq.

Vinum. A vino et animatis abstinendum censebant Encratitæ, 667. Vinum et panis dupliciter considerantur in sacramento Eucharistiæ, 444 et not.

Vir videns Deum, Jacob, 84. Vir quatenus dicatur Christus, 21. Vir veniens post Joannem ante ipsum factus, Christus, et quatenus, 38, 39. Vir quare per mulierem, et mulier ex viro, 518, 519. Vir cur per mulierem et non ex muliere dicatur nasci, 519, 546 et seq. Per virum, non vero per mulierem, nec per serpentem, cur peccatum in hunc mundum intrasse dicatur, 546 et seq. Vir Samaritidis allegorice legem significat, 218. Viri quinque priores Samaritidis tropice significant quinque sensus corporeos, 219. Vir ecclesiasticus, quis, 693, 696 et seq. Viri in aliqua sapientia clari a civibus suis spreto et male habiti, sicut et prophetæ, 268, 269.

Virga et flos quatenus dicatur Christus, 23, 42, 43.

Virginitas præter præceptum ac debitum est, 679. Virginitatem perpetuam Mariæ negabant Tertullianus, Apollinaris, Eunomius, Helvidius, Jovinianus, et Bonosus, 6 not. Hanc luculento adversus Helvidium opere asseruit Hieronymus, 6 not. Asseruit et Origenes pluribus in locis, 6 not.

Virtutum omnium fons Deus, 673. Virtutis Dei vapor Filius, 697. Virtus Dei aliqua ad salutem, aliqua ad perditionem, 471, 472 et seq. Virtus et spiritus differunt, 112, 113 et seq. Pro omni Virtute iustitia ponitur ab Apostolo, 573. Virtutum omnium augmenta sunt et profectus, 532. Virtutum sunt gradus et perfectio, 574, 575. Virtutum umbra est tantummodo in terris; perfectio vero earum in cælis, 575. Virtutes odio vitiorum servantur, 651 et seq. Virtutes qualiter mortificant et extingunt vitia, 592, 593. Virtutes singulæ quam difficulter comparentur, 585, 588, 593. Virtutes quibus rationibus comparentur, 585, 588. Virtutibus quis serviat, 573. Virtutem et spiritum Eliæ, non ejus animam, habebat Joannes Baptista, 112, 113 et seq. Virtus ac ratio mysteriorum catechumenis tradebatur apostolorum temporibus, 562.

Vim Patris ad res omnes creatas; Filii vim ad res rationis compotes; vim Spiritus sancti ad sanctos pertinere credidit Origenes, 27 et not.

Visus duplex, corporis, et mentis, 581 not.

Vita quatenus Christus dicatur, 11, 20, 21, 22, 30, 31, 71, 72 et seq., 74 et seq., 215. Vitæ principium, Christus in quantum vita est, 21, 36. Vita ipsa inferior est omnis vivens, 57. An Vita, Lux hominum, et reliquæ Christi intellectioles, factæ sint per Verbum, 64. Vita facta est in Verbo, non per Verbum, 20, 21, 69, 72, 91, 518. Vita facta in Verbo, quæ, et quomodo facta sit, 77, 91. Vita una Christus, sed per illum multiplicatur vitæ, 108. Vita et lux hominum an idem sint, 72, 74, 75, 76, 91. Vita existens est lux facta in Verbo, 79. Vitæ lignum quatenus Christus dicatur, 533. De Vita, de Sermonem, de Sapientia testificatur venient Elias et Joannes Baptista ante secundum Christi adventum, sicut præcesserunt primum ad testificandum de Luce, 91, 92. Vita æterna, quæ, et quomodo comparetur, 481. Vita æterna nullum finem habitura est, 575 et seq. Vita æterna in Christo Jesu, et vita æterna simpliciter, quid differant, 575, 576. Vitam omnem materiæ expertem sancti in beatitudine degunt, 18

et not. Vitæ spiritus, qualis, 588. Vitæ mors contraria, 73. Vitæ quia mors est contraria, ideo non est æterna, sed aliquando finienda, 560. Vita duplex, 360. Vita peccati, quænam, 609. Vitam suam aliquam habent in nobis singula peccata, 609. Vitam astris tribuit Origenes, 18 et not. Vitæ humanæ genitor et custos sol, 227 not.

Vitis vera quatenus dicatur Christus, 23, 26, 33, 54 et alibi passim.

Vitia omnia vocantur iniquitas ab Apostolo, 573. Vitiorum consuetudo vocatur lex carnis, lex membrorum, lex peccati, 585, 587. Vitia an per Verbum facta sint, 64, 65, 66, 67. Vitium unumquodque vitæ peccati est, 609. Vitiorum odio servantur virtutes, 651 et seq. Vitia qualiter mortificantur et extinguntur a virtutibus, 592, 593.

Vitulo saginato cum inimicitia comedendo præferuntur olera cum pace manducanda, 243.

Vivit nemo nisi solus Deus, 71. Vivit solus filius lucis, 73. Vivens omnis inferior est ipsa vita, 57. Vivit nemo nisi vivat Deo. 69. Vivens et factus mortuus quatenus dicatur Christus, 23, 36. Vivit solus sanctus, 70. Vivit Christus in perfectis, 6. Vivit nemo extra fidem Christi, 69. Vivere aut mori Deo: vivere Deo aut peccato; vivere aut mori peccato, quid, 559 et seq., 569 et seq. Qui vivit peccato, mortuus est, 69. Vivorum et non vivorum duplex ordo, 692, 693 et seq.

Vocabula propria quorundam veterum ex præcepto Dei commutata in Scripturis sacris, 460.

Vocatio non est sola causa justificationis, 605.

Vocati simpliciter, et secundum propositum vocati, qui, et quid differant, 602, 604, 605 et seq. Quosdam vocet et cur vocet, 604, 605. Vocati et electi quid differant, 462 et seq. Vocati plures, et non justificati, 604, 605 et seq. Vocati quinam justificentur, 604, 605 et seq. Vocare ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt, quid, 550 et seq.

Voluntas Filii imago est voluntatis Patris, 246. Totam voluntatem Patris solus capit Filius, et Spiritus sanctus, 246. Voluntas Filii immutabilis a voluntate Patris, ita ut non sint duæ voluntates, sed una voluntas, 245. Voluntatem Dei cognoscere, et Deum cognoscere, quid differat, 485. Voluntas Dei bona, beneplacita, et perfecta, quænam sit, 645. Voluntas Dei quomodo probetur, 645. Voluntates nostras quomodo promoveat Deus, 614, 615 et seq. In voluntate nostra situm est ut boni aut mali simus, 615. Voluntas boni vocata lex mentis, 586. Voluntatem Patris magis quam suam facebat Christus cum pro impiis mortuus est, 136.

Voluptas. In voluptate summum bonum ponebat Epicurus, 503.

Vox et Sermo quid differant, 85. Vox Joannes Baptista, Sermo vero Christus, 85, 118, 119 et seq., 149. Vocem cur amisit Zacharias, 85. Vox Hebraica צבא, quæ habetur III Reg. v, 18, Septuaginta Interpretes fefellit, 204 not.

Vultus Moysis gloria, quæ, et unde destruat, 519, 520 et seq. Vultu similes Christus et Joannes Baptista, 148.

X

Xenarchus philosophus impugnavit quintam essentiam Peripateticorum, 231 not.

Z

Zacharias, cur vocem amisit, 85. Zacharias interpretatur Memoria Dei, 86 et not.

Zamram filius Abraham ex Cethura, 533.

Zelus Dei secundum scientiam, et secus, qualis, 621 et seq. Zelum Dei melius est habere, licet non secundum scientiam, quam penitus non habere, 621 et seq.

Zeno corporalia esse omnia, ipsumque Deum corpus esse dicebat, 250 et not., 251, 503.

Ordinem rerum, cum deficiat charta, posuimus initio voluminis.

FINIS TOMI DECIMI QUARTI.

27

Ex typis MIGNÉ au Petit-Montrouge.